De Tijdspiegel. Jaargang 22

bron
De Tijdspiegel. Jaargang 22. D.A. Thieme, Arnhem 1865

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_tij008186501_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

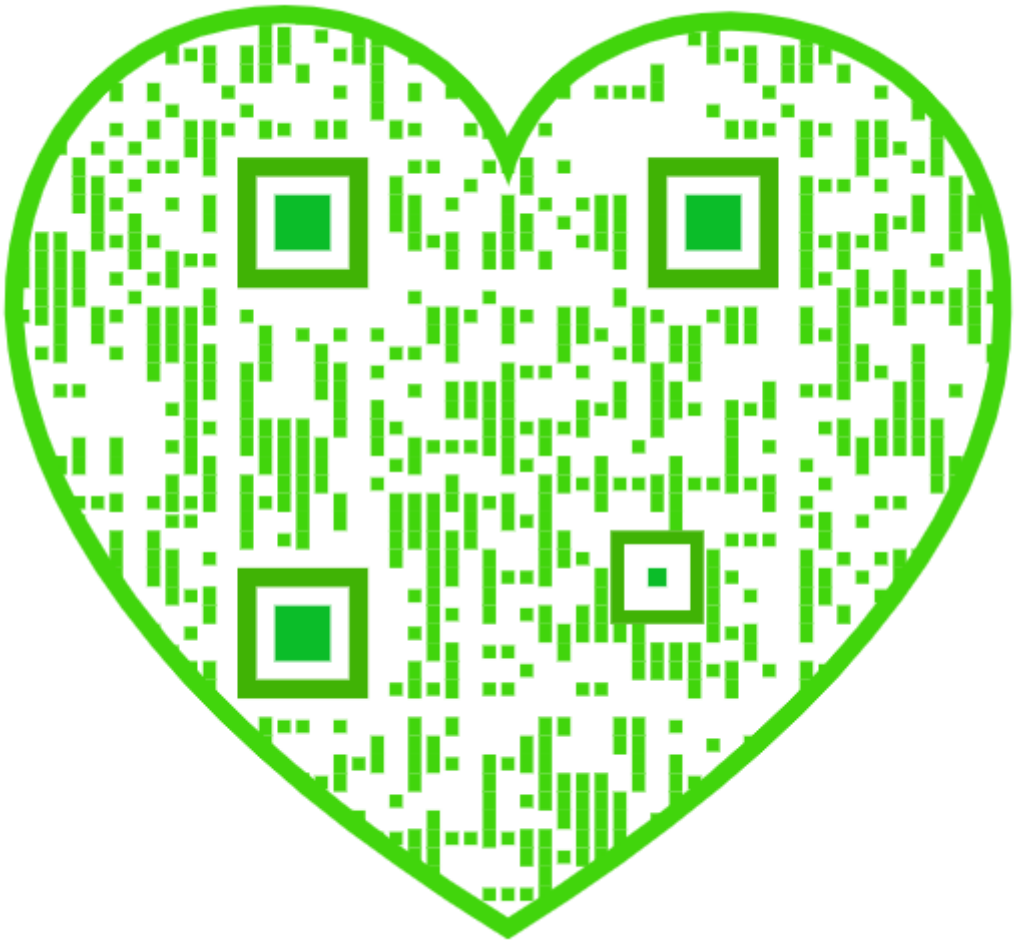

[Deel 1]

Inhoud.

Staatkunde en Geschiedenis.

		Blz.
Een blik op de hedendaagsche oorlogsmarine, door J.K.H. DE ROO VAN ALDERWERELT		1. 137
De ontwikkeling van Java.	Een woord aan den heer J.J. Hasselman. oudresident van Djocjocarta, door BARTHOLO	20
	Politiek overzigt, door Mr. W.A. VAN HOEK	28, 172, 252, 411, 507, 595
Een geloovige verdedigd.	Economie, door CREDO	162
Een treurig geschrift over een treurigen oorlog.	Vijandelijke inval in 1864 door de Vereenigde Austro-Pruissische troepen in de Holstein- en Sleeswijksche hertogdommen, door J.B.J. VAN DOREN	249
De waarborgen van onzen vooruitgang door Mr. F.C.W. KOKER.	Redevoering ter opening der Academische lessen, uitgesproken door Mr. F.C.W. OPZOOMER	393
Over rijkdom.	Het begrip van volksrijkdom, door N.G. PIERSON	408
De vraag rakende de souvereiniteit der provinciën ten tijde van de republiek, overwogen door D^{r}. J.A. WIJNNE		489
Cartographie in Nederland.	Historisch-geographische Atlas der algemeene en vaderlandsche geschiedenis	587
	Nieuwe Atlas der wereld, naar de laatste ontdekkingen, verslagen, mededeelingen, reisbeschrijvingen. enz. door J. KUYPER	587

Godgeleerdheid en Onderwijs.

	Blz.
Het protestantisme. V.	44
Het middelbaar onderwijs in Frankrijk. *Schets der parijsche Universiteit*, door DR. A.H.A. EKKER. VII. de Jezuïten	54, 436, 527
Een gewaagde poging, door Dr. C.J. SPAT.	
A.H. NIEMEIJERS grondbeginselen van opvoeding en onderwijs verkort, vroeger naar F. STILLER bewerkt door P.J. PRINSEN	71
Een goed boek, over eene goede zaak.	
Geschiedenis der Hervorming in de Nederlanden, door Dr. C.G. MONTIJN	184
De toekomst der Kerk, door BENONI	196
Gedachten over het Nederlandsche Zendelinggenootschap, door FERGUSON	265
De jongste pausselijke Syllabus door Dr. A. PIERSON	284, 424
Een boek voor Utrechts Studenten.	
Schwegler's Geschiedenis der wijsbegeerte, vertaald door Dr. A. VAN DER LINDEN. Een Akademisch handboek	291
Voor en tegen het moderne, door D^{r}. L.H. SLOTEMAKER.	
AGRICOLA. Godsdienstig geloof zonder wondergeloof. J.J. SWIERS. Twijfeling en geloofsverzekerdheid. H.R. WARMOLTS. Jezus en de moderne immanentieleer	518
Tot leering en stichting.	

Bibliotheek van moderne theologie, verzameld door J.H. MARONIER 524

Tiental leerredenen van B.C.J. MOSSELMANS 524

De waarde der Bijbelsche wonderverhalen, in voorbeelden aangewezen, door D[r]. A.L. POELMAN 524

Te laat!

Het beeld van Jezus door Dr. DANIEL SCHENKEL, hoogleeraar te Heidelberg, overgebragt door Dr. E.J. DIEST LORGION 609

Zal dit Christendom de wereld overwinnen? door D[r]. W. SCHEFFER.

Het eeuwige leven. Naar de tweede Fransche uitgave van ERNEST NAVILLE 614

Een slag, maar een fransche, door D[r]. A.H.A. EKKER.

Het onderwijs tijdens de Regering van Karel den Groote door P - A - F. GERARD 621

Natuurkunde.

Blz.

Toegepaste kruidkunde, door Prof. C.A.J.A. OUDEMANS.

De Nederlandsche Boomgaard, beschreven en uitgegeven door het Bestuur der Vereeniging ter regeling en verbetering van de vruchtsoorten te Boskoop, met afbeeldingen naar de natuur van S. BERGHUIS 80

Winterverblijven voor borstzieken.

Mentone, de Rieviera, Korsika en Biaritz, in hun klimaat beschouwd en onderzocht nopens hunne waarde als winterverblijfplaatsen voor zieken, door J. HENRY BENNET, M.D. 83

De groote geleerdheid brengt tot....

De Eenheid des Levens. Redevoering, gehouden door JAC. MOLESCHOT 88

Dierkunde, door Dr. D. LUBACH.

Leerboek van de grondbeginselen der dierkunde in haren geheelen omvang, door P. HARTING, Hoogleeraar aan de Utrechtsche hoogeschool. Eerste deel: Algemeene dierkunde. Tweede deel: Ruggemergsdieren of gewervelde dieren. Eerste afdeeling: Natuurhistorisch overzigt 200

Over kinderverpleging.

Hoe moeten wij onze kinderen verplegen? Goede raad aan moeders, door Dr. H. VAN CAPPELLE 206

Tropische gezondheidsleer.

Een en twintig jaren in de Oost. Eene bijdrage tot de tropische gezondheidskunde. door F.A.C. WAITZ 301

Een werkmanszoon die koning werd.

George Stephenson. Uit het Engelsch van Samuel Smiles, door A. WINKLER PRINS 306

Populaire plantkunde, door Prof. D^{r}. C.A.J.A. OUDEMANS.

I. ED. GRIMARD. La plante. Botanique simplifiée, avec préface de JEAN MACÉ 624

II. LOUIS FIGUIER. Histoire des Plantes. Ouvrage 624

illustré de 415 figures dessinées d'après nature par FAGUET

III. H. KLOETE NORTIER. Catechismus der Plantkunde. Tweede druk. Herzien en vermeerderd door Dr. N.W.P. RAUWENHOFF 624

Letterkunde.

Blz.

Naar 't leven.

De Gouverneur. Novelle door P.F. BRUNINGS, Kapitein der Infanterie 93

Een kijkje in Griekenland, door Dr. W.N. DU RIEU.

Beknopte geographische beschrijving van oud en nieuw Griekenland. met karakterschetsen zijner bevolking, door J.B.J. VAN DOREN 210, 314

Een belangrijke historische roman, door J. HOEK.

Mylady Carlisle, door H.J. SCHIMMEL 215

Uit en voor 't leven.

Geeske van den Elzenpas. Een verhaal op waarheid gegrond, door M.A.A. BOESEKEN 220

Over Grieksche bouworden.

Handleiding tot beoefening van den griekschen bouwstijl, door H.P. VOGEL 221

Een provinciale.

Geldersche Volksalmanak voor 1865. Redacteur GERARD KELLER 226

Een theoloog-tirailleur.

Rijmpjens, door Dr. A.W. BRONSVELD 326

Vrouwen-romans.

In de binnenkamer. Bladen uit het Schetsboek van AGATHA; met een voorwoord van M. COHEN STUART 332

Een kruis met rozen, door BETSY PERK 334

Historische vertellingen.

J. VAN LENNEP. Leven van C. V. LENNEP, 1751-1818. - id. Leven van D.J. VAN LENNEP 450

Hölty herdacht.

Liefde en leed. HÖLTY's liefste liederen, nagezongen door B.PH. DE KANTER 544

Een togt door het heilige land der hoogste waarheid, door U.W. THODEN VAN VELZEN.

Dante's divina comedia; metrische vertaling door A.S. KOK 635

Nederlandsche Klassieken.

Nederlandsche Klassieken, uitgegeven en met aanteekeningen voorzien door Dr. EELCO VERWIJS. II. Episodes uit Hoofts Nederlandsche Historiën 644

Vertalingen en herdrukken.

De lotgevallen van Philip op zijn weg door de wereld, door W.M. THACKERAY	101
Elizabeth, eene karakterstudie, door Miss THACKERAY	101
Het opperhoofd der Aucas. Schetsen en tooneelen uit Chili. Naar de 10de Fransche uitgave van GUSTAVE AIMARD, door L.C. CNOPIUS	104
De eed eener zuster of schandmerk en zegepalm	107
Mejonkvrouw La Quintinie. Naar het Fransch van GEORGE SAND	335
Menschenwaan en Christendom. Een roman en geen roman, door A.H. VAN DER HOEVE	338
Het verborgen leven van Wallstreet. Een handelsroman. Uit het Engelsch van RICHARD R. KIMBALL, door W.J. MENSING	339
Een student, of eene loopbaan met hindernissen. Naar het Engelsch van F.W. FARRAR, schrijver van 'Een schooljongen of van kwaad tot erger'	452
De Vondelinge, door JULIA KAVANAGH, schrijfster van Nathalie, Adèle, enz. Uit het Engelsch, door ANTONIA	455

De gelijkenis van het Vaderhuis (Luc. XV: 11-32), praktisch toegelicht door C.P. TIELE 546

De Weduwe en hare kinderen, door MARIE SOPHIE SCHWARTZ 548

Nieuwe Adel, door ALFRED MEISNER 550

La Religieuse, par l'abbé ***, auteur du Maudit

De Non, door den abt ***, schrijver van den Vervloekte 645

Mengelwerk.

	Blz.
W.A. VAN REES. Indische typen. IV. *Een Inlandsch Luitenant.*	108, 362
W.A. VAN REES. Indische typen. V. *Een Oud-Indisch Officier*	659
DR. A. PIERSON. Over het grieksche treurspel	115, 369
GERARD KELLER. Hoe men duitsch leert	121, 238, 345
Simonoseki	133
DE OUDE HEER SMITS, Brieven aan zijn kleinzoon	234, 340, 476, 579
Luitenant-Kolonel G.M. Verspijck	245
E.P.J. WAS, Rozen van dit leven en doornen van ons ik	456
D^{r}. R.C.H. RÖMER. Ontrouw en trouw	392
R. KOOPMANS VAN BOEKEREN, Liberaal	572
Waterloo	668
Brievenbus.	
I. Gesoigneerde educatie	134

II.	Een protest tegen vrome profaniteit	247
III.	Prof. J.J. PRINS, Den WelEw. Heer *J. Hooijkaas Herderschee*	389
IV.	N.G. PIERSON, Credo's verdediger	390
V.	Een woord tot hoogeren voor lageren	481
VI.	H.A.C. DENIER VAN DER GON aan den heer N.G. PIERSON	483
VII.	Van een soliden praeadamiet	495
VIII.	Oude waarheid in nieuwen tooverglans	582
IX.	Uit de Eendenkooi	670

Suum Cuique.

I.	Smakeloos zout	392

Erratum.

Bladz. 6, kol. 2, reg. 7 v. o staat: 1856, lees: 1859.

X

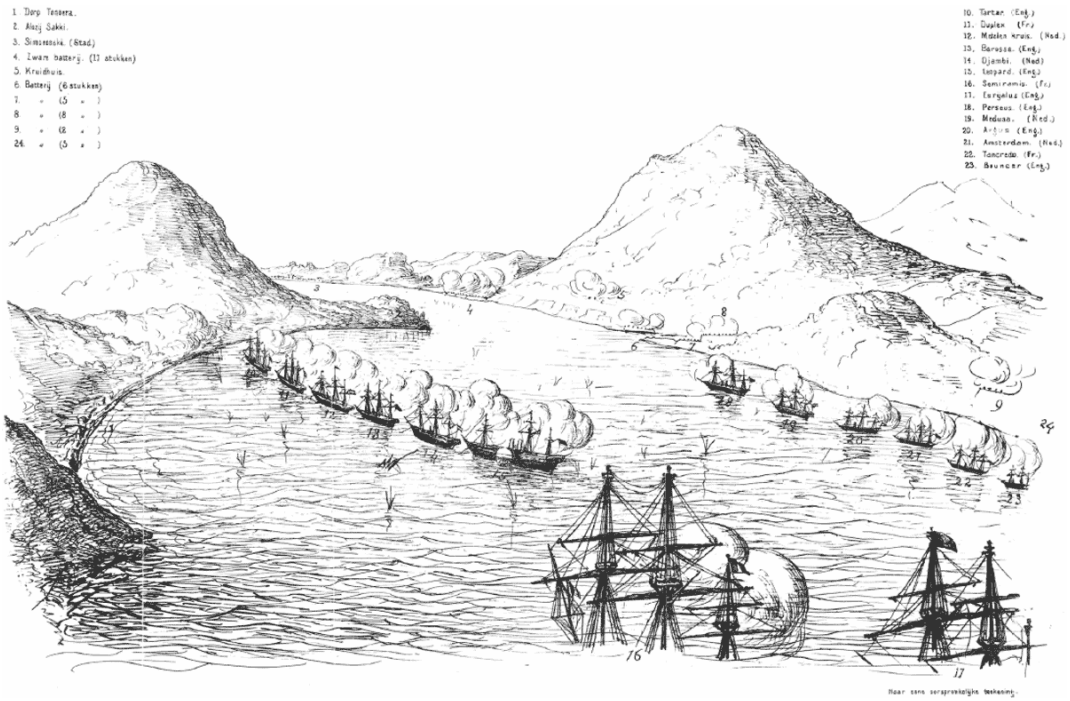

GEVECHT TUSSCHEN DE GEALLIEERDE VLOOT EN DE BATTERIJEN VAN SIMONOSEKI, op den 5 September 1864.

Staatkunde en geschiedenis.

Een blik op de hedendaagsche oorlogsmarine.
Door J.K.H. de Roo van Alderwerelt.
II.

Het einddoel, naar hetwelk de prins van Joinville de Fransche marine reeds voor twintig jaren verlangde te zien streven, is in tien jaren tijds door den tegenwoordigen keizer op de meest volkomene wijze bereikt. Frankrijk bezit thans eene kolossale vloot van transport-schepen, ten deele uitsluitend gebouwd met het oog op het overbrengen van troepen, paarden, geschut en materieel, ten deele bestaande uit groote oorlogsschepen, die ongeschikt gebleken waren voor de pantsering en daarom voor deze bestemming werden aangewezen; men wil zelfs dat in Frankrijk ijzeren stoomschepen zouden gebouwd zijn, groot genoeg om een geheel regement infanterie op te nemen en van zoo geringen diepgang, dat zij op het strand kunnen loopen en zoodoende de troepen aan land kunnen brengen. Wat hiervan zij, deze is eene onbetwistbare waarheid, dat de geheele Fransche marine op het doen van landingen is ingerigt en dat het Fransche leger, door ondernemingen als die van Cochin-China en Mexico, aan het denkbeeld van zamenwerking met de vloot gewend en tevens in het verrigten van gecombineerde expeditiën geoefend is geworden. Wanneer men dit in aanmerking neemt en daarbij bedenkt, dat in Frankrijk op alle havens van het Kanaal spoorwegen uitloopen, die in verbinding staan met alle groote garnizoensplaatsen, terwijl de overtogt van het Kanaal in weinige uren kan plaats hebben, dan zal men zich eenigzins de groote vrees kunnen verklaren, die in Engeland voor eene landing bestaat en de koortsachtige opgewondenheid, die zich daar telkens van de bevolking meester maakt, wanneer de Fransche bondgenoot en vriend blijken geeft van minder vriendschappelijk gestemd te zijn.

Zelfs te midden van een' oorlog op het vaste land is Frankrijk bij magte om een leger van 50.000 man af te zonderen voor eene landingsonderne-

ming. Dat leger kan, met behulp der spoorwegen, in een tweetal dagen, bij de verschillende havens aan het Kanaal zamengetrokken en ingescheept worden, en reeds op den derden dag nadat he bevel tot de landing van Parijs is uitgegaan, in slagorde geschaard staan op welk gedeelte ook van de kust van Groot-Brittanje(*). Eene landings-onderneming kan nu, zoo goed als vroeger, nog mislukken, omdat de gelande vijand geslagen en naar zijn schepen teruggejaagd, of, wat waarschijnlijker is, door sterke liniën tegengehouden en zoodoende genoodzaakt kan worden in arren moede den aftogt aan te nemen. Maar het aan land komen, het aan wal zetten der troepen kan geen land ter wereld, zelfs niet Engeland met zijne magtige kanaalvloot, meer beletten.

Het gevaar, waaraan Engeland van de zijde van Frankrijk is blootgesteld, bestaat, ofschoon in mindere mate ook voor ons land. In mindere mate, niet zoozeer omdat de af te leggen afstand iets grooter is, maar omdat onze kust alleen bij goed weder en aflandigen wind voor eene landingsvloot te naderen is, en Frankrijk, ons land willende aanvallen, dus het jaargetijde zou moeten afwachten waarin, gedurende eenige achtereenvolgende dagen, op goed weder te rekenen is. Wanneer de Fransche heerscher, in den zomer en als de gelegenheid gunstig is, het denkbeeld in het hoofd krijgt ons land te veroveren, dan kan hij in weinige dagen, in minder dagen dan er noodig zouden zijn om den zetel van het bestuur, het geld uit de bank en de kanonnen van Delft naar eene onzer vestingen over te brengen, 50.000 man doen ontschepen, òf bij Scheveningen, òf bij Zandvoort òf bij de Helder. En daarom is het onvergeeflijk, dat tot hiertoe nog niets gedaan is om althans de hoofdstad, zelfs maar tegen een waagstuk van eenige dolle benden, te dekken, en dat men Amsterdam, de hartader des lands - het moge dan een flaauw kloppende hartader zijn - met de Fransche landingsvloot in 't verschiet, onversterkt en onbeschermd laat(*).

Niets is, voorzeker, gemakkelijker dan die sombere veronderstellingen ver van zich af te werpen en de schrikbeelden, die wij hier den volke voorhouden, ter zijde te stellen met de bewering dat wij voor Frankrijk geen vrees behoeven te hebben en dat Frankrijk ons dan toch niet zoo eensklaps, op een schoonen zomermorgen, zonder ons tijd tot voorbereiding te laten, den oorlog zal aandoen. Maar die zoo oordeelen - men vergeve onze scherpe teregtwijzing, die alleen uit onze diepe overtuiging voortvloeit - oordeelen zonder nadenken en zonder kennis van zaken. Zonder kennis van zaken: de Amsterdamsche linie

(*) Zoo althans oordeelde de Engelsche kommissie, die in '59 de aangelegenheden van het Engelsche verdedigingsstelsel heeft onderzocht. Wij lezen toch in § 5 van haar rapport deze merkwaardige woorden: ‘Since the application of steam to the propulsion of vessels, we can no longer rely upon being able to prevent the landing of a hostile force in the country..... With the power of concentration which steam now affords, such a force might be assembled before daylight upon any point selected for the attempt, and thrown on shore in two or three hours.’ *Report op the Commissioners appointed to consider the defences of the United Kingdom.* London 1860.

(*) Amsterdam is zeer goed te beschermen door de zoogenaamde *Amsterdamsche linie.* Daaraan is echter na 1809-10, toen Kraijenhof ze in staat van verdediging heeft gebragt, weinig of niets gedaan.

behoeft, in vredestijd, niet geheel gereed te worden gemaakt, maar de slappe en lage bodem vordert het leggen, in vredestijd, van gemetselde funderingen voor enkele werken, het aanbrengen van de benoodigde aardmassa's voor al de werken, die daar, of in vervallen toestand nog aanwezig zijn of nog vereischt worden; dat is geen werk van dagen, maar van maanden. Meent men dat Frankrijk ons in '65 zal waarschuwen, dat het ons in '66 den oorlog zal aandoen!

Zonder nadenken. Heeft Frankrijk, in het belang van zijn handel of om andere redenen, niet altijd getracht koloniën te verkrijgen? Heeft die zucht om eene koloniale mogendheid te zijn niet bestaan onder alle regeringen, onder de vroegere en latere Fransche koningen, onder de republiek, onder het eerste keizerrijk? Heeft die traditioneele politiek zich niet geopenbaard in de togten naar Indië, Egypte en Afrika, en wordt die politiek door dezen keizer - men denke inzonderheid aan de juist tot stand gebragte vestiging in Cochin-China, die met der tijd voor ons zeer gevaarlijk kan worden - door dezen keizer, zeggen wij, niet stelselmatig en met zooveel kracht voortgezet als de omstandigheden dat toelaten? Is het dus zoo gansch onmogelijk, dat Frankrijk te eeniger tijd de begeerige blikken naar onze koloniën wendt, en in de schatten die Java in de schatkist kan doen vloeijen, eene vergoeding zoekt voor de schatten, die Algerië sedert jaren van de schatkist vraagt? En zoo men ons dit mogt toestemmen, dan moeten wij wijzen op deze omstandigheid, dat Frankrijk - tot hiertoe in de nabijheid onzer koloniën geen stations en groote zeehavens bezittende - niet anders in het bezit dier koloniën geraken kan dan door een' aanval op ons grondgebied in Europa. De regtstreeksche verovering van Java uit Cherbourg of Boulogne is voor Frankrijk, zoo geene onmogelijkheid, dan toch eene te bezwaarlijke onderneming dan dat daarvoor vrees zou behoeven te bestaan, en de kortste weg van Cherbourg naar Soerabaija leidt voor Frankrijk over Amsterdam. En om ons in Amsterdam den vrede voor te schrijven kan Frankrijk geen veiliger, gemakkelijker en zekerder middel aanwenden dan eene landing op onze kusten.

De gerustheid van hen, die de kans van een' aanval aan de zeezijde gering en weinig waarschijnlijk noemen, kunnen wij derhalve niet deelen - vooral ook daarom niet, omdat de dood van den tegenwoordigen franschen keizer de beschikking over de geduchte strijdkrachten van Frankrijk in handen kan brengen van eene partij, die door den loop der omstandigheden genoodzaakt kan zijn oorlog te voeren, of van eenige dolzinnigen, die oorlog willen voeren tot elken prijs. Eene omwenteling kan in Frankrijk zoo goed de Republikeinen van '93 als die van '48 aan het hoofd der zaken brengen. Eene poging van Frankrijk om ons land te vermeesteren behoort dus tot de mogelijkheden, en de vermeestering van ons land kan niet beter geschieden dan door een' aanval op onze kusten en onze hoofdtoegangen te water. Deze waarheid, waarop, in openbare geschriften, door ons het eerst gewezen is - wij stellen, om verschillende redenen, er prijs op dit te constateren - deze waarheid schijnt eindelijk ook bij onze regering ingang te hebben gevonden. Althans er is eene

kommissie benoemd tot onderzoek der kustverdediging, die, meenen wij, reeds een rapport heeft uitgebragt en een bepaald plan van aanbouw van forten en schepen moet hebben ontworpen. Het rapport is niet openbaar gemaakt, maar te oordeelen naar het weinige dat daarvan bekend is geworden, schijnen de denkbeelden van den schrijver der Omwenteling in het zeewezen ten aanzien der kustverdediging in den boezem der kommissie, waarvan ook hij lid was, het overwigt te hebben gekregen. Het hoofddenkbeeld van den heer Jansen nu, zoo als zich dat uit zijn werk laat kennen, is om de verdediging van alle zeegaten en stroomen, van alle hoofdtoegangen te water in één woord, in de eerste plaats over te laten aan *vaste sterkten of forten met versperringen*. Deze zienswijze is volstrekt niet de onze; wij zijn eene geheel tegenovergestelde meening toegedaan; wij gelooven dat de verdediging van ons land aan de zeezijde in de eerste plaats moet geschieden door onze scheepsmagt, die daarbij echter door forten ondersteund moet worden, en dat in het algemeen bij alle krijgsondernemingen de beweegbare strijdkrachten - te land de legers, de schepen bij alle maritieme handelingen - de hoofdzaak vormen, terwijl de doode verdedigingsmiddelen, vestingen en kustforten, eerst daarna in aanmerking mogen komen. De volgende bladen hebben hoofdzakelijk ten doel om de juistheid van deze meening te betoogen.

Gelijk ons geheele verdedigings-stelsel heeft de kustverdediging tot hiertoe zachtkens gerust - in die rust niet gestoord door lastige vragen en onbescheiden aanmerkingen - onder den digten sluijer des geheims. Het algemeen wist alleen dit, dat onze kustverdediging veel te wenschen overliet; dat onze zeegaten en stroomen onvoldoende verdedigd waren en dat - voor 't laatst in '57 - kommissiën bijeen waren geweest om te onderzoeken welke maatregelen tot bescherming van ons land aan de zeezijde genomen behoorden te worden. Men wist ook dat die kommissie van '57 een rapport had uitgebragt, dat, zoo gezegd werd, zeer veel goeds bevatte en dat de regering zich ook met den hoofdinhoud daarvan vereenigd had; maar desniettegenstaande zag men weinig of geene resultaten van het ingestelde onderzoek. De schrijver van ‘De omwenteling in het zeewezen,’ door zijne vroegere betrekking denkelijk met den inhoud van de uitgebragte verslagen der vroegere kommissiën tot de kustverdediging bekend, ligt een kleine slip van den sluijer op, waarmede tot hiertoe dit gedeelte van ons verdedigingsstelsel - O! zeker niet uit voorzigtigheid - bedekt is gehouden. Wat de heer Jansen hieromtrent mededeelt kan het punt van uitgang vormen onzer volgende beschouwingen.

De kommissie van '57, zegt de heer Jansen, achtte voor onze maritieme verdediging noodig 12 stoomfregatten en 30 uitsluitend met het oog op de bescherming onzer vaarwaters ingerigte kanonneerbooten. Van die 30 kanonneerbooten is er echter opzettelijk - wij zullen straks zien waarom - nooit eene gebouwd, en van de 12 stoomfregatten waren er in '59 *zeven* aanwezig, welk getal nu echter bereids tot 4 is ingesmolten. Aan de voorstellen der bovengenoemde kommissie is derhalve slechts zeer onvolledig gevolg gegeven,

en dit verwijt - want de handeling om het plan van eene kommissie aan te nemen en er toch geen gevolg aan te geven, verdient in elk geval afkeuring - dit verwijt, zeggen wij, treft hoofdzakelijk den minister Lotsy, die, in '56 aan het bestuur gekomen, reeds in '59 den aanbouw der even gemelde stoomfregatten deed staken. De heer Jansen, die tot de raadslieden van den minister Lotsy heeft behoord, tracht, zeer natuurlijk, diens handelingen in dit opzigt te regtvaardigen. Het komt ons voor dat die poging ten eenenmale mislukt is, want dat niets ter wereld - maar wij zullen den geachten schrijver zelf laten spreken.

'Toen in 1859-'60', aldus lezen wij op bl. 185 van zijn geschrift, 'de pantsering in Engeland meer en meer besproken werd, staakte de toenmalige minister Lotsy het bouwen van stoomfregatten. Hij wachtte niet tot dat een gepantserd schip houten oorlogsschepen in den grond geloopen of in brand geschoten zou hebben zonder eenig noemenswaard letsel er van te ondervinden; zoo als in het gevecht tusschen den Merrimac en den Cumberland en Congress, waardoor de geheele wereld overtuigd werd dat houten schepen niet tegen gepantserde schepen bestand zijn, hij begreep toen reeds met eenvoudig doorzigt, dat dit er het natuurlijk gevolg van moest zijn. Hij bepaalde zich er uit dien hoofde toe om voorloopig alleen schepen te bouwen, die geschikt waren voor de dienst in tijd van Europeschen vrede, en deze zouden in tijd van Europeschen oorlog - let wel - "de gemeenschap met de overzeesche bezittingen open houden en aan den vijandelijken handel zooveel mogelijk afbreuk doen." - - - - - - - - - - - - Er is niets kostbaarder en niets dat meer *verbazende sommen* verslindt dan het onbruikbaar worden van materieel door verbeteringen in het krijgswezen, die men gedwongen wordt in te voeren. Hiervan was de minister Lotsy doordrongen en hieraan kan het toegeschreven worden, dat hij, met het oog op die ophanden hervorming zich steeds er tegen verzet heeft om de door het committee van defensie verlangde stoom-kanonneerbooten *uitsluitend* voor de landsdefensie te bouwen, met hoeveel aandrang dit ook door de kundigste zeeofficieren werd voorgestaan.'

De heer Jansen zegt verder dat de heer Lotsy, om op de hoogte te blijven van hetgeen in het buitenland voorviel, den direkteur van den scheepsbouw naar Frankrijk en den inspekteur van de artillerie naar Engeland zond; dat hij niets anders liet aanbouwen dan hetgeen zeer waarschijnlijk, ook na de aanstaande hervorming van het zeewezen, bruikbaar zou blijven; dat hij vooral zorgde zich nieuwe schepen aan te schaffen voor de dienst in Indië, waar steeds over de uitzending van te oude schepen werd geklaagd; eindelijk dat hij wel is waar het aantal werven te groot achtte, maar toch hierin, zoolang de zeemagt niet hervormd zoude zijn naar de nieuwe eischen - op die wijze kan men tot in de eeuwigheid wachten - geene verandering wilde brengen.

'Met zooveel voorzorg' - aldus vervolgt de heer Jansen zijne lofrede op den minister Lotsy - 'met zooveel voorzorg, helder inzigt en wijs beleid werden door den minister Lotsy de belangen van de schatkist en de belangen der marine behartigd. Hij verdroeg met

een kalm bewustzijn van goed gehandeld te hebben het oordeel dat over zijn bestuur geveld werd.'

'Het is ons aangenaam in deze bladzijden,' zegt verder de heer Jansen, 'eene welgemeende, ofschoon te zwakke hulde te kunnen brengen aan zijne nagedachtenis, door eenvoudig de handelingen van den minister Lotsy in het ware daglicht te stellen.

Had hij aan den drang der zee-officieren gehoor gegeven en in 1859, toen er - let wel - *gehandeld moest worden*, *uit hoofde de spanning tusschen Engeland en Frankrijk een oorlog deed vreezen*, had hij toen, in plaats van vaartuigen, "*a deux mains*" te bouwen, hetgeen later zoo scherp gegispt is, uitsluitend voor de lands-defensie geschikte vaartuigen gebouwd, dan zouden wij hoogst waarschijnlijk nu 30 onbruikbare stoomkanonneerbooten bezeten hebben, die aan de meestbiedenden zouden hebben kunnen verkocht worden, zoo als Engeland doet, omdat voor de pantsering ander materieel gevorderd wordt.

Aan het wijs beleid van den minister Lotsy en zijn goed begrepen spaarzaamheid heeft men het te danken, dat wij nu niet één stoomschip bezitten, dat door de omwenteling in het zeewezen onbruikbaar geworden is' - - - - - - - - - - - - 'Door de wijze voorzorg van den minister Lotsy, die den overgang tot het nieuwe materieel voorbereidde, is er een som van minstens 13 millioen guldens gespaard gebleven door dat deel van het ontworpen stelsel van marine onvoltooid te laten wat anders door de invoering der pantsering onbruikbaar zou geworden zijn. Men zal dus deze 13 millioen kunnen besteden vóór dat men het cijfer overschrijdt, dat, vóór er van pantsering sprake was, tot herstel der vloot zou zijn uitgegeven.'

'*Mon Dieu! Gardez-moi de mes amis; contre mes ennemis je saurai me défendre!*' zou de heer Lotsy, ware hij nog onder de levenden, bij het lezen dezer verdediging kunnen uitroepen. Er is van het bestuur van den minister Lotsy veel goeds te zeggen. Voor het personeel der marine heeft hij meer gedaan dan een van zijn voorgangers, en alles bij elkander genomen is, gelooven wij, deze burger minstens een even goed minister van marine geweest als de marine-officieren, die hem zijn voorafgegaan. Maar zijne handelingen ten opzigte van het materieel te willen verdedigen, is, gelooven wij, eene hopelooze poging - wel te verklaren in den heer Jansen, die onder het bestuur van dien minister aan het hoofd der afdeeling 'materieel' heeft gestaan, maar het nadeel hebbende van uit te lokken tot een onderzoek, dat onmogelijk ten voordeele van den heer Lotsy kan uitvallen.

In de allereerste plaats, en voor dat wij de redenering van den heer Jansen bestrijden, wenschen wij op te merken dat de bedoelde uitsparing van 13 millioen - wij komen later op die som terug - geheel denkbeeldig is. De heer Lotsy heeft niet alleen, even als zijn voorganger, en even als zijn opvolger, jaarlijks ± 8 millioen uitgegeven, maar daarenboven nog 2 millioen, die in 1856 buitengewoon zijn toegestaan. Werkelijke besparing van geld heeft dus niet plaats gehad, en het is niet meer dan een woordenspel wanneer men zegt: wij hebben toen 13 millioen uitgewonnen en kunnen die dus nu uitgeven zonder onze beurs open te doen.

Ook de uitdrukking: dat de minister Lotsy in 59-60 het bouwen van stoomfregatten staakte is minder juist, of zou althans bij sommigen tot eene verkeerde voorstelling der zaak kunnen leiden. Ligtelijk zou men, bij het lezen dier woorden, gaan gelooven dat de heer Lotsy, om getrouw te blijven aan het aangenomen stelsel, van 56-60 niets gedaan heeft dan stoomfregatten bouwen. Maar de waarheid is dat hij er in die vier jaren slechts één - de Adolf van Nassau - op stapel heeft doen zetten en een zeilfregat - de De Ruijter - in stoomfregat vervormd heeft.

Een eenvoudig voorbeeld zal overigens het onhoudbare aantoonen der bewering, dat de minister Lotsy goed heeft gedaan met geen verdere uitvoering te geven aan het bestaande en door hem op zich zelf niet afgekeurde ontwerp tot verbetering van onze kustverdediging. Wij zoeken, gelijk bekend is, nog altijd naar een goed infanterie-geweer. Veronderstel nu dat de voorraad geweren, ten gevolge van de eene of andere omstandigheid, eensklaps zoo zeer afnam, dat er voor elke *tien* soldaten nog slechts *één* geweer aanwezig was - zou de minister van oorlog dan verantwoord zijn indien hij - altijd in afwachting van het beste geweer - geen enkel geweer aanschafte en het leger ongewapend liet? Het is ons niet bekend wat de heer Jansen van zulk eene handelwijze zeggen zou, maar wij zouden zeggen dat die minister van oorlog van zijn ambt ontzet of voor 't minst door de natie ter verantwoording geroepen zou moeten worden.

En wat heeft nu de minister Lotsy gedaan? Hij heeft niet ons leger gelaten zonder geweren, maar hij heeft onze matrozen gelaten zonder schepen. Hij heeft in een tijdstip, waarop ‘er gehandeld moest worden en de spanning tusschen Engeland en Frankrijk een oorlog deed vreezen’, een oorlog voegen wij er bij, waarin Nederland zoo ligtelijk betrokken kon worden, onze zeegaten en onze stroomen opzettelijk onverdedigd gelaten en opzettelijk verzuimd, ofschoon dit ‘met aandrang door de kundigste zeeofficieren werd verlangd’ (Jansen bl. 186), de kanonneerbooten te bouwen, die de toegangen tot ons vaderland verdedigen moesten. Hij heeft met opzet, in een tijd toen een oorlog geenszins tot de onwaarschijnlijkheden behoorde, het land open gesteld voor den vijand, en waarom? Omdat het te voorzien was dat de vaartuigen, die hij, met de wetenschap van het oogenblik, kon laten bouwen, na verloop van tijd niet meer bruikbaar zouden zijn - de heer Jansen zegt ‘aan den meestbiedende verkocht zouden kunnen worden’, maar ons dunkt dat het zelfs voor een zoo uitnemend deskundige als den schrijver dien wij bestrijden, vrij moeijelijk is reeds a priori te zeggen wat wij zouden hebben te doen met vaartuigen, die nooit gebouwd zijn.

De redenering van den heer Jansen doet ons denken aan die van een geacht afgevaardigde ter Tweede Kamer, die voor een paar jaren in vollen ernst betreurde, dat men niet jaarlijks eenige millioenen op Oorlog bezuinigde, want, zeide hij, indien wij sedert '48 eens vijf millioen per jaar op het VIIIe hoofdstuk bezuinigd hadden, hoeveel spoorwegen en kanalen zouden wij daarvoor niet hebben kunnen aanleggen. Natuurlijk. Wanneer men het geld niet voor het eene gebruikt, wordt het beschikbaar voor het andere. Maar met zulke redeneringen komt men ver. Dien betoogtrant volgende is het niet

moeijelijk aan te toonen, dat men ook wel eens eenige jaren onze dijken kan missen, of wel de regterlijke magt, of zelfs de gansche vertegenwoordiging tijdelijk kan afschaffen. De vraag is maar, of dergelijke redeneringen - een uitvloeisel van gebrekkige staathuishoudkundige studiën - kunnen leiden tot eenig praktisch resultaat? Geenszins; en wij zouden die dan ook onopgemerkt voorbij kunnen laten gaan, indien zij ons niet ten hoogste gevaarlijk voorkwamen voor het algemeen belang. Wanneer men beweert, dat er jaarlijks wel vijf millioen op Oorlog bezuinigd, met andere woorden dat onze strijdkrachten zonder bezwaar op de helft verminderd kunnen worden, dan zal morgen een ander betoogen dat de vertegenwoordiging, de regterlijke magt, onze dijken en al wat men tot hiertoe noodig achtte tegenover de menschen en de elementen, wel eens voor een tijd gemist kunnen worden; en zoo went men het algemeen, dat zoo fijn niet onderscheidt, aan het denkbeeld dat van al die zaken de eene eigenlijk al even weinig nut heeft als de andere. En door eene soortgelijke wijze van betoogen is de heer Jansen er toe gekomen om in ernst te gaan gelooven dat de heer Lotsy lof verdient, omdat hij eenige jaren achtereen het land onverdedigd heeft gelaten. Vond die wijze van verdediging weêrklank bij het algemeen, men zou daarmede tevens een vrijbrief geven aan alle toekomstige ministers voor alle verzuimen en elke nalatigheid.

Want het is duidelijk dat men zich in dezen tijd altoos beroepen kan op veranderingen, die aanstaande zijn. Men beroept zich nu; de heer Lotsy beriep zich, om niets te doen, op de pantsering; zoo heeft men zich vroeger beroepen op den stoom, en wat zou dezen minister beletten zich te beroepen op de waarschijnlijkheid dat het tegenwoordige geschut door nog krachtiger geschut zal worden vervangen, of dat eerlang een nieuw metaal, het aluminium, ligter en tevens sterker dan ijzer, dit laatste bij de pantsering vervangen zal?

Het geluk heeft ons gediend. Wij zijn sedert 1857, sedert de aanneming van een plan voor onze maritieme defensie, vrij van oorlog gebleven. Maar indien in 1860 de oorlog tusschen Frankrijk en Engeland eens uitgebroken ware, hoe zou dan de minister Lotsy te moede zijn geweest? Men heeft gezegd dat de minister van oorlog niet gerust moest kunnen slapen, zoolang de wetten op de militie en de schutterij niet tot stand waren gekomen, maar wij begrijpen niet hoe, in '59 of '60, een minister van marine slapen kon, die wist dat onze zeegaten en stroomen onverdedigd waren en niets deed om in dien toestand verandering te brengen.

't Kan zijn - ofschoon wij het betwijfelen - dat een minister van marine, vijf jaren geleden, reeds geregtigd was tot het besluit, dat het stelsel, in 1857, dus twee jaren te voren, voor onze binnenlandsche verdediging aangenomen, alle waarde verloren had[(*)]; dat de heer Lotsy dus goed deed het bouwen van stoomfregatten te staken en met het bouwen van stoomkanonneerbooten - de heer Jansen noemt het getal van 30, maar is zijn geheugen hem wel ge-

(*) Even voor de scheuring der Vereenigde Staten, dus in 1861, verzekerde de president dat voor Amerika de pantsering niet noodig was (Jansen bl. 100). Wat grond had dan reeds in '59 een minister bij ons om de pantsering als eene noodzakelijkheid aan te nemen en daarom het stelsel van '57 te verwerpen?

trouw? - geen begin te maken. Maar zeer zeker deed hij verkeerd met niets te doen. Hij had het regt het bestaande plan te verwerpen, maar hij was niet geregtigd daaraan, stilzwijgend, op eigen gezag, geene uitvoering te geven en niets in de plaats te stellen. Hij had voor 't minst behooren te zorgen dat de verdediging van het Texelsche zeegat, - onzen hoofdtoegang te water, die naar de hoofdstad des lands, naar de werven van het Nieuwediep en naar de handelsvloot op het Marsdiep leidt - verzekerd was. Hij had, des noods met opoffering van zijne portefeuille, niet moeten rusten vóór dat - tot vergoeding voor de fregatten, die hij niet meende te moeten bouwen - bij de Helder de forten waren opgerigt die strekken kunnen om de nadering tot de Texelsche zeegaten krachtdadig te beletten. Hij had althans de *weinige* stoomkanonneerbooten, die, behalve de bovenvermelde 12 fregatten, door de kommissie van 1857 voor de Helder werden verlangd, en die, zonder de uitrusting te rekenen, hoogstens *f* 100.000 gekost zouden hebben, in gereedheid moeten doen brengen. Er waren in 1859, toen de minister Lotsy het bouwen van stoomfregatten staakte, 7 stoomfregatten aanwezig, terwijl er 10 of 12 voor het Texelsche zeegat wierden verlangd. Zou de heer Jansen niet gelooven dat met 7 fregatten, 5 schroefstoomkanonneerbooten, en eenige der toen reeds aanwezige drijvende batterijen en blokschepen, het Texelsche zeegat te verdedigen ware geweest - indien tevens de minister Lotsy, op het gevaar af van te moeten aftreden, den aanbouw had doorgedreven van de forten op de Laan, op de Harssens of op het Wierhoofd en, zoo noodig, op de Hors?

Met een dieper besef van zijne verantwoordelijkheid in deze, zou de heer Lotsy niet gerust hebben vóór dat althans de verdediging van den zoo belangrijken toegang bij de Helder verzekerd ware geweest, en zou hij niet teruggedeinsd zijn voor de geringe uitgave, die gevorderd werd door de weinige kanonneerbooten, voor het Texelsche zeegat bestemd.

Maar wat heeft de heer Lotsy, in stede van die kanonneerbooten te bouwen, gedaan? Hij heeft, in vervanging van die kanonneerbooten, 13 zoogenaamde *verdedigings-vaartuigen* of *Pro-patria's* laten aanmaken, die *tweemaal zoo duur waren* als kanonneerbooten, veel slechter zeilden en op lang na niet de beteekenis en de waarde hadden van 2 kanonneerbooten. Die 13 zeer gebrekkige vaartuigen, aanvankelijk op *f* 40.000 per stuk (niet toegerust) geraamd, zullen door elkander gekost hebben *f* 20 à 22.000 - te zamen *f* 300.000. Hij heeft - om nu van de *drijvende batterijen*, die toch ook niet bijzonder goed zijn uitgevallen, maar niet te spreken - 16 schepen gebouwd '*à deux mains*,' zoo als de heer Jansen ze noemt, en die vaartuigen (*flotille-vaartuigen* of *schroefstoomschepen der* 4e *klasse*) die 10 stukken voeren, vinden in den heer Jansen, overigens geen vriend van schepen, die te gelijk voor alles moeten dienen, een verdediger. Op dit gebied zullen wij zoo dwaas niet zijn ons een oordeel aan te matigen, maar wij gaan te rade bij anderen, en dan merken wij op dat die vaartuigen altijd door iedereen zijn afgekeurd. Bij de Enquête was het oordeel, dat over die vaartuigen werd uitgebragt, even als omtrent de Pro-patria's, schier zonder uitzondering ongunstig, maar wat meer zegt, het bouwen dier schepen wordt zelfs afgekeurd door hen, die

overigens met de zienswijze van den heer Jansen omtrent verschillende punten instemmen. In eene aankondiging toch van de ‘Omwenteling in het zeewezen’, geplaatst in een onzer militaire tijdschriften - *Militaire Spectator* 1864 n°. 3 - blijkbaar afkomstig van een man van het vak, en waarin het werk van den heer Jansen zeer geprezen wordt, lezen wij deze regelen:

‘Daar verder de schrijver kon voorzien, dat door de onvolledigheid in dit opzigt (de toelichting der handelingen van den minister Lotsy) deze regels door velen zouden aangemerkt worden als meer geschreven met het oog op 's schrijvers eigen adviezen, moest er niets of alles gezegd zijn.

‘Als iemand bijv. op de verdediging der schroefschepen 4^{e} klasse antwoordde, dat van achteren gezien nog beter ware geweest *niets* voor de landsdefensie te doen, en, alsof er geen gevaar voor oorlog ware, scheepjes uitsluitend voor politie-dienst in Indië te bouwen - daar de aangebouwde schroefschepen 4^{e} klasse zonder meer, *toch* 's lands zeegaten en kasten niet zouden beveiligd hebben, en nu maar treurige vaartuigen voor Indië zijn - is deze opmerking, in het boekje dat er aanleiding toe geeft, niet weêrlegd’.

De minister Lotsy, die niet eenmaal voor *f*100,000 de kanonneerbooten wilde bouwen voor het Texelsche zeegat benoodigd, bouwde daarentegen verdedigingsvaartuigen, die *f*300.000 vorderden, minder goed waren dan kanonneerbooten en nu reeds tot *blokschepen* zijn vervormd, en hij bouwde voor eene som van *f*2.000.000(*), zestien scheepjes, die èn voor de lands-defensie èn voor Indië zouden dienen en die, bij slot van rekening, zeer natuurlijk, nergens goed voor te gebruiken zijn. Wij kunnen hierin moeijelijk dat wijs beleid en die goed begrepen spaarzaamheid zien, welke de heer Jansen in den minister Lotsy roemt. En zoo die minister aan ons land op die wijze 13 millioen gulden - eene som, die trouwens op zich zelve den toets van het onderzoek niet kan doorstaan(*) heeft gespaard - hij heeft dat gedaan ten koste van onze veiligheid en op het gevaar af, dat Frankrijk ons te Amsterdam eene oorlogsbelasting kwam opleggen mogelijk van *dertien maal dertien millioen* en meer. De hemel beware ons in het vervolg voor dergelijke besparingen.

De heer Lotsy verdiende als mensch de meeste achting en heeft als minister, bij vele tekortkomingen - waarvan wel nimmer eenig minister zal vrij blijven - veel goeds gedaan. Voor het algemeen bestaat daarom geen reden om zijne handelingen aan een scherp onderzoek te onderwerpen en zijne nagedachtenis te vervolgen met de feilen, die hij heeft begaan. Wij zijn vijanden van den regel om ‘van de dooden niets dan goeds te zeggen’, maar wij zijn er evenzeer tegen

(*) Elk flotille-vaartuig heeft gekost tusschen de *f* 100.000 en *f* 140.000. Daaronder is natuurlijk niet begrepen de som voor stoomtoestellen, wapening en uitrusting, welke, gemiddeld bedragen heeft *f* 116.000.

(*) Toen de heer Lotsy in '59 het bouwen van stoomfregatten staakte waren er 7 aanwezig. Om tot het getal van 12 te komen, behoefde de minister dus nog slechts te laten aanbouwen 5 fregatten; een fregat kost ± *f* 1.500.000; de 5 fregatten dus *f* 7.500.000. De 30 kanonneerbooten, indien wij dat getal als juist aannemen, zouden gekost hebben *f* 600.000. De gansche uitsparing zou dus slechts hebben kunnen bedragen *f* 8.100.00. Hiervan moet echter afgerekend worden *f* 2.300.000, die besteed zijn voor Pro-patria's en flotille-vaartuigen, waardoor de gansche besparing, als men dit nu besparing wil noemen, tot *f* 5.800.000 wordt teruggebragt.

om kwaad van hen te zeggen zonder noodzakelijkheid. Waar men echter handelingen, die naar veler oordeel afkeuring verdienen, als de vruchten van wijs beleid en overleg ziet voorgesteld en met loftuitingen ziet overladen, daar vordert de waarheid, die vóór alles moet gaan, dat ook een tegenovergesteld gevoelen gehoord en althans eene poging beproefd worde om de zaken in het ware licht te stellen. Naar het algemeen gevoelen heeft de heer Lotsy, wat het materieel betreft, al zeer weinig goeds gedaan, en wij hebben gepoogd aan te toonen dat hij, door niets te doen voor onze binnenlandsche verdediging, de eer, de waardigheid en de onafhankelijkheid van het land in de waagschaal heeft gesteld. En om die bewering onwaar te maken, zijn er andere gronden noodig dan de heer Jansen in zijn werk heeft aangevoerd.

De geachte schrijver van 'De omwenteling in het zeewezen', die in den heer Lotsy het 'niets doen' goedkeurt, keurt daarentegen, blijkens zijne aanteekening op bl. 71 van zijn werk - '*het gevecht van den Monitor dreef Engeland en alle andere zeemogendheden behalve Nederland tot handelen*' - in den tegenwoordigen minister het 'niets doen' af. Wij willen de tegenwoordige regering niet verdedigen, omdat wij inderdaad gelooven dat er meer gedaan had kunnen worden dan er gedaan is; maar waarom de tegenwoordige minister juist aan het handelen had moeten gaan ten gevolge van het gevecht van den Monitor is ons volkomen onverklaarbaar. De strijd tusschen den Monitor en den Merrimac, in Maart '62, bewees niets anders dan dat twee, volgens geheel verschillende beginselen ingerigte *gepantserde* schepen tegen elkander opgewassen zijn, besliste volstrekt niet welk modèl van gepantserde schepen voor ons land gevolgd behoorde te worden; dat gevecht liet ons eigenlijk even wijs als vroeger. En het gevecht van den vorigen dag tusschen den Merrimac en de houten schepen der Noordelijken, bewees niets anders dan hetgeen 'de minister Lotsy reeds twee of drie jaren te voren met eenvoudig doorzigt had begrepen', dat namelijk *houten* schepen niet bestand zijn tegen *gepantserde.* Wij gelooven dat de minister van marine, in '62, zeer verkeerd zoude hebben gedaan of althans toen nog niet geregtigd was om, zoo als de heer Jansen verlangt dat thans zal geschieden, voor eene som van 13 millioen Monitors aan te schaffen. Wij zijn van gevoelen dat het niet mogelijk was over de waarde der Monitors of eigenlijk - want hierin lag de knoop der kwestie - over *de betrekkelijke waarde van gepantserde schepen en forten bij de verdediging*, eenigzins een oordeel te vellen vóór den eersten aanval op Charleston in April '63, dat zelfs dat oorlogsfeit de zaak nog tamelijk in het onzekere liet, en dat de regering eerst na den tweeden aanval op Charleston in Julij '63, waarvan de heer Jansen in het geheel geene melding maakt, de noodige gegevens bezat om een nieuw plan voor de verdediging van onze zeegaten te ontwerpen. Eerst in het laatst van '63 had de regering derhalve eene aanvulling der begrooting voor '64 ten behoeve der kustverdediging kunnen aanbieden, en de tegenwoordige minister is dus slechts één jaar te laat gekomen. Wij hebben reeds gezegd, dat wij de handelingen van dezen minister in dit opzigt niet verdedigen willen, maar wanneer men het in den heer Lotsy goedkeurt dat hij van 59-61, in een

tijd dat een oorlog mogelijk was, niets deed met het oog op de pantsering, die toen nog zeer in het verschiet lag, kan men het dezen minister niet euvel duiden dat hij in '62, toen de zaak met elken dag hare beslissing naderde en een oorlog minder te vreezen was, het voorbeeld van zijn voorganger volgde en ook niets deed.

Wat hiervan nu zij, de kwestie der pantsering is thans, voor zooveel de binnenlandsche verdediging betreft, vatbaar voor oplossing. De heer Jansen schijnt te verlangen dat wij voor onze zeegaten Monitors zullen aanschaffen. Wij kunnen niet geheel beoordeelen in hoeverre juist die schepen voor dat doel het meest geschikt zijn te achten, maar om onze lezers eenig denkbeeld te geven van de verschillende soorten van schepen, die voor de binnenlandsche verdediging kunnen dienen, zullen wij een kort overzigt geven van de voornaamste gepantserde vaartuigen, die tot hiertoe in Amerika zijn gebouwd. Die vaartuigen zijn grootendeels ontworpen met het oog op de verdediging van havens, reeden en stroomen en kunnen dus voor ons land ten deele tot voorbeeld strekken. Sommige dier vaartuigen dragen den algemeenen naam van Monitor, naar het eerste gepantserde schip der Noordelijke Staten; van dit schip zullen wij in de eerste plaats eene beschrijving geven.

De Monitor, die in 1861 door Ericsson te New-York werd gebouwd, bestaat - of liever bestond, want de oorspronkelijke Monitor is in zee vergaan - uit een houten boven- en een ijzeren benedenschip. Dit laatste was 38 el lang en bijna 11 el breed en had zeer hellende boorden, die het zeer goed beveiligden tegen projectielen en rammen. Het was niet gepantserd, maar dit was, door de bijzondere inrigting van het bovenschip, ook minder noodig. Dit bovenschip namelijk had eene lengte van 52 en eene breedte van 12.50 el, stak dus aan alle zijden boven het onderschip uit en beschermde dit zoodoende op zeer doeltreffende wijze. De zijden van het bovenschip waren regtstandig, 1.50 el hoog en zwaar gepantserd. Het bovendek was door dunne ijzeren platen beschermd. Op het midden van dat dek stond een koepel of cilindrische toren, 7 el in middenlijn en 3 el hoog en beschermd door een zwaar pantser, (twee en een halve palm ijzer op een eikenhouten kussen van dezelfde dikte). In dien toren waren twee kleine schietgaten en daar achter stonden 2 Dahlgrenkanonnen van 27.9 Ned. duim kaliber en wegende elk 7400 Ned. ponden; de schietgaten waren gesloten met beweegbare ijzeren kleppen en daarnevens bevonden zich in den wand kijkgaten, ook door kleppen gesloten.

De vuurmonden liepen in (spoorweg-) rails en werden door niet meer dan twee man bediend. De geheele koepel kon, met de stukken, door middel van een kleine stoom-machine draaijen om zijn' as. Om de stukken te rigten was het dus noodig den koepel te doen draaijen. De toren was van boven tegen worpvuur gedekt door een zwaren ijzeren rooster, die tevens diende om licht en lucht te geven en om, in geval van entering, te vuren op den vijand die den toren mogt hebben beklommen. Een luik en trap voerden uit den koepel naar het benedenschip.

Behalve den toren stonden nog op het dek een kleine ijzeren koepel voor

den kommandant, een ventilatie-koker en de schoorsteen; deze laatste kon gedurende het gevecht weggenomen worden. Ook het anker kon dan geheel in een koker worden opgeborgen. Zeiltuig had dit schip niet. De diepgang was niet meer dan 3 el. Bij een gevecht kon het schip door het inlaten van water zoo diep inzinken, dat slechts het bovenste *één derde gedeelte* van het bovenschip boven water uitstak, en geheel slagvaardig vertoonde de Monitor dus aan het oog niets dan een 50 el lang, 12.50 el breed en 0.50 el hoog ijzeren vlot van regthoekige gedaante met een toren, een kleine hut en een ventilatie-koker.

Dit wonderlijke schip deed zijne intrede in de oorlogswereld op den 9^{den} Maart 1862, en wel onder omstandigheden, die dadelijk aan zijne optreding een groote belangrijkheid bijzetten. Aan den noordelijken oever van de reede van Hampton lag op den 8sten Maart des evengemelden jaars de vloot der Noordelijken, bestaande uit 2 schroeffregatten, 4 zeilfregatten, 2 kanonneerbooten en verscheidene kleine vaartuigen, de dekking uitmakende van eene belangrijke vloot van koopvaardijschepen. Het gros der vloot lag bij fort Monroe, maar twee der grootste schepen, de zeilfregatten Cumberland en Congress, lagen meer westwaarts, bij de kustbatterij New-Port-News. De hier gestationneerde handelsvloot te vernielen was het doel der Zuidelijken. Daartoe zonden zij een klein eskader, bestaande uit vijf kleine en grootere kanonneerbooten langs de Elisabeth-rivier, die in de reede van Hampton uitkomt, naar de ligplaats van de vloot der Noordelijken, maar bij die kanonneerbooten bevond zich een schip, meer waard dan zij allen, het gepantserde fregat de *Merrimac.*

Hoe waren de Zuidelijken er toe gekomen dadelijk een fregat te pantseren - zij die eigenlijk niet eenmaal eene zeemagt bezaten? Bij het begin van den opstand waren de Noordelijken verpligt geweest de stad Norfolk, waarin zich een maritiem arsenaal bevond, te verlaten, en om de aanwezige schepen niet in handen des vijands te doen vallen, hadden zij die laten zinken. Onder die schepen bevond zich het stoomfregat de *Merrimac.* De Zuidelijken wisten dat schip echter weder vlot te krijgen en besloten toen het van een ijzeren pantser te voorzien. De Noordelijken wilden niet achterblijven; Ericsson ontwierp zijn Monitor, en toen de Merrimac op den 8sten Maart 1862 koers zette naar de reede van Hampton, was de Monitor gereed om hem daar te gaan opzoeken.

Het pantseren van de Merrimac bleek in de praktijk moeijelijker te zijn dan men aanvankelijk had gemeend. Het werd spoedig duidelijk dat men hier niet kon volstaan met eenvoudig eenige platen tegen de zijden aan te brengen, want daartoe was het fregat, is in het algemeen een gewoon fregat, niet sterk genoeg, terwijl ook de geschikte platen daartoe niet aanwezig waren. De platen werden daarom onder een' hoek van 36° geplaatst, hetgeen het aanbrengen eener verdikking van balken tot onder de waterlijn noodzakelijk maakte. Het bovenste deel van het schip werd afgezaagd. Het achterschip kreeg een plat dak, aan de voorzijde werd een zeer zware wigvormige *ram* aangebragt. In de kuilbatterij werden 8 kanonnen van 22.8 duim geplaatst; aan den voor- en den achtersteven kwam een getrokken kanon

van 25 duim, en op het dek werden 2 houwitsers gesteld om in geval van entering op de sloepen te vuren. Het bovendek was zeer smal, waardoor het geheele schip de gedaante had van het dak van een huis. Op het dek was niets te zien dan de houwitsers, een gepantserde hut voor den kommandant en de schoorsteen.

Toen de Merrimac, de Elisabeth-rivier afzakkende, op de reede verscheen en daar de twee fregatten de Cumberland en de Congress, afgescheiden van het gros der vloot zag liggen, besloot hij, tot een begin, zijne krachten tegen deze beide schepen te beproeven. Hij opende den strijd met een vuurgevecht, maar - spoedig tot de overtuiging komende dat zoodoende geene groote uitkomsten te verkrijgen waren - begreep hij zijn' ram in werking te moeten brengen. Na aan de Congress, het kleinste der twee fregatten, de volle laag te hebben gegeven, liep de Merrimac met eene 5 mijls-vaart op de Cumberland in. Die eerste stoot had niet de verwachte gevolgen, en de Merrimac beschadigde daarbij zelfs zijn' ram. Zonder zich daarom te bekreunen hervatte hij zijne manoeuvre; hij stoomde twee scheepslengten achteruit, gaf andermaal de volle laag aan de Congress en stoomde andermaal op de Cumberland los. Ditmaal kreeg hij beter uitwerking, want het prachtige fregat der Noordelijken zonk, na dien tweeden stoot, bijna onmiddellijk. De ram was echter niet meer te gebruiken en de Merrimac moest zich daarom, tot de avond viel, bepalen tot een vuurgevecht met de Congress en de nabij gelegen kustbatterij New-Port News. De Congress werd vreesselijk gehavend, geraakte in brand en vloog 's nachts in de lucht. De Merrimac had echter bij zijn' aanval op de Cumberland nog al letsel bekomen, en daaraan is het denkelijk toe te schrijven dat hij dien dag de overige schepen ongemoeid liet. Toen hij den volgenden dag de behaalde zege wilde voortzetten, vond hij de Monitor, die 's avonds op de plaats des gevechts was aangekomen, tot den strijd gereed.

Omtrent die ontmoeting tusschen den Monitor en den Merrimac zijn niet veel bijzonderheden bekend. De Merrimac kon zijn' ram niet meer gebruiken en er viel ook niet veel te ‘rammen’ tegen een schip, dat boven water slechts een klomp ijzer van eene halve el vertoonde. Alles schijnt zich dan ook bepaald te hebben tot een vuurgevecht, waarbij het nadeel echter aan de zijde van den Monitor moet geweest zijn. Althans wij vinden vermeld dat de puntkogels uit de getrokken 25-ponders van den Merrimac, die 130 pond wogen, nog al eenige schade deden aan de hut van den kommandant en dat deze door een stukje ijzer, aan de binnenzijde afvliegende, getroffen en buiten gevecht gesteld werd. De Monitor redde intusschen de vloot der Noordelijken, die onder zijne bescherming eene veilige haven opzocht.

Van die twee schepen, de Merrimac en de Monitor, verdient alleen het laatste onze aandacht. De Merrimac kan niet als een model gelden, evenmin als de enkele schepen die later eenigzins in denzelfden geest door de Zuidelijken zijn gebouwd. De Zuidelijken hebben geene eigenlijke zeemagt, en als men voorbeelden van gepantserde schepen wil zoeken, moet men zich naar de Noordelijken wenden. Daar is het model van den Monitor met velerlei wijzi-

gingen tot op den huidigen dag gevolgd geworden, ofschoon daar voor gepantserde schepen ook andere vormen in toepassing zijn gebragt. De Monitor van Ericsson had dit eigenaardige, dat het een klein schip was met weinig snelheid (5-mijls-vaart) en weinig diepgang (3 el) en dat het zijn twee zware vuurmonden - eene toepassing van het denkbeeld van den Engelschen kapitein Coles - in een beweegbaren toren voerde. 'Het was,' zegt de heer Jansen - en hierdoor verbindt zich de geschiedenis van den Monitor weder aan de vroeger beschouwde geschiedenis van de Marine in Amerika - 'het was, onder andere omstandigheden, eene oplossing zoeken voor het oude vraagstuk: *zware vuurmonden in kleine schepen.* Maar vroeger verlangde men dat die kleine schepen eene groote snelheid zouden hebben, daar zij den strijd naar welgevallen moesten kunnen aannemen of ontwijken en openen op den afstand die hun het voordeeligst toescheen - bij gepantserde schepen, die zooveel minder kwetsbaar zijn, was dit minder noodig. De Monitor kreeg dan ook slechts eene 5-mijls-vaart, en daardoor werd het mogelijk dat schip goed te pantseren zonder dat het daarom een grooten diepgang en eene groote lengte behoefde te verkrijgen. De inwendige ruimte kon uit den aard der zaak dus ook niet groot zijn, zoodat beweerd werd, zegt de heer Jansen, 'dat het erger was om in den Monitor te leven dan aan het ergste vuur bloot te staan.'

De Monitor van Ericsson was geen schip om zee te bouwen, en toen hij dit beproefde is hij - in den nacht van 30 op 31 December 1862 - in zee vergaan. Monitors zijn eigenlijk drijvende batterijen, geschikt tot verdediging van stroomen en havens en van sommige zeegaten, en die bij goed weder, als er weinig zee staat, zich ook wel buitengaats kunnen wagen, maar zeeschepen zijn het niet. Wij durven niet beslissen of zij voor onze binnenlandsche verdediging in alle opzigten geschikt zijn te achten. De heer Jansen wil ze voor ons land aangeschaft zien, en wij zijn daarom geneigd te gelooven dat zij inderdaad aanbeveling verdienen.

Een groot nadeel der Monitors in onze oogen is echter dat zij zoo weinig vaart hebben, want daardoor zullen zij, naar het ons voorkomt, voor eene actieve verdediging - de éénige goede - minder geschikt blijken te zijn. Van eene actieve verdedigingswijze schijnt intusschen de geachte schrijver der 'Omwenteling in het zeewezen' ook geen voorstander te zijn, daar hij anders niet zou voorstellen onze stroomen als af te sluiten met forten en versperringen. Die ingenomenheid met onbeweegbare verdedigingsmiddelen schijnt bij den heer Jansen hoofdzakelijk ook voort te komen uit de groote resultaten in Amerika met dat stelsel verkregen, en uitvoerig beschrijft dan ook de geachte schrijver hoe de forten en watermijnen der Zuidelijken bij Charleston alle pogingen der Noordelijken hebben getrotseerd. Daar intusschen de beide aanvallen op Charleston, naar onze zienswijze, geen regt geven om voor de verdediging van zeegaten zoo uitsluitend aan forten waarde toe te kennen, schijnt het ons nuttig hier een vlugtig overzigt dier beide aanvallen te geven, waarbij tevens de gelegenheid zal ontstaan nog in enkele bijzonderheden omtrent de gepantserde schepen te treden.

De oorlog in Amerika heeft, gelijk onze lezers zich zullen herinneren, een aanvang genomen met de vermeestering door de Zuidelijken, in April 1861, van het fort Sumter, dat in de baai van Charleston gelegen is. De stad Charleston zelve ligt in Zuid-Carolina aan den Atlantischen oceaan en op eene landtong, die begrensd wordt door de rivieren de Ashley en de Cooper, die zich, vereenigd, in de baai of haven storten. De baai is aan de zeezijde zeer breed, maar loopt van daar trechtervormig

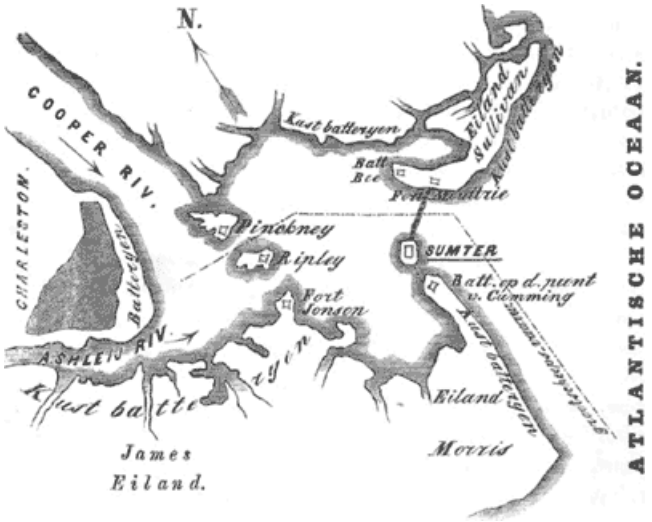

toe, zoodat de ingang van de eigenlijke haven slechts eene breedte heeft van 900 à 1000 el; deze verwijdt zich echter al spoedig, zoodat de gemiddelde breedte tot aan de stad 2500 el is. In de geul van de haven staat gemiddeld 5.40 à 5.70 el water. In of tegenover den naauwen ingang van 900 el ligt op eene kunstmatige graniet bedding, aan alle zijden door de zee bespoeld, het fort Sumter.

De muren van dit fort hebben 18 el hoogte en eene dikte van 2.50 à 3 el; zij bestaan ten deele uit gehouwen steen; ten deele zijn zij gemetseld uit gebakken steen, en deze laatste gedeelten hebben in het midden eene tusschenruimte, die gevuld is met beton (eene buitengemeen harde mortelsoort, zamengesteld uit kalk, tras, zand, stukjes hardsteen, grind en water). De vuurmonden, voor het meerendeel zware stukken, 200- en 300-pounders, stonden bij den aanval in April gedeeltelijk in *kazematten* (gemetselde lokalen, waarin het geschut wordt geplaatst om het aan de uitwerking van het vijandelijk geschut te onttrekken), gedeeltelijk in de open lucht op aarden verhoogingen (*en barbette*, zoo als men bij ons met een echt-hollandsch woord zegt.) Het fort was slechts aan de *Zuid-west*zijde toegankelijk langs een zeer smal steenen hoofd. Het was, toen de aanval plaats vond, geheel voltooid behalve aan de *Noord-west*zijde, en wij zullen zien dat de Noordelijken dan ook al hunne pogingen naar die zijde hebben gerigt.

De boorden van de baai waren, zoowel voor- als achterwaarts van Sumter, met kustbatterijen als bezaaid, en in de naauwe ruimte waar Sumter ligt concentreerde zich het vuur van een groot aantal stukken geschut. De ruimten tusschen Sumter en de eilanden Sullivan en Morris, welke hier de oevers

der baai vormden, waren afgesloten door *torpedo's* (kisten met kruid gevuld, en ingerigt om op een gegeven oogenblik te springen), door touwen en netten, staketsels en soortgelijke versperringen. Achterwaarts van Sumter lagen nog, behalve de boven vermelde batterijen, op banken in het water, twee geduchte forten, Ripley en Pinckney genoemd, alsmede drie gepantserde vaartuigen.

Deze geduchte positie werd op den 8sten April 1863 aangevallen door een gepantserd eskader der Noordelijken, dat uit *zeven* Monitors, eene gepantserde batterij en een gepantserd zeeschip (de *New-Ironsides*) bestond; dit laatste had een diepgang van 4.80 el en voerde 18 kanonnen, terwijl de Monitors, gelijk uit de beschrijving van den eersten Monitor reeds is op te maken, niet meer dan 2 kanonnen, in torens, hadden. Volgens het plan van aanval, door den schout-bij-nacht Dupont, bevelhebber van het eskader der Noordelijken, uitgevaardigd, zouden de negen gepantserde schepen, zonder zich om het vuur der voorgelegen batterijen te bekreunen, regtstreeks den aanval doen op het fort Sumter en wel op de onvoltooide noord-westzijde; zij moesten trachten die zijde tot 700 à 900 el te naderen en dan het vuur openen. Om die noord-westzijde te bereiken, moest het eskader, het grootscheeps-vaarwater volgende, eerst voorbij de batterijen van Morris-eiland defileeren, dan de ruimte doorstoomen tusschen fort Sumter en de werken op het eiland Sullivan, met name het fort Moultrie en de batterij Bee, en dan, door links te wenden, op de bepaalde plaats komen. Na een langdurig oponthoud, veroorzaakt door een ongeval met den ‘vlotter,’ dien het voorste gepantserde schip voor zich uitschoof om *torpedo's* te vatten, kwam het eskader, ten half twee, tegenover de batterijen op Morris-eiland, die achtervolgens het vuur openden. Dit vuur schijnt echter, mogelijk wel door den grooten afstand, weinig uitwerking te hebben gehad, en tegen 3 uur kwamen de Noordelijken tegenover de *noord-oost*zijde van Sumter. Hier stuitten zij op de aangebragte versperringen, terwijl zij nu tevens blootgesteld waren aan een hevig kruisvuur van fort Sumter, fort Moultrie, de batterij Bee en de overige batterijen van Sullivan-eiland. Bij deze gelegenheid werd van een der schepen de toren zoodanig beschadigd, dat het geschut daardoor buiten werking werd gebragt; van een ander geraakte de schroef in de netten verward; een derde kwam te midden van eenige torpedo's te regt, waarvan enkelen sprongen, zonder echter eenige schade te doen.

De gepantserde schepen gingen nu weder terug, hielden westwaarts aan en trachtten nu de noord-westzijde van Sumter langs de andere zijde te bereiken. Daartoe moesten zij den doorgang forceeren tusschen Sumter en de batterij, genaamd ‘op de punt van Cumming’ naar de landtong, die aan deze zijde het uiteinde vormt van het Morris-eiland. Hier werden de schepen echter tegengehouden door eene rij palen, dwars over het vaarwater gesteld; achter deze palen zag men in de verte, tusschen fort Ripley en Johnson, eene tweede rij en het was bekend dat de ruimte tusschen de twee palenrijen door torpedo's verdedigd werd. Achter deze laatste versperring ontwaarde het oog daarenboven de drie gepantserde vaartuigen der Zuidelijken. De kommandant van het eskader van aanval begreep

dat het ook langs deze zijde niet mogelijk zou zijn den noord-westkant van Sumter te bereiken, want zelfs indien men aannam dat het gelukken mogt zich met geweld een' doorgang door de eerste rij palen te verschaffen, dan was men toch nog in de ruimte tusschen de beide rijen aan de werking der torpedo's en het vuur der achterliggende forten blootgesteld. Aldus te leur gesteld in hunne pogingen om de noord-westzijde van Sumter te bereiken of verder in de haven door te dringen, bleven de gepantserde schepen tegenover de oostzijde van het fort in stelling en openden zij daarmede een geschutstrijd, die tot 5 uur werd voortgezet. Daarbij was het voordeel geheel aan de zijde der forten, hetwelk geen verwondering kan baren, wanneer men bedenkt dat de negen gepantserde schepen, die voor het meerendeel slechts twee vuurmonden voerden, daar lagen te midden van een kruisvuur van 300 of 400 vuurmonden, projectielen schietende van 120 tot 180 Ned. ponden.

De gepantserde batterij (de Keokuk), die het meest vooraan was, had slechts den tijd om 3 schoten te doen, en ontving er zelf meer dan 90, waarvan 19 in den romp ter hoogte van den waterspiegel; de torens waren door 27 kogels getroffen, waarvan 8 er door heen gingen; het schip zonk 's nachts. De New-Ironides deed slechts 8 schoten, maar werd door 60 à 70 kogels getroffen; in het niet-gepantserde voorschip troffen eenige granaten, die ongetwijfeld groote verwoesting zouden hebben aangerigt, indien men de voorzorg niet had gebruikt om in het voorschip natte zandzakken te leggen. De andere schepen hadden 9 à 26 schoten kunnen doen, maar waren zelf door 20 à 60 kogels en granaten getroffen. Bij een der Monitors was een kogel tegen de hut van den loods gekomen, waardoor een bout van de pantsering naar binnen gedreven was en de kapitein, de loods en de roerganger buiten gevecht gesteld waren; de meeste torens waren zeer gehavend, zoodat ze niet meer rondbewogen konden worden of de vuurmonden geen deel meer konden nemen aan den strijd. Het meest buitengewone schot had een der Monitors getroffen. Een puntkogel uit het kanon van 25 duim was namelijk door de 11 platen gegaan, te zamen 26.5 duimen dik, waarmede de toren gepantserd was, had toen, in den onderkant van de hut van den loods teregt komende, in de pantsering der hut een gat gemaakt van 7.5 duim diepte en de geheele hut eenige duimen opgeheven. Van de 9 schepen waren er slechts 2, die niet zwaar beschadigd waren.

De forten hadden betrekkelijk veel minder dan de schepen geleden, hetgeen men ook daaraan schijnt te moeten wijten, dat de juistheid van het vuur der Noordelijken veel te wenschen overliet. En ofschoon het vuur van schepen zelden bijzonder juist is, moet de geringe uitwerking van het geschut der Monitors toch ook worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat reeds zoo spoedig enkele torens en vuurmonden niet meer gebruikt konden worden. Het geheele nadeel aan Sumter toegebragt, bepaalde zich daartoe, dat in de noord-oostface enkele gaten waren geschoten, die echter dadelijk met zandzakken gevuld werden.

Ten 5 uur nam het gepantserde eskader den terugtogt aan, die niet bemoeijelijkt werd. De Zuidelijke scheepsmagt was daartoe te zwak. Doch zelfs indien

dit niet het geval geweest ware, de hindernissen die het vijandelijk eskader belet hadden door te dringen, zouden voor de schepen der Zuidelijken denkelijk evenzeer een beletsel zijn geweest om naar buiten te gaan. Dit is in het algemeen eene reden, waarom het aanbrengen van zulke versperringen slechts bij uitzondering is aan te bevelen. Zoo zij den vijand het inkomen beletten, zij beletten ook de vervolging; doet de vijand ons geen kwaad, wij kunnen het hem ook niet doen, en de strijd komt zoodoende tot geene beslissing. Daarenboven is het zoo heel zeker niet dat de versperringen altijd een aanvaller tegenhouden; althans de torpedo's of watermijnen zijn tot hiertoe, zoo als de heer Jansen ergens teregt opmerkt, meer bekend om het kwaad dat zij verondersteld worden te kunnen doen dan om het kwaad, dat zij gedaan hebben. Ook is aan zulke afsluitingen nog dit nadeel verbonden, dat de verdediger daarop ligtelijk te veel vertrouwt; en blijken zij nu bij deze of gene gelegenheid ongenoegzaam te zijn, dan gaan de menschen veelal tot het tegenovergestelde uiterste over; zij hechten dan geene waarde meer aan welke hindernissen ook en laten zelfs de noodzakelijke achterwege.

De hier gegeven beschrijving van den aanval op Charleston is gegrond op berigten van de zijde der Noordelijken afkomstig; de heer Jansen deelt ons ook een verslag mede van een Zuidelijk berigtgever, dat het karakter van den hier gevoerden strijd zeer juist doet uitkomen en dat wij ons daarom veroorloven hier over te nemen.

Na gezegd te hebben dat op Sumter, zoodra de gepantserde schepen zich in beweging stelden, alarm werd geslagen, al de vuurmonden geladen werden en een ieder zich tot het gevecht gereed maakte, vervolgt die berigtgever aldus:

> '"Eene diepe stilte heerscht in de batterijen. De gepantserde vijandelijke monsters naderen slechts langzaam. Hunne poorten zijn gesloten. Er is geen levend wezen op hen te zien. Zij komen langzaam opzetten in twee divisiën met de Ironsides aan het hoofd van de eene, de Keokuk aan het hoofd van de andere. Zij rigten hunnen koers uit op Sullivan-eiland, en op 1900 yards van de batterijen van dit eiland gekomen, beginnen zij zich naar Sumter te wenden.
>
> Een bliksemstraal, een rookwolk gevolgd door een donderslag, verkondigen de eerste volle laag van het eiland op de ijzeren zijden van het fregat. De schepen blijven stil voorwaarts gaan. Op het bevel om vuur te geven van kolonel Rhett, braakt Sumter in een zee van vuur al zijne projectielen op de schepen uit; verbazende bouten van gesmeed ijzer vliegen tegen de pantsers der schepen met een luiden en scherpen klank. De Ironsides stopt op een afstand van 1200 yards van Sumter en zendt, uit ééne laag, zeven 15 duims kogels tegen de zeeface van Sumter. Steenen vliegen van de borstwering en worden van de travers afgerukt. Eene granaat dringt in het logement der officieren door, verlaat het door een raam en doet aan de andere zijde, het parapet strijkende, eene massa steenen opvliegen. De batterijen van Morris-eiland stemmen met haar vuur in het oorverdoovend koor. Twee vuurkringen braken onophoudelijk voort; de buitenste van den wal, de binnenste van de monitors. De eene laag volgt de andere en beuken de gemetselde wallen van Sumter. De ijzeren bouten klinken scherp en hel tegen de pantsers der schepen. In de circulerende beweging voortgaande, maakt de Ironsides plaats voor zijne medestrijders, en een

voor een, naarmate hunne torens in den Titanischen oorlogsdans worden rondgezweept, krijgen zij het nu eens verspreide dan eens geconcentreerde vuur van den cirkel van batterijen waar tusschen zij zich bevinden. De eerste divisie schepen wendt zich van Sumter af, onder een hagelstorm van ijzer, die met oorverdoovend geluid, en met een ratelend geweld de pantsers beukt, en duidelijk een klagend geluid doet hooren, als de torens ingedeukt worden, of een scherper geluid, als het ijzer er afgegescheurd wordt. Na met kogels en granaten in het voorbijgaan Morris-eiland beschoten te

hebben, verdwijnt de Ironsides met zijne hem volgende monitors uit het vuur.
Vier monitors werden door den Keokuk, met meer stoutheid nog dan door de Ironsides geschied was, in het gevecht gebragt. Hij kwam tot op 900 yards van Sumter. Op dezen afstand schoot hij zijne 11 duims kogels uit de torens tegen de zeeface van het fort. Ofschoon de gebakken steenen stuk geperst en uitgebroken werden, zoo gelukte het toch niet groote schade aan den wal te bezorgen. Van alle zijden werd nu het vuur op den Keokuk gerigt, terwijl de lucht, het land en de zee onder het geweld der uitbarstingen trilden, waarmede de zware cylindrische bouten hem toegezonden werden.
Een gesmede ijzeren cylinder van 120 pond, van Sumter door luitenant-kolonel Yates geschoten, trof in een der poorten, en een ander schot van hetzelfde kanon drong in den toren door een vroeger door hetzelfde kanon gemaakt gat. Onder dit ontzettende vuur bleef de Keokuk twintig minuten stil liggen; schijnbaar was hij ontredderd. Na verloop van dien tijd zag men hem langzaam bewegen, en na het vuur van Morris-eiland doorgestaan te hebben, uit het gevecht raken. De kruiddamp van ongeveer twintigduizend pond buskruid hing loom over de verdedigingswerken der Geconfedereerden, doch werd nu en dan opengereten door de bliksemstralen en donderslagen hunner artillerie.
De monitors der tweede divisie, den cirkel volgende van het hoofd der linie, donderden elk op zijne beurt tegen het fort los en werden op gelijke wijze beantwoord. Men hoorde niets dan het raken, barsten of afkaatsen der projectielen tegen de ijzeren wanden der torens. Zoo, in hunne rondwendende bewegingen elkander volgende door een regen van gesmede cylindrische bouten, gaven zij nog vuur op Morris-eiland, tot dat het laatste schip buiten de vuurlijnen was. De rondgaande manoeuvre werd niet meer herhaald, en de schepen trokken naar hunne vorige ankerplaatsen terug.
Na twee en een half uur van kanongebulder en ijzerregen stonden fort Sumter met zijne helpers steeds trotsch en kalm in den loomen kruiddamp den vijand uit te dagen."'.....

Wel mag de Zuidelijke berigtgever van 'dezen Titanischen oorlogsdans' spreken! Want verschrikkelijk moet het gezigt zijn geweest van die zwarte, lage, kruipende ijzeren monsters, hunne kolossale kogels, door de rookwolken die hen omgaven, naar de sterkten der Geconfedereerden opzendende, die op hare beurt de geduchte vijanden onder het gewigt harer projectielen zochten te verpletteren. Wij weten reeds aan welke zijde bij die geduchte en belangrijke worsteling de zege verbleven is, maar hoe zou de uitkomst zijn geweest indien de forten, in stede van met deze Monitors, met gepantserde fregatten of korvetten zoo als Europa die kent, te strijden hadden gehad?

De ontwikkeling van Java.

Een woord aan den heer J.J. Hasselman, oud-resident van Djocjocarta, door Bartholo. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1864.

Bij den veelal heftigen strijd van partijen op koloniaal gebied, is het eene aangename verpozing een zoo kalm, met waardigheid geschreven boekje ter hand te nemen, als Bartholo ons onder bovenstaanden titel aanbiedt, gerigt tegen den oud-resident Hasselman, die in 1860 eene brochure schreef in gematigd liberalen geest, waarin hij weinig sympathie aan den dag legde voor

het strakke behoud van al wat oud, versleten en voor onzen tijd niet meer passende is.

In dit jaar verscheen er van dezelfde hand een ander geschrift in tegenovergestelde rigting, op vele plaatsen in strijd met het eerste, 't geen Bartholo op duidelijke wijze met de eigen woorden van den heer H. aantoont. Aan hen die de koloniale debatten sedert 15 jaren gevoerd, aandachtig gevolgd hebben, zal het niet ontgaan zijn, dat men ook den heer J.C. Baud twee geheel verschillende gedachten heeft toegeschreven: Eerst door de oudgasten hemelhoog en tot hun patroon verheven, op wiens autoriteit zij zich gestadig beriepen, wiens steun ze bij elke gelegenheid voor hun doel poogden te verwerven, moest hij later die onderscheiding missen, toen ook de liberalen beweerden, dat hunne beginselen in harmonie waren met die van den heer Baud. Toen veranderde de sympathie in vijandschap, soms tot verguizing toe! Het was toch al te erg, dat men zich zoo geheel en al in de ware beginselen en gezindheid van den heer Baud had kunnen vergissen, die - zoo als Bartholo herinnert - geene bedenking maakte om, op den 9^{den} December 1852, bij de verdediging van het ontwerp Regerings-Reglement, in de Tweede kamer het volgende te zeggen:

'Maar zal mijne verdediging eenigen invloed hebben op uw oordeel, dan behoor ik voor u te staan, niet zoo als men mij wel eens heeft afgeschilderd, *als een verstokte oudgast*, gesneden uit het levende vleesch van het oude dwangstelsel; maar ik behoor voor u te staan, - *gelijk ik inderdaad ben* - als een aanklever van *milde* beginselen, wiens begrippen hebben MOETEN *zwichten voor den onvermijdelijken drang der omstandigheden*, die ik niet kon veranderen, *noch verhinderen.*'

'Hetgeen bestaat kan niet altijd blijven bestaan, om de eenvoudige reden, dat in *elke* maatschappij de kiem ligt van verandering en ontwikkeling; ook zonder dat daartoe eene poging van Regeringswege wordt aangewend, zal de maatschappelijke toestand der Javanen zich van lieverlede *wijzigen.* Een verstandige Regering zal er op bedacht zijn, om die veranderingen den weg te wijzen die haar de beste voorkomt; maar verandering heeft er plaats, al zit de Regering stil. Aan de ontwikkeling der Javaansche maatschappij staat, mijns inziens, in den weg, dat men geen individueel landeigendom onder de Javanen kent en dat alle gronden als gemeentegronden worden bearbeid. Wil men *ontwikkeling* door eigen kracht, dan schijnt die gemeenschappelijke bearbeiding langzamerhand *te moeten vervangen worden door individueel eigendom.*'

Op den 28sten Julij 1854 sprak de heer J.C. Baud op dezelfde plaats, het volgende:

'Ik zal niet herhalen wat ik meer dan eens over het kultuurstelsel heb gezegd.

Ik zal slechts kortelijk herinneren, dat ik de direkte inmenging der Regering met de industrie der ingezetenen, welke in dat kultuurstelsel opgesloten ligt, *niet* overeenkomstig acht met *gezonde* Regeringsbeginselen.

Ik zal slechts herinneren, dat ik meer dan eens heb gezegd, dat wanneer de *nood* van het moederland het Indisch bestuur er niet toe *gedwongen* had, het naar mijn inzien wenschelijk en pligt-

matig zou zijn geweest, in Indië het Regeringsstelsel te volgen, dat onder *alle hemelstreken,* onder alle omstandigheden *het beste is*, dat namelijk, waaronder de Regering zich bepaalt tot het verleenen van bescherming, tot het maken van wijze wetten, tot het openen van middelen van gemeenschap, tot het maken van wegen, kortom tot bevordering, middellijk van de welvaart en de industrie der ingezetenen, met onthouding van alle onmiddellijke bemoeijing daarmede, onder welken vorm of benaming ook.'

Deze duidelijke en krachtige verklaring van den kundigen, algemeen geëerden staatsman, dien men den bekwaamste onder de bekwamen heeft genoemd, zal gaarne door ieder liberaal onderschreven worden. Zij verlangen niets anders, doch voor de tegenpartij was het eene zoo ernstige grief, dat zelfs een minister, die eenige jaren te voren met dien staatsman aan de groene tafel gezeten had, niet schroomde er van te zeggen 'dat de heer Baud, om de lading te redden, een gedeelte er van had over boord geworpen.' En geen der vroegere vrienden van den overledene stond op, om zijne eer te verdedigen tegen eene zoo leelijke insinuatie van dubbelhartigheid! We zouden ons volstrekt niet verwonderen als op de nagedachtenis van den graaf van den Bosch eenmaal een dergelijke blaam werd geworpen, wanneer ook diens autoriteit aan de reactie ontvalt. Stel eens dat de minister van koloniën een wetsvoorstel aan het oordeel der Tweede Kamer onderwerpt, waarbij aan de Javanen, gedurende vijf achtereenvolgende jaren, het onbelemmerd gebruik van den grond en de rijstvelden wordt gewaarborgd, aan hen op 1 Januarij 1865 toegewezen, tegen betaling der belasting, ten einde hen na het verstrijken van dien of een langeren termijn, die gronden in vollen eigendom af te staan, als de, in dien tusschentijd ingebragte reclames, over ongelijke of te geringe bedeeling, naar behooren, volgens de adat, onderzocht en overeenkomstig de regelen van regt en billijkheid zullen zijn geregeld en beslist.

Stel eens dat de minister bij die gelegenheid zegt: 'het ontwerp dat ik aanbied is volstrekt geene nieuwigheid, noch eene ongehoorde toepassing van Westersche theoriën en begrippen op Oostersche toestanden, die er niet gedijen kunnen; want landbezit heeft allerwege op Java, in meer of mindere mate, ten allen tijde bestaan, vóór dat het kultuurstelsel werd ingevoerd; waarvan de voldingende bewijzen geleverd zijn, door het rapport der kommissie over de suikerkultuur. En de graaf van den Bosch zegt: '"(Men heeft geheel *ten onregte* beweerd, dat de Javaan geen denkbeeld bezit van het regt van eigendom op den grond, volgens zijn begrip strekt zich het *regt* van den souverein op een bebouwd stuk land *niet* verder uit, dan *tot* het *heffen van een aandeel*, dat hem volgens de *adat* toekomt, of tot het bezwaren van den bezitter met een openbare dienst aan de verschuldigde schatting geëvenredigd. Voor het overige gaan de gronden op de leden der familie van den eigenaar over; zij *verkoopen* of *verhuren* die onderling volgens de adat, en deze gebruiken bestaan nog *overal*, waar dezelve niet door de *willekeurige* bemoeijenissen der Europeanen met de huishoudelijke aangelegenheden van den inlander zijn vervallen."' 'Alzoo door willekeur

en het regt van den sterkste hebben we inbreuk gemaakt op de adat en het grondbezit der inlanders, waarvoor we geene andere verschooning kunnen aanvoeren dan '"den *nood*"' van het moederland! Nu echter, dank zij den arbeid dier inlanders, die *nood* geweken is, zijn we ook verpligt terug te keeren van den verkeerden weg. De regtvaardigheid gebiedt ons de inlanders weêr in het bezit te stellen van den grond, die we hun wederregtelijk hebben ontnomen, opdat ze weder tot welvaart en ontwikkeling kunnen komen; zoo als door den heer Baud te regt is betoogd, dat '"wil men ontwikkeling door eigen kracht, dan moet de gemeenschappelijke bearbeiding van den grond langzamerhand vervangen worden door individueel eigendom."' Ook de graaf van den Bosch deelde geheel deze meening. '"Het is niet te ontkennen, zegt hij, (bladz. 71 van zijn bekend werk) dat onder het stelsel van dwangkultuur, de uitbreiding der bezittingen van de inwoners zoo goed als *onmogelijk* wordt gemaakt, en dat het de volle strekking heeft, om *den afkeer* van den arbeid te doen voortduren en zoo wel de physieke krachten als de *geestvermogens* van den mensch stremt. Wil men hierin eene verandering beproeven, dan is zeker dat die op de vrije keus der Javanen behoort gegrond te zijn, en dit kan thans geschieden, gelijk wij nader zien zullen, door de kultures met *vrijwilligen* arbeid verder uit te breiden en den Javaan *meer en meer* in de gelegenheid te stellen, om ook grondeigenaars te worden."'

Deze ketterij van den insteller der gedwongen kultures kan het orthodoxe behoud even weinig aannemen, als diens latere plannen, om de koffijtuinen aan partikulieren te verhuren, ten einde den oogst te verdubbelen, door eene betere belooning van den arbeid der planters. De groote man is door zijn aftreden als minister en kort daarop gevolgden dood, in de onmogelijkheid geweest deze plannen ten uitvoer te leggen en aan de Javanen de gelegenheid te geven grondbezitters te worden. Maar wanneer nu de minister van koloniën deze denkbeelden in de Tweede Kamer ontwikkelde, ten einde, nu de geschikte tijd van toepassing gekomen is, ze ook te verwezenlijken, dan zou de oppositie voor de kracht der feiten en voor het gezag dier beide staatsmannen moeten zwichten, ten zij ze ook den heer van den Bosch mogt verloochenen zoo als ze den heer Baud deed! Maar welke autoriteit blijft haar dan over? het is toch onwederlegbaar bewezen, dat zoowel de Indische regering van 1818, als de ministers Elout, J.C. Baud, van den Bosch, du Bus de Ghisignies en andere celebriteiten op dit punt de liberaalste beginselen hebben verkondigd en waren toegedaan, waarvan er slechts twee in de praktijk zijn afgeweken, door den *nood* van het moederland er toe gedrongen. 'Mijne milde beginselen, verklaarde de heer J.C. Baud, hebben moeten zwichten voor den onvermijdelijken drang der omstandigheden, die ik niet kon veranderen NOCH VERHINDEREN.'

Te hoog staat deze staatsman in ieders schatting aangeschreven, om maar een oogenblik te kunnen gelooven 'dat hij knollen voor citroenen verkocht,' zoo als de heer Hasselman hem te laste schijnt te leggen. En evenwel is ook de heer Hasselman van 1860 niet zoo afkeerig van de noodige, met beleid ingevoerde hervormingen, hij vreest er geene kwade gevolgen van, want, zegt hij '*het Javaansche volk is niet zoo dwaas en stug, dat*

wanneer men het met beleid in eenen beteren toestand tracht te brengen, het zich daartegen zal verzetten. Zij die dit beweren zijn dunkt ons al te teergevoelig.'

Hij schaart zich tevens aan de zijde van degenen die het landrentenstelsel aan eene grondige herziening willen onderwerpen, 'voor eene te groote inmenging in de Javaansche huishouding, voegt hij er bij, behoeft men *niet beducht te zijn.*' 'Ik geloof, laat Bartholo er op volgen, dat indien de landrente *regtvaardig*, naar een gelijken maatstaf wierd geheven, de perceptie onze voordeelen van de gouvernementskultuur zeer nabij zou komen *zoo niet te boven gaan.*' Ter staving van dit gevoelen ontleent hij het volgende aan het Aardrijkskundig en statistisch woordenboek van Neêrlandsch Indië bladz. 205: Bij eene heffing van het □ waartoe naar Oostersche begrippen de souverein het regt heeft, had de landrente in Samarang (over de jaren 1856-1860) derhalve *moeten* opbrengen	*f* 10.332.356.52 7/10
In stede daarvan heeft volgens den aanslag de heffing hoogstens kunnen bedragen	*f* 4.136.665.61 ⅓
of minder	*f* 6.195.690.91 ⅓

In stede van 20% waartoe men geregtigd was, heeft dus de heffing niet meer dan 8% van de waarde bedragen.

Dit stemt vrij wel overeen met hetgeen we vinden op bladz. 322 van het Staatkundig en staathuishoudkundig jaarboekje van 1858. Uit de dáár geleverde naauwkeurige tabellen vloeit voort, dat het gouvernement in 15 jaren (1840-1854) aan landrente *f* 86.782.199 minder geheven had, dan waarop het regt heeft. Deze aanzienlijke som is opgeofferd, om den *schijn* te geven, dat het batig slot voortvloeit uit de aan het gouvernement geleverde produkten en niet, zoo als in waarheid het geval is, uit de geregelde belastingen, indien ze naar den wettigen grondslag geheven werden. Op goede gronden wordt dáár betoogd en met de feiten gestaafd, dat de winsten aan het kultuurstelsel toegeschreven, bij gemiddelde marktprijzen niet verkregen zijn, noch behaald kunnen worden, maar dat het integendeel van 1840-1854 een verlies van *f* 75.686.516 aan de schatkist heeft berokkend. Met andere woorden, dit stelsel voldoet noch in theorie, noch in practische uitkomsten aan de eischen van goede regeringsbeginselen, zoo als de heer Baud reeds in 1854 beweerde. Ruim 75½ millioen

grooter zou het batig slot in die 15 jaren geweest zijn, indien het gouvernement zich bepaald had tot zijne roeping als souverein, en niet tevens had willen zijn handelaar, planter en monopolist.

Deze zóó nadeelige anomalie zou reeds lang door de natie veroordeeld zijn, indien men niet door eenen kunstmatigen administrativen maatregel de geleden handelsverliezen aan het oog had weten te onttrekken. De regering betaalt aan de planters maar de helft der dagloonen die ze zouden moeten verdienen, om in hun levensonderhoud te kunnen voorzien, maar laat hen daarentegen slechts de helft der verschuldigde landrenten betalen, opdat ze niet van honger zouden omkomen bij het geringe arbeidsloon.

Op die wijze is het kunnen gelukken, de inkoopprijzen der produkten als zeer laag te doen voorkomen, aangezien er niet bij vermeld wordt, hoe aanzienlijk de sommen zijn, die de schatkist jaarlijks aan wettige belastingen derft, om de begoocheling te verkrijgen van fabuleuse winsten, op de dus verkregen

produkten; waarvan het volgende, aan het regeringsverslag ontleend, eenig denkbeeld zal geven:

De winsten die in 1860 volgens de inkoop- en verkoop-rekening van koffij, suiker, indigo enz. *schijnen* verkregen te zijn, moeten verminderd worden, met *f* 6.468.569 te min geheven landrente, aangezien er in dat jaar geoogst zijn 33.139.316 pikols padie. De gemiddelde marktprijs was *f* 2.34 per pikol, totale waarde *f* 77.524.939 waarvan de wettige belasting □ bedraagt *f* 15.504.987. De fiskus heeft echter maar *f* 9.036.418 van de landbouwers ingevorderd. Er is dus bijna 6½ millioen opgeofferd aan de produkten, welke som nogtans *niet* op de inkoop-rekening voorkomt. Hetzelfde gebeurde met de koffij.

In 1860 ontving het Gouvernement 928.643 pikols koffij, waarvoor volgens de rekening niet meer zou betaald zijn dan *f*11.596.077; ze werden netto verkocht, à *f*38.52 7/10 de pikol, voor *f*38.474.718. *Schijn*winst bijna 27 millioen op dien handel, maar er is verzuimd te vermelden, dat daaronder schuilt □ van het produkt als wettige belasting aan het Gouvernement verschuldigd	*f* 15.309.889
Aan landrente in de Preanger regentschappen met de koffij verrekend	*f* 1.541.375
Aan te min geheven landrenten van 376.406 landb. huisgezinnen buiten de P. Regents, bij de koffijkultuur ingedeeld	*f* 1.685.400
Totaal	*f* 18.536.664

De winst op den koffijhandel is dus 18½ millioen guldens *minder*, dan uit de rekening, zoo als ze wordt opgemaakt, *kan* blijken.

Hetzelfde gebeurde met de perceptie der *in*- en *uit*gaande regten. In 1860 had moeten ontvangen worden in 's lands kas		*f* 10.681.809
doch er is opgeofferd	*f* 1.965.679	
aan de Gouvernements-produkten en dus maar ontvangen	*f* 8.716.130	

Bij zamentrekking verkrijgen we:

I. Aan te min ingevorderde landrente (beneden het □ der waarde van den oogst)	*f* 6.468.569
II. Aan landrente in de Preanger regentschappen met koffij verrekend	*f* 1.541.375

III. Te min ontvangen uitgaande regten van de Gouvernements-produkten niet geheven	*f* 1.965.679
IV. van het koffijprodukt als wettige grondlasten, aan den souverein verschuldigd, maar waarvan het provenu noch in zijne boeken verantwoord, noch in zijne kas gekomen is	*f* 15.309.889
Totaal	*f* 25.285.512

Ruim 25 millioen guldens aan wettige belastingen, die op de rekening van ontvangst in Indië moesten voorkomen, zijn op die rekening niet te vinden. Al die regelmatige staats-inkomsten worden prijs gegeven aan de teelt en den handel in produkten voor Gouvernements-rekening, waardoor de *schijn* verkregen wordt van énorme winsten: het befaamde batig slot! Winsten die echter voor bestaan uit geconcedeerde belastingen en dadelijk in verlies zullen verkeeren, bij aanmerkelijke daling van den marktprijs, terwijl daarentegen de Indische souvereine

ontvangsten (mits geheven naar den wettigen grondslag), na de kwijting van alle uitgaven, een VAST en regelmatig batig slot opleveren van 15 à 20 millioen guldens, naar gelang de van het koffijprodukt, als belasting ontvangen, van *f* 26 tot *f* 39 de pikol verkocht worden.

Het geloof van Bartholo, 'dat de *behoorlijke* perceptie der belastingen de voordeelen van de Gouvernements-kultuur nabij zullen komen of *te boven gaan*' steunt dus op den meest soliden grondslag.

Met volle regt zegt de steller van het artikel Samarang in bovengenoemd woordenboek: 'Het is eene derving van der landrenten, die men zich ter wille van het kultuurstelsel heeft getroost, maar die, althans wat Samarang betreft, niet opgewogen is geworden, door de winst, behaald op de Samarangsche produkten van koffij en suiker, hoezeer de prijzen van die beide artikelen in het tijdvak van 1856-1860 hooger waren, dan waarop men in den regel kan rekenen. Bleek het nog maar, dat het kultuurstelsel voor de bevolking werkelijk voordeelig is, dan zou daarin nog eenige grond van verdediging voor den bestaanden staat van zaken kunnen gevonden worden.' We hebben derhalve een regeerstelsel in Indië dat '*niet* blijkt voordeelig te wezen voor de bevolking,' wier werkkracht op uitgebreide schaal in beslag genomen wordt door de regering, die hare welvaart behoorde te bevorderen, op wier bescherming zij naar regt en billijkheid aanspraak heeft! Terwijl aan den anderen kant *wèl* blijkt, dat hetzelfde stelsel jaarlijks, op niet te verdedigen wijze 20 à 25 millioen guldens uit de staats-kas in zich opneemt van de wettige souvereine belastingen, deze sommen absorbeert en *noodig* heeft, om zijn kunstmatig bestaan te rekken en den worm onzigtbaar te maken die aan zijn leven knaagt! Tot 1856 toe zijn de verliezen die het Gouvernement als handelaar en planter op zijne produkten, bij den verkoop leed, gedekt geworden door geconcedeerde belastingen. Eerst na 1856, toen de marktprijzen van koffij en suiker eene buitgewone hoogte bereikten, heeft die handel, het product van gedwongen arbeid, werkelijk voordeelen opgeleverd! waaraan evenwel de afkeer blijft kleven van 14 millioen Javanen, die er onder zuchten, geleden hebben(*) en even arm blijven, bij al den arbeid waartoe ze gedwongen worden, waarvoor ze geen sympathie hebben, waardoor geene gehechtheid aan ons be-

(*) Talloos zijn daarvan de bewijzen; onder de velen verwijzen we naar het Tijdschrift voor Neerl. Indië van December 1864, waar een officiëel rapport voorkomt van een resident aan den procureur-generaal, die uit de registers aantoont, dat in zijne provincie waren gestraft:

In 1836	68 dessa-hoofden.
In 1837	154 dessa-hoofden.
In 1838	222 dessa-hoofden.
In 1839	281 dessa-hoofden.
In 1840	275 dessa-hoofden.

zoo men ziet gaan de straffen *crescendo*, naarmate het kultuurstelsel volmaakter wordt, dat in 1840 het toppunt van glorie had bereikt, maar sedert aanzienlijk is terug gegaan. Onder dien resident hadden de straffen bestaan in:

a. arrest van 4 tot 10 dagen op eigen kosten,
b. blok-arrest van 4 tot 10 dagen op eigen kosten,
c. van 15 tot 20 rottingslagen in *de koffij-* en *suikertuinen.*
d. Eenvoudig ontslag.

stuur wordt gekweekt of bevorderd - te weinig althans, om op hunne trouw en goeden wil te kunnen rekenen in tijden van gevaar, waarin hun steun voor ons onmisbaar is. Zouden we ons belang zoo ver vergeten, om het oor te sluiten voor de stem der rede en de lessen der geschiedenis, die ons dringend toeroepen dat de noodige hervormingen geen uitstel meer gedoogen, vooral omdat ze verkregen kunnen worden - zoo als bij onderzoek zal blijken - met behoud van een aanzienlijk batig slot, indien de minister maar een *stelsel* aanbiedt, dat de strekking heeft om terug te keeren op den goeden weg, door bv.:

1) Zoo als vóór 1830, de wettige belastingen, volgens den bestaanden grondslag in te vorderen en de al te lang verschoven regelmaat en verbetering te brengen in het stelsel van landrente;

2) Het individueel grondbezit der inlanders te regelen en geleidelijk uit te breiden, de ontginning van woeste gronden op krachtige wijze te bevorderen door de hulp van Europesche ondernemers en hun kapitaal;

3) Het geleidelijk verhuren der koffijtuinen tegen een vast quantum of □ van het produkt, onder den waarborg, dat de planters hun tegenwoordig loon als minimum blijven genieten, om verhoogd te worden in evenredigheid van het meerder produkt, dat zich laat verwachten van meer ijver en het beter toezigt der ondernemers;

4) De heeren-diensten al dadelijk zoo veel mogelijk te beperken en van lieverlede af te schaffen, tegen behoorlijk aequivalent in geld, ten einde uit die rijke bron de inlandsche hoofden door eene ruime bezoldiging schadeloos te stellen voor hun verlies;

5) Opruiming der belemmeringen en hinderpalen, die de ontwikkeling van landbouw en de uitbreiding van industrie in den weg zijn gelegd, zonder eenige *regeling* van den vrijen arbeid, die uit zijne natuur krachtig genoeg is om dien steun te kunnen ontberen.

Deze grondslagen zijn door de kundigste sommiteiten aanbevolen, ze zijn onmisbaar geoordeeld voor den grooteren bloei van Java, tot een nog niet te berekenen grens.

De stabiliteit er van dient door wettige regeling verzekerd te worden, ten einde het zoo menigmaal geschonden vertrouwen te herstellen en de teleurgestelde ondernemers met het vereischte kapitaal naar Java te doen terug keeren. Daarin liggen de elementen voor rust en tevredenheid onder de bevolking en voor een meer vast, meer zeker batig slot, dan de risico van het Gouvernement als planter en handelaar kan opleveren.

'Dat grondeigendom de basis behoort te zijn van elke maatschappij', daarvan was ook de heer Hasselman van 1860 overtuigd, waartoe z.i. op Java 'een geleidelijk middel zou wezen om de gemeentegronden in stede van voor één, voor vijf jaren onder de ingezetenen van een dorp te verdeelen.' Men ziet dat de behoudslieden niet zoo afkeerig zijn van de hervormingen door de liberalen beoogd, als het soms schijnt en zij het bij de bespreking van vele punten wel willen doen voorkomen, als of de klove onoverkomelijk zou wezen. Wel jammer dat men elkander veelal zoo kwalijk

Tot dien prijs verkreeg Nederland zijn batig slot. Die rottingslagen zijn veel erger dan de strengste geesseling was, die we voor misdadigers hebben afgekeurd, want eenigen bezwijken aan de smartelijke gevolgen. Waar men zóó de gemeente*hoofden* behandelt, kan men het lot van den gemeenen man ligt berekenen.

verstaat of wil begrijpen, en meermalen zoo inconsequent is, waarvan Bartholo treffende bewijzen aanhaalt, zelfs van den heer Hasselman tegen den heer Has-

selman, die in 1860 zich zelfs een voorstander betoonde van de verpachting van 's Gouvernements koffijtuinen aan partikuliere ondernemers.

Het is een wáár en ernstig WOORD dat Bartholo spreekt; een woord dat behartiging verdient en ieders aandacht waardig is, die belang stelt in het algemeen welzijn.

September 1864.

Politiek overzigt.

De gebeurtenis, waarmede nu drie maanden lang geheel Europa vervuld was, behoort tot de geschiedenis. De italiaansche Kamer en de Senaat hebben hun votum geschonken aan de wetsvoordragt der regering tot goedkeuring van het traktaat met Frankrijk; de koning heeft de wet gesanctioneerd en den 11^{den} December is zij afgekondigd. Den 11^{den} December is alzoo die termijn van twee jaren aangevangen, binnen welken Rome door de fransche troepen moet worden ontruimd, en een nieuw tijdvak der geschiedenis zal aanbreken, een tijdvak waarin blijken moet of werkelijk de liefde der Romeimen voor hun wereldlijk opperhoofd groot genoeg is om daaraan de eenheid van Italië op te offeren; een tijdvak, waarvan het logisch gevolg leiden moet tot het einde van het wereldlijk gezag des pausen. Met het einde van dat gezag - er moge verschil van meening zijn tusschen de Katholieken - is feitelijk het pausdom geëindigd. Hij zal de eerste geestelijke blijven, maar hij zal gast zijn in de stad waarover hij nu oppermagtig gebieder was; hij zelf zal zich moeten onderwerpen aan de wetten van een beschaafden staat, die hij tot dusverre op zijn eigen grondgebied niet wilde invoeren; hij zal niet meer onderhandelen met de hoven van Europa, maar alleen met zijne kardinalen en bisschoppen. Is hij van het staatkundig terrein verwijderd, dan kan de tijd niet ver meer af zijn dat ook in de zamenleving de naam des pausen slechts nu en dan gehoord wordt, en het prestige, nu reeds zoo sterk aan het afnemen, geheel verdwenen zal zijn.

Ziedaar den gouden droom der optimisten, maar tusschen dat einddoel en de afkondiging der fransch-italiaansche conventie ligt nog een tijdperk, waarvan de duur niet te ramen valt, daargelaten nog of het ooit het regtstreeksche gevolg van die conventie wezen zal. Men kent keizer Napoleon, die met Europa speelt als de kat met de muis. Hij is het schrikbeeld voor de europesche staten; hoe men zich ook in diplomatische stukken moge uitlaten, allen zoeken hem omdat zij hem vreezen, en de *Morning Post*, die, toen zij de vermindering van het engelsche leger besprak, daarvoor als grond opgaf, dat de toestand van dien aard was, dat men in de eerste jaren voor geene ernstige politieke verwikkelingen beducht behoefde te zijn, maakte zich aan verregaande grootspraak schuldig en

verborg slechts Engelands vrees achter eene schijnbare volkomen gerustheid, zoo als de knaap in de duistere kamer die te luider zingt, naarmate zijn hart meer beangst is.

De italiaansche ministers en voorstanders der conventie mogen nu in de Kamer en den Senaat hoog opgegeven hebben van die vriendschap des keizers, en de officieuse pers moge zich hebben uitgeput om redenen uit te denken en ingang te doen vinden, waardoor die overeenkomst van de zijde des keizers verklaard wordt; men moge dat aan wrevel over het pauselijk hof, aan genegenheid voor Italië toeschrijven, beide redenen, zelfs vereenigd, zijn niet voldoende om aan de belangeloosheid eener politieke daad, allerminst van eene politieke daad van keizer Napoleon III, te doen gelooven. Maar wat beoogt hij dan? de aanhechting van Piëmont? De ministers en onderhandelaars hebben te stellig die verdenking tegengesproken om haar te blijven koesteren. Wat is het dan dat de keizer bewogen heeft den vasten voet in Italië, dat groote doel, waarnaar de fransche vorsten altijd gestreefd hebben, te laten varen? Een tak der napoleontische dynastie, als regerende dynastie over een gedeelte van het schiereiland? Of eene verandering van de kaart van Europa door de vereenigde magt van Frankrijk en Italië? Men weet niet wat hij beoogt, en juist dáárom stelt men geen vertrouwen in den ernst zijner beloften om het fransche garnizoen Rome te doen verlaten; zelfs het berigt dat reeds met Januarij die ontruiming zou aanvangen wordt door velen in twijfel getrokken.

Is het wonder dat in zoodanigen toestand mannen als Garibaldi en Mazzini zich verre van de regering hebben gehouden? Het is niet door conventies en bondgenootschappen met vreemde mogendheden, dat Italiës eenheid zal worden verkregen, *Italia fara da se* was de leus, en aan die leus zijn zij en hunne partij getrouw gebleven. Italië zelf moet zich vrijmaken en door een stouten slag tot zijne eenheid komen. De degen en niet de pen moet het pleit beslissen, en een volk, dat voor zijne onafhankelijkheid strijdt, handelt gevaarlijk een bondgenoot in te roepen. Menige bladzijde der geschiedenis bewijst het en ook de geschiedenis van het laatste jaar toont het aan. Polen werd door zijn bondgenoot in het hagchelijkste oogenblik verraden; Sleeswijk-Holstein zal nog lang te kampen hebben eer het, na van de deensche heerschappij bevrijd te zijn, thans van die zijner bondgenooten verlost is. De toekomst moet leeren, of die aansluiting aan Frankrijk Italië tot voor- of nadeel is geweest. Thans is de conventie hier nog slechts een geisoleerd feit en een volbragt feit: het volk heeft zijne goedkeuring gehecht aan het werk der onderhandelaars, de koning heeft het bekrachtigd, en voor het oogenblik is de italiaansche kwestie niet meer aan de orde.

Wat de beweging betreft in Friuli, zij is door gebrek aan deelneming geeindigd. Noch Venetië noch de partij van actie heeft sympathie getoond voor die voorbarige en ontijdige poging, en zij, die een grooten naam zouden hebben verworven, indien hun toeleg gelukt ware, zullen in het geschiedboek slechts bekend staan als loszinnige waaghalzen, die door hunne roekeloosheid hun eigen dood berokkend en hunne zaak bedorven hebben.

Het italiaansche parlement is uiteen; aanvankelijk heette het, dat de Kamer

niet meer in Turijn vergaderen zou; later echter vernam men dat de verplaatsing der residentie naar Florence eerst in Mei plaats zal hebben en de Kamer in Januarij weder zal opgeroepen worden om over andere gewigtige aangelegenheden te worden geraadpleegd. De belangrijkste wetten, die welke de finantiën betroffen, heeft zij terstond na de discussiën over het wetsontwerp tot verplaatsing van den zetel des rijks behandeld en met groote meerderheid aangenomen. De minister Sella ondervond bij zijne voorstellen niet alleen den steun der vertegenwoordiging maar ook van het volk: een zeer groot aantal gemeentebesturen hebben zich bereid verklaard om voorschotten op de grondbelasting aan het gouvernement te geven; zij zelven zouden dan op hunne verantwoordelijkheid leeningen aangaan. Beter antwoord is er zeker niet denkbaar aan hen, die voortdurend gewag maken van de ontevredenheid die er onder het italiaansche volk heerscht en het weinige vertrouwen dat het gouvernement bezit. Aan een gouvernement, dat men niet vertrouwt en waarvoor men geen sympathie gevoelt, leent men geen geld, en een ontevreden volk is wel het laatste geneigd om zijn beurs voor de regering te openen.

Maar om den ongunstigen toestand der finantiën te herstellen is bezuiniging noodzakelijk, en in de eerste plaats komt daarvoor in aanmerking de vermindering van het leger, waarmede, naar men beweert, reeds een aanvang is gemaakt. Uit de cijfers der reductie is echter weinig tot den omvang er van te besluiten; wat is bedriegelijker dan cijfers: waar de staatkunde hare hulp inroept is de wiskunde haar naam tot schande.

De vermindering van het leger is ook op dit oogenblik voor menigen staat de vraag van den dag. De millioenen die door den oorlog zijn verloren gegaan wil men nu, in vredestijd, weder door bezuiniging op het budget van oorlog terug krijgen. IJdel pogen: een eerste vereischte zou wezen het besef dat men het leger niet meer behoefde, en eene algemeene overeenstemming tusschen de verschillende staten, die magtige legers bezitten. Dat besef mist men en die overeenstemming bestaat op dit oogenblik in geenen deele. Keizer Napoleon - ook hierin voert hij weder den hoogsten toon - moet een grootsch denkbeeld op dat punt koesteren: hij zou eene algemeene vermindering van alle legers tot het onderwerp willen maken van een congres. Reeds zou Engeland beloofd hebben, wel niet om op het congres zich te doen vertegenwoordigen, maar Frankrijks doel in de hand te willen werken. Het artikel in den *Morning Post*, waarvan wij hier boven gewaagden, zou reeds als een kenmerk zijn te beschouwen van de goede gezindheid van Engeland op dit punt. Het zou voor de britsche regering nog maar de vraag zijn, in welke mate de vermindering plaats zal hebben, waaromtrent bij het britsche kabinet verdeeldheid van gevoelen zou bestaan. Rusland zou ook niet ongeneigd wezen zijn leger, althans voor zooveel het dit niet noodig heeft, in het zuiden en oosten van zijn rijk, te reduceren. Italië's denkbeeld kennen wij reeds. Van Pruissen is geen sprake, maar Oostenrijk - Oostenrijk levert de grootste moeijelijkheid op.

En toch is voor geen staat de vermindering van het leger uit een finantieel oogpunt zoo dringend noodzakelijk

als voor dezen; maar van de andere zijde heeft geen staat zoo dringend behoefte aan een sterk en getrouw leger als juist Oostenrijk. In de Kamer werd er op aangedrongen, dat men toch op de 103 millioen, die het budget van oorlog bedraagt, in de eerste plaats bezuinigen zou, maar te regt zeide de minister van oorlog, een bekend gezegde parodiërende: 'Ik ben niet tegen de reductie van het leger, mits de heeren moordenaars er mede beginnen.'

Zoo lang nu Oostenrijk, met het oog op Italië zijn leger op dezelfde sterkte laat - het heeft slechts eene bezuiniging van *f* 270.000 ondergaan - kan er van eene vermindering in het algemeen niets komen. Het is de vraag nu slechts, hoe lang de schatkist het zal kunnen volhouden, en in dit opzigt is Oostenrijk aan de slechtste zijde.

De laatst gehouden debatten in den Rijksraad hebben het aan het licht gebragt in welk een hagchelijken toestand dat Oostenrijk, *an Ehre und an Siegen reich*, zich nu bevindt. Niet enkel de geldelijke aangelegenheden zijn daarvan oorzaak. Geheel de inwendige toestand van het keizerrijk draagt daartoe bij; de discussiën die in den Rijksraad gehouden werden naar aanleiding van het adres van antwoord op de troonrede, hebben menig bewijs er voor geleverd, en dat adres zelf getuigt voor een staat van spanning, die de oostenrijksche monarchie ernstig bedreigt.

Reeds het adres zelf is een opmerkelijk verschijnsel. In plaats van een bloote weêrklank op de keizerlijke rede, bevat het zelfstandige, daarmede niet overeenstemmende denkbeelden. De Rijksraad heeft zijne roeping begrepen, zijne roeping als vertegenwoordigend ligchaam in een constitutionelen staat. Hij begint dan ook met eene klagt, dat de constitutionele instellingen voor sommige deelen des rijks slechts eene doode letter zijn; in Hongarije en Croatië worden de landdagen niet bijeen geroepen, evenmin in Gallicië en Venetië. Eerstgenoemde landstreek is zelfs in staat van beleg gesteld. De Kamer drong daarom aan op een constitutioneel leven ook in die deelen van den staat. Zij geeft voorts hare meening te kennen, dat de bevestiging van een duurzamen vrede het doel der regering wezen moet, maar knoopt daaraan onmiddellijk vast Oostenrijks houding in de oplossing van het deensche geschil. Zij vordert dat aan de hertogdommen in de successie-kwestie volle zelfstandigheid worde toegekend. Met andere woorden: zij vordert dat Oostenrijk doe wat het goed en billijk acht en niet langer zich late medeslepen door Pruissen. Zij drukt dan ook den wensch uit dat Oostenrijk geene bijzondere belangen steune, maar in overeenstemming handele met den duitschen Bond en dat het pogingen aanwende om den Bond die hervormingen te doen ondergaan, die voor zijn bestaan en invloed noodig zijn. Eindelijk verlangt zij de opheffing van den staat van beleg in Gallicië; vermindering van de budgetten van oorlog en marine; de regeling der ministerieele verantwoordelijkheid en een tractaat met het Tolverbond.

Zulk een taal en houding was nog nooit in de oostenrijksche tweede Kamer gehoord. Wel zijn er de constitutionele instellingen niet van gisteren; maar nooit heeft de vertegenwoordiging op die wijze openlijk haar gevoelen in strijd met de daden der regering te kennen gegeven. De aanneming van het adres van ant-

woord werd dan ook beschouwd als een votum van wantrouwen jegens het keizerlijk gouvernement. Toch gaf de Kamer terstond daarop blijk, dat zij de hervormingen en maatregelen welke zij verlangde, langs wettigen weg wilde verkregen zien. In dezelfde zitting toch, waarin de Kamer zich met het ontwerpadres bezig hield, kwam een schrijven in van boheemsche afgevaardigden, waarin zij te kennen gaven dat zij geen zitting zouden nemen zoo lang de vertegenwoordiging van den czechischen volksstam niet beter geëvenredigd was aan het aantal Czechen, die tot de oostenrijksche monarchie behooren; met andere woorden zoo lang aan Hongarije en Gallicië hun grondwettig regt van vertegenwoordiging onthouden werd. De Kamer heeft die afgevaardigden van hun mandaat vervallen verklaard. Even zoo heeft zij geweigerd verlenging van verlof te verleenen aan afgevaardigden, die verklaarden niet in de Kamer te willen verschijnen vóór de politieke toestand van het vaderland was veranderd. Daardoor gaf de Kamer het bewijs dat zij in geen geval eenigen dwang wilde uitoefenen op het gouvernement; dat zij hare roeping begreep en wilde doen gelden, maar er geen misbruik van maken.

Waarlijk, de moeijelijkheden voor de oostenrijksche monarchie zijn groot genoeg, om de inwendige verdeeldheid niet nog te vermeerderen. De finantiën verkeeren in een hopeloozen toestand. De minister schatte het deficit op 30 millioen; de finantiele specialiteiten betoogden dat het 80 millioen bedroeg en de minister kon het betoog niet weêrleggen. In het jaar 1865 zal het gedekt worden door den verkoop van domeinen en andere groote maatregelen maar na het jaar 1865 komt 1866 en dan zullen er geene staatsdomeinen ten verkoop meer wezen. De nijverheid kwijnt; de minister belooft liberale wijzigingen ten behoeve der oostenrijksche industrie: een eerste regtstreeksch gevolg zal de vermindering van de staatsinkomsten zijn. In de czechische en italiaansche gewesten heerscht eene gisting, die, wat ook het gouvernement belooft, door geen gouvernement kan worden bedaard, omdat zij juist tegen het gouvernement gerigt is. Met het buitenland verkeert het keizerrijk, trots de verklaring der troonrede, in een toestand van spanning, ten gevolge zoowel der venetiaansche als der sleeswijk-holsteinsche kwestie. Inwendig ondermijnd, uitwendig van alle zijden bedreigd, moet het zijne éénige toevlugt zoeken in een bondgenoot, en juist die bondgenoot is het, die het hoe langer hoe digter bij den afgrond voert.

Die bondgenoot is Pruissen, en zoo zeer gevoelt men dat Oostenrijk het slagtoffer van die vriendschap is, dat aan den afkeer, die het geweld, jegens Denemarken gepleegd, allerwege heeft opgewekt, zich voor Oostenrijk zeker minachtend medelijden paart. Onwillekeurig herinnert het aan de rol van Bertrand in de geschiedenis van Robert Macaire.

De graaf von Bismarck Schönhausen is dan ook een politieke Robert Macaire, die onder het masker van geestdrift voor de eer van het groote duitsche vaderland slechts de baatzuchtige plannen dient van zijn schijnvromen monarch.

De geschiedenis van het deensch-duitsch geschil is uitvoerig genoeg in het overzigt besproken om niet weder daarvan een betoog te leveren. Genoeg, dat ook de laatste maand weder bewijzen heeft gegeven dat von Bismarck

geen dag den weg verlaat die tot het doel, de inlijving der hertogdommen leiden moet. Wij hebben in ons vorig resumé vermeld hoe toen voor het oogenblik zijn streven slechts was de hertogdommen door de bondstroepen te doen ontruimen. Hanover en Saksen, wier legers de bezetting van Holstein uitmaakten, verzetten er zich tegen; Beijeren beloofde tegen die vordering met kracht zich te doen gelden. Maar in zijne zitting van 5 December, toen dan de Bond beslissen zou, had Hanover reeds vooraf verklaard dat het zijne troepen terugnam, en Saksen dat het zich aan het bondsbesluit zou onderwerpen, terwijl Beijeren elk voorstel of motie terughield. De bondstroepen verlieten de hertogdommen, en de geallieerden zijn thans ook feitelijk de éénige meesters in het verloste land. En thans treedt Pruissen op - althans de officieuse bladen - met een regt, waarvan tot dusverre nog geen sprake was, en waarover de koning bij de gratie Gods misschien zelf het meest verwonderd is geweest, met een dynastiek regt op den troon van Sleeswijk Holstein. Dat regt dagteekent van het huwelijkscontract tusschen prinses Elisabeth, dochter van koning Jan van Denemarken, die in 1500 huwde met Joachim I, keurvorst van Brandenburg, die de stichter was der thans regerende pruissische dynastie. Wanneer men die pretensie van Pruissen leest, glimlacht men over de naïveteit om een regt dat sinds drie en een halve eeuw ongebruikt bleef - gesteld dat het te gebruiken was - thans te doen gelden, maar te gelijk denkt men aan de satirieke woorden die Prevôt Paradol in het Journal des Débats den prefect Hausmann toevoegde: waarom u zooveel moeite gegeven om te bewijzen, dat gij regt hebt: gij hebt immers de magt om te doen wat gij wilt! Maar tevens herinneren wij ons het woord van den nieuw opgetreden beijerschen minister von der Pfordten: ‘het regt is zoo sterk, dat zelfs zij die het regt vertreden, argumenten zoeken om te betoogen dat zij regt hebben.’ Die aanspraak van Pruissen grenst dan ook aan het belagchelijke, en men zou er ter naauwernood eenige notitie van nemen, ware het niet, dat er op nieuw uit blijkt hoe de inlijving der hertogdommen het eigenlijke streven der pruissische politiek is. Reeds is het zoo goed als zeker dat het Lauenburg bij zijn grondgebied zal kunnen voegen, ofschoon ook daarop door den ernestijnschen tak van de saksische dynastie aanspraak wordt gemaakt; nog weinig is er noodig om ook Sleeswijk en Holstein te annexeren; het grootste gedeelte van het werk is gedaan; Frankrijk en Engeland hebben het te ver laten komen om nog tusschen beiden te treden; de bijstand van Rusland is verzekerd, door de hulp die Pruissen in den poolschen opstand heeft verleend. Oostenrijk, dat tot dusverre gedwee heeft gevolgd, zal voor eenige millioenen of voor eenige toezegging, misschien wel voor eene bedreiging zijn toestemming wel verkoopen; Denemarken heeft zijn regt afgestaan; niets blijft er over dan de Sleeswijk-holsteiners zelven. Hun wordt het in de laatste plaats gevraagd wat zij willen, maar ook al deed men hun nu die vraag, zij zijn den provisionelen toestand zoodanig moede, dat zij niets liever verlangen dan het einde; al moest dat einde dan ook pruissisch zijn. Daarbij komt, dat zij het zijn die de oorlogskosten moeten be-

talen. Maken zij een deel uit van de pruissische monarchie, dan wordt de last door al de Pruissen gedragen - ligt dat zij iets betalen voor de lauweren van Duppel - en hunne bevrijding zal hun dus, althans finantieel, minder duur te staan komen.

Thans openbaart zich een nieuwe reden om die vereeniging wenschelijk te maken.

Dag aan dag blijkt het dat de Noord-Sleeswijkers Denen zijn van hart en zeden en taal; dat zij een afkeer hebben van het 'Duitschdom'. Zullen nu die Noord-Sleeswijkers zulke trouwe gehoorzame onderdanen zijn van een hertog zonder geld, die slechts door intrigue zijn betwist regt zóó ver heeft weten door te drijven? Zullen zij niet zeer spoedig steun vinden in de weifelende, half deensch half duitsche bevolking? en zal dan niet bij de eerste gelegenheid de beste, Denemarken trachten te herwinnen wat het verloren heeft? Vorsten en ministers gaan voorbij, maar het regt blijft, schreef een deensch blad. Prent het uw kinderen in, dat hunne ouders Denen waren, riep een publicist zijn voormaligen landgenooten toe. Laat de hoop op de toekomst niet varen, luidde het in den mond van koning Christiaan. Met het oog op de mogelijkheid dier toekomst en op het stoffelijk voordeel, moet de Duitschgezinde bevolking van Sleeswijk daarom zeer zeker de voorkeur geven aan eene inlijving bij Pruissen boven eene misschien kortstondige en zeker zeer dure zelfstandigheid.

Dat de hertog van Augustenburg van zoodanige inlijving niets weten wil ligt in den aard der zaak. Maar de majoor der pruissische garde is zonder geld en zonder magt; hij is een beschermeling der bondstaten die zelven den moed en de kracht missen om hun wil door te zetten. Wat beteekenen dus zijne aanspraken en manifesten? Men haalt dan ook de schouders op als hij officieel aan Europa verklaart, dat hij tot elke schikking bereid is, zelfs met opoffering van een deel zijner souvereine regten, maar dat hij niet met Pruissen alleen daarover onderhandelen kan of wil.

Wat zijn concurrent, den groothertog van Oldenburg betreft, diens kansen verminderen met den dag. Rusland heeft hem zijne regten afgestaan, maar zonder voor de toepassing er van eene poging te willen doen. Rusland wilde door die kandidatuur alleen een nieuw beletsel opwerpen, dat zich aan de oostzee geene magtige maritime mogendheid vestigde; nu het uitzigt bestaat dat dit nogtans het geval zal wezen, schijnt Rusland, om in elk geval zeker te zijn, zich naauwer bij Pruissen aan te sluiten: zoo dan die magtige mogendheid zich vestigt, dan zal zij eene bevriende mogendheid wezen. De groothertog van Oldenburg moge zich dan troosten met de herinnering dat hij althans kans heeft gehad, om hertog van Sleeswijk Holstein te worden.

Wij zeiden dat Pruissen niets meer te vreezen had van eene inmenging der mogendheden. Wij spraken niet van den Bond. Helaas! wat vermag de Bond dan ook tegenover de groote mogendheden? Men heeft het gezien bij alle beraadslagingen en stemmingen in het geschil met Denemarken; men heeft wel steeds aanvankelijk geaarzeld, zich somtijds verzet, maar het einde is altijd geweest dat men den wil van Pruissen en Oostenrijk volgde. Zal men er zich nu tegen verzetten? De Würzburgers, de

magt die zich tegen de overheersching der beide mogendheden verzetten zou, hebben niets uitgerigt; men herinnert zich ter naauwernood hunne coalitie nog. En wat zouden dan ook die Staten vermogen die zelven aan verdeeldheid, zoo niet erger, ter prooi zijn? In Beijeren heeft sedert de troonsbestijging van den tegenwoordigen koning de clericale partij weder met zoo veel kracht het hoofd opgestoken, dat men inderdaad vreesde dat de jeugdige, nog onervaren vorst het slagtoffer hunner kuiperijen worden en Beijeren weder den weg der reactie zou inslaan, die het onder koning Max voor goed scheen verlaten te hebben. Gelukkig heeft hij thans de teugels van het bewind in handen gegeven van den raadsman en vriend zijns vaders, von der Pfordten, en is de vrees voor clericalen invloed voor het oogenblik geweken, terwijl men van den nieuwen Minister van Buitenlandsche zaken ook tegenover het buitenland eene krachtige houding verwacht.

Nu reeds moet door den koning van Beijeren een brief zijn geschreven aan den koning van Hanover, waarin hij verklaart vast besloten te hebben de regten van den Bond te doen gelden, en waarin hij de medewerking van Hanovers koning vraagt. Eerst zeide het gerucht dat het Beijersche ministerie zich met een schrijven van die strekking tot het Hanoversche gouvernement gewend had; maar de officiele Beijersche courant sprak dit gerucht tegen met de bijvoeging, dat men geen diplomatiek overleg behoefde om een verbond tusschen Duitsche staten tot stand te brengen. Door die woorden werd het persoonlijk schrijven des konings in zekeren zin bevestigd, en men mag dus ook geloof slaan aan hetgeen er werd bijgevoegd, dat de koning van Hanover een antwoord had gegeven geheel in overeenstemming met den brief. Intusschen heeft men hier nog slechts met wenschen en plannen op het papier te maken; de toekomst moet leeren of Beijeren ook door daden wil toonen dat die woorden ernst waren, en of Hanover eveneens het niet bij woorden zal laten blijven.

Elders in Duitschland is het niet beter gesteld. In Baden duurt de kerkelijke strijd voort; in Mecklenburg is de landdag bijeen geweest en de stokslagen-wet, die dat land tot een mikpunt van spot voor gansch Europa heeft gemaakt, is met geen enkel woord besproken. Slechts de vertegenwoordigers van den adel gaven als hunne bescheiden meening te kennen, dat de regering in overweging kon nemen of in die wet ook eenige verandering ware te brengen - maar de regering acht zelfs die overweging noodeloos. Hessen-Darmstad zal het zich laten welgevallen, dat zijn hertog zijn regt als opvolger van den landgraaf van Hessen-Homburg gedeeltelijk prijs geeft, opdat de winsten van de speelbank voor hem niet verloren gaan. In Nassau worden de liberalen stelselmatig onderdrukt door een minister die door zijne overtreding van de woeker-wet een deel zijner burgerregten verbeurd heeft. Hessen-Kassel is aan regeringloosheid ter prooi, de keurvorst verkiest zijne hooge roeping niet te vervullen, waardoor eene schorsing in het binnenlandsche bestuur is ontstaan. De wetten, die ingediend en aangenomen zijn door de stenden, worden door den vorst niet bekrachtigd; de noodzakelijkste besluiten blijven ongeteekend; het gansche land kwijnt onder de inertie en den onwil van den keurvorst. De onhoudbaarheid van dien toestand werd algemeen gevoeld en op voorstel van een

der leden van de stenden, Jungermann, werd een overzigt van den toestand, door hem gesteld, met een adres van de Kamer aan den keurvorst gerigt, dat hem door een viertal leden zou worden aangeboden. Het adres was gematigd gesteld, het overzigt bevatte slechts feiten. Maar de keurvorst weigerde de commissie te ontvangen en het adres aan te nemen, en zijne ministers - er zijn mannen in Duitschland die zich zoo diep vernederen om minister te willen zijn onder een vorst die op zulk eene wijze zijn verheven roeping opvat - rigtten een schrijven aan de Kamer, waarin haar op hoogen toon verweten werd, dat zij hare bevoegdheid overschreden had, dat de regering wist wat zij te doen had, en dat *zij* geroepen was om voor de welvaart des lands te zorgen. Welnu, zeide de Kamer, indien de regering verklaart dit als hare roeping te begrijpen, dan willen wij afwachten wat zij doen zal. En zij wacht. Maar intusschen schijnen de bloedverwanten van den keurvorst in te zien, dat zijn bestuur noodlottig voor de natie worden zou, en terwijl de stenden een vroeger voornemen niet ten uitvoer bragten om namelijk een officieel rapport door geneeskundigen omtrent zijn verstandelijken toestand te doen opmaken, naar aanleiding waarvan zij dan het voorstel zouden doen om hem ongeschikt te verklaren voor de regering, zullen de bloedverwanten die kiesche taak overnemen. Men zegt althans dat een voorstel van die strekking door hen bij den Bond zal worden ingezonden. Hij die den keurvorst zou opvolgen zou de schoonzoon wezen van prins Karel van Pruissen - men heeft daarom regt te onderstellen dat de Bond niet zoo spoedig zal toestemmen. De Hessen zouden dan boeten voor de zonden der pruissische dynastie.

In afwachting van hetgeen op aanzoek der familie met den keurvorst gebeuren zal, hebben de stenden in een hunner laatste zittingen op 22 December, besloten, diens ministerie wegens grondwetsschennis in staat van beschuldiging te stellen.

Nog een enkel staaltje uit den toestand van Duitschland: de keurvorst van Hessen weigert de wetten, die door de stenden zijn goedgekeurd af te kondigen; de hertog van Anhalt-Coethen vaardigt de wetten uit die zijne stenden hebben verworpen, en wijzigt slechts het grondwettig formulier in den considerans.

Een blik op Duitschlands inwendigen toestand is dus verre van opbeurend; maar wanneer wij elders een gelukkiger toestand zoeken, zouden wij niet weten waarheen de oogen te slaan behalve op ons eigen vaderland. Daarvan melding te maken ligt echter niet binnen de grenzen van dit overzigt.

Menige bladzijde hebben wij aan den toestand van Denemarken gewijd. Thans, nu de oorlog ten einde is, zou men verwachten dat over de geschiedenis van dat ongelukkige land voor het oogenblik weinig te zeggen viel. Helaas! Naauwelijks is de oorlog met het buitenland geeindigd, of de binnenlandsche verdeeldheid openbaart zich met nieuwe kracht.

Daar koning Christiaan IX de hertogdommen Sleeswijk, Holstein en Lauenburg aan Oostenrijk en Pruissen heeft afgestaan, moet eene wijziging der representative instellingen van Denemarken natuurlijk het gevolg daarvan zijn. Immers, terwijl het eigenlijk gezegde koningrijk voor zijne bijzondere aangelegenheden een uit twee Kamers bestaand parlement,

den rijksdag, had, bestond er ook een ander parlement, de rijksraad, insgelijks in twee Kamers verdeeld, hetwelk de gansche monarchie vertegenwoordigde.

Ter voorziening in hetgeen door den nieuwen staat van zaken in de eerste plaats wordt vereischt, is nu door het gouvernement van koning Christiaan eene voordragt tot wijziging der constitutie van 18 November 1863 bij den rijksraad ingediend. Doch daartoe zal de hervorming zich niet bepalen; zij wordt van meer ingewikkelden aard door het gelijktijdig bestaan der twee constitutiën, waarvan de twee parlementen ieder een uitvloeisel waren, te weten: de constitutie van 18 November 1863 betreffende de zaken die aan het koningrijk en aan Sleeswijk gemeen waren, en de constitutie van 5 Junij 1849 betreffende de bijzondere aangelegenheden des koningrijks.

Er boden zich twee middelen tot het oplossen der vraagstukken aan. Ten eerste kon men de constitutie van 5 Junij of die van 18 November opheffen, in het eerste geval met verwijdering der uit Sleeswijk afgevaardigde volksvertegenwoordigers, en in het tweede geval met toepassing der constitutie van 5 Junij op de zaken die onder de bepalingen der constitutie van 18 November vielen. Doch men kon in de tweede plaats ook besluiten eene zamensmelting der bestanddeelen, waaruit de twee constitutiën bestonden, tot grondslag voor de nieuwe instellingen te nemen. Het gouvernement schijnt tot dit laatste besloten te hebben.

Doch dat besluit eenmaal genomen zijnde, was er nog tusschen twee wegen ter bereiking van het doel te kiezen. Moest het ontwerp der nieuwe constitututie het eerst aan den rijksraad, het staatsligchaam voor de toepassing der constitutie van 18 November, worden voorgedragen, of wel aan den rijksdag, het ligchaam voor de toepassing der constitutie van 5 Junij?

Het schijnt onverschillig, aan welk van die twee collegiën de voordragt het eerst gedaan wierd; doch in de daad is het eene vraag van gewigt. Immers de constitutie van 5 Junij is democratisch van aard, terwijl de constitutie van 18 November, bij de wijze waarop zij de eerste Kamer der wetgevende magt heeft zamengesteld, grondslagen van meer conservativen aard heeft. Daar nu de toestemming der twee parlementen evenzeer wordt vereischt om verbindende kracht aan de nieuwe constitutie bij te zetten, zoo is het natuurlijk te denken, dat die van de twee vergaderingen, welke het eerst zal worden geroepen om een oordeel over de voordragt uit te spreken, eenen onvermijdelijken invloed op den geest der nieuwe instellingen zal uitoefenen.

Het gouvernement helde, gelijk men onderstellen mogt, over tot het besluit om zich met zijne voordragt het eerst tot den rijksraad te wenden. Doch op dat punt moest het natuurlijk tegenspraak bij de liberale oppositie vinden. Dit heeft nu plaats gehad, en wel bij de tweede Kamer zelve. Het Folkething, zich te verklaren hebbende over zekere wijzigingen in zijne zamenstelling en in zijn reglement, die door het vertrek der sleeswijksche afgevaardigden noodzakelijk waren geworden, heeft gemeend van die gelegenheid te moeten gebruik maken om in het ontwerp, hetwelk het te behandelen had, een artikel in te voegen, strekkende om op de definitive beslissing

van het vraagstuk der constitutie vooruit te loopen. Dat artikel, voorgesteld door den heer Hansen, een van de hoofden der zoogenaamde boerenpartij, is met 56 tegen 44 stemmen aangenomen; het luidt aldus:

'De constitutie van 18 November, zoo als zij door de tegenwoordige bepalingen wordt gewijzigd, zal afgeschaft zijn, indien de rijksraad, na kennis te hebben genomen van eene door den rijksdag aangenomen constitutie voor al de aangelegenheden des rijks, waaraan de koning dienstig mogt achten zijne bekrachtiging te geven, bepaalt dat de constitutie van 18 November ophoudt te werken met het in werking komen der nieuwe constitutie.

Het gouvernement zal aan den rijksdag, die in Januarij van het volgende jaar zamenkomen zal, voorstellen over de nieuwe constitutie doen.'

Het Folkething van den rijksraad, hetwelk even als het Folkething van den rijksdag een uitvloeisel van het algemeene stemregt is en voor een zeer aanmerkelijk deel uit mannen van de boerenpartij bestaat, heeft, naar het schijnt, het kabinet in de noodzakelijkheid willen brengen om het ontwerp der nieuwe constitutie bij den rijksdag het eerst in behandeling te brengen, ten einde aan zijne beginselen de gelegenheid te geven om zich het eerst te doen gelden, en ten einde de constitutie van 5 Junij 1849, zoo al niet naar de letter dan toch naar den geest, in de nieuwe instellingen zoo veel mogelijk te doen herleven.

Het Landsthing heeft echter de zijde van de regering gehouden en voor het oogenblik is de parlementaire strijd verdaagd.

Van Engeland valt thans weinig te melden. Wat wij voor eenigen tijd zeiden, dat het magtige Engeland geregeerd wordt door eene bedroefde weduwe die de staatszaken minder telt dan hare persoonlijke smart, werd nu onlang nog door den *Times* in een bezadigd artikel aan de koningin verweten. Het was de sterfdag van prins Albert die het blad daartoe aanleiding gaf, en zoo eenige andere organen der publieke opinie in Engeland al de opmerking maakten, dat het niet kiesch was juist dien dag met dit verwijt op te treden, zij stemden toch bijna allen de redenering van den *Times* toe, dat het land behoefte had aan een vorst die eigen leed wist te doen zwichten voor de pligten der hooge roeping van een gekroond hoofd. Engeland schijnt eene mogendheid van den tweeden rang geworden en wordt geheel door Frankrijk overschaduwd, ofschoon dan ook slechts tijdelijk, want Frankrijks grootheid, hoe schitterend zij zich ook tegenover het buitenland vertoont, wordt niet door inwendige kracht gesteund.

Nog is daar de Kamer der afgevaardigden niet bijeen, waar de eminente woordvoerders der liberale partij voor de regten der verdrukte natie althans *spreken* kunnen, en waar men ongestraft, zij het dan ook in parlementairen vorm, aan de regering de noodlottige gevolgen van haar wijze van besturen voor oogen kan houden. Wie het nu waagde zou terstond in de termen vallen der ijzeren wet op de drukpers. Het aantal zoogenaamde overtredingen bewijst hoe de pen aan banden ligt en niets gedoogd wordt dan slaafsche verheerlijking van het gouvernement. Nog voor weinige dagen werd het den dagbladen als eene overtreding aangerekend, dat zij mededeelin-

gen hadden gedaan omtrent de handelingen van den staatsraad, en een der officieuse bladen gaf als verklaring hiervan op, dat de onderwerpen die in den staatsraad ter tafel kwamen, niet allen tot wetten werden verheven, en dat het den eerbied voor het gouvernement zou kunnen schaden, als men uit die mededeelingen bleek dat ingediende voorstellen verworpen waren. Dit was dan ook het geval geweest met een gedeelte van een voorstel betreffende den letterkundigen eigendom.

De regering wil echter trachten om zelfs de vrijheid van spreken in de Kamer te beperken, of liever de aanleiding er toe te verminderen. Tot dusver hadden er geregeld discussiën plaats over het adres aan den keizer in antwoord op de openingsrede. Dat adres en die discussiën wilde het gouvernement, doen ophouden. Het schijnt echter dat het zelf heeft ingezien dat die maatregel niet zou baten en de Kamer bij de behandeling van de staatsbegrooting zou zeggen wat zij anders bij het adres van antwoord zou hebben gesproken. Men hoort daarom niet meer van den maatregel, maar thans is er sprake van een ander plan, dat inderdaad naauwelijks te gelooven is: de regering wil Parijs het kiesregt ontnemen. Parijs leverde tot dusverre de uitstekendste leden der Kamer, de onafhankelijke mannen die aan hun talent, vrijzinnige beginselen paarden. Het gouvernement was niet bij magte bij de verkiezingen zijne kandidaten op hen te doen zegevieren - het wil nu den eenvoudigsten weg inslaan en, kan het zijne vrienden niet doen kiezen, dan de geheele verkiezing doen ophouden. Parijs zal dan een regt verliezen hetwelk het kleinste gehuchtje in Frankrijk bezit. Parijs alleen zal zijne stem niet mogen doen hooren als er over de belangen des lands wordt gesproken!

Het schijnt eene ongerijmdheid, maar is het niet eveneens eene ongerijmdheid dat, terwijl alle gemeenten in Frankrijk het regt hebben zich zelven te besturen door de leden van den Gemeenteraad te kiezen, Parijs alleen dat regt mist, en zijne zoogenaamde vertegenwoordigers door de regering worden benoemd? Hoe dat stelsel werkt is uit menig feit, ook in de laatste dagen, gebleken. Die benoemde vertegenwoordigers keurden alles goed wat de regering voorsloeg, de belastingen zoowel als de uitgaven; maar nu zijn beiden zoo groot geworden, dat de nijverheid er onder wegkwijnt, dat de fabriekanten hunne werkplaatsen naar het buitenland overbrengen en de Parijsche ouvrier aan de eene zijde geen arbeid vindt en aan de andere zijde geen levensmiddelen en geen huisvesting, die binnen het bereik zijner inkomsten liggen. De prefect Haussmann gaat voort met de stad te verbeteren, te verfraaijen en tegen revoluties in te rigten, zonder in te zien, dat hij op dien weg voortgaande eene revolutie zou kunnen in het leven roepen, die plotseling aan al die verbeteringen en verfraaijingen een einde zou maken.

Zoo de Kamer niet bijeen is, nu en dan toch heeft men in Frankrijk het regt van spreken; de balie geeft er gelegenheid toe en bij het proces der *dertienen* werd daarvan ruim gebruik gebruik gemaakt. Ook thans, nu de veroordeelden in appèl waren gekomen, en hunne advokaten weder de zaak bepleitten. Het heeft hun echter niet gebaat: ook de hoogere regter heeft hen in het ongelijk gesteld en veroordeeld, maar

gansch Frankrijk heeft weergalmd van de krachtige en mannelijke taal van die weinigen, die nog niet geheel door het noodlottig regeringsstelsel zijn bedorven of tot zwijgen gedoemd. De uitspraak van dat proces, waarin dertien personen beschuldigd werden, eene politieke vereeniging van meer dan twintig te hebben gevormd, kenmerkte zich wederom door eene handeling, den regter onwaardig. De uitspraak had in hunne afwezigheid plaats door een anderen regter dan waarvoor zij te regt hadden gestaan, en toen de advokaten cassatie wilden aanteekenen, stonden zij tegenover een hof, dat van hunne zaak niet was gesaisiseerd. Zoo spreekt men thans regt in Frankrijk.

Sedert ons vorig overzigt zijn de zaken in Spanje niet veranderd, althans niet in werkelijkheid, ofschoon er meer dan ééne reden is om te gelooven, dat de spaansche politiek eene wijziging zal ondergaan. Wij spreken niet van de binnenlandsche politiek en den maatregel van den maarschalk Narvaez om de drukpersvrijheid op te heffen, zoodra de verkiezingen waren afgeloopen, die, dank zij de vrijzinnigheid van dien tijdelijken maatregel, geheel in den zin der regering zijn uitgevallen; maar de politiek tegenover het buitenland. Men weet dat ondanks alle krachtsinspanning en opoffering van geld en troepen, Spanje er nog niet in geslaagd was om de republiek van San Domingo, die het voor twee jaren door verraad van den toenmaligen president inlijfde, werkelijk onder zijne heerschappij te brengen. Meer dan eens was er dan ook sprake om verdere pogingen daartoe op te geven, maar elk ministerie deinsde terug voor zoodanigen maatregel die zeer zeker den nationalen trots der Spanjaarden zou kwetsen. Narvaez, ook met het oog op den geldelijken toestand des lands, begreep echter dat het een ijdel streven was om dien strijd voort te zetten, en in het concept der troonrede waarmede de koningin de cortes den 22sten December openen zou, werd verklaard dat de regering van het bezit van San Domingo afzag. De koningin, gesteund door hare persoonlijke vrienden, de camarilla, weigerde zich daarmede te vereenigen en het ministerie Narvaez bood zijn ontslag aan, welligt meenende, dat de koningin daarvoor terugdeinzende, tot het besluit harer ministers zou toetreden. Maar de koningin nam het ontslag aan en reeds des anderen daags noemde men een nieuw kabinet, onder voorzitterschap van den markies Pavia. De beginselen van dit kabinet schenen evenwel hare goedkeuring niet wreg te dragen en er werd weder een ander kabinet ontworpen onder leiding van Isturitz; maar zoowel tegen hen, die hierin zitting zouden nemen als tegen de ambtgenooten van Pavia gingen zoo vele stemmen op, dat de koningin haar vorig ministerie weder uitnoodigde, zich met het beleid der zaken te belasten. Men zou dus regt hebben te vermoeden dat Isabella van hare instemming met de ministers ten opzigte der dominikaansche kwestie in de troonrede blijk zou geven; maar zie, de troonrede den 22sten dezer uitgesproken, maakt met geen enkel woord van de zaak van San Domingo gewag. Alleen spreekt de slotparagraaf van een gewigtig wetsontwerp, dat aan de cortes zal worden ingediend, en men beweert dat dit eene toespeling is op de dominikaansche kwestie, ofschoon men veeleer, uit het verband van die paragraaf tot de voorafgaande, besluiten moet dat de voordragt van finantielen aard zal wezen.

Zwijgt de troonrede over de kwestie, die op dit oogenblik de hoofdzaak is, zij is niet even geheimzinnig ten aanzien van het geschil met Peru. De regering, bij monde van de koningin, verklaart, dat in deze het regt aan de zijde van Spanje is, en die verklaring door het hoofd van den staat afgelegd, is voldoende bewijs, dat men tegenover Peru zal volharden. Een noodlottig besluit voorzeker. De geldmiddelen van Spanje zijn uitgeput; het beheer der finantiën is in den laatsten tijd op eene wijze gevoerd, dat het alle vertrouwen bij de europesche mogendheden heeft verloren, en in dien toestand zal het een oorlog wagen met het ver verwijderde Peru, of liever met geheel Zuid-Amerika! Het lijdt toch geen twijfel, of in een eventuelen oorlog zullen de staten van Zuid-Amerika allen partij trekken voor Peru. Nu reeds hebben zij een manifest onderteekend aan den admiraal Pinzon, die namens Spanje de Chincha-eilanden heeft bezet, waarin zij van hunne sympathie voor Peru getuigenis afleggen en protesteren tegen eene blokkade zoowel van de eilanden als van de zuid-amerikaansche kust. Het is waar, de republieken worden onophoudelijk geteisterd door binnenlandsche twisten, maar wanneer het een gemeenschappelijken vijand betreft, zullen zij de handen meen slaan, en zij, die nu zamenzweerders en insurgenten zijn, zullen de elementen leveren van een magtig leger tegen Spanje. De oorlog met Peru toch is slechts eene gezochte aanleiding; men wil de oude heerschappij herstellen en door de magt, op die wijze verkregen, ook in Europa krachtiger optreden. Spanje wil weder eene groote mogendheid worden, het wil zich weêr doen gelden; de weg daartoe ingeslagen schijnt evenwel niet tot dat doel te leiden. Een oorlog met Zuid-Amerika kan slechts tot zijne schade en schande uitloopen.

Van daar had men verwacht dat het kabinet ook in dezen eene verzoenende staatkunde zou voorstaan. De troonrede heeft die verwachting te leur gesteld. Maar de troonrede heeft een ander besluit van het ministerie kenbaar gemaakt, dat zeker algemeene sensatie verwekt heeft: Spanje heeft het voornemen aan den dag gelegd om het koningrijk Italië te erkennen. Die toezegging is ingekleed in de voorzigtigste bewoordingen, maar hoe men die ook opvat of ontleedt, de bedoeling is niet te loochenen: ook de laatste der tot hiertoe neutrale mogendheden in den strijd tusschen Italië en zijne vroegere verdrukkers heeft partij gekozen voor het regt; de Bourbons vallen thans elkander af.

Die toezegging omtrent de erkenning van Italië was voorspeld. Reeds bij het ontstaan der ministeriele crisis zag men ook in dat voornemen eene der oorzaken van de botsing tusschen koningin en ministers. Het aftreden van den minister van buitenlandsche zaken Llorente werd er in regtstreeksch verband mede gebragt, en de kwestie van San Domingo werd beschouwd als een voorwendsel. Toen vernam men ook dat de fransche diplomatie even sterk op die erkenning van Italië aandrong, als de engelsche zich beijverde het kabinet te bewegen om af te zien van de handhaving van het gezag op San Domingo, welk laatste vooral door haar werd gevorderd, omdat de inlijving nooit officieel was medegedeeld, en dus de Dominikanen het volle regt hadden om zich als oorlogvoerende partij te doen erkennen. Beide oorzaken hebben zamengewerkt om de

ministeriele crisis te veroorzaken; nu deze geëindigd is zou men dus mogen verwachten dat beide kwestiën beslist zijn; maar zoo als wij reeds zeiden, de troonrede zwijgt over San Domingo; zij spreekt alleen van de erkenning van Italië. Indien wij tusschen die beide plannen te kiezen hadden, wij zouden niet aarzelen het laatste het wenschelijkst te achten, daar het opgeven van San Domingo toch van zelf door de kracht der omstandigheden geboren zal worden.

Ons overzigt is te uitvoerig geworden om in bijzonderheden te treden omtrent het voorgevallene in België. De begrootingswetten zijn daar aangenomen, ook eene kredietwet voor oorlog, die door beide partijen in de Kamer bedreigd werd, en zoo de geruchten omtrent het aftreden van sommige ministers bevestigd worden, dan is de oorzaak daarvan niet te zoeken in een strijd tusschen regering en vertegenwoordigtng, maar in persoonlijke redenen van de ministers. Er is echter een ander feit dat in België voor het oogenblik een groot opzien heeft gewekt. In een brief van den graaf de Conway, intendant des konings aan een philanthropisch genootschap ten geleide van eene koninklijke gift van 1000 francs, wordt eene toespeling gemaakt op de *libres penseurs* en van hen gesproken als van *insensés.* Dat woord, in een brief namens den koning geschreven, heeft grooter beweging veroorzaakt, dan menige politieke daad van gewigt; de voorstanders der vrijzinnige beginselen hebben zich dat woord aangetrokken en gansch België gewaagt nu van die ondoordachte woorden in den koninklijken brief, en in den storm, die daardoor te weeg gebragt werd, heeft men zelfs des konings geboortedag en de onthulling van het monument ter nagedachtenis van de graven van Egmond en Hoorne bijna onopgemerkt laten voorbijgaan. De harten der Belgen waren daarvoor even koud als de Decemberdag, de 16de, waarop die gebeurtenissen plaats hadden. Het woord *insensés* werd meer genoemd dan de korte en kernachtige woorden, op het monument gebeiteld: *condamnés à mort par sentense inique du duc d'Albe.* Maar België ter prooi aan binnenlandsche twisten, meer van godsdienstigen dan van politieken aard, is, in deze stemming ongevoelig voor de nagedachtenis van zijne groote mannen; een partijzaak heeft meer indruk te weeg gebragt dan de onthulling van het gedenkteeken ter eere van hen die voor de vrijheid des volks hun leven gaven.

Er rest ons thans nog melding te maken van Noord-Amerika. Zoo als het zich liet aanzien is de president Lincoln den 8sten der vorige maand met groote meerderheid van stemmen herkozen en zijn boodschap aan het congres bevestigt eveneens de verwachting dat zijne politiek een oorlogzuchtige zal wezen. Na met een woord de laatste krijgsoperatiën te hebben besproken, zegt Lincoln daarin:

‘Het land stelt zich thans ten doel, om in de zuidelijke staten het nationaal gezag, hetwelk geene verandering ondergaan heeft en niet veranderd kan worden, te herstellen en te verzekeren. Tusschen de mannen van het zuiden en ons is de oplossing duidelijk, eenvoudig en onverbiddelijk deze: dat zij alleen door de kracht der wapenen beproefd en alleen door overwinning beslist kan worden. Wanneer wij wijken, dan worden wij geslagen. En wanneer de bevolking van het zuiden haren president ontrouw wordt, dan wordt zij geslagen. Wat nu waar

is ten opzigte van den man, die aan het hoofd van den opstand staat, is daarom nog niet noodzakelijk waar ten opzigte zijner aanhangers. Zoo *hij* toch den terugkeer tot de Unie niet kan aannemen, dan kunnen *zij* dat wel doen. Het staat ten allen tijde in hunne magt den vrede te verkrijgen, eenvoudig door de wapens neder te leggen en zich onder de magt der constitutie aan het nationaal gezag te onderwerpen. Wij weten, dat een zeker aantal hunner reeds naar den vrede en de hereeniging verlangt. Na hunne onderwerping kan het gouvernement, al wilde het ook, den oorlog niet voortzetten. De getrouwe bevolking des lands zou dit niet dulden. En bleven er kwestiën te regelen, dan zou dit geschieden door vredelievende middelen en wettige stemmingen.'

Men weet alzoo, dat van schikking Abraham Lincoln niet weten wil, maar is zijn wil niet grooter dan zijne magt? Amerika's finantiën verkeeren in den hagchelijksten toestand. De oorlog heeft duizende millioenen gekost. Van waar zal men nieuwe middelen vinden om den oorlog voort te zetten en in de behoeften van den staat te voorzien? Van de finantiën sprekende, zegt de president, dat, vermits de oorlog door den wil van het getrouwe volk aangevangen is en voortgezet wordt, ook de daartoe noodige geldmiddelen van dat volk mogen worden verlangd en door het volk behooren te worden verstrekt. Hij ververklaart zich voor eene verhooging der belastingen, en acht het minder goed en raadzaam geld van de buitenlanders ter leen te vragen, maar hij wil zich door binnenlandsche leeningen, of anders des noods, ofschoon ongaarne, door uitgifte van nieuw papierengeld, het aanzienlijk bedrag verschaffen, hetwelk er ook na de verhooging der belastingen nog tot bestrijding der oorlogsuitgaven zal worden vereischt. Hij geeft voorts te kennen, dat de keuze tusschen die middelen aan het volk zal staan, en dat het met de vermeerdering der omloopende hoeveelheid papierengeld voor lief zal moeten nemen, indien het niet op de open te stellen leeningen inschrijft. Ten einde de staatsschuld meer populair te maken en in handen van alle ingezetenen te brengen, gelijk zij, zegt de boodschap, als nationaal eigendom in alle handen behoort te zijn, stelt de president voor, aan zekere staatsschuldbrieven der Unie, onder de noodige beperkingen en bedingen, een bijzonder karakter bij te zetten, zoodat zij niet in beslag genomen of aan belasting onderworpen kunnen worden.

De president ziet dus zelf in, dat het krediet der Vereenigde Staten in het buitenland zoodanig geschokt is, dat geen kapitalist zijn vermogen meer daaraan wagen zal, hoe voordeelig ook de voorwaarden mogen zijn gesteld. Hij wil dat de Amerikaan zelf de lasten van den oorlog dragen zal - daardoor heeft hij, in strijd met de oorlogzuchtige woorden zijner boodschap, een uitzigt te meer geopend op den vrede.

De politieke horizon in Europa is echter zoo bezwangerd met onweêrswolken, dat men in de toekomst slechts aan eene verplaatsing van het oorlogstooneel, helaas niet aan een wereldvrede te denken heeft.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Het protestantisme.

V.

Wanneer men zegt, dat de kerken tegenwoordig slecht bezocht worden, schijnt men oppervlakkig eene onwaarheid uit te spreken. Kom maar in onze groote steden, die brandpunten van leven en beweging, ook op godsdienstig gebied, zie die overvolle kerken, waar de menschen elkander verdringen, en een rumoer en een opschudding is bij 't aangaan als ware er een 'k weet niet wat aan de hand; dikke kosterinnen met grijpende vingeren, waggelende door een drom van belangstellers en -stelsters in de prediking, terwijl de ernstige onwillekeurig herinnerd wordt aan Jezus' woord: ‘Maak niet het huis mijns vaders tot een huis van koophandel.’ Gaat ge nu evenwel 't bevolkings-register na, dan bemerkt ge ras, dat ge u in den vromen zin van Neêrlands volk nog al wat vergist hebt, en twee of drie volle kerken nog weinig bewijzen en althands niet meer zijn dan een bewijs van een *zeer* gematigde opkomst.

Nog een vraag: zijn die kerken 't volst, waar de meeste ernst en degelijkheid gevonden wordt, de meeste diepte des godsdienstigen levens, onverschillig bij welke kleur, want men zal toch wel willen toegeven, dat men zoowel luchthartige orthodoxen als lichtzinnige liberalen vindt?

Dat de kerken vroeger meer bezocht werden, kunnen we reeds opmaken uit 't groot aantal predikbeurten, dierbaar erfstuk onzer vaderen; de instelling daarvan, er mogen dan ook andere oorzaken daartoe meêgewerkt hebben, was onmogelijk zoo ze niet beter dan thands werden bezocht. Wie zou er in onzen tijd aan denken om zulk een tal middag-, en daarbij de weekbeurten te houden? Dat 't toen zooveel beter was dan thands, daarvoor willen we nog volstrekt niet instaan. We vreezen maar al te zeer, dat er veel roomsche zuurdeesem onder liep en 't wel wat had van een ‘misje knappen.’

De slapende gemeente hebben we daarmeê overgeërfd, en we zouden het slechte kerkbezoek vooruitgang durven noemen, wanneer we recht hadden om

te gelooven, dat *allen* die de kerk verzuimen, er toe gebracht waren niet uit verlies van godsdienstzin, maar door naauwkeurig zelfonderzoek. Toch wil ik niet smalen op de ongodsdienstigheid van den dag, op grond van leêge kerken - ik houd 't voor onrechtvaardig en zoek de oorzaak grootendeels, zoo niet geheel, in de prediking zelve, en ook het stormloopen naar de zoogenaamde celebriteiten van den dag is in mijn oog een ziekteverschijnsel, even gevaarlijk en onheilspellend als de opgewekte kleur en de oogenblikkelijke levendigheid van den teringzieke. 't Is niet de vraag, of er menschen zijn, maar hoe en waarom. Den directeur van eene Varieté is dit onverschillig, maar in een kerk mogen en moeten we and're eischen stellen - ook de prediker zelf moet dit doen, of trekken eene vergelijking tusschen het geld-oog van den bureaulist en den eerzuchtigen blik van den komediant. Het oordeel over die prediking is zeer ongunstig en wordt uitgesproken door waarlijk geen lichtzinnige hoofden. De weinige invloed der prediking, dat zij niet meer voldoet aan de eischen van onzen tijd, wordt algemeen erkend, door kerkelijke personen zelfs en vereenigingen, en d' oorzaak door de meesten niet gezocht in de ongodsdienstigheid van onze dagen, maar in den vorm van de prediking en in de persoon des predikers, naauw met elkander vereenigd(*). Hoe droevig de werkelijkheid ook zij voorgesteld, het kennen en het peilen van de wond is alleen dan vooruitgang, wanneer de wond ook erkend en genezen wordt. Blijft 't zooals 't thands is: de predikanten klagende over de leeken, en de leeken onbewust, als door instinkt ongevoelig voor de prediking, en beiden niets veranderende, dan voorzie ik dat de predikant weldra met eenige weinige ‘dominé's-menschen,’ zoo zelden de beste christenen, alleen zal staan in de kerk, en de overgroote meerderheid zich zal vergenoegen met er rond te loopen. Het kwaad is te grooter en te dieper ingrijpend, omdat die kerkeloosheid zich niet bepaalt tot de lichtzinnigen, maar ook de waarlijk ernstigen zich door de kerk van onzen tijd weinig voelen aangetrokken, en de meest ontwikkelden en soliden inwendig een grooten afkeer hebben van preek en preken. De patient - d.w.z. de kerk, door ons vereenzelvigd met haar hoofddeel, de prediking, - de patient is ziek. Er is konsult gehouden, men is 't eens: erg ziek; recepten zijn er voorgeschreven, maar met al dat dokteren en medicineren wordt hij nog zwakker - 't was niet kwaad in een maatschappij van levensverzekering te gaan. Eén middel is nog te beproeven, men heeft 't ons aan de hand gedaan, namelijk alle kunstmiddelen te laten varen, eenvoudig terugkeeren tot de natuur - geheel en al.

De preekkunst en de geneeskunst hebben tegenwoordig zeer veel overeenkomst. De laatste lijdt aan overdreven chemisme; alles wat b.v. aan het ligchaam ontbreekt, wordt - o sancta simplicitas - naar de maag gezonden met bevel om 't onmiddellijk aan den bestemden eigenaar te bezorgen. Uit

(*) Vgl. *Nap. Roussel*, Comment il ne faut pas prêcher.
Marche, in de: Revue de Theologie, 1858, I. p. 44.
Döllinger, Kirche und Kirchen S. 308, 421, 440, 444. 459.
Pierson, Godgel. en wijsgeer, opstellen, bl. 395 vv.
Gunning, Christelijke toespraken. Voorrede.

medelijden met 't arme bloed worden er ijzerbergen verslonden, - was de maag nu maar altijd een gewillige en geschikte postbode, maar zij zendt met dezelfde eenvoudigheid het praeparaat weg en schuift zich den ondrachelijken last van den hals. Niets eigenwijzer en onleerzamer dan de geleerdheid; zij wil altijd gelijk hebben en herhaalt tot vervelens toe dezelfde proefneming, in het volle denkbeeld van op den rechten weg te zijn, - totdat de maag in 't einde moede wordt en begint te klagen, - zij heeft en geeft pijn. Ongelukkig is zij evenwel genoodzaakt om op dezelfde plaats te blijven, en dat vind ik heel ongelukkig - was zoo'n maag een kerkgangster, dan zou ze wegloopen en eindelijk niet meer terugkomen.

Op dezelfde wijze en met 'tzelfde gevolg lijdt de preekkunst aan formalisme, aan vormdrijverij. Bij haar 't zelfde wat we in de samenleving zooveel ontmoeten: een persen en wringen in een keurslijf van zoogenaamde beschaving, waardoor we van 't werkelijke leven niets te zien krijgen; 't is op den leugen af, die de harten toemetselt - en ons op die wijze, ongelukkig genoeg, juist 't dwaasste laat zien wat we hebben kunnen: de marionetten-kunst.

Treden we eene kerk binnen en beschouwen we dien man op of liever in die verhevenheid(*); men kan 't hem aanzien, dat hij niet op zijn gemak is; zijn gelaat kenteekent verlegenheid, zoo al geen angst; gewrongen zijn die trekken, en hadt ge hem gisteren of eergisteren gezien, terwijl ge beiden den werkelijken grond onder uwe voeten hadt, ge herkent naauw denzelfden persoon in hem, zoo is hij veranderd. Overal elders zoudt ge medelijden met hem hebben, en vragen, wat hem deert, zoo bedrukt ziet hij er uit. Weinig bemoedigend is zulk een begin, want terecht eischen we dat iemand, die ons toespreekt, er kalm, zoo niet vrolijk uitziet, met 't bewustzijn van kracht optreedt. Alleen die indruk zou genoeg zijn om zelfs bij groote talenten alles te bederven. 't Verbetert niet, wanneer die stijve figuur zich in beweging zet en begint te spreken, zij 't afgemeten en langzaam, zij 't op eens vervallend in een wilde, kunstmatige opgewondenheid. Ik herinner mij een predikant, die zoo beangst was als hij preekte, dat hij zelf getuigde nimmer zijne hoorders te hebben aangezien, uit vrees van in de war te zullen raken. Keek hij dan altijd voor zich? Neen, aan een der pilaren was een groote spijker en deze genoot 't bijzonder voorrecht om aanhoudend bekeken te worden. Kan zoo iemand indruk maken, behalve op dien spijker?.... Van waar die verbazende onnatuurlijkheid en gedwongenheid in stem, houding en gebaren? In alles ligt die zenuwachtige spanning, die zich weldra aan de hoorders moet meêdeelen. 't Is of zij met den prediker een knellend kleed hebben aangetrokken, dat men zoodra mogelijk aflegt. Gretig wordt dan ook iedere gelegenheid te baat genomen om zich van den prediker af te wenden; 't geringste en onbeduidendste voorval doet in een oogwenk hoofden en oogen keeren om te zien wat er gebeurt... maar de prediker spreekt daar; sprak hij tot diezelfde menschen in huis, stond hij met hen gelijk, d.i. eenige voeten lager, hij zou ophouden, als hij

(*) Van waar zou de gewoonte zijn om tot de menschen te spreken in zulk een vreemd figuur als de preekstoel is?

zag dat er niemand luistert; in de kerk is 't anders; alleen bij formeele opschudding zwijgt hij.... neen, dan wordt er een gezang opgegeven, waarvoor een halve of geene aandacht genoegzaam wordt gerekend. Willen we naar iemand luisteren, dan beginne hij mensch te zijn; spreekt iemand tot ons, hij vindt overal gehoor, waarom zou dat ook in de kerk niet? De *natuurlijke* stem des menschen bezit eene aantrekkingskracht, die voor de welluidendste muzijk niet behoeft onder te doen; wordt ze onderdrukt door vrees of verlegenheid, dan mist ze alle kracht en ontneemt de magtigste taal haren invloed; spreekt iemand gemaakt, dan is 't nog erger, in gewoon gezelschap zullen z' ons vervelen en de boeijendste verhalen doen vergeten, nog voor ze geheel geëindigd zijn. Is 't nu te verwonderen, dat men in onze kerken meestal dien ‘kouden eerbied’ ziet, waarmeê men wacht op het ‘zalvend Amen’, dat hierdoor de onbekendheid van zijn beteekenis vergoedt?

Nergens is de onwaarheid misschien meer en dieper doorgedrongen en heeft alles met haren giftigen adem besmet. Houdt de leugen op leugen te zijn, wanneer ze onbewust geschiedt? Een *liberaal* predikant had in zijne gemeente zoo als van zelf spreekt, met tegenstand te kampen van de zijde der orthodoxe partij. Dezen kwamen na eenige proefnemingen niet meer bij hem ter kerke en waren van hun standpunt voorzeker in hun goed recht. In de lijdensprediking was 't onderwerp van den dag: Jezus voor Kajaphas. Hij, die gekomen was om te stichten of althans te spreken voor hen die aan- en niet die afwezig waren, verklaarde in hetzelfde geval te verkeeren als Jezus: hij werd om zijne godsdienst belasterd; - evenwel hij ‘zou het voorbeeld van den Heer volgen en zwijgen; daarom wenschte hij in “deze oogenblikken” te spreken over *zijn*.... zwijgen tegenover zijne tegenstanders’ en sprak daarover ruim een uur. In zoover was die predikant zeker aan de waarheid getrouw, dat hij voor zijne ‘lasteraars’ zoo goed als gezwegen had, want van de tegenpartij was natuurlijk niemand opgekomen. Wij raden zoo iemand aan wat nieuwerwetscher te worden in de waarheid en zijnen hoorders niet meer te vergasten op zulke ouderwetsche staaltjes van kansel-leugenen; 't dient zeker niet om 't krediet der liberale theologen te verhoogen, en geeft maar al te veel voedsel aan de beschuldiging, die op deze wijze terecht hun voor de voeten geworpen wordt, dat zij zich zelf prediken.

In de waarheid ligt een zonderlinge maar sterke kracht. Wanneer er een prediker opstond, die met alle overgeleverde vormen, met den ouden sleur brak en in eigenlijken zin vrij 't Evangelie verkondigde, zouden w' ons verbazen over zijn invloed. Wij durven niet zeggen, dat hij volle kerken zou hebben, misschien zou zijn macht blijken aan den algemeenen tegenstand, dien hij opwekte. Als ‘'t nieuwtje er af was,’ zou hij veroordeeld worden. Evenwel - met zekerheid kunnen w' er niets van zeggen, want de proef is te ongewoon - en de zaak niet gemakkelijk uitvoerbaar. De meest ernstigen, zij ook die een voorgevoel hebben van het prediken uit den Heiligen Geest, zoo zouden we 't met een kerkwoord kunnen uitdrukken, zij klagen hoe men ook

met 't beste voornemen gedurig in den ouden preektoon vervalt, en de gewoonte zoo diep is doorgedrongen, zoo vleesch en bloed is geworden, dat onnatuur bij prediker en leek te gader natuur toeschijnt.

Wat kan dien kanker genezen, is er een middel gegeven om daar waar de wil goed is, het bestaande kwaad uit te roeien, zich los te maken van de ketenen, die tot 't slavenwerk veroordeelen, en is 't mogelijk om vrij te worden? Wij gelooven 't wel, misschien is 't middel eenvoudiger dan men meent. Oude of nieuwe preekmethoden te bestuderen is hier niet noodig, de vraag naar memoriseren of improviseren van later zorg, maar *zet de wereld de kerk uit*, *opdat er plaats voor God kome.* Laat hij die over godsdienst een woord heeft te spreken, althands de eischen gevoelen, die dit meêbrengt; dat hij zich niet enkel ten doel stelle ‘volle kerken’ te hebben, niet tevreden zij, al ‘hangen de menschen aan de pilaren’ (iemand noemde mij dit eens zijn ideaal), dat hij geen koorknaap worde op 't altaar van menschelijke, eerzuchtige ijdelheid, zoo ergens is dit hier misplaatst, en al is de eisch dier waarheid moeilijk, hij blijve toch de hefboom van nederigheid en ootmoed. Wat niet is kan komen en wie ernstig genoeg is om 't beschuldigende der komedie-kerken onzer dagen te gevoelen, zal verder komen dan hij meent.

Toen Socrates zijne schoone apologie hield, begon hij aldus: ‘Mannen van Athene, niet in sierlijke en opgesmukte taal, maar eenvoudig weg, en zooals mij de woorden voor den mond komen, zal ik spreken. Want het past niet voor mijn jaren, dat ik als een knaap, die met woorden speelt, voor u zou optreden.’ Zouden onze predikers dan minder willen zijn dan die heidenen, die door hun eenvoud en hun waarheid, ons die meesterstukken van welsprekendheid hebben nagelaten? Een christelijk prediker deelde mij onlangs zijne ervaring meê; misschien kon z' ook anderen van dienst zijn. ‘Een mijner gemeenteleden,’ - zoo verhaalde hij - ‘vroeg mij eens of ik ook bad, wanneer ik den kansel beklom, waarvan ik mij voor de gemeente althands den schijn gaf. Ik was openhartig genoeg om te erkennen, dat nu en dan wel eens de gedachte bij mij was van 't gebed, maar ik werkelijk al zeer zelden tot den toestand des gebeds kwam. Toen ik 't evenwel gezegd had, schaamde ik mij over mij zelven en mijne openhartige belijdenis, wat later 't goede zaad der hervorming is geworden van mijne geheele prediking. D' eerste maal dat ik weêr optrad, waren mijne gedachten eveneens niet bij God, ik bad niet, maar nu was 't of iedereen mij aanzag om 't mij te verwijten; dat was ondragelijk. De volgende week bad ik met ernst: o God, wees mij ijdel mensch genadig; terstond was ik meer op mijn gemak, 't scheen alsof ik thands eerst recht had tot spreken, ik had d' eerste schrede gedaan om natuurlijk, om weder mensch te worden. Thands schaamde ik mij geene belijdenis van zonden meer voor de gemeente, en in plaats dat dit mijne kracht verzwakte, schonk 't mij een vuur in 't spreken, dat ik vroeger niet had gekend. Voortaan overdacht of schreef ik nimmer mijne prediking zonder mij tegenover de waarheid in 't dagelijksche leven te stellen, er mij aan te toetsen; hoe dikwijls ik er over sprak, dat dit zoo-

wel voor mij als mijne hoorders zoo moeilijk viel, altijd vond ik een luisterend oor, en men kon 't hun aanzien, dat ze anders hoorden dan vroeger. ‘Veel heb ik reeds afgebroken’, zoo eindigde de waarlijk vrome man, ‘veel van den ouden afgod staat er nog, maar wie met God werkt vermag veel, en ik zal blijde zijn als ik enkel op puinhoopen sta.’

Dit dunkt mij is de ware weg; de werking des heiligen geestes in onze Kerk heeft te veel van vuurwerk, dat voor een oogenblik groot geweld maakt en schittert, maar spoedig wordt uitgebluscht. 't Heeft veel van 't licht in de tooverlantaarn, waarmeê w'ons in onze jeugd vermaakten, en die ons grillige, zelfs wanstaltige beelden geeft, voortbrengselen van valsch vernuft, klatergoud dat loslaat bij het licht van waarheid en werkelijkheid.

Dat de geheele prediking eene hervorming eischt, zal zij aan haar wezen en bedoeling beantwoorden, blijkt terstond uit den vorm, waarin ze gegoten wordt. Die vorm betreft èn het samenstellen der prediking èn de daarbij gebruikte woorden. Er wordt gepredikt voor 't volk, (zeer weinige kerken maken daarop eene uitzondering, en 't is de vraag of de ontwikkeling ook daar wel zoo hoog te nemen is) - en men hoort redevoeringen, geleerde verhandelingen, die erg naar de studeerkamer rieken, althands naar de boeken, die zich daar bevinden, men hoort tekstverklaringen, die zoo ze van eigen vinding waren, beter op een katheder pasten. Inleiding, verdeeling 1, 2 of 3, ten slotte de toepassing, men kent die methode, en al moge hierbij in den laatsten tijd wat meer vrijheid gekomen zijn, ze blijft de grondsteen. We zullen de zoogenaamde aardigheden daarlaten, waarop velen zich spitsen, om te zorgen dat alles met: ge-, ge-, ge-, of be-, be-, be-, begint, ze hooren in een komedie t'huis. Zulke ijdelheids-zotternijen en spelingen van laag vernuft veroordeelen zich zelf. Waarom blijft die oude vorm behouden zelfs in onzen tijd, waarin zooveel nieuwigheden ondernomen worden, een vorm, die zeker niet bijbelsch is. Verbeeld u: Jezus zijn bergrede verdeelende, en den Fariseër beschouwende, 1° als.... 2°.... 3°.... en ten slotte... verbeeld u Jesaia den sterrenhemel nemende 1° als een bewijs.... en.. eindigende met een woord van toepassing, - 't zou goed zijn om bij in slaap te vallen. Maar, zegt men, de leeken zijn nu eenmaal aan dezen vorm gewoon; voor den predikant is 't gemaklijk; laat hij 't maar beproeven op andre wijze te spreken, terstond klaagt men over onduidelijkheid, hij wordt niet meer begrepen. Zoo heeft Ds. J.H. Gunning (vgl. Toespraken, enz. blz. 26) eerst de oude preekmethode afgeschaft, maar ze later op verzoek der gemeente wel wat al te ‘irenisch’ weêr op nieuw ingevoerd. Het feit van klacht over onduidelijkheid kan niet ontkend worden, maar ik geloof dat men zich grootelijks bedriegt, zoo men dit toeschrijft aan den vorm, en van de verdeeling met haren geheelen omhaal 't zelfde gezegd kan worden als van de woorden en uitdrukkingen, die op den kansel nu eenmaal in gebruik zijn. De gemeente is aan deze evenzeer gehecht en bijgeloovig op de ‘bibelsche tael’ verzot. Maar geeft dat recht om ze te gebruiken, als de ervaring haar waarschuwende stem doet hooren?

Nam de prediker eens vooral de moeite om bij zijne gemeenteleden onderzoek te

doen òf en zoo jà, welke beteekenis zij hechten aan de preekwoorden, hij zou vreemd opzien, dat de meest gebruikte woorden en uitdrukkingen voor 't volk klanken zijn geworden, waaraan zij volstrekt geen begrip verbinden en die zij alleen aanhooren en bij voorkeur hooren, omdat zij er van der jeugd af aan gewoon zijn. De kring, waartoe de godsdienstige denkbeelden des volks zich beperken, is uiterst klein, en wie zich met holle dogmatische klanken, aan satisfactie-theorie of dergelijken ontleend, niet tevreden stelt of ook naar de ware kern zoekt, staat verbaasd over de weinige en daarbij nog ziekelijke ontwikkeling, terwijl er zooveel gepreekt wordt. En dit ligt niet aan het volk, maar enkel aan de leiding, die men 't geeft. Reeds op de katechisatie begint 't droevig woordenspel; zie de zoogenaamde vraagboekjes in, 't wemelt van woorden, die òf behooren tot 't gebied van het afgetrokkene, òf 't zijn teksten, dikwijls uit hun verband gerukt, die van 't begin tot 't einde even duister zijn. Is 't dan wonder, dat de leerlingen al spoedig doordrongen zijn van de gedachte, dat zij daar eene geheel andere wereld binnentreden, dat de woorden er eene geheel andere beteekenis hebben dan in 't gegewone leven, dat ze 't meest eenvoudige niet vatten en vragen onbeantwoord laten, die ze buiten ‘de leering’ heel goed weten? Daar wordt de grond gelegd tot die traagheid in hooren en in denken, die de godsdienst verlaagt tot een geheugenwerk; daar worden ze gevormd tot kerkgangers, die hoorende hooren en niet verstaan, en geven de Hervormden af op 't ceremonieel der Roomschen, zij gaan aan 't zelfde euvel mank, want hunne eeredienst is evenzeer een dood werk, dat in de harten niet ingrijpt, ja nog dooder dan dat van Rome's kinderen, omdat niets minder bezielt dan een letter-rite. 't Vooroordeel des volks, zijne gehechtheid aan 't oude, zal men bezweren, zoo er openhartigheid en waarheid in ons gezien wordt, en zoo w'al bij de tragische wet in d'ontwikkeling van de menschheid, niet allen winnen, 't beste gedeelte, de kern zullen w'op onze zijde hebben, en daarmeê zullen w'ons troosten, overtuigd dat er niet geteld maar gewogen moet worden. Spreekt met 't volk in plaats van er voor te preken, en tien tegen een dat 't naar u luisteren zal, en al kan 't niet alles met u eens zijn, 't zal u blijven volgen om dat 't u begrijpt. Spreekt 't aan in zijne taal zonder plat te zijn; waarom is Jezus met zijn Evangelie begrepen? Zoo de prediker begint met de zucht naar eenvoud en waarheid, de zucht om te spreken in zijn hart voorop stelt, zal er in weerwil van onduidelijke leerstelling, veel begrepen worden alleen door de bezielende persoonlijkheid, die langs de geheime draden des levens wordt overgevoerd. Wat echter de duidelijkste en helderste woorden doet afstuiten, den grootsten gloed doodt, is niet de schuld der hoorders, maar het gebrek aan overtuiging, bij den prediker zelven. Niemand zal eenigen indruk maken op anderen, zoo hij niet ten volle gelooft, geheel doordrongen is van 't geen hij zegt, en ieder, die niet geheel vreemd is in de verborgene schuilhoeken van zijn hart, weet welk een groote afstand er bestaan kan tusschen eene waarheid, waarmeê we 't eens zijn, die we zelfs verdedigen kunnen, en zulk eene die op den grond der ziel is ingegrift en in ons werkelijk leven eene macht is, die ons aantrekt.

Daarover niet heen te loopen als de spin over 't water, maar dien tweestrijd, die in elk mensch-hart is, te verduidelijken, al wat er duister en verborgen leeft in de ziel op te delven, dat verzekert ons van de aandacht onzer hoorders, dwingt hen te luisteren. Onze predikers moeten afleeren dat bewusteloos spreken en schrijven en met ernst er op waken al wat hol en ledig is weg te werpen.

De vorm, waarin we spreken, moet volkomen vrij zijn; zal de prediking treffen, dan moet zij wezen eene vrije uitstrooming van het godsdienstig leven, waarvan men hoogstens eenige leidende gedachten van te voren kan opschrijven; maken we er een gebouw van dat in en uit elkander kan genomen worden, dan dooden we haar. De ervaring van den prediker, zoo hij ernstig is en niet behoort tot het ras van tooneelspelers, die azen op schoone beelden en mooie woorden, - de ervaring diens ernstigen predikers zal zijn, dat zijne geestdrift, de gloed en de warmte verdwijnt al naarmate hij zijne prediking met al die zóó geschrevene woorden vaster in zijn hoofd prent. Hoe ver hij 't ook door moeite en inderdaad dikwerf vreeselijke inspanning moge brengen in 't geen we zeer dubbelzinnig kunst noemen, hij snijdt zich zelf den weg af een *godsdienstigen* indruk te maken, ook bij den eenvoudige. Zijn kunst alleen wordt beoordeeld, en de wijze waarop dit geschiedt is genoeg om iemand voor altijd af te schrikken. Zoo had een onzer gevierdste kerkredenaars eens eene inderdaad sierlijke redevoering voorgedragen; een zijner trouwste volgers deelde zijne ingenomenheid mede met de woorden: ‘Wat schept die man toch mooie linealen’ (idealen). Of vindt ge deze anekdote te overdreven, let dan op 't spraakgebruik, dat men ‘genoten’ heeft, terwijl anderen van eene ‘dierbare’ prediking verhalen.

Maar de stroom des godsdienstigen levens is niet altijd even sterk, men is niet altijd gestemd, kan zich niet altijd in geestdrift verheffen! In schijn is deze aanmerking gegrond, maar ook niet meer dan dat. Is de prediker een religieus mensch - en dit is de eerste en de laatste vereischte, zonder dat kan hij niet voortbrengen - dan kan 't toch zijn dat hij niet altijd in staat is om over een *bepaald* onderwerp te spreken en in heilige geestdrift te ontvlammen, maar wel zal hij over iets kunnen spreken. Gesteld dat hij in de uren zijner voorbereiding nederzit en een onderwerp zoekt, dat zich maar niet laat vinden, - welnu, dat hij dan zijn eigen toestand tot onderwerp neme, spreke over de ledigheid des harten, de ledigheid der ziel, haar onrust en haar dorsten, haar worstelen met God, tot wien zij niet altijd kan opklimmen. Op die wijze zal hij altijd slagen, en geen grooter dwaasheid dan tekstenboekjes te maken; de godsdienstige geest is een geest der vrijheid, en de minste band, waaraan men hem zou willen leggen, is belemmerend, vernietigend. Deden Jezus of de profeten zoo? Namen zij woorden 't zij uit de wet, 't zij uit de wet en de profeten? of was 't de geest alleen, dien zij daar vonden, en die voor hen de grondslag, de kiem werd van die goddelijke bezielde prediking?

Men voorkomt hierdoor eene andere moeilijkheid, zoo dikwijls 't kruis des predikers: hoe zal men altijd afwisseling kunnen houden in zijne prediking, zoo noodig om den afkeer te bestrijden van de gemeente van ‘oude preeken’? Dit

gevaar is te grooter omdat, al naar gelang van iemands levensloop, zijne opvoeding en omgeving, de een of andere zijde van 't godsdienstig leven meer bepaald op den voorgrond treedt, en men allicht geneigd zal zijn om bij voorkeur dat onderwerp te bespreken, dat zich aansluit bij zijne innerlijke ervaring, bij zijne 'bevinding,' zooals men 't wel eens noemt met eene taal, die hoe ziekelijk ook, toch altijd nog hare aantrekkelijkheid heeft; de levenservaring van 't grootste gedeelte der gemeente zal eene geheel andere kunnen zijn, omdat de omgeving dikwerf van de jeugd af geheel anders was. Waar de geest zoo geheel verschillend is, zal hij zich ook met andere voorwerpen bezig houden, of die voorwerpen beschouwen onder een geheel ander licht? Oppervlakkig is dit zoo, maar wie dieper in de harten ziet, bemerkt alras dat 't verschil zich enkel bepaalt tot den uiterlijlijken vorm, maar het wezen des menschen overal 't zelfde is. En wat de herhaling betreft - er zijn in ons leven waarheden, geheimen, verborgenheden, die altijd nieuw blijven, die nimmer veranderen, die nimmer ons vervelend zullen voorkomen, zoo ze maar worden weêrgegeven met die bijzondere kleur, die tijd, gelegenheid en oogenblikkelijke toestand er aan verleent, terwijl ook de vorm daarnaar gewijzigd is, vrij en daardoor afwisselend. Er is slechts *ééne* waarheid ons gansche leven door, maar wordt zij bewerkt door de vrije scheppende kracht, zoo zal zij op iederen leeftijd, en op ieder uur dat eigenaardig koloriet bezitten dat haar nieuw maakt. 't Is als met den mensch, die in een verschillend kleed wel dezelfde blijft, maar toch een andren indruk op ons maakt. 't Is onmogelijk altijd wat nieuws te zeggen, daarvoor is 't leven, hoe rijk ook in schakeeringen, veel te eentoonig, de aantrekkingskracht kan onmogelijk altijd gelegen zijn in 't voortbrengen van nieuwe gedachten, maar wel in het *zóó* spreken, *zóó* voorstellen van reeds bekende zaken. Zoo min als w' elkander in het gewone leven vervelen door gedurig *dezelfde* zaken te bespreken in *anderen* vorm, en men naar elkander luistert, zoo zal men even eens hooren naar eene prediking, die een oude bekende tot ons brengt met vrijheid en ongedwongenheid, met een gloed ontleend aan de warmte der ziel. Maar dan moet die prediking ook de taal van 't werkelijke leven worden, geen samenrijgsel zijn van bijbelteksten, geen kathedertje voor dogmatische begrippen. De taal daar gesproken moet 't hart, niet 't hoofd raken, en dat de gemeente in vele kerken niet luistert, geen invloed althands ondervindt in het leven, dat die gemeente geen 'oude preeken' wil, en gelijk een verlamde alleen door kunstmiddelen, door electriciteit moet opgeprikkeld worden en wakker gehouden, - dat komt omdat ze vol is, overvol van den ouden deun. Er is een inhoud en een vorm voor de prediking, die de hoorders dwingt om te luisteren, die ons heerschen doet over de harten, daar waar wij hen rondleiden in hunne eigene diepten, ook waar zij niet willen wezen, de donkere plaatsen; - die inhoud is het leven met zijn droomen en zijn werkelijkheid, zijn onafgebroken strijd met het ideale, de innerlijke tweespalt, die ons verscheurt, zonder dat wij de levensraadselen kunnen oplossen; die inhoud is het leven met zijn zorg en zijn arbeid, zijn hand-

werk en beroep, het daglooners leven, waarvan de meesten ruim hun deel krijgen, zoodat zij weemoedig staren op de vooglen, die hunne nesten zoo goedkoop bouwen, op de leliën, die van zelf gekleed worden en meer ruimte voor groei hebben, dan ons gegeven is. Die groote tegenstellingen, waartoe de bijbel zelf aanleiding geeft, en die nog zoo weinig zijn opgelost, om b.v. hier den arbeid als een vloek te beschouwen, als een straf der zonde, en daar den Heiligste vermoeid te hooren zeggen: ‘Mijn Vader werkt tot nu toe,’ en hoe beiden waar zijn in den mensch, al naarmate van den geest, die van hem op zijn arbeid uitstroomt. Den godsdienstigen, den heiligen, den Godsgeest, - of welken naam g' ook geven wilt aan dat onuitsprekelijke in ons leven, die geheimzinnige macht, die zich nu eens in ons schijnt te bevinden, dan weder als een half omnevelde hand voor ons uitgaat en ons den weg wijst, - dien zonderlingen, onverklaarbren, geheimzinnigen geest te laten lichten over het stoffelijke, over 't geen wij met zekere verachting het ‘gewone’ leven noemen, - dat is 't wat de prediking op nieuw zal maken tot een tweesnijdend zwaard; natuurlijk moet de prediker iemand zijn, die in waarheid *leeft*, en niet als zoovelen *worden geleefd;* hij zal niet schermen met het houten zwaard van dorre, doode leerstellingen, met bloempjes en beeldtjes, galmende uitroepen en al wat tooneelvertooning is, - maar het scherpe zwaard der levenswaarheid voorhouden, zooals 't bloedend en rookend door onze eigene ziel wordt getrokken.

Waarheid, werkelijkheid, leven, natuur, - in vorm, in stem, in alles. Men verhaalt van een der gevierdste predikers van den laatsten tijd, dat hij van den spiegel naar den preekstoel ging; had de vol-kerksche gemeente hem daar gezien, er zouden weinigen zijn binnengegaan, want zoo bedorven zijn we nog niet, dat we de kerk met de komedie gelijk stellen, en dat zulke kunstenarijen nog maar al te veel opgang maken, is alleen toe te schrijven aan de macht van den grooten verderfengel - de gewoonte, en omdat de zin, het gevoel voor waarheid te lang gekruisigd, vermoord is. Van daar dat er zooveel kerkje gespeeld wordt, van daar al die ‘malligheden,’ om de gemeente ‘onder water te zetten,’ wanneer dood en eeuwigheid om den anderen ten tooneele worden gevoerd; gelukkig dat ze in de kerk achterblijven.

‘Verlos ons van den preektoon, Heer,
Geef ons natuur en waarheid weêr’.

BENONI.

Het middelbaar onderwijs in Frankrijk.
Schets der Parijsche Universiteit.

VII.
De Jezuïten.
Een nieuwe orde - Virtuositeit des stichters - Zijne Exercitia Spiritualia - Novitii scholastici, coadjutores, professi, de generaal - Volmaakte gehoorzaamheid, haar gevolgen - Werkkring der Orde - Moraal - Casuïsten.

Qui veut tenir nette sa maison
N'y doit mettre prêtre ni pigeon

is een oud Fransch spreekwoord - een leekedichtjen dat de inwerking der Fransche godsdienstleeraars in 't huiselijk leven der burgers op treurige wijze schetst. En wij mogen het hatelijke dat de leek er in legde voor een goed deel toeschrijven aan de bemoeijingen der ‘Eerwaarde Vaders,’ wier naam als rubriek boven dit hoofdstuk is geplaatst. Ofschoon niet vrij van het euvel zijner landgenooten - die zoo gaarne hunne studiën zamentrekken in theorieën, waarin doorgaans meer phrase klinkt, meer antithese blinkt dan de inhoud gelijkt op pas ontdekte waarheid - heeft Quinet in de eerste zijner lezingen over de Jezuïten den gang der geestelijke orden aldus duidelijk aangestipt.

In den beginne zegt hij - in de instellingen der kluizenaars, in de regelen van den heiligen Antonius, houdt de ziel zich slechts met zich zelve bezig. Nog doortrokken met den zuurdeesem des heidendoms, ontvlugt de mensch - verre van anderen te willen bekeeren - langs alle wegen zich zelven: hij heeft voor zijns gelijken geen woord over. Gewapend tegen al wat hem omringt voor den eenzamen strijd der wildernis (singularem pugnam eremi) slijt hij alle dagen en nachten in bepeinzing en gebed. ‘Bid en lees den ganschen dag’ zegt de regel. Later, in de middeleeuwen, vervangt een sprakelooze gemeenschap de kluis des eenzelvigen heremiets. Onder de wet van den heiligen Benedictus leven de kloosterlingen vereenigd; maar deze kleine maatschappij maakt nog geen aanstalten om in 't worstelperk te treden met de groote. Achter hare hooge kloostermuren (munimenta claustrorum) leeft zij verscholen. Zij opent hare poort wel voor den vreemdeling die tot haar komt, maar zij gaat hem niet te gemoet. De mensch ducht de taal des menschen. Een eeuwig stilzwijgen sluit den mond dier broeders: want zoo hij zich opende, mogt het heidensche woord daar nog aan ontsnappen. Telken avond leggen zich die reisgezellen naar het graf ter ruste in hunne pij, den gordel om de lendenen geknoopt, om des te eerder gereed te zijn bij de roepstem van de bazuin des aartsengels. De bedoeling van den kloosterregel is: ieder uur in heiligheid door te brengen en in stilte te verbeiden den jongsten dag die genaakt.

Na dit tijdperk heeft er een omwenteling plaats in de geestelijke orden. Zij willen in regtstreeksche gemeenschap treden met de wereld, die zij tot dusver slechts op een afstand, uit het hooge klooster hebben bespied. De geestelijke maakt zich op om naar buiten het

woord, de vlam die hij aanhield in zijnen boezem, te dragen. Ziedaar de strekking der instellingen van den heiligen Franciscus en Dominicus, der tempelieren en orden, door de geestdrift der kruistogten in 't leven gewekt. 't Is niet meer de tweestrijd in de woestijn: de kampplaats is de stad.

Nu bleef er nog ééne schrede te doen overig: en dat zal het werk zijn der orde die beweert, alle orden die haar voorgingen te vervangen, der *Societas Jesu.* Immers alle vorige orden hadden haar eigen aanleg, doel, kleed: zij hechten zich aan ééne plek bij voorkeur: zij namen de kleur aan van het land waar zij ontstonden. Er waren er zelfs die volgens hare statuten niet verzet konden worden buiten zeker grondgebied, waarin zij wortelden als een inheemsche plant. Het Jezuïtisme daarentegen, geboren in Spanje, voorbereid in Frankrijk, ontwikkeld en gevestigd te Rome, heeft dit kenmerkende, dat het zich den geest van cosmopolitisme, dien het toenmalig Italië in al zijn werken openbaarde, heeft eigen gemaakt. Ziedaar één karaktertrek waardoor het geestverwant is met de Renaissance van zuidelijk Europa. Van den anderen kant negeert het de middeleeuwen, door afstand te doen van strenge vroomheidsoefening en ligchaamskastijding.

In Spanje droomde het eerst slechts van 't bezit van 't Heilige graf: in Italië aangekomen wordt het praktischer: het bepaalt zijn wenschen niet meer bij een graf, het is de levende mensch dien het begeert om hem te maken tot een lijk.

Maar door zich te vermengen, door in te smelten bij de wereldlijke maatschappij wordt het Jezuïtisme onmagtig zich van haar los te rukken, dat is, haar iets bijzonders te leeren. De wereld heeft het Jezuïtisme overwonnen, niet het Jezuïtisme de wereld. En als ge in weinig woorden de geheele geschiedenis der geestelijke orden wilt zamentrekken, kunt ge zeggen dat aanvankelijk, in de instellingen der anachoreten, de mensch zoo uitsluitend met God is vervuld, dat er geen wereld voor hem bestaat; terwijl ten slotte - in 't Genootschap van Jezus - de mensch zoo geheel door de wereld is in beslag genomen, dat de godheid verdwijnt onder 't wereldsch rumoer.

Wanneer men, zoo naïf mogelijk, begonnen is het in veel opzigten goede werk van Théry te lezen, dan houdt men van de Jezuïten een vrij gunstigen indruk over. Ook Gustave Émond heeft de zaken niet donker gekleurd. Hij, kweekeling en gedurende 30 jaren docent en censeur van 't groot Jezuïtencollége, betrachtte als zoovele zijner landgenooten Lafontaines les: Loin d'épuiser une matière, Il n'en faut prendre que la fleur. 't Is dus bij hem de pallium, niet de tunica en wat daaronder zit, die beschreven wordt. Hoe levendig en piquant ook, toch doet zijn bekend geschrift niet pijnlijk aan[*]. Slaat men echter, met de Ratio Studiorum in de hand, een blik in de Algemeene geschiedenis; leest men verder de détails in Pascals brieven, in Racines Port-Royal[§],

(*) Hist. du coll. de Louis-le-Grand, ancien collége des Jésuites à Paris, depuis sa fondation jusqu'en 1836.

(§) Abrégé de l'Hist. de P.-R., een keurig, waarschijnlijk in 1693 geschreven werkje, eerst in 1767 te Weenen geheel gepubliceerd.

in de cursus van Quinet(*), het hoofdstuk, Th. I, S. 322-350, van von Raumers Geschichte der Paed., de kalme monographie van Steitz(§), de hoogst volledige studie van Wagenmann(†) en 't werkje kortelings door Weicker in 't licht gezonden(**) - dan bewondert men de handigheid - om het maar eens bewonderen te noemen - waarvan de ‘historien de l'éducat. en France’, mijn voorganger, blijk geeft, door alles te zeggen en het toch zoo te zeggen, dat het kwaad niet in 't oog valt, terwijl ook het goede niet wordt overdreven. Men erkent in Théry den solieden ambtenaar, een voortreffelijk sujet uit den keizerlijken troep, die met zijn stilus als balanceerstok handig werkt tusschen den afkeer van 't groote publiek en de orthodoxe ligtgeraaktheid: met een air van wetenschappelijke voornaamheid stapt hij over 't Jezuïtenkoord heen. Geen nood dat zijn werk, bij zijn verschijning in 1858, de opschudding maken zou, die Edgar Quinets lezingen van 't jaar 1842 in 't Collége de France hadden verwekt.

Wij, Nederlanders, kunnen, even als de meeste Fransche toestanden, zoo ook het Jezuïtisme zonder hartstogt beschouwen: want de Jezuïten zijn voor ons, als het ware, een uitheemsch geslacht, Abencérages die behooren tot de geschiedenis. Hun verschijning ten onzent staat gelijk met die sporadische gevallen van tooverij, door de dagbladen uit de provinciën medegedeeld(*). Maar al wie de jaarboeken van het Fransche onderwijs niet heeft doorbladerd, die de gloeijende pleidooijen van Estienne Pasquier in de 16de en van Victor Cousin in de 19de eeuw niet heeft genoten, kan het niet gelooven welk een hoofdrol deze merkwaardige orde driehonderd jaren lang in Frankrijk heeft gespeeld. Heil Nederland, dat het oudtijds bij zijne Staatskerk ook de Vrijheid in eere hield, en door de aanbidding dier Vrijheid steeds oogluikender werd voor andersdenkenden in 't geloof! ‘Pour ces anciens protestants - wij mogen het, Gode zij dank, van gansch Nederland getuigen wat Mary Lafon betoogt van de protestanten van Montauban(§) - la liberté de conscience était inséparable des libertés civiles et municipales.’ - Niets hebben wij in onze historie aan te wijzen dat zweemt naar de ellende, door Loiola's volgelingen - de Ultramontanen - in botsing met de Gallicanen over Frankrijk gebragt. Dwaas, onbillijk, onwetenschappelijk zijn de verlichtste mannen van Frankrijk geweest - louter uit Jezuïtenvrees; en de goede

(*) Oeuvr. Compl. de Edgar Quinet II. Par., 1857.
(§) In de Real-Encyclopaedie van Dr. Herzog, 1856.
(†) In de Encykl. des gesammten Erziehungs- und Unterrichtswesens von K.A. Schmid, 1862.
(**) Das Schulwesen der Jesuiten nach den Ordensgesetzen dargestellt von Dr. Gustav Weicker, 1863.
(*) Volgens Bode (das Innere der Geselsch. J. 209) was omstreeks 1750 het getal ordeleden 52,589. Sedert de herstelling der orde in 1814 is in 1844 het getal leden weer 4133, in 1855 het getal leden 5510.
De officiëele opgaaf uit Rome over 1860-1861 is: 7144 ordeleden op de geheele aarde, waarvan in Frankrijk 2181, België 531, Holland 205, Spanje 680, Oostenrijk 455, Pruisen 527, Engeland 379, Amerika 444, Italië 1742 - en meer dan 1000 in de buitenlandsche missiën onder leiding der propaganda. Vgl. Wagenmann t.a.p.
(§) In zijn Hist. d'une Ville protest., volgens Michel Nicolas' aankondiging in de Rev. Germ. et Franç. van 1 Febr. '63.

zaak van 't arme volk, dat au fond met Jezuïten noch Gallicanen te maken had, is, bij 't schermutselen der heethoofden, maar al te zeer op den achtergrond geraakt. Eilieve stel, om 't geluk van onzen toestand te waardéren, stel onze kerkelijke geschillen, in verband met de autonomie der gewesten, steden, individuen, naast die van 't katholieke Frankrijk met zijn eenhoofdige regering. Hoe spoedig en onbloedig - als ik zoo zeggen mag - loopt bij ons alles af: hoe eerlijk keert men - ofschoon ter sluiks bij de Remonstrantsche en Contra-quaestie, bij die der Afgescheidenen onder Willem I in 1837, tot de norma van 't gezond verstand terug. 'De waarheid zal u vrijmaken!' dit goddelijke woord van Johannes is, gevoegd bij zijn 'Hebt malkanderen lief!' het geheele Protestantisme: want het is het uitgangspunt aller humaniteit. Maar die waarheid was steeds subjectief - en zal dat wel steeds blijven - en 't besef hiervan, 't waarderen van het eigendomsregt, heeft bij ons reeds vroeg tot eerbiediging van anderer godsdienstige overtuiging geleid. De Kerk, één dogma erkennen wij niet.

Maar kon dat ook zoo wezen in 't staatkundig en godsdienstig absolute Frankrijk? Het gallicanisme, men moge het een *fait accompli* noemen en door dien macchiavellistischen term zoeken te regtvaardigen, - onpartijdig rigtende zal men het, met den orthodoxen Roomsche, een verzwakking noemen van het zuivere dogma: het is een systeem van halfheid, van geven en nemen, dat wederzijds wantrouwen en ontevredenheid werkt. Voeg daarbij het eigentlijke volk, dat beginselloos in 't moreele, in politieke onmondigheid en in heeredienst werd gehouden door de vorsten - de vorsten, die reeds eeuwen te voren aan de aanzienlijken zochten te beduiden, wat Lodewijk XIV met nadruk zeggen kon: l'État c'est moi! - Bij de wuftheid der regering, - nu eens meer dan minder den oppersten kerkvoogd genegen; bij 't verslappen der banden, waaraan de gallicaansche geestelijkheid de menigte houden moest; bij het ingrijpen - zoowel elders als in Frankrijk - der Luthersche en Calvinistische leer: wat wonder zoo de veege kerk helden kweekte, Makkabeeën vol geloofsmoed en overtuiging! Schoon zegt van zijn standpunt de schrijver van het Lehr- und Erziehungsplan der Societas Jesu(*): 'Bringt die Erde irgendwo Gift hervor, so gibt eben dieselbe immer auch wiederum ein Gegengift. Erheben zu einer Zeit Stürme sich, so weisz die göttliche Vorsehung dieselbe auch zu stillen. Sagt irgend ein Feind der Braut Christi, der Kirche Gottes, Krieg an, so wird im gewaltigsten Kampfe, da der Sieg schon auf die Seite des mächtigsten Feindes sich neigen will, ein Held von Gott erweckt, der im Namen des Herrn wie ein andrer David in den Kampf tritt, und diesen ruhmvoll erlegt. Ein solcher Held war Ignatius, der Lojolite, welcher im Jahre der Gnade 1521 dort in der Festung Pampelona glücklich verwundet lag. Die Wunde, die er am Leibe empfangen, heilte wunderbar seine Seele, und diese heilte einen groszen Theil der Welt von der geistigen Seuche. Diesen schuf Gott zum Stifter eines Ordens, der wider die neue Häresie eine kräftige Schutzmauer seiner heiligen Kirche geworden.'

Teregt verdedigt Voltaire in zijn Siècle de Louis XIV de Jezuïtenorde tegen 't verwijt als zou zij zijn ingesteld om de

(*) Landshut 1813.

zeden der menschen te verderven, ‘dessin - zegt hij - qu'aucune secte, aucune société n'a jamais en et ne peut avoir.’ En wij zouden der waarheid te kort doen, als wij bij de stichters der orde geen innige overtuiging en godsdienstzin erkenden, als wij twijfelden aan de goede trouw dier jeugdige keurbende, wier opoffering van wereldsche genietingen voor 't geloof hunner conscientie, wier strijden tot den dood met wat zij den boozen daemon achtten van de Kerk, eerbied en bewondering vergt. Een Xaverius, zijn Pyreneesch ridderslot verlatende en, alléén met zijn geloof, strevende naar de verre kust van Malabar en die van Goa bekeerende met de geloofskracht die van hem uitging, is een der schilderachtigste figuren uit de gouden eeuw van 't genootschap, een Apostel wiens leven en sterven in waarheid *ad maiorem Dei gloriam* was(*).

Maar ‘distinguo’ - gelijk vader Bauny gewoon is bij Pascal te zeggen - wij maken onderscheid tusschen tijden en tijden, tusschen plan en uitvoering, tusschen middel en doel: en dat heeft de auteur van het straks genoemde Schul- und Erziehungsplan niet gedaan als hij t.a.p. aldus voortgaat: ‘Prüfung des Buchstabens, Forschung, folglich Wissenschaft, war der Charakter dieser Häresie. Der Orden, welcher die Völker vor dieser Irrlehre bewahren, in dem alten Glauben bestärken sollte, muszte die gleiche Waffe, das ist die Wissenschaft, ergreifen und sich damit rüsten, wenn er mit ihr den Kampf glücklich aufnehmen wollte. Schlägt bei anderen Orden Contemplation und Ascese vor und geht das Studium nur so nebenher: so schlägt, möchten wir sagen, bei den Jesuïten der Betrieb der Wissenschaft, das Studium vor; doch wurden Gebet und Betrachtungen und Geistesübungen nicht vernachlässigt. Denn Erudition, Wissenschaft sollte mit Gottseligkeit vermählt sein. Sie sollten sich ganz besonders der Jugend, welche die Bahn der Wissenschaft lauft, sie sollten sich der studierenden Jugend annehmen, und sie vor dem Gifthauche falscher Lehre, die im Schmuckkleide der Wissenschaft erscheint, schützen. Schule und Erziehung war ihnen eminente Aufgabe, ihre Hauptbestrebung. Gott breitete die Societät in kürzer Zeit über alle Theile der Erde aus. Bald eroberten die Väter der Societät Jesu, nicht unähnlich den Aposteln des Herrn, beinahe alle Provinzen der Welt, und wo immer sie Besitz nahmen übten sie, mit welchem Glücke, mit welchem Segen! das Amt der Schule und der Erziehung derer, welche die Bahn der Wissenschaft liefen.

Möge auch unter uns bald ein solcher Orden zu Stande kommen! Auch wir leben in einer sehr häretischen Zeit.’

Allergewigtigst voorzeker is, juist op het oogenblik dat zich het protestantisme naar alle zijden uitbreidt, de verschijning dezer kerkelijke vereeniging die, van éénen geest doordrongen, door éénen wil geleid, met éénen pligt voor oogen, de belangen der katholieke kerk aanvaardt. De *societas Jesu* is de cohors sacra te regter ure uit de stofwolk verrijzend bij 't noodgeschrei der belegerde kerk: de kleine bende, door haren aanvoerder, den kapitein der citadel van Pampelona, met onvergelijkelijke moed, krijgstucht, berekening bedeeld. Gewis 't genie heeft

(*) Treffend zijn ook de blijken van geloofsijver en zelfverloochening door pater Anscke Bockes Bruijnsma en anderen der orde in Friesland gegeven, welke voorkomen in 't ‘Verhaal van de verrigtingen der Jezuiten in Friesland’ - - uitgegeven en opgehelderd door Mrs. Amersfoordt en Evertsz.

zijn onmiskenbaar waarmerk op de eerste bladzijde van 't Jezuïtenwerk geprent.

Men zou inderdaad groot onregt plegen met Loiola eenvoudig voor een dweeper of geestdrijver te houden. Een ijzervaste wil was de grondtrek zijns karakters: een strekking naar het praktische is reeds in zijn eerste phantasieën zigtbaar: zijn zin voor het doelmatige ontwikkelde zich te krachtiger, naarmate de schaal der werkzaamheden van zijne inrigting grooter, de betrekkingen veelzijdiger werden, waarin hij van lieverlede werd gewikkeld. Geestdrift en koel overleg gaan in den persoon van Ignatius gepaard en verzekeren hem over zijne omgeving een onbeperkte magt. Hij rigt den staatkundigen Laynez, beteugelt den onstuimigen Bobadilla, vervormt den nuchteren Faber tot een geleerd theoloog en fijn diplomaat, hij blaast in Xaverius den geest, die dezen tot held der christenheid en tot geestelijk overwinnaar der heidenwereld zalft. Toen Loiola den 31sten Julij 1556 stierf, telde de 16jarige orde reeds 13 provinciën, waarvan 7 in 't Pyreneesch schiereiland en zijn koloniën, 3 in Italië, 1 in Frankrijk, 2 in Duitschland, terwijl zij, om den aardbol te omvademen, hare armen over Brazilië en Oost-Indië hield gestrekt.

En toch

amphora coepit
Institui: currente rota cur urceus exit?

Ziedaar de vraag die de orde zich zelve mag doen, ziedaar de vraag die Pascal en Quinet - om slechts van de alpha en omega der Fransche Jezuïtologen te gewagen - voor den geest zweefde en wier beantwoording ook van zelve bij onze beschouwing der Jezuïtische paedagogie invloeijen zal.

Schoon ik nu, als artikel-auteur, een levensschets van Loiola laat varen, meen ik echter eenige beschouwingen over zijne *exercitia spiritualia* en over de orde zelve als praeludium te mogen stellen van den ludus, het Jezuïtenonderwijs dat wij willen onderzoeken. Immers zoo vast aanéengesloten, zoo in éénen geest opgesteld, zoo op één doel aanloopend als 't genootschap van Jezus was, vindt elk onderdeel gelijk het onderwijs zijn natuurlijkste verklaring in een overzigt van het geheel. Toch is het schier ondoenlijk in een tijdschrift-opstel zamen te persen, wat er van de Jezuïtenorde tot regt begrip van haar invloed op 't onderwijs in Frankrijk te zeggen valt. Heftig bestreden, hebben de patres reverendi toch gezegevierd en een blijvend karakter op 't onderwijs hunner bestrijders gezet. Ofschoon geminächt en verjaagd, hebben zij - Grieken in bekwaamheid - de onbekwamer Romeinen verschalkt. The liberal education of youth - zegt Macaulay, en dit was niet het minst in Frankrijk waar - passed almost entirely into their hands. In methode, in leerboeken, in onderwijsmiddelen is het Frankrijk der 19de eeuw, zijns ondanks, wij zullen het later zien, Jezuïtisch.

De lezer, die zich min of meer de werken waaruit ik hier put herinnert, zal begrijpen waarom ik, bij mijne studie over Loiola, gaande weg de pittoresque baan van beschrijving die Quinet betrad verliet. Immers Quinet is - welligt door 't kabaal op zijn lessen gemaakt - niet altijd, naar mij dunkt, kalm van oordeel gebleven: zijn zwartgallige schets der exercitia spiritualia - of liever zijn forsche hand waarmede hij enkele bladen uit Loiola's handboek scheurt en ze steekt aan de punt zijner bajonet - geeft wel van eenigen weêrzin blijk.

In een geheel ander licht toch treden voor den lezer, wien het oorspronkelijke werk ontbreekt, de *Geestesoefeningen* voorgesteld door den onbevangen Steitz dan bij Quinet, wiens pathos over de strekking van het boek, ons over den aard en inhoud zelv' in 't onzekere laat. Mijns inziens vergat Quinet dat in de Exercitia Spiritualia de man spreekt die, van den natuurlijken weg des gezonden verstands afgedwaald, te goeder trouw anderen roept om in zijn voetstappen hem na te treden. Inderdaad als men dit niet aanneemt, worden de Exercitia belagchelijk of ergerlijk. Wanneer dus b.v. (gelijk Quinet een greep doet) bl. 200 gehandeld wordt over ‘de derde manier van bidden door de woorden en tijdruimten op een bepaalde wijs af te meten’ (Tertius orandi modus per quandam vocum et temporum commensurationem); of wanneer iets verder wordt voorgeschreven ‘Men lette wel op de gelijkheid der pauzen tusschen de ademhalingen en de woorden (Paria anhelituum ac vocum interstitia observet), dan moeten we, als we niet geheel met Loiola zijn begonnen maar in medias res invallend deze bidmethode nüchtern prüfen, wel met Quinet uitroepen: ‘de mensch van Loiola - hij zij opgewekt of niet - is slechts een machine die geluid geven, die klagen, schreijen, snikken moet op het juiste oogenblik en in die orde waarin de ondervinding den meester geleerd heeft dat het het beste is.’ En wij denken bij deze operatiën zeer natuurlijk aan de preparatoire toeren van den bioloog.

Het wezen der Jezuïten-instelling ligt deels in hare wetgeving, deels in Ignatius' Exercitia uitgedrukt. Deze laatste zijn uitsluitend het werk van den stichter, de Urtype waardoor hij den eersten mannen der orde allen denzelfden vorm heeft aangegoten. Weet ge - zoo zeide Quinet tot zijn toehoorders in 't collége de France - wat Loiola onderscheidt van alle vroegere asceten? Dit, dat hij in dien toestand van zielsdrift, die bij alle anderen de gedachte zelfs aan nadenken uitsluit, met logische koelheid zich zelven waarnemen en ontleden kon. Na alle phasen nu van opwinding, geestverrukking, heiligheid te hebben doorleefd, vat Loiola - met een berekening die van onbeschrijfelijke scherpzinnigheid getuigt - het plan om de ervaringen die hij aan zich zelven, ook in het vuur der schitterendste visioenen, wist te maken, te vormen tot een systematisch geheel. De methode der hedendaagsche wetenschap, die der moderne physici past hij toe op hetgeen aan alle menschelijke methode ontsnapt, op godsdienstige zielsvervoering. Hij schrijft een physiologie, een handleiding, of laat ik liever zeggen, de formule der zielsverheffing en heiliging. - Duidelijker gesproken met den auteur der Real-Encyclopaedie: Gelijk Ignatius in zijn Exercitia Spiritualia zijn innigste levenservaringen heeft neêrgelegd, zoo wil hij ook allen, welke zich aan de orde wijden, denzelfden weg van ontwikkeling, dien hij persoonlijk betrad, doen bewandelen en hen bezielen met zijnen geest.

De Exercitia behelzen een methodischen leiddraad tot eigen meditatie, en zoeken den peinzende door bespiegeling en gebed in zulk een toestand te verplaatsen dat hij een moedig en onherroepelijk besluit vat en hiermede aan zijn leven een bepaalde rigting geeft. Die zich aan de Exercitia overgeeft, verlaat zich zonder voorbehoud op den

ervaren leidsman, die hem den geregelden gang der gedachten, trede voor trede, in een beknopt en toch zuiver bestek afteekent, en hem tevens toont hoe dat proces der gedachten inwendig bij hem werken moet. Het geheel is in 4 weken afgedeeld, die naar omstandigheden verlengd of verkort kunnen worden, en voor ieder dag is een pensum bepaald. In de eerste week bepeinst de mensch zijne zonde, in de tweede Christus' geboorte en leven, in de derde zijn lijden en sterven, in de vierde zijn verheerlijking. Deze bespiegelingen hebben vijf malen daags, telkens ongeveer één uur lang, plaats. Ieder begint met een voorgebed waarin Gods genadige bijstand wordt afgesmeekt: dan volgen twee praeludiën waarvan het eerste bestaat in het veräanschouwelijken der plaats, der personen en omstandigheden van 't bijbelverhaal, met een levendigheid als ware men zelf onmiddellijk getuige. Welke blikken slaat hier de oefenaar niet! Hij ziet de engelen vallen, de stamöuders zondigen, den regter verdoemen, de hel haren afgrond openen: hij hoort de personen der Drieëenheid het raadsbesluit der verlossing nemen: hij staat aan de kribbe, aan den Jordaan bij den doop, in Galilaea of in den tempel vooraan onder de toehoorders: hij verwijlt op den berg bij den verheerlijkte, hij zet zich neêr onder de jongeren aan het avondmaal, hij verdiept zich in de smarten van den lijdenden, hij wandelt met den verrezenen Heer. Het tweede praeludium is een gebed, waarin de oefenaar om de stemming bidt welke voegt aan de bepeinzing: om smart, verplettering en tranen bij het lijden Christi, om heilige vreugde bij zijn verrijzenis. De meditatie zelve loopt over waarheden uit de spheer en de oefenings-periode waarin de asceet verkeert; gedeeltelijk echter is zij van zinnelijk en aard als de praeludiën, en voert hem, ver buiten het historisch terrein, in het tooverrijk der phantasij. Hij ziet b.v. Christus in een bekoorlijk veld bij Jeruzalem als aanvoerder der vrome schare, en hoe hij in heilige schoonheid en aanminnige vriendelijkheid zijn apostelen uitzendt, hen vermanende tot armoede en wereldverachting, hen sterkende tot den wereldveroverenden kamp. Of wel, hij ziet op een veld bij Babylon den duivel, den vorst der goddeloozen, met afschuwelijke gestalte en schrikwekkend gelaat tallooze booze geesten in de wereld zendend, om de menschen te grijpen, te boeijen, ze tot zielverdervende togten voort te slepen en ten laatste te storten in de hel (Hebd. II). Dan weer voegt hij zich in zijn verbeelding bij het goddelijk gezin, is de dienstknecht van Jozef, van Maria en het kind, deelt hunne ontberingen enz. Elke meditatie eindigt in een gesprek met Christus, die door al het voorgaande persoonlijk moet zijn toegetreden tot de ziel. - Het hoogste toppunt bereikt de werking der zintuigen in de zoogenaamde applicatio sensuum. Heeft de meditans b.v. zich in de eerste week geheel doordrongen van 't besef zijner zonde en nietswaardigheid, dan stelt hij zich de hel voor oogen en wendt zijn vijf zintuigen aan, om zich met al hare jammeren te vereenzelvigen: hij *ziet* haar doodsche ruimte waardoor vlammen flikkeren: hij *hoort* het weegeroep der vertwijfeling, in jammer en godslastering uit hare diepte opstijgend: hij *riekt* den zwaveldamp en den adem der onreinheid die haar vervult: hij *smaakt* in zich zelven hare bitterheid

met alle tranen die daar geweend, met alle gewetensknagingen die daar worden geleden; hij *voelt* aan zijne leden de vlammen in wier hette de zielen branden. In de tweede week is de laatste beschouwing van iederen dag aan deze verrigting gewijd. Men *ziet* de plaats, men *ziet* de personen in hun bijzondere gelaatstrekken, kleeding enz. zinnelijk tegenwoordig: men *hoort* hen spreken, men *smaakt*, men *riekt* de zoetheid hunner liefde, men *raakt* met handen en lippen hun kleederen en voetstappen *aan.* Ook de uiterlijke toestand der oefenenden is in overeenstemming met het geestelijk proces.

Volkomen afzondering heeft in alle perioden van den exercitie-cursus plaats. In de eerste week, voor zelfonderzoek bestemd, worden de vensters gesloten: de meditérende werpt zich op de knieën of ter aarde, hij legt zich ontberingen en boete op. In de laatste week daarentegen, die aan bespiegeling over de verrijzenis is gewijd, ademt alles vreugde: hij laat den helderen zonnestraal in zijne cel dringen, hij verschaft zich confort, hij zet zich bij den warmen haard: de uiterlijke mensch wordt geheel in den toestand, dien men voor den innerlijken zoekt te vertegenwoordigen, gebragt. - Het culminatiepunt waarop de eerste week doelt is de biecht voor 't geheele leven (generalis totius vitae confessio, zooals hij doen moet die de orde intreedt. Summ. Const. § 5). In de tweede moeten alle beschouwingen over Christus' openbaar leven den meditérende bepalen tot een keus: hij moet de tegenstelling van 't aangename en onaangename, van rijkdom en armoede, van lof en smaad leeren wegdenken, ja hij moet Christus' armoede en smaad leeren verkiezen boven het tegendeel. Heeft hij nog geen maatschappelijken stand in de wereld, dan is alles er op ingerigt om hem innerlijk tot die keus zoo te stemmen, dat hij haar als een vrijwillige daad onder de inwerking der goddelijke genade beschouwt. De drie hoofdmomenten die de cursus der Exercitia doorloopt worden als via purgativa, illuminativa, unitiva aangeduid. Op geschikte punten ontvangt de oefenaar raad, hoe hij tot volmaakte vereeniging komt met de Kerk, zoodat hij alle kerkelijke instellingen wil voorstaan, alle kerkelijke handelingen, bedevaarten, aflaten, reliquieën-vereering, 't aanroepen der heiligen, vasten, waken, kerkebouw enz. wil loven, en ten slotte zijn oordeel zoo volkomen onderwerpen aan de beslissing der Kerk, dat hij, wat zijn oog ziet als wit, zwart noemt als de Kerk het wil (Reg. ad sent. cum eccl.).

Zoo wekken de Exercitia, met diep inzigt in de menschelijke bewerktuiging, het zieleleven, prikkelen alle zenuwen des gevoels, zetten alle drijfveeren zoowel der werkelijke vroomheid als van 't dweepend fanatisme in beweging, om den wil eerst tot de hoogste energie te spannen en hem dan tot onvoorwaardelijke gehoorzaamheid onder de autoriteit der Kerk te buigen. Daar zij niet enkel voor priesters, maar ook voor leeken waren bestemd, is het gemakkelijk te begrijpen, wat een officieël ordeschrift verzekert, dat zij velen tot toetreden hebben bewogen en dat de orde aan haar vooral haar snellen wasdom te danken had; terwijl zij tevens een uiterst werkzaam middel waren om de laauw geworden gemoederen der wereldlijke geestelijken en leeken weer voor de kerkelijke belangen te verwarmen.

Aan deze schets van Steitz heb ik niets te veranderen geweten; ik laat hier ter inleiding nog iets over de inrigting en den geest der orde volgen.

De orde bestaat uit 4 klassen, uit *novitii*, *scholastici*, *coadjutores* en *professi.* Een naauwlettend onderzoek alsmede een cursus met de Exercitia Spiritualia gaat de opname tot novitius vooraf. In het *domus novitiorum* blijft men twee jaar. Van 's morgens 4 tot 's avonds 9 is daar, behoudens tusschenpoozen, de taak voor ieder uur, ja kwartier voorgeschreven: kerkbezoek, vrome lectuur, bespiegeling, gebed, gewetensbeproeving wisselen elkander af; ook worden er proeven in 't bezoeken der kranken van 't hospitaal, in bedelreizen, knechtenwerk, onderwijzen afgelegd. Na voleindigden proeftijd treedt de novitius in een collegium van 't genootschap en wordt scholasticus.

Als *scholasticus* moet hij 2 jaren in rhetorica en literatuur, 3 jaar in philosophie, physica en mathesis studeren, daarna 5 of 6 jaren lang, van de grammatica af, deze vakken op alle klassen zelf doceren en zich praktisch daarin oefenen, om te kunnen beginnen met de studie der *theologie*, die wederom 4 à 6 jaren duurt.

Hoe degelijk en uitvoerig echter deze geheele leergang schijnen moge op het papier, in de werkelijkheid is hij dat niet, daar meditatie en gebed, kerkbezoek en uitspanning zooveel tijd verslinden dat er voor de wetenschap betrekkelijk slechts luttel overblijft.

Na volbragten studietijd brengt de scholasticus nog 1 proef jaar door: nog eens worden de Exercitia Spiritualia, ja de gansche levenswijs van 't noviciaat herhaald en vooral thans het institutum societatis Jesu bestudeerd: dan eerst ontvangt hij de priesterlijke wijding, de gelofte afleggend hetzij van *coadjutor spiritualis*, hetzij van *professus.*

De coadjutor spiritualis belooft, wat de gehoorzaamheid betreft, nog in 't bijzonder ijverige behartiging van 't onderwijs der jeugd: de professi zweren van hunnen kant onvoorwaardelijke aanneming van iedere opdragt des pausen. De *societas professa* of *professi* 4 *votorum* is de kleinste schare der ordeleden: zij zijn de eenigen die ter gewigtige *congregatio generalis* bijeenkomen: zij bewonen de *domus professae*, welke geen bezittingen mogen hebben: zij reizen in pauselijke zending: in hunne handen vooral berusten de draden van het net, waarmede de orde voor Rome de wereld omstrikt.

Behalve de spirituales, die meest voor 't onderwijs en 't beheer der colléges opkomen, kan de orde ook wereldlijke coadjutoren voor langer of korter tijd aannemen. Deze leeken echter moeten lezen noch schrijven leeren, of als ze dat reeds kunnen, zich daar niet verder in oefenen; hun taak is vooral materiëel.

Aan 't hoofd der orde staat de *praepositus generalis*, die voor haar is wat de paus is voor de Kerk, de plaatsvervanger Gods. - 't Gebied der orde is in *provinciën* verdeeld; in elke provincie heeft de generaal zijn plaatsvervanger, *praepositus provincialis.* Onder dezen staan weer de *superiores* of hoofden der afzonderlijke huizen, speciaal *praepositi domus professae*, *rectores* (van colléges) of *magistri novitiorum* genoemd. Elken superieur zijn *consultores* en een *admonitor* toegevoegd.

De generaal is ad vitam hoofd der

orde; hem moeten allen gehoorzamen; hij oefent een krachtig gezag uit: benoemt de provincialen en overige ambtenaren, meest voor 3 jaren: kan leden ontslaan en beslist over het aannemen van nieuwe: ontvangt berigten op gezette tijden: vergewist zich door visitatores van den toestand der afzonderlijke huizen. Beheer, regeling, regtspleging berusten geheel in zijne hand. Zijn gezag is beperkt door de congregationes generales, welker vergaderingen voor hem zijn wat de concilies zijn voor den paus.

De band die alle ordeleden verbindt is *gehoorzaamheid.* In geen monnikenorde is die zoo sterk aangetrokken als in de societas Jesu. Slechts door gehoorzaamheid - zeggen de Constitutiones - kan een genootschap, dat zich over de verschillende deelen der aarde, onder geloovigen en ongeloovigen vertakt, met zijnen chef en onderling in voortdurende eenheid leven. Die volmaakte gehoorzaamheid (gelijk zij in menig § van 't summarium constitutionum omschreven wordt) - die maakt dat we op de stem des oversten den lettertrek dien wij schrijven aflaten te voltooijen - strekt zich niet alleen tot de daad (executionem) maar ook tot den wil en 't verstand uit. Wij betrachten haar als we terstond, met vreugde en volharding, wat ons wordt opgelegd, volbrengen(*). Geliefde broeders - zoo schrijft Ignatius drie jaren voor zijn dood aan zijn vrienden in Portugal - mogen andere orden ons overtreffen in vasten, nachtwaken en ontberingen hun door hunne regelen opgelegd, och of onze orde uitblinke door waarachtige en volmaakte gehoorzaamheid; moge elke broeder, eigen wil en oordeel afwerpend, nimmer den persoon aanzien wien, maar in hem Christus zien, om wiens wil hij gehoorzaamt. - Want die gevierde eenvoud der blinde gehoorzaamheid sterft, zoodra wij bij ons zelve overwegen of de overste iets te regt of ten onregte gebiedt. - En officiëel heeft hij dat uitgedrukt in de constitutiones zeggende: een iegelijk zij innig overtuigd dat al wie onder de gehoorzaamheid leeft, zich door de goddelijke voorzienigheid, wier plaats de oversten bekleeden, moet laten leiden en besturen als ware hij een lijk dat zich her- en derwaarts op elke wijze trekken laat of als een staf die overal en tot alles de hand die hem draagt ter wille is(*).

Voor zulk een gehoorzaamheid moesten wel alle maatschappelijke banden vallen. Die in 't genootschap treedt moet vader, moeder, broeders, zusters vaarwel zeggen; Christus, d.i. de superieur in wien hij Christus vereeren moet, treedt in hunne plaats. Daarom zal hij ook niet zeggen ‘ik heb’, maar ‘ik had ouders en bloedverwanten, doch nu heb ik die niet meer’ (assuescant non dicere, quod parentes vel fratres *habeant*, sed quod *habebant*). En als hij soms nog briefwisseling met hen voert, dan is het met open, door dèn overste goedgekeurd schrijven. - Voorts wordt wel door de const. vaak en dringend den broeders wederkeerige liefde als 't

(*) Zoo § 35 van 't summ. const.: omnia justa esse nobis persuadendo, omnem sententiam ac iudicium nostrum caeca quadam obedientia abnegando.

(*) Summ. const. § 36. Dit en de Epistola de obedientiae virtute N.P. Ignatii zijn opgenomen in de Regulae societatis Jesu, Lugd., Jac. Rovssin, 1607: een werkje mij door de heuschheid van Bar. de Geer van Jutphaas ten gebruike verstrekt.

fundament des genootschaps aanbevolen; doch de geest der orde strookt luttel met dat bevel. De examinator moet toezien dat geen neiging tot speciale vriendschap (charitatis particularis affectus) inbreuk make op de algemeene broederliefde. Want slechts de orde zelve kan, volgens het grond-idee der instelling, het object der liefde zijn. Zoo is het ook met de nationaliteit en het patriotisme. De kweekeling moet die afleggen: want de Jezuït heeft geen vaderland dan zijn orde: hij kent geen wetten dan die zijner orde: hij schikt zich naar alle staatsvormen of naar geene, hij huldigt het absolutisme of predikt de volkssouvereiniteit, al naardat het de orde baat. Een andere hoofdgedachte der orde is, dat wie haar toebehoort ook volledig bij haar bekend zij en door haar doorschouwd worde. Hij moet niet alleen zijn biechtvader maar ook den superieur niets verbergen, hem een vrijen blik in zijn hart, zijn neigingen, zijn aanvechtingen laten slaan en diens vermaningen met zachtzinnigheid en zelfverloochening aannemen(*).

Wederkeerige in het oog houding heeft systematisch plaats in alle rangen: zelfs de generaal wordt door zijn assistenten, de superieurs door hunne consultores gecontroleerd. De chef van ieder huis maakt uitvoerige registers, waarin de afzonderlijke leden volgens naam, ouderdom, studie, bezigheden, geestelijken aanleg worden gekenschetst. Deze lijsten gaan jaarlijks door de handen van den provinciaal tot den generaal. Evenzoo geven dezen de litterae annuae uitvoerig berigt over al wat er in ieder huis merkwaardigs voorvalt. Daardoor blijft de generaal over ieder zijner onderhoorigen naauwkeurig op de hoogte.

Het is zonneklaar dat het onäfgebroken bewaken, het juist berekend aangrijpen, het consequent aanwennen van uiterlijke en innerlijke gehoorzaamheid, ondersteund door de geestelijke oefeningen, door de regeling van den dag, door de gansche rigting der bezigheden, door religieuse en persoonlijke motieven, den Jezuït er allengs toe moeten voeren om zijn eigen persoonlijkheid af te leggen en de gelaatstrekken der orde aan te nemen. Hij denkt, gelooft, gevoelt, wil, wat deze hem methodisch ingeeft: hij heeft geen andere neigingen dan die deze hem veroorlooft, of van hem vergt: zelfs in zijn uiterlijk voorkomen moet hij de snede dragen des geheels, waaraan hij lijf en ziel in eigendom gaf. Hij mag zijn hoofd niet los en vrij bewegen; maar moet het regtop houden met een ligte buiging naar voren. De oogen moeten in den regel den grond zoeken, zich zonder onrust verheffen en onder het spreken - vooral met een persoon van aanzien - slechts het onderste gedeelte van diens gelaat aanstaren. Hij mag zijn voorhoofd niet rimpelen, vooral zijn neus niet optrekken: ‘Zijn gelaat moet de uitdrukking zijn van heiligen vrede die inwendig woont: zijn gansche gedaante moet veeleer blijdschap dan treurigheid te kennen geven: zijn handen moeten in rust, zijn gang kalm en bescheiden, kortom gelijk zijn stem zoo ook al zijn gebaarden en bewegingen stichtelijk voor die haar waarnemen zijn(*).

Toch zou men dwalen als men meende,

(*) Summ. const. § 32 en 40. Hierop is tevens betrekkelijk de uitvoerige instructio ad reddendam conscientiae rationem iuxta morem societatis, p. 137 der Regulae.

(*) Reg. Modestiae ll. p. 135 sq.

dat zich de persoonlijkheid der enkele leden spoorloos oploste in 't indifferente genre Jezuïten. Een zekere elasticiteit en vrijheid is ook in de leiding der individuen niet te miskennen. Het genootschap wil zeer zeker meester worden van elk zijner leden: daarom moet de eigen wil onderdrukt en die der orde in zijne plaats worden gesteld. Het individu moet van zijne eigendommelijkheid opgeven, alwat niet in den geest en 't levensbeginsel der orde vermag op te gaan. Doch is eenmaal deze kunstbewerking volbragt, dan wordt van hetgeen er restte der oorspronkelijke individualiteit welligt door geene orde zoo zorgvuldig werk gemaakt als door deze. Met bewonderenswaardige scherpzinnigheid beslist zij waarheen een iegelijk zijn aanleg wijst, en zij ruimt hem in 't groot organisme de plaats in, waar hij zijne, volgens de beginselen der orde ontwikkelde, talenten te meesten nutte van 't geheel aanwenden kan. Juist daarin ligt het geheim dier veelzijdigheid van bekwaamheden en werkzaamheid die de orde openbaarde en waarvan Macaulay in 't 6de hoofdstuk zijner geschiedenis van Engeland zegt: ‘De Jezuïten leidden de raadsbesluiten der koningen, zij ontcijferden Latijnsche opschriften, zij namen de beweging der trawanten van Jupiter waar, zij publiceerden bibliotheken vol strijdschriften, werken over casuistiek en geschiedenis, verhandelingen over optica, alcaïsche oden, edities van kerkvaders, madrigalen, katechismussen, spotdichten. - - Geen hunner koos zelf zijn woonplaats of beroep. Of hij werken zou onder den poolcirkel of onder den aequator; of hij zijn leven zou doorbrengen in 't schikken van edelgesteenten, of in 't vergelijken van handschriften van 't Vaticaan, of in pogingen om den naakten wilden van 't Zuider halfrond te beletten elkander op te eten, - waren zaken die hij in diepe onderworpenheid anderen ter beslissing overliet.’ En als die beslissing viel, dan mogt zij hem op een weg vol ontbering en gevaar een zekeren dood in de armen voeren; hij onderwierp zich zonder één woord en zonder dralen aan zijn lot, niet zelden met een heldenzin en doodsverachting die we met bewondering zouden begroeten, als we niet wisten hoeveel edele, godgevallige roerselen des harten, ter bereiking dier zielsstemming, geweldig moesten worden geknakt.

Niet de zorg voor 't innerlijke leven, maar de uiterlijke daad was klaarblijkelijk de bestemming van dit fijn berekend, vernuftig geleed organisme; zijn werkkring niet de stilte der bespiegeling in de eenzame cel, maar de wereld. Aan deze kondigt het met de gansche energie zijner geconcentreerde kracht den overwinnenden strijd aan; en wat het beoogt is - de restauratie en uitbreiding van 't middeleeuwsch katholicisme, de heerschappij der Kerk over den staat. De godsdienst en hare oefeningen, de wetenschap en haar streven, zijn slechts *middelen*, waarmede de orde tot dit ééne doel zich zelv' zoowel als anderen brengt: en zoo weinig acht en onderscheidt zij de middelen zelve, zoo helder staat haar wat zij wil voor oogen, dat zij heeten mag de instelling der volstrekte doelmatigheid. Alles wat zij ter vorming en verhooging des innerlijken levens doet, beoogt afrigting alleen en aangording tot handelen naar buiten. Daarom dringen Ignatius en de Constitutiones allezins aan op matiging zelfs in de ascese, en laten de vergunning tot vroomheidsoefening doorgaans van den overste uitgaan,

opdat deze toezie dat niet de krachten van ligchaam en geest worden verzwakt.

Drieërlei is het veld waarop de orde arbeidt: de missie naar buiten onder de heidenen; de missie onder de katholieken zelve; en de missie ter bekeering der andere kerkgenootschappen vooral der protestanten.

Niet enkel in haar uiterlijke stelling was de katholieke Kerk in 't midden der 16de eeuw teruggedrongen; ook hare leer moest bij het volk, bij de beschaafden, zelfs ten deele bij den clerus wijken voor protestantsche voorstellingen en door vermenging met deze hare eigendommelijkheid verliezen. Toen ontvouwden de Jezuïten hunne werkzaamheid met rustelooze energie. Terwijl zij hier de wankelen bevestigden, de laauwen bezielden, dreven zij ginds hunne wigge diep in 't hart van 't protestantisme en wonnen deels door overreding, deels door geweldige maatregelen van reactie, die ze óf in 't leven riepen óf ondersteunden, voor de oude Kerk geheele landstreken weder. Waren de clericale ambtspligten vóór de reformatie schromelijk verwaarloosd geworden; de Jezuïten aanvaardden ze met onverdroten zin(*). Door paus Paulus III daartoe met de ruimste volmagt voorzien, geheel vrij van vele tijdroovende functiën, den gewonen geestelijken opgelegd, maakten zij in de eerste plaats van de *prediking* werk, als geschikt voertuig ter verbreiding hunner beginselen.

Niet minder krachtig werkte de *biecht.* Den priesters werd de zorgvuldigste voorbereiding voor deze functiën ten pligt gesteld: vooral moesten zij zich in 't oplossen van moeijelijke gewetensquaesties oefenen, zich gewennen de vraag kort te stellen, tegen afzonderlijke zonden steeds de voorbeelden en uitspraken der heiligen gereed hebben enz. Door de Jezuïten kwam de biecht weer in katholieke landen in volle werking en is tot op onze dagen een krachtig middel gebleven om het geweten in gehoorzaamheid te doen buigen voor de Kerk.

Naast predikatie en biecht was het oog der orde op het *onderwijs* gevestigd, zoowel om door godsdienstonderwijs een nieuw geslacht te kweeken, gloeijende voor de in minachting gekomen kerkelijke gebruiken, als ook om door geletterde vorming een bekwame priesterklasse op te voeden in Rome's dienst.

De vroegere humanisten hadden door de beoefening der classieke literatuur óf zich geheel van de christelijke ideeën vervreemd en te midden van het volksdogma een esoterisch geloofsbegrip, steunende op de oude philosophie, voor beschaafderen gevestigd, óf der Kerk getrouw gebleven hadden zij door hunnen arbeid voor de dogmatische ontwikkeling des christendoms den exegetischen grondslag gelegd. In de eerste rigting hadden zij wezentlijk ter inwendige ontbinding van 't katholicisme bijgedragen, in de laatste de reformatie krachtig voorbereid. - De Jezuïten sloegen een tegengestelden weg

(*) Uit het boven aangehaalde werk over de Jezuïten in Friesland blijkt dat het daar met de katholieke geestelijkheid niet beter gesteld was in 1565, toen pater Anscke in de hoofdkerk te Leeuwarden predikatiën en catechisatiën kwam houden. ‘Een groote schare - zoo lezen wij bl. 10 - hoorde den man aan, die eenen geheel ongewonen ijver en gedrag betoonde. Het catechiséren, eene destijds te dier plaatse ongebruikelijke zaak, boeide en verkwikte velen; doch de geestelijkheid, die als bij openbare vergunning bijzitten hield, het euvel opnemende, dat haar hare schandelijke bedrijven opentlijk verweten werden, heeft Anscke den toegang tot hare kerk belet.’ In hoever het Jezuiten-handschrift de zuivere waarheid geeft, is moeijelijk te gissen.

in. In hun talrijke collegia werden de oude talen, althans vroeger, grondig geleerd, maar slechts ter formeele vorming van den geest en ter voorbereiding voor de volgende studiën. De exacte wetenschappen, die zich op den tweeden trap daarbij aansloten, moesten algemeene beschaving geven en den praktischen zin wekken. De philosophie, tot de Aristotelisch-scholastieke beginselen teruggebragt en gekleed in 't herkomstig middeleeuwsch gewaad, moest slechts de dienstmaagd zijn der katholieke theologie en deze in haar algemeene stellingen bevestigen. Voor de studie der theologie was Thomas van Aquino's Summa toereikend. Zoo stond en staat nog heden de gansche wetenschappelijke cursus uitsluitend in de dienst der Kerk.

Aan geleerden heeft het der Jezuïtenorde niet ontbroken: een lange reeks van schitterende namen kan zij aanwijzen; ware wetenschap echter, een door onbevangenheid en waarheidszin geadeld vorschen in de hoogste spheren van den geest, moest haar te eenen male vreemd blijven. De wetenschap heeft haar doel in zich; den Jezuïten was zij slechts het middel ter bereiking van hun ordedoel. De wetenschap stelt vrijheid van geest en van onderzoek als levensvoorwaarde en kon zich niet te huis gevoelen in een instelling die door theleologische eenzijdigheid, door 't looden tuig dat zij op 't ligchaam en de ziel harer individuen legt, den geest tot alle geniale vlugt verlamt. Als bij enkele Jezuïten sporen eener vrijere, kritische vorsching worden opgemerkt, dan heeft de geest der orde daaraan geen schuld: hij is door hen verloochend. Wezentlijk gewin heeft dus de orde aan de wetenschap slechts op dat terrein gebragt dat - zooals de mathesis, natuurwetenschappen, chronologie, verklaring der classici en opschriften - met de leerstellingen der Kerk in geen verband staat.

Terwijl wij voor de geschiedenis der orde, die boekdeelen vult, naar 't uitmuntend overzigt van Steitz verwijzen, stippen we hier nog over hare *moraal* het volgende aan.

't Was Blaise Pascal die in 1656 door zijn anonyme ‘Lettres écrites à un provincial’ voor 't eerst de wereld de oogen opende en haar deed opschrikken voor een godsdienstig genootschap met zulk een moraal! Pascals onsterfelijke roem is niet alleen gelegen in den lossen, ironischen vorm, waaronder een logische gedachtengang, klemmende bewijsvoering verscholen ligt, in den prachtigen periodenbouw, waarin hij de gloeijendste rhetorica eener geërgerde ziel, tal van snijdende antithesen - liefelijke Christusbeelden en grijnzende satyrs - in een wiskunstig onberispelijk bestek wist te brengen; maar ook in de waarheid zijner schildering, in de uitgebreide lectuur der Jezuïten-auteurs over theologische moraal en de massa van bewijzen, hem door Arnauld en Nicole verstrekt, met zooveel juistheid in naam en titel geciteerd, dat een vergadering van Jezuïten, bijeengekomen om de juistheid der citaten na te gaan, er schier geen enkel verkeerd vond. Zoo vernietigend was Pascals geschrift, dat de geheele wereld overtuigd was en de orde het antwoord schuldig bleef. Van dezen dolksteek dien zij, materiëel gesproken, aan den braven Arnauld had verdiend, is de orde nimmer opgekomen: zij lag zedelijk vermoord voor de oogen der menschheid; en met het moreele prestige waardoor zij haar stoffelijke magt had gewonnen,

verdween het crediet in haar eerlijke bedoelingen en de schoone toekomst die zij zich had gedroomd.

Bordas Demoulin noemt het casuïsme, ‘le triste fils de la scolastique’. Het zij zoo! Maar ter verontschuldiging kan men niet aanvoeren dat de door Pascal ontwikkelde moraal der orde eerst in 't vervaltijdperk zou zijn opgekomen. Reeds in 1560 - zegt Steitz - wordt in de Keulsche censuur 't begrip der zonde uitdrukkelijk beperkt tot het willens en wetens overtreden der goddelijke wet: ook wordt daarin reeds de stelling uitgesproken, dat het den mensch onmogelijk is eene naar hart en ziel volkomene volmaking te bereiken. Die alles doet wat in hem is, volbrengt ten volle het gebod. - Loodregt staan deze beginselen tegen de protestantsche over: zij zijn van te voren, met sluwe inschikkelijkheid, op de zwakheden der menschelijke natuur berekend: zij vormen een zedeleer die van niemand meer, maar van een iegelijk veel minder vergt dan hij vermag te geven. Terwijl de protestantsche ethiek bouwt op het heilig fundament der gewetenswet, vragen de Jezuïten naar *meeningen*, en meten hare waardij naar hare *probabiliteit* af. Aannemelijk heet een meening, waarvoor gronden van eenig gewigt, in 't bijzonder autoriteiten, spreken. Die zulk een meening, al was zij ook slechts door één *erkend auteur* geopperd, in zijn handelen volgt, die bezwaart zijn conscientie niet, zelfs wanneer hij van het tegendeel overtuigd is of een andere meening voor zekerder houdt. De gevolgen dezer grondstelling liggen voor de hand. Het meest zekere dat er voor den mensch bestaat, lost zich zoodoende op in een reeks van waarschijnlijkheden en bloote mogelijkheden, tusschen welke de willekeur kiezen kan: in de plaats van 't geweten treedt het geraffineerde zelfbedrog van 't haarklovend verstand. De leer der probabiliteit - al hebben de Jezuïten haar niet uitgevonden, ze hebben haar systematisch uitgewerkt. Zij gaat op uit het principe dat de geloovige den maatstaf zijns zedelijken oordeels en handelens niet in zijn geweten, maar in de beslissing der Kerk en speciaal in die des priesters vindt, die in den biechtstoel, als regter, de plaats van God bekleedt.

De tweede leidende grondstelling der Jezuïtische casuistiek is de *methodus dirigendae intentionis.* Volgens deze kan men zonder gewetensbezwaar een door de wet verboden handeling doen, als men slechts niet het plan heeft daardoor te zondigen maar veeleer zoekt een loffelijk doel te bereiken.

Het derde opmerkelijk gezigtspunt is de *restrictio* of *reservatio mentalis.* Het is geoorloofd dat de spreker, om der wille van een goed of zelfs van een geoorloofd doel een antwoord, belofte of eed willekeurig tot een engeren zin beperkt dan de woorden te kennen geven; of dat hij een toezegging in 't geheim afhankelijk maakt van voorwaarden, die degeen aan wien ze gedaan wordt niet kent. Daarmede hangt ten naauwste zamen de leer der *amphibolie*, volgens welke het gebillijkt kan worden, zich opzettelijk van een dubbelzinnige uitdrukking te bedienen om te zijnen behoeve anderen op het dwaalspoor te leiden.

Deze theorieën toonen aan, hoe vergiftig het kruid was dat uit de Jezuïtische casuistiek ontsproot. Zij wettigen de dierlijkste zelfzucht, snijden alle zedelijke banden der zamenleving los en stellen de menschen in een soort van oorlogstoestand tegenover elkander, waar-

in alle voordeelen geldig zijn. De orde heeft dikwijls tegen den stelregel ‘het doel heiligt de middelen’ als een haar vreemden en kwaadwillig toegedichten geprotesteerd. Trouwens in de Const. is hij niet uitgesproken; maar in de door haar aanzienlijkste moralisten verkonde stellingen, over de intentio, de restrictio mentalis en de amphibolia, treedt hij zoo naakt als het maar zijn kan te voorschijn. Ook heeft hij een onmiskenbare verwantschap met den geest der geheele inrigting. Een genootschap dat zoo in allen deele het theleologisch beginsel huldigde, kon ligt tot een zoo scherpe scheiding van handelen en gezind zijn, van middel en doel komen. De Benediktijner Mabillon had voorzeker regt als hij het betreurde dat de heidensche zedeleer zulke zoogenaamde Christelijke theologen beschaamd maakt, als hij het betreurde dat de zedelijke ernst des gewetens zóó verslapt was, dat men schier elke zonde wist te verontschuldigen en te regtvaardigen. En hoe groot was het aantal schrijvers der orde, die in deze rigting werkten, niet! Kard. Toledo († Spanj. 1596), Emanuel Sa (Port. † 1596), Thomas Sanchez († 1610), Franciscus Suarez († 1617, Spanjaarden), Vinc. Filliutius (Ital. † 1622), Leonard Lesz (Nederlander † 1623), Etienne Bauny (Franschm. † 1649), Layman en Busenbaum (1635 en '68 Duitsch.), Anton Escobar (Sp. † 1669), zijn slechts de meest bekende dergenen, die door wetenschappelijke uiteenzetting dezer grondstellingen hunnen naam hebben gebrandmerkt en den katheder zoowel als den biechtstoel in een school van boosheid en ligtzinnigheid hielpen herscheppen. Enkele patres reverendi zoo als Raimond Bonal in zijn theol. moraal van 1678 hebben geprotesteerd; maar hun getal is gering; en 't gaat niet aan, om 't genootschap te ontlasten, hier de slapheid der boekcensoren de schuld te willen geven. Want in een instelling die uitdrukkelijk ieder individu het uiten zijner meening - tenzij superiorum permissu - verbiedt, konden 100 jaren achtereen de bekwaamste harer moralisten geen leer verkondigen, die wezentlijk door haar zelve werd gewraakt(*).

(*) Toch heeft nog in 1840 een lid der orde (le Père de Montézon) in dit opzigt het genootschap trachten te verontschuldigen. In een bezadigd en geleerd stuk getiteld ‘Les Jansénistes et les Jésuites’, naar aanleiding van Sainte-Beuves 1e deel van Port-Royal gesteld en in dit groote werk (T.I. p. 513-539, deux. éd.) opgenomen, zegt de Montézon:
‘Saint Ignace a laissé pour règle de conduite aux théologiens et aux confesseurs de sa compagnie de suivre les opinions les plus communes et les plus autorisées en dogme et en morale. Cette règle, d'ailleurs très-sage, n'aurait pu avoir que de bons résultats si elle eût été toujours bien comprise, mais, au lieu de l'entendre des opinions les plus communes dans l'Église universelle, *on l'appliqua aussi à des opinions qui*, *à la vérité*, *étaient les plus répandues en certains pays catholiques*, *mais qui n'étaient pas tout à fait exemples de relâchement.* Les Jésuites sont hommes; ils subirent comme les autres les effets de l'influence qui dominait en ces contrées: c'est ainsi que s'explique l'approbation donnée par des théologiens de l'Ordre à des traités de morale répréhensibles en plus d'un point. Aucun livre ne devait être mis au jour sans l'approbation du Père Général: or, le Général, ne pouvant ni lire par lui-même ni faire examiner sous ses yeux tous les livres qui se publiaient en même temps dans toute la compagnie, donnait cette commission aux Pères Provinciaux; ceux-ci nommaient des examinateurs: mais ces examinateurs, ainsi que les auteurs des livres, étaient ordinairement de la province ou du pays où avait été composé l'ouvrage; ils n'avaient donc les uns et les autres que les mêmes idées en morale, et s'il arrivait que dans ce pays des opinions trop larges eussent prévalu, c'étaient ces opinions, sucées en quelque sorte avec le lait, que les uns inséraient dans leùrs ouvrages, et que les autres autorisaient par leur approbation. Il y a plus d'un exemple d'ouvrages approuvrés par des examinateurs de province, qui ont été désapprouvés et condamnés par les supérieurs à Rome. C'est donc bien à tort qu'on attribue a tout l'Ordre ce qui n'est ordinairement que l'erreur de quelques membres de

Het bovenstaande meende ik als inleiding te mogen stellen bij de moeijelijke ontleding der *Ratio et Institutio studiorum societatis Jesu* waartoe wij thans overgaan.

(*Wordt vervolgd.*)

DR. A.H.A. EKKER.

Een gewaagde poging.

A.H. Niemeijers grondbeginselen van opvoeding en onderwijs verkort, vroeger naar F. Stiller bewerkt door P.J. Prinsen; herzien en ingerigt overeenkomstig de behoeften van den tegenwoordigen tijd door A. Beeloo, Inspecteur van het lager onderwijs in Noord-Holland.

Dat ons gymnasiaal onderwijs zich in een verkeerde richting beweegt, dat ontwikkeling van het verstand het wachtwoord is, in plaats van veredeling van hart en karakter, dat opvoeding en onderwijs worden gescheiden en naast elkander geplaatst, ziedaar, wat in den laatsten tijd niet zonder recht is beweerd. Vragen wij naar de oorzaak van dit noodlottig verschijnsel, dan moet zeker niet weinig op rekening worden gesteld van het feit, dat de toekomstige docent aan de hoogeschool wel als geleerde, niet als paedagoog zijn wijding ontvangt. Uiterst gering toch is de plaats, die op het academisch studieveld voor paedagogiek is aangewezen. Een testimonium voor die wetenschap wordt wel geeischt, om den gewenschten graad te verkrijgen, de wet heeft wel *iets* van de behoefte aan paedagogische kennis erkend, - maar ook voor astronomie wordt een testimonium van den litterator gevorderd. - Wie zegt het ons dan, of bij het verlaten der hoogeschool, de philoloog meer vertrouwd is geworden met de kunst om menschen op te voeden, dan met het berekenen van de parallaxis der vaste sterren? Wie verzekert het ons, dat hij bij 't aanvaarden zijner taak niet geheel onvoorbereid is, dat hij zich ernstig heeft bezig gehouden met de vraag, die voor elk docent een levensvraag worden moet?

Hoe geheel anders zij, die zich aan 't lager onderwijs hebben gewijd. Als of 't niet gradueel maar specifiek van middelbaar onderwijs verschilde, voor hen de school, waar ze praktisch worden opgeleid en leven in de atmospheer, waarin ze zich later bewegen zullen, voor hen

la Compagnie.' - Voor den modernen lezer, met de vroegere daden van het Jezuïtisme niet bekend, moge dit een plausibele redenering zijn; de man van lectuur ziet terstond hoe luchtig dit gebouw getimmerd is. Bvb. in de enkele door mij, kortheidshalve, gecursiveerde woorden wordt er aangelegd op een verwarring van denkbeelden, alsof het kleine menschelijke zwakheden waren die eenig volk en dus ook den ordeleden uit dat volk aankleefden! Men leze intusschen bij Pascal de honderden plaatsen, uit de meest gevierde auteurs van alle natiën, ter vergoelijking van alle kapitale ondeugden, bijeengebragt, om te meesmuilen over de anachronistische spitsvindigheid van pater Montesonius. - Ik bepaal mij bij dezen onderstreepten major, waarmede de geheele redenering van stapel loopt.

de wet, dat ze kennis moeten hebben van 't geen voor 't geven van klassikaal onderwijs wordt vereischt, voor hen allerlei geschriften, zij 't dan ook uit den vreemde, over opvoeding en onderwijs. - En toch ook bij hen, naar 't schijnt, weinig bewustzijn van hun roeping, ook bij hen geringe belangstelling in haar eischen, ook bij hen een oppervlakkige kennis van 't geen iemand in waarheid een goed onderwijzer doet zijn. Of hooren wij niet van Dr. Nassau de verklaring, dat op de vraag: wat is klassikaal onderwijs, door hem nimmer een voldoend antwoord is ontvangen, dat voor de meesten klassikaal onderwijs is, wat aan velen te gelijk, in tegenoverstelling van onderwijs aan enkele leerlingen, wordt gegeven(*). - Lezen wij niet in 't voorbericht van het hierboven vermelde werk, dat er door mannen van het vak wordt geklaagd, dat het opvoedend beginsel op de scholen op den achtergrond treedt, dat sommigen ook het lager onderwijs beschuldigen van slechts op dressuur te zijn ingericht. En voegt de schrijver er niet - zeker wel uit eigen ervaring - bij, dat slechts zeer weinigen van hen, die de bevoegdheid verlangen tot het geven van onderwijs, blijken geven van paedagogische ontwikkeling.

Laat dus de toestand van 't lager onderwijs nog veel te wenschen over, elke poging moet worden toegejuicht, die strekken kan om ook in den onderwijzer der lagere school de gedachte leven te geven, dat het hun roeping niet is jongens af te richten, maar menschen te ontwikkelen en karakters te vormen. - Doch naarmate de belangstelling in paedagogische studiën geringer schijnt te wezen, worden hooger eischen gedaan aan hem, die voor die studie waarachtige liefde wekken wil. - Nur völlige Reife berechtige zum Schreiben über Paedagogik. Dit woord van den dichter tot een van Duitschlands grootste paedagogen heeft een diepen zin. Ons ten minste heeft het doen aarzelen de taak, die ons was opgedragen, op ons te nemen. - Niemeijers werk in bijzonderheden te beoordeelen ligt buiten onzen kring. 't Zij ons dus vergund, bij wijze van losse opmerkingen, mede te deelen, welken indruk het boek, door den heer Beelo op nieuw uitgegeven, op ons gemaakt heeft.

Gelijk de titel of liever 't voorbericht vermeldt, is het een *verbeterde* uitgave van Niemeijers grondbeginselen over opvoeding en onderwijs, naar Stillers verkorte uitgave, vroeger door Prinsen bewerkt. Dat deze laatste bewerking uitverkocht was, is zeker niet te betreuren. Zonder iets te kort te doen aan Prinsens veelzijdige verdiensten, mag men dit werk voor onzen tijd een welgeslaagde kakographie noemen. Waar was toen de genius van ons proza? - Wel schreef Prinsen in zijn voorbericht: ‘Geenszins was mijn bedoeling, dit werkje in de plaats van het groote werk van Niemeijer, ons zoo uitmuntend door J. Teissedre l'Ange bezorgd, te stellen. Integendeel wensch ik, dat wanneer de tegenwoordige druk van het groote werk zal uitverkocht zijn, die geleerde heer zich de moeite zal kunnen geven, om naar den laatsten hoogduitschen druk ons een nieuwen nederduitschen te bezorgen.’ - Had hij er echter bijgevoegd: Intusschen zal men bij naauwkeurige vergelijking bemerken, dat menige bladzijde van mijn vertaling (1829) woordelijk overeenkomt met die, welke de heer Teissedre l'Ange in 1799

(*) Eenige aanwijzingen omtrent de acte-examens voor 't lager onderwijs, door Dr. H.J. Nassau.

geven kon, hij zou ons de verklaring aan de hand hebben gedaan, van al wat er ongenietbaars, onnederlandsch in zijn bewerking voorkomt en bedachtzaamheid geleerd hebben aan al wie zich wagen wilde aan een nieuwe uitgave van zijn werk.

Want zulk een werk te herzien is voorzeker geen gemakkelijke taak. Zich los te wringen uit stijve en onbehagelijke constructies, zich behoorlijk te redden uit een maalstroom van germanismen vereischt een buitengewoon talent. Komt, bij vergelijking, den heer Beeloo veel lof toe, het valt niet te ontkennen dat zijn boek hier en daar een ouderwetsche kleur draagt, dat hij 't gevaar, dat hem dreigde, niet is ontsnapt. Zoo lezen wij pag. 6: ‘Door de rede erkent de mensch, wat voor zijne natuur het meest gepast en harer waardigst is. Zij laat hem de keus over tusschen goed en kwaad, om door opvolging van het eene het goddelijke te naderen of van het andere tot de dierlijkheid neder te zinken.’ - Is de superlatief in den eersten zin onverdragelijk, het ongepast gebruik van *om* in den tweeden geeft aan de gansche uitdrukking een soort van verlamming. De *Nederlandsche Spectator*, die zich in der tijd met de om-quaestie nog al heeft vermoeid, zou hier nieuwe stof vinden om op het verkeerde gebruik van dit onschuldig woord te wijzen. ‘Tot de dierlijkheid *neder te zinken*’ verraadt geen kieschheid van smaak, noch keurigheid van dictie.

pag. 3. ‘In de gewone wijs van spreken echter worden de begrippen van opvoeding en onderwijs enger begrensd. Volgens deze opvoeding (welke?) wordt de mensch in een bepaalden leeftijd beschouwd, welke leeftijd niet binnen juiste grenzen van zekere jaren te bepalen is, *maar toch laat* zich de behoefte aan opvoeding en onderwijs, bij elke nadering tot de jaren der lichamelijke en zedelijke rijpheid, minder gevoelen.’ Vergelijken wij hiermede, wat de heer Prinsen schreef, dan zien wij, hoe de periode, zonder aan duidelijkheid gewonnen te hebben, al haar stroefheid aan 't oorspronkelijke ontleent. De wijze, waarop het laatste gedeelte als tegenstelling aan het eerste is gevoegd, brengt ons al 't onbehagelijke van vroeger dagen voor den geest. Niet minder stuitend voor nederlandsche ooren is, wat Teissedre l'Ange in 1799 schreef en hier, p. 33, letterlijk is overgenomen: ‘vele dingen zijn zelfs geschikt om aan ieder zintuig *voorgesteld* te worden.’ Dat de woorden de *voorstellers* van den toestand onzer ziel zijn, vinden wij p. 170.

pag. 7 lezen wij: ‘de natuur, ondoorgrondelijk in haar innerlijk wezen vertoont zich in hare werkingen *van verschillenden aard.* Op deze *verschijning* grondt zich de niet noodzakelijke maar toch gepaste verdeeling, enz.’ Zulke germanismen in een boek voor nederlandsche onderwijzers aan te treffen is zeker geen gelukkig verschijnsel. - Van gelijk gehalte is wat wij pag. 11 aantreffen: ‘het is *ongelijk* gezonder langzaam te eten’, en wat pag. 32 ons aanbiedt:

‘Hieruit volgt, dat de opvoeder allereerst te zorgen heeft voor de volkomenheid der zintuigen. Dit geschiedt gedeeltelijk door *hen bij hunne natuurlijke volkomenheid* te bewaren, gedeeltelijk door deze te vermeerderen.’ - Wij vinden dit woordelijk in de oude editie, uitgezonderd het vroeger geliefkoosde *dezelve.* Dat hiervoor *hen* is in de plaats gekomen is evenzeer in strijd met het spraakgebruik

als met de verbuiging van *het* door Dr. Brill in zijn Nederlandsche spraakkunst opgegeven. Het gebruik der persoonlijke voornaamwoorden schijnt bij den schrijver niet vast te staan, anders zou hij het door Prinsen geschrevene: ‘Zoodat zij meenen zullen, dat men *hen* in de ziel gekeken heeft’, ongetwijfeld verbeterd hebben, pag. 36. Moge het waar zijn, dat het onderscheid tusschen *hun* en *hen* willekeurig is, het gebruik heeft voor *hen* in den vierden naamval beslist; - lezen wij dus, p. 43, ‘laat *hun* hunne soms verkeerde oordeelvellingen verbeteren’, dan gelooven wij, dat de datief hier evenzeer bedoeld is als, pag. 60, ‘men moet *den* kinderen doen gevoelen, dat men den allerheiligsten naam uitspreekt.’ - Dat intusschen hier alleen de accusatief gevorderd wordt, is den schrijver zeker niet onbekend. - Vinden wij p. 39 ‘hoe *zedelijk voortreffelijker*, hoe beter’, dan twijfelen we evenzeer aan de juistheid van dezen comparativus, als aan de vergunning om in goed nederlandsch te schrijven: ‘hiertoe is een *beproeving* der verstandelijke vermogens noodig’ (pag. 48). Op dezelfde bladzijde vinden wij ‘neiging *naar* bezigheid, nabootsing’ enz., een verbinding die in een boek, dat voor vijftig jaar geschreven is, evenzeer te huis behoort, als de volgende phrase: ‘Een geheugen, 't welk alleen maar opneemt, doch *waaraan het onthouden onverschillig is, kondigt* een minder goed verstand *aan*, dan een zoodanig, hetwelk de zaken bewaart’ (pag. 49).

Onaangenaam worden wij aangedaan, als wij de eigenlijke ‘*denkenskracht*’ op de volgende bladzijde ontmoeten, een woord, dat o.a. niet minder afkeuring verdient, dan het in de oude editie steeds gebruikte en ook hier overgenomen ‘*kennisvermogen.*’ - En niet genoeg kunnen wij ons verwonderen, dat de schrijver aan de door Prinsen in alleronhebbelijkst Nederlandsch uitgedrukte gedachte geen anderen vorm heeft weten te geven dan dezen, pag. 50: ‘het is bij sommige *verstanden*, alsof zij eerst een zekeren leeftijd moeten bereikt hebben, eer zij schijnen te ontwaken en men verwisselt al ligt *hunnen sluimer met geheele afwezigheid.*

Pag. 60 lezen wij van God, dat in zijn oog alle kwaad *onbehagelijk* is. Dit komt ons even onbehagelijk voor als 'tgeen wij eenige regels verder aantreffen: ‘elke vorm, waarin een godsdienstige geest zich afspiegelt, worde aan het kind *eerwaardig* gemaakt’. - Niet minder verraden de volgende phrases haar oorsprong:

pag. 93: ‘bij alle misstappen is het daarom het raadzaamst de straf op de schuld te laten volgen en daarna, wanneer het gemoed tot bedaren is gekomen, met het verstand *toe te treden.*’

pag. 103. ‘Hoe schoon de zelfverloochening ook zij, men moet niet altijd *overgeving* prediken.’

pag. 104. ‘Immers het komt er voornamelijk op aan, dat men wete hoe het goede *voortkomt.*’

pag. 62. Hij is gewoon aan orde, *geschiktheid*, welvoegelijkheid en schoonheid’.

Doch genoeg reeds om onze bewering te staven, dat de vertaling van den heer Prinsen hier een noodlottigen invloed heeft uitgeoefend. Nergens echter is de heer Beeloo minder geslaagd 't origineel te doen vergeten, dan waar de hoogere vorming van het zedelijk karakter wordt behandeld, pag. 88 en 89. Hier toch lezen wij: ‘dit tijdperk wordt

spoediger te voorschijn gebragt, *hoe vroeger* het inzigt in hetgeen regt is helderder wordt, *hoe vroeger* het ware en goede aan het verstand het begeerlijkst toeschijnt. - Het *enkele inzigt* in hetgeen pligt is bewerkt niet terstond een zedelijk gedrag.' - O, Genius van ons proza, waar zijt gij? - Want te vergeefs tracht ik het volgende te ontraadselen:

'De oorspronkelijke geneigdheid der rede om het zedelijk goede te achten komt het onderrigt te gemoet omtrent hetgeen, wat alleen zijne achting waardig of onwaardig is en *welk een wezenonderscheid er is* tusschen hetgeen enkel nuttig en hetgeen goed, tusschen hetgeen enkel nadeelig en hetgeen kwaad is.'

Waar de gedachte in zoo duisteren vorm is gehuld, komt ons het qui nimis obscure dicit..... voor den geest. Toch hebben wij te hooge verwachting van den schrijver om niet alles op rekening te stellen van de poging om een boek, dat op menige bladzijde onleesbaar is, leesbaar te maken voor het tegenwoordig publiek. Had de schrijver met het hem eigen talent de uitstekende denkbeelden van den grooten opvoedkundige tot een nieuw leerboek verwerkt, had de dichter ons door rijkdom en frischheid van vormen te aanschouwen gegeven, hoe de opvoeding de poësie is van 't onderwijs, we zouden zijn werk met blijdschap hebben begroet.

Ongetwijfeld toch zou zulk een vrije bewerking tot een meer zelfstandigen gang hebben geleid. De vorderingen der latere psychologische studiën zouden tot haar recht gekomen, tusschen de leer der opvoeding en van 't onderwijs een inniger verband zijn gebracht. Hoe voortreffelijk Niemeijers werk moge zijn, hoe zeer hem de eer toekomt de studie der paedagogiek tot eene wetenschap te hebben verheven, toch mag van hem als van Schwarz gezegd worden: Unsere Zeit ist freilich über sie hinausgeschritten.

Dit geldt vooral de wijze, waarop de leer der zedelijke opvoeding is behandeld. Achtereenvolgens worden regels en voorschriften gegeven voor de vorming en ontwikkeling van het ken-, gevoel- en begeervermogen. Deze verdeeling van den menschelijken geest in vermogens met allerlei onderdeelen mocht de oude psychologie noodig hebben, de nieuwere heeft ze voor goed opgegeven. Met recht schrijft Dr. Eckardt in zijn uitstekende voorlezingen über Aesthetik: Die ältere Schule nahm das freilich ganz ernsthaft, und versah den menschlichen Geist gleichsam mit Schubfächern, in denen hier der Witz, dort das Gedächtniss, hier der Verstand, dort die Phantasie steckte. Wir müssen uns aber gewöhnen die Seele als Eine einzige, nur nach verschiedenen Seiten hin thätige Kraft aufzufassen. Of zou die verdeeling voor de paedagogiek wellicht heilzaam zijn? Wij gelooven het tegendeel. Immers men loopt gevaar uit elkander te nemen wat tot een harmonisch geheel moet worden vereenigd en met de deelen in zijne hand te moeten uitroepen: Fehlt leider nur das geistige Band!

Neen, wij moeten menschen vormen, menschen uit één stuk. Zal de paedagogiek ons daartoe den weg wijzen, dan moet zij breken met een methode, die de psychologie zelve heeft, veroordeeld(*). - Zij moet zich niet vermeijen in 't uitspinnen van allerlei voorschriften, waarvan men

(*) Vergelijk Luz, Lehrbuch der praktischen Methodik. 1863.

niet weet, wanneer men ze opvolgen moet, maar het oog richten op de verschillende perioden van den leeftijd des kweekelings(*) en aantoonen hoe tusschen gevoelen, denken en willen dat evenwicht, die harmonie geboren worde, welke zich oplost in de heerschappij der rede(†). Want waar de rede heerschappij voert, zegt Opzoomer, daar is men godsdienstig, en waar men godsdienstig is, mogen wij er bij voegen, daar is men waarlijk mensch.

Beweegt de leer der opvoeding zich in zulk een richting, dan verspreidt zij licht over het onderwijs, dan treden opvoeding en onderwijs in een innig verband. Uitgaande van hetzelfde beginsel, strevende naar hetzelfde doel, worden zij door dezelfde wet beheerscht, de wet van 's menschen ontwikkeling, gelijk die door de natuur zelve is voorgeschreven.

Verheugen wij ons de laatste gedachte ook door den heer Beeloo te zien uitgesproken in het tweede gedeelte zijns werks, dat de leer van 't onderwijs omvat, het doet ons leed, dat de schrijver zich ook hier in zijn bewerking te enge grenzen heeft gesteld. Had hij de oorspronkelijke vertaling minder op den voet gevolgd, zijn werk zou aan frischheid en levendigheid gewonnen hebben(*).

Had intusschen de schrijver aanleiding te over om veel te veranderen en in overeenstemming te brengen met de eischen der nieuwe wet op 't lager onderwijs, de gelegenheid was hem gunstig om Niemeijers uitnemende denkbeelden te stellen in 't licht van onzen tijd. - Het geldt hier de beide hoofdvragen voor ieder docent: Wat moet ik onderwijzen, - hoe moet ik het doen? In bijzonderheden aan te wijzen in hoever de leerstof voor de lagere school hier juist is omschreven, verbiedt de ruimte, binnen welke we ons thans bewegen. - Buitendien kan zulk een aanwijzing slechts de vrucht zijn eener lange en rijke ervaring. Wie

(*) Dat dit door een behandeling gelijk wij ze hier aantreffen niet doenlijk is springt in 't oog. Worden wij eerst gewezen op de werking van het kenvermogen naar buiten, dan op de ontwikkeling van den inwendigen zin, vervolgens op de vorming van het spraakvermogen, eindelijk op de bevordering der opmerkzaamheid, dan missen wij hier alle opklimming. Zonder nog te willen onderzoeken of 't zelfbewustzijn identiek is met hetgeen inwendige zin wordt genoemd, vragen wij, waarom de bevordering der opmerkzaamheid aan 't einde is geplaatst. Wat zijn zonder deze werking des geestes, de indrukken, die wij van buiten ontvangen? Aufmerksamheit, zegt Curtman terecht, ist die *erste* Stufe, wohin wir die Vorstellungskraft leiten müssen. - Later zien wij, hoe de schrijver van de ontwikkeling der rede op het lezen, als hulpmiddel tot beschaving des verstands, overspringt, hoe hij eerst de vorming van het zedelijk gevoel, dan van het godsdienstig gevoel, vervolgens van 't schoonheidsgevoel en waarheidsgevoel behandelt.

(†) Hoewel ook de schrijver zegt: ‘het eindoogmerk van alle opvoeding is de zedelijke veredeling van het karakter door de verheffing der rede als wetgeefster’, gelooven wij niet, dat de jeugdige onderwijzer door 'tgeen vroeger is medegedeeld tot een juiste voorstelling komen zal van 'tgeen tot het gebied der *rede* behoort. P. 6 lezen wij: de rede *laat* ons de keus tusschen goed en kwaad, p. 45 de hoogste graad van het denkvermogen openbaart zich in de rede. Vergelijk hiermede, wat prof. Opzoomer zoo schoon heeft geschreven in zijn Wezen der deugd!

(*) Er zouden geen phrases in voorkomen als: ‘Als men de kinderen oefent om zelve voorbeelden van woorden van dien aard te vinden, nadat men hun eerst *deze begrippen van andere* duidelijk gemaakt heeft, zoo verschaft dit weder een uitmuntende oefening voor het verstand. - En geen stukje over de rangschikking der denkbeelden, waarin: ‘daardoor zullen als het ware in de ziel zekere afdeelingen gevormd worden.’ - Prinsen schreef in plaats van afdeelingen *vakken.* Ik kan mij van die vakken geen goede voorstelling maken.

zelf niet in de lagere school heeft geleefd en gewerkt, zal op menige schijnbaar eenvoudige vraag 't antwoord schuldig blijven. - Een enkele opmerking zij ons vergund. De onderwijzer moet de leerstof beheerschen. - Zonder geleerde te wezen of in de diepte der wetenschap te zijn afgedaald, mag van hem gevorderd worden dat hij de uitkomsten der wetenschap kenne. Zoo alleen zal hij een juiste keus weten te doen tusschen de leerboeken waarin de verschillende deelen der stof zijn opgenomen, een juiste keus ook tusschen de werken die hij tot het voorwerp zijner studie maken wil.

Het is een treurig verschijnsel, dat schoolboeken, waarin de grootste dwaasheden zijn uitgekraamd, een tienden druk beleven. - Niet minder treurig, dat menig onderwijzer onbekend is met de rijke resultaten, die de studie der Nederlandsche taal de laatste vijf-en-twintig jaar heeft opgeleverd. - Hoogst gewenscht achten wij het, dat een paedagogisch leerboek over deze dingen licht verspreidt. - Zagen wij dus met genoegen bij de geschiedenis en aardrijkskunde, goede werken aangewezen, het bevreemdde ons bij de cijferkunst nog Strabbe's arithmetica, 1824, aanbevolen te vinden, het deed ons leed, bij het onderwijs in de Nederlandsche taal de werken van Dr. Brill en Dr. te Winkel niet vermeld te zien. Niemand achte deze zaken van weinig belang. Ze zijn inderdaad van het hoogste gewicht voor jeugdige onderwijzers, die zoo licht in den stroom van onwetenschappelijke handboeken en handboekjes te gronde gaan. - Een wezenlijke dienst heeft Dr. Nassau zijn onderwijzers bewezen, toen hij de door ons reeds vermelde aanwijzing schreef, een vademecum dat hun wenken geeft voor hun studie niet alleen maar ook voor hun *levenstaak*(*). - Hoe noodzakelijk een wetenschappelijke voorbereiding ook zijn moge, hoe veel waarde te hechten zij aan een helder inzicht in 't geen wij te onderwijzen hebben, onvruchtbaar is al die kennis, zoo ze niet is de levenwekkende bron, waaraan het onderwijs zelf frischheid en kracht ontleent. - Heeft ook die gedachte geleefd in de ziel van den grooten duitschen opvoedkundige, gaarne hadden we zijn ideën hier met breeder lijnen en scherper omtrekken geteekend gezien. - Een ander verband hadden we tusschen enkele afdeelingen gewenscht. Juichen wij den schrijver toe, als hij zegt, dat de onderwijzer den ganschen mensch voor oogen moet houden, we hadden dit als 't noodzakelijk gevolg willen stellen, van 't geen in de volgende § wel wat koud wordt genoemd: *noodige zaken bij het onderwijs in acht te nemen.* Neen, die zaken zijn niet

(*) Korte wenken, maar voor den onderwijzer meer waard dan lange vertoogen. Ik kan mij niet weerhouden uit het slot der aanwijzingen eenige regels over te schrijven:
‘Brengt de onderwijzer in alle, in de meeste schoolvakken, 't ook veel verder dan d'aanwijzingen veronderstellen; maar ziet hij in zijn kennis en bedrevenheid eenig een kapitaal, waarvan de renten hem in een ruime wedde en beste standplaats zullen, en moeten uitbetaald worden; dan loopt hij groot gevaar, bedrogen uit te komen. Zoolang 't oordeel van ons, menschen, over elkander, ook met den besten wil, feilbaar zal blijven, zoolang zal 't rijzen en dalen van ieders maatschappelijk standpunt, nooit van onze kennis en bekwaamheid alleen afhangen.
Maar waartoe al dat leeren en werken?
In d'eerste plaats en vooral, omdat ieder doen *moet*, zoo hij godsdienst, zoo hij beginsels heeft, wat zijne hand vindt om te doen; omdat ieder zoover op de hoogte zijner roeping *moet* komen als hij kan, en zijne levenstaak hem tegen geen bepaalde som is aanbesteed.

noodig alleen, ze zijn allernoodigst, ze zijn de onmisbare voorwaarden van goed onderwijs. Eerst dan, als de onderwijzer den gang der natuur getrouwelijk volgt en 't natura non agit per saltum ten allen tijde betracht, als hij den aanleg en de vorderingen van het kind scherp in 't oog houdt, als hij arbeidt naar een verstandig geregeld plan, als hij maat houdt bij 't onderricht en 't multum non multa zijn leus is(*), als zijn onderwijs de zelfwerkzaamheid des leerlings onophoudelijk opwekt en prikkelt(†), als het waar is en eenvoudig, frisch en levendig, opgewekt en bezielend, eerst als het doordrongen is van dien religieusen zin, die elk werk adelt, maar in de edelste werkzaamheid zijn heiligste kracht openbaart, eerst dan zal van den docent kunnen gezegd worden, dat hij den ganschen mensch voor oogen houdt en dat gansche menschen te vormen zijn taak en zijn roeping is. - Maar wie gevoelt niet, dat in dit hoofstuk de teekening past van hem, wiens *persoonlijkheid* alles beslist, van hem, die, naar het woord van Schwarz de levende methode moet zijn. Het verheugt ons te mogen wijzen op het beeld van den goeden docent, zoo als het door den schrijver is geteekend. Moge die schets idealistisch wezen, het besef van den afstand, die ons scheidt van onze roeping, is reeds hoogst weldadig. Niet zonder inspanning en zelfverloochening, niet zonder moeite en strijd geraakt men er toe, op die roeping onafgebroken den blik geslagen te houden. Doch is men eenmaal in die richting, dan zal niet alleen ons leven in de school, maar ook buiten de school getuigen van ons streven om, zij 't ook van verre, te jagen naar het ideaal. Ook buiten de school. - Terecht heeft de heer Beeloo aan 't geen de oorspronkelijke editie gaf een kleine teekening gevoegd van 't geen de onderwijzer, buiten de school wezen moet. - Wel had hij op den voorgrond kunnen stellen, dat ons wezen in de school, door ons leven buiten de school wordt bepaald en dat het laatste een openbaring is van 't geen daar binnen de muren van ons kan worden verwacht. - Mochten er al ouders zijn, wier belangstelling in 't geen daar geschiedt even gering is, als 't bewustzijn van eigen plicht, - mochten er zijn, voor wie de school een goede en veilige bewaarplaats is, daar zijn er ook, voor wie het kind de ziel is van den huiselijken kring en van wier lippen dag aan dag de bede oprijst: mochten ze beter worden dan wij! Vergeten wij 't dan niet, dat hun oogen steeds op ons zijn gericht, bedenken wij 't ernstig dat de openbare meening voor ons een ontzettende macht is, laat het ons niet onverschillig wezen of zij den krans ons om de slapen slingert dan wel het brandmerk der verachting op het voorhoofd drukt. - Ook hier is strijd, ook hier is moed noodig. Moed om te leven voor zijn overtuiging, moed om te spreken zonder misleiding. - Maar aan dien moed zal het den onderwijzer niet ontbreken, zoo zijn gansche leven vervuld is van den geest, die zijn onderwijs bezielen

(*) Multum non multa: Een goed opschrift voor de hoogere burgerschool! Doch ook voor menig gymnasium, waar de opeenhooping der leerstof tot piedestal dient voor de eerzucht, of de *massa* werk de verschansing is, waarachter de machteloosheid van den docent zich verschuilt.

(†) Naar Rückerts schoone woorden: die Weisheit des Brahmanen, p. 52:

> Der Lehrer strebe nur sich selber zu entfalten,
> Der Schüler lerne nur sein eignes zu gestalten.

moet. Scheiding te maken tusschen het leven in en buiten de school, ziet, het voert ten verderve. In het maatschappelijk leven, in den huiselijken kring allermeest wortelt de liefde, die ‘'t geheim is onzer overgave en onzer zelfstandigheid’, daar is 't, dat karakters, dat persoonlijkheden worden gevormd. Die liefde, dat karakter moeten wij overstorten in ons onderwijs, de leerstof moet gedoopt worden in den gloed onzer persoonlijkheid. - Dan eerst gaat daar een levenwekkende stroom langs den draad, die de harten van leermeester en leerling verbindt, dan eerst is het onderwijs zedelijk in en door zich zelf. - Want de gedachte, die het leven van den meester beheerscht, neemt een gestalte aan in het hart van den knaap; de dageraad van het zelfbewustzijn breekt door; de geest schiet vleugelen aan; de liefde ontvlamt voor al wat schoon is en goed; het gevoel der verwantschap ontwaakt met die onzichtbare wereld, waarheen alle opvoeding leiden moet. O, mocht het ons steeds helder voor den geest staan, dat het gevoel de geheimzinnige plant is, die daar binnen allereerst moet worden gekweekt en gekoesterd, en dat zij haar bladeren niet ontplooit voor het kunstlicht van redeneering of afgetrokken moraal, maar alleen voor de zonnewarmte van het levende voorbeeld(*). - Van dat levende voorbeeld moet alle onderwijs uitgaan zal het waarlijk opvoedend wezen en de muur wegvallen die onderwijs en opvoeding scheidt.

Namen wij in onze beschouwing bij wijlen de grenzen niet in acht, die lager en middelbaar onderwijs scheiden, leefden wij soms met onze gedachten in den kring, waarin wij ons bewegen, het was ons doel te wijzen op het gebied, dat voor alle onderwijs hetzelfde is. Waren het slechts vluchtige opmerkingen, die ons uit de pen vloeiden, ze mogen minder getuigen van onze zucht om het mes der kritiek te hanteeren, dan van ons streven om de overtuiging te wekken, dat de *studie der paedagogiek* in onze dagen meer licht en warmte behoeft, dan van het boek, dat wij aankondigden, uitgaat. - Hooge eischen stelt zij ons, ernstige vragen legt zij ons voor. - Op die eischen steeds het oog gericht te houden, op die vragen rusteloos het antwoord te zoeken, dat is de levensroeping van allen, aan wier hand de hoop der toekomst is toevertrouwd.

Kampen.

D^{r}. C.J. SPAT.

(*) Met die gedachte voor den geest wordt de vraag, of het goed zij te *moraliseren* met de jeugd, § 60, met een beslissend *neen* beantwoord.

Natuurkunde.

Toegepaste kruidkunde.

De Nederlandsche Boomgaard, beschreven en uitgegeven door het Bestuur der Vereeniging ter regeling en verbetering van de vruchtsoorten te Boskoop, met afbeeldingen naar de natuur van S. Berghuis. Opgedragen aan Z.M. den Koning. - Van eene voorrede voorzien door Dr. H.C. van Hall. - Groningen, J.B. Wolters. - 1864. 1e en 2e Afl.

Met ingenomenheid vat ik de pen op om de Lezers van '*de Tijdspiegel*' bekend te maken met of hunne aandacht te vestigen op een werk, dat de driedubbele verdienste heeft van in eene lang gevoelde behoefte te voorzien, voortreffelijk te zijn uitgevoerd, en, op een onderdeel van 't gebied der toegepaste Kruidkunde, de eer van ons vaderland te helpen handhaven.

Ieder, die geen vreemdeling is op 't gebied der kweekkunst, zal, vertrouwen wij, met ons 't gevoelen deelen, dat de uitgave van een Nederlandsch werk, aan de studie van het ooft gewijd, reeds sedert geruimen tijd dringend noodzakelijk geacht en met verlangen werd te gemoet gezien. Wij zeggen een *Nederlandsch* werk, en met opzet. Want Engelsche, Fransche, Duitsche, Amerikaansche werken over ooftkunde van gevestigden naam zijn aan te wijzen - maar in Nederland ontbrak het tot op heden aan een tolk voor de waarnemingen en uitkomsten onzer ooftkweekers, aan eene vraagbaak voor hen, die gaarne wenschten te weten, wat er in ons vaderland in het vak der ooftteelt omgaat en sedert jaren omgegaan is. Wij doen hiermede geen afbreuk aan het bekende pomologische werk van Knoop (a° 1771), waarvan wij de waarde gaarne als blijvend erkennen, doch dat thans verouderd en daarenboven te eenzijdig is; en evenmin aan de door Matthieu van Noort tusschen 1830 en '40 uitgegeven afbeeldingen en beschrijvingen van appelen en peren, die hij in zijn lusthof bij Voorschoten bijeengebracht had, doch die op verscheidenheden, vooral in 't buitenland gewonnen, betrekking hadden.

Even als men op elk ander gebied van wetenschap en kunst in de laatste jaren met reuzenschreden is vooruit gegaan, zoo ook bleef men in het aanwinnen en veredelen van al wat den naam van ooft behoort te dragen, niet achter. Ook Nederland handhaafde daarin zijn ouden roem. Maar, hadden onze naburen ruimschoots gelegenheid om in hunne tijdschriften of plaatwerken

hunne bevindingen meê te deelen en hunne nieuwe aanwinsten te doen afbeelden, niet alzoo wij Nederlanders, hoezeer ook met den wensch bezield om ook van onzen vooruitgang getuigenis af te leggen.

Wat van deze onmacht het gevolg was, valt licht te begrijpen: onbekendheid met en niet waardeering in 't buitenland van wat in Nederland door de ooftkweekers werd tot stand gebracht: en dan - door gebrek aan zamenwerking, gebrek aan een band, die de kunstbroeders op 't gebied van hun werkkring vereenigd hield - verwarring, grenzenlooze verwarring in de namen, waarmeê de tallooze soorten (eigenlijk verscheidenheden) van ooft werden aangeduid, en, dien ten gevolge, teleurstelling en nogmaals teleurstelling bij kweekers van beroep zoowel als bij liefhebbers van vruchten - in één woord bij allen, die er zich op toelegden, met hun tijd meê te gaan en hunne verzameling uit te breiden.

Doordrongen van de wenschelijkheid, aan zulk een toestand, ook in Nederland, een einde te maken, kwamen, vóór weinige jaren, eenige praktische mannen in het vak der ooftboomteelt op het denkbeeld, eene vereeniging te stichten, waarvan het streven zijn zou: met vereende krachten tegen het bestaande kwaad te velde te trekken, en dat wel in de eerste plaats door een orgaan in het leven te roepen, waarin door naauwkeurige beschrijvingen aan de eene zijde en eene zoo uitvoerig mogelijke opgave van synonymen aan de andere, al ware 't ook langzamerhand, weder eene zekere orde in de nomenklatuur der vruchten zou worden teruggebracht. Die vereeniging kwam onder den naam van: ‘Vereeniging tot regeling en verbetering van de vruchtsoorten te Boskoop’ tot stand, terwijl het orgaan, waarin zij hare acta bekend maakte, onder den titel van: ‘Beschrijving der vruchtsoorten’ het licht zag.

Twee reeksen van laatstgenoemd werk kwamen in 1862 en '63 van de pers, en vonden een gewenscht onthaal. Doch, hoezeer men ook gevoelde, dat door de op die wijze zich uitende bemoeijingen van het bestuur der Vereeniging eene eerste schrede op de baan van vooruitgang gezet werd, toch kon men den wensch niet onderdrukken, dat aan het geheel door goede gekleurde afbeeldingen meerdere volledigheid werd bijgezet.

Een ieder nu, die bekend is met de kosten, welke het uitgeven van goede gekleurde platen na zich sleept, zal gemakkelijk bevroeden, dat het bestuur der Boskoopsche Vereeniging, hoezeer ook het hierboven uitgesproken gevoelen van vele harer leden en andere deskundigen deelend, echter aan de uitvoering van hun wensch moeijelijk gevolg kon geven, en zich ook niet voorstelde, dat die ooit in vervulling zou kunnen overgaan. Doch, wat niet te verwachten was, gebeurde. De firma J.B. Wolters te Groningen bood zich aan, de onderneming op touw te zetten, en als uitkomst van het streven dier firma in verband met het bestuur, meermalen genoemd, zien wij reeds twee afleveringen van een 4° plaatwerk vóór ons liggen, 't welk onder den titel van ‘*de Nederlandsche Boomgaard*’, zich aansluit aan de ‘beschrijvingen’ der Boskoopsche Vereeniging, en daarmede eenmaal, hopen wij, een uitmuntend geheel vormen zal.

Hebben wij in korte trekken aangetoond, dat er behoefte aan een werk

als het thans aangekondigde bestond, nog blijft ons over een enkel woord over zijne uitvoering te zeggen. Die uitvoering is inderdaad voortreffelijk en doet zoowel den teekenaar, den heer S. Berghuis, als het met roem bekende chromolithograpisch Instituut van den heer Severeijns de meeste eer aan. En wij drukken hierop des te meer, daar de waarde van elk plaatwerk van systematischen aard van de naauwkeurigheid en volledigheid der afbeeldingen afhangt. Bestaan er kostbare plaatwerken, die hun geld op verre na niet waard zijn, wij aarzelen geenszins te bekennen, dat ‘de Nederlandsche Boomgaard’ integendeel onze literatuur op uitstekende wijze verrijkt, en veel minder kostbaar is dan men, met het oog op de voortreffelijke uitvoering zou mogen verwachten.

De eerste twee afleveringen van ‘de Nederlandsche Boomgaard’ bevatten, behalve den titel en eene opdracht aan Z.M. den Koning, eene voorrede van den hoogleeraar H.C. van Hall, eene Inleiding en 4 platen, waarop 8 soorten van appelen (de Pearmain, English winter Gold, de Pariser Ramboer, de Pippeling Ribston, de Reinette Baumanns, de Nonpareil Scarlet, de Paradijs dubbele zuren, de Ermgaarde zoete en de Reinette Landsberger), nevens de daartoe behoorende beschrijvingen, zijn afgebeeld. In de Inleiding worden de door de Redactie geraadpleegde werken opgesomd en de gang aangegeven, welken zij bij 't bewerken harer taak denkt te volgen; terwijl verder de voor appelen, peren, kersen en pruimen gebruikelijke kunstwoorden uitvoerig worden toegelicht. En wat de beschrijvingen aangaat, deze bestaan uit 1° eene opgave van synonymen, 2° den naam van het vaderland en, zoo mogelijk, van den kweeker, 3° eene korte opsomming der voornaamste kenmerken, 4° eene aanwijzing van den tijd, gedurende welken de vrucht te gebruiken is, 5° de bepaling van den rang der vrucht, 6° eenige bijzonderheden aangaande den boom, die de vruchten levert. Op de platen zelven eindelijk is iedere vrucht driemaal afgebeeld, als eens van de licht-, eens van de schaduwzijde, en eens op de doorsnede. In de voor ons liggende afleveringen bevat elke plaat de afbeeldingen van twee verschillende soorten.

De slotsom onzer beschouwingen is deze, dat wij het bestuur der Boskoopsche Vereeniging en de firma Wolters beiden geluk wenschen, zoowel met het door hen ontworpen plan als met de zoo wèl geslaagde uitvoering; dat wij ‘de Nederlandsche Boomgaard’ als eene uitstekende handleiding aanbevelen aan allen, die in de kultuur van ooft belang stellen; dat wij het werk, al ware het alleen als een voortbrengsel van kunst, tot elken salon den toegang wenschen opengesteld te zien. - Het vertrouwen en den wensch uit te drukken, dat de uitgevers in hunne verwachting niet teleurgesteld mogen worden, integendeel, in een ruim debiet de uitdrukking mogen vinden van den prijs, die ons Nederlandsch publiek op werken als het aangekondigde stelt, zoude overtollig wezen.

C.A.J.A. OUDEMANS.

Amsterdam, medio September 1864.

Winterverblijven voor borstzieken.

Mentone, de Riviera, Korsika en Biaritz, in hun klimaat beschouwd en onderzocht nopens hunne waarde als winterverblijfplaatsen voor zieken, door J. Henry Bennett, M.D. Naar de tweede uitgaaf vertaald door L.F. Praeger. Aan deze vertaling is een kort overzigt der badplaats Morgins in Zwitserland toegevoegd. Te Zalt-Bommel, bij Joh. Noman en Zoon. 1863.

Als een gevolg van de versnelde gemeenschap door de tallooze spoorwegen, die Europa in alle rigtingen overdekken, zijn de pogingen te beschouwen om voor hen, die aan ziekten lijden, welke in onzen noordelijken winter steeds verslimmeren en het leven bijna ondragelijk maken, een liefelijker klimaat en, indien het zijn kan, genezing van hun lijden, op te zoeken. De geschriften over geschikte winterverblijfplaatsen voor borstzieken, - want deze zijn het vooral, voor wie de gure wintervlagen het verderfelijkst zijn, - nemen dan ook van jaar tot jaar toe en er zijn niet vele plaatsen in Zuidelijk Europa, die niet wegens haar klimaat door dezen of genen zijn geroemd, dikwijls ook door anderen afgekeurd en als schadelijk verworpen. Dat verschil van meening is aan tweederlei oorzaken toe te schrijven. Vooreerst is hetzelfde klimaat niet voor ieder ziektegeval even heilzaam; terwijl de eene teringlijder behoefte heeft aan eene drooge, eenigzins prikkelende lucht, zou deze voor een' anderen bepaald nadeelig zijn en weldra bloedhoesten ten gevolge hebben. Deze behoort in eene warme vochtige lucht te huis, die zelden of nooit door wind wordt bewogen. Zoo zijn er in de individualiteit van den zieke, in den aard van ieder bijzonder ziektegeval velerlei momenten gelegen, die de keus van deze of gene plaats al of niet geraden maken.

Eene andere oorzaak, waarom dezelfde plaats door den eenen lijder hemelhoog geprezen, door een' ander' als ongeschikt wordt afgeraden, ligt in de ongelijkheid, die, ook in Zuidelijk Europa, tusschen den eenen en den anderen winter wordt waargenomen. Het moge al eene zeldzaamheid zijn dat de thermometer daar onder het nulpunt daalt, zoo als in den afgeloopen winter op bijna alle gedeelten van Europa's zuidkust het geval was, zoodat oranje- en citroenboomen bevroren, toch bestaat ook daar niet zelden een vrij aanzienlijk verschil in temperatuur. Een gelijkmatige warmtegraad, een klimaat, waarop men rekenen kan, is in Europa niet te vinden; die dat verlangt zal zijn winterkwartier moeten opslaan op Madera; de borstlijder voor wien eene verwisseling van klimaat nog baten kan en wiens beurs het toelaat, kan door een langdurig verblijf (althans gedurende de wintermaanden) op dat eiland zijn toestand aanmerkelijk verbeteren en er niet zelden geheel herstellen. Een winterverblijf in Zuid-Europa is altijd eenigzins onzeker en veelal een halve maatregel. En toch is het een maatregel, die, vooral wanneer hij gedurende eenige achtereenvolgende winters wordt herhaald, den zieke genezing kan aanbrengen, zijn leven kan rekken of althans zijn' laatsten levenstijd kan veraangenamen. Zij hebben zooveel te lijden in onze langdurige winters, die arme borstlijders, hun ligchaam wordt er

zoo door gesloopt, hun geest zoo terneergedrukt, dat het voor hen een weldaad mag heeten, indien zij den noordewind, sneeuwjagt en ijs kunnen ontvlugten om in het lommer van een oranje- of olijfboschje eene zuivere, warme lucht in hunne zieke longen te laten stroomen.

Het komt er slechts op aan om uit de talrijke als heilzaam geprezene oorden eene goede keus te doen, en daartoe is de lijder zelf of zijne omgeving niet in staat; hij raadplege daarom steeds den arts in wien hij vertrouwen stelt. Voor dezen is echter de beslissing niet gemakkelijk, indien hij zelf niet uit eigen ondervinding bekend is met de plaatsen waartusschen te kiezen valt. De berigten toch zijn dikwijls zoo tegenstrijdig, dat men, daarop afgaande, den weg niet weet te vinden. Alleen die berigten hebben eenige waarde, die grondige kennis van het klimaat van het geprezen oord verraden en den geneesheer door langdurige en juiste mededeeling van meteorologische waarnemingen in staat stellen het klimaat met het oog op zijnen lijder te beoordeelen. Geneeskundigen, die op de plaats zelve de praktijk uitoefenen of zelven gezondheidshalve verscheidene winters daar doorbragten, zijn het best in staat een juist oordeel over die plaats uit te spreken.

Het hier besproken werk behoort tot de laatstgenoemde kategorie. Dr. Bennett, een bekend Engelsch geneesheer, bezocht Mentone herhaaldelijk en vond in de weldoende uitwerking, die hij van het klimaat aldaar ondervond, aanleiding tot de uitgave van eene uitvoerige beschrijving van dat stadje en zijne omgeving. In een aangenamen, onderhoudenden stijl deelt hij niet slechts mede wat voor lijders, die Mentone wenschen te bezoeken, belangrijk is om te weten, maar weidt ook nu en dan uit over de flora en de fauna van die streek en over de gesteldheid van den grond, waarbij zelfs de daar gevonden beenderenholen niet vergeten worden. De lezer zal hem gaarne volgen, ook waar hij afdwaalt tot bijzonderheden, die bij het onderwerp strikt genomen niet te huis behooren, zooals historische bijzonderheden der plaats en dergelijke. Zijne berigten omtrent Mentone zijn het belangrijkst, hij koos die plaats herhaaldelijk tot winterverblijf, terwijl hij het overige gedeelte der Riviera (de geheele kust langs de golf van Genua), Korsika en Biaritz slechts uit een enkel korter bezoek leerde kennen.

Wij zullen van het boek geene schets geven: voor den lezer, wien wij het aanbevelen is dit onnoodig; maar wij kunnen niet nalaten eenige praktische wenken aan te halen, die voor borstlijders, die met verlangen naar een Zuidelijk klimaat uitzien, nooit genoeg te behartigen zijn.

Zij, die met een koortsig verlangen er naar haken onzen winter te ontvlieden voor een zachter klimaat, droomen van eene eeuwige lente en meenen in het zuiden nimmer iets wat naar winterkoude zweemt, te zullen ondervinden. Hooren wij wat Bennett op blz. 70 zegt:

‘Men moet wel in aanmerking nemen dat in de warme, gematigde luchtstreek de winter niet ontbreekt. De beschrijvingen van het klimaat van Nice, Cannes, Hyères en in 't algemeen van Italië, die men in reisgidsen, reisbeschrijvingen en werken over klimaten enz. vindt, zijn meest dichterlijke overdrijvingen. De eeuwige lente, de onafgebroken zomer, de zoele, balsemgeurige zuiderlucht, die in zulke gloeijende kleuren afgeschilderd worden, bestaan - in de verbeelding

der schrijvers. Ondanks alles is het toch winter. De zieken hebben er wind, regen, eene kille atmospheer en soms koud weder door te staan en het is dus noodig dat ze daarop voorbereid zijn. Anders zouden ze, in hunne illusie van het el Dorado, de balsem-zephirs, den eeuwigen zonnegloed en altijd lagchende natuur zeer teleurgesteld worden. Ik geloof dat onafgebroken warm weder tijdens den winter in eene gematigde luchtstreek niet gevonden wordt - doch alleen in tropische of subtropische streken. Als men daaraan behoefte heeft is het beter naar de tropen of ten minste naar Madeira te gaan. Dat 's winters de oranje-, citroenboomen, geraniums, heliotropen, verbena's en rozen bloeijen, wil nog niet zeggen dat het soms niet koud is, maar alleen dat er geen vorst bestaat. Dat weet ieder die in Engeland bloemen teelt en wintertuinen heeft.'

Hoe voorzigtig de borstlijder behoort te zijn, wiens toestand veel verbeterd, of die zelfs schijnbaar geheel genezen is, kan blijken uit het volgend verhaal dat men op blz. 157 leest en dat wij niet willen onthouden aan hen, die het werk zelf niet in handen mogten krijgen: 'Dr. Bishop verhaalde mij eens iets dat met een' onzer landgenooten gebeurde; het komt mij niet alleen belangrijk voor, maar wijst ook waarschuwend op een gevaar - eene verborgene klip voor den teringlijder, die aan 't herstellen is, en dat daarom verdient opgemerkt te worden. De heer, waarvan hier spraak is, kwam naar Napels als een teringlijder eenige winters geleden. Ofschoon hij reeds ver weg scheen te zijn, kwam hij weder bij en scheen zijne gezondheid geheel te herkrijgen. Ongelukkigerwijs werd hij wanhopig verliefd op een schoon, jong Italiaansch meisje, dat in maatschappelijke positie beneden hem was.

'Hij deed niet als de held van Lamartine's schoon verhaal van Graziella, en huwde haar die hij beminde, vervolgens ging hij met haar naar Capri om er stil te leven. Deze onverstandige stap werd niet gezegend maar was voor hem van een noodlottig gevolg. De storm der menschelijke hartstogten was opgerezen in een gestel, te zwak om ze te boven te komen. Het was het lekke schip, dat zich in zee waagde en zich aan stormen en orkanen blootstelde. De ziekte keerde terug en maakte nu snelle vorderingen. Niets was in staat ze te bedwingen en weldra was het leven uitgebluscht. Gebrekkige schepen moeten zich in de haven houden; ze kunnen daar, gelijk Nelson's oude schip, de *Trafalgar*, nog lang met waardigheid ten anker liggen in de zacht bewogen waters, die het omringen. Den strijd des levens - zijne stormen en woelingen - moest men aan de jongen en sterken overlaten. De teringlijder, al geneest hij ook, moet toch altijd voor oogen houden dat zijne ziekte eens kan terugkeeren, dat hij steeds de kiem eener ziekte bij zich draagt, dat hij leeft als bij exceptie, en daarnaar moet hij zich dus gedragen. De waarheid daarvan moet algemeen bekend, en daarnaar gehandeld worden.'

Hoe groot ook het nut moge zijn dat eene verandering van klimaat gedurende den winter den borstlijder kan aanbrengen, mag hij daarom nimmer verzuimen ook op andere omstandigheden te letten, die voor- of nadeelig op zijn' gezondheidstoestand terugwerken. Al is het klimaat bij uitstek liefelijk en zacht, wat zal het hem baten als hij er blootgesteld is aan schadelijke invloeden, als

hij er de comforts mist, aan welke hij gewoon is geraakt? Bij de beoordeeling van de al of niet geschiktheid eener plaats als winterverblijf moet men naauwlettend acht geven op de hygieïnische verhoudingen waarin de lijder zich daar geplaatst zal vinden. De schrijver gispt de meeste schrijvers, wier werken over winterklimaten hij raadpleegde, omdat zij daarop te weinig acht hebben geslagen, omdat zij hunne studie maakten van de winden, den zonneschijn, de wolken, de temperatuur, de beschutting door de omgeving en al de verschillende momenten die te zamen het klimaat uitmaken - doch vergaten de hygiëne te raadplegen.

'En toch,' zegt hij, 'zijn niet de wetten der hygiëne van meer belang voor den invaliden dan al het overige te zamen? Wat baat het om een' lijder, wiens gansche gestel lijdende is, zooals bij tering, in het beste klimaat te brengen, als elke hygiënische wet wordt verkracht - als hij te midden van eene vuile, slecht met afwatering voorziene, slecht geventileerde stad moet leven, zoo als Florence, Napels of Malaga? Welk regt hebben wij eene verbetering der gezondheid bij onze lijders te verwachten, als ze te midden eener zuidelijke bevolking in deze ongezonde, opeengehoopte buurten wonen, waar de sterfte over 't algemeen, en dat onder de gezondere inboorlingen, veel hooger is, dan in onze ongezondste fabrijksteden? Het is waarachtig even verstandig als dat we onze teringlijders tijdens de zomermaanden naar de vuilste buurten van Whitechapel, Liverpool of Glasgow zonden!

'In vroeger tijd, toen de geneeskundigen, evenmin als de leeken, de wetten der hygiëne kenden - toen koortsen en volksziekten beschouwd en behandeld werden als Gods-oordeelen, ver boven ons oordeel verheven, toen was het misschien den schrijvers over klimaat te vergeven dat ze eene onverdeelde aandacht aan de weêrkundige zijde der kwestie schonken. Maar thans, nu de nevel en schaduw verdreven is, nu typhus, dysenterie en andere ziekten der steden tot hunne oorzaken zijn teruggebragt, - gebrek aan reinheid, aan luchtverversching en aan afwatering namelijk - nu weten we dat de in achtneming der regels van de hygiëne nog meer noodzakelijk is, om de gezondheid te herkrijgen dan om die te bewaren. Men moet dus in de beoordeeling eener overwinteringsplaats, nog vóór warmte en zonneschijn zelfs, op de hygiënische voorwaarden letten.'

De hier medegedeelde praktische wenken toonen genoegzaam dat de schrijver op de hoogte van zijne taak is, en wij aarzelen niet om allen, die belang stellen in het onderwerp, de lezing er van aan te bevelen.

Minder voldeed ons de vertaling; deze draagt blijken van slordigheid, die niet onopgemerkt mag worden voorbijgegaan. Wel is zij meestal vloeijend, maar de losheid ontaardt nu en dan in stuitende platheid, en de meest eenvoudige regels der grammatica worden door den vertaler niet zelden verwaarloosd. Niettegenstaande deze gebreken gelooven wij dat de heer Praeger, indien hij wat meer zorg aan zijn' arbeid besteedde, in staat zoude zijn eene goede vertaling te leveren. Wij willen onze beschuldiging met eenige voorbeelden staven.

Op blz. 11 leest men: 'te Nice groeijen ze alleen op beschermde en voor hen

ingerigte plekjes en daar nog *geen eens* weelderig.'

Op blz. 224: 'men mag immers *geen eens* een geweer dragen:' De uitdrukking *geen eens* mag zelfs in de spreektaal niet geduld worden.

Nadat voor *naarmate* vindt men op blz. 68: 'Zij duurt des winters van 8-12 's morgens en van 3-5 of 6 na den middag, *nadat* de dag langer en zonniger is.'

Ook trof ons het herhaald gebruik van de woorden *of zoo* die in de gemeenzame spreektaal het burgerregt hebben verkregen, maar uit de schrijftaal verbannen moeten blijven. Zoo op blz. 89, 'een halve mijl *of zoo*'; blz. 127: 'Zij die voor eenige dagen van Nice hier komen *of zoo*'; blz. 149 'een kwart mijl *of zoo*': blz. 181, 'elke twee jaren *of zoo.*'

Het woord *vernalatigen* op blz. 47 gelooven wij niet dat te verdedigen is evenmin als *teeder* vleesch voor *malsch* vleesch op blz. 124.

Over het gebruik van de woorden *voorheerschen* en *daarstellen* willen wij den vertaler niet te hard vallen; het zijn germanismen die door het veelvuldig gebruik dat er van gemaakt wordt, dreigen in onze taal voor goed te zullen binnen sluipen. Zou onze taal niet rijk genoeg zijn om er betere woorden voor in de plaats te stellen? Zou in de meeste gevallen voor daarstellen niet *tot stand brengen* geschreven kunnen worden? Zou men voor *voorheerschen* niet veelal *den boventoon hebben* kunnen gebruiken? De zaak komt ons in het belang van onze schoone moedertaal belangrijk genoeg voor om te trachten de plaatsen waar in dit werk de beide bestredene woorden voorkomen, te verbeteren. Welligt brengen wij daardoor iets bij tot wering van die germaansche bastaardwoorden.

Op blz. 59 zijn het Zuidweste winden die *voorheerschen;* men leze *den boventoon hebben.*

Op blz. 271 *heerschen* een geregeld leven, heilzame lucht, het water (der badplaats Morgins), de rust der afzondering van alle lastige en luidruchtige vermaken der wereld *voor.* Wij zouden voorstellen het woord *voorheerschen* hier te veranderen in *de heerschappij voeren.*

Op blz. 28 wordt van eene soort van heester gezegd dat zij het kreupelhout helpt *daarstellen;* lees *vormen.*

'Al wat door menschenhanden is *daargesteld*', blz. 32: lees *tot stand gebragt.*

Blz. 45: 'die naderhand de bovengenoemde steenen en gruisbezinking *daarstelden*': lees *vormden.*

Blz. 50: 'de kalksteen die het bekken van Mentone *daarstelt*': lees *vormt.*

Blz. 87: 'de arend schijnt zich te verheugen in de verwarring en eenzaamheid die hij heeft *daargesteld*': lees *veroorzaakt* of *te weeg gebragt.*

Blz. 173: 'en slaagde er in eene kleine, bloeijende volkplanting *daar te stellen*': lees *vestigen.*

Het woord *daarstellen* is hier dus gebezigd voor *vormen*, *tot stand brengen*, *veroorzaken*, *vestigen*, en nu vragen wij nogmaals: waarom onze rijke taal zonder noodzaak zoo te verarmen?

Tegen de grammatica zondigt de vertaler waar hij *gewoonste* en *verschillendste* zegt voor *meest gewone* of *verschillende.*

Op blz. 88 vonden wij: 'een *buitengewone* koude dag' voor een *buitengewoon* koude dag, het bijvoegelijk naamwoord voor het bijwoord.

'Te Ajaccio bestaat *eenen beschaafden*

kring' (blz. 203) en: 'ik geloof dat *eenen koelen* nacht beter zal doorleefd worden' (blz. 250) willen wij liefst aan slordigheid toeschrijven; evenzoo *dat het zigtbaar verminderd*, in de 3de persoon enkelvoud met eene *d* in plaats van eene *t.*

Wat *geologische godsdienstleeraars* zijn (blz. 48) verklaren wij niet te begrijpen; er schijnen theologen mede bedoeld te worden die tevens ervaren zijn in de geologie.

Een pic-nic is geen buitenpartijtje, zooals ons op blz. 115 verhaald wordt.

Dat de vertaler, ook wanneer hij zijne eigene denkbeelden nederschrijft, in de keus zijner uitdrukkingen weinig zorgvuldig is, blijkt uit de uitdrukking, blz. 269: 'gewoonlijk gaat men 's ochtends *op de nuchtere maag*, naar de bron. Men dient, tusschen elk glas, eene tusschenpoos van eenige minuten te laten, om de maag niet *te ontstemmen.*'

Het geheele aanhangsel over de badplaats Morgins komt ons voor hier niet op zijne plaats te zijn; het éénige verband tusschen die badplaats en het werk van Bennett over Mentone is dat de vrouw van den uitgever der vertaling te Morgins hare gezondheid zag verbeteren!

Ten slotte nog eene vraag aan den vertaler. Blz. 266 leest men: 'Het water had eene onveranderlijke temperatuur van 7°,5 Celsius (43/18° F.).' Als 0° Celsius gelijk is aan 32° F, hoe kunnen dan 7°,5 Celsius gelijk zijn aan 43/18 F.?

De groote geleerdheid brengt tot....

De Eenheid des Levens. Redevoering, gehouden door Jac. Moleschott, bij de heropening der physiologische lessen aan de hoogeschool te Turijn, den 23sten November 1863. Naar het Hoogduitsch. Kampen, K. van Hulst. 1864.

Het zal wel zelden gebeuren - zegt de ongenoemde vertaler in het voorwoord - dat het werk eens Nederlanders, in twee vreemde talen geschreven [Italiaansch en Hoogduitsch], in het Nederduitsch moet worden vertaald. - Hij vond het zijn pligt, 'als een ijverig vereerder van Moleschott, diens denkbeelden ook in ons land algemeen te maken, mogt ook van den Turijnschen hoogleeraar het woord gelden, dat geen profeet in zijn vaderland geëerd wordt, niettegenstaande deze de man is, die tracht zijne hoorders te bezielen met heiligen ijver voor die wetenschap, waaruit eens de geneeskunde moet geboren worden.'

Dat hier de physiologie wordt bedoeld, en dat wij die geneeskunde niet moeten stellen in de oppervlakkige kennis van sommige krankheden en enkele middelen tegen deze, is duidelijk. Als zoodanig kan ook de uitgebreidste empirie en de meest welberaden praktijk niet

op den naam van ‘wetenschap’ aanspraak maken. Dit kan eerst die kennis, welke, op waarneming gegrond, maar tot een stelsel gevormd, het vele uit het enkele afleidend en dit daartoe terugbrengend, rekenschap geeft van den aard en den grond der verschijnselen, en het waarom en waartoe der aangewende middelen.

Dat nu, alzoo beschouwd, ook de geneeskunde *im Werden begriffen* is, zal ieder toegeven, hoewel het ons ruim kras voorkomt, als men zegt, dat zij nog moet geboren worden, dat aan de leer van het Leven nog niets of zoo goed als niets is gedaan, terwijl Moleschott wordt aangewezen als degene, ‘die den nog niet opgeligten sluijer komt opheffen.’ - Eene bewering trouwens, welke Moleschott zelf, blijkens wat hij op bl. 24 zegt, niet deelt. Daar wijst hij op het verband tusschen de onderscheidene tijdperken in de ontwikkeling der leer van het leven, als waardoor de latere monistische beschouwing, indien al niet werd voorbereid, dan toch voorgewerkt, terwijl hij dat leven, bl. 9, juist en naar waarheid ‘den kolk vol geheimen’ noemt.

En daarin is van oudsher af gezien, in gestaard. Wat heeft men ontdekt? - Wat men meende te ontdekken, hoe men daarin neêrzag, schetst de hoogleeraar in enkele breede trekken met meesterhand, van Hegeliaansch standpunt, hoewel hij diens *trilogie* niet als ten volle toepasselijk erkent. Deze blijkt dan ook dikwerf, op de ervaring en geschiedenis toegepast, menschelijk *Fach- und Machwerk.* - Hij noemt het eerste het dichtertijdvak, het tweede het monnikentijdvak, het derde, het tegenwoordige, het verstandstijdvak; altijd met dien verstande, dat hij deze namen slechts wil hebben aangezien als ontleend aan de meest kenmerkende eigenschappen. Zij treffen niet zamen met de gewone verdeeling der geschiedenis.

Met weinige woorden, als met eene enkele vingerwijzing, wordt het eerste tijdvak afgehandeld, tot op Paracelsus en van Helmont ingesloten, die het leven spiritualistisch opvatten, de eerste met zijn' Hyliaster, de laatste met zijn' Archaeus, waarbij de hoogleeraar te regt waarschuwt om, ondanks den schijn van het phantastische en buitensporige, de beeldspraak, of althans haar zin, in een belagchelijk daglicht te stellen, - iets wat, vooral bij de miskenning welke de eerstgenoemde vond en vindt, niet onnoodig mag worden gekeurd. Met eene fraaije plaats aan Dante ontleend, die zoo vaak echte zienerblikken in het wezen der dingen werpt, besluit Moleschott zijne beschouwing van dit tijdvak, terwijl hij zich tegen sommige anachronismen verdedigd.

Galilei opent het tweede, het monnikentijdvak, ook het ascetische geheeten, waarvan hij, Borelli, Harvey en Baco de vaandragers zijn. Natuurkunde, werktuigkunde, mathematische wetenschap brengen het hare toe om de iatro-mechanica in te voeren, terwijl elders, vooral later, het vitalisme in Stahl, Baglivir, Boerhave, zij het dan ook met wijziging en praktische ontrouw aan het stelsel, aanhangers vindt. - Intusschen doen een Lavoisier, de Saussure, Ingenhousz, Haller en Bichat hunne ontdekkingen. Men gaat de organen na in hunne bestanddeelen en werkingen, maar zonder tot eene geheele zamenvatting der organische verrigtingen te geraken. Die organen blijven de *disjecta membra poetae.*

Later, als men de wederkeerige betrekkingen tusschen de levensverrigtingen uitvorscht, komt men tot de ontdekking van den band die alle verbindt, tot de eenheid van het leven. De Archaeus is in eene oplossing van pepsine en zoutzuur veranderd; de geest van het sperma is, als deszelfs zaaddraden, ligchamelijk geworden, de beweegzenuwen hebben de plaats ingenomen der levensgeesten. Men stort zich moedig in den stroom der daadzaken, en bevindt gevoel, beweging en bewustzijn van het bloed en de goede zamenstelling des bloeds afhankelijk. Wij zien, dat geen enkel orgaan een afgesloten geheel vormt. Overal ontdekt men een innigen band. Zij zijn onafscheidelijk aan elkander verbonden door eene innige zamenwerking, alle wijzend op de éénheid des levens, die voortvloeit uit de innige en veelzijdige afhankelijkheid, die alle verrigtingen onderling zamensnoert, uit de vaste en doelmatige zamenwerking der afzonderlijke deelen - kortom, uit dat *organische*, dat de uitdrukking is van orde, zamenhang, harmonie. Dat leven is eene éénheid, niet omdat het uit eene enkele kracht ontspruit; het is een bewegelijke toestand, een zee waarin de individuele vorm der golven bestendig is. Die toestand nu is van tallooze eigenschappen, zoowel in als buiten het organisme, afhankelijk. Het leven is eene éénheid, omdat het niet afhangt van wettelooze willekeur, maar onderworpen is aan de onaantastbare wetten der noodzakelijkheid. Dat leven heeft vele vormen, zoo dat het, om met Goethe te spreken, gelijkt op een meesterstuk des wevers, waarin één tred duizend draden in beweging brengt, de weefspoelen nu naar boven dan naar beneden schieten, de draden onzigtbaar voortkomen, één slag duizend verbindingen maakt.

Wij hebben het resultaat van des hoogleeraars beschouwingen genoegzaam woordelijk medegedeeld, ook om eene proeve te geven van de wijze van behandeling, die naar vorm en inhoud den meester verkondigt. Het is een wetenschappelijk woord, Moleschott waardig; en wij rekenen daarmede niet weinig gezegd.

En toch heeft het ons niet bevredigd en bleef er een onaangename indruk na. Wij hebben namen, althans zienswijzen niet gedacht gevonden, van welke wij gaarne hadden gehoord; wij hadden, als op eene kaart van eenig land, althans het aanwezen van aangrenzende rijken gaarne aangeduid gezien. Wij hooren op een toon van verzekerdheid spreken, die schijnt te onderstellen wat Moleschott's lofredenaar in het voorwoord uitsprak; in ons binnenste is wat tegen zijne beweringen opkwam. Van Burdach, Carus, Fischer, en om een Hollandschen naam te noemen, van Pruijs van der Hoeven, liever nog van hunne opiniën, is met geen woord gerept. De professor is weinig indachtig geweest wat hij op bl. 3, in overeenstemming met zijn ‘kolk van geheimen’ zeide: ‘Men zou zelfs kunnen zeggen, dat in het woord *geheimenis* eene gedachte verborgen ligt, die het organische leven zelf ons heeft ingegeven.’ Er zijn aanduidingen, waardoor alle spiritualistische opvatting van de leer van het leven wordt gewraakt, de laatste helft van de fraaije plaats bij Dante uit het oog wordt verloren. Op bl. 27 wordt gezegd: - ‘En zoo ontstaat er een eeuwige golfslag, die de verschijnselen des levens in eenen maal-

stroom van geboren worden en te gronde gaan verandert. Op zich zelve heeft geene afzonderlijke golf eenige beteekenis.' Op bl. 37 lezen we: 'En nu het zenuwstelsel, dat aan de oppervlakte de indrukken opneemt die de zintuigen zullen opwekken, en deze indrukken, nadat zij door de peripherischs hulpwerktuigen bewerkt zijn, naar de zenuwmiddenpunten geleidt, waar zij in gewaarwordingsoordeelen of wilsopwekkingen, veranderd worden, wilsopwekkingen, die weder door de zenuwen tot daden worden gemaakt, terwijl zij de veranderingen harer moleculen langs andere wegen op de spieren overdragen!'

Men ontwaart hoe materialistisch alles hier *gehalten ist*, - iets wat trouwens van Moleschott te verwachten was; doch waartegen wij de vrijheid nemen nog wat anders dan vooraf opgevatte teleologische meeningen (bl. 28) over te stellen. - Wilde men vroeger de toestanden tot wezens maken [Hyliaster, Archaeus]; Moleschott begaat de fout, dat hij het wezen, het bestendige onder alle wisselingen, dat in ons, bij alle stofwisseling, als kind en man en grijsaard, zich hetzelfde voelt en als zoodanig erkent, in louter toestanden oplost. Toestanden en het wezen zijn beide experimenteel en logisch verbonden, al scheidt ons disjunctief verstand beide. Met het *zijn* is het *zóó of zóó zijn*, met het *zóó zijn* is het *zijn* gegeven. De eenzijdigheid ligt ons na. - Het *l'ame est un cerveau agissant, rien de plus*, bevreemdt ons van een Broussais en zijne medestanders niet. Met het mes in de hand vind ik wat met het mes, met de weegschaal wat met de weegschaal is te vinden en te leeren, *rien de plus.* - Daarom maakt Moleschott's beschouwing van het leven op mij den indruk van een, die van het zout den kristalvorm en de bestanddeelen opgeeft, maar den smaak en het bederfwerend vermogen vergeet. - Hoe iemand dat blijvende onder alle wisselingen in ons, dat eigenlijk persoonlijke kan loochenen, kunnen wij ons eenigermate verklaren met het woord van Shakespeare in Othello: - *He has no music in his soul;* doch rekenen reeds vooraf op zijne inconsequenties. - Wij zien in ons zelven en anderen, in hunne en onze gedachten en gezindheden en daden en karakters, nog wat anders dan gemetamorphoseerde bloemkool en rundvleesch. Het hoogere in ons is op dat lagere, stoffelijke, als geënt. - Noode te begrijpen is het, hoe de schrijver nog van schepping van den menschelijken geest, van orde en zamenhang, harmonie en vrije beweging (bl. 39!!) kan spreken. - Wij hebben er vroeger op gewezen, dat de hoogleeraar zijn braven, achtenswaardigen vader op zijn standpunt, noode anders kon beschouwen, dan als een wèlgelukte chemische compositie, en hoe er van achting en dankbaarheid geen sprake kon wezen. Om maar ietwat consequent te zijn, moet hij al het hoogere, vrijheid, vriendschap, pligtbesef als niets en *chimère* aanmerken.

Dat kan hij niet en doet hij niet. Nevens en boven de stof en hare vormen erkent en schat hij nog andere dingen. Zóó verwetenschapt is hij niet, dat hij dit glad niet zou doen, al zeide Vinet ook met eenig regt: - 'Er zijn geleerde mannen, welke de logika ongevoelig maakt. Het zijn geen menschen met harten meer, maar dialektische toestellen. Ook het denken kan verdierlijken, als het van het gevoel en van het

geweten is afgescheiden.' - *Naturam furca* etc.

Daarom willen we evenwel, om met Eschricht te spreken, 'de mannen der wetenschap, die eene meer materialistische zienswijs huldigen, in verdiende eere houden, wetend, dat men mede aan hen de gewigtigste ontdekkingen op het gebied van het stoffelijk leven verschuldigd is.' - Maar ook willen we tegenover hen, in de diepte onzes wezens starend, op aetiologie en teleologie het oog gevestigd, opwaarts zien. Wij willen in het *Werdende das ewig wirkt und lebt*, in dat meesterstuk der wezens, de gedachte van den eeuwigen Geest als het patroon of carton, in het zamenstel van den stoel Zijn bestel, in den tred die de boomen in beweging brengt, de spoelen doet schieten, die het schijnbaar gescheidene en vreemde vaak onvermoed en verrassend zamenstemmend doet werken, Zijne kracht en wijsheid opmerken, zonder van de *doctrine des causes finales* misbruik te maken, geen brutaal geloof, maar ook geen brutaal ongeloof huldigend. - Volgaarne gunnen wij aan het verstand, dat ontleedt en poogt te begrijpen, dat onzinnigheden verwijderd moet houden, stem en zelfs het praesidium in de vergadering; doch ook het gemoed, ook het geweten moeten worden gehoord. Eerst waar deze harmonisch zamenstemmen, vernemen wij de waarheid, ontvangt ons oor daarvan althans een klank.

Vóór wij, met den vertaler dezer redevoering, zoo uiterst gering denken over wat op het gebied der geneeskunde tot hiertoe werd gedacht en gedaan, zouden wij daarop het woord willen toegepast hebben van iemand, die in onze schatting hier regt had om een woord mede te spreken, Dr. L.F. Friedlander van Halle: - '*Ungewiss, ob er eine Elegie oder eine Satyre anstimmen und sich dann von der so arg entstellten und verleideten auf immer wegwenden soll, schaut er zweifelnd empor in das düstere Gewölk; aber dieses zerfliesst, die Schleier der Ahnung fallen, und dem reinen Gemüthe enthüllt sich das leuchtende, von Menschenhand unentweihte, ideale Bild der Heilkunde, und kündigt den anbrechenden Morgen der verheissenen bessern Zukunft an.*'

Letterkunde.

Naar 't leven.

De Gouverneur. Novelle door P.F. Brunings, Kapitein der Infanterie. Te Arnhem, bij D.A. Thieme. 1864.

Terstond begin ik, al is 't niet bijzonder beleefd, met den schrijver dezer Novelle te logenstraffen. Dat de recensenten overal iets in zoeken, gelijk hij blz. 163 beweert, zal hij, terwijl ik zijne novelle aankondig, mij ten minste niet met regt verwijten kunnen. Nooit heb ik gestreefd naar den vleijenden naam van ‘venijn-zuiger’ - sit venia verbo! - en nimmer hoop ik dien eertitel mij waardig te maken. Wilde ik overal iets in zoeken, dan zou ik al dadelijk den auteur beschuldigen kunnen van eene kleine inconsequentie, reeds door hem begaan nog voor hij den eersten regel zijner novelle aanvangt met de woorden: ‘Op eene der groote grachten te Amsterdam’ enz. Immers, boven dezen aangehaalden zin staat tot opschrift: ‘Een hoofdstuk zonder titel,’ alsof niet juist deze vier woorden reeds den titel van het eerste hoofdstuk vormden. En waar nu al zoo spoedig iets niet vruchteloos gezocht wordt, zou daar ligtelijk nog wel niet het een en ander te vinden zijn in de volgende 261 bladzijden? - Ik wensch niet te letten op die kleine vlekjes, welke deze lieve novelle ontsieren, en die ik, zonder ze te *zoeken*, onwillekeurig heb aangetroffen of gevonden. Zij betreffen inzonderheid taalfouten, zoo als ‘onmiddelijk’ voor onmiddellijk, ‘huisselijk’ voor huiselijk en eenige andere. De schrijver behoeft niet te vreezen voor de kritiek, ‘dien boosaardigen draak, dat monster met duizend hoofden en tweeduizend oogen, die allen verschillend denken en verschillend kijken,’ zoo als hij zich sierlijk uitdrukt (bladz. 200). - Hij trooste zich met zijne eigene woorden dat ‘onze grootste schrijvers wel eens geplukt en gehavend worden, en dat zij daaraan gewend zijn, en daarmeê lagchen (bladz. 205).’ Is het des auteurs eigene opinie, dat een uitgever ‘alle drakenkoppen der kritiek aan een touwtje heeft,’ zoodat we eene beoordeeling van zijn werk als gekheid of als niets beduidend te beschouwen hebben; mag, voorts, een recensent maar niet naar eigen goedvinden recenseren, daar hem de redactie zulks belet,

die eene kleine apostille aan het toegezonden werk hecht, waarin zij den recensent verzoekt het werk zóó of zóó te beoordeelen? (bladz. 207) - dan heeft gewis onze novellist niets te duchten. De uitgever toch der '*Guldens-editie*' en de redactie van '*de Tijdspiegel*' zijn, voor zoo verre ik weet en naar ik vertrouwen mag, zeer bevriend met elkander, terwijl de ondergeteekende den eerstgenoemde telt tot zijne beste vrienden, en ook met de laatste op een zeer goeden voet staat. De kans, om eene hoogst gunstige recensie in genoemd Tijdschrift geplaatst te zien, staat dus voor den schrijver schoon, onverbeterlijk schoon! En toch - horribile dictu! - zoowel redactie als uitgever laten elkander volle vrijheid op elkanders terrein, en hangen op het punt van recenseren niet het minste van elkander af. Beide meen ik ze goed te kennen als te zeer onpartijdig en zelfstandig, om het tegendeel te mogen aannemen. Ook heeft de redactie, voor zoo verre mij bekend is, nog nooit een boek ter beoordeeling gezonden met verzoek, om het zóó of zóó te recenseren. Zulk eene handelwijs te verwachten, zou te vleijend zijn én voor de redactie én voor den recensent, die dan ook voorzeker zich liever zou onthouden van alle beoordeeling, dan zich aan zulk een band te laten leggen.

Waarop dit alles neêr moet komen? Och, redactie en uitgever behoeven waarlijk geene regtvaardiging, vooral niet de mijne, die toch ligtelijk partijdig genoemd zou kunnen worden, omdat ik, zooals ik reeds zeide, met beide ben bevriend; neen, niet dáárom is het, dat ik over zulke dingen spreek, maar om te hechter zegel van opregtheid aan mijn oordeel over het verhaal in quaestie te geven, terwijl ik hier betuig: kapitein Brunings' novelle: de 'Gouverneur' bekleedt eene waardige plaats in de Guldens-editie. Van harte hopen we dan ook dat de geëerde schrijver nog meermalen dergelijke pennevruchten aan genoemde uitgave zal willen afstaan, terwijl we hem onzen *welgemeenden* dank brengen voor de genoegelijke uren, die ons de lezing zijner novelle heeft verschaft.

We willen geen overzigt geven van Brunings' 'Gouverneur,' ten einde niemand de lezing daarvan minder aangenaam te maken. Alleen wenschen we het een en ander aan te stippen van wat naar ons inzien de novelle verdienstelijk maakt, in hope dat het sommigen, die het boekske nog niet kennen, dringen moge om er kennis meê te maken.

De hoofdpersoon is een van die wezens, wier lot op dat der gouvernanten gelijkt als twee droppels water. Het is ook al een dier duizend beproefden uit het gild der onderwijzers, wier amphibiën-staat tusschen Mijnheer en zijn stalknecht reeds zoo vele klaagliederen heeft uitgelokt, dat we op dit versleten thema durven noch willen doorgaan. - Die hoofdpersoon heet Floris Hartveld, en is gouverneur bij den heer Van Raevenhorst, een niet onbemiddelden, echt Amsterdamschen handelaar. Hartsveld wordt ons flink geteekend als iemand van grooten aanleg en uitstekende talenten, en wiens hart op de regte plaats zit, - onzes inziens, wel wat hoog. Immers, wat het laatste betreft, meermalen deed hij in zijn spreken en handelen ons denken aan het zoo wèl bekende en dikwerf zoo ware spreekwoord: ''t is er één van de negenen-negentig.' Maar een weinigje hoog-

hartigheid kan zoo ligt ontstaan uit een diep gevoel van eigenwaarde, 't welk op zich zelf een deugd mag heeten, waar het voortspruit uit de bewustheid, dat men den hoogen rang van mensch bekleedt, en dat ons weerhoudt om laagheden te bedrijven, en aanspoort tot al wat edel is en den mensch versiert. Zóó was het bij Floris het geval, en daarom willen we er niet te zeer op drukken. Evenmin als hem eenige hooghartigheid of pedanterie ontzegd kan worden, was hij voorts geheel vrij te pleiten van wat men in 't gewone leven plat uitdrukt door het woord ‘draaijerij.’ Getuigen zijne valsche voorstellingen, die hij soms van eene of andere gebeurde zaak geeft zelfs aan zijne ouders. Wel is waar, had hij daarmede steeds alleen de beste bedoelingen, maar zoo goed als de Jezuiten-leus, dat het doel het middel heiligt, hoogst berispelijk is, zal wel Floris' gedrag in dit opzigt evenzeer laakbaar mogen heeten. De schrijver zegt ergens (bladz. 244): die kleine draaijerijen - die een onfatsoenlijk mensch leugens zou noemen, bestempelen wij eenvoudig met den naam van ‘uitvlugten’, en hij schijnt misschien dergelijke zaken derhalve niet zoo hoog af te keuren? Soit! de gustibus non disputandum est. We willen er hem dus niet over attaqueren. Kleine draaijerijen, noodleugentjes als anderzins: wie zou ze niet verschoonbaar achten in onze zoo beschaafde en hoogst fatsoenlijke maatschappij?! Men heeft er dagelijks zoo veel gemak van! Ik vrage u: wie kan er altijd buiten, zonder zich zelven en anderen vaak vele onaangenaamheden op den hals te halen? Door een ‘niet te huis’ te geven, als een wijnkooper of een ander schuldeischer - ‘beer,’ zoo als wij in onzen jongen tijd gewoon waren te zeggen, - bij u aanschelt, behoeft ge uw geldlaadje vooreerst nog niet voor zoo'n monster te ontsluiten. Ge voorkomt er almede soms zulke vervelende visites door, die u maar uwen natuurlijk zoo kostbaren tijd zouden ontstelen, enz. - Het flinke van Floris' karakter komt echter meermalen te duidelijk uit, dan dat we die *kleine* schaduwzijden te zeer hem mogen toerekenen. De schrijver trouwens - en dit is eene zijner schrijversdeugden te meer, - heeft ons in zijn held een mensch geteekend, zoo als hij werkelijk gevonden wordt; uitstekend, maar toch met zijne menschelijke zwakheden en feilen, en geen engel: een wezen, dat hier niet te huis behoort. Evenwel geloof ik niet dat onze voortreffelijke novellist het regt had, - ten zij eene beminnelijke nederigheid hem die woorden in de pen gegeven hebben, - om te zeggen tot zijne lezers (bladz. 227): ‘Ik weet niet - of gij zoo weinig sympathie voor hem (Floris) koestert, dat gij hem maar doodeenvoudig op een mistigen avond, in een der grachten van de hoofdstad wilt laten loopen om van hem af te zijn.’ De schrijver toch heeft wel gezorgd dat men voor zijn Floris' sympathie moet koesteren. Of zou hij niet gerust van de lezers, die hij zich voorstelt, mogen verwachten dat zij sympathie gevoelen voor zulk een edelaardig karakter, als dat van den Gouverneur in zijn verhaal? De schrijver is kennelijk, blijkens zijn boekje, waarin hij zijne lezers zeer eert, te beleefd, om hierover anders te denken. Floris' gedrag tegenover den laffen en vervelenden V^{n} Hebnit, tegenover de schoone, maar zoo scherpe Otilia en den laaghar-

tigen Snoek, om niet meer te noemen, wie zou het niet prijzen als regt mannelijk, of er niet door aangetrokken worden? Wie roemt niet zijn handelwijs, waar hij onder geen ander beding tot een toch zoo vurig gewenscht huwelijk wil geraken met zijne Dulcinea, dan langs den schoonsten weg? Menigeen voorzeker zou bezweken zijn voor de verzoekingen, waarin Floris bij herhaling geraakte, maar waarin hij zich meesterlijk staande hield. Wel wat tegenstrijdig kwam ons overigens zijne plotselinge bekeering voor; waar hij, na steeds tegen zekere jeugdige dame - die het er dan ook trouwens wel zeer naar gemaakt had! - sterk te zijn ingenomen, eensklaps in vurige liefde voor haar ontvlamt, en eene declaratie hem reeds op de lippen begint te zweven (bladz. 179). Vooral minder verklaarbaar vinden we dat in een man als Floris was.

Maar laat ons verder gaan. Als de tweede hoofdpersoon in onze novelle meenden we de jeugdige weduwe Mevrouw Otilia V^{n} Mérum te moeten noemen. Zij was de éénige dochter van Mr. V^{n} Raevenhorst, bij wiens zoon Floris als Gouverneur geplaatst was. Vooral in haar geeft ons de schrijver in het vrouwelijke gemoed een diepen blik te slaan, en het ‘mutabile et variabile quid’ van Ovidius kwam ons daarbij onwillekeurig voor den geest, evenzeer als het oude beweren, dat het hart eener vrouw onpeilbaar is en het grootste raadsel. In weerwil van al hare scherpheid en trotschheid bezat die schoone één- of tweeëntwingtig-jarige weduwe toch een edel hart, en de schrijver laat dat bij verscheidene gelegenheden ongezocht uitkomen. Zoo onbehagelijk als zij ons in het eerst voorkwam, zoo beminnelijk vinden wij haar allengs later. Ook haar karakter en gedragingen zijn uitmuntend geschetst. De novellist verraadt veel vrouwenkennis, - eene moeijelijke en toch zoo noodzakelijke studie ook voor wie geen novellisten zijn. - Indien de anders zoo listige kantoorklerk Snoek haar bezeten hadde, zou hij gewis niet zoo spoedig en deerlijk in de fuik geloopen zijn, door Otilia uitgezet om hem te vangen. - Mevrouw van Mérum wordt ons geteekend als eene vrouw, die verheven is boven de kleingeestige vooroordeelen onzer zoogenaamde beschaafde wereld met hare casuistieke welvoegelijkheidsleer, waarvan de bron vaak min welvoegelijk is. Ze was eene vrouw, die haar willetje ter dege wist door te zetten, en alzoo eene exceptie der zwakkere sexe. Juist als de meeste vrouwen, wist ook zij steeds de meest geschikte wapenen te kiezen van verdediging en van aanval, en ze te meest geschikter ure te hanteren. Hare liefde cacheert zij, als eene echte vrouw, onder het masker van onverschilligheid en terughoudendheid, meermalen, - niet zoo als de meeste vrouwen, - onder dat van piquanterie jegens hem, die juist het voorwerp harer liefde is. Papa weet zij door kleine, lieve attenties en liefkozingen in te pakken om tot haar doel te geraken, of door fier hem tegen te treden, of door hem een pruilend gezigtje te vertoonen. Allen weet ze te verschalken door hare kunstmiddeltjes, - waartoe vooral een deur op een kiertje haar zeer te stade kwam, en door haar gaarne gebezigd werd (alles behalve vrouwelijk), allen te doen buigen voor haar wil, tot zij ten laatste zich zelve verschalkte, en buigen moest voor den vasten wil van

hem, over wien zij eerst het allermeest zocht te heerschen. - Het schijnt, - Otilia van Méran is er een bewijs voor, dat het schooner geslacht, in weerwil van alle nederigheid gevoelt - en het heeft volkomen gelijk, - dat het vrouwenhart een allerkostbaarst kleinood is, wel allezins waardig, dat de mannen, om het te winnen, er een harden dobbel voor over hebben. Ten minste onze Otilia schijnt er zoo over gedacht te hebben. Daarbij weten ze het zóó aan te leggen, dat zij zeker zijn van hare zaak te zullen winnen en haar doel te bereiken: overwonnen en ingepakt te worden door haren zeer geliefden vijand. Wat men anders geveinsdheid zou moeten noemen, is bij de vrouwen slechts een geoorloofde en beminnelijke taktiek, en waar deze wordt in 't werk gesteld, is het geen halve, maar een bepaald ‘afdoende’ maatregel. De vrouw is er sterk door; sterker dan wij, trots al onze logica en met al onze mannelijke vastheid van karakter. Maar wie zou niet gaarne de dupe willen worden, waar de vrouw hare wapens hanteert, ten einde haren zoogenaamden vijand tot den gelukkigsten sterveling te maken? Die zelfverloochenende en zelfopofferende schepseltjes! wie zal het haar zelfs in de verste verte euvel duiden, wanneer zij, hoc modo agerende, daarbij ook dit kleine, lieve best beoogen, om zich zelve eveneens eene kleine dienst te bewijzen, door tot vergoeding het mannenhart tot eigendom te nemen?

Hoe de vrouwen elkander, vooral in zaken, die tot Amors departement behooren, spoediger verstaan dan wij mannen haar, hiervan levert ons de schrijver een aangenaam proefje in zijn hoofdstuk ‘de twee vriendinnen’ getiteld, cf. blz. 92, vv. - waar Otilia en hare aanvallige vriendin en logée, Elise van Hagen, elkander eensklaps verwijten dat zij onzen Gouverneur Floris beminnen. Hoe wijders de vrouw, waar haar hart spreekt, des noodig, alles op het spel durft zetten, zich niet bekreunende om die zoogenaamde convenance inzonderheid der haute-volée, 't is ons schoon geteekend, waar de schrijver Otilia, om Floris te zuiveren van den blaam, door Snoeks schelmerij hem aangewreven, een weg laat inslaan, die alleen eene overdrevene kieschheid kan misbillijken. Hare handelwijze hier zouden we evenzeer nog verschoonbaar achten, ook al ware er de liefde, die zoo veel verschoont, thans niet bij in 't spel gekomen. Hare uitnoodiging per brief aan Floris, om tot haar te komen, daar zij eene zamenkomst met hem allezins noodig achtte in zijn belang; haar bezoeken van hem op het kantoor, waar zij zich zoo zeer tegenover hem verootmoedigt wegens haar vroeger onaangenaam gedrag, haar helpen van hem, om hem zijn geluk te doen gevoelen, waar hij nog aan zooveel geluk niet durft gelooven, als zij hem heeft toegedacht: het dicteert alles de vrouw, zoo als er gelukkig gewis meer vrouwen gevonden worden. De schrijver heeft ook hier goed gezien, en ons een beeld naar het leven met keurige trekken geschetst. - Niet minder heeft hij dat gedaan, waar hij ons freule Elise presenteert. Zóó zijn ze, althans zóó zijn er! dachten we meermalen, waar we haar ten tooneele zagen verschijnen. Die Elise is eene der meest vriendelijke verschijningen in deze novelle. Door hare zachtheid wist zij de anders zooveel meer begaafde Otilia

meermalen te regt te zetten en te beheerschen. Trouwens, zachtheid is het sterkste wapen in eener vrouwe hand. Juist daardoor heeft zij de sterkste vestingen ingenomen. Elise's brief aan Otilia, waarin zij deze kennis geeft van haar engagement, leert ons op nieuw hoe scherp een oog de vrouw heeft, en hoe zij den sleutel bezit tot het mannenhart. Och, 't valt moeijelijk op den duur tegenover eene vrouw te veinzen: ze hebben ons spoedig doorzien en ‘in de gaten’, en dat is een geluk voor ons, waarvoor we nimmer dankbaar genoeg kunnen zijn. De vrouw bespiedt het mannenhart als met Argus-oog, maar het is een lief Argus-oog: wie zou niet gaarne onder zulk een bewaking staan? Het is in zekeren zin een veiligheidsklep tevens voor ons mannen. - Dan genoeg over zulke interessante meditaties! - Elise's schalkschheid en luimige zetten hebben zeker allen, die Brunings' novelle kennen, bevallen, en meermalen hun een gullen lach ontlokt. Althans zoo is het ons gegaan.

Ook de overige personen, die de schijver voor ons doet optreden, zijn naar waarheid geteekend. Zijn verhaal heeft inzonderheid hierom groote verdienste, omdat al de daarin voorkomende karakterschetsen zoo goed geslaagd zijn. In mijnheer van Raevenhorst is de voorbarige en niet zeer scherpziende, maar toch zoo goedhartige, nobele man naar het leven geschetst; de man, die in zijn beroep kennis van zaken toont te bezitten, en een waardig vaderhart heeft. In zijn klerk, den snoekerigen Snoek, ziet ge den doortrapten schelm, die, gelijk de meeste lieden van zijne soort, oliedom is ten opzigte der cardo rei, waar zij een of ander snood opzet beramen en ten uitvoer leggen; den afgunstige en nijdigaart, die niet dulden kan dat een ander gelukkig is, en hem hierom den voet zoekt te ligten, al bestaat er overigens niet de minste reden voor. Zijn portret komt vooral op bladz. 49 goed uit. In Floris' twaalfjarigen discipel, Alfred, ziet ge een echt Hollandschen jongen, zoo als Hildebrand ons hem geteekend heeft, hoewel Alfred ons wel eens wat al te slim voor zijn leeftijd toescheen, b.v., daar waar hij zulk eene schoone explicatie weet te geven van Floris' Fabel (pag. 72). In mijnheer van Hebnits - wiens naam misschien moet worden afgeleid van Habenichts, ziet ge den lion de pied en cap, ofschoon zijne kalme houding, waar hij van Otilia een bedankje krijgt op zijne declaratie, wel als eenigzins overdreven beschouwd mag worden, onzes inziens. Geen man, geloof ik, is een steen gelijk, waar hem zóó iets overkomt, zelfs geen lion. Integendeel! juist van dezen verwachten we na zulk een catastrophe de meest overdreven exclamaties van vreeselijk ongeluk, van gloeijende liefdebetuigingen etcetera. - In Elise's aanbidder ziet ge den ronden vrolijken zeeman, die Floris dapper ter zijde staat. Eindelijk, Floris' ouders, inzonderheid de gepensionneerde Majoor met zijn flink soldatenhart en eerlijk karakter, zijn ons bij uitstek bevallen. De taal des laatstgenoemden tot van Raevenhorst, bij gelegenheid dat hij dezen naar de reden vraagt van het onverwachte vertrek zijns zoons, en zijn toast, bij gelegenheid van Floris' engagement ten huize van zijn patroon, doen zijn vaderharte eere aan.

Dan, we willen thans niet verder uitweiden over het personeel in deze novelle. - Allezins boeijend is des schrijvers

verhaaltrant. Vele menschkundige opmerkingen en behartigenswaardige lesjes liggen her- en derwaarts verspreid als zoovele kostbare, schoone parelen. De fabel van de drie vogels, met wier vertelling onze Floris zijne huisgenooten onledig houdt, na een wel wat lang voorspel, is schoon, en doet onwillekeurig denken aan Gellerts pen. De Seitenhieb, door onzen auteur hier en daar der maatschappij toegediend, vooral op bladz. 50 en 131, is welverdiend. Ook zijn zijne wenken over opvoeding, bladz. 28 en 29, der aandacht overwaardig. Gaarne zouden we gezien hebben, dat hij op laatstgenoemde er nog enkele bij hadde gevoegd, we zouden hem daarvoor gaarne de redenering hebben geschonken over het weder in zwang komen der pijpen, alsmede zijne gewigtige mededeeling aan het publiek, dat hij pijpen had laten halen, en dat ze hem beter smaakten dan zijne cigaren. - Ook dien gedurige woordenstrijd tusschen Otilia en Floris volgden we met belangstelling, terwijl inzonderheid die schermutseling tusschen hen, reeds terstond bij hunne eerste kennismaking, zich zeer aangenaam lezen laat. De schrijver heeft goed slag om dialogen, welke anders zoo ligt vervelen, op behagelijke wijze voor te dragen. Bij herhaling komen er geestige zetten in voor, en waar het de grens van het laffe zou naderen, weet hij tijdig genoeg een punctum te plaatsen.

Minder ingenomen zijn we met de pessimistische beschouwing van den heer Brunings, b.v. waar hij pag. 80 betwijfelt of de wereld over honderdduizend jaren wel iets volmaakter zijn zal dan zij tegenwoordig is; of waar hij bladz. 130 vreest dat er altijd schelmen als Snoek zullen blijven. Vastelijk vertrouwen wij voor ons dat de maatschappij dan wel iets christelijker zal geworden zijn, en de zuurdeesem van het christendom eenmaal allen zal doordringen. Maar ieder zijne zienswijs! Geheel misplaatst echter achten we, vooral in dit werkje, de zweepslagen, die hij pag. 115 toedient aan hen, die Faräo's bekenden droom niet veel tellen, en daarom door den auteur met den vriendelijken titel van vrijgeesten worden begroet. Meent de schrijver dat droomen van invloed zijn op der menschen lotgevallen, en wil hij dit staven, door een bewijs uit Floris' levenshistorie aan te halen: per me licet! Maar zijne jeremiade: Er zijn, helaas! tegenwoordig te veel vrijgeesten, die met zoo'n bewijsstuk (als nam. Faräo's droom zou zijn) niet veel op hebben, moest liever maar in de pen gebleven zijn, tenzij ze als ironie moet worden opgevat. Dat werkelijk droomen invloed hebben gehad op des schrijvers leven, willen we gaarne van hem aannemen; maar dat ze zulks niet hebben gehad op zijn woorden noch op zijn hart, hiervan levert ons zijne novelle een degelijk bewijs, want noch zijn verhaal noch zijn hart toonen iets droomerigs aan. Zoo gelooven we ook niet dat hij zich scharen mag, gelijk hij nogtans doet, waar hij bladz. 235 Otilia haar aanstaanden echtgenoot aan Elise laat presenteren, onder de mannen met ‘vereelte harten.’ Niet alleen bewijzen voor die hartsvereelting niets de beide vragen, welke hij onmiddellijk op die beide woorden volgen laat, maar juist het tegendeel blijkt, om slechts iets te noemen, uit de kennelijke ingenomenheid, waarmede hij op pag. 188 gewag maakt van zijne vrouw, en daarbij stout genoeg is, om over te vertellen met welke woorden het meisje zijner keuze

hem het zoete ja-woord heeft geschonken, en nog brutaal bovendien is, om te verklaren dat hij geen kwaad ziet in het publiceren van zulk een geheim tusschen hem en de koninginne van zijn hart. We kennen den schrijver niet dan uit deze novelle en uit zijn vroegeren roman *de Jonkvrouwe van Sterrenburg;* we weten niet of hij celibatair is, maar zoo hij gehuwd mogt zijn, dan heeft hij wel een lesje van zijn geëerde Eva verdiend, tenzij HEd. hem pardon schenke om de hartelijkheid, waarmede hij zijne echtgenoot presenteert. - Hoe daar - om er dit en passant nog bij te voegen, - hoe daar nog een jeugdig harte klopt onder het kleed van den 'vergrijsden' (?) krijgsman, zoodat we zelfs de harde, maar door ons in den meest mogelijken fatsoenlijken zin bedoelde uitdrukking van 'oude snoeper' op den lippen voelde zweven, dit getuigt ons zijne predikatie over het omhelzen, waarover hij zich ergens aldus uit: 'Het omhelzen is waarlijk eene gelukkige uitvinding, en 't is te bejammeren dat men, in gevallen waarin men zijn geluk aan anderen wil meêdeelen, er niet altijd gebruik van kan maken. Ik ben óók wel eens heel prettig gestemd, en als ik dan zoo'n lief lagchenden vrouwenmond zie, zoo kersrood en jeugdig, dan zou ik er zoo gaarne een kus op drukken om mijn genoegen te kennen te geven. Ik weet inderdaad niet waarom men daar kwaad in kan zien.' Volkomen zijn we het met den geachten schrijver een. Ook wij zien er niet het minste kwaad in, op gevaar af dat onze Eva's een foei! uitroepen over zulk een hemeltergend kwaad, en anderen ons daarom ook voor oude of jonge snoepers houden zullen.

Maar we moeten eindigen. Na het boven geschrevene zal wel eene nadere aanbeveling dezer zoo eenvoudige novelle, - maar die om hare waarheid en haar bevallig gewaad, waarin de auteur haar heeft gestoken, allezins te schooner heeten mag, - overbodig zijn. We nemen dan ook van den schrijver afscheid met den opregten wensch, dat zijn verhaal in veler handen komen moge; en op goeden grond mogen we dit vertrouwen, daar we de lezers en de lezeressen der 'guldens-editie' niet achten te behooren tot die alledaagsche romanlezers, die het meest zijn ingenomen met de soms zoo sterkriekende romanbloemen, - om het zóó eens te noemen, die rijkelijk op Franschen bodem geteeld worden, en in massa op Hollandschen grond overgebragt.

W - n.

T - E.

Vertalingen en herdrukken.

De lotgevallen van Philip op zijn weg door de wereld, door W.M. Thackeray. Uit het Engelsch door J.B. Rietstap. Twee deelen. Deventer, A. ter Gunne, 1864.
Elizabeth, eene karakterstudie, door Miss Thackeray. Uit het Engelsch vertaald door Mevr. Busken Huet. Amsterdam, G.L. Funke, 1864.

Toen ik in den zomer van 1862 Londen bezocht, waren er twee zaken die de algemeene aandacht trokken en het onderwerp waren van alle gesprekken: de wereldtentoonstelling en de nieuwe roman van Thackeray. Als men des morgens den langen sleep van zestig- of meer duizend weeten nieuwsgierigen zag stroomen naar den reuzenbouw in de nabijheid van Hydepark, of zelf de poorten van dit wonderpaleis binnentrad, en zijn oog liet weiden over den onmetelijken schat van nijverheids- en kunstproducten aldaar ten toon gespreid, scheen het alsof er voor Londen, voor Engeland, ja voor de gansche wereld op dat oogenblik niets anders was dat de aandacht kon boeijen, en men kwam tot de overtuiging dat ten minste voor dit geslacht de nijverheid was de koningin der aarde, de onbeperkte heerscheresse over de geesten der menschenkinderen. Maar een gansch anderen indruk ontving men, wanneer men des middags, vermoeid van het materieelen kunstgenot, zijne schreden wendde naar het fashionable *West-end* of de bedrijvige *City.* Daar ontwaakte weder op eens het bewustzijn, dat de geest ook zijne regten heeft, en de letteren nog niet geheel zijn verpletterd onder de ijzeren raden van het almagtige stoomwerktuig.

Want met dezelfde geestdrift, waarmede ginds de glansrijke overwinningen op het nijverheidsgebied werden aanschouwd, bewonderde men hier de nieuwe ster, die aan Engelands letterkundigen hemel was opgegaan. Wat plaats gij daar ook bezocht, hetzij ge de lange rij van boekwinkels in *Paternoster-row* langs wandeldet, hetzij ge een *reading-room* betraadt, hetzij ge uw toevlugt zocht in eene der menigvuldige *cigar-divâns*, overal zaagt of hoordet ge slechts één woord: *The adventures of Philip* van Thackeray, en zoowel in de salons der aristocratie als in de *back-parlour* van den kruidenier was het nieuwe werk van den gevierden - *romancier* of *essayist*, hoe zullen wij hem noemen? - te vinden. - Twee jaren zijn er sedert verloopen. De tentoonstelling is gesloten. De wonderen der nijverheid zijn naar alle oorden der wereld verstoven. De trotsche koepel van het paleis, grooter dan de dom van St. Pieter te Rome, is onder de mokerslagen gevallen. De laatste overblijfsels van het gebouw heeft men onlangs door buskruid doen springen, en naauw spreekt nog iemand van wat toen op aller lippen zweefde en aller geest in verrukking bragt.

Is het ook zoo gegaan met Thackeray's werk? Is het ook reeds verdwenen uit de herinnering dergenen, die het toen met geestdrift bewonderden of met gretigheid verslonden? Wij gelooven het niet. Wel heeft de nimmer moede drukpers sedert dien tijd de letterkunde met een onnoemelijk aantal werken, vooral romantische werken, verrijkt, wel zijn er weder nieuwe sterren te voorschijn gekomen, die de algemeene aandacht getrokken hebben, maar Thackeray's naam is niet vergeten, en de *Adventures of Philip* bekleeden nog eene eerste plaats zoowel op het boekenrekje der hoogadellijke lady als op de catalogi der *circulating libraries*.

Wat was de oorzaak van de steeds toenemende populariteit van Thackeray, en

waarom was vooral de verschijning van *dit* werk een evenement, waartegen naauwlijks de groote wereldtentoonstelling kon opwegen? Een Engelschman zeide mij, dat Thackeray daarom zoo hoog bij de Engelsche natie stond aangeschreven, wijl hij zoo door en door Engelsch was, en de *lotgevallen van Philip* als het ware de quintessens van zijn geest bevatten. Ik moest mij met dit antwoord tevreden stellen. Maar er over nadenkend, begreep ik, dat dit *door en door Engelsch* zijn voornamelijk zag op zijn aristocratischen stijl gekruid met democratischen humor, op zijn krachtig wederstreven van al wat de Engelschen *humbug* of *cant* noemen, op zijne fijne ontleding van de roerselen der menschelijke daden, op zijn diep indringen in de karakters en zijn onverbiddelijke satyre, waarin toch steeds meer en meer zijn natuurlijke goedhartigheid doorstraalde. Al deze eigenschappen vindt gij in de hoogste mate in de *lotgevallen van Philip*, en daar een gedeelte van het publiek deze reeds kende uit de *Cornhill-Magazine*, is het geen wonder dat ze met geestdrift en blij gejuich ontvangen werden.

Maar nu, maakt deze eigenschap van Thackeray dat hij zoo door en door Engelsch is, hem niet *ungenieszbar* voor andere natiën? Gewisselijk niet, althans niet voor onze landgenooten, want er is, gelijk een geestig schrijver in de Punch, die Holland bezocht, nog onlangs opmerkte, er is zoo groote overeenkomst tusschen onze zeden en die der Engelschen, tusschen onze maatschappelijke toestanden en die van onze Britsche naburen, dat een Engelschman naauwlijks bespeurt dat hij het kanaal is overgestoken; en daarenboven het onophoudelijk lezen van Engelsche romans heeft onze heeren en - dames vooral, zoo bekend gemaakt met de Britsche natie, en hare zeden en gewoonten, dat ze zelfs de fijnste toespelingen en de geestigste opmerkingen van Thackeray zonder veel moeite begrijpen kunnen. Voor hen vooral, die den *Henry Esmond* en den *Pendennis* gelezen hebben, zal deze geschiedenis ligt verstaanbaar zijn, daar zij er als het ware één geheel mede uitmaakt; doch de vertaler heeft door zijne inleiding gezorgd, dat ook zij, aan wie bovengemelde werken onbekend bleven, de hoofdpersonen van den *Philip* en hunne vroegere lotgevallen konden kennen.

Wat behelzen nu deze *lotgevallen van Philip?* Geen roman, in den eigenlijken zin van het woord. Geen ingewikkelde geschiedenis, die u met koortsachtigen haast doet jagen naar het einde, om de oplossing der geheimen of de ontknooping van het raadsel te zoeken. Och neen, de schrijver zegt u zelf reeds, onbarmhartig genoeg, van het begin af hoe alles zal afloopen. Het zijn de, op zich zelf vrij gewone en alledaagsche, lotgevallen van een jong mensch, die niet vrij van gebreken, maar van zulke gebreken, welke bijna beminnelijk zijn, toch door de voortreffelijkste eigenschappen uitmunt, en die, speelbal gedurende eenigen tijd van lage intrigues en hatelijke vervolgingen, eindelijk in de lang voorziene en aangeduide haven teregt komt. Maar om deze figuur groeperen zich een aantal zoo fijn geteekende, zoo meesterlijk gepenseelde karakters, dat men telkens opgetogen uitroept: Ja dit is de engelsche schrijver in de hoogste beteekenis des woords. Hier vindt ge Fielding terug, maar in edeler, meer gekuischten vorm, hier zien wij Tom Jones herleven, maar zoo als vooruitgang in beschaving en zedelijkheid alleen hem heeft kunnen zuiveren, ja herscheppen.

Wij verheugen ons dat de voornaamste werken van Thackeray zijn gevallen in handen van goede vertalers. De *Virginiërs* door Lindo, de *Verscheidenheden* door van Deventer, *de lotgevallen van Philip* door Rietstap overgezet, het zijn allen namen die genoemd mogen worden. De laatste staat echter bij de twee eersten eenigzins

achter. Zijne vertaling is minder correct dan die van Lindo, minder los dan die van van Deventer. Bij hen toch zouden

wij geene uitdrukkingen vinden als deze: ‘Wij weten hoe wij ons wreken moeten, *al zijn wij in de neêr*’ (I: 166). ‘De wensch was de vader van het besluit om te scheiden’ (I: 204) en vooral niet deze phrasen, die onbekendheid verraden van den heer Rietstap met de classische literatuur: ‘Als *Jovis* zijne Juno ontmoet’ (I: 259) en ‘zij vreesden *de Danaïden en* de gaven die zij bragten’ (toespeling op het Virgiliaansche: *Timeo Danaos et dona ferentes*).

Met weemoed scheiden wij van dezen roman van Thackeray, want het is zijn laatste. Hij is gestorven, onverwacht, plotseling, in de volle kracht zijns levens en terwijl zijne vruchtbare pen ons nog menig geestesproduct scheen te beloven. Maar hij zal leven, lang leven in de herinnering zijner landgenooten, en ook wij hebben hem leeren achten en liefhebben, en wijden een traan aan zijne nagedachtenis.

Wordt zijn gemis eenigzins vergoed door zijne dochter, die thans ook als schrijfster opgetreden is? Wij durven het niet beslissen, ofschoon wij met mevr. Busken Huet gaarne zeggen, dat er troost is in de gedachte, dat hij, kort voor zijn heengaan, haar Elizabeth nog heeft mogen aanschouwen, en dat de beroemde man in zijn geheele leven geen zoo aandoenlijk oogenblik gekend heeft, als toen hem door zijne geestige oudste hare lieftallige jongste werd in den schoot gelegd. Van aanleg, van uitnemenden aanleg zeker getuigt dit novelletje, maar we vinden het wel wat pretentieus om het eene *karakterstudie* te noemen, en betreuren het dat dit op den titel is afgedrukt. Immers het ontbreekt der schrijfster kennelijk - en is het wonder? - aan de noodige maar dikwijls zoo moeijelijk te verkrijgen wereld- en menschenkennis, die haar alleen zouden hebben kunnen in staat stellen om de diepten te peilen en de eigenaardigheden te schetsen van karakters, zoo als zij ten tooneele wilde voeren. Vooral, en dit is bij engelsche schrijfsters bijna altijd het geval, is zij allerongelukkigst in het teekenen van mannenkarakters. Zulke flaauwe, laffe, lamzalige mannenkarakters als men in engelsche dames-romans telkens vindt, en men hier ook weder aantreft in den persoon van Anthony en gedeeltelijk zelfs ook in den held van het verhaal, Sir John Dampier, vindt men - het zij ter eere van ons geslacht gezegd - zelden, en zijn ze er ook, want er is geene monstruositeit of men ziet er op deze wereld exemplaren van, dan acht het niemand der moeite waard ze aan te zien, veel minder hun eene plaats te geven in een verhaal bestemd voor aangename en onderhoudende lectuur. Hoe zeer het der schrijfster aan menschenkennis ontbreekt, blijkt o.a. hieruit, dat zij een predikant teekent, die eene weduwe met geld (en volgens sommigen *om* haar geld) trouwt, daarna zich nog behelpt met koolsoep en met tinnen lepels en stalen vorken eet! Waarlijk, zulk een predikant, al is hij nog zoo methodistisch, is eene ongerijmdheid, en de jeugdige Miss, die aan predikanten eene andere natuur toeschrijft dan aan andere menschen (bl. 35, waar zij van ‘menschelijke natuur in het algemeen, en predikanten-natuur in het bijzonder’ spreekt) mogt zich wel herinneren wat reeds de Apostel sprak: ‘Wij zijn menschen van gelijke bewegingen als gij.’ Is het niet evenzeer onverklaarbaar, dat twee ultra-methodistische predikers, die den schouwburg een voorportaal der hel noemen, en zeker nooit die plaatsen des verderfs bezocht hebben, op eenmaal, na een uur te voren eene jonge dame daar te hebben zien ingaan, zonder aarzelen den weg vinden in dat gebouw, en haar zonder eenige moeite ontdekken in de loge, waarin zij met haar vriend gezeten is? Dit alles belet echter niet, dat zich het verhaaltje met genoegen laat lezen, en nogmaals maken wij de woorden der vertaalster tot de onze: ‘Het verhaal is niet lang. Veel van uw kostbaren tijd, dien gij zoo goed aan het lezen

van nuttige boeken besteden kunt, en ook besteedt, zal het u niet rooven - of zoo ja, het zal een beminnelijke diefstal zijn, want voor gij er aan denkt zult gij het boekje uit hebben.'

Dat mevr. Busken Huet goed vertaalt, uitnemend vertaalt, is te over bekend. Enkele, zeer enkele onnaauwkeurigheden zijn haar ontsnapt. Op bl. 44 staat te lezen: Mrs. Jacob, ofschoon er van eene fransche dame sprake is. Ook heeft ons gehinderd dat zij den naam van *Tante Jean* niet eenigzins gewijzigd heeft. Wij weten wel, al ware het alleen uit *the heart of Mid-Lothian* dat *Jean* een schotsche vrouwennaam is, maar had men die voor hollandsche lezers niet kunnen veranderen in *Jane* of *Jeanne?* Leelijk vinden wij ook de uitdrukking (bl. 49): 'de smeerkaars *spetterde.*' Wij erkennen, dat wij dit frequentativum van *spatten* niet kenden, en er - niet rouwig om zijn.

- R. -

Het opperhoofd der Aucas. Schetsen en tooneelen uit Chili. Naar de 10de Fransche uitgave van Gustave Aimard, door L.C. Cnopius. Twee deelen. Leiden, van den Heuvel en van Santen. 1864.

'Ik mag naauwelijks veronderstellen', zegt de schrijver, 'dat deze geschiedenis den lezer evenveel belang inboezemen zal als mij.' Hij mag, wat het Fransche lezend publiek aangaat, over de belangstelling tevreden zijn. De heer Cnopius levert ons eene vertaling 'naar de *tiende* Fransche uitgave.' Of men ten onzent, ik zeg niet: zóó, maar althans: ingenomen zal zijn met dezen tweeden Cooper, zooals men hem reeds de eer bewijst van hem te noemen? 't Is bij ons bepaald moeijelijk, over 't succes van een roman te oordeelen. 't Zijn maar zeer enkele partikulieren, die zich dat soort van boeken aanschaffen. 't Is kost voor de leesgezelschappen. Heeft de uitgever voor die inrichtingen 't benoodigde aantal exemplaren onder de vlag van 'de naam des gevierden schrijvers', door couranten-reclames, door tijdschriften-recensies kunnen plaatsen, dan mag hij veilig zijn overige afdrukken aan Van der Beek overdoen. Een herdruk van een roman, nog meer een *goedkoope* uitgave of herdruk behoort hier te lande nog tot de zeldzaamheden. Te bejammeren is dat stellig, wat sommige betreft. Stel u 't genot voor van de meesterwerken der nieuwere Engelsche schrijvers, behoorlijk vertaald, u voor een stuiver of wat te kunnen aanschaffen! Een Railway Library of een Tauchnitz in Hollandsch pak en toch even net en goedkoop! Doch we mogen niet al te hard klagen. We hebben de Guldens-editie, we hebben de seriën van Kruseman; mettertijd zal 't nog wel beter worden. En zoodra men bij ons zoover komt, dat men niet meer opziet tegen de kosten van een goed boek dan tegen die van een half fleschje in de societeit, als eenmaal 't dwaze vooroordeel, dat nu nog zoovelen 't zich aanschaffen van een boek als een ongepermitteerde luxe doet beschouwen, die anders tegen wat geld stukgooijen volstrekt niet opzien, is opgeruimd, dan komt inderdaad de gouden eeuw der *Volksuitgaven*, een naam die thans-nog heel wat meer klank dan waarheid bevat, zoo althans er in opgesloten moet liggen, dat 't *volk* ze zich van zijn penningske koopen kan.

Reeds de prijs der twee deelen van de boven aangekondigde vertaling (*f*6,50) stempelt ze tot kost louter voor de leesgezelschappen. En waarlijk, we verwachten noch hopen, dat de uitgevers er ooit speculatie in zien zullen om goedkoopen herdruk

of volkseditie er van te geven. We verwachten 't niet, omdat we niet gelooven, dat 't gehemelte van ons lezend publiek, laat staan van 't eigenlijke volk, overprikkeld genoeg is, om zooveel specerijen, zooveel opwekkingsmiddelen voor zijn appétit noodig te hebben. Dat we 't om dezelfde reden niet hopen, is klaar. De fransche schrijver heeft voor een fransch publiek stellig een interessant werk geschreven, boeijend, ze-

nuwschokkend, de eene tragedie op de andere gehoopt, elke ontknooping weêr een verwikkeling met zich voerend. Of *ons* publiek er veel behagen in zal scheppen? of integendeel de lectuur vermoeijend, juist door de magt van peripetiën en emoties vervelend zal vinden? Ik geloof dat een vlugtige analyse van den inhoud voldoende zal zijn, om het te regtvaardigen, dat ik de eerste vraag ontkennend, de tweede bevestigend durf beantwoorden.

Twee Franschen, een graaf, die ongeveer bankroet is, en zijn zoogbroeder, soldaat bij de spahis, zitten op een avond te Parijs bij elkaar. Niet alleen de slechte toestand van zijn finanties, neen, meer nog hopelooze liefde kwelt hem, liefde voor een Chiliaansch meisje, dat eensklaps uit Parijs naar Amerika is teruggekeerd. De zoogbroeder weet raad. ‘Trekken we naar Chili, ze is Chiliaansche, dus daar moet ze zijn. Ge keert uit aan uw schuldeischers wat ge kunt. Laat ons hopen op de fortuin.’ Afgesproken.

't Eerste ongeveer wat de zoogbroeders in Chili doen, is dit: ze trekken bij nacht te paard Santiago binnen, hooren straattumult, zien vijf ruiters (een met een ontvoerde vrouw voor zich op 't zadel) tegen twee te voet vechten, vragen niet naar de reden, stormen als echte Franschen op de vijf in en beslissen den strijd ten voordeele der twee.

Wie zijn die twee? Don Gregorio de Peralto, van wien we niets bijzonders hebben te melden; des te meer van den ander, don Tadeo de Leon. Deze is ‘koning der duisternis’, d.i. hoofd der ‘sombere harten’, een geheim genootschap, zaamgezworen voor 't herwinnen der vrijheid. Nog meer! hij is dezen middag met negen andere gefusilleerd, maar 's avonds stilletjes uit de dooden opgestaan, en heeft don Gregorio ontmoet. De soldaten waren omgekocht om hem niet goed te raken. Nog meer: hij heeft een vrouw, kompleet een furie, de Linda, van wie hij sedert jaren gescheiden leeft; bij die vrouw heeft hij een dochter, een beeldschoon kind van zestien jaar, die hij de Linda ontvoerd heeft; die hij echter nooit heeft verteld dat hij haar vader is; die hij her- en derwaarts voert, waarom? Omdat de Linda zich verbeeldt, dat 't zijn maitresse is, en haar door allerlei middelen tracht in haar macht te krijgen. Hij is reeds tot in Frankrijk toe met 't kind schuilplaats voor de furie gaan zoeken, 't is daar, in Parijs, dat onze graaf in liefde voor haar is ontvlamd geworden. Voorts vinden we de Linda nog dienzelfden nacht van den strijd door de sombere harten in haar eigen huis met een prop in den mond, aan handen en voeten gekneveld, aan een rustbank vast gebonden. Want ze is de bijzit van generaal Bustamente, en generaal Bustamente is de groote vijand der sombere harten. De generaal wil zich tot dictator verheffen, *zij* willen de vrijheid.

Langzamerhand komen de Araukanen voor den dag. De generaal en de sombere harten boelen om hun bijstand, want zij, de krijgshaftige Indianen, nooit nog door de Chilianen onderworpen, kunnen de zege verschaffen aan welke partij ze willen. Hier treedt 't opperhoofd der Aucas op, een slimme vos, een meedoogenlooze wreedaard, een doodvijand van don Tadeo, om de eenvoudige reden dat beider bet-overgrootvaders wat met elkaar gehad hebben, een goede kennis tevens van de Linda, smoorlijk verliefd ook nog op haar beeldschoon kind, dat don Tadeo met zich rondvoert. 't Zou ons veel te lang duren en onze lezers veel te erg vervelen, als we hier de verbazende opeenstapeling van intrigues, moorden, afschuwelijke wreedheden, in deze twee deelen beknoptelijk bijeengesteld, gingen opsommen. Wie 't boek niet gelezen heeft, kan zich uit het schetsje dat we van een gedeelte gaven, ten minste

eenigzints een voorstelling van 't geheel maken. Hij klutse de grootst mogelijke massa onverwachte gebeurtenissen, ontknoopingen en verwikkelingen, effektmakende scènes, woeste hartstochten, en wat verhittende middelen een

fransch romanschrijver meer in zijn inktpot heeft, tot deeg voor twee deelen roman zamen, bakke 't geheel, en hij zal krijgen een koek à la Gustave Aimard.

Is dan 't boek van den franschman zonder verdiensten, is 't zonder talent geschreven? Neen, waarlijk niet. Levendige schilderingen van natuurtooneelen en van menschen kunt ge er in aantreffen. Ge kunt er over de Araukanen een en ander uit leeren, wat u misschien na de courantennieuwtjes over den kapper van Perigueux, Aurelius, Orestes I, heel wat meer zal interesseeren dan vroeger. Trots uwen afkeer van de horreurs en excentriciteiten der fransche romanschrijvers zult ge door meer dan één hoofdstuk zeer geboeid worden. Ge zult maar zelden stooten op zulk slecht Hollandsch, als gewoonlijk de vertaalde romans bij ons onleesbaar maakt. Maar ge zult die Indianen, die kompleet als Europeërs denken en spreken, en ieder oogenblik met hun vervelende aanspraak: Mijn vader! Mijn broeder! aankomen (trouwens dat ze daarmeê, niet met *gij* of *u* hun roodhuidige of blanke broeders toespreken, is haast 't éénige kenmerk dat hen van de blanken onderscheidt), deerlijk vervelend gaan vinden. De eindelooze, meestal zeer nietige en langdradige dialogen zijn niet door te komen. Een en ander, vooral de groote grief, die we boven eenigzints uitvoeriger hebben gemotiveerd, ziedaar de argumenten voor onze opinie, dat aan deze vertaling naar een tiende fransche uitgave *niet meer dan een* éphémère belangstelling ten onzent zal ten deel vallen. De gezonde zin onzer landgenooten weet Mary Hollis te waardeeren, met Dickens' meesterstukken te dweepen, kent mevrouw Bosboom-Toussaint een eereplaats in de bibliotheek toe. Maar we kunnen door ‘de Ellendigen’ niet heenkomen, of hebben we al die deelen toch doorworsteld, we zijn niet bevredigd maar ontstemd. ‘Veel moois in’ zeggen we, maar - en die maar's zijn zoo talrijk, dat ze 't ‘veel moois’ al zeer problematiek maken. *Wij* zijn een huisselijk volk; de Franschen leven op straat; *wij* beminnen rust en kalmte; *zij* rumoer en geweld; 't is nog de oude Gallier van Caesar, die echte Parijzenaar met zijn wuftheid, zijn lust aan emoties, zijn nieuwsgierigheid, zijn gemakkelijk gebabbel, geestig maar zonder veel gehalte. De Fransche romanschrijvers hebben de groote verdiensten van uitmuntend aangenamen stijl, levendige schildering, scherpe en juiste ontleding van hartstochten. Maar welke hartstochten? Die bij ons wel bekend zijn, maar waar we naauwelijks binnenskamers over praten, voeren *zij* op in 't publiek, idealiseeren ze tot deugden, steken zoo de moraal de oogen uit. We willen niet beweren, dat Gustave Aimard's boeken *deze* strekking hebben. Overigens heeft hij al de deugden en zonden zijner romanschrijvende landgenooten; 't echt-Gallische element leeft in hem. Er zijn wellicht nog heel wat boekdeelen, heel wat Indiaansche geschiedenissen van dezen polygraaf te wachten. Dat Hollandsche uitgevers ons maar spaarzaam de gelegenheid zullen schenken om die produkten in onze moedertaal te genieten, is onze oprechte wensch.

Maart, 1864.

A.H.W.

Postscriptum. Nu eenige maanden geleden werd deze aankondiging geschreven. Sedert verscheen van denzelfden schrijver ‘De zwervers op de grenzen’, bij dezelfde uitgevers. We hebben 't boek voor ons liggen, maar de moed ontbreekt ons om 't te gaan lezen, of zelfs te doorbladeren. We zijn van Gustave Aimard ten volle verzadigd, zoo verzadigd, dat walging 't gevolg is. Daarom, we gunnen den heeren uitgevers van harte ook voor dit werk 't best mogelijke debiet, maar verzoeken hen tevens

vriendelijk, ons toe te staan, dat we er over zwijgen. Dat zal waarschijnlijk in hun belang en stellig naar onzen wensch zijn.

Nov. 1864.

Alterum P. Niet één maar meerdere produkten van Aimard's pen zijn na de Aucas door Van Henvel en Van Santen vertaald uitgegeven. Ze hebben ons van toezending verschoond; we zijn hun dankbaar.

Dec. 1864.

De eed eener zuster of schandmerk en zegepalm. Naar het Engelsch van J.F. Smith, schrijver van 'Dick Farleton' enz. enz. Oostburg, A.J. Bronswijk.

Op litterarisch gebied heeft men lang getracht om door verlengde en hoogdravende titels het lezend publiek zand in de oogen te strooijen, maar die kunstgreep heeft uitgediend, en de schrijver die zijn roman op deze wijze zoekt aan te bevelen, wekt bij den deskundige een glimlach van mededoogen over zijn zoogenaamd *boerenbedrog*. 't Is alleen de dweepende jeugd die zich nog door hoogdravende titels laat aantrekken. Ons bevangt een huivering, als wij romans ter beoordeeling ontvangen gelijk aan 'De eed eener zuster of schandmerk en zegepalm.' Hoe veelbelovend ook het opschrift zijn moge, het schijnt ons een masker waarmede de schrijver zijn verlegenheid bedekt, om uit een amalgama van intrigues, één hoofdintrigue aan te wijzen!

Daarbij rijst ons een reeks van vreesselijkheden voor den geest. Diefstal, zelfmoord, vergiftiging en wat niet al! Wij behoeven slechts te denken aan 'De eed aan 't sterfbed,' en aan nog zoo vele andere eeden onder ongunstige omstandigheden ligtvaardig gezworen. Niet ten onregte huiverden wij dan ook. De zuster-eed valt in de cathegorie der Witte-Vrouwen, waarover wij vroeger reeds onze opinie mededeelden. Eenige ultra-goede lieden belaagd door eenige ultra-schurken; overdreven zelfverloochening aan de eene zijde, overdreven baatzucht aan de andere; dit alles doorkruid met liefdeshistories en gruwelen (ieder uur een lepel!).

Hulde aan 't scheppingsvermogen des schrijvers, maar wee over de middelen die hij aangrijpt om den lezer aan zich te boeijen. Ze zouden in de vorige eeuw beter op hun plaats zijn geweest.

Werd aan ons de keuze gelaten om het litterarisch produkt van den heer Smith te doopen, dan noemden wij het boek kort en goed: 'de erfgenaam van Burg-Hall.' De Eed in questie toch is een bijzaak. Marmeduke Burg ziedaar de spil waarom zich alle gebeurtenissen bewegen; hij is de Rodolphe uit de mystères, de Valjean uit de Misérables.

Wij willen de geheimen van het boek niet ontsluijeren, schrijver en lezer zouden er bij verliezen. De aantrekkelijkheid van dezen roman ligt in het geheimzinnige. Te prikkelen weet de schrijver wel, 't boek is geheel op 't effect aangelegd, maar 't is knaleffect: als men 't uit heeft - is 't er meê uit. Wij willen er echter bijvoegen dat er buiten het overdrevene veel goeds in is. Boeijend is de stijl, en vooral vloeijend de vertaling. Dit strekke tot aanbeveling bij den lezer die van dergelijke lectuur houdt.

C - NE.

Mengelwerk.

Indische typen.
Door W.A. van Rees.
IV. *Een Inlandsch Luitenant.*

Die Saridin als sergeant had gekend, verlangde nooit een ander onder-officier aan het hoofd zijner sectie. Den grootsten tegenstander van inlandsche soldaten behoefde men slechts den naam van Saridin te noemen, om de bewering te weêrspreken, dat inlanders ongeschikt zouden zijn voor den militairen stand.

'Nu ja, Saridin is een uitzondering,' heette het dan.

Saridin was echter geen uitzondering, wel een model. Zijn houding, zijn gedrag, zijne manieren hadden onwillekeurig een grooten invloed op de vorming der inlandsche soldaten. Het viel in het oog, dat de manschappen zijner escouade zich veel beter voordeden dan anderen, dat de militaire geest veel eerder bij hen indrong.

Groot van gestalte was sergeant Saridin niet, maar daar hij altijd met opgerigten hoofde ging, armen en beenen regelmatig bewoog, geleek hij grooter dan hij werkelijk was. Zijn zwarte lokken glinsterden door de versche kalapaolie die Saridin er dagelijks op uitstortte; en ook aan zijn knevel besteedde hij meer dan gewone zorg. Uiterst zindelijk op zijne eenvoudige kleeding, veroorloofde hij zich de weelde van schoenen te dragen. Daar schoeisel niet tot de uitrusting van den inlandschen soldaat behoort, had hij hiervoor bijzondere toestemming gevraagd en gekregen. Slechts wanneer men zijn gang oplettend gadesloeg, zou men er iets gedwongens in kunnen opmerken; de oorzaak hiervan lag in het gebruik der schoenen, die eigenlijk aan den wèlgevormden, fijnen voet van den inlander ook niet passen.

Voor het overige zag men in Saridin den soldaat, en vergat men geheel den inlander. Aan de eenvoudigste diensten wist hij een heldere militaire kleur, een

zeker gewigt te geven. Trad hij met flinken tred op den officier der week toe, hield hij op twee of drie passen gemarkeerd halt, en bragt hij dan de hand aan de klep der politie-muts, om het gewone rapport: ‘as pesèn (alles present) over te brengen: - men geloofde waarlijk zelf, dat hij iets zeer belangrijks had medegedeeld.

Menig jong officier sloeg onwillekeurig den blik neêr voor de doordringende oogen van Saridin; en toch was het naauwelijks tien regen-moussons geleden, dat Saridin nog als kind, naakt in de dessa rondliep en op den rug van zijn geliefden kebo van de sawah reed naar den poel, waar alle kebo's der dessa gingen uitrusten en zich afkoelen door een heerlijk modderbad. Groot was inderdaad het onderscheid tusschen den knaap, die toen bijna als een kebo leefde, en den sergeant Saridin.

Toen Saridin vijftien jaren telde, moest hij dikwijls koelie-diensten verrigten. Het ongeluk wilde dat de dessa, waarin hij leefde, niet ver van den weg lag die van Samarang naar Ambarawah loopt; telkens kwam er een printah van den demang, om goederen van Europeanen te vervoeren, meestal van militairen die naar het binnenland of naar de hoofdplaats trokken. Voor elke paal die Saridin dan met zijn vracht aflegde, ontving hij twee duiten, en voor elke paal die hij, zonder last, huiswaarts ging, ontving hij niets.

Bij de eerste gangen naar Samarang hinderde de ongenoegzaamheid dier betaling hem weinig; want door al het vreemde dat hij dan zag: die aaneengebouwde steenen huizen, het groot aantal Europeanen die even als gewone dessabewoners, zonder gevolg, zonder pajong over de straten gingen, die toko's met duizende voorwerpen waarvan hij het gebruik zelfs niet begreep, - door dat alles dacht hij naauwelijks aan de voldoening zijner eerste behoefte. Wekte het zien eener groote, overdekte en rijk voorziene warong (eetkraam) die gedachte al eens bij hem op, dan haalde hij den buikband slechts iets naauwer aan, of deelde hij het sobere maal van een kennis die nog een paar duiten te verteren had. Eenmaal was het gebeurd dat een toewan (heer) hem aangehouden had om een vracht van de eene straat naar de andere te dragen; tot zijn groote verbazing had die toewan hem daarvoor een handvol duiten gegeven, wel dertig stuks, veel meer dan hij voor den geheelen togt van de dessa naar de stad ontving.

Toen hij echter bij herhaling tot heerendiensten werd geroepen en het nieuwe van de hoofdplaats af was, vond hij dat de betaling van twee duiten per paal veel te weinig was, en begreep hij ten laatste dat elke reis hem armer maakte.

Eens zat Saridin dood vermoeid en hongerig in de schaduw van een warong, die nabij de kaserne aan den weg stond. Zijn pikolan (draagstok) lag naast hem. De éénige goede sarong was een vorige maal reeds voor vijftig duiten aan de waronghoudster verkocht. Met het loon van zijn laatste vracht had hij gehoopt dat kleedingstuk terug te krijgen; maar omdat dat loon niet voldoende was, had hij voor het eerst gespeeld, zijn geld en bovendien nog zijn baadje verloren. Al wat hem overbleef, was een lap van een oude sarong, juist genoeg om zijn heupen te bedekken.

Daar zat hij nu bijna naakt op zijde van den warong.

Eerst had hij op de bank gelegen, maar toen er eenige soldaten kwamen zitten, moest hij plaats maken.

Het was brandend heet, en de zon steeg hooger en hooger; alleen onder het atappen dak der warong was nog schaduw.

Saridin gevoelde zich ziek en ellendig.

Op twee passen van hem heerschte eene aangename koelte; in het bereik van zijn arm bijna bevond zich heerlijke rijst en saijor (groente), dampte de boebor, sisten de pisang goreng in de pan, lagen trossen mangistan en hoopen doerian op één gestapeld, - en *hem* kwelde de honger!

Een pisangblad dat een soldaat tot bord had gediend, viel aan zijne voeten. In een vouw van het blad zaten nog eenige rijstkorrels.

Saridin kan de verzoeking niet weêrstaan; hij vat het blad en eet de korrels op.

'Kej andjin,' (een hond gelijk) zegt de soldaat die het gezien heeft, met minachting.

'Lapar' (ik heb honger) antwoordt Saridin.

'Lapar dan trada oewang! (honger en geen geld). Kanapa tra djadi tsoldadoe? (waarom wordt ge niet soldaat).'

Dááraan had Saridin nog nimmer gedacht, als hij over iets dacht. Hij heeft geleefd, zoo als ieder Javaan leeft, zonder aan de toekomst te denken. Hij heeft wel eens gedacht dat het toch aangenaam moest zijn onder een vergulden pajong te gaan, of op een vurigen telganger te zitten; nog aangenamer om niet verpligt te zijn vrachten voor de toewans te pikelen en altijd volop rijst te hebben; maar aan een poging om in zijn toestand verandering te brengen, neen, daaraan had hij nog nimmer gedacht.

'Hadden de soldaten dan geen vrachten te dragen?

Wel neen, nooit!'

'Nooit?'

'Nooit! en toch altijd rijst en geld.'

'Wie gaf die rijst en dat geld aan de soldaten?'

'Wel, de kompanie (het gouvernement).'

'En welke dienst moet men voor de kompanie verrigten.'

'Wacht doen, exerceeren en als het oorlog was, ten strijde gaan.'

''t Was een eer om soldaat te zijn.'

Saridin dacht na.

Zijn buikband zat reeds als een tali (touw) om zijn midden en kon niet naauwer toegehaald worden.

De soldaten zogen met wellust de heerlijke doerian-pitten af.

'Als gij soldaat wilt worden, zegt er een, dan kunt ge op mijne rekening uw genoegen eten. Van 't handgeld kunt ge 't mij teruggeven. Van welke dessa zijt ge, hoe heet ge?'

'Saridin, van dessa Kloempang.'

'Wel nu, Saridin, zit aan! Als gij gegeten hebt, breng ik u naar den sergeantmajoor.'

Bijna onwillekeurig stond Saridin op, zette zich op de bank en viel als een uitgehongerde dessa-hond op het eten; en toen hij van alles genuttigd had, liet hij zich naar de kaserne geleiden.

Van hetgeen er toen met hem gebeurde, begreep hij zeer weinig. Hij werd van den eenen toewan (heer) naar den anderen geleid; en niemand stond hem toe op een behoorlijke wijs neêr te hurken. De eerste toewan plaatste hem regt op tegen een

paal en scheen tevreden over zijne grootte, de andere onderzocht zijn ligchaam als of hij een paard was dat

te koop werd aangeboden; ieder schreef wat op een papier, dat aan zijn geleider werd medegegeven.

's Avonds kreeg Saridin nog eens volop te eten en een matje om op te slapen. Twee malen werd zijn eerste slaap gestoord door het slaan op de trom, en bij het krieken van den dag maakte de trom aan de nachtrust voor goed een einde.

In den loop van den morgen geleidde men Saridin naar het huis van den resident, waar men hem nogmaals naar den naam zijner dessa ondervroeg. Voor het overige hielp hij het vertrek van den eersten toewan (den sergeantmajoor) schoonmaken, kreeg daarvoor twee malen rijst, met ding-ding (gedroogd vleesch) en saijor (groente) en was zeer tevreden.

Den volgenden dag kwam er een papier van den resident; toen ging de sergeantmajoor aan de schrijftafel zitten, ontbood een inlandschen sergeant en begon iets voor te lezen van ophangen, dood schieten en wegjagen bangsat kej jang trada hormatnja (als een eerlooze schelm). Telken male nadat er wat gelezen was, hield hij op; dan vertolkte het de inlandsche sergeant en eindigde elken volzin met:

'Mengarti?' (hebt ge 't begrepen?)

Waarop Saridin, die er eigenlijk zeer weinig van verstaan had, omdat de soldaten daar buiten met de kolven der geweren zoo veel leven maakte en er gedurig op de trom werd geslagen, beleefdheidshalve:

'Inggeh,' (ja!) antwoordde.

Toen dit afgeloopen was, gaf de sergeantmajoor hem een pen in de handen om zijn naam op een paar papieren te zetten; en toen Saridin verklaarde niet te kunnen schrijven, wist de sergeantmajoor hierin te gemoet te komen, door slechts een kakki-ajam (hanepoot) van hem te vergen.

Saridin, die nog minder van de teeken- dan van de schrijfkunst verstond, zag met groote verbazing op zijn hand, die de pen hield, waarmede hij een kakki-ajam moest teekenen; totdat eindelijk de sergeant, met zeker ongeduld over zoo weinig kennis, zijn hand op die van Saridin lag en hem gelastte de pen goed vast te houden. In een oogenblik stonden toen de hanepooten op het papier. Toen was alles goed: de sergeantmajoor hing haastig zijn wapens om en liep naar buiten, waar de trom zich al weder liet hooren.

Nu gelastte hem een andere toewan - de fourier - om te volgen naar de goedang (magazijn), dat vol kleedingstukken lag.

Hier ontving Saridin een voorraad kleederen, zoo als hij nog nimmer bezeten had; hij begreep zelfs niet goed waarvoor het eigenlijk noodig was zóóveel te hebben. Baadjes, pantalons, muts, sarong, das, koperen knoopen, kam, en wat al niet meer moest hij opvatten en naar de kaserne dragen, waar hem een tafel, een matje en hoofdkussen als zijn slaapsalet werd aangewezen. Toen kwam er een kameraad, een inlander, om hem te kleeden; deze begon met hem zijne lange schoone lokken af te knippen. *Dat* kostte Saridin een diepen zucht!

Een kwartier later was Saridin als soldaat gekleed en had vijftien gulden op zak.

Wij zullen onzen rekruut niet in zijn proeftijd volgen. Binnen zes jaren had hij het tot sergeant gebragt en stond als de beste onderofficier bekend. Twee malen reeds had zijne kompagnie deel uitgemaakt van expeditiën in vijan-

dig land. Bij de eerste wekte hij den naijver van zijn kapitein op, omdat hij een seconde vóór dezen op de vijandelijke borstwering was geklommen; den volgenden dag maakte hij het echter weêr goed, door den vijand, die de kris reeds op de borst van den kapitein had geplaatst, een seconde vroeger neêr te schieten.

Saridin werd toen beloond met de bronzen medaille voor moed en trouw.

Bij een volgenden veldtogt had men, door gebrek aan officieren, aan een Europeesch onderofficier het kommando van een militairen post opgedragen. Op het onverwachts daagt een talrijke vijandelijke bende op, en omsingelt den post zóó naauw, dat de gemeenschap geheel is afgesneden, en men dus geen berigt kan zenden van den toestand waarin de bezetting verkeert. Met vijf-en-twintig bajonetten die de geheele bezetting uitmaken, zijn reeds een, twee aanvallen afgeslagen en zeven soldaten buiten gevecht gesteld; de kommandant is reeds gesneuveld en Saridin heeft een kogel in zijn been gekregen. Het belet hem echter niet, dadelijk het kommando op zich te nemen en op zijn gewonen korten toon bevelen te geven, alsof er niets buitengewoons gebeurde. Nadat de vijand zich na een derde vruchtelooze bestorming aan geen nederlaag meer waagde, maar zich bepaalde tot een volkomen insluiting van den post; toen het halve ration op een-derde, op een kwart, en eindelijk op niets was teruggebragt, begreep Saridin wel dat zijne soldaten zouden gaan pruttelen. Dit voorkwam hij door te verklaren: ‘dat de eerste die van capituleren sprak, een man des doods zou zijn.’ Hij hield zijn woord. Want toen den volgenden nacht de vijand andermaal een schijnaanval deed, maakte een soldaat amok en werd door Saridin, die het oog op hem had, bijna op hetzelfde oogenblik neêrgeschoten. Na twee dagen zonder een korrel rijst op hulp te hebben gewacht, maakte Saridin den zijnen bekend, dat zij den volgenden dag, een uur vóór het opgaan der zon, konden aftrekken en beproeven zich door den vijand heen te slaan. Indien zij zich goed gesloten hielden en niet te kwistig met hunne patronen waren, kon dit, volgens hem, gelukken. Hij, Saridin, zou met de zwaar gekwetsten en een brandenden tali-api in het kruidmagazijn den vijand afwachten.

Ter eere der soldaten moet gezegd worden dat zij ongaarne hun kommandant achterlieten en vrijwillig aanboden, nog 24 uren in de benting te blijven. Voor dat de dag echter ten einde liep, kwam er een kolonne tot versterking opdagen, die de belegeraars in den rug viel en na een kort gevecht versloeg.

Saridin onving tot belooning voor dit feit de zilveren medaille en bovendien een eere-klewang van den gouverneur-generaal. Zijn gedrag werd bij een legerorde door den generaal geroemd, zijn naam algemeen bekend. Waarlijk, geen geringe onderscheiding voor den dessabewoner, die eenige jaren vroeger de karbouwen hoedde!

Bevredigde die buitengewone belooning echter den ijver en de eerzucht van Saridin; werd hij er inniger door gehecht aan het gouvernement dat zijne diensten zoo op prijs stelde? Alleen Sarina, zijn wederhelft, wist het tegendeel.

Zooals het ieder fatsoenlijk Javaan betaamt een vrouw te hebben, had Saridin reeds als soldaat Sarina tot echtgenoot gekozen, en zijn slaaptafel en

traktement met haar gedeeld. De geest van orde, die Saridin bezielde, had zich ook spoedig in Sarina ontwikkeld. Nooit viel er een aanmerking op het gedeelte van het kwartier door dit echtpaar bezet. Kwam Saridin van een vermoeijende exercitie of van een 24 uren lange wachtdienst tehuis, hij kon op zijn gemak een bad in de kali (rivier) gaan nemen en daarna een uur rusten; want hij wist zeker, dat hij bij het ontwaken zijn kleederen en wapens schoon zoude vinden. Sarina verdiende in den beginne op zijn minst een soldatentraktement, door de wasch te doen van de europesche onderofficieren en korporaals der kompagnie en door kwee-kwee (gebak) te maken dat door de inlanders van het geheele bataillon zeer gezocht was. Toen zij, bij Saridin's bevordering tot onderofficier, tot njahi serriant (mejufvrouw de sergeantse) was opgeklommen, duldde haar echtgenoot niet, dat zij langer zelve bleef koken en braden; doch daar het debiet van haar warong verzekerd was, belastte zij er een paar andere soldaten-vrouwen mede en hield voor zich slechts het oppertoezigt.

Met den invloed van Saridin op de kompagnie, klom tegelijkertijd die van Sarina op de vrouwen. Alle kleine twisten die dagelijks onder de dames plaats hadden, werden door Sarina beslecht; liep echter de twist hoog, was er een kwestie van jaloesie of ontrouw, dan werd de zaak voor Saridin gebragt. 't Was een zeldzaamheid als men niet in zijn uitspraak berustte, maar zich tot den officier der week wendde.

Bevond de kompagnie zich op expeditie, dan werd Sarina met het in orde houden van het vrouwen- en kinderen-kwartier belast, tot groote ergernis van de njahi serriant-majoor, die daarop aanspraak maakte, doch te vergeefs reclameerde ‘omdat haar gedrag niet onberispelijk was.’ Dagelijks had de uitdeeling van rijst met de grootste orde plaats; alle morgens om half elf, maakte Sarina een inspectie over het lokaal met den ernst van een generaal; en had de plaatselijke adjudant zijne komst vooruit bekend gemaakt, dan was het een lust om het ruime kaserne-lokaal binnen te treden. Sarina, netjes gekleed, ontving dan den officier aan de deur met een sapoe (bezem) in de hand als kenteeken harer waardigheid, beantwoordde zijn groet met ‘as pesèn’ en riep, zoodra hij binnentrad, met forsche stem: ohdeh (in orde). De zaal had dan een feestelijk aanzien; de matjes lagen, netjes opgerold, onder de hoofdkussens; op elke slaapplaats stond een palita lampje te branden (al scheen de zon ook nog zoo helder), en vóór elke tafel stond de vrouw die er te huis behoorde. Van de jeugd merkte men niets; alleen als men een blik onder de slaaptafels sloeg, ontdekte men hier en daar wel een paar bruine, kaalgeschoren kinderhoofdjes.

Waarom was Saridin niet tevreden met zijn benijdenswaardig lot? Wat kon hij nog meer verlangen?

Saridin was niet meer de koelie, die nooit of zelden *dacht;* Saridin had leeren denken, opmerken en vergelijken. Hij was niet meer het onnoozele natuurkind uit de dessa, maar een denkend wezen in een staat van ontwikkeling. Saridin had tijd en gelegenheid weten te vinden, voornamelijk op wacht, om zich te oefenen in het schrijven en lezen; hij schreef zelf zijne rapporten; hij verstond het hollandsch en sprak het zelfs een weinig. Saridin was op den weg der beschaving.

Lang had hij nagedacht over de oorzaak van het groote verschil dat tusschen Javanen en Europeanen bestond, zoowel in kleeding, voeding en betaling, als in belooning; eindelijk was hij tot het resultaat gekomen, dat dit verschil alleen bestond in de kleur der huid.

't Viel niet te ontkennen, dat Javanen domme menschen waren, in vergelijking met Europeanen; maar de Javanen *bleven* niet dom, en oude soldaten kenden en deden hun dienst beter dan menig Europeaan.

De Javaansche soldaat kreeg minder traktement dan de Europesche.

Waarom? was er eenig onderscheid in hun werkkring?

De Javaansche soldaat kreeg minder goed voedsel.

Waarom?

Omdat de Javaan als koelie geen geld bezat om goed voedsel te koopen en dagelijks vleesch te eten? Zouden alle Europeanen vóór dat zij soldaat waren, ook dagelijks vleesch hebben gegeten? De Javaan lustte toch ook gaarne vleesch; zijn gestel zou immers krachtiger worden, beter tegen vermoeijenissen bestand zijn, als hij goed gevoed werd?

Dit alles waren evenwel nog bijzaken. Maar waarom werd de Europesche soldaat anders *beloond* dan de Javaansche?

Waarom?

Dienden beide niet één koning, één land; droegen beide niet dezelfde cocarde, hetzelfde uniform? Waren de straffen niet gelijk? Welnu, met dezelfde straffen moesten immers ook dezelfde belooningen gepaard gaan. Of troffen den Javaan de vijandelijke kogels minder; drongen de lansspitsen en klewang-houwen niet even goed door zijne bruine huid? Waarom schonk men dan de Willemsorde aan den sergeant Veerman, die zich minder had onderscheiden dan hij? Bedronk *hij*, Saridin, zich tweemaal 's weeks; sloeg *hij* zijne vrouw; had *hij* ooit provooststraf gehad?

En toch, als Veerman de wacht voorbijkwam, moest ieder soldaat opstaan en hem het militair saluut brengen; voor Veerman schouderde de schildwacht het geweer, even als voor een officier; terwijl niemand verpligt was eenige hulde te bewijzen aan Saridin met de zilveren medaille op de borst, met den eereklewang op zijde!

Waarom die mindere waardering van bewezen diensten; waarom dat verschil?

Alleen omdat de kleur zijner huid donkerder was.

Dáárom was de eerzucht van Saridin niet bevredigd; dáárom ontstond er wrevel in zijn hart en schoot er wortel; dáárom gevoelde hij zich miskend door het gouvernement dat hij diende.

(*Wordt vervolgd.*)

Over het Grieksche treurspel.
Door D^{r}. A. Pierson.

Ik mag mij niet ontveinzen, dat er vriendelijke bedenkingen zijn gerezen tegen het populariseeren der oude letterkunde. Homerus of Sophocles in een tijdschrift te behandelen dat zich tot allen rigt, is het dienstig? Voor het verstaan van die groote dichters wordt immers een geleerdheid vereischt, die men toch niet het deel kan maken van allen, en die gewoonlijk niet eens het deel is van hem die zich aan het populariseeren waagt. Onvolledig, onnaauwkeurig is iedere niet klassieke behandeling van de klassieken; tot niets kan ze leiden dan tot bevordering van oppervlakkigheid. Neen, Pope heeft het goed uitgedrukt, drink deep or taste not, drink door of proef er niet van.

Misschien heeft men gelijk. Maar ik zou willen vragen: of er dan een onfeilbare maatstaf is, waardoor men met juistheid kan bepalen wat diepe, wat oppervlakkige kennis moet heeten. Men spreekt ik zeg het Macaulay na, alsof er tusschen diepe en oppervlakkige kennis een even scherp getrokken grenslijn bestond als bijvoorbeeld tusschen zedelijkheid en onzedelijkheid. Onze kennis is immers altijd betrekkelijk oppervlakkig en betrekkelijk diep. Wie is tot den bodem der wetenschap doorgedrongen, wie weet wat er te weten valt? Zoodra wij het weinige dat wij weten, ook wanneer wij zoogenaamd veel weten, vergelijken bij de tallooze dingen die wij niet weten, dan, ik moet het ronduit zeggen, is iedereen oppervlakkig; alle onderscheid valt hier bijna weg, gelijk de afstand tusschen hem die zich aan den voet en hem die zich op den top van den Mont Blanc bevindt in het niet verdwijnt als men nagaat op welken afstand beide zich van de vaste sterren bevinden. Bovendien: wat is het geval? De menschheid gaat in kennis gedurig vooruit. Het is altijd de oude geschiedenis van Gulliver. Eerst lijdt hij schipbreuk op een strand waar niets dan kleine menschen wonen. Hij stapt over de muren der stad, hij komt boven den hoogsten toren uit, hij gaat wijdbeens staan en een geheel leger gaat onder hem door. Maar, op een volgende reis, komt hij onder menschen, die zestig voet groot zijn. Gulliver, in het land van Lilliput zoo groot, kan nu door niemand worden verstaan, tenzij men hem in de hand neemt en digt bij het oor brengt. Iemand laat hem vallen in een roomkan en met zwemmen moet hij het leven redden. Mas Gulliver nu klein of groot? Wie kan het zeggen? Niet anders op het gebied der wetenschap! De reuzen van heden zijn de dwergen van morgen. Neemt den diepzinnigsten natuurkundige uit de 13de eeuw in Engeland. Hij is beroemd tot zelfs in Italië en Spanje, hij is de trots van zijn volk. Welnu, als men dien grooten geleerde der dertiende eeuw had gezegd dat er een wet is der zwaartekracht, dat de

afwisseling van nacht en dag het gevolg is van het wentelen der aarde om haar as en de afwisseling van zomer en winter een vrucht van de beweging der aarde om de zon, hij zou ons voor krankzinnig hebben gehouden; wat? hij zou ons voor den bisschop hebben getrokken en ons op grond van het verhaal uit het boek van Josua beschuldigd hebben van ketterij. Maar jokkernij daar gelaten. Laat ons het niet vergeten, de diepte van onze kennis is altijd zeer betrekkelijk. Ook de wetenschap moet demokratisch worden. Het geringste aandeel in den grooten en kostbaren schat der wetenschap is reeds een zegen. De groote professor Faraday hield eens in een kersvacantie voor eenige schoolknapen lezingen over chemie, en de groote Macaulay luisterde er naar met belangstelling. *Sans comparaison.* Maar mijn slotsom is deze, dat wij, gedachtig aan het uitheemsche spreekwoord: *on prend son bien où on le trouve*, wel eenige bloemen ook in den klassieken lusthof mogen plukken, al ontbreekt ons tijd en gelegenheid om volleerde botanisten te zijn.

Wij gaan dus met goed vertrouwen naar Athene. Een Rector van een gymnasium of een professor in het grieksch zal mij welligt op de vingers tikken, maar ik zal die wonden ter wille van den lezer ontvangen, die mij dank zal weten dat ik hem een blik gegund heb op een gebied dat hem welligt tot hiertoe geheel onbekend bleef.

Het is met Athene gesteld als met Parijs. Wie van Parijs spreekt, spreekt van Frankrijk. Wie Griekenland bedoelt, zal zich niet ontzien om zich met den naam van Athene tevreden te stellen. Toch schijnt op het eerste gezigt de fransche stad die eer beter dan de grieksche te verdienen. Vooreerst is Athene in de oudheid nooit de hoofdstad van Griekenland geweest. Griekenland bestond uit een vereeniging van in zeker opzigt onafhankelijke staten, van een hoofdstad kon er dus geen sprake zijn. Ook moet men niet vergeten dat de bloei van Athene eigenlijk al zeer kort geduurd heeft, langer niet dan een eeuw, de vijfde eeuw vóór Christus. Vóór en na dien tijd bekleedde Sparta onder de Grieksche staten den eersten rang. Toch heeft, in de algemeene herinnering van de nakolingschap, Athene zich met geheel Griekenland vereenzelvigd, en met reden. Zoo onbetwistbaar was de meerderheid van Athene op ieder gebied, dat men naauwelijks van grieksche beschaving en geschiedenis gewagen kan, of ieder denkt terstond aan de stad van Minerva. Kort was de opperheerschappij van Athene, maar hoogst merkwaardig is het tijdperk van haar bloei. Reeds om hetgeen tot dien bloei aanleiding gaf. Athene's opkomst en voorspoed waren van de Perzische oorlogen de vruchten.

Natuurlijk. In weinige jaren had de strijd tegen Perzië hef karakter van een zeeoorlog aangenomen. Was Sparta tot hiertoe de meerdere geweest, wat kon Sparta, enkel een landmagt en zoover afgelegen, in dien krijg beteekenen? De Atheensche vlootvoogd had weldra de leiding van de geheele onderneming tegen de Perzen in handen. Een sterke muur omgaf nu de stad, een voortreffelijke zeehaven werd voltooid en met de stad verbonden, en Athene was in één groote legerplaats herschapen, die te land en ter zee aan elken vijand het hoofd kon bieden, ja zij kon het hoofd

opsteken met de stoutste verwachtingen. Een oogenblik waren de Atheners zelfs meesters van Egypte en hadden zij de oevers van den Nijl aan de Perzische heerschappij ontrukt. Naxos, het rijke Thasos, Aegina bloeijende door handel en nijverheid, Megara met zijn zeehavens, Phocis, Lokris, alles boog voor Athene. Zij had thans haar toppunt bereikt. Door muren beschermd zonder vijandige mededingers ter zee, aan de kusten van den Peloponnesus in het bezit van versterkte plaatsen en op het Helleensche vaste land gesteund door afhankelijke bondgenooten, zag Athene in de vijfde eeuw vóór Christus haar overwigt naar het scheen voor alle volgende tijden verzekerd, bovenal daar zij een man vond om haar te besturen, die als volksleider, als staatsman, als veldheer en redenaar in de geschiedenis van alle eeuwen misschien alleen staat. Die man was Perikles. Hij heeft zijn naam geschonken aan het tijdperk waarin hij leefde. Met het volste regt mag men spreken van de eeuw van Perikles. In verschillende betrekkingen regeerde hij jaren achtereen over het Atheensch gemeenebest. Zijn geest bragt het inwendig staatsleven tot de schoonste ontwikkeling en verzekerde Athene naar buiten eene ongeëvenaarde magt. Nu werd Athene het hart van het geheele ligchaam, de eigenlijke zetel van kunst en litteratuur, de moederstad van Helleensche beschaving. Het Parthenon verrees; prachtige gebouwen en zuilengaanderijen, schitterende feesten en optogten verhoogden den glans van Perikles' bestuur. Mannen van talent en wetenschap werden gelokt naar zijn woning. Ieder vond in hem een aansporing om zich te vormen en uit te munten. Smaak in kunst en litteratuur drong door tot in de lagere volksklassen en dit, verbonden met de algemeene deelneming aan het openbaar staatkundig leven en met het regt van alle burgers op het bekleeden van alle ambten zonder onderscheid, voerde het Atheensche volk tot een zeldzame hoogte op. Atheensche legers streden zegevievierend tegen de krijgslieden van Thebe en Sparta, Atheensche schepen beheerschten de Aegeesche zee en deden van de schatpligtige eilanden onmetelijke geldsommen naar de moederstad vloeijen. Athene werd een wereldstad, die de voortbrengselen van alle landen in haar schoot ontving. En aan het hoofd van die stad en als de veredelde uitdrukking van den geest zijns volks, stond Perikles. Zijne eeuw is dus het schoonste en gelukkigste tijdperk der Grieksche geschiedenis: innerlijke grootheid, eenvoud, geestbeschaving, kracht en burgerdeugd vormden een harmonisch geheel, waarbij onze verbeelding nog met voorliefde vertoeft.

In dit tijdperk kwam de volmaaktste dichtsoort, kwam het drama tot de schoonste ontwikkeling. -

Er was een dag in het begin der vijfde eeuw vóór Christus en bij den aanvang van den Perzischen krijg, een dag waarop de koning van Perzië, de magtige Xerxes op een rotshoogte stond en van daar met de wanhoop op zijn gelaat den ondergang van zijn gantsche vloot aanschouwde. Kort daarop verliet hij haastig de rots en joeg met het treurig overblijfsel van zijn leger door Thessalië, door Macedonië, door Thracië naar de zeekust, om, door een vlugt naar Azië, te redden wat er nog te redden viel. Die dag, zoo rijk voor Perzië aan ontzettende gevolgen, het was de dag van den gedenkwaardigen zeeslag bij Salamis. Aan dien

zeeslag had deelgenomen een man van middelbaren leeftijd; in het choor der jongelingen, die na den slag de overwinning verheerlijkten, had gestaan een vijftienjarig jongeling en op dienzelfden dag had een jongsken het eerste levenslicht gezien. Die man was Aeschylus, die jongeling Sophokles, en Euripides was de naam van het pas geboren kind. Zij zijn, gelijk bekend is, de drie groote treurspeldichters van Griekenland. Dit niet alleen. Op het nog zeer flaauwe voetspoor van zeer enkele voorgangers hebben zij, vooral de beide eersten, het treurspel gevormd tot hetgeen het sedert in den loop der tijden gebleven is. Aeschylus en Sophokles waren geesten van den allereersten rang; hunne meesterstukken werden bewonderd in het schitterendste tijdperk der Grieksche geschiedenis en bewonderd door een volk welks goede smaak en schoonheidszin wetgevend zijn gebleven voor alle volgende geslachten. Wat overvloedige reden tot belangstelling in het Grieksche drama, ook waar het ons thans slechts in een gebrekkige vertolking wordt getoond. Wat heeft in de eeuw van Perikles het Atheensche volk bewonderd en met geestdrift toegejuicht? Het is bijna niet mogelijk een vraag te stellen die onze edelste weetgierigheid krachtiger opwekt. Ik moet mij natuurlijk tot eene gedeeltelijke beantwoording van die vraag bepalen en één of twee oogpunten kiezen, waaruit ik het zooveel omvattende grieksche treurspel laat zien. Reeds terstond laat ik Euripides buiten rekening, omdat met hem (naar het eenparig gevoelen van alle bevoegde beoordeelaars) een tijdperk aanbreekt van gedeeltelijk verval. Ik bepaal mij tot Aeschylus en Sophocles; maar deze beide dichters verschillen onderling zooveel, dat men hunne werken moeielijk op dezelfde wijze behandelen kan. Aeschylus onderscheidt zich door de stoute vlugt zijner gedachten, in de treurspelen van Sophocles is meer teederheid van gevoel. Bij Aeschylus grijpt het verhevene ons aan met geweld, de tragedie van Sophokles boeit ons door haar ideale opvatting van de menschelijke natuur. In grootsche gedachten en grootschen stijl ligt de kracht van Aeschylus, dieper dan deze dringt de poesie van Sophocles in het innerlijke leven door.

Maar genoeg reeds om de keus van mijn als het ware tweeledig onderwerp te regtvaardigen. Kan ik wel het grieksche treurspel in korten tijd beter doen kennen, dan door eerst de gedachten of concepties van Aeschylus en daarna de vrouwenkarakters bij Sophokles naar vermogen weder te geven?

Ieder kent de legende van Prometheus, vooral na het uitmuntend opstel van mijn vriend en ambtgenoot Réville in de *Revue des deux Mondes*. Prometheus is een God, die de onkunde en de ellende der menschen heeft gadegeslagen, hun te hulp snelt en hun de groote weldaad brengt van het vuur, onmisbaar vereischte voor alle volgende weldaden en tevens daarvan de onuitputtelijke bron. Eerst door de uitvinding van het vuur komt het menschelijk geslacht tot een betrekkelijke zelfstandigheid tegenover de Goden. Maar daarom wekt deze uitvinding ook den toorn van Jupiter op. Hij straft Prometheus en hij straft hem zwaar. Vulcanus moet hem kluisteren op den top van een rots, die tusschen Europa en Azië is gelegen. De magt en de kracht, twee onverbiddelijke godheden, Kratos en Bia genoemd, zijn met de voltrekking van Jupiters vonnis belast. In diep

stilzwijgen ondergaat de ongelukkige zijn onverdiend lot, even ongevoelig voor de troostredenen van Vulcanus als voor de smaadredenen van Kratos. Prometheus blijft zwijgen, tot dat zijne beulen vertrokken zijn. Maar als de nymfen der zee, als de Oceaniden naderen, die hem bevriend zijn en hem niet bij Jupiter zullen verraden, barsten zijne weeklagten los. Men vindt een schoone voorstelling van dit onderhoud tusschen Prometheus en de Oceaniden in het *Palais de Luxembourg* te Parijs, het schilderstuk is van Henri Lehman. Te vergeefs tracht eindelijk Oceanus den ongelukkige tot onderwerping aan Jupiter te bewegen, en opmerkelijk is het te hooren hoe hij daartoe ongeveer dezelfde taal bezigt die wij nog zouden aanwenden, om den menschelijken hoogmoed, die tegen de Godheid in opstand komt, tot andere gedachten te brengen. Oceanus spreekt aldus: 'Keer tot u zelven in, Prometheus; vorm u zelven een nieuw karakter: geen bitterheid; ongelukkige, leg uw wraakzucht af, en denk er veeleer aan om u zelf te troosten in uwe smart. Gij wilt u niet vernederen, gij wilt het hoofd niet buigen, o heb vertrouwen in mijne ondervinding, sla de verzenen niet tegen de prikkelen' - het oorspronkelijk geeft hier hetzelfde woord, dat wij in de bekeeringsgeschiedenis van Paulus aantreffen - en Oceanus gaat voort: 'Wees kalm, breidel uw tong, en weet gij dan niet, dat ieder ijdel woord zijn straf medebrengt.'

Prometheus is evenwel niet te vermurwen. Zijne ondragelijke smarten doen hem geen oogenblik vergeten, dat, gelijk hij het zelf uitdrukt, er slechts één is, door wien de menschen vrij en magtig zijn geworden tegenover de Goden, en dat die ééne is Prometheus.

Naast hem doet Aeschylus nu een tweede figuur optreden: Iö. Zij is de vrouwelijke Prometheus. Zij heeft er naar gestaan, Juno bij Jupiter te verdringen en het hart van den Opper-God te overwinnen, wijl ze zeker was van de magt harer schoonheid. En nu is het haar straf, eindeloos te zwerven. Op deze hare zwerftogten bereikt zij de rots van Prometheus en te zamen geven zij lucht aan hun wrok tegen Jupiter en aan hun stoutmoedig vertrouwen op zijn aanstaanden val. Vruchteloos komt Mercurius een laatste poging aanwenden om den trots van Prometheus te buigen. 'Wat, is zijn éénig antwoord, zal ik als een vrouw smeekend mijne handen opheffen tot Jupiter dien ik met al mijn haat verafschuw! Verre zij het van mij.... O ik weet het, een vijand wordt getroffen door zijn vijand, maar ik wacht mijn lot. En nu valt op mij, vurige pijlen des hemels; breekt los, slagen des donders, woedende stormen, doet de aarde op hare grondslagen beven, laat Jupiter mij nederploffen in den zwarten Tartarus; mijn leven mij ontrooven, hij vermag het niet.' Die woorden zijn naauwelijks uitgesproken of de donder rolt, de stormen gieren, de zee verheft zich, de rots springt in stukken, getroffen door den bliksem, en Prometheus ligt onder de puinhoopen begraven.

Al heeft de dichter zijn stof aan een oude legende ontleend, de eer van deze conceptie van den Prometheus komt hem toch geheel toe. Hoe groot is het onderscheid tusschen de gedachtenwereld van Homerus en die waarin Aeschylus ons hier terstond binnenleidt! Bij Homerus is het leven jong, vrolijk, frisch, zonder - ik zal een vreemd woord moeten gebruiken - zonder *arrière pen-*

sée. Maar bij Aeschylus is het duidelijk dat de menschheid eenige eeuwen ouder is geworden. Hier zijn niet, gelijk bij Homerus, bloot zielkundige toestanden, hier zijn reeds wijsgeerige gedachten uitgedrukt. Wij zien hier misschien het eerste ontwaken van de menschelijke zelfbewustheid in hare betrekking tot God. Prometheus is de genius der menschheid. Prometheus, is het niet de naam, dien de menschheid voortaan dragen moet? Een God en toch een onderworpene. Een gekluisterde God. 's Menschen eerzucht kent geene grenzen. Zijn werkzaamheid evenmin. Hij heeft de magt, hij heeft het regt om zich aan elk blind geweld der natuur te onttrekken en te streven naar de hoogste zelfstandigheid. Toch kan hij aan dien drang naar vrijheid niet gehoorzamen zonder zich schuldig te gevoelen; zonder te bespeuren, dat hij de noodlottige perken der menschelijke natuur niet straffeloos overschrijdt; zonder zich verteerd te gevoelen door een oneindige smart. Prometheus, dat is de mensch, in zijn diepste wezen, een onoplosbaar raadsel, een zonderling geheim. Als de mensch naar vrijheid streeft, naar zelfstandigheid, schijnt hij niets anders te doen dan wat zijn aard medebrengt, schijnt hij eenvoudig te gehoorzamen aan de wet die de ontwikkeling zijner natuur met noodzakelijkheid beheerscht; en toch is er altijd in dat streven iets hemeltergends, iets onstuimigs. Vorst is hij, maar vorst zonder majesteit; heerschen is zijn roeping, maar nooit is hij in het rustig bezit zijner magt.

Doch wij moeten ons matigen en niet al te zeer in onze tegenwoordige taal de conceptie van Aeschylus vertolken. De verleiding daartoe is anders groot. Wij koesteren zulk een natuurlijk medegevoel voor den dichter die reeds voor zóóvele eeuwen, midden in dat schoon Athene, en toen de geschiedenis om zoo te spreken nog was in haar begin, begrepen heeft dat de persoonlijkheid van Prometheus een hoogst dichterlijke en, vooral, een hoogst tragische persoonlijkheid was. Hoeveel is er geleden en gedacht in die dichterlijke ziel, eer deze korte en gantsch niet ingewikkelde tragedie daarin geboren werd. Deze tragedie, zij mag wel de tragedie bij uitnemendheid worden genoemd. Prometheus is niet een tragische persoonlijkheid, hij is *de* tragische figuur, hij alleen, *de* tragische figuur die in alle treurspelen van vroegeren en lateren tijd onder allerlei vormen en omstandigheden gedurig wederkeert. Want dit is misschien het wezen van het treurspel, dat het ons een persoonlijkheid geeft te aanschouwen, die niet slechts ongelukkig is, maar ongelukkig is door het mislukken van een pogen, dat de menschelijke krachten te boven gaat. Als de mensch, gedreven door den grootschen aanleg van zijn natuur, plannen koestert, die hij niet straffeloos verwezenlijken kan, juist omdat hij mensch blijft, omdat een hooger magt, die der omstandigheden, hem beheerscht en in bedwang houdt, dan is hij een tragisch karakter. Dit tragisch karakter, Prometheus bezit het in al zijn volkomenheid. Verheven is zijn aanleg, zijn vermogen. Hij is een God; hij heeft den Goden hun geheim ontstolen. Hij heeft de menschheid, die, gelijk hij zich uitdrukt, in het duister rondwandelde en, zelfs van landbouw ontbloot, niet had waardoor zij de jaargetijden van elkander kon onderscheiden, het vuur des hemels medegedeeld, en daardoor haar de vrijheid en

de onafhankelijkheid verzekerd. Redder, weldoener der menschheid, welk een toekomst gaat hij te gemoet, maar die toekomst wordt verstoord door een naijverige Godheid. Prometheus moet voor Jupiter zwichten, de onderworpene voor den heerschenden God.

(*Slot volgt.*)

Hoe men Duitsch leert, medegedeeld door Gerard Keller.

Ik zat voor mijn raam te Furtwangen.

Vóór de lezer verder gaat wete hij, dat de *ik* die hier spreekt een ander is dan de *ik* die schrijft. Dat zal den lezer misschien wel onverschillig wezen, maar den schrijver niet, die zonder hoog ingenomen te zijn met zich zelf, toch bij voorkeur zich zelf blijft en niet gaarne door het publiek met een ander verwisseld wil worden.

Ik zat voor mijn raam te Furtwangen en verveelde me, zoo als ieder beschaafd man zich vervelen zal, die uit eene groote stad overgeplaatst wordt in een stadje in het Schwarzwald met tien straten, eenige duizend inwoners, één logement en één diligence-dienst daags.

De *Adelaar* heette het hôtel. Ik was er met schemeravond gekomen en toen reeds hadden die groote hooge kamers, waarin geen sterveling te zien was, een ongunstigen indruk op me gemaakt. Die was nog verhoogd toen ik, niemand aantreffende, eene andere kamer binnentrad, waarvan de deur aanstond en waar ik gemeend had stemmen te hooren. Daar zat eene nog jonge dame in een zwart zijden japon met een laag uitgesneden hals en zeer hoog opklimmende bloote armen, en daar tegenover een man, met een zeer norsch gelaat wiens kleeding aan een heer, maar wiens gelaat, houding en taal aan een gepasporteerd onderofficier deden denken. Zij waren de eigenaar en eigenares van het hôtel. Als zoodanig maakten zij zich bekend toen ik vroeg wie er in dit huis mij zou kunnen teregt helpen. De dame zeide het met een melancholiek lachje, de heer of er een uitdaging op volgen zou, en of hij het in de hoogste mate kwalijk nam dat ik van zijn logement gebruik durfde maken.

Nu zag ik er dan ook niet uit als een prins, maar ik was toch oneindig beter gekleed dan de studenten die door het Schwarzwald zwierven, en zoo ik weinig bagage bij me had, ze konden toch den toets van een logementhouder op het platteland doorstaan. Het bleek uit mijn kleeren zoowel als uit mijn valies dat ik een voetreis maakte door dit gedeelte van Baden, en daar zulk een voetreis tot de zeer geoorloofde tijdverdrijven be-

hoort, zag ik niet in met welk regt een logementhouder mij daarom onbeleefd zou behandelen.

- Als gij dan de waard zijt', zeide ik nadat wij een oogenblik elkaar strak hadden aangekeken, 'dan kunt ge ook wel zeggen of ik hier eene kamer krijgen kan en of er ook iets van een bediende bestaat die mijn bagage kan boven brengen. "Kamers genoeg", zeide hij en wierp een gramstorigen blik op mijn reiszak, "en uw bagage kan ik zelf wel opnemen."

- Zoo veel te spoediger zijn we gereed.'

Hij ging me toen voor door de holle schemerachtig verlichte kamers, waarvan de een voor de heeren, de andere voor de boeren (als gelagkamer) kon dienen, vervolgens een paar donkere gangen door, een donkeren trap op en over een donker portaal in een donkere kamer.

- Dáár is uw kamer' zeide de logementhouder, mijn valies stevig neêrzettende.

- Kan ik licht krijgen?'

Hij antwoordde niet maar verdween.

Ik begon boos te worden, en wilde schellen, maar een schel was zoo aanstonds niet te vinden. Zou ik roepen? Een oogenblik wilde ik wachten en ik deed wèl, want geen drie minuten later kwam de logementhouder terug, zette een waskaars op tafel, wreef zeer nijdig een lucifer over het tafelkleed, en stak de kaars aan.

- Negen uur souperen,' zeide hij bijna gebiedend en was wederom verdwenen.

- Hé, hola!'

- Wat?'

- Ik soupeer niet, maar een flesch wijn zou ik wel boven willen hebben.'

Geen antwoord, maar tien minuten later had ik mijn flesch. Kortaf en onbeleefd mogt hij wezen, de dienstjaren hadden hem goed gedaan: hij was prompt in het opvolgen der bevelen.

Ik maakte het me nu zoo gemakkelijk mogelijk, zoo gemakkelijk als men bij zich zelven reeds overlegt, wanneer men het eind nadert van een vermoeijenden togt, en op de kanapé uitgestrekt, dacht ik na over hetgeen ik dien dag gezien had en herinnerde mij hoe moê ik was, en hoe fel de zon had geschenen, en hoe steil de bergpaden waren - al welke overpeinzingen mij mijne gemakkelijke rust nog meer deden waarderen.

'Van een voetreis is toch niets pleizierig dan uit te rusten,' dacht ik en het beeld kwam me voor den geest van den man, die naauwe laarzen droeg alleen om het genot te hebben ze bij zijne t'huiskomst uit te trekken.

Wat deed ik ook eigenlijk in het Schwarzwald? Ik had op school Duitsch geleerd zoo als men de meeste dingen op school leert: als of men ze nooit noodig zal hebben, een doel waartoe de inrigting der meeste scholen en de neiging der meeste scholieren op uitnemende wijze zamenwerkt. Later had ik wel duitsche boeken gelezen om den inhoud, op den vorm echter had ik niet gelet, en om de leemte aan te vullen deed ik een reisje naar Duitschland en zwierf nu al eenige weken door de steden en dorpen van het groote vaderland. Nu eens met dezen dan met genen medetrekkende, en mijne koffers vooruitzendende naar de eene of andere stad, was ik eindelijk in het beroemde Schwarzwald gekomen, het land der klokken en van het kirschwasser, en had me voorgenomen een poos in Furtwangen te blijven. Waarom ik juist die plaats ge-

kozen had weet ik zelf niet; ik had even goed een andere kunnen nemen, om er mijn brieven te laten adresseren. De éénige reden die er voor pleitte was misschien dat Furtwangen de hoofdplaats was van de uurwerkmakers-streek en dat het vrij afgezonderd lag. Het was altijd mijne illusie geweest eenigen tijd in zulk een verlaten oord door te brengen, en eens rustig de natuur en de menschen er gade te slaan. Maar nu ik er zat, beklaagde ik me toch dat ik mijne keuze op dit plaatsje had laten vallen. Wie kon ook te voren weten dat de *Adelaar* zulk een ongezellig hôtel en de eigenaar en eigenares zulke onaangename wezens waren?

Des morgens had ik weder alleen in de holle leêge zaal gezeten, waar eene onzigtbare hand het ontbijt gereed had gezet, dat ik aan den onzigtbaren persoon, die mij wekte, had besteld. Voor die hooge ramen zonder gordijnen, in die groote kamer met wijd geopende deuren, vond ik het zoo unheimisch, dat ik bij mij zelven plan maakte den eigen morgen voort te wandelen en mijne brieven naar eene andere plaats te doen nazenden.

Met dat doel was ik naar mijne kamer gegaan om de uitvoerige kaart van het Scharzwald en Baedeker te raadplegen, waarheen ik me begeven zou.

> O Baedeker! o Baedeker
> Wie gut sind deine Bücher.
> Du reist zwar nur in Sommerzeit
> Und mit ein Beutel gross und weit,
> Doch Baedeker, doch Baedeker
> Sehr gut sind deine Bücher.

neuriede ik, de kantteekeningen doorbladerende die een opgewonden student, wien ik mijn reisboek in een bierkneip te leen had gegeven, er in geschreven had. Juist die groote wijde beurs miste ik; en te Furtwangen verwachtte ik geld. Ik wist niet met welke formaliteiten de ontvangst van den brief misschien gepaard moest gaan, en na alles overlegd te hebben, begreep ik toch dat het beste was in het stadje te blijven, tot de verlangde brieven zouden gekomen zijn. In ieder geval kon ik de post van dien morgen afwachten. Het was negen ure, om elf uur kwam de diligence zoo als ik den vorigen dag vernomen had, en ik zette me voor mijn raam om naar de diligence uit te kijken, die nog in geen twee uren verschijnen zou.

In het huis zelf bleef alles even stil en op straat evenzeer. De smidsjongen aan de overzijde bleef aan den blaasbalg trekken of hij den ganschen dag er mede bezig zou zijn en zijn meester hamerde met eentoonige bedaardheid op den gloeijenden bout. Twee kinderen zaten voor een huis te wachten op iets dat niet komen zou; eene oude vrouw ruimde langzaam haar kamertje op en vertreuzelde haar tijd; een paar honden herhaalden tot in het oneindige hetzelfde spel om op elkaar te loeren, elkaar aan te grijpen en weêr los te laten. Alles ging onverpoosd zijn gang, even als op het land de arbeiders onverpoosd en onvermoeid dag aan dag hun werk deden. Nergens eenige afleiding! 't Moest toch ontzaggelijk vervelend zijn in zulk een stadje in het Schwarzwald: ik kon mij best begrijpen dat de menschen hier zooveel slag hadden om klokken te maken. Hun geheele leven was zoo eentoonig als een klok.

Langzamerhand werd de schaduwrijke straat aan de eene zijde door de zon verlicht; de schaduw werd hoe langer zoo smaller en tegen dat de postwagen zou aankomen werd het zóó drukkend voor mijn raam dat ik de gordijn moest

toeschuiven. Nu was er nog minder te te zien op mijne kamer. Ik wilde beproeven of het beneden misschien gezelliger was en klopte aan de kamer waar ik den vorigen avond den eigenaar van het hotel had gevonden: misschien zou zijne vrouw er wel zijn en mogelijk minder melancholiek gestemd wezen.

Ik vond haar daar ook. Zij was reeds in het zwart zijde, met denzelfden langen blooten hals en dezelfde hoog ontbloote armen, en ze zag even melancholiek als den vorigen avond. Maar over een stoel hing eene mantille en een hoed en daarnaast stond een kleine reistas.

- Weet u ook juist hoe laat de diligence aankomt?' vroeg ik om mijn bezoek een reden te geven.
- Elf uur.'
- En die gaat dan?'
- Simonswald, Waldkirch, Denzlingen.'
- O, zoo, en daar is een spoorweg-station?'
- Daar is een spoorweg-station.'
- Het moet hier zeer vervelend zijn op den duur.'
- Ja.'
- Meer dan ééne diligence komt er niet aan?'
- Twee.'
- Zoo, twee. Dat is een meer dan ik wist.'

Dat was zeker zeer dom, even goed als er menschen naar Simonswald gingen, moesten er ook menschen van daar terug komen. Dat was zoo klaar als de dag en de eigenares van 't hotel achtte het de moeite niet waard mij dat nog te vertellen.

- Als de diligence brieven medebrengt, worden die dan terstond bezorgd?'
- Ja.'
- Dus kan ik straks een brief uit Holland hebben?'
- Neen, van avond, van Simonswald.'
- Komen de brieven over Simonswald? kan ik hier dan eten?'
- Misschien.'
- Hoe zoo, misschien?'

De dame stond op en verliet de kamer. Haar geduld was blijkbaar ten einde, en het mijne was ook al een heel eind op weg om uitgeput te raken. Ik bekeek de schilderijen langs den wand, tuurde nog eens door de ramen, die op de werkplaats in de open lucht van een timmerman uitzagen, waar twee mannen, de een boven op een stellage de ander op den grond, eene zaag in beweging bragten, die langzaam en knarsend een dikken boom in tweeën spleet. Ook daar was het even eentoonig als in de straat en in huis: ik begon genezen te worden van mijne illusie om in zulk een klein stadje uit te rusten, althans als dat stadje Furtwangen heette. Ik slenterde de straat eens op naar het naburige pleintje dat het middenpunt van het stadje vormde. Overal dezelfde felle zon en dezelfde stilte. Eindelijk begon het naar elf uur te loopen; ik keerde terug, om de diligence niet te missen. Maar er was niets te bespeuren. Was ze misschien al voorbij? Ik vroeg het aan den ondersten houtzager, waarop de bovenste een ontkennend antwoord gaf. De onderste was doof. Hier miste hij niet veel aan zijn gehoor; hij had er zelfs nog voordeel bij: het zagen hoorde hij niet.

Kwart over elven kwamen een paar stalknechts met een drietal paarden.

- Is dat voor de diligence?'
- Ja.'

- Die zal dus al spoedig komen.’
- Spoedig.’

- Verspannen ze hier?'

- Ja.'

Ik had op die vragen even goed zelf antwoord kunnen geven, maar ik had behoefte aan een praatje. De stalknechts schenen evenwel van denzelfden geest doortrokken als hun meester en meesteres.

Daar klonk heel in de verte het geluid der wielen; het geluid werd sterker; ik hoorde de schellen, en eindelijk dreunde de grond en sloeg de postwagen den hoek om.

Dat gaf verademing in die doodelijke stilte. Het verwonderde mij nu volstrekt niet meer dat bij de aankomst van eene diligence zulk een groot deel van de bevolking zich om de reizigers verzamelt: 't is al wat zij hebben. Ook ik zag met nieuwsgierige belangstelling naar de passagiers in en op den grooten wagen; ik kende er niemand van en niemand mij, toch deed het me goed die menschen uit eene beschaafder wereld te zien. Ik zag ze af- en uitklimmen; heen en weer loopen om de stramme beenen wat lenig te maken; hunne versche cigaren opsteken en hun glas bier of het glaasje kirschwasser gebruiken, dat in het Schwarzwald, om zijn geringen prijs, zes centen, al even druk gebruikt wordt als de jenever in Holland. Intusschen werden de versche paarden aangespannen; de passagiers klommen weêr in den wagen, maar de conducteur liet zich wachten.

De conducteur zocht den hôtelhouder die tevens postdirecteur was, en deze scheen nergens te vinden en zijne vrouw - was ook spoorloos verdwenen. Eene bejaarde vrouw, die ik vroeger niet had gezien, had voor de bediening gezorgd.

Het scheen dat de conducteur niet kon vertrekken zonder den postdirecteur te hebben gesproken. De passagiers begonnen te morren, zij vreesden niet bij tijds te Denzlingen te zijn. De conducteur werd ook boos; de stalknechts en ieder, dien hij maar kende, werd in dienst gesteld om den verlorene te zoeken, maar hij was en bleef zoek. Toen staken de passagiers de hoofden bij elkander; er werd gevraagd en gegist; en nu vernam ik uit halve woorden, dat de logementhouder-postdirecteur, die sinds lang niet goed stond aangeschreven, eene groote som aan den conducteur moest medegeven en dat hij nu goed gevonden had zich schuil te houden.

- Daarop kunnen wij niet wachten,' zeide een der passagiers. 'Als gij niet aanstonds op den bok klimt, rijden wij zonder u weg.'

- Dat zou ik wel eens willen zien; dit is even goed mijn dienst als het overbrengen van reizigers.'

De pasagiers trokken nu partij, de conducteur verdedigde zich; anderen vielen hem bij, en er ontstond een hevige twist, waarvan het einde niet te voorzien was. De Duitschers maakten een leven, dat het geheele stadje langzamerhand er bij kwam; zelfs de doove hield op met zagen. Waarschijnlijk werd hij echter hiertoe vooral bewogen omdat zijn kameraad ophield.

- Gij daar, mijnheer, gij logeert hier?' riep een der passagiers mij toe.

- Ja.'

- Hebt gij dan den waard niet gezien?'

- Gisteren avond.'

- En zijne vrouw dan?'

- Een uur geleden.'

- Waar is ze heen gegaan?'

- Ik weet het niet. Ik ben zelf op straat geweest.'

- Dan zullen wij nu de zaak in het reine brengen,' zeide de conducteur, die eindelijk naar reden begon te luisteren.

Hij deelde aan den koetsier eenige instructies mede, en de diligence reed voort, terwijl hij zelf het huis binnenging en brommend zich aan een tafeltje zette.

Ik was ook naar binnen gegaan om niet langer door het volk aangegaapt te worden, dat uit de weinige woorden die ik geantwoord had, mij als een der acteurs in het drama begon te beschouwen. Ik wilde naar mijne kamer gaan, toen de conducteur mij vroeg, waar en wanneer en hoe ik den logementhouder en zijne vrouw had gezien.

Ik vertelde hem wat ik wist, dat was zeer weinig, en vroeg toen wat hij voornemens was.

- Te wachten tot zij terug komen.'

- En als zij niet terug komen?'

Hij zag mij vorschend aan: 'Weet gij er dan iets van?'

- Niet het minste; ik ben hier gisteren avond pas gekomen, maar ik zou denken dat zij, wanneer zij reden hebben zich schuil te houden, zich ook niet zullen laten zien, voor gij weg zijt.'

- Dan moeten zij lang wegblijven; want ik ga niet heen,' en hij begon met de vingers op tafel te trommelen.

- In uwe plaats zou ik het ook doen, maar ik voor mij ga een ander logement opzoeken.'

- Er is er geen.'

- Dan zal ik zien elders onder dak te komen, maar hier te blijven lacht mij volstrekt niet aan.'

De conducteur haalde de schouders op en ik ging naar boven, pakte mijn reiszak en wilde het huis uitwandelen, toen een jong mensch met een bril op en, ondanks zijn jeugd, een zeer ernstig voorkomen, mij verzocht even binnen te komen.

Beleefd was hij niet, maar hij nam alle vormen in acht; ik behoefde niet lang te raden met wien ik te doen had: de groothertogelijke badensche politie. Hij deed mij dezelfde vragen als de conducteur, en voorts vroeg hij naar een aantal dingen die ik niet beantwoorden kon. Al mijn antwoorden teekende hij op.

- Zou ik u nu mogen verzoeken uwe papieren te toonen.'

- Ja, mijn waarde heer, die zijn niet overvloedig. Een pas heb ik niet; van mijn brieven heb ik de couverten verscheurd en een kredietbrief wachtte ik hier.'

- Ja zoo,' zeide de ander met een gewigtig gezigt. 'Dan wordt de zaak lastig.'

Ik voelde dat zelf, en ondanks den luchtigen toon, dien ik aansloeg, klopte mijn hart toch vrij snel, toen ik schertsend vroeg:

- Daar zal toch geen gevangenis voor mij opzitten.'

- Dat niet, maar.... Is er ook iemand in Furtwangen, die voor u kan instaan?'

- Geen ander dan gij zelf, indien gij de goedheid zoudt willen hebben.'

- Dat gaat niet,' sprak het jonge mensch, peinzend zijn hoofd schuddend. 'Uw getuigenis zou van belang kunnen zijn, en nu is het noodig dat uwe identiteit wordt bewezen, die trouwens - en dat zeide hij weder geheel als een ambtenaar van de politie - die trouwens in ieder geval noodig zou zijn bewezen te worden.' En thans nam hij

mij in verhoor of zijne instructie niet den logementhouder, maar mij zelven betrof.

- Ik ben hollandsch onderdaan...

- Ja mijn waarde heer, dat wil ik geheel en al aannemen, maar een hollandsch onderdaan zonder eenige papieren.' Het is zeer onvoorzigtig om op reis te gaan zonder papieren, en gij zult het mij ten goede houden, dat ik mijn pligt in acht neem.'

- Dat wil zeggen?'

- Dat ik u, tot tijd en wijle dat uwe identiteit bewezen is, in het oog moet houden.'

- Dat zal van avond reeds zijn.'

- Zoo veel te beter. Ik verlang ook niet u last aan te doen. In ieder ander geval zou ik de oogen kunnen sluiten, maar nu gij ongelukkig in die zaak van Peter Freundlich betrokken zijt, moet ik verantwoord zijn.'

Ik knikte toestemmend en verwenschte in mij zelven dat dwaze plan om in Furtwangen eenige dagen te willen uitrusten.

- Ik ben volkomen overtuigd dat ik het verstandigst zal doen mij te onderwerpen, maar om in Furtwangen te blijven zou ik ergens onder dak moeten komen; dit logement schijnt daartoe niet bijzonder geschikt meer.'

- Ziet gij wel!' riep de conducteur den ambtenaar toe en deze vroeg dan ook op zeer strengen toon:

- Gij zegt mijnheer dat dit huis daartoe niet bijzonder geschikt is. Zou ik mogen weten, waarom u dit zoo voorkomt?'

- Omdat er niemand in is.'

- Dus hebt gij grond te vermoeden dat de bewoners niet zullen terugkeeren.'

- Niet meer grond dan om het tegendeel te denken; maar daar zij er niet zijn, en ik de kans niet wil loopen in een onbewoond hôtel te slapen, waar de bediening te veel te wenschen zou overlaten, zou ik een ander logement verlangen.'

De instructie begon nu van voren af aan. Ik merkte duidelijk dat de conducteur gezegd had, dat ik er meer van weten moest. Daar echter mijne antwoorden mij onmogelijk compromitteren konden, zeide de assessor of wat hij wezen mogt, dat hij mijn wensch billijkte, dat er evenwel in Furtwangen nog slechts één huis was waar ik buiten het hôtel zou kunnen vertoeven; dat ik dit zeker niet begeeren zou, en dat ik daarom best zou doen, 's avonds maar weêr op n°. 9 te overnachten.

- Een fraaije historie! en waar kan ik eten?'

De assessor glimlachte even: er waren vier bakkers in Furtwangen.

- Dus kan ik ten minste uitgaan?'

- Waar woudt ge heengaan?'

- De omstreken eens zien; wandelen; de klokkenfabriek bezoeken.'

- Tegen het laatste bestaat geen bezwaar; ik zal u iemand medegeven, die u den weg wijst.'

Dat beteekende dat ik een geleide van de politie bekomen zou! Dát was nu nog het minst, maar wie wist hoe lang ik nu misschien nog in Furtwangen zou moeten blijven, alleen om te vertellen dat ik niets wist. De politie is eene alleronaangenaamste uitvinding voor hem die zonder ze noodig te hebben er mede in aanraking komt.

- Hoe laat wilt gij de fabriek gaan zien?'

- Na het diné - dat ik niet krijgen zal: tegen half drie dus.' Ik zette met eenig vertoon mijn reiszak op tafel

als om te bewijzen, dat ik niet weg zou loopen en ging naar buiten, maar toch altijd als een hond aan den ketting: ik verwijderde mij niet zoo ver van het huis dat de politie-ambtenaar reden kon hebben mij te verzoeken mijne wandeling in te krimpen. Een oogenblik later kwam hij buiten.

- Mijnheer,' zeide ik, toen hij mij met een ligten groet voorbijging, 'ik denk niet dat ik bijzonder verdacht in uw oogen ben. Gij houdt mij hier, om zelf verantwoord te wezen, maar als ik u mijn woord van eer geef, dat ik mij van avond bij de aankomst der dilegence zal laten vinden, kan ik dan vrij gaan waar heen ik wil?'

- Als er maar iemand was, die voor u instond,' herhaalde hij, met een gezigt dat genoeg aantoonde, dat hij zelf met de zaak geen vrede had... Zijt gij in Baden geweest?'

- Ja.'

- Welnu, dan zal ik seinen naar uw consul. Wie is dat?'

- Dat weet ik niet.'

- Hebt ge daar een bankier?'

- Daar of te Freyburg; maar ik weet niet wie het is.'

- Verduiveld! U is dan ook al heel onvoorzigtig om zonder papieren op reis te gaan;.... als die conducteur u niet gezien had, zou ik zeggen, zorg dat ge uit de voeten komt. Wat hebt ge ook bij dien Freundlich uw intrek te nemen!'

- Het noodlot....'

- Kunt gij cautie stellen?' vroeg de ambtenaar op eens.

- Hoeveel?'

- Honderd thaler.'

- Geen vijf en twintig. Ik wacht hier mijn geld.'

- Verduiveld! U is dan al heel onvoorzigtig om zonder papieren en zonder geld op reis te gaan,' herhaalde hij al weder. 'Maar ik zal 't u zoo gemakkelijk maken als ik kan. Uw bagage zal ik op mijn bureau laten brengen. Beloof mij geen rijtuig te nemen en kom om de twee uren bij me: dan laat ik u voor het overige geheel vrij. Brengt dan de post uwe brieven aan, zooveel te beter. Anders zullen wij nader zien. Adieu... om half drie wacht ik u.'

- En dat bezoek in de uurwerkfabriek?'

- Ga die maar alleen zien.' Hij wees mij de rigting nog, die ik te volgen had en begaf zich naar zijn bureau om de noodige rapporten te stellen en orders uit te vaardigen. De badensche gendarmerie is zeker even goed als de nassausche, die niet slechter zal zijn dan de wurtembergsche of saksische, maar zij deelt het lot van alle gendarmeriën, dat zij niet bij de hand is als men haar noodig heeft.

Herr Freundlich kon lang en breed over de grenzen zijn eer men nog begonnen was hem op te sporen. En zoo lang hij niet te regt was of mijne identiteit niet bewezen, kon ik in Furtwangen blijven.

Thans scheen mij die universiteits-stad der horlogiemakers de onaangenaamste plaats op aarde toe en 't was met diepe minachting voor de Schwarzwalder klokken en hen die ze maakten en de plaats waar zij gemaakt werden, dat ik aan het eind van eene straat, die langzamerhand in een weg overging, het huis binnentrad waar de 'universiteit' gevestigd was.

't Was een oud gebouw, dat zich in niets van de andere gebouwen onder-

scheidde dan dat het wat ouder was. De benedenvertrekken waren door kisten en manden ingenomen; op de eerste verdieping was de hoofdzaal tot magazijn gemaakt voor de klokken die afgewerkt waren, terwijl in een paar andere kamers een twaalftal jongelui les kregen in het ornament-teekenen en de werktuigkunde. In ééne kamer zaten twee of drie werklieden die de klokken in elkander zetten; in eene andere waren eenigen bezig raderen te vijlen, anderen om veren te smeden; elders was men bezig wijzerplaten te kleuren en te vernissen; maar elk onderdeel van het vak werd door bepaalde personen beoefend, wier werk door de drie of vier deskundigen in elkaâr werd gezet. Er waren er die hun gansche leven niets anders deden dan wijzers maken, anderen die als knaap begonnen waren te vijlen en als grijsaard zich nog met denzelfden arbeid bezig hielden.

Dit was nu de universiteit van het klokkenmakers-gilde! Zij telde twaalf studenten die gratis den cursus volgen mogten en twee professoren, door den staat betaald - ik durf niet zeggen met hoeveel, maar meer dan drie honderd thaler zal het wel niet zijn.

- Is er nog al liefhebberij voor het vak?' vroeg ik toen de concierge mij uitgeleide deed.

- Ja toch, maar de Furtwanger klokken zijn dan ook de gansche wereld door beroemd.'

- Zoo; nu 't is de eerste maal dat ik ze hoor noemen. En worden die allen hier gemaakt?'

- Voor een klein gedeelte slechts. Zij worden hier in elkander gezet, maar de meeste arbeiders werken te huis en brengen hier wat zij gemaakt hebben.' Als u zulk een arbeider eens bezoeken wil - 't is heel merkwaardig.'

- Daar twijfel ik niet aan, maar ik zal er geen tijd toe hebben.'

- O, blijft ge zoo kort? Ginds anders woont er een, die de beste werkman uit het gansche Schwarzwald is, een geniaal man, en hij heeft een zoon die de mooiste wijzerplaten schildert - precies schilderijen. Mijnheer is zeker ook schilder?'

- Neen.'

- Reist mijnheer voor zijn pleizier? Dan moet hij niet lang in Furtwangen blijven.'

- Neen vriend, hoe eer ik er uit kom, hoe liever het me wezen zal.'

- Ja zoo, dank u zeer,' en de concierge stak het voor de universiteit van Furtwangen zeer ruime drinkgeld in den zak, maakte nog een eerbiedigen groet en wees me op een afstand een eenzaam huis op den weg naar Simonswald, waar de beroemdste horlogiemaker uit het Schwarzwald woonde.

- Zeg eens, vriend, waar kan men hier eten behalve in den Adelaar?' vroeg ik, mij nog even omkeerende.

- Ja, eten; dineren? Nergens, maar als u bij Heinrich Schupfl gaat, vindt ge zeker wel iets. Daar eten onze studenten.'

Heinrich Schupfl was de beroemde klokkenmaker. Tot half drie had ik niets te doen; de afstand was niet ver, de weg fraai: een breede laan van notenboomen die even als andere vruchtboomen, het geheele Schwarzwald door, langs den groot en weg staan, strekte zich in die rigting uit; ik wandelde dus er heen. Ik kon er slechts bij winnen, al lachte mij het denkbeeld om weder een van die machinale klokkenmakers te ontmoeten, weinig aan.

Volgens de aartsvaderlijke gewoonte in deze streek, behoefde men de klink der voordeur maar op te lichten om *au*

beau milieu van het huisgezin te zijn. De Schwarzwalders vormen dan ook te zamen één groot gezin, en hoeveel vuil linnen zij te wasschen mogten hebben, komt er dus niet op aan; zij zijn altijd *en famille.* Maar zij hebben niet veel vuil linnen, noch in de gewone noch in de overdragtelijke beteekenis. Het is helder, knap volk - behoudens die ongelukkige manie om klokken te maken en kirschwasser te drinken - en goed volk is het evenzeer.

Toen ik den klink opgeligt had, klopte ik met mijn stok nog eens aan, getrouw aan de gewoonte der beschaving, en toen er niemand binnen riep, alleen een oude zwarte mopshond een flaauw gekef liet hooren, trad ik de kamer binnen en vond er meester Heinrich aan zijne werkbank en zijne vrouw aan het spinnewiel. In een hoek van het vertrek zaten een paar kinderen, en op een houten bank voor het raam, dat uit honderden in het lood gevatte ruitjes bestond, zat een handwerksgezel, half wakend, half slapend, blijkbaar uitrustende van een langen togt.

- Meester Heinrich, men heeft mij gezegd dat gij de beste klokkenmaker uit het geheele Schwarzwald zijt, daarom wilde ik niet nalaten u eens te komen opzoeken.'

- Zeer veel eer, mijnheer', zeide Heinrich, terwijl hij zich naar mij toekeerde en zijn groot open gelaat vertoonde, dat door het oneindige voorhoofd - want hij was in het midden van het hoofd geheel kaal - en den zwaren schildpadden bril een zonderlingen indruk maakte. Hij deed me denken aan een leeuw en een slang, maar allerminst aan een mensch.

Wij praatten een oogenblik over zijn vak, maar al zeer spoedig wist ik er iets in te vlechten van een middagmaal en wij begrepen elkander spoedig. Zijne vrouw dekte het uiteinde van de ruwe eikenhouten tafel, en weldra kreeg ik een maaltijd zoo als men in het Schwarzwald zeer spoedig gereed heeft, en waarvan de hoofdschotel bestaat uit 'blaauwe' forellen, die men des nachts slechts tusschen de steenen der beek behoeft te grijpen, tenzij men, zooals bij vele logementhouders, er een vijver van heeft bij het huis. Alles was echter berekend op een maag van een Badenser, en ik zag al zeer spoedig dat het diné veel te groot voor mij was.

Ik zag eens rond en mijn oog viel op den handwerksgezel, die nog wel altijd half droomend voor het boogvenster zat, maar wiens oog toch zeker al geruimen tijd op mijn tafel had gerust.

- Hebt ge ook lust?' vroeg ik.

Nooit heb ik een droomer zoo snel tot de werkelijkheid zien terugkeeren. Ik heb eens gelezen van een duitsch pailjas, die niet wakker was te maken dan door een strootje in zijn mond te brengen, omdat hij dan meende te eten te krijgen. Mijn handwerksgezel scheen van zijne familie te wezen; althans in een oogenblik stond hij voor me en vroeg of ik hem geroepen had.

Hij was een jongmensch van achttien jaar ongeveer, met helder blaauwe oogen, gescheiden, krullende haren en groote omgeslagen boorden, natuurlijk zonder das, met een vrij kaal groen jasje en den eenen voet boven op zijn schoen. Bij dat kostuum behoorde de versleten lederen ransel met het groene band, en ook deze ontbrak niet; hij had hem tot kussen gestrekt.

- Wilt ge ook mede eten?' herhaalde ik en wees hem op mijn diné, waarvan ik het

mijne voor het grootste gedeelte genoten had.

- Ja, dát zou ik wel willen.'

- Welnu; het staat er voor.'

De handwerksgezel bleef staan, legde zijn hoed naast zich, vouwde de handen en bad. Hij bad echter heel kort en viel toen aan met de drift van een uitgehongerde. Ik gaf hem een schöpfen wijn; maar dit nam hij minder gretig aan: hij schonk zijn bierglas slechts half vol en vulde de rest met water aan.

- Gij zult wel veel lekkerder eten dan mijnheer,' zeide meester Heinrich op spottenden toon.

- Hoe zoo?'

- Nu ge eerst gebeden hebt.'

- Ja,' zeide hij, heel naïf, en verslond een halve eijerstruif.

- Wat blijft dat den kinderen bij,' ging Heinrich voort, zich tot mij wendende. De jongen heeft misschien den heelen dag gebeden - de gezel knikte toestemmend, terwijl hij met een vollen mond 'ja' zeide - en hij krijgt niets. Nu geeft gij het hem en hij bidt.'

- O neen.... ik heb gedankt,' zeide de knaap, met zijn groote blaauwe oogen Heinrich aanziende, alsof daardoor de gansche zaak in het reine was gebragt.

- Ja wel, ja wel,' lachte de klokkenmaker, terwijl zijn vijl een oorverscheurend geknars deed hooren, bidden en danken, dat is goed en wel, maar goed leven, vriendje, dat is de hoofdzaak.'

- Gewis - goed leven is de hoofdzaak' en onze gezel verslond nog een koude lamskotelet, en kloof aan het been.

- Het kan zamengaan, meester Heinrich.'

- Ja het *kan;* het *kan;* dat weten wij hier in het Schwarzwald ook wel, maar het tegendeel zien wij ook. De geestelijkheid bederft ons hier den heelen boel.'

- Ik dacht dat men nog al verlicht was in Baden.'

- In Baden! O, daarvan zeg ik niets. Maar, ziet ge, wij Schwarzwalders leven op ons zelf, en dan zeg ik: waar de geestelijkheid het beste te huis is, moet men de goede menschen het verst zoeken. Er zijn zedelijke wetten, mijnheer, die in 's menschen hart geschreven zijn, die hij niet verzaken kan en mag, en nu zeggen de geestelijken dat zij die hebben uitgevonden en dat *zij* die alleen kunnen uitleggen en de toepassing er van voorschrijven. Zij willen ons geweten besturen en ons de pligten opleggen, die wij uit ons zelven kennen, en om aan hun woorden meer gezag en invloed te geven hebben zij een God uitgevonden die dat alles zou hebben verordend. Zij doen als de ambtenaren van de belastingen: als deze uit hun eigen naam kwamen, zou niemand hun wat geven, maar nu zij komen in naam van den groothertog, betaalt iedereen zonder te begrijpen dat men alleen betaalt om hem en huns gelijken in het leven te houden en een genadigen vorst en heer op den koop toe.'

Het kon zijn dat meester Heinrich de beste klokkenmaker uit het gansche Schwarzwald was, maar hij scheen toch wat zeer sterk tot de radicale beginselen over te hellen.

De handwerksgezel keek hem met groote oogen aan en hoorde naar zijne woorden zonder den zin juist te vatten. Met een zijdelingschen blik op hem, zeide ik: 'zoudt ge niet denken dat het beter was dit gesprek te staken?'

- Om den jongen? Zoo zijt ge allen; ge betreurt het dat de maatschappij uit dompers bestaat, maar als men een hartig woordje spreekt, roept ge: geef toch geen ergernis, ontneem den gemoedsvrede toch niet. 't Kan geen kwaad dat de

jongen zulke dingen ook eens hoort, hij wist misschien niet eens dat men er zoo over denken kon. Wist gij dat wel vriend?'

- Ja zeker,' zeide de knaap, 'de duivel denkt zoo.'

Meester Schupfl barstte in een luid gelach uit. 'Ziet ge wel, hij houdt me voor den duivel, omdat ik de geestelijkheid veracht. Dat hebben ze hem wijs gemaakt; de goede jongen! Kom over tien jaar terug, vriend; als ge tien jaar onder de menschen gezworven hebt, zult ge anders gaan denken, dan gij nu in uw gehuchtje geleerd hebt. Wat zegt gij, mijnheer?'

- Gaat ge tien jaar onder de menschen?'

- Ja, om mijn vak te leeren: te Elzach is alles maar lapwerk. Ik ga nu naar Fryburg om heele kleeren te leeren maken.'

- Ben je kleermaker?'

- Ja. Mijn vader is het ook en mijn grootvader was het ook, maar mijn vader heeft vijf zoons en hij zegt dat het beter is, dat wij de wereld ingaan.'

- En hij zendt u de wereld in, zoo als gij daar zijt.'

- O ja. Een mensch die werken wil vindt overal zijn brood, en God verlaat de zijnen niet. Dat heb ik van daag reeds ondervonden.'

Meester Schupfl had met een spottenden glimlach naar den jongen gehoord. 'Zeg eens vriend,' zeide hij, 'gij zegt dat God voor u gezorgd heeft, maar je zult me toestemmen, dat het eigenlijk deze heer was.'

- Een bloot werktuig,' zeide de jongen.

- Goed, mijnheer heeft u laten mede eten, maar eigenlijk was hetgeen hij niet opat, van mij.'

Ik viel meester Heinrich in de rede, dat ik voor twee betalen zou.

- Dat is eene zaak van later zorg. Ik stel nu maar een geval. Als nu mijnheer niet voor twee betaalt en mijn vrouw geeft u de helft als reispenning mede, wie is dan hier het werktuig? en op wiens rekening wordt de weldaad gebragt, op die van mijnheer, van mijne vrouw of van mij?'

- Op die van de gemeenschap der heiligen,' zeide de jongen met onverstoorbare kalmte als of daardoor de zaak zoo helder was als glas.

- Een mooi woord; dus die wordt crediteur?'

- Die wordt crediteur,' erkende de knaap, zoo eenvoudig en positief weder of er geen andere meening gangbaar was.

- Wat meent ge met die gemeenschap der heiligen?' vroeg ik.

- Ja - ziet ge - het gansche menschdom is zondig; en de goede daden worden in rekening gebragt voor het geheele menschdom.'

- Dus niet voor ons zelven?'

- Neen, wij zijn ongeschikt tot eenig goed, en wij worden zalig niet door onze werken maar door genade.' Dat alles vertelde de knaap met een effen gelaat; men zou meenen dat hij over het weêr of den tijd sprak.

Ik heb dikwijls met orthodoxen gesproken, maar meestal trof mij, bij zekere zwaarmoedigheid, ook iets bitters, iets dat nu eens aan wrevel, dan aan minachting, dan aan strijdlust denken deed. Maar deze knaap was zoo gemoedelijk overgehaald orthodox, zoo zeker van zijne zaak en van zijn antwoorden, alsof hij een les in de geschiedenis of aardrijkskunde opzeide. Ik wist niet of ik den knaap beklagen of geluk wenschen zou, dat hij zóó toegerust de wijde wereld inging, want dat geloof dat nu nog bergen verzette, zou nog menigen schok te

doorstaan hebben, niet het minst van de Heinrichs en de zijnen, die er buiten het Schwarzwald nog meer zijn dan daarin. Deze wilde weêr wat zeggen, maar ik voorkwam hem door iets van het werk te vragen, dat hij onder handen had, en weldra vergat hij den handswerksgezel, die nu op korten afstand met groote oogen bleef toeluisteren, zonder zich evenwel in het gesprek te mengen. Het moest dan ook wel volstrekt, onbegrijpelijk voor hem zijn wat Heinrich over de werktuigkunde vertelde.

- Neen niet geheel,' zeide hij, toen ik het hem vroeg.

- Hebt gij het dan geleerd'?

- Er wonen bij ons ook klokkenmakers en als er bij vader geen werk was, ging ik bij een van hen. Die heeft mij veel geleerd.'

(*Wordt vervolgd.*)

Simonoseki.
(*Met een plaat.*)

Groot is de geneigdheid van eenig volk, wiens krijgsgeest door langdurigen vrede is ingedommeld, om het eerste militaire feit dat het uit den slaap doet opspringen, voor een heldenfeit te houden, en ieder die daaraan deelnam, tot een held, een halfgod te verheffen. Slechts weinigen weten bij zoodanige gelegenheid de noodige kalmte en helderheid van geest te bewaren, om met juistheid de waarde van het gebeurde te beoordeelen.

Toen, ruim een jaar geleden, de Nederlandsche consul-generaal in Japan, vertrouwende op onze langdurige vriendschappelijke verhouding tot dat rijk, met Z.M. stoomschip de Medusa door de straat Simonoseki ging, niettegenstaande hij kort te voren van een fransch vaartuig had vernomen dat hem vijandelijkheden wachtten; toen de Medusa, daarop beschoten wordende, met alle kracht door de straat heenstoomde en natuurlijk het vuur der strandbatterijen in het voorbijgaan beantwoordde, - toen hielden de Nederlanders die gebeurtenis voor een heldenfeit. Slechts een gering deel der natie wenschte zich geluk, dat schip en bemanning bij die gelegenheid waren behouden, en begreep de dringende noodzakelijkheid om de beleediging, onze vlag aangedaan, dadelijk te wreken.

Hoewel Nederland een voldoende zee- en landmagt bezat om eene poging te doen tot herstel zijner eer en tot bestraffing van den Landsheer van Nagato, bleef het - nadat het heldenfeit van de Medusa geconstateerd was - natuurlijk op zijne lauweren rusten, spande zijne beste krachten niet nutteloos (?) in, maar bepaalde zich tot het zenden van nog drie andere schepen van middelbare grootte naar de Japansche wateren, die zich konden voegen bij de eskaders der Engelschen en Franschen, wanneer het dezen in den zin kwam de straat Simonoseki te forceren. Gelukkig brengen de handelsbelangen onzer naburen dit mede; men vereenigt zich tot ééne partij, en stelt zich onder de orders van den Engelschen admiraal Kuper.

Kuper maakt zijne beschikkingen tot den aanval der strandbatterijen. Hij heeft zijne, magt verdeeld in een zwaar en een ligt eskader. Het zware eskader bestaat uit de schepen Leopard, Djambi, Barossa, Metalen Kruis, Duplex en Tartar, en wordt gekommandeerd door den En-

gelschen kapitein ter zee Haijes. Het ligte eskader, onder de bevelen van den Engelschen kapitein ter zee Kingston, telt de schepen Bouncer, Argus, Coquette, Tancrede, Medusa en Perseus.

Het zware eskader zal in front der strandbatterijen voor anker gaan liggen en zijne krachten met den vijand meten; het ligte eskader moet zich buiten het regtstreeksche vuur des vijands, bij wijze van flankstelling, opstellen; zooveel mogelijk gebruik van zijn geschut maken om de batterijen in de flank te bestoken en, als deze door het vuur van het zware eskader tot zwijgen zijn gebragt, eenige troepen aan den wal zenden om het geschut te vernagelen.

Hetgeen men van den vijand weet, is dat hij veel en zwaar geschut in batterij heeft staan, en dit vrij goed weet te gebruiken, - getuigen de achttien kogels die hij in den romp van de Medusa bragt.

De uitslag van het gevecht is verrassend, is zóó gunstig, dat men het niet kwalijk kan nemen wanneer de Nederlanders dadelijk aan een nieuw heldenfeit gaan denken. In anderhalf uur toch zijn de Japansche batterijen tot zwijgen gebragt! Het zware eskader heeft zijn geschut zoo goed bediend als op het exercitieveld; de Japanners bedienden het hunne veel minder goed dan men verwacht had, zóó slecht zelfs, dat onze verliezen uiterst gering waren.

Door dien frontaanval, waardoor de strandbatterijen in korten tijd gedemonteerd werden, was de groote schok gegeven aan het vertrouwen der Japanners op de kracht hunner wapenen en op de magt van hun onverwinlijk geachten Landsheer. Door dien frontaanval was het ligte eskader ongedeerd gebleven, en kon het, toen het vuur aan wal ophield, zonder slag of stoot de verlaten stukken vernagelen. Na dien frontaanval ging de verovering der hooger gelegen forten zonder veel moeite. 's Vijands moed was reeds gefnuikt.

Van eenig heldenfeit was dus ook thans weder geen sprake. Door de goede maatregelen van den vlootvoogd, door de meerdere volmaaktheid en betere bediening van het geschut der Europesche schepen, en door de slechte bediening van het geschut der Japanners, werd de straat Simonoseki en dien ten gevolge de weg voor de Europesche handelsschepen geopend. De groote verdienste onzer maritieme magt ligt dáárin, dat zij op vierduizend mijlen van het moederland, zonder eenige reserve te bezitten, deel nam aan den strijd tegen een volk dat men magtig waande; dat zij toonde in geen enkel opzigt achter te staan bij de Engelsche en de Fransche marine, en dáárdoor de eer der Nederlandsche vlag ophield.

Niemand zal daarom ons eskader in de Japansche wateren eene regtmatige hulde kunnen onthouden; het heeft daarop ten volle aanspraak. Ieder Nederlander mag trotsch zijn op de waardige houding en het moedige gedrag zijner landgenooten in Japan.

S.

Brievenbus.

I. Gesoigneerde educatie.

Mijnheer de Redakteur!

L'appétit vient en mangeant plagt mijn leermeester Palsambleu te zeggen - Palsambleu, gij herinnert hem u zeker uit *de Nederlandsche Spectator*, waarin hij somtijds schreef in den tijd toen de oude Heer Smits alléén dit blad nog redigeerde; hij is nu ter ziele, de oude, goede, brave man en wandelt waarschijnlijk, zoo als zijne geliefde uitdrukking was, aan den arm zijner *chère Marianne* in de *champs Elysées* daarboven - *l'appétit vient en mangeant*, *Messieurs!* zoo riep hij ons aanmoedigend toe, wanneer wij voor zijn dunne koolsoep of sterk met uijen, ja zelfs met een *soupçon d'ail*, gekruide *pied de mouton* den neus optrokken en voorwendden geen honger te hebben, om ons straks bij den pasteibakker op den hoek schadeloos te stellen. En inderdaad de brave man had gelijk, want als we maar den eersten lepel *potage* geslikt en de eerste walging door den

knoflook veroorzaakt overwonnen hadden, gleed het andere van zelf, en de banketbakker verloor het uitzigt op een goede winst. ‘Zóó, zeide hij, moest men op alle *pensions* handelen. Mogt dit nog eenmaal de vrucht zijn van de vereeniging van *kost*schoolhouders, die mijn ouderdom mij niet meer veroorlooft bij te wonen, maar die al mijne sympathie heeft! Niet *voeden*, maar *opvoeden* is onze roeping.’ *L'appétit vient en mangeant.* Die spreuk is mij altijd bijgebleven, Mijnheer de redakteur! En ook nu weder ondervind ik er de waarheid van. Want daar ik eenmaal aan het schrijven ben gegaan, en gij mijne brieven met zooveel welwillendheid in *de Tijdspiegel* plaatst, en vrienden en buren beginnen op te zien tegen Jan Olij, krijg ik eene ware schrijfjeukte of schrijfwoede, die mij het stilzitten onmogelijk maakt. Maak ik het u wat al te druk of te lastig, plaats dan mijn tien eerstvolgende brieven maar niet, wanneer ik de elfde slechts, al is het dan ook met *garmond*-, of des noods met nog microscopischer letter gedrukt zie. En nu, waarover kan ik heden schrijven dan over Palsambleu? Waarvan het harte vol is, loopt de mond en ook de pen over. Palsambleu is dood, en niemand beweent hem opregter dan ik; ik hield van hem als van mij zelven. Geen courant heeft die treurige mare aan het publiek medegedeeld; geen rede is bij zijn graf uitgesproken; in geen enkele maatschappij van letter- of andere -kunde is zijn lof verkondigd; niet één gedicht zelfs, waarmeê men anders niet karig is, is ter zijner eere *vervaardigd!* En toch, hij was een hoogst merkwaardig man. Met hem is een ras, een geslacht, een type uitgestorven. Sprak men vroeger van *den laatsten der tribuns*, *den laatsten der baronnen*, ik noem hem den laatsten der *Fransche Monsieurs* of *Mesjeus*, zoo als het eigenlijk in de volkstaal heet. Uitgeweken in den tijd der eerste republiek - hij heeft de tweede nog gekend, *pâle reflet d'une grande lumière* zoo als hij zeide - vervolgde hij in ons vaderland de *carrière*, die hij van zijn jeugd af gekozen had, van *instituteur de la jeunesse. Grammairien* was hij, en niets dan *grammairien*, van top tot teen. Reeds op zijn gelaat was dit te lezen. Zijn eenigzins scheeve neus geleek volkomen naar een *accent grave*, zijn mond had den vorm van een *circonflexe* en zijn onderkin deed kennelijke pogingen om de figuur eener *cédille* te vertoonen. Reeds van zijn kindschheid af had zich bij hem eene sterke voorkeur voor de spraakkunst geopenbaard, en gedurende zijn gansche leven verloochende ze zich niet. Zijn priktol, zoo heeft hij mij zelf verhaald, noemde hij een *substantif*, en de zweep om dien te drijven *l'impératif.* Als knaap, *en vrai gamin*, kon hij geen bultenaar zien zonder hem te betitelen als een *plus que parfait*, en een bruidegom was steeds in zijne oogen *un subjonctif.* Zijn eerste minnebrief begon aldus:

> ‘Fallait-il que je m'enflammasse
> Pour que vous vous glaçassiez, etc’.

En toen ik hem op zijn sterfbed bezocht zeide hij mij: ‘Mon ami, je *meurs* ou *je me meurs*, car on dit l'un et l'autre; voyez plutôt Wailly et Rest...’ helaas! het woord *Restaut* kon er niet meer uit, en met den naam van één der twee afgoden van zijn leven op de lippen, blies hij den adem uit. Goede, brave Palsambleu! Ik alléén heb er geen geld genoeg toe, maar wanneer elk der geäbonneerden van *de Tijdspiegel* mij één gulden geeft, zal ik op zijn graf een monument doen oprigten, met dit opschrift:

> Ci-gît P... Bleu, qui ne fut rien
> Qu'un bon et brave grammairien.

‘Maar wat kan nu de lezers van *de Tijdspiegel* de dood van Palsambleu schelen?’ Veel, dunkt mij, zeer veel; want een man als mijn oude leermeester vertegenwoordigde een geheel tijdvak dat nu gesloten is, en eene rigting waarmede men voor goed schijnt te willen breken. In den tijd toen de mannen van zijn stempel bloeiden, was de opvoeding en het onderwijs iets geheel anders dan nu, en ik kan niet nalaten dien tijd diep te betreuren, en mijn lezers te waarschuwen voor de verderfelijke moderne leer. In die dagen - het waren ook de dagen mijner jeugd - kende men na de maitressen-schooltjes (ze hadden eigenlijk een anderen naam, dien de hoogst fatsoenlijke wereld van deze dagen echter niet meer toelaat uit te spreken) niet anders dan de *fransche* scholen, gedirigeerd door fransche *Monsieurs* of *Mesjeus*. Hier leerde men fransch en niets dan fransch, ja, ook zoo'n klein beetje Mathesis, een paar boeken van Euclides b.v., een klein zweempje van geographie, een soupçonnetje van historie, de stichtelijke geschiedenissen b.v. van La Vallière of Maintenon, van Ninon de l'Enclos of Du-

barry, maar anders was het fransche grammaire, fransche syntaxe, fabelen van La Fontaine of de Henriade van Voltaire, van 's morgens tot 's avonds. Aan Nederduitsch of Hollandsch, zoo als het heette, werd natuurlijk en om goede redenen, niets gedaan. Wat, bid ik u, zou toch anders de fatsoenlijke en beschaafde standen onderscheiden van het *plebs* dan de kennis der fransche en onkunde in eigen taal? Was het niet het uitsluitend voorregt van den adel om dragelijke fransche briefjes te kunnen schrijven, was het niet zijn trots om geen Hollandsch dan krioelend van taalfouten te kunnen stellen? Dit alles is helaas! veranderd. Nu moet men onderwijs, grondig onderwijs heet het, ontvangen in onze harde, stijve, houterige, hotsende en klotsende *moeder*taal. Nu wordt het fransch, God betere het! reeds bijna als een bijzaak beschouwd, getuigen de examens voor onderwijzers en onderwijzeressen. Nu praat men, hoe euphonisch! van rijks-, hoogere- burgerscholen- voor- middelbaar onderwijs- met- vijf- of driejarigen- cursus (wie kan het in éénen adem uitspreken?) en men zal van alles doceren: geographie, cosmographie, zoölogie, en hoe al die andere - aphiën en - logiën heeten mogen, met programma's van onderwijs van *a* tot *ff* toe; maar men vergeet, men verzuimt het ééne noodige, het alleenzaligmakende fransch! Zijn de treurige gevolgen niet reeds zigtbaar voor elk die zien wil? Mijnheer, gij zult mij naauwlijks gelooven, maar zoo waarlijk als mijn naam Jan Olij is, verzeker ik u reeds drie Hollandsche brieven van jonkers, echte zonen van Baronnen, gezien te hebben waarin het woord *wordt* altijd met *dt* gespeld en tusschen *u* en *uw* onderscheid gemaakt werd. Eens zelfs, *horribile dictu*! is mij een geparfumeerd billet van een allerliefst freuletje onder de oogen gekomen, waarin ik met verontwaardiging las: ‘wij zullen *elkander* wederzien’ en ‘ik heb *uw* bijzijn genoten’ in plaats van, zoo als deze dames vroeger altijd schreven: ‘wij zullen *ons* wederzien’ en ‘ik heb *van u* bijzijn genoten.’ Helaas! men heeft den adel al zijne voorregten ontnomen, moet nu ook dit privilegie, om onkundig te zijn in al wat gemeen en vulgair is, hem ontvallen? En wanneer gij over het verval van de kennis de Fransche taal onder onze hoogere standen wilt oordeelen, sla dan slechts uw oog op de Fransche advertentiën, waarbij sommigen dier heeren of dames gouverneurs of gouvernantes vragen: Les langues Française*s* et Anglaise*s*; tout ce qui *regarde* une éducation soignée; les ouvrages de main*s*, zijn slechts kleinigheden. Ik zou er u honderde staaltjes van kunnen opnoemen, maar ze zullen u van zelf wel in het oog springen, als ge uw aandacht vestigt op de cursijf gedrukte advertentiën in de Haarlemsche courant. Dit is één treurig gevolg der nieuwere rigting, maar hoevele zou ik er niet kunnen opnoemen? Hoe zal men het toch maken, indien men geen Fransch, goed Fransch, leert, op *inter*- (niet *anti*-, zoo als ploerterige orthodoxie schrijft) ik zeg *internationale* congressen? Hoe, in het dagelijksche leven wanneer men onfatsoenlijke zaken wil uitdrukken die in het Fransch *altijd* fatsoenlijk klinken? Zal men dan in plaats van *chemise*, *troisième*, *pantalon* enz. altijd de Hollandsche equivalenten gaan gebruiken, of zal men, in deze wiskunstige eeuw, er mathematische termen voor zoeken? Hoe zal men het toch maken, wanneer eenmaal - Prof. Vreede gelooft zeker dat het gebeuren zal - Napoleon III het voorbeeld van dito I volgende, ons land bij Frankrijk inlijven zal? ‘Ha, zei mij Palsambleu dikwijls, wat was het gemakkelijk, in de jaren 1809-1813, *années de bienheureuse mémoire*, dat er toen vele waren, die de Fransche school en niets anders dan de Fransche school bezocht hadden! Wat deed ik, en die mij geleken, toen een opgeld! Verblind Nederland, dat niet bedenkt de dingen die tot uwen vrede dienen!’ (Hij had tusschenbeide van die bijbelspreuken, want bij den aanvang der

school werd altijd een kapittel naar de vertaling van Ostervald gelezen). En nu, na 's mans verscheiden, en als het ware bij zijn asch (*als het ware* zeg ik, want hij is *niet* verbrand) zweer ik, dat mijn ‘voet geen rust meer zal genieten, voor dat ik 't eerloos bloed...’ maar neen, zoo bloeddorstig ben ik niet, maar - voordat ik de Fransche school weder tot eere gebragt en de *Mesjeus* weêr op hun troon hersteld heb. Schraag daartoe mijn zwakke pogingen, o waarde Redakteur! 'k maak dan op u een Fransch gedicht.

Votre tout dévoué,

JAN OLIJ.

t.o. 137

Staatkunde en geschiedenis.

Een blik op de hedendaagsche oorlogsmarine.
Door J.K.H. de Roo van Alderwerelt.
III.

De Monitors, die bij Charleston optraden, waren meest gebouwd naar het model van de Passaïc, een der zeven gepantserde vaartuigen, door de Noordelijken, dadelijk na het gevecht op de reede van Hampton, op stapel gezet. Zij verschilden slechts in enkele punten met den eersten Monitor. Het stoomwerktuig tot het draaijen der torens was weggelaten; de beweging geschiedde uit de vrije hand zoo als bij de draaischijven der spoorwegen. Het boven- en het benedenschip waren langer. De snelheid was veel grooter: eene 9mijls-vaart (volgens Jansen eene 7mijls-vaart). De pantsering was aan de voorzijde zeer zwaar, 0.23 el, hetzij om te rammen, hetzij om daartegen beter bestand te zijn. In plaats van een' toren, bij eenigen, twee torens; op een van die torens stond dan een koepel met kijkgaten voor den loods. De geheele bewapening bestond uit 2 kanonnen van 27.9 duim en 38 duim. Deze laatste vuurmonden werden - natuurlijk met behulp van werktuigen - door slechts 3 man bediend, maar elk schot vorderde ook 3 minuten tijds, terwijl het kanon van 27.9 duim één schot per minuut kon doen. De diepgang van al deze Monitors was ± 3 el.

De Keokuk was een ijzeren ramschip of eigenlijk eene gepantserde stoombatterij met een' ram, lang bijna 50, breed ongeveer 11 el. De diepgang was 3.96 el, (2.70 volgens Jansen, hetgeen waarschijnlijker is) maar kon op 4.26 el (3 el volgens Jansen) gebragt worden, door water in te laten in de daartoe opzettelijk ingerigte voor- en achterdeelen van het schip. Eene dergelijke inrigting wordt in vele gepantserde schepen der Amerikanen aangetroffen. De zoogenaamde Batterijen Stevens, die vooral door hunne groote afmetingen opmerkelijk zijn, en de schepen van het type *Essex*, die zich onderscheiden door hun dubbelen romp, zijn over de geheele lengte door waterdigte beschotten

in vakken verdeeld - de Essex heeft er 40 - waardoor het schip bij het ontstaan van een lek, althans tot op zekere hoogte, voor zinken behoed wordt en vermeerdering van den diepgang, door het inlaten van water, mogelijk is; daardoor blijft dan een kleiner gedeelte boven water en is het schip dus minder kwetsbaar. De vakken in den Keokuk konden in 15 minuten gevuld en in 40 minuten geledigd worden. Op het dek waren twee *vaste* (afgeknot-kegelvormige) koepels met drie geschutpoorten, die gesloten waren met zware ijzeren valkleppen. In elken koepel, die 4.47 el hoog en, beneden, 6.50 el in middellijn was, stond één kanon van 27.9 Ned. duim op draaislede, dat beurtelings voor een der drie schietgaten kon gebragt worden; de kanonnen konden echter slechts een hoek van 8° doorloopen. De koepels stonden door een' gang met elkander in gemeenschap. Verschillende, zoo gezegd wordt zeer doeltreffende, voorzieningen waren aangebragt tot het verkrijgen eener behoorlijke luchtverversching in het schip en in de koepels. De pantsering van het schip en van de koepels was eene eigenaardige. Tegen den romp namelijk, die vervaardigd was van geplet ijzer van 12 streep dikte, waren ijzeren staven aangebragt van 10 duim dikte, geplaatst op onderlinge afstanden van 3 duim. De tusschenruimten waren met hout aangevuld en over het geheel lagen weder platen ter gezamenlijke dikte van 5 duim. De pantsering strekte zich tot 1.22 el beneden de waterlijn uit. Roer en schroeven - het schip had *twee* schroeven met werktuigen van 500 paardenkrachten - waren door een ijzeren omkleedsel beschermd. De Keokuk is, zoo als wij gezien hebben, het éénige schip, dat bij den aanval op Sumter door het vuur van dat fort ontredderd is, en heeft uit dien hoofde bijzonder de aandacht getrokken.

De New-Ironsides was een ramschip, dat slechts gedeeltelijk gepantserd was; het voerde, gelijk reeds gezegd is, 18 kanonnen. Het was van zeiltuig voorzien en de diepgang bedroeg 4.80 el, zoodat het in de haven van Charleston groote zorg moest dragen niet buiten de geul te geraken. Dit schip is een van de meest bekende, omdat het de rij der groote gepantserde schepen bij de zeemagt der Noordelijken geopend heeft.

De New-Ironsides en de Monitors waren onvoldoende gepantserd. Het is later gebleken dat een pantser als het hunne, hetwelk uit verschillende lagen ijzer bestond, veel minder sterkte heeft dan een pantser van dezelfde dikte doch uit één stuk. Door het geschut te plaatsen in torens, die draaijen moesten om de vuurmonden in de verlangde rigtingen te kunnen gebruiken, ontstond het nadeel dat het minste letsel, aan den toren - het meest blootgestelde gedeelte - toegebragt, het geschut onbruikbaar deed worden en het schip als aanvalsmiddel alle waarde deed verliezen. De verrigtingen van het gepantserde eskader bij den eersten aanval op Charleston kunnen dus niet als een maatstaf gelden voor hetgeen vaste sterkten van gepantserde schepen te vreezen hebben. Maar wanneer men bedenkt dat deze negen onvoldoende gepantserde en in het geheel slechts met 34 vuurmonden bewapende vaartuigen den strijd hebben durven opnemen tegen forten en batterijen, die meer dan tienmaal zooveel geschut hadden dan zij; dat de verhouding hier dus juist omgekeerd was als vroeger bij de houten

schepen, die zich aan geen aanval op forten waagden zoo zij niet eene overheerschende overmagt hadden aan geschut; dat de Monitors, ofschoon hun vuur over het algemeen slecht gerigt was, het vreesselijkste vuurgevecht van de nieuwere tijden met eere volgehouden en slechts één schip hebben moeten opofferen - dan zal men welligt geneigd zijn de meening te omhelzen, dat gepantserde schepen geduchte vijanden zijn voor vaste sterkten, en dat het zoo zeker nog niet is aan welke zijde, bij meer gelijke kansen, de zege blijven zal. Stilzwijgend wordt dit ook door den heer Jansen erkend, wanneer hij zijne beschrijving van den aanval op Charleston met deze woorden besluit: 'Intusschen hadden deze gepantserde vaartuigen iets durven doen, waarvoor de geallieerde Engelsche en Fransche *vloten* voor Cronstadt teruggedeinsd waren. Zij hadden formidabele vaste sterkten aangevallen; zij hadden zich gedurende een half uur in het geweldige vuur van omliggende batterijen bewogen, die 2200 van de zwaarste projectielen, die ooit vroeger gebruikt werden, op hen hadden afgeschoten, en waren met het verlies van den Keokuk vrij gekomen zonder een aanzienlijk getal dooden en gewonden te hebben. De overige Monitors waren in weinige dagen weder van de geledene schade hersteld.'

En toch, niettegenstaande deze zeer juiste eindbeschouwing over den strijd bij Charleston, komt de heer Jansen tot de gevolgtrekking dat de verdediging van vaarwaters en havens bij voorkeur door forten met versperringen moet geschieden, en wil hij deze stelling als beginsel voor onze binnenlandsche verdediging zien aangenomen.

De geachte schrijver verdedigt dit beginsel ook op dezen grond, dat hetzelfde stelsel in Amerika en in Engeland zou zijn aangenomen, maar een nader onderzoek dier bewering zal ons doen zien dat zij geene groote waarde heeft voor het vraagstuk, dat ons bezig houdt. Laat ons echter vooraf opmerken dat het gebeurde bij Charleston - niet alleen wat de gebezigde middelen van aanval, maar ook wat de inrigting der stelling zelve betreft, - beschouwd moet worden als een exceptioneel feit, waaruit, wil men niet in eenzijdigheid vervallen, geene algemeene gevolgtrekkingen, allerminst gevolgtrekkingen voor onze kustverdediging, te maken zijn. De positie van Charleston is niet alleen buitengemeen sterk, maar ook van een geheel anderen aard dan de positiën, welke wij te verdedigen zullen hebben.

De stelling bij Charleston toch heeft dit eigenaardige, dat de aanvaller, naarmate hij meer vooruitdringt, in hoe langer hoe hagchelijker positie komt. Zij is, als het ware, *la gueule du loup.* Wat in die haven, aan drie zijden met batterijen omzoomd, in het midden door drie forten en gepantserde schepen verdedigd, doordringt, komt daar niet weêr uit. Hoe meer de aanvaller hier terrein voorwaarts wint, hoe meer hij eigenlijk achteruitgaat. Dit is ook duidelijk gebleken bij den tweeden aanval op Charleston, in Julij '63, dien de heer Jansen niet heeft beschreven en die toch, naar het ons voorkomt, nog wel zoo leerzaam als de eerste is. Die tweede aanval toch werd veel beter geleid, want de Noordelijken verbonden nu - wat altijd geschieden moet, maar in April was verzuimd - met den aanval ter zee ook een aanval te land. Toch verkregen zij

geene grootere uitkomst dan bij den aanval in April, en de admiraal Dahlgren verklaarde, dat hij des noods wel den ingang der haven bereiken en mogelijk wel voor een korte wijle tot in de onmiddellijke nabijheid der stad komen kon, maar dat hij toch geen kans zag om zich in de haven - waar hij letterlijk als in het middenpunt zou gestaan hebben van een krans van vuurmonden - staande te houden. Voeg daarbij nu de geringe breedte van de haven aan haar ingang en den weinigen diepgang, dien zij toelaat, waardoor groote gepantserde schepen hier niet kunnen optreden; voeg daarbij nog, dat aan dien smallen ingang weinig zee stond, waardoor het aanbrengen van versperringen mogelijk was; eindelijk dat de forten voortdurend ondersteund konden worden uit Charleston, terwijl die stad zelve - aan de landzijde niet ingesloten zijnde - aan niets gebrek had - en men zal moeten erkennen dat moeijelijk sterker positie dan deze zal te vinden zijn. De waarde, de beteekenis van forten voor de kustverdediging, laat zich derhalve uit dit beleg van Charleston niet afleiden.

Maar *wij* hebben ook geen versterkte havens als die van Charleston. Wij moeten in oorlogstijd hoofdzakelijk verdedigen de Texelsche zeegaten en den Vliestroom (tusschen Vlieland en Terschelling), het Hollands-diep met de daarop aanloopende armen en de Nieuwe Maas. Veronderstel nu dat op die toegangen al de werken zijn aangelegd, die iemand daar met mogelijkheid verlangen kan, dan zal de aanvaller - als het hem gelukt is voorbij die versterkingen te komen - niets meer te vreezen hebben, want wij kunnen, zoo de verdediging uitsluitend op forten berust, de *achterzijden* dier toegangen niet sluiten, zoo als bij Charleston de stad met hare batterijen ten opzigte der baai deed. Nu is dìt bij ondervinding reeds gebleken, en de heer Jansen vermeldt het met zoovele woorden in zijne 8e stelling, dat *'gepantserde stoomschepen alle batterijen*, *hoe sterk die ook wezen mogen*, *kunnen forceeren*, *wanneer zij daarna buiten het vuur van den wal kunnen komen.'* En op welken grond zou dan nu de verdediging onzer toegangen te water hoofdzakelijk aan forten moeten overgelaten blijven? Dat zou goed zijn wanneer er sprake was van de verdediging van de *haven* van het Nieuwediep of van de ontworpen haven van Rotterdam; maar zeegaten alleen of hoofdzakelijk door forten te verdedigen, is, meenen wij, ten hoogste ongeraden. Daarenboven, bij zulk een stelsel van forten behooren versperringen, en wie zal nu palen en netten willen plaatsen in de Texelsche en Zuid-Hollandsche zeegaten?

Maar de geachte schrijver beroept zich ook, om zijn beginsel te verdedigen, op de rigting, die ten aanzien der kustverdediging in Amerika en in Engeland wordt gevolgd. Laat ons zien in hoeverre dat beroep als geldig is te beschouwen.

De kommissie tot de kustverdediging, die in de Vereenigde Staten werd benoemd, kwam na een langdurig onderzoek, zegt de heer Jansen, tot het resultaat: 'dat alle kwetsbare punten door vaste sterkten moesten bewaakt worden, opdat de navale magt zich vrij zoude kunnen bewegen.' '"Vaste verdedigingswerken"', lezen wij verder in het door hem medegedeelde rapport, '"kunnen onneembaar gemaakt worden tegen elken aanval van de zeezijde; zij zijn noodig tot bescherming onzer scheepsmagt, ter-

wijl zij zich voorbereidt of gereed maakt voor den oorlog ter zee. De regering en het volk der Vereenigde Staten zijn niet voor het vervangen van vaste verdedigingswerken door drijvende batterijen, uithoofde deze laatste zeer vergankelijk zijn, en dien ten gevolge zouden zij zich, wanneer men ze plotseling wilde gebruiken, welligt in ongereeden toestand kunnen bevinden. De waarde welke zij in goeden toestand mogen bezitten, op het oogenblik waarop zij daargesteld zijn, verdwijnt met de oorzaak die ze in het leven riep (sic) en hare spoedige achteruitgang is eene erkende daadzaak. De verdediging van havens en andere vaste etablissementen toe te vertrouwen aan tijdelijke daarstellingen, zoo kostbaar als schepen zijn, die van vergankelijke bouwstoffen vervaardigd worden, zou eigenlijk hierop nederkomen, dat men ongehoorde sommen geld uitgaf om eenen aanval van uit zee uit te lokken (?). Wanneer wij voor onze verdediging op de navale magt steunen, kan bij de minste spanning, die oorlog doet vreezen, geen deel daarvan de kust verlaten om onzen zeehandel te beschermen (?). Wanneer wij de active zeemagt, geheel of gedeeltelijk voor de kustverdediging gebruiken, in plaats van onze verdedingswerken te versterken of nieuwe forten aan te leggen, zou even zoo goed zijn, alsof men onneembare bolwerken door vergankelijken verving - eene vaste veiligheid boven eene wankelbare verkoos - en zich wilde blootstellen aan het gevaar van plotseling voor eenigen tijd zonder behoorlijke verdediging te zijn. Zoo handelende, zouden wij het gevoel van onze sterkte en het vertrouwen op onze veiligheid prijs geven; wij zouden de zeemagt van hare hoogste verpligtingen afhouden, het veld van eer voor haar sluiten en hare aanspraken vernietigen op de achting en genegenheid van het volk. Wij zouden zoodoende de magt verliezen om de nationale eer te handhaven en de vrijheid der zee meer en meer te bevestigen."'

'Naar aanleiding van dit verslag,' zegt de heer Jansen, 'werden al de toegangen der voornaamste havens van vaste verdedigingswerken voorzien en als beginsel aangenomen om alleen dáár drijvend materieel tot de verdediging te gebruiken, waar het onmogelijk geacht werd om anders te handelen' (bl. 30).

De geachte schrijver geeft hier, gelooven wij, eenigzins eene verkeerde voorstelling van de zaak. Wij willen wel aannemen dat 'naar aanleiding van dit verslag, de voornaamste havens van (nieuwe) verdedigingswerken werden voorzien', maar het beginsel om zulke toegangen tot bepaalde punten door 'forten' te verdedigen, werd reeds in 1815 in Amerika aangenomen(*) - in tegenstelling van het toen in Engeland geldende beginsel, dat de verdediging der kusten uitsluitend op de vloot moest berusten. Voor de Vereenigde Staten, die geene groote oorlogsvloot wilden hebben, kon van dit laatste stelsel geen sprake zijn. De vraag, die de kommissie had te onderzoeken - het blijkt duidelijk uit de aangehaalde zinsneden - was dus deze: zullen wij het oude stelsel verlaten en onze 'havens en vaste etablissementen' door gepantserde batterijen verdedigen, of zullen wij forten blijven bouwen?

Een enkel woord overigens, alvorens dit verslag nader te beschouwen, over zulke rapporten van buitenlandsche kom-

(*) Zie hierover *Notes on sea-coast defence by general* Barnard u.s. corps of Engineers. New-York 1861.

missiën in het algemeen. En dat woord is, dat men altijd goed doet daarbij zeer naauw toe te zien, niet alleen te letten op de slotsom, maar vooral op de redenen, die daartoe geleid hebben. Kommissiën bestaan uit menschen; menschen hebben vaak hunne vooruit opgevatte meeningen, die zij tot elken prijs willen doordrijven, en trekken dus soms niet het besluit uit de redenen, maar plooijen de laatste naar het besluit. Soms bestaan er ook andere omstandigheden, die in een land tot het aannemen van een zeker stelsel leiden, al wordt dat stelsel nu daarom juist niet het beste geacht. Zoo werd, om een voorbeeld te nemen, in Zwitserland voor de geweren, die tot de algemeene bewapening moesten dienen, het kleine kaliber aangenomen, omdat reeds een betrekkelijk groot aantal van die kleine geweren aanwezig was, omdat de burgerij met zulke geweren schiet en om andere even weinig wetenschappelijke of krijgskundige redenen - niettegenstaande schier alle gehoorde deskundigen er tegen waren. En zoo kan in Amerika het stelsel om de havens en de maritieme inrigtingen in de eerste plaats door versterkingen te verdedigen, thans wel behouden zijn gebleven, omdat het in 1815 reeds aangenomen was.

Want de gronden, die door de Amerikaansche kommissie worden bijgebragt en die wij hierboven mededeelden, zijn al bijzonder zwak. De kommissie of de regering der Vereenigde Staten is tegen drijvende batterijen ‘omdat ze zeer vergankelijk zijn en dus welligt onbruikbaar zouden kunnen wezen als de oorlog uitbreekt.’ Ja, als men ze laat vergaan, dan zijn ze natuurlijk bij een' oorlog onbruikbaar; maar dat hebben zij met honderd andere oorlogswerktuigen gemeen. Of zij duurder zijn dan forten en spoediger vergaan, doet eigenlijk niets ter zake, of liever, die bedenking mag eerst in de tweede plaats komen. De vraag moet wezen, of forten dan wel drijvende batterijen *op krijgskundige gronden* de voorkeur verdienen. Krijgskundige gronden nu zijn in het rapport der kommissie niet te vinden; de heer Jansen deelt ze althans niet mede. De éénige zinsnede, waarin eene reden van eenigzins krijgskundigen aard ligt opgesloten, is de boven aangehaalde: ‘Wanneer wij voor onze verdediging op de navale magt steunen, kan bij de minste spanning, die oorlog doet vreezen, geen deel daarvan de kust verlaten om onzen zeehandel te beschermen (?). Wij hebben daarachter een vraagteeken gesteld, omdat wij maar niet kunnen begrijpen, waarom niet tevens schepen in zee gezonden kunnen worden, en schepen of drijvende batterijen op de stroomen kunnen worden gelegd tot hunne verdediging. Die tweeledige taak vordert vooreerst twee verschillende soorten van schepen; maar zelfs indien dit niet zoo ware, dan zou de mogelijkheid om ook buiten de kust den vijand op te zoeken nog maar eene kwestie zijn van meer of minder schepen - dus van geld. En op het geld, op de uitgave, draait eigenlijk ook de gansche redenering van die Amerikaansche kommissie. Schepen zijn duurder dan forten, schepen zijn minder duurzaam, schepen vorderen voortdurend onderhoud: dus geen schepen, maar forten. Eene wijze van betoog, die mogelijk in den smaak zal vallen van hen, die tot elken prijs een laag cijfer voor het budget van marine verlangen, maar die het gebrek heeft van een weinig eenzijdig te zijn. En in elk geval schijnt de Amerikaansche kommissie meer het

oog te hebben gehad op havens en arsenalen dan wel op zeegaten, zoo als wij hebben te verdedigen. Ook daarom heeft, wat door haar besloten is, voor ons slechts eene betrekkelijke waarde.

De heer Jansen wil volstrekt aantoonen dat voor de verdediging van havens en kusten vaste verdedigingswerken en geen drijvend materieel behoort gekozen te worden, en geeft ons daartoe ook een gedeelte van het rapport der Engelsche kommissie voor de kustverdediging, die heeft voorgesteld om voor 10 à 11 millioen pond sterling forten te bouwen en slechts voor 1 millioen drijvende batterijen. Dat voorbeeld heeft voor ons echter hoegenaamd geen waarde, omdat de omstandigheden geheel verschillend zijn. Om een juist oordeel te vellen over eenige zaak moet men hare geschiedenis nagaan. Evenmin als eene billijke beoordeeling van het rapport der Amerikaansche kommissie mogelijk is, wanneer men de omstandigheid niet kent dat reeds sedert 1815 in Amerika als beginsel gold om havens en kusten door middel van forten te verdedigen, evenmin kan de slotsom van het rapport der Engelsche kommissie op de regte waarde worden geschat, wanneer men niet vooraf wijst op het stelsel, vroeger in Engeland tot beveiliging der kusten aangenomen.

Vóór de invoering van den stoom heerschte Engeland onbepaald op het gebied van de zee. Het stoomschip, het schroefstoomschip werd geboren; Frankrijk kreeg eene kolossale oorlogs- maar vooral landingsvloot: het was met de onbepaalde heerschappij van Engeland ter zee gedaan. Engeland zette zich aan het veranderen van zijne zeilvloot in eene stoomvloot; Frankrijk bouwde met snelheid eene gepantserde vloot. Zóóveel werd den Engelschen dus duidelijk dat - mogt het mogelijk zijn hunne zeemagt altijd in vele opzigten nog een hooger standpunt dan die van Frankrijk te doen innemen - er toch geen spraak meer kon zijn van het vroegere overwigt ter zee te herwinnen, en dat de vloot alléén dus niet meer, zoo als vroeger, voldoende was tot bescherming van het rijk.

Op die vloot berustte, tot voor weinige jaren, bijna uitsluitend de bescherming van Groot-Brittannië en zijne koloniën. Maar thans, zoo spreekt de kommissie, ‘kunnen er omstandigheden plaats hebben die de vloot beletten op den behoorlijken tijd op de bepaalde plaats te wezen; of zij kan door storm geteisterd zijn; ook zou het kunnen gebeuren dat zij met overmagt te doen kreeg.’ - - - - - - - - - - - - - ‘Deze en andere overwegingen van minder belang,’ lezen wij verder, ‘hebben gezamenlijk tot het besluit geleid, dat het land niet beveiligd is tegen invasie, wanneer het voor zijne verdediging alleen op de vloot vertrouwt. Maar gelijktijdig erkennen wij het nut eener kanaalvloot als *eerste* linie van defensie, en wij kunnen dan ook niet ernstig genoeg de regering aanbevelen, dat alle middelen mogen worden aangewend om aan die vloot de meest volkomene inrigting te geven.’

De vloot, vroeger *eenige* linie van defensie, moest ten gevolge der veranderde omstandigheden *eerste* linie van defensie worden; en daar nu de beteekenis van de vloot met het oog op de bescherming van het rijk zoo zeer verminderd was, volgde daaruit van zelf dat die vloot de ondersteuning behoefde van vaste verdedigingswerken. ‘Zonder veilige havens’, zegt de kommissie, ‘waarin een vloot na een ongeval of tijdelijke zwakheid, de

wijk kan nemen, en zonder werven en werkplaatsen, waar schade kan hersteld of nieuwe schepen uitgerust worden, zou eene vloot gelijk worden aan een leger dat geen basis van operatie heeft.' En op grond hiervan nu stelde de kommissie den bouw voor van forten, die tot bescherming der werven en arsenalen zouden dienen in verband met uitsluitend tot dat doel in te rigten schepen. Daar buiten was dan vooraf nog de vloot.

Men ziet dat de Engelsche kommissie inderdaad de verdediging van de kusten en stroomen in de eerste plaats aan de vloot wenscht over te laten, en dit getuigt, onzes inziens, voor de heldere krijgskundige begrippen der Engelsche kommissie. Vaste verdedigingswerken mogen goedkooper zijn dan schepen, zóóveel is ook zeker, dat die werken, uit een krijgskundig oogpunt, geenszins de voorkeur verdienen. Schepen zijn verplaatsbaar. Zij kunnen dus wezen overal waar de vijand is en hem tegenhouden waar hij zich vertoont; zij kunnen hem opsporen en te gemoet gaan en vervolgen. Alleen door middel van schepen is eene actieve verdediging - d.i. eene verdediging waarbij de verdediger op zijne beurt, op gunstige oogenblikken tot den aanval overgaat - mogelijk, en alleen de actieve verdedigingswijze kan tot goede resultaten leiden. Forten kunnen alleen dàn nut doen, wanneer de vijand juist dàt punt gelieft voorbij te gaan, waar ze aangelegd zijn; weet de vijand elders een' doorgang te vinden, dan staat zoo'n fort zonder nut in de lucht te kijken. In het algemeen genomen derhalve - en deze waarheid geldt zoowel voor de land- als de kustverdediging - zijn de *verplaatsbare* verdedigingsmiddelen, legers en vloten, bij eene verdediging de hoofdzaak en komen de *onverplaatsbare*, de vestingen, forten en kustbatterijen, eerst in de tweede plaats in aanmerking. Landen, die vloten kunnen hebben, zouden dus in strijd met alle gezonde krijgskundige beginselen handelen, indien zij 'alle kwetsbare punten door vaste verdedigingswerken wilden beveiligen en daartoe dan alleen drijvend materieel wilden gebruiken, wanneer het onmogelijk was dit op andere wijze te bewerkstelligen' (bl. 65). Zulke landen moeten, zoo als in Engeland is aangenomen, de hoofdverdediging toevertrouwen aan de vloot, en kunnen in verband daarmede de werven en arsenalen, voor die vloot vereischt, versterken. Willen zij nog meer versterkingen bouwen, dan moeten zij die aanleggen op de *strategische* punten, dat is op die punten, waarop een vijandelijk leger, om te landen, hoogst waarschijnlijk gerigt moet worden of waarvan het, om zijne operatiën te kunnen voortzetten, meester moet zijn. Die punten zijn in Engeland de ingang van de Theems en de groote oorlogshavens, en die zijn daar ook juist versterkt.

Duidelijk blijkt derhalve, meenen wij, uit de voorafgaande beschouwingen, dat de beginselen in Engeland aangenomen geene regtstreeksche toepassing kunnen vinden bij ons. Maar wat moeten dan landen doen, die zonder eene vloot te bezitten, groot genoeg om te kunnen dienen als eerste linie van defensie buiten de kust, toch eene scheepmagt hebben van meerdere of mindere beteekenis? Moeten die nu eensklaps, omdat zij geene *groote* vloot hebben, het beginsel omkeeren en zeggen: de onverplaatsbare forten zijn hoofdzaak, de verplaatsbare schepen bijzaak? Dit wil de heer Jansen, en daartoe wijst hij ons - wij hebben gezien met welk regt - op Amerika

en Engeland. De geachte schrijver drukt ergens de hoop uit dat ook hier te lande, mogt de kustverdediging - zoo als thans geschied is - andermaal een punt van officieel onderzoek zijn, het beginsel zal worden aangenomen dat onze zeegaten in de eerste plaats door forten moeten worden beschermd; zoodoende, zegt hij, 'zal het drijvend materieel *auxiliair* worden en niet omgekeerd, zoo als tot nu toe is aangenomen.'

Met regt is aangenomen, zeggen wij. Want de forten, en niet het drijvend materieel, moeten 'auxiliair' zijn, en dit is gemakkelijk te bewijzen. Te bewijzen bijna op wiskundige gronden. Men heeft slechts na te gaan wat er geschiedt wanneer men, volgens eene in de wiskunde soms gebezigd wordende methode van bewijsvoering, beurtelings de twee grootheden, waarmede wij ons hier bezig houden - de forten en de schepen - laat aangroeijen. De forten zijn hoofdzaak, de schepen bijzaak, zegt de heer Jansen. Welnu, laat ons zien waartoe wij komen, wanneer wij - de bijzaak voor een oogenblik ter zijde stellende - de hoofdzaak tot in het oneindige uitbreiden. Veronderstel dat bijvoorbeeld de Texelsche zeegaten omzoomd worden met een heirleger van de magtigste forten, maar zonder dat daar schepen bij zijn, tot welk resultaat komt men dan? De heer Jansen geeft ons het antwoord, wanneer hij in zijne achtste, reeds vroeger door ons aangehaalde stelling zegt: '*stoomschepen kunnen alle batterijen, hoe sterk die ook wezen mogen, forceeren, wanneer zij daarna buiten het vuur van den wal kunnen komen.*' Immers wanneer gepantserde schepen dat heirleger van forten mogten geforceerd hebben, dan komen zij - zijn er geen schepen om hen tegen te houden - op de reede en voorts in de vaarwaters van de Zuiderzee; de groote, die veel diepgang hebben, vinden dan eene veilige wijkplaats op den Texelstroom en de overige noordelijke of noord-oostelijke vaarwaters, de kleinere gaan zuidwaarts naar Amsterdam. Met forten alleen zijn dus de Texelsche zeegaten, om ons nu daartoe te bepalen, niet te verdedigen.

Indien men echter omgekeerd te werk gaat; indien men, aannemende dat de schepen de hoofdzaak, de forten bijzaak zijn, de laatsten ter zijde stelt en het aantal schepen kolossaal groot neemt - dàn verkrijgt men eene gansch andere uitkomst. Want dit zal iedereen ons gaarne toestemmen, dat de Texelsche zeegaten met een heirleger van gepantserde drijvende batterijen - zonder eenig fort - uitmuntend te verdedigen zijn. De verschillende vaarwaters, die van den Helder naar Amsterdam leiden, zijn zelfs onmogelijk door forten te verdedigen en kunnen niet anders dan door schepen verdedigd worden.

De forten, die des noods achterwege kunnen blijven, zijn dus de bijzaak en niet het drijvend materieel, dat - bijzondere gevallen, zoo als bij Charleston uitgezonderd - nooit gemist kan worden; dat vooral niet gemist kan worden, omdat elke goede verdediging - het kan niet genoeg herhaald worden - eene actieve verdediging moet zijn, waarbij de verdediger den vijand te gemoet gaat en hem, dan hier, dan daar, afbreuk tracht te doen. Met forten alleen moet de verdediging ook zuiver *lijdelijk* zijn, kan daardoor in den regel niet krachtig wezen en in geen geval tot groote uitkomsten leiden.

Het verschil tusschen de voorstanders der forten en der schepen lost zich

niet op in bloot theoretische bespiegelingen, maar leidt, zoo als duidelijk is, op het gebied der praktische regeling van de kustverdediging, tot geheel verschillende ontwerpen. Mogelijk zal voor ons de gelegenheid ontstaan dit nader aan te toonen, bijaldien het rapport der kommissie tot de kustverdediging openbaar mogt worden gemaakt. Het zou een onvruchtbaar werk zijn thans reeds uit te weiden over de verschillende wijzen, waarop de verdediging onzer vaarwaters in de praktijk geregeld kan worden.

Wanneer men, zoo als de geachte schrijver van 'De omwenteling in het zeewezen', de marine bij onze verdediging geheel op den achtergrond stelt, dan, ja dan, de heer Jansen heeft gelijk, zal het budget van marine voor die verdediging niet aanmerkelijk verhoogd behoeven te worden, en dan is zijne opmerking juist, dat men met het oog op de pantsering niet behoeft te spreken van zulke 'ontzettende uitgaven' (bl. 184). Daar nu de heer Jansen verder uitrekent dat de wijze voorzorg van den minister Lotsy - waarin die wijsheid bestaan heeft, is vroeger door ons aangeduid - 13 (zegge 6) millioen gulden heeft gespaard (zegge 'gespaard') en dat die 13 millioen niet eenmaal noodig zijn tot dekking der kosten van de gepantserde vaartuigen voor de binnenlandsche defensie - komt hij natuurlijk ook tot het besluit dat het pantseren goedkoop is, en dat wij er thans door die pantsering veel beter aan toe zijn dan vroeger. Geldelijk niet alleen, maar zelfs uit het oogpunt der verdediging, want, zegt de geachte schrijver: als wij voor 13 millioen gepantserde batterijen of Monitors hebben, zijn wij sterker dan wij voor eenige jaren geweest zouden zijn, indien wij toen voor die som de 12 fregatten en de 30 (?) kanonneerbooten hadden aangekocht, door de kommissie van '57 verlangd. En zoo - lezen wij op bladz. 196 - wordt door ons onderzoek (d.i. door de voorafgegane bladen) in deze weder het bewijs geleverd voor de aloude stelling '*dat alle verbeteringen in het krijgswezen er toe moeten leiden om den zwakke te versterken zonder* - let wel - *den sterke krachtiger te maken.*'

Het zal mogelijk aan ons liggen, maar het is de eerste maal dat wij die 'aloude stelling' onder de oogen krijgen. Het is overigens eene wonderlijke stelling. '*Verbeteringen in de krijgskunst, die den sterke niet krachtiger maken*': dat is voor groote landen al bijzonder ongelukkig. En dat zij dan nog zoo dwaas zijn om altijd het initiatief tot zulke verbeteringen te nemen!

Wij moeten echter in vollen ernst bekennen in de gansche geschiedenis van de krijgskunst geen enkele verbetering te kunnen aanwijzen, die aan de kleine zwakke staten wèl, aan de groote magtige staten geen voordeel zou hebben aangebragt. Daarentegen kennen wij voorbeelden genoeg van verbeteringen, die in veel hoogere mate ten voordeele van de groote dan van de kleine landen hebben gestrekt.

En zoo wij vooreerst op het zeewezen onze aandacht vestigen, was de winst niet hoofdzakelijk aan de zijde van den aanvaller, van den sterke, toen de zeilschepen de plaats innamen der vroegere roei-galeijen? Vooral nadat het geschut ingevoerd was en meer en meer verbeterde. Heeft de invoering van den stoom den aanvaller niet onmetelijke voordeelen

bezorgd? Is Frankrijk, de sterke partij, niet daardoor - wat vroeger voor dat land onmogelijk was - eene geduchte zeemogendheid en zijne vloot eene voortdurende bedreiging geworden voor Engeland, voor Nederland en elk ander kustland? Heeft die verbetering dus den sterke niet krachtiger gemaakt in veel hoogere mate dan den zwakke?

En zou de invoering der gepantserde schepen niet evenzeer leiden tot verhooging van de kracht van den aanval? De pantsering toch maakt voor alle landen de aanschaffing noodzakelijk van een, hoofdzakelijk slechts voor de verdediging van zeegaten en stroomen geschikt, materieel, terwijl vroeger alle soorten van schepen, zelfs koopvaardijschepen, bij de verdediging konden dienen. Voor de zwakke partij, de kleine landen, die over weinig hulpmiddelen kunnen beschikken, is die aanschaffing - tenzij men nu zoo gelukkig is geweest een minister te bezitten, die 13 millioen heeft gespaard - zeer bezwaarlijk, vermindert zij de kracht der geldelijke hulpmiddelen en leidt zij dus tot verzwakking. Voor kleine, *zeevarende* natiën is de pantsering, zoowel als de stoom, een onbetwistbaar nadeel, want op gepantserde stoomschepen is kennis van werktuigkunde en artillerie-zaken een voornaam vereischte en daarop is minder dan op de oude schepen behoefte aan menschen, die met de zee, om zoo te zeggen, zijn opgegroeid. Daardoor is het overwigt zeer verminderd, dat aanleg en gewoonte om de zee te bevaren aan de schepelingen van die zeevarende natiën verzekerden, en kan de bemanning der handelsvloot niet van zooveel nut meer zijn als vroeger. Ook de engelsche kommissie heeft (zie Jansen bl. 61) op dat bezwaar gewezen.

> ‘In 't verleden ligt het heden,
> In wat is, wat worden moet’

heeft de dichter gezegd, en zelden is grooter waarheid zoo kernachtig uitgedrukt geworden. Inderdaad, men kan uit het verledene tot het tegenwoordige en de toekomst besluiten. Alle dingen op de wereld, alle instellingen, alle takken van wetenschap ondergaan een ontwikkelingsproces en volgen daarbij, met veel horten en stooten, met terugvallen en weder vooruitgaan, eene bepaalde rigting, die, eenmaal bekend zijnde, gelegenheid geeft om den weg, die afgelegd zal worden, te voorspellen uit den weg die afgelegd is. Aan die algemeene wet van ontwikkeling en geleidelijken vooruitgang is ook de krijgskundige wetenschap onderworpen. En wanneer wij de veranderingen op het gebied van het zeewezen nagaan; wanneer wij bedenken dat de kracht van den aanval in dit opzigt in den loop der eeuwen steeds is verhoogd - door de zeilschepen toen zij de galeijen verdrongen - door de stoomschepen toen zij de plaats innamen der zeilschepen - zou het dan zoo onlogisch zijn reeds nu te beweren, dat verhooging van de kracht van den aanval in de rigting ligt van de ontwikkeling van het zeewezen, en dat derhalve de gepantserde schepen - wel verre van den zwakke te versterken - hoofdzakelijk aan den sterke ten voordeele zullen komen?

Er is te meer grond voor de meening, dat ook op zeevaartkundig gebied alle groote verbeteringen en veranderingen ten nadeele van de verdedigende partij moeten zijn, omdat hetzelfde gezegd kan

worden van alle andere takken der krijgskunst. Niet als men zich bepaalt tot geïsoleerde feiten, maar wèl als men, groote tijdvakken in hun geheel beschouwende, de feiten zamenneemt in hun onderling verband. De handvuurwapenen en het geschut zijn van eeuw tot eeuw al ligter en ligter geworden: een voordeel voor den verdediger, maar een voordeel van oneindig grooter gewigt voor den aanvaller, die ver van zijne hulpbronnen verwijderd is en zich veel meer bewegen moet. De verhoogde uitwerking van het geschut moge, bij bepaalde belegeringen, de beide partijen in gelijke mate ten voordeel zijn, de aanvaller kan nu reeds met ligt veldgeschut groote uitkomsten verkrijgen in gevallen, waarin vroeger de aanvoer van een volledig belegeringspark noodig zou zijn geweest. De groote verbeteringen, die in den loop der tijden en inzonderheid in deze eeuw, hebben plaats gevonden in legerinrigting en legerbeheer, in de wijze van verpleging der troepen, van vervoer van oorlogsbehoeften, geschut en ander materieel, hebben allen er toe geleid om de aanvallende legers veel meer handelbaar, vrijer, bewegelijker te maken, waardoor de kracht van den aanval ontzettend is verhoogd, terwijl de verdediger bij al die verbeteringen betrekkelijk maar weinig gewonnen heeft. En zoo wij niet vreesden het geduld van de lezers van dit tijdschrift - toch reeds door ons op een zware proef gesteld - geheel uit te putten, wij zouden door honderde voorbeelden kunnen aantoonen dat *alle verbeteringen op krijgskundig gebied, in onderling verband genomen*, *steeds hoofdzakelijk ten voordeele hebben gestrekt van de aanvallende partij*, *van den sterke.* De *aloude* stelregel van den heer Jansen is, naar het ons voorkomt, een zeer nieuwe en zeer onjuiste stelregel: een volslagen paradoxe.

De heer Jansen schijnt te veel het oog te hebben gehouden op die uitgespaarde 13 millioen van den minister Lotsy. Daar nu met die som, die echter slechts in de verbeelding bestaat, wierd zij aan gepantserde schepen besteed, naar het oordeel des geachten schrijvers, ruimschoots kan worden voorzien in de behoefte onzer binnenlandsche verdediging - heeft hij daaruit afgeleid dat de pantsering goedkoop en een voordeel voor den verdediger is. Maar de kwestie is, zoo, niet zuiver gesteld. Die 13 millioen hangen nu eenmaal in de lucht; geen minister die ze kan krijgen. De begrooting van marine is intusschen even hoog als zij in de laatste jaren geweest is, zelfs hooger; wordt er nu gevolg gegeven aan de voorstellen van de Kommissie tot de kustverdediging, dan zal de Minister van marine in 1865 eene buitengewone aanvrage van eenige millioenen moeten doen voor gepantserde schepen of stoombatterijen tot verdediging onzer zeegaten, voor gepantserde kanonneerbooten ten dienste van de beneden-rivieren en voor gepantserde vaartuigen ten dienste der boven-rivieren. Die som komt, nu de Kamer zich, blijkens de groote meerderheid van stemmen waarmede het VIe Hoofdstuk is aangenomen, vereenigd heeft met het stelsel van den Minister en met de daarop gegronde begrooting, natuurlijk boven die begrooting, boven het normale cijfer der uitgaven voor de zeemagt - en tegenover dat feit, tegenover die brutale millioenen, die de Minister moet aanvragen, helpt eene theoretische beschouwing niet veel, die

bewijzen zal dat de pantsering geen geld kost. En nu blijft nog geheel buiten rekening de verdere uitgaaf, welke de invoering der pantsering met opzigt tot de kustverdediging noodzakelijk maakt, te weten de nieuwe forten en de verbeteringen aan de bestaande werken, waarvoor, naar men wil, door de Kommissie ook eenige millioenen zijn geraamd.

Voeg nu, bij het bezwaar der kosten, de omstandigheid dat èn de schepen, èn het personeel onzer handelsvloot bij de verdediging van veel minder dienst dan vroeger kunnen zijn, en dat, om de woorden te gebruiken der engelsche kommissie, 'de waarde van onze meerdere bedrevenheid ter zee door de invoering van den stoom en de gepantserde schepen is verminderd', en wie zal dan niet erkennen dat er hoegenaamd geen grond bestaat, zich over de invoering der pantsering, als ware die voor ons een voordeel, te verheugen?

Het éénige, maar indirekte voordeel der pantsering is welligt, dat de taak onzer scheepsmagt zich daardoor scherper afbakent en er dus een einde is te zien aan de voortdurende wisseling van meeningen omtrent de roeping onzer marine. Er bestaat over het algemeen, zelfs bij militairen van beroep, tamelijk veel onwetendheid ten aanzien van de verdediging van ons land en van onze koloniën. Wanneer bij het leger en bij de zeemagt en in de Kamer eenmaal ten dien aanzien eenige meerdere kennis zal worden aangetroffen, zal tevens de overtuiging zich meer en meer vestigen dat wij er in de eerste jaren niet aan denken mogen om schepen te bouwen tot bescherming van onze handelsbelangen of tot het doen van expeditiën in vreemde zeeën, omdat bij een beperkt budget van marine, niet te gelijk diè schepen en tevens de schepen gebouwd kunnen worden, die noodig zijn in onze zeegaten en op de kusten van Java. En ofschoon de voordeelen van ondernemingen als die naar Japan - met het oog op onzen handel en vooral met het oog op ons standpunt in Europa en de zedelijke kracht van ons volk - niet gering zijn te schatten, behooren wij in de eerste plaats toch te zorgen voor onze binnenlandsche verdediging en de verdediging van Indië.

De tegenwoordige Minister is een ander denkbeeld toegedaan. Terwijl wij met opzigt tot de verdediging van ons land en van Indië weinig anders zien dan proeven, die niet zeer gelukkig uitvallen, en kommissiën, wordt een *houten* schip, de Van Galen, op stapel gezet, dat wel geen andere bestemming kan hebben dan vertooning van de vlag en zoogenaamde bescherming van de handelsbelangen, ofschoon het almede heet te moeten dienen tot het onderhouden, in oorlogstijd, der gemeenschap met Indië. De Kamer heeft zich, blijkens de laatste stemming, met dat stelsel vereenigd - maar laat de geldelijke aanvrage slechts inkomen voor de verdediging onzer zeegaten en rivieren, en de oogen zullen aan menigeen open gaan.

Het is reeds een tiental jaren geleden dat een kordaat en eerlijk man, de vice-admiraal Enslie, in de Kamer trad met de verpletterende verklaring: *de zeemagt is in verval.* Die waarheid had een ieder reeds sinds lang op de lippen, en toch maakte zij een diepen indruk, omdat zij zich nu vertoonde met al de scherpte van een feit, dat niet te looche-

nen valt. Het is niet ons voornemen hier te onderzoeken aan welke omstandigheden en aan welke personen het toenmalig verval onzer Marine was te wijten. Het is voldoende hier aan te teekenen, dat de Vertegenwoordiging, na die rondborstige verklaring van den Minister, zich bereid toonde het hare te doen om ons zeewezen in beteren toestand te brengen, onder deze voorwaarde dat haar een stelsel wierd voorgelegd, dat tot grondslag kon dienen bij de te nemen maatregelen tot herstel. Daar de minister Enslie dit niet scheen te kunnen geven, trad hij af, zijne plaats inruimende aan den schout-bij-nacht Smit van den Broeke. Deze bood een stelsel aan, dat met eenigen goeden wil een eigen stelsel kon genoemd worden, maar hoofdzakelijk berustte op de voorstellen der Kommissie, die ten jare 1852, onder het voorzitterschap van prins Hendrik der Nederlanden, vereenigd was geweest. De hierop gegronde Begrooting van den Minister Smit van den Broeke, die twee millioen hooger was dan die van het vorige jaar, werd aangenomen en met den opbouw onzer vervallen marine zou nu een begin worden gemaakt.

De heer Smit van den Broeke is te kort aan het bestuur geweest om veel voor de zeemagt te kunnen doen. Hij werd reeds in '56 opgevolgd door den minister Lotsy, die meer dan vier jaren het bestuur over ons zeewezen in handen heeft gehad en, wat den aanbouw van schepen betreft, in de meeste opzigten geheel andere denkbeelden dan zijne voorgangers was toegedaan. Wij hebben reeds onze meening doen kennen over de handelwijze van den heer Lotsy met opzigt tot onze binnenlandsche verdediging. Die handelwijze keuren wij af, maar overigens schijnt de leidende gedachte van dien minister eenigzins dezelfde te zijn geweest als hierboven door ons voor de toekomst werd aangeprezen. Hij was geen vriend van het bouwen van groote schepen. Hij scheen niet veel te hechten aan het denkbeeld om de vlag te vertoonen of deel te nemen aan expeditiën, en rigtte zijn oog hoofdzakelijk op Indië en daarna, doch zeer schoorvoetend, ook op ons land. Aan den wensch om althans iets voor de binnenlandsche verdediging te doen, hebben wij 13 verdedigingsvaartuigen of Pro patria's te danken, die veel duurder waren dan kanonneerbooten(*) en niet zooveel beter of zij hadden gerust geheel achterwege kunnen blijven; in sommige opzigten stonden zij zelfs bij de kanonneerbooten achter. Aan dienzelfden wensch hebben wij te danken de 16 schroefstoomschepen van de 4^{e} klasse, die te gelijk voor onze verdediging en voor Indië moesten dienen, en die ook vrij algemeen worden afgekeurd. Aan den wensch eindelijk om voor Indië te zorgen, danken wij de 6 Djambi's (schroefstoomschepen 1^{e} klasse met 16 stukken, 250 p. kr. en 212 koppen), de Koopman (schroefstoomschip 2^{e} klasse met 14 stukk., 250 p. kr. en 175 koppen), die overeenkwam met de reeds vroeger op stapel gezette Citadel van Antwerpen, en de 6 Reteh's (schroefstoomschepen van de 3^{e} klasse met 8 stukk., 110 p. kr. en 100 koppen),

(*) De eerste Pro patria heeft, niet toegerust, ruim *f* 40.000 gekost, dus tweemaal zoo veel als eene kanonneerboot. De anderen zijn bij partikulieren gebouwd voor ± *f* 20.000, maar partikulieren zouden kanonneerbooten mogelijk wel voor *f* 10.000 of *f* 15.000 hebben willen leveren.

alle *gladdeks*vaartuigen, goed voor Indië, maar geen eigenlijke oorlogsschepen; een oorlogsschip moet eene overdekte batterij hebben, moet een *kuil*schip wezen. Eigenlijke oorlogsschepen, fregatten en kuilkorvetten, die, tijdens den minister Lotsy, nog konden dienen zoowel voor onze zeegaten als voor de verdediging onzer koloniën, en die *hij* dus zeer goed had kunnen bouwen, zijn van 56-61, gelijk wij reeds vroeger opmerkten, slechts ten getale van één op stapel gezet, terwijl een zeilfregat (de Ruyter) in een stoomfregat werd veranderd. Daar hij echter liet afbouwen wat door zijne voorgangers ontworpen was, gaf hij aan den tegenwoordigen Minister, die hem in 1861 verving - in plaats van 2 fregatten en 2 kuilkorvetten - 5 fregatten en 2 kuilkorvetten, dus 7 eigenlijke oorlogsschepen over. In Indië hadden wij daarenboven op dat tijdstip nog eenige raderstoomschepen, die daar tot transport van troepen en andere doeleinden zeer goed zijn aan te wenden. Eindelijk liet de minister Lotsy, behalve de zeilschepen, nog aan zijn opvolger na 5 drijvende gepantserde batterijen, die voor de binnenlandsche verdediging moesten dienen, maar algemeen als onvoldoende en gebrekkig wierden beschouwd.

Zoodanig was de toestand onzer Marine toen de tegenwoordige Minister in Maart 1861 het bestuur aanvaardde. Wij hadden 7 kuilschepen, namelijk 5 fregatten van 50 stukken (Admiraal van Wassenaer, Evertsen, Zeeland, Adolf van Nassau en de Ruyter); 2 kuilkorvetten van 19 stukken (Medusa, Prinses Amelia); 6 Djambi's of schroefstoomschepen van de 1^{e} klasse; 6 Reteh's of schroefstoomschepen van de 3^{e} klasse; 2 schroefstoomschepen van de 2^{e} klasse, te weten de Koopman en de Citadel van Antwerpen - welke schepen, met de zeilschepen en de rader-stoomschepen, voorzien moesten in de behoefte voor de buitenlandsche dienst, of met andere woorden moesten dienen tot vertooning van de vlag en bescherming van onze handelsbelangen, en die tevens moesten voorzien in de behoefte voor de Indische dienst.

Voor Indië en de binnenlandsche verdediging waren aanwezig: de schroefstoomschepen van de 4^{e} klasse, de Pro patria's en de gepantserde drijvende batterijen. Al hetgeen voor de binnenlandsche verdediging was gemaakt werd algemeen als zeer gebrekkig beschouwd, terwijl daarentegen de Reteh's alsmede de Koopman vrij algemeen bijval vonden; met de Djambi's waren velen minder ingenomen. Alles bij elkander nemende schijnt men echter te mogen vaststellen dat de toestand van het materieel, toen deze Minister aan het bestuur kwam, voor zoo veel de *buitenlandsche dienst en die in Indië betrof,* tamelijk voldoende was en althans geene dadelijke voorziening vereischte, maar dat daarentegen ten aanzien van de *binnenlandsche* verdediging nog alles was te doen.

De Minister Kattendijke kon intusschen aanvankelijk niet veel uitrigten, daar de hellingen van alle werven bezet waren met schepen, die afgebouwd moesten worden. Bij de Memorie van Toelichting bij de Begrooting van 1862 gaf de Minister echter te kennen, dat hij zich niet in allen deele met het stelsel van zijn voorganger kon vereenigen, en de latere ontwikkeling zijner denkbeelden in de Kamer gaf aanleiding tot eene Enquête, waarvan het doel en de beteeke-

nis voldoende blijkt uit de woorden, waarmede het verslag van de Kommissie van Enquête geopend wordt.

‘Bij de aanbieding der Begrooting voor 1862,’ aldus lezen wij in dat verslag, ‘sprak de in Maart 1861 opgetreden Minister van Marine een ongunstig oordeel uit over den toestand onzer zeemagt, of liever over het daartoe behoorend drijvend materieel. Hij schilderde die zeemagt af als ongenoegzaam om aan al de eischen, die van haar gevorderd worden te voldoen, en beweerde dat daaruit, zoo de Staat in oorlog mogt worden gewikkeld, de schromelijkste gevolgen zouden geboren worden. Tevens gaf hij te kennen dat hij, wel verre van in den hem opgedragen tak van beheer het voetspoor van zijnen voetganger te betreden, een ander stelsel wilde volgen.’

‘Dit nieuwe stelsel zou hoofdzakelijk daarin bestaan dat de te groote activiteit bij de marine ingekrompen en het personeel, minder dan tot nu toe, over kleine vaartuigen versnipperd wierd; dat, ook tot vermindering der hooge kosten van administratie, de werf te Vlissingen wierd opgeheven; dat de kleinere oorlogsvaartuigen, voor de dienst in Nederlandsch Indië bestemd, voortaan aldaar wierden gebouwd, om tot zij verbruikt waren, in die wateren te blijven, en dat inzonderheid, met afwijking van hetgeen tot nu toe had plaats gehad, geene andere oorlogsbodems hier te lande gebouwd wierden dan kuilkorvetten, stoomvaartuigen van het model *Reteh* en gepantserde kanonneerbooten. Terwijl de Minister, bij de ontwikkeling van dit laatste punt, met afkeuring van sommige soorten van oorlogsvaartuigen sprak, onder zijnen voorganger gebouwd, gelijk de zoogenaamde verdedigingsvaartuigen (Pro patria's) en de stoomschepen der 4^{e} klasse; terwijl hij te kennen gaf, dat zelfs de tot nu toe gebouwde stoomfregatten, die elk 1½ millioen hadden gekost, het vertrouwen niet meer verdienden dat men er eenmaal in stelde, verdedigde hij met zekeren nadruk het gevoelen dat geen schepen van grooter charter moesten worden gebouwd dan kuilkorvetten. “De kuilkorvet,” zeide hij in zijne Memorie van Toelichting, gewapend met eene batterij van 22 stukken, met een ligt en ongewapend bovendek, voorzien van een stoomwerktuig van 350 paardenkracht, niet dieper tredende dan 20 voet en bemand met eene equipage van hoogstens 250 koppen (behalve de bovenrol van Javanen gedurende het verblijf in Oost-Indië) schijnt de type te zijn, die het meest het karakter van oorlogsschip behoudt en alle militaire diensten kan verrigten, zoowel in Oost-Indië als in Nederland. Eene dergelijke korvet zal ongeveer 1 millioen kosten, derhalve 2 ton meer dan de tegenwoordige gladdeks-korvetten, model *Djambi.* Neemt men echter in aanmerking dat de kuilkorvet, zoowel door hare overdekte batterij, als door het grooter aantal stukken en tevens door de grootere snelheid, waarmede zij zich zal kunnen bewegen, beter dan de Djambi aan de eischen van het eigenlijke oorlogsschip zal voldoen, dan meent men te mogen beweren dat zij het minst kostbare oorlogsschip zal zijn, waarvan men in oorlogstijd, zoowel in de koloniën als in het moederland, nut zal hebben bij de verdediging.”

Terwijl de Kommissie van Enquête bijeen was, gaf de Minister nog eene schriftelijke toelichting op zijn stelsel,

waarin hij verklaarde dat, wierd het eskader, uitsluitend voor de dienst in Oost-Indië bestemd, dáár aangebouwd en voltallig gehouden en overigens zijn stelsel gevolgd, de zeemagt na verloop van 9 jaren - de wachtschepen, kanonneerbooten enz. ter zijde latende - bestaan zou uit 26 korvetten en 10 Reteh's of soortgelijke schepen; van de 26 korvetten zouden 14 kuilkorvetten zijn, die met wijziging van 's ministers vroegere opgave, 400 paardenkrachten zouden krijgen en daardoor *f* 1.100.000 (dus slechts 4 ton minder dan een fregat) zouden kosten. Bij eene tweede toelichting, van 5 Junij '62, verklaarde echter de Minister dat hij, naar aanleiding van den strijd tusschen den Merrimac en den Cumberland in Maart van dat jaar, van het bouwen van kuilkorvetten afzag, ‘daar toch het nut van dergelijke houten schepen bij de verdediging zeer twijfelachtig is, ja men daarop niet het minste vertrouwen kan stellen, wanneer zij tegenover gepantserde schepen of vaartuigen moeten worden gesteld.’ Verder verklaarde de Minister dat hij zich hier te lande wilde bepalen tot den aanbouw van Reteh's en overigens alle beschikbare middelen wilde aanwenden om het bestaande houten materieel, voor zooveel dat daartoe dienen kon, te vervormen tot gepantserde drijvende batterijen met stoomvermogen, alsmede om de bestaande drijvende batterijen en kleinere verdedigingsvaartuigen meer doelmatig in te rigten.

Terwijl de Minister aldus zijn geheele stelsel, zoo als dat in de Memorie van Toelichting voorkwam, liet varen, had de Kommissie van Enquête haar onderzoek bijna volbragt. Haar rapport, dat door toevallige omstandigheden eerst in September kon worden uitgebragt, bevestigde voor een groot deel de vroegere beschouwingen van den Minister. Zijn afkeurend oordeel over de schroefstoomschepen der 4^{e} klasse of flotille-vaartuigen en over de Pro-patria's werd door de meesten der gehoorde deskundigen gedeeld; de inrigting der drijvende batterijen werd almede afgekeurd. De schroefstoomschepen der 1^{e} klasse (Djambi's) en der 2^{e} klasse (Koopman en Citadel van Antwerpen) werden, als zijnde gladdeksschepen, alleen voor Indië geschikt geacht; men gaf boven dezen aan kuilkorvetten, zoo als de Medusa en prinses Amelia, de voorkeur. De 5 fregatten, die 300-450 paardenkracht hadden, werden geacht een te zwak stoomvermogen te hebben om aan hunne bestemming te kunnen beantwoorden en opgewassen te zijn tegen de fregatten van andere mogendheden. De vraag of, boven dergelijke fregatten, de kuilkorvetten van den Minister met hunne 400 paardenkrachten de voorkeur verdienden, bleef onbeslist.

Na den toestand der zeemagt, zoo als die zich uit de gedane verhooren deed kennen, te hebben omschreven, behandelt de Kommissie in haar Verslag de twee andere der door haar gestelde vragen, waarvan de tweede ten doel had te onderzoeken, welke zeemagt Nederland behoefde, terwijl de derde de wijze betrof, die voortaan bij den aanbouw van oorlogsschepen gevolgd zou behooren te worden. Ten aanzien van dit laatste punt bleek dat de meening des Ministers om de kleinere oorlogsbodems, uitsluitend voor de dienst in Nederlandsch-Indië bestemd, ook daar te bouwen, algemeen bijval vond; ook met de op-

heffing van de werf te Vlissingen, als werf van *aanbouw*, konden velen zich vereenigen. Het bouwen van schepen op particuliere werven werd op verschillende gronden, en ook met het oog op de ondervinding tijdens den Minister Lotsy opgedaan, afgekeurd; volgens enkelen was tegen den bouw op particuliere werven, althans van kleine schepen, geen bezwaar, wanneer men namelijk, in plaats van onbeperkte mededinging toe te laten, zich bepaalde tot vertrouwde scheepsbouwmeesters, die berekend waren voor zulk eene taak. Schepen bij partikulieren gebouwd zijn - en hierin ligt het hoofdbezwaar van vele marine-officieren - veel minder hecht en duurzaam dan de schepen van 's lands werven afkomstig. Maar is - binnen zekere grenzen - de mindere duurzaamheid, die ook meerdere goedkoopte met zich voert, in dezen tijd van voortdurende veranderingen, niet juist een voordeel?

Verspreidde het gehouden onderzoek veel licht over de twee hierboven reeds behandelde vragen, met opzigt tot de tweede hoofdvraag, verreweg de belangrijkste, welke zeemagt namelijk Nederland behoeft, liet zij veel in 't onzekere. Voor een deel is dit te wijten aan de onbekendheid die, zelfs bij zeer hooggeplaatste zeeofficieren, blijkens hunne eigene getuigenis, ten aanzien van het aangenomen stelsel van verdediging bestond: hoe wil men juiste denkbeelden hebben omtrent de zeemagt die voor onze verdediging noodig is, wanneer men geene grondige studie heeft gemaakt van de wijze van verdediging van ons land, onze zeegaten en rivieren? Voor een grooter deel is echter het onvolledige van het verslag in dit opzigt een gevolg van de onzekerheid, die toen nog ten aanzien van de pantserkwestie bestond. Eene Enquête kon dan ook op geen ongelukkiger oogenblik gehouden worden dan in de maanden Maart en April '62, toen de strijd in de wateren van Norfolk (8 en 9 Maart) alle gevestigde meeningen aan het wankelen had gebragt, en niemand zeggen kon welke loop de pantserkwestie zou nemen en welke waarde de houten schepen in de toekomst nog voor de verdediging konden hebben. Ééne zaak is echter door de Enquête tot voldoende klaarheid gebragt, dat wij namelijk alle aanspraak op den rang van zeemogendheid, zij het ook van den tweeden rang, moeten laten varen en ons hoofdzakelijk bepalen moeten tot de verdediging van onze zeegaten en onze koloniën. Andere kleine staten, zoo als Zweden of het vroegere Denemarken, wier geldelijke hulpmiddelen niet grooter zijn dan de onzen, kunnen zeer goed een zeker aantal *groote* oorlogsschepen bezitten en daardoor nog gerekend worden onder de *kleine* zeemogendheden; maar wij, die zulke uitgebreide koloniën hebben te beschermen en ons geld moeten besteden voor de schepen, die voor die bescherming worden vereischt - wij kunnen geen linieschepen of groote fregatten bouwen, wij moeten in de eerste plaats zorgen voor het materieel, dat vereischt wordt voor de verdediging van onze zeegaten en rivieren en de bescherming onzer buitenlandsche bezittingen.

In verband met deze beschouwing heeft de Kommissie zeer teregt de vraag: ‘welke is de zeemagt, die Nederland behoeft’ gesplitst in slechts *twee* onderdeden, en heeft zij zich bepaald tot het onderzoek naar de grootte en inrigting der zeemagt, die vereischt scheen te worden in de eerste plaats voor de verdediging onzer zeegaten;

in de tweede plaats voor de dienst in onze koloniën. Ten aanzien van het eerste punt kwam zij tot het besluit, dat voor de verdediging onzer zeegaten houten schepen, ongepantserd, niet meer bruikbaar waren, en dat daartoe noodig scheen drieërlei soort van oorlogsbodems, te weten: gepantserde drijvende batterijen met stoomvermogen; gepantserde kanonneerbooten of verdedigingsvaartuigen en eindelijk, ten einde buitengaats den vijand afbreuk te kunnen doen, eene derde soort van schepen met veel snelheid - in de veronderstelling namelijk dat de gepantserde batterijen niet voor dat doel mogten zijn in te rigten. De Kommissie bepaalt zich in haar rapport tot deze zeer algemeene opgaven en treedt in geene bijzonderheden; de denkbeelden der gehoorde deskundigen over de inrigting en het aantal der vereischte vaartuigen voor de verdediging liepen zoo zeer uiteen, dat daaruit geen slotsom te trekken was.

Over Indië spreekt het verslag in meer bepaalden zin. De Kommissie kwam tot de overtuiging, dat eene landing op Java evenmin is te beletten als eene landing op onze kusten; dat er toenmaals nog weinig gevaar bestond in Indië door gepantserde schepen te worden aangevallen; dat men daar derhalve kon volstaan met eene magt voldoende om den strijd op te nemen tegen gewone schepen, om een coup-de-main te voorkomen en pogingen tot landing te belemmeren; maar dat daar tevens vooral behoefte was aan de noodige schepen tot handhaving van ons gezag en tot het oefenen van politie in den Archipel. De scheepsmagt, toenmaals voor Indië aanwezig, werd met het oog op den vredestoestand, voldoende geacht; in het algemeen verlangde de Kommissie echter voor Indië: 4 à 6 groote schroefstoomschepen, fregatten of kuilkorvetten, bij voorraad ongepantserd; eenige kleinere, krachtige stoomschepen, gedeeltelijk ingerigt om met spoed troepen aan boord te nemen, en daarom voor een gedeelte rader-stoomschepen; een zeker aantal kleinere raderstoombooten voor de politie-dienst. De 4 à 6 fregatten of korvetten zouden in Nederland een reserve vorderen van hetzelfde soort van schepen, welke reserve de Kommissie van Enquête, zoo mogelijk, tevens wilde doen dienen bij de binnenlandsche defensie, te weten voor het doel om buitengaats te gaan en 's vijands ondernemingen tegen onze kusten te belemmeren of hem te vervolgen. Eindelijk drukt de Kommissie in haar verslag den wensch uit dat in Indië eene geschikte oorlogshaven wierd ingerigt, waarheen, bij het verschijnen van een overmagtigen vijand, onze oorlogs- en koopvaardijvloot tijdelijk zou kunnen wijken en van waar dan de oorlogsschepen later zouden kunnen uitloopen om den vijand afbreuk te doen. Inderdaad, zonder *versterkte* haven als wijkplaats, moeten de handelsvaartuigen en ons klein getal oorlogsschepen een wisse prooi des vijands worden.

Ook dit gedeelte intusschen van het verslag der Kommissie is, ofschoon bepaalder dan het eerste, nog vrij onbestemd. Wij maken daarvan der Kommissie geen verwijt; zij gaf wat zij, naar aanleiding der ingewonnen inlichtingen, kon geven. Maar men zoekt ook hier te vergeefs naar eene leidende gedachte. Geen woord wordt gerept over de taak, die bij een' aanval op onze koloniën aan de zeemagt ten deel moet vallen; haar werkkring wordt niet geschetst, en te vergeefs vraagt men zich af, op welken grond daar juist 4 of 6 groote oorlogsschepen moeten zijn en

waartoe die, bij de verdediging, moeten dienen. Dat de Kommissie toenmaals nog geen gepantserde schepen voor Indië verlangde te zien aangeschaft, laat zich zeer goed verklaren, maar minder duidelijk is het waarom zij voor Indië geen gepantserde drijvende batterijen, zoo goed als voor ons land, aanprees; ook in Indië zijn aan de kusten bepaalde punten, die verdedigd moeten worden - de reede en haven van Soerabaija, de positie bij Onrust en zoo vele anderen - en de Kommissie had derhalve, naar het ons voorkomt, ook op de eischen der plaatselijke verdediging in die gewesten behooren te letten.

Bij de vergelijking van het verslag der Kommissie van Enquête met de bovenaangehaalde Memorie van Toelichting voor 1862, blijkt overigens dat tusschen die beide staatsstukken in vele opzigten overeenstemming bestaat; dat de zaken, die de Minister afkeurde, vrij algemeen afgekeurd werden en dat de zaken, die hij wenschte tot stand te brengen, bij velen goedkeuring vonden. De Minister bleef echter, ten gevolge der gebeurtenissen in Amerika, niet getrouw aan zijne oorspronkelijke voornemens, en de Enquête had nog geen verslag uitgebragt of de Minister verklaarde reeds zelf dat hij van zijn plan om kuilkorvetten te bouwen had afgezien en de bestaande schepen wilde pantseren. Wij hebben reeds vroeger opgemerkt dat de strijd tusschen den Merrimac en den Cumberland niets nieuws leerde, dat daaruit slechts bleek dat houten schepen onmagtig zijn tegenover gepantserde schepen, wat iedereen wel begrijpen kon, en dat men ook na dat gevecht nog niet veel anders kon doen dan wachten totdat de ondervinding geleerd zou hebben - niet of men gepantserde schepen behoorde aan te schaffen; daaromtrent kon geen twijfel bestaan - maar welke soort van gepantserde schepen men hebben moest. Gelukkig is de Minister later ook weder eenigzins teruggekomen van zijn plannen tot pantsering, althans tot op den huidigen oogenblik bezitten wij nog geen enkel gepantserd schip. De Minister heeft zich tot hiertoe bepaald - overeenkomstig het slot van zijne toelichting van 5 Junij 1862 - om van de 5 bestaande drijvende batterijen ééne batterij (de Jupiter) meer doelmatig in te rigten, om één fregat (de Ruyter) tot gepantserde stoombatterij te vervormen en aan één verdedigingsvaartuig eene gewijzigde inrigting te geven. Eene proef met eene gepantserde kanonneerboot, bestemd om als type te dienen voor de gepantserde kanonneerbooten die, nevens de gepantserde stoombatterijen van het type de Ruyter, onze zeegaten en groote toegangen te water zouden moeten verdedigen, is mislukt, zoodat voor de binnenlandsche verdediging tot hiertoe eigenlijk nog niets van aanbelang is gedaan en onze zeegaten en stroomen, nog even goed als in '61 toen deze minister optrad, open liggen voor elken vijand. Het zou onbillijk zijn dezen treurigen toestand uitsluitend te wijten aan het tegenwoordig hoofd van het Departement van Marine, maar het *feit* bestaat en valt niet te loochenen.

Voor Indië zijn verder op stapel gezet: een raderstoomschip, een kuil-transportschip (des noods gemakkelijk in een kuilkorvet te vervormen) en een schroefstoomschip, de Watergeus - door den minister eene verbeterde Reteh genoemd, terwijl anderen beweren dat hij daarmede weinig overeenkomst heeft. Het is in de Toelichtende Staten der Begrooting gerang-

schikt onder de schepen van het type Koopman (schroefstoomschepen 2e klasse), maar is, wat de lengte betreft, gelijk aan de schroefstoomschepen 1e klasse (Djambi's). Met de Reteh komt hij overeen in bemanning (100 koppen) en wat het aantal stukken (10) betreft, maar hij is grooter, ruimer en met ander geschut bewapend en heeft veel meer stoomkracht (280 p.k. tegen 119 bij de Reteh). Eigenlijk is de Watergeus dus een geheel nieuw type van gladdeksvaartuigen voor de Indische dienst, zoo min overeenkomende met de Djambi, de Koopman als de Reteh. Eindelijk heeft de Minister in '64 in zekeren zin nog gevolg gegeven aan zijn allereerste plan, namelijk om kuilkorvetten te bouwen, en heeft hij de Van Galen op stapel gezet, die gerangschikt is onder de schroefstoomschepen 1e klasse, maar daarmede, naar 't ons voorkomt, hoegenaamd geen overeenkomst heeft. Die schroefstoomschepen 1e klasse (Djambi's) zijn gladdeks-vaartuigen, voeren 16 stukken, hebben 250 paardenkrachten en eene bemanning van 212 koppen. De Van Galen heeft 20 stukken (30-ponders), dus meer dan een kuilkorvet, 600 paardenkrachten, dus 350 paardenkrachten meer dan de Djambi en meer dan de Minister vroeger (zie bl. 30) noodzakelijk achtte, en krijgt eene bemanning van 300 man.

Even als de Watergeus is ook de Van Galen, die noch met de bestaande, noch met de vroeger door den Minister verlangde oorlogsschepen, op ééne lijn te stellen is, eene afzonderlijke type - en wel, volgens de laatste Memorie van Toelichting, de type van die soort van schepen, die onder anderen bestemd zijn om de gemeenschap met Indië in oorlogstijd open te houden. Wat daarmede eigenlijk bedoeld wordt, is ons niet regt duidelijk. Welk voordeel kan het ons geven of een enkel schip al eens eene enkele maal kan ontkomen aan de vijandelijke schepen en Java kan bereiken? De vraag is, of de gelegenheid al dan niet bestaat om *geregeld* in gemeenschap met Indië te blijven, om troepen en wat daar verder in geval van oorlog noodig mogt zijn, derwaarts over te brengen. En zoodanige geregelde gemeenschap te onderhouden schijnt alleen dán mogelijk, wanneer men eene vloot in zee kan brengen, die het vijandelijk eskader in ontzag kan houden. Maar zelfs indien wij 20 Van Galen's hadden, ware daaraan nog niet te denken. Schepen als de Van Galen kunnen dus, zoo wij meenen, slechts dienen om berigten over te brengen. Maar hebben wij veel aan berigten uit Indië, die in elk geval toch drie maanden oud zullen zijn?

Volgens de laatste Memorie van Beantwoording zouden de schepen van die type ook dienstig kunnen zijn ‘om ons gezag te helpen handhaven in Oost-Indië, zoowel tegen den inlander als tegen vreemde overweldiging, en om het personeel te oefenen’ (bl. 5). Maar tot het hier in de laatste plaats aangegeven doel zijn ook *fregatten* geschikt - zelfs meer geschikt dan kuilkorvetten, schroefstoomschepen 1e klasse of Van Galen's - en op de hier ontwikkelde gronden ware derhalve even goed het bouwen te verdedigen van fregatten; schepen die de Minister zelf echter niet eenmaal verlangt te bezitten. Uit de bewoordingen van de Memorie van Beantwoording blijkt dus niet, waarom juist schepen noodig zijn van de type Van Galen, en naar ons zeer bescheiden oordeel is de aanbouw dier schepen af te keuren. Zij mogen te gebruiken zijn tot

‘handhaving van ons gezag tegenover den inlander en tot oefening van personeel’ - zij zijn daarvoor toch niet onmisbaar(*), terwijl het ons voorkomt dat zij tot verdediging van Indië tegen ‘vreemde overweldiging’ ten eenenmale ongeschikt zijn. Hier is een woord van toelichting noodig.

Om met eenigen grond te kunnen bepalen, welke schepen wij tot verdediging van Indië behoeven, is het noodig zich duidelijk voor te stellen, welke gevaren ons daar, in tijd van oorlog, staan te vreezen. Indië kan bedreigd worden door een' vijand die Java of een ander deel onzer koloniën wil *veroveren* - door Engeland, dat zijne toerustingen in Britsch-Indië kan maken, door Frankrijk, dat over eenige jaren daartoe mogelijk het noodige in gereedheid zal kunnen brengen in Cochin-China. Wij worden dan aangevallen door eene groote vloot van houten en gepantserde schepen, waartegen onze scheepsmagt nimmer iets zal vermogen, en of wij daar in dat geval houten fregatten of Van Galen's hebben, is eigenlijk volkomen onverschillig. Eene landing beletten, is voor ons in Indië, zoo wel als hier, onmogelijk; eene landing belemmeren, zoo als door velen, blijkens de Enquête, mogelijk wordt geacht, evenmin, want de transport-schepen des vijands worden beschermd door zijne vloot, waartegen wij toch niets vermogen, en als wij tegen die transportschepen niets kunnen uitrigten, waarin zal dan de belemmering bestaan? Wij kunnen alleen zorgen dat wij op de hoogte blijven van de bewegingen des vijands, waartoe kleine snelle schepen noodig zijn; de Van Galen, die eene groote vaart heeft en zoodanigen diepgang dat hij te Soerabaija kan binnenloopen, is voor dit doel te gebruiken, maar voor dat doel alleen zal niemand schepen bouwen, die mogelijk wel een millioen of meer kosten; voor het hier aangegeven oogmerk is de Van Galen *te goed.*

Onze scheepsmagt moet verder, in geval van een aanval, de reeden en havens beschermen binnen welke de handelsschepen en sommige oorlogsschepen hun toevlugt zullen gezocht hebben, met name de reede van Soerabaija, de kom bij Batavia of de positie bij Onrust en waar men, elders, eene vlugthaven mogt willen maken.

Tot hiertoe bestaat in Indië nog geen goede oorlogshaven; de haven van Tjilatjap is niet genoeg verdedigd en in zeker opzigt ook minder goed gelegen; de positie bij Onrust, die gevormd of ingesloten wordt door de eilanden Onrust, Kerkhof, Kuiper en Purmerend, op welke Martello-torens zijn gebouwd, is niet voltooid, en ook de uitmuntende reede van Soerabaija is nog onvoldoende beschermd. Doch, waar dan ook eindelijk eene goede oorlogshaven gemaakt moge worden, de verdediging daarvan kan niet anders geschieden dan door gepantserde drijvende batterijen en forten. Houten schepen zijn daartoe geheel ongeschikt, en ook met het oog op dit gedeelte der taak van onze scheepsmagt in Indië schijnen de Van Galen's onbruikbaar.

Eindelijk, in de derde plaats, kan onze zeemagt nuttige diensten bewijzen

(*) Groote schepen zijn noodig, hoort men soms beweren, tot oefening, want alleen op groote schepen leert men goed dienen. Maar wanneer onze zeemagt nu voortaan zal bestaan uit gepantserde batterijen, gepantserde kanonneerbooten en kleine schepen voor Indië, is dan de dienst op een fregat wel eene goede voorbereiding voor de dienst en vooral voor het ‘leven’ aan boord van die ijzeren en kleine schepen?

in geval de pogingen des vijands tot verovering van Java zijn mislukt en hij tot den aftogt besluit, of bijaldien ongunstig weder zijne vloot heeft verstrooid. Onze scheepsmagt moet, bij een grooten aanval, voor zooveel zij niet op de kusten van Java zelf noodig is, in de wateren van Billiton en Banka en op de kusten van Borneo en Sumatra, in 't algemeen in den rug des vijands verblijven en daar het gunstige oogenblik afwachten om aanvallend op te treden. Aan de groote *gepantserde* schepen des vijands zal zij, wel is waar, in geen geval eenig nadeel kunnen toebrengen, maar wèl aan de *houten* schepen, die genoopt mogten zijn achter te blijven en dan niet meer beschermd worden. Om op die wijze den vijand afbreuk te doen, zullen echter schepen als de Van Galen, naar het ons voorkomt, slechts bij uitzondering voldoende blijken te zijn; transport-schepen, die achterblijven, zullen zij kunnen vernielen, maar of zij aan de groote vijandelijke oorlogsschepen veel nadeel zullen toebrengen, schijnt te betwijfelen. Daartoe schijnen gepantserde oorlogsschepen noodig, en als men die verlangt, dan moet men ook niet halverwege blijven staan; dan moet men flink weg groote gepantserde schepen bouwen, zoo als Engeland en Frankrijk die tegen ons kunnen aanvoeren - maar dan moet Koloniën het gansche 'batig slot' aan Marine afstaan.....

Behalve eene bepaalde poging tot verovering, kan de vijand echter ook kleinere ondernemingen beproeven; hij kan trachten strooptogten te doen of een enkel kleiner eiland te vermeesteren, of hij kan zich ten doel stellen onze handelsschepen op te brengen. Dit laatste moet belet worden door de gepantserde drijvende batterijen, die de havens verdedigen werwaarts die schepen zijn gevlugt, en het eerste, te weten strooptogten en partieële ondernemingen, is, gelooven wij, het best door *gepantserde vaartuigen* te beletten. De vijand kan slechts komen met zeeschepen, dus met groote *gepantserde* of *houten* oorlogsschepen. Tegen zijne groote *gepantserde* schepen zijn wij magteloos, zelfs indien wij de gepantserde schepen met 10 stukken bezaten, welke de heer Jansen schijnt te verlangen dat wij ons, tegen den prijs van 1½ millioen, zullen aanschaffen. Komt hij echter met *houten* schepen, dan kunnen wij met gepantserde vaartuigen of gepantserde stoombatterijen volstaan. In elk geval schijnen derhalve voor Indië noodig gepantserde drijvende batterijen in de eerste plaats, en daarnevens gepantserde kanonneerbooten en gepantserde stoombatterijen, maar geen groote gepantserde schepen en ook geen houten schepen, zoo als de Van Galen.

Ook voor de *verdediging* van Indië bezitten wij derhalve op dit oogenblik niets - niets dan 4 *houten* fregatten, 2 *houten* korvetten en de Van Galen. Intusschen heeft de Minister reeds een tweede Van Galen op stapel doen zetten alsmede een tweede Watergeus. Indië blijft dus nog onverdedigd. Voor de binnenlandsche verdediging zal in het aanstaande jaar eene kleine in Engeland gemaakte en voor de boven-rivieren bestemde kanonneerboot met dubbele schroef worden beproefd(*); van de mislukte ge-

(*) Dit bootje is onlangs door de heeren Tydeman en Wichers onderzocht en heeft zeer goed voldaan. Het is echter slechts gepantserd tegen geweervuur; zwaardere pantsering was onvereenigbaar met den geringen diepgang, die, met he oog op den IJssel, toegelaten kon worden. Wij hopen dat althans voor de *boven*-Waal eene boot zal gemaakt worden met zwaarder pantser, en dan moeten wij nog gepantserde kanonneerbooten hebben voor de *beneden*-rivieren.

pantserde boot voor de beneden-rivieren wordt niets meer vernomen; voor de verdediging van de zeegaten wordt nog gewacht op het rapport der onlangs benoemde Kommissie(*), ofschoon intusschen eene der oude drijvende batterijen (de Draak), van hetzelfde model als de Jupiter, vervormd zal worden. Derhalve, wat de binnenlandsche verdediging betreft, vele plannen, vele proeven in het vooruitzigt, maar in waarheid weinig of niets aanwezig - noch voor de zeegaten, noch voor de beneden-, noch voor de bovenrivieren.

Deze treurige toestand is voor een groot deel een gevolg der omstandigheden. Vooreerst heeft de tegenwoordige Minister aanvankelijk al die scheepjes moeten doen afbouwen, welke zijn voorganger op stapel had laten zetten, en in de tweede plaats maakte de alom heerschende onzekerheid omtrent de pantser-kwestie het zeer moeijelijk tot een besluit te komen ten aanzien van de aan te nemen type voor nieuwe schepen. Eindelijk is de Minister tot het besluit gekomen om ten aanzien van de schepen voor de binnenlandsche verdediging vereischt eene kommissie te benoemen, terwijl hij, met het oog op Indië en de bescherming onzer handelsbelangen, twee nieuwe typen van schepen heeft aangenomen, de Watergeus, een gladdeks-vaartuig, hoofdzakelijk bestemd voor de dienst in vredestijd, en de Van Galen, eene soort van kuilkorvet, dat bij de verdediging van Indië niet kan dienen, maar tot hoofddoel heeft om de vlag te vertoonen en om, zoo gezegd wordt, de gemeenschap met Indië open te houden. Laat ons thans, om tot een praktische slotsom te komen, hetgeen door den tegenwoordigen Minister is gedaan, toetsen aan zijne zienswijze ten aanzien van de roeping onzer marine, zoo als die zich uit de onlangs met de Kamer gewisselde stukken doet kennen.

Bij de Memorie van Beantwoording, die gevoegd is geweest bij de jongste Begrooting, heeft de Minister zijn stelsel ten aanzien van onze zeemagt omschreven in de volgende woorden. ‘Dat stelsel,’ lezen wij daar ‘blijft steeds in de eerste plaats de marine in staat te stellen tot de verdediging der zeegaten mede te werken, ons gezag in Oost-Indië te handhaven en ook met de landmagt de koloniën tegen elken aanval eener Europesche mogendheid te vrijwaren.’ Tot zoover komt het stelsel der Regering overeen met dat, hetwelk in het verslag der Kommissie van Enquête op den voorgrond is gesteld. Verdediging van ons land, handhaving van ons gezag in Indië en verdediging van onze koloniën, ziedaar wat de Kommissie wilde en wat ook de Minister als zijn doel erkent. Maar wij hebben reeds aangetoond, dat aan de verdediging van ons land en van onze bezittingen tot hiertoe nog niet veel is gedaan, en dat de afgebouwde en nieuw aangebouwde schepen hoofdzakelijk slechts kunnen dienen tot handhaving, in vredestijd, van ons gezag in Indië.

(*) De Minister van Marine heeft in de Kamer te kennen gegeven dat bedoeld rapport openbaar zal worden gemaakt, en van die zijde was, met het oog op de vele ten dienste van het algemeen reeds gedane mededeelingen, ook niet anders te verwachten.

‘Eindelijk’, zegt verder de Minister bij de omschrijving van zijn stelsel, ‘wensch ik een zeker aantal doelmatig ingerigte houten oorlogsbodems te bezitten, ten einde daardoor de verschillende diensten te laten verrigten, welke eene mogendheid die groote handelsbelangen over den aardbol heeft te beschermen, daarvan kan vorderen.’ De type der hier bedoelde houten oorlogsbodems nu schijnt de Van Galen te wezen, en het is zeer goed mogelijk dat zoodanige schepen de beste zijn, welke voor het aangegeven doel kunnen gebouwd worden. Intusschen is dan, naar het schijnt, tot hiertoe nog slechts gezorgd voor het doel, dat in de Memorie van Beantwoording in de laatste plaats wierd genoemd, voor schepen die dienen kunnen voor expeditiën en reizen naar Indië, maar niet of niet voldoende voor de schepen, die noodig zijn tot *verdediging* van ons land en van onze koloniën.

Deze strekking, om minder het oog te hebben op schepen bestemd voor de verdediging dan wel op schepen voor andere doeleinden, schijnt ten allen tijde bij ons bestaan te hebben. Vroeger intusschen was de grens tusschen de soorten van schepen, die voor ons land, voor Indië, voor expeditiën moesten dienen, moeijelijk naauwkeurig aan te geven, omdat vele schepen te gelijk geschikt waren voor die verschillende doeleinden. De invoering der pantsering heeft echter, naar het ons voorkomt, eene scherpe afscheiding mogelijk gemaakt. Houten materieel is bij de verdediging onzer zeegaten, ook naar de verklaring des Ministers, slechts in zeer kleine mate te gebruiken; die verdediging moet hoofdzakelijk, in verband met de kustversterkingen, neêrkomen op gepantserd materieel. Ziedaar dus eene eerste hoofdsoort van schepen. In Indië zijn noodig *houten* vaartuigen tot handhaving van ons gezag in vredestijd: eene tweede hoofdsoort. Daarnevens komen, als derde hoofdsoort, gepantserde drijvende batterijen tot plaatselijke verdediging en gepantserde kanonneerbooten of stoombatterijen.

Tot deze drie hoofdsoorten behooren wij ons, naar het schijnt, vooreerst te bepalen. En eerst dan, wanneer voor ons land en voor Indië is gezorgd, mag er sprake zijn van den aanbouw van houten oorlogsbodems tot bescherming onzer handelsbelangen - Van Galen's of hoe ze heeten mogen. Dit denkbeeld ingang te doen vinden was ten deele het doel van deze bladen; maar wij wenschten daardoor tevens de aandacht van het algemeen te vestigen op een geschrift, dat van veel studie en groote kennis getuigt, en op een' tak van ons krijgswezen, die zeker in hoogere mate dan het krijgswezen te land de algemeene belangstelling verdient, en toch, bijzondere omstandigheden uitgezonderd, met even groote onverschilligheid bejegend wordt.

Delfzijl, 25 December 1864.

Een geloovige verdedigd?

Economie, door Credo. Amsterdam, J.H. Scheltema, Samarang, G.C.T. van Dorp, 1864.

Het geschrift, dat wij bij deze de eer hebben aan te kondigen, had onzes inziens gunstiger onthaal verdiend, dan daaraan te beurt gevallen is van de zijde des heeren N.G. Pierson, die in het Septembernummer van '*de Gids*' zich ten doel schijnt te hebben onzen anonymus aan de kaak te stellen en zijn werk ter algeheele vergetelheid te doemen. 'Dit werkje', zóó laat deze er zich toch over uit, 'is in het voorbijgaan gezegd, een der zonderlingste geschriften, die mij in den laatsten tijd onder de oogen kwamen. Het is compleet een karikatuur van het groote werk van Adam Smith. Geene dwaling waaraan deze laatste zich heeft schuldig gemaakt of Credo maakt er eene zotheid van.' - Erger kon de heer Pierson het wel niet gemaakt hebben, ook al had Credo het inderdaad erg gemaakt; daar dit nu evenwel, naar ons voorkomt, niet het geval is, heeft de heer Pierson het erger dan erg gemaakt.

Waar de een, zoo maar in 't voorbijgaan, en dus, naar het schijnt, geheel ongeroepen, een auteur tracht te vernietigen, daar mag de ander, vooral als hij zich geroepen ziet berigt te geven, den jammerlijk verdrukte wel bijstaan, en, zoo hij er kans toe ziet, tegen brutale aanranding pogen te beschermen. Minder dus aan de in het lichtstelling van het goede, dat hier in zeer ruime mate uitkomt, dan wel aan de aanwijzing, dat het door den heer Pierson gelaakte, òf verkeerd begrepen, òf zonder goeden grond toegedicht, òf ook zelfs wel prijsselijk is, zullen de volgende regelen gewijd zijn. Du choc des opinions saillit la vérité; de lezer oordeele of het wegwerpend vonnis van den heer Pierson niet in een minder ongunstig moet, mogelijk zelfs wel in een gunstig veranderd mag worden.

'Laat Smith de grenzen der economie onbepaald, Credo staat aan de "economische wijsbegeerte" geen minderen eisch dan ons "de beteekenis te verklaren van al wat de voortbrenging en vertering betreft." Ja, ook de "verschijnselen" zelve, die op dit dubbel proces betrekking hebben, moet onze wetenschap hem ophelderen. Dus het verschijnsel, dat een boom onder sommige omstandigheden welig opgroeit en onder andere weder verdort, of het verschijnsel, dat de mensch in koude luchtstreken zoo veel arbeidzamer is dan in warme.'

Wij gevoelen weinig neiging om de definitie van Credo, die in de door ons afgeschreven woorden van den heer Pierson mede voorkomt, over te nemen. Zij behaagt ons zoo min als die welke de heer Pierson zelf gegeven heeft. Wij zijn integendeel bereid te erkennen: Credo feilt; maar laten op die belijdenis zonder aarzeling de vraag volgen: feilt hij meer dan hier doorgaans, dan door anderen geschiedt? Van de definitie van den heer de Bruyn Kops verklaart de heer Pierson - en dit teregt - dat zij de grenzen der wetenschap niet bepaalt en dus in den eigenlijken zin geene definitie heeten mag. Maar terwijl hij

nu voor den heer Kops een woord van vertroosting over heeft, en dezen uit de verlegenheid helpt met de verklaring: gij zondigdet, maar *en bonne compagnie*, laat hij den armen Credo een allermalst figuur maken. Waarom bij den een vergoelijkt wat bij den ander zoo breed wordt uitgemeten?

Tot dat breed uitmeten van Credo's fout, had de heer Pierson te minder regt, omdat Credo ja wel gezegd heeft: ‘De economische wijsbegeerte verklaart de verschijnselen, de beteekenis van al wat de voortbrenging en vertering betreft,’ maar zijne bedoeling klaarblijkelijk eene andere geweest is dan zijne woorden welligt luiden en de heer Pierson het nu ook voorstelt. Wij betwijfelen of wel eene enkele bladzijde van dit geschrift goeden grond geeft tot de bewering dat de grenzen der economie hier te ver worden uitgebreid. Credo's principe dan ook is het, dat men zich daarvoor moet wachten. Vandaar dat, als hij aan het einde van zijn geschrift gesproken heeft over een onderwerp, waarvan sommigen zouden kunnen meenen dat het niet meer tot de economie behoort, hij zich zelven afvraagt: ben ik ook ontrouw geweest aan mijn eigen principe door mij van het economisch terrein op dat van den financier te begeven, en iets vroeger verklaart: ‘Misschien verdiepte ik mij in de beschouwing der bankoperatie meer dan den economist voegt.’ Met welke woorden hij in elk geval reeds bewijst, dat, moge hij al eens ontrouw kunnen worden aan zijn beginsel, zijn door hem in 't oog gehouden beginsel toch is: de economist trede niet op het terrein van andere wetenschappen,

John Stuart Mill, zoo meent de heer Pierson, heeft eene wel juiste maar kwalijk te begrijpen definitie gegeven van de economische wetenschap. Men moet om haar te waarderen, zegt hij, de wijdloopige redenering kennen, waarmede Mill haar verdedigt. - Van harte juichen wij het toe dat de heer Pierson zich de moeite getroosten wilde om die in zich zelve kwalijk te begrijpen definitie uit hare omgeving te leeren verstaan, maar kunnen nu ook niet nalaten de verzuchting te slaken: Mogt hij dan ook maar ten aanzien van die van Credo niet anders hebben gedaan. Door zulk een onderzoek zou zij wel niet juister geworden zijn, maar haar zoogenaamde ongerijmdheid zou dan toch vervallen zijn. - Vóór dat nam. Credo zijn definitie aan de mishandeling prijs geeft, begint hij met te zeggen, dat de economische wijsbegeerte tot heden toe, als hare voornaamste vraagstukken en als waarlijk tot haren werkkring behoorende, behandeld heeft het karakter der waarde: waarin de sleutel van vele verschijnselen ligt; verder dat van prijs, van voorraad, van eigendom, van kapitaal, van rente, van geld, van crediet, van werktuigen. Dwaling en vooroordeel, laat hij hierop volgen, zijn in meer dan één opzigt reeds bestreden, de bescherming gebrandmerkt, het nut der werktuigen aangetoond, even als de wetten der herstelling van het evenwigt en het schadelijke der verkwisting. Terwijl hij eindelijk besluit: Uit deze weinige genoemde voorwerpen, nog met vele te vermeerderen, blijkt, dat zij meerendeels, zoo niet alle terug te brengen zijn tot de *voortbrenging* en het *verbruik*, waarom de definitie moet luiden: de economische wijsbegeerte verklaart de verschijnselen, de beteekenis van al wat de voortbrenging en vertering betreft.

Welke is nu de beteekenis van

dat woordje ‘al’, dat de heer Pierson gespatieerd heeft laten afdrukken, ofschoon het door Credo niet alzoo geschreven werd? Geenszins dat de economie onder hare beschouwingen opneemt physiologische, juridische, theologische kwesties, maar dat zij al de boven opgenoemde onderwerpen, prijs, voorraad enz. uit geen ander oogpunt dan dat van voortbrenging en vertering, en dus niet uit dat van 't al of niet aangename, of zedelijke beschouwt. En blijkt het nu ook uit zijne op de definitie volgende woorden, dat hij niet, zoo als de Bruyn Kops, de behoeften des geestes, zoo als Say, de natuurlijke rijkdommen buiten sluit, zóó veel is toch uit geheel zijne redenering in het eerste hoofdstuk duidelijk, dat hij ook die onderwerpen als economist niet van theologisch of natuurkundig standpunt beschouwd wil hebben, maar alleen zoo ver zij met voortbrenging en vertering in verband staan.

Billijke waardering is een noodzakelijke voorwaarde tot juiste critiek, schrijft de heer Pierson - wij veroorloven ons aan die juiste opmerking de billijke herinnering toe te voegen: behoorlijke lezing van een geschrift is eene noodzakelijke voorwaarde tot billijke waardering.

‘Willen wij consequent toepassen wat Credo leert,’ schrijft de heer Pierson, ‘dan zou men geen econoom kunnen zijn zonder de bekwaamheden te bezitten van een doctor in de medicijnen. Immers op bl. 44 gebruikt Credo het voorbeeld van een man, die een appel plukt, en daaruit neemt hij aanleiding om ons op zijn manier de leer der voortbrenging duidelijk te maken. Wat, dus vraagt hij, werd door het eten van den appel voortgebragt? En het antwoord luidt: voeding. Let wel, niet het middel tot voeding, maar de voeding zelve; en als factoren van productie vinden wij aangewezen: ‘“eene aaneenschakeling van werkzaamheden van hoofd, voeten, hand, slokdarm, maag enz.”’

Het zij ons allereerst vergund den heer Pierson te doen opmerken, dat het niet zoo zeer de taak van een doctor in de medicijnen als wel die van den physioloog is, den weg na te gaan van den appel, die geconsumeerd wordt; vervolgens, zoo veel noodig, onzen Anonymus te troosten met de gedachte: zoo gij een physiologisch feit ten voorbeeld genomen hebt, en daardoor gezondigd hebt, gezondigd hebt gij dan toch in elk geval - en dat zegt wel niet weinig - en compagnie van prof. Vissering. Om den eigendom te verklaren, zegt deze immers in zijn Handboek der pract. staathuish. ‘Het leven van den mensch hier op aarde is zoo ingerigt dat hij de stoffelijke gaven der natuur gebruiken en verteren *moet.* Hij moet spijs en drank nemen om het leven te onderhouden; en de voorwerpen, die hij daartoe verbruikt en verteert, worden zoo zeer zijn eigen, dat zij met zijn ligchamelijk bestaan vereenzelvigd worden; zij gaan over in zijn bloed, zijne spieren, zijne beenderen. Hier heeft dan wel toeëigening, en wel een volstrekte toeëigening plaats. Van welke verrigting, van welk tijdstip neemt nu deze toeëigening haren aanvang? Van het oogenblik waarop de spijs verteerd is of van het oogenblik waarop zij gegeten was? of van dat, waarop zij in den mond gebragt, of waarop zij bereid en gekookt werd? Neen, al deze verrigtingen waren slechts de voortzetting van deze ééne, die voor-

afgaan moest: de afzondering van het voorwerp uit de natuur. Deze afscheiding uit de natuur is dus het begin der toeëigening of liever de toeëigening zelve; deze eerste daad van den voortbrengenden arbeid heeft de scheidslijn getrokken tusschen de natuurgave, die allen menschen gemeen is, en de zaak, die het bijzonder eigendom van den mensch geworden is. - '*Deze eerste daad van den voortbrengenden arbeid*,' welks einde de voeding van bloed en spieren en beenderen is! Is er verschil tusschen Credo en prof. Vissering? Zoo niet, dan worde ook de laatste in beschuldiging gesteld, als die bij de bespreking van eene economische, juridische of mogelijk ook theologische kwestie, zoo als die van het eigendomsregt is, de physiologie te hulp roept; als die in den econoom, jurist, theoloog ook de bekwaamheden van den physioloog onderstelt. Eindelijk zij 't ons nog vergund den heer Pierson te herinneren, wat Credo bedoelde met zijn voorbeeld. Niets meer of minder dan wat ook zijn tegenwoordige bestrijder wil: geen productie zonder consumtie, geen consumtie zonder productie, productie en consumtie gaan hand aan hand. 't Éénige verschil is, dat Credo den heer Pierson in het uitspreken van deze waarheid is vóór geweest en dat de laatste nu komt te varen in het zog van den eerste.

Volgens den heer Pierson heeft Credo gezegd, dat - uit een economisch oogpunt beschouwd - geene vertering nuttig kan zijn voor iemand, wie dan ook. En inderdaad in het dertiende hoofdstuk, dat ten opschrift heeft: *Vertering geen schepping van waarde*, heeft hij geschreven: 'Mogt het mij gelukken te bewijzen, dat geene vertering voor iemand, zelfs voor den verbruiker eene bezitsvermeerdering zijn kan, zoo ware daarmede het nut van *alle* vertering, zoo veel te meer weeldevertering, vervallen.' Maar wat hij nu alzoo beweert, dat alle zoogenaamd improductief verbruik schade of liever geen voordeel is voor de maatschappij, is den heer Pierson volgens diens eigen verklaring, een doorn in het oog. Daarom dan ook, trachtte Credo zijn gevoelen als redelijk in het licht te stellen door een voorbeeld, door een tegenvoorbeeld poogt de heer Pierson die bewering als onhoudbaar te doen kennen.

Credo stelt - ter vereenvoudiging - een maatschappij uit slechts twee leden bestaande. Het eene lid, B., maakt voor zich zelven en den ander kleedingstukken, en ontvangt daarvoor van den ander zoo veel brood als hij billijkerwijs gerekend kan worden noodig te hebben. In hunne overige behoeften voorziet ieder zich zelven. Maar na verloop van eeninigen tijd heeft B. op den duur dubbelen etenstrek en vraagt dus aan K. het dubbel aantal brooden, bereid evenwel om hem daarvoor ook het dubbel aantal kleedingstukken te leveren. Wat zal er nu plaats hebben, zoo K. dit voorstel aanneemt? Dit, dat de een en de ander zich overwerken moeten, of anders althans minder goed kunnen voorzien in hunne overige behoeften. Zijn zij er zóó beter aan toe? Is door deze verdubbelde consumtie hun welvaart vermeerderd? - Het regte antwoord op die vragen kan eerst dan volgen, wanneer men weet of B's dubbele etenstrek een verkeerd aanwendsel is of wel aanwijst wat hij wezenlijk tot zijn onderhoud

noodig heeft, zoo ook of K. zijne kleeding verdubbelt zonder eenige noodzakelijkheid of uit wezenlijke behoefte. Credo onderstelt hier, meenen wij, willekeur, want ware wezenlijke behoefte de drijfveer, dan zou hier geene spraak kunnen zijn van *improductieve* consumtie. Maar zoo dan ook besluit hij teregt, dat hun wedijveren in 't uitbreiden van hunne behoeften aan brood en kleedingstukken geenszins ten hunnen voordeele is, daar zij, den geheelen dag bakkende en kleedermakende, zich nu ook het genot ontzeggen moeten van al die andere voldoeningen, die zij, bij gebrek aan tijd, zich niet meer zoo als vroeger kunnen verschaffen. Zonder voldoende vergoeding lijden zij nu schade in andere opzigten. - Gesteld nu echter - zoo redeneert Credo verder - dat terwijl B. zijne begeerte naar brood uitbreidt, K. daarentegen zijne kleederen weet te sparen. Hunne kleine maatschappij zal daarbij niets verliezen. Wat de welvaart van B. vermindert, dat verbetert die van K. Wat meer is, er zal in elk geval eenige winst zijn. K. ziet zich door zijn spaarzaamheid, door zijn niet-consumtie gebaat, en B., al moet hij zich nu ook begeven tot een anderen, voor hem minder voordeeligen of gewenschten arbeid, zal in den hoogsten nood toch nog altijd de toevlugt kunnen nemen tot de barmhartigheid van K., die door zijn sparen de gelegenheid zal hebben hem eenigzins bij te staan.

Daar tegenover stelt nu de heer P. dat die maatschappij uit een grooter aantal leden gaat bestaan, dat namelijk onze kleedermaker eene vrouw neemt, en bij deze een zevental kinderen overwint. Als nu de bakker iemand is, die zich om zijn kleeding in 't geheel niet bekommert en dus bij B. zoo goed als geen aanvraag doet, dan zal als gevolg van deze niet-consumtie de toestand van B's gezin allerellendigst zijn.

Maar door het stellen van zulk een tegenvoorbeeld maakt de heer P. zich schuldig aan een groven misslag. Als men een tweetal menschen ten *voorbeeld*, *ten proeve* uit eene menigte andere menschen neemt, dan mag men daartoe geenszins een paar *zonderlingen* kiezen. Een zonderling nu is de bakker, als hij de vereischte middelen bezittende, zich zoo goed als niet om zijne kleeding bekommert; *l'expérience, comme le raisonnement, démontre qu'un produit, une chose nécessaire ou agréable à l'homme, n'est dédaigné que lors qu'on manque des moyens de l'acheter.* En nog grooter zonderling - zoo niet erger naam hem toekomt - is de kleedermaker, die, daar hij weet door zijn arbeid slechts *zijn* brood te kunnen verdienen, den voor hem onmogelijk te dragen last der verzorging van een zevental kinderen op zijne schouders neemt. Of kan hij in billijkheid verwachten, dat K. enkel en alleen om eenige keeren daags van kleederen te kunnen verwisselen, van den morgen tot den avond voor den oven zou willen staan? Ware K. zoo dwaas, tijdelijk mogt het gezin van B. uit den nood geholpen zijn, bij zijn spoedig volgend succomberen zou de ellende van dit gezin weldra ten hoogsten top stijgen. *Que repondriez-vous*, - vragen wij, hier op nieuws woorden van Say overnemende, den heer P. - *que répondriez-vous*, *Monsieur, à celui qui mettrait au nombre des dérangements*, *qui peuvent survenir dans la société*, *le cas ou la lune viendrait à tomber sur la terre?...*

Le cas n'est pas physiquement impossible; il suffisait que la rencontre d'une comête (?) suspendit, ou seulement ralentît la marche de cet astre dans son orbite. Néanmoins je soupçonne que vous sériez tenté de trouver un peu d'impertinence dans cette question; et je vous avoue que vous me sembleriez excusable.

'Credo geeft uitdrukkelijk zijn minachting te kennen voor de intelligentie van hen, die gewagen "van tweëerlei beschouwing van den mensch, 't zij als mensch 't zij als organisme."

Zóó de heer P., en later nog eens: "Wat nu Credo aangaat, zoo als wij zagen (l. zoo als wij verzekeren), ontkent stoutweg dat er eenig verschil is te ontdekken tusschen den mensch als individu en als lid van een organisme."

De eene zoo wel als de andere verzekering des heeren P. is onwaarachtig. Credo zegt: dat er tusschen het *individu* en het *organisme* zoo heel veel (let wel: zoo heel veel) onderscheid niet bestaat' (bl. 66) en (bl. 64): 'Men spreekt soms heel geleerd over tweeërlei beschouwing van den mensch, 't zij als *individu*, 't zij als *lid van een organisme*, als lag daar een wereld tusschen. Zoo heel groot is 't verschil tusschen die toestanden niet.' *Er ligt geen wereld tusschen* is, dunkt ons, toch geheel iets anders dan alle verschil stoutweg te ontkennen, is reeds een erkennen van dat verschil. En dit verschil erkennen doet Credo nog duidelijker als hij schrijft (bl. 34, 35): 'Maar *de mensch, het dier, de plant*, ziedaar zoo vele collectieve benamingen: elke is op zich zelve zoo veel als eene firma. Als wij spreken van den mensch, zoo komt de gedachte bij ons op aan de veertienhonderd millioen leden dier firma, van welke ieders regt op de voordeelen der onderneming wel even groot, maar ieders aandeel in bezitting door verschil van magt zeer ongelijk is. Men kan den mensch beschouwen òf als firma, als een *organisme* met veel raderen, ja met zóó vele, dat haar gedraai en gesnor menigen waarnemer doet duizelen, - òf als *individu.*'

Maar wat heeft den heer P. dan toch aanleiding gegeven om aan Credo toe te dichten wat deze niet, welks tegendeel hij zelfs gezegd heeft? - Waarschijnlijk de volgende, niet begrepen, regelen: Niemand bedenke (l. meene) echter, dat deze eigenschap der dingen van te verslijten, van *verbruikt* te worden door het *gebruik*, een geluk, een voordeel voor den mensch is. - 'Maar wie zal zoo dwaas zijn?' - Er zijn er meer dan gij denkt, waarde lezer, die zeker niet zoo denkt! Doch zoo lang er gejuicht wordt om groote verteringen, om branden, om opruiming van voorraad (dus om verminderde bezitting) in één woord om *consumtie*, terwijl men met een oog vol bekommering voor de toekomst, de steeds vermeerderde *productie* aanziet, als ware 't een bron van ellende, - zoo lang ook is mijn woord van waarschuwing niet overbodig. Maar in dezen zin uitgesproken zal de consumtie-vriend zelf er zijn bijval niet aan ontzeggen; de schuld ligt alleen maar daarin dat, als men den mensch (dien ik tot hiertoe als soortvertegenwoordiger beschouwde), zich daarentegen als lid eener groote firma voorstelt, alles zoo geheel anders er uit gaat zien, en dat

de honderde combinatiën en aanrakingen waartoe de zamenleving aanleiding geeft, er een zamenstel van maken, zóó woelig, zóó onbegrijpelijk, dat men er duizelig van wordt en zich maar bepaalt bij het oordeel van wat de naaste omgeving oplevert.

'Men spreekt soms zeer geleerd over tweeërlei beschouwing van den mensch, 't zij als *individu*, 't zij als lid van een *organisme* als lag daar eene wereld tusschen. Zoo heel groot is 't verschil in die toestanden toch niet. De mensch, levende in eene maatschappij is eigenlijk in den normalen toestand, zijne afzondering is exceptie. Echter is al wat ik tot hiertoe zeide omtrent *bezitting*, *behoefte, voortbrenging, vertering, dienst* en *waarde* evenzeer op den alléén op een eiland levenden Robinson toepasselijk. Of zal men beweren, dat voor dezen de vruchtbaarheid van den grond, de warmte der zon, de diensten met één woord aan hem door de aarde, dieren en planten bewezen, geene waarde hadden, alleen omdat hij ze niet met een medemensch voor wat anders kon *verruilen?*'

Bij eene zeer oppervlakkige lezing kunnen die woorden den schijn geven alsof Credo gansch geen verschil tusschen het individu en den mensch als lid van een organisme aanneemt. Maar bij eene niet-oppervlakkige blijkt al spoedig dat zijne bedoeling deze is: de toestand van den geïsoleerd levenden mensch en die van den afzonderlijken mensch verschilt niet zoo véél, als men wel eens beweert, van dien van den in de maatschappij levenden; m.a.w. wat van den afzonderlijken mensch geldt, geldt ook in zeer vele opzigten van den mensch der zamenleving. Robinson's toestand verbeterde wel toen hij met Vrijdag den arbeid verdeelen en dien ten gevolge meer productief maken kon, maar arbeiden moest hij toch enz. m.a.w. nog eens: wat in een economischen zin geldt van den mensch als individu beschouwd geldt ook (in zeer groote menigte van opzigten) van den mensch als lid der zamenleving beschouwd.

Dàt heeft Credo willen zeggen, en dat hij dit zeggen mògt, de heer P. kan het niet ontkennen, hij, die erkent dat A. Smith tot op zekere hoogte regt had uit te gaan van de onderstelling, de maatschappij = het gezin, en die zoo dan ook erkent, dat in zoo ver er overeenkomst is tusschen de maatschappij en het gezin, de wetten die gelden voor het laatste ook gelden voor de eerste.

Zij het dan al dat Credo niet ontkend, ja zelfs erkend heeft, dat er onderscheid is tusschen den mensch als individu en als lid van het organisme, waarin dat onderscheid bestaat heeft hij in elk geval dan toch maar ten deele ingezien, en het belangrijkste deel van dat onderscheid is hem ontgaan. Zoo zou de heer Pierson nu nog kunnen antwoorden, en zóó antwoordt hij ons inderdaad als hij schrijft: 'De kwestie die zich hier voordoet, wordt het best terug gegeven met de woorden van den anonymen schrijver dien ik reeds meermalen genoemd heb: bestaat er verschil tusschen den mensch "als individu en als lid van de zamenleving?" Anders gezegd verplaatst ons de zamenleving, ook uit een materieel oogpunt beschouwd, in een gansch nieuwen toestand, die aan andere wetten gehoorzaamt? Maakt zij ons streven naar welvaart alleen meer doeltreffend of geeft zij daaraan ook eene

geheel andere rigting? Is derhalve haar invloed op dit streven alleen van *kwantitatieven* of ook van *kwalitatieven* aard? Ziedaar het probleem dat opgelost moet worden. Doch in welken zin?

Wat nu Credo aangaat, ontkent hij stoutweg dat er éénig verschil is te ontdekken tusschen den mensch als individu en als lid van een organisme. Naar zijne overtuiging zou dus de algemeene invloed der zamenleving op ons streven naar welvaart uitsluitend daarin bestaan, dat aan dit streven eene nieuwe kracht wordt verleend, dat het meer doeltreffend wordt dan vroeger. - - - De toestand, die nu geboren is, vertoont ons eene gedurige wisseling van diensten. Met andere woorden: zagen wij den mensch in geïsoleerden toestand enkel werkzaam ter vervulling *van eigene* behoeften, van nu af merken wij het belangrijk verschijnsel op, dat hij uitsluitend bezig is om in de behoeften *van anderen* te voorzien. De een maakt kleedingstukstukken, maar niet om ze zelf te dragen. Een tweede enz.

Ziedaar de meest gewone voorstelling van den algemeenen invloed der zamenleving op 's menschen streven naar welvaart. Noemen wij haar onjuist? Verre van dien. Ons bevreemdt slechts, dat menigeen de allereerste gevolgtrekking niet heeft ontdekt, die in deze zoo juiste beschouwing ligt opgesloten. Door de zamenleving, zegt men, houdt de mensch op onmiddellijk voor zich zelven te werken; hij voorziet van nu af in de behoeften van anderen, en deze laatsten komen op hunne beurt in zijne behoeften te gemoet. Terwijl hij, en zoo besluit de heer Pierson, dus vroeger alleen afhankelijk was van de natuur, is hij thans ook afhankelijk geworden van de maatschappij waarin hij leeft. Zijn streven naar welvaart is niet enkel toegenomen in kracht, doeltreffender geworden, maar heeft ook eene andere rigting ontvangen, kortom een geheel nieuwe toestand is geboren, die niet enkel *kwantitatief* maar ook *kwalitatief* van den vorigen verschilt.'

En zóó zou de zonde van Credo ten slotte dan hierop nederkomen - immers het erkennen van den *kwantitatieven* invloed der zamenleving wordt aan Credo nù toegekend - dat hij de *kwalitatieve* verandering in den toestand, dien de zamenleving te voorschijn roept, zoo als zoo menigeen, niet ontdekt heeft. Maar ontdekkingen te doen is zoo maar niet aan iedereen gegeven. Dat is het voorregt van geniën en van de heroën der menschheid. En wat kan nu Credo er tegen dat hij niet voor genie in de wieg gelegd werd? Al wèl, zoo hij met hetgeen hem toevertrouwd is woekert, en de ontdekkingen van anderen onder zijn evenmenschen brengt. De karrelui, al zijn ze niet zoo groot als de paleizenbouwers, beslaan toch immers ook eene nuttige plaats in de maatschappij. Intusschen zie de heer Pierson maar toe, dat Credo hem de prioriteit zijner ontdekking niet kome betwisten. Er is in de 'Economie' een hoofdstuk (VII) 'Individu en organisme', waarin niet alleen erkend wordt, dat ten gevolge van de zamenleving en de daarmede gepaard gaande arbeidsverdeeling, de arbeid doeltreffender, krachtiger, vruchtbaarder geworden is, maar ook aangewezen, dat daarmede nog iets anders is ontstaan, iets, dat mij voorkomt niet al te veel te verschillen van hetgeen de heer Pierson bedoelt. Credo herinnert daar toch, dat de mensch door zijn toetreden tot de zamenleving zich niet alleen de gelegenheid ziet aangeboden om meer te produ-

ceren, maar ook in gevaar gebragt wordt om minder te produceren, dan hij alléénstaande zou gedaan hebben. ‘Door de invoering van den *verdeelden arbeid*, schrijft hij, had er grooter revolutie plaats dan nu door dien van den *vrijen.* Het menschdom ging er eene groote schrede door vooruit, maar 't was niet enkel goeds, wat er door ontstond. Elke nieuwe verdeeling leidde, door den arbeider gemakkelijker en overvloediger te doen voortbrengen, wel zeer zeker (men leze liever: doorgaans, over 't algemeen) tot verrijking *van het geheel*, van de maatschappij, van het organisme; maar stelde daarentegen het individu bloot aan de gevolgen zijner keuze. En deze konden voor hem noodlottig zijn en tot *verarming* voeren bij mistasting, bij vergissing. - - Zoo lang de alleenstaande mensch niet dan eigen behoeften te kennen en te raadplegen heeft, om zijne krachten te kunnen besteden zóó dat zij inderdaad iets voortbrengen, waarvan de dienst in de vervulling dier behoeften voorziet, zoolang valt hem die kennisname ligt. Staat de behoefte aan *voedsel* bij hem op den voorgrond, hij zal geene *kleedingstukken* maken, althans niet als hij ziet dat hij van deze laatste nog voor geruimen tijd voorzien is, terwijl de *graanvoorraad* begint te minderen. - - Komt er nu een medemensch die hem van een deel zijns arbeids, in ruil voor wederdienst, ontheft, die b.v. zijn brood bakt en voor zijne voeding zorgt, terwijl hij de zorg voor diens kleeding op zich neemt, zoo is de kennis der behoefte aan voedsel niet meer aan zijn oordeel opgedragen en heeft hij daarentegen zich in te lichten omtrent zijns naastens behoeften aan kleeding. Beiden hebben iets te *raden* gekregen, waar zij vroeger *wisten.* De onzekerheid, die groote kans van *mistasten* is het kwaad (‘de drawback’) klevende aan de ontwikkeling van den arbeid der verdeeling - - - ‘En,’ men vergunne ons ook deze woorden, als zijn ze hier niet van dadelijk belang, daaraan nog toe te voegen, *wij hebben er meer dan ééne reden voor* - ‘En toch is deze laatste een zegen, ook al is zij de kiem geworden van veler verarming, eene der oorzaken van het schreeuwende verschil van vermogen bij honderd van éénen stam. Het menschdom moest dien weg op om eenmaal te komen tot zijn normalen toestand: de deelneming van allen aan den maaltijd der natuur, de vervulling van *alle* in *aller* behoeften met een minimum van menschelijken arbeid. Is die gelukkige staat eens dáár (over hoeveel eeuwen nog?), zoo zal tusschen den *mensch* als alleenstaand wezen, en den mensch als *organisme* het verschil (door de arbeidsverdeeling, de dienstruiling, geboren,) weder van de aarde verdwijnen, alzoo op 't zelfde oogenblik dat dit onderling dienstbetoon de volmaaktheid zal hebben bereikt.’

Wij hebben eene eereherstelling beproefd, trachten aan te wijzen dat ten minste op de door den heer Pierson aangevoerde gronden Credo's geschrift niet verwerpelijk is. Over een of ander der daarin uitgesproken beginselen zou men mogelijk in eene bescheiden discussie kunnen treden. Maar terwijl een andere strijd dan die over de beginselen onnut is, is de beginselenstrijd slechts zeer langzaam en in vereeniging slechts met andere invloeden tot uitscheiding van dwaling, tot beter doorgronding van de waarheid

leidende. - Op enkele kleinere misslagen nemen wij echter de vrijheid Credo's aandacht te vestigen.

Waartoe anders dan tol schade van Stephenson's naam dient het, wanneer Credo diens bewering aanhaalt, dat de zon, - daar zij zoo vele duizende jaren de boomen, die daarna hitte gevende steenkolen geworden zijn, heeft doen groeijen - eigenlijk de locomotief in beweging brengt?

Wanneer iemand zijn wijngaard *met verstand en overleg* zóó plant, dat de zon haren koesterenden invloed het meest kan doen gevoelen, en hij dus meer of betere vruchten plukt dan anderen, heeft hij dan niet veel meer aan zijn verstand en overleg dan aan de gratis-zonnestralen zijn voordeel te danken?

Is de gelijkstelling der begrippen behoefte-*vervulling* en behoefte-*vervalling* wel juist? De behoefte aan verwarming wordt vervuld door een kagchel, maar vervalt door het naderen van den zomer. Door het consumeren van een appel wordt een behoefte vervuld, door den dood vervalt zij.

Kan van den christen-koopman gevergd ja ook maar verwacht worden dat hij, groote winst kunnende verkrijgen, *met weinig winst* verkoope? Zijn meerdere kundigheid en zijne wakkerder ondernemingszucht, als zij hem bijzonder bevoordeelen, zal hij ze onvergolden moeten laten? Kan hij nù groote winst maken, morgen kan hij groote schade lijden; zal hij dan heden afstaan wat hem anders morgen ter aanvulling van zijn te kort kan dienen? Als hij met weinig winst verkoopt, zal de grootere winst, zonder eenig voordeel voor de maatschappij, dan niet overgaan in de handen van anderen? Terwijl anders onkunde en waagzucht van zulken die geen eigenlijke roeping tot den handel hebben, de beste berekeningen van den geschikten handelaar doen falen, zou nu ook het christendom een verstorenden invloed gaan uitoefenen. Neen, de koopman, ook de christen-koopman, neme wat hij krijgen kan, en bestede daarna zijnen overvloed, zoo als 't best hem voorkomt. Zelf zij hij de rentmeester van 'tgeen de hemel hem beschikt en toevertrouwt.

Maar *ubi plura nitent....* En in der daad, er is hier velerlei waardoor de lezing en herlezing van dit boekje zich aanbeveelt. 't Is geen eigenlijk leer- of handboek der staathuishoudkunde. 't Wil dit ook niet heeten, zoo als de heer Pierson toch meent. Het bespreekt slechts hare beginselen, en wil medewerken tot dezer betere vaststelling. - Wie het nu ter hand neemt zonder eerst een leerboek bestudeerd te hebben, zal voorzeker niet alles aanstonds begrijpen, maar het toch altijd met genoegen en met voordeel lezen. 't Liefst leze hij het, die niet geheel van economische kennis verstoken is. En dan wijde zulk een zijne aandacht niet het minst aan het *vooraf* en *ten slotte*, hoofdstukken waarvan het eene vooral ook de grenzen tracht af te bakenen van het economisch gebied, een trachten te meer prijzenswaardig en noodzakelijk omdat de economisten maar al te veel geneigd zijn om van hùn gebied op ander over te stappen of anders het geheel af te sluiten van andere door hemelhooge bergen op te werpen, en het tweede den regten beoefenaar der economische wijsbegeerte doet kennen als zulk een, die in den mensch nog iets anders ziet dan enkel een produkteur of consument; die

de maatschappij voor nog iets meer houdt dan een bloot mechanisme, de drijfveer van des menschen streven op economisch gebied hooger zou wenschen dan die doorgaans nog is, en den vooruitgang des menschelijken geslachts gelegen acht in iets anders dan in vooruitgang naar den volmaakten dood!

Wij houden ons overtuigd, dat wie waarderen wil, en daartoe met aandacht lezen, ten slotte dan ook gaarne van dit - in gewonen zin niet stichtelijk maar wetenschappelijk, van dit in gewonen zin niet godsdienstig en zedekundig maar economisch-geschrift verklaren zal wat van de *Harmonies Economiques* gezegd werd:

'In dit boek ademt eene gedachte, die boven alles verheven is. Die gedachte is dezelfde die de christelijke geloofsbelijdenis opent: *ik geloof aan God.*'

Nadat wij onze aankondiging der redactie reeds toegezonden hadden, ontvingen wij 's heeren Pierson's opstel ook in afzonderlijke uitgave: *Het begrip van volksrijkdom* door N.G. Pierson. Amsterdam P.N. van Kampen 1864. Naar wij meenen heeft de schrijver daarin geen de minste verandering aangebragt. Zoo dus de heer Pierson, die hier meent de economie op nieuwen en beteren grondslag te vestigen, zich door zijn geschrift vereeuwigen mogt, vereeuwigd ware dan daarmede tevens de schande van Credo, gelukkig een anonymus. Zoo'n vaart intusschen zal het wel niet nemen met 's heeren Pierson's roem, indien wij althans kunnen afgaan op de manier waarop hij zich hier voordoet. Wie meester wil zijn op eenig wetenschappelijk gebied moet wèl in het oog houden o.a. ook dezen regel: *qui bene distinguit bene docet.* Dat heeft de heer Pierson, onzes inziens, niet gedaan. Maar - niet zijn geschrift wenschten wij thans aan te kondigen. Later komen wij dáárop welligt terug.

Politiek overzigt.

De nieuwjaarsdag leverde aan toespraken van vorstelijke personen voor Europa weinig belangrijks op. Keizer Napoleon, de man op wien bij dergelijke gelegenheid aller oogen zijn gevestigd, uitte in antwoord op den heilwensch van den pausselijken nuntius slechts eenige loci communes en schijnt de uiting zijner gevoelens omtrent hangende kwestiën te willen besparen voor de troonrede. De opening toch der zittingen van senaat en het wetgevend ligchaam wordt omstreeks 15 Februarij verwacht.

Dit was ook het geval met koning Wilhelm van Pruissen, die een veertiental dagen later het woord zou rigten tot de vertegenwoordigers zijner landskinderen, om daarbij te verklaren dat hij de konstitutionele regten van Herrenhaus en Abgeordneten-haus eerbiedigde, maar - de legerorganisatie streng wilde handhaven. Dergelijke koninklijke spotternij

ware dan ook trouwens een min aangename nieuwjaarsgroet geweest.

Koning Victor Emmanuel, die op 1 Januarij 1864 op ‘aanstaande verwikkelingen’ zijne hoop verklaarde te vestigen, bepaalde zich thans tot de minder oorlogzuchtige betuiging: den wensch dat Italië's wenschen ‘spoedig’ mogten verwezenlijkt worden. Voorts vernam men dat in de aanstaande bloeimaand 's konings vertrek naar de schoone bloemenstad zou plaats hebben. Moge Fiorenza voor Italië de schitterendste doen ontluiken!

Het grootste aantal dergenen, die Italië's herleving toejuichen, wenscht dit waarschijnlijk ook wel, maar men hield zich intusschen vooreerst minder met bespiegelingen daaromtrent dan met de werkelijkheid bezig. Paus Pius IX had zijne stem doen hooren en eenige dagen vóór den laatsten des jaars den volke zijne encyclica geopenbaard: ‘In naam der nederigheid en der liefde; ik ben het licht, de wetenschap en de wijsheid; gij allen zijt lomperts, ongelukkigen en deugnieten!’

Doch deze en andere feuilleton-geestigheden daargelaten!

De vorst van het vatikaan had getoond dat, zoo Napoleon III september-konventiën kan sluiten, waarvan geheel de beschaafde wereld gewag maakt, ook hij nog manifesten en manifestatiën kan schrijven, welk niet minder groote sensatie maken. Toch bevatte de encyclica eigenlijk niets nieuws; men wist dat Rome alles afkeurt en veroordeelt wat sedert de middeleeuwen gedacht, geuit en geschreven werd. Niet over den inhoud van het manifest verwonderde men zich dan ook het meest, maar over de onverbiddelijke consequentie waarvan het vatikaan blijk gaf. Die verwondering strekte intusschen niet tot eer van hen die zich verwonderden, als meenden zij dat consequentie altijd en voor allen slechts een ijdele klank meer was. Daargelaten, voor een oogenblik, of de encyclica van paus Pius niet met regt op politiek gebied onstaatkundig of zelfs onhandig kan worden genoemd, bezit zij iets majestueus. ‘Ik heb de encyclica geschreven voor de rust van mijn geweten,’ schijnt paus Pius te hebben gezegd, en moge daarin een ‘ik wasch verder mijne handen in onschuld,’ kunnen worden gezocht, toch getuigt dat manifest onder de tegenwoordige omstandigheden geschreven, van zedelijken moed. In de encyclica ligt als het ware het resultaat van een bangen zielestrijd des kerkvoogds. Het is als zagen wij in den laatsten tijd, na de september-konventie, dat wankelen tusschen consequentie en transaktie. Het laatste zou aan de wereldlijke magt des pausdoms weder voor eenigen tijd kracht hebben geschonken; de weg der transaktie werd dan ook aangewezen in het belang van 's pausen vorstenkroon; die weg was dan ook reeds ingeslagen door een gedeelte der fransche en belgische geestelijkheid, de school van Montalembert. De weg der transaktie werd bovendien aangewezen door een klein gedeelte van de omgeving des kerkvoogds. - Toch moest Rome onfeilbaar, onveranderlijk, consequent blijven. Moest de vesting van het katholicisme eindelijk vallen, men wilde dan niet met de witte kapitulatie-vlag op de wallen sneven, maar sneuvelen onder de eeuwen-oude banier.

Met strenge consequentie werden dus de denkbeelden van den lateren tijd - zonder de minste tendenz tot transaktie te verraden - afgekeurd, veroordeeld en

als dwaalbegrippen gebrandmerkt. Niemand is goed katholiek die eene der volgende beginselen aanneemt: het beginsel der afscheiding van Kerk en Staat, der onafhankelijkheid van het burgerlijk bestuur, der vrijheid van geweten, der vrijheid van onderwijs, der vrijheid van drukpers, der vrijheid van vereeniging en vergadering. Volgens de enclyclica moeten de volken aan de vorsten en de vorsten den paus gehoorzaam zijn; alleen de katholieke Kerk moet door de vorsten worden beschermd, die alles wat in strijd is met de alleen ware Kerk moeten tegengaan als ketterij. Kortom, wij bevinden ons, de encyclica lezende, weder en plein moyen-âge.

Op de uitgebreide lijst van dwaalbegrippen, tachtig nommers tellende, komt onder n°. 62 ook voor de veroordeeling van het volkenregterlijk beginsel der non-interventie. Men moet zich verwonderen den paus zelfs dit beginsel te hooren veroordeelen, waaraan hij tot dusverre nog het behoud zijner wereldlijke magt, de bezetting van Rome door fransche troepen te danken heeft gehad. Men schijnt de oorzaak daarvan in de volgende omstandigheid te moeten zoeken. Naauwelijks had men te Rome kennis gekregen van de september-konventie, of het pauselijk hof liet aan de oostenrijksche regering vragen, of zij bereid was over twee jaren de fransche bezetting te Rome door eene afdeeling harer troepen te doen vervangen. Oostenrijk gaf hierop echter te kennen dat het zich niet weder in een oorlog met Frankrijk wilde wikkelen en dat zij het beginsel der non-interventie niet wilde schenden. Onmiddellijk hierop wendde zich nu de pauselijke regering tot Spanje, doch ook hier was het antwoord dat het ministerie zich te veel met de binnenlandsche aangelegenheden moest bezig houden om zich in eene zoo moeijelijke kwestie te mengen en dat men bovendien het beginsel der non-interventie wilde eerbiedigen. Van daar - zoo beweert men - de groote verontwaardiging van Rome tegen dit beginsel.

Wij gaven reeds hiervoren te kennen dat het pauselijk manifest hevige sensatie onder de katholieken te weeg bragt. De scherpe afbakening der beginselen van het katholicisme riep allen terug, die, zij het ook in de geringste mate, daarvan waren afgedwaald, en deed vooral hen wakker schrikken uit den droom, die eenige toenadering tusschen Rome en den nieuweren tijd mogelijk achtten. Majestueus stond daar plotseling het monument van eene onverbiddelijke consequentie voor hen. Men hoorde zich oproepen om òf het katholicisme vaarwel te zeggen, òf katholiek te blijven zonder verder eenige aandacht te wijden aan transigerende verzoeningstheoriën.

Toch beproeft de zoogenaamde liberaal-katholieke dagbladpers dit nog. Men moet den paus beschouwen - zoo betoogen de organen der school van Montalembert - als het hoofd der Kerk, die, zoodra de beginselen dier Kerk worden aangetast zijne waarschuwende stem verheft. Wat waarheid is, wat dwaalbegrip, wordt door hem aangewezen, en de katholieken moeten gehoorzamen. Toch behoeven daarom deze katholieken en rijken alwaar de konstitutie dwaalbegrippen predikt, niet ontrouw te worden aan den eed op die konstitutie afgelegd. Tot zoolang dergelijke konstitutie bestaat moet men zich daaraan onderwerpen, maar te gelijker tijd alle pogingen in het werk stellen om die konstitutie voor eene andere te doen plaats maken. Treurige

theorie voorwaar! Terwijl men de grondbeginselen dier konstitutiën vervloekt, en, om goed katholiek te blijven, vervloeken moet, onderwerpt men zich op datzelfde oogenblik toch aan die ‘valsche, onjuiste, goddelooze, absurde, monsterachtige en voor het heil der ziel allerverderfelijkste denkbeelden’; diezelfde denkbeelden, waaraan men getrouw moet blijven, moet men bovendien trachten te doen vervangen door de ‘eeuwig ware’ beginselen van Rome. Tot dergelijke kontradiktie vervalt de zoogenaamde liberaal-katholieke school, het ietwat monsterachtig produkt van een tijdperk van overgang. Als partij op politiek gebied optredende kan bij deze school dan ook, en wel met het oog op eigene, weinig morele, verklaring, eerlijkheid noch goede trouw meer ondersteld worden.

De oratorische kunstgrepen dezer partij worden dan ook door bijna alle eerlijke en goede katholieken met medelijdenden glimlach beschouwd. Zij, gehoorzaam aan Rome's stem, moeten thans de volmaaktheid zien, voor zoover ze op deze wereld mogelijk is, in het tegenwoordig geestelijk en wereldlijk bestuur te Rome. Wat dit laatste betreft, daarvoor mogen alle rijken van Europa genadiglijk bewaard blijven.

Wij gaven hiervoren reeds als onze bescheiden meening te kennen, dat men zekere eerbiedige bewondering moet koesteren voor het pauselijk manifest. Nog verder gaat echter het orgaan der partij van den heer von Bismarck, het protestantsch ultra-orthodox dagblad te Berlijn, de Kreuzzeitung. Dit dagblad gevoelt ‘groote sympathie’ voor de encyclica. Men verwondere zich echter niet over de omstandigheid dat de Kreuzzeitung zich aangetrokken gevoelt tot het in den paus uitgedrukte denkbeeld van ‘gezag.’ Men moge dit consequent achten van een orgaan, hetwelk zich ‘protestantsch’ bij uitnemendheid acht, hetwelk in zijn vaandel de leuze: ‘vrij onderzoek’ heeft geschreven; voor verwondering over deze toejuiching den paus ten deel vallende bij ‘zijne moedige manifestatie tegen den antichristelijken vooruitgang’, is hier geene plaats. Immers, hetgeen voor het katholicisme een persoon is, is voor het protestantisme der Kreuzzeitung een boek. Beide huldigen het beginsel van gezag, en alles wat nu in strijd is met de onfeilbare uitspraak van dien persoon of met de conventionele opvatting der uitspraken van dat boek wordt anti-christelijk gestempeld. Niets is voorts minder logisch dan door de Kreuzzeitung en hare geestverwanten te hooren roem dragen op het ‘vrij onderzoek’ en op dat zelfde oogenblik aan 's pausen hand den banbliksem te zien ontnemen om dien - met volkomen goede trouw - te slingeren tegen hen, die door datzelfde vrije onderzoek tot andere resultaten zijn gekomen dan zij zelven.

Vrij onderzoek! Dit roepen zoo velen elkander ook op politiek gebied toe. Onder hunne toejuichingen slaat gij den door hen aangewezen weg van vooruitgang in en hebt weldra den zesden, den zevenden mijlpaal bereikt. Naauw zijt ge echter tot aan den achtsten genaderd of men roept u toe: tot dusverre! En waar bleef nu uwe hooggeroemde vrijheid van onderzoek? - Te Rome heerscht één paus; op den weg van vooruitgang velen. Een hunner heeft op dien weg zijn zetel opgeslagen tusschen den eersten en tweeden, een ander tusschen den tweeden en derden, nog een ander tusschen den derden en volgenden mijlpaal.

Even onverbiddelijk en onwrikbaar zijn zij somtijds als de vorst van het vatikaan, maar minder consequent dan deze. Zij roepen luide: vrij onderzoek! maar verbinden daaraan de voorwaarde dat men niet verder ga dan het hun behagen zal. Dit is eene vrijheid, welke aan Figaro doet denken..... - Doch wij dwalen af; keeren wij tot de encyclica terug. Men heeft dit manifest uit een politiek oogpunt onstaatkundig en onhandig genoemd en naar onze meening teregt. Niet door strenge consequentie kon de pauselijke regering hare vrienden behouden en nieuwe verwerven; onder de vrienden die zij verloor voor het oogenblik mag men zeker wel keizer Napoleon III tellen. Deze toch ziet zijne dringende raadgevingen om tot eenige hervorming over te gaan thans met eene encyclica beantwoord, waarin een nieuw 'non-possumus' ligt.

Als eerste anti-woord op de encyclica door de keizerlijke regering te Parijs gegeven, beschouwde men de benoeming van prins Napoleon tot lid en vice-president van den conseil privé. De antiklerikale rol, welke deze speelt is bekend en de conseil privé *kan* in sommige gevallen zeer veel invloed uitoefenen op het staatsbestuur. Daar keizer Napoleon in die dagen verkouden was, beweerden eenige estaminet-politici voorts dat die benoeming ook blijk gaf van 's keizers overtuiging dat hij meer en meer in krachten afnam en in den conseil privé reeds den toekomstigen raad van regentschap had willen zamenstellen.

Een tweede protest tegen de encyclica volgde; de fransche regering weigerde autorisatie te verleenen aan de bisschoppen tot openbaarmaking van de lijst der dwaalbegrippen. Verschillende geestelijken stoorden zich evenwel niet aan dit verbod en lazen het geheel manifest op den kansel voor; zelfs de kardinaal-aartsbisschop van Besançon, als zoodanig tevens lid van den senaat, volgde hun voorbeeld. Aan den staatsraad werd nu opgedragen om uitspraak te doen over het gedrag van al deze geestelijke heeren. Het gevolg van dergelijke 'appels comme d'abus' is echter slechts dat geconstateerd wordt of en in hoeverre de bisschoppen hunne bevoegdheid te buiten zijn gegaan. Welke houding de regering verder tegenover de ultramontaansche geestelijkheid zal aannemen kan slechts het onderwerp van bespiegelingen uitmaken. Neemt de keizer strenge maatregelen, dan worden al deze geestelijke heeren tot martelaars gestempeld. Bepaalt hij zich daarentegen tot het plaatsen der uitspraak van den staatsraad in den Moniteur, dan zou dit welligt den schijn hebben alsof de keizerlijke regering vrees koesterde voor die geestelijken.

Eene der merkwaardigste gevolgen der encyclica voor Frankrijk schijnt voorts te zullen zijn dat de fransche geestelijkheid zich in twee partijen zal verdeelen. De eene partij, de ultramontaansche, zal zich tegen de regering bij Rome aansluiten; de andere partij, de gallikaansche, zal het keizerlijk bestuur in de eerste plaats ondersteunen en gehoorzamen. Tot deze laatste behoort monseigneur Darboy, aartsbisschop van Parijs, die reeds pogingen heeft aangewend om verschillende bisschoppen rondom zich te scharen.

Te midden van deze godsdienstige beweging wordt door verschillende fransche dagbladen met ijver het denkbeeld der afscheiding van Kerk en Staat besproken. Onder de heftigste voorstan-

ders van dit denkbeeld behoort de heer Emile de Girardin, redakteur van La Presse. Geene halve maatregelen meer, roept deze uit - 'Que le croyant paie son prêtre, comme le malade paie son médecin ou comme le plaideur paie son avocat!' Men weet intusschen dat deze schrijver zich van zijne artikelen geene de minste vruchten belooft; zijn hoofddenkbeeld is steeds: l'impuissanee de la presse. Toch schrijft hij steeds, en niet weinig. De heer de Girardin herinnert ons wel eenigzins aan hetgeen men verhaalt omtrent de beantwoording der door de akademie van Dyon uitgeschrevene bekende prijsvraag: 'Le rétablissement des sciences et des arts a-t-il contribué à épurer on à corrompre les moeurs?' Jean Jacques Rousseau, de toen nog vrij onbekende letterkundige, wilde hieraan zijne krachten wijden en raadpleegde Diderot. 'Quel parti allez-vous prendre?' vroeg deze - 'Je vais prouver que le progrès des sciences et des arts épure les moeurs,' was het antwoord - Eh! c'est le pont aux ânes! - riep Diderot - Prenez le parti contraire et vous ferez un bruit du diable -' En het geschiedde aldus. Zoo ook de heer de Girardin; thans gelooft nog ieder aan de magt van 'de koningin der aarde.' Iemand die het tegendeel beweerde, kan dus verzekerd wezen gerucht te maken.

Behalve de encyclica, waarmede trouwens geheel Europa zich bezig hield, wijdde men te Parijs eenige aandacht aan het finantieel rapport van den minister Fould, die, als naar gewoonte, als finantieel prestigiateur daarin weder l'art de grouper les chiffres in toepassing had gebragt. Op de beurs te Parijs oefende dan ook dit rapport een naauw merkbaren invloed uit. Reeds zoo menigmaal heeft men gezien dat de finantieele voorspellingen van den heer Fould zich niet verwezenlijkten. De belofte eener vermindering der budgetten van oorlog en marine voor het loopende dienstjaar met 44 millioen, welke bezuinigingen, volgens den minister voor de begrooting van 1866 minstens een batig saldo van 18 millioen franken zou opleveren, maakte dan ook geen grooten indruk.

De algemeene toestand van Duitschland, in het vorig overzigt zoo uitvoerig ontwikkeld, wordt steeds beheerscht door de Sleeswijk-Holsteinsche kwestie. Intusschen blijkt het meer en meer dat de Sleeswijk-Holsteiners den thans bestaanden toestand zoo spoedig mogelijk een einde wenschen te zien nemen, maar tevens dat de zoogenaamde inlijvingspartij in de hertogdommen zeer klein is. Wel zou de geheele Sleeswijk-Holsteinsche adel eene inlijving bij Pruissen niet ongaarne zien, maar voor het oogenblik bestaat er nog eenige vrees om dit openlijk te verklaren. De pogingen van den naar de hertogdommen gezonden pruissischen baron von Scheel Plessen, om eene inlijvingspartij te organiseren, mislukten dan ook volkomen. Na vier weken te hebben geintrigeerd mogt het hem slechts gelukken om een zeventiental onderteekenaars te verzamelen voor een adres aan de regeringen te Weenen en te Berlijn, waarbij in zeker geval de inlijving der hertogdommen bij de pruissische monarchie werd gevraagd. Het adres drong namelijk op inlijving aan, indien de aanspraken van eenigen pretendent slechts gegrond mogten worden verklaard ten opzigte van eenig gedeelte van het ondeelbaar Sleeswijk-Hol-

stein. Naauwelijks was dit adres echter bekend geworden of een paar onderteekenaars werden door hunne werkelijk of schijnbaar meer gematigde vrienden ontzet van de eereposten, welke zij bekleedden, terwijl voorts van alle zijden protesten tegen het adres werden ingezonden. Men hoort zelfs hier en daar mompelen van verzet, indien de heer von Bismarck met geweld zijne inlijvingsplannen zou willen verwezenlijken. De januarij-maand leidde dan ook onwillekeurig tot eene vrij exciterende vergelijking van den toestand in de eerste dagen van 1864 met dien, waarin de hertogdommen zich thans bevinden. Toen toch waren juist de bondstroepen onder het gejuich der bevolking de eene stad na de andere binnengetrokken en begroette men in deze het geliefde duitsche vaderland; thans is er bondsleger noch vreugdegejuich meer te bespeuren en wordt Sleeswijk-Holstein beheerscht door pruissische soldaten en pruissische ambtenaren. Wat intusschen de vrees der bevolking voor eene gewelddadige inlijving betreft: zij moge daaromtrent gerust zijn. Met geweld zal de pruissische minister voor het oog van Europa dit gewest niet inlijven. De heer von Bismarck zal slechts op den ingeslagen weg voortgaan en voorts het pruissisch element in de hertogdommen meer en meer versterken. Even als de spin - waarmede de vrijheer onlangs door zeker staatsman werd vergeleken - zal hij langzamerhand het reeds in zijn net verwarde Sleeswijk-Holstein daarin al vaster en vaster hechten, om aldus, zonder openlijk geweld te gebruiken, zijn slagtoffer zedelijk te vernietigen. Door het onderwerpen der aanspraken van alle pretendenten, en ook van Pruissen, aan de uitspraak der *pruissische* kroonsyndici onder voorzitterschap van den *pruissischen* minister van justitie, heeft de minister wederom tijd gewonnen, terwijl inmiddels ook nadere onderhandelingen kunnen worden gevoerd met den mede-eigenaar der hertogdommen.

Te Berlijn heeft intusschen ‘het parlementair geschreeuw’ - zoo noemen de vrienden des heeren von Bismarck de debatten in het huis der afgevaardigden, weder een aanvang genomen. In de troonrede van koning Wilhelm, bij de opening der zittingen van beide huizen uitgesproken, werd natuurlijk in de eerste plaats gewezen op den schitterenden uitslag, waarmede de oorlog tegen Denemarken, onder Gods zegen, was bekroond geworden. Uit de roemrijke overwinningen der pruissische troepen moest voorts blijken hoe voortreffelijk de thans bestaande legerorganisatie was. Daardoor toch was het onnoodig geweest de landweer op te roepen. Terwijl koning Wilhelm verklaarde dat hij de konstitutionele regten der vertegenwoordiging zou eerbiedigen, verklaarde hij tevens die legerorganisatie streng te zullen handhaven.

Omtrent de kwestie der hertogdommen werden in de troonrede slechts eenige duistere woorden geuit, welke over de staatkunde der pruissische regering niet het minste licht verspreidden. Deze staatkunde is trouwens bekend genoeg.

Welken indruk de troonrede had gemaakt op de leden van het Abgeordneten-haus, bleek reeds dadelijk in de eerste gewone zitting door de herkiezing van den president von Grabow met 222 der 258 stemmen. De toespraak van dezen bevatte daarop weder eene herhaling der vroegere oorlogsverklaringen aan

het ministerie von Bismarck. Na de gewone dankbetuiging voor het in hem gesteld vertrouwen, de gewone belofte om met getrouwheid en onpartijdigheid zijne taak als voorzitter te vervullen, en de gewone bede om medewerking van de zijde der vergadering, konstateerde hij dat de vervolgingen tegen de liberalen in Pruissen in den laatsten tijd steeds waren vermeerderd. Hij betoogde dat de vrijzinnige gevoelens in den ban waren gedaan, dat de administratieve autonomie der gemeenten werd bedreigd; dat men de publieke opinie, welke zich thans reeds driemalen had geuit, wilde vernietigen. 'De pruissische natie en de door haar gekozene vertegenwoordigers, die voor God en de kroon den eed hebben afgelegd om de konstitutie te eerbiedigen, zullen echter voor geenerlei magt op aarde buigen, waar het de handhaving betreft der konstitutionele regten van kroon en natie!' Levendige toejuichingen vielen den spreker ten deel.

In de volgende vergadering van het Huis werd de handschoen, door den heer von Grabow der regering toegeworpen, opgenomen door den minister van binnenlandsche zaken. Deze herinnerde aan de belofte des voorzitters om zijne taak met getrouwheid en onpartijdigheid te vervullen en beweerde nu dat de geheele toespraak van den president in strijd met die woorden was geweest. 'Welken indruk - riep graaf von Eulenburg uit - moet de toespraak des voorzitters maken op den soeverein, op de regering en op het volk, nadat de troonrede den wensch naar toenadering heeft uitgesproken? De regering betreurt het dat de voorzitter van deze vergadering die woorden heeft geuit; zij is echter vast besloten om getrouw te blijven aan hare toenaderingsgezinde voornemens.' Een paar andere sprekers verdedigden daarop de houding des voorzitters en betoogden dat de troonrede slechts schijnbaar een toenaderingsgezinden geest ademde, maar in werkelijkheid geenszins. 'De regering - zoo beweerde een ander lid - heeft in het afgeloopen jaar de mogelijkheid om eene verzoening tot stand te brengen ontkend, voorts vervolgingen ingesteld tegen elk die hare staatkundige gevoelens niet deelde, en regtbanken gevonden die zich met die vervolgingen wel wilden belasten!' Een hevig protest van den minister van justitie en eene teregtwijzing van den voorzitter volgden op deze woorden.

Terwijl wij deze regelen schrijven zijn alzoo weder scherpe debatten aangevangen. Met zeker minachtend medelijden voor het geduld der pruissische natie verwachten velen thans de optreding van den heer von Bismarck zelf op het parlementair tooneel. Deze zal wel weder gekenmerkt worden door grove beleediging der natie in hare vertegenwoordigers, in een vorm bovendien, welken de minister schijnt te hebben overgenomen van den minst ontwikkelde zijner politieke bondgenooten: de allerlaagste volksklasse in Pruissen. Dit verbond tusschen den adel en de laagste ultra-demokratische volksklasse, het natuurlijk verschijnsel in den tegenwoordigen toestand van Pruissen, is na den oorlog tegen Denemarken nog inniger geworden. Nog altijd heeft de hofpartij het gemeen noodig om de roemrijke overwinningen op Denemarken toe te juichen en als stormram te gebruiken tegen de eigenlijke natie. Op die onontwikkelde, half

barbaarsche laagste volksklasse te Parijs en te Berlijn blijft bovendien nog altijd de uitspraak des dichters, boe vol bitterheid ook, toepasselijk:

..... Le peuple se souvient de l'homme qui le tue
Avec le sabre et le canon;
Il n'aime que le bras qui dans les champs humides
Par milliers fait pourrir les os;
Il aime qui lui fait bâtir des pyramides.
Porter des pierres sur le dos.

Terwijl de pruissische regering al verder en verder op den weg der reaktie voortschrijdt, is de spaansche plotseling liberaal geworden. Reeds in het vorig overzigt werd gewag gemaakt van het gerucht dat de slotparagraaf der troonrede, waarmede op 22 December de zittingen der cortes werden geopend, eene zinspeling bevatte op de indiening van een wetsontwerp ter ontruiming van San Domingo, het streven der liberale partij. Dit gerucht is sedert bevestigd geworden. Nadat de kommissie, belast met het uitbrengen van rapport omtrent de door Spanje in die kwestie te volgen politiek, zich met dertien tegen vier stemmen voor de ontruiming had verklaard, volgde weldra het indienen van een wetsontwerp bij de vertegenwoordiging, waarbij het dekreet van 19 Mei 1861: de wederinlijving van San Domingo's grondgebied bij de spaansche monarchie, werd verklaard te zijn opgeheven.

Bij de memorie van toelichting beweerde de regering steeds te hebben gemeend dat de bevolking van San Domingo zich gelukkig zou hebben geacht onder spaansche bescherming te leven; dat de opstand tegen het spaansche bestuur haar echter van dit denkbeeld had teruggebragt; dat men alzoo in de tegenwoordige omstandigheden het grondgebied van San Domingo met geweld van wapenen zou moeten heroveren, waartoe echter de regering ongaarne wil overgaan, daar de door haar gevolgde staatkunde geene veroveringen beoogt.

Een tweede belangrijk wetsontwerp betreft de drukpers, steeds het eerste slagtoffer van alle regeringen, welke zich niet gegrondvest achten in den wil der natie en nooit de denkbeelden van den heer Girardin zijn toegedaan. Ook het tegenwoordig kabinet Narvaez had de exceptionele wetgeving voor de drukpersdelicten gehandhaafd, tot dat het nu onlangs de afschaffing daarvan voorstelde. De toejuichingen der liberale dagbladen zijn thans den hertog van Valencia - als ter verdere aanmoediging - ten deel gevallen. Men moet thans geenszins meenen dat de spaansche regering plotseling met haar verleden heeft gebroken. Spanje volgt voor het oogenblik - even als men dit te Weenen nu en dan ziet plaats vinden - eene spaansche liberale gelegenheidspolitiek. Behalve andere oorzaken geeft het volgende hiertoe welligt eenige aanleiding. In Spanje bestond sinds lang eene partij, welke eene vereeniging met het meer vrijzinnig Portugal tot doel van haar streven stelt. Deze partij nam voorts in uitgebreidheid toe, naarmate de binnenlandsche toestand van Spanje achteruit ging; thans schijnt zij zelfs zeer invloedrijk te wezen. Alleen door eene liberale politiek nu kan men met eenige hoop op gunstig gevolg tegen deze partij te velde trekken en in deze overtuiging vindt het kameleontisch gedrag van het ministerie Narvaez eene niet onwaarschijnlijke verklaring.

Uit de thans te Madrid beproefde liberale gelegenheidspolitiek is voorts ook het plan tot erkenning van het koning-

rijk Italië voortgevloeid. De weinige vreugde welke het plan echter te Turijn heeft veroorzaakt is der spaansche regering hoogst onaangenaam. Daargelaten nog dat de emotie, door de September-konventie in het leven geroepen, thans door zekere apathie is opgevolgd, wijdt men te Turijn steeds de aandacht aan de binnenlandsche aangelegenheden, belangrijker dan eene vrij onverschillige erkenning door Spanje. De italiaansche kamer van afgevaardigden zal eerlang geroepen worden om te beraadslagen over het rapport der kommissie van enquête betrekkelijk de September-onlusten te Turijn. In dit rapport verklaarde de kommissie, na een uitvoerig verslag van het voorgevallene te hebben gegeven, dat zij de beoordeeling der plaats gehad hebbende feiten ten opzigte van de agenten der openbare magt wenschte over te laten aan de daartoe bevoegde regterlijke autoriteiten; dat zij intusschen uit onderzochte dokumenten en ingewonnen berigten niet gebleken acht dat die onlusten het gevolg zouden zijn geweest van provocatie, waardoor deze geregtvaardigd of verontschuldigd worden; dat voorts het toenmalig kabinet zich in zijne houding tegenover die onlusten niet in strijd met de bepalingen der wet heeft gedragen. Toch gaf de kommissie echter haar leedwezen te kennen over de houding van dat ministerie, voor zooverre het niet genoeg energie en tevens voorzigtigheid had betoond, terwijl zij eindelijk betreurde dat de natie verkeerde denkbeelden heeft gekoesterd omtrent de te Turijn plaats gehad hebbende feiten. Deze konklusiën waren zeer gematigd en bevredigden derhalve niemand. De piemontesche partij is niet tevreden omdat de houding van het ministerie Minghetti, door haar als de oorzaak van de uitbarsting der onlusten beschouwd, niet scherp genoeg wordt afgekeurd. De partij van het afgetreden kabinet daarentegen beweert dat de kommissie het ministerie krachtiger had moeten verdedigen.

De hoofdkwestie op het terrein der binnenlandsche aangelegenheden is intusschen nog altijd de nadere regeling van het finantie-wezen. De vermindering van het leger is als eerste bezuinigingsmaatregel steeds het doel van het ministerie de Lamarmora. Nog onlangs betoogde de president-minister in de Kamer van afgevaardigden dat Italië het zwaard voor het oogenblik in de schede moest steken, maar gereed blijven om dit op een gegeven tijdstip weder te trekken. ‘Wat baat het - riep de generaal uit - om het zwaard steeds opgeheven te houden? Dat vermoeit slechts den arm, en de minister van finantiën weet hoe vermoeid deze reeds is!’ Dat Oostenrijk voor het oogenblik geneigdheid betoonde om Italië aan te vallen, werd voorts door den minister hoogst onwaarschijnlijk geacht. Oostenrijk schijnt dan ook thans slechts aandacht te hebben voor de regeling van den vrij verwarden binnenlandschen toestand en voor de kwestie der hertogdommen. Wat dit laatste betreft hebben eenige leden van het huis van afgevaardigden aan Europa eene goede dienst bewezen door den minister von Mensdorff-Pouilly te interpelleren omtrent de staatkunde der regering ten dien opzigte. In welke betrekking staan thans de hertogdommen Sleeswijk en Holstein tot den duitschen Bond? Zal de Bondsvergadering invloed kunnen uitoefenen op het toekomstig bestuur der hertogdommen? Zal de re-

gering haar gevoelen mededeelen omtrent de gegrondheid der aanspraken op de kroon van Sleeswijk-Holstein van den hertog Frederik van Augustenburg? Welke regten zullen in de erfopvolgings-kwestie aan Pruissen worden toegekend?

Al deze vragen zijn van het hoogste gewigt, en hiermede is een eerste stap gedaan door het oostenrijksch vertegenwoordigend staatsligchaam om invloed uit te oefenen op de verdere gedragingen der regering ten opzigte van Pruissen. Met belangstelling wordt thans het antwoord van den minister von Mensdorff op deze interpellatie te gemoet gezien; niet het minst door Duitschland's kleinere staten, welke daaruit zullen kunnen afleiden of zij van Oostenrijk hulp hebben te wachten in hunne oppositie tegen Pruissen; deze heeft zich in den laatsten tijd weder in den vorm eener wisseling van depêches geopenbaard. De aanleiding daartoe was de omstandigheid dat verschillende kleine staten op de Bondsvergadering te Frankfort tegen de ontruiming van Holstein door de hannoversche en saksische troepen hadden gestemd. Dit had den heer von Bismarck mishaagd en van daar eenige scherpe teregtwijzingen aan de ministers, die den pruissischen vrijheer durfden trotseren. Deze teregtwijzingen hadden eenige scherpe antwoorden ten gevolge en daarmede was de kwestie voor het oogenblik weder geëindigd.

Keeren wij thans weder tot Italië terug. Op staatkundig terrein was de pausselijke manifestatie voor de regering te Turijn een zeer merkwaardig dokument. Terwijl toch sedert de September-konventie, gelijk wij reeds in een vorig overzigt betoogden, de italiaansche politiek ten opzigte van Rome vredelievende toenaderingsgezindheid ademde, heeft thans èn de pausgezinde bevolking van Italië èn de italiaanschgezinde bevolking te Rome door de encyclica de overtuiging kunnen erlangen dat eene toenadering onder paus Pius IX eene zeer groote onwaarschijnlijkheid is geworden. Onwillekeurig rigt men thans alzoo den blik naar de toekomst en verwacht alles van den man, die geroepen zal worden om na paus Pius den troon op het vatikaan te bestijgen. Er bestaat eene partij, welke dien opvolger ziet in den kardinaal Andrea, die aan het pausselijk hof zeer vele vrienden telt, die der italiaansche regering genegen is en daarvan nog onlangs blijk gaf door een herhaald bezoek te brengen aan prins Humbert te Napels; die de encyclica afkeurt, die zeer veel sympathie beweert te gevoelen voor den franschen keizer en overigens voorzigtig genoeg is om zich niet al te veel uit te laten.

Zonder ons hier in bespiegelingen te willen verdiepen omtrent de verdere politieke loopbaan des kardinaals, konstateren wij alleen het feit dat zijne verkiezing niet twijfelachtig zou wezen als ook Napoleon III en Victor Emmanuel in hem den opvolger van paus Pius wenschten. Wij gelooven dat dit door geen katholiek in gemoede kan worden ontkend. Het onfeilbaar hoofd der Kerk zou dan alzoo worden gekozen door een Napoleon III in overleg met den geëxcommuniceerden Victor Emmanuel! Hoe grievend moet dergelijke gedachte wezen voor elken eerlijken katholiek! Zou deze gedachte niet langzamerhand moeten leiden tot het verlangen naar het oogenblik, waarop de wereld-

lijke magt van den paus niet langer den luister zal ontnemen aan zijne geestelijke heerschappij, naar het oogenblik waarop niet langer in den toestand van het hoofd der Kerk de denkbeelden van onfeilbaarheid en diepe afhankelijkheid zullen vereenigd wezen! Waren er voorts nog velen, die zich een pausdom niet zonder wereldlijke magt konden denken, die de wereldlijke en geestelijke kroonen van het hoofd hunner Kerk slechts als één geheel beschouwden, welligt dat de tijd en de omstandigheden hen reeds tot andere gedachten hebben gebragt.

Dit is bij velen het geval geweest in de Zuidelijke konfederatie van Amerika, die bij den aan vang des oorlogs het verwerven der onafhankelijkheid en het handhaven der slavernij als één ondeelbaar denkbeeld en beginsel beschouwden. Thans toch, nadat aan dat denkbeeld reeds zoo tallooze offers zijn gebragt, nadat men te Richmond heeft bemerkt dat Europa het stelsel van non-interventie in de amerikaansche aangelegenheden zal handhaven, nadat men echter tevens heeft bemerkt dat alleen in Europa's tusschenkomst nog eenig heil voor het Zuiden is te wachten, - thans hooren wij de dagbladen van het Zuiden beweren dat de regering van den president Jefferson Davis geneigd zou zijn om de slavernij af te schaffen, indien in dat geval Frankrijk en Engeland de onafhankelijkheid der konfederatie wilden erkennen. Het levensbeginsel der konfederatie heeft zich alzoo reeds bij velen aanmerkelijk gewijzigd ten gevolge der omstandigheden. Die omstandigheden zijn dan ook verre van gunstig sedert Savannah, na de bemagtiging door de expeditie-troepen onder den generaal Sherman, eene nieuwe basis van operatiën voor Lincoln's generaals aanbiedt en Richmond daardoor meer en meer wordt geïsoleerd.

Het konflikt tusschen de regeringen te Washington en te Rio Janiero heeft de oplossing erlangd, welke wij ons reeds in een vorig overzigt als de waarschijnlijkste voorstelden. De regering der ‘Vereenigde Staten’ heeft het gedrag van den kommandant der Wachusetts, Collins, streng afgekeurd en aan Brazilië de toezegging gedaan dat deze officier voor een krijgsraad zal teregt staan. Het prijs gemaakte schip, de Florida, - een ‘rooversvaartuig,’ hetwelk volgens den heer Seward tot geene natie of oorlogvoerende magt behoort en alzoo niet in eene braziliaansche haven had behooren te worden toegelaten - is intusschen door aanzeiling van een marine-vaartuig der Noordelijken gezonken. Tot het instellen van een onderzoek naar dit voorval heeft de regering te Washington eene kommissie benoemd. ‘Intusschen is men van meening - aldus luidt het slot der depêche van den heer Seward aan de braziliaansche regering - dat het verloren gaan der Florida aan eene toevallige omstandigheid moet worden toegeschreven, waarvoor de regering der Vereenigde Staten niet verantwoordelijk kan worden gesteld.’ Na een te verwachten rapport: ‘dat uit de ingewonnen inlichtingen niet duidelijk is gebleken dat hier opzettelijke vernieling der Florida moet worden aangenomen,’ zal de braziliaansche regering van alle verdere eischen tot schadevergoeding waarschijnlijk wel afzien en zal ook de Florida-kwestie worden vergeten, gelijk zoo vele andere van dien aard.

Middelburg, 20 Januarij.

W.A. VAN HOEK.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Een goed boek over eene goede zaak.

Geschiedenis der Hervorming in de Nederlanden, door C.G. Montijn, predikant te Utrecht. Arnhem, G.W. van der Wiel. 1858-1864. 4 Dln.

Er zijn in de geschiedenis van meer dan één volk tijdvakken, waaraan wie later leven met merkbare voorliefde gedenken. Zóó schrijft een Isjimof voor Ruslands jeugdigen: ‘eindelijk worden de schoonste bladzijden van Ruslands historie voor ons ontsloten. Eindelijk verschijnt op zijnen troon een vorst, die door den goddelijken raad bestemd is om in ons vaderland eene verandering tot stand te brengen, zóó groot, dat zij ten volle verdient wonderbaar, ongehoord onder de volkeren genaamd te worden! Deze allen, te beginnen met de oudsten, werden trapsgewijze ontwikkeld; het russische werd het op eens, als ware het door eene geheimzinnige magt. Deze geheimzinnige, verbazende magt legde God, die Rusland beschermt, in de ziel van zijnen gunsteling, Peter. In waarheid, deze groote czaar mag Gods gunsteling geheeten worden; in hem was alles schoon, was alles buitengemeen’ enz. *(Istoria Rossü wo razskazach dlia dieteï.)* Getuigt zulk schrijven niet, hoe de Rus met ingenomenheid denkt aan de dagen, waarin zijn vaderland onder het bestuur van den roemruchtigen Peter een nieuw leven, het leven der beschaving, te gemoet ging? Getuigt het niet, hoe den Zweed die jaren uit zijne geschiedenis, waarin Gustaaf I zijn volk van het deensche en roomsche juk bevrijdde en die andere, waarin Gustaaf II den eernaam van: bevrijder uit het noorden, zich waardig maakte, lief, boven anderen lief zijn, wanneer zijn Nicander (*Samlade dikter.*) zingt:

> Hieltekonung! Store Gustaf Wasa!
> Ännu är ditt vördnadsvärda namn
> För förtrijckets legohjon en fasa -
> Du förskräcker än i grafvens famn.
> Men för Sveas lijckliggjorda slägten
> Tonen of ditt namn är mild och kär,
> Såsom susningen af vestanflägten
> I en segerfana är.

of dus:

> Du, of svenska Wasarne den förste,
> För din bild vår känsla böjer sig.
> Gustaf Wasas Sonson! du den störste
> Ibland Svear-vi tillbedje dig.

Trijgd gtå eder anderöst vi akta
Under stormens ras och jordens skalf,
Och i mulna stunder lugnt betrakta
Edra minnens stjernehvalf.

Hvarje gång vi våra händer sträcke
Upp till er och höje dit vår själ,
Om vi ej er äras krona räcke,
Eder kärlek dela vi likväl.
Ja! vår kärlek låta vi ej sofva,
Vaka måste han i hoppets famn,
Om ock ej för annat än att lofva
Edra verk och edra namn.

Is het anders met den Nederlander, of klopt ook hem het harte hooger, zoo vaak het oog zijner verbeelding staart op der vaderen tachtigjarigen strijd voor burgerlijke en godsdienstige vrijheid? Er is veel dat van het laatste getuigenis aflegt. Zijn Tollens *(Gedichten)* zingt:

Ja, 'k zie u, onvergeten dagen,
Geboekstaafd met ondoofbaar goud!
'k Zie wonderen, waarvan eeuwen wagen,
En kindsche krachten, 't lot te stout.
'k Zie de onvolwassen sterkte kampen,
Die, worstlend met een zee van rampen,
De heerschzucht uit den zetel stoot:
'k Zie 't nietigst volk, verachtst van waarde,
Den geesel van den schrik der aarde.
Wiens schepter Oost en West gebood.

en zijn Helmers *(de Hollandsche natie)*:

Toen stondt ge, o Vaderland! ten toppunt van uw kracht!
Den cederboom gelijk, die met de orkanen lacht;
Toen staakt ge uw fiere kruin vrijmagtig naar de wolken!
En tradt in de achtbre rij der vrijgestreden volken!
Niet zwak, niet afgemat, met half verwrikte leên,
Maar, als een jonge held, omhuld met krijgstrofeën!
O tijd van eer en roem! o luistervolle dagen!

Hebben verder zijne geschiedkundigen niet als bij voorkeur hunne zorg aan dat tijdvak besteed? Te voren en tot op dezen dag? Zijn de bescheiden, die daarop betrekking hebben, niet telkens op nieuw en ook in onze dagen met onverflaauwden ijver nagespoord? In onze vaderlandsche verzamelingen niet en in die van den nabuur? Heeft het ooit ontbroken aan den lust om wat men vond in geschrift te stellen? In kleinere opstellen of meer uitvoerige werken? Ik behoef het antwoord op deze vragen niet te geven, waar eene reeks van namen gewis allen in de gedachte komt - eene reeks van namen van ervaren mannen, die *of* het gebouw van de beschrijving onzer verlossing van Spanjes en Romes dwinglandij optrokken *of* daarvoor bouwstoffen aanbragten, meerendeels met Hooft *(Nederlandsche historiën)* overtuigd: ‘dat veele eeuwen herwaarts geen stoffe gelevert hebben, die rijker zij in allerlei leeringen van 't beloop der wereldsche dingen, oft wonderlijker oft waarnemenswaarder tot onderwijs van vorsten en volken.’

Vergissen zou men zich - dit wil ik nog bij het bovenstaande voegen - indien men meende, dat de dichters, de geschiedkundigen, in één woord: de ontwikkelde Nederlanders alleen voor het tijdvak hunner geschiedenis, waarvan ik spreek, voorliefde aan den dag legden en nog immer betoonen, terwijl wie verder op den vaderlandschen grond leefden of nog hunne dagen slijten, daaromtrent onverschilliger waren en dit nog zijn. Men leze de aanteekeningen, hier en daar in onuitgegeven schrifturen te vinden nopens geschillen, die niet gevoerd werden over het gezag in den Staat of de regtzinnigheid op hef gebied der Kerk, maar over het behouden of prijs geven van de plegtige herinnering aan hetgeen in de 16de eeuw gewonnen of verloren werd, en men kan er zich

van overtuigen. Men kan het ook door zich te herinneren, hoe in de jongste jaren dáár, waar men opriep tot de feestelijke gedachtenis aan het werk der vaderen, menschen van den meest verschillenden leeftijd en uit iederen stand zich haastten om aan zulke oproeping gehoor te geven en gedurende hun feestvieren met eene geestdrift bezield waren, die bij een tijdsverloop van drie eeuwen verwondering wekken mogt.

Het zou mij, als ik een en ander mij te binnen breng, bevreemden, indien het werk, welks aankondiging ik op mij genomen heb, mijnen landgenooten niet regt welkom ware. 't Verplaatst den lezer niet alleen in den tijd, waarin ons voorgeslacht om het bezit van vrijheid worstelde met de reuzenmagten van ons werelddeel, maar het verplaatst hem ook in dier voege daar heen, dat aan zijne verplaatsing aangenaams en nuttigs verbonden is.

De bronnen, waaruit de heer Montijn daartoe putte, zijn niet weinigen. Waar hij ongedrukte bescheiden te raadplegen vond, bleef hij des niet in gebreke. Zoo nam hij voor dat hoofdstuk van zijn geschrift, hetwelk: de Remonstrantsche en Contraremonstrantsche twisten, tot opschrift heeft, mede uit een: Repertorium van de acten der particuliere Noord-Hollandsche Synoden met het jaar 1572 beginnende; voor een volgend: de Nationale Synode van Dordrecht in 1618 en 1619, onder anderen uit: Aanteekeningen uit de Synodale handelingen van Zuid-Holland door de classis van Schieland bijeengezamelt; voor een ander, dat de: Geschiedenis der voornaamste gemeenten, mededeelt, behalve uit een: Livre Synodal des Églises Wallonnes des Pays-Bas, escrit à Middelbourgh par ordre de leur Synode de 1640, uit een: Verbael van de visitatie der kerken in de provincie Utrecht in 1593. Maar, afgezien ook van de handschriften, waarvan hij gebruik maakte, ging hij met die oorkonden te rade, die niet zonder schade voor de degelijkheid van zijn geschrift zouden vergeten geworden zijn. De: Geschiedenis van de voorbereiding der Hervorming (1^{e} afd.) beschreef hij niet, zonder de werken van Bonifacius, Ruijsbroek, Groete, van Kempen, Brinckerinck, Brugman, Mande, Ganzevoert, Erasmus tot zijn doel zich ten nutte te maken en noch de: Geschiedenis der Hervorming in haar krachtig te voorschijn treden en hare heftige bestrijding, vóór de vestiging van Evangelische kerkgenootschappen in deze landen, van 1517 tot 1566 (2^{e} afd.), noch de: Geschiedenis der Hervorming sinds hare vestiging tot de Unie van Utrecht, die hare zegepraal in het Noorden en de Unie van Atrecht, die haren ondergang in het Zuiden voorbereidde - van 1566-1579 (3^{e} afd.), noch de: Geschiedenis der Hervorming sinds de Unie van Utrecht en die van Atrecht tot het Vredesverdrag van Munster, waardoor haar bestaan in de noordelijke Nederlanden gewaarborgd en in de Zuidelijke opgeheven wordt, van 1596-1648 (4^{e} afd.) gaf hij, zonder hier der Correspondence de Philip II (Gachard) en der: Confirmation et Ratification faicte par le Roy pour l'apaisement des Troubles, dáár de: Archives de la maison d'Orange Nassau (Groen van Prinsterer), der: Waarschouwinghe van de Nederlanden en der: Justification du Prince d'Oranges; hier de: Acta ofte Handelinghen des Nationalen Synodi tot Dordrecht 1618 en 1619 en de: Acta et Scripta Synodalia ministrorum Remon-

strantium, dáárde: Acta concilii Tridentini et Professio Fidei Tridentina; hier den geschriften van Luther, Zwingli, Bullinger, Calvijn, Mikron, Uytenhove, Marnix van S^{t}. Aldegonde, dáár dien van Hopper, Sasbout, Adriani, telkens te ontleenen wat noodig scheen. En geef ik hier ook eene plaats aan de geschiedschrijvers, wier werken hem ter hand waren, de namen van niet weinigen verzwijgende, heb ik, behalve die van Bentivoglio, David, Motley, Southerden Burn, Neander, Ullmann, Hagenbach, Neudecker, Goebel, Schenkel uit het buitenland, uit het vaderland die van Meteren, Bor, Hooft, Wagenaar, Arend, Uytenhove, Uyttenbogaert, Trigland, Baudart, Brandt, Venema, Gerdes, te Water, Ypey en Dermout, Royaards, Moll, Hofstede de Groot, ter Haar, Diest Lorgion, Glasius, Schotel, Janssen te noemen. Uit deze opgave blijkt, voor zooveel ik zien kan, dat het hem niet slechts te doen geweest is om een breed, maar ook om een goed geschiedverhaal te leveren van den hoogstbelangrijken tijd, waaraan hij zijne uren besteedde.

Eéne soort van schrijvers, zoowel als van bronnen, waarvan de heer Montijn bij de zamenstelling van zijn werk zich bediende, liet ik nog onvermeld, ik bedoel die, waaraan ik den naam van: letterkundige, geven zal. Doet hij in de 1e afd. de taal van den Wapene Martijn, den Lande van Overzee, de Disputatie ons liever vrouw, den Dietschen Doctrinael, der Leken spieghel hooren, in de 3^{e} die van het geuzenlied, dat de laatste oogenblikken van de graven van Egmond en Hoorn, den tienden en twintigsten penning van Alva, de uitgewekenen naar Oost-Friesland, de komst van den prins enz. ten onderwerp had, in de 4^{e} brengt hij het lied van de Heere, Vrancx, van der Mander, Heinsius, van Zevecote, Coornhert, Camphuysen, Spiegel, Roemer Visscher, ter sprake en zijn het van Vloten, Snellaert, Willems geweest, waardoor hij daarbij zich heeft doen voorlichten: ik beschouw het als eene verdienste van ons werk, dat zijn schrijver ook deze stemmen uit het tijdvak, door hem behandeld, niet ongehoord, niet onbekend liet. Meer dan door iets anders gevoelt daardoor de lezer zich als in het midden der bewegingen, vooral nu hem van den éénen kant dichtregelen als deze onder het oog komen:

> Papisten, wij en vragen niet naar u pardoenen krachtig,
> Wy gelooven in Godt almachtig, die alle dinck regeert
> Die geeft ons pardoen van onse boose gedachte. -
> O gy Caïns geslachte, peyst oock op Godt den Heer.

en van den anderen kant sommigen, als de volgende:

> Nonnen schoffieren; kloosters, kapellen
> En kerken breken, houden vele gezellen
> Voor Evangelische werken notable:
> Zij roepen om puer text, de reste is fable.

nu ten aanzien van Datheen:

> Hij weet de Vlaminghers nae den mont te praten
> Hij bevalt henliên in alles wel boven maten
> Hij weet se zoo te houden bij de ooren,
> Wat hij zeijdt, hij en magh se niet stooren;
> Al preekte hij van God, dat hij Heijn hiet,
> Zij zouden 't ghelooven.

straks ten aanzien van Alva:

> Helsche duvel, die tot Brussel sijt!
> Uwen naem en faem sij vermaledijt,
> Uw rijck verga sonder respijt
> Want 't heeft geduijrt te langen tijt.

Het laatst gezegde brengt mij van zelf tot de vermelding van eene goede hoedanigheid, die zich bij het gebruik, dat de heer Montijn van zijne bronnen maakte,

laat opmerken. Hij heeft getracht met onpartijdigheid te schrijven. Al plaatst hij zich niet op het standpunt van hen, die in het licht zijner zienswijze andersdenkenden genoemd moeten worden, al beziet en beoordeelt hij de zaken van zijn standpunt d.i. dat van den vrijzinnigen protestant, toch betoont hij zich bereid om hetgeen hij bij de roomschen goeds ontdekt, te erkennen, en af te keuren hetgeen bij de hervormden niet prijselijk is, en laat hij het verre van zich wezen het katholicisme en contra-remonstrantisme, voor zooveel hunne gevolgen betreft, te miskennen. 'De uitnemende gaven van den Leuvenschen hoogleeraar Adam Sasbout', zóó schrijft hij, 'blijken ons uit zijne homiliën, waarin hij, ofschoon kerkelijk regtzinnig, zijne opvatting der waarheid, zonder bittere polemiek voorstelt en welke ieder onpartijdige nog met stichting kan lezen.' Elders vaart hij, na de vermelding van der beeldstormeren bedrijf dus voort: 'Wij mogten hier niets verzwijgen en zelfs den schijn niet op ons laden van zulke gruwelen te willen verdedigen of, terwijl wij elders de volle waarheid openbaren, hier haar te willen verheelen; maar wij achten ons nu niet verder verpligt om uitvoerig en volledig te melden wat, op soortgelijke wijze, bijkans door geheel het land is geschied.' 'Verre zij het van ons', verzekert hij, 'al de volksonheilen, die het zuiden troffen, die overstroomingen, die onvruchtbare jaren en die heerschende ziekten als strafoefeningen des hemels over de roomschgezinden te willen beschouwen; want Gods bestuur is vaak voor ons, kortzigtige menschen, ondoorgrondelijk, hetzelfde lot wedervoer boozen en goeden, roomschen en onroomschen, onheilen troffen mede de Vereenigde, aan de hervorming getrouwe gewesten en na onvruchtbare, kwamen er vruchtbare jaren.' 'Ons is', zóó besluit hij hetgeen hij over de Dordsche synode te boek stelde, 'ons is het aan het einde dezer beschouwing genoeg, aangewezen te hebben, dat de remonstranten en contra-remonstranten beiden aan de beginselen der hervorming niet ontrouw zijn geworden en dat de Synode van Dordrecht, niettegenstaande al het verkeerde wat haar heeft aangekleefd, onder het hooge Godsbestuur de hervorming heeft gehandhaafd en de hervormde Kerk is ten zegen geweest.'

Met des schrijvers streven naar onpartijdigheid verdient zijne gemoedelijkheid opgemerkt te worden. Ik bedoel, dit woord ter neder schrijvende, zijne zucht om in 'den gang der Hervorming in deze landen de hand te doen opmerken van de aanbiddelijke Voorzienigheid, die vele en velerlei middelen aan de bereiking harer hooge oogmerken heeft weten dienstbaar te maken, die menigmaal uit het kwade het goede heeft doen geboren worden, die haar kracht in menschelijke zwakheid heeft volbragt en, hoe de hel mogt woeden, haar eigen werk heeft in stand gehouden, die uit de Hervorming ook voor Nederland zooveel goeds heeft doen voortkomen;' maar ik bedoel ook de zucht om, in plaats van 'zich te vergenoegen met eene dorre optelling van feiten en het tegenwoordige van het verledene af te scheiden, de beschouwing er van aan de bevordering van christelijke wijsheid en godzaligheid dienstbaar te maken.' Ziet hier hoe hij schrijft, waar hij de nederlaag van de zaak der vrijheid in het zuiden, nadat Bergen aan de Spanjaarden ten jare 1572 zich overgegeven

had, bespreekt: ‘Hoe treurig deze afloop ook zijn mogt, van achteren vinden wij reden, om er het bestuur in op te merken van Hem, die uit het schijnbaar kwade het goede doet voortkomen. Indien de zuidelijke gewesten in vereeniging met de noordelijke den strijd hadden gestreden, zou nooit de Republiek der Vereenigde Nederlanden ontstaan zijn en de godsdienstvrijheid, voor welke de eerstgenoemde toen nog niet rijp waren, zou in de laatste niet gezegevierd hebben.’ Na den aanvang van den tachtigjarigen oorlog beschouwd te hebben, zegt hij: ‘Wij merkten de feilen op van onze vaderen, die het aan hunnen onwil tot het doen van geldelijke opofferingen hebben te wijten gehad, dat zij zoo lang hebben moeten lijden en strijden en wier ruwheid en wreedheid vaak heeft bewezen, dat zij nog niet vrij waren van den ouden zuurdeessem van Rome en nog niet geheel doordrongen van den geest van Christus, die leerde, dat men zijn vijanden moet liefhebben’ en, sprekende van de hervormde vlugtelingen en hunne gemeenten in den vreemde: ‘het terugschouwen op onze ballingen brengt ons tot belangrijke slotsommen:

De ontvangst, welke zij vonden, moet ons opwekken om het Christendom, 't welk de liefde leert beoefenen, te waarderen en van onzen overvloed onze geloofsgenooten, nog in onze dagen onder het kruis, te ondersteunen.

Hun wedervaren herinnert ons, hoeveel zij voor de vrijheid des gewetens hebben opgeofferd, en moet ons vervullen met dankbaarheid aan God, die ons op den Vaderlandschen bodem volle godsdienstvrijheid laat genieten bij een stil en gerust leven.

Hunne gebreken moeten ons leed zijn, maar hunne deugden, hun moed, hun ijver voor Vaderland en godsdienstigheid moeten ons tot naijver verwekken.

En prijzen moeten wij de Voorzienigheid, die hen door lijden geoefend en daarna gebruikt heeft om het Vaderland te verlossen en de Hervorming te doen zegevieren.’

Van de bronnen, waaruit de heer Montijn putte en van de wijze, waarop hij van hetgeen hij er uit putte, gebruik maakte, een en ander gezegd hebbende, mag ik niet nalaten te spreken van den omvang van zijnen arbeid. Uit hetgeen ik vroeger ten aanzien van de verschillende afdeelingen van zijn werk in het midden bragt, is gebleken, hoe hij, als tot zijne taak te behooren, heeft beschouwd, dat hij, na de voorbereiding der Hervorming in ons vaderland uitvoerig behandeld te hebben, haren gang volgde, totdat zij door den Munsterschen vrede niet slechts feitelijk maar ook wettig voor het zuiden vernietigd, voor het noorden gevestigd was. Indien hij zijne taak, zóó opgevat, met zekere matiging afgewerkt hadde, dan zou hij, in weerwil dier matiging toch betrekkelijk veel te geven gevonden hebben. Doch nu hij, in plaats van met de matiging, die ik bedoel, met zekere onbekrompenheid is te werk gegaan - ik kom er straks op terug - nu geloof ik veilig te mogen beweren, dat de omvang van zijnen arbeid een zeer breede is, als behelzende hij, behalve hetgeen aan de vaderlandsche kerkgeschiedenis van het hervormingstijdvak meer uitsluitend toebehoort, zeer veel wat, zoo al niet geheel, toch eerst en meest eigendom van de algemeene geschiedenis genoemd moet worden.

Eer ik hierover iets naders in het midden breng, wil ik uitspreken, hetgeen men trouwens ten aanzien van een werk, als het onderhavige, niet te bevreemden vinden zal, dat het hier en daar heeft wat veranderd zou behooren te worden, indien het, zooals het verdient, eene tweede uitgave beleefde. Enkele bijzonderheden wil ik hier noemen. Eene er er van is genomen uit het eerste deel.

Dáár (bl. 144) verhaalt de schrijver, dat in de kloosters van de evangelieboeken, door hem vermeld, gebruik gemaakt werd en, beroept zich op deze regelen van Klaas Colyn:

> Vele dingen met rede
> Tafel schoone, zonder jock,
> En fiere Evangeliënboek
> Vol adelsteinen en goude
> Dat si noch in eeren houden.

Daargelaten, dat hij hadde kunnen verwijzen naar Stokes berigt nopens Hildegaard:

> Oec gaf si, doer sine minne
> Enen Ewangelien boec der mede,
> Ghemaect met groter dierhede
> Van edelen stenen, van finen goude.

of naar dat van den Klerk uit de laage landen by der zee: ‘dese grave Dirck gaff den cloester t' Egmondt grote goeden te besitten ende gaff daer oick een boeck dat Historia Tripartita hiet ende den texte van den vier Euangelisten, die buyten bedect is met goudt ende oick gesteendte in 't goudt geset,’ is het niet goed te keuren, dat een beroep geschiede op een werk, waarvan de onechtheid gebleken is (zie b.v.v. Wijn, *Hist. en Letterk. Avondstonden* D. I, bladz. 2: 139 vollg.: en inzonderheid 's mans *Huiszittend Leven* D. II bladz. I vlgg.).

Eene andere bijzonderheid neem ik uit het volgende deel, waar de schrijver (bl. 27) zich dus uitdrukt: ‘Jacob Spring was er (in het Augustijnerklooster te Antwerpen) in dien tijd prior.’ Sedert de uitgave van *Jacobus Praepositus, Luthers leerling en vriend* enz. door H.C. Janssen, is niet alleen een einde gemaakt aan hetgeen deze schrijver meende te mogen verklaren, dat ‘de ware betrekking tusschen Antwerpen en Luther, tusschen de Hervorming in Nederland en den Hervormer in Duitschland tot hiertoe niet was opgemerkt, zeker althans niet helder in 't licht gesteld,’ maar ook dit tot hooge waarschijnlijkheid, om niet te zeggen tot zekerheid gebragt, dat den man, dien onze schrijver, in navolging van anderen, Jacob Spring noemde, nooit den naam van: Spring, hadde gegeven moeten worden, aangezien die niet anders is, dan eene verkeerde lezing van het Iperensis, waarmeê hij, als geboortig van Yperen, b.v. onder de Nederlanders, te Wittenberg in de Theologie gegradueerd, (Kist en Royaards, *Nederlandsch Archief voor kerkelijke geschiedenis* D. V bl. 344) nader wordt aangeduid, bij verkorting Iprens en in oud-duitsche schrijfletters geschreven.

Zal ik uit het vierde deel nog deze bijzonderheid opgeven, dat de schrijver zegt: ‘de Synode moet den lande op meer dan een millioen gulden zijn te staan gekomen’? Laat mij er iets meer van zeggen en het voorts aan den schrijver overlaten. ‘Henricus Hollingerus’: berigt Brandt (*Hist. d. Reformatie* D. III, bl. 661), ‘een der geciteerde Remonstranten schrijft in seker boeksken, dat een der

heeren Polityke Gedeputeerden aen seker Edelman met groote versekering hadt geseit, dat dese Synode boven de tien tonnen goudts of tienmaal hondert duisent guldens hadt gekost. Doch eenige der Remonstranten of hun gunstig synde, seiden sedert, datse den lande veel dierder stondt.'

De vraag, of zij zooveel gelds waard was, doet natuurlijk niets ter zake, de officiele bescheiden hebben het regt van beslissing. Zij geven (*Kronyk van het Hist. genootschap te Utrecht* Jaarg. 17 bl. 340 vlgg.) de som van 139843-4-7. Ik betwijfel zeer, of er gegronde aanmerking op te maken zij, indien de waarde van het geld in het begin der 17e eeuw niet uit het oog verloren wordt. Het ware evenwel mogelijk, dat den schrijver andere bescheiden waren voorgekomen, zoodat hij zich volkomen geregtigd achten mag te blijven bij het telkens voorkomende: 'on assure que le Synode coûta environ un million de florins à la république' (Chatelain, Histoire du Synode de Dordrecht pag. 157).

Nu kom ik op het zooeven gezegde betrekkelijk des schrijvers onbekrompenheid in het opnemen van hetgeen, zoo niet geheel, toch eerst en meest eigendom van de algemeene vaderlandsche geschiedenis genoemd moet worden, terug. Ik weet zeer goed, dat er hier naauwer, daar minder naauw, altijd eenig verband bestaat tusschen het aangeduide en hetgeen aan de vaderlandsche kerkgeschiedenis van het hervormingstijdvak toebehoort; ik weet verder, dat het moeijelijk, zoo niet ondoenlijk is, in dit opzigt vaste grenzen, die nooit mogen overschreden worden, af te bakenen, en eindelijk weet ik, hoe het voor den schrijver aangenaams en voor den lezer nuttigs heeft, dat de eerste in dit opzigt niet te angstvallig zich bewege; maar dit alles neemt niet weg, dat ik meer dan eens mij, bij het lezen van ons werk, gevraagd heb: is 't niet te veel zich bewogen op het niet-kerkelijk terrein, dat de schrijver dat en dat en wel zóó opgenomen heeft? 't Zij waar, dat de verdediging van deze en die vaderlandsche stad tegen den bloeddorstigen Spanjaard en haar vreeselijk lot, zoovaak de aanvaller zegepraalde, getuigen *en* dat onze vaderen ook voor de vrijheid des gewetens veel over hadden *en* dat zij tot duren prijs haar kochten; is het daarom noodig of althans niet misplaatst, dat in eene geschiedenis der Hervorming het gebeurde te Zutphen, Naarden, Haarlem, Leyden, Oudewater enz. meestal vrij uitvoerig besproken wordt? 't Zij mede waar, dat zoo de onoverwinnelijke vloot aan hare bestemming beantwoord hadde, de Hervorming in ons vaderland met de burgerlijke vrijheid ernstig zou zijn bedreigd geworden; is het reden genoeg om hare lotgevallen met zoovele regelen te geven, als geschied is? Het kan aan mij liggen, maar ik durf geen bevestigend antwoord op deze en zoovele andere vragen van dezen aard, als ik zou kunnen doen, geven. Voor inkrimpen zou ik mij te meer verklaren, nu mij in de gedachte is wat ik in een werk, als het onderhavige, zou wenschen geplaatst te zien, buiten hetgeen er te vinden is.

Van de bronnen wil ik slechts ter loops spreken. Ik begrijp zeer goed, dat de schrijver op verre na niet alles wat hem in de handen geweest is bij de vervaardiging zijns werks genoemd heeft, en ik acht het prijzenswaardig, dat hij niet, door de lijsten van door hem ge-

raadpleegde bescheiden en schrijvers te verlengen, den lof van geleerdheid heeft nagejaagd; maar toch deed het gemis van enkele namen het vermoeden bij mij ontstaan, dat de geschriften, die ze voeren, door hem niet werden ingezien en, voor het geval, van iets ongegronds vermoed te hebben, den wensch, dat door de aanduiding de lezer daarop ware opmerkzaam gemaakt. Onder meer waren mij voor den geest de werken van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. De heer Montijn heeft in het 4e deel een en ander over de Hervormden, die in grooten getale, vooral naar de noordelijke gewesten vlugtten, nadat Antwerpen in 1585 in de magt der Spanjaarden geraakt was (bl. 157 vlg.), waarbij wel hadde ingezien behooren te worden of, indien het ingezien werd, onder de bronnen vermeld, het vrijgeleide door Leycester verleend aan 136, terzake der Hervorming emigrerende familiën uit Antwerpen naar Middelburg, te vinden in de Kronyk van gezegd genootschap 8e Jaarg. 1852 2e serie bladz. 27 vlgg.

Hetzelfde geldt, opdat ik nog iets noem, van de stukken voor de geschiedenis der jaren 1588 en 1589, bestaande uit 148 bescheiden en te vinden in de gemelde Kronyk 16e Jaarg. 1860, 4e serie 1e D. bl. 138 vlgg., 266 vlgg., 267 vlgg., 345 vlgg. 17e Jaarg. 1861, 4e serie 2e D. bl. 15 vlgg., 196 vlgg. waar in hetzelfde 4e Deel de schrijver de gebeurtenissen van dat tijdstip bespreekt.

Maar andere zaken zijn mij in de gedachte, zaken, waarvan de voorstelling meer plaats vereischt, dan de vermelding van dezen en dien titel meer.

Bij de behandeling van de voorbereiding der Hervorming in de Nederlanden zijn de kloosters niet onvermeld gebleven. Hoe zij kweekplaatsen der gruwelijkste zonden waren geworden; hoe men zich tegen den aanwas hunner goederen verzette; hoe Ruysbroek in het klooster Groenendaal de Hervorming voorbereidde, hoe het klooster te Adewerd als het brandpunt werd, waarvan de verlichting vooral der noordelijkste streken van ons vaderland is uitgegaan, is achtereenvolgens behandeld. Ik geloof niet, dat het onderwerp daarmede is uitgeput. Iets slechts van het meerdere dat ik beschouw als er toe te behooren, vinde hier plaats. De geschiedenis der kloosters in ons vaderland in het tijdvak van hunne wording en bloei herinnert onwillekeurig aan den stroom, die het zich tot taak gesteld schijnt te hebben de oudere en bedorven wateren, gestadig door andere, versche te vervangen. Van den aanvang af geeft zij eene hervormende beweging te zien. Men denke aan de Benedictijner-kloosters, door Cluniacenser- en Cistercienser-gestichten gevolgd en later in de Bursfelder-congregatie opgenomen; de Minderbroeder-conventualen, door Observanten vervangen; de Dominicaners bij de congregatie van Lombardije, de Augustijners bij die van Saxen zich voegende, maar ook aan de vereeniging van Zibekeloe voor Cisterciensers, van Windesheim en van Sion voor Augustijners en van Utrecht voor Tertianen. Zou dat gestadige hervormen, al betrof het slechts een gedeelte van het groote raderwerk, hetwelk men de Kerk heette, en al betrof het dat in bepaalden zin, niet het denkbeeld van hervorming, ook op ruimer terrein en breede schaal gewekt hebben, levend gehouden, versterkt?

Indien ik alleen dit in aanmerking neme, dat geen gesticht van hervormd karakter verrees, of het ontving van vele zijden in giften als anderzins krachtige aanmoediging, dan vind ik hierin reden genoeg om ten aanzien van het antwoord op deze vraag volstrekt niet in twijfel te staan.

Verder zou ik eene plaats gegeven willen hebben aan hetgeen ik de voorstelling van niet onbelangrijke toestanden uit het Hervormingstijdvak noemen zal.

De heer Montijn heeft in het 4e deel uitvoerig berigt gegeven nopens den toestand der oud-hervormde gemeenten in Utrecht naar aanleiding van het verbaal eener visitatie reize in gezegd gewest (bl. 433 vlgg.); ik zou het ver van misplaatst achten, zoo hij hetzelfde gedaan hadde nopens den toestand der roomsche gemeenten op bepaald terrein in den tijd van het doorbreken der hervorming, naar aanleiding van het relaas van eene visitatie van wege de roomsche geestelijkheid. Ik heb hier het oog op de visitatie van Herman van Rennenberg, proost van St. Salvator, ten jare 1567 tusschen Lek en IJssel gedaan. Na de mededeeling van bijzonderheden uit dat relaas gelezen te hebben, zal men ongetwijfeld met mij eenstemmig denken. In het gezegde jaar was Willem van Nijveld, pastoor te Berkenwoude, voortvlugtig. Was hij de voorganger van alle oproerigen, zijn kapellaan was een apostaat, wiens kind door eenen ketter te Vianen gedoopt was, maar die, zoo als men zeide, later met de Kerk verzoend was. Bij deze getuigenis van Simon Jacobsz. pastoor te Lekkerkerk, voegde de pastoor van Ouwerkerk, Hendrik Hendriksz nog dit: dat velen van zijne en ook naburige leeken door den pastoor te IJsselmonde en Berkenwoude verleid waren, doch dat hij nu, zoo als men zeide, katholiek preekte. Ten aanzien van Hugo Dirksz. pastoor te Ammers, luidde de verklaring van zijnen Goudschen ambtgenoot: dat hij zich niet zeer ordelijk gedroeg en meer den soldaat, dan den pastoor uithing. Zelf ondervraagd over het leven zijner onderhoorigen, zeide Hugo, dat zij bij het laatste geuzen-oproer zich stil gehouden hadden en dat zijne kerk niet het minste letsel bekomen had. Op de vermaning van den proost beloofde hij, voortaan zóó te zullen leven, dat er geene klagten van hem gehoord werden. Leonard Adriaansz, pastoor te Streefkerk, beloofde voor zich kwijting van zijne pligten tegenover de kerkelijke overheid en in acht neming der kerkelijke besluiten en deelde ten aanzien zijner gemeentenaren mede, dat zij, met uitzondering van ééne familie, op paschen gecommuniceerd hadden. Aangaande Daniel, den pastoor van Brandwijk, legde de Goudsche collega de getuigenis af, dat hij in hoererij en niet in zijne gemeente leefde, maar den Lekkerkerkschen pastoor in diens regten hinderlijk was en in diens gemeente als vicaris handelde. Dirk Cornelisz., pastoor te Haastrecht, constateerde zijne afwezigheid en berigtte, dat hij eenen gesubstitueerde had van niet zeer goeden naam. Noemde de pastoor te Ouwerkerk dien gesubstitueerde eenen ketter ja! het hoofd der ketters, de pastoor te Ammers bragt in het midden, dat de kapellaan voortvlugtig was, een oproerig leven leidde en als ketter bekend stond. Simon Jacobsz., pastoor te Lekkerkerk, beloofde de inachtneming van de besluiten des Trentschen concilies

en vervloekte alle ketterijen, door de kanons en algemeene conciliën, inzonderheid het Trentsche veroordeeld. Naar zijne leeken gevraagd zijnde, gaf hij op: dat hij gedurende den laatsten winter met levensgevaar in zijne kerk getoefd had en dat velen zijner onderhoorigen door ketterij besmet waren en in den laatsten winter in zijn huis en in den voorbijzijnden zomer in het midden van den nacht in zijn huis gedrongen waren en hem gezocht hadden, ten einde hem te dooden, terwijl ook enkelen op S^{t}. Catharinendag in de kerk gedrongen waren en de beelden en schilderijen nedergerukt en buiten de kerk in het hospitium met groote smaadheid en onder wild gelach verbrand hadden. Als daders wees hij, toen men naar dezen hem vroeg, Pieter Pietersz. bijgenaamd Pak en Hendrik Hugosz. met hunne aanhangers aan. Hij voegde hierbij, dat zijne gemeenteleden, gelijk ook die van naburige dorpen, behalve door den voortvlugtigen pastoor te Berkenwoude, door de pastoors te Schoonhoven, Rotterdam en Delft verleid waren. Over de matigheid van den pastoor te Lekkerland, Jan Jansz. viel, meende zijn ambtgenoot te Haastrecht, niet te roemen; maar de kapellaan te Capelle deelde mede, dat hij van naburige katholijken gehoord had, hoe hij in den laatsten oproerigen tijd zich vrij goed gehouden en de katholijke godsdienst verdedigd had. Hij zelf beloofde voor zich in acht neming der kerkelijke besluiten en zeide ten aanzien zijner leeken, dat hun gedrag vrij goed was en zij met de oproerigen van den tijd niet medepligtig waren. Voorts beloofde hij, na daartoe vermaand te zijn, dat hij de dienstmaagd, die hij in huis had, zou doen vertrekken. De pastoor te Ouwerkerk was, volgens den Goudschen, van slecht bestuur en slechten naam. Betere dingen sprak van hem de kapellaan te Capelle, zeggende: dat hij zich moedig gedragen en het katholijke geloof met levensgevaar verdedigd had. Zelf beloofde hij paus en proost te zullen gehoorzamen en al de besluiten, inzonderheid die van Trente te zullen opvolgen, terwijl hij alle ketterijen vervloekte. Hetzelfde deed Egidius Cornelisz. pastoor te Nieuwerkerk, die apostaat was en wegens zijne matigheid ver van geprezen werd, en de meermalen genoemde kapellaan te Capelle mede. Cornelisz. Egidiusz. te Moordrecht woonde niet in zijne gemeente en had eenen niet zeer geschikten gesubstitueerde. Ook deze verklaring nog deed de Goudsche pastoor Jodocus Bourgois, een man, die de gebreken inzonderheid der geestelijkheid heftig gispte en stervende de regenten zijner woonplaats tot zich riep om hun volharding bij het oude geloof krachtig aan te bevelen.

Eenen anderen toestand, voor welken ik plaats zou begeeren in een werk, als het onderhavige is, die van het volk, voor zooveel hij zich kennen laat uit de uitdrukkingen, waarvoor het zich ten aanzien van hetgeen tot de *questions brulantes* in zijnen tijd gerekend werd bediende. Zóó doende treedt, dunkt mij, ook de hervorming in ons vaderland in natuurlijker gewaad voor onze oogen. Vóór het jaar 1586 stond, stel ik mij voor, vóór het stadhuis te Naarden te midden van andere stadgenooten Jan Reijersz. Het gesprek begon al spoedig te loopen over Amsterdam en over het breken der beelden en de plundering van het Minderbroeder-klooster aldaar. En Jan spotte: ‘hoe het hem verwonderd

had, dat de beelden niet gebloed hadden.' Meer dan dertig jaren vroeger zat Stijntje Jan Weijmans te Utrecht op Vredenburg gevangen. Er was groote beschuldiging tegen haar gerezen. Zij zou, zeide men, niet gelooven aan hel en vagevuur, verkeerde denkbeelden hebben ten aanzien van het sacrament des altaars, den doop enz., de heilige dagen en zondagen niet onderhouden, maar gezegd hebben: 'dat der heiliger oiren verrodt waren.' Gelijke beschuldiging, als tegen haar, was er ingebragt tegen Dirk Weijman, maar opgevangen had men uit zijnen mond *en* 'dat hij zoowel priester was als die andere gheconsacreerde', *en* bij het voorbij dragen van het heilige sacrament dit woord tot zijnen hond: 'leght u handen te gadert en looft uwen God ende Heere.' Erger had het Jan Barendsz van Oldenzaal gemaakt. Hij had op de deur van de woning, waarin hij verblijf had, geschreven: 'Maria is Goids moeder nyet, onrechtveerdig is God', en was dit nog eenigermate te vergoêlijken, daar bij de verplaatsing van het scheidteeken de schriftuur volkomen regtzinnig werd, dat hij, op eenen heiligen dag voor de deur zittende, gezegd had: 'dat die sacramenten duvels waren', en op de vraag, gedaan bij gelegenheid, dat de processie de Domkerk stond te verlaten: 'off die processie nyet haest vuyt commen soude?' had geantwoord: 'men zal den bel, bellert ofte ba mitten afgooden haest omme draghen', dit scheen niet te verontschuldigen. Nog vroeger sprak te Amsterdam Jan Goossenz. 'oneerlycken op Godt ende syne gebenedyde Moeder. Zeggende: is onse lieve vrouwe soo heylich, hoe heylich magh dan weesen den esel, die se al te samen gedragen heeft', en beweerde Pieter Vetje dat 'de Moeder Gods niet meer en was dan malytien'. En werd Jan de Monnik ten jare 1547 of iets vroeger uitgenoodigd om van slaaphuis te veranderen, dewijl dat, waarin hij zich bevond en ziek lag, te naauw zou wezen, indien zijne ziekte verergerde en hij behoefte hebben mogt aan het heilige sacrament, zóó antwoordde hij: 'ick en wille den witten Jan voor myn bedde niet hebben', terwijl hij op eenen anderen tijd de uitdrukking waagde: 'dat de heylige olije nergens toe en diende, dan om de schoenen mede te smeren.' Doch genoeg. Naast dezen toestand zou ik wenschen gegeven te zien dien van geestelijken, wier stemming ten aanzien van hen, die der Kerk ontrouw werden, niet eene bittere vijandige, maar gemoedelijk ernstige was. Mij herinner ik, dit schrijvende, een testament, opgesteld door eenen priester, die ten jare 1580 te Utrecht in het St. Ursulen-klooster, ook Brandole geheeten, zijnen laatsten wil op papier bragt. Daarin leest men onder anderen het volgende:

'Voorts dientet oick niet vergeten, datmen metten eersten behoort geseyt te hebben, te weten ofter eenyge van myn erfgenamen syn mochten, die hem laeten noemen ende heeten ende oick selfs duncken te syn van den gereformeerden, dat is: van der nyeuwer christenen ofte lidtmaten der nyeuwer h. kercken, van sulcker stercke ende crachtige gelove ofte religie, datse hem niet gaerne souden vermengen metten gheenen, die buyten syn, de welcke sy voer onreyn houden ende oerdelen ende daer omme niet gedogen noch gehengen, dat haer huys ofte boedel besmedt soude werden met papistige goederen (soo sy die noemen), soo sullen dandere derselfder handt

dat met malcanderen rustelicken ende vredelicken mogen deelen; mer is die heele handt alzoe gesindt, soe mogen die ander drye handen daer inne treden, soo verde sy niet van geliicke gesintheden syn; want ick secgghe u: datten is gheen cleyn saecke, teghen syn gelove te doen, syn conscientie besmetten ende syn siele bezwaren om een weynich tyttelicx goet, dat toch vergaen moet ende niet versaeden can ende daer om het ewige verlyesen; daer om laet ygelick hem wel bedencken ende syn conscientie ondertasten, watse verdragen mach; want soe wat hij Gode belooft heeft, dat goet, deuchtelick ende betamelick is, dat is hy sculdich te houden; daer compt een streng oerdel aenstryken, dat nyemant verby en mach. Waeckt op, waeckt op! ich siet comen het compt, het compt; ieder siet scerp toe ende neemet den dach wel waer tzynder salicheyt.'

Er ware meer te noemen, b: v: den beginnenden invloed der Jesuïten, de hervorming der kerk in katholijken geest enz., maar ik mag niet vergeten, dat mijne aankondiging en beoordeeling hare grenzen hebben moeten. Ik besluit met herhaalde lofspraak aan den heer Montijn, zooals zij door hem verdiend is en met gelukwensching aan de Evangelische Maatschappij, dat zij een zoo goed geschreven werk tellen mag onder de geschriften, door hare zorg in het leven geroepen. Eene nieuwe uitgave, met gretigheid ontvangen, brenge beiden de overtuiging, dat velen mijne lofspraak en mijnen gelukwensch deelen. Wat beiden, belang als zij stellen in de zaak der hervorming, gewis aangenamer ware, geschiede: hun arbeid doe nut in eenen tijd, als den onzen, waarin - het laat zich moeijelijk ontkennen - tot in de hoogere standen der maatschappij sporen gezien worden van eene onverschilligheid ten aanzien van het protestantisme, zooals die dáár alleen kunnen aanwezig zijn, waar der vaderen strijd voor de vrijheid in het burgerlijke en godsdienstige niet meer wordt hooggeschat. De bazuin zij hij, die tot nieuw leven wekt en, moest het wezen, tot nieuwen strijd.

Sept. 64.

F.A.E.P.R.E.

De toekomst der kerk.

> Geen voorbeeld is mij uit de geschiedenis bekend van een kerkelijk lichaam, dat zich zelf langs officieelen weg heeft verjongd en vernieuwd.....
> A. PIERSON.

'Niets is gevaarlijker voor den beoefenaar der geschiedenis dan de kracht en de zedelijkheid van een volk af te meten naar de meer of mindere volmaaktheid van zijn wetboek,'(*) - ik zou wel lust hebben om deze waarschuwing op te zen-

(*) Essais de Morale et de critique p. E. Renan, p. 284.

den naar de eerstvolgende vergadering der synode, al ware 't alleen om de eentoonigheid te breken der ingekomen stukken, klacht-adressen over het onhoudbare van den tegenwoordigen toestand. Niet onaardig zou ik 't vinden, en voor 't minst tijdig, dat er een kommissie van onderzoek werd ingesteld naar de oorzaken van verval der Kerk in weerwil van hare zooveel verbeterde organisatie; wááraan het is toe te schrijven, dat de wetten en reglementen op het geestelijke leven dezelfde werking hebben als een luchtpomp op het physische. Ik heb volstrekt geen hatelijkheid in den zin tegen die 'Hooge' kerkvergadering, - eere wie eere toekomt, de beste kerkmannen kwamen steeds in de kerkelijke synode, - en heftig kom ik op tegen de beschuldiging, dat zij haar plicht heeft verzuimd, er ooit wanbestuur of onkunde geweest is. Het feit ligt geheel buiten hen en met al hunne macht zouden zij 't niet hebben kunnen keeren; alleen ware 't wenschelijk dat zij meer kennis bezaten van den wezenlijken toestand der gemeenten en hare behoeften, - of misschien ook wel bedekken zij die kennis onder een vracht officieel Kanaänitische spreekwijzen; ik zou zeggen: men kan met zulk een taal geen karakter of zelfstandigheid toonen.

Aangezien er van eene enquête, zelfs van eene parlementaire discussie over zulk een onderwerp te 's Hage wel niets zal komen, willen wij haar hier ter sprake brengen, als een poging om tot meerdere helderheid te komen op kerkelijk gebied. Welke toekomst gaan wij tegemoet? is de vraag die wij ons voorleggen.

Kerken ontstaan uit de behoeften van haar tijd; zij worden gesticht door die verhevene geniën, die de belichaming zijn van een diep gevoelde, verborgen werkende gedachte van hun tijd; het volk in den gewonen zin des woords bouwt wel maar sticht geene kerken, het prijst of laakt het bestaande en is van nature behoudend; een reuzengeest is noodig om 't meê te slepen op den weg der ontwikkeling; zonder Luther waren de Germanen Roomsch gebleven, terwijl even goed zonder de Germanen geen Luther zou zijn opgestaan. De aanvang van iedere Kerk of nieuwe godsdienstvorm is een negatief-positivisme, met een sterken nadruk op het eerste lid van deze tegenstrijdigheid; het is een zich sterk bewust maar nog niet naauwkeurig weêr te geven streven; het heeft geen vaste grenzen; in 't positieve heeft 't iets vaags en onbepaalds; zoo was het ook met de Hervorming en de Hervormers, en één vast beginsel voor die dagen aan te nemen is eerst geschied in later jaren, toen men uit partijdig belang zich oefende in de kunst om *in* te leggen in plaats van iets weêr te geven. Waarheen? was de angstige vraag van velen en niemand wist er een bepaald antwoord op te geven. Eerst langzamerhand daagt er licht uit den nevel; wetten en formulieren worden vastgesteld, waarin het volk de trouwe uitdrukking ziet van 't geen 't heeft gevoeld en bewusteloos doorleefd. De geestelijke waarheid neemt stoffelijke vormen aan in Kerk en symbool, in wet en letter, en laat daarmeê zich tevens opschrijven in de rij der vergankelijke dingen. Is het levende geslacht ten grave, dat in die Kerk met hare organisatie, haar leerstukken en symbolen het beste deel gaf van zijn leven, het gewrocht van zijnen geest, de vrucht van zijne inwendige worsteling, - dan volbrengt de eerstvolgende nakomelingschap de school-

sche taak om de gevolgen van het stelsel consequent door te voeren, de punten scherper te maken; maar onder dien arbeid versteent de Kerk. - De menschheid heeft op haren weg wel iets van het grillige kind, dat naauw zijn teekening heeft voltooid en zijn huis gebouwd, - of de eerste liefde is voorbij gegaan, en met de laatste schaduw, den laatsten steen is zijn geestdrift verdwenen. Langzamerhand ontwikkelen zich al de vormen van het Fariseïsme d.i. van het koude, uiterlijke geloof, dat doodgeboren ter wereld komt, 't Fariseïsme, dat de grootste zegen en de grootste vloek is voor de menschheid; de grootste zegen - omdat 't den man van waarheid zooals Jezus er een was, de oogen opent voor 't witgepleisterd graf en schijn van wezen leert onderscheiden en peinzend zoeken naar een nieuwen vorm, een nieuw kleed, dat de verjongde menschheid past, die zooveel eeuwen later is geboren, - de grootste vloek, omdat 't als een woekerplant zich slingert en hecht aan al wat uit het hart des menschen edels en groots opwelt, als de vampyr de beste krachten uitzuigt, en de heiligste aandoeningen der godsdienst verlaagt tot een afgezaagd komediespel, waarvan de eentoonige bedrijven bestaan in beuzelachtigen kerkstijl en dorre sabbathsgewoonten.

Zulk een versteenings-proces kan eeuwen lang duren; 't begint wanneer eene Kerk zich vereenzelvigt, zich afsluit en daarmeê den noodzakelijken levenstoevoer afsnijdt; wanneer ze hare kategorie van ketters geopend heeft; met de veroordeeling van den eersten Remonstrant onderteekende Dordrecht haar eigen doodvonnis. Zulk een Kerk is een vesting, die haar poorten gesloten houdt, argwanend alles bespiedt wat er binnenkomt en niets uitlaat. Ze teert op eigen kracht en kan 't lang volhouden; ze neemt geen deel in de ontwikkeling buiten haar en is als de lamp, die bij gebrek aan olij langzaam uitgaat. In de konsequentie ligt haar dood, 't is de dolk waarmeê ze woelt in eigen ingewand. Ziet 't in Rome; naarmate deze kolossus grooter is, geschiedt alles ook op grooter schaal, in grooter omvang van tijd en ruimte. Als we zijn reusachtigen omvang zien, den ontzettenden strijd aanschouwen, waaraan hij in vroeger eeuwen zich wijdde, verdient hij meer hoogachting en eerbied, dan van de zijde der Protestanten hem wel eens wordt gegeven; de middeneeuwen met hare bouwwerken vervullen ons nog met ontzag. Dat Rome niet gevallen is door de Hervorming maar zich van de haar geslagene wonden op eene verwonderlijke wijze heeft hersteld, 't moet evenzeer worden erkend als dat ze van de Hervorming in hare historische opvatting weinig meer te vreezen, veeleer te hopen heeft. Kerken vervallen steeds en vallen te eer als ze aan haar eigen lot worden overgelaten; tegenstand, bestrijding of vervolging heeft ze steeds sterker gemaakt. Veel gevaarlijker voor Rome, - ja haar doodsteek is haar konsequentie in het tegenwoordige ultramontanisme; daardoor maakt ze, haar isolement met elken dag sterker en stoot al wat bij haar nog leven droeg van zich uit om met ter tijd aan uitputting te sterven.

Dat de Hervormde Kerk geheel op denzelfden weg is, behoeft geen betoog; het drijven dat haar in onze dagen kenmerkt, is een navolging uit de verte van de taktiek, die Rome haar zoo grootsch heeft voorgedaan; wij zouden staaltjes kunnen meêdeelen van inquisitie-recht-

banken die kurieus zijn; en dit heeft zij op Rome jammerlijk tegen, dat haar vormen niet indrukwekkend maar uiterst vervelend zijn; liever een mis dan een preek d.i. een aaneenrijgen van zoogenaamd bijbelsche uitdrukkingen of conventioneele kerktaal, waaraan niemand eene gezonde gedachte weet te verbinden; van het gezang zwijgen we, sedert de opmerking, dat 't ten platten lande vooral veel heeft van het ‘geblaat van schapen en runderen’; dat bij 't bidden alle lust tot bidden vergaat, daarvoor pleit de herinring uit onze jeugd. Ach, aan een Kerk moet men gelooven, - 't geloof laat zich niet geven, - en daaruit verklaart zich voorzeker de gehechtheid van zoovelen in den lande, maar met dat geloof verliest zij alle aantrekkelijkheid. En toch heeft die Kerk eene toekomst, in zooverre als zij steeds een aantal trouwe belijders zal hebben, die aan haar gehecht zijn en in hare symbolen meenen te vinden, wat zij godsdienst heeten, en ook in de toekomst zal 't niet onaardig zijn te vermelden, dat er sedert eenige eeuwen twee Kerken zijn, eene Roomsche en eene Hervormde, die van 't begin af elkanders begrafenis voorspeld hebben, zonder zich ooit in een doode te kunnen verheugen. Beide Kerken zijn godsdienst-vormen, ontstaan uit de vermenging van de oostersche en westersche begrippen, uit de enting van het Semitisme op den Indo-Germaanschen stam, zijn één geworden met het leven en de instellingen van de Europesche volkeren en aan hun bestaan ook voortaan onafscheidelijk verbonden; er mogen in den boezem van die genootschappen van tijd tot tijd belangrijke veranderingen plaats grijpen, aan de macht der overlevering, vertegenwoordigd inde denkbeelden: Kerk en geestelijkheid, zullen zij nimmer ontkomen, daarvoor eischen zij geen minder eerbiedwaardige grafzerk dan de puinhoopen van Europa zelve.

BENONI.

Natuurkunde.

Dierkunde.

Leerboek van de grondbeginselen der dierkunde in haren geheelen omvang. Door P. Harting, Hoogleeraar aan de Utrechtsche Hoogeschool. Eerste deel: Algemeene dierkunde. - Tweede deel: Ruggemergsdieren of gewervelde dieren: Eerste afdeeling: Natuurhistorisch overzigt. Tiel, H.C.A. Campagne, 1862 en 1864.

Hoezeer anders arm aan oorspronkelijke leerboeken voor de verschillende vakken der natuurwetenschap, mogen wij Nederlanders toch er ons op beroemen wat de dierkunde aangaat in dit opzigt bij geen ander volk achter te staan. Behalve enkele kleinere elementaire boeken over dezen tak van natuurkennis, bezitten wij Van der Hoeven's handboek en Schlegel's handleiding, beide voortreffelijk elk in zijne soort (de bijzondere bestemming van het laatstgenoemde daargelaten), en waarvan het eerste ook in het buitenland op hoogen prijs wordt geschat. Wij zouden daar nog kunnen bijvoegen Vrolik's ‘leven en maaksel der dieren’, indien dit niet slechts de gewervelde dieren omvatte en dus als leerboek voor de geheele dierkunde geheel niet in aanmerking komen kan, daargelaten nog dat de geschiktheid van dit boek tot eigenlijk gezegd leerboek, niettegenstaande de onmiskenbare verdienstelijkheid van het werk in velerlei opzigten, nog wel aan eenigen twijfel onderhevig zou kunnen zijn. En hierbij komt nu nog het leerboek van den hoogleeraar Harting.

Waaraan het is toe te schrijven dat wij juist ten aanzien der zoologie zoo rijk zijn, en ook in 't algemeen in ons vaderland nog, even als van ouds, eene zekere neiging heerscht tot de beoefening der natuurlijke historie in het algemeen en der dierkunde in het bijzonder, meer dan tot de beoefening b.v. der natuuren scheikunde, dit zullen wij hier niet onderzoeken. Aan aanmoediging of aanlokkelijke vooruitzigten voor den beoefenaar der natuurlijke historie, ligt het stellig niet. Al opende de wet op het middelbaar onderwijs in den laatsten tijd eenig, zij het dan ook niet zeer schitterend, vooruitzigt voor hem die zich tot de professionele beoefening der physica of der chemie geroepen gevoelde, de beoefenaar der natuurlijke historie mist alle aanmoediging en voor hem bestaat geenerlei opwekkend vooruitzicht. Er kan

voorwaar van hem niet in de verste verte worden vermoed, welken tak der natuurlijke historie hij ook beoefene, dat hij zijne wetenschap zou kunnen aanmerken als

> Eine tüchtige Kuh, die ihn mit Butter versorgt;

zij kan *forcément*, voor hem niet anders zijn en blijven dan

> die hohe, die himmlische Göttin,

die hij met de meest belangelooze liefde eert en dient. Het is waar, ook natuurlijke historie, - plant- en dierkunde - moet op de middelbare scholen onderwezen worden. Maar zoo gij nu van gedachten zijt, dat zij daar moeten worden onderwezen door een botanicus en een zooloog, even als de physica door een physicus, de chemie door een chemicus, de historie door een historicus, dan hebt gij het glad mis. Men zou het, en teregt, zeer bespottelijk vinden indien men aan een tot het docéren der zoologie beroepen zooloog tevens het onderwijs in physica of chemie opdroeg. Maar aan een physicus of chemicus ook het onderwijs in zoologie en botanie als een bijzaakje op te dragen, dáárin vindt men geen 't minste bezwaar. De natuurlijke historie is immers maar een bijvak, en met een bijvak neemt men 't zoo naauw niet. Als 't muziek of dansen was, ja, dan was het nog wat anders! - Helaas ja, een *bijvak!* En omdat de natuurlijke historie een bijvak geacht wordt te zijn, zal ook, indien het al geschiedt dat ergens daarvoor een afzonderlijke docent werd aangesteld, deze als docent van een bijvak gehonoreerd worden, - omtrent als een docent in het schoonschrijven of zoo iets.

Hoe stiefmoederlijk de natuurlijke historie echter bij ons moge behandeld en hoe zeer zij achteraf gezet moge worden, zoo wanhoopt Ref. er echter niet aan om haar eenmaal bij het lager, middelbaar en hooger onderwijs den rang te zien innemen waarop zij, al is het dan niet zoo zeer als praktische d.i. geldmakende wetenschap, dan toch des te meer als ontwikkelende en beschavende regt heeft. En om haar als zoodanig regt te doen waardeeren, daartoe is juist het boek van Harting, dat hier aangekondigd wordt, meer dan eenig ander geschikt.

Men zou kunnen vragen of er, na het handboek van Van der Hoeven, de handleiding van Schlegel, aangevuld nog voor zoo ver de gewervelde dieren aangaat door het werk van Vrolik, wel behoefte bestond aan een nieuw zoologisch leerboek. In zijn voorberigt stelt de schrijver zelf die vraag, doch laat het antwoord over aan den zaakkundigen lezer en de schrijvers der genoemde werken, daarbij verklarende geene aanspraak te maken op de verdienste van een *beter* boek dan een zijner voorgangers te leveren, maar alleen een ander boek te geven, waardoor geen der overige overbodig zal worden gemaakt. Referent houdt het er voor, dat elk beoefenaar van eenige wetenschap, vooral ieder docent, in zijn regt is en geene verontschuldiging behoeft wanneer hij een hand- of leerboek over zijn vak uitgeeft, al was 't getal der reeds bestaande nog zoo groot en al waren deze voortreffelijk, - mits dat nieuwe boek in aanleg, in wijze van behandeling, in vorm de blijken drage van oorspronkelijkheid. Harting's leerboek nu is, gelijk reeds eene oppervlakkige vergelijking er van met de andere in onze taal uitgegevene zoologische leer- en handboeken bewijzen kan, inderdaad een *ander*, een nieuw en oorspronkelijk boek.

Wij zullen ons kortheidshalve niet inlaten met eene overweging van het onderscheid, dat de schrijver in zijn voorberigt maakt tusschen een Handboek en een Leerboek, en merken alleen aan dat de meer bijzondere bestemming van dit Leerboek is het akademisch onderwijs der studenten in de natuur- en geneeskundige wetenschappen. Uit dit oogpunt dient het werk dan ook te worden beschouwd. Referent drukt hierop, niet het minst met het oog op het eerste deel, dat de Algemeene Dierkunde omvat.

Want hij, die zonder eenige de minste zoologische kennis dat deel ter hand neemt, zal er inderdaad weinig aan hebben, gelijk dit uit den aard der zaak met elk boek het geval is, dat de algemeene eindresultaten, van welke wetenschap ook, op eenigzins volledige wijze uiteenzet. Zeer teregt raadt dan ook de schrijver den lezer, om, wanneer hij het geheele werk doorlezen heeft, nog eenmaal de Algemeene Dierkunde ter hand te nemen, omdat haar inhoud niet alleen bestemd is tot *inleiding*, maar ook tot *uitleiding*, tot slotafdeeling, waarin uit het vele bijzondere algemeene gevolgtrekkingen zijn afgeleid, waarvan de lezer eerst dan den zin geheel begrijpen en er zich een zelfstandig oordeel over vormen kan.

Laat ons bij dit eerste deel blijven staan en den inhoud er van kortelijk nagaan.

Het *eerste*, inleidende hoofdstuk (doel en inhoud der dierkunde) geeft, als gewoonlijk, antwoord op de vragen: wat is dierkunde? wat zijn dieren? wat zegt het een dier te kennen? - in het *tweede* (chemische en physische eigenschappen der dieren) geeft de schrijver een kort overzigt van de chemische zamenstelling des dierlijken ligchaams, en spreekt dan van de physische eigenschappen der dieren: te weten, hunne grootte, hun absoluut en soortelijk gewigt, de cohaesie hunner ligchaamsdeelen, de porositeit der dierlijke weefsels en wat daarmede in verband staat (diffuse, imbibitie, capillariteit, osmose), voorts de warmte als levensvoorwaarde en de eigene warmte der dieren, de verhouding van het dierlijk ligchaam tot het licht, de geleidbaarheid voor elektriciteit en de ontwikkeling van elektrische stroomen in het organisme, - eindelijk over het leven.

In het *derde* hoofdstuk (de grondvormen of typen des dierenrijks) ontwikkelt de schrijver het denkbeeld van dierlijken vorm of typen en van grondvormen of hoofdtypen, gelijk mede de beginselen die ons moeten leiden bij het vaststellen van een zeker aantal hoofdtypen in het dierenrijk. Van deze neemt hij zelf acht aan. Zij zijn 1° de ruggemergs- of gewervelde dieren, 2° de gelede dieren, 3° de wormen, 4° de weekdieren, 5° de stekelhuidigen, 6° de coelenteraten, 7° de rhizopoden, 8° de protozoën.

Het *vierde* hoofdstuk (bewerktuiging en levensverrigtingen der dieren) levert een overzigt van de functiën van het dierlijk ligchaam en van het verband tusschen deze en de organisatie van dat ligchaam. In drie afdeelingen worden hier achtereenvolgens de voedingsverrigtingen, de betrekkingsverrigtingen en de voortplantingsverrigtingen beschouwd, met gestadige inachtneming van het verschil te dezen aanzien tusschen de meer of minder zamengestelde diervormen. - Het volgende, *vijfde* hoofdstuk handelt over de ‘psychische verschijnselen bij de dieren.’ Daarin beschouwt de schrijver de beide factoren van de handelingen der

dieren: instinkt en verstand, de uitingen van beide en hunne onderlinge verhouding, - spreekt voorts over het stoffelijk substraat van de uitingen des zielelevens, de ontleding van het instinkt in een aantal bijzondere neigingen en eindelijk over het psychisch verschil tusschen mensch en dier. - 'De slaap en de schijndood der dieren' maken de onderwerpen uit van het volgend, *zesde* hoofdstuk, waarin niet alleen de dagelijksche slaap, maar ook de winter- en zomerslaap, waarin verscheidene dieren vervallen, ter sprake komen, alsmede de toestand, waarin de aan eene volkomene metamorphose onderworpene insekten verkeeren zoolang zij poppen zijn, of waarin sommige ingewandswormen en infusoriën zich bevinden zoolang zij geëncysteerd zijn. Eindelijk wordt hier het een en ander vermeld over het sluimerende leven bij uitgedroogde of bevrorene lagere dieren. - Het *zevende* hoofdstuk handelt over den 'levensduur en dood der dieren', over het verschil van de eerste en de naaste oorzaak van den laatste.

Aan de in deze hoofdstukken geleverde biologische beschouwing sluit zich het *achtste* hoofdstuk aan, dat de 'betrekkelijke volkomenheid der dieren' tot onderwerp heeft. Hoe men die meerdere of mindere volkomenheid, dat op hoogere of lageren trap staan, dat hooger of lager bewerktuigd, hooger of lager ontwikkeld zijn heeft op te vatten en welke de gronden zijn op w elke men aan een dier een hoogeren of lageren rang in het dierenrijk aan wijzen kan, wordt hier kort, doch op voldoende wijze opgegeven. - Dan komen wij tot de 'rangschikking der dieren', waarover het *negende* hoofdstuk handelt. Daarin wordt over de kunst van rangschikken (Taxonomie) het noodige gezegd en voorts de weg aangewezen om tot eene goede rangschikking der dieren te geraken, waarbij de moeijelijkheden die hier op den weg van den zoöloog liggen niet onbesproken blijven Daarbij worden de begrippen *individu* en *soort* overwogen; van hetgeen daarover, vooral in den laatsten tijd en bepaaldelijk over het soortbegrip geschreven is geworden, erlangt men hier een overzigt. Na ten laatste de meest uitstekende klassifikatiën (Aristoteles, Linnaeus, Cuvier) kortelijk besproken te hebben, deelt de schrijver meer uitvoerig die mede, welke hij volgen zal en die hem 't best schijnt te beantwoorden aan den tegenwoordigen staat onzer kennis.

In het *tiende* hoofdstuk beschouwt de schrijver 'de dieren in hunne verhouding tot de hen omringende natuur,' - de meer of minder talrijke, gemakkelijker of moeijelijker te bevredigen levensvoorwaarden van de verschillende dieren, de meerdere of mindere afhankelijkheid der dieren en planten van elkander en onderling, den kringloop des levens, het verband tusschen de doode en levende natuur, en den invloed van den mensch op het dierenrijk.

Het *elfde* hoofdstuk handelt over de 'verspreiding der dieren in de ruimte.' Hier vinden wij besproken de verspreiding der dieren over de aarde van het verspreidingsmiddenpunt uit, dat aan iedere soort eigen is, de grenzen dier verspreiding en hare voorwaarden, de plaatsvervangende soorten, geslachten en familiën, ook de verspreiding der dieren in vertikale rigting (hoogte, op de bergen, en diepte, in de zee), en de oorzaken en wetten zoowel der vertikale als der horizontale verspreiding. Daarbij wordt gewezen op de veranderingen die in den verspreidingskring van eene dier-

soort kunnen ontstaan, bepaaldelijk op de uitbreiding of geheele verplaatsing daarvan, en wordt o.a. daaruit het gevolg afgeleid, dat de tegenwoordig bekende verspreidingsmiddenpunten geenszins noodzakelijk ook als de scheppingsmiddenpunten der soorten moeten worden beschouwd, terwijl ten laatste het aannemen van meer dan één scheppingsmiddenpunt voor ééne en dezelfde soort besproken wordt.

Het laatste of *twaalfde* hoofdstuk (opvolging der diervormen in den tijd) bevat in de eerste plaats een zeer beknopt overzigt van de geschiedenis van het dierlijk leven op aarde, gelijk de Palaeontologie die uit de gevonden overblijfselen der vroeger bestaan hebbende dieren construeert.

Daarna worden overwogen de beide hypothesen aangaande het ontstaan der organische wereld: die welke eene schepping van elke diersoort - en die welke eene voortgaande ontwikkeling van hoogere uit lagere diervormen aanneemt. Bij de overweging der laatste hypothese komt natuurlijk ook de autogenesis of generatio spontanea ter sprake. Op beknopte maar tot het geven van een algemeen overzigt voldoende wijze worden de zwarigheden uiteengezet, die beide hypothesen drukken, maar dan ook de gronden die voor de ontwikkelingshypothese pleiten, uiteengezet en de daartegen ingebragte bedenkingen wederlegd. Hoe groote waarde de schrijver ook, en zeker niet ten onregte, aan deze hypothese hecht, zoo gaat hij niet zoo ver dat hij de gronden voor deze hypothese beschouwt als voor hare juistheid een volledig bewijs te leveren. Trouwens zulk een oordeel is slechts te verwachten van weinig wetenschappelijk ontwikkelden, die elke nieuwe zienswijze, waarvoor eenige plausibele gronden aan te voeren zijn, dadelijk voor een integrerend deel der wetenschap op haar hoogst bereikt standpunt verklaren.

Hiermede gelooft Referent een tamelijk voldoend denkbeeld te hebben gegeven van den rijken inhoud van Harting's Algemeene Dierkunde. Wat nu de wijze aangaat waarop de schrijver al die onderwerpen behandelt, - indien zijne ‘Magt van het kleine’, ‘zijne voorwereldlijke scheppingen’, zijne ‘Bouwkunst der dieren’ niet bij ons beschaafd publiek genoegzaam bekend waren en ook om vorm en stijl hoog gewaardeerd, dan zou het te pas komen en noodig zijn daarover iets te zeggen. Nu is dit overbodig en Referent kan zich bepalen tot de verzekering, dat men ook in dit opzigt den schrijver van bovengenoemde werken ook hier weder aantreffen zal. Inderdaad, ofschoon dit Leerboek, gelijk reeds gezegd is, meer bepaaldelijk voor het akademisch onderwijs is bestemd en ingerigt, zoo zal dit eerste deel, deze Algemeene Dierkunde door ieder die in de zoölogie niet geheel vreemdeling is, met gemak en wezenlijk genoegen worden gelezen. Het doet Referent daarom een wezenlijk genoegen dat dit deel als een op zich zelf staand werk met een afzonderlijken titel is verkrijgbaar gesteld. Zoo kan het tevens dienen ter voltooijing en aanvulling van langs andere wegen, door het bestuderen van beknoptere leerboeken, bij voorbeeld, verkregen algemeene zoölogische kennis.

Van het tweede deel, dat de Bijzon-

dere dierkunde der ruggemergsdieren of gewervelde dieren behandelt, is de eerste afdeeling, het *Natuurhistorisch overzigt.* thans in vier stukken (te zamen 1036 bladzijden) kompleet. Elk stuk beschouwt eene der hoogere dierklassen: die der zoogdieren, der vogelen, der kruipende dieren en der visschen. Referent hoopt die eenmaal te bespreken, wanneer zoo niet het gansche werk, dan toch de tweede afdeeling van dit eerste deel, hetgeen de morphologie der behandelde klassen bevatten zal, verschenen zal zijn. Voor 't oogenblik onthoudt hij er zich van. Een verslag over een werk als dit mag niet op eene slechts oppervlakkige kennismaking met dat werk berusten.

Een enkel woord nog over het uiterlijk van het werk. De typographische uitvoering is, wat papier en letterdruk aangaat, zoo tamelijk, - niet bepaald slecht, maar toch ook niet fraai en in elk geval in de verte niet te vergelijken met de uitvoering, die aan zulk een werk in Engeland, Frankrijk of Duitschland zou zijn te beurt gevallen. De overigens talrijke houtsneden echter (Referent anticipeert hier; want in het eerste deel vindt men geene figuren) zijn over het geheel zeer middelmatig, vaak beneden het middelmatige, soms bepaald slecht. Zij zijn, ja, voor het oogmerk, strikt genomen, voldoende, maar men mag, ja moet meer eischen dan dit, vooral in een werk als het aangekondigde. Referent bejammert zeer die ontsiering van een boek dat stellig in het buitenland bekend zal worden, en dan geen verblijdend specimen zal leveren van den kunstzin der Nederlandsche uitgevers. Hij herinnert zich eene aankondiging van een ander werk van Harting - 't is hem ontgaan welk, - in een Hoogduitsch tijdschrift, waarin hij, juist omdat het volkomen te regt geschiedde, tot zijn leedwezen, de in dat werk ingevoegde figuren berispt vond. Bij eenige figuren in *dit* werk ligt de schuld blijkbaar aan den graveur, maar bij nog veel meer ligt de schuld daaraan, dat de toestelling bij het drukken op eene zorgelooze wijze geschied is, en welligt ook aan het papier. Een afdruk van de prachtigste houtgravure wordt een prul, wanneer het toestellen slecht geschiedt of het papier niet geschikt is om houtsneden te ontvangen.

Referent hoopt dat de uitvoering der volgende stukken in dit opzigt beter moge wezen. Vooral echter hoopt hij, dat de schrijver bij het voortzetten zijner taak - eene taak, die hoe langer zoo moeijelijker wordt, - de daartoe uit haren aard noodige gezondheid, kracht en lust steeds moge behouden, en het hem gegeven zal worden niet alleen zijn werk te voltooijen, maar het ook geschat te zien op zijne regte waarde als een sieraad onzer wetenschappelijke literatuur.

31 December 1864.

D. LUBACH.

Over kinderverpleging.

Hoe moeten wij onze kinderen verplegen? Goede raad aan moeders, door Dr. H. van Cappelle. Amsterdam, G.L. Funke, 1864.

> De kunst van opvoeden bestaat, even als de kunst van genezen, meer in het voorkomen, dan in het heelen van het kwaad, meer in het wegruimen van hindernissen, dan in het aanvoeren van hulpmiddelen, meer in het afwachten, dan in het haasten, meer in het vrijlaten, dan in het dwingen, meer in het terughouden, dan in het aanzetten, meer in het tegemoetkomen, dan in het tegenaandruischen.
> C. PRUYS VAN DER HOEVEN, *Studie der klinische anthropologie* bl. 55.

Onze eeuw kenmerkt zich door een ijverig streven der geleerden om leeken met de resultaten der strenge wetenschap bekend te maken. De geneeskundigen zijn in dit opzigt niet achter gebleven, en ieder menschenvriend zal het dankbaar erkennen dat er mannen gevonden worden, die pogingen aanwenden om de duistere, verwarde begrippen, die over sommige onderwerpen bij het niet wetenschappelijk publiek bestaan, tot klaarheid te brengen. Hoewel er reeds veel is opgehelderd, zoo stuit men toch herhaalde malen op vooroordeelen en misbruiken, vooral op het gebied der kinderverpleging. Dagelijks zijn de geneeskundigen in de gelegenheid om zich te overtuigen hoe weinig de verlichting is doorgedrongen met betrekking tot de opvoeding der zuigelingen. Wij maken daarom de lezers van dit tijdschrift, en in 't bijzonder de jeugdige moeders onder hen, opmerkzaam op een beknopt, populair werkje dat onlangs het licht zag en getiteld is: *Hoe moeten wij onze kinderen verplegen? Goede raad aan moeders door Dr. H. van Cappelle.*

Sommigen zullen welligt vragen, bestaat er dan in Nederland behoefte aan een populair geschrift over kinderverpleging? zijn dan de uitstekende werkjes van Dr. Allebé: *De ontwikkeling van het kind naar ligchaam en geest*, *eene handleiding voor moeders hij de eerste opvoeding* en *Het kind in zijne eerste levensjaren. Wenken voor ouders*, niet voldoende? Schrijver beantwoordt die vraag in zijne inleiding. Het eerst opgenoemde werk van Dr. Allebé is te hoog in prijs om algemeen gelezen te worden, en het andere werkje is uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en dus wel in handen van de leden dier Maatschappij, maar daar buiten minder bekend. Er blijft dus, zegt Schr., nog een zeer uitgebreide kring van lezeressen over, voor wie een beknopt geschrift, waarin de voornaamste regelen bij de verpleging van kinderen in acht te nemen, worden uit een gezet, van groot nut kan zijn.

Hij verklaart dat de waarheden, in zijn boekje vervat, geene andere zijn dan die door Dr. Allebé zijn ontwikkeld in de boven aangehaalde werken; die waarheden heeft hij echter in een

nieuw kleed gestoken, opdat ze op nieuw de aandacht tot zich zouden trekken en zich te beter in het geheugen zouden prenten.

Het werkje van Dr. van Cappelle bevat in eene betrekkelijk kleine ruimte bijna alles wat op het gebied der kinderverpleging wetenswaardig is. Zij, die met het onderwerp niet vertrouwd zijn, zullen daarin menige nuttige les vinden opgeteekend en zij, die weten hoe kinderen moeten verpleegd worden, zullen zich met genoegen bekende waarheden in het geheugen terug roepen.

Schr. schetst, op eene aangename en duidelijke wijze, in het voorbeeld van twee vrouwen, van wie de eene hare moederlijke pligten getrouw in acht nam en de andere door eigenzinnigheid en onnadenkendheid haar kind ongelukkig maakte, welke de gevolgen zijn van eene goede en van eene verkeerde verpleging.

Wij willen ons met den inhoud wat nader bekend maken om daarover tevens ons oordeel uit te spreken.

Het eerste hoofdstuk handelt hoofdzakelijk over de regelen waarnaar eene vrouw zich moet gedragen tijdens hare zwangerschap. Deze regelen worden zeer naauwkeurig opgegeven in een gesprek tusschen twee jonggetrouwde buurvrouwen Mina Kloek en Lize Lemberg.

De eerste is begaafd met een helder verstand, maar de tweede is een ijdel, onnadenkend vrouwtje. Mina raadpleegt tijdens hare zwangerschap den doctor, maar Lize volgt liever den raad op van eene oude baker die tien kinderen heeft gehad, en dus van al die dingen vrij wat meer ondervinding moet hebben. De raadgevingen van den doctor worden door Mina opgevolgd, maar Lize leeft onbezorgd voort.

De gevolgen hiervan zijn dat Mina zich tijdens hare zwangerschap in eene uitstekende gezondheid verheugt, terwijl Lize zich herhaalde malen ongesteldheden op den hals haalt. De verdere gevolgen komen in het tweede hoofdstuk voor, waarin Schr. met zeer veel talent en naar waarheid twee verschillende bevallingen, twee verschillende bakers en de handelwijze dier bakers met een pasgeboren kind voorstelt. Aan het slot van dit hoofdstuk geeft Schr. op hoe eene kraamvrouw zich moet gedragen en hoe zij handelen moet met den jonggeborene. Het is hier de plaats niet om, in enkele woorden, alle bijzonderheden in deze beide hoofdstukken vermeld, terug te geven. Genoeg zij het dat Schr. in een kort bestek uitmuntende wenken geeft en dat wij hier geene enkele leemte vinden, waar wij nog iets wenschen aan te vullen.

In het volgende hoofdstuk wordt gehandeld over de voeding der zuigelingen. De belangrijkste waarheden worden hierin vermeld en onder deze is de voornaamste, dat *vrouwenmelk het beste*, *het êénig volmaakt goede voedsel voor den jonggeborene* is. Verder wordt in dit hoofdstuk ontwikkeld, dat de moeder niet telkens als het kind schreeuwt het de borst moet reiken; voor moeder en kind is dit nadeelig.

Ook moeten de kinderen reeds vroegtijdig aan orde gewend worden door op bepaalde tijden voedsel te ontvangen. Er wordt voorts gesproken dat het afkeuring verdient om kinderen met melk en pap op te voeden of ze uit den middagpot mede te laten eten, terwijl het hoofdstuk eindigt met den raad om kinderen koemelk te laten gebruiken, wanneer de voeding door de borst niet kan geschieden.

Dit belangrijke hoofdstuk over de voeding, hoe uitstekend ook bewerkt, is naar onze meening niet uitvoerig genoeg. Vele moeders zijn er voor wie het niet te kostbaar is om, in geval zij zelve niet in staat zijn haar kind te zogen, die gewigtige taak door een min te laten vervullen. Daarom hadden wij gaarne gezien dat Schr. een paar bladzijden had gewijd aan de eigenschappen eener goede min. Ook zou het voor den schrijver niet moeijelijk geweest zijn, indien hij hier met een enkel woord gewag had gemaakt van het verderfelijke der *dotten*, die tot niets anders strekken dan tot schande voor de moeders en tot schade voor haar kind. De geneesheeren ergeren zich bijna dagelijks aan deze kwade gewoonte en het kost dikwerf veel moeite om de moeders te overtuigen dat *dotten* voor haar kind schadelijk zijn. Het zou dus niet ongepast zijn geweest als Schr. in zijn verhaal daarop de aandacht had gevestigd.

Het vierde hoofdstuk is getiteld: *harden en vertroetelen.* Hierin wordt aangetoond, dat het zeer gezond is de kinderen reeds vroeg volop van de lucht te laten genieten, maar dat men ze echter niet aan ruw weder en strenge koude mag blootstellen, voorts dat frisch water en baden niet minder tot de levensbehoeften behooren dan goed voedsel en zuivere lucht. Harden en vertroetelen is een onderwerp waarover veel te zeggen is; hetgeen daarover in dit hoofdstuk wordt medegedeeld is overwaardig gelezen te worden.

Het vijfde hoofdstuk is gewijd aan de inenting. Schr. bestrijdt hier hoofdzakelijk het vooroordeel dat sommige moeders tegen het inenten hebben. Dit hoofdstuk is van minder aanbelang, daar het tegenwoordig eene zeldzaamheid is dat de moeders zich tegen de inenting verzetten.

Het volgende hoofdstuk is zeer belangrijk. De verkeerde begrippen die bij het groote publiek over het tanden krijgen bestaan worden daarin wederlegd, terwijl de regelen die men in acht moet nemen bij het spenen van het kind op uitstekende wijze worden medegedeeld.

Het thema van het zevende hoofdstuk is, hoe men de kinderen liefde en ontzag voor de ouders moet inboezemen. De voortreffelijke variatiën van den schrijver op dit thema zijn een sieraad van zijn boekje.

In het achtste hoofdstuk wordt de vraag ontwikkeld: op welke wijze moet men de kinderen leeren loopen? Niet door dwangmiddelen; als de kinderen kracht genoeg krijgen komt het loopen van zelf. Het aantal kromme en verdraaide kinderen zal zeker minder worden, wanneer de waarheden, in dit hoofdstuk vermeld, ruime toepassing vinden.

Het negende hoofdstuk behelst eenige regelen betreffende de voeding der kinderen na het spenen, terwijl het tiende hoofdstuk waarschuwt tegen de verkeerde gewoonte om de kinderen toe te juichen wanneer zij kromme taal voor den dag brengen. Schr. geeft aan de moeders den raad om hare kinderen dagelijks met duidelijk spreken voor te gaan.

De gevolgen der nalatigheid en eigenzinnigheid van Lize worden in het elfde hoofdstuk geschetst. Zij had haar kind niet laten inenten en nu wordt het op vierjarigen leeftijd deerlijk geteisterd door de kinderziekte.

Veel belangrijks vinden wij in dit hoofdstuk niet opgeteekend, en wij willen liever eenige oogenblikken stilstaan bij het volgende, dat onze aandacht ten

volle verdient. Het bevat een kort woord over kinderkamers en bewaarscholen. Schr. beweert te regt dat eene gezonde, verstandige moeder zelve de zorg voor hare kinderen op zich moet nemen en dat alleen dan, wanneer de moeders daartoe niet in staat zijn, bewaarscholen zijn aan te raden. Schr. laat zich over bewaarscholen aldus uit: 'Bewaarscholen zijn nuttige inrigtingen voor de kinderen van moeders, die of door hare bezigheden buitenshuis, of door zwakke gezondheid buiten staat zijn zelven zich met hare kinderen bezig te houden. De moederlijke zorg geloof ik niet dat door iets anders vervangen kan worden; wie heeft het kind zoo lief als zij; wie kent het zoo als zij; wie is zoo geschikt gebreken te bestrijden; aan wie kan het kind zich zoo zeer hechten als aan haar? Geloof mij, als het mogelijk is, moeten de kinderen tot hun zevende jaar bij de moeder blijven; geen vreemde invloed mag zich tusschen haar en haar kind plaatsen. Ik beschouw dus de bewaarscholen, voor zoover zij goed zijn ingerigt, en dat zijn de minste, wel als eene weldaad voor onze maatschappij, maar alleen voor die kinderen, waarvan de moeder onmogelijk zelve de eerste opvoeding van haar kroost op zich kan nemen.'

De voorname strekking van dit hoofdstuk is om de moeders hare gewigtige roeping voor oogen te stellen en haar aan te sporen om zooveel mogelijk zelve de zorg voor hare kinderen op zich te nemen.

Schr. verplaatst ons in het dertiende hoofdstuk op de kinderziekenkamer van Mina. Hij leert hier hoe eene regtgeaarde moeder, door haren geneesheer geleid, zelve hare zieke kinderen moet verplegen.

Wat Schr. in het volgende hoofdstuk aanmerkt over de spelen der kinderen, getuigt van de bijzondere studie welke hij van den kinderlijken leeftijd gemaakt heeft. Met zeer veel juistheid geeft hij op welke de meest geschikte kinderspelen zijn en op welke wijze in deze spelen afwisseling moet gebragt worden.

Het laatste hoofdstuk draagt tot opschrift: *Twintig jaren later.* Hierin wordt gewezen op het verdriet dat die moeders zich berokkenen, welke hare kinderen op een eonverstandige wijze opvoeden, en op de groote zelfvoldoening die zij ondervinden welke hare kinderen op eene gepaste wijze groot brengen.

Uit hetgeen wij omtrent den inhoud van het werkje van Dr. van Cappelle hebben medegedeeld blijkt genoegzaam dat wij het met vertrouwen aan de Nederlandsche moeders durven aanbevelen. Overtuigd als wij zijn dat het noodig is om de talrijke misbruiken, die bij de opvoeding der kinderen bestaan, uit te roeijen, hopen wij dat dit boekje algemeenen bijval zal vinden. Het voldoet aan de vereischten van beknopt, degelijk en populair te zijn. De aangename stijl en de goede Nederlandsche taal mogen verder tot aanbeveling strekken.

Nederlandsche moeders, wij raden u aan om kennis te maken met den inhoud van het werkje dat Dr. van Cappelle aan u heeft opgedragen. Volgt zijne raadgevingen op en gij zult u daarbij wèl bevinden. Al is het ook dat het geheele leven ter naauwernood toereikende is om mensch te worden, zorgt dan toch dat gij u nooit behoeft te verwijten dat uwe lievelingen zich niet tot menschen hebben ontwikkeld.

V.

Letterkunde.

Een kijkje in Griekenland.

Beknopte geographische beschrijving van oud en nieuw Griekenland, met karakterschetsen zijner bevolking, door J.B.J. van Doren, met een kaart van P. Billier. Amsterdam, J.D. Sybrandi, 1864.

Bij eene vorige gelegenheid heb ik de lezers van *de Tijdspiegel* uitgenoodigd een uitstapje naar Rome te maken, al was de vertaling van het keurig geschrevene *Rome Contemporaine* van Edmond About minder gelukkig uitgevallen; nu wilde ik hun op dezelfde wijze een kijkje in Griekenland aanbieden, daar de heer van Doren op zijn ouden dag een werk van 176 bladzijden heeft zaamgesteld, dat ik mij onmiddellijk heb aangeschaft voor *f* 2.20, en dat ik langs dezen weg aan het lezend publiek bekend wensch te maken.

Deze hoofd-officier der militaire intendance van het Indische leger heeft namelijk het reisverhaal ‘van een zijner kennissen’ (bl. 40) genomen, en dat voor ons omgewerkt. Die kennis is een Franschman, want de grieksche eigennamen hebben de fransche vormen en accenten behouden, hetgeen zeer stootend is voor allen, die ze met latijnsche uitgangen hebben geleerd; doch niet ieder, die de vanen van het koloniale leger gevolgd heeft, had in zijn tijd Latijn en Grieksch geleerd; de latijnsche spreekwoorden, waarmeê de vertaler zijn boekje opsierde, deden mij onwillekeurig denken aan de dorps-notarissen van den goeden stempel, die van een slimmen *vocativus* spreken.

Het toeval wil, dat die fransche kennis van den heer van Doren mij niet onbekend was, want onder het stijve, pak van den hollandschen officier schuilt niemand anders dan de losse About. De ‘beknopte geographische beschrijving van oud en nieuw Griekenland’ (bl. 1-6) heeft onze reiziger uit een ander werk overgenomen, en wel uit een fransch boek, blijkens de foutieve spelling en den uitgang der eigennamen, maar niet uit About; want deze zou niet zeggen, dat ‘Griekenland tegenwoordig het zuidelijk gedeelte van europeesch Turkije uitmaakt,’ (bl. 3).

Daarentegen zijn de ‘karakterschetsen der bevolking’ alle vertaald uit About's *Grèce Contemporaine*, en wel uit de 2e of 3e uitgaaf; op bl. 67 toch verhaalt de heer van Doren dat ‘het grieksche

gouvernement, slechts eenige maanden voor de vervallenverklaring van koning Otto, den koning van Napels bedankt heeft voor den *afdruk* (dat noemen wij een pleisterbeeld of *afgietsel*) van den stier van Farnèse;' dit had reeds plaats gehad 'il y a quelques mois' vóór de tweede uitgaaf van About's werk.

Toen de vertaler bezig was aan het bestuderen van den 'zekeren schrijver, die verscheiden jaren in Griekenland gewoond heeft' (bl. 58), al heeft About slechts twee reizen daarheen gemaakt, was het volgens zijn voorwoord 'verre van hem te vooronderstellen, dat er zoo spoedig eene geheele omkeering van zaken zoude plaats hebben, en koning Otto daarbij zijne kroon zou ingeschoten hebben;' gelukkig liet hij den moed niet zakken, maar vulde hij About's bijdragen aan door den loop der gebeurtenissen tot aan de troonsbeklimming van den jeugdigen deenschen prins te schetsen, uit engelsche en duitsche couranten-berigten die hem als de münchensche Gazette des postes, dus over Frankrijk, in handen zijn gekomen.

Ware ik in de plaats van onzen vertaler geweest, ik had den naam van About niet verzwegen, maar mijn waar onder die goede vlag gedekt; ik had dat sierlijke en wegslepende boek op den voet gevolgd en de hoofdstukken niet verplaatst; nu toch is er het hoofdstuk over de maten en het geld bij ingeschoten tot groot ongerief van den hollandschen lezer, voor wien de drachmen en lepta grieksche munt blijven; schaft zich dus een gewoon burgerman dit boek aan ter wille van zijn eigen belang in de blaauwe en andere Grieken, hij leert er niet uit, wat hij in ons geld er voor krijgen kan.

De uitgever heeft met dat al nog geen slechte speculatie gedaan, want ik verbeeld mij, dat de heer Sybrandi het debiet van About's Grèce Contemporaine in de hand heeft gewerkt; ik wed namelijk, dat de kooper van van Dorens boek spoedig naar den winkel loopt, om een exemplaar van het fransche werk, daar de vertaling dikwerf niet te verstaan is zonder About's eigen woorden; zoo vaak is de draad van het verhaal en van de redenering afgeknipt, en zoo vele geestige zetten, waarmede de franschman zijn werk gekruid heeft op elke bladzijde, moet de lezer missen. Uit de vele voorbeelden kies ik er eenige, maar niet eens de allerergste om het gezegde te bewijzen.

Verplaatsen wij ons dus te 'Athene, dat op een en afstand van *negen* dagen reizens van Parijs is gelegen' bl. 7; ja About (p. 2) zegt dat men er in *zeven* dagen komt, maar onze oud-intendant is niet vast meer op de cijfers, dit is een der 16 foutief overgenomene getallen, of de zetter was niet aan het schrift gewend, want op diens rekening zet ik de 'vijgen van Afrika' bl. 77, in plaats van Attika. Hoe het zij, de fransche stoombootmaatschappij des Messageries Impériales brengt u naar Athene, al heet zij ook op bl. 10 'de zoo genoemde compagnie der keizerlijke *postwagens*.' De stoomboot '*giert* aan in de haven Pirée; Pirée is een dorp bevattende 5 à 6000 zielen (d.i. 4 à 5 mille âmes, tout en cabarets et en magasins), terwijl de woningen niets anders dan herbergen en winkels voorstellen. De weg naar Athene met eenige zorg onderhouden is op sommige plaatsen beplant met populieren van eene bijzondere soort, die veel sterker, dikker en veel lommerrijker zijn

dan de onzen (d.i. de franschen), terwijl de bladeren met eene zekere ligte soort van katoen bedekt zijn. Bij het begin van den weg ziet men niet anders dan dorre heiden, die zich ter regter zijde met de moerassen van Phalère vereenigen, doch op een kwartier afstands van Pirée merkt men eenige wijngaarden en amandelboomen op, terwijl men een weinig verder eene kleine rivier ontmoet, die men Céphise noemt; van dat oogenblik af wordt de weg aangenamer en loopt langs een olijfbosch, dat zich vroeger tot aan Athene uitstrekte en de stad omringde, doch dat door den *inwendigen* oorlog (guerre de l'indépendance) en den hevigen winter van 1849 *tot* 1850 achtereenvolgens is vernield geworden,' zoo als de vertaler ten overvloede er bij zet 'in den omtrek van Athene.' Volgens dezen was, bl. 42 'Athene, vóór dat het tot hoofdstad van Attika (zegge: het herstelde koningrijk Griekenland) gekozen was, een weinig bevolkt Albaneesch dorp; de graaf *van* Capo d'Istria, president in 1828, verplaatste den zetel van het bestuur uit Astros naar het dorp Aeginae, maar in 1829 werd deze naar Nauplia verlegd, die op *zijne* beurt in bevolking toenam, even als de stad (zegge: van) Capo d'Istria bevolkt was, tot dat de *vader* van den thans gevlugten koning Otto, in de maand December 1834 Nauplia verliet en zijne hoofdzetel naar Athene verplaatste;' About schreef: 'C'est le roi Othon ou plutôt c'est son père, qui a voulu qu' Athènes devînt la capitale du royaume,' natuurlijk om de geschiedkundige herinneringen, ofschoon Corinthe gezonder en geschikter gelegen was, bl. 44 'doch het algemeen belang en de gezondheid der bevolking moesten bukken voor de *overmagt en het egoïsmus*,' dat heet: céder à l'archéologie!

'Evenwel vergrootte zich Athene al spoedig, aangezien de Grieken ondernemend en daarenboven bouwlustig zijn; het overgroot getal menschen, (voeg er bij: qui occupaient et sollicitaient des places), dat steeds aangroeide, deed de huishuur stijgen en de *bouwkundigen* (les constructeurs de maisons) verdubbelden hunne fortuin. Het was eene gewone zaak geworden, geld tegen 12 en meer percent op te nemen om huizen te bouwen, terwijl de huur den eigenaar zuiver 18 percent opleverde. Ook zag men niet zelden, dat een Griek, die slechts over duizend drachmen (zegge: dix mille) kon beschikken, een huis van 50.000 drachmen liet bouwen, dat reeds vóór het onder dak was, met zware hypotheken *geboekt* stond' (chargée, eerst met hypotheken bezwaard en daarna met het dak).

'De stad Athene is eigenlijk gezegd in *tweeën*, door twee straten die zich kruisen, verdeeld, (dus in vieren) dragende de eene den naam van Eolus, die *regt naar* (perpandiculaire à) de andere loopt, die van Hermes.' Die regte straten door beijersche architecten aangelegd beantwoorden niet aan de eischen van het zuiden, tegen de voorschriften van Vitruvius valt namelijk de één juist in de middaglijn; zoo zouden de oude Grieken nooit gebouwd hebben, want die wisten dat een straat, waarin de zon over de geheele lengte staat te branden, juist daarom niet wordt verkozen boven anderen. De nieuwe stad beslaat een gedeelte van het grondgebied der *stad Adriaan* bl. 46. Zoo zou men in Parijs komen als men te Troje,

la ville *de* Paris moest zijn, want la ville d'Adrian is de door de Romeinen gebouwde stad onder keizer Adrianus; 'de *stad Theseus* (la ville de Thésée) het oude Athene strekt zich uit tusschen den Acropolis en de haven, het *grieksche dorp*, (le village Turc) dat zich van oudsher aan den voet van den Acropolis bevond, is nog niet verdwenen; het maakt thans een geheele wijk der stad uit, met zeer naauwe straten en zeer lage hutten en opene plaatsen, waar het wemelt van kippen, kinderen en varkens. De bazar of markt van Athene is niet meer dan een bazar van het oosten, heeft *eenige* gelijkenis met den bazar Goede tijding,' bl. 47; hier zou Sybrandi een parijsch exemplaar kunnen plaatsen, want de bazar Bonne Nouvelle op den boulevard van dien naam te Parijs kan met onze wel bekende Verkoophuizen vergeleken worden, maar gelijkt volgens About p. 231 *even min* op de markt van Athene als eenige oostersche bazar, want alles wat men kan koopen wordt daar verkocht, vleesch en postpapier, komkommers en handschoenen.

Door het gering verkeer van vreemdelingen zijn de logementen te Athene nog niet best; 'het hotel Dimitri over de fransche legatie is het minst slechte, terwijl het hôtel d'Orient en dat d'Angleterre, bl. 48, op 30 passen afstand van elkander in de straat Eolus staan, tegenover de zoogenaamde kanonloods, zoodat de reiziger uit zijn venster de twaalf kleine kanonnen kan bewonderen, die de geheele artillerie van het koningrijk uitmaken. Na deze drie logementen komt het hôtel de l'Europe, hetwelk op een verderen afstand in de Eolusstraat ligt;' gelukkig, dat het niet altijd op hetzelfde neêrkomt, hoe of de woorden volgen, want About zegt p. 405 après ces trois hôtels, mais à une grande distance vient l'hôtel d'Europe, rue d'Eole, omdat, zoo als onze vertaler zonder den draad te vatten, er bij voegt, 'de reizigers voor vreemde huizen of kleine geëmploijeerden, die zich niet aan morsigheid storen, bij verkiezing in dit hôtel gaan.' De Grieken uit den middenstand reizen met hun beddegoed, dat is met eene deken, zoodat zij 'slechts een *lokaal* (espace) van zes voet lengte verlangen, om hunne deken te ontrollen en den nacht op den plankenvloer door te brengen;' men slaapt daar te midden van vier Grieken en wat dies meer zij. Dat eenvoudige volkje eet meestal, zoo als ik dat ook te Napels zag, in de opene lucht of in gaarkeukens, en is tevreden met koud eten, qu'il mange sur le pouce, zoo uit het vuistje, 'een stuk gezouten visch, een handje spaansche peper of bittere olijven, een snede koek *met* sésame en honig, waaraan zij den naam van khalva geven,' dat is: gâteau de sésame et de miel, p. 408, pour la somme de trois sous, un festin de Balthazar, 'en waarvoor niet meer dan drie fransche stuivers betaald wordt.' Natuurlijk gebruikt een vreemdeling het middagmaal liever in het logement.

'Wat de vervoer- *en* transportmiddelen *betreffen*' gaat de heer van Doren letterlijk voort, 'zijn de rijtuigen te Athene niet zeldzaam, en men vindt er, die *geschikt* zijn (hij bedoelt: abondamment) voor de stad en voor het land. Niets is onaangenamer, dan die vuile en slecht onderhouden wagens en huurkoetsen van Athene te zien; weinige daarvan zijn met geheele glasramen, en zij rollen soms door de straten met een half ge-

broken wiel; ten aanzien van het verblijf dezer rijtuigen, bevinden zij zich even als bij ons te lande op daartoe aangewezen plaatsen vereenigd' bl. 50; ik zou dus te Athene een rijtuig in een koetshuis gaan zoeken, want in Nederland ken ik geene 'voitures de place', toch bedoelde de vertaler het anders, want About vertelt, p. 408 on trouve les voitures tous rassemblés sur une place boueuse, qu'on appele la place des voitures. Het gaat daar overigens even als te Rome; bij gebrek aan tarief moet men voor elke vracht dingen met den koetsier, tot dat vraag en aanbod met elkander overeenstemmen. 'Er is lang *sprake* geweest om van Athene tot *Pirée* omnibussen tot stand te brengen, doch de communicatie tusschen die beide plaatsen is zoo druk, en de prijs, waarvoor de huurkoetsiers den reiziger van de eene plaats naar de andere brengen, zoo gering, dat de ondernemers van omnibussen er geld zouden moeten bijleggen: om deze reden is zulks uitgesteld, en er vooreerst aan het bestaan van omnibussen niet te denken is'; zoo luidt de zin waarvan de analyse, ik bedoel eene logische, menigen kweekeling op een examen zou doen vallen, en toch bevat die zin niet eens waarheid, want de ware reden wordt door den oud-officier achterwege gelaten, About vertelt namelijk, dat hij, die naar der Pireus gaan wil, in een rijtuig stapt en wacht tot dat er een tweede en een derde komt, en zoo stopt men tot zelfs acht vreemde menschen bij elkander, die dan op een goedkoopje rijdende, van hun huurrijtuig een omnibus maken.

'Voor wij dit hoofdstuk eindigen, laat onze schrijver er op volgen, willen wij nog een paar regelen aan de *badplaatsen* van Athene wijden;' zeker dacht hij aan de Indische *bains* d.i. badhuizen. 'Men gebruikt er zelden anders dan stoombaden, zoo als in afrikaansche landen de gewoonte is, terwijl de badhuizen en *besproeipijpen* d.i. robinets, in Griekenland en Turkije voorwerpen van verachting zijn. Het beste der Turksche badhuizen te Athene is een huisje van weinig uiterlijk voorkomen, met twee geschilderde uithangbordjes, voorstellende twee beeldjes, zijnde het eene een man en het andere eene vrouw, welke beeldjes in de allegorische spreuk, in de landtaal overgebragt, beteekent: *rib der mannen*, *rib der vrouwen*;' ja lieve lezer, zoo schreef de oud-officier, en hij liet die landtaal curcijf drukken, maar ik durf toch volhouden, dat hij zich wel zoo allegorisch heeft uitgedrukt als de afrikaansche badbaas; gelukkig dat Sybrandi u met een fransch exemplaar kan te hulp komen, waar wij lezen: c'est une maison sans apparence avec deux petites enseignes peintes, représentant un bonhomme et une bonne femme; ce langage allégorique se traduit en patois vulgaire par: côté des hommes, côté des dames. Mij dunkt, notre intendant ne s'y entend pas. Zou een accent wel ooit grooter vergissing veroorzaakt hebben? Ik durf de lange schildering van het stoombad met 'de wrijving en huidknijping' niet af te schrijven; genoeg dat 'het eene lekkere uitwerking heeft, als of men in het paradijs van Mahomed meent te zijn', hetgeen waar zou wezen, als About er niet had bijgezet, dat juist de slechte koffij, de slechte rustbank, en de vunsige stank van alle kanten opstijgende, aan alles behalve aan zulk een paradijs doen denken.

De stad, die de schoonste tooneelstukken heeft zien opvoeren in den ouden

tijd, bezit tegenwoordig wel een schouwburg, maar die is meestal gesloten, bij gebrek aan tooneelspelers, en deze komen er zelden, daar de verdiensten te gering zijn; de eigenaars van den schouwburg willen liever geen geld geven om in hun eigene loge te zitten, terwijl de ‘officieren uitsluitend bevoorregt met de vier eerste banken regts van het orchest iets *meer* dan 65 centimes betaalden, bl. 56 (dat heet p. 421 un peu moins de 95 centimes), en in weerwil dat zij later met 5 lepta's *verminderd* zijn geworden (dat is: une addition de 5 lepta) waren zij nog niet tevreden; het publiek van zijnen kant beschouwde het zonderling, dat die heeren eene vermindering van 60 *centimes* op den prijs van hunne plaatsen verlangd hadden’, ja wel zonderling is die vertaling van p. 421 *soixante pour cent!* Het is overigens ligt te begrijpen, dat te Athene geen tooneel kan bestaan, dat door al de inwoners zou bezocht worden, ‘de fransche komedie zou voor 9/10 der grieksche maatschappij onverstaanbaar zijn, terwijl de treurspelen van Soutzo voor 9/10 der aanwezige vreemdelingen hebreeuwsch zou zijn’; of onze vertaler zich bij die vreemdelingen schaart bij die berekening, weet ik niet, maar wel, dat About zegt, p. 421, les tragédies héroïques de Soutzo seraient lettre close pour les *dix-neuf* vingtièmes des étrangers.

(Slot volgt.)

Een belangrijke historische roman.

Mylady Carlisle, door H.J. Schimmel, 4 deelen. Te Arnhem bij D.A. Thieme, 1864. (No. 49-52 der Guldens-editie.)

Door van mijn wil onafhankelijke omstandigheden las ik van dezen roman, toen hij gedeeltelijk in *de Gids* verscheen, slechts het eerste gedeelte, miste het tweede, en was niet in de gelegenheid het geheel te genieten, dan na de toezending, door de Redactie, ter aankondiging in *de Tijdspiegel.* Reeds voor zijne ontvangst had ik notitie genomen van de waardering van dit werk des Heeren Schimmel door den Heer Busken Huet, in het November-nommer van *de Gids*, en ik zet het den onpartijdigsten referent of recensent zich geheel los te maken van den invloed, dien het oordeel van dezen criticus noodzakelijk op hem uitoefent. Niemand zal het mij daarom ten kwade duiden als iets hiervan in deze mijne aankondiging doorstraalt, daar ik het tegendeel ondenkbaar acht en het zoogenaamd ignoreren, als men werkelijk iets gelezen heeft, belagchelijk vind. Vraagt men, waarom ik het nog noodig keur, na de recensie van den heer Busken Huet, *Mylady Carlisle* ook hier ter sprake te brengen? Ik antwoord: omdat niet alle lezers van *de Tijdspiegel* ook *de Gids* ter hand nemen. Voegt men mij toe: uwe aankondiging is mosterd na den maaltijd, *Mylady Carlisle* is reeds genoeg bekend, zij verscheen reeds in de jaargangen van *de Gids* van 1862

en 1863, en de Guldens-editie-deeltjes zijn in ieders hand; ik neem de vrijheid aan te merken, dat *de Gids* niet den geheelen roman gaf, dat de boeken in onze leesgezelschappen niet zoo spoedig rondgaan, als de laatst aangevoerde bewering veronderstelt, en, dat slechts een zeer klein aantal romanlezers ook romans koopt. Voor wie dus nog geen kennis maakten met deze hoogst belangrijke pennevrucht vermelden wij hier, dat *Mylady Carlisle* is een historische roman, waarin, even als in *Mary Hollis*, een deel der geschiedenis van Engeland behandeld wordt. In tijdsorde had gene aan deze vooraf moeten gaan, want verplaatst het puriteinsche meisje ons in den tijd der restauratie, onder de regering van Karel II, de hoog geplaatste Lady wordt ten tooneele gevoerd in de dagen van de Engelsche revolutie onder Karel I.

Het verhaal begint met het overbrengen der tijding naar Londen van het terugdringen der koninklijke legermagt door de Schotten, in het jaar 1640, d.i. met den aanvang der eigenlijk gezegde omwenteling, en eindigt met het berigt, dat de Koning is onthoofd, in het jaar 1649. Het omvat dus het merkwaardige negenjarige tijdvak, waarin de dood van Strafford, het zitting nemen van het lange parlement, het uitbreken van den burgeroorlog en het dingen naar de oppermagt door Cromwell de hoofdgebeurtenissen zijn. Welk aandeel Lucy Percy, dochter van den achtsten Hertog van Northumberland, weduwe van den Schotschen Graaf Carlisle en *intime* vriendin van Strafford aan deze gebeurtenissen neemt, of liever, wat zij doet, om den dood van haar vriend te voorkomen en, als zij dit niet kan, te wreken, wordt ons hier door den heer Schimmel met levendige kleuren geschilderd. Zij zelve en Lord Strafford, de Koningin en de Koning, Hamden en Pym, Laud en Cromwell zijn de historische personen, die de heer Schimmel, als echte dramaturg, ons voor de oogen toovert. Hij doet het zoo plastisch, zoo karaktermatig, zoo levendig, dat men meent hen te zien handelen, te hooren spreken, zelfs te lezen in de diepste diepten van hun gemoed. Men wane echter niet, dat deze hoog geplaatste vrouwen en mannen, die de hoofdrollen vervulden in het drama, dat uitloopt op de onthoofding van den ongelukkigen Karel I, ook de hoofdpersonen zijn van den roman. Neen, in het groote treurspel der Geschiedenis is met kunstige hand een gefingeerd tooneelspel ingeweven, dat, hoe tragisch hier en daar ook, gelukkig eindigt met een huwelijk. Niet Mylady Carlisle, maar een nichtje van haar is de eigenlijke hoofdpersoon of de heldin; niet Strafford of Pym, de beaux van Mylady, maar een ander edelman, eene schepping van Schimmels fantasie, is de mannelijke hoofdpersoon of de held van het boek. Naar mijn inzien had de dichter dan ook zijn werk niet den titel moeten geven van *Mylady Carlisle*, maar dien van *Nelly* of van *Violetta Percy.* Door dit niet te doen, door zijn roman onder den naam van *Mylady Carlisle* uit te geven, trekt deze merkwaardige dame van den beginne af de aandacht; wie zij is en wie zij geweest is, wat zij denkt en wat zij doet interesseert den lezer het meest; en noch Conway noch Nel boezemen belangstelling genoeg in, om Lucy en het haar zoo na aan het hart liggende lot, eerst van Strafford, daarna van Karel en Henriette uit het oog te willen verliezen. Voortlezende

bemerkt men wel, - hoewel niet aanstonds bij de eerste scènes in den Tower, waarin zij optreedt, - dat Nel ook alle opmerkzaamheid verdient; maar als men niet van elders weet, dat deze voetwisch van den ellendigen cipier de hoofdpersoon zal worden van het gansche verhaal, zal men menigen fijn gesponnen draad der intrigue voorbijzien en hierdoor minder genot hebben van het geheel; iets dat de schrijver zou hebben voorgekomen, als Nel op den titel stond. In dit geval zoude het hem ook volkomen vrij gestaan hebben het vroegere leven van Lucy Percy te verzwijgen. Maar nu haar naam op den titel prijkt, verwacht de lezer ook eenigermate ingelicht te worden aangaande hare antecedenten. Een gedetailleerd relaas van hare intimiteit met Buckingham, van hare intrigues aan het hof van Jacobus I, enz. was wel niet noodig; maar tot het onbeantwoord laten der vraag: wie was zij voorheen, hoe kwam zij tot die naauwe relatie met Strafford en Karel I? had hij, naar mijn oordeel, geen regt. Van Nelly kan de opmerkzame lezer, aan het einde van het boek gekomen, vertellen hoe zij zich van kindsbeen af ontwikkelde; van Nelly ziet hij hoe haar karakter onder de moeijelijkste, zelfs de ongunstigste levensomstandigheden zich vormt, dank zij de meesterlijke schildering van dit vrouwenbeeldje, - de beste conceptie, naar mijn inzien, van al de gefingeerde personen in den roman; - maar van de Lady krijgen wij slechts eene episode, die ons niet leert ‘van waar zij kwam en waarheen zij gaat.’ Of de opvatting van haar karakter en bedrijf historisch is, zoude men, na de mededeeling van de geschiedkundige bijzonderheden door den heer Busken Huet, in twijfel kunnen trekken; of een historische-romanschrijver ten behoeve van zijne schepping ‘eene Lady Carlisle er op na mag houden van zijne eigen vinding’, maken de beide heeren met elkander uit; maar het tweeslachtige, dat in dit overigens zoo hoogst belangrijke werk des begaafden schrijvers vermeerderd is, door de titelrol niet aan den regten persoon te geven, geloof ik dat meer ligt aan het genre van den historischen roman, dan aan den Heer Schimmel. Uit den aard der zaak geeft dit soort van verdichte verhalen van de geschiedenis òf te weinig òf te veel, zelfs al wordt zij onverminkt en na naauwgezette bronnenstudie voorgesteld: te weinig, als de historische personen door de gefingeerde overschaduwd of ten hunnen behoeve buiten activiteit gesteld worden; te veel, als het historische de aandacht van den eigenlijken romanheld of heldin aftrekt, vooral, als deze ons hinderlijk worden, omdat de romantisch ingekleede werkelijkheid, - beter gezegd: omdat het geschiedkundige drama zelf onze belangstelling heeft gaande gemaakt. Ik wil gaarne bekennen, dat Mylady Carlisle zelve met Strafford en Pym mij onder het lezen veel meer boeiden, dan Nel en Conway, - de laatstgenoemde trok mij zelfs bijzonder weinig aan - en, dat ik oneindig liever meer van Karel en Henriette en van het volgende leven van Lucy had vernomen, dan de Heer Schimmel ons hier geeft.... Maar dit is, ik herhaal het, de schuld van het genre. Tayne en Busken Huet kunnen dan ook zeer wel gelijk hebben, dat er voor de historische-romanschrijvers donder aan de lucht is, of, dat hun genre, als ‘bastaardgenre’, eerlang zijn tijd zal gehad hebben. Ik vereenig mij daarom gaarne met

den wensch, dat de heer Schimmel ons geve geschiedkundige tafereelen ‘uitgesloten van de romantische buitenlucht’, of romans, waarin de Nellys en Conways niet in de schaduw staan van beroemde of beruchte historische figuren. Moet ik bekennen, dat ik zonder voorlichting, uit gebrek aan kennis van Engelands geschiedenis, niets op Schimmels opvatting van Mylady Carlisle zoude hebben aan te merken gehad; - behoudens de leemte, boven vermeld, dat hij hare vroegere geschiedenis verzwijgt; - ik zoude aan de waarheid te kort doen, als ik zeide, dat ik een paar bedenkingen, die ik niet terughouden wil, ook aan den Heer Busken Huet, of liever aan zijn opstel, en niet aan eigen bevinding had ontleend. Neen, niet slechts sympathiseer ik met hem hierin, dat mij die vermomde Jezuït niemendal beviel, maar geheel op mijn eigen hand hinderde mij de volgehouden wraakgierigheid van dien Rosetti, Ughetti of Jean van Verviers. 't Is een geheel subjectief gevoelen en ik geef het voor niets meer; ik laat anderen vrij om geheel hierin met mij te verschillen; maar ik heb altijd een hekel gehad aan romans, waarin de intrigue zich ontspint aan wraak. Misschien is het een gebrek in mijn organisme, maar ik kan mij het genot van lang gekoesterde en eindelijk bevredigde wraakzucht niet voorstellen en lees er liever niet van. Levert de Geschiedenis ons door de meest egoïstische hartstogten gedreven karakters; wij moeten ons dit getroosten; maar als ik kan ontwijk ik zulk gezelschap in de werkelijkheid en vind het onaangenaam in de denkbeeldige wereld, waarin de romanschrijver mij verplaatst. Ik meen ook iets te weten van het genot, dat een schrijver heeft, als hij, onder het bewerken van novelle of roman, leeft in den kring der wezens, die zijne verbeelding in het aanzijn heeft geroepen. Dringen zich onwillekeurig ettelijke vervelende, onaangename, zelfs slechte karakters onder de geliefkoosde beelden zijner fantasie, en moet hij ze laten meêpraten en meêhandelen; ik ben naïf genoeg, om te bekennen, dat ik alle geïncarneerde ondeugden altijd wegjoeg, - mogelijk wel uit realisme, omdat ik er nog nooit eene op mijn levensweg ontmoette, of uit gebrek aan menschenkennis, waardoor ik de illusie behield, dat er altijd nog iets goeds ook in den slechtste van ons geslacht overblijft. - Neen, het liefst converseer ik, al schrijvende, met min of meer religieuse persoonlijkheden; en begrijp niet, hoe iemand plaisir kan hebben zoo lang met fijn berekenende intriganten te verkeeren, als noodig is om een roman in vier deelen te schrijven, zonder dat er één allerliefst pieus meisje, ééne geestige maar te gelijk door hooger liefde bezielde vrouw (of zijn geestigheid, vernuft, gevatheid enz. onbestaanbaar met heiligen geest?), één door edele geestdrift gedreven jongeling of één in zelfbeheersching geoefende, tot belanglooze deugd bekwame en voor anderer heil levende man zich onder hen mengt. In den wijden kring, waarin Mylady Carlisle en Nelly zich bewegen, schijnt dit het geval niet te zijn geweest. Zouden dan de zoodanigen niet bestaan hebben in het Engeland der eeuw van sterke beroering op staatkundig en godsdienstig gebied? Waren alle Anglicanen Lauds, alle puriteinen of dissenters slechts theologanten of dogmatisten? Ik geloof

het niet. Het ware religieuse is van alle eeuwen. Al spreekt het soms eene zonderlinge taal, 't is altijd wel te onderscheiden van zijn surrogaat of zijn namaak; en ik acht daarom den wenk van den Heer Busken Huet aan den schrijver van *Mylady Carlisle* gegeven, met het oog op zijne 'studie van het religieuse leven in de 17e eeuw', geenszins overbodig. De Heer Schimmel duide mij mijne vrijmoedigheid niet ten kwade, hij zegge niet: 'daar komt de dominé uit de mouw', of 'het schrijvertje dat voor zijn eigen genre strijdt!' Mijne vrijmoedigheid ontleen ik aan de overtuiging, dat men bij het beoordeelen van een kunstprodukt juist niet zelf instaat behoeft te wezen om een beter te leveren; dit is in onze letterkundige wereld niet reçu. Waar zou dit ook heen? Wie zou dan zich als recensent durven wagen? Denken niet de besten het nederigste over hun eigen talent? Als dominé strijd ik voor geen enkele geloofsbelijdenis, geen enkele Kerk, secte of partij; godsdienst is mij geheel iets anders dan theologie; en als schrijver bepaal ik mij tot het ééne genre, dat ik gekozen heb, omdat ik in geen ander iets zou vermogen. Maar *tous les genres sont bons hormis le genre ennuyeux*, en vervelend is wel de historische roman het allerminst, de Heer Schimmel nooit, al is hij nu en dan wat uitvoerig, zijn stijl een weinigje stroef en zijn woordenkeus hier en daar wat vreemd(*). Neen, mannen van wetenschap en talent, zoo als hij, hebben eene hooge roeping; de Heer Schimmel heeft sedert lang onder ons de sporen verdiend, maar juist deze *noblesse oblige!* En waartoe? Tot het te koste leggen van zijne groote gaven aan de bevordering van echte humaniteit; deze kan ik mij nog niet voorstellen zonder hooger levensbeginsel, dat de zelfzucht beheerscht en de eigenliefde adelt tot menschenmin. In alle concepties van karakters moet òf het gemis òf het aanwezig zijn van dit religieuse doorschemeren; zelfs moet erbij eenigzins ontwikkelden of nog niet geheel verdierlijkten altijd iets van te vinden zijn; en het al weder op nieuw te doen uitkomen als de magtigste drijfkracht ten goede, het ontbreken of versterven als de oorzaak der overheersching van het egoïsme, het is eene edele taak, voor welke de grootste dichter zich niet te groot kan achten. Te weinig notitie nemen van den invloed van het religieuse op het menschelijke leven in het algemeen sluit een der drijfveêren uit, waardoor de groote machine, die wij menschheid noemen, zich beweegt.

Ik acht het overbodig hier nog bij te voegen, dat in dezen roman van den Heer Schimmel schitterende passages voorkomen; zijne gaaf van dramatiseren is overbekend; en had ik mijne bevindingen of opmerkingen, deze dingen niets af van den roem, die hem toekomt van - om den geijkten term te gebruiken: - onze letterkunde met een uitstekend voortbrengsel zijner scheppingsgave te hebben verrijkt. Noemt de Heer Busken Huet het een voorwerp zijner eerzucht, door zijne aankondiging er toe te mogen bijdragen, om dat schoone - dat in dezen roman zoo overvloedig voorkomt - 'algemeen te doen opmerken en op den regten prijs te doen schatten,' ik deel

(*) 'Overschouwde die vesting,' bl. 124, 'op de huizen geschouwd, geschouwd.' bl. 137, en 'ademtocht genokt,' bl. 125 van het 1e deel, zijn vreemde en zeker geen fraaije uitdrukkingen. Wie vitten wilde zou er meer kunnen vinden.

in deze ambitie en raad de lezing ten sterkste aan. Wie smaak heeft in degelijke romans zal het boek niet onbevredigd uit de hand leggen en met mij den Heer Schimmel danken, dat hij zijn tijd en vlijt aan dit werk heeft besteed. Dat de Heer Thieme het uitgaf in zijne prettige Guldens-editie verhoogt het aangename der lectuur, van welke men misschien door dat eindelooze ‘wordt vervolgd’ in *de Gids* was afgeschrikt.

Kampen, November 1864.

J. HOEK.

Uit en voor 't leven.

Geeske van den Elzenpas. Een verhaal op waarheid gegrond, door M.A.A. Boeseken, schrijfster van ‘de Pleegzuster. Amsterdam, P.N. van Kampen.

't Was uit innige overtuiging dat M.A.A. Böeseken de pen opvatte, om in den vorm eener novelle, ons hare gedachten over de gemeenschappelijke opsluiting der gevangenen mede te deelen. Wie schrijft omdat hij iets te zeggen heeft, levert gewoonlijk iets goeds, en wien het daarbij te doen is om het heil der menschheid, kan verzekerd zijn, dat zijne pogingen, oefenen zij ook al geen dadelijken invloed uit op den stand van zaken, op den duur toch deelneming en goedkeuring vinden zullen.

't Is *tegen* de gemeenschappelijke opsluiting, dat de schrijfster zich verzet, krachtig en duidelijk toont ze er het onchristelijke van aan, als ze het schuldige maar onbedorvene Geeske van den Elzenpas de gevangenis binnen voert, en haar doet toeven te midden van het uitvaagsel der maatschappij. Kan men wel iets uitdenken, dat verderfelijker werkt op 's menschen zedelijken toestand, dan het onafgebroken verkeer in slecht gezelschap? Welig toch tiert het goede zaad niet, als het door onkruid wordt verstikt! De maatschappij weet het misdrijf te straffen en den misdadiger onschadelijk te maken, maar dien misdadiger den weg tot bekeering open te stellen, hem afschuw voor de zonde in te boezemen, vermag ze niet, zoolang ze hem zamen brengt met nog schuldiger dan hij; zoo doende brengt ze er het hare toe bij om hem geestelijk te vermoorden. Hierop doelt de schrijfster. Staat men het cellulaire stelsel voor, niet zooals het vroeger bestond, maar zooals het thans in wezen is, dan laat men den overtreder der wet niet langer ter prooi aan zijn wanhoop. Wijze en liefderijke menschen belasten zich met zijn opvoeding. Zijn geest wordt gespijzigd en aan handenarbeid ontbreekt het hem niet. Moeite noch zorg worden ontzien om den afgedwaalde terug te brengen.

Door hare verdienstelijke *mededeelingen* weet de schrijfster den lezer te boeijen. Wij wenschen het met haar, dat

zij hem ook tot *medewerking* moge dringen dáár waar het een zaak van zóóveel belang geldt.

Kan men waardiger eerezuil voor Christus oprigten, dan gestichten in 't leven roepen, die den overtreder der wet onschadelijk maken, en tevens zijn verbetering ten doel hebben?

L.

Over Grieksche bouworde.

Handleiding tot beoefening van den griekschen bouwstijl, door H.P. Vogel, architect en hoofdonderwijzer in de bouwkunde aan de akademie van beeldende kunsten en technische wetenschappen te 's Gravenhage. Met atlas van 20 gr. folio platen. Te 's Gravenhage bij M.M. Couvée.

Van de verschijning van dit werk kennis nemende willen wij met een enkel woord den indruk terug geven die het op ons maakte. De schrijver toch heeft daar alle regt op, te meer omdat wij dezen zijnen arbeid beschouwen als een wèlgemeende poging om den jeugdigen beoefenaar der bouwkunde eenige nadere kennis te doen verkrijgen van den bouwstijl eens volks dat ten huidigen dage nog onze achting en bewondering tot zich trekt.

Bekwame mannen hebben reeds veel over de Grieken en hunnen bouwstijl geschreven; doch, is men het algemeen eens over de indrukwekkende schoonheid hunner kunstgewrochten, niet zoo zeer is men het altijd eens over het symbolische der vormen en het principe waaruit men die wil zien voortgesproten.

De heer Vogel heeft zich ten dien opzigte beijverd in eenige beredeneerde beschouwingen te treden maar, of hij daarbij geheel op de hoogte van onzen tijd is gebleven is de vraag. Wij zien echter met genoegen dat hij de aloude vertelseltjes van Vitruvius heeft doen wijken voor duidelijker stellingen, die meer in verband zijn met den geest van een volk dat, bij uitnemendheid denkend en redenerend, nimmer iets daarstelde waarvan de rigtige bedoeling niet terstond kon begrepen worden, wier schoonheidsgevoel zich tot in de kleinste onderdeelen ten alle tijde kenmerkte, waardoor zij hunne kunstwerken tot den volmaakten trap van schoonheid wisten op te voeren.

De beoefening hunner werken kan bij gevolg voor den bouwkunstenaren, juist om dat beredeneerde, eene hoogst nuttige strekking hebben.

Zien wij thans hoe verre de heer Vogel in zijne handleiding daarin geslaagd is. - In zijn voorwoord gaat de Schrijver van de stelling uit: dat men zijns inziens den jeugdigen beoefenaar der bouwkunde niet te veel aan maten moet binden en tot het ontwikkelen van het schoonheidsgevoel goed gekozen voorbeelden moet aangeven, een gevoelen dat wij volkomen beamen, mits men niet te uitsluitend worde door den eenen stijl boven den andere te verkiezen, omdat

naar onze meening de bouwwerken der verschillende volken van vroegere en latere eeuwen hunne eigenaardige kunstwaarde hebben in verband met den tijd waarin ze ontstonden, in overeenstemming met de zeden en gewoonten der volken, met de behoefte waaraan zij te voldoen hadden en de materialen waarover zij konden beschikken, zoodat daardoor ten allen tijde zoo veel goeds en schoons geboren is, dat het wel degelijk der moeite waardig is beoefend te worden. Wij durven dan ook vertrouwen dat de heer Vogel, alleen den griekschen stijl behandelende, geenszins de goede voorbeelden der andere stijlen zal willen uitsluiten.

In zijne inleiding spreekt de heer Vogel van drie stijlen, ware het hier niet duidelijker en beter geweest het woord *orden* te gebruiken? Ook vinden wij die inleiding wat te kort. Van een stijl sprekende hadden wij gaarne gezien dat men den jeugdigen beoefenaar eenigzins had ingelicht omtrent den tijd waarin, en onder de regering van wien die stijlen hoofdzakelijk bloeiden. De geschiedenis toch van een volk is zoo naauw aan zijne voortgebragte kunstwerken verbonden, dat men wel eenigzins daarmede bekend mag worden.

In het eerste hoofdstuk, volgt na eenige zeer korte beschouwingen over de bouwkundige vormen terstond de leer der zinnebeeldige beteekenis. Ware het hier niet verkieslijker geweest eerst den jeugdigen beoefenaar met het geheel der grieksche monumenten d.i. met hunne tempels, propyleën enz. enz. bekend te maken, om daarna tot de ontleding dezer zamenstellingen over te gaan en dan tot de zinnebeeldige beteekenis der vormen en versieringen; zou het ook niet beter met den gekozen titel ‘*Handleiding tot beoefening van griekschen bouwstijl* overeenkomen en eene betere ver deeling in de hoofdstukken gegeven hebben? wij gelooven het wel.

Handleiding tot het beoefenen der zinnebeeldige beteekenis der vormen en versieringen van den griekschen stijl, ware dus welligt een geschikten titel geweest.

Die zinnebeeldige beteekenis der vormen en versieringen heeft de heer Vogel bij de verschillende orden tot in de kleinste bijzonderheden trachten na te gaan en zich bijzonder beijverd er den oorsprong van op te sporen, een arbeid die wel is waar als verdienstelijk mag beschouwd worden, maar waarin hij onzes inziens met eenige overdrevenheid is te werk gegaan welligt, verder dan de Grieken zelve, die als een redenerend volk het beginsel van stabiliteit voorop plaatsten om daarna dat der versiering te laten volgen. Hierdoor gaven zij meer klaarheid aan de door hen gevormde denkbeelden, die niet alleen door een ieder moesten begrepen worden maar ook in hun geheel in overeenstemming zijn met het schoonheidsgevoel dat den Griek bezielde en zich in alle zijne werken zoo duidelijk deed kennen. De heer Vogel zegt pag. 6 § 6: ‘*Zij ontleenden hunne symbolen* 1° *uit de natuur*, *bijzonder de plantenwereld.* 2° *Uit voorwerpen van kunstvlijt.*’ Ja de plantenwereld leverde voor hen zeer vele hulpmiddelen tot versiering op, maar altijd onderwierpen zij die geheel aan de vormen door de behoeften van hunne zamenstelling verkregen. Ook zijn die versieringen altijd zoo gekozen dat zij nimmer den oorspronkelijken, beredeneerden vorm der lijsten verzwakken. In hoe verre nu alle versieringen als zinnebeel-

den moeten beschouwd worden is ons werkelijk te geleerd, even zoo is het met de voorwerpen van kunstvlijt, die men wel een symbolischen vorm kan doen aannemen maar waaruit men die toch nimmer zal kunnen putten. Het is mogelijk dat het symbolisme niet geheel moet uitgesloten worden, maar dan kan men dat toch te ver trekken en daardoor tot dwalingen vervallen.

De Griek toch was als een redenerend wezen een liefhebber om zich rekenschap te geven van het hoe en waarom, dit bewijzen al zijne zamenstellingen; maar hij was ook kunstkenner en als zoodanig vond hij een ruim veld ter zijner bespiegeling en opmerking voor zich. Hoe meer hij zich dus ontwikkelde, hoe sterker zijne opmerkingen waren, en de kunstenaar maakte er gebruik van. Hij toetst de door physische wetten en krachten verkregen effekten aan het schoonheidsgevoel en weet die te verhoogen, te verminderen of te wijzigen al naar gelang dat gevoel dit zal vorderen. Zoo ziet hij b.v. (en hierin volgen wij gaarne de zienswijze van den grooten Viollet-le-Duc) dat een gladronde kolom sterk verlicht wordende slechts ééne licht- en schaduwzijde aanbiedt: om nu dit effekt te verhoogen maakt hij er groeven in en dwingt als het ware het licht zijne kolom te modeleren, iets dat ons meer logisch toeschijnt dan aan te nemen hetgeen de heer Vogel op pag. 10 § 8 zegt n.l. dat de groeven of kaneluren het symbool zijn *van planten die door eene groote levenskracht in den stam het vermogen hebben magtige vrachten voort te brengen*, *zoo als de Herkulesplant*, *de vlierboom enz. waarvan de stammen aan den omtrek met sterk geteekende ribben met inwaarts gebogen vlakken (kanalen) gegroeid waren. Welke kanalen de Grieken aanleiding tot de kanelering der zuil zouden gegeven hebben.*

Van de kolom tot het kapiteel overgaande bemerkt de Griek dat het breede dekstuk of de Abakus (zie pag. 14) gedurende het grootste gedeelte van den dag eene uitgestrekte schaduw op het bovengedeelte der kolom werpt, en dat deze schaduw door het terugkaatsend licht van den grond zoo verlicht is, dat men de zamenvoeging van het kapiteel met de schaft niet meer kan onderscheiden, dat dit effekt te weinig geteekend is en in schijn aan dit lid het karakter van hechtheid ontneemt, dat het boven de vertikale lijnen, de lichten en schaduwen door de groeven voortgebragt, moet bewaren. Hij maakt dien ten gevolge onder de echinus-kyma d.i. de groote lijst onder den abakus, nabij de voeg van het kapiteel en de schaft eenige diepe insnijdingen, en om hun effekt meer kracht bij te zetten beschildert hij die met eene donkere kleur, maar vermindert ook tevens daardoor een voor den kunstenaar hinderlijk effekt door de schaduw er van voortgebragt. Deze insnijdingen door den heer Vogel Torenspira genoemd (pag. 22), zouden als omwoelingen van den wortel der magtige kyma, waarmede die aan de zuil-schaft verbonden wordt, beschouwd moeten worden, een symbool dat ons eveneens zeer gezocht voorkomt. De oorsprong der echinus-kyma zelve door den heer Vogel op bl. 8-9 aangegeven komt ons ook vreemd voor. Wat is het kapiteel toch anders dan een boven de kolom, overstekend dekstuk, dienende om de belasting van het daarop rustende architraaf te dragen? Dat ka-

piteel moet zich daarom krachtig vertoonen; wat doet nu de redenerende bouwmeester anders dan een daarvoor geschikten vorm te zoeken, en vindt die in de genoemde lijst, zoodanig ingerigt als noodig is om het draagvermogen te bevorderen. - Conisch van de schaft tot het dekstuk wordt die lijn van boven snel omgebogen, waardoor aan de vier-zijden van het dekstuk een sterk licht verkregen wordt, dat zich in een halve en naar beneden zachtvloeijende tint tot aan den hals der kolom voortzet, hierdoor wordt het sterke licht van den abakus geleidelijk verminderd, terwijl het conische de reflektie van de door de zon zoo sterk verlichte muren der cella en het grondvlak ontvangt. Op die wijze bedient de Griek zich door eene naauwgezette studie van het licht, de schaduw en de reflektiën, om datgene terug te geven wat het meest met de wetten eener goede zamenstelling overeenkomt en waardoor zijn kunstenaarsgevoel voldaan wordt.

Het beoefenen van de uitwerking van het licht in verband met de beginselen der stabiliteit is dus van het hoogste belang voor den bouwkunstenaar.

Men vindt deze beschouwingen ook ten duidelijkste in de Grieksch Dorische orden aangegeven, wel is waar is men bij de latere monumenten daarvan afgeweken, maar wij verwijzen naar de oorspronkelijke uit het schoonste tijdperk der grieksche kunst, om onze zienswijze te staven en gaan daarom liever van onze stelling uit dan van die, welke de heer Vogel aangeeft. Overal toch vindt men hetzelfde principe terug. Aanschouwen wij b.v. den uit marmer zaamgestelden tempel, wanneer die door het volle zonlicht beschenen wordt, ziet eens hoe weinig dan die gegroefde kolommen ons van den muur de cella schijnen voor te komen, of liever, om een anderen term te gebruiken, zich lossen. De grieksche kunstenaar voelt dit terstond en vindt de oorzaak daarin, dat het daarop vallende licht zich met de even sterk verlichte muren der cella vereenigt, en de schaduwen der kolommen oogenschijnlijk de verdeeling der opene vlakken verwarren. Hij bedient zich dien ten gevolge van de schilderkunst, hij verwt den achtermuur met eene donkere kleur, die het licht in zich opneemt, en bezigt daartoe òf eene bruine òf eene roode tint, en om nu toch zijn systeem van zamenstelling te doen gevoelen, trekt hij op dat geschilderde vlak weder fijne lijnen die te kennen geven dat de muren uit verschillende steenen en niet uit één stuk steen zijn zamengesteld. Zóó is hij er voor dat zijn werk zelfs onder de verwlaag toch voor een ieder naar waarheid zigtbaar blijve.

Wij verschillen dus ook hierin met het door den heer Vogel op pag. 25 aangehaalde.

Het beschilderen der monumenten was daarom in een land, waar de lucht zoo buitengewoon helder en doorschijnend is, hoogst noodzakelijk en de naauwkeurige beschouwer vindt hiervan het sterkste bewijs in den thans van zijn schilderwerk ontblooten tempel van Theseus te Athene, die, door de sterke zonnestralen verlicht moeijelijk zijne kolommen op het vlak der cella-muren doet onderscheiden, die voor het oog als het ware daarmede vereenigd schijnen. Hoe het ook zij, wanneer wij een voor een de onderdeelen van een griekschen tempel nagaan, zullen wij daarin ten opzigte der zamenstelling en der versiering

een onafscheidelijk verband tot het geheel terug vinden en er tevens de juiste gevolgtrekkingen uit moeten maken, dat alles met wijsheid werd daargesteld, dat het een verheven kunstgevoel verraadt, een gevoel voor het schoone dat alle vormen aan het verstand en de natuurwetten toetst.

Vreesden wij niet te langwijlig te worden, wij zouden onze beschouwingen nog verder kunnen voortzetten om aan te toonen hoezeer de heer Vogel, bij het vele goede dat in zijn werkje valt op te merken, ten opzigte van het symbolische op eenen dwaalweg wandelt, en hoewel wij het gaarne erkennen dat hij boven velen, de aloude veroordeelen omtrent de beschouwingen der grieksche kunst heeft ter zijde gesteld, blijft er naar onze bescheiden oordeel voor hem toch nog eenige studie over, die vooral niet te eenzijdig moet zijn. De geest des tijds verbiedt die eenzijdigheid even zeer op het gebied der bouwkunde als op dat der andere wetenschappen, en hoe gaarne wij ook de door Vogel aangehaalde werken van Bötticher en Mauch, als hoogst verdienstelijke geschriften erkennen, kunnen wij ons niet geheel met het daaruit door hem overgenomene vereenigen.

In ons land heeft het duitsche element wel wat te groot overwigt gekregen. Algemeen ingenomen met het vele goede en schoone dat de duitscher voortbrengt en dat in zijn eigenaardig en daartoe zoo gunstig gelegen land zulk een goed effekt maakt, denkt men er niet altijd goed over na, welke de bouwvormen of de geschikste stijl, in verband met onze materialen, in ons klimaat, onze zeden en gewoonten, kunnen en behoorden te zijn, en zoodoende vervalt men te veel in naäperijen die nadeelig op den nationalen geest werken en het eigenaardig karakter in vroegere eeuwen aan onze gebouwen gegeven doet voorbijzien. - En nog iets, in Duitschland zelf, hoezeer wij ook de werken van den grooten Leo von Klenzen, van een Schinkel, en anderen bewonderen zien wij nevens die schoone voortbrengselen van hun genie, in navolging daarvan, zoo vele andere minder gelukkige kunstgewrochten, waarin wel de voorliefde tot den griekschen stijl kenbaar is, maar waardoor men aan de gebouwen of monumenten tot het een of ander doeleinde bestemd, in navolging der grieksche gebouwen of liever door ze te copiëeren, het karakter in verband met het doel waartoe die werden gesticht deed missen en alzoo op dien duitschen bodem in de negentiende eeuw met zijne steeds voortgaande ontwikkeling en beschaving een droevig figuur maken. Daarom blijven wij er bij, de door den heer Vogel aangegeven voorbeelden kunnen den jeugdigen beoefenaar tot leering strekken, wanneer het beredeneerde dat in de grieksche vormen ligt hem naar waarheid voor oogen gesteld wordt. Maar dan ook zal hij van zelf begrijpen dat de navolging van die grieksche vormen niet met uitsluiting van andere mag worden aanbevolen, dat hij behoefte heeft aan eene meerdere, aan eene veelzijdiger kennis om zijne ontwerpen voor monumenten of bijzondere gebouwen te maken in overeenstemming met den geest des tijds en de behoefte waaraan hij, in welk land ook, zal te voldoen hebben.

En nu ten slotte een woord over de uitvoering van dit werkje. Reeds merkten wij aan, dat het een keurig net ge-

drukt boekske is met zorg door den uitgever behandeld; ook de platen, voor zoo verre wij die onder de oogen hadden, zijn goed uitgevoerd, de lijnen zijn zuiver en geven het karakter goed terug, en toch vreezen wij dat met al die zorg de verschillende profielen niet geheel door den jeugdigen beoefenaar zullen begrepen worden, waarom het wenschelijk geweest ware dat de heer Vogel enkele dezer lijsten gescha luwd had voorgesteld zoo als dit b.v. in het werk van L. Reijnaud, Traité d'architecture gedaan is, en nog beter wanneer er enkele met hare natuurlijke daarop aangebragte kleuren waren afgebeeld, zoo als in het werk van den heer Hittorff over de Architecture polychrome chez les Grecs. De heer Vogel zou dan door zijnen arbeid een nog veel grooter nut gesticht hebben en behalve den jeugdigen beoefenaar ook vele in de bouwkunde meer ervarenen, die niet altijd in de gelegenheid zijn zich zulke kostbare werken aan te schaffen, eene goede dienst bewezen hebben.

L.H.E.....

Een provinciale.

Geldersche Volksalmanak voor 1865. Redacteur Gerard Keller. Arnhem, D.A. Thieme 1865.

Hebben de vroegere uitgevers van ons jaarboekje, de heeren Is. An. Nijhoff en Zoon, getoond dat de tijdgeest, die vooruitgang wil, door hen begrepen en in geenen deele versmaad werd, de man die hun de taak der uitgave uit de handen genomen heeft, toont reeds aanstonds dat hij in het genoemde opzigt volstrekt niet achterlijk is. Het boekje, eerst eene eenvoudige gave bij gelegenheid van het nieuwe jaar, werd later een geschenk, waarmeê men voor den dag kon komen, als het getal jaren na Christus' geboorte met één vermeerderd werd, al bezat het de pracht niet van de Aurora's of Vergeet-mij-niet, om nu van hetgeen bij onze buren regts en links van dien aard verscheen, niet eens te spreken; nu is het geworden een nieuw-jaarspresent, dat zijnen gevers geene schande zal aandoen, als het op rijk gestoffeerde étagères geplaatst wordt. Eerst - ik spreek nog altijd alleen van het uiterlijke - eerst een meisje in een heel zedig kleedje - daarna eene jonge jufvrouw, wier gewaad uit betere stoffe vervaardigd en hier met wat franje, daar met wat kant, ginds met eenige knoopen of knoopjes was opgemaakt - nu eene volwassen dame, die in den kring, waarin men haar verwacht, optreedt met flinke houding, fiksche manieren en smaakvol gewaad.

Maar het inwendige? De talenten, het karakter, de geestvermogens, de zielshoedanigheden van uw vrouwelijk schepsel? De geest van hetgeen door hen, die aan den almanak hunne bijdragen afstonden, geschreven is en de wijze, waarop zij hunne denkbeelden

mededeelden? Ik ga op die vragen eenig antwoord geven, maar zonder daarbij terug te zien op het vroegere, zooals ik dit bij het uitwendige deed.

Geldersch spreekt mijne jeugdige d.i. de almanak geeft een opstel in een der geldersche tongvallen. Het is van F.D.H. Postel en heeft tot opschrift: 'En Peardeleaven - deur Broene, uut den Achterhook eiges verteld.' Dat dialect van mijne provincie ken ik niet; ik vertrouw, dat het eerlijk en goed in woorden zal zijn weêrgegeven. Mogt er echter ook al iets ontbreken - voor de uitdrukking van hetgeen een dialect tot dialect maakt, bezitten we naauwelijks letters genoeg - ik zou er, hetgeen er in uitgedrukt is, toch met niet minder genoegen om gelezen hebben. Wat onder het lezen bij mij opkwam, al staat er geen tittel of jota van in? Zoo'n paardenleven een menschenleven! O 't is de daglooner niet alleen, die in de jaren van zijne kracht gezocht wordt en betrekkelijk goede dagen heeft om daarna, als vlugheid en sterkte verminderen, onder gebrom en gevloek gepord te worden tot werk boven zijn vermogen, totdat men hem ten slotte aan de diaconie of aan het gebrek afstaat en als hij sterft, een: gelukkig! doet hooren, omdat men nu toch eenmaal tegenover eenen mensch, al is hij maar een arbeider, geene 'twee kogels op en gewear laden' kan; heb ik niet den heereboer van den eens gevierden prediker, toen deze oud geworden was en nu en dan eene predikbeurt onvervuld moest laten, hooren zeggen: 'hie mut mer prèken en anders muttie mer vort'?

Bij de behandeling van een onderwerp tot dit thema behoorende - dat Postel er eens aan denke tegen een volgend jaar - ware meer *Tendenz* te vinden, dan bij die van een onderwerp als het onderhavige, al kan zij ook in zeker opzigt hare nuttige strekking hebben.

Mijne jeugdige spreekt verder over geldersche oudheden, d.i. de almanak geeft opstellen betrekkelijk het een en ander, dat in Gelderland van vroeger eeuw dagteekent. 'Het slot Doornenburg,' met twee plaatjes versierd, is door Mr. A. Ver Huell, 'Meinwerken' door S., het 'Kort berigt omtrent de oude historie der Hervormden te Drempt bij Doesborch' door J.H.L.V.D.S. geschreven:

Fantaserende tot over de crinolines toe geeft de eerste berigt, behalve van andere wetenswaardigheden van genoemden burg, inzonderheid van de muurbekleeding zijner groote bovenzaal. Het berigt wekt zeker velen op, om, zoo zij ooit in zijne nabijheid toeven, het slot niet ongezien te laten.

'Moge eene reddende hand,' zeg ik met den berigtgever, 'zich edelmoedig naar de, drie eeuwen heugende, ridderen, vrouwen en knapen uitstrekken en hen aan de knagende tanden des tijds en der muizen onttrekken.'

'Wanneer zal in ons land toch, vraagt J.H.L.V.D.S., in navolging van andere landen, eene commissie in het leven worden geroepen, die de *magt* zal hebben om te beletten dat weinig of bijna in het geheel niet bekende ouden merkwaardigheden in kerken, raadhuizen, burgten en andere oude gebouwen bewaard of ingemetseld, naar willekeur of door domheid en onkunde worden vernield? Zal die wensch dan altijd tot de *pia vota* gerekend worden?' Straks hierover nader; eerst nog iets over 'Meinwerken.'

Dat ‘meinwerken’, dat bestond in het ophoogen, slechten en effenen der wegen om en bij de stad Wageningen en waartoe elk voorjaar de Wageningers na voorafgaande aanzegging door de stadsboden, bij klokgelui worden opgeroepen, van waar dat? vraagt S. Stond het in verband met het privilegie der Wageningers, om jaarlijks eene zekere hoeveelheid turf vrij te mogen steken in de *mein* of *meint*, eene streek lands onder Veenendaal, op welk denkbeeld men, op den klank der namen afgaande, al ligt komen zou? Of, als men in het oog houdt, dat het ophoogen, slechten en effenen met het voor het gebruik *veilig maken* der wegen van ééne beteekenis is, zou het dan ook zijne verklaring vinden in het gebeurde met het monster onder den eikenboom, dat stervende *Gelre*, *Gelre!* huilde en wel volgens sommigen door Richard en Lupold van Pont, maar volgens anderen door den H. Meinwerk, bisschop van Paderborn gedood werd? Tot eene bevestigende beantwoording der laatste vraag schijnt de schrijver te neigen, want dus besluit hij: ‘Moge er dan ook al van den H. Meinwerk staan aangeteekend, dat hij als Bisschop in geleerdheid niet heeft uitgemunt, hetgeen men zegt, dat hij ten algemeenen nutte heeft verrigt, schijnt nog, door de benaming *meinwerken*, bij het nageslacht in eere gehouden.’ Het *simplex veri sigillum* ontbreekt hier voor mijn gevoel. Het *mein* en *meint* of *meent* voor hetgeen gemeen is, komt niet alleen in Gelderland, maar ook in andere gewesten van ons vaderland veel voor, wat is er tegen dat men het ‘meinwerken’ verklare door het werken aan hetgeen gemeen is, *in casu* aan de buurt- of gemeentewegen? Elders bestaat, evenmin als te Wageningen, langer het werken der buren of gemeenteleden aan de wegen, maar leggen deze 's jaarlijks nog eene reeks van zoden op den weg, als erkennen zij de verpligting tot den arbeid, dien zij niet meer verrigten.

Nu de commissie, naar welker wording J.H.L.V.D.S. verlangt. Zulk eene, bekleed met de *magt*, waarvan hij gewaagt, laat zich naauwelijks denken. Van de regering uitgaande, zou zij evenmin *magt* kunnen doen gelden ten aanzien der kerken, als zij het zou kunnen ten aanzien der raadhuizen, indien zij van de Kerk haar mandaat had. Door Staat en Kerk te zamen in het leven geroepen, zou toch hare magt geene zijn tegenover burgten en andere particuliere eigendommen en eene zeer beperkte tegenover de eigendommen der burgerlijke en kerkelijke gemeenten, ook al kon zij over aanzienlijke geldsommen beschikken. Daargelaten die magt, zijn er *en* van de zijde der regering *en* van die der Kerk stappen gedaan in den geest des schrijvers. Ik geef hier, al is zij het jongste niet op dit gebied, de volgende ministeriële aanschrijving van 16 April 1841:

‘Overwegende, dat bij art. 5 van het koninklijk besluit van den 16 Augustus 1824 (Staatsblad n°. 45), is bepaald, dat het niet geoorloofd zal zijn, om zonder toestemming des Konings, of volgens later besluit van den 25 Maart 1828 n°. 124, van dit departement, uit de kerken weg te breken, te vervoeren of te vervreemden, of om zich eenige andere beschikking te veroorloven, met opzigt tot de in de kerken geplaatste voorwerpen van kunst, of geschiedkundige gedenkstukken, van welken aard die ook zouden mogen zijn, voor zoo-

verre zij niet toebehooren aan bijzondere genootschappen of bijzondere personen;

In aanmerking nemende, dat het bij een, op bijzondere aanleiding, ten aanzien der Hervormde gemeenten gedaan onderzoek is gebleken, dat de bestuurders van hare kerkgebouwen, over het algemeen, de nuttige bedoelingen der regering in dezen met loffelijke naauwkeurigheid in de hand werken, doch dat echter bij enkele gemeenten daarop minder schijnt gelet te worden, waarom het van nut zou kunnen zijn, de evengemelde bepaling in herinnering te brengen;

Heeft goedgevonden:

Al de Hervormde kerkelijke administratiën op de aan het hoofd dezes vermelde bepaling indachtig te maken, onder opmerking, voor zooveel noodig, dat de uit- en inwendige bouwkunstige versieringen der kerkgebouwen, de beschilderde vensterglazen en zelfs wel eens de schilderingen op de muren en gewelven, welke hier en daar nog aanwezig zijn, evenzeer zorgvuldige bewaring kunnen vereischen en mitsdien niet door overwitten of afbikken der muren vernietigd of door onoordeelkundig bij-en overschilderen bedorven mogen worden.'

Maar hoe wordt er vaak met de aanschrijvingen der regering gehandeld? 't Is, herinner ik mij wel, eenige jaren geleden, dat de regering in last gaf aan de gemeentebesturen, dat zij eene commissie benoemen zouden ter zake van hetgeen tot het artikel: oudheden, kon gerekend worden. 't Is op mijn dorp, als elders, geschied: doch wie zijn er benoemd? Zaakkundigen? Mannen, aan wie ik het geringste oordeel over iets oudheidkundigs even zeker niet zou toevertrouwen, als ik hun veel zou toevertrouwen, zoo vaak het eene kwestie van landbouw of veeteelt gelden mogt.

In het 'Kort berigt' wordt gesproken van Drempts naamsafleiding en herinnerd aan een 'zoo men wil', volgens hetwelk daarbij *hem* zou te pas gebragt moeten worden. 't Komt mij niet geloofelijk voor. In Drempt, Drumpt, Rumpt enz. ligt, dunkt mij, een ander gronddenkbeeld dan dat van *hem*, al gevoel ik mij niet in staat dat op te geven. Ook komen mij de aangehaalde benamingen, met uitzondering van die van *het klooster*, niet voldoende voor om op grond daarvan aan te nemen, dat er te Drempt een klooster bestaan heeft. De *Papenmaat* is de maat, van den pastoor, als elders de *Papenkamp* zijne weide. De *Monnikendijk, Bagijnekolk* en *Bagijneweide* kunnen bezittingen geweest zijn van monniken of nonnen te Doesburg of elders. In mijne gemeente staat ook eene *Bagijnebouwing* en er hebben toch nooit nonnen geleefd. Of zelfs de benaming van: *het klooster*, die men op vele plaatsen ontmoet, zonder meer, regt geeft om tot een vroeger bestaan van zulk een gesticht te besluiten, meen ik voor 's hands te mogen in twijfel trekken.

Mijne jeugdige spreekt ook over zaken en toestanden, die niet geldersch, niet oud, maar zaken en toestanden zijn van den dag hier en ook in het buitenland d.i. de almanak heeft opstellen, als de volgende:

Uit het dagboek van een candidaat-philanthroop, door F. van Westrheene, Wz.;

Over het realisme der fransche novellisten, door Dr. J. ten Brink;

Een Arnhemer indruk, door Dr. J. v. Vloten;

Wolfhezen op 14 Julij 1864, door Gerard Keller;

De faam op het Lusthof het Loo en

Een Vond, door Johan Gram.

Met uitstekend genoegen las ik het stukje van den heer van Westhreene. 't Is met warmte en tevens naar waarheid geschreven. De meesten der door hem geschetste toestanden heb ik ontmoet en nog vele anderen van dien aard bovendien. Ik heb de idealen mijner jeugd zien verdwijnen, naarmate ik de maatschappij om mij beter leerde kennen. Gehoopt heb ik en te leur gesteld ben ik geworden; oogenbiikken heb ik gehad, waarin ik mijne ergernis lucht gaf in woorden van diepe verontwaardiging; gebeden heb ik en gewerkt, en ik zou geëindigd zijn met te wanhopen aan de kracht der liefde tegenover zulken Augiasstal, al werkte zij voort eeuw in eeuw uit, indien ik niet geleerd hadde te gelooven aan de voorzienigheid Gods, die de volmaking der menschheid wel langzaam, maar met vaste hand vorderen doet. 't Is nog slechts weinige dagen geleden, dat pligtbesef mij bragt naar eene woning, waar twee menschen door de kinderziekte heftig waren aangetast. Kort te voren was ik er ook geweest en had mij verheugd in het geluk der pas gehuwden, den krachtigen man en de schoone vrouw. Ik vond hen terug op ééne legerstede. Zij was met pokken bezaaid, hij naauwelijks om aan te zien. En als verlatenen leden zij. Zoo niet een vader eenmaal daags den afstand van een uur gaans afgelegd hadde om hen te zien, zoo niet de grijze veldwachter nu en dan tot hen gekomen ware om hun eenige hulp te bieden, zij zouden niets dan geneeskundige hulp gehad hebben. Zij moest, zoo klaagde zij mij haren nood, des nachts bij herhaling op om haren ziekeren man bij te staan. Ik zag naar hulpe om, heinde en verre om - te vergeefs! Nooit vergeet ik mijn laatste bezoek. Zij herstellende, maar misvormd, en tegenover haar een broeder, die nog pas geleden bezocht was, als zij. In de bedstede hij - geen mensch meer, maar iets zwarts, dat nog spreken kon. Pestlucht, ingeademd met volle teugen bij ieder woord, dat ik sprak of bad, en de dood nabij. Buiten dien broeder geen nabestaande om de laatste wenschen op te vangen, den laatsten strijd te verligten..

Ik heb ook de kinderziekte gehad - Goddank! niet in heftigen graad. Dankbaar ben ik, dat ik nog eens weder de menschelijke ellende en de menschelijke zelfzucht daar beneven heb gade geslagen. Daardoor is mijn geest versterkt, gelijk de geest en het ligchaam van den candidaat-philanthroop als versterkt werden door het inademen van de frissche berglucht en een wijle rust en afleiding. Ik hoor ze nog wel de stemmen, die met minachting in gebaar en toon het: ‘die dominé's’ spreken en wier harte klopt van genoegen, zoo vaak aan die mannen eene bete broods ontnomen wordt; maar het doet mij geen zeer meer - ik zou lust hebben hun toe te roepen: komt eens even van uw partijtje of uit uwe voltaire of ook: laat eens even uwen Smytegeld of uwen Brakel liggen en gaat eens met mij naar de plaatsen waar ‘die dominés’ de afgrijselijkste ellende te woord staan of - hoeden af, niet voor mij, want evenmin als ik iets van u te duchtenh eb, heb ik iets van u te begeeren, maar voor wie met mij ééne, misschien nog zwaarder taak hebben - ik zou daartoe lust hebben, indien

ik niet bidden kon: ‘vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen.’

Was ik, het bovenstaande schrijvende, - ik heb ook het stukje van Dr. ten Brink ‘over het realisme der fransche novellisten’ met genoegen gelezen en ben overtuigd dat het door den almanak nog wel hier en daar gebragt zal worden, waar het nut kan doen - was ik, het bovenstaande schrijvende, realist? Dan is de realiteit mij te sterk geweest, maar betuig ik in opregtheid, dat ik akeliger tooneel van ongeluk aan den eenen en liefdeloosheid aan den anderen kant zou hebben kunnen schetsen, indien ik hart hadde voor dat realisme, dat ‘die Natur in ihrer unbändigsten Wildheit aufsucht stark ist in der getreuen Wiedergabe des, thierischen und was den menschlichen Geist betrift, solche Scenen des Entsetzens, des Grauens, ja selbst des Wahnsinns liebt, wo das Gebiet des thierischen angestreift wird.’

Is ‘de faam op het lustslot het Loo’ een goed woord bij eene goede plaat, die in een geldersch jaarboekje geheel op hare plaats is, voor het reisverhaal - ‘den vond’, door Johan Gram niet voor zich alleen behouden, maar met anderen welwillend gedeeld - moet den verhaler dank gezegd worden; hij verhaalt zoo gemakkelijk, zoo levenslustig, dat het niet alleen is, of men met hem reist, maar ook of men met hem het genot der reize heeft. Dat de heer Gram het doe, zoo hij er achter kome, wie 't is. Indien het een ander mensch ware, dan hij, aan zijn vertellen te zien, wezen moet, dan zou ik in een tijd, als den onzen, den moed niet opgeven, nu de vinder verzekert, dat de uitgever begrepen heeft hetgeen alle uitgevers van jaarboekjes reeds lang hadden moeten begrijpen, dat het niet wèl, maar ook niet in het belang hunner zaak is, de bijdragen voor de almanakken bij wijze van uitzondering, als een geschenk aan te nemen. De arbeider - ook al werkt hij er niet om - is zijn loon waard en de arbeider, die zich laat leiden door het gevoel, dat een jaarboekje moet brengen wat beter is dan het alledaagsche en allemaandsche, dubbel loon.

Ik zou met den schrijver van ‘Wolfhezen’ misschien vrede gehad hebben met de bijeenkomst, waarvan hij in Dalarne getuige was, minder toch omdat hare leden ‘iets deden dat maatschappelijk verboden was en God meer gehoorzaamden, dan den menschen’ of omdat ik, zonder meer, zou gemeend hebben, dat ‘de geest te midden der vrije natuur, verwijderd van alles wat herinnerde aan de wereld der beschaving, meer vervuld was met de gedachte aan Hem, tot wiens eer men te zamen was’, dan wel omdat ik gedacht zou hebben aan hetgeen bisschop Thomander, op den eersten skandinavischen kerkdag ten jare 1857, van de zoogenaamde lezers getuigde: ‘det läseri tijckes hafva uppkommit till en stor del deraf, att afståndet mellan bijrkan och församlingskoarne är så stort;’ maar geen vrede heb ik gehad met eene zamenkomst onder den blooten hemel van hen, die men toen nog Scholtianen heette, en die toen nog wel eens uiteengedreven werden, hetzij door de steenworpen van het volk, hetzij door de wapenen onzer krijgslieden. Ik was in die dagen een knaap en werd door wie ouder waren dan ik, mede genomen. Die vlakke weide; die boerenwagen met een lessenaar, waarachter eerst de spreker in het toen reeds bedreigd kostuum en verder eenige vrouwen, en waarvoor -

op de zittekist, zegt men in sommige geldersche streken - twee mannen in boerenplunje, die men als ouderling en diaken beschouwde; die andere boerenwagens van weêrszijde cirkelsgewijze aan den hoofd-boerenwagen aansluitende en met het bontste maar toch altijd boerenpersoneel volgepropt; die schare, zittende op den grond en, voor zooveel het voorste gedeelte betrof, luisterende, maar voor zooveel hen aanging, die iets verder af waren, keuvelende, rookende, etende; die mannen, die met hunne korven rondliepen om hun krentebrood te slijten aan wie niet uit belangstelling kwamen; dat dialect van den spreker, die het versteende hart van den zondaar liet te pletter ‘slaon door den haomer van Gods genaode’; die koek- en jeneverkramen aan den nabijzijnden weg, waar gehakt en gedobbeld, gedronken en gejoeld werd - 't had alles te zamen iets *unheimisch* in mijn knapenoog. Ik kon niet nagaan, dat er reden wezen kon voor dat alles in hetgeen de zweedsche bisschop als de oorzaak van de lezerij genoemd heeft, en vond er daarom iets scheurzieks, iets uittartends, iets blufferigs, in het kort: iets onaangenaams in. Misschien is 't niet goed, maar sedert dien tijd heb ik altijd iets tegen dat kerkhouden in de vrije natuur gehad en ook het zoogenaamde feestvieren te Wolfhezen heeft mijne sympathie niet, al wil ik gaarne gelooven, dat zijne uitvinders en volvoerders volstrekt niet de bedoeling hebben, vertooning te maken. Ik ben er niet bij geweest en kan er dus niets van zeggen, al komt het mij voor, dat de heer Keller in zijn zeer lezenswaardig stukje in meer dan één opzigt juist oordeelt. Ik hoorde van eene jonge jufvrouw, die gekozen had naar Wolfhezen ten feeste te gaan, toen hare ouders haar de keuze lieten daartusschen en de huwelijksfeesten van iemand harer betrekkingen. Heeft het haar niet berouwd, dan moge mijn gewest en mijn land bewaard blijven voor zulke ziekelijke godsdienstigheid, indien het godsdienstigheid is. Aan mijne meisjes heb ik gezegd: weest godsdienstig d.i. braaf op de bruiloft en in het sterfhuis, in de kerk en op het concert en laat Wolfhezen, Wolfhezen.

Nog een woord over den ‘Arnhemer indruk.’ Wat onder dien titel geschreven is, begrijp ik niet regt. De schrijver is ‘van de onwaarheid der christelijke geloofsbegrippen’ overtuigd; dit is duidelijk, zeer duidelijk gezegd, en ik begrijp nu ook wel, dat hij de Kerk wel verdragen kan, maar tevens oordeelt, dat men de Kerk niet schijnbaar voorstaan en daadwerkelijk ondersteunen moet. Maar wat ik daarbij niet vat, is dit: hoe hij desniettegenstaande van den pligt tot verdraagzaamheid, het regt op verdraagzaamheid gewagen kan. Men voere de verwerping van het christendom, waarheen sommigen in onzen tijd neigen, consequent door en er blijft slechts één regt over, dat des sterksten; een pligt - zoo het dan pligt mag heeten - die van eigen voordeel te behartigen. Hei wat - de menschelijke rede en het menschelijke hart! De menschelijke rede en het menschelijke hart, zooals die bij den schrijver zijn, of bij den bewoner van Afrika's binnenlanden? Natuurlijk als bij den schrijver! Indien de Afrikaan het maar niet anders inziet - ik zou anders waarlijk niet weten, op welken grond ik hem ongelijk zou moeten geven.

Wat ik gezegd heb, is natuurlijk gezegd met het oog op het christendom

en de christelijke Kerk, en het komt volstrekt niet bij mij op, hetzelfde te zeggen met het oog op hetgeen zich mag veroorloven die namen te dragen, zonder te zijn wat, zij uitdrukken.

Mijne jeugdige is - dit ééne heb ik nog te zeggen - niet zonder poëtischen geest en weet dien uit te drukken in onberijmde, zoowel als berijmde taal, maar gaat soms haar poëtische geest over onderwerpen, die meer nieuw dan behagelijk zijn, soms uit hij zich in zinsneden, die mij stootend voorkomen, ja! het gebeurt zelfs, dat zij de meening schijnt te deelen van hen, die gelooven, dat poëzij en rijm dezelfde zaken zijn. Ik wil met het bovenstaande zeggen, dat de almanak dichtstukjes heeft, in proza en op rijm, die de goede en kwade hoedanigheden bezitten, waarop ik doelde. Poëzij in proza is het: 'Daarheen!' van M^{r}. C. Vosmaer. Op het: 'Aan eene geldersche grande ingenuité,' waarbij een plaatje behoort en dat door Elliot Boswel gegeven is, wensch ik toegepast te hebben wat ik van nieuwe, maar minder behagelijke onderwerpen gezegd heb, al is de behandeling lofwaardig. Een regel als deze:

> d'Aanloop slechts is 't tot verrassenden sprong

schijnt mij het: 'Vooruit of terug?' van den heer Gewin te ontsieren. In de overige versjes vindt men ligt wat het gezegde nopens proza op rijm regtvaardigt. Voorts mag 'de collectant' van Schipper onbesproken blijven, omdat hij vroeger reeds elders opgenomen werd; ik las met meer genoegen het 'Deurtje schellen' door J.B.

Geldersche volksalmanak! wees velen welkom. Neem met de jaren in al wat waarachtig is, al wat eerlijk is, al wat regtvaardig is, al wat rein is, al wat wel luidt rijkelijk toe en wees zóó doende voor Gelderland ja, voor Nederland ten zegen.

F.A.E.P.R.E.

Mengelwerk.

Brieven van den ouden heer Smits aan zijn kleinzoon.
I.

Waardste jongen!

Die toovenaar Shakspeare, die zoo wat over alles iets gezegd heeft, dat tot tekst kon dienen om er over te preken, legt een zijner personaadjes eenige woorden in den mond, die mij heden zeer te pas komen:

'*Words to the heat of deeds too cool breath give;*' hetgeen ik, *more majorum*, d.i. op de wijze van vele tekstuitleggers, naar de behoefte van het oogenblik, op de volgende wijze verkies te verklaren, en ze als zinspreuk te plaatsen boven al hetgeen ik u, mijn waarde jongen, te vertellen heb. 'Als men veel praat, voert men weinig uit,' en deze leus der oude lieden, die uw grootvader heden tot de zijne maakt, zou ik nog verder kunnen uitbreiden en zeggen: 'Hoe minder men uitvoert, hoe meer men praat.'

Iets moet de mensch toch doen, tot hij totaal versuft, en het praten is één der weinige dingen, die ons overblijven, als de voet verlamt, de hand verzwakt en het oog niet veel verder meer ziet, dan den rand van het graf, waarin wij, onmagtige Fausten, allen op onze beurt nedertuimelen.

Toen wij dus zoo dikwerf bij elkaar zaten en gij geduldig, - of schijnbaar geduldig, - naar mijne lange uitboezemingen luisterdet, vergat ik dikwerf hoe kostbaar de tijd van handelen voor *u* was, en kakelde voort, druk als de kip, onverschillig of het een windei is of niet, dat zij luidruchtig voor de wereld aankondigt.

Gij echter, mijn jongen, hoordet mij steeds beleefdelijk aan, en nu wij van elkaar verwijderd blijven, niet slechts door den geringen afstand van eenige mijlen, maar door den grooten afstand der jaren, verlangt ge dat ik ons, of liever mijn gekeuvel, op papier voortzetten zal.

Dat doe ik gaarne: enkele brieven hebt ge vroeger van mij franco ontvangen, -

en daar ge deze op dezelfde wijze in handen krijgt, - twijfel ik niet, dat ze u genoegen zullen doen, - al laat ge ze ook gedeeltelijk ongelezen; - want het is toch steeds prettig brieven te ontvangen, - en in dit prozaïsche leven is de brievenbesteller steeds 'eene emotie,' die ons ongezocht komt en uit de eentoonigheid der dagelijksche routine opwekken kan.

Ik verbeeld me ook dat mijne brieven soms welsprekend zullen wezen; - want wie is niet welsprekend als hij over zich zelven praat? - En ik weet niet hoe een oud man, - of zelfs een jongman, - heel vele brieven zou kunnen schrijven, zonder 'verhandelaar' te worden, als zijne eigene individualiteit niet wel eens in het spel kwam.

Het grootste bezwaar, dat ik voorzie, is telkens de keuze van een onderwerp, - niet dat *u* interesseert, - want dan behoefde ik alleen over uwe eigene ikheid te praten, maar dat ik in staat ben behoorlijk te behandelen.

Want (onder ons gezegd) al verklaren wij onden van dagen, hardop, dat wij 'beter op de hoogte' zijn van bijna alles, dan gijlieden, kwade jongens, dan is dit toch slechts pogchen, - de geheele geschiedenis is daarmede in strijd. De Alexanders en Napoleons, op elk gebied, hadden groote dingen gedaan eer hun hoofdhaar vergrijsd of uitgevallen was. Wij oudjes echter doen ons best welligt 'mee te gaan;' - maar de beenen zijn te zwak; - gij zweeft ons voorbij op het gladde ijs van de levensbaan; - gij maakt sierlijke wendingen en krullen op uwe scherpe schaatsen, - gij valt soms hard en beukt u blond en blaauw; - maar wij sukkelen steeds achteraan langs den oever en halen u niet meer in.

Wij worden ouderwetsch, *laudatores temporis acti;* wij maken ons boos, als gij iets uitvindt, dat wij niet meer gebruiken of vatten kunnen, en schelden u volmondig uit voor kwasten en waaghalzen.

En dàt in weerwil van de uitnemende opvoeding, welke wij u gegeven hebben!

Wij zelve zijn wèl wijzer dan onze voorouders; - maar dat onze kinderen ons in wijsheid of kunde zouden overtreffen; - zie, - dat is eene bittere pil, die de menschelijke ijdelheid, geslacht op geslacht, geweigerd heeft te slikken, - of dat slechts doet met eene heel leelijke grimasse!

Het is ook niet onaardig na te gaan, in enkele voorbeelden, hoe de bejaarde menschen, niet tevreden met tegen hunne eigene dwaasheden te waken, steeds er op uit zijn geweest, hunne jongeren van jaren, zoo te zeggen, klein te houden: hoe de heel oude luidjes in Rome geen senator onder de zestig jaren wilden dulden, - en hoe zelfs onze voortreffelijke Nederlandsche grondwet bepaalt, dat men ten minste dertig zomers beleefd moet hebben, om de noodige wijsheid op te doen voor onze Tweede Kamer. - En waarlijk, als men soms de dwaasheden aanhoort, die daar verteld worden, zou men zeggen, dat zeer vele onzer wetgevers nog veel te jong zijn! - Of dat zij al te bejaard moeten heeten?

En, als mij de keuze gelaten wordt tusschen verschillende soorten van dwaasheid, dan beken ik meer op te hebben met jeugdige dan met senile dwaasheid.

De jeugd namelijk trekt te velde omgeven door een schitterenden stoet van idealen, illusiën en andere schimmen welligt, die toch iets edelmoedigs, iets bekoorlijks hebben, dat tot groote en grootsche inspanningen aanzet; - een jon-

gen springt over de sloot, veel te ver, en valt welligt op den neus; - maar hij staat weêr op, en gaat moedig verder als diezelfde neus een knip waard is; - terwijl wij ouden, - als wij springen willen, - erbarmelijk in den modder plompen, - en daar stikken wij, als wij niet door eene krachtige, meestal jeugdige hand er uit gesleept worden, - en wij krijgen er rheumatische aandoeningen van en kugchen en zuchten en stenen op aandoenlijke, maar weinig stichtelijke wijze, voor onze overige levensdagen.

Willen wij die besteden, er blijft werkelijk niets voor ons over, dan met u lieden zooveel mogelijk te sympathiseren, als toeschouwers u met ons handengeklap aan te moedigen, en tusschenbeide, als wij een goudstukje van de munt der ondervinding op zak hebben, het u stilletjes in de hand te stoppen. Ik zeg in stilte, - zoo'n enkel goudstukje, een liefdegift, in de ware beteekenis van het woord; - maar niet in een zak vol koperen munten ingewisseld, en u als een aalmoes toegeworpen!

En hierop moeten wij vooral letten; want het heeft me dikwijls verbaasd, te zien, hoe menschen, die materiëel zoo kiesch mogelijk zijn, - die u, zonder een woord er van te reppen, duizenden guldens zullen leenen op uw eerlijk gezigt, - in het morele van zoo iets geen begrip hebben, en u eene welligt nuttige, maar toch vaak onaangenaam luidende zedeles met omroepers-stem in de ooren brullen. Dergelijke menschen loopen ook nooit rond zonder hun klep - of hoe dat ding heet: - zoo en zoo laat vertrekt hunne nachtschuit, met de zedekundige vracht naar den poel der vergetelheid, - en zij zijn niet tevreden als de geheele wereld die gewigtige tijding niet verneemt.

Het is vooral door ons altijd op te werpen als mentoren, dat wij jonge lieden afschrikken en vervelen. Wij zijn te zeer geneigd te vergeten, dat de jeugd, evenzeer als de rijpere leeftijd, hare eigene wijsheid heeft, - terwijl de dwaasheid der kinderen ook zeer verschilt van die hunner achtenswaardige ouders, - en geheel andere geneesmiddelen eischt.

Ik geloof ook dat het daarom is, dat wij zoo dikwerf om raad worden gevraagd, dien men zoo zelden opvolgt.

En waarlijk, mede het eerste vereischte in een raadsman is, dat hij sympathisere met dengene, die steun bij hem zoekt, en dat is, helaas, iets wat wij zelden kunnen doen in de noodige mate.

Daarvoor bestaan verschillende redenen. Wij zijn ontgroeid aan vele dwaasheden, die onzen jongeren eigen zijn; - wij oude boomen dragen stijvere takken dan de buigzame loten onzer jeugd. Vele knoppen, waarop wij eens zoo trotsch waren, zijn bevroren in de winterstormen des levens; andere hebben met kortstondige bloemen geprijkt, die echter geene, of weinige vruchten droegen, en wij herinneren ons slechts flaauw meer den heerlijken bloeitijd, terwijl wij ons beroemen op de enkele nuttige vruchten, die wij geleverd hebben, of die wij ons verbeelden, dat nog tot rijpheid kunnen komen.

Dit is iets, dat gijlieden, jeugdige spruiten, als het ware bij ingeving, beseft. Gij zijt, bij voorbeeld, in een gesprek gewikkeld, waaraan hart en ziel evenzeer deel nemen; uw oog schittert, en uwe wang gloeit; de woorden stroomen u over de bezielde lippen; - maar, daar nadert een oude van dagen, - en de wintervorst op het grijze hoofd dooft uw vuur uit.

Afgemeten en eerbiedig reikt ge hem de gloeijende hand, waarin u de zijne zoo kil schijnt te rusten; - de welsprekende mond verstomt, of uit slechts onverschillige klanken; - - er is een ijskorst, ontstaan op den snelvlietenden stroom van het gevoel. ‘Hoe maakt u het, oude heer?’

Slecht, - mijn jongen, slechter soms dan gij het u voorstellen kunt bij zulk eene gelegenheid! Heb achting, eerbied, al wat ge wilt voor den ouderdom; maar smijt hem toch de deur niet voor den neus digt als hij aarzelend nadert, om zijne kille ledematen aan uw vuur te verkwikken. Stoot hem niet weêr uit in de winterkoude! Laat hem toch even de verstijfde vingertoppen ontdooijen!

Ja, waarlijk, wilt ge het hart van een meerdere van jaren winnen, zoek dat niet te doen door hem steeds als eene andere soort van wezen te behandelen dan gij zelf zijt! Reik hem de hand en trek hem in uwen kring, al is het slechts voor eene korte stonde. Gij zult een dubbel voordeel daardoor behalen. Het ontdooide oude hart zal overvloeijen van dankbaarheid en liefde tot u; - de zoete vleijerij zal de wezenlijke sympathie opwekken, die door de ondervinding van vroegere dagen slechts geheiligd en gelouterd zal wezen, - en al trekt ge niet veel nut of stichting van die genegenheid, - gij zult u kunnen verheugen in de gedachte van iemand een heel groot, een onwaardeerbaar genot te hebben verschaft.

Want wezenlijk, wij bejaarde ballingen in het Siberië des levens, behouden steeds de *Sehnsucht* naar de heerlijke dreven en de bloeijende streken, waarin wij ook in onze jeugd hebben rondgedrenteld. Al weten wij zeker, dat het een land vol vizioenen en illusiën is, - wij willen ze toch eens gaarne wederzien en opmerken hoe anderen daarvan genieten. Reik ons dus de hand en laat ons een enkelen keer stil en in zoete mijmeringen verdiept, bescheiden aan uwe zijde loopen!

Doe dat evenzeer om uwentwil als om den onze.

- ‘Serius ocius
Sors exitura, et nos in aeternum
Exilium impositura cymbae.’

Vergeet het niet:

Wat ons heden overkomt, zal morgen uw lot zijn, en het ‘*exilium cymbae*’ waaraan wij niet ontsnappen, behoeft waarlijk niet te beginnen eer wij goed en wel in Charons schuit ingepakt zijn!

Geloof ook niet, dat wij reeds zooveel van de wateren van de vergetelheid aanbrengende Lethe gedronken hebben, dat wij den smaak niet meer kennen van de bedwelmende teugen, uit andere bronnen geput, waaraan zich de jeugd te goed doet.

Eenige droppels van den krachtigen Falernerwijn geven ons nieuwe kracht; leeg zelf, mijn jongen, met uwe vrienden den vollen beker; den roes zult gij wel uitslapen op den langen levensweg; - wij, ouden, hebben dit ook gedaan en de herinnering aan het feest is misschien onder het dierbaarste wat ons gebleven is.

Het gaat namelijk juist omgekeerd met u en met ons. Gij leeft in de toekomst, wij in het verledene. Het ware misschien beter voor beiden als wij iets meer waarde aan het tegenwoordige hechtten! Het is echter een onzer menschelijke eigenaardigheden, dat wij daartoe niet in staat zijn, - tenzij wij kiespijn

hebben, als wanneer oud en jong voor niet anders leven dan voor de foltering van het oogenblik.

Als wij oude lieden echter in onzen normalen toestand zijn, dat wil zeggen, als wij langzamerhand ‘aftakelen,’ - als zoo ongemerkt, bij den dag een enkel haar van ons hoofd en een illusie van ons brein afsterft en uitvalt, - als ons de toekomst hier op aarde weinig meer te beloven heeft, dan een ‘zalig einde,’ welks naderen wij nooit willen zien, - hechten wij ons, bij het uur, hoe langer zoo meer aan het verledene. Het is niet meer, zooals gijlieden het beschouwt, het graf, waarin de dag van gisteren en eergisteren begraven ligt, en waaraan de jeugd met gevleugelde voeten den rug toekeert; maar het is de bloeijende tuin, waarin wij onze kostbaarste zaden aan den schoot der aarde hebben toevertrouwd, - waarvan wij soms het geluk smaken eene enkele korrel te zien opkiemen eer wij zelve tot het verledene behooren, en het is de rijke bloementuin, in welks bestek er ook doornen en brandnetels waren, die wij niet meer zien, maar welks schoonste bloemen nog heerlijke geuren opzenden, die uit de wijde verte onze oude neusgaten wel eens weêr kittelen, - soms zoo sterk, dat wij er de tranen van in de oogen krijgen.

Gij zijt nog bezig met de werkelijke bloemen te plukken, maar waardeert ze lang niet zoo hoog als in latere jaren.

Gij werpt den ruiker weg eer hij half verwelkt is en volgt de roepstem der betooverende toekomst. - Dat is nu zoo de loop der wereld! wij ouden zouden gaarne mede; maar kunnen dat niet, - ten minste niet alleen! - Hebt dus medelijden met ons! Vliegt niet al te sterk vooruit: maar reikt ook den arm aan den zwakken grijsaard, die u zoo gaarne vergezellen wilde, zoo goed dit gaat.

Laten wij al keuvelende, mijn jongen, zamen eens het een en ander in de wereld bekijken.

Als ik u verveel - laat me gerust achter en ga verder alleen uw gang!

Ik zet me dan op mijne rustbank neder, in den glans van de ondergaande zon, en blijf u tot het einde toe met belangstelling nastaren, als uw

liefhebbende grootvader

SMITS.

Hoe men Duitsch leert,
Medegedeeld door Gerard Keller.
(*Vervolg van blz.* 133).

Wij spraken nog eene poos voort toen ik tot mijn spijt ontdekte dat het reeds over half drie was. Ik moest dus naar het bureau van politie, en zeide dit aan den klokkenmaker om mijn plotseling afscheid goed te maken. Daardoor moest

ik ook melding maken van hetgeen er in den Adelaar was voorgevallen, en zoowel Heinrich als zijne vrouw luisterden met veel aandacht, zonder er evenwel groote verwondering over te toonen. Men zou zeggen, dat zij het reeds wisten.

- En blijft gij nu in Furtwangen tot Freundlich gevonden is?'

- Ik hoop het niet, als ik mijn brieven krijg en daardoor mijne identiteit bewijzen kan, vertrek ik terstond, al was het alleen om buiten bereik van de badensche politie te komen.'

- Maar dan hebt ge hier niets van de omstreken gezien.'

- 't Is zoo, maar ik ben in geen stemming om die heel mooi te vinden. Ik vind Furtwangen de leelijkste plaats op de wereld.'

- Wij hebben toch zulke fraaije partijen. Om half drie moet gij op het bureau van den ambtman zijn; als gij daarvan terugkeert, kom mij dan opzoeken, dan zal ik u wat laten zien van den omtrek.'

Van drieën tot zevenen was een vrij lange tijd om zoek te maken, en de schwarzwalder klokkenmaker was zijn gezelschap waard. Het kon ook geen kwaad dat ik eenige nadere kennis maakte; ik kon nooit weten in welke ongelegenheid mijn gemis aan papieren mij nog brengen kon. Ik nam dus zijn voorstel aan en nadat ik aan het bureau van den ambtman mij vertoond had, die mij eene verklaring deed teekenen, dat ik de antwoorden, door hem opgeschreven, gegeven had, wandelde ik weêr terug naar het eenzame huis.

Heinrich had zijn voorschoot afgelegd en zich aangekleed. Hij droeg nu het eigenaardige schwarzwalder kostuum, den grooten hoed zoo als de spaansche geestelijken, den langen rok met het onevenredig korte lijf en de smalle panden; den korten broek met de hooge slopkousen, het vuurroode vest met lange panden, en de groote omgeslagen boorden om den lagen blooten hals. In zijn hand had hij een stevigen knuppel.

- Wilt gij eerst het werk van mijn zoon eens zien?' vroeg Heinrich.

- O, dat is waar, uw zoon is schilder, zeide ik, want het gesprek van dien morgen had mij dit geheel uit het geheugen doen gaan.

- Ja, wilt gij zijn werk eens zien?'

- Met genoegen.'

Tusschen de gemeenschappelijke kamer, die huiskamer, werkplaats en slaapkamer was, en den daar aangrenzenden stal, wentelde zich een steile trap naar boven. Heinrich ging me voor. Wij kwamen op een zolder met een drietal afgeschoten kamertjes waarvan er twee bewoond schenen; het kwam mij althans voor dat ik beweging hoorde achter de dunne deur van de eerste. De tweede opende hij en ik bevond mij in een atelier - in het atelier van een schwarzwalder schilder. De kunstenaar zat achter zijn ezel verborgen, maar toen ik hem zag, schrikte ik bijna, en mijn gelaat droeg er zeker de sporen van; althans de eerste woorden van den schilder getuigden dat hij mijne gemoedsstemming geraden had.

Hij was een klein, gedrochtelijk jong mensch, met een onnatuurlijk groot hoofd een hoogen rug en oranje haar. Alleen zijne grijze levendige oogen namen het afzigtelijke eenigzins weg en getuigden dat in dit misvormde omhulsel een menschelijke geest verscholen was. Maar hij was toch ongeloofelijk leelijk en toen hij opstond om mij in de gelegenheid te stellen het stuk te zien, dat hij onder

handen had, zag ik dat hij aan beide beenen mank ging. Als deze de Schwarzwalder kleeding droeg, moest hij de type van een gedrocht uit eene spookhistorie zijn.

- Waar duivel schuilt het kunstgevoel al! dacht ik bij me zelven en bijna had ik die woorden overluid uitgesproken.

Maar het meest trof mij nog het genre zijner studie. Dat zoo iemand zich toelegde op het schilderen van woeste, sombere natuurtooneelen had ik misschien nog kunnen begrijpen, maar zoowel het stuk, dat op zijn ezel stond, als de studiën langs den wand, deden hem als figuurschilder kennen. En, zonderling genoeg, alle beelden en onderwerpen getuigden van een diepen schoonheidszin, terwijl ze, ofschoon de bewijzen dragende, dat hij grootendeels zich zelven had gevormd en niet veel leiding gehad, anatomisch zuiver geteekend waren.

Ik heb nooit van een schwarzwalder schilderschool gehoord; ik geloof dan ook dat de zoon van Heinrich Schupfl de éénige vertegenwoordiger er van is; maar hij moest toch een leermeester gehad hebben.

Er was dan ook eenige jaren geleden een berlijnsch teekenmeester, die zich in 1848 wat te veel in de politiek gemengd had en zijn penseel met het geweer had verwisseld, naar Baden uitgeweken en had zich een paar jaar in dezen omtrek opgehouden. Deze was zijn leermeester geweest en na dien tijd had de ongelukkige Schupfl zich geheel aan de kunst gewijd. Het schilderen van wijzerplaten was zijne broodwinning geworden; zijn werk was als het beste uit de gansche streek bekend en hij kon er dus veilig meer voor vragen; daardoor hield hij, tegen dezelfde en hoogere verdiensten dan anderen, tijd genoeg voor zich over om stukken te maken, die meer met zijn lust overeenkwamen.

Als men Schupfl achter een scherm had gezet, of als hij schriftelijk zijne denkbeelden had ontwikkeld, zou er niets vreemds in zijn gelegen, maar thans een gesprek over kunst met hem te houden en zijne gedachten over schoonheid te hooren, van hem, die zelf het volkomen tegenbeeld van alle schoonheid was, maakte op mij soortgelijken weemoedigen indruk als een bezoek in het blinden-instituut. Ik kon den meester niet afscheiden van zijn werk en met moeite weêrhield ik een toespeling op zijn persoon in verband met zijn aanleg. De oude Schupfl was trotsch op zijn zoon; hij liet hem nu dit, dan dat vertoonen en wees mij allerlei bijzonderheden aan, die de kunstenaar uit bescheidenheid zou verzwegen hebben.

- Jammer, zeide Heinrich dat gij de menschen hier niet kent; mijn zoon heeft een grooten aanleg voor portret. Johann, laat uw portefeuille met portretten eens zien.'

Johan gehoorzaamde; hij hobbelde naar den hoek van zijn atelier en bragt eene portefeuille aan, die bijna zoo groot was als hij zelf.

Boven op lag een worstelaar, een flink gespierd beeld, dat met zorg en liefde was afgewerkt.

- Ik dacht dat het portretten waren.'

- De kop is portret. Johan maakt altijd portretten met het ligchaam er bij.'

- De kop alleen maakt de gelijkenis niet,' zeide de schilder, 'het gansche ligchaam behoort tot de individualiteit. De stem hoort er ook toe, maar die kan de schilder niet weêrgeven', en hij sloeg het blad om. Een oud man. een klokkenmaker over zijn werk gebogen, daarna

zijn teekenmeester, zoo als hij dien zich later voor den geest had gehaald, Schwarzwalders en voorts eene reeks schwarzwaldsche meisjes met haar eigenaardig hoofdtooisel, dat van achter een zwarte reusachtige vlinder schijnt, het tegendeel van de eenvoudige zeden des lands; eindelijk volgde een vrouwenbeeld, dat hij met eenige haast omsloeg.

- Is het geoorloofd?' vroeg ik en keerde het blad. Ik meende dat portret te herkennen, en werkelijk waren het trekken, die ik gezien had. Waar? - eerst wilde het mij niet voor den geest komen, maar één oogenblik slechts: het leed geen twijfel, het was de logementhoudster uit den Adelaar.

Johann knikte toestemmend, maar sloeg het blad weêr om en trachtte blijkbaar mij dat portret te doen vergeten, door van verschillende andere teekeningen meer bijzonderheden te vertellen. Het kwam mij nu voor, dat hij eenigzins verlegen was geworden toen hij dat beeld had laten zien, en dat de oude Heinrich mij een wenk had gegeven; maar ik had er te weinig op gelet om zeker van mijn zaak te zijn.

Wij bleven nog een poos op het atelier, tot dat de klokkenmaker zeide, dat het onze tijd was, als wij nog vóór zeven ure iets van den omtrek wilden zien. Ik was dan ook voldaan over hetgeen ik gevonden had: Schupfl was niet van talent ontbloot; integendeel, met een goede leiding had hij het misschien zeer ver kunnen brengen. Het ontbrak hem echter aan vorming en hij zou nooit meer worden dan de beroemdste schilder uit het Schwarzwald.

- Hebt gij er nooit eens over gedacht om uw zoon naar eene akademie te zenden?' vroeg ik aan meester Heinrich, toen wij den weg naar het Elsthal hadden ingeslagen.

- Och, lieve God, wat zou hij aan eene akademie doen! Alle jongelui zouden met hem spotten; zijn geest zou verbitterd worden; en uit een wrevelen geest komt nooit iets goeds.'

- Ja, het ligchaam doet er minder toe, naar het schijnt.'

- Zoo als ge zegt,' zeide Heinrich, 'maar men moet in het Schwarzwald leven om ook niet daarvan de gevolgen te ondervinden. Als men van zijn jeugd af bespot en geplaagd wordt, zoo als in de groote steden, dan wordt men zoo vervuld met haat en ontevredenheid, dat de ziel weldra even misvormd is - vergun me dat ik dit van eene ziel zeg - even misvormd als het ligchaam.'

- Gij hebt gelijk, maar toch is het vreemd dat juist zulk een ligchaam een kunstenaars-geest omhult.'

- Meent ge dan, dat een mismaakt mensch niet even goed mensch is als elk ander?'

- Volstrekt niet; het tegendeel blijkt ook hier weder.'

- En gelooft ge niet,' zeide Heinrich terwijl hij stilstond, 'dat in zulk een mensch ook andere aandoeningen evenzeer ontwikkeld zijn?'

- Zeker,' antwoordde ik, Heinrich aanziende, die deze woorden met bijzonderen nadruk had gesproken.

- Hebt gij dat vrouwenpotret gezien?' vroeg hij, weder voortgaande.

- Ja, ik meen het ook herkend te hebben.'

- Uit den Adelaar.'

- Juist, de vrouw van Freundlich.'

- Neen, zeide Schupfl. Zij is de vrouw van Freundlich niet. Zij was.. zij woonde in den Adelaar.

Schupfl wandelde een poos zwijgend voort en bragt mij op een punt van waar wij een vrij uitzigt over den omtrek hadden en het Simonsthal met zijne weelderige, prachtige natuur voor ons zagen uitgespreid. Zóó gezien scheen het Schwarzwald een paradijs. De bebouwde berghellingen, de onafzienbare ooftbosschen, de uitgestrekte hoeven en de welvarende dorpen met hunne torentjes, door het volle daglicht beschenen, vormden een landschap even bekoorlijk als schilderachtig.

- 't Is hier regt schoon,' zeide ik.

- Ik wist wel dat gij dat zeggen zoudt,' antwoordde Heinrich, die meer gevoel voor natuurschoonheid had, dan ik dien morgen uit zijne spotternij zou hebben opgemaakt.

- 't Is hier regt schoon niet waar?' vervolgde hij. 'En toch wonen in dat bloeijende dal even veel ongelukkigen als in de groote steden met hare stoffelijke armoede; toch is hier evenveel ellende, evenveel zielelijden als in Baden of Freiburg.'

- Maar minder boosheid.'

- Evenveel zedebederf - in verhouding tot de verleiding. Die teekenmeester uit Berlijn, van wien mijn zoon u gesproken heeft, kwam hier met zijne twee dochters - de eene is nu zuster van liefde in het gasthuis te Freiburg, en de andere - de andere hebt gij gisteren ontmoet.'

- In den Adelaar?

- Juist. - Mijn zoon heeft haar portret gemaakt, zoo als ge gezien hebt. Hij had haar lief en in den ouden tijd, toen hij nog les nam bij haar vader, meende hij dat ze ook hem genegen was. Maar zij heeft hem geweigerd, toen hij haar een eerlijk huwelijk voorsloeg, en zij werd korten tijd later de meesteres in den Adelaar.'

Ik begreep volkomen wat de vader niet wilde zeggen. De meesteres i n den Adelaar was misschien ook de meesteres van den logementhouder, maar zijne vrouw niet.

- Gisteren,' ging Heinrich voort, 'is de logementhouder tevens postdirecteur, Freundlich verdwenen, men zegt met eene aanzienlijke som. Tonia heeft van morgen wanhopend hare woning verlaten om de schande te ontvlieden en niet betrokken te zijn in de zaak, waaraan zij geheel onschuldig is. Freundlich is waarschijnlijk naar Amerika.'

- En zij?'

- Zij wil naar Freiburg, naar hare zuster, maar om de politie te ontkomen. die nu overal onderzoek naar haar man doet, moet zij eene gelegenheid vinden.'

- En gij wilt haar die verschaffen?'

- Ja,' zeide Heinrich - 'als gij helpen wilt.'

- Ik?'

- Ik ken u niet, maar uw voorkomen, uw manier van spreken, en uw medelijden met den handwerksgezel gaven mij de overtuiging, dat ge ons ten dienst zoudt willen zijn. Ons, zeg ik,' ging hij na een oogenblik zwijgens voort, 'mij is het eigenlijk onverschillig, maar Johann heeft mij bezworen dat ik haar helpen zou, en Johann is toch ongelukkig genoeg.'

Meester Schupfl zweeg weder geruimen tijd, waarschijnlijk om mij gelegenheid te laten over den toestand na te denken. Bijzonder uitlokkend vond ik zijn voorstel niet. Ik zou blij genoeg zijn als ik voor me zelven uit die zaak gered was, maar om nu nog een van

de zijdelings betrokkenen in hare vlugt behulpzaam te zijn, 't lachte mij volstrekt niet aan. Heinrich scheen dat begrepen te hebben, want hij vervolgde, mij met zijne doordringende, blaauwe oogen aanziende:

- 'Gij hebt er niet veel lust in, niet waar?'

- Om u de waarheid te zeggen, had ik wel gewenscht, dat ge mij die vraag niet gedaan hadt.'

- Dat begrijp ik ook wel, maar ziet ge, wij die dan van geen godsdienst willen weten'....

- 'Met uw verlof, meester Heinrich, ik heb niets gezegd, dat u regt kan geven dit te onderstellen.'

- Toch wel, toch wel; uw gesprek van dezen morgen heeft mij bewezen, dat gij een vijand zijt van die gereglementeerde godsdienst, dat gij de zuivere, onvoorwaardelijke liefde voor uw naaste stelt boven alle dogmatische begrippen, dat gij de godsdienst in haar breedsten zin opvatte.'

- Alles goed en wel, maar..'

- Welnu toon nu ook, dat ge niet alleen zoo spreekt en zoo denkt, maar dat gij ook zoo handelen wilt. Ik vraag het niet voor mij; ik vraag het ter naauwernood voor haar, want ze is even verachtelijk als beklagenswaardig; maar ik vraag het ter wille van mijn zoon. - Weet ge wel dat hij nog niemand toegestaan heeft wat hij u heeft veroorloofd? Geen vreemdeling is ooit in zijn atelier toegelaten - maar ik heb hem het uitzigt gegeven, dat gij Tonia zoudt kunnen redden, en hij was te leiden als een kind, zoo als ge gezien hebt.'

- Maar wat verlangt ge dan dat ik doen zal?'

- Tonia met u nemen.'

- Ik zou eerst moeten weten waar zij is.'

- Bij mij aan huis,' zeide Heinrich mij strak aanziende om den indruk van die in deze omstandigheden misschien gevaarlijke mededeeling gade te slaan.

- Bij u aan huis! En waarom zal *ik* ze juist medenemen?'

- Omdat gij de éénige zijt voor het oogenblik, die daartoe in staat is. Gij reist naar Freiburg. Waarschijnlijk zult gij in Waldkirch stilhouden, en dan over Denzlingen uwe reis vervolgen om met den spoortrein naar Freiburg te gaan.

- Dat was mijn plan te minste.'

- Welnu, gij neemt Tonia mede; zij zal wel zorgen dat zij niet herkend wordt, en in Freiburg verlaat zij u. Op die wijze komt zij zonder in het oog te loopen waar zij wezen moet.'

- Maar....' begon ik al weder.

- Het geld behoeft u geene zorg te baren. Ik heb genoeg om hare reis te bekostigen en haar des noods ook naar Amerika te helpen. Maar zij moet eerst van hier wezen, mijn zoon zou het niet overleven als zij hier werd gevangen gezet en met al de verachting behandeld, die zij verdient.'

Ik verzette mij nog, maar langzamerhand wist Heinrich mij te bewegen, dat ik beloofde te doen wat hij van mij verlangde, en toen ik hem verliet was onze afspraak gemaakt.

Misschien, neen zeker was het zeer onvoorzigtig mij in deze zaak nog meer te mengen, dan ik er reeds in betrokken was, maar er was geen terugtreden mogelijk; het noodlot had mij blijkbaar in Furtwangen gevoerd.

Toen de diligence ten half acht aan-

kwam, stond ik het digtst bij den conducteur, en een steen viel mij van 't hart, toen hij ons zeide vier brieven te hebben, waarvan er twee voor mij waren. Ik gaf hem het dubbele port en toonde ze dadelijk aan den politieambtenaar, wien ik ze ongeopend ter hand stelde.

De een was een brief van een vriend over zaken; de ander bevatte een kredietbrief op een bankier te Freiburg. Ik las hem den eerste half voor; toonde hem den laatste, en de ambtenaar van het openbaar gezag achtte zich nu genoeg gedekt om mij met een binnenlandsch paspoort, waarvoor ik weder een paar thalers geven moest, Furtwangen te doen verlaten.

Terwijl ik mijn reiszak op zijn bureau ging halen, liet ik bij den stalhouder aan de overzijde een rijtuig inspannen, en geen half uur nadat de diligence den weg naar Freiburg had ingeslagen, rolde mijn eenspanner den weg naar Simonswald op.

Wij waren tot aan de woning van Schupfl genaderd, toen de klokkenmaker ons aanriep. Ik had mijn rijtuig op zijn verlangen bij den stalhouder aan de overzijde van het logement besteld, en het was dus natuurlijk dat de koetsier en hij elkander kenden.

- Kan er een handwerksgezel met u mederijden?' vroeg Schupfl, die zich hield of hij mij niet kende.

- Op den bok niet, en daar binnen - er zit één vreemd heer in, maar die zal niet veel lust hebben in dat gezelschap.'

- Een fatsoenlijke jongen,' zeide Schupfl zich tot mij wendende. 'Hij is ziek; hij heeft zich te veel vermoeid, maar hij moet morgen in Freiburg zijn.'

- Wat zoudt ge er van denken, voerman?'

- Als Schupfl zegt, dat het een ordentelijke knaap is, kunt u het ligt doen,' zeide de voerman met een knipoogje tot den klokkenmaker, dat zij dien vreemden heer zoo beet hadden.

Ik gaf mijne toestemming.

Een oogenblik later zag ik een tengeren handwerksgezel met een eenvoudigen reiszak het huis uitkomen. Hij steeg in het rijtuig; Schupfl had intusschen een glas kirschwasser voor den voerman gehaald, en de einspanner rolde voort. Voor het bovenraam vertoonde zich het afzigtelijke gelaat van Johann, die roerloos en doodsbleek naar buiten staarde.

De handwerksgezel had een kleinen overjas bij zich dien hij zich zóó om den schouder sloeg, dat zijn geheele gelaat bijna was verborgen. Hij was zeer bang voor de avondlucht, heette het. Toch was de avond prachtig en zoel en wij reden door het warme dal, dat bij de ondergaande zon eene kalmte en vrede ademde zoo als zeker niet in ons beider harten heerschte. Ik voor mij toch was zeer bang dat het bedrog ontdekt zou worden, en dat ik nu in nieuwe moeijelijkheden met de politie komen zou. Wat Tonia betreft, zij had grooter reden om voor eene ontdekking te vreezen, en de gebeurtenissen van dien dag waren niet van nature om haar het landschap naar waarde te doen genieten. Zij sprak niet, en ook ik vond mij niet geroepen om een gesprek te voeren. Wat ik voor haar deed was al genoeg.

Het was zeer laat in den avond toen wij te Waldkirch aankwamen.

In het logement was iedereen al te bed. Eene oude meid kwam na lang wachten te voorschijn en wees mij eene kamer, en, op mijn verlangen, ook een voor den zieken handwerksgezel. Zij bromde nog iets van misbruik maken van de barmhartigheid, en Tonia verliet me, met een 'God loone het u.'

- Tot morgen!'

Voor dag en dauw, lang vóór dat de diligence nog was aangekomen, reed weder een einspanner van Waldkirch naar Denzlingen. Wij kwamen juist bij tijds aan om nog in den eersten trein plaats te nemen. Ditmaal nam ik Tonia in de eerste klasse bij me, want bij helder daglicht zou men maar al te spoedig zien dat zij niet was waarvoor zij zich uitgaf.

- En wat gaat gij nu doen, Tonia?' vroeg ik toen wij het station naderden en mijn medelijden grooter was geworden, naarmate het gevaar meer was geweken.

- Wat ik ga doen? Mijne zuster is in Freiburg; zij is liefdezuster in het hospitaal; ik zal trachten daar ook te worden opgenomen.'

- En als u dat niet gelukt?'

Zij haalde even de schouders op: 'Het leven moet eens eindigen. Voor mij heeft het toch geen schoons meer.'

- Gij hieldt dan van hem?'

- Zeer veel,' zeide ze, en verzonk toen in een diep stilzwijgen, dat ik niet verbreken wilde. Ik zou dan troost en hulp moeten aanbieden. Voor troost vond ik hier geen termen, en hulp - voor een zwerveling in den vreemde was in dit geval de taak te zwaar. Die zuster in het gasthuis moest het maar doen, dacht ik.

Te Freiburg namen wij een rijtuig. Ik liet mij naar het Zähringer hof brengen, en waar Tonia heen reed vroeg ik niet.

Bij het afscheid nemen gaven wij elkander de hand. Ik wilde er nog iets van een zedeles bijvoegen, maar ze wilde me niet over de lippen en om toch iets te zeggen, zeide ik: 'tot weêrziens.'

Wat zij antwoordde hoorde ik niet meer. Het rijtuig rolde voort.

(Slot volgt).

Luitenant-kolonel G.M. Verspijck. (*Met een portret*).

De bewering dat het Nederlandsche volk zich uitsluitend op het gebied van handel en nijverheid onderscheidt, wordt gelogenstraft door de wijze waarop het in de koloniën zijn gezag handhaaft en uitbreidt. Het Nederlandsch-Indische leger is dáár, om de strijdhaftigheid der moderne Bataven te staven. Trouwens de energie eener natie, even als die van een enkel individu, openbaart zich steeds in *al* hare handelingen; onze naburen in Engeland, die in handel en nijverheid ons verre voorbij zijn gestreefd, toonden nog in de laatste tijden aan de wereld, dat zij niets van hunne strijdvaardigheid, geen hunner krijgsdeugden hadden verloren.

In het nagenoeg afgedrukte werk 'de Bandjermasinsche krijg' van den majoor W.A. van Rees, dat wij voor ons hebben liggen en 'twelk eerstdaags het licht zal zien, lazen wij met steeds klimmende belangstelling, hoe schoon de rol van het Ned. Ind. leger op Borneo's Zuiden Oostkust gedurende de jaren 1859 tot 1863 vervuld werd, hoe dapper daar gestreden, hoe beleidvol daar gehandeld werd tot onderwerping van een zedelijk diep gezonken bevolking en tot regeling van het bestuur in een land misschien rijker dan Java; hoe het Indisch leger zijne beste krachten, zijn dierbaar bloed op het altaar der vaderlandsliefde offerde, en hoe het daardoor nieuwe bronnen van rijkdom opende zoo wel voor de inheemsche bevolking, als voor Nederland.

Eene enkele bladzijde die wij overschrijven, zal een denkbeeld geven èn van de bezwaren van een Indischen veldtogt, èn van het karakteristieke van den oorlog op Borneo:

'Niet in het slag leveren op groote schaal, waarbij honderden en duizenden op één dag den bodem met hun bloed drenken, maar in het rusteloos najagen

van strijdschuwe benden; niet in het stout oprukken van gesloten gelederen tegen een in slagorde geschaard leger, dat openlijk zijne krachten met den vijand meet, maar in een stalen volharding om onopgemerkt de zwaarste vermoeijenissen te trotseren, om in de digte wouden met gebrek en met een onzigtbaren vijand te kampen, om zonder belooning van uitputting te bezwijken op een patrouille, wier gang welligt nooit vermeld wordt - dáárin ligt de verdienste van het Indisch leger. Die over bloedige, veldslagen, over schoone taktische manoeuvres wenscht te lezen, neme geen boek over de Indische krijgsgeschiedenis in handen; die zich daarentegen eenig denkbeeld wil vormen van de bezwaren aan een Indischen veldtogt verbonden, ziet in de eenvoudige vermelding van alle patrouilles die uitgezonden worden, een kamp met de tropische zon, met een bijna ondoordringbaar terrein, met kwellend ongedierte. Hij ziet de soldaten bij iederen togt moerassen doortrekken, hand aan hand, en met gesloten oogen rivieren doorwaden: in elken grooten boom, - wier stammen van onderen door groote platte uitwassen, in den vorm van houten bladen, aan de wortels zijn verbonden - een natuurlijke versterking, waarachter de Bandjerees zich tegen ons vuur dekt, waardoor hij de tromp van zijn geweer rigt op het pad dat de patrouille volgen moet, om op het juiste oogenblik af te trekken, en daarna op handen en voeten onder de struiken weg te kruipen. Hij ziet de soldaten zwijgend door het stille woud rukken, elkander reeds op een afstand den boom aanwijzende, waaronder straks minstens één hunner zal gedood of gewond worden; - de hinderlaag omtrekken is immers onmogelijk en de pligt roept voorwaarts. - Hij ziet den soldaat zorgvol in de digte struiken het hoofd wenden naar de regterzijde, den kant waar de vijand zich opstelt, omdat deze berekent dat de soldaat ten minste één sekonde noodig heeft om het ligchaam te wenden en het vuur te beantwoorden. Bij een geheime patrouille ziet hij hem luisteren naar de signalen op diezelfde houten bladen gegeven, die hel, maar duidelijk op een uur afstands klinken en hem verzekeren dat de marsch reeds ontdekt is. Bij een nachtelijke onderneming ziet ge hem het oog slaan op de van afstand tot afstand in hooge boomen ontstoken dammars, ten bewijze dat het verraad de patrouille is voorgegaan.'

Indien het mogelijk ware, de verdiensten van een geheel leger voor te stellen in één persoon, die alle eigenschappen van den uitmuntenden Indischen krijgsman in zich vereenigt, zonder aarzelen zouden wij den Luitenant-kolonel G.M. Verspijck noemen, die aan het hoofd van een belangrijk deel van het Indische leger den krijg in Bandjermasin voerde en tot een goed einde bragt.

Zoon van een industriëel, die in het jaar 1830 het slagtoffer werd van zijne gehechtheid aan Nederland en Oranje, verkreeg G.M. Verspijck op de militaire academie een wetenschappelijk militaire opvoeding, en werd in 1842 officier der Infanterie bij het leger in Nederland. De rust, die toenmaals in Europa heerschte, noopte Verspijck zijne overplaatsing te vragen naar Neerlandsch-Indië - het land, waar iedere werkzame geest voedsel vindt, waar de gelegenheid zich nooit laat wachten om vroeg of laat uit te blinken. Toen hij ook dáár den tempel van Janus gesloten vond, verzocht Verspijck, na verloop van eenigen tijd, om bij de buitengewone geniewerken gedetacheerd te worden, en wist hij in zijn nieuwen werkkring zich door ijver en talent te onderscheiden. Niet voor zijne bevordering tot kapitein zette hij (1854) den eersten voet op het oorlogsveld. Hoe hij zich dáár van zijn pligt kweet, beschreef ons Van Rees in zijn boeijend werk: 'Montrado'. Spoedig

trok Verspijck de aandacht van den chef der expeditie en werd hij belast met het civiel en militair gezag in een pas onderworpen afdeeling.

In 1859, toen de toestand op Borneo's Z. en O. kust met den dag inge-

wikkelder werd; toen in weinige jaren een aantal residenten elkander in het bestuur hadden opgevolgd en er een binnenlandsche krijg ontstond die weldra ook tegen het Nederlandsch gezag werd gerigt; toen een groot aantal Europeanen wreedaardig was vermoord en het zelfs den kolonel Andrese niet gelukte naar den zin van het hoofdbestuur te handelen, - toen wees de geheele kolonie als met den vinger op Verspijck, als den geschiktsten persoon om de Nederlandsche driekleur op Borneo te doen eerbiedigen. Het gouvernement, van hetzelfde gevoelen, benoemde Verspijk, - toen nog kapitein - tot majoor en droeg hem het militair en civiel bestuur te Bandjermasin op.

In het aangekondigde werk ‘de Bandjermasinsche krijg’ zal men ontwaren hoe veel energie Verspijck aan den dag legde, hoe hij het beleid van een resident het met talent van een veldheer vereenigde, en hoeveel het moederland op nieuw aan het Indische leger verschuldigd is.

S.

Brievenbus.

II. Een protest tegen vrome profaniteit.

Mijnheer de Redakteur!

Al hadt gij nu ook gezworen bij den Styx, of bij den Potomac, of bij de Dutch Gap, of bij welke andere onoverkomelijke, ondoorwaadbare, onvermurwbare rivier of kanaal ook, dat gij vooreerst geen brieven van mij meer plaatsen zoudt, dezen moet en zult gij opnemen. Ik weet dat het uwe bescheidenheid veel zal kosten, en dat gij liefst in stilte wèldoet. Maar de wereld moet het weten, welk een man de Redakteur van *de Tijdspiegel* is. Tot schreijens toe bewogen vat ik de pen op, en één zilte traan bibbert aan mijn oogwimpers, terwijl ik mijn dankbaar hart tracht uit te storten. Zie hier dan, o publiek! - want gij Redakteur weet het natuurlijk - wat mij is overkomen! Heden morgen ontving ik een brief met het adres: *Aan Jan Olij* (niet eens den Heer Jan Olij, dus blijkbaar van iemand, die mij hoogschat of - diep veracht), en in dien brief - of liever dat couvert, want er was geen brief bij, vond ik o wonder! een bankbillet van honderdduizend gulden (zegge *f* 100,000), *in optima forma*, slechts ontbrak er ééne kleinigheid aan: de namen van den president, de directeuren en den secretaris der bank, doch daar ik den Heer Mees nog al ken, zal hij mij ten gevalle die kleine omissie wel willen herstellen en doen herstellen. Het briefje, gedrukt als alle bankbilletten, oud formaat, luidt derhalve aldus: ‘Ontvangen van toonder de somma van HONDERD-DUIZEND guldens, om aan toonder, op *vertooning* te restituëren. Assen (?) den 18.

De directie der Nederlandsche Bank.
Praesident.
Directeuren.
Secretaris.
Nederlandsche Bank, 1865.
Zegge *f* 100,000.
II. HONDERD-DUIZEND GULDENS.
etc. etc.’

Dit, zeî ik tot mij zelven, *kan* van niemand anders komen dan van den Redakteur van *de Tijdspiegel*. Geen mensch is mij iets schuldig; hij ook wel niet, maar hij heeft mij een klein bewijs zijner erkentelijkheid willen geven, een soort van honorarium. 'weinig maar uit een goed hart.' Waarlijk, ik had het niet verdiend, ook niet gewacht, maar zal ik hem nu bedroeven door deze kleinigheid te weigeren? Dat nooit! Ontvang dus, o grootmoedigste der Redakteuren, o edelste, der menschenkinderen, de nederige hulde.....

Zóó ver had ik geschreven, toen ik eensklaps gestoord werd door een mijner leveranciers, die mij een nieuwjaarsbeer aanbood van *f* 88,472.14[5]. Met het koelbloedigst gelaat ter wereld gaf ik hem mijn bankbillet, en zeî zoo laconiek mogelijk: 'Ziedaar, *payez vous*; er zal zoo wat een 11 à 12000 gulden overschieten, die ik bij gelegenheid wel eens van u zal krijgen.' Ik keek zeer voornaam, toen ik dit zeide, maar hoe betrok mijn gelaat, toen de man het briefje opnemend, mij antwoordde: 'Dat ding deugt niet, want niet alleen ontbreken de onderteekeningen, - ik erken

dat die fout ligt te herstellen is - maar keer het blaadje eens om, en gij zult zien dat er gansch wat anders mede bedoeld wordt. Lees, lees die treffende woorden, die daar *in dorso* gedrukt zijn, en gij zult gewaar worden, dat er heel wat meer te verdienen is dan *f* 100,000.' 'Meer dan een ton, riep ik uit, laat zien; misschien schiet er dan nog wel zóó veel over, dat ik een aandeel kan nemen in de Kanaal-maatschappij, en daardoor het regt koopen, om op de eerstvolgende vergadering, 13 februarij, mede te schreeuwen en kabaal te maken.' 'Staak, riep hij (want hij is een positief-christelijke makelaar) staak die ontijdige scherts: hier zijn hoogere belangen in het spel: God, eeuwigheid, verdoemenis'... 'Hola, vloek zoo niet', schertste ik weder, want ik ben onverbeterlijk, 'geef mij het bankbillet nog eens, opdat ik bedaard leze wat daar achter op staat. En zie hier nu, Mijnheer de Redakteur, wat ik daar vond. Ik geef het u letterlijk terug:

'HONDERD DUIZEND GULDENS!

is gewoonlijk de hoogste prijs der Staats-Loterij; bij God is dit het bloed van Jezus Christus, zijnen Zoon, en met dien prijs zijt gij betaald. O, zie en erken toch met welk eene waarde God u gewaardeerd heeft? Bovenstaande prijs in muntspecie, zoudt gij toch niet vertreden, zonder verstandeloos te zijn; zult gij dan den Zoon Gods vertreden? zoudt gij het bloed des Nieuwen Testaments, dat betere dingen spreekt dan dat van Abel, den prijs waarmede gij betaald zijt, uwe zonden verzoend zijn, onrein achten?

'"Ziet toe! dat gij dien die spreekt, niet verwerpt; want indien deze niet zijn ontvloden, die dengenen verwierpen, welke op aarde goddelijke antwoorden gaf, veel meer wij niet, zoo wij ons van Dien afkeeren, die van de hemelen is."' Gelijk ook Stefanus door den H. Geest betuigt: '"Gij hardnekkigen en onbesnedenen van hart en ooren! gij wederstaat altijd den H. Geest; gelijk uwe vaders. zoo ook gij."' Die hierin leeft, is zeer ongelukkig.

WANT ONZE GOD IS EEN VERTEREND VUUR.

Te *Assen* bij J. Hemmes

in Goud en Zilverwerken. Boek- en kantoor-werkdrukkerij'.

'Ah! nu begrijp ik het al, zeî ik, toen ik het curieuse stuk nog eens gelezen had. De goud- en zilverwerker, boek- en kantoorwerkdrukker is tevens een loterijjood of liever loterij-christen, en zoekt mij zijn briefjes aan te smeren. 'De hoogste prijs in de *Staats-loterij* is *f* 100,000, maar bij God is dit het bloed van Jezus Christus enz.' Er is dus even als een *Staats*-ook een *Gods*-loterij (*sit venia verbo!*) waarvan de heer Hemmes collecteur of splitser of zoo iets dergelijks is. Jammer maar, dat hij niet zegt of er alleen kooploten of ook huurloten zijn, wat het lot kost, in hoe vele klassen er gespeeld wordt, of er nog andere prijzen of premiën zijn, dan dat bloed, ook niet wanneer de trekking begint. Nu moet ik toch wat al te veel in het donker rondtasten, en er zullen nog heel wat explicatiën noodig zijn, eer ik met dien man handel drijf. Dat hij veel met goud en zilver omgaat, blijkt uit de volgende phrase: 'erken toch, met welke waarde God u gewaardeerd heeft.' Zoo kan alleen een taxateur spreken, die dadelijk weet of de keur goed is, en van hoeveel karaat het edel metaal is. Met gemunt geld schijnt hij evenwel zoo veel niet om te gaan, want om een som van *f* 100,000 *in muntspecie* (dus zilver of koper, want gouden munt hebben we niet meer) te *vertreden*, zou hij wel eenige turftrappers uit de drentsche veenen mogen afhuren; gewone zondaars, zoo als gij en ik, met verlakte bottines, zien daar geen kans toe. Als boek-, somtijds misschien ook wel Bijbeldrukker heeft hij sommige passages

uit den Bijbel aangehaald, maar in zooverre heeft hij toch zijn karakter van loterij-*jood* niet verloochend, dat hij bij voorkeur israëlitische spreekwijzen en beelden aanhaalt, zoo als *bloed van Abel*, *onbesnedenen van hart en ooren*, *gelijk uwe vaders* d.i. joodsche vaders, (de heer Hemmes of zijne voorouders waren toch niet van de natie?)' Doch, mijnheer! ik spoed mij tot het einde van het briefje. Onderaan zie ik staan: 'GOD IS EEN VERTEREND VUUR.' Verterende vuren, ja die zijn er ook nog op deze wereld, en die zijn juist goed voor zulk onzinnig, profaan, godslasterlijk geschrijf. Permitteer me dus, dat ik uw briefje maar stop in het 'verterend vuur' dat daar zoo lekkertjes aan mijn zijde brandt. Den heer Hemmes zou ik echter raden zich een plaatsje te bespreken te Meerenberg, Zutphen, Delft of waar anders dergelijke gastvrije inrigtingen te vinden zijn.

Als altijd
Uw heil wenschende
JAN OLIJ.

t.o. 248

TAFEREELEN UIT AESCHYLUS' TREURSPELEN.

Staatkunde en geschiedenis.

Een treurig geschrift over een treurigen oorlog.

Vijandelijke inval in 1864 door de Vereenigde Austro-Pruissische troepen in de Holstein- en Sleeswijksche hertogdommen, door J.B.J. van Doren, Oud-Hoofd-officier der militaire intendance van het Oost-Indisch leger, ridder van de Militaire Willemsorde en van den Nederlandschen Leeuw. Amsterdam, J.D. Sybrandi, 1864.

In vroeger tijden was algemeen aangenomen dat de geschiedkundige gebeurtenissen eerst vatbaar waren om beschreven te worden, wanneer een menschenleeftijd daarover was heengegaan. Eerst dán, meende men, konden de noodige gegevens bijeen zijn, en kon de geschiedschrijver met kennis van zaken en onpartijdigheid oordeelen. Die meening, voor eene halve eeuw nog zeer gegrond, en thans nog waar voor sommige gebeurtenissen, kan echter niet meer zoo onbepaald als regel gelden. Wij leven in een tijd van openbaarheid; honderde zaken, die vroeger zorgvuldig geheim wierden gehouden, diplomatische bescheiden, traktaten, rapporten van krijgsbevelhebbers, worden thans door de regeringen ter kennis van het algemeen gebragt, en zelfs de meest reactionaire bewindslieden zijn niet bij magte op den duur wederstand te bieden aan den drang tot publiciteit, die een der merkwaardigste kenteekenen is van deze, zoo men wil, belangrijke eeuw. Geheel in overeenstemming met den geest van onzen tijd, beijveren zich ook de personen, die deelgenooten of ooggetuigen waren van gewigtige voorvallen, om aan het algemeen mede te deelen wat zij verrigt of gezien hebben, en hunne mededeelingen vullen de leemten aan der officieele berigten of geven eene juistere lezing voor hetgeen onwaar mogt zijn in de officieele waarheid. En zoo kan heden ten dage de taak van den geschiedschrijver reeds beginnen weinige jaren na de voleindiging der gebeurtenissen, die zijne pen wenscht te beschrijven en terwijl het geslacht nog leeft dat daarvan getuige was.

Inzonderheid geldt deze opmerking op het gebied der krijgsgeschiedenis. Hier heeft de geschiedschrijver, voor zooveel hij zich bepaalt tot de oorlogshandelingen en niet opklimt tot de oorzaken of de geheime drijfveeren der handelende partijen, slechts te doen met bepaalde

feiten, die vatbaar zijn voor waarneming, die ook door honderde menschen worden waargenomen en die daarom, na verloop van weinige jaren, beschreven kunnen worden met zooveel naauwkeurigheid als bij dergelijke onderwerpen bereikbaar is. Om een voorbeeld te kiezen uit den jongsten tijd: het beleg van Sebastopol kan reeds nu zoo volledig worden te boek gesteld als slechts iemand kan verlangen. Behalve verscheidene artikels in tijdschriften en enkele werken van bijzondere personen, bezitten wij toch voor dat beleg de dagboeken van de fransche artillerie en genie, op last van het fransche Ministerie van Oorlog uitgegeven, waarbij een keurige atlas met platen behoort; een soortgelijk officieel werk van de Engelsche zijde en ook eene half-officieele beschrijving der verdediging of eigenlijk van den ganschen Krim-oorlog van den generaal Todtleben zelf - alzoo alle gegevens, welke de krijgskundige, die dat vermaarde beleg mogt wenschen te beschrijven, voor dat doel noodig heeft. De meesten dier geschriften zijn vóór het jaar 1860 uitgekomen, zoodat reeds in het eerste vijf-tal jaren na het einde van den oorlog zoo vele en zoo goede bescheiden omtrent het beleg aanwezig waren als voor vroegere krijgshandelingen slechts bij uitzondering, en dan nog na een zeer aanmerkelijk tijdsverloop, het geval is geweest. Ook de gegevens voor de oorzaken en aanleidingen van den ganschen Krim-oorlog ontbreken niet, en gerust mag men beweren dat eene grondige en uitvoerige beschrijving van die gebeurtenis, ook uit een staatkundig oogpunt, thans zeer goed mogelijk is. De punten, waaromtrent nog onzekerheid bestaat en die derhalve nog nadere toelichting behoeven, behooren tot de geheime geschiedenis der Kabinetten en zullen nog wel lang in 't duister blijven verkeeren. Wilde men wachten tot alle bijzonderheden bekend en alle twijfelingen weggenomen waren, men zou langer dan een menschen-leeftijd wachten moeten; en zoo, altijd wachtende, zou de geschiedenis nooit geschreven worden. Alle geschiedkundige werken zouden dan het lot hebben van het *Leven van Cesar* des tegenwoordigen franschen keizers, een boek dat altijd voltooid is en altijd op nieuw begonnen wordt.

Oorlogshandelingen vooral kunnen derhalve heden ten dage al zeer spoedig met voldoende naauwkeurigheid te boek worden gesteld; maar ook hierin mag men niet te ver gaan. Een oorlog te willen beschrijven, vóór dat zelfs de vrede geteekend is, kan slechts leiden tot voorbarige oordeelvellingen en oppervlakkige geschriften. Toch ziet men dit thans niet zelden gebeuren, en Rüstow, de begaafde Duitsche schrijver, beschrijft zelfs de veldtogten terwijl de gekwetsten nog niet hersteld, ja, de lijken nog warm zijn. Maar ook hij kan zich, met al zijn talent en zijne uitmuntende ‘methode’, niet vrijwaren voor het verwijt dat zijne geschriften, waar zij de gebeurtenissen van den dag tot onderwerp hebben, die degelijkheid en grondigheid missen, welke in geschiedkundige geschriften op den voorgrond behooren te staan en in zijne overige werken ook niet worden gemist. Dat men - minder met het doel om de gebeurtenissen van den oorlog te beschrijven dan wel om uit die gebeurtenissen aanleiding te vinden tot het bespreken van de krijgs-instellingen van het land zijner inwoning - een vlugtig overzigt geeft van

een strijd, die nog in vollen gang is, schijnt te vergeven niet alleen, maar onder zekere omstandigheden zelfs nuttig en pligtmatig. Zoodanig overzigt maakt dan ook geen aanspraak op den naam van ‘geschiedenis’, en heeft uit een geschiedkundig oogpunt ook geen waarde. Rüstow kondigt echter in volle letters eene ‘Geschiedenis van den Russischen oorlog’ aan, terwijl de Verbondenen nog voor Sebastopol gelegerd zijn, en eene ‘Geschiedenis van den oorlog in Denemarken,’ terwijl de Pruissen nog in Sleeswijk staan. Een geschiedkundig werk, op die wijze geschreven, kan noch waar, noch grondig zijn, en verdient den naam van ‘geschiedenis’ niet. Zulke werken vinden helaas! koopers genoeg - meer koopers soms dan degelijke geschriften, die een minder oogenblikkelijk belang hebben - en zijn, als industrieele onderneming, juist niet te verwerpen, maar de geschiedkundige wetenschap heeft daarmede niets te maken, en zij leven veelal slechts zoolang totdat een nieuwe oorlog de aandacht van het algemeen op eene nieuwe, even vlugtige beschrijving vestigt.

Aan het boekske van den heer van Doren, geschreven, zoo het voorwoord zegt, om hulde te doen aan de dapperheid en standvastigheid der Denen, durven wij nog niet eenmaal zooveel levensduur voorspellen. Wij zouden den geachten grijsaard, die reeds voor meer dan vijftig jaren onder de Fransche vanen streed, later de Belgische onlusten bijwoonde en in Indië diende, liefst niets onaangenaams zeggen, maar wij zijn toch verpligt het algemeen met eerlijkheid voor te lichten en wij mogen niet, om bijkomende redenen, ons oordeel over dit geschrift verbloemen. En dan kunnen wij het niet anders noemen dan een gebrekkig zamenraapsel uit verschillende tijdschriften en dagbladen, vol taal-, spel- en drukfouten, overvloeijende van onnaauwkeurigheden en geschreven in een stijl, die op sommige plaatsen beneden het middelmatige en zelfs naauwelijks verstaanbaar is. Het is ons volkomen onverklaarbaar hoe een uitgever als de heer Sybrandi zulk een geschrift in de wereld heeft kunnen zenden; een uitgever, die zich niet gaarne op ééne lijn gesteld zou wenschen te zien met een gewoon papierverkooper, behoorde zich beter te laten voorlichten alvorens hij zich belastte met de bezorging van dergelijke uitgaven.

Geschriften als het hier aangekondigde vormen de keerzijde van het groote en goede beginsel van onbepaalde publiciteit. In vroeger tijden zou het onmogelijk zijn geweest om nog vóór het einde van den Deenschen oorlog, daarvan een zoodanig overzigt te geven als de heer van Doren ons geleverd heeft. Dit kan thans geschieden, omdat de groote tijdschriften en dagbladen - althans die van het buitenland, want de onzen vergenoegen zich veeltijds met berigten uit de tweede of derde hand - hunne correspondenten hebben in de legerkampen der oorlogvoerende partijen, die zich met eene inderdaad bewonderingswaardige vrijpostigheid overal indringen en zich steeds op de hoogte weten te stellen van alle voorvallen van eenig belang. Maar juist omdat het thans zoo gemakkelijk is de berigten van de verschillende organen der pers aan een te rijgen tot een boekdeel, en dat aan het publiek als een soort van geschiedkundig werk aan te bieden - behoort de kritiek scherp toezigt uit te oefenen en

aan dergelijke ‘onbekookte’ letterkundige voortbrengselen hare afkeuring niet te onthouden. Deze overweging moge tot verklaring strekken van onze ongunstige aankondiging, die wij echter niet willen sluiten zonder hulde te brengen aan de goede bedoelingen van den geëerden schrijver en aan den edelen zin waarvan zijn geschrift getuigt.

D.R.V.A.

Politiek overzigt.

Dat de keizer van Frankrijk nog altijd het probleem der tegenwoordige politiek blijft, bleek wederom gedurende de laatste weken. Met anstvalligheid rigtte geheel Europa den blik naar de fransche hoofdstad in afwachting van hetgeen op 15 Februarij aldaar, bij de opening der zittingen van senaat en wetgevend ligchaam, den volke zou worden verkondigd. Die angstvalligheid was trouwens geheel te verklaren uit de onzekerheid waarin men verkeerde omtrent de rol waarin thans de talentvolle avonturier Karel Lodewijk Napoleon Bonaparte voor Europa zou verkiezen op te treden; die angstvalligheid was niet weg te nemen door sommiger profetiën, waaraan, bij al de verrassingen waarvan ons werelddeel reeds getuige is geweest, al zeer weinig waarde meer wordt gehecht. Enkele staatslieden, met doordringenden blik begaafd, hebben echter omtrent den tegenwoordigen keizer profetiën uitgesproken, welke door de toekomst werden bevestigd. Zoo zal het berigt van Charras' overlijden, eenigen tijd geleden uit Bazel aangebragt, de profetie van dien edelen balling hier en ginds op Frankrijk's bodem nog wel in herinnering hebben gebragt. Het was in eene der talrijke redevoeringen van dezen militair-staatsman, even wars van koningsgezindheid als van ultra-republicanisme, waarin hij waarschuwend betoogde dat Lodewijk Napoleon het voorbeeld van zijn oom zou volgen en de vrees voor witten en rooden-bourbonsgezinden en ultra-republikeinen - zou exploiteren ter bereiking van zijn doel. ‘Wie gelooven mogt - riep hij toen der nationale vergadering toe - dat daarna ons vaderland nog eenige vrijheid zal bezitten, diens oordeelsgave wekt mijn diep medelijden op!’ Te dier tijde spotte men met Charras' profetiën, en thans - zucht de fransche natie onder hare vergulde ketenen: Charras' voorspelling is sedert lang vervuld geworden.

De fransche bevolking schijnt echter in dezen abnormalen politieken toestand voor het oogenblik nog geene redenen van ontevredenheid te vinden; moge de oppositie-partij in en buiten het wetgevend ligchaam steeds talrijker worden: de meerderheid des volks herinnert nog altijd aan Prevost-Paradol's verhaal van den hond en zijn meester.

Toen dan ook op 15 Februarij de keizer en de keizerin zich te 1 uur naar de nieuwe Louvre begaven ter opening der zittingen van senaat en wetgevend lig-

chaam, zag men in de zoogenaamde Salle des Etats aldaar alles vereenigd wat Parijs schitterends telde, om te hooren of Napoleon III ditmaal vrede of oorlog zou komen brengen. Ook daarbuiten had zich eene talrijke menigte verzameld èn om zoo spoedig mogelijk de keizerlijke troonrede te vernemen èn om een ‘amusement gratis’ te genieten. Aan de algemeene nieuwsgierigheid te Parijs werd voorts spoedig voldaan, daar de te voren bij duizende exemplaren afgedrukte troonrede reeds drie kwartier uurs later in alle straten en op alle pleinen, ‘waar zulks te doen gebruikelijk is,’ was aangeplakt.

Het was ditmaal een vredewoord, hetwelk door Napoleon III naar alle oorden der wereld werd toegezonden. De schrijver van Julius Caesar's geschiedenis verklaarde dat de oorlogstempel zou worden gesloten. Zoo scheen derhalve de toestand van Europa sedert 5 November 1863 wel veranderd te zijn. Toen toch hoorde men den keizer het volgende verklaren: ‘Deux voies sont ouvertes, l'une conduit au progrès par la conciliation et la paix; l'autre mène fatalement à la guerre par l'obstination à maintenir un passé qui s'écroule.’ Geen vrede dan onder voorwaarde der regeling van verschillende europesche kwestiën op een kongres. In de troonrede van 15 Februarij nu vond men wel eene betuiging van leedwezen over het mislukken van het keizerlijk kongres-voorstel, maar van de dreigende November-waarschuwing van Napoleon was thans slechts deze gedachte overgebleven: ‘je le regrette, car l'épée tranche souvent les questions sans les résoudre, et la seule base d'une paix durable est la satisfaction donnée par l'accord des souverains aux véritables intérêts des peuples.’ De troonrede bevestigde alzoo de bewering van den heer de Morny in zijne toespraak aan de leden van het wetgevend ligchaam bij hun uiteengaan op 28 Mei 1864: ‘Naarmate het gezigtspunt verandert, verandert ook de gedaante der voorwerpen!’ Keizer Napoleon had ter beschouwing van Europa een ander gezigtspunt gekozen als vroeger.

Een belangrijk onderwerp, hetwelk men in de troonrede verwachtte behandeld te zien, werd slechts in zeer algemeene termen besproken: wij bedoelen de encyclica-beweging. Terwijl de staatsraad zich bezig hield met het onderzoek omtrent de handelingen van den aartsbisschop van Besançon en den bisschop van Moulins, tegen welke weinige dagen later, bij keizerlijk dekreet, eene ‘déclaration d'abus’ werd uitgesproken, had ook mgr. Flavio Chigi zich in den strijd gemengd. Rome's vertegenwoordiger te Parijs had namelijk aan den aartsbisschop van Orleans en aan den bisschop van Poitiers brieven gerigt, waarbij hij hun gelukwenschte met de door hen aangenomene houding ten opzigte der laatste encyclica van den heiligen vader. Aan den bisschop van Poitiers betuigde mgr. Chigi zelfs dat hij met bijzonder veel genoegen het mandement had gelezen, waarbij de encyclica benevens de lijst van dwaalbegrippen door dezen geestelijke waren openbaar gemaakt. Dat mgr. Chigi op zeer impertinente wijze alzoo de keizerlijke regering trotseerde was vrij duidelijk en eene heftige uiting van 's keizers verontwaardiging bleef dan ook niet achter. De houding van den pauselijken nuntius werd door geen enkel lid van het corps diplomatique te Parijs verdedigd; zelfs de klerikale dagbladen, welke ex officio de zaak van mgr. Chigi bepleitten, bepaal-

den zich slechts tot het aanvoeren van verzachtende omstandigheden en trokken heftig te velde tegen de onkieschheid der dagbladen, welke de twee geincrimineerde brieven openbaar hadden gemaakt. Dit laatste was echter geenszins noodig om het gedrag van mgr. Chigi door alle onpartijdigen streng te doen afkeuren. De vertegenwoordiger eener regering toch stelt zich bloot om onmiddellijk zijne passen te ontvangen, als hij in een konflikt tusschen het gouvernement, bij hetwelk hij geakkrediteerd is, en de onderdanen daarvan op eene wijze tusschenbeide treedt, als hier het geval was.

In de depêche van den minister Drouyn de Lhuys aan den heer de Sartiges, waaraan de fransche regering eene plaats in 'le Livre-Jaune' heeft gegeven, lezen wij dan ook de volgende scherpe woorden: 'En s'adressant à des évêques français pour apprécier et diriger leur conduite à l'égard du gouvernement impérial, Son Excellence (mgr. Chigi) a outrepassé ses attributions, qui, d'après le droit public français, ne sauraient être celles d'un ambassadeur. Or, un ambassadeur manque à son devoir le plus essentiel, lorsqu'il encourage par son approbation la résistance aux lois du pays ou il réside et la critique des actes du gouvernement près duquel il est accrédité.' Overigens hoopt het fransch gouvernement 'que la cour de Rome, dans sa sagesse, ne permettra pas le renouvellement de pareils écarts, *qu'il est d'ailleurs résolu à ne pas tolérer.*' Nadat deze vrij scherpe depêche naar Rome was gezonden, verscheen eenige dagen later in den officiëlen Moniteur (thans veelal dus genoemd in tegenstelling van den Moniteur du soir) het berigt dat de pauselijke nuntius, in eene bijzondere audientie, aan keizer Napoleon zijn leedwezen had betuigd over de publiciteit aan zijne beide brieven gegeven en voorts verzekerd had dat hij, de pligten beseffende aan zijn diplomatiek karakter verbonden, de bedoeling niet heeft gehad om de bepalingen van het internationaal regt uit het oog te verliezen. Volgens het officieël orgaan had de keizer deze inlichtingen met welwillendheid aangehoord.

Terwijl nu de zoogenaamde bisschoppelijke beweging, ondanks de excuses van den nuntius, toch door mgr. Chigi's brieven zekere wijding van wege Rome had bekomen, werd deze in de troonrede aldus besproken: 'Tous les cultes - de lezer zal ons wel vergunnen ook hier de woorden der troonrede zelve aan te halen - tous les cultes jouissent d'une égale liberté; le clergé catholique exerce même en dehors de son ministère, une légitime influence: par la loi électorale il peut entrer dans les conseils publics; par la constitution il siège au sénat. Mais plus nous l'entourons de considération et de déférence, *plus nous comptons qu'il respectera les lois fondamentales de l'Etat.* Il est de mon devoir de maintenir intacts les droits du pouvoir civil, que, depuis saint Louis, aucun souverain en France n'a jamais abandonnés.' Deze woorden bevatten zoowel eene beschuldiging van ondankbaarheid als eene krachtige waarschuwing aan de geestelijke heeren dat de keizerlijke regering geene verdere ongehoorzaamheid zal dulden. In verband beschouwd met de straks bedoelde depêche aan den heer de Sartiges voor den kardinaal-minister Antonelli, blijkt daaruit dat de keizerlijke regering, voor het oogenblik, niet geneigd is om aan de bisschoppelijke beweging koncessiën te doen.

Bij de woorden des keizers omtrent de

verpligtingen der geestelijkheid had een groot gedeelte der vergadering, als onwillekeurig, ten tweeden male het oog gerigt naar mgr. Chigi, die, bijzonder verdraagzaam, op de tribune tusschen den ambassadeur van Engeland en dien van Turkije was gezeten. Vroeger was de algemeene opmerkzaamheid op hem gevestigd geweest bij het gedeelte der troonrede omtrent de September-konventie. Hieromtrent had de keizer het volgende gezegd: 'In het zuiden van Europa moest Frankrijk zich krachtiger doen gelden. Ik heb aldaar de oplossing van een moeijelijk vraagstuk mogelijk willen maken. De konventie van 15 September, vrij van alle hartstogtelijke uitleggingen, bevat twee groote beginselen: de bevestiging van het nieuw koningrijk Italië en de onafhankelijkheid van den heiligen stoel. De steeds voorloopige en onzekere toestand, welke zooveel onrust verwekte, zal thans ophouden. Het zijn nu niet meer verspreide gedeelten van het italiaansch vaderland, die zich door zwakke banden trachten te hechten aan een kleinen staat, gelegen aan den voet der Alpen; het is nu een uitgebreid rijk, hetwelk zich verheft boven locale vooroordeelen, ondoordachte opruijingen veracht en met vastberadenheid den zetel des bestuurs naar het hart van het schiereiland overbrengt om dezen aldaar te plaatsen te midden der Apennijnen, als in eene onneembare citadel. Door deze daad van vaderlandsliefde konstitueert Italië zich op definitieve wijze en verzoent zich te gelijkertijd met de katholiciteit. Het verbindt zich om de onafhankelijkheid van den heiligen stoel te eerbiedigen, om de grenzen der romeinsche staten te beschermen en stelt ons dus in de gelegenheid om onze troepen terug te trekken. Het pauselijk grondgebied, op krachtige wijze gewaarborgd, ziet zich thans geplaatst onder de bescherming van een traktaat, door hetwelk beide regeringen plegtig verbonden zijn. De konventie is derhalve geen oorlogswapen, maar een werk van vrede en verzoening.'

Even als de September-conventie zelve, is ook dit gedeelte der troonrede op zeer verschillende wijzen geinterpreteerd geworden. Men kon dit bovendien reeds vooraf verwachten daar de troonrede schier dezelfde bewoordingen gebruikt als de conventie. De eventuële verwikkelingen tusschen den wereldlijken vorst op het vatikaan en zijne onderdanen worden in de troonrede, even als in de conventie, onaangeroerd gelaten. Eenige nadere toelichting der vermaarde overeenkomst bevat overigens de troonrede niet, terwijl voorts de bewering dat de fransche troepen spoedig Rome zullen verlaten geenszins eenigen grond kan vinden in de vrij rekbare elders voorkomende zinsnede der keizerlijke toespraak: 'la garnison de Rome reviendra *bientôt.*'

Van de overbrenging der hoofdstad naar Florence spreekt de troonrede - en te regt - schier als een fait accompli. Om de oorzaak dezer overhaasting der italiaansche regering na te gaan, moeten wij een blik werpen in Italië's geschiedenis van den dag.

De gisting, welke te Turijn sedert de September-onlusten nog altijd bleef heerschen, was vooral niet verminderd sedert men wist dat de beraadslagingen over het rapport der kommissie van enquête betrekkelijk die onlusten, tegen 21 Januarij aan de orde waren gesteld. Naauw was intusschen de zitting op dien dag aangevangen of de heer Ricasoli stelde de volgende motie van orde voor:

‘De kamer van afgevaardigden,

overwegende dat het parlement in de tegenwoordige omstandigheden in de eerste plaats Italië's reorganisatie moet tot stand brengen;

overwegende dat de herinnering aan reeds zoo lang geleden voorgevallen feiten een ongunstigen invloed zou hebben op de dringend noodzakelijke debatten, waaraan alle hartstogtelijkheid vreemd moet blijven;

overwegende dat de offers door Turijn aan Italië gebragt en de houding der turijnsche bevolking gedurende de beraadslagingen over het wetsontwerp betrekkelijk de verplaatsing der hoofdstad voldoende zijn om elk vermoeden van municipalisme te doen ophouden;

Betuigt haren dank aan de kommissie van enquête;

Gaat over tot de orde van den dag.’

Zij, die meenden dat de meerderheid der kamer van afgevaardigden te weinig politiek verstand zou bezitten om deze motie aan te nemen, zagen zich deerlijk teleur gesteld. Na eene korte toelichting van den voorsteller en eenige meer heftige dan krachtige oppositie-redevoeringen der heeren Mordini, Crispi, Brofferio en Bixio, werd de motie in stemming gebragt en met 140 tegen 67 stemmen aangenomen.

Dit votum wekte vooral de hooge ontevredenheid op der turijnsche municipaliteit en langzamerhand begon zoowel deze als het meer hartstogtelijke gedeelte der bevolking eene vijandige houding aan te nemen tegen koning Victor Emmanuel zelf. Eene uitbarsting daarvan volgde eenige dagen later toen een bal ten hove werd gegeven. Terwijl toch op dien avond eene tierende volksmenigte op het plein voor het paleis van hare vijandschap tegen de regering blijk gaf, bragt de municipaliteit en al wat daarmede in betrekking stond het ‘quum tacent, clamant’ in toepassing. Op dat bal toch verscheen noch de syndicus Rora, noch een enkel lid der municipaliteit, noch een enkel officier der nationale garde. Van betuigingen van het leedwezen der stadsregering aan den koning over de volksmanifestie was voorts geen sprake.

Plotseling verliet nu daarop - Victor Emmanuel zijne oude hoofdstad en het strijdperk, alwaar in de laatste dagen meer voor belangen dan voor beginselen werd gestreden, om zich naar Florence te begeven en aldaar voortaan verblijf te houden. Deze handelwijze schijnt eene zeer verkoelende werking te hebben uitgeoefend op den turijnschen raad, want al spoedig werd nu besloten om bij deputatie een adres van hulde en gehechtheid den koning te doen aanbieden. Victor Emmanuel weigerde echter deze deputatie te ontvangen op grond van ongesteldheid. Om intusschen openlijk blijk te geven dat dit slechts een voorwendsel was, vertoonde hij zich op dienzelfden dag in een open rijtuig gezeten aan de bevolking van Florence en vereenigde des avonds een vijftigtal personen aan zijne koninklijke tafel. Eenige dagen later werd echter aan de deputatie uit Turijn audientie verleend en mogt zij zich in eene welwillende ontvangst verheugen.

Terwijl koning Victor Emmanuel zich alzoo te Florence heeft gevestigd, waarheen ook de verschillende vertegenwoordigers der vreemde mogendheden zich zullen begeven, kostte het den minister van binnenlandsche zaken, Lanza, veel moeite om de kamer van afgevaardigden

te bewegen nog verder zich met de reorganisatie van Italië's bestuur bezig te houden. Na eenheid te hebben gebragt in de administratie, schrikte toch de kamer eenigzins terug voor het uitgebreid programma, haar thans voorgelegd. Het betrof namelijk het brengen van eenheid in de wetgeving: het zamenstellen van één wetboek voor geheel het koningrijk. Met de zachte overreding, waarmede de heer Lanza vroeger als geneesheer zijne zieken behandelde, had hij thans als minister van binnenlandsche zaken de kamer van afgevaardigden behandeld en - zijn zin gekregen. Onder de belangrijke kwestiën, waaromtrent onlangs door de daartoe benoemde kommissie rapport is uitgebragt, en waarover de kamer weldra uitspraak zal moeten doen, behoort die der doodstraf. Uit drie stelsels moest deze kommissie eene keuze doen. Men kon de doodstraf in het algemeen strafwetboek voor Italië behouden, maar moest in dat geval deze ook weder in Toskane invoeren. Men kon haar alleen voor Toskane afgeschaft verklaren, maar dan week men ook reeds dadelijk af van het voornemen om één algemeen wetboek in te voeren. Men kon eindelijk de doodstraf beschouwen als niet meer te huis behoorende in onzen tijd en haar geheel opheffen. Dit laatste stelsel nu heeft de kommissie gekozen. Zij stelt echter voor om voorloopig de afschaffing der doodstraf niet uit te strekken tot het militair wetboek en tot de nog altijd in de provinciën vigerende wet op de rooverijen.

Omtrent het ‘aan de boorden der Baltische zee gerezen konflikt’ zeide de troonrede van keizer Napoleon dat het fransch gouvernement, ‘partagé entre ses sympathies pour le Danemark et son bon vouloir pour l'Allemagne,’ eene strenge neutraliteit in acht heeft genomen. ‘Appelé, dans une conférence, à émettre son avis, il s'est borné à faire valoir le principe des nationalités et le droit des populations d'être consultées sur leur sort.’ In ‘le livre bleu’ gaat de fransche regering nog eene schrede verder en beweert zij de spoedige oplossing der quaestie te wenschen, zonder dat door deze de rust van Europa in gevaar worde gebragt. Voor het oogenblik bestaat intusschen nog weinig gegronde verwachting dat dergelijke oplossing spoedig tot stand zal komen. De laatste bekende depêche van den heer von Bismarck aan Oostenrijk bevatte, volgens de dagbladen van Weenen, den wensch om eerst het resultaat van de onderzoekingen der pruissische kroonsyndici af te wachten, alvorens tot eene definitieve regeling van de kwestie der Elbe-hertogdommen over te gaan. Sedert is de graaf Karolyi nog met eene diplomatische zending naar Berlijn afgezonden en heeft de oostenrijksche minister van buitenlandsche zaken eindelijk de interpellatie, in het huis van afgevaardigden tot hem gerigt, beantwoord met de verklaring: dat de regering geene inlichtingen kan geven omtrent de onderhandelingen met Pruissen, zoolang deze niet waren afgeloopen. Van eene indiening der vrede-overeenkomst met Denemarken bij het Huis kon voorts, volgens den heer von Mensdorff-Pouilly geen sprake zijn, omdat bij dat traktaat Oostenrijk's schuldenlast niet vermeerderd, noch eenige verandering in het grondgebied gebragt werd.

Hiermede moest het Huis zich voorloopig, zoo goed mogelijk, tevreden

stellen. Inmiddels hebben regering en vertegenwoordiging zich bezig te houden met de binnenlandsche aangelegenheden en daaronder wel niet het minst met het finantiewezen. Dat de rampzalige toestand daarvan dan ook dringend bezuinigingsmaatregelen eischt, wordt meer en meer ingezien, en met het oog hierop behoeft de minister-president van Pruissen geene vrees te koesteren voor doortastende maatregelen van het Weener kabinet. Terwijl toch de pruissische regering geene uitgaven spaart ter versterking van leger en vloot, terwijl de minister von Roon voor de uitbreiding der laatste ontzagwekkende leeningen beoogt, is te Weenen slechts van bezuiniging sprake en stelt de kommissie ter regeling van het finantiewezen voor om verschillende begrootingen met millioenen florijnen te verminderen.

Aan den in het adres van antwoord op de troonrede uitgedrukten wensch om den hongaarschen landdag te zien bijeenroepen zal voorts volgens den minister von Schmerling ‘weldra’ worden voldaan. Of men zich van dezen maatregel eenig gunstig resultaat mag beloven, wordt echter door velen, die met de hongaarsche toestanden meer van nabij beweren bekend te zijn, betwijfeld. Hongarije's streven toch is nog altijd het verkrijgen van zijne volledige autonomie en zijne politieke afscheiding van Oostenrijk. Volgens het verlangen der Hongaren zou hun ‘koningrijk’ slechts in zooverre met dien staat moeten verbonden wezen, dat hun koning Frans Jozef tevens keizer van Oostenrijk is. Het ministerie te Weenen schijnt thans echter zijne hoop te hebben gevestigd op de meer gematigde partij in Hongarije, wier aanhangers in den laatsten tijd zeer vermeerderd zouden zijn. Met het oog op eene zeer gewenschte bevrediging verwacht de oostenrijksche regering bovendien ook een gunstig resultaat van de beraadslagingen der hongaarsche conferentie, bijeengeroepen ter zamenstelling eener ‘voorloopige’ regterlijke organisatie voor dat gewest, welke, in afwachting van eene regeling der overige vraagstukken, door de partij der verstandige lieden dringend noodzakelijk wordt geacht.

Even als de oostenrijksche regering houdt ook de pruissische zich met de binnenlandsche aangelegenheden bezig. In ons vorig overzigt verlieten wij de vergaderzaal van het Huis van afgevaardigden te Berlijn, nadat juist een kleine parlementaire storm was afgedreven. Sedert hield het Huis zich bezig met de beraadslagingen over een paar ingediende ontwerpen van antwoord-adressen op de troonrede en eenige andere voor den vreemdeling min belangrijke onderwerpen, in afwachting dat de budget-kwestie en het wetsontwerp omtrent de legerorganisatie - thans nog in handen eener kommissie - aan de orde zullen worden gesteld. Om ons intusschen de politieke gevoelens der in twee fraktiën verdeelde minderheid der vergadering in het geheugen terug te roepen, willen wij die adres-debatten vlugtig doorloopen.

Terwijl de meerderheid van het Huis besloten had om geen adres van antwoord op de troonrede zamen te stellen, werden door den heer von Reichensperger - de katholieke fraktie - en den heer Wagener - de feodale fraktie - twee ontwerp-adressen ingediend. Na eenige diskussie werd voorts aan het hoogst billijk verlangen der minderheid

voldaan om deze voorstellen in handen eener kommissie te zien gesteld en alzoo de heeren von Reichensperger en Wagener met hunne politieke geestverwanten in de gelegenheid te stellen nader en volgens parlementaire gewoonten hunne gevoelens te uiten. Nadat in eene volgende vergadering die kommissie bij monde van den heer Twesten tot verwerping der adres-voorstellen had gekonkludeerd en voorts eene motie tot verdaging der debatten verzocht, op grond der ongesteldheid van den heer von Reichensperger, was afgestemd, traden de heeren Osterrath en Wagener als sprekers op.

In het adres-voorstel door den heer von Reichensperger en twintig andere leden der katholieke fraktie ingediend deed men in de eerste plaats het Huis eene huldebetuiging uiten aan de luisterrijke zegepralen door de oostenrijksche en pruissische troepen behaald. Voorts had het Huis met den diepsten eerbied 's konings overtuiging in de troonrede uitgesproken gezien. Wat de legerorganisatie betreft, had de in den laatsten oorlog gebleken dapperheid zoowel der jongere als der oudere manschappen aan de natie de overtuiging geschonken dat eene wapenoefening gedurende twee jaren voldoende is om een leger te bezitten, hetwelk in vereeniging met de reserve en met de oude instelling der landwehr voor de magt en de eer van Pruissen voldoende waarborgen oplevert. Eene oplossing van het tegenwoordig konflikt achtten de adres-voorstellers alleen dan mogelijk, als de regering tot de ontheffing der bevolking van de meerdere belasting, het gevolg der nieuwe legerorganisatie, mogt willen overgaan.

De verdedigers van dit ontwerp-adres grondden zich op de wenschelijkheid om nogmaals naar eene verzoening te trachten. Daardoor toch zou aan het verlangen der natie worden voldaan, en zij, die daartoe niet al het mogelijke willen doen, verloren het welzijn des vaderlands uit het oog en stelden partijbelang hooger dan het belang des vaderlands. De heer Schultz beweerde te dien opzigte dat noch hij noch zijne staatkundige vrienden tot eenige partij behoorden en zich allen overtuigd hielden de stemmen van drie vierde gedeelte der leden te zullen verwerven, indien ieder lid van het Huis aan zijne persoonlijke gevoelens gehoor gaf.

Het adres-ontwerp, door de negen-entwintig leden der feodale fraktie ingediend, kwam schier geheel overeen met datgene, hetwelk in het Herrenhaus met bijna algemeene stemmen was aangenomen geworden. Het bevatte behalve eene huldebetuiging aan den koning en het koninklijke huis, eene dankbetuiging voor de krachtige en zelfstandige handelwijze der regering, voor het bondgenootschap met Oostenrijk en voor de schitterende wapenfeiten der geallieerde legers. De adres-onderteekenaars verklaarden voorts met het meeste vertrouwen de verdere regeling van het lot der Elbe-hertogdommen in handen van het gouvernement te stellen. Overigens werd in dit stuk gewag gemaakt van den gunstigen toestand van het finantiewezen en van de handhaving der legerorganisatie als een waarborg voor de veiligheid des vaderlands. De wensch des konings naar eene oplossing van het konflikt tusschen het Huis en de regering was ook de wensch der stellers van dit stuk; die oplossing was echter, volgens hen, langs geen anderen weg te bereiken

dan dien door koning Wilhelm aangewezen.

In de toelichtings-redevoering nu van den heer Wagener werd op den voorgrond geplaatst dat men de hand van den souverein, der vergadering ter verzoening toegereikt, niet moest afwijzen. Een groot bewijs van 's vorsten toenaderingsgezindheid zag deze spreker in de omstandigheid, dat, ondanks het bestaand konflikt, de zittingen der beide staatsligchamen door den koning in persoon met eene verzoeningsgezinde troonrede waren geopend. Hoe ernstig echter de regering deze verzoening wenscht, men moest niet meenen dat een koning van Pruissen in het doen van koncessiën verder kon gaan, dan reeds in de troonrede geschied was. Men zou den koning van Pruissen wel in een toestand willen brengen, als waartoe in Engeland de kroon langzamerhand is afgedaald. De heer Wagener zou aldaar zeer gaarne een vorst zien optreden die de magt had om de regten, aan de kroon ontnomen, weder terug te nemen....

Men had zich gedurende deze redevoering des heeren woordvoerders der feodale fraktie, in het Herrenhaus kunnen wanen, indien men niet telkens uit het gelach en de teekenen van afkeuring, welke den redenaar ten deel vielen, had kunnen opmaken dat de meerderheid geheel andere gevoelens was toegedaan, welke ten opzigte van beide ontwerp-adressen nader uit hunne afstemming bleken.

Ten slotte voerde de minister van binnenlandsche zaken, graaf Eulenburg, het woord. ‘Het voorname punt van verschil tusschen ons - zeide deze spreker tot de vergadering - is de militaire hervormings-kwestie. Het kabinet heeft bij zijne optreding een toestand gevonden, welken het niet in het leven had geroepen en ook niet in het leven zou hebben willen roepen. Die toestand is ons opgelegd. Stelt u, mijne heeren, een vorst voor, die geheel soldaat is en het vaderland hartelijk bemint; een monarch, die steeds het leger heeft willen hervormen en thans eindelijk het geschikte middel meent te hebben gevonden om deze hervorming tot stand te brengen. De koning is zoo met die hervorming ingenomen dat hij zelfs voor een toestand zonder legaal budget niet is teruggedeinsd. Wilt ge nu dien koning vragen om zijn werk weder te vernietigen? Daartoe zal hij immers nimmer willen overgaan. Laat derhalve de hervormings-kwestie rusten.’ - De debatten van het pruissisch huis van afgevaardigden zijn steeds rijk aan verrassingen. Hier hooren wij thans een konstitutioneel minister zeggen: Wijt ons niet den tegenwoordigen toestand, welken wij afkeuren! De koning is van dit alles de schuld. Neemt hem dit echter niet kwalijk; hij is soldaat en amuseert zich gaarne met de reorganisatie van zijn leger. - Het is weder een nieuw bewijs hoe het tegenwoordig ministerie te Berlijn zich geen flaauw denkbeeld kan vormen der positie van een kabinet in een konstitutioneel land.

Wij willen den draad, door dit opstel loopende, ten slotte nogmaals opvatten om de hervormingen, welke de troonrede van keizer Napoleon ten opzigte der binnenlandsche politiek belooft, waartoe wij niet in bijzonderheden kunnen afdalen, aldus geresumeerd te vinden. ‘Continuons donc - zoo lezen wij aan het einde der keizerlijke toespraak - à suivre la marche tracée: à

l'extérieur, vivons en paix avec les différentes puissances, et ne faisons entendre la voix de la France que pour le droit et la justice; à l'intérieur protégeons les idées religieuses, sans rien céder des droits du pouvoir civil: répandons l'instruction dans toutes les classes de la societé; simplifions, sans le détruire, notre admirable système administratif; donnons à la commune et au département une vie plus indépendante; suscitons l'initiative individuelle et l'esprit d'association; enfin élevons l'âme et fortifions le corps de la nation.'

De toekomst zal moeten leeren of de keizerlijke regering deze vredelievende en liberale gevoelens ook in toepassing wil brengen. De bewoordingen der troonrede waren ditmaal echter zoo gekozen, dat zij veler wantrouwen wegnamen en zelfs de engelsche dagbladpers met genoegen van 's keizers mededeelingen verklaarde kennis te nemen. Zij verwijlde daarbij dan ook langer dan bij de troonrede, waarmede de laatste zitting van het parlement, gelijk het thans is zamengesteld, in Engeland zelf werd geopend. Deze openingsrede toch, namens de koningin uitgesproken, leverde al zeer weinig belangrijks op. Met een wensch dat de rust in Europa niet weder verstoord mogt worden, eene herinnering aan de expeditie tegen den bekenden japanschen Daimio van Nagato - die thans weder zijne vernielde batterijen in staat van verdediging schijnt te brengen, - een woord over de verwikkelingen tusschen de kolonisten en inboorlingen op Nieuw-Zeeland, eene betuiging van adhaesie aan het konstitutieplan in de engelsche koloniën van Noord-Amerika en eindelijk met eene betuiging van leedwezen over de storm-onheilen te Calcutta, werden de buitenlandsche aangelegenheden behandeld. Omtrent het binnenland werd medegedeeld dat de in te dienen begrooting was opgemaakt met het oog op de wenschelijkheid om te bezuinigen, dat de algemeene toestand gunstig was te noemen en de armoede in de katoen-districten verminderde, dat Ierland zich in goede oogsten had mogen verheugen en nijverheid en fabriekwezen aldaar in bloeijenden toestand verkeerden. Eindelijk werd de indiening van eenige wetsontwerpen beloofd. In het Hooger- en het Lagerhuis werden voorts onbelangrijke adressen van antwoord op de troonrede, na onbelangrijke debatten, aangenomen. Als naar gewoonte protesteerden daarbij de iersche afgevaardigden tegen de bewering der kroon omtrent den bloeijenden toestand van hun gewest. Even onbelangrijk als troonrede en adressen van antwoord zullen ook waarschijnlijk in deze laatste parlements-zitting de beraadslagingen zijn. Ingrijpende hervormings vraagstukken toch, waaronder de kwestie der uitbreiding van het kiesregt behoort, zullen wel niet worden behandeld.

Deze laatste aangelegenheid wordt intusschen voor het engelsch publiek door dagbladen en meeting-redenaars toegelicht. Zoo besprak onlangs de drie-en-twintig jarige zoon van graaf Russell de wenschelijkheid eener radikale hervorming van het kiesstelsel, tot groote ergernis van alle behoudende dagbladen en van alle personen, die den jeugdigen spreker slechts de politieke bekwaamheid verkozen toe te kennen, welke zij zelven op dien leeftijd bezaten. Met het politiek ontleedmes in de hand wees hij, onder meer, op de tegenwoordige

zamenstelling van het Hoogerhuis. Men treft in dit staatsligchaam voorzeker talentvolle mannen aan - zoo betoogde hij - waardig de plaats te bekleeden, welke zij innemen, maar ik ben verzekerd dat gij daarin ook niet weinigen zult vinden, die hunne plaatsen aldaar slechts krachtens hun erfelijk regt hebben ingenomen en geenszins daartoe geschikt zijn. Gij zult er vinden die volstrekt geene politieke opvoeding, welke dien naam verdient, hebben genoten en eigenlijk volstrekt geene politieke opinie bezitten, terwijl zij slechts de staatkundige gevoelens hunner familiën volgen en overigens noch uithoofde hunner talenten noch uithoofde van andere oorzaken, het hooge voorregt, hetwelk zij genieten, waardig zijn. Eene groote grieve zag deze spreker in de omstandigheid dat wel landbezit en kapitaal, maar niet het nijvere en werkzame gedeelte der natie zich in het Hoogerhuis zag vertegenwoordigd, een grieve trouwens, welke tegen alle dergelijke staatsligchamen kan worden aangevoerd, maar met het oog op hunne plaats in het staatsorganisme niet altijd gegrond te achten is. Men moge het bestaan zelf van hoogerhuizen, senaten of eerste kamers nutteloos of verderfelijk noemen, maar men verwarre niet de strekking van dat bestaan met de noodzakelijk daaruit voortvloeijende zamenstelling dier staatsligchamen.

De bekende stelling van vele staatslieden in België, Duitschland en Engeland: eerst intellectuele ontwikkeling der natie en dan uitbreiding van het kiesregt, werd door den spreker te Leeds omgekeerd. Volgens zijn gevoelen moest men met het oog op de engelsche toestanden, aannemen dat juist de uitbreiding van het kiesregt tot ontwikkeling der natie zou leiden. Deze bewering vloeide echter voort uit de overtuiging dat de engelsche bevolking, aan welke hij het kiesregt wilde schenken, in tegenstelling der Belgen, Franschen en Duitschers hier in aanmerking komende, reeds zekeren trap van ontwikkeling had bereikt. Eigenlijk kwam dus zijne bewering met boven bedeelde stelling geheel overeen.

Weldra kwam voor de engelsche dagbladpers, in die dagen, een belangrijker onderwerp opdagen ter beschouwing, hetwelk van meer praktischen aard was. Tusschen de amerikaansche Unie-staten van Noord en Zuid waren namelijk vredesonderhandelingen aangeknoopt, en hoewel deze voor het oogenblik zonder eenig resultaat bleven, boden zij aan de engelsche dagbladen toch stoffe tot ernstige overweging. Terwijl toch de verhouding tusschen de regeringen te Washington en te Londen in den laatsten tijd, ten gevolge van verschillende bekende incidenten, reeds zoo weinig vriendschappelijk was geworden, had Engeland een nieuw blijk van vijandschap ontvangen in de opzegging eener in 1817 gesloten overeenkomst, betrekkelijk de door Engeland en de Vereenigde Staten te onderhouden oorlogsvaartuigen op de canadasche meeren. De vijandelijke strekking van dit besluit kwam zelfs in het Lagerhuis ter sprake en eene motie tot nadere mededeeling van stukken daaromtrent door de regering, werd op dringend verzoek van lord Palmerston slechts ingetrokken omdat de officiëele opzegging der overeenkomst nog niet ontvangen was. Met het oog op den grondslag der tot dusverre tusschen Noord en Zuid gevoerde onderhandelin-

gen meenen inmiddels sommigen dat het konstitutie-plan voor de engelsche koloniën in Noord-Amerika eene daad van haute politique is, waardoor Engeland langzamerhand aan die gewesten een zelfstandig bestaan wil verzekeren en alzoo niet genoopt kan worden om deze koloniën tegen eene herstelde amerikaansche Unie te moeten verdedigen. Bovenbedoelde grondslag voor vredesonderhandelingen toch, door de regering te Washington voorgesteld en gehandhaafd, luidde: 1°. afschaffing der slavernij in beginsel; hare feitelijke opheffing te regelen naar de omstandigheden; 2°. toetreding der geconfedereerde staten tot de Unie onder toekenning van dezelfde regten als vóór de afscheiding; 3°. indeeling van het leger der geconfedereerde staten bij de Unie-troepen tot het voeren van den oorlog in het buitenland. Dat in dit laatste de handhaving van Monroe's beginsel ligt opgesloten zal keizer Maximiliaan in Mexiko insgelijks wel hebben begrepen en voor hem is dan ook het herstel des vredes geenszins wenschelijk. Zelfs Frankrijk's niet te verwachten ondersteuning zou hem bij een oorlog tegen de Unie niet baten, want, hoe magtig keizer Napoleon moge zijn, een oorlog op Amerika's vaste land tegen de talrijke geoefende legers eener herstelde Unie, zou zelfs Frankrijk's krachten verre te boven gaan. Dat de keizerlijke regering zich in de noodzakelijkheid zou hebben gesteld om tegen de Unie te moeten strijden, door zich de mexikaansche landstreek Sonora te hebben doen afstaan, is dan ook vrij onwaarschijnlijk.

Voorloopig wijdt keizer Maximiliaan zijne aandacht in de eerste plaats aan de organisatie van het binnenlandsch bestuur in dat gedeelte hetwelk door de fransch-mexikaansche troepen is bezet. Buiten dezen kring heerschen nog steeds Juarez' partijgangers of de guerilla's, en voor iedere vergrooting van zijn grondgebied is eene expeditie noodig. Ook het belgisch-mexikaansch legioen schijnt ten deele voor dergelijke expeditiën te worden gebezigd, zoodat België's onzijdigheid, waarvan de algemeene erkenning zijn bestaan ten waarborg strekt, door de zamenstelling van dit legerkorps thans op verregaande wijze geschonden blijkt. Aan onze naburen ernstig de noodzakelijkheid van de strenge handhaving dier onzijdigheid te herinneren was dan ook volstrekt niet overbodig en Mr. van den Kerckhove's brochure ‘Les belges soldats de l'étranger et la neutralité Belge’ mag door de belgische regering wel ter harte worden genomen. Na een scherpzinnig volkenregterlijk betoog over de noodzakelijkheid van België's onzijdigheid, waarvan het bovendien reeds zoovele goede vruchten heeft geplukt, vraagt de schrijver aan de belgische regering, of zij moraliter wel het regt had om met belgische soldaten den troon des vreemdelings in de mexikaansche gewesten te gaan ondersteunen. ‘Hebben wij dan reeds vergeten - zegt Mr. van den Kerckhove - dat ook België eenmaal het juk van den vreemdeling heeft getorscht? Is dat zoo gehaat beeld van vreemde overheersching dan reeds weggewischt voor het oog onzes geestes? O, dat wij ons toch voor alles wachten om den ouden belgischen leeuw te koppelen aan den keizerlijken arend! Aan dezen alleen zij de roem of de schande der treurige prooi waarvan hij in Mexiko zich meester wist te maken. België's devies getuige van België's welwillend-

heid jegens allen; het make de woorden van Dido tot de trojaansche schipbreukelingen tot de hare:

> ‘Hélas! ainsi que vous, errante et fugitive,
> Avant de rencontrer cette lointaine rive,
> J'ai subi du destin la longue inimitié,
> J'ai souffert: le malheur m'enseigna la pitié.’

Moge België eene veilige rustplaats hebben gevonden, hare zuster-natie Griekenland is nog wel altijd als ‘errante et fugitive’ te beschouwen. Men moet thans wel aannemen òf dat de Grieken als geheel en al gedemoraliseerd zijn te beschouwen, òf dat de jeugdige koning George geheel ongeschikt is om zijne moeijelijke taak te vervullen. De anarchie toch schijnt in het oude Attika haren zetel te hebben opgeslagen en de rooverbenden plunderen en moorden tot zelfs in de omstreken der hoofdstad. Deze rampzalige toestand, waarbij de bevolking nog niet rijp schijnt te wezen voor de met zooveel moeite zamengestelde konstitutie, biedt bovendien zoo weinig hoop op verbetering, dat op de Iönische eilanden reeds velen Engeland's protektoraat beginnen terug te wenschen. Het is dan ook eene wreede spotternij, langer te beweren dat de regering te Konstantinopel eenige vrees behoeft te koesteren voor het ‘grieksch model-koningrijk.’ De sombere wolken, welke men in het oosten weder meent te zien zamenpakken, zijn van geheel anderen aard. Zij vertoonen zich in den vorm eener vrij ernstige oneenigheid tusschen Turkije en Perzië. Op zich zelf beschouwd heeft dit turksch-perzisch konflikt - over handelsvoordeelen, aan perzische onderdanen in het rijk van den sultan wonende, ontnomen - voor Europa weinig belangrijkheid. Men vergete echter niet dat een oorlog tusschen Turkije en Perzië eene interventie van Rusland ten gevolge kan hebben; wat daarvan voorts te verwachten is, heeft de geschiedenis in den Krim-oorlog geleerd.

In plaats van ons echter met de mogelijke gevolgen bezig te houden van een mogelijken oorlog tusschen Turkije en Perzië, teekenen wij liever ten slotte nog op dat de spaansch-peruaansche kwestie eene vredelievende oplossing heeft ontvangen. Nadat het kongres der Zuid-Amerikaansche republieken de verdediging van Peru's regten tegenover Spanje aan de regering te Lima zelve had overgelaten, heeft deze in hare magteloosheid hare vroegere fiere uitspraak geheel vergeten: ‘dat aan alle onderhandelingen met Spanje eene ontruiming der Chincha-eilanden moest voorafgaan.’ In al de door Spanje gestelde voorwaarden heeft zij thans toegestemd en..... de heer de Morny ziet weder zijne bewering bevestigd: ‘naarmate het gezigtspunt verandert, verandert ook de gedaante der voorwerpen!’

Middelburg, 20 Februarij.

W.A. VAN HOEK.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Gedachten over het Nederlandsche zendelinggenootschap.

Zoolang de bijbel het wonderboek was, waarin het bovennatuurlijk licht bewaard werd, dat God in zijne genade op aarde had laten vallen om zijn wil en wezen aan de menschen te openbaren, was hij uit den aard der zaak de van God gegeven grondslag, waarop de Kerk was gevestigd en de éénige leerschool, waar de geloovigen de ware kennis van God en goddelijke dingen konden verkrijgen. Het lag dan ook in de reden dat het theologisch onderwijs aan de hoogescholen vooral in uitlegkunde bestond, dat de herders en leeraars vooral tot schriftgeleerden werden gevormd, en dat voor de leeken inzonderheid bijbelstudie de weg was om te vorderen in waarheid en heiligheid.

Het is niet te ontveinzen dat, zoo tegenwoordig het geheele gebouw zucht en kraakt, zulks geschiedt omdat de Kerk van haren grondslag wordt verplaatst. De Hervorming droeg reeds bij hare geboorte het beginsel dezer omwenteling in zich. Toen zij de gewetensvrijheid als beginsel der schriftverklaring aannam, opende zij den weg voor een onderzoek, welks volledige resultaten na drie eeuwen aan het licht zijn gekomen. En het is thans voor de onbevangen onderzoekers openbaar dat de leer over den bijbel, waarop de hervorming zich grondde, onhoudbaar is.

De bijbel is *niet* het onfeilbare boek, waarin het bovennatuurlijke licht bewaard is dat God op aarde heeft laten vallen om aan zijne uitverkorenen zijn wil en wezen te openbaren. De geest en inhoud des bijbels weêrspreken dit luide. En slechts het bevangen oordeel der Kerk heeft den bijbel dit karakter toegedicht. De 66 boeken van het Oude en Nieuwe Verbond zijn hetgeen ons overgebleven is van de letterkunde van het Israëlietische volk. In die letterkunde heeft het volk zijn geestelijk leven geopenbaard, zijne godsdienstige natuur- en wereldbeschouwing, zijne herinnering van zijne lotgevallen, zijne maatschappelijke en kerkelijke beschaving, zijne gebeden en lofzangen, zijn geloof en gemeenschap met God.

De bijbel is dus niet het oorspronkelijke, maar het afgeleide. Het oorspronkelijke is de geest des volks. En wanneer wij vragen, waardoor die geest is

ontwikkeld, dan wijst hij zelf ons heen naar den invloed der natuur van Palestina, naar het nationaal streven om het staatkundig en kerkelijk vraagstuk op te lossen, naar het verkeer met andere rijk begaafde volken, naar de lessen zijner geschiedenis.

De kennis die het uitverkoren volk tot den tijd der ballingschap van zijne bijbelboeken had was zeer gering. Maar de goddelijke openbaring die hen altijd omringde was de liefelijke natuur, die hun van alle zijden toelachte en hen zoo moederlijk verzorgde. 'De Heer uw God brengt u in een goed land, een land van waterbeken, fonteinen en diepten, die in dalen en in bergen uitvlieten, een land van tarwe en gerst, en wijnstokken, en vijgeboomen en granaatappelen, een land van olierijke olijfboomen, en van honig; een land waarin gij brood zonder schaarschheid eten zult, waarin u niets ontbreken zal; een land welks steenen ijzer zijn, en uit welks bergen gij koper uithouwen zult. Als gij dan zult gegeten hebben en verzadigd zijn, zoo zult gij den Heer uwen God loven, wegens dat goede land, dat Hij u zal gegeven hebben' (Deut. VIII: 7vv.).

Ja, nog vermeiden wij ons in Israëls dichterlijken lusthof, waarin de wijnstok zich om den vijgeboom slingert, waarin de sycomore den armen zijne vruchten in den schoot werpt, en de vorstelijke oranjebosschen te gelijk pralen in bloesem en vrucht - maar wat is dat anders dan eene zwakke afschaduwing van den levenden lusthof, dien God uit liefde voor zijne kinderen had geschapen? Ach, zij hadden niet noodig dat hun die rijke zinnebeelden werden verklaard; de volksgeest heeft er zich niet in vergist. Hij hechtte den granaatappel in kunstig borduurwerk aan de zoomen van den Efod. Hij verhief die rijke vruchten met de zuilen des tempels. In verheven werk van koper geboetseerd, zag men granaten neêrhangen door het leliewerk dat de kapiteelen versierde. Het was niet tot sieraad alleen, het was ook om het voortbrengend vermogen te doen kennen als afhankelijk van Jehova, van wien is de rijkdom en het voortbrengend vermogen der natuur(*).

De liefelijke natuur van Palestina met hare rijke zinnebeelden viel als een regtstreeksche openbaring van Gods liefde in het gevoelvol hart van den Israëliet. Zij drukte haren stempel op zijn offer-wezen, zij was de toongeefster zijner godsdienstige feesten, zij strengelde zich door zijne geheele eeredienst. Het schijnt dat het volk nog meer vatbaar was voor de heilige sprake zijner natuur dan de priesters. In spijt van de kerkelijke voorschriften waren de bergen hunne altaren en de bosschen hunne tempelen. En het schijnt dat Jezus hunne zijde heeft gekozen boven die der kerkelijken, als hij het liefst zijne redevoeringen hield van den voorsteven van een schip op de heldere wateren van de zee van Tiberias of van de kruin eens heuvels, waarom de leliën bloeiden en de vogelen zweefden in zorgelooze vrolijkheid.

Het groote nadeel, dat de orthodoxe beschouwing des bijbels ons berokkend heeft, is dat zij ons blind heeft gemaakt voor de openbaringen Gods in de natuur, die voor het volk Israël zoo duidelijk waren. Ja, wij hebben door het vooroordeel van de bovennatuurlijke inspiratie den geheelen bijbel misverstaan. Heeft ook niet Israël zijne heldentijden gehad? Maar wat was de arbeid waarin de volks-

(*) van Senden, het H. land: I: 251.

geest zijn grootsten rijkdom openbaarde? Wat was het vraagstuk, aan welks oplossing hij al zijne krachten wijdde? Was het niet het nationale werk der grondvesting van zijnen staat, de stichting van den Mozaïschen godsstaat en van het Davidische koningschap? Het is dit vraagstuk, dat aan geen enkel volk gespaard wordt; het is de taak die God aan alle natiën oplegt om te ontvlammen wat zij aan geestdrift, om te ontwikkelen wat zij aan wijsheid en veêrkracht bezitten. In zijne theokratische volkshuishouding heeft Israël het schitterend proefstuk geleverd van hetgeen zijn nationale geest vermogt om hemel en aarde, godsdienst en staatkunde ineen te smelten. Maar de orthodoxie verklaart den volksgeest dood en laat Israëls theokratie als een afgewerkt wonder uit den hemel vallen.

Maar de geschiedenis houdt niet op te getuigen. Zij vermenigvuldigt de bewijzen dat Israël op menschelijke en nationale wijze zijne levensgoederen heeft veroverd. Zij wijst naar de ontmoeting van Israël met de edelste volken der wereld henen, en iedere ontmoeting is een keerpunt zijner ontwikkeling. Na zijne kennismaking met de Egyptenaren, de Phoeniciërs, de Perzen, de Grieken en de Romeinen onderging het even zoovele gedaanteverwisselingen. En terugziende op den ganschen weg zijner lotgevallen, zag het in zijne eigene geschiedenis de heerlijkste theodicee, een gedenkboek van den levenden God, die zijne kinderen door den loop der eeuwen geleid had tot de kennis van Hem als den besten Vader.

Er is geen enkel hoofdstuk des bijbels, dat de orthodoxie niet heeft bedorven. Wat maakt zij van de profeten? Waarzeggers en toovenaars, lieden die orakelen spraken voor hunne tijdgenooten en tot in kleinigheden wisten te voorspellen wat na 750 jaren zou gebeuren. Maar zij laat ons niets begrijpen van hun grootschen blik, waardoor zij het volksgedrag steeds in zijn geheel opvatteden en nagingen tot in zijne drijvende beginselen. Als helden worstelden zij met hunnen tijdgeest, en waar vorst of volk of priesters of regters of grooten een heilloozen weg waren ingeslagen, daar trachtten zij hen op dien weg te stuiten; en waar de regeringsbeginselen van Jehova in strijd waren met de politiek of den volksgeest van den dag, daar schroomden zij ook het verwijt van Majesteitsschennis niet; en het was hun gewone lot als slagtoffers van die beschuldiging te vallen.

Maar niemand is meer onkenbaar geworden door het supra-naturalisme dan de zoon des menschen. Het wil dat hij God zij, dat hij van voor de grondlegging der wereld van God gehoord hebbe wat hij den menschen openbaart. En is juist niet het treffende kenmerk van zijn onderwijs, dat hij God allerwege in zijne nabijheid vindt, Hem ziet in het groote en kleine, Hem op zulk eene menschelijke wijze ziet, dat wie hem hoort en verstaat den Vader ook moet zien?

Kom, gaan wij nog eens tot hem, terwijl hij op zijn berg als op zijn eigen kansel gezeten is. De gedaante der wereld die hem omringt openbaart hem slechts de gedaante van God - hoe geheimzinnig luistert hij! Hij hoort de stem van God. En Jezus herhaalt slechts wat God in zijn oor heeft gesproken. Heerlijke, liefelijke zon, gij zijt Gods glimlach en zegt: Mijn koesterend licht giet ik uit over al mijne kinderen, en mijne zegeningen zijn voor dankbaren en ondankbaren. Welvende hemel, die het mensch-

dom als een huisgezin omvat, hoe breidt gij uwe schatten uit over goeden en boozen, en hoe klopt bestendig uwe sprake tegen ons hart: louter weldadigheid drupt van de handen des Barmhartigen. Vlieg vrolijk, o vogeltjen, want al kunt gij niet zaaijen of spinnen, God spijst u uit zijne hand. Bloei vrolijk, o aarde, want in het groene kleed, dat u om de leden geslagen is, heeft God bloemen geweven, die de parelen beschamen. Neen, schroom niet, o landman, uw zeisen in de leliën te slaan - morgen heeft God nieuwe geschapen; want alzoo is zijn welgevallen.

Wij staan een oogenblik stil - een nieuw wonder - nog naderbij gelegen treft onze aandacht, het wonder van ons eigen leven(*). Onze oogappel, ofschoon een stip, is een spiegel, waarin zich het oneindig heelal weerkaatst. Wat is kunstiger dan de ademhaling, waardoor onophoudelijk ons leven gevoed wordt met de lucht die wij inademen! Wat is geheimzinniger dan die afwisseling van slapen en waken - die geregelde eb en vloed onzer levensgeesten? Komt niet elken avond de hemelsche Vader om zijne kinderen de oogen te sluiten? Ontsteekt Hij niet elken morgen zijne lamp om hen op nieuw tot den arbeid te wekken? En als de middag daar is, heeft Hij dan niet in hutten en paleizen den disch bereid - Hij de vriendelijke gastheer die wil dat zijne gasten vrolijk zijn voor zijn aangezigt? Hoe zijn wij van alle zijden ingehuld in die oneindige vaderzorg! Hoe is iedere ademhaling een wonder van zijne bewarende genade! Hoe is het ligchaam waarin wij wonen een tempel van onvolprezen schoonheid - een meesterstuk van ongeëvenaarde vinding! En wij, kinderen van dien Vader, zouden nog in zorg zijn over voedsel of kleeding?

Zullen wij voortgaan aan de hand van Jezus de schepping te doorwandelen? hem beluisteren terwijl hij de godsdienstige waarheid overal als aan zijn voeten vindt? bij de kinderen die op de straat bruiloftje of begrafenisje spelen, en bij het vrouwtje dat zich verheugt over een wedergevonden penning? Zullen wij met hem medegaan als hij bij een tollenaar ter maaltijd gaat, waar hij onder gulle tafelvreugde het onderscheid tusschen Joden en Heidenen opheft en ieder die een menschelijk hart heeft aanneemt tot een kind Gods? Voorzeker, het moet zalig geweest zijn in de nabijheid van hem die de woorden des eeuwigen levens had. Maar hij zelf zegt tot ons: Ik laat u mijn' geest na die u in alle waarheid leidt.

Die geest van Jezus die ons in alle waarheid leidt is zeker dezelfde heilige geest die alles geïnspireerd heeft wat de bijbel waars en eeuwigs bevat. Maar die geest is zeer verschillend van de orthodoxe leer over de onfeilbaarheid en het bindend gezag des bijbels.

Die geest van Jezus en de orthodoxe leer zijn ieder voor zich de oorsprong geweest van twee zeer uiteenloopende levensrigtingen. En het is van belang op deze beide uitgangspunten te wijzen nu het Zendelinggenootschap, na een ernstig conflict tusschen orthodoxie en bijbelgeest, zich bezint omtrent den weg dien het voor de toekomst heeft te volgen.

Wanneer wij bij de vraag, wat wij in het werk der zending te doen hebben, den geest des bijbels tot onzen gids nemen, dat wil zeggen ootmoedig trach-

(*) Mt. VI:25.

ten de gedachten Gods na te denken, dan verkrijgen wij de volgende regelen, die gestaafd worden door de geschiedenis der volken.

Gods eerste openbaring, die Hij als onpartijdig Vader aan al zijne kinderen geschonken heeft, is de natuur waaronder ieder volk geboren is. Het land waarop een volk het leven ontvangen heeft is als hun natuurlijk erfgoed, de eerste leerschool hunner beschaving en kunstvlijt; dat land moet in ruil van hun zweet en arbeid hun de vruchten schenken die hen voeden, en het is zijn welgevallen dat zij in vrede en vrolijkheid leven van hun vlijt. En eene openbaring die even klaar en duidelijk en allen volken gemeen is, is deze dat God ieder man zijne manninne schenkt en dat de huwelijksgemeenschap heilig en onbevlekt zal zijn. En even onmiskenbaar is de openbaring, die zich daaraan onmiddellijk aansluit, dat God het aardsche ouderschap bestemd heeft tot een beeld van de liefde en zorg waarmede de hemelsche Vader al zijne kinderen nabij is. Verder leert zoowel de bijbel als onze eigene ondervinding dat het edelste vraagstuk, waaraan wij onze krachten kunnen wijden en waaraan wij ons onmogelijk kunnen onttrekken, de vorming van onzen staat en van onze gemeenschappelijke godsdienstoefening is. En evenzeer leert het christendom en de geschiedenis, dat de volken elkander zullen mededeelen de vruchten van hunnen grond, de schatten van hun kunstvlijt, maar ook hunne beschaving, hunne godsdienstige denkbeelden, hunne talenten en deugden. En in het groote huisgezin der volken heerscht naar den geest van het Evangelie de wet van gelijkheid en broederschap, zoodat geen volk over het andere zal heerschen en het behandelen als zijn' slaaf en lijfeigen. Het christendom erkent geen volk van overwinnaars en van Heloten, dat slechts om zijne meesters bestaat; geen uitverkorene kasten en paria's; geen patriciërs en plebejers; maar slechts kinderen Gods. Ten slotte zullen wij in onze eigene lotgevallen en geschiedenis de leidingen Gods erkennen, zijne weldaden en uitreddingen, maar ook zijne beproevingen en kastijdingen, zijne oordeelen en gerigten.

Dit is de levende en levendmakende geest des bijbels in tegenstelling tot de onvruchtbare leer over zijne bovennatuurlijke ingeving, zijne onfeilbaarheid en bindend gezag. En die geest heeft zich in zijne hoogste reinheid en volmaaktheid verpersoonlijkt in Jezus, die ons niet slechts een' God der levenden, een' God van nabij heeft gepredikt, maar die ons verlichte oogen des verstands gegeven heeft om Hem te zien aan den hemel en op de aarde, in de tarwe en de leliën, in de geschiedenis en de zamenleving, in den staat en het huisgezin, maar het volkomenst in ons hart.

Niets is verder van den geest van Jezus verwijderd dan het afgetrokken, onvruchtbaar en onnatuurlijk dogmatisme der schriftgeleerden, dan hunne kleingeestige letterzifterij. Niet slechts was hij de wegslepende volksleeraar, die de stof voor zijn godsdienstig onderwijs voetstoots aan den weg opzamelde, maar zijn groot en warm hart huwde zich ook aan al de verwachtingen en belangen, aan het hopen en vreezen, aan het lijden en strijden van zijn geliefd volk. Had zich in Mozes en David het nationale streven beligchaamd, om een staat te grondvesten, waarin het ruimste genot

der levensgoederen verzekerd werd onder het beschermheerschap van den koning des hemels - dit verhevenste van alle vraagstukken, dat den geest van alle wetgevers en profeten, van alle wijsgeeren en helden zoo onweêrstaanbaar had aangetrokken, heeft ook den goddelijken geest van Jezus niet koud gelaten; maar als de laatste van Israëls profeten bestemd om de geschiedenis van zijn volk tot zijne ontknooping te voeren, legde hij den grond tot een zuiver geestelijk rijk, hief de scheidsmuren op der nationaliteiten, ontkleedde de profetie van alle belemmeringen van den volkstrots en de wereldsche staatszucht, en plantte haar als een beginsel van eeuwig leven in het hart der menschheid. Hij verzamelde de menschen in het huisgezin des hemelschen Vaders, hij bragt het koningrijk der hemelen op aarde.

Aan deze regelen hebben wij voor de zendingszaak genoeg; genoeg ook om de verhouding te bepalen, die den Nederlanders als christenvolk tegenover de bewoners van den Indischen Archipel voegt. Is Java minder schoon dan Palestina? Het is opmerkelijk hoe reizigers die de vijf werelddeelen gezien hebben overeenstemmen in de erkenning dat Java de ware parel der schepping is. Hooren wij wat een hunner van het uiterlijk voorkomen van Java zegt:

'De zuidkust is in tegenstelling van de noordkust over het algemeen steil, rots- en bergachtig. Op dit klippig strand verspilt de bruisende zee hare magtelooze woede, werpt hare in schuim verstuivende golven bij een vreeselijk bulderend geweld ten hemel en schijnt bij het woeden van stormen de grondzuilen van Java te doen beven. De aanblik van den top der rotsen op het sombere, het ernstig verhevene, is geschikt de ziel in den toon van Ossian te stemmen, en het sombere zijner zangen vindt hier voorzeker weêrklank in het hart van hem, die gelukkig genoeg is, er de waarde van te beseffen.

'In tegenstelling van het binnenland heeft de zuiderkust van Java overeenkomst met de kusten van Schotland; er bestaan veel hoofdstoffelijke beweging, kracht en toon. Loeijende stormen, bruisende wateren en stortende vloeden steken sterk af bij de natuurtafereelen van zoovele oorden van Java, die aan Zuid-Amerika en Italië herinneren. En even zoo als men op Java bij het bestijgen der bergen, uit eene verzengde luchtstreek komende, spoedig eene gematigde bereikt, kan men zich in weinige uren zoodanig verplaatsen, als of er een overgang van Griekenland naar de kusten van Noorwegen, voor zoover het uiterlijk betreft, had plaats gehad.

'Wanneer men in het binnenland het oog rond laat weiden, vertoonen zich in het zuiden de bergen, die zich hier en daar west- en oostwaarts aaneenschakelen en tot aan de kruinen door hun zwaar geboomte, eene statige vertooning maken; het gebladerte dier boomen is donker en aan het einde van het drooge jaargetijde zwartachtig groen. Tegen deze donkere tinten, die door sommige kale en zich blaauw vertoonende bergtoppen worden afgewisseld, steken de lagere landen bekoorlijk af. Het grootste gedeelte van den afhellenden grond bestaat uit rijstvelden, die soms cirkelvormig, trapswijze van het gebergte afdalende, door afgeleide bronnen bevochtigd worden. In den waterspiegel dezer velden worden de omliggende wouden, heuvelen en bergen teruggekaatst. Het jeugdig

groen van de rijst is zoo licht en zacht van kleur, dat het oog er door gestreeld wordt. Te midden dier rijstvelden loopen zeer smalle waterkeeringen, die tot afperkingen van de verschillende gronden, en tot voetpaden van den inlander dienen, welke er blootsvoets en met het grootste gemak gebruik van maakt. In de nabijheid dier velden liggen de dorpen en gehuchten onder het geboomte bij een riviertje of beek verscholen.

'Het gewone kenmerk van nabij zijnde woningen is de slanke kokosboom, die met zijnen geribden stam en gewaaijerde kruin, welke de zware vruchten draagt, zich hoog verheft, en zoo geheel inheemsch, vooral op de Sunda-eilanden te huis behoort. In de lagere streken worden er geheele bosschen, doch rondom de hooger liggende dorpen slechts enkelen van aangetroffen.

'Naast dien zoo nuttigen boom prijkt de banaan met zijnen dikken, sponsachtigen, groenen stam, lange en breede bladen, benevens eenen zwaren bloesemknop, die bloedrood, den vorm van een hart vertoont, en vervolgens groene vruchten draagt, welke weldra goudgeel worden: tusschen deze en andere vruchtboomen staan de eenvoudige bamboezen woningen, zonder eenig geregeld plan met rijstschuren en buffelkralen door elkander, terwijl hier en daar groepen van dartelende, naakte kinderen den natuurstaat schetsen. Buiten die dorpen is de bevolking aan den landbouw bezig; de mannen besturen den ploeg, die door eenen sterken, breed gehoornden buffel of een paar ossen getrokken wordt; vrouwen en kinderen planten rijst in de bereide velden of houden zich met ander akkerwerk bezig. Koffijtuinen, velden met suikerriet, indigo, katoen, tabak, katjang en thans hier en daar thee-plantaadjen, wisselen die tafereelen door een liefelijk schakeersel af. De murmelende beeken, waarin zich de bevolking baadt, ruischen in de bovenlanden over glad geschuurde keijen, die eenmaal door de vuurbergen zijn uitgeworpen, en het geheele landschap heeft een zoo bekoorlijk en kalm voorkomen, dat het als een beeld van beminnelijke rust en kalme opgeruimdheid, geschokte gemoederen bevredigt'(*).

Door zulk eene natuur, die zoo wonderbaar de verschrikkingen Gods en zijne goedigheid afspiegelt, spreekt de hemelsche Vader, de levende, de nabijzijnde God, tot het hart zijner Javaansche kinderen. Is het nu niet onnatuurlijk dat wij die Javanen zouden leeren de openbaring Gods op te delven uit de half verstorvene natuur van Palestina? Die natuur welke wij slechts kennen uit het medium der hebreeuwsche letteren, welke letteren ons wederom verklaard zijn geworden door eene Nederduitsche vertaling, welke vertaling eindelijk door eene Javaansche of Maleische overzetting voor den Inlander begrijpelijk is gemaakt? Wat doen wij op die wijze anders dan den Javaan vier brillen opzetten om te staren op de ondergegane natuur van Palestina, om vervolgens lofliederen te zingen op den Behemoth en Leviathan, op de cederen van Libanon en de eiken van Bazan en op den wijnstok en vijgeboom waaronder de Israëliet eens zoo behagelijk rustte? Intusschen heeft hij zijne eigene vuurbergen en dreunende watervallen; de rhinoceros wandelt in statige eenzaamheid om de kruinen der kraters, de tijgers, de woudstieren en

(*) P.P. Roorda van Eysinga, Indië, ter bevordering enz. III boek 1 deel bl. 17-20.

herten dwalen in hunne bosschen als op hun eigen gebied, gelijk in den morgen der schepping; de Oelar Sawa of rijstveldslang hangt zich met haar staart aan de takken der boomen en beloert hare prooi; de apen wonen i n de kruinen der boomen als in hunne huizen; welk een kleurenpracht van vogels en vlinders, welke geuren en kleuren, welke bloesems en vruchten, welke krachten en eigenschappen der gewassen en boomen van Java's plantentuin! O levende Jobeïde! O waarachtig paradijs! Hoe welsprekend verkondigt gij den Alvader, hoe dwingt gij ons te knielen en te aanbidden!

Mij dunkt, de weg is aangewezen. Wanneer het ons te doen is om den Inlander de oogen te openen voor de openbaring van den Eenigen, Waarachtigen, den levenden, alomtegenwoordigen God, men ontwikkele zijn verstand, men stichte en vermenigvuldige scholen, om de kinderen der inboorlingen te leeren verstaan wat God hun in de eerste plaats zeggen wil. Dit denkbeeld is meer breedvoerig door den heer Harthoorn ontwikkeld; en het spijt mij dat de heer Busken Huet voor dezen nuttigen raad niets anders over gehad heeft dan een kwinkslag. Het is een vruchtbaar denkbeeld. De openbaring Gods aan den Javaan moet hem door eene oorspronkelijke letterkunde worden verklaard. De bron der godsdienstige poëzij moet aan het hart van den Inlander ontspringen; en daartoe moeten hunne christelijke leermeesters hun voorgaan, nadat zij geleerd zullen hebben den vrijzinnigen Paulus na te zeggen: Den Javanen ben ik een Javaan.

Welligt zal deze of gene over mijne utopiën de schouders ophalen en zeggen dat ik mij in den hemel der hersenschimmen verlies. Maar ik vermeen dat men over het Indische genie moeijelijk kan oordeelen. Wie herkent den liefelijk-verheven paradijs-vogel, rein als ware hij uit den hemel gevallen, zoolang hij in de bosschen van Amboina vliegt, wanneer hij in eene kooi opgesloten, reeds in de eerste dagen zijner gevangenschap zich-zelven heeft bezoedeld, misvormd en gewond? Zoo kon ook het Indische genie na de eeuwen van onderdrukking waarin het verkeerd heeft voor ons onkenbaar geworden zijn. Maar wat het Indische vernuft door Europesche methode geleid ook in de hoogere sfeeren der kunst vermag behoeft niet ver te worden gezocht. Wij bezitten de schilderijen van den koninklijken schilder Radhen Saleh. Is dan een koninklijke Javaansche dichter zoo ondenkbaar? Vóór mij ligt het gedicht op den hemel van Indra, in het Engelsch vervaardigd door den Hindoeschen jongeling Kasiprasad Ghosj, die in het Britsch-Indisch collegie van Calcutta zijne opvoeding genoten had, en dat ik alleen om mijne beperkte ruimte niet overschrijf; zoo min als ik uit de letteren die of op Java ontstaan of ingeënt zijn, proeven van poëzij, zedeleer en godsdienst binnen de grenzen van dit opstel verzamelen kan. Maar ik vraag: hangt niet, volgens de natuurwet, de geestontwikkeling der volken van hunne maatschappelijke en staatkundige toestanden af? Hoe ver is het er van verwijderd dat de heerlijke grond van Java het natuurlijk erfgoed zou zijn van den inboorling! de leerschool van zijne beschaving en kunstvlijt! Men beschuldigt den Javaan van traagheid en onverschilligheid; maar hoe heeft de Ne-

derlander den arbeid voor hem geregeld en zijn eigendom verzekerd om zijn ijver te prikkelen? Smartelijk is het den Javaan, die onder het régime van Europesche landheeren en door den invloed der hoofdsteden verbasterd is, te vergelijken met den berg-javaan in zijne kinderlijke onschuld. Smartelijk, de natuurwet der huwelijksliefde en oudertrouw door Europeërs te zien uitroeijen. Smartelijk, te lezen van hongersnooden, die bij herhaling tienduizenden van menschen hebben weggeraapt en die bij een minder gierig beheer waren te voorkomen geweest. Smartelijk, te lezen van oorlogen die door onze schuld of ligtvaardigheid verwekt, somtijds kunstmatig gevoed, meermalen met slapheid gevoerd en daardoor onmatig verlengd, en ook al door trouweloosheid geëindigd zijn. Smartelijk, door de regering de geschiedenis van ons beheer te zien verzegelen, omdat de roode bladzijden dier geschiedenis een al te vurig schaamrood op hare wangen jagen. Doch ik wil de wonde van ons volksgeweten niet openrijten. En wanneer ik mij niet ontzien heb er op te wijzen, dan is mijne bedoeling niet geweest om *tabula rasa* te maken met de geschiedenis, noch ook om het ideaal met geweld in de werkelijkheid in te voeren, noch ook om de Kerk en de zending af te leiden op de kronkelwegen der politiek. Maar de krisis waarin het Nederlandsche Zendelinggenootschap en de geheele koloniale vraag verkeert is eene ernstige vermaning aan het Nederlandsche volk om in te keeren tot zich zelf en als koloniale christenmogendheid het gebod van Christus te bedenken: ‘Zoek eerst het koningrijk van God en zijne geregtigheid!’

Dit gebod geldt het geheele Nederlandsche volk. En wij beginnen met ons los te maken van elken waan alsof wij door de stichting van het Nederlandsche Zendelinggenootschap reeds met onzen christenpligt hadden afgerekend. Ach! de scheiding tusschen theorie en praktijk, tusschen godsdienst en leven kon niet op treuriger wijze worden uitgesproken, dan wanneer wij meenden, door een klein hoekje van den Indischen Archipel te emanciperen voor het Evangelie, het overige gerustelijk te mogen overlaten aan de staatkunde, aan het maatschappelijk goedvinden en de willekeur der individuen. Op die wijze zou het Nederlandsche Zendelinggenootschap slechts een monument zijn van Nederlandsch Pharizeïsme. En dit wil zeker niemand. Het staat onder allen vast, dat het Nederlandsche Zendelinggenootschap niets anders is dan een zwakke voorpost die een baatzuchtig handelsvolk getrouw naar het ideaal wijst.

Dit is dan in deze dagen van krisis en zelfbeproeving een eerste voorregt van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, dat het aanleiding geeft om den volke het christelijk einddoel weder in al zijne reinheid en in zijn geheelen omvang voor oogen te roepen, en te vragen naar den graad van ernst, die er bestaat om dat te willen bereiken.

Het is toch wel eene vraag die het nadenken van het volk verdient: waartoe heeft God, in zijn diepen raad, de vijf-en-twintig millioen inwoners van den Indischen Archipel onderworpen aan de voogdij der drie millioen inwoners van Nederland? Waartoe heeft God het prachtige Insulinde geschonken aan dit volk der moerassen? Het is toch duidelijk dat God een contrast gewild heeft

door het huwelijk van deze beide landen. Immers Java is het natuurlijk Paradijs der wereld, en Nederland is door zijn' dichter getrouw geteekend in de woorden:

> Natuur deed niets voor ons, onttrok ons zelfs haar gunst:
> Al wat uw oog aanschouwt is arbeid, vlijt en kunst.

'Het Nederlandsche volk heeft zijn' eigen grond geschapen om de woonstede te zijn van vrijheid en arbeidzaamheid; en toen het zijn vrijheidskrijg volstreden had, den schoonsten strijd dien een volk voeren kan, den strijd om de vrijheid van het geweten, toen schonk God hun tot belooning het paradijs-achtige Java, dat nooit de vrijheid, nooit de arbeidzaamheid had gekend.

Als Christenvolk zijn wij geroepen om op Java vrijheid en arbeidzaamheid te planten en te protesteren tegen iederen maatregel en handelwijze die den arbeid verlamt en de vrijheid ontzielt. En hier is het de plaats om een weinig dieper in te dringen in ons zelfbewustzijn als koloniale mogendheid! Helaas! vinden wij ook hier niet den nationalen zuurdeesem terug, dat politiek geen volkszaak is? dat regeringsbeginselen en regeringspraktijken onderwerpen zijn '*die de Heeren aangaan*' en waarmede een eerzaam burgerman zich het hoofd niet behoeft te breken? o Wanneer de Indische pers in onze dagen bloedzweet zweet van ergernis, dan is het vooral om hetgeen zij bij monde van een harer woordvoerders noemt: 'de misdadige onkunde en zorgeloosheid van het Nederlandsche volk omtrent zijne koloniale belangen.' Voorzeker, de heerschappij over 25 millioen menschen legt verpligtingen op. En het is zelfmisleiding zoo het volk meent zijne verantwoording te kunnen schuiven op de regering of op de Kerk.

Neen! de regering kan niet alles doen. Vooreerst is zij meer de dienares dan de koningin van den volksgeest. En al is zij nog zoo sterk, eene regering zal nooit het volk kunnen vervangen. Uit het Nederlandsche volk moeten de elementen genomen worden voor eene christelijke maatschappij in Indië. Huwelijkstrouw, ouderzorg, barmhartigheid, christelijke regtvaardigheid en zedigheid zijn boven het bereik van regeringsreglementen. Zij komen voort uit het hart des volks; ja het hart des volks is het uitgangspunt van leven en dood.

Men spreekt veel van het prestige der Nederlandsche regering in Indië. Maar dat prestige zal nooit gehandhaafd worden zoo het volk er niet de beschermer van is. Wij moeten iets bezitten van de fierheid van den *civis Romanus*, waardoor ieder burger gevoelt een drager te zijn van de majesteit des volks. Ik weet wel dat velen zich om de volks-majesteit weinig bekommeren. Zij zeggen of denken: 'Ik ga naar Indië om fortuin te maken; en voor mij is de vraag slechts om in den kortsten tijd het grootste kapitaal te verzamelen.' En wanneer men hun zegt dat de geschiedenis onzer heerschappij in Indië ons eene zedelijke schuld heeft opgeladen die wij moeten aflossen; dat er eene gemeenschappelijke verantwoordelijkheid is waaraan niemand zich onttrekken kan; dat er een christelijk einddoel is dat ieder lid des volks moet helpen bereiken, dan krijgt men veelal ten antwoord: *dat gaat de dominees aan.*

Wij moeten nota nemen van deze beide spreekwoorden: *dat gaat de heeren*

aan; dat gaat de dominees aan. Spreekwoorden zijn openbaringen van het volkskarakter. En de gemelde spreekwoorden verkrijgen in de toepassing die wij hier op het oog hebben eene sterke beteekenis. Een volk van drie millioen menschen dat heerschappij voert over vijfen-twintig millioen, en gedurende eene reeks van jaren van dertig tot veertig millioen gulden uit zijne Indische baten heeft getrokken, en de vraag naar zijne roeping als christenvolk, de vraag naar den oorsprong zijner Indische baten afsnijdt met de beide spreekwoorden: *dat gaat de heeren aan, dat gaat de dominees aan*, inderdaad, zulk een volk is karakteristiek. En werkelijk zijn in Holland deze beide eigenschappen karakteristiek: afkeer van nationale verantwoordelijkheid, en schriftgeleerde afgetrokkenheid in de godsdienst. Wij verscheuren elkander om de uitlegging van een tekst; wij verdrinken in bijbelsche lectuur; wij schrijven tractaatjes voor de bekeering der Roomschen, en houden bidstond voor Israel en China; maar sluiten het verhevenste vraagstuk, namelijk de vestiging eener christelijke maatschappij in Indië, van onze godsdienst uit. Gaan de particulieren naar Indië om in den kortsten tijd rijk te worden, de predikanten gaan er heen om eene in Holland drukkende of onhoudbare positie te verbeteren. Op onze volksscholen leert onze jeugd alles, behalve hoe zij zich als het kroost van eene koloniale christenmogendheid moet gedragen. Onze predikanten worden aan de hoogescholen gevormd tot schriftgeleerden en theologische encyclopaedisten, niet tot leeraars die het volk kunnen voorlichten omtrent hunne dure verpligting als koloniale christenmogendheid.

Alles grijpt in elkander. Ik doe niemand een verwijt, vooral de verdienstelijke mannen niet die in Indië het evangelie gaan verkondigen. Ik geloof dat de tijd nog niet gekomen is om uit zendingsijver naar Indië te gaan. Indische predikanten zijn op hunne standplaatsen veelal geïsoleerde personen die strijden moeten tegen *la force de l'inertie* eener ongevormde zamenleving. Die ondankbare strijd zal niet ligt iemand verlokken. Ieder predikant die met liefde en onbezweken geestdrift arbeiden zal verlangt een eenigzins voorbereiden grond. Geen vurige geest kan dweepen met het denkbeeld om zijn zaad te strooijen in de heide. Alle woeste grond moet eerst ontgonnen worden. En dit is het werk niet van geïsoleerde evangeliepredikers, dit vermag alleen eene welgeordende Europesche Maatschappij. Zulk eene maatschappij te helpen grondvesten is het vraagstuk dat wij allerwege ontmoeten. Het vertoont zich aan den ingang van alle Evangelie-verkondiging, hetzij door predikanten, hetzij door zendelingen. En de Commissie voor de Indische kerken heeft in dit opzigt hetzelfde belang als het Zendelinggenootschap. Wat is de taak dezer beide ligchamen? Alleen om predikers uit te zenden, of ook om den Indischen akker te helpen bereiden en ontvankelijk maken voor het zaad Gods? dat wil zeggen, zijn zij geregtigd en geroepen om het gewigt van hun godsdienstig en zedelijk gezag in de schaal te leggen om eene christelijke kolonisatie in Indië te bevorderen? Wij voor ons pleiten voor zulk een opvatting, omdat wij bij ondervinding weten, welk een ondankbare strijd het is, als geïsoleerd individu te moeten worstelen tegen *la force de l'iner-*

tie eener onbeschaafde zamenleving. Door eigen nood barmhartigheid geleerd hebbende zeggen wij: laat geïsoleerde zendelingen en predikanten niet den ganschen prijs dier worsteling betalen, bezorg hun hulptroepen; bedenk dat een handvol zuurdeeg niet voldoende is om eene oneindige massa meels te doorzuren; daarom gebruik uw' godsdienstigen invloed in het belang eener christelijke kolonisatie, opdat de predikanten en zendelingen wat meer vrucht hebben van hunnen arbeid. Bij de godgeleerde twisten, die tegenwoordig onze Kerk verdeelen, is zulk eene eendragtige zamenwerking van de Commissie voor de Indische kerken en het Zendelinggenootschap wel niet zeer waarschijnlijk. *Quicquid delirant reges*, *plectuntur Achivi.* Maar zulks is reden te meer om te wenschen dat het tijdvak der schriftgeleerde afgetrokkenheid voorbijga, die in geen enkel opzigt heil brengt.

De staatkundige, maatschappelijke, kerkelijke en godsdienstige toestand van Nederland is als het ware de grond waarin het Nederlandsche Zendelinggenootschap wortelt, de atmosfeer waarin het ademt. Heeft het Zendelinggenootschap niet levenslang gebukt gegaan onder de heerschende staatkunde? Is de onchristelijke invloed der Europesche maatschappij niet zijn grootste vijand? Zijn de kerkelijke scheuringen niet midden door zijn hart gegaan? Men achte dan de bovenstaande overwegingen niet overbodig. Wat baat het, niet te willen rekenen met de werkelijkheid en met de heerschende zeden en denkbeelden der eeuw? Het antwoord wordt gegeven door drie zendelingen, van wie twee hun mandaat hebben nedergelegd en één naar het moederland is terug gekeerd.

Wij hebben gewezen op de inertie van het Nederlandsche volk als koloniale christenmogendheid. Dezelfde kwaal vinden wij in het Zendelinggenootschap terug. Het heeft deze zwakheid met de meeste godsdienstige vereenigingen gemeen, en de oorzaak er van schijnt in hare organisatie te liggen. Onze genootschappen toch zijn in den regel zoo georganiseerd dat de leden niets te doen hebben. Zij betalen hunne contributiën, zij wonen eene jaarvergadering bij om bestuursleden te verkiezen, en hooren nu en dan eene mededeeling aan omtrent den zendingsarbeid. De eigenlijke werkzaamheden worden verrigt door het Hoofdbestuur en de zendelingen. Deze geven ook *maandberigten* en *mededeelingen* uit, waarin zij alleen het woord voeren. De rol der leden is die der *personnages muets.* Bij zulk een lijdelijk bestaan is het onmogelijk ijver en geestdrift te bewaren. Men heft vele klagten aan over de kwijning onzer godsdienstige genootschappen; maar heeft men ze niet zoo georganiseerd, dat zij kwijnen moeten?

Deze werkeloosheid van de leden is zeer nadeelig. Zij is de regtstreeksche weg om een hoofdbestuur tot eene oligarchie te doen ontaarden en de opregtste ijveraars te doen uitdooven. Zendelingen, medearbeiders, kweekelingen worden op die wijze geheel afhankelijk van de willekeur van het Hoofdbestuur, en zijn om nieuwe denkbeelden soms onbarmhartig gecasseerd. Men vernam wel eens in den boezem van het genootschap een dof gemor. Men hoorde wel eens klagen over inquisitoriale maatregelen, over transactie tusschen geldelijk belang en geloof, over halfslagtigheid, die orthodoxen en liberalen tot

gelijke ergernis was - maar niemand sprak. Is het dan beter dat eindelijk het misnoegen als een vulkaan losbarst?

Ons Nederlandsch Zendelinggenootschap moet in de eerste plaats wezen eene leerschool en werkplaats. Het moet aanleiding geven tot studie, en wanneer de sluimerende ijver van die ontzaggelijke massa wakker wordt, dien vruchtbaar maken voor de heilige zaak.

Wanneer wij van de Gustaaf-Adolf-Vereeniging de instelling overnamen, dat de afdeelingen van hare contributiën het grootste gedeelte overmaken aan het Hoofdbestuur, maar een klein gedeelte voor zich-zelve behouden, dan zou voor elk derzelve een klein fonds verkregen zijn, dat nuttig kon worden besteed tot het vormen van eene bibliotheek en een leesgezelschap over de koloniale aangelegenheden en de belangen der zending. Dan bestond voor iedereen de gelegenheid de koloniale vraag en de eischen der zending grondig te bestuderen. Uit den overvloed des harten spreekt de mond. De lezingen over het onderwerp zouden menigvuldiger worden, en met het licht, zou de liefde, met de liefde het leven ontstaan.

Aan deze inrigting kon zich onmiddellijk aansluiten de vorming van een *tijdschrift voor de zending*, hetwelk als de keerzijde uitmaakte voor de *Maandberigten* en *Mededeelingen.* In dit tijdschrift zou plaats wezen voor de gedachtenmeêdeeling van ieder oordeelkundig zendingsvriend. Daar zou plaats wezen om een woord van warme sympathie en bemoediging toe te spreken aan de zendelingen die ver van vaderland, magen en vrienden hun leven offeren aan de heiligste zaak. Dat tijdschrift zou het bewustzijn moeten verlevendigen, dat het Nederlandsche volk eigenlijk de groote zendeling is. Dat tijdschrift zou een tegenwigt zijn voor het gevaar dat nieuwe denkbeelden om hun ketterschen schijn aanstonds worden begraven of uitgestooten. Ook het Hoofdbestuur moet zulk een opwekking van den volksgeest wenschen. Geen hoofdbestuur kan de volheid zijner veerkracht ontwikkelen zonder den tegendruk van een krachtige publieke opinie. Als er geen oppositie was zou ik ze maken, zeide de groote Pitt. De wrijving der denkbeelden is als het onweder dat de lucht zuivert; maar als de bliksem geen uitweg heeft, verkrijgt men aardbevingen die alles verwoesten.

Wat de zamenstelling van de besturen aangaat, weet ik niet of de vraag reeds overbodig is, naar het aandeel der leeken en schriftgeleerden. Het is zeker loffelijk dat predikanten uit louter zelfopoffering zich de benoeming tot bestuurders laten welgevallen, dikwijls alleen om bestaande zendingskringen in stand te houden. Maar hoe meer de overtuiging veld wint dat zendingszaak volkszaak en leekenzaak behoort te zijn, dat de zendingszaak ten naauwste met de koloniale vraag zamenhangt, en van maatschappelijke en staatkundige wetenschappen haar licht ontvangen, in staatsmannen en industrielen haar steun zoeken moet; des te krachtiger moet zich ook het streven uitspreken, dat de zendingsbesturen zich versterken met Indische specialiteiten, met leeken van allen rang en stand, opdat de zendingszaak zich meer en meer in hare prachtige veelzijdigheid ontplooije.

Maar men vergunne ons de bekentenis, dat er nog een element is hetwelk wij noode in ons zendingsbestuur zien ont-

breken - wij bedoelen den zendeling zelven. Eerbied voor de Aristokratie! Zeer zeker. Maar eerbied ook voor de krijgers en de veteranen die op het slagveld zelf en in het vuur van den strijd gehard en vergrijsd zijn. Systemen zijn kostbaar, maar nog kostbaarder is de ondervinding. En daarom zou ik wel wenschen dat aan de meest verdienstelijke der oudgediende zendelingen de terugkeer naar het vaderland werd aangeboden om zitting te nemen in den Areopagus van het hoofdbestuur.

Omtrent den eigenlijk en zendingsarbeid heb ik reeds als mijne meening te kennen gegeven dat het zaaijen voorafgegaan moet worden door de ontginning van den woesten grond en de bereiding van den akker, hetgeen zonder beeldspraak beteekent, dat de Evangelieprediking der zendelingen in de hand gewerkt moet worden door eene christelijke kolonisatie. Te dezer plaatse kan ik de vraag niet weerhouden, of het niet mogelijk zijn zou om op eenige onzer aanzienlijkste zendingsposten, wier geographische ligging er het meest geschikt voor is, de proef te nemen eener christelijke immigratie? Ik doe die vraag vooral met het oog op de tegenwerpingen en bezwaren die zij uit zal lokken. Want ik verlang naar een weinig strijds; ik ben wars van de Erasmiaansche politiek, die steeds den vrede verkiest boven het kruis. De zendingsstrijd moet nog meer in het moederland beslist worden, dan in de kolonie. Het is mij tegen de borst dat het gansche gewigt van dien strijd op de schouders der zendelingen geworpen wordt. Ik wil dat het Nederlandsche Zendelinggenootschap zich-zelf zendeling gevoele en niet slechts strijders en martelaars uitzende, maar ook het voorbeeld geve van den goeden strijd.

Wij willen hiermede niet zeggen dat van een' politieken maatregel de bloei des christendoms te verwachten zij. Neen, wij erkennen dat eene kolonisatie gelijk zij b.v. op Nieuw-Zeeland schijnt plaats gehad te hebben, waar de inboorlingen aan de concurrentie van een handvol Europesche gelukzoekers ter prooi werden gelaten(*), een stroom van jammeren over de inlandsche bevolking moet uitstorten. Alles hangt af van den geest waarin een systeem wordt toegepast, van het gehalte van braafheid dat eene staatkundige theorie bezielt. En wanneer wij eene *christelijke* kolonisatie aanbevelen, dan leggen wij al den nadruk op het eerste woord, om de aandacht van het politieke dogma af te leiden op het geweten, van de partijzucht op de menschelijkheid, om niet den Javaan in ons stoffelijk belang te exploiteren, maar hem mede te deelen, wat wij als christenen boven hem vooruit hebben.

Ten opzigte van de vorming der kweekelingen kan het doel niet wezen hen tot schriftgeleerden of rabbijnen te vormen - maar zij zullen zich een schoon ideaal kiezen zoo zij zich bevlijtigen den inlanders te worden tot psalmisten en profeten, tot wetgevers en beschavers, tot leermeesters in alle nuttige kunsten. *Non omnia possumus omnes.* En de verscheidenheid van de gaven der kweekelingen zal de verscheidenheid hunner karakters en levensrigtingen bepalen. Maar voor zoover wij ons tot volksleeraars vormen, kunnen wij niet te vlijtig bij Jezus ter schole gaan. Telkens treft

(*) Dagblad van Z.H. en 's Gr. 22 Nov. j.l. Hamburgsche corresp.

ons op nieuw wat ik zou willen noemen het homerische in den geest van Jezus. Zijn geest weerspiegelt even getrouw en vlug de natuur als de menschenwereld, hij schildert even gemakkelijk de wereldkatastrophe als het spel der kinderen op de markt. Hij weet hoeveel maten meels eene vrouw voor een kneedsel noodig heeft, en werpt de philosophie der geschiedenis van Israel in eene gelijkenis daarheen, die een drama is, waarin hij zelf het lot van het volk tot zijne ontknooping voert. Spreuk en redevoering, redetwist en zamenspraak, gelijkenis en verhaal wisselen elkander in zijne redenen met de grootste vrijheid en bevalligheid af. De vlugt der lyrische uitboezeming, de teederheid der elegische uitweiding, de bliksems der invective, de hamerslag der repartie, al de vormen der poëzy en redekunst springen naar de gelegenheid van het oogenblik uit zijne vliegende improvisatiën te voorschijn. Maar liefelijk bovenal zijn zijne zaligsprekingen en vertroostingen; want genade en waarheid zijn uitgestort op zijne lippen.

De groote kunst van den volksleeraar bestaat in het gemakkelijk daarheen werpen van gelijkenissen, résumés van de maatschappij en de geschiedenis, beelden van het menschelijk hart en leven. Wat de geleerde op den onderaardschen weg der wetenschap met moeite heeft gevonden, maakt hij duidelijk met een enkelen lichtstraal der intuitie. Ieder der gelijkenissen van Jezus is een mikrokosmos, een spiegel van hemel en aarde. Maar de stof voor zijne gelijkenissen raapt hij voetstoots op(*). Heeft de schriftgeleerdheid van Jezus niet al te dikwijls eene mummie gemaakt? De groote meester moet voor ons opstaan uit zijn graf. Door zijnen geest bezield zullen onze zendelingen hunne inlandsche discipelen niet noodzaken zich te bekommeren om vele dingen, zij zullen hunne teedere hersens niet kwellen met hun vreemde natuurtafereelen en verouderde kerkelijke toestanden in te prenten. Zij zullen aan hunne eigene rijke natuur en aan hun dagelijksch leven de stof voor hun onderwijs ontleenen; in beelden en gelijkenissen zullen zij hun de liefde des Vaders verklaren, gelijk de moeder als bij ingeving de verhalen dicht waarmede zij hare kinderen stichten kan. En zoo moge onder den invloed van den levenden Jezus eene oorspronkelijke en natuurlijke literatuur ontstaan, eene zuivere en onvervalschte

(*) Renan schept er behagen in Jezus eene dorperachtige onkunde omtrent de wereldsche toestanden toe te schrijven, en vindt het bewijs voor die meening vooral in de onmogelijke koningen die in zijne gelijkenissen zulk eene voorname rol spelen. Dit komt mij voor zeer onjuist gezien te rijn. Een koning is voor het volk het meest bevattelijke résumé van de hoogste magt. In Nederlandsch Indië is het onmogelijk den Inlanders een juist begrip te geven van het raderwerk van het Nederlandsch opperbestuur. Van daar dat hun in vroeger tijden de stadhouders als oostersche potentaten werden voorgesteld, en nog tegenwoordig de koning hun bij voorkeur wordt geschilderd als de éénige drager der souvereiniteit. Maar de tooneelen, waarbij Jezus zijne koningen opvoert hebben gewoonlijk een' heiligen achtergrond. Of hij zelf is die koning, of zijn hemelsche Vader. In het rijk des geestes is de hoogste regter de verpersoonlijkte vrijmagt. De koningen van ons constitutionalisme, die men hoe langer hoe meer vernederen wil tot eene politieke theorie, en ook de werkelijke koningen der oudheid, die zich door menig tegenwigt zagen beperkt, waren voor de dichterlijke taal van Jezus geen bruikbare stof.
Tegenover het verhevene, maar mijns inziens nog niet geheel juiste resultaat van Strausz hoop ik nader gelegenheid te hebben mij te verklaren.

melk, die dezen kinderen in het geloof tot waarachtigen wasdom gedijen kan.

Nog bestaat bij ons Zendelinggenootschap de gewoonte om uit de inlanders zelve onderwijzers aan te nemen. Maar de heer Harthoorn heeft aangetoond hoe er eene manier bestaat om dit denkbeeld in praktijk te brengen, waardoor het tot eene karikatuur wordt. De vraag doet zich dus voor, of het niet meer doelmatig zou zijn om inlandsche kinderen van uitnemenden aanleg naar Nederland te zenden en daar tot onderwijzers voor hunne volksgenooten te doen vormen?

Eene laatste vraag betreft het huiselijk interieur van het zendings-instituut. Elke vereeniging van mannen heeft van zelf iets kazerne- en kloosterachtigs. En jonge lieden, die van hunne familiën gescheiden zijn en zich eerlang voor goed van hun vaderland moeten scheiden, hebben uit den aard der zaak eene bijzondere behoefte aan gezelligheid. Van daar dat in het zendings-instituut de vraag van het gezelschappelijk leven een bijzonder gewigt heeft. En daar wij toch in een tijd van zoeken zijn is het zeker niet nutteloos ook op die vraag het regte antwoord te zoeken.

Toen ik deze regelen geschreven had begaf ik mij naar een vriendenkring om er hun oordeel over te vernemen. ‘Het is onmogelijk, zeide Maurits, om op Java het christendom te brengen. Begin maar met de tien geboden. Gij zult niet begeeren uws naasten goed. Moeten de Javanen, zoodra wij hun de oogen openen, niet beginnen ons toe te roepen: ‘“En gij hebt ons alles afgenomen, ons land, onze vrijheid, de vrucht van onzen arbeid; wanneer het u lust neemt gij ons ook onze vrouwen en dochters af. En nu wilt gij ons nog onze godsdienst afnemen, die ons leert om zekere godsdienstpligten waar te nemen, terwijl het christendom gewoonlijk ons volk van alle banden ontslaat, en inwijdt in de ondeugden der Europeanen?”’ - Maurits! Maurits! zeide de predikant, die in hun midden was: moet gij altijd een goed begin door uw radicalisme bederven? Geef den keizer wat des keizers is, zeide Jezus met het oog op een' vreemden veroveraar. Onder die vreemde heerschappij stichtte hij zijn rijk dat niet van deze wereld is, en in booze tijden verkondigde hij: ‘Ik ben gekomen om den ongelukkigen eene goede tijding te brengen.’ - En toch zal de evangelisatie niet mogelijk wezen door het Zendelinggenootschap, zeide Rudolph. Denkbeelden als die Ferguson heeft ontwikkeld zijn in het Zendelinggenootschap contrebande. Gij hebt gesproken uit het geloof; maar het geloof spreekt altijd in den levenden geest en in de levende taal van den tegenwoordigen tijd; maar het volk erkent slechts de geëikte taal der doode apostelen en profeten als heilig. Bij hunne tijdgenooten waren deze ook ketters. Het bestuur zal altijd genoodzaakt wezen zich in de conventionele vormen van het heilige te bewegen, omdat deze de duidelijkste kenmerken zijn, waaraan het volk de zuiverheid van hun geloof en hunne regtzinnigheid zal erkennen. Daar echter de bestuurders beschaafde en ontwikkelde mannen zijn, worden zij altijd min of meer door den modernen tijdgeest geïnfluenceerd. En daardoor ontstaat iets halfslachtigs, een koketteren met den tijdgeest en de orthodoxie. Want de orthodoxie, hoe ook overgehaald of getemperd, is de band

der gemeenschap met de bijdragende leden. In dezen klem moet het Zendelinggenootschap bezwijken. Het waarachtige geloof als zijnde altijd oud in wezen, maar nieuw in vorm zal de menigte nooit kunnen dragen. En de orthodoxie, die als het ware het cement der vereeniging is, bevat geen levenskracht. Is niet de hoogste wijsheid van het hoofdbestuur het *juste milieu* te bewaren tusschen de geavanceerde denkbeelden en het kerkelijk dogma? Maar gij weet wat de Génestet van dat *juste milieu* gezegd heeft; en ook de menigte is niet tevreden; zij klaagt over onopregtheid en transactie-geest. Waarlijk, het Zendelinggenootschap is uit den aard der zaak gepredestineerd tot eene valsche positie.

- Rudolph! zeide de predikant, ook gij draaft door, zonder links of regts te zien. Wanneer gij het ideaal niet kunt verwezenlijken, wilt gij liever niets. Wilt gij dan wachten om iets goeds te doen tot dat de wereld in een' toestand van denkbeeldige volmaaktheid varkeeren zal, waarin geen transactie meer noodig zal zijn, geen klippen meer behoeven ontweken te worden? Met andere woorden, gij wilt wachten met de wereld te hervormen totdat zij hervormd zal wezen. Men kan nu eenmaal het ideaal niet kant en klaar in de wereld invoeren; en in plaats van zoo ironisch te smalen op transactie zoudt gij erkennen, dat deze eene der voorwaarden van menschenliefde en vooruitgang is, wanneer gij in plaats van radicale theoriën te vormen, u zooveel met de praktijk hadt bezig gehouden als de Bestuurderen van het Zendelinggenootschap. Maar ook heb ik nog eene grief tegen Ferguson. Ik vind het zeer overdreven te onderstellen dat de Javanen geleerd zouden worden lofliederen te zingen op den Behemoth en den Leviathan. Meent gij dan, Ferguson, dat de zendelingen den bijbel niet weten te gebruiken met den geest des onderscheids? Hebt gij in den laatsten jaargang der *Mededeelingen* de oordeelkundige stukken van den heer Graafland niet gelezen? Ik zou u liever raden die passage van den Behemoth en den Leviathan te schrappen. - Daar ben ik tegen, zeide Alfred. In die passage heeft hij juist den spijker op den kop geslagen. Gij zegt, eerwaarde heer! dat men den bijbel moet lezen, met den geest des onderscheids. Dit woord is uit mijne ziel genomen. Toen mijne moeder (zaliger gedachtenis!) mij in mijne kindsheid uit den bijbel voorlas, las zij ook niet van den Behemoth en den Leviathan, noch het ceremonieel van Leviticus, noch de onstichtelijke geschiedenissen van de Rigteren, noch de tooverwereld der Openbaringen en wat dies meer zij; maar van de ontmoeting van Eliëzer en Rebekka en de Jacobsladder en den barmhartigen Samaritaan. Ik zal er haar in den hemel nog voor danken. Zoo doet ook mijne vrouw, als zij ons 's morgens aan het ontbijt met hare vrome stem voorleest uit dat weergalooze boek. Maar die geest des onderscheids, dien iedereen gebruikt, is dat geene *kritiek?* Oefenden mijne moeder en mijne vrouw geene *zedekundige kritiek?* Doet dat niet iedereen naar gelang van zijn bijzonder oogmerk? Als de man, die zich Longinus noemt, den bijbel leest om het verhevene en schoone dat hij bevat op te zamelen, oefent hij dan geen aesthetische en eklektische kritiek? Maar nu wil ik ook dat men

eerlijk zij! Nu eisch ik ook voor den geleerde die den bijbel leest om er geschiedenis uit te leeren het regt, dat hij historische kritiek oefene. Nu begeer ik ook dat zij die den bijbel aan denkende leeken verklaren moeten, hem zoo gebruiken, dat zijn zedelijk en religieus gehalte hun in volle zuiverheid worde voorgehouden, maar de klippen van verstandelijke ergernis worden vermeden, waarop hun geloof en stichting schipbreuk zouden lijden. En dit is mijne grief tegen het Zendelinggenootschap, dat het de kritiek nog altijd als een kettersch element uitbant. Of liever, daar het niet mogelijk is den bijbel zonder kritiek te lezen, oefent ieder eene kritiek op zijne eigene hand. En zij veroordeelen de modernen, die de kritiek niet over willen laten aan persoonlijke willekeur, maar plaatsen onder de tucht der wetenschap. Dit is zonder twijfel een fout van het Zendelinggenootschap, en een zeer verderfelijke fout ook. Toen de heer ten Zeldam Ganswijk zijn mandaat nederleide, schreef hij een brief aan het hoofdbestuur, waaruit bleek dat hij zijn geloof verzaakt had om de onkritische wijze waarop hij den bijbel had leeren lezen. En toch waren in dien brief spranken genoeg van een levend geloof over, die onder goede zorg tot eene vlam hadden kunnen aangeblazen worden. Ten Zeldam Ganswijk was geen stof voor een ongeloovige! En na het harde oordeel dat hij heeft moeten ervaren, doe ik eene daad van regtvaardigheid met ook deze zijde te releveren. En wanneer ik dit zeg vertrouw ik dat men edelmoedig genoeg zal wezen, daaruit geene aanleiding te nemen om nogmaals den staf te breken over een' man, die eenmaal zoo vurig voor de goede zaak heeft geijverd. Al kan men ook bewijzen dat ten Zeldam Ganswijk te kort is geschoten; wij zijn niet minder te kort geschoten. Vaardigen wij zooveel zendelingen af om onbekeerde Javanen te winnen, wij hadden ook wel eens een broeder mogen uitzenden om dien ouden mede-arbeider toe te roepen:

'Simon Bar-Jona! hebt gij mij lief?' - De predikant nam zijn hoofd tusschen de handen, en bleef in gepeins verdiept voor zich staren. Maar het luidruchtige gezelschap ging voort.

- Gij hebt lang gesproken, zeide Manuel, maar gij doet vergeefsche moeite: het Zendelinggenootschap heeft zijn tijd gehad. Gelijk in zoo menig opzigt de beschaving de Kerk voorbij is gestreefd, zoo heeft ook de stroom der zending zich reeds buiten het zendelinggenootschap geworpen en kronkelt door het geheele land. De dagbladen, de tijdschriften, de vertegenwoordiging, het Indische genootschap, de Indische school te Leiden - alle pogingen die aangewend worden om Indië te beschaven, zij zijn de openbaringen der nieuwere, der waarachtige zending. Sluiten wij ons aan die pogingen aan!

Maar nu stond Melchior op en zeide: 'Daarom zal het Zendelinggenootschap blijven bestaan, omdat de liberalen de goede zaak hebben gekrenkt! Zij hebben de heilige zaak der menschheid tot eene partijzaak gemaakt. Door slapheid en onbezonnenheid in het bestuur wordt de beste theorie bedorven. In de atmospheer van partijschap en eigenbelang is het gevoel van regt en vaderlandsliefde verslapt. En het volk blijft altijd even koud en onverschillig. Zeg mij, eerwaarde heer! Waarom preêkt gij daar niet eens over? Daar liggen de *Gegevens*

van den heer Stieltjes, dien edelen vaderlander en voorbeeldigen geleerde, tot loon zijner verdiensten zoo onbarmhartig gecasseerd; daar ligt de brochure van den heer Netscher, *Regt en Onregt;* daar liggen de arresten van den procureur-generaal in de zaak van den heer Roorda van Eysinga, en van den heer Herderschee; daar ligt de interpellatie van den heer Rochussen en de repliek van den heer van Heukelom; dat zijn zooveel daden waar het volksgeweten en de openbare regtvaardigheid uit gekend wordt. Gij hebt uwe nachten veil, heer predikant, om de Evangeliën te ontleden, waarom houdt gij u niet eens bezig met de ontleding van ons volksgedrag? - Maar dewijl de zaak der menschelijkheid steeds wordt bezoedeld in de atmosfeer der staatkundige partijschap, daarom moet met inspanning van alle krachten, het Zendelinggenootschap worden in stand gehouden, als het heiligdom van waarheid en geregtigheid. Die heeren hebben onzen moed geschokt - spreek een woord, eerwaarde heer! om ons geloof weêr op te beuren.' - Begin dan, zeide de leeraar, uw drift te matigen, want met uwe hevigheid zult gij alles bederven. - 'Neen, heer predikant, ik wil mijn drift niet matigen. Dit koelbloedige volk maakt mij zoo driftig. Toen Max Havelaar zijn onsterfelijk werk had geschreven, deed hij den angstkreet van het geweten door onze zielen snerpen - maar omdat hij besloot met eene oproerige peroratie zeide het volk: hij is een muiter! Wij behoeven niet naar hem te luisteren. Dat is niet in den geest van God. Hebben sommige vurige geesten gezondigd door overmaat van verontwaardiging, ons volk dat bij zich-zelf zegt: Ik dank u God, dat ik niet ben gelijk dezen, zondigt ezenzeer door zijne onvermurwbare onverschilligheid.' - Nu werd de predikant ernstig en sprak: 'Het voorbeeld van Max Havelaar moest u leeren, dat men twee deelen van een onsterfelijk werk door eene enkele oproerige bladzijde krachteloos kan maken. Mijne vrienden! de weg is eng en de poort naauw. Strijdt om in te gaan! En hebt goeden moed; want Jezus heeft de wereld overwonnen. Maar het bekeeringswerk is een moeijelijk werk, en zijn grootste voordeel is dat het ons leidt tot inkeer in ons-zelven. Maar de weg der zelfkennis is een hellevaart. De grootste fout van Fergusons opstel is dat hij geen woord van dank over heeft voor al de zegeningen die het Zendelinggenootschap reeds verspreid heeft, maar die zeer zeker zijn opgeteekend in Gods gedenkboek. Mijne vrienden! is het u ernst om den naauwen weg te zoeken? Lost uwe gansche ziel zich op in de bede: Vader! uw Koningrijk kome! Weest dan verzekerd, dat de zoekende vindt en de biddende ontvangt. Dan is het Koningrijk reeds binnen ulieden.

10 December 1864.

FERGUSON.

De jongste pausselijke syllabus.
I.

Paus Pius IX heeft onder dagteekening van 8 December 1864 een schrijven gerigt aan ‘de Patriarchen, Aartsbisschoppen en Bisschoppen die zich in gemeenschap bevinden met den apostolischen stoel.’

Het doel van dit schrijven wordt door den Roomschen Opperbisschop duidelijk genoeg opgegeven. Hij wil de geestelijkheid der R C. Kerk opmerkzaam maken op dwalingen van den tegenwoordigen tijd, die de strekking hebben om den heilzamen invloed te beletten en te vernietigen dien de katholieke Kerk op bijzondere personen zoowel als op geheele volken moet uitoefenen(*).

Deze, in 's Pausen oog, verderfelijke dwalingen worden door hem tot eene gronddwaling terug gebragt, die hij het *Naturalismus* noemt(†); en, zoo hij er de stem tegen verheft, het geschiedt alleen ‘omdat hij, zijn heiligen apostolischen pligt gedachtig, zich geroepen gevoelt te waken voor de belangen van zijne heilige godsdienst, van de gezonde leer en voor het heil dier zielen die aan zijne zorg zijn toevertrouwd’(§).

Er is geen enkele reden om deze verzekering te wantrouwen. De brief des Pausen is geenszins geschreven in een kouden, officiëelen kanselarystijl. Integendeel, ef spreekt een hart uit dat warm klopt voor de geestelijke belangen der menschheid:

‘Wij hebben de vroomheid van alle geloovigen willen verlevendigen opdat zij in vereeniging met ons niet ophouden, den genadigen Vader der lichten en der barmhartigheden te bidden en te smeeken met de vurigste en de nederigste gebeden; opdat zij in de volheid van hun geloof altijd de toevlugt nemen tot onzen Heer Jezus Christus die ons Gode heeft gekocht met zijn bloed; opdat zij met aandrang en voortdurend vragen aan zijn teeder hart, slagtoffer van zijne brandende liefde voor ons, dat Hij allen tot zich trekke met de koorden zijner liefde; en opdat alle menschen, bezield door zijn heilige liefde, naar zijn hart waardiglijk wandelen Gode welaangenaam in alle dingen en vruchten voortbrengende in allerlei goede werken’(*).

(*) ... ‘iterum pastoralem vestram sollicitudinem excitemus ad alias pravas profligandas opiniones... eo magis detestandas, quod eo potissimum spectant, ut impediatur et amoveatur salutaris illa vis, quam catholica Ecclesia... non minus erga singulos homines, quam erga nationes, populos summosque eorum Principes libere exercere debet.’

(†) ... ‘Noscitis, V.F., hoc tempore non paucos reperiri, qui *naturalismi* principium applicantes audent docere caet.’

(§) ‘Nos apostolicì Nostri officii probe memores ac de sanctissima nostra Religione, de sana doctrina, et aninarum salute Nobis divinitus commissa, ac de ipsius humanae societatis bono maxime solliciti, Apostolicam Nostram vocem iterum extollere existimavimus’.

(*) ‘Qucirca omnium fidelium pietatem excitare existimavimus, ut una Nobiscum Vobisque clementissimum luminum et misericordiarum Patrem ferventissimis humillimisque precibus sine intermissione orent, et obsecrent, et in plenitudine fidei semper confugiant ad D.N.J.C. qui redemit nos Deo in sanguine suo, Ejusque dulcissimum Cor flagrantissimae erga nos caritatis victimam enixe jugiterque exorent, ut amoris sui vinculis omnia ad seipsum trahat, utque omnes homines sanctissimo suo amore inflammati secundum Cor ejus ambulent digne Deo per omnia placentes, in omni bono opere fructificantes.’

Die zoo kan spreken heeft reeds daardoor regt van spreken.

In gelijken geest heet het verder met aanhaling van de woorden van Cyprianus, den man in wien het oorspronkelijk katholicisme in menig opzigt verpersoonlijkt werd:

'Laat ons bidden, bidden uit den grond van ons hart en met al de kracht van onzen geest tot de barmhartigheid van God, want Hij zelf heeft het gezegd: Ik zal mijne goedertierenheid niet van u doen wijken.

'Als wij vragen, wij zullen ontvangen, en zoo onze gebeden wegens onze zware zonden nog onverhoord blijven, laat ons kloppen, want hem die klopt zal worden opengedaan, indien het althans onze gebeden, onze verzuchtingen, onze tranen zijn die kloppen aan de deur; indien althans het gebed eenparig is; dat ieder God bidde niet slechts voor zichzelf maar voor al zijne broeders, gelijk de Heer ons geleerd heeft te bidden'(*).

Ik kan mij levendig voorstellen hoe opregte Katholieken door zulk een taal gesticht worden.

Men heeft fraai spreken over den geest van reactie, van obscurantisme, die Rome kenmerkt. Zoolang er nog zulk een gevoelvolle taal van Rome uitgaat, zal, moet de magt der aloude Kerk op duizenden harten onbegrensd zijn.

De daad van den Paus - want zijn brief ter begeleiding van zijn syllabus is een daad - moet allereerst door ons aangemerkt worden als een daad van christelijk geloof en christelijke liefde.

Hier spreekt een geloovige, niet een dier *would-be*-geloovigen zoo als onze protestantsche orthodoxie er zoovelen telt, maar een opregt geloovige die evenzeer doordrongen is van het heil der R.K. christelijke godsdienst als wij het zijn van de waardij der door den Paus veroordeelde beginselen. Zijn geloof bestaat niet uit geven en nemen, uit schikken en plooijen, het is uit één stuk, het schaamt zich niet over zich zelf, het vraagt geen verschooning voor zijn bestaan(*). Het is niet aangetast door de melaatschheid die het wil bestrijden.

De Paus heeft ook boven vele zoogenoemd geloovigen in het protestantisme dit vooruit, dat hij vaak met juistheid weet te zeggen wat hij wil en wat hij niet wil. De Paus verzet zich bijvoorbeeld tegen al de nieuwere staatsregtelijke begrippen. Zou niet menigeen met mij lust gevoelen om eens met een nieuwe Encyclica dit *résumé* van dwalingen aan onze anti-revolutionairen te zenden met beleefd verzoek om eenvoudig met een potloodstreepjen aan te teekenen,

(*) 'Rogemus, V.F. de intimo corde et de tota mente misericordiam Dei, quia et ipse addidit dicens: Misericordiam autem meam non dispergam ab eis. Petamus et accipiemus et si accipiendi mora et tarditas fuerit quoniam graviter offendimus, pulsemus, quia et pulsanti aperietur, si modo pulsent ostium preces, gemitus, et lacrymae nostrae, quibus insistere et immorari oportet, et si sit unanimis oratio.... unusquisque oret Deum non pro se tantum, sed pro omnibus fratribus, sicut Dominus orare nos docuit.'

(*) Het blijkt ook uit het volgende: 'Quo vero facilius Deus Nostris, Vestrisque, et omnium fidelium precibus, votisque annuat, cum omni fiducia deprecatricem apud Eum adhibeamus Immaculatam sanctissimamque Deiparam Virginem Mariam, *quae cunctas haereses interemit in universo mundo*.... atque utpote Regina adstans a dextris unigeniti Filii Sui Domini Nostri Jesu Christi in vestitu deaurato circumamicta varietate nihil est, quod ab Eo impetrare non valeat.

welke stellingen zij in vereeniging met den Paus veroordeelen? De Paus is de anti-revolutionair bij uitnemendheid. Al de beginselen van '89 verfoeit hij, maar hij is ook eerlijk genoeg om de instellingen en vrijheden die met de genoemde beginselen ten naauwste zamenhangen insgelijks te verafschuwen.

Wij liberalen moeten het individu dat men den Paus van Rome noemt wel vergunnen de meeningen te koesteren die hij belijdt. Wij hebben zijne overtuigingen te eerbiedigen, en de éénige vraag die ons voegt is deze: heeft hij de meeningen, waartegen hij zich verzet, eerlijk, onpartijdig, zuiver objectief teruggegeven, of heeft hij jegens zijne tegenstanders onregt gepleegd door hun gevoelens toe te schrijven, die zij inderdaad niet bezitten?

Die vraag stellen wij en willen wij trachten te beantwoorden.

Ziehier hoe de Paus het moderne Godsbegrip beschrijft:

'Er is geen opperwezen dat van het geheel der dingen onderscheiden is. God is eenzelvig met de natuur der dingen en derhalve aan veranderingen onderhevig; God wordt in den mensch en in de wereld; en al wat is, is God en heeft de eigen substantie van God. En derhalve, tusschen God en wereld, geest en stof, noodzakelijkheid en vrijheid, waarheid en leugen, goed en kwaad, regt en onregt is geenerlei verschil'(*).

Wilde men deze stelling opvatten als een beschrijving van het populair geloof der Protestanten, zij zou louter onwaarheid beteekenen. Doch van protestantisme is hier geen sprake. Het geldt enkel de kenschetsing van die wijsbegeerte, die voor goed aan het supranaturalisme afgestorven is. De tweede stelling sluit zich aan de eerste aan: 'Alle werking Gods op den mensch en op de wereld moet geloochend worden'(*).

Het mag niet tegengesproken worden dat deze wijsbegeerte streng monistisch is en mitsdien noch *naast* het universum een absoluten, transcendenten God, noch *in* het universum eenige wezenlijke tegenstelling kan erkennen. Stelt men geest tegenover stof, men moet dan het bestaan van doode stof aannemen, hetgeen voor de monistische wijsbegeerte onzin is. Is er tegenstelling tusschen goed en kwaad, die tegenstelling moet dan *principiëel* zijn; hetgeen tot een dualistische wereldbeschouwing zou leiden, die de monistische wijsbegeerte, het behoeft geen betoog, ten strengste wraken moet. Erkent men een werking Gods *op* de wereld, dan is de tegenstelling tusschen God en wereld weder opgerigt, een werking Gods *op* den mensch, dan is de volstrekte zamenhang van den mensch met het universum opgeheven - God, volgens de monistische wijsbegeerte, werkt *in* den mensch, in de wereld, daar hij louter immanent is. En dat wij het regt hebben onder het hier door den Paus bestreden naturalisme de monistische wijsbegeerte te verstaan, blijkt terstond, als wij bedenken dat het monisme alleen hetzij van *natura*, hetzij van *deus* spreken kan, zoo dikwijls het noemen wil het

(*) 'Nullum supremum, sapientissimum providentissimumque Numen divinum exsistit ab hac rerum universitate distinctum, et Deus idem est ac rerum natura, et iccirco immutationibus obnoxius; Deusque reapse fit in homine et mundo, atque omnia Deus sunt et ipsissimam Dei habent substantiam; ac una eademque res est Deus cum mundo, et proinde spiritus cum materia, necessitas cum libertate, verum cum falso, bonum cum malo, et justum cum injusto.'

(*) 'Neganda est omnis Dei actio in homines et mundum.'

éénige beginsel waaruit het universum moet worden verklaard, terwijl het dat beginsel met den naam van *natura* of dien van *deus* bestempelend, in beide gevallen hetzelfde bedoelen moet.

Willen wij een onpartijdig oordeel vellen over de juistheid van de thans behandelde stelling, dan moeten wij niet verzuimen ons te herinneren, dat in deze stelling zooveel mogelijke *al* de schakeeringen van het naturalisme opgenomen zijn. Bedachten wij dit niet, dan zouden wij de stellingen van onnaauwkeurigheid moeten beschuldigen. Er is een monistische wijsbegeerte die het '*deus reapse fit* in homine et mundo' (God komt in mensch en wereld tot stand) misschien niet voor hare rekening neemt. Toch moet zij zich deze bepaling laten welgevallen omdat zij hare verwantschap niet verloochenen mag met de wijsbegeerte die het leven van het universum aanmerkt als een proces waardoor God wordt die hij is.

Heeft de Paus in zijne beide eerste stellingen volkomen regt laten wedervaren aan zijne tegenpartij, hetzelfde kan niet gezegd worden van stelling III:

'Onafhankelijk van God, is de menschelijke rede de éénige scheidsregter tusschen waarheid en leugen, goed en kwaad; zij is zich zelve tot wet en is door hare natuurlijke krachten ten volle in staat het heil van menschen en volkeren te behartigen'(*).

Zonderling dat de Paus zelf niet heeft ingezien hoe zijn derde stelling niet waar kan zijn als de eerste het is. Maar tevens een bewijs, dat hij toch eigenlijk het fijne van het naturalisme niet begrijpt, een zeker niet verblijdende omstandigheid voor iemand die het naturalisme bestrijdt, ja veroordeelt.

De Paus erkent het zelf, het naturalisme ziet in het universum een geheel, de goddelijke substantie, waaraan alles deel heeft. Doch is dit zoo, waarom zal dan het rationalisme, waarvan de Paus wel niet loochenen zal dat het in het naturalisme wortelt, waarom, vraag ik, zal dan het rationalisme de dwaasheid begaan van 'geen acht te slaan op het universum'=God, van zichzelf tot wet te zijn, waar het veeleer van het universum zelf de wetten die het beheerschen, zal willen leeren. Ben ik naturalist, ik behoef dan nog niet alles uit mijzelven te putten; integendeel, niets verhindert mij te erkennen, dat mijne rede slechts een middel is waardoor ik uit het universum zelf de waarheid en den wil van God kan opmaken.

Zoo juist 's Pausen opvatting is van het supranaturalisme, zoo vulgair is zijne beschouwing van het rationalisme.

Ik zwijg van het onlogische der zamenvoeging onder één hoofd van het naturalisme en het rationalisme, gelijk de Paus zelf dit laatste verschijnsel opvat. Het naturalisme, volgens hem, erkent geen onderscheid tusschen goed en kwaad. Het rationalisme maakt, volgens hem, de rede tot éénigen scheidsregter tusschen goed en kwaad. Had hij nu in beide bepalingen gelijk, dan moest het immers in het oog springen dat hij met twee geheel verschillende rigtingen te doen heeft. Hoe zal ik mij opwerpen tot het onderscheiden tusschen goed en kwaad, waar ik van onderscheid tusschen die beide niet hooren wil?

Hetzelfde gebrek aan logica vind ik

(*) 'Humana ratio, nullo prorsus Dei respectu habito, unicus est veri et falsi, boni et mali arbiter, sibi ipsi est lex, et naturalibus suis viribus ad hominum ac populorum bonum curandum sufficit.'

in de plaatsing van stelling V onder § 1. Er is sprake van het volstrekte rationalisme. Toch lezen wij in St. V: 'De goddelijke openbaring is onvolkomen'(*).

Nu van tweeën een: òf het rationalisme erkent een goddelijke openbaring, maar dan put het ook niet alles uit zich zelf (waarmede St. III vervalt), òf het erkent geenerlei openbaring, maar dan kan het ook niet beschuldigd worden van de Godsopenbaring *onvolkomen* te noemen. St. VI 'de goddelijke openbaring is tot niets nut'(†) komt deze bedenking versterken. Ongerijmd is het te onderstellen dat iemand, die de goddelijke openbaring eenvoudig onvolkomen noemt, haar tegelijk geheel nutteloos zou achten.

Soortgelijke logische *blunders* geven ons geen hoog denkbeeld van de pausselijke scherpzinnigheid. Het komt mij voor dat hij, ten slotte, zeer gebrekkig op de hoogte is van de theologische beweging van onzen tijd. Ware het anders, hij zou zijn tegenpartij niet toegedicht hebben dat Jezus Christus voor haar een mythe is(§) (zie St. VII). De Paus heeft ook hier de klok hooren luiden, zonder te weten waar enz. Hij is minstens dertig jaren ten achteren, en weet kennelijk niet dat geen enkel godgeleerde, dat Strausz zelf de volstrekt mythische opvatting van de Evangelische verhalen niet meer verdedigt. In zijn 'Leben Jesu für das deutsche Volk bearbeitet' heeft hij een hoofdstuk opgenomen getiteld: '*Geschichtlicher Umriss des Lebens Jesu.*'

Het is inderdaad waar, een theologische promovendus zou zich schamen achter zijn dissertatie stellingen te plaatsen zoo slecht geformuleerd en geadstrueerd als de stellingen van 's Pausen Syllabus. Neem bijv. § 2: 'Gematigd rationalisme', St. VIII:

'Daar de menschelijke rede gelijk te stellen is met de godsdienst, moet de theologische wetenschap op denzelfden trant als de wijsgeerige behandeld worden'(*). De conclusie is volkomen juist en nemen wij gaarne voor onze rekening.

Maar wat redelijke zin kan er gegeven worden aan den considerans? Hoe, wanneer men in onzen tijd éénerlei methode wil toepassen op de theologische zoowel als op iedere andere menschelijke wetenschap, geschiedt dit dan omdat men rede en godsdienst gelijk stelt? Vooreerst wat beteekent *gelijkstelling* van rede en godsdienst? Stelt men ze gelijk in waarde, in oorspronkelijkheid, waarin? 'Gelijkstelling' zonder eenige nadere bepaling zegt hoegenaamd niets. De Paus schijnt niet te weten dat de methode die men thans ook in *theologicis* wil toepassen een grond heeft die met den door hem opgegeven grond niets heeft te maken. Ik geloof zelfs niet dat iemand in zijne tegenpartij zich ter regtvaardiging zijner methodologie op eenige gelijkstelling, waarin dan ook, van rede en godsdienst beroepen zou.

De Paus spreekt *meestal* als de populaire man der gemeente die onder een algemeen begrip van ketterij allerlei rigtingen vereenzelvigt. - En het is een

(*) 'Divina revelatio est imperfecta et iccirco subjecta continuo et indefinito progressui qui humanae rationis progressioni respondeat.'
(†) 'Divina revelatio non solum nihil prodesse, verum etiam nocet hominis perfectioni.'
(§) '.... ipseque J.C. est mythica fictio.'
(*) 'Quum ratio humana ipsi religioni aequiparetur, iccirco theologicae disciplinae perinde ac philosophicae tractandae sunt.'

jammerlijk schouwspel, het hoofd van zoo talloos velen onzer mede-Christenen zóó weinig op de hoogte te zien staan van zijn tijd, dat hij, ik zeg niet de stellingen zijner tegenpartij overneemt, maar ze met grondige kennis van zaken bespreken kan. Mogt hij eenigen tijd in ons theologisch Holland vertoeven, hij zou de zaken vrij wat meer principiëel leeren beschouwen. Althans, tusschen ons predikanten dalen wij vrij wat dieper dan Z.H. in de theologische vragen af.

St. IX(*) is in ons oog volkomen juist. St. X-XV evenzeer. Zie hier o.a. st. XI. 'De Kerk moet de afdwalingen der wijsbegeerte zich zelve laten verbeteren.'

St. XII: 'De besluiten van den Paus en van de apostolische congregatie verhinderen den vrijen voortgang der wetenschap.'

St. XIII: 'De oude scholastieke methode dient niet meer voor onzen tijd.'

St. XV: 'Iedereen mag de godsdienst volgen, die hij bij het licht zijner rede voor de ware houdt.'

Deze stellingen geven het gevoelen van 's Pausen tegenpartij naauwkeurig terug, maar zij lijden misschien aan een gebrek.

Niet altijd toch is het duidelijk dat de Paus juist het omgekeerde wil van hetgeen door hem veroordeeld wordt; niet altijd is het duidelijk, waarmede de door hem geïncrimineerde stelling een tegenstelling moet geacht worden te vormen.

St. XII o.a.(*) brandmerkt als dwaling het gevoelen dat de roomsch-catholieke Kerk met hare dogmatische bepalingen een hindernis zou zijn voor den vrijen vooruitgang der wetenschap.

Neemt nu de Paus wetenschap in den zin dien wij aan dat woord toekennen, dan is de stelling ook voor hem onloochenbaar en moet hij zelfs wenschen dat nooit aan hare waarheid een einde kome. 'De pausselijke decreten beletten den voortgang der "ongeloovige" wetenschap.' Kan de Paus deze stelling als een dwaling veroordeelen? Neemt de Paus het woord wetenschap niet in onzen zin, dan bestrijdt hij een dwaling die niemand verkondigt, dan luidt de *thesis* als volgt: De pausselijke decreten beletten den voortgang der geloovige (roomsch-catholiek-geloovige)wetenschap.' Wie zal dit beweren?

St. XII is dus al zeer ongelukkig geformuleerd. Wij hebben het aangetoond: òf de Paus bestrijdt een stelling, die hem de hoogste eer aandoet, òf de Paus bestrijdt een stelling die de tegenpartij, zoolang zij gezonde hersenen heeft, nooit zal uitspreken.

Het zoo straks bedoelde gebrek komt sterk uit bij St. XV. 'Ieder mag de godsdienst aannemen die hij bij het licht der rede voor waar houdt'(†). Dit is volgens den Paus een dwaling. Maar wat is nu een dwaling? Dat men een

(*) 'Omnia indiscriminatim dogmata religionis christianae sunt objectum naturalis scientiae seu philosophiae, et humana ratio historice tantum exculta potest ex suis naturalibus viribus et principiis (hierbij het voorbehoud in aanmerking te nemen bij St. III gemaakt) ad veram de omnibus etiam reconditioribus dogmatibus scientiam pervenire, *modo haec dogmata ipsi rationi tamquam objectum proposita fuerint.*' Dit laatste *modo* is inderdaad verwonderlijk juist.

(*) 'Apostolicae sedis, Romanarumque congregationum decreta liberum scientiae progressum impediunt.'

(†) 'Liberum cuique homini est eam amplocti ac profiteri religionem, quam rationis lumine quis ductus veram putaverit.'

godsdienst aanneemt die men bij het licht zijner rede voor de ware houdt? Maar als ik nu eens bij dat licht van de waarheid der catholieke godsdienst overtuigd ben, zou ik haar dan niet mogen aannemen? Of is het een dwaling dat het íeder zou vrij staan een godsdienst te omhelzen waarvan de redelijkheid hem is gebleken? Bedoelt de Paus dan dat ik een godsdienst moet volgen, ook als hare redelijkheid mij niet blijkt, zoo slechts het heilig gezag haar voorschrijft? Dit zal wel de bedoeling van den kerkvoogd zijn. Doch in dit geval zou hij de zaak dieper hebben opgevat, meer principiëel hebben behandeld in geval hij in st. XV de ontkenning van alle uitwendig gezag als een dwaling had gebrandmerkt.

St. XVI. 'Ieder kan in zijn geloof zalig worden'(*) behelst een uitspraak, die de roomsch-catholieke Kerk zelve volstrekt niet altijd afgekeurd heeft.

Na in § IV het socialisme, het communisme, de geheime (politieke?) genootschappen, de bijbelgenootschappen en de clerico-liberale vereenigingen te hebben veroordeeld, hetgeen niemand den Paus euvel mag duiden, daar men van niemand eischen kan dat hij zijn eigen doodvonnis onderteekene, bespreekt de Paus in § 5 met groote naauwkeurigheid de 'dwalingen' die in verband staan met de betrekking tusschen de roomsch-catholieke Kerk en den Staat. Het is echter wel opmerkelijk dat de Paus, zoo onervaren, naar het schijnt, in theologie en wijsbegeerte, zoo goed daarentegen op de hoogte is van den stand der kwestiën die de grensbepaling zijner magt betreffen.

In § VI bespreekt Z.H. achtereenvolgens het 'alvermogen van den staat'(*), de 'onvereenigbaarheid van den triumf der catholieke Kerk met den bloei der maatschappij;' 'het regt der overheid ook der niet-catholieke overheid circa sacra;' 'de emancipatie van het onderwijs van het oppertoezigt der Kerk'; 'het regt der investituur'; 'de wenschelijkheid van de opheffing der kloosters, de scheiding van Kerk en Staat'.

Hier evenwel mag de verslaggever en beoordeelaar van 's Pausen syllabus de brochure van den bisschop van Orleans niet onvermeld laten, welke brochure als de officiëele verklaring van het officiëele stuk moet worden aangemerkt. Plaatsruimte dwingt ons hiertoe eerst in een volgend nummer van *de Tijdspiegel* over te gaan.

Februarij 1865.

A. PIERSON.

(*) 'Homines in cuiusvis religionis cultu viam aeternae salutis reperire aeternamque salutem assequi possunt.'

(*) Reipublicae status.... iure pollet nullis circumscripto limitibus.

Een boek voor Utrecht's studenten.

Schwegler's Geschiedenis der wijsbegeerte, vertaald door Dr. A. van der Linden. Een Akademisch handboek. Utrecht, J.J.H. Kemmer.

'Mieux vaut tard que jamais.' Eindelijk staan wij gereed de schuld te lossen, welke wij tegenover de redactie van *de Tijdspiegel* op ons hebben geladen. Wij moeten dan spreken over eene hollandsche vertaling van Schwegler's bekende 'geschiedenis der wijsbegeerte.' In het voorbericht tot die vertaling wordt ons de aanleiding meêgedeeld, welke den heer Kemmer, uitgever te Utrecht, besluiten deed zoodanig boek in het licht te zenden. Dr. A. van der Linden zegt in dat voorbericht het volgende; 'De uitgever, aangespoord door sommige akademieburgers, heeft mij verzocht mij te belasten met een bewerking van Schweglers in veel opzichten verdienstelijke handleiding tot de geschiedenis der wijsbegeerte.' Op zich zelf moge het als een gelukkig teeken worden beschouwd, dat kweekelingen der Utrechtsche hoogeschool zich geroepen achten om van Schwegler's arbeid kennis te nemen: zullen wij er ons eveneens over verblijden, dat zij aan eene *vertaling* behoefte gevoelen? Niemand zal er zich over verbazen, dat een student in de medicijnen of in de rechten Aristophanes niet in het oorspronkelijke verstaat en zich dus van een goede vertaling bedient, indien hij den omgang van Griekenland's grooten blijspeldichter genieten wil. Maar het valt mij zwaar te gelooven, dat er vele studenten in Utrecht gevonden worden, die zich opgewekt gevoelen om een handboek over geschiedenis der wijsbegeerte te lezen, maar niet bij machte zouden zijn zoodanig boek te ontcijferen, indien het in de algemeen bekende duitsche taal geschreven is. Ook zien wij niet in, dat Dr. van der Linden's arbeid eenig nut kan stichten. Ware Schwegler's werk gelijk de meeste wetenschappelijke engelsche boeken buitensporig duur, of ware zijne handleiding gelijk een roman van Thackeray geschikt om door allerlei klassen der maatschappij genoten te worden, zoo zou buiten twijfel eene hollandsche vertaling kunnen dienen om den arbeid van den jeugdig ontslapen duitschen geleerde in wijder kringen te verspreiden. Maar noch het een, noch het ander is hier het geval.

Of zullen wij de verdienste van van der Linden's onderneming wellicht hierin moeten zoeken, dat hij niet, gelijk Schwegler, voorloopig de geschiedenis der wijsbegeerte met Hegel's systeem besloten acht, maar ten einde de leemte, welke in het oorspronkelijk werk als noodzakelijk gevolg dier Hegeliaansche eenzijdigheid wordt aangetroffen, zooveel mogelijk te vullen, eene paragraaf over Baader en eene andere over Schopenhauer aan zijne vertaling heeft toegevoegd? Wat van der Linden aangaande Baader's leer ons mededeelt, is, zooals hij zelf zegt, hoofdzakelijk ontleend aan het overzicht, dat prof. Lutterbeck van het stelsel van dien wijsgeer geeft. Ook hier wordt ons dus weder een teug niet

uit de bronnen zelve, maar uit een afgeleid beekje aangeboden. En wij betwijfelen zeer, dat wie van de vriendelijke uitnoodiging gebruik maakt, zich vervolgens gesterkt zal gevoelen om nu ook uit de bronnen zelve zijn dorst naar kennis te gaan lesschen. Of zullen wij het iemand euvel duiden, als hij, bij de lezing der volgende woorden, een afkeer van Baader's wijsbegeerte in zich voelt opkomen: 'De taak der filozofie is (volgens Baader) in het algemeen "de wet aan-te-wijzen der openbaring van het zijn, dit opgevat naar al de momenten in de normaliteit en abnormiteit;" haar eigenlijk raadsel is dat "der barende en scheppende liefde;" haar waarheid "de konkreetheid van het monotheïsmus en het polytheïsmus;" haar uitgangspunt en dat, waardoor alle raadsels moeten worden opgelost "de mensch"; haar voorwerp "geest en natuur," of liever "God, geest en natuur;" haar zinspreuk: "niet afscheiden en niet vermengen, maar onderscheiden en vereenigen."' Wellicht meent men, dat van der Linden, wanneer hij ons aldus aangaande Baader's opvatting van wijsbegeerte tracht in te lichten, reeds vooraf den lezer genoegzaam heeft voorbereid om zulke groote woorden te verstaan. Maar wie dat gist, bedriegt zich schromelijk: met genoemde passage *opent* de schrijver zijn overzicht van wat in de voorrede zeer ten onrechte heet Baader's '*stelsel.*'

Ook aan de schets, die van der Linden ons van Schopenhauer's wijsbegeerte geeft, kunnen wij geen waarde hechten. Wie één dag in Schopenhauer's voortreffelijk geschreven werken leest, zal hem beter kennen, dan wanneer hij de twaalf bladzijden, door van der Linden aan Duitschland's geestigen pessimist gewijd, van buiten leert. Hoe weinig geschikt van der Linden is om over Schopenhauer een oordeel te vellen, blijkt terstond uit den aanhef zijner critiek: 'De groote fout van Schopenhauer's stelsel valt echter gemakkelijk in het oog. Hij plaatst zich eerst, met zijne leer dat de wereld *slechts* voorstelling is,' enz... Schopenhauer heeft nooit beweerd, dat de wereld *slechts* voorstelling is. Zijn hoofdwerk draagt dezen titel, waarin zijn geheele stelsel is uitgedrukt: 'Die Welt als *Wille und* Vorstellung.' De verschijningswereld, de wereld als phaenomenon, bestaat volgens Schopenhauer slechts als *voorstelling.* Maar dit belet hem niet te erkennen, dat de wereld ook *buiten* onze voorstelling, als *wil* namelijk, bestaat. Kant zegt: 'De wereld als noumenon is en blijft onbekend; het is den menschelijken geest onmogelijk zich van de verschijningswereld los te scheuren en tot het wezen der dingen door te dringen.' Schopenhauer zegt: 'Ik heb de wereld als noumenon ontsluyerd, zij is *wil.*' Wie eenigszins in de nieuwere wijsbegeerte is ingewijd, begrijpt mij. Het is hier de plaats niet om, naar aanleiding van het misverstand, waaraan van der Linden zich schuldig maakt, over Schopenhauer uit te weiden.

Laat ons nogmaals tot het korte voorbericht wederkeeren, waarmede Dr. van der Linden zijne vertaling bij onze academische jongelingschap inleidt. Wij lezen er de volgende woorden, welke geheel berekend zijn om knaleffect te maken en dus niet onopgemerkt mogen blijven: 'Het onbewimpeld atheïsmus van Schopenhauer, met wien de geschiedenis der filozofie voorloopig eindigt, vormt haar opmerkelijk slot: het weerkaatst ook

in de wijsbegeerte den algemeenen toestand op het gebied van Kerk, Staat en Maatschappij: allerwege de heerschappij van onredelijke macht. In de Kerk de heerschappij van toevallige meeningen en de zaamgezworen willekeur der partijen, in den Staat de heerschappij van het vuistrecht in den vorm van opgedrongen majoriteiten; in de Maatschappij de heerschappij van het geld, de heerschappij van een bekrompen materialismus. Op zulk een bodem kan alleen het slechte welig tieren.' Deze pessimistische ontboezeming, welke schier als een plagiaat uit Stahl ons in de ooren klinkt, erlangt daardoor eenig gewicht, dat Dr. van der Linden in zijne vertaling ons een krachtig bewijs schijnt te hebben willen leveren, hoe in deze hoog gevierde negentiende eeuw inderdaad alleen het slechte welig tieren kan. Wij zullen niet beslissen of het minachting jegens zijn publiek dan wel gebrek aan ernst is, dat Dr. van der Linden belet heeft zich behoorlijk van zijne taak te kwijten, maar zeker is het dat, wie zoo vertaalt, zijn schrijver verraadt. Deze beschuldiging dient gestaafd te worden. Ten einde zooveel mogelijk onpartijdig te zijn, slaan wij op goed geluk van der Linden's arbeid open; ons oog valt op bl. 151, waar het volgende aangaande de duitsche reformatie en hare verhouding tot de nieuwe wijsbegeerte te lezen staat: 'Doch in beginsel zijn beide soorten van het protestantismus, het protestantismus van den godsdienstigen geest en het protestantismus der denkende rede, één en hetzelfde, en zij zijn ook in hunne ontwikkeling steeds vereenigd geweest. Want de herleiding der godsdienst tot hare eenvoudigste elementen, die het protestantismus begonnen had, moest noodzakelijk verder voortgezet en tot grondbeginselen de laatste oorspronkelijke, bovenhistorische elementen teruggebracht worden.' Hoe slordig deze vertaling is, blijkt wanneer wij haar met het oorspronkelijke vergelijken. 'Aber im Prinzip sind, wie gesagt, beide Arten des Protestantismus, der Protestantismus des religiösen Geistes und der Protestantismus der denkenden Vernunft, eins und dasselbe, und sie sind auch in ihrem Verlaufe Hand in Hand mit einander gegangen. Denn die Reduction der Religion auf ihre einfachen Elemente, die der religiöse Protestantismus einmal begonnen, aber bei der Bibel abgebrochen und sistirt hatte, muszte nothwendig weiter fortgesetzt, und bis auf die letzten, ursprünglichen, übergeschichtlichen Elemente, nämlich auf die sich als den Ursprung wie aller Philosophie so aller Religion wissenden Vernunft zuruckgeführt werden.' Op de volgende bladzijde der vertaling lezen wij: 'De scholastiek, afgekeerd van de natuur en de waereld der ervaring, had geleefd in een eenzijdige geestelijkheid; thands kwam de natuur weêr in aanzien, en *tot hare heerlijkheid*; zij werd in haar rijkdom en verscheidenheid weder een onmiddellijk voorwerp der aanschouwing, hare nasporing werd een wezenlijk objekt der wijsbegeerte en bij gevolg de wetenschappelijke empirie een algemeene en wezenlijke aangelegenheid voor den denkenden mensch.' Men gelieve in het oog te houden dat Schwegler zegt: 'Die Scholastik, von der Natur und Erfahrungswelt abgekehrt, blind gegen das, was vor den Füszen lag, hatte in einer traumartigen Intellectualität gelebt: jetzt kam die Natur wieder zu Ehren und in ihrer Herrlichkeit und Erhaben-

heit, in ihrer Unendlichkeit und Lebensfülle wurde sie wieder unmittelbarer Gegenstand der Anschauung, ihre Erforschung wurde ein wesentliches Objekt der Philosophie, und damit die wissenschaftliche Empirie eine allgemeine und wesentliche Angelegenheit des denkenden Menschen.' Nog een bladzijde verder lezen wij aangaande de italiaansche wijsgeeren uit het tijdperk van overgang: 'Zij hangen met het streven van dien tijd op dubbele wijze te zamen: van den eenen kant door hun geestdrift voor de natuur, die *alleen* een min of meer pantheïstisch karakter draagt' enz. Schwegler zegt: 'Mit den oben geschilderten Bestrebungen unserer Uebergangsepoche hängen diese Philosophen in doppelter Weise zusammen, einestheils durch ihre Naturbegeisterung, die *bei allen* einen mehr oder weniger pantheistischen Charakter trägt,' enz. Over het algemeen heb ik van vertalingen in ons land geen goeden dunk. Maar zelden, geloof ik, verschijnt er van een wetenschappelijk werk eene vertaling, die overvloediger bewijzen van onnadenkendheid en lichtzinnigheid oplevert dan deze arbeid van Dr. van der Linden. En nogtans waagt men het aan zoodanig werk den weidschen titel van 'een akademisch handboek' te schenken. Zonder bedenken offere men het den goden des vuurs en schaffe zich het oorspronkelijk werk van Schwegler aan.

Onze bedoeling is evenwel niet dat wij tot eene onvoorwaardelijke aanbeveling van Schwegler's handleiding ons gerechtigd achten. Zijn arbeid kenmerkt zich door eene uiterst gebrekkige methode. Laat mij dit nog aantoonen.

Tot dusverre is er drieërlei methode gevolgd door hen, die de geschiedenis der wijsbegeerte ontvouwen wilden: de chronologische, de sceptische of eclectische, de speculatieve.

I. Hij, die de chronologische methode kiest, meent zijn taak volbracht te hebben, wanneer de verschillende stelsels van wijsbegeerte in de volgorde, waarin zij in den loop der eeuwen elkander afwisselden, beschreven zijn. Hier blijft de oorsprong van ieder afzonderlijk systeem een raadsel. Hier kan geen sprake zijn van een philosophische vorming en ontwikkeling van ons geslacht. Hier wordt ons niet getoond welke beteekenis de philosophie in verschillende tijden en landen voor den menschelijken geest heeft gehad. Hier spreidt het verleden geen licht over het heden en de toekomst; hier doet de geschiedenis ons niet begrijpen waarom de denkende geest zich thans in verschillende richtingen beweegt en evenmin welk lot de wijsbegeerte te gemoet gaat. Hier verdient de geschiedenis der wijsbegeerte haar schoonen naam nog niet; zij is enkel eene liefhebberij van geleerden. En de lezer krijgt een indruk alsof de verschillende stelsels, welke om de kroon der waarheid dingen, aan ledigloopers, aan nietsdoende speculanten hun geboorte verschuldigd zijn, die geenerlei invloed hebben uitgeoefend op het rijke, veelbewogen menschenleven. Vroeger werd de chronologische methode algemeen gevolgd; gelukkig is zij heden ten dage geheel in onbruik geraakt.

II. De eclectische of sceptische methode, - want deze twee, gelijk wij zien zullen, zijn eigenlijk één, - is door niemand treffender gekarakteriseerd dan door Kuno Fischer. Men blijft hier niet bij eene bloote opsomming en be-

schrijving der verschillende stelsels staan, maar velt een oordeel. Men vraagt naar de positieve resultaten van al die stelsels, men wil de moraal van de fabel weten. ‘Nu maakt ieder stelsel er aanspraak op *waarheid* te zijn; dus zijn alle even *waar*, wanneer wij ze nemen, voor wat zij zich zelve geven. Daar nogtans de waarheid slechts ééne kan zijn, de philosophische stelsels echter van elkander afwijken, ja soms diametraal aan elkander zijn overgesteld, zoo volgt daaruit, dat zij alle *even valsch* zijn, wanneer wij het vonnis aanvaarden, dat zij over elkander uitspreken. Zoo daagt men de geschiedenis der philosophie voor een rechterstoel, en oordeelt over de stelsels, zoo als die wijze man in de vertelling van Nathan: men geeft *ieder* gelijk of - wat op hetzelfde nederkomt - verwerpt *aller* aanspraak. Men ruimt ieder het recht in, zijn ring voor den echten te houden, en spreekt dan over allen het summarisch vonnis uit, dat zij *onecht* zijn. - Deze beide gezichtspunten, welke in den grond slechts verschillende wendingen van hetzelfde oordeel zijn, hebben langen tijd voor verhevene opvattingen gegolden. Het kon niet missen, of de philosofen met hunne eenzijdige stelsels moesten tegenover den eclecticus arm schijnen, want deze kiest uit allen, wat hem behaagt, en gaat als een rijk koopman in den bazar der systemen rond. Tegenover den scepticus zullen de philosofen met hunne onware stelsels bevooroordeeld schijnen, want deze kiest in het geheel niet meer, maar keert allen even onverschillig den rug toe. Indien de eclectische of de sceptische beschouwing van de geschiedenis der philosophie nog heden ten dage bij velen genade vindt, zoo dankt zij het aan dien toon van voornaamheid, welke zich zoo licht aannemen en nog lichter nabootsen laat. Dat het bij zulk eene methode, evenmin als bij de chronologische, tot eene eigenlijk gezegde *historie*, tot een verhaal der *ontwikkeling* van het wijsgeerig denken komt, ligt voor de hand. Voor den electicus is de historie een ‘pantheon’, maar waar de goden ordeloos door elkander staan. Voor den scepticus is de historie een ‘mausoleum’, dat de verrotting herbergt. Voor beiden levert de historie der philosophie een chaos van verschijnselen op, in welken nog geen orde, geen regelmaat, geen zamenhang is ontdekt.

III. De speculatieve methode is door Hegel in zwang gebracht en wordt thans nog vrij algemeen gevolgd. Wie haar kiest, toont begrip van ontwikkeling te hebben. Maar de fout dier methode schuilt hierin, dat het begrip van ontwikkeling eenzijdig wordt toegepast. Laat mij kort en klaar mijne bedoeling bloot leggen. Hegel heeft met kracht de overtuiging uitgesproken, dat de opeenvolging der verschillende stelsels van wijsbegeerte niet door het toeval wordt beheerscht. En dit was buiten twijfel eene gewichtige ontdekking. Eerst daar ontstaat de geschiedenis, waar men geen willekeur, integendeel orde aanschouwt in de wijze, waarop eenig vermogen der menschheid in den loop der eeuwen onder verschillende gedaanten zich openbaart. Maar Hegel is tevens van de onderstelling uitgegaan, dat er eene analogie moest kunnen worden aangewezen tusschen de geschiedenis der menschheid en die van den enkelen mensch. Hij heeft gemeend dat beiden ons hetzelfde beeld, de eerste in groote, de tweede in kleine trekken voor oogen hielden. Met andere woor-

den: hij heeft geoordeeld dat de phasen, welke de philosophie in den loop der eeuwen doorloopt, beantwoorden aan de verschillende standpunten, welke ons eigen bewustzijn achtereenvolgens inneemt, wanneer wij trachten te denken. Waar men door zoodanige opinio praejudicata zich laat beheerschen, daar *moet* de historie in eene aprioristische constructie ontaarden. Men ziet het bij Schwegler, bij Erdmann, bij Kuno Fischer, bij allen, die zich in meerdere of mindere mate door dit Hegeliaansch vooroordeel in hunne beschrijving van de geschiedenis der wijsbegeerte leiden laten. Zij kennen geen ander doel dan 'den inwendigen zamenhang der verschillende stelsels bloot te leggen.' Zij beschouwen de geschiedenis der philosophie als 'een stelsel van stelsels', als 'een schakel van redeneeringen, welke eindelijk op het systeem van den huidigen dag uitloopt.' Reeds op de tweede bladzijde van zijn boek verhaalt Schwegler ons, dat 'die einzelnen in der Geschichte hervorgetretenen philosophischen Systeme eine organische Bewegung, ein vernünftiges, innerlich gegliedertes System, eine Reihe von Entwickelungen, die im Trieb des Geistes begründet sind,' toonen moeten. Zonneklaar is het, dat bij zoodanige beschouwing, ten koste van het onbevangen historisch onderzoek, aan de speculatie ruim spel zal worden gelaten. Deze is dan verplicht in elk systeem de pointe op te sporen, waar het volgend systeem reeds kijken komt. Want het staat nu eenmaal vast dat het voorafgaand systeem de *dunamis*, de *mogelijkheid* van het volgend systeem, dit laatste de *energie*, de *werkelijkheid*, *waarheid* van het eerste moet zijn. Het *moet* getoond worden, dat ieder wijsgeer aan zijn onmiddellijken voorganger de praemissen van zijn stelsel ontleent. Te dien einde verminkt men soms de geschiedenis en stelt de feiten in een valsch daglicht. Of wel men veroorlooft zich de zonderlingste redeneeringen. Zoo b.v. waar betoogd moet worden, dat het monisme van Spinoza in het dualisme van Cartesius geworteld is. Eene zware taak voorwaar, maar men maakt van den nood een deugd. Kuno Fischer redeneert in dit geval op de volgende wijze: 'Volgens Cartesius zijn geest en lichaam beide substanzen, want zij sluiten elkander buiten. Wat is substans? Een wezen, dat tot zijn bestaan geen ander ding noodig heeft. Ergo: een zelfstandig wezen. Maar wanneer twee dingen elkander buitensluiten, zijn zij dan zelfstandig tegenover elkaar? Slechts in schijn. Want *wanneer hun wezen daarin bestaat*, *dat zij elkander wederzijds buitensluiten*, zoo bestaan zij wel in tegenstelling tot elkander, maar zij kunnen niet zonder elkander bestaan. Wanneer het wezen des geestes daarin bestaat, dat hij het tegendeel der natuur is, zoo bestaat zijn wezen daarin, dat hij de materie buitensluit. Zonder geest geen natuur, zonder natuur geen geest; zij zijn met elkander verbonden, gelijk het positieve met het negatieve verbonden is, zij zoeken elkander, terwijl zij elkander vlieden. Het is dus klaar: wanneer twee dingen elkander wederzijds buitensluiten, zoo is het eene niet zonder het andere te denken, zoo is het bestaan van het eene niet onafhankelijk van het bestaan van het andere, zoo is ieder voor zich geen volkomen zelfstandig wezen. Met andere woorden: wanneer twee dingen elkander buitensluiten, zoo zijn zij geen substanzen. Het beginsel van Cartesius heette: geest en natuur, omdat zij elkander buitensluiten,

zijn substanzen. Wij hebben dat beginsel getoetst en vinden: geest en natuur, omdat zij elkander buitensluiten, zijn geen substanzen.' Is dat nu niet een treffend betoog? Blijkt hieruit niet zonneklaar, dat Spinoza, juist door het dualisme van zijn voorganger *gedrongen* werd monist te worden? Zouden *wij* niet op dezelfde wijze hebben geredeneerd, indien wij in de schoenen van Spinoza hadden gestaan? Maar Fischer denkt er zelfs niet aan te onderzoeken, of uit historische bescheiden blijken kan, dat Spinoza nu werkelijk alzoo uit Cartesius is opgegroeid. Het *moet* zoo geschied zijn: daarmede is alles gezegd. Nogtans zullen wij de vrijheid nemen het goed recht van Fischer's aprioristische constructie in twijfel te trekken, totdat hij haar a posteriori voldoende zal gerechtvaardigd hebben. *Indien* Spinoza toevallig in den geest van Fischer heeft geredeneerd, zoo heeft hij gewis slecht geredeneerd. Immers het wezen des geestes bestaat niet volgens Cartesius hierin, dat hij de materie buitensluit en dus deze laatste *noodig* heeft om te bestaan, maar Cartesius leert eenvoudig: de geest is een *denkende,* de materie is een *uitgebreide* substans. En welke ongerijmdheid schuilt er nu in de bewering, dat er twee verschillende soorten van realiteiten zouden bestaan? - Gelijk Fischer Spinoza uit Cartesius, zoo doet hij Leibnitz uit Spinoza, Kant uit Leibnitz, Fichte uit Kant, Schelling uit Fichte, Hegel uit Schelling ontstaan. Doch laat dit ééne voorbeeld, waar wij de speculatieve methode in praktijk zagen gebracht, wat den talentvollen Kuno Fischer betreft, voldoende zijn. - Thans wenden wij ons tot Schwegler en willen onderzoeken, hoe deze toont, dat het systeem van Spinoza inderdaad 'die Vollendung und Wahrheit des cartesianischen' is. Van historische documenten is wederom geen sprake. Bloote redeneering zal duidelijk maken, dat de beroemde stichter der identiteitsphilosophie slechts behoorlijk de beginselen van zijn voorganger behoefde te overwegen om tot de leer te komen, welke door hem inderdaad gepredikt is geworden. 'Ist Denken und Dasein, jedes von beiden eine Substanz. so können sie sich nur negiren, ausschlieszen. Unnatürliche Theorieën, wie die eben betrachteten (hier worden de theorieën van Geulincx en Malebranche bedoeld) sind dann eine unvermeidliche Consequenz. Der einfachste Ausweg ist, man läszt jene Voraussetzung fallen, man streift beiden Gegensätzen ihre Selbständigkeit ab, man faszt sie statt als Substanzen als Accidenzen einer Substanz.' Wederom moeten wij het erkennen: *mogelijk* is het, dat Spinoza op die wijze heeft geredeneerd. Maar eene bloote mogelijkheid kan ons niet bevredigen. Wij vragen naar *bewijzen.* En waar deze ontbreken, mag de historicus er zijne speculaties niet voor in de plaats stellen. Daarbij: is het zoo zeker dat geest en lichaam, indien zij, gelijk Cartesius wil, verschillende substanzen vertegenwoordigen, elkander slechts *buitensluiten, negeeren* kunnen? Ligt het dan voor de hand, dat verschillende soorten van realiteit onmogelijk zamenwerken kunnen? *Wel wordt dit*, *ten einde het systeem van Spinoza als eene dialectische ontwikkeling van het Cartesianisme te kunnen voordragen, door Schwegler en rele anderen beweerd.* Maar een afdoend betoog is nog niet geleverd. Wellicht kunnen wij er bijvoegen, dat het nimmer geleverd worden zal. Men vindt het aanstootelijk, dat een on-

stoffelijke geest en een stoffelijk lichaam op elkander werken zouden. En waarom dat? Eenvoudig omdat men niet inziet, hoe die wederzijdsche invloed zich zou kunnen doen gelden, daar immers de twee factoren geen punt van overeenkomst hebben. Maar dit laatste kan toch waarlijk geen bezwaar zijn. Of is het een axioma, dat slechts homogene dingen met elkaar in causaalverband kunnen staan? En indien de werking van stof op geest een mysterie is, geldt dit niet eveneens aangaande de werking van stof op stof? Waarneming leert ons, dat lichamen elkander beweging kunnen mededeelen. Maar is het reeds ontdekt, wat er in een stofdeeltje geschiedt, wanneer het een ander stofdeeltje wegstoot? Of moeten wij aannemen, dat alle werking slechts tusschen de dingen plaats grijpt, terwijl er niets in de dingen voorvalt? Wie een en ander overweegt, zal de redeneering van Schwegler niet voetstoots aanvaarden. Doch al viel er niets op haar af te dingen, zouden wij enkel daaruit mogen besluiten, dat Spinoza zich van haar bediend moet hebben?

Uit het gezegde blijkt dat een boek als dat van Schwegler, waarin aprioristische constructie der historie den boventoon voert, niet zonder groote omzichtigheid behoort gebruikt te worden. De voorname fout der speculatieve methode openbaart zich hierin, dat de verschillende stelsels van wijsbegeerte te veel van de overige elementen der beschaving worden afgezonderd. Waar dit geschiedt en men nogtans inzicht erlangen wil in de opeenvolging der philosophische placita, ontstaat als van zelve de neiging om de opkomst en den ondergang de systemen bij voorkeur als eene dialectische ontwikkeling aan te merken. Onbillijk zou het nogtans zijn te beweren, dat Schwegler zich overal uitsluitend aan de speculatieve methode gebonden heeft.

Hij stelt in den aanhef van zijn boek dit juiste beginsel op den voorgrond, ‘jede Zeitphilosophie ist nur der philosophische Ausdruck des Gesammtlebens ihrer Zeit.’ En waar het b.v. den oorsprong der nieuwe wijsbegeerte geldt, tracht hij kennelijk dit beginsel door een sprekend voorbeeld toe te lichten. Ook ziet hij zelf in, dat eenzijdig rationalisme den historicus op het dwaalspoor brengen moet. ‘In der Geschichte zegt hij, sind es Individuen, welche die Initiative haben, freie Subjectivitäten, also ein slechthin Incommensurables.... Die Geschichte ist kein exact nachzurechnendes Rechenexempel. Es wird also auch in der Geschichte der Philosophie *nirgends* von einer apriorischen Construction des Historischen die Rede sein dürfen, das Factische wird nicht als erläuternde Exemplification eines schon vorher fertigen begrifflichen Schemas eingefügt werden dürfen: sondern das Gegebene der Erfahrung ist, soweit es vor einer kritischen Sichtung Stand hält, als ein Gegebenes, Ueberliefertes aufzunehmen, und der vernünftige Zusammenhang dieses Gegebenen ist sofort auf analytischen Wege herauszustellen; nur für die Anordnung und wissenschaftliche Verknüpfung dieses historisch Ueberlieferten wird die speculative Idee das Regulativ abgeben dürfen.’ Maar wij behoeven niet cens, ten einde onze bedenkingen tegen Schwegler's boek te rechtvaardigen, op de groote kloof te wijzen, welke een goed voornemen en zijne verwerkelijking meestal van elkander scheidt, daar Schwegler zelf, door het

laatste gedeelte van dit citaat, ons als het ware reeds voorspelt, dat hij aan de juiste methode ontrouw worden zal. Men verzoene eens deze twee uitspraken met elkander: ‘es wird in der Geschichte der Philosophie *nirgends* von einer apriorischen Construction des Historischen die Rede sein dürfen,’ en: ‘für die Anordnung und wissenschaftliche Verknüpfung des historisch Ueberlieferten wird *die speculative Idee* das Regulativ abgeben dürfen.’ Waar men de rangschikking en verbinding van het geschiedkundig overgeleverde als de taak der bespiegelende rede beschouwt, daar moet men wel tot eene aprioristische constructie der historie vervallen, hoe streng men deze ook overigens in woorden veroordeelen moge. Buiten twijfel, historisch-critisch onderzoek moet den geschiedvorscher de data verschaffen, welke hij in zijn tafereel van het verleden schilderen zal. En wederom kunnen wij het Schwegler toestemmen, dat de historicus, na alzoo talrijke gegevens te hebben bijeengegaard, zijnen plicht nog slechts ten halve heeft vervuld. Een kloek en bezonnen verstand vindt geen vrede bij een bloote opsomming van goed geconstateerde feiten; het wetenschappelijk denken verdraagt den chaos niet; het heeft geen rust, voordat er orde, zamenhang is ontdekt. Maar wat, tenzij al weder historisch-critisch onderzoek, zal ons een juist en helder inzicht in de massa der geschiedkundige feiten doen erlangen kunnen? Aprioristische bespiegeling baat hier evenmin als elders. Wie er zijn toevlucht toe neemt, werpt een valsch licht over het verleden. Het waarschuwend voorbeeld van Kuno Fischer en dat van Schwegler zelven heeft het ons reeds overtuigend geleerd. Inhoud en vorm zijn steeds vereenigd. Waar de eerste gevonden wordt, daar behoort ook de tweede te worden gezocht. De geschiedvorscher moet zijne *geheele* wetenschap uit de bronnen putten.

Waar bij het historisch onderzoek uitsluitend de methode der ervaring gehuldigd en aan alle bespiegeling de scheidsbrief gegeven wordt, daar zwicht ook het vooroordeel, dat de oorsprong van ieder wijsgeerig stelsel uit het onmiddellijk voorafgaand kan worden afgeleid. In menig geval zullen wij bespeuren, dat dan slechts zeker systeem in zijn wording en zijn beteekenis verklaard kan worden, wanneer gelet wordt op den politieken en maatschappelijken toestand, op de godsdienstige ontwikkeling, op den geheelen aanleg en het geheele karakter van het volk en den tijd, waaraan het zijn ontstaan verschuldigd is. Het is een grove dwaling de rei der stelsels, welke in den loop der eeuwen zijn gepredikt geworden, als een overal zamenhangende keten van redeneeringen te beschouwden, want de wijsbegeerte ontwikkelt zich niet buiten de geschiedenis om. In elke periode van haar bestaan leeft zij in innigen zamenhang met andere historische verschijnselen. Verkeerd is niet slechts de chronologische, niet slechts de sceptische of electische, maar evenzeer de speculatieve methode bij de behandeling van de historie der wijsbegeerte. De éénig ware methode is de philosophische, d.i. de verbindende, welke tot dusverre helaas! nog door geen enkel geschiedschrijver der wijsbegeerte gevolgd werd. En in de handleiding van Schwegler, èn in de groote handboeken van Erdmann, Fischer en anderen, worden nog steeds

de verschillende stelsels mishandeld, verdraaid, geperst, totdat zij op elkander sluiten, in elkander klemmen en de geschiedenis der wijsbegeerte geworden is: een stelsel van stelsels. Aan die willekeur hebben wij het te danken, dat genoemde historici schier nergens eenstemmig zijn. De wijsbegeerte, wij herhalen het, leidt geen zelfstandig leven. Wie de wijsgeerige denkbeelden niet bekrompen en eenzijdig, maar juist en bezield schilderen wil, moet ze overal in verband brengen met het groote drama der geschiedenis. In Frankrijk ken ik één man, die tot zoo reusachtige taak berekend schijnt: ik bedoel Henri Taine, den geleerden en genialen schrijver van de ‘Histoire de la littérature anglaise.’ En wie zou in Nederland beter tot zoodanige onderneming geschikt zijn dan Mr. C.W. Opzoomer? Indien wij 's mans voorbericht tot het boek van Schwegler gelooven mogen, zou ook Dr. van der Linden voor de zamenstelling van eene geschiedenis der wijsbegeerte niet terugdeinzen, mits hij slechts over meer tijd beschikken kon. Hij moge bedenken dat, wil men bij zoodanigen arbeid de dringende en billijke eischen onzer eeuw bevredigen, er nog iets anders dan tijd vereischt wordt en men niet volstaan kan met in het gareel van eenigen voorganger rond te draven, want, schoon er reeds vele en heerlijke materialien voor haar zijn opgelegd, de geschiedenis der wijsbegeerte, als wetenschap beschouwd, bestaat tot op den huidigen dag nog niet.

W.

Natuurkunde.

Tropische gezondheidsleer.

Een en twintig jaren in de Oost. Eene bijdrage tot den tropische gezondheidskunde, door F.A.C. Waitz, med. doctor. Arnhem, bij H.A. Tjeenk Willink. 1864.

Een boekje over tropische gezondheid van de Nederlandsche pers is zulk een zeldzaam verschijnsel, dat het wel aanspraak schijnt te hebben op de belangstelling onzer geneeskundigen die zoo vaak in verlegenheid zijn, waar ze bij lijders, uit Indië teruggekeerd, om hulp worden aangesproken, bij ziekten die ze te voren nimmer zagen en met wier natuur en oorzaken ze geheel onbekend zijn, niet zelden tot groot nadeel der hulpzoekenden die zich aan hen toevertrouwen; en toch ontbreekt het niet aan goede bronnen, door Indische geneeskundigen geleverd, die naar het schijnt hier te lande onbekend bleven, althans niet voldoende geraadpleegd worden door hen, die de verantwoordelijkheid op zich nemen van het vertrouwen in hun gesteld.

Over tropische ziekten handelt Dr. Waitz echter maar zijdelings; het zijn gezondheidsregelen en voorschriften die hij geeft, en die, ofschoon we ons niet met allen vereenigen, toch wel behartiging verdienen en zeker zouden vinden, indien onze maatschappelijke instellingen en gebruiken zich er niet tegen aankantten; indien de menschen maar overtuigd en innig doordrongen waren van de waarheid, die schier in ieders mond ligt, dat gezondheid de grootste schat is, overwaardig om haar zorgvuldig te bewaren en liever zich veel te ontzeggen, dan haar in gevaar te brengen om, soms voor altijd, verloren te gaan. Tot onberekenbaar onheil voor de menschheid, wordt nogtans met geen schat zoo roekeloos omgegaan als met deze; wie denkt er aan, of zijne moedwillige krachtsverspilling, onmatigheid, roekeloosheid of onverschilligheid, ook het verlies van den schat ten gevolge kan hebben, zonder wiens bezit geen genot, geen geluk denkbaar of mogelijk is, al bezat men ook alle andere aardsche schatten, wier aanwending en gebruik, daarentegen, doorgaans met zoo veel zorg, overleg en berekening vergezeld gaan.

Van waar dit onnatuurlijk verschijnsel, dat we dagelijks waarnemen; waar-

aan moet men wijten zoo veel onnadenkende onverschilligheid aangaande 's menschen hoogste goed, geluk en levensvreugde? is ze niet te vinden in onze opvoeding, in ons onderwijs, die de bewaring der gezondheid schijnen te beschouwen als van luttel gewigt, althans als niet behoorende tot de moeijelijke taak, om het jeugdig brein op te vullen met kundigheden, waaronder zoo veel is, dat in het praktisch leven der meesten van geen nut of toepassing kan zijn? Wie denkt daarbij aan het belang, dat de jeugd heeft aan de kennis van gezondheidsleer en de beginselen der physiologie? 't Wordt noodeloos en overtollig beschouwd; als of de mensch geboren werd met de daartoe vereischte kennis, groeit het eene geslacht na het andere op, tot staatslieden en wetgevers, aan wie de verheven pligt is opgelegd om het heil en geluk der maatschappij te bestendigen en te bevorderen, zonder dat zij blijk geven eenig besef te hebben van hunne hooge roeping aangaande dit zoo alles beheerschend belang, het aankweeken van gezonde, krachtige burgers in den staat, wiens magt, aanzien en grootheid er in zoo'n naauw verband meê staan; veel wordt er verbeterd en veredeld, groot is de ontwikkeling en vooruitgang op menig gebied, maar op dat der physieke ontwikkeling van den mensch en wat de bewaring der gezondheid betreft, is het nog droevig gesteld, zelfs de laatste wet op het middelbaar onderwijs stelt den geneesheer en menschenvriend in dat opzigt nog bitter te leur, want als men de gymnastiek uitzondert, komt er niets in voor, dat hieromtrent in de volksopvoeding eenige verbetering belooft.

En nogtans is het - als bij uitzondering - aan een paar geneeskundigen vergund in 's lands raadzaal ook deze belangen voor te staan, doch geen hunner heeft over deze leemte geklaagd, noch op aanvulling en verbetering dezer wet aangedrongen. Zóó is het in Nederland nog Januarij 1865, hoe mag het wel in Indië er mede gesteld zijn, wáár door invloeden van het klimaat de gezondheid, vooral van Europeanen, in hoogere mate in gevaar verkeert, waaraan de Regering hare eerste zorgen diende toe te wijden, zoo als het haar in de verschillende regeringsreglementen van 1818-1854 toe, was opgelegd. Om aan die verpligting te voldoen betoogde (1846) de chef der geneeskundige dienst in Neerlandsch Indië, aan het Gouvernement, dat de geneeskundige reglementen gebrekkig en onvoldoende waren en geheel niet konden beantwoorden aan de eischen des tijds, hij verzocht en *verkreeg* de autorisatie om eene geheel nieuwe geneeskundige wet voor Indië zamen te stellen en aan 's Gouvernements goedkeuring te onderwerpen.

Als men in aanmerking neemt, dat hier te lande reeds vier geneeskundige kommissiën, gedurende 35 jaren aan het ontwerpen van zulk eene wetgeving zijn bezig geweest, dan zal men zich een denkbeeld kunnen vormen van het veelomvattende en moeijelijke van dien arbeid, waartoe zoo veel studie wordt vereischt.

De voorsteller was binnen het jaar met het ontwerp gereed, dat door het Gouvernement volgens den ouden slender, die zooveel belemmert en belet, om consideratie en advies, niet alleen aan de hooge collegiën, maar bovendien nog aan de residenten op Java gezonden werd, ruim twintig in getal, waaronder er vermoedelijk

niet één was, die van gezondheidsmaatregelen of geneeskundige wetgeving kennis bezat of er ooit ernstig over had nagedacht; en toch was er niet één, onder al die ambtenaren, bescheiden genoeg, om uit dien hoofde te verzoeken verschoond te mogen blijven van een advies uit te brengen over belangen, die zij niet in staat waren naar eisch te beoordeelen.

Integendeel beijverde ieder zich om van zijne knapheid, ook op dat gebied te doen blijken, en er vele vellen over vol te schrijven, die tot een papieren berg aangroeiden, waaronder de ongelukkige voorsteller als begraven werd. Het Indische Gouvernement droeg hem de onnutte, zware en verdrietige taak op, om al die, veelal ondoordachte, op geenerlei zaakkennis steunende, adviezen te ontzenuwen en te weerleggen; het was een reuzenarbeid van vele maanden. Van welk gehalte deze adviezen waren, zal beoordeeld kunnen worden uit de twee volgende proeven, bij voorkeur gekozen, omdat ze afkomstig zijn van mannen, die eene wetenschappelijke opleiding genoten hebbende, althans meer dan routine-ambtenaren, behoorden te weten van hoeveel belang eene goede medische politie voor de Maatschappij is! De een had de naiviteit, onder zoo veel meer, dat geen streek hield, te schrijven, niet te weten noch te kunnen inzien, welk nut een veearts of de ingenieur van den waterstaat, die als leden van den plaatselijken gezondheidsraad waren voorgesteld, zouden kunnen stichten, daar de eerste zich toch zou moeten bepalen (?) tot de zorg dat er goed gras voor de paarden werd geleverd en de laatste, dat de bruggen en wegen in goeden staat werden gehouden.

Deze adviseur was een der hoogste regterlijke gegraduëerde ambtenaren; de ander, zijn collega en later minister, kon zich moeijelijk vereenigen met de regeling en het toezigt op de prostitutie, waarmêe de staat zich maar niet moest bemoeijen: het was onzedelijk en moest maar worden overgelaten aan ieders zucht tot zelfbehoud, die wel verhinderen zou, dat men zijne gezondheid roekeloos ging wagen.

Nadat al die wijsheid was weêrlegd, werden daarop nogmaals de eerste adviseurs gehoord, die natuurlijk niet in gebreke bleven het eenmaal geschrevene lang en breed te verdedigen, waaraan de voorsteller alweder zijne krachten moest aftobben; drie jaren waren aan dien onvruchtbaren arbeid verspild! en toen, na zooveel hoofdbrekens, het ontwerp eindelijk rijp was, om afgekondigd te worden en in toepassing te komen, werd er geheel geen gevolg aan gegeven; niet, omdat het wegens leemten of gebreken geene goedkeuring verdiende; maar eeniglijk omdat de gouverneur-generaal, die eerst de autorisatie verleend had, het *nu* geraden oordeelde het moederland in deze niet vooruit te loopen; ‘alwaar toen (1849) eene kommissie was benoemd, om de grondslagen te ontwerpen, waarnaar de zaak behoorde geregeld te worden,’ waaraan evenwel tot heden (1865) nog geen gevolg is gegeven. In Indië is het ontwerp ongebruikt, sedert 15 jaren begraven in het archief en sukkelt men er nog voort met het verouderde en geheel onbruikbare reglement van 1827, waaruit reeds zooveel botsing, in de laatste jaren, voortvloeide, die de tusschenkomst van het gouvernement noodzakelijk maakte, daar het onmogelijk is, met zulk een reglement de

geneeskundige dienst naar eisch te besturen! Zal men er hem die sedert 1854 aan haar hoofd geplaatst is, in billijkheid een verwijt van kunnen maken, dat hij, zich spiegelend aan het loon, den arbeid zijns voorgangers ten deel gevallen, niet weder de handen aan het werk geslagen heeft, om de noodzakelijke verbeteringen te verkrijgen, maar behoedzamer en omzigtiger, liever in kalmte de zaak haren ouden loop laat, dan de netelige taak weder op te vatten, waarbij het onvermijdelijk is veler eigenliefde en verwaandheid te kwetsen, en zich vele vijanden te maken? Wien zou de moed er niet toe ontzinken, na de grievende teleurstelling aan de poging tot verbetering en hervorming in 1849 ten deel gevallen, na er zoo veel arbeids aan besteed te hebben! Maar het Indische gouvernement is moeijelijk vrij te pleiten van laakbare onverschilligheid, aangaande deze gewigtige belangen der maatschappij, zoo lang het verzuimt den last te geven, dat betere, reeds lang hoog noodige, bepalingen worden gemaakt, daar de individuele pogingen hiertoe onmagtig zijn, zoo lang de regering niet van haren ernstigen wil doet blijken, dat er op doeltreffende wijze door de wetgeving in wordt voorzien.

Dr. Waitz, die reeds in 1828 zijne gezondheidsregelen publiceerde, mag zich niet verheugen veel invloed te hebben uitgeoefend! Zich te kleeden als de Chinezen, zoo als hij aanbeveelt, is ongetwijfeld een goede raad, maar niemand bezit er den moed toe: gebruiken en mode verzetten er zich tegen. Hoe gezond verstand en rede ook pleiten, om zich in Indië luchtig te kleeden, steekt men zich toch liever in een lakensch pak, waaronder men bezwijkt, dan tegen de gebruiken vorm te zondigen en opzien te baren. Te leven van ligt, eenvoudig voedsel, rijst, kippen en visch; niets dan water te drinken, 't zijn heilzame voorschriften, die Dr. Waitz geeft, maar wie gaat er naar Oost-Indië om het beste deel zijns levens op zoo sobere wijze te slijten, de meesten verlaten hun vaderland en al wat hen lief is, om zich aan ontbering te onttrekken en in staat te geraken meer levensgenot te kunnen koopen, en wanneer dat doel bereikt is, zich dan nog te ontzeggen 'tgeen waarnaar men zoo lang heeft getracht, in de onzekerheid of de terugkeer naar het vaderland wel ooit verwezenlijkt zal worden, om zich daar zonder gevaar te kunnen vergasten aan wat keuken en wijnkelder opleveren, waartoe door velen met zooveel inspanning de middelen zijn verkregen. Waarlijk, dit is meer gevergd, dan de menschen in 't algemeen gezind zijn voor hunne gezondheid op te offeren. Wij vreezen dus, dat ook dit boekje wel de stem eens roependen zal wezen, die niet gehoord wordt, zoo als de watergeneeskunde van den heer Waitz ook al niet dien grooten bijval gevonden heeft, waarop hij schijnt gerekend te hebben. Of zijne klagten van tegenwerking door het geneeskundig bestuur in Indië wel gegrond zijn, hebben wij alle reden te betwijfelen; de schrijver brengt ook niet één feit bij, om eene beschuldiging te staven, die veeleer het uitvloeisel schijnt te wezen, van een' in zijn verwachtingen te leur gestelde. Even onbewezen zijn de gunstiger uitkomsten der geneeskundige behandeling, waarop de schrijver zich beroemt, in tegenstelling der gewone hospitaal-praktijk, daar toch 'tgeen hij op blz. 16 aanvoert, als vergelijkende uitkomst niet

dienen kan: in de eerste plaats, omdat de schrijver zegt, de uitkomsten der allopathische hospitaal-praktijk getrokken te hebben uit *een* officieel rapport, zonder te zeggen welk of van welk jaar, waardoor de verificatie onmogelijk is; als we zijne opgaven echter toetsen aan het officieel rapport van Dr. Wassink, over het jaar 1861, het laatste wat we bezitten, dan krijgen we geheel andere uitkomsten dan Dr. Waitz opgeeft. Volgens het rapport door hem geraadpleegd zouden er gestorven zijn 'van koortsen door elkander gerekend' 1 van 14, 6, van buikloop en dysenterie 1 van 11,3; uit het rapport van 1861 blijkt echter, dat de verhouding is geweest:

van koortsen 1 van 76

buikloop en dysenterie 1 van 17,4,

Terwijl de uitkomsten van Dr. Waitz eigene, geroemde, behandeling zijn geweest, 1 van 17, 3 en 1 van 14 voor de laatste categorie, dus veel ongunstiger. Maar al nemen wij zijne opgaven als juist aan, dan kunnen die in de tweede plaats niets bewijzen, omdat de burgerpraktijk onder een beschaafd publiek, zoo als dat van Indië is, dat dadelijk, bij eene serieuse ziekte, den geneesheer laat roepen, de vergelijking niet toelaat, met de hospitaal-praktijk, waarin zoo vele zeevarende en andere personen, eerst toelating vragen, als ze half stervende zijn, of de ziekte reeds tot die hoogte is gestegen, dat de kunst niets meer vermag; waardoor de resultaten, natuurlijk veel ongunstiger worden. Wij zijn meer dan twintig jaren voorstander geweest van de hydropatische geneeswijze in vele ziekten van Indië; we betreuren het, dat ze ook hier te lande niet hooger geschat wordt, maar toch zouden we het niet geraden oordeelen, haar boven andere, door den Staat beschermd en gesubsidieerd te zien, zoo als Dr. Waitz verlangde (blz. 16), zijne klagten daarover zijn niet gemotiveerd en daarvan mag hij ten minste geen grief maken tegen het geneeskundig bestuur, zoo lang hij in gebreke blijft te bewijzen, dat het hem werkelijk, in de vrije uitoefening zijner geneeswijze, heeft belemmerd en tegen gewerkt.

Ieder die in Indië gezind is, ten behoeve zijner gezondheid, zich veel te ontzeggen, wat hij de genietingen des levens noemt, dien bevelen we dit boekje ter lezing en betrachting aan; hij zij echter voorzigtig met de wel wat al te *groote* mate van vruchten die aanbevolen wordt, ofschoon ze in geringere hoeveelheid voor gezonden onschadelijk zijn.

Een werkmanszoon, die koning werd.

George Stephenson. Uit het Engelsch van Samuel Smiles, door A. Winkler Prins, te Amsterdam bij C.L. Brinkman. 1864.

De zoon van een werkman, van een daglooner, die zijn huisgezin moest onderhouden uit een inkomen van iets meer dan *f* 7 's weeks, en dat drie vierde eeuw geleden! Geboren in een armzalige hut, eerst eenig onderwijs ontvangende toen hij het zelf betalen kon, - want wat kon de vader afzonderen voor deze behoefte van zijne zes kinderen, - op kinderlijken leeftijd reeds zelf daglooner, koeherder, voor twee stuivers daags..... zou het wonder geweest zijn en niet veeleer volkomen natuurlijk, als hij gebleven was wat duizenden met hem waren en bleven: een blanke slaaf, van den zwarten slechts onderscheiden door de kleur zijner huid en door eene ietwat grootere lengte zijner keten?

En toch is 't slechts weinig beeldspraak, te zeggen dat hij koning werd. Geen koning, zoo als er zoo vele waren en zijn, die het werd enkel omdat toevallig zijn vader het ook was en die eene geschiedenis heeft, enkel omdat men nu eenmaal gewoon is om bij het volk ook den Koning te noemen. Ook geen Oostersche alleenheerscher, die hoog staat alleen omdat alles kruipt om hem heen, die een leven leidt vol klinkende praal en holle pracht, om aan het eind daarvan, zoo als de koning, die wijs genoemd wordt bij uitnemendheid - heeft niemand ooit aan ironie gedacht als hij dezen man zoo noemde? - oververzadigd en moe en mat te betuigen, dat alles, tot het zoeken naar wijsheid toe, slechts ijdelheid is en ‘kwellinge des geestes.’

Niet zulk een koning werd hij. Niet in stoffelijken zin werd hij als zoodanig erkend en geëerbiedigd, maar door duizenden als koning naar den geest: als spoorwegkoning. En hij werd het alleen door zijn ijzeren vlijt en stalen volharding, door zijn vasten wil, niet om *dit* eens te zijn, maar om te doen wat hij - en onder duizenden hij alléén - wist dat gedaan worden kon en dus zijns inziens ook gedaan worden moest. Toen hem die rang werd toegekend, geschiedde dit niet door slaafsche navolgers, die hem verhieven alleen in de hoop van met hem te stijgen, maar door hen die toonden zelf hoog te staan omdat zij hem begrepen en waardeerden. En toen hij eindelijk het hoofd nederlegde op zijn laatste aardsche legerstede, toen had hij wel reden om te spreken van ‘kwellinge des geestes,’ en des ligchaams daarbij; maar van ijdelheid en vruchteloosheid zijns arbeids kon geen sprake zijn. Hij had iets ‘nieuws onder de zon’ gewrocht en dus overvloedige reden om er dankbaar voor te zijn, dat het hem was gegeven geworden om zooveel te doen, al was dit in zijn eigen oogen misschien nog niet genoeg.

George Stephenson! Arbeiders zoon, die op lateren leeftijd door koningen als hun gelijke werd behandeld terwijl ge in waarheid boven hen stondt, die, meer

nog, geldkoningen den onwilligen nek deedt krommen onder het juk van uw genie.... hoe zijt ge zoo groot geworden?

Het voor ons liggende boek geeft antwoord op deze vraag. Deze verzekering, met de bijvoeging dat dit geschiedt in echt engelschen *matter-of-fact*-stijl, doorgaans alleen welsprekend door wat er vermeld wordt en niet door de wijze hoe, zou voor eene aanbevelende aankondiging van het boek kunnen gelden. Maar de lezer van *de Tijdspiegel* heeft het recht te eischen dat een oordeel, in dit tijdschrift uitgesproken, gemotiveerd worde: ik wil dus trachten een zij 't ook kort en daardoor eenigermate oppervlakkig overzigt hier te geven van wat dit boek behelst.

George Stephenson werd geboren op den 9^{den} Junij 1781, in, of eigenlijk bij het dorp Wylam ergens ten westen van Newcastle aan de Tyne. Hij was op een na de oudste zoon van Robert Stephenson, machinist in de steenkolengroeve, waaraan het dorp zijn aanzijn te danken had en vader van nog vijf kinderen behalve George. Hoe bekrompen de inkomsten van dit huisgezin waren voor dat de kinderen groot genoeg waren geworden om zelf iets te ‘verdienen’, hebben wij boven gezien en ook op welke wijze George een begin maakte met zijn aandeel te leveren tot bestrijding der meest noodige uitgaven. Dit geschiedde eerst toen zijn vader verplaatst was naar Dewley Burn, als stoker bij het stoomwerktuig van de steenkolenmijn. Daar hoedde George de koeijen en maakte, met zijn speelmakker William Thorlwall, modellen van stoomwerktuigen uit klei en riet. Toen hij ouder werd en meer geschikt om te werken, moest hij de paarden voortleiden bij het ploegen, en knollen rooijen en dergelijk landwerk meer, waarvoor hij een verhoogd loon van vier stuivers daags verkreeg. Later werd hij daar met zijn ouderen broeder aan het uitzoeken van steenkolen - het sorteren - gezet en verdiende daarmede zes stuivers daags, en eindelijk, na nog eerst paardedrijver in eene naburige groeve te zijn geweest, bereikte hij daar het toppunt zijner jeugdige wenschen door, op veertienjarigen leeftijd, als hulpstoker te worden aangesteld bij zijn vader, met een loon van twaalf stuivers daags.

In deze en dergelijke betrekkingen bleef hij eenige jaren te Dewley en in den omtrek werkzaam tot dat hij, nu zeventien jaren oud ‘voor heel zijn leven geborgen werd’ door eene aanstelling als machinist, eerst bij Throckley Bridge en spoedig daarop te Waterrow, tegen een daggeld van vier en twintig stuivers. Voor zijn leven geborgen! Dit waren zijne eigene woorden, en inderdaad, wat wil de zoon van den daglooner meer, dan dat hij evenveel verdient als zijn vader! Elk ander in zijne plaats zou hetzelfde hebben *gezegd;* maar niemand *deed* zoo als hij. Al rekende hij zich ‘geborgen’ in den zin van tegen armoede beveiligd, juist dat hij dit was en op zoo jeugdigen leeftijd reeds, prikkelde zijn ijver aan in plaats van dien te doen verslappen. Dat het *excelsior* zijn zinspreuk was - laat het woord hem onbekend geweest zijn, wat doet er dit toe - toonde hij in een der merkwaardigste en sprekendste bijzonderheden

uit zijn geheelen levensloop. Hij, man door zijn rang en zijn daggeld en man door zijne forsche ligchaamsgestalte, hij ging in de avonduren, na twaalf uren arbeids elken dag.... naar school om lezen en schrijven te leeren. Op achttienjarigen leeftijd bragt hij het zoover, dat hij lezen en zijn naam schrijven kon.

Spoedig daarop kwam hij in de gelegenheid om nog meer onderwijs te ontvangen dan dit eerst mogelijk was, en leerde hij van Andrew Robertson, een schotsch geestelijke, rekenen in de avonduren. Dit kostte hem vier stuivers 's weeks. Hij verdiende nu reeds meer dan vroeger, welhaast als ‘regelaar’ aan de Dollymijn van tien tot twaalf gulden 's weeks, maar verzuimde toch geene gelegenheid om zich door eerlijken arbeid te bevoordeelen: de toekomstige ingenieur lapte schoenen in zijn tusschenuren. Laat hef nu zijn - zoo als zijn levensbeschrijver waarschijnlijk acht, - dat hij tot dezen bijna overmatigen arbeid werd aangespoord door de liefde, welke hij voor een dienstmeisje, Fanny Henderson, had opgevat, toch doen ons de beide hier vermelde bijzonderheden: het leeren willen, leeren om vooruit te komen naar den geest, en het schoenlappen, het verrigten van den eenvoudigsten handarbeid om geldelijk voordeel, een blik slaan in 's jongeling's karakter en aanleg, die ons met verbazing en bewondering vervult. Stel eens een werkman van den gewonen stempel, van zijne jaren en die dezelfde som wekelijks verdiende als hij. Wat zou hij geantwoord hebben als men hem voorstelde, niet om in beide opzigten maar slechts in een van beide, Stephenson's voorbeeld te volgen? Wat zou men nog in den tegenwoordigen tijd tot antwoord verkrijgen? Helaas, ik wenschte dat ik mij zelven van overdrijving kon beschuldigen als ik mij voorstel dat men van negen en negentig uit de honderd derzulken, aangaande het een zou vernemen: ‘wat zou ik er aan hebben, ik ben 's avonds te moe en ik kan toch niet bij de jongens gaan zitten’ en aangaande het ander: ‘wat, dit of dat bij de hand nemen, zelfs als ik in mijn eigen werk verzuimen moet? Komaan man! het lijkt er niet naar, dat is mijn werk niet, ik kan er mijn daghuur niet aan verdienen?’ Want niemand is zoo slap en zoo lui, dat hij zich niet even zou willen inspannen om althans eenige *woorden* te vinden tot verontschuldiging van zijn gebrek aan arbeidslust en arbeidsmoed!

Om tot Stephenson terug te keeren en tegelijk eene proeve te geven van verhaaltrant en vertaaltrant in zijne levensbeschrijving, neem ik hier eenige regels uit het boek letterlijk over.

‘Onder de verschillende lapperijen van oude schoenen, die hem te Callerton werden opgedragen, zag George zich eens begunstigd met de taak om de schoenen van zijne beminde te verzolen. Men kan zich verbeelden, met welk genoegen hij zich aan het werk begaf en hoe trotsch hij er op was, dit te verrigten. Een zijner vrienden, die nog in leven is, verhaalt, dat hij, na het voltooijen van dien arbeid, de schoenen op een zondag-middag in zijn zak medenam, en dat hij ze gedurig voor den dag haalde om ze te laten zien - die aardige kleine schoentjes - en daarbij met geestdrift zijn vriend toevoegde: ‘Kijk eens, hoe kapitaal ik dat karrewei verrigt heb!’ Andere minnaars dragen een

hairlok, een handschoen of een zakdoek van hunne schoonen bij zich, maar geen mensch kon trotscher wezen op zulk een afgebeden liefdepand dan George Stephenson op de schoenen zijner Fanny, welke hij verzoold had: - een kapitaal karrewei!

'Door de verdiensten van het schoenlappen te Callerton gelukte het George, zijn eerste guinje te besparen. Dat eerste geldstuk, overgelegd door een werkman, is geene zaak van gering belang. Wanneer het de vrucht is, zoo als bij Stephenson, van voorzigtige zelfverloochening, van vrijwillige werkzaamheid in ledige uren en van het weldoordachte voornemen om op te gaderen en uit te zuinigen met een gewigtig doel, dan is het overleggen van de eerste guinje de bron van veel goeds. Zij is het nest-ei, het begin der vermeerdering - de grondslag, om zoo te zeggen, van voorspoed en welvaart. Toen Stephenson deze geringe som had overgegaard, was hij er niet weinig hoogmoedig op, ja, vele jaren later herinnerde hem een vriend aan de uitdrukking, die hij bij die gelegenheid gebezigd had: 'Nu ben ik een rijk man.'

Op een en twintigjarigen leeftijd vinden wij Stephenson te Willington Quay, als bestuurder van het stoomwerktuig dat diende om wagens geladen met ballast uit de rivierschepen, welke deze tegen eene kolenlading hadden geruild, tegen eene helling: den ballastheuvel, op te slepen. Daar trouwde hij, werkte in zijne tusschenuren aan een door hem uitgedacht toestel voor eeuwigdurende beweging, - in den volstrekt ongevormden werktuigkundige mag dit geene afdwaling genoemd worden, - of maakte, nu niet meer zich tot herstellingen bepalend, nieuwe schoenen, of herstelde uurwerken. Hij leerde dit aan zijn eigen wanduurwerk, toen het na een brand ten zijnent door het water onbruikbaar geworden was. Daar werd hem zijn eenige zoon Robert geboren, en een jaar later vertrok hij van daar naar Killingworth, de eigenlijke bakermat van zijne toekomstige grootheid. Zijne eerste ondervinding op die plaats was evenwel van den pijnlijksten aard. Hij was er naauwelijks gevestigd of zijne jonge vrouw overleed na een huwelijk van nog geen twee jaren duur. En daarmede begonnen voor Stephenson eenige jaren van bezwaren en verdrietelijkheden. Wel ontving hij kort daarna eene voor zijne toenmalige omstandigheden eervolle en winstgevende roeping naar Schotland, waaraan hij gehoor gaf; maar van daar naar Killingworth teruggekeerd, vond hij zijn vader, door een ongeluk van zijn gezigt en dus van zijne broodwinning beroofd, zoodat een groot deel der spaarpenningen van den braven zoon besteed werden om des vaders schulden te betalen en hem in zijne armoede te hulp te komen. Bovendien begon langzamerhand de opvoeding van des ouden mans naamgenoot, George's zoon Robert, dezen mede geldelijke bezwaren te veroorzaken, bezwaren wel is waar alleen voortkomende uit zijn innigen wensch om den jongen te doen verkrijgen, wat hij gevoelde dat hem ontbrak, maar misschien daarom des te pijnlijker. En wat hij nog van zijne spaarpenningen had overgehouden of op nieuw bespaard uit zijn daggeld aan de mijn en door zijne oude hulpmiddelen: schoenmaken en uurwerken herstellen, waarbij hij nu ook het leestenmaken had gevoegd, - werd welhaast geheel verzwolgen door

dat hij, wilde hij niet tot de krijgsdienst worden opgeroepen - het was in 1808 en Engeland was toen, zoo als later, de ziel van den wederstand tegen des eersten Napoleons verpletterende magt, - zich voor veel geld een plaatsvervanger moest koopen. Kan het ons verwonderen dat onder die omstandigheden, terwijl een onophoudelijk oorlogen zijn vaderland teisterde en alle vooruitzigten benevelde, Stephenson er op bedacht werd om in een ander werelddeel eene betere toekomst zich te openen? Eene zijner zusters zou met haren man naar Amerika vertrekken en hij had alles geschikt om haar te vergezellen. Maar geldgebrek - hoe gelukkig voor hem en voor de gansche wereld misschien - noodzaakte hem om van dit plan af te zien. Eenigen tijd daarna begonnen zijne vooruitzigten zich te verhelderen. Hij kwam voor het eerst in de gelegenheid om, niet door kleine en spoedig vergeten verbeteringen aan eenig werktuig, zoo als dit tot nog toe reeds dikwijls het geval was geweest, maar door eene in de gevolgen hoogst belangrijke en dadelijk veel gerucht makende zaak te bewijzen hoe veel hooger hij stond dan zij, met wie men hem gelijk en zelfs dan zij, wie men ver boven hem rekende. Een Newcomensch stoomwerktuig, bestemd om eene mijn droog te pompen, maar dat daartoe ontoereikend bleek en trots alle inspanning van de bekwaamste ingenieurs ongenoegzaam bleef, werd door hem, in vier dagen tijds, veranderd en verbeterd, zoodat het nu volkomen aan 't doel beantwoordde. Dit bragt hem eenig geld op en vestigde de aandacht van anderen op hem. Welhaast als vaste stoomwerktuigmaker bij de mijn - altijd te Killingworth - aangesteld, kwam Stephenson in ruimere omstandigheden. En nog altijd maakte hij schoenen en leesten en herstelde uurwerken en.... studeerde. Wij vinden opgeteekend dat hij om dezen tijd eerst regt te huis geraakte in den regel van driëen.

Maar welhaast bleef hem voor schoenen en uurwerken geen tijd meer over. Hadden reeds Cugnot in Frankrijk en Murdock en Trevithick en Vivian in Engeland stoomwerktuigen vervaardigd, bestemd om op gewone wegen lasten te vervoeren, terwijl zij zich met deze voortbewogen, en waren reeds de beide laatstgenoemden zoover gekomen om zulk een werktuig te vervaardigen, bestemd om dit vervoer te doen plaats hebben langs een ijzeren spoorweg, zooals ze reeds vroeger bij het steenkooldelven tot het vervoer der zwaar beladen wagens van de mijn naar de plaats der inscheping in gebruik waren, - hunne opvolgers, Blenkinsop, Chapman, Brunton en Blackett, hadden steeds den verkeerden weg bewandeld om hunne uitvinding te verbeteren en het was nog aan niemand gelukt een ‘treintrekker’ te vervaardigen, die genoeg aan het doel beantwoordde om niet spoedig weder in onbruik te geraken. Stephenson begon zich om dezen tijd met dit vraagstuk bezig te houden. Hij was in de gelegenheid geweest, enkele, misschien slechts een, der vroeger vervaardigde werktuigen van dien aard te zien; hij hield zich overtuigd dat hij daaraan belangrijke verbeteringen kon aanbrengen en het mag als een sterk bewijs worden beschouwd van het vertrouwen, 't welk men toen reeds in zijne bekwaamheid stelde, dat lord Ravensworth, de voornaamste der eigenaars of pachters der mijn te Kil-

lingworth, na zich zijne plannen te hebben doen voorleggen en verklaren, hem opdroeg om zulk een ‘treintrekker’ daarnaar te vervaardigen. Dit werktuig werd, na tien maanden ‘in de maak’ te zijn geweest, op den 25sten Julij 1814 op de baan geplaatst. Het voldeed aanvankelijk vrij goed en later, toen Stephenson het nog in velerlei opzigten verbeterd had, uitmuntend. Het hoofdstuk uit zijne levensbeschrijving dat het hier aangestipte uitvoerig behandelt, is een der meest aantrekkelijke van het geheele boek.

Slechts ter loops vermeld ik hier de om dezen tijd vallende uitvinding der veiligheidslamp die later tot zulk een heftigen prioriteitsstrijd tusschen Stephenson en Davy of liever tusschen hunne wederzijdsche vrienden aanleiding gaf. Hoe belangrijk deze uitvinding ook was, voor anderen omdat zij menschenlevens beveiligde, voor Stephenson omdat zij ongetwijfeld er toe bijdroeg dat zijne bekwaamheden in wijderen kring bekend en erkend werden; toch zal hij haar later zeker van geringe beteekenis hebben geacht in vergelijking van wat spoedig daarna plaats greep: de aanleg van den Hetton spoorweg. Hij werd uitgenoodigd om het bestuur over dien geheelen aanleg op zich te nemen, en met zijn broeder Robert als ingenieur onder hem, voldeed hij daaraan en leverde het geheele werk, tot het gebruik gereed en met vijf ‘treintrekkers’ naar zijne inrigting gebouwd, op 18 November 1822. Toen deze arbeid ten einde liep was hij reeds weder bezig met de opmetingen voor een anderen weg: die van Darlington naar Stockton-on-Tees. Met den heer Edward Pease, den ontwerper en voornaamsten bevorderaar van den aanleg daarvan, rigtte hij om dien tijd ook eene fabrijk van locomotiven te New-Castle op. Desniettegenstaande moest er vrij wat tegenstand overwonnen, vrij wat vooroordeel en betweterij tot zwijgen gebragt worden, eer men de voornaamste aandeelhouders kon doen toestemmen in het gebruik van, zelfs in eene proefneming met het gebruik van stoomtrekkers in plaats van paarden op die gedeelten van den weg, waar niet, wegens sterke hellingen, zou gebruik gemaakt worden van vaste stoomwerktuigen, om de zwaar beladen wagentreinen daar tegen op te trekken. Maar ‘eindelijk zegepraalt de goede zaak’ en op 27 September 1825 werd de Stockton-Darlington spoorweg geopend: *tot het vervoer van passagiers en goederen*, zoo als nu de geijkte uitdrukking is. Zij had toen echter nog niet dezelfde beteekenis als thans. De maatschappij vervoerde met hare vaste machines en locomotiven slechts de treinen met zware koopmansgoederen, vooral steenkolen, en liet de passagiers over aan bijzondere ondernemers, die paarden bezigden tot het trekken hunner koetsen, als men aan hunne lompe voertuigen eens voor de welluidendheid zulk een fraaijen naam wil geven.

‘De bijzonderheden van het vervoer werden allengs verbeterd door de ondervinding, daar de ontwerpers in den beginne naauwelijks het gewigt en de beteekenis gevoelden van het werk dat zij hadden ondernomen; en weinig dachten dat zij de grondslagen legden van een stelsel, hetwelk thans het onderling verkeer der volken ten eenenmale veranderd en de grootste zegeningen over de menschheid uitgestort heeft.’

De ontwerpers zeker dachten dit niet, maar Stephenson! Hoor wat hij zeide

toen hij met zijn zoon Robert en met John Dixon, kort voor de opening van den Darlington spoorweg, eene inspectiereis langs den weg had gemaakt. De laatstgenoemde heeft deze woorden voor ons bewaard. Als eens een genre-schilder een dankbaar onderwerp wil behandelen, dan schildere hij Stephenson, tegenover de beide jonge lieden aan een tafel in de eenvoudige herberg te Stockton gezeten, hoe hij na den maaltijd het glas opheft en met stralenden blik de merkwaardige woorden spreekt ‘Nu jongens, ik zeg u dat *gij* voorzeker den dag wel beleven zult, waarop de spoorwegen alle andere, middelen van vervoer in dit distrikt vervangen, dat de postwagens langs den spoorweg loopen en dat deze de heirweg is voor den koning en voor al zijne onderdanen. De tijd is aanstaande wanneer het voor den werkman goedkooper zal zijn met den spoorweg te reizen dan te voet.’

Die tijd brak aan, en wat Stephenson niet verwachtte gebeurde daarbij: hij beleefde dien. Maar welk een strijd had hij te strijden met onwil en onwetendheid van bijna allen die hem omringden, slechts door enkelen gerugsteund; welk eene worsteling vol te houden met allerlei stoffelijke beletselen, eer het zoo ver gekomen was! De aanleg van den Liverpool-Manchester spoorweg en de wedstrijd der locomotiven, waarbij Stephenson's ‘vuurpijl’ de overwinning behaalde, dit alles laat zich in enkele woorden noemen; maar hoeveel zwoegens voor hem ligt er niet in opgesloten! Doch toen eens die weg gereed was met zijne reuzenwerken voor die dagen en Stephenson's locomotiven daarop de treinen voorttrokken met eene snelheid, grooter dan die, welke men te voren als een blijk van zijne waanzinnigheid had gebrandmerkt, en toen duizenden reden over het moeras, waarin het gerucht bij den aanleg den ingenieur en zijne helpers reeds dikwijls had laten verzinken, en toen de onderneming na zulke groote onkosten nog renten opleverde, toen, ja toen stemden allen in met de enkelen, die reeds vroeger op Stephenson's genie hadden vertrouwd, toen volgde schier vergoding op de vroegere verguizing, en niemand betwistte hem meer den naam, door een zijner vereerders hem eens in 't openbaar gegeven, dien van koning der spoorwegen.

In eene reeks van hoofdstukken wordt deze strijd met menschen en natuurkrachten, zoowel als de eindelijke overwinning en hare gevolgen, beschreven in het werk dat ik hier aankondig. Die aankondiging is reeds te lang geworden dan dat ik 't zou durven wagen om hieromtrent in bijzonderheden te treden. Ik sluit haar dus hier, wat het werk zelf betreft althans, in de hoop dat velen daardoor zullen opgewekt worden om het te koopen en te lezen en in den ruimsten kring ter lezing te geven. Men bedenke het: tegen honderd jonge lieden wien die lezing nuttig zou zijn en die het zouden kunnen koopen, zijn er duizend in ons land, voor wie het boek even nuttig, ja misschien nog nuttiger zou zijn - en die geene *f* 2.50 daarvoor kunnen missen.

En nu de vertaling! De heer Winkler Prins ‘*a mérité son cap et son épée’* als beoefenaar der kunst om zijne eigene denkbeelden en, wat nog moeijelijker is, die van anderen, in den meest ge-

schikten vorm ten papiere te brengen. Hij toont dit ook hier; slechts op enkele bladzijden, vooral waar de schrijver in technische bijzonderheden treedt aangaande spoorwegen en locomotiven, wordt de vertaler het spoor bijster en dus het werk in het Hollandsch genoegzaam onverstaanbaar. Dat er van den instrumentmaker Watson (pag. 19) sprake is, als blijkbaar Watt wordt bedoeld, kan eene drukfout zijn. Moeijelijker wordt het om dit te veronderstellen als men eenige malen van de 'mijnen *van* Cornish' leest en men geraakt dan in de verzoeking om dit te verklaren door aan te nemen, wat anders ongeloofelijk zou schijnen: dat de vertaler niet weet of er niet aan dacht dat *a Cornish mine*, een mijn *in* Cornwallis beteekent. Dit alles zijn evenwel slechts kleinigheden en veel meer storend is het, als men (bl. 108) van 'buizen' leest, waar*in* de uiteinden der sporen gelegd werden en eenige regels lager van 'bussen' tot hetzelfde doeleinde, en van spoorstaven, die zich 'als door *verscherving* over elkander *uitstrekken.*' En het toppunt van verwarring, voor iedereen, die de kunst niet bezit om tusschen de regels te lezen wat er eigenlijk staan *moest*, wordt gesticht door dat het woord *cast iron* overal en telkens, door 'geslagen ijzer' wordt vertaald. Daar nevens heet *wrought iron* of wat er in 't origineel daarvoor staan mag, naar behooren of althans verstaanbaar: 'gesmeed ijzer.' Men leze nu eens b.v. bl. 139, waar verhaald wordt dat Stephenson bij zekere gelegenheid tegen zijn eigen belang den raad gaf om spoorstaven van 'gesmeed ijzer' en vooral niet van 'geslagen ijzer' te bezigen, en de redenen, welke hij daarvoor opgeeft. Men zal 't dan zeker betreuren dat de vertaler bij zijn overigens verdienstelijk werk niet de hulp van een technikus voor enkele bladzijden heeft ingeroepen om zulke vlekken te vermijden.

Bij zijn overigens verdienstelijk werk. Ik herhaal dit woord, opdat niemand zou denken, dat zulke kleine te kortkomingen in de vertaling het werk in onze taal minder aanbevelenswaard zouden maken. De uitgever heeft ook het zijne toegebragt om het eene ruime verspreiding te verzekeren. De uitvoering toch is goed - op die van het portret tegenover den titel na, hetwelk opmerkelijk leelijk is, - en de prijs zeer matig.

Haarlem, 31 Dec. 1864.

LN.

Letterkunde.

Een kijkje in Griekenland.

Beknopte geographische beschrijving van oud en nieuw Griekenland, met karakterschetsen zijner bevolking, door J.B.J. van Doren, met een kaart van P. Billier. Amsterdam, J.D. Sybrandi, 1864.
(*Slot van blz.* 215.)

Is het tooneel minder bezocht, de Grieken houden des te meer van dansen, en aan de beschrijving van een hofbal ontleen ik nog de volgende regelen: bl. 129 ‘De hofkostuums van goudlaken, zoo als ten tijde van Frans aan het hof de mode was, waren zoo schitterend geborduurd, dat men ze in het licht niet kon bezien; al de vreemdelingen (qui se lavent les mains, voegt About er bij) die met eenen aanbevelingsbrief voor hunnen *af*gezant aankwamen, konden zeker zijn, dat zij voor al de bals eene schriftelijke uitnoodiging ontvingen; de invitatiën maakten geen melding van het kostuum, maar ieder vreemdeling, die zijne eigene waarde op prijs stelde (qui se respecte), verscheen nooit anders dan in een' geborduurden rok. De professors van de fransche school kwamen met eenen in goud geborduurden *paarschzijden* rok (gelukkig dat wij in ons fransch exemplaar lezen: habit brodé de soie violette et d'or, p. 369); de minister van Beijeren in een rooden rok met gele borststukken en een paar kolonels-épauletten; de minister van Pruissen met een' digt geknoopten blaauwen rok, die stijf van borduursels was; de minister van Engeland met een' rooden met goud geborduurden rok en een' driekanten hoed, die *opgang aan* (ferait recette au) het théatre du Luxembourg zoude gemaakt hebben; de zaakgelastigde van Rusland, die gewoonlijk de 166ste kamerheer van den Czar was, met eene kleeding (se claquemure dans une carapace d'or), die veel overeenkomst met een californische schildpad had, terwijl de consuls der verschillende europesche natiën in de gewone hofkleeding van hun land verschenen’; maar About wil niet als van Doren iemand overslaan en voegt er dus bij, p. 369: sans excepter le consul du pape, qui s'habille en écrivisse cuite. ‘Ieder versierd met de orders, die zijne borst bedekten, begaf *men* zich tegen acht uur naar het hof. De grieksche beambten, met uitzondering van de politiedienaren en veldwachters, werden allen genoodigd, terwijl de ridders der Orde van den Verlosser er *van regtswege* kwamen (de plein droit). Ten negen uren *min* vijf minuten waren gewoonlijk al de

genoodigden tegenwoordig; in de salon of danszaal, verdeeld in *drieën* (en deux parties), stonden ter linker zijde, drie rijen armstoelen voor de dames en ter regter zijde de armstoelen voor de heeren', want laat About er op volgen: la séparation des sexes est le fondement de la paix politique. 'Tegenover de dames was eene een voet hoog verhevene estrade, bestemd voor den koning en de koningin', wel zoo eigenaardig schreef About: en avant des fauteuils des dames se dressent deux grandes machines destinées à contenir la personne du roi et de la reine. 'De koning verscheen meestal in de uniform der *infanterie van linie* (en toch stond er dit niet in 't fransch, want op p. 37 lees ik: l'habit des soldats irréguliers) zeer eenvoudig met den rok van grijs laken en zilveren versierselen; indien zijn *soustanelle* iets korter ware geweest, zoude zijn kostuum schilderachtig geweest zijn'; daar heeft waarlijk de zetter met of zonder den vertaler gesoest, want het bedoelde grieksche buisje heet *foustanelle*, en vertaalde onze vriend op bl. 36 met *opperkleed.* 'De koningin droeg meestal eene half slepende japon, die zeer gedecolteerd was, jammer dat zij, mager van schouders en hals, niets poezeligs voor den dag te brengen had, al stelt haar portret haar voor met mollige schouders, enz. Het zou ook een lèse majesté zijn (deze opmerking is van den oud-officier, niet van About), om eene dame, zoo als zij wezentlijk is, op het doek of in miniatuur terug te geven! De dans werd steeds voorafgegaan door eene koninklijke wandeling (promenade majestueuse), waaraan alleen zij, die tot de diplomatie behoorden, mogten deelnemen. De Duitschers dansten de wals in twee tempo's, en de Franschen die in drie tempo's; omtrent de *helft* van het bal, werd eene polka gedanst, en de goede Engelschen, liefhebbers van de schotsche (la schotisch), moesten zich daarmede vergenoegen; de proeven, die men met de polka mazurka heeft genomen, hebben bij gebrek van een goed orchest, om op de maat te dansen (zegge: te spelen) niet opgenomen; in vergoeding hiervoor (en revanche) danste men altijd eene mazurka. Het geheele paleis was zeer goed verlicht, de verfrisschingen waren echter minder goed, en de bouillon was soms in zoo kleine hoeveelheid voorhanden, dat men bijna moest vechten, om een half kopje bouillon te krijgen; de gebakken waren meestal van den dag te voren die men op nieuw in den oven had opgewarmd'; hoe duidelijk onze vertaler hier ook schijne, hij spelt ons iets op de mouw: About zegt namelijk, les gâteaux sont presque tous des pains d'épice déguisés, maar de heer van Doren heeft zeker die fransche pontekoek nooit geproefd, en toch besluit hij met deze woorden: 'de lezer zal met ons dit relaas zoo niet overdreven, eenigzins spottend vinden, en dit kan wel geen verwondering baren, dewijl deze beschrijving een product is, dat wij *letterlijk* teruggegeven hebben van een franschen reiziger, die alles afkeurt of bespot, waaraan geene fransche kleur is.'

Doch genoeg over dat bal aan het hof, liever iets gezegd van 'dat paleis, hetwelk bl. 43, koning Otto voor zijne rekening heeft laten bouwen en een vierkant blok van *panteliek* marmer (dat noemen wij penteliesch marmer) voorstelt. Om dit gebouw op te trekken, heeft men door middel van buskruid de schoonste marmergroeven laten springen, deze (dat is:

marbres) als bloksteenen gebruikt en met pleister bedekt; de voorgevel *in* het noorden (façade du nord) heeft veel van die eener kazerne, van een hospitaal of een *algemeen werkhuis* (cité ouvrière). Dat paleis heeft geen *heimelijk gemak* of dépendances, men is *derhalve* verpligt geweest in dat vierkante blok te bewaren, wat de armste burger in alle geciviliseerde landen in de opene lucht heeft'; koning Otto zou het dus waarlijk in dat gebouw al zeer slecht gehad hebben; gelukkig kan Sybrandi ons met het fransch helpen, dat de intendant maar letterlijk had moeten volgen p. 359: le palais n'a ni communs ni dépendances, il a donc fallu renfermer dans le même carré, ce que la majesté royale a de plus sublime et ce que la nature humaine a de plus humble; wij zouden zeggen, dat de stallen en services, de kamers voor de bedienden, in dat vierkant zijn gebouwd, waarom men 'de walgende reuk van de keukens, de wacht enz. moet opsnuiven.' 'Dat gedrogt van een meesterstuk (ce chef d'oeuvre) heeft 10 millioen franken gekost; voor het meubilair is een geringe prijs besteed, men zou te vergeefs dat paleis van de kelders tot de zolders opnemen, om er eene schilderij van een groot meester of ander *meesterstuk* (oeuvre d'art) te vinden, nogtans had de koning bl. 45, voor de som van twintig duizend franks eene geheele zaal door Hamon, een der schilders van den *ouden* tijd, kunnen laten schilderen'; daar zou waarlijk de lijst der oud-grieksche schilders worden vermeerderd, als het bij nader onderzoek niet bleek, dat de oud-officier buiten zijn boekje gegaan was; About noemt Hamon p. 360, le dernier des peintres attiques; ik geloof, dat het een artist is, met wien hij te Athene de kennis hernieuwde, en nu schijnt onze vertaler gelezen te hebben *antiques*, zonder te bedenken dat men na zijn dood moeilijk kan schilderen.

Doch genoeg over den vervallen verklaarden koning, die bl. 97 'door het veelvuldig gebruik van *zwavelzuur en* quinine hardhoorig is gemaakt', dat heet: sulfate de quinine, p. 337, waaruit blijkt dat onze intendant op het scheikundig gebied vreemdeling is, even als op classiek terrein. Van daar dat hij onbekend met de Eleusinische mysteriën, bl. 12 schrijft: 'Bij (dat is twee à drie geogr. mijlen verder) het verlaten van Athene trekt men Eleusis door, eene stad die de gewijde verborgenheden *bevat*', la ville des mystères sacrés, schrijft About, die zijne lezers niet meer zou durven zeggen; over Megara komt men te Corinthe 'dat tweede Athene, dat zoo veel meesterstukken (chefs d'oeuvre zal wel zijn kunststukken van de te Corinthe onder anderen bloeijende bronsfabrieken) heeft geleverd en thans niet meer dan *druiven* (des raisins, door ons krenten genoemd) voortbrengt, en Mycène waarvan al de wallen nog in hun geheel zijn, terwijl het midden eenige schrale velden met garst bevat, die op het paleis van Agamemnon groeit; men vindt nog de twee poorten van de stad van ruw gebeitelde steenen gebouwd, boven op de grootste, die de eerepoort was, *liggen* twee leeuwen, door Dedalus gebeeldhouwd'; About bragt met zijn surmontée de deux lions onzen vertaler van den weg, want de twee zoo algemeen bekende leeuwen *staan* op de achterpooten, boven de poort 'waardoor Helena en Ménélas gegaan zijn, toen zij aan Agememnon hunne huwelijks-opwachting maakten.' Zoo vertelt onze oudgast bl. 16 'dat de Styx nog heden ten dage

door de inboorlingen van Arkadië het zwarte water genoemd, zulk een geweldig bruisende stroom is, dat de ouden daaraan den naam van *stroom des duivels* gaven,' une fleuve des enfers, schreef About, in de gegronde veronderstelling, dat zijne lezers met dien stroom van de onderwereld bekend waren. 'Minder vreeselijk dan de Styx is de Neda, die bij het dorp Paulitza verscheidene kleine watervallen vormt, welke die van *Zwitserland* in miniatuur voorstellen'; About vergeleek die wattervalletjes met de prachtige cascatelles van *Tivoli*, p. 33, wel zoo goed, maar onze oud-officier heeft zekere voorkeur voor Zwitserland, dat hij meer dan eens allerongelukkigst er bij haalt; zoo schreef About, over de matigheid der Grieken sprekende, die een gevolg is van het zuidelijk klimaat, op p. 47, dat als de *Russen* ooit meester worden van Griekenland, men hen op straffe des doods tot matigheid zal moeten verpligten; onze intendant die het zwak der Zwitsers ten deze van nabij moet gekend hebben, maakte er *Zwitsers* van op bl. 28, niet denkende aan Rusland's verlangen, terwijl geen volk er minder aan denkt om in Griekenland zich te vestigen dan juist de Zwitsers. Zij zijn er ook onbekend, en zoo is het niet juist gezegd, bl. 154 'dat de Grieken over het algemeen gehecht zijn aan het oude spreekwoord: *geen geld*, *geen Zwitsers*', About drong hun dat gezegde niet op, toen hij schreef, p. 221: rien pour rien. Onze vertaler is ook op bl. 104 met de Russen in de war geraakt, door bij te voegen, dat 'de gezanten van Frankrijk, Engeland *en Rusland* den koning gezegd hadden, dat eene eerlijke staatkunde de nuttigste voor Griekenland was'; Rusland stond juist tegenover de twee andere mogendheden, en vier regels verder vertelt hij, hoe koning Otto door den raad van Rusland trouw te volgen zich in zijn ongeluk heeft gestort. Met hetgeen onze vertaler van zich zelf er tusschen voegde, is hij dus niet gelukkig geweest, even min op bl. 79, waar hij de olie uit de olijven geperst laat *overhalen*, als of het tot de gedisteleerde wateren behoorde.

Op bl. 30 lezen wij een 'beknopt algemeen overzigt' omtrent godsdienst, en dit is een oorspronkelijk stukje, waarin onder anderen de vrijdenkers 'in het openbaar verloochend worden, en door ieder weldenkend Christen gehaat; welke afkeer het gevolg is van een' verlichten geest.' Vervolgens neemt v. D. About p. 30 voor zich, en vertaalt hij, hoe 'de kerk der *afgescheidenen*, église schismatique, in het Oosten in 4 aartsvaderschappen is verdeeld, dat Griekenland als provincie van Turkije onder het aartsvaderschap van Constantinopel behoorde,' maar zich daarvan heeft afgescheiden en nu door eene heilige synode wordt bestuurd. 'Wat nu de *attributen* (attributions, p. 246) dier heilige synode betreft, deze zijn tweederlei: inwendige en uitwendige; de Synode waakt voor de stipte handhaving der leer*stelling*, die in de orthodoxe kerk van het oosten beleden wordt. Onder de uitwendige attributen behoort het maken der reglementen voor de verschillende *godsdienstgestichten*;' dat zijn les établissements d'instruction, de prévoyance et de correction destinés au clergé, p. 267. 'Het koningrijk (b. 89) is in 24 bisdommen verdeeld, die ieder als kerkelijk hoofd een' aartsbisschop of bisschop hebben, de aartsbisschop van Athene is tevens voorzitter van de synode en negen an-

dere als zetelhoudende aartsbisschoppen van welke een te Corinthe,' dat is ook al niet waar, want About vertelt, p. 269: dat de 10 aartsbisschoppen in de hoofdplaats der negen overige departementen en te Corinthe hun zetel hebben. 'De bisschoppen uit drie candidaten gekozen, worden door den koning benoemd en zijn verpligt, bl. 90, twee eeden af te leggen, als: een uit een godsdienstig en een uit een zuiver staatkundig oogpunt;' in het fransch staat wel zoo goed: ils prêtent deux serments, dont l'un est purement religieux et l'autre purement politique, p. 269. Boven hunne zeer voordeelige tractementen hebben die heeren prelaten 'nog verschillende emolumenten, als voor de inzegening van het huwelijk, en de vergunning eener scheiding, alsmede voor verscheidene andere voorwendsels, die wij liefst niet zullen noemen.' Zoo schreef de heer van Doren, maar zonder het te meenen, want bij About staat p. 269: les émissions de lettres de blâme anonymes; on connait l'usage et la portée de ces sortes de mandements; lors qu'un vol etc., en nu laat onze vertaler er op volgen: 'wanneer een diefstal plaats heeft (zegge gehad), geeft de belanghebbende er kennis van aan den bisschop in plaats van zich tot het civiel gezag te wenden,' maar About schreef: au lieu de poser des affiches, qui ne seraient pas lues, want dit is een zeer gebruikelijke manier om voor eene belooning het gestolene terug te zien te krijgen, zeggende dat het verloren was.

In Griekenland daarentegen 'verzocht men den bisschop het gestolene voorwerp te doen teruggeven, waarvoor die prelaat eene *ruime* betaling ontvangt (une modique somme d'argent). Hierop stuurt de bisschop aan de parochies van zijn bisdom een' zeer ernstige circulaire, waarin hij op den tot dusverre onbekenden dief een' vloek legt;' en hier snijdt de vertaler als naar gewoonte den draad af, want About laat er op volgen: Indien de bisschop kan brommen, brengt de dief het gestolene terug; een gemeene en bijgeloovige grieksche boer is niet bang om tegen onzen Lieven Heer te zondigen, maar voor de dreigementen van zijn bisschop is hij benaauwd; ik heb een geweer gezien, dat langs dezen heiligen weg bij zijn eigenaar terug was gekomen.

Dit wat de bisschoppen betreft, 'de mindere geestelijken worden niet door den Staat gesalarieerd, maar *hebben* (d.i. reçoivent) eene zekere schatting op den oogst, alsmede bij het trouwen, doopen (voeg bij: ils exorcisent, welk min bekend woord de vertaler oversloeg), ter aarde bestellen en andere kleine voordeelen, terwijl zij de biegt tegen eene geringe betaling in de woning hunner biegtelingen afnemen. Het gouvernement salarieert vijf missionarissen, om het woord Gods ten platten lande te verkondigen en betaalt in de hoofdstad twee professors in de muzijk, om de jeugd in het kerkgezang te onderwijzen', ja zoo moest 't zijn, maar About schreef wel zoo juist: deux professeurs de musique sacrée, qui forment la jeunesse à l'art mélodieux de chanter du nez; want vroeger had hij reeds gezegd, dat alle Grieken door den neus zingen, en onze oudgast had die plaats niet alleen vertaald, bl. 65, maar er zelfs bijgevoegd, dat de Grieken *geringe* toonkunstenaren zijn. Maar zoo gaat het telkens, want de heer van Doren heeft de fijne zetten of woordspelingen van den geestigen

Franschman niet begrepen of om andere redenen overgeslagen, waardoor zijne vertaling op het oorspronkelijke niet meer gelijkt. Moest ik niet te veel van mijne lezers vergen, ik deelde eenige van de meest kenschetsende bijdragen mede, zoo als die ontmoeting van p. 271 met een dommen priester, die About vroeg of hij spellen kon; het schrijven van het nieuwe Grieksch is overigens niet zoo gemakkelijk, want voor de i-klank zijn er 5 à 6 klinkers, daar de grieksche η als i uitgesproken wordt. Liever blijf ik nog stilstaan bij 'tgeen wij vinden over de kloosters, want al waren er onder de Turken veel meer geestelijken in Griekenland, nog is het ‘getal monniken en nonnen in het oog loopend, die zich ten koste der maatschappij in verschillende streken hebben gevestigd. Te Janina bestaat een klooster waarin 200 zoogenaamde zusters van liefdadigheid gehuisvest zijn, deze gaan zieken oppassen en worden daarvoor rijkelijk beloond, want niemand dan gegoede ingezetenen maken er gebruik van, of zij gaan ook wel de huishouding waarnemen, wanneer de vrouw overleden is. *Zekere* pacha's van Janina, om een einde aan zulke ergernissen voor de Turken te maken, hebben meer dan eens hemel en aarde bewogen, om deze zusters het klooster te doen verlaten;’ zie daar de vrije vertaling van About's sierlijke woorden: Il existe à Janina un couvent de femmes qui renferme 200 *personnes*; il ne les renferme pas si étroitement qu'elles ne puissent aller tous les jours en ville pour garder les malades, faire les ménages, et surtout exercer un commerce que les canons de l'église n'ont jamais recommandé; en om die ergernis wilden *de* pacha's het klooster opruimen, waarbij zij evenwel stuitten op den fanatismus der Grieken.

Onze vertaler gaat aldus voort: ‘Ook is Griekenland *opgehoopt van* monniken, die ten nadeele van den landbouw leven, aangezien de bevolking weinig in getal vooruitgaat en er handen voor den landarbeid ontbreken. Indien die kloosters zoovele werkhuizen en scholen *voorstelden*, dan zouden zij nog eenig nut stichten, maar juist het tegenovergestelde is het geval, in die gestichten heerschen onwetendheid en fanatismus, en weergalmt het van nuttelooze discussiën en loftuitingen *over* den keizer van Rusland.’ De ontmoeting op het klooster te Loukou, wiens ‘honing den reuk heeft van China's appelen’ (zegge Oranjebloesem) wil ik niet afschrijven, want de vertaler heeft op vier plaatsen een stukje van den draad afgesneden, en blijkbaar het fijne der beschrijving niet gevat; ik raad mijne lezers het geheel liever bij About te lezen, want daar zullen zij een denkbeeld krijgen van de verdorvenheid en verveling, waarin tegenwoordig de grieksche monniken vervallen zijn.

About schreef p. 280: Zijn er meer kerken of huizen in Griekenland, dat zou ik wel eens willen zien uitgemaakt; maar zeker had hij niet gedacht, dat onze oud-intendant de vraag zou beantwoorden met ‘gerust er bij te voegen, dat er meer kerken dan *particuliere* huizen zijn. Men telt te Athene en omstreken meer dan 300 kerken, waarvan men er slechts 5 à 6 in eenen behoorlijken toestand (d.i. à peu près habitables) opmerkt, terwijl de overigen zoo armzalig zijn, dat de herders er niet van gediend willen zijn. Het zijn vier [eenvoudige] muren, waarop een dak rust

(d.i. un toit quelquefois), in een der vier hoeken staat steeds eene lamp te branden,' zoo moest het wezen, maar About schreef uitdrukkelijk: une lampe éteinte; men ziet het, de heer van Doren heeft het door zijne vertaling veel te mooi willen maken, want hij verzwijgt, dat die kapellen tot schuren worden vernederd; zoo ligt daarin oud hout of hangen er netten te droogen, of vindt men er: la carcasse d'un brebis égarée qui est venue mourir à l'abri; ik zou eerder denken, dat zoo'n verdwaald schaap door de roovers daar was opgepeuzeld.

'In deze zoogenoemde tempels wordt ééns in het jaar in eene glazen lamp wierook gebrand,' neen dat is al te kras; maar dat komt er van, als men niet sterk genoeg is om uit zich zelf een boek te schrijven; alleen bij het kerkfeest, dat is op den dag der inwijding, wordt de glazen lamp, die de heer van Doren altijd liet branden, aangestoken, men brandt wat wierook, maar natuurlijk in het wierookvat, en men verrigt wat er verder tot zulk een dienst behoort; het is hetzelfde als ik te Rome zag, waar van de 300 à 400 kerken en kapellen er zeer vele gesloten zijn, maar deze worden toch op den feestdag van haren beschermheilige geopend.

'De Grieken zijn, zoo lezen wij zelfs tweemaal bij van Doren, standvastig in hun geloof, iedereen komt stipt zijne godsdienst na, omdat hij er aan gelooft en niemand zich schaamt zijne kerkelijke pligten getrouw te vervullen; hetgeen onder eene zekere soort van katholijken bij ons te lande het geval is, terwijl de protestanten in de nakoming van hunne godsdienstpligien, den katholijken tot voorbeeld kunnen strekken;' mij dunkt, die 't weet, moet 't zeggen! 'De geheele bevolking, bl. 96, komt de vasten stipt na; dan is het gebruik van knoflook, uijen en allerlei drooge groenten (légumes crus, zal wel raauwe groente zijn, als kropsla, andiviesla, knollen, radijs, enz.) zeer groot; niet alleen dat zij dan het vleesch ontberen, maar zij gebruiken buitendien boter, eijeren noch suiker, terwijl hun voedsel enkel in half gekookte groenten, waaraan reuk noch smaak is, bestaat en in *brood van den Caviar;*' hier moet de heer Sybrandi ons weder met een fransch exemplaar te hulp komen, want die goede Grieken vasten en mangeant du pain, du Caviar; door het overslaan van ééne komma werd de gezouten kuit van de steur, die russische lekkernij, onder de handen van den oud-intendant in brood veranderd.

Nog één woordje over het paaschfeest; 'des zaturdags te middernacht, vóór den eersten paaschdag eindigt de vasten en beginnen de paaschfeesten; tot dat einde wordt in het midden van de (voeg bij: ééne der) kerkgebouwen een troon voor den koning en zijne gemalin opgerigt, terwijl op de naast bij gelegen plaats een estrade met bloemen versierd, wordt opgeslagen, waar de beide vorstelijke personen, vóór zij naar den tempel gaan, eenige oogenblikken *rusten*, om zich aan de bevolking te vertoonen, en waar eene menigte geestelijken, hunne majesteiten te gemoet gaan;' dat is weder onjuist vertaald, het hof wacht buiten de kerk op 't oogenblik, dat de geestelijkheid hun komt zeggen, dat het oogenblik der opstanding daar is, want niet de aanvang der *plegtigheid* maar het uur van de opstanding wordt 'met klok-

slag twaalf door een kanonschot verkondigd, waarop eene (zegge: la musique) muzijk zich laat hooren, een bengaalsch vuur (les feux) aangestoken, terwijl ieder aanwezige met een groote waskaars in de hand, den koninklijken stoet vergezellende, den tempel binnentreedt.' Jammer dat van Doren in dit tafereel weder talrijke geestige opmerkingen van About verzwijgt, dat b.v. de katholijke koning en de protestantsche koningin met groote waskaarsen dat feest der russische kerk hielpen vieren.

Is er van Griekenland niet veel goeds te verwachten, omdat de geestelijkheid veel te wenschen overlaat, met het onderwijs staat het niet zoo slecht; doch liever laat ik onzen oud-intendant spreken, bl. 62 'ten aanzien van het hooger en lager onderwijs ontbreekt het de jeugd geenszins aan de noodige gelegenheid om het te genieten. Griekenland bezit een groote universiteit, eene militaire school, (dus vergat de zetter of de vertaler: een polytechnische school), eene normale school, een voor de *landbouwkunde* (zonder het te weten of te willen schreef van Doren hier iets goeds, want al is zulk een school iets nieuws, uit Groningen gingen onlangs stemmen op, die naast de landbouwschool, een school voor wetenschappelijken landbouw verlangen, en waarom zou dat geen landbouwkunde mogen heeten?), een seminarium, 7 collegiën, (collèges), een zeer groot instituut voor de opvoeding van meisjes, 179 hellenistische- en 369 gemeente-scholen;' en zoo gaat nu onze vertaler voort, maar hij slaat ongelukkig over wat About verhaalt over het gebrekkige van het onderwijs en over de vele zaken die niet onderwezen worden. Een paar merkwaardigheden wil ik hieromtrent meêdeelen van bl. 63; zoo '*bevat* de faculteit der wijsbegeerte te Athene: 1. algemeene grieksche letterkunde, 2. verklaring en analyseren der *prosateurs* en grieksche dichters, 3. *rekenkunde* en wijsbegeerte (neen, dat is te vrij vertaald, want het fransch heeft: rhétorique), 4. sterrekunde en wiskunde, 5. natuurlijke geschiedenis,' enz. men ziet dat de middeleeuwsche indeeling van wetenschap, waarbij natuurlijke en bespiegelende wijsbegeerte vereenigd waren, nog te Athene bestaat, maar dat is zoo vreemd niet, daar het onderwijs met den koning uit Beijeren is gekomen, en de duitsche faculteiten zijn nog op middeleeuwschen voet ingerigt; hieruit volgt, dat van de Duitschers geldt, wat About van de Grieken zegt: 'dat zij de natuurkunde beschouwen, als tijdens Thales, de *verzamelde kundigheden* van het menschelijk geslacht,' (l'ensemble des connaissances humaines). Het tweede punt is 'dat in het openbaar onderwijs der Grieken zoo bewonderenswaardig is, dat namelijk het onderwijs van de dorpsscholen af tot aan den cursus voor de universiteit toe, *vrijwillig* is,' dat moet heeten: gratuit, p. 249; maar nog fraaijer is hetgeen onze oud-officier op bl. 149 vertelt 'in het wezen der zaak was de drukpers vrij en het onderwijs *opklimmender wijze* vrijgelaten,' hetgeen in het fransch heet: l'instruction est donnée gratuitement à tous les degrés, p. 214.

Al hetgeen de heer van Doren verhaalt bl. 67 'aangaande de meesterstukken der oudheid, en de voorwerpen der *kunsten en wetenschappen*', d.i. objets d'art, is zoo erbarmelijk, dat zelfs een leerling van het gymnasium er wraak over roepen zou, b.v. 'Griekenland heeft behouden de oostelijke fries van het

parthénon, de vijf vrouwenbeelden (zegge cariatides) van den tempel van Erechthée; de beelden en fragmenten van oudheden, die *dagelijks* (dit woord is niet van About, en als hij het er bij had gezet, had hij eene onwaarheid gezegd) ontdekt en opgedolven worden, worden in den *voorhof van eenen tempel* (d.i. les propylées! hetgeen About niet nader wilde omschrijven, want hij veronderstelde, dat zijne beschaafde lezers wel eens gehoord hadden van dien zuilengang voor het parthenon te Athene), onder den blooten hemel, of wel onder een slecht afdak (voeg bij: van den Theseus-tempel) bewaard, aangezien Athene geen museum voor zulke voorwerpen bezit'; hier draaft About door, want de tempel van Theseus heet nu eenmaal het museum van oudheden te zijn. 'In een kleine moskee worden de *afdrukken* van de verschillende *marmersoorten* van lord Elgin, door het engelsch gouvernement derwaarts gezonden, bewaard'; er is een spreekwoord, dat men geen mes aan een kind moet geven, wij zien het hier bevestigd, want de oud-intendant wist niet, dat hij van *afgietsels* van de gevelgroepen van het parthenon schreef; hij heeft even onhandig met de Elgin-marbles uit het *museum van Brittannië* (d.i. the British museum) omgesprongen, als de grieksche regering onhandig was door aan dien engelschen gezant verlof te geven al de oude beelden naar Londen te mogen meênemen die hij te Athene zou vinden; de bedoeling was al de oudheden die hij voor zijne rekening zou opgraven, maar lord Elgin beweerde, dat hij ook boven in het geveldak van den Minerva-tempel prachtstukken van de oudheid vond, en hij ging met schendende hand aan het afbreken van dien tempel.

Athene bezit ook eene bibliotheek, waarvoor 'de heer Tijpaldos (lees Typaldos) door zijne *standvastigheid* en zijnen *onvermoeiden* ijver (zoo noemt van Doren éloquence persuasive) meer dan 70.000 boekdeelen van verschillende schrijvers *opgezocht en verzameld* heeft' (quêté beteekent hier: gebedeld).

Verder lees ik bl. 68 dat 'de volksklasse in Italië eenen onbegrensden eerbied heeft voor alle voorwerpen, die tot de oudheden, kunsten en wetenschappen behooren, terwijl de grieken voor niets eenigen eerbied hebben'; dit heeft About zoo niet gezegd, de vertaler voegde er de oudheden bij, terwijl deze niet altijd worden ontzien in Italië, behalve wanneer zij, dank zij de vreemde bezoekers, daarin een rentegevend kapitaal hebben; ik zou dit met tal van stichtelijke en onstichtelijke bewijzen kunnen staven. Hetgeen About vertelt zelf gezien te hebben, stelt van Doren aldus voor: '*men* heeft de herders moedwillig (zegge soigneusement) de overblijfselen van den tempel van Phigalie aan stukken zien slaan; alleen uit nieuwsgierigheid om zich te overtuigen of het steen of marmer was. De Atheensche jagers passeren zelden de rotsen, waar het graf van Ottfried Müller is, zonder hun geweer op den marmeren *schandpaal, die het graf dekt* los te branden'; dat is wel de grootste schandpaal van 't geheele boek, ik laat daar dat onze goede vertaler niet te huis zijnde op classiek terrein onbekend is met een man als Ottfried Müller, maar dat hij dien uitstekenden geleerde onder een schandpaal laat begraven is toch al te grof; dat komt er van als men het eerste woord uit het woordenboek neemt zonder na te denken en zich af te vragen, of dit wel past in

den zin, want in de fransch-hollandsche dictionnaire van Moock staat op 't woord '*Stèle*: terme d'antiquité, schandpaal waaraan misdadigers eerst gebonden en dan daaronder begraven werden'; een man als Ottfried Müller, op wiens graf een *eerezuil* prijkt, tot een misdadiger te verlagen, foei mijnheer van Doren, dat gaat niet ongestraft.

Overigens is het een treurig verschijnsel, dat de grieksche jagers zoo weinig eerbied voor grafmonumenten hebben, dat zij daarop hunne geweren losbranden; even zoo is het beeld op het graf van Botzaris door 'talrijke geweerschoten verminkt; de heer David van Angiers had aan de stad Missolonghi present gegeven een schoon standbeeld van eene jonge maagd op hare hurken gezeten, dat in het midden van een grasveld staat en waarop het opschrift als van Botzaris afkomstig, nog eenigzins zigtbaar is'; ik durf wedden, dat een nadenkend lezer dezen zin niet zal begrijpen; ik nam ten minste mijn toevlugt tot het fransch, en daar staat geheel iets anders, p. 257: une admirable figure de jeune fille accroupie qui déchiffre au milieu des grandes herbes le nom presque effacé de Botzaris; maar nu zijn wij er nog niet; About vertelt ons toch, dat dit vrouwenbeeldje den bijna uitgevlakten naam van dien griekschen held te midden van hoog opgegroeid gras spelt; de Franschman heeft te haastig gezien; de Zwitser Charles Schaub, die van zijn reis door Griekenland in 1862 eene zeer mooije beschrijving heeft uitgegeven, vertelt, dat het graf van Markos Botsaris door treurwilgen omgeven bestaat uit een wit marmeren voetstuk, waarop een hoogdravend opschrift prijkt, boven op dat voetstuk was geplaatst een beeld van eene jonge vrouw, die den naam van Botsaris in een guirlande van bloemen opschrijft; men had evenwel de aanmerking gemaakt, dat het een meisje in plaats van de muze der historie was geworden, en, laat Schaub er op volgen, om die beoordeelingen heeft men het zeker aan den edelen gever teruggezonden. Deze Zwitser heeft 't beeld dus niet gezien, dat About nog in 1852 daar ter plaatse vond, en dat als ik wel begrijp, den naam van den held uit den vrijheidsoorlog in eene bloemenguirlande op zijn grafteeken vlecht.

Hooren wij nu nog even, wat de vertegenwoordiger van het Indische leger vertelt van de land- en zeemagt van koning Otto, bl. 86; op dat gebied zal hij wel geen vreemdeling zijn. 'De sterkte van het leger wordt berekend op 7420 man en 1071 officieren, terwijl er 70 generaals op de betalingsrol voorkomen. De geregelde troepen, die als paradesoldaten te beschouwen zijn, werden tot 1838 door *vrijwillige wervingen* (engagements) verkregen, sedert dat tijdstip wordt er door de conscriptie in voorzien doch deze is geene gemakkelijke zaak in Griekenland, waar de burgerlijke stand niet bekend noch in werking is; het gouvernement *gelast* (commande) aan iedere gemeente het getal conscrits (die heeten bij ons lotelingen), dat zij 's jaars moet leveren, en het stedelijk bestuur belast zich met ze op te roepen en onder de wapenen te brengen', eigenlijk niet; About zegt: se charge de les trouver, en voegt er bij 't geen de oud-intendant overslaat: daar elke gemeente afhangt van een paar menschen die rijker en magtiger zijn dan de anderen, en 'noch de hoofden der gemeenten, noch hunne vrienden, noch hunne cliënten aan de conscriptie onderworpen zijn, komen de arme drommels

er zelden vrij van, die verpligt zijn *op te komen*' (d.i. te loten).

'Wat de marine betreft, is het niet beter gesteld dan met het staande leger, namelijk het wemelt er van overtollige officieren,' car, voegt About er bij, le matériel n'est pas gênant. 'In 1860 bestond de geheele vloot uit: 1 korvet, 3 goëlettes (ik zou haast denken, dat de oud-officier niet op een *schoener* uit Indië terug is gekeerd), 3 kotters, 1 kanonneerboot, 1 balaou of platbodem, 1 kustvaartuig, en 1 *stoom-aviso* (op een *stoomjagt* schijnt onze vertaler ook al niet te hebben gevaren), te zamen 11 vaartuigen, waarvan de korvet Ludovic het *geduchtst* gewapend was' (d.i. le seul sérieux).

Ik zal eindigen met een paar bijzonderheden omtrent landbouw en nijverheid, bl. 72 'Griekenland heeft 300.300 bunders *bebouwde* gronden (neen: arables); de moerassen en meeren onderhouden in het *westen* (zoo is van Doren zelfs op het kompas niet vast, want in 't fransch staat: septentrional) eenige weilanden; de grond is geschikt voor velerlei soort van *plantgewas* (céréales), benevens de wijngaard, de moerbeziënboom en allerlei vruchtboomen; de katoenboom groeit, waar hij geplant wordt, althans in de vlakte van Argos en op de eilanden, men kan het voldoende voor eigen gebruik teelen, zoo wel als om daarvan nog uit te voeren; het zaad is afkomstig van de Fransche koloniën in Afrika'; als dat waar was, had de Fransche schrijver het wel gezegd, maar het omgekeerde is waar en zoo vertelt deze, dat de Fransche regering het katoenzaad uit de Grieksche eilanden heeft gehaald! 'De wijngaardteelt, bl. 74, is tot heden de voornaamste bron van den landbouw; ongelukkig hebben de Grieken geene kelders en weinig vaatwerk; de flesschen, die er uit Europa worden ingevoerd, worden in de havens zeer duur verkocht en door de slechte vervoermiddelen is er geen denken aan om ze in het binnenste des lands over te brengen, daar zij er gebroken (en miettes, als gruis) zouden aankomen. De wijn wordt in leeren zakken gedaan, en om te beletten, dat hij bederft, met hars vermengd, dat er alles behalve een lekkeren smaak aan geeft. Men oogst veelal uit denzelfden wijngaard twee vochten, die in hoedanigheid, smaak en prijs zeer verschillen; indien men op het oogenblik, dat de ingeoogste druiven naar de pers gebragt worden, er een gedeelte van op het terras te droogen legt, maakt men uit deze gedroogde druiven, na *vijftien dagen* ('t is waar, quinze is vijftien) uitgedampt (?) te zijn, eenen zoeten (d.i. plus doux) en zeer geestrijken wijn, die ook beter kan bewaard worden. De rino santo van Santorin op deze wijze bereid, is nog meer gezocht dan de zuivere Santorin wijn, doch hij is moeijelijk *ongeprepareerd* (pur, d.i. niet verknoeid) te Athene te drinken. De wijnstok wordt van de landengte van Corinthe tot Arkadië toe, op meest al de stranden van het noorden en westen van Morea geteeld; de druif, die niet grooter dan eene aalbes is, heeft eene paarsche kleur en bijna geene pitten; men oogst de druiven (les raisins heeten hier krenten) te Corinthe op hetzelfde tijdstip als in alle andere gewesten; zoodra zij geplukt zijn, droogt men ze in ovens en daarna worden zij ingepakt en naar Engeland verzonden voor de plum-puddings en plumcakes'; jammer voor hen, die belang hebben bij de rentegevende Grieken, dat

van Doren overslaat hoe groot de opbrengst der krenten is, men zegt immers, dat de Grieksche coupons te Londen in krenten betaald worden; in 1849 was het de som van 6 millioen drachmen. Maar men stelle zich niet te veel voor van Griekenlands landbouw, bl. 78 ‘van 1833 tot 1837 is de opbrengst vooruitgegaan van 30 tot 50 millioen drachmen, maar bleef sedert op deze hoogte, tot dat hij van 1850 af merkbaar in verval is gekomen. De Grieken zijn arm, maar het land is vruchtbaar, indien het goed bebouwd ware, en de velden onderhouden werden en met zorg behandeld, hetgeen niet geschiedt wegens gebrek aan handen, kapitalen en bruikbare wegen. Aan handen zou het niet ontbreken, indien Griekenland gezonder ware, even min aan kapitalen, indien de handelszaken eenige zekerheid aanboden en de geldschieters meer op de braafheid dergenen aan wien zij leenen, dan op de regtvaardigheid van het geregt konden rekenen. Het zou ook niet aan wegen ontbreken, indien daarvoor gebruikt was hetgeen nutteloos aan het leger en de vloot verspild is.’ Een treurig maar zeer waar tafereel, dat About ophangt; moge het ten nutte der vrienden der blaauwe en andere Grieken gezegd zijn.

En nu ten slotte nog iets bl. 83 ‘ten aanzien van het delfstoffenrijk; Griekenland bezit verscheidene ontgonnen mijnen en steengroeven, die aan de leiding van kundige ingenieurs toevertrouwd, toereikend zouden zijn om 's lands inkomsten aanmerkelijk te verhoogen. Het marmer is er in overvloed; de berg Pentélique bevat nog de *sub*stantie (l'étoffe) van verscheidene parthenons, het is vast, allerfijnst en bijzonder schoon (brillant, d.i. schitterend wegens de eigenaardige kristalletjes van het pentélische marmer), dat van Paros is helder en doorschijnend, vurig (dat noemt men warm), en geeft dus aan de standbeelden een vleeschachtig voorkomen (une apparence de chair). Om de groeven van Paros te openen, behoeft men slechts werklieden en vervoermiddelen; de weg is van Paros naar Pirée en van Pirée naar de gansche wereld ontsloten, doch om de groeven van *den* Paros te openen, zou men een weg moeten ontwerpen’, ja lezer de oud-officier heeft zijn boekje zoo slordig vertaald, dat hij niet eens gemerkt heeft, dat hij het eiland Paros noemde, waar hij den Pentelischen berg moet hebben, maar wie weet of hij Paros wel voor een eiland hield, dat lidwoord doet zoo iets vermoeden. ‘De onkosten voor het uithalen op den Pentélique of te Paros, zouden niet hooger komen dan die, welke de groeven van Carrare (d.i. Carrara) vereischen, en het vervoer over zee zou niet duurder zijn; bij gevolg zou het Grieksche marmer, dat veel rijker (plus beau) dan dat van Italië, en daarbij voor den beitel des beeldhouwers veel zachter en geschikter is (beter staat er: obéissant merveilleusement au ciseau), zeer gezocht worden. Nog zeer kort geleden heeft men in den archipel *groeven met oudheden van eene roode zelfstandigheid* ontdekt’, neen dat is meer dan erg om het rouge antique, het kersroode marmer aldus te omschrijven; maar als wij zulke gekheden lezen, moet het ons niet verwonderen, dat van Doren de woorden van About vertalende er op laat volgen ‘op den Taygetus heeft men groeven met (zegge: van) bewonderenswaardig marmer gevonden, hetwelk in den wandel onder den naam van vert antique bekend is; jammer dat tot dus ver nog geene dier groeven

geopend is'; zoo schreef About in 1852, sedert zijn die groeven door den Bremer beeldhouwer Siegel ontgonnen en heeft hij zoo wel uit Paros het heerlijkste witte, als van de zuidpunt van Morea het prachtigste roode en groene marmer naar Petersburg en Rome, naar Duitschland en Amerika verzonden, zoo als ik dat uit den mond van dien gelukkigen vinder van 32 marmersoorten vernam en reeds een paar jaar geleden heb bekend gemaakt.

'Te Marcopoulo *en* (dit kan een fout van den zetter zijn, lees: in) Boeotië bestaat een steenkolenmijn, doch de kolen zijn van middelmatige kwaliteit, en zouden in gewigt aan de zuivere kool en uit een calorifiek oogpunt *gelijke* waarde hebben' bl. 84; dat noem ik voor het minst een tegenspraak, maar About schreef wel zoo verstandig, dat zij slechts 46 pCt. kool bevatten en dus even veel warmte als hout geven. 'Men vindt een soort van kolen te Koumie op het eiland *Euboea* thans *Euroea*'; ja op het kaartje 'van Griekenland van het begin der Christentijdrekening door Billier', dat Sybrandi bij dit vertaalde boek heeft gegeven, staat Euroea, maar daarom heet het oude Euboea toch tegenwoordig Negroponte en Egribos; door een slecht gegraveerde haal van de B is dus weder een leugen in de wereld gekomen. Wat daarentegen waar is, is dat Griekenland op verre niet dat voordeel uit zijne mijnen en groeven trekt, 't welk een krachtige regering met eene billijke regeling der regten van de bezitters er uit kon halen; de regeling van het eigendomsregt namelijk verkeert in eene onuitsprekelijke verwarring. Als men dat alles nagaat, komt men waarlijk tot het besluit van onzen vertaler, bl. 86. dat het ons niet moet verwonderen, dat de bevolking koning Otto heeft onttroond; had hij met omzigtigheid geregeerd, hij zou niet van den troon vervallen verklaard zijn. Wil men in meer bijzonderheden nagaan, hoe zwak en onhandig de beijersche vorst geregeerd heeft, men leze het geheele boek van van Doren maar men zal tot regt verstand van den inhoud nog la Grèce Contemporaine van About er naast moeten hebben.

Leiden, 1864.

W.N. DU RIEU.

Een theoloog-tirailleur.

Rijmpjens, door A.W. Bronsveld, Theol. Dr. en Pred. te Ophemert. Rotterdam, E.H. Tassemeijer. 1864.

Rijmpjens - heeft men gezegd - 't klinkt nederig genoeg. Maar we hebben hier met valsche nederigheid te doen. Bronsveld verraadt zich zelf, als hij tot motto zijner *rijmpjens* kiest het: Door liefde gedrongen heb ik ze *gezongen.* Hij wil dus *zingen*, hij wil *dichter* zijn.

We achten 't de moeite niet waard, deze kwestie van echte of voorgewende nederigheid te gaan onderzoeken. We gelooven liever eenvoudig weg aan de oprechtheid van den titel. We gelooven, dat Bronsveld uit bepaalde overtuiging van zijn bijzondere gepastheid dien titel

gekozen heeft, dat hij zeer zeker het verdenking-wekkend motto zou weggelaten hebben, had hij kunnen voorzien, dat men er een wapen tegen zijn oprechtheid van zou smeden. We gelooven dat, omdat we in Bronsveld's boekje werkelijk niets beters of verheveners dan rijmelarij vinden.

Buiten kijf is dit ons geloof in Bronsveld's voordeel. Hebben we 't ons eenmaal in 't hoofd gezet, dat iemand hooger pretenties heeft, dan hij bekennen wil, we beoordeelen hem te strenger, naarmate zijn geveinsdheid ons grooter voorkomt. Hebben we eenmaal een lagen maatstaf ter beoordeeling gesteld, niets gewoner dan dat onze verwachting overtroffen wordt. Onze adjectieven zijn steeds relatief. ‘Zoo kwaad nog niet,’ zeggen we al licht van 't werk van een rijmelaar. Als 't van de Genestet was, zouden we wellicht ‘slecht, laf, grof’ of iets dergelijks op de lippen nemen.

Aan den door Bronsveld zelf aangegeven maatstaf ons houdend, zijn we zoo gelukkig, bij 't lezen zijner rijmpjens dat ‘zoo kwaad nog niet’ meermalen te kunnen uitspreken, soms ook wel tot ‘aardig’ of althans ‘niet onaardig’ te kunnen klimmen, ja, hem enkele malen een zekere bescheidene mate van geestigheid te kunnen toekennen.

Onder de ‘Rijmpjens’ zijn er eenige, die men tot een afzonderlijke groep onder den naam van ‘portretten, daguerrotypen, tafereelen, of zoo iets, in rijm’ zou kunnen zamenvoegen. Daartoe behoorden dan: Moderne Aanwinsten, Een Genesis, Niet Onzer Een, Een Stilleven, Der Wereld Niet Gelijkvormig, De Moderne Hemel. Op die stukken achten we de bovengenoemde drie praedikaten, hier meer daar minder, bepaaldelijk van toepassing. Een enkel er van schrijven we over.

Een stilleven.

Hij heeft een groote boekenkast.
Maar doet haar juist geen overlast;
Des Saturdags bezoekt hij haar.
Maar 't duurt niet lang, ras is hij klaar.
Een stapeltjen ligt daar gereed,
De vrucht van zeëen inkt en zweet.
't Zijn preêken, netjens opgesteld.
Hij gaf ze voor geen schat van geld.
Daar gaat hij zoeken. Wat zal 't zijn?
Die keuze kost hem waarlijk pijn.
Deez' werd al achtmaal aangehoord,
't Is wel een goed en ernstig woord,
Maar ne quid nimis: *deze* kan
(Hoe bijster rijk is toch die man!)
En *die* kan ook, *die* is ook goed.
Hij is beklemd door d'overvloed.
Kom: deze rustte al haast drie jaar,
Een goede schets - van zessen klaar,
Voor 's morgens is hij dus gereed,
Maar 's middags? Als gij dat niet weet,
Zijt gij onnoozel; 's middags, vrind!
Is 't katechismus, en een kind
Begrijpt: dat is gesneden brood.
De twee en vijftig - net en groot
Schreef hij haar op, en daar hij niet

Veranderd is van richting, biedt
Hij der gemeente jaarlijks aan,
Wat staat en ook zal blijven staan.
Deez' dag nu is zijn drokste dag,
Ziet, daarom klinkt zoo gul zijn lach.
Omdat hij zich niet afstudeert;
Denkt, dat hij noch katechizeert
En enkle zieken soms bezoekt,
En al zijn werk hebt gij geboekt.
Voorts rookt hij pijpen vroeg en laat,
Beziet zijn tuin, hoe alles staat.
Eet goed, is meest volmaakt gezond,
En wordt elk jaar wat meerder rond.

Altijd in 't oog houdend, dat we hier met 't produkt van een nederig man, die zich zelf *rijmelaar* noemt, te doen hebben, herhalen we: Zoo kwaad nog niet.

Maar heeft een rijmelaar, een die niet alleen zich zelf zoo doopt, maar die in-

derdaad niets meer is, heeft hij 't recht, zijn gerijm publiek te maken? Zeker heeft hij dat; en even goed heeft wien 't maar lust, volkomen recht om hem in al zijn onbeduidendheid ten toon te stellen; zijn onbescheidenheid, van met zulk lapwerk voor den dag te durven komen, mag men hem vrijelijk verwijten, mag hem den geessel der kritiek onbarmhartig doen gevoelen.

En toch zou recht hier weer onrecht zijn. Een dorpsdominee die versjes maakt, hij wordt bewonderd door zijn burgemeester en schoolmeester en boeren; hij wordt gevierd door de eerwaarde heeren ringbroeders. Wat wonder, dat hij bezwijkt voor den herhaalden aandrang: 'Je moest die dingen toch uitgeven!' Veel meer wonder is 't, dat de man nog genoeg nederigheid en zelfkennis overhoudt, om zijn produkten rijmpjens te blijven achten, als anderen hem door hun lof licht in den waan zouden brengen, dat hij al een heel dichter was. En daarom laat ons Bronsveld niet te hard vallen. Laat ons 't gehalte zijner rijmpjens laten voor 't geen het is, en alleen eenige goedhartige aanmerkingen maken op 't geen in rijm zoomin als in dicht, in proza zoomin als in poëzij verschoonbaar is.

I.

Ten eerste op zijn slechte taal. 't Stukje dat we meedeelden, kan tot bewijs dienen van de stroeve, onbeholpen manier, waarop Bronsveld het rijm hanteert. Sommige regels zijn echte taalbedervers. Andere zijn niet te begrijpen. Der gemeente wordt aangeboden: *Wat staat en ook zal blijven staan.* Vatte 't wie kan. '*Denkt dat hij nog katechizeert, en enkle zieken soms bezoekt, en al zijn werk hebt gij geboekt.*' Nonsens dat: werk *boeken;* uitgevonden om te rijmen op zieken *bezoeken.*

Lees deze tirade, en, begrijpt ge de twee laatste regels, ik verklaar u een waren Oedipus.

> Beklaag den man, wien zooveel eer
> Ten deel viel voor zijn ijdel streven.
> *De waarheid is de Heer der Schrift.*
> *Die van Renan kon zelfs niet leven.*

Ieder weet, wat 'iemand een beentje lichten' beteekent. Te Ophemert kent men zeker de uitdrukking ook, maar we betwijfelen zeer, of Bronsveld zijn boeren haar zoo heeft hooren gebruiken, als hij zelf doet.

> Dat is zoo ernstig niet gemeend,
> *Nu ligt gij wel een beetjen 't beentjen.*

Dat is: fopt ons, steekt den draak met ons, of iets dergelijks, dat met die uitdrukking nooit bedoeld wordt behalve door Bronsveld.

Treffend te lezen is dit:

> Hij had met *stem* en blik *verwilderd*
> De helsche pijnen afgeschilderd,
> Dat bleekheid *ieder overtoog.*

Een verwilderde *stem* en een bleekheid die niet ieders *gelaat* maar *ieder* overtoog, 't is stellig wat nieuws.

Wil men nog iets onbegrijpelijks, men leze:

> Hoe vindt gij hèm nu, die Renan ook laat vertalen?
> *Een die zijn vonnis schrijft en leergeld moet betalen.*

Proeve van ongedwongen en smaakvolle wijze van uitdrukking:

> Neen moeilijk is 't niet: eerst 't geweten verkracht
> *En d'andere kleinigheên zijn al volbracht.*

Om de collectie niet te groot te maken, eindigen we hier met citeeren en commentarieëren, gevende echter den belang-

stellenden lezer nog twee regels op den koop toe.

> Uw hoofd zit van gewichtige bezwaren vol?
> Och kom! uw hoofd is leeg, *'t geraakte maar op hol.*

Wat *maar* hier te doen heeft, begrijpt zelfs geen Oedipus. Of moeten we aan een dichterlijke of Ophemertsche omzetting denken en er uit lezen: '*maar* 't geraakte op hol'?

Et haec quidem sufficiant.

II.

De heer Bronsveld kondigt zich in 'Een Woord Vooraf' aan als *tirailleur.* 'In den fellen strijd, die tegenwoordig wordt gevoerd op theologisch gebied, treed ik met dit boeksken op als een eenvoudig tirailleur. Waar een vijand onder 't bereik kwam van mijn geweer, heb ik aangelegd en de haan overgehaald. Of ik getroffen heb? Dat zal moeten blijken. Nog hangt de kruiddamp in wolken over 't veld; eerst als dezen opgetrokken zullen zijn, overzien wij den uitslag.'

Alles goed en wel. Maar Bronsveld zelf zal ons toegeven dat een tirailleur die tot geen der beide vijandelijke legers behoort, die nu eens op de Denen dan op de Pruisen een schot lost, een vreemd figuur maakt niet alleen maar al bijzonder veel kans heeft om er 't hachje bij in te schieten. Hoeveel wijzer zoo iemand gedaan had met stilletjes thuis te blijven, behoeft geen betoog. We vinden zoo iemand in Bronsveld. Wat is hij? Deen of Pruis, orthodox of liberaal, supranaturalist of modern, vleesch of visch? Zeker is hij *aan den behoudenden kant.* Hij wenscht ons in 'Een Woord Vooraf' '*vrede in het bloed des kruises.'* Dan geeft hij in 't eerste der rijmpjens 'Waardeering' een confessie in behoudenden geest, maar drukt zich zoo duister en onbepaald uit, dat niemand ter wereld hem begrijpen kan. 't Is niet voor 't oude, zegt hij, dat wij strijden, niet de letter geldt ons bovenal. Neen, we strijden:

> Voor hetgeen ons kracht geeft in het leven,
> En ons troost bij 't uitzicht op den dood,
> Voor hetgeen zoovelen ruste bood
> En hun moed en vrede heeft gegeven,
> Voor hetgeen ook ons nog staande houdt -

Ra, ra, wat is *hetgeen?*

Verder:

> Voor verzoening onzer vele zonden

(N.B. wij strijden, *tirailleeren*, voor verzoening onzer vele zonden!)

> Vreê met God, genezing onzer wonden,
> Voor het Woord, dat nieuw is, al is 't oud,
> *Voor ons licht*, *terwijl w'in 't duister dwalen*,
> Voor den gids, die ons behoedt voor falen,
> Voor de hoop, waarbij het harte leeft -
> Daarvoor kampen wij -

Waarvoor kampt nu Bronsveld? Ik denk, als 't hemzelf duidelijk was, had hij 't duidelijk kunnen zeggen. Nu uit hij zich in algemeenheden en holle klanken, waaruit niemand kan opmaken, wat hij dan toch wil.

Hij is stellig *aan den behoudenden kant*, we herhalen 't. Hij is zeer anti-modern. Tegen Kuenen, Pierson, Busken Huet, Meijboom enz. is zijn vuur steeds gericht. 'De eerste stap', zegt hij in Te Ver, 'is reeds te ver op 't hellend vlak van het negeren.' Maar - Maar dezelfde man veroordeelt elders en vooral in 'Conservatif Quand-Même' ten sterkste hen die onvoorwaardelijk aan het oude vasthouden. Kunnen ze dan met mogelijkheid iets van het oude laten glippen zonder

te negeeren? Nog meer. De man die het negeeren onbepaald veroordeelt, schenkt zijn volle goedkeuring aan den twijfel in deze regelen:

> Gij twijfelt niet sinds jaren.
> Zoo vast werd uw geloof?
> Dan is uw oog wel duister,
> Dan is uw oor wel doof.
> Niet dat men somtijds twijfelt,
> Is zonde voor den Heer,
> Noch door zichzelf te dooden
> Bevordert men zijn eer.

Mogen we dus wel *somtijds twijfelen* maar nooit *negeeren?* Is dan 't laatste niet een gevolg van 't eerste?

We herhalen 't: wat wil Bronsveld toch? Op welk standpunt staat iemand, die een wel in nevelachtige uitdrukkingen gekleede maar toch kennelijk behoudende confessie aflegt, die strijdt tegen al wat modern is, die elk negeeren verdoemt - maar die den behoudsman quand même evenzeer verdoemt, den twijfel billijkt, dus natuurlijk de gevolgen des twijfels ook, dus de moderne theologie, uit dien twijfel ontstaan, ook? Ik zeg niet, dat hij werkelijk die gevolgen, dat hij de moderne theologie billijkt en goedkeurt. Alles behalve. Maar daaruit juist blijkt, dat hij een halfslachtig mensch is, die niet weet wat uit zijn premissen moet volgen, die zijn eigen standpunt niet begrijpt.

Vergissen we ons niet, dan behoort Bronsveld tot wat men noemt de *liberalen*, tot die theologen, die met allerlei schakeeringen en overgangen *het midden* vormen, die voor 't oude kerkgeloof geen hart hebben en voor de consequenties van moderne beginselen terugdeinzen. Zeker, respektabele lieden over 't algemeen! Men kan den zegen hunner werkzaamheid wellicht niet te hoog schatten. Ze voldoen aan de godsdienstige behoeften der vijanden van alle uitersten, dat wil zeggen: aan de godsdienstige behoeften der overgroote meerderheid van ons volk. Maar de mannen van het midden moeten hun rol van *bemiddelaar* niet voor dien van *aanvaller* verwisselen. Ze hebben geen eigen standpunt, ze ontleenen aan elke der twee partijen een deel van hun beginselen. Dat wordt soms al een heel wonderlijk mixed pickle. Zoodra ze als aanvallers optreden, hebben ze 't overal verbruid. Ze kunnen niet consequent zijn, ze tirailleeren nu tegen de Denen, dan tegen de Pruisen. Natuurlijk slaan ze zoodoende een gek figuur en komen er in den regel niet best af.

Mochten we den heer Bronsveld een goeden raad geven, we zouden hem zeggen: Tirailleer niet weêr, of weet althans eerst, voor wie ge strijdt en tegen wie.

III.

> Wij houden even veel als gij
> Van 't dierbaar woord des Heeren:
> *'t Geeft u een heil'gen*, *vasten staf*,
> *Ons stof tot kritizeren.*

En *ons* geven die vier regels vol nonsens den *maatstaf* van des heeren Bronsveld's ridderlijkheid en waarheidsliefde. Is dat een manier van doen? Zijn tegenpartij

woorden als in dit schandrijm in den mond te leggen. Woorden, die ze nog niet zou spreken, al was ze stapelgek; zoo onzinnig zijn ze in hun zamenhang. Woorden, die, waren ze gepast, haar tot een bent van lieden zonder hart of geweten, volkomen zonder moraliteit zouden stempelen.

We wenschten voor den heer Bronsveld, dat enkel die vier regels zijn gebrek aan ridderlijkheid en waarheidsliefde

verrieden. We kunnen, helaas! hem er meermalen op betrappen, dat hij van de tegenpartij een karricatuur maakt, om haar zoo des te makkelijker te kunnen neersabelen en door het stof slepen. Zoek geen edelmoedigheid bij den man, die zamenrijmde wat volgt:

> Och, 't is zoo moeilijk niet, als men denkt,
> Den Bijbel zoo te verklaren,
> Dat men hem helder bewijzen laat,
> Wat ons in 't hoofd is gevaren -
> *Neen moeilijk is 't niet*: *eerst 't geweten verkracht*,
> *En d'andere kleinigheên zijn al volbracht.*

Wat dunkt u van zulk een oordeel over de hermeneutiek en exegese der modernen? 't Zijn hier al weêr de grootste beesten, die men zich denken kan. Ze verklaren den Bijbel naar 't geen hun in 't hoofd is gevaren. Soit, dat doet Bronsveld ook, dat doet elk exegeet; waarom daar iemand in 't bijzonder een crimen van gemaakt? Maar de tegenpartij doet dat tegen beter weten in, *verkracht haar geweten* om 't te kunnen doen! Foei, rijmelaar! Foei!

Modern synoniem met lichtzinnig, gewetenloos, zedeloos - dat is, schijnt 't, de overtuiging van Bronsveld.

> Een vreemdling kwam laatst in mijn huis.
> En sloeg er veel in stuk, tot gruis -
> Stak bij zich, wat hij niet versloeg;
> En toen ik hem naar reden vroeg,
> Zoo sprak hij: 't is uit liefde, vrind,
> Dat gij mij hier zoo doende vindt.
> *Zoo ook vertrapt men Jezus' eer*,
> *En zegt*: *'t is al uit liefde*, *Heer!*

Hoe gemeen weêr, die laatste regel! Voor Bronsveld's gebrek aan *liefde*, die immers geen kwaad denkt, pleit ook de voorlaatste. Maar de laatste met zijn: *En zegt* -!

Onridderlijk, onedelmoedig, volstrekt niet waarheidlievend, steeds er op uit om de moraliteit der tegenpartij in 't ongunstigst licht te stellen. Zoo is de heer Bronsveld. We konden nog heel wat meer pièces d'appui voor deze aanklacht leveren. Maar de weinige die we aanbrachten, wegen reeds *zwaar* genoeg.

Geen koe zoo zwart of - etc. Onze bedachtzame vaderen plachten van een boek, dat hun over 't geheel niet beviel, vergoelijkend te zeggen: Er is wel wat goeds in! Er zijn goede dingen in! Er is *veel* goeds in. Zulk een uitdrukking stempelde 't boek naarmate van den toon des sprekers tot goed, tot middelmatig goed of ook wel tot tamelijk slecht. We willen, om Bronsveld al het recht te doen weervaren, waarop hij aanspraak kan maken, more majorum handelen. Er *is* wat goeds in zijn Rijmpjens. We wezen er vroeger reeds op, dat ‘zoo kwaad niet’ en ‘aardig’, een enkele maal ‘geestig’ toepasselijk was. We kunnen er bijvoegen, dat hij, ook als hij tegen de modernen strijdt, niet *altijd* onbillijk en leugenachtig en kwaadsprekend is. Onder de best gelukte rijmen rekenen we: Natuurlijk. Zeer natuurlijk. Allernatuurlijkst. Ze zij vrij van de zonde des liegens en kwaadsprekens. Van Oprecht, van Hebben en Geven, van Een Raadsel, en gelukkig van nog andere kan 't zelfde gezegd worden.

We zijn met onze aanmerkingen ten einde. We hebben, meenen we, den heer Bronsveld zeer naauwgezet al den lof uitgekeerd, waarop hij aanspraak kan maken.

Aan den anderen kant hebben we hem niet gespaard. Vreesden we niet, dat dezelfde scherpzinnige criticus, die Bronsveld verweet dichter te willen zijn, omdat hij van Alphen's *door liefde*

gedrongen, *heb ik ze gezongen* tot motto had gekozen -, vreesden we niet, dat diezelfde criticus ons en ons nuchteren proza van huichelarij en heimelijke pretentie op dichterlijkheid zou betichten, we schreven dan aan 't hoofd van dit opstel als motto, dat den indruk, ons door Bronsveld's Rijmpjens gegeven, vrij wel weêrgaf, die andere welbekende regel, ik geloof ook van van Alphen:

> Ga liever naar school toe,
> En leer er nog wat.

H.P.S.

Vrouwen-romans.

In de binnenkamer. Bladen uit het Schetsboek van Agatha, met een voorwoord van M. Cohen Stuart. Amsterdam, W.H. Kirberger. 1863.

De vertraagde aankondiging van bovengenoemd boekje is het gevolg van geheel toevallige omstandigheden, en niet, zoo als dat vaak geschiedt, van weerzin om een veroordeelend vonnis uit te spreken, de schaduwzijde van der recensenten lot. Gelukkig, we zeiden het reeds, bragt Agatha ons niet in zoo deerniswaardigen toestand.

We kunnen het met vrijmoedigheid zeggen, dat we hare schetsen voor gelukkig geslaagd houden. En we doen dat met te meer genoegen, omdat, ja - omdat ze uit een vrouwelijke pen zijn gevloeid.

Of wij dan ook de vrouw voor zoo'n speelpopje of een soort van schoothondje verslijten, waarvan men het o zoo lief en aardig vindt, als het zijn kunstjes vertoont? Neen, verre is van ons, haar door laffe aardigheden te beschimpen of te vernederen, en toch we nemen ons gezegde niet terug. De wèlgeslaagde letterarbeid eener vrouw heeft als zoodanig voor ons een bijzondere waarde. We meenen dat, voor wie ooren heeft om te hooren, de stemme Gods daaruit spreekt. 't Is als een vingerwijzing op de bestemming en de roeping der vrouw. Ge ziet het daar, ook haar heeft God een geest gegeven die denken *kan* en oordeelen, die van het door hem verwerkte een heldere voorstelling kan geven, die het aanschouwelijk kan weêrgeven. Dat is een gave Gods, en daar nu de Schepper bij al den rijkdom door Hem in zijn scheppingswerk neêrgelegd, geen enkele overtollige kracht in het leven riep, maar daar een doel en een werkkring aan verbond, mag men daaruit immers wel besluiten, dat Hij dien aanleg aan den geest der vrouw heeft verbonden, om dien te doen ontwikkelen, om die mogelijkheid tot werkelijkheid te doen worden; dan roept Hij het met hoorbare stem ons toe dat het niet *zijn* wil is, dat ze haar leven gedachteloos doorbeuzelt, of ook maar tot een werktuigelijk handenwerk zich beperkt ziet. Maar de mensch heeft wel meer zich wijzer gewaand dan zijn Schepper. Waarom ook hier niet? Of wij

dan alle vrouwen tot schrijfsters zouden willen maken? Evenmin als we de geheele mannenwereld in schrijvers wenschen herschapen te zien. Maar we beweren, dat een tal van vrouwen, naar aanleg en vermogens, mits die maar behoorlijk ontwikkeld werden, op menig gebied van het maatschappelijk leven een waardige plaats zoude *kunnen* vervullen, dat ze dan met vrucht welligt zouden werkzaam zijn aan de vervulling der groote en heilige levenstaak door God aan het menschdom toevertrouwd, de ontwikkeling en het voorwaarts leiden van zijn geslacht, terwijl er nu door een gedwongen werkeloosheid menige edele kiem wordt verstikt en tal van krachten en vermogens verloren gaan voor de menschheid en bovenal voor wie ze in de ziel waren neêrgelegd. En of we nu tot die opvatting geraakt zijn door het werkje van Agatha? Neen, we zijn er niet toe geraakt, slechts er in bevestigd. Want, blijkens *de bladen uit haar schetsboek*, zien we in de schrijfster volstrekt geen vrouw van buitengewonen aanleg, slechts, van wat meer dan gewone ontwikkeling, en daarom gelooven we dat vele, zeer vele vrouwen, bij gelijke of veelzijdiger ontwikkeling, hare vermogens tot nut van anderen zouden kunnen aanwenden op andere wijze en in een andere rigting natuurlijk, naar gelang hare neiging en bijzonderen aanleg, mits maar niet elke toegang tot die aanwending zorgvuldig en wreedaardig voor haar versperd en gesloten bleef.

Pia vota! Maar we noemden daar Agatha een vrouw van niet *buiten*gewonen aanleg; voorzeker, want bij het vele goede is er ook gebrekkigs in haar werk. Aesthetiesch beschouwd noemen we het gemis aan gloed en afwisseling in de voorstelling van de meeste dier schetsen een gebrek, ook het plastische is meestal zeer onvolledig, en daardoor blijven hare beelden altijd maar geteekende figuren, en worden geen wezens vol leven en bezieling met wie we denken en gevoelen kunnen. Jammer te meer, wijl Agatha op enkele plaatsen o.a. in ‘Een dwaze stap’ bewijst, dat ze over plastische kracht te beschikken heeft, en dat ze leven aan hare beelden zou weten te geven. Voor de strekking hebben we eerbied, en het getuigenis des heeren Cohen Stuart over den christelijken geest der schrijfster, haar in zijn voorwoord gegeven, onderschrijven we gaarne, schoon we hare godsdienstige overtuiging ook niet volkomen deelen. Met hare levensbeschouwing hebben we de volste sympathie. Ze heeft een geopend oog voor de behoeften der menschen en een warm hart dat met en voor hen voelt.

Met wezenlijke ingenomenheid kondigen we daarom het ‘Schetsboek’ van Agatha aan, de lezing daarvan zal wel niemand berouwen. Gaarne ontmoeten we de schrijfster, mogt het zijn op nog uitnemender wijze, weêr op letterkundig gebied. We gelooven het dat ze door haar *schrijven* nut kan doen, welligt ook dat ze door haar *voorbeeld* voor den onontwikkelden en verstompten geest van één of meer onder hare zusteren ten prikkel kan zijn ter navolging.

Welligt dat er daardoor worden gebragt tot de overtuiging dat God geen enkel talent, geen enkele zijner gaven heeft toevertrouwd, aan wie ook, om die in den grond te begraven, maar om daarmeê te woekeren en winste te doen naar zijn wil.

L.....

Een kruis met rozen, door Betsy Perk. Rotterdam. H. Nijgh, 1864.

Wij leven in een eeuw van beschaving, van verlichting, van vooruitgang.

Rusten kan hij niet, die geest des menschen; voortgestuwd wordt hij door goddelijke kracht. Excelsior, dàt is zijn leus, dàt het doel waarnaar hij streeft, en door alle tijden heen zag men hem met onvermoeiden ijver dat doel vervolgen en naderbij komen.

's Menschen geest, eenmaal door den Eeuwige boven het stof gesteld, heeft het stof leeren beheerschen. De reuzenwerken onzer dagen getuigen het. De natuur heft haar sluijer op, gedrongen als zij wordt door dien magtigen beheerscher, die tot in hare diepste schuilhoeken tracht door te dringen. De aardlagen, de diepte der zee, de sterren die aan den hemel fonkelen - niets ontgaat zijn onderzoekenden blik; oorzaken weet hij op te sporen en gevolgtrekkingen daaruit af te leiden, natuurwetten te doorgronden en een chaos van schijnbare tegenstrijdigheden herschept hij in een harmonisch geheel.

Jammer, dat die geest bij wijle nog uitsluitend het materiele leven dient. Een der beste middelen om hem van die afgodendienst te genezen is zeker de kunst. Zij toch zoekt iets hoogers en beters dan het materiele. De kunst voert ons in het rijk der phantasie; de kunst idealiseert onze beelden en gedachten; de kunst tracht het hoogere leven in ons wakker te schudden.

Van die overtuiging schijnt de schrijfster van ‘Een kruis met rozen’ levendig doordrongen. Haar eersteling, die zij het publiek aanbiedt, getuigt van haar liefde voor de kunst en van haar sympathie voor den kunstenaar. Nieuw is ze niet, die schets van een miskend genie. Ze is een geuseerd thema, dat dàn slechts behaagt, als men er nieuwe variaties op uitdenkt. De schrijfster is niet teruggedeinsd voor dit bezwaar. Omdat ze behoefte gevoelde der kunst een lauwerkrans toe te werpen, schreef ze. Haar held leeft in het rijk der kleuren; onbegrepen door zijn vader, een eenvoudig kruidenier, een echt type van proza achter de toonbank; bespot door zijn broeder, een levend beeld van het hedendaagsche materialisme, lijdt hij liever alle smarten der armoede dan zijner muze ontrouw te worden. Verguizing en miskenning vallen hem ten deel, maar toch, in den vreemde, in het kunstlievend Italië vindt hij zijn kroon.

Tot hiertoe blijft de verdienstelijke schrijfster binnen de grenzen van het natuurlijke. Ook Anton's liefde voor de jeugdige gravin van Rigter tot den Edelsteen is wel romantisch, maar kan toch in de rubriek der waarschijnlijkheden worden opgenomen. De ontmoeting der beide geliefden is met veel talent en gevoel beschreven; ze is, onzes inziens, het glanspunt der geschiedenis. Minder ingenomen zijn we met de karakterbeschrijving van den graaf van Rigter. Dit karakter is slecht volgehouden. Hij, die de waarde der menschen afmeet naar het blazoen dat op zijn wapenbord prijkt, moest, uit een menschkundig oogpunt beschouwd, hemel en aarde bewegen, om het huwelijk zijner dochter met den kunstenaar, met den *blinden* kunstenaar tegen te gaan. Een overreden voet oefent geen overwegenden invloed uit op een door eigenwaan en hoogmoed beneveld gemoed. Van een trotschen graaf, als men zijn hart er buiten laat,

moet al heel wat gebroken worden eer men zijn trots breekt. Ware de omkeer in zijn gemoedsleven het gevolg van een folterend zielelijden; ware zijn steenen hart verbrijzeld door een aanéénschakeling van rampen en teleurstellingen, dan zou men na verloop van tijd van zulk eenen kunnen verwachten, dat hij wereldsche grootheid uit een ander oogpunt ging beschouwen. In het geval dat de schrijfster stelt blijft dit buiten sprake. Haar type lost zich op in een nevelfiguur.

Ook Anton's schitterend beeld verflaauwt meer en meer. Zijn heilige geestdrift voor de kunst wordt ziekelijke waanzin. Naauwelijks heeft een bekwaam vriend hem het gezigt weêrgegeven, of door een onoverwinnelijke zucht gedreven, grijpt hij palet en penseel weder op en - werkt zich ten tweedenmale blind! Heeft de schrijfster hiermede willen aantoonen, dat ook de heiligste gave kan misbruikt worden, wanneer ze in hartstogt ontaart, - dan heeft ze haar doel bereikt.

Heeft ze werkelijk in dien Anton haar ideaal van kunstenaars-grootheid zoeken te verwezenlijken, dan mist dat ideaal zijn eerste vereischte, dat van veredeling door de kunst. Berispelijk is het van Anton, aldus vrouw en leven op te offeren aan den afgod die zijn geest overheerscht. Had hij Gode dien afgod geofferd, dan voorzeker zou hij ons niet enkel als kunstenaar, maar ook als mensch meer achting inboezemen. In Mignone is de liefhebbende vrouw verdienstelijk geschetst. Ze heeft haar stand, haar jeugd, haar rijkdom voor den blinden kunstenaar veil gehad. Ze heeft zijn kruis mede getorscht, dubbel getorscht.... En toch - den geliefden echtgenoot van den langzamen zelfmoord terughouden, dat vermogt ze niet. Ze had meer wederliefde verdiend!

We wenschen der schrijfster geluk met haar eersteling. Menig aangenaam oogenblik hebben wij er aan te danken. Zij late zich niet afschrikken door de aanmerkingen, die wij ons veroorloofden, maar wij roepen haar tevens toe: veel en vooral niet vlugtig werken; 't snoeimes veel gebruiken; 't geschrevene telkens omwerken - beter één goed boek, dan tien middelmatige deelen.

De uitgever had deze eersteling wel wat fraaijer kunnen uitdossen, vooral 't papier is leelijk: een dame had op wat beters aanspraak.

C..... NE.

Vertalingen en herdrukken.

Mejonkvrouw La Quintinie. Naar het Fransch van George Sand. Utrecht, druk en uitgave van L.E. Bosch en Zoon 1864.

Een geschiedkundig verschijnsel, zoo noemt de auteur haar(*) boek, op het einde harer voorrede. Wat heeft ze juist geoordeeld met die classificatie. Ja, dat boek, roman als het is, toch is 't geschiedenis, want het is een teeken des tijds, 't is een verschijnsel, een daad in de geschiedenis der menschheid, 't is de stoute greep van

(*) Men mag immers George Sand wel opentlijk met het vrouwelijk voornaamwoord tituleren?

een krachtige hand, die daar de verouderde, maar nog heftig weêrstand biedende bouwvallen aangrijpt; die de koornmaat opheft waaronder sedert lang reeds het licht had gegloord. Zie, er komen tijdstippen voor in de geschiedenis der menschheid, dat daar plotseling een licht schijnt op te gaan in de tastbare duisternis; toch is dat plotselinge slechts schijnbaar: 't heeft lang reeds gegloord, dat licht, maar verborgen en ongezien door wie niet scherp waren van blik, tot dat een moedige en krachtige hand zich uitstrekt en het waagt die beletselen weg te vagen en het volle licht te doen schijnen, beide over wie er zich in verheugt en wie er met schrik of met afschuw zich afwendt. Zulk een poging zien we in het bovengenoemd werk van George Sand. Wie ook maar met een weinig opmerkzaamheid, de verschijnselen en de beweging der Katholieke Kerk vooral in Frankrijk, heeft waargenomen, heeft het wel bespeurd, hoe in den boezem dier Kerk zelf, de druk harer leer en voorschriften voor lang reeds werd gevoeld, en slechts noode getorscht. Verre weg de meeste harer zonen dan ook, niet de hoog ontwikkelden slechts, maar ook die door opvoeding en maatschappelijke betrekking tot denken en zelfstandigheid gedwongen waren, schudden allengs dat juk, dat met zoo looden wigt drukte van zich, om door rede en geweten voorgelicht, de waarheid tegen te worstelen, of ook wel van het eene uiterste tot het andere overslaande het domme bijgeloof voor ligtzinnig ongeloof te verwisselen. Slechts de boeren, kinderen en vrouwen, - zeer eigenaardig door George Sand onder één rubriek gebragt, - bleven gewillig zich krommen onder den last, door angst en ontzag weêrhouden, om ook zelfs maar te klagen. Toch zijn het vooral de vrouwen op wie de geestelijke heerschappij het pijnlijkst drukt, hare verhouding tegenover den priester die de Kerk en de leer voor haar vertegenwoordigt, is van gevaarlijker aard dan die van den man, hij maakt zich van geheel haar ziel meester, hij handelt door haar. Maar zelve is ze er niet van bewust, ze gevoelt zich ongelukkig, rampzalig, soms, in hare huisselijke en echtelijke betrekking, maar ze heeft de oogen gesloten voor de oorzaak daarvan, ze durft den blik niet in en om zich slaan. George Sand rukt haar dien blinddoek van het gelaat weg. Ze heeft met vaste hand een greep gedaan in het leven der vrouw, in dier ziel zelve, en ze toont haar de slang die ze koestert aan den boezem en die haar 't harte doorknaagt, ze doet het venijn haar kennen, waarmeê ze zich de ziel en het geluk haars levens vergiftigt. Die slang, dat venijn, 't is niet de priester, 't is het dogma; het zijn de onverbiddelijke voorschriften der Kerk. Beide de vrouw en de priester, zijn de offers. ‘Mejonkvrouw La Quintinie’ is de geschiedenis van een priester, getuigt de auteur van haar werk. Maar 't is de geschiedenis van den priester in zijn betrekking en zijn invloed en verhouding tot de vrouw. Als daar de priester in zijn rang als biechtvader optreedt, door de Kerk daartoe geordend, om als zoodanig tusschen de echtelingen zich te plaatsen, en den man te verbannen uit de ziel zijner vrouw, en de vrouw te vervreemden van den man, aan wien ze zich slechts door grove, stoffelijke banden gekluisterd voelt, terwijl haar ziel den priester toebehoort, en als nu die fijn gevoelende vrouw tot waanzin wordt gebragt door gewetenswroeging over dien dubbelzinnigen toestand, zie, dan is het niet de priester, die de oorzaak is van dat alles, 't is de leer der Kerk, die hem in zoo onnatuurlijke verhouding tot haar plaatst, 't is de invloed dien hij ondanks zich zelf op haar oefent, waaronder ook hij lijdt en zich rampzalig voelt. Er zijn meer oorzaken nog die den priester aanleiding geven den mensch in zich te verloochenen en op te offeren, die hem

als blind werktuig der Kerk tot listen en verraad de toevlugt doen nemen, waarvan zijn eigen ziel gruwt. De blik van George Sand heeft die oorzaken opgevangen, haar pen geeft er eenige van terug, met de juistheid en het talent die haar eigen zijn. Ze werpt geen steen op den priester, maar ze doet het licht der waarheid op den geest en de leer en de partij der Kerk vallen, en dat licht is hun brandmerk. Daarom noemden we haar werk een daad, 't is een kreet dien ze uit, om de slapenden en tragen te waarschuwen voor 't gevaar waarin ze leven. Maar of nu de door haar bedoelden dien kreet zullen verstaan, en of de blinddoek zal worden afgerukt, van wie ze voor de oogen heeft? Och, welligt zullen het er maar weinigen zijn. Maar 't is de roeping des menschen, de waarheid van nevelen en duisterheid te zuiveren, 't is aan God om de gevolgen te leiden. Daarbij moge ook de arme verblinde zich hardnekkig blijven afwenden van het licht, helder toch zal het in de oogen dringen van den ontwikkelde, van den sterkere, en de stem van George Sand zal duizend echos vinden, die haar kreet herhalen, want die verkondigt waarheid, en de waarheid waar ze eenmaal zich doet hooren is onuitroeibaar. En als nu de man van kennis en verlichting, die daar heeft geleerd te denken en den blik om zich te slaan, als hij maar de oorzaak heeft erkend, die ongeluk brengt over de zwakken en onkundigen, over den onwetende en de vrouw, en daardoor ook over zich zelven, hij zal van dat licht dan overstorten in hen, hij zal de hand hun reiken en ze opheffen, opdat ze vatbaar worden om de waarheid te aanschouwen, de waarheid die ook hen vrij zal maken van bijgeloof en zwakheid, van menschenvrees en geestelijke overheersching. De auteur mogt het daarom van haar werk getuigen, dat het verklaringen geeft van het tegenwoordige en een beroep doet op de toekomst. Nevens de rijke zedelijke waarde, die ‘Mejonkvrouw la Quintinie’ onzes inziens bezit, bekleedt het ook een hoogen rang als letterkundig voortbrengsel. De brievenvorm, door de hedendaagsche Fransche belletrie weder in eere gebragt, heeft het voorregt, de verschillende denkbeelden en opvattingen, die een schrijver verpersoonlijkt voor wil stellen, helder en diep te doen uitkomen. Onze auteur, heeft een uitnemend gebruik daarvan gemaakt. Ze heeft hunne beginselen, de beweegkracht hunner handelingen en woorden gepeild en gewogen: een taak waarvoor de veelomvattende geestesgaven van een George Sand wel werden vereischt, want niet maar de meest uitéénloopende karakters worden door haar geschetst, maar iedere godsdienstige rigting schier, zoo als ze in het tegenwoordige Frankrijk gevonden worden, zij is door haar verpersoonlijkt. De fanatieke, redelooze capucijner, die den godslasterlijkste banvloek zijn ambtgenoot en broeder in Christus tegenslingert, omdat de slaaf van Rome voor één oogenblik in hem door den mensch was overwonnen, wordt tot in de diepste schuilhoeken zijner gedachten voor u ontleed en bloot gelegd, even als de kalme wijsgeer, die gebroken heeft met wat er bezoedelds en verwrongens en misverstands aan de gewijde overlevering zich had gehecht, en nu met zijn rein menschelijk, met zijn Christelijk bewustzijn tot God nadert, om in Hem den Vader, en in alle schepselen diens kinderen te vinden, tot geluk en heiligheid en vrijheid bestemd. Ze doet u in de ziel der jonkvrouw binnendringen, waarin het redelijk Godsbewustzijn met de magt der overlevering en het ontzag voor kerkleer en priester worstelt, en gunt u den blik in 't gemoed des grijsaards, die afgestooten en verbitterd door de ellende die de priesterheerschappij over hem en zijn huis had gebragt, met dat juk, ook het zachte juk van Christus van zich heeft geworpen, om nu zonder God en zonder hoop zijn troosteloozen weg te bewandelen.

De wufte jonge Franschman, die met het leven badineert, en zijn ernstigen jeugdigen vriend, die pal staat voor de waarheid en voor zijne overtuigingen, - al die persoonlijkheden, die daar als ontleed voor u liggen, ze zijn de openbaring, de beligchaming van de denkbeelden en de gisting en de uitéénloopende rigtingen die daar in het Katholieke Frankrijk woelen en zich verdringen. En de verlichte protestant dan, die daar van verre staat, wat geeft hem dat werk van George Sand? Ook voor hem, ook voor den denkenden, den bezadigden Nederlander is dat boek een verklaring van het tegenwoordige en een beroep op de toekomst. 't Is een verklaring van de teekenen des tijds: die teekenen te verstaan is wijsheid, 't doet een kalmen blik hem slaan in de toekomst: uit de duisternis zelve moet het licht voortkomen. Dat woelen en gisten en wrijven en botsen, dat moet de oogen voor de waarheid doen opengaan. God heeft het der menschheid opgelegd om al worstelend en dwalend tot de waarheid te naderen en haar te bemagtigen. Zou het protestantisme dien wenk niet meer behoeven?

L - e.

Menschenwaan en Christendom. Een roman en geen roman, door A.H. van der Hoeve, predikant te Keppel. Tweede, vermeerderde druk, 2 dln. Amsterdam, J.H. Gebhard & Co.

Kort na de verschijning van den eersten druk heeft *de Tijdspiegel* een beoordeeling van dit werk gegeven, die in meer dan één opzigt een aanprijzing was. Ofschoon het toch aan ernstige bedenking onderhevig is, of men den kunstvorm van den roman wel zoo geheel ondergeschikt mag maken aan een stof, die een ander dan aesthetisch belang heeft, getuigde het boek van den wakkeren dorpsprediker van zoo gevoelig hart voor het lijden van ons geslacht, van zoo helderen blik op de verschijnselen, van zoo veelzijdige ontwikkeling, dat men, eenmaal het *genre* aannemend, moest erkennen: dat is een voortreffelijk boek. De schrijver had juist gezien: ons beschaafd publiek, dat diep geschokt wordt door den ernstigen strijd der geesten op godsdienstig gebied, had behoefte aan een gids, die vrijheid met geloof, waarheid met godsdienst wil verzoenen. Velen hebben gretig de hand uitgestrekt naar een boek, dat over de ernstigste kwestiën een voldoend licht verspreidt: de tweede uitgave bewijst, hoe algemeen de behoefte is, waaraan van der Hoeve tegemoet wilde komen. Die uitgave is klein en net, en haar prijs binnen het bereik van het publiek, waarvoor het werk is bestemd. De hoofdinhoud heeft geen verandering ondergaan; maar de vorm is beschaafd en veredeld, zoodat naauwelijks één bladzijde de kritiek ontging, en sommigen werkelijk verdienden in een geschiedenis der Nederlandsche letterkunde een plaats te vinden. Uitbreiding onderging de inhoud door een nieuw hoofdstuk van 23 bladzijden over Renan's bekend boek: tot dit hoofdstuk heeft de schrijver zich blijkbaar goed voorbereid door naauwgezette overweging van Renan's werk en raadpleging van het meeste en het beste, dat er in en buiten ons vaderland over geschreven is. Zijn oordeel is gematigd: hij verloopt zich niet in de schimptaal, waarmede vromen den gloed van hun ijver voor Christus' eer hebben ten toon gespreid; hij laat zich niet verleiden tot de exclamaties der oppervlakkigheid, die uit moderne partijzucht het onbekookte voortbrengsel van fransche ligtvaardigheid tot in de wolken verheven heeft. Van der Hoeve is streng, maar billijk, en zijn oordeel

getuigt evenzeer voor zijn christelijk gemoed als van zijn degelijk Nederlandsch karakter. Menig modernaster, als Jan Holland ze noemt, kan van den bezadigden prediker leeren, wat meer degelijkheid aan zijn zucht tot vooruitgang te paren, om de moderniteit de theologie niet te vergeten, en zich door de bezwaren meer heen te werken dan heen te slaan. De moderniteit zij op hare hoede tegen hare valsche

vrienden, en zie toe, dat zij, met marktschreeuwers aan het roer, door den wind der ontkenning niet gedreven worde in het ruime sop van het vulgaire rationalismus, om eindelijk op de klip van het banale zich te bersten te stooten.

De weldadige geest, die uit dit boek ons tegenademt, verkwikke menigeen, wiens geloof dreigt onder te gaan in de twisten over het geloof.

Het verborgen leven van Wallstreet. Een handelsroman. Uit het Engelsch van Richard R. Kimball, door W.J. Mensing. Amsterdam, P.N. van Kampen. 1863.

In onderscheidene buitenlandsche tijdschriften, en ook binnenlandsche naar we meenen viel dezen handelsroman een gunstige beoordeeling ten deel. Wij kunnen ons met die uitspraak grootendeels vereenigen. De menschen- en wereldkennis die de schrijver in zijn werk heeft neêrgelegd, getuigen van een rijpe ervaring en van buitengewone gave van opmerking tevens. We gelooven dat het waarheid is zoo als daar de handelswereld door Kimball wordt beschreven. 't Zijn dubbele personen die zich daarin bewegen. Mensch in het huisselijk leven met een hart en een geweten, stipt in het waarnemen hunner uitwendige godsdienstpligten, naauwgezet en eerlijk in het afgetrokkene en in theorie, zijn ze slechts man van zaken in den handel: ijskoud en berekenend, kennen ze maar één drijfveer hun eigenbelang, erkennen maar één pligt, voor zich zelven te zorgen, met voorbijzien en opoffering van anderer belang en geluk. 't Zijn Christenen bij feestelijke gelegenheid of in theorie, 't zijn onchristenen in hun handelingen en tegenover de wereld. Dat zijn de dienaren door wie de handelsgod wil worden gehuldigd bij voorkeur, zoodanige verheft hij tot zijn gunstelingen. De held van het boek, Charles E. Parkinson is met zijn gezin het offer van dien handelsgeest. En wat hij daar lijdt en wat hij gevoelt onder den vernietigenden greep van dat monster. 't Wordt u met zoo levendige ware trekken ge etst, dat ge met hem en met de zijnen wel meê voelen en meê lijden moet. En hoe hij onder dat alles zich gedroeg. Wat hij deed en wat hij sprak, en hoe het eindelijk nog met allen afliep. We verwijzen den vriendelijken lezer, waarom ook geene lezeres, tot het boek zelf. Ze zullen zich de lezing niet beklagen en bij het vermeerderen van menschenen wereldkennis, geeft het welligt ook aanleiding tot een blik naar binnen. In de handelswereld vertoont de menschelijke ziel zich zonder vernis. De beschouwing daarvan leidt ongetwijfeld tot zelfkennis. Wij wenschen het alzoo in veler handen.

L..

Mengelwerk.

Brieven van den ouden heer Smits aan zijn kleinzoon.
II.

Toen ik mijn brief, verleden maand, aan u op de post had gedaan, waarde jongen, kreeg ik hartkloppingen. Als ik er over nadacht, kwam mij de inhoud zoo sentimenteel zoetsappig voor, dat ik me er over ergerde. Ik verbeeldde me, dat ik u verveeld, en mij zelven belagchelijk gemaakt zou hebben.

Uw antwoord stelt me gerust op het eerste punt. Ge hebt de beleefdheid te zeggen, dat ge naar een tweeden brief verlangt, en ik verheug me daarover en trek de handschoenen aan, knoop mijn jas digt, zet mijn bril op den neus, verbeeld me u onder den arm te nemen en ga met u een oogenblik de wereld in. Doen wij dat, o mijn jongen, met een opgeruimd hart en met vasten tred. Verbeelden wij ons daarbij, dat de weg vrij is van alle steenen des aanstoots, dat wij alleen voor ons pleizier gaan, - en dat ons niets dan zonneschijn en geurige zephyren te wachten staan.

Het is immers in deze stemming, dat gij de ontdekkingsreis in de wereld begint, en voor het oogenblik gevoel ik me weêr jong aan uwe zijde, zwaai mijn kruk als of het een luchtig badinetje ware, - en *en avant*, mijn jongen!

Ik ben wel misschien even nieuwsgierig als gij om te zien wat ons op deze onze eerste wandeling tegenkomen zal.

Ik wed echter, dat ik uwe verwachtingen zoowat gissen kan! - Ge gelooft dat niet? - Luister maar, of ik niet weet hoe die zich zoo wat formuleren.

Gij zijt van uwe hoogte, als student, nedergedaald onder de kleine prozaïsche menschen, die ge, uit den schoot van uwe *Alma mater* zoo uit de verte bekeken hebt. Gij beziet die vervelende ploegers en zwoegers om het dagelijksch brood van naderbij, en met bevreemding merkt ge op, dat zij uw bijzijn onder hen in 't geheel niet schijnen op te merken. Ge hebt gehoord, dat er reuzen onder hen toefden - en ge ontwaart hen nog niet; - ge hebt zeker

geloofd, dat er vele dwergen bij waren, - en ook die ziet ge niet. De wijzen en de dwazen onder de menigte wandelen rond in hun conventioneel kostuum van ronden hoed en langen paletot gehuld en, o mijn jongen, zoo in 't voorbijgaan bekeken, gelijken zij ontzettend veel op elkaar.

In één woord, het valt u niet mede, dat ge om den derden man geen 'eminent hoofd' of geen kolossalen dwaas ontwaart; alles draagt zoowat den stempel der middelmatigheid, en loochen het als ge durft, - niets komt u vervelender en meer nietsbeteekenend voor, dan juist die middelmatigheid!

Ge hebt sympathie met Croesus en met Lazarus; - met den Titan en met den Pygmae, maar een mensch, die gewoon is dagelijks, zoo als gij en ik, een beafsteak te eten; die 's morgens en 's avonds geregeld opstaat en als een burgerman naar bed gaat, - zonder iets meer dan zijn pligt gedaan te hebben, heeft weinig aantrekkelijks voor uw naar wonderen snakkend oog.

Al uwe polsen jagen echter sneller bij iedere vrouwelijke gestalte, die u tegenkomt. Ge gevoelt u zeker, dat Venus u te gemoet zal zweven aan den hoek van iedere straat; ge draagt uw hart, zoo te zeggen, op de hand, en zijt gereed dit kostbaar geschenk aan de godin aan te bieden zoodra zij u nadert, en ge ergert u inwendig, dat gij het nog niet onherroepelijk kwijt zijt.

Want, tegen den schat, welken gij haar aanbrengt, zal de godin u de inspiratie geven, om groote dingen ten uitvoer te brengen. Gij zult de wereld veroveren om ze aan hare voeten neêr te leggen, - mits, en die kleine egoïstische reserve maakt gij u zelven nog onbewust, - mits de schoone u op den koop toe aanneme, - en gij zoodoende, weêr in 't bezit der wereld komt - en bovendien van de godin zelve.

Want, vriendje, roem en liefde, - ziedaar de twee zaken waarvan ge droomt, slapend en wakend, - en dat doet ge, met een instinkt, dat Goethe er toe bragt te zeggen: '*der gute Mensch ist auch im Dunkeln sich des Weges wohl bewusst,*' - en roem zonder liefde, of liefde zonder roem, kan een vurigen jongen, als gij zijt, onmogelijk voldoen. Later zult gij wijzer worden, - vergeef me dit onbeleefde gezegde!

Als Venus u namelijk niet hebben wil, zult gij de nimf, die ge nu versmaadt, tot uwe sultane kiezen, - en als de Fama, met haar trompet, u steeds zoo ver vooruitstreeft, dat gij eindelijk begrijpt, dat zij niet in te halen is, zullen u de goedkeurende stemmen van weinige uitgezochten even welluidend in de ooren klinken als thans het wijd klinkende bazuingeschal van den Roem.

Inmiddels, mijn jongen, streef naar het hoogste en beste. Het leven is eene loterij en bevat vele kostbare prijzen - en alleen nieten voor hem, die geen inzet van eenige waarde waagt. - Welligt valt u de honderdduizend te beurt; - welligt een veel mindere prijs; - maar winnen zult ge zeker op den duur, als ge moedig volhoudt en u niet laat afschrikken door aanvankelijken tegenspoed, en door het jammergeschreeuw van de kniezers, die eigenlijk niet mede spelen en uit nijd u aan de rokpanden terugtrekken als gij in den tempel des geluks wilt binnen stormen.

En waarlijk, zoo als ik u in mijn laatsten brief verzekerde, ik gevoel op-

regte sympathie met uw streven. 't Is niet door neêr te zitten met een kaal boterhammetje in de hand, dat men regt krijgt op de getruffeerde schotels van dit leven. Neen; - men moet er de hand naar uitstrekken, zijn best doen ze te verdienen, - en als men dit niet *kan*, - dan eerst toont men zijne wijsheid, als men zijn korstje met een tevreden gemoed weet af te knagen en ootmoedig te bekennen: 'ik heb niets beters verdiend!' - Het is welligt de hoogste wijsheid als men daarbij in gemoede de goede dingen die men zelf niet bereiken kan, aan anderen gunt, - en nederig den rug kromt om een ander, die ze meer verdient, hooger te helpen klimmen. Maar dit is iets waartoe de minste menschen komen, en uw geachte grootvader heeft het zelf nog niet zoo ver kunnen brengen.

Dit is over het algemeen ons ongeluk. Wij weten al heel spoedig wat goed voor ons en anderen is; maar het valt dikwerf verbazend moeijelijk het in praktijk te brengen, en nog op mijn ouden dag, met eene aanmaning van de jicht, kan ik tusschenbeide een goed glas wijn en een fijnen schotel niet onaangeroerd laten voorbijgaan.

Daar zit juist de knoop, mijn beste jongen. Doorgaans lijden we minder van hetgeen wij ontberen *moeten*, dan van hetgeen wij genieten, - en dat niet goed voor ons is.

Steek uw manilla op, en lach me uit, als ge wilt; - dat is slechts een gevolg van den overmoed der jeugd; - later zult ge inzien, door de ondervinding wijzer geworden, dat ik den bal niet zoo geheel mis sla.

Inmiddels vergeet ik, dat we op de wereldstraat zijn, zoo keuvelende te midden der drukte. Maar ook die drukte valt u dadelijk tegen. Ge ziet er zoo weinig variatie in. Piet en Klaas draven naar de markt om hunne waren, tegen den hoogsten prijs aan den man te brengen.

Kees en Jan doen hun best, die waren zoo goedkoop mogelijk te krijgen. De eene op de beurs, de andere in de geregtszaal, - het is hetzelfde platprozaische streven naar dikke boterhammen, finantiële of politieke, - mits zoo vet mogelijk gesmeerd! 'Waar is de poëzij van het leven?' roept ge uit, - 'en hoe zal ik me ooit te huis gevoelen, in zulk een vervelend gewoel.'

Mijn beste jongen, de poëzij van dit leven is er toch wèl, al ziet ge ze niet. Geloof me, ze is er nog, even krachtig bloeijende als in de klassieke oude tijden, die sommige dweepers zoo geneigd zijn te betreuren. Maar ze heeft een anderen vorm aangenomen; - ze is, voor den oppervlakkigen waarnemer, verborgen onder de conventionele vermomming der maatschappij; - eerst als men die taaije korst afrukt, ziet men daaronder de bonte bloemen kiemen en bespeurt men de heerlijke geuren, waarnaar gij zucht.

Want, o jeugdige held, verbeeld u niet, dat gij zelf anders zijt dan anderen. Denkt gij, bij voorbeeld, dat iedereen onder uw dagelijkschen jas uwe hoogvliegende adspiratiën ontwaart? - Ziet men in u iets anders dan een individu van de groote menigte, die onafgebroken voorbij stroomt naar de eeuwigheid? - Wel neen! En - dat zoudt ge ook niet willen. Er is iets heiligs en maagdelijks in al het beste wat in den mensch zit, en gij knoopt zelf uw rok digt en ver-

bergt onder conventionele nietigheden voor het oog der menschen al wat werkelijk schoon en verheven in u is. En er zijn duizenden anderen in uw geval. Het is een vreemd iets, maar toch waar, dat wij menschen, tegenover elkaar in de wereld, heel veel hebben van digtgekurkte flesschen, vol kostbaren wijns; wij liggen op, of staan naast elkaar, met onze glazen omhulsels en merken niets van onzen wederzijdschen kostbaren inhoud. Wij doen lange reizen met elkaar, gepakt in hetzelfde schuitje, geschommeld op dezelfde baren; - maar wij blijven digtgekurkt en toegelakt, en 't is al wel, als wij tot het vermoeden komen, dat de inhoud van onzen glazen buurman, als wij er maar bijkomen konden, kostbaar is, en het is tevens belagchelijk en aandoenlijk, als zoo'n ongelukkige door een harden schok welligt verbrijzeld wordt, te hooren hoe wij onze verbazing uiten over de inwendige waarde, die thans, op eens, nu het te laat is, geopenbaard wordt, en welke wij, hoe scherpziende ook, nog niet ontdekt hadden.

Ik bid u dus, mijn jongen, ga de menschen liefderijk te gemoet. Zoek vele kurken te trekken, als ik het zoo uitdrukken mag, en als u dat gelukt, zult ge meer en beteren wijn vinden, dan ge geneigd zijt voorloopig te gelooven.

Want het is eene stellige waarheid, dat het over het algemeen gemakkelijker valt de ondeugden en gebreken van de menschen, dan hunne goede hoedanigheden te ontdekken.

En dat is heel natuurlijk. Wij zijn, o mijn jongen, zoo overtuigd van onze eigene voortreffelijkheid, dat we het als iets dat van zelf spreekt, beschouwen, dat iedereen die erkennen zal; - en wij zijn zoodanig verblind voor onze kleinere gebreken, dat wij er niet aan denken ze te verbergen.

Houd dit in het oog als gij kennis wilt maken met uwe medereizigers op den levensweg, en ge zult zien dat ik me hierin niet vergis. Daarom wees ook niet te keurig in het zoeken van kennissen als ge begint. 't Is niet volkomen waar, dat wie met pik omgaat, daardoor besmet moet worden. Integendeel: men krijgt er, als het reukorgaan nog onbedorven is, een afkeer van, dat wel eens zeer heilzaam werkt.

Ik verklaar u ook, in moede, dat ge 't onmogelijk vermijden kunt tusschenbeide met pik in aanraking te komen in deze wereld.

Als ge door wind en weêr loopen moet, betaamt het u niet bang te zijn voor den modder; - ge behoort alleen u goed daartegen te wapenen. - Als ge dit doet, zal niets doordringen om uwe kostbare morele gezondheid te benadeelen. Het zedelijke werkt even voordeelig als het ligchamelijke verhardingsstelsel op een flinken jongen. Het is dolzinnig hem onwetend te willen laten van al het kwaad, dat er in de maatschappij spookt. Een der verleidelijkste kanten daarvan is het onbekende. Dat werkt krachtiger dan men zich soms verbeeldt. - Ruk dus onbevreesd den sluijer van het aangezigt der ondeugd, - en, geloof me, ze zal weinig aantrekkelijks meer voor u hebben.

Maar gij luistert slechts half naar deze diepzinnige redeneringen. Ge wilt liever zelf zien en oordeelen en handelen, dan door mijn bril te kijken. En ge hebt gelijk. Voor alle dingen bewaar uwe zelfstandigheid. Want ‘een mensch is een mensch’ en het is juist door zijne individualiteit, dat hij zich onderscheiden

moet en zijne hoofdbekoorlijkheid behouden.

Ook voor het schoone geslacht, dat zoo'n gewigtige rol in uwe (en in onzer alle) handelingen en gedachten speelt, - noem het zelfstandigheid, oorspronkelijkheid, wat ge wilt, - het is altijd deze hoedanigheid, welke mede den grootsten invloed uitoefent op de lieve leden van het zoogenaamde zwakker geslacht. Daarom zoeken de vrouwen 'helden' tot hare uitverkorenen, en, ik bid u, dit woord, als gij eener vrouw wilt bevallen, in de beteekenis welke zij daaraan geven, op te vatten.

Mag ik u dat wat nader uitleggen? - Als de schoone Psyche haren afgod zoekt, maakt zij zich evenmin een bepaald denkbeeld van hem, als gij dit doet van haar. Hij moet slechts een 'held' wezen; maar, vraag ik u, - aangenomen dat gij eene Psyche vinden kunt, - wat zal zij heldhaftigs in uw gedrag of in uwe handelingen ontdekken? - Denkelijk niets. Want, al ontbreekt het u niet aan den aanleg om als held op te treden, de omstandigheden zullen u hoogstwaarschijnlijk niet de gewenschte gelegenheid daartoe bieden. - En het is de gelegenheid, die niet slechts den dief maar ook den held maakt.

Dat belet echter niet, dat gij Psyche hebben wilt, en ik geef u de geruststellende verzekering, dat zij u ook niet aan de wanhoop ter prooi zal laten.

Maar hoe haar te winnen? - Hoe uwe heldhaftigheid te toonen?

Mijn jongen, wees bij haar *natuurlijk.* Zie daar, in één woord, het groote raadsel van uwe houding tegenover de vrouw opgelost.

Ge glimlacht en vindt dat al te eenvoudig en gemakkelijk.

Jonge kwast, die ge zijt! Ge valt in den strik, welken ik u gespannen heb. Want ge weet niet wat het beteekent, natuurlijk en eenvoudig tegenover eene vrouw te *durven* zijn. Wilt ge dat wezen, dan ban elke gedachte uit uw hart, die gij haar niet zoudt willen laten lezen.

Laat niet slechts geen enkel woord over uwe lippen komen, dat haar een blos kon aanjagen; maar gewen u er aan ook in hare afwezigheid, niets te doen of te denken, dat in haar bijzijn u een blos zou aanjagen.

Wilt gij het reine, onschuldige meisje behagen; - welaan, blijf haar waardig, door zelf rein en onschuldig te zijn. - Het is alleen onder deze voorwaarde, dat gij natuurlijk en ongedwongen u kunt doen kennen, zoo als gij zijt, en u onbewust, eene zelfstandigheid en heldhaftigheid aan den dag leggen, die uwe uitverkorene, zoo zij u waard is, ik wil niet zeggen, dadelijk begrijpen, maar zonder feil dadelijk bewonderen zal.

En al bidt ge haar nog zoo zeer als 'aan een engel', 'eene godin,' wat ge wilt, - ook gij, van uw kant, wilt aangebeden worden. Zij zal u uit honderden en duizenden kiezen en haar leven aan u, aan u alleen toewijden. Niet waar, - met minder zijt ge niet tevreden? Maar daartegen zult ge haar steeds aanbidden, enz.

- Weet ge wat onder dat 'enz.' begrepen is?

Ge zult vergen, o mijn zoon, dat zij voor u en uwe huishouding zorge, - dat zij toeziet, dat er knoopjes aan uw overhemd zitten, zoo zij niet verpligt is, ze met hare eigene blanke vingers, welker toppen gij in de wittebroods-

weken met verrukking kust, aannaaijen moet. Zij zal u dagelijks, *sous peine* van een zuur gezigt, het smakelijke maal op de tafel moeten zetten, en

‘*herrschen weise*
Im häuslichen Kreise

en vooral ‘*ruhen nimmer*,’ als het de belangen van u en van uwe kinderen geldt. Dit is slechts een klein gedeelte van het straks aangehaalde ‘enz.’ - Daaronder behoort nog vooral, dat gij eerst haar slaaf, later haar heer zult worden; dat gij in den strijd des levens gewikkeld, door eerzucht geprikkeld, door ijver gedreven, uwe zoogenaamde ‘grootere zorgen’ en meer ‘belangrijke werkzaamheden’ zult hebben, - en slechts eene halve sympathie met de dagelijksche, huishoudelijke beslommeringen der godin, en dat gij vergen zult, dat zij den last daarvan grootendeels alleen drage.

En, jongen, het malle van de historie is, dat zij het doen *zal*, - en dat ook zonder morren, - en daarbij deel nemen aan al *uw* voorspoed en ongeluk, en u op den koop toe steeds voor een held houden!

Bedenk echter in uw hart, wie de heldhaftigste van beiden is, in negen gevallen uit tien, de man of de vrouw, en als gij het antwoord gevonden hebt, schrijf dan weder aan

uw liefh. grootvader,
SMITS.

Hoe men Duitsch leert, medegedeeld door Gerard Keller. (*Slot van blz.* 245.)

Te Freiburg had ik niets te doen dan geld te halen en één dag is lang genoeg om de stad te bezigtigen, vooral wanneer men een kamer heeft, die op de Vogezen uitziet, wier panorama een der voortreffelijkheden is van dit duitsche stadje. Over het geheel is Freiburg beroemd om de vergezigten die het oplevert en een der hoog gelegen punten, in de onmiddellijke nabijheid der stad, die zich inzonderheid daardoor onderscheiden is de Schlossberg - alzoo genaamd omdat er geen slot meer te zien is. Vroeger evenwel waren er een paar burgten, thans heeft men er nog slechts eene uitspanning, die des zondags druk wordt bezocht door de burgerij, maar waar ik thans alleen zat omringd van die millioenen kruipende en vliegende insekten, die zich in den regel in de nabijheid van uitspanningen vestigen. Insekten zijn al even gezellig van natuur als menschen: zij houden zich bij voorkeur op waar iets te profiteren is. Toen ik mijn koffij gedronken had, sloeg ik het smalle pad in, dat naar het hoogste gedeelte van den berg voert, en waar het landschap inderdaad een der schoonste

vergezigten ter wereld aanbiedt. Als ik ongelukkiger wijze door een gids was ontdekt, had ik hier zeker tallooze namen moeten hooren. Toevallig was ik aan die wezens ontsnapt, misschien wel omdat een wandeling naar den slotberg niet tot de uitspanningen behoort, die de gidsen op hun programma voor den namiddag hebben vastgesteld. Ik mogt dus ongestoord genieten zonder door de wetenschap te worden lastig gevallen. Op reis is niets zoo lastig als de wetenschap. Gij ziet een dorp in een vallei verscholen; gij fantaseert er op en maakt er van wat gij wilt. Maar de wetenschap geeft er dadelijk den naam van, de geschiedenis en de statistiek, en fantaseer dan maar! elke realiteit die ge nu *weet* is een belemmering van uwe fantasie. Die ontembare liefde voor het onbekende waandet ge voor een oogenblik vervult: al wat u omringt behoorde tot dit gebied, totdat uw gids of reisgezel strook voor strook den sluijer oprolt en u overtuigt dat al wat in dat landschap steekt reeds in de boeken gevaren is. Goddank, ik had gids noch reisgezel en droomde van de natuur rondom me juist wat ik er van droomen wilde, zelfs de wolken en de dauw en de vogels en de insekten, het water en de bergen deelden de rollen met de bewoners..... Maar zie, daar kwam de wetenschap in haar geweldigsten vorm: de wiskundige aardrijksbeschrijving op een bronzen tafel! De gemeenteraad van Freiburg of eenig ander kollegie of particulier heeft boven op den slotberg die tafel doen plaatsen, en met nette metalen handjes wordt ge op de paden die naar boven slingeren, telkens gewezen zur orientirungstafel.' Ge kunt, juist uit liefde tot het onbekende, niet nalaten die aanwijzingen te volgen en eindelijk staat ge onder het koepeldak waar die tafel onwrikbaar in den grond is bevestigd. In het middenpunt staat de naam van Freiburg gegrift en van daaruit gaan eene menigte stralen naar de drie cirkels die met een aantal namen van steden prijkten, waarvan ge de meeste niet ziet. De binnenste cirkel bevat die der dorpen, gehuchten en bergtoppen om u henen; de tweede die van duitsche steden en bergen; de uiterste die van de hoofdsteden van Europa. Gij kunt nu preçies weten hoe gij heen moet zien om in de rigting van St. Petersburg, Rome, Amsterdam of Lissabon te staren. Onschatbaar voorregt! Het is de gemoedelijkste daad die ooit bij een Duitscher is opgekomen: eene speculatie op de heimaths liefde. Hier zou dan elke zwerveling den blik kunnen rigten naar de hemelstreek waar zijn wieg eens stond. Hier zouden de tranen vloeijen der zwervers en ballingen; van hier uit zou de menschelijke geest geleid worden naar alle oorden der wereld, en de zucht en de zegen op de vleugelen der gedachte zich naar alle hemelstreken verspreiden... 't Was inderdaad pathetisch.

Ook ik kan niet nalaten eens even in de rigting van Amsterdam te zien, alsof dit werkelijk tot iets leiden kon. Ik zag niets dan het prachtige landschap: men had, wat mij betreft, den naam even goed aan de andere zijde van den tafel kunnen zetten. Ik verliet al zeer spoedig dit orienterings toestel en zocht andere schoone punten op, maar vóór ik wegging, trad ik toch nog even de koepel binnen.

Daar stond iemand naar Amsterdam te kijken. Althans hij stond op dezelfde plaats, die ik had ingenomen en

op zijn rug heeft een Hollander eene treffende gelijkenis met andere natiën op aarde. Ik meende ongemerkt voorbij te gaan. Met allen eerbied voor mijne landgenooten ik ken een aantal onder hen, die in hun land alleraangenaamste en allerachtenswaardigste menschen zijn, maar op reis iemands genot niet verhoogen. Bovendien ik was in het Schwartzwald om duitsch te leeren en als ik een landgenoot aantrof, kon dit ten nadeele van mijn cursus zijn.

Toen ik hem voorbijging en ter sluiks een blik op hem wierp, bleek het mij terstond, dat hij geen Hollander kon wezen. Zijn okerkleurig gelaat, zijn schitterende donkere oogen en blaauw zwart haar verrieden zijne zuidelijke afkomst. Hij moest een Italiaan of Spanjaard wezen. Wij groetten elkander in het voorbijgaan, en ik volgde langzaam het slingerpad tusschen de wijnbergen, dat naar de stad voerde. Een smalle zijweg bragt mij naar den rand der rots, die het dal, waarin Freiburg ligt, aan de eene zijde begrenst. Een rasterwerk maakt dezen weg tot eene veilige wandelplaats die zeker een der schoonste is uit den omtrek.

Men overziet er de stad à vol d'oiseau en daarachter de bosschen en bergen. De zon ging onder en hulde alles in haar purperen gloed en kleurde de lucht, waartegen de als kantwerk geacheveerde torens der kathedraal zich teekenden. De vesper werd geklept en daartusschen door klonk krachtig en melodieus de muziek van het regement dat in Freiburg in garnizoen ligt en op een der groote pleinen, als elken avond zich hooren deed.

Ik zette me op een steenen bank en liet me het militair concert in dien prachtigen avondstond, te midden dier onbeschrijfelijke natuur welgevallen of het voor mij alleen was verordend, toen eene stem achter me, met een eenigzins geprononceerden zuidelijken tongval, in het fransch de opmerking maakte, dat het hier heel goed was.

- Uitstekend. Ik moet zeggen dat Freiburg veel doet om het den vreemdelingen aangenaam te maken.

- Vooral wanneer men het getal in aanmerking neemt: wij zijn dunkt me de eenigen.

- Het komt me ook voor, dat er niet veel vreemden hier zijn. 't Is jammer; 't is hier prachtig.

- De heele wereld is mooi voor hem, die een open oog voor hare schoonheden heeft. Gij zijt zeker geen bergen gewoon?

- Neen, ik kom uit het vlakste land der wereld, Nederland.

- Dat ken ik niet, maar uw heele land kan wel in één van onze vlakten zich omwentelen.

- Ik dacht dat gij een Spanjaard waart.

- Neen ik ben uit Buenos-Ayres.

- Voor 't eerst dat ik het pleizier heb uw landaard te ontmoeten.

- Zie mij dan maar eens goed aan, zeide de Amerikaan met een glimlach.

Ik deed wat hij vroeg. Hij was een schoon man, uitgenomen eenige trekken, die aan een neger deden denken: son sang ne passait pas de Lucrêce en Lucrêce - overigens getuigde zijne kleeding dat hij parijsche kleermakers had en gefortuneerd moest zijn. Ook zijn toon en manieren waren die van een beschaafd man en toen wij nog een poos hadden gesproken over de zaken, die twee menschen welke elkaâr niet

kennen gewoonlijk bespreken, zeide ik, dat zoo hij geene andere plannen had, wij den avond wel te zamen konden doorbrengen.

- Uitnemend; ik weet niet wat ik met mijn avond zal beginnen. Willen wij opwandelen dan kunnen wij de freiburgsche beau-monde op de paradeplaats nog wat meer van nabij gadeslaan.

De freiburgsche beaumonde is niet talrijk. Het grootste gedeelte behoorde tot het garnizoen, want de stad is klein en bestaat bijna geheel door industrie en den handel op het Schwarzwald. Maar de paradeplaats was levendig en druk bezocht en het was geheel donker vóór de muziek het sein gaf dat de wandelaars deed vertrekken.

- Een flesch goede rijnwijn zal nu smaken. Ik ben verzadigd van dien Schwarzwalder Zwolfter. Hoe vindt gij dien?

- Ik heb ze niet gedronken. Ik drink nooit wijn.

- Is dat eene van de zeden van Buenos-Ayres.

Ja en neen; wij zijn er matig, maar wat mij betreft, ik mag geen wijn drinken.

- Zijt gij dan ziek?

- Vrij ernstig zelfs. Ik had, zeide men, zeer veel aanleg om krankzinnig te worden, maar sinds ik in Boppard de koudwaterkuur volg, voel ik me beter.

Toen mijn Amerikaan me dat vertelde, wandelden wij door de breede laan, die zich, in plaats van eene wal, om de stad uitstrekt. Het was er nu bijna stikdonkere nacht en slechts de gaslantarens, op verre afstanden van elkaar geplaatst, wezen ons de rigting aan die wij volgen moesten. Ik verwonderde mij nu, dat ik dien toestand niet eerder in mijn medgezel had vermoed; hij was nu en dan zoo zonderling in zijne woorden en daden, en ofschoon ik dit tot hiertoe had toegeschreven aan de zuid-amerikaansche zeden, kwam het me nu voor, dat de man nog volstrekt niet beter was. Hij had mij verhaald dat hij eerst gisteren morgen Boppard verlaten had; waar hij heen ging was hem onverschillig; bagage had hij niet bij zich, met uitzondering van het hoog noodige; was het niet zeer waarschijnlijk, dat de man uit een maison de santé was ontsnapt en misschien overal werd nagespoord.

- Zouden wij onze hôtels thans niet opzoeken? vroeg ik.

- Ik heb er nog geen. Waar logeert gij?

- Zähringerhof.

- Daar zal ik mijn intrek dan ook maar nemen.

- Ik dacht dat gij van morgen al waart aangekomen.

- Dat is ook zoo, maar, ik zag geen enkele reden om terstond te besluiten in Freiburg te blijven. Ik ben graag vrij - zoolang ik kan, voegde hij er langzaam bij.

Zou het ook kunnen wezen dat hij *niet* uit eene maison de santé, maar uit een ander gesticht was ontsnapt. Die verzuchting over de vrijheid kwam mij zeer verdacht voor.

- Op onzen leeftijd is men vrij, wanneer men wil.

- Gij hebt zoo'n hoofd niet als ik. Arm hoofd.

Ik helde weder tot het krankzinnigengesticht over, en vond dat mijn medgezel zeer schuw om zich henen zag - dat was evenwel toch ook weer iets van den ontsnapten misdadiger. De laan begon zeer lang te worden en de gaslan-

tarens stonden hoe langer hoe verder van elkaar.

- 't Is hier donker, zeide hij, als begreep hij mijne gedachten.

- Och, licht genoeg om onzen weg te vinden.

- Draagt gij wapens bij u?

- Altijd.

Dat was een geduchte logen; ik had niets dan een mes, dat beter tot vouwbeen kon dienen dat tot wapen.

- Ik ook. Ik heb altijd mijn dolk.

Hij liet haar zien bij het licht eener gaslantaarn. Het was een fijne ponjaard met geciseleerd zilveren schede en een fraai ingelegden handgreep.

Een krankzinnige is niet gewapend; een ontsnapte misdadiger heeft zulk een dolk niet - dat hij een misdadiger op vrije voeten was, kon men niet aannemen. Bovendien zou hij dan al zeer raar het aangelegd hebben, indien hij mij tot zijn slagtoffer had gekozen. Toch vond ik dat praatje over een dolk, onder een gaslantaren in de verlaten duistere laan niet naar mijn smaak.

- Doe weg dat ding, zeide ik, als voorbijgangers ons hier zoo zien staan, zouden ze denken, dat wij wat kwaads in den zin hadden.

Cerato, zoo heette hij, begon hard te lagchen, zoo luid dat men het aan het einde der laan moest hooren. Wat kwaads in den zin - och mijn waarde heer, die iets kwaads bedenken, laten hunne wapens niet bij een gaslantaren zien. Per dios! ik kan wel zien dat ge uit een land komt, waar men geen dolken draagt.

- Dat is zoo, en ik geloof niet dat men er ongelukkiger door is.

- Dat denk ik ook niet, en toch, 't geeft wat sensatie in het leven. Hebben er bij u wel ooit moorden plaats?

- Met dolken nooit. Men is daar, zoowel als hier, te zeer overtuigd dat men ontdekt zal worden.

- Dat is waar; de zekerheid ontdekt te zullen worden is beter waarborg voor de veiligheid dan de zwaarste straf.

Dat was zoo gek niet gezegd; alleen de plaats waar hij die beschouwingen uitte beviel me niet, hoeveel lokale kleur zijn aphorisme er ook door krijgen mogt.

Wij naderden het einde van de laan, en weldra zagen wij den spoorweg weder vóór ons en de locomotief, die heen en weder reed, en het helder verlichte station.

Het Zähringerhof lag er schuins tegenover; wij konden dus niet ver van huis zijn. Toen ik mij orienteren wilde, zag ik dat ik er vlak voor stond.

- Hier is mijn hôtel.

- En het mijne. Gij hebt uwe kamer al?

- Ja.

- Nu er zullen er nog wel genoeg over zijn om er ook een aan mij te geven.

Hij vroeg of zijne koffers gekomen waren. Op het ontkennend antwoord, scheen hij zeer teleurgesteld. Komt er van avond nog een trein uit Baden?

- Neen.

- Dan zullen ze morgen komen of misschien in Baden zijn gebleven. 't Is treurig, geef me toch maar eene kamer.

De kelner boog en bragt hem naar zijne apartementen au premier. Ik was op de derde verdieping gezonden.

Ik moest dan ook erkennen, dat mijn Amerikaan vrij wat meer indruk op een kelner maken moest dan ik. Hij had geen bagage en ik zeer weinig. Zonder bagage reist

men niet, alzoo moest hij veel hebben, daar hij ze anders wel had medegebragt. Daar nu voor de kelners de bagage de maatstaf is, waarnaar zij de maatschappelijke positie des reizigers

beoordeelen, kreeg hij, wiens koffers tot het gebied der hypothese behoorden, beter logis dan hij, waarvan het valies bekend was. Het onbekende liet ook weder zijn invloed gelden.

- Ik dacht dat gij zonder koffers waart, zeide ik, toen Cerato in de groote zaal zich bij mij zette.

- Dat is ook zoo, maar dan logeren ze mij onder de pannen. Mag ik u een glas champagne aanbieden.

- En gij moogt geen wijn drinken?

- Champagne wel, die is mij zelfs aanbevolen; bovendien drink ik maar een enkel glas.

Weigeren was onmogelijk daar de kelner reeds met een flesch champagne en twee glazen verscheen.

- Champagne, mijnheer de baron.

- Baron ook al! ongetwijfeld was de baron Cerato een chevalier d'industrie.

- Bij gebrek aan koffers heeft men toch zijn titel, zeide Cerato toen de knecht vertrokken was. Blijkbaar had hij mijne verwondering bemerkt toen ik hem baron hoorde noemen. De zuid-amerikaansche republieken hebben geen adel. Intusschen die openhartige verklaring dat hij den titel, dien men hem gaf, niet bezat, pleitte weder in zijn voordeel. Wij bleven langen tijd met elkander en Cerato vertelde veel van zijn vaderland, van zijne jagten op wilde paarden, van de stierengevechten, van burgeroorlog en politieke kuiperijen, kortom hij bewees dat hij, zoo al geen zoon van Rio-de-la Plata, dat land toch naauwkeurig moest kennen of wel eene schitterende verbeeldingskracht en eene groote onbeschaamdheid bezitten moest. Toch kon ik niet nalaten in hem niets anders te zien dan een van die zwervelingen, die men overal vindt waar vreemdelingen zamenkomen, en die slechts de gelegenheid zoeken om zich ten koste van deze te verrijken: een heel alledaagsche chevalier d'industrie. Maar met dat al was hij een onderhoudend, beschaafd man en toen ik, op mijne kamer alleen over hem nadacht, kwam ik tot de slotsom, dat hij - ja een fortuinzoeker was, maar die mij te min vond voor zijn prooi. Als elk man van beschaving, had hij gezelschap gezocht en toonde nu dat een schelm, als hij geen schelmenstreken begaat, een alleraangenaamst mensch in de conversatie wezen kan. Tot dusverre nu had hij mij niet geëxploiteerd; des nachts op mijne kamer inbreken zou hij wel niet, en den anderen dag zou ik hem kwijt zijn, waarschijnlijk voor altijd.

Werkelijk zag ik hem den anderen dag niet weder en hoe ik mijne zakken doorzocht, onze gesprekken mij herinnerde, de kleine incidenten van ons zamenzijn naging, in geen opzigt had ik mij over hem te beklagen, en mijne overtuiging bleef dus onveranderd dat ik met een gelukzoeker ‘in zijn goeden tijd’ had omgegaan.

Veertien dagen later stapte ik uit den trein te Oos om in dien naar Baden te klimmen, toen ik onder de esplanade vóór het station een hand op mijn schouder voelde leggen, en Cerato mij als een oud vriend verwelkomde. Zoo ik hem welkom was, hij was het mij niet minder. Ik zag in hem een middel om mij van een paar reisgenooten te scheiden, die - ik wil niet zeggen mij begonnen te hinderen - maar die ik toch liever verloor. Zijne komst was een heerlijk middel om van hen ontslagen te worden en daaraan alleen heb ik het te wijten dat ik in nadere betrekking kwam tot een man, dien ik, na

het afscheid te Freiburg, volstrekt niet verlangde weêr te zien.

Die twee reisgenooten waren duitsche studenten, de een kandidaat in de medicijnen, de ander in de regten, flinke vrolijke jongelui, met wie ik in het Schwarzwald had kennis gemaakt en eenige prettige dagen had doorgebragt, maar menschen die goed gezelschap in het Schwarzwald zijn, zijn het daarom nog niet in Baden. Opgewonden, levenslustige, luidruchtige studenten zijn heel gezellig in de vrije natuur, en in boeren herbergen maar niet in eene stad van etiquette en vormen, waar hun geheele voorkomen steeds met de algemeene stemming in strijd is. Bovendien voelde ik, dat ik in dit gezelschap niet paste. Maar 't is op reis gemakkelijker kennis aan te knoopen dan af te breken. Nu bood er zich eene goede gelegenheid voor aan en daar de jongelui zich slechts met moeite in het fransch uitdrukten, maakten zij zich van zelf uit de voeten. Toen wij te Baden aankwamen, stapten beiden met hun ransel over schouder snel voor ons uit. Misschien waren zij even tevreden dat zij mij kwijt raakten als ik tevreden was hen te verliezen.

- Wij zullen maar een rijtuig nemen, zeide Cerato, waar zullen we logeren?

- Mijn plan was om in het Badischer Hof te gaan.

- Mij is 't wel.

Wij reden naar het Badischer Hof - geen plaats; Englscher Hof - geen plaats. Victoria Hotel - afgehuurd voor 't gevolg van den koning van Pruissen. Europäischer Hof - afgehuurd door een turksch gezant. De andere hôtels waren ook allen bezet, en wij stonden eindelijk weder voor het Badischer Hof stil, om voor geld en goede woorden een onderkomen te vinden. Het gelukte, maar op eene wijze, die mij weinig beviel: eene kamer met twee bedden zou voor ons in gereedheid worden gebragt. In den regel, zeide de kelner, werd die kamer aan geen heeren gegeven, omdat zij aan de stal grensde en men den ganschen nacht daar gedruisch hoorde, maar als wij er ons mede tevreden wilden stellen, konden wij ze krijgen. Wij moesten wel, en op een eng vertrekje met twee rustbedden, zonder tafel en zonder raam, behalve de glazen deur die op eene gaanderij langs het binnenplein uitkwam, stonden wij een uur later ons toilet te maken.

- Hier wonen we heel gezellig, zeide Cerato.

- Heel gezellig, zeide ik, als een cellulair gevangene mijn bed tot stoel gebruikende; want er waren maar twee stoelen die elk voor zich als tafel in dienst had gesteld. Het was eene gezelligheid die mij niet aanlachte. Ik zon wel op middelen om mijn halven neger kwijt te raken, en zou gaarne in dit geval de minste zijn en hem in het bezit van de kamer hebben gelaten, maar de tallooze vreemdelingen, die het verblijf van den koning van Pruissen, van eenige duitsche hertogen en van een aantal diplomaten, hierheen had gelokt, maakte het uitzigt op een ander logis schier onmogelijk.

- Ik voor mij profiteer er bij, zeide Cerato; ik heb volstrekt niets bij mij en gij zijt volkomen uitgerust, ten minste, ik meen dat ik zelfs een kleerschuijer bij u gezien heb. Zou ik hem u eens mogen verzoeken?

Ik gaf hem mijn borstel en daar nu

mijn valies openstond was ik wel genoodzaakt te blijven tot hij gereed was met zijn toilet. Om den schijn van wachten te vermijden, haalde ik papier en inkt te voorschijn en schreef een brief.

- Gij zijt heerlijk ingespannen! als gij uw brief af hebt, houd ik me aanbevolen voor een blaadje papier een pen en uw inktkoker.

- Alles wat ik heb is tot uw dienst.

Het kwam me voor dat hij grijnsde toen ik dit antwoord gaf; maar dat was verbeelding; hij had zich misschien pijn gedaan met den borstel. Intusschen, de lust om een nacht met mijn Zuid-Amerikaan op ééne kamer door te brengen werd er niet grooter door en ik berekende de kansen die ik had om wanneer hij was hetgeen ik vermoedde, bij tijds hulp te kunnen roepen. Die stal naast ons waar de stalknechts sliepen was een baak in de duisternis. 't Geld dat ik bij mij had was te weinig voor een man als hij, en ik nam me voor dat zoodanig te bewaren, dat hij er niet kon aankomen. Mijn valies was slechts gevuld met reizigers behoeften; mijn overjas paste hem niet, en zijn stok was veel mooijer dan de mijne. Bestelen zou hij mij niet - ik wierp dus alle ongerustheid weêr van me en speelde *bonne mine à mauvais jeu.*

Ik bedacht dit terwijl hij vlugtig zijn brief schreef, een vrij langen brief, waarbij hij nu en dan eens nadacht. Dat waren goede verschijnselen: iemand die brieven schrijft heeft zijne betrekkingen, en lange brieven getuigen van vertrouwelijkheid. Een gelukzoeker heeft geen vertrouwde vrienden.

De brief was klaar; ook het couvert verstrekte ik hem, en wij gingen naar de eetzaal.

Weder was mijn medgezel baron geworden. Wie hem dien titel had toegekend begrijp ik nog niet, maar hij liet hem zich welgevallen, en als vriend van den baron genoot ik allerlei kleine attenties van de kelners als: eene goede plaats, wijn zoodra hij besteld was, nieuw aangevulde schotels en wat dies meer zij.

Cerato dronk een paar glazen champagne aan het dessert en in de tevreden stemming die een goed diné op elk levend wezen maakt, stonden wij op en begaven wij ons naar het koerhuis om er onze koffij te gebruiken.

Baden is door zijn ligging de reunie plaats der Franschen, die hunne grenzen overschrijden - wat zij in den regel zelden doen. De natuur van hun eigen land is afwisselend en schoon genoeg. Het is dan ook de natuur niet, die hen hier heen lokt, maar de speelbank. In de laatste jaren heeft Homburg in dit opzigt eene concurrentie met Baden geopend, maar de verdere afstand heeft men niet kunnen goed maken door de grootere weelde. Baden is het rendezvous gebleven en ook thans hoorde men er bijna uitsluitend fransch.

Er was foule, zoowel op het terrein voor het koerhuis als in den omtrek, want regt tegenover dat gebouw ligt het hôtel Mesmer, waarin de koning van Pruissen zijn intrek had genomen en het open rijtuig met de zes paarden dat voor de deur stond en de ordonnancen en gendarmes kondigden aan dat de koning zou uitrijden. Het gewone publiek, dat de grooten der aarde aangaapt, stond in den wijden halven kring geschaard en belemmerde bijna de intrede van het plein voor het koerhuis. De laan tusschen de kramen der eeuwigdurende ker-

mis, die aan de badplaatsen verbonden is, was zelfs geheel leêg gestroomd: een koninklijke stoet geldt toch ook bepaald meer dan een kermisvertooning. Met moeite baanden wij ons een weg, maar op het terras was het niet veel beter gesteld. Daar was een Turk te zien, een wezenlijke Turk met een tulband op, in het rood met goud uitgedost, - juist een louisdor in een plas bloed, dacht ik. Achter hem stond een Turk, van nog echter ras, roerloos in de eene hand een ontbloot zwaard en in de andere de pijp van zijn meester houdende, en met een onbewegelijk gelaat den woelenden beau monde en de badauds aanstarende. De laatsten waren meerendeels in de Schwarzwalder nationale kleederdragt; de mannen met hunne steken en rokken met lange panden en korte lijven; de vrouwen met de breed ontwikkelde armen en beenen die tot aan de knie zigtbaar zijn en de ontzaggelijke vlinders van zwart lint op het achterhoofd.

Zulk eene Schwartzwaldsche en eene dame uit den parijschen demi-monde! Waarlijk, men zou aan de eenheid van het menschelijk ras gaan gelooven, als men twee vrouwen uit dezelfde hemelstreek ziet die zoo ontzaggelijk verschillen; een ruwe boomstam en een geciseleerd en geïncrustreerd meesterstuk van een goudsmid kunnen niet meer uiteenloopen.

En toch de Françaises die er uitzagen of zij tegen geen togtje bestand waren en bij de aanraking, als de vlinders hare kleur en pracht, verliezen zouden, behoefde men maar even in de oogen te zien om overtuigd te zijn, dat bij nadere kennismaking die tengere wezentjes blijken zouden, nog minder vrouw te wezen dan die stevig gebouwde dorpelingen.

Zij zwierven door de menigte heen, en lieten zich bewonderen met eene onbegrijpelijke onbeschaamdheid, en betaalden de minachting, die de eerzame miss, en de gemoedelijke duitsche moeder voor haar koesterden, met dezelfde, maar nog minder verholen gewaarwording.

Ik zou mij een ganschen dag kunnen amuseren met menschen te zien. Er gaat niets boven menschen, hoe verdorven en zondig de wereld dan ook zijn moge. Ook Cerato scheen mijn zwak te deelen en wij bleven geruimen tijd tegenover elkaar zitten, zonder een eigenlijk gesprek te voeren. Nu en dan slechts eene opmerking of eene vraag bewees dat wij nog wisten, dat wij met elkander waren.

Een paar Engelschen wierpen zich eensklaps op de stoelen vóór ons neder. De eene vuurrood, de ander doodsbleek; beiden hadden gewonnen; de een had er eene congestie, de ander bijna eene flaauwte van gekregen. Zij spraken met elkander in bedekte termen over hetgeen zij gewonnen hadden, en de roode trachtte den witte te overreden om het spel voort te zetten. Deze weigerde, toen ging de roode alleen.

- Willen we eens zien, of zijne veine doorgaat? vroeg Cerato.

- Kent gij dan engelsch?

- Engelsch? zoo ver ik weet niet, behalve een paar vloeken, die ik op schip gehoord heb. Maar men hehoeft geen engelsch te kennen om de menschen te verstaan. Al spreken zij russisch, ik zou hen begrepen hebben. De taal zelve is maar eene ondergeschikte zaak. Als men vervuld is met hetgeen men zegt en men onbelemnerd kan

spreken, doen de woorden er zeer weinig toe.

- Zonderlinge theorie.

- Toch niet; menschen zijn dieren, en denkt gij nu dat de os den ezel, of de leeuw den wolf verstaat? Maar die beesten leggen in hun geluid hunne bepaalde gewaarwording, en zonder dat er ooit een grammatica voor dieren zamengesteld is, begrijpen zij, juist om die reden elkander best.... Gaat gij mede?

- Zeker, ik volg u.

Wij traden de koerzaal binnen. Om ze te schetsen zal wel overtollig wezen. Wie haar gezien heeft, kent haar; wie haar niet gezien heeft, zal door eene beschrijving haar niet leeren kennen. De spelers zagen er uit, zoo als altijd en overal. Geen enkele type ontbrak, zoomin de oude dame met haar hoed op, die dood bedaard haar kaartje beprikte, als de sinistre Franschman wiens hartstogt op zijn gelaat te lezen was; of de oude heer, die maar altijd nieuwe rolletjes goud te voorschijn haalde; of het beschroomde echtpaar dat over elk inzetje elkaar raadpleegt. En daar tusschen in zaten de dames uit den demi-monde in hare kostbare toiletten, voor eigen rekening of voor die van haar buurman spelende.

De Engelschman had zich tot aan de tafel een doortogt gebaand. Wij waren hem gevolgd en stonden in digt gedrang. Hij speelde en wij zagen toe, althans ik. Cerato wierp een goudstuk op tafel en verloor; toen nog een en verloor weder. Ook het derde goudstuk ging den weg der beide eerste. Hij deed het met de beweging van een man, die een hond een beentje toewerpt en met zeker welgevallen het ziet verslinden. Het verlies maakte niet den minsten indruk op hem. Zeer kalm merkte hij op, dat de Engelschman zijn veine behouden zou en twee veines te gelijk zag men niet.

- Gij schijnt een kenner te zijn.

- Ik kom nog al eens te Wiesbaden.

Werkelijk won dan ook de jonge Brit bij voortduring en hij werd hoe langer hoe rooder.

Men zou waarlijk bevreesd zijn geworden dat hij plotseling barstte of eene beroerte kreeg. Eindelijk verloor hij, en onmidellijk staakte hij zijn spel.

- Hij kan het, mompelde Cerato. Willen we ook maar gaan?

- Mij is 't wel, ik speel toch niet.

Wij trachtten ons door de omstanders heen te werken. Zonder het te willen stootte ik mijn buurman aan en deze zijn buurman, die juist eenige goudstukken, Friedrichs d'or, wilde opzetten. Door den stoot vielen zij hem uit de hand, en wij hoorden ze op den grond vallen.

De speler vloekte en volgde, terwijl hij achteruit ging, den uitslag van het spel.

Zwart had gewonnen; hij meende op rood te hebben gezet. Veel was er dus niet verloren; integendeel hij won er bij, als hij ten minste zijn geld terug vond.

Ieder die in zijne onmiddellijke nabijheid was, achtte zich beleefdheidshalve verpligt ruimte te maken en, zoo al niet te helpen zoeken, zich toch den schijn er van te geven. Ook wij bukten ons en keken op den grond om ons henen. Er kwam terstond een der livereibedienden met een waslicht op een stok, en na eenig zoeken waren er vier goudstukken te regt. De speler beweerde dat hij er vijf had willen opzetten; hij speelde altijd twee honderd francs te ge-

lijk; hij kon zich niet vergist hebben enz. Maar met dat al werd de vijfde Friedrich d'or niet gevonden en wij zochten niet langer.

- *Le bon homme se sera trompé* zeide Cerato met een zonderlingen glimlach, die mij, ondanks mij zelven denken deed, dat hij er meer van wist, dan hij zeide.

Wij kwamen buiten. Ook te midden van die prachtige en bevallige toiletten, die echte en nagebootste grootheid, was het daar oneindig luchtiger en vrijer dan in die speelzaal met hare verpligte stilte en hare ziedende hartstogten. Men zag eensklaps in diezelfde maatschappij, die men straks zoo verdorven had geacht, eene verzameling van reine onschuldigheden in vergelijking met hen, die daar binnen waren.

- Hoe verder van die zaal, hoe liever, zeide ik.
- Willen we dan maar van hier gaan?
- Dat was mijn idée ook - willen we een toertje gaan rijden?
- Ik heb er niet tegen. Een rijtuig zullen wij wel vinden.

Daar behoefden wij ook niet lang naar te zoeken. Als in elke badplaats stonden ook hier op de pleinen de rijtuigen en file, en een half uur later hadden wij Baden achter ons en reden naar een van de aanbevolen punten in den omtrek. Waarheen was ons onverschillig. Alle omstreken van Baden zijn schoon en het was ons hoofdzakelijk te doen om de vrije lucht te genieten. De koetsier bragt ons naar Gernsbach, een van die tallooze duitsche dorpjes, waarvan niets te zeggen valt, dan dat zij er armer uitzien dan zij zijn. Maar de weg er heen voert door een digt mastbosch, waar het pad om de berghelling slingert en telkens nieuwe vergezigten oplevert. Wat wij gezien hadden, gaf stof genoeg tot een onderhoudend gesprek, en de natuur was zoo schoon dat wij, ook zonder te spreken, genieten konden. Vooral toen wij terugreden en het uitzigt op het bevallige Baden zelf kregen, hadden wij genoeg te zien om te zwijgen. Bij die oogenblikken van stilte zag Cerato mij somtijds met een spottenden lach aan. Giste hij misschien dat ik hem verdacht had; of had ik iets dwaas in mijn toilet? Ik wreef herhaaldelijk mijn gezigt af, voelde of mijn das en boorden, de kraag van mijn jas goed zaten, nam mijn hoed af om te ontdekken of er ook bulten in waren, maar alles vruchteloos. Eindelijk vroeg ik, wat hij toch aan mij zag.

- Ik? niets.
- Maar 't komt me voor, dat ge mij in uw binnenste uitlacht.
- Waar denkt gij aan! antwoordde hij, weder met zijn veelbeteekenenden glimlach. Ik heb respect voor iedereen die zijn vak verstaat.
- En welk vak versta ik dan?
- De kunst om het zich op de wereld aangenaam te maken.
- Ik begrijp u niet, zeide ik, eenigzins knorrig en tastte in mijn zak om een sigaar op te steken. Daar voelde ik een stuk geld, een groot stuk, in den zijzak van mijn jas. Hoe slordig, om mijn geld daar te bergen! dacht ik en haalde het muntstuk uit om mij te herinneren waar ik het kon ontvangen hebben....
- Het was een Friedrich d'or.

Ik schrikte bij die ontdekking. De Friedrich d'or was ongetwijfeld de vijfde, dien de speler verloren had, en die nu in mijn zak was teregt gekomen.

- Zie eens, riep ik ontsteld uit en hield Cerato het muntstuk voor.

Deze knikte zeer bedaard. ‘Ja’ zeide hij, alsof hij het sinds lang wist.

- Begrijpt gij hoe ik aan dat stuk kom?

- Ik ben niet blind.

- Maar hoe is 't in mijn zak teregt gekomen?

Hij staarde mij een oogenblik nadenkend aan, haalde toen even de schouders op en zeide flegmatiek:

- Me dunkt dat ge er van verschrikt zijt.

- Gesteld dat het ontdekt was.

- Dat zou zeker erger geweest zijn, maar 't is niet ontdekt.

- Maar 't geld komt mij niet toe - 't is buiten mijn willen en weten in mijn zak gekomen, 't is gestolen.

- Ja daar is veel van aan.

- Ik zal het teruggeven.

- Ik zal 't u niet beletten.

- Gij verdenkt me toch niet.

- Mijn waarde heer, ik verdenk nooit iemand. Gij zegt dat het geld in uw zak gevallen is, buiten uw weten, en ik heb regt noch reden daaraan te twijfelen.

Ik zeide nog iets dat ik grond had dankbaar te zijn, dat men niet op het denkbeeld was gekomen dat het geld *niet* op den grond lag; dat ik geen mensch in Baden kende, en zelfs hij, Cerato, niet voor mij kon instaan, zoodat ik in groote moeijelijkheden had kunnen geraken, en wat dies meer zij. De Amerikaan stemde alles volmondig toe, zelfs op beleefden toon, zoodat ik geen regt had mij nogmaals tegen hem te verdedigen. En toch voelde ik, dat hij mij niet geloofde. Hij bragt telkens het gesprek op een ander onderwerp, en voor hem, zoowel als voor mij, was het eene bevrijding toen wij Baden weder hadden bereikt en de koetsier stil hield op dezelfde plaats waar wij in het rijtuig waren gestegen.

- Ik ga naar de koerzaal.

- Zoo.

- Ja, ik ga zien dat ik mijn goudstuk teregt breng.

- Ik kom er waarschijnlijk ook. Tot straks.

Cerato verliet mij en met eenigzins gejaagde schreden, doorkliefde ik de menigte op het plein, dat nu à giorno was verlicht en waar een uitstekend muziekkorps zich hooren deed. Maar ik luisterde er niet naar; ik had haast in de zaal te komen en den speler uit te vinden, wiens geld ik in mijn zak had. Het was een groote Duitscher geweest met een rood gezigt, een kleinen zwarten knevel en een jas aan - dat was al wat ik mij van hem herinnerde. Ik meende dat ik hem uit honderden herkennen zou. Niemand nogtans geleek hem. Eensklaps zag ik een heer, die juist op hem geleek. Deze was een Franschman, en toen ik eenmaal ontdekt had, dat het beeld van den man, dien ik zocht, mij toch zoo helder niet voor den geest stond, ging ik twijfelen en nu begon iedereen op mijn man te gelijken.

Toen werd zijn beeld zoo nevelachtig dat ik hem niet anders had kunnen uitvinden dan door vragen. Dat zou zeker eenige sensatie in de zaal hebben gemaakt, en het verstandigste was dus naar het geld aan de armen te geven. Ik had het aan de bank kunnen schenken, want deze kwam het even goed als de vier andere toe, maar zóó ver ging mijne eerlijkheid niet.

- Ginds is eene opene plaats, fluisterde eene zachte stem achter mij.

Ik zag om. - Gij hier! riep ik verrast: het was niemand anders dan Tonia uit den Gouden Adelaar, maar gekleed prachtiger dan de leliën des velds.

- Zoo als ge ziet.

- Ik meende dat gij in Freiburg waart.

- Ik heb getracht er te blijven, maar de vereeniging waartoe mijne zuster behoort, kon mij niet toelaten zonder dat ik eene vrij groote som stortte, en *hij* heeft alles mede genomen.

- En nu...

- Men moet leven, zeide ze, met een glimlach om de lippen en - ik hoop althans dat ik goed gezien heb - met tranen in de oogen. Willen wij spelen?

Ik was in Duitschland om duitsch te leeren en na een ganschen dag fransch te hebben gesproken, was het goed weêr eens eene les te nemen. Die overweging - of eene andere - deed mij bijna ja zeggen, en ik ging ook reeds naar de open plaats waarop zij mij gewezen had. Maar voortgaande kwamen er toch andere overwegingen bij mij op en toen wij goed en wel voor de tafel stonden en Tonia met een bevelenden blik uit hare schoone oogen mij toevoegde: ‘Thans moet gij zetten,’ antwoordde ik: dat ik geen geld genoeg bij mij had om veel te verliezen; maar dat ik haar een Friedrich d'or geven wilde om zelve haar geluk te beproeven.

- Ook goed, zeide ze, met al de koelbloedigheid van haar die Friedrichs d'or, en Louis d'or en Ponden sterling, bij duizenden aannemen en wegwerpen, en zij nam dat enkele goudstuk aan met een knikje, zoo als men iemand bedankt die ons aan tafel een schotel toereikt.

Zij zette hem op: en won. Zij zette beiden op en won weder. De derde maal won ze nogmaals. Nu halveerde ze en begon op de cijfers te spelen en al grooter en grooter werd de massa vóór haar. Soms zette ze één stuk, dan twintig te gelijk.

Zeker had zij een paar duizend francs vóór haar toen zij even de oogen naar mij opsloeg en mij aanzag met een blik dien men dankbaarheid zou kunnen toeschrijven. Misschien beteekende hij slechts: ‘onnoozele, hetzelfde hadt gij kunnen winnen.’ Toen zag zij weder naar haar spel en bemoeide zich niet meer met de oorzaak van haar geluk.

Ik kon toch niet van haar scheiden. Hoe kort onze kennismaking was, ik stelde belang in haar; het medelijden dat ik vroeger voor die vrouw had opgevat, was wel door een ander gevoel vervangen, dat vrij na aan verachting grensde, maar het proces van dien eenen Friedrich d'or, die er duizend werd, oefende zulk eene tooverkracht op mij uit, dat ik niet van haar scheiden kon.

Eindelijk begon zij te verliezen - zou zij toch volhouden? Juist meende ik haar een goeden raad te geven om zich nu tevreden te stellen met hetgeen zij bezat, toen zij uit zich zelve opstond en met dezelfde koude onverschilligheid, waarmede zij had gespeeld, het geld wisselde voor papier dat zij in eene sierlijke kleine portefeuille wrong, welke zij nu van voren in haar japon liet vallen.

- On ne me les prendra pas, zeide ze met een kalmen glimlach, en in goed, maar eenigzins geaccentueerd fransch.

- Nu zult ge wel genoeg hebben om uwe intrede in de vereeniging te betalen.

- Meent ge?

- Ik zou het denken, ofschoon ik niet weet hoeveel gij gewonnen hebt.

- Ik ook niet. Maar er zal wel genoeg zijn voor een soupé.

- Waarschijnlijk, intusschen....

- Waar zullen wij souperen?

- O, is het eene invitatie? Ik kan er geen gebruik van maken.

- Dat spijt me voor u, zeide Tonia

spottend - voor u een ander, en ze speelde met haar lorgnet.

- Tonia, herinnert ge u wat gij gezegd hebt toen wij te Freiburg afscheid namen?

- Si! Maar toen was ik eene arme verlaten vrouw, dat heeft men mij genoeg laten voelen in die weinige weken. Thans ben ik geen verlaten vrouw meer - maar c'est de l'histoire ancienne. Soupeert ge met mij?

- Neen. Ik zou liever zien...

- Wie was die heer met wien ik u van morgen gezien heb?

- Een heer uit Buenos-Ayres.

- Wat is dat?

- Een Zuid-Amerikaan.

- Spreekt hij amerikaansch?

- Hij spreekt fransch.

- Een mooi man.

- Zoo? Maar nog eens....

Tonia stond stil aan het eind der laan, die wij pratend waren afgewandeld. - Wij hebben nog eene rekening te zamen, zeide ze. Gij hebt voor mij de reis betaald van Furtwangen naar Freiburg en zoo straks nog een Friedrich d'or geleend.....

- Gij begrijpt wel, dat ik dat geld niet aanneem.

- En waarom niet?

- Vooreerst omdat ik niet gewoon ben dames reiskosten in rekening te brengen, en het goudstuk mij eigenlijk niet toekwam.

- Was het van uw vriend?

- Ja, zeide ik, omdat ik niet noodig vond haar het gebeurde te vertellen. Maar bovendien, Tonia, gij wilt niets van mij aannemen....

- Wat presenteert ge dan?

- Een goeden raad.

- Merci.... daar is men gul genoeg mede: dien kan ik altijd nog krijgen. Is dat uw vriend?

Werkelijk was het Cerato, die ons voorbijging, maar waarschijnlijk om het gezelschap, waarin hij mij zag, het beter vond mij niet te zien. Toen voelde ik ook - waar ik tot nu toe niet aan gedacht had - dat het gezelschap van Tonia weinig strekte om mijn goeden naam te bewaren, en, daar ik haar niets meer te zeggen had en zij mij evenmin, maakte ik mijne buiging en ditmaal scheidden wij zonder handdruk.

Het was vrij laat geworden. De speelzalen waren ontruimd. In de conversatiezalen had zich de beau monde vereenigd, maar het was er warm, verblindend licht en vervelend. Het terras was nog slechts schaars bezet. De muziek had sinds geruimen tijd opgehouden, ik zette me op eene bank vóór het gebouw neder. Ik wil niet pedant genoeg zijn om te beweren, dat ik zitten ging om na te denken over het gebeurde van dien dag: dat kon ik even goed loopende doen, maar ik dacht er toch over na en vond mij zelven een grooten dwaas om allerlei redenen. Wat ging mij die wereld in de badplaats aan; hij, die zoovelen en ieder ander ook duldt, had geen regt op zooveel égards van een jong mensch en of ik alleen ging souperen of met Tonia, was geheel mijne eigene zaak en van niemand anders.

- Ik ga souperen! zeide ik half luid bij me zelven en sloeg het pad in waar ik Tonia ontmoeten kon. Zij scheen echter hare wandeling niet te hebben voortgezet. Misschien was zij in de zaal. Mijn sigaar was zoo delicieus - maar ik offerde haar op om binnen te gaan en drentelde de zalen door langs de vervelende gezigten, die zich op alle

rustbanken, in alle hoeken en langs alle wanden vertoonden, of in het midden-gedeelte deftig en fluisterend op en neder wandelden.

Noch op de kanapé's, noch in de hoeken, noch tegen den wand zag ik Tonia. Ik was dan ook een dwaas, dat ik van haar af was gegaan, en nog dwazer om haar thans hier te zoeken: zij was in wandeltoilet en zou zich zóó niet in die zalen vertoonen. Misschien was zij reeds vertrokken, om haar geld in veiligheid te brengen.

Om naar mijn hôtel te gaan had ik geen lust - die zoogenaamde gezelschapszalen in de hôtels zijn de ongezelligste uit het geheele gebouw; die eeuwigdurend gedekte tafel met de mosterd- en zoutvaatjes en die kelners, die u nazien, op uwe bestelling wachtende, en het kwalijk nemen als gij niets bestelt, zijn de onaangenaamste wezens. Ik had de restauratie-zalen nog niet gezien: misschien vond ik daar wel gezelschap, want ik had behoefte aan gezelschap. Men voelt zich nooit eenzamer dan te midden der menigte. In de groote zaal was bijna niemand: een paar oude heeren, die hun koteletten aten. In de kleine zalen - daar hing in den hoek van een coquet zaaltje, aan den arm eener branche het hoedje van Tonia en daar vlak onder, vóór den spiegel, zat zij zelve, en over haar een heer, wiens gelaat zeer duidelijk in den spiegel te herkennen was - mijn Amerikaan!

Ten volle beseffende dat ik de rol van Pierrot zou spelen indien ik mij in een anderen hoek neêrzette, keerde ik mij om en wandelde naar het Badischer Hof, waar ik de kamer met twee bedden opzocht.

Een schitterend licht maakte mij wakker. De glazen deur van mijne slaapkamer ging open en het volle daglicht viel in het vertrek. In dat volle licht stond Cerato, die er nu geler uitzag dan ooit en blijkbaar eenige moeite had om te begrijpen hoe hij de deur weêr kon sluiten. Eindelijk slaagde hij er in. Toen, in het schemerlicht door de zware gordijnen veroorzaakt, zag ik hem met omzigtigheid zich langzaam ontkleeden. Terwijl hij zijn rok op een stoel hing, hoorde ik goud rammelen. Zijn vest scheen ook met goudstukken gevuld en zijn pantalon eveneens. Maar de bank was gesloten toen hij kwam: hoe was hij in het bezit van dat goud geraakt? Toen rezen weder al de gedachten bij mij op, die mij reeds zoo vaak omtrent hem hadden bezig gehouden. Wie weet of hij niet eene misdaad had begaan. Ik werd helder wakker en sloeg hem gade, en nu kwam het me voor, dat hij geenszins door den wijn beneveld was, maar in een hoogst zenuwachtigen toestand. Eindelijk had hij zijn bed bereikt en legde zich neder. Maar naauwelijks was zijne gestalte, die als eene zware schaduw zich tusschen mij en de glazen deur had bewogen, verdwenen, of hij sprong weder overeind, zijn bed uit, naderde sluipend het mijne en boog zich voorover. Ik hoorde mijn hart kloppen en meende op dat oogenblik eene hoogst ernstige gebeurtenis te gemoet te gaan. Maar hij bewoog zich niet; hij luisterde blijkbaar of ik sliep. Na eene korte poos rees hij weder op en naderde de deur. Nu was het mijne beurt om op te rijzen - als hij den sleutel omdraaide in het slot was het te laat.

- Zoo, zijt ge daar eindelijk, mijnheer Cerato, vroeg ik.

- O, ik dacht dat ge sliept, antwoordde hij eenigzins onthutst, en opende de deur. En nu zag ik dat hij zijne laarzen in de hand had.

- Ik heb vergeten mijne schoenen buiten te zetten, sprak hij met een on-

noozelen glimlach, geheel in overeenstemming met zijn toestand.

- O zoo.

- Een prachtig dametje, uwe vriendin, maar die dames drinken wijn als water.

- En gij zijt er niet aan gewoon?

- Zoo als ge zegt. Diable, ik zal morgen zulk een hoofdpijn hebben. Ik voel het nu al.

- Arme Cerato.

- Uw Friedrich d'or heeft rente afgeworpen. Ik ga mij ook zulk een jas laten maken als gij. Heere, heere, wat zal ik een hoofdpijn hebben morgen. Hebt ge er tegen, dat ik de deur openzet? 't Is hier benaauwd.

- Ik weet wat beters. Als gij mij een kwartier tijds geeft, ben ik gekleed, en gij kunt doen wat gij wilt.

- Dat was niet kwaad. Maar 't is pas vijf ure.

- Ik heb lang genoeg geslapen.

- Wacht, dan zal ik wat ruimte voor u maken, en hij nam behoedzaam rok en vest en pantalon van den stoel en legde die schijnbaar achteloos op zijn bed, maar hij paste toch op, dat de goudstukken, die ik weder hoorde rammelen, er niet uitvielen.

Daarna ging hij zelf op zijn bed zitten en sloeg mij soezend gade, terwijl ik, zoo snel mogelijk, mijn toilet maakte.

- Hebt gij nog gespeeld? vroeg ik onverschillig.

- Ja, uwe vriendin wilde volstrekt trente et quarante spelen, ik moest wel, maar ze is ongelukkig geweest.

- Alles verloren?

- Ongeveer.

Onwillekeurig ontsnapte mij een zucht. Zij had meer verloren dan haar goud: haar geheele leven. Voor dat geld had zij met hare positie kunnen breken en een eerlijk, misschien een gelukkig leven kunnen koopen.

De kans was voorbij: arme Tonia!

- Gij behoeft u dan geen jas meer te laten maken als de mijne, zeide ik.

- Elk zijn manier, was zijne drooge opmerking.

Ik antwoordde niet. In deze omstandigheden mij die woorden aan te trekken en twist te krijgen was het gekste wat ik doen kon, en toch die verdenking van den Amerikaan, het lot van Tonia, mijn eigen verloren kans om een fortuin te winnen, maakten mij wrevelig. Gelukkig was mijn toilet voltooid; ik sloot mijn reiszak, die bovendien niets van waarde bevatte, en verliet met een vlugtigen groet het vertrek. Terstond daarop hoorde ik de deur achter mij sluiten. Cerato paste op zijn goud.

Het prachtige weêr lokte mij uit tot eene verre wandeling en eerst tegen den tijd dat de table d'hôte aanving keerde ik in het Badischer Hof terug. De kamer was opgeruimd en het kleine pakje, waarin Cerato zijn bagage met zich voerde, lag er niet meer. Aan tafel waren de plaatsen regts en links van mij ingenomen.

- Neemt die heer, met wien ik mijn kamer gedeeld heb, geen deel aan het diné?

- Die is een uur geleden vertrokken, zeide de kelner.

- Zoo.

- Hij heeft zaken gemaakt aan de bank.

- Is hij van morgen dan nog naar het koerhuis geweest?

- Neen; gisteren. Hij heeft veertig duizend francs gewisseld, die hij verdiend heeft.

- Verdiend?

De kelner glimlachte veelbeteekenend:
- Men noemt dat zoo.
- O, ja.

Den anderen morgen verliet ik Baden. Ik was met opzet dien avond gebleven om te zien of ik Tonia nog ontmoeten zou. Waarom weet ik zelf niet, want ik had haar thans nog minder te zeggen dan den vorigen dag. Maar Tonia was nergens te zien.

Toen ik in den trein zat te wachten tot het sein van afrijden gegeven zou worden, zag ik twee prachtig gekleede dames onder de wandelaars: eene er van was zij. Over mij zat eene deftige dordrechtsche familie: een oude heer en twee dames: ik had den moed niet te groeten, maar Tonia, van hare zijde, vond er niets geen bezwaar in mij een gracieus knikje toe te zenden en haar lorgnet op het rijtuig te rigten, waarin ik gezeten was.

- Dat is zoo'n speeldame, zeide de oude heer.
- Zoo? ja, dat dacht ik wel.
- Dat spel, mijnheer, heeft menigeen ten verderve gebragt.
- Ja zeker mijnheer, menigeen.
- Ik weet niet of u die twee Engelschen gezien hebt - ja u waart ook in de zaal - waarvan de een zoo ontzaggelijk heeft gewonnen.
- Zoo'n kleine roode, in het grijs gekleed?
- Precies. Dien man hebben ze van morgen dood op zijn kamer gevonden.
- Ei! en u zegt dat hij zoo gewonnen heeft.
- Dat is te zeggen, gisteren heeft hij het dubbel verloren.
- Wel, wel.

Ik luisterde, maar in mijn geest was ik bij Tonia. Ik had willen hooren wat er tusschen haar en Cerato was voorgevallen.

- U waart in gezelschap van een Italiaan.
- Ik meen dat hij een Amerikaan was.
- Dat kan wel wezen; die moet zooveel gewonnen hebben?
- Ja, dat heb ik later ook gehoord, maar ik ken den man niet. Wij zijn toevallig bijeen gekomen en, zoo als het meer gaat, bijeen gebleven.
- Dat dacht ik wel, want hij moet een raar heer wezen.
- Ik weet niets van hem, dan dat hij te Boppard de baden gebruikt.
- Men heeft het mij anders verteld, maar 't kan wezen.
- Weet u iets van hem?
- Hij komt elken zomer aan de badplaatsen, en men beweert - maar dat blijft onder ons - dat hij een speler is.
- Och dat zijn we daar allen, min of meer.
- Ik meen een valsche speler.
- Zoudt u dat denken?
- Ik zeg maar alleen wat men mij gezegd heeft. Hij moet eene rol hebben vervuld in dat speelhuis te Parijs, dat van Gavarni.
- Garcia, verbeterde de dochter.
- Nu ja, Gavarni of Garcia, dat doet er immers niets toe - enfin, ze zeggen dat hij een valsche speler is.

Bij die laatste woorden was de oude heer heel boos op zijne dochter geworden en zag haar nijdig aan.

Daar liet zich het fluitje hooren en het gedruisch van den voortrollenden trein maakte voor het oogenblik een einde aan ons gesprek.

Tonia stond nog altijd stil en staarde den trein na.

Maanden later las ik in de Keulsche Courant onder de gemengde berigten het beknopt verhaal omtrent een Zuid-Amerikaan die op valsch spelen was betrapt. Ik geloof dat het mijn man uit Buenos-Ayres is geweest.

Indische typen.
Door W.A. van Rees.
IV. *Een Inlandsch Luitenant.*
(*Slot van blz.* 114.)

Als Saridin had geweten hoeveel verschil van gevoelen er bij zijne blanke broeders bestond omtrent de wijze waarop Neêrland's bruinkleurige onderdanen in Indië moeten behandeld worden, hij zou misschien zijn lot met meer gelatenheid gedragen hebben.

Dáár, in het verre westen, begon immers de belangstelling en het gevoel van menschelijkheid meer te ontwaken naargelang de kennis der koloniën meer algemeen werd. Dáár waren profeten opgestaan, blanken die jaren lang onder de Javanen verkeerd hadden, en later aan hunne broeders verkondigden hoe goed, hoe gedwee, hoe vatbaar voor ontwikkeling de Javaan was; hoe nadeelig het stelsel, om den Javaan als een tot werken afgerigt lastdier te gebruiken, op zijn karakter werkte en hoe het zijn beschaving tegenhield. Diezelfde profeten hadden aangetoond dat, hoe goed dat stelsel in den aanvang was, om den Javaan aan geregelden arbeid te wennen, het thans jaar op jaar wranger vruchten zou gaan dragen; dat de tijd gekomen was om op een meer edele wijze van onze magt gebruik te maken. Zij hadden voorspeld dat de Javaan, uit het stof opgeheven, onze natuurlijke vriend en bondgenoot zoude worden en dan meer tot de grootheid van Nederland zou toebrengen dan in den toestand van een eeuwig onderdrukt volk.

Dat beroep op de menschelijkheid is geen stem in de woestijn geweest, maar heeft weêrklank gevonden bij een groot deel der Nederlandsche natie. Men heeft zich toegelegd op kennis van Indië, men heeft onderzocht, alle partijen gehoord, het voor en het tegen gewikt en gewogen, en een eigen oordeel gekregen; in het belang der Javanen heeft men in het koude Nederland een strijd aangevangen, met een warmte, die Saridin - als hij het geweten had - goed aan 't harte zou gedaan hebben; een strijd die gedurig feller wordt, naar gelang de overtuiging veld wint dat er aan de millioenen die in de schatkist vloeijen, zweet en bloed van afgebeulde Javanen kleeft; een strijd die in hitte toeneemt naar mate het duidelijker wordt dat op een andere en betere wijs de schatkist gevuld kan worden en dat dertien millioen Javanen, bewoners van een der vruchtbaarste landen onzer aarde, nog in staat zijn om, goed geleid, ook zonder het bekende dwangstelsel, millioenen te produceren ten voordeele der Hollanders.

Saridin wist niets van dit alles. Hij zag slechts ongelijkheid om zich heên, de overmagt van den overwinnaar op den overwonnene; als koelie had hij het juk gevoeld, als soldaat ondervond hij al het grievende der ongelijkheid. Was er een Dipo Negoro opgestaan..... neen, dáárvoor was Saridin te braaf; met volle bewustzijn, met eigen hand, met hollandsche letters had hij bij zijn laatste reën-

gagement zijn naam geschreven onder het stuk, waardoor hij zich weder voor eenige jaren aan de dienst van het gouvernement verbond; wat er ook gebeurde, hij zou nooit het gouvernement ontrouw worden.

Het bataillon, waarbij Saridin diende, was na de laatste expeditie, te Kedong Kebo in garnizoen gekomen. Dáár bevond zich nog een tweede bataillon infanterie en een halve batterij artillerie. Onder de soldaten die dezelfde uniform droegen, waren er van verschillende oorden uit den archipel, ja van verschillende werelddeelen. Die een wandeling door het kampement maakte, kon in elke kaserne, soldaten van verschillende kleuren zien, bijna bij elke kompagnie een andere taal hooren spreken. Naast de kaserne der Europeanen stond die der Madurezen; nabij de Javaansche kompagnie logeerde een honderdvijftigtal Afrikanen, en verder op lag een Ambonesche kompagnie. Hier klonk u een welbekend vaderlandsch lied in de ooren, dáár hoorde men de zangerige stemmen der Madurezen, en elders het luidruchtige, stootende keelgeluid der Afrikanen.

Niet alleen in kleur en taal, maar ook in behandeling, bestond bij al die soldaten een groot verschil. Wat eigenlijk tot rigtsnoer gediend had om die verschillende menschenrassen in categoriën te verdeelen en den een boven den andere te plaatsen, den een boven den andere te bevoordeelen, dat was Saridin raadselachtig.

Saridin had juist een anderen kompagnieskommandant gekregen. Op de eerste inspectie had deze gezien dat Saridin schoenen droeg en gevraagd ‘wat dat beduidde’. Voor dat Saridin had kunnen antwoorden, was hij naar de kaserne gezonden om zijne schoenen uit te trekken. De kapitein hield zich aan de bepalingen; ‘buiten dienst kon Saridin schoenen dragen, als hij dat verkoos, maar in dienst kwam dat niet te pas.’

't Was al de derde maal dat de vergunning aan Saridin gegeven om schoenen te dragen door een ander kapitein was ingetrokken.

Den volgenden dag betrok hij met den afrikaanschen korporaal Kidjekroe dezelfde wacht; de neger met schoenen aan zijn groote, lompe voeten; de Javaan blootvoets.

De avond begon te vallen en de kalongs (vliegende vossen) doorkliefden met hunne groote vleugels de lucht; de verwarde geluiden in de naburige kampongs hielden van lieverlede op en de nachtelijke stilte werd alleen afgebroken door het slepende gezang van een Javaan die, op zijn rug uitgestrekt, de deugden van zijn liefste bezong.

‘Zijn er ook kalongs in uw land?’ vroeg hij.

‘Ik weet het niet.’

‘Herinnert ge u de plaats niet meer waar gij geboren werd?’

‘Ja wel.’

‘Hoe heette die.’

‘Dat weet ik niet.’

Na een pauze, vervolgde Saridin:

‘Draagt men er ook sarongs?’

‘Wel neen! men loopt naakt.’

Gelijkt het land dat gij bewoondet, op Java?’

‘Neen.’

‘Is het vlak of zijn er bergen.’

‘Bergen?’

‘Ja.’

‘Bergen! zoo hoog, zóó hoog, dat als ik naar den top zie, mijn politiemuts afvalt’.

Dat was zeker hoog; op Java had Saridin althans nog nimmer zijn muts verloren wanneer hij den blik naar een bergtop wendde.

‘Is het waar dat men menschen slagt in uw land?’

De Afrikaan liet grijnzend zijn witte tanden zien en antwoordde:

‘Bij feesten, zeker!’

‘Eet gij het vleesch?’

‘Neen, maar bloed drinken’, voegde hij er bij, terwijl zijne oogen van begeerte fonkelden.

Saridin zweeg en dacht na.

Wel vijftig malen had hij hetzelfde uit den mond van Afrikanen gehoord, en onwillekeurig bragt hij het gesprek altijd weêr op het onderwerp.

‘Hoe zijt gij er toe gekomen om dienst bij de Hollanders te nemen?’

‘Dat weet ik niet.’

‘Weet gij dat niet?’

‘Neen.’

‘Was uw vader soldaat?’

‘Ik herinner mij niet mijn vader gezien te hebben. Ik was veertien jaar en weidde de beesten. Daar komen de menschen met drie groeven op het voorhoofd, menschen van een anderen stam. Wij, de menschen van onzen stam, hebben allen twee groeven hier, en twee hier.’

Hier wees de Afrikaan op de diepe lidteekens der insnijdingen, die zijn gelaat regts en links van den neus ontsierden en in der tijd gediend hadden om den stam aan te toonen waartoe hij behoorde.

‘Welnu?’ vroeg Saridin.

‘Nu; de menschen van een anderen stam vallen onverwacht op de menschen van onzen stam. Anders altijd de menschen van onzen stam de sterksten; nu worden zij doodgeslagen, en het bloed gedronken. Ik, met veel anderen word gevangen gemaakt en moet alle dagen naar het Westen loopen; alle dagen loopen, alle dagen, *drie* jaren lang!’

De Afrikaan had onwillekeurig zijn stem weder verheven en schreeuwde de laatste woorden uit. Saridin herinnerde hem dat zij op wacht waren en vroeg hoe het verder met hem was gegaan.

‘Hoe het verder ging?’

‘Ja?’

‘Toen komen we eindelijk aan de zee, te Elmina. De menschen van den anderen stam krijgen doeken, veel doeken - en rum, veel rum; en de menschen van onzen stam gaan in het fort. De menschen van den anderen stam keeren terug, de menschen van onzen stam blijven. Ik krijg kleêren aan het lijf en schoenen aan de voeten en kan niet loopen, kan alleen maar langzaam gaan, zóó, slof - slof.’

‘En toen?’

‘Toen komt er een schip; wij moeten in dat schip, en gaan weg.’

‘Ver weg?’

O, heel ver weg, honderd dagen, twee honderd dagen, drie honderd dagen!’

‘Wacht in 't geweer,’ riep de schildwacht. De kapitein van 't piket brak het gesprek af en toen de inspectie afgeloopen was, ging de afrikaansche bloeddrinker op een slaaptafel liggen ronken.

Dat waren nu de menschen die met de blanken op dezelfde lijn stonden, die schoenen droegen, die meer traktement en beter voedsel dan de Javaansche soldaten kregen! De Javaan dronk toch geen menschenbloed, de Javaan liep niet naakt, zoo als de neger in zijn land; de Javaan had althans begrip van

menschenwaarde, van zedelijkheid. Waarom stond de zwarte Hollander(*) dan hooger dan hij? omdat hij niet op Java thuis behoorde? - onbegrijpelijk!

't Werd niets helderder in het hoofd van Saridin. De ambonesche christen bijvoorbeeld, de man van hetzelfde ras, van dezelfde kleur als hij, stond ook hooger dan de Javaan; maar daarvoor was nog een reden te vinden, hoe ongegrond, hoe tegenstrijdig ook met de godsdienstvrijheid die de blanke gebieders in Indië verkondigen. De Ambonees had zich laten christenen, en dankte dááraan de voorregten die hem met den Europeaan gelijk stelden; maar de Afrikaan was niet eens christen toen hij soldaat werd; de Afrikaan was slaaf in zijn land, en nogtans als soldaat meer geacht dan de vrije Javaansche kampongbewoner die in dienst van het gouvernement trad; de Afrikaan had een huid, tien-, twintig maal donkerder dan de Javaan. De kleur der huid was dus *niet* de maatstaf waarmede de blanken de waarde van den mensch beoordeelen. Onbegrijpelijk!

De maan scheen zoo lieflijk door het donkere loof dat het wachthuis overschaduwde; het stille avonduur leende zich zoo goed tot overdenkingen.

'Christen! dacht Saridin. Al liet ik mij doopen, wat zou het mij helpen? De blanken stellen den Ambonees niet hooger omdat hij christen is, maar omdat hij op Ambon geboren werd. Een Javaan die zich laat christenen geniet nog de voorregten van den Ambonees niet; hij blijft Javaan, de minste van de soldaten. Vervloekt zij het lot dat mij Javaan maakte!

Saridin wist niet, dat het toeval alleen den Ambonees gunstig was geweest. In vroegere tijden, toen Ambon de hoofdzetel der kompagnie was, hadden de zendelingen ijverig gewerkt om de inboorlingen te christenen, en - om het bekeeringswerk te doen slagen - zóóveel steun van de regering gehad, dat deze aan ieder gechristend inlander vrij rijst verstrekte, en hem toestond zich in europesche kleederen te steken, dat gelijk stond met een brevet van leêglooper. Volgens de overlevering was de lust om zich te laten doopen daardoor zoodanig opgewekt geworden, dat gansche scharen zich tegelijk aanmeldden, en de zendelingen een brandspuit gebruikten, om de aspirant-christenen den heiligen doop toe te dienen. Van dien tijd dagteekenden ook de voordeelen die de ambonesche soldaten genoten, en ofschoon de toestand der kolonie veel veranderd was, ofschoon er in de tweede helft der 19de eeuw andere begrippen omtrent het christenen heerschten, ofschoon de onbillijkheid van het bevoorregten der Ambonezen boven andere archipelbewoners door ieder afgekeurd werd, bleven de bepalingen onveranderd. Was het niet onlangs nog gebeurd, dat een Javaansch soldaat wiens diensttijd verstreken was en die zich wilde reëngageren, in zijne eenvoudigheid zich tot zijn kompagnieskommandant wendde met het verzoek 'om Ambonees te worden?' De man meende het opregt; na zes jaren als Javaan trouw gediend te hebben, dacht hij aanspraak te mogen maken om nu eens als Ambonees te teekenen. Toen hij vernam dat dit onmogelijk was, dat eens Javaan, men altijd Javaan bleef, dat eens stiefmoederlijk behandeld, men altijd moest achterstaan, - toen teekende hij niet

(*) De Javanen noemen de Afrikanen blanda hitam, zwarte hollanders.

op nieuw en ging in den kampong wonen, toen verloor het gouvernement een geschikten, half beschaafden dienaar.

Het geluid van een nachtvogel stoorde Saridin in zijn mijmeringen. Hij luistert oplettend, en toen het geluid zich herhaalt, staat hij op en gaat achter het wachthuis om. Een vrouwelijke gestalte in donkerblaauw baadjoe en sarong gekleed en het gelaat met het uiteinde van den slindang bedekt, is aan den voet van een tjemaraboom neêrgehurkt. Het scherpe oog van Saridin, dat vorschende in de duisternis tuurt, ontdekt weldra de gestalte. Behoedzaam rigt hij zijne schreden derwaarts en zet zich bij haar neder.

'Is er nieuws, Sarina? fluistert hij.

'Er is.'

'Hebt ge iets naders ontdekt?

'Ja!'

'Ik had dus gelijk?'

'Gij hadt gelijk, Saridin!'

'Spreek dan.'

'Niemand slaapt in de kompagnie der zwarte Hollanders.'

'Allah!

'Vele stemmen laten zich tegelijk hooren; de zwarte Hollanders kunnen niet zacht spreken.'

'Gij hebt dus verstaan?'

'Niet alles: zij spreken hun eigene taal. Toen de geweren van de rakken werden genomen.....

'De geweren? versta ik u goed?'

'De geweren, Saridin; gij verstaat mij goed.'

'Welnu?'

'Toen hoorde ik de stem van njahi Bohassi. Zij zeide: niet laden, Bohassi!' - 'Zwijg, meid, riep hij, de kapitein moet sterven.' - Daarna werd er veel maleisch gesproken.

'En Kidjekroe?'

'Kidjekroe wil niet mededoen.'

'Dat dacht ik wel.'

'Njahi Kidjekroe werd gelast haar man van de wacht te roepen; zij weigerde. Bohassi wilde haar slaan. Njahi Kidjekroe nam toen een kapmes en zeide: 'beproef het, mij te slaan.' Toen riepen vele stemmen: 'niet slaan, sergeant; wat komt het er op aan.' Andere stemmen lachten en zeide: 'njahi Kidjekroe is brani!'

'Sarina!'

'Saridin!'

'Hoor goed naar mijne woorden.'

'Ik hoor, Saridin.'

'Ga dadelijk naar de woning van kapitein Wolf, laat de kapitein opstaan, en zeg hem dan: "de zwarte Hollanders maken oproer;" - verstaat ge het?'

'Ik versta het, Saridin.'

'Ga dan naar onze kompagnie, wek den sergeant-majoor en zeg hem: "de zwarte Hollanders maken oproer." Ga vervolgens de geheele kompagnie wakker maken en zeg aan ieder Javaan: "Wapen u, de zwarte Hollanders maken oproer." - Ga, Sarina!'

Sarina stond op en verwijderde zich snel in de rigting der officiers-woning.

Met onhoorbaren tred keert Saridin naar de wacht terug, gaat het lokaal van den wachtkommandant binnen, opent den trommel met patronen en neemt er den geheelen voorraad uit. Langs de brits gaande, ziet hij, dat van de zes Afrikanen die tot de wacht behooren, er vier op post staan en de twee anderen, even als Kidjekroe, gerust slapen. Behoedzaam maakt hij de Javanen één voor één wakker, wenkt hun toe zonder gedruisch de wapens op te nemen en hem naar buiten te volgen. De

schildwacht voor het geweer is ook een Javaan. Saridin laat de geweren laden en gaat met zeven man naar het kampement.

Niet ver van de kazerne der Afrikanen bewegen zich een aantal reusachtige, donkere gestalten. Voor den ingang staat een drom menschen. Komt Saridin al te laat?

'Werda!' roept hij met luider stem de naastbij zijnde toe.

Een verward geschreeuw is alles wat hij tot antwoord krijgt.

'Werda!' herhaalt Saridin, met versnelden pas naderende.

De negers wijken terug, op één na. 't Is Bohassi die zijn geweer aanlegt. Daar knalt een schot; de kogel fluit Saridin langs het oor.

'Aan! vuur!' kommandeert Saridin.

Zeven schoten knallen te gelijker tijd.

'Laadt!'

De Javanen herladen de geweren, en voorwaarts gaat 't weêr. Bohassi ligt in zijn bloed te wentelen. De Afrikanen zijn uiteengestoven; een gedeelte is uit het kampement gevlugt, het grootste aantal dringt de kazerne weder binnen.

Saridin komt daar met zijn handvol Javanen bijna te gelijker tijd aan, en werpt de deuren op den verwarden hoop toe. Eenige javaansche soldaten van zijn kompagnie, door Sarina gewaarschuwd, hebben zich reeds bij hem gevoegd en elk oogenblik komen er meer toeschieten. Saridin deelt patronen uit en heeft de geheele kazerne reeds afgezet met schildwachten aan elk raam, voor dat er officieren op het terrein zijn. De alarmtrommen slaan nu voor elke kompagnie, en spoedig is het geheele garnizoen onder de wapens.

De afrikaansche kompagnie heeft hare wapens reeds afgegeven en is in staat van arrest. Zeven-en-veertig man ontbreken echter op het appel. Patrouilles worden in alle rigtingen uitgezonden en spoedig is men de vlugtende bende op het spoor.

Het valt buiten ons bestek de bijzonderheden te melden der jagt die nu volgde en die eindigde met de in hechtenis neming der oproermakers, nadat er een tiental gevallen was, dat zich in een boschje hardnekkig verdedigde. Van meer belang is het mede te deelen dat het gedrag van Saridin, die het oproer voorzien en door zijne energieke maatregelen voorkomen had, in het volste licht kwam en drie weken later beloond werd door zijne benoeming tot 2^{en} luitenant bij een bataillon te Batavia in garnizoen.

Wat was Saridin gelukkig met den zoeten last die op zijne schouders drukte! Hoe fier stond hij daar, met die schitterende epauletten, met die oranjesjerp om zijn tenger midden, met die nette schoenen aan zijn kleine, wèl gevormde voeten. De officieren drukten hem de hand en wenschten hem een goede reis; zijn bediende naderde met een koeda aloes (heerenpaard), Saridin sprong in den zadel en vergezeld van een paar kameraden reed hij in gestrekten draf het kampement uit.

Sarina was een paar uren vroeger op reis gegaan. Aan den voet van het gebergte haalde Saridin haar in en zij vervolgden toen gezamenlijk de reis naar Samarang en verder per scheepsgelegenheid naar Batavia.

Was het geluk van Saridin thans duurzaam; was hij tevreden met zijn lot, nu men hem tot den officiers-stand

had verheven? Helaas neen! In twee jaren tijds waren, met den glans zijner epauletten, ook zijne illusiën verdwenen.

Zelfs als officier ondervond Saridin, nog meer dan vroeger, de nadeelen van Javaan te zijn; als officier behandelde het gouvernement hem nog stiefmoederlijker. Verpligt zich als officier te kleeden, als officier te leven, te wonen, ontving hij slechts de helft van het traktement dat zijn makkers maandelijks genoten, de helft van de indemniteit voor huishuur. Saridin achtte het in de eerste plaats noodig, betamelijk in 't publiek te verschijnen en kleedde zich dus goed. De onkosten daaraan verbonden noodzaakten hem voor het overige als een gewoon Javaan te leven. Hij was lid der militaire societeit en vertoonde er zich nu en dan; maar verder mogt hij niet gaan; zijne bekrompen middelen lieten het niet toe.

In de achtergalerij van zijn bamboehuis in den kampong bragt hij zijn vrijen tijd door, alleen met zijne Sarina. Uit zijn stand gerukt, ontbrak hem alle gezellige omgang. Er bevond zich wel is waar nog een inlandsche luitenant te Weltevreden, doch deze was een halve idioot, een man suf van eenvoudigheid, van week-doen en van ouderdom. Aan omgang met inlandsche Hoofden kon Saridin evenmin denken; ten eerste zouden deze den parvenu niet als hun gelijke erkennen, en ten tweede was hij te arm om hen behoorlijk te ontvangen, indien zij al eens genegen mogten zijn met hem om te gaan.

Saridin was als onderofficier veel gelukkiger geweest. In dien graad had hij uitgeblonken; als officier beteekende hij niets. Voor garnizoens-diensten, voor commissiën werden de inlandsche luitenants ongeschikt, voor de dienst op de hoofd- en gouverneurswacht niet waardig geacht. Door die bittere ervaring werd het moreel van Saridin geknakt; langzamerhand verloor hij de geestkracht die zijn karakter kenschetste.

Hij zag de europesche luitenants in rang opklimmen en verplaatsen, terwijl zijn leven zich slechts door eentoonigheid kenmerkte en er voor hem nooit een verbetering in het verschiet lag. De jongste tweede luitenant stond hooger dan hij. Gedurig meer in zich zelf teruggetrokken, werd hij half menschenschuw. In een sombere vlaag brak hij den eere-klewang in stukken, die toch voor niets meer diende en wierp hij zijn medaille het venster uit. Eindelijk, na zes jaren verblijf op de hoofdplaats, werd hij naar Soerabaija verplaatst, waar hetzelfde onbeduidende leven hem wachtte.

Zacht doorkliefde de stoomboot de gladde oppervlakte der Java-zee; slechts hier en daar scheen een enkele ster door het gebroken wolkendek; alles was stil aan boord. Sarina sliep rustig op de mat in haar hut uitgespreid. Saridin zat op den rand der verschansing in zee te turen en boog al meer en meer het ligchaam voorover.....

Niemand hoorde het geluid van een voorwerp dat in het water plofte.

's Anderen daags stonden eenige passagiers met vochtige oogen aan den ingang eener hut, waarin een ongelukkige vrouw op den grond lag te kermen, hare kleederen verscheurde, haar ligchaam verwrong en met bittere tranen het verlies van haar echtgenoot beweende.

Arme Sarina!

Over het Grieksche treurspel.
Door D[r]. A. Pierson.
(*Slot van blz.* 121.)

Reeds bij Aeschylus vinden wij als ik het zoo noemen mag dit type van het echt tragisch karakter terug en wel in zijn niet minder beroemd treurspel getiteld: de Perzen. Het geldt gelijk de titel doet vermoeden een episode uit den grooten Perzischen oorlog tegen de Grieken, waarvan ik bij een andere gelegenheid getracht heb, het gewigt uit een wereld-historisch oogpunt te doen gevoelen. Darius is niet meer. Xerxes, zijn zoon, staat thans aan het hoofd van het onmetelijk leger, dat het Westen, in Griekenland vertegenwoordigd, bedwingen en aan Azië onderwerpen moet. De tragedie van Aeschylus verplaatst ons terstond in het hart van het onderwerp. De gantsche jongelingschap van Perzië is uitgetogen door haar koning aangevoerd.

Een koor van grijsaards, dat zich voor het koninklijk paleis bevindt, verheft den roem van het schitterend leger en geeft, beschenen door de eerste stralen van de morgenzon, zich met blijdschap aan zijn vertrouwen over op de naderende overwinning. Daar verschijnt Atossa de koningsweduwe, de moeder van Xerxes. Zij werd in den afgeloopen nacht door een droom gekweld. Twee zusters, de eene in perzisch, de andere in grieksch gewaad, trekken beide de zegekar voort van haar zoon. Maar de grieksche werpt den teugel af en stoot de zegekar in stukken. Te vergeefs trachten de grijsaards haar tot rust te brengen, want reeds snelt een bode aan, die de verpletterende tijding overbrengt van de nederlaag der Perzen bij Salamis en alles in bijzonderheden beschrijft; het is de slag, waarvan wij in de inleiding gewaagden. Allen zijn in een oogenblik in den diepsten rouw gedompeld. Zelfs de geest van Darius komt op uit zijn graf om mede te weenen met zijn ontmoedigd volk. Maar bij allen wordt de droefheid nog overstemd door het ongeduld, waarmeê de terugkomst van Xerxes zelf te gemoet wordt gezien. En op hem valt dan ook in dit treurspel al het licht. Reeds heeft hij onze belangstelling. Hij is in een grootsche onderneming bezweken. Hij is de Napoleon na Moscou der oude geschiedenis. Er is naauwelijks een aandoenlijker bladzijde geschreven dan de bladzijde die zijn terugkeer in het voorvaderlijk paleis en zijn weeklagen beschrijft. Het is hier vooral dat men den grooten dichter herkent. Geef zulk een beklagelijk tooneel, als dat van een jongen koning, de droom van wiens eerzucht vernietigd, de glans van wiens wapenen verduisterd, het geluk van wiens land, de eer van wiens geslacht vertreden is en die over zoo veel rampen rouw draagt onder de oogen van zijn weduwlijke moeder, geef zulk een tooneel ter behandeling aan een dichter van minderen rang en wat zult gij hooren: Eindelooze, pathetische, vervelende vertoogen, uitboezemingen van gemeenplaatsen en overdrijving vervuld, maar die niet het minste medelijden bij u opwekken. Aeschylus gaat anders te werk. Xerxes verschijnt op het tooneel,

en zie hier hoe in verschillende tweegesprekken hetzij met het koor, hetzij met Atossa zijn verbroken hoogmoed weeklaagt: ‘O Jupiter, waarom hebt gij mij, ook mij niet gestort in dien dood, waarin zoovele dapperen vielen.... Ach, ach mijn dapper leger!.... En ik ben het, die de jongelingschap van mijn land deed sterven, ik, de ramp van mijn geslacht en van mijn vaderland... Neen, grijsaards, bedwingt uw tranen, uw snikken niet, vraagt mij uit, gij zult alles weten.’ En daarop beginnen zij te vragen, zoo volmaakt natuurlijk, wat is er van dezen en van dien en van genen geworden, ieder afzonderlijk noemende met naam en toenaam. En telkens luidt het eentoonig antwoord van den koning: zij zijn niet meer, zij zijn niet meer. ‘Zij zijn begraven.... neen men heeft ze weggesmeten..... Ik leef nog en mijn onmetelijk leger is vernield.... ach, ach, weent met mij mede, laat uwe jammerkreten antwoorden op mijne kreten, slaat, slaat op uw borst.... antwoord met uwe klagten op mijne klagten. Huilt, huilt, scheurt uwe kleederen. Laat het geluid van uw smart weêrklinken door de stad... ach, mijn vloot, mijn leger.’ Aldus zuchtend, verwijdert zich de koning. Het koor der grijsaards antwoordt: ‘Wij zullen u vergezellen met onze droefste weêklagten.’ En daarmede neemt dit treurspel een einde.

Voorzeker, dit is in geheel anderen zin aandoenlijk en aangrijpend dan de Prometheus, maar is op beperkte schaal de Prometheus-type hier niet terug te vinden? Al is Aeschylus een Griek, hij kan aan het grootsch karakter der perzische onderneming zijne sympathie niet onthouden. Hij heeft zijn treurspel ook niet genoemd hetzij Xerxes, hetzij Atossa (de naam dien Xerxes' moeder draagt); neen, de dichter heeft het begrepen: de Perzen noemt hij zijn treurspel, want het geheele perzische volk, onder zijn verschillende koningen met gelijke liefde bezield voor de plannen gevormd tot onderwerping van Griekenland, en in het eind voor die plannen met de diepste nederlaag boetende, het perzische volk, dat is hier in waarheid, de tragische figuur.

De Prometheus en de Perzen behooren wat de conceptie van de beide stukken betreft eenigzins bij elkander. Een geheel nieuwe conceptie, die misschien op nog dieper studie van het inwendig leven rust verrijst voor onzen blik in de zoogenaamde trilogie van Aeschylus, een vereeniging van drie treurspelen, getiteld Agamemnon, de Choephoren en de Eumeniden, die te zamen een geheel vormen en allen in meer of minder onmiddellijke betrekking staan tot een gemeenschappelijk onderwerp, de wraak van Orestes.

Wij worden er door teruggebragt op een bekend terrein, het gebied van den Trojaanschen oorlog en tot den aanvoerder der Grieken, wiens heerschzuchtig karakter wij kennen: Agamemnon. Aan de hand van Aeschylus ontmoeten wij hem andermaal voor de poorten van Troje. Maar wij herinneren ons ook, wat vooraf was gegaan. Toen Agamemnon gereed stond, met het gantsche grieksche leger op te trekken tegen de Trojanen en een ongunstige wind het uitzeilen belette, was de waarzegger Calchas gekomen en had Agamemnon, den koning, bekend gemaakt, dat de goden het vertrek van het grieksche leger niet zouden toestaan dan op één noodlottige voorwaarde. De koning moest zijn eigen dochter, Iphigenia, levend opofferen. Prenten wij deze schrikkelijke omstan-

digheid wel in ons geheugen. Ze is de grondslag van de tragische conceptie van Aeschylus, die ik thans ga ontvouwen. Stellen wij ons voor den geest het koninklijk echtpaar, Agamemnon en diens gemalin, Klytemnestra, even voor den Trojaanschen oorlog. Het orakel der goden is onverbiddelijk. Iphigenia moet worden geofferd, het ouderhart moet worden gewond ten behoeve van het algemeen belang des volks, ten behoeve van de groote onderneming der Grieken. Kan het anders of deze noodzakelijkheid zal door den vader geheel anders dan door de moeder worden aanvaard. De man erkent de noodzakelijkheid met zijn rede en hij buigt voor haar en hij brengt het offer. Maar wie kan het verwonderen, dat het vrouwelijk gemoed, dat Klytemnestra, ja, wel gelooven wil, dat er zulk een noodzakelijkheid bestaat, maar die toch niet in zich opneemt, niet met haar rede en met volle overtuiging erkent; meent, dat dit hartverscheurend offer toch wel vermeden had kunnen worden en in ieder geval het algemeen belang der Grieken al een zeer schralen troost acht voor haar oneindige moedersmart. Zoo, niet waar? kunnen wij ons de stemming van den vader en de moeder, van den man en de vrouw tegenover het harde orakel denken. En wat moest er het gevolg van zijn? Met al het onberedeneerde, het vrouwelijk gevoel van oudsher eigen, ziet Klytemnestra in haar man, in Agamemnon, niet den heldhaftige die een pligt volbrengt, hoe wreed ook, zoodra de rede hem dien voorschrijft, maar - ja wat kan zij anders in hem zien? den moordenaar van haar kind. Voegt daarbij dat Agamemnon terstond na het offer vertrekt en zich dompelt in al de beslommeringen van den oorlog, terwijl Klytemnestra alleen achterblijft en de ledige, plaats altijd voor oogen heeft van de ongelukkige Iphigenia. En zoo gaat het jaren voort. Klytemnestra geraakt meer en meer van haar man vervreemd. Ieder jaar dat de Trojaansche oorlog langer duurt zonder tot eenige beslissende overwinning te leiden, bevestigt Klytemnestra al dieper in het vermoeden, straks in de overtuiging, dat het orakel toch onwaarheid heeft gesproken, dat het schrikkelijk offer niet noodig was geweest, dat Iphigenia nog had kunnen leven. Ik vestig de aandacht op dezen noodlottigen zamenloop van zaken om het karakter van Klytemnestra eenigzins begrijpelijk te maken en om medelijden voor haar in te boezemen. Want ik zal het niet langer verheelen, straks komt zij tot een vreesselijke misdaad. Maar als men haar zal zien in al de afschuwelijkheid van haar gedrag, bedenke men welk eene inwendige geschiedenis van een tiental jaren daaraan vooraf is gegaan. Verplaatsen wij ons in de grieksche wereld, denken wij ons een moeder die voor een vermeend volksbelang haar kind aan haar hart ziet ontscheurd, tien jaren lang vruchteloos op de beloofde vruchten van dat offer blijft wachten, intusschen niets anders verneemt dan het sneuvelen van hare dapperste landgenooten, en al dien tijd gescheiden is van haar man, in wien zij den eenigen bewerker ziet van al dat onheil en aan wien zij als van zelf geleid wordt een eerzucht toe te schrijven die niets ontziet en haar moedersmart gering heeft geacht en wij begrijpen, dat langzamerhand in die vrouwelijke ziel zich een donker onweder zamenpakt, dat al zwarter, al somberder, al

dreigender wordt en eindelijk losbreekt in een doodelijken haat, in een ontzettende wraakoefening, waarvan haar man, die immers haar kind heeft vermoord, het slagtoffer moet zijn. Want zoo is het. Het eerste der drie treurspelen, waarmede wij ons thans bezig houden, is naauwelijks geopend of Klytemnestra drijft het zwaard in het hart van Agamemnon, op het oogenblik dat hij in zijn paleis wederkeert, na den tegen Troje gerigten krijg.

Staan wij hier een oogenblik stil. Ik heb een lange uitweiding gemaakt doch waartoe? Om ons op eens met het wezen van het grieksche treurspel bekend te maken, en te doen gevoelen dat aan de grieksche tragedie altijd ten grondslag ligt een noodlottige noodzakelijkheid. De aandoenlijkste, de schrikwekkendste toestanden worden ons hier geteekend, doch zoo dat wij gedwongen zijn, uit te roepen: het kon niet anders. En juist daarom zijn die toestanden zoo tragisch, omdat wij de onvermijdelijkheid er van zoo levendig inzien, omdat wij hier getuigen zijn van echt menschelijke hartstogten in worsteling met de onverbiddelijke magt der omstandigheden. Van daar ook, dat in het grieksche treurspel ons diepste medelijden wordt opgewekt. Die geheimzinnige noodzakelijkheid waardoor het menschelijk leven zoo dikwijls volkomen bedorven, volkomen vreugdeloos gemaakt wordt, dat drama van ons bestaan, waarvan elke bijzondere omstandigheid zich volmaakt natuurlijk toedraagt doch waarvan de slotsom meestal zoo diep weemoedig is, nooit is het beter begrepen dan door de grieksche treurspeldichters.

Wij vinden *hier* vooral de waarheid onzer opmerking bevestigd. Wij zullen in deze trilogie, dit drieledig treurspel van Aeschylus, de meest hartverscheurende geschiedenis zich langzamerhand zien ontvouwen, ja de schrikkelijkste wandaden tot stand zien komen. Maar iedere schrede waarmede het drama voorwaarts spoedt zal zoo geheel gemotiveerd zijn, dat wij ten slotte zelfs aan die figuren in het drama die de gruwelijkste handelingen plegen ons medelijden, ons beklag niet kunnen onthouden.

Wij hebben Klytemnestra gade geslagen in de afwezigheid van haar vorstelijken echtgenoot, van Agamemnon. Thans heeft die afwezigheid een einde. Agamemnon keert, overwinnaar, weder in zijn paleis. De koningin koestert, wij zagen het, een diepen wrok tegen haar man. Zij kan den dood van haar kind niet vergeten. En toch, zij ontvangt hem met groote vreugde, die hem geen kwaad, allerminst de naderende misdaad doet vermoeden. Beschuldigen wij haar daarom niet terstond van met laag verraad te werk te gaan. Is het niet geheel menschelijk, dat men onder den onmiddelijken indruk, teweeggebragt door het wederzien van een tegen wien men zware grieven heeft, die grieven voor een oogenblik vergeet en een betere gewaarwording voelt bovenkomen? Klytemnestra, de moeder, wordt weder voor een korte poos uitsluitend vrouw, en, als zij straks zelfs met overdrevene hulde den koning ontvangt en kleederen spreidt op zijn weg, ja in geheel de wijze waarop zij hem welkom heet iets theatraals mengt, kunnen wij ons dit zoo goed begrijpen; er blijkt uit, dat een beter gevoel een oogenblik bovenkomt.

Er valt iets goed te maken. Het menschelijk gemoed is zulk een ingewikkeld ding. Al zeer zelden heeft het

één gewaarwording te gelijk. Klytemnestra heeft het plan om haar man te vermoorden en zij ontvangt hem overdrevenvriendelijk. Misschien dwaal ik, maar ik voor mij kan hierin onmogelijk, zoo als men gewoonlijk doet, *louter* verraad zien. Ik begrijp het, dat zij tot Agamemnon zegt: 'de overvloedige bron van mijn tranen is uitgeput tot den laatsten druppel toe: ik heb gewaakt, ik heb geweend, mijne oogen zijn moede, maar nu kan ik het uitroepen: ik heb een man die voor mij is wat de zuil is voor het gebouw, wat een eenige zoon is voor zijn vader, wat het land is voor de schipbreukelingen, de dageraad na de stormachtige duisternis, of een springende bron voor den dorstenden reiziger.' Voorzeker, het is schrikkelijk deze woorden te hooren als men bedenkt wat misdaad zij straks zal plegen, maar zou het natuurlijker zijn geweest, als ze haar man, zelfs den man, dien zij haatte, na tien jaren terugziende, terstond had begroet, bijv. met deze taal: 'Ha, monster zijt gij daar, nu is uw laatste uur geslagen.' Zoo had een dichter van minder allooi zijn heldin doen spreken, maar zoo spreekt de menschelijke natuur, dus zoo spreekt Aeschylus niet.

Evenwel die eerste indrukken door de terugkomst teweeggebragt wijken. De vrouw in Klytemnestra maakt andermaal plaats voor de moeder. Weder verschijnt voor haar geest, niet haar man, maar de moordenaar van haar kind, van Iphigenia, en weldra hoort men achter het tooneel de laatste noodkreten van Agamemnon die den geest geeft door Klytemnestra vermoord.

Het tooneel verandert en men ziet in het paleis de koningin naast het lijk van Agamemnon en daar neven een koor van grijsaards. (Men weet dat in elke grieksche tragedie zulk een koor voorkomt). Nog is de koningin in al haar kracht: 'Gij, zoo spreekt ze, gij wilt mij prijzen, gij wilt mij berispen; om het even; dit is Agamemnon, mijn echtgenoot, en nu dood, het is het werk van mijn hand, mij waardig! Hij, hij heeft het leven van zijn dochter geacht als dat van een lam, dat men slagt, hij heeft zijn eigen kind geofferd, de innige liefdevrucht van mijn schoot; en het was om de stormen van Thracië te bezweeren! Daar ligt hij nu, die man die mij zoo ongelukkig heeft gemaakt, hij de vreugd van de Chryseïssen van het beleg van Troje.' Chryseïs is de naam van de slavin, die Agamemnon zoo noode miste. En zoo hebben wij dus tegelijk de beleedigde moeder en de beleedigde vrouw voor ons. Moedersmart en jaloesie hebben haar den dolk in de handen gegeven. Maar moeder blijft ze bovenal. Te midden van deze overspanning en van deze harde taal, hooren wij op eens een diep aandoenlijk woord. 'Ik zal niet weenen, bij zijn begrafenis!... Neen!... Maar wie hem het eerst in de onderwereld te gemoet zal komen, dat zal, dat zal Iphigenia zijn, zij, zoo goed, zij zal haar vader omhelzen aan den oever van den donkeren vloed.' - Dit laatste is subliem. Hoe verwonderlijk is de dichter gekomen in al de afwisselende gewaarwordingen van dit heftig bewogen, vrouwelijk gemoed.

Verscheidene jaren gaan voorbij. Klytemnestra is met Aegisthus gehuwd. Agamemnon's dood schijnt niet te worden gewroken. Wij zijn nu in het tweede gedeelte van dit drieledig treurspel, het heeft tot titel de Choëphoren. Het verplaatst ons terstond bij het graf van

Agamemnon waar wij twee zijner kinderen bij elkander vinden, Elektra en Orestes. Er heeft een herkenning moeten plaats hebben, want Orestes had reeds als kind het ouderlijk huis verlaten en was sints niet wedergekeerd. Maar nu drijft de uitspraak van een geheimzinnig orakel dat hem gelast zijns vaders dood te wreken hem naar zijn geboorteplaats. Gelijk ik zeide, de herkenning tusschen broeder en zuster is geschied en Elektra deelt Orestes al het gebeurde mede. Het geheimzinnig orakel is nu helaas opgehelderd en Orestes kent voortaan de taak die hem wacht. Wat kan hij voor zijn moeder gevoelen? Hij heeft haar sints zijn kindsheid niet gekend. Maar de schande zijn vader aangedaan, diens smadelijke begrafenis, het weegt hem alles loodzwaar op het gemoed en hij heeft het smeeken van Elektra niet noodig om de noodlottige woorden uit te spreken, dat hij eerst in vrede zal sterven als hij Klytemnestra, zijn eigen moeder, zal hebben gedood. - Een list is weldra gevonden. Orestes zal met zijn vriend Pylades voorgeven, vreemdelingen te zijn; zich aan het paleis aanmelden en herberging vragen. De list gelukt. Aegisthus, Klytemnestra's nieuwe echtgenoot, ontmoeten zij het eerst, hij valt onder hunne handen. De koningin snelt op het hooren van zijn gejammer het vertrek binnen en daarop heeft het volgend tooneel plaats tusschen moeder en zoon. Stellen wij ons Orestes voor met het zwaard in de hand en Klytemnestra binnentredende: ‘u zoek ik ook, hij heeft reeds hetgeen hem toekomt!’... ‘ach dierbare Aegisthus, gij zijt gestorven.’ ‘Wat, gij hebt dien man lief; welnu, gij zult in hetzelfde graf zijn, blijf hem getrouw tot in den dood.’ ‘Houd op mijn zoon! Mijn kind eerbiedig den boezem waarop gij uw hoofd zoo vaak te rusten hebt gelegd en waaruit uwe lippen het voedend vocht hebben gezogen.’ ‘Pylades, wat zal ik doen, moet ik terug schrikken voor het vermoorden van mijn moeder’? ‘Maar Orestes, herneemt Pylades, gij hebt het gezworen, maak de goden niet tot uwe vijanden.’ ‘Kom hier, vervolgt Orestes, bij het lijk van Aegisthus zal ik u treffen,’ en snel gaat nog eenige oogenblikken het tweegesprek voort. Zij verwijderen zich van het tooneel, de zoon de moeder voortsleurende, en weldra opent zich een gordijn waarachter men het lijk van de moeder aanschouwt.

Op den voorgrond staat nu Orestes met het koor van trojaansche gevangenen. Zij wenschen hem geluk met het volbragte werk en hij begint met de gelukwenschingen aan te nemen. Hij is tot rust gekomen, hij heeft het orakel van Apollo gehoorzaamd, en in een uitvoerige alleenspraak geeft hij zich rekenschap van het pligtmatige van zijn daad, maar reeds begint zijn toon te dalen, om al somberder en somberder te worden, tot hij op eens uitroept: ‘ach, ach ziet gij ze niet, als Gorgonen, in het zwart gehuld, met tallooze slangen als van een gewaad omgeven, o daar hebt gij ze, haar aantal neemt toe. Gij ziet ze niet, maar ik, ik aanschouw ze duidelijk, zij komen tot mij, zij vervolgen mij, ik kan hier niet blijven.’

Hiermede sluit de tweede tragedie. Men vermoedt reeds wat Orestes voortdrijft, het is de vrees voor de Eumeniden, de wraakgodinnen, mythologisch zinnebeeld, waarin wij de verwijten van het beangst geweten herkennen. De derde tragedie van deze trilogie is dan ook getiteld: de Eu-

meniden en met, grooten takt geeft de dichter ze ons op het tooneel te zien, slapende. Ze rusten nog, de Eumeniden. Straks als ze ontwaken, zal het ontzettend zijn voor Orestes, die reeds zoo ontroerd was toen hij ze nog slechts zag in zijn verbeelding, maar thans rusten ze nog. En het tooneel stelt u voor de sluimerende wraakgodinnen, en de schim van de vermoordde Klytemnestra, die allerlei pogingen aanwendt om de Eumeniden uit haar sluimering te doen ontwaken. Telkens spreekt Klytemnestra ze toe, telkens antwoorden zij als een die niet wakker worden wil. Zoo houdt de dichter ons in een angstige spanning; want wat zal het zijn als ze ontwaken! - Het tooneel verandert en men ziet op den Areopagus te Athene Orestes neergeknield voor Minerva de voeten omhelzende van haar beeld. Op den achtergrond daarentegen de Eumeniden ronddwarrelend om haar prooi, om Orestes te zoeken en weldra weerklinken haar sombere en eentoonige gezangen rondom zijn rampzalig hoofd.

Ik zal het verhaal niet verder vervolgen; voor mijn doel reeds genoeg. Het is waar, van de zeven treurspelen die ons van Aeschylus bewaard zijn gebleven, heb ik er slechts vijf doen kennen, Prometheus, de Perzen, Agamemnon, de Choephoren en de Eumeniden, de twee overigen getiteld: de zeven tegen Thebe en de Hiketiden moest ik achterwege laten maar ik verbeeld mij toch, dat wij ons nu een voorstelling kunnen maken van de tragische conceptiën, die vijf eeuwen voor Christus het Atheensche volk in verrukking bragten. Het blijkt toch nu - en om dien indruk was het mij vooral te doen, dat de dramaas van Aeschylus iets, ik weet het niet beter uit te drukken, iets geweldigs hebben. Teederheid, diepe gevoeligheid - ik geef het toe - wordt hier gemist. Het zijn de groote hartstogten, de groote noodlottigheden van het menschelijk leven die in Aeschylus een onvergankelijken tolk hebben gevonden. Neen het is iets anders dan het gevolg van een bijgeloovige vereering der klassieken, indien deze tragedies maar niet uit het geheugen der menschheid kunnen worden uitgewischt. En, zoo men hier welligt over eenzijdigheid mogt klagen en naast de grootsche denkbeelden en opvattingen van Aeschylus ook nog een dieper en fijner karakterstudie verlangt, de wensch behoeft niet onbevredigd te blijven, - Sophokles vult aan wat aan Aeschylus ontbreekt.

Het toeval heeft gewild dat wij van Sophokles juist even veel tooneelstukken overhebben als van Aeschylus. Van beide dichters is een buitengewoon groot aantal tragedies verloren gegaan. Wanneer wij nu het eerste der zeven treurspelen van Sophokles, zijn Ajax mastigophoros voorloopig onaangeroerd laten, ontmoeten wij terstond een bekenden naam; het is het treurspel van S. dat den naam draagt van Elektra, de zuster van Orestes, die wij met haar broeder bij het graf van Agamemnon hebben gezien. Hier wordt haar karakter ons uitvoeriger geteekend, hier staat zij voor ons als het beeld van vrouwelijk leedgevoel en daardoor van vrouwelijke kracht.

Wij treden het grieksch theater binnen. Op het tooneel zien wij het schemerend licht van een vroegen morgenstond en Elektra, na den moord aan haar vader, Agamemnon gepleegd, aan de opgaande zon haar bittere droefheid klagende. Zij gevoelt het, zij is de eenige, die den dood van haar vader beweent. Als een

koor van jonge dochteren uit Mycene haar komt troosten, vraagt ze als een gunst, dat men haar toesta, zich geheel over te geven aan haar smart. Niobe, die in een marmeren standbeeld veranderd, nog altijd, gelijk men weet, voortging met weenen, Niobe, de ongelukkigste der vrouwen, vereert ze als een godin. Één hoop is haar slechts overgebleven. Mogt haar broeder Orestes toch eindelijk komen, om den moord van hun vader te wreken, wat vermag zij, magtelooze vrouw! Maar in plaats van Orestes ziet zij haar zuster Chysothemis naderen die haar tracht te bewegen, hare rouwklagten te staken omdat Klytemnestra en haar nieuwe gemaal Aegisthus besloten hebben haar, als zij op die wijze voortgaat, in een afgelegen streek levend op te sluiten in een grot. Chrysothemis is de schroomvallige figuur tegenover de onverschrokken Electra. Zij bewilligt er zelfs in, uit naam van haar moeder die in den afgeloopen nacht door een droomgezigt verontrust is geworden, een offerande te brengen aan het graf van Agamemnon. Doch Elektra houdt haar terug, zij verbiedt het haa.. In het oog van Elektra is die offerande uit naam van de schuldige Klytemnestra, een heiligschennis gepleegd aan het dierbare graf. Neen, zegt ze tot haar zuster, en hiermede volgde ze een zeer gewoon gebruik der ouden, neen ga veeleer en breng een haarlok van mij en van u aan de laatste rustplaats van onzen vader, werp u neder op den grafsteen en bezweer hem dat hij uit de diepte der onderwereld ons een redder, een wreker moge zenden.

Het vurig gebed wordt echter vooreerst nog zoo weinig verhoord, dat haar veeleer de valsche tijding wordt gebragt van den dood van Orestes. Doch die valsche tijding zelve geeft Elektra slechts aanleiding tot nieuwe krachtsontwikkeling. Is Orestes, op wien zij al haar hoop gevestigd had, is hij niet meer, welnu zij zal zijn plaats innemen om Agamemnon's dood te wreken. Zij vat haar zuster Chrysothemis bij de hand. ‘Wij moeten het doen, zoo luidt haar stoutmoedig besluit, en iedere burger van Mycene en iedere vreemdeling zal met bewondering van ons spreken.’ De mannelijke eerzucht wordt wakker in haar boezem. ‘Ziet, zoo overlegt ze bij zich zelve, ziet, zal ieder zeggen, dat zijn de twee zusters, die haar vijanden hebben gedood, haar vader hebben gewroken op gevaar van haar eigen leven. Geloof mij, mijn zuster, de roem zal ons niet ontgaan, wreek uw vader, verlos mij, verlos mij van mijn lijden.’ Evenwel ook deze steun ontvalt haar. Chrysothemis deinst terug. Maar ook deze proef kan zij doorstaan. Orestes, zoo als zij meent, is niet meer. Chrysothemis laat haar alleen. Welaan, alleen gevoelt zij zich sterk genoeg. Zij laat haar zuster gaan met de woorden: ‘Mijn besluit is genomen, en niet heden eerst. Reeds lang staat het vast.’ Doch alleen het werk te doen wordt niet van haar gevorderd. De valsche tijding van Orestes' dood maakt voor de waarheid plaats. Orestes staat voor haar. Nu zal zij al haar veêrkracht, al haar moed overstorten in haar broeder, die slechts weinig aansporing behoeft. Beide verheugen zij zich reeds in den aanstaanden dood van Klytemnestra, en, als men straks uit een dof gestommel in het paleis en uit de jammerkreten van de koningin bemerkt dat Orestes bezig is den moedermoord te plegen, ziet men Elektra voor het paleis kwalijk

in staat haar blijdschap te verbergen. Zij schijnt hem uit de verte te willen aanzetten en ondersteunen. Het noodlottige werk is volbragt. Klytemnestra is onder de handen van haar zoon gevallen, ook Aegisthus is niet meer en het laatste woord dat men Elektra in deze tragedie hoort spreken is dit: 'Sleep, sleur het lijk ver uit mijne oogen, geef het over aan de roofvogels en de honden, dat zal mijn troost zijn voor mijn lange smart.'

Ziedaar het eerste vrouwenkarakter dat ik den lezer wilde beschrijven uit de treurspelen van Sophokles. Dat het onze sympathie niet heeft, dat het ons in zeker opzigt met afkeer vervult, spreekt van zelf, maar niet om onze sympathie, om onze waardeering is het hier te doen. Het interessante in deze gelijk in mijne volgende beschrijvingen is vooreerst daarin gelegen dat ze ons doen zien met welk een gestrengheid de dichter zijne karakters wist te teekenen en vol te houden, en, in de tweede plaats, wat destijds door een grieksch publiek onder meer in een vrouwenkarakter bewonderd werd. Elektra is een treffend voorbeeld van hetgeen men in die dagen zedelijk schoon vond. En zeker, wij durven naauwelijks een afkeurende stem te doen hooren. Diep is haar besef van pligt. Een moord moest gewroken worden, dat was de algemeene zedelijke overtuiging. Elektra kon haar vader niet liefhebben zonder in het bijzonder overtuigd te zijn, dat zij, de eenige die haar vader een liefhebbend hart toedroeg, nu ook door alle wetten van zedelijkheid verpligt was zijn dood niet ongewroken te laten. Neemt men deze overtuiging eens bij haar aan, dan kan men toch wel niet anders dan de vrouw bewonderen die, ook als alles haar ontzinkt en als haar hart diep gewond is door het afsterven van haar broeder, nogtans haar teedere natuur ten onder houdt en onverbiddelijk voortgaat. Nu wij dit erkend hebben, mogen wij ook zeggen wat wij hier missen. Voorzeker, deze onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de stem van den pligt heeft iets grootsch, iets bewonderenswaardigs, tot op zekere hoogte zelfs iets aantrekkelijks, maar wij zouden bijna zeggen: het is al te groot om zuiver menschelijk te zijn, er is hier geen oogenblik van aarzeling, van strijd. Wij zien hier kalme pligtsbetrachting, maar wij zien niet dat hier een offer werd gebragt. De mensch is hier slaaf van den pligt meer nog dan overwinnaar van zijn eigen zwakheden. Men begrijpt waarom ik dit doe opmerken. De opmerking heeft niets bijzonders, zij lag voor de hand, en het zou naauwelijks de moeite waard zijn, er bij stil te staan, indien ze niet strekken kon om ons een zedelijke eigenaardigheid van geheel de grieksche wereld te doen zien. Van waar dat die opmerking zóó voor de hand lag, dat ieder haar of reeds bij zichzelven gemaakt of er de waarheid terstond van erkend heeft? Van waar dat Sophokles er niet aan gedacht heeft een oogenblik van strijd te brengen in dat karakter van Elektra, terwijl wij aan de wenschelijkheid van zulk een oogenblik onmiddelijk denken? Het is dat, terwijl in de grieksche wereld het hoogste zedelijke ideaal om zoo te spreken uit één stuk was, wij een oog hebben gekregen voor de nuanceering. Elektra een oogenblik haar roeping vergetende en den hemel haar diepste zielsverlangen klagende, dat de noodzakelijkheid van eens vaders moord te wreken nooit voor haar geboren ware - wij kunnen het ons in de Grieksche tragedie met moeite

denken. Elektra is doordrongen van de innigste gehechtheid aan haar vader, iets anders dan dat, iets daarneven is zij niet. Zij ziet, zij hoort, zij gevoelt altijd eenerlei, dat onbeweende graf, dat ongewroken lijk, dát, dát wijst haar roeping aan en die roeping volgt zij op. Daarom sprak ik zoo even van een zedelijk ideaal uit een stuk, zonder nuanceering, het hoogste, zoo ik mij niet bedrieg, dat Griekenland had te geven. Maar wij - het zij altoos met den diepsten eerbied herinnerd - wij hebben een ander ideaal van zedelijkheid aanschouwd, een ideaal zamengesteld uit de kracht van den leeuw en de zachtheid van het lam; wij hebben hem gezien die de wereld heeft overwonnen, maar in wiens levensgeschiedenis het geheimzinnig woord: Gethsemane onuitwischbaar geschreven staat; wij hebben hem gezien die aan zijne roeping gehoorzaamd heeft tot den einde toe, met onuitputtelijk geduld, met mannelijken moed, maar wiens weeklagt niettemin, door alle eeuwen heen, de toon is gebleven van het hartverscheurendst lijden en nog een weêrklank vindt overal waar een menschenhart zich nederbuigt onder de last van zijn kruis, of inéénkrimpt voor den eisch van zijn pligt. - Zonderlinge wisseling van zedelijk ideaal door den loop der tijden veroorzaakt! Zonderling ook, dat op ieder gebied de vooruitgang altijd bestaat in het vinden van de nuance. Op zich zelf, in het afgetrokkene beschouwd, zou men veeleer zeggen, dat een zedelijke overtuiging, als bijv. die van Elektra, die onvermengd blijft; dat een zedelijke handeling, die één streng geheel vormt veel schooner is, veel meer regt heeft op onze bewondering dan een pligtsbetrachting gepaard met hevigen zielestrijd. En toch neen; sints onze aarde bevochtigd werd door de onvergetelijke tranen van den man van smarte, zoekt ons oog achter iedere groote daad een worsteling, en de triumfkreet der zedelijke grootheid treft ons eerst als de diepe minor van het: Niet gelijk ik wil, vooraf is gegaan.

Ik vrees niet voor tegenspraak, maar mogt er twijfel overblijven, laat mij dan een indruk wakker mogen maken, die versch in ons geheugen ligt. Over het laatste boek van Victor Hugo bestaat groot verschil van gevoelen, doch wat is het hoofdstuk, dat wij allen hebben gewaardeerd, allen hebben verslonden, dat ieder aanhaalt als hetgeen hem het meest heeft getroffen? Het hoofdstuk waarin die bange zielestrijd ons werd geteekend: Une tempête sous un crâne. Ik had den titel niet behoeven te noemen.

Laat ons nu echter zelve een nuance in acht nemen. De inwendige worsteling ontbreekt niet geheel en al in het grieksche treurspel, zij ontbreekt namelijk daar niet, waar iemand een slechte daad gepleegd heeft of op het punt staat die te verrigten, zij ontbreekt alleen dáár, waar men een pligt te vervullen heeft. Wij zouden derhalve in de opvatting van de menschelijke natuur drie ontwikkelingstijdperken kunnen aannemen. In de homerische wereld zien wij geen reflectie, geen strijd hoegenaamd, ieder handelt daar meer of min naar de ingeving van het oogenblik, dat was het tijdvak der spontaneïteit; in de grieksche tragedie daarentegen vinden wij bij de verschillende figuren, die zij ons schildert, de spontaneïteit van de homerische wereld niet meer terug: wij vinden nadenken over eigen inwendigen toestand, ontwakende zelfbewustheid,

het ontwakend geweten, men doet het kwade niet meer onbewust. Orestes is niet meer de toornende Achilles, neen, na den moord van zijn moeder wordt hij vervolgd door de wraakgodinnen, door de Eumeniden; het goede evenwel schijnt men nog onbewust te doen; het zijn om zoo te spreken groote zedelijke instinkten, groote zedelijke hartstogten die den mensch tot een pligtmatige handeling bewegen, aandrijven; de mensch erkent nog niet met volle vrijheid de roeping die hem wacht, zoodat hij in zijn gemoed plaats kan laten voor het opkomen van een leedgevoel over het pijnlijke dat die roeping aankleeft; integendeel hij wordt door de uitspraak hetzij van een orakel hetzij van zijne zedelijke overtuiging geheel beheerscht, zoodat zijne kracht nooit door eenige beminnelijke zwakheid getemperd, genuanceerd wordt. Dit is het tijdvak, niet langer natuurlijk der spontaneïteit maar der wettelijke moraal, d.i. het goede, of althans hetgeen men voor goed houdt, openbaart zich hier aan den menschelijken geest in den vorm van een gebod, dat onvoorwaardelijk gehoorzaamd moet worden. Elektra die haar moeder of ook Abraham die zijn zoon gaat dooden zijn treffende voorbeelden van dezen toestand. Eindelijk komt de menschelijke zelfbewustheid tot volkomen ontwikkeling. De periode der spontaneïteit, en die der slaafsche onderwerping, der onvoorwaardelijke gehoorzaamheid is voor den mensch voorbij, de mensch is voor het eerst zich zelf. Hij denkt na, hij gevoelt in den ruimsten zin des woords, hij erkent zelfstandig zijn pligt maar schroomt juist daarom niet, evenzeer te erkennen wat het volbrengen van dien pligt hem kost. Dat is het tijdvak dat het Christendom heeft ontsloten, en - opmerkelijk genoeg! - welke godsdienstige of ongodsdienstige beginselen men ook is toegedaan, niemand kan in onzen tijd meer een andere opvatting van de menschelijke natuur huldigen, dan de opvatting die wij naar ik meen aan het Christendom hebben te danken, een opvatting waarbij wij het kenmerk voor het waarachtig menschelijke vooral zoeken in een onnaspeurlijke dooreenmenging van allerlei tegenstrijdigheden, van vrolijkheid en weemoed; van onverschrokkenheid en teeder opzien tegen het lijden; van forschheid en toegevendheid; het is de glimlach door de tranen, het is de taal van 't vertrouwen gedurig afgebroken door de jammerklagten, 't is daaraan dat men den mensch herkent zoo als de christelijke beschaving hem begrijpt. En waar in onzen tijd een dichter ons de beeldtenis van den mensch geeft te aanschouwen, kan hij naauwelijks te kwistig zijn met den overvloed zijner tinten.

Het wordt tijd, dat ik uit het grieksche treurspel een tweede voorbeeld bijbreng voor het gebrek aan nuanceering, waarop ik uw aandacht vestigde. Het karakter van Antigone in de tragedie van dienzelfden naam is uit dit oogpunt onze opmerkzaamheid voor eenige oogenblikken wel waardig. Ik kan u terstond duidelijk maken wat ik bedoel. De zaak is in twee woorden deze. Thebe is door den dwingeland Kreon onderworpen. Ieder buigt voor zijn streng gezag behalve Antigone. En waarom niet? Haar broeder Polynices heeft voor de bevrijding der stad gestreden, is gesneuveld, en op zware straffen heeft Kreon verboden hem te begraven, maar Antigone met den wreedsten dood

in het aangezigt, bewijst toch de laatste eer aan haar broeder. Nu wil het geval dat Antigone de geliefde is van niemand anders dan juist van den zoon des dwingelands. Hij komt natuurlijk tusschenbeide, te vergeefs. Antigone ondergaat haar vonnis en haar geliefde (Haemon is zijn naam) zal haar vrijwillig volgen in den dood. Goed, maar zou men nu niet verwachten, dat er voor de voltrekking van het vonnis een laatste ontmoeting plaats greep tusschen Antigone en Haemon, een teeder afscheidstooneel? Doch neen, daar komt niets van. Niet dat de dichter het verzuimd heeft, maar zulk een afscheid tusschen twee geliefden zou de griek op het tooneel niet geduld hebben, Antigone is weder even als Elektra een karakter uit één stuk. Zoo lang zij haar taak niet volbragt heeft is het alsof zij Haemon nooit heeft lief gehad. Kon het sterker uitkomen, dat hier de nuanceering ontbreekt. Dit eens aangenomen, is ook Antigone ons een toonbeeld van onverzettelijk pligtbesef en van een veerkracht, die haar doel niet loslaat. Men kent het algemeen vooroordeel der oudheid. De doode, wiens lijk onbegraven bleef, had in de onderwereld geen rust. Polynices mag krachtens het verbod van Creon niet begraven worden, niemand dan Antigone is er in Thebe om den broeder een laatste rustplaats te geven. Zij voelt er zich dus toe geroepen. Ismene, haar zuster, aarzelt, ‘ik wil u niet dwingen, geeft Antigone ten antwoord, handel naar uw goedvinden, ik zal hem begraven; het zal schoon zijn te sterven omdat ik dien pligt heb vervuld. Als een heilige misdadige zal ik naast mijn broeder rusten; want ik heb aan de goden meer te gehoorzamen dan aan de menschen die op de aarde zijn. Want bij de goden moet ik eeuwig blijven.’ En als Ismene haar smeekt het noodlottig voornemen ten minste geheim te houden, antwoordt Antigone, ‘wat? verkondig het overal, gij zult mij veel meer verdriet doen door te zwijgen dan door mijn voornemen aan allen bekend te maken. -’ Ismene maakt haar een verwijt van koelbloedigheid. ‘Natuurlijk, herneemt Antigone, want ik weet (en zij bedoelt de Goden) ik weet dat ik behaag aan hen aan wie het er vooral op aankomt te behagen.’ Het is niet alleen een zedelijke, het is ook een godsdienstige overtuiging, die haar kracht geeft. En zij volbrengt het werk. Het lijk van Polynices, der verrotting reeds prijs gegeven, wordt streng bewaakt. Antigone weet nogtans haar plan te volvoeren en trots alle dreiging van Kreon is haar broeder thans geborgen in den schoot der aarde. Antigone wordt terstond gevat en voor Kreon gebragt. Merken wij nu op hoe de dichter gezorgd heeft, dat Antigone's moed niet in onvrouwelijken overmoed ontaardde. Door de vraag namelijk van Kreon leeren wij de houding kennen, waarin zij voor den dwingeland verschijnt, een houding zoo natuurlijk en gepast na het vervullen van den zwaren pligt. ‘Gij, zegt Kreon, gij, ja gij, die daar staat met het hoofd op de borst, bekent of loochent ge hetgeen waarvan men u beschuldigt?’ Het antwoord van Antigone is kalm en waardig, zonder overmoed: ‘Ik beken dat ik het gedaan heb, en ik zeg niet neen.’ ‘Maar, vraagt Kreon weder, hebt gij mijn wet durven overtreden?’ En nu volgt de christelijkste geloofsbelijdenis die welligt ooit van de lippen eener heidin is gevloeid. Kreon heeft van zijne wet

gesproken. Antigone antwoordt: ‘Die wet: Jupiter heeft ze niet gegeven, de geregtigheid heeft ze niet voorgeschreven, en dezen zijn het van wie ik gewoon ben mijne wetten te ontvangen, uw bevel kon ik niet zóó magtig rekenen, dat daarvoor zou moeten wijken die ongeschrevene, eeuwige wet der godheid; die wet is niet van heden of van gisteren, maar zij geldt altijd, en niemand kent haar oorsprong. Aan die wet zou ik nooit uit vrees voor eenig sterfelijk mensch ongehoorzaam willen zijn. Ik wist dat ik uw gebod overtredende zou sterven en waarom niet? Sterven zal ik immers eens toch wel, al hadt gij het nooit gezegd. En sterf ik vóór mijn tijd, och ik acht het winst; die in zooveel smarten leeft als ik, hoe zou hij het sterven geen winst achten. Deze smart is niets, maar als ik had kunnen zien, dat mijns broeders lijk onbegraven bleef, dat zou smartelijk zijn. En nu, noemt gij mij dwaas om mijn gedrag; welaan een dwaas mag mij van dwaasheid beschuldigen.’

Toch, bij deze fiere taal, blijft zij vrouw. Als Kreon haar straks voor de voeten werpt dat zij de partij kiest van een, die zich als vijand jegens Thebe gedragen heeft, spreekt zij dit niet tegen maar antwoordt zij eenvoudig, dat de natuur haar gemaakt heeft, om in iemands liefde niet om in iemands vijandschap te deelen. - Straks wordt zij naar de grot geleid waar men haar levend zal opsluiten. In droeve taal neemt zij afscheid van Thebe, van de bosschen die de stad omgeven. ‘En nu, zegt ze, o mijn vaderland, nu ziet gij mij de laatste reis aanvaarden, zonder troost, zonder vrienden, ik zal het licht der zon niet meer zien, ik sterf eer ik de zaligheid der liefde, eer ik de moedervreugd heb gekend; o Thebe, o mijn vaderland, aanschouw de laatste van uw koningsdochteren, veroordeeld tot welk een dood en door welke regters omdat zij heilige verpligtingen heilig gehouden heeft.’

Vol van bewondering staan wij stil voor dit karakter, voor dezen rol. Mij dunkt het ijdele van het vooroordeel omtrent het onbegraven laten van dooden, verhoogt nog het aandoenlijke van deze handeling. Door welke beweegreden ook geboren, zelfverloochening, onverbrekelijke trouw aan een pligt is altijd aantrekkelijk. En zij, die (gewoonlijk) zonder genoegzame kennis van zaken, van den stikdonkeren nacht des heidendoms welsprekend of soms ook niet welsprekend gewagen zouden misschien wel doen met eerst een karakter als dat van Antigone te bestudeeren om daar uit te zien welke verhevene zedelijke denkbeelden reeds in de oudheid heerschten, en wie weet of het tooneel van onzen tijd niet ook in dit opzigt iets van het grieksche zou kunnen leeren.

Ik kan evenwel van de Antigone van Sophokles nog geen afscheid nemen zonder met een treffende aanhaling het onderscheid te kenschetsen tusschen de grieksche en de romantische opvatting der menschelijke natuur. Men herinnert zich welligt, dat Racine in zijn tragedie ‘les frères ennemis’ ook een gedeelte bezingt van dezelfde legende, waaraan Sophokles voor zijn treurspel Antigone zijn stof heeft ontleend. Ook Racine voert Antigone en Polynices en Kreon den dwingeland van Thebe en diens zoon Haemon, den geliefde van Antigone ten tooneele. Het onderwerp is dus grieksch en klassiek maar de behandeling is geheel anders. Ik behoef om het te doen zien slechts een alleen-

spraak uit het begin van de vijfde akte aan te halen. Daar gebeurt juist wat in het treurspel van Sophokles, gelijk wij zagen, geheel ontbreekt. Bij Sophokles is het als vergat Antigone geheel en al haar liefde voor Haemon, die liefde schijnt althans voor haar geen moeielijkheid te zijn, die zij te overwinnen heeft om onverschrokken den dood te gemoet te gaan. En zie nu Racine. De alleenspraak, die Antigone in den mond wordt gelegd, zij getuigt van hetgeen de grieksche Antigone niet kent, van inwendigen strijd. Aldus spreekt zij tot zich zelve:

A quoi te résous-tu, princesse infortunée?
Ta mère vient de mourir dans tes bras.
Ne saurais tu suivre ses pas,
Et finir, en mourant, ta triste destineé?
A de nouveaux malheurs te veux-tu réserver?
Tes frères sont aux mains, rien ne les peut sauver
De leurs cruelles armes.
Leur exemple l'anime à te percer le flanc:
Et toi seule verse des larmes,
Tous les autres versent du sang.
Quelle est de mes malheurs l'extrémité mortelle.
Où ma douleur doit-elle recourir!
Dois-je vivre? dois-je mourir?
Un amant me retient, une mère m'appelle;
Dans la nuit du tombeau je la vois qui m'attend;
Ce que veut la raison, l'amour me le défend,
Et m'en ôte l'envie.
Que je vois de motifs d'abandonner le jour!
Mais helas! qu'on tient à la vie,
Quand on tient si fort à l'amour!
Oui tu retiens, amour! mon âme fugitive;
Je reconnais la voix de mon vainqueur:
L'espérance est morte en mon coeur,
Pourtant. Amour, tu vis et tu veux que je vive
Tu dis que mon amant me suivrait au tombeau,
Que je dois de mes jours conserver le flambeau
Pour sauver ce que j'aime.
Hémon, vois le pouvoir que l'amour a sur moi:
Je ne vivrais pas pour moi même,
Et je veux bien vivre pour toi.

Ik zou echter een onvolkomen denkbeeld geven van de vrouwenkarakters uit het grieksche treurspel, wanneer ik den lezer in de meening bragt, dat alleen zulke veerkrachtige, en min of meer hardvochtige typen als Elektra of Antigone daarin een plaats hadden gevonden. Ik wil een paar karakters van Sophokles naschetsen, waaruit meer teederheid, meer gewoon menschelijk gevoel spreekt. Het is, in het treurspel Ajax mastigophoros het karakter van Tecmessa en in het treurspel: de Trachiniën het karakter van Dejanira.

Om Tecmessa te doen kennen, moet ik nog eens terug gaan tot den Trojaanschen oorlog. Een gevolg van dien krijg is een hevige twist tusschen twee grieksche helden, Ajax en Ulysses, en de twist is ontstaan uit de vraag aan wien de wapenrusting van den gestorven Achilles ten deel zal vallen. Het pleit wordt beslist ten voordeele van Ulysses. Ajax is woedend en om zich te wreken zal hij gedurende den nacht een vreesselijke slagting aanrigten onder zijne landgenooten. Doch wat gebeurt? Terwijl

hij uitgaat om zijn boos opzet te volvoeren, in de nachtelijke duisternis, wordt hij door Minerva met blindheid en zinsverbijstering geslagen, waardoor hij, regte Don Quichote van de grieksche tragedie, ontzettend veel bloed vergiet maar het bloed van - niet de Grieken maar - zijn eigen kudde. Vol vreugde over zijn wraakoefening keert hij in zijn tent terug, en den volgenden morgen, van zijn dolzinnige woede bekomen, bespeurt hij het dwaze zinsbedrog. Hij heeft enkel runderen getroffen. Bloedige stieren, dat zijn de eenige gesneuvelde helden die hem omringen. Natuurlijk is hij de spot van het gantsche leger. Dien smaad overleeft hij niet en zijn voornemen staat van nu aan vast om de hand aan zich zelf te

slaan. Er is slechts één die hopen kan hem af te brengen van dit noodlottig besluit, het is Tecmessa, zijn vrouw, en dat is dan ook de eenige rol dien zij in deze tragedie te vervullen heeft.

Ik zal de voornaamste trekken van dien rol zoo aanstonds herinneren maar laat mij even den vinger mogen leggen op deze nieuwe zijde van het grieksche treurspel die ons in dezen Ajax mastigophoros wordt ontdekt. Onwillekeurig vergeleek ik Ajax reeds in het voorbijgaan bij Don Quichote, en is het niet zoo dat in dit stuk al het tragische gelegen is in het onbegrijpelijk groote ridicuul, waarmede Ajax, onze held, overladen wordt? Neder te zitten in zijn tent na een nacht van woedende drift en van de meest uitputtende inspanning en dan te bevinden dat men niets anders heeft bewerkt dan een vreesselijke slagting onder zijn eigen vee, terwijl het gantsche leger dit weet, er is geen belachelijker toestand te denken. En nu iemand in dien toestand tot den held eener tragedie te maken en zeker te zijn dat hij bij ieder niet een kinderachtigen glimlach maar een tragisch medelijden zal opwekken, dit komt mij voor zeer stout van vinding te zijn. Mij dunkt er ligt veel oorspronkelijkheid, bovenal er ligt diepe, zielkundige waarheid in deze bijzondere opvatting van het tragische. Had men, eer wij van den Ajax Mastigophoros gehoord hadden, ons oordeel gevraagd over de vraag of het mogelijk zou zijn een hoogst belachelijken toestand tot het hoofdonderwerp van een treurspel te maken, ik twijfel of wij de vraag toestemmend zouden hebben beantwoord, maar nu Sophokles het gedaan heeft, zijn wij verpligt zijn goed regt en de gepastheid er van te erkennen. Want dat hij het werkelijk gedaan heeft, kan, naar mijn bescheiden meening, aan geen twijfel onderhevig zijn. Het treurspel: de razende Ajax heeft óf geen belang voor ons - want al komt Ajax daarin tot een zelfmoord, hoe zou dit op zich zelf ons kunnen roeren - òf het belang van dit treurspel is voor ons geheel en al geconcentreerd in dien lichtenden morgenstond die zijn eerste stralen werpt over den volmaakt belachelijken en juist daardoor diep beklagenswaardigen held. En nog eens: ligt hierin niet diepe waarheid? Zijn er niet oogenblikken, zijn er niet toestanden in het leven waarin de grenslijn zeer flaauw wordt ja geheel verdwijnt tusschen het hoogkomische en het hoogtragische. Hier ligt de reden van het verdwijnen dezer grenslijn voor de hand. Dat na een leven van heldenmoed en strijd de schoonste prijs, de wapenrusting van Achilles hem ontgaat en hij voorts als door een geheimzinnige magt, de magt van Minerva, er toe geleid wordt op zulk een wanhopig belachelijke wijze zijn woede en wraak te toonen, dat grijpt onwillekeurig ieder in de ziel. Want ook hier vinden wij bevestigd, wat de studie van Homerus ons deed opmerken, dat namelijk bij de klassieken onder vormen, die zeer sterk blijken te behooren tot een bepaalden tijd, tot een bepaald volk, nogtans zulke algemeen-menschelijke waarheden zijn uitgedrukt. Ajax en Don Quichote, de eerste vechtende tegen zijn kudde, de ander tegen de molens - want ook in Don Quichote zijn wij in den laatsten tijd gewoon geraakt niet langer een komische figuur te zijn - deze beide zijn typen zoo oud als de wereld en ik zou niet durven zeggen dat zij vooreerst zullen ophouden te bestaan.

Maar wij zouden bijna vergeten, met welk doel wij eigenlijk dit treurspel van Sophokles hebben opgeslagen, het was vooral om Tecmessa te leeren kennen. Wij weten reeds welken rol zij te vervullen heeft en ik ben vooraf zeker van 's lezers belangstelling als wij de vraag aldus stellen, hoe zal in een grieksch drama een vrouw, een moeder spreken om haar man, den vader van haar kind, die bedekt is met schande, en op het oogenblik dat hij dit gevoelt, terug te brengen van een vergrijp aan zich zelf? Wij moeten ons Tecmessa eerder voorstellen als de slavin dan als de vrouw van Ajax, in ieder geval als iemand van lagere ontwikkeling in zoo ver als zij het lot en het gedrag van Ajax alleen uit het standpunt van hare eigene persoonlijke indrukken kan beschouwen. ‘Verdedigers, zoo spreekt zij tot een koor van salaminische zeelieden, in wier gezelschap wij haar het eerst aantreffen, verdedigers van de schepen van Ajax, wat smart voor ons allen, niet waar? Die Ajax zoo vreesselijk, zoo krachtig, in welk een toestand ligt hij nu daar neder; hij is, ach! het woord is niet uit te spreken, hij is dezen nacht in een waanzin vervallen, die hem met schande bedekt, maar wacht (en hier opent zij even de tent van Ajax, waardoor men hem zelven te zien krijgt), wacht, gaat zij voort, zijn waanzin bedaart. Is het niet dubbel hard te lijden als men er zelf de schuld van draagt?... Zie dáár - men moet zich nu Tecmessa voorstellen gedurig een blik werpende in de tent van Ajax en met tusschenpoozen en telkens door het koor in de rede gevallen uitsprekende wat ik haar achtereen zeggen laat - Ziedaar, het kwaad is over... doch nu begint het eerst. Zoolang zijn waanzin duurde, schepte hij behagen in zijn toestand, en waren wij de eenige die er onder leden; nu vervult hem smart en schaamte en *wij* lijden er niet minder om!’ - En inderdaad, Ajax is uit zijn zinsverbijstering ontwaakt; naauwelijks heeft hij zijn toestand begrepen of met akelige jammerklagten wenscht hij den dood. ‘Maar Ajax, zegt Tecmessa, o mijn meester spreek toch zóó niet... Of wij weenen dan wel of wij lagchen in dit leven, dat hangt niet van ons, dat hangt van de goden af.... Als gij om den dood vraagt voor u zelf, vraag dien dan ook voor mij, want wat is voor mij het leven als gij gestorven zijt.’ Ajax blijft onverzettelijk in zijn voornemen en nu wendt Tecmessa het op een anderen boeg. ‘Ach, Ajax, weet gij wel dat er geen ellendiger toestand is dan de slavernij. Mijn vader was een vrij man en de rijkste onder de Phrygiërs en nu is zijn kind een slavin; gij hebt het zoo gewild. Ook heb ik, sints ik uw vrouw geworden ben, geen gedachte gehad die niet goed was voor u; bij onze huwelijkssponde smeek ik u, geef mij niet over om beleedigd te worden door uwe vijanden, laat mij niet in hunne handen overgaan. Dan zullen zij zeggen: zie daar hebt gij de vrouw van Ajax. Denk toch aan uw ouden vader, denk aan uw moeder, gebogen onder de last der jaren, die dagelijks de godheid bidt om uw gelukkige t'huiskomst, denk aan uw kind, in welke handen laat gij het achter! En wat mij aangaat, gij zijt mijn eenige toevlugt. Heb ik nog een vaderland, heb ik nog iets dat ik bezit buiten u? In u is al mijn heil. Herinner u toch eens hoe ik u lief heb gehad. Een edelmoedig

hart vergeet niet hetgeen hem eens kon behagen.'

Deze gevoelvolle taal blijft zonder uitwerking. Ajax verlaat haar met list en stort zich op zijn zwaard dat hij met de handvest in den grond heeft geplant. Tecmessa blijft even teeder ook na dezen harden slag. Als de salaminische zeelieden het lijk zoeken, waakt ze reeds bij het dierbaar lichaam, en roept zij hun toe: 'Neen, gij moet hem niet zien, ik zal met de lange plooijen van dezen sluijer hem geheel bedekken, gij zoudt het niet uithouden die stroomen bloeds te zien, die uit zijn neusgaten en uit zijn wonde vloeijen. Ach arme Ajax, welk een lot heeft u getroffen, zelfs aan uwe vijanden zal het een traan ontlokken, en gij, zijne togtgenooten, gij beklaagt mij, ja gij kunt u mijn leed voorstellen maar ik alleen ken het in al zijn uitgestrektheid. Mijn kind, wat toekomst wacht u, maar toch ik weet het, dit alles zou niet geschied zijn, zonder den wil der Goden.... Laten ze hem nu bespotten. Wie weet of zij, die hem levend versmaad hebben, hem niet beweenen zullen in het uur van den strijd. De dwazen weten niet wat zij bezitten, eer zij het verloren hebben. En waarom zouden zij met hem spotten? Hij is door den wil der Goden gestorven, niet uit angst. Laat Ulysses hem honen. Ajax is niet meer onder hen... maar mij heeft hij bij zijn verscheiden al zijn smart en al zijn tranen achter gelaten.'

Ziedaar den rol van Tecmessa. Heb ik er te veel van gezegd? Ik geloof niet dat het mogelijk is in eenvoudiger taal aandoenlijker, teederder gewaarwordingen uit te drukken. Geen hard woord komt over hare lippen en misschien bereikt zij haar verhevenst oogenblik, als zij, met die kracht, die zelfbeheersching in het lijden die het vrouwelijk karakter zoo bijzonder eigen is, het bloedige lijk zelve wel zien kan maar tegelijk onttrekt aan het oog van zijne vrienden. Staat de dichter niet hoog in onze schatting die, na de reusachtige karakters van Elektra en Antigone, ons in Tecmessa een andere Andromache heeft geteekend. Mij dunkt dat mijne lezeressen zich over den griekschen dichter niet hebben te beklagen. Hij heeft ons in de *Elektra* en de *Antigone* de zuster, in de *Oedipus*, (een tragedie waarbij ik niet kon stilstaan), de dochter, in de *Ajax* de echtgenoote geteekend, en ons telkens, al moest het ook zeer bepaald uit het grieksche standpunt bezien worden, de ideale ofschoon altijd innerlijk ware type van de zuster, van de dochter, van de vrouw te aanschouwen gegeven. Toch is er nog een zijde van het vrouwelijk karakter, die hier niet behandeld werd en die evenwel aan de opmerkzaamheid van den dichter niet is ontgaan. De plaatsruimte gedoogt het niet, anders zou ik met dezelfde uitvoerigheid willen stilstaan bij de reeds genoemde Trachiniën, waarin juist die zijde ons door Dejanira wordt vertegenwoordigd. Het is de beleedigde liefde. Dejanira is de zachte, bijna kinderlijke vrouw van Hercules, de eenvoud, de lieftalligheid in persoon, en wie wordt niet reeds terstond aangetrokken door deze opvatting van den dichter, waardoor hij vooreerst zijn Dejanira juist aan Hercules als vrouw geeft en in de tweede plaats niet in het forsche karakter van een Elektra bijv. maar in de zachtmoedige bij uitnemendheid de tragische type der beleedigde liefde heeft

gezocht. Men kan zich het verloop van het drama natuurlijk wel denken. Dejanira is innig verbonden aan Hercules, hij is al haar trotsch, maar Hercules is de man niet, om, gelijk Camoëns het uitdrukt, altijd bij hetzelfde vlammetjen te blijven. En Dejanira hoort van zijn ontrouw. Haar jaloesie wordt op alle mogelijke wijze geprikkeld. Zij ontmoet de vrouw die haar het hart van Hercules, schoon niet met list heeft ontstolen, maar geen verwijt, geen beleediging ontvalt haar mond. Innige smart en medelijden met de nieuwe geliefde van Hercules omdat zij misschien ook vroeg of laat een verstootene zal zijn, en al hare illusiën van heden eens zullen verdwijnen, innige smart en medelijden, uit deze twee gevoelens bestaat bij Sophokles de type der beleedigde liefde.

Ik zal niet onbescheiden zijn en 's lezers aandacht niet langer vorderen. Waartoe zou het ook noodig zijn? Al moest ik hem lastig vallen met een groote verscheidenheid van namen en toestanden, ik hoop datgene, waar het in dezen op aankwam, genoegzaam geaccentuëerd te hebben, zoodat toch een indruk overblijft, waaraan niet al te zeer de noodige eenheid en bepaaldheid ontbreekt. Laat mij nu mogen trachten dien indruk eenigzins onder woorden te brengen om daarmede dit opstel te besluiten.

Bepalen wij daartoe eerst wat hoogst waarschijnlijk het meest onze belangstelling heeft. Was het den lezer, was het mij te doen om die fragmenten van meer of min dramatische verhalen, waarbij wij achtereenvolgens hebben stilgestaan? Ik zou het niet gelooven. Spaarzamer hadden mijne mededeelingen moeten zijn, indien ik verlangd had, dat zich in elks geheugen zouden prenten al de namen, karakters en toestanden, die hier ter sprake zijn gebragt. Maar ik vreesde niet veel te laten zien opdat wij door den indruk van het geheel in staat zouden zijn vooral één vraag goed te beantwoorden. Deze namelijk: wat heeft het grieksche volk in zijn uitnemendste vertegenwoordigers, vijf eeuwen voor Christus, gezien, geweten van den mensch en van des menschen innerlijk leven? Tot hoe ver reikte destijds de gezigtseinder van dat volk, wat viel daarbinnen, wat daarbuiten? Op deze vraag nu geeft inderdaad de Grieksche tragedie ons het antwoord. Hare woordvoerders hebben, het is duidelijk, een oog gehad voor drie hoogst belangrijke verschijnselen in de geestelijke wereld. Zij hebben een oog gehad voor de innerlijke noodzakelijkheid van het zedelijk leven, zij hebben een oog gehad voor de magt van het geweten, en eindelijk zij hebben een oog gehad voor de waarachtigheid der menschelijke aspiratiën. Een enkel woord tot bewijs van de waarheid dezer drievoudige opmerking.

De ontwikkeling van een karakter is aan bepaalde wetten onderworpen, dat hebben de grieksche tragici begrepen. Wij gaven het reeds met een woord te kennen, in deze treurspelen wordt ons medelijden juist daarom zoo krachtig opgewekt, omdat wij bij iedere phase die een karakter doorloopt, bij iedere daad waartoe het komt ons genoopt gevoelen uit te roepen: zoo moest het zijn, zoo was het onvermijdelijk. Wij denken vooral aan Klytemnestra en Orestes. Nu kan het niemand onbekend zijn wat er gevorderd wordt eer men op die wijze een karakter kan beschrijven. Dit of dat

karakter is goed of slecht volgehouden, hoe dikwijls spreken we dat oordeel uit. Maar vergeten wij niet wat zulk een oordeel insluit en hoevele eeuwen de menschheid noodig heeft gehad eer ze tot zulk een oordeel in staat was, eer *deze* overtuiging zich van den geest had meester gemaakt: hetgeen de mensch is en doet hangt niet van willekeur af maar van oorzaken, die in 's menschen karakter zelf zijn gelegen. In de litteratuur zien wij dezen vooruitgang van den menschelijken geest het duidelijkst. Hoe wordt bijv. in de oudste oorkonden der verschillende volken het menschelijk handelen gewoonlijk voorgesteld? Als voortspruitende uit allerlei redenen, die buiten den mensch zelf en onafhankelijk van hem bestaan. De mensch handelt dan bijv. op last of op ingeving van een Godheid die hem verschijnt; en verscheen de Godheid hem niet gedurig, er zou, om zoo te spreken, niets gebeuren. Die bovennatuurlijke opvatting van het menschelijk leven, bij Homerus nog dikwerf in volle kracht, is bij de grieksche tragedie geheel verdwenen. Elke bijzondere handeling is daar volmaakt verklaard uit het karakter van den handelenden persoon in verband met zijne bepaalde omstandigheden. Ik behoef niet te zeggen welk een vooruitgang van den menschelijken geest hierin is gelegen. Evenmin behoef ik breedvoerig aan te toonen, dat wij aan dit begrip van een innerlijke noodzakelijkheid die ons zedelijk leven beheerscht, de schoonste bladzijden verschuldigd zijn, die de dramatische kunst en de romanlitteratuur ons in vroegeren en lateren tijd hebben geschonken.

De grieksche tragedie, in de tweede plaats, heeft een oog gehad voor de magt van het geweten. Onder geweten versta ik hier het besef van een zedelijke roeping die men te vervullen heeft. Wij hebben het gedurig opgemerkt, vooral in de stukken van Sophokles: iedere tragische figuur, ik bedoel de held van iedere tragedie, is bijna altijd een martelaar, de martelaar van zijn eigen pligtbesef. Wij moeten wel toegeven dat de zedelijke overtuiging hier meestal naauw zamenhangt, ja vaak eenzelvig is met bepaalde volksvooroordeelen, doch dit is hier onverschillig. Zooveel is zeker dat men datgene, wat men nu eens voor zijn pligt hield, met voorbeeldige trouw en volharding volbragt, wat het ook kostte en al was het dierbaarste, het leven zelf, er ook mede gemoeid. Vooral met deze opmerking voor ons, onthoudt men zich met moeite van een vergelijking tusschen het grieksche tooneel, en het tooneel zoo als het vaak later geworden is. Men zou niet zoo vaak in naam van zedelijkheid en godsdienst geijverd hebben tegen de voorstellingen der dramatische kunst, indien het drama, in plaats van gekroonde ondeugd en beminnelijk gemaakte zonde ons steeds, gewijzigd naar de behoeften van onzen tijd, de strengzedelijke en veerkrachtige karakters te aanschouwen had gegeven van het grieksche treurspel. Welk een beteekenis zou het tooneel niet kunnen hebben voor de zedelijke ontwikkeling van een volk, wanneer het, in stede van een onbeteekenende herhaling te zijn van de karakterloosheid onzer gewone zamenleving, de eischen en de magt van het geweten in zinnelijke vormen aanschouwelijk maakte. Of zou men moeten aannemen, dat terwijl het grieksche volk met opgetogenheid en bewondering een Elektra, een Antigone alles ten offer

zag brengen aan een heilloos volksvooroordeel, een christennatie ongevoelig zou blijven voor de dramatische voorstelling van waarachtig pligtbesef, edele zelfverloochening, verlichte zedelijkheid.

Ik kom tot mijn laatste opmerking. Hebben wij in de trilogie van Aeschylus betreffende de wraak van Orestes de erkenning van de innerlijke noodzakelijkheid van 's menschen zedelijk leven, in Elektra en Antigone, de achting voor het geweten bewonderd, nog treft ons in het grieksche treurspel de eerbied die er in doorstraalt voor de menschelijke aspiratiën.

Er zijn twee opvattingen van het leven, die lijnregt tegenover elkander staan. De eene leert ons niet slechts dat de mensch een beperkt wezen is (hierover kunnen de gevoelens natuurlijk onderling niet verschillen), maar ook dat de mensch met die beperktheid genoegen moet nemen, dat het een dwaasheid is, de grenzen der menschelijke natuur te willen overschrijden, dat men zijne begeerten moet inrigten naar zijne vermogens, niet te hoog moet willen vliegen, in één woord, dat de tevredenheid de grootste schat is, wijl ze ons genoegelijk doet leven. - Deze opvatting heeft zeer eerbiedwaardige vertegenwoordigers, die allezins in staat zijn om ons het goede dat die opvatting behelst te doen waardeeren. Is men haar toegedaan, dan stelt men zijne eischen niet hoog, dan wordt men niet gekweld door den demon der eerzucht noch door droomen van gouden bergen en schitterende luchtkasteelen. Dan dankt men God voor hetgeen men heeft en vraagt niets meer, bijna uit vrees van hetgeen men heeft te zullen verliezen.

Maar daar is ook een andere opvatting van het leven. Zij erkent evenzeer dat de mensch zeer beperkt is, maar ze komt er door tot een geheel ander besluit. De mensch is beperkt; zij stemt het toe maar met een beklemd hart, maar als ondanks zich zelve en naauwelijks heeft zij het gezegd, of zij laat er terstond op volgen: de mensch is beperkt maar hij moet het niet *willen* zijn. Volgens deze opvatting bestaat des menschen grootheid voor een goed deel in het ongeduld, waarmede hij de kluisters torscht zijner eindige natuur. Is hij geboeid, hij knaagt aan zijn ketenen, is hij gekortwiekt, hij klept met zijne vleugelen, want hij wil opstijgen, altijd hooger, naar de onbekende streken, waarvan de geuren hem uit de verte reeds tegenkomen en waarvan een heilig voorgevoel hem zegt dat hij er voor geboren is. Neen, bij deze opvatting gevoelt de mensch zich in de aardsche beperktheid niet te huis. Integendeel, bij tusschenpoozen, al luider en welluidender, verleidend als het lied der Sirenen ruischt een stem in zijn hart: kent gij het land, het land van vrijheid en van liefde, waar de roos niet dort, waar de dag niet daalt, en telkens met meer nadruk weerklinkt het antwoord in zijn binnenste: Dáárheen, dáárheen! Met deze opvatting van het leven is de mensch gelijk de jongeling van den amerikaanschen dichter, die, met versmading van de waarschuwende stem zijner vrienden, de Alpen al hooger en hooger beklom en die ook, toen eindelijk een grafzerk van sneeuw hem schier bedekte, in de verkleumde armen de banier nog vastklemde waarop het geheimzinnig woord geschreven stond: Excelsior! Met deze opvatting eindelijk wordt de waarde van den mensch gezocht niet in zijn vat-

baarheid om te genieten maar in zijn heilig verlangen naar het ideale, niet in zijn vermogens die eindig, maar in zijne aspiratiën die oneindig zijn.

Voor *deze* opvatting nu heeft de grieksche tragedie een hart gehad. Prometheus en Xerxes zijn voor haar geen dwazen of droomers, met wie men zich geen oogenblik ophoudt. En dat bedoelde ik toen ik haar een oog toekende voor de waarachtigheid onzer aspiratiën. Is ze ook in dit opzigt geen kostelijke leermeesteres? Inderdaad, met Prometheus niet te buigen voor het ijzer noodlot maar vertrouwen te stellen in eigen zelfbewustheid en roeping; met Antigone de dingen die voorbijgaan te stellen beneden de onzienlijke dingen en de eeuwige ongeschreven wet, waarvan niemand den oorsprong kent, op te volgen met onbezweken moed, dat en zoo veel meer moge ons thans gepredikt zijn op grieksche, daarom niet minder indrukwekkende wijs.

1863.

Brievenbus.

III.
Den WelEw. Heer *J. Hooijkaas herderschee.*

WelEerwaardig Heer!

'Een paar zendingsvragen,' door u geplaatst in den *Bijbelvriend*, D. VII, bl. 127, en gedaan naar aanleiding van een paar uitdrukkingen, voorkomende in het *Maandberigt van het Nederlandsch Zendelinggenootschap*, 1865, No. 1, bragt mij, bij eenig nadenken, eene reeks van vragen voor den geest, die ik mij veroorloof, eenigermate in antwoord op de uwe, u ter overweging voor te leggen. Mogt gij, na de lezing, van oordeel zijn, dat eene openbare discussie daarover hare bedenkelijke zijde heeft, zoo zal ik uw stilzwijgen daarop u zeker niet ten kwade duiden. Wil mij aanhooren met eenige onpartijdigheid.

Hebt gij, medewerkend lid, misschien zelfs medebestuurder des Genootschaps, uwe aanmerkingen of vragen, alvorens ze in uw Tijdschrift te plaatsen, opgezonden naar het Hoofdbestuur te Rotterdam of de Commissie voor de Maandberigten? Zoo neen, had men dit niet met eenig goed regt van u mogen verwachten, en zou het in elk geval niet voegzamer geweest zijn dan ze, tegenover uwe werkzame medebestuurders, in den vorm van aanklagten te brengen voor de regtbank van het publiek?

Is, naar uwe meening, het krachtdadig voorstaan van de bedreigde belangen des Genootschaps in onze dagen onvereenigbaar met opregte liefde voor de zendingszaak zelve, waarop het bij ons bovenal aankomt? Zoo neen, verdient dan de droefheid of smart gelaakt te worden, waarmede menigeen, even als ik, een aantal broeders heeft zien vertrekken, op wier ijverige en veeljarige medewerking wij geleerd hadden prijs te stellen?

Acht gij het te eenemale onverschillig, op wat wijze en in welken geest er gearbeid wordt aan de toebrenging der heidenen? Zoo neen, kan dan de enkele gedachte, dat daaraan, ook buiten ons Genootschap om, door de uitgetredenen kan gearbeid worden, in uwe schatting wel opwegen tegen het verlies, dat ons Genootschap en de zendingszaak, zoo als zij door ons behartigd wordt, door hun uittreden geleden heeft?

Kan de zendingszaak gedreven worden zonder geldelijke hulpmiddelen, en mogen wij, daarvan verstoken, de zendelingen, die van ons zijn uitgegaan en, door ons ondersteund, arbeiden in de heidenwereld,

aan zich zeken overlaten? Zoo neen, waarom dan den schijn aangenomen, alsof het verzamelen van bijdragen en het vermeerderen van de stoffelijke krachten des Genootschaps slechts bijzaak zijn moest?

Is het Genootschap in eenig opzigt ontrouw geworden aan zijn beginsel, waarvan gij u met mij verheugt, dat het ten vorigen jare krachtig gehandhaafd is? Zoo ja, zou het dan niet pligt zijn, het Hoofdbestuur daarvan te verwittigen of, staat het zelf schuldig, daarover broederlijk te onderhouden? Zoo neen, waartoe dan toch in openbaren geschrifte het vermoeden gewekt, alsof het zóó ware? Zweemt dit niet naar onbillijke verdachtmaking?

Zou misschien gezegd beginsel dan eerst, naar uwe meening, regt gehandhaafd worden, wanneer het Genootschap, door vele orthodoxen verlaten, nu de vlag uitstak eener bepaalde godgeleerde denkwijze of rigting en, duidelijker gesproken, zich in de armen wierp der moderne theologie? Zou iets dergelijks niet veeleer verloochening zijn zoowel van het beginsel der vrijheid, die niemand uitsluit, als van dat der liefde, die allen gelijkelijk omvat? Maar mag men dan nu ook van de modernen op goeden grond verwachten, dat zij door daden toonen zullen, met andersdenkenden te kunnen zamen werken in één en geest, zonder op het onzijdig gebied der zendingszaak ons lastig te vallen met geschillen van dogmatischen aard? Of hebben wij, na van den kant der orthodoxie bestookt te zijn, thans van de tegenovergestelde zijde een nieuwen aanval te verwachten?

Zijn er bewijzen voor, dat zich eene ‘verlammende’ droefheid meester gemaakt heeft van de Bestuurders des Genootschaps? Dragen hunne handelingen daarvan in eenig opzigt het kenmerk? Zijn zij, na het gebeurde des vorigen jaars, werkeloos gebleven, of beijveren zij zich veeleer met inspanning van alle krachten, om de liefde voor het ‘oud-vaderlandsche’ genootschap aan te wakkeren en de belangen der zending, die hun zijn toevertrouwd, met ernst te behartigen? En, hebben zij metterdaad eene zeer zware taak op hunne schouders, wat dunkt u, verdienen zij dan bemoeijelijkt en belemmerd of ondersteund en bemoedigd te worden?

Als binnen een betrekkelijk kort tijdsbestek de laatste penning zal zijn opgeteerd, zouder dat de inkomsten des Genootschaps, die jaarlijks een beduidend te kort overlaten, aanzienlijk vermeerderd zijn, is u dan ook eenig middel bekend, om, zonder dukaten, in het onderhoud onzer zendelingen en de vele behoeften der zendingszaak te voorzien?

Men drijft, mijns inziens, een gevaarlijk spel met de beoefening der kritiek op een tijdstip, dat er met kracht moet gehandeld worden. Te laat zal men zich beklagen, niet vóór alle dingen gearbeid te hebben aan het behoud van het bestaande. De ondervinding leert, dat zulke schijnbaar los daarheen geworpen vragen als de uwe doorgaans meer bedoelen dan zij op zich zelve beteekenen en veel meer schade aanrigten dan daarmede werkelijk bedoeld wordt. Wees daarom overtuigd, dat niet de zucht, om u tegen te spreken - waartoe gij mij vroeger eenmaal aanleiding gegeven hebt, zonder dat ik daarvan gebruik heb gemaakt - maar alleen zuivere liefde voor de zendingszaak, die mij niet minder dan u ter harte gaat, het beginsel is geweest, waardoor ik bestuurd werd, toen ik deze vlugtige regelen schreef!

Leiden, 4 Febr. 1865.

Hoogachtend uw Medebroeder,

J.J. PRINS.

IV.
Credo's verdediger.

Eenige maanden geleden is - eerst in *de Gids*, later afzonderlijk - een opstel in 't licht verschenen van mijne hand over het *Begrip van volksrijkdom.* Ik heb daarin getracht te bewijzen, dat Adam Smith zijn systeem op een verkeerden grondslag heeft gevestigd door de regels, die van toepassing zijn op de huishouding van een enkel individu, geldig te verklaren voor de huishouding van eene geheele maatschappij. Tevens heb ik enkele onjuiste theoriën, die met deze dwaling in verband staan, gepoogd te verbeteren.

Terwijl ik aan dat opstel bezig was, zag een boekje het licht, getiteld *Economie* door *Credo.* De auteur van dit geschrift overdrijft sterk de dwalingen van Adam Smith, die hij terug geeft achter een vergrootglas. De overdrijving werd karikatuur; en ik gaf dan ook dien naam aan Credo's werk. -

Had ik geweten, dat de schrijver een man is, die schoon met praktische werkzaamheden overstelpt, nog tijd, lust en opgewektheid vindt voor de beoefening der wetenschap, ik had zachter woord gekozen.

Een Anonymus heeft in *de Tijdspiegel* Credo verdedigd en mijne kritiek eene '*brutale aanranding*' genoemd. - Ik wil eenvoudig nagaan of de Recensent, die mij met deze uitdrukking in een ongunstig daglicht plaatst, er in geslaagd is om een enkel van mijne argumenten tegen Credo te ontzenuwen. Als ik zijne kritiek van alle bijwerk ontdoe, dan raken zijne bedenkingen

1º mijne voorstelling van Credo's bepal ng van de economie;

2º mijne voorstelling van Credo's voortbrengings- en verbruiksleer;

3º mijn bewering dat Credo economisch geen onderscheid maakt tusschen den mensch als individu en als lid van een organisme.

Credo's bepaling van de economie. Ik heb die onjuist genoemd. Belast de Anonymus zich met hare verdediging? Volstrekt niet. Wij gevoelen weinig neiging om de definitie van Credo over te nemen, schrijft hij. Maar wat is dan zijn grief tegen mij?

1º. Dat ik den heer de Bruijn Kops, die zich aan dezelfde fout schuldig maakte, niet op gelijke wijze heb bestreden als Credo;

2º. Dat ik de woorden van laatstgenoemde niet in verband heb gebragt met het onmidellijk voorafgaande.

Wat het eerste betreft - is de eisch, die mij gesteld wordt, billijk? Was ik gehouden om een, mij onbekend, schrijver in gelijke mate te ontzien als den man, wien een meer dan vijftienjarige onvermoeide arbeid eene plaats heeft verzekerd in wetenschap en maatschappij? En wat het tweede betreft - Credo heeft zijne definitie laten drukken op eene wijze, die toont, dat hij haar *juist* op zich zelve beschouwd wil hebben. Hij geeft haar als eene algemeene stelling, waarmede de lezer zijn nut kan doen, ook al vergeet hij het overige.

Credo's voortbrengings- en verbruiksleer. Er wordt mij toegevoegd, dat, wel beschouwd, Credo en ik het ten aanzien van dit punt volkomen met elkander eens zijn, daar ik niets anders doe dan varen in zijn zog. Deze bewering kan niet ernstig gemeend zijn, of wel de Recensent is blijkbaar niet op de hoogte van zijn onderwerp. Aan de woorden 'improductieve consumtie' hecht hij, zonder het te vermoeden, eene geheel andere beteekenis dan de economisten uit de school van Adam Smith, die ik bestreed. Het gevolg er van is, dat hij de door mij geopperde kwestie naauwelijks begrijpt. Daarbij zegt hij vreemdsoortige dingen. Versta ik hem wel, dan is het b.v. in zijn oog even onwaarschijnlijk, dat iemand zou trouwen zonder een bestaan te hebben of minder verteren zou dan zijn inkomen, als dat de maan ter aarde zou vallen.

Mijne bewering, dat Credo economisch geen onderscheid maakt tusschen den mensch als individu en als lid van een organisme.

Ik schreef: *geen*, Credo zelf: *niet zoo heel veel.*

Als ik zeide, dat zeker economisch medewerker aan *de Tijdspiegel* 'niet zoo heel veel' kennis bezit van economie, dan - maar ik vrees andermaal van 'brutale aanranding' beschuldigd te worden. Ik blijf echter bij hetgeen ik schreef: Credo erkent *geen* verschil.

Is er in zijn oog verschil ten aanzien van de voortbrenging? *Neen.* Ten aanzien van de vertering? *Neen.* Ten aanzien van de waarde? *Neen.* Ten aanzien van de bezitting? *Neen.* Ten aanzien van de dienst? Ten laatsten male *neen.*

Ik behoef de conclusie niet op te maken. Volgens Credo is onder voortbrenging en vertering reeds het geheele gebied der economie begrepen.

Men wijst mij op Hoofdstuk VII, ‘Individu en organisme.’ Dit hoofdstuk bevat uitnemende waarheden. Doch het staat geheel op zich zelf; wat meer zegt, het is in lijnregten strijd met het overige. Men vergelijke slechts de tien laatste regels op bl. 68, met de volzinnen, waarop ik straks doelde en die zich in het origineel op bl. 64 bevinden.

Ik kan hier eindigen. Het doet mij leed, dat ik op Credo's feilen andermaal moest wijzen. Hij gaf ons een eerste pennevrucht. Mogt het niet de laatste zijn, die hij ons schonk. - Slechts behoede hem zijn goede genius voor onhandige verdedigers.

Amsterdam, Februarij 1865.

N.G. PIERSON.

Suum cuique.

I.
Smakeloos zout.

Een zeker heer W.N. Wolterink, predikant op zeker dorp *Sirjansland*, heeft het talloos tal van katechisatie-boekjes met een vermeerderd, dat den titel voert van: *Onderwijs-boekje in de Kerkgeschiedenis*, *ten gebruike bij Catechisatiën en Zondagscholen* (Amsterdam, K.H. Schadd). De beoefening van de geschiedenis der Kerk wil hij ‘vruchtbaar maken voor 's menschen zieleheil’ en dienstbaar aan de ‘vestiging eener zelfstandige godsdienstige overtuiging.’

Door welke gepaste middelen de godsdienstleeraar dit tweeledig doel poogt te bereiken blijke uit het volgend fragment, waarin hij de nieuwe Kerkgeschiedenis van Nederland behandelt:

‘In 1816 werd den leeraars vrijheid van prediking vergund, mits de grondbeginselen der Nederlandsche Hervormde kerk handhavende.

Hierdoor ontstond bij vele eenvoudige lieden, die aan het oude hechten, alleen omdat het oud is, en die geen wezen van vorm weten te onderscheiden, een geest van misnoegen.

Eerzuchtige predikanten, die zich eenen naam wenschten te maken en ook eenige anderen, benevens sommige leken uit de meer ontwikkelde standen, van den geest en het karakter van Calvijn doortrokken, sloten zich bij deze aan.

De heer D i r k M o l e n a a r predikant te 's Gravenhage, gaf in 1827 een naamloos geschrift uit, dat vol van logen en verdachtmaking van veler leeraren prediking, allerwege onrust zaaide.

Toen toch zijn naam bekend werd, moest hij om ongestraft te blijven aan den koning zijn innig smartgevoel over zijne daad betuigen. De kerkelijke overheid moest korten tijd later sommige predikanten wegens verzet afzetten. In schuren en op het open veld verzamelden zij nu hunne aanhangers, om hun de zuivere oude leer der vaderen te verkondigen. Ongelukkig dreef nu de regering zulke bijeenkomsten uiteen en gaf de vervolgden gelegenheid, om zich eene gewaande martelaarskroon op het hoofd te zetten, die hunnen geestelijken hoogmoed streelde, en (daar het verbodene steeds veel aantrekkelijks heeft voor den mensch) hun aanhang vermeerde’ (sic).

‘Zoo kwam omstreeks 1833 eene afscheiding tot stand en werd een eigen kerkgenootschap gesticht. Het leeraarsambt bij dit kerkgenootschap bleek al spoedig minder eervol en voordeelig te zijn dan de hoofdleiders S c h o l t e en d e C o c k verwacht hadden.

De eerste althans ging naar Amerika, waar hij weldra als kruidenier, predikant, regter en spekslager betere zaken maakte.

Toen er hier zelfs geene gewaande martelaarskroon meer te verdienen viel en volkomene godsdienstvrijheid aan allen vergund werd, gingen er toch nog duizenden naar Amerika meerdere vrijheid zoeken. Het hoofddoel der beweging was mislukt. De kern des volks had Scholte, de Cock en anderen niet in hunne beweging gevolgd. Met weinige uitzonderingen bestaat de afgescheidene kerk uit de min ontwikkelden der lagere klassen des volks.

Een arme wil graag beklaagd worden en als de meeste menschen soms wel eens zijne stem doen gelden. Voor het eerste vond men gelegenheid bij de aanvankelijke vervolgingen. Het laatste konden ook de afgescheidenen slechts aan de minsten toestaan en zoo ontstonden er ook al weêr verschillende soorten van afgescheidenen onder de afgescheidenen.

Bij deze verschillende secten treden nog steeds geheel ongevormde personen, meestal uit de heffe des volks, als leeraars op. Alleen de Christelijkafgescheidenen hebben eene kweekschool, waarop een onderwijs wordt gegeven, dat de gehuwde toekomstige leeraren, omdat zij gehuwd zijn, ontslaat van de verpligting om Latijn te leeren, en wat als een kenmerk van het gegeven onderwijs mag gelden.

Moet het feit der afscheiding ook al betreurd worden, het kan tevens niet worden ontkend, dat er door voldaan wordt aan eene behoefte van vele onontwikkelden en onnadenkenden, bij wie eene dorre regtzinnigheid voor godsvrucht geldt; het onbegrijpelijke als bewijs van het goddelijke, en het niet zingen van Evangelische gezangen als kenmerk van vroomheid wordt aangemerkt.'

Inderdaad, wanneer een onbenevelde blik op de verschijnselen, wanneer een ontvankelijk gemoed, dat het religieuse element in elk verschijnsel op kerkelijk gebied weet te waardeeren, wanneer een geoefend oordeel, dat den inhoud van den voorbijgaanden vorm weet te schiften, behooren tot de billijke eischen, die men aan den kerkhistoricus mag doen, dan heeft de predikant van Sirjansland bewezen, tot de minst bevoegden te behooren. Heeft hij welligt een demonstratie willen doen van zijn liberalisme van eergisteren, hij wete, dat de tijd voorbij is, waarin men meende kinderen godsdienstig te maken door hun minachting in te boezemen voor de overtuiging van andersdenkenden; we hebben thans andere middelen om een kind vroom op te voeden dan het scheldwoorden in te prenten tegen een dominé, die spekslager werd.

t.o. 393

TAFEREELEN UIT AESCHYLUS' TREURSPELEN.

Staatkunde en geschiedenis.

De waarborgen van onzen vooruitgang.

Redevoering ter opening der Academische lessen uitgesproken door Mr. C.W. Opzoomer. Amsterdam, J.H. Gebhard en Co. 1864.

Wanneer men de gebeurtenissen onzer dagen nagaat en ook een blik werpt op de geschiedenis van lang verloopene jaren, dan zal wel eens bij den denkenden mensch de angstige vraag moeten oprijzen, waartoe is het menschdom geschapen?

Onze eeuw, die op hare beschaving zich verhoovaardigt, geeft, wel verre van den oorlog af te schaffen, zich met nieuwe drift er aan over. Men had gemeend, dat hare hooge ontwikkeling niet kon toelaten, dat de welvaart moedwillig werd verstoord, dat de velden, in het zweet der menschen bebouwd, met het bloed der menschen werden gedrenkt. En toch ontvlamt de fakkel van den krijg en met angst ziet men de toekomst tegen, die in haren schoot misschien zoovele oorlogen verborgen houdt, als er politieke vragen onbeantwoord zijn. Wel mogen wij met prof. Opzoomer vragen: ‘Is dat nu de eeuw van beschaving, van menschelijkheid, die het der wereld toonen zou, dat het ware christendom en het ware humanisme één zijn? Is dat nu de vooruitgang, waarvan wij zoo hoog opgaven? Gaan we niet, in plaats van vooruit, veeleer achteruit? Of is niet de beweging van ons geslacht op zijn hoogst van dien aard, dat we op elke schrede voorwaarts een stap terug laten volgen, zoodat we, zonder ooit stil te staan, toch nooit verder komen?

‘Maar wee ons, als wij toestemmend moesten antwoorden. Wie zal loopen, die er niet zeker van is, dat hij nader komt tot het doel? Wie arbeiden, die er niet op rekent het genot der vruchten te smaken? Als de hoop op vooruitgang niet meer in ons leefde, dan is alle veerkracht verlamd en in vadzigheid zinken wij neêr, afwachtend, wat de toekomst ons baren zal!’

En zal dit niet ons lot zijn, dan hebben wij waarborgen voor onzen vooruitgang noodig. De schrijver vindt ze vooreerst in het wezen van den mensch en in het goede in hem, dat onafscheidelijk is van onze natuur.

De mensch is een gezellig wezen en daaraan is zedelijkheid naauw ver-

bonden. Van daar dankbaarheid voor ontvangene weldaden in de kleine maatschappij, het huisgezin, en in de grootere daarbuiten. Van daar wederliefde voor bewijzen van liefde van anderen ontvangen. Uit die behoefte aan elkander, uit de bevrediging, die het sluiten van allerlei vereenigingen ons schenkt, uit die dankbare wederliefde vloeit in een schepsel met rede begaafd, van zelf de overtuiging van pligt voort. Wij worden er telkens meer van doordrongen, dat wij niet alleen voor ons zelve behooren te leven, maar ook voor anderen, ja, dat het onze pligt kan zijn, ons eigen genot aan anderer belang ten offer te brengen. En dat is geen zelfzucht; te veel bewijzen zijn er aan te voeren, dat er betere drijfveren in ons zijn dan die van het eigenbelang. Zien wij op de moeder, die haar leven laat voor haar kroost, op den man, die alles veil heeft voor de waarheid, op den held, die aan zijnen eed getrouw den dood voor het vaderland sterft; welke vreemde voorstelling van eigenbelang is er dan noodig, om zelfzucht voor de éénige bron hunner handelingen te houden.

In het geluk, dat ons vervult, zoodra wij goede hoop mogen koesteren voor eene toekomst, welke wij, noch iemand, wiens oog ons reeds toelacht, zullen beleven, daarin ligt wel het bewijs, dat het gevoel van onzen zamenhang met anderen, het zedelijk gevoel, het beste deel van ons wezen is. Wat zouden we dan wanhopen aan de toekomst van een geslacht, dat voor zedelijk streven geschapen is, dat door de groote beweegkracht van het zedelijk leven, het gevoel van regt en pligt, gedreven wordt? De menschheid kan niet op den duur achteruitgaan, of zelfs maar voor een korten tijd tot stilstand gedoemd zijn, wanneer zij zich zelve waarlijk als menschheid één gevoelt. En juist is dit gevoel van de eenheid des menschdoms vooral in den laatsten tijd telkens sterker geworden en zijn de volken in hunne betrekking tot elkander er meer op uit geweest, om daarnaar te handelen. Van daar de nieuwere beschouwingen omtrent handelsverkeer, welke op weg zijn van eene volkomene zegepraal. De gedachte, dat geen volk zich aan dat onderling verkeer mag onttrekken, noch door opzettelijke afsluiting de vrije oefening van anderer krachten in den weg staan, wordt meer en meer algemeen. Men erkent, dat er boven het belang van iederen staat een gemeenschappelijk belang der geheele beschaafde wereld, boven ieder volk de menschheid is.

Op geestelijk zoowel als stoffelijk gebied aanschouwen wij de zegeningen, die aan zulk eene hervorming van denkbeelden verknocht zijn. De rigting, die alles genomen heeft, waarborgt ons hier den voortgang; de stoute stroom zal zijn golven niet terugwentelen.

En wanneer wij ons zoo één gevoelen, en andere tijden, andere volken, andere wetten, godsdiensten en zeden eerbiedigen, dan is het ons streven die eenheid te doen heerschen op aarde.

Een andere krachtige waarborg voor onzen vooruitgang is de toenemende kennis. Het gevoel van de eenheid des menschdoms hangt voor een groot deel af van de helderheid onzer denkbeelden.

Zooveel verkeerds blijft in stand, alleen door de onwetendheid der menigte. Wordt deze verlichter, wordt hare meening juister, dan dwingt zij ieder

om te doen, wat goed is voor de maatschappij. Menige dwaze barbaarsche daad, welke onze voorouders zonder eenig bedenken plagten te verrigten, komt naauwelijks meer in onze gedachten op, alleen omdat de openbare meening zich er tegen verzet. Het doen volgt dan het denken, en het denken van het individu wordt bij de meesten door het denken der menigte bepaald.

Zoo groeit de plant der deugd uit den wortel der kennis, niet van de enkele menschen, maar van de groote menigte, in wier midden en onder wier invloed men te handelen heeft. De menigte moet, om op geene dwaalwegen te komen, steeds meer ontwikkeld worden, en door den vooruitgang der kennis en het meer algemeen verbreid worden harer uitkomsten, zal het oordeel aan het volk hoe langer hoe beter gelukken.

Doch daartoe is het noodig, dat er aan het onderzoek en aan de mededeeling er van niets in den weg sta.

En waarlijk, niets is in den loop der eeuwen meer toegenomen dan de vrijheid. Met regt heeft Hegel de geschiedenis den vooruitgang in het bewustzijn der vrijheid genoemd.

In het oosten, waar een veroverende stam aan de inboorlingen het bezit van vruchtbare landouwen had ontnomen, was vrijheid niet mogelijk: noch bij de onderdrukten noch bij de onderdrukkers, voor wie het talent van den soldaat alles moest zijn. En de geestelijkheid, die in het bezit was der kunst en beschaving en zich alleen tegen onderdrukking konde verzetten, sloot, bedacht op eigene grootheid, zich af als een bijzondere stand. Aan vrijheid van beweging werd niet gedacht.

Bij de volken der klassieke oudheid is wel veerkracht en leven, wel vrijheid van den burger, maar niet van het individu. De Staat is daar hoofdzaak en gelijk de enkele mensch staat ook de menschheid op den achtergrond. Alleen op privaatregterlijk standpunt was regtsgelijkheid; harde kamp was er noodig, om haar ook op publiek terrein te doen heerschen.

Eerst het christendom heeft aan zijn ontstaan op joodschen bodem het te danken, dat het Europa tot bewustzijn en het genot der individuele vrijheid konde brengen. De mensch is geschapen naar het beeld van God, hij is het doel van Gods schepping en moest vrijgemaakt worden van alle banden behalve die der deugd alleen. Door zulk eene beschouwing rees de mensch in waarde. Het christendom volmaakt en heiligt hem. Zijn God was niet als die der Joden aan een volk gebonden. De Messias deed niet Israël heerschen over de volken, maar kwam op aarde om allen te verlossen. Elk moest zich met God laten verzoenen en op het eeuwige zijn wil rigten. Dit ééne was genoeg. Vrijheid van het booze was de weg tot alle vrijheid. Ieder mensch moest streven naar God, en wie kan zelf streven, die niet vrij is? Dogmatiek en hierarchie beperkten echter die vrijheid of maakten haar ijdel.

De Hervorming eindelijk eischt en verkrijgt vrijheid. Doch weêr wordt het denken aan allerlei leeringen en stelsels gekluisterd, en de vooruitgang wordt op nieuw gestuit.

De achttiende eeuw eischte in de overgeleverde denkbeelden, in den Staat, in de maatschappij, in de Kerk, overal vrijheid, doch zij is blind voor de noodzakelijkheid van langzame ontwikkeling;

voor het gelijk regt van andere volken en tijden. Van daar is haar sloopen door ruwheid gekenmerkt, zonder de gaaf om het betere op te bouwen.

Onze eeuw eischt even krachtig en vurig de vrijheid, als de vorige, doch beter. Het is ons vooral om vrijheid van het individu, minder van de groote massa's te doen. Wij willen geen sloopen van bestaande levensmagten, van Staat, Kerk of maatschappij, maar hare zuivering en versterking.

Eerst heeft men orde gezocht zonder vrijheid; toen ijverde men voor vrijheid alleen, thans is ons streven vrijheid en orde: de eene krachtiger met en door de andere.

Tot zooverre prof. Opzoomer. Wij hebben die redevoering eenigzins uitvoerig nagegaan, en gaat het nu mijnen lezers gelijk mij, dan zijn zij niet geheel bevredigd, hoeveel schoons hen in die toespraak ook moge treffen.

Zes duizend jaren lang is minstens onze aarde reeds door menschen bewoond. Niets wettigt het vermoeden, dat het wezen van den mensch gedurende dien tijd is veranderd. In geen enkel opzigt kunnen wij daartoe aanleiding vinden. En is dit alzoo niet het geval, is de mensch gedurende ruim zestig eeuwen een wezen gelijk nu, niet alleen tot God, maar ook tot elkander geschapen; zal ons dan wel dat wezen van den mensch een borg zijn, waarop wij voor den vooruitgang van het menschdom durven bouwen? Hoe weinig toch beantwoordt het na al die eeuwen aan het ideaal, hetwelk de redenaar ons voorstelt. En waarom hebben zich die schoone voorstellingen niet reeds lang verwezentlijkt? Waarom is zelfs nu nog twijfel mogelijk aan den vooruitgang vooral op zedelijk gebied? Zullen wij dit nu alles schuiven op de traagheid der ontwikkeling van het menschdom? Eene traagheid zoo groot, dat er duizendtallen, van jaren noodig zijn geweest, om de slavernij en lijfeigenschap zelfs bij beschaafde volken te doen afschaffen? Is zulk een vooruitgang niet bijna gelijk te stellen met stilstand?

En, hoe weinig wordt zelfs nu nog het bewustzijn van de éénheid des menschdoms in den zin, welken prof. O. daaraan geeft, door daden getoond. Hoe ver is het er van af, dat in waarheid geschiedt, wat hij zegt: ‘De volken trachten daarom (in het gevoel van die éénheid) elkanders nood te lenigen, in elkaârs behoeften te voorzien, rust en vrede door toegevendheid en gemeen overleg of door het dreigen met eene gewapende tusschenkomst te bevorderen.’

Het is waar en prof. O. wijst er op, dat vooral in het onderling verkeer der volken thans denkbeelden heerschen, welke niet strijden en zelfs overeenstemmen met het bewustzijn dier betrekking tusschen de volken onderling; maar wij meenen, dit geenszins te mogen verklaren uit het meer en meer algemeen worden van de overtuiging van de eenheid des menschdoms. De hoofd-, en, zooals wij gelooven, meestal de éénige grond van de meer vrijzinnige handelswetgeving der volken rust op het welbegrepen eigenbelang. Men heeft het nu door ervaring geleerd, dat niet het ongeluk van een volk het andere tot voordeel kan zijn, maar veel meer zijn voorspoed. Alle redenen, die vroeger tot afsluiting dwongen, zijn daardoor vervallen, en zoo storten de scheidsmuren, welke tusschen de volken door zelfzucht waren opgerigt, ook weder door de zelf-

zucht, welke nu meer geleerd heeft, in puin. Verre zij het echter van ons, om daarom zelfzucht als drijfveer van alle handelingen te beschouwen. Wij erkennen, dat vele daden iets beters tot grondslag hebben; doch in de veranderde bepalingen op het verkeer der volken kunnen wij slechts de uiting van het eigenbelang zien, welke toevallig en gelukkig overeenkomt met hetgeen eene edeler zucht in het waar belang der menschheid zoude willen.

En evenwel, ieder zal het moeten erkennen, het menschdom gáat vooruit. Het gevoel van regt en pligt maakt zich meer geldende. Er worden geene daden meer gepleegd, van welke men thans met afkeer zich zoude wenden, welke in vroeger dagen geene berisping zelfs ontvingen; maar toch, als wij nagaan, hoe vele eeuwen er noodig zijn geweest, om het menschdom zoover te brengen, kan men den waarborg, welke in het wezen van den mensch voor onzen vooruitgang wordt gezocht, niet groot achten. En de vraag rijst op, of er ook andere omstandigheden zijn geweest, welke de menschheid hebben doen vooruitstreven en of ook daarin welligt waarborgen voor ons verder vooruitgaan zijn te vinden?

Een andere waarborg van onzen vooruitgang vindt prof. O. in het toenemen onzer kennis. Met reuzenschreden gaat de wetenschap op elk gebied vooruit. In de kennis der natuur en hare krachten maakt men vorderingen, welke verbazing wekken; doch al die toenemende kennis verhindert niet, dat het menschdom in den oorlog edele krachten verspilt, dat juist daar die vermeerderde kennis de meest mogelijke toepassing vindt en de kunst van vernielen eene ongekende hoogte heeft bereikt.

Is nu het menschdom alleen in de kennis der stoffelijke wereld vooruitgegaan en heeft het alles, wat daar buiten lag, verwaarloosd? Is dit welligt de reden, dat de vooruitgang van het menschdom nog zoo weinig zigtbaar is? Wie zal daarop toestemmend durven antwoorden? Op het voorbeeld der natuurwetenschappen heeft men ook op het gebied des geestes zich niet langer alleen tot bespiegelingen en redeneringen bepaald, maar ook de ervaring te hulp geroepen.

Wij zullen niet behoeven te herinneren, welke goede gevolgen dit voor den vooruitgang heeft gehad en hoe het menschdom, zoowel op geestelijk als op stoffelijk gebied, in kennis is vooruitgegaan. Maar al de kennis, welke het menschdom gedurende zestig eeuwen heeft bijeen vergaderd en die in den loop dier jaren zoozeer is toegenomen, heeft niet kunnen verhinderen, dat er nog twijfel kan bestaan, of het menschdom wel wezentlijk vooruitgaat, en men nog waarborgen voor den vooruitgang moet verlangen. Het toenemen der kennis gedurende die eerste zestig eeuwen heeft het menschdom niet verder gebragt. Wie zal nu er op durven bouwen, dat het toenemen der kennis in onze dagen en in de eeuwen, die volgen zullen, het menschdom meer vooruit zal doen gaan? Wat ons nopen, om eenigen waarborg voor de toekomst te vinden, in hetgeen in het verleden zoo weinig goeds heeft kunnen te weeg brengen? Maar, zegt prof. O., zal het toenemen onzer kennis wezentlijk het menschdom doen vooruitgaan, dan moet èn aan het onderzoek èn aan het mededeelen daarvan niets in den weg staan. Ieder zal dat moeten erkennen. Deze voorwaarde is niet alleen van groot gewigt voor het toenemen der menschheid in kennis en wetenschap,

maar zij schijnt ons zelfs van zoo groot belang, dat wij meenen te mogen zeggen, dat zonder vrijheid geen vooruitgang mogelijk is en dat wij voor ons, juist in het steeds meer algemeene streven naar vrijheid op elk gebied den krachtigsten waarborg zien van den vooruitgang van het menschdom. En het wezen van den mensch èn het toenemen onzer kennis, hoeveel deze beiden ook vermogen, wanneer vrijheid hun ter zijde staat, zijn bijna magteloos, wanneer deze ontbreekt. Het gevoel van regt en pligt zal door het eerste worden levend gemaakt; het tweede zal velen meer hun waar belang leeren inzien; maar zonder de vrijheid kan dit alles niet op de groote menigte werken, gaan er wel individus vooruit, maar niet het menschdom, en wij aarselen niet, om aan het nog te weinig ontwaakt gevoel van behoefte aan, het te geringe streven naar, en het nog weinig algemeen bezit van vrijheid toe te schrijven, dat het menschdom geene grootere stappen op den weg van vooruitgang heeft gemaakt.

Wij erkennen het, dat in den loop der tijden de vrijheid is toegenomen. Hoevele banden op politiek, op kerkelijk, ja op elk gebied zijn er niet in de laatste vijftig jaren, welke in dit opzigt zooveel hebben verrigt, verbroken! Maar hoeveel is er ook nu nog over, wat de vrijheid belemmert!

Meer dan immer voelt men echter dien druk; men gaat er onder bezwaard. Men ziet, welke grootsche gevolgen de vrijheid voor handel en nijverheid oplevert, en des te krachtiger beseft men, dat ook op ander terrein opheffing van alles, wat de vrijheid aan banden legt, noodig is. Dit mag voor de toekomst veel goeds doen verwachten. Hoe meer het menschdom zich krank gevoelt, hoe sterker het beseft, wat aan zijn geluk ontbreekt, hoe meer moeite het zal doen, om genezing te vinden en hoe krachtiger men alle middelen daartoe zal aanwenden. De overtuiging, dat de vrijheid noodzakelijk is voor den vooruitgang, en het bewustzijn, dat men het regt heeft, om vrijheid te vorderen, zal zich dan telkens sterker doen hooren en eindelijk eene kracht worden, die zonder eenig physisch geweld alle ketenen der slavernij verbreekt en elken dwang doet ophouden, behalve die van pligt en geweten. Wanneer deze dan de alleenheerschappij voert en daardoor sterker is door zijne moreele kracht dan iedere andere keten, welke door stoffelijke middelen moest gesteund worden, zal het menschdom waarlijk vrij zijn, zal de menschheid waarlijk zijn vooruitgegaan.

De geschiedenis van Europa in de nu verloopene halve eeuw is in dit opzigt hoogst gewigtig en leerzaam.

De fransche revolutie, welke der wereld vrijheid, gelijkheid en broederschap predikte, had voor de vrijheid bijna niets uitgewerkt. Wel hadden fransche legers onder het masker van ook andere volken vrijheid te willen geven, krijg tegen de vorsten gevoerd, maar de weinige vrijheid, welke zij den volken hebben gebragt, werd later ook weder door fransche legers hun ontnomen.

Eindelijk in 1815 werd in Waterloo's velden, zoo men meende, voor goed aan het despotisme een einde gemaakt. Napoleon was gevallen, om niet meer op te staan. De vorsten hadden hunne volken als bondgenooten ten strijde geroepen. Een nieuw tijdperk zoude er aanbreken. Niet langer zou de vorst alles, en het volk niets zijn. Nu zou algemeen erkend wor-

den, dat de vorst voor het volk en niet het volk voor den vorst was geschapen.

Op den gedenkdag van het driehonderdjarig bestaan der Hervorming werden op de Wartburg door eenige duitsche studenten allerlei voorwerpen, welke aan den gehaten dwang van vroeger herinnerden, aan de vlammen prijs gegeven, als eene herinnering aan hetgeen Luther met de pauselijke bullen had verrigt. De duitsche jongelingschap meende en velen geloofden het met haar, dat nu de zon van staatkundige en burgerlijke vrijheid over Europa zoude opgaan. Gelijk zij in het vuur, hetwelk de pauselijke bullen vernietigd had, het morgenrood zag van de zon der vrijheid des gewetens en des geestes, schenen haar de vlammen, welke de grijze Wartburg verlichtten, de eerste stralen van het zoo vurig verlangde licht der vrijheid te zijn, dat over Europa zoude oprijzen. In nog veel meer opzigten evenwel, dan men toen meende, zouden de tijden, welke komen zouden, aan de eeuw der Hervorming herinneren. Had deze nog veel strijd en bloed en tranen gekost, om algemeen te worden erkend, niet minder strijd zoude er gestreden, niet minder leed geleden moeten worden, eer staatkundige en burgerlijke vrijheid algemeen zoude worden gehuldigd.

Het kan dan ook geene verwondering wekken, dat toen bij de edelste geesten zich niet alleen de stem van mismoedigheid, maar ook van bezorgdheid en wanhoop deed hooren. Velen geloofden zelfs, dat de zon van Europa ten onder neigde, dat zijne volken den tol der natuur moesten betalen. Men meende, dat het nieuwe gesternte aan gindsche zijde van den Oceaan, wanneer het zijn toppunt zoude hebben bereikt, zijne stralen in ons werelddeel slechts op bouwvallen en puinhoopen zoude werpen. Men zag in de duizende landverhuizers naar Amerika vlugtelingen uit een ten val neigend werelddeel.

Hoe weinig toch werden al die schoone voorstellingen, welke men zich van de vrijheid had gevormd, vervuld!

Het Heilig Verbond, dat getuigenis van het godsdienstig gevoel der vorsten, welke gezien hadden, hoe weinig zij vermogten, wanneer zij niet door hulp van Boven werden bijgestaan, zou het sprekendste bewijs opleveren, hoe weinig de vorsten hadden geleerd. Zij hadden zich plegtig verbonden, om overeenkomstig de woorden der Heilige Schrift, welke aan alle menschen beveelt elkander lief te hebben, door de banden van ware en krachtige broederlijke liefde verbonden te zullen blijven, en beloofd, elkander als landslieden te beschouwen, elkander bijstand en hulp te verleenen, hunne onderdanen als huisvaders te besturen en godsdienst, vrede en geregtigheid in eere te zullen houden. En niettegenstaande al die beloften, niettegenstaande zij hadden aanschouwd, hoe noodzakelijk het is, voor het rustig bezit van den troon, dat zij zich de liefde hunner onderdanen wisten te verwerven, werd het Heilig Verbond een verbond der vorsten tegen de volken en hunne vrijheid. Zullen wij daarvan bewijzen behoeven bij te brengen: volgt ons dan slechts in Spanje, waarin 1814 Ferdinand VII op den troon was hersteld. Zijne eerste regeringsdaad was het opheffen der constitutie en het vernietigen van alle volksvrijheden. In één jaar moesten tien duizend menschen het land ruimen, 50,000 werden gevangen gezet, de inquisitie werd hersteld. De heilige Ig-

natius de Loyola werd tot opperbevelhebber der spaansche legers en grootkruis der orde van Karel III benoemd. Zulk een toestand kon niet van langen duur zijn. Van alle zijden dreigden zamenzweringen. Eindelijk gelukte het aan een moedig bevelhebber van het slecht betaalde leger den koning te dwingen, de afgeschafte constitutie, welke aan het volk vele vrijheden gaf, te bezweren. Nu werden verschillende maatregelen genomen, welke van een milderen geest getuigden, en toch vond dat bestuur geene genade in de oogen der vorsten. Eerst werden in het geheim allerlei bezwaren tegen het nieuwe bewind verwekt. Weldra werd zelfs aan Frankrijk door de verbondene mogendheden opgedragen door geweld de intrekking dier constitutie te bewerken. Dit gelukte en het vroegere wanbestuur werd hersteld.

En in Frankrijk zelf was het niet veel beter. Daar waren in de Kamers leden, welke de regering steunden, die zoover gingen, om het onderwijs der kinderen aan banden te willen leggen en slechts zóóvelen wilden doen onderwijzen, als de Staat ambtenaren noodig had: die de boekdrukkunst eene plaag noemden, de éénige, van welke Mozes de Egyptenaren had verschoond. Waar de regering bij dezulken hulp vond, kon er wel geene sprake zijn van staatkundige of burgerlijke vrijheid.

Ook in de andere landen was het niet beter. Alle beloften, welke in de ure des gevaars door de vorsten waren gegeven, werden vergeten, toen zij meenden gerust te kunnen zijn voor hunne kroon.

Langzamerhand werd echter bij de volken de behoefte aan vrijheid, welke door de onderdrukking scheen te sluimeren, meer levendig. Men wanhoopte niet langer, toen Engeland in Portugal de partij der vrijheid met zijne legers te hulpe kwam. Want nu was aan de keten van het despotisme, welke Europa geheel scheen te zullen omvatten en tot nieuwe slavernij te doemen, een schalm ontsprongen. De eenstemmigheid van het Heilig Verbond en daarmede zijn alles bedreigende kracht was door het ontvallen van dien eenen schakel verbroken.

Het eerst deed zich de kracht, welke de partij, die naar vrijheid haakte, bezat, kennen in Frankrijk. De overwinning in Algiers behaald deed haar de oogen niet sluiten voor hetgeen in het vaderland voorviel.

Hoezeer de Franschen ook den roem beminnen, zij kunnen daardoor niet zoo zeer verblind worden, dat zij alle onregt gewillig verdragen. En daarom brak, toen bij al hetgeen reeds tegen de vrijheid was ondernomen, ook nog het weinige vrijzinnige, dat er in het staatsbestuur was overgebleven, geheel het Charter werd vernietigd, de opstand uit, welke met den val der Bourbons eindigde.

Voor een groot deel van Europa had deze omwenteling belangrijke gevolgen. In vele staten deed zich nu de stem des volks, welke meer vrijheid verlangde, dringender hooren, en de vorsten door de kracht, welke te Parijs ten toon was gespreid, beangstigd, gaven meer of minder aan die eischen toe.

Het ongelukkige Polen begon op nieuw den hopeloozen krijg, doch op nieuw werd dat volk door den ijzeren arm van Ruslands leger overwonnen, aan den

harden meester ter prooi, welke dat land geene vrijheid zou schenken.

En onderzoeken wij nu, welke gevolgen deze meerdere staatkundige vrijheid, die aan vele volken geschonken werd, heeft gehad, dan moeten wij er reeds dadelijk op wijzen, dat die vrijheid weder spoedig besnoeid werd, of voor eene schijnvrijheid moest plaats maken, welke niemand konde voldoen.

Hoever men toch ook terug ging, zóóver was men vooruitgegaan, dat men niet meer openlijk de volksvrijheden durfde aantasten, en steeds den schijn zocht te bewaren, als of men ze eerbiedigde.

Gelijk de huichelarij eene hulde is, welke de ondeugd aan de deugd brengt, zoo hielden die schijnvrijheden, welke de vorsten aan hunne volken gaven, eene erkenning van het regt der natiën op vrijheid in. Doch dit kon niet lang de volken bevredigen. Gedurig maakte de behoefte aan meer vrijheid zich levendiger openbaar, telkens deed zij zich met meer ernst hooren.

Frankrijk werd op nieuw het tooneel van eene omwenteling. Lodewijk Philips had de taak, welke hem te doen stond, afgewezen. Hij had aan Frankrijk geene wezenlijke vrijheid gegeven. En het jaar 1848 herinnerde hem, doch te laat, de woorden van den eenvoudigen werkman, welke hem in 1830 bij zijn keuze tot koning toevoegde: Monseigneur, gij kent onze belangen en onze regten, wanneer gij ze immer vergeten mogt, wij zullen er u aan herinneren. Hij wees toen den nieuwen koning op het gewapende volk, dat in den strijd tegen het leger de overwinning had behaald en nu nog op het beruchte plein de la Grève was verzameld.

Die stem des volks had hij versmaad; hij had het in zijne regten verkort, en hetzelfde volk stortte hem van den troon, waarop het voor achttien jaren hem had verheven.

Gelijk de electrieke vonk in één oogwenk langs den metalen draad zich voortbeweegt en op zijn weg het buskruid ontsteekt, hetwelk de rots moet doen springen, zoo werkte ook de tijding in Europa, dat Lodewijk Philips zijne kroon had verloren.

Op zoovele plaatsen in ons werelddeel waren brandstoffen aanwezig, welke slechts op eene enkele vonk wachtten, om in volle vlam uit te breken. Overal, zelfs in kleine afgelegene gehuchten, heerschte onrust en beweging. Met koortsachtig ongeduld werden de dagbladen verwacht. Nu of nooit zou het de tijd zijn, om de volkswenschen te zien verwezenlijken, welke zoo lang zonder verhooring waren gebleven. Het eerst brak het vuur van den opstand uit in Baden en ging het geheele zuid-westelijk gedeelte van Duitschland door en overal werd dien ten gevolge de regeringsvorm op meer vrijzinnige leest geschoeid. Oostenrijk en Pruissen bleven achter. In Hongarije maakte zich de bekende Kossuth tot woordvoerder der vrijheidsvrienden. In krachtige taal toonde hij aan, hoe de vorsten alleen door de liefde van hun volk zich zeker konden achten van hunne kroon, hoe zij zich die genegenheid nooit zekerder zouden verwerven, dan door aan de volkswenschen, om meer invloed op het bewind, toe te geven, hoe de ware éénheid van de zoo verschillende bestanddeelen der monarchie alleen daardoor konde worden verkregen en niet door de kracht van bajonet en bureau, welke tot nog toe waren aangewend, en ellendige verbindingsmiddelen bleken. Ook

in Weenen maakte die toespraak indruk, zelfs zoodanig, dat de grijze kanselier Metternich, dien men als de steunpilaar der tot nu gevolgde politiek beschouwde, gedwongen werd, zijn ontslag te vragen. Nu volgden verschillende concessiën en men hoopte, dat thans aan de volken van het groote Oostenrijksche keizerrijk voor altijd staatkundige vrijheid zoude zijn geschonken.

In Pruissen was de gang van zaken bijna geheel dezelfde. De romantische koning had nog kort geleden verklaard, toen men hem om eene grondwet vroeg, dat er zich tusschen God in den hemel en het land geen beschreven blad papier mogt indringen, om met zijne paragrafen te regeren en de plaats der oude heilige trouw in te nemen. Toch moest hij weldra toegeven en verschillende vrijzinnige maatregelen werden genomen.

Hoe fier nu ook de vrijheidvrienden in Pruissen en Oostenrijk op hunne zegepraal mogten zijn, weldra werden zij weder verslagen en werden de verleende vrijheden met woeker teruggenomen.

In Italië scheen ook de overwinning zeker. De Oostenrijkers, welke de despotieke vorsten steunden, moesten het land verlaten. Doch langzamerhand keerde men tot het oude weder. De Piemontezen, welke nog het laatst den kamp hadden volgehouden, werden verslagen. Het scheen, dat het slagveld van Novara het graf zoude worden, waarin voor altijd de vrijheid van Italië zoude zijn bedolven. De afstand door den ongelukkigen koning van zijne kroon en zijn zoo spoedig gevolgde dood waren zeker redenen genoeg, om te wanhopen. Bij het volk bestond echter het vaste geloof, dat Karel Albert niet was gestorven, maar dat hij in het verborgen den tijd afwachtte, om Piemont en gansch Italië te bevrijden.

Zoo had nu, gelijk het scheen, al de inspanning en al de strijd, waarvan de vroegere jaren en vooral het jaar 1848 getuigen waren geweest, geene vruchten opgeleverd en waren al de oude kluisters en boeijen hersteld. Toch zou in de gevolgen blijken, dat die harde kamp niet vergeefsch was geweest. De gebeurtenissen van 1830 hadden teweeggebragt, dat niet meer zoo openlijk de vrijheid des volks werd aangetast, dat men den schijn zelfs aannam, regten aan de natiën toe te kennen. Het jaar 1848 had, terwijl het de vorsten waarschuwde, om niet met geweld maar met de liefde des volks hunne troonen te versterken, de volken geleerd, dat zij niet door de ruwe kracht van de groote menigte duurzaam konden zegevieren. De opstanden toch in de verschillende landen gingen vooral uit van ontevredenen van allerlei rang en stand. Het verlichtste en meest beschaafde gedeelte des volks, hoezeer het ook dringend vrijheid verlangde, wilde door zedelijke krachten zijne beginselen doen zegevieren en sloot zich niet algemeen bij hen aan, welke met geweld ze wilden doen overwinnen. Zoo kon de partij wel omverwerpen, maar zij had niet het vermogen, om weder zoodanig op te bouwen, dat het gebouw der vrijheid niet bij de eerste schokken ineenstortte.

Door het mislukken der pogingen, welke vooral in physieke kracht haar steun zochten, kwam men er als van zelf toe, om te beproeven, wat men vermogt door morele en intellectuele kracht. De ervaring leerde spoedig, hoeveel meer men met de laatste dan met de eerste konde tot stand brengen. Tegen denkbeelden, welke

in het volksbewustzijn leven, vermag men weinig, hoezeer men ook der openbare meening het zwijgen tracht op te leggen. Het verlangen naar vrijheid, het gevoel van het regt om ze te eischen, maakt zich overal kenbaar, en wat de verwoedste kamp dikwijls niet aan de volken heeft kunnen verschaffen, wordt hun door die kracht geschonken. Wilt gij voorbeelden? Rusland heeft weder Polen overwonnen, dat op nieuw heeft moeten bukken voor de kracht zijns legers. En toch dringt die morele kracht het magtige rijk van het Noorden, om de slavenketens van het magtelooze Polen wat losser te maken en het zelfs meer vrijheid te geven, dan het vóór de nederlaag bezat. Oostenrijk is in het bezit van eene soort van volksvertegenwoordiging en in Rusland zal men ze waarschijnlijk spoedig tot stand zien komen.

De vrijheid behaalt zoo in onze dagen menige overwinning. In 1815 schenen de volken, afgemat en moede van het harde lot, dat hen had getroffen, reeds tevreden te zijn, omdat zij het juk van Napoleon niet langer hadden te torschen. Vol vertrouwen op hunne vorsten, legden zij zich neder bij hetgeen deze over hen wilden beschikken. Toch werd men nu en dan onzacht wakker geschud door maatregelen van dwang en willekeur en meer en meer werd de begeerte naar vrijheid bij de volken levendig. Noch 1830 noch 1849, hoeveel illusiën zij ook ter nederwierpen, konden den geest des tijds, welke dringend vrijheid wenschte, fnuiken, maar gaven hem nieuwe kracht en vooral betere inzigten, om tot het begeerde goed te geraken.

Het is een bekend gezegde van Napoleon: over vijftig jaar zal Europa onder het juk zijn der Kozakken of republikeinsch zijn van het eene einde tot het andere. Weinige jaren ontbreken nog aan dit getal en het is niet te ontkennen, dat die woorden de vervulling nabij schijnen, indien men slechts onder het juk der Kozakken, het despotisme en onder republikeinsch een vrijzinnig regeringssysteem verstaat. Onze tijd wil gebiedend vrijheid, en alleen een groote stoffelijke magt zou het kunnen verhinderen, dat haar gebied zich reeds nu over geheel Europa uitstrekte.

Dit was niet ontgaan aan den scherpen blik van Napoleon. Hij zag, dat er tegen dien geest des tijds, die zich toen zelfs nog minder sterk dan thans openbaarde, geen kampen mogelijk was en dat alles, wat daartegen streed, als verouderd en versleten zou moeten in een zinken. Hij begreep, dat, hoewel het mogelijk is, dat eene regering, welke niet met haar tijd medegaat, nog langen tijd in wezen blijft, daar er tusschen het geduld der volken en hunne vertwijfeling nog een groote afstand kan zijn, eindelijk het oogenblik daar is, waarop haar val zeker is.

Het is een gevaarlijk streven een bouwvallig gebouw, dat schudt op zijne grondvesten, in stand te willen houden. Van daar dreigen groote onheilen elk vorst, welke die kracht miskent en voortgaat met geweld de vrijheid te onderdrukken.

De strijd om vrijheid bepaalt zich gedurende de laatst verloopen halve eeuw ook niet alleen tot het gebied der politiek. Op bijna elk ander gebied wordt er om haar bezit gestreden.

In het kerkelijk leven, op het ruime veld der wetenschap, bij opvoeding en onderwijs, handel en nijverheid en waar niet al, overal vraagt, ja, eischt men als een onwedersprekelijk regt volkomene vrijheid.

De nijverheid verlangde vroeger allerlei reglementen, de handel eischte verbodsbepalingen en beschermende regten, de Kerk geloofsbelijdenissen en formulieren, de wetenschap zocht al te veel de bevestiging van reeds vooraf bedachte systemen, het onderwijs en de opvoeding konden een bepaald stelsel niet missen. En nu, vrijheid bovenal, geen verbodsbepalingen, geen formulieren, geene vaste stelsels meer.

Niet te verwonderen is het, dat, zoo menigeen met bezorgdheid de toekomst gadeslaat, wanneer hij zoovele banden ziet verbreken, welke door een eeuwen lang bestaan in zijn oog waren gewettigd en zoo sterk, dat geene magt ze zou kunnen vernietigen; dat hij misschien met weerzin zelfs jegens onzen tijd en de vrijheid wordt vervuld, wanneer hij ziet, hoe zij de schendige hand slaan aan hetgeen hem bovenal dierbaar is, en dat hij angstig vraagt, waarheen die geest des tijds de menschheid brengen zal.

Toch zal die bezorgdheid blijken ijdel te zijn. Moge al eens de vrijheid voor eenigen tijd op de grenzen der bandeloosheid staan of daarin zelfs geheel ontaarden, geen beteren strijder kan men tegen haar oproepen dan juist weder de vrijheid. Geene maatregelen van geweld zullen immer zooveel vermogen of zoo volkomene zegepraal op den duur kunnen behalen. Dan alleen zal men de vrijheid waarlijk kunnen waarderen, wanneer men niet voor haar bevreesd is. Zij is gelijk aan de fee van Ariosto, welke volgens eene geheimzinnige natuurwet van tijd tot tijd plagt te verschijnen onder den vorm van eene afzigtelijke slang. Zij, welke haar gedurende dien tijd harer gedaanteverwisseling mishandelden, waren voor altijd uitgesloten van de weldaden, welke zij ruimschoots schonk. Aan hen, daarentegen, welke haar gedurende hare misvorming beschermden, vertoonde zij zich in al haren glans. Zij verzelde hunne schreden, verhoorde hunne wenschen en vervulde hun huis met rijkdom en geluk.

Moge dan al de vrijheid somtijds aan eene slang gelijk zich dreigend verheffen en allerlei onheilen schijnen te voorspellen; gelukkig hij, die ook onder die gedaante het goede in haar weet te waarderen en haar niet om die reden verwerpt.

Het is de bestemming van den mensch, om persoon, wezenlijk vrij persoon te worden, die niet bestuurd of overheerscht wordt door anderen, maar die zich zelven bestuurt en beheerscht en zich daarbij dan alleen laat leiden door de stem van geweten en pligt. Op elk gebied hebben wij het streven naar vrijheid, vooral ook in onze dagen, kunnen waarnemen. Wij zien het krachtiger optreden dan ooit vroeger. Zoude dat ons dan geen waarborg mogen zijn voor onzen vooruitgang?

Doch wat vragen wij naar waarborgen? Noch aan de wieg, noch aan het sterfbed van de menschheid moge iemand onzer staan, toch behoeven wij niet angstig te vragen, waartoe het menschdom geschapen is. Het geloof aan het bestaan van eene alwijze Voorzienigheid, en Hare onbeperkte heerschappij mag ons gerust stellen. Het is waar, wanneer men de oude geschiedrollen openslaat, dan leest men daarin van zoo menig volk, dat reeds tot zekere beschaving was gekomen, en weinige regels verder, dat dit volk is te niet gegaan en zijne beschaving voor barbaarschheid heeft moeten plaats maken. Zal ons dit nu doen twijfelen, of de menschheid wel tot voor-

uitgang is geschapen? De geoloog wijst ons in de verschillende lagen van onze aardkorst de bewijzen aan van hevige omwentelingen, welke de oppervlakte van onze aarde heeft ondergaan, van zoovele dieren- en plantensoorten, welke niet meer op onze aarde worden gevonden. Zullen wij daarom nu twijfelen aan eene alwijze Voorzienigheid? Of zullen wij daarin niet veel meer reden vinden, om onze onkunde te belijden en met een nederig: Gods wegen zijn niet onze wegen, aan zijne wijze bedoelingen te blijven gelooven?

En wanneer men nu ook een ruimen blik werpt op het veld der geschiedenis, dan ziet men wel vele struikelingen, wel vele afwijkingen, wel nu en dan zelfs een diepen val van de menschheid; maar daar naast ook eene steeds voortgaande ontwikkeling, en uit het lage peil, waartoe het menschdom somtijds is gezonken, staat het altijd in meer of minder mate vooruitgegaan, weder op.

Vreezen wij dan niet, dat het menschdom achteruit zal gaan of minstens tot stilstand zal zijn veroordeeld.

Er mogen nog partijen, krachtige partijen zelfs zijn, welke den vooruitgang met leede oogen aanzien, welke vroegere tijden terug verlangen, waarin de vrijheid niet werd erkend noch gehuldigd.

Hier is er eene, welke de staatkundige vrijheid in de hoeijen van het despotisme wil kluisteren, daar eene, welke de landsvaderlijke regering als het hoogste goed beschouwt. Hier beroept men zich op een goddelijk regt der koningen en magthebbenden, daar op de onveranderlijke regten der Kerk, en toch vermogen al die partijen en zoovele andere meer den vooruitgang niet tegen te houden. Zestig eeuwen zijn voorbijgegaan. Het tooneel der menschheid is zoo menigmaal verwisseld, alles is zoo dikwijls veranderd, dat het geheel, schijnbaar zonder eenig plan, een toonbeeld van verwarring voorstelt. Maar gelijk de sterren aan den hemelboog, komen en gaan ook de geslachten der menschen voorbij: altijd is er wel verandering, doch ook altijd wordt die geregeld volgens een vast plan en bepaalde wetten.

Al wat verouderd is, zakt ineen en geen kracht is magtig genoeg, om het afgeleefde in het leven te houden. Priesterdwang en heerschappij, hoe krachtig zij door het ultramontanisme in onze dagen worden gesteund, zullen nimmer de krachten herkrijgen, welke zij vroeger hebben bezeten. Alle vrijzinnige instellingen mogen in den laatsten zendbrief des pausen zijn veroordeeld, die begrippen, welke wel kinderen van onzen tijd zijn, doch ontwikkeld en voorbereid door de eeuwen, die achter ons liggen, kunnen niet overwonnen worden. Er moge eene zekere grootheid zijn gelegen in het fier optreden van het pausdom, op hetzelfde oogenblik, dat men daarover reeds de doodsklok luidt, in het doen gelden van zijn volstrekt gezag over vorsten en volken, terwijl het zelf de schaduw van de magt, die het nog over zijn eigen volk bezit, aan een vreemden souverein moet dank weten. Toch zal men zich daardoor niet kunnen laten bedriegen omtrent de wezenlijke kracht dier priesterheerschappij, wanneer men de geschiedenis der verloopene eeuwen en de gebeurtenissen onzer dagen raadpleegt. Stelt men beiden tegen elkander over, dan blijkt het, hoezeer de geest des tijds is veranderd en hoe weinig de volkeren meer gezind zijn, zich onder den kromstaf te bukken.

Nu en dan moge het schijnen of het

despotisme weder vooruitgaat en de plaats, die het vroeger had ingenomen, weder zal bezetten, toch zal het met alle andere *ismen*, welke de vrijheid willen beperken en zoo den vooruitgang tegenhouden, op den duur niet kunnen blijven bestaan.

Doch al is het waar, dat alles wat den wezentlijken vooruitgang belemmert, eindelijk zal moeten vallen, niet minder waar is het, dat of dit langer of korter tijd zal duren voor een groot deel van de menschheid zelve afhangt.

De geschiedenis spreekt ons zoo dikwijls van jarenlange worstelingen van geslachten, welke eerst geheel moesten ten onder gaan, om voor gelukkigere plaats te maken. Zij wijst er ons op, hoe dikwijls de menschheid als door stroomen bloeds moest waden, om tot betere toestanden over te gaan; doch zij toont ons ook aan, dat de wereldgeschiedenis het wereldgerigt is; dat de rampen, welke heerschers en volken troffen, meestal het gevolg waren van eigen schuld; dat het geluk der menschheid voor een groot deel van haar zelve afhangt. Gelijk de zon, wanneer zij ter kimme oprijst, het eerst de hoogste toppen verguldt en langzaam stijgende de bergen al lager en lager beschijnt, om eindelijk ter volle hoogte gekomen, met hare koesterende stralen ook de diepe dalen te verlichten, zoo is het ook met de denkbeelden des volks.

Het eerst wordt bij de meest beschaafden eene overtuiging levendig, langzamerhand daalt ze af naar de minder ontwikkelde standen, om ten laatste het geheele volk te doordringen. En even zeker als de zon niet zal ophouden te rijzen, voor dat zij hare middaghoogte heeft bereikt, zal alles, wat waarachtig goed is, niet kunnen worden tegengehouden, maar eindelijk algemeen worden gehuldigd.

Alleen zal het menschdom het meestal aan zich zelven te wijten of te danken hebben, of dit heden, of morgen, dan eerst na eeuwen zal geschieden.

De tijd gaat voorbij, even snel als vroeger, doch veel sneller dan vroeger veranderen de toestanden. Niets mag daarom zelfs een oogenblik achter blijven, zal het niet later hevige schokken moeten ondervinden, om weder gelijk te worden gebragt. Blijven wij daarom ook niet stilstaan met onze denkbeelden. Zijn wij in den goeden zin kinderen van onzen tijd, krachtige strijders voor alles, wat in onze eeuw goeds, liefelijks en welluidends wordt gevonden, doch ook ernstige bestrijders van al het verkeerde, wat door haar ten troon wordt verheven. In onze dagen van verdubbelde werkzaamheid, wordt ook van elk onzer verdubbelde krachtsinspanning vereischt, om niet te laat te komen.

Het wordt hoe langer hoe meer ingezien, dat tot het verbreiden van bepaalde denkbeelden op de volgende geslachten moet gewerkt worden. Van daar rigt het ultramontanisme aan zoovele oorden van Europa scholen op door geestelijken bediend, welke niet de vrijheid en den vooruitgang willen verbreiden, maar de onveranderlijke wetten der Kerk doen huldigen en den geest onzer eeuw voor dien der middeleeuwen doen plaats maken.

Daartegen mag wel een gewigt in de schaal worden gelegd, en gelijk het ultramontanisme voornamelijk de geestelijke zuster met dat doel uitzendt, moet de vrouw, die zich niet uit de wereld heeft teruggetrokken, maar in haar leeft en met haar tijd mede gaat, de verbreidster zijn van al de waarachtig goede denk-

beelden en beginselen, welke onze eeuw kenmerken, en deze in het jeugdig gemoed planten. De vooruitgang van het menschdom zal door geene groote struikelingen of dwalingen worden tegengehouden, wanneer het opkomend geslacht een geopend oog heeft leeren hebben voor het hooge gewigt der vrijheid op elk, zoowel op staatkundig, maatschappelijk als zedelijk gebied.

Gelijk de stoomkracht in onze dagen aan kunstige werktuigen als het ware leven en krachten geeft, grooter dan zij zonder haar ooit konden toonen, zoo doet de vrijheid het vermogen van kennis en wetenschap op de ontwikkeling van het menschdom op eene verbazende wijze toenemen. Vooral door haar invloed op de drukpers oefent zij eene kracht uit, welke niet ligt te groot zal worden geschat. Van de vierde magt in den staat, gelijk Napoleon de drukpers noemde, is zij de eerste geworden. Zij is de koningin der aarde; die haar verbreekt, zal door haar verbroken worden, gelijk een onzer staatsmannen zegt. Even waar is het woord van Abd-el-Kader bij het aanschouwen van eene in werking zijnde pers: gisteren heb ik het huis der kanonnen gezien, waarmede men wallen omver werpt (het museum der artillerie), heden zie ik het werktuig, waarmede men koningen van den troon stort. Doch niet minder waar is het, wat hij daaraan toevoegde: wat daardoor wordt voortgebragt, gelijkt den regendroppel, welke uit den hemel komt: valt hij in de geopende schelp, dan brengt hij eene parel voort, valt hij in den bek van een adder, dan wordt hij venijn. Doch ook hier geldt, wat wij van de vrijheid in het algemeen zeiden, geene maatregelen van dwang, censuur of drukpersvervolgingen zullen dat vermogen hebben, om de uitspatting der pers te verhinderen, hetwelk de vrijheid zal blijken te bezitten.

Wanneer er eindelijk overal en op elk gebied vrijheid heerscht en zij door elk wordt op prijs gesteld, zal het wezen van den mensch en het toenemen zijner kennis het menschdom krachtiger dan nu doen vooruitstreven. Dan zal men beter beseffen, wat het zegt mensch te zijn, dan zal het bewustzijn van de eenheid van het menschdom diep gevoeld worden, dan zal geene publieke opinie lang op een dwaalspoor worden geleid, maar zij zal alles, wat waarachtig goed is, huldigen. Dan zal men ook geene waarborgen voor den vooruitgang meer verlangen, want naast het geloof aan eene almagtige Voorzienigheid zal die vooruitgang, die steeds voortgaande ontwikkeling van het menschdom zich steeds duidelijker openbaren.

Wageningen.

Mr. F.C.W. KOKER.

Over rijkdom.

Het begrip van volksrijkdom door N.G. Pierson. Amsterdam, P.N. van Kampen, 1864.

De heer Pierson geeft ons hier *zijn* antwoord op de vraag: *wat is volksrijkdom?*

De vraag zelve is natuurlijk niet nieuw. Zij werd dan ook reeds beantwoord door den mercantilist, door den physiocraat, door J.B. Say, maar de definitiën door dezen gegeven zijn achtereenvolgens gebleken niet juist te zijn.

Er is echter nog van eene andere zijde antwoord op die vraag gegeven. Dat antwoord is gelegen in het begrip van volksrijkdom waarop het systeem van Adam Smith rust, en dat mede ten grondslag ligt aan het werk van John Stuart Mill. Tot op den huidigen dag staat dat systeem en zoo dan ook het beginsel waarvan het uitgaat. Met regt? De heer Pierson meent: Neen. En ten einde gereeden ingang te verschaffen aan zijne opvatting van den volksrijkdom, tracht hij eerst eene voorstelling te geven van Smith's, van Mill's begrip en de onjuistheid daarvan aan te toonen.

Te regt heeft hij begrepen, dat hij om Smith's gevoelen te leeren kennen, Smith zelven moest raadplegen. Maar dat onderzoek leverde geene geringe moeijelijkheid op. Adam Smith toch, die geen vriend van strenge begripsbepalingen was - eene leemte, in zijn werk, welke reeds Say op den dwaalweg heeft gebragt en ook ons nog aan het gevaar van mistasten blootstelt - heeft verzuimd zijn gevoelen onder woorden te brengen.

Dit bezwaar vermindert echter weder meer of minder voor wie weet, dat Smith zich *over het geheel* zeer streng heeft gehouden aan zijne hoofdbeginselen. En al heeft hij nu ook zijn hoofdbeginsel in deze niet *uitgesproken*, hij heeft het in zijn boek toch *uitgewerkt*, en van die uitwerking uitgaande kunnen wij, rugwaarts gaande, opklimmenderwijs, tot de kennis komen van wat er in zijn hart, of wil men, in zijn brein geweest is.

En mag deze methode ons voorzeker niet brengen tot eene zekere kennis van zijn rijkdomsbegrip, voor een goed deel wordt de overblijvende kans tot falen weggenomen door het werk van Mill. Mill toch, wiens leer in de hoofdpunten met die van Smith overeenstemt, geeft ons eene bepaling van den volksrijkdom en wel deze: 'De (volks-(*) rijkdom bestaat uit alle nuttige en aangename voorwerpen, die ruilwaarde bezitten, m.a.w. uit alle nuttige en aangename voorwerpen, behalve de zoodanigen, die zonder eenigen arbeid of opoffering in iedere verlangde hoeveelheid kunnen verkregen worden.

Maar met deze bepaling zijn wij nog zoo heel veel niet gevorderd. De vraag komt nu toch: waaraan heeft Mill toch gedacht toen hij van *nuttige* voorwerpen sprak? Ook hier bevinden wij ons weêr in 't duister! Wij zijn genoodzaakt naar

(*) Het woord 'volks-' is door den heer Pierson ingevoegd en als ingevoegd aangeduid. Teregt wat dit laatste betreft. 't Engelsch luidt eenvoudig: *wealth.* Maar het verband, regtvaardigt dit eene invoeging als deze?

zijne meening te gissen! En dit is te meer te betreuren aangezien het antwoord, dat hij ons schuldig bleef, hoedanig het ook zij, vruchtbaar is aan de belangrijkste consequentiën.

Vernieuwd onderzoek dus. En bij dat onderzoek blijkt, dat Mill onder ‘nuttig’ wel heeft moeten verstaan: ‘de eigenschap die een soort goederen *in 't algemeen* bezit van een zeker deel onzer behoeften te kunnen bevredigen’, en ‘dat zijn begrip van volksrijkdom *alle* goederen insluit, die in abstracto gesproken de eigenschap bezitten van een behoefte te bevredigen.’ Aan den anderen kant echter kan niet ontkend worden, dat hij er ook wel eens anders over gedacht heeft. Vermeerdering van de goederen, die in abstracto gesproken, de eigenschap bezitten van eene behoefte te kunnen bevredigen, is - meent hij soms - voor de maatschappij meermalen verarming. - Hoe nu het een met het ander te rijmen? De heer Pierson ziet er geen kans op. Het éénige dat hij ter oplossing weet aan te voeren is - dat Mill, waar hij dit laatste beweert, het met zijn eigen woorden niet ernstig gemeend heeft.

Het resultaat dus van 's heeren Pierson's ijverige en moeijelijke onderzoekingen is, dunkt ons, niet zeer bevredigend. Raadplegen wij Smith, wij staan voor misvatting bloot. De kans daartoe wordt slechts voor een goed deel weggenomen door inzage van Mill's boek. Maar Mill zelf geeft ons geen voldoend licht, hij meent het met zijn eigen woorden niet altijd even ernstig.

Laat hen dan rusten, Smith en Mill beiden, waar sprake is van het begrip van volksrijkdom!

De bepaling: ‘De volksrijkdom bestaat uit alle nuttige en aangename voorwerpen, die ruilwaarde bezitten, m.a.w. uit alle nuttige en aangename voorwerpen, behalve de zoodanigen, die zonder eenigen arbeid of opoffering in iedere verlangde hoeveelheid verkregen worden,’ zouden wij aarzelen tot de onze te maken. Wij toch zouden meenen, dat niet alleen voorwerpen, die ruilwaarde bezitten, maar meermalen ook zulke die deze ruilwaarde missen, - natuurlijke rijkdommen - tot den volksrijkdom behooren. Zóó zouden wij meenen, dat mogt het oud-testamentisch wonder des manna-regenens onder ons vernieuwd worden, de rijkdom onzes volks daardoor zeer verhoogd zou worden. - Maar anders begrijpen wij niet wat ons zou kunnen verpligten deze bepaling te laten varen, om met den heer Pierson naar eene andere om te zien. Of luidt zij te onbepaald? Laat zij ons in het onzekere wat wij bij het woord ‘nuttig’ moeten denken? Maar ‘nuttig’ heet - 't is van algemeene bekendheid - in de economie al datgene ‘wat de eigenschap bezit van eene behoefte te bevredigen of dienstbaar te zijn aan het een of ander doel.’ Ja maar, moeten wij bij dat ‘nuttig’ denken aan de eigenschap, die eene soort goederen *in het algemeen* bezit van een zeker deel onzer behoeften te kunnen bevredigen, of aan de eigenschap, die eene *bepaalde hoeveelheid* van die goederen bezit, om in onze behoeften van een *bepaald tijdstip* te voorzien?

Met betrekking tot deze laatste vraag meenen wij te kunnen volstaan met te antwoorden: ‘Nuttig’ heet in de economie al datgene wat de eigenschap bezit van eene behoefte te *bevredigen*, en

niet: van haar te *kunnen* bevredigen. En wat de definitie zelve betreft veroorloven wij ons den heer Pierson een verzoek te doen. Hij neme namelijk de door hem afgekeurde bepaling nog eens voor zich en vrage zich zelven af: Heeft dat woordje ‘nuttig’ in der daad nog wel eene nadere verklaring noodig? Hebben goederen, die in overvloediger mate voorhanden zijn dan men verlangt, nog wel ruilwaarde? Zondert de definitie zelve van den volksrijkdom niet al zulke voorwerpen uit, die zonder eenigen arbeid of opoffering in iedere verlangde hoeveelheid kunnen verkregen worden; zondert zij dus ook niet uit al die voorwerpen, die als overvloedig, niemand tot nut of genoegen zijn? Wanneer een land, dat 10,000 balen koffij gebruiken kan, er over 100,000 te beschikken heeft, bezitten de overblijvende 90,000 dan nog ruilwaarde? Immers Neen! Behooren die 90,000 dan niet tot die goederen, die men - zoo men ze begeert, 't geen wel niet geschieden zal - zonder eenigen arbeid of opoffering verkrijgen kan? Immers Ja!

‘Grootsch beide in omvang en gehalte is de taak onzer wetenschap. Een nieuw rijkdomsbegrip, eene nieuwe opvatting van de maatschappij, eene nieuwe analyse van de voortbrenging, eene nieuwe verbruiksleer, ziedaar voorloopig het programma.’

En overeenkomstig dat programma treedt de heer Pierson al dadelijk met een nieuw rijkdomsbegrip op. Maar niet in 't nieuwe is het heil der economie gelegen; wat wij noodig hebben is 't klare en ware. En dat het nieuwe rijkdomsbegrip aan dien eisch voldoet meenen wij te moeten ontkennen. ‘De rijkdom is - niet een som, maar eenvoudig een zekere toestand.’ Maar wie beweert dat rijkdom *eene som* is? Luidt de definitie niet: volksrijkdom bestaat uit alle nuttige....? ‘Rijkdom is in ons oog *de normale economische toestand* van het maatschappelijk organisme.’ Maar wat geeft den heer Pierson regt te vorderen dat wat in zijn oog is ook in ànderer oog zoo zij? De taal? ‘Deze terminologie biedt dit voordeel aan, dat zij niet in strijd is met het gewone spraakgebruik, daar toch de gewone uitdrukking “rijkdom” in het dagelijksch leven altijd wordt gebruikt om een toestand aan te wijzen en nooit eene som. Immers wanneer men spreekt van “streven naar rijkdom,” dan bedoelt men niet: streven naar een som goederen maar streven naar een bezit; het bezit, nu, is een toestand.’ - Onjuist! zouden wij meenen. Mag men al eens zeggen ‘streven naar rijkdom’, het meer gewone is toch streven naar rijkdommen, 'tgeen zeggen wil: goederen, schatten en niet: toestanden. Een vader zegt, wijzende op zijne kinderen, ziedaar mijn rijkdom! en doelt daarmede op de voorwerpen die hem tot aangenaamheid zijn. De heer Pierson zelf kon wel niet denken aan een toestand toen hij bladz. 64 schreef: ‘Maar of iemand al weigert het wettig aandeel aan den algemeenen rijkdom dat hem toekomt, tot zich te nemen....’ Bovendien zoo rijkdom gelijk ware aan bezit, bezit is geen toestand maar eene daad(*). - En even onjuist beroept de

(*) ‘Streven naar rijkdom (eer en aanzien)’ beteekent eigenlijk streven naar het bezit van rijkdom d.i. veelheid van aardsche goederen. - De mindere klasse spreekt ook wel eens van ‘den rijkdom’,

heer Pierson zich verder op het getuigenis van Scialoja. Verklaart deze toch, dat de *economisti* verkeerdelijk *la somma della cose utili* genoemd hebben *richezza*, daaruit volgt nog niets ten aanzien van òns *rijkdom.* Aan het Italiaansch *richezza* toch beantwoordt niet ons *rijkdom* maar ons gegoedheid of zou beantwoorden ons *rijkheid*, en even verkeerd als we zouden doen, wanneer wij gegoedheid (rijkheid) gebruikten in den zin van rijkdom, even verkeerd handelden de *economisti* toen zij aan het woord *richezza* gaven eene *significazione diversa dalle volgare: e ciò in discapito della precisione e della evidenza scientifica.*

Aan dergelijke verkeerdheid intusschen heeft de heer Pierson zich schuldig gemaakt. Hij heeft met elkander verward de begrippen ‘volksrijkdom’ en ‘volkswelvaart,’ even als hij het eene voor het andere woord gebruikt heeft. En dát is wel vreemd in iemand die woorden

> als dit of dat doende, en bedoelt daarmede den stand der meervermogenden. Maar anders is volgens bet spraakgebruik de eigenlijke beteekenis van ‘rijkdom’: veelheid van goederen.

onder het oog heeft gehad als die von Soden: ‘Nationalreichthum *objectif* ist das Daseyn in diesem Zustande (des volkommenen Genusses physischer Güter); so wie *subjectif* das Mittel zu diesem Genuss;’ woorden die niet anders beteekenen dan dit: Volkswelvaart is het verkeeren des volks in den toestand van....; volksrijkdom is het voorhanden zijn van de middelen tot dit genot.

Wij hebben getoond weinig ingenomen te zijn met de uitvoering van het eerste gedeelte des nieuwen programma's. Wij hebben aangetoond wat ons - en waarom dit? - in 's heeren Pierson's geschrift mishaagt. Toch bleek de auteur ons een ijverig beoefenaar van de economie, en, wat onder ons verdienstelijk maakt, kenner van de geschriften der duitsche economisten. - Mogt hij kunnen goedvinden zijn geschrift om te werken en - maar zonder geleerden omhaal en al te veel uitweiding - een studie over de volkswelvaart te geven!

Politiek overzigt.

Dat een historisch werk waarde bezit, naarmate den schrijver een grooter aantal bronnen ten dienste stonden, is slechts waar voor zooverre dergelijk geschrift, sine ira et studio geschreven, den stempel der waarheidsliefde draagt.

Hoe talrijk alzoo de historische bronnen zijn geweest, welke de keizer-geschiedschrijver te Parijs bij de zamenstelling van zijn ‘Julius Caesar’ kon raadplegen of doen raadplegen, hem heeft klaarblijkelijk voor alles een politiek doel voor oogen gezweefd, waaraan hij de waarheid ten offer moest brengen. Reeds uit de voorrede van Napoleon's werk blijkt dat de strekking daarvan is

om in Julius Caesar Napoleon I en in dezen zich zelf te verheerlijken. Als de Voorzienigheid mannen als Caesar, Karel den groote, Napoleon in het leven roept, dan geschiedt dit - zegt de keizer - om den volkeren aan te wijzen welken weg zij hebben te volgen, en in weinige jaren te volbrengen, waartoe anders eeuwen noodig zijn. Rampzalig zij, die hen miskennen en bestrijden! Zij doen als de Joden, zij kruisigen hun Messias. Zij zijn blind en misdadig; blind, want zij bemerken niet de magteloosheid hunner pogingen om de eindzegepraal van het goede te verhinderen; misdadig, want zij vertragen den vooruitgang door de spoedige en vruchtbare toepassing daarvan te bemoeijelijken.

Naast den providentieelen Caesar wordt alzoo de providentieele Napoleon I gesteld, hetgeen nog nader blijkt uit deze ontboezeming: ‘ni le meurtre de César, ni la captivité de Sainte-Helène n'ont pu détruire sans retour deux causes populaires renversées par une ligue se couvrant du masque de la liberté. L'ostracisme de Napoléon par l'Europe conjurée n'a pas non plus empêché l'Empire de ressusciter....’

Merkwaardig kwam het ons voor om met deze voorrede te vergelijken hetgeen de schrijver van Julius Caesar vroeger, toen hij het napoleontisch systeem nog slechts theoretisch toelichtte, in zijne ‘Idées napoléonnienes’ schreef. In de voorrede van Julius Caesar wordt Napoleon I voorgesteld als door de Voorzienigheid op aarde gezonden om der menschheid het goede te doen deelachtig worden even als Caesar en Karel de groote. In de ‘Idées’ deelt Napoleon die eer, behalve met de genoemden, ook met Alexander en Konstantijn. ‘Ajoutons à ces considerations, zeide prins Napoleon - tot nadere toelichting van de hier besproken voorrede niet onbelangrijk - que Napoléon et César, qui se trouvèrent tous les deux *dans des circonstances analogues*, durent agir par les mêmes motifs dans un sens opposé. Tous les deux voulaient reconstituer les anciennes formes sur de nouveaux principes. César devait donc vouloir conserver les formes républicaines, Napoléon rétablir celles de la monarchie.’ Op de vraag waarom dit laatste noodzakelijk was, is het antwoord èn in de ‘Idées’ èn in de voorrede te vinden: omdat wat vorm van staatsbestuur betreft: ‘telle forme a été la meilleur pour tel peuple, qui a duré le plus longtemps.’ Deze stelling wordt in de voorrede meer algemeen geformuleerd: ‘il faut reconnaître dans la longue durée d'une institution la preuve de sa bonté.’ Wij willen hier thans niet nagaan in hoeverre deze en dergelijke leeringen der historische school een allerwonderlijkst figuur maken in het napoleontisch systeem, die schijnvertooning der beginselen van '89.

Hoe weinig vastheid en levenskracht dit systeem overigens bezit, bleek dezer dagen uit de ontmoediging der bonapartisten zelven, toen aan het keizerrijk weder een zijner steunpilaren ontviel in den president van het wetgevend ligchaam. Hoe welsprekend was niet de angstkreet, welken de Morny's overlijden aan sommige bonapartische dagbladen afperste: ‘zoo verouderen of sterven de mannen die tot de vestiging van het keizerrijk hebben bijgedragen. Wie zal hen vervangen?’ Dergelijke uitingen zijn voor Frankrijk teekenen des tijds. Zij toch, in een onbewaakt oogenblik ontvallen, spreken zoo luide de over-

tuiging uit dat het keizerlijk staatsgebouw slechts op sterfelijke personen rust. Waar nu reeds dergelijke radeloosheid wordt waargenomen bij den dood van een de Morny, moge hij ook door verschillende banden aan den keizer verbonden zijn geweest; wat zal het dan zijn als het doodsuur eindelijk eens zal hebben geslagen voor hem in wiens hand alle draden van Frankrijks bestuur te zamen loopen?

De Morny's overlijden was voor vele bonapartisten weder eene vingerwijzing naar dat oogenblik. De president van den senaat, de heer Troplong, trachtte dan ook alle ontmoedigende gedachten weg te nemen door deze gemeenplaats: ‘de staatslieden gaan heen, maar de staatsinstellingen moeten blijven.’ Van staatsinstellingen, welke in het maatschappelijk volksbestaan zijn geworteld, kan echter in Frankrijk wel geen sprake wezen. Daar zal men wel niet kunnen denken aan het ‘de keizer is overleden, leve de keizer!’

Voorloopig was er intusschen te Parijs slechts sprake van de lange lijst der kandidaten voor den ledigen presidentszetel in het wetgevend ligchaam en van de adres-debatten in den senaat. In het ontwerp-adres werd weder als gewoonlijk, mutatis mutandis, hetzelfde gezegd als in de keizerlijke openingstoespraak.

Slechts ten opzigte van de encyclicakwestie en september-konventie meende men eenig verschil te ontdekken in de beide beschouwingen. In krachtiger bewoordingen toch dan de keizer had gebezigd werd de wet van 1802 - het regt van toezigt der regering omtrent de openbaarmaking van pausselijke bullen - gehandhaafd, en in de paragraaf welke de konventie behandelde trof men geene sympathie-betuigingen voor Italië aan. Niet onwaarschijnlijk was het dat men door dezen maatregel aan sommige kardinaal-senatoren eenige oppositie-redevoeringen had willen besparen.

De debatten vingen aan met eene rede vol kuriositeiten en kwinkslagen van l'enfant terrible, den ouden markies de Boissy. Hij verklaarde zich zelven een ‘bonapartiste légitimiste,’ en beweerde dat keizer Napoleon: een prince exceptionnel et providentiel, een parlementair gouvernement had beloofd en zijn woord zou houden. De noodzakelijkheid eener vrije tribune zag de keizer in, volgens den spreker. ‘De tribune is vrij!’ riep men - ‘Even als de drukpers!’ lachte de heer de Boissy en ging verder in zijne zonderlinge redevoering, ten betooge nu dat keizer Napoleon III ‘que je bénis à chaque instant le jour et aussi la nuit, quand je ne dors pas’.... (algemeen gelach), dat Napoleon III, keizer bij de gratie Gods en de konstitutie des lands....

Eene stem. Neen, door den wil des volks!

De markies. Dat is hetzelfde. (Neen, neen!) Nu goed, het is niet hetzelfde. Ik herzeg dan dat Napoleon III in de geschiedenis eene meer luisterrijke plaats zal innemen dan Napoleon I... Hij zal grooter zijn door de vrijheid dan Napoleon I door het despotisme is geweest, hetwelk ons naar Moskou heeft gevoerd, van waar wij niet zijn teruggekeerd....

Zoo keuvelde de heer de Boissy voort. Op het gebied der buitenlandsche politiek liet zich natuurlijk een uitval tegen Engeland niet lang wachten. Hij verklaarde koningin Victoria medepligtig aan Mazzini's misdaden, omdat zij hem

in haar rijk wil dulden, en beweerde voorts nog ten opzigte van dezen italiaan dat hij thans eene vrouw zoekt om de rol van Charlotte Corday tegenover keizer Napoleon te vervullen. En, zeide de markies, ge hebt dikwijls hooren zeggen: ‘Ah! dans quel gâchis nous nous trouverions si l'empereur venait à mourrir!’

Ondanks de positie, welke de heer de Boissy zich heeft gekozen onder het tegenwoordig bestuur - zij herinnert ons steeds aan die der narren uit vroegere tijden - ontving hij hier eene hevige teregtwijzing van den president, die altijd min of meer gebelgd is als de vergadering de aardigheden van den markies moet aanhooren.

Na deze teregtwijzing ging de heer Boissy onmiddellijk tot een ander punt over. Na eenige oogenblikken in Italië te hebben verwijld, alwaar hij de september-konventie slechts goedkeurde op voorwaarde dat zij niet ten uitvoer zou worden gelegd, werd hij ook van daar verjaagd en wendde zich weder tot het binnenlandsch bestuur van Frankrijk, om voor te stellen eene belasting te doen opbrengen door allen die dekoratiën van vreemde mogendheden dragen, ‘médailliers ambulants,’ gelijk hij hen noemde.

Ten slotte besprak de markies nog de mexikaansche kwestie en verklaarde te wenschen dat de amerikaansche burgeroorlog nimmer mogt eindigen. ‘Mogt de vrede tusschen Noord en Zuid tot stand komen, dan zou geheel het fransch leger in Mexico krijgsgevangen worden gemaakt.’ Hevig tumult en protest van verschillende zijden volgden hierop. ‘Nu goed! - riep de spreker - wij zullen de amerikanen overwinnen: twintig duizend man tegen vijf of zes honderd duizend!’ Met nog eene uiting van antipathie tegen Engeland eindigde zijne rede, onder de bewering dat hij een oorlog met het perfide Albion zou wenschen, al moest hij zelf dan als tamboer dienst nemen.

Eene geheel andere persoonlijkheid rigtte thans het woord tot de vergadering. Het was de vice-president van den staatsraad, Chaix d'Est Ange, die spoedig een glas ijskoud water uitstortte op de gloeijende vonken van waarheid, welke de markies de Boissy, ondanks zijne dwaasheden, zoo even in het ronde had doen spatten. In rollende phrases betoogde hij dat er in Frankrijk een parlementair gouvernement bestond, tenzij men daarbij denken wilde aan de formule ‘le roi règne et ne gouverne pas,’ waarvan de toepassing door niemand wordt verlangd.

Merkwaardig was voorts de bewering van den woordvoerder der regering ten opzigte van Mexico. Volgens den heer Chaix d'Est Ange zou eene herstelde Unie in haar eigen belang dit keizerrijk niet aanvallen. Tot staving dezer meening beriep hij zich op de engelsche regering, welke bij de diskussiën over de wenschelijkheid van Quebec's versterking zou hebben verklaard dat Canada niet bedreigd werd.

Het is mogelijk dat van wege het engelsch ministerie in het Lagerhuis iets dergelijks is gezegd. Wij hebben dit echter in de debatten nergens gevonden, maar integendeel in de redevoeringen der ministers blijk meenen te zien van ernstige vrees voor verwikkelingen bij een herstel der amerikaansche Unie. Deze vrees sprak ook uit de krediet-aanvrage ter versterking van Quebec, Montreal en andere

punten van Canada. Men behoeft trouwens slechts na te gaan hoe de regering te Washington van den beginne af de mexikaansche expeditie beschouwde, hoe zij in eene depêche van 3 Mei 1864 sprak over ‘deze zamenzwering van eenige mexikanen tegen de vrijheid en onafhankelijkheid van hun eigen vaderland;’ hoe zij in de begunstiging der omverwerping van de mexikaansche republiek door zoovele regeringen in Europa slechts de ijverzucht zag spreken tegen de Vereenigde Staten. Voorts vergete men niet de manifestatiën te Washington ten gunste der handhaving van Monroe's beginsel: Amerika aan de Amerikanen. Reeds dadelijk bij Maximiliaan's troonsbeklimming bragt de Kamer van afgevaardigden haar votum uit. Zij verklaarde niet te willen ‘dat de natiën der wereld, ten gevolge van haar stilzwijgen, zouden kunnen meenen dat zij met onverschilligheid de betreurenswaardige gebeurtenissen in de mexikaansche republiek aanschouwde.’ Zij achtte het alzoo noodig om te betuigen ‘dat de bevolking der Vereenigde Staten niet geneigd is om eenige monarchale regering te erkennen, opgerigt op de puinhoopen van een republikeinsch gouvernement, onder bescherming van eenige mogendheid in Europa, welke die ook zijn moge.’ Wel werd dit votum door den senaat niet bekrachtigd, maar dit staatsligchaam overwoog dat de debatten daaromtrent, als zijnde voor het oogenblik van geene praktische gevolgen, tot nader behoorden te worden uitgesteld. Uit de beslissing van den senaat omtrent de bezoldiging van den vertegenwoordiger der Vereenigde Staten in Mexiko bleek trouwens genoegzaam dat men aldaar nog altijd de republiek, maar volstrekt niet het keizerrijk erkent.

Dat nu de Kamer van afgevaardigden sedert haar zoo even gemeld votum nog altijd dezelfde gevoelens aankleeft, bleek nog niet lang geleden uit de scherpe afkeuring der handelwijze van den heer Sewart, die in zijne depêches aan de fransche regering de strekking van dat votum had zoeken te verzachten.

Dit wat de noordelijke staten betreft, wat de Konfederatie aangaat valt zeker wel geen meer afdoend bewijs aan te voeren voor haar verlangen om aan Monroe's beginsel getrouw te blijven dan het voorstel bij de laatste vredesonderhandelingen gedaan. Men wilde namelijk een wapenstilstand van twee jaren met het uti possidetis tot grondslag. Gedurende dien tijd zouden de legers van Noord en Zuid gemeenschappelijk een veldtogt tegen Mexiko ondernemen om daarin alle nog bestaande grieven en animositeit tegen hunne wapenbroeders te vergeten.

Dat de vermaarde phrase van Monroe in Amerika heden ten dage niets meer zou zijn dan - eene phrase, valt alzoo zeer te betwijfelen. Wel is het eene phrase, en eene zeer leugenachtige bovendien, dat een aanval op Mexiko in strijd zou wezen met het karakter der amerikaansche bevolking, omdat dit thans bestuurd wordt door eene regering, ‘gegrondvest op den nationalen wil.’ Te dien opzigte hebben wij de fransche dagbladen, welke dit beweren, slechts te verwijzen naar de straks geciteerde depêche van den heer Seward aan den heer Adams.

Merkwaardig is intusschen de veranderde opinie van vele fransche en engelsche dagbladen ten opzigte van de afgescheidene Unie-Staten, wier verdediging

zij vroeger zoo getrouw behartigden. Sedert de belangrijke vesting en wapenplaats der zuidelijken, Charleston, in handen van den admiraal Dahlgren en den generaal Gilmore is gevallen, sedert ook de laatste versterkte zeehaven van het Zuiden langs Virginië's kusten tot aan Mexiko's golf de Unie-vlag weder op ware wallen ziet wapperen, als ten teeken dat Wilmington voortaan voor de vermetele 'blockade-runners' is gesloten, zijn de gevoelens van velen ten eenenmale veranderd. Nu de zaak der Unie de 'victrix causa' is geworden, laat men de Cato's partij blijven trekken voor de 'victa causa' en rangschikt de meerderheid zich langzamerhand aan de zijde der Goden. Dit is ook trouwens meer praktisch. De bemagtiging van Richmond nog door den generaal Grant, en van de vroegere sympathie voor het Zuiden zullen weinig sporen meer te ontdekken zijn. Zal men dan ook te Washington het verleden vergeten? Zal men Canada, doorn in het oog van Amerika, met rust laten, Mexiko erkennen? - Wij betwijfelen het ten sterkste ondanks de gedachte aan het 'Omnia jam fiunt!'

Uit de boodschap van president Lincoln aan het kongres der 'Vereenigde Staten' bleek hieromtrent niets. Het was een kleurloos dokument met zeer religieusen tint. De heer Lincoln voorspelde daarbij, met het oog op de oorlogszegepralen, de verwezenlijking van den wensch der bevolking; konstateerde voorts dat de oorzaak des oorlogs - de slavernij - verdwenen was vóór het einde des konflikts zelf; rigtte eene bede tot de Voorzienigheid dat de oorlogsrampen mogten eindigen en verklaarde dat, indien deze aan Amerika als straf des hemels waren opgelegd, men daarin geloovig moest berusten: des Heeren oordeel is regtvaardig! - Van de mislukte onderhandelingen met de 'rebellen,' van de verhouding met Europa, en van verschillende andere belangrijke punten geen enkel woord. Ook aan de gebeurtenissen in Zuid-Amerika, in de laatste jaren door revolutie op revolutie vaneen gescheurd en alwaar thans ook het keizerrijk Brazilië handelend is opgetreden, werd geene enkele gedachte gewijd.

Keeren wij thans weder tot de adresdebatten in den franschen senaat terug. Nadat de eerste twaalf paragrafen van het ontwerp-adres zonder belangrijke diskussiën waren aangenomen, werd in § 13 de encyclica-kwestie aan de orde gesteld. De kardinaal-senator Donnat voerde hieromtrent in de eerste plaats het woord en betoogde, even als mgr. Dupanloup reeds vóór hem had gedaan, dat men in het algemeen den heiligen Vader verkeerd had begrepen; dat deze slechts had herhaald, hetgeen de Kerk steeds geleerd heeft. De noodzakelijkheid eener alliantie tusschen Frankrijk en de (katholieke) Kerk was voorts het thema waarop door hem gevarieerd werd, terwijl hij het bestaand konflikt slechts als een misverstand wilde beschouwd zien. Na eene redevoering van den heer Stourm ten betooge dat men den zin van den pausselijken zendbrief te vergeefs door interpretatiën trachtte te wijzigen of te veranderen en overigens dat de paus volstrekt geen regt had om, gewapend met zijn prestige, de beginselen te veroordeelen waarop het staatsbestuur in andere landen rust, werden de diskussiën levendiger, toen de woordvoerder der regering, de heer Rouland, tegen het ultramontanisme den veldtogt

opende. De oorzaak der encyclica-agitatie zocht deze in de woelingen der ultramontaan che partij, welke het verleden zoo hartstogtelijk terugwenscht en het tegenwoordige haat met doodelijken haat. Zij is het die de lagere geestelijkheid opzet en voor haar is godsdienstvrijheid niets anders dan de algemeene opperheerschappij des pausdoms. - Deze geesseling van het ultramontanisme ten bloede toe, had een scherp protest van de zijde der kardinalen de Bonnechose en Donnet ten gevolge. En geen wonder; zij moesten daar hooren betoogen dat verschillende kongregatiën, rijk geworden 'à travers leur voeu de pauvreté,' slechts bestonden omdat men de wetten niet handhaafde, waarbij dat bestaan verboden was. Krachtige handhaving der bestaande wet beschouwde de heer Rouland dan ook als het goede stelsel tegenover de ultramontanen, wier systeem hij intusschen op ééne lijn stelde met het 'revolutionair' begrip: de vrije Kerk in den vrijen Staat.

Con amore rigtte daarop de kardinaal de Bonnechose zijne oratorische pijlen tegen den heer Rouland, welke, scherp gepunt, zeer juist de voegen van diens gallikaansch harnas wisten te vinden. De konklusie toch van den heer Rouland was, gelijk in vele andere landen reeds als uitgemaakt wordt beschouwd, ten eenenmale valsch. Noch gallikanisme noch ultramontanisme immers worden meer in onzen tijd te huis behoorende geacht. Predikt het laatste - in strijd met de nieuwere vrijheidsbeginselen - de scherp geformuleerde heerschappij der Kerk over den Staat; het eerste verkondigt - evenzeer in strijd met die vrijheidsbeginselen - dat de Kerk afhankelijk moet wezen van den Staat, al mogen zijne leeringen in zachteren vorm gehuld zijn.

Tot het beginsel: de vrije Kerk in den vrijen Staat voerde evenmin de redevoering van den anti-klerikalen senator Bonjean. Deze was echter in zijne bestrijding van het ultramontanisme, zoo mogelijk, nog scherper dan de heer Rouland en koos in het bijzonder de kongregatie der Jezuïten, 'gevaarlijker dan alle andere te zamen,' tot mikpunt zijner aanvallen. Hij herinnerde aan de wetsbepalingen, welke het bestaan dezer kongregatie verbieden, maar wenschte de handhaving dier bepalingen op zachte en gepaste wijze, opdat men zich niet met de martelaarskroon zou kunnen sieren.

Na dergelijke bloedverhittende debatten werkte de hoogst gematigde redevoering van den aartsbisschop van Parijs, mgr. Darboy, als een verkoelend middel op de gemoederen. Zonder zich te bekommeren om logica en consequentie, trachtte deze zoo veel mogelijk de geslagene wouden te heelen; hij verklaarde zich gallikaan tegenover de regering, betoogde tegenover de geestelijkheid de wenschelijkheid eener nadere regeling van de verhouding tusschen Kerk en Staat, gelijk die bij het konkordaat bepaald was, kortom transigeerde, kalmeerde, verzachtte en wijzigde zoo veel mogelijk. De heer Thuillier verzachtte nu ook als gouvernements-kommissaris op zijne beurt de gevoelens door zijn ambtgenoot Rouland geuit, en de veelbesproken paragraaf van het ontwerp-adres werd aangenomen.

Nu lokte ook de konventie-paragraaf een niet minder levendig debat uit. Na al hetgeen echter reeds over de September-konventie gezegd en geschreven is, leverden deze diskussiën geene nieuwe

gezigtspunten op. De voorstanders zoowel als de tegenstanders dier overeenkomst tusschen Italië en Frankrijk voerden de bekende argumenten aan. In de redevoeringen der laatsten moest men bovendien allerlei wonderlijke en kurieuse ontboezemingen aanhooren. Zoo beklaagde de generaal-senator Gemeau, met volkomen goede trouw en onovertrefbare naïveteit, het lot der bevolkingen van -Napels, Toscane en de hertogdommen ‘si brutalement arrachés à un régime meilleur!’ Dergelijke politici zijn zelfs in den franschen senaat niet talrijk. Of de generaal in de termen zou vallen om eene Boissy-belasting te moeten opbrengen voor eene ridderorde van koning Frans II, is ons onbekend.

Door ziekte verhinderd om de senaats-debatten bij te wonen had de graaf de Ségur d'Aguesseau bij brief aan den voorzitter zijne gevoelens over de September-konventie geuit. In nog wilder, hartstogtelijker taal dan wij van hem gewoon zijn, als had de ziekte in 's graven hoofd haren zetel opgeslagen, trok hij te velde tegen Frankrijk's politiek in Italië. In het verlaten van den eervollen post te Rome ziet de heer de Ségur een eersten stap op den revolutionairen weg door prins Napoleon aangewezen en het voorspel van ontzettende rampen voor het vaderland. De briefschrijver beweert voorts dat de ‘poorten der hel’ in de negentiende eeuw den naam dragen van: ketterij, valsche hervorming, valsche wijsbegeerte, revolutie, zoogenaamde moderne beschaving of terugkeer tot het heidendom en gepersonifieerd worden door ‘Rusland,’ Engeland, Piëmont, Italië enz. Dit alles - de heer Ségur verklaart zich daarvan overtuigd - zal nu wel niets vermogen tegen de heilige Kerk, maar als fransch burger, als lid van den senaat, moet hij wijzen op de rampen, welke voor den oudsten zoon der Kerk zullen ontstaan, zoodra de paus zal worden genoopt om de eeuwige stad te verlaten en in ballingschap te gaan. De heer de Ségur acht het bespottelijk om vertrouwen te stellen in de belofte om het pausselijk grondgebied te eerbiedigen, gedaan door roovers, die nog steeds twee derde gedeelte der pausselijke staten in handen hebben.

Evenmin als de redevoeringen der senaatsleden leverden ook die der heeren Chaix d'Est-Ange en Rouher nieuwe gezigtspunten op. Hunne redevoeringen herinnerden ons weder aan de vroegere uitingen der regering omtrent de September-konventie. Voorzigtig vermeden zij de behandeling der eigenlijke kwestie, terwijl zij zoo lang verwijlden bij de bewering dat de paus zijn gezag moest verdedigen door een leger; de eventualiteit: dat de regering te Rome niet bij magte zou blijven om zich te handhaven tegenover eigen bevolking, werd slechts aangeroerd om te kunnen verklaren dat de regering zich hare vrijheid van handelen had voorbehouden.

Het ontwerp-adres werd daarop aangenomen met 131 tegen 2 stemmen, na eene diskussie over Mexiko, waaruit wij hier alleen eenige woorden, van den maarschalk Forey willen opteekenen, welke, als de verklaring van een ooggetuige inhoudende, merkwaardig mogen genoemd worden. ‘Il y a cinquante ans - zeide de maarschalk - que le Mexique se débat au millien des luttes, et son sens moral a disparu au millieu de ses révolutions. Il n'y a plus d' administration, plus de justice, plus d'ar-

mée, plus d'esprit national, plus rien!' De éénige hoop op Mexiko's toekomst lag bij dezen soldaat-redenaar in deze zinsnede: 'Je ne puis pas supposer que Dieu, qui a inspiré l'Empereur quand il s'est armé de l'épée de la France pour rétablir l'ordre au Mexique, je ne crois pas que Dieu abandonne ce beau pays!'

Of keizer Napoleon den maarschalk dank zal wijten voor zijne schildering der mexikaansche toestanden, betwijfelen wij zeer. Welligt echter is men op de Tuilleriën te zeer overtuigd dat al die theatrale vertooningen en spiegelgevechten in den senaat, ter wille van den schijn in het leven geroepen, nog meer dan die in het wetgevend lichaam, hetwelk zijne adres-debatten weldra zal aanvangen, slechts een voorbijgaanden indruk maken. Praktische gevolgen hebben ten minste dergelijke discussiën in Frankrijk niet: de keizer blijft handelen gelijk hij verkiest, en dat zelfs van iets, hetwelk aan ministeriële verantwoordelijkheid doet denken, geen sprake is, bleek nog onlangs in zake het verpligt schoolonderwijs. Nadat men gedurende eenigen tijd van een wets-ontwerp had gefluisterd waarin dit stelsel zou worden toegepast, verscheen in den *Moniteur* een rapport van den minister Duruy aan den keizer, waarin dit stelsel breedvoerig werd verdedigd. Men verwachtte derhalve nu dat het wetsontwerp dienovereenkomstig zou luiden, te meer nog omdat de minister van onderwijs in zijn rapport de toepassing van zijn stelsel voor iedere gemeente facultatief had verklaard, waarin men eene koncessie meende te zien aan de tegenstanders van het kosteloos en verpligt onderwijs. Weldra meldde nu echter een der regeringsorganen dat men dit ministerieel rapport slechts te beschouwen had als het persoonlijk gevoelen des ministers van onderwijs; het later ingediend wetsontwerp brengt in den bestaanden toestand dan ook slechts eenige wijzigingen van zeer ondergeschikten aard. Toch is deze toestand allertreurigst, en waarlijk, de welsprekende becijferingen van den heer Duruy, dwingen wederom volstrekt geene bewondering af voor de natie, welke aan het hoofd der beschavtng meent te staan. Uit dit rapport toch blijkt, onder meer, dat in 1862 in Frankrijk op de honderd lotelingen 27,49 niet konden lezen of schrijven. Op de honderd mannen, die in datzelfde jaar trouwden, waren 28,54 niet in staat om hun naam te schrijven, hetgeen op de honderd vrouwen met niet minder dan 43,26 het geval was. De parijsche dagbladen schijnen zich over dezen toestand niet veel te bekommeren. Het rapport zag dan ook natuurlijk meer in het bijzonder op de provinciën, en men weet het: *Paris*, c'est la France!'

In Duitschland blijft de kwestie der Elbe-hertogdommen steeds in statu quo. Wel werden tusschen Oostenrijk en Pruissen gedurende de laatste maand dépêches en nota's gewisseld, maar zonder tot eenig resultaat te leiden. Op den weg welken de heer von Bismarck heeft ingeslagen, gaat hij intusschen met ijver voort en elken dag nadert de pruissische minister meer en meer het doel, hetwelk hij zich ten opzigte der hertogdommen heeft voorgesteld. Uitmuntend komt hem dan ook de verdeeldheid in den oostenrijkschen ministerraad te stade en met genoegen verneemt hij telkens hoe de politieke vijandschap tusschen de ministers von Schmerling en Mensdorff toeneemt, welke voor Pruissen goede vruch-

ten kan opleveren. Twee partijen schijnen thans in Oostenrijk tegenover elkander staan. De partij van den heer von Schmerling heeft haar geduld tegenover den heer von Bismarck verloren en dringt aan op een verbond met Frankrijk en de kleinere duitsche staten tegenover Pruissen. De partij van den minister von Mensdorff daarentegen wil de oostenrijksch-pruissische alliantie handhaven, hetgeen ook, naar men beweert, het gevoelen is van keizer Frans Jozef.

Het blijkt intusschen niet in hoeverre eerstgenoemde partij zou geneigd zijn om de alliantie met Frankrijk voor Venetië te koopen. Is dit niet het geval, dan kan men voor het oogenblik niet verwachten dat keizer Napoleon zich verzetten zal tegen eene inlijving der hertogdommen - het voorspel der uitbreiding van Frankrijk's Rijngrenzen - en zich zal mengen in het duitsch embroglio. De pruissische kroonsyndici zijn intusschen nog altijd verdiept in oude perkamenten en staatsstukken, de kleine duitsche staten bepeinzen met elkander eene interpellatie van Oostenrijk en Pruissen omtrent hunne plannen met de hertogdommen, en Sleeswijk-Holstein tracht zich nog steeds los te rukken uit de webbe waarin het al meer wordt vastgesponnen. Duitschland's geschiedenis van den dag biedt dan ook geene opwekkende lektuur aan, terwijl wij te Berlijn den kruistogt kunnen hooren prediken tegen alles wat naar vrijheid en verlichting zweemt en wij den heer von Bismarck zijne kampvechters zien verzamelen in afwachting van de dingen, die komen zullen. Hoe veelkleurig is die ministeriele partij in Pruissen, thans ten strijde geroepen tegen den godsdienstigen, politieken en staatkundigen duivel, vleesch geworden en vermenigvuldigd in de leden der Fortschrittspartij! Met hoe groot eene handigheid weet de minister dat personeel, uit de tegenstrijdigste elementen zamengesteld, bij elkander te houden en te vleijen door nu eens de meer bijzondere gevoelens van de eene fraktie en dan weder de geheel tegenovergestelde der andere uit te spreken of te doen uitspreken! Terwijl wij de encyclica van paus Pius door het orgaan der feodalen hoorden toejuichen ten genoege der ultramontanen, stelde het wetsontwerp des heeren von Roon, omtrent de legerorganisatie, de militaire hofpartij, de ‘reaktie in uniform’ tevreden. Weder eene andere fraktie kan eene afspiegeling harer gevoelens opmerken in koning Wilhelm's toespraken, waarin ‘de God van Pruissen’ en de godsvrucht der regering in verband werden gebragt met de oorlogsrampen, welke door Duitschland met zoo kwistige hand over het sedert door partijtwist verdeelde Denemarken waren uitgestort. Zelfs vond het ministerie gelegenheid om de socialistische demokraten met het panem et circenses tot leus, de demokraten, die Ferdinand Lasalle's leerstellingen omtrent da arbeidersvereenigingen in nog minder liberalen zin dan zij zelf reeds hadden uitgebreid, naauwer aan zich te verbinden. Terwijl toch de vermaarde staathuishoudkundige Schulze-Delitsch, bij de beraadslagingen omtrent de kwestie der arbeid ersvereenigingen in het pruissisch huis van afgevaardigden, slechts vrijheid verlangde en die vereenigingen alleen op de energie en krachtsinspanning der arbeiders zelve wilde doen rusten, verklaarde de regeringspartij finantiele ondersteuning en bescherming van staatswege voor deze Vereine te verlangen. De verwerping van

deze denkbeelden door de Fortschrittspartij werden voorts tegen haar geëxploiteerd. Ziet - zoo riep men der onnadenkende volksmassa toe - de zoogenaamde liberalen gewagen steeds van de onderdrukking en heerschzucht onzer partij, welke godsdienst, vaderland en koning zoo opregt bemint. Gij ziet nu hoe men de goedgeloovige bevolking misleiden durft. Wij verlangen voor de werklieden niet alleen volkomene vrijheid om vereenigingen op te rigten, maar bovendien de bescherming en finantieele ondersteuning der regering. En wie zijn het nu die zich tegen de toepassing van ons systeem verzetten? Juist de mannen die altijd verklaren dat zij de belangen des volks behartigen. - Dergelijke taal maakt altijd en in alle landen zekeren indruk op de menigte, welke niet begrijpt waartoe dergelijk staatstoezigt leiden kan en leiden moet, maar als betooverd wordt door de belofte van geldelijke ondersteuning.

In het Huis van afgevaardigden zijn intusschen in de laatste dagen de beraadslagingen aangevangen omtrent het algemeen rapport der budget-kommissie. Als grieven werden daarbij tegen de begrooting voornamelijk ingebragt dat deze geene juiste verdeeling der staatsuitgaven bevatte, dat de uitgaven ten behoeve van het departement van oorlog moesten verminderd, die voor landbouw, onderwijs vermeerderd worden en overigens dat geheel het belastingstelsel eene wijziging moest ondergaan. Deze verschllende grieven werden door eenige sprekers nader toegelicht, terwijl het ministerie daaromtrent een non possumus uitsprak. De kommissie uit het Huis, belast met het rapport omtrent het wetsontwerp van den generaal van Roon, heeft hare werkzaamheden nog niet volbragt. Op een harer laatste vergaderingen schijnt intusschen de regering eene belangrijke koncessie te hebben gedaan, waardoor het grootste punt van verschil met de volksvertegenwoordiging zou wegvallen. De minister van oorlog zou namelijk namens de regering hebben toegestemd in eene regeling van de getalsterkte des legers bij de wet. Door een groot aantal voorwaarden schijnt deze koncessie echter zeer veel van hare belangrijkheid te hebben verloren. Het is derhalve nog niet uit te maken of dit blijk van toenaderingsgezindheid niet moet strekken om òf eenige meer gematigde liberalen in den lande aan zich te verbinden en alzoo weder de regeringspartij te vergrooten, òf op deze wijze bouwstoffen te verzamelen voor een manifest aan de natie, waarin men zeggen kan: ‘dat de regering alle middelen heeft aangewend om eene verzoening tot stand te brengen, maar dat men niet heeft gewild!’

In Oostenrijk blijft de regering steeds naar eene eenheid des rijks trachten, terwijl zij de vroegere politiek, welke naar de vrije zelfstandigheid der verschillende gewesten streefde, schijnt vaarwel te hebben gezegd. Evenmin als vroeger werden echter de bezwaren tegen die eenheid in de laatste weken opgelost, terwijl de oppositie-geest zich thans zelfs in vergaderingen heeft geopenbaard, waarop de regering geheel meende te kunnen vertrouwen. Voorts heeft het ministerie zich in Hongarije weder een aantal vijanden gemaakt ten gevolge der veroordeeling van graaf Paul Almasy en eenige andere hongaarsche vrijheidsmannen door een krijgsraad, waarbij deze van hoog verraad beschuldigden noch in de onafhankelijke positie der regters, noch in

de openbaarheid der debatten, noch in de bevoegdheid om zich te doen verdedigen eenigen waarborg vonden voor eene regtvaardige uitspraak. De indruk, welken deze veroordeeling maakte, noopte dan ook een der regeringsorganen te Weenen om de akte van beschuldiging mede te deelen. Men scheen daarbij echter te vergeten dat dergelijke schrifturen gewoonlijk nog sterker het verlangen opwekken om de zaak nu ook eens van de zijde der beschuldigden te hooren voordragen en het ‘audi et alteram partem’ toe te passen.

Wat de opheffing van den staat van beleg in Gallicië en de in vrijheidstelling van den vroegeren diktator van Polen, Maryan Langiewiez betreft, heeft de regering aan den wensch der meerderheid in het Huis van afgevaardigden voldaan. Intusschen blijft de regeling van het finantiewezen steeds de bron van verwikkelingen tusschen het Huis en het ministerie. Elk bezuinigingsvoorstel van de begrootingskommissie wordt door het kabinet eerst na eindelooze onderhandelingen goedgekeurd en dan nog meestal slechts voorwaardelijk of met eenige wijziging. Telkens schijnt men dan ook voor een vredebreuk te moeten vreezen, maar telkens nog volgde tot dusverre ter elfder ure eene schikking omtrent de kwestie aan de orde.

De verhouding tusschen Oostenrijk en het overig Europa, met name vooral Italië, bleef dezelfde. Te Weenen zoowel als te Florence leeft men in afwachtende politieke houding met het oog op de eventualiteiten, waarbij de fransche senaat in zijn adres verklaart ‘te vertrouwen op de wijsheid des keizers.’ Terwijl de heer de Sartiges te Rome begint te reppen van de ten uitvoerlegging der konventie van 15 September, gaat de italiaansche Kamer van afgevaardigden voort met de zamenstelling van eene algemeene wetgeving voor het koningrijk. Laatstelijk heeft dit staatsligchaam, in strijd met de gevoelens èn van den minister van justitie. Vacca, èn van den president-minister de la Marmora, de konklusiën der kommissie ten opzigte der afschaffing van de doodstraf, in ons vorig overzigt besproken, met 150 tegen 91 stemmen aangenomen en daarvoor de levenslange cellulaire opsluiting in de plaats gesteld. Voorts werden de beraadslagingen aangevangen over het rapport des ministers van finantiën omtrent den staat der schatkist en de middelen om dien te verbeteren. Het uitschrijven eener leening, het verkoopen der staatsspoorwegen en het vermeerderen der belastingen waren ook hier wederom de middelen welke het parlement zal hebben te bekrachtigen.

Is de toestand van Italië's finantiewezen niet gunstig, nog ongunstiger blijft die toestand in Spanje. Wel meende men eenigen tijd geleden dat de vaderlandslievende zelfopoffering van koningin Isabella, die een derde gedeelte harer bezittingen ten behoeve der schatkist heeft afgestaan, voor het oogenblik eenige verbetering beloofde, maar sedert dat oogenblik zijn er eenige onverbeterlijke pessimisten gekomen, die fluisterden dat de koningin haar eigen belang zeer goed heeft behartigd door dezen grootmoedigen afstand van hare bezittingen. Lagchende beweerde men dat sedert Don Quichote's tijd alle ridderlijkheid uit Spanje in het algemeen en uit het spaansch vorstenhuis in het bijzonder verdwenen was en dat dergelijke koninklijke geschenken steeds aan het ‘timeo Danaos, et dona feren-

tes' herinneren. Kortom over deze schenking van Spanje's souvereine ligt nog een sluijer uitgespreid. Dit is echter niet het geval met de liberaliteit van het kabinet Narvaez, hetwelk zich eenige weken geleden in een ontwerp van wet op de drukpers op zoodanige wijze heeft uitgesproken, dat een luide kreet van verontwaardiging door alle fraktiën der liberale partij is aangeheven. De regering heeft dit alles beantwoord met de in beslagneming der protesterende dagbladen en, gelijk wij voorzien hadden, bleek nu overtuigend dat de liberale staatkunde van den heer Narvaez slechts eene gelegenheidspolitiek is geweest.

Vergeten wij ten slotte niet te vermelden dat te Athene weder eene ministerie-verandering heeft plaats gehad. De 'zon van Homerus,' welke de juichende menigte te Nauplia reeds op 6 Februarij 1833 en later nog eens bij koning George's aankomst zoo schitterend meende te zien opgaan, blijft echter, ondanks alle wisselingen van bestuur, nog steeds achter donkere wolken verscholen.

Middelburg, 20 Maart.

W.A. VAN HOEK.

Godgeleerdheid en onderwijs.

De jongste pausselijke syllabus.
II.
(*Zie Tijdspiegel*, *Februarij bl.* 290).

De brochure van den bisschop van Orleans, Mgr. Dupanloup, heeft zoowel betrekking op de conventie van 15 September tusschen Frankrijk en Italië als op de Encyclica van 8 december j.l. Het eerste gedeelte, aan de conventie gewijd, behelst een heftigen aanval op de goede trouw van het nieuwe zuidelijk koningrijk.

'Pendant que les soldats piémontais couvraient de sang le royaume de Naples, schrijft de bisschop, un système de terreur pesait sur les habitants qui ne prenaient pas les armes. Je serais infini, si je voulais entrer ici dans les détails de cette affreuse tyrannie. Les libertés municipales, la liberté de la presse, la liberté des opinions, la liberté des personnes, l'inviolabilité des domiciles; la liberté de la justice, toutes les libertés disparaissaient, tous les droits(*).

'Je m'en tiens à un seul fait, mais qui fait comprendre tous les autres, au nombre immense de Napolitains entassés, avec ou sans jugement, dans les prisons: M. Bentinck etablissait au Parlement anglais, en se fondant sur le rapport du consul général anglais, M. Bonhams, et sur les documents présentés au parlement de Turin, *qu'au moment où*

(*) En cinq mois, depuis le 14 décemb. 1862 jusqu'au mai 1863, on a dissous quatre-vingt-neuf conseils municipaux et quatre-vingt-six gardes nationales.
Et les malheureux maires n'étaient pas même libres de donner leur démission. Il fallait obéir aux injonctions des préfets piémontistes, sous peine de mort. Voici en effet, les circulaires qu'adressaient les préfets piémontistes aux maires de la province soumise à leur administration.

'Monsieur,
... Je vous avertis qu'en cas de violation de cet ordre, vous serez impitoyablement traité comme on traite aujourd'hui ceux qui sont soup-connés de tendances criminelles.'
Et si le maire effrayé s'avise de donner sa démission, voici ce qui le menace:
'Je vous fais remarquer, en terminant que, comme vous n'avez, jusqu'à ce jour, adressé aucune demande, soit de congé, soit de démission de charge, si vous le faites dans l'avenir, je me verrai obligé d'agir avec toute la rigueur que les temps actuels requièrent et autorisent.
Le Préfet Falconcini.

il parlait, le nombre des prisonniers politiques était de plus de vingt mille.

Un autre orateur, M. Bowyer, a affirmé au Parlement anglais que, d'après des documents certains ce nombre *depuis l'invasion*, aurait été jusqu'à *soixante-dix mille*; dans un rapport qui a été déposé devant le Parlement Turin il s'exprime ainsi:

'J'ai été voir les prisons de Melazzo! Horreur! j'en suis sorti tout couvert de vermine, le coeur navré, et le front rouge de honte d'être Italiën.'

M. Ricciardi disait, au sein du Parlement, qu'il y a plus de quinze cents prisonniers à Palerme, entassés les uns sur les autres, *comme des sardines dans un baril.*'(*)

Die aanhalingen geven den lezer een denkbeeld van de wapenen waarmede de bisschop den afgod der fransche natie, de italiaansche eenheid, bestrijdt. Laten wij ze voor zijne rekening. Dit schrikbewind zou niet het eerste zijn in de geschiedenis dat het onmisbaar doorgangspunt vormde voor de hoogere ontwikkeling en beschaving van een volk. Dat een omwenteling gruwelen voortbrengt is, men verliest het te veel uit het oog, de schuld niet altijd van het nieuwe dat men tot stand wil brengen, vaak juist van het oude dat zich niet in tijds vernieuwd en daarom geweldige schokken onvermijdelijk gemaakt heeft.

Om 's bisschops meening aangaande de conventie was het ons thans echter minder te doen, meer om zijne officiëele toelichting van de pausselijke Encyclica. Ik zal haar zoo aanstonds den lezer doen kennen. Maar vooraf is het niet ongeoorloofd, ons met Mgr. Dupanloup te vermaken over al de taalkundige en theologische misslagen van de fransche journalastiek gepleegd bij hare behandeling van 's pausen schrijven.

'Mais enfin qu'ont fait tout d'abord la plupart des journalistes? Ils ont fait à qui mieux mieux, dans la traduction de l'Encyclique et du *Syllabus*, des contresens et des contrebonsens, et, je suis obligé de le dire, des plus ridicules, des plus inattendus, même sur les points les plus graves.

'Et cela, non pas seulement *le Siècle*, mais le *Journal des Dêbats* lui-même, qui est d'ordinaire, grammaticalement plus sur que *le Siècle.*' Monseigneur heeft met al zijn bisschoppelijke waardigheid, niettemin ruim zijn deel van *l'esprit francais*, *gaulois*, *grivois.* Dat *grammaticalement plus sûr* is onbetaalbaar.

'J'ai compté, dans la traduction donnée par le *Journal des Débats* de l'Encyclique et du *Syllabus*, plus de *soixantedix* contresens.' (Niet meer of minder.)

'Si *le Journal des Débats* a été jusque-là que n'aura pas fait *le Siècle.*' (De ondeugendheid is geestig, al is ze ook iets minder apostolisch).

(*) Dans la cour d'une des prisons que M. Gladstone a décrite avec tant de complaisanse 'les prisonniers, a raconté lord Lennox, se précipitèrent autour de vous en poussant des cris lamentables, les yeux injectés de sang, les bras étendus, implorant, non pas la liberté, mais un procès, non pas merci, mais un jugement.... L'attitude et la condition des damnés dans l'Enfer du Dante donneraient la plus juste idée de la scène qui se présenta alors dans cette cour de prison.
'Les aliments qu'on servit à ces malheureux prisonniers n'auraient pu même être donnés *à des bestiaux* en Angleterre.
... Dans ces prisons les honnêtes femmes étaient pêle-mêle avec des prostituées, les prêtres et les magistrats avec des assassins; des gentilshommes etaient enchainés avec des forçats.... ainsi un gentilhomme italien, dont le malheùr était de différer de manière de voir avec le gouvernement de Turin, était enchainé au plus vil malfateùr.'

En nu volgen eenige, ons dunkt, geheel onwederlegbare bewijzen, bewijzen mede van de ook in Frankrijk naar het blijkt niet onware stelling, dat de journalistiek nog altijd voor veel verbetering vatbaar is.

- 'On fait condamner au pape l'immutabilitê divine, en traduisant par 'immuable' l'expression latine '*immutationibus obnoxium*' (aan veranderingen onderhevig, zie st. I.)

- 'On lui fait stigmatiser, comme une erreur, cette élémentaire et évidente vérité que Dieu est partout, dans toutes les créatures, en traduisant: "Dieu est dans l'homme et dans le monde," là où le pape signalant et frappant la monstrueuse erreur panthéistique, le *perpétuel* devenir de Renan et autres, condamne ceux qui disent: *Deus fit in homine et in mundo.*' (Niet: God is in mensch en wereld; maar: in mensch en wereld komt God tot stand, zie St. 2).

- 'Les erreurs *sur* la societé civile, *errores de* societate civili, deviennent les erreurs *de* la société civile' (opschrift van § 6).

- 'Dans la proposition 39, on prend *reipublicae*, la chose publique, pour la *république*, et on fait condammer au Pape l'Etat républicain, ce à quoi assurément il n'a jamais songé.'

- 'L'église ne doit dans aucun cas *sévir contre la philosophie.* Le traducteur a vu là que l'Eglise ne doit jamais *s'occuper de* philosophie, il a cru qu' *animadvertere* voulait dire regarder à.... faire attention à (St. 11).

Op die wijze gaat de bisschop voort met het zondenregister op te maken van de liberale fransche pers. En teregt eindigt hij met de vraag: 'Est-ce que vous auriez passé cela à vos élèves de Sixième?.... Au moment où ces messieurs allaient tant crier contre l'infaillibilité de l'Église, que n'ont-ils douté un peu plus de l'infaillibilité de l'agence Havas ou de telle autre agence?'

Wij hebben intusschen gezien dat in het schieten van een zeker soort van gehoornde dieren de paus weinig of niets aan de liberale pers behoeft toe te geven.

Doch wij komen eindelijk ter zake. De paus heeft zich verklaard tegen de moderne beschaving.

In St. LXXVII-LXXX worden de volgende dwalingen gebrandmerkt: Het heeft in onzen tijd geen nut meer de katholieke godsdienst als éénige staatsgodsdienst met uitsluiting van al de andere gezindheden te beschouwen.(*)

'Het is dan ook te prijzen dat de wet, in eenige katholieke landen, er voor gezorgd heeft dat de vreemdelingen in die landen woonachtig, er in het openbaar hunne bijzondere godsdienst kunnen uitoefenen.(†)

'Onwaar is het dat de staatsregtelijke vrijheid van alle gezindheden en dat de aan allen verzekerde vergunning om openlijk voor hunne denkbeelden en gevoelens uit te komen de volken gemakkelijker in het zedebederf storten of de pest van het indifferentisme bevorderen.'(§)

(*) Prop. LXXVII: 'aetate hac nostra non amplius expedit religionem catholicam haberi tamquam unicam status religionem, caeteris quibuscumque cultibus exclusis.'

(†) Prop. LXXVIII 'Hinc laudabiliter in quibusdam catholici nominis regionibus lege cautum est, ut hominibus illuc immigrantibus liceat publicum proprii cuiusque cultus exercitium habere.'

(§) Prop. LXXIX 'falsum est civilem cuiusque cultus libertatem, itemque plenam potestatem omnibus attributam quaslibet opiniones cogitationesque palam publiceque manifestandi, conducere ad populorum mores animosque facilius corrumpendos ac indifferentismi pestem propagandam.'

‘De Romeinsche opperkerkvoogd moet zich verzoenen en in een vergelijk treden met den vooruitgang, het liberalisme en de moderne beschaving’.(*)

De nadruk valt natuurlijk vooral op de allerlaatste stelling. Het is, zegt de paus, een dwaling dat het hoofd der katholieke kerk met den vooruitgang, met het liberalisme, met de moderne beschaving transigeeren of zich verzoenen moet.

Hier is tweederlei, hier een klimax.

Geen transactie.

Geen verzoening.

Transactie ontstaat door verzoening.

Verzoening door vergeten der vijandschap.

Bij transactie staan de partijen lovend en biedend tegen elkaêr over; bij verzoening is het bestaan van twee partijen opgeheven.

De paus wil hooren van het een noch het ander.

Dit is openhartig gesproken. Doch vernemen wij nu wat de door het Roomsche hof niet verloochende vertolker der pausselijke gedachte uit de beoordeeling van Prop. 78-80 afleidt.

‘Tout ce qui constitue la civilisation moderne est d'après nos journaux, ennemis de l'eglise, condamné par le pape.’

Dit nu spreekt de bisschop, niet zonder bevreemding kunnen wij het bij den eersten oogopslag zien, onbewimpeld tegen.

Hij zegt er van: ‘Cette interprétation est tout simplement une absurdité.’

En waarom?

‘Dans ce que désignent nos adversaires, sous le nom si vaguement complexe de *civilisation moderne*, il y a du bon, de l'indifférent, et il y a aussi du mauvais.’

En zie hier de achterdeur opengaan.

‘Avec ce qui est bon ou indifférent dans la *civilisation moderne*, le pape n'a plus à se reconcilier; le dire serait une impertinence et une injure, comme si l'on disait à un honnête homme: Reconciliezvous avec la justice.’

‘Avec ce qui est mauvais, le pape ne doit ni ne peut se reconcilier ni transiger. Le prétendre serait une horreur.’ En verder.... ‘Et il en est de même de ces autres mots: progrès et libéralisme. Ce qu'il peut y avoir de bon dans ces mots et dans ces choses, le pape ne le rejette pas; ce qui est indifférent il n'a pas à s'en occuper; ce qui est mauvais il le reprouve, c'est son droit et son devoir.’

Ik erken het volmondig: de bisschop heeft den paus gered.

Maar hij heeft Z.H. gered door haar een *bêtise* te laten zeggen.

De paus heeft dan willen verklaren dat hij zich niet vereenigt met het verkeerde in de nieuwere beschaving.

En wie vereenigt zich daar dan wel mede?

Het verkeerde in die beschaving wordt niet nader bepaald. Ik, ieder, wordt dus in die bepaling voorloopig vrij gelaten. Is er nu iemand zoo verblind, dat hij de nieuwe beschaving voor louter paradijssche volmaaktheid aanziet? Niemand in onzen tijd is er naïf genoeg voor.

Ook de warmste vrienden van de nieuwere beschaving zijn dus alleen hare vrienden omdat zij, gedachig aan het onvolkomene dat alle menschenwerk aankleeft, hier

(*) Prop. LXXX: ‘Romanus Pontifex potest ac debet cum progressu, cum liberalismo et cum recenti civilitate sese reconciliare et componere,’

vooreerst het onvolkomene door de goede eigenschappen en zijden der nieuwere beschaving verre overtroffen

achten; maar vervolgens ook niet minder diep hiervan overtuigd zijn dat de nieuwere beschaving met al hare gebreken het toch nog van de oude zeer verre wint.

Vereenigt de paus zich nu uitsluitend met het goede d.i. met hetgeen hij in de moderne civilisatie voor goed houdt, dan doet hij in zijn onfeilbare wijsheid wat ieder gewoon sterveling doet, en wat dus niemand ter wereld, met wien het de moeite waard is te rekenen, er aan denkt om hem een oogenblik kwalijk af te nemen.

Maar dan ziet men ook volstrekt niet in, welke stelling de paus hier eigenlijk een dwaling noemt. Men beweert dat de paus zich met de nieuwe beschaving moet verzoenen. Die bewering is ongegrond. Waarom zal nu die bewering ongegrond zijn? Het is duidelijk dat hier slechts twee redenen kunnen bestaan. Zij is ongegrond:

òf omdat de paus in geen enkel opzigt met de nieuwere beschaving te maken wil hebben.

òf omdat zij, die Z.H. met de nieuwere beschaving willen verzoenen, Z.H. daarmede noodzaken, deze nieuwere beschaving in haar geheel, zonder het minste voorbehoud, goed te keuren.

Dat zijn wel beschouwd de twee éénig mogelijke redenen. Doch zij zijn slechts mogelijk in het afgetrokkene; want, wat het eerste alternatief betreft, het moet wegvallen nu de paus bij monde van mgr. Dupanloup verklaard heeft dat hij iets goeds in de nieuwere beschaving erkent, waaruit volgt dat hij dus in zeker opzigt wel met haar te maken wil hebben. Maar het tweede alternatief is evenzeer onbestaanbaar, omdat niemand, met redelijke hersenen, van den paus kan eischen hetgeen hij zich zelf niet oplegt. Er is niemand toch, wij deden het reeds opmerken, die de moderne beschaving onvoorwaardelijk en zonder eenig voorbehoud goedkeurt.

Daar de twee éénige redenen aldus weggevallen zijn, die den paus in staat stelden, de bewering in st. 80 uitgesproken als een dwaling te kenmerken, zoo behoeven wij ons besluit niet op te maken ten aanzien van deze uitspraak van den paus.

Het doet mij leed dat ik het zeggen moet: ook hier mist de figuur van den paus de noodige waardigheid, die waardigheid waarvan de luister hem, wat ons betreft, nooit ontbreken moge. De paus, wanneer hij althans werkelijk niets meer bedoelt dan de bisschop van Orleans hem zeggen laat, rigt hier kennelijk zijne pijlen op den een of anderen opgewonden redenaar van een communistenclub, op een soort van half-krankzinnigen sans-culotte, een man die den mond altijd vol heeft van Brutus en van de regten van den mensch, op zulk een man, in één woord als er alleen aan denken kan om hem in dien zin verzoening met de nieuwere beschaving voor te schrijven dat de paus verpligt zou worden afstand te doen van eigen oordeel.

Maar is het den paus dan onbekend dat zij, die op den algemeenen gang der denkbeelden beslissenden invloed uitoefenen en dus de éénigen zijn die door iemand als den paus *verdienen* bestreden te worden, er niet aan denken om de moderne beschaving onvoorwaardelijk te loven? Is het hem onbekend dat er een warme liefde denkbaar is en werkelijk bestaat voor de liberale beginselen, een warme liefde die toch geen blinde liefde is? Is de type Macaulay hem geheel

vreemd gebleven, waarin onpartijdige erkenning van al de nu nog onvermijdelijke rampen der maatschappij gepaard gaat met een opregt voorstaan van de beginselen waarop die maatschappij aanvankelijk gevestigd is? Zou zij nooit de aardige opmerking van den grooten Engelschen staatsman gelezen hebben, dat het met de nieuwe beschaving is als met groote steden? Hare schaduwzijden brengen haar luister aan den dag. In Londen zijn tien duizend dieven. Hoe groot moet de welvaart niet zijn eener plaats die tien duizend dieven lokken en onderhouden kan.

De fransche omwenteling heeft, nu afgezien van hare praktische gevolgen, in de intellectueele wereld althans één groot kwaad aangerigt. Zij heeft in de voorstelling der groote menigte de liberale staatsbegrippen onafscheidelijk verbonden aan revolutionaire en absolute theoriën. De beginselen van '89 zijn voor het oppervlakkig oog zamengegroeid met de daden van '93. Wie de volkssouvereiniteit huldigt schijnt geen eerbied te kunnen hebben voor den koning. Wie de staatkundige gelijkstelling der gezindheden predikt, schijnt stilzwijgend onder de verpligting te liggen van onverschillig te zijn jegens elke godsdienst, vooral van, voor zijn persoon, aan geen enkele godsdienst boven een andere de voorkeur te geven. Wie vrijheid wil voor het individu, schijnt gehouden die te verlangen op grond van de regten van den mensch. Wie een constitutioneel-monarchalen regeringsvorm prijst, schijnt elke daad van verzet tegen de wettige magt onvoorwaardelijk te moeten goedkeuren en, in beginsel althans, zelfs voor een koningsmoord niet te mogen terugdeinzen.

Deze populaire voorstelling, deze vereeniging van zaken die toch inderdaad niet met elkander in werkelijk verband staan, schijnt zoo veel waarschijnlijks voor zich te hebben, dat zij zelfs de onfeilbaarheid van den paus tot haar dupe heeft gemaakt.(*)

Had de paus zich een verstandig slag van liberalen kunnen denken, hij had, nu eens toegestemd wordt dat hij een goede zijde in de nieuwere beschaving ziet,

(*) Macaulay heeft in zijn *essay* over Barrère de dwalingen die de fransche omwenteling in de hand heeft gewerkt met zijn gewone helderheid in het licht gesteld:
'We could show that the evils produced by the jacobin administration did not terminate when it fell; that it bequeathed a long series of calamities to France and to Europe; that *public opinion which had during two generations been constantly becoming more and more favourable to civil and religious freedom*, *underwent*, *during the days of Terror*, *a change of which the traces are still to be distinctly perceived.* It was natural that there should be such a change, when men saw that those who called themselves the champions of popular rights had compressed into the space of twelve months more crimes than the Kings of France: Merovingian, Carlovinghian, and Capetian, had perpetrated in twelve centuries. Freedom was regarded as a great delusion. Men were willing to submit to the government of hereditary princes, of fortunate soldiers, of nobles, of priests; to any government but that of philosophers and philanthropists. Hence the imperial despotism, with its enslaved press and its silent tribune, its dungetons stronger than the old Bastile, and its tribunals more obsequious than the old parliaments. Hence the Restoration of the Bourbons and of the Jesuits, the Chamber of 1815 with its categories of proscription, the revival of the feudal spirit, the encroachments of the clergy, the persecution of the Protestants, the appearance of a new breed of de Montforts and Dominies in the full light of the nineteenthe century.... Hence, too, the apprehensions with which, even at the present day, the most temperate plans for widening the narrow basis of the French representation are regarded by those who are specially interested in the security of property and the maintenance of order. Half a century has not suffised to obliterate the stain which one year of deprivaty and madness has left *on the noblest of causes.*'

niet als een dwaling de stelling kunnen bestrijden, dat Z.H. met die beschaving zich verzoenen of in ieder geval in vergelijk moet treden.

Hoe moeielijk is het toch met betrekking tot de Roomsch-Katholieke Kerk tot een gevestigde overtuiging te komen. Telkens meent men er eene te bezitten, die dan gedurig weder omvergestooten wordt door daden die van Rome zelf uitgaan. Rome mag een rots zijn, doch het is in elk geval een rots die anderen weinig vastigheid geeft. En hetgeen in staat zou zijn, ons aan Rome's naderenden val te doen gelooven, het is juist dat geven en nemen, dat terugtrekken van de eene hand terwijl zij de andere geeft, iets waaraan zij zich gedurig schuldig maakt.

Zoo ook hier. Ik moet erkennen dat toen ik het eerst van 's Pausen Encyclica en Syllabus vernam en er oppervlakkig kennis mede had gemaakt, ik mij terstond bewust werd doordrongen te zijn van een gevoel van eerbied voor den zachten en beminnelijken grijsaard die uit zijn eeuwenheugend paleis, er mogt van komen wat wilde, de beginselen waarop de moderne maatschappij rust, eenvoudig en zonder veel omhaal als dwalingen brandmerkte. Ik was geneigd er een merkwaardige proeve in te zien van 's pausen doorzigt. Het kwam mij voor dat de paus volkomen op de hoogte zou blijken te zijn van zijn roeping, wanneer hij, tot zijn schade of tot zijn voordeel, luide de stelling predikte, dat een vijandige houding tegenover het moderne bewustzijn, tegenover de beginselen van den tegenwoordigen tijd de éénige natuurlijke positie is van de Roomsche Kerk. Ware ik (par impossible) de paus van Rome, ik zou onbewimpeld verklaren dat de beginselen van de Kerk, die ik dan de eer zou hebben te vertegenwoordigen, volstrekt onvereenigbaar zijn met de beginselen die de zamenleving en het denken der tegenwoordige maatschappij beheerschen en leiden. De paus, het was mijn eerste gedachte, zal dus met zijn jongsten brief naauwkeurig de onoverkomelijke kloof voorteekenen, aanwezig tusschen de in merg en gebeente supranaturalistische wereldbeschouwing die tot op onzen tijd, en bij uitstek in de christelijke Kerk, heeft gegolden en het naturalisme (of monisme) dat de grondslag vormt van al de beschouwingen en aandriften der negentiende eeuw.

Maar hoe worden wij nu weder teleurgesteld.

De paus mag niet transigeeren, mag zich niet verzoenen met de moderne beschaving, met den vooruitgang, met het liberalisme, zoo sprak, zij het ook op indirekte wijze, Z.H.

De bisschop van Orleans staat op en beweert dat de paus alleen het verkeerde in de moderne beschaving, in den vooruitgang, in het liberalisme afkeurt.

De paus zal den bisschop een zachte berisping geven wegens zijn voorbarigheid, zijn ongevraagde en niet zeer gelukkige verdediging!

Juist het tegendeel. De bisschop wordt door den paus met loftuitingen en bewijzen van goedkeuring overladen.

Wat wil de paus dan?

En waar blijft nu bij ons, Protestanten, die nu eens het ongeluk hebben om ons verstand te gebruiken, onze eerbied voor den oppersten kerkvoogd?

Evenwel, het verschijnsel dat wij hier bespreken en in zeker opzigt betreuren, staat, wij mogen het niet vergeten, geenszins op zich zelf. Ik neem mijne

uitspraak van daar even terug: dat geven en nemen, dat loven en bieden der R.K. Kerk is volstrekt niet in staat om hem die met de geschiedenis dier Kerk bekend is, aan haar naderenden val te doen gelooven. Wel verre van haar zwakheid te zijn, is het juist, maar helaas! hare kracht.

Ja ondubbelzinnig moet ik het uitspreken, de kracht, de niet zeer eerbiedwaardige kracht der R.K. Kerk is de dubbelzinnigheid harer uitspraken, harer besluiten, harer daden; een dubbelzinnigheid des te gevaarlijker omdat zij, zich huwend aan zeldzame behendigheid, op het algemeen den indruk maakt van juist het tegenovergestelde. Volgens de openbare en meest aangenomen meening, is de Kerk van Rome de standvastigheid, de consequentie, de getrouwheid aan beginselen in persoon. Het Protestantisme heeft zijn 'variatiën'. Het ongeloof heeft zijne honderd koppen. Maar de roomsche Kerk is één, ondeelbaar, zich zelve altijd gelijk blijvend, wetend van waar zij uitgaat, wetend naar welke toekomst zij sturen wil.

Geen voorstelling wordt minder door een onpartijdige beoefening der geschiedenis bevestigd. De katholieke Kerk is niets van dat alles. De katholieke Kerk, zoo zij dat alles ware, zou metterdaad wezen hetgeen waarvoor hare verdedigers haar uitgeven, namelijk een volstrekt wonder. In deze wereld volmaakt getrouw te blijven aan b e g i n s e l e n en toch het onderspit niet te delven; opregt te zijn en toch zich niet te compromitteeren; eerlijk te zijn en toch niet bedrogen te worden; in één woord in deze wereld God en het geweten te dienen en toch, ik zeg niet zich in stand te houden, maar te zegevieren, ziedaar een wonder dat op onzen aardbol zoover ik weet nog nooit is vertoond en althans nog nooit is vertoond gedurende een eenigzins uitgestrekt tijdvak. Men verhaalt van iemand die aan beginselen getrouw is gebleven; en hij heeft den gifbeker moeten ledigen. Men verhaalt van een ander die aan beginselen getrouw is gebleven; en hij is geklonken gevonden aan een vloekhout. Men verhaalt van een derde die aan beginselen getrouw is gebleven; en hij heeft gezucht in een kerker.

En op die algemeene wet zou de R.K. Kerk eene uitzondering maken? Zij alleen zou zegepralen op zegepralen vieren, zonder iets te kort te doen aan de eerlijkheid, aan de opregtheid, aan het gelijkblijven aan zich zelve?

Waartoe zou onze kinderlijke ligtgeloovigheid dienen? De Roomsche Kerk heeft voor het uitwendige in de wereld gezegepraald. Zoo heeft zij dan gezegepraald door volmaakt dezelfde deugden en ondeugden, door dezelfde geoorloofde en ongeoorloofde middelen die ieder mensch en iedere inrigting bezitten en zich getroosten moeten, zoodra zij naar een uitwendige overwinning, naar een overwinning in deze wereld streeft.

Heeft de Katholieke Kerk vaste beginselen?

Heeft zij een afgesloten geheel van leerstukken?

Heeft zij een onveranderlijken politieken rigtsnoer?

Heeft zij, tot eigen bezieling en leiding voor het minst een onveranderlijken geest?

Ik beroep mij op enkele sterk sprekende verschijnselen, ten bewijze van de onzekerheid waarin de R.K. Kerk den strengen onderzoeker der waarheid laat,

eene onzekerheid die zij zelve meesterlijk gebruiken kan als een schild om zich te dekken naar gelang de pijlen van verschillende zijden tegen haar worden gerigt.

Men weet dat de regelen en besluiten van het concilie van Trente de hoofdbron zijn waaruit de kennis van de leer der Roomsche Kerk moet worden geput.

Welnu, wat leert het Roomsch-Katholicisme, ik bedoel officieël, omtrent het begrip dat men zich van de Kerk in het algemeen vormen moet?

Het Trentsch concilie laat zich er, zonderling genoeg, niet over uit. Een wijsgeerig apologeet der R.K. Kerk heeft deze leemte trachten te vergoêlijken door te zeggen, dat het Trentsch concilie liever *krachtens*, dan eerst *over* het gezag der Kerk wilde spreken.(*) Maar ieder zal toestemmen dat deze uitvlugt ons weinig baat. Wat is het kerkbegrip van het Katholicisme? Te Trente geen antwoord.

Bij den Catechismus Romanus(†) slechts dit geheel onbepaalde: 'de Kerk is het volk der geloovigen dat over de geheele aarde is verspreid.'(§)

Is ieder die buiten de Kerk staat een ketter? Het Trentsch concilie veroordeelt alle niet-roomsche leeringen. Evenwel de Catechismus Romanus(**) noemt hém alleen een ketter die 'met veronachtzaming van het gezag der R.K. Kerk zijne verkeerde meeningen met hardnekkigheid koestert.'(††) Hoe lang moet men ze koesteren om van hardnekkigheid beschuldigd te kunnen worden? Het wordt niet gezegd.

Is een algemeen concilie de wettige vertegenwoordiger van de Kerk op aarde?

De belijdenisschriften behelzen daaromtrent geenerlei bepaling. De Trentsche synode heeft eenvoudig van zich zelf verzekerd dat zij *wettig* vergaderd was.

Wat maakt een concilie oekumenisch, dat is waarlijk algemeen? Alleen de uitslag, de omstandigheid namelijk dat zijn decreten algemeen aangenomen worden. Van daar onzekerheid omtrent het aantal der oekumenische conciliën die reeds zouden hebben plaats gehad. Bellarminus wil b.v. het oekumenisch karakter van het Lateraanconcilie van 1512 niet erkennen.

Van te voren zou men verwachten dat er althans volkomen zekerheid heerschte omtrent de plaats die de paus in de Kerk inneemt. Doch ook hier worden wij teleurgesteld. Het Trentsche concilie, eenigzins naijverig op zijn rang, spreekt weinig over den paus. Wel is hij de hoogste magt(*), wel plaatsvervanger Gods op aarde(†), maar terwijl aan de Kerk gehoorzaamheid *gezworen* wordt, wordt hem slechts gehoorzaamheid *beloofd*(§); daarentegen gebruikt de Professio fidei tridentinae het eerste werkwoord ook ten aanzien van den paus.

Opmerkelijk is het voorts dat al de hoogere titels van den paus: als zigtbaar hoofd, bestuurder der Kerk, zigtbare Christus, herder van alle geloovigen, hem

(*) Marheineke: *instit. symb.* p. 19 'concilium... ex ipsa ecclesiae auctoritate loqui maluit, quam de hac primum quaerere;' zie ook Hofmann, *Symbolik* p. 25.
(†) I. 10, 2.
(§) 'Ecclesia est populus fidelis per universum orbem dispersus.'
(**) I, 10, 1.
(††) 'non enim ut quisque primum in fide peccarit, haereticus dicendus est, sed qui, ecclesiae auctoritate neglecta, impias opiones *pertinaci animo* tuetur.
(*) Suprema potestas in 'ecclesia' (Trid. XIV:7).
(†) 'Ipsius Dei in terris vicarius' (Trid. VI. d. ref. c. I.)
(§) Trid. XXV, d. ref. 2 en Trid. XXIV:12.

niet in de decreten van het Trentsch concilie, het belijdenisschrift van den hoogsten rang, onder overwegenden invloed der bisschoppen afgekondigd, maar in een belijdenisschrift van den tweeden rang, in den ten jare 1566 verschenen Roomschen Katechismus, worden toegekend, een boek dat juist onder het onmiddellijk toezigt van twee achtereenvolgende pausen bezorgd werd en omtrent de betrekking van den stedehouder van Christus tot de Kerk en het Episcopaat het een en ander vaststelt dat de Trentsche synode zeker niet voetstoots zou overgenomen hebben. De Jezuïten, altijd jaloersch van den paus, hebben trouwens van dien katechismus niet veel willen weten. Zij waren er natuurlijk niet bijzonder op gesteld, dat de paus zulk een bijzonder hoogen rang bekleedde. In het Gallikaansche Frankrijk maakte Bossuet, op last des konings, ook al een katechismus op eigen hand.

Houdt men zich uitsluitend aan het Trentsch concilie dan blijkt daaruit alleen(*) dat Christus aan de Kerk een zigtbaar opperhoofd als vereenigingspunt heeft willen geven, aan wien de hoogste zorg en leiding van het geheel moest worden opgedragen; tot welk doel hij Petrus heeft aangesteld, die op zijn beurt de bisschoppen van Rome tot zijne opvolgers heeft gekozen. Ziedaar alles. Omtrent zijn onfeilbaarheid geen woord. Omtrent de regtmatigheid zijner wereldlijke magt geen woord. Omtrent zijn wettige betrekking tot de bisschoppen in het algemeen geen woord. En het Trentsche concilie heeft dan ook niets kunnen doen om het ontstaan te verhinderen van de twee partijen, die der Romeinsche curie en die der Episkopalen, die nog altijd de Roomsch-Katholieke geestelijkheid en Roomsch-Katholieke wereld, verdeeld houden en waarvan de eerste, met mannen als Lamennais, den paus voor den absoluten monarch der Kerk, de tweede o.a. met Bossuet, hem slechts als den *primus inter pares* begroeten.

Voor ons doel reeds genoeg. Op hoeveel zouden wij anders niet nog kunnen wijzen. Het lezen van den Bijbel is door het concilie van Trente nergens verboden. Pius IV, in 1564, maakte het van een bijzondere vergunning van elks priester afhankelijk. Clemens XI, in 1713, verbood het onvoorwaardelijk. Pius VII keurde, in 1816, slechts die bijbelvertalingen af die niet te voren de goedkeuring van den pauselijken stoel hadden erlangd. - De echt is, gelijk men weet, voor de Roomsch-Katholieke Kerk een sacrament. Maar waarin het sacramenteel karakter van het huwelijk eigenlijk bestaat, daarvan spreekt noch het Trentsch concilie noch de Catechismus Romanus. Naar de kerkleer heeft ieder sacrament een *voorwerp*, een *vorm* en *een die het administreert.* Omtrent geen dezer punten is ten aanzien van den echt door de Kerk iets bepaald. Over het geoorloofde van gemengde huwelijken heeft de Kerk zich evenmin officiëel uitgelaten. En wat de politiek betreft, wij weten dat zij beurtelings het beginsel der legitimiteit en dat der revolutie gehuldigd heeft.

Wie dus in ernst, hetgeen zoo zelden gebeurt, vastheid bij de Roomsch-Katholieke Kerk zoekt zal die ook hier, zoomin als ergens elders ter wereld, vinden.

Evenwel, laat ons billijk zijn, deze *theoretische* onzekerheid wordt in de praktijk door iets anders ruimschoots opgewogen. Elke priester biedt om zoo te spreken de vastheid aan die aan de Roomsch-Katholieke Kerk in haar geheel beschouwd maar

(*) Verg. Hoffmann bl. 33.

al te zeer ontbreekt. Zonderling, de weifelende Kerk heeft geloovige leeraren, wien zij het *beginsel* der autoriteit heeft ingeplant. En zoolang de Kerk geloovige leeraren telt, is haar rijk nog op hechte grondslagen gevestigd.

Inderdaad, de beste kracht der Roomsche Kerk is in hare priesters, in hare bisschoppen gelegen. En de eerbied dien de Roomsche Kerk elken onpartijdigen aanschouwer afdwingt is gegrond in dat bewonderenswaardig leger dat den strijd der strijdende Kerk geen oogenblik opgeeft. Ik weet het, er zijn onder de Roomsch-Katholieke geestelijken die hun ambt onteeren, die hun invloed misbruiken, die hun gewaad bezoedelen, die een verderf zijn voor elk over wie hun adem gaat. Maar dat is niet de schande der Kerk dat zij enkele onwaardige priesters telt; dat is veeleer hare onsterfelijke eer dat men er slechts enkelen kan aanwijzen; dat ieder priesterschandaal nog altijd gerucht maakt als iets nieuws, als een uitzondering op den regel. En terwijl deze ongelukkigen haar geen kwaad kunnen doen, vermenigvuldigt zich de Roomsche Kerk in alle steden, alle dorpen, alle vlekken der bekende wereld; in woestijnen en wouden; op alle wegen en alle zeeën, in duizend levende persoonlijkheden die met onverdroten ijver, met weinig rumoer, met een groot doel voor oogen, met een eenvoudig crucifix in de hand de christelijke overlevering voortplanten, de kinderen opvoeden, kerken, doen verrijzen, hospitalen stichten, kranken verplegen, armen helpen, stervenden troosten en middelerwijl hare aloude en aandoenlijke liederen dag aan dag doen weerklinken voor het altaar, bij het *Agnus Dei* van haar misoffer of het *Recordare Jesu Pie* van haar lijkdienst, terwijl zij aan de aanbidding van vrouwen en van kinderen, van jongelingen en van grijsaards nauwelijks iets anders voorstellen dan een liefdevolle moeder, beeld en tresoor van alle barmhartigheid.

Men heeft gevraagd of de Kerk verdwijnen zou als de paus zijn wereldlijke magt verloor.

Als de paus dit zijn leger behoudt, kan hij, naar mijn oordeel, zijn wereldlijke magt ontbeeren.

De Roomsche geestelijke, dank zijn seminaristische opvoeding, gelooft. Hij is de belichaamde, de levende autoriteit van alle bedrukte, alle verwoeste, alle zoekende harten. Misschien dat ons afgeleefd Europa, zijn onwijze wijzen, zijn revolutionaire wetgevers, zijn kranke geneesheeren, zijn twijfelende leeraars, zijn in het duister werkende publicisten moede, weldra het hoofd weder laat rusten tegen de borst van den roomschen geestelijke, zuchtende: ach God! waarom vindt hij niet die zoekt!

Dan zou de verwachting in vervulling gaan van den bisschop van Orleans, verwachting door hem uitgesproken in de hoog welsprekende peroratie van zijne meergenoemde brochure:

‘Justice! c'est bien le mot que je veux une fois de plus prononcer avec le Pape et pour le Pape devant Dieu et devant les hommes. Il résume tout ce que j'ai voulu dire.

Si les évêques ne sont pas libres de publier les paroles du chef de l'Église, déja défigurées par les journaux, cela n'est pas juste.

Si le Piémont, favorisé dans ses derniers desseins, est placé au poste glorieusement occupé par la France, cela n'est pas juste.

Si l'on parle des réformes demandées à Rome et si l'on se tait sur les attentats ordonnés à Turin, cela n'est pas juste.

Si l'on oublie que la Religion de Jésus-Christ est, a été, sera, la divine bienfaitrice des hommes, la consolatrice et la réformatrice du monde, cela n'est pas juste.

Vous, mon Dieu, vous êtes juste, et je vous confie mes peines, mes efforts et mes inébranlables espérances.'

En toch, dat de verwachtingen van den Roomschen bisschop vervuld zouden worden, is het waarschijnlijk?

Dit is in mijn oog de duistere zijde van den godsdienstigen toestand onzer dagen, dat al de oude godsdienstige kaders versleten zijn, dat de historische christelijke Kerk in hare verschillende afdeelingen met den dag meer een onmogelijkheid wordt, en dat er intusschen nog geen enkel nieuw kader van dien aard is dat men het, rustig nadenkend, een toekomst kan beloven. De oude, Protestantsche en Roomsche, theologie, wij zijn er ten eenemale uitgegroeid: een groot aantal onzer tijdgenooten hebben van de nieuwere wetenschap en kritiek nu reeds zoo veel geleerd dat zij om weder Protestantsch-orthodox of om Roomsch te kunnen worden, eenvoudig schurken zouden moeten worden, immers hunne oogen zouden moeten sluiten voor de *evidentie.* En tevens lijdt de moderne theologie aan tegenstrijdigheden die geen wijsgeer zich laat welgevallen.

Het christelijk geloof, in den zin waarin dat woord altijd verstaan is, behoort voor talloos velen tot een onherroepelijk verleden. De Christus der dogmatiek en de Maria der verbeelding hebben niets meer te zeggen tot de echte zonen onzer eeuw. Zal de godsdienst voortaan blijven leven zonder eenige dogmatiek? Men heeft het beweerd, of juister aan die hersenschim heeft men zich een wijle overgegeven. Godsdienst onderstelt altijd, hetzij dan luide of stilzwijgend, bepaalde voorstellingen omtrent het goddelijke, omtrent de betrekking tusschen het oneindige en het eindige. Nu de oude vervallen zijn, welke zullen de nieuwe voorstellingen wezen, die de denkende geesten kunnen bevredigen? Het supranaturalisme is voor de ontwikkeling der wijsbegeerte bezweken. Zal er voortaan godsdienst zijn zonder supranaturalisme? Ook dit is een hersenschim. De godsdienst onderstelt alweder, hetzij dan luide of stilzwijgend, iets bovennatuurlijks. Zijn God en de natuur volstrekt één, dan is er voor eigenlijk gezegde godsdienst geen plaats meer.

Ach, de paus van Rome met zijn encyclicaas en banvloeken heeft het gemakkelijk. Nu, is er iets heiligs aan hem, het is voorzeker zijn *sancta* simplicitas. Doch waar wij helder uit de oogen zien, waar wij den godsdienstigen toestand onzer eeuw waarlijk zoeken te begrijpen, waar wij geen sluijer werpen over hetgeen Guizot eens met zooveel waarheid genoemd heeft *l'anarchie des esprits*, waar wij de ooren niet stoppen voor de noodkreten die van alle zijden opgaan wegens den diep gevoelden godsdiensthonger die onze eeuw plaagt, noch voor de stem der kritiek die zich tegen *elke* godsdienstige voorstelling verheft, waar wij èn het gevaarvolle van den weg dien wij betreden èn het schemerlicht waarin wij wandelen onverholen erkennen, daar kunnen wij ons niet tevreden stellen noch met een laaghartig scepticisme, noch met een oppervlakkig optimisme, daar bereiden wij ons met plegtigen ernst voor op de ge-

weldige krisis die aanstaande is. Wat zeg ik? Wij zijn haar reeds ingetreden, en in mijn oog moet die krisis onvermijdelijk tot één dezer twee uitkomsten leiden: òf de godsdienst zal in een nieuwe gedaante, met nieuw leven en nieuwe kracht, door een nieuwen godsdienstigen heros vertegenwoordigd, zich openbaren; òf zij zal voortaan door het denkend gedeelte der menschheid aangemerkt worden als de schoonste poësie die ooit het arme menschenhart verrukte, maar toch als louter poësie. In het laatste geval zouden de woorden positivist en denkend wezen woorden zijn van volstrekt dezelfde beteekenis en zou de R.K. Kerk, hetzij *in originali* hetzij in een meer of minder gebrekkig namaaksel de steun en de troost blijven van allen die zich niet door de rede maar door verbeelding en gevoel laten leiden. Ik kan evenwel niet zeggen dat die toekomst mij toelacht.

Rotterdam, Maart '65.

A. PIERSON.

Het middelbaar onderwijs in Frankrijk. Schets der Parijsche Universiteit.

VII.
De Jezuïten.
(Vervolg)
Praktische Leute - Methode in 't onderwijs - De officiëele Ratio studiorum - Voor Frankrijk uitmuntend onderwijs, élèves de montre - 'tCollége de Clermont, met sensatie, na heftige pleidooijen, eerst voorloopig, later regtens geopend - Gratis onderwijs, voortreffelijke docenten, toeloop - Voortdurende gunst aan 't hof - Stijgende bloei - 't Collége de Louis-le-Grand - Schoolprogram.

Enmity itself was compelled to own - zegt Macaulay - that, in the art of managing and forming the tender mind, the Jesuits had no equals. Hij zegt dat, waarschijnlijk doelende op de uitspraak van zijn grooten landgenoot Francis Bacon, die in 1605 schreef: 'Wat paedagogie betreft, neem eenvoudig een voorbeeld aan de Jezuïtenscholen, want betere bestaan er niet.' Reeds een halve eeuw vroeger had de vermaarde scholarch Joh. Sturm het jeugdige genootschap geprezen om den wetenschappelijken zin waardoor het zich van de theologen en andere monniken onderscheidde en om den ijver waarmede het de taak van het onderwijs vrijwillig op zich nam. De blaam van onwetendheid, die als het ware op de Kerk rustte, hebben de Jezuïten, als geleerden, weggewischt: als docenten hebben zij door noeste vlijt, tact, kunde alom een vertrouwen gewonnen en een naam gemaakt, die kunnen worden afgemeten naar de cijfers welke Von Lang in zijn Geschichte der Jesuiten in Baiern van de collegia geeft. Immers in de jaren 1574, 1608, 1616, 1681, 1706, 1750 is het klimmend aantal Jezuïtencolléges respectivelijk 125, 306, 372, 578, 612, 669.

De Jezuïten waren praktische Leute. In de school, en door de school in de maatschappij krachtig te zijn was hun streven. Dat streven - zoo heet het in de Constitutiones - is een werk der liefde. Dezelfde liefde die ons drijft colléges te openen en openbaar onderwijs te geven, om de kinderen in de goede leer en tot vrome zeden op te kweeken, kan ons ook dringen zelve den last van geheele universiteiten op ons te nemen, ten einde het goede dat wij werken kunnen te vermenigvuldigen. -

Om dit werk der liefde zoover mogelijk uit te strekken, gingen de Jezuïten, ook in de opvoeding, van den stelregel uit, zich overal naar de zeden en gewoonten des lands te schikken. Zij toonden eerbied voor bestaande gebruiken: zij beweerden met de algemeen gebruikelijke materialen te werken: zij spaarden wat bouwvallig stond, als het hun niet in den weg was, zelfs hetgeen wrak was schorende en het gebrekkige verbloemend. De Jezuïten - zegt Hallam in zijn Introduction to the litterature of Europe - wisten partij te trekken van alle hulpmiddelen die de menschelijke natuur of de heerschende denkwijze hun bood. Zagen zij dat het maken van Latijnsche verzen in hoog aanzien stond: hun kweekelingen schreven gewijde poëzij. Bemerkten zij voorliefde bij 'tpubliek voor tooneelvoorstellingen: hun colléges weergalmden van de stem der gewijde Terpsichore. - Ook de beroemde pater Maldonat erkent dit als hij zegt ‘inderdaad namen de Jezuïten de zaken, zooals de ervaring der eeuwen ze had gesteld, de inrigting der klassen, de orde der studiën, de verdeeling der onderwijsvakken: zelfs achtten zij het niet beneden zich om het herkomstig gebruik der tooneelvoorstellingen bij te houden. - - Hun onderwijs omvatte alle vakken der meest geleerde universiteiten, d.i. grammatica, fraaije letteren, rhetorica, geschiedenis, alle deelen der philosophie, log., metaph., math., phys., eindelijk de theologie in al hare takken. Zij sloten slechts de medicijnen, 't burgerlijk regt en 't contentieuse deel van 't kanoniek regt van hun programma uit. Daarentegen namen zij andere vakken op, die door de universiteit verwaarloosd of slechts sporadiesch door eenig uitstekend geleerde werden beoefend. Zoo doceerden zij, behalve het Grieksch dat verre van algemeen was, op alle klassen nog verscheiden andere doode of levende talen.’

Nog eens de Jezuïten waren mannen van hunnen tijd. Zij namen kennis van hetgeen er om hen heen gebeurde. De groote Straatsburger paedagoog, straks genoemd, vermoedt - en mijns inziens teregt - dat ze hem, den protestant, menig punt zijner methodus docendi hebben afgezien(*).

Om met goed gevolg de mededinging te openen, zorgden zij wat zij deden minstens even goed en vooral met even veel glans te doen als de Universiteit, terwijl zij naauwlettend acht gaven op den vooruit-

(*) Oorspronkelijk waren de Jezuïten evenmin hier als elders. Hun paedagogische wijsheid, sinds 1600 gecodificeerd, hebben zij niet zelve uitgevonden, maar verkregen deels door zich aan te sluiten aan 't middeleeuwsch trivium, deels door te putten uit het humanistische en protestantsche schoolwezen der 16de eeuw, met oordeel kiezende wat hun doelmatig dacht. Dit blijkt uit hunne denkbeelden over geleerdheid, hunne overdreven hoogschatting van 't Latijn, hunne schoolorganisatie, 't systeem van monitores (althans in titel), de schooldrama's, leerboeken, leergang, vergeleken met die zelfde punten bij Sturm, Trotzendorf e.a. Zie v. Raumer I, 213-224, 258-307. 3^{e} Aufl..

gang, dien de publieke opinie noodig of wenschelijk keurde, vooral als de Un. zich daar niet om bekreunde. Ofschoon niet opgenomen in het opvoedingsplan, waren muzijk, dansen, gymnastie geenszins contrabande in hun opvoedingshuizen: 't geliefkoosd uitspanningsmiddel van pater Ignatius, 't billardspel, was zelfs zeer gebruikelijk onder hen. Zoodoende troffen zij de menigte in haar zwak, op welke zij wederkeerig moreel en religieus hoopten terug te werken.

Met de uiterste omzigtigheid had Claudius van Aquaviva, de wakkere generaal der orde, 6 hoogst bekwame Jezuïten, allen van verschillenden landaard, gekozen en hen te Rome, onder zijn oog, een studieplan laten opstellen dat, in 1588 naar de provinciën afgezonden, daar in 't gebruik tot tweemalen toe moest goed bevonden worden. Toen liet hij er, tot ruimer ondervinding, nog eenen tijd over heengaan en legde het daarna de Congregatio Universalis van 1599 voor. Door deze hooge vergadering bekrachtigd, verscheen zoo, nog in 't zelfde jaar, de officieële *Ratio et institutio studiorum societatis Jesu.* In Aquaviva's studieplan gingen de Constitutiones en Regulae op, die door Loiola, Lainez en Mercurialis op het schoolwezen waren gesteld. Eens voor al had 't genootschap nu eene wet, die tot in haar minste bepalingen tot den huidigen dag is nageleefd. Wel is nog in de laatste helft der 18de eeuw een ‘Ratio et via recte procedendi in litteris humanioribus’ en in 1832 onder pater Roothaan een nieuw officiëel studieplan verschenen; doch ‘er is hier - gelijk de generaal Roothaan zelf verzekert - geen sprake van methode-verandering, maar alleen van wijziging naar den geest des tijds van enkele punten, die echter volstrekt niet het wezen van het ware onderwijs betreffen.’

Quinet en Steitz verzekeren dat de Ratio studiorum en de Exercitia spiritualia hoogst zeldzaam zijn. Trouwens op geen punt in Nederland, waar ik gedacht had ze te zullen aantreffen, zelfs niet in Brussel, vond ik ze. Evenmin schijnt het nieuwe schoolplan van P. Roothaan anders dan bij verrassing verkrijgbaar: een en ander als natuurlijk gevolg der art. 38 en 39 van de Regulae Communes, die geheimhouding voorschrijven tegenover vreemden van alle daden en geschriften des genootschaps. Daarom gevoel ik mij wel opregtelijk dankbaar jegens den HoogEerw. heer C.J. Mulder, Aartspriester te Utrecht, die met zijne bekende hulpvaardigheid, uit de kostbare bibliotheek der Bisschoppelijke Clerezij mij hielp aan Aquaviva's Ratio (uitgave van J. Meursius, Antv. 1635), door de VII Congregatio Universalis met enkele bijvoegsels vermeerderd. Zij zal de zekere tekst zijn, dien wij ten grondslag onzer beschouwingen leggen(*).

(*) Om 't historisch beloop van 't officiëel schoolreglement der Jezuïten hier aan te stippen, merk ik op, dat de door mij gebruikte uitg, van 1635 (volg. de voorrede van den secretaris des genootschaps) slechts enkele bepalingen meer bevat, omtrent philos. en theol. door de VII Alg. Vergad. gemaakt, maar dat zij overigens een herdruk is der oplage van 1599. Na de herstelling der orde in 1814 rijpte wel, sedert 1820, een plan van wijziging, doch de herziening bleef achter tot op de XXI Congr. Un. in 1829. Toen verklaarde P. Roothaan dat hij de zaak zou ter harte nemen; zij was echter niet van dien aard - voegde hij er bij - dat zij gemakkelijk of in korten tijd kon worden volbragt. - Na eenige voorloopige bepalingen der Vergad. (o.a. dat het Latijn als taal bij het onderwijs uitsluitend gebruikt zou worden) benoemde de generaal voor de revisie der ratio stud. eene commissie van 5 paters, één uit elk der provinciën Italië, Sicilië, Frankrijk, Duitschland, Spanje, die op het laatst van 1830 aan het werk togen. Het resultaat hiervan, door den generaal met zijne assistenten onderzocht, werd, 3 Julij 1832, aan alle leden der orde met bijzonderen geleibrief verzonden. De veranderingen betreffen wederom de hoogere vakken, theol., philos, oost. talen, de math. en phys.. Het ond. in de beide eerstgenoemde fac^{n}. zal niet meer aan Thomas en Aristot. gebonden zijn. Van de nieuwste

Even stereotyp als de weg was dien de Instelling ter bereiking van haar doel betrad, even groot was de zorgvuldigheid waarmede zij omzag naar alles wat strekken kon om de studie te veraangenamen. ‘De grammatica en Latiniteit - zeide pater Juvencius - zijn tamelijk dorre vakken. Om den geest te wekken, moet men hem opvrolijken: doornhagen zijn alleen liefelijk als ze met bloesems zijn bedekt.’ - Men gevoelt terstond, welken weerklank dit denkbeeld bij den Franschen landaard hebben moest. - Uit dien hoofde zochten de Jezuïten bij de studie der classici vooral naar boeken van aangenamen inhoud: maakten chrestomathieën vol aardige opstellen in ligt verstaanbaar Latijn of Grieksch: doceerden de geschiedenis onder het toonen van medailles, de physica door het doen van proeven: rigtten hunne handboeken en compendia eveneens zoo in, dat ze den smaak der jeugd niet te veel geweld aandeden, en bragten, met het oog op de repetitiën, alle takken der wetenschap in klaren, behagelijken vorm. - Hebben in latere eeuwen - gelijk wij zien zullen - hunne vijanden dit vergemakkelijken der studie hun als een verminking, als een vervlugtigen der degelijkheid verweten; wij moeten niet van ons standpunt, vooral niet in Frankrijk, de paedagogie der 16de eeuw rigten. In een tijd toen reeds in de onderste klassen vlugheid verlangd werd in 't mondeling gebruik der Lat. taal, toen de Un. zoo goed als de Jezuïten deze taal tot een noodzakelijk orgaan in 't dagelijksch verkeer op haar colléges stelde(*), kunnen wij den paedagogen geen ligtzinnig verloochenen hunner roeping te laste leggen, als zij den kleinen knapen die vlugheid op aangename wijs zochten bij te brengen.

Bovendien de Un. heeft later zelve de Jezuïtenboeken gebruikt en nagebootst, en nog heden ten dage worden enkele werkjes van le père Jouvency als classische schoolboeken op de lycées voorgeschreven, althans aanbevolen. In de Catalogue de livres classiques (ann. scolaire 6061) door den officiëelen drukker Jules Delalain mij in der tijd beleefdelijk toegezonden, worden o.a. de titels van 3 schoolwerken en 5 edities van Lat. classici op de Jouvency's naam geannonceerd.

Eindelijk, dat de Jezuïten in Frankrijk met hun bevalliger onderwijs evenzoo

vorderingen in math. en natuurwet. zal meer dan vroeger kennis worden genomen. Voor 't gymnasiaal ond. laat men alles bij het oude. Slechts in nieuwe talen en geschied, worden den tijdgeest eenige concessies gedaan: het leeren der moedertaal, zuiverheid van uitdrukking bij 't vertalen goede uitspraak, lectuur der beste vaderlandsche schrijvers worden aanbevolen. Evenwel ‘al deze nieuwigheden zullen eerst dan tot uitvoering komen, als de ondervinding daarvóór zal hebben gesproken.’ Of en wat deze ondervinding gesproken heeft, weet ik niet. Uitvoeriger data intusschen dan de oude ratio geven de schoolprogrammen van het Freiburger en Landshütter Jezuïtencollége. Von Raumer, maar vooral Wagenmann hebben daaruit rijkelijk geput: daarom zal ik menigvuldig gebruik maken van 't volledig artikel van Wagenmann in de Encyclop. des gesammten Erz^{s}, und Unterr^{s} wesens van K.A. Schmid, een werk mij door de heuschheid van Mr. Farncombe Sanders verstrekt.

(*) Bulaeus verhaalt dat in 't jaar 1537 een papierhandelaar, die door den rector der un. over de slechtheid zijner artikelen in 't Latijn werd doorgehaald en zeggen durfde ‘spreek Fransch, dan zal ik u antwoorden’, hiervoor voor 't parlement werd gedaagd. Hij kwam er echter met vrijspraak af.

hooge literarische resultaten wonnen als de Un. met haar taaije methode, dat bewijzen ten volle de groote namen onder de coryphaeën der Fransche natie, welke hunne opleiding van Patres Reverendi ontvingen. Condé, Bouillon, Rohan, Luxembourg, Montmorency, Villars, Broglie die in de krijgskunde - Fléchier, Bossuet, Fleury, Tencin die in de Kerk schitterden; - beroemde legisten als Lamoignon, Séguier, Argenson, Talon, Pothier, Montesquieu, Molé, Henault; - auteurs als Descartes, Corneille, Crébillon, Fontenelle, ja zelfs Molière en Voltaire, alle Jezuïtenkweekelingen, kunnen - al bleven zij niet alle hunnen meesters gehoorzaam - als *élèves de montre* genoemd worden en bewijzen hoe algemeen gezocht hun onderwijs was niet alleen, maar ook dat dat onderwijs de geestvermogens niet onderdrukte.

Er is hier sprake van gewoon schoolonderwijs. Trouwens reeds de stichters der orde hadden ingezien welk een krachtig middel dit ter verhooging van den bloei der orde zijn moest - puerilem institutionem mundi renovationem esse, gelijk een sierlijk woordvoerder des genootschaps het later uitdrukte(*). Bij hun onderwijs dus, voor aanstaande ordeleden bestemd, hadden de Jezuïten ook klassen voor leeken. Verscheidenheid in de eenheid. Lettende op de omstandigheden, gingen zij in Frankrijk anders te werk dan elders. Weicker beweert dat de Jezuïten geen gratis onderwijs gaven. Dit moge waar zijn voor Duitschland, maar in Frankrijk, waar zij rijke stiften en inkomsten hadden, was hun onderwijs zeer zeker kosteloos. 't Was één der middelen van succès waarop zij rekenden, zoodra zij in concurrentie konden treden met de Un.. En reeds Ignatius had de oogen geslagen op Parijs, zijn vroegere academiestad, als een welgeschikte plek ter vestiging van een corps docenten, wier frissche ijver, op de laauwe bevolking inwerkend, de universitairen overvleugelen zou.

Zien we in 't kort hoe die vestiging in weerwil van 't krachtigste verzet tot stand kwam. 't Is de geschiedenis, door Gustave Émond regt schilderachtig beschreven, van 't *Collége de Clermont.*

Omzigtig was Loiola begonnen met jaarlijks naar Parijs eenige jonge geestelijken te zenden om de lessen der hoogleeraren te volgen. In hunne huisvesting bemoeijelijkt, ontving hen in 1550 Guillaume Duprat, de bisschop van Clermont, in zijn paleis dat hij had, ‘rue de la Harpe’; terwijl de superieur der Fransche missie, pater Viola, namens Ignatius, door tusschenkomst van den kardinaal van Lotharingen, bij Hendrik II een verzoekschrift indiende en van dezen verlof ontving ‘om uit de aalmoezen en giften hun geschonken een huis en school te bouwen, doch alleen te Parijs, om daar volgens hunne regelen te leven.’ Doch de *litterae patentes* van den vorst werden niet bekrachtigd door 't Parlement. Voorts, de Fransche geestelijkheid zag niet zonder bekommering een genootschap verschijnen, dat geen ander gezag dan dat van den H. St. erkende. De Parijsche bisschop Eustache du Bellay was weinig

(*) Jos. Juventius de rat. disc. et doc. (1692) p. 168 ed. Francof. 1706, insgelijks in de bibliotheek der Bisschoppelijke Clerezij.

ingenomen met Romes almagt en een groote menigte clerici deelde zijne ongerustheid. De theologische faculteit verklaarde zich in 1554 niet alleen tegen de bedoelingen, maar ook tegen het bestaan zelf des genootschaps ‘als gevaarlijk voor 't geloof, geschikt om den vrede der Kerk te verstoren, den monnikenstand te vernietigen, meer ingerigt tot verwoesten dan opbouwen.’ Een nieuwe concurrentie en een concurrentie onder vreemden invloed waren de twee redenen, de eene geheel persoonlijk, de andere meer belangeloos, der grieven van veel geestelijken - nu ook van de Dominikanen - en vooral der Universiteit.

Ignatius bleef kalm: hij hield zijn plan aan. De dood verhinderde hem voort te werken. Laynes, zijn hoogstbekwame opvolger, bespiedde een gunstig oogenblik.

De meerderheid van 't Parlement was Gallikaansch: dat was de grootste zwarigheid. Tot 5 malen toe schonk Frans II litterae patentes; te vergeefs. Eerst onder Karel IX wist de hofpartij, den Jezuïten steeds genegen, door des kardinaals invloed, op 't godsdienstcongres van Poissy (1561) te bewerken, dat de Jezuïten zouden worden toegelaten als genootschap en collége. En 't Parlement acte nemende van de voorwaarde ‘dat zij noch geestelijk, noch stoffelijk iets ten nadeele der geestelijken of universitairen zouden doen: dat zij zich geheel naar de algemeene wet schikken en een anderen naam dan dien van Soc. J. zouden aannemen’, arresteerde 't koninklijk verlof en gaf hun naar de dioecese huns begunstigers den naam van Collége van Clermont.

Toen was 't genootschap geregtigd de rijke dotatie van Guill. Duprat te aanvaarden. Een aanzienlijk hôtel ‘rue Saint Jacques’ werd gekocht, ingerigt, gratis schoolonderwijs werd aangekondigd, leeraren van erkende bekwaamheid werden gekozen, o.a. Mariana, Tyrius, Valentini, Auger, vooral Maldonat ‘Jhésuite duquel le nom est fort fameux à cause de son érudition’ zegt Montaigne. Pasquier, de verklaarde tegenstander der Jezuïten, erkent de geschiktheid en de onmiddellijke gevolgen dezer keus. De leerlingen stroomden toe. De katholieken, verrukt over 't oprigten van een opvoedingshuis waarin men voor geenerlei inschikkelijkheid jegens het Calvinisme te duchten had, schonken 't genootschap groote goederen en gebouwen die tot seminariën werden versmolten...

En toch was de vreugde niet onvermengd. Immers één man was er die thans een alvermogend veto hooren liet waarmede hij paus en koning braveerde - de Rector der Universiteit. Doch de Eerwaarde Vaders hadden op zulk een verzet gerekend voordat zij, 1 Oct. 1563, het opschrift plaatsten in hunnen gevel: ‘*Coll. Claromontanum Societatis Jesu.*’ Wetende dat een eenvoudige goedkeuring van één dier driemaandelijksche souvereinen hun op dit pas meer baten zou dan de gunst van 't huis van Guise, knoopten zij verstandhouding aan met het vijandelijke kamp en wisten heimelijk van een der rectoren brieven van scholarïteit te verkrijgen. Met dat dokument gewapend wachtten zij kalm den kreet van verontwaardiging af dien de universiteit slaken zou, alsmede den deurwaarder des nieuwen rectors en 't proces dat hen dreigde voor 't Parlement.

Dat proces is na menig onstuimige vergadering, na menig curieus verhoor gevoerd. Boeijend is 't verhaal: tooneelmatig de houding, de karakters der op-

gewonden Universiteit, der kalme Vaders: wanhopig weigeren hier, onuitputtelijke demoed ginds. Met onverstoorbare kalmte hielden deze ‘so very meek’ niet op, de universiteit te smeeken: ‘neem ons onder uwe vleugelen en in uwen schoot als lieve kinderen op.’ Zij drongen die bede aan door te wijzen op den gemeenschappelijken vijand, het Calvinisme, dat welig op den onbeteelden bodem tierde. Edoch de Universiteit rook lont: zij zag hen in 't schemerdonker zich nestelen alöm, zich vastzetten in de hoofdstad, in weerwil hárer verkregene regten doceren. Maar wanneer zij hun, ter plegtige vergadering in 't Mathurijnenklooster gedagvaard, vormelijk afvroeg wat zij waren monniken of wereldlijke priesters, was er uit de sluwe Vaders geen antwoord te krijgen Zij mogt de vraag draaijen zoo als zij wilde, er volgde steeds: *Sumus tales quales curia nos recepit* of *sumus tales quales parlamentum nos admisit;* en de Universiteit, met die tales quales niet gediend, nam, ook tegen Calvin, zulk dubbelzinnig volkje in haar gelederen niet op.

't Vermaarde pleidooi, in 1564 door Versoris voor 't genootschap, door Est. Pasquier voor de universiteit gevoerd, ging uit als de waskaars, die de universiteit na den afloop wijdde aan Pasquier, omdat hij geen salaris genomen had. Als in veel netelige quaesties maakte 't Parlement zich af van de zaak door eene voorloopige handhaving van 't statu quo. En de Universiteit moest het met leede oogen zien dat het genootschap voortging zijn onderwijs te volmaken. De onderste klassen (cl. de gramm.) werden uitgebreid: de goede gang van 't onderwijs in 't coll. van Clerm. was onloochenbaar: tal van pensionnaires meldden zich aan, ook externes, ontvloden aan den vervélenden telgang der oude school. Kortom de Jezuïten hadden bij hunne vestiging tegen zich: de Hervorming, de Gallikaansche meerderheid van den Parijschen clerus, de bedelmonniken, 't Coll. de Fr., de gansche Universiteit. Maar zij hadden voor zich: geld, geduld, politiek, fiksche discipline in hun ééne stift tegenover de woeligheid der 44 universitaire colléges, talentvolle docenten, geschikte methodes, de gratie der nieuwheid steeds welkom in Frankrijk en de belangstelling die zich hecht aan een gewaagd en moedig bestaan.

Allengs vestigde zich 't crediet der orde: haar bloei nam zigtbaar toe: aan de vervolgingen der Universiteit wist zij te ontsnappen: aanzienlijke prelaten won zij voor zich: vooral in Gregorius XIII vond zij een krachtigen steun, toen zijn bul ‘Quanta in vinea Domini,’ haren lof verkondend, bij vernieuwing haar regt om te doceren en academische graden te geven bevestigde. Evenzeer bleven zij ouder de verschillende koningen in aanzien: Hendrik III kwam in 1582 den eersten steen leggen voor de kapel van 't collége, met milde hand der school eene beurs voor 12 arme scholieren reikend. En mogt al in de troebele jaren vóór 1594, en na Châtels aanslag op 't leven van Hendrik IV, een oogenblik hunne zon achter wolken schuil gaan; de politiek bragt eerlang (1603) 't verjaagde corps terug. Immers toen onder de Ligue alle andere scholen tot stallen waren ingerigt geworden, toen de koeijen en kalveren de studenten heetten der Universiteit, werd het Clermontsche collége alleen niet gesloten, en bij 't herstel der rust dacht menigeen met blijdschap aan dat flinke Jezuï-

ten collége: veel bekwamen in den lande wenschten zijne herstelling om door aemulatie het vadsige corps universitairen te wekken. De vorst schonk, in weerwil van Richer en Harlays vertoogen, litterae patentes tot herstel.

Wat de orde met haar veelgeliefden Hendrik verloor, won zij na menig hard proces onder Lodewijk XIII weder. Het eind van een der merkwaardigste pleidooijen (1612) was, dat de provinciaal en superieur ter griffie van 't Parlement eene verklaring neerlegden inhoudende: dat zij zich voegden naar de leer der Sorbonne wat betreft 'skonings persoon, zijne autoriteit en de vrijheden der Gallicaansche Kerk. In 1618 eindelijk werd, bij gelegenheid van eenen twist onder de universitairen, op verzoek der geestelijken en van den adel, het collége van Clermont als openbare school ter voorbereiding voor academische graden door den vorst erkend en door 't Hof bij publieke aanplakking, bekrachtigd.

Sinds dit tijdstip nog geregelder ontwikkeling: herbouw en aankoop van localiteit: 't bekoorlijk landgoed van Gentilly wordt de ooft- en moestuin van Clermont, de plek waarheen de scholieren hun vrolijke wandelingen *(ire ad campos!)* rigtten. En de abt van Cluny (Richelieu) wist te bewerken dat het belendende collége van Marmoutiers in 1641 aan de Eerwaarde Vaders in koop werd afgestaan. Zoo spande, uiterlijk zoowel als innerlijk, het Jezuïtencollége de kroon in 't gouden tijdvak der klassieke letteren. Ja, in 't *gouden* tijdvak der klassieke letteren!

Immers toen de zon van Lodewijk den Groote aan de kim verrees, vierde de studie der Latijnsche classici hoogtijd in Frankrijk. De Latijnsche taal, door alle beschaafde mannen beoefend, was ook, als ten onzent, een opvoedingsmiddel der door fortuin en geboorte meest uitstekende vrouwen. Treffende punten van vergelijking zou een schildering leveren der ‘gelukkige zalen waar 't weeuwtjen in spookt,’ met een avondje bij mad. de Lafayette en mad. de Sévigné, aan welke Segrais en Ménage de schoonheden van Virgilius ontvouwden. In de schitterendste dagen van Lodewijk XIV's regering, toen de echtgenoot van den dauphijn, toen de markiezin de la Sablière, toen mad. de Fontevrault Cicero bestudeerden, klonk aan 't beschaafdste hof van Europa de aanhaling van een Latijnsch vers eer galant dan pedant. De hofdames met de hertogin van Bouillon aan het hoofd bragten in 1670 François de Harlay een bezoek, om hem geluk te wenschen met zijn benoeming tot aartsbisschop van Parijs. ‘*Formosi pecoris custos!*’ zeide de prelaat haar ontvangende. - ‘*Formosior ipse Monseigneur!*’ hernam de hertogin juist ter snede: want François de Harlay was zeer schoon van uiterlijk.

Wel moest dus eene school hoog staan aangeschreven die, zooals 't collége van Clermont, de Latijnsche taal als hoofdvak met tal van wakkere meesters op bevattelijke wijze doceerde en die, terwijl zij vooral op de ligchamelijke ontwikkeling lette, door ruimte van personeel de in Frankrijk steeds hoog gewaardeerde surveillance beter dan andere scholen hield. Als opvolgers van Auger en Maldonat staan in de philosophie vermeld, Garnier, Cellot, Vavasseur; in de wiskunde worden genoemd Bourdin, d'Harrouis, Pardies, Challes, de Fontaney, Gouye; in de rhetorica Briet, Jourdan, Cossart, Lucas, de la Ruet

Jouvency, le Jay. Vooral het toezigt, de opvoeding was, vergeleken met die van andere colléges, zorgvuldig en liefdevol. 't Collége van Clermont bevatte 800 personen waarvan 400 pensionnaires en 100 bedienden: de overige 300 waren in de opvoeding en als docenten werkzaam.

Een aantal hunner, om hunne uitgebreide wetenschap bekend, woonde in 't gesticht en vormde eenen studieraad. Doch hunne taak bepaalde zich daarbij niet: zij verdeelden onderling het toezigt op de kostschool op deze wijze. Elk kweekeling koos één dier Vaders tot zijn vertrouwde: deze werd zijn mentor, die hem aanmoedigde in 't goede, hem verzoende met zijn meesters, die hem te hulp kwam in neerslagtigheid, in die kritieke oogenblikken waarin de jongeling geen gevaarlijker vijand heeft dan zich zelv'. Onder deze zachtzinnige paedagogen die zich tot vrienden maakten der scholieren om ten goede op hen te kunnen werken, komen de namen voor van Fronton du Duc, Salien, Vigier, Sirmond, Caussin, Bagot, Labbe, Rapin, Bouhours, Commire, Houdry, Tarteron, Lallemand. Als zij op de speelplaats verschenen, waren zij terstond door hunne pupillen omringd, die het spel staakten om bij hen te zijn.

Met hen gingen zij in den tuin om bloemen te analyseren, of wel naar de bibliotheek. Daar bewoog zich elk, waarheen zijn lust hem trok. De een wilde oude handschriften ontcijferen, een ander platen en medailles beschouwen, een derde stond stil bij het kabinet van natuurlijke historie, anderen bestudeerden de bewegingen der hemelglobe of volgden op de wereldkaart de vorderingen der missies van 't genootschap. Zij beschouwden gretig de belangrijke zaken, die de Eerwaarde Vaders uit China en Indië hadden gezonden. Zij ontmoetten en konden spreken met de zendelingen kortelings uit Azië teruggekeerd, zij vonden, op verschillende tijdstippen, Hardouin, Buffier, Germon bekend door zijnen strijd met de Benedictijnen, Ménétrier den auteur van geachte werken over numismatiek, Sanadon, Souciet, Tournemine, geleerd criticus en los schrijver in dichtmaat en proza, Porée, den geleerden en geestigen Bougeant, Brumoy den vertolker van 't Grieksch tooneel, onder zooveel andere geleerden van 't genootschap, die hunne gezette uren van bijeenkomst hadden op de boekerijzaal. Het alom gevierde collége van Clermont, bij een tooneelvoorstelling door den grooten Lodewijk bezocht en als ‘zijn collége’ aangenomen, ontving in 1674 in zwart marmer boven de deur het opschrift *Collegium Ludovici Magni*: het werd in 1682 bij litt. pat., als de stichting van den vorst erkend, met den naam van *Collége Royal* vereerd: het ontving het regt zijn wapen te voeren en bekrachtiging aller vroegere regten en beneficiën. 's Vorsten gunst was dan ook de Hermesstaf die den eersten adel des rijks naar 't Jezuïten collége dreef: de geslachten van Conti, Bouillon, Rohan, Soubise, Luxembourg, Villars, Montmorency, Duras, Brancas, Grammont, Boufflers, Richelieu, Nivernais, Mortemart, Broglie, Crequi, d'Estrées zonden hunne knapen, die elk hunnen leermeester en bediende kregen. Van de 500 thans verschijnende élèves kwamen er slechts de helft in de gewone schoollocalen, de anderen waren in bijzondere kamers ingedeeld onder het toezigt van praefecti studiorum.

Veel strekte het collége de Louis-le-

Grand tot aanbeveling. De uiterlijke discipline was niet streng. 't Wordt den Jezuïten tot lof nagegeven dat zij, bij het heerschend pedantisme, ja bij de vaak barbaarsche hardheid der universitaire scholen, zich onderscheidden door een zachte, humane behandeling hunner kweekelingen, door een vriendelijken, vertrouwelijken omgang met hen, vooral ook door spaarzaamheid in 't bezigen van straffen en ligchamelijke kastijding. ‘Het moet een stelregel zijn van den docent - zegt het Landsh. Lehrpl. - de jongelieden liever zacht en goedig dan streng te bejegenen. Men moet den ouden naam der Soc. J. in eere houden, dat zij de jeugd leidt minder door vrees voor straf en door hardheid dan door vrees voor schande en door den prikkel der eer(*).

Naauwkeurig kon verder, met het groot personeel, het toezigt zijn. Dag en nacht, bij het leeren en spelen, overal waren in de school-, werk-, slaap-, speellocalen, op de gemeenschappelijke wandelingen zoowel als bij het uitgaan van een enkelen kweekeling, leeraren of toezieners aanwezig. Dit toezigt was voor veel ouders uitlokkend: het stond in verband met de inrigting van 't genootschap, welke de leden verpligt nergens, hetzij op reis, hetzij te huis of in de kerk, alleen te zijn maar minstens met twee te zamen, opdat de een in staat zij het kwaad des anderen aan zijn biechtvader of superieur mede te deelen.

Overigens voedt de orde op niet alleen tot religie en deugd, maar ook tot geschiktheid voor deze aarde. Op een goede uitspraak, het schrijven eener schoone hand werd gelet, maar niet minder op een innemend voorkomen, goede manieren, een gemakkelijken, hoffelijken toon in den omgang met menschen. - Lokte reeds dit acht geven op de vormen de aanzienlijken; hunne zonen konden die op aangename wijze leeren. Immers behalve tot verlustiging en om te pronken kon het jaarlijksch opvoeren van tooneelstukken tevens dienen om den jeugdigen kunstenaars een goede houding, vlugheid, zekerheid in 't optreden en in de conversatie bij te brengen; terwijl grappige spelen, gymnastie, muzijk, dansen, schermen, paardrijden, roeijen, voorts veel vacantiedagen en tusschenpoozen, doorgebragt op de landgoederen die bijna ieder Jezuïtenhuis bezat, den jongelieden van adel het verblijf in 't collége veraangenaamden.

Tot niet minder aanbeveling strekte de zorg der Jezuïten voor het ligchaam en de gezondheid. Even als de ordeleden zelve in kost, kleeding, woning allezins zelfverloochening betrachten, maar niet onbezonnen, niet overmatig moesten zijn in de dooding des vleesches: even als zij zelve werden gewaarschuwd tegen alle buitengewone inspanning des geestes, - evenzeer werden hunne kweekelingen te dezent opgebragt met beleid. De meeste colléges en pensionnaten onderscheidden zich door gezonde ligging, door ruimte en reinheid der verschillende vertrekken, school-, studie-, woon-, slaap-, ziekezalen - ja niet zelden waren zij, - gelijk men teregt heeft aangemerkt - op een te weelderigen voet geschoeid. In alle uitwendige levensbehoeften, kost, kleeding, wasch werd door een voldoend meestal mannelijk personeel allerzorgvuldigst voorzien. Bij de kleeding der kweekelingen werd niet

(*) Rat. stud. 116. Quod spe honoris ac praemii, metuque dedecoris facilius, quam verberibus consequetur.

alleen op gezondheid, reinheid, voegzaamheid gelet, maar ook de ijdelheid kreeg bij zonen van aanzienlijken huize hare schatting. Zoo droegen - zegt Lindenkohl - te Palermo de kweekelingen van 't Collegio Nobili blaauwe uniformen, zijden kousen, korte, witte, met goud afgezette broeken, een driehoekigen hoed, de uitstekendste scholieren kregen een blaauwen band, een lelie aan een blaauw of als hoogste onderscheiding aan een rood lint. - In alles wat strekken kon om door uiterlijken welstand te imponéren, zich aan te bevelen, uit te lokken - men leze bij Wagenmann de voorbeelden der met marmer rijk uitgedoschte gebouwen, en het schemert zelfs in Émonds apologie door - had de Societas Jesu geen wederga....

Maar wij hebben onzen voet reeds gezet op het terrein der *Ratio studiorum.*

De lezer die meent in dit geschrift een zamenhangende schets van opvoeding en onderwijs te vinden, zal zich zeer bedriegen. 't Is niet een levend beeld, het beligchaamde idee van 't Jezuïtenonderwijs dat u hier tegentreedt; maar afzonderlijke ledematen worden u voorgehouden en in hunne functiën zeer minutieus omschreven. Karakteristiek is de Ratio verdeeld in 28 hoofdstukken, bijna alle *Regulae*: Reglement voor den provinciaal, reglement voor den rector, voor den praefectus studiorum, enz. enz. Aan een iegelijk hunner is zijn werkkring stipt afgebakend: daarbuiten gaat zijne bevoegdheid niet: als een integrerend deel der machine werkt hij, zonder inzigt te hebben in 't geheel, een inzigt dat den generaal behoort.

Als we nu de in deze abrupte regulae verstrooide noties bij elkander halen, dan verkrijgen wij in hoofdtrekken het volgende beeld.

De Jezuïtenschool is in twee afdeelingen gesplitst, in *Studia inferiora* en *Studia superiora.* Over beide staat één rector, die twee praefecti - voor iedere afdeeling één - onder zich heeft.

De *Studia inferiora*, aan een gymnasialen cursus gelijk, bestaan uit vijf klassen.

1 *Infima classis grammaticae* (ook *rudimentum* geheeten).
2 *Media cl. gramm.* (ook eenvoudig *grammatica* genoemd).
3 *Suprema cl. gramm.* of *syntaxis.*
4 *Humanitas.*
5 *Rhetorica.*

De 4 eerste klassen duren elk 1 jaar; in de Rhetorica blijven de leerlingen 2 jaren. Grammatica is het begin, rhetorica het eind en doel der gymnasiale vorming. ‘Vaardigheid in het spreken en schrijven - zegt het Landsh. Lehrpl. is het doel der gramm.’. De leerling moet het Latijn meester worden als een levende taal: het wordt hem geleerd volgens de spreuk ‘*lege*, *scribe*, *loquere!*’ Volledige kennis eener taal - zegt het Studieplan elders - bezit slechts hij die haar lezen, schrijven en tevens spreken kan: dat doel beoogt en bereikt de school der Soc. J.. Op allerlei wijze wordt den scholieren eene copia van Latijnsche woorden en zegswijzen bijgebragt, een boek daarvoor (*Promptuarium*) aanbevolen, een *Amalthea* over de vreemdsoortigste zaken op de 3 laagste klassen gebruikt, ‘opdat door de menigte en verscheidenheid der phrases de schrijfwijs kleuriger, schooner, deftiger worde.’ Ten voordeele van 't Latijn onderdrukten

de Jezuïten de landtaal - de *vulgi sermo* gelijk zij altijd in de Rat. studiorum heet -. Deze mag op school niet gebruikt worden: straf treft den overtreder van 't verbod, tenzij hij in den loop van den dag een medeleerling aanwijze, die zich insgelijks in de ‘gemeene’ taal heeft uitgedrukt. Om tot Latijnspreken aan te vuren - zoo heet het - prijze men veelvuldig de sierlijkheid der taal, men betooge hoe smadelijk het voor een kweekeling in de Latiniteit is geen Latijn te verstaan.

Voor ons - zegt verder het Studieplan - kunnen de heidensche schrijvers der klassieke oudheid slechts in zooverre waarde hebben, als zij dienen om den stijl te vormen. - - Stijlvorming, niets verder, niets meer bedoelen wij.’ - ‘Daarom is hunne leenspreuk, in verband met hunne zucht naar eenheid, ‘*Imitare Ciceronem.*’ Immers gelijk St. Thomas in de theol., in de philos. Aristoteles, zoo is Cicero schier als doctor der humaniora gecanoniseerd. Hem reiken allen gaarne den eerepalm. ‘Daarom volgen zij, die door hunnen bijzonderen smaak verleid een van Cicero te veel verschillenden stijl als schooner voortrekken, eene methode die aan ons genootschap en aan den ijver voor gehoorzaamheid geheel vreemd is.’ - Omdat Cicero het hoogste voorbeeld ter navolging is, wordt hij ook op alle klassen gelezen: in de 3 laagste klassen de Epp. ad fam.. In 't spreken en schrijven moeten de scholieren slechts uitdrukkingen bezigen, die zij door zijn voorbeeld kunnen verdedigen. - Evenzoo haalden zij hunne Latijnsche gedichten schier uitsluitend uit Reminiscenzen van Virgilius bijeen.

‘Ons geheele studieplan is er op ingerigt - zoo luidt het verder - om de jongelieden de ééne ware Kerk trouw te doen aanhangen. Dat beoogen wij in 't grootste en in 't kleinste.’ Arbeidende aan de uitbreiding van Romes hierarchie, die met haar dogma ook hare officiëele taal voortplantte, moesten de Jezuïten wel de moedertaal terug-, de Latijnsche in hunne scholen vooropzetten, om, zoo zij hoopten, het geestelijk wereldrijk te stichten en de wederstrevende eigendommelijkheden der volken op te lossen. Immers ook de kerkelijk geautoriseerde Vulgata was Latijn, Latijn al het liturgische, zoodat in alle katholieke kerken der aarde het Latijnsche *Breviarium Romanum* gebruikt en daarvan in geen woord afgeweken werd.

Met het Latijn noemt het studieplan in éénen adem het *Grieksch*, zeggende: ‘Het is onwaar dat ge het Latijn of Grieksch magtig zijt, als ge het niet kunt spreken. De Jezuïten en hun scholieren vermogten beide, spreken en schrijven. Vele schreven hymnen, oden en andere gedichten in 't Latijn en Grieksch, hoedanige slechts een Latijnsch of Grieksch poëet schrijven kan. De bibliotheken der Societeit bevatten werken door Jezuïten geschreven, waarin redevoeringen, geschiedenissen, epische gedichten (bvb. Christiaden) in de Lat. en Gr. taal voorkomen die den klassieken stempel dragen en wier auteurs, wat uitdrukking en techniek betreft, naast Demosthenes en Cicero, Thucydides, Livius en Tacitus, naast Virgilius en Homerus ten volle eene plaats verdienen’. - Weiter kann man wohl das Maul nicht aufthun wie dieser Jesuitenfreund, zegt von Raumer hierop met de woorden van F.A. Wolff, en behalve dat die lof der Jezuitenschool geweldig

overdreven is (gelijk blijkt uit de Rat. stud. waarin het Grieksch eene zeer nederige rol speelt), is het een feit dat het genootschap eerlang deze taal, althans in Frankrijk, geheel liet glippen. Even als de oude Universiteit dit vak, bloeijend door de studiën van een Erasmus, een Budaeus, een Henr. Stephanus, alras verwaarloosde: even spoedig werd het geminacht door de corporatie die als haar mededingster optrad.

De weinige liefde der Jezuïten voor het Grieksch is begrijpelijk. Het had ter vorming der classieke school, welke der Reformatie den weg hielp banen, veel bijgedragen. Het was verder de taal van den grondtekst des bijbels, met welke het Protestantisme tegen de Roomsche Kerk argumenteert. Gelijk het Latijn de taal der Vulgata, de taal van het katholicisme was, zoo konden zij het Grieksch beschouwen als de taal der ketterij. Het doel dat de Jezuïten met hun onderwijs hadden stelde hun - gelijk wij zeiden - het beoefenen van 't Latijn, als een levende, als de voor hen meest levende taal ten pligt, maar maakte hen onverschillig, zoo niet achterdochtig jegens het Grieksch.

In de Rat. stud. komt p. 118-149 ed. meae) onder de *Regulae prof. inf. cl.*, *med.*, *supr. cl. gramm.* onder de *Reg. prof. human. et rhet.*, hier en daar het *Grieksch* voor; maar wat memorie- en huiswerk betreft *alleen in de namiddaglessen.*

In de 1^{e} klasse wordt een Grieksche grammatica-les opgezegd en aan die taal ruim ¼ uur gegeven. (Graecis paullo plus quadrante tribuatur). - In de 2de kl. ook Grieksche gramm. opzeggen, Gr. naschrijven en somwijlen een Gr. tempus opschrijven of een vraag beantwoorden over het Gr.. Hier is de tijd een ½ uur. - In de 3^{e} kl. wordt een stukje van een Grieksch auteur opgezegd en paullo plus quam dimidia hora Graecis datur. - In de humanitas wederom recitatio als in kl. 3 en ¾ uur voor de Grieksche praelectio en scriptio. - In de hoogste klasse eindelijk het geheele 2^{e} middaguur Grieksch. - Ziedaar het pensum dat, vergeleken met het Latijnsche, uiterst gering is. Die meer van het Grieksch moeten weten, hebben afzonderlijke cursussen *(Academiae)* in quibus academici bis aut ter in hebdomade certo aliquo, puta vacationis tempore, sic exerceantur, ut inde prodire possint, qui hujus linguae scientiam et dignitatem privatim ac publice tueantur (Reg. Rect. 7 p. 24).

Behalve Latijn en Grieksch is het derde schoolvak *Eruditio.* Zij moet niet zoozeer in bepaalde les-uren als veeleer bij gelegenheid en in 't voorbijgaan worden gedoceerd. Wat tot eruditie behoort kunnen wij niet beter aangeven dan met de klassieke plaatsen der Rat. stud., die ook door von Raumer zijn aangehaald. ‘De eruditie - zoo lezen wij in de Reg. prof. Rhet. p. 119 - moet uit de geschiedenis en de zeden der volken, uit de getuigenissen der schrijvers en uit allerlei geleerdheid worden verzameld, maar spaarzaam en naar de bevatting der leerlingen.’ Op den wekelijkschen vacantiedag zal het soms geoorloofd zijn, in plaats van den poëet of historicus, ‘eruditionis causa alia magis recondita proferre, ut hieroglyphica, ut emblemata, ut quaestiones ad artificium poëticum spectantes, de Epigrammate, Epitaphio, Ode, Elegia, Epopoeia, Tragoedia, ut de Senatu Romano, de Atheniensi, de utriusque gen-

tis militia; ut de re hortensi, vestiaria, de Triclinio, de Triumpho, de Sibyllis, et aliis generis ejusdem, modice tamen' (p. 126).

Ziedaar de geheele leerstof van 't Jezuïten *Gymnasium.* Wel wordt p. 82 der officiëele Ratio de *Mathesis* genoemd; doch zij behoort tot de Studia Superiora en wordt de 6 eerste jaren niet gedoceerd. In die hoogere afd. verklaart de docent aan de leerlingen in physica ¾ uur lang de elementen van Euclides, en als zij twee maanden aan den gang zijn, voegt hij er bij 'aliquid geographiae vel sphaerae vel eorum quae libenter audiri solent.'

De eruditie of polymathie is dus eigentlijk de kern waaruit - wel is waar eerst in de 19de eeuw 'toen de drang der tijden noopte op eenige punten van 't gebruik der vaderen af te wijken (Roothaan, 1832)', - eenige Realia zijn te voorschijn gekomen, b.v. in het Freiburger schoolplan Geschiedenis, Geographie, Mathesis, onderwijs in de moedertaal. Doch dit zijn alle zeer moderne bijzaken.

(Wordt vervolgd.)

DR. A H.A. EKKER.

Letterkunde.

Historische vertellingen.

J. van Lennep. Leven van C. v. Lennep, 1751-1818. - id. Leven van D.J. v. Lennep. 3dln. Amsterdam, Frederik Muller.

Wanneer eene levensbeschrijving aan geen anderen eisch heeft te beantwoorden, dan dat zij een duidelijk en beknopt overzicht levere van de verschillende gebeurtenissen, die het leven hebben gevormd, dan voldoen deze beide biografiën des heeren van Lennep zeer weinig aan dien eisch. Hoe duidelijk deze biografiën ook zijn, op de verdienste van beknoptheid mogen ze geen aanspraak maken. Trouwens, de heer van Lennep is in de voorrede tot het leven van C. van Lennep er rond voor uitgekomen, dat hij zich voorstelde iets anders te geven, dan men tot dusver onder den naam van levensschets of leven dacht. ‘Wat mijn doel betreft, dit was niet zoo zeer, C. van Lennep als regent, D.J. van Lennep als geleerde en beide als letterkundigen, als minnaars van het buitenleven en beoefenaars der wetenschappen, die er mede in verband staan, te doen kennen en waardeeren, maar veeleer in elk van hen den mensch te doen zien, gelijk hij zich naar ziel en naar geest gevormd had en ontwikkeld in veelzijdige richtingen, maar die onderling in een schoon en onafscheidbaar verband stonden. Naardien nu 's menschen leven alleen bij uitzondering merkwaardige toestanden oplevert, en voor 't meerendeel uit kleinigheden bestaat, die door aantal en duur een gelijken ja grooteren invloed uitoefenen dan de gewichtigste gebeurtenissen, zoo mogen bij eene levensbeschrijving geen kleinigheden onopgemerkt worden voorbijgegaan. Willen wij een oordeel vellen over de verdienste van een veldheer, een wetgever, een wijsgeer, een dichter, een kunstenaar, als zoodanig, zoo kunnen wij ons bepalen met het raadplegen van de geschiedschrijvers, die hun daden geboekt of van de werken, die zij zelve hebben nagelaten; maar willen wij weten bovendien, hoe zij de bekwaamheid, die hen onderscheidde, verkregen, hoedanig hun aanleg, hun invloed, hun levenswandel ware, dan moeten wij ons onderzoek verder uitstrekken, en bij anekdoteschrijvers, in brieven of in gedenkschriften, die bijzonderheden vergaêren, als, hoezeer onbeduidend op zich zelve, ons

toch eenig, dikwijls een helder en verrassend licht, aangaande het voorwerp onzer nasporing kunnen doen opgaan. Daarbij, stelde men zich vroeger met het opsommen van feiten en het vermelden van *data* te vrede, en achtte men zelfs het vertellen van bijzonderheden, die daarmede in geen onmiddellijk verband stonden, strijdig met de waardigheid der geschiedenis, men is tegenwoordig van een ander gevoelen; men wil niet alleen de feiten leeren kennen, maar ook de aanleiding daartoe tot in haar eerste en dichtst verborgene beginselen nasporen; men wil bij der menschen handelingen ook de geheime roersels en drijfveeren daarvan vernemen, en op het groote schouwtooneel der wereld willen wij gaarne en gedurig achter de schermen zien enz.'

Er zullen weinigen zijn, die het met den schrijver dezer opmerkingen niet eens zijn, doch ik geloof, dat daarom de wijze, waarop de heer van Lennep deze beginselen bij het schrijven zijner biografiën heeft toegepast, op minder algemeene goedkeuring mag rekenen. Het hoofdverwijt toch, dat aan deze biografiën wordt gedaan, is, dat ze al te wijdloopig zijn, dat er veel in is opgenomen, wat weinig meer dan zeer geringe belangstelling kan wekken. Zoo bijv. begint het leven van C. van Lennep met zeer wijdloopige bijzonderheden nopens de familie van Lennep. De geschiedenis van het Manpad wordt van den oorsprong opgehaald. Over het vinken der familie worden allerlei bijzonderheden medegedeeld enz.

Het spreekt van zelf, dat het onmogelijk is de belangrijkheid van dergelijke bijzonderheden te bewijzen aan hem, die ze vervelend vindt. Intusschen is h e ontwijfelbaar, dat de kennis van het leven onzer vaderen vrij wat uitgebreider en degelijker zou zijn, indien onze letterkunde meer dergelijke werken bezat, als deze twee levensbeschrijvingen. Juist aan deze breede voorstelling, deze mededeeling van allerlei nesterijen is het te danken, dat de lezer een zeer helder begrip krijgt van het leven der Amsterdamsche aristokratie in de vorige eeuw. Als bijdragen tot de geschiedenis der zeden en gewoonten van een aanzienlijk en invloedrijk deel onzes volks zullen zij hunne waarde behouden, lang nadat de populariteit van den schrijver is ondergegaan.

Uit een politiek oogpunt daarenboven heeft vooral het leven van C. van Lennep groote waarde. Bij het weinige, dat uit familiearchieven omtrent de beweging van 1787 tot dusver is bekend geworden, zijn de hoofdstukken, waarin de schrijver Amsterdam's houding bespreekt en teekent, een belangrijke aanwinst te achten. Het leven van M^{r}. D.J. van Lennep is meer dat van den geleerde, en levert uit den aard der zake voor de staatkundige geschiedenis van ons land minder nieuws op. De brieven toch van den heer Hije Schooltheer mogen lang zijn, veel licht verspreiden de beschouwingen niet van den man, wiens oordeel zeer dikwijls onder den invloed was zijner wenschen en teleurstellingen. Voor de geleerden-historie daarentegen is D.J. van Lennep's leven zeer interessant. Bijkans alle voorname mannen op het gebied der wetenschap komen hier meer of minder ter sprake: en menige particulariteit is hier opgenomen, die een helder licht verspreidt over hun onderlinge verhouding.

Ten aanzien der literarische verdien-

sten van dezen arbeid, is het eigenlijk onnoodig veel te zeggen. Nomen est omen. Zijn zeldzaam talent van vertellen heeft van Lennep hier op eene wijze ten toon gespreid, die verbazing wekt. Misschien is uit geen enkel ander werk des schrijvers zoo duidelijk zigtbaar, waarin zijn kracht - en zijn zwakheid tevens - gelegen is, als uit deze biographie. Van Lennep vertelt alles, wat het ook is, met zulk een onuitputtelijk goeden luim en met zoo veel smaak, dat het te genieten is, al voelt men onder het lezen, dat het meerendeels kleinigheden zijn. Ik wenschte wel eens een Hollandsch schrijver te zien, Beets niet uitgezonderd, die een nietigheid zoo groot of liever zoo klein als een vergissing, bij zijn doop begaan, zoo smakelijk en geestig weet weêr te geven: ‘Men kan beseffen, welk een vreugde deze gebeurtenis - de geboorte van den schrijver zelven - aan de wederzijdsche grootouders verschaffen moest, gelijk ook aan den overgrootvader van de Poll, die er gevader over stond, en naar wien het zou geheeten hebben. De (Waalsche) predikant vergiste zich echter bij 't doopen en noemde 't, in plaats van Jacobus, Jacob. Misschien voorzag hij, dat de jonggeborene meer aanleg hebben zou tot het patriarchaat, dan tot het apostelschap. - Van een naam hangt dikwijls vrij wat af.’

Een inhoudsopgave dezer biografiën is niet wel mogelijk. Trouwens, de titel openbaart genoeg, wat men te verwachten heeft en de mededeeling van van Lennep's denkbeelden over de beteekenis der biographie stelt een ieder in staat te beoordeelen, of hij lust gevoelt met den schrijver allerlei kleinigheden na te gaan en duizende zijpaadjes in te slaan, die oogenschijnlijk van den weg voeren, maar daarom toch amusant en leerrijk zijn.

G.E.

Vertalingen en herdrukken.

Een student, of eene loopbaan met hindernissen. Naar het Engelsch van F.W. Farrar, schrijver van ‘Een schooljongen of van kwaad tot erger.’ Uitgegeven door J. Kneppelhout. Amsterdam, W.H. Kirberger, 1864. 2 deelen gr. 80.

Onder dezen titel ontvangt het lezend publiek een tweeden Roman van F.W. Farvar. Zijn eersteling, *Eric*, *or little by little*, als ‘Een schooljongen, of van kwaad tot erger,’ door Kneppelhout in 1862 bij ons ingeleid, heeft reeds zijn weg onder ons gevonden en een goeden klank gegeven aan den naam van zijn auteur. Ik twijfel niet of *Julian Home*, *a tale of college life*, zoo als het hier aangekondigde boek in het oorspronkelijke heet, zal zijne reputatie als zedekundig romanschrijver handhaven, al geloof ik, met zijn Hollandschen uitgever, dat het verhaal van den student ‘in kracht en eenheid voor dat van den schooljongen moet onderdoen.’ Maar ik vraag al aanstonds aan den heer Kneppelhout, waarom hij den Engelschen titel heeft veranderd? Waartoe dat smakelooze ‘loopbaan met hindernissen’? Onwillekeurig kwam het renperk met hindernissen of de Engelsche *steeple-chase* mij voor den geest; en al heeft het Engelsche studentenleven, vooral voor hen, die naar

een *scholarship* of beurs dingen, wel iets van eene harddraverij, al ontmoet de held van den roman hinderpalen op zijn weg die hem door den schrijver met opzet voor de voeten geplaatst worden; iedere loopbaan naar een eervol doel, ieder zelfbewust streven naar kennis, deugd of geluk heeft moeijelijkheden te overkomen; dit behoefde op den titel volstrekt niet herinnerd te worden. Die 'hindernissen' hebben mij althans bij het lezen gehinderd, want zij hadden de verwachting bij mij opgewekt van een veel ernstiger, zeker van een geheel anderen strijd, dan waarin *Julian* wordt gewikkeld. Zijne makkers *Kennedy* en *Bruce*, *Hazlet* en *Brogten* hebben veel zwaarder strijd dan hij, en had de Heer Kneppelhout dien strijd op den titel willen uitdrukken, hij had moeten schrijven: 'De student,' beter nog: 'Het studentenleven of eene loopbaan met hindernissen.' Maar waartoe dat 'of'? De oorspronkelijke schrijver had het niet en ontnam ons niets van de illusie, waarmede zulk een werk wordt in handen genomen; waarom wil de vertaler wijzer zijn of den lezer het genot ontnemen om zelf de tendenz te vinden? Waarlijk, zulke omschrijvende titels zijn niet alleen smakeloos en tot niets nut, maar verzwaren ook de kunst van den romanschrijver, die een tendenzwerk wil leveren. Het moeijelijke van een goeden roman te dichten wordt grooter als hij eene zedelijke strekking heeft, omdat de kunst hieronder niet lijden en de sluijer, waartoe het verdichte verhaal dienen moet, niet al te doorzichtig zijn mag. 'Longtemps' - ik zeg het George Sand na - 'la critique a prononcé que la recherche de l'idéal social ou religieux n'était pas du domaine du roman, et qu'il fallait l'exclure comme étrangère, intempestive et pédantesque.' Ik was het met die kritiek nooit eens; ik heb steeds getracht mijn *idéal religieux* in novelle of roman aanschouwelijk te maken; en beaamde altijd ten volle wat de begaafde Romancière uitspreekt, als zij volgen laat: 'Plus tolérante et, selon nous, plus juste aujourd'hui, elle (la critique) loue M. Octave Feuillet d'avoir fait un noble effort pour réhabiliter le roman et pour l'élever à l'état de thèse. Elle reconnait que les luttes de la conscience et l'analyse des idées les plus hautes sont du ressort de l'art littéraire.' Al qualificeerde dan ook nu nog ten onzent de kritiek Farrar's romans als tendenz-beeren en keurde ze als zoodanig af, ik niet; ik betreur het alleen, dat zijn talent niet grooter is, zoodat, even als bij zoo velen, die zich aan den tendenz-roman waagden, ook door hem niet genoeg aan de eischen der kunst wordt voldaan en de strekking te vroeg en te duidelijk zichtbaar wordt. Zijn *Home Julian* is de brave student, die zijn Academie-tijd goed besteedt; de hinderpalen, die hem in den weg komen, doen zijn ijver niet verflaauwen, en hij bereikt het doel, dat hij zich heeft voorgesteld. Hij mist echter, wat zijne kameraden doet afdwalen; en, uitgezonderd een enkel oogenblik van hartstochtelijkheid, als hij aan zijne vurige ambitie niet kan voldoen, blijft hij onberoerd door al die jeugdige verzoekingen ten kwade, die zoo menig jong mensch ten val brengen. Bijna is hij de brave Hendrik der studentenwereld; maar hierdoor wordt hij, in plaats van inderdaad de hoofdpersoon te blijven, die den lezer het meest interesseert, slechts eene nevenfiguur, zoodra *Kennedy* een echten zielestrijd heeft door te staan en helaas hieronder bezwijkt. *Julian* iets minder deugdzaam, bij *Kennedy* wat meer geestkracht, en de invloed der liefde voor *Violet* wat sterker, en ik twijfel niet of *Julian* zou meer belangstelling inboezemen, het doel des schrijvers, hem als voorbeeld te stellen, zou beter bereikt zijn. 't Is echter gemakkelijker aanmerkingen te maken dan zelf iets beters in dit genre te leveren. 't Was ook volstrekt mijn plan niet iemand van het lezen van dezen roman af te schrikken; neen, het gebrekkige, dat de kritiek hier vinden moge, is niet van dien aard, dat het

den jeugdigen lezer, voor wien het boek in de eerste plaats bestemd is, hinderen kan. Alle jongelûi der hoogste klassen op de Gymnasiën en alle muzenzonen op onze Academiën kunnen hier veel vinden, dat alleen tot hun eigen nadeel geïgnoreerd of als lastige zedeprekerij in den wind geslagen wordt De moraal wordt behoorlijk met de godsdienst in verband gebragt; en geen vader of voogd, die bang is voor de moderne Theologie behoeft te vreezen, dat Farrar hunne zonen of pupillen op den verkeerden weg zal brengen. Hij is een Engelsch Theoloog, volbloed supranaturalist, die zelfs de schim van eene doode moeder verschijnen en door geesten vurige letters op den wand schrijven laat, om teregt te brengen, wat misschien zonder deze van buiten komende waarschuwingen verloren zou zijn gegaan. Bovendien leert het boek ons het Engelsche studentenleven kennen; en als het een troost mag heeten, dat de inrichting van het hooger onderwijs elders nog gebrekkiger is dan bij ons, kan men dien overvloedig hier vinden.

Wij danken uitgever of vertaler voor de noten, die achteraan geplaatst zijn, en maken alleen de opmerking, dat verzuimd is bij de onvertaald gelaten technische School- en Academie-termen het verwijzings-teeken naar die noten te plaatsen. Nu zal menig lezer, die deze inlichting niet vermoedt, niet weten wat een *monitor*, een *fag* enz. zijn, vóór hij het eerste deel heeft doorgelezen. Op de vertaling zijn zeker aanmerkingen te maken, maar ik wil dit onderwerp niet ‘enteren,’ - zooals de vertaler ergens schrijft - omdat ik haar niet met het oorspronkelijke kan vergelijken. Over het geheel is zij nog al vloeijend en slechts enkele malen staat de behouden Engelsche constructie de duidelijkheid in den weg. Ik heb echter eene grief, die ik niet verzwijgen wil. 't Mag eene meening zijn, die geheel voor mijne rekening komt, maar ik vind dat ‘je’ en ‘jullie’ in het gesprek afschuwelijk. Men gebruikt deze woordjes uit de spreektaal zeker, om het gesprokene zooveel mogelijk als gesproken weder te geven en de stijfheid der boekentaal te vermijden. Het doel moge goed zijn, het middel deugt, naar mijn inzien, niet. De kunst van de dramatis personae natuurlijk te laten spreken zit niet in dat je of gij, jullie of u, maar in geheel iets anders Farrar's studenten praten; hunne gesprekken zijn los, natuurlijk, ongedwongen; en hoe men ook de Engelsche praat- of spreektaal in goed Hollandsch kan teruggeven zonder plat te worden door ‘je's’ en ‘jullie's,’ is door goede vertalers reeds lang bewezen. *Adam Bede*, bijvoorbeeld, heeft mij bevestigd in deze mijne overtuiging. Wien hindert het, dat vrouw *Poyser* in het Hollandsch ‘gij’ en ‘u’ tegen *Hetty* zegt? Wie vindt de ongekunstelde taal dezer boerin niet zoo natuurlijk alsof men haar hoort? Een enkelen keer eene uitdrukking aan het patois ontleend, een provincialisme of een krachtig ‘jij’ of ‘jou’ kan een goed effect hebben; maar fatsoenlijke menschen onophoudelijk ‘jullie’ te hooren zeggen gaat niet aan. Als men in dezen zin realist en consequent wilde wezen, zou het onmogelijk zijn wat gesproken wordt te lezen te geven. De Heer Kneppelhout duide mij mijne opmerkingen en aanmerkingen niet ten kwade; hij smake de voldoening van een goed boek, hoogst belangrijk vooral voor jonge menschen, aan het niet Engelsch lezend publiek te hebben geschonken, en ondervinde, dat het door hem zelven opgegeven doel des schrijvers worde bereikt. Den Heer Kirberger zoude ik wel in bedenking willen geven of hij niet voor ‘den aftrek’ van zijn werk beter gezorgd zoude hebben, door het in één deel, compresser gedrukt, of in kleiner formaat uit te geven. Nu vrees ik, dat zijn debiet zich bij de leesgezelschappen en leesbibliotheken zal bepalen: *f* 5.25 is te veel voor een vertaalden Roman in den tegenwoordigen tijd. Ook zorge hij voor een corrector,

die zulke lange lijsten van verbeteringen onnoodig maakt! Het stijve prentje voor het eerste deel valt niet in den smaak van

J. HOEK.

Kampen.

De Vondelinge, door Julia Kavanagh, schrijfster van Nathalia. Adèle enz. Uit het Engelsch door Antonia. Amsterdam, P.N. van Kampen, 1864.

Er behoort talent toe om niet langwijlig te zijn in een verhaal, dat twee lijvige boekdeelen vult. Julia Kavanagh heeft door bovengenoemden roman bewezen dat talent te bezitten. Al kiest ze zich een intrigue, die het aantrekkelijke der nieuwheid mist, ze weet dit door vorm en inkleeding te vergoeden. Al voert ze ons maar zelden buiten den familiekring, het is er zóó gezellig, het gaat er zóó natuurlijk toe, dat men er gaarne vertoeft. Naar het leven schetst ze hare typen; menschen zijn het - geen idealen. De zwakke John Ford, met zijn zucht tot speculeren, met zijn schuldbesef en berouw; Robert Ford, de trotsche, baatzuchtige jongeling, die met de fout zijns vaders zich zelf zoekt te bevoordeelen en zijn hof maakt uit geldbejag; Mab, de innemende vondelinge, de heldin der geschiedenis, met haar liefhebbend hart en haar meisjesachtige behaagzucht; de eerzuchtige en hoogmoedige O Lally - wij volgden ze met belangstelling. Allen spelen een rol in volkomen harmonie met hunne karakters. Tot stichting treffen we benevens de intrigue nog een moraal aan. Het streven der schrijfster is, om aan te toonen, hoe de zonde der ouders wordt bezocht aan de kinderen. Deze waarheid heeft haar grens en de schrijfster heeft die overschreden. Als Robert en William Ford in de golven omkomen, ziet zij daarin den wrekenden arm der goddelijke geregtigheid, die de zonen straft voor het misdrijf des vaders. Zulk een bekrompen godsbeschouwing was de Mozaïsche; een letterlijke opvatting der Schrift brengt tot zulk een ongelukkig geloof.

Jammer dat een begaafde schrijfster aan zulk een oudtestamentisch begrip vasthoudt.

Vertaling en uitvoering laten weinig te wenschen over.

C.

Mengelwerk.

Rozen van dit leven en doornen van ons ik.
Door F.P.J. Was.

Het zijn lievelingsdenkbeelden die ik in de volgende bladen geven wil. Sedert geruimen tijd heb ik ze zorgvuldig gekoesterd en gekweekt, zij zijn geheiligd aan mijn verstand en hart, vaak heb ik er voor gestreden en niet zelden geleden; maar nog vaker hebben zij mij krachtdadig gesteund en geholpen, zoo zelfs dat ze mij dierbaar geworden zijn als het leven.

Vooral zijn ze bestemd voor hen die met mij de schoonste betrekking bekleeden die op aarde bekleed wordt, die geen vorsten- of volksgunst ons schonk, maar waarvan het mandaat ons van den hemel gewerd, de rang van ouders en opvoeders.

Maar de gedachte lacht mij ook toe, dat ze ook door jongelingen en maagden zullen vernomen worden die binnen weinig tijds de pligten zullen te vervullen hebben, welke rusten op de hoofden van ieder gezin.

Mogelijk dat ze hun vele illusiën zullen ontnemen, die ze zich tot hiertoe van het levem vormden, maar dan moet dat alleen zijn om hen de meer degelijke zijde des levens te doen kennen.

Intusschen schep ik mij geene droombeelden van den algemeenen opgang dien mijne lievelingsdenkbeelden maken zullen. Of zullen niet vele lieve monden na de lezing zeggen: Och! 't is zoo maar wat ouds over crinolines en corsetten? Of zal niet menige achtingwaardige matrone hoofdschuddend aanmerken: Ziet - we hebben 't weêr niet geweten hoe wij onze kinderen moesten opvoeden en onze huisgezinnen inrigten terwijl de oude heer er bijvoegt: Dat is nu het jonge Nederland, liberaal heeten en een mensch wetten willen stellen in zijn reizen en naar de societeit gaan! Zelfs hoort mijne verbeeling enkele beroemde kunstgenooten beweren dat Sijdenham en van Swieten zulke dingen niet leerden, maar dat ze rieken naar den carnifex der medische faculteit, naar Rousseau, die eene maitresse hield en zijne kinderen naar het vondelingge-

sticht bragt. En dan die liefhebbende en bedroefde moeder, die bittere tranen weent als ze het beeld van haren geliefden zoon meent te herkennen! - Neen, 't is vast geene melancholische gedachte, dat die allen mij bewaren zullen voor al te grootschen dunk van den gunstigen indruk van mijnen arbeid.

Vestigen wij den blik op dat knaapje van vijf jaren, dat daar aan eene tafel zit en zich reeds uren lang vermaakt heeft met eene doos looden soldaten. Dat groote hoofd, die afgeplatte kruin, die oudwijze oogen, aan welker leden de lengte der oogharen onze aandacht trekt, dat bleeke, dodderige aangezigt, die gedokene houding, die uitgezette handgewrichten, dat slappe vleesch, die slappe, magere beenen waarin hij nog zoo weinig kracht heeft, die eigenaardige zure lucht die men gewaar wordt als men wat digt bij hem komt, - toonen ons aan dat hij aan Engelsche ziekte lijdt.

Laat ons toch medelijden hebben met den zoeten jongen en hem toch lief hebben; want hoe ongelukkig hij is en hoeveel levensgenot hij derven moet, hij is zoo verstandig en hij kan zoo volwassenmenschachtig praten; ja zelfs zijn zijne invallen somtijds wonderschoon, soms zelfs eenigzins bekoorlijk geheimzinnig. Lieveling van het huis! al zijt ge vaak wat kregelig en knorrig, al hebt ge wat veel noten op uwe zangen, wat boeit ge de harten van allen die met u omgaan. De lieve verstandige taal van dien kleinen mensch, die afhankelijke staat waarin dat toonbeeld van ligchamelijke onmagt en gevorderde geestontwikkeling verkeert, die karricatuurstaat trekt alle volwassenen aan en maakt van hem een interessant wezen. Hij verkeert daarom enkel met volwassenen en leert van ieder hunner wat; daarom bepaalt zijn geest zich ook minder tot de gewone beuzelingen van andere kinderen.

Maar bij wien ook onze lieveling moge gezien zijn, niet bij hen die zijne makkers moesten wezen. Zij bekommeren zich niet om den verstandigen, magteloozen dunbeen, die toch niet kan loopen waar zij loopen en toch niet kan spelen wat zij spelen; met wien ze zelfs niet eens twist kunnen hebben of kunnen vechten, want ieder volwassene is zijn beschermer.

Lieve jongen! gij verschilt wat van dien rappen blozenden knaap van zeven jaren daar, die altijd wipt of springt en als een wilde zijn boterham verslindt; die de plaag is zijner broêrtjes en zusjes, de ergernis der dienstboden, de vloek voor huisdieren, vogels, meikevers en gouden torren, de vuurproef voor het geduld en het opvoedingstalent van papa en mama. Verbeeldt u - reeds twee malen kwam hij uit den tuin, schreeuwende van tintelende handen omdat hij in de sneeuw had gespeeld. Het is hem nu verboden daar weêr heen te gaan. Maar de bengel kan niet stil zitten; hij neemt het lieve, zieke kind een zilveren lepeltje af, waarmede het bedaard suiker door de koffij geroerd heeft, en buigt het zoo, dat het volgens zijne geniale aanmerking nu op den rand der tafel *zitten* kan. Pas leert hij schrijven en als toepassing daarvan heeft hij op den versch gekalkten, sneeuwwitten muur, met groote letters in houtskool geschreven: ‘Kaarel.’ Zijn oudere

broeder zegt dat hij dom is, want dat 'Karel' met *a* geschreven wordt. Nu geraakt de roodwang in vuur; en op gezag van het eerste blad van het Spa-boek van Prinsen beweert hij, dat *a* kort en *aa* lang is. - Lastige, nare consequentie! Eene kloppartij alleen schijnt het vraagstuk te kunnen beslissen.

En weêr komt het neêr op het hoofd van zijne arme mama, die ze scheiden moet, die treuren moet over den vechtlust harer zonen en - o! die pasgekalkte, sneeuwwitte muren! Karel! Karel! - Zelfzuchtige bengel, maar die toch ook het kind uwer moeder zijt; - ook wij zijn boos op u, want telkens put gij dat weinigje opvoedkundige talenten uit dat wij bezitten, - wij ballen onze vuisten, onze oogen vonkelen van toorn, dien wij koelen op uwen gevleeschden rug en.... daarbinnen in ons hart spreekt eene stem: dwazen - onedelmoedige dwazen - hebt ge dat kind en uzelven thans lief?

Neen, liefhebbende moeder! - Zulk kwaad doet uw uitterende lieveling niet. Hij is veel te verstandig om zich aan onzinnigen schrijflust over te geven; - hij heeft ook de kracht niet om den ondeugenden broeder daarin na te doen. Zilveren theelepeltjes gebruikt hij elken dag, maar nooit maakt hij er een denk of bogt in; dat zouden trouwens zijne slappe, teêre handjes niet vermogen. Vechten doet hij nooit, omdat hij niet kan, en zelden ziet men hem uitbarsten in toorn zooals andere kinderen, - hij schijnt te weten of te gevoelen dat toorn zonder kracht ijdel is.

Geraakt hij ook al uit zijn humeur, welnu! wat zwarigheid? Als verschijnsel zijner ziekte bestaat bij hem een altoosdurende eetlust en met één lekkere beet is hij tevreden.

O Karel! hadt ge maar de inborst van uwen zieken broeder; wat zoudt ge de uwen veel leeds besparen! Maar Karel kijkt u aan met een paar groote oogen waarin te lezen staat: niet graag, want om zulk een inborst te hebben, zou ook mijn vleesch zoo week en mijne beenen zoo dun moeten zijn.

Bah! dat akelige gezonde menschenverstand.

Ziet - daar treedt iemand binnen die op Karel's zijde is. Begrijpt eens, het is iemand die zoo vrij is om al die wilde jongensstreken in bescherming te durven nemen; zoowat van dat soort als doctor Allebé, vaak een lastig man voor vele moeders omdat hij het zoo zelden met haar eens is.

Bekommer u toch niet, Mevrouw, - zegt de man, - over hetgeen gij de ondeugd van uwen zoon noemt, want dat is een uitvloeisel van zijne gezondheid, dat is de uitdrukking van kracht en leven.

Die jongen wil iets maken, iets voortbrengen; hij wil toepassen, dat oefent en ontwikkelt zoowel zijn ligchaam als zijn geest; waardeer toch de gezondheid, den grootsten schat dien uw kind bezit.

Maar, jammert de goede vrouw, moet dan onder dien schat mijn zilver, mijne witte muren en duizend andere dingen verloren gaan?

Vast hadt ge alles kunnen voorkomen, antwoordt de doctor, als ge den jongen stil hadt laten voortgaan met het maken zijner sneeuwpoppen. De kring dezer kamer is te eng voor al die kracht en voor al dat leven; hij gevoelt behoefte ze uit te vieren op ruimer

schaal, in andere omgeving, onder andere indrukken. Slechts als hij deze genoten heeft, is de indruk van de huisselijke orde weder nieuw voor hem en zal hij zich daaraan kunnen gewennen.

Maar goede moeder, zoo vervolgt de doctor, uw moederschap vraagt niet slechts eene groote mate van verstandig overlegde toegevendheid, maar bovendien ook vaak zware levensoffers en harde zelfverloochening. Als het u hindert dat witte muren zwart kunnen gemaakt worden door uw kind, verf ze dan zwart, en als het uw zilver beschadigt, sluit uw zilver dan weg en gebruik ijzer of niets.

Arme moeder! Zij wordt boos, want liefde bezit ze genoeg, maar in verstandig overleg schiet zij te kort, en zulke offers, zulke zware offers kan zij niet brengen. Concerten, bals, visites, fraaije kleêren, muzijk, teekenkunst, jeugd en schoonheid, rust en gemak - de slaap zelfs liggen reeds op het altaar des huwelijks, en is dat nu nog niet genoeg? - nu nog witte muren, glimmende stoelen en gepoetst zilver!

Arme doctor! hij wordt ook boos, en mompelt zoo iets van maatschappelijke kwalen en van den satan die ook moet hebben wat hem toekomt.

Schat der gezondheid! gij maakt het leven vaak moeijelijk.

En toen de doctor te huis kwam, vond hij ook daar niet wat zijne overtuiging zocht. Blinkende meubels waaraan zijne kleinen niet mogten voelen hoe glad ze waren, tapijten die te veel slijten zouden als daarop dagelijks duizende voetstappen gezet werden, tafelkleeden die niet mogten bemorst worden, halfgesloten vensters opdat het daglicht de kleuren van behangsel en kleeden niet zou veranderen, bedorven lucht omdat opgeschoven ramen stof in de kamer brengen zonden.

En ziet, daar staat bij hem Hygeia, de godin der gezondheid. Droevig staat haar oog en een blik van medelijden is op den geneesheer gevestigd.

Waarom, Hygeia, mij zoo treurig aangezien? vraagt de doctor. IJver ik niet in uwe dienst, acht ik u niet hoog, zijt gij niet overtuigd hoe gaarne ik schier alle priesterschap zou willen afleggen in den tempel van uwen vader Aesculapius om priester te worden in uwe dienst die zooveel schooner is?

Neen, trouwste mijner vereerders, daarover treur ik niet, zegt Hygeia, maar ik treur om uwe magteloosheid. Had ik tal van dochters die ik gekweekt en geleerd had, ik zou ze uithuwelijken en zenden ze de gansche wereld door om de gezondheid te behouden - zij die de toekomst van het menschelijk geslacht niet slechts in den schoot dragen maar ook in de hand hebben.

Maar helaas! haar getal is nog zoo gering en bij weinigen van mijn geslacht sta ik in hoog aanzien; bij zoovelen van haar staat de gedachte aan mij op den achtergrond. Daarom vestigde ik mijn vertrouwen op het steeds grooter wordend getal mijner zonen. In mijn moedertrots zeide ik: ‘wat vorsten, staatsdienaren en wetten niet kunnen tot stand brengen, dat zullen mijne zonen doen. Zij zullen beginnen met in hunne huizen en bij hunne betrekkingen in te voeren wat der gezondheid bevorderlijk is en daarvan weren wat aan dien schat zou kunnen schaden. Die voorbeelden zullen navolging vinden; steeds zal men mij hooger en

hooger vereeren en verder en verder zal mijn heilrijk gebied zich uitstrekken. Mijn vader Aesculapius bezit in Nederland nog academiën en scholen, opzettelijk ter opleiding zijner volgelingen gesticht, maar zonder die hulp zal ik slagen in het grootsche doel dat ik mij heb voorgesteld, in het behoud van den schat der gezondheid; zonder dat zal ik priesters en priesteressen verwerven in mijne dienst.

'Maar ik zie het, de wil mijner zonen is een krachtelooze wil. Waarom is deze kamer, de beste en fraaiste van uw huis, niet uwe huishoudkamer? Waartoe dienen die donkere staatsiegordijnen? Is het heerlijk licht der zon dan voor u en voor uw gezin geen levenswekker? Zijt gij hier niet bang? - want daar waar geen licht genoeg is verschijnt het spook der bleekzucht, der Engelsche ziekte en der miltzucht. Zijt gij het geld moede waarmede gij belasting betaalt voor die grootsche hemelgave die door uwe glasruiten stroomt, maar die gij afweert zoodra zij binnen komt? Of is deze kamer uw magazijn van stilstaande lucht, uw rijk der duisternis?'

Uw rijk der duisternis! Ja Hygeia had wel gelijk, want daar voor den doctor stond de demon van het fatsoen, met dreigende vuist en met den sarrenden grijns van vooraf verzekerde overwinning op het gezigt.

'Beproef het eens als gij durft, voegt hij den doctor toe, mijn heiligdom in een huishoudkamer te veranderen! - die kamer behoort tot uw fatsoen en geeft u aanzien en clientèle. Daar ontvangt gij de menschen als gij hen stilzwijgend van uwe welvaart en derhalve van de uitgebreidheid uwer praktijk en van uwe bekwaamheid wilt overtuigen. Fatsoen is het dat uwe vrouw en dochters crinolines en corsetten dragen, al krijt Hygeia deze uit voor marteltuig en gene voor instrumenten om in brand te vliegen en van de trappen te vallen; - fatsoen is het dat gij uw kinderen in bont en cache-nez vertroetelt; - fatsoen dat gij als ruwe Sandwichseilanders de oorlellen uwer lievelingen doorboort om er uw goud in te hangen; - fatsoen is het dat gij uwe jongens en meisjes niet wild laat loopen, dat maakt hunne wangen te rood en hunne leden te grof; dat maakt hunne oogen niet languissant en hun' blik niet interessant, - dat is niet fatsoenlijk, en zonder fatsoen kunt gij niet leven. Doctor! doctor! gij die boeleert met Hygeia, ik beveel u, val voor mij neder en aanbid mij, en.... de doctor viel neêr en aanbad.

Arme man! hij bezweek bijna onder den last die het streven naar den schat der gezondheid hem deed dragen.

Het zijn toch wonderlijke wezens, die jongens van twaalf of dertien jaar.

Meisjes zijn anders, die houden ligt dat kinderlijke en onderworpene waardoor zij zich gemakkelijker schikken naar anderen; - de kiem toch is reeds voorhanden van haar bewustzijn dat zij van nature tot 'de zwakke vaten' behooren, een kiem die wij voorgenomen hebben ijverig te blijven kweeken. Wat zou het 'zwakke geslacht' ook met kracht uitvoeren?

Maar die jongens, als ze in het bezit van den schat der gezondheid zijn, die jongens! Bewaar ons, neen! onder de 'zwakke vaten' zouden wij ze niet gaarne gerekend zien - vlugge, sterke, rappe gasten moeten ze zijn. Want ze hebben ook nog zulk een lang, moeitevol en kracht-

vereischend leven voor zich. Maar toch nog eens - die jongens! ze brengen zoo wat beweging in de wereld. Ja, goed beschouwd huiveren wij voor hunne toekomst. Dat wonderlijke mengelmoes van kinderachtigheid en degelijkheid, van fierheid en lafhartigheid, van dwaasheid en verstandig overleg, van edelmoedigheid en zelfzucht, ziet - 't is voor ons een zee vol onvastheden en geheimzinnigheden.

En toch, - het valt niet te weerspreken, bij den jongen wordt dat alles zóó gevonden. Nu toont hij zijne moeder hartstogtelijke liefde, maar straks verzet hij zich stug tegen haren wil; fier op het brutale af doorstaat hij eene straf van zijnen meester, ja hij scheldt hem bijna in het aangezigt, en straks brengt hij hem het dierbaarste wat hij heeft, de kievitseijeren die hij zelf vond; heden klopt hij zijn' besten makker duchtig af, en ettelijke minuten later sluiten ze een heilig vriendschapsverbond bij een nest jonge spreeuwen of bij het vruchtbare moederkonijn; van daag blinkt zijn oog van vreugde en geluk over iets dat hij gekocht heeft voor een' met moeite bespaarden gulden, en morgen verplakt en verlapt en versnijdt hij het zoo, dat het geen dubbeltje waarde meer heeft.

Zegt ons, waar moet het heen met onzen jongen? Wij willen dat hij binnen weinige jaren een man wordt, man met karakter, man van beginselen, ten volle bestand tegen de sirenenzangen van den voorspoed en tegen de slagen van den tegenspoed, ijverig leerling in de school des levens. En dan zulk eene mate van onvastheid en loszinnigheid! Hoe is het mogelijk? Zou dat ook al eene vrucht van den schat der gezondheid zijn?

Het spijt ons bijna van dien schat, maar wij gelooven ja. Want als onze jongen ziek is, wat missen wij dan toch die type van onvastheid in huis, - dan is hij mak en gedwee; - dat is voor ons akelig en vreemd, en dan wenschen wij zoo hartelijk dat hij maar weêr spoedig herstellen moge. Duidelijker dan ooit toch gevoelen wij dat al zijn fluiten en zingen en kibbelen en plagen, en al zijne laffe aardigheden tot het wezen van dien jongen behooren; ja zelfs zijn wij bij zijn ziekbed genegen ons zelven van onverdraagzaamheid jegens dat kind te beschuldigen en eene heilige gelofte te doen om dat alles nimmer meer hinderlijk te vinden als hij hersteld is.

Wat dunkt u, vaders en moeders! vindt ge u zelven nu ook wel standvastig? Zeker maar zooveel als uwen zoon. Maar weet gij welk verschil er bestaat tusschen uwe onstandvastigheid en de zijne? - maar stil, ik zal het u toefluisteren, de jongen mag het niet hooren. Weet dan dat er eigenlijk geen onderscheid bestaat, onstandvastigheid blijft altijd onstandvastigheid, maar gij hebt wat beter slag om uwe fouten te bedekken omdat gij veinzen kunt; leert hem nu die edele kunst ook, wie weet of gij dan niet wat minder last zult hebben van den bewegelijken, levendigen jongen en of hij niet wat vaster in zijn doen zal schijnen; - het doet er niet toe al is het slechts ‘schijnen’, de wereld kan dat toch zoo spoedig niet merken, zij zelve is slechts enkel schijn, en in de wereld moet hij toch alleen maar leven.

Maar foei! wie zou zijn kind willen leeren veinzen?

Welnu! laat ons dan den jongen een deel van den schat der gezondheid ontnemen, hem wat zwakker, wat minder levendig, wat meer afhankelijk maken.

Neen, dat willen wij ook niet. Maar wat dan? Geduld hebben tot uit al die tegenstrijdigheden en onvastheden iets wezenlijks, iets goeds geboren wordt; zeker gelooven dat ze uitwerkselen zijn van het streven naar het hoogste levensdoel, naar volmaking; - vertrouwen dat de rente van den schat der gezondheid gezond verstand is, dat gezond verstand wijsheid voortbrengt en wijsheid deugd en geluk? Voorzeker, wij kunnen niet anders, en nemen ons derhalve ernstig voor, al de uitwerkselen van den schat der gezondheid in onzen jongen te verdragen; doch tegelijk komen wij tot de verrassende, zoo niet tot de ontzettende overtuiging, dat de schat der gezondheid van ons kind in ons den schat der wijsheid vordert.

Schat der gezondheid! ge eischt zooveel, eischt ge niet meer dan wij bezitten?

Nog eens vragen wij, wat moet er van onzen jongen worden? Wat was die jongen vlug in het leeren toen hij zeven jaren oud was! Versjes kende hij in een oogenblik van buiten, namen van planten en dieren had hij slechts eens te hooren om ze lang te onthouden, lezen kon hij spoedig, teekenen deed hij aardig, zingen kon hij lief, en begrijpen!.... Ziet - wij hebben het nooit aan iemand gezegd, maar toch hebben wij het wel eens gedacht, of er misschien in dien jongen niet iets zat dat hem eenmaal tot eenen Hugo de Groot of tot eenen Brugmans maken zou. Och, die oudertrots leidt zoo ligt tot apenliefde. Op zijn achtste of tiende jaar verminderde die vlugheid wel, maar wij meenden toen dat zijne ontwikkeling eene meer bepaalde rigting nam, dat hij natuuronderzoeker werd. Hij kende alle vogels en onderscheidde op het eerste gezigt hunne nesten en eijeren; geen honden- of duivensoort was hem onbekend; tal van insecten kende hij bij name; of een kat tot het vrouwelijk geslacht behoorde dan een kater was, zag hij uit het getal kleuren van haar vel. Wij dachten toen voor het minst dat hij nog wel eens een Cuvier of Harting worden kon. Maar wonderlijk toch! de jongen die eens zoo vlug was is dat op de school nu niet meer. Taalregels kan hij slecht onthouden, aardrijkskunde vindt hij vervelend, van geschiedenis kan hij het nut niet vatten en rekenen verdriet hem. Kondt gij dan ook even zijn hersenpan opligten en in zijn hoofd zijne wetenschap aanschouwen, 't zou er vast even wonderlijk uitzien als in zijne boekenlade. Hier een stuk van eene vervoeging, daar eene onvolledige historie van Hannibal of Napoleon, ginds een bestoven begrip van breuken; verder een partijtje fransche zinsneden zoo helder en rein als zijn themaboek - wat al onvolkomenheid en hoe weinig zamenhang!

En voor dien knaap spookt toch reeds het denkbeeld aan een examen. Wij gebruiken dat zelfs als een middel om hem tot leeren aan te sporen en houden hem dan een grimmig toelatingsexamen voor eene kadetten- of onderwijzersschool voor oogen met ijsselijk veel adspiranten, want zoo gaarne zouden wij hem toch hier of daar hebben. Maar hoe moet hij er komen? Zijn meester zegt: 't gaat nog al met hem, hij weet nog wel niet veel, maar hij heeft gezond verstand, wat hij weet kan hij handig toepassen. Schoone troost! gezond verstand en geene geleerdheid - 't zal hem wat te pas komen bij al die geleerde mannen.

En Kampen dan? Och! wij rillen van Kampen, want om te gelooven dat de

maarschalksstaf in den soldatenransel zit, zou Napoleon het ons in persoon moeten komen herhalen; - de baan der eer is zoo glibberig!

Jongen! jongen! wat verwekt ge ons vele zorgen. Het is maar weêr de schat der gezondheid die ze ons op den hals laadt. Al uwe aandacht wordt verzwolgen door tal van nesterijen en afgetrokken van uwe leerboeken. Hadt ge maar wat minder roode wangen; want de kostschooljongen die van het studeren een' spitsen neus en blaauwe kringen om de oogen gekregen heeft, zal het vast bij het examen van u winnen,

En terwijl wij daar nu zoo gemoedelijk spreken tot onzen jongen, luistert hij niet eens naar ons, - het ongevoelige schepsel telt hoeveel rijen pannen op het naaste dak liggen. Hij hoort ons vermanen en verwijten niet, van onze smart en kommer gevoelt hij niets.

Schat der gezondheid! het wordt ons bij u onuitstaanbaar; want gij alleen zijt het die maakt dat ons kind niet wegsmelt in tranen, geen berouw toont over zijne afgetrokkenheid en zijne leerboeken niet wat meer trouw en liefde belooft. En waarlijk, het is niet anders. Doch laat ons toch billijk zijn, - laat ons toch bedenken dat onze jongen zelfvertrouwen bezit, - zelfvertrouwen, eene heerlijke rente van den schat der gezondheid.

Honderden bezwaren en gevaren kwam hij reeds ridderlijk te boven. Breede sloten, hooge muren en dikke boomen moesten steeds zwichten voor zijnen wil en genie, als ze hem schenen te weigeren wat hij er van begeerde. Zijn zusje beheerscht hij met zoete woorden, zijn' makker met welwillendheid en zijn' hond met slagen en broodkorstjes. Geen Lavater of Knigge bragten het met hunne menschenkennis verder dan hij het brengt met zijn fijn gevoel voor de zwakke of sterke oogenblikken van zijne ouders of meesters, - ook hen heeft hij zoo vaak in zijne magt. Waarom dan niet op zich zelven vertrouwd? Och, denkt hij (liever moest hij zeggen: gevoelt hij, want denken doet hij niet veel), och, met dat examen zal 't ook wel gaan.

Maar dat zelfvertrouwen stelt hem wel gerust, maar ons niet. Wij weten immers beter dan hij dat men beslagen op het examen komen moet zal het oogmerk bereikt worden?

En toch, laat ons het maar eens wagen met den jongen. De heeren te Delft en te Breda, te 's Hertogenbosch en den Helder en waar al niet meer, zijn vies en keurig. Geleerde jongens van veertien of vijftien jaren willen ze ook niet altijd hebben; - van deze zeggen ze vaak dat ze maar ‘opgestoomd zijn’ voor en ‘afgerigt’ op het examen; dat hetgeen ze weten hun eigendom niet is. Die heeren weten bij ondervinding wat dat beteekent, want ex professo zijn ze gehouden om ook te ‘stoomen’ en ‘af te rigten’ om binnen vier of vijf jaren voor het examen met hunne leerlingen klaar te komen. Bovendien zijn die heeren niet vrij te pleiten van voorkeur voor jongens met gezonde hersenen, en die kunnen ze toch maar alleen vinden in een gezond ligchaam zoo als dat van onzen jongen; - gelooft mij, hij zou de eerste sperwernestenzoeker niet zijn wien ze No. 1 van het examen gaven.

Lieve jongens, die altijd gehoorzaam, vriendelijk en voorkomend zijn in huis en behalve dat leerzaam in de school en bescheiden op de straat, - ziedaar het ideaal van duizend ouders. Is het jammer dat het nooit verwezenlijkt wordt?

En zonderling, - juist van die kinderen waarvan wij vader en moeder zijn, is de verwezenlijking het verst. Zou dat ook komen omdat wij hen zoo door en door kennen en niet dat lieve breidstertje dat op haar vijfde jaar reeds vier paar kousen gebreid heeft en dat wij eens twee uren achtereen in een stoeltje de breinaalden zagen hanteren? Ziet, dat geleek wel een ideaaltje dat vreesde nog den stok harer strenge moeder, en hadden wij niet eenmaal gezien hoe ongemeen slim zij van het rumoer van een gezelschap wist gebruik te maken om uit de wijnglazen der gasten te proeven, wij zouden haar voor een modelkind houden.

Maar zouden *wij* ook ideaaltjes of modelkinderen geweest zijn? 't Is er verre af, wie wil het loochenen? Als wij eens goed onderzoek doen wat wij zooal gedaan en gelaten hebben in onze kindschheid, dan worden wij ten slotte gelijk aan de zondaars, die volgaarne elke mogelijke soort van schuld erkennen, maar van geene specifieke nota hunner schuld weten willen.

En toch is het ons alsof onze jongens nog minder lief zijn dan wij waren. In onzen tijd was er nog altijd wat meer eerbied voor ouders en meesters; maar tegenwoordig, met al die stoom en electriciteit en met al die liberaliteit, ziet - wij gelooven het vast dat de laatste ‘brave Hendrikken’ onder al die ‘teiten’ begraven zijn. Immers toen wij kinderen waren vond men nog ‘brave Hendrikken’ en ‘brave Maria's’. Wat staat het ons nog levendig voor den geest hoe hun voorbeeld ons telkens onder den neus gewreven werd als onze pantalonnetjes bemorst waren of als de meisjes te huis kwamen met jurkjes waarvan de garniture was afgerukt. Wij hadden wel diep ontzag voor de zoete kinderen, want wij hielden ze voor eenigzins meer verhevene wezens dan wij waren, maar heimelijk hadden wij er een' gruwelijken hekel aan. Spelen konden wij niet met hen, want zij speelden anders dan wij; als zij wandelden gingen zij altijd ordelijk regt uit, en dat was voor ons onuitstaanbaar; wij wilden liever hier wel eens kijken of dáár wat blijven staan. En weet ge wat ons nog het meest hinderde? - dat meesterachtige, dat klikachtige, dat trotsche en geniepige, ziet - dat geleek ons zoo monsterachtig braaf, dat wij, - ja hoe zullen wij het zeggen? - dat wij geloofden dat braafheid een ongeluk was.

En wat is er geworden van onze ‘brave Hendrikken’? Hebben ze later boven het gros hunner evenmenschen uitgemunt? In hunne eigene oogen, ja - althans diegenen van hen welke in leven bleven. Zonderling toch, dat lieve, zoete kinderen vaak zoo vroeg sterven of krankzinnig worden.

Meer begeeren wij thans van onze zoete tijdgenootjes niet te zeggen. Wij hadden ze niet lief, en 't ware nu ligt mogelijk dat wij ze niet onpartijdig beoordeelden.

Maar iets anders. Laat ons ieder eens de rij onzer bekenden nagaan. Zeker vinden wij daarin wel den een' of anderen wonderlijken mensch, - een' mensch van wien wij zeggen: zie, - als wij zulk een karakter in een' roman geschetst vonden, zouden wij zeggen: dat is een gewrocht van des schrijvers verbeelding. Dan ontmoeten wij daarin wonderlijke oude vrijers en vrijsters, dominé's die tien standplaatsen gehad hebben, geneesheeren zonder clientèle of met een

vreemdsoortige practijk, mislukte advocaten en onderwijzers, menschen die ‘nog gestudeerd hebben’ enz. En als wij dan de moeite doen om op te sporen welke kinderen zij eenmaal waren, dan is het tien tegen een of wij zullen vinden dat zij geweest zijn: éénige zoontjes of dochtertjes, kindertjes met veel zorg tegen tocht, koû en zonneschijn beschermd, grootgebragt onder mantels, boufantes en cache-nez of reeds vroeg wondertjes van geleerdheid.

Doch er is nog meer en nog erger dat ons bekommert over den schat der gezondheid onzer kinderen. Hun geluk is het hoogste doel van ons streven. Voor ons zelven hebben wij zoovele wenschen niet meer; wij hebben eene echtgenoot en kinderen, eene betrekking welker uitoefening ons bekoort, eene broodwinning die in onze behoeften voorziet; en nu mogen wij nog dit of dat verlangen, maar voor ons zelven, wij gevoelen het, is de reeks van voorname begeerde zaken gesloten. Geluk - hoe zullen wij het onzen lievelingen bezorgen? Rijkdom is en blijft betrekkelijk, eer gelijkt het schaduwbeeld dat wij grijpen willen, aanzien is klatergoud, vriendschap is zoo zelden goud van echt karaat, voor levensrampen kunnen wij ze onmogelijk vrijwaren - alles, alles is hier beneden even vergankelijk en broos. Waarom zouden wij het dan ook najagen? Laat ons hun geluk op eene andere wijze zoeken.

‘Liefde boven alles’ sprak eenmaal de mond van den verhevenste der stervelingen toen hij in ieders hart eene altijd vloeijende bron van geluk openen wilde. Veiliger gids tot het waarachtig Dorado van het geluk kunnen wij vast niet vinden, - ons hart gevoelt het, onze rede leert het en de ondervinding van duizend menschen en van gansche volken drukt er het zegel op. Christus willen wij volgen, Christus! Of men zwere op den Talmud, of men, als men bidt het aangezigt naar Mecca keert, of ons geloof heet ouderwetsch of nieuwerwetsch - om het even. Zijn wij doordrongen van zijn geest, dan valt elke slagboom weg die onze broederschap ophief - zijn geest is voor allen eene gelijke behoefte. Heerlijk voorregt des levens, die kennis der liefde en van hare kracht!

Schat, verheven boven alle schatten, u willen wij najagen gedurende ons gansche leven, voor ons, voor onze kinderen, voor de gansche wereld!

Hoe! zou de schat der gezondheid ons daarin belemmeren? Laat ons zien. Toen wij jongelingen waren bezaten wij den schat der gezondheid in ruime mate. Wij gingen de wereld in; en toen wij daar duizend nieuwe en begeerlijke zaken leerden kennen, ontwaarden wij tot onzen schrik dat eene onweêrstaanbare magt ons vaak aftrok van de liefde. Het werken was ons niet aangenaam en in veredeling gingen wij niet vooruit, om hoogere belangen dachten wij niet; alleen het genot der zinnen kon ons bekoren. Wel waren verdriet en berouw de vruchten van den afval van ons zelven, maar wij stoorden ons niet aan die straffen - wij gingen voort en voort, immers de gezondheid schonk er ons de kracht toe.

Eindelijk verwekte een krankbed in ons een ander leven. Daar eerst werden wij gewaar onze afhankelijkheid en zwakheid. Krachtiger dan door ee ig ander middel ter onzer verbetering aangewend, werd nu in ons het bewustzijn levendig dat

iets anders dan zingenot en stof tot waar geluk leidt. Blaise Pascal zegt in zijne ‘gedachten:’ ‘Krankheid is de natuurstaat der Christenen, omdat men door haar is wat men zou moeten zijn: in lijden door het kwade, in gemis van alle goed en van alle zingenot, bevrijd van alle hartstogten welke gedurende het geheele leven woelen, in voortdurende afwachting van den dood.

‘Moest de Christen zijn leven aldus niet doorbrengen? Is het geen groot geluk genoodzaakt te zijn in een' staat te verkeeren waarin men verpligt is te zijn en dat men niets anders te doen heeft dan zich nederig en stil te onderwerpen? Het is daarom dat ik alleen verlang God te bidden dat hij mij deze gunst schenke.’ (Pensées de Blaise Pascal, Article XVII Pensées sur la religion N°. LXXXV). Merkwaardige woorden voorzeker! - blijkbaar gevloeid uit een hart vol christenzin en bereid daaraan zware offers te brengen; voortgebragt door een hoofd dat op het gebied van wis- en natuurkundige wetenschappen zoo helder dacht, maar dat blijkbaar nooit opgemerkt had de heerlijke wetten waardoor de dienst van God en onze pligtsbetrachting jegens onze naasten en ons zelven, geheel vereenzelvigd worden.

Een deel van het leven bragt Pascal ook werkelijk door in het gezigt des doods. In een rijtuig met vier paarden bespannen reed hij over de brug van Neuilly. Het voorste span begon te stijgeren, naderde den rand der brug, stortte er werkelijk overheen, doch op hetzelfde cogenblik braken onverwacht zijne strengen, zoodat het achterste span met het rijtuig op de brug bleef staan.

Sedert dat ongeval zag Pascal in zijne verbeelding een' gapenden afgrond naast zich, en dit deed in hem den somberen ernst ontstaan, waarin hij ook de aangehaalde woorden neder schreef.

Het valt niet te ontkennen, zij kenschetsen geheel den melancholischen staat van 's mans gemoed, en in geen ander licht mogen wij ze beschouwen, maar ze behelzen toch ook geene geheele onwaarheid. De zielstoestand van den kranke toch is éénig. Gelijk wij alleen in den gezonden staat kunnen leeren tot welk eene hoogte wij ons zelfstandig verheffen kunnen, kan ziekte ons alleen een waar denkbeeld geven van menschelijke onbeduidendheid.

Het is echter niet enkel op gezag van Pascal of van wien dan ook, dat wij willen aantoonen hoe gevaarlijk de schat der gezondheid is voor den godsdienstzin van ons en de onzen. Putten wij daartoe ook uit de bron van eigene ervaring op het gebied van menschenkennis, - ze is vaak uitgebreider dan wij zelve weten.

Mogelijk kunnen wij in den kring onzer bekenden minstens wel een tegenhanger vermoeden van den jongeling van wien hier eene levensschets volgt.

Wat was die achtjarige Gotfried een lieve knaap! Alles wat er schoons en goeds kan gezegd worden van ontwikkelende vermogens van ligchaam en geest, kon op dat aanvallige kind worden toegepast.

Is het wonder dat zijne ouders met vreugde zagen hoe hij in ontwikkeling en kennis reeds toen al zijne makkers achter zich liet? Aan onderwijs lieten zij het hem dan ook niet ontbreken en aansporing tot arbeid miste hij evenmin. Op vijftienjarigen leeftijd was hij reeds tamelijk ervaren in twee oude talen en er bestond schier geen vak van kennis

door de tegenwoordige beschaving geeischt, waarvan hij toen ten minste niet degelijke gronden kende. De jongen wekte bij velen bewondering op en alle bekenden beloofden zich van hem eene schoone toekomst. Zooveel ontwikkeling van geest op die jaren, gepaard aan manieren die iedereen behaagden en aan eene schoone gestalte, kende niemand.

Gotfried zou zich gaan bekwaam maken voor een examen. Hij sloot zich op in zijne kamer en bragt daar geheele dagen bij zijne boeken door. Dat heette nog werken, zeiden zijne vrienden!

Aanvankelijk was Gotfried ook over zich-zelven tevreden. Spoedig echter bemerkte hij dat studie, wezenlijke studie, voor niemand een' geheelen dag door is vol te houden zonder dat het hem gaat schemeren en men het een met het ander verwart. Maar hij moest en hij zou volhouden. In weerwil daarvan overviel hem nu en dan en steeds vaker, een onoverwinnelijke afkeer, zijne gedachten werden tot iets anders bepaald, het kamerleven verwekte in hem eene verhoogde gevoeligheid en prikkelbaarheid, in zijn binnenste gevoelde hij neigingen en lusten die hij nooit te voren gewaar werd, zijn oorspronkelijk levendig en krachtig gestel eischte luide voldoening, en hij was alleen.... alleen op zijne kamer. - Gotfried deed een glansrijk examen.

Treffend was intusschen de verandering in al zijn doen en laten. Met de frischheid van zijn uiterlijk was ook zijne ongedwongenheid en levendigheid verdwenen, en deze keerden niet terug door de beefsteak en den wijn zijner moeder. Hij zong en floot niet meer, hij kleedde zich niet meer zorgvuldig. Als andere jonge lieden uitgingen om een' prettigen namiddag of avond te maken, ging hij in een huisjasje bij zijne moeder zitten, las haar ernstige lectuur voor en sprak met haar over zendelingen of over liefdadigheid.

Arme moeder! Zij vond dat haar zoon zoo huisselijk was geworden was.

Gotfried verliet het ouderlijke huis en bezocht eene inrigting voor onderwijs waarop hij zijne studiën voltooijen zou.

Maar Gotfried werkte niet meer, - zijne kennis bleef staan op denzelfden trap waarop zij stond toen hij vijftien jaren oud was, en hooger is zij ook nooit gestegen.

Maar wat zijn verstandsleven verloren had, dat had zijn gevoelsleven gewonnen. Getuige daarvan een brief die hij twee jaren na zijn vertrek uit het ouderlijke huis schreef: ‘Zijn vorig zondig leven had hij nu geheel laten varen. God had hem gebragt tot zijn wonderbaar licht. De duivel liet hem echter niet met rust, maar zocht hem steeds af te trekken van het ingeslagen pad. Hij bleef echter roemen in het bloed van het Lam dat hij gevoelde ook voor hem geslagt te zijn, - dat en dat alleen zou voor hem overwinnen.’

Intusschen verdween al meer en meer het jongelingsvuur uit zijn oog. De blos der gezondheid had plaats gemaakt voor den teringgloed die 's namiddags verscheen en vergezeld was van een steeds vaker wederkeerende kuch. De slaap werd des nachts onrustig, maar rustiger tegen den morgen; en als dan de arme Gotfried daaruit ontwaakte, lag hij in een overvloedig zweet en gevoelde hij zich wel verzwakt maar toch verkwikt. Dan was er weêr iets in hem te zien dat herinnerde aan den vroegeren, leven-

digen, gezonden Gotfried; zijne oogen hadden dan weêr iets sprekends en zijne gelaatstrekken iets bekoorlijks. En als wij dat dan zagen, dan was dat voor ons een wolkje van hoop op de herstelling van den geliefden jongeling met zijn belangwekkend leven en ziekte.

Voor hem was het dat nogtans niet. Dat weinigje neiging om tot den gezonden staat terug te keeren, bragt hem slechts op nieuw tot een verkeerde gewoonte. Volgens zijne eigene getuigenis, kort voor zijn' dood afgelegd, ‘waren die oogenblikken van verbetering slechts oogenblikken van terugkeer tot zijn boos en zondig leven, zij bragten hem slechts op nieuw onder de magt van den booze, - zoodanig leven begeerde hij niet meer,’ en met eene roerende opregtheid verlangde hij naar den dood.

Schat der gezondheid! Zoudt gij waarlijk een middel kunnen zijn tot het ontstaan van zulk eene mate van verderf? Of keert gij eenvoudig maar hard en wreed den rug toe aan hen die den natuurlijken gang der ontwikkeling geweld aandoen? Uwe straf moge dan regtmatig zijn, maar met een van rouw overstelpt hart verklaren wij dan ook bij de lijkkist van hem die eenmaal onze vurige hope was, dat ze vreeselijk, vreeselijk is.

Gezondheid, kracht en zelfstandigheid, - ziedaar drie getrouwe gezellinnen die elkander nooit verlaten. Gezamenlijk zijn ze de oorsprong van alle menschelijke vermogen en alleen onderworpen aan den wil van haren bezitter. Maar dat eendragtig zamenzijn is geen waarborg voor de eendragt die ze naar buiten werken. Daar zijn zoovele magten die haar vijandig zijn en zoo vaak weerstreven ze ook onzen beperkten wil.

Onze twintigjarige zoon trok bij de loting voor de nationale militie een dienstpligtig nommer. Nu wenschen wij wel niet dat hij een ligchaamsgebrek hebbe dat hem ongeschikt doet zijn voor de militaire dienst, maar toch, die gezondheid komt ons weêr te staan op een' plaatsvervanger van zeshonderd gulden. En dat is nog niet het ergste. Die jongen is zelfstandig. - ‘Ik wil zelf die zeshonderd gulden verdienen’, zegt hij, - ‘ik zal er trotsch op zijn door één of anderhalf jaar den ransel te dragen dat geld te sparen, - niemand van twintig jaren oud is in staat zulk eene som in zulk een' korten tijd te verdienen, - bewaar het voor mij als ik eene zaak begin of als ik trouw.’

Verbeeldt u dien dwaas! Zijn fijnen rok en pantalon wil hij verruilen tegen het grove soldatenblaauw, zijn zacht geschud bed tegen den stroozak der kazerne, de lekkere beetjes van mama tegen commiesbrood en garnizoensoep, - ziet, 't is belagchelijk! En toch! die zelfstandigheid die zoo maar voetstoots zoovele gemakken des levens laat varen om een op zichzelf waarlijk goed oogmerk te bereiken, - 't is wel iets moois, en zeshonderd gulden zijn niet altijd zoo gemakkelijk bijeen te krijgen; maar soldaat worden... foei neen! 't is niet fashionable al zegt art. 177 der grondwet dat het dragen der wapenen tot handhaving der onafhankelijkheid van den staat een der eerste pligten is van alle ingezetenen. Maar de grondwet zegt zooveel en er zijn zoovele eerste pligten - foei neen, geen soldaat!

En als ik dan geen soldaat mag worden, zegt de jongen, dan verlang ik eene zaak te beginnen en te trouwen; ik bezit gezondheid, kracht en zelfstandigheid,

waarom zou ik ze niet nuttig aanwenden? Schat der gezondheid! Steeds brengt gij ons meer in het naauw, nu toch helpt geen plaatsvervanger van zeshonderd gulden meer.

En onze dochter, - kent gij ze? Wij weten niet of gij ze schoon of lief zoudt vinden, maar gezond, krachtig en zelfstandig wel. Die stevige hals draagt het hoofd wel wat fier, - ze boog trouwens nooit voor iets anders dan voor verstandsovertuiging en liefde. Die flink ontwikkelde borst is mogelijk wel wat ruim en breed, maar dat is zij door ons toedoen geworden. Want als die borst ademde van levenslust, van liefde en van vrijheidszucht, dan achtten wij het altijd eene vreeselijke zonde dat te belemmeren door veters en baleinen; en daar binnen was naar onze meening altijd te veel edels en te veel goeds, om zulk een' leelijken zandloopervorm daarvoor een voegzaam verblijf te achten. Wij loopen hoog met dat meisje en gevoelden ons eerst zelfs genegen haar beeld te schetsen naar eene heerlijke gedachte, die eene voorstelling van den morgenstond der schepping ons ingaf; maar wij bedachten dat velen daarover den neus zouden optrekken en vragen: zijn die grove vormen nu waarlijk uw ideaal? - Dan behoort daartoe zeker ook die blik waaruit zooveel moed, en die trek om den mond waaruit zooveel vastberadenheid spreekt? Ons wil dat nogtans niet bevallen; want als wij haar aanzien denken wij onwillekeurig aan eene voorzitster eener maatschappij tot emancipatie der vrouwen. Neen, dan houden wij het met onze ‘zwakke vaatjes.’ Hare hartstogtjes en driftjes dreigen het ons somtijds erg genoeg te maken, maar wij lagchen er om in onze vuist, want ze werken toch niets uit, omdat het haar aan kracht mangelt.

En gesteld nu eens, uw ideaal werd onze vrouw en wij begingen dan eens van die ligtzinnigheden en onregtvaardigheden die, wij weten het wel, niet goed kunnen genoemd werden, maar die nu eenmaal aan onze natuur toch zoo naauw verknocht zijn, - zeg ons, wat moest daarvan worden, als wij in ons huis, aan tafel, ja schier overal en altijd, daar tegenover ons hadden eene type van juist gevoel, van fijnen waarnemingsgeest en van eenen krachtigen en zelfstandigen wil? Nog eens, wij houden het met onze ‘zwakke vaatjes’, voor ons is er reeds correctie en recensie genoeg in de wereld. Welnu! dat wij dan onze ‘zwakke vaatjes’ derhalve voorzigtig inpakken in doeken, mantels en bont; dat wij toch vooral zorgen dat ze zich niet te veel vermoeijen in de open lucht, maar zooveel mogelijk huis- en kamerlucht inademen. Willen wij haar iets piquants geven, laat het dan zijn wat likeur en een roman vóór zich en eene stoof met vuur onder zich; en als dan de tering komt of de eene of andere ziekte door een gebrekkige bloedmaking voortgebragt en die rukt haar van ons weg, dan verkondigen wij dat der wereld door eene pathetische advertentie in de courant, waarin wij zelfs nog durven spreken van een' God, die dat zoo gewild heeft.

Neen, gezondheid, kracht en zelfstandigheid zijn waarlijk niet in staat om het leven der jeugd rustig en kalm te doen voorbijgaan. De steeds rijper wordende individualiteit der jeugd doet haar steeds hopen op het geluk van den dag van morgen. Die dag verschijnt en nog blijft haar geluk onvolkomen.

Wat zal er nog worden van die groote

mate van gevoel voor regt in het jeugdig hart als het te doen krijgt met eene onregtvaardige wereld; van dat schoonheidsgevoel tegenover alom verbreiden wansmaak; van die frissche, oorspronkelijke denkbeelden over het goede, tegenover zooveel oud en ingekankerd kwaad? Dat gevoel en die denkbeelden spreken zoo sterk in dien vurigen geest en door dat krachtige ligchaam, maar te gelijk zijn ze nog zoo onbepaald en zoo weinig beheerscht. Vast wacht onze jongelingschap nog een hevigen kamp op het tooneel des levens. Wij vreezen! En zullen wij haar nu den schat der gezondheid en der kracht ontnemen om haar alzoo van dat tooneel af te voeren en dien ruilen voor onze vrees? Of zullen wij voortgaan haar dien schat te blijven toevoeren en den loop harer ontwikkeling niet te storen, daar ons de ondervinding leert dat weldra de tijd komt waarop zij meer bezadigd worden, waarop zij als echtgenooten, ouders en leden der maatschappij, wijs zullen worden in de school voor zelfkennis en zelfbeheersching?

En toch werpt, ook voor den volwassen leeftijd, de gezondheid niet altijd zoodanige en zoovele vruchten af als men met regt van den grootste der schatten wachten kan. Wij gaan met stilzwijgen voorbij het misbruik dat de booswicht zou kunnen maken van de schoone vermogens die verbonden zijn aan een' goed ontwikkelden geest die in een krachtig ligchaam woont. Bulwer heeft in zijn: '*Wat zal hij er meê doen?*' getracht ons het leven van zulk een mensch te teekenen, als hij ons daarin zijn Jasper Loseley doet kennen als een schoon, krachtvol, zelfstandig en schrander monster van ondeugd. Gelukkig nogtans is de vereeniging van zooveel aanleg tot het goede en van zooveel redelijk overlegd en meesterlijk uitgevoerd kwaad, zeker eene zeldzaamheid, zoo niet iets onmogelijks.

Ons schijnt het althans toe dat in het kwade te veel elementen zijn die het vernietigen of onzijdig maken, dan dat het duivelsbeeld zijne verwezenlijking in den mensch zóó nabij zou kunnen komen.

Ook de gewone mensch echter wordt door eene groote mate van gezondheid, kracht en zelfstandigheid, steeds in zware verzoeking gebragt. Immers zij moeten zich uiten, op welk eene wijze ook, dat staat vast. Nu heeft hij in zijn gezin, in zijne betrekking en in zijn eigen hart, eene ruime gelegenheid om deze schoone gaven aan te wenden, - een onafzienbaar veld ter bearbeiding zelfs. Want hier toch dreigt het onkruid het jeugdige gewas te verstikken, daar groeit in weêrwil van vlijt en opmerkzaamheid de ruwe melkdistel tusschen de teedere planten op of verworgt het warkruid de malsche stengels; en als de oogst komt dan schijnt nog de klaproos en de koedille de waakzaamheid des arbeiders te bespotten, door hare opzigtige kleur en piquante geuren.

Doch dat werk wordt op den duur eentoonig, het stelt ons geduld op zulk een zware proef en vordert van ons zulk eene mate van volharding en zelfopoffering, dat wij ook wel eens iets anders willen doen. Als wij op ons arbeidsveld zoo telkens hetzelfde gezin, diezelfde vrouw, diezelfde kinderen, datzelfde huis, en diezelfde betrekking ontmoeten, dan verlangen wij ook wel eens naar ander gezelschap, dan willen wij wel eens op reis gaan, en lezen, en schrijven, en slapen, en rusten zooals het ons belieft, of ons wat bemoeijen met de zaken van anderen, of meenen wij iets aan philanthropie

te moeten doen. Ziet - dat alles verheft ons nog zoowat boven het phlegma van het gewone leven en is ons daarom eene behoefte; dat prikkelt nog zoo wat ons eentoomig leven als echtgenooten, vaders, moeders en geld verdienende wezens, - een leven dat waarlijk al te schraal onzen lof verkondigt en ons nooit één enkel ridderkruisje bezorgde. Wie zou ons deze uitspanningen ontzeggen? Niemand zeker, - gelukkigen die wij zijn, wij zijn vrij! En mogt tusschenbeide ons geweten ons daarover kwellen en ons vragen of daarmede het beperkte veld wel gebaat is dat voor onze rekening ligt, of dat wel is in het belang van ons en de onzen; vulgo, of wij niet de musscheneijeren rapen om de ganzeneijeren te laten liggen, dan zeggen wij: gelukkigen die wij zijn, wij zijn vrij, - wij hebben gezondheid en kracht om het leven te genieten! En als ons geweten dan nog niet ophoudt en ons spreekt van zelfopofferende liefde, van oogen die moeten uitgerukt en van handen die moeten afgehouwen worden, wijl ze ons van de liefde afbrengen, dan houden wij eenvoudig weg die woorden van vóór achtienhonderd jaren voor zoo reusachtig deugdzaam en wijs en zoo lijnregt in strijd met ons nooit volprezen Ik, dat wij liever maar wat klagen over onze zonden en wat kermen over onze onvolmaaktheid, wat aalmoezen aan de armen geven en eenige vormen in acht nemen. Ziet, dat is veel gemakkelijker dan dat streven naar die onbereikbare volmaaktheid, en dat kan ons toch zoo gerust stellen, zoo gerust, dat wij even als deze en die en gene, er de eeuwigheid kalm mede kunnen ingaan. Wat willen wij meer?

De loop onzer beschouwingen heeft ons tot eene opmerkelijke uitkomst geleid. Den schat der gezondheid zijn wij zoo gewoon hoog te waarderen, om het gevoel van welbehagen dat hij ons schenkt, dat wij zoo ligt voorbijzien al de hooge waardij maar te gelijk ook het groote gevaar, dat juist dat gevoel met zich brengen kan.

Wij zagen het hoe onze wil en onze gezindheid de vruchten wijzigden die onze schat ons gaf, maar ook hoe onze schat zijnen invloed deed gelden op onzen wil en gezindheid. Maar zonderling, - hoe ouder wij werden, hoe meer onze wil aan de magt der stof scheen onttrokken te worden. In onze jeugd bragt onze ligchamelijke welvaart dartelheid voort, op later leeftijd kracht en zelfstandigheid, en nog later ernst. Dat deed ze althans, als wij ze aanhoudend gebruikten om ons ligchaam en onzen geest gelijkelijk te ontwikkelen. Gelijkelijk, - want als ons ligchaam ontwikkeld werd en de ontwikkeling van onzen geest werd veronachtzaamd, dan zou onze gezondheid ons heen voeren naar de tijden van het regt des sterksten en ons buiten eene gevangenis of Californië, op de tegenwoordige wereld naauwelijks eene plaats overlaten; en had het omgekeerde plaats, dan zouden wij het beeld vertoonen van den hooggeleerde die niet tegen de buitenlucht kan en in zijne geleerdheid een groot kapitaal ronddraagt dat ongelukkig geene of hoogtens eene schrale rente geeft.

De harmonische ontwikkeling van ligchaam en geest schenkt ons de heerschappij over onze zinnelijkheid en opent ons daardoor den weg ter volmaking. Onze levensgeschiedenis draagt daarvan het bewijs. Toen wij kinderen waren kenden wij niets dan het zinnelijke, 't was alles zelfzucht. Toen wij onze ouders

leerden beminnen en vrienden kregen, begon de zinnelijkheid eene transactie met de liefde. Toen wij ons eene echtgenoot kozen gevoelden wij ten volle dat wij niet meer alleen bestonden, maar dat wij ons bestaan hier op aarde moesten deelen met het beeld der liefde. En toen wij eene betrekking in de maatschappij kregen die ons moeite en zorg voor anderen leerde, bovenal toen kinderen onze zorgen vraagden, toen was het ons zoo klaar als de dag dat ons leven ons zelven ten offer eischte. Maar wij kregen kracht naar kruis. Onze kracht en zelfstandigheid vermeerderden naarmate het getal onzer verpligtingen aangroeide, - kracht en zelfstandigheid, de eigene dochters onzer gezondheid, die daarom hoe langer hoe meer waarde kregen en zich zóó met ons leven vereenzelvigden dat het ons was alsof zij het leven zelve waren. Toch gevoelden wij altijd hoe haar bezit ons in staat stelde om af te wijken van datgene wat onze pligten ons voorschreven en hoe ze vaak onze zinnelijkheid vleijende, steeds gevaarlijk bleven voor onze rust en voor ons geluk.

En nu, - wij zijn grijsaards geworden. Lagchende hoop en bittere teleurstelling, heerlijke fantasie en akelige werkelijkheid, hartelijke genegenheid en wreed verscheurde vriendschaps- en liefdebanden, - ze hebben ons gebragt tot de kennis der wereld. Veel gaf de wereld ons, maar wat heeft ze ons ook al niet ontnomen! Rijke lessen van ervaring deden wij op; lessen die wij vroeger ook wel van anderen hoorden en zelfs geloovig aannamen, maar die toen ons eigendom nog niet waren, die nog niet gegrift waren in ons hart en in rimpelschrift nog niet waren overgebragt op ons voorhoofd.

Gelukkig! die ontnam de wereld ons niet. En toch, de ondervinding leert, dat ook het geluk der grijsheid kan belaagd worden door den schat der gezondheid. Wie kent niet de lastige bemoeizucht der ouden waarnaar de jongere zich zoo moeijelijk schikt? Wie verwonderde zich niet vaak over de groote mate van hunne verkleefdheid aan rijkdom? Gelukkig zeldzamer krijgen wij het droevige tooneel te zien van eenen minnenden grijze, doch als wij het te aanschouwen krijgen, dan walgt het ons, dan gelijkt het ons een misgreep der natuur, een wanklank in de schepping. Ziet, - dat zijn vooze vruchten van den schat der gezondheid der grijzen. Schooner is vast onze taak, de rijpe vruchten te toonen die op den levensakker groeijen.

En toch maakt die taak ons verlegen; want nu wij zeventig of tachtig jaren oud geworden zijn moeten wij ons vaak afvragen: wat doen wij eigenlijk hier?

Men zegt van ons dat wij nog ‘kras’ zijn, maar dat praedicaat klinkt zoo wonderlijk, zoo genadig en schijnt alleen voor grijzen bestemd te wezen. En waarlijk, als wij acht geven op ons zelven, dan is er wel een afzonderlijk woord noodig dat, met voorbijzien van onze vroegere vlugheid en vaardigheid en van onze tegenwoordige stramme leden, gedokene houding en stijven, afgemeten tred, onzen ligchamelijken welstand uitdrukt. Ontkennen kunnen wij het niet, - in weerwil van onze ‘krasheid’ zijn wij versleten. Als wij regtsgeleerden zijn, dan kunnen wij niet meer te regt met dien stortvloed van nieuwe wetten en veranderde regtsbeginselen, - wij die jaren lang de oude toepasten en van alle zijden bekeken. Zijn wij geneesheeren en zien wij in die nieuwe boeken gewagen van

stethoscopen, van oog- en keelspiegels, van microscopie en chemie toegepast op de diagnose, doorweven met een hieroglyphenschrift, dat bijv. onze eenvoudige vitriool So_3 noemt, dan herkennen wij ter naauwernood onze kunst die wij aanvingen met de anatomie van Jan Palfijn of van Plenck en voltooiden met Stoll, Sijdenham en Cousbruch. En zijn wij theologen, - och! wat verandering. Geen persoonlijke duivel meer, geene drieëenheid, geene verstandscherpende controversen over praedestinatie en transsubstantiatie, - wat schiet er nu van onze theologie meer over? Beproeven wij het nog om iets nieuws te leeren, dan gaat het ons als de militairen wie eene nieuwe peletons- of bataillonsschool is voorgeschreven, - wij hebben veel moeite om het nieuwe te vatten, maar nog meer om het oude te vergeten.

En ons huisselijk leven? - Ook daarin zijn wij versleten. Die nieuwerwetsche kleêren en dat nieuwerwetsche huisraad, - ze zijn misschien beter, maar beide vinden wij vreemd en ongemakkelijk in 't gebruik. Lectuur? - Och! wij vinden in Dickens en Hildebrand den ouden Loosjes en Wolf en Deken niet meer terug, - 't is alles te vreemd, wij zouden bijna zeggen te laf. Vroeger spraken wij met onze buren over de Franschen in ons land, over de zaken die wij deden in koffij en tabak, over tiercering en over de kosakken; - en dan luisterden onze kinderen met open mond en groote oogen. Maar al die oude buren en vrienden zijn weg, en de jongen maken eene beleefde visite, en als wij dan beginnen over Buonaparte, dan maken zij eene beweging alsof ze zeggen wilden: dat hebben wij al zoo dikwijls gehoord. Tegenwoordig noemen onze kinderen dat, vaders stokpaardjes en ze rooken cigaren en spreken over stoom, over galvanisme, over dierlijk magnetisme en over tafeldans en laten ons ten slotte alleen. Ze hebben trouwens wel andere pligten te vervullen dan den oude te amuseren. - Och! die oudertaak is zoo ondankbaar, - kinderen kunnen zoo weinig voor ouders doen.

Alleen? - ja wij zijn alleen. Zij die wij vroeger liefhadden, die wij tot in hun binnenste hadden leeren kennen, die zich geschikt hadden naar onze gebreken, - zij zijn allen weg. En als wij nu weêr vragen, - wij krasse zeventigers of tachtigers: wat doen wij toch hier? dan wordt het ons wel om het hart als wij daarop antwoorden: om den schat van indrukken en gevoelens, van kennis en wijsheid te waarderen en te gebruiken, dien zij en hunne omgeving ons hebben nagelaten; want niemand, hoe verstandig ook, kan het leven beschouwen met een' blik als de onze. Te zamen waren wij hier geplaatst in den gewigtigen post van mensch, te zamen streefden wij naar één levensdoel, naar volmaking; maar honderden plukten de vruchten niet van den akker dien zij bezaaiden. Deze stierf vóór hij eene betrekking had, gene vóór dat inspanning en vlijt hem onafhankelijkheid en achting bezorgden, anderen zagen hunne kinderen niet groot. Maar wij! - wat zijn wij gelukkig die nog gezondheid, krachten helderheid genoeg bezitten om ons te kunnen herinneren, wat en hoe en met wien wij gewerkt hebben. Wij beklagen het ons niet te gevoelen dat wij dagelijks meer tot het kinderlijke egoïsme naderen, het doet ons goed alleen te zijn. Kom! nog een blik geworpen op het afgelegde pad, het zal ons doen zien wat een leven vermag waarin gezondheid en kracht wèl

besteed werden. De wereldbeschouwing van den grijze is éénig.

Ginds, in de blaauwe verte op onzen levensweg, zien wij ons huppelen tusschen de schoolbanken. Het levensdoel is ons nog onbekend en ons wel en wee is nog geheel in de handen van anderen.

Wat meer voorwaarts, en wij zien in ons een ander leven ontwaken. Ziet gij ons daar wel onder die rijen jongelingen en maagden die in koor het lentelied des levens aanheffen? Hoe schoon! Beschenen door het heerlijk morgenrood des levens, getooid met den blos der gezondheid, omgeven van den lichtkrans der vreugde, maken wij ons gereed tot den grooten togt door het leven. Ziet hoe vriendelijk de toekomst ons tegenlacht, want aan onze zijde is de maagd onzer keuze, - te zamen gaan wij heen naar het onbekende goudland, naar het land van louter genot.

Ziet, daar maken wij te zamen eene banier en in die banier schrijven wij met reuzenletters: arbeid, liefde en volmaking.

De togt gaat voort vol vuur en lust. En weêr wat verder, daar liggen wij geknield voor het altaar des huwelijks, wij geven elkander de regterhand als zinnebeeld van het verbond dat wij sluiten van onwankelbare trouw en van eeuwige liefde, en wij klemmen ons vast aan de banier die wij ons gekozen hebben.

Ziet, daar wordt ons een kind geboren. Krachtiger nog houden wij onze banier vast en liefelijker blinkt ze ons nu uit de verte tegen, beschenen door de middagzon des levens. Wel schuifelen er adders op onzen weg die ons geluk vergiftigen willen, wel schiet de laster zijn pijlen en tracht nijd en afgunst ons te belagen. Maar wat nood! Voeren wij in onze banier niet: arbeid en liefde, en is de atmospheer van zieleadel die ons omgeeft, geen onoverwinnelijk bolwerk tegen de boosheid?

En steeds hooger springen rondom ons de fonteinen onzer welvaart en steeds milder vloeijen de bronnen van ons geluk.

Prachtig gezigt!

Maar hoe! - daar ontwaren wij eene kleine plek gronds, slechts een twintig vierkante voeten van omvang en daarbij staat de kouter die ze pas heeft opgedolven.

Is het wel waar, dat daar zooeven de echtgenoot begraven is die de ziel was van onze ziel, het leven van ons leven? Ziet, van daar gaat eene donkere wolk op over onzen levensweg; eene wolk van smart en rouw, die ons aanvankelijk dreigt te verstikken en daar verder wel ietwat verdunt, maar zich toch uitstrekt tot de hoogte waarop wij staan en rust op onzen graauwen schedel.

Bij dat graf schijnt het wel gedaan met onze banier, ze hangt laag en slap. Kracht is er van ons weggenomen, ze ligt in die vierkante groeve. Een deel van ons ‘ik’ is verloren, waar zullen wij het weêrvinden? Alleen zijn wij, geheel alleen in de wijde schepping, ook te midden van duizend liefhebbende vrienden. Weg is de geliefde die onze wereld schiep en ons eene wereld achterliet waarop alles met het rouwfloers overtogen is. En ziet gij nu van dat graf wel eene beek afvloeijen? - Zij houdt de tranen die wij weenden. En ziet gij wel dat het vocht dier beek troebel is? Dat is omdat het opgelost houdt het slijk onzer ijdelheid. 't Was wel hard en wreed ook dáárvan te moeten scheiden, want nooit hadden wij geweten dat de ijdelheid en het zelfbedrog ons zoo dier-

baar waren, omdat wij ze kwaad en gevaarlijk hadden leeren noemen, maar nu wij er toch van verlost zijn, gevoelen wij hoe vaak ze ons ontrouw maakten aan het levensdevies dat wij ons kozen.

En uit het geestenrijk fluistert de doode ons toe: ga voort, - mijn heengaan maakte u wijzer, - hef op uwe banier, - ga voort! Daar zien wij hoe wij ze weêr hoog in de lucht verheffen en hoe wij onze kinderen roepen om ze ook te leeren dragen. En al fladdert ze niet zoo vrolijk als weleer, toch schijnt het ons toe dat hare kleuren nog verhelderd zijn en dat hare letters nog schooner blinken dan vroeger.

Ziet, daar voegen zich anderen bij ons die zeggen: Wat is uwe banier schoon, laat ons ze u toch helpen dragen.

En uit de geestenwereld lonkt ons van onze afgestorvene een glimlach tegen.

Onsterfelijkheid en wederzien! tot hiertoe waart ge voor ons met ondoordringbare nevelen omhuld, maar nu hebben wij u gevoeld en geproefd.

Weêr zien wij ons omringd van nieuwe bronnen van voorspoed, weêr springt op onzen levensweg menige fontein van geluk in milde mate.

Maar ook de bron onzer rampen is nog niet gestopt. Ziet gij wel daar dien hartelijk geliefden zoon, dien zoon onzer hope, dat Godsgeschenk onzer doode? Ziet gij wel dat hij den weg van ongeluk en wroeging inslaat en hoe wij waken en zwoegen om hem van daar terug te doen keeren?

Toen wij daar ginds stonden bij het graf van onze geliefde, toen dachten wij niet anders dan dat de maat onzer smart overliep, maar die knaap leert ons dat versmade liefde veel erger is dan de dood.

Ziet gij nu wel hoe onze haren vergrijzen en hoe ons innerlijk leed zich gaat teekenen op ons aangezigt? Maar hoe gelukkig! Naast het leven bezitten wij nog den schat der gezondheid, en die schenkt als rente nog arbeid, en arbeid verwekt liefde, en liefde adel der ziel. En adel en liefde, ze bekoren zelfs de ondeugd. Zelfs onze arme afgedwaalde kan zijne oogen nog niet geheel afwenden van onze banier waarop die woorden geschreven staan. Hij volgt ze wel niet, maar wij zien toch dat zoo vaak zijn blik er zich heen wendt, hij door haar wordt aangetrokken en dat haar schitterend schoon een verkwikkenden lichtstraal zendt in zijn duister gemoed. Ziet, daarom is 't dat onze stramme hand haar nu zoo hoog mogelijk opheft, wel met weedom maar toch met vertrouwen.

Daar keeren wij ons eensklaps om op de duizelingwekkende hoogte, van waar wij het leven beschouwen, en wij zien den eindpaal van onzen levensweg. Onze blik valt aan gene zijde der tijden. Dikke nevelen bedekken nog die ruimte der oneindigheid. Toch zien wij duidelijk iets: de dageraad van een nieuw leven, tal van oude bekenden in een nieuw en heerlijk kleed.

Vaarwel dan levensweg met al uw schoon en met al uwe smart! Alles laten wij achter - alles. - Alleen dat wat de schat der gezondheid ons gaf, alleen de banier waarop geschreven staat: arbeid, liefde en volmaking, dat gaat met ons. Die meet ons met de mate waarmede wij haar gemeten hebben; - zij bleef ons getrouw naarmate wij haar trouw bewezen.

Oosterland.

Brieven van den ouden heer Smits aan zijn kleinzoon.
III.

Waarde jongen!

Gij vraagt me, waar de poëzy des levens te vinden is, waarover ik u in mijn laatsten brief schreef? - Ge verklaart niet daar buiten te kunnen leven, - en toch ontwaart ge ze nergens.

Mijn beste jongen, ge verkeert in het geval van vele menschen, die niet verkiezen de oogen open te doen, of die den verkeerden bril opzetten, als zij eens rondzien. Voor dergelijke lieden heeft de wereld heel veel van eene groote portefeuille vol gravures naar prachtige schilderijen. Alles blijft voor hen zwart of grijs, met meer of minder scherpe omtrekken, donkere schaduwen of hier en daar een schitterend lichteffekt; - maar de fraaije kleuren ontbreken, die aan het geheel leven en karakter geven, - en in weêrwil van al het schoone, dat men te zien krijgt, missen wij er steeds iets in; - met één woord, de poëzy is er niet te vinden, waarnaar men zucht. Deze kleurblindheid is, mijn zoon, dikwijls een gevolg onzer zeer voortreffelijke opvoeding, welke ons een geheel verkeerd denkbeeld doet vormen van wat de poëzy van het leven eigenlijk is.

Ik zeg een verkeerd denkbeeld; - misschien zou ik me juister uitdrukken, als ik zeide, dat wij er in 't geheel geen begrip van leerden krijgen. Want onze zoogenaamde opvoeding heeft, in op verre na de meeste gevallen, slechts ééne strekking, die, kort zamen gevat, uitgedrukt wordt door de formule, welke wijlen de onsterfelijke Jago den ongelukkigen Cassio op het hart drukte en die luidde:

'*Put money in thy purse.*'

Alles wat men het kind leert van zijne vroegste jeugd, staat ook in betrekking tot dit verheven doel en, geloof me, dat ligt niet aan de wetten of aan den wetgever, maar aan mevrouw de maatschappij, onze lieve moeder, of stiefmoeder, zelve.

Klaas wil zijn zoontje tot koopman opleiden - en Klaasje leert de regels zijner moedertaal en van zoovele vreemde talen mogelijk er bij. Ook wordt hem eene 'schets' der algemeene en der vaderlandsche geschiedenis ingestampt, bestaande meestal uit datums en feiten, die voor het kind heel weinig boeijends hebben. Tevens leert men hem op de kaart allerlei topografische bijzonderheden, die hij al heel spoedig weder vergeet, en cijferen, wat hij niet missen kan, leert hij grondig.

Als er tijd voor overschiet, mag hij wat muzijk en teekenen leeren; maar alleen als bijzaken; - zijn verstand wordt zoo veel mogelijk ontwikkeld; maar zijn hart, zijne verbeelding, zijn elemen-

ten, die bij de opvoeding heel netjes geïgnoreerd worden.

De zoon van Klaas wordt tot een Klaasje opgevoed en als hij iets meer van de poëzy des levens, de ontwikkeling van den schoonheidszin hoort, dan hij leert uit de gedichten van Van Alphen en dr. Heije, is dit slechts bij toeval, volstrekt niet omdat het een noodzakelijk gedeelte van zijne opvoeding uitmaakt en als zoodanig beschouwd wordt.

Zoo'n Klaasje blijft echter, in weêrwil zijner dressuur, toch mensch, en in weêrwil zijner wijze ouders, doorloopt hij den tijd, waarin de poëzy hem tot behoefte wordt.

Daarvan maakt hij zich dan doorgaans heel wonderlijke begrippen. Hij roept, zoo als gij dit doet, dat ze in dit leven niet te vinden is en hij dompelt zich welligt in allerlei romantische denkbeelden, die hij hier en daar uit de hem vroeger verboden of onthouden boeken opvischt, en verbeeldt zich dan in eene dichterlijke zee in plaats van in een modderpoel rond te zwemmen. Hij zou de werken van Herkules willen ondernemen, maar ziet geen Hydra meer, die het land verwoest; - hij zou een koning Arthur willen wezen, maar aan de ronde theetafel vindt hij geene paladijns vereenigd; hij zou als dolende ridder door het land willen dwalen, de reuzen en monsters bevechten en gevangen gehouden prinsessen bevrijden. Maar de reuzen en monsters ontbreken, even als sommige tijden der ‘gebrekkige werkwoorden,’ die hij zoo naauwkeurig heeft leeren vervoegen, - en in plaats van eene sterke lans om de schoone te bevrijden en voor zich te veroveren, heeft hij overtuigend geleerd, dat hij niets anders noodig heeft dan den sleutel tot de geldkist.

Daar nu de poëzy dan, vergeef me het onbeleefde gezegde, *faute de mieux*, voor Klaasje, alleen door de prinses vertegenwoordigd wordt, is het natuurlijk, dat hij op den ingeslagen weg voortgaat en den tooversleutel zoekt magtig te worden. Gelukkig, als hij op den duur door de langdurige jagt dáárnaar, niet vergeet de eigenlijke reden waarom hij er naar verlangde, en niet eindelijk zeer tevreden is met de veroverde schatten, - zonder de dame, - tenzij die er ook eene behoorlijke portie van medebrenge in de blanke hand.

Gij kunt nu, als gij verkiest, zeggen, dat ik overdrijf; - maar, mijn jongen, dat doe ik niet, - en de ondervinding zal u dat leeren.

Ik bid u ook na te gaan, of uw eigen gevoel niet de juistheid van hetgeen ik beweerd heb, bewijst. - Ge zijt nu advokaat geworden. En wat is het doel van uw streven? Waarom hebt gij u te Leidrecht zoo met hart en ziel op de regten toegelegd? Wel - alleen om in de wereld vooruit te komen. Waarom vestigt ge u in zulk eene drukke stad als die, waar ge nu uw tabernakel hebt opgeslagen? - Alleen in de hoop om daar ‘praktijk’ te vinden. - De regten moeten voor u de melkkoe worden, die u met den room en het vette der aarde voorziet; - maar, - het moet er uit, - van een hooger streven met uwe kennis, heb ik tot nu toe weinige blijken gezien. - En daarom, o mijn jongen, klaagt ge over gebrek aan poëzy. De reuzen en monsters zijn er niet te bestrijden. De sleutel van de geldkist hangt u steeds, echter nog wat te hoog om hem dadelijk te kunnen grijpen, voor oogen.

Die sleutel moet de tooverwereld voor u ontsluiten?

Neen, mijn jongen, dat zal hij niet. - Ik, uw grijze grootvader, bezit dien sleutel sedert jaren, en als steunpilaar onzer beurs, weet ik dien op prijs te stellen. Maar den toegang tot de tooverwereld verleent hij niet, hoevele andere voorregten men er ook aan danke, - voorregten, welker gewigt ik de laatste zou zijn te willen ontkennen.

'Maar de poëzy, - waar zit die dan?' hoor ik u ongeduldig uitroepen.

Eenvoudig, dunkt me, in het streven, naast dat naar uw dagelijksch brood, - naar iets hoogers, dat daarmede niets te maken heeft. Het zijn niet alleen de Fausten, maar ook de meer talrijke egoisten in de maatschappij, die zich neêrzetten met den uitroep:

'*Bilde mir nicht ein ik könnte was lehren*
Die Menschen zu bessern und zu bekehren.'

En hij, die zich dat werkelijk verbeeldt, behoort eerder op een onbewoond eiland, als een zedelijke Robinson Crusoe te huis, dan in de wereld te midden zijner medemenschen.

Als ge dit met mij eens zijt, zult ge beginnen in te zien, dat behalve de regtsgeleerde praktijk, er een wijd veld voor u open ligt, - en dat het daar aan dichterlijke bloemen niet ontbreken kan, waarmede ge uw knoopsgat kunt versieren, als gij in de maatschappij behoefte hebt aan aangenamere geuren dan die welke gij er dagelijks inademt.

Maar welke rigting moet gij uit? - Dàt waag ik u niet te zeggen. De keuze moet van u afhangen. Waarheen gij echter de schreden wendt, zult gij de reuzen van het vooroordeel, de geestdoodende monsters der routine, en de kruipende wormen der onwetendheid vinden, welker vernieling u, mijn jongen ridder, moeijelijker zal vallen dan het dooden van den kwaadaardigsten draak, die ooit den dappersten kampioen tegen het lijf liep.

Het is vooral tegen het tweede dezer monsters, dat ik u in het harnas wilde jagen. De geheele menagerie is zoo groot, dat ik er aan wanhopen zou, ze geheel met u te doorloopen!

De Routine, beste jongen, is wel een der verderfelijkste monsters, die ik ken. Zij trekt de slaapmuts in de oogen, die leelijke slaapwandelares der maatschappij, en zich beroepende op de wijsheid (alsmede de dwaasheid) van vroegere tijden, luidt hare orakeltaal: ''t Is altijd zóó geweest, - waarom zou men 't veranderen?'

Zij heeft de menschheid, eeuwen lang, den misdadiger leeren martelen en op de pijnbank leggen, - en toen men haar, nog geen eeuw geleden, dat voorregt benam, liet men aan de goddelijke Routine nog het regt om den mensch als een hond op te hangen, en nu brult zij ontzettend, omdat men haar hier en daar van dit genoegen, dat zij zoolang gesmaakt heeft, berooven wil. - Maar de Routine gaat toch trouw 's zondags tweemaal ter kerke, en bidt dat ook haar hare zonden vergeven mogen worden, even als zij die harer medeschepselen vergeeft.

De Routine rukt u uit de armen uwer moeder natuur, en drukt u aan haar houten hart en kluistert u de vingertjes met ijzeren banden eer ge ze hebt leeren gebruiken en de weelde der vrijheid genieten en waarderen.

Zij zet u, als kind, zoovele uren daags, noch meer noch minder, op de harde pijnbank der school, ze hult u in het conventioneel gewaad der ondermeesterlijke wijsheid. Zij volgt u op de akademie en stopt u testimonia in de hand van

de kennis van dingen, welke gij ter naauwernood met name kent. Zij hangt u de bef en de toga om, die u, voor den onwetende, tot den regtsgeleerde maken, - en zij doet u, als regter, werktuigelijk en bekrompen wetten toepassen, welker geest verouderd en wier inhoud soms belagchelijk is.

Zij, die reusachtige Routine, klinkt de heele maatschappij in hare ketenen; zij is zigtbaar op het tooneel, hoorbaar op den kansel, en zit op de hoogste plaats in de 'Administratie;' hare pen leidt de hand van den bureaukraat, en hare stem fluistert den zich staatsman wanende zijne nietige redevoeringen in het oor....

Mijn beste jongen, als gij alleen tegen haar te velde trekt, hebt ge iets te doen, dat uw heele leven vullen zal, en als het u gelukt haar te dooden, doet ge een nuttiger werk dan St. Joris, toen hij den grooten draak den genadesteek gaf.

Gelooft ge dat in dien kamp er geene poëzy te vinden is? Dan kent ge de magt der Routine niet, noch de slagtoffers, welke onder hare ijzeren vuist gevallen zijn en dagelijks nog vallen.

Bevalt u de strijd niet tegen deze reuzin, trek dan te velde tegen den dwingeland der onwetendheid, die u overal tegengrijnst, - in weerwil van al onze inrigtingen van onderwijs, van de bewaarschool tot de universiteit.

Maar eer gij den strijd begint, wapen u zelven behoorlijk! Ik zeg dit met allen eerbied tegen iemand, die zooveel ijver aan zijne studiën besteed heeft als gij, en die nu, getrouw aan de algemeene leuze van deze dagen, '*time is money*,' verlangende is zijn kapitaal van geleerdheid renten aan baar geld te doen opbrengen.

Ik echter geef u in bedenking een ander devies op uw ridderlijk schild te voeren; - schrijf daarop: 'Kennis is magt,' en als ge daaraan getrouw blijft, zult ge leeren inzien, dat gij nog veel te doen hebt voor gij met eer in het strijdperk des levens kunt optreden.

Onder andere kleinigheden, die het u betaamt in de eerste plaats te leeren, noem ik uwe pligten als staatsburger. Ik geloof, dat gij eerlijk zult moeten bekennen, dat gij tot dusver uw hoofd daarmede niet gebroken hebt.

'Dat loopt zoo van zelf los,' volgens de Routine. Ge hebt geloot en uwe gelukkige ouders hebben een remplaçant voor u gesteld. Als de tijd dáár is, zult gij schutter worden. Als de eerzucht u prikkelt, zelfs officier bij de schutterij. Wijders, indien gij er toe komt eene vrouw, of een rijpaard, te houden, zult gij belasting genoeg betalen om kiezer te worden; - *et puis?*

Waarlijk, ik weet het niet. Maar ik weet wel, dat hier zeer veel aan hapert bij hetgeen men in een staatsburger wachten mag, die niet alleen voor zich, maar ook voor zijn vaderland werkzaam dient te zijn.

Dit gebrek aan belangstelling onder het publiek voor onze staatsinstellingen en al wat daarmede in verband staat, is echter weder een gevolg onzer opleiding, volgens de Routine.

Toen ik nog jong was, beschouwde men het als eene soort van misdaad, indien een burgerman zich met staatszaken durfde bemoeijen. De landsvaderlijke regering hield hem eenvoudig minderjarig - tot hij verkindscht was.

Later is dit beter geworden, maar mevrouw de Routine vond en vindt dat nog niet goed en hare stem heeft zich

doen gelden in vele onzer wetten en instellingen, waardoor wij van deelneming aan hetgeen in den staat gebeurt, uitgesloten blijven.

Zoo, bij voorbeeld, zou ik wel willen weten, of er ergens een verstandig mensch ter wereld is, die het op zich zou durven nemen de stelling te verdedigen, dat het redelijk en billijk is, dat de onwetende schoenmaker, boven wiens magazijn gij u verwaardigd hebt uwe huisgoden te vestigen, eene stem zou hebben als kiezer, terwijl gij, en honderden en duizenden anderen, die beschaving, kennis en opvoeding hebt, alléén omdat gij eenige stuivers minder in het jaar aan belasting betaalt, van dat voorregt uitgesloten blijft?

Is de geldelijke census alleen, o mijn zoon, niet een der dwaaste offers van den geest der Routine, die men in het rijk van den Mammon ooit gebragt heeft? Is het niet eene kostelijke ongerijmdheid, dat gij, bij voorbeeld, met uw diploma als advokaat op zak, eens optreden kunt voor den staat, om in de meest belangrijke kwestiën zijne regten te verdedigen, terwijl diezelfde staat u onverbiddelijk van de stembus wegjaagt, omdat ge slechts zóó of zooveel belasting betaalt, en niet meer!

Zulk eene bepaling in onze kieswet is doodend voordestaatsburgerlijke ontwikkeling van ons volk. Het is geen wonder, dat een jong mensch, die van alle deelneming in de verkiezingen uitgesloten blijft, langzamerhand alle belangstelling er in verliest, en als de tijd eindelijk dáár is, dat hij geld genoeg betaalt om op de kiezerslijsten voor te komen, - weinig of geen gebruik maakt van zijn voorregt.

Waarom moeten wij dit geestelooze stelsel blijven huldigen?

Waarom, in plaats van alleen den geldcensus, ook niet er een aangenomen van wetenschap en beschaving?

Waarom, bij voorbeeld, zou men niet onze kieswet in dien geest hervormen, dat allen, die onze hoogere burgerscholen ‘afgeloopen’ hebben, waar, eindelijk, kennis der Nederlandsche staatsinstellingen geleerd zal worden, ook, bij hunne meerderjarigheid kiezers zullen zijn? Waarom zou hetzelfde regt niet toegekend worden aan alle gepromoveerden, aan alle officieren en ambtenaren, wier betrekking een zekeren graad van beschaving noodzakelijk maakt?

Zoover *moet* het toch eenmaal komen, en als het beste gedeelte onzer jeugd niet meer van de stembus verwijderd wordt gehouden, zal de nu nog slapende ‘*public spirit*’ ter dege wakker worden.

Vecht daarvoor, mijn jongen. Daar ligt ook poëzy in dien strijd! Maar, ik herhaal het, wapen u behoorlijk vooraf! Want, onder de vooroordeelen, die u, mijn jeugdigen ridder, in het strijdperk menigen harden slag zullen toebrengen, is er geen, dat hardnekkiger is, dan het bekrompene denkbeeld der onwetende menigte: ‘wat gaat het hem aan?’ Of ‘schoenmaker, blijf bij uwe leest!’

Met één woord, Piet zal u zeggen, en Jan zal u verklaren, dat ‘als ge advokaat wilt worden, ge u met uw praktijk moet bezig houden en met niets anders, dat niet in betrekking daartoe staat.’

Dit bekrompene denkbeeld heerscht vrij algemeen in alle kringen. Het onderlinge verband der wetenschappen en der kunsten wordt in de praktijk geheel verloochend. - Een mensch wordt daardoor vernederd tot een - goed gedresseerd dier.

Een trekpaard echter is en blijft trekpaard, en een poedel kan nooit een hazewind worden, - dat is zeker; maar de mensch is toch iets meer, - en zonder eene algemeene ontwikkeling en kennis, is hij niet in staat, in welk vak ook, iets meer te worden dan voor de wereld een zeer middelmatig en voor zich zelven een zeer vervelend wezen.

Inderdaad, ge hebt mijn jongen, den tooverstaf der wetenschap in uwe magt, als ge hem niet verkiest ongebruikt te laten.

De dorre prozaïsche rotsen in de woestijn der maatschappij, als ge ze maar nadert en flink er op loslaat, zullen zich splijten en rijke bronnen van kennis en wetenschap zullen u daaruit tegemoet vloeijen. Ge zult verbaasd staan over de oasen in het leven, welke zij bevruchten en met de heerlijkste bloemen versieren, - en als ge dan over gebrek aan poëzy klaagt, schrijf het aan uzelven toe en niet aan

uwen lief h. grootvader,

SMITS.

Brievenbus.

V.
Een woord tot hoogeren voor lageren.

M.H.! wie veel zegt moge veel te verantwoorden hebben; ook bij het zwijgen is niet altijd rust te vinden. Althans, ik had er geen vrede mede, en daarom verzoek ik een plaatsje voor mijn brief; vooral omdat ik zag, hoe gij, en dit te regt, in den laatsten tijd, uwe kolommen opensteldet voor zaken van oorlog en marine.

Beide mogen mij niet onmiddellijk raken; zij zijn te naauw verbonden met algemeene belangen; wat ik wil behandelen greep soms te zeer in den kring mijner werkzaamheid, dan dat ik kon en mogt nalaten de aandacht daarop te rigten en nu, zoo ik hoop, die van anderen daarop te vestigen. Mijn stand brengt mij in aanraking ook met de minvermogende klasse in de maatschappij, en voor deze, dikwerf genoeg gedrukte, was er een essentieel bezwaar te verligten. Om dit uit den weg te ruimen moge nu zelfs eene wetsverandering noodig wezen; ook dit is eene moeite, waartegen ik moet vertrouwen, dat noch hooge autoriteiten, noch volksvertegenwoordigers zouden opzien, wanneer het daartoe mogt komen, kenden zij den staat van zaken slechts meer van nabij. Lang reeds trok het mijne aandacht en wenschte ik daarin verandering.

Staat men nu op zulk een punt, dan is er slechts een kleine stoot, eene geringe aanleiding noodig, om ons het zwijgen te doen afbreken. En die aanleiding vond ik in eene opmerking van den heer de Roo van Alderwerelt, in het artikel in het Maartnommer van uw tijdschrift. - Daar zegt ZWE. Gestr., dat er, indien ons land door een vijand werd aangevallen, op de pas in dienst getreden miliciens nog niet veel te rekenen zou wezen. Dit nu was mede een der punten van bezwaar, welke ik had tegen eene nog vigérende wet en regel waardoor namelijk, die miliciens in het vóórjaar bij de armée worden ingelijfd en naar hunne korpsen gezonden. Wij rekenen dit naauwelijks voor één der daarbij betrokken partijen gewenscht en doeltreffend. Wij achten eene verandering daaromtrent in 's lands belang en in dat der ingezetenen,

vooral van hen wie dit het naast aangaat, verkieslijk.

Wij houden het er met genoemden verdienstelijken officier voor, dat, hoezeer de strategie op eene hoogte staat, waarop zij voor menig vroeger onoverkomelijk geacht bezwaar niet terugdeinst en men het 'impossible' met Napoleon I wil schrappen - dat men, zeggen we, nog altijd het minst het wintersaizoen zal kiezen voor eene invasie in ons land. Gebeurde dit ook ten vorigen jare in Sleeswijk-Holstein, dat ligt zoo veel noordelijker: wat daar gebeurde geschiedde met eene geweldige overmagt. Onze breedere rivieren, met haar hoogen waterstand en lage oevers, onze inundatiewerken zouden het, ook voor eene overmagt, bezwaarlijker maken. Niet in iederen winter zou de vijand, als in 1795, door zulk een harden vorst - nooit zou hij, hopen we, door zulk een tweedragt, als toen onder den landzaat heerschte, worden gebaat. Men zal tot zulk een inval altijd bij voorkeur den zomer, althans gunstiger saizoen, kiezen. Reeds dáárom zouden wij het dienstiger rekenen, dat men de miliciens, b.v. half October, onder de wapenen liet komen Dan waren zij tegen het begin der lente klaar en kon men, als de staatkundige gezigtseinder betrok, hen in dienst houden. Men had aan hen alsdan geoefende en eenigermate geharde soldaten.

Maar ook bij voortdurenden vrede zouden wij dien maatregel wenschelijk rekenen voor den milicien. - Deze behoort in den regel tot den arbeidenden stand. Het voorjaar, hetzij Maart of Mei is de tijd, waarin ambachten, landbouw ezv. meer dan in den winter handen vragen. Juist dan, als er betrekkelijk overvloed van werk is, als er een half jaar nadert, waarin de aankomende knecht of jonkmaatje een half jaar van verdiensten en oefening vóór zich ziet, wordt hij uit zijn stand gerukt, om de voor hem later broodelooze kunst des exercerens te leeren, terwijl hij vaak, wanneer hij terugkeert, zijne plaats voor goed ingenomen ziet door een juist dan onmisbaren andere. In October opgeroepen, was hij zoo veel verder gevorderd en liep hij van dit laatste minder gevaar, terwijl hij meer kans had op hooger en voor zijne behoeften meer voldoend loon, als hij later tot zijnen maatschappelijken stand en betrekking terugkeerde in den gunstiger tijd.

Maar ook gedurende de maanden van zijn actieve dienst rekenen wij den winter van een anderen kant voor den milicien gunstiger. Wij hebben het oog op zijn *ménage.* De soldaat is voor zijne voeding op brood, vleesch en grovere groenten gewezen. De beide laatste artikelen zijn in den winter overvloediger en beter te verkrijgen, terwijl in den voorzomer een en ander slechter en duurder is en er van de laatstgenoemde veel verloren gaat.

Behooren nu de miliciens, bij het vigeren van het stelsel van ramplacering, dat wij om onderscheidene redenen, hoe onbillijk ook in sommige opzigten, bij onzen landaard noodiger en meer gewenscht achten dan b.v. in Duitschland - tot den minder gegoeden stand; men moet dezen van nabij kennen, om te weten, welk bezwaar of verligting er aan één eter meer of minder vooral in den winter vast is. Menig moeder zou, als haar zoon tegen dien tijd het huis verliet, dáárin eenigen troost, haar gezin wezenlijke baat vinden. Het was althans nog ééne gunstiger zijde aan afzijn en gemis. Men zag de zonen met minder zorg naar huis en kring terugkeeren dan nu, omdat die terugkeer viel in den voor de werkzaamheden gunstiger tijd.

Wij ontkennen niet, dat er aan zoodanige indienststelling omtrent half October, gelijk wij zeiden, ook bezwaren vast zijn, doch niet zulke, als kunnen opwegen tegen de voordeelen daaraan verbonden. - Wij tellen daaronder voornamelijk, dat het late najaar minder geschikt zou wezen voor exercitiën en evoluties, dat de winterdagen

daarvoor ruim kort kunnen worden geacht, wat bij kavallerie, artillerie en genie meer het geval en werkelijk beletsel kan zijn; de bedenking, dat de milicien onafgebroken ledige uren zou vinden; bezwaren van gezondheid.

Men zou aan de eerste kunnen tegemoet komen, door de miliciens bij voorkeur te dirigéren naar plaatsen, niet te ver gelegen van hoog terrein. Arnhem, Nijmegen, Haarlem, Alkmaar ezv. konden in aanmerking komen. De handgrepen en pelotonschool waren, bij al te ongunstig weder, in de lokalen te leeren. De vijf of zes uren gedurende welke een soldaat per dag bepaald bezig wordt gehouden, zijn, bij eene wat andere indeeling, genoegzaam ook tot midden in den winter aan te wijzen, vooral wanneer men hen vroeg laat uitrukken. De tijd die hun overbleef na het poetsen ezv. kon men hun laten besteden aan het leeren van schermen, batonneren, ook aan oefeningen in het lezen en schrijven, aanhooren van lessen over vaderlandsche geschiedenis ezv. In de meerdere kosten voor verlichting, verwarming, onderrigt kon bezwaarlijk door den soldaat worden voorzien; dit moest komen ten laste van het Rijk.

Wat de bezwaren aangaande de gezondheid betreft, wij stellen die welke de zomermaanden aanbrengen daartegenover. In 1830 snelden mannen en jongelingen op het ‘te wapen!’ des Konings, uit kantoren, winkels, studeervertrekken en werkplaatsen naar het leger, dat gedeeltelijk in kwartieren lag, waar de gerijfelijkheden niet worden gevonden, welke onze kasernes aanbieden. En niettemin, hoe was de gezondheidstoestand allezins gewenscht, behalve waar men, met een onvergefelijken flater, Drenthenaren en Overijsselschen, in plaats van Zeeuwen en Noord-Hollanders, naar Staats-Vlaanderen en Bergen-op-zoom zond. Met enkele uitzonderingen, sterken de strapatzen in die jaren meer dan zij nadeel doen.

Wij weten maar ééne klasse van menschen die daarbij zouden lijden, althans eenig offer brengen; en deze zijn de officieren en onderofficieren, die met het toezigt, de leiding en het onderwijs bij de oefeningen worden belast. Maar ik mag vragen, of het buiten hun kring en stand ligt, en of ook zij zich daartegen niet ietwat konden wapenen? Voor weekelingen mag niemand hen houden. Daartegen zouden die heeren, en met regt, het eerst opkomen. Welke bezwaren dragen en getroosten zich hunne wapenbroeders in de koloniën en bij de marine!

Wij houden het er voor, dat de bezwaren niet onoverkomelijk zijn - de voordeelen daartegen ruim opwegen zouden. - Mogt het ons gelukken de zaak hiermede onder de aandacht te brengen van wie daaraan eventuëel het hunne willen en kunnen doen!

Hoogachtend,

Een uwer Medewerkers.

VI.
Aan den heer *N.G. Pierson.*

WelEdele Heer!

Uwe kritiek van Credo's *Economie*, voorkomende in het *Begrip van volksrijkdom*’, heb ik in mijne eereherstelling (*Tijdspiegel van Februarij*) genoemd eene ‘brutale aanranding.’ Het zou mij spijten als ik dit woord weêr moest terugnemen - wie toch bekent *gaarne* eene fout? -, maar zoo ik verkeerd had gedaan, zou ik het toch behooren te belijden en het in dit geval gemakkelijker kunnen doen, daar ik, even als mijn stuk

naamloos werd geplaatst, nu ook met verzwijging van mijn naam *amende honorable* zou kunnen doen. Maar uw schrijven, voorkomende in het Maartnommer van *de Tijdspiegel*, heeft mij tot geene andere gedachten gebragt, en zoo blijve geschreven wat ik schreef.

Uwe kritiek heb ik eene ‘brutale aanranding’ genoemd en daardoor, meent gij, u in een ongunstig daglicht geplaatst. Dat laatste is niet geheel juist. Ééne daad van u, uwe kritiek, heb ik hoogst verkeerd genoemd, maar daaruit volgt nog niet, dat ook gij alzoo zijn zoudt. Een dief, een leugenaar is niet wie eens in zijn leven

liegt of bedriegt. Was uwe behandeling van Credo eene brutale aanranding, daarmede is nog niet gezegd, dat gij zulk een aanrander zijt. Feilen is wel niet goed, maar algemeen, maar menschelijk. En wie ù om eene ènkele verkeerdheid ongunstig beoordeelt, is niet in zijn regt.

Intusschen *fabricando fabri fimus.* Door gedurig te zondigen, worden wij al spoedig zondàren. Zie dus, bid ik u, wel toe. Dat zeg ik natuurlijk niet omdat gij weinig verwachting hebt van mijne economische kennis. Als gij '*niet zoo heel veel*' maar niet gelijk stelt met '*geen*,' dan ben ik bereid te erkennen dat ik, schoon zij voldoende zij om uw geschriftje te beoordeelen, 'niet zoo heel veel' kennis van de economie heb. Niet daarom dus raad ik u het voorzigtigzijn aan, maar omdat de wijze, waarop gij de geopperde bedenkingen afweert, niet zoo heel veel verschilt van die, waarop gij Credo aanvalt.

Mijne bedenkingen tegen uwe kritiek wilt gij in uw antwoord nagaan, en die bedenkingen, zegt gij, raken:

1. Uwe voorstelling van Credo's bepaling van de economie;
2. Uwe voorstelling van Credo's voortbrengings- en verbruiksleer;
3. Uwe bewering dat Credo economisch geen onderscheid maakt tusschen den mensch als individu en als lid van een organisme.

1. Mijne eerste bedenking intusschen gaat gij al dadelijk met stilzwijgen voorbij. Gij handelt slechts over Credo's bepaling, maar verdedigt of excuseert niet uwe *voorstelling* daarvan. Dat is wel opmerkelijk. Ik deed u opmerken, dat gij Credo's definitie anders hadt laten afdrukken, dan gij ze in zijn geschrift gevonden hadt. Daarbij mogt ik toen natuurlijk niet denken aan kwade trouw; maar als gij èn de door u gemaakte schromelijke fout èn mijn u-daarop-opmerkzaam-maken in stilte voorbijgaat, welken schijn laadt gij dan op u?

Credo schreef:

'De economische wijsbegeerte verklaart de verschijnselen, de beteekenis van al wat voortbrenging en vertering betreft.'

Die bepaling is voor tweeërlei opvatting vatbaar, en haar zin verandert naar gelang de klemtoon valt op het woordje *al* of op de woorden *voortbrenging en vertering.* Gij, toen uw oog op de definitie viel, druktet bij het lezen op *al* en zaagt voorbij, dat gij moest of althans evenzeer kondt drukken op *voortbrenging en vertering.* Dat gij dit voorbij zaagt, zou verschoonbaar geweest zijn zoo het voorafgaande u niet geleerd had, dat de klemtoon moèst vallen juist op die woorden. Maar zóó werd Credo's definitie van misschien niet geheel juist - eene groote dwaasheid; en terwijl de zin van die definitie niet uit haar zelve maar uit hare verklaring gekend kon worden, ignoreerdet gij die verklaring, naamt gij de kwetsbare, onhoudbare, onmogelijke zijde aan en bragt gij het oordeel van uwe lezers, die Credo's eigen woorden niet met uwen afdruk konden vergelijken, op den dwaalweg.

2. Uwe voortbrengings- en verbruiksleer is tot op zekere hoogte en naar uwe eigene verklaring die van Roscher: 'Zum Gedeihen der Volkswirthschaft ist die gleichmässige Entwicklung von Production und Consumtion, von Ausgebot und Nachfrage eine der wesentlichsten Bedingungen.' Ik zeide dat Credo met het voorbeeld van zijn appeleter niet anders bedoelde dan gij. Ik meende toch, dat gij beiden onderschrijven zoudt: 'geen productie zonder consumtie, geen consumtie zonder productie, productie en consumtie gaan hand aan hand.' Wien van u beiden nu heb ik misverstaan? Gij

antwoordt niet anders dan dat ik het òf niet ernstig gemeend heb met mijne bewering òf dat ik niet op de hoogte van mijn onderwerp ben. Ik kan u verzekeren, dat ik het met mijne bewering ernstig gemeend heb. Of ik dan wel op de hoogte van mijn onderwerp ben? In elk geval kan ik u weder verzekeren dat gij onregt doet als gij van mij schrijft: ‘Aan de woorden “improductieve consumtie”, hecht hij, zonder het te

vermoeden, eene geheel andere beteekenis, dan de economisten uit de school van Adam Smith, die ik bestreed.' Men behoeft immers maar één handboek over economie gelezen te hebben om te weten wat men in de school van Smith al zoo onder improductieve consumtie verstaat. En hebt gij zelf niet eene getrouwe voorstelling van Smith's denkbeelden daarover gegeven? Zoo kunnen mij die wel niet geheel onbekend zijn. Bovendien kan ik u ook nog verzekeren, dat Smith's beschouwingswijze in deze niet de mijne is, daar ik met de woorden *improductieve consumtie* hetzelfde bedoelen zou wat Garnier er onder verstaat. Maar al mag nu Credo bij die woorden niet denken aan wat ik daarbij denk, daarom heb ik nog geen vrijheid hem hier als een economist uit Smith's school mij voor te stellen. GIJ doet dat, en doet dat te onregt, maar stelt hem zoo ook te onregt verantwoordelijk voor de dwaling van een ander, al is die ander ook een Adam Smith. Herlees, als ik u verzoeken mag, nog eens Hoofdst. XIII. *Vertering geen Schepper van waarde*, en wanneer gij uw gezond verstand door uwe economische geleerdheid niet de parten laat spelen, zult gij toestemmen moeten, 1°. dat Credo onder *improductieve consumtie* iets anders verstaat dan Smith, 2°. dat hij die consumtie met regt geen voordeel voor de maatschappij rekent, m.a.w. dat het een zegen zijn zou en bevorderlijk aan de *algemeene* welvaart zoo b.v. de kleederen, die wij dragen, onverslijtelijk waren en het voedsel, dat wij nu verbruiken, tien- en honderdmaal gebruikt kon worden tot onze voeding.

3. Gij hadt geschreven: 'Credo geeft uitdrukkelijk zijne minachting te kennen voor de intelligentie van hen, die gewagen van tweeërlei beschouwing van den mensch,' alsmede: 'Wat nu Credo aangaat, zoo als wij zagen, ontkent hij stoutweg, dat er eenig verschil te ontdekken is tusschen den mensch als individu en als lid van een organisme.'

Van die beide beweringen, zeide ik, dat zij onwaarachtig waren, en bij deze herhaal ik dat.

Toen Credo (Economie bl. 64) schreef: 'Men spreekt soms zeer geleerd over tweederlei beschouwing van den mensch enz.' toen mogt hij mogelijk een weinig schertsen met uw geleerdheidsvertoon, maar daarmede sprak hij nog niet minachtend van uwe intelligentie. Laat hij al eens een enkele maal een weinig ondeugend kunnen zijn, onbeleefd is hij toch wel niet. Doch gij kent hem zeker beter dan ik, die hem pas, en dat nog maar uit een paar brieven, leerde kennen.

Credo ontkent stoutweg. Waar? Nergens!!! Hij *ontkent* niet, hij ontkent niet *stoutweg.* Gesteld al eens, dat hij bij de leer der voortbrenging, der vertering, der waarde enz., dit verschil niet in toepassing had gebragt, dan kondt gij hoogstens zeggen: Credo kent dat verschil niet, wat daaruit volgt, doorziet hij niet.

Niet òntkend, maar èrkend heeft hij het. Is *niet zoo heel veel* soms hetzelfde als *geen*, bij Credo niet. Ten bewijze verwees ik naar bladz. 34 en 35 en vooral naar Hoofdst. VII. waar hij dat verschil bespreekt, erkent en in het licht stelt. En al ware nu wat hij in dat Hoofdstuk zegt (zooals gij meent, maar ik nog niet inzie) in strijd met al het overige, wat anders zou daaruit dan volgen dan dat ook hij wel eens inconsequent is? De Dordtsche vaderen hebben de predestinatieleer niet in allen deele en tot in hare uiterste consequentiën doorgevoerd, - dus zij hebben de praedestinatieleer stoutweg ontkend!

Op mijne vraag waarom gij bij den heer de Bruijn Kops vergoelijktet, wat gij goed vondt bij Credo zoo breed uit te meten, antwoordt gij:

‘Was ik gehouden om een, mij onbekenden, schrijver in gelijke mate te ontzien als den man, wien een meer dan vijftienjarige onvermoeide arbeid eene plaats heeft verzekerd in wetenschap en maatschappij?’

Gij zelf dient ten slotte te beoordeelen waartoe gij naar uw karakter, uwe jaren, uw naam - een naam met eere in ons

vaderland genoemd - gehouden waart, maar ik meen u nòg te eeren, wanneer ik verklaar, dat gij niet gehouden hebt, waartoe gij gehouden waart.

Ter behoorlijke beantwoording van uwe vraag dient echter eerst zeker te zijn wat gij onder *ontzien* verstaat. Bedoelt gij er mede *niet-aandurven*, *vreezen boos te maken?* Moet gij b.v. nog promotie maken? Kan de heer de Bruijn Kops u daarbij van dienst zijn of tegenwerken? Zou deze in staat zijn om, als men hem een fout onder het oog brengt, zich daarover te wreken? Zoo op die vragen bevestigend kon of moest geantwoord worden, dan hebt gij geen ongelijk als gij voorzigtig zijt. Voorzigtigheid werd ons zelfs aanbevolen door een die ook de opregtheid der duive bezat. Maar, als gij de definitie des eenen niet durfdet te behandelen zooals die van den ander, waarom dan maar niet liever van den heer de Bruijn Kops gezwegen? - Maar neen, gij neemt *ontzien* in den zin van *sparen!* Ik begin met u toe te stemmen, dat de heer de Bruijn Kops door zijn vijftienjarigen onvermoeiden arbeid eene welverdiende plaats heeft in wetenschap en maatschappij. Ik ga zelfs verder. Ik geloof dat hij in het hart van ieder, die zijne 'Beginselen' kent, eene plaats heeft, en dat hij ook eene plaats heeft in de geschiedenis der beschaving en ontwikkeling van het Nederlandsche volk. Maar daarom juist, zou ik meenen, kan er zeer bezwaarlijk sprake zijn van hem te *sparen.* Sparen doet niet de knaap den man maar de man den knaap. *Sparen* klinkt zoo *beschermend!* Of meendet gij hem om zijne wetenschappelijke verdiensten en om zijn stand in de maatschappij met bijzondere bescheidenheid te moeten bejegenen, dan vraag ik: is hij meer dan Mill, meer dan Say was? Say's *theorie des débouchés*, aan welke wij, God alleen weet, hoe veel goeds te danken hebben, noemt gij eene wankelende theorie, in welke waarheid en dwaling op eene zonderlinge wijze dooreengemengd zijn. En zijne indeeling van de economie? Gij verklaart haar de slechtste te zijn van allen en de slechtste, die denkbaar is. En schoon gij weet, dat Say's groote verdienste in veler oog daarin bestaat, dat hij aan die indeeling populariteit verschaft heeft, oordeelt gij haar echter de grootste ondienst die Say aan de wetenschap gepleegd (zegge: *gepleegd*) heeft. En Mill (zegge John Stuart Mill!), van hem zegt gij te vermoeden, dat hij bij zeker onderwerp het met zijn eigen woorden niet ernstig gemeend heeft, ja gij durft hem te gemoet te voeren: 'Tegenover zulk een logica houdt alle redenering op.' Hadden, hebben deze mannen zich ook niet door een veeljarigen arbeid een plaats verworven in wetenschap en maatschappij?

Koudet gij in eigenlijken zin den heer de Bruijn Kops niet sparen en behoefdet gij dat eigenlijk niet te doen, gij hadt dat Credo, den man zonder naam, kunnen en behooren te doen. Omdat hij een u *onbekend* schrijver was, was hij u toch wel niet een *barbaar?* Hij was u onbekend, maar kondt gij niet gissen, dat hij waarschijnlijk een ook voor 't publiek onbekend auteur was. Hij was u onbekend, maar gij troft in zijn geschrift toch aan wat wel iets goeds belooft. Van zijn eerste pennevrucht, verklaart gij thans - wel wat laat - te wenschen dat zij niet zijn laatste zij. Welnu, hebt gij hem tot voortzetting van zijn studiën en tot verdere mededeeling van zijne onderzoekingen aangemoedigd? Neen, en nogmaals neen. De strekking van uwe kritiek was moedbenemend, ja vernietigend. En als Credo *niet bij 't schrijven van zijn boek*, *maar sedert korten tijd pas*, gelijk u immers niet onbekend is, 'met praktische werkzaamheden overstelpt,' van nu voortaan geen tijd, lust en opgewektheid voor de beoefening der wetenschap meer hebben mogt, wie of wat zal daarvan voor een groot deel de schuld zijn? - Gij waart gehouden geweest Credo te steunen; zelfs het gekrookte riet verbreekt men niet!

In het vertrouwen dat, bij nadenken, deze meening ook de uwe is, teeken ik mij gaarne hoogachtende

Uw dienstw. dienaar,

H.A.C. DENIER VAN DER GON.

VII.
Van een' soliden praeadamiet.

Mijnheer de Redacteur!

Alhoewel ik u niet persoonlijk ken, evenmin als gij mij, zooals natuurlijk is wanneer ik u zeg, waar ik woon, is toch de gedachte in mij opgerezen en eindelijk in een besluit overgegaan voor u mijn hart uit te storten en u om raad en inlichting te vragen. Gij immers, redacteur van *de Tijdspiegel* zijt op de hoogte van den tijd en menschlievend genoeg om een armen schrijver op

een stil dorpje in een afgelegen oord van ons gezegend Vaderland een nuttigen wenk te geven. Ik noemde mij daar een armen schrijver, doch dit is minder juist, althans wat het zelfstandig naamwoord betreft, omdat daaronder doorgaands verstaan wordt iemand, wiens werken gedrukt zijn, en dit is met mij niet het geval! hoewel ik veel en lang geschreven heb, want, heer redacteur! weet, dat ik reeds meer dan twaalf jaren bezig ben met een werk, dat ten titel zal dragen: *de Godsdienst der toekomst*, en waarvan zeker vier of vijf lijvige boekdeelen zijn afgewerkt. Onder ons gezegd en gebleven wordt daarin klaar en duidelijk en met onweêrlegbare gronden aangetoond, hoe wij door de Groninger school, opgevolgd door de Leidsche wetenschap, overvleugeld door de moderne theologie, in verband met de bewegingen der Orthodoxie en de reuzenschreden op het gebied der natuurwetenschappen en voortgang van het materialisme een schoone toekomst tegengaan, om dan vervolgens wiskundig aan te wijzen niet maar alleen den aard en het wezen der Godsdienst zoo in 't algemeen maar ook hare vormen, plegtigheden en al wat tot de eigenlijk gezegde eeredienst behoort tot in de geringste details. Ik stel mij voor daarmede een nuttig werk te doen en ook veel eer meê te zullen behalen, en breng, gelijk gij bemerkt, het '*nonum prematur in annum*' regt goed in toepassing, ook opdat men niet spottenderwijze zal zeggen: '*quandoque bonus dormitat Homerus!*' - Ik heb dan ook al den tijd om mijn handschrift gedurig na te zien, te verbeteren, uit te breiden en te verrijken met tal van opmerkingen en bewijzen, die gedurig geleverd worden door de geschriften van den dag, van één dag, mogt ik zoo zeggen. Mijn woonplaats toch is een dorpje in Friesland, niet verre van de woudstreek, stil en lief, wel wat eeuwig eenerlei, maar rustig en vredig. Mijne boeren zorgen voor hunne koeijen en weilanden en komen geregeld ter kerk, want dat ik een predikant ben, behoef ik u niet te zeggen. Notabiliteiten zijn er op het dorp niet, dan de ontvanger en de meester; de eerste een goed mensch, die tevreden is met de godsdienst van den tegenwoordigen tijd en daarover liefst niet spreekt en ook niet denkt, en de tweede heeft een ietwat orthodoxe rigting, waardoor ik voorzigtig moet zijn om hem mijne ideën over de Godsdienst van de toekomst meê te deelen. Mijn vrouw, een beste lieve huishoudelijke vrouw en teedere moeder van mijn vijftal, begrijpt niets van de theologie en spreekt wel eens, lieve man! wat een hoop papieren voor de prullemand! Beminnelijke eenvoudigheid! Ik geef haar dan een zoen en ga voort met mijn werk. - Maar sedert eenigen tijd ben ik onrustig geworden. De twijfel is in mij opgerezen, of ik wel goed gedaan heb, en doe, om mijn werk zoolang aan de wereld te onthouden. Ik meende dat het '*nonum prematur in annum*' ook in onzen tijd een goed voorschrift was, al wordt het niet al te letterlijk opgevat. Ik meende, dat men zijn onderwerp goed moest kennen, bestuderen en van alle kanten bekijken, voordat men het aan het publiek aanbood. Deze meening is welligt zeer dorperlijk en heeft dan zijne verklaring in mijne woonplaats, die zoo ver afgelegen is van telegraaf en spoorwegen die, naar het schijnt, de menschen haastig maken en wedijveren doen in snelheid van productie. Gij, heer redacteur, vindt dit zeker natuurlijk maar ik, ik kan daar nog niet bij. Eilieve help mij eens een weinig om ook op de hoogte van onzen tijd te komen, opdat ik meê kan doen als telegram en spoor tot ons doordringen. - Gij vraagt naar de aanleiding van mijn onrust en twijfel? Zij is deze. In ons godgeleerd leesgezelschap ontvang ik geregeld: De voornaamste Godsdiensten, uitgegeven door A.C. Kruseman te Haarlem. Dat werk interesseert mij, zooals gij wel begrijpen kunt, maar het stelde mij ook nu en dan te leur. Met belangstelling begon ik aan de Godsdienst van

Mahomet, maar toen de hooggeleerde schrijver mededeelde, dat hij op grond van de resultaten zijner studiën eene geheel andere voorstelling van die Godsdienst en hare geschiedenis zou moeten geven, maar daartoe nog niet geheel gereed was, en daarom nu nog maar de oude voorstelling zou geven, zie, toen - zooals wij als jongens zeiden - toen was de aardigheid er af. - Nu dezer dagen krijg ik de laatste aflevering van: de Godsdienst van Zarathustra bij de oude Persen van C.P. Tiele, en aan het einde van het werk geen namaar voorrede. Tristram Shandy geeft een voorrede midden in zijn werk, waarom zou de heer Tiele ze niet geven aan het einde? Dit is mij geen bezwaar, dit heeft mij geen onrust noch twijfel veroorzaakt. Maar, heer redacteur, stel u even op mijn standpunt, en verbeeld u mijne verbazing, toen ik het

volgende las: ‘Twee jaren zijn nu bijkans verloopen, sedert ik aan dit werk over de godsdienst van Zarathustra de eerste hand legde, en sinds dien tijd is de uitgave geregeld voortgezet. Gaarne had ik met de uitgave gewacht tot na de voltooijing van het gansche werk en in menig opzigt zou dit verkieslijk zijn geweest. Maar in het belang der gewigtige en omvangrijke onderneming van den heer Kruseman, die onder zulk een tragen voortgang zeker geleden zou hebben, gaf ik mijn handschrift ter perse, zoodra een gedeelte daarvan was afgewerkt.’

‘Ik zou van deze omstandigheid niet gewagen, ware zij niet de oorzaak geweest, dat ik mijzelf nu en dan heb moeten weêrspreken, of liever dat ik in de latere gedeelten van mijn werk heb moeten terugtrekken wat in het eerste gedeelte reeds was gezegd en gedrukt. Dat was onvermijdelijk. Wel stond van den aanvang af mijn plan in hoofdtrekken vast, maar het spreekt van zelf, dat voortgezette studie mijn opvatting van sommige bijzonderheden wijzigen, of die voor mij in een geheel ander licht moest plaatsen.’

En op de volgende bladzijde lees ik: ‘Intusschen moet ik, zonder de hypothese zelf terug te nemen, alles ongeveer wat op de aangehaalde bladzijde gezegd is om haar te staven weder intrekken. Indien er eenige kritiek in mij is, zij had mij moeten waarschuwen tegen het gebruik van deze ongelukkige bewijzen. Doch het ligt er toe, en zonder rekenschap te kunnen geven van de slaperigheid die mij op den togt naar Airyana vejô overvallen schijnt te zijn, en die ik alleen met het doorluchtige voorbeeld van den goeden Homerus kan verontschuldigen, haast ik mij mijn fout te belijden. Vooral dit ligt mij zwaar op het hart, dat ik de Kaspische zee met het meer Puitika en de Zwarte met het uitgestrekte meer Vourukasha vereenzelvigd heb. Vourukasha is onveranderlijk de hemel, en Puitika zonder eenigen twijfel de Perzische of Erythreesche zee.’ - Ik vertrouwde mijne oogen haast niet, toen ik deze bekentenis, verontschuldiging of verdediging, zooals gij ze noemen wilt, las. Eerst trof mij de naïviteit van die verklaring, maar daarna keerde ik tot mij zelven in, en ik hoorde eene stem die zeide: man! man! wat zijt gij een dwaas zoolang te wachten met de uitgave van uw gewigtig en omvangrijk werk. Wilt gij 't uitstellen tot de geheele voltooijing, 't is wel in menig opzigt verkieslijk, maar wat nood, in latere gedeelten kunt gij immers wel weder terugtrekken wat in het eerste is gezegd en gedrukt, en dan blijkt immers de voortgezette studie als menige, altoos ondergeschikte bijzonderheid gewijzigd wordt en in een geheel ander licht moet geplaatst worden. Sla er maar door, man! gij zijt een treuzel met uwe ouderwetsche principes, geef uw handschrift ter perse zoodra een gedeelte is afgewerkt, en sla je den bal eens gruwelijk mis en schiet je een bok van wat ben je me, de goede Homerus helpt je uit den brand! - Sedert het oogenblik heer redacteur, toen die stem zich hooren liet, heb ik geen rust meer. Mijn stil dorpje komt mij nu in scherp contrast voor met de beweging en voortgang der geesten, der schrijvers altans. Ik begin te hijgen naar andere omgeving en snak naar de lucht aan de overzij der zee; ik wil ook vooruit, ik wil meêdoen met de bevorderaars van ontwikkeling en vooruitgang! Ik wil als profeet optreden te midden van mijn volk en profeteren van de godsdienst der toekomst! Maar dan overvalt mij wéér de bange twijfel, of ik met een onafgewerkt boek mag optreden voor mijn volk. Verlos gij, heer redacteur, mij van dien twijfel, en neem mijn onrust weg, door mij in te lichten, of ik zonder gevaar voor mijn reputatie beginnen kan met de uitgave van mijn werk, behoudens de vrijheid om gaande weg mijzelf nu en dan te mogen weêrspreken of terug te trekken wat vroeger was gezegd en gedrukt

en zoo te komen tot een resultaat dat mij nu nog wel niet geheel helder voor den geest staat, maar zeker, al schrijvende, wel helder zal worden. En doe gij mij het genoegen, heer redacteur, als gij van oordeel zijt dat deze manier thans zeer gebruikelijk is en niets ontneemt aan de goede reputatie, om mij bekend te maken met een soliden uitgever, zooals de heer Kruseman is, of liever nog dezen of genen uitgever een wenk te geven dat er gelegenheid is tot een gewigtige en omvangrijke onderneming die niet door tragen voortgang zal lijden, daar ik mij verbind mijn handschrift ter perse te geven zoodra een gedeelte daarvan is afgewerkt. En weet u, heer redacteur, mijne vrouw zeide nog zoo even, lieve man, wat is de boter duur!

In afwachting enz.

HAYTE GABES.

Lytzeburen, 13 Maart 1865.

t.o. 489

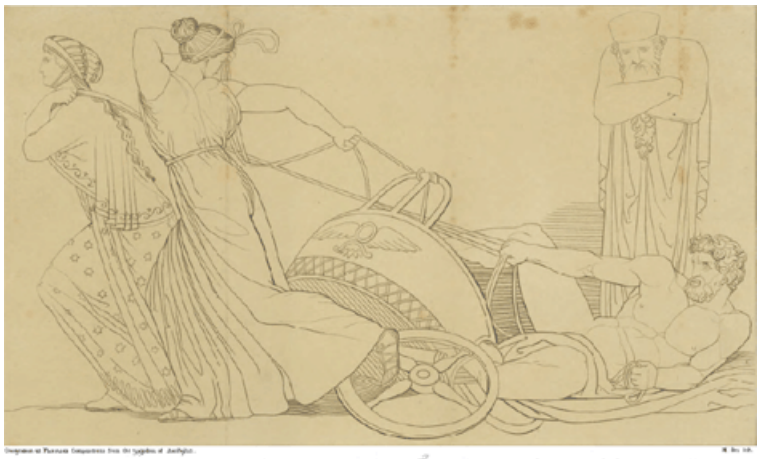

TAFEREELEN UIT AESCHYLUS TREURSPELEN.

Staatkunde en geschiedenis.

De vraag rakende de souvereiniteit der provinciën ten tijde van de republiek, overwogen door D^r^. J.A. Wijnne.

‘Buiten alle contestatie is de unie een verbond, aangegaan van zeven vrije en souvereine provinciën, aan welke, zonder eenige mutuele dependentie, in haarzelve geconsidereerd, eigen zijn alle jura majestatis en oefening van dezelve, zooverre zij zulks oordeelen goed en oorbaar te zijn.’ Ziehier eene stelling betrekkelijk de souvereiniteit van de zeven provinciën der Vereenigde Nederlanden, bij zekere gelegenheid door de staten van Friesland verkondigd, gedurende den tijd der republiek het heerschende denkbeeld, door niemand op goede gronden bestreden, door de feiten bekrachtigd en toch tot den huidigen dag niet algemeen aangenomen. Dit laatste komt inzonderheid uit in de hedendaagsche geschriften van algemeenen aard, die over de geschiedenis van ons vaderland handelen. Wel wordt in die werken, voor zooverre zij van staatsregeling of regeringsvorm gewag maken, de souvereiniteit der afzonderlijke provinciën als leerstuk verkondigd; maar hoe weinig de schrijvers van de waarheid van 't leerstuk, dat zij verkondigen, doordrongen zijn, blijkt, zoodra de feiten aan de leer getoetst worden. In plaats van den maatstaf der souvereiniteit van de provinciën aan te leggen, gaat men de feiten dan naar een beginsel van nut of van centralisatie beoordeelen. Hieruit vloeit als noodzakelijk gevolg voort, dat de gebeurtenissen verkeerd worden beschouwd, en verder, dat dergelijke werken den lezer in onzekerheid laten omtrent een der gewigtigste punten, waarvan de kennis een volstrekt vereischte is voor hem, die de geschiedenis van ons vaderland wil kennen en verstaan. Ik moet veronderstellen, dat hetgeen ik omtrent die werken beweer eene waarheid is, die zoo gemakkelijk kan betoogd worden, dat ik mij van de moeite mag ontslaan om ze met tal van voorbeelden in 't licht te stellen. Maar de overweging dier waarheid heeft mij er toe geleid om na te gaan, hoe de souvereiniteit der provinciën is ontstaan en waarop zij zich grondt; aan wie zij daarentegen door sommigen

wordt toegekend en in hoever er voor dit gevoelen iets kan worden aangevoerd.

Hoe de souvereiniteit der provinciën is ontstaan en waarop zij zich grondt? Vermits het zeker is, dat wat voor de zeven provinciën geldt ook zijn volle kracht behoudt ten aanzien van elke van haar in 't bijzonder, zal ik mij, ter vereenvoudiging van 't betoog, tot de provincie Holland bepalen. Te eerder doe ik dit, omdat juist over de souvereiniteit van dit gewest of althans over de wijze, waarop het van dit regt gebruik maakte, de meeste bezwaren geopperd zijn en nog worden. Ik begin met te verklaren, wat ik door souvereiniteit der provincie versta. Men heeft beweerd, dat de provinciale souvereiniteit berustte bij het ligchaam van alle inwoners van een gewest. Anderen verstaan er door de oppermagt der staten van het gewest. Voor 't eerste gevoelen valt niets te zeggen, wanneer men zich houdt aan den stelregel: ‘Men kan hier met eene bloot bespiegelende staatkunde weinig afdoen, als de geschiedkunde niet te baat komt’(*), een stelregel, die in dit geheele vertoog steeds op den voorgrond moet staan. Ook is die leer van de volkssouvereiniteit hier te lande eerst met zekeren nadruk verkondigd in 't laatst van de vorige eeuw, toen de theoriën omtrent den ‘Urstaat’ en den ‘Urvertrag’ zoo hier als elders in menig brein ingang vonden(†). Ik aarzel dus niet het gevoelen van hen te omhelzen, die onder ‘souvereiniteit van een gewest’ de souvereiniteit der staten van dat gewest verstaan. Ook deze uitdrukking vereischt evenwel eenige toelichting. Met der daad toch berustte de souvereiniteit bij het ligchaam der edelen en der achttien (zóó doorgaans; vóór de vestiging der republiek nu eens meer, dan minder) steden, welker vertegenwoordigers de staten waren. Alzoo is de regeringsvorm vertegenwoordigend en bezitten de staten de oppermagt bij representatie. Het schijnt noodig dit er bij te voegen, zoowel om van de twee eeuwen, die de republiek beleefd heeft, de praktijk te verstaan als om den grond der theorie beter te begrijpen. Ook voor 't verstaan der feiten toch is deze theorie niet geheel overbodig. Immers de burgers eener stad van Holland waren voorheen verdeeld in verscheidene kleine vereenigingen, die in het 25ste artikel van de unie van Utrecht ‘schutterijen, broederschappen en collegiën’ genoemd worden, welke beide laatsten later den naam van ‘gilden’ hebben gekregen(*). Deze ligchamen plagt men over zaken van gewigt te hooren en, niet zonder hunne toestemming verkregen te hebben, een besluit te nemen(†). Zoo schreven de staten van een gewest dikwerf onmiddellijk aan de burgers en schutterijen van ééne stad in 't bijzonder(§). En toen in 1576 aan Willem I de hooge overheid door Holland en Zeeland werd opgedragen, moesten niet alleen de staten, maar ook de schutterijen trouw en gehoorzaamheid aan zijne doorluchtigheid zweren(**). Doch

(*) Kluit, *Historie der Holl. Staatsreg.* III, blz. 134.

(†) Ik zeg ‘met zekeren nadruk verkondigd,’ want wil men niets voorbijgaan, dan behoort ook Wilkens hier te worden genoemd, zie o.a. Kluit t.a.p. II, blz. 281 vlg.

(*) *Brieven* van Candidus, II, blz. 97 (2de druk).

(†) Wagenaar, *Beschrijv. van Amsterd.* III St. blz. 167, die evenwel opmerkt, dat dit niet dan zelden geschiedde.

(§) Utrechts Groot-Placcaatboek I, blz. 35.

(**) Art. 16 der opdragt bij Kluit, *Holl. Staatsreg.* I, blz. 123.

gaan wij den gang der zaken na, om de opkomst en den aanwas van de magt der staten te aanschouwen.

Onze eeuw is eene andere dan de 17de. Toen Dirk Graswinkel zijne ‘Nasporing’ over dit onderwerp schreef, meende hij tot het Opperwezen zelf, als tot den oorsprong aller magt, te moeten opklimmen en een geheel deel van zijn werk aan het onderzoek van de magt Gods en aan de hoofdpersonen van 't Oude Testament te moeten wijden. Deze stof schijnt hierbij nu overtollig. Evenmin behoef ik mij op te houden bij de bewering der staten van Holland zelve, van Hugo de Groot, Graswinkel en anderen, volgens wie de staten, ten tijde der graven, sinds ongeveer 900 na Christus de souvereiniteit zouden bezeten hebben, eene bewering die allen grond mist(*). Teregt zeide Elizabeth tot de naar Engeland gezonden afgevaardigden van 's lands staten, ‘geen geloof te slaan aan het voorgeven van dezulken, die den eenvoudigen trachten diets te maken, dat aan de voorvaderen van den tegenwoordigen bezitter (d.i. van Philips) de eigendom dier landen niet bij erfopvolging, maar door de verkiezing des volks was gekomen’(†). Maar al hadden de staten in den tijd der graven niet de oppermagt, wel waren zij destijds de vertegenwoordigers van alle standen des volks, die zij, door den graaf bijeen geroepen, in allen opzigte vervingen en verbonden. Slechts in dit ééne opzigt beperkten zij de souvereine magt der graven, dat, zonder hunne toestemming, geene beden mogten worden gedaan. Deze stand van zaken duurde tot 1572, het jaar, waarin den Briel en Vlissingen, de sleutels van Holland en Zeeland aan de zeezijde, op de Spanjaarden werden vermeesterd. Hierdoor ontstond groote verwarring in den lande. Tegen den 15den Julij roept Maximiliaan van Boussu, stadhouder van Holland, de staten van dit gewest ter dagvaart te 's Hage bijeen. Sommigen verschenen op dien last, o.a. Amsterdam. Maar ongeveer ter zelfder tijd, op den 19den Julij en volgende dagen(*), hielden eenige edelen, alsmede gemagtigden van Dordrecht, Haarlem, Leiden, Gouda, Gorkum, Alkmaar, Oudewater, Hoorn, Enkhuizen, Medemblik, Edam en Monnikendam(†) eene vergadering te Dordrecht en verklaarden, dat zij ‘in een tijd, dat het land verlaten is van de overheid (het hof was naar Utrecht geweken, Willem I nog afwezig), na rijp beraad niet hebben kunnen nalaten, zonder prejudice van de authoriteit zijner Majesteit, maar tot zijne eer en dienst, zooveel hun doenlijk was, de zaken bij de hand te nemen, 't land te beschermen, voor oproer en plundering te bewaren en de eendragt, de regtsoefening en goede regering te herstellen’(§). Verder besloten zij (niet den 18den, en ook niet te Haarlem, gelijk van Slingelandt, *Staatk.*

(*) Korte vertooning van het regt der ridderschap, edelen en steden van Holland en West-Friesland van den 16 Oct. 1587 bij Kluit *Holl. Staatsreger*, II, blz. 289, 387. IV, 604, 605. Graswinkel, *Nasporing van het regt van de opperste magt*, *toekomende de Edele grootmog. Heeren Staten van Holland en West-Friesland*, blz. 520 vlg.

(†) Cambdeni annales ad annum 1575 bij Barueth, *Hist. van het Stadhouderschap der Heeren princen van Orange*, blz 24, Noot a.

(*) *Eerste vergadering der Staten van Holland* 19 *Julij* 1572 door Dr. R.C. Bakhuizen van den Brink in ‘het Nederl. Rijks-archief,’ Deel I, blz. 11 vlg.

(†) T.a.p. blz. 32.

(§) Kluit t.a.p. I, blz. 48; IV, bl. 584 vlg.

geschriften, 1, blz. 86 zegt) ‘prins Willem I te erkennen als hun generalen gouverneur en luitenant des konings, alzoo Zijne Excellentie daartoe te voren behoorlijk was gecommitteerd door de koninklijke Majesteit, zonder dat naderhand eenige wettige afzetting was gevolgd.’ Ook stelden zij vast, dat de onkosten tot bescherming van 't gemeene land zouden gedragen worden door de steden en 't platte land van Holland(*). Kluit regtvaardigt den eerstgenoemden stap, de vergadering der staten van den 19den Julij, door te wijzen op het bijzonder geval, waarvan de schrijvers van 't algemeen staatsregt gewag maken. Dit geval bestaat hierin, dat, wanneer in een goedgeordenden staat de souverein en zijne raden afwezig zijn, het dan de zaak des volks wordt of van zijne vertegenwoordigers, er in te voorzien. Men kan niet loochenen, dat er althans ten deele grond was om dezen regel, zoo hij er een was, toe te passen. De tweede en volgende vergaderingen hadden, volgens Kluit, nog bovendien deze reden van bestaan, dat zij geacht moesten worden in 't bijzijn te worden gehouden en met goedvinden van Willem I, 's konings stadhouder, die, hoewel afwezig, er door middel van zijn' gemagtigde, Philips van Marnix, tegenwoordig was(†). Doch na Kluit heeft het scherpzinnig betoog van Bakhuizen van den Brink geleerd, dat die vergadering en hare handelingen waren ‘eene revolutie,’ steunende op de ongeschreven regten der natie(§).

Van zijn' kant verklaart de prins in eene ordonnantie, weldra door hem uitgevaardigd, ‘dat hij niets zal doen of gelasten dan bij advies van de staten, naardien deze de gelegenheid des lands en de humeuren der ingezetenen 't best kenden’(*). Ziedaar dan eene statenvergadering, op eene geheel nieuwe wijze gevestigd, die het steeds aangroeijend getal der ontevredenen in Holland vertegenwoordigde, weldra de eenige werd in dat gewest, den koning nog getrouw was en het bewind tot dusverre geenszins aan zich trok. Immers haar aandeel in 't bestuur bepaalde zich tot het geven van raad; de wetgevende magt was in handen van Willem en van de drie raden, in 't begin van 1573 ter zijner ondersteuning ingesteld(†).

Doch daar het geld nog meer dan in gewone tijden de ziel van alles was en de prins dit, zonder de toestemming der staten, niet konde verwerven, spreekt het van zelf, dat voor hem de verpligting om zich aan 't advies dier staten te houden vrij sterk was. Vandaar ook, dat het noodig werd eene ordonnantie op de vergadering der staten te ontwerpen, die in Februarij 1574 tot stand kwam, waarin bij voorraad en voor den duur des oorlogs zooveel geregeld werd als men volstrekt onvermijdelijk achtte(§).

Hierop gaan de staten voort, zooveel hun doenlijk was, de zaken bij de hand te nemen. Zij zijn het, aan wie, bij de vruchtelooze onderhandelingen over den vrede te Breda in 1575, 's konings brieven mede gerigt zijn, en met welke

(*) Bor. (Amsterdam 1679.) I, blz. 388 vlg. bij Slingel. t.a.p. I, blz. 87. Kluit I, blz. 49 vlg.
(†) Kluit, t.a.p. I blz. 50; IV, blz. 585 vlg.
(§) T.a.p. blz. 16, 31.
(*) v. Slingel., *Staatk. geschr.* I, bl. 87. Kluit t.a.p. I blz. 70.
(†) v. Slingel. I, blz. 89 vlg. Kluit I, blz. 74 volgg.
(§) Zij staat o.a. bij Kluit I, bl. 81 vlg.

's konings gezanten zich voortdurend over de voorwaarden onderhouden. Zij zijn het verder, die, na vrij langdurige overwegingen, den 11^{den} Julij 1575 Willem I tot hoofd en hoogste overheid van Holland aanstellen, hem tevens in plaats van de drie genoemde raden een' landraad ter zijde stellende. Dat er eene verandering in 't bewind gemaakt werd, was op verzoek van den prins zelven; dat zij zoo uitviel als gezegd is, was geheel tegen 't voorstel, door hem aan de staten gedaan. Willem toch had er op gewezen, hoezeer het te wenschen was, o.a. om 't volk den waan te ontnemen, alsof de gelden meer voor hem dan voor aller belangen werden opgebracht, dat het gansche bewind aan de staten kwam. Maar de staten waren van meening, dat alle republieken 't best in stand worden gehouden door eendragt, en dat deze niet bij velen kan zijn, weshalve zij hem verzoeken, de hooge overheid wel te willen aannemen, die zij, zooveel in hen is, hem opdragen(*).

Hetzelfde jaar 1575, dat den landraad had zien ontstaan, zag hem ook weer te niete gaan. Op voorslag van Willem wordt hij vervangen door gecommitteerden uit de staten(†). In 1576 kwam er wederom iets nieuws. In dit jaar toch werd, den 25sten April, de magt, in 't vorige jaar aan Willem opgedragen door de staten van Holland, ten gevolge van de naauwe unie tusschen Holland en Zeeland, ook tot het laatstgenoemde gewest uitgestrekt(§).

De vraag rijst op, in hoeverre de herhaalde opdragt der hooge overheid aan Zijne Excellentie verandering te weeg bracht in de betrekking tusschen hem en de staten. In zooverre, dat nu meer dan vroeger de punten werden vastgesteld, waarover hij, niet zonder goedvinden der staten, kon beslissen, en alzoo de belofte, in 1572 door hem afgelegd ‘niets te zullen doen dan met advies der staten,’ stilzwijgend werd vernietigd. Die punten zelve, te vinden in art. 7, 10, 11, 13, 15, 17 van de opdragt van 1576, ga ik vooreerst voorbij. Hoezeer ook de magt der staten door die artikels moge uitgebreid zijn in vergelijking met die, welke zij vóór de woelingen hadden gehad, de souvereiniteit kregen zij er op verre na niet door.

Op dien voet nu, als zooeven is gezegd, is de regering gebleven tot 's prinsen dood, zonder dat de belangrijke gebeurtenissen, tusschen 1576 en 1584 voorgevallen, er eenigen invloed op hebben uitgeoefend. Tot die belangrijke gebeurtenissen behooren zonder twijfel de pacificatie van Gent en de unie van Utrecht. Beide vereenigingen kunnen hier met stilzwijgen voorbijgegaan worden. Slechts één woord over het laatstgenoemde verbond. Nog is het een twistpunt, of de unie eene grondwet was, ja dan neen, gelijk hierover vóór jaren de gevoelens verdeeld waren. Paulus hield ze voor eene grondwet, v.d. Spiegel, van Bynkershoek, de Bosch Kemper en anderen niet(*). Met Kluit en Vreede geloof ik liefst, dat zij het wel niet was, maar dat zij na 1581 als zoodanig kon aangemerkt worden en veelal

(*) Slingel. I, blz. 94 vlg. Kluit I, bl. 95 vlg.
(†) Slingel. I, bl. 96 vlg. Kluit I, bl. 109 vlg.
(§) Kluit I. blz. 115 vlg.
(*) Bynkershoek, *Quaest. Jur. publ.* II, p. 190. Paulus, *Verklaring der unie* III, blz. 225, 240. v.d. Spiegel, *Satisfactie van Goes* bl. 57 enz. *De staatk. partijen in Noord-Nederl.*, blz. 91.

aangemerkt werd(*). In de tweede plaats moet ten aanzien van de unie niet voorbijgezien worden, dat Holland ze slechts teekende met eene nadere verklaring van den 24sten Februarij, houdende dat de staten dit deden ‘op het believen van den stadhouder,’ hetgeen òf beteekent ‘omdat het den stadhouder aldus belieft’ òf ‘zoo het dezen behaagt’(†).

Evenmin als bij de jaren 1576 en '79 behoeven wij lang stil te staan bij 't jaar 1581. In dit jaar vallen de opdragt der oppermagt aan den hertog van Anjou, de hernieuwing der opdragt van de hooge overheid aan Willem I, de afzwering van Philips, de herziening van de ordonnantie op de vergadering der staten (wat ook in 1579 was geschied) en de instelling van drie raden, geheel gelijk aan die van 1573, bestemd om den prins ter zijde te staan. Met uitzondering van de ordonnantie, waarop ik straks terugkom, hebben ook deze feiten geene wezenlijke betrekking op het punt, dat ik behandel. Het tegenstrijdige, dat in het opdragen van de oppermagt aan Anjou en van de hooge overheid aan Willem gelegen schijnt, vervalt, wanneer men denkt aan den renversaalbrief, door Anjou ten gunste van den prins afgegeven, waaruit volgde, dat, voor zoover Holland en Zeeland betreft, de oppermagt van den hertog slechts op eenige punten van algemeen belang betrekking had en de prins hun souverein bleef. Wat de vernieuwde opdragt der hoogheid aan Willem betreft, zij was niets dan een andere vorm voor hetgeen in 1575 en 1576 reeds had plaats gegrepen. En nu de afzwering. Hierdoor viel, het is waar, de souverein weg, doch welke souverein? Die, welken zij sinds jaren meer verondersteld dan in der daad erkend, meer genoemd dan gehoorzaamd hadden. In 't wezen der zaak was en bleef Willem de souverein.

Zoo zijn wij genaderd tot het jaar 1584, toen de noodlottige kogel van Balthazar Gerards aan 't leven van den vader des vaderlands een einde maakte. ‘Nu stond het alom in de geunieerde provinciën zeer sober’(*), alzoo ook in Holland. Intusschen betoonden de staten van dit gewest eene groote geestkracht en vastberadenheid door terstond op alle zaken voorloopig orde te stellen. Weldra boden zij met de andere gewesten de souvereiniteit aan Frankrijk aan. Hendrik III weigerde. Zoo werden de staten, tegen hun voornemen, genoodzaakt de oppermagt te behouden en uit te oefenen. Ik vind hierin niets vreemds.

1°. Sinds eeuwen waren zij de vertegenwoordigers des volks naast of tegenover den graaf geweest. Zij vatteden niet op gezag van de staten-generaal of iemand anders, maar geheel volgens eigen goedvinden en op hunne eigen verantwoording de wapens tegen 's graven dienaars, later tegen den graaf zelven op. Zij, de staten van Holland, nemen, geheel op eigen gezag, gezamenlijk met die van Zeeland, op den 20sten Maart 1580, en dus lang voor dat de generale staten dien stap deden, het besluit, ‘nimmermeer met den koning van Spanje, als graaf, te handelen, maar hem integendeel voor een' vijand dezer landen te houden’(†).

(*) Kluit I blz. 187. Vreede, *Inleid. tot eene Geschied. der Nederl. Diplom.* I. blz. 7.
(†) Kluit I blz. 174.
(*) Bor. II, blz. 455.
(†) Barueth, *Historie van het stadhouderschap*, blz. 94.

2°. Sedert 1572, toen zij eene zelfstandige houding hadden aangenomen, was de omvang der zaken, waarin niet zonder hunne goedkeuring beslist kon worden, allengs grooter geworden. Volgens de straks aangehaalde artikels der opdragt van 1576 had de prins, behalve in 't stuk der geldzaken, de staten te raadplegen over het aanstellen van ontvangers der gemeene middelen, het verleenen van privilegiën, het benoemen van leden van 't hof, in zaken betreffende de godsdienst. Bovendien werd zijne magt en hooge overheid door de vroedschappen der steden beperkt voor 't geval dat hij in buitengewone omstandigheden leden uit de regering der steden wilde zetten. Zóó bleef het tot 1581, toen, gelijk gezegd is, op den 17den Maart eene nieuwe ordonnantie voor de vergaderingen der staten gearresteerd werd. Het eerste artikel van dit stuk behelst de onderwerpen, waarover de edelen en steden, na voorafgaande beschrijving, zullen beraadslagen. Het zijn: de geldmiddelen, veranderingen in de regering van 't land, het maken van vrede en bestand, het verklaren van oorlog, sluiten van verbonden, opdragen van de souvereiniteit des lands, 't vaststellen van pensioenen of traktementen, giften van 's lands goederen, het maken van nieuwe plakkaten, 't afschaffen of invoeren van generale costumen, 't benoemen van officieren, het muntwezen, de vermeerdering der oorlogslasten boven de gewone, betaling van 's lands schulden en het verleenen van privilegiën. Zoo als men ziet, is de bevoegdheid der staten om mede te spreken aanmerkelijk aangegroeid. Nu zou men kunnen zeggen, dat zij in 't meerendeel der aangevoerde punten slechts raad te geven hadden en de souverein toch de beslissing had. Maar 't zou eene ongerijmdheid zijn, in opdragten en ordonnantiën vast te stellen, waarin de souverein alleen heeft te gebieden en waarin hij daarentegen de staten heeft te kennen, indien 't gewone gevolg van dat ‘kennen’ konde zijn, dat hij tegen hun advies handelde. Te meer zou deze handelwijze vreemd zijn in een' souverein, door de staten in 't leven geroepen.

3°. Aan een eigenlijk democratisch bewind, zonder vertegenwoordigers of middelaars, dacht destijds niemand. Welnu, wien kwam alzoo de souvereiniteit eerder toe dan aan hen, die steeds de vertegenwoordigers des volks in wettigen zin waren geweest, aan hen, die met der daad als de kern der natie moesten aangemerkt worden? Bovendien, ook ten aanzien van 't volk was de band der staten losser geworden, doordien zij den 23sten Maart 1581 hadden bepaald, dat ‘voortaan geene steden over 's gemeenen lands zaken raadplegen zouden met eenige bestgestaatsten, d.i. rijksten of aanzienlijksten, schutterijen of anderen, gelijk te voren wel door sommigen was geschied, maar alleen met degenen, wien dit van ouds toekwam, ten ware met voorafgegane gemeene bewilliging der staten’(*).

4°. Ik wil niets afdingen op 't geen ikzelf boven heb gesteld, dat, van 1572 tot 1584, de souvereiniteit over Holland, slechts eenigermate beperkt, met goedvinden van elk, behalve van Philips en van zijne hem getrouwe dienaren, aan Willem was opgedragen. Maar welke is de bron, waaruit die hooge overheid voortspruit? Het zijn de sta-

(*) *Brieven* van Candidus II, blz. 101. Kluit I, blz. 263 vlg.

ten. Nu ligt het toch in den aard der zaak, dat de lastgever staat boven den lasthebbende, al is die last ook de souvereiniteit. En dit opdragen der hooge overheid is voorwaar niet de éénige gelegenheid, waarbij men de staten over de hoogste belangen des lands ziet beschikken. Het toevertrouwen der algemeene landvoogdij aan Matthias, het opdragen der souvereiniteit aan den hertog van Anjou en de afzwering van Philips, waaraan zij, als leden der algem. staten, voor zoover hun gewest betrof, deelnamen, zijn zoovele bewijzen voor mijne stelling.

Volgt men, gelijk ik getracht heb te doen, de veranderingen in den regeringsvorm na 1572 op den voet, dan krijgt het ligt den schijn, alsof de staten van Holland hebben gepoogd, voet voor voet hunne magt uit te breiden en eindelijk de kroon op 't werk hebben gezet door zich de souvereiniteit aan te matigen. Niets strijdt evenwel meer met de waarheid dan dergelijke voorstelling. Hadden de staten het voornemen gehad, op die wijze eene aristocratische republiek te stichten, dan zouden zij niet bij herhaling de verklaring hebben afgelegd, dat in alle republieken één hoofd noodig was, eene verklaring, die Slingelandt ‘opmerkelijke woorden noemt van regenten, die goed en bloed opzetteden voor de vrijheid, en weinig overeenkomende met de maximes van latere tijden’(*). Evenmin zouden zij, ware dit hun voornemen geweest, gepoogd hebben in 1584 de grafelijke regering weder in te voeren, of de souvereiniteit des lands aan Frankrijk en Engeland hebben aangeboden. Nog een ander voorbeeld. Hoewel er bij de geschiedschrijvers van ons land veelal weinig acht op wordt geslagen, toont van de Spiegel in zijn' ‘bundel van onuitgegeven stukken, dienende inzonderheid ter opheldering van de unie van Utrecht’, duidelijk aan, dat de bondgenooten deels opzettelijk, deels stilzwijgend 's prinsen broeder, Jan graaf van Nassau, tot hoofd en directeur der unie bij afwezigheid zijns broeders benoemd of als zoodanig erkend hebben(*).

Alzoo is ‘respublica casu facta’ eene uitdrukking, ten volle toepasselijk zoo op de Nederlanden in 't algemeen als op Holland in 't bijzonder. Doch aleer de souvereiniteit der staten bevestigd was, moest de harde strijd met Leicester gestreden worden. Vaak meent men, dat eerst in dit tijdperk de bewering der staten van Holland is opgekomen, dat hun de souvereiniteit toekwam. Dit is verkeerd gezien. Het ligt voor de hand, dat zij, daar er geen schijn van verzet was, vóór Leicesters komst de uitdrukking minder zullen gebezigd hebben. Maar dat zij van het denkbeeld zelf geheel doordrongen waren, toonen hunne daden. Ik wijs maar op de aanstelling van Maurits als gouverneur bij eene commissie der staten in dato 1 November 1585 en op de instelling van het collegie voor gecommitteerde raden, waarvoor de instructie gearresteerd werd den 19^{den} Febr. 1585(†).

Nog was intusschen die souvereiniteit der staten door geene reeks van jaren bevestigd, of Leicester kwam hier in het land. Men kent den grond van 't geschil, met hem gevoerd. Niet lang geleden is hij geland, of hem wordt door de

(*) Slingel. I, blz. 95.
(*) Van de Spiegel *Bundel* enz. I blz. 192 vlg. 265, 266, II. Vertoog over etc. XXVIII vlg.
(†) Slingel. I blz. 105, 120 vlg.

staten-generaal onder den titel van gouverneur en kapitein-generaal van alle geunieërde provinciën het ‘hoogste gebied en absolute autoriteit in alle krijgszaken opgedragen, alsmede het bewind en de administratie der politie en justitie, met speciale magt om alle contributiën, reeds bewilligd of nog te bewilligen, te doen innen en administeren’(*). Het valt niet te betwijfelen, dat Holland, voor zoover zijn aandeel betreft, tot die daad der staten-generaal beeft medegewerkt. Hollands staten hadden toegestemd in den maaatregel bij resolutie van 8 Jan. 1586. Het besluit der staten-generaal is gedagteekend den 10den Jan. 1586, en 't verdrag zelf tusschen hen en Leicester den 1sten Febr. 1586.

Ik kan niet ontkennen, dat er voor 't regt der staten van Holland, die zichzelve na eene korte tusschenpoos, ook gedurende de jaren van Leicesters verblijf, in menige deductie de oppermagt toekenden, niet veel te zeggen schijnt. Echter moet men, m.i., ook hier in 't oog houden, dat zij het zijn, van wie, met de staten der overige provinciën, in 't laatste ressort de aanstelling van Leicester uitgaat, en dat het stuk, die aanstelling bevattende, ter plaatse, waar de bevoegdheid van den gouverneur en kapitein-generaal wordt omschreven, gewaagt van zijne magt, als gelijkstaande met die, welke de voorgaande gouverneurs dezer landen hadden bezeten, inzonderheid ten tijde van Karel V. Uit deze vergelijking blijkt ten duidelijkste, dat iemand, boven Leicester staande, aan de ontwerpers van 't geschrift voor oogen heeft gestaan. Eindelijk toont de uitdrukking ‘de contributiën reeds bewilligd of nog te bewilligen’, dat althans in dit punt de zaken bij het oude bleven en dus niet alle magt uit de handen was gegeven. Eenige gegevens ontbreken dus niet om staande te houden, dat er niets anders geschied was, dan dat men de bijna onbeperkte uitoefening der oppermagt voor een zekeren tijd aan den landvoogd had toevertrouwd, maar die oppermagt zelve niet geheel had afgestaan. Dan, de dagen der verdrukking en vermoeijende worsteling duurden slechts kort. Leicester week naar Engeland, waaruit hij voor zijne en dezer landen rust liever nimmer had moeten vertrekken.

Hadden de staten van Holland de souvereiniteit reeds in 1584 aan zich getrokken, merkwaardig is het te zien, hoe zij nu, in 1588, zich haastten, deze op vaster grondslag te doen rusten. Aanstonds beginnen zij op hunnen naam plakkaten uit te vaardigen en commissiën aan ambtenaren te verleenen. Het krijgsvolk, door hen betaald, laten zij trouw zweren aan henzelve. Zij geven eene acte van indemniteit uit voor de leden, die in de staten zitting hebben. Verder ontwierpen zij in de eerstvolgende jaren eene kerkverordening, beperkten den werkkring der hoven van justitie en brachten de zaak van 't collegie van gecommitteerde raden op vasten voet(*). Voorwaar bewijzen genoeg voor de stelling, dat de staten van Holland destijds de oppermagt bezaten. En toen althans was er, nu Leicester vertrokken was, niemand om ze hun te betwisten. Of kon dit welligt de raad van state, den 12den April 1588 ingesteld op eene instructie, die uit Holland kwam, aan wien wordt opgedragen ‘de zaken, den gemeenen staat, de defensie en de Unie dezer landen aangaande, te dirigeren’? Reeds

(*) Kluit. II blz. 74 vlg.
(*) Kluit. III, blz. 22 vlg.

deze titel der instructie duidt aan, dat hier van oppermagt, noch souvereiniteit sprake is, en wie de 34 artikelen, waaruit zij bestaat, zal willen doorloopen, zal niets vinden, dat hem bouwstoffen voor dergelijke bewering aan de hand kan doen(*).

Maar de staten-generaal dan? Ik mag mij ontslagen achten van de moeite om te spreken over 't ontstaan en de zamenstelling van dit collegie, als zijnde punten van algemeene bekendheid. Eveneens weet ieder, dat de staten-generaal in 't jaar 1593 permanent zijn geworden. Slechts herinner ik er aan, dat de unie van Utrecht, met name art. 19, te houden is voor den grondslag hunner vergadering en magt, zoo niet in den beginne, dan toch weldra. Ware de Engelschman niet in deze landen verschenen, dan ware er misschien nimmer of zelden gerept van oppermagt der staten-generaal. Doch gedurende diens verblijf in de Nederlanden gewaagde dit ligchaam meermalen van zichzelf, als zich de souvereiniteit hebbende voorbehouden(†). Intusschen zijn er uitzonderingen. Onder de bewijzen, die men kan aanvoeren ten betooge, dat de staten-generaal zelve de souvereiniteit van de staten der provinciën erkennen, is b.v. hunne betuiging in een' brief van den 25sten Maart 1586 aan Elizabeth, dat de souvereiniteit dezer landen, in weêrwil van de groote magt, aan Leicester opgedragen, bleef bij de staten der gewesten(§). Ook vindt men eerst bij schrijvers uit lateren tijd de bewering, dat de souvereiniteit den staten-generaal toekomt(*). Doch zien wij, van waar dit verschijnsel zijnen oorsprong ontleent.

In de eerste plaats is de oorzaak voorzeker hierin te zoeken, dat zij de éénigen zijn, die, tegenover het buitenland, de vereenigde gewesten vertegenwoordigen, en dat alzoo oorlog, vrede, verbonden en alles, wat hiertoe behoort, op hunnen naam geschiedt; dat de Oost- en West-Indische compagnie haar bestaan aan hen ontleenen; dat 't krijgsvolk 't eerst aan hen trouw zweert; dat zij den kapitein-generaal benoemen. Hierbij komt hunne bevoegdheid ten aanzien van licenten, vrijgeleides, paspoorten, enz. Het is er echter verre van daan, dat hieruit eenig bewijs voor hunne souvereiniteit zou te halen zijn. Moge ook deze of gene vreemdeling, verblind door die magtsuitoefening of door de openlijke praal, die haar bij plegtige gelegenheden moest aanduiden, zóó hebben gedacht, dergelijk denkbeeld kon moeijelijk bij den landzaat opkomen. Plegen toch de staten-generaal daden van souvereiniteit, dan moet dit beschouwd worden als geschiedende door de gezamenlijke provinciën, die bij de unie de verbindtenis hebben aangegaan om in punten, rakende der landen verdediging of aller welzijn, de souvereiniteit gemeen te maken, of met andere woorden, om zooveel van hunne oppermagt af te staan, als voor de bescherming der gezamenlijke gewesten vereischt werd(†).

Eene tweede oorzaak is, volgens Gras-

(*) Kluit. III, blz. 4 vlg.
(†) Voorbeelden bij van der Kemp, *Maurits van Nassau*, I blz. 30, 213 vlg.
(§) Wagen. VIII, blz. 121.
(*) Wagenaar, *Hist. verhand. over het stadhouderschap*, blz. 11: 'Ik weet niet, dat de souvereiniteit van de staten der bijzondere provinciën vóór het stadhouderschap van Willem II in twijfel getrokken is.'
(†) Paulus, *verkl. der Unie* II, blz. 100, Noot.

winkel, gelegen in den titel Hoog Mogenden, waarmede zij plegen aangesproken te worden, terwijl de staten der bijzondere gewesten slechts Edel Mogenden of Edel Groot Mogenden genoemd worden(*). Maar men begrijpt ligt, dat die hoogere titel hun verleend is, omdat zij, bij uitsluiting van alle andere ligchamen, de souvereiniteit der zeven staten, als van één geheel, vertegenwoordigen.

Veel gewigt wordt vaak gehecht aan iets, dat ik in de derde plaats zal aanhalen en eenigzins uitvoeriger behandelen. Den 10den Julij 1584 had de verraderlijke moord van Willem I plaats. Den 3den Augustus moest hij ter aarde besteld worden. Ook in die dagen scheen de ontsteltenis nog zoo groot, dat men niet voor 't aanbreken van dien 3den Augustus aan 't vaststellen eener orde had gedacht, volgens welke de verschillende staatsligchamen in den optogt zouden marscheren. Maar op den morgen van dien dag wordt daaromtrent eene bepaling gemaakt door den raad, die Zijne Excellentie steeds ter zijde had gestaan. De staten-generaal, ziende dat volgens dit stuk die raad hen zou voorgaan in den stoet, zijn hierover zeer verbolgen en verklaren bij meerderheid van stemmen ‘dat zij verstaan te wezen nu ter tijd de hoogste overheid van den lande en geene boven zich erkenden.’ Deze uitspraak nu wordt, verkeerd opgevat, dikwerf door de bestrijders van de souvereiniteit der provinciale staten als wapen gebezigd. Ten onregte, omdat het hier niet geldt een geschil tusschen de staten-generaal en de staten van Holland, maar tusschen de eerstgenoemd en en den raad nevens Zijne Excellentie, die m.i. op goede gronden aanspraak maakte op den voorrang. Doch er is meer. Op denzelfden morgen zeiden de staten van Holland, na in kennis gesteld te zijn van den twist, dat ‘zij behoorden te gaan vóór de staten-generaal, gelijk in Vlaanderen en elders was gebeurd.’

Zooals uit het vervolg zal blijken, was de bedoeling der staten van Holland, dat de gedeputeerden van Holland ter generaliteit de eerste plaats moesten hebben in het corps der staten-generaal vóór de afgevaardigden der overige gewesten. Bij 't beantwoorden van dit punt roeren de staten-generaal, getuige het extract uit het register hunner resolutiën van den 3den Augustus 1584(*), de vraag over de souvereiniteit in 't geheel niet aan. Integendeel hun gevoelen is alleen, dat ‘men behoorde in zulke orde te gaan als van alle oude tijden was geobserveerd. En zoo de provinciën in deze vergadering stemmen, dat ook in Vlaanderen noch elders anders nooit is geschied; dat daarom die van Holland behooren te houden hunne plaats na die van Vlaanderen.’ Hollands vordering was, dat men van den ouden rang, volgens welken Vlaanderen vóór Holland ging, zou afwijken, dewijl de begrafenis plaats zou grijpen op Hollands grondgebied, waar de staten niemand boven zich erkennen. Op deze bewering geven de staten-generaal het bovenvermelde antwoord, dat niet door groote helderheid uitmunt. Het kan echter niet anders beteekenen, dan dat de staten van Holland, meenende dat in Vlaanderen en elders gehandeld werd zooals zij voorgaven, dwaalden, d.i. dat men nimmer van de gewone orde, eerst de hertogdom-

(*) Graswinkel; *Regt van de opperste magt*, blz. 698 vlg.

(*) Behalve in het beneden te melden werk ook te vinden bij Bor, Authent. stukken achter deel II, blz. 58.

men, dan Vlaanderen, als 't eerste der graafschappen, en zoo vervolgens, was afgeweken. Daarom behoorde men te gaan, zooals de provinciën in deze vergadering, d.i. in de staten-generaal, stemmen, dat ook in Vlaanderen of elders nimmer anders was gedaan (zóó, geloof ik, zijn de woorden ‘dat ook in Vlaanderen noch elders anders nooit is geschied’ uit te leggen). De zaak krijgt haar beslag, doordien de staten van Holland, bij monde van Oldenbarnevelt, te kennen geven, dat zij, ‘heden morgen kwalijk geinformeerd zijnde van 't gebruik in Vlaanderen, van hun' eisch afzagen.’ Alzoo was de orde, die men volgde, deze: eerst de staten-generaal en onder hen Hollands gedeputeerden volgens de oude gewoonte; dan de staten van Holland, en wat de leden van den raad nevens Zijne Excellentie betreft, deze namen plaats onder de provinciën, waaruit zij gedeputeerd waren. Nu gaan dan toch, kan men zeggen, de. staten-generaal voor, en hebben dus de staten van Holland hun vrijwillig den rang afgestaan. Ter beantwoording van deze tegenwerping zal ik mededeelen, zegt de schrijver van ‘Oldenbarnevelds eer verdedigd’, hetgeen ik van mijn' professor in het staatsregt heb geleerd, die zeer zeker wat meer was dan een non-sens. Hij heeft mij namelijk onderrigt, dat er is eene préséance de droit en eene préséance d'honneur; dat de laatste, de préséance d'honneur, door de staten van Holland aan de staten-generaal is gegeven. Dat dit een vast gebruik is, niet alleen onder bijzondere personen, maar ook onder vorsten, toont dezelfde schrijver vervolgens met eene reeks van voorbeelden aan, o.a. hiermede, dat de wijze koning Salomo, hoewel zeer zeker souverein, zijne moeder Bathseba, wier koning hij toch ook was, op den troon aan zijne regterhand plaatste. Eindelijk zou men nog kunnen vallen op den term ‘nu ter tijd hoogste overheid’, door de staten-generaal gebezigd, en zeggen, dat het stilzwijgend voorbijgaan van die uitdrukking, hoewel niet tegen de staten van Holland gebruikt, van hunnen kant eene erkenning behelst. Wie dit zou willen staande houden zou daarmede toonen, dat hij vier overwegingen, hier ter plaatse niet te verwaarloozen, voorbijzag. Deze vier zijn: dat de woorden niet geuit zijn bij gelegenheid van eene behoorlijke beraadslaging over de regering, maar bij een' woordenstrijd en in drift; dat, al ware het tegendeel het geval geweest, eene dergelijke verklaring, slechts door de meerderheid afgelegd, geene kracht had; dat de verklaring, als gedaan tegenover de raden nevens Zijne Excellentie, beduidt, dat, nu de souverein (Philips of Willem, of beiden) is weggevallen, hun voorrang tevens ophoudt, en deze moet toegekend worden aan 's lands vertegenwoordiger, de staten, en wel daarom aan de staten-generaal, vermits deze het gansche land representeren; ten laatste, dat, zoo de staten van Holland de zaak tot een geschilpunt hadden gemaakt, zij zichzelve welligt hadden uitgesloten van de openbare huldebetooning aan den onvergetelijken Willem en zóó de gansche wereld het bewijs hadden geleverd, dat zij meer waarde hechtten aan de bevrediging hunner eigene ijdelheid dan aan 't vereeren der nagedachtenis van den grondvester der republiek(*).

In de vierde plaats pleegt men, om

(*) Zie over de gansche zaak: *Oldenbarnevelds eer verdedigd tegen den advokaat der Vaderl. kerk*, in twee brieven aan een heer van regering, blz. 43-92. De schrijver is M^{r}. H. Calkoen, zie M^{r}. G.W. Vreede, *de regering en de natie*, bl. 78, noot 2, uit welk geschrift veel belangrijks over dien schrijver en zijne overige werken valt te leeren. Vgl. Bilderd., Geschied. des Vaderl. blz. 238 vlg., van wiens opvatting ik in vele opzigten afwijk.

het regt der staten-generaal op de souvereiniteit te staven, voorbeelden aan te halen van personen, die, hoewel burgers van Utrecht, Holland of Zeeland zijnde, wegens gepleegde misdaden voor de staten-generaal zelve of voor regters, van hunnentwege gedelegeerd, hebben teregt gestaan. De gevallen, die men dan veelal aanvoert, zijn die van Buis, Sypesteyn en Harinkman. Nogtans bewijzen zij niets. Het eerste is gebeurd in een' tijd van schromelijke verwarring, waarin aanmatiging en overweldiging van gezag aan de orde van den dag was. In de beide andere is de stelling, dat de betrokken personen burgers van Holland of Zeeland waren, onjuist. Sypesteyn en Harinkman waren ten tijde van 't plegen hunner misdaad, het verraden van Tholen aan de Spanjaarden, in dienst en eed van de generaliteit, woonden op generaliteits-gebied en werden op dit territoir gearresteerd(*). Doch gesteld zelfs dat in den bedoelden zin een enkel voorbeeld, sprekende ten gunste van de souvereiniteit der staten-generaal, kan worden opgedolven - wat Bynkershoek intusschen ontkent(†), - het zou hieruit kunnen verklaard worden, dat de staten van het bijzonder gewest voor een oogenblik in dit voorbijgaan van 't privilegie de non evocando hadden toegestemd. Immers volenti non fit injuria. Niemand betwijfelt, dat Balthazar Gerards een vreemdeling was en schuldig aan misdaad tegen meer dan één gewest. Desniettemin werd hij door gecommitteerden uit den hoogen raad en uit het hof van Holland, alsmede door de schepenen van Delft gevonnisd(*).

Wil men nog meer gronden, die in schijn iets bewijzen. Er wordt wel eens gewezen op resolutiën van 't eene of andere collegie, pleitende voor de souvereiniteit der staten-generaal. Zoo begrepen de staten van Friesland in 1663, ‘dat de Algemeene Staten de hooge overheid dezer landen waren.’ Doch wat beteekent dit, wanneer diezelfde staten zestien jaren later als hunne meening verkondigen, ‘dat de Staten van elk gewest de opperste magt over 't krijgsvolk toekomt’(†). Niemand zal toch uit het tijdelijk begrip van deze of gene vergadering de eigenlijke gesteldheid van ons staatsregt willen opmaken. Of zal men gelooven, dat de zon rondom de aarde draait, omdat deze of gene dit van tijd tot tijd als zijn bijzonder gevoelen verkondigt?

Het kan zijn, dat men vindt, dat ik wat lang over dit stuk uitweid. Ik doe het, meer omdat zij, die de souvereiniteit der bijzondere gewesten loochenen, ze aan de staten-generaal toekennen, dan dat ik voor die bewering veel ontzag heb. Ik doe het, meer omdat, zoo het betwistbaar is, dat de souvereiniteit aan de staten der bijzondere provinciën toekomt, ook in mijn oog niemand in dit opzigt eer in hunne plaats kan komen dan de generaliteit. Anders zou ik korter zijn. Immers alle bewering, dat er een centraal oppergezag in deze gewesten heeft bestaan van 1588-1795 volgens de meening onzer voorouders, zou

(*) *Oldenbarnevelds eer verdedigd*, blz. 125 vlg.
(†) Bynkersh. *Quaest. jur. publ.* II. cap. 23, p. 361.
(*) Bor. II blz. 432.
(†) Voorbeelden aangehaald bij P. Paulus, *Verklaring der unie*, III, blz. 71, Noot.

moeten berusten op een bewijs, dat er eene vereeniging dier gewesten tot één staat heeft plaats gehad. Dergelijk bewijs nu is nimmer geleverd en kan nooit geleverd worden. Vóór de afzwering staan de gewesten op zichzelve en hebben, het eene een' graaf, het andere een' hertog, een derde een' bisschop tot souverein. Na de afzwering staan zij niet minder op zichzelve en blijven van elkander gescheiden. In 't plakkaat van de afzwering van 1581 staat met ronde woorden, dat in zaken van de regering van de gewesten in 't bijzonder zal gebruikt worden de naam, titel en 't zegel van de respectieve landen(*). Hetzelfde vindt men in eene missive van de staten-generaal aan den graaf van Leicester, in dato 30 Aug. 1587(†).

Maar, zoo aan de staten-generaal de souvereiniteit over de zeven gewesten niet competeert, hebben zij dan ook een zeker oppertoezigt, gelijk Kluit zich uitdrukt, eene te zamenloopende magtsoefening, gelijkstaande met preventie(§)? Hiermede tracht Kluit den bekenden stap der staten-generaal van 't jaar 1618 en 19 te regtvaardigen. Ik voor mij houd het op dit punt liever met de uitspraak van den president Bynkershoek, zeggende: ‘si quaeras, quo jure ordinum generalium delegati judices in ea causa judicaverint, peritiores consule, nam non est, ut ego tibi dicam (*Quaest. Jur. publ.* II, p. 363). Dan om zichzelven te steunen, haalt Kluit een besluit aan der Staten van Holland, genomen den 30sten Jan. 1619, waarin zij zeggen, ‘dat, naardien de heeren staten-generaal de zaak der gedetineerden het eerst hebben ter hand genomen en er zoo ver in zijn gegaan, dat men hun de kennis en medejudicature niet kan onttrekken, men daarom in de generaliteit zal mogen procederen tot delegatie.’ Ik meen deze woorden, in strijd met de conclusie van den vermaarden hoogleeraar, dus te moeten verklaren: naardien de staten-generaal zich de kennisneming dier zaak eens hebben aangematigd, moeten zij ze maar mede ten einde brengen. Vanwaar de zoetsappige en bedekte inleiding der staten van Holland? Wel, de hekken waren verhangen; er waren nieuwe meesters, d.i. nieuwe leden in de vroedschappen, verkoren, en deze begrepen, niet te zeer aan 's lands regten te moeten hechten. Maar bestaat er dan niet een dergelijk regt van preventie? Ja, doch slechts ten opzigte van de zaken, die de provinciën gemeen hebben willen maken en zich niet, elk voor zich in 't bijzonder, hebben voorbehouden. In allen gevalle is het niet toepasselijk op de zaak van 1618, omdat niet het gansche ligchaam der staten-generaal, maar slechts enkele leden dáár handelend optreden.

Het is dan, m.i., boven alle bedenking verheven, dat de staten-generaal geene souvereinen over de zeven provinciën konden zijn. Hoeveel moeite de vorsten uit het Bourgondische en het Oostenrijksche huis zich ook gegeven hebben om de Noordelijke en de Zuidelijke gewesten ineen te doen smelten, het mogt hun niet gelukken. Elk gewest bleef een staat op zichzelf. Gesteld nu dat de pacificatie van Gent of de unie van Utrecht, twee verbonden, waarin de gewesten van Nederland zich met elkander vereenigen, de souvereiniteit gemeen had gemaakt, waren dit

(*) Bor. II, blz. 279.
(†) De Groot, *Verantwoord.* blz. 8.
(§) Kluit. III, blz. 138.

telkens de zeven gewesten, welke die verbonden sloten? Noch de eene, noch de andere keer. De unie van Utrecht, het is zoo, wordt de grondslag van de vergadering der staten-generaal. Maar bij die unie verbinden de gewesten zich, *niet* om in 't vervolg één gemeenebest te zijn, maar zoo naauw, als of zij maar één gemeenebest waren, hetgeen geheel iets anders is. Al is dus de unie de grondslag van de vergadering der staten-generaal, van hunne souvereiniteit kan zij het niet zijn. Dit ligt in den aard zelven van 't verbond en kan ook ten overvloede hieruit blijken, dat de oppermagt over 't geheel in 1579 aan niemand kon worden opgedragen, daar zij in 't bezit was van den koning van Spanje.

Nog eens, de staten-generaal waren geenszins de souverein over het ligchaam der bondgenooten. Met even veel regt als aan hen kon men de oppermagt aan den raad van state toeschrijven, in wiens handen b.v. van 1588 tot 1593, bij zekere instructie, de algemeene landsregering wordt gesteld. Vanwaar konden de staten-generaal, als voortgekomen uit den boezem van de staten der bijzondere gewesten, die zelve tot 1584 de souvereiniteit op eigen territoir in 't geheel niet bezaten, deze plotseling bekomen hebben? Zij waren en bleven nu eens plenipotentiarissen of procuratores cum libera, dan weer commissarissen of mandatarissen, gemagtigd tot het voltrekken hunner commissie, en tot niets meer. Zij zijn verpligt zich te houden aan de instructie, hun verstrekt door de provinciën in 't bijzonder, die zij bezweren(*).

Zoozeer er vaak sprake schijnt te kunnen zijn van souvereiniteit der staten-generaal - al is dit dan ook maar in schijn - zoo min behoorde men het denkbeeld ook slechts te opperen van eene beperking der oppermagt van de staten der bijzondere gewesten door den gouverneur of stadhouder. Dat aan zulk eene beperking in 't geheel niet kan gedacht worden, is duidelijk voor hem, die weet, hoe het ambt van stadhouder in 't leven is geroepen. Maar wie ook niet meer dan een enkelen blik in 's lands geschiedenissen, gelijk zij nog heden worden geschreven, heeft geslagen, weet, hoe men dáár, onjuist sprekende, de stadhouderlijke regering tegenover de stadhouderlooze tijdperken pleegt te stellen; hoe men van regten der stadhouders tegenover de staten en van inbreuk der staten op de bevoegdheid der stadhouders pleegt te gewagen; eindelijk hoe men in dergelijke werken de stadhouders souvereine daden laat plegen, zonder er bij te voegen, dat zij er niet toe geregtigd waren en door niemand konden gemagtigd worden. De bronnen, waaruit zulk eene verkeerde voorstelling van den aard en den omvang der magt van het stadhouderschap voortspruit, zijn niet moeijelijk aan te wijzen. Die denkwijze steunt op de meening van een gewaand verband tusschen een' stadhouder onder de graven en een' gouverneur ten tijde van de republiek. Hij, die ze voorstaat, denkt aan de magt, waarmede Willem I door de staten zelve uit eigen beweging werd bekleed. Of men let te zeer op de uitnemende verdiensten van de verschillende stadhouders, die 't huis van Oranje-Nassau aan de onderscheidene gewesten schonk. Of wel zijne aandacht vestigende op de grootsche rol, die de Voorzienigheid menigen stadhouder liet

(*) Graswinkel, *Regt van de opperste magt*, blz. 736.

vervullen, op de daden van vorstelijk geweld, die het sommige stadhouders, om velerhande reden, mogelijk was te plegen en waarop vaak geene weerspraak volgde, vergeet men, dat de stadhouder de eerste dienaar is der staten van elk gewest, geenszins hun souverein.

De oorsprong van het stadhouderschap, zooals dit ten tijde van de republiek bestaat, is te zoeken bij Maurits, en niet vroeger. Vóór dien tijd waren er stadhouders, niet van de staten, maar van den Heer. Zij waren, gelijk vanzelf spreekt, 's vorsten plaatsvervangers en ontleenden al hunne magt aan hem. ‘Dat zij, gelijk Barueth(*) zegt, niet slechts aan den landsheer, maar ook onder eede aan de edelen en steden van elk gewest waren verbonden tot handhaving en bescherming van 's lands fundamentele wetten en privilegiën’, ligt in den aard der zaak, in zoover n.l. als de vorst zelf ook gehouden was die privilegiën te eerbiedigen. Wanneer echter deze schrijver zoo ver wil gaan, in die betrekking van stadhouder een naauwen band te zoeken, welke dien ambtenaar aan de staten verbindt, dan vrees ik, dat hij het spoor bijster is. De commissie en instructie van Willem, 's konings stadhouder, te vinden bij Kluit(†), behelst in allen gevalle niets van dien aard.

Hoe Willem van 's konings stadhouder allengs souverein is geworden, behoeft na het bovenstaande geen betoog meer. Na zijn' dood was Maurits eerst een tijdlang hoofd van een' raad, in wiens handen de algemeene regering dezer landen werd gesteld(§), in afwachting van den tijd, dat er weer een souverein zou zijn. Maar toen dit niet zoo spoedig scheen te zullen gaan, ‘konden de staten van Holland volgens Slingelandt(*), voor wiens rekening ik de uitdrukking laat, niet lang blijven bij hun eerste voornemen, om zich te passeren van een eminent hoofd.’ Daarom stelden zij, gezamenlijk met de staten van Zeeland, bij commissie van den 1sten Nov. 1585, Maurits aan als gouverneur, kapitein-generaal en admiraal. Dit naakte feit weerlegt, zonder omhaal van woorden, de volgende plaats uit Barueth, *Historie van het stadhouderschap*: ‘groot is de verpligting, die de staten zoo van Holland als van de andere gewesten hebben aan de eerste stadhouders en oprigters onzer republiek, die, om het Spaansche juk af te schudden en ons tot een vrij volk te maken, in zooverre iets van het voornaamste gedeelte der regering hebben afgestaan, dat zij vrije vergaderingen der staten, als zoovele nieuwe landraden, in de gewesten hebben willen instellen’.(†)

Dezelfde schrijver tracht een paar bladzijden verder te bewijzen, dat de stadhouderlijke regering een wezenlijk deel is van de regering dezer landen. Uit het weinige, dat ik heb aangevoerd, laat zich ligt het tegendeel afleiden. Naar ik geloof, kan men er niets anders van zeggen, dan dat de unie ze veronderstelt. Ook lijdt het geen' twijfel, of toen moesten zij er nog zijn: ook de landsheer zelf was nog in wezen. Met het vervallen der landsheeren zelve gaat de ontstentenis hunner stadhouders of plaatsvervangers gepaard. De benoeming

(*) Barueth, *Historie van het stadhouderschap*, blz. 40.
(†) Kluit. I, blz. 57 vlg.
(§) Kluit. II, blz. 6 vlg.
(*) v. Slingel. I, blz. 118. Vgl. Kluit III, blz. 68, Noot. 96.
(†) T.a.p. blz. 39.

van Maurits tot gouverneur is eene daad zonder antecedenten. Men behoeft niet te gelooven, dat de naam ‘gouverneur,’ die in de commissie staat, niet ‘stadhouder’, gelijk de prinsen van Oranje-Nassau veelal geheeten worden, eene toevalligheid is. Volgens van Slingelandt was die naam gekozen, omdat de naam van stadhouder niet kon gegeven worden aan een' ambtenaar der staten, die altijd tegenwoordig waren(*). Kluit vermoedt, dat de vrees, dat Maurits welligt kon begeeren de souvereine magt uit te oefenen, die Willem niet *door*, maar *met* den titel van stadhouder had bezeten, de staten den titel van gouverneur deed kiezen(†). Had de stadhouder weleer, in naam van hem, dien hij verving, alle magt, ook de wetgevende, den gouverneur werd geene andere dan de uitvoerende magt verleend. Wien het moge behagen, de artikelen van Maurits instructie(§) aan deze bewering te toetsen, zal bevinden, dat zij niets behelzen, waarop de gouverneur zou kunnen steunen, om op meer magt aanspraak te maken.

Men maakt de tegenwerping, dat die gouverneur, hoezeer een dienaar, niet alleen door staatsmannen, als van Slingelandt, maar ook door de staten zelve genoemd wordt ‘eminent hoofd.’ Het is zoo. Maar ‘eminent hoofd’ beteekent hier niet ‘souverein.’ Het woord geeft te kennen, dat de gouverneur of stadhouder uitsteekt boven alle magistraatspersonen; dat er in de gansche republiek geen regent is, geen ambtenaar, zoo hoog en uitnemend als hij(**).

Men houdt nu en dan staande, dat de stadhouder, tot 1620 met eene commissie begiftigd wordende door de staten-generaal en hun den eed afleggende, moet gerekend worden veeleer een dienaar te zijn van de generaliteit dan van de staten der bijzondere provinciën. De zaak zelve kan niet geloochend worden. Niet zoo vast als na 1620 en inzonderheid na 1650 is 't algemeen begrip over de souvereiniteit der staten van elk gewest gedurende de voorgaande jaren, dat men, de geschiedenis van dien tijd nagaande, met gerustheid durft volhouden, dat men niet nu en dan op de eene of andere plaats stoot, die van weifeling op dit punt getuigt. Tot die voorbeelden van weifeling in de denkwijze breng ik bovenal de zaak der commissie en instructie van den stadhouder. De provinciën benoemden tot 1620 de stadhouders; zij ook verstrekten hun hunne instructiën; maar de staten-generaal gaven hun de eind-commissie. Aan deze ook legden de gouverneurs den eed af, zwerende aan de staten-generaal gehouw en getrouw te zijn en de ordonnantiën en bevelen van de staten-generaal te zullen nakomen. Het is niet moeijelijk, van dit gebruik eenige verklaring te geven. In het tractaat, den 10^{den} Augustus 1585 met Elizabeth gesloten, was bij art. 24 bepaald, dat, bij 't overlijden van een' gouverneur eener provincie, de Engelsche opperbevelhebber met den raad van state uit eene nominatie van twee of drie personen, door de staten van 't gewest opgemaakt, een' opvolger zou verkiezen(*). Nu is het niet vreemd, dat de staten-generaal veelal aan zich hebben getrokken wat den Engelschman en den raad

(*) Van Slingel. *Staatk. geschriften*, I blz. 125, 126.
(†) Kluit, II, blz. 46, Noot 65. III, 147 vlg.
(§) Zij staat bij van Slingel. III, blz. 293 vlg. Vgl. Kluit II, blz. 46 vlg.
(**) Wagenaar, *Hist. verhandel. over de waardigheid van stadhouder*, blz. 21, 22. Kluit III, blz. 68.
(*) Kluit. I, blz. 66, 71.

van state toekwam en dat van de zijde der provinciën hiertegen geen verzet kwam. Deze toch hadden, zoo de aanstelling van wege de staten-generaal geschiedde op de wijze, die boven is aangetoond, toch nog meer invloed op die benoeming, dan indien men zich aan de letter van het verdrag hield. Stond het geven van commissie niet in eenig verband met het verdrag, met Engeland gesloten, dat, gelijk men weet, na den afkoop van 1616 zijne kracht verliest, dan zou het vreemd zijn, dat na 1620 dit geven van commissie door de staten-generaal ten eenenmale ophoudt.

Bedenkt men verder, in welke betrekking hij, die gouverneur was van Holland en andere provinciën, als kapitein-generaal van 't leger te velde, stond tot de generaliteit - voor zoover Maurits betreft facto, later ook bij opzettelijke commissie - dan wordt het punt, waarover ik spreek, weder iets gemakkelijker te begrijpen. Evenwel leide men hieruit niet af, dat ik de meening deel van Slingelandt, die van gevoelen is, dat de gehoorzaamheid van den gouverneur, kapitein-generaal en admiraal aan de staten-generaal zich slechts beperkte tot de krijgszaken(*).

Er is nog iets, dat hierbij in aanmerking moet komen. In art. 9 en 21 der unie van Utrecht wordt het beslissen van geschillen, die tusschen de bondgenooten mogten ontstaan, opgedragen aan de stadhouders, die er destijds waren. Ook daarom was het uitreiken der commissiën aan die stadhouders door de generaliteit een maatregel, die zelf zijne verdediging medebrengt. Ligt kon men echter in dien maatregel te veel zoeken. Dat hij niet zóó moet verklaard worden, alsof er eenige toekenning van souvereiniteit aan de staten-generaal in verscholen lag, dit ziet men hierin, dat de staten der provinciën zelve den te benoemen persoon aanwezen en de instructie opmaakten. Alsdan eerst verzochten zij de staten-generaal, de commissie te verleenen, die verder dezelfde voorwaarden bevatte, als de provinciën hadden vastgesteld(†).

Politiek overzigt.

Men schreef April 1849. De deputatie uit Frankfort, welke aan koning Frederik Wilhelm IV van Pruissen de duitsche kroon had aangeboden, was met een antwoord, hetwelk als voorwaardelijke weigering kon gelden, naar de nationale vergadering teruggekeerd. Eenige dagen later hield daarop, naar aanleiding hiervan, een lid van het Abgeordnetenhaus eene redevoering, welke grooten indruk maakte op de vergadering. Met kracht werd daarbij afgekeurd dat de pruissische troepen in Sleeswijk de revolutie hadden verdedigd tegen den

(*) Van Slingel. I, blz. 139 vlg. IV, blz. 98 vlgg.

(†) Zie over de gansche zaak Kluit. III, blz. 83-147. Paulus, *Verklaring der unie.* II, blz. 175 vlg.

wettigen soeverein van dat land, den koning van Denemarken, terwijl tevens te velde werd getrokken tegen de duitsche aanspraken op dat gewest.

Indien de heer von Bismarck-Schönhausen eenigen prijs mogt stellen op den naam van consequent staatsman, zal het hem voorzeker min aangenaam zijn geweest in een overal gelezen en gewaardeerd fransch tijdschrift eene herinnering aan zijne redevoering van 1849 aan te treffen. Toch zal die onaangename gewaarwording slechts eene voorbijgaande zijn geweest, waar het heden den minister genoeg stoffe ter overdenking aanbiedt met het oog op de toekomst. Van het duitsch drama met zijn zonderlingen loop, met al zijne wisseling en verandering, verwarring en beginselloosheid, is wederom een bedrijf afgespeeld. Bij de wederophaling van het gordijn zien wij op het duitsch tooneel twee partijen tegenover elkander gezeten in de Bondsvergadering. Herinneren wij ons op welke wijze de toestand van het oogenblik zich alzoo eenigzins scherper heeft afgeteekend.

Na vrij wat gedachtenwisseling en onderhandeling, waarvan wij reeds in ons vorig overzigt gewaagden, was in de laatste dagen van Maart eindelijk eene duitsche ‘entente cordiale’ tot stand gekomen tusschen de koningrijken Beijeren, Saksen en het groothertogdom Hessen. Men wilde een votum der Bondsvergadering uitlokken ter beteugeling van Pruissen's inlijvingsplannen en de heeren von der Pfordten, von Beust en von Dalwigk meenden zich van de stemmen der meerderheid verzekerd te kunnen houden. Op 27 Maart sprak het drieledig verbond zich te Frankfort uit. Met duitsche woordenrijkheid en onder inachtneming van alle mogelijke beleefdheidsvormen jegens de beide groote mogendheden werd gewezen op de noodzakelijkheid der regeling van de Sleeswijk-Holsteinsche aangelegenheden, op de vroeger omtrent de aanspraken van den erfprins van Augustenburg door Oostenrijk en Pruissen afgelegde verklaringen en op de omstandigheid dat geenerlei bezwaar zou bestaan voor de pretendenten op Sleeswijk in het overdragen der regering van Holstein in handen van hertog Frederik. Op deze gronden voornamelijk deden de drie duitsche staten nu het volgende voorstel: ‘Hohe Bundesversammlung wolle, unter Vorbehalt weiterer Beschlussfassung, die vertrauensvolle Erwartung aussprechen: es werde den höchsten Regierungen von Oesterreich und Preussen gefallen dem Erbprinzen von Schleswig-Holstein-Sonderburg-Augustenburg das Herzogthum Holstein in eigene Verwaltung nunmehr zu übergeben, bezüglich der wegen des Herzogthums Lauenburg aber unter ihnen getroffenen Vereinbarungen der Bundesversammlung Eröffnungzugehen zu lassen.’

De pruissische gevolmagtigde von Savigny wenschte dit voorstel te zien opgezonden aan de kommissie voor de holsteinsche aangelegenheden, sprak van overijling en betoogde dat het voorstel de aanspraken van andere vorsten op Holstein geheel en al voorbij zag, kortom verzette zich tegen het bepalen van den dag waarop men tot eene stemming zou overgaan. Dit laatste had niettemin plaats: met 9 tegen 6 stemmen werd die stemming op 6 April vastgesteld. De heer von Savigny herhaalde daarop in nog krachtiger bewoordingen zijne vroegere verklaring, onder kennisgeving dat Pruissen tegen het voorstel zou stemmen. Nadat nu de regering te Berlijn nog ver-

schillende vergeefsche pogingen had aangewend om het voorstel te doen verwerpen; nadat Oostenrijk had aangeboden om zich buiten stemming te houden op voorwaarde dat ook Pruissen die houding zou aannemen, volgde op 6 April de stemopneming. Pruissen stond daarbij met Hannover, Keurhessen, de veertiende kurie (Mecklenburg-Schwerin en Mecklenburg-Strelitz), de vijftiende kurie (Oldenburg, Anhalt en Schwarzburg) en de zeventiende kurie (Lubeck, Frankfort, Bremen en Hamburg) aan de eene zijde. Aan den anderen kant voegde zich Oostenrijk weder bij zijne oude volgelingen. In de eerste plaats tellen wij daaronder Beijeren, waarin alzoo weder het volkslied bewaarheid werd: Oestreich, Bayern stammverwandt, gehen immer Hand in Hand. Voorts bragten, behalve Saksen en Hessen-Darmstadt, ook Baden, Wurtemberg, de twaalfde, dertiende en zestiende kurie hunne stemmen ten gunste van het voorstel uit. De twaalfde kurie bestaat de verschillende saksische hertogdommen; de dertiende uit Brunswijk en Nassau; de zestiende uit Hohenzollern, Liechtenstein, Reuss, Schaumburg-Lippe, Lippe en Waldeck. De elfde kurie, Luxemburg en Limburg, hield zich, als naar gewoonte, buiten stemming, terwijl Holstein's stem nog steeds geschorst is krachtens bondsbesluit van 28 November 1863. Van de zeventien ‘einzelne’ of ‘Gesammtstimmen’ werden alzoo 6 tegen en 9 voor het voorstel uitgebragt.

Met het oog op dezen toestand beweerden sommige dagbladen dat Duitschland alzoo weder tot zijne normale positie was teruggekeerd, als zijnde bezig eene kwestie te bepeinzen, waarbij een der twee groote mogendheden zich met eenige volgelingen tegenover de andere groote mogendheid, omringd van eenige medestrijders, bevindt. De wijze waarop deze toestand van het oogenblik is geboren geworden doet echter het groot verschil uitkomen tusschen het tegenwoordig moment en vroegere van dien aard. Bij deze laatste toch hadden Oostenrijk en Pruiseen verschil van opinie en zochten beide op de Bondsvergadering de meerderheid in hun belang te winnen. Behaalde dan Oostenrijk of Pruissen de overwinning, dan vloeiden daaruit nog geene feitelijke verwikkelingen voort omdat de magt van beide partijen, in bajonetten en kanonnen uitgedrukt, vrij wel gelijk stond.

Thans echter is de toestand geheel anders. Vooreert is het oorspronkelijk geschil niet ontstaan tusschen Oostenrijk en Pruissen, maar tusschen de oostenrijksch-pruissische alliantie en de kleinere duitsche staten. Hier heeft niet de regering te Weenen stemmen geworven bij de medeleden van den Bond, maar het initiatief is genomen door de heeren von Beust en von der Pfordten. Voorts is op dit oogenblik de magt van Oostenrijk veel minder groot dan die van Pruissen. De regering te Berlijn kan des noods de leus van haren eersten minister ‘magt gaat boven regt’ op Duitschland toepassen. De regering te Weenen daarentegen moet aan een oorlog met Pruissen als aan eene nationale ramp trachten te ontkomen. Waar het wachtwoord van ministerie en huis van afgevaardigden in de oostenrijksche hoofdstad ‘bezuinigen en nogmaals bezuinigen’ blijft, daar kan ook met het oog op de schatkist aan geen oorlog gedacht worden, waardoor bovendien de eerste verschijnselen van het konstitutioneel leven in Oostenrijk zouden worden vernietigd. Hoe weinig ontwikkeld dit nog is blijkt steeds uit

de vermoeijende begrootingsdebatten in het Huis van afgevaardigden, waarbij de oppositie, zonder eene aaneengeslotene partij te vormen, een politieken en parlementairen guerilla-oorlog tegen den minister blijft voeren, hetgeen den heer von Schmerling koninklijk begint te vervelen. Meer dan eens leverden zijne redevoeringen dan ook blijk van wrevel en riep hij zijne tegenstanders toe: dat zij geen politiek programma bezaten, noch in hunne rijen een levensvatbaar kabinet zouden kunnen zamenstellen. Des ministers wrevel heeft zich bovendien reeds eene enkele maal geuit in het schorsen van een dagblad, waaruit dan de liberale dagbladen aanleiding namen om te beweren dat de hooggeroemde liberaliteit des heeren von Schmerling nog zeer veel te wenschen overlaat.

In het pruissische Huis van afgevaardigden zagen wij intusschen het algemeen rapport der begrootings-kommissie aan de orde gesteld, door den minister van binnenlandsche zaken niet zeer vleijend gekwalificeerd als: 'Viel Geschrei und wenig Wolle.' De felle kamp tusschen meerderheid en ministerie werd sedert voortgezet, waarbij op 23 Maart de verbittering het toppunt bereikte. De minister van Roon verdedigde op dien dag, met alle wapenen, welke hij onder zijn bereik vond, de handhaving der legerorganisatie. Heftig verweet hij daarbij aan het Huis de aanmatiging, waarvan het sedert 1862 blijk had gegeven en beweerde dat de meerderheid al hare krachten inspande om de bestaande klove al breeder en breeder te maken. 'Die Majorität des Hanses - zoo toornde de minister - spiele le tout pour le tout; sie versuche wie weit die mit ihren Forderungen gelängen konne.' De regering wil echter nog steeds verzoening en toenadering, maar daartoe moet de meerderheid eene andere houding aannemen en haar de behulpzame hand reiken. Wil zij dit niet, neemt zij het rapport der begrootings-kommissie aan, 'dann handle es sich nicht mehr um eine *Rechtsfrage* sondern um eine *Existenzfrage!*

Nu brak weder een storm los, gelijk wij er in het pruissische huis van afgevaardigden reeds zoo vele zagen. Op de bedreigingen des ministers met een coup d'état, antwoordden voorts, nadat het tumult eenigzins bedaard was, de heeren Virchow en Simson. Daar werden bittere woorden geuit; daar werden de bedreigingen van den heer von Roon, met eene vingerwijzing naar de Nemesis der geschiedenis op hem zei ven teruggeworpen; daar werd nogmaals den minister toegeroepen dat de meerderheid haren post, ter verdediging van het konstitutioneel regt der volksvertegenwoordiging, niet zou verlaten en zich niet liet intimideren. 'Elk die stilzwijgend de bedreigingen van den minister van oorlog aanhoort - aldus ving d^{r}. Simson aan - zou zich daaraan medepligtig maken.' Hierop nu volgde eene redevoering tegen de regeringspartij, waarbij de spreker in gloeijende verontwaardiging zóó ver ging om deze te kenschetsen als eene factie, welke den staat als middel bezigt om haar doel te bereiken.

Dergelijke ontboezemingen bragten de gemoederen der vergadering al meer en meer in beweging en verschillende leden vroegen het woord, toen de heer von Roon begon te begrijpen dat hij te ver was gegaan. Hij beweerde daarom dat zijne redevoering verkeerdelijk was opgevat en hij slechts had willen zeggen, dat de tegenwoordige toestand, volgens zijne

persoonlijke meening, welke echter onjuist kon wezen, tot geene verzoening met de regering leiden kan. - Onder hevige agitatie gingen de vergadering daarop uiteen om den volgenden dag door den president een brief van den minister van oorlog te hooren voorlezen, waarbij deze verklaarde niet ter vergadering te kunnen verschijnen en alzoo de verdere diskussiën wenschte te zien uitgesteld. Aan dit verzoek werd door het Huis voldaan en eerst op 27 Maart had de voortzetting der debatten plaats, waarbij de verschillende sprekers zich echter nog geheel onder den indruk der ministeriëele bedreigingen bevonden. Zoo stelde de heer Schultze de vrij scherpe vraag: voor wien er wel van eene Existenzfrage sprake zou kunnen zijn, indien het Huis het gevoelen der kommissie van rapporteurs als het zijne overnam? Na nog eenige redevoeringen ten gunste der bekende zes konklusiën van het rapport, werden alle met groote meerderheid aangenomen. Alzoo werd daardoor de toestand geboren, met het oog waarop de minister van oorlog zijne bedreigingen geuit had. - Wederom vraagt men zich zelven af, waartoe dit alles leiden zal en wat er van Pruissen's bestuur zal worden? En daar klinkt ons niets anders meer in de ooren dan Virchow's uitroep in de Kamer van afgevaardigden: de kruik gaat zoolang te water totdat zij barst! Dan zal de vrijheer von Bismarck, de groote tegenstander van vrijheid en regt, dan zal de pruissische aristokratie, welke - noblesse oblige - de lasten van hare schouders werpt en door het volk wil doen dragen, de Nemesis zien optreden. Wanneer daar weder een tijd komt, waarin het volk, gelijk het beeld der wraak in Victor Hugo's orientale ‘L'enfant,’ slechts uitroept: ‘je veux de la poudre et des balles,’ dan zal het gebleken zijn dat de pruissische bewindslieden uit de geschiedenis niets anders hebben geleerd dan - geschiedenis. Het aantal bewindslieden in Europa die uit innige overtuiging de democratische vrijheidsbeginselen huldigen is dan ook niet groot en de onlangs overleden Cobden behoefde waarlijk daarvan niet nogmaals de verzekering te geven aan den heer Wood, vertegenwoordiger der Vereenigde Staten te Koppenhagen. ‘De demokratie heeft thans ontdekt - aldus schreef Cobden - hoe klein het aantal is harer vrienden, die in Europa aan het bestuur zijn. De demokratie heeft echter thans gezien hoe krachtig zij is.’ En zekerlijk, de demokratie is krachtig in - Amerika. Begeven wij ons thans naar de vergadering van het fransch wetgevend ligchaam om aldaar, op de adresdebatten, op het jaarlijksch parlementair tournooi een blik te werpen.

De algemeene beraadslagingen over het ontwerp-adres werden geopend door den heer Emile Ollivier, waaruit nader bleek dat dit vroegere lid der oppositie thans een geheel ander standpunt had gekozen. Terwijl de heeren Favre, Picard en hunne politieke vrienden nog altijd de partij vormen van ‘le liberalisme, qui ne craint point d'être une opposition’ - gelijk de heer Forcade zich in de Revue des deuxmondes uitdrukt - stelt de heer Ollivier het liberalisme voor: ‘qui ne voudrait pas être une opposition.’ En waarin bestaat dan het groot verschil van gevoelen tusschen de twee redenaars, die in de eerste vergaderingen het woord voerden, tusschen Ollivier en Thiers, hier den woordvoerder der oppositie? - De vroegere republikein Ollivier heeft

zich in den laatsten tijd niet alleen met het keizerrijk verzoend, maar strijdt tegen de oppositie wanneer zij in amendementen en redeneringen aldus haar gevoelen uitspreekt: ‘C'est une illusion que de chercher le progrès ailleurs que dans la liberté et la liberté ailleurs que dans la liberté politique.’ De heer Ollivier resumeert zijne beginselen aldus: ‘la liberté politique n'est rien en elle-même; elle n'est qu'une garantie. Sans les libertés civiles, les societes n'existent pas et les libertés politiques ne sont alors que des dangers et des inutilités.’ De politieke vrijheid eener natie beschouwt de heer Ollivier als wallen, ter bescherming eener stad. Waar geen stad is, daar zijn geene wallen noodig. Eerst derhalve sociale vrijheden: de stad, dan politieke vrijheden: wallen. Neen, betoogde de oppositie, bij monde van den heer Thiers, eerst politieke vrijheid als primordiaal regt der natie, welke haar tegen alle willekeur beveiligt. Zonder jure vrij te zijn, kan men ook niet facto vrij wezen. Kortom, het eerste vereischte voor eene natie is self-government. - Als naar gewoonfe betoogde nu de regeringskommissaris Thuillier dat de fransche natie dit bezit, tenzij men de toepassing mogt wenschen der formule: ‘le roi règne, mais ne gouverne pas,’ hetgeen in strijd zou zijn met het algemeen verlangen. Zoo ook uitte zich de meerderheid, welke het oppositie-amendement verwierp.

De positie, welke de heer Ollivier gedurende de adresdebatten innam, is in den laatsten tijd meermalen beoordeeld en voorzeker niet ten onregte veroordeeld. Men vergete echter niet de verzachtende omstandigheden, welke voor hem pleiten in een land, alwaar zoovelen vóór hem - al dadelijk de vroegere republikein Thuillier, de straks genoemde regeringskommissaris - de gelederen hunner politieke vrienden verlieten om tot den vijand over te loopen. Merkwaardig zou het wezen een blik te werpen in de garde-robe van zoovelen, waarin men behalve hun uniform van keizerlijk senator of ambtenaar, kostumen zou vinden, waarin zij, nog niet zoo bijzonder lang geleden, in geheel andere rollen optraden en werkzaam waren. Waar menige garde-robe nu het ‘les extrêmes se touchent’ zoo kurieus uitspreekt, daar doe men Emile Ollivier niet te zwaar boeten voor zijne transactie met het keizerrijk, vooral indien het waar is dat hij - in tegenstelling van anderen - ter goeder trouw en uit politieke oorzaken, welke niet absoluut zijn af te keuren, den koninklijken oppositie-weg heeft verlaten om meer de napoleontische theoriën en rigting te naderen, eene rigting welke zich vooral in den laatsten tijd al scherper en scherper afteekent. De regering wil aan de natie langzamerhand verschillende zoogenaamde sociale vrijheden verleenen, vrijheden op het gebied van handel en nijverheid. Zij blijft echter alle politieke- en drukpers-vrijheid aan Frankrijk onthouden om alzoo de massa toch vooral niet te laten denken. Wat de drukpers echter betreft wil de fransche regering zooveel mogelijk den schijn van tyrannie en absolutisme vermijden en nooit heeft zij willen voldoen aan het demoedig verzoek van vele dagblad-uitgevers om de censuur in te voeren en alzoo ten minste elk in de geleheid te stellen om zich vooraf zekerheid te verschaffen dat eenig dagbladartikel niet eene opheffing van het dagblad en daarmede een dikwijls zeer groot geldelijk verlies voor den uitgever ten gevolge

hebbe. Benijdenswaardig scheen dan ook voor Frankrijk de laatste regeling der drukpers-aangelegenheden in Rusland, waarin de censuur facultatief wordt gesteld. Ieder die te St. Petersburg na het schrijven van een dagbladartikel gerust wil slapen', zonder door akelige droomen van waarschuwingen en opheffingen gekweld te worden, kan zijn stuk eerst aan de goedkeuring van eene commissie van censuur onderwerpen om voorts tegen alle administratieve maatregelen beveiligd te wezen. In vroegeren tijd wenschten sommige redenaars in het fransch wetgevend ligchaam: ‘la liberté comme en Autriche’, thans zal men zelfs ‘la liberté comme en Russie’ kunnen verlangen. De drukpers in Frankrijk toch zucht nog steeds onder de napoleontische tuchtroede en of daar al een ander minister aan het hoofd van het departement van binnenlandsche zaken wordt gesteld, die toestand blijft dezelfde. Slechs weinige dagen nadat de heer Lavalette den minister Boudet was opgevolgd, werd weder een dagblad, L'union de l'Ouest, voor twee maanden geschorst wegens het verspreiden van geruchten, ten doel hebbende om de openbare meening op een dwaalspoor te brengen en tot haat tegen de regering aan te zetten. Dit dagblad had namelijk in zijne kolommen het berigt opgenomen dat volgens loopende geruchten, ‘welke zich echter gewoonlijk aan overdrijving schuldig maken,’ de regering een oogenblik het voornemen had gehad - na een incident in het wetgevend ligchaam - om, zonder veel gerucht te maken, die vergadering te doen uiteengaan.

Wij zeiden zoo even dat de fransche regering geneigdheid betoont om aan de natie eenige meerdere handels- en industrie-vrijheid te verleenen. Uit de redevoeringen der regeringskommissarissen zoowel als uit eene depêche van den heer Drouyn de Lhuys bleek dit nog in de laatste dagen. Bij gelegenheid van Cobden's overlijden rigtte de minister van buitenlandsche zaken eene depêche aan den prins de la Tour d'Auvergne als betuiging van deelneming. Behalve nu hetgeen in Engeland zelf steeds pleegt beschouwd te worden als Cobden's politieke illusiën: de ontzaggelijke waarde eener fransch-engelsche alliantie en de geloovige aanneming van het l'empire c'est la paix, waardeerde bedoelde depêche in Cobden zijne ingenomenheid met de nieuwere vrijheidsbeginselen op het gebied van handel en nijverheid. Nu is het voorzeker wel buiten tegenspraak dat de beroemde staathuishoudkundige - in wien weder werd bewaarheid dat talent, energie en zelfvertrouwen de drie sleutels zijn, waarmede elke poort op den moeijelijken weg des levens kan geopend worden - de grootste vrijheidsprediker was in Engeland op commercieel en industrieel gebied. De heer Drouyn de Lhuys ignoreert echter Cobden's vrijzinnige beginselen op politiek gebied geheel en exploiteert zijne nagedachtenis ten voordeele der regeringstendenz van het oogenblik. Trouwens, wij weten dat men niet al te veel waarheid kan verwachten in diplomatieke stukken of legerbulletins.

De algemeene adres-beraadslagingen leverden na de redevoeringen der heeren Ollivier, Thiers en Thuillier weinig belangrijks meer op. Eene niet verstaanbaar uitgesproken kwalifikatie van den tweeden December door den heer Picard, gedurende eene redevoering van den heer d' Havrincourt, bragt echter

de gemoederen nog voor den aanvang der beraadslagingen over het ontwerpadres artikelsgewijze, in min kalme stemming. Deze uitte zich daarop weldra bij de diskussiën over het eerste oppositie-amendement in eene manifestatie tegen den heer Jules Favre. Terwijl deze in vroegere politieke verklaringen van prins Lodewijk Napoleon Bonaparte trachtte op te sporen welke houding men van den keizer in de toekomst te wachten heeft, zag de meerderheid der vergadering in Favre's woorden - zeer ten onregte echter - gebrek aan eerbied voor het hoofd van den staat en viel hem bij herhaling in de rede. De spreker verklaarde daarop van het woord af te zien en ofschoon de president Schneider hem uitnoodigde om voort te gaan, bleef hij bij zijne weigering volharden onder deze vrij bittere woorden: ‘La parole n'a de prix qu'autant qu'elle est libre. La liberté de la parole n'existe pas. Je renonce à continuer mon discours!’

Keizer Napoleon schijnt later deze houding der meerderheid zeer afgekeurd te hebben en heeft ten minste door de officieuse regeringsorganen haar een ‘niet te veel ijver! doen toeroepen. Dergelijke feiten pleiten dan ook al te zeer tegen de slaafsche meerderheid, welke zich hier zoo onhandig plus impérialiste que l'empereur betoonde.

Van al de zittingen aan de adres-debatten gewijd kunnen wij hier natuurlijk geen verslag geven. Door de oppositie waren trouwens weder in het algemeen de eischen geformuleerd, welke wij reeds van vroeger kennen en die zich laten zamenvatten, wat de binnenlandsche staatkunde betreft, in het woord: vrijheid. Daar werden weder, behalve de reeds genoemde, door mannen als Pelletan, Guéroult, Garníer-Pagès, Jules Simon en anderen oratorische zegepralen behaald; daar werd ook door Favre te velde getrokken tegen het behoud der doodstraf in eene uitgebreide redevoering, waarin echter weinig nieuwe argumenten werden aangetroffen. De overgroote meerderheid verklaarde zich intusschen van de wenschelijkheid der afschaffing niet overtuigd, evenmin als de kommissie van rapporteurs uit den italiaanschen Senaat eenige dagen later, welke, in strijd met het votum der Kamer van afgevaardigden, de handhaving der doodstraf voorstelt.

Wij willen eenige oogenblikken verwijlen bij de debatten over een paar kwestiën van buitenlandsche staatkunde: het mexikaansch en het italiaans vraagstuk. Deze toch zijn voor den vreemde van meer belang dan de jaarlijks terugkeerende betoogen van dezen of genen regeringskommissaris, die den thans bestaanden binnenlandschen toestand onder het gejuich der meerderheid tegen de aanvallen der oppositie verdedigt, wier amendementen allen verworpen worden. Er komt dan toch eindelijk ook eens een tijd waarin het liberaal Europa zich lang genoeg verwonderd heeft over en gespot met die regeringstheoriën, waarin het ten slotte geen belang meer stelt, in al die napoleontische phrases. Wil de fransche natie zich blijven krommen onder het bonapartistisch juk, wil zij berusten in den bestaanden toestand, wil zij zich aan het keizerlijk absolutisme onderwerpen, welnu, het zij zoo. Zij beschouwe zich bovendien nog steeds als de groote natie, als de bron van alle verlichting en beschaving, maar vrage geene bijzondere belangstelling meer

voor het parlementair assaut, hetwelk wij nu reeds zoo dikwijls in het wetgevend ligchaam volgens programma hebben zien beginnen en eindigen.

Het amendement der oppositie omtrent het mexikaansch vraagstuk luidde aldus: ‘Au Mexique nous déplorons plus que jamais le sang versé pour un prince étranger, la souveraineté méconnue, l'avenir de notre politique mal engagé.’ Het strekte voorts om aan te dringen op eene onmiddellijke terugroeping der fransche troepen uit Mexiko. Jules Favre lichtte dit amendement toe. Hij sprak daarbij van den ongunstigen toestand der keizerlijke regering in Mexiko, betreurde het dat slechts officiele dokumenten zijn overgelegd, waarin die toestand zoo eenzijdig wordt voorgesteld en welke in strijd zijn met andere mededeelingen; hij betoogde vooral dal de verdediging van den mexikaanschen troon thans aan keizer Maximiliaan zelf moest worden overgelaten om alzoo verwikkelingen met Amerika te voorkomen. De heer Favre werd in de eerste plaats beantwoord door den heer Corta, die Mexiko heeft bezocht en wiens mededeelingen alzoo eenige autoriteit bezaten. Na eene schets van Mexiko's geschiedenis sedert Ferdinand Cortes trachtte hij de noodzakelijkheid van een europeesch leger in het keizerrijk aan te toonen. Hierdoor alleen kon een geregeld bestuur Mexiko opheffen uit den treurigen toestand, waarin het zich nog in sommige opzigten bevindt. Eene onmiddellijke terugroeping der fransche troepen, gelijk het amendement wilde, zou bovendien, volgens de meening van den heer Corta, strijdig zijn met de eer van Frankrijk. ‘Abandonner les hommes qui ont accepté l'intervention, - riep de spreker uit - ceux qui se sont ralliés à l'empire, les exposer aux réactions, serait un acte indigne de la France. A la place de notre drapeau trop hâtivement repris, la France laisserait son honneur abandonné.’

Ten slotte verklaarde de heer Corta, op grond van persoonlijke opmerkingen gedurende zijn verblijf in Mexiko, dat hij geen vrees koesterde voor verwikkelingen met de Vereenigde Staten van Noord-Amerika.

Het debat werd levendiger toen de vernuftige Picard zich daarin mengde. Deze stelde de hier en daar vrij rozenkleurige schildering van Mexiko door den heer Corta, - il avait doré son récit d'un rayon de ce soleil qu'il venait de quitter’ - tegenover de woorden van den generaal Forey, eveneens ooggetuige, welke wij in ons vorig overzigt opteekenden. Had de heer Corta wel tijd en gelegenheid gehad - vroeg Picard - om meer dan oppervlakkig de mexikaansche toestanden te leeren kennen, had hij zich welligt te veel laten influenceren door de vreugdebetuigingen welke misschien alleen waren geuit ‘sur la route suivie par notre honorable collège M. Corta, que sa dignité attachait de près à la personne du souverain’? Deze laatste geestigheid ging voor de meerderheid evenmin verloren als voor het slagtoffer daarvan. De heer Picard ging voorts vrij scherp na hoe het gouvernement het wetgevend ligchaam in zake Mexiko steeds bedrogen had, hoe in 1862, toen men in dat staatsligchaam van den oostenrijkschen kandidaat gewaagde, de woordvoerder der regering dat gerucht ongerijmd noemde, terwijl reeds op 31 October 1861 eene overeenkomst met den aartshertog was ge-

sloten. Hij wenschte daarom eene meer krachtige uiting van de vergadering en een aandringen bij de regering om thans ten minste de overeenkomst van Miramar te handhaven. Hebt ge daartoe den moed?.... Hevige interruptiën der meerderheid beletten den spreker nu om voort te gaan en door den president werd op de terugneming van dat woord aangedrongen, hetgeen ook geschiedde. De verontwaardiging van mannen als Taillefer en dergelijken was wel te begrijpen: hoe juister eene persoonlijke kwalifikatie is, des te grievender, en juist was zij buiten allen twijfel. Een groot gedeelte der meerderheid zou den moed niet hebben om ten gunste van een oppositie-amendement te stemmen. Velen dergenen die wij daar op de banken der meerderheid zien gezeten vervullen slechts de rol van keizerlijke stemmachines, als dankbetuiging jegens de regering, die hun hoofd met een aurcool heeft omgeven, welken zij niet gaarne zouden verliezen. Zij weten bovendien dat een aan de regering vijandelijk votum in het zwarte boek der verkiezingen wordt opgeteekend en dat men, atro carbone notatus, dikwijls verdwijnt van de lijst der regeringskandidaten.

Het belangrijkste gedeelte der redevoering van den heer Rouher, namens de regering het woord voerende, was datgene, waarin hij de vrees voor verwikkelingen met de Vereenigde Staten besprak. Hij ging de verschillende manifestatiën ten gunste van Monroe's beginsel na en memoreerde alle, die wij in ons vorig overzigt herinnerden. ‘Mais ces incidents - dit was de konklusie van den minister - ont été bien vite emportés par les mouvements de la guerre, et les grandes batailles ont recommencé.’ Ten slotte behandelde de woordvoerder nog, als ten overvloede, de vraag: zou eene herstelde unie belang hebben bij eene inlijving van Mexiko? - Het antwoord was natuurlijk ontkennend, maar men vreest ook geene inlijving, welke zeer gemakkelijk is voor te stellen als in strijd met het belang der Vereenigde Staten. Het is de vraag, of de Vereenigde Staten niet getrouw zullen blijven aan hun verleden en alzoo Maximiliaan's bestuur omverwerpen om het republikeinsch bestuur in Mexiko te herstellen? Zonder nog aan Monroe's beginsel te denken beschouwen sommigen, en niet ten onregte, dit als de eerste consequentie van de zegepraal der noordelijken op de zuidelijken, van het demokratisch beginsel. Volgens sommigen zou alzoo de vernietiging van het aristokratisch element in Mexiko zelfs eene politieke noodzakelijkheid zijn voor Lincoln's regering.

Met te meer ernst werd gedurende de laatste dagen de toestand van Mexiko en Canada besproken sedert de amerikaansche Fabius cunctator eindelijk zijne moeijelijke krijgsoperatiën met een gunstigen uitslag heeft bekroond gezien, sedert Richmond, de hoofdstad der konfederatie, gevallen is en Lee's leger door Grant's zegevierende troepen met eene geheele vernietiging wordt bedreigd, sedert nieuwe vredesonderhandelingen schijnen aangevangen te zijn.

Dat de herstelling van de Vereenigde Staten thans nabij is wordt door niemand meer betwijfeld, en zoowel Engeland als Frankrijk beijveren zich om beleefdheidsbetuigingen en uitingen van vriendschap naar Washington te zenden. Als groote politieke onhandigheid werd het dan ook van de meerderheid in het fransch wetgevend ligchaam beschouwd dat zij in

de laatste vergadering, waarin het ontwerp-adres met 249 tegen 15 stemmen werd aangenomen, den heer Eugène Pelletan belette om zijne sympathie voor de noordelijke staten te betuigen door het geroep: ‘stemmen, stemmen!’ Men kon toch in deze houding nog eene uiting der oude sympathie voor het zuiden zien.

Ten opzigte van het italiaansche vraagstuk drong de oppositie aan op de spoedige ontruiming van Rome en op de toepassing des beginsels van non-interventie. De bekende argumenten werden ook hier weder aangevoerd. De belangrijkste redevoering over dit onderwerp was die van den heer Thiers ten gunste der wereldlijke magt van den paus en tegen de italiaansche eenheid. De kristalheldere taal, welke de talentvolle redenaar deed hooren, de eenvoudige maar boeijende, fijne maar eenigzins oppervlakkige behandeling der kwestie hield de gansche vergadering als aan zijne lippen geboeid. Toch wist men dat diezelfde staatsman in 1848 met evenveel gemakkelijkheid en talent de tegenovergestelde meening had verdedigd. Men wist dat de staatsman, die thans in 1865 op eene alliantie met Oostenrijk aandringt, in 1848 Oostenrijk als Frankrijk's grootsten vijand voorstelde, dat deze in 1848 de verschillende italiaansche bevolkingen opriep om zich tot één rijk te vereenigen, om thans de tegenovergestelde meening te uiten. Mogt de heer Thiers dan ook eene oratorische zege behalen, het was ten koste van het nog overgebleven gedeelte zijner geringe reputatie als consequent staatsman, waaraan thans de genadeslag werd tocgebragt. Min schitterend was dan ook de positie van den oud-minister onder Louis Philippe, toen de heer Rouher den heer Thiers van 1865 bragt voor den heer Thiers van 1848 en zich vermaakte met citaten uit den *Moniteur* dier dagen. De heer Paulin Limayrac vernietigde den heer Thiers nog nader in *le Constitutionnel* door zijn geestig artikel: ‘M. Thiers réfuté par M. Thiers.’

Het is trouwens een gevaarlijk wapen in den parlementairen strijd, die kollektie Moniteur-verslagen uit vroegere jaren. Men zou daaruit de inwendige gesteldheid van menige garde-robe, waarover wij straks spraken, nog nader merkwaardig kunnen illustreren en stoffe te over vinden voor artikelen als bovenbedoeld. Niet allen zouden echter in *le Constitutionnel* worden opgenomen.

Op 17 April werd de vrucht der adres-beraadslagingen van het wetgevend ligchaam door eene deputatie den keizer aangeboden, die in antwoord hierop, onder meer tirades, ook deze uitsprak: ‘Par le mouvement électoral et le retentissement de la tribune et de la presse le pays sent bien qu'il est libre.’ Hierop volgde weder de gewone zinsnede: ‘Laat ons, zonder onophoudelijk alles te willen veranderen, tevreden zijn met telken dage een steen toe te voegen aan het staatsgebouw.’

Eenige dagen na de aanbieding van het adres werd officieël bekend gemaakt dat de keizer een bezoek zou brengen aan Algerië om aldaar een twintig- of dertigtal dagen te vertoeven. Gedurende dien tijd zal de keizerin met den conseil privé, even als in den italiaanschen oorlog, 's keizers plaats vervullen. Wat het eigenlijk doel dezer reis is, bleek echter tot dusverre niet.

Terwijl alzoo de gravin Marie Eugenie de Montijo tijdelijk in Frankrijk het bewind zal voeren, heeft hare vroegere soevereine te worstelen met oproerige

manifestatiën in hare hoofdstad, welke met geweld van wapenen onderdrukt moeten worden. De onmiddellijke oorzaak der onlusten te Madrid zoekt men in de volgende omstandigheid. De heer Emilio Castelar, redakteur van het dagblad *Democracia* en hoogleeraar in de geschiedenis aan de universiteit te Madrid, had een zeer scherp artikel geschreven over den bekenden afstand van een gedeelte der kroon-bezittingen ten behoeve der schatkist. Hij beweerde daarin, onder meer, dat de koningin slechts 'aan de natie ontstolen' goederen had teruggegeven, 'waarin overigens weinig verdienste lag, omdat eene revolutie haar toch spoedig daartoe zou hebben gedwongen.' Deze onheuschheden hadden natuurlijk het ontslag van den heer Castelar als hoogleeraar ten gevolge en voorts ook dat van den rector der universiteit Montalvan, die zich verzet had tegen de wijze waarop men daarbij te werk was gegaan. Eene manifestatie ten gunste van den heer Montalvan was daarop het sein tot ongeregeldheden, welke eenige dagen aanhielden en waarbij de troepen op de menigte vuurden. Ten gevolge van belangrijke magtsontwikkeling schijnt de rust voor het oogenblik hersteld te zijn, hoewel de gisting onder de geheele spaansche natie nog altijd blijft voortduren. De algemeene oorzaak daarvan is de omstandigheid dat de Spanjaarden naar een beter bestuur beginnen te verlangen en zich niet langer willen onderwerpen aan de uitspraak der heilige maagd in de legende. Volgens de volkssage toch veroorloofde Maria aan haren kampioen San Fernando bij zijne komst in den hemel, om van haar eenige gunsten te vragen voor haar bemind Spanje. De koning vroeg een schoon klimaat - toegestaan, dappere mannen, schoone vrouwen, vruchtbaren grond, alles werd toegestaan. Toen San Fernando daarop echter nog een goed bestuur vroeg, antwoordde de moedermaagd: 'dat kan ik u niet toestaan, want dan zou elke engel terstond den hemel willen verlaten om zich in Spanje te vestigen.' Spanje bleef dus zonder goed bestuur, en de engelen bleven - in den hemel.

Middelburg, 20 April.

W.A. VAN HOEK.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Voor en tegen het moderne.

Agricola. Godsdienstig geloof zonder wondergeloof. J.J. Swiers. Twijfeling en geloofsverzekerdheid. H.R. Warmolts. Jezus en de moderne immanentieleer.

Vereenvoudiging onzer godsdienstige denkbeelden overeenkomstig de uitkomsten van een vernieuwd wetenschappelijk onderzoek zoowel naar den wijsgeerigen grondslag van het godsdienstig geloof als naar het geschiedkundig gehalte der kerkelijke overlevering - ziedaar buiten kijf een hoofdkenmerk van het streven der moderne rigting dusgenaamd. Haar arbeid ligt daarom voor het meest op het veld der kritiek en loopt uit in een zuiveringsproces, waaraan zij het aloude kerkgeloof onderwerpt. Natuurlijkerwijze is zij daardoor uitvoeriger in het ontkennen en betwijfelen dan in het stellen en bevestigen. Armelijk wordt daardoor hare gedaante in de oogen van het niet wetenschappelijk gevormd publiek. Hare innerlijke heerlijkheid, o.a. de degelijkheid harer onderzoekingen, de ondubbelzinnigheid harer uitspraken, haar afkeer van het meten met tweeërlei maat, haar streven om de godsdienstkunde gelijken tred te doen houden met de op ieder ander gebied verworven wetenschap, moet zij verbergen achter een knechtsgestalte. Hooren wij een harer uitnemendste woordvoerders in zijn jongst verschenen geschrift, dan heeft zij - wel bezien - maar één fundamenteel geloofsartikel: ‘de erkenning, dat God regeert en dat Hij wijsheid en liefde is’[(*)]. Al den rijken dos waarmeê het supranaturalisme de christelijke geloofsleer optooit, heeft zij afgelegd. Het verleden en de toekomst van het christendom heeft zij geschakeld in de keten eener natuurlijke geschiedkundige ontwikkeling. Het beeld van zijn stichter heeft zij ontdaan van de wonderwolk, waarin het eeuwen was aangebeden. Dikwijls - en tegenover de aanmatiging van ingebeelde wetenschap met voorliefde - belijdt zij hare onwetendheid; van de beperktheid onzer Godskennis, van de schier onoverkomelijke bezwaren, aan de oplossing der voornaamste vraagstukken des levens verbonden, maakt zij volstrekt geen geheim. Dit plaatst haar bij de groote menigte in een ongunstig licht. ‘Houdt wat gij hebt’ is de leuze der massa's,

(*) Opzoomer, De godsdienst, p. 27.

daargelaten of zij een eigendomsregt kunnen toonen van hetgeen zij aan godsdienstige meeningen bezitten. Worden zij bovendien omtrent de nieuwere rigting kwalijk ingelicht door onkundige en partijdige lieden, dan roepen zij met een begaafde romancière tot de moderne predikers: ‘Gij geeft mij een schotel wasem in stede van voedzaam brood;’ met anderen in gelijken geest: ‘Schraal en onvruchtbaar, doodend voor onze godsdienst en zedelijkheid is uwe leer. Gij rukt de grondslagen van ons geloof omver;’ enzoovoorts, enzoovoorts, want aan deze soort beschuldigingen is geen einde. - De hartstogt, waarmede haar dikwijls deze grieven worden geopenbaard, behoeft de moderne rigting evenmin te storen in haar rustig voorwaarts streven, als dat hij haar mag ontslaan van den pligt om zich van den daardoor haar aangewreven smet te zuiveren; ook zooveel zij 't vermag in het oog van hen, die aan het zegel der wetenschap zich minder laten gelegen liggen dan aan de oogenblikkelijke behoeften van het godsdienstig gestemd gemoed. Duidelijk heeft zij te dien einde in het licht te stellen dat van hare wetenschappelijke uitkomsten der zuivere en onbevlekte godsdienst geen gevaar dreigt, dat zij haar veeleer nieuwe levenskracht zal toevoeren.

Blijkbaar is dit de strekking der beide eerste aan het hoofd van dit opstel vermelde geschriften. Beiden beantwoorden dus aan gemoedelijke behoeften. In beiden is de handhaving van het goed regt der moderne rigting met onmiskenbaar talent ondernomen.

Agricola's geschrift is op het slagveld geboren, onder het optrekken der kruiddampen van den door Dr. Reitsma over de wonderen uitgelokten strijd. Met uitzondering van ettelijke wèlgemikte schoten, genoemden kampioen voor het wondergeloof in de voorrede achterna gezonden, ademt het boeksken hoegenaamd geen oorlogzuchtigen geest. 't Is veeleer een buitengemeen, een benijdenswaardig kalm woord van geruststelling tot gemoederen, die welligt geloof slaan o.a. aan de verzekering van den heer Reitsma dat door de ontkenning van wonderen ‘alle geloof in God, alle vertrouwen op God, alle liefde tot God eene ongerijmdheid, een waan, een zelfmisleiding wordt;’ (bl. 25) en geschokt zijn door de bewering van zekeren ‘Amesi’ in de Kerkelijke Courant van 18 Junij '63, dat de noodzakelijke meest wettige consequentie der moderne theologie gelegen zou zijn in de verloochening van het geloof aan een persoonlijken, zelfwillenden en vrijwerkenden God.

Voor hen heeft hij geschreven. Doorgaans is zijn betoog klemmend. Den onbevooroordeelden lezer overtuigt hij dat de grondwaarheden van het christelijk godsdienstig geloof niet staan en vallen met het geloof aan wonderen. Duidelijk wordt het ook hier, dat waar het laatste wordt prijsgegeven de eerstgenoemde op hechteren grondslag rusten. - Voorts zal niemand het den schrijver tot een verwijt aanrekenen, dat de inhoud van zijn geschrift meer geeft, dan de titel belooft. Niet zoo zeer de godsdienst in het algemeen als wel de *christelijke* godsdienst brengt hij ter sprake. Daarin ligt dan ook de aanleiding tot zijn betoog over de onsterfelijkheid. Mogt men het op redelijke gronden rustende geloof aan ons voortbestaan na den dood liefst niet onder de *godsdienst*-waarheden rangschikken, hier worde niet voorbijgezien dat het christendom deze onderscheiding niet

maakt, en de schrijver zich lezers voorstelde, die op het geloof aan Jezus' opstanding hun onsterfelijkheidsgeloof bouwen. Overigens moge hij met het werk, dat hij ondernam, de verwezenlijking nader bij brengen van zijnen wensch, ‘dat onze christelijke Kerk met Christus de liefde stelle tot het éénig kenmerk des christens; dan wordt der wetenschap gegeven wat der wetenschap is: de beslissing over de waarschijnlijkheid der wonderverhalen; en Gode wat Godes is: een godsdienstig, dat is liefdevol gemoed.’ - Een ieder gevoelt dat hier bedoeld wordt niet om tusschen de wetenschap en God, maar om tusschen haar en *de godsdienst* een grenslijn te trekken, welke niet dan tot bevordering van beider bloei kan worden in acht genomen.

Van wijderen omvang is het werkje van Ds. Swiers: ‘Twijfeling en geloofsverzekerdheid.’ 't Is over niet minder dan over het godsbegrip, over God in betrekking tot de schepping, over Jezus Christus en over den Bijbel dat hij zijn lezers onderhoudt. Tamelijk volledig, meest boeijend, soms breedsprakig tot langdradig wordens toe, schier overal op gemoedelijken toon. Dit laatste geheel in overeenstemming met hetgeen men zou kunnen noemen de intrigue van het boek. Immers bevat het een reeks brieven, waarin een twijfelende, bijkans vertwijfelende neef zijnen oom om licht smeekt in de duisternis en door dezen tot geloofsverzekerdheid wordt gebragt. - De moderne rigting vindt hier in den heer Swiers meer haren wegbereider dan haren woordvoerder. Het laatste allerminst waar hij zich heftig tegen het determinisme aankant. Verscheidene bladzijden worden aan die bestrijding gewijd. Het is geheel onnoodig de van elders reeds bekende, meermalen weerlegde, hier wederom ter sprake gebragte bewijsgronden te wegen. Tot beoordeeling van het door den schrijver geleverde verdient het nogthans opmerking dat hij - natuurlijk zonder het te bevroeden - zich zelf afdoende wederlegt. Den negenden brief besluit hij met deze woorden: ‘En nu leg ik voor heden de pen neder! De klok slaat middernacht. Ik heb wel sterke neiging om u meer te schrijven en weinig neiging om te gaan slapen, maar ik *wil* mijnen lust niet involgen, omdat ik weet, dat het beter is, dat ik mij ter ruste leg, en begrijp, dat ik u tijd moet geven om, voordat ik verder ga, het geschrevene ernstig te overdenken.’ Nu houde men wel op het oog dat dit slot - blijkbaar ook wegens het onderschrapte woordje *wil* - het voorafgaand betoog ten gunste van den vrijen wil feitelijk moet constateeren, en dat door den schrijver de vrijheid van den wil in absoluten zin wordt opgevat. Onbewimpeld verklaart hij in dezen zelfden brief, bl. 51: ‘eene oorzaak en bepaling van den wil heft den wil op. De wil is geen uitwerksel van andere oorzaken, maar zelf oorzaak; de wil is zelfbepaling, niet een bepaald worden door andere oorzaken.’

Hoe hij nu ten bewijze daarvan kan vermelden, dat hij zijn wil om meer te schrijven niet kan involgen, *omdat hij weet dat het hem beter is te gaan rusten* - is moeijelijk te begrijpen. Zoo ergens, hier was dus zijn wil bepaald, met name door die wetenschap; en werd het tegendeel bewezen van wat hij bewijzen wilde. Vruchteloos zou hij zich tegen deze conclusie beroepen op zijn t.a.p. verder voorkomende bewering, dat ‘de wil niet wordt bepaald door neigingen

of hartstogten of door 't verstand of geweten, maar integendeel zich van deze drijfveren bedient en het hoogste vermogen is, waaraan alles ondergeschikt is;' want vooreerst had hij als ieder mensch die niet gedachteloos handelt, reden om te onderzoeken wat hem beter zou zijn, verder te schrijven of uit te scheiden, en was zijn wil dus reeds in het algemeen bepaald door de hier niet sluimerende overweging dat men nimmer iets doen moet zonder zich eerst te beraden; en ten andere - mogt zijn wil zich ook voorts van zijn verstand bedienen - naar den raad van dien dienstknecht heeft hij geluisterd, werd dus wederom in zijn uiting bepaald. Natuurlijkerwijze kan hij nu ook op zijn standpunt geen absoluut Godsbegrip dulden en is zoo eerlijk dit openhartig te belijden. Bl. 68 betuigt hij 's menschen vrijen wil niet te kunnen rijmen met Gods voorwetenschap. Hij wil hier liefst in de beperktheid van zijn weten berusten. Doch moest hij een van beiden opgeven, dan zou hij met den dichter willen zeggen: 'De vrije daden der menschen, welke zelfs de Godheid vooraf niet kent.'

Evenmin is hij zuiver in de moderne leer op het stuk der wonderkwestie. Wonderen, z.i. daden van bijzondere goddelijke tusschenkomst, acht hij geenszins onmogelijk. Hij gelooft niet aan een noodzakelijke en onverbrekelijke rei van oorzaken en uitwerkselen, waardoor alles *moet* geschieden, gelijk het geschiedt; maar dat God ook buitengewone middelen bezigt, buiten de eenmaalvastgestelde wetten om (bl. 123). Het wondergeloof vindt in zoover bij hem geen bestrijding. Toch 'valt het hem zwaar om te gelooven dat een ligchaam 't welk reeds vier dagen aan de ontbinding onderhevig was, op Jezus' magtwoord in een oogenblik in gezonden toestand hersteld en op nieuw bezield was:' Lazarus' opwekking; 'of dat een blindgeborene ziende geworden, in één oogenblik alle voorwerpen kent, die wij door lange jaren van ervaring kennen' (pag. 125).

Ten aanzien der doodenopwekkingen acht hij het niet overbodig aan te merken: 'Zeg ik te veel, als ik beweer, dat hij (t.w. Jezus) ook zag, hoe zijne tijdgenooten meermalen iemand ten grave droegen, in wien de levensvonk nog niet was uitgebluscht. De buitengewone mensch had ook in dezen buitengewone gaven en krachten..... 't Waren wonderen in de oogen zijner onkundige tijdgenooten; ja werkelijk wonderen voor gewone menschen' (p. 123). Men ziet hier de natuurlijke verklaring dusgenaamd in vollen gang.

Straks evenwel wordt Jezus' opstanding voor een geschiedkundig feit gehouden, wat hem intusschen niet belet om bij de vermelding van zijn twijfel aangaande de waarheid van Jezus' hemelvaart te verklaren: 'Hier gevoel ik mij bijna noodzakelijk teruggedrongen naar 's Heeren laatsten ademtogt aan 't kruis, om te betuigen: '"daar is het einde zijner geschiedenis."' Zoo is het hier schier overal een schipperen, waarmeê hij gewoonlijk aan lager wal geraakt.

Desniettemin kan hij een wegbereider der moderne rigting genoemd worden, voor zooveel hij den neef klaar en duidelijk laat uiteenzetten, welke bezwaren de oudere godgeleerde zienswijzen drukken en zelf niet in gebreke blijft uitvoerig en grondig te betoogen dat de ontkenningen der nieuwere rigting het eenvoudig geloof

des harten veeleer winst dan schade toebrengen. Hierbij komen voortreffelijk geschreven bladzijden op den voorgrond en zeker zijn er nog genoeg gemeenteleden, die Ds. Swiers op uitnemende wijze zal kunnen inlichten en teregtwijzen.

Dit wordt ook beproefd in het werkje van Ds. Warmolts, in de derde plaats aan het hoofd van dit opstel vermeld. 't Is ZEerw. daarbij evenwel te doen om de moderne rigting te bestrijden. Op hare immanentieleer heeft hij het gemunt. Daarin laat hij haar door Jezus veroordeelen. - Het 115 bladzijden lang gerekte betoog komt hoofdzakelijk hierop neêr: De ziel der moderne rigting ligt in hare immanentieleer, in haar gevoelen dat God in de wereld is en de wereld in God, zoodat er voor Gods wezen boven de wereld geen plaats is. Jezus daarentegen heeft zich den immanenten God tegelijk ook als boven de wereld gedacht. De moderne rigting wordt daardoor in de hartader getroffen, want Jezus bezat de waarheid. - In drieërlei opzigt mist deze bewijsvoering haar doel. Vooreerst is het bezijden de waarheid dat de genoemde rigting eene immanentie Gods zou belijden als hier wordt beschreven. Volgens den schrijver zou zij - om iets te noemen - (zie p. 83) beweren of immers moeten beweren dat God en de wereld louter abstracties zijn van ons denken; dat God het subject der wereld zelf is; dat Hij zich zelf in de wordende wereld verwerkelijkt; om kort te gaan, dat Hij zijn wezenlijk bestaan, vooral ook in zedelijken zin, afwachten moet van de wordende wereld. Bij gevolg heet zij in ontegenzeggelijken strijd te staan met het gevoelen dat God en wereld werkelijk te zamen bestaan, dat er behalve de wereld ook een God is, dat Hij in de wereld zijn voornemens en raad verwerkelijkt, dat de wereld God in zich moet opnemen, totdat Hij alles zijn zal in allen. - Het meest consequent pantheïsme wordt hier der moderne rigting toegedicht. Intusschen verzuimde de schrijver deze aantijging te bewijzen; tenzij men oordeele dat hij daartoe kon volstaan met enkele pantheïstisch klinkende uitdrukkingen van Scholten, Réville en Lang aan te halen. Trouwens het had hem ook niet moeten ontgaan dat de moderne rigting hier te lande, wat haar wijsgeerig gehalte betreft, voornamelijk is voortgekomen uit de empirische school van den hoogleeraar Opzoomer en dien overeenkomstig bij monde o.a. van Dr. Pierson een scherpe grenslijn trekt tusschen geloof en wetenschap; de overtuiging van Gods betrekking tot de wereld naar het eerste gebied verwijst en vooralsnog afziet van de poging om een wetenschappelijk Godsbegrip te formuleren. Met het oog op deze overbekende zaken mag het overbodig geacht worden den heer Warmolts nog verder te weerleggen wanneer hij, ten betooge dat de immanentieleer het hart der moderne rigting is, een onderscheid maakt tusschen het historisch begin en het wijsgeerig beginsel dier rigting; voorts den éénigen grond van al haar streven, haar kracht en zwakheid in die leer aan het licht ziet treden.

Ten andere valt het niet moeijelijk in te zien hoe zonderling het is om Jezus tot scheidsregter te roepen bij vraagstukken van zoo zuiver logischen aard. Het verraadt miskenning van het zuiver godsdienstig karakter der prediking van Jezus, van hem een voor de regtbank der wetenschap welgestaafd antwoord te verlangen op vragen als deze:

Hoe is en werkt God in het heelal? Welke is de verhouding waarin God en wereld staan tot elkander? Is Hij de oneindige, doordringt zijn wezen alle poriën, vervult het alle stofdeeltjes der wereld; hoe zullen wij Hem dan van haar onderscheiden?

Eindelijk is in ieder geval de schrijver in gebreke gebleven het gezag van Jezus in de oplossing van dergelijke vraagstukken te bewijzen. Aan exclamaties ontbreekt het niet, maar naar een grondig betoog zoekt men hier te vergeefs. Zoo leest men op pag. 100: 'Waarom toch aan Jezus geen vertrouwen geschonken ook in hetgeen de wetenschap de kennis van God noemt? Nog nimmer is het geschied dat iemand hem van zonde en dwaling heeft kunnen overtuigen; ook de wetenschap moet het nopens het kardinale punt: de ware kennis van God, niet beproeven!' De schrijver zelf plaatst hier een uitroepingsteeken. En mogt men soms verder naar de reden vragen (wij gebruiken zijne eigene woorden p. 104) waarom wij ons Jezus' voorstelling van God als adaequaat aan de werkelijkheid moeten denken, hij antwoordt: anders zou zijne godsdienst de volkomen ware niet kunnen zijn; en dat is zij toch. En vraagt men: op welken grond hij dit van haar beweert, hij verklaart: 'Zijne godsdienst was van de eene zijde eene meest vurige gemoedelijke vroomheid, maar van de andere zijde was zij de geest der kennis en der wijsheid Gods. Die geest van gemoedelijke vroomheid en van kennis Gods was als in één brandpunt in hem vereenigd. Daarom was hij het licht der wereld, en achtte dit eeuwige leven gelegen in het kennen van den Eenen Waarachtige. Daarom is zijne godsdienst *de* volkomen ware.' Anders gezegd: Jezus' voorstelling van God was volkomen juist omdat zijn godsdienst volmaakt was. En die godsdienst was volmaakt omdat hij nevens vroomheid ook den geest der kennisse Gods bezat. Niemand zal zoo onnoozel zijn om door deze cirkelredenering zich te laten verschalken.

Doch reeds te lang werd hier op dit geschrift de aandacht gevestigd. - Een proefje nog worde gegeven van den afschuwelijken, bij wijlen potsierlijken stijl, dien de schrijver zich heeft uitverkoren. Als hij gezegd heeft dat de immanentieleer de éénige bron is, waaruit de slotsommen der moderne rigting voortvloeijen, gaat hij in dezer voege voort (pag. 88): 'Maar, indien deze hare leer eens niet de ware was! Dan zou zij toch zedelijk verpligt zijn om de slotsommen, waartoe zij *uit kracht van haar* gekomen was, terug te nemen..... En deze slotsommen heeft zij grootendeels reeds vastgesteld. Heeft zij het ook met te weinig *ootmoed* en met te groote stoutheid gedaan? Was hare ziel wel regt gezond, *haar centraalpunt wel goed gefundeerd*, haar uitgangspunt wel in een goede rigting? Eene kleine, zeer geringe wending regts of links bij het punt van uitgang leidt tot een geheel ander *uiteinde.* Wanneer aan de moderne theologie, tot niet geringe zwarigheid, de vraag gedaan werd, of zij bij haar punt van uitgang ook iets ter regter of linkerzijde kan afgeweken zijn, zal zij zoo stout zijn om die vraag met een beslissend: neen, te beantwoorden? Of kan haar soms ook eenige twijfel bekruipen, of zij op haren weg van vooruitgang ook tot een *verkeerd uiteinde* gekomen is. Eenmaal *van het uitgangspunt uitgegaan* zijnde, pleegt zij niet aan gebrek aan consequentie te lijden.

‘Met fieren moed durft zij op haren weg voortgaan op gevaar af, dat zij met *verwaten* hand *rondom zich schijne te tasten*, om weg te ruimen *wat voor haar niet deugen wil*; deze fiere moed toont ons haar mannelijk karakter.’ Dit staaltje moge volstaan. Wij hebben natuurlijk de karakteristiekste uitdrukkingen onderschrapt. Een kommentaar is hier overbodig. Zonder rancune over zijne elders (p. 114) voorkomende opmerking dat de moderne theologie ter wille van haar godsbegrip de geschiedenis *verknoeit*, wenschen wij dit boeksken, al was het maar om zijn schoonen stijl, een zalig uiteinde; den schrijver zelf, wat hij p. 106 wederom in zeer kernachtige bewoordingen van de moderne rigting beweert: ‘De tijd zal haar genezen, *en dan* volgt beterschap van zelf.’

L.H. SLOTEMAKER.

Tot leering en stichting.

Bibliotheek van moderne theologie, verzameld door J.H. Maronier, predikant te Leiden. 4de deel. 4de en 5de afd. 5de deel 1-5de afd. - Te 's Hertogenbosch, bij G.H. van der Schuijt, 1864.
Tien leerredenen van B.C.J. Mosselmans, predikant bij de Ned. Herv. gemeente te 's Hertogenbosch. Aldaar, bij G.H. van der Schuijt, 1864.
De waarde der Bijbelsche wonderverhalen, in voorbeelden aangewezen; door Dr. A.L. Poelman. Te Groningen, bij F. Fockens. 1864.

Wij hebben de lezers van *de Tijdspiegel* reeds meer dan eens opmerkzaam gemaakt op de Bibliotheek van moderne theologie. Onze ingenomenheid strekte zich toen niet slechts uit over de reeds verschenen afleveringen, maar wij voorspelden ons en onzen lezers ook van de voortzetting dezer onderneming een doorloopend genot. Dat deden wij om de bekwaamheid van den redacteur voor de zaak die hij op zich nam. De boven aangewezen afleveringen bevestigen al weder onzen goeden dunk. Opdat het blijke welke belangrijke onderwerpen hier volgens de methode en het licht der onbevangen wetenschappelijke theologie behandeld worden, schrijven wij de opschriften van de voornaamste opstellen af. Men vindt in deze afleveringen: De opstanding van Jezus, door A. Schweizer. Het spreken in tongen, door Schmid. Het lijden en sterven van Jezus, door Eszinger. Lijdens-gedachten, door U. Weber. Johann Gottfried von Herder, door F.C. Baur. Alexander Vinet, door E. Scherer. Onze tijd in zijn verhouding tot het christendom, door Spaeth. De roeping van het protestantisme in den tegenwoordigen tijd, door H. Lang. De vergelijkende mythologie, door E. Scherer. De mythologie in het Oude Testament, door F.L.W. Schwartz. Het jongste werk van Pécaut, door Th. Bost. Het christendom van Jezus Christus, door H. Lang. Het dogma, door E. Scherer. De Messiaansche profetiën van Ezechiël, door E. Ensfelder. De profetiën van Amos, door M. Steeg. De sterken en de zwakken in het geloof, door H. Lang. Supranaturalisme en theïsme, door E. Coquerel. Het vrije onderzoek en zijne gevolgen, door E. Scherer. Johannes Kalvijn, door Schellenberg. Het jongste werk van D.F. Strauss en dat van D. Schen-

kel, door H. Lang. De apocryfe Evangeliën, door M. Nicolas. Deze Bibliotheek blijve dus aanbevolen aan de belangstelling van hen, die een inzigt in de christelijke waarheid begeeren, dat alleen afhankelijk is van gezond oordeel en ernstige gemoedelijkheid.

In ‘een woord vooraf’ deelt de heer Mosselmans de reden mede waarom hij tien van zijne te 's Hertogenbosch uitgesproken leerredenen het licht heeft doen zien. Na eene driejarige werkzaamheid in die gemeente is de kalme oppositie, die Mosselmans' theologisch standpunt vond, ‘de strijd was gematigd en geschiedde in liefde’, voor een poos in een heftigen tegenstand veranderd. De heer Roulet namelijk, predikant der Waalsche gemeente, is aangemoedigd geworden door een paar streng orthodoxe familiën om eenige begaafde geestverwanten van elders uit te noodigen tot het houden van voordragten in de Waalsche kerk, ten einde Mosselmans' prediking te bestrijden. De heeren de la Saussaije, Gunning Jr. en Schuurman hadden bij de uitgave dezer leerredenen reeds aan die uitnoodiging voldaan. Het is ons niet bekend hoe 't met dien tegenstand verder gegaan is, of hij weêr tot vorige kalmte is teruggekeerd, dan wel in de gemoederen der orthodoxen een blijvende heftigheid van verbittering heeft ingestort. Hoe het zij, wij hebben er een aangename kennismaking aan te danken. In zeer eenvoudigen en stichtelijken vorm, en met een niet gewone duidelijkheid van taal en voorstelling draagt Mosselmans zijne gevoelens voor. Leerredenen als deze stellen de beklagelijke onnadenkendheid van hen in 't licht, die alleen aan eene orthodoxe opvatting der christelijke waarheid *ernst* toeschrijven. Of liever, dergelijke leerredenen, aan wie, omdat zij eene niet orthodoxe zienswijze in 't licht stellen, het karakter van ernst ontzegd pleegt te worden door de onnadenkenden onder de orthodoxen, doen zien, hoe vreemde beteekenis het woord ernst in de kerkelijke wereld verkregen heeft. Ernstig wordt hij genoemd, die somber is, voorliefde heeft voor ouderwetsche vormen en die, bij de beschrijving van de weg der zaligheid, aan de zijde van God de reden zoekt van de moeijelijkheid om waarlijk gelukkig te worden. Want zoekt men aan 's menschen zijde de reden waarom betrekkelijk zoo weinigen waarlijk gelukkig worden door de zaligheid der geestverwantschap met Jezus; al leert men dan ook, en wel in den zin dien Jezus bedoelde, dat de poort eng en de weg naauw is die ten leven leidt; ernstig is men dan toch niet volgens het spraakgebruik der regtzinnigheid. Alsof ernst aanduidde een eigenschap van oordeelvellingen en overtuigingen, en niet veeleer een eigenschap van het subject, dat de oordeelen velt en de overtuigingen bezit. Ernst is dáár, waar hetgeen gezegd en gedaan wordt van harte geschiedt en uit welbevestigde overtuiging. Wij kunnen ons met deze leerredenen in de hand zeer goed voorstellen, dat de strijd, dien Mosselmans' prediking in den boezem der gemeente moest doen ontstaan, ‘gematigd bleef en in liefde geschiedde’, zoolang men aan hem die de gemoederen in beweging bragt ook de leiding dier gemoedsbewegingen overliet. Want, met de bedaarde, door zeggenskracht gekenmerkte, indrukwekkende voordragt, die men in den voordrager van deze leerredenen, al hoorde men Mosselmans gelijk wij

nooit, onwillekeurig onderstelt, moet deze spreker zijn gehoor dwingen om aan zijn vromen zin en ernstige waarheidsliefde te gelooven, al kan men zijne zienswijze nog niet aanstonds goedkeuren en overnemen. En zoo moet het zijn, opdat uit de noodzakelijkheid der verkondiging van het Evangelie volgens het licht der hedendaagsche intellectuele en morele beschaving geen onnoodige schade voor nog zwakke en onverzekerde zielen voortvloeije. Wie het christendom ontvouwen en aanbevelen bij het licht van den tegenwoordigen tijd hebben gewoonlijk die prikkelbare gestellen niet onder hun gehoor, welke alleen maar een weerklank van eigen algemeene en bijzondere zienswijze zonder ergernis kunnen aanhooren. Maar al heeft de waakzaamheid der orthodoxie ons voor goed beveiligd tegen de kitteloorige en, zoo zij met gemoedelijke vroomheid gepaard is, wel verdragelijke waanwijsheid van hare onhandelbaarste voedsterlingen; er komen, behalve meer ontwikkelden door lectuur en eigen nadenken, ook tot ons die nog van 't begin af aan ingelicht moeten worden, die aanvankelijk nog maar alleen gedreven worden door de onevenredigheid tusschen hunne behoeften en eene orthodoxe prediking, wier hoofdkracht hun vaak moet toeschijnen te bestaan in de weinig ridderlijke bestrijding van afwezigen door middel van magtspreuken en redeneringen van bedenkelijk zwak gehalte. Zulken moet, door de inkleeding van de beschouwingswijze die hun nog nieuw is en waarin zij nog moeten ingroeijen, de psychologische mogelijkheid gegund worden voor die welwillende gemoedsstemming, welke noodig is voor een vruchtbare toetsing en toepassing van hetgeen zij hooren.

Van hare formele zijde behoort de Evangelieverkondiging tot de schoone kunst der welsprekendheid als een van hare onderdeelen. Om uit dat aesthetisch oogpunt leerredenen te beoordeelen is een hagchelijke zaak voor iemand die zelf leerredenen pleegt te houden. Men komt er zoo ligt toe - ik meende 't wel op te merken als ik beoordeelingen van predikwijzen door predikers las of ook wel, b.v. bij een intrede, op den kansel hoorde geven - men komt er zoo ligt toe om den trant waarin men zelf preekt voor den meest aanbevelenswaardige, te houden. En dat is zeker onjuist, want op velerlei wijzen kan kanselwelsprekendheid zich vertoonen en op velerlei wijze zeer goed. Alléén, om in den hoogsten zin des woords kanselredenaar te zijn, zoo dat men bij de toetsing aan een ideaal niet al te ligt bevonden wordt, dit is een gave van maar zeer enkelen. Ik behoef er nu naauwelijks bij te voegen, dat de trant van den heer Mosselmans eene van die velerlei wijzen is waarop men uitstekend prediken kan.

‘Het oordeel over de waarde der Bijbelsche wonderverhalen valt in den regel in uitersten. Of men meent ze in hun geheel als historie te moeten aannemen, of, wanneer men het onhistorische er van erkend heeft, acht men ze fabelen te zijn. Eene juiste voorstelling van de geschiedkundige en zedelijke waarde dier verhalen kan niet anders dan bevorderlijk zijn aan de regte waardering en aan den krachtigen invloed des Bijbels. Tot zulk een gezond begrip te leiden is het doel van dit werkje.’

Met deze woorden wijst Dr. Poelman het doel aan van zijn ‘de waarde der Bijbelsche wonderverhalen in voorbeelden

aangewezen.' Hij is uitnemend geslaagd. Aan negatieve kritiek, veroordeeling van de meening, dat die wonderverhalen zouden zijn verhalen van werkelijke gebeurtenissen, paart hij positieve kritiek, aanwijzing van den meest waarschijnlijken weg waarlangs die wonderverhalen, ieder voor zich, ontstaan zullen zijn, en van de christelijke denkbeelden en gevoelens, die een aanschouwelijke gestalte in de wonderverhalen erlangden. Deze is de lijst der behandelde onderwerpen: Maria boodschap; de wijzen uit het Oosten; het stillen van den storm; Jezus' verschijning aan de vrouwen; Jezus' verschijning aan de Emmausgangers; Jezus' verschijning aan Thomas; de opwekking van Lazarus; Jezus' hemelvaart; De uitstorting van den Heiligen Geest, de dood van Ananias en Saffira; de bekeering van Paulus; de wonderen bij Jezus dood. Indien Dr. Poelman in een paar hoofdstukken van algemeene strekking de beginselen van hedendaagsche geschiedbeschouwing en zielkundige analyse, welke hij in ieder bijzonder verhaal toepast, vooraf eenigzins breedvoerig had ontwikkeld en verdedigd, zou hij minder in herhalingen vervallen zijn. Nu is zijn werkje meer de zamenvoeging van een zeker aantal afzonderlijke opstellen van overeenstemmenden inhoud dan een doorloopend geheel. Dit gebrek in den vorm, hetwelk uit de oorspronkelijk afzonderlijke uitgave van ieder opstel, terwijl de schrijver misschien zelf het geheel nog niet afgewerkt had, zal voortgevloeid zijn, maakt een doorloopende lezing van het werkje niet raadzaam. Men neme het nu en dan ter hand; en wie dat doet zal zeker alle opstellen niet gelezen hebben of hij verwierf zich een duidelijk en bevredigend inzigt, zoowel in de hedendaagsche kritische en psychologische geschiedbeschouwing als in de waarde die bij dat licht aan de Bijbelsche wonderverhalen moet worden toegekend.

Amsterdam, Febr. '65.

V.B.

Het middelbaar onderwijs in Frankrijk. Schets der Parijsche Universiteit.

VII.

De Jezuïten. *(Vervolg)*

Praktische Leute - Methode in 't onderwijs - De officiëele Ratio studiorum - Voor Frankrijk uitmuntend onderwijs, élèves de montre - 't Collége de Clermont, met sensatie, na heftige pleidooijen, eerst voorloopig, later regtens geopend - Gratis onderwijs, voortreffelijke docenten, toeloop - Voortdurende gunst aan 't hof - Stijgende bloei - 't Collége de Louis-le-Grand - Schoolprogram.

Een waarschuwend woord voor onze dagen sprak Generaal Bekx in 1854, toen hij, in zijn schrijven aan het Oostenrijksche Ministerie van onderwijs, met kracht opkwam tegen de strekking van onzen tijd, om het aantal vakken op de gymnasiën te vermenigvuldigen. 'Weinig maar goed!' is overal de leus. Niet onäardig zegt dat in zijn vlug Latijn hij wien ik reeds meermalen aanhaalde, de Jouvency. 'Pauca singulis scholis pueri doceantur, sed accurate, et ita ut haereant in mentious. Meminerit praeceptor in-

genia puerorum esse veluti vascula angusti oris, quae superfusam liquoris copiam respuant, sensim instillatam recipiant' (l.l. p. 122)(*). Die groote soberheid, in het aantal vakken, in den duur der lessen, in 't opgeven van pensa, in 't vergen van hoofdïnspanning, is een sterke zijde van het docérend genootschap. Daar mogen alle scholen zich aan spiegelen. Overal de meest mogelijke beperking. 'Slechts zooveel worde gedaan - zegt P. Bekx - als behoorlijk en goed kan gedaan worden.' Van auteurs - hoe vele en velerlei er ook worden opgenoemd - worden er betrekkelijk zeer weinige gelezen: hoofdfiguur op de series blijft Cicero.

De gedicteerde onderwerpen ter compositie, de pensa ter memoriséring moeten - vooral op de laagste klassen - zoo kort mogelijk zijn. 'Liever worde minder opgegeven, minder gelezen en verklaard, dan dat de bepaalde tijd overschreden worde.' Ook tegen te veel studeren wordt gewaarschuwd. 'Men moet nooit 1½, laat staan 2 uren achtereen ingespannen met lezen of schrijven doorbrengen, zonder het werk een poos te staken' (Landsh. Lpl., Ratio Stud. p. 152). Ook het aantal les-uren daags, hoogstens in de onderste klassen 5, in de rhet. 4 - wekelijks dáár 27, hier 21 of 22 - is gering als men er de vele kerkelijke feestdagen en viertijden aftrekt.

In dat voorzigtig afmeten der eischen, in het streven naar een duidelijken, aangenamen trant van mededeelen, in het ontzien van krachten en tijd, in 't vermijden van alle overlading bij discipelen en docenten, in dat concentreren aller energie op het Latijn, het éénige, hoog vereerde vak dier dagen, lag voorzeker de bekoring van het gezonde verstand, die veel familiën trok.

Voeg hierbij de zorg die de Jezuïten toonden bij de opleiding hunner kweekelingen: het beginsel waarvan zij verkondigden uit te gaan. 'Opvoeding en onderwijs - zeiden zij - gaan hand aan hand. Beiden hebben één, religieus, kerkelijk doel. Religie en zedelijkheid kunnen niet geleerd, zij moeten noodwendig geoefend worden: opvoeding is derhalve wezentlijk een opvoeden en gewennen van den wil. - De kweekelingen moeten ter eere Gods gekweekt, alle wetenschap moet zoo gedoceerd worden, dat zij tot erkentenis en liefde des Scheppers en Verlossers voert. Daarom zullen de jonge lieden, welke der Societeit worden toevertrouwd, zoo worden onderwezen dat zij met de wetenschap ook vooral aan zeden winnen die eens Christens waardig zijn' (Rat. stud. p. 83, 104, 158).

Zie eens welk een geruststellend woord de Jezuïten-series daar voor den verstandige en regtgeloovige sprak. - Doch ook in dat opzigt kan de moderne school bij de Eerwaarde Vaders te rade gaan en zich zelve afvragen of onderwijs alleen wel de ware methode, of Randal Leslies 'knowledge is power' wel de ware leus is voor den docent.

En dien vroomheidszin zochten zij te toonen zoowel in hun eigen maatschappelijk gedrag als in 't uiterlijk bestaan hunner kweekelingen. Om van hunne vredelievendheid te doen blijken jegens de vijandige Universiteit, zonden zij in den beginne steeds eenige hunner kweekelingen naar de lessen harer hoogleeraren, die dan in stemmige houding

(*) 't Beeld is intusschen, gelijk ik later merkte, aan Quintil. I, 3 ontleend.

gaande, bij 't ontmoeten van vreemde studenten, slechts spreken mogten over de studie en de vorderingen in deugd (Rat. stud. p. 151). Het decorum namen zij stipt waar, zelfs in bijzonderheden. ‘Moet de docent soms - zoo lezen wij bl. 117 der Ratio - de ouders der kweekelingen spreken, dan beslist de rector door wien zij zullen opontboden worden, door den prefect of door een ander, en of ook het aanzien der personen vordert dat men tot hen ga’(*).

Oordeelkundig en ad rem tevens knoopten zij dien band der godsdienstige opvoeding aan het onderwijs vast. ‘Daar het doel der kundigheden die 't Genootschap mededeelt is, - zeggen de Constitutiones - met behulp van Gods genade, nuttig te zijn aan onze eigene en onzer naasten zielen, zal dat in 't algemeen de regel zijn, volgens welken men bepaalt, aan welke studiën en in hoe verre onze scholieren zich daaraan zullen wijden.’ Daarom letten zij zorgvuldig op der kweekelingen bijzondere geschiktheid en eischten niet dat allen hetzelfde eenvormige werk verrigtten. Fas erit - zegt ook Juventius aangaande jonge lieden van bepaalden aanleg voor eenig vak - fas erit, ut ajunt, indulgere velis ac totos poesi, eloquentiae, historiae sinus pandere (p. 97).

Deze taktiek, in de oogen van een encyclopaedisch Duitscher een gruwel, heeft uitmuntende vruchten gekweekt en het meest bijgedragen tot den wetenschappelijken roem der Societeit. Zij heeft tevens, van stonden aan, het Genootschap hoog doen rijzen in de achting van 't beschaafde publiek. Een intellectueele en tevens religieuse opleiding was wel te allen tijde de hartewensch der ouders voor hun kroost. En waar vond een huisvader dien wensch beter vervuld dan bij de Patres Reverendi vol minzaamheid en zachtheid, over wier scherpzinnig berekend studieplan een tint van godsdienst lag verspreid, die, met ijver en oordeel werkende, overal verklaarden *in Domino* te werken, wier uitdrukkelijke paedagogische geloofsbelijdenis luidde ‘alle gedachten en daden hunner kweekelingen te regelen *tot grooteren lof Gods*’?

Uiterlijk werd die confessie, gelijk ik zeide, door allerlei inrigtingen ondersteund. De hoogste naauwlettendheid wordt den Provinciaal aanbevolen, dat geen boeken worden gebruikt die schadelijk zijn voor de goede zeden: de onkiesche woorden en zaken moeten uit de auteurs worden verwijderd of, zoo dat niet mogelijk is, gelijk bij Terentius, moeten die auteurs in 't geheel niet worden gebruikt (Rat. stud. p. 19). - Wat moderne werken betreft, ook de beste waren gebrandmerkt, als de schrijvers in kwaden reuk stonden (Const. 4, 14). De Jezuïten der 16de eeuw duchtten een Voltaire en onderschepten liefst 't convooi zijner denkbeelden buiten hunne school.

't Prospectus der Jezuïten-inrigting verkondigde luid, en het stond (voor al wie niet argwanend was) in 't Jezuïten-huis als in den gevel geschreven ‘godsdienst is de grond en grootheid van iedere school, haar fundament en top,

(*) Voorzigtiger en doorzigtiger is die politiek omschreven § 77 der Regg. praep. dom. professae: Amicos conseruare, et eos, qui male erga nos affecti sunt, praecipue si homines sint non vulgaris auctoritatis, orationibus et rationibus conuenientibus in amicitiam reuocare, aut saltem, ne aduersarii sint, efficere studeat, bl. 84 ed. Rovssin, 1607, der Regulae.

ja haar kern en ziel, daarom moeten godsdienstleeraars opvoeden.' Daarom - zegt het Landsh. Lpl. - is opvoeding vooral de taak der Orde die zich in de groote zaak van het schoolwezen bijzonder onderscheidde, der Soc. Jesu. Immers haar was het godsdienstig beginsel geen woord dat louter eene firma aanduidt, geen uithangbord dat liegt. Door haar werd de jeugd, van ondeugd gevrijwaard, tegen alle verderf waarachtig gebalsemd.' De jeugd tot erkentenis haars Scheppers en Verlossers te brengen is het thema dat overal in de Ratio uitklinkt: de jongelieden moeten door het kweeken der wetenschap ook wassen in zeden die des Christens waardig zijn (p. 104). Tot gehoorzaamheid en liefde Gods moeten zij worden opgekweekt (ib.). Met een voorbeeldig godsdienstig leven moet de leeraar zelf voorgaan, geen ergernis geven, voor zijn scholieren gestadig bidden (105 en 106). Hij moet hen vol vertrouwen aan de welzalige Maagd en Gods heiligen aanbevelen, vooral aan die welke geacht worden de bijzondere patronen der studerende jeugd te zijn, den heiligen Jozef, de heilige Catharina, onzen heiligen vader Ignatius enz. (Landsh. Lpl. 155). Herhaaldelijk wordt demoed aanbevolen die geen vergankelijke eer, maar de eere Gods zoekt (Ratio 150). Acht alles onëdel en slecht wat aan ondeugd grenst, wat strijdt met de wetten der Christelijke deugd, zooals trotschheid, pralerij enz.. Gehoorzaamheid is de hoofddeugd van discipelen en docenten (150). Aller wil gaat op in den wil des éénen Opperste die, als de wil van Jezus Christus, geëerbiedigd en gedaan wordt.

Minzaamheid is de stelregel. Niet door schrik voor kastijding, maar door zachte overreding moet de jeugdige ziel, eigen wil en initiatief afleggend, neigen tot gehoorzaamheid aan hooger gezag.

De Rector der school moet gestreng zijn, maar zachtzinnig. De leeraren hechten zich ook buiten de lessen aan de schreden der leerlingen om hunne gedachten met welwillendheid op te voeren tot God (p. 118). Eerst als alle vermaningen, alle hartelijke raadgevingen zijn uitgeput, gaat men over tot tuchtiging, maar overeenkomstig den leeftijd en de krachten des schuldigen, en, is de kweekeling onverbeterlijk, tot zijne wegzending. Geen lid echter der Orde neemt de roede ter hand: die treurige taak is den onïngewijden *corrector* opgedragen (p. 95, 96, 116, 118).

Zacht en liefelijk klonk deze taal der zonder gedruisch opkomende Orde: de blandi doctores wonnen met hunne crustula de jeugd en vooral de ouders wier rug het roedebewind van den Scherpenheuvel heugde. Voorwaar wie aan dat 'neigen tot gehoorzaamheid aan hoogere autoriteit' geen aanstoot nam, had, in welken stand ook der maatschappij, gegevens te over om bevredigd te zijn. Gratis onderwijs, overvloedig toezigt, hulp, ook afzonderlijke voor hen, die haar buiten de klasse behoefden, 't vooropzetten der godsdienst, het letten op de uiterlijke vormen, zorg voor ligchamelijken welstand, groote paedagogische ijver, tact van doceren, menschkundig ontwikkelen van den aanleg van ieder individu - 't waren zooveel aanbevelingen der Jezuïtenschool als 't publiek nergens vond vereenigd.

Zooveel liberale beginselen in de openbare school uitgesproken waren het Genootschap noch gevaarlijk noch nadeelig. Door hunne eigenaardige schoolusantiën,

door den geheelen trein van godsdienstverrigtingen, mis, biecht, bidden, deelden de Vaders ook den gewonen kost- en dagscholieren, iets van hunnen geest mede, dat bij deze, eenmaal in de wereld verschijnend, als een zuurdeesem werken kon. Bovendien, de openbare school was de kweekerij van 't Genootschap zelf. ‘Terwijl het Genootschap - zoo zeggen de Constitut. - de gemeenschappelijke opvoeding behartigt, heeft het daarbij steeds een tweede gedachte, nl. om van zijn scholieren novitii, van zijn novitii leden der Orde te maken. Intusschen vermeent het in deze propaganda hoogst omzigtig te moeten wezen. Terwijl het zich vergewist van den aanleg der kweekelingen die het in zijne scholen opneemt, draagt het zorg in volstrekt géén opzigt de aan 't Genootschap vreemde personen te hinderen, en den schijn te weren al te veel lust te hebben om nieuwelingen in te lijven.’ Op het karakter te werken, aan het jeugdige gemoed een rigting te geven, dat was, blijkens de duizenden leden die de Orde telde, het geheim der Jezuïten, deze kunst verstonden zij bij uitnemendheid. ‘Is er een hard en onbuigzaam karakter - zoo lezen wij bij Wagenmann - de Jezuïten weten het zoo lang te spannen en te binden tot het zich naar hen heeft gezet. Weeken verharden zij, tragen maken zij vlug, hardnekkigen lenig, besluiteloozen vast.’ Had Ignatius zelf zijne Exercitia Spir. ontworpen en daarmede een methodische of liever mechanische aanwijzing ter geestelijke meditatie gegeven die nimmer faalde; in de kunst om de vreemdsoortigste individuen meester te worden, ze aan de militaire genootschapstucht te onderwerpen, ze met den ganschen geest des Genootschaps te verzadigen, hebben zijne volgelingen van oudsher eene onbetwistbare virtuositeit getoond. De openbare school was de smeltkroes der Orde, waaruit hare novitii te voorschijn traden; maar reeds in die school heerschte dezelfde geest, dezelfde discipline en methode, die door de adepten der Orde werd gevolgd. Gaan we, om ons hiervan te overtuigen, de Jezuïtenschool binnen, dan vinden wij er, uit de Ratio stud. opgemaakt, dezen

Rooster der werkzaamheden.
De vijf eerste dagen der week.

	Gramm. Infima.	**Gramm. Media.**	**Syntaxis.**	**Humanitas.**	**Rhetorica.**
's morg. 1e. uur	De lessen worden opgezegd bij de Decuriones. (*Memoriter recitetur M. Tullius et Gramm.*) - De docent corrigeert het door de decuriones bijeengehaalde schriftelijk huiswerk. Inmiddels zijn de leerlingen met allerlei schriftelijk werk tot oefening bezig.			Memoriter recitetur M. Tullius et ars metrica Decurionibus. - Correctie van 't ingehaalde schriftelijk huiswerk; inmiddels oefeningen. Ten slotte Voordragt	Gehoorsoefening. Correctie van 't schriftelijk huisw. Inmiddels schriftelijke oefeningen. Revisie der vorige les.

door eenige
leerlingen.

2e. uur.	Korte revisie van het zoo even opgezegde uit Cicero. - Een nieuw stukje uit Cicero wordt opgegeven en gedurende ½ uur verklaard en besproken (*nova praelectio Ciceronis explicetur*). Een stukje in de moedertaal wordt gedicteerd ter vertaling in 't Latijn (*thema dictetur*).			Korte repet. der opgezegde, verklaring eener nieuwe praelectio (minstens gedur. ½ uur), vragen daarover, ook door de leerl. aan elkander gedaan.	Een voorschrift der Rhetorica of een redenaar wordt verklaard.
3e. (half) uur.	Verklaring of repet. van een punt der Lat. Gramm.. Dan vragen daarover door den docent of door de leerl. aan elkander, om het best, gedaan (*Concertatio*).		Herhal. der grammatica-les van 's morgens: een nieuwe opgeven en uitleggen, soms met concertatie. - Enkele eenvoudige regels der metriek.	Een historieschrijver en versmaatkunde, om beurten. - Laatste halfjr. de Rhetorica v. Cypriaan verklaard, besproken.	Geen les.
's midd. 1e. uur.	Opzegg. der Lat. en Gr. gramm. - Correctie van het in 't 1e. morgenuur gemaakte schrijfwerk of van het overgeschoten schriftelijk huiswerk.	Opz. Lat. en Gr. gramm., soms ook een dichter (Ovid.). 't Schriftelijk werk van 's morg. of 't nog overgeblevene van den vorigen dag corrigeren. - De uitgelegde grammaticales of poëzij bespreken.	½ uur opzeggen van den poëet, of Gr. auteur. Inmiddels corrigeert de docent het overgebleven schrift. huiswerk. of het 's morg. op school gemaakte. - Ruim ½ uur Grieksch, revisie, explicatie, van de les en	½ uur als in Synt. ad extremum thema dictetur. - De volgende 1½ uur worden gelijkelijk verdeeld tusschen het bespreken en uitleggen van den poëet, en de Grieksche praelectio en scriptio.	Rep. der laatstgegevene lesverklaring. Nieuwe lesverklar. hetzij van Cic., hetzij van praecepta Rhet.. Revisie van dit gesprokene.

			't geschrevene.		
2e. uur.	Verklaring der gramm. Ruim ¼ uur Grieksch.	½ uur verklaring van syntaxis, of bij afwissel. van een dichter. ½ uur Grieksch.			Rep. der laatstgegeven verklaring van den Griekschen auteur. Een nieuwe Gr. praelectio wordt opgegeven en verklaard. - Voorts corr. van Gr. scripties; Gr. synt., metriek, concert. in het Grieksch.
3e. (half) uur.	Concertetur, of een volzin wordt getoetst aan de regelen der spraakk..	Concertationi, seu exercitationi tribuatur.	Concertatio.		Geen les.
ZATURDAGS.					
1e. uur.	Al de praelectiones der week worden overluid opgezegd.	Als in inf.	Als in inf.	Als in inf. het 1e. en 2e uur. Het laatste halfuur *declamatio* van een der leerl., of *praelectio*, of gaan luisteren bij de Rhetores, of concertatio. - Na den eten ½ uur poëzij of catech. opz., correctie - bespreking v. Grieksch en v. een gedicht.	Rep. als boven, verkl. van een histor. of poëet. - 2e. uur declamatie van een der leerl., of praelectio, of gaan om de Humanisten te hooren, of concert. - A prandio expl. poëta vel hist.; Graeca recolantur.
2e. uur.	Zij worden nogmaals besproken.	Als in inf.	Als in inf.		

	Concertetur.	Als in inf.	Als in inf.
3e. (half) uur.	Insgelijks opzeggen na den eten, ook Catechismus.	Als in inf.	Als in inf.

Besluiten wij ons Jezuïten-artikel met eenige opmerkingen ter verduidelijking dezer schoollijst en met een blik op de ethische zijde der Jezuïtenpaedagogie.

Er werd veel *gerepeteerd*, er werd veel en letterlijk *gememoriseerd* in de Jezuïtenschool. Tegen dit laatste trekken de meeste Duitschers te velde. De Engelsche paedagogen zouden dit niet doen en mijns inziens teregt. Veel laten memoriséren, zooals de Jezuïten deden, is een kostelijke, ook ten onzent te veel verwaarloosde oefening der jeugd. Het pensum, dat de Jezuïten ter memorisering telken morgen en middag opgaven, was een stukje van Cicero, vooraf goed verklaard, van hoogstens 4 regels in de laagste, 7 in de middelste klasse. Ook woorden en loquendi formulae, aan Cicero ontleend, worden uit de Amalthea en het Promptuarium, blijkens het Landsh. Lpl., tegenwoordig van buiten geleerd; doch Aquaviva's Ratio vermeldt die niet. - De Lat. spraakkunst van Emanuel Alvarus (gramm. Emmanuelis, gelijk zij altijd in de Ratio heet), in drie afdeelingen voor de 3 laagste klassen gesplitst, werd insgelijks bij kleine stukjes, na behoorlijke verklaring, in 't hoofd geprent. Evenzoo voor godsdienstonderwijs ‘die sabbathi’, de catechismus van Petrus Canisius, doch uitdrukkelijk vermeldt het Landsh. Lpl., bl. 161, dat deze catechismus-les tevens strekken zal ter oefening in de Latijnsche taal(*).

De raad van den menschkundigen philanthroop Fowell Buxton aan zijn zoon ‘Read multum, non multa: homo unius libri. Learn by heart every thing that strikes you’ is volgens Wiese(*) over 't algemeen de leus der Engelsche paedagogie: zij was ook steeds die van den Jezuïtendocent. Een goed fond van kennis aan te leggen is de bedoeling bij beiden. Maar wij hopen later in bijzonderheden aan te toonen in welke kardinale punten de Engelsche van de Jezuïten-methode verschilt, als we, aan 't jonge Frankrijk genaderd, den lezer zullen verzoeken, zich het thans genoteerde te herinneren, ten einde een oordeel te vellen over de wijze hoe de Universiteit de Jezuïten school heeft geplunderd. Nog eens de Jezuïtenschool laat veel memoriseren: ook het strafwerk schijnt daarin veelal te bestaan - eene gewoonte die ook wij alweder mogen aannemen in plaats van de

(*) Petrus Canisius (eig. de Hondt) geb. te Nijmegen in 1524, een der werkdadigste Jezuïten in Duitschland, bekwaam en geweldig antagonist der Hervorming, werd rector en vicekans. der Un. v. Ingolstadt, later rector van 't Jezuïtencollége te Weenen, waar hij in 1553 eene hervorming der Un. in den geest der orde tot stand bragt. Hij was de eerste praep. provincialis van Duitschland. Door zijn toedoen verspreidde zich de orde over de verschillende staten van het Duitsche rijk. Hij stichtte de collegia te Praag, Augsburg, Dillingen, Zw. Freiburg. In 't Freib. collége trok hij zich terug onder Max. II en stierf er in 1597. Niet alleen door zijn geschriften - zijn Catechismus major, 1554, zijn Parvus catech. catholicorum, 1566, (welke, honderden malen op nieuw ter perse gegelegd, schier in alle talen werd overgezet) zijn Manuale catholicorum enz. - maar vooral door zijn persoonlijken invloed op keizer Ferd. I, wien hij tegen de hervormden stemde, heeft Canisius veel bijgedragen om de reformatie in de Oostenrijksche staten en in Z. Duitschland te stuiten. Zijn neef Henricus Canisius, auteur van een werk over de Midd. geschied. en van een, dikwijls herdrukte, Summa juris canonici, stierf als professor van het canon. regt te Ingolstadt in 1610. - Volgens de dagbladen is Petrus Canisius den 17^{den} April 1864 gecanoniseerd. Zoo iemand, dan heeft Canisius deze hooge eer aan de R. kerk verdiend.

(*) Dr. L. Wiese: Deutsche Briefe über englische Erziehung (2^{e} Aufl. 1855). Een onpartijdig, boeijend geschreven werkje.

helaas! ten onzent nog niet obsolete praeterita of pensa: - eene loffelijke gewoonte, zeg ik, door P. Juventius reeds aangedrongen met de woorden van Quintil. XI, 21: Plurima memoriae ab adolescentibus mandentur, in eoque pensa adventitia et mulctae potissimum versentur, ut memoriam discendo excolant; qui labor, ut est fructuosior, ita et gravior (l.l. p. 118).

Eveneens werd er - almede een stichtelijk voorbeeld! - veel gerepeteerd. Wat na haarfijne verklaring van den docent door den leerling was opgezegd in het eerste uur, daarover werd hij, of hij het nog wel goed begreep, in het tweede uur gepolst; en des Zaturdags werd van al 't gememoriseerde een formeele repetitie gehouden, met een vol uur voor revisie van 't besprokene. *Repetere, recolere*, *exigere* zijn de staande formules van 't studieplan, de truffel en kalk waarmede de Jezuiet metselt.

Ik zal hier, beknoptheidshalve, de détails der geheele schoollijst niet nagaan, maar meen toch tot hare verduidelijking een proefje te moeten geven en omschrijf daartoe, volgens de minutieuse Ratio, zooveel noodig het studiebeloop in de grammaticale en in de hoogste klassen; waartoe ik den lezer telkens een terugblik verzoek in bovenstaanden rooster *cl. inf., med. supr. gramm.* en *rhet.*

1e *uur* (in veel landen 's morgens 8 uur enz).

Laagste klassen.

De lessen worden opgezegd bij de *decuriones* (Immers iedere klasse is in decuriën verdeeld en over elke decurie een der beste scholieren tot decurio of schoolmonitor aangesteld: deze teekenen met *notae* op, hoeveel er in 't opzeggen gemist wordt, welke notenlijst de magister later inziet: de decuriones zelve zeggen op bij den docent). Onder de hand halen zij het schriftelijk huiswerk in en de docent corrigeert. Onder de correctie geeft hij den scholieren allerlei schriftelijk werk tot oefening op, bvb in *inf.* vertaling van iets uit de moedertaal in 't Latijn, of een stukje van Cic. ter vertaling in de moedertaal, om dan deze vertaling, ter vergelijking, weêr terug te brengen in 't oorspronkelijke. Evenzoo in *med.* en *synt.* geschikte, alle schriftelijke, extemporeele oefeningen.

2e *uur.* Korte revisie van het straks opgezegde uit Cic. - Een nieuwe les ter memorisering (van hoogstens 4 regels in inf., van 7 in med.) wordt opgegeven en gedurende een ½ uur verklaard, op deze wijze:

Eerst leest (in *inf.*) de docent de zinsnede geheel voor en verklaart kortelijk den inhoud in de moedertaal. - Dan vertaalt hij haar woord voor woord in de moedertaal. - Vervolgens vat hij haar weêr op bij 't begin, wijst hoe zij ineenzit, neemt haar uiteen, toont de verba en de naamvallen die deze regeren, toetst alles aan de regelen der spraakkunst, geeft enkele wenken over Latiniteit, maar zoo eenvoudig mogelijk, terwijl hij het figuurlijke verduidelijkt met bekende zaken uit het leven; echter mag hij niets, tenzij misschien den inhoud, laten opschrijven. - Ten slotte doorloopt hij nogmaals des auteurs woorden in de moedertaal.

Op dezelfde zorgvuldige wijze geschiedt in *med.*, op alle klassen, steeds oordeelkundig, de praelectio Ciceronis. In den tijd die overschiet wordt, woord voor woord en duidelijk, een stukje in de landtaal (van 4 regels in *inf.*), om te huis in 't Latijn te vertalen, gedicteerd

(*thema*). Het heeft bij voorkeur betrekking op de grammaticale regels.

3e (*half*) *uur.* Gramm. en concertatie, gelijk wij zeiden.

1e *middag-uur.* Onder het van buiten opzeggen der Latijnsche en Grieksche spraakkunst ziet de docent de notenlijst der decurionen in en corrigeert dan hoogstens gedurende ½ uur het schrijfwerk, in het 1e morgen-uur gemaakt, of 't nog overgebleven huiselijk werk. Ten slotte wordt de opgezegde gramm. nagebreeuwd. enz..

In *Rhetorica.*

1e *uur.* De leerlingen oefenen zich 't geheugen: de docent corrigeert het door de decuriones bijeengehaalde schrijfwerk: in dezen tijd bootsen de leerlingen eene plaats van een dichter of redenaar na; schetsen in een opstel bvb een tuin, een tempel, een storm; drukken dezelfde gedachte op verschillende wijze uit; zetten Grieksch in het Latijn over of omgekeerd; geven den inhoud van Latijnsche of Grieksche verzen in ongebonden stijl weêr; veranderen het ééne genre van dicht in een ander; maken bij-, op-, grafschriften; maken een bloemlezing uit Grieksche of Latijnsche redenaars en dichters; passen rhetorische figuren op bepaalde zaken toe; halen uit de rhetorica en topica zooveel mogelijk argumenten voor eenige zaak bijeen, etc. - Dan wordt de les van den vorigen dag herzien.

2e *uur.* Praelectio, hetzij van voorschriften der redekunst, hetzij van eene oratie, géne volgens Cicero en Aristoteles, deze alleen van Cicero. Met de *praecepta rhetoricae* gaat men aldus te werk:

1o. Wordt de strekking verklaard, met opgaaf der meeningen van de verschillende interpretes, zoo er duisterheid of verschil van gevoelen bestaat. 2o. Andere rhetoren die hetzelfde voorschrijven of dezelfde auteur, zoo hij elders hetzelfde voorschrijft, worden bijgebragt. 3o. Wordt gezocht naar de reden waarom het voorschrift zou gegeven zijn. 4o. Eenige, vooral merkwaardige plaatsen van redenaars en dichters, waarin het voorschrift is toegepast, worden aangehaald. 5o. Wat van eruditie en historie ter zake dient wordt bijgebragt. Ten slotte wordt verklaard hoe het voorschrift tot eigen gebruik kan worden aangewend. En dat alles met de meest mogelijke keur en sier van woorden. ‘Elk docent spreke, zelfs buiten de school, niet slechts Latijn, maar spreke het steeds zoo goed mogelijk’, zegt P. Juventius.

Wordt daarentegen in dit uur een *redenaar* verklaard, dan is dit de methode. 1o. Wordt de bedoeling des auteurs verklaard, als zij duister is, en de verschillende verklaringen der interpretes getoetst. 2o. Wordt de redekunst in haar geheelen omvang van vinding, schikking, uiting nagevorscht, om te zien hoe geschikt de redenaar bij zijn gehoor ingang zoekt te vinden; hoe gepast hij spreekt; van waar hij zijne middelen haalt om te overreden, op te luisteren, te roeren; hoeveel voorschriften hij dikwijls op ééne plaats tegelijk uitvoert; in welken trant hij zijne redenering aanlegt, om zijn denkbeelden aannemelijk te maken; in welken woordenvorm hij zijn gedachten kleedt. 3o. Eenige plaatsen aanvoeren, zakelijk of woordelijk overeenkomstig, ook andere poëten of redenaars die hetzelfde voorschrift met hetzelfde doel hebben

toegepast. 4°. Den inhoud zelven met spreuken der Wijzen, zoo dit zijn kan, bevestigen. 5°. Uit historie, mythologie, uit

allerlei eruditie wat ter opheldering der plaats dient bijeenhalen. Ten slotte de woorden afwegen, in hunne eigenaardigheid, schoonheid, volheid, cadans. - Van dit alles geschiede wat den docent oorbaar dunkt.

Ook dit was een voordeel der Orde dat zij, als afgerond geheel, haar eigen paedagogen kweekte. Zij alleen is het die, hare eigene art of training hebbend, zelve hare leeraren vormt, ze onderzoekt, aanstelt, nagaat, ontslaat. Op dat punt is zij volstrekt autonoom. P. Bekx wijst dan ook ten stelligste af alle staatsinmenging, alle toezigt van vreemden, hetzij wereldlijke hetzij geestelijke, en verdedigt nadrukkelijk het regt van den Generaal om vrijmagtig wie hij geschikt oordeelt tot docenten te kiezen.

De Jezuïten hadden *één Magister* voor iedere klasse (tenzij paralleklassen om de talrijkheid bestonden): trouwens geen groot aantal vakken van tamelijken diepgang maakte, zooals thans, specialiteiten voor enkele vakken noodzakelijk. De magistri waren hunne stof meester: vast op het doel dat beoogd werd: zich volkomen bewust van den leergang, dien zij zelve jaren lang als discipelen en docenten hadden bewandeld. Vandaar dat Macaulay in het 6de hoofdstuk zijner History of England naar waarheid van hunne methode getuigt: ‘They appear to have discovered the precise point to which intellectual culture can be carried without risk of intellectual emancipation.’

Hunne school is een voorportaal tot het groote gebouw, in denzelfden stijl aangelegd. Wat in de Orde tot rijpheid kwam, werd ontwikkeld in de openbare school: de geest die krachtig in de Orde heerscht, heeft reeds voor den onmondigen knaap het brood der wetenschap doorzuurd; want het voorschrift van P. Juventius ‘Decet quidem magistrum quasi repuerascere cum pueris, at minime pueriliter’ (l.l. p. 167), heeft waarlijk geen betrekking op levensquaestiën.

Terwijl de Engelschen - in hun goudeneeuwschen eenvoud die ons Germanisten moet doen watertanden - bij alle oplegging van kennis door middel van de memorie, eigen oefening, nadenken, ontraadselen van moeijelijkheden voorschrijven, slaan de Jezuïten, in hunne eenvoudige methode, angstvallig een tegengestelden weg in. Hier vinden wij, strookende met de zucht naar volmaakte gehoorzaamheid, wat Wagenmann zoo eigenaardig noemt ‘eine Mechanisirung des Unterrichts.’

De methode die tegenwoordig onze Hollandsche kostscholen en Tweede Afdeelingen der gymnasiën maakt tot de gerenommeerdste ter voorbereiding voor Breda enz. (Zij werd in *de Tijdspiegel* van Maart 1864 door mijn ambtgenoot uit Deventer naar 't leven geteekend): diezelfde methode is eene uitvinding der Jezuïten, waarvan hun niet alleen de eer der prioriteit toekomt, maar waarvan zij ook uitmuntend den slag hadden. Es war mehr ein Abrichten als ein Unterrichten, zegt Weber(*). De Jezuïtenmethode is: oefenen en inscherpen door eindeloos repetéren en afvragen: een systeem waarbij wel de recep-

(*) Lehrbuch der Weltgeschichte, de Aun. 11, 89.

tieve en reproductieve geestvermogens worden gewekt en ontwikkeld, maar de perceptie, de energie des geestes, door het losmaken van het oordeel, door het aansterken der denkkracht, opzettelijk vermeden wordt. Het zelf-indringen in eenig vak wordt bij den scholier angstvallig verhoed: in plaats van hem tot zelfdenken te prikkelen, maakt de docent met zijne Praelectiones - het voornaamste schoolwerk - van te voren alle zwarigheden effen, en elk stukje van Cicero wordt, telken dage, zoo geheel toebereid medegenomen door den scholier, dat hij het te huis met zijn herinneringsorgaan-alleen volkomen digeréren kan. ‘Magister praelegit, discipuli repetunt!’ Ziedaar het principe: bij de repetitie mag de leeraar naar niets anders vragen dan hetgeen hij zelf bij de praelectio sprak. Alzoo, de geest van den knaap wordt in de Jezuïtenschool niet aangepakt om eenmaal zelf den kost te kunnen verdienen, maar hij wordt er van jongs af gespijzigd als een commensaal.

Wel is waar maken scriptie en compositie eveneens een voornaam deel der schooloefeningen uit en uitvoerig zijn de voorschriften daarvoor in de Ratio gegeven; maar het zijn louter oefeningen in den vorm. Het in de landtaal gedicteerde *thema* der grammatica-klassen dient, zeer juist, ter oefening in de regels der grammatica Emmanuelis. De onderwerpen ter compositie moeten zich zooveel mogelijk aan de praelectiones aansluiten: schrijvers nabootsen is de groote studie, Cicero stijlmodel. Bezwaarlijk beter dan in Aquaviva's ratio kan de *formeele* opleiding van den *rhetor* worden geschetst.

Maar ledig van *inhoud* is het 6jarig schoolonderwijs. Op adiaphora mag de aandacht der scholieren zich vestigen; maar opzettelijk in éénen kring van denkbeelden bewogen, opzettelijk vreemd gehouden aan vele andere, wordt de geest van elke speculatie in 't ziels- en gemoedsleven gespeend. Op 't onschuldige gebied der hun ontsloten classici mogen de discipelen ronddolen; maar dogmatische banden verzegelen het gouden boek der Geschiedenis. Het vrije onderzoek wordt, volgens de Ratio, stelselmatig in de kiem gesmoord: de ontwakende weetgierigheid, op zedelijk en intellectueel gebied, deels door neutralen arbeid voorzigtig in slaap gesust, deels afgeleid door vernuftig bedachte, oppervlakkige occupatie. Een ingenieus stelsel van telkens variërende bezigheden houdt van 's morgens tot 's avonds alle scholieren in beweging: steeds bewaakt, nimmer alleen, nimmer aan eigen gedachten overgelaten, is hun het gemeenschappelijk zamenzijn, met zijn vele zoowel formeele pligten als materiëele ontspanningen, een maalstroom die 't besef van eigen individualiteit verslindt.

Voorwaar dit is de schaduwzijde van 't openbaar onderwijs der Jezuïtenschool. Men werpe mij hier niet tegen, dat ik met den vroeger uitgesproken lof in tegenspraak kom en dat de door mij aangehaalde beroemde Jezuïtenkweekelingen getuigen tegen het thans geopperde bezwaar. Betrekkelijk goed was voorzeker het Jezuïtenonderwijs en stellig véél beter dan het universitaire. Voor een dagscholier, die te huis eene goede opvoeding ontvangt, acht ik ook nu nog het 6jarig Jezuïtenonderwijs niet onbruikbaar. Van 10 tot 16 jaren ongeveer - want dat is de gemiddelde leeftijd der discipelen van de studia in-

feriora - is bedoelde methodus docendi niet ongerijmd, niet beslissend; alles hangt maar van de methode ná die 6 jaren af[*]. Terwijl deze nu voor de aanstaande ordeleden, in de *studia superiora*, uno tenore doorging en daardoor geestdoodend werd, was de gymnasiale vorming voor de dagscholieren minder gevaarlijk. Deze immers ontvingen slechts de éérste jaren hun onderwijs van de Patres Rev., juist op een leeftijd dat veel memoriséren, grondig inprenten, vormelijk nadoen wenschelijk is, en hun ziel werd verfrischt door andere denkbeelden, andere indrukken, buiten de school opgevangen, welke de pensionnaires misten.

Eindelijk behoef ik, wat die beroemde mannen aangaat, slechts te herinneren dat het Genootschap ook politiek was, en prijs stellende op de gunst der aanzienlijken, zich tot schikkingen, tot conniventie op het punt der opvoeding liet vinden; terwijl het een paedagogisch axioma is, dat met knapen van aanleg al zeer zonderling kan omgesprongen worden alvorens zij verloren gaan.

Van veel bedenkelijker aard voor alle scholieren is het kwaad, door het systeem van beloonen en straffen, de concertatio, - of om een veelgeliefden Jezuïtenterm te bezigen - door de *aemulatio* gesticht. Deze aemulatie, de meest geraffineerde prikkeling en exploitatie der eerzucht, speelt de hoofdrol in de Jezuïtenschool. Zij is het groote opvoedings- en onderwijsmiddel: de stoomkracht die het geheele raderwerk der schoolmachine drijft.

Terwijl Quintilianus (l. I, C. 3) onder de voordeelen van de school boven het privaatonderwijs de wederzijdsche opwekking stelt en de ambitie ‘hoezeer een ondeugd, de oorzaak van menigvuldige deugden’ noemt; terwijl de brave Rollin (bl. 347) haar, mits met oordeel toegelaten, als een natuurlijk hulpmiddel ten goede in de school beschouwt; zegt het Landsh. Lehrpl. p. 280: ‘Die de aemulatie geschikt weet te prikkelen, heeft door haar het geschikte hulpmiddel in 't vak van onderwijs; een middel dat schier alleen voldoende is om de jeugd het best te onderrigten. De docent schatte dus dat wapen hoog en vorsche vlijtig de wegen uit langs welke hij het verkrijgen en de wijze hoe hij het het meest en krachtigst zal kunnen gebruiken.’

En elders, bl. 116, heet het: ‘De zorg eens wijzen magisters zal vooral zijn, zijne school door deze twee hefboomen: lof en blaam, in beweging te brengen en hierbij ook de bekoring der praemiën, als prikkels tot deugd en vlijt, goed te gebruiken.’ Onder de middelen om deze hefboomen in beweging te brengen, staan bovenaan de Concertationes of wedstrijd, alsmede de verkiezing der magistraten - praetoren, censoren, decurionen - in de school, volgens de resultaten der maandelijksche scripties. - Zij die de beste scriptie geleverd hebben, erlangen de hoogste magistratuur, die dezen nabijkomen andere eeretrappen, welker namen, opdat de zaak meer eruditie hebbe, uit de Grieksche en Romeinsche republiek of krijgskunst gekozen worden.

Ook kan de school ter bevordering der aemulatie in 2 partijen (Romeinen en Carthagers, Grieken en Trojanen) worden verdeeld, waarvan elke hare magis-

(*) Rollin, wiens empirie hem maakt tot een groote autoriteit in 't vak, keurt bedoelde methode voor de eerste jaren goed, maar raadt eigen werk, eigen onderzoek te huis voor meer gevorderden aan. Traité des études I, 14, éd. Estienne 1740.

traten en een iegelijk der scholieren zijn persoonlijken mededinger als vijand tegenover zich heeft. De hoogste overheden beslaan bij het zitten de eerste plaatsen (Landsh. Lpl. ll.).

Het eereteeken der schooldictatuur is - gelijk Mich. Denis in zijne autobiographie verhaalt - een vergulde sleutel, aan een rijken band afhangende van de borst des dictators, alsmede een kostbaar gebonden matrikel, waarin de namen der dictatoren worden geschreven. Met uitzondering der decurionen die de lessen overhoorden, diende dus het aanstellen van zulke dignitarissen bij de Jezuïten niet zoo als bij Sturm en Trotzendorf ter organisatie der school en tot ondersteuning des docents, maar ter aemulatie, tot aansporing der eerzucht. Bij de concertatie nu vraagt óf de magister en de mededingers corrigéren hem die antwoordt, óf deze vragen elkander. Ook uitdagingen hebben plaats. Dan daagt in den regel de private den private uit, de magistraat den magistraat, maar soms ook daagt de private den magistraat uit en als hij hem overwint, krijgt hij óf diens waardigheid óf eene andere premie óf een zegeteeken (Ratio Stud. p. 113). ‘Dit soort van oefening zegt het Landsh. Lpl. bl. 238 moet de leeraar niet als een bloot spel en als een bezigheid die tot niets dient, maar als een hem eigendommelijke en belangrijke taak behandelen.’

Blijkens onze boven opgemaakte Series zijn voor deze wedstrijden bepaalde uren en dagen opgegeven. De kamp wordt niet enkel tusschen scholieren derzelfde klasse, maar als feestelijke worsteling ook tusschen geheele en gecombineerde klassen geleverd (p. 122).

Kunstgrepen om de aemulatie te wekken zijn (bl. 283) schriftelijke vermelding op borden aan den wand van hetgeen door een leerling talentvol uitgewerkt, sierlijk gezegd is, opdat het aandenken eener gelukte zaak ten eeuwigen roem des naams in 't rijk der wetenschap bewaard blijve: - aanteekening en maandelijksche voorlezing van hetgeen goed gedaan is (hetzij in de wetenschap, het zij in de godzaligheid en deugd) met verzwijging der namen; - opteekening van belangrijke fouten in de censuurboeken, waaruit dan de namen der schuldigen op bepaalde tijden door de herauten opgelezen worden, opdat allen door een vernieuwd gevoel der schande ontzet worden: - eindelijk het plaatsen eener ongeluks- of schandbank, helleladder enz. genoemd, in het midden of in een hoek der school.

Na het feest van Maria Hemelvaart hebben scriptiones en examina voor den prijs en het opklimmen plaats. Schier een gansche maand te voren moeten de leerlingen zich in alle belangrijke vakken vlijtig oefenen om goed voorbereid tot het examen te komen. Onmiddellijk vóór het algemeene examen wordt door elk magister een naauwkeurige opgave over alle leerlingen aan den praefectus gegeven, waarin zij zooveel mogelijk geclassificeerd worden als *zeer goed, goed, middelmatig, twijfelachtig*, *niet* of *wel te verwerpen* aangewezen door de cijfers, 1, 2, 3, 4, 5, 6 (Rat. St. p. 115). Aan 't slot van 't schooljaar volgt dan in September de algemeene prijsuitdeeling, die met alle mogelijke praal (quanto maximo fieri poterit apparatu), in een zaal vol toeschouwers geschiedt.

Haar gaat de opvoering van een comoedie of tragoedie (zonder vrouwenrol), door een der scholastici te vervaardigen,

vooraf. De namen der overwinnaars worden nu opentlijk afgekondigd. Quod felix faustumque sit rei literariae - zoo heft de praeco aan - en de genoemde leerling treedt in het midden en hij wordt bij 't overhandigen van het eereblijk met een gepast gedichtje toegesproken dat terstond door zangers wordt herhaald (Rat. Stud. p. 103). Ook nog privatim dienen op elke klasse tot hetzelfde einde beeldjes, kleine boekjes waarin een loffelijke vermelding geschreven is, voorkeur, eereplaatsen in de school, bevrijding van sommige straffen of werk, het regt om een voorbede voor medescholieren te doen, als signa victoriae - zegt de Ratio stud. p. 94, - cum vel adversarium vincendo, vel totum aliquem librum repetendo, memoriterve reddendo, vel illustre aliquid ejusmodi agendo in dies commeruisse videbuntur.

Elders lezen wij: 'De scholieren moeten *zich gewennen* bepaalde gebeden tot God en de Heiligen te rigten en deze, om verveling te vermijden, nu eens uit een boek, dan van buiten opzeggen, of ook wel alleen in den geest volbrengen (mente pertractent), vooral echter den krans, 't officium en de litanie der zalige Jonkvrouw bidden. Zij bidden niet slechts bij 't begin en bij 't einde der school, maar ook onder de les dikwijls, bvb. als de klok slaat. - Die door bijzondere godsdienstigheid uitblinkt zal geprezen en onderscheiden worden, die in de godsdienstoefeningen in gebreke blijft, zal tot straf in 't bedehuis eenigen tijd moeten blijven bidden, een tweede mis bijwonen' enz. (Landsh. Lpl. 151). - -

Voor 't mededeelen dezer fragmenten vlei ik mij aanleiding te vinden in het Concours-stelsel dat nog te huidigen dage in de Fransche Universiteit vigeert, ten einde later, als we dat punt beschouwen, naar dit Jezuïtenhoofdstuk verwijzende, te kunnen aantoonen dat onze Universitairen als brave Israëlieten het blinkendste bij voorkeur als buit den Egyptenaren hebben ontroofd.

Maar deze bloemlezing geeft ons dunkt mij, tevens het beste begrip van den omvang dien die 'edele aemulatie' onder de handen der Jezuïten gekregen had. Voegen we daarbij het even krachtig heerschende verklikking-systeem, dan hebben wij de ergste feiten genoemd die ons regtigen een *abominor!* over de Jezuïtenschool, zelfs als dagschool, uit te spreken.

Immers het is niet de edele eerzucht van jeugdige zielen, elkander aanvurende onder het jagen naar het hoogste doel, maar het is de gemeene, onzedelijke, 't waarachtig eergevoel afstompende hartstogt van den naijver, welke door de Jezuïten wordt gekweekt. 't Is niet de zedelijk reine zucht naar hooger die uitgelokt, maar een lage drift, een gevaarlijke togt der ziel - eigenbaat - die met hare trawanten - jaloerschheid en leedvermaak - ontijdig, gewetenloos wordt gekweekt. Waartoe? Om de jeugdige zielen die verslappen zouden onder 't levenloos mechanisme der leermethode in bestendigen adem te houden. - Even verwoestend werkte op het voor liefde en vriendschap zoo ontvankelijke kindergemoed het systeem van onderlinge bespieding. De leerlingen mogen evenmin als de ordeleden alleen uitgaan, nooit in de kerk noch in de school alleen zijn, maar steeds in begeleiding en minstens met 2 te zamen. Ieder is verpligt het kwaad dat hem van anderen bekend wordt den biechtvader of overste mede te deelen.

Bijzondere vriendschap wordt niet gedoogd: allen moeten ‘ex charitate christiana’ elkander even sterk beminnen: ieder moet van tijd tot tijd al de ondeugden die hij bij anderen ontdekt opteekenen. Deze geheime zedecensuren komen als onverbrekelijk geheim in des oversten hand.

Wantrouwen en achterdocht te zaaijen waar openhartigheid en vertrouwen moesten ontluiken, slinkschheid en sluipwegen te wijzen aan den argelooze, is er venijniger honigzeem om zielen te vangen uitgezet, dan hier door de schijnheilige Vaders ‘in Domino’ geschiedt?

We zijn aan 't eind onzer beschouwingen. Immers een blik te slaan in de studia superiora verbiedt mij de ruimte van dit tijdschrift. Als ik de vele herhalingen naga waarin ik verviel, dan troost ik mij daarover met het voorbeeld van al mijne voorgangers die hetzelfde deden.

De laatste dezer, Dr. Weicker, zegt dan ook: ‘Der Vorwurf der Zerrissenheit und gelegentlicher Wiederholung ist in einer genaueren Darstellung des Jesuitischen Schulwesens schwer zu vermeiden. *Manent vestigia ruris*: es ist eben kaum möglich, die Notizen, welche hin und her in persönlichen Instructionen verstreut sind, zu einer nach unseren Begriffen übersichtlichen Ordnung zu vereinigen’ (l.l. p. 69). Onze slotsom is deze.

Het streven naar zijn doel móést wel den Jezuiet doen zondigen in de middelen: want het doel zelf was geen daad van reine zedelijkheid. Leest de kalme philosooph in het boek der historie dat de strijd over geloofsbegrippen schier nooit met het zwaard der Christelijke liefde is gevoerd; hier weet hij het van te voren dat ‘herstel van Romes hierarchie, tegenwerking der ketters!’ geene leus is die verlichting en zachte overreding predikt maar geweld. Een koningrijk van déze wereld onder den stedehouder van Christus te stichten - even wereldsch als dit doel was, even wereldsch waren de middelen, door de Orde om het te treffen gebruikt. Zooveel mogelijk manschappen te werven die tot in den dood zouden gaan voor de victorie des dogma's, was de gedachte des stichters. Maar dat dogma had heerschzucht, geen Christelijke zelfopoffering ten grondslag. Eerst moest dus het individu worden gewonnen tot onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan den leidsman. Vandaar reeds bij de jeugd systematische onderdrukking der ingeschapen weetgierigheid en denkkracht, ligchamelijk en geestelijk: fanatieke opvatting van 't ideaal der Orde, in de dagschool zoowel als bij den adept, zoodat zij zelve met de Vinea Domini, de Superieur met Christus werd geïdentificeerd: een langzaam slaken van alle banden der natuur: het oplossen der gevoelens van ouderliefde, vaderlandsliefde, van vriendschap voor eenig medeleerling in de ééne gedachte aan de heerlijkheid der Orde: een hoogmoedig esprit de corps dat, het afzonderlijk lid met voeten tredend, reeds begon op de dagschool den knaap te vormen tot spion en verklikker, tot hooghartig praetor of censor zijner medescholieren.

Zoo was dan hun wetenschappelijk streven geïnspireerd door 't kerkelijk ideaal en werd de wetenschap niet als wetenschap door hen beoefend, maar reeds op de school als voorhamer gehanteerd om 't jeugdige gemoed in 't vuur van 't fanatisme te smeden: zoo moest zij dienen

om het groote publiek bij prijsuitdeelingen als anderzins gunstig te stemmen en daardoor invloed en aardsche magt te verwerven; terwijl zij, in de studia superiora, met terzijdestelling van 't begrip van eerlijkheid en waarheid, tegen iederen prijs een aangenomen dogma verdedigen moest.

Aardsche magt is, blijkbaar, het doel dat nagejaagd werd, dat ook bereikt is: de aanzienlijken moeten worden gewonnen door laxere schooltucht, door de uitlokkende vakken der polymathie, der wapenkunde enz., door tooneelvoorstellingen, door buitengewone verpleging van den uiterlijken mensch: de prefect der lagere school zal in 't begin van 't jaar elk scholier zijne bank aanwijzen; maar ‘nobilibus quidem commodiora subsellia’ voegt de Ratio studiorum er bij, bl. 93(*). En zoo was het in alles. De Jezuïten kenden hunne wereld en exploiteerden haar met voordeel: stoffelijk bezit waardérende, predikten zij belangeloosheid en hunne lessen waren gratis: een kostelijk lokäas, ook reeds in Ignatius' tijd; maar een lokäas dat zielen ving en goud daarenboven. Immers de devotie der jonge adepten van Loiola, den adellijken meester volgende, deed afstand van allen wereldschen rijkdom ten bate van 't Genootschap: eene omstandigheid waardoor, gelijk von Raumer meldt, de ééne Hoogduitsche provincie der Orde tusschen de jaren 1620 en 1700, alleen van de novicii, de som van 800,000 gulden ontving.

Vergeefs zoekt ge bij deze patres reverendi iets van die hartelijke broedermin, van die warmte, die uit Luthers werken straalt, bvb. waar hij in zijn Unterricht der Visitatoren van 1538 schrijft: ‘Der Schulmeister soll den Kindern die Stücke einbilden, die noth sind, um recht zu leben - soll nicht von Hadtersachen sagen, soll auch die Kinder nicht gewöhnen, Mönche oder andere zu schmähen, wie viel ungeschickter Schulmeister pflegen.’ Haat tegen de ketters ligt op den bodem hunner ziel en verleidt hen, de uiterlijk zachtmoedigen, tot inconsequenties, bvb. waar de 13de der Regulae voor de externes dezen verbiedt ‘neque ad publica spectacula, comoedias, ludos; neque ad supplicia reorum, *nisi forte haereticorum*, eant’ (Ratio studiorum p. 160). - Maar genoeg, wij slaan de Ratio digt met een zucht en met de weemoedige bepeinzing, hoeverre wel het rijk der Waarheid zou zijn uitgebreid door eene Orde, lang in spijt der waarheid zegevierend, als zij tot zooveel bewonderenswaardig geduld, tot zooveel vlijt, tot zooveel zelfopoffering door den geest van Christus, d.i. door waarachtige menschenmin was geïnspireerd?

‘Een iegelijk - zoo profeteert Jeremia - zal om zijn eigen misdrijf ster-

(*) Billijkerwijs moet ik hier aanstippen dat dit *officiëele* voorschrift niet overal is nageleefd. Descartes, in 't Jezuïtencollége te La Flèche opgevoed, schrijft ter aanprijzing van dit collége aan iemand die hem raadpleegde over een school voor zijn zoon (90ste brief) - enfin, l'égalité que les Jésuites mettent entre les jeunes gens, en ne traitant guère d'autre manière ceux qui sont plus distingués que ceux qui le sont moins, est une invention extrêmement bonne. Hier is bij op te merken dat juist in Descartes' jeugd het Jezuïten-onderwijs in Frankrijk het uitmuntendst was: 't schoone door Hendrik IV in 1603 gebouwde en aan de Orde geschonken collége werd geopend vóórdat het Parijsche officiëel in werking trad, zie Émond l.l. p. 345; te La Flèche schijnt de doelmatigheid deze ‘uitvinding’ te hebben aan de hand gedaan: daar schijnen tevens, gelijk elders, uitmuntende meesters te hebben gedoceerd: immers Descartes, reeds Cartesius geworden, gedenkt steeds op hartelijke wijze zijne P.P.R.R. van La Flèche.

ven: die onrijpe druiven eet, diens tanden zullen stomp worden.' Ook tot [d]e Soc. J. is 'de dood in hare vensteren binnengeklommen.... en de menschenlijken lagen op den grond als achter den maaijer de garven die niemand opraapt'... Daarom is die eenmaal zoo trotsche Orde een Jeruzalem geworden in het schetsenboek der geschiedenis, een droevig monument waarbij de godvruchtige wandelaar stilstaat en een traan wegwischt uit het oog en opziende ten hemel met Jeremia zegt: Heer! Uwe oogen slaan immers de Waarheid gade?

(*Wordt vervolgd.*)

Dr. A.H.A. EKKER.

Letterkunde.

Hölty herdacht.

Liefde en leed. Holty's liefste liederen, nagezongen door B. Ph. de Kanter. 's Gravenhage. W.P. van Stockum, 1864.

Hölty, geboren den 21sten December 1748 en gestorven den 1sten September 1776, behoort geheel tot de achttiende eeuw. Die eeuw van gisting en wording is om vele redenen belangrijk en eene studie waard. Ook wat letterkunde aangaat.

De duitsche ‘Sehnsucht’ was toen bij vele volken ‘einheimisch’ geworden; en in meerdere of mindere mate hebben er allen tol aan betaald.

Wij kinderen der 19de eeuw hebben geen smaak meer voor dat *sentimentele* onzer grootouders. Hunne verzuchtingen aan de maan, welke de geliefde beschijnt, aan het geboomte waaronder zij vertoeft, aan de beek welke haar beeld weerkaatst, vallen niet onzen smaak.

Hebben we minder lief dan zij, die telkens het voorwerp hunner liefde bezongen te pas en te onpas? We gelooven het niet; en ware verlies aan liefde de oorzaak dat we den smaak voor die zangen verloren, we zouden ons minder achten dan zij, die ons voorgingen.

Maar we zien in dat tijdperk van het ‘tedere, smachtende, kwijnende, weemoedige,’ een bewijs voor den ziekelijken toestand der geheele maatschappij gedurende de achttiende eeuw. Dat dweepen met het landelijke, met idyllische herders en herderinnen, kan in geene krachtige ziel opkomen. Dat was geen gevoel voor de eenvoudige, reine, ware natuur, zoo als ze uit de hand van den Schepper is voortgekomen; dat was geene verheffende liefde maar eene ziekelijke aandoening welke zich uitte in zuchten en zich oploste in een onvruchtbaar droomen.

Hölty was kind van zijn tijd en heeft geofferd op het altaar der toen, vooral in Duitschland, magtig heerschende ‘Sehnsucht.’ Hij behoorde tot de ‘Göttinger Dichterbund’ welke grooten invloed uitgeoefend en de letterkunde van Duitschland meer duitsch heeft gemaakt.

Maar wat men hier vooral niet mag vergeten is het meesterschap van Hölty in den vorm, welken hij tot den zijne maakte om zijne gedachte uit te drukken. De liederen van Hölty zijn liefelijk en zangerig; vele werden er in zijn tijd op muziek gebragt en door het volk gezongen:

wel een bewijs, dat hij den volkstoon wist te treffen en dat er velen dachten als hij. Dat meesterschap maakt de waarde uit van Hölty, en hij is verre verheven boven die vele navolgers welke alleen de ‘Sehnsucht’ van hem overnamen, maar noch de innigheid der gedachten, noch de aangenaamheid van den vorm konden overnemen.

Er zijn onder de liederen van Hölty welke uitmunten door natuur en eenvoud. Ze zijn ons de liefste. Gunt me er u een te doen hooren:

De vroege liefde.

Nog in den bonten kindertooi,
In onschulds zaligheid,
Beminde ik meer dan paard en bal
Een lieve kleine meid.

Ik dacht aan tol noch hoepel meer.
Als ik den tuin betrad,
Waar, naast mijn zuster, in 't prieel
Dat aardig meisje zat.

Dan keek ik naar 't aanvallig kind.
Naar 't blozend wangenpaar,
Naar hals en mond en voorhoofd heen,
En 't lief gekronkeld haar.

'k Bespiedde voorhoofd, doek en band,
Geleund aan d'appelboom,
En strekte dan in 't gras mij uit,
Digt aan heur kleedjes zoom.

O, wat ik toen als knaapje deed,
Dat is nog steeds mijn lust,
En 'k zie er geen verandren aan
Tot ik op 't kerkhof rust.

Vindt ge dat lied niet zangerig en geestig gedacht? Zoo zijn er meer: Doodgraverslied; - raad; - aan mijne tabakspijp; - de oude landman aan zijn zoon; - de bezigheden, en vooral het zoo meesterlijk door Beets vertaalde lied: ‘Die knabenzeit’, daarom waarschijnlijk niet opgenomen in den bundel van den heer de Kanter.

Over het algemeen zijn de liederen in den voor ons liggenden bundel met smaak en tact in nederlandsch gewaad gekleed. Dat vertalen is een moeijelijk en ondankbaar werk.

Kleine vlekjes zijn ook hier te ontdekken. Zoo vinden we het:

Op 't donzig leger lacht u mijn beeld welligt
Dan ook wel toe, of klemt aan uw boezem zich,
Terwijl een traan van smachtverlangen
Droppelt op 't purperen bloemenweefsel.

gewrongen, en hadden het *ontkus* in:

Weest mij gezegend, tranen! gij vloot om mij!
De stonde nadert! Dan, dan ontkus ik u
Aan 't zachtblaauwoog, en milde teugen
Zwelg ik van nimmer gesmaakte weelde.

liever door *ontroof* of iets anders vervangen.

Wij willen met het zoeken naar die vlekjes niet voortgaan, maar liever eens vragen: was het noodzakelijk Hölty's gedichten in nederlandsch gewaad te steken?

Wij gelooven het niet.

Het *algemeen* heeft geen belang bij de zangen van Hölty, en de minderheid, die daarin belang stelt kan ze in 't oorspronkelijke lezen.

Wij hebben geene behoefte aan vertalingen, maar aan oorspronkelijke zangen en liederen; wij hebben dichters noodig als de Genestet, die nederlandsche toestanden op nederlandsche wijze bezingen en tot ons gemoed en ons hart spreken.

Meermalen kwam mij onder het lezen van Hölty's liederen het beeld van de Genestet voor den geest.

Was het omdat beider vroegtijdige dood en beider smartelijk lijden daartoe aanleiding gaf? Was het in de overeenstemming te zoeken van beider karakter, zachtheid en liefde ademende? Was het

omdat we bij beiden dezelfde toonen meenden te hooren?

Wij willen hierin niet verder doordringen, maar er alleen dit nog bijvoegen dat we Duitschland zijn' Hölty niet misgunnen en tevreden zijn met onzen de Genestet.

Het boeksken ‘Liefde en leed’ moge vele lezeressen vinden - dit was ook de wensch van den heer de Kanter - menig jonkvrouwelijk gemoed zal sympathie gevoelen voor die zangen. De uitgever heeft zorg gedragen dat het uitwendig kleed het boeksken aanspraak geeft om met eere in de boekenrij eener vrouw te prijken.

18 5/3 65.
W.

Vertalingen en herdrukken.

De gelijkenis van het Vaderhuis (Luc. XV: 11-32), praktisch toegelicht door C.P. Tiele, Predikant bij de Remonstranten te Rotterdam. Tweede druk Rotterdam, P.C. Hoog, 1864.

‘Wat bevat dat perkamenten bandje in klein quarto?’ sprak ik bij mij zelven, staande voor een partijtje boeken, die ik niet alle dagen in handen kreeg. Een glimlach speelde om mijn mond, toen ik het boek openende las: Eenige nagelaten schriften van..... bestaande in veertien predikatiën over de gelijkenis van den verloren zoon, enz. De man, wiens naam ik u straks zal mededeelen was een beroemd, welsprekend leeraar, die van 1648 tot het einde dier eeuw ‘met grooten ijver en zonderlingen ernst’ het predikambt te Amsterdam heeft waargenomen, en onder wiens ‘menigvuldige predikatiën, met uitnemende stichting gehoord, die, welke hij over de gelijkenisse van den verloren zoon gepredikt heeft, uitmunten.’

‘Veertien predikatiën over de gelijkenis van den verloren zoon’ roept gij vol verwondering uit, hoe is dit mogelijk, als men zich bij den zin en de bedoeling van de gelijkenis bepaalt? Maar, mijn waarde lezer! in dien ouden tijd was de predikmethode anders dan nu, en men vergenoegde zich niet met de eenvoudige aanwijzing en ontvouwing van den letterlijken zin, maar men voegde daaraan toe den geestelijken zin der woorden en allegoriseerde op vrije manier. En zoo wordt het u duidelijk, hoe men veertienmaal kon prediken, en aangehoord worden ‘met uitnemende stichting’ over de genoemde gelijkenis. Om u eenig denkbeeld te geven van die methode, behoef ik u slechts te zeggen, dat drie predikatiën handelen over vs. 22, *maar de vader zeide tot zijne dienstknechten, brengt hier voort het beste kleed en doet het hem aan*, *en geeft een ring aan zijne hand en schoenen aan de voeten.* In de eerste predikatie wordt nu ‘volgens den geestelijken zin bij dit beste kleed verstaan, de regtvaardigmaking of heiligmaking, dat is, die dadelijke reinheid aan geest, ziel en ligchaam, die God de Heere op het opregt berouw en bekeeringe des zondaars in hem werkt door den H. Geest.’ In de tweede wordt op den ring toegepast (zeker als zegelring gedacht) 't geen de H. Apostel Paulus te kennen geeft, zeggende: *maar die ons met u bevestigt in Christus, en die ons gezalfd heeft is God, die ons ook heeft verzegeld, en het onderpand des geestes in onze harten gegeven*, en wordt nu verder gesproken over

deze verzegeling en het onderpand des geestes. In de derde wordt, na toetsing en verwerping van andere allegorische verklaringen, onder schoenen aan de voeten verstaan, met het oog op Efez. VI:15, de bekwaamheid en bereidvaardigheid, die door den geest Gods verwekt is in de bekeerde ziele, om de dwalenden te waarschuwen voor hun verderf enz. Meen niet, dat de prediker door zijn zucht tot allegoriseren de gelegenheid verzuimt om met ernst en kracht te getuigen tegen de zonden van zijn tijd. Verre van daar! Waar zich zulk eene gelegenheid voordoet laat hij den geestelijken zin rusten of stelt de ontvouwing daarvan uit tot een volgende predikatie. Dit is het geval met de behandeling van het 23ste vers, waaraan twee predikatiën worden gewijd, waarvan de eerste strijdt tegen de zonde der overdadigheid. - Na te hebben aangemerkt 1o dat hier van een *gemest kalf* wordt gesproken en dat geslagt; 2o dat dit wordt gegeten; 3o dat er op dit eten vrolijkheid volgt, wordt aangewezen, dat de ouden op hunne feestmaaltijden tevreden waren met het vleesch en vet van een gemest kalf, ‘'t welk zoo zijnde,’ dus gaat de prediker voort, ‘zoo kunnen wij hieruit afnemen, hoe gematigd hunne maaltijden zijn geweest in vergelijking van diegene, die nu ter tijd onder de menschen worden gehouden, alwaar men inzonderheid in de groote maaltijden, feesten en bruiloften, het vleesch der gemeste kalveren aanmerkt als een al te gemeene, en niet genoeg geachte, ja dikwijls verachte spijze: waarmede men zou meenen geaffronteerd te zijn, indien men na de wijze der ouden met ongezuurde koeken en het vleesch van een gemest kalf werd onthaald; maar in plaats van dien hoenders, kapoenen, patrijzen, phazanten, snippen, leeuwerikken en ander kleen gebeente moet hebben: ja zig niet en agt wel en eerlijk onthaalt te zijn, tenzij pasteijen van velerhande soorten, en allerley verweent banquet daarbij komt, en gerigten op gerigten gehoopt, en dan nog allerlei verlokselen van appetyt, confituren en velerlei vremde opgezogte versnaperingen daar werden bijgevoegd: en eindeling ook zulk lokaas van ansjoves, caviaart, oesters, parmesanen enz. waardoor de lust om gulzig te drinken ontsteken zijnde, men eindelijk door misnaamde santeen of gezondheidsdronken, malkander tot meer als beestelijke dronkenschap toe, met velerlei uitgezogte wijnen, franse, rhijnse, spaanse, italiaanse etc. poogt op te vullen - Wij konnen hieruit wijders afnemen hoe verre onze hedendaagse eeuwe afgedwaalt is van die oude en beroemde matigheid, die wel eer onder de Hollandsche natie plaats had; toen men met gort, erwten, boonen, wortels, kool, rapen, gezouten ossenvleesch, spek, gezouten visch, stokvisch, zee en riviervisch, tevreden zijnde, het schapen en kalveren vleesch voor de grootste lekkernije hield, en de melk, boter, kaas, biscuit, wittebrood, als een nagerigt voor banquet pleeg op te zetten.

‘Ja 't heugt mij nog, in de korte jaren die ik geleefd hebbe, dat men van de hedendaagse verweende lekkernijen niet wetende, de turkse boonen en dergelijke nu zeer gemeene spijzen, voor treffelijke bruiloftskost opdischte. Ja 't is nog geen zoo grooten getal jaren verleden, en bij geheugenisse van menschen, die na mij berigt is, nu onlangs nog geleefd hebben, en misschien nog vele in 't leven zijn, dat hier in deze vermaarde stad in de Nes niet meer als een pasteibakker woonde, die nog, schoon alleen zijnde in de geheele stad, daarmede niet genoeg te doen hadde, om behoorlijk zijn nooddruft te winnen, maar moest er nog brood bij bakken, om te kunnen bestaan. Men kome en bezie nu den toestand eens, en vergelijk die bij 't gene geweest is.’ - En hieruit neemt de redenaar aanleiding om met kracht en ernst te

waarschuwen tegen de toenemende dartelheid en overdaad, waardoor Amsterdam, gelijk vroeger Rome, Tyrus en Sidon enz. zou te gronde gaan.

Wij glimlagchen welligt over deze wijze van prediken, en toch, Galenus Abrahamsz., doctor in de medicijnen en leeraar der doopsgezinden te Amsterdam, was in zijn tijd een kundig en welsprekend leeraar, zeer geliefd bij zijne gemeente en tot het laatste toe in welverdiende eere en achting. Zijn lijkredenaar getuigt: 'dit eene moet ik ten slotte van alles zeggen, dat hij onder de groote mannen der Doopsgezinden kennelijk uitsteekt, en mogelijk zijns gelijk, onder hen, nooit weder zal gevonden worden.'

'Wij zijn toch kinderen van onzen tijd' dacht ik, toen ik dat kwarto boekdeeltje en die leerredenen over de gelijkenis van den verloren zoon in en uitwendig vergeleek met: *het Evangelie der genade*, *voorgesteld in de gelijkenis van den verloren zoon*, door prof. Hoekstra, een opvolger en geloofsgenoot van dien Galenus. Zal het nageslacht ook onze predikatiën en toespraken en leerredenen als curiositeiten lezen? Wij kunnen het ons niet verbeelden, en meenen ook voldoenden grond te hebben om het tegendeel te beweren. Onze methode is natuurlijker, eenvoudiger, diepzinniger, gemoedelijker, en zal wel niet veel verbeterd kunnen worden! Als het papier onzer boeken slechts niet vergaat, zal ook het nageslacht met genoegen en stichting kennis nemen van onze studiën! Waarom ook niet? - Hoe het zij, in allen geval is het merkwaardig, dat, gelijk voor een paar eeuwen, ook in onze dagen de aandacht bijzonder gevestigd wordt op de gelijkenis van den verloren zoon. Niet alleen prof. Hoekstra, ook Dr. Chantepie de la Saussaije heeft een vijftal leerredenen daaraan toegewijd, en reeds ziet het licht een tweede druk van een werkje van C.P. Tiele, predikant bij de Remonstranten te Rotterdam, waarin hij in acht toespraken die gelijkenis praktisch toelicht. Een Doopsgezinde, een Hervormd en een Remonstrant wedijveren te zamen, om den rijken schat van leering, in die gelijkenis vervat, aan de gemeente aan te bieden, en ieder doet dat op zijne wijze. Zij zijn het niet eens met zekeren leeraar, die na twintigjarige dienst nog niet over deze gelijkenis gepredikt had, omdat hij er niet toe komen kon, om deze schoone gelijkenis te versnipperen in vijf of acht of veertien deeltjes en ze te rijk vond, om alles in ééne leerrede zamen te persen. Hij was wel wat al te scrupuleus, de man! - Intusschen elk heeft zijne zienswijze. En de heer Tiele heeft wèl gedaan met zijne toespraken in 't licht te geven en ze alzoo in ruimer kring te verspreiden. De verschijning van een tweeden druk bewijst dat zij met ingenomenheid ontvangen en door zeer velen met stichting gelezen zijn. Het ligt dan ook niet in ons plan, om ze na deze nieuwe verschijning aan eene beoordeeling te onderwerpen of te herhalen, wat ook reeds door anderen is aangemerkt omtrent den titel: gelijkenis van het *vaderhuis*, waarmede wij ons hoe langer zoo minder vereenigen kunnen niettegenstaande het aangevoerde in de inleiding en op bladz. 4 en 5. - Wij bevelen deze toespraken met volle vrijmoedigheid aan allen aan, die prijs stellen op eene heldere, gemoedelijke en warme voorstelling der Evangelische waarheid. Bij al de twistschriften onzer dagen is de lectuur er van eene ware verkwikking.

H.G.

De Weduwe en hare kinderen, door Marie Sophie Schwartz. Naar het Zweedsch. Zutphen, W.J. Thieme & Cie, 1865.

Niet lang geleden meldden de dagbladen dat er in London gedurende zes achtereenvolgende weken drie nieuwe romans daags, het licht zagen. Wij behoeven

slechts onze aandacht te vestigen op het groote aantal vertaalde romans, dat zich in onze bibliotheken opstapelt, om dit berigt niet overdreven te achten. Dat er onder dit aantal een menigte boeken zijn, die bezwaarlijk den toets der kritiek kunnen doorstaan, behoeft wel geen betoog. Die lijvige boekdeelen hebben ons, recensenten, al menige zucht gekost. De eene eerlijke broodwinning is zoo goed als de andere, maar toch, wat de geest produceert

moet uit zuiver geestelijken aandrang geschieden en niet uit geldbejag. Mat en zielloos is de stijl, waar hij wordt uitgerekt om bladzijden te vullen. Men weet het, men voelt het, de schrijver heeft eigenlijk niets anders te zeggen dan dat hij gebrek lijdt, en de pen als wapen hanteert om dit gebrek te bestrijden. Vloeijend en krachtig daarentegen is meestal de stijl van den schrijver, die zich geroepen voelt om een miskende waarheid, of feilen in den mensch en in de maatschappij aan te toonen; hij, die door zulk een drijfveer wordt bewogen, mist zelden zijn doel.

De Zweedsche schrijfster Marie Sophie Schwartz biedt ons in ‘De Weduwe en hare kinderen’ een Tendenzroman aan, die uit hart en verstand gevloeid, bij uitnemendheid aan de behoefte des tijds voldoet.

Wij willen de Engelsche schrijfsters niet te kort doen. Er zijn er, wier talent onbetwistbaar is, en wier pennevruchten op Hollandschen bodem overgeplant, den meesten bijval verwierven. Maar met uitzondering van eene Fanny Fern worden zij in kortheid van stijl en in degelijkheid overschaduwd door hare Zweedsche zuster.

Een al te minutieuse beschrijving van onbeduidende zaken boezemt den lezer geen belang in, en het minutieuse valt in den smaak der Engelsche schrijfsters. Zij kunnen bladzijden vullen met het opsommen der geregten, die er aan het middagmaal verschijnen, of met het beschrijven van het meubilair eener kamer; van daar die lijvige boekdeelen.

Marie Sophie Schwartz strandt niet op deze klip.

Even als Frederika Bremer verstaat ze de kunst om zoo beknopt mogelijk hare gedachten en gevoelens te uiten. De kernachtige gesprekken, die zij laat voeren, boeijen den lezer, omdat hij ondanks zich-zelf er door tot nadenken wordt gebragt. Even natuurlijk als bevallig rangschikt zij hare personen, en niet één is er, die ons onverschillig blijft. Voor haar ideaal weet ze ons de meeste achting in te boezemen, 't is een vrouw, maar een vrouw, die hare roeping verstaat.

Hoeveel er van onze opvoeding afhangt, weet iedereen, en hoe weinig onze moeders van opvoeding verstaan, is maar al te bekend. Hare zonen weten ze niet te regeren en hare dochters ontzeggen ze het noodige onderwijs, uit vrees voor emancipatie.

Huishoudsters worden er genoeg gevormd, maar goede moeders.... daaraan heeft de maatschappij gebrek. De Staat nu kan ze wel niet opkweeken. Moeders worden alleen in het huisgezin gevormd. De zedelijke rigting, en de huisselijke deugden, die eener moeder eigen moeten zijn, kunnen slechts door een moeder regt begrepen worden.

Maar de maatschappij kan er toe bijdragen, dat de aankomende meisjes haar verstand ontwikkelen, opdat zij hare pligten leeren inzien en de teedere gevoelens eener moeder door het verstand laten leiden. Daarom is de Staat verpligt toe te zien, dat de scholen voor meisjes, even als die voor jongens, onder behoorlijk opzigt staan, en de ouders hunne kinderen met vertrouwen en tot hun werkelijk nut daarheen kunnen zenden. De Staat is dit te meer verpligt, omdat de vorming van vele moeders somtijds zoo gebrekkig is, dat zij inderdaad nog het verstandigst handelen, wanneer zij zich niet mengen in het onderwijs harer kinderen, daar zij er toch geen begrip van hebben.

Dit is de bittere vrucht van een ongerijmde vrees voor vrouwelijke emancipatie. Zij, die een gepast onderwijs ontvingen, en belang stellen in vraagstukken die voor het algemeen van het uiterst gewigt zijn, zij, die den vooruitgang en de ontwikkeling

der wereld beoogen; zij, die bekwaam zijn om mannen voor de dienst van den Staat op te kweeken, - boezemen vooralsnog meer tegenzin dan belangstelling in.

Door bovenvermelden roman stelt de schrijfster een poging in het werk, om het vooroordeel tegen vrouwelijke emancipatie uit den weg te ruimen. Is een vrouw

minder vrouw omdat zij een gecultiveerd verstand en een ruimen geest bezit? Zullen niet juist deze eigenschappen haar beter in staat stellen, om de opvoedingstaak naar eisch te vervullen?

Om dit duidelijk aan te toonen, schetst de schrijfster ons in hare weduwe niet alleen een rijkbegaafde vrouw, maar ook een teeder liefhebbende moeder. Maar hare liefde, door het verstand beheerscht, ontaardt niet in zwakheid; daarin ligt haar kracht. Liefde alleen is niet voldoende om de onstuimige jeugd te leiden - daartoe behoort meer.

Wij vertrouwen dat de schrijfster de regte snaar zal hebben aangeroerd om de vrouwen tot een betere beschouwing en opvatting van hare emancipatie te brengen - welligt zullen ze er dan het wenschelijke van inzien en er mede instemmen.

C..... NE.

Nieuwe Adel, door Alfred Meisner. Uit het Hoogduitsch door Dr. J.C. van Deventer. Te Dordrecht bij C. Morks Jzn.

Onder de menschelijke zwakheden, die stof geven tot velerlei beschouwingen en bespiegelingen, tot spot en hoon, tot ergernis en aanstoot, neemt de adeltrots een eerste plaats in. Ontegenzeggelijk heeft, even als het geld, ook de adel zijne voorregten; er zich op te verhoovaardigen blijft altijd dwaas. Het wangedrag eens adellijken ontneemt niets aan de waarde van den adelstand, evenmin als het misbruik dat men van het geld maakt, iets aan de waarde van het geld ontneemt. Voor velen bezit de adelstand een groote aantrekkelijkheid, en niet zelden ziet men de hevigste tegenstanders van den adelstand de meeste pogingen in het werk stellen om daarmeê in aanraking te komen.

In Duitschland heeft de adel een middel uitgedacht om de rijken aan zijn zijde te scharen. Men koopt er den adellijken titel; en waarlijk, er zijn er dwaas genoeg om zich voor ongeloofelijke sommen een kroontje boven hun naam aan te schaffen.

Het belagchelijke hiervan aan te toonen, was het doel van Alfred Meisner in zijn roman ‘Nieuwe adel.’

De bankier von Rozenstern - van Israëlitische afkomst, heeft zich den adel gekocht. Zijn (natuurlijk) beeldschoone dochter, van jufvrouw tot freule gepromoveerd, werpt hare netten uit, om daarin den graaf von Wellenberg, den éénigen afstammeling van een aloud geslacht, te verstrikken. - Beiden wanen elkander rijk. De graaf, een bekrompen, vraatzuchtige troschaard, die in weêrwil van zijn streng aristokratische beginselen niet schroomt, om de woningen der Israëlitische geldaristokraten als het op gastreren aankomt, met zijn tegenwoordigheid te vereeren, besluit na veel wikken en wegen om tot de nieuwbakken freule af te dalen, ten einde een half millioen te bemagtigen. Naauwelijks wordt evenwel het bankroet van zijn aanstaanden schoonvader bekend, of de graaf verdwijnt.

Tot tegenstelling van von Rosenstern dient de groothandelaar Solm: een eenvoudig burger man, wiens éénige eerzucht bestaat in het uitbreiden van zijn zaken. Hem is de adel aangeboden, maar hij heeft dien geweigerd. Zich zijn stand niet te schamen, maar dien tot eer te strekken, is één van de nuttige wenken, die de schrijver tusschen de regels door, den lezer geeft.

Ofschoon de stijl losser en vloeijender kon zijn treft men veel goeds in dit boek aan. Als een proefje van min gelukkige vertaling vermelden wij het volgende:

‘De begeerte naar die onderscheiding is een miskenning of een gebrek van het burgerlijk zelfbewustzijn (?) - en de oude adelstand en zijn aanhangers speculeren zeer juist op dat zwak.’

En verder:

‘Door deze opname vernedert de aristokratie de mannen van hun eigen daden, die zij evenmin missen als zelve voortbrengen kan, tot haar satellieten, en geeft hun tot schadeloosstelling een nietsbeteekenend voorregt.’

Begrijpe, wie het begrijpen kan!

C.

Mengelwerk.

Ontrouw en trouw,(*) door Dr. R.C.H. Römer.

I.
Op het kasteel Waardenburg.

Een der weinige schoone dagen, waartoe men de Februarijmaand gehouden acht, was in het jaar 1366 voor den Tielerwaard aangebroken. De zon, in de laatste weken niet ongelijk aan eene grillige schoone, die haar gelaat verbergt, vertoonde zich nu aan den helderen hemel, en legde, zoowel op de weiden en akkers, als op het geboomte en de gebouwen, welker tinnen er boven uitstaken of welker dak er door bedekt werd, eenen aangenamen tint. Werd er een enkele vogel door verlokt om het stilzwijgen des winters af te breken, het bewoog mede meer bewoners der streek dan anders het geval zou geweest zijn, om zich op weg te begeven ten einde getuigen te wezen van een schouwspel, dat ver van alledaagsch en nu op eenigen afstand van het grijze Tiel was bij te wonen. Reeds in den vroegen ochtend waren de wegen letterlijk met menschen bezaaid. Niet alleen jongeren van jaren, knapen en meisjes spoedden zich voort, maar ook grijzen van beide kunnen besteedden van hunne laatste krachten aan den togt. Voetgangers uit de omliggende dorpen en gehuchten waren zij meerendeels, maar tusschen dezen door zag men hier en daar eenen kleinen stoet van bewoners en bewoonsters der nabu-

(*) Dat ik in het volgende verhaal aan sommige bijzonderheden van de geschiedenis en de oudheden, zoowel van ruimeren kring, als van de streek, waarin ik mij beweeg, meer plaats inruimde, dan naar de regelen der kunst oorbaar geacht zou kunnen worden, schrijve men hieraan toe, dat ik mijn opstel wenschte voor te lezen aan een gezelschap, dat geacht kon worden daarmede niet bekend te zijn en daarin toch wel belang te stellen. De aangehaalde zinsneden op bldz. 552 zijn uit de *Excel. Chron. v. Vlaand.* waaruit ze v. Wijn (*Hist. Avondstonden* D. II bl. 149) afschreef. Dat ik verder de bescheiden in handschrift en de gedrukte werken, waarvan ik mij bediend heb, opgeve, zal gewis niet van mij gevergd worden.

rige kasteelen, te paard gezeten, eenen weg zich banen.

Omstreeks vijf jaren te voren was Reinald III, de regtmatige hertog van Gelderland, door zijnen broeder Eduard bij Tiel overwonnen en gevangen genomen. Had toen de overwonnene den hertogelijken titel en de hertogelijke waardigheid aan den overwinnaar afgestaan, de partij der Hekerens, aan wier zijde hij tegenover de Bronkhorsten zich geplaatst had, weigerde, gedeeltelijk althans, den nieuwen staat van zaken te erkennen. Uit de naburige gewesten, werwaarts de wederstrevigen zich begeven hadden, deden zij wat mogelijk was om dien omver te werpen en plaatsten zich, nadat zij eerst met den graaf van Holland, later met dien van Kleef, Eduard bestreden hadden, onder de banieren van den hertog van Brabant, Wenceslaus geheeten.

Eene weigering, door dezen, onder toevoeging van tartende uitdrukkingen, aan Eduard gedaan, had den laatste zóó in het harnas gejaagd, dat hij aan zijne schoonzuster, die Wenceslaus tot schoonbroeder had, hare wettige inkomsten onttrok. Hierdoor, zoowel als door de klagten van Maria nopens de voortdurende gevangenschap, waarin Eduard haren gemaal hield, bewogen, rustte zich Wenceslaus tot den krijg. Ook Eduard wapende zich en was juist gereed om in de nabijheid van Tiel eene wapenschouw over zijne verzamelde krijgers te houden, toen hem het berigt gebragt werd, dat Leo van Boechout, de krijgsoverste van Wenceslaus, geholpen door de Hekerens, onder geleide van Gooswijn van Varik, in den nacht Bommel verrast had en bezet hield. Vurig van geest als Eduard was, spoedde zich deze nu met de wapenschouw om daarna eene poging in het werk te stellen, ten einde de hem ontnomen veste aan den vijand te ontwringen.

De hertogelijke wapenschouw te zien was het doel van hen, die op den schoonen Februarijmorgen de verschillende wegen van den Tielerwaard in de rigting van Tiel betraden. Wij gaan niet met hen, maar leenen het oor aan eenen man, die nog eer de middag kwam, teruggekeerd, van hetgeen hij gezien had aan de zijnen verslag deed, gezeten vóór een huis, dat aan den Waaldijk tusschen Opijnen en Waardenburg stond.

Gadert heette de dertigjarige. Griete, zijne vrouw, die slechts vier jaren jonger was dan haar man, was de jongste dochter van Godevaart, den zeventiger, naast wien zij zich gezet had, en Egbrecht, de zesjarige knaap, die nu eens tegen haren schoot leunde, dan weder spelende zich eenige schreden van haar verwijderde, de éénige vrucht van den hoogst gelukkigen echt.

Welgestelde landlieden waren zij. Het was niet slechts aan het voorkomen van hun huis, maar 't was ook aan hunne kleeding, op dat oogenblik niet de alledaagsche, te zien. Hen mogt de klagt niet gelden, dat in hunnen tijd ‘slichte’ d.i. eenvoudige lieden ‘droughen ondersneden coussen ende die schoens huijt gehouwen met langhe pollanen (kromme punten, op zijn Poolsch); riemen van zilvere, wegende 3 of 4 marcken; mantelen, costelijc gevoedert met fijnen lakene, totter hiele toe; caproenen ende rocx met bordueren gewrocht beneden; hoeden oft al Princhen of edele lieden gheweest hadden,’ terwijl ‘die vrouwen te landwaerts hadden 3 of 4 frocx (kleederen met lange mouwen) seer costelike faelgien, voren gevoert met roden sin-

dale (taffetas) of met groenen semijte' (zijde) of 'als si ter brulocht ghonghen, droughen surcoten (bovenkleederen) ghevoedert met langhe steerten; in den somere up feesteliche daghen frocx, die men heet quenen, voren geknopt met amauzen totter eerden oft som met peerlenknopen ende beneden ghevoert met costelicke voeringhe ende scaerlakene capproenen, met gheamalgeerde knopen van silvre en van amauzen,' - die klagt mogt hen niet gelden, toch zagen zij er in geenen deele uit als menschen, die van al, wat naar weelde zweemde, eenen afkeer hadden. Een grijze vilten hoed van platronden vorm dekte de weinige haren, die Godevaart nog overhield en waarop de ouderdom reeds lang zijnen stempel gezet had. Aan dien hoed vast was de roode kovel, de capuchon van den lateren tijd, welk kleedingstuk hij evenwel niet droeg, zooals het gedragen werd, toen het eerst bij de lagere standen en later bij de jagers thuis behoorde, namelijk aan het verdere bovenkleed gehecht; maar daarvan gescheiden en onder de kin met eenen zilveren haak vastgemaakt. Niet het korte wambuis met knoopen van boven tot beneden was zijn bovenkleed, maar een rok, die tot aan de knieën reikte en met eenen gordel om het lijf sloot. Verder stak hij in ruime hoozen en had schoenen met opstaande punten aan de voeten.

Alleen daardoor onderscheidde zich Gaderts kleeding van die zijns vaders, dat des eersten kovel van eene gele stof gemaakt en niet alleen geschulpt, maar ook van zilveren versierselen voorzien was, terwijl de broek hem meer om de beenen sloot. Griete, schoon hoed noch kaproen missende, had beiden in hunne bewaarplaats laten rusten. Haar kleed, dat tot de voeten reikte en naauw om het lijf sloot, vergunde haar, dat zij met vlugheid de diensten verrigtte, die voor den grijze of den knaap noodig waren, maar deed tevens hare flinke gestalte goed uitkomen.

Had Godevaart, die als een regtschapen mensch bij al zijne naburen in hooge achting stond, ten aanzien van vele zaken het zwak van den ouden dag, waarbij, hetgeen geweest is voor beter gehouden wordt, dan hetgeen is of wezen zal, Gadert die eveneens een hart bezat, dat voor regt en deugd klopte, had het zwak, dat wel meer bij jongeren aangetroffen wordt en waarbij men aan het nieuwe boven het oude de voorkeur geeft, niet omdat het beter, maar alleen omdat het nieuw is. Griete, overigens de arbeidzame, nette, spaarzame huisvrouw, bezat bij hare verdere goede hoedanigheden die eene, welk men bij iedere Evasdochter zou wenschen aan te treffen: van namelijk bemiddelend op te treden, zoo vaak vader en echtgenoot in zienswijze verschilden. Egbert - om ook van hem iets te zeggen - was een jongen, zoo ongeveer als iedere jongen van zijnen leeftijd: vol leven en dien tengevolge in het eene oogenblik de lust, in het andere daarentegen de last van wie met hem te doen hadden.

Op de breede bank onder de linde, die nog bladerloos, maar als boom der liefde voor hun huis geheel op hare plaats was, zaten de leden van het kleine gezin, ook wel om het genot der jeugdige zonnestralen te hebben; doch meer nog om hen te zien, die weldra van het krijgshaftige schouwspel bij Tiel zouden huiswaarts keeren. Wie weet? - men zegt - dachten Godevaart en Griete, eer Gadert teruggekomen was, maar het bleef bij de gedachte.

De jonge man was naauwelijks terug en had zich, na vriendelijken groet pas gezet, of Griete sprak uit wat Godevaart juist zeggen wilde:

- Gadert! o, vertel ons nu veel.... van den hertog, van de ridders, van alles.

- Ik behoef u niet te zeggen - zoo vatte Gadert het woord op - dat eene ontelbare menigte van alle kanten was zaâmgestroomd. Nu, 't was meer dan de moeite waard, zoo iets te zien. Ik heb van dergelijke wapenschouwingen, vroeger gehouden, meer dan eens hooren vertellen, maar die moeten bij deze niets geweest zijn. Onafzienbaar waren de voetknechtenbenden uit de steden en van de dorpen met hare pieken en slingers, kolven, armborsten en flitsbogen en lustig weêrklonken de toonen harer trompers en piepers, fier vertoonden zich hare banieren en wimpels van sindaal met franjen van goud. Van allen trok die het meest de aandacht, welke bestond uit poorters van Deventer - dezelfden, die vóór vier jaren het slot te Voorst met zijne twaalf voeten dikke en tachtig voeten hooge muren hielpen winnen en die sedert dien tijd de wapenen nog niet aflegden. Welk eene krijgshaftige houding die mannen hadden! Naauwelijks wonnen het van hen de edelen en ridders op hunne weelderige rossen met zware harnassen en gepluimde helmetten, breede zwaarden, krachtige lansen en sierlijke schilden. Uit den omtrek zag ik heer Gerard de Cock van Waardenburg, heer Hendrik de Cock van Opijnen, heer Sweder de Cock van Enspijk, heer Otto van Gellicum, heer Hendrik van Malsen. Wien ik miste, was heer Reinier van Tuil van Bulkestein, hem, wiens brakskoppen altijd gezien werden, waar de strijd het heetst was, maar die nu - zegt men - onzen hertog niet genegen, op vreemden bodem in de omhelzingen van Sibelia van Havene zijne dagen slijt. Maar hertog Eduard o! dat gij hem gezien haddet op zijnen snuiven den schimmel met de paauwenvederen op den helm. ‘Gelre! Gelre!’ klonk het van allen kant hem tegen, zoowel toen hij op de plaats der wapenschouw verscheen, als toen hij later, van andere aanzienlijken omgeven, de bonte rijen langs reed en ook het oorlogstuig gadesloeg. Dat gij hem gezien haddet - maar ik vergeet bijna wat mij bewoog zoo vroeg terug te komen: men zegt, dat hij bij heer Gerard zal noenmalen en welligt langs ons huis den weg nemen, naar het Waardenburgsche kasteel. Ik wilde u dit zeggen, opdat gij buiten kwaamt, maar gij zijt mij reeds vóór geweest. Vader vooral zal den zoon van hertog Reinald, onder wien hij gestreden heeft, zeker gaarne zien.

Godevaarts gelaat, dat onder Gaderts verhaal eenige ontevredenheid verraden had, was bij het hooren van het berigt, waarmeê het besloten werd, geheel opgehelderd, terwijl Griete vrolijk betuigde, dat zij van 's hertogs komst een voorgevoel gehad had. Egbrecht, die een eind weegs den dijk was opgeloopen om van naderbij eenen speelman te begluren, die op eenigen afstand zich deed hooren, maar juist tijdig genoeg teruggekeerd was om den hertog te hooren noemen, vergat zijnen speelman geheel om honderd en nog eens honderd vragen nopens den hertog te doen.

- Ik moet bekennen, sprak de oude, dat ik niet regt tevreden was, Gadert! toen gij van de vroegere wapenschouwingen met zekere minachting spraakt. Ik kan begrijpen, dat deze uwe ziel ge-

heel vervult, maar als ik u eens van die uit mijne jonge jaren vertelde! Het kan zijn, dat er bij de tegenwoordige meer fraais, meer schitterends te zien is, maar voorheen - dat waren eerst mannen, die men zag. Doch nu is alle ontevredenheid bij mij geweken - nu misschien onze hertog komt. Ja, Griete! ik heb wel nooit durven goedkeuren, dat hij zijnen broeder het gezag uit de handen wrong en dezen eerst te Rozendaal en later te Nijenbeek gevangen hield, maar toch hoorde ik zooveel goeds van hem, dat ik mij gelukkig gevoelen zal, indien het mij vergund wordt hem te zien, eer ik sterf. Gadert! ik dank u voor uwe spoedige komst en uwe blijde tijding.

- Vader! hervatte Griete, terwijl zij de hand van den grijsaard vatte en hem vriendelijk in de oogen zag, Gadert is wel wat partijdig ten aanzien van den tijd, die de zijne niet is, maar hij heeft zooveel, o! zooveel voor u over en - hier stotterde zij min of meer - ik heb... zulk eenen... goeden man aan hem.

- Ik wil, viel Gadert haar in de rede, ik wil mijne partijdigheid nu daarlaten, maar dit zeg ik, dat onze hertog Eduard den Brabander diens uitdagen wel eens verleeren kon en dat ik niet gaarne in de plaats van Gooswijn van Varik en zijne medestanders wezen zou. Maar - is het niet paardengetrappel, dat ik in de verte verneem?

- Vader! moeder! mannen te paard - veêren op het hoofd! met deze woorden kwam Egbrecht, die geen rust of duur had, sinds hij van den hertog hoorde, aangeloopen, en de woorden waren niet uit zijnen mond, of een stoet van ridders, in wier midden de geldersche hertog zich bevond, was het huis genaderd en hield dáár stil, toen de zeventigjarige, door zijne dochter geholpen, opstond, eenige schreden voorwaarts deed en eerbiedig groette.

- Oude! nam de hertog het woord, wat nieuws is hier uit Bommel?

- Uit Bommel, antwoordde Godevaart, zooveel ik weet, niets dan hetgeen uwer Genade reeds bekend zal zijn. Alleen - men verwacht, dat uwe Genade hare stad niet lang in 's vijands magt zal laten.

- Vriendelijk genoeg, sprak Eduard, maar verwachting en vervulling zijn twee zeer verschillende zaken. De bezetting - de rivier. Toch met Gods en der heiligen hulp.

- Zóó sprak, nu bijna vijftig jaren geleden, uw roemruchte vader ook, ging Godevaart voort, toen wij bij Maastricht met hem tegenover de Luikenaars stonden. Met God en de heiligen! riep hij - toen ging 't er op los en al vielen er, met den heer van Bronkhorst, velen, zeer velen, de overwinning was toch aan ons.

- Gij waart met mijnen vader zaliger dáár? vroeg de hertog, terwijl hij met belangstelling den spreker aanzag, van onder wiens grijze wenkbrauwen iets schitterde van het vuur, dat in vroeger jaren minder zeldzaam te zien was in het toen krachtig sprekend oog.

- Dat was ik, uwe Genade! Hij mogt den krijg niet zoeken, zooals vele vorsten doen, noch dien voeren, gelijk veelal geschiedt, om eigen voordeel, als hij aangerand werd, of eenen bondgenoot te helpen vond, dan was de vrees ver van hem en hoe hij kloek te strijden wist, ik heb het gezien, met eigen oogen gezien.

- Gij verwacht niets minder van zijnen zoon? sprak Eduard glimlagchend en den ouden man de hand drukkende; maar het antwoord niet afwachtende, gaf hij aan zijn paard de sporen en was met zijn gevolg spoedig uit het gezigt.

Een: ‘God zegene onzen jongen hertog!’ uit den mond van Godevaart en de zijnen volgde hem op zijnen verderen togt naar het Waardenburgsche kasteel.

Waardenburg - eene eeuw was het geleden, dat Rudolf de Cock zijne goederen tusschen Beest en Leerdam en tusschen de Lek en de Linge aan graaf Otto van Gelre voor Hier (zóó heette toen en veel later nog Waardenburg), Neêrijnen en Opijnen in ruil gegeven en vergunning verkregen had om op den berg van Hier een slot te stichten. Als in dien tijd vele huizen, aanvankelijk van hout opgetrokken, was het later door des genoemden Rudolfs zoon, ook Rudolf genaamd, in een steenen gebouw veranderd. Van hem was mede de ronde toren, die, als bij vele kasteelen, uit de nok van het dak zich verhief. De vierkante aan de oostzijde kwam door de zorg van den vierden heer, Johan de Cock, tot stand. Ook den ringmuur en den voorburg had deze in het leven geroepen. 't Geheel was telkens meer eene wakkere sterkte geworden, maar eene sterkte, waaraan hetgeen de weelde wist aan te brengen, in geenen deele ontbrak. Binnen de breede en diepe grachten en achter de dikke muren met stevige torens bevonden zich meerdere en daaronder ruime vertrekken. En trad de voet op vloeren van verglaasd mozaïek, waarop het licht, door de beschilderde vensterruiten spelende, verrassende kleuren tooverde, door kunstig gebeitelde schoorsteenmantels en tapijten van prachtig weefsel, langs de wanden opgehangen, werd het oog geboeid.

De hertog was met zijn gevolg niet afgestegen, of om het naburige, nu vijandige Bommel werden de valbruggen opgehaald, de wachten verdubbeld. En niet afgelegd was de ijzeren rusting en een gemakkelijker kleed aangeschoten, of allen verzamelden zich in de zaal, waar de kastelein zijne hooge gasten zou onthalen.

Dáár stond vóór den schoorsteen, waaronder een helder vuur van eiken stammen flikkerde, eene kleinere tafel en iets verder af eene langere in de gedaante van een hoefijzer. Waren er schermen aangebragt om hen, die aan de eerste zouden plaats nemen, tegen den gloed der vlam te beschutten, rondom den kleineren, zoowel als den grooteren disch, stonden vouwstoelen, waarop de naald in de jonkvrouwelijke hand heraldische teekenen gestikt had en met gebeelde - wij zeggen nu: damasten - amme- of tafellakens waren beiden bedekt. Van dezelfde stoffe was het kleed, dat over het buffet - toen credentietafel of tresoor geheeten - lag uitgespreid. Dat buffet droeg eenen schat van goud- en zilverwerk, maar ook de tafels waren daarvan niet karig voorzien. Bekkens, nappen, ampullen, schotels, schalen, plateelen, kannen, flesschen, kroezen, messen en lepels behoorden er toe. Zelfs ontbrak het niet aan enkele stukken, die òf door snijwerk, òf door aangebragte diamanten, paarlen en ander edelgesteente kost arder dan het kostbare waren. En schitterender blonk alles, toen bij het vallen van den avond, het licht der waskaarsen, die op de zil-

veren kandelaren en de luchters aan den schoorsteen ontstoken en dat der tortysen of toortsen, die door de bedienden gehouden werden, zijnen glans er op wierp. Binnen- en buitenlandsche bieren vulden flesch en beker, maar ook wijnen van verschillende soort: malvezij, romanij, azoijs, beijaarts, garnaatshol. Op de schotels was keur van spijze: gezouten zalm en van den zeehond en het meerzwijn; van de zwaan, den paauw en de pluvier; gehakt met korenten gestoofd; schapenvleesch van appelpent omgeven; groene erwten, stuk gewreven, met boter, gember en salie er in gekookt; witte boonen met honig en amandelen, en nadat het ammelaken was omgeslagen, of, zooals men thans zich uitdrukt, het dessert begonnen, zoowel versche, als met specerijen ingelegde vruchten; appeltaart met venkelzaad bereid; melk- en andere struiven en kleine gebakken, als lelies, dolfijnen en luipaarden gefatsoeneerd.

Aan de kleinere tafel zaten, met den hertog, alleen de gastheer ter linkeren de abt van Mariënweerd ter regterzijde; een twintigtal ridders had de plaatsen om de grootere ingenomen.

Des hertogs helm was door een ligter hoofddeksel vervangen. Ook daarop wuifden paauwenvederen, zooals men die te Staveren en zelfs buiten 's lands deed koopen. Bovendien was het met eenen prachtigen robijn in het midden en marauden en balazen ter wederzijde versierd. Het gebloemde onderkleed, dat tot aan de borst reikte, liet dáár een ruim overhemd zien van het fijnste linnen, dat in Vlaanderens weverijen vervaardigd werd, benevens een halssnoer van paarlen, waaraan een kruis van saffier. Ook de gordel om het lijf was met edelgesteente bedekt. Over alles heen hing de tabbaard, met marter omboord, terwijl aan de vingeren, die uit de spleten der tabbaards-mouwen staken, ringen prijkten met kostbare steenen van zeer verschillenden vorm.

Als de meesten der overige ridders, droeg de gastheer een kort kleed, aan den benedenkant gehakt, zooals men toen sprak en over het geheel, maar inzonderheid ter hoogte der middel digt om het lijf sluitende. Een rand, die een weinig beneden de middel, er om heen geslagen was, was met goud opgelegd.

De Mariënweerdsche abt had den grooten witten mantel benevens den witten hoed, die de leden zijner orde onderscheidden, zoo vaak zij langs den weg waren, afgelegd. Zijn geschoren kruin stak uit den witten lijfrok. Aan den gordel had hij een pater noster, bestaande uit vijftien grootere en honderd en vijftig kleinere paarlen en om den hals een gouden ketting, waarvan een kruis afhing op de borst, dat meer dan om de paarlen, die het sierden, waarde had om de houtsplinters van het kruis des Heeren, die er, zoo als men verzekerde, in gevonden werden.

Gaf in het eerst de tegenwoordigheid van den hertog iets gedwongens aan het maal, naarmate de bekers meer geledigd werden, werden ook de tongen losser. De dertigjarige gebieder mengde zich in der overigen gesprekken en toonde daarbij lust tot schertsen te hebben. Er werd onder anderen gesproken over den pligt des ridders om een beschermer van het zwakkere geslacht te wezen en bragt meer dan één der aanwezigen voorvallen uit zijn ridderleven te berde, ten bewijze, dat hij met onversaagdheid van dien

pligt zich gekweten had, Eduard nam plotseling het woord en sprak:

- Dappere mannen! wie zou het wagen aan uwe ridderlijkheid te twijfelen? Maar - onze waardige vader hier doet daarin volstrekt niet voor u onder. Naar ik hoor, beschermt hij de jonkvrouwen niet alleen, maar gunt hij haar zelfs verblijf in zijn gesticht.

Dit zeggende, wendde hij zich met schalkschen lach tot den abt aan zijne regterzijde en vroeg:

- Eerwaardige vader! mag men de geschiedenis weten van de schoone jonkvrouw, die gij binnen de muren uwer abdij herbergt?

- In zooverre, doorluchtige vorst! hervatte de abt op dien kalmen, waardigen toon, die zonder den moedwillige te grieven, den moedwil beteugelt, in zooverre, dat de onrust der laatste jaren haar geleid heeft tot het besluit om de wereld vaarwel te zeggen en dat zij slechts tijdelijk te Mariënweerd toeft om, zoo ik hoop, eerlang naar het klooster harer kunne te Zinnewijnen te vertrekken. Reeds ware het laatste geschied, indien het mij niet onraadzaam ware voorgekomen, sinds Gooswijn Bommel nam en het van onzen dapperen hertog niet te verwachten was, dat deze hem de veste laten zou.

- Gooswijn van Varik! riep Eduard, terwijl hij de wenkbrauwen fronsde, gij herinnert mij ter kwader ure aan dien verrader. Zoo God en de heiligen mij helpen, zal hij voor zijn verraad boeten, met het leven boeten...

- Heer! viel de abt den vertoornde in de rede, dat God en de heiligen met uwe wapenen wezen mogen, zoodat aan u de zege zij; maar als de overwinning behaald zal zijn, dat zij dan u bewegen tot bezadigdheid, opdat wij ons verheugen kunnen, dat ge, uwen geest beheerschende, sterker zijt, dan die eene stad inneemt.

- Gij weet, eerwaardige vader! hernam de hertog, dat ik nooit hard was voor wie ik overwon. En behoorde dit ooit tot mijne misstappen, op uwe voorspraak zou ik in staat zijn, het leven aan eenen vijand te schenken. Maar eenen verrader, als Gooswijn, verschoonen, dat nooit, dat nimmer!

- Vergeven, Heer! ging de abt voort, is schooner daad, dan het schoonste wapenfeit, en schreve men, indien gij het doet, uwen naam niet in de gedenkschriften van ons gewest, engelenhand schrijft hem in het gedenkboek des Barmhartigen.

- Dat hij de hopelooze zaak van mijnen broeder aanhing, riep luider Eduard, dat hij mijn gezag weigerde te erkennen, ik zou het dulden kunnen; maar dat hij Gelders steden den Brabanter in handen speelt, dat schreeuwt om wraak. Zijn bloed zij op zijn hoofd, zoo waarlijk God en de heiligen leven!

Als het grommen des donders rolden zijne laatste woorden door de zaal, maar haren gewonen klank had zijne stem hernomen, toen hij, na eenige oogenblikken gezwegen te hebben, zich gereed maakte om zich naar de voor hem bestemde vertrekken te begeven. Opstaande en eenen prachtigen beker omhoog beurende, sprak hij:

- St. Geerten minne!

Godt van den hemel, die aen den cruce leet,
Ende Maria, die reine fonteine,
Die en wil ons vergeten emmer niet,
Sie bewaer ons gheselschap groet ende cleine.

Allen deden bescheid, maar plaatsten zich, na het heengaan van den hertog, de verdere dischgenooten aan worptafel of schaakbret, de abt verliet, nog eer de nacht gekomen was, het Waardenburgsche kasteel.

II.
In de abdij Mariënweerd.

In de 11de eeuw was de vaderlandsche grond het tooneel, waarop een dier dramas gespeeld werd, die de zucht naar wraak voorheen telkens opvoerde, gelijk zij die in onze verlichte dagen, zij het dan al in gewijzigden vorm, helaas! nog nu en dan ten beste geeft.

Graaf Dirk had in een steekspel den broeder van den luikschen bisschop gedood. Eerlang viel hij zelf, te Dordrecht getroffen door de verraderlijke pijl, die naar veler beweren een huurling der graven van Kuik en Arensberg op hem rigtte. Zeker dat zijn opvolger, graaf Floris I, graaf Herman van Kuik tegenover zich in het harnas vond en schoon dezen en diens medestanders tot tweemalen toe overwinnende, na de laatste zege bij Neder-hemert door Herman gedood werd. Herman mogt weldra op zijne beurt door het doodelijk staal getroffen worden, voor de afstammelingen van graaf Floris was daardoor de schim van den voorzaat niet verzoend. Wraak was de leus der hollandsche gravenfamilie nog, toen ruim zestig jaren later graaf Dirk VI de teugels van het bewind in handen nam. De schuld des grootvaders zou de kleinzoon, mede Herman geheeten, dragen. Gelukkig, dat in het hagchelijke tijdsgewricht aan Andreas van Kuik in het Sticht de bisschoppelijke myter werd opgezet. Hij, een man van vreedzamen aard, rustte niet, zoolang niet tusschen de mannen der veete de zoen getroffen was. En getroffen werd hij onder voorwaarde, dat graaf Herman een klooster stichten en voorzien zou van hetgeen tot zijn voortdurend bestaan noodig was. Zietdaar de aanleiding tot de wording der beroemde abdij Mariënweerd.

Op den waard van Heriger kwam zij ten jare 1128, tegenover Enspijk, tot stand.

Dien grond stonden tot het grootsche doel Alverade en hare beide zonen, Godfried en Herman af, terwijl de volgende personen de gift goedkeurden: Luithard, de proost van St. Marie te Utrecht en Rudolf van Spyk, die van hem een derde gedeelte der tienden in leen had; Elias van Enspijk, die de helft van den waard en een ander derde gedeelte der tiende van Alverade in gebruik hield; Hisbold van Beest, aan wien Alverade het andere gedeelte van den waard en Herman Kalf, aan wien, met den genoemden Hisbold, Heilwig het laatste derde gedeelte der tiende vergund hadden. Met den grond voor de nieuwe stichting, schonken Alverade en hare zonen tot haar onderhoud en dat van hen, die haar betrekken zouden, twee hoeven lands in Runeresbosch en de tiende van twintig hoeven in Pavia en Rietveld, benevens vier weiden, waarvan de eene te Tricht, de andere te Spyk, de derde te Enspyk en de vierde te Beest gelegen was.

Gij hebt in uwe jeugd wel eens eene loot geplant, zóó klein en zóó teeder, dat ge van haar groeijen slechts geringen dunk hadt. Zij schoot intusschen op en als ge nu, volwassen, welligt oud

geworden, bij den breedgetakten boom staat, dan zegt gij bij u zelven of tot den vriend, die bij u is: welk een boom werd de kleine spruit! 't Ging met de abdij als met uw kweeksel.

Was zij in het jaar 1128 eene beginnende, zij is rijk geworden en veel vermogend. Ziet men de lijst harer bezittingen, die reikt tot aan den tijd van hertog Eduard in, dan bevindt men, dat die gevonden worden, behalve in hare onmiddellijke nabijheid, te Beest, Rumpt, Enspijk, Deil, Geldermalsen, Tricht, Buurmalsen, Wadenoijen, Tiel, Ophemert, Varik, Waardenburg, Haaften, Hellouw, Vuren, Gameren, Bommel, Rossem, Driel, Woerde (vermoedelijk bij Nijmegen), Nijmegen, Grave, Halle, Mill, Nifterik, 's Hertogenbosch, Kessel, Asch, Zoelmond, Beusichem, Lanksmeer, Schonauwen, Haimond, Sliedrecht. Zij waren van verschillenden aard, maar de bouw- en weilanden alleen maakten eene uitgestrektheid gronds van drie duizend morgen uit.

Wat den invloed der abdij aanbelangt, ge zult u daarvan eenig denkbeeld maken, hoorende, hoe haar abt Hendrik ten jare 1314 eene uitspraak van graaf Reinald van Gelre betrekkelijk het regtsgebied tusschen Beest en de Trichtersluis, de visscherij in de Linge en andere zaken, met den graaf van Hilkerode, den heer van Gennep en den ridder van Mierlo bezegelde en hoe Gijsbert van Wadenoijen, die mede de abtswaardigheid bekleedde, in het jaar 1335 door den gezegden gelderschen graaf, als een der uitvoerders van zijnen laatsten wil benoemd werd.

Te verwonderen is het niet, dat zij tot zulken hoogen trap van bloei geraakte, daar wereldlijke en geestelijke personen wedijverden om haar dien te doen bereiken.

Keizers, koningen, graven en edelen, maar ook pausen, bisschoppen en anderen schenen er hunne eer in te stellen op de lijst harer weldoeners niet de laatste plaats in te nemen.

Gelastte keizer Lodewijk aan graaf Reinald van Gelre, haar te beschermen, paus Eugenius III bedreigde een iegelijk, die het wagen mogt, haar te ontrusten. Schonk haar koning Willem tolvrijdom in zijn gebied, bisschop Otto stond haar toe, op haren grond te Naaldwijk een bedehuis te hebben. Gaf haar graaf Dirk VII van Holland hare visscherij te Sliedrecht; sprak haar de kleefsche graaf Dirk vrij van zijnen tol te Nijmegen; vergunde haar graaf Reinald van Gelre, het weiden van schapen op haren grond tusschen Beest en Trichtersluis te mogen weigeren; had de brabantsche hertog Hendrik tolvrijdom te Tiel en te Lith voor haar ten beste, tot eene niet onvoordeelige schikking met haar wegens het hospitaal te Nijmegen was Engelhard, de grootmeester der orde van Jeruzalem bereid, terwijl de Utrechtsche kanunnik Frederik haar zijne goederen te Zoelmond, Ravenswaaij en elders vermaakte, opdat hare bewoners driemalen 's jaars op wijn, visch en wit brood onthaald wierden. Verklaarden haar Hendrik van Smithuizen en zijne gemalin Machteld vrij van hunnen tol te Smithuizen, stond haar Hendrik van Kuik zijn aandeel af in het patronaatsregt der Beestsche kerk, Daniel de pastoor te Deil liet zich ligtelijk vinden, toen haar eene ruiling van land met zijne kerk aangenaam scheen.

Gaf de engelsche vorst, aan wien de eerste der abten vermaagschapt was,

aan het nieuwe gesticht, behalve een en gouden kelk, een prachtig miskleed en eenen buitengemeen kostbaren saffier, eenen mozaïekvloer, bij de milddadigheid, door zoo velen daarna aan Mariënweerd bewezen, kon er aan de abdijgebouwen zóó voortgewerkt worden, dat zij met het sieraad uit het naburige rijk in de gewenschte overeenstemming waren en niet ongeschikt om voor korter of langer tijd aanzienlijken, als hertog Karel van Egmond, tijdens zijnen strijd tegen het Hooge Huis te Beest, te herbergen.

Machteld van Smithuizen, van wie ik zooeven sprak, heeft nog op andere wijze, dan door het verleen en van tolvrijdom, hare genegenheid voor de abdij aan den dag gelegd. Weduwe geworden zijnde, stichtte zij voor haar ten jare 1229 te Zennewijnen het vrouwenklooster, waarvan ik den abt deed gewagen. Bij de orde, waartoe Mariënweerd behoorde, leefden oorspronkelijk de monniken en de nonnen in hetzelfde gebouw, maar door eenen hoogen muur gescheiden. Juist negen jaren nadat Mariënweerd gesticht was, werd daarin met goedvinden van paus Innocentius II, die wel zal geweten hebben, dat waar het hart niet rein is, een muur, hoe hoog ook, niet baat, deze verandering gebragt, dat voortaan de nonnen afzonderlijke kloosters zouden te betrekken hebben, schoon zij daarom niet ophouden zouden, tot die der monniken in betrekking te staan. Ook het Zennewijner-klooster is rijk begiftigd - doch geschiedkundigs genoeg, keeren wij tot ons verhaal.

Op den avond, volgende op dien van het maal te Waardenburg, zat in de abtskamer van Mariënweerd de abt. Johannes Bolle heette hij. Te voren proost, had hij de hoogste waardigheid in het klooster na Gijsbert van Wadenoyen zich zien opdragen en waardig was hij harer. Ten gevolge zijner vroegere betrekking doorkneed in al wat tot de bezittingen der abdij behoorde, was hij volkomen in staat hare belangen in dit opzigt te behartigen. In de kracht zijner jaren zijnde, bezat hij *en* den moed *en* de bezadigdheid, die gedurende zijn bestuur onmisbaar waren, zou niet zijne stichting schade hebben van de onrust, spanning, verdeeldheid der eeuw. Bij dat alles was het christelijk beginsel bij hem meer, dan bij anderen, die in zijnen tijd aan het hoofd van kloostergestichten stonden, aanwezig.

Is 't niet altijd waar, dat het uitwendige de getrouwe spiegel van het zieleleven is - vindt men dikwijls achter onbehagelijke vormen wat edel is en groot, en omgekeerd hetgeen laag is bij eene goede houding en welgevormde gelaatstrekken, bij abt Johannes beantwoordde het voorkomen geheel aan het innerlijke. Hem, die den prelaat zag, sprak niet slechts de rijzige en tevens gespierde ligchaamsbouw van stoffelijke kracht, maar vertolkten ook het hooge voorhoofd, het open oog, de scherpe neus, de uitstekende kin schranderheid, opregtheid, vastberadenheid, om van meer te zwijgen.

In eenen deftigen zetel, met het wapen der abdij versierd, zat hij bij eene langwerpige tafel, waarover een groen kleed gespreid was. Vóór hem lag het kloosterbrevier opgeslagen en daarachter stond een klein kruis. Was het laatste met edelgesteenten ingelegd, het eerste had eenen ivoren band, voorzien van snijwerk en omgeven van eenen zilveren

rand, waarop vergulde medaillons en amethisten waren vastgehecht, terwijl het schrift bij uitstek net en, voor zooveel de voor- en hoofdletters betrof, in kleuren en met arabesken versierd was. Voorts waren op de tafel eenige papieren, door den proost, die hem zoo even verlaten had, ter inzage achtergelaten.

De inhoud dier papieren hield den abt niet bezig, hoe de tijdelijke belangen der abdij hem ook ter harte gingen. Evenmin deed het die van het brevier; want hetgeen hij er uit te lezen had om niet in doodzonde te vervallen, had hij gelezen. Er was iets anders dat hem peinzen deed.

Op de tapijten, met welke het vertrek, waarin hij zich bevond, behangen was, had de hand der kunst tafereelen gestikt uit het leven van Norbert, den stichter der Premonstratenser-orde, waartoe Mariënweerd behoorde. Hier was hij voorgesteld als de wel opgevoede zoon van den rijken edelman van Xanten bij Kleef, die schoon kanunnik bij de kerk zijner geboorteplaats, den beker van zingenot, zoo als dien de groote wereld van zijnen tijd te drinken bood, tot den bodem toe ledigde; dáár als in onmagt gevallen door den bliksemstraal, die uit de vaal roode wolken, waarmee de hemel bedekt was, bij zijne voeten nederschoot. Hier zag men hem als boeteling in het keulsche klooster, zich gevende aan die pijnigingen des vleesches, die bij den monnikenstand voor godsdienst golden en nog altijd als zoodanig beschouwd worden; dáár als den tot priester gewijde, die met eigen hand uit schapenvellen zich een ruw gewaad vervaardigde en om de leden hing. Hier ontwaarde hem het oog, den teugelloozen kanunniken van zijne vaderstad en elders boete en bekeering predikende, dáár in het strijdperk getreden tegen Tanchelinus van Antwerpen, wien men voor eenen ketter uitkreet in de dagen van diepe onkunde en verregaand bijgeloof. Hier was hij aartsbisschop van Maagdenburg, krachtig ijverende tegen al wat zedeloos in zijne schatting was; dáár de gestorvene, aan wien het opperhoofd der Kerk, schoon mensch van gelijke beweging als wij, in de rei der heiligen eene plaats toekende.

Op die tafereelen wierpen de kaarsen, waardoor de kamer, ruim als zij was, niet veel meer dan spaarzaam verlicht werd, eenen wonderlijken tint. Den peinzende was het, alsof de voorwerpen welke zij teruggaven, begonnen te leven, als hij er op staarde. 't Was hem, of Norbert hem verschene en hem toesprake hetgeen in zijnen geest oprees. Zijn jeudig leven was, Goddank! niet, als dat van Norbert, een leven geweest gewijd, geheel en alleen, aan zinnelijk genieten, maar riep hem niet, als genen de bliksem, de storm, die daarbuiten de wolken door de lucht joeg en de sneeuw tegen de ruiten, tot den kamp tegen de boosheid zijner eeuw? Geen ketter mogt, als in de dagen van Norbert, tegenover de Kerk zijne stem verheffen - geene zedelooze kanunniken mogten, als toen, hun geestelijk karakter misdadig verloochenen, spookte niet de booze geest der verdeeldheid binnen de grenzen van het hertogdom en was niet in zijne nabijheid de hertog, dien hij overigens hoogschatte, gereed om zijnen dorst naar wraak te lesschen met het bloed van velen misschien, maar van Gooswijn van Varik zeker? Gesproken had hij - 't is waar,

gesproken van den eisch des christendoms ten aanzien van vijanden - gesproken vrijmoedig en bezadigd, maar nu hij gesproken had, naar het scheen te vergeefs, was nu niet handelen pligt? Ja! ja! - Maar wat? - maar hoe? - Plotseling stond hij op en gaf den pater, die op dien dag onophoudelijk in het klooster moest omgaan om zich te overtuigen, dat er niets tegen den regel geschiedde en die juist de abtskamer voorbijging, den last:

- Verzoek der jonkvrouw, die onze gast is, dat zij hier kome.

Eenige oogenblikken verliepen. Daarna hoorde men naderende schreden in den kloostergang en weldra trad een meisje van even twintig jaren bij den abt binnen. Op het hoofd had zij het hoofddeksel van kegelvorm, dat in dien tijd bij de vrouwen in groote achting was, maar door de mannen niet zelden bespot en door de monniken in hunne predikatiën niet zelden bestreden werd. Van goudstof vervaardigd, had het aan de spits een en kostbaren sluijer, die bijna tot op den grond nederhing, terwijl aan de voorzijde even kostbare strooken te voorschijn kwamen, die een gedeelte van het gelaat bedekten. Een ketting, waaraan robijnen, diamanten en paarlen schitterden, omgaf den blooten hals. Het bedeksel der borst was slechts even te zien door het bont aan den blaauwen tabbaard, die, de armen naauw omsluitende, tot aan de vingeren reikte en door eenen gordel, met edelgesteente bezet, boven de middel opgenomen, alleen het onderste gedeelte van den rok in het oog deed vallen. Dat gewaad was het kleed van een beeldschoon meisje. De haarlokken mogten onder het hoofddeksel weggedrongen zijn, de overige deelen van het hulsel lieten toe, dat men vormen zag, zóó onberispelijk, dat zij, zoo geëvenaard, niet overtroffen werden. Het voorhoofd mogt schuilen achter de strooken die het dekten, wat van het gelaat zigtbaar was, vertoonde niet slechts dat schoone, dat bloot ligchamelijk is, maar dat nog schoonere, waarbij het ligchamelijke door de reine gedachte, het levendige gevoel en den edelen wil, die er zich in kond doen, bezield wordt. De ervaring haars levens mogt eene bittere geweest zijn en het voornemen bij haar hebben doen rijpen om met de wereld, die haar distelen bragt, nadat zij bloemen had toegezegd, te breken, aan haar zag men, dat de dartele lach en de vrolijke blos der wang niet onmisbaar zijn om schoon te wezen; het ietwat verbleekte rood, de in het weemoedige wegstervende kalmte, verre van harer bekoorlijkheid te schaden, verhoogden haar veel meer.

Tot den abt genaderd, knielde zij voor hem neder, doch nam, door hem opgerigt, de plaats in, die hij haar tegenover zich aanwees. Eerst zwegen beiden, als gevoelden zij, dat een ernstig oogenblik voor hen gekomen was. Maar spoedig ontsloot de abt de lippen:

- Jonkvrouw Aleid! ik deed u verzoeken, dat gij tot mij kwaamt, schoon de avond reeds gevorderd is.

- Zoo ik hoop, eerwaardige vader! viel hem de jonkvrouw in de rede, zoo ik hoop, om mij te zeggen, dat ik spoedig van hier zal kunnen gaan om in het zusterklooster der abdij te Zennewijnen, het wereldsche kleed, dat ik nog draag, te verruilen tegen het geestelijke, dat ik begeer. Ik ben dankbaar voor de kalme uren, die ik binnen de muren van uw gesticht gesleten heb en nooit, nooit zal

ik vergeten, hoe gij door uwe liefderijke woorden en door uwe vaderlijke bejegening mij een redder geweest zijt, toen ik gevaar liep van te bezwijken in den strijd des levens. Maar toch o! dat gij wistet, hoe reikhalzend ik uitzie naar den stond, waarin het mij zal gegeven worden, met wie voortaan mijne zusters wezen zullen de kalmte van het leven te smaken, dat buiten de wereld en hare beslommeringen om, in God en de heilige maagd zijn wit, zijn éénig wit heeft.

- Het verheugt mij, hervatte de abt, dat ik u zóó hoor spreken. Ongetwijfeld is het een genot, de hoogere dingen als levensbestemming te kennen en te behartigen. Uit den mond van zoo menige Zennewijnensche zuster heb ik de getuigenis gehoord, hoe zij God dankte, dat Hij de kloosterpoort voor haar ontsloot. Ik zelf ben getuige, dat het goed is den heiligen Norbert te volgen. Dat ik u zeggen kon: morgen of binnen weinige dagen kunt gij de reis aanvaarden, doch de wegen Gods zijn niet altijd, zijn ook nu de onze niet. Het krijgsrumoer in de nabijheid maakt uw verblijf ginds nog altijd onraadzaam...

Hij zweeg een oogenblik, maar vervolgde eerlang:

- Jonkvrouw! hoor mij, kloosterinrigtingen zijn goed, maar barmhartigheid is beter, dan offerande - zoudt gij moed hebben om den rustigen kloostergrond voor eene wijle tijds te verlaten en nog eens u te wagen in den maalstroom des levens om een liefdewerk te verrigten? Het geldt eenen mensch te redden. Spreek, spreek openhartig!

Eene mengeling van gewaarwordingen was op het gelaat van Aleid te bespeuren geweest, terwijl de abt gesproken had, maar bij zijne laatste woorden bleef alleen die der volledige bereidvaardigheid zigtbaar, zoodat zij niet uitgesproken waren, of er volgde een vastbesloten:

- Dien moed mist de aanstaande kloosterlinge niet.

- Bedenk u wel, zóó ging de abt voort, hebt gij dien moed, ook indien het geldt eenen mensch te redden, aan wien gij naauw zonder wrok denken kunt?

- Gooswijn van Varik? vroeg staamlend de jonkvrouw. Maar uw oog zegt mij, dat hij het is. O! ik herinner mij levendig, hoe hij tot mij van liefde sprak, toen ik nog naauw begreep, wat het in zich heeft te beminnen en hoe hij daarna mij menigmalen zwoer, dat hij nimmer eene andere, dan mij, als burgvrouw op zijn slot zou binnenleiden - menigmalen, als ik de snaren tokkelde of aan zijne zijde reed; maar levendig herinner ik mij ook, hoe hij mij van zich afstiet, toen ik hem smeekte, hertog Eduard te erkennen, nadat hertog Reinald van zijn gezag afstand gedaan had - smeekte, opdat mijn nu reeds zalige vader niet weigeren mogt hem, als zijnen zoon, te erkennen - mij van zich afstiet en heenging om aan eene andere hart en hand aan te bieden. En zouden zij uit mijn geheugen gewischt zijn de weken en maanden van strijd, eer het mij gelukte kalm te wezen, als ik mij hem voorstelde, als den gemaal dier vreemde, en eer ik mij had doorgeworsteld tot het vaste voornemen om nooit eens anderen, maar de bruid van Christus te zijn? Maar wrok - God is mijn getuige, dat het afschuwelijke gevoel vreemd is aan mijn gemoed. Was de partijzucht, door gekrenkte eigenliefde gevoedsterd, tot trouw

te zwak, zeg wat ik doen kan om hem te redden en - ik staaf de trouw der liefde ook aan den ontrouwe.

- Edel meisje! riep in verrukking de abt. Maar, vervolgde hij met eenig weifelen, gij moet hem zien - gij moet met hem zijn en -

- Ik begrijp u, brak Aleid af, dat ik hem zie, dat ik met hem zij; niet met mij, met haar, die in zijn hart mijne plaats innam, moge hij gelukkig zijn; ik heb den strijd gestreden en te veel heeft mij die gekost, dan dat ik mij den lauwer zou laten ontgaan. God geve, dat ik slage en daarna, eerwaardige vader! zij het bruidskleed van Norberts dochters mijne belooning.

- Voor den brabantschen hertog, sprak de abt, heeft Gooswijn Bommel verrast en gereed staat hij om het te verdedigen tegen hertog Eduard, die eene aanzienlijke krijgsmagt heeft zaamgetrokken, zoo aan gene, als aan deze zijde der Waal, om de veste, die hem ontnomen werd, te herwinnen. De hertog blaakt van woede tegen hem inzonderheid. Toen ik gisteren met hem noenmaalde op het kasteel Waardenburg heb ik mij daarvan kunnen overtuigen. Te vergeefs dat ik den toornige tot zachtmoedigheid trachtte te stemmen, Gooswijns dood is, zoo de hertog overwint en daaraan valt naauwelijks te twijfelen, besloten, bezworen. Uitkomst zie ik niet, tenzij het mogelijk ware den schuldige te verwijderen. Als ik denk aan Gooswijns karakter en mij voorstel, dat misschien reeds in dezen oogenblik de benden van hertog Eduard de toegangen tot de stad bezet hebben, dan bevroed ik al het moeijelijke dier verwijdering, maar beproeven moeten wij haar. Ik heb u uitgezien om haar te bewerkstelligen; gij kent hem en hij heeft u liefgehad. Nog dezen nacht verlaat gij de abdij en begeeft u naar Bommel. Gezorgd is er, dat ge dáár onder geleide komet en veilig verblijven kunnet; maar verder moet ik aan uwe schranderheid de zaak overlaten en aan uwen ijver.

- Zoo God wil! red ik hem, maar vader! uwen zegen! sprak het meisje, op nieuw knielende.

De abt legde de handen zegenend op haar hoofd en geleidde haar daana tot aan de deur zijner kamer. Flaauwer en flaauwer hoorde hij hare voetstappen in den langen kloostergang, totdat ook de laatste echo er van zijn oor niet meer bereikte. Nog eene korte poos en de abdij scheen een graf - zonder licht en zonder leven.

III.
Binnen de muren van Bommel.

Bij die poort van Bommel, waardoor de weg naar Gameren ging, was lang na middernacht de wacht, die haar bewaken moest, op de been. Mannen met pieken gewapend, vormden haar. Hun barsch voorkomen was, zoo mogelijk, in dien oogenblik nog barscher, omdat zij zich genoodzaakt zagen op dat tijdstip en bij zulk weder de poortdeur te ontsluiten. Met kracht was de ijzeren klopper tegen het hout gebonsd, waaraan hij bevestigd was. En toen zij geopend hadden, stonden vóór hen twee personen in het kanunnikenkleed der Premonstratenser-orde gestoken. De wachters mogten beiden, nadat gebleken was, dat zij de leuze kenden, hunnen weg laten vervolgen, één hunner, die zijne lantaren zóó gekeerd had, dat hij het gelaat der binnentreden-

den had kunnen onderscheiden, sprak tot de overigen:

- Ik mag gedoemd worden om levenslang de monnikspij te dragen, indien er achter die twee nieuwe burgers van Bommel niet meer steekt, dan gij vermoedt.

- Jongens! riep een ander, 't zal zeker wel zoo wezen, nu hij er zooveel op zeggen durft, die liever vloekt, dan bidt en liever den wilden strijdkreet hoort, dan den liefelijken zang op het koor. Maar, vervolgde hij, na eenige oogenblikken gezwegen te hebben, laat mij niet schertsen! Als ik bedenk, hoe zij gekomen zijn, wie weet hoe ver, op eenen tijd, dat ieder, die niets in het schild voert, rustig ligt te slapen en in een weêr, zooals het sinds den zondvloed naauwelijks geweest is, als ik dat bedenk, dan kan hij het wel aan het regte eind hebben.

Den eersten spreker legde de herinnering aan de dagen, waarin hij op het slot van Gooswijn dienst gedaan had, het gesprokene in den mond. Hij meende bij het schijnsel zijner lantaren een gelaat herkend te hebben, te voren ook door hem gezien, en de gedachte aan vermomming kwam sterker en sterker bij hem op. De andere spreker - hij zou zeker nog meer gewigt gehecht hebben aan hetgeen hij opmerkte, indien hij, in plaats van even het wachtvertrek uitgetreden te zijn, van nabij den togt hadde gadegeslagen, die de aankomst der beide monniken te Bommel was voorafgegaan.

Zij hadden wel niet, zooals hij scheen te meenen, eenen verren togt volbragt, maar dien zij volbragten, had in den nacht plaats en bij regt boos weder.

Een wolkenchaos hing over de aarde en belette maan en sterren, dat zij haar verlichtte. De wind huilde door de boomen en deed ze gelijken op spookgestalten, die met vreeselijk lange zwaarden om zich sloegen. Hij mogt gieren langs de vlakte, toch stonden de wegen dras, want telkens op nieuw plaste de regen neder of stoven de sneeuwbuijen door de lucht. Zóó was het, toen de monniken de Linge overstaken; zóó was het nog, toen zij, een weinig beneden Tuil, de boot bestegen, die hen de Waal moest overbrengen. Hadden zij te voren met bezwaren te kampen gehad, op de onstuimige rivier vonden zij te worstelen met gevaar. Hoe de golven wild dooreen vlogen! Hoe het telkens was, of zij het ranke vaartuig slechts te hooger beurden om het daarna in te dieper afgrond neêr te ploffen! Hoe zij er zich om heen krulden, als wilden zij het verbrijzelen, eer het de onwisse vaart volbragt zou hebben! Hoe zij het ver naar beneden sleepten, zoodat de moeitevolle landing niet eer, dan in de nabijheid van Gameren, geschieden kon!

't Was geen wonder, dat den beiden reizigers de togt zuur viel - geen wonder vooral, dat de voet des éénen meer dan eens scheen zijne dienst te zullen weigeren, eer de Waaldijk bereikt was; dat zijn hart bonsde, toen het daarheen ging langs het onstuimige vlak der wateren en dat zijne kracht was uitgeput, toen het doel der reize bereikt werd in de Vermosensteeg, waar Mariënweerd vóór dertig jaren van Nikolaas, den huidenvetter, een huis gekocht had; want die ééne reiziger was jonkvrouw Aleid, de tijdelijke gast der abdij.

Bij het binnentreden der gezegde woning fluisterde de monnik, die haar reisgenoot geweest was, den bewoner iets in

het oor, waarvan wie er bij tegenwoordig geweest ware, alleen de woorden: ridder Gooswijn, de abt, vier ure, zou hebben kunnen opvangen. Daarna begaf hij zich, door het vermomde meisje gevolgd, naar een ruim vertrek van het huis, waar spoedig licht op den eenvoudigen disch en vuur onder den even eenvoudigen schoorsteen ontstoken werden. De doorweekte kleederen werden afgelegd en door drooge vervangen. Een stuk broods werd genuttigd en weldra sliep op eene houten bank, die tegen den naakten muur geplaatst was, de monnik in. Was zijn slaap vast, die der jonkvrouw, gezeten op den houten leunstoel, was het niet zoo, omdat tal van beelden, gedragen op de vleugelen des drooms, voor haren geest als voorbijging. Het was haar, als of zij op eenen schoonen zomeravond zate onder het lommer van eenen breedgetakten boom bij het slot van haren vader met de cither in de hand. Gooswijn was aan hare zijde. Zij leunde haar hoofd op zijnen schouder, terwijl hij haar de schoone geschiedenis van Floris en Blanchefleur verhaalde. Was er een traan in haar oog, toen hij het lijden des eerstgenoemden schetste, waar deze eerst van zijne innig beminde scheiden moest, later haar gestorven waande en eindelijk de treurige zekerheid verkreeg, dat zij naar den admiraal van Babylonië weggevoerd was en door den magtige tot gemalin stond gekozen te worden, toen hij sprak van de ontmoeting der beide gelieven, nadat Floris met den rozenhoed op het hoofd en het purperen kleed om de leden in den rozenkorf op der jonkvrouwen toren, waar zich Blanchefleur bevond, gedragen was, en van de vergiffenis, die zij van den admiraal verwierven, toen helderde haar gelaat op en zag zij verrukt den verhaler aan. Vroeg haar deze, nadat hij geëindigd had, dat zij op hare beurt zich mogt doen hooren, snel greep zij in de snaren van haar speeltuig en zong het geliefde lied:

Het daghet uyt den oosten.

Een zoete weemoed maakte zich daarbij van haar meester, geheel meester, toen zij de woorden wedergaf, waarmeê de dichter beschreef, hoe de jonkvrouw ten aanzien van haren gevallen ridder handelde en na diens begrafenis besloot, hare verdere levensdagen in een klooster te slijten. Toen zij zong:

Met haren gheelen hayren
Dat sy der 't bloedt of vreef,
Met haer sneewitter handen,
Dat sy der sijn wonden verbondt.

Met sijne blancke swaerde
Dat sy der dat grafjen groef,
Met haren blancken armen
Dat sy hem ter aerden droegh.

Met haren blancken handen
Dat sy der het belletjen klonk,
Met hare heldere kele,
Dat sy de vigilie songh.

Nu wil ick my begheven
In een kleyn kloosterkijn;
Ende draghen de swarte wijle,
Ter eeren de liefste mijn.
En draghen de swarte wijle, swarte wijle

toen beefde van aandoening hare stem, maar paarde zich aan de roering der smart wegens hetgeen de maagd verloor, die van genot wegens hetgeen de overblijvende doen kon om hare trouw jegens den doode te staven. Bekoorlijk was, zóó zingende bij het ruischen der cithertoonen, de jonkvrouw en Gooswijn drukte eenen langen, vurigen kus op

hare wangen. Maar - droomde Aleid voort - plotseling rimpelde zich Gooswijns hoog voorhoofd en fronsde zich zijn helder oog. Hij sprak haar harde woorden toe, deed haar bittere verwijten, ja! ontzag zich niet met onstuimigheid haar aan te grijpen en toornig van zich weg te jagen. Zij vlood als eene radelooze, ver, heel ver weg, tot dat zij in eene stad vóór een groot gebouw eene stellaadje zag, als die, waarop men - zooals haar wel verhaald was - misdadigers om het leven bragt. Wel wilde zij de droeve plek ontvlugten, maar 't was, of zij niet voort kon, of zij zien moest naar de deur, waaruit de ter dood gedoemde zou te voorschijn treden om voor het laatst het daglicht te aanschouwen. Eindelijk ging die deur open en - groote God! Gooswijn - Gooswijn geboeid, voortgestuwd, den dood nabij....

Aleid sliep niet langer en wie hadde kunnen zien onder de monnikskap, die haar gelaat verborg, zou bespeurd hebben, hoe zij, bij haar ontwaken, doodelijk bleek zag en hoe een kil zweet op hare slapen parelde.

Er was eene deur - de deur van het vertrek, waar zich de beide reizigers bevonden, - open gegaan en niet alleen de jonkvrouw, maar ook den monnik, die haar togtgenoot geweest was, had het daardoor veroorzaakte geraas doen ontwaken. Een ridder trad binnen. Hij was van meer dan middelmatige lengte en vertoonde, nadat hij den helm had afgenomen en op den disch neêrgelegd, een gelaat, dat wel met de dertig jaren, die hij beleefde, in overeenstemming was, maar waarover toch een tint van ernst lag, zooals men dien bij zijnen leeftijd niet verwacht zou hebben. Tegenover het helder flikkerend vuur nam hij plaats op eenen stoel, dien hem de monnik aanbood en den arm op het ontgespte zwaard leggende, wendde hij tot dezen, die links van hem zich gezet had, in dier voege het hoofd, dat de andere aanwezige, die aan zijne regterhand en ietwat voorover gebogen zat, zijnen vorschenden blik ontging:

- Gij deedt mij, zóó sprak hij tot hem, dien hij aanzag, gij deedt mij uitnoodigen, dat ik en wel op dit uur herwaarts kwame.

- Eene zending van den abt van Mariënweerd, edele ridder! is mij opgedragen - eene zending, die spoed vereischt en geheimhouding tevens, was het antwoord van den monnik.

- Zij is mij welkom, hervatte Gooswijn. Een man, als Johannes Bolle, kan niet anders dan goeds doen aanzeggen. Ik ben bereid u te hooren.

- Vastberaden als onze abt is, ving de monnik aan, waardeert hij uwen moed, wakkere ridder! en gelooft hij, dat de legerbenden van den hertog van Gelderland Bommel niet uit uwe hand rukken zullen, zoolang die hand zich roeren kan. Maar ook opregt als hij is, wil hij niet voor u verbergen, dat door 's hertogen talrijke scharen de verdediging der veste, schoon met beleid en kracht gevoerd, eene onmogelijkheid geacht moet worden en evenmin, dat aan verzoening met den hertog niet te denken is en een smadelijke dood u wacht, indien het u mislukken mogt in den strijd dien der eere te vinden.

De spreker hield een oogenblik op, als wilde hij den ridder eenig woord ontlokken, waarin zich iets van den indruk, dien het door hem gezegde maakte,

openbaarde. Was dit in de daad zijne bedoeling, dan werd zij ten deele bereikt. Wel zweeg Gooswijn, maar terwijl zijn blik iets fiers aannam, trok zijn arm zich terug, totdat de hand het gevest van het zwaard omklemd hield. 't Ontging den monnik niet en hij vervolgde:

- Mijn zender, schoon een vriend van den hertog, zou er nooit aan gedacht hebben, diens broeder de hulde te ontzeggen, waarop hij als heer des lands aanspraak had, indien hij niet zelf gewild hadde, dat zij niet langer aan hem, maar aan zijnen broeder gegeven wierde. Hij wenscht voor te komen, dat Eduard eene daad verrigte, die zijns onwaardig is, maar hij wenscht tevens u een lot te doen ontgaan, dat voor uwe dapperheid te slecht een loon ware. Zelfs zoo niets anders hem dronge, zou hij meenen aan zijn geestelijk karakter verpligt te zijn, dat hij uw leven redde en daarmede 's hertogen deugd.

- 's Hertogen deugd! riep Gooswijn met schamperen lach; de doorluchtige Reinald heeft haar leeren kennen. - Maar, spreek! wat wil uw abt?

- Hij is te schrander, vervolgde de monnik, dan dat hij mij zou opgedragen hebben, u eenig bepaald voorstel te doen. Wilt ge er een, dat wel van mij, maar gewis in zijnen geest is? Verlaat Bommel, eer 't van rondsomme ingesloten is en laat, zoo gij 't voor Wenceslaus behouden wenscht te zien, aan anderen de verdediging over. Voor hen zal, zoo zij te kort schieten, de zoen te treffen zijn. Verlaat Bommel, nog eer de dag graauwt, want bedrieg ik mij niet, dan zal, onder begunstiging van de ruwheid des nachts, de laatste weg, die u open staat, versperd worden, eer St. Maarten de achtste ure der bevolking aan zijnen voet aankondigt.

Gooswijns wenkbrauwen hadden zich op nieuw gefronsd en zijne lippen beefden, toen de monnik hem zijn voorstel deed. Nadat de laatste uitgesproken had, verhief zich de ridder. Onder het aangespen van zijn zwaard was het, of hij nadacht. Na eene poos ontsloot zich zijn mond, terwijl hij met de eene hand den helm opnam en de andere ten hemel hief:

- Bij God, zoo ik vlugt! riep hij uit. Monnik! zeg aan uwen abt, dat ik hem dank, maar zeg hem ook: Gooswijn valt, zoo Bommel valt.

Hij ging het vertrek verlaten, toen zijn oog dat van des monniks reisgezel ontmoette, die niet alleen de voorover gebogen houding opgegeven, maar ook de kap, waarin het gelaat was weggedoken geweest, had teruggeslagen.

- Aleid! sprak hij, terwijl hij als verschrikt terugweek.

- Gooswijn! hernam het meisje met de kalmte des engels. Ik ben hier met eene bede, o! laat mij haar ingewilligd zijn, eer de kloosterpoort zich achter mij sluit. Eens zwoert gij met mij te leven, zweer mij nu, dat gij leven wilt voor haar, die uwer liefde waardiger is dan ik.

- Onmogelijk, zuchtte Gooswijn, ten zij ik den hertog dwinge, dat hij aftrekke.

- Versta mij wel, viel hem Aleid in de rede; ik verg niet, dat ge aan uwe liefde uwe eer zult ten offer brengen; maar dat gij, de laatste behoudende, voor de eerste levet. Hoor mij: verdedig de stad, zoo gij geen zoen met hertog Eduard wilt treffen, verdedig

haar tot het uiterste. Sta, zoo 't niet anders kan, waar 't gevaar is, aan de spits der vermetelsten onder uwe wapenbroeders; maar komt het oogenblik, waarin de moed voor de magt moet onderdoen, beloof, zweer mij, dat gij dan mij volgen zult, indien 't mij mogelijk ware aan den dood der schande u te ontrukken.

- Ik beloof, ik zweer! sprak na korten maar zwaren strijd de ridder. Liever stierve ik, zoo ik verwonnen worde, maar overwonnen door hem, dien ik haat, te leven, zij de boete voor mijne schuld tegenover u, de snood miskende, maar onveranderlijk edelaardige.

Doch nu vervolgde hij, kostbaar zijn de oogenblikken; krijgsmanspligt dwingt tot scheiden. Vaarwel en - zoo ik vallen mogt - vaarwel voor eeuwig.

De zware voetstappen dreunden door den gang van het huis, maar weldra werd het stil.

Voor Bommel volgde op dien nacht een twintigtal dagen, waarin de stilte uit de muren verbannen was. De geldersche hertog was met zijne krijgers de stad genaderd en had in den bedoelden nacht in de daad de omsingeling voltooid. Op de rivier lagen vaartuigen, *deels* bewapend en bestemd om hulp, die men langs den stroom mogt willen aanbrengen, te onderscheppen, *deels* slechts van de gewone scheepsbemanning voorzien, als geen ander doel hebbende, dan de gemeenschap te onderhouden met den Tielerwaard, waar Eduard bleef vertoeven, schoon hij zich telkens naar de overzijde begaf om de belegering te besturen en de bezwaren er van met de zijnen te deelen. Zoowel de uitgangen naar Gameren, Rossem en Kerkwijk, als de vlakten, daartusschen gelegen, waren op eenigen afstand van de stadsmuur door mannen van verschillend wapen bezet en tegen eenen onverhoedschen aanval van binnen hadden zich deze genoegzaam beveiligd. Een ridder, afgezonden om de overgave der stad te vorderen, was onverrigter zake terug gekeerd. Sinds was daarbinnen de beweging, door de opeenhooping van zoo vele krijgslieden en het nemen van maatregelen voor eene op handen zijnde verdediging veroorzaakt; door den eentoonigen wachtroep, die meer herhaald werd; het wapengekletter, dat bij het optrekken der verdedigers zich telkens hooren liet; het paardengetrappel, dat door de straten weêrklonk, zoo vaak een ridder wat hem te doen was, ging verrigten, en zoo veel meer, toegenomen. Eindelijk ving de kamp aan, die gevoerd werd met al de hulpmiddelen, waarover bij het stedebedwingen de veertiende eeuw beschikken kon. Ziethier een enkel zijner tooneelen. Gij stelt u daarbij Bommel niet voor, zooals het nu is, omgeven van zijne schoone wandelingen waar ge gaarne toeft, dolende door de slingerpaden onder het rijke lommer of neêrgezeten op eene der rustbanken en u vergastende aan het bekoorlijke uitzigt over den Waard, als in den morgen de rijzende zon de nevelen des nachts van de akkers er wegvaagt; op den middag een dieper blaauw dan naar gewoonte, nu en dan van bliksemstralen gekliefd, er over hangt of des avonds de zilveren maan met hare tallooze sterren zich er boven vertoont; maar omgeven van eenen muur, zooals ge dien nog uit zijne overblijfselen kennen kunt - eenen muur, niet uitermate hoog, maar op zekere afstanden van torens voorzien en aan den bewoner of bezoeker

den toegang naar buiten of naar binnen door eenige weinige poorten vergunnende. Droegen torens, als die, waarvan ik sprak, wel eens namen, die schrik inboezemen konden of in elk geval van hunne weêrbaarheid getuigen moesten, als te Utrecht: de Wolf, de Beer, die te Bommel, waarvan ik u verhalen wil, heette de Grimmart. Tegen dat steenen gevaarte werd een aanval der belegeraars gerigt. Blijden - werktuigen tot het beuken van muren gebezigd - voerden zij op vlotten de gracht over en tot aan den voet. Maar het vernielingswerk werd niet aangevangen, of eene hagelbui van steenen en pijlen, door de belegerden gerigt, drong tot hen, die het verrigten zouden, door, *deels* uit de schietgaten, op de lagere omgangen des torens aangebragt, *deels* van tusschen de kanteelen, die den bovenrand van het muurwerk uitmaakten. Menige steen mogt het doel niet treffen, menige pijl op het schild afstuiten, meer dan één aanvaller toch verwde met zijn bloed de plek, waar hij stond, terwijl de rook, die van de uiteengeschokte blijde opging, bewees, dat de bezetting zich te bedienen wist van pijlen, met brandbare stoffen gevuld. Een oogenblik van verwarring volgde. Zij nam toe, toen door eene kleine poort onder den stadsmuur eene bende der bezetting daagde om te volbrengen wat zoo gelukkig begonnen was. Begeleid door stoutmoedige ridders vielen zij onder den kreet van: ‘Brabant, Brabant!’ aan. De aangevallenen verweerden zich dapper, het vijandelijke krijgsgeschrei met hun: ‘Gelre, Gelre!’ beantwoordende. Voor eenen spiessteek hadden zij eenen zwaardslag. Wonde werd met wonde betaald, voor eenen doode velden zij eenen levende. Toch konden hun moed en hunne volharding niet baten. Schoon door de hunnen, die intusschen zich gespoed hadden naar de plaats van het gevecht, bijgestaan, konden zij niet beletten, dat het oorlogstuig verbrand werd, noch dat wie overbleven van hen, die de vlam ontstaken, zich, na hun werk verrigt te hebben, achter den muur in veiligheid stelden. Er was wanhopig gevochten en had één ridder vooral getoond geen gevaar te tellen, die ridder was Gooswijn van Varik geweest.

't Was voor de belegeraars slechts een voorbijgaand onheil, een voorbijgaande voorspoed slechts voor de belegerden. Voor den vernielden stormram hadden de eersten eenen nieuwen, eenen sterkeren, en konden de laatsten in 't eerst de breuke heelen, die er door gerammeid werd, 't liet later niet langer zich doen. Met den dag vielen grooter muurbrokken uit en de stond kwam, waarin de wijder en wijder geworden opening in een gevecht van man tegen man moest verdedigd worden. 't Was een korte, maar vreeselijke stond. Paardengehinnik en wapenklank, de schorre krijgsklaroen en het dreunende krijgsgeschreeuw - de onmenschelijke vloek des gewonden en des stervenden raauwe kreet.

Aan Eduards krijgers de zege.

En Gooswijn?

Als ware hij de Odin van het noorden, wiens spel de strijd, wiens vuur het zwaard was, zóó woedde hij. In het digtst der dooreen warrende drommen stond hij en stapelde van wie vielen onder de slagen van zijn zwaard, eene beschutting rondom zich heen. Die te naderen waagde men weldra niet meer, maar een pijl, uit de verte geschoten,

trof hem en neder zonk hij bij hen, die zijne hand versloeg.

Hij had den dood gezocht, maar dien niet gevonden. Hij zou dien vinden, als des daags na de overwinning de geldersche hertog de overwonnen veste zou binnentrekken onder statelijke begeleiding van de deelgenooten in zijn wapenfeit, om het te vereeuwigen door de onthoofding van die ridders, die de partij van Hekeren aanhingen - zóó meende hij, toen hij des nachts waakte op het harde kerkerleger, terwijl daar buiten de voetstappen van zijnen bewaker eentoonig weêrklonken door de stilte van den nacht.

Maar plotseling bewoog zich iets in zijne nabijheid. Ongezien was hem iemand genaderd. Eene stem fluisterde:

- Ridder Gooswijn! uw eed - volg mij. Werktuigelijk springt hij op en gaat waar de nevelgestalte schijnt vooruit te zweven. Een paar stegen door en de koelte der rivier komt hem tegen. De stadsmuur is bereikt. Voor een oogenblik breekt het kleed der wolken en bij het schijnsel der maan herkent hij in wie hem geleidde, jonkvrouw Aleid. Hij gaat voor haar nederknielen, maar krachtige armen grijpen hem aan en beuren hem van den muur naar beneden. Zij voeren hem naar eene boot en deze verwijdert zich snel, voortgestuwd door den stroom, die naar het veilige Holland heenschiet.

Toen hertog Eduard den volgenden dag zijne doodvonnissen sprak, was hij teleurgesteld. Ontsnapt was hij, dien hij het eerst en het liefst aan zijne wraakzucht zou geofferd hebben. Zijn nasporen had geen ander gevolg, dan dat de krijgsman, die bij Gooswijns gevangenis gewaakt had, eerbiedig het teeken des kruises makende, sprak:

- De heilige maagd, uwe Genade - ik kan er eenen eed op doen.

Wel eene heilige maagd, de jonkvrouw, die toonde, dat opregte liefde ook ten aanzien van den ontrouwe haar karakter niet verloochent en, in plaats van tegenover hem wrok in het hart te dulden, de hand doet uitstrekken en het leven veil hebben voor zijn behoud.

Liberaal.
Door R. Koopmans van Boekeren.

Zeven naalden en even zoo vele tongen zijn druk in de weer, want Dorcas is vergaderd. Een meisje, dat eenzaam zit en ijverig voortnaait - vraag het maar eens van van Beers, of 't niet een poëtisch ideetjen aan de hand kan geven -;

maar zeven jufferkens in dezelfde kamer bijeen, om lakens en hemden te zoomen, kunnen veilig door den heelen Parnassus begluurd worden, zonder gevaar, dat één uit den stoet zijn dichtvuur zal voelen ontbranden. Waarom niet? Is de aanblik van die stikkende, knippende, tornende maagden dan niet zielverheffend? De aanblik - dat scheelt zoo veel niet; ja wel, die aanblik zou nog in geestdrift kunnen doen ontvlammen, maar dan moest in allen gevalle de plaatselijke kommandant van den Parnas de methode van Ulysses willen volgen, en zijnen onderhoorigen vooraf de ooren stoppen met gutta-percha of zoo iets. Want niet wat eene *Dorcas-vergadering* te zien, maar wat zij te hooren geeft is onpoëtisch. Meent ge van niet? Maar eilieve, kom dan eens hier, en luister een oogenblik naar dat gepraat en gegiechel, naar al die verwarde exclamatiën en onzamenhangende klanken! Ze zijn immers, even als dat bij de 'vriend-broederlijke' maaltijden van den ring pleegt te geschieden, allen tegelijk aan het woord; en ge hoort immers gewoonlijk thesis en oppositie, repliek en dupliek alles op één oogenblik voordragen. Kan Ué daar een vers op maken? Ik niet. 't Hoeft ook niet. Maar in proza zou men misschien wel wat van zoo'n Dorcas-vergadering kunnen vertellen. Ik wil ten minste probéren, of ik niet hier en daar een stuk van het gesprek, door de leden van Dorcas gevoerd, kan opvangen en weêrgeven.

Vooraf moet ik echter opmerkzaam maken op een vreemde figuur daar in de vensterbank. Ja, toen Suze de meisjes bij zich aan huis had, toen was er, zooals men zegt, een vreemd eend in 't bijt. De zaak was deze. Frans, de achtjarige broeder van Suze, had dien avond nergens een heenkomen. De oudelui waren naar een koperen bruiloft, de meid had visite van den vitter, met wien ze onder de geboden stond, en de oudste broer zou pas om negen uur van zijn kantoor komen. Alleen mogt Frans ook niet zitten, daarvoor was hij nog te klein. Dus er bleef niet anders over, dan dat hij maar bij de Dorcas-juffertjes binnen zat. Waarom ook niet? Hij was pas acht jaar oud, dus, zooals Caroline zeî, 't was *sans consequence.*

Misschien had Frans zich op Dorcas nog al geamuseerd, maar de omstandigheden waren er ditmaal voor hem niet naar, om eenig genoegen te kunnen smaken. Want 's namiddags had de knaap bij den catechiseermeester les gehad, en het daar glad verkorven. Den 27sten Zondag van den Heidelberger, hem door meester opgegeven om van buiten te leeren, had hij niet dan zeer, zeer gebrekkig kunnen opzeggen. Meester Dungeest was daarover billijk verontwaardigd geweest, en dit te meer, dewijl hij meende, dat de kinderdoop, in de genoemde Zondags-afdeeling ter sprake gebragt, een onderwerp was, dat althans bij een kind op meer dan gewone belangstelling had kunnen aanspraak maken. Te vergeefs had Frans zich verontschuldigd door te verzekeren, dat hij 't in de afgeloopene week zoo druk gehad had met de *nouveau receuil d'exercices*..... meester had hem doodgeslagen met de bewering, dat de profane studiën in allen gevalle moesten achterstaan voor de bepeinzing van de heilswaarheden. Tot straf moest hij nu het doopformulier van buiten leeren. Zoo zit hij daar nu in de vensterbank, verdiept in de lectuur van dat gedeelte onzer liturgische schriften. En nu gaan we, voor zoo verre dat mogelijk is, het

gesprek van de Dorcas-leden beluisteren. Ik zal er maar niet telkens bij zeggen, wie aan 't woord is, want dat komt er niet op aan.

'Lijkt ze je nog al aardig?'

'Zoo, zoo, maar ik kan er weinig over oordeelen, want ik heb haar maar eventjes, ter loops gezien..... ik kwam haar in den gang tegen.'

'En je zeidet daar straks, dat je haar eens ontmoet hadt bij de Schelpers, dat was dus ook maar een bluf!'

'Een bluf, wel neen.... toe, geef mij de schaar even, - bij Schelpers maakte ik eene visite, toen zij juist heen ging.'

'Nu ja, maar dat is geen ontmoeten, als je iemand in den gang tegenkomt.'

Hier volgt een dispuut, waaruit ik niet wijs kan worden, maar dat hoofdzakelijk gaat over de vraag, of men al dan niet kan zeggen: Ik heb die dame ontmoet, wanneer men haar nooit gesproken heeft maar slechts in den gang tegenkwam. Dit punt blijft onbeslist; of 't aangehouden is ter behandeling in eene volgende vergadering, dat is mij niet gebleken.

'Ze moet heel liberaal zijn.'

'Wie? Mevrouw Wieloff? O ja, die is ontzettend liberaal, dat zeî mama ook.'

'Daar is ze niet beter om.'

'Wie niet? Mama?'

'Hou je bedaard, neen, ik meen die mevrouw Wieloff.'

'Ook niet slechter.'

'Die heele liberaliteit van mevrouw Wieloff is me geen knip voor den neus waard, ik geloof, om de waarheid te zeggen, dat ze meer naar 't oude overhelt, want ze laat de thee bij Grokjens halen.'

'Nu wat zou dat?'

'Wel, Grokjens gaat geregeld naar de afgescheiden kerk, en heeft bij 't huisbezoek dominé Hendriks een standje gemaakt over zijn degermanisme.'

'Waarover?'

'Nu ja, ik kan al die stadshuiswoorden niet onthouden - Caroline, gooi dat lint me eens toe - ik meende maar te zeggen, dat mevrouw Wieloff zoo liberaal niet kan zijn, want als ze dat was, zou ze Grokjens niet begunstigen.'

'Neen, dat zeg ik ook, maar zie je, misschien weet ze nog niet van wat kleur Grokjens is, zij komt hier immers vreemd in de stad.'

'Goed, maar daar vraag je toch al heel gaauw naar, als je in een vreemde stad komt!'

'Waar naar? Wie al of niet naar de afgescheiden kerk gaat?'

'Ja, van wat rigting en kleur de winkeliers en de kamerbehangers zijn.'

'Neen, een knappe huisvrouw vraagt, waar ze 't best en goedkoopst teregt kan, dat gaat haar meer ter harte, dan of de melkboer en slager al of niet liberaal zijn.'

'Suze, meidlief, je praat als een blinde over de kleuren. Ben jij ooit met eene huishouding naar eene vreemde stad getrokken? En weet je wel, wat dat is: *liberaal?*'

'Neen. Weet jij het?'

'Och kom..... nu maar, ik zal je eens een staaltje geven.'

'Geen staaltjes, als je blieft, maar eerst vertellen, wat liberaal is. Ik mogt niet meêpraten, omdat ik het niet weet. Goed, ik heb roijaal mijne onkunde bekend, maar nu verwachten we ook, niet waar, dat gij het ons vertelt!'

(*Vele stemmen*). ‘Ja, ja, geef ons een verklaring, definitiën met explicatie er bij!’
(*Eene stem.*) ‘En ophelderende figuren!’

(*Koor*). ‘Kom Caroline, voor den dag er meê! We zijn geheel gehoor!’

‘Maak maar zoo'n leven niet: ik zal 't je wel vertellen. Ik weet heel goed wat liberaal is. Liberaal is zoo veel als..... weet je, het zit 'm in verband met de opinie over de leer.....

‘Ende hoewel onze jonge kinderen deze dingen niet en verstaan’ - dreunde Frans half luid.

‘Och, neen Frans, niet zoo hard op, hoor - nu Caroline, ga voort wij hangen aan je lippen.’

Liberaal is zooveel als..... enfin, het woord beteekent.... weet je, liberaal zijn ze te Leiden. 't Woord is ook afkomstig van den naam der stad Leiden. Begrijp je, het is als: provinciaal, wat uit de provincie komt, zoo ook Leijderaal, spreek uit Liederaal of Lieberaal, wat uit Leiden komt.’

‘Hé! Zit dat zóó in elkaar? Dat had ik nooit gedacht..... heb je daar de spelden?’

‘Ja, zoo is 't met de zaak gelegen. 't Is doodeenvoudig! Je hebt immers ook Groningers? Welnu, zoo heb je ook Leijderalen of Liberalen.’

‘Juist: nu vat ik het. Liberaal is dus zooveel als Leidsch. Verbeeld je, dat ik van avond de meid ga uitzenden om drie ons liberale kaas.’ *(Algemeen gelach).*

‘Jij maakt er weêr een grapje van, Suze; kun je dan nooit eens eene zaak ernstig bespreken?’

‘Lieve kind, ik spreek zeer serieus, op mijn woord..... maar je spraakt daar straks over Groningers: zijn die dan niet liberaal?’

‘De Groningers? Toch niet!’

‘Nota bene! De Groningers niet liberaal? Nu zal 't nog mooijer worden!’

‘De Groningers zijn juist de ijsbrekers, zegt papa altijd.’

‘*Ende de ouders zullen gehouden zijn hare kinderen in 't opwassen hiervan breeder te onderwijzen*,’ zoo hooren wij den schooljongen weêr lezen.

‘Stil toch Frans..... ijsbrekers, nu ja, maar ijsbrekers zijn lang niet altijd liberaal!’

‘Nu, maar de Groningers toch wel! Denk maar eens aan Dinges, och, hoe heet hij ook weêr? Ik meen dien bekenden dominé, dien ze in Amsterdam niet wilden hebben, omdat hij een Groninger en dus te liberaal was.’

‘Ja, ja, ik weet heel goed, wien je meent, en ik ben 't ook met je eens: de Groningers zijn liberaal!’

‘Nu, dat spreek ik ook niet tegen; ze zijn 't op hun manier.’

‘Zoo - maar dan zijn volgens jou redenering de Groningers op hun manier Leijdsch.’

‘Neen, zoo moet je dat niet opvatten..... zeg eens, deze mouwen moeten die.....

‘Weet je er geen mouwen meer aan te zetten? Nu maar vertel ons nu die staaltjens eens.’

‘Staaltjens? O juist van mevrouw Wieloffs liberaliteit niet waar? Nu, weet je, hoe ver ze gaat? ze is bij de Lutherschen aan de bediening geweest, omdat geen van onze dominé's haar verlicht genoeg is.’

‘Dat 's kras..... maar mag dat?’

‘Ja wel, papa zegt: Alles mag tegenwoordig!’

‘Och jij altijd met je papa! Heb je dan geen eigen opinie? 't Gelooven op gezag is uit de mode.’

‘Van mode gesproken, hoe vind je dat nieuwe model van.....

‘St..... stil toch eens even; ik hoor wat - een klok!’

‘Ja ik ook..... er zal toch geen brand wezen.’

‘'t Is duidelijk het gelui van een klok!’

‘Toe Frans loop eens heen, om te hooren, wat er van is!’

De dames hoorden allen voor en na een klokje luiden. Mogten ze toch ter goeder ure een vriend of broeder ontmoeten, die haar op de hoogte brengt en beduidt, waar de klepel hangt!

Toen de gemoederen op het punt van den brand gerust gesteld waren, klopte de presidente met de schaar op de tafel en sprak:

‘Met je permissie dames: ik heb nog een voorstel!’

‘Een voorstel! Komaan, nu zal het ernst gaan worden-’

‘Je hebt zeker allen gehoord,’ herneemt de president ‘van dien metselaars knecht, die van den stijger gevallen is. Misschien weet je ook, dat die man zes kleine kinderen heeft, en dat zijne vrouw, daags vóór het ongeluk van tweelingen is bevallen, zoodat zij er nu acht heeft.’

‘Ja, ja, 't is verschrikkelijk!’

‘Nu maar, hoe zou je 't vinden als we eens een beetje geld voor die stumpers bij elkaêr scharrelden b.v. door middel van eene loterij. Ik wou 't op een heel kleine schaal doen, zoo alleen onder onze naaste kennissen.’

‘Hé ja, dat was wel heel goed.’

‘Maar ik heb gehoord, dat de vrouw van dien metselaar Roomsch is.’

‘Des te beter, dan plaatsen we ook nog enkele loten bij Roomsche dames.’

‘Uitmuntend! Ja, we moeten die loterij in orde zien te krijgen.’

Mevrouw Wieloff, de ontzettend liberale vrouw, zit in hare zijkamer bij een werktafeltje aan het venster. Dieper in de kamer voor de kagchel is kapitein Koks gezeten.

Suze, met wie we op de Dorcas-vergadering kennis maakten, en die niet wist wat liberaal is, treedt binnen.

‘Zoo Suze, goed, dat je eens komt, want ik moet eens een appeltje met je schillen.’

‘Met mij Mevrouw?’ vroeg Suze, en een hooger rood kleurde hare wangen.

‘Ja, ja, ik ben boos op je... je hebt mij gefopt.’

‘Ik Mevrouw? waarmeê?’

‘Wees maar niet bang Suze,’ sprak kapitein Koks, ‘ik zal je advocaat zijn!’

‘U is wel goed, kapitein; maar ik weet niet....

‘Je hebt mij onlangs overgehaald om een lot te nemen in de loterij.’

‘Was dat niet goed Mevrouw?’

‘Laat me eens uitspreken. En toen heb je mij wel veel moois verteld van die ongelukkige familie, maar een cardinaal punt heb je verzwegen, namelijk, dat die vrouw Roomsch is, en verscheidene van hare kinderen ook. Dat was niet mooi van je, dat je zoo iets niet eerlijk gezegd hebt; want, had ik dat geweten, dan zou ik geen lotje genomen hebben. En nu ben je me ook bij Roomsche menschen geweest om prijzen en loten op te halen, en zoo doende heb je allerdolste voorwerpen gekregen. Neen, hoor eens, het kan er niet door. Ik ben er den geheelen dag door uit mijn humeur, want, raad eens, wat ik getrokken heb? Een porseleinen crucifix met een wijwaterbakje! Is 't niet om razend te worden? Zoo'n Roomsch ding hier in huis te ontvangen! Ik stond eerst op 't punt om

het prul in de gracht te gooijen, en straks als het donker is, doe ik het.... ik kan die bijgeloovige dingen voor mijne oogen niet dulden. Daarvoor je goede geld uitgeven!'

Maar Mevrouw, dat kan ik toch niet helpen, dat u juist dezen prijs op uw nummer trok. En wat u daarover zeî, dat die vrouw Roomsch is, dominé Hendriks wist dat wel, en heeft toch ons plan toegejuicht.'

'Ja, dominé Hendriks moet weten wat hij doet, je weet wel, die man heeft me over de godsdienst zulke stijve begrippen, en hangt nog zoo aan 't oude, daar kan ik me, als liberale vrouw, niet meê inlaten. Maar iedere verlichte Protestant zou er zich aan ergeren, dat er in eene loterij van Gereformeerde meisjes zulke Roomsche nesterijen zijn.'

'Willen we ruilen Mevrouw; u mijn prijs en ik den uwe?' vroeg de kapitein.

'Wat heeft u getrokken, kapitein?'

'Een kinderslaapmutsje Mevrouw, gebreid, door een zuiver gereformeerd meisje van echt protestantsch breikatoen.'

'Dank u, kapitein!'

'Mag ik u dan een ander prijsje in ruil aanbieden; een doofpotje voor lucifers, ik zou u gaarne van dat porceleinen kruisbeeldje verlossen; 'k zal u van avond dus mijn oppasser maar zenden.'

'Als u daar zoo op gesteld is.... *enfin*, maar zend hem dan wat vroeg, want ik ga met de kinderen naar 't kinderbal.'

Zoo.... zoo.... gaat u naar 't bal Mevrouw? vroeg de kapitein.

'Ja, ik heb er niet veel trek in, maar het moet wel, ik moet een beetje 't oog op mijn meisjes houden. 't Is daar nog al een gemengd publiek, hoor ik. Er komen ook kinderen uit den burgerstand... natuurlijk ook wel uit onze kringen; maar zoo had je daar b.v. verleden jaar de kinderen van den likeurstoker en de beide meisjes van Leiboom uit het Logement, en ik begeer nu niet, dat onze jongelui daar zoo familiaar meê zijn, en daarom ga ik meê, dan kan ik een oog in 't zeil houden, weet u?'

'Hoe oud zijn uw aposteltjes?'

'Frits is negen en Gusje elf, kapitein; ja, ziet u, ze zijn nog jong, en ik zeg dat niet uit bekrompen gevoel van trotschheid of hoogmoed....

'Natuurlijk niet!'

'Neen, maar ziet u, men kan alle dingen te ver drijven, en ik begeer nu niet, dat mijn Frits intiem is, al is dat dan ook voor één avond, met de meisjes van den Logementhouder.'

'Heb ik dat goed gehoord Mevrouw, gaan uw kinderen bij den Lutherschen predikant op catechisatie?'

'Om u te dienen kapitein, dat heeft men u naar waarheid verteld. Zooals u weet, ik ben nog al liberaal: welnu, de beide gereformeerde predikanten prenten bij de kinderen geheel verkeerde voorstellingen in. Zoo vertelt Hendriks aan de kleintjes van de engelen in Bethlehems veld, zonder met een enkel woord den kleinen aan 't verstand te brengen, dat de geboorte van Jezus geen feit is

'Wat blieft u? Is de geboorte geen feit?'

'Neen, volgens ons liberalen niet. Vermengd, weet u, met mystische en legendaire bestanddeelen. Zulke ideeën als ze er in de jeugd inkomen, gaan er niet ligtelijk weêr uit, en daarom ben ik genoodzaakt een mijner kinderen, hoe ongaarne ook, bij een Dissenter ter catechisatie te zenden.

‘Gelukkig voor u, dat die Dissenter een waarachtig vroom Christen is; ik ken hem sints jaren.’

‘Ja, hij is *ferm liberaal!*’ bevestigde mevrouw Wieloff.

‘Nu wil ik er dan toch bepaald meer van weten!’ mompelde Suze, toen ze van haar bezoek bij mevrouw Wieloff, die zoo heel liberaal was, huiswaarts keerde. ‘Ik wil weten, wat liberaal is. Dat intrigeert me. Als men, om liberaal te wezen, zoo moet praten en handelen als die mevrouw Wieloff, dan liever met van Spijk in de lucht. Maar er zal wel wat meer achter steken. Ten minste, mevrouw Wieloff schijnt het er voor te houden, dat liberaliteit het *non plus ultra* van menschelijke volkomenheid is. Een vroom christen te zijn, ja wel, daar had ze niet tegen, maar ferm liberaal te wezen, dat is 't ware. Enfin, ik zal eens gaan rondsnuffelen of ik niet tot klaarheid op dit punt kan komen. August heeft zoo'n boek in de kast staan, waarin de verklaring van al die stadshuiswoorden wordt gegeven: 't is van Weiland, geloof ik.

Zoodra Suze een gelegen tijdstip daarvoor kon vinden, begaf zij zich naar de kamer van haren oudsten broêr.

‘Zeg eens, Gus, heb jij niet in je kast zoo'n boek, waarin de verklaring staat van onverstaanbare, geleerde woorden en termen? 't Is van Weiland, geloof ik.’

‘Lieve schepsel! wat heb je nu weêr aan de hand? Wat wou je met dat boek van Weiland? Welk woord wou je weten: amoureus, billet-doux, maderadry of portlandsche cement?’

‘Och met je laffigheden... toe, geef het mij even, dan zal ik je straks zeggen, wat ik er meê doen ga.’

‘Onder die conditie zal ik 't je geven. Als je blieft!’

Suze nam het Kunstwoordenboek van Weiland gretig aan, en zocht onverwijld, of het woord liberaal er ook in voorkwam.

‘Ha, daar heb ik het!’ juichte zij, maar, naauwelijks had ze een paar regels doorloopen, of ze riep met een minachtend lachje: ‘zijn ze nu heelemaal mal? Of was die meneer Weiland soms niet wel bij 't hoofd? Dat lijkt me nu immers nergens naar!’

‘Maar wat hebt ge dan toch?’ vroeg August.

‘Zie eens,’ vertelt zijne zuster, ‘ik had zoo veel gehoord over die liberale mevrouw Wieloff, en die dame zelve pocht er zóó op, dat ze liberaal is, dat ik nieuwsgierig begon te worden, wat toch eigenlijk liberaal wil zeggen. Nu zoek ik het hier op. En wat vind ik? 't Is curieus! Hoor eens:

‘*Liberaal* dat wil, volgens Weiland, zeggen *milddadig*, Mevr. Wieloff is milddadig - wel zeker, ze wilde slechts één lotje nemen, en vond dat nog te duur, en haar prijs vond ze verschrikkelijk, maar dien cadeau te geven, vooral niet, ze moest er iets voor hebben, liefst wat veel ook, en daarom geen slaapmutsje.

‘Verder beteekent het woord: *gastvrij* - natuurlijk, dan is deze dame liberaal, want ze tracteert je op hatelijkheden, en ontvangt je, om je een standje te maken.

‘*Goedaardig....* nu nog mooijer; *onbevooroordeeld*, 't is om te gillen, neen, zij heeft geene vooroordeelen, noch te-

gen de Roomschen, noch tegen den burgerstand.... zeg, heb je nog meer van zulke mooije boeken met verklaringen?

‘Neen, maar in dit zelfde boek staat nog een ander woord, dat je eens moet opzoeken, als je de liberaliteit van mevrouw Wieloff wilt waardeeren.’

‘Och neen... in dit boek zoek ik niet meer, of er moet eerst eene verbeterde uitgave van verschenen zijn.’

‘Die is er waarschijnlijk wel, ten minste, je hebt er daar een van 1824.. maar dat doet er niet toe, 't was meer wenschelijk dat we eens een verbeterde uitgave van mevrouw Wieloff en haars gelijken konden geven.’

‘Nu, maar welk woord moet ik dan opzoeken?’

‘Caricatuur!’

Brieven van den ouden heer Smits aan zijn kleinzoon.
IV.

Gij herinnert u, mijn jongen, mijne schrijftafel, aan het raam, met het gezigt op den tuin, wiens muren door het jonge groen van de heesters volkomen bedekt zijn, zoodat ik mij best verbeelden kan geheel buiten te zijn, als ik zoo, met de pen in de hand, uit het openstaande venster kijk onder anderen naar de vrolijke musschen, die het zoo druk hebben met pikken en tjilpen en rondvliegen en genieten in den heerlijken zonneschijn. Die vogeltjes maken het mij heel moeijelijk om te schrijven. Terwijl ik, als een grijze uil, wijze zedelessen ten uwen behoeve zit te bedenken, fladderen zij, als de jeugd rond - en genieten het leven. - 't Komt me voor, dat zij mij uitfluiten, met al mijne wijsheid, en dat zij den eerbiedwaardigen vogel, het zinnebeeld van de voortreffelijke Minerva, voor een hoogst vervelend wezen houden.

Jeugdige musch, ik neem het u niet kwalijk. De zonneschijn waarin gij, mijn zoon, nu ronddartelt, is wèl heerlijk; maar zij is te sterk voor dien ouden uil uw grootvader, - en ik begrijp best, hoe, toen ge mijn laatsten brief hadt doorgeworsteld, gij er toe kwaamt, mij te schrijven, ‘maar, waarde grootvader, wat ge zegt van het heerlijke van de wetenschappen, is alles heel waar, echter is er nog eene andere soort van poëzy in dit leven, die ik wèl gevoel, maar niet beschrijven kan, en waarvan gij in uw brief geene melding maakt.’

Dat is heel waar, mijn jongen. Ik heb u tot dusver alleen gesproken over de poëzy van het verstand, zoo te zeggen. Den zonneschijn van het leven,

de poëzy van het gevoel, heb ik nog niet vermeld.

Het is echter slechts door verstand en gevoel beiden in overeenstemming te brengen, dat gij gelukkig kunt worden, en hierover was het al mijn voornemen u te schrijven, eer ik uwen brief ontving, en eer die musschen en die lentezon mijn hoofd op hol gebragt hadden.

Het is volstrekt niet uwe schuld, - noch de mijne, - als gij de wetenschappen en de wijsbegeerte en al die zeer gewigtige zaken, beschouwt als alleen voor uw verstandelijke ontwikkeling berekend, terwijl uw gevoel, uw hart, geheel buiten spel blijft en zijne zeer regtmatige eischen verloochend of verwaarloosd ziet.

Het verwijt treft alleen de uilen, mijn jongen, die in hunne sombere holen gezeten, den zonneschijn der jeugd geheel vergeten zijnen zelve met behulp eener traditionele opvoeding, volgens de routine, hun eigen gevoel zoo wat uitgedoofd hebben, - en als zij er ooit van spreken, het beschouwen als iets heel aparts, dat met het verstand niets te maken heeft, en dat altijd ten minste daaraan onderworpen moet blijven, als onderdanige dienaar. Zij willen tusschen verstand en gevoel de verhouding in het leven roepen van heer en slaaf, - in plaats van beiden te beschouwen als tweelingbroeders, die steeds hand in hand met elkaar moeten gaan door dit leven.

Vandaar dat de wijsheid der oude heeren uilen zoo ondragelijk vervelend wordt voor de jonge heeren musschen, en dat de heeren uilen zoo weinig voldoening van hun werk genieten.

Laat ik u slechts één voorbeeld uit duizend hiervan geven.

Toen de voortreffelijke en zeer beminnelijke Fénélon, ten behoeve van den jeugdigen vorst, wiens leermeester hij was, dat beroemde werk: '*Les avantures de Télemaque*' opstelde -, weet gij welke de gevolgen daarvan waren?

Ge zult het welligt niet willen gelooven; maar het is toch een feit, dat het boek verboden werd! De groote Lodewijk zag in dit zoetsappigste en vervelendste aller didaktische verhalen, niets minder dan eene gevaarlijke satire op zijne eigene regering. Hij zelf kwam er in voor als Sesostris; Madame de Montespan was Calypso, - *et ainsi de suite.*

Gij kunt u de verontwaardiging van den onschuldigen schrijver verbeelden, toen hij zich en zijn edel doel aldus miskend zag. Maar bezwaarlijk kunt gij u de verveling verbeelden van den jeugdigen prins, die eer het boek gedrukt en 'verboden' was, al de wijze lessen daarin bevat, had moeten bestuderen en leeren waarderen, enz. - Is het niet zeker, dat hij zich in zijn hart verheugd zal hebben toen het boek eindelijk veroordeeld werd, - en zal hij dat niet zelf gedaan hebben, al veel vroeger dan zijn koninklijke grootvader, - hoewel zeker om geheel andere redenen?

Ja, mijn jongen, er zijn stellig vele spruiten geweest van vorstelijke en andere huizen, - waaronder ook ik, - die in hun tijd, dat uilachtige boek (zonder hetwelk het vroeger onmogelijk scheen de Fransche taal te kunnen leeren) verwenscht hebben, terwijl zij in hun hart betreurden, dat de banvloek waaronder het eens gelegen had, ooit weêr was opgeheven geworden.

Die arme Fénélon dan heeft, naast een zeker aantal conventionele niet doordenkende bewonderaars, met zijn deugd-

zaam boek zich verscheidene jeugdige geslachten tot vijand gemaakt - wegens de verveling, welke hij hun inboezemde, - en in plaats van hunne zucht tot deugd en wijsheid aan te wakkeren, heeft hij hen met het denkbeeld bezield, - dat beide hoedanigheden even saai en prozaïsch zijn.

Mijn hemel! Het is toch zoo, hoe men het ook verbloeme! En ik ben overtuigd, dat honderd uit de negen en negentig regtgeaarde jongens, na zulk eene uilachtige voorstelling van al wat goed en edel is, toch nog liever en bij preferentie eens met Momus en Venus op hol gaan, dan eene deftige, hoogst leerzame wandeling te doen onder geleide van Ulysses en Minerva.

Dit komt er van, als de uil het muschachtige element in den mensch vergeet, - en als hij bij het maanlicht der meer gevorderde jaren schrijvende, den zonneschijn, waarin de jeugd ronddartelt, zich niet meer herinnert.

Dit gebrek is eigen aan vele Fénélons, sedert onheugelijke jaren op deze aarde, die, de Hemel weet waarom, steeds de meening voorgestaan hebben, dat deugd en zedelijkheid en de verhevenste hoedanigheden van den mensch nooit anders dan met indrukwekkenden ernst optreden en met zendelingsachtige deftigheid zich gedragen moeten. Het staat bij hen vast, dat de uil onafscheidelijk is van Minerva en het komt bij hen niet in de hersens op, dat de godin den nachtvogel wel eens te huis laat, en in den vollen zonneschijn rondwandelen en met hartelijken levenslust hardop lagchen en zich jubelend vermaken moge. Neen, als de wijsheid in de boeken zingt, dreunt zij lofliederen op, of zeer eentoonige, weinig opwekkende, didaktische zangen; - de uil krast volkomen in de maat welligt, - maar is buiten staat, om trillende als de leeuwerik, zich in den blaauwen hemel te verheffen.

De modelmenschen dezer boeken zijn niets meer dan modelstandbeelden, in den conventionelen wijsheidsvorm gegoten, en geen Pygmalion ter wereld is in staat hun een vonkje levensvuur in te blazen.

Aan den anderen kant, worden de lichtzinnigheid en de ondeugd veelal als lachlustig, opgeruimd en zeer onderhoudend in den omgang voorgesteld, - en toch nemen de uilen in de maatschappij het ulieden musschen zeer kwalijk, dat gij ze pleizierig vindt! - Men moet echter niet van vleesch en bloed zijn, als men de keuze heeft, en niet liever gaat spelevaren met de bekoorlijke Calypso en hare nimfen dan in de schaduw te zitten en den heelen dag lang naar de vervelende zedelessen van den pedanten Mentor te luisteren!

Dit is ontegenzeggelijk waar, en toch schrijf ik het met eene zekere huivering neder. De conventionele uilen, die het lezen, zullen met een medelijdend hoofdschudden roepen: ‘Foei! die oude Smits!’ - Maar ik schrijf aan een jongen Smits; - en, zooals ik u straks zeide, de zonneschijn en de musschen hebben mij het hoofd op hol gebragt.

De Calypso van de verbeelding met haar betooverend gevolg zal hetzelfde voor u doen, - als gij niet oppast. Ik bid u echter daarom, - en ik ben overtuigd dat het zeer met uwe inzigten strooken zal, - om volstrekt geene pogingen te doen de schoone godin in den Oceaan der wijsheid te verdrinken. - Integendeel, beste jongen, neem haar gerust aan uw jeugdig hart. Houd haar heilig en rein in de binnenkameren daarvan, - rigt een altaar op voor de

Muzen en de Gratiën en zelfs voor de verleidelijke Venus; zorg echter daarbij, dat de vlam op Minerva's altaar blijft branden en onderhoud vlijtig en onvermoeid het vestaalsche vuur in den tempel.

In minder lenteachtige, bloemrijke woorden, zij u aangeraden, verstand en gevoel steeds in evenwigt te houden, - en zoolang gij niet glad bedorven zijt, behoeft gij volstrekt niet bang voor dit laatste te wezen.

Hoe dit te doen? - Dit is de andere soort van 'poëzy' waarnaar gij mij vraagt. Ze is ook onmisbaar in dit leven.

Even als de inspanning van den wil rust in den droomenden toestand, - wanneer wij onwillekeurig handelen en op de vleugelen der verbeelding voortzweven, - zoo neemt het ingespannen verstand in wakenden toestand ook wel eens zijne rust. Het gevoel verheft zijne stem, de verbeelding wil hare tooverlantaren openen, - en de aloude waarheid, '*es muss das Herz an etwas hangen*' doet zich met eene verbazende kracht gelden, - vooral in de muschachtige, zonneschijnrijke dagen onzer jeugd. Dan is het, mijn jongen, dat ik u aanraden wilde onder de negen Muzen er eene uit te zoeken, om aan haar uwe hulde te brengen.

Die schoone godinnen zijn waarlijk niet zonder reden den sterveling ter zijde gesteld, of als bloote gezellinnen voor een ledig uur geschapen. Het is geen niets beteekenende formule, als de menschheid sedert zoovele eeuwen van 'kunsten en wetenschappen' steeds vereenigd spreekt. Het is, helaas, slechts een misbruik, door de uilen der maatschappij ingevoerd, dat men haar ooit heeft trachten te scheiden. - Ge weet ook dat zij allen werkelijk *Muzen* zijn!

De schoone kunsten zijn echter voor mij de poëzy van het gevoel, de wetenschappen de poëzy van het verstand. Slechts door beiden aan te kweeken, zult gij mensch worden in den hoogeren zin, - en wee u, als gij de eene blind aanbidt zonder de andere behoorlijk te waarderen. Er is plaats in uw hart en hoofd voor beiden. En, geloof me, de boog van het verstand kan niet altijd gespannen zijn, of hij verliest zijne veerkracht, en het vuur der verbeelding zal u verteren, zoo gij het niet tusschenbeide laat smeulen, terwijl gij uw verstand aanblaast. Maar beurt om beurt, bid ik u! Geef aan ieder wat hem of haar toekomt, - en zoo zult gij uil noch musch worden, maar een gelukkige zangvogel, op eene aarde, die waarlijk alleen een tranendal is voor hem, die er zich nooit boven de oppervlakte, waarop hij rondkruipt, weet te verheffen; - dit is eene waarheid, welke u op het hart wordt gedrukt door

uw liefhebbenden grootvader
SMITS.

Brievenbus.

VIII.
Oude waarheid in nieuwen tooverglans.

Mijnheer!

Onlangs ontving ik een brief van mijn correspondent uit het Zuiden van Frankrijk, waaruit het mij lust u iets mede te deelen. Voor ditmaal toch schreef het geachte lid van het bekende handelshuis Larey, Vitreuil en Cie nog over andere en hoogere zaken dan olie en wijn. Niet dat ik olie en wijn veracht of iemand raden zou ze te verach-

ten. Voor het eerste behoedt mij mijn eigen naam, en wat wijn betreft, ik houd het met Luther, een braaf man en een echt christen indien ik mij niet vergis, wanneer hij zingt: *Wer nicht liebt Wein*, *Weib und Gesang* enz. Maar gij en uwe geëerde lezers zoudt toch weinig gesticht zijn, wanneer ik u over *vliegende markt*, *huile de colza* enz. onderhield of u vermoeide met kunsttermen als: *premier crû*, *deuxième crû*, *petit piquet* en dergelijke. Mijn vriend, ofschoon koopman van top tot teen, is een vroom man en liefhebbert ook somtijds in theologische zaken, en ik geloof dat deze in den tegenwoordigen tijd wel op algemeene belangstelling kunnen rekenen. Hij is protestant, en wel van het echte soort; ware afstammeling van de geloofshelden der Cevennes handhaaft hij met onwrikbare standvastigheid het voorvaderlijke geloof, en kan niet verdragen, noch in eigenlijken, noch in overdragtelijken zin, dat men ooit water in den wijn mengt. Ziehier nu, wat hij mij in zijn laatsten brief bij wijze van postscriptum schreef:

Paullo majora canamus! [N.B. een Franschman, die vroeger het *collège* bezocht, heeft altijd twee of drie latijnsche phrases tot zijne dispositie, die hij verwonderlijk wel weet te pas te brengen.] Ge herinnert u, wat ik u voor weinige weken mededeelde van de zendingsreis van uwen tegenwoordigen landgenoot Dr. Réville in het département du Gard, van het gejuich dat daarbij opging uit het kamp der Spinozisten, pantheïsten, materialisten en atheïsten, en van den nameloozen weemoed die de harten der ware geloovigen vervulde bij dezen nieuwen en stouten aanval van den anti-christ. Gij weet hoe wij zonnen op middelen om de borstweringen van Sion te versterken en het zwaard des geloofs te wetten. Onze verzuchtingen en onze beden zijn niet vruchteloos geweest. Waar het gevaar het grootste is, is de redding het meest nabij, en waar Satan op het punt meent te zijn zijn zege te behalen, wordt hij op het onverwachtst verschalkt! Kan ik al niet roemen in een nieuwe uitstorting des H. Geestes, een geestig middel is het toch, dat een onzer broeders in den Heere heeft uitgedacht om jeugdige gemoederen ten minste te bewaren voor de strikken die hun gespannen worden. Al is het gering in schijn en eenvoudig, *simplex sigillum veri*, en het kleine en verachte van deze wereld is het niet groot in de oogen des Heeren? Maar ter zake. Onlangs verscheen hier in Pau een *pasteur en quête* [Mijnheer de redacteur, gij die meer dan ik met geestelijke heeren omgaat, zult mij misschien kunnen zeggen, wat dit voor een soort van *pasteur* is.]. Bij zijne komst in de stad, liet hij terstond aan al de huizen der geloovigen strooibriefjes rondbrengen, waarin hij mededeelde dat hij zou geven twee *séances de lanterne magique*, één *dans le temple* en ééne *séance de salon*, voor een geringen entrée-prijs, terwijl er tevens gelegenheid zou wezen om vrijwillige giften te offeren. Gij kunt begrijpen hoezeer dat de aandacht trok, en hoe de lieve kleinen zoodra ze er de lucht van kregen, baden en vleiden om daar toch heen te mogen gaan. Charles en Madelon ten minste waren niet te houden, en ik wil wel bekennen dat ik zelf nieuwsgierig was en niettegenstaande de onaangename voorjaarskoude en de dikke sneeuw gaarne met hen naar ons kerkgebouw ging. Dáár wemelde het reeds van allerlei lieve, prettige gezigtjes, wier zwarte kijkers met onbedwingbaar verlangen staarden op de kolossale tooverlantaarn die in het midden van den tempel geplaatst was, terwijl een groot wit tafellaken den predikstoel voor onze oogen verborg. De *pasteur en quête* stond bij zijne *lanterne magique* en opende de plegtigheid met een vrij lang gebed, waarop een toespraak volgde die, vrees ik, op de kleinen weinig indruk maakte, daar allen slechts naar het oogenblik verlangden, waarop zich het witte veld met kleurige

tafereelen zou bedekken. Eindelijk ging het deurtje van de tooverlantaarn open, en het eerste tafereel dat zich aan onze oogen voordeed was natuurlijk het paradijs. Het eerste men-

schenpaar in zijn *volkomen* onschuld. Leeuwen en tijgers daaromheen gegroepeerd en een paar apen in de boomen. Daarna de val. De appel zoo schoon dat men er in zou hebben willen bijten, en de slang zoo natuurlijk, dat men hem meende te hooren spreken. Vervolgens Kaïn en Abel, de arke Noachs met *al* de beesten, de zondvloed, Abrahams offerande enz. enz. in één woord de geheele geschiedenis des Ouden Verbonds in tafereelen; het Nieuwe zou in de *séance de salon* behandeld worden, die ik echter tot mijn leedwezen niet heb kunnen bijwonen. Bij elk der tafereelen hield de vertooner een korte toespraak, een verhaaltje, een zedelesje, en deed vooral het ijsselijke en indrukwekkende der goddelijke strafgerigten uitkomen, waarbij ik met genoegen zag dat de kinderen sidderden en beefden. Natuurlijk werd alles weder besloten met een algemeene toespraak en waarschuwing tegen de ongodisterij dezer dagen, en met een opwekking om toch mildelijk bij te dragen tot het vrome doeleinde dat zich de *quêteur* voorstelde. Kennelijk gezegend was deze avond, want niet alleen regende het *sous* en *décimes*, ja zelfs halve en heele franken in den geldbuil, maar mijne kinderen ten minste hebben er een diepen indruk van gehouden, want van die ure af spelen zij niet anders dan Kaïn en Abel, of Mozes in het biezen kistje, waarin Madelon heel aardig de prinses weet te vertoonen, terwijl Bébé in het werkmandje gestopt wordt, enz. enz.'

Tot zoo ver mijn correspondent. Gaat het u als mij, dan ziet gij hier een lumineus idée, eene vinding, waarbij al de zoo hooggeroemde ontdekkingen onzer materialistische eeuw armhartig afsteken. Wel voel ik eenigen spijt, dat dit zoo uitnemende hulpmiddel voor de vroomheid in het goddelooze Frankrijk is gevonden en niet in het van oudsher regtzinnige Nederland, dat er vroeger zelfs een eigen God op scheen na te houden. Maar *jalousie à part*, ik verheug mij over de zaak zelve en meen dat het denkbeeld nog op velerlei wijzen kan uitgebreid, toegepast en vruchtbaar gemaakt worden. Allereerst beveel ik het aan, zoo als het is, aan de kindergenootschappen voor de zendingszaak (*zaak* of *zak?* Hoe moet het woord gespeld worden? Op de beslissing van HET woordenboek kan ik niet wachten; van *aal* tot *zak* is een *salto mortale*, waartoe wel een polsstok van ten minste vijf en twintig jaar noodig is!). Ik zeg aan de *kinder*genootschappen. Want voor de grijsaards-, zuigelingen-, gymnasiasten- en idioten-genootschappen voor dezelfde zaak of zak, die ik eerstdaags hoop op te rigten, zal ik nog iets anders moeten uitdenken. Een tooverlantaarn dus, en goede, vooral sterkgekleurde plaatjes, heeren godsdienstonderwijzers of andere zendingsagenten, en gij zult verwonderlijke zaken maken. Maar ook voor het volk op alle leeftijden en in alle betrekkingen zou op deze of dergelijke wijze nuttig kunnen gearbeid worden. Zou men geen Christelijke ronzebonzen en regtzinnige draaiorgels kunnen invoeren? Zou het niet mogelijk zijn om ook de edele kunst des buiksprekens hier toepasselijk te maken? Hoe treffend toch zou het zijn, wanneer men de slang in het Paradijs, en de ezelin van Bileam *sprekend* kon doen optreden! Mij dunkt dan zou er geen twijfel omtrent de werkelijkheid van zulke wonderen meer kunnen oprijzen, wanneer het kinderlijk oor die klanken zelve had gehoord. Zoo zouden langzamerhand de mystères uit de middeleeuwen weder te voorschijn kunnen komen, en met deze het oude, eenvoudige, kinderlijke geloof...!

Hoe spijt het mij, dat mijn geachte correspondent mij den naam van den uitvinder van het grootsche denkbeeld, van den *pasteur en quête* niet gemeld heeft! Ik zal er echter eene *enquête* over instellen. En zoodra ik hem ken zal ik hem aan den

Waalschen kerkeraad te Rotterdam aanbevelen, om de plaats van Pierson in te nemen. Mij dunkt, daar tegenover Réville zou hij wezen *the right man in the right place!* In plaats van de dwaallichtjes van het rationalisme na te loopen, zouden de Rotterdammers dan kunnen komen tot het *ware* licht. *A la lanterne! A la lanterne... magique!*

Als altijd
de Uwe
JAN OLY.

Staatkunde en geschiedenis.

Cartographie in Nederland.

Historisch-Geographische Atlas der algemeene en vaderlandsche geschiedenis. Tweede druk. 's Hage, bij de Erven Thierry en Mensing, 1864.
Nieuwe atlas der wereld, naar de laatste ontdekkingen, verslagen, mededeelingen, reisbeschrijvingen, enz. door J. Kuyper. Amsterdam, C.F. Stemler, 1864.

Het middelbaar onderwijs is in vollen gang. Na de regeling aan het lager onderwijs werd de behoefte aan een wet voor het middelbaar onderwijs des te sterker gevoeld. Die wet is gekomen en aanstonds heeft men zich als om strijd beijverd om haar ten uitvoer te leggen. Het gouvernement stelde de gelegenheid open om in de verschillende vakken acten van bekwaamheid te verkrijgen; vele steden hebben zich gehaast met de oprichting van scholen, ten einde des te eerder aan het algemeen verlangen te kunnen voldoen en zich te verzekeren van goede docenten, wier aantal gebleken is niet bijster groot te zijn. Sedert 1 September zijn er te Haarlem, Delft, Leiden, Zutphen, Deventer, Sneek en Maastricht, dus in verschillende gedeelten van ons land, hoogere-burgerscholen geopend. Van rijkswege zijn er reeds drie in werking, te Groningen, te Roermond en te Middelburg. Tot dusverre werden er alleen scholen opgericht met vijfjarigen cursus. Doch het kan wel niet lang duren of men zal in kleine steden gevolg geven aan hoofdst. I art. 14 en 16 der wet. Hoe men ook over de wet moge oordeelen, een en ander kan bewijzen dat zij met blijdschap is begroet.

De regeling van het middelbaar onderwijs heeft de gunstigste uitzichten geopend voor allen, die tot hiertoe zich bezig hielden met de beoefening van wis-, natuuren scheikunde, voor geschied- en letterkundigen, ja ook voor teeken- en schrijfmeesters. Sommigen die tot dusverre zich bezig hielden met de studie van eenig vak, misschien alleen uit liefhebberij, of omdat hun maatschappelijke werkkring hun daartoe aanleiding gaf, hebben zich sedert met ernst op de wetenschap toegelegd. De kans om benoemd te worden, de hoop op verbetering eener niet benijdenswaardige positie is voor velen ten prikkel geworden tot hoogere inspanning. Sluimerende talenten zijn wakker geschud. Voor menigeen is de weg gebaand om met zijne gaven in ruimer kring nut te stichten. Predikanten schromen niet de toga af te leg-

gen, advocaten verlaten de balie, anderen ontvluchten het kantoor, om zich te scharen onder de leeraars der hoogereburgerscholen. De gestrengheid waarmede de commissie te 's Hage in Juni van het vorige jaar het examen afnam waarborgt de wetenschappelijke bekwaamheid van het personeel. Of daarom alle reeds benoemde en nog te benoemen docenten zullen blijken voor hunne taak berekend te zijn, inzonderheid zoo men de keuze liet vallen op personen die, hetzij uit aanmerking van een doctorstitel, hetzij omdat zij verkregen rechten hadden, volgens de wet benoembaar waren zonder voorafgaand examen, - is een vraag die wij thans in het midden laten.

Maar de regeling van het middelbaar onderwijs is ook voor vele wetenschappelijke mannen een spoorslag geweest om de vruchten van hun onderzoek in de vakken, die bij het onderwijs jammerlijk verwaarloosd waren of in 't geheel niet in aanmerking kwamen, in den vorm van handboeken of populaire geschriften openbaar te maken. Er zijn nieuwe behoeften geboren, die de schrijf- en teekenstift in beweging hebben gebracht. De uitgevers wedijveren om hunne fonds-artikelen te vermeerderen met deze of gene ‘handleiding’ bij het onderwijs in een der wetenschappen, die bij de wet zijn voorgeschreven. Menigeen heeft zich reeds opgewekt gevoeld om de handen aan het werk te slaan, ten einde het ontbrekende ten spoedigste aan te vullen of wel het bestaande merkelijk te verbeteren. De gebrekkige hulpmiddelen, waarmede men zich tot hiertoe behelpen moest, worden verdrongen door andere, die meer aan de eischen des tijds beantwoorden. Het zou niet moeilijk zijn hier een reeks van titels te laten volgen, die het gezegde kunnen staven. Sommige werkjes beleefden in weinige maanden een tweeden druk. Het is echter te hopen dat zij, die daartoe bevoegd zijn, niet zullen verzuimen dergelijke geschriften aan eene billijke maar gestrenge critiek te onderwerpen. Voor de vorming van het opkomend geslacht, dat nu in staat gesteld is zich in alle richtingen te bekwamen, hangt veel af van de meerdere of mindere deugdelijkheid der handboeken, waarvan men zich bij het onderwijs bedient. Men achte het dus niet gering hierover een oordeel uit te spreken.

Onder de vakken die bij het onderwijs aan de hoogere-burgerscholen, zoo wel die van drie- als van vijfjarigen cursus, zijn opgenomen behoort ook de aardrijkskunde. Wij verheugen ons dat daarop bijzondere nadruk is gelegd. In de wet wordt de aardrijkskunde afzonderlijk genoemd. Bij de bepalingen ten aanzien der examens ter verkrijging van acten van bekwaamheid heeft men haar nog nader omschreven. Men verlangt bij den docent ‘kennis der wiskundige en staatkundige aardrijkskunde, omvattende: de kennis der lichamen van ons zonnestelsel, hunne bewegingen en verschijnselen; van de plaatsbepaling op de aarde en aan den hemel; van de beweging der aarde en de verschijnselen, die daarvan het gevolg zijn; een duidelijk begrip van de geologische geschiedenis der aarde en van de voornaamste geologische verschijnselen aan hare oppervlakte, van de verschijnselen in den dampkring en op den oceaan, van de verdeeling van warmte en regen over de oppervlakte der aarde, en van de geographische verdeeling der

voornaamste plant- en diersoorten; kennis der aardrijksbeschrijving, der landen volkenkunde en van de politische verdeeling der rijken ook in vroegeren tijd.'

Ziedaar de eischen die men gemeend heeft te moeten stellen aan allen, die zouden verlangen in de aardrijkskunde onderwijs te geven. Al is de omschrijving wat omslachtig, wie zal ze overdreven noemen? Maar wie erkent ook niet aanstonds dat deze eischen zijn gesteld met het doel om den leeraar in dit vak te wijzen op den omvang der stof, die hem ter behandeling werd toevertrouwd? In dit programma is uitgedrukt wat onze kinderen op de middelbare scholen leeren zullen. Het aardrijkskundig onderwijs zal niet langer bestaan in eene pijniging van het geheugen. Voorheen moesten we een massa namen van landen en steden van buiten leeren, en die het hierin 't verst had gebracht meende dat hij al heel wat wist. Van wis- en natuurkundige aardrijkskunde was bijna geen sprake. Dat eene grondige kennis van de oppervlakte der aarde, van den horizontalen en verticalen vorm der werelddeelen en landen, van de verdeeling van land en water, van de richting der bergketens en den loop der rivieren noodzakelijk was ter verklaring der geschiedenis, - wie dacht er aan? Geen wonder dat zulk eene stiefmoederlijke behandeling van eene der schoonste wetenschappen, de jammerlijkste resultaten opleverde. De hoogleeraren van onze hoogescholen, en zij die tot de minder aangename taak werden geroepen om admissie-examens af te nemen voor de scholen te Breda, Delft en den Helder, zouden hiervan zeker treffende staaltjes kunnen bijbrengen. 't Scheen wel dat von Humboldt, Ritter, Berghaus, von Sydow - om van andere beroemde geographen maar te zwijgen - voor ons land te vergeefs hadden gearbeid.

Hierin zal echter eene verandering komen. Het onderwijs in de aardrijkskunde moet van nu aan op breeder schaal worden gegeven. Wij vertrouwen dat de inspecteurs nauwlettend zullen toezien op de uitvoering van hetgeen bij de wet en bij het besluit van den 2^{den} Februari is bedoeld. Zal echter de leeraar in dit vak aan zijne roeping kunnen voldoen, dan moet het hem niet aan goede hulpmiddelen ontbreken. Voor een deel behoeft hij hiernaar niet verre te zoeken. Aan groote schoolkaarten bestaat voor als nog geene behoefte. Wij vermoeden dat op geene enkele school de *Wand-atlas über alle Theile der Erde* van E. von Sydow zal ontbreken. De duitsche oorsprong dezer wandkaarten kan hier geen bezwaar opleveren. Voor Nederland bezitten we de kaart van Staring. Over globes zullen we thans niet spreken. En wat de handboeken betreft, daarop komen we misschien later eens terug. Ditmaal wenschen we iets over de atlassen te zeggen. Het spreekt van zelf dat schoolkaarten niet voldoende zijn. De leerlingen moeten atlassen bezitten, om zich te huis te kunnen voorbereiden voor het onderwijs op de school, of om het geleerde te kunnen repeteeren. Het is volstrekt niet onverschillig, welke atlassen men hun in handen geeft. Zoo hebben het ook de meeste leeraars begrepen. In de programma's der lessen en leerboeken, voor zoo verre wij die zagen, zijn bepaalde atlassen opgegeven, en alleen in het Delftsche programma heeft men dit punt aan de willekeur van ouders of voogden overgelaten. Dit is eene eerste schrede om wederom tot het vorige systeem terug

te keeren. Het is een treurig gebrek, dat we altijd liefst bij het oude blijven, vooral wanneer ons dat goedkooper uitkomt. En dit gebrek ziet men niet het minst bij het onderwijs uit de mouw kijken. Een vader, die zijn jongen naar een gymnasium stuurt, zal al licht proberen of deze het nog niet doen kan met een ouden Cicero, waaruit hij zelf of misschien wel zijn vader zaliger reeds heeft geleerd. Men kan het soms maar moeilijk gelooven dat eene tweede uitgave van dit of dat handboek zooveel beter is dan de eerste. Zoo staat het te vreezen dat, waar de leeraar niet zorgt dat de leerlingen goede atlassen bezitten, deze niet zelden zullen voortsukkelen met de ellendige atlassen van Otto Petri en dergelijke, die ze reeds voor de lagere school mogelijk wel voor een appel en een ei op een stalletje hebben gekocht. Hoe een leeraar in dit geval goede vruchten van zijn onderwijs zal zien begrijpen we niet.

Bestaan er goede nederlandsche schoolatlassen, ten gebruike bij het onderwijs in de geschiedenis en aardrijkskunde, zoo als dit aan de hoogere-burgerscholen gegeven zal worden?

Wij spreken van n e d e r l a n d s c h e atlassen. Want bij het middelbaar onderwijs vooral achten wij het wenschelijk, dat men zich bedienen zal van hetgeen er in eenig vak door Nederlanders werd geleverd, zoo het althans bruikbaar is. Dat men bij voorkeur vreemde of vertaalde geschriften gebruikte, is reeds lang genoeg de oorzaak geweest waarom zoo weinigen zich aangespoord gevoelden om iets oorspronkelijks voor den dag te brengen. Daarbij bestaat er tegen het gebruik van vreemde atlassen ook nog dit bezwaar, dat de namen gesteld zijn in een taal die de leerling nog moet leeren, terwijl, gelijk bekend is, Nederland zeer armzalig wordt behandeld. Zoo er dus goede nederlandsche atlassen aanwezig zijn, verdienen deze verre de voorkeur.

En wij kunnen thans gelukkig op schoolatlassen roemen, die in vele opzichten niet voor die van het buitenland(*) behoeven onder te doen. Van de beste atlassen hebben wij de titels in den aanvang afgeschreven. Ofschoon ook deze niet onberispelijk zijn, gelijk straks blijken zal.

Opzettelijk hebben wij t w e e atlassen genoemd. Want het ligt in den aard der zaak, dat de onderwijzer in de geschiedenis en in de aardrijkskunde met de aanbeveling van éénen atlas niet kan volstaan. De behandeling der geschiedenis moet volstrekt geographisch zijn. Dit wil zeggen: als de leeraar spreekt over de Persen of handelt over de uitbreiding van het frankische rijk onder Karel den Groote, of de aandacht vestigt op de veroveringen der Arabieren in Azië, Afrika en Europa, dat moet hij zijne leerlingen alles op de kaart kunnen aanwijzen. Leeraar en leerlingen beide hebben behoefte aan kaarten, die hun de geographische gesteldheid der aarde vertegenwoordigen in de verschillende perioden van de ontwikkelingsgeschiedenis der menschheid. Vergissen wij ons niet, dan bestaan er van von Spruner uitstekende *historisch-geographische Wandkarten.* De invoering van deze kaarten op onze burgerscholen zou zeker hoogst wenschelijk zijn. Men zou kunnen beginnen met Bretschneider's *historisch-geographische Wandkarte von Europa zur Zeit der*

(*) Wij zullen alleen van duitsche atlassen spreken, omdat engelsche en fransche zelden op onze scholen voorkomen.

Reformation. Doch 't zij men de leeraars al of niet in staat stelt zich van deze hulpmiddelen te bedienen - iets dat van de meerdere of mindere vrijgevigheid van het rijk en van stedelijke besturen afhangt - altijd blijft het noodzakelijk den leerling een uitsluitend historischen atlas in handen te geven, om het geschiedkundig onderwijs behoorlijk te kunnen volgen. Hij kan zich niet behelpen met een atlas waarin alleen de tegenwoordige toestand der aarde wordt voorgesteld.

Duitschland bezit verschillende school-atlassen, die met dit doel zijn vervaardigd. Wij noemen in de eerste plaats dien van von Spruner(*). De uitvoering is zooals men die van een atlas van von Spruner verwachten kan, ofschoon enkele kaarten uit den atlas van Thierry en Mensing, wegens hare helderheid, frischheid en duidelijkheid, de voorkeur verdienen. Zoo is bijvoorbeeld de kaart waarop de ontdekkingsreizen der zestiende eeuw zijn aangeduid (n°. 12) in onzen nederlandschen atlas veel beter. De kaart van westelijk-Europa in de zestiende eeuw, waarop de bezittingen van het Habsburgsche huis door eene bijzondere tint zijn aangewezen (n°. 13) is in den atlas van Rhode, waarop wij zoo aanstonds terugkomen, sprekender door hare soberheid. Daarentegen heeft von Spruners kaart dit voor, dat men er tevens aanstonds de Bourgondische, Arragonsche en andere landen en bezittingen op vinden kan. Overigens leverde von Spruner onder zijne twee en twintig kaarten nog de volgende, die zeker niet van belang ontbloot zijn, en te vergeefs gezocht worden in den atlas van Thierry en Mensing, namelijk: het rijk der Khalifen in de achtste eeuw en de scheuringen in dat rijk van de negende tot de dertiende eeuw; het Osmannische rijk in de zeventiende eeuw; het ontstaan van het Russische rijk sedert het midden der vijftiende eeuw. Von Spruner geeft echter in zijn schoolatlas geene kaarten van de oude geschiedenis, en dit is inderdaad een groot gemis.

Wij spraken zoo even van Rhode's atlas(*). Deze bevat vier en twintig kaarten op acht en twintig bladen. De uitvoering is duidelijk en netjes. Wat de aanschouwelijkheid niet weinig vermeerdert is, dat het water met eene lichte tint is gedrukt, terwijl het land wit gelaten werd. Daardoor komt het laatste meer uit. Overigens zijn de kaartjes veel te klein en daardoor dikwijls te onduidelijk. Ze geven geen juisten blik op het geheel. Onder de kaartjes, die in den atlas van Thierry en Mensing niet zijn opgenomen en toch niet van belang ontbloot zijn, merkten wij op: Vóór-Azië omstreeks 600 v. C, behelzende het Lydische, Medische en Babylonische rijk; de rijken die na de volksverhuizing, bij den aanvang der zesde eeuw, bestonden, waarop in juiste omtrekken zijn aangewezen de rijken der Longobarden, Gepiden, Bourgondiërs, Sueven, Oost- en West-Gothen, enz; het rijk der Franken na Clovis' dood (511) en ten tijde van Pepijn van Herstal (714); Italië omstreeks 1500; Spanje omstreeks 1492; het Khalifaat der Arabieren en het gebied der Seldschucken en Mongolen. Over de verschillende kaarten van Pruissen, Oostenrijk enz. spreken wij niet.

Opzettelijk hebben wij van Rhode's atlas meer uitvoerig gewag gemaakt, omdat

(*) Dr. K. von Spruner's Historisch-Geographischer Schul-Atlas. Gotha, 1860 (*f* 4.75).

(*) C.E. Rhode, Historischer Schul-Atlas zur alten, mittleren und neueren Geschichte. Glogau, 1863 (*f* 2.60).

deze in het programma van de rijks hoogere burgerschool te Groningen wordt aanbevolen. Waarom men aldaar aan dezen atlas de voorkeur gegeven heeft boven dien van Thierry en Mensing, is ons echter uit eene nauwkeurige vergelijking van beide niet duidelijk geworden. Zeker zal dit wel niet zijn geschied, omdat Rhode aan zijn atlas acht en dertig bladzijden tekst heeft toegevoegd, behelzende eene beschrijving van elke kaart. Ook von Spruner vermeerderde de bruikbaarheid van zijn atlas door 'Erläuterende Vorbemerkungen,' en het is wel te bejammeren dat de ons onbekende bewerker van den nederlandschen atlas zich de moeite niet heeft gegeven om aan zijn atlas eene nadere omschrijving en verklaring der kaarten toe te voegen. Maar dit neemt niet weg dat de leerlingen te Groningen aan Rhode's tekst, ten minste zoolang zij nog geen duitsch verstaan, niets hebben. Bovendien is er in Rhode's atlas van Nederland geen sprake. Hierom, en om hetgeen wij omtrent de uitvoering gezegd hebben, zouden wij wenschen dat men te Groningen het voorbeeld van Haarlem, Leiden en misschien ook van andere plaatsen volgde, en den atlas van Thierry en Mensing aanbeval.

Thans over dezen in 't bijzonder een enkel woord(*). Hij bevat veertig nauwkeurig geteekende, goed uitgevoerde kaarten. Twaalf kaarten zijn aan de oude geschiedenis gewijd, tien aan de geschiedenis der middeleeuwen en zeven aan de nieuwe geschiedenis. De overige elf kaarten hebben uitsluitend betrekking op Nederland. Sommige kaarten zijn met bijkaartjes verrijkt, die zeker niet overbodig geacht kunnen worden. Zoo vinden wij op de kaart van Palestina (n°. 13) een platten grond van Jeruzalem, ten tijde der verwoesting door Titus; op de kaart van de kruistochten (n°. 17) eene kleine teekening van het beleg van Jeruzalem en van Antiochië. Voor de middelgeschiedenis verdient inzonderheid de kaart der groote volksverhuizing de aandacht (n°. 13). Zelden zagen wij een duidelijker voorstelling van die merkwaardige beweging der volken in ons werelddeel. Geen tijdperk in de gansche historie heeft ons weleer zooveel zweets en zooveel zuchten gekost. Hunnen en Wandalen, Gothen en Longobarden, ze spookten ons nacht en dag door 't hoofd. We konden maar niet onthouden hoe deze vreemde indringers elkander waren opgevolgd en langs welke wegen ze door Europa hadden gezworven. Indien onze jongens de geschiedenis der volksverhuizing een paar malen in een duidelijk geschreven handboek nalezen, en het gelezene daarna op deze kaart nagaan, zullen zij het verder brengen. Om de deugdelijkheid van dezen atlas te staven, wijzen wij voorts op de volgens Mercators projectie geteekende wereldkaart (n°. 13), waarop de belangrijkste ontdekkingsreizen der Portugezen, Spanjaarden, Nederlanders, Engelschen en Franschen zijn aangewezen, alsmede op de laatste kaart, die ten titel voert: voormalige bezittingen der Nederlanders buiten Europa. Doch wij achten het overbodig om nog meer kaarten te noemen. Het werk, dat eerlang zoo men zegt ten derden male ter perse zal worden gelegd, is in veler handen.

Nogtans, al gewagen wij gaarne met

(*) Eene taalkundige onjuistheid op den titel vermelden wij hier in eene aanteekening. In plaats van 'Hist.-Geogr. atlas *der* alg. en vad. gesch.' moet volstrekt gelezen worden: *ten gebruike bij het onderwijs in de alg. en vad. gesch.*, of iets dergelijks.

lof over dit verblijdend verschijnsel op 't gebied der nederlandsche cartographie, al hopen wij dat deze atlas nog meer gebruikt zal worden dan tot hiertoe het geval was - wij beschouwen dezen arbeid geenszins als onberispelijk. Integendeel het is nog maar een eerste proeve, die voor vele en belangrijke verbeteringen vatbaar is. Van hetgeen onze duitsche naburen geleverd hebben kan nog veel, zij 't dan ook gewijzigd, worden overgenomen. Het gedeelte dat op Nederland betrekking heeft, behoeft wel eene revisie, naar den voortreffelijken atlas van Mr. Mees. Voor sommige gedeelten, inzonderheid van de nieuwe geschiedenis, is eene uitbreiding noodzakelijk. Voor de oude geschiedenis en de middeleeuwen kon het ontbrekende hier en daar misschien door bijkaartjes worden aangevuld. De kaarten der middel- en nieuwe geschiedenis hebben uitsluitend betrekking op Europa. Maar kaarten van andere werelddeelen, bijvoorbeeld van de noordkust van Afrika, van Vóór-Azië, van Noord- en Zuid-Amerika mogen niet geheel worden gemist. Kortom, eene uitbreiding is meer dan wenschelijk. En deze kan, zoo wij hopen, geschieden zonder dat de atlas daarom kostbaarder wordt.

Maar ook verbetering is noodig. Vooreerst in de uitvoering van het natuurkundig gedeelte. Dit kan hier wel niet op den voorgrond treden. Doch het mag evenmin verwaarloosd worden, zoo als hier geschiedde. Het is voor de verklaring van de ontwikkeling van eenig volk volstrekt niet onverschillig, hoe de natuurlijke gesteldheid was van den grond dien het bewoonde. De kaart moet dit door kleur en teekening duidelijk maken. Zoo is hier op den loop van bergen en rivieren weinig acht geslagen. Van andere bijzonderheden zullen we zwijgen, omdat we alleen kunnen aanstippen.

Eindelijk mogen we niet verzwijgen dat vele plaatsen en kleine rivieren op sommige kaarten vruchteloos worden gezocht, ofschoon ze om historische herinneringen verdienden aangeteekend te worden. Voor een derden druk zal het zeker niet overbodig zijn dat de bewerker nog eens de geschiedenis van ieder volk en van elk tijdperk raadplege. Hij zal dan bevinden dat er nog enkele namen zijn op te nemen, waarvoor wellicht - ten einde de kaartjes niet al te zeer te overladen - andere zouden doorgehaald kunnen worden, die tamelijk overbodig zijn.

Wij gaan thans over tot de uitsluitend geographische schoolatlassen, ten gebruike bij het onderwijs in de aardrijkskunde.

Hier moeten wij een anderen weg volgen dan bij de beschouwing van den historischen atlas. In de eerste plaats dienen we te vragen, hoe een schoolatlas zal moeten ingericht zijn, waarvan een leerling aan de hoogere burgerschool zich zal moeten bedienen.

Wij keeren terug tot de bepalingen, waarvan wij op bl. 7 hebben gesproken. Een atlas is niet volledig, wanneer daarin niet een of meer kaarten zijn opgenomen, die ter verklaring kunnen dienen van het onderwijs in de wiskundige aardrijkskunde. Met andere woorden, er moet een kaart in voorkomen van ons planetenstelsel, waarop tevens door bijzondere figuren de zons- en maansverduisteringen, de schijngestalten der maan, de plaatsbepalingen op de aarde, en wat al verder kan gerekend

worden tot de wiskundige aardrijkskunde te behooren, worden verduidelijkt. Vervolgens moet in zulk een atlas de natuurkundige aardrijksbeschrijving eene belangrijke plaats beslaan. Is een atlas op de hoogte der physikalische geographie, wanneer men bij voorbeeld op een wereldkaart de zeestroomingen en de passaatwinden laat uitkomen? Alles behalve. Het zegt iets meer wanneer men er de voornaamste isothermen en isochimenen bijvoegt, alsmede de grenslijnen van den groei van sommige boomen en cultuurvruchten. Doch men beelde zich niet in hiermede de zaak te hebben afgedaan. De hoofdzaak moet nog volgen. En dat is het orographisch en hydrographisch gedeelte van den atlas. Als de kaart van eenig werelddeel of eenig land mij niet aanstonds het onderscheid tusschen plateaus en vlakten, tusschen de meerdere of mindere hoogte en de verschillende richting der bergketenen, hetzij door kleur of door teekening, doet zien; als de loop der rivieren, al is 't ook op zeer kleine schaal, met hare bijstroomen en vertakkingen, niet met de meeste juistheid is aangegeven, dan moge men de oppervlakte van het papier vol gedrukt hebben met een legio, soms zelfs onleesbare namen, maar voor de kennis van de natuurlijke gesteldheid van zulk een land of zulk een werelddeel is zoo'n kaart volstrekt onbruikbaar.

In een goeden atlas mogen althans van sommige landen, die door de verticale gesteldheid van den bodem meer dan andere merkwaardig zijn, dergelijke uitsluitend natuurkundige kaarten, waarbij alleen op bergen en rivieren, hoog- en laag land, en wat hiertoe verder behoort, is gelet, niet zijn weggelaten. Bovendien zouden wij eene algemeene ethnographische kaart verlangen, waarop door verschillende kleuren werd aangegeven hoe de vertegenwoordigers van verschillende rassen over de aarde zijn verspreid. Ook zou een geologische kaart, bijvoorbeeld van Engeland of van Frankrijk, niet overtollig zijn, alleen om door een voorbeeld te kunnen duidelijk maken, wat de docent zal vertellen bij de behandeling van de geologische verschijnselen aan de oppervlakte der aarde.

Intusschen zal hetgeen wij nu verder over bestaande schoolatlassen in het midden wenschen te brengen onze bedoeling nog meer doen uitkomen.

De beroemde geograaph Carl Ritter zegt ergens: ‘Die Landkarte soll ein Portrait sein, kein Zerrbild wie so unzählige sind. In ihrer Art der Darstellung hat sie Etwas dictatorisches, ihre Irthümer sind daher um so verführerischer und schädlicher. Der Unwissende läszt sich durch den Stich, das Papier und die bunte Illumination irre führen.’ Dit is volkomen waar. Wij hebben helaas in ons kleine landje maar al te veel van die Zerrbilder, die voor goed naar den misdruk-zolder moeten getransporteerd worden. Vele zijn verleidelijk door de mooie kleuren en de bandjes, die een beter inhoud waard zijn. En dan - ze zijn zoo goedkoop, veel goedkooper dan andere goede atlassen! Al gaaft ge er maar een dubbeltje voor, dan zoudt ge nog uw geld in 't water werpen. Verwijs die prullen, dat ‘Machwerk’, naar de rubriek scheurpapier, en de goede atlassen zullen van zelf, door het grooter debiet, veel goedkooper en gaandeweg ook veel beter worden.

Men vergunne ons eerst wederom over enkele buitenlandsche atlassen te spreken. Wij hebben daar goede redenen

voor. Hieruit zal tevens blijken, waarin wij 't misschien van onze naburen winnen, en waarin wij nog zeer verre bij hen ten achteren zijn.

De bekende uitgever van den *Wandatlas*, Emil von Sydow, heeft ook een *Schul-atlas in* 42 *Karten* uitgegeven(*). Wij gelooven niet dat deze atlas hier te lande veel bekend is. Nu zullen wij hierover geen klacht aanheffen. Aanstonds willen wij op een anderen atlas wijzen, die dezen in vele opzichten overtreft. Bij de kennismaking is dit werk van von Sydow ons dan ook niet meegevallen. Onze verwachting was te hoog gespannen, nadat wij van denzelfden verdienstelijken cartograaph twee andere atlassen onder de oogen hadden gehad, die, zoo wij ons niet vergissen, in Nederland nog bijna geheel onbekend zijn. Wij bedoelen zijn *Orographischer* en *Hydrographischer Atlas.* Wij herinneren ons althans niet ze ergens gezien te hebben, vóór wij ze uit Duitschland ontboden. Beide zijn meesterlijk uitgevoerd. Saamgesteld met het doel om te dienen bij het onderwijs in het teekenen van kaarten, zijn ze inderdaad onmisbaar voor den leeraar, die het belang hiervan begrijpt en dit onderwerp met ernst ter harte neemt(†). Om op den *Schul-Atlas* terug te komen - deze vangt aan met eene kaart van den sterrenhemel, welke echter vrij onduidelijk is. Wij hebben er betere. Om niet te spreken van de sterrenkaarten in het werk van prof. Kaiser, herinneren wij aan de afbeelding van den sterrenhemel, die door Frylink is toegevoegd aan zijne onlangs verschenen nieuwe uitgave van zijn *Handboek der aardrijkskunde.* Belangrijker zijn de hierop volgende twee kaarten ‘zur mathematisch en Geographie.’ Jammer dat alles zoo opeengedrongen staat. Het bestek is te klein. Dezelfde figuren hadden, en dan op grooter schaal uitgevoerd, over minstens drie kaarten verdeeld moeten worden. Hieraan sluiten zich zeer gevoegelijk drie oceaan-kaarten aan. Wat de overige kaarten betreft, de zoodanigen, die een overzicht moeten geven van eenig land of werelddeel beteekenen het minst. Ze zijn veel te klein, en daarbij niet altijd even nauwkeurig. Blijkbaar is dit gedeelte met weinig zorg behandeld. Onze *Nieuwe atlas der wereld* van J. Kuyper is in dit opzicht oneindig beter. De oro-hydrographische kaarten echter, al komen ook deze ons klein genoeg voor, zijn echter veel beter. Met een oogopslag duiden ze de lage vlakten en hoogten aan. Ten aanzien der meerdere of mindere verheffing der bergketens is de teekening wederom minder duidelijk. Wij herhalen: von Sydow's school-atlas heeft ons te leur gesteld. Wat er goeds in is, vooral met betrekking tot de eerste soorten, kan onze nederlandsche cartographen tot navolging opwekken. Voor het overige hopen we, dat de groningsche jongens, ingevolge het programma hunner school, waarin deze atlas nevens dien van Kuyper wordt genoemd, den eersten niet boven den laatsten zullen kiezen.

In de tweede plaats maken wij hier melding van Schade's *Schul-Atlas*, in 33

(*) Gotha, 1864 (*f* 2,50).

(†) In hoeverre het teekenen van kaarten onder het aardrijkskundig onderwijs aan de hoogere-burgerscholen is opgenomen, bleek ons tot hiertoe niet. De verwaarloozing van dit punt is echter in ons oog een onvergeeflijk verzuim. Wij voegen hierbij dat elke kaart uit deze atlassen van von Sydow afzonderlijk verkrijgbaar is voor 1 sgr., en dat aan den *Schul-Atlas* belangrijke ‘Erläuterungen’ zijn toegevoegd, waarin voor het teekenen van kaarten vele nuttige wenken worden gegeven.

geographischen, physikalischen und astronomischen Karten(*). Ook deze wordt te Groningen aanbevolen. Schade's atlas is almede op sommige kostscholen in gebruik. Hij is in vele opzichten aanbevelenswaardig. Aanstonds onderscheidt zich deze atlas gunstig van ontelbare andere door den kleurendruk. Het water is blauw. Niet alleen de zee ook de rivieren en meeren zijn aan deze kleur te herkennen. Het hoogland is wit gelaten. Het laagland valt door zijne licht groene tint spoedig in het oog. De kleur der bergen is niet zoo als gewoonlijk zwart, maar bruin. Om overtuigend te doen zien hoezeer deze wijze van behandeling de duidelijkheid bevordert, heeft men slechts een blik te slaan op de kaart van Zwitserland (n°. 12). Zij verdient stellig navolging. Voorts moeten vooral de laatste kaarten genoemd worden. Zij geven een overzicht van de verbreiding der volkstammen, der cultuurplanten, der zoogdieren, vogels en amphibiën over de aarde; terwijl de bruikbaarheid dezer kaarten nog bevorderd wordt door aanteekeningen aan den voet, waarin de hoogte van sommige bergen en nog andere wetenswaardige bijzonderheden worden opgegeven. Eindelijk is er gezorgd voor kaarten waarop ons planetenstelsel, de verschijnselen op zee en in den dampkring aanschouwelijk zijn voorgesteld. Jammer dat, bij zoo veel goeds, deze atlas ten aanzien der nauwkeurigheid en juistheid niet weinig te wenschen overlaat. De teekening der bergen is meestal zeer slordig. Men kan soms den loop der voornaamste bergketens bij geen mogelijkheid nagaan. De betrekkelijke hoogten van onderscheidene gebergten moeten terstond kenbaar zijn aan de meerdere of mindere donkerheid van kleur, zwaardere of lichtere hardseering. Dit is uit het oog verloren. Beziet de kaart van Spanje (n°. 3). Zoudt gij 't er voor houden, dat de Sierra Nevada in het zuiden zich hooger verheffen dan de Pyreneën in het noorden? Dan zijn de grenzen van hoog- en laag land niet fijn genoeg aangeduid. Meermalen wijst de kaart ons op bergachtig en tafelland, waar de bodem zich in werkelijkheid niet boven de gemiddelde hoogte der vlakte verheft. Kleinere opheffingen van den grond zijn niet zelden geteekend alsof het veelbeteekenende bergmassaas waren. Dit is bijvoorbeeld het geval op de kaarten van Frankrijk en Spanje, zoodat ook op de laatste de beide groote plateaus, die door het Castiliaansche gebergte gescheiden zijn, geheel hunne beteekenis verliezen. Ziedaar eenige opmerkingen, die den leeraar tot waarschuwing kunnen strekken, om zich op Schade toch niet zoo gerust te verlaten. Eene gewichtige bedenking komt nu nog achteraan. Voor de staatkundige geographie is deze atlas, ja, wel bruikbaar, maar toch veel te onvolledig. Blijkbaar heeft Schade, om de teekening te sparen, zijne kaarten niet met namen willen overladen. Maar nu geeft zijn atlas ook te weinig. Kuyper's atlas is hierin verre te verkiezen. Schade had het politisch gedeelte van het physikalisch gedeelte moeten scheiden. Hij had van de werelddeelen en van sommige landen twee verschillende kaarten moeten geven.

Dit deden Lechtenstern en Lange(*), en wel met uitstekend succes. Reeds ziet hun atlas, die thans vier-en-veertig

(*) Leipzig, Payne (*f* 2,85).

(*) *Neuester volständiger Schul-Atlas.* Braunschweig, 1864 (*f* 4,50).

kaarten bevat, voor de elfde maal het licht. Laat ons ook van dezen arbeid nog met een woord gewagen. Genoemde atlas wordt in het programma van Haarlem aanbevolen. Wij hebben hier tegen alleen de oude bezwaren, namelijk: dat het een duitsche atlas is, en dat er voor ons vaderland nauwelijks een plaatsje is ingeruimd; terwijl wij in Nederland althans één atlas bezitten, die om vele redenen aanbeveling verdient.

De laatste aanmerkingen, die wij op Schade's atlas hebben gemaakt, zijn op dezen niet van toepassing. De uitvoering is veel nauwkeuriger en duidelijker, vooral ten opzigte der orographie. Vestig hier uw aandacht eens op de kaart van Spanje (N°. 17). Met een oogopslag kunt ge u een juist en volledig denkbeeld maken van den verticalen vorm van dit schiereiland. Gij ziet terstond dat de Pyreneën uit twee bergketens bestaan, die in het midden door takken verbonden zijn. De hooglanden van Oud- en Nieuw-Kastilië, besloten tusschen de randgebergten, trekken onmiddellijk uwe aandacht. Even onberispelijk zijn alle overige natuurkundige kaarten. Want van de meeste landen zijn in dezen atlas 'politische' en 'physikalische' kaarten opgenomen. Zoo bij voorbeeld van verschillende gedeelten van Duitschland, Frankrijk, Spanje, Italië, het grieksche schiereiland, Engeland, Vóór- en Achter-Azië, Noord-Amerika, om van de vijf werelddeelen te zwijgen. Volkomen waar is wat Henry Lange zegt in zijne voorrede: 'Zu häufig wird die politische Eintheilung der Länder zur Hauptsache gemacht, die Oberflächen-Gestaltung nach Gebirgen, Hoch- und Tiefland aber so oberflächlich behandelt, dass Niemand daraus ein klares Bild von der wahren Gestaltung des Landes zu gewinnen vermag. Und doch ist es vor allen Dingen nothwendig, dass der Schüler zuerst klar und deutlich sich einpräge, wie ein Land beschaffen, ob es ein Gebirgs-, Hoch- oder Tiefland ist, oder wie diese verschiedenen Formen in einander greifen.' Inderdaad, de latere uitgever van dit werk van den verdienstelijken cartograaph, de vrijheer von Liechtenstern, had recht om te zeggen: 'In seiner technischen Ausführung ist der vorliegende Atlas wohl als der gelungenste unter allen bis jetzt erschienenen Schul-Atlanten zu betrachten.' Wij herhalen deze woorden, zelfs met het oog op Stieler's bekenden kleinen of school-atlas. Het éénige wat er aan ontbreekt zijn kaarten voor de wiskundige geographie, en de zoodanigen waarop de richting der winden in verschillende aardgordels, benevens de voornaamste isothermen en grenslijnen voor den plantengroei worden aangewezen. Leeraars in de aardrijkskunde aan onze hoogere-burgerscholen kunnen dezen atlas niet dan tot hunne schade ongebruikt laten.

Wat heeft men nu in ons land op dit gebied geleverd?

Niet zeer veel. En het weinige dat we hebben kan den toets der vergelijking met het buitenlandsche werk niet zegevierend doorstaan.

Wij zwijgen van atlassen die verre beneden het middelmatige blijven. Door er van te zwijgen brandmerken wij ze als knoeiwerk. Mochten ze voor altijd van onze scholen gebannen worden![*] Geef

(*) Het doet ons leed om den wille van Witkamp, wiens verdiensten ten aanzien der topographie van ons vaderland wij gaarne erkennen - maar wij mogen toch de opmerking niet terughouden dat *Campagne's Atlas der geheele aarde*, die onlangs te Tiel het licht zag, 'voor de Nederlandsche scholen' ten eenenmale onbruikbaar is. Wij ten minste zouden de invoering

uw jongen liever geen atlas in handen, zoo een goede u te duur is, dan een slechte. Hij kan dan ten minste den indruk zuiver bewaren, dien hij op de school bij het zien van duidelijk sprekende wandkaarten ontvangt.

Onder de atlassen die op onze scholen gebruikt worden moet gerekend worden de *Nieuwe Atlas voor gymnasiën en instituten* van W.D. Geerling(*). Deze is hoogstens vrij middelmatig. Onder de drie-en-twintig kaarten komt geen enkele voor, die bij het onderwijs in de natuurkundige geographie gebruikt kan worden. Het orographisch gedeelte is zeer slecht en onduidelijk. Het hydrographisch gedeelte is niet veel beter. Dus reeds genoeg - bij het middelbaar onderwijs kan er van dezen atlas geen sprake zijn.

Ten tweede wijzen we op Frijlink's *Nieuwe Hand-atlas der aarde in haren tegenwoordigen toestand*, waarvan pas eene nieuwe uitgave verscheen. Deze is boven de vorige zeer aan te bevelen. Maar Frijlink heeft in lang het ideaal nog niet bereikt. Wij moeten hier wederom dezelfde klacht uiten. Op de wereldkaart is zoo een en ander aangegeven, bij voorbeeld: de grenzen van den plantengroei, van het Noordpool-ijs, enz.; doch hiermede is ook de natuurkundige aardrijksbeschrijving afgedaan. Eene afzonderlijke kaart van het land rondom den Noordpool is niet overbodig. Toch hadden we nog liever een kaart gezien van het land-halfrond. De teekening der bergen is allertreurigst. Laat uw oog maar eens gaan over de kaarten van Europa, Azië en Zuid-Amerika. De kaarten van Spanje en Frankrijk zijn groot genoeg en vol met namen en kakelbonte kleuren. Maar kunt ge u eenig denkbeeld maken van den verticalen vorm dezer landen? Zweden en Noorwegen zijn zóó uitgevoerd, dat men haast vragen moet: zijn er bergen in dat land? Zal de kaart van Zwitserland u iets wijzer doen worden, wanneer gij de richting der Alpen-teekens wilt nagaan? En dit alles nog daargelaten - want we zullen zoo aanstonds zien dat zelfs de beste onzer atlassen hierin zeer gebrekkig is - wij hebben tegen dezen atlas nog eene andere grief, die in het gegeven geval erger is. De nieuwe uitgave is niet op de hoogte van de laatste ontdekkingen in Afrika; van de veranderingen die er in onze Oost-Indische bezittingen hebben plaats gehad, is geen gebruik gemaakt. Men vergelijke slechts de kaarten met die van Kuyper's atlas. Niettegenstaande dit alles aarzelen wij niet den atlas van Frijlink voor de staatkundige geographie onder de zeer bruikbare atlassen te rangschikken.

Maar Kuyper's *nieuwe atlas der wereld* spant nog de kroon(*). Dit is het

zeer betreuren, al ware het alleen om de onduidelijkheid. Onze jongens loopen waarlijk gevaar, met te turen op zulk gekriebel, hunne oogen te bederven.

(*) Arnhem bij Tjeenk Willink (*f* 1.90).

(*) Het lag niet in ons plan ook de atlassen van Nederland in onze beschouwing op te nemen. Toch zij 't ons vergund hier iets aan te stippen. Aan een atlas van Nederland op de hoogte der tegenwoordige carthographie en der geographische kennis van ons land bestaat overgroote behoefte. Voor andere landen kunnen we ons nog met buitenlandsche produkten behelpen. Maar voor ons land hebben we niets, zoo we ons zelven niet helpen. Onlangs verscheen een tweede druk van F.P. Brugsma's *atlas van het koningrijk der Nederlanden en zijne overzeesche bezittingen*, *met statistieke aardrijks- en geschiedkundige overzigten.* Gron. Wolters (*f* 3,10). De tekst heeft groote waarde, maar de kaartjes hebben minder te beduiden. De *atlas van het koningrijk der Nederlanden in* 13 *kaarten* door J. Jaeger, is nog wel 't beste wat we bezitten. Maar deze atlas heeft toch ook zijn tijd gehad. We snakken voor onze scholen naar wat beters. Kuyper heeft in zijn natuurkundigen Atlas van Nederland eene eerste en zeer prijzenswaardige schrede gewaagd op een nog onbetreden gebied. Juist dáár moet het heen, we verlangen nevens de gewone kaarten vaarop de ligging onzer steden en dorpen nauwkeurig is

beste product der nederlandsche cartographie. De uitvoering is inderdaad voortreffelijk. Wat aangaat de keuze der verschillende lettersoorten voor de namen van provinciën, steden, bergen en rivieren, wat aangaat de fijne bewerking, de zuivere teekening, de heldere tinten, kunnen deze kaarten gerust naast de beste van Stieler's beroemden atlas worden gelegd. Er is bij de keuze van plaatsen eene gepaste soberheid in acht genomen. Bij het gebruik hebben wij wel is waar hier en daar eene enkele plaats gemist. Doch dit zal altijd het geval moeten zijn. Blijkbaar heeft de bewerker met oordeel gekozen. Ieder zal intusschen wel doen met het ontbrekende aan te teekenen en er den uitgever opmerkzaam op te maken. Eene volgende uitgave zal dan wederom vollediger kunnen zijn. Voorts heeft deze atlas volkomen het recht om op den titel te voeren: ‘naar de laatste ontdekkingen, verslagen, mededeelingen, reisbeschrijvingen, enz.’

De minister van oorlog gaf in Juli des vorigen jaars omtrent Kuyper's atlas de volgende verklaring: ‘Gelezen het rapport omtrent dezen atlas door den heer generaal-majoor, gouverneur der koninklijke militaire akademie uitgebracht, waaruit o.a. blijkt, dat bedoelde atlas de éénige is, die bij een oordeelkundig overzicht der aardrijkskunde in het algemeen, meer volledige gegevens bevat betrekkelijk Nederland en bijzonder voor de nederlandsche bezittingen in Oost-Indië, terwijl dit werk tevens voor het onderwijs der geschiedenis in het algemeen en der krijgsgeschiedenis in het bijzonder eene waarde bezit, welke aan geen ander hier te lande uitgegeven soortgelijk werk kan worden toegekend: vestigt de aandacht van de chefs der korpsen op voormelden atlas’ enz.

Wij vestigen de aandacht van alle leeraars in de geschiedenis en aardrijkskunde aan onze hoogere-burgerscholen op dezen atlas, die reeds te Groningen en Leiden, misschien ook elders werd aanbevolen. Wij wenschen dit werk in handen te zien van alle leerlingen, die aan rijks- of stedelijke instellingen middelbaar onderwijs ontvangen. 't Is jammer dat de prijs voor sommige ouders mogelijk wel een bezwaar zal zijn. Het ware te wenschen dat de prijs, althans een er latere uitgave, met een derde, zoo niet met de helft verminderd kon worden.

Wij achten het overbodig om onze aanbeveling nog nader te motiveeren door de titels der vijf-en-dertig kaarten af te schrijven. Liever spreken we ten laatste onbewimpeld ons oordeel uit over het

aangewezen, ook natuurkundige-, cultuur-, geologische kaarten van sommigen onzer provinciën. Kuyper's atlas is, zoo als hij daar nu ligt, voor de middelbare scholen onbruikbaar, en ook veel te duur. Zou dezelfde bekwame hand zich niet opgewekt kunnen gevoelen om een school-atlas voor Nederland te bewerken in den door ons bedoelden zin? Het is een man als Kuyper zeker wel toevertrouwd. En hij legge dan zijn arbeid bij Stemler ter perse, van wien wij, blijkens den *Nieuwen atlas der wereld*, eene keurige uitvoering kunnen verwachten.

gebrekkige van dezen arbeid. De uitgever zal ons hiervoor zeker dank weten, daar wij hem in de gelegenheid stellen zijn werk nog belangrijk te verbeteren.

De fout schuilt ook hier weder daarin, dat er aan de natuurlijke aardrijksbeschrijving te weinig zorg werd gewijd, ofschoon in dezen atlas meer wordt gegeven dan in andere. Op de wereldkaart zijn de zeestroomingen afgeteekend, en wordt een afzonderlijk overzicht gegeven van de voornaamste bergen en van de sneeuwgrenzen op verschillende breedten. Een wereldkaart volgens Mercator's projectie is ingericht tot eene algemeene windkaart, en toont ons tevens de verbreiding der menschen-rassen en de afstanden ter zee. Op de kaart van Europa zijn de isothermen aangebragt alsmede de grenslijnen van eenige belangrijke gewassen. Ditzelfde vinden we op de kaarten der overige werelddeelen. Deze lijnen vallen echter niet genoeg in het oog. Waarom ze niet met kleuren aangegeven? Voor het overige is op de natuurlijke gesteldheid der landen bij de teekening geen acht geslagen. Van den loop der bergketens geven de meeste kaarten eene onjuiste voorstelling. De afwisseling van hoog en laag land is door kleur noch schaduw aangegeven. Alle gebergten schijnen even hoog of laag. Sla slechts de kaart van Azië op. Wil men het ontbrekende duidelijk opmerken, men legge dan de kaart van Spanje bij voorbeeld, door Kuyper geteekend, nevens het kaartje uit den atlas van Liechtenstern en Lange. Om kort te gaan - het physicalisch gedeelte is te veel verwaarloosd. En dit valt te meer te bejammeren omdat het staatkundig gedeelte zoo onberispelijk is.

Dit mag zoo niet blijven. En wij besluiten daarom met den wensch dat bij eene eventueele nieuwe oplage dit groot gebrek, met het oog op ons middelbaar onderwijs, verholpen moge worden. Er is bij ons volstrekt behoefte aan afzonderlijke natuurkundige kaarten, al ware 't dan ook maar van eenige weinige landen. In Kuyper's atlas zouden wij zulke kaarten benevens eene kaart voor de wiskundige aardrijkskunde, als 't zoo zijn moest, willen ruilen voor de zes geschiedkundige kaarten aan het einde. Hoewel wij deze toch ook noode zoude missen, omdat ze niet minder keurig dan de geographische zijn uitgevoerd.

MERCATOR.

Politiek overzigt.

Dat de toekomst van alle handeldrijvende natiën in Europa naauw verbonden is met den bloei en de ontwikkeling der groote republiek van het noorden der nieuwe wereld werd vooral in de laatste jaren niet meer betwijfeld. Zij het ook dat velen nog ongeloovig glimlagchen over de vermetele stelling, volgens welke de rol van Europa in de wereldgeschiedenis, in vroegere eeuwen

door Azië vervuld, in latere eeuwen aan Amerika zal ten deel vallen, toch wordt althans de ingrijpende invloed van de Vereenigde Staten op de oude wereld niet meer ontkend. Die invloed bleek trouwens gedurende den thans geeindigden burgeroorlog op zeer pijnlijke wijze. Toen dan ook de strijd tusschen Noord en Zuid eene beslissing begon te naderen herleefde de ietwat verflaauwde belangstelling weder. Met genoegen of met leedwezen zag men het einde naderen en de zegepraal der Unie was boven allen twijfel verheven. Zelfs de vurigste aanhangers van de beginselen der zuidelijke staten moesten erkennen dat alles verloren was, behalve de eer... toen, ook vooral met het oog op dit laatste, plotseling een raauwe kreet van afgrijzen, droefheid en verontwaardiging geheel Amerika en Europa vervulde. Droefheid was vooral in het Zuiden de eerste gewaarwording, welke zich bij ieder gentleman zuiver moest afteekenen. De gedachte toch moest reeds dadelijk oprijzen en ingang vinden dat de konfederadatie thans niet alleen overwonnen was, maar verdacht zou worden van lafhartigen sluipmoord te hebben bevolen of goedgekeurd. Tot dusverre was de zaak van het Zuiden vlekkeloos gebleven, thans werd reeds dadelijk door den staatssecretaris Stanton officieel uitgesproken dat de zamenzwering gesmeed was door rebellen om het Zuiden te wreken. Weinige dagen later verklaarde de regering te Washington dat haar uit verschillende stukken en bescheiden de medepligtigheid aan de moordaanslagen van geheel het rebellen-bestuur was gebleken. Voor de arrestatie van den voortvlugtigen Jefferson Davis en van verschillende andere leden der vroegere regering te Richmond werden dan ook aanzienlijke prijzen uitgeloofd.

Men mag niet onderstellen dat de regering der Vereenigde Staten zonder de meest krachtige bewijzen dergelijke beschuldiging tegen den overwonnen vijand zou hebben durven inbrengen en wij kunnen ons dus slechts verbazen over de wanhopige, radelooze en redelooze woede van het bestuur der konfederatie. Zoo ergens toch, dan wist men te Richmond dat het vermoorden van den president Lincoln en van eenige andere leden de regering te Washington de zegepraal der Unie-beginselen, vooral na den reeds volstreden strijd, niet zou kunnen verhinderen noch eenig politiek voordeel aan de afgescheidene staten verschaffen. Men moet dan ook de zamenzwering als eene daad van politieken waanzin beschouwen, gelijk de wereldgeschiedenis er meer heeft opgeteekend.

Sedert de regering te Washington bij proklamatie den vroegeren president der konfederaiie en verschillende andere hooggeplaatste staatslieden uit het Zuiden medepligtig heeft verklaard aan de afschuwelijke zamenzwering tegen Lincoln, Seward, Johnson en Grant gerigt, valt ook een geheel ander licht op Wilkes Booth. Men schetst ons Lincoln's moordenaar als een schoon man, uit wiens donker oog hartstogt en vastberadenheid spraken. Van zijne gehechtheid aan de heerschende denkbeelden in het Zuiden zou hij reeds in vroegere jaren blijk hebben gegeven bij de bekende Brown-agitatie in Virginië. Aan zijne hartstogten den vrijen teugel latende, leidde hij voorts als gevierd acteur een zeer avontuurlijk leven, waarin hij, ook van het tooneel verwijderd, dolksteek of pistoolschot niet schroomde ter ontknoo-

ping van verschillende maatschappelijke toestanden. Naarmate nu de zegepraal der beginselen van het Zuiden langzamerhand twijfelachtiger werd, nam ook zijne hartstogtelijke gehechtheid daaraan toe en meende hij nu, onder den invloed van hooggeplaatste personen te Eichmond, aan zijn vaderland de grootste dienst te bewijzen door Lincoln, ‘den tyran,’ te vermoorden. Met vaste hand werd door Booth het noodlottig pistoolschot gelost en onder een ‘sic semper tyrannis,’ Virginië's wapenleus, nam hij de vlugt om weldra in Maryland achterhaald en aldaar, op zijne weigering om zich over te geven, door het schot van een zijner vervolgers doodelijk te worden getroffen. Volgens de Amerikaansche dagbladen waren Booth's laatste woorden: ‘zeg aan mijne moeder dat ik voor mijn vaderland sterf!’ Spreekt men nu luide den grootsten afschuw uit over de daad van Lincoln's moordenaar, voor den dader komt zeker gevoel van eerbiedig medelijden bij ons op; wij zien toch in Booth den man, die zijn leven ten offer bragt aan een denkbeeld, waaraan alle egoïsme vreemd was en waarbij hij, onder den invloed van anderen, door zijne daad enkel en alleen het heil zijns vaderlands meende te beoogen.

Zijn de gegevens, waarop wij dit oordeel gronden, juist, dan zal, gelooven wij, na de algemeene en billijke verontwaardiging over de daad, dat gevoel van medelijden met den dader niet achterblijven, die in zijne bekrompen politieke opvatting niet begreep dat beginselen als die welke Lincoln vertegenwoordigde niet door pistoolschoten zijn te vernietigen.

Naauwelijks immers was de man overleden, die in zoo moeijelijke tijdsomstandigheden het bestuur als president had gevoerd, die eindelijk na de laatste overwinningen de zegepraal der Unie had mogen aanschouwen en reeds zijne politieke plannen bepeinsde om door de herlevende Vereenigde Staten de vruchten van die zegepraal te doen plukken, - naauwelijks was Abraham Lincoln overleden of Andrew Johnson, de vice-president te Washington, nam bezit van den ledigen presidentszetel.

Intusschen leeft Lincoln steeds voort in de herinnering, het hoofd versierd met eenen lauwerkrans, voor een groot deel ook door zijne vroegere tegenstanders en vijanden in Europa gevlochten. Die tegenstanders en vijanden waren talrijk in de dagen toen men den man zag optreden, die in de eerste jaren zijns levens met handenarbeid zijn brood moest verdienen, maar door energie, ijver en zelfvertrouwen, die eigenschappen van den Amerikaan, eene positie zich had verschaft waarin hij tot president der republiek kon verkozen worden. Dat Europa zich eerst langzamerhand met iets dergelijks kon verzoenen, was trouwens niet vreemd. In ons werelddeel een handwerksman tot president eener republiek te zien opklimmen zonder de allervreesselijkste revolutiën en zonder bandelooze anarchiën is naauw denkbaar. Het is dan ook in lijnregten strijd met de anti-demokratische vooroordeelen, waarop de europesche maatschappij voor het grootste gedeelte nog rust. Ware iets dergelijks in Europa mogelijk en behoorde iets dergelijks ten minste niet tot de zeer groote zeldzaamheden, de maatschappelijke toestand van ons werelddeel zou reeds verloren geacht worden zelfs door diegenen,

welke zich ten zeerste gekrenkt achten, indien men hun den naam van vrijzinnigen ontzegde.

Eerst langzamerhand begon men dan ook Abraham Lincoln's verleden te vergeten, ofschoon hier en daar nog altijd met zekere voorliefde aan de bewonderaars van den president de anecdotes werden verhaald omtrent de glimlachjes der Washingtonsche dames over zijne weinig aristokratische houding gedurende de eerste dagen van zijn presidentschap, welke nog steeds aan den schaapherder, den scheepsjongen of den timmerman herinnerde. Iets dergelijks heeft men voorzeker ook in Europa niet te duchten van de vertegenwoordigers eener natie tegenover het buitenland, van wie niet weinigen voor het bezit der vorstelijke waardigheid nooit iets meer hebben gedaan dan geboren worden en zoo zij ooit schaapherder of timmerman geweest waren, dit waarschijnlijk nog zouden zijn.

Alvorens toch de schaapherder Lincoln in staat was om ooit president te kunnen worden was daar veel geleden en veel gestreden, was daar amerikaansche energie noodig geweest om de tallooze moeijelijkheden en bezwaren te overwinnen, welke zich van alle zijden en onder alle vormen opdeden. Nadat hij zich eenige voorbereidende kundigheden had verworven, legde hij zich toe op de regtswetenschap en zag zich nu weldra genoeg bekwaam om in Illinois als leider der Whigpartij op te treden, en als zoodanig een groote rol te spelen in de staatkundige aangelegenheden van dien staat. Bij de beoordeeling van Lincoln's snelle politieke ontwikkeling vergete men bovendien niet dat zekere staatkundige kennis - uitvloeisel van eene belangstelling in 's lands aangelegenheden, welke men in Europa in het algemeen en in ons vaderland in het bijzonder te vergeefs zoekt - den geringsten amerikaan te dien opzigte reeds dadelijk op een veel hooger standpunt doet staan dan met den handwerksman in de meeste landen van Europa het geval is.

Langzamerhand dan verwierf Lincoln zich meer en meer het vertrouwen zijner medeburgers. In 1846 was hij lid der Kamer van vertegenwoordigers, doch trok zich weldra van het politiek terrein terug om eerst weder in 1859 als kandidaat der republikeinen voor het lidmaatschap van den Senaat op te treden; toen echter zonder gunstigen uitslag. Eindelijk zagen wij hem zegevieren in den woedenden verkiezingsstrijd voor het presidentschap, waarbij het Zuiden reeds dreigde om tot behoud van zijnen ‘hoeksteen’, de slavernij, uit de Unie te zullen treden, waartoe echter aan de zuidelijke staten door Lincoln en zijne partij de bevoegdheid werd ontzegd.

Naauwelijks was intusschen Abraham Lincoln tot president der Vereenigde Staten gekozen of op den 20sten December 1860 werd in eene bijeengeroepen conventie van inwoners uit Zuid-Carolina met algemeene stemmen het volgend besluit genomen: ‘Wij, inwoners van Zuid-Carolina, in conventie bijeengekomen, verklaren en bevelen dat de thans bestaande Unie hiermede ontbonden is.’ In de tot dit besluit behoorende memorie van toelichting werden als grieven tegen de regering te Washington opgegeven dat deze de slavernij, ‘die menschlievendste van alle soorten der menschelijke dienstbaarheid en zoo in overeenstemming met Gods geboden,’ zondig verklaarde en

openlijk de slaven tot opstand aanspoorde door zendelingen en boeken.

In de maand Januarij volgden daarop Mississippi, Alabama, Florida, Georgië, Louisiana en eindelijk ook Texas, Carolina's voorbeeld. Republiken, zeiden de Zuidelijken, zijn gevestigd op de toestemming der inwoners, en die toestemming trekken wij terug. De Unie is een verbond tusschen soevereine staten en als zoodanig zeggen wij het verbond op.

Reeds in de allereerste dagen na Lincoln's verkiezing was door eenige hooggeplaatste personen uit het Zuiden eene zamenzwering gesmeed om den gehaten abolitionist te vermoorden, die nog wel niet eens zijne betrekking had aanvaard, maar wiens bedoelingen men wantrouwde in strijd met zijne bepaalde verklaringen. Tijdig gewaarschuwd, ontsnapte Lincoln echter aan dien toeleg en kwam behouden te Washington aan om zijn bestuur, zoo vol moeijelijkheden en bezwaren, aan te vangen.

Wij zeiden straks dat de zuidelijke staten zich de bevoegdheid toekenden om de Unie te verlaten. De president Lincoln beschouwde echter de houding dier staten als eene daad van rebellie, welke met geweld van wapenen moest worden tegengegaan. Om ons, na de thans door de Unie behaalde eindzegepraal te herinneren hoe beide partijen tegenover elkander stonden, zij hier kortelijk de argumentatie der regering te Washington vermeld.

Nadat de bondsacte van 1777 de dertien amerikaansche staten, geheel en al volgens de thans door de confederatie verdedigde theorie, tot een statenbond had vereenigd, begreep men een tiental jaren later dat dergelijke toestand, waarbij het bondsbestuur volstrekt geene onafhankelijke magt bezat en het opgetrokken staatsgebouw telkens gevaar liep om in te storten, niet kon voortduren. Het was noodig dat er één bestuur kwam in plaats van dertien en dat eene ‘konstitutie’ de vroegere ‘bondsacte’ verving. In en door deze konstitutie nu losten zich de verschillende gewesten op in ‘de bevolking der Vereenigde Staten,’ welke aan het kongres de bevoegdheid toekende ‘om belastingen, inkomende en uitgaande regten en accijnsen te heffen, de staatsschulden te betalen, te voorzien in de algemeene verdediging en het welzijn der Vereenigde Staten, den handel te regelen, geld te munten, oorlog te verklaren, legers op de been te brengen,’ enz. In een ander artikel der konstitutie stond voorts geschreven, dat geen afzonderlijke staat verdragen of verbonden zou kunnen sluiten met een anderen staat of met eene vreemde mogendheid, noch ook regten zou mogen heffen, geld munten, oorlog voeren enz. Als ten overvloede werd nog bepaald dat de konstitutie de hoogste wet in de Vereenigde Staten uitmaakt en iedere staat zich naar die konstitutie zal hebben te gedragen ‘hoe strijdig zij ook moge wezen met de wetten in de afzonderlijke staten vigerende.’

Uit dit alles vloeide volgens de regering te Washington onbetwistbaar voort dat de opstand van eenige afzonderlijke staten, alzoo van een onderdeel der bevolking, verzet was tegen de konstitutie van 1787 en alzoo een daad van rebellie. Van een verbond van soevereine staten kon onder deze door de natie aangenomen konstitutie geen sprake zijn.

Het behoeft trouwens geen betoog dat de kwestie omtrent de bevoegdheid van het Zuiden, om zich af te scheiden slechts de zeer gebrekkige formule was van den

grooten strijd over de slavernij, dat magtig element in de amerikaansch-aristokratische sociale toestanden der konfederatie. Diegenen, voor welke elk politiek vraagstuk een religieusen tint moet bezitten, betoogden dat het Zuiden de zaak van God en der godsdienst verdedigde. De predikant Palmer te New-Orleans beweerde zelfs ‘dat de afschaffing der slavernij onbetwistbaar godloochening is.’ Trouwens de geschiedenis leert dat elke schrede voorwaarts op den weg van ontwikkeling en beschaving als iets dergelijks pleegt gebrandmerkt te worden. In onze dagen wordt deze theorie toegepast op de afschaffing der doodstraf. Opklimmende tot aan het scheppingsverhaal beweert een geestig schrijver dat zekere partij, zoo afkeerig van alle veranderingen in bestaande toestanden, ware zij, bij die schepping tegenwoordig geweest, zou hebben uitgeroepen: Mon Dieu, ne dérangez pas le chaos!’

De verschillende phasen van Lincoln's bestuur en van zijne met zoo gunstig gevolg bekroonde verdediging der Uniebeginselen zullen wij hier niet verder bespreken: het leven van den ‘ouden, eerlijken, geestigen Abe’ ligt nog versch in het geheugen. Bovendien ligt dit alles in een voor ons reeds te verwijderd verleden. Wij hebben ons met het heden bezig te houden. Andrew Johnson is thans president der Vereenigde Staten en van hem verwacht men de voltooijing van het moeijelijk werk, door Lincoln met zooveel talent aangevangen. Andrew Johnson, wie was hij? - ziedaar de vraag, welke den Europeaan weder onwillekeurig op de lippen komt, telkens vergetende dat men in Amerika niet vraagt: *wie was* hij, maar *wat is* hij? - Johnson *was* kleêrmaker en *is* president der Vereenigde Staten. Daartusschen ligt weder een werkzaam leven, hetwelk geheel aan dat van zijn voorganger herinnert, hoewel Johnson zich eerst op nog lateren leeftijd dan Lincoln aan de studie begon te wijden. Langzamerhand verwierf voorts ook hij door zijn ijver en talent zich het vertrouwen zijner omgeving, welke zich al meer en meer uitbreidde, zoodat op zijne verkiezing tot lid van den Senaat de verheffing tot vice-president volgde.

De reputatie van Johnson in Europa is niet schitterend. Allerlei wonderlijke verhalen zijn omtrent hem in omloop. Men mag echter dit alles voor het grootste deel toeschrijven aan de omstandigheid dat ons werelddeel zich nog niet met het verleden van dien staatsman heeft kunnen verzoenen. Kurieus is vooral de houding van sommige organen der engelsche aristokratie, welke, onder een stortvloed van sympathie-betuigingen voor de noordelijke staten, aan deze voorspellen dat zij onder hun nieuw bestuur de grootste rampen en onheilen te gemoet gaan ten gevolge van Johnson's ongeschiktheid Wel rust deze laatste bewering weder slechts op eene verzameling onwaarschijnlijke geruchten, maar het ligt geheel in den geest der hier bedoelde engelsche dagbladen om reeds a priori elk voor dergelijke betrekking ongeschikt te verklaren, die, gelijk Johnson, uit de ‘lagere volksklasse’ afkomstig is. Voorloopig gelooven wij dat Europa daaromtrent gerust kan zijn; de bevolking der noordelijke staten zou dien staatsman niet tot vice-president hebben gekozen, indien zij niet op goede gronden had kunnen vertrouwen dat hij des noods Lincoln op waardige wijze zou kunnen opvolgen.

Met groote belangstelling wordt intusschen elke uiting van den president John-

son door de regeringen te Parijs en te Londen aangehoord sedert men zich eene redevoering heeft herinnerd van het senaatslid Johnson, waarin hij zich als groot voorstander van Monroe's beginsel deed kennen. In hoeverre de president der Vereenigde Staten sedert van gevoelen is veranderd, moet de toekomst leeren. Tot dusverre heeft hij zich, zeer voorzigtig, daaromtrent niet uitgelaten. Merkwaardig is het echter dat te Washington en in andere steden van het Noorden thans openlijk manschappen worden aangeworven voor het leger van Juarez, waaruit men wil afleiden dat het bestuur der Vereenigde Staten den president der mexikaansche republiek tegen keizer Maximiliaaan op officieuse wijze zal ondersteunen. Wat overigens Johnson's gedragslagslijn betreft tegenover het overwonnen Zuiden, ook hieromtrent heeft hij zich nog niet duidelijk uitgesproken. Moge hij te dien opzigte vooral de politiek volgen, welke zijn voorganger reeds aanvankelijk beoogde. Schier alle legerafdeelingen van het Zuiden, welke nog in het veld waren, hebben gecapituleerd, zoodat thans de tijd is aangebroken om de wonden van het algemeene vaderland te heelen.

Wenden wij ons thans naar Europa en verlaten wij de grootsche amerikaansche tooneelen voor de minder grootsche politieke kunstverrigtingen der heeren von Bismarck-Schönhausen en von Mensdorff-Pouilly. In den laatsten tijd had de pruissische minister de verontwaardiging opgewekt der regering te Weenen door het zenden van een eskader naar de haven van Kiel. Dit, in verband met Pruissen's verklaringen omtrent het vestigen van een marine-etablissement aldaar, werd als eene schending van Oostenrijk's regten als medebezitter der hertogdommen beschouwd. De regering te Weenen verzocht inlichting en explicatie. Met de meeste bereidwilligheid voldeed de heer von Bismarck aan dit verzoek, waardoor hij zich weder in de gelegenheid zag gesteld om tijd te winnen. Als naar gewoonte betuigde Pruissen's eerste minister voorts zijne groote verbazing over Oostenrijk's verwondering ten opzigte zijner handelwijze te Kiel. Pruissen toch had slechts eene daad van bezit gepleegd, waartoe ook Oostenrijk als medebezitter der hertogdommen bevoegd zou zijn geweest. Wenschte de regering te Weenen echter eenige nadere bepalingen te maken omtrent de wijze waarop beide mogendheden als medebezitters zouden kunnen te werk gaan, welnu, Pruissen was bereid om ook daarover te onderhandelen. Terwijl nu tusschen Weenen en Berlijn hieromtrent nadere gedachtenwisseling schijnt plaats te hebben, zijn een paar vaartuigen in de haven van Kiel de oostenrijksche vlag komen vertoonen.

Intusschen werden de onderhandelingen over de hoofdkwestie voortgezet. Beide mogendheden schijnen het eindelijk eens te zijn geworden omtrent de wenschelijkheid der bijeenroeping van een vertegenwoordigend ligchaam in de hertogdommen, zoodat bij eene regeling van het vraagstuk niet alleen over, maar ook met Sleeswijk-Holstein zou kunnen worden beraadslaagd. Vier vragen werden daarop aan de orde gesteld. Men moest in de eerste plaats overeenkomen omtrent de wijze waarop de verkiezingen voor dat ligchaam zouden plaats hebben. Voorts moest worden uitgemaakt, welke kracht aan de besluiten van dergelijke vertegenwoordiging des lands zal worden toegekend. Vervolgens moesten Pruissen en

Oostenrijk beslissen of zij gezamenlijk hunne voorstellen aan dit staatsligchaam zullen moeten doen en alzoo daaromtrent telkens eerst te zamen overeenkomen, dan wel of beide mogendheden elk afzonderlijk hare voorstellen zullen kunnen indienen. Eindelijk is de vraag opgeworpen, of de hertog van Augustenburg, in zijne hoedanigheid van pretendent op de kroon der hertogdommen, gedurende de zitting der 'volksvertegenwoordiging' in die gewesten zal mogen blijven vertoeven. - Over al deze punten loopen thans de onderhandelingen tusschen Weenen en Berlijn, zoodat, indien de heer von Bismarck dit wenscht, deze nog vele maanden zullen kunnen duren. Is men eindelijk tot eenig resultaat gekomen - gesteld dat dit ooit het geval is ten opzigte van die volksvertegenwoordiging - dan zal de kwestie der verhouding van Sleeswijk-Holstein tot Pruissen moeten worden behandeld. Het aantal moeijelijkheden, waartoe deze aanleiding kan geven, bleek dezer dagen uit eene openbaar gemaakte dépêche van den pruissischen minister aan den baron Werther te Weenen van 22 Februarij dezes jaars. Daarin zien wij thans officieel bevestigd dat Pruissen den toekomstigen souverein van Sleeswijk-Holstein de rol van pruissisch gouverneur wil laten vervullen en deze gewesten in een toestand brengen, waarbij zij vroeg of laat toch eene vereeniging met die mogendheid zouden wenschen om alzoo op eigene aangelegenheden ten minste, in het huis van afgevaardigden te Berlijn, éénigen invloed te kunnen uitoefenen.

De binnenlandsche aangelegenheden in Pruissen en Oostenrijk leverden in de afgeloopen weken weinig belangrijks op; zij volgden zachtkens den loop, welken zij in den laatsten tijd hebben aangenomen. De strijd tusschen kroon en natie te Berlijn werd voortgezet, het Huis van afgevaardigden uitte in nieuwen vorm zijne oude beschouwingen omtrent het militair cesarisme, waartoe de legerorganisatie zou leiden, en zal voorts weldra geroepen worden om de kwestie der Elbehertogdommen te beoordeelen, naar aanleiding van de door de regering bij het Huis ingediende memorie omtrent de oorlogskosten.

Te Weenen heeft het Huis van afgevaardigden tot het einde toe zijne bezuinigingsleuze in het oog gehouden. Het gevolg was daarvan dat de vertegenwoordiging, ondanks de verklaring der regering dat verdere bezuinigingen op het budget van marine onmogelijk waren, toch de konklusiën der finantiëele kommissie aannam om minder gelden toe te staan dan de regering onontbeerlijk had verklaard. De som, door de regering voor het departement van marine aangevraagd, werd alzoo van 9,389,400 florijnen teruggebragt op 7,150,800 florijnen. Eene wijziging van het ministerie of eene ontbinding van het Huis van afgevaardigden bleef echter tot dusverre achterwege.

Met het oog op den algemeenen toestand van Duitschland moet hier overigens melding gemaakt worden van de zucht, welke zich in verschillende kleinere staten openbaart om zich te onttrekken aan de min vrijzinnige bondswetten, welke in der tijd, onder den invloed van Pruissen en Oostenrijk door de Bondsvergadering werden uitgevaardigd. Het element echter, hetwelk door senaten en eerste kamers pleegt vertegenwoordigd te worden, verijdelde echter hier en daar spoedig deze pogingen der liberale partij door zijn verpletterend veto. Behalve de af-

schaffing der bondswet van 1855 op de drukpers had men in Hannover zelfs een voorstel tot wijziging der konstitutie van dat jaar in den zin der grondwet van 1848, door de Kamer van afgevaardigden zien aangenomen. Bij die debatten was echter reeds gebleken welke konstitutionele begrippen de regering vervulden. De minister van justitie Windthorst toch verklaarde bij die gelegenheid 'dat de leden van het kabinet de dienaren der kroon waren, aan wier bevelen zij moesten gehoorzamen.' De uiting van dergelijke absurditeit werd door de kroon met eene dekoratie beloond. In de eerste Kamer werd het voorstel tot wijziging der konstitutie voorts met algemeene stemmen verworpen. Een der gematigdste leden beweerde daarbij zeer naief dat men door de aanneming van dergelijk voorstel zich zou overgeven aan eene partij, wier doel het is om de eerste Kamer op te heffen.

Het land, alwaar volgens de duitsche feodale partij de kroon al in eene zeer treurige positie verkeert, levert thans weder een tooneel, hetwelk steeds aan de eigenlijke verkiezings-agitatie pleegt vooraf te gaan. De engelsche dagbladen zijn opgevuld met meetingsverslagen, verkiezings-beschouwingen, kandidaturen en politieke geloofsbelijdenissen. Onder de vraagstukken, waarover de kandidaten voor het Lagerhuis thans hunne gevoelens hebben te uiten, behoort vooral in de eerste plaats de kwestie der uitbreiding van het kiesregt, welke dezer dagen nog een oogenblik in het Lagerhuis werd besproken ten gevolge van het jaarlijks terugkeerend voorstel van den heer Braines. Onder de kandidaten voor het Lagerhuis behoort ook de vermaarde Stuart Mill, wiens verkiezingstheorie in de eerste, plaats de vertegenwoordiging der minderheden in den lande ten doel heeft en voorts, door het toekennen van verscheidene stemmen aan hen, die op eene hoogere mate van geestbeschaving aanspraak kunnen maken, het evenwigt tusschen numerieke en verstandelijke kracht poogt te herstellen. Mill sluit echter van het stemregt uit allen die geen belasting betalen en niet kunnen lezen of schrijven.

Daargelaten verschillende kombinatiën, welke Mill bij de toepassing van zijn stelsel wenscht ontwikkeld te zien, willen wij hem de basis zijner verkiezingstheorie hooren verdedigen. - Ik acht het volstrekt ondoenlijk, zegt hij, aan het vermogen, zelfs niet als tijdelijk hulpmiddel, een overwegenden invloed toe te kennen, hoewel ik niet ontken dat vermogen somtijds tot zekeren maatstaf kan strekken. In de meeste landen toch is het met de beschaving, ofschoon geenszins in juiste evenredigheid staande tot het vermogen, gewoonlijk beter gesteld bij het gegoede dan bij het behoeftige deel der maatschappij. De maatstaf is echter zoo gebrekkig, het toeval oefent zooveel meer invloed uit op de verheffing der menschen dan de verdienste, het is voor iemand die zekeren graad van beschaving heeft verworven, zoo uiterst moeijelijk een daaraan geëvenredigden rang in de maatschappij te bereiken, dat deze grondslag voor het kiesregt altijd zeer afkeurenswaardig is geweest en dit wel altijd blijven zal. Verbond men de toekenning van het veelvoud van uit te brengen stemmen aan eenige geldelijke voorwaarden, dan zou niet alleen de zaak zelve aan tegenwerping onderhevig zijn, maar bovendien het beginsel in de waagschaal gesteld en de voortdu-

rende toepassing onmogelijk gemaakt worden. De democratie is voor het tegenwoordige niet naijverig op persoonlijke meerderheid, maar zeer natuurlijk en teregt is zij dit op meerderheid, welke enkel en alleen op vermogen steunt. De éénige geldige reden om aan een persoon meer den ééne stem toe te kennen is zijne verstandelijke meerderheid. Stuart Mill erkent echter dat bij het ontbreken van een stelsel van algemeen examen men de middelen niet bezit om dergelijke meerderheid regtstreeks op te maken. Hij wil dus afgaan op den aard van het bedrijf des persoons. Zoo stelt hij dat een bankier of koopman eene hoogere mate van geestbeschaving moet bezitten dan een gewoon winkelier, en zoo wenscht hij dan ook aan de eersten een grooteren invloed op het staatsbestuur toe te kennen dan aan den laatste.

Wij zullen Mill's stelsel hier niet verder trachten te ontwikkelen noch al de oppositie uiteenzetten, welke zijne theorie te regt ontmoet. Alleen zij opgemerkt hoe merkwaardig het is dat men iemand met zulk een stelsel voor het engelsch Lagerhuis kandidaat ziet. Wel een bewijs dat men de gebreken van het tegenwoordig kiesstelsel inziet en naar verbetering daarvan trachten wil.

Aan de engelsche volksvertegenwoordiging werd eenigen tijd geleden weder het jaarlijksch verslag van den kanselier der schatkist, den heer Gladstone, overgelegd. Blijkens dit stuk was er een batig slot van vijftig millioen ongeveer, hetgeen weder strekte om de belastingen te verminderen. Benijdenswaardige toestand voor het land aan de overzijde van het kanaal, alwaar thans de keizerin-regentes het bewind voert en in al hare magt en glorie een bezoek van hare moeder, de gravin de Montyo heeft ontvangen. Keizer Napoleon's reis in Algerië leverde intusschen tot dusverre slechts kanonschoten, diners, audientiën en proclamatiën op; het eigenlijk doel van dit bezoek bleef nog altijd met een geheimzinnigen sluijer bedekt.

Meer dan de manoeuvres des heeren von Bismarck, meer dan de eerste verschijnselen der engelsche verkiezingsagitatie, meer dan keizer Napoleon's reis, neer dan de toestand in Spanje, trok Italië gedurende de laatste weken de aandacht tot zich.

Niet in de parlementsberaadslagingen stelde men echter zooveel belang, waarbij men het het herstel des evenwigts tusschen inkomsten en uitgaven beoogde en wetsontwerpen tot verkoop der staatsspoorwegen en tot het uitschrijven eener belangrijke leening aannam. Ook de aanneming van de konklusiën der kommissie van rapporteurs uit den Senaat, strekkende tot handhaving der doodstraf, had men verwacht. Belangrijker dan dit alles was de gewijzigde verhouding tusschen Rome en Florence. Paus Pius onderhandelde met de italiaansche regering en dat dit rijk kon zijn aan de meest ingrijpende gevolgen werd algemeen begrepen en erkend. Verschillende bijomstandigheden werden daarbij geanalyseerd en besproken, welke echter slechts van zeer oogenblikkelijk belang waren. Naar onze meening toch is het ten opzigte van dit veelbeteekenend feit vrij onverschillig of de italiaansche dan wel de pausselijke regering de eerste schrede tot toenadering heeft gedaan, onverschillig of paus Pius met Victor Emmanuel onderhandelt als koning van Italië of in eene andere hoedanigheid. Tot op ze-

kere hoogte is zelfs voorloopig het resultaat der onderhandelingen over eenige vacante bisschopsplaatsen niet van overwegend belang, met het oog op het feit dier onderhandelingen zelf, waaruit blijkt dat de scherpe en bittere vijandschap welke tusschen de italiaansche revolutie en den vorst van het vatikaan bestond, voor zachtere gewaarwordingen heeft plaats gemaakt.

Men ziet uit dit alles dat de italiaansche regering de politiek, welke zij sedert de September-overeenkomst aannam, niet verlaten wil en steeds de vredelievende ontknooping der romeinsche kwestie beoogt, overtuigd als zij schijnt dat de zetel van het pausdom in Italië moet blijven. In dit geval wordt echter dringend geeischt dat de Staat eene krachtige en onafhankelijke positie inneme tegenover de Kerk om alzoo ook de italiaansche revolutie te voltooijen.

Ten gevolge van welke beweegredenen paus Pius echter zijne non possumus-politiek heeft vaarwel gezegd zal waarschijnlijk eerst later blijken als de partij, welke zich plus papiste que le pape betoont, haar veroordeelend vonnis behoorlijk gemotiveerd zal uitspreken. Tot die partij zal voor een groot gedeelte ook Oostenrijk behooren; hetwelk thans reeds, blijkens verschillende zijner dagbladen, met weerzin van deze eerste schrede op den weg der verzoening tusschen Rome en Florence heeft kennis genomen, omdat men zich daarvan ook voor Venetië allerlei politieke gevaren voorspelt en zeker niet ten onregte. Zoodra toch Frankrijk het italiaansch grondgebied zal hebben ontruimd en de romeinsche kwestie geene kwestie meer is, zal de napoleontische politiek Venetië's afstand aan Italië dringend beginnen te eischen, om alzoo dit koningrijk voor immer aan den oostenrijkschen invloed te onttrekken. Dit gedeelte van Napoleon's haute politique werd in dien zin ook aangeroerd door prins Napoleon in zijne redevoering te Ajaccio uitgesproken bij gelegenheid der inwijding van het monument ‘à la mémoire de Napoleon I et de sa famille.’ Als naar gewoonte werden voorts door den prins aldaar weder de meest liberale denkbeelden verkondigd naar aanleiding van het door hem gekozen onderwerp, hetwelk hij in de laatste woorden zijner rede zelf aldus resumeert: ‘Ma tâche est remplie, si comme moi vous êtes convaincus que la mission de Napoléon était d'arriver par la dictature à l'émancipation.’

Wij eindigen ons overzigt met op te teekenen dat de achtenswaardige vorst van België wederom zwaar ziek geweest en nog geenszins hersteld is. Waar men bij onze belgische naburen zelf niet schroomt om, ondanks het ‘le roi est mort, vive le roi’, te verklaren dat men met vrees Leopold's overlijden te gemoet ziet, daar mogen ook wij voorzeker wel die vrees konstateren. Nog onlangs herinnerde bovendien een bekend duitsch dagblad, met het oog op een eventueel overlijden des konings van België, aan de plannen, welke men Napoleon III toedicht. Terwijl men in 1865 het jaar 1815 herdenkt, moge die wenk voor geene partij in België verloren gaan.

Middelburg, 20 Mei.

W.A. VAN HOEK.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Te laat!

Het beeld van Jezus door dr. Daniel Schenkel, hoogleeraar te Heidelberg, overgebragt door dr. E.J. Diest Lorgion. Groningen, J.B. Wolters. 1864.

Wanneer een of andere liefhebber over een paar eeuwen al de ‘Levens van Jezus’ heeft verzameld, zal 't zijne bevreemding wekken, dat negen tiende daarvan geschreven zijn vóór onzen tijd; en acht men 't dan nog de moeite waard om onderzoek te doen naar de oorzaak van dit verschijnsel, dan zullen twee namen genoemd worden, die van D.F. Strauss en E. Renan, en zal men aan *Das Leben Jesu* en *Vie de Jésus* de verdienste toekennen, dat hiermeê eerst de moeielijkheden aan den dag gelegd zijn, aan zulk een onderwerp verbonden. Omstreeks het midden der 19de eeuw, zal men zeggen, kwam men tot de overtuiging, dat het schrijven van een ‘Leven van Jezus’ naar de vereischten der geschiedenis, voor ‘Christenen’ eene onmogelijkheid was; meestal werd zulk een werk ondernomen door ‘geloovigen’ voor ‘geloovigen,’ en al het behagelijke van hunne voorstellingen berust dood eenvoudig op de geheel subjektieve hoogte, waarop de thermometer des ‘geloofs’ zich bij ons bevindt. Zoo maakte ook het werk van den Hoogleeraar Schenkel zekeren opgang, en er waren er die meenden, dat 't het meest ‘positieve’ leven was, dat met de eischen der toenmalige theologische wetenschap kon overeengebracht worden.

Ziehier ons oordeel over een werk, dat in zijn soort zeer degelijk is. Wij bejammeren het, dat 't niet eenige jaren vroeger is verschenen; 't had dan in eene bepaalde behoefte kunnen voorzien, en eenige jaren een bepaald gezag uitoefenen bij hen die daarop gesteld zijn, en bij wie een goede *theologische* reputatie eigen onderzoek vervangt. Nu gelooven wij dat het gelezen en spoedig ter zijde zal gelegd worden, behalve door de mannen van het gelukkige ‘midden’ tusschen de liberale en moderne rigting, een midden dat, jammer genoeg, minstens om de tien jaren verlegd moet worden. Reeds de vermelding, dat een werk van ruim 400 blz. groot 8° nog geen ‘Leven van Jezus’ mag heeten, maar

in krom-Hollandsch '*een karakterbeeld*,' roept het aloude gebrek voor den geest, dat men meer een doorloopende commentaar van de 4 Evangeliën, een aftreksel van nieuwerwetsche evangeliën-harmonie te wachten heeft dan wel den levensloop van een der in afwisseling en schakering altijd zoo arme godsdienst-profeten.

Het daareven genoemde *karakterbeeld* is niet het éénige woord, dat ons aan verhollandscht-duitsch doet denken; wat dunkt u van uitdrukkingen als deze, die mij in waarheid *opgevallen* zijn: *het belangstelling wekkende van eigenaardige beweging en karaktervolle ontwikkeling*, - *twee standpunten die zich niet met elkander kunnen verdragen* - (arme standpunten) - *staatkundige omkeeringen; de stemming die zich veranderd had;* genoeg mijns inziens om voortaan te weten, dat een doktorale en professorale titel nog geen bewijs levert, dat men zijne moedertaal meester is. Schenkel, die zelf wat stroef en strak, wat duitsch en duister is in zijne uitdrukkingen, is er hier en daar onleesbaar en onbegrijpelijk door geworden. Wat de duidelijkheid buitendien schaadt, is het gebruik van een aantal konventioneel kerkelijke uitdrukkingen, waaraan men bij gebrek aan een woordenboek der hervormde kerk, nooit weet welke beteekenis men geven moet.

Plaatsen wij - om rekenschap te geven van ons ongunstig oordeel - Schenkel naast Renan, dan is de eerste zeker degelijker en grondiger in zijne beschouwing van de Evangeliën, en levert zijn naam alleen reeds een genoegzamen waarborg, dat hij aan zijne kritiek naderhand niet ontrouw zal worden, zooals Renan deed met het Evangelie van Johannes, - en toch moeten wij Schenkel's methode bij het gebruik der Evangeliën nog minder geslaagd achten om tot eene *geschiedenis* van Jezus te geraken. Staat men eenmaal op het standpunt, dat de historische kritiek ons tegenover de Evangeliën aanwijst, dan blijft er ons voor het schrijven van een leven van Jezus niets anders over als door historischen takt geleid, dat leven uit zijn tijd op te bouwen, en met de Evangeliën den weg in te slaan, dien de geschiedschrijvers algemeen tegenover de oudheid bewandelen. Niemand zal 't in het hoofd komen om een leven van Mohammed te schrijven met den Koran in de hand, en nu moge deze vergelijking wel wat ten nadeele van de Evangeliën zijn, over 't beginsel moet bij de wetenschap geen twijfel bestaan. Dat Schenkel nu de man niet is voor een geschiedkundig genie, blijkt reeds uit de eerste bladzijden, uit zijne beschouwing van Jezus' eerste ontwikkeling; men mist hier geheel die gave van historische divinatie die 't met der tijd alleen mogelijk zal maken om tot een vrij waarschijnlijke voorstelling van Jezus' ontwikkeling te geraken. Renan heeft dezen weg beproefd en is in zooverre te kort geschoten, dat hij van het leven van Jezus een roman heeft gemaakt, zooals Auerbach er een schreef over Spinoza. Misschien ook dat we hiermede tevreden moeten zijn, en het bij gebrek aan betere historische bescheiden onbillijk zou zijn om van iemand ter wereld iets meer te verwachten.

Meer dan sober is Schenkel in het bespreken van den invloed, dien de omgeving van huis en hof op Jezus moet hebben uitgeoefend. Naauw een woord(*) over 't geen bij Renan het best geslaagd mag heeten: Nazareths omstreken en de reeds bestaande 'christelijke' denkbeelden en

(*) Vgl. blz. 46, 50.

spreuken(*). Het kerkelijke van Schenkels standpunt, zijne verkleefdheid aan de misleidende overlevering is zichtbaar in het verhaal van den 12jarigen Jezus in Jeruzalems tempel(†), en den doop door Johannes; uitvoerig(§) wordt deze sage besproken, die zeer zeker een gering historisch gehalte bevat en bij nader inzien steunt op een feit, dat ten behoeve der latere Christus-beschouwing geheel en al verwerkt is. Angstvallig wordt hier op ieder woord, elke uitdrukking van den evangelist gelet, als ware de tendenz-auteur van die sage zich bij het beschrijven bewust geweest, dat zijn werk zou worden nagezien door de critici der 19de eeuw en welhaast opgezonden naar de redaktie van 'de Gids.' Daarbij geen spoor van zuiver menschelijke ontwikkeling; Jezus is min of meer nog altijd het afgetrokken wezen der kerkelijke overlevering, dat opmerkt, leeft, ziet, hoort, volgens te voren bepaalden maatstaf, met absolute wijsheid.

An Worte lässt sich trefflich glauben, de theologanten hebben dien schimp nog niet uitgewischt, ook Schenkel niet, - en een leven van Jezus is volstrekt nog geen menschelijk leven, wanneer men eenige, ja des noods alle sagen verwerpt; menschelijk wordt dat leven eerst, wanneer Jezus geplaatst wordt onder die wetten, die ons leven hier op aarde bepalen, en die bestemd zijn om de verschillende kiemen, die de mensch bij zijne geboorte meêbrengt, te ontwikkelen. En de eerste wet van iedere menschelijke ontwikkeling wordt zoowel door Schenkel als door Renan voorbijgezien; ik zou haar de wet van aktie en reaktie kunnen noemen; de mensch toch wordt alleen groot door de tegenstellingen, de scherpe kontrasten, die niet alleen in zijne omgeving maar bovenal in zijn eigen gemoed gevonden worden. Zoowel in de Evangeliën als in de voorstellingen, die de latere christenen zich van Jezus vormden, komt hij voor op een leeftijd, toen de inwendige strijd bij hem reeds beslist was. Toch verspreidt de geheele ontwikkeling van het christendom, een enkel woord hier en daar verspreid in de 'redenen' van Jezus, vooral het werk der Apostelen, daarover eenig licht, en schemert de vroegere tweestrijd van zijn gemoed door de Evangeliën heen.

Een overwegend religieuse persoonlijkheid als die van Jezus, geboren in zulk eene omgeving, uit burger-ouders in een klein landstadje, kan niet anders geboren worden dan 'regtzinnig;' moet hij in het tijdvak zijner ontwikkeling, toen hij zelf nog bezwaarlijk zijne denkbeelden kon vormen, ergens geplaatst worden, dan is 't onder de Farizeën of Esseën; voor 't laatste kan uit de overlevering niet één bewijs worden bijgebracht; van het eerste treffen wij veelvuldige sporen aan. Het huisgezin van Jozef en Maria wordt ons als 'behoudend' voorgesteld en eerst later in overeenstemming gebragt met de nieuwe leer(*).

Hoe lang Jezus gesluimerd heeft aan dien verdroogden boezem, weten we niet; misschien was hij vroom zonder ooit dien sterken indruk van de regtzinnigheid ondervonden te hebben en was zijne overeenstemming meer uiterlijk dan innerlijk maar opregt en argeloos. Wie zal het oogenblik aangeven, dat de strijd in hem

(*) E. Renan, Vie de Jesus, p. 81.
(†) Vgl. blz. 46-49.
(§) Vgl. blz. 51-64.
(*) Vlg. Luk. 2:21. Matth. 12:46-50. Joh. 19:25. Zie E. Renan. V.d.J. p. XLI, - p. 422.

ontwaakte; zeer waarschijnlijk was 't eerst op 't laatst der jongelingsjaren. Levendig en hartstochtelijk van karakter, was er weinig noodig om zijn innerlijk leven aan het gisten te brengen, - veel zeker om later openlijk als een bestrijder op te treden van die partij, waartoe hij door zijne geboorte behoorde, en die hij zoo geheel doorgrondde, omdat het beste dat haar toebehoorde, eenmaal aan zijn eigen gemoed niet vreemd was. Ook was de orthodoxe of Farizeesche partij in Galilea misschien niet zoo ontaard en kenmerkte zij zich niet door zulke kwade praktijken als te Jeruzalem; de rechtzinnigheid ten platten lande draagt dikwijls den stempel van eenvoudige vroomheid, dat zij behoudt, zoolang de geestelijken zich niet in het spel gemengd hebben en met hun fanatisme het volk ook met al de ondeugden en hebbelijkheden van hun stand bezoedelen.

Het geheele bestaan en het drijven der 'zuilen-apostelen' is geheel onverklaarbaar, zoo wij bij Jezus niet een zekeren geest des behouds aannemen, die terugwijst naar zijn vroeger leven, en zich later nu en dan openbaarde in die uitdrukkingen, die wij in de Evangeliën aantreffen voor het behoud van het Mozaisme(*). Het gaat toch niet aan om met de Kerk en hare dogmatisten al het zwevende in de verhouding van Jezus, het gebrek aan helder bewustzijn van den stand der zaken, dat wij nu en dan bij hem aantreffen, te schrijven op rekening van de botheid der Apostelen. Indien deze hun 'Meester' in drie jaren tijds nog zoo weinig begrepen hebben(†), kan dit evenzeer daarin gelegen zijn, dat die 'Meester' niet altijd even duidelijk en even konsequent was in het weêrgeven van zijne verhouding tot Israël, als dat de leerlingen hem nimmer begrepen hebben; indien de gewone logika hier beslissen moet, is het niet twijfelachtig, waaraan wij ons te houden hebben.

Er zou meer plaats gevorderd worden dan voor eene beoordeeling als deze mag ingeruimd worden, indien wij in meerdere bijzonderheden wilden treden over de nog zoo weinig opgehelderde verhouding van Jezus en zijne leerlingen, en de rezultaten die daaruit met vrij groote waarschijnlijkheid kunnen opgemaakt worden. Genoeg reeds om te doen zien, dat ook Schenkel het groote vraagstuk niets verder heeft gebracht, en zijn werk, hoeveel stichtelijks en vrooms, hoeveel 'degelijke exegese' het ook moge bevatten, te veel beheerscht wordt door het gewone kerkelijke of dogmatische apriorisme, nieuw of oud, om ons een historischen Jezus te kunnen geven.

In een leven van Jezus ziet men natuurlijk al spoedig naar de afgezaagde, haast zouden we zeggen vervelende wonder-kwestie. Hoe stelt Schenkel zich de wonderen voor? Zie hier hoe handig het vraagstuk wordt opgelost: *er is nu ook eene voorstelling van het wonder, welke*, *op Jezus toegepast, eene geschiedkundige teekening van zijn karakterbeeld onmogelijk maakt,* - slotsom: *de wondergave van Jezus kan daarom slechts in zoo ver in aanmerking komen als zij zich laat begrijpen en voorstellen als eene waarachtig menschelijke gave*(*). Zoo zijn de 'bezetenen' lijders geweest aan godsdienstigen waanzin, en *Jezus, zelf naar lichaam en geest gezond (!) gevoelde de kracht in zich om die verstoringen te bestrijden en de kranke*

(*) Vgl. Matth. 5 vs. 17-19, en elders.
(†) De vreemdsoortige verhalen in het Evangelie van Johannes laten wij hier nog buiten rekening.
(*) Vgl blz. 87, 88, z. blz. 173.

geesten van hunne banden te bevrijden. Men moet al de naïviteit, al de onschuld bezitten, die den theologen op het gebied der physiologie veelal eigen is, om zich bij zulk eene verklaring neder te leggen. Zonder twijfel waren die ‘bezetenen’ zenuwlijders en wordt aan de godsdienst gewoonlijk een te groote invloed toegeschreven als oorzaak van deze ziekte; bijna zonder uitzondering wordt het zenuwleven door stoffelijke oorzaken, familie-huwelijken, onzedelijkheid, dronkenschap, enz. ziekelijk aangedaan, en neemt eerst later bij de lijders den vorm aan van godsdienstigen waanzin; deze ontwikkelt zich uit de bestaande somberheid en neerslachtigheid, onder de hoede van de volksvooroordeelen van booze geesten en duivelen, welke gewoonlijk met de genezing der zenuwen de vlucht nemen. Aan te nemen, dat zulke ziekten niet door physische middelen maar door persoonlijken invloed genezen kunnen worden, eischt een geloof niet grooter dan dat, waarbij beweerd wordt, dat water in smakelijken wijn verandert; de grootte van het wonder is afhankelijk van de kennis, die wij bezitten van de natuur; tot nog toe leveren onze krankzinnigen-gestichten geene voorbeelden van zulke oogenblikkelijke genezingen, en zoolang is er niet de minste reden om te gelooven, dat 't vroeger anders was. En al ware de godsdienstige waanzin eene zoo oppervlakkige ziekte als de oningewijde gewoonlijk vermoedt, al hadden wij alleen aan verkeerde leiding van dezen of genen katechiseermeester te denken, ook dan nog laat 't zich niet denken, dat het verontruste gemoed gestild zal zijn door een ‘Rabbi,’ die in ieder geval onder den blaam der vrijzinnigheid lag; in dat geval dragen de rechtzinnigen gewoonlijk de kroon der overwinning.

Heeft Schenkel ons in zijne schets van Jezus teleurgesteld, beantwoordt zij niet aan de eischen, die het modern bewustzijn moet stellen, - dit neemt niet weg, dat wij zijn werk in veler handen wenschen, en wij het om die reden ook bejammeren, dat 't zich niet aangenamer laat lezen. Schenkel kon op zijn jaren geen ander boek schrijven, - want wie kan zijn verleden geheel verloochenen, - en velen kunnen nog geen anderen Christus verdragen. Dit is het geheel eigenaardige van Israëls grootsten profeet, van den edelen, goddelijken vertegenwoordiger van het Semitisme, dat hij, geënt op Japhet's stam, gezuiverd is van die schaduwen, die in het oorspronkelijke beeld te vinden zijn. 't Is een weemoedig werk om die persoonlijkheid te ontdoen van het bovennatuurlijk licht, waarmeê het volk hem zoo gaarne aanschouwt, waarmeê hij het volk lief en dierbaar geworden is. Iedere eeuw heeft dien Christus anders gedacht, zich hem anders voorgesteld, - toch heeft ieder geslacht zijn godsdienstig ideaal in hem verwezenlijkt gezien, hem vereerd en bemind. En zoo de zon door de voortgaande kennis der natuur niets van hare warmte en haren gloed verloren heeft, zelfs niet door de ontdekking van de vlekken, die in haar zichtbaar zijn, zoo zal de historische, de moderne Christus voor velen het beginsel zijn van een vernieuwd godsdienstig leven, en zijne persoonlijkheid ons bestralen en verwarmen met geloof en liefde.

Jan. 1865.

BENONI.

Zal dit christendom de wereld overwinnen?

Het eeuwige leven. Naar de tweede Fransche uitgave van Ernèst Naville. Met eene voorrede van J.H. Gunning Jr. Te Leiden, bij de Firma Jacs. Hazenberg Cornsz.

'Foei, wordt er al onder de modernen getwijfeld, of het christendom de wereld overwinnen zal?'

Met uw verlof, mevrouw, hiervan is mij niets bekend. In de vraag, aan het hoofd van dit opstel, wordt ook niet van *het christendom* gesproken, maar van *dit* christendom, d.i. het christendom van den heer Naville, aanbevolen door den heer Gunning.

'Maar gaat gij dan deze heeren buiten het christendom plaatsen; zijn zij nu, in uw oog, al geen Christenen meer?'

Mevrouw, wij oordeelen niet over hun hart, noch wenschen ons op eenigerlei wijze als heerschappijvoerders des geloofs tusschen hen en den Christus te plaatsen, - grooter ontrouw konden wij waarlijk niet plegen aan onze eigen beginselen, dan zoo wij dit deden! - maar wij oordeelen alleen over hun dogmatisch christendom, dat zij op steeds hooger toon als het alleen ware prediken, en dat, naar onze zeer vaststaande overtuiging, evenveel van de werkelijk door Jezus gestichte godsdienst heeft als.... Mevrouw, gij schudt het hoofd? Gij vindt, dat wij in ons oordeel te ver gaan? Dan schiet ons anders niets over, dan dat wij duidelijk rekenschap trachten te geven van onzen twijfel: of zulk een christendom, als ons hier wordt aangeboden, de wereld wel overwinnen zal.

Heinrich Lang hangt, in zijn: *Gang durch die christliche Welt*, een vrij donker, maar zeer juist en zeer kernachtig tafereel op van de protestantsch-kerkelijke orthodoxie in de 17de eeuw. Dit 'in de 17de eeuw' behoeft er nu evenwel niet bij; want op de orthodoxie maakt het verloop der eeuwen geen verschil. Zij moge van kleur verwisselen, al naar de wisselende modekleuren des tijds, maar het blijft steeds hetzelfde beeld; dezelfde gestalte, dezelfde trekken; in één woord, een versteende klomp, die soms onder de slagen van den tijdgeest hier een stuk en daar een brok verliest, of die soms onder den invloed des tijds er zeer verweerd kan uitzien, maar niettemin onveranderlijk zijn natuur bewaart. Dat wij hier enkele trekken van Lang's tafereel verzamelen: zij zullen ons zeer te stade komen, om er het christendom volgens Naville meê te vergelijken.

'Die Religion - schrijft Lang - war aus der Welt hinausgedrängt, der Weltgestaltungsdrang des protestantischen Geistes war erstickt, man begnügte sich mit dem Himmel im Herzen und verzichtete auf den Himmel in der Welt. Diese antisociale, weltfeindliche, transscendente Innerlichkeit und Gemüthsseligkeit, die auch in den meisten Kirchenliedern und Erbauungsbüchern jener Zeit einen Ausdruck gefunden, war.... von den nachtheiligsten Folgen. Die altkatholische Scheidung von Gott und Welt, von re-

ligion und Leben, von geistlichen und weltlichen, profanen und heiligen Beschäftigungen war nun wieder in alle Kreise eingeführt. Die Religion wurde wieder ein apartes Geschäft neben anderen Geschäften, das man eben, wie diese, verrichten müsse, weil es nun einmal Gott in seinem Worte so verlange; die Welt und ihre Arbeiten und Sorgen erschienen wieder als Etwas, das mit dem Seelenheil Nichts zu schaffen habe, ja demselben nur schädlich und daher eben als ein unausweichlicher Fluch der Sünde zu tragen sei. Die dualistische Entgegenstellung des Diesseits und des Jenseits tauchte wieder in ächt katholischer Weise auf. 'Wenn der Himmel das Vaterland ist - sagt Calvin - was ist die Erde anders, als die Fremde, als ein Verbannungsort? Wenn das Scheiden aus der Welt der Eintritt ist in 's Leben, was ist die Welt anders, als ein Grab? Wenn die Befreiung vom Körper der Eingang ist zur vollen Freiheit, was ist der Körper anders, als ein Gefängniss? Wenn Gottes Gegenwart geniessen die höchste Seligkeit ist, ist, sie zu entbehren, nicht das höchste Elend? Wir müssen mit einem solchen Hass und Ekel gegen dieses Leben erfüllt sein, dass wir sein Ende beständig ersehnend, nur auf Gottes Geheiss in demselben bleiben.' Die Religion wurde wieder ein opus operatum, wie in der katholischen Kirche; der Gottesdienst ein äusseres Werk, das man verrichten müsse, um in den Himmel zu kommen, wirklich ein Dienst, den man Gott erweisen müsse, weil Er nun einmal an diese äusseren Formen, an diese Sakramente u.s.w. die Seligkeit geknüpft hatte. Die Lohnsucht war das Herz dieser kirchlichen Orthodoxie. Schon Zeitgenossen der Reformation beklagten bitter diese wieder einreissende Werkheiligkeit. So sagt Sebastian Frank: 'Summa, der äusserliche Gottesdienst verführt die ganze Welt; denn damit meinet der Mensch, er habe nun mit Gott Feierabend gemacht und sein Wickle abgesponnen, geht nachher in seinem alten Rappen sicher dahin, als habe er alles ausgericht, so er doch den rechten neutestamentlichen Gottesdienst noch gar nicht angefangen. Das Volk des neuen Testaments ist ein freies Volk, dessen Gottesdienst allein in der Freiheit des Geistes, gutem Gewissen, reinem Herzem, Glauben in Christum, unschuldigem Leben und ungefärbter Liebe besteht.'

'Wie die sittlichen Früchte einer solchen religiösen Anschauung beschaffen sein mussten, lässt sich leicht ermessen. Die Herzen blieben roh und selbstsüchtig. Man ging fleissig zur Kirche und betete zu regelmässigen Zeiten in den Häusern, aber es zeigte sich davon wenig Frucht im Leben.... Die Kanzeln dienten nur dazu, die alten und neuen Ketzer aller Art durchzustreichen und das Dogmengezänk war das einzige Interesse welches das Volk an der Religion naum..... Streitsucht war im Durchschnitt die Eigenschaft, durch welche sich die Diener des Worts Auszeichneten während sie dem Volke den jenseitigen Himmel zum Pfande für seine irdischen Leiden darboten.

'Die Religion war durch das Princip der Schriftauctorität nur ein unverstandenes, dem Subject fremdes und äusserliches Dogma und der Buchstabe kann nur tödten. Auch die am stärksten betonte Lehre von der Rechtfertigung durch den Glauben an das Blut Christi konnte im Ganzen nur schädlich auf die Volkssitlichkeit einwirken. 1st sie auch ganz geeignet,

seelenängstige Gemüther zu beruhigen, und in zart angelegten religiösen Naturen die Gluth einer tiefen Christusliebe zu entzünden, so wird sie in den gewöhnlichen Schlag der Menschen Sicherheit erzeugen und den Eifer der Heiligung zurückhalten. Dass diess schon sehr bald geschehen ist, beweisen viele Zeugnisse aus jener Zeit. Der oben angeführte Sebastian Frank äussert sich treffend darüber: 'Es gibt nichts Schlechtes, das man nicht mit der Bibel beschönigen könnte. Jeder findet ein Polsterlein für sich, und wer keins hat, dem bringt es sein Nächster heraus. Will Einer wirklich Früchte der Busse thun und mit seinem Leben in Christi Fusstapfen treten, gleich spricht Einer zu ihm: Du Werkheiliger, willst du unserm Herrgott die Kniee abbeissen und in sein Amt, Gnad' und Leiden treten? Er hat's allein gethan und ausgerichtet, nicht du. Weisst du nicht, dass Christus für die Gottlosen gestorben und nicht kommen ist, zu berufen die Gerechten? Der vergisst, was daran steht: zur Busse. Und wie sich einer einen Affect oder Lauf fürnimmt, das verzwickt er etwa mit einer genöteten Schrift oder zwo, die sich ebendazu reimen, wie ein Pfeil zu einem Polster, abgesehen, dass die Schrift anderswo dawider streitet und wohl tausend Sprüche sonst dagegen sind; deren vergisst er aller und gafft nur auf sein unterlegt Kissen: das ist sein Evangelium und Christus.'

Dit citaat is lang, maar voor ons doel ook hoogst belangrijk.

Als een echt kind van dien huize, een waardige loot van denzelfden kerkelijk-orthodoxen stam, doet zich het christendom kennen, dat de heer Naville predikt en de heer Gunning aanbeveelt; - schoon het uit enkele bijzaken blijkt, dat het kind, onder den invloed van den tegenwoordigen tijdgeest, niet zuiver meer naar de letter van het oudkerkelijke doopformulier gedoopt is. Bij voorbeeld: het oude schriftgezag moet hier (in Gunning's voorrede, blz. X) zijn heerschappij afstaan aan de getuigenis des heiligen Geestes. Maar hooren wij nu, dat deze getuigenis de waarachtigheid der Schrift bevestigt, niet in enkele, uitgezochte deelen (d.w.z. wat haren godsdienstigen inhoud betreft), maar in haar geheel (blz. XII), dan komt met deze theorie het beginsel van het schriftgezag voor goed weêr in de Kerk terugkeeren. Dat heeft iets van ploegen met het kalf der Moderne Theologie, maar zonder haar raadsel te raden. - Verder komt de godsdienst hier (bij Naville) niet voor als een 'afzonderlijk werk nevens of boven andere werkzaamheden', neen: 'de godsdienst,' zoo heet het blz. 246, 'welbegrepen, is niets of alles in het leven;' blz. 250: 'Men moet den geheelen levenskring met vroomheid doorloopen. De godsdienst moet zijn het middelpunt des levens, de inwendige zon, altijd tegenwoordig.' Maar als de godsdienst tegelijk weêr uitsluitend met de eeuwigheid, d.i. den hemel hiernamaals, in verband wordt gebragt, wel tot het middelpunt des levens gesteld maar in den vorm van een pligt, die het leidend beginsel van geheel ons leven wezen moet, dan keert hiermede de oude kerkelijke scheiding van tijd en eeuwigheid, aarde en hemel terug, en het oude kerkelijke eudaemonisme. Dat wordt dan een gebruik maken van moderne uitdrukkingen, om er geheel antike geloofspunten meê te handhaven. - Misschien zijn er

in dit geschrift nog wel meer sporen van te vinden, dat deze orthodoxie in aanraking is gekomen met den geest der moderne wetenschap en er een indruk van ontvangen heeft, waaraan het zich niet weet te onttrekken. Anders gaat haar christendom letterlijk denzelfden weg op, dien het opgaat bij de oudkerkelijke orthodoxie: - het gaat naar den hemel, zonder zich in zijn hart de aarde aan te trekken, en daarom ook zonder iemand naar den hemel te brengen, die het in zijn bovenaardsche vlugt niet volgt noch volgen kan. Wilt ge leven op aarde, niet als de arenden, die in verheven afzondering hun nesten bouwen op de hemelhooge toppen der bergen, maar als menschen der werkelijkheid, die ook voor dit leven een wil van God hebben te volbrengen en werken moeten alles wat God hun te werken geeft zoolang het dag is, dan vindt ge bij dit christendom niet veel baat. 'De hemel, de hemel alleen,' dit is het bestendige referein van het levenslied, dat het ons voorzingt. Gij moet niet beginnen met de vraag: 'hoe heb ik dit leven te besteden; wat beteekent het voor mij?' maar: 'wat hebben wij aan gindsche zijde dier vlakte, tot het overschrijden waarvan zoo weinige schreden voldoende zijn, te wachten, te vreezen, te hopen?' dit is de hoofdvraag (blz. 3). Of deze vraag, waar zij op den bodem der ziel ligt, wel zoo onschuldig is in haar liggen, of zij niet in den grond der zaak voortkomt uit ongepaste ontevredenheid met of valsche beschouwing van de dingen dezes levens, wordt zelfs niet besproken. Integendeel: op dezen grondslag, het verlangen naar een wereld verheven boven den tegenwoordigen staat der dingen, wordt de geheele godsdienst gevestigd (blz. 85). Erkenning van de werkelijkheid schijnt, bij Naville, volkomen gelijk te staan met opsluiting van den mensch binnen de grenzen van het tegenwoordige leven (blz. 35). Althans het verloop van alle dingen, het wisselvallige in ons tegenwoordig bestaan, maakt onze gehechtheid aan (ook onze erkenning van?) hetgeen wij de werkelijkheid noemen, tot iets onnoozels (blz. 5). Dat sommigen den strijd met de wereld eindigen door met haar te breken, en zich in de cel van een klooster op te sluiten of in de eenzaamheid hunner woning, om al den tijd te wijden aan het volbrengen van heilige werken, aan de beschouwing en aan het gebed, verre van de gewone betrekkingen der menschelijke zamenleving en der verzoekingen die er uit voortvloeijen, verdient ook onze goedkeuring als poging, om, zooveel mogelijk, hier beneden het leven der eeuwigheid te beginnen (blz. 256). - Dat dit laatste de dualistische scheiding van hemel en aarde op de spits gedreven is, ziet Naville niet in. Zoo volkomen is het hem met den oud-kerkelijken hemel en dito hemeldienst ernst, dat hij aldaar niet gaarne met alle menschen zou willen wezen, omdat er onder zijn die hij de verachtsten onder de verachten noemt. Mogten er evenwel van deze soort ook in den hemel komen, een broeder, een vader, een kind, dán zou hij zich niet verzetten tegen het raadsbesluit, dat hun barmhartigheid en genade bewees (blz. 216). Al te veel goedheid van Naville; maar mij dunkt, dat er nog al velen zijn zullen, die hem van harte voor de eer van *zijn* hemel bedanken.

Zal dit christendom de wereld overwinnen?... Hooghartig over de wereld

heenstappen, haar verloochenen, doen alsof zij niet bestond, dat gaat misschien goed. De geschiedenis leert, dat de mensch zich al tot veel onnatuur kan opwinden. Maar is dat de wereld overwinnen?.. Is dat op den duur vol te houden?... Is dat niet juist voor de wereld de overwinning banen, als hare ure komt en zij zich bitter natuurlijk over zulk een onnatuur gaat wreken?

De werkelijkheid dezes levens wordt niet straffeloos miskend, zoomin als de werkelijke God, wiens gewrocht zij is. Hare miskenning strekt juist ten steun aan het materialisme, dat door de kerkelijke orthodoxie wel bestreden, maar niet omvergeworpen kan worden, zoolang zij er geen beter wapen tegen weet te voeren dan hare abstracte hemeldienst. Deze hemeldienst en alles wat zij van huis uit in haar wapen voert - de Voltaire's spotten er meê, de Rousseau's tergen haar, de Goethe's willen haar niet, de Schiller's noemen haar ongodsdienstig, de Lessing's ontnemen haar alle wettige grondslagen, en zij... zij vermag tegen zulke verklaarde tegenstanders niets, niets om hun invloed voor goed onschadelijk te maken, volstrekt niets om één hunner tot zich te bekeeren, dan dat zij hen als goddeloozen verdoemt of als ongeloovigen verkettert.

Wij achten ons niet geroepen, om voor één dier namen partij te trekken, maar wij vragen: zal dit christendom de wereld overwinnen, dat Naville predikt en Gunning aanbeveelt?

Maar is het dan niet het christendom van den Christus zelven? Wij durven zeggen: ‘neen.’ Reeds leerde Jezus den zijnen bidden: ‘Uw wil, o Hemelsche Vader, geschiede, (niet om den wil of ter eere van, maar) gelijk in den Hemel, zoo ook op aarde;’ en onze kerkelijke catechismus, dikwijls ‘redelijker’ dan menig kerkelijk orthodoxe, durfde deze bede verklaren als gegrond op de erkenning van de werkelijkheid, en daarom beteekenende: ‘dat alzoo een iegelijk zijn ambt en beroeping zoo gewillig en getrouw mag bedienen en uitvoeren, als de Engelen in den Hemel doen.’ Alle mogelijke tegenbedenkingen, die hier zijn op te werpen, kunnen wij onmogelijk aanroeren, vooral die niet, die misschien te ontleenen is aan Jezus' eisch, dat zij, die hem wilden volgen, ook het hunne zouden verlaten; want dan treedt men in het gansch bijzondere geval van het werk, waaraan Jezus arbeidde met geheel zijn leven, en waaraan ook zijne volgelingen zich onverdeeld moesten toewijden. Eén hoogstgewigtige tegenbedenking blijft er echter over, waarbij wij noodzakelijk moeten stilstaan, om niet den schijn van willekeur op ons te laden, deze: heeft niet Jezus zelf den hemel ten doel van 's menschen leven gesteld, als hij zegt: ‘uw loon zal groot zijn in den hemel,’ of ‘vergadert u schatten in den hemel’? Hier is het de allereerste vraag: wat Jezus dan met den hemel bedoelt?... Zeker niet de plaats, waar de vrome dooden inkomen, om er voor eeuwig te blijven. Deze beteekenis konden de Joden of zijn volgelingen uit de Joden onmogelijk aan dat woord hechten. De Kerk heeft zich gewend, de taal des bijbels na te spreken, maar op den klank af, zonder die taal grondig te verstaan. Dit heeft, onder anderen, wijlen Bunsen begrepen, en hij sprak er van, het oude uitgestorven Semitisch (van den bijbel) in de nieuwe levende talen van Europa over te zetten. Wat de Kerk onder den *hemel* verstaat, was bij het werkelijke bijbelvolk de *hemel*

niet, maar ‘de toekomende eeuw;’ ‘de eeuw bij uitnemendheid;’ ‘de eeuw der verschijning van den Christus in zijn volle heerlijkheid op aarde, om dáár eeuwig te blijven.’ Voor God was de hemel, maar voor de menschen de aarde: - let wel op dit Israëlitische geloofspunt, zooals het in Ps. CXV: 16 duidelijk is geformuleerd: ‘Aangaande den hemel, de hemel is van Jehova; maar de aarde heeft Hij den menschenkinderen gegeven.’ Waren Henoch, Elia en andere uitstekende godsmannen ten hemel gevaren, het was maar voor een tijd, niet om er te blijven, maar om er te verblijven, totdat de Messias in zijn volle heerlijkheid op aarde verscheen, dan was ook hun tijd voor de aarde weêr daar. Ook Jezus Christus was nu ten hemel gevaren, hij vooral als de uitstekende der uitstekende godsmannen van den voortijd, doch evenmin om er te blijven - ‘voor God de hemel, voor den mensch de aarde,’ - maar om alzoo weder te komen op aarde, gelijkerwijs hij haar verlaten had, en dan op de aarde de eeuw zijner werkelijke heerlijkheid voor eeuwig in te gaan.

Als nu Jezus van den hemel spreekt, van de uitsluitende woonplaats des hemelschen Vaders, dan kunnen zijne hoorders zijne bedoeling niet anders verstaan hebben, dan dat hij hun persoonlijk leven, met al zijne beginselen, gezindheden en bedenkingen, volstrekt in verband met God wilde gebragt hebben; hun geheele leven gewijd door de meest innige godsdienst, in alles gezalfd met Gods heiligen geest. Geen leven voor den hemel - van welke zeer gebruikelijke uitdrukking mij de beteekenis maar niet helder wil worden, tenzij ik hare verklaring in het kloosterleven mag zoeken, - maar een leven voor God, d.i. een echt menschenleven als van Gods geslacht. - Eén opmerking als van terzijde: bij ‘het huis mijns Vaders,’ in Joh. XIV:2, kon de palestijnsche Christen, volgens zijn moedertaal, onmogelijk aan den *hemel,* als *de woonplaats van God*, denken, zonder met zijn begrip van dien hemel in de war te raken, of zich slechts een tijdelijk verblijf des Christens in den hemel voor te stellen.

‘Maar, moderne bestrijder van den oud- en nieuw-kerkelijken hemel, gelooft gij wel aan de onsterfelijkheid, en hebt gij misschien ook daarom zooveel tegen dien hemel, omdat gij niets van de onsterfelijkheid wilt weten?’

Ja, wij gelooven aan de persoonlijke d.i. zelfbewuste onsterfelijkheid des menschen, zoo waarachtig als wij aan de godsdienst gelooven. Het geloof aan deze onsterfelijkheid en dat aan de godsdienst in geest en waarheid vloeijen voor ons zamen, zijn geheel één. Als ik één met God ben, d.i. zoo godsdienstig als de Christus mij maakt door zijn geest, dan is het bij mij, gelijk bij hem, ‘mijn God’ in mijn leven en ‘mijn God’ in mijn sterven. Dan draag ik de eeuwigheid in mijn hart. Dan kan mij de vergankelijkheid van heel het aardsche leven niet deren, omdat ik ‘het leven in mijzelven’ heb. Laat daarom geen Christen zich vermoeijen, met allerlei bewijzen voor de onsterfelijkheid bijeen te verzamelen, als kon hij er een roede van maken, om er het ongeloof zoolang meê te tuchtigen totdat het verstompt. Hij zoeke slechts de godsdienst van den Christus, het één zijn met God, onder de menschen voort te planten, zoo zal hij er die magt meê voortplanten, die den mensch kracht en moed geeft om te sterven, omdat zijn ziel één leven en al leven geworden is,

door het eeuwige leven Gods. Te leven voor den hemel, met miskenning van de werkelijkheid dezes aardschen levens, of te leven en te sterven in de bewustheid des eeuwigen levens, omdat men God in het hart draagt - tusschen deze twee ligt een groote klove, de klove van een ziekelijke kerkelijk-christelijke levenspraktijk en een gezonde christelijk-godsdienstige levensbeschouwing.

D'un coeur qui t' aime,
Mon Dieu, qui peut troubler la paix?
Il cherche en tout ta volonté suprême,
Et ne se cherche jamais.
Sur la terre, dans le ciel même,
Est-il d'autre bonheur que la tranquille paix
D'un coeur qui t' aime?

Deze treffende regelen, uit Racine's Athalie, bevatten den hoofdinhoud van onze geloofsbelijdenis. Dat is in summa onze dogmatiek, onze moraal, ons christendom.

Wat men al doen moet, om een geloovig Christen in den smaak van Naville en zijne geestverwanten te zijn!

Gelooven, dat er logische zamenhang bestaat in deze redenering: ‘Mijn *afstand* van God is een *feit*: de wegneming daarvan moet eveneens een *feit*, een daad Gods, zijn’ (blz. XX der voorrede).

Gelooven, dat de heilige geest de waarachtigheid der schrift als het Woord Gods in haar geheel betuigt, dus ook in hare geologie, geographie, historiebeschrijving en wat meer van dien aard zeer stellig niet tot het gebied des h. geestes behoort (blz. X en XII).

Gelooven, dat het natuurlijke zoo door God is ingerigt, dat het eenmaal redding noodig had, en dat het deze redding, toen het haar werkelijk noodig had, verkregen heeft door het bovennatuurlijke (blz. XIII).

Gelooven, dat de wonderen-quaestie hiermede is uitgemaakt, dat het wonder de genade Gods is, die het schepsel niet aan de gevolgen van 's menschen opstand overlaat, maar geest en natuur redt van het verderf; - dat God zich als wonderdoende doet kennen in het hart van den mensch, dien Hij door zijn vernieuwende genade uit den dood der zonde tot het leven in Christus overbrengt (blz. XIII).

Gelooven, dat de regte wetenschappelijke theologie niet bestaat in hare behandeling als de wetenschap van de godsdienst, of liever, van den mensch in zijn betrekking tot God, maar in de beschrijving of verklaring van het bestaande leven Gods in de gemeente, d.i. wèl verstaan, de geschiedenis van de gemeente uit het oogpunt van haar godsdienstig leven (blz. XV).

Gelooven, dat de godsdienst voor hen, die streng het onderscheid tusschen godsdienst des harten en dogmatiek handhaven, niets meer is dan een zwevend besef, een stichtelijke en dichterlijke gloed over hart en leven gespreid; - dat verstandelijke, klare, wetenschappelijke overtuiging wel degelijk tot het gebied der godsdienst behoort (blz. XVII).

Gelooven, dat de streng dualistische scheiding van God en mensch, bij Naville (blz. 164), de éénig ware wereldbeschouwing is, en dat er geen uitnemender philosophie is verkondigd dan de zijne met zijn theorie van het bovennatuurlijke en van zijnen God met een dubbelen wil: één die ons tot vrije wezens gemaakt heeft,

en die alzoo geschiedt; en een andere, die ons goed en gelukkig maken wil, maar die niet geschiedt (blz. 168).

Naville heeft wel gelijk, dat hij

ons Atheïsten noemt, want zijn mensch-God (blz. 273) loochenen wij al ware het alleen maar op grond van Joh. IV:24.

Wat ik in de Evangeliën Jezus hoor zeggen van God en de dingen des geestes Gods spreekt tot mijn hart en geweten; dat overtuigt mij; dat geeft mij zeker Petrus-gevoel: ‘Heer, tot wien zouden wij heengaan? Gij hebt de woorden des eeuwigen levens.’ Wat ik hier Naville en Gunning, als christenleeraren, hoor zeggen, overtuigt mij volstrekt niet; het gaat mijn ooren voorbij, zonder mijn hart te raken of mijn geweten aan te doen, dan alleen om er tegen te getuigen. Hun christendom, zooals zij het prediken, is het onze niet.

Ik geloof, dat het in den tegenwoordigen tijd, haast zeide ik, bij den tegenwoordigen strijd - maar deze formule is al zoo afgesleten - noodig is, dit openlijk uit te spreken, doch liefst niet op den kansel. Anders kan het geen kwaad, vooral als men zich bewust is, het hart van den tegenstander daarbij geheel buiten spel te laten.

Het christendom van Jezus Christus zal de wereld overwinnen, omdat het niet, gelijk andere godsdiensten, een volksgodsdienst is, maar de godsdienst der menschheid. Jezus Christus vertegenwoordigt ons 's menschen betrekking met God in haar volle werkelijkheid. Dit is voor ons de zin van het zeer diepzinnige Christuswoord: ‘Ik ben de weg en de waarheid en het leven; niemand komt tot den Vader dan door mij.’

W. SCHEFFER.

Een slag, maar een Fransche.

Het onderwijs tijdens de Regeering van Karel den Grooten door P-A-F. Gerard. Brussel, 1865.

Dit opstel, een overdrukje, naar ik meen, uit het ‘Nederduitsch tijdschrift’ behandelt in 25 bladzijdjes een onderwerp waarover dikke boekdeelen geschreven zijn. De heer Gerard kan dus slechts óf resultaten geven óf oppervlakkig zijn. Na gezette studie of anderzins kwam hij tot zijne zienswijs.

In elk geval bezigt hij de taal niet als middel om zijn gedachten te verbergen. Als hij bl. 9 schrijft: ‘Die geschiedenis des onderwijzes is kostbaar; men kan ze in twee woorden zamentrekken: ‘De geestelijkheid maakt er zich meester van en boort het in den grond.’ ‘De onwetendheid was de grondsteen, waarop zij haar gebouw wilde vestigen’ - na zulke zinsneden, zeg ik, heeft men het regt niet, den heer Gerard van clericalisme te verdenken.

Is wat we hier ontvangen de slotsom van breede studie? Zijn het krachtige aphorismen uit ruime vaten met zorg gedistilleerd? - Ik zeg niet ja.

De heer Gerard springt mij wat woest op Karel den groote aan. Hij is moedig als zijn Afrikaansche naamgenoot Jules; moge hij aan 't gevoel zijner roe-

ping ook diens behendigheid paren: want er zijn maagdelijke bergwouden in het domein der historie. - Door een 5-, 6tal eeuwen (van de Romeinen tot Karel den Groote) slaat hij zich heen letterlijk met den Franschen slag: eene inleiding van 5 bladzijden uitsluitend aan de hand van Guizot brengt u aan het hoofdpunt. ‘Guizots getuigenis kan niet verdacht worden’ zegt de heer Gerard. Wat beteekent dat? Gibbon noemt den kolossalen Le Nain de Tillemont ‘het muildier der Alpen: het zet den voet vast neer en struikelt niet’; maar in welken zin Tillemont zoo heeten kon, leert ons Sainte-Beuve in 't III deel van Port-Royal. Guizot echter is in zijne historische beschouwingen geen ‘cheval qui ne bronche’. Hij heeft denkbeelden geuit (b.v. in zijn dialoog met pater Lacordaire) die, meen ik, de heer Gerard niet zou onderschrijven. Neen, elk is zijn eigene, de Waarheid ons aller autoriteit, en wij hadden hier liever de resultaten gevonden, waartoe de heer Gerard zelf bij de bestudering van 't gekozen tijdvak kwam.

Ik heb ‘Das Unterrichtswesen in Frankreich’ van Ludwig Hahn en de ‘Histoire de l'éducation en France’ van A. - F. Théry nog eens ter hand genomen; maar deze kerkvaders zeggen er meer van dan de heer Gerard, en ook wat anders. Zij verwijzen den zich vormenden historicus én naar de fontes én naar de Hist. litt. d.l. France, naar Laferrière, Ozanam, Fauriel, Naudet, Villemain, Hélyot, Beugnot, Phil. Chasles, de Rancé, Mabillon, Arnauld, Wisemann, en nog naar driemaal meer auteurs dan ik hier opnoemde.

Deze zijn welligt niet alle te benaderen; maar toch vele. Deze zijn niet alle te betrouwen; maar daarvoor wordt dan ook den historische-studieschrijver eene methode toegedacht die men noemt *cum grano salis*. Enfin, dit laatste woord doet mij denken aan Laelius' zeggen, multos modios salis simul edendos esse ut amicitiae munus expletum sit. Zoo heeft ook hij die historie, die een flinke inleiding wil schrijven tot het onderwijs van Karel de Grootes tijd, papieren bergen van vaak onverduwbare substantie voor zich, waardoor hij, wil hij naauwgezet zijne taak vervullen, een tunnel, om op het niveau te komen, boren moet. Maar een los ineengezet stukje, dat onder andere tijdschrift-artikels ligt passeert, zou ik nooit als afzonderlijke brochure ter beoordeeling van een jury van critici stellen.

En nu de hoofdquaestie. Zij is voor een gedeelte volkomen waar. De heer Gerard beweert dat Karel de Groote ten onregte geprezen wordt als zou hij openbare scholen sesticht en het onderwijs buiten de kerk uitgebreid hebben. 't Is eene zienswijs reeds in 1848 door Hahn aangegeven en uit de aandachtige lezing der Capitularia ook van zelve voortvloeijend. - Nu is het waar dat vooral onderwijzers van lagere scholen onze kleinere vaderlandsche-geschiedenisboeken hebben geschreven; dat deze heeren, zonder bronnen en bronnenkennis, latere auteurs of elkander naschreven, en zoo doende is van Crijn Perk af tot - ja gij weet wel, lezer, het vaste zeggen geweest ‘Karel de Groote stichtte scholen,’ met een verwarring van begrippen alsof zijn tijd de onze, alsof dát onderwijs óns openbaar onderwijs geweest ware.

Intusschen ook deze dwaling vindt men tegenwoordig - dank hebbe een betere historiestudie - niet meer; bij Weber bvb. zult ge haar niet meer aan-

treffen. En dan voeg ik er, Weber noemende, terstond bij: heeft men, naar des heeren Gerards zeggen, Karel den Groote op zulk eene scheve wijze te veel opgehemeld; de heer Gerard stelt hem, mijns inziens, veel te laag.

Ik kan mij, als Nederlander, begrijpen dat iemand een afschuw heeft van priesterdwang. Ook in Noord Nederland dweepen niet allen met het idee, 'de Kerk'. Ook hier te lande zijn er velen die het kerkelijk dogma voor de conscientie beschouwen als het krulijzer voor het haar: beide eindigen met vroegtijdige kaalheid, met 'toupets et perruques en tout genre.' Maar onze maatschappelijke toestand moge ons bedroeven; zij mag ons niet influencéren als we daar buiten treden op een geheel ander gebied. En in dit opzigt heeft, vrees ik, de heer Gerard zich niet vrij gehouden van zekere bitterheid die reeds in den 4^{den} regel van zijn stukje doorstraalt. 'Het Christendom (zoo staat er) had in Gallië het onderwijs vernietigd.' - Ook al een zeer betwistbare thesis. Maar ik mag hier (parva parvum decent) geen lans breken. Ik wil niet nalaten te erkennen, dat de heer Gerard zijn hoofdonderwerp goed heeft uiteengezet en betoogd.

Door de Redactie van *de Tijdspiegel* tot referéren aangezocht, meende ik, ofschoon slechts dilettant in het netelige vraagstuk dat de heer Gerard behandelde, vooral te moeten doen uitkomen de zware eischen die den geschiedvorscher zijn gesteld. Onze Zuid Nederlandsche broeder ligt - als ik mij niet bedrieg in den toon van zijn geschrift - met veel ergerlijks zijner maatschappij in scherp protest. Ook hier in Noord Nederland protesteert men steeds en luide: men slaat hinderlijke banden van zich af; maar - men houdt de zaak. De waarheid hebben wij zoo lief, dat ons ergert wie haar drukt. En het beste wapen om filisters te verslaan achten wij het kinnebakken, niet eens ezels, maar der wetenschap.

Als de heer Gerard en zijne vrienden van het Nederduitsch Tijdschrift zich op eene hoogte van degelijkheid stellen, zoodat ze in historischen, romantischen, dichterlijken vorm krachtige wapenen tegen bigotterie kunnen slingeren, dan moet het servum pecus aan hunnen voet wel met den kreet: 'Van onder, mijneheeren! van onderen!' uiteenstuiven. Moreele, intellectueele waarheid, verkondigd ook bij snelpersdruk, is het zonnetje dat overal lente brengt. Het schijnsel van dat zonnetje zal echter niet terstond bij alle Zuid Nederlanders, als de slek uit haar huisje, het zelfbewustzijn doen komen uit den dop. Maar die gelooven, haasten niet.

Kampen.

A.H.A. EKKER.

Natuurkunde.

Populaire plantkunde.

I. Ed Grimard. La plante. Botanique simpliflée, avec Préface de Jean Macé. 2 vol. petit en 80. Paris J. Hetzel, 1865. avec figures intercalées dans le texte.
II. Louis Figuier. Histoire des Plantes. Ouvrage illustré de 415 figures dessinées d'après nature par Faguet, gravées par Laplante. 1 vol. gr. 80. Paris. L. Hachette et Co. 1865.
III. H. Kloete Nortier. Catechismus der Plantkunde. Tweede druk. Herzien en vermeerderd door Dr. N.W.P. Rauwenhoff. Met 106 Houtsneêfiguren. Rotterdam, H.A. Kramers. 1865.

I. De reden, waarom ik eerst over het werk van Grimard en dan over dat van Figuier wensch te spreken, en niet omgekeerd, is alleen hierin gelegen, dat de eerste - hij zegt het in zijne inleiding - zich een publiek van lezeressen, de tweede van lezers heeft voorgesteld. Is de prognose van beide schrijvers juist geweest, dan zou het kunnen gebeuren, dat lezeressen en lezers beiden uitzagen naar eene aankondiging of kritiek, gene van Grimard's, deze van Figuier's pennevrucht, die beiden, ik twijfel er niet aan, aan ieder, die ze in handen nam, aangename oogenblikken van verpozing verschaft zullen hebben. Gedachtig nu aan het welbekende ‘honneur aux dames,’ zou ik niet gaarne van onwellevendheid wenschen beschuldigd te worden, door, ook in dit bijzonder geval, niet eerst aan de lezeressen en dan aan de lezers gedacht te hebben. Zietdaar wat mij dreef om, als onpartijdig verslaggever - want de werken van Grimard en Figuier hebben gelijktijdig het licht gezien - de alphabetische orde om te keeren en de G aan de F te doen voorafgaan. Voor het overige staat het bij mij vast, dat het werk van Figuier de eer van den voorrang verdiend had.

I. Grimard's ‘Botanique simplifiée’ bestaat uit 2 kl. 8°. deeltjes, te samen met 1100 bladzijden en 313 middelmatige houtgravuren. Het eerste dier deeltjes is aan de organographie, de klassifikatie en de aardrijkskunde der planten gewijd, terwijl het tweede eene beschrijving bevat van 8-900 algemeener voorkomende plantsoorten uit midden-Frankrijk, voorafgegaan door een analytischen sleutel, die tot de kennis van den geslachtsnaam der gevonden gewassen voeren kan. Een voorbericht van Jean Macé, die zijne hooge ingenomenheid betuigt met den

trant, waarop Grimard zijn onderwerp behandeld heeft, opent het geheel.

Uit dat voorbericht leeren wij, en de gelegenheid om zich van de waarheid dier uitspraak te overtuigen wordt reeds op de eerste bladzijden gegeven, dat de S. den dichterlijken weg is ingeslagen om zijn doel te bereiken. Macé ziet daarin eene der schoonste zijden van het boek, omdat hij er vast op vertrouwt, dat het bewandelen van dien weg alleen er toe leiden kan om het groote publiek smaak voor de plantkunde in te boezemen. - 'Je n'en ai pas rencontré jusqu'à présent qui soit mieux fait pour inspirer le gout de la botanique, telle que je la comprends. Les merveilles de la vie végétale y sont chantées pour ainsi dire.....' zietdaar wat Macé van Grimard's pennevrucht getuigt.

Ik geloof, dat Macé in die woorden niet te veel zegt. Grimard's werk is inderdaad in zulk een dichterlijk kleed gehuld, dat men het bijna 'gezongen' zou kunnen noemen; en dat het juist daarom door velen met gretigheid gelezen zal worden, en velen, die het niet beter wisten, de overtuiging zal schenken, dat onze wetenschap niet enkel een onbehagelijk samenraapsel is van vreemdklinkende namen - ook die veronderstelling kan, geloof ik, zonder gevaar worden uitgesproken. - Maar, waar het toch vóór alles op aankomt: kunnen wij het Macé ook nazeggen, dat de 'Botanique simplifiée' van Grimard is 'un poême, mais un poême fait par un Savant'; kunnen wij er vrede meê hebben, als hij, juist in die woorden, protest aanteekent, voor zoover het Grimard betreft, tegen deze door hem (Macé) zelven gebezigde uitdrukking: 'La science des poëtes est si maigre d'habitude.....'? Ik geloof het niet. Het is mij althans uit de lezing van 'la Plante' niet gebleken, dat Grimard meer is dan dilettant op kruidkundig gebied; en ik ben er dan ook van overtuigd, dat, hoe lief en aantrekkelijk zijn boekje geschreven moge zijn, niemand daardoor tot ernstiger studie zal worden aangespoord, of, in het tegenovergestelde geval, geen echt wetenschappelijk werk ter hand zal genomen worden, zonder met teleurstelling te worden ter zijde gelegd.

Het is niet onduidelijk, dat Grimard - zooals trouwens ook blijkt uit de lijst, die aan het slot van het 2e deeltje voorkomt - bij voorkeur Fransche werken over kruidkunde bij de samenstelling van zijne 'Botanique simplifiée' geraadpleegd heeft. Veel van wat er in andere landen, en vooral in Duitschland, ter uitbreiding van onze wetenschap gedaan werd, is hem onbekend gebleven. En ofschoon ik de gevolgen van dit gemis aan kennis, dáár waar het eene eenvoudige handleiding geldt, zooals 'la Plante,' nu niet zwarter wensch af te schilderen dan noodig is, zoo is het toch niet te ontkennen, dat zij zich in Grimard's werkje vooral daarin doen gevoelen, dat de S. nu en dan verouderde meeningen als nog altijd gangbaar voorgesteld of twijfel geopperd heeft omtrent daadzaken, die reeds lang als onomstootelijk door de mannen van het vak worden gehuldigd.

Ik kom dus tot het besluit, dat Grimard's 'Botanique simplifiée' zich aanbeveelt door een lossen dichterlijken stijl en eene boeijende voordracht, maar dat de degelijkheid van den inhoud daarin dikwerf aan de behagelijkheid van den vorm werd ten offer gebracht. Des schrijvers fantazie heeft hem niet zelden de parten gespeeld en over de waarheid doen heenstappen; en in dit opzicht vooral zou

de titel van '*le Roman de la Plante*' voor een tweeden druk zich misschien ten zeerste aanbevelen.

Ik acht mij thans verplicht eenige bewijzen bij te brengen voor het oordeel, door mij uitgesproken, en begin dus met aan tetoonen, dat onze schrijver niet meer is dan dilettant in onze wetenschap. Een 'Savant' toch, zooals ik mij dien voorstel, kan onmogelijk het eerste ware stengelblad der Granen, dat zich als een groen lint boven den grond verheft, voor de zaadlob houden - de zaadlob, die in den grond verscholen blijft en juist ten gerieve van dat eerste en van eenige volgende bladen wordt uitgezogen (bl. 46); kan de houtcellen, die door eene vertikale deeling der zuilvormige cambiumcellen ontstaan en dus van den beginne af een verlengden vorm hebben, niet als oorspronkelijk kogelrond beschrijven (bl. 33); kan bij den stam der éénlobbige gewassen de bastbundels onmogelijk zoeken buiten de opperhuid (bl. 108); kan de Cacteeën niet aanhalen als een voorbeeld van planten met vleezige bladen (bl. 122); kan eindelijk de zoösporen niet verwisselen met de antherozoïden (bl. 355).

Maar onze schrijver heeft, door zijne dichterlijke vlucht, zich ook herhaaldelijk laten verleiden tot het geven van voorstellingen, met de ervaring in strijd. Merkwaardig is, vooral in dit opzicht, het hoofdstuk over den wortel, waarin aan dat werktuig formeel instinkt wordt toegekend. 'Rien ne peut donner une idée de l'insatiable voracité d'une racine ni de son égoïsme féroce..... Elle semble animée d'une vie spéciale, tant elle y met de passion. Manger et boire malgré tout, à travers tout obstacle et toute souffrance, telle est sa loi. Là-bas filtre une source, allons-y et buvonslà. Tant pis pour ceux qu'elle alimente! Et la racine alors de s'allonger et de se tordre avec des ondulations de serpent, ici autour d'une pierre qu'elle n'a pas de temps de percer, là au travers d'une couche de tuf, de schiste ou même de calcaire qu'elle finit de disloquer et par disjoindre. Elle va, multipliant et dirigeant avec un instinct incompréhensible l'aveugle mais redoutable légion de ses suçoirs. Chacune de ses fibrilles repousse, affame une rivale, la plus vigoureuse l'emporte.... Qui donc réclame ici? Le droit c'est la force et les faibles ont tort!' (p. 50, 51), En verder:

'L'on remarque chez la racine plus encore qu'une force inexplicable dans sa marche souterraine, c'est une sorte d'instinct passionné avec lequel elle recherche et finit par atteindre, à travers des obstacles insurmontables en apparence, la nourriture et l'humidité dont elle a besoin. - A une profondeur parfois considérable, l'on trouve de minces filets presque microscopiques qu'une mouche en passant ferait ployer avec ses ailes. Eh bien, ces filaments flexibles, ces cheveux frémissants, ils ont percé des couches compactes de terre durcie, des lames de schiste, de calcaires ou de laves, ou bien se sont insidieusement introduits dans les joints de pierres qu'ils ont fait éclater. L'on a vu de fortes murailles se lézarder, s'écrouler même à la longue, par suite du voisinage de quelques arbres dont les racines avaient glissé sous la masse énorme, l'avaient soulevée, disloquée, puis en avaient rompu l'équilibre. - Et qu'on ne croie pas que tout ce travail soit vain. Si ces racines ont percé ces pierres, si elles ont renversé ces murailles, ce n'est point

poussées par un aveugle besoin de destruction qu'elles l'ont fait, non, c'est pour obéir à l'impulsion de leur voracité toujours inassouvie. Elles renversent, fendent, brisent, tuent... Pourquoi? Pour aller boire quelques gouttes, là, dans le filet d'eau voisin dont elles ont deviné la présence avec cette incompréhensible divination qui les distingue.' (bl. 63).

De wortels hebben dus instinkt - raden zelfs de aanwezigheid van wat op een afstand voor hen van belang is,... en daarmeê voert onze dichter ons weder eene halve eeuw terug op het gebied der plantenphysiologie, zich weinig bekreunend om de overwinningen, door Unger, door Sachs, door Schumacher juist op dat instinkt der wortels behaald.

Onnadenkender echter dan waar hij, blijkbaar uit effektbejag, den wortel de oplossingen uit den bodem over zijne geheele oppervlakte doet opzuigen, is de S. nergens te werk gegaan. 'Ce n'est pas seulement au moyen de ses spongioles qu'elle absorbe, c'est par tout son être et au moyen de toutes ses surfaces. Comprend-on un monstre semblable? Se fait-on une idée d'un serpent ou d'un crocodile qui, non content de sa gueule, mangerait et boirait avec tout son corps, qui tout entier ne serait qu'une bouche?' Waarlijk, als Brogniart, of Decaisne, of Châtin - in plaats van Macé - het werkje van Grimard in handen hadden gekregen vóór het werd afgedrukt, wij twijfelen er niet aan of zij hadden dien volzin, die geheel indruischt tegen alles wat ook in Frankrijk over de verrichtingen des wortels geleerd wordt, met eene zwarte kool geteekend. Ohlert en Link, zietdaar de schrijvers, op wie Grimard zich in eene noot beroept, tot staving van de juistheid der hier door hem verkondigde denkbeelden. Ik heb de 'récentes expériences' van beiden niet bij de hand om onzen schrijver te kontroleeren, maar weet alleen, dat Link 15 jaar geleden gestorven is, en dat de plantenphysiologie in 15 jaar heel wat vorderingen gemaakt heeft.

Ook de kannetjes der Nepenthessen hebben den S. weder stof geleverd tot een aardig verhaal (p. 121), waarvan echter geen woord waar is. Dat de deksels dier kannetjes daarin weder als bewegelijk worden voorgesteld 's'ouvrant ou se fermant suivant l'heure de la journée ou l'état de la température' spreekt van zelf. Noch onder de keerkringen, noch in onze plantenkassen echter, zijn die bewegingen ooit opgemerkt.

Ik wil eindigen met nog op eenige gebreken te wijzen, die van Grimard's onbelezenheid getuigen. Daartoe behooren: dat hij de bollen eerst (bl. 89) onder de wortels, en later (bl. 111) onder de knoppen rangschikt; dat hij de knollen der Dahliaas en der Ophrydeeën, die zeer van elkander verschillen, op gelijke lijn plaatst (bl. 89); dat hij, ter verklaring van den benedenwaartschen groei der wortels, alleen de oude proeven van Dutrochet en Knight vermeldt (bl. 66), maar die van Wigand en Hofmeister buiten rekening laat; dat hij de werking der (end-)osmose kortweg aldus verklaart: 'C'est en deux mots, le liquide épais qui, du dehors au dedans, attire le liquide plus clair ou moins dense' (bl. 83); dat hij de stammen der Pandaneeën, die, op een zekeren leeftijd, zich altijd vertakken, aanhaalt als voorbeelden van stammen, die onvertakt blijven (bl. 112); dat hij het nog altijd

voor niet uitgemaakt houdt of de huidmondjes wel werkelijke openingen zijn (bl. 139); dat hij, niettegenstaande de gelijkluidende uitkomsten van Duchartre en Unger, die beiden door verschillende proeven tot het besluit kwamen, dat de bladen der landplanten het vermogen missen om water op te nemen, toch het tegendeel beweert (bl. 142); dat hij het cambium eene slijmerige vloeistof noemt (bl. 146), eene voorstelling, dagteekenend uit het begin dezer eeuw, doch tegenwoordig als onjuist op zijde gezet; dat hij de kern der zetmeelkorrels eene opening noemt, waardoor het voedsel zou worden opgeslurpt (bl. 329), enz.

Ik blijf er dus bij, dat Grimard's werkje (1ste deel) den naam van *roman* verdient.

Het tweede deeltje, dat als eene opsomming van de meer algemeen in midden-Frankrijk voorkomende planten beschouwd kan worden, 8 à 900 soorten beschrijft, en door een analytischen sleutel tot de kennis der geslachtsnamen voert, is veel bruikbaarder dan het eerste. De S. houdt zich hier aan de werkelijkheid en aan goede voorgangers. Ook komt een aan dit deeltje toegevoegd woordenboekje ter verklaring van kunsttermen de eerstbeginnenden in geval van twijfel te hulp.

II. Wij staan hier tegenover een man van Europesche vermaardheid, tegenover Figuier, den schrijver van *l'Année scientifique, la Terre et les Mers, la Terre avant le déluge;* en dan: vóór een fraai groot 8o boekdeel, dat zich door zijne geheele uitvoering: degelijk papier, eene duidelijke zuivere letter, uitstekende houtgravuren (415 in getal); door een sierlijken, niet gezwollen, stijl en daarenboven door den uiterst middelmatigen prijs van *f* 5 ten zeerste aanbeveelt; voor een werk eindelijk, waarvan de schrijver zelf getuigt (Voorrede bl. XV): ‘Grâce au soin qui a présidé à la rédaction de cet ouvrage, comme à l'exécution des figures qui l'accompagnent, nous espérons atteindre le but que nous nous sommes proposés, c'est-à-dire donner à la jeunesse une idée précise des merveilles de la nature, considérée dans les plantes, et cela, non par des considérations vagues, mais par des indications rigoureuses, qui représentent exactement l'état actuel de la science des végétaux.’ - Kan het dan verwondering wekken, dat ik ‘l'Histoire des plantes’ met groote verwachting ter hand genomen en geen tijd te kostbaar geacht heb om deze nieuwe pennevrucht van den gevierden schrijver naar eisch te leeren waardeeren?

Ik aarzel dan ook niet, mijn oordeel over het bedoelde werk uit te spreken. Het komt hierop neder: Figuier's ‘Histoire des plantes’ verdient de voorkeur boven ‘la Plante’ van Grimard, want het is minder dichterlijk, der waarheid getrouwer, beter geschikt als leiddraad voor eerstbeginnenden. Daarenboven overtreft het eerste het laatste geheel ten opzichte van de uitvoering. Ook op zich zelf beschouwd, zou ik ‘l'Histoire des plantes’ voor den kring van lezers, dien de S. zich gedacht heeft, over 't geheel aanbevelenswaardig achten, indien ik niet de door Figuier gegeven verzekering, dat zijn werk alleen bevatten zou: ‘des indications rigoureuses, représentant exactement l'état actuel de la science’, geenszins overal bewaarheid

gevonden had, en de zwakke zijde van het werk dan ook deze was, dat het, in zaken van eenig gewicht, niet altijd een spiegel is, waarin de toestand onzer wetenschap getrouw wordt teruggekaatst. - Voor het overige kan ook van ‘l'Histoire des plantes’ getuigd worden, dat zijn schrijver de uitgebreidheid van kennis niet bezeten heeft, die vereischt werd om het saam te stellen. Want hoe is het anders te verklaren, dat er op bl. 35, waar de wortelstok van *Convallaria Polygonatum* beschreven wordt, te lezen staat: ‘Cette tige souterraine *se termine* à son extrémité antérieure par un axe feuillu et florifère placé *en arrière* (!) d'un bourgeon *terminal,* qui se développera l'année suivante’; hoe, dat de pitten van een pijnappel op bl. 240 tot de *vruchten*, en wel in het bijzonder tot de dop- of vleugelvruchten, ééne bladzijde verder echter, en later nog op blz. 270, tot de (gevleugelde) *zaden* gebracht worden? Hoe, dat het geslacht *Ricinus* op blz. 190 regel 12 v.b. tot de éénlobbige en 5 regels verder - alsook op blz. 191 - tot de tweelobbige planten gerekend wordt te behooren? Hoe eindelijk, om van enkele andere voorbeelden niet te gewagen, dat de S. ons in figuur 258 een mikroskopisch beeld van het tarwemeel te aanschouwen geeft, waarin geen geoefend waarnemer dat meel herkennen zal, en in Fig. 260 een mengsel van haver- en roggemeel voor maïsmeel doet doorgaan?

‘l'Histoire des Plantes’ is in 4 hoofddeelen verdeeld, getiteld: ‘Organographie et Physiologie des plantes’ (bl. 1-216), ‘Classification des plantes’ (bl. 219-248), ‘Familles naturelles’ (bl. 251-452) en ‘Distribution des végétaux sur le globe’ (bl. 455-512.) De gebreken, die het werk ontsieren, komen ook hier voornamelijk in het 1ste hoofddeel voor. Eenige daarvan behooren vermeld te worden om onze vroeger uitgebrachte meening aangaande de mindere volledigheid of de mindere juistheid van des schrijvers voorstellingen hier en daar te staven.

Zoo lezen wij in het hoofdstuk over den wortel (blz. 6), dat er wortels zouden voorkomen, die, *in den grond verborgen*, uitsluitend dienen zouden ter bevestiging van de plant, zonder iets tot hare voeding bij te dragen. De S. leidt deze stelling uit twee gegevens af, nl. 1°. dat er eenige jaren geleden in het Musée d'Histoire naturelle te Parijs een fraai en hoog exemplaar van *Cereus peruvianus* gevonden werd, dat zeer krachtig groeide en evenwel in eene tob stond van 1 kub. meter, waarvan de aarde nimmer verwisseld en nimmer begoten werd; en 2° dat Auguste de St. Hilaire in eene streek, waar gedurende 6 maanden nimmer eenige regen viel, Cactussen waarnam in vollen bloei, die niet anders dan door eenige zwakke wortels in de spleten van brandende rotsen tusschen een weinig aarde bevestigd waren. - Nu echter is het licht in te zien, dat beide argumenten geen kracht van bewijs hebben. Want, daargelaten dat het verhaal van den Parijschen *Cereus* in geene bijzonderheden beschreven is, waaruit zou kunnen blijken, dat er, buiten het begieten om, geen water tot de tob had kunnen doordringen, moet toch wel in aanmerking genomen worden: dat de Cactussen zeer weinig vocht noodig hebben om van te leven; dat haar zulks stellig niet langs hare groene oppervlakte wordt toege-

voerd; dat *Cereus peruvianus* eene kasplant is; dat de lucht in plantenkassen altijd waterdamp, en wel in geene geringe hoeveelheid, bevat; dat aarde een hygroskopisch ligchaam is, en dat het dus ten slotte waarschijnlijk - zoo niet zeker - geweest is, dat de wortels van den bedoelden *Cereus,* hoewel niet begoten, echter vocht genoeg uit den dampkring ontvingen, om hunne rol als aanvoerende werktuigen te kunnen vervullen.

Het verhaal van de Saint-Hilaire leert ons alleen, dat er Cactussen bestaan, die het 6 achtereenvolgende maanden zonder regen kunnen uithouden. Behalve de zoo even aangehaalde overwegingen, die ook hier hare toepassing zouden kunnen vinden, zou den S. nog kunnen worden voorgehouden, dat de wortels dier onder den blooten hemel groeijende Cactussen, na het drooge jaargetijde, dan toch wel met water in aanraking komen?

Drie gebreken, die wij in Grimard's hoofdstuk over den wortel reeds gegispt hebben, vinden wij tot onze niet geringe teleurstelling bij Figuier terug. Zij zijn deze: dat zeer heterogene vleezige voortbrengselen - zooals de wortelknollen der Dahliaas en van de Ophrydeeën - op gelijke lijn gesteld worden; dat aan de wortels instinkt wordt toegekend; en dat, ter verklaring van den centripetalen groei der wortels, geene andere proeven dan die van Dutrochet en Knight worden aangehaald. - Dat de wortelknollen der Dahliaas en Ophrydeeën uit elkander gehouden moeten worden, blijkt reeds daaruit, dat gene, afzonderlijk in den grond gestoken, wegrotten en nooit eene nieuwe plant voortbrengen, deze daarentegen altijd. - Dat de wortels geen instinkt hebben en dat althans de bewijzen, door G. en F. daarvoor te berde gebracht, heden ten dage niet meer gangbaar zijn, zal geen deskundige tegenspreken. De schrijvers beroepen zich op het feit, dat wortels standvastig doordringen tot waterbekkens of vruchtbare akkers, op zekeren afstand van hen verwijderd - alsof hierbij niet de hygroskopiciteit en de kapillariteit des bodems eene zeer belangrijke rol zouden vervullen, en alsof de wortels de bron of den akker niet eerst zouden opzoeken *nadal* zij door het doorsijpelende en met voedende stoffen meer of min bedeelde water in staat gesteld waren geworden zich krachtiger en dat wel in de richting van den tot hen komenden vochtstroom te ontwikkelen. ‘Die Wurzel ist ein Produkt der Nahrungsflüssigkeit’ (Schumacher. Die Diffusion in ihren Beziehungen zur Pflanze. 1861 (bl. 213) - dit hebben de voorstanders van het wortel-instinkt (s.v.v.) uit het oog verloren, maar daardoor tevens het getuigenis afgelegd van hunne onbekendheid met hetgeen er vooral in Duitschland tot opheldering van de verrichtingen des wortels gedaan werd.

Nog ééne aanmerking, die betrekking heeft op den bouw der wortelvezels, mag ik niet achterwege laten. Zij is deze: dat Figuier de lang versleten leer van de ‘wortelsponsjes’ of ‘spongiolae’ weêr uit de vergetelheid doet opdoemen. Het is bijna niet te gelooven van een schrijver uit 1865, die er zich daarenboven op beroept, dat hij niet anders geeft dan ‘des indications rigoureuses, qui représentent exactement l'état actuel de la science,’ en toch het staat er: ‘Les corps solides..... ne sauraient pénétrer dans les canaux infiniment étroits qui s'ouvrent à l'extrémité des racines’ (bl. 25). Maar

hebben dan de mikroskopische onderzoekingen van de laatste 25 jaren niet allen tot de eensluidende verklaring gevoerd, dat ook aan de fijnste wortelvezel geen spoor van opening te vinden is?

Bij de verklaring van de verschijnselen der osmose (bl. 25) stuiten wij op de, ook door Grimard op den voorgrond gestelde, onjuiste voorstelling, alsof van twee door een organisch vlies gescheiden vloeistoffen altijd de dunste naar de dikste zou overgaan. Over de affiniteit tusschen die vloeistoffen onderling en die van elk harer tot het vlies, dat haar scheidt, wordt met geen enkel woord gerept. Is ook dit overeenkomstig den tegenwoordigen stand onzer wetenschap?

Op bl. 26 wordt gehandeld over de oorzaken van de opstijging der vochten in de plant en den weg, dien die vochten nemen om tot de bladen te komen. Als oorzaken noemt de S. de endosmose, de kapillariteit en de uitwaseming, en als de werktuigen, langs welke de vloeistoffen opstijgen, de vaten.

Het is hier de plaats niet om de vele proeven op te sommen, in de laatste 3 of 4 jaar door Hartig, Unger, Jamin en anderen genomen, en die de groote onwaarschijnlijkheid hebben aangetoond, dat de endosmose en de kapillariteit, in den zin van F., d.i. als attractie van *buizen* op vloeistoffen, ter verklaring van het verschijnsel der opstijging van plantensappen in rekening kunnen worden gebracht. Evenmin wenschen wij meer dan slechts aan te stippen, dat de uitwaseming der gewassen wel de aanleiding tot, maar niet de oorzaak van die opstijging schijnt te wezen. Maar met nadruk te doen uitkomen, dat het lang niet bewezen en zelfs in hooge mate onwaarschijnlijk is, dat de plantenvaten uitsluitend de geleiders der opgezogen vloeistoffen zouden zijn, dit kunnen wij niet nalaten. Het is waar, dat Brogniart en Gris de leer zijn toegedaan, dat de plantenvaten vocht bevatten; maar het is tevens hunne meening, dat zulks slechts tijdelijk plaats heeft, en in allen gevalle sluiten zij de houtvezel van de zoogenaamde circulatie niet buiten. Aan den anderen kant zijn er zeer vele geoefende waarnemers - waaronder ook Franschen - die de vaten nimmer anders dan als luchtbuizen hebben leeren kennen. Om bij zulk een stand van zaken - als neutraal persoon - eene beslissende uitspraak te doen hooren, is onraadzaam, vooral als men de minderheid op zijne hand heeft, en althans wetenschappelijk niet te verdedigen.

Om niet te uitvoerig te worden, gevoel ik mij verplicht om verscheidene aanmerkingen van minder gewicht achterwege te laten, en nog slechts bij enkele meer in het oog loopende dwalingen stil te staan.

Zoo doet dan de S. het op bl. 53 voorkomen, alsof men, om zich van het stroomen van het melksap in de melksapvaten (d.i. van de cyclose) te overtuigen, eenvoudig een jong blad van Chelidonium majus, of een bloemblad van Papaver somniferum, of een steunblaadje van Ficus elastica (allen nog aan de plant bevestigd) onder het mikroskoop zoude behoeven te leggen, en alsof ‘la transparence der parois cellulaires et la présence de granules’ die beweging werkelijk ‘trèssensible’ zouden maken! Maar hoe dan den strijd te verklaren, ook te dezen opzichte gevoerd, en het wonderlijke verschijnsel, dat meest alle kruidkundigen getuigen dat het melksap stilstaat?

Zoo ook worden op bl. 59 aan de Varens nog ware vaten toegeschreven, niettegenstaande Caspary reeds in 1862

het niet bestaan dier werktuigen voor deze plantengroep aanwees; zoo is er, waar over den plantenslaap gehandeld wordt, met geen enkel woord melding gemaakt van de talrijke onderzoekingen, te dien opzichte in 't werk gesteld sedert 1832, het jaar, waarin de Candolles' 'Physiologie végétale', welk werk de S. over 't art. 'Plantenslaap' uitsluitend schijnt geraadpleegd te hebben, in het licht verscheen; zoo wordt op bl. 120 de zonderlinge leer verkondigd, dat een blad te gelijker tijd uitwasemen en vochten opslurpen kan, enz.

Het tweede hoofddeel, over de klassifikatie der planten, is goed geschreven, bevat eene verklaring van het onderscheid tusschen kunstmatige en natuurlijke stelsels, geeft een overzicht van het sexuele stelsel van Linnaeus en van het natuurlijke van A. de Jussieu, en bevat de portretten van Tournefort, Linnaeus, Magnol, Bernard de Jussieu, Adanson, Laurent de Jussieu, A. Pyramus de Candolle en Rob. Brown, waaronder vooral die der beide de Jussieus voortreffelijk zijn uitgevoerd. Op dit hoofddeel zijn geene bedenkingen bij mij gerezen.

In het 3de hoofddeel, getiteld: 'Familles naturelles,' wordt een eerste hoofdstuk aan de opsomming van 44 der voornaamste natuurlijke familiën, een tweede aan de reuzen onder de boomen, en een derde aan eene opsomming van nuttige gewassen gewijd. - Talrijke gravuren, waaronder vooral die, welke boomen voorstellen, de meeste aandacht verdienen, strekken dit hoofddeel tot sieraad. Bij de beschrijving der natuurlijke familiën gaat de schrijver aldus te werk, dat hij eerst de ontleding voordraagt van eene zeer bekende soort, en dan de punten van verschil tusschen haar en eenige verwante van hetzelfde en van eenige andere geslachten doet uitkomen. Ofschoon zulk eene behandeling van het onderwerp voor werken van hooger strekking niet passen zou, kan zij echter voor eene populaire handleiding als 'l'Histoire des plantes' wel verdedigd worden. Onder de Kryptogamen worden vele der nieuwste ontdekkingen herdacht en door fraaije gravuren opgehelderd. - Enkele misstellingen daargelaten, zoo als: dat het geslacht Juniperus één- in plaats van tweehuizig genoemd wordt; dat aan de jeneverbessen 6 in plaats van 3 vruchtschubben worden toegeschreven; dat de mannelijke bloemen van Corylus Avellana 5-in plaats van 8-helmig, en de mannelijke katjes van Castanea vulgaris *zeer klein* genoemd worden; dat onder fig. 315 verkeerdelijk Populus alba gedrukt staat; dat bij de Labiaten de oliehoudende kliertjes in- in plaats van uitwendig gezocht worden; dat bij de Primulaceeën geene melding wordt gemaakt van den stand der meeldraden; dat de armen van het carpophorum der Umbelliferen genoemd worden 'des prolongements du réceptacle,' niettegenstaande Mohl bewees, dat zij twee vaatbundels vertegenwoordigen, die vroeger in het vruchtvleesch verborgen waren - ik zeg, deze en nog enkele andere dergelijke misstellingen daargelaten, kunnen wij ons ook met den inhoud van hoofddeel 3 wel vereenigen.

Het 4de en laatste hoofddeel is gewijd aan de verspreiding van de gewassen over de oppervlakte onzes aardbols. Daarin worden ons beelden van de vegetatie der

5 werelddeelen voorgehouden, zoo als die in de reisbeschrijvingen van bekende natuuronderzoekers werden afgemaald, en tevens een overzicht gegeven van den plantengroei der Alpen, van den ‘Mont Ventoux’ in Provence en van den Himalaya. - Meer dan eene zeer oppervlakkige schets van de plantengeographie levert dit hoofddeel, zoo als men ontwaard zal hebben, niet, maar voor eerstbeginnenden kan zij toch als voldoende worden aangemerkt. Enkele fraaije houtgravuren dragen ook hier ter verduidelijking van den text bij.

Aan het einde van mijn verslag gekomen, herhaal ik het nog eenmaal, dat er zeer veel goeds in Figuier's werk wordt aangetroffen; dat de daarin voorkomende houtgravuren zóó talrijk en zóó uitmuntend uitgevoerd zijn, dat men ze ook voor demonstratiën aan instellingen van hooger onderwijs gebruiken kan, en dat de stijl van het boek even waardig is als het onderwerp, dat het behandelt; dat echter eene onvoorwaardelijke aanbeveling van ‘l'Histoire des Plantes’ als studieboek eerst dan zal kunnen worden uitgesproken, als het gelouterd zal zijn van die feilen, welke, uit den aard der zaak, wel aan dilettanten, maar niet aan kruidkundigen van professie ontsnappen kunnen.

III. De ‘Catechismus der plantkunde’ van H. Kloete Nortier, waarvan een tweede druk bezorgd werd door Dr. Rauwenhoff te Rotterdam, is een kl. 8° werkje van 127 bladzijden en bevat 106 houtgravuren. - In het voorbericht vernemen wij, dat de heer Rauwenhoff, hoewel niet ingenomen met den katechetischen vorm, waarin het boekje, blijkens zijn titel, vervat is, dien echter behouden moest, om niet in de noodzakelijkheid te komen een nieuw boekje te schrijven, waartoe hem thans de tijd ten eenenmale ontbrak. - Toch doet het ons leed, dat de heer Rauwenhoff niet zelf de pen heeft opgevat, want, wij moeten het tot ons leedwezen bekennen, de ‘Catechismus der plantkunde’, hoewel herzien en vermeerderd, is, wat hij reeds van den aanvang was: eene zeer gebrekkige handleiding - gebleven. - De onnaauwkeurige redaktie; de dikwerf uiterst weifelende, onvolkomen, soms ook onjuiste bepalingen; de omslachtigheid en onzuiverheid van den stijl duiden het maar al te wèl aan, dat het den heer Rauwenhoff met de herziening geen ernst geweest is; en wij gelooven dan ook gaarne, dat het, voor een leerboek van 127 kl. 8° bladzijden, met 106 in den text verspreide gravuren, vrij aanzienlijk getal van 45 onnaauwkeurigheden van zuiver wetenschappelijken aard, die wij al lezende aanstipten, voor het grootst gedeelte als een overblijfsel van den 1sten druk te beschouwen zijn.

Wij zouden over meer ruimte dan ons thans gegeven is moeten kunnen beschikken, om de lijst onzer aanteekeningen hier in te lasschen. Ter rechtvaardiging echter onzer uitgesproken meening diene het volgende:

dat bij de figuren 12, 36, 44, 47, 70^{a}, 70^{b}, en 74, de namen van andere planten genoemd worden dan tot welke zij behooren;

dat de woorden bloem*stengel* en bloem*schacht* - niettegenstaande aan beiden dezelfde beteekenis gehecht wordt - echter tot het doen van twee vragen (bl. 14 en 37) aanleiding geven;

dat het woord *omwindsel* op bl. 37 in

den zin van ‘involucrum’ en op bl. 43 in dien van ‘perianthemium’ gebruikt wordt;

dat het woord *insnijding* op bl. 24 gebezigd wordt om de spleet tusschen twee slippen, en op bl. 46 en 52 om die slippen zelven aan te duiden;

dat het woord *geleding* nu eens - en te recht - voor ‘articulatio’ of ‘nodus,’ dan eens voor ‘internodium’ gebruikt wordt (bl. 12), zoodat men b.v. op eene en dezelfde bladzijde (12) leest: dat ‘de stengel op grootere of kleinere afstanden geledingen of knoopen bezit,’ en drie antwoorden verder: dat ‘de knoopen den halm in geledingen verdeelen;

dat het hoofdje (bl. 41) genoemd wordt: ‘een korten dikken stengel, wiens top met ongesteelde bloemen bedekt is’, waaruit volgt, dat de steel, die het hoofdje draagt, ook beschouwd wordt als tot dit laatste te behooren - wat onjuist is;

dat op de vraag: ‘Wat is een bloemkorfje’ (bl. 41), geantwoord wordt: ‘Een hoofdje, waarvan de as schijfvormig verbreed is, zoodat de bloemen nagenoeg alle even hoog, naast elkander op den schijf- of kegelvormigen bloembodem gezeten zijn,’ waaruit voortvloeit: niet alleen, dat eene schijfvormig verbreede as te gelijker tijd kegelvormig zijn kan, of dat bloemen op een kegelvormigen bloembodem nagenoeg allen even hoog naast elkander kunnen staan, maar ook, dat er tusschen een bloemhoofdje en korfje geen verschil bestaat, terwijl de S. toch juist het tegendeel heeft willen doen uitkomen;

dat de meeldraden van den Oranjebloesem één- in plaats van veelbroederig, en die der Komkommerplant veelbroederig in plaats van driehelmig genoemd worden (cf. Naudin. Annales des Sc. natur. 1859 N°. 2 p. 79);

dat op bl. 63 de doosvrucht eerst als species tegenover de kokervrucht, de peul, de haauw en het sgringdoosje geplaatst en daarna (op bl. 64) beschreven wordt als ‘eene drooge vrucht, die één of meer hokjes bevat en op de eene of andere wijze openspringt’ - eene bepaling, die alleen dán juist kan wezen, als men de doosvrucht als genus beschouwt, daar toch de 4 eerstgenoemde vruchten allen in die bepaling begrepen zijn. - Enz.

Wij kunnen het dus den heer R. niet toegeven, dat de ‘Catechismus der plantkunde’, zooals hij daar ligt, ter verspreiding van juiste begrippen over plantkunde kan bijdragen (Voorbericht bl. 1), maar moeten hopen, dat hem weldra de tijd geschonken worde om, op eene andere wijze dan thans geschied is, ten dienste der aankomende jongelingschap werkzaam te zijn.

Amsterdam, Mei 1865.

Dr. C.A.J.A. OUDEMANS.

Letterkunde.

Een togt door het heilige land der hoogste waarheid.

Dantes divina comedia; metrische vertaling door A.S. Kok. Haarlem, Kruseman.
II.

In een vorig nummer van de *Tijdspiegel* gaven wij, ter gelegenheid van de beoordeeling der ons toegezonden vertaling van Dante's divina comedia door den heer A.S. Kok, een kort overzigt van Dante's dichtstuk benevens eene enkele opmerking over deze vertaling. Thans, nu ook het derde deel der vertaling in het licht gekomen is, zullen wij eenigzins nader in beoordeeling treden.

Een vertaler van Dante's gedicht heeft eene dubbele taak te vervullen, hij heeft behalve de vertaling ook te commentarieren. Laat ons zien, hoe deze dubbele taak is volbragt.

De vertaling heet metrisch. Over het algemeen is het gekozen metrum, de numerus poeticus vrij goed in acht genomen. Maar niet altijd. Het ontbreekt niet aan regels, die tegen het genomen metrum zondigen. Maar sterker drukken wij op het doorgaans *gedwongene*, hortende en stootende, het *stroeve en stijve der vertaling*, waardoor de versen menigmaal barbaarsch klinken, en de oningewijde lezer de ware beteekenis slechts met moeite vinden of raden zal. Het liefelijk Italiaansch, de muziek van het oorspronkelijke wordt in heesche klanken, met een hortende en stootende uitspraak; de zoete vokalen van den grooten zanger zijn door een zamenloop en aaneenschakeling van elkander kneuzende consonanten in onze taal overgebragt. Terwijl het Italiaansch daar henenrolt als over een spiegelgladden weg, hotst en botst de vertaling als een echte bolderwagen over balsteenen. Dat stroeve en oorbeleedigende van het vers, dat wel eens, ja gedurig drie of vier harde consonanten op elkander laat volgen, is onverdragelijk, als men daar het smeltend oorspronkelijk meê vergelijkt. Is onze nederduitsche taal dan zoo stroef, zoo weerbarstig en wreed, dat men eeuwig dat gekrijsch der consonanten hooren moet? En de vertaling schijnt bij voorkeur dat krijschende te hebben gezocht: wij noemen dit zonde tegen onze

taal, tegen de dichtkunst, die in schoonen vorm bij voorkeur optreedt, en onvergefelijken wansmaak.

Bovendien is het *Italiaansch veel te sterk op den voet gevolgd.* Dit schijnt de hoofdreden te zijn, waaruit het stroeve der vertaling vooral ontstaan is. Wij hebben hier geene vrije, maar zeer slaafsche vertaling, die juist door hare voet voor voet het oorspronkelijke, en zelfs het Italiaansche taaleigen volgende en drukkende getrouwheid, of laat mij liever zeggen, gebondenheid aan het origineel, het Nederduitsch taaleigen en de poësie verloochent. Van daar tal van tusschenzinnen, door het betrekkelijk voornaamwoord gevormd, waar wij veel geschikter het bijvoegelijk naamwoord gebruiken en soortgelijke meer.

Ook ontbreekt het niet aan *stopwoorden*, die hadden kunnen en moeten vermeden worden. Door het bezigen van stopwoorden wordt de zin verzwakt, de kracht van het oorspronkelijke ontzenuwd en de dunk van zwakheid en matheid bij den grooten dichter geboren.

Het sententieuse (wie is hierin grooter dan Dante?) het grootsche en stoute wordt verzwakt en verwaterd. Daardoor heeft de vertaling iets schoolvossigs, iets jongensachtigs, wij bedoelen groote gelijkheid met vertalingsproeven, die schooljongens b.v. maken, wanneer zij Horatius beginnen te vertalen.

Een andere fout in de vertaling is hier en daar de *verkeerde klemtoon* op eigennamen aan de ouden ontleend, b.v. Euryālus enz.

Deze zijn hoofdgebreken in de vertolking. Er zijn ons nog andere in 't oog gevallen, maar die kunnen eenigzins tot de vorige teruggebragt worden.

Wat den *kommentaar* betreft, het schijnt wel, dat de meeste uitgevers van Dante zich weinig moeite geven, om een juisten en doeltreffenden commentaar te leveren. Velen schrijven anderen ten deele uit, en achten daarmede den dichter opgehelderd. Dat is inzonderheid het geval met de beteekenis, die de beelden en voorstellingen van Dante zouden hebben, nu eens in eigenlijken zin, dan in theologischen, straks weder in allegorischen zin. Dat op die wijze een wijd veld geopend wordt voor dwaling en verkeerde opvatting van des dichters bedoelingen en gezegden, valt zelfs den oppervlakkigen lezer in het oog. Dat de dichter zoo bekrompen is geweest, dat hij zijne gezegden en beelden in driedubbelen zin zelf zou hebben opgevat, is eene beleediging hem aangedaan Neen, Dante was niet zoo geesteloos, niet zoo kunstig, dat hij gedurig verschillende zaken en onderwerpen in één beeld, in ééne gelijkenis wist zamen te vatten en uit te drukken. Dit zijn kunstgreepen van ‘aftergeniën’, van knutselaars. Dante drukt telkens in zijn beeld slechts ééne zaak, slechts ééne gedachte uit, scherp opgevat en geteekend. Hij draagt geen schuld aan de vervalsching zijner poësie door de latere uitleggers, die zijn hoogen geest niet hebben gevat, en die hem alles laten zeggen, wat er zoo al bij zijn woorden zou kunnen worden gedacht. - De nederduitsche vertaling gaat al weder aan dit euvel mank; zij laat den dichter bij zijn beelden nu eens aan dit, dan weder aan dat denken; nu eens vat zij zijn beeld of uitdrukkking op in theologischen, dan weder in allegorischen zin. Met andere woorden: de commentaar der nederduitsche vertaling is noch oorspronkelijk, noch juist, hoe veel licht

hij ook geve. Wij hebben de fransche commentaristen niet vergeleken, maar wij gelooven, dat de commentaar van deze eenigzins afhankelijk is. Dat hebben wij opgemaakt uit enkele uitdrukkingen, die geheel Franschen geest ademen.

Wij gaan thans eene proeve mededeelen van de Nederduitsche vertaling en haren commentaar. Wij nemen daartoe, om geheel onpartijdig te zijn, den eersten zang van den Inferno, eigenlijk den inleidenden zang van al de drie afdeelingen der divina comedia. Want die eerste zang behoort evenzeer tot de overige gedeelten van het gedicht, en eerst met den tweeden zang behoorde eigenlijk de Inferno te beginnen.

1. Ter halverwege van de reis des levens
Ontwaarde ik in een somber woud te zijn,
Dewijl het regte pad verloren was.

4. Helaas wat harde taak is 't te vermelden,
Hoe 't was, dit wilde en ruwe en schriklijk woud,
Waarvan 't herdenken de angst in mij hernieuwt.

7. Zoo bitter is zij bijna als de dood.
Doch om van 't heil, dat ik er vond, te spreken,
Zal 'k andere dingen melden die 'k aanschouwde.

10. Hoe ik er intrad, kan ik niet beschrijven,
Zoozeer had me op dien stond de slaap vermeesterd,
Toen ik mij van den waren weg begaf.

13. Doch aan den voet genaderd van den heuvel,
Daar waar de grens van die valleije was,
Die 't hart mij zoo ontstellen deed van vrees,

16. Hief ik den blik omhoog, en zag diens schoudren
Reeds met de stralen der planeet bekleed,
Die 't menschdom veilig leidt langs iedren weg.

19. Toen werd de ontroering wel een weinig kalmer,
Die 'k in de wellen van mijn hart gevoelde,
Den nacht, dien ik in zooveel angst doorleefde.

22. En als degeen, die met een hijgende' adem
De wilde zee ontworsteld, aan het strand
Zich omwendt naar 'tgevaarlijk meer en 't aanstaart.

25. Zóó wendde zich mijn ziel, nog altijd vluchtend,
Naar achtren, om nog eens de streek te aanschouwen,
Die nimmer iemand levend uit ziet gaan.

28. Nadat nu 't matte lijf een wijl gerust had,
Vervolgde ik langs de woeste helling 't pad,
Zoodat de vaste voet steeds 't laagste stond.

31. En zie alreede aan de opgang van de helling
Verscheen een wild snelvoetig panterdier,
Dat met een bontgevlekte huid bedekt was.

34. Het week geen oogenblik uit mijn gezigt,
Veeleer versperde 't mij zóózeer den weg,

Dat 'k menigmaal beproefde weer te keeren.

Het uur was dat van d' aanbreek van den morgen;
De zon steeg op met 't sterrebeeld, dat haar
Verzelde, toen de goddelijke liefde

Voor 't eerst die schoone lichten deed bewegen.
Dus was er reden, 't beste nog te hopen
Van 't woedend dier met levendige huid.

Zoo 't uur des tijds, als 't lieflijk jaargetijde.
Niet echter zoo, dat mij geen vrees zou geven
Wat thans zich voordeed - de aanblik van een leeuw.

Het scheen alsof hij op mij aan kwam schieten
Met 't hoofd omhoog en woedende van honger,
Zoodat hij als het waar de lucht deed siddren.

49. En een wolvin, die in haar magerheid
Met alle gierge lusten scheen beladen,
En menig 't leven reeds met rouw vervuld had,

52. Benaauwde tevens 't harte mij zoo
Met de angst, die mij 't gezicht van het ondier baarde,
Dat 'k wanhoopte op den kruin der berg te komen.

55. En als een man, die hunkert naar een doel,
Op 't oogenblik, dat hij 't verliezen moet,
In het binnenst zijner ziele weent en jammert.

58. Zoo maakte mij de onstuimige wolvin
Die steeds mij nadrend mij ook meer en meer
Tot wijken dwong tot waar de zon ter rust gaat.

61. Terwijl ik dus naar lager oord verviel,
Deed iemand zich aan mijne blikken voor,
Wiens stem verzwakt scheen door langdurig zwijgen.

64. Toen 'k in de wijde woestenij hem zag,
Riep ik tot hem: o gij, erbarm u mijner,
Wie dat gij zijt, óf geest, óf werklijk mensch.

67. En 't antwoord was: Geen mensch meer, eens was 'k mensch;
Mijn ouders waren beide uit Lombardije,
En hadden Mantua tot vaderstad.

70. 'k Zag het levenslicht sub Julio, schoon reeds spade;
Ik leefde in Rome en onder de edle Augustus,
Ten tijde van de valsche leugengoden.

73. 'k Was dichter. Van Anchises vromen zoon
Heb ik gezongen - die uit Troije kwam,
Nadat het prachtig Ilion was verbrand.

16. Maar gij, hoe keert ge u toch naar zooveel kwelling?
Waarom dien berg, zoo heerlijk niet bestegen,
Die oorzaak en begin is aller vreugd?

79. Hoe, zijt gij die Virgilius, gij die bron,
Die zulk een rijken stroom van zangen uitstort?
Zoo antwoordde ik met eerbied in mijn blik.

O gij, der andre dichtren roem en fakkel,
Vergeld mij d' ijver en de groote liefde,
Die mij uw werken onderzoeken deden.

85. Gij zijt mijn meester, gij strekt mij ten voorbeeld;
Gij zijt het, gij alleen, wien ik ontleende
Den schoonen stijl, die me eere deed verwerven.

88. Zie hier het ondier, waar 'k mij voor terugwend,
Bevrijd me er van, doorluchte wijsheidkenner!
Want 't doet mij aderen en polsen beven.

91. ‘'t Betaamt u, om een andre koers te volgen,
Hernam hij, toen hij mij zag tranen storten,
Zoo ge uit dees woeste plaats ontkomen wilt.

94. Dat ondier toch, dat u zoo schreijen doet,
Laat nimmer iemand op zijn weg voorbijgaan,
Maar kwelt hem zóó, tot 't eindelijk hem doodt.

97. 't Heeft zulk een grimmigen en boozen aard,
Dat nooit zijn grage lust verzadigd is,
En 't na 't voldoen meer honger heeft dan vroeger.

100. Veel dieren, waarmeê 't in gemeenschap leeft,
En meer nog zullen 't zijn, totdat de Windhond
Zal komen, die 't van smarten zal doen sterven.

103. Dien zal niet hongren naar metaal of aarde,
Maar wel naar wijsheid, liefde en vromen moed,
Zijn vaderstad zal zijn niet ver van Feltro.

106. Hij zal het heil zijn van 't verneerd Itaaljen
Voor 't welk de maagd Camille en Eurialus
En Turnus mede en Nisus strijdend stierven.

109. Hij zal het dier uit iedre stad verjagen,
Tot hij 't der hel teruggegeven heeft,
Waar 't eerst de nijd het uit heeft losgelaten,

112. Dies meen en oordeel ik 't als tot uw heil,
Dat gij mij volgt, en ik uw gids zal zijn,
Om u door de eeuw'ge ruimte heen te leiden,

115. Waar gij 't gekerm der wanhoop hooren zult,
En in hun smart der oudheid geesten zien,
Die ieder schreeuwen om den tweeden dood.

118. Waar ge ook aanschouwen zult, die duldzaam zijn
In 't vuur, dewijl zij hopen uit te gaan,
Wanneer 't ook zij, tot 's hemels gelukzaal'gen.
121. En zoo gij wenscht tot hen ook op te varen,
Zal waardiger dan ik, daartoe verschijnen,
Wie ik u overlaat, wanneer wij scheiden.

124. Want de Opperheer, die daar omhoog regeert,
Wil niet (wijl ik zijn hoog gebod niet kende)
Dat men zijn rijk door mij zal binnentreden.

126. Zijn wil geldt overal, doch dáár regeert hij;
Daar is zijn woonplaats en zijn hooge zetel;
O zalig, die er toe wordt uitverkoren!

129. En ik tot hem, o dichter! 'k smeek het u
Ter wille van dien God, dien gij niet kendet,
Dat gij - opdat ik dit en 't grootre jammer

133. Ontkomen - mij zult leiden waar gij op doeldet,
Zoodat ik én de poort des Heilgen Petrus
En hen zal zien, die gij zoo treurig afmaalt.'

136. Toen maakte hij zich op, - ik volgde hem.

Wij hebben ons veroorloofd, den geheelen zang der inleiding af te schrijven, eensdeels, omdat hij een der best vertaalde zangen is, andersdeels, omdat hij als het thema en den inhoud van de gansche commedia bevat.

Wij willen er nu eenige opmerkingen over in het midden brengen.

En wel vooreerst over de aanteekeningen, of den commentaar, die aan den voet des zangs geplaatst is.

Bij vers 2 wordt aangeteekend:

Alles wat in dezen zang voorkomt, heeft behalve de beteekenis, die de letterlijkste en eenvoudigste opvatting geeft, ook een symbolische en allegorische beteekenis. Het woud is hier de waereld met al haar boosheid, onkunde en strijd, vervolgens is het in betrekking tot den mensch het zinnebeeld van een door hartstogten beroerd leven, en eindelijk duidt het den toestand van verderf en schrikbare wanorde aan, waarin zich Italië toen bevond, en in het bijzonder Florence in de beroeringen van 1300 en 1301. Van daar dat in Purg. XIV Florence la trista selva, het somber woud genoemd wordt.

Wij ontkennen, dat het *woud* dit alles hier beteekent. De dichter geeft door dit zinnebeeld zijn toestand te kennen van onzekerheid en dwaling, van verlegenheid te midden van de verwarring zijner onkunde, om den waren weg des levens te bewandelen. Dit somber woud, doelt dus niet op den toestand van Italië, noch van

de wereld in het algemeen; maar hier meer bepaald op den geestelijken toestand van den dichter zelven; hij laat al het andere vooreerst in het midden, om zijn eigen ziele-toestand hier te schetsen. Die toestand is hem hoofdzaak, uit dien verlangt hij te geraken.

Bij vers 2 wordt aangeteekend: ‘door den regten weg moet bijgevolg èn Jezus (Joh. 14:6) èn naar de staatkundige beteekenis - de weg der rede en regtvaardigheid verstaan worden.’ Wij ontkennen dit: noch Jezus, noch de weg der rede en der regtvaardigheid wordt hier terstond bedoeld, maar alleen de kennis der waarheid. - De regte weg is niets anders dan het tegenovergestelde van het woud, waarin de dichter verdwaald was.

Bij vers 11 wordt aangeteekend: ‘de slaap is hier het zinnebeeld van onwetendheid, zwakheid, en tevens van het zwijgen der rede en het verstandeloos handelen.’ Wij moeten al weder aanmerken: de slaap is hier vooral het zinnebeeld van de traagheid in het onderzoek der waarheid, (gelijk hij bijna overal in dit dichtstuk voorkomt) en daaruit ontstane onkunde.

Bij vers 13 wordt aangeteekend: ‘de voet van den heuvel duidt den aanvang van maatschappelijke orde of van een godgewijd leven aan; gelijk de heuvel zelf zoowel het zinnebeeld is van een goed geordend waereldrijk als van het streven der ziel naar God.’

Al wederom onjuiste verklaring. De heuvel is het zinnebeeld alleen van een hoogere aanschouwing der waarheid; en de voet van den heuvel is de aanvang van het opstijgen tot hoogere kennis, welke steeds in verband staat en gebragt wordt met hooger leven en levenskracht. Daarom is diepte, afgrond, enz. telkens in de comedia het zinnebeeld van verzinken tot geestelijke duisternis en dood.

Bij vers 17 wordt aangeteekend: ‘de planeet is hier de zon, volgens de voorstelling van dien tijd - zij is het zinnebeeld: vooreerst van Jezus en zijn leer, ten tweede van den regtgeaarden monarch, die het keizerrijk volgens zedelijke beginselen moet regeren.’ - Dat de zon hier juist het zinnebeeld is van Jezus en zijn leer en van den redelijken monarch, moeten wij al weder ontkennen; zij is veelmeer het zinnebeeld niet van iets bepaalds, maar van de hemelsche of goddelijke waarheid in het algemeen.

Bij vers 30 wordt aangeteekend: ‘het komt ons voor, dat Dante hier de wijze van zijn stijgen aanduidt, namentlijk, dat hij als het ware in zigzag de helling beklom, daar ze zeer steil was. Daardoor toch heeft de steunende voet de laagste plaats.’ - Niet volkomen juist. Dante beklimt den heuvel, niet in zigzag, maar zijdelings, dat is, niet regt uit, maar rondom den rand telkens al hooger en hooger, maar vordert niet, hij wil daardoor de moeijelijkheid der beklimming alleen aanduiden.

Bij vers 32 wordt aangeteekend: ‘schier algemeen is de verklaring, dat met den panter, den leeuw en de wolvin niet alleen drie hoofdzonden, wellust, hoogmoed en gierigheid worden aangeduid, maar dat de eerste het zinnebeeld is van Florence, en zijn onderscheiden partijen, de tweede van het heerschzuchtige Frankrijk, in Dante's tijd zoo begeerig naar onderscheidene deelen van Italië, en de derde dat van het hof van Rome.’

Deze verklaring moge algemeen zijn, het is de vraag of zij hier juist is. Dante spreekt in dezen inleidenden zang nog eerst zeer algemeen. Wellust of weelde, hoogmoed of heerschzucht, gierigheid of hebzucht worden wel alleen uitgedrukt door de symbolen van panter, leeuw en wolvin, zonder dat de dichter daarbij iets anders in het oog had, dan de moeijelijke belemmeringen die hij vond, nu hij den regten weg niet ging, om tot de waarheid te komen. Niet langs den regten weg was hij tot nog toe gegaan; juist daarom ontmoet hij die dieren des wouds, en loopt hij gevaar zijns levens. Het zou van het grootste belang zijn, telkens te vragen naar de bron of den oorsprong van de door hem gekozen beelden. De hier gekozen beelden zijn wel uit Jeremia ontleend H.V: 5, 6: ‘Ik zal gaan tot

de grooten en met hen spreken, want zij kennen den weg des Heeren, het regt huns Gods. - Doch ook zij hadden al te zamen het juk verbroken, de banden losgereten. Daarom heeft de leeuw uit het woud hen aangerand, de wolf der wildernissen hen verwoest, de luipaard loert op hunne steden; al wie er uitgaat wordt verscheurd, want groot zijn hunne misdrijven, ontelbaar hunne verkeerdheden.' - De dichter schaart zich zelven onder de volksopperhoofden die de waarheid niet kennen en beoefenen, en daarom vervalt hij in de gevaren, die van het woud uitgaan, om allen te bedreigen, die rond dwalen. - Met één woord, de dichter spreekt geheel algemeen, en wij beschouwen het als een fout der uitlegging, wanneer men reeds hier in de inleiding de latere uitgewerkte en gewijzigde beelden en symbolen telkenmale toepast op wat nog voor zulk een toepassing niet vatbaar is. Telkens heeft de uitlegging te vragen naar het verband der beelden, naar het geheele verband, naar den contextus, die beslissend is voor den zin, evenzeer bij onzen dichter, als bij de H. Schrift en haar ware opvatting. Dezelfde beelden, ja, keeren later terug, maar gewijzigd en in geheel andere omgeving, en hebben diensvolgens telkens een gewijzigden zin.

Bij vers 70 wordt aangeteekend: 'Virgilius is het symbool van de menschelijke rede en het grondig doorzigt. Maar bovendien kiest de dichter hem als leidsman, èn omdat hij hem bijzonder bestudeerd heeft, èn omdat Virgilius den zoogenaamden goddelijken oorsprong van het romeinsche rijk heeft bezongen, welks herstel met de bevrijding van Italië Dante's vurigst verlangen was.'

Deze opmerking is zeer goed, maar niet volledig genoeg. Wijl Virgilius zulk een hoofdrol speelt in den Inferno en den Purgatorio, had juist op de keuze van hem als leidsman door deze beide rijken nader de aandacht moeten gevestigd worden. - Virgilius namelijk is de uitdrukking van het streven der menschelijke wijsbegeerte, en wel van hare hoogste ontwikkeling tot op de verschijning van het christendom. Het ontbrak dier menschelijke wijsbegeerte in hare hoogste ontwikkeling slechts aan het hooger licht der in Christus geopenbaarde waarheid en genade Gods. Is Beatrice het symbool van de laatste, geschikter naam voor het symbool van de eerste kan Dante wel niet vinden, dan juist Virgilius. Hij had ook kunnen nemen Plato, of den in de middeneeuwen zoo geliefden en sterk beoefenden Aristoteles, maar deze paste hem, dichter, minder als gids. Ook was Dante minder of geheel niet bekend met de Grieksche philosophie. Virgilius daarentegen was hem bekend, en was door het onderwerp van zijne Aeneis, door de vlugt zijner verbeelding, door zijn wijsgeerig-dichterlijken geest, maar vooral door zijne vertegenwoordiging van de hoogste ontwikkeling der menschelijke wetenschap, kunst en wijsbegeerte, vóór dat nog het christendom verschenen was, het meest gepaste symbool van de vatbaarheid des menschelijken geestes voor de waarheid Gods, het symbool van de menschelijke rede voor zoover deze in het rijk der goddelijke waarheid en geregtigheid kan doordringen, zonder door het hoogere licht der openbaring in Christus te zijn bestraald. Virgilius wordt daarom aan Dante als leidsman van God gegeven, d.i. de menschelijke wijsbegeerte in hare

hoogste vlugt en ontwikkeling, in al de kracht en vatbaarheid harer phantasie. - En Virgilius was daartoe bovenal geschikt, dewijl hij in zijn Epos zijnen held een dergelijken togt door den Acheron en het Elysium liet ondernemen, bij welke gelegenheid hem de geheimen der toekomst werden ontsloten.

Wij eindigen deze korte opmerkingen met de aanteekening van vers 101, waar over den Veltro gesproken wordt. - Hier is vergeten op te merken, dat juist de Veltro het tegenbeeld is der vorige dieren, - dat juist van dezen Veltro een nadere omschrijving gegeven wordt, waardoor de dichter reeds meer op geschiedkundig en lokaal terrein treedt, als voorbereiding van zijne volgende schetsen, en eigenaardig gepast aangeduid door Virgilius, die reeds als leeraar of leidsman den dichter begint te leiden in zijne beschouwingen.

Deze eerste zang had vooral in de aanteekeningen met veel zorg moeten bearbeid worden.

Wat de metrische vertaling van den eersten zang nu zelve betreft, -

reeds in de tweede terzines vinden wij 4 afkappingen, waardoor de stijl stroef wordt.

> Helaas, wat harde taak is 't vermelden
> Hoe 't was, dat wilde en ruwe en schrikkelijk woud,
> Waarvan 't herdenken d' angst in mij vernieuwt.

In de volgende terzines vinden wij drie afkappingen.

Vers 13 tot 16 is niet schoon; elke regel begint dus:

Doch...

Daar, waar....

Die...

Vers 24 geeft niet juist het oorspronkelijke terug:

> Zich omwendt naar 't gevaarlijk meer en 't aanstaart.

Vers 26 is ‘de streek’ onjuist vertaald. Passo beteekent: pas, naauwen doorgang.

Vers 32 wordt ‘leggi era’ door wild vertaald, mede onjuist.

Vers 37 is ‘aanbreek van den morgen’ geen schoon woord.

Vers 43 heeft geen zin:

> Zoo 't uur des tijds, als 't lieflijk jaargetijde.

De herhaling van ‘tijd’ klinkt onaangenaam bovendien.

Vers 45, 46 -

> de aanblik van een leeuw.
> Het scheen, alsof hij op mij aan kwam schieten.

Dit dubbele ‘aan’ is niet fraai.

Vers 48 is onjuist vertaald.

Vers 55 insgelijks.

Vers 58 geeft ‘onstuimige wolvin’ geheel niet terug ‘la bestia sensa pace’.

Vers 60 ‘tot waar de zon te rust gaat’ geeft een valsch denkbeeld van het oorspronkelijke.

Vers 63 -

wiens stem verzwakt scheen door langdurig zwijgen

drukt het oorspronkelijke niet uit.

Vers 65 en 66:

O gij, erbarm u mijner
Wie dat gij zijt, òf geest òf waarlijk mensch, -

bevat een, stopwoord in: o gij; en de uitdrukking: wie dat gij zijt, is onjuist.

Doch wij hebben geen lust, om verder voort te gaan met het analyseren van de vertaling. Het zou den schijn hebben, alsof wij wilden vitten. Wij vergenoegen ons daarom met iets te hebben aangestipt uit ongeveer den halven zang. Maar de lezer gevoelt, hoe veel er aan te merken valt. Evenwel erkennen wij, dat het geen gemakkelijke zaak is een Epos van honderd zangen overal juist en vloeijend te vertalen.

Aan enkele der schoonste gedeelten had echter meer zorg moeten besteed worden. Daar vindt gij b.v. het opschrift op de hellepoort in het begin van den derden zang:

> Door mij treedt men de stad die weeklaagt, binnen,
> Door mij treedt men in 't eeuwigdurend jammer,
> Door mij treedt m' onder de verloren scharen.
>
> Geregtigheid bewoog mijn hoogen Schepper,
> De goddelijke almagt gaf mij eens 't bestaan,
> Zoo wel als de eerste liefde en hoogste wijsheid.
>
> Vóór mij was niets van 'tgeen geschapen is,
> Dan 't eeuwige - en ook ik zal eeuwig duren,
> Laat alle hoop, gij, die hier intreedt, varen.

De stad die weeklaagt, is niet fraai voor ‘citta dolente’ evenmin als ‘de verloren scharen’ voor ‘la perduta gente.’ Hoe veel krachtiger is: het verloren volk! Waarom ‘fattore’ niet door Maker overgezet. Schepper van een poort is vreemd.

De eenvoudige en beknopte beschrijving:

> ‘Mij heeft gemaakt de goddelijke almagt
> De hoogste wijsheid en de eerste liefde,

gelijk er in het oorspronkelijke staat en gelijk ik hier woordelijk vertaal, wordt verslapt en verwaterd door stopwoorden gelijk ‘eens’ en ‘zoowel,’ waardoor alle kracht weggenomen wordt. Het oorspronkelijke luidt:

> Fecemi la divina potestate,
> La somma sapienza e 'l primo amore.

De volgende regel is weêr onjuist vertaald, en levert geen verstaanbaren zin op.

‘En ook ik zal eeuwig duren’ is weder verwatering van

> ‘ed io eterno duro’
> ook ik duur eeuwig.

In den laatsten regel van het opschrift wordt ‘laat,’ door alle woorden in den regel tusschen in gescheiden van ‘varen;’ daardoor wordt de verpletterende kracht van het sluitwoord geheel weggenomen. Het had moeten zijn:

> laat varen alle hope, gij die intreedt.

Doch genoeg. Uit deze proef kan de lezer oordeelen over de poetische vertaling van den heer Kok.

Aan het einde der vertaling wordt Dante beschouwd, zijn tijd en zijn werken. Bij deze beschouwing valt in 't oog, dat er zoo betrekkelijk weinig over de comedia zelve gehandeld wordt. Over deze comedia wordt veel goeds gezegd, over den vorm vooral; geringer is de aandacht, die aan den inhoud geschonken wordt. Als kunstwerk wordt de comedia weinig of niet geschetst en gekarakteriseerd. Het doel der comedia, haar profetische inhoud, hare hervormende bedoeling wordt lang niet genoeg op den voorgrond geplaatst. Wij hebben reeds genoeg van het geduld der lezers gevergd,

anders zouden wij dit hier nader hebben moeten aanwijzen. Onder anderen is onze aandacht gevallen op de volgende zinsnede:

‘De vraag is gehoord geworden of Dante aan de middeleeuwen, dan wel aan een later tijdperk behoort; of hij niet ten minste een wegbereider, een voorlooper van een nieuwe orde van zaken was. Sommigen hebben in hun onverstand zich zoozeer door partijzucht laten misleiden, dat zij hem een aankondiger van de Hervorming, een voorganger van Luther hebben genoemd,’ en daarop wordt na de aanhaling van Ampère!'s klagt gezegd: Dante behoort aan de middeleeuwen, evenzeer als Homerus aan de oudheid, Shakespere aan den nieuweren tijd.

Wederom gebrek aan onderscheiding, en in den geest der Fransche opvatting. De vorm wordt met den inhoud verwisseld. Homerus behoort naar den vorm aan de oudheid, gelijk Dante aan de middeneeuwen en Shakespere aan den nieuweren tijd, maar niet naar den geest. Alle drie drukken den geest der menschheid uit in hunne werken, in hun denken, gevoelen en streven, en daarom behooren zij aan alle tijden, zijn eeuwig jong en eeuwig nieuw, en bezield met onsterfelijk leven. Maar wat nu het reformatorische van Dante betreft, ja, naar den vorm is hij een echt kind der middeneeuwen, in beeldspraak en fantasie, in gezigten en droomen, in kunst en dialectische wijsgeerte Maar wat zijn geest, den waren inhoud zijner schepping betreft, is hij geheel en al reformator, namelijk van zijn tijd, en profeet eener betere toekomst. Wij hopen dit eerlang in een afzonderlijk opstel over den geest en het doel der divina comedia aan te toonen en te handhaven.

De vertaling van den heer Kok heeten wij bij alle aanmerkingen die wij op het werk hebben, toch welkom als een eerste proeve, om het groote dichtstuk van den Italiaanschen Bard nader in ons land bekend te maken. Het is niet voor het groote publiek te genieten; daartoe eischt het te veel inspanning en studie; maar zij, die beide niet ontzien, zullen zich meer dan zij dachten, beloond vinden, door kennis te maken met een der meest verheven geesten die de menschheid heeft voortgebragt, of laat ons godsdienstig zeggen, die God in zijne liefde en barmhartigheid aan de kinderen der menschen heeft geschonken, om hun een profeet en leidsman te zijn tot waarheid en geluk, tot het ware, eeuwige leven.

B. 28 Febr. '65.

U.W. THODEN VAN VELZEN.

Nederlandsche klassieken.

Nederlandsche Klassieken, uitgegeven en met aanteekeningen voorzien door Dr. Eelco Verwijs, Archivaris Bibliothecaris van Friesland en Schoolopziener.
II. Episodes uit Hooft Nederlandsche Historiën.

Met deze bloemlezing uit Hooft's Historiën zet D^{r}. Verwijs de uitgaven zijner bloemlezingen van Nederlandsche auteurs voort. Dat hij door de keuze van Hooft in een wezentlijke behoefte voorziet, weet ieder, die ooit geroepen was aan eene inrichting van onderwijs de Nederlandsche letterkunde te doen kennen.

Ook de taalkundige aanteekeningen zijn hun, die op deze wijze tot de kennis van Hooft's taaleigen gebracht moeten worden, uitermate welkom, al laat zich nu en dan de vraag niet terugdringen, of sommige woorden niet te veel, anderen daarentegen niet te weinig toegelicht zijn. Maar over dergelijke punten bestaat er nooit overeenstemming tusschen den schrijver en den lezer. Er is nog nooit

een commentaar geschreven, waarin ieder lezer volkomen dat en dat alleen opgehelderd vond, wat hij noodig rekende. Het zou dus onbillijk zijn, op grond van een zeer natuurlijk verschil van gevoelen den schrijver hierover lastig te vallen.

Een andere vraag is, of de uitgave met noten van eene bloemlezing uit Hooft de meest geschikte gelegenheid is, om oppositie te voeren tegen de redactie van het N. woordenboek (bl. 17). Brengt men de kwestie hier niet voor een geheel onbevoegde rechtbank?

D^{r}. Verwijs heeft zich bij zijne aanteekeningen voornamelijk bepaald tot de taal; slechts een enkele maal heeft hij ook historische noten gegeven. Wij hadden gewenscht, dat deze talrijker waren. Er wordt menige naam hier genoemd, wiens eigenaar den lezer niet dadelijk voor den geest staat. Tot recht verstand van 't verhaal worden historische aanteekeningen evenzeer gevorderd als taalkundige. Wij hopen dat D^{r}. Verwijs, als er een tweede druk dezer episoden mocht noodig zijn, ze zal willen geven, om daardoor de bruikbaarheid van zijn werk te verhoogen.

G.E.

Vertalingen en herdrukken.

La Religieuse, par l'abbé ***, auteur du Maudit. 3me Edition.
De Non, door den abt ***, schrijver van de Vervloekte. Utrecht, 1865. Uitgave en druk van L.E. Bosch en Zoon.

Onder de vele fraaije karakterschetsen waarvan dit werk overvloeit vinden wij reeds in den aanvang de volgende: ‘Dom Lecreux, een arm priestertje der diocese van Parijs, die slechts de eer in het verschiet had, om drie-en-veertigste vicaris van St. Eustatius te worden, vatte op zekeren dag het denkbeeld op om in Frankrijk de orde van den heiligen Augustinus te herstellen. Hij had zich veel met liturgiën, met brevieren en legende-geschiedenissen bezig gehouden. Zijn wetenschappelijke en letterkundige bagage was zeker klein genoeg, en het was moeijelijk zonder lagchen aan te hooren dat die *minus habens* van het priesterschap voor zich de rol verkoos om eene beroemde orde te herstellen.

Verbitterd tegen den aartsbisschop van Parijs, M. Affre, die volstrekt geen acht op hem sloeg, deed hij eene gelofte zichzelven een rang te zullen verschaffen, en zoo hij langs den gewonen weg niet trapsgewijs tot de bisschoppelijke waardigheid mogt opklimmen, onder den neus van dien gallicaanschen en sulpiciaanschen bisschop mijter en kruis te zullen dragen.

Dom Lecreux hield woord. Hij begon met eenige geschriften uit te geven, waarin hij een gloeijenden ijver voor de Ultramontaansche denkbeelden aan den dag legde. Er was geen beter middel om zich den steun van Rome te verwerven voor den grooten slag waarop hij zon. Om de Romeinsche hartstogten nog beter te vleijen en nog meer gerucht te maken, gaf hij eene scherpe kritiek van de parijsche liturgie in het licht, wier ketterijen hij met den vinger aanwees. Van nu af aan had die man het regt om monnik te worden. Hij had zijne schatting van hoon en bitterheid betaald

jegens de roemrijkste geestelijkheid die ooit de kerk heeft versierd.

Het kostte Dom Lecreux geen moeite de dweepzucht van eenige priesters, eerzuchtige verstootelingen, zoo als hij-zelf, te prikkelen, en door dezen aanhang versterkt, nam hij de insigniën van abt der orde van den H. Augustinus aan, kocht zich een mijter, een kruis en een ring, en wat kon hem, na deze uitrusting, nog verhinderen om plegtig de dienst te verrigten, nadat M. Affre inschikkelijk genoeg geweest was om hem een huurhuis in de voorstad St. Jacques tot eene kapel te laten inwijden.

Dom Lecreux had het aanvankelijke doel zijner eerzucht bereikt. In zijne deftige, schoon ietwat ouderwetsche uitrusting had hij het echte voorkomen van een eerwaardig abt; hij liet zich door zijne akolieten mijteren en ontmijteren, en gaf hun heel ernstig zijn' ring te kussen. Velen herinneren zich nog den nieuwen monnik niet zonder deernis zijne waardigheid te hebben zien ten toon spreiden in de dienst, maar vermoedden weinig dat zij een' der krachtigste agenten der Ultramontaansche reactie voor zich hadden.'

De hier geteekende type behoort geheel in Frankrijk t'huis. Hij is als een opzettelijke karakterstudie door Jules Janin uitgewerkt in *le livre des cent-et-un*, en draagt daar den naam van l'abbé Chatel.

'Ik had,' zegt Jules Janin 'even goed Saint-Simon of den grootmeester der Tempeliers kunnen kiezen! Maar de abt Chatel is mij nu juist in handen gevallen, en daar hij zoo goed was als de anderen, heb ik hem gehouden, de overige goden nederig verzoekende, deze voorkeur niet als eene beleediging voor zich te willen beschouwen.

De quintessence der nieuwe godsdienst van den abt Chatel wordt ons verder aldus meêgedeeld: 'Zoo heeft dan de abt Chatel daags na de revolutie (van 1830) den standaard der hervorming verheven! De hervorming van den abt onderscheidt zich door hooge eenvoudigheid. Zij bestaat in drie hoofdzaken. In de eerste plaats om de sacramenten tegen den laagsten prijs uit te deelen aan allen die er om vragen; vervolgens om de sacramenten te verleenen aan allen aan wie de kerk ze weigert; en eindelijk om de latijnsche taal door de alledaagsche te vervangen, en in het fransch te zeggen: *gloria patri!* en *gaat heen*, *de mis is gedaan*, in plaats van *Ite missa est.*

In onze dagen (zoo gaat de Feuilletonist voort) kan het geheele recept om eene godsdienst te maken in deze beide woorden worden zamengevat die het gansche geheim van deze handelseeuw uitmaken:

Wilt gij eene godsdienst maken, *begin dan met actiehouders te vinden.*

Eene godsdienst is even als een dagblad; slechts vallen de kosten (in aanmerking van het zegel) in het voordeel van de godsdienst uit. Want in den tegenwoordigen tijd, waarin de pers van alle belemmeringen is ontbonden, kost het vrij wat minder om een God dan om een hoofdredacteur te maken. Wat den abt Chatel den doodsteek zal geven, is dat hij geen actie-houders heeft kunnen vinden.

Niet dat het den grooten man aan ijver ontbrak, in tegendeel. Het dagblad van den abt Chatel was het eerste dat wij na de Julij-omwenteling op de muren van Parijs zagen aangeplakt. Het prospectus der onderneming beloofde veel verdraagzaamheid en christelijke liefde. Maar dit prospectus was, (in het voorbijgaan gezegd) eene groote onhandigheid. De abt Chatel kan een groote God wezen, maar hij zal zeker nooit een groot dagbladschrijver zijn, hetgeen in onze dagen vrij wat moeijelijker is. Inderdaad, na den 29sten Julij nog godsdienstige verdraagzaamheid en christelijke

liefde te willen verkoopen, was zoo'n groote onhandigheid en grove misrekening, alsof men onder het keizerrijk de krijgshaf-

tige vaudevilles van 1815 had willen laten spelen. Gelukkig voor de speculanten heeft de abt Chatel bij gebrek aan actie-houders zijn dagblad moeten staken; en heeft zich naauwelijks tot eene brochure van 30 bladzijden kunnen verheffen even als F. Bernard Raymond, de oorspronkelijke paus van den grooten Saint Jean.'

Dat Dom Lecreux verkozen heeft de kampioen van het zieltogende Rome te worden, en de abt Chatel in het maken van eene nieuwe scheuring zijne grootheid heeft gezocht, dat de eene met meer, de ander met minder geluk zijne rol heeft gespeeld, maakt geen wezenlijk verschil. Voor beiden was de godsdienst een piedestal om zich in de hoogte te werken, eene industrie, eene fabriekzaak. De bestanddeelen van beide karakters zijn eene ruime mate van eerzucht, eene groote liefhebberij in redeneren en eene romantische verbeelding.

Wanneer deze eigenschappen zich incarneren in persoontjes als beide genoemde abten, dan wekken zij in ons eene vrolijkheid, die eerder meêlijdend en vergoêlijkend dan bespottend is. Maar anders worden wij gestemd wanneer wij deze ingrediënten vermengd vinden met verhevene deugden en hooge bekwaamheden, en verborgen onder een voorkomen, dat ontzag inboezemt.

Ach! ik heb Dom Lecreux en den abt Chatel als kleine saters hooren spotten onder den mantel van een zeer achtbaar philosooph, met name Henri Carle. Deze wijsgeer heeft de wereld met eene nieuwe godsdienst willen begiftigen, wat zeg ik? hij heeft de godsdienst der menschheid willen stichten. Koop u slechts zijne brochure: *Alliance religieuse universelle*, daar vindt gij het geheele plan gereed. Daar zult gij ontdekken dat de godsdienst van den grondslag des geloofs op dien der wetenschap moet worden overgebragt, dat wij slechts algemeene congressen voor de wetenschap der godsdienst hebben te beleggen, en dat hetgeen de meerderheid aldaar zal beslissen, als positieve aanwinst voor de godsdienstige waarheid zal aan te merken zijn. Gij behoeft echter niet te vreezen voor geloofsdwang; want de minderheid zal het regt hebben om haar gevoelen in de bewoordingen, die zij zelve verkiezen zal, in de acten te doen registeren. Wat kan men meer verlangen? De schrijver sluit zijne voorrede met de volgende zedige verklaring: 'Dit geschrift is uitsluitend bestemd om de grondslagen te leggen van hetgeen men ons veroorloven zal te noemen *de Grondwet van de vereenigde staten der gedachte*, *het godsdienstige charter der menschheid.* Het zal door eene andere proeve worden gevolgd, waarin wij eene schets zullen aanbieden van de leer, die op het tegenwoordige standpunt der zedelijke wetenschappen als de uitdrukking te beschouwen is van de *algemeene orthodoxie van het menschelijk geslacht.*'

Frankrijk is rijk in dergelijke verhevene proeven; maar hetzij men om zijne nieuwe godsdienst ingang te doen vinden, zijne toevlugt neemt tot de industrie, het congres, het dagblad, den roman, de millioenen of welk geliefd speeltuig van den volksgeest men wil, vele fransche apostelen stemmen daarin overeen, dat zij de godsdienst beschouwen als een maakwerk.

Nergens verraadt zich deze krankheid van het godsdienstig gevoel der Franschen op zulk eene treurige wijze als in het vermaarde werk van Renan. Renan, welligt het eerste vernuft van Frankrijk, schildert in zijnen Jezus het Fransche ideaal. Helaas! Ook de Jezus van Renan verheft zich niet boven de zwakheid van den franschen volksgeest. Ook Jezus ziet geen kans om zijne godsdienst ingang te doen vinden zonder te grijpen naar het geliefde speeltuig van de volksluim, dat toevallig het wonder is. Het joodsche volk kan geen Messias erkennen die geen wonderen doet,

welnu! Jezus zal een wonder doen. De tooneelvertooning der opwekking van Lazarus is het resultaat de-

zer staatkunde. Zoo wordt dan Jezus gemaakt tot den navolger van Napoleon te Straatsburg en te Boulogne. Wat zoudt gij er tegen inbrengen? 'Het bewustzijn van Jezus', zegt Renan, 'had door de schuld der menschen en niet door de zijne, iets van zijne oorspronkelijke helderheid verloren. Hij gehoorzaamde alleen aan den drang der omstandigheden.' Renan heeft het met de meest bedroevende stoutheid uitgesproken, dat het onmogelijk is om het ideaal in zijne oorspronkelijke reinheid te verwezenlijken; met den tijdgeest te heulen is voor hem de onmisbare voorwaarde van succes; en in plaats van geloovig den Christus aan te nemen als den éénige, die het Fransche volksgeweten kan reinigen, heeft hij hem tot medepligtige willen maken.

Is de schrijver van *de Vervloekte* en *de Non* aan den invloed van den Franschen tijdgeest ontsnapt? Immers het godsdienstige belang overheerscht in deze beide werken het letterkundige. In de bijeenkomst van den bisschop Laurent, vader Cambiac en Loubère, waarin het plan van *de Vervloekte* (hier besproken onder den naam van *de nieuwe kerk*) wordt beraamd, zegt Loubère tot den bisschop: 'Ik zie, monseigneur, dat de taak, om dit werk te schrijven, op u zal neêrkomen. Gij maaktet vroeger mandementen voor de diocese van A., *gij zult thans het evangelie van de* XIX^{de} *eeuw maken*, en wij zullen het in de geheele beschaafde wereld verbreiden.'

Waarop de bisschop zeer gemoedelijk antwoordt: 'Ik aanvaard de hachelijke taak. Ik geloof dat het uur gekomen is om handen aan het werk te slaan tot vernieuwing der Kerk (Tom. II: 37 Sept^{me} ed.)'.

Wij zijn thans op de hoogte. *De Vervloekte*, de roman die aan *de Non* is voorafgegaan, is *het evangelie der* XIX^{de} *eeuw.* En opdat het zijne werking niet misse, wordt het bij verscheidene honderdduizenden van exemplaren door de wereld verspreid.

In dezen aanleg van het hervormingsplan leggen de drie vrienden de afmetingen hunner eerzucht en hun verlangen naar een snel en uitgebreid succes zoo duidelijk bloot, dat zij den beschouwer, die naar de drijfkracht der ideeën zoekt, zijne taak gemakkelijk maken. De bisschop Laurent (want wij zullen ons naar de gegevene aanwijzing, dat deze de schrijver is, gedragen) is een eerzuchtige. De uitslag, die zijne hervorming bekroonen moet, is, hoe lang ook uitgesteld, even als bij een wel uitgevoerd tooneelstuk, de toejuiching der wereld. 'Wij zijn slechts', zegt Loubère in een' brief aan Theresia, 'de nederige voorloopers dergenen, die eens onder de toejuichingen der wereld het heilig verbond der vernieuwde maatschappij met het redelijk christendom tot stand zullen brengen' (I: 218). Hier heeft weêr de bisschop, gelijk maar al te dikwijls in den loop van dit werk, en tot groote schade der objectieve karakterteekening, aan Loubère zijne eigene denkbeelden in den mond gelegd. De ambitieuse stijl des schrijvers is Loubère niet natuurlijk. Deze verstooteling van het priesterschap, maar de degelijkste man dien wij hier ontmoeten, is ook onder enkele min natuurlijke tinten, die de auteur hem heeft opgelegd, duidelijk als een historisch persoon te herkennen; en tot zijne beminnelijkheid behoort juist dat hij niet eerzuchtig is, maar geheel wordt weggesleept door de groote idee, die zich van zijn geest heeft meester gemaakt.

Wilt gij daarentegen den bisschop in zijn eigen karakter hooren, verneem dan wat hij in zijn eerste onderhoud tot Loubère zegt: 'In beschaafde tijden komt alles van boven. In onze dagen zijn het geen galileesche visschers meer, die de wereld vooruitbrengen, maar de mannen der wetenschap, der letteren, der pers. Dáár is

tegenwoordig de kracht. In de godsdienstige sfeer is het niet anders. Denk eenige priesters weg die een flaauw besef hebben van den tegenwoordigen toestand der Kerk,

en gij behoudt niet anders dan eene inerte massa in het volk dat naar de kerk gaat, zooals het in Azië naar de moskeeën gaat, zoo als het naar de tempelen der afgoden zou gaan, wanneer eene nieuwe verzinking in de geschiedenis der beschaving hen terugvoerde tot het oude heidendom of het fétichisme. Dit element, gij moet het erkennen, is nul en geener waarde. Het is de menigte die volgt, niet de voorganger die bestuurt.' (I: 137) Meent men niet de heeren van het oude Sanhedrin te hooren die zeiden: 'De schare die de wet niet weet, is onder den vloek.' Ik geloof dat de bisschop zich zeer vergist, wanneer hij meent, dat het Sanhedrin veel behoeft onder te doen voor het Fransche episcopaat in aanspraken op beschaving en hoogen voorrang boven de domme menigte. En toch begon ook in die maatschappij de Zaligmaker zijne prediking met de woorden: 'Zalig zijt gij armen! want uwer is het koningrijk der hemelen!' Hoe wezenlijk dit punt is, de aanknooping van het koningrijk der hemelen aan de armen, heeft Baur in zijn christendom der drie eerste eeuwen schoon aangetoond. 'Nergens', zegt hij, 'slaan wij een' dieperen en ruimeren blik in de oorspronkelijke beschouwingswijze en gemoedsstemming, waaruit het christendom is voortgesproten, dan in hetgeen daarvan het middenpunt uitmaakt: de zaligmakingen der bergrede. Wat anders spreekt uit al die zaligsprekingen van de armen naar den geest, van de treurenden, de zachtmoedigen, de hongerigen en dorstigen naar de geregtigheid, de reinen van harte, de vredelievenden, van die vervolgd worden om der geregtigheid wille, wat spreekt daaruit anders dan een godsdienstig bewustzijn, dat den last der eindigheid gevoelt, en gebukt gaat onder den strijd van het tegenwoordige leven, en toch juist door dat gevoel oneindig verheven is boven alles wat eindig is en beperkt en dat verre beneden zich acht? De meest zinrijke uitdrukking van dit in het oorspronkelijk christendom heerschende bewustzijn is de armoede van de armen naar den geest. - Zijn toch deze armen gaarne en gewillig wat zij als armen zijn, dan is hunne armoede hun tevens een bewijs dat zij in waarheid niet arm zijn, en juist omdat zij hier van alles verstoken zijn eens het tegendeel zullen worden van hetgeen zij hier zijn. Hun gansche zijn lost zich op in een vurig verlangen; maar in dat verlangen genieten zij reeds als bij voorsmaak. Als niet hebbenden bezitten zij alles; hunne armoede is hun rijkdom. In deze tegenstelling tusschen hebben en niet hebben, tusschen armoede en rijkdom, tusschen aarde en hemel ligt de hoogste volkomenheid van christelijk bewustzijn, als zijnde de ideale eenheid van alle tegenspraak die tijdelijk in 's menschen bewustzijn bestaat.'

Wij herinneren ons hier de schoone schildering die Michelet geeft van de redding van Frankrijk door Jeanne d'Arc. Toen alle standen bedorven waren, zegt hij, en als eene weêrlooze prooi in de handen van den Engelschman vielen, ging er uit het onschuldigste deel des volks, uit de landlieden, eene stem op, die zeide: 'Ik, ik, het ware Frankrijk, ben nog niet overwonnen.' Die stem nam eene gestalte aan in Jeanne d'Arc.

Met het oog op deze feiten en alles wat wij ons herinneren van godsdienstige en nationale vernieuwingen, schijnt het ons toe, dat de bisschop de hervorming zijner Kerk aan het verkeerde einde heeft aangevat, en dat wij hier met een werk van menschen, niet van God, te doen hebben. Want daar is geschreven: 'Ik zal de wijsheid der wijzen doen vergaan en het verstand der verstandigen zal ik te niet maken. Waar is de wijze? Waar is de schriftgeleerde? Waar is de onderzoeker dezer eeuw? En heeft God de wijsheid dezer wereld niet dwaas gemaakt? Want naardemaal de wijsheid Gods de wereld God niet heeft gekend door de wijsheid, zoo heeft het Gode behaagd

door de dwaasheid der prediking zalig te maken die gelooven' (1 Cor. 19-21). Dit is het antwoord van den apostel Paulus op de bewering des Franschen bisschops; *aux époques de civilisation tout vient d'en haut.*

Nergens is de schrijver zoozeer zijn eigen dupe als in zijn' toeleg om de hervorming der Kerk van boven te beginnen. Het is zijne manie om zich aan de officiële Kerk vast te klemmen; hij zegt wat Tasso bij Goethe zegt: 'ik ben als de schipbreukeling die zich vastklemt aan de rots waarop hij gestrand is;' gedurig wordt hij door de onbekeerlijkheid der Kerk teruggeworpen. *Les faits sont là avec une brutalité saisissante.* Maar zijne manie is hem te magtig. Al zijne oordeelvellingen op dit punt zijn een zamenweefsel van tegenstrijdigheden. Zijn schitterend genie is in een toovercirkel geboeid, dien hij gedurig tracht te overschrijden, maar te vergeefs. Is hier niet de vinger Gods?

Uit de vele tegenstrijdigheden die ik heb aangeteekend, schrijf ik slechts de volgende over uit het programma, dat Loubère heeft ontworpen van *de nieuwe Kerk.*

'Nooit breken met Rome, noch met het episcopaat. Dit is de hoofdzaak. Zij zijn gezeten op den stoel van Petrus, even als de priestervorsten, in den tijd der synagoge, gezeten waren op den stoel van Mozes.

Hen eerbiedigen, hen zelfs beminnen, want de overgroote meerderheid van de mannen der oude Kerk heeft deugden en onder deze zal de Kerk der toekomst hare nieuwe apostelen vinden. (Hoe? heeft de schrijver dan vergeten wat hij I: 137 zeide: "Denk eenige priesters weg die een flaauw besef hebben van den tegenwoordigen toestand der Kerk en gij behoudt niets anders dan eene inerte massa of vijandige individuën over"? Vergelijk ook T. II: 16).

Onbezweken in de katholieke gemeenschap, in de regtzinnigheid volharden. Dáár ligt de kracht. Niet dogmatiseren, geen leerstellige vraagstukken opwerpen; maar een nieuw geslacht langzamerhand voorbereiden tot eene redelijke opvatting der evangelische idee, die haar aannemelijk maakt voor de nieuwe wereld.

Het tegenwoordige Rome zoo ver laten gaan als het wil in de veroordeelingen, die men het afperst tegen de geschriften, die het vraagstuk behandelen van het verbond der Kerk met de vrijheid en den vooruitgang.

Het zou al te kinderachtig wezen te gelooven, dat deze beslissingen van de gramschap eener partij, die zich heeft weten meester te maken van den geest eens vromen pausen, uitspraken der hoogste wijsheid zouden zijn die ons geweten konden binden. Stilzwijgen voor de dwaasheden van Rome. Eerbied voor hen die zich laten medeslepen in den weg dezer ellendige terugwerking' (II: 31-33).

Sterker behoeft het niet! Het hervormende driemanschap van den bisschop Laurent, vader Cambiac en Loubère weet dus even goed als het ultramontaansche driemanschap van Falot, Dom Lecreux en Bigut dat de paus is een *homme de paille*, een kurk die voor 't oogenblik drijft op den geweldigen stroom der reactionaire factie. De heer Scherer maakt er in zijne studie van Vinet opmerkzaam op dat logica juist niet tot de geestesgaven van het fransche volk behoort. Maar hier begint het ons te schemeren. En wij gevoelen ons gedrongen om den schrijver van het Evangelie der XIX^{de} eeuw, die in de voorrede verklaart: 'diep doordrongen te zijn van eerbied voor het dogmatisch onderwijs der Kerk', te vragen: hoe maakt gij het dan met de onfeilbaarheid? Het is waar, de paus is niet het uitsluitend orgaan der onfeilbaarheid, althans niet afgescheiden van het concilie. Maar hoe bitter heeft de schrijver het

concilie bespot, waarbij de onbevlekte ontvangenis is gedecreteerd! Dat concilie, bewijst hij, is niets anders geweest dan een instrument in de handen der Jezuiten, om

in dezen tijd van zijn wereldsch verval, de geestelijke almagt des pausen te staven. Wij hebben er vrede mede. Maar als de schrijver zich aldus verstout het laatste concilie te ontleden, dan blijft er ook van het eerste niets over, 't welk immers slechts een werktuig was in de handen van keizer Constantijn.

Dit hardnekkig vasthouden aan de officiële Kerk wordt door een beroep op Christus niet geregtvaardigd, maar wel geoordeeld. Wel heeft hij gezegd: ‘de schriftgeleerden en de Farizeërs zijn gezeten op den stoel van Mozes. Daarom al wat zij u zeggen dat gij houden zult, houdt dat en doet het;’ maar is dat niet de aanhef van hetzelfde hoofdstuk waarin hij hun zijn zevenvoudig wee u! toeroept en het zwaard trekt tot een strijd op leven en dood, een strijd waarin hij alleen geestelijk heeft gezegevierd omdat hij er voor het uitwendige in bezweken is?

En deze strijd is slechts eene laatste zamenvatting van al de kleine botsingen met de officiële Kerk, die hij van het begin zijner loopbaan af nooit heeft kunnen vermijden en somtijds schijnt te zoeken. Opmerkelijk is wat Strausz in zijn laatste werk over den strijd van Jezus in Jeruzalem gezegd heeft: ‘Wilde hij in het groot werken, wilde hij niet slechts het aantal der reeds aanwezige sekten door eene nieuwe vermeerderen, maar aan de geheele godsdienst van zijn volk eene andere gestalte geven, zoo was het onvermijdelijk dat hij na behoorlijke voorbereiding in de provincie, ten slotte in de hoofdstad de beslissende proeve waagde. Dat deze niet in zijn voordeel zou uitvallen, kon Jezus na de vele ervaringen die hij bereids van de verstoktheid der hiërarchische partij, de verbastering en de stompzinnigheid der massa en de onbestendigheid en de spoedige bekoeling zijner aanhangers had opgedaan, wel vooruit zien, maar de zaak zelve dreef hem voorwaarts; niet verder gaan was hetzelfde als al wat hij tot nog toe gewonnen had weêr prijs geven; terwijl integendeel, wanneer hij voor den laatsten stap niet terug beefde, zelfs bij een noodlottigen afloop, op de uitwerking gerekend kon worden, die aan den marteldood voor eene groote idee nooit heeft ontbroken’ (Das Leben Jesu, 252).

Jezus heeft het juk der priesterlijke tyrannie met geweld verbroken. Stephanus en Paulus hebben den openbaren bevrijdingsoorlog voortgezet; en deze verlossing der gemeente, waarvoor zij als martelaars zijn gevallen, kan onmogelijk als iets overbodigs worden beschouwd. Door eene openbare breuk met de officiële Kerk is de christelijke gemeente gesticht en door Luther hersteld. En waar die breuk slechts gedeeltelijk was zoo als in de engelsche Kerk, daar bleef de hervorming eene onvoldragen vrucht. In het Puseyisme en Irvingianisme gist nog altijd de roomsche zuurdeesem voort. En het Jansenisme moet schrikken voor de statistiek van zijn zielental; daar het door huwelijken met roomschen versmelt als sneeuw voor de zon.

De bisschop Laurent heeft den moed niet gehad den kruisdrager te volgen. Hij heeft het hoofd gebogen voor de hiërarchische secte, en schept nu vergeefs romanhelden die den strijd voor hem voeren. Hij heeft het van God gegeven oogenblik om een hervormer te zijn laten voorbijgaan; en verkeert sedert in eene valsche stelling waaruit al zijne kunstige combinatiën hem niet kunnen redden.

Door zijne verlichte denkbeelden, zijne sympathie voor Julio en afkeer van de Jezuiten heeft hij dezen aanstoot gegeven. En tegen deze krachtige tegenstanders is hij niet opgewassen. Hij laat zich eerst bewegen om in strijd met zijne overtuiging de fransche liturgie door de romeinsche te vervangen, dat geliefkoosde speeltuig van Pius IX; en vervolgens noodzaken om den paus onder voorwendsel van verzwakte gezondheid zijn ont-

slag als bisschop te verzoeken en zich tot kanunnik te Parijs te doen benoemen. Hier vereenigt hij Loubère en vader Cambiac om zich, die na zijn geduld tegenover de tergingen der Jezuiten te hebben uitgeput, eindelijk zijn ontslag uit de orde heeft erlangd. Aan hen sluit zich zuster Theresia aan, de vroegere geliefde van den voortreffelijken Loubère, en na een zwak oogenblik zijne onwankelbaar trouwe zuster in Christus. Na haren val heeft zij zich in een klooster teruggetrokken, en verkrijgt door verschillende omstandigheden aanleiding om meerdere gestichten van onderscheidene orden te bezoeken. De ondervindingen van het kloosterleven in haar rein gemoed opgevangen en door haar helder oordeel beproefd overtuigen haar dat het klooster de school der heiligmaking niet is. Zij verbreekt ten laatste de banden van het bijgeloof; zij keert in de wereld terug en vestigt zich met der woon te Parijs om den schat van hare ondervinding, haar vromen ijver en de twee millioen franken, die zij inmiddels van haar vader geërfd heeft, ter beschikking te stellen van Loubère en het grootsche werk der vernieuwing der Kerk, waartoe hij met zijne beide edele vrienden het plan reeds heeft beraamd. Het hervormingswerk bestaat in drie hoofddeelen. Vooreerst in de uitgave van werken, zoo als *de Vervloekte* en *de Non*, hetgeen aan den edelen en genialen bisschop is opgedragen. Vervolgens in krachtige pogingen om de opvoeding der vrouw aan den dweepzieken invloed van monnikken en nonnen te ontrukken en toe te vertrouwen aan vrouwen uit de burgerlijke zamenleving, die zelve echtgenooten en moeders, zelve met de voordeelen en verzoekingen van het wereldleven bekend, in staat zijn om jonge meisjes voor het huisgezin en de zamenleving te vormen. De millioen en van zuster Theresia worden aangewend om in dien zin vrouwelijke opvoedingsgestichten tot stand te brengen. Eindelijk worden bijeenkomsten georganiseerd, waarin voorlezingen over godsdienstige onderwerpen worden gehouden, om aan de godsdienstige behoeften van het volk een zuiver en krachtig voedsel te verschaffen, en de menigte op te leiden tot eene verlichte, zelfstandige en werkdadige godsvrucht. Waarlijk, als men dit alles leest, wordt ons meermalen de uitroep ontlokt: ‘gij zilt niet ver van het koningrijk Gods!’

Niet ver! Het is de hoogste lofspraak waartoe wij in ons geweten vrijmoedigheid gevoelen. En wat is de oorzaak, waarom de bisschop den kleinen afstand der scheiding niet overschrijden kan? Helaas! hij heeft den moed niet gehad om de schande te verachten en het kruis te verdragen. Daarom wil hij liever van zijne aartsvijanden, de Jezuiten, eene benoeming tot kanunnik als genadegift ontvangen dan een martelaar te worden. Daarom blijft hij zich vastklemmen aan de officiële Kerk en onderwerpt gedurig zijn geweten aan hare ongerijmde uitspraken. Daarom laat hij het geweten zijner volgelingen over aan het gevaar om verstrikt te worden door listige biechtvaders. Daarom schept hij als grandseigneur nog altijd behagen in den dubbelzinnigen omgang met valsche kardinalen. Daarom moet hij, angstvallig voor zijne orthodoxie, het Protestantisme verloochenen, al versiert hij zich ook met deszelfs schoonste vederen. Daarom in één woord leert hij ook de kracht van het kruis niet kennen. Hij heeft het geheim niet begrepen om door het kruis de wereld te overwinnen, en roept nu de hulp van Mammon in om Christus de overwinning gemakkelijk te maken. Theresia wordt erfgenaam van twee millioen! en met die twee millioen worden de hervormingsplannen des bisschops ten uitvoer gebragt. Zoo wordt dan de schrijver van het Evangelie der XIX^{de} eeuw de mededinger van Alexandre Dumas.

Ook Alexandre Dumas heeft in zijn Monte Christo een' edelman ingevoerd, die sterk door zijne millioenen, als eene

Voorzienigheid in menschelijke gedaante de wereld doorwandelt, bindt en ontbindt, opent en sluit, in één woord de goddelijke regtvaardigheid op aarde doet zegepralen door - de kracht der millioenen. Door die twee millioen heeft de bisschop Laurent op zijn werk het zegel van het materialisme gedrukt.

La Religieuse, ofschoon te zwak voor eene proeve van godsdienstige hervorming, bevat overmaat van kracht voor een roman. De worsteling van eene nieuwe eeuw die naar lucht hijgt met eene oude eeuw die zich krampachtig vastklemt aan de wereldheerschappij die haar dreigt te ontschieten, wordt hier niet naar het leven geteekend, maar op de daad gegrepen. De hoofdpersonen van den roman worden voor en na in weerwil van zich-zelven door dezen strijd aangegrepen en medegesleept. Uit dit oogpunt beschouwd zou ik dezen roman volmaakt willen noemen; want deze echt romantische toestand gaat ver boven enkele détails van letterkundige constructie. Het hart der eeuw klopt in de borst van ieder der helden. Men denkt er niet aan het shakespearsche genie des schrijvers te bewonderen, want men heeft hier te doen met menschen van vleesch en bloed. De kunst des schrijvers is slechts daarin zigtbaar dat hij de geschiedenis tot een levend drama heeft gegroepeerd.

Het denkbeeld om een onschuldig en fier gemoed al de mishandelingen te doen ervaren van priesterlijke dwingelandij en door de gewaarwordingen zelve van dit reine gemoed den kerkdwang te doen oordeelen is in Julio met minder geluk maar in Theresia op volmaakte wijze uitgevoerd. Theresia is eene verrukkelijke schepping Eene vrouw, zoo idealisch volmaakt en toch zoo natuurlijk, zoo gezet verstandig zonder een zweem van aanmatiging, zoo sterk in hare fierheid en altijd zoo maagdelijk zedig, is betooverend. Maar zij verkrijgt eene hoogere wijding door dat zij na een enkel zwak oogenblik levenslang trouw blijft aan hare roeping om de geestelijke bruid van Loubère te zijn.

Somtijds heeft de schrijver den voet gezet in het heiligdom der evangelische waarheid. Wat is zoo verheven en waarachtig als een rein menschelijk hart tot den toetssteen te maken van de instellingen en zeden der Kerk? O in de zuivere inspraken van dat hart heeft de schrijver soms de stem van God zelven gehoord. Wat is roerender dan het vertoef van Loubère bij het lijk van Julio? ‘Wat Loubère wilde was dat hij een dier krachtige aansporingen mogt gevoelen, die de opregte ziel aan God, den ingever van alle groote gedachten, mag vragen.’ Maar dit is eene van die zeldzame hoogten waarop de geest des schrijvers zich niet kan staande houden. En de kern van het werk is begrepen in de volgende woorden van Loubère: ‘Het uur zal komen waarin de heilige vrijheid der kinderen Gods zal worden afgekondigd met elke andere menschelijke vrijheid op menschelijke regten gegrond. Tot aan het uur der bevrijding willen wij ons aan God gegeven woord houden, *zelfs waar het slaafsche gebruiken geldt.*’

Maar, zoo als gezegd is, wat de zwakheid dezer mannen als apostelen uitmaakt kenmerkt tevens het echt-menschelijke der schildering en verhoogt het tragische belang hunner situatie. Over alles ligt de vurige adem eener werkelijkheid zoo als maar zelden voorkomt hetzij in ons dagelijksch leven hetzij in de geschiedenis.

Al de schoonheden van dit werk kunnen wij niet met den vinger aanwijzen. Wij zwijgen van de begrafenis van Julio op den top van den Lliéris, van den zielestrijd van Loubère waar hij met de bezwemen Theresia den nacht in eene hut van den Lliéris doorbrengt, schoon wij bij deze episoden vragen moeten: welke van beide overtreft de anderen in epische verhevenheid?

Tal van belangrijke episoden gaan wij voorbij. Slechts mogen wij niet zwijgen van

de onovertroffen Idylle van den Pastoor van Saint-Paulin en Marie de Saint-Trelody. Slechts een bisschop die den toegang heeft tot al de vrijplaatsen van het kerkelijk leven kan zulke idyllen ontdekken; maar de karakterontwikkeling dezer beide personen is tevens een gloriekrans voor den menschenkenner.

Eene laatste vraag! Is in de vertrouwde kennis van den bisschop met alles wat zijne Kerk goeds en kwaads bevat niet eene verontschuldiging gelegen voor zijn' onwil om van zijne Kerk te scheiden? Is hij niet een deel van die Kerk en is er niet iets heldhaftigs in een besluit als van Julio om liever zijn bestaan over eene reeks van folterbanken voort te slepen dan het geloof aan de wedergeboorte zijner Kerk op te geven? Is hij tegenstrijdig in zijn oordeel over de Kerk, is zulks niet eigen aan elken Apostel die altijd dobbert tusschen de werkelijkheid der zonde en de mogelijkheid der wedergeboorte? Heeft hij eenmaal zijne overtuiging verzaakt, komt ook hem niet het voorbeeld van Petrus en Cyprianus ten goede? Transigeert hij met de wereld en den tijdgeest, bestaat niet de kerkgeschiedenis in eene reeks van zulke transactiën, en heeft de bijbel ooit opgehouden het levensboek der menschheid te zijn, al bestaat hij ook voor een groot deel uit menschelijk maakwerk?

Wij hebben ons al die vragen gedaan; maar zij hebben ons niet kunnen bewegen om de dubbelhartigheid te vergoelijken, die van den kardinaal-aartsbisschop van Narbonne tot aan den pastoor van Bigorre de zwakheid van de geheele fransche geestelijkheid is. Op haar zal iedere hervorming afstuiten. De kinderen zijn gekomen tot aan de geboorte, maar er is geene kracht om te baren. En de Nieuwe Kerk zal niet geboren worden voordat de nieuwe Luther verschijnt die het den ouden Luther na zegt: ‘Het is niet veilig om iets tegen het geweten te ondernemen; hier sta ik; ik kan niet anders, God helpe mij, Amen!

De vertaling van dezen roman verdient slechts een beperkten lof. Door de *Wetenschappelijke bladen*, de *Bibliotheek voor moderne theologie*, de *Nieuwe theologische bibliotheek*, om geene personen te noemen, zijn wij aan zuivere en zelfs meesterlijke vertalingen gewoon geraakt; en bij de lezing van *de Non* lijdt meermalen ons hollandsch taalgevoel aanstoot. Soms meenden wij twee handen te ontdekken, of althans te bespeuren dat de vertaler, die een man van talent is, enkele gedeelten van zijne taak met liefde, andere, als ware het aangenomen werk, heeft volbragt. Wij vonden hem gelukkiger waar hij den novellist, dan waar hij den wijsgeerigen geschiedschrijver wedergeeft. Wie in de gelegenheid is het oorspronkelijke te lezen wordt verpligt van dit voorregt gebruik te maken; wie dit voorregt niet heeft moge om de goede passages die, welke minder wel geslaagd zijn, verschoonen.

CHREMES.

Mengelwerk.

Indische typen.
Door W.A. van Rees.
V. *Een Oud-Indisch Officier.*

De algemeene bekendheid van Theodorus Poland, in de wandeling Toontje Poland genoemd, zijne merkwaardige Indische loopbaan en eigenaardige persoonlijkheid, geven mij reden te gelooven dat zijne levensgeschiedenis aan mijne Indische lezers welkom zal zijn. Waren de personen die ik vroeger in mijne Indische typen schetste, individuën mijner schepping, deze type is het portret van één bepaald individu. Uit een handschrift, door Poland nagelaten en ter mijner beschikking gesteld, heb ik de kennis zijner voornaamste lotgevallen tot aan het jaar 1834 geput; door dat handschrift ben ik in staat gesteld hem dikwijls sprekende in te voeren.

I.
Poland's kinderjaren en verschillende ambachten. - Een manier om zich van een aanstaanden stiefvader te ontdoen. - Vlugt uit het ouderlijk huis.

Op het Dronken-oord te Alkmaar leefde in het laatst der vorige eeuw een welgesteld kruidenier, Jan Poland genaamd. Boven de deur van zijn huis hing een uithangbord waarop zeven sterren waren geschilderd en waaronder tot verduidelijking nog geschreven stond ‘in de vergulde zevenster’, en in de winkelkamer zat zijn jeugdige huisvrouw Johanna van den Berg, een flinke boerendochter van Monnikendam, die zich onledig hield met de luijermand gereed te maken voor den eersten telg welken zij haar man zou schenken.

In den morgen van den 22sten Januarij 1794, met klokslag negen uur werd dan ook een knaapje geboren waarmede Jan Poland dadelijk naar den pastoor liep en het den heiligen doop en den naam van ‘Theodorus’ liet geven.

Aanvankelijk rustte er zegen op het gezin; jaar op jaar kreeg Theodorus een nieuw broêrtje of zusje en de zaken gingen bovendien goed. Aan de opvoeding der kinderen werd in dien tijd niet veel te koste gelegd; althans Dorus liep tot zijn elfde jaar rond zonder iets anders te leeren als kattekwaad en werd toen naar een ouden vromen meester gezonden, die zijn onderwijs bepaalde tot het doen van buiten leeren van een paar gebeden, en verder zijne kweekelingen dagelijks naar de kerk in het Diegelensteegje voerde. Een jaar later werd Dorus op een andere school geplaatst, maar leerde daar evenmin iets; toen kwam zijn vader plotseling te sterven en daarmede vervielen alle andere plannen tot studie. Dorus schreide bittere tranen bij het lijk zijns vaders, wiens lieveling hij geweest was; zijne twee broêrtjes en twee zusjes schreiden mede, maar - zooals 't kinderen eigen is - vergaten spoedig hun leed.

De weduwe Poland aanvaardde een goeden boedel, hield de zaken aan en leefde op den ouden voet voort. Van Dorus hield ze niet veel; van alle guitenstreken en onordelijkheden der kinderen kreeg Dorus - niet geheel ten onregte - de schuld, en geen dag ging er voorbij zonder dat Dorus een pak slaag opliep. Om hem het huis uit te hebben moest de jongen op ambacht gaan vóór dat hij lezen of schrijven kon. Nu, hèm was 't onverschillig, want sedert vaders dood ontbrak hem te huis alle voorspraak en steun.

Eerst kwam hij bij een koperslager in de leer; maar na een maand dankte de baas hem af zeggende ‘dat hij een domme rekel was en er nooit iets van hem zou worden.’ Daarna zou hij het goudsmeden leeren; dit ging evenwel nog minder, want binnen de maand was hij al weder weggejaagd. Toen zou hij schoenmaker worden en werd geplaatst bij een weduwe, die haar winkel met een meesterknecht aanhield. Hier ging het beter. Dorus viel in de den smaak der weduwe die buitendien nog smaak in genever bleek te hebben en den nieuwen leerjongen voornamelijk gebruikte om boodschappen te doen. Gedurig moest Dorus naar Spoens gaan ‘in de zwarte kat,’ een kleine tapperij in de buurt, en voor twee stuivers genever met bitter halen. Kwam hij daarmede te huis, dan zat de vrouw al met ongeduld achter de toonbank te wachten met een theekopje voor zich. Niet zelden gebeurde het dat er een duplikaatje en triplikaatje moest gehaald worden; dit had 't meest plaats op marktdagen als er veel schoenen en klompen met leer overtrokken werden verkocht. De meesterknecht was evenwel minder tevreden dan de weduwe, want na twee maanden klaagde hij, ‘dat Dorus nog geen draad aan de naald kon slaan.’ De vrouw meende dat, al ging 't ook wat langzaam, de jongen toch wel zou leeren. Ongelukkig vergat zij wel eens de geldlade te sluiten, als zij veel bitter had gedronken. Dorus kon de verleiding niet lang weêrstaan; de eerste maal nam hij een oortje weg, daarna een dubbeltje en eindelijk een zestehalf; maar toen werd hij betrapt, en voor dat de meesterknecht die met de spanriem geroepen was, voor kwam, maakte Dorus zich uit de voeten en durfde niet voor tien uur 's avonds thuis te komen. Hij ontkwam de straf evenwel niet, want toen hij ongemerkt het huis wilde binnensluipen, wachtte zijne moeder hem op en diende hem een duchtig pak slaag toe.

Een paar dagen later was hij bij een barbier in de leer; zijn moeder wilde den

ondeugd evenmin te huis houden als naar school zenden. De betrekkingen van barbier, apothecar en chirurgijn werden in dien tijd veelal door denzelfden persoon vervuld; ook de nieuwe meester van Dorus hield er een apotheek op na. Hij zette den jongen aan een grooten vijzel en liet hem het grootste gedeelte van den dag aloë stampen. Dorus vond dat werk erg vervelend; om het wat te bespoedigen, liet hij niet na - als zijn meester het hoofd eens omdraaide - uit een scheerbekken wat vuil water waarmede de een of andere boer was ingezeept in den vijzel te werpen. Verder moest hij zich in het scheren oefenen op een houten pop, die eerst inzeepen en dan met een stomp mes afkrabben. Hoewel hij zijn best deed om goed op te passen, scheelde het echter weinig of hij was spoedig ook van hier weggejaagd. Op zekeren dag namelijk stuurde de meester hem met een grooten keulschen pot naar den kalkoven, een uur van de stad gelegen, om ongebluschten kalk te halen. 't Was toen winter en 't had goed gevroren. Toen de kalk ontvangen is en Dorus met zijn vracht op den nek langs den kortsten weg over het ijs terugkeert, komt er verandering in het weder en begint het te regenen. Dorus versnelt den tred; het sist zoo geheimzinnig achter hem, dat hij bang wordt, niet om durft te zien en het op een loopen zet. Nu brandt de kokende kalk de hand waarmede hij den pot vasthoudt; hij denkt niet anders, of de duivel zit hem op 't lijf; hij laat den pot vallen dien in duizend stukken breekt, en komt jammerende bij zijn meester terug. In plaats van beklag, krijgt hij oorvijgen en zou weggejaagd zijn als de juffer niet voorgekomen was en hem beschermd had; toch moest hij met zijn natte kleêren en verbrande hand dadelijk weêr aan het aloë stampen.

Na verloop van eenigen tijd was Dorus een baas in het flesschenspoelen en maakte hij reeds vrij handig een paar eenvoudige recepten klaar; de juffer mogt hem wel lijden. Eens, toen de meester niet te huis was, kwam er een boer binnen om zich te laten scheren. De juffer wilde hem niet gaarne weg zenden en droeg Dorus op, om den boer te helpen. Deze verlangde niets liever dan zijn proefstuk te doen en was in 't minst niet verlegen. Hij laat den boer neêrzitten, houdt hem het scheerbekken voor en zeept hem onder een ‘mooi weêrtje van daag’ zóó goed in dat het schuim een duim dik op de kin staat; daarop neemt hij het mes, maakt er op de gebruikelijke manier eenige fratsen mede, om te toonen dat hij zijn werk goed verstaat, en begint te scheren. In den beginne gaat het goed, veel beter dan de juffer - die 't niet zonder angst aanziet - en Dorus zelf dacht. Maar nu wordt hij overmoedig en spreekt onder het scheren over het vroege voorjaar dat verwacht wordt, over de koû die geleden is en over andere belangrijke onderwerpen meer. Zijn aandacht is verdeeld, en als hij bijna gereed is krijgt de boer een ‘ferme jaap’ over de linkerwang; het bloed stroomt even sterk als de tranen der juffer die erg aan het huilen is gegaan. Dorus zelf beeft als een riet, maar verliest het hoofd niet. Hij herinnert zich dat, als de meester eens een dergelijk ongeluk had, deze iets uit een zeker fleschje op een watje deed en dit op de wond legde. Hij doet dit nu ook, met dat gevolg dat het bloeden dadelijk ophoudt. Nadat het scheren afgeloopen was, gaf de boer een achtentwintig en kreeg zevenentwintig stuivers

van de jufvrouw terug. Toen hij weg was, beloofde de juffer de onhandigheid van Dorus niet aan den meester te zullen zeggen.

Bij thuiskomst van haar man vertelde zij dan ook alleen dat de jongen een vreemden boer had geholpen, en vertoonde den achtentwintig. De meester bekeek het geldstuk naauwkeurig, zag dat het valsch was, en ging dadelijk met Dorus op het pad om den boer te zoeken. De vogel was echter gevlogen. Twee dagen later kwam de meester hem evenwel op het spoor en vernam dat hij te Heilo, een uur van de stad, woonde. Nu werd Dorus 's anderendaags om vier uur in den ochtend met de juffer de Laauwerpoort uitgezonden. Die expeditie was een kolfje naar zijn hand. In de herberg 'het jagertje' te Heilo wint hij nadere berigten in aangaande de woonplaats van den bedrieger. De kastelein helpt hem op den weg en niet lang daarna bereikt hij een woning waar de boer juist voor de deur staat; hij herkent hem aan den houw op zijn linkerwang en zegt:

'Zoo baas! we komen om u!'

De boer ontstelt zigtbaar.

'Ge hebt met een valschen achtentwintig betaald. Hier is hij. De meester zendt me met zijn vrouw om ander geld. Als ge dat niet dadelijk geeft, ga ik u bij den burgemeester aanklagen.

Hé jongske, dat zal ik wel doen. Ik heb dat stuk geld op de markt ontvangen van iemand, aan wien ik een varken verkocht. Kom maar meê naar binnen.'

Dorus en de juffer volgen den boer in huis, waar zijn vrouw en dochter bezig zijn om kaas te maken en heel beleefd vragen of zij niet wat zoete wei willen drinken. Dit wordt met genoegen aangenomen. Daarop komt de boer met het geld en telt het voor. Er ontbreken echter vier stuivers aan, waarvoor de juffer boter krijgt. Zeer voldaan over den uitslag der expeditie, keert men naar Alkmaar terug.

Niettegenstaande onze vriend hierdoor in de gunst van zijn meester was gestegen, was er weinig noodig om die weêr te verliezen. Het scheen zijne bestemming niet te zijn om eenmaal zelf 'meester' te worden; want bij den eersten schoonmaak had Dorus het ongeluk een stopflesch met medicijnen te breken en werd voor dat feit door zijn vertoornden meester zonder genade de deur uitgejaagd.

Voor de vierde maal was Dorus nu op straat gezet. Zijne moeder haastte zich ditmaal niet om hem voor de vijfde maal op ambacht te zenden en liet hem straatslijpen. Dorus onderscheidde zich boven alle Alkmaarsche straatjongens in het bedenken van guitenstreken, en het sprak van zelf dat hij altijd met de leiding en uitvoering belast was; want hoe klein hij ook was van gestalte, hadden alle jongens eerbied voor zijn moed en zijne vuisten. Onbezorgd leefde hij op die wijze een tijd lang voort, totdat de plotselinge dood van zijn broeder Hein, zijn besten speelmakker, zijn genoegen vergalde, en het leven in huis hem ondragelijk werd. Zijn zusters twistten en kijfden altijd onder elkander en zijne moeder ging den verkeerden weg op; Dorus begreep dit instinktmatig.

Juffer Poland was namelijk weêr aan het verkeeren geraakt met een zekeren Plasman, een Amsterdamschen leeglooper, die de weduwe alleen zijn hof maakte om een goed leven te hebben. Zelf een groot liefhebber van genever, een echte dronkenlap, bragt hij de juffer ook aan het borrelen. Dorus had dadelijk een natuur-

lijken haat tegen zijn aanstaanden schoonvader opgevat en kon het niet verdragen dat deze nu al de baas speelde in het huis van zijn vader zaliger. Hij zocht naar een middel om Plasman voor goed weg te krijgen - want een van beiden, hij of de dronkaard, moest er uit - en vond er spoedig een dat hem afdoend toescheen.

Boven de huisdeur is het raam van een slaapvertrek. Dorus schuift dit hoog op, plaatst er voor de voorzigtigheid een stokje onder, en snijdt daarna het lood af, dat het raam in evenwigt houdt. Nu gaat hij binnenskamers op de loer zitten en hangt het zware stuk lood buiten het raam, om het Plasman ter regtertijd op het hoofd te laten vallen. Met een rood gezigt komt deze op het gewone uur de straat af en nu hij binnen wil treden, laat Dorus de koord schieten. Ongelukkig valt het op den regterarm en niet op het hoofd van Plasman; 't valt toch hard genoeg om hem vooreerst te beletten Dorus met dien arm te slaan. Dorus hoort zijn aanstaanden stiefvader schreeuwen als een mager varken, hij hoort zijn moeder gillen, ja zelfs zijne zusters doen ook al mede. Hij vindt het raadzaam zich nu uit de voeten te maken, neemt in de gaauwigheid een paar zestehalven uit moeders beugeltasch, rent toen het huis en de stad uit en marscheert met den looppas naar Hoorn.

Daar aankomende, zoekt hij een oom op, die er een fruitwinkel op nahoudt en hem vraagt:

'Waar komt *gij* van daan?'

'Dag oom, hoe vaart u?'

'Wat moet ge hier doen, Dorus?'

'U moet heel veel komplimenten van moeder hebben, en hoe of u 't maakt, vraagt moeder.'

'En?

'En of u geen gelegenheid had om mij wat werk te bezorgen.'

Heel goed scheen Dorus niet te kunnen liegen, want oom keek hem zoo bedenkelijk aan en schudde het hoofd.

'Wanneer keert ge naar Alkmaar terug?' vroeg hij toen.

'Liever nooit, oom!' sprak Dorus nu ernstig, 'want ik kan het thuis niet uithouden. Daar speelt een kerel de baas, die nog wel mijn stiefvader moet worden! Hij voert niets uit dan veêren tegen den wind opgooijen, dat toch nooit lukt. Alle dagen komt hij met een vuurrood gezigt uit het koffijhuis bij moeder; dan is hij vrolijk en zingt, en zit weêr met moeder genever te drinken. Ik begrijp heel goed dat hij zijn best doet om onze duiten op te maken; en als ik er wat van zeg, dan krijg ik slaag; maar nu heeft hij ook zijn portie!'

Oom stond Dorus toe voorloopig bij hem te blijven, en schreef aan zijne zuster. Een groote maand later zond juffer Poland een brief terug die inhield, dat Dorus maar terug moest komen en voor geen straf meer behoefde te vreezen, daar ze hem alles vergaf. Liever was Dorus te Hoorn gebleven, waar hij zich vermaakte en op de marktdagen nog al duiten verdiende met het op- en afladen van kaas; maar twee dagen na ontvangst van den brief zond oom hem terug.

Buiten de poort voeren eenige schuiten met aalbessen de trekvaart af.

'Mag ik meêvaren?' vroeg hij aan een der schippers.

'Ja wel! ga maar naar voren met den jongen aan het lijntje.'

Heel tevreden liep Dorus nu drie uren als een trekpaard langs de vaart: maar ook drie malen mogt hij onderweg

zijn genoegen eten aan roode en witte aalbessen.

Te huis werd hij goed door zijne moeder ontvangen; alles was vergeven en vergeten. Alleen Plasman die zijn regterarm nog in een doek had hangen, zette een paar oogen als een valk, en zag Dorus daarmede aan als of hij nog lust had eens afrekening te houden. Daar bleef 't echter bij.

In de volgende meimaand (1807) werd een onderofficier bij juffer Poland ingekwartierd. Die gebeurtenis bepaalde het lot van Dorus.

Piet Grondeling, sergeant der Gardegrenadiers van Lodewijk Napoleon, koning van Holland, was een kranige vent, die voor iedereen een goed woord, en den eersten dag reeds het hart van Dorus gestolen had. 's Middags de stad met hem doorwandelende, vroeg hij:

'Waar is toch uw vader?'

'Mijn vader is dood, mijnheer.'

'Wie is dan die man, die den geheelen dag bij uw moeder aan huis zit?'

'Die man moet mijn stiefvader worden.'

'Houdt ge veel van hem?'

'In 't geheel niet:

'Zoudt ge dan het huis niet uit willen; zoudt ge niet soldaat willen worden?'

'Heel graag, mijnheer!'

'Goed! Ga dan maar met mij mede.'

'Waarheen?'

'Naar den Haag. Daar kunt ge pupil worden bij de koninklijke kweekelingen. Meer dan tweeduizend jongens zijn daar bijeen; zij hebben het er goed en kunnen alles leeren. Maar als ge grooter wordt, moet ge soldaat worden.'

'Dat is juist wat ik wensch.'

'Komaan, dat mag ik hooren! Zorg dan dat ge uw doopceel krijgt.'

'Mijn doopceel?'

'Ja!'

'Waar kan ik die krijgen?'

'Dien moet ge den pastoor vragen onder een of ander voorwendsel. Overmorgen vertrek ik van hier. Gij moet minstens een uur voor mij van huis gaan en vooral zorgen wat reisgeld magtig te worden.'

Nu ging Dorus dadelijk naar het Diegelensteegje, waar de pastoor Vinkensteyn woonde die hem gedoopt had en met meer kinderen onder den preekstoel had leeren bidden.

'Dag heeroom! de komplimenten van moeder, en moeder laat vriendelijk vragen om mijn doopceêl.'

'Waarvoor heeft moeder die noodig, jongske?'

'Wel heeroom, omdat ik weg ga. Ik ga naar Monnikendam, moet u weten, naar mijn oom Lambertus de Ruiter; dat 's een heel rijke boer.'

'Kom dan van middag maar eens terug, dan zal ik u helpen.'

's Middags was Dorus present op het appel en ontving het gevraagde stuk.

'Dank u wel, heeroom, zeî hij. Maar moeder laat vragen hoeveel het kost.'

'Dat laat ik aan moeders beleefdheid over.'

'Ik zal 't moeder zeggen. Dag heeroom!'

'Dag jongen! goede reis! en vooral de komplimenten aan den pastoor te Monnikendam.'

Den avond voor het vertrek gaf de sergeant de noodige consignes voor den afmarsch en herinnerde Dorus nog eens aan het reisgeld. Deze maakte daarop zijn zondagspak gereed, waartoe behoorden een paar schoenen met zilveren gespen, een zilveren horlogie met ketting en

een paar signetten en sleutels, die hij van zijn vader op het sterfbed had gekregen. Maar nu kwam de groote zaak: nu nog het reisgeld!

Met een kloppend hart wacht hij een gelegenheid af om zijn kans waar te nemen. 't Duurt niet lang of hij merkt dat zijn moeder met een buurvrouw op straat aan het praten is geraakt. De beugeltasch ligt op een stoel. Hij sluipt de kamer binnen, haalt een sleutel uit de tasch, opent de kast, schuift een lade open en neemt er een zakje met geld uit. Even voorzigtig sluit hij de kast weêr, bergt den sleutel op zijn plaats en keert ongezien naar zijn slaapkamer, waar hij 't zakje bij zijn pak voegt.

Van slapen kwam dien nacht niets.

Om twee ure stond hij op, kleedde zich aan, klom toen het raam uit en begaf zich naar de Heilosche poort. Een groot kwartier daarna ging de poort open en marcheerde Dorus met den gezwinden pas de stad uit.

II.
Avonturen op reis naar den Haag. - Inrigting der koninklijke kweekschool.

Tegen half vijf te Heilo aankomende, ging Dorus het ‘Jagertje’ binnen - dezelfde herberg waar hij reeds vroeger met de juffer van den ‘meester’ was geweest om den boer van den valschen acht-en-twintig uit te vinden - bestelde een boterham en een kop koffij, en wachte den sergeant af.

Een half uur later kwam deze aanwandelen.

‘Zoo jongen! zijt ge daar al?’

‘Ja, mijnheer, al een half uur.’

‘Goed opgepast, - kastelein! geef eens een borrel. - Zoo! - Nog maar een. - En nu opgemarcheerd.’

Ieder betaalde zijn gelag en men ging verder. Tegen twee uur werd Zandvoort bereikt, een fraai dorp aan den grooten weg, een uur van Haarlem gelegen. De sergeant zocht naar den burgemeester om een billet van inkwartiering te vragen; een dorpeling bragt hem naar de werkplaats van een wagenmaker. Een man op klompen, met opgestroopte hemdsmouwen en een schootsvelletje, bezig een rad in elkaâr te zetten, kwam nu voor. Dat was de burgemeester van Zandvoort in klein tenue! Hij ontving Grondeling zeer beleefd, maar weigerde toch een billet voor twee militairen te geven. Toen de sergeant hem evenwel vertelde, dat de jongen een gedeserteerde koninklijke kweekeling was dien hij van moeders huis had moeten ophalen, waren alle zwarigheden in eens opgelost en gaf hij een billet van inkwartiering voor twee personen bij een oude vrouw, die er een kruidenierswinkel en een meid op nahield.

Het kwartier was niet kwaad, en nadat Grondeling de vrouw had medegedeeld dat Dorus zijn arrestant was omdat hij van het pupillenkorps was weggeloopen, werd het niet slechter.

‘Dat arme schaap!’ riep zij vol medelijden uit.

‘En als de bengel in den Haag terugkomt,’ vervolgde Grondeling ‘dan zal 't er schuins voor hem uitzien.’

‘Och Heere!’

‘Dan wordt hij drie maanden achtereen aan een kruiwagen gesloten!’

‘Och, dat schaap!’

‘En dan krijgt hij dagelijks rottingslagen.’
‘Och, och!’
‘Ja, dat staat er op, als men deserteert.’

Nu kan Dorus alles van haar gedaan krijgen. Hij vertelt dat er nog betrekkingen van hem in de nabijheid van Zandvoort wonen.

‘Wie zijn dat, mijn jongen?’

‘Neef Albert van de Kleferlaan, juffer! Dat 's een rijke boer en een goede neef ook.’

‘Zoudt ge er eens heen willen gaan?’

‘Heel graag, juffer.’

‘Nu, dan zal ik u een paard bezorgen.’

Het paard werd besteld en om twee uur reed Grondeling met Dorus, beiden in de beste stemming, naar den neef van de Kleferlaan. Grondeling vertelde onderweg op zijne manier, hoe de stad Haarlem in den spaanschen tijd door Alva was belegerd en hoe de Kleferlaan daardoor beroemd was geworden. Hij had dat in de vaderlandsche geschiedenis gelezen.

Neef Albert ontving zijne bezoekers zeer goed en vroeg, - toen Dorus zich bekend had gemaakt - met belangstelling naar de familie. Het kostte later moeite om weg te komen, want de sergeant was zijn gezelschap wel waard, en wist altijd nog wat aardigs te vertellen, terwijl neef Albert hem gaarne aan de praat hield. - 't Was dus laat geworden toen men te Zandvoort terug kwam, waar de burgemeester, onder een kan bier en een goudsche pijp, met ongeduld op den sergeant zat te wachten, om nog een uurtje te keuvelen. De sergeant was dadelijk daartoe bereid, en vertelde op de aangenaamste wijs een tal van wonderlijke avonturen, die den burgemeester zeer veel belang schenen in te boezemen. Hetgeen het meeste indruk op Dorus maakte en daardoor aan de vergetelheid ontrukt werd, was, dat Grondeling het glas, waaruit de burgemeester dronk, herkende als afkomstig uit een beroemde glasblazerij die voor 400 jaren te Haarlem bloeide en waaruit alle zeven jaren een salamander voor den dag kwam!

Ten tien uur legde men zich te bed en vervolgde den anderen morgen vroeg den marsch naar Haarlem. Terwijl de sergeant zijn marschorder liet afteekenen, ging Dorus een koekebakkerswinkel binnen, kocht peperneuten en een pruisje (?) voor zich, en een grooten koek voor den sergeant. In afwachting van het vertrek der Leidsche trekschuit, gebruikte de sergeant nog een borrel in de herberg aan de poort; Dorus maakte van die gelegenheid gebruik om hem den koek aan te bieden. Tot zijne groote verwondering was de sergeant evenwel met die beleefdheid niets gediend, weigerde niet alleen het geschenk, maar schold Dorus uit voor een alkmaarsche snoeper. Het klokje luidde voor de tweede maal en de reizigers stapten in de schuit. Halfweg gekomen, vroeg de schipper om een oortje voor het jagertje; Dorus nam een zestehalf uit het geldzakje dat hij uit moeders kast had medegenomen en gaf het aan den schipper.

‘Dank je wel voor het jagertje’ zeî deze.

‘Nu, dat 's een roijale fooi! Geef dat zakje eens hier,’ riep Grondeling.

En nu zag de sergeant het geld na, en telde honderd en twaalf guldens!

‘Jongen, jongen! ge hebt een groote som gestolen! Maar 't is heel goed; anders had die Plasman, die gemeene stiefvader, 't maar opgemaakt.’

Dorus vond dat ook; hij gevoelde zich niets bezwaard door dien diefstal. Da-

gelijks was hij getuige geweest van de wijze waarop het geld zoek gemaakt werd, en dit althans had hij zijn aanstaanden stiefvader ontfutseld. 't Was een vergoeding voor de onverdiende slagen die hij gekregen had.

Grondeling gaf hem het geld terug, met aanbeveling het goed te bewaren, daar 't nog wel te pas zou komen; hij moest ook maar goed voor zijn horlogie en schoengespen zorgen.

Te Leiden werd weder op een billet van inkwartiering geslapen en den volgenden dag 's Hage bereikt. Grondeling rigtte eerst zijne schreden naar de kaserne en bragt daarop zijn jongen vriend naar een klein logement op het Spui ‘in den Ooijevaar,’ liet hem zijn geld aan den kastelein in bewaring geven en beval hem in diens bijzondere zorg aan. 's Anderen daags maakte Dorus kennis met de residentie waar hij nu door den sergeant werd rondgeleid, even als hij hem in Alkmaar tot gids had gestrekt. Aan zijne kameraden in de kaserne stelde Grondeling hem als zijn neef voor. Den tweeden dag bragt hij hem aan het Binnenhof bij den kolonel Amt, kommandant der koninklijke kweekschool, en zeide dat de jongen met toestemming zijner moeder zich als vrijwilliger kwam aanbieden.

‘Kunt ge een schriftelijk bewijs van de toestemming der moeder toonen?

‘Neen, kolonel!’

‘Dan kan ik den jongen ook niet aannemen.’

De sergeant maakte regtsomkeert, ging door Dorus gevolgd de straat weêr op, en gaf duidelijke blijken van zeer met de zaak verlegen te zijn.

‘Een mooije geschiedenis, pruttelde hij. Hoe nu?

‘Wel, schrijf aan mijn moeder, mijnheer!’

‘Die ge bestolen hebt?

‘Dat weet ze misschien nog niet. Moeder is zeker blij dat ze mij kwijt is, en zal hare toestemming wel geven.’

‘Daar zit niet anders op.’

Grondeling schreef een brief en, in afwachting van een antwoord, bleef Dorus in den Ooijevaar logeren. Dagelijks zocht hij zijn beschermer in de kaserne op en bragt eenige uren op de Maliebaan door, om de soldaten en kweekelingen te zien exerceren; dat was zijn grootste genoegen, want hij brandde van verlangen om mede te kunnen doen. Tien dagen later kwam er een brief die de toestemming van juffer Poland inhield; ook Plasman had medegeteekend. Dorus had gelijk; men was blijde hem kwijt te zijn. Geen enkel woord van berisping, van liefde, van raadgeving had zijne moeder voor hem over gehad; maar hij had dat niet noodig. Van het ontvreemde geld werd evenmin gerept; des te beter. Nu vervoegde men zich andermaal bij den kolonel Amt, en Dorus werd dadelijk als kweekeling aangenomen.

Eerst werd hij naar de rekrutenzaal gebragt waar zich nog eenige pas aangekomen weesjongens bevonden. Behalve door vrijwilligers namelijk werd de kweekschool voltallig gehouden met wees- en armenkinderen, die men er met dwang heenvoerde. De nieuwelingen kregen 's middags snert met spek en kommiesbrood te eten en 's avonds karnemelkspap; daarna moest Dorus met een anderen jongen op één krib slapen. Die krib stond laag bij den grond en was met zeildoek overspannen, aan het hoofdeneinde iets hooger om als hoofdkus-

sen te dienen. Er lagen verder twee lakens en een wollen deken op. Den volgenden morgen, na een ontbijt met haverdegort, gingen de nieuwelingen naar het hospitaal om door den doktor gekeurd te worden. Dorus moest zich uitkleeden, springen, hoesten en allerlei bewegingen met armen en beenen maken. Dit vermaakte hem zóó, dat hij niet kon nalaten gekheden te maken, en de ondervinding opdeed dat de doktor, even goed als Plasman, oorvijgen kon uitdeelen. Weer aangekleed zijnde, voerde men hem met zijne makkers in een groot vertrek vol waschkuipen. Daar moest hij zich nog eens ontkleeden en in een kuip met warm water gaan zitten, waarna een vrouw hem duchtig met zeep afwaschte. Onderwijl werd zijn goed in een bundel gepakt en over een beschot geworpen; hij zag er nooit iets van terug. In een belendende kamer trok men hem een nieuw hemd aan en legde twee anderen voor hem neêr; daarna moest hij zich schoenen en slopkousen passen en ontving toen van elk een paar in reserve. Nu volgde een grijze, lakensche pantalon die met een galg of broekdrager werd vastgemaakt; toen een stijve stropdas die zijn hoofd vast op den hals zette, en eindelijk een grijs lakensch buis met negen knoopen van voren, twee van achteren en een aan iedere mouw. Op de knoopen stond K.K., dat zooveel beteekende als Koninklijke Kweekeling. Een ronde hoed met lus, kokarde en zwarte hanekam, omwonden met een drie vingers breed, ligt blaauw lint waarvan de einden lang afhingen en waarop de letters K.K. in 't zwart te lezen stonden, voltooide zijn toilet. Drie bont gestreepte zakdoeken en een ronde, vertind ijzeren lepel moest hij met het overige equipement opnemen en daarna een menigte trappen klimmen om in de groote zaal te komen waar de 2e kompagnie lag. In die zaal stonden meer dan twee honderd kribben van hetzelfde model als die waarop Dorus reeds in de rekruten-kamer had gelegen. Sergeant Kern, die de 2e kompagnie kommandeerde, nam hem toen over.

De kweekschool bestond uit 19 kompagniën, ieder gekommandeerd door een sergeant; de staf uit 4 adjudant-onderofficieren, 2 luitenants, 1 kapitein-adjudant (Holthof genaamd) en 1 kolonel-kommandant (Amt); bovendien werden een aantal andere betrekkingen door sergeanten bekleed. Elke kompagnie had 1 fourier en 8 korporaals, gedeeltelijk uit de oudste en knapste kweekelingen aangesteld. In het geheel was de school 2000 kweekelingen sterk, waarvan velen flinke soldaten zijn geworden.

Om elf uur moest Dorus met de rest aantreden in de loterijzaal; voor dat er naar de eetzalen werd gemarcheerd hielden de korporaals inspectie en dienden aan den kompagnies-kommandant hun rapport in van de jagt die ze in de hemdskragen gemaakt hadden. Ieder, bij wien ‘zwarte vinkies’ gevonden waren, moest voorkomen, en eerst de regter-, dan de linkerhand uitsteken; voor elk ‘vinkie’ kreeg hij dan drie plakken op den bal van de hand. De kweekeling, bij wien meer dan twee vinken waren gevonden, ging nadat hij zijne betaling had ontvangen, onmiddellijk in arrest en werd dien dag bij herhaling in een bad gereinigd. Dorus, die zich zijn slaapkameraad herinnerde, vond dien maatregel goed.

Nadat de inspectie was afgeloopen,

werd aan ieder jongen behalve zijn lepel, nog een sneê brood gegeven die hij evenwel niet mogt opeten voor dat men aan tafel kwam. Er werd gewacht op het rapport van den kok dat het eten was opgedaan, hetgeen eindelijk door een langen roffel op de trom werd bekend gemaakt. Om zich te overtuigen dat niemand zijn brood opgepeuzeld of er aan geknabbeld had, werd voor den afmarsch nog gekommandeerd: 'Brood omhoog!' Ieder stak dan de hand met het brood in de hoogte, en die er aan geknabbeld had, kreeg dadelijk met den plak of met een touwtje en moest 's nachts in een pikdonkere kamer in arrest. Met slaande trom en pijpersmuzijk werd er nu divisies-gewijze afgemarcheerd, gedefileerd over het plein van het Binnenhof en de drie eetzalen binnengerukt. Kompagniesgewijze bleven de kweekelingen langs de lange, drie voet hooge tafels uit de flank staan, en werden verdeeld met vijf aan een bak, drie aan den eenen kant en twee aan den andere. Als dit in orde was, kommandeerde de onderadjudant der week met een forsche stem: 'front!' Van beide zijden maakte men daarop front naar de tafel. In elke zaal deed één kweekeling het gebed, en als het woord Amen was uitgesproken en de onderadjudant 'smakelijk eten, kinderen!' geroepen had, vlogen alle lepels met bliksemsnelheid gelijktijdig in de bakken, omdat ieder wat van het velletje wilde hebben dat door het staan op het eten was gekomen. Werd er onder het eten te veel gebabbeld, dan hoorde men plotseling kommanderen: 'Ophouden met eten! regtsomkeert! knielen!' en als alles weêr dood stil was geworden: 'Opstaan! regtsomkeert! dooreten!' Somtijds gebeurde dit wel driemaal op één middag, voornamelijk als er heeren en dames waren om te kijken!

Na afloop van het middageten mogten de kweekelingen twee uren spelen, maar nooit buiten de poorten, altijd op het binnenhof. Alleen den eersten zondag van elke maand of als er iemand van de familie kwam, werd er permissie gegeven om in de stad te gaan.

Over het geheel vond Dorus de koninklijke kweekschool zeer goed ingerigt. De kleeding en de voeding lieten niets te wenschen over. Twee malen 's weeks werd er 's morgens enkel gort en vijf malen haverdegort gegeven; 's middags schafte men snert met een half pond spek, hutspot van aardappelen met wortelen, rapen of kool en worst; zondags soep met een half pond vleesch, en vrijdags eijeren met aardappelen en boter, hetgeen de kweekelingen 'arme jongen' noemden; 's avonds karnemelkspap en bij het middag- en avondeten altijd een sneê komiesbrood ter zwaarte van een half pond. Vrijdags mogt er geen vleesch of spek gegeten worden omdat de hollandsche koning en de meeste kweekelingen roomsch waren; op de andere dagen werd de hutspot met varkensreuzel klaar gemaakt. De gort werd in water gekookt en smaakte Dorus goed; die er melk of boter bij verlangde, ging naar de grenadiers en liet het in de Spuipooten koopen. Aan de poorten namelijk stonden bij elke schildwacht der gardegrenadiers twee ongewapende kweekelingen op post; een dezer mogt boodschappen voor zijne kameraden doen en ontving voor elke boodschap één duit; de opbrengst werd gedeeld, omdat er geen traktement werd gegeven. Alleen de gelukkigen die geld van huis kregen,

konden zich het een en ander aanschaffen.

Zondags morgens trok ieder kweekeling een schoon hemd aan en kreeg een schoonen zakdoek; de hoed en een paar witte slobkousen maakten de tenue uit voor de kerkparade. De roomschen gingen in het Binnenhof naar de kerk, waar de koninklijke familie ook wel kwam: de gereformeerden werden met slaande trom door de sergeanten naar de kerk in de stad geleid. Er werd gezorgd dat ieder zijn communie of belijdenis kon leeren; Dorus deed de zijne in de kerk van de Molstraat, in het begin van het jaar 1810.

Er was gelegenheid op de kweekschool om een of ander ambacht te leeren, als timmeren, smeden, geweer-, kleêr-, schoenmaken en broodbakken. Lezen en schrijven werd echter niet onderwezen; dat werd niet noodig geacht. De groote keizer wilde *soldaten* hebben, mannen die de wapens wisten te hanteren; of zij lezen of schrijven konden was hem tamelijk onverschillig. Dorus vond zich alleen op dit punt teleurgesteld; hij troostte zich echter spoedig en legde zich des te meer toe op de behandeling van geweer en sabel, die hem later ook werkelijk meer te pas kwam.

De verdeeling van den dag was in den regel als volgt:

In den zomer om vier, in den winter om zes uur reveille; die gekommandeerd waren om aardappelen te jassen of wortelen te schrapen, werden twee uren vroeger gewekt en gingen kompagniesgewijze naar den jas-kelder aan den Vijverberg. Binnen komende moest men zijn politiemuts afgeven aan den sergeant, die dan aan ieder een mesje ter hand stelde dat de jongens ‘potvilder’ noemden; daarna ging men aan lange tafels zitten. ‘Stil, kinders, stil,’ riep de sergeant; er werd een gebed gedaan en dan aan het jassen, dik en dun maar opgejast. Als het afgeloopen was, ging men weder naar de kompagnie en wachtte het slaan der reveille af, wanneer alle kweekelingen opstonden en gezamelijk in twee gelederen naar beneden marcheerden. Een paar kelders waren tot wasschen ingerigt, en met lange bakken voorzien waaraan een geheele kompagnie tegelijk kon staan. Die zijn gezigt en handen schoon had, ging naar den korporaal van zijn escouade om zich af te droogen en het haar uit te kammen. Daarvoor had elk korporaal vier bonte handdoeken en vier kammen. Was men geheel gereed, dan werd er weêr aangetreden en naar boven gemarcheerd. Dan zag men gewoonlijk eenige kribben overeind staan, waarover de lakens hingen van de jongens die 's nachts te lui waren geweest om op te staan. De schuldigen werden naar een afzonderlijk vertrek gebragt om hunne afrekening te ontvangen; die het voor de eerste maal gedaan had, kreeg een paar plakken op de handen, maar die, bij herhaling onrein was, kreeg met een roede van heibezems gemaakt. Om de straf te ontvangen moest men zich ontblooten, bukken, en het hoofd tusschen de beenen van den fourier zetten, die met de eene hand de armen van den zondaar vasthield en met de andere hem dikwijls tot vijftien en twintig roêslagen toediende. Bij het avondeten marcheerden de afgestraften achter het laatste peloton en kregen dan, in plaats van karnemelkspap, opgewarmde ratatouille.

Nadat de onreine jongens waren afgemarcheerd, ging ieder kweekeling naar

zijn korporaal en kreeg van hem een knoopenschaar en borstel te leen om knoopen, goed en schoenen te poetsen. Na het gort-eten, mogt er een uur gespeeld en gegymnastiseerd worden; van negen tot elf was het exerceren en daarna inspectie voor de korporaals. Om half twaalf trok de wachtparade op. Er waren veel posten; op ieder post stonden twee kweekelingen, maar ongewapend. Een half uur voor taptoe liet de sergeant de wacht aantreden en zond de jongens beneden de tien jaren naar de slaapzaal om bij de reveille weêr op wacht terug te komen. Volgden de schildwachten de consignes niet op of vergaten zij die, dan werden ze door den sergeant der wacht met plak- of touwslagen in de handen gestraft; beurtelings moest men dan zóó lang de regter- en de linkerhand ophouden totdat de sergeant goed vond er een eind aan te maken. De slagen met het touw deden veel pijn - Dorus had er dikwijls de proef van - maar het ook altijd wèl verdiend.

Zoo als vroeger is gezegd, mogten de kweekelingen na het middageten spelen. Het gebeurde dikwijls dat er om drie uur nog eens voor eten werd geslagen, wanneer op de tafels het overschot van het middageten was gezet. Die honger had, kon dan aanvallen. De meesten maakten daarvan gebruik, want jong zijnde, heeft men altijd honger; Dorus sloeg althans nooit over.

Om half vier sloeg de vergadering; die met geweer exerceerden, gingen naar de wapenkamer hunne wapens ontvangen. Op het slaan van appel trad alles aan; de gewapenden werden gerangeerd in een bataillon, de ongewapenden vormden het tweede bataillon. Daarna marcheerde men naar de Maliebaan; de eerste klasse exerceerde dikwijls met de bataillons der garde-grenadiers en maakte doorgaans het tweede bataillon uit. Het was aardig om die kleine snuiters tusschen de groote beerenmutsen met zware knevels en staarten te zien manoeuvreren; ze deden flink mede en lieten zich niet beschaamd maken. De ongewapenden leerden marcheren, hard loopen, slootje springen, speelden haasje over, enz. Was de troep op het Binnenhof teruggekeerd, dan werden de gelederen der gewapenden geopend en werd er gekommandeerd: ‘leg neder geweer!’ Ieder legde zijn patroontasch bij het geweer op den grond, en, als alles ingerukt was, kwam een groot korvée om de wapens op te nemen, naar de wapenkamer te brengen en schoon te maken. Na een vrij uur volgde het avondmaal en na de taptoe traden de kompagniën aan, gekleed in pantalon en hemd. Zoodra het appèl was afgeloopen, werd het avondgebed gehouden; de roomschen knielden daarbij. Het gebed duurde lang; een der kweekelingen bad hardop voor, de anderen deden het in stilte of in 't geheel niet. Om negen uur, als ‘licht uit’ geslagen werd, bleven alle lichten branden maar moest men zich stil houden.

Eens per week was er militaire promenade en in den zomer ging men twee maal 's maands naar het strand van Scheveningen om te baden. Het uitkleeden, in zee loopen, er uitkomen, aankleeden geschiedde alles door signalen op de trom, militairement!

Het onderhouden van het éénige pakje - daar ieder kweekeling maar één pantalon en mouwvest had - ging op de volgende wijze. Had een jongen hier of daar een scheur of winkelhaak,

dan vroeg hij aan den kompagnies-kommandant een bewijs, waarmeê hij zich naar den baas-kleêrmaker begaf. Dáár trok hij zijn buis of broek uit, kreeg dan een kiel aan, en moest zoo lang wachten tot dat de reparatie verrigt was. Netjes gestopt of gelapt keerde hij naar den kompagnies-kommandant terug om hem te toonen dat alles weêr in orde was.

Er bevonden zich drie hospitalen voor de zieken, die er zeer goed verpleegd werden. Dorus ondervond dit, toen hij met een oogontsteking, die des tijds zwaar heerschte, gedurende een maand als zieke behandeld werd.

Het leven op de kweekschool was dus wel uit te houden; Dorus vond het er althans zeer goed. Toch gebeurde het dikwijls dat er kweekelingen deserteerden; bijna altijd werden zij echter ingehaald en opgepakt door gendarmen of door sergeanten der kweekschool die tot dat einde ieder met een paar korporaals waren uitgezonden. Meermalen zag men er tien of twaalf tegelijk aan touwtjes gebonden binnenbrengen. Die voor de eerste maal deserteerden kregen provooststraf, en die er zich bij herhaling aan schuldig maakten, werden voor een, twee of drie maanden aan den kruiwagen gesloten en moesten 's nachts in de torens slapen die aan weêrskanten van de loterijzaal gebouwd zijn. Ook Dorus bragt daar een paar malen den nacht door, maar niet voor desertie - dááraan maakte hij zich nimmer schuldig - wèl voor guitenstreken.

(Wordt vervolgd.)

Waterloo.

Een halve eeuw is voorbijgegaan sedert in de velden van België, zoo dikwijls met bloed doorweekt, de laatste strijd tegen den reeds overwonnen, doch teruggekeerden overheerscher gestreden werd, een duur gekochte doch volkomen zege op hem werd behaald, en hij, als een tweede Prometheus aan de rots van Sint-Helena werd vastgeklonken Deze overwinning, zoo dikwerf herdacht en bezongen, treedt thans met vernieuwden glans uit den nevel der jaren te voorschijn en vervult ons met een gevoel van vreugde en dankbaarheid!

Europa is sedert een nieuw tijdperk ingetreden, een tijdperk van ontwikkeling, zoowel op het gebied der kennis als op dat der stoffelijke welvaart, zoowel in kunst en wetenschap als in industrie, zoowel in de ontwikkeling der staatsinstellingen, als in de ontdekkingen en toepassing der natuurkrachten, vooral die van den stoom en de electriciteit. Doch was er vrede, was er rust, was er ongestoorde vrijheid in den vooruitgang? Nadat de overheerscher gevallen, en na eene langdurige ballingschap van de aarde was gescheiden, kwam hij niet terug om als een verheerlijkte schim, met den luister eens Heros omstraald, in de nagedachtenis van zijne oude en nieuwe be-

wonderaars voort te leven, door het schitterende van zijn levensloop en het tragische van zijnen val en van zijnen dood? Zij vernederden, door hunne vleitaal, zich zelven en hunnen afgod, door den overdreven lof dien zij hem toezwaaiden!

Wanneer wij eene gebeurtenis herdenken, gevolgd door een vijftigtal jaren, zoo rijk in lotwisselingen, in vervulde en teleurgestelde verwachtingen, in leering voor vorsten en volken, dringt zich eene menigte van gedachten en gevoelens aan onzen geest op. De vreugde wordt dan door eene ernstige beschouwing van hetgeen er sedert voorviel getemperd. In de plaats van vrede hadden wij eene gewapende schorsing van den krijg, die soms hier en daar hevig uitbarstte; rust bestond er slechts in naam; de ongestoorde vooruitgang werd vaak door een stelsel van terugwerking tegengehouden; de ware vrijheid werd door de demagogische woelingen eer belemmerd dan bevorderd; want zij kan niet ontspruiten uit den strijd van de onbeperkte alleenheersching en de democratische regeringloosheid.

Wat heeft dezen strijd voortgebragt? Voorzeker niet de gematigde vertegenwoordigende staatsinstellingen welke de burgerlijke en staatkundige vrijheid kunnen waarborgen en het vorstengezag voor het heil der volken in stand houden, door het te beperken. Hebben de volken te Waterloo, niet slechts voor hunne onafhankelijkheid, hebben zij ook niet voor hunne vrijheid, door het Caesarismus bedreigd, gestreden en overwonnen? Dit Caesarismus is ten gevolge van staatkundige omwentelingen, door velerlei teleurstellingen ontstaan, weder te voorschijn getreden. De schim van Caesar, eerst vergood, heerscht weder, door het gezag waarvan een Augustus zich heeft weten meester te maken, en dit gezag is doodend voor de vrijheid en onafhankelijkheid der volken, omdat het op eene algemeene opperheerschappij gevestigd is, en door allerlei middelen, niet altijd door wapengeweld, zich zoekt te doen gelden.

Vijftig jaren na Waterloo, verschijnt het ‘Leven van Caesar,’ door een keizerlijke hand beschreven. De lofrede op den Romeinschen Dictator is te gelijk de verheerlijking van de nagedachtenis des grooten ooms, door zijn neef en opvolger in zijn gezag. Maar zij is te gelijk eene waarschuwing voor de vorsten en volken om hunne onafhankelijkheid en hunne vrijheid te bewaken en te bevestigen. Dat zij den afgrond mogen zien, die wijder begint te gapen naarmate zij dien uit het oog verliezen. Dat zij vereenigd mogen blijven en den vrede bewaren, door juist die instellingen te handhaven, waaraan het Caesarismus een einde tracht te maken. De constitutionele monarchie is daarvoor het éénige redmiddel. Geven de vorsten zich aan de zucht tot de onbeperkte alleenheersching, en de volken aan de democratische woelingen over, welligt is het weder voor een tijd met de ware vrijheid en den voorspoed der natiën gedaan. Dat het keizerschap niet op nieuw weder heersche nadat over den val des keizers feest werd gevierd!

Het halve eeuwfeest van Waterloo moge

daarentegen het berin zijn van een tijdperk van ongestoorden vrede, van minder onzekere rust, veeleer van eene voortdurende maar langzame en ongestoorde ontwikkeling van den verstandelijken en stoffelijken, maar vooral van den zedelijken en godsdienstigen vooruitgang. Dat wij te midden der uitbreiding van handel en verkeer, van industrie, van vergrooting van steden en aanleggen van spoorwegen, zóóveel tijds weten af te zonderen, om over de hoogere belangen en de bestemming van den mensch na te denken. Zorgen wij dat men later onzen tijd niet de stoffelijke eeuw noeme. Gelukkig! het tegendeel is waar, zoolang het heilig vuur van kunst en wetenschap, van wijsbegeerte en godsdienst gloort in den boezem van zoo vele edelen, al moge de menigte alleen in het uitwendige en stoffelijke belang stellen.

Maar thans een dankbaren vreugdetoon aangeheven, ons hart zij verruimd en verjongd, vooral bij hen die eene halve eeuw vroeger, eerst met bekommering vervuld, later met opgetogenheid de verlossing van Waterloo bijwoonden! Vlechten wij nieuwe kransen voor de strijders ter versiering van hun graf. Dat de Nederlandsche Leeuw, die in de velden der overwinning nog verrijst, altijd naar het zuiden zijn blik moge rigten! Wij waren niet de minsten in den heeten strijd, en bezegelden dien, met onzen ridderlijken vorst aan het hoofd, met ons bloed. Eere aan de nagedachtenis der helden, die van beide zijden voor krijgsmans eer, voor vaderland en onafhankelijkheid sneuvelden. De vreemden mogen ons de eer, die hierin ons toekomt, niet altijd hebben gegeven; zij moesten die toch hoe langer hoe meer ons toekennen. Onze vreugde zij verhoogd door de hoop dat het feest, hetwelk wij vieren, een spoorslag moge zijn ter aankweeking van die volksdeugden welke het geluk der staten uitmaken. Het feest van Waterloo zij een waar volksfeest!

J.A.B.

Brievenbus.

IX.
Uit de eendenkooi.

Hoog weledel geboren Heer!

Wij zijn stellig in het laatste der dagen. Ik ten minste geloof het zoo zeker, zoo zeker als iets. Want vreemde dingen zien we. Dat zeî ik voorleden nog tegen mijn man, toen hij mij, zoo als gewoonlijk, de Arnhemsche courant voorlas, die ik, onder ons gezeid en gebleven, al langer hoe mooijer vind, daar hij nu niet altijd spreekt over verkiezingen en suikerlors (moet het naar de nieuwste spelling niet *lorren* zijn?) maar ook nog eens wat mededeelt, waar ik en een ander wat aan hebben. ‘Ja wel vreemde dingen!’ zeî ik toen hij mij voorlas en mij, daar ik wat ongeloovig keek, zelve liet lezen, hoe er onlangs te Lissabon in Portugal in een kerk (zeker een roomsche kerk, zeî ik) een spin van

het gewelf was komen dalen, die goed gemeten 1,5 Nederlandsche el lang was en 3 Ned. ponden woog ('t is toch goed, zeî ik, dat ze daar bij die zwartjes ook Nederlandsch gewigt gebruiken!). Die spin was op den hoed van een dame teregt gekomen, die daar niet weinig van geschrikt was, (arme ziel, ik wil het wel gelooven) en toen was ze, namelijk de spin, op handen en voeten, neen ik vergis me op pooten met haken weg geloopen, maar de Portugeesse dienders waren ze te gaauw af geweest en hadden ze gevangen. Nu bewaarde men ze zorgvuldig 1°. als een merkwaardig natuurverschijnsel of zoo iets en 2°. als een bewijs van de slordigheid der Lissabonsche schoonmaaksters, daar die spin zeker reeds eeuwen lang in het gewelf had gewoond en daardoor zoo onmatig gegroeid was. 't Is om van te sidderen en te beven; anderhalve Nederl. el lang! dat is geloof ik net de lengte die iemand moet hebben om in de militie opgenomen te worden, zoo zeiden ze ten minste voorleden jaar toen onze Jan loten moest, en hij onder de maat was, - en drie Nederl. ponden zwaar, dat is zes oude ponden, dus zoo als mijn roggebrooden gewoonlijk zijn; nu die dat op het hoofd krijgt, moet een stevige hersenpan hebben of hij wordt zoo plat als een pannekoek; een hoed als de mijne zou misschien nog tegen zoo'n deukje bestand zijn, maar daar in Lissabon hebben ze zeker de eerste snufjes van de mode.... Och heer! Wat zullen die blommetjes en die strikjes er uit gezien hebben! En dan wat een spinrag moet dat zijn, om er zes pond aan te hangen, ik denk die draad wel zoo dik zal geweest zijn als een kabeltouw. Grietje, zeî ik, want we waren juist aan het schoonmaken, spaar den ragebol toch niet, deern! veeg alle hoekjes en gaatjes goed uit, want als ons dat eens overkwam! Bedaard, kind! riep mijn man lagchend, 't is zeker maar een *kannaar*, en toen ik hem vroeg wat dat Latijnsche woord beteekende, zei hij, het een eendje was, wat ik ook zeer goed kon begrijpen, daar men bij ons, als iemand u wat op de mouw wil spelden, ook zegt: *nou dat is er me ook eentje!* Ik liet het daarbij berusten, want mijn man is heel knap, en in zulke geleerde zaken vooral geloof ik hem als een Evangelie. Maar wat gebeurt er? Toen we een paar dagen daarna op den zolder aan het stoffen en schrobben waren, zagen we, Griet en ik, op eens een diertje dat we eerst voor een houtwormpje hielden, maar dat er toch heel anders uitzag; vooreerst had het maar vier pootjes en dan aan den bek een soort van uitwasje, waarmede het heen en weder scheen te kunnen zwaaijen. Mijn man kwam er bij, maar kende het ook niet, zoodat ik wel begreep het iets heel vreemds was. Wacht, zeî hij na het lang bekeken te hebben, we zullen het voorzigtig opnemen en aan den dokter brengen, die heeft een teleskoop, daar vlooijen zoo groot in worden als varkens, en nog andere diertjes, die ik maar liefst niet zal noemen, want dan begint het mij overal te jeuken, wel zoo iets van koebeesten krijgen, behalve dat men het bloed, - menschenbloed, ons bloed - door hun ligchaam ziet loopen. Ik wed, hij heel blij zal zijn met die nieuwe vondst. En zoo was het ook. Den volgenden dag kwam de dokter bij ons aanloopen, met een kleur als bloed, en riep toen ik hem nog naauwelijks de deur open gemaakt had: ‘Nu jufvrouw B., weet ge wel wat uw man mij gebragt heeft? Niets meer of minder dan een olifant, een incengeschrompelde olifant, die honderde misschien duizende van eeuwen hier op de zolder in uw balken gezeten heeft.’ ‘Hei, mijnheer! zei ik dadelijk, de wereld is eerst voor zes duizend jaar geschapen.’ ‘Nu ja, antwoordde hij knorrig, die op zulk een kleinigheid ziet.... In allen gevalle, het kan wel een dier

uit de voorwereld zijn, een *mannemoed* of zoo iets, die heel veel op olifanten moeten geleken hebben!' 'Maar dan de zondvloed, zeî ik, mijnheer! zou die niet alles weg gespoeld hebben, of zou dit diertje ook in de ark bewaard zijn geworden?' 'Loop, malle meid! riep hij, gelooft gij nog aan de zondvloed, en aan de ark, ben je zoo fijn of orthodox?' 'Neen, dat niet mijnheer, maar...' Nu al is er dan een zondvloed geweest, 't is lang niet zeker, dat hij zich tot ons dorp heeft uitgestrekt, en 't kan dus heel wel wezen... maar laat ons daar nu niet over twisten, kom bij mij aan huis, en ik zal u zelve door de telescoop laten zien.' Zoo gezegd, zoo gedaan, mijn man en ik gingen mede, en de meester ook, want die zegt dat hij ook heel knap is in de natuurlijke historie volgens de nieuwe wet; allen keken wij op onze beurt door het kleine glaasje, en zoo waar als ik leef, het was niet anders dan een olifant, net zoo als ik in mijn jeugd op de Zutphensche kermis bij van Aken gezien had, of mogelijk nog wat grooter en forscher gebouwd; het kon dus heel wel een mammeloek of hoe heet zoo'n ding geweest zijn. Raar is het zeker, maar als ik er over nadenk is het toch wel te verklaren. Door langdurigheid van tijd worden kleine kinderen groot, maar op zekeren leeftijd beginnen veel menschen langzamerhand in te krimpen, kleiner te worden en als ware te verschrompelen even als de gouden pippelingen na nieuwjaar. Denk maar aan de vrouw van v. G., vroeger zoo'n kloek vrouwspersoon en nu... maar 't is waar ook, UEd. kent ze niet, maar er zullen er op andere plaatsen ook wel zóó wezen. Dus, ik wil maar zeggen, zoo kan het bij de dieren ook wel zijn. Die spin, daar in Lissabon - misschien is hij ook wel uit de vóórwereld - was nog in den groeitijd en werd dus onmatig groot, maar mijn olifantje of mallemoertje had zijn besten tijd gehad en was aan het inschrompelen gegaan, zoodat hij nu nog maar alleen door een telescoop te herkennen is. Ik ben maar blij dat die Arnhemsche courant nu weer de kroon op haar hoofd gekregen heeft, en geloof dat ik om harentwil verpligt ben onze ontdekking publiek te maken al zijn er ook kwade tongen, die zeggen: Nu die jufvrouw B. mag wel spreken van de slordigheid der Lissabonsche schoonmaaksters! Bij haar zitten de olifanten duizenden van jaren of eeuwen in de hanebalken! Mijnheer! laat ze maar praten. Vooreerst, was mijn olifant niet grooter als een houtwormpje, en wie ziet die niet wel eens over het hoofd; en dan, zeî de dokter, had hij *in* den balk gezeten, en nu zet ik het de knapste schoonmaakster om met den ragebol in den balk te komen; maar zoo'n spin van anderhalve Ned. el en drie Ned. ponden zwaar te laten zitten, dat is wat anders; als mij zoo iets overkwam, zou ik van chagrijn sterven. Nu dat tot daaraan toe. Wilt UEd. ons olifantje eens zien, kom dan maar hier; de dokter heeft het bewaard; het zal, zegt hij, de grondslag wezen van zijn teologisch museum. Zoodra het schoonmaken gedaan is, kan UEd. logeren bij

Brvrt.
5 Mei 1865
Uwe onderdanige Dienaresse, L.S.B. geb. v. L.

P.S. Ik schrijf mijn naam en dien van ons dorp maar niet voluit. UEd. kent me en mijn man ook, en andere menschen hebben er niet mede te maken. - Ds. de Liefde, weet u, die vroeger te Zutphen gestaan heeft en de menschen in den Berkel doopte, zal het misschien wel raden, want in zijn mooije boekje 'Waarschijnlijkheid en zekerheid' dat ik van den Dominé te lezen gehad heb, zegt hij dat als men hem een

brief alleen in medeklinkers schreef hij spoedig met zekerheid zou kunnen zeggen, welke de woorden moesten zijn, waarvan die medeklinkers de deelen uitmaakten.

[Deel 2]

Inhoud.

Staatkunde en Geschiedenis.

		Blz.
Schandalen.		
	De Schandalen van den vrijen arbeid in Rembang. Eene toelichting op het rapport van den heer O. VAN REES, over de vrijwillige tabakskultuur, door H.C. BEKKING	1
Politiek overzigt.		14, 114. 205, 267, 371. 439
Een geschenk aan Nederland.		
	Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming, door W. MOLL. Hoogleeraar te Amsterdam, 1e D. Arnhem, Is. An. Nijhoff en Zoon, 1864	91
De Bandjermasinsche krijg van 1859-1863. Een getuige van Moed, Beleid en Trouw.		
	De Bandjermasinsche krijg van 1859-1863. Met portretten, platen en een terreinkaart, door W.A. VAN REES	179
Mysteriën.		
	Mijne Verbanning. De officiëele waarheid, door S.E.W. ROORDA VAN EYSINGA	199
Om vooruit te komen.		

De arbeid. Handboek voor volkshuishoudkunde ten dienste van lager en middelbaar onderwijs, bewerkt door M[r]. W.R. BOER 218

De eerste spoorweg op Java en een onbezweken strijder, door S.E.W. ROORDA VAN EYSINGA.

T.J. STIELTJES, Gegevens omtrent de zaak der spoorwegen op Java. Zesde en laatste aflevering. Adres over eene te houden enquête 355

De doodstraf, door M[r]. J.H. GILQUIN.

De geregtelijke doodstraf uit Christelijk oogpunt beschouwd door L.J. VAN RHIJN 431

Een woord over de doodstraf van Dr. E. LAURILLARD 431

Godgeleerdheid en Onderwijs.

	Blz.
Eene bevoegde stem over het Middelbaar Onderwijs.	
Een woord over de toepassing van de Wet tot regeling van het Middelbaar Onderwijs, ten aanzien van de Hollandsche taal- en letterkunde, de Geschiedenis en Aardrijkskunde, door ANONYMUS	28
De Ethische rigting, door Dr. A. PIERSON.	
Prof. Dr. S. HOEKSTRA Bz., Bronnen en Grondslagen van het godsdienstig geloof. - Formeel gedeelte van de geloofsleer, op het standpunt van de moderne wetenschap	30
D. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE. Leven en Rigting. Vier voorlezingen over godsdienstige vraagstukken van dezen tijd. I. Overlevering en werkelijkheid. II. Geweten en H. Schrift. III. Kerk en Staat. IV. De Christelijke roeping	30
Het middelbaar onderwijs in Frankrijk, *Schets der Parijsche Universiteit*, door D^{r}. A.H.A. EKKER. VIII, IX	126, 294
Een gevaarlijk pamflet, door P.H. HUGENHOLTZ, Jr.	
De vraag: waarom leggen verscheidene predikanten der moderne rigting hunne bediening neder? beantwoord door eenige	221

der beroemde godgeleerden van die rigting

Johannes Henricus Scholten. (*Met Portret.*) 279

De vereischten van het stichtelijke, door D^r^. F.W.B. VAN BELL.

Toespraken gehouden in de concertzaal te Haarlem door CD. BUSKEN HUET 284, 384

Onderwijs in de aardrijkskunde.

Leiddraad bij het onderwijs in de vergelijkende aardrijkskunde, door W. PÜTZ; onder medewerking van Dr. J.J. KREENEN 305

W. PÜTZ, Grondbeginselen der vergelijkende aardrijkskunde; onder medewerking van Dr. J.J. KREENEN 305

Eene verzameling van waarde.

Oude kerkordeningen der Nederlandsche hervormde gemeenten (1563-1638) en het concept-reglement op de organisatie van het Hervormd kerkgenootschap in het koningrijk Holland (1809), verzameld en met inleidingen voorzien door C. HOOIJER 396

De empirische wijsbegeerte in Nederland. I., door J.A. BAKKER.

Jhr. R.H.C.K. VAN DER WIJCK, Hoogleevaar te Groningen, De oorsprong en de grenzen der menschelijke kennis 450

Dezelfde, Over het ontstaan en de beteekenis van Wetenschap en wijsbegeerte 450

Dezelfde, JOHANNES KINKER als wijsgeer beschouwd 450

Natuurkunde.

Blz.

Eene vertaling met eene inleiding.

De werelden, gemeenzaam onderhoud over de sterrekunde, naar Guillemins Causeries astronomiques. door Dr. H.C. MICHAËLIS 72

Geologie.

Drie vragen op het gebied der Geologie: Van waar zijn wij gekomen? Waar zijn wij? Waar gaan wij heen? Vertaling van DAVID PAGE, the *Philosophy et Geology*, door Dr T.C. WINKLER 400

Zand en duinen, door Dr. T C. WINKLER 400

Plantkunde en tuinbouw.

Neêrlands plantentuin. Afbeeldingen en beschrijvingen van sierplanten voor tuin en kamer. Opgedragen aan H.M. de Koningin. Onder redactie van Dr. C.A J.A. OUDEMANS 403

Letterkunde.

Blz.

Bijdragen tot het woordenboek der Nederlandsche taal. II., door Dr. A. DE JAGER 143

Nog een provinciale.

Utrechtsche Volsalmanak voor het jaar 1865 155

Der Denen roem - den Denen hulp.

Graaf Hakon (Hakon Jarl) of de zegepraal van het christendom over de heidensche eeredienst in Noorwegen. Treurspel van ADAM OEHLENSCHLäGER. naar het Deensch bewerkt en van aanteekeningen voorzien, door M^{r}. C.J.N. NIEUWENHUIS 226

Beelden uit de geschiedenis der menschheid.

Homerus, Plato, Spinoza, door Dr. D. BURGER 307

Alcibiades, Franciscus van Assisi, Heinrich Zschokke, door Dr. D. BURGER 307

Een vraagbaak.

Algemeene Nederlandsche Encyclopedie voor den beschaafden stand. Woordenboek van kunst, wetenschap, nijverheid, landbouw en handel 312

Vertalingen en herdrukken.

Een Engelsche jongen op een Hollandsche school. Naar het Engelsch bewerkt door F.J. ANDRIESSEN 160

De Geldman of de geheimen van een barbier, door J.F. SMITH 162

De man van geboorte en de vrouw uit het volk. Een beeld uit de werkelijkheid. Naar het Zweedsch van MARIE SOPHIE SCHWARTZ, door J.J. GOEVERNEUR 229

Eene kroon voor Karel den Stouten. Door Mevr. A.L.G. BOSBOOM-TOUSSAINT 315

De jonge stiefmoeder. Een verhaal van Miss YONGE, schrijfster von Violette, Het huisgezin van dokter May, enz. enz. 471

In het daglicht. Tafereelen uit het werkelijk leven, door OTTILIE WILDERMUTH 472

Mengelwerk.

		Blz.
W.A. VAN REES. Indische typen. V. *Een Oud-Indisch-Officier*		78, 231, 334, 406, 498
D^{r}. A. PIERSON. Over Blaise Pascal		163, 241
27 Junij 1865		176
Een tochtje op den Nijl		255
D^{r}. W. SCHEFFER. Een blik op het karakter der achttiende eeuw, *uit een godsdienstig oogpunt beschouwd*		318
Een ernstig woord over eene beuzeling		346
Een vruchtbaar, maar nog braakliggend veld. (Denkbeelden over de opvoeding der vrouw)		474
DE OUDE HEER SMITS, Brieven aan zijn kleinzoon		495
Suum Cuique		416
Brievenbus.		
I.	D^{r}. G. VAN GORKOM, Tegen stroom op	264
II.	Tweede zendbrief van Argus aan - zijn adres	417
III.	J.P. DE KEYSER, aan Professor SCHOLTEN, over PIERSON's vaarwel	419
IV.	Van een Kniesoor	514
V.	Over geniepige en openhartige brieven	516

BLUCHER IN DEN SLAG BIJ LIGNIJ.

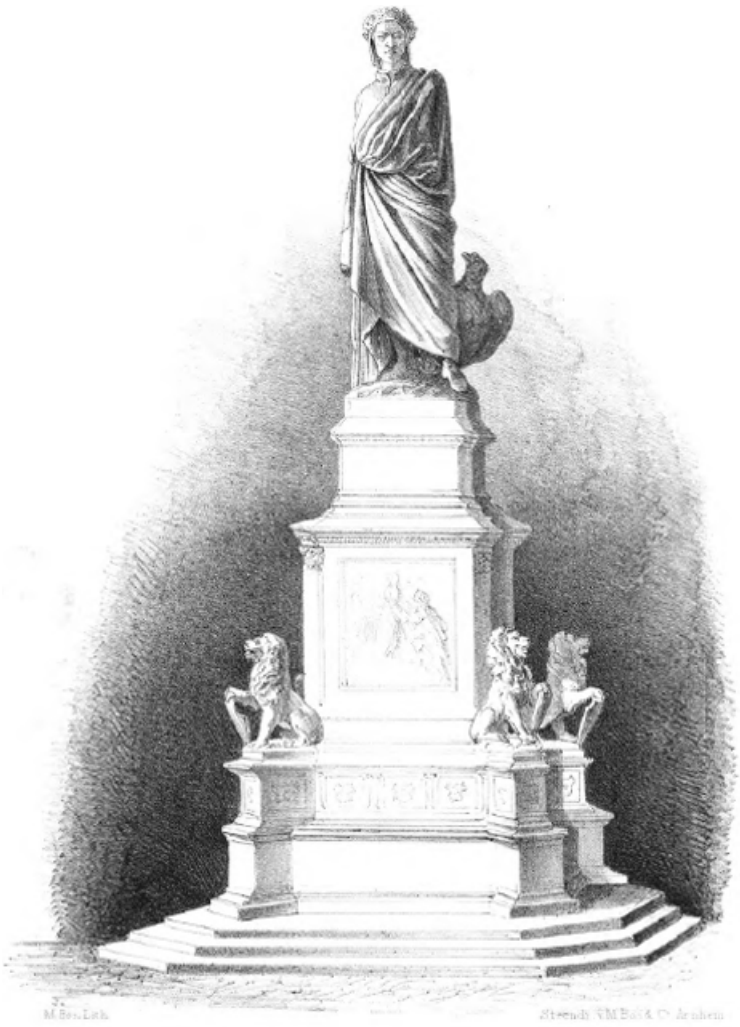

AAN DANTE ALIGHIERI.
Onthuld den 14 Mei 1865 te Florence

Staatkunde en geschiedenis.

Schandalen.

De Schandalen van den vrijen arbeid in Rembang. Eene toelichting op het rapport van den heer O. van Rees, over de vrijwillige tabakskultuur, door H.C. Bekking, Oud-resident van Rembang. Bij Martinus Nijhoff, te 's Gravenhage, 1864.

Voor de zedelijkheid van een volk, dat roem draagt op vaderlijke deugden, op eerlijkheid, waarheidsliefde, regtschapenheid en goede trouw, is het een bedenkelijk verschijnsel, als zijne hoofden en voorgangers het voorbeeld geven, dat men er zoo naauw niet op behoeft te zien, noch er zich streng aan binden, wanneer met de verzaking dier deugden een oogmerk kan bereikt worden, dat men zou missen indien men er getrouw aan bleef. Een betreurenswaardig voorbeeld van dien aard levert de strijd op, door de Regering en de reactionaire koloniale partij in 1858/61 gevoerd, tegen de vrije industrie op Java, in het belang van monopolie en gedwongen arbeid, waardoor de publieke meening een tijd lang is misleid geworden.

'Het is niets dan *mystificatie*, dan vermomde dwang, wat men op Java vrijen arbeid noemt', zoo sprak de minister Rochussen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, en die veel beteekenende, ondoordachte woorden hebben in Indië weêrklonken, zij hebben gevolgen en nadeelen gehad, die niemand ooit in staat zal zijn te schatten of te berekenen. Het was nu duidelijk geworden wat de minister beoogde, aan zijn veeljarig dobberen tusschen vrije, magtige ontwikkeling van het voorbeeldig vruchtbare land en de binnen enge grenzen beperkte gedwongen teelt van producten, was een einde gekomen: de oud-gasterij juichte, de minister was voor hare belangen gewonnen, wiens wijsheid, doorzigt, vaderlandsliefde enz. door haar hemelhoog werden verheven. Wat wonder dat vele ambtenaren zich met den gouverneur-generaal beijverden om in dien geest te handelen. Niets werd verzuimd om Cesar te behagen! 'Een wenk', zoo schreef de resident Boutmy in zijn *geheim* rapport van 11 Novemver 1859. L.B., 'een wenk en de particuliere ondernemers *zijn geruïneerd*, zóó groot is de invloed van het Europeesch bestuur'(*).

(*) En dat hij waarheid heeft gesproken, bewijzen de verlaten tabaksondernemingen in 1864 reeds.

‘Van vrijen aanplant’ - zoo schreef hij verder - ‘kan reeds daarom geene sprake zijn, omdat er geen individueel grondbezit is; maar er is niet eens een *individu*: zelfstandig kan de Javaan niet zijn, in niet eenige daad, in niet eenige beschikking des levens, want dan zou hij ophouden een deel te zijn van het geheel waartoe hij behoort, een lid van zijne dessa, dat van zijne *geboorte* tot aan zijn *dood* geen anderen wil heeft dan die van zijn hoofd.’

‘Zoo heeft daarentegen dat werken buiten tusschenkomst van het gouvernement (de vrije industrie), daar gelaten het politiek gevaar (?) dat er in steekt, om den kleinen man zelf te laten bepalen wat hij verdienen wil(*), iets wat hij uit zich zelf nimmer zou *gedurfd* hebben, aanleiding gegeven tot buitensporige opdrijving van loonen, buiten alle verhouding tot de geringe behoefte van den inlander. In een land waar niemand voor zijn bestaan behoeft te zorgen (?) en waar de mensch geregeerd wordt, niet door winzucht maar door *vrees* en gehoorzaamheid.’ Meer duidelijk en met meer naïveteit kunnen de beginselen en leerstellingen der reactionaire partij wel niet ontwikkeld worden. De mensch met rede begaafd is *geen individu*, van zijne geboorte tot aan zijn dood heeft hij geen *eigen* wil; met zijn aanleg, vatbaarheid en bestemming tot hoogere ontwikkeling, wordt hij allen geregeerd door *vrees*. De Javaan dus, minder nog dan onze huishond, die zich gevoelig betoont en laat leiden door liefde en gehechtheid; de mensch Javaan, dien men geen slaaf durft noemen, mag niet zelf bepalen het loon dat hij meent te kunnen bedingen voor zijn zuren arbeid, onder een tropischen hemel van meer dan 100 graden hitte; niet uit eigen-zucht tot gewin, maar door *vrees* moet hij gedreven worden tot den arbeid. Naar deze beginselen moet het godsdienstige Nederland, de 12 millioenen natuurgenooten onder de linie (6 gr. z. br.) besturen, die door de Voorzienigheid aan zijne hoede zijn toevertrouwd! Zóó willen het de reactionairen, zóó verlangen het de anti-revolutionairen onder ons, met hunne historisch christelijke humaniteit. Alleen zij, die *deze* leer belijden, zijn gehecht aan het huis van Oranje, alleen zij die deze beginselen toepassen en bij voortduring in praktijk willen brengen, bezitten bij uitsluiting liefde voor den koning, voor het vaderland en 't batig slot - dat is hun privilegie. Is het geen zwarte ondankbaarheid, dat het *virtus nobilitat* de borst nog niet dekt van hem, die de politieke regtzinnigheid jegens de Javanen, met eene klaarheid heeft geformuleerd, zooals niet één het nog deed, aan wien die adel ten deel viel.

(*) Dit is immers ook een gruwel; het gouvernement betaalt hem bij de tabakskultuur 3 centen per dag, en de particuliere ondernemer geeft hem van 20 tot 30 centen, waarvoor hij dan wel zooveel vlijtiger is, mèèr arbeid levert en welvarender wordt. Maar wie ziet niet in, dat dit eigenlijk tot zijn verderf strekt, tot ondermijning van ons gezag en de liefde die hij ons toedraagt, omdat wij hem, bij al zijn arbeid, zoo arm weten te houden. In de Preangerlanden mag hij de koffijtuinen bewerken, die zijn eigendom zijn, zegt het gouvernement, en wanneer de oogst komt, stelt men om hem te beschermen tegen ‘inhalige opkoopers,’ 's lands pakhuizen open, waar hij *f* 5 voor de pikol koffij ontvangt. En mogt hij op den dwazen inval komen om die pakhuizen te ontwijken en ze bij particulieren te verkoopen, die er hem *f* 35 tot *f* 40 voor zouden geven, dan wordt dat niet toegelaten, maar hem zijne ondankbaarheid en de miskenning van de goede, vaderlijke bedoeling gevoelig door rottingslagen aan het verstand gebragt. ‘Wij allen zijn met christelijke liefde jegens de Javanen vervuld,’ verzekert de heer van Rhemen van Rhemenshuizen. Wie is zoo goddeloos er aan te twijfelen?

Maar eene andere onderscheiding was den leeraar van dit *cynisme* toegedacht, hij was de uitverkorene die in commissie werd gesteld, om te bevestigen wat de minister Rochussen in 's lands raadzaal, aangaande de vrije industrie had gezegd: ‘De schandalen van den vrijen arbeid in Rembang’, door de reactionairen uitgedacht en als hefboom aangegrepen, breed uitgemeten en opgeluisterd met alles wat het vernuft van den partij-haat maar kon uitdenken, werden nu ook officieel geëxploiteerd: op last van den minister zouden die schandalen eens onpartijdig worden onderzocht. Het was eene goede gelegenheid om zich te wreken op een paar ontaarde ambtenaren, die afvallig waren geworden van de alleen zaligmakende koloniale leer: ‘De Javaan is geen individu, hij mag in niets een eigen wil hebben, noch iets meer verdienen dan wij ambtenaren voor zijne geringe behoefte noodig oordeelen, alleen door *vrees* moet hij geregeerd worden.’

Om aan den ministeriëlen last te voldoen en van zijne goede gezindheid blijk te geven, koos de gouverneur-generaal Pahud de twee bitterste vijanden van vrije industrie en ontwikkeling, die men onder de hoofd-ambtenaren kende, wel verzekerd, dat deze keuze den minister welgevallig wezen en hem niet te leur zou stellen.

Naast den resident Boutmy, werd de inspecteur Canneman voor dat onderzoek benoemd, die schreef: ‘Dat bij den inlander geheele ontstentenis is van *goede trouw* en *begrip* van zedelijke verpligting, dat het principe van vrije kultuur en vrijen arbeid voor Java's bevolking onbestaanbaar *is* en *blijft* en zoo het al fraai moge klinken, *onzedelijk* is in zijne werking en gevolgen.’ Beter gezinde ambtenaren kan men voor zulk een taak niet wenschen; getrouw aan hunne beginselen bragten zij een rapport uit, dat er volkomen aan beantwoordde.

In vroegeren tijd waren er meermalen ambtenaren in kommissie gesteld, om de *toevallig* aan het licht gekomen *gruwelijke* schandalen van den *gedwongen* arbeid te onderzoeken, en bleek het dan, dat er een schromelijk misbruik was gemaakt van den eigendom en de werkkrachten der bevolking, door hen, die haar tegen willekeur en verdrukking behoorden te beschermen, dan werden die rapporten zorgvuldig geheim gehouden en in het archief voor de oningewijden verborgen, want zij betroffen het kultuurstelsel, waaronder, naar men verzekerde, de Javanen ‘zóó welvarende en gelukkig waren geworden;’ zoo herinneren we ons de rapporten van den inspecteur van der Poel in 1849/50(*), toen de heer Rochussen Gouverneur-Generaal van Neêrlands Indië was, waarin feiten werden vermeld, die nooit onder het oog van het publiek zijn gekomen. En de strafschuldige ambtenaren kwamen er dan doorgaans af met een meer of min serieuse vermaning, bij kabinetsbrief en *geheim*, met geen ander gevolg dan dat men voortaan wat voorzigtiger te werk ging. Dit was tot 1860 de *adat* in het glazen huis en bij het Indisch Bestuur.

Nu het evenwel de vrije industrie betrof, rekende de Indische Regering zich in gemoede verpligt geheel anders te handelen met twee ambtenaren, die de afgoderij gepleegd hadden, den vrijwilligen arbeid *niet* te belemmeren noch te

(*) Uit dat archief is onlangs een rapport van den resident Potter van 1852 aan het licht gekomen, waarin het regeerstelsel in Indië een *wangedrocht* wordt genoemd, waaronder de Javanen onmisbaar moesten verarmen.

onderdrukken; ten voorbeeld en ter aanmoediging der ware geloovigen, moesten deze ketters aan de kaak worden gesteld, de knods was gevonden om het goddelooze monster, de vrije industrie, den kop in te drukken en voor goed te vermorselen. In afwijking van de oude heilige gewoonten werd nu een besluit *gepubliceerd*, onder dagteekening van 12 April 1861, dat geen twijfel overliet aangaande de schandalen van Rembang; het was nu, volgens dat besluit, bewezen en geconstateerd, de residenten Bekking en van Lawick stonden schuldig aan: 'Het scheppen van een kunstmatigen toestand, vergezeld van een *tal van misbruiken*, ofschoon herhaaldelijk de inzigten van het hooger bestuur waren blootgesteld. Met verzaking van hun *ambtspligt*, met *schending* van de Gouvernements-bepalingen en voorschriften, hadden zij zich handelingen veroorloofd ten eenenmale liggende buiten hunne bevoegdheid; wel verre van die handelingen aan de goedkeuring der Regering te onderwerpen, beijverden zij zich dezelve voor haar verborgen te houden; van hun gezag en invloed hadden ze gebruik gemaakt, om bloedverwanten en familiebetrekkingen te begunstigen.'

Zie daar de beschuldiging bewezen door het onderzoek! Wat wonder, riepen de reactionairen, dat onder zulke residenten de zoogenaamde vrije kultuur bloeit en de ondernemers spoedig rijk maakt. Dit besluit was een kostelijk, een krachtig instrument, het werd met ijver en veel handigheid verspreid en toegelicht en vele gemoedelijke, maar onkundige, lieden, werden er door misleid en in den waan gebragt, dat de minister Rochussen c.s. toch wel gelijk hadden.

'Droogstoppels', zeide de heer Wintgens in de Tweede Kamer, 'zijn die voorvechters van vrijen arbeid'; vuige égoisten, stemde het publiek in, die, onder vrijzinnige leuzen, geen ander oogmerk hebben dan hunne eigen zakken te vullen ten koste van het batig slot, ten koste van het zweet en den arbeid der goede Javanen, onder den veel erger druk van de liberale vrijarbeiders; weg met hen! Het pleit was nu beslist.

De triomf der oud koloniale politiek scheen volkomen, indien de veroordeelden nu maar zwegen; doch de aan den schandpaal gestelde ambtenaren, prijsgegeven aan de minachting en den afkeer van het publiek, hadden er ongelukkig geen vrede mede; en toch waren zij met zoo veel toegefelijkheid behandeld, zij 'die hun pligt vergetende, met schending van Gouvernements-bevelen, onbevoegde handelingen gepleegd en bloedverwanten begunstigd hadden en door het rapport van den heer Canneman in verdenking waren gebragt, 's lands bosschen voor eene waarde van meer dan *f* 200,000 aan hout beroofd te hebben, ten bate der vrije ondernemers,' zij werden niet aan den regter overgeleverd, om volgens de gestrengheid der wet geoordeeld te worden, maar met vaderlijke zachtzinnigheid eenvoudig uit 's lands dienst ontslagen, '*met behoud van aanspraak op pensioen!*'

Waarom bij zoo veel schuld, zóó genadig een vonnis? Zou er ook vrees zijn geweest, dat een onpartijdig regter, die slechts vraagt wat waarheid is, zou gezegd hebben 'ik vind geen schuld in hen'? Maar dan zou het bewijs geleverd zijn geworden dat de heer Rochussen als minister onwaarheid had gesproken, de voorstanders van den vrijen arbeid zouden dan getriomfeerd hebben en de reactie

totaal geslagen zijn geweest. Door eene straf zoo zacht kon die slag afgeweerd worden, wanneer men de veroordeelden ondershands liet weten, dat het leed hun toegebragt te eeniger tijd wel weêr vergoed zou worden, indien ze nu maar berusten en zwijgen wilden, tot dat het politieke doel, 'behoud van de gedwongen kultuur,' bereikt was, met uitsluiting der vrije concurrentie, wier woordvoerders door het besluit van 12 April 1861 moesten verpletterd en tot zwijgen gebragt worden. Het niet gecontroleerde Indische budget was ter beschikking!

Er zijn nogtans altijd lieden geweest, die zich onvatbaar betoonden voor goeden raad, ook de heer Bekking wilde zich de voorbeelden van vroeger niet ten nutte maken: méér hechtende aan de wonde zijne eer toegebragt, dan aan gunsten in de toekomst, kwam hij in openbaar verzet tegen de motiven der vaderlijke straf, hij schreef eene brochure '*De ontwikkeling van Rembang.*' Met veel bezadigdheid, doch met al de kracht en waardigheid, die alleen de onschuld van een gerust geweten, de volle bewustheid van zijn pligt gedaan te hebben, inboezemen, ontleedde en wederlegde hij in dat geschrift, al het onware, ongegronde en onhoudbare der motiven van het veroordeelend, onregtvaardig besluit, waarvan hij de intrekking aan den minister van koloniën verzocht, dan wel het *verlof*, om gebruik te mogen maken van al die officiele stukken welke hij noodig had, om 't geen in zijne brochure gezegd was, met bewijzen te kunnen staven. Menigeen zal het vreemd klinken, dat een zoo zwaar beschuldigd *ontslagen* ambtenaar, in het vrije Nederland een verlof behoeft, om de bewijzen zijner onschuld in helder licht te stellen, terwijl de wet toch de meest uitgebreide middelen van verdediging toelaat en verzekert, zelfs aan den misdadigsten burger. Maar voor den dienaar van den Staat in Neêrlands Indië, bestaat in dit opzigt slechts willekeur, die wet beschermt *hem* niet; wanneer hij gebruik maakt van een bewijsstuk, dat alleen uit 's Gouvernements archief geleverd kan worden, om zijne onschuld te bewijzen, dan heeft hij zich overgeleverd aan de genade en het welbehagen van den minister van koloniën, die hem als een landsdief niet alleen kan doen vervolgen, maar hem ook, volgens een besluit van 13 Januarij 1854, tot den bedelstaf kan brengen, door de intrekking van het moeijelijk verdiend pensioen, alleen omdat hij gebruik heeft gemaakt van het heilige, meest eerbiedwaardige regt, de verdediging van zijne bezwalkte eer, door middel van een officieel stuk, bij gemis aan elk ander bewijs. En deze stuitende, tot de ergste onregtvaardigheid leidende willekeur blijft tot onze schande bestaan; de kracht der reactionairen, die dit besluit provoceerden uit vrees voor het licht, dat de archieven op hunne werken zouden kunnen werpen, schijnt nog zóó magtig en eerbiedwaardig te zijn, dat de liberale minister van kolonien Fransen van de Putte, zich laat terughouden, haar dit wapen te ontwringen, en de belaagde onschuld in haar regt van onbelemmerde verdediging te herstellen, wanneer de regtbanken onbevoegd zijn over conflicten van dien aard te oordeelen; want het was eene doorgaande gewoonte bij het departement van kolonien, onder verschillende ministers, om zulke klagten en verzoeken onverhoord te laten, zij schenen be-

schouwd te worden als een onbetamelijk verzet tegen de wijsheid en het welbehagen van hoogere staatsmagten, waaraan geen voedsel diende gegeven te worden. Het prestige van de onfeilbaarheid der Indische Regering zou geknakt en haar gezag ondermijnd worden.

Wee den ambtenaar die het ongeluk had door schijn, verkeerde voorstelling van feiten, onvolledige toelichting, of intrigue, verongelijkt en veroordeeld te zijn en dan onnoozel genoeg was te gelooven, dat hem regt zou gedaan worden door het opperbestuur. De verongelijkte die dáár zijn regt zocht en dat poogde te handhaven kon er op rekenen zijne carrière gesloten te zien en als een ontevredene aangemerkt te worden, die alle welwillendheid van het Gouvernement onwaardig was en verbeurd had. Alleen hij die eene magtige protectie bezat, mogt zich soms in eene afwijking van dien regel verheugen.

Hoe demoraliserend zulke beginselen op een groot deel der ambtenaren hebben moeten werken, laat zich gevoelen. De Regering die daarin hare kracht zoekt, zal slecht gediend en weinig bestand zijn tegen de wisselingen van het lot.

Eere den staatsman die de regeerkracht in iets anders, in iets beters gelegen acht, dan in de onderdrukking of het verwringen van waarheid en regt, die te eerlijk en te zelfstandig is om in het onregt, door voorgangers of ambtgenooten gepleegd te volharden, ten einde eene magtige partij te believen. Den minister Loudon komt de hooge eer toe, met die oude tradities gebroken te hebben: toen hem de gegrondheid der klagt van den heer Bekking bleek, droeg hij geene bedenking om de reactie te trotseren, om regtvaardig te zijn bovenal, en bij den Koning te provoceren, dat er een nader onderzoek te dier zake in, Indië zou plaats hebben; een onderzoek dat door den gouverneur-generaal werd opgedragen aan den resident O. van Rees.

Aan meer waardige en bekwamer handen kon de teedere kwestie niet worden toevertrouwd. Met onpartijdige, onafhankelijke naauwgezetheid, heeft hij in een zeer uitvoerig en voor ieder duidelijk rapport de volle onschuld der slagtoffers van partijhaat in helder licht gesteld en bewezen, op grond der getuigenissen van meer dan 400 personen, door hem ter zake gehoord! En wij stemmen geheel in met den heer Bekking, ‘dat het grootste schandaal in deze zaak is geweest, het besluit van den heer Pahud van 12 April 1862.’ Maar zijne grieven, tegen het rapport van den heer van Rees, voorkomende in de brochure die we hier aankondigen en ter lezing aanbevelen, kunnen we niet beämen, zij komen ons meerendeels ongegrond voor, ofschoon we ze wel kunnen begrijpen. Wanneer men overtuigd is van met goede trouw en eerlijkheid zijn pligt te hebben gedaan, zelfs méér en beter dan vele anderen, zoo als uit het officiele rapport blijkt, en dan zóó grievend beschuldigd en behandeld is geworden als de heer Bekking, dan ligt het in de menschelijke natuur, méér gevoelig en prikkelbaar te zijn dan gewoonlijk, waardoor woorden en zinsneden geheel anders worden opgevat dan ze werkelijk beteekenen, er wordt meer gewigt aan gehecht dan ze verdienen. Zoo vindt de heer Bekking zich bezwaard door zinsneden in het Rapport als de volgende:

‘*Wanneer*’, zegt de heer van Rees, ‘de zucht tot zelfverheffing een der voor-

naamste drijfveren van den resident Bekking *kan* zijn geweest, dan mag echter niet worden voorbijgezien, dat zijne handelingen en voornemens zich *steeds* hebben gekenmerkt door een streven, om *de welvaart van den inlander* en daarmede, zij het ook op indirecte wijs, de *belangen* van het gouvernement *daadwerkelijk te bevorderen.*'

Wat is hierin nu miszegd, dat een goed ambtenaar kan krenken of hinderen? in stede van blaam, constateert de heer van Rees het meest loffelijk streven, dat aan ambtelijke handelingen kan worden toegekend; of de drijfveer zelfverheffing is geweest, beslist hij niet, hij laat dit geheel in het midden, aan het oordeel van anderen over!

Indien ik, antwoordt de heer Bekking bladz. 9, dus zelfverheffing ten *doel* had - hier ligt de misvatting - het was geenszins égoïsme in den laakbaren zin van het woord, maar veeleer het begrip van juiste schatting van eigen krachten, die een magtige prikkel is tot het doen van vele zaken die men, bij een minder vast karakter, niet zou durven ondernemen.

Aan te groote nederigheid, dit zal men toestemmen, gaat deze zinsnede niet mank, moet ze dienen als eene verdediging tegen de verdenking van zelfverheffing? dan vreezen we dat ze ten eenenmale is mislukt en gerust achterwege had kunnen blijven, en dit zou ook zeker het geval zijn geweest, indien de heer Bekking slechts onbevangen had gelezen; dan zou hij overtuigd zijn geworden, dat de heer van Rees hem niet van zelfverheffing beschuldigde, en nog veel minder, dat dit het *doel* zijner handelingen zou zijn geweest, maar integendeel, dat zijne *voornemens* zich hebben gekenmerkt door een streven om de welvaart der bevolking enz. te bevorderen. Er is dus een belangrijk onderscheid tusschen de gezegden van den rapporteur en de opvatting van den heer Bekking, die er eene geheel andere beteekenis aan hecht. We moesten dit eenigzins duidelijk doen uitkomen, omdat de meeste grieven van den heer Bekking, tegen het rapport, van dezelfde natuur zijn.

Overigens hebben wij sympathie voor den man van veerkracht en zelfstandigheid, die den prikkel in zich levendig voelt, om met al zijn vermogen het goede, het algemeen welzijn te bevorderen en daaromtrent eene zoo ruime opvatting heeft, dat hij vermeent iets méér te mogen doen dan anderen, die bekrompen en kleingeestig zich door de letter van bepalingen laten binden, zonder haren *geest* te begrijpen en *daarnaar* te handelen; al ware het ook, dat de gedachte aan zelfverheffing er niet vreemd aan is, waarin wij niets laakbaars zien, maar wel den weldadigen prikkel om iets goeds, iets groots tot stand te brengen, waarvoor zij terug deinzen die deze drijfveer in mindere mate bezitten, of haar geheel missen. Dit zijn de slijmeringen, de machinisten, die nooit iets anders of beters doen, dan de machine van vet en olie voorzien, om haren geregelden saaijen loop te kunnen vervolgen, zonder de hand aan die verbeteringen te leggen, waarvoor ze vatbaar is, uit vrees voor hun eigen schaduw. Dezulken brengen nooit iets degelijks tot stand. En zij die het goede doen alleen omdat het groot en goed is, zonder ooit er aan te denken, dat al die ijver, opoffering, bekwaamheid en talent, welke er toe vereischt worden, ook voor hen zelven eer of voordeel zouden

kunnen aanbrengen, zij behooren tot de zeldzame edele naturen, die ons den hoogsten eerbied afpersen; maar hen navolgen, dat kunnen en doen maar weinigen.

Een ander bezwaar, op beteren grond steunende, vindt de heer Bekking in 't geen de rapporteur inbrengt tegen zijn beroep op art. 56 en 60 van het Reglement op het beleid der regering, ter verdediging zijner handelingen, tot bevordering der algemeene welvaart. Dit beroep moet verworpen worden, zegt de heer van Rees, art. 60 zegt 'de gouverneur-generaal moedigt den handel, de nijverheid en den landbouw aan.' Het is dus den gouverneur-generaal, *niet den resident*, wien eene verpligting wordt opgelegd.

Met deze uitspraak kunnen we ons echter niet vereenigen. Volgens onze meening is deze wettelijke bepaling wel direkt voor den gouverneur-generaal geschreven, maar alleen omdat de wetgever zich niet inlaat met voorschriften voor de ambtenaren aan hem ondergeschikt; maar daarom mogen zij zich niet onkundig houden van eene bepaling die het algemeen welzijn en de hun toevertrouwde belangen raakt, zij zijn naar onze meening wel degelijk verpligt in den geest dier wettelijke voorschriften landbouw en nijverheid aan te moedigen, met al den invloed dien zij bezitten, met al de middelen die hun ter dienste staan en waartoe zij bevoegd zijn; mits het niet in strijd is met andere bepaalde voorschriften van het gouvernement, en niet ten nadeele strekt van zijne belangen bij de gedwongen kultuur.

In dien geest heeft de resident Bekking gehandeld, en naar o.i. op loffelijke wijze zijnen ambtspligt vervuld en zich verdienstelijk gemaakt, méér dan vele anderen, waarvoor hem in stede van blaam, de dank der regering toekwam. Want voorschriften waren hem, volgens het rapport, niet gegeven, dat de regering andere inzigten had, of verlangde dat hij zich onzijdig houden en in strijd met de wet, *niet* mogt aanmoedigen. Wat daaromtrent in het besluit van April 1861 gezegd wordt, is bij onderzoek mede gebleken geheel *onwaar* te zijn.

Maar al kon men ook, met betere motieven dan de heer van Rees er voor aanvoert, bewijzen, dat algemeene wettelijke voorschriften niet in dien rationelen milden geest, door ondergeschikte ambtenaren opgevat en ten uitvoer gelegd behooren te worden, dat zij integendeel het doel en den geest des wetgevers zoo lang moeten *ignoreren* tot de gouverneur-generaal hen beveelt de afgekondigde wet toe te passen(*), dan zelfs heeft *in casu* de heer Bekking niet meer gedaan dan zijn pligt, hem voorgeschreven, zegt de heer van Rees, in het Reglement op het binnenlandsch bestuur van 1819, Staatsblad n°. 16, waarbij in art. 8, de nakoming van het Reglement op het beleid der regering aan de ambtenaren als eerste pligt is opgelegd.

Artikel 17 beveelt:

'De resident zal den landbouw op alle gepaste wijze *aanmoedigen* en ter bevordering van denzelven, zoo wel als van den geoorloofden handel, alle hulp en bijstand verleenen, welke met de algemeene verordeningen overeenkomstig zijn. Deze handhaving wordt ten *sterkste aanbevolen.*'

Volgens deze peremptoire voorschriften, had de heer Bekking nog veel meer in het belang der vrije industrie kunnen doen, zonder zijne bevoegdheid te overschrijden. Na alles zorgvuldig opge-

(*) Dan is de heer Pahud schuldig, die dit vijf jaar verzuimde.

spoord en onderzocht te hebben zegt dan ook de heer van Rees in zijn officieel rapport:

'Wanneer ik het onder deze rubriek verhandelde met elkander in verband breng, dan kan ik tot geene andere konklusie komen dan deze:

Dat onder het bestuur der residenten Bekking en van Lawick, van hen, noch van het inlandsch bestuur, hetzij schriftelijk of mondeling, lastgeving is uitgegaan, tot den aanplant van partikuliere kooltabak;

Dat hunne maatregelen tot aanmoediging, bevordering en uitbreiding van die teelt van tweede gewassen in het algemeen, en van kooltabak in het bijzonder, niet in het *minst* overschrijden de bevoegdheid en verpligting, blijkens het eerste hoofdstuk van dit rapport aan hen toegekend en opgelegd, doch veeleer getuigen, dat van die ruime volmagt aan hen ter zake verleend, slechts op *matige* wijze gebruik is gemaakt.

Het bestaan van vrijen arbeid op Java *kan* in menig opzigt *niet langer* ontkend worden, zonder *opzettelijke* verloochening van feiten; trouwens de zaak zelve wordt erkend door de regering, door onpartijdigen en door allen, die niet zoo sterk met den zuurdeesem der oudgasterij doortrokken zijn, om *ziende* blind te blijven.'

Eene meer éclatante voldoening, dan deze konklusie van den rapporteur, kon er in 't oog van ieder eerlijk man niet gegeven worden aan de twee ontslagen residenten, slagtoffers van partijhaat, van demoraliserende invloeden, van boven uitgegaan, waardoor aantijgingen zijn verkregen die, op grond van al de getuigen door den heer van Rees ter zake gehoord, geheel onwaar zijn bevonden. Niet één heeft den toets kunnen doorstaan, waarbij we speciaal de aandacht moeten vestigen op een europeesch ambtenaar, den controleur J.H. de Vogel, die niet geaarzeld heeft aan zoodanige handelingen deel te nemen, niet alleen in officiële rapporten, maar bovendien in eene door hem gepubliceerde brochure, waarin zaken als feiten zijn opgegeven, die hij later niet in staat was vol te houden of te bewijzen, waaromtrent hij weigerde den eed af te leggen: zoo had hij onder anderen beweerd, dat er door een regent brieven zouden geschreven zijn aan zijne ondergeschikte wedono's, tot aanmoediging van de tabaksteelt in het belang der partikuliere industrie, doch toen dit bewezen moest worden, verklaarde de heer de Vogel die brieven *niet* gelezen, noch van de wedono's vernomen te hebben dat ze dergelijke brieven ontvangen hadden, alleen heeft hij *hooren zeggen*, dat ze geschreven zouden zijn; terwijl zoowel de regent als de wedono's ten stelligste ontkennen 'immer zulke brieven geschreven of ontvangen te hebben, noch ook dergelijke mondelinge aanbevelingen *gegeven* of *vernomen* te hebben'.

'Onder de gegeven omstandigheden', zegt de heer van Rees in zijn rapport, 'mag ik geen geloof hechten aan de bewering, dat dergelijke brieven geschreven zijn en moet ik veeleer aannemen, dat die alleen hebben bestaan in de verhitte verbeelding van den gewezen controleur de Vogel, die deze fictie in zijn officiëlen brief van 2 April 1859 n°. 11 en in zijne brochure gebezigd heeft, tot ondersteuning van zijne geliefkoosde stelling, dat vrije arbeid en vrije kultuur *onbestaanbaar zijn.*'

De heer Bekking voegt er bij: 'Eene dezer *niet geschrevene*, *niet verzonden* en

niet ontvangen brieven, werd door den heer Rochussen, in zijne brochure, aan het Nederlandsche volk medegedeeld en gretig heeft hij gebruik gemaakt van het boekje van de Vogel.'

Uit zulke troebele bronnen heeft de reactie sedert jaren geput, het doel heiligde de middelen, waarvan zij hare wapenen smeedde, en geen heeft haar aanvankelijk beter gediend en méér doel getroffen, dan de, door haar uitgedachte 'schandalen van Rembang' en het uitgelokte besluit van den gouverneur-generaal Pahud van 12 April 1861, waardoor het voldingend bewijs geleverd scheen, dat al die gunstige uitkomsten, waarop de liberalen boogden, niet anders verkregen waren, dan door eene verfoeijelijke omkooperij der inlandsche hoofden, die het volk tot de teelt van die produkten gedreven en gedwongen hadden, zoowel ten eigen voordeele, als om die inhalige parasitische Europeanen, in hunne ondernemingen te helpen en spoedig te verrijken, ten koste van de arme inlandsche arbeiders, ten koste van het gouvernement en het batig slot, dat anders zoo veel grooter worden en ten voordeele zou komen van geheel het Nederlandsch volk! Of de liberalen al protesteerden tegen al die onwaarheden, geen argumenten, geen tegenbewijzen noch feiten mogten baten. Alle gemoedelijke, verstandige lieden waren eenstemmig van oordeel, dat zulke pertinente beschuldigingen, uitgegaan en gestaafd door de hoogste magten in den staat, geen weêrlegging gedoogden. De officiële waarheid te betwijfelen, dat doet geen regtgeaard Nederlander. Voor altijd was de zaak der egoistische liberalen verloren, in de schatting van het nu beter ingelichte publiek.

Intusschen, dank zij de kortdaatheid van den heer Bekking, zijn die officiële stukken en is dat besluit aan eene meer zorgvuldige proef onderworpen, ze zijn gewogen en te ligt bevonden; het zamenweefsel van onwaarheid, valsche beschuldiging en intrigue is als rag verscheurd, op elk punt, schier op elke bladzijde van het rapport des heeren van Rees, gestaafd door de processen verbaal van meer dan 400 getuigen. De reusachtige projectiel, met zoo veel kunst en sluwheid door de reactionairen gevuld, met zoo veel behendigheid geworpen, dat de vijand, zoo dachten zij, er in 't hart en doodelijk door moest getroffen worden, die projectiel is terug gekaatst, om hare uitvinders zelven deerlijk te verwonden en te verpletteren; hun crediet is er totaal bij verspeeld! Wie zou voortaan aan die lieden nog eenig geloof en vertrouwen willen schenken, nadat hunne handelingen aan den dag zijn gekomen, nadat er een zóó helder licht heeft geschenen over hunne werken en de middelen die zij bezigen voor hun doel: middelen die zelfs zij zich niet hebben geschaamd, op wier standpunt men iets geheel anders moest aanschouwen, om het ontzag en den eerbied te regtvaardigen, waarop zij aanspraak zouden hebben en welke zij behoorden in te boezemen aan al wat lager is geplaatst.

Glansrijk zijn de heeren Bekking en van Lawick gewroken en *gerehabiliteerd*, in 't oog van ieder die prijs stelt op eerlijkheid en trouwe pligtsvervulling. 'Naar mijne bevatting', zegt de heer van Rees, 'is het niet mogelijk een *ander* oordeel te vellen, dan dat de invloed van den resident Bekking, tot bevordering van de vrije tabakskultuur in Rembang, gunstig is geweest voor de belangen van het

gouvernement en *de bevolking.* Wanneer er sprake kan zijn van démoralisatie, zou de oorzaak *veeleer* gezocht moeten worden in het kultuurstelsel, want dwang die *luiheid kweekt* en onevenredig loon dat de ontevredenheid verwekt, zijn toch zeker geene geschikte middelen, om het menschelijk gemoed te veredelen, de oorspronkelijke goede aard van den inlander heeft hem voor démoralisatie behoed'. Zie daar het oordeel van den heer van Rees, thans lid in den raad van Indië, die door ondervinding en bekwaamheid uitblinkt onder de bekwame ambtenaren.

Dat de invloed van den resident Bekking en zijne betere regeling der gedwongen kultuur, met veel verligting voor de bevolking, een einde heeft gemaakt aan hare ontevredenheid, die door de planters op een wijze werd gemanifesteerd, dat de gouvernements-contraktant de Mol *f* 1250 ten beste moest geven, om een ontstaan tumult tot bedaren en rust te brengen, constateert de heer van Rees, die daaromtrent een brief mededeelt, waarvan hij zegt: 'Ik heb er niets bij te voegen'. We laten een uittreksel er van volgen: Om de proef te nemen wat Rembang zou kunnen opleveren koos men de (gedwongen) tabaks-kultuur als de meest drukkende.

Ja, zij is drukkend, *ontevredenheid*, *zamenscholing*, *moedwillig verbranden* van schuren, *volksverloop*, alles getuigt er van.

De bevolking van het distrikt Rengel, waarin 175 bouws voor den heer Vreede en 75 bouws voor den heer de Mol beplant moesten worden, *verminderde* de bevolking in *vier* jaren van 75.000 tot op 40.000 zielen.

Maar ik wil liever de cijfers uit de boeken van den heer de Mol laten spreken.

Voor het gewas van 1854 werden van 4 April 1854 tot 27 Februarij 1855 - dat is gedurende 330 dagen - dagelijks 800 man hier te werk gesteld en hun uitbetaald aan plantloon *f* 7.500 dus 800 × 330 = 264.000 dagloonen is per dag arbeid s 2 4/5 cents, waarvoor die arbeiders zich van levensmiddelen, kleeding enz. moeten voorzien. Zooals de reactionairen beweren, bevordert dit weldadige stelsel de welvaart der Javanen, den bloei van handel en scheepvaart en zóó verkrijgen wij het batig slot! Wil men, zoo zeggen zij, geene ontevredenheid en opstand verwekken, die ons Java zou doen verliezen, dan moet dit stelsel in stand gehouden worden, want de Javanen zijn verlekkerd op dat geringe dagloon, het is een geheel bijzonder volk, dat niet door winzucht wordt beheerscht, maar door vrees. Zij die iets anders willen, zijn utopisten, sloopers en afbrekers, vijanden van hun vaderland en de algemeene welvaart; niet anders beoogende dan zelven spoedig rijk te worden, door zoo veel produkten op Java te teelen, dat onze handelsvloot zou vergroot moeten worden, om ze naar onze markt te brengen, die weldra overvoerd zou wezen; en dit alles door vrije industrie, waartoe ze, o gruwel, de inlanders verlokken door een tienmaal hooger dagloon, waardoor het volk, geen honger meer lijdende, natuurlijk weelderig en bedorven wordt, ongeschikt voor de gezegende dwangkultuur! Waar moet het heen? Want ondanks de tegenwerking en al de hinderpalen er aan in den weg gelegd, is de onzalige vrije tabaksteelt, in Rembang, vooruitgegaan en binnen 5 jaren vervijftienvoudigd.

Er werden *vrijwillig* beplant met tabak:

Bestuur van den resident Bekking. {	In 1855 maar 217 bouws.
Bestuur van den resident Bekking. {	In 1856 maar 449 bouws.
Bestuur van den resident Bekking. {	In 1857 maar 1411 bouws.
Bestuur van den resident Bekking. {	In 1858 reeds 3108 bouws.
Bestuur van den resident van Lawick. {	In 1859 reeds 3312 bouws.
Bestuur van den resident van Lawick. {	In 1860 reeds 3102 bouws.
Bestuur van den resident van Lawick. {	In 1861 reeds 3002 bouws.

En in 1862 was de aanplant 4,460 bouws, vertegenwoordigende aan product een handelswaarde van 2 à 2½ millioen guldens; voor de inlanders is een vroeger ongekend veld voor hunnen arbeid geopend, waarbij ze 6 à 7 ton gouds verdienden; die ongelukkigen! wat zullen ze verbitterd wezen op de heeren Bekking en van Lawick en op de vrije industrielen, die hen zoo veel geld in dagloon lieten verdienen, alleen met hen aan te moedigen zonder dat er '*de vrees*' bij te pas kwam, door de orthodoxe residenten gebezigd, die dan ook een geheel anderen uitslag verkregen: Hooger dan tot 3,972 bouws (1837, zie het officieel Regeringsverslag) konden zij door vrees en dwang, bij een dagloon van 3 à 4 centen, de teelt van tabak over *geheel* Java niet opvoeren, waarbij de inlanders jaarlijks armer werden, zóó arm, dat ze eindelijk geen voedsel meer konden koopen; duizenden verlieten hunne dessa's, de graven hunner vaderen, om elders een goed heenkomen te zoeken; de overigen vergingen van kommer en gebrek, werden ziek en stierven in menigte. 't Was zeer dom en onnoozel, dat ze, in plaats van goedsmoeds afstand te doen van de rijst en te leeren zich met wat boombladen enz. te voeden, er de voorkeur aan gaven, om ziek te worden en te sterven; maar zóó onvatbaar is dat volk nog voor dankbaarheid, ze weten de weldaden van onze verlichting en beschaving, van de liefde waarmeê we ze omvatten, nog in het geheel niet te waarderen, ze zijn zóó onleerzaam, dat hoe onophoudelijk de ambtenaren hun ook inprenten dat ze *niet* 'door winzucht, maar door vrees' moeten beheerscht worden, ze er toch de voorkeur aan blijven geven om de verleidelijke stem der vrije ondernemers te hooren en, onder hunne aanmoediging, liever werken voor een dagloon van 25 tot 30 centen, waarvan ze zich goed kunnen voeden, dan voor 3 centen per dag, aangewakkerd door vrees, waarbij ze verhongeren. 't Is een halsstarrigheid die onverklaarbaar zou wezen, indien men niet wist dat het zoo'n exceptioneel volk is. Het volksverloop en de groote sterfte hadden ten gevolge, dat de Gouvernements-tabaksvelden braak bleven liggen, en men zag zich genoodzaakt die kultuur zoo aanzienlijk in te krimpen, dat er in 1860 op *geheel* Java maar 1750 bouws zijn overgebleven, om door dwang beplant te worden. 't Verschil is aanzienlijk: de vrije industrie voert in 7 jaren tijds hare produktie op van 217 tot 4,460 bouws in maar *eene* residentie, terwijl de gezamenlijke ambtenaren bij de kultures op geheel Java, in den tijd van 14 jaren, die teelt van 3,972 bouws, tot 1750 bouws hebben moeten inkrimpen. Wel dwaas, bekrompen of partijzuchtig moet men wezen, om niet in te zien het groote voordeel, dat gelegen is in de gedwongen kultuur, voor de algemeene welvaart, de scheepvaart en den handel, die er natuurlijk méér

belang bij hebben, slechts 20,000 pikols tabak van de Gouvernements-kultuur te krijgen, dan bovendien nog 50 of 60,000 pikols van de verwenschte partikuliere, vrije teelt! Hoe is het mogelijk, dat, waar zulke feiten

spreken, men nog naar de sirenenstem der liberalen hoort en zich niet als één man schaart om de reactie, ten einde haar den tijd te gunnen - ze is pas 35 jaren er meê bezig - om de leerzaamheid der Javanen tot die volkomenheid te brengen, dat ze hunne verkeerdheid inzien, en met hart en ziel de beginselen van den gedwongen arbeid gaan omhelzen, uit volle overtuiging van den voorspoed die er door wordt verspreid en dien ze er bij ondervonden!

Een meer ernstig woord verdient nog de zware verongelijking van de twee hoofdambtenaren, die door het rapport van den heer van Rees nu volkomen zijn geregtvaardigd. Wat zal men met hen doen, die er de oorzaak van waren? Waarmeê zullen zij boeten, die de publieke meening zoo jammerlijk hebben misleid, ten aanzien van den goeden wil en de gezindheid der Javanen, om tegen behoorlijk dagloon vrijwillig produkten te teelen voor den Europeschen handel? Eene gezindheid, door het rapport van den heer van Rees boven elken twijfel verheven en die dus slechts behoorlijk geleid en aangemoedigd behoeft te worden, om van het groote, zoo bij uitnemendheid vruchtbare eiland Java, met zijne landbouwende bevolking van ruim 13 millioen zielen, méér, onschatbaar veel méér produkten te trekken, dan de gedwongen arbeid alleen, met al zijn vrees en kunstmiddelen, in de laatste twintig jaren vermogt voort te brengen, en waaronder de inlanders zoo arm zijn gebleven, dat er, noch in de opgebragte som der gewone belastingen, noch in de algemeene consumptie, noch in het koopen van voortbrengselen der Nederlandsche fabrieken, vooruitgang valt op te merken, in eenige evenredigheid met den aanzienlijken aanwas van het zielental, noch met den bestendig toenemenden invoerhandel van andere tropische gewesten, in deze tijden van algemeene welvaart en voorspoed.

Wat partikuliere krachten in Indië vermogen zoodra men de hinderpalen wegneemt en de tegenwerking ophoudt, bewijst de tabakskultuur in Rembang, zeker de minst vruchtbare residentie; wat de vrije industrie dáár kan, (in zeven jaren bragt ze den oogst van *f* 150.000 op eene waarde van *f* 2,000,000) waarom zou ze dat ook niet vermogen in 20 andere residentiën, onder gelijk gezinde ambtenaren? Zij, die daaromtrent de openbare meening op het dwaalspoor bragten, pleegden een zwaar vergrijp tegen het algemeen belang, tegen de welvaart en den bloei van Nederland en Indië.

Hoe zal eindelijk het gerigt der geschiedenis wezen over staatsmannen als de heeren Rochussen en Pahud, die het meest in deze ‘schandalige’ partijzaak betrokken, ook het meest hebben bijgedragen tot het ontslag van twee geheel onschuldige ambtenaren, die ten volle hun pligt hadden gedaan en zich verdienstelijk gemaakt in de bevordering van 's Gouvernements belangen en die der bevolking, zoowel als van den landbouw, handel en scheepvaart.

Voor eenige jaren, de heer Bekking haalt het aan, schreef de minister J.C. Baud:

‘De banvloek treffe den staatsman, die zijne geleende magt bezigt, om vrienden te begunstigen en vijanden te vervolgen en die in elke beslissing slechts den persoon, niet de zaak voor oogen heeft.

‘Een zoodanige is even schuldig, ja, gemerkt den onstrafbaren aard van het vergrijp, *schuldiger* dan *hij*, *die de hand slaat aan het hem toebetrouwde goed.*’

Politiek overzigt.

Reeds in ons vorig overzigt maakten wij met een enkel woord melding van de redevoering door prins Napoleon te Ajaccio uitgesproken. Wij achtten die toespraak echter niet belangrijk genoeg om daarvan verslag te geven, te minder omdat de redenaar daarbij weder slechts zijn overbekend napoleontisch-liberaal thema had gevarieerd. Het is waar, hij was ditmaal verder gegaan op dat terrein dan gewoonlijk en had politieke stellingen verkondigd, welke met het oog op de tegenwoordige tijdsomstandigheden eenigen indruk konden maken, maar men weet welke waarde te hechten is aan sommige stoute uitspraken van 's keizers neef. Het misnoegen der regeringspersonen te Parijs deed echter de aandacht meer bepaald op prins Napoleon's redevoering vestigen. Onder de punten dan, welke vooral met het oog op den tegenwoordigen politieken toestand, merkwaardig waren, behoorde 's redenaars beschouwing omtrent Oostenrijk, welke mogendheid hij weder voorstelde als Frankrijk's ouden vijand, bejegend met een ‘jamais l'alliance autrichienne ne sera une politique française.’ Deze bewering, welke trouwens volkomen juist is, hetgeen in den italiaanschen oorlog nog bleek, werd echter in merkwaardigheid overtroffen door de herinnering aan den verkoop van Louisiana voor tachtig millioen franken aan de Vereenigde Staten in 1803. ‘Céder un territoire français pour de l'argent - zeide prins Napoleon - replier le drapeau tricolore, abandonner ainsi toute possession territoriale de la France dans le nouveau monde, pouvait paraître aux esprits étroits des concessions bien grandes aux Etat-Unis, mais ici encore nous retrouvons ce coup d'oeil d'aigle, cet esprit prompt, qui ne marchande pas sur les détails et va droit au but. Cette question de la Louisiane soulevait quelques nuages entre la France et l'Amérique. Napoléon la tranche dans le sens de la modération, de la sagesse et des vrais intérets français; et lui, dont on ne saurait certes accuser la politique étrangère de faiblesse, il vend pour 80 millions nos territoires aux Etats-Unis.’

Men ziet het, Mexico wordt als met den vinger aangewezen en de politiek van Napoleon I ten opzigte van Louisiana ten voorbeeld gesteld voor de tegenwoordige fransche regering. Deze bedoeling scheen nog duidelijker te blijken toen de redenaar daarbij herinnerde dat de buitengewone ambassadeur, die zich in die dagen te Parijs bevond, Monroe heette ‘le célèbre homme d'Etat qui a donné son nom à la doctrine posant en principe que les gouvernements d'Europe ne doivent point posséder de territoire dans l'Amérique du Nord.’

In de ontboezemingen over Amerika heeft men dan ook, teregt of ten onregte, de aanleiding gezocht van het hevig misnoegen des keizers, van hetgeen deze later in een scherpen brief blijk

gaf. In het algemeen toch kan de liberale rol door prins Napoleon gespeeld, den keizer niet mishagen. Men weet dat het tegenwoordig fransch keizerrijk despotisme met democratie tracht te verzoenen en de vrijheid te koppelen aan de willekeur des alleenheerschers. Nu en dan zagen wij dan ook een gedeelte van de dubbele persoonlijkheid des keizers overdragen op prins Napoleon om Napoleon III alzoo te bewaren voor het belagchelijk figuur hetwelk zeker generaal maakte, die, den coup d'état van 18 brumaire ondersteunende, zijne manschappen bij eene wapenschouwing aldus toesprak: 'Dragons, vous êtes libres, sacrebleu, mais le premier qui n'est pas content... je lui casse la tête!'

Wil men ook thans nog niet alles als komedie-spel beschouwen, hetgeen tusschen oom en neef heeft plaats gehad, dan moet men de loftuitingen van prins Napoleon over de fransche politiek in Amerika alzoo wel beschouwen als de aanleiding dat de keizer dien zoo scherpen brief aan zijn neef zond, welke bovendien nog in den Moniteur werd opgenomen. In dat stuk nu werd gezegd dat de keizer aan prins Napoleon een bewijs had willen geven van vriendschap en vertrouwen, door hem, gedurende zijn bezoek aan Algerië als vice-president van den conseil privé bij de keizerin en zijn zoon te laten, hopende alzoo dat zijne houding, zijn gedrag en zijne woorden blijk zouden geven van de eensgezindheid, welke in de keizerlijke familie heerscht: 'Le programme politique - zoo luidde het verder - que vous placez sous l'égide de l'empereur, ne peut servir qu'aux ennemis de mon gouvernement.' Dit diende tot overgang om voorts te verklaren dat men de grootsche historische figuur van Napoleon I niet kan begrijpen, om te eindigen met deze bedreiging: 'Ce qui est clair aux yeux de tout le monde, c'est que pour empêcher l'anarchie des esprits, cette ennemie redoutable de la vraie liberté, l'Empereur avait établi dans sa famille d'abord et dans le gouvernement ensuite une discipline sevère n'admettant qu'une seule volonté, qu'une seule action. Je ne saurais désormais m'écarter de cette même règle de conduite.' De fransche natie weet thans wat haar te wachten blijft: *une seule volonté*, *une seule action.* Wat den veroordeelden prins intusschen betreft, deze verzocht zijn ontslag als vice-president van den conseil privé en als president der tentoonstellings-kommissie voor 1867, hetgeen door den keizer bij zijne terugkomst uit de afrikaansche kolonie werd aangenomen. Prins Napoleon trok zich vervolgens te Meudon terug.

Niet onopgemerkt bleef intusschen dat, terwijl keizer Napoleon deze houding tegenover zijn neef aannam, een der laatste regeringdaden van de keizerin-regentes de uitvaardiging was eener algemeene amnestie voor de dagbladpers. Bij dekreet werden alle waarschuwingen aan de dagbladen gegeven, ingetrokken en eene nieuwe rekening is alzoo thans door het bonapartisme met de vrije uiting der gedachte geopend.

De terugkomst van keizer Napoleon in zijne hoofdstad deed overigens weder met belangstelling uitzien naar de eerste uitingen van den franschen alleenheerscher omtrent verschillende hangende kwestiën en daaronder ook vooral omtrent de regeling van het bestuur in de afrikaansche kolonie. Voor een wijl werd echter de aandacht der fransche natie daarvan afgeleid door de 'schitterende

overwinning' van den graaf de Lagrange op de Engelsche Epsom-wedrennen, zelfs van grooter belang, naar het scheen, dan de debatten van het wetgevend ligchaam. Vele fransche dagbladen beschouwden de overwinning van het fransch renpaard Gladiateur op de engelsche renpaarden als eene gebeurtenis van groot politiek gewigt. Keizer Napoleon zelf wenschte den eigenaar van Gladiateur geluk met zijne glansrijke overwinning, de leden van het wetgevend ligchaam deden eene manifestatie ter zijner eere, de dagbladen bevatten kolommen over den ligchaamsbouw van het beroemde paard en de geïllustreerde tijdschriften prijkten met Gladiateur's portretten. Men juichte dat thans Frankrijk zich over Waterloo op Engeland had gewroken en in vollen ernst werd die bewering door de engelsche dagbladpers besproken. Bittere spotternij! Alsof Napoleon III niet reeds sedert jaren telken dage wraak neemt over den Waterloo-dag! Alsof hij niet, sedert zijne optreding als keizer, iederen dag en ieder uur de schrik is van ons werelddeel, hetwelk angstig het oog rigt naar Parijs om te ontstellen zoodra slechts een dubbelzinnig woord door de sphinx der Tuilleriën wordt uitgesproken. Men heeft dezer dagen in België en Nederland Waterloo herdacht, maar waarlijk, het maakt een pijnlijken indruk te zien welke vruchten Europa thans, vijftig jaren na Waterloo, plukt van die gebeurtenis. Eene halve eeuw geleden meende men aan het bonapartisme den genadeslag te hebben toegebragt: thans zetelt het weder op den franschen troon en wordt de bekende uitspraak bevestigd: dat ons werelddeel geen rust zal genieten, zoolang in Frankrijk een Bonaparte heerscht.

De fransche paardenoverwinning op Engeland deed eenige meer onafhankelijke dagbladen den wensch uiten dat, nu men den wedrennen-hartstogt van Albion had overgenomen en weldra welligt het boksen burgerregt zou zien verkrijgen, ook de vrijheid op staatkundig gebied mogt worden overgenomen. Terwijl men nog wel eenigen tijd zal moeten wachten alvorens deze te Calais of Boulogne wordt aangevoerd, strijdt intusschen de oppositie in de zitting van het wetgevend ligchaam, laatstelijk tot 30 Junij geprorogeerd, steeds onder die banier. Deze vergadering behandelde behalve de begrooting, het wetsontwerp 'sur les chèques,' het onderwijs-wetsontwerp en dat omtrent de voorloopige in vrijheidstelling. Dit laatste werd echter niet aangenomen wegens de bepaling van art. 613, waarin het toezigt over de gevangenissen werd geregeld. Men beschouwde deze afstemming en terugzending aan de kommissie van redactie als een protest tegen de bepaling, welke den leden van het wetgevend ligchaam het regt van amendement ontzegt.

De begrootingsdebatten leverden voor den vreemdeling, die de vroegere beraadslagingen der vergadering had gevolgd, weinig belangrijks op. Het wachtwoord der oppositie was en bleef bezuiniging tegenover de deficitten door het budget aangewezen, welke door buitengewone maatregelen moesten gedekt worden. Daartoe stelde de regering den verkoop voor van een gedeelte der bosschen van het staatsdomein. Maar men kan toch - beweerde de oppositie - niet altijd bosschen blijven verkoopen, en eindelijk zal men geene hulpmiddelen meer bezitten om de steeds vermeerderende deficitten te dekken. De regering

betoogde dan weder, bij monde harer woordvoerders, dat dergelijke voorstelling onjuist was, dat die deficitten voornamelijk slechts voortsproten uit de benoodigde onkosten voor openbare werken, welke, na hunne voltooijing, winsten zouden afwerpen. Tegenover de bewering der oppositie dat Frankrijk's finantiële toestand allertreurigst was, betoogden de regeringskommissarissen dat die toestand allergunstigst moest geacht worden en de meerderheid bleek van hetzelfde gevoelen te wezen; behalve omtrent eenige weinige ondergeschikte punten verklaarde de meerderheid zich eenstemmig met de regering. Men kon trouwens niet anders verwachten en beschouwde het reeds als een zeer vermetelen stap van de meerderheid dat zij de aangevraagde gelden voor de verplaatsing van het postkantoor te Parijs durfde weigeren. De begrooting gaf natuurlijk in hare onderscheidene hoofdstukken weder aanleiding tot de behandeling van de verschillende kwestiën op buitenlandsch politiek gebied aanhangig. Wij gaan deze thans met stilzwijgen voorbij en willen alleen nog opteekenen hoe de heer Glais-Bizoin bij de budget-debatten de gelegenheid vond om het bonapartisme in het hart aan te tasten. Na de lange lijst van vrijheden te hebben herinnerd, welke Frankrijk niet bezit, verklaarde hij dat het verlangen der natie naar vrijheid steeds vuriger en vuriger wordt: ‘Gij kent het nationaal karakter niet - riep hij der regering toe - indien gij meent dat men dit verlangen nog lang zal kunnen afleiden door het voldoen aan materiële belangen, door boulevards en squares aan te leggen, door de tuinen van het oude Babylon te doen herleven. Eerbiediging harer vrijheid, dat is het waardoor men de genegenheid der fransche natie kan blijven genieten.’ Langzamerhand, wij hebben het gezien sedert de optreding van het oppositie-vijftal, wekken dergelijke uitingen de natie op tot nieuw leven en telkens groeit de oppositie in de volksvertegenwoordiging aan. Nog dezer dagen werd in het departement der Marne de liberale kandidaat met 17.177 stemmen boven den regeringskandidaat gekozen, die slechts 12.719 stemmen op zich vereenigd zag. Langzamerhand verdwijnen bovendien de steunpilaren van het napoleontisch staatsgebouw. Dezer dagen overleed de maarschalk Magnan.

Wenden wij ons thans van het wetgevend ligchaam te Parijs naar het Huis van afgevaardigden te Berlijn, hetwelk in zijne houding tegenover de regering bleef volharden. Alle aan de orde zijnde regerings-wetsontwerpen werden verworpen. Het algemeen karakter der beraadslagingen was daarbij even heftig als vroeger. Een der treurigste debatten had plaats naar aanleiding van den op de begrooting van het departement van justitie uitgetrokken post voor verhooging van de bezoldigingen der ambtenaren van het openbaar ministerie. Treurig toch noemen wij de beraadslagingen in de volksvertegenwoordiging van een land, waaruit blijkt dat men het vertrouwen op de regterlijke magt en alzoo in zekeren zin het vertrouwen op zich zelven heeft verloren. Wij hoorden daar in het Huis van afgevaardigden te Berlijn openlijk door een vertegenwoordiger der natie verklaren: dat de arresten van het hof van cassatie geene uitspraken meer zijn van den onpartijdigen regter, maar uitingen eener politieke partij. ‘De

justitie in Pruissen - zeide de heer Twesten - is zoo laag afgedaald, dat een reactionair regerings-ambtenaar heeft kunnen zeggen: de arresten van het hof van cassatie overtreffen nog hetgeen wij daarvan verwacht hadden.' Een ander spreker verklaarde dat de leden der regtbanken die tegen liberale afgevaardigden een veroordeelend vonnis hadden gewezen, daarom bevorderd waren tot eene hoogere betrekking. En dit was nog niet alles; daar werd openlijk deze omkoopbaarheid der regterlijke magt geweten aan het hoofd van het departement van justitie, welke in de vergadering tegenwoordig was. Men had nu kunnen verwachten dat de minister van justitie in woedende verontwaardiging die beschuldiging verre van zich zou hebben geworpen, doch dit was geenszins het geval. De graaf-minister bepaalde zich tot de zeer laconische bewering dat hij bevordering schonk aan de regterlijke ambtenaren, die dit verdienden en overigens hier niet in bijzonderheden omtrent personen treden kon. Zekere graaf Bethusy-Hue, behoorende tot de uiterste regterzijde, deed nog eene poging om den heer Twesten door den president eene berisping te doen geven over zijne redevoering, om echter slechts van den heer Grabon ten antwoord te ontvangen dat daartoe geene termen waren, daar die spreker op bestaande misbruiken had gewezen. Zoo werden derhalve de woorden van den heer Twesten nog door den voorzitter bezegeld. - Treurig schouwspel in Pruissen, alwaar alles onder den demoraliserenden invloed der politiek eens von Bismarck's te gronde gaat en onafhankelijkheid, onpartijdigheid openlijk in naam der natie aan de regterlijke magt wordt ontzegd, alwaar alzoo eene der eerste waarborgen voor de vrijheid en veiligheid der natie met schendige hand door de regering wordt vernietigd en persoonlijke eerzucht door haar geëxploiteerd ter bereiking van politieke oogmerken. Geen donkerder verschiet is ons schier voor een volk denkbaar dan wanneer het de regters, aan wier uitspraak zijne teederste en heiligste belangen worden onderworpen, hunne uitspraken ziet verkoopen aan de regering voor eene hoogere betrekking of voor een ridderorde.

Niet onbelangrijk waren gedurende de laatste weken de beraadslagingen in het Huis van afgevaardigden over het leeningsontwerp ter uitbreiding der marine, waarbij de regering vooral de meerderheid trachtte te verwerven door te wijzen op de belangrijkheid der havenstad Kiel ter verwezenlijking van het nationaal verlangen: de uitbreiding der vloot. De liberale meerderheid verklaarde echter bij monde van den heer von Carlowitz en later bij haar votum dat zij ook dit punt ondergeschikt wilde maken aan de konstitutionele kwestie over het budget-regt. Verschillende sprekers wilden bovendien de Elbe-hertogdommen niet als wingewesten behandeld zien. De heer von Bismarck verweet daarop de meerderheid dat zij zich slechts liet inspireren door hare antipathie tegen het ministerie en zich daardoor aan groote inconsequentie schuldig maakte. Weinige jaren geleden toch - zeide de minister - behoorde de uitbreiding der marine juist tot de onderwerpen waarmede de liberale partij telkens terugkwam en waarop zij bij iedere gelegenheid de aandacht van de regering vestigde. Thans daarentegen weigert de meerderheid om

mede ie werken tot de verwezenlijking van hetgeen door haar steeds als een nationale wensch is voorgesteld. - Schijnbaar was dit verwijt niet ongegrond, maar de heer von Bismarck vergat dat de marine-kwestie op dit oogenblik geheel en al geabsorbeerd wordt door het groot en meer belangrijk sociaal-konstitutioneel vraagstuk.

Even voor de afstemming van het leeningswetsontwerp deed de president-minister nog eene poging om een gunstig votum van de meerderheid te verwerven. Hij stelde voor om de leening door het Huis slechts voorwaardelijk te doen toestaan en de vergadering tot de regering te doen zeggen: wij willen u het aangevraagd krediet toestaan op voorwaarde dat Pruissen in het bezit zal blijven van de holsteinsche havenstad: Kiel of geen geld. Het Huis van afgevaardigden bleef echter ook hier getrouw aan zijne leuze: de erkenning onzer konstitutionele regten of geen geld!

Wij zeiden hiervoren dat de beraadslagingen steeds een heftig karakter droegen. De ministeriële redevoeringen gaven daartoe echter ook ten deele aanleiding. Zoo sprak de heer von Bismarck van de weinig verheven houding der meerderheid, eene houding ‘van magteloozen onwil;’ hij verklaarde dat niet het ministerie, maar juist de liberale partij ontrouw was aan de grondwet, omdat zij de koninklijke magt ondergeschikt wilde maken aan de uitspraken der volksvertegenwoordiging, omdat zij de verwezenlijking van eigen eerzuchtige wenschen beoogde boven het welzijn des vaderlands. Daar waren in des heeren von Bismarck's redevoeringen ook gedeelten, welke zekere diabolische ironie ademden en zeer natuurlijk den liberalen het bloed naar het voorhoofd joegen. ‘Hebt gij, leden der linkerzijde - zoo glimlachte de minister - hebt gij Duppel en Alsen veroverd met de gelden der leening, welke wij u destijds voorstelden doch door u werd afgestemd? Welnu, ik koester de gegronde hoop dat zoo ook de thans door u af te stemmen leening strekken zal om de marine uit te breiden.’

Een heftig woord van den heer Virchow als rapporteur over de marine-leening leidde zelfs tot eene uitdaging van dien afgevaardigde door den heer von Bismarck. De minister had aan de kommissie van rapporteurs verweten dat zij geen belangstelling gevoelden voor de marine. Dit was door den heer Virchow beantwoord met de bewering dat deze woorden het bewijs leverden òf dat de heer von Bismarck zich de moeite niet had gegeven om het rapport te lezen, òf dat de waarheidsliefde des ministers moest betwijfeld worden. Hierop volgde de uitdaging en voorts een debat over deze kwestie in het Huis van afgevaardigden. De heer Forckenbeck verlangde namelijk van den voorzitter der vergadering dat hij den heer Virchow, tijdelijk als geneesheer bij het ziekbed van een patient te Elberfeld vertoevende, bij zijne terugkomst zou verbieden om de uitdaging des ministers aan te nemen. Dit verzoek werd verdedigd op grond dat geen lid van eenig parlement kan worden uitgedaagd naar aanleiding van zijne in dat parlement gehouden redevoeringen, hetgeen dan ook in strijd zou zijn met de reglementen van orde, volgens welke de voorzitter elken spreker tot de orde moet roepen, zoodra hij de parlementaire vormen niet meer in acht

neemt. De tegenstanders dier meening, waaronder ook leden der linkerzijde, verdedigden de stelling dat het persoonlijk eergevoel zich niet kan onderwerpen aan de bepalingen van eenig reglement ter wereld, noch kan berusten in een individueel gevoelen van den president. Ten slotte sloot de heer Grabow de debatten over dit punt, daar geen bepaald voorstel was gedaan, en verklaarde aan het verzoek van den heer Forckenbeck niet te kunnen voldoen, maar den wensch te koesteren dat de heer Virchow zich zou gedragen gelijk een pruissisch afgevaardigde betaamt. Geheel in den zin waarin dit door den president was bedoeld handelde daarop Virchow, die als afgevaardigde de uitdaging weigerde aan te nemen. Hij verklaarde zich echter bereid om eene - in dergelijke gevallen gebruikelijke - verklaring af te leggen jegens den heer von Bismarck, indien deze zich bereid verklaarde tot eene contra-verklaring. De minister weigerde dit echter zoodat de zaak daarmede was afgedaan. - Gelijk van zelf spreekt werd deze kwestie onder het publiek druk besproken en door niet weinigen de houding van den heer Virchow uit gebrek aan persoonlijken moed verklaard. Verschillende duitsche dagbladen beweerden daarentegen dat het leven van den talentvollen geneesheer Virchow meer waarde had dan tien levens van een minister, die onmiddellijk vervangen kon worden door een ander. Een groot aantal personen rigtten zelfs een adres aan dien afgevaardigde, waarbij hem hulde werd betuigd voor den moed door hem betoond om een bespottelijk vooroordeel te durven trotseren. Dit alles rukte de kwestie volkomen uit haar verband en bragt daarin eene Babylonische verwarring. Het was toch niet de vraag, of het duel in de negentiende eeuw voor verstandige lieden te pas komt, dan wel of men in de thans bestaande maatschappelijke toestanden het bestaan van het tweegevecht moet dulden, gelijk zoovele andere vooroordeelen, zoo men wil, waaraan men zich onderwerpt; maar het was de vraag, of een afgevaardigde aan iemand anders verantwoording schuldig is voor zijne redevoeringen, als zoodanig uitgesproken, dan aan het parlement.

De zoogenaamde duel-kwestie, thans tusschen de belanghebbende partijen geeindigd, duurt in hare gevolgen nog voort. De oud-minister von der Heyde heeft, blijkens een door hem ingediend voorstel, de zooeven gestelde vraag ontkennend beantwoord, maar van de uitspraak des voorzitters een appèl op de vergadering gewenscht. Zijn voorstel luidt om bij art. 60 van het reglement, waarbij van het tot de orde roepen door den president wordt gesproken, te voegen: ‘Indien de president heeft nagelaten om een spreker tot de orde te roepen, omdat daartoe, volgens zijne meening, geene termen bestonden, kan het Huis in de volgende vergadering, op voorstel van minstens twaalf zijner leden, zonder daarover in nadere diskussie te treden, besluiten dat dit tot de orde roepen alsnog zal plaats hebben.’ Dit voorstel is echter reeds dadelijk als eene beleediging voor den heer Grabow beschouwd, en de kommissie, in wier handen het gesteld was om rapport uit te brengen, konkludeert dan ook tot verwerping. Dat dit het geval zal zijn is niet twijfelachtig.

Ook het ‘Herrenhaus’ heeft zich naar

aanleiding van deze zaak uitgesproken en bij votum de regering verzocht om streng te waken dat door de leden van het Huis van afgevaardigden niet straffeloos beleedigingen en lasterlijke aantijgingen worden geuit. Dat staatsligchaam heeft voorts dezer dagen de conclusie der kommissie van rapporteurs omtrent de begrooting voor 1865 aangenomen, strekkende om die begrooting, gelijk zij door het Huis van afgevaardigden gewijzigd werd, te verwerpen en bij de regering aan te dringen om, in het belang des lands, zelve de lijst van uitgaven voor dit jaar vast te stellen en af te kondigen.

Met het oog op den binnenlandschen toestand in Pruissen moet men wel aannemen dat daarin weldra eenige verandering zal komen. Van daar ook dat het gerucht niet onwaarschijnlijk is dat het Huis van afgevaardigden over eenigen tijd zal worden ontbonden verklaard en eene nieuwe kieswet ingevoerd. Iets dergelijks toch zal wel het einde zijn van het politiek drama thans te Berlijn opgevoerd. Men ziet reeds eene bevestiging van dat gerucht in de toespraak, waarmede de heer von Bismarck op 17 junij de zittingen der beide huizen namens den Koning heeft gesloten. Daarbij eindigde de minister met de bewering ‘dat de regering overtuigd is van de nabijheid des oogenbliks, waarop de natie door hare vertegenwoordigers den Koning haren dank zal betuigen voor de gevolgde politiek.’ Men beweert nu dat eene volksvertegenwoordiging, tot iets dergelijks geneigd, niet meer onder vigueur der tegenwoordige kieswet zou kunnen zamengeroepen worden en alzoo daarin reeds op eene nieuwe kieswet wordt gedoeld. In hoeverre deze voorspelling juist is, zal de toekomst moeten leeren. De toespraak van den president-minister was overigens zeer scherp. Na eene acte van beschuldiging tegenover de leden van het Huis van afgevaardigden, waarbij werd opgenoemd welke wetsontwerpen werden afgestemd, zeide de heer von Bismarck dat de regering zich niet door de vijandige en allerheftigste oppositie zou laten weerhouden om haren weg te vervolgen, maar, krachtig door de overtuiging van haar goed regt en hare goede voornemens, den regelmatigen loop van het bestuur zou handhaven en de belangen des vaderlands in binnenland en buitenland verdedigen. Zich voorts tot de leden van het Herrenhaus wendende zeide de minister namens den Koning hun zijn dank te moeten betuigen voor de getrouwheid en genegenheid, waarvan zij blijk hadden gegeven.

Een krachtig woord werd door den heer Grabow nog tot het Huis van afgevaardigden gerigt, alvorens dit onder een ‘leve de natie, leve de konstitutie!’ uiteenging. Hij wees er op hoe gedurende de laatste zitting weder gebleken was dat de regering van het Huis van afgevaardigden geene verzoening, maar onderwerping verlangde, hoe echter alle pogingen om het konstitutioneel rijk te veranderen in een militairen staat, alwaar absolutisme heerscht, zullen worden verijdeld door den nationalen geest in Pruissen. ‘Scharen wij ons dan om de konstitutie en den koning die eenmaal gezworen heeft die konstitutie te zullen handhaven.’

De pruissische ministers kunnen thans weder op hunne lauweren gaan rusten en koning Wilhelm kan zijn door rege-

ringszorgen geschokt hoofd de noodige rust verschaffen te Carlsbad. Men beweert echter dat hem ook dáár de politiek niet zal verlaten en keizer Frans Jozef met hem de kwestie der hertogdommen zal komen bespreken. Men ziet het, nergens kan Pruissen's koning die staatszorgen ontvlieden!

In de Sleeswijk-Holsteinsche kwestie is intusschen sedert wij ons vorig overzigt schreven niets belangrijks bekend geworden. In het Huis van afgevaardigden zeide de heer von Bismarck onlangs dat, hoewel eene inlijving der hertogdommen bij Pruissen zeer wenschelijk zou zijn, het politiek programma der regering in de hertogdommen was verwezenlijkt en men elken dag tot de installatie van den hertog van Augustenburg kon overgaan, zoodra deze zijne aanspraken op de kroon dier gewesten zou hebben bewezen. Dit bewijs zal echter niet gemakkelijk te leveren zijn aan de regering te Berlijn, welke hier regter en belanghebbende partij tevens is. Van dit laatste leverde de houding der ministeriele dagbladen te Berlijn in den laatsten tijd een kurieus blijk. Vroeger beijverden zich de regeringsorganen om aan te toonen dat de groothertog van Oldenburg volstrekt geene aanspraak kon maken op de kroon der hertogdommen. Thans heeft de regeringsdagbladpers, naar het schijnt, plotseling een aantal nieuwe historische bronnen ontdekt, waaruit zonneklaar blijkt dat niet de prins van Augustenburg maar de groothertog van Oldenburg de meeste en de billijkste aanspraak heeft op de Elbe-hertogdommen. Deze verrassende ontdekking moest, gelijk later bleek, strekken om eenige kracht bij te zetten aan de vertoogen der pruissische regering bij het oostenrijksche hof. Die vertoogen strekken om den prins van Augustenburg het verder verblijf in Holstein te ontzeggen. Minstens, beweert thans de heer von Bismarck, is thans gebleken dat de twee pretendenten, waarvan hier sprake is, voor het oogenblik gelijke aanspraken bezitten; zij moeten derhalve ook op gelijken voet worden behandeld. De billijkheid en regtvaardigheid der zaak van Oldenburg's groothertog schijnt bovendien te Berlijn in de regeringskringen te minder te worden betwijfeld omdat er sprake is van een verkoop der regten van Oldenburg aan Pruissen.

Het antwoord van de regering te Weenen op den eisch tot beleefde uitzetting van den prins van Augustenburg is nog niet bekend geworden. Het verdient overigens de aandacht dat de onderhandelingen tusschen Weenen en Berlijn zeer geheimzinnig in den laatsten tijd worden gevoerd. In het Huis van afgevaardigden is de oostenrijksche regering dan ook weder geïnterpelleerd geworden omtrent de politiek, welke zij thans tegenover Pruissen volgt. De minister von Mensdorff-Pouilly heeft daarop echter nog niet geantwoord.

Een belangrijk punt in de binnenlandsche aangelegenheden hield intusschen de oostenrijksche regering bezig. Keizer Frans Jozef heeft aan zijn plan, om een bezoek aan Hongarije te brengen, gevolg gegeven, en men schept zich weder verschillende droombeelden omtrent eene aanstaande verzoening met dat koningrijk. Men beroept zich daarbij op de populariteit, welke de keizer zich gedurende zijn verblijf te Pesth heeft verworven en op de tevredenheid waarvan hij blijk gaf in een brief aan den hongaarschen kanselier graaf Palffy. Men wijst op de woorden, welke de keizer bij zijne aan-

komst te Pesth, in antwoord op de welkomst-rede van den kardinaal-primaat heeft geuit. Men herinnert aan de opheffing van verschillende buitengewone militaire regtskollegiën, aan de belofte tot spoedige bijeenroeping van den Landdag, aan de toezegging dat er een einde zal komen aan de onregelmatige betrekking der Hongaren tot den oostenrijkschen keizersstaat. Men vergete echter niet dat daar in toe spraken en manifesten nog altijd gewag gemaakt werd van banden tusschen Hongarij en de monarchie. Het blijft dus de vraag in hoeverre de oppositie-partij aldaar, ondanks vele en verschillende koncessiën, nog van het bestaan van dergelijke banden zal willen hooren en niet liever met het oog op de gebeurtenissen in de omliggende en nabijgelegen rijken van de toekomst de verwezenlijking harer wenschen afwachten.

Italië neemt dagelijks in levenskracht toe. De onderhandelingen tusschen Rome en Florence worden voortgezet. Langzamerhand heeft zich echter weder dezelfde oppositie geopenbaard tegen deze onderhandelingen als tegen de September-konventie. De partij van het 'Italia una,' welke deze kwestie met het zwaard wil doorhakken, is nog altijd ontevreden over de politieke gedragslijn, door de regering in en sedert die konventie aangenomen. Meetings worden daarbij gehouden en permanente kommissiën benoemd. Onlangs heeft deze partij zich zelfs eene manifestatie veroorloofd tegen de fransche ambassade, waarbij de kreten 'weg met Frankrijk!' werden aangeheven. Vertoogen, voor den vorm bij de italiaansche regering daarover ingediend, werden natuurlijk beantwoord met een woord van afkeuring over de plaats gehad hebbende ongeregeldheden. De italiaansche regering toch staat thans op zeer goeden voet met Parijs en aan de onderhandelingen van den heer Vegezzi is Napoleon III geenszins vreemd. De belangrijkste kwestie voor Frankrijk is echter op dit oogenblik de mexikaansche. De positie van Maximiliaan is in den laatsten tijd niet verbeterd en weldra zullen weder tien duizend man versterking naar het nieuw amerikaansch keizerrijk worden gezonden. Intusschen is de schatkist der regering te Mexico in den allertreurigsten toestand; de republikeinsche legerafdeelingen van Juarez nemen weder eene aanvallende houding aan; de roomsch-katholieke geestelijkheid is sedert de anti-klerikale maatregelen van keizer Maximiliaan tot de ontdekking gekomen dat de keizerlijke regering ook al de verwezenlijking harer heerschzuchtige wenschen niet is; de verhouding tusschen den maarschalk Bazaine en het hof te Mexico is niet bijzonder vriendschappelijk; de belgische en oostenrijksche legioenen zijn volstrekt niet populair, kortom het is uit geloofwaardige bronnen gebleken dat keizer Maximiliaan's sekretaris, de heer Eloin, te Parijs is aangekomen om aan de fransche regering dien toestand te schetsen, hulp en ondersteuning te verzoeken en te betoogen dat de keizer anders niet langer in Mexico zou kunnen blijven. Deze gevraagde ondersteuning zal wel niet uitblijven en reeds eenigen tijd geleden heeft de fransche vertegenwoordiger te Washington, de heer de Montholon, aan den president Johnson verzocht om het werven van manschappen voor de legers van Juarez te verbieden. In dien zin zijn dan ook door de regering der Vereenigde Staten eenige maatregelen genomen, wel wetende, naar men verzekert, dat deze niet ongewenschte

evacuatie van afgedankte soldaten toch wel zal plaats hebben, en dat Juarez zooveel manschappen zal kunnen bekomen, als hij... betalen kan. Men heeft beweerd dat het hem reeds gelukt zou zijn om met eenige bankiershuizen te New-York en te San Francisco eene leening te sluiten, doch daarvan is sedert niets naders meer gebleken.

Ondanks de, volgens de parijsche regeringsdagbladen, zoo vriendschappelijke gezindheid der regering te Washington jegens het keizerlijk bestuur, zou keizer Napoleon in den laatsten tijd, volgens verschillende geruchten, pogingen hebben aangewend om eene fransch-engelsche alliantie tot stand te brengen, zij het ook slechts om door zoodanige alliantie zekere pressie te Washington te kunnen uitoefenen. Hoe onwaarschijnlijk dit gerucht ook zij, het is mogelijk; zeker is het echter, dat de regering te Londen niet de kroon zal zetten op hare politieke inconsequentiën der laatste maanden, door thans tot dergelijk verbond te treden. Men moge weder eene ‘entente cordiale’ zien in het aanstaand bezoek van de engelsche gepantserde vloot aan de fransche kusten en dat van Frankrijk's gepantserd eskader aan de engelsche havensteden, hieruit is ten opzigte van Mexico niets af te leiden. De wijze waarop Engeland zich in der tijd terugtrok uit de expeditie tegen de mexikaansche republiek, toen reeds aanvankelijk bleek dat de fransche keizer nog iets anders beoogde dan het herstel der grieven in zake Jecker, waarborgt eenigzins dat Engeland geene ondersteuning zal verleenen in de handhaving der napoleontische schepping in Mexico. Bovendien zou Engeland - en dit doet vooral veel af op het terrein der engelsche buitenlandsche politiek - bij dergelijke alliantie weinig belang hebben, daargelaten nog het groot voordeel voor Engeland om met de Vereenigde Staten in vriendschappelijke betrekking te blijven. Men spreekt van de verdediging der engelsche koloniën in Amerika, maar men weet toch dat Engeland op allerlei wijze het konfederatieplan tusschen die verschillende gewesten ondersteunt en dat men hierin teregt eene eerste schrede ziet om aan die te vormen konfederatie volledige onafhankelijkheid te schenken en zich alzoo voor konflikten met de Vereenigde Staten te vrijwaren. Ten opzigte der regering te Washington is de regering te Londen thans zoo beleefd mogelijk. Nog vóór Frankrijk heeft zij de vroeger aan de Zuidelijke Staten als oorlogvoerende partij verleende regten ingetrokken. Voorts wordt over een door de Vereenigde Staten vroeger reeds gedanen en thans op nieuw ingestelden eisch tot vergoeding der schade, toegebragt aan eigendom der Noordelijken door de Alabama - aan welken kaper het uitloopen uit de engelsche havens, ondanks verschillende vertoogen, niet was belet - op zeer vriendschappelijke wijze onderhandeld.

Onder de Europesche natiën, welke met meer dan gewone belangstelling den blik op Amerika gevestigd houden, behoort ook België. Een pijnlijken indruk maakte op onze belgische naburen het berigt dat eene afdeeling belgische vrijwilligers door een legerkorps der republikeinen was aangevallen en deels gesneuveld, deels krijgsgevangenen gemaakt. Onder de gesneuvelden behoorde ook de zoon van den belgischen minister van oorlog, baron de Chazal. Eene algemeene droefheid veroorzaakte deze ge-

beurtenis, daar toch het korps belgische vrijwilligers uit zeer verschillende elementen bestaat. In de gelederen dier afdeeling schaarden zich zoowel de zoon van den landbouwer als de zoon van den burger en de afstammeling uit de meest aanzienlijke geslachten. De meesten hunner begaven zich echter naar Mexico in de meening dat zij slechts der keizerin Charlotte tot garde zouden verstrekken en parades bijwonen. Zij werden echter, gelijk wij zagen, al zeer spoedig gedesillusioneerd en op expeditiën in de provinciën uitgezonden. Een gedeelte dier belgische afdeeling vond thans te Tacamburo den dood op het veld van eer. Zoo mogt dit ten minste heeten voor die moedige mannen welke zich zoo heldhaftig verdedigden tegen den overmagtigen vijand, al is het nog altijd weinig eervol voor de belgische regering om een door Napoleon III aangestelden souverein over Mexico te ondersteunen in zijn kamp tegen het republikeinsch bestuur van Juarez. Deze laatste is thans, na Tacamburo vooral, in de oogen van zeer vele Belgen, zelfs van leden der Kamer van afgevaardigden, een vrijbuiter-hoofd geworden, terwijl een oostenrijksch aartshertog, uit Europa daarheen gevoerd onder de schaduw van fransche bajonnetten, door hen tot regtmatig vorst wordt geproklameerd! Als bewijs voorts hoe de belgische regering hare neutraliteit, den grondslag van België's bestaan, uit het oog verliest in zake Mexico, zij herinnerd dat de nederlaag bij Tacamburo door den minister van oorlog bij dagorder aan het belgisch leger werd bekend gemaakt, als gold het hier de ontmoeting eener belgische legerafdeeling in een regelmatigen oorlog tegen den president der mexikaansche republiek. Ons kwam het steeds voor dat de politiek der regering te Brussel in deze kwestie voor de regtbank der billijkheid, regtvaardigheid en zelfs voor die der politieke voorzigtigheid onverdedigbaar is.

De burgeroorlog in de Vereenigde Staten kan thans als geheel geeindigd beschouwd worden. Wel heeft de bevolking van Texas zich nog niet willen onderwerpen, maar dit besluit werd door haar genomen toen een generaal van het Zuiden zich aldaar nog aan het hoofd van een leger in het veld bevond. Sedert echter ook deze heeft gekapituleerd, is van het gezond verstand dier bevolking te verwachten dat zij geen verderen tegenstand zal bieden aan de naar Texas afgezonden troepen, waardoor toch slechts aan de tallooze slagtoffers, in den amerikaanschen burgeroorlog reeds geveld, nog eenige zouden worden toegevoegd.

Intusschen is de vroegere president der afgescheidene staten, voor wiens arrestatie eene belooning van honderd duizend dollars door de regering te Washington was uitgeloofd, aan de handen zijner vervolgers niet kunnen ontkomen. Even als verschillende andere regeringspersonen uit het Zuiden - waaronder ook de heer Clay, die zich vrijwillig in gevangenschap heeft begeven, opdat openlijk van zijne onschuld aan de zamenzwering tegen den president Lincoln zou blijken - is hij thans in hechtenis, in afwachting dat omtrent zijn lot nader door den burgerlijken regter zal worden beslist. De verschillende geruchten omtrent het bewezene of niet bewezene van zijne medepligtigheid aan die zamenzwering gaan wij hier met stilzwijgen voorbij. Wij hechten nog altijd meer geloof aan

de officieële verklaring van den president Johnson, volgens welke die medepligtigheid op de meest overtuigende wijze is gebleken, dan aan eenige geruchten en dagblad-mededeelingen, welke het tegendeel beweren.

In den laatsten tijd heeft de regering te Washington verschillende maatregelen genomen om overal het bondsgezag te herstellen en hier en daar te voorzien in de dringende behoeften der bevolkingen. Op sommige plaatsen toch schijnt de armoede en ellende tot het hoogste toppunt te zijn gestegen, staat alle handel stil en kwijnt de landbouw ten gevolge van totaal gebrek aan benoodigde werktuigen. In dezen toestand, het natuurlijk onmiddellijk gevolg des oorlogs, moge nu weldra gunstige verandering te wachten zijn met het oog op de vruchtbaarheid van den grond en de energie der bewoners, maar thans drukt al die ellende de verschillende bevolkingen zeer ter neder.

De eerste politieke maatregel van den president Johnson is voorts geweest om eene amnestie uit te vaardigen voor de inwoners van het Zuiden, eene daad, welke in Europa tot zeer scherpe uitvallen tegen de regering der Vereenigde Staten aanleiding heeft gegeven. Van deze algemeene amnestie toch worden verschillende personen uitgesloten. Daaronder telt men de officieren bij het leger boven den rang van kolonel, de hoogere burgerlijke ambtenaren en de personen die meer dan voor eene waarde van twintig duizend dollars aan vaste goederen bezitten. Met het oog nu op al de uitzonderingen noemden verschillende engelsche en fransche dagbladen Johnson's proklamatie eene daad van onverantwoordelijke wreedheid, van afschuwelijke tyrannie en van onmenschelijke barbaarschheid, welke Lincoln nooit zou hebben bedreven en die thans alleen door Johnson is uitgedacht om alzoo zijne wraak te kunnen koelen op de ongelukkige overwonnenen. - Wij zien hierin weder een blijk van sterk geprononceerde partijzucht. Waarop steunt toch de bewering dat Johnson thans zijne wraak wil koelen op de verschillende personen onder de rubrieken van uitzondering opgenomen? Niet alleen blijkt daarvan niets uit de amnestie-proklamatie, maar juist het tegendeel vloeit daaruit voort. Daarbij wordt toch bepaald dat de van deze amnestie uitgesloten personen zich zullen kunnen wenden tot de regering te Washington en, acte van onderwerping doende, insgelijks amnestie zullen kunnen verwerven, zoo daartoe termen zijn. Allerongelukkigst voor de aan Johnson zoo vijandige dagbladen is voorts bekend geworden dat de thans afgekondigde amnestie reeds door Lincoln in der tijd werd ontworpen.

De bestrijders van Johnson's proklamatie schijnen bovendien te vergeten dat de amerikaansche republiek nog naauwelijks zegevierend uit den strijd is getreden en de regering te Washington alzoo slechts de allereerste beginselen eener voorzigtige staatkunde volgt door zich in eene positie te plaatsen, waarbij zij zich de bevoegdheid heeft voorbehouden om op al de ontslagen hoofdofficieren en de rijke grondbezitters in het Zuiden eenig toezigt uit te oefenen. Alzoo kan zij deze in bedwang houden en beletten dat zij op nieuw hunne machinatiën tegen de Unie hervatten om weder een magtig element te vormen tegen het welzijn des vaderlands. Eerst moet de agitatie, welke thans nog in het Zuiden bestaat, voor

kalmer toestand zijn geweken, eerst moet de Unie weder in allen deele hersteld zijn, alvorens in het algemeen belang deze voorzigtige staatkunde mag worden vaarwel gezegd. Het is dan ook eenigzins belagchelijk om de regering te Washington van barbaarschbeid te hooren beschuldigen door een Constitutionnel en dergelijke dagbladen. Welk oordeel moet dit officieus regeringsorgaan dan wel niet vellen over het gouvernement van zijn eigen vaderland!

Middelburg, 20 Junij.

W.A. VAN HOEK.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Eene bevoegde stem over het middelbaar onderwijs.

Een woord over de toepassing van de Wet tot regeling van het Middelbaar Onderwijs, ten aanzien van de Hollandsche taal- en letterkunde, de Geschiedenis en Aardrijkskunde, door Anonymus. Te Nijmegen, bij H.C.A. Thieme, 1865.

Het liet zich verwachten, dat het bij de regeling van het Middelbaar Onderwijs in ons vaderland niet ontbreken zou aan opmerkers en aanmerkers, beoordeelaars en raadgevers, bereid om de wetgevers en wetuitvoerders bij hunne nieuwe en niet gemakkelijke taak ter zijde te staan. Vergeleken met den vloed van geschriften, eenige jaren geleden, vóór, bij en na de organisatie van het Lager Onderwijs ten onzent uitgestort, kan men niet zeggen dat men voor de belangen van het Middelbaar schoolwezen te veel van onze drukpers heeft gevergd. Men mag er bijvoegen, dat wat er over verscheen, zich kenmerkte door kalme, bedaarde redenering en bescheidenheid van toon.

Die loffelijke hoedanigheden mogen niet het minst worden toegekend aan het woord van Anonymus, dat ons ter aankondiging in handen gesteld werd.

De schrijver wenscht zich slechts tot één punt te bepalen, en wel bij het onderwijs in de hollandsche taal- en letterkunde, de geschiedenis en de aardrijkskunde. Hij vraagt: Is aan dat onderwijs bij de toepassing der wet, de plaats ingeruimd, die er aan toekomt? Wordt er zorg gedragen, dat dit onderwijs aan bekwame docenten zal zijn toevertrouwd? Blijkt het inderdaad, dat het onderwijs in die vakken aan de eerste vereischten beantwoordt?

Zijne eerste bedenking betreft de keuze der Inspecteurs. ‘Ik heb (zegt hij) diepen eerbied voor de uitstekende bekwaamheden der heeren Steijn Parvé, Staring en Bosscha. Ik betwijfel zelfs, of de Minister geschikter personen voor deze moeijelijke taak had kunnen kiezen. Doch was het goed gehandeld, alleen het oog te vestigen op mannen, die zich in wis- en natuurkundige wetenschappen een gunstigen naam hadden verworven? Waarom aan dit drietal niet ten minste één onzer beste letterkundigen toegevoegd?’

De bedenking, die aan deze vragen ten grondslag ligt, komt ons zoo redelijk voor, dat we geen kans zien haar weg te nemen.

Eene andere bedenking heeft de schrijver ten aanzien van de inrigting van het examen, ter verkrijging van acten van bekwaamheid. Hij twijfelt of de Minister wel gelukkig is geweest in de keuze van examinatoren, voor de hollandsche taal- en letterkunde en voor de geschiedenis, en licht zijne meening daaromtrent uitvoerig toe.

Dit punt is van teederen aard. Om het volledig te beoordeelen moet men naauwkeurig bekend zijn met de personen wie het geldt, en met de wijze, waarop door hen het examen is afgenomen. Zonder dat, kan men zoo ligt mistasten. Wij hebben geen reden om te denken, dat de schrijver zonder de vereischte kennis van zaken en personen heeft geoordeeld; doch *wij* bezitten ze niet voldoende, om hem hetzij bij te stemmen: hetzij tegen te spreken. Ten aanzien van één der examinatoren, met name Dr. Jonckbloet, die zich eene reeks van jaren met doceren heeft onledig gehouden, zouden we meenen, dat hij den tact wel moest hebben, om aanstaande leeraars te onderzoeken. Daar volgens art. 69 der wet, *ieder jaar* door den Minister Commissiën van examen moeten worden benoemd, zal waarschijnlijk het personeel niet telkens hetzelfde zijn, en alzoo het bezwaar, tegen dezen of genen bestaande, van zelf vervallen.

De moeijelijkheid, die de schrijver stelt in het vinden van personen, die gelijkelijk in de nederlandsche taal, de letterkunde, de geschiedenis en aardrijkskunde bedreven zijn, is zeker niet uit de lucht gegrepen. Doch men bedenke dat, om een vak op de middelbare school te onderwijzen, men daarin juist geen uitstekend geleerde behoefde te zijn: zelfs aan onze Hoogescholen wordt dikwerf meer dan één vak van wetenschap aan denzelfden Hoogleeraar opgedragen, en men kan dan toch ook bezwaarlijk vorderen, dat bij het middelbaar onderwijs voor ieder vak een goed bezoldigd docent worde aangesteld.

De omstandigheid, waarop de schrijver wijst, dat tegen één literator zes directeuren van middelbare scholen zijn aangesteld, die dat niet zijn, verdient zeker de aandacht. Is dat toevallig en welligt uit gemis van andere geschikte personen, dan mag men met den tijd daarin verbetering verwachten; is het opzettelijk, dan straalt in de keuze der personen eene voorliefde door voor de wis- en natuurkundige wetenschappen, die afkeuring verdient.

Dat overigens de vakken, voor welke de schrijver optreedt, op de middelbare scholen niet overal stiefmoederlijk bedeeld zijn, blijkt uit zijne opgave der voor ieder vak bestemde leeruren. Er zijn inrigtingen waar aan het onderwijs in nederland sche taal, letterkunde, geschiedenis en aardrijkskunde, wekelijks 34, 35, ja 39 uren worden besteed.

Dat de schrijver dan ook niet in allen opzigte over den gang van het onderwijs dat hem bezig houdt, ontevreden is, blijkt uit hetgeen hij na het bespreken der leerboeken vraagt: ‘Al hapert er welligt hier en daar wat aan, mogen we niet zeggen, dat de hoogere burgerscholen eene schoone toekomst openen voor de beoefening van onze litteratuur en voor eene grondige kennis van onze moedertaal, zoo men aan de docenten slechts de noodige vrijheid laat om hunne krach-

ten te toonen, en hen niet te zeer beperkt in de uren die zij tot hun onderwijs behoeven?'

De schrijver besluit met eenige wenken, die we, even als den vorigen inhoud van zijn geschrift, alle behartiging waardig keuren, en vooral aanbevelen aan hen, die in de verschillende gemeenten onzes vaderlands belast zijn met de regeling van het middelbaar onderwijs, of daarop toezigt of invloed uitoefenen.

R.

De ethische rigting.

Prof. Dr. S. Hoekstra Bz, Bronnen en Grondslagen van het godsdienstig geloof. - Formeel gedeelte van de geloofsleer, op het standpunt van de moderne wetenschap. Amsterdam, P.N. van Kampen, 1864.
D. Chantepie de la Saussaye, Leven en Rigting. Vier voorlezingen over godsdienstige vraagstukken van dezen tijd. I. Overlevering en Werkelijkheid. II. Geweten en H. Schrift. III. Kerk en Staat. IV. De Christelijke roeping. Rotterdam, E.H. Tassemeyer, 1865.

Hadden, zegt Polybius in den aanhef zijner geschiedenis, hadden mijne voorgangers vergeten den lof te zingen der geschiedenis, ik zou het thans behooren te doen. Nu zij het gedaan hebben, ben ik er van ontslagen. Dit geestig begin kwam mij onwillekeurig in de gedachte toen ik aan het hoofd van dit opstel de titels afgeschreven had van de beide geschriften, die ik hier wensch te bespreken. Wat Polybius aan zijne voorgangers dankte, dankt elk schrijver over theologische onderwerpen aan ons theologisch publiek. Het behoeft niet meer voor de behandeling van godgeleerde onderwerpen gewonnen te worden. De belangstelling is nog altijd levendig, de nieuwsgierigheid nog altijd opgewekt.

Ook, waar theologische onderwerpen in verband staan met geschriften van mannen als Hoekstra en la Saussaye? De beide genoemde auteurs zijn, schoon elk in zijn kring geliefd en bewonderd, toch misschien niet eigenlijk gezegd populaire schrijvers. Veel van hetgeen zij in het licht geven, gaat, betrekkelijk, onopgemerkt voorbij. Het groote publiek weet niet 'precies' welk standpunt zij innemen, welke rigting zij vertegenwoordigen. Het ontbreekt hun, bij ons volk, aan een scherp geteekende fysionomie. Er zijn geen woorden of uitdrukkingen van hen aan te wijzen die spreekwoordelijk geworden zijn en onwillekeurig hun fortuin maken ook onder het *profanum vulgus*.

Het is misschien niet onbelangrijk, een oogenblik na te gaan waaraan dit ligt. Dat de hh. Hoekstra en la Saussaye tot die - immers niet zeer talrijke - geesten behooren die ver boven de gemeene maat uitsteken, dat zij in diepzinnigheid met de diepzinnigste geleerden kunnen wedijveren op wie ons

vaderland roem draagt, dat het gehalte van ons volk voor een niet onaanzienlijk deel bepaald kon worden ook door hetgeen zij ons ten beste geven, wie loochent het? Toch, wanneer deze mannen zich de moeite geven om hunne gedachten op het papier te brengen, wanneer zij onderwerpen bespreken, waarvoor ons publiek een geopend oor heeft, wanneer zij bovendien zich kennelijk tot het groote publiek rigten en zigtbare pogingen aanwenden om populair te zijn, betoont zich toch vaak tegenover hunne voortbrengselen een matheid in de algemeene belangstelling, een onaandoenlijkheid die op den duur verhindert dat zij inderdaad populaire schrijvers worden.

Ligt de schuld aan het publiek of aan onze auteurs? Hun nederigheid belet hun zeker, het eerste zelfs te vermoeden. Doch, alle moraal hier op zijde gesteld, en zonder aan pligtplegingen den kostbaren tijd te verliezen, ik geloof in ernst, dat het publiek zelden schuld heeft aan de impopulariteit van een schrijver. Als schrijver populair te zijn, wil niets anders zeggen dan gelezen en onthouden te worden. Hiermede is het gesteld als met het ondervinden van liefde of achting. De liefde, zegt men, laat zich niet dwingen. Ongerijmde dwaling! En als de liefde van anderen zich niet dwingen liet, hoe zou men haar dan ooit verkrijgen? Zulke aanminnige, zulke lieftallige wezens zijn wij in den regel niet, dat wij onze liefde aan anderen geheel uit ons zelven, uit eigen beweging, plegen te geven. Neen, waar de liefde niet afgedwongen wordt, daar kan men op niet veel meer rekenen dan op toegevendheid, op medelijden. Waar de achting niet afgedwongen wordt, daar komt niets voor den dag dan koele eerbied. Maar wie beminnelijk is, dwingt anderen om hem te beminnen. Wie iets groots tot stand brengt, dwingt anderen om hem te achten.

Het is met de populariteit niet anders. De zoogenaamde miskende genieën hebben het in zwang gebragt om zich over het publiek te beklagen, en het publiek voor te stellen als een wezen, waarop men af mag geven zooveel men wil, naar welks minachting men dingen moet als naar een onderscheiding. En dientengevolge is er een nieuw soort van huichelarij in de wereld gekomen, daarin bestaande, dat men hardop het publiek uitmaakt voor al wat laag is en bekrompen, en voor zich op den bijval van het publiek bijzonder gesteld is. De eene huichelarij is zoo goed als de andere. Ik heb wel menschen gekend die het publiek verachten; ik heb er goen gekend die van het publiek werkelijk onafhankelijk waren. Demosthenes was in zijn schik toen een vrouw uit het volk tot haar burin zeide: ‘Ziet ge dien man, dat is Demosthenes;’ en Dante speelde een genoegelijk lachjen om de lippen toen hij het groepjen in Verona hoorde zeggen: ‘dat is de man die naar de hel kan gaan als hij wil.’

Ik geloof dat de waarheid ook hier zeer eenvoudig is. Het publiek is noch bijzonder ontwikkeld, noch bijzonder stompzinnig, maar het is onbevangen. De openbare meening - want haar heeft men toch op het oog, als er van publiek gesproken wordt - is, naar mijn gevoelen, getrouw als was tegenover den stempel. Zij geeft *in den regel* den indruk dien zij ontvangt met onmiskenbare getrouwheid weder. En hoe zou het anders zijn? Ontstond de openbare meening

bij onderlinge afspraak, ik zou aan kuiperij, aan willekeur, aan onbillijkheid gelooven. Maar zij wordt niet bij onderlinge afspraak gevormd. Zij ontstaat van zelve, niemand weet hoe? Of neen, men kan het wel weten. Zij ontstaat enkel door de indrukken die zij van buiten ontvangt. Deze haar natuurlijkheid, dit onvoorbedachte van haar oordeelen is een waarborg voor haar onbevangenheid.

Maar daarom juist is het met populariteit als met liefde en achting. Ook zij laat zich dwingen. Doch hoe? Niet anders dan zoo als ik mijn spiegel dwing om mijn beeld terug te kaatsen, zoodra ik er mij voor heb geplaatst. Wie boeijend schrijft of spreekt, boeit met zijn schrift of mond. Niet van mij, lezer of hoorder, maar van u, schrijver of redenaar, hangt het af, of ik geboeid zal worden. Niemand kan luisteren, niemand aandachtig lezen alleen omdat hij het wil. Evenmin als ik ooren hebbend, mijzelven verhinderen kan een geluid te hooren dat in mijn onmiddellijke nabijheid gegeven wordt, evenmin kan ik mijzelven beletten wanneer ik begrijp hetgeen gij zegt, aan uwe lippen te hangen, of uw werk in de vingeren geklemd te houden, tot ik het geeindigd heb. In niets van dit alles heerscht willekeur. Overal regeren wetten. En het geheim van den stijl zoo goed als het geheim der welsprekendheid is uitsluitend gelegen in de kennis der wetten die het publiek, tot hetwelk men zich rigt, dwingen te luisteren of te lezen.

Mij is daarom slechts één schoone stijl bekend, het is de stijl die mij ontwapent, die mij aan onverbrekelijke ketenen bindt, die mij tiranniseert, erger dan ooit dwingeland het beproefde. Ieder schrijver, ieder redenaar, die zijn naam waardig draagt, moet heerschen. Hij vergete het nooit: zijn lezers of zijn hoorders zijn niet zijn vrienden maar zijn vijanden. Lezen is een groote en vermoeijende inspanning. Het is het opsluiten van het vlugtigste gas, van den geest, in een ruimte die nergens hermetisch gesloten is, in een boek. Ik heb allerlei dingen te doen eerder dan uw boek op te nemen. Mijn bezigheden, mijn genoegen, alles roept mij van u af. De natuur is schoon, schoon is het plantsoen en verlokkend het lied der vogelen. Het lokt mij naar buiten. En als ik uw boek eens opgenomen heb, dan zijn mijn gedachten overal, behalve bij uw geschrift. Mijne oogen dwalen over uwe letters, maar mijn geest is overal. Zoo ben ik uw vijand zonder het te willen. Maar een vijand die u danken zal, als gij hem onderwerpt door uw overmagt. Nu, grijp mij. Overval mij plotseling. Sla uw strikken om mij heen. En laat mij niet weder los voor gij hetzelf verkiest.

Ziedaar den eisch, dien ik aan iederen schrijver en redenaar stellen zou. Maar de meeste schrijvers en redenaars schijnen òf van deze eischen niets hoegenaamd te vermoeden òf het regt van deze eischen te loochenen. Hoe het zij, zij stellen zich aan, alsof wij in deze onze negentiende eeuw niets te doen hadden dan hen te lezen en aan te hooren; alsof wij met het rekbaarst geduld begiftigd waren; alsof er een premie ware uitgeloofd voor ieder die de meeste bladzijden van hen verslindt of de meeste woorden van hen aanhoort. Zij zijn omslagtig, zij zijn langdradig, zij zijn linksch, zij komen eerst op het eigenlijk punt als gij reeds al den tijd hebt gehad om mij-

len in den omtrek af te zwerven, indien zij nog slechts op het punt komen waar zij wezen willen. Gewoonlijk komen zij er vlak bij, maar niet er op. In ieder hunner volzinnen, in ieder hunner woorden is een *à peu prés*, dat gedurig van u, lezer of hoorder, de moeite vergt die zij hadden behooren te nemen doch niet genomen hebben. Met tergende onhandigheid schikken zij hun bloemen op de ongeschiktste wijze. Er komt nooit een ruiker van. De meest afdoende argumenten plaatsen zij vooraan, alsof gij daarna voor de minder afdoende argumenten nog een oor hadt. Klimax moet gij bij hen niet zoeken, of het moest zijn klimax in omgekeerde orde.

De groote fout der meeste schrijvers - indien men mij althans vergunt, op mijn gemak er over te spreken en te vergeten voor het oogenblik dat ik zelf tot dat achtenswaardig gilde behoor - de groote fout der meeste schrijvers is, naar mijn gevoelen, daarin gelegen, dat zij het gevoel missen voor het concrete of in ieder geval voorbijzien dat alleen het concrete in staat is te boeijen. En onder het concrete versta ik datgene, wat ons onmiddellijk een scherp geteekend beeld voor den geest brengt. Als bijv. een redenaar begint met een volzin als deze: 'Wanneer wij de geschiedrollen der menschheid opslaan' enz., dan voel ik reeds de eerste doodelijke aanraking van de vlerk van het ondier dat verveling heet. Waar zijn de geschiedrollen der menschheid? Hoe slaat men ze op? Wanneer hebt gij ze ooit opgeslagen? Hebt gij de les die gij ons op zult disschen daarin werkelijk gevonden, of gebruikt gij slechts een rhetorischen vorm? Het onbesliste van al deze regtmatige vragen brengt mij in het ruime sop der algemeenheden, der onbepaaldheden, waar allengs de zeeziekte mij komt overvallen.

Het concrete is daarom vooral bij uitsluiting in staat te boeijen omdat alleen het concrete in den stijl den indruk geeft van waarheid. En dit brengt ons juist op het gebied waar de eigenlijke beteekenis eerst regt gevoeld kan worden van de vragen, die den letterkundigen vorm betreffen. Ook deze vragen zijn ten slotte van zedelijken aard. Waarheid, volstrekte, zij het ook louter subjectieve waarheid, moet er zijn in den stijl, zal hij trekken en boeijen. Maar redekunstige figuren, die enkel figuranten zijn, treffen geen doel. Zeg en schrijf wat gij wezenlijk op het hart of in het hoofd hebt, niets minder zeker, maar ook vooral niets meer. Zoo zal het bloot-konventionele uit uw boek, uit uw rede wijken, het bloot-konventionele dat juist voor onze aandacht en belangstelling het gevaarlijkst is. Een schrijver, een redenaar moet een mensch zijn en blijven, een mensch in den volsten zin des woords, eenvoudig, opregt, waar. Wat verscheelt mij uw zondagsrok? Wat indruk maakt mij uw toga? Ik ben niet uitgegaan om een rok en een toga te zien, maar om den mensch te hooren. Dus, geen geveinsdheid, in geenerlei opzigt. Geen verontwaardiging uitgedrukt in uwe rede of geschrift, waar uw ziel niet inderdaad verontwaardigd is. Geen verwondering te kennen gegeven, waar gij u in de werkelijkheid volstrekt niet verwondert. Geen 'wat zeg ik?' als gij volkomen goed weet wat gij zegt, gezegd hebt en zult zeggen. Ook is uw veinzen nutteloos. Het publiek weet uwe beschilderde *coulissen* uitmuntend van een wezenlijk bosch of een wezenlijk vertrek te onderscheiden. En zoo het bij u *coulissen* ziet, kan het

niet meer het vermoeden van zich weren dat gij zelf slechts een acteur zijt.

Deze opmerkingen bevestigen de waarheid van mijn gevoelen dat de impopulariteit van een schrijver zoo goed als altijd aan dien schrijver zelf te wijten is. Populariteit is het waarmerk dat wij de wetten kennen en weten aan te wenden die het luisteren of lezen der menschen beheerschen. Het publiek zelf moet, al is het natuurlijk zich zelf dit onderwijs niet bewust, aan zijn schrijvers deze wetten leeren kennen. Op den duur kan het geen luim zijn wat het publiek het oor aan iemand doet leenen of voor iemand doet sluiten. Van daar ook dat het oordeel van het publiek, wel niet in zijn consideranzen, maar in zijn uitslag gewoonlijk al zeer nabij de waarheid komt. Een geschrift, zij het ook door een beroemden naam onderteekend, vindt geen ingang, maakt geen opgang, zoodra de straks genoemde wetten verloochend zijn. Het publiek zou nooit, tenzij door bevoegden voorgelicht, kunnen zeggen welke die wetten zijn noch in welk opzigt zij zijn overtreden, maar dat er iets hapert, weet, of liever, gevoelt het met meer of minder snelheid, maar ten slotte diep en krachtig.

IJdel is het daarom, het publiek te verachten. Boven zijn gevlei of zijn smaad behoort men verheven te zijn, in dien zin namelijk dat men door het een het hoofd niet verliest, noch door het ander zijn levensgeluk laat bederven, maar niet in dien zin, dat men, - onze taal drukt het geestig uit, - eigenwijs staat tegenover de onwillekeurige uitspraken der openbare meening. Uitnemend en van blijvende toepasselijkheid ook in ruimer kring, is het bekende woord van Colani: '*Soyons des prédicateurs détestés mais écoutés*.' Want, aangehoord of gelezen te worden - men vergeve ons het axioma - is toch maar de eerste voorwaarde om invloed uit te oefenen. Onze invloed zal zich nooit op magische wijze doen gelden. Het publiek te verachten is dus niets anders dan afstand te doen van alle aanspraak op het uitoefenen van invloed. Zulk een afstand is, waar hij bewust geschiedt, een daad van ijzingwekkende zelfzucht, (want onverschilligheid is de verregaandste zelfzucht) en een hoon der menschheid aangedaan. Een auteur die enkel en alleen voor eigen genoegen schrijft, of met opzet, uit misplaatste hooghartigheid, het publiek van zich vervreemdt is een verachtelijk wezen. Neen, laat ons zonder vrees voor de verdenking dat wij jagt zouden maken op populariteit, dat wij uit dien hoofde het publiek naar de oogen zouden zien, laat ons, boven die vrees verheven, het met nadruk zeggen en herhalen: Aan het publiek, hoe gij er ook op smaalt, hoe gering gij het ook mogt achten en juist omdat gij meent, het te moeten minachten, aan het publiek, schrijver of redenaar, behoort gij, met al uwe gaven, met geheel uwe werkzaamheid. Het publiek te beschaven, te leiden, te verlichten, te bezielen; tot u, zoo gij werkelijk hooger staat, op te heffen, ziedaar uw éénige roeping. Want, uit het publiek, uit het *populus* moeten ze weder op hun beurt voortkomen de groote en goede mannen wier leven en werken het Vaderland ten beste komt. Niet om uw wijsheid te luchten, niet om een esoterische leer te verkondigen, schrijft of spreekt gij, maar om de zegeningen der beschaving, der ontwikkeling in steeds ruimer kring te verspreiden. Humaan is de hoogste eeretitel ook voor uwe wetenschap en geleerdheid, die, zonder

liefde, ons even goed als liefdelooze engelenspraak, tot een klinkend metaal en een luidende schelle maakt. Ook zij moet dienen om te heerschen.

Hieruit - behoef ik het nog te zeggen? - vloeit geenszins voort, dat de impopulariteit van een schrijver, ofschoon altijd zijn eigen werk, evenzeer altijd tegen hem getuigen zou. Er zijn gevallen, waarin zij het waarmerk is van bijna éénige grootheid. In die gevallen, staat een schrijver zoo ver boven zijn publiek, dat hij in den aanvang slechts door weinigen kan begrepen worden die dan op hun beurt geroepen zijn, de gedachten diens schrijvers voor een ruimer kring van lezers te vertolken. Doch dit zijn blijkbaar de uitzonderingen, die men zonder moeite op de vingers tellen kan. In den regel zijn de denkbeelden van een schrijver niet zoo verheven dat zij niet zeer gemakkelijk voor allen begrijpelijk zouden te maken zijn. Het onbegrepene dier denkbeelden ligt dus ook in den regel uitsluitend aan het gebrekkige van de wijze waarop zij worden voorgesteld.

Met dat gebrekkige in de voorstelling onzer denkbeelden doen wij, ik moet het herhalen, te kort aan de humaniteit. Er is er, ofschoon wij ons ook ten dezen in onloochenbaren vooruitgang mogen verblijden, nog iets middeneeuwsch overgebleven in onze wetenschap, iets kabbalistisch en rabbinistisch. Iedere wetenschap kan en moet populair behandeld worden, met welke uitspraak ik geenszins een oppervlakkige, een halfslagtige behandeling der wetenschap in bescherming neem, maar enkel aanbevelen wil zulk een voordragt van onze kennis als in staat is, een gewoon ontwikkeld en belangstellend lezer te boeijen en hem onze kennis mede te deelen. Een Engelsch prediker die, op wereldsche zangwijzen, godsdienstige liederen schreef, en deswegens door sommige zijner al te puriteinsch-gezinde gemeenteleden berispt werd, gaf tot antwoord en tot verdediging: ‘I don't see why the devil should have all the fine melodies.’ Maar evenmin zie ik in, waarom wij het aan onbeteekenende fransche romannetjens zouden overlaten om uitsluitend het benijdenswaardig vermogen te bezitten van den lezer bezig te houden. Integendeel, laat ons liever deze redenering maken en ten allen tijde huldigen: indien het onbeduidende, in een aangenamen vorm gestoken, ook ernstige geesten niet onaandoenlijk vindt, hoeveel te meer zal dan het belangrijke, zoo het een aangenamen vorm kiest, ook het gewone slag des lezers tot zich trekken. Waarlijk, wij bogen op onzen vooruitgang, maar ten opzigte van den letterkundigen vorm, de fransche naburen nu niet medegerekend, zijn wij niet vooruitgegaan, wanneer wij ons vergelijken bij de ouden. Homerus en Virgilius schreven werken die ieder kon volgen, Plato en Cicero wijsgeerige werken die ieder kon verstaan. Thucydides en Tacitus zijn geschiedschrijvers die bij elken lezer belangstelling wekken. Vandaar het gezag, vandaar de blijvende invloed der klassieken. Ik zeg niet dat wij hunne vormen nog eenvoudig zouden kunnen overnemen. Integendeel, hoe dieper ik de klassieken bewonder en hoe luider ik erken dat niemand het koningrijk van den stijl beërven kan die niet aan hunne voeten heeft gezeten, hoe meer ik tevens overtuigd ben dat hunne vormen oude lederen huiden zijn waarin men onzen nieuwen wijn niet bergen moet. Maar dit vooral is van hen te leeren, dat zij

schreven voor hun tijd, schreven voor hun volk, dat zij ook hunne wetenschappelijke werken zoo inrigtten dat dezen inderdaad deel uit konden maken van de volkslitteratuur.

Indien wij nu van deze algemeene beschouwingen terugkeeren tot de vraag die wij bij den aanvang stelden, en ons trachten rekenschap te geven van de betrekkelijk geringe populariteit waarin schrijvers als Hoekstra en la Saussaye zich mogen verheugen, dan zijn wij er zeer ver van verwijderd om hun al de gebreken ten laste te leggen die wij hier bespraken. Hun stijl onderscheidt zich bij wijlen door onmiskenbare deugden. Beide zijn zij niet zelden sterk door die ware welsprekendheid die uit het hart komt en tot het hart gaat. Hoekstra verbaast menigmaal door zijn belezenheid, Saussaye door zijn diepzinnigheid. Wat ontbreekt hun dan nog?

Als ik het vrijmoedig zeggen mag - en de welwillendheid of vriendschap die ik voor deze geleerden gevoel behoeft immers mijn vrijmoedigheid den mond niet te snoeren? - onze schrijvers missen de kunst van een boek te maken.

De groote vraag is maar: wie maakt uw boek? Gij, schrijver; of wel, doet het 't knaapjen van uw uitgever die de losse bladen inéénnaait waarop de inhoud van uw handschrift is afgedrukt? Want ook alzoo kan een boek ontstaan. Maar in dat geval begrijpt gij wel dat het uw boek niet is.

Hoekstra geeft een boek, getiteld: '*bronnen en grondslagen*' enz.(*). Ik bid u, houd de ondeugendheid mij ten goede, maar is dat een titel? Wat een bron heeft, heeft geen grondslag. Wat een grondslag heeft, heeft geen bron. Het kan er natuurlijk wel door, maar fraai, maar aangrijpend is het niet; evenmin als dat bijvoegsel onder den hoofdtitel: *Formeel gedeelte van de geloofsleer*, *op het standpunt van de moderne wetenschap.* Deze volzin is inderdaad niet vol, of het schemert mij voor de oogen. Wat staat er nu op het standpunt van de moderne wetenschap? Het 'formeel gedeelte' of 'de geloofsleer,' of geen van beide? Beteekent een titel weinig voor een boek? Is het onverschillig of ik, een boekwinkel binnentredend met de beste bedoelingen om uw boek te koopen, den mond vol moet nemen en te zeggen heb: Geef mij bronnen en grondslagen van het godsdienstig geloof formeel gedeelte van de geloofsleer op het standpunt van de moderne wetenschap door prof. Hoekstra Bz.?

Is de titel ook niet wat *pretentieus?* Vertegenwoordigt het boek van prof. Hoekstra inderdaad *het* standpunt van *de* moderne wetenschap en dat wel voor 't formeel gedeelte van *de* geloofsleer (welke?)? Of is er tegenwoordig maar één? Ik durf het woord: *pretentieus* te noemen, juist omdat het pretentieuse zoo ontzettend ver van mijn geachten vriend verwijderd ligt en hier dus alles, zoo ik mij niet vergis, op rekening van een litterarisch onbewaakt oogenblik moet worden gesteld. Zoo schreef eens Schenkel, die armzalige Schenkel! een *Dogmatik auf dem Standpunkte des Gewissens*, met *das Gewissen* natuurlijk eenvoudig het geweten van prof. Schenkel bedoelend, hetgeen Dav. Fr. Strauss de geestigheid ingaf, dat men al een zeer ruim geweten moet hebben, wanneer men er zulk een kolossale dogmatiek uit te voorschijn haalt.

(*) Men herleze het hoofd van dit opstel.

Doch een goed werk kan een gebrekkigen titel hebben. Kan de indeeling van het werk ons behagen? Eerst een *Inleiding* over het *belang van het onderzoek naar de bronnen en bouwstoffen van het godsdienstig geloof;* dan *Eerste deel: Leidend beginsel in het onderzoek naar de bronnen en grondslagen van het godsdienstig geloof*, waarop onmiddellijk volgt: *Eerste gedeelte* (een eerste deel met nog een eerste gedeelte): *beoordeeling van de beginselen van het empirisme*, *toegepast op het ontstaan van het godsdienstig geloof.* Denkt niet dat wij er al zijn. Nu volgt nog I, II, III, IV, zoodat wij, '*by due computation*' verkrijgen: Eerste Deel, eerste gedeelte, I, of: eerste brokjen van het eerste stukjen van het eerste deel.

En werd dit scholastieke nog goed gemaakt door volkomen nauwkeurigheid. Maar als ik een boek opneem over bronnen en *grondslagen*, waarom vind ik dan een inleiding over bronnen en *bouwstoffen* van het godsdienstig geloof? Als mij een eerste deel beloofd wordt over het *leidend beginsel* bij het onderzoek dat volgen zal, waarom moet ik dan eerst zelf gaandeweg bemerken, dat ik over de *methode* (over empirisme en idealisme) word onderhouden. Als ik in het eerste gedeelte van datzelfde Eerste Deel het uitzigt mij geopend zie op de *beoordeeling van de beginselen van het empirisme*, *toegepast op het ontstaan van het godsdienstig geloof*, is het dan wel zoo heel toepasselijk, mij in volslagen onzekerheid te laten omtrent hetgeen hier eigenlijk toegepast zal worden, zoowel als omtrent hetgeen waarop de toepassing zal geschieden? Wordt het *empirisme* of wordt de *beoordeeling* van het empirisme toegepast? Hoe kan ik op het *ontstaan* van het godsdienstig geloof hetzij een kritiek, hetzij een filosofische methode toepassen? De schrijver bedoelt natuurlijk: de empirische methode toegepast *bij het onderzoek* naar het ontstaan enz. Zijne bedoeling is voor een deskundige volmaakt duidelijk, doch is dit voor het gewone slag der lezers voldoende? Ook is hier de bijzondere titel niet geheel in overeenstemming met den algemeenen titel. Het eerste deel zal handelen over het leidend beginsel bij het onderzoek naar *bronnen* en *grondslagen;* het eerste gedeelte van datzelfde eerste deel handelt over zekere methode die toegepast wordt bij het onderzoek naar het *ontstaan* enz. Maar met *bronnen en grondslagen* drukt gij niet uit wat *ontstaan* beteekent. - Het tweede deel van een werk dat over het 'godsdienstig geloof' spreekt, houdt zich bezig met de *bron* en *oorsprong* (vrij pleonastisch, en de grondslagen zijn verdwenen!) van de godsdienstige *denkbeelden* (van waar komen zij *hier?*) *en* van het godsdienstig geloof (niet in de goden- of dieren-) maar 'in de menschenwereld' (zie bl. 81). Bovendien, met uitzondering van die bijgevoegde godsdienstige denkbeelden, is de titel van dat tweede deel (dat vreemde '*in de menschenwereld*' zal wel geen noemenswaardig verschil maken) volmaakt eensluidend met den algemeenen titel van het geheele werk, zoo men althans voor de noodelooze herhaling *bron en oorsprong*, *bron en grondslagen* lezen mag. En dit moet wel, daar wij anders van de grondslagen niets zouden vernemen. Want des derden deels opschrift luidt: *Het betrekkelijk afhankelijke en het zelfstandige en redelijke van het godsdienstige geloof der individuën*, en meer dan deze *drie* dee-

len zijn er natuurlijk niet. Nu maak ik mij geen duidelijke voorstelling van de logische volgorde van een werk waarvan het tweede gedeelte het op den omslag van het geheele werk aangekondigd onderwerp volkomen uitput. En dat in dit tweede gedeelte zoowel over de bronnen als over de grondslagen van het godsdienstig geloof gehandeld wordt, blijkt reeds, bij een eersten oogopslag, uit den titel op bl. 235: *Het ontstaan van behoefte aan een zuiver zedelijk geloof op den bodem van enz.*.

Doch reeds aanmerkingen genoeg. Het zijn geene *chicanes*, het zijn opmerkingen die den Hoogleeraar Hoekstra herinneren moeten dat hij zelf de algemeene verspreiding van zijn boek tegen heeft gewerkt. Dit is zijnerzijds onwillekeurig een onregt gepleegd aan het publiek. Het publiek wil zeer gaarne een boek lezen over de grondslagen van het godsdienstig geloof. Het wil over dit onderwerp inzonderheid gaarne hooren een zoo ernstig en zoo geleerd man als Hoekstra. Doch het kan er niet meer bij, als gij het op het lijf valt met uw interminabelen titel, met uw scholastieke indeelingen, met uw 'zinnelijk-zedelijk,' uwe 'positieve, uwe negatieve kritiek'. Een weinig meer moeite, een weinig meer zorg, zou honderden aan u verpligt hebben. Zeg niet, bid ik u, dat gij niet schrijft voor het publiek; dat gij schrijft, ja voor wie, voor de theologen? Op uw woord van eer: durft gij volhouden dat het genus theologorum in doorsnede hooger staat dan het publiek? Voor geleerden van professie? Andermaal, de hand op het hart, wat weten zij, in ons wijsgeerig vaderland, van methode, van empirisme en idealisme? Dan misschien voor uwe theologische ambtgenooten? In dat geval, zwijg ik. Dus, gij schrijft niet voor het groote publiek. En waarom zoudt gij er niet voor schrijven, gij, Hoekstra, man met een hart, man van wetenschap, man van geest! Zoo vaak gij het deedt, heeft men u verslonden. En wat loon hebt gij nu? In uw laatst verschenen werken: uwe '*zedelijke idée*,' uw geschiedenis van 'de geloofsleer der oude Doopgezinden', en thans weder in deze '*bronnen en grondslagen*' liggen wenken, gedachten, inzigten verborgen die toonen hoe gij onze leidsman zoudt kunnen zijn, die u bovendien aanspraak geven op de hoogschatting en liefde van elk die ze leest,.... *die ze leest.* Maar helaas! uw werken is als het sterven van den regtvaardige volgens de sombere uitspraak van het Oude Verbond! Leg dan af, bid ik u, de oude, zware wapenrusting der scholastiek en beproef het eens met den slingersteen, waarmede gij het publiek zult kunnen treffen.

Deze vriendelijke vermaning is niet ongepast tegenover iemand die kennelijk verder komt dan zijn studeervertrek, en die schrijft ook met het oog op de behoeften van zijn tijd.

'Zou, dus begint het geschrift van prof. Hoekstra dat wij thans aankondigen, zou, in al de achttien eeuwen van het bestaan der christelijke kerk, het godsdienstig geloof wel ooit, bij geleerden zoowel als bij ongeleerden, op zoo zware proeven gesteld zijn, als in den tegenwoordigen tijd? Om niet te spreken van die kringen, waarin de aanbidding van den levenden God meer en meer verdrongen wordt door aanbidding van het menschelijk genie, is het niet, alsof het onder hen, die gaarne 'op de hoogte van hun tijd willen staan,' tot den goeden toon begint te behooren, om te ver-

moeden, zoo al niet te verzekeren, dat de christelijke, misschien wel, dat alle godsdienst haren tijd gehad heeft? Het dagteekent zeker niet van gisteren, maar het wordt toch algemeener dan vroeger, dat men *voor* vroomheid en eerbied *voor* het heilige niet regt uitkomen durft, om *d*at *d*it bij niet weinigen voor een teeken van bijgeloof of bekrompenheid gelden zou, een blaam aan w*elken men* zich niet gaarne bloot*stelt.* W*e*l heeft men een geopend oog voor alle ziekelijke verschijnselen, die zich op godsdienstig gebied vertoonen, wel meet men het verkeerde van pietistery en mysticisme, van schijnvroomheid en fanatisme, van letterknechterij en leerheiligheid, en van wat al niet, zeer breed uit: maar hoe zelden ligt daaraan liefde voor de zuivere godsdienst, hoe vaak veel meer verborgen afkeerigheid van alle godsdienst ten grondslag.

'De meest algemeene litteratuur der Salon onthoudt zich zeker over 't geheel van regtstreeksche of zijdelingsche aanvallen *van* de christelijke godsdienst; maar zij is doortrokken met een geest, die de godsdienst eenigzins beneden zich acht en voor godsdienst onverschillig is; *d*aar*d*oor *d*oet zij de zaak der godsdienst veel meer schade, dan zij het door openlijke bestrijding zou vermogen. De *meest* belangrijke verschijnselen op godsdienstig gebied, hebben voor haar bijna geen andere waarde, dan dat zij daaraan nu en dan de stof ontleent voor belangwekkende romantische beelden. Niet veel beter is de geest, dien verreweg de meeste dagbladen en tijdschriften van smaak en populaire wetenschap ademen. Ja, moest men op den geest van deze litteratuur afgaan, dan schijnt het wel, alsof men besliste keuze moet doen tusschen wetenschap en beschaving aan de eene zijde, en godsdienstig geloof aan den anderen kant! Het uiterste toch, wat deze geest toestaat, zal hij iemand erkennen voor een echten zoon der negentiende eeuw, 't is niet geloof, maar twijfeling en scepticisme, 't zijn schoone frazen over het goddelijke en het eeuwige in 't algemeen, maar onder beding dat men daaraan niet in ernst gelooft, schoone frazen over het goede en heilige, maar als voorwerp van aesthetisch gevoel, en onder voorwaarde, dat men het heilige in geen geval stelle tot rigtsnoer voor het geweten.'

Wij laten deze *histoire comtemporaine* en vooral haar schaduwzijden geheel voor rekening van den schrijver. Maar zooveel is, dunkt mij, zeker, dat, wie den tegenwoordigen toestand ziet zooals Hoekstra dien waarneemt; bovenal dat, wie den tegenwoordigen toestand betreurt, gelijk Hoekstra toch schijnt te doen, wel een eenigzins zonderlinge figuur maakt, wanneer hij met het oog op dien toestand een boek schrijft, waarvan hij met eenige menschenkennis ligt voorspellen kan dat het betrekkelijk weinig lezers zal vinden.

En nu is de beurt aan, gelijk M^{r}. Thorbecke zich zou uitdrukken, *mijn ouden vriend* la Saussaye. Ook tot hem is een goed deel gezegd van hetgeen ik mij veroorloofde onder de aandacht te brengen van Prof. Hoekstra. Dit is reeds de tweede maal dat de oud-redacteur van *Ernst en Vrede* godsdienstige voorlezingen in het licht zendt en met een kleine verzameling van zulke voorlezingen een boek maakt. Dit geschiedt met opzet. 'Mij, zegt la Saussaye, mij is de gave, van zóó als in spreektoon te schrijven, niet geschonken. Ik moet mij, ook schrijvende, een gehoor voorstellen, ten einde

de natuurlijke neiging van mijn geest tot abstractie niet bot te vieren'(*). Deze gulhartige bekentenis ontwapent mijn kritiek. Ik zou la Saussaye echter willen vragen of hij, ook met betrekking der edele schrijfkunst, niet al te supranaturalistisch is, of hij in die kunst niet al te zeer louter een 'gave' ziet, of ook in haar beoefening het gewoon gezond verstand niet een zekere rol behoort te vervullen. Ware het niet aanmatigend, ik zou de la Saussaye willen aanwijzen, wat hem ontbreekt. Ik zou hem zeggen: uwe volzinnen zijn zelden of ooit volkomen nauwkeurig. Er ontbreekt wel gewoonlijk niet veel, maar nog altijd iets aan. En door uw opéenstapelen van een tal van kleine onnauwkeurigheden brengt gij ons te vaak in het rijk der 100.000 *nébuleuses.*

Laat mij, zonder een oogenblik te zoeken, eenige bladzijden mogen opslaan en op zekere gedeelten een vinger leggen.

'Wanneer daar denkbeelden worden uitgesproken waarvan de schrijver zelf niet schijnt te vermoeden dat hij daarmede het heiligste als problematiek stelt,..... noch zich te bekommeren over de praktische gevolgen daarvan, dan wordt de lezer overrompeld.'(†)

De la Saussaye zegt dus: *er worden denkbeelden uitgesproken*, *waarvan de schrijver.... zelf zich niet schijnt te bekommeren over de praktische gevolgen daarvan!*

Tweede voorbeeld:(§) 'Vooral het publiek, dat in Nederland boeken over de godsdienst leest - en wat een predikant uitgeeft wordt ligt als zoodanig beschouwd' enz. - Om dien tusschenzin was het mij te doen. 'Dat als zoodanig beschouwd' is een ondoorgrondelijk geheim! Als 'zoodanig'? Het meervoud 'boeken over de godsdienst' is hier de bron der onduidelijkheid. Nu toch staat er: 'wat een predikant uitgeeft beschouwt men ligt als boek*en* over de godsdienst.'

En verder(*) 'dat publiek, voor zoover het niet orthodox is en al het nieuwe wantrouwt.' Het woordeken: *niet* ontbreekt. Dan alleen kan de herhaling er van in een zin als dezen ontbreken wanneer de beide deelen door het voegwoord verbonden geheel hetzelfde beteekenen, als: voor zoo ver ik niet kreupel ben en goed loopen kan. Nu zegt la Saussaye m.a.w.: niet-orthodox = het nieuwe te wantrouwen. Hij wilde natuurlijk juist het tegendeel zeggen.

Voorts:(†) 'want - dit was de andere *zijde* mijner gewaarwordingen, de inhoud van dit boek had, zoo als alles wat van die *zijde* komt' enz.

Doch ik mag misschien niet bij uitsluiting de voorrede gebruiken.

Onvoorbedachtelijk sla ik op bl. 17: 'Vele menschen, wier levenslot het medebrengt *om te* kunnen lezen en nadenken;' bl. 24 'Plato, wiens invloed in de christelijke wereld blijkt over te blijven;' alsof er tusschen blijven en overblijven geen verschil bestond; (la Saussaye bemint dien vorm: Plato *blijkt* te blijven'; bl. 85 'Israël *blijkt* het levensmerg te *hebben* bewaard.' Zou hij tot zijn bestoven vriend zeggen: 'gij *blijkt* te *hebben* gewandeld'? Vordert het *blijken* niet een *praesens?*

'Ik ben reeds te ver gegaan, ik heb

(*) Saussaye's geschriften doen mij inderdaad wel eens denken aan den *Roman de la Rose*, uit de dertiende eeuw, waarin iemand een roos moet plukken, terwijl de toegang hem door een twintigtal Abstractiën versperd wordt.
(†) Bl. VI.
(§) Bl. VI.
(*) Bl. VI.
(†) Bl. VI en VII.

reeds te veel gezegd. - La Saussaye heeft zich over den stijl van den schrijver dezer regelen zoo welwillend uitgelaten dat de kieschheid het dien schrijver niet vergunt, op Saussaye's stijl vele aanmerkingen te maken. Doch het waren slechts opmerkingen, ingegeven door de bij mij niet te onderdrukken begeerte dat Saussaye niet enkel bij zijne geloofsgenooten maar ook bij talrijker lezers meer belangstelling vinden mogt.

Het mag ligt den een of ander verwonderd hebben dat ik in één artikel geschriften van la Saussaye en Hoekstra bespreek. La Saussaye is een orthodox, Hoekstra een liberaal. Zoo zegt men. Maar laat mij liever gelooven dat er een tijd was waarin men zoo sprak. In den tot hiertoe gebruikelijken zin, is de tegenstelling voor ieder die eenigzins nadenkt, komen te vervallen. Liberaal te zijn is een zuiver zedelijke eigenschap die met onze verstandelijke, in het bijzonder met onze godgeleerde meeningen in hoegenaamd geen verband staat. Ik beschouw den naam van liberaal als een der hoogste eeretitels dien wij kunnen begeeren, maar ik weiger volstandig dien eeretitel aan wien het ook zij toe te kennen, enkel en alleen omdat zijne denkbeelden van de staatkundig of theologisch overgeleverde leerstellingen afwijken. Ik zie, *in casu*, volstrekt niet in, waarom Hoekstra liberaler zou zijn dan la Saussaye; ik ben geneigd te gelooven, dat beide het in ware liberaliteit ver hebben gebragt. Doch dit is thans de vraag niet. En het is ook geenszins op grond van die geneigdheid dat ik het niet zonderling vind, de werken der beide genoemde schrijvers in één en hetzelfde artikel te behandelen.

De reden daartoe ligt uitsluitend in de overtuiging waartoe ik gaandeweg gekomen ben dat beide godgeleerden eigenlijk op hetzelfde standpunt staan, dat beide behooren tot de rigting die men in de laatste jaren gewoon is de *ethische* rigting te noemen.

Die gewoonte bestaat zeker. Toch wordt de zoogenaamde ethische rigting meer besproken dan begrepen. Om met goed gevolg het betoog te kunnen voeren dat een godgeleerde tot de ethische rigting dient te worden gerekend, is het dus volstrekt noodig, vooraf eene bepaling van die rigting te geven.

Ik durf mij aan zulk een bepaling te wagen, omdat ik mij bewust ben, rijpelijk over het verschijnsel der ethische rigting te hebben nagedacht en met zoo veel mogelijk onbevangen oordeel de verschillende verklaringen die la Saussaye, Gunning en anderen daarvan bij onderscheidene gelegenheden gaven, te hebben overwogen. Ik mag echter niet nalaten er mijn leedwezen over te betuigen dat la Saussaye zelf, althans voor zooveel mij bekend is, ons nog nooit op een korte en volmaakt duidelijke definitie van zijn rigting heeft onthaald.

De ethische rigting, aldus zou mijn concept-bepaling luiden, is in haar wezen een apologetische rigting, een rigting in de vaderlandsche theologie die, met verwerping van de gewone bewijzen van het oude supranaturalisme voor de waarheid der christelijke godsdienst, en met nog beslister verwerping van de kritische operatie die de moderne theologie het Christendom, om het aanbevelenswaardiger te maken, laat ondergaan, de waar-

heid der door haar als objectief erkende godsopenbaring in den Bijbel staven en aanprijzen wil uitsluitend door aan te toonen dat er volmaakte overeenstemming bestaat tusschen hetgeen die openbaring ons predikt en hetgeen ons eigen zedelijk leven, niet slechts empirisch, maar met logische noodzakelijkheid eischt.

De grondstelling der ethische rigting is derhalve: Het waarachtig zedelijk leven is onverklaarbaar, meer nog, onbestaanbaar, tenzij wij den inhoud van O. en N. Verbond aanmerken als de getrouwe openbaring van de Goddelijke waarheid.

Dit is de grondstelling der ethische rigting, althans in engeren zin, namelijk in zoover haar apologetisch karakter betrekking heeft alleen op het Christendom en zijne waarheid. Maar dat apologetisch karakter strekt zich nog verder uit, namelijk tot de godsdienst in het algemeen. Doch ook ten dien opzigte blijft haar grondstelling dezelfde en behoeft zij slechts in den vorm eenige wijziging te ondergaan: het waarachtig zedelijk leven is onverklaarbaar, meer nog onbestaanbaar, tenzij de God, dien schrift, natuur en rede ons openbaren waarachtige, ja de hoogste realiteit zij.

Specifiek-christelijk gesproken, zegt de ethische rigting: ons zedelijk leven heeft tot voorwaarde de waarachtigheid der H. Schrift.

Uit een meer algemeen godsdienstig oogpunt gesproken, zegt de ethische rigting: ons zedelijk leven heeft tot voorwaarde God, de waarachtigheid van zijn bestaan.

Menigeen zal deze stelling schoon en stichtelijk vinden, doch er welligt de eigenlijke beteekenis, de *portée* niet van gevoelen; en vooral eenige moeite hebben om te begrijpen waarom een rigting die deze stelling tot haar grondslag maakt nog wederspraak of twijfel ontmoet ten aanzien van haar goed regt.

Ik wil mij daarom beijveren, om de plaats aan te wijzen die aan de ethische rigting naast andere theologische rigtingen toekomt.

Het Oude en het Nieuwe Testament hebben van de vroegste tijden af in de christelijke kerk één geheel gevormd, en dat geheel behelsde een nauwkeurig tafreel van de wijze waarop God te werk is gegaan om de godsdienstige waarheid aan de menschheid te openbaren. Met dat tafreel is tevens de openbaring van die godsdienstige waarheid ook voor het nageslacht bewaard gebleven.

Is de oorkonde die wij van die openbaring in den Bijbel bezitten onvoorwaardelijk te vertrouwen? Onder den invloed vooral van de tegenwerpingen of bedenkingen der wederpartij, heeft die vraag de aandacht der christelijke kerk reeds vroegtijdig tot zich getrokken, straks geheel en al vervuld. Van daar, dat men naar bewijzen zocht voor de betrouwbaarheid dier oorkonde. Die bewijzen zijn in den loop van achttien eeuwen zoo veelvuldig geworden; men is daarbij van zoo onderscheiden standpunt uitgegaan, dat het nadenken over die verschillende bewijzen, over hunne gebreken zoowel als over hunne waarde aanleiding heeft gegeven tot het ontstaan van een afzonderlijke wetenschap, apologetiek geheeten, een wetenschap die ten doel heeft om ons te leeren, de beste bewijzen aan te voeren ten behoeve van de betrouwbaarheid der Bijbelsche oorkonde, of, wil

men, der openbaring in die oorkonde vervat. Apologetiek heet die wetenschap, omdat zij met de *apologie*, d.i. de verdediging van de christelijke godsdienst zich bezig houdt, ons hare geschiedenis en het ideaal, waar zij naar streven moet, leert kennen.

Ook deze wetenschap heeft, als iedere wetenschap, gezocht, haar eigen inhoud of voorwerp behoorlijk te klassificeeren. Bij deze klassificatie heeft zij het meest gelet op de beginselen waarvan de verschillende apologiën van het Christendom blijkbaar uitgingen. Wanneer wij nu de apologiën van den jongsten tijd in onderscheidene klassen willen verdeelen, dan moeten wij er vier aannemen. De eerste hecht zich vast aan het supranaturalisme, de tweede aan het rationalisme, de derde aan de moderne theologie, de vierde aan de ethische rigting.

Over elk dezer klassen of soorten een enkel woord tot toelichting.

I. De gewone supranaturalistische apologie, - doch laat mij vooraf doen opmerken dat het bij iedere apologie op twee zaken aankomt, namelijk op hetgeen men verdedigen wil en op de middelen waarmede men de verdediging beproeft - de gewone supranaturalistische apologie dan, wil verdedigen die opvatting van de christelijke waarheid waarbij deze gedacht wordt op bovennatuurlijke wijze door God uit den hemel te zijn geopenbaard. In den bijbel staat die waarheid opgeteekend. De éénige vraag is nu slechts: is het gezag van den bijbel, of het gezag der personen die in dien bijbel hetzij sprekend hetzij handelend optreden krachtig genoeg gewaarborgd? De bijbel is hier als een testament of een wissel, en het alles afdoende is dus: te weten of het testament, of de wissel echt is.

Het uitwendig karakter des bijbels en der bijbelsche personen, Jezus zelf in de allereerste plaats onder deze laatsten begrepen, ziedaar waarop de supranaturalistische apologie uitsluitend de aandacht te vestigen heeft. *Wat* de bijbel leert kan hier eigenlijk minder in aanmerking komen, daar 's menschen door de zonde verduisterde rede over de daarin gepredikte waarheden moeijelijk oordeelen kan. Nu worden er bewijzen bijgebragt voor de eenheid der bijbelboeken, voor hunne onderlinge zamenstemming, voor hun geloofwaardigheid, hun volledigheid, hunne ongeschonden toestand, voor de vervulling die het N.T. ons te aansch uwen geeft van hetgeen het Oude voorspelde, bewijzen, eindelijk, voor de ingeving der Apostelen, voor het goddelijk karakter der zending van Jezus, bewijzen ditmaal voornamelijk aan de wonderen die hij verrigt heeft ontleend. Is het onderzoek naar al deze uitwendige zaken bevredigend afgeloopen, dan heeft de supranaturalistische apologie haar taak volbragt. Al behoeft zij geenszins het bewijs te verwerpen dat uit den *inhoud* der schrift zou worden aangevoerd, zij heeft zulk een bewijs toch niet noodig. De oorkonde is echt, *want* de uitwendige kenteekenen van echtheid zijn allen aanwezig. Dus, al wat er in staat is waar. De externe kritiek, d.i. die kritiek die enkel op den uitwendigen toestand der oorkonde acht slaat, is het groote middel waarvan de supranaturalistische apologie al haar heil verwacht. De interne kritiek, d.i. die kritiek die zich uitsluitend met den inhoud eener oorkonde bezig houdt om daaruit over haar echtheid te beslissen, de interne kritiek heeft hier weinig of niets in te brengen.

Om deze soort van apologie billijk te beoordeelen, moet men niet vergeten dat zij dagteekent van een tijd waarin zij aan de hoogstgespannen eischen ook der felste tegenstanders geheel voldeed. In een tijd waarin ieder van meening is, dat er een kategorie van boeken kan bestaan die men met regt heilige boeken mag noemen, dat zulke heilige boeken de officiëele oorkonde moeten zijn van iets dat men wederom het regt heeft te noemen een goddelijke openbaring; in een tijd waarin vriend en vijand het volmaakt daarover eens zijn, dat iemand die wonderen doet een godsgezant moet wezen, dat een godsdienst die er roem op kan dragen dat haar stichting van de verhevenste wonderen vergezeld is gegaan noodzakelijk meer en hooger waarheid moet bezitten dan een godsdienst, die onder minder indrukwekkende verschijnselen haar geboorte-uur zag slaan, in zulk een tijd is het niet alleen bij uitstek gepast maar ook volmaakt afdoende, die wapenen aan te wenden waarbij wij zagen dat de supranaturalistische apologie haar kracht heeft gezocht.

De kritiek van deze apologie wordt alleen door den tijd geleverd. In het algemeen zou iedere andere kritiek van welke apologie dan ook geheel misplaatst zijn. Dr. Doedes heeft voor eenige jaren naar waarheid opgemerkt, dat de apologetiek ons nooit een absoluut, een voor alle tijden geldend stelsel van verdediging mag willen aanwijzen, daar met de tijden ook de wijze van verdediging veranderen moet. Elke apologie is goed, zoolang zij duurt, d.i. zoolang zij zedelijk zegepraalt, zoolang zij de tegenpartij òf wint òf ontzag inboezemt. Maar evenzoo is het waar, dat iedere apologie volmaakt belagchelijk wordt, zoodra zij bij de tegenpartij in het geheel niet meer in tel is. Het is met de apologie als met de kanonnen. Bij iedere uitvinding waardoor het kanon van den vijand wijder draagt, zijn onze kanonnen, die naar een vroeger stelsel vervaardigd werden, geheel of zoo goed als nutteloos. Alleen de tijd is dus in staat, de kritiek te leveren van een apologetische methode.

Deze opmerking schijnt bijna te eenvoudig, te zeer voor de hand te liggen, dan dat het ons vrij zou staan haar te maken. Toch wordt zij maar al te dikwerf uit het oog verloren. Vooral door godgeleerden van zekeren leeftijd. Men is bij een bepaalde apologetische methode opgegroeid. Men heeft haar lang gelukkig zien werken. Zelf heeft men haar welligt niet zelden met goed gevolg aangewend. En ziet, daar staat een jonger tegenpartij, daar staat een nieuw geslacht van vijanden op die zich om onze wel beproefde wapenen in het minst niet meer bekreunen. Men duidt het hun euvel. Maar hoe? Moet de vijand zich voor dood of gewonnen verklaren omdat wij hem verzekeren dat ons schot naar de regels was der kunst, en dat wij zelven uitstekende schutters mogen heeten?

De tijd heeft niet nagelaten de kritiek, en wel een zeer onbarmhartige kritiek, te leveren van de supranaturalistische apologie; m.a.w. velen hebben ingezien, te regt of te onregt, dit is natuurlijk volstrekt de vraag niet, dat een verzameling van dusgenaamde heilige boeken echt, volledig, in ongeschonden toestand kan zijn, dat die boeken zelfs op een zekere geloofwaardigheid aanspraak kunnen maken zonder dat daaruit nog in het allerminst iets volgt voor de aannemelijkheid van hun inhoud. M.a.

w. Velen beweerden eenvoudig dat, de echtheid van het testament nu eens toegegeven, hetgeen bij dat testament vermaakt werd, hun niet aanstond, dat zij er niet van gediend wilden zijn, althans in menig opzigt niet.

De christelijke godsdienst, dit was het beginsel der nieuwere tegenpartij, de christelijke godsdienst, al ware zij, voor zoover het redelijk is dit te verlangen, in haar uitwendig optreden in de geschiedenis, geheel gelegitimeerd, mist innerlijke aanbeveling daar zij te veel predikt en eischt dat met het gezond verstand, met de rede in lijnregten strijd is. Andermaal togen de verdedigers dier godsdienst aan het werk; en hetgeen ik de rationalistische apologie noemde werd geboren.

II. Van nu aan was het redematige der christelijke godsdienst het eigenlijke voorwerp der apologie, en dit voorwerp bepaalde natuurlijk den aard van het nieuwe wapen dat men dan ook van nu aan te gebruiken had. Dat wapen kon geen ander zijn dan zulk een voorstelling te geven van het Christendom, waarbij uit het Christendom verwijderd werd al wat het gezond verstand aanstoot gaf. Doch hoe moest dit geschieden? Dat er in de opvatting van het Christendom die tot hiertoe had gegolden, veel gevonden werd dat de menschelijke rede zich niet kan laten welgevallen, werd terstond ingezien of toegegeven. De overeenkomst aan te toonen tusschen het aldus opgevatte Christendom en de menschelijke rede, het zou een onbegonnen werk, het zou vruchtelooze moeite zijn. Maar wat, indien men eens kon bewijzen dat de opvatting die tot hiertoe gezag had gehad niet de ware opvatting van het Christendom was, dat men den Bijbel verkeerd had gelezen, dat de tegenwerpingen der menschelijke rede niet den wezenlijken inhoud der gewijde oorkonde, maar alleen haar gebrekkige uitleggingen troffen!

Dat was een kostelijke uitweg. Spoedig was de lijst opgemaakt van de grieven der menschelijke rede tegen de goddelijke openbaring. De drieëenheid, de volstrekte godheid van Jezus, de voldoening door middel van zijn offer aan de goddelijke geregtigheid, de letterlijke ingeving der H. Schrift, het inderdaad supranatureel karakter van alle bijbelsche wonderverhalen zonder onderscheid, ziedaar de eerste steenen des aanstoots, de voornaamste rotsen der ergernis. Zijn dit uwe bezwaren, zijn althans uwe bezwaren allen van deze soort, dan, zoo sprak het Rationalisme, geen nood. De exegese (de uitlegging van den tekst des bijbels) zal alle dalen vullen, alle hoogten effenen. Zij zal ontdekken dat de drieëenheid in den Bijbel niet geleerd wordt; dat het begrip des Hemelschen Vaders het ware christelijke Godsbegrip is; zij zal ons doen inzien dat Jezus, naar den Bijbel, niet God maar Gods Zoon is; dat hij niet door zijn bloed maar vooral door zijn voorbeeld, zigtbaar en treffend in zijn marteldood, onze Zaligmaker is; dat er naast de theorie van de goddelijke ingeving der H. Schriften plaats is voor de stelling, dat de H. Schriften niet schromen, vaak in godsdienstige voorstellingen en spraakgebruik een zekere ‘accommodatie’ (het woord is historisch) aan te wenden ten behoeve der volken waarvoor zij in de allereerste plaatsen bestemd waren of ook wel ten behoeve van de kortzigtige menschelijke natuur in het algemeen. De exegese, eindelijk, zal ons overtuigen dat menig wonderverhaal slechts in schijn dat karakter vertoont; dat menig wonder-

verhaal er supranatureeler uitziet dan het inderdaad is; dat hetgeen bij een oppervlakkige lezing den indruk maakt van een gebeurtenis die alleen aan goddelijke inwerking en tusschenkomst moet worden toegeschreven, bij rijper nadenken zich geheel natuurlijk voordoet, hetgeen bij uitnemendheid geldt van de bevreemdende bladzijden van het Oude Testament.

Op soorgelijke wijze overlegde het Rationalisme met zich zelf en ging het te werk. Zijn arbeid is niet te vergeefs geweest. Met zijn apologetische taal heeft het geenszins aan eens dooven mans deur geklopt. Integendeel, het heeft veel toejuiching, veel sympathie gevonden. Het is, wel niet zoo langdurig noch op zoo uitgebreide schaal als het ouder Supranaturalisme, maar toch even waarachtig als het Supranaturalisme een apologie geweest van de christelijke godsdienst. Het is nu voorbij, niet alleen, maar het is zelfs in zwang gekomen, om er uit de hoogte op neêr te zien, welligt zelfs met een spottenden of medelijdenden glimlach! Ik kan dat gevoel van minachting of medelijden niet tot het mijne maken. Integendeel, hoe meer ik over dat nu zoo geheel verdwenen verschijnsel van het Rationalisme nadenk, hoe meer het mij met zekeren eerbied vervult, hoe meer sympathie ik gevoel voor zijn illusiën, hoe dieper mij het tragische treft van den ontwikkelingsgang der denkbeelden binnen de grenzen der christelijke kerk, vooral zooals deze kerk zich vertoont in haren strijd met de moderne maatschappij, met den geest der nieuwere tijden.

Immers, er was een tijd waarin men ter goeder trouw gelooven kon dat met de toepassing eener rationalistische exegese de zaak gevonden was. Het Rationalisme zou nooit zoo populair geworden zijn, indien men niet in ernst van zijn apologie die gunstige verwachting gekoesterd had. Men heeft thans de beleefdheid om van het *vulgaire* rationalisme te spreken. Vulgair is hier het staand epitheton. Ook is de droogte en dorheid van die rigting tot een spreekwoord geworden. Ik kan mij nauwelijks voorstellen dat hetgeen ons thans in het Rationalisme hindert en tegenstaat, ook zijne oorspronkelijke aanhangers nooit opgevallen, nooit tegen de borst geweest zou zijn. Ook zij zullen hunne oogenblikken wel gekend hebben, waarin hun hart uitging naar wat meer historische kleur in hunne opvatting der bijbelsche geschiedenis, naar wat meer mystiek in hun dogmatisch stelsel dan het Rationalisme in staat was hun te geven. Doch, zoo zij dit heimwee gekend hebben, zij hebben het ten offer gebragt aan hunne zucht om uit de gangbare voorstelling van het Christendom weg te nemen wat de verstandigen van dat Christendom vervreemden kon. Indien zij werkelijk hebben ingezien dat die tot dusver gangbare voorstelling nooit meer ingang zou vinden, dat zij geen toekomst had, dat dientengevolge het Christendom òf uit het moderne bewustzijn verdwijnen òf een nieuwen vorm moest kunnen aandoen, dan heeft sedert de ondervinding overvloedig geleerd dat zij zich inderdaad met dat inzigt niet vergisten. Zij hebben een dam opgeworpen tegen den aanwassenden vloed. Er moest iets gedaan worden. Dat die dam zou doorbreken was destijds niet te voorzien. En zoo hij doorgebroken is, niet zij hebben daarover gewetenswroegingen te gevoelen die tegenover het opkomend gevaar de handen aan het werk geslagen hebben, maar veeleer zij, die, ingesluimerd in de rijke voorraadschuren hunner

orthodoxe dogmatiek, niet het minste blijk gegeven hebben dat zij zich om het lot hunner twijfelende en soms vertwijfelende broederen bekommerden.

Welligt niet uit een historisch, maar toch uit een logisch oogpunt, zien wij de rationalistische apologie nog onder een andere gedaante optreden. Ik heb hier het oog op de zoogenaamde speculatieve theologie, die nu ook al dood en begraven is, maar in de eerste helft dezer eeuw, voornamelijk zoo niet uitsluitend, in Duitschland haar gulden tijd gekend heeft. Het is niet gemakkelijk, den niet theologisch-ontwikkelden lezer in korte bewoordingen een juist denkbeeld te geven van hetgeen de speculatieve theologie in al haar omvang was en bedoelde. Ik wil mij daarom bepalen tot de kenschetsing van hetgeen in verband met ons tegenwoordig onderzoek haar karakter bepaalt. De speculatieve theologie was inderdaad, evenzeer als het Rationalisme, een poging om het denken met den inhoud der christelijke openbaring te verzoenen. Maar, terwijl het rationalisme zich vooral toelegde om dat te doen, ik zal zeggen, voor het gewone, voor het burgermansdenken, rigtte de speculatieve theologie zich tot het meer bepaald wijsgeerig denken, tot het denken der geleerden en wel voornamelijk der duitsche geleerden. Heinrich Heine heeft ergens van de Duitschers gezegd: zij doen niets natuurlijk, niets van zelf, ‘sie denken immer Etwas dabei.’ Zoo verging het hun ook ten opzigte van het Christendom. Het Christendom, ja geheel de bijbelsche openbaring (laat mij het eens met een gemeenzaam woord mogen uitdrukken) valt met de deur in het huis (hetgeen eenvoudig de hollandsche vertaling is van het duitsch-wijsgeerige woord: *unvermittelt*). De bijbelsche openbaring zegt (althans volgens de gewone vertaling): in den beginne schiep God hemel en aarde... en den mensch naar zijn beeld... In den beginne was het woord, het woord heeft onder ons gewoond enz., enz. Dat is nu hetgeen vooral het duitsche denken niet dulden kon. Wie is die God? Wat is dat: scheppen? Wat is het Woord? Soortgelijke vragen doemen bij den denker van alle kanten op. Het bezwaar van het wijsgeerig denken tegen het Christendom had dus niet betrekking op enkele leerstellingen, op de voorstelling van sommige gebeurtenissen, - volstrekt niet! - maar op dat, gelijk de Duitschers dan zeggen: *unvermittelte* van de christelijke openbaring. Niet dat het Christendom de leer der drieéénheid verkondigde was de groote grief, maar dat het dit deed door maar eenvoudig te zeggen: God is Vader, Zoon en Heilige Geest, zonder in het minst te treden in een wijsgeerige uitlegging (constructie luidt de kuntsterm), aantoonend waarom God drieëenig moet zijn, welken gang het denken moet nemen om bij het begrip van Gods drieëenheid aan te landen. Niet dat het Christendom zijn stichter als God of althans als Godmensch predikt, was de zwarigheid, maar dit was het aanstootelijke, dat het Godmenschelijk karakter van Jezus in de christelijke leer geheel op zich zelf scheen te staan, dat het leerstuk van zijne godheid zich volstrekt niet aansloot aan eenige algemeene wijsgeerige theorie omtrent het verband tusschen God en wereld, tusschen God en menschheid. Het zou niet moeijelijk zijn, het aantal voorbeelden naar welgevallen uit te breiden. Die ik aanvoerde waren, hoop ik, reeds talrijk en vooral duidelijk genoeg om mij te veroorloven, de volgende algemeene bepaling van de

speculatieve theologie (nu uitsluitend als apologetische methode opgevat) den lezer voor te stellen. - De speculatieve theologie is die godgeleerde rigting die de christelijke openbaring (niet in hare bijzonderheden voor het gezond verstand) maar in haar geheel voor het wijsgeerig denken aannemelijk zoekt te maken en dat doel tracht te bereiken door uit al het feitelijke in de christelijke openbaring (schepping der wereld, menschwording Gods in Jezus, ingeving der H. Schrift, verzoening door het bloed des kruises, het bestaan van den satan, enz.) de algemeene wijsgeerige ideën te trekken die er volgens haar in uitgedrukt liggen, en daarna die algemeene ideën tot een wijsgeerig stelsel te verbinden.

Zoo opgevat, was de speculatief-theologische apologie gewis een grootsche onderneming. Dat zij vooral het oog had op de behoeften van het duitsche denken en enkel die behoeften, en dan nog wel slechts voor een tijd, kon bevredigen, bewijst wel, zoo het nog bewijs noodig had, het subjectieve (het niet-algemeen geldende) dat den menschelijken geest, vaak zelfs in zijn diepsten strijd, eigen is, maar stempelt die apologie daarom nog niet tot een *lokaal* en uit dien hoofde minder belangrijk verschijnsel. Want vooreerst zien wij de duisch-speculatieve rigting zich in het algemeen aansluiten aan de grieksche (of, wil men het nog ruimer nemen, aan de indogermaansche) behoefte aan wijsbegeerte die ten allen tijde in het christelijk Europa geleefd, en zelfs tot het ontstaan eener christelijke theologie aanleiding gegeven heeft. Doch al ware het hiermede ook al eenigzins anders gesteld: gelijk men Israël het geweten, zoo, in den zelfden zin, zou men het duitsche volk het denken der menschheid kunnen noemen, waardoor al hetgeen in de duitsche wijsbegeerte voorvalt veel verder reikt dan Duitschlands grenzen.

Wat nu de kritiek zoowel van het eigenlijk gezegde Rationalisme als van de speculatieve theologie betreft, de tijd heeft ook haar geleverd. Men heeft ingezien, dat men met die rationalistische en speculatieve operatiën slechts een denkbeeldige winst verkreeg. Men werd daardoor namelijk wel verzoend met iets dat den naam van Christendom droeg, maar dat aan het wezen van het kerkelijk Christendom - en men kende nog geen ander - opgehouden had te beantwoorden. Het gedrongene, de willekeur, de oppervlakkigheid van de rationalistische exegese was weldra voor niemand een geheim meer. Wat *l'art de grouper les chiffres* is voor een finantieële begrooting, dat werd, in het oog van allen die hunne oogen gebruiken wilden, het talent van het Rationalisme in het aanwenden van zijn vele kunstmiddelen. De begrooting, met behulp van die kunst opgemaakt, komt wel naauwkeurig uit, maar men heeft er geen penning meer om te verteeren. Evenzoo sloot het *credit* van het Christendom onberispelijk met hetgeen waarvoor het gezond verstand het Christendom *debiteerde*, maar dit *credit* was op een factische wijze gevonden, en voor goed had men het nu eens bemerkt. - Doch er kwam nog iets anders bij. Ook waar men er niet aan dacht om in naam der geschiedkundige waarheid de voorstelling te wraken die het Rationalisme van het Christendom gegeven had, hield die rigting niettemin op, haar doel te treffen, omdat de tegenpartij niet langer kon besluiten om met het aldus gefatsoeneerde, het aldus redelijk gemaakte Christendom genoegen

te nemen, om het inderdaad redelijk te vinden. Het gezond verstand waaraan juist het Rationalisme voedsel gegeven en dat het, om zoo te spreken, in zijn regten erkend had werd stouter in zijne eischen. Achtte het vroeger zich beleedigd door het drieëenheidsbegrip, het vond zich nu niet langer bevredigd door de in ieder geval theïstische voorstelling van den Vader in de hemelen. Had het eertijds aanstoot genomen aan sommige al te wonderlijke wonderverhalen, het nam thans aanstoot aan het wonder als wonder. De pacificatie van het gezond verstand had nu een einde, de rationalistische apologie had uitgediend.

Eenzelfde ontgoocheling heeft men ondervonden tegenover de speculatieve theologie. Zij had de christelijke openbaring gemaakt tot een wijsgeerig stelsel d.i. juist tot het omgekeerde van hetgeen zij is. Dat apologetisch middel was wat al te eenvoudig. Door zijn onwijsgeerig karakter hinderde het Christendom de speculatieve geesten. Hoe die hindernis weg te nemen? Wel, door het Christendom wijsgeerig te maken. Men moest dit zelfbedrog eindelijk wel inzien, inzien dat men niets anders verkregen had dan dezelfde algemeen-wijsgeerige ideëen, die men toch reeds bezat, maar nu aan de christelijke terminologie verbonden, een huwelijk waartoe die terminologie zelve, gesteund door sommige vaak met zeldzaam vernuft geëxploiteerde dubbelzinnigheden, onwillekeurig aanleiding gegeven had.

Groot was de teleurstelling toen men den waren staat van zaken begreep.

Men zou soms geneigd zijn te vragen, of de christelijke kerk er niet inderdaad beter bij gestaan had, wanneer hare theologen nooit aan eenige apologie hadden gedacht. Iedere apologie toch is ten slotte op een teleurstelling uitgeloopen, heeft ten slotte een treffende gelijkenis vertoond met een vogelverschrikker waarop vogels hun nest hebben gebouwd. En wanneer men dan tegenover elkander stelt het getal zielen dat iedere apologetische methode voor de kerk gewonnen heeft, en het getal zielen dat de teleurstelling [ten slotte, gelijk wij zagen, door iedere apologetische methode teweeggebragt] en de reactie die er het onvermijdelijk gevolg van was, van de kerk vervreemd hebben, staat men waarlijk verlegen om te bepalen aan welke zijde de meerderheid zich bevindt. Doch de statistiek is in zulke zaken een slechte gids. En de vraag gaat ons hier ook eigenlijk minder aan, daar wij ons bepalen tot een verslag van het gebeurde.

III. Het verdient misschien eenige opmerkzaamheid, dat, zooveel ik na kan gaan, al de theologische rigtingen van den jongsten tijd, eigenlijk apologetische rigtingen zijn geweest. Men moge er uit afleiden wat men wil ten aanzien van de levensvatbaarheid en de toekomst van het kerkelijk Christendom, maar de opmerking zelve is, geloof ik, juist. Althans ook de moderne theologie zou, in mijn oog, vrij gepast den naam van moderne apologie kunnen dragen. Ook de modern-theologische rigting is een apologetische rigting. Ook zij heeft, wel beschouwd, geen ander doel dan om de harten der kinderen weder te brengen tot die der vaderen. Zij is ontstaan, gelijk zij wel ontstaan moest nadat het oudere Supranaturalisme, mitsgaders Rationalisme en speculatieve theologie hun laatste woord gezegd hadden. Aktehoudend van de teleurstellingen die deze

drievoudige apologetische methode bereid heeft, ziet zij af van de poging om hetzij hetzelfde te verdedigen wat door de vroegere rigtingen in bescherming werd genomen, hetzij dezelfde wapenen te gebruiken waartoe dezen haar toevlugt namen. Het gezag van een bovennatuurlijke openbaring te willen grondvesten op allerlei uitwendige bewijzen; het Christendom te niveleren tot het smake aan het gezond verstand; het Christendom wijsgeerig te idealiseeren tot de speculatieve geest er zich geheel in te huis gevoele, de moderne theologie denkt er niet meer aan, en dat wel voornamelijk omdat het voorwerp harer apologie geheel veranderd is. Het apostolisch of kerkelijk Christendom was tot hiertoe de sterkte geweest waarom de strijd ontbrandde, waartegen de bommen losbarstten, waarop de verdedigingskrachten zich vereenigden. De moderne theologie heeft deze sterkte als een nutteloozen voorpost prijs gegeven. Zij heeft gezegd: dat apostolisch, dat kerkelijk Christendom is het eigenlijke Christendom niet. Of dat apostolisch-kerkelijk Christendom zijn geloofsbrieven in goede orde ons kan voorleggen, of het ons gezond verstand niet beleedigt, of het billijkerwijze verwerkt kan worden tot een speculatief-wijsgeerig stelsel, het is mij, zegt de moderne theologie, ten eenenmale onverschillig. Mij is het te doen, uitsluitend te doen om de godsdienst van Jezus, niet om hetgeen zijn apostel of zijn kerk geleerd, maar om hetgeen hij zelf in het diepst van zijn edele ziel gevoeld en geloofd heeft; *hoc nitimur*, *hoc tuemur*.

Het groote middel waarmede deze apologetische methode werkt, is de kritiek der gewijde geschiedenis en der gewijde boeken. Die kritiek heeft, in zoover als zij in dienst staat bij de moderne theologie, een zeer bepaald omschreven doel. Haar doel is het, aan te toonen dat al het zoogenaamd feitelijke in de zoogenaamd christelijke openbaring op buitengewoon losse schroeven staat, en dat het mitsdien met de christelijke dogmen die tot hiertoe onverbrekelijk met dat feitelijke zamenhingen en daaruit als van zelve opwiessen, niet veel gunstiger is gesteld. Om tot dat doel te geraken, past zij, gelijk ik zeide, de kritiek, in haar eigen oog onpartijdig, maar niettemin onverbiddelijk, toe. De Oud-Testamentische geschiedenis kan niet langer gelden als het dagboek der openbaringen Gods, wanneer men uit den tijd en de wijze der zamenstelling van de Oud-Testamentische boeken allen zonneklaar kan maken dat hunne geloofwaardigheid niet hoog mag worden aangeslagen. De levensgeschiedenis van Jezus, vooral van haar bovennatuurlijke zijde gezien, kan niet langer gelden, als bevestiging van zijne goddelijke zending, wanneer het der kritiek gelukt, andermaal uit den tijd en de wijze van de zamenstelling der Evangeliën zoowel als uit een beter inzigt in den eisch der ware historisch-kritische beginselen, aan te toonen dat deze levensgeschiedenis grootendeels legendarisch is. De apostolische zendbrieven, eindelijk, kunnen niet langer gelden als de officiëele interpretatie van de christelijke waarheid, zoodra de kritiek òf de echtheid van die brieven met goed gevolg bestreden, òf, even zegevierend, den onderlingen strijd der apostolische inzigten en leeringen aangetoond heeft.

Derhalve is dit, in zeker opzigt althans, de eigenaardigheid der moderne theologie dat zij *apologie* wil door middel van

kritiek; behoud door middel van *verwoesting.* Want apologie en behoud is haar doel. Is het niet haar stille hoop, soms haar blijmoedig vertrouwen dat, wanneer eindelijk de kloof zal zijn aangewezen tusschen het apostolisch-kerkelijk Christendom en de godsdienst van Jezus, met dien verstande dat als deze godsdienst, afgescheiden van al hetgeen haar historisch tot hiertoe omgeven heeft, in het volle licht kan treden, zij ook tevens geene apologie meer noodig zal hebben, immers hare aanbeveling vinden zal in haar eigene onvergankelijke en éénige schoonheid?

De tijd heeft over deze nieuwe soort van apologie nog geen uitspraak gedaan. Maar wel vindt zij nu reeds hevige bestrijders. Vooral ziet zij naast zich een geheel andere apologetische rigting, gewoonlijk de ethische rigting genoemd.

Na het voorafgaande, zal het den lezer gemakkelijker vallen, haar eigenlijk karakter te vatten. De ethische rigting heeft dit met de moderne theologie gemeen dat zij noch het oude Supranaturalisme, noch het Rationalisme, noch de speculatieve theologie (in engeren zin) behoeft om haar doel te bereiken. Zij gaat haar eigen weg, of liever zij gaat haar eigene wegen. Want ik meen dat men het bestaan moet aannemen van een tweevoudige ethische rigting, waarvan de eene door la Saussaye, de andere door Hoekstra vertegenwoordigd wordt.

De mogelijkheid van een *dubbele* ethische rigting is gegeven en zal door ieder erkend worden, zoodra men zich herinnert dat het bij de kenschetsing van iedere apologetische methode op de beantwoording van twee vragen aankomt. Wat wil men verdedigen, en hoe wil men verdedigen? Nu kunnen allen die het eens zijn omtrent het *hoe*, het toevallig ook eens zijn omtrent het *wat.* Maar het is ook zeer ligt mogelijk, dat dit niet het geval zij.

Ik meen dat die mogelijkheid als werkelijkheid moet beschouwd worden ten aanzien van de heeren Hoekstra en la Saussaye. Beide zoeken den grondslag voor hetgeen zij op het gebied van godsdienst als waarheid aannemen in de nauwkeurige kennis van het zedelijk leven. De verdediging dier waarheid beproeven zij alleen door aan te toonen dat de bedoelde waarheid aan de eischen van het zedelijk leven geheel beantwoordt. Doch - en dit is misschien aanvankelijk reeds een kritiek van de ethische rigting - beide verstaan die eischen niet op dezelfde wijze, zij leiden er niet hetzelfde uit af. Eenstemmig wat hun formeel beginsel betreft, houden zij op het te zijn, zoodra zij aan het materiëele komen.

Laat Hoekstra zelf ons omtrent dit formeel beginsel, indien ik het zoo noemen mag, inlichten.

'Wie(*) aan de waarheid van zijn eigen innerlijk wezen gelooft, hij heeft geenen anderen waarborg voor zijn geloof aan een bovenzinnelijke wereld en wereldorde van noode, dan de onbedriegelijke bewustheid, dat eene onuitroeibare behoefte van onze geestelijke natuur dit geloof vordert.'...

... 'Zijn wij ons(†) met klaarheid bewust, dat de waarheid van ons wezen het geloof aan Gods liefde vordert, dat alzoo onze behoefte, om aan Gods liefde te gelooven, geen leugen of zelfbedrog is, dat integendeel ons geestelijk wezen(§) zelf leugen zou zijn, indien God

(*) Bl. 87.
(†) Bl. 88.
(§) Men kan hier natuurlijk ook voor in de plaats stellen de uitdrukking: *zedelijk leven.*

geenszins liefde ware, dan hebben wij in die bewustheid onmiddellijk het geloof aan Gods liefde, en het is een louter logische onderscheiding, als wij deze bewustheid de bron van dat geloof noemen, want in de werkelijkheid valt het laatste onmiddellijk zamen met de eerste.'

... 'Vindt(*) de mensch in zich zelven eenige wezenlijke geestelijke behoefte, is zijn verlangend streven gerigt op eenig ideaal, in welks bereiking hij de vervulling van zijn ware roeping of bestemming ziet, dan ook gelooft hij aan de werkelijkheid van dat alles, zonder hetwelk die behoefte onbevredigd blijven, dat streven ijdel wezen moet, en hij gelooft daaraan, hoewel hij het nergens in de ervaringswereld aantreft. Zijne geloofsovertuiging rust niet op een soort van redenering over deze zijne behoefte; zij is geen bewust besluit uit de behoefte tot hetgeen haar bevredigt; het is veeleer de behoefte zelve, die hem onmiddellijk gelooven doet, terwijl hij eerst later, als hij nadenkt over den grond des geloofs, zich van zulk eene redeneering, of zulk een besluit bedient.'...

'Alleen(†) waar geestelijk leven is, kan geloof aan levenswaarheden bestaan, en om aan zichzelven te gelooven, moet men eerst een Zelf zijn, eene eigene inwendige wereld bezitten.'..

'Alle(§) waarachtig geloof is derhalve ook een zedelijke daad, of als blijvende toestand beschouwd, eene zedelijke gesteldheid, het verstand heeft er zeker deel aan, maar toch de eigenlijke levenskracht van het geloof woont veel meer in het gemoed en in het geweten, het is een daad, die niet waarlijk geschie den, een gesteldheid die niet waarlijk verkregen worden kan, indien daar aan niet vooraf gaat een ernstig en voortdurend geestelijk verkeer met ons zelven, in zamenhang met onze levenservaringen.'

.... 'Zelfs (als wij gewikt en gewogen hebben) komt het geloof bij ons tot stand niet als vrucht van overwegingen, als slotsom van sluitredenen, maar altijd als levensdaad, als werk ook van onzen zedelijken wil. - Het is om deze reden dat de mensch zich voor zijn al of niet gelooven zedelijk verantwoordelijk weet.'...

.... 'Van(*) deze overtuigingen doordrongen, zal de idealist (zoo noemt Hoekstra metterdaad den voorstander der ethische rigting) niet veel vrucht verwachten van de poging, om anderen enkel door bewijsgronden tot geloof te brengen; het voornaamste, wat hij daartoe doet, zal veeleer bestaan in getuigenis geven van zijn geloof, *met name van de behoeften zijns harten*, *die in dit zijn geloof bevrediging vinden*, *die dit geloof eischen.*'

Eindelijk:(†) 'om misverstand te voorkomen moet ik hier nog deze opmerking bijvoegen: Uit kracht van het geloof aan zich zelven, of van de waarheid van zijn innerlijk wezen, te gelooven aan de werkelijkheid van een bovenzinnelijke wereld en van alle idealen, waarop het onuitroeibare streven van den geest en het gemoed gerigt is - dit moet scherp onderscheiden worden van het gelooven aan de bepaalde gestalten, waarin de verbeelding de bovenzinnelijke wereld of deze idealen aanschouwelijk maakt, al zijn deze gestalten vaak door een

(*) Bl. 46.
(†) Bl. 48.
(§) Bl. 49.
(*) Bl. 51.
(†) Bl 52.

geesteloos dogmatisme tot voorwerpen des geloofs verheven.'

Ik heb ook dit laatste fragment aangehaald omdat het juist het punt aangeeft waar de wegen van Hoekstra en la Saussaye zich beginnen te scheiden. Dit laatste stuk niet medegerekend, zouden al de overgenomen zinsneden ook door la Saussaye geschreven kunnen zijn.

Vooral dit, naar ik mij voorstel: 'Het voornaamste middel om anderen tot geloof te brengen is getuigenis geven van eigen geloof, met name van de behoeften van het hart, die in dit geloof bevrediging vinden, die dit geloof eischen.'

Saussaye toch schrijft:(*) 'Mijne vijf zinnen kunnen mij bedriegen, maar levens*voorwaarde* van mijn eigen ik is het bestaan van God'.

En elders, in meer specifiek-christelijken geest(†): 'Voor mij, ik aarzel niet het uit te spreken, mijn geloof aan de openbaring in Israël en dus aan de goddelijke ingeving der schriften, welke die openbaring behelzen, rust op de volkomene zamenstemming van de behoeften en eischen der conscientie met de gegevens dier openbaring.'

En weder elders, meer algemeen:(§) Ik ben mensch en als mensch geloof ik in God.... (Wij beweren) dat mensch zijn en in God gelooven een zelfde zaak zijn'.

Het komt mij voor dat de eenstemmigheid van Hoekstra en Saussaye, ten aanzien van de wijze waarop zij hun geloof aan een bovenzinnelijke wereld verdedigen, boven elken redelijken twijfel verheven is.

Doch het is even duidelijk, waar zij uit elkander gaan. Met 's menschen zedelijk leven, met 's menschen geestelijke natuur heeft Hoekstra nog niets meer dan het vaste geloof 'aan de werkelijkheid van een bovenzinnelijke wereld en van alle idealen, waarop het onuitroeibare streven van den geest en het gemoed gerigt is.' La Saussaye heeft daarmede een geheele theologie die zelfs de beslissing van kritische en historische vraagstukken insluit.

Hoekstra heeft slechts een formeel beginsel voor zijn geloof, la Saussaye heeft behalve dit ook nog reeds een inhoud voor zijn geloof. Hoekstra wil met zijn ethische methode slechts de waarde en waarheid van het godsdienstig geloof in het algemeen verdedigen, la Saussaye wil daarmede de apologie geven van *zijn* godsdienstig geloof. Hoekstra interpreteert het zedelijk leven objectief, d.i. zóo dat ieder, die het kent, aan Hoekstra's interpretatie terstond zijne toestemming moet geven; la Saussaye geeft een interpretatie van het zedelijk leven die al te zeer aan den heer la Saussaye zelven herinnert, namelijk aan den in zekeren zin altijd toevalligen inhoud van *zijn* geloofsovertuiging.

Het onderscheid tusschen de beide geleerden, waarop wij de aandacht vestigden, geeft ons het regt om staande te houden, dat men de ethische rigting uit een tweeledig oogpunt beoordeelen en dus ook waardeeren kan: namelijk, van hare formeele en van hare materiëele zijde, of: uit het oogpunt alleen van haar beginsel en uit het oogpunt van hetgeen zij uit dat beginsel afleidt.

Dat beginsel luidt: Ons zedelijk leven, onze geestelijke natuur bedriegt ons niet; ons geloof aan ons zelven is de waarborg van ons regt om te gelooven 'aan de werkelijkheid van een bovenzinnelijke wereld en van alle idealen, waarop het

(*) Leven en Rigting bl. 45.
(†) bl. 95.
(§) Leven en Rigting bl. 147.

onuitroeibaar streven van den geest en van het gemoed gerigt is.'

Voor dat beginsel erken ik gaarne sympathie te hebben. Ja het komt mij wel eens voor dat wij slechts te kiezen hebben tusschen deze twee: òf de werkelijkheid van de bovenzinnelijke wereld en mitsdien van onze idealen volmaakt problematiek te stellen òf dit beginsel als uitgangspunt te aanvaarden.

Het mag ons in zeker opzigt niet bevreemden wanneer iemand zich voor het eerste dezer beide alternatieven verklaart. Op de bewering dat ons innerlijk wezen ons dringt, aan God te gelooven, laat Prof. Hoekstra zelf de denkbeeldige tegenpartij antwoorden: 'volkomen(*) juist, maar bewijs mij eerst dat gij, mensch, de maatstaf zijt, of dat uw gevoel de maatstaf is ter beoordeeling van de inrigting der wereld; dan eerst hebt gij regt, om te beweren, dat aan iedere behoefte, die gij gevoelt, een werkelijkheid in de wereld buiten u beantwoorden moet, om deze behoefte te bevredigen, dan eerst moogt gij, uit uw gevoel van behoefte aan een God, tot het bestaan van een God besluiten. Nu evenwel leert ons de ervaring, dat vele behoeften van den mensch niet bevredigd worden, bijv. onze behoefte, als denkende wezens, om iets van het wezen zelf der dingen te begrijpen.'

Deze tegenwerping zal, dunkt mij, altijd haar kracht behouden en ik bejammer het zelfs dat noch Hoekstra, noch la Saussaye, zooveel ik weet, een poging hebben aangewend om er de kracht van te ontzenuwen. Saussaye heeft nu en dan kennelijk gevoeld dat in deze nalatigheid zijn zwakke punt gevonden werd. Hij zet er zich tegen in, of liever hij zet zich, niet zonder eenige hartstogtelijkheid, soms zelfs met een hooghartigheid die den christenleeraar misschien kwalijk voegt, over deze tegenwerping heen. Nog nooit heeft hij haar opgelost.

Toch is zij ernstig genoeg. Ik onderstel dat de predikant la Saussaye een bezoek ontving, niet van een theologischen tegenstander die tegenover zijn ethisch beginsel een ander wijsgeerig beginsel stelde, maar van een zijner gemeenteleden die hem in goeden ernst kwam bekennen dat het hem nog niet mogelijk was, op grond van zijn onverdelgbare behoefte aan God, aan God te gelooven. Dan zou hij toch niet antwoorden wat hij als polemicus mij en anderen antwoordt.

Evenwel, ik herhaal het, in weêrwil van het geopperde bezwaar blijft het ethisch beginsel mijn sympathie behouden, al ware het alleen om zijn stoutheid. Langs speculatieven of dialektischen weg God te vinden, de werkelijkheid van een bovenzinnelijke wereld te bewijzen, de ondervinding heeft *velen* geleerd dat het niet gaat. Zullen zij die het leerden dan ten aanzien van het bovenzinnelijke eenvoudig hun oordeel opschorten? Het deficit, waarmede hun rekening sluit, belijden, en zwijgend het standpunt van een volstrekt scepticisme aanvaarden? Dit is gemakkelijker gezegd dan gedaan. Het zou te doen zijn, wanneer de vraag naar de werkelijkheid der bovenzinnelijke wereld een zuiver wetenschappelijke vraag ware. Doch zij is het niet. Zij hangt samen met ons inwendig leven, met de diepste ervaringen van ons gemoed. In het onzekere te laten of die ervaringen ons bedriegen, in het onzekere te laten of de idealen van onzen geest hersenschimmen zijn, er is, gemeenzaam uitgedrukt, er is te veel aan vast.

(*) bl. 36.

Schoon en bewonderenswaardig is het daarom, ja een schouwspel van verheven kracht, wanneer de mensch door een daad van zijn zedelijken wil, op grond van de kennis die hij heeft opgedaan van zijne geestelijke natuur, de werkelijkheid van een bovenzinnelijke wereld, het waarachtig bestaan van God *poneert.* Veroordeelt, door het niet te doen, de mensch zich niet tot een geestelijken zelfmoord? Zonder God dat is zonder ideaal. Zonder ideaal dat is zonder zedelijk leven. Zonder zedelijk leven dat is immers dood!

Zooveel is dunkt mij uit den godsdienststrijd onzer dagen, ja, van deze eeuw overvloedig gebleken dat het godsdienstig vraagstuk, in zijn diepsten grond, een psychologisch, een anthropologisch vraagstuk is.

Beweert men dat het geloof in de waarheid van 's menschen innerlijk wezen de grond is van zijn geloof aan God, en schijnt, na de kritiek die men van onderscheiden methoden om tot godsdienstige zekerheid te komen gegeven heeft, veel voor de waarheid dezer bewering te pleiten, dan volgt hieruit onmiddellijk dat een nauwkeurig onderzoek naar hetgeen het begrip van 's menschen innerlijk wezen werkelijk insluit, dringend gevorderd wordt, en dus het eerst aan de orde moet zijn.

Aan de ethische rigting kan toegegeven worden dat, indien de tot hiertoe gangbare voorstelling van 's menschen innerlijk wezen waarheid behelst, het geloof in de waarheid van dat wezen het geloof aan de werkelijkheid der bovenzinnelijke wereld van zelf medebrengt.

Maar aan diezelfde ethische rigting dient nog altijd de vraag gesteld te worden, of zij die gangbare voorstelling aan een genoegzaam strenge en onpartijdige kritiek onderworpen heeft.

La Saussaye heeft het niet gedaan. Vraag hem, wat is de mensch? Trek in twijfel of de mensch wezenlijk nog iets anders is dan een natuurprodukt, en hij is zichzelf niet regt meer meester, hij kan niet langer rustig op zijn stoel blijven zitten; of wel, hij maakt er zich met een sarcastische aardigheid af, die duidelijk genoeg bewijst hoe zeer hij zich over de vraag ontstemd gevoelt.

'De Bijbel(*) heeft nu eens deze eigenaardige beschouwing over den mensch dat zij het menschelijk geslacht niet afleidt van de apen, en tusschen den chimpanze en gorilla en den mensch geen geleidelijken overgang, maar een klove stelt. De theorie van Darwin over de transmutatie der dieren was nog niet uitgevonden toen Genesis geschreven werd.'

En elders: 'Een onderwijzer(†) der openbare school had, met echt paedagogische wijsheid, aan zijne jeugd geleeraard dat de mensch tot het dierenrijk behoorde en het naast verwant was aan de apen. Een kind had geantwoord dat er in den Bijbel stond dat de mensch naar Gods beeld was geschapen. Wel foei! was het antwoord geweest, gij moet toch zoo domperig niet zijn; wij zijn nu veel meer verlicht in onzen tijd dan Mozes het kon zijn in den zijnen. Wel mag men vragen: wie was hier de domper: de onderwijzer of het kind met zijn ouden Mozes?

Met deze traktaatjes-aardigheid, met deze schimpscheuten ontslaat la Saussaye zich van de beantwoording der lastige vraag! Zijn ongeduld strekt hem tot

(*) Saussaye: Leven en Rigting bl. 10.
(†) Ald. bl. 147.

eere. Men moet hem geen smet werpen op onzen adel. Hij is, naar Heine's schoone uitdrukking, ‘ein Ritter vom heiligem Geiste.’

Het is geenszins mijne bedoeling, hier de vraag ernstig te stellen of wij van de apen afstammen. Ik acht die vraag voor de kwestie die ons thans bezig houdt bovendien volmaakt onverschillig. Of er tusschen den gorilla en den mensch (uit een fysiologisch oogpunt beschouwd) een geleidelijke ‘overgang is’, dat moeten de heeren van de natuurwetenschap weten. Ik kan ook het groote verschil niet inzien tusschen den schrijver van Genesis die ons, alweder fysiologisch gesproken, uit het stof van de aarde laat voortkomen, en welke schrijver dan ook die ons gorillaas tot voorouders geeft. Kon God in dat stof zijn adem blazen, hij kon het dan evenzeer in de eene of andere reeds bestaande diersoort. Maar nog eens: dit is de vraag niet, te minder omdat, stond onze oorsprong uit de dierwereld werkelijk vast en viel er niet aan te twijfelen dat wij naar Gods beeld geschapen zijn, er eenvoudig uit volgen zou dat ook de *psyche* der dieren aan het beeld Gods niet geheel vreemd is, hetgeen misschien nog zoo ongerijmd niet zou zijn. De vraag is eigenlijk deze: Is de mensch louter een natuurprodukt zoodat eenvoudig aan hem geschieden moet, wat de natuurwetten in ieder opzigt voor hem medebrengen, of is hij krachtens zijn wezen aan een hooger, aan de bovenzinnelijke wereld verwant, zoodat er verpligtingen op hem rusten waarvan de maatstaf niet in de wereld der eindige dingen ligt; zoodat hij het gevoel in zich om moet dragen eener bestemming die onafhankelijk is van het resultaat, waartoe al de op hem werkende natuurwetten hem kunnen voeren?

In het eerste geval, zou de mensch niet langer van zijn behoeften of pligten als van iets objectief bestaands mogen spreken; in het tweede geval is de mensch, voor een deel althans, in den grond der zaak, zelf een bovennatuurlijk wezen, met welks bestaan de werkelijkheid der bovennatuurlijke wereld, als van zelf spreekt, gegeven is.

In het eerste geval heeft de mensch niets hoegenaamd te *pretendeeren*, mag hij wenschen koesteren indien het hem lust, maar zonder die wenschen ooit tot eischen te mogen verheffen; stil behoort hij af te wachten welk lot hem beschoren is. In het laatste geval mag, moet de mensch eischen dat hij in de gelegenheid gesteld worde, om zijn ware bestemming te vervullen. Het godsdienstig vraagstuk is dus in den diepsten zin des woords een psychologisch vraagstuk. Aan Hoekstra en la Saussaye komt de eer toe van dit op den voorgrond te hebben gesteld. De geheele metafysiek ligt verborgen in dat ééne woord: pligt. Wie pligt zegt, zegt bestemming, wie van bestemming spreekt, *niet voor het geslacht maar voor het individu*, treedt buiten het gebied der natuur. Ongerijmd zou het zijn, den mensch eerst tot een natuurprodukt te maken en hem daarna te prediken: ‘gij moet goed zijn.’ Zijn gezond verstand zal hem immers onmiddellijk doen antwoorden: Hoe weet gij, hoe kunt gij weten of juist ik bestemd ben om goed te zijn? Dat hangt van allerlei oorzaken af, waarvan gij de werking en de uitkomst waartoe die werking leiden zal, onmogelijk voorspellen kunt. De vereenigde werking der natuurwetten, in en buiten ons, hebben u misschien tot

een menschenvriend, mij welligt tot een moordenaar voorbestemd; wie zal het zeggen?

Hoe zal die vraag, of wij louter natuurprodukten dan wel in ons diepste wezen van Gods geslachte zijn, ooit uitgemaakt worden? Het komt mij voor dat dit slechts op één wijs geschieden kan. Namelijk niet door redenering, maar door het leven. Zijn wij inderdaad, in ons diepste wezen, der goddelijke natuur deelachtig, zoo moet dit blijken; het goddelijke moet in ons leven zigtbaar zijn. Gelooven wij aan pligt, ons eigen zedelijk leven moet van dien aard, van dat gehalte zijn, dat wij dit geloof ook aan de wederspannigsten opdringen. De wijsheid moet geregtvaardigd worden uit hare kinderen; de godsdienst uit hare belijders; de zedelijkheid uit ons zedelijk leven.

Ik geef het toe: deze eisch is, ofschoon billijk, gestreng en ontmoedigend. Waar moet het heen met het geloof aan onze hoogere belangen bijaldien de waarachtigheid dier belangen alleen blijken kan uit de wijze waarop wij haar behartigen? Van de godsdienst een karikatuur te maken in de oogen van allen die zich door onze vertooning niet laten verblinden, die zich door ons 'Heere, Heere' niet in slaap laten wiegen, ja dat kunnen wij helaas! Maar haar aan te bevelen door ons zelven, maar de belichaamde, de verpersoonlijkte godsdienst te zijn, maar door de ontplooijing van ons innerlijk leven de waarheid te staven eener bovenzinnelijke wereld.... Qui tollis peccata, agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis.

Hebben wij in het voorafgaande onze ongeveinsde hulde gebragt aan de waarheid die in het ethisch beginsel, als beginsel eener apologetische methode, opgesloten ligt, en erkennen wij daarom ook gaarne dat het schoone en welsprekende bladzijden zijn waar hetzij Hoekstra, hetzij la Saussaye ons spreken van het verband tusschen het besef van onzen hoogeren aanleg en ons godsdienstig geloof, wij moeten aan den anderen kant opkomen tegen de wijze waarop de laatstgenoemde, ook weder in deze vier voorlezingen, onze geestelijke natuur nader uitlegt, ons zedelijk leven *interpreteert.*

Wat la Saussaye van het denkend deel zijner tijdgenooten vervreemdt is vooral de omstandigheid dat hij de op zich zelve zeer schoone ethische methode te veel uitsluitend en te spoedig ten gerieve zijner bijzondere theologie aanwendt. Hij behoorde, in mijn oog, de edelmoedigheid te hebben om het volgen dier methode niet afhankelijk te stellen van het aanvaarden zijner godgeleerde meeningen. Ik acht het onvoorzigtig om, gelijk Saussaye het voortdurend doet, de methodologische kwestie met de theologische te verbinden. Aan de methode ook door Saussaye aanbevolen is allen veel gelegen die ernstig vragen hoe de mensch tot zekerheid komt in het godsdienstige; Saussaye's theologie is te betwistbaar dan dat het goed zou kunnen zijn, den schijn aan te nemen alsof men met deze theologie de ethische methode staan of vallen liet.

Op blz. 41 van zijn jongste werk, vergunt la Saussaye ons een blik in zijn theologisch bestaan, een blik die ons twijfelend vragen doet of hij de beteekenis van een zeker gedeelte der theologische wetenschap genoegzaam erkent en juist van

dat gedeelte dat in onzen tijd de geduldigste en nauwkeurigste studie vereischt. Ik moet mij hier de onaangename moeite getroosten om mij op een recensenten-*piédestal* te plaatsen, ten einde het onregtmatige van de verbinding die ik la Saussaye verwijt voor allen voelbaar te maken.

Wat lezen wij op de genoemde bladzijde?

'Schokt het hun geloof, zoo zij mogten ontdekken dat de gansche oud-testamentische litteratuur, in haar tegenwoordigen vorm, welligt eerst ontstaan is gedurende en na de babylonische gevangenschap? Hebben zij Mozes verloren, wanneer het blijkt dat Mozes zijn eigen dood niet heeft beschreven, of de Mozaïsche wet, wanneer zij mogten vinden dat zij een historie heeft en de vrucht is van ontwikkeling? Verliest David zijne kroon en wordt de Messias-idee een priesterbedrog, wanneer het onderzoek mogt leeren dat de psalmbundel welligt slechts weinige liederen bevat van de hand van David zelven afkomstig? Hangt de verhevenheid van Jesaja XL-LXVI af van de questie, of de auteur dier verhevene poësie dezelfde is als die der 39 eerste hoofdstukken?'

Er was vooraf gesproken van jonge studenten in de godgeleerdheid.

Hun geloof dan zal niet geschokt worden als zij hooren 'dat de gansche O.T. litteratuur in haar tegenwoordigen vorm zeker niet ouder is dan de 6de eeuw voor Christus.' *Hun* geloof niet? Hun *traditioneel* geloof?

Dat geloof sluit in dat God aan Adam in het paradijs de belofte van den Messias heeft gegeven, dat God door den zondvloed de zondige menschheid gelouterd heeft, dat God nedergedaald is om de spraak der menschen bij den babelschen torenbouw te verwarren, dat God Abraham geroepen heeft naar Kanaän, dat God hem en zijn nageslacht heeft uitverkoren, dat God zijne eigen wet op den berg Sinaï aan Mozes heeft bekend gemaakt. - Vernemen zij nu dat al deze mededeelingen omtrent hetgeen God voor de opvoeding der menschheid, in de eerste plaats van Israël heeft gedaan, opgeschreven zijn door een volmaakt onbekend auteur vierendertig, veertien, negen eeuwen nadat de gebeurtenissen die zij verhalen, ondersteld worden te hebben plaats gehad, zullen zij dan die gebeurtenissen voor even historisch gewaarborgd houden als wanneer de genoemde mededeelingen door een man als Mozes waren te boek gesteld? La Saussaye heeft zich welligt laten misleiden door het optisch bedrog dat wij gewoonlijk ten opzigte der grijze oudheid ondervinden. De jaren, de eeuwen schijnen in de oudheid niet zoo lang te zijn als thans. Een tijdvak van negen eeuwen dat vóór vijf-en-twintig-honderd jaar doorloopen is, is zeker in onze voorstelling vrij wat beperkter van duur dan een tijdvak van negen eeuwen er uitziet zoolang wij het nog in het verschiet hebben. Ik onderstel dat hem heden een boek wordt voorgelegd, zonder dat hij weet wie het geschreven heeft en dat daarin voorkomt: God heeft gezegd tot A. en God heeft gesproken tot B., en ten slotte: God heeft zich op bijzondere wijze in betrekking gesteld tot C. Zijn eerste vraag zal natuurlijk zijn: wanneer God gezegd wordt dit gedaan te hebben? Nu hoort hij dat God zich met C. in betrekking heeft gesteld toen Dirk I. graaf was van Holland, zeg in 922, en dat het eerste berigt daarvan is opgesteld

anno 1865. Zal nu deze omstandigheid op zich zelve zijn geloof aan het berigt in het allerminst niet schokken!

Doch Saussaye zal welligt antwoorden dat de Pentateuch ook naar de voorstelling der moderne kritiek op oudere gedenkstukken rust. Het antwoord, hij zal het zelf toegeven, baat niet veel. Vooreerst klimt de ouderdom van het oudste dier oude gedenkstukken(*) niet veel hooger op dan tot den tijd van David, hetgeen ons nog altijd op een afstand van vijf eeuwen laat van de dagen van Mozes. Maar vervolgens: juist daarin, dat de Pentateuch in haar tegenwoordigen vorm het werk is van een redacteur die oude gedenkstukken bij elkaâr bragt, soms onveranderd liet, soms wijzigde, juist daarin is de moeijelijkheid gelegen. Is die redacteur volmaakt ter goeder trouw geweest? Heeft hij de kleur der oude gedenkstukken, die hij voor zich had, gelaten die zij was? Of heeft hij zich schuldig gemaakt aan een *pia fraus* en getracht de geschiedenis te *reconstrueeren* naar zijn eigen priesterlijk-theologische beginselen? Ja nog meer: is die geheele voorstelling van een gradueel voortgaande openbaring van God, van een opvoeding der menschheid door God, een voorstelling die, is de Pentateuch geloofwaardig, nu noodzakelijk voortvloeit uit de feiten zelve, waarvan die bundel getuigenis geeft, is die geheele voorstelling ook louter de conceptie van den redacteur der vijf boeken van Mozes, die met deze conceptie een wijsbegeerte der geschiedenis gaf welke destijds, naar het schijnt, bij de Joodsche mannen van het vak geheel aan de orde was?

Dit zijn slechts vragen. Doch elk deskundige weet dat op het standpunt der nieuwe kritiek deze vragen volstrekt niet uit de lucht gegrepen zijn, maar integendeel geheel voor de hand liggen. Ik bespreek thans natuurlijk niet het goed regt dezer kritiek. Ik beweer alleen dat iemand die schrijven kan: ‘De resultaten der nieuwe kritiek ten aanzien der O.T. litteratuur schokken een student niet in zijn traditioneel geloof wanneer er slechts eens iets van den geest der schrift is in zijn hart en zijn oog geopend is voor de heerlijkheid van Christus’, ons onwillekeurig vragen doet of hij zijne kennis van die kritische resultaten ook vooral heeft van *hooren zeggen?* De vraag is of men ooit een Inleiding op het O.T. grondig en gezet heeft bestudeerd. Ieder weet natuurlijk wat men alzoo omtrent den tijd van de Redactie der Pentateuch beweert, maar niet ieder weet altijd waarom men het beweert, op welke gronden, om welke dringende, ernstige, ja voor ieder die het om waarheid en niet om onvoorwaarlijke getrouwheid aan de overlevering te doen is, heilige redenen men tot een aanvankelijke beslissing van deze moeijelijke vragen gekomen is. En dit toch, ik bedoel kennis te nemen van de *argumenten* der kritiek, is volstrekt noodig om de uitkomsten der kritiek te waarderen, om te weten hoe zwaar zij wegen. Wanneer men zoo hoort zeggen: de Pentateuch, het boek van Josua, het boek der Rigteren enz. zijn eerst tegen, of in den tijd der babylonische gevangenschap geschreven, och, dan kan ik mij best voorstellen dat dit berigt (men houdt het dan bijna voor een praatjen) iemand, die tot over de ooren

(*) Het zoogenaamde Bondsboek (Ex. XX: 22 - XXIII), gelijk men ziet, een niet zeer uitgebreid fragment van de Peutateuch.

nederzit in de dogmatische voorstelling, waartoe de tegenwoordige redactie van het O.T. aanleiding geeft, volstrekt niet 'schokt'. Maar als men in de bijzonderheden nagaat, hoe de schrijvers van de historische boeken des O.T. dikwijls te werk zijn gegaan om ons de waarheid ten aanzien van Israëls verleden te bedekken, welke alles behalve Christelijke middelen zij hebben aangewend om ons te helpen aan de voorstelling van een geregelde openbaring van God, van een geleidelijke opvoeding van Israël door Hem(*), zoo als de Pentateuch die predikt, dan is het traditioneel geloof reeds verdwenen eer men het zelf weet, tenzij men als de voor alle waarheid ongevoelig geworden Hengstenberg zijn wetenschappelijk geweten met voeten treedt en het verstand, een van Gods heerlijkste gaven, misbruikt tot het uitdenken van de ellendigste sofismen. De schrijvers van de geschiedkundige boeken des O.T. zullen het zeker verdragelijker hebben in den dag des oordeels dan deze Hengstenberg, want zij pleegden litterarische oneerlijkheid in een tijd toen het zedelijk gevoel op dit punt nog niet sprak, maar daarom mogen zij nog niet voorgesteld worden als getuigen van Gods openbaring aan Israël eer men, door de studie zelve van het Oude Testament (want zij doet ons de waarheid zelf op den afstand van zooveel eeuwen achterhalen) de betrouwbaarheid hunner berigten heeft nagegaan en uitgemaakt. En diep zou ik den student in de godgeleerdheid beklagen, die zoo weinig achting toonde te hebben voor de magt der wetenschappelijke evidentie, dat hij, ingeleid in de kritische resultaten van de laatste honderd jaren ten aanzien van de wijze waarop de tegenwoordige redactie van het O.T. tot stand gekomen is, zijn traditioneel geloof voor het minst niet voelde '*schokken.*' Immers, al zijn die resultaten onwettig, niet hij, niet de jonge student in de godgeleerdheid, is in staat om er de onwettigheid van aan te toonen, noch geregtigd om er de onwettigheid van te vermoeden.

'Verliest David zijn kroon als het onderzoek mogt leeren dat de psalmbundel welligt slechts weinige liederen bevat van de hand van David zelven afkomstig?'

Spreekt men eens van het onderzoek, dan moet ik herinneren, dat *het* onderzoek niet de meeste maar *alle* Psalmen van onzen bundel aan David ontzegt. Verliest David met die bewering, welker juistheid ik natuurlijk weder in het midden kan laten, niets van den stralenkrans die hem nu in het oog van velen omgeeft? Als David niet de dichter is van de psalmen, welke David blijft er dan over? Waarlijk niet de man naar Gods hart. De David, dien de boeken van Samuel ons teekenen, heeft geen kroon te verliezen, tenzij dan de kroon die op geheel onwettige wijze zijn slapen heeft gedrukt. De David, dien de boeken van Samuel ons teekenen, is een ruwe, bloeddorstige, wraakzuchtige man.

'Saul, zoo verhaalt ons Sam. XXI, had de Gibeoniten gedood. Na Sauls verscheiden komen er Gibeoniten tot David en vragen hem: laat ons zeven mannen van Sauls zonen gegeven worden dat wij hen ophangen te Gibea Sauls. De koning

(*) De meer litterarisch dan theologisch gevormde lezer kan zich van de wijze waarop de O.T. schrijvers dikwerf te werk zijn gegaan een voorstelling maken, wanneer hij denkt aan de *Chroniques* van *St. Denis*, begonnen door den Abt Suger. Wat deze zijn tegen over de *Chansons de Geste*, dat zijn de latere O.T. boeken tegenover de oudere gedenkschriften van het Joodsche volk.

zegt: ik zal hen geven. En de koning nam de twee zonen van Rizpa, die zij Saul gebaard had, daartoe de vijf zonen van Sauls dochter en hij gaf hen in de hand der Gibeoniten, die ze ophingen op den berg'(*).

Ik beweer niet dat de figuur van David er veel aantrekkelijker op wordt, wanneer men hem het vaderschap van onze Psalmen laat. Integendeel, door het hem te laten, stempelt men hem tot een huichelaar. Is hij bijv. de dichter van Ps. 32 en heeft hij mitsdien geweten dat God de zonden vergeven kan, dan had hij het regt niet om te gelooven dat God den dood van de zeven onschuldige zonen van Saul kon eischen. Ik meen alleen dat, *naar de gewone voorstelling*, David, met het vaderschap der Psalmen, tevens en onvermijdelijk 'zijn kroon,' zijn aureool verliezen moet. Ik beweer verder dat iemand moeijelijk het tegendeel staande kan houden, zoodra hij over Davids geschiedenis behoorlijk heeft nagedacht.

Er is een zekere wijze van kwestiën te stellen waaruit een onbescheiden kritikus welligt niet zonder grond op kan maken of men zich op de hoogte der kwestiën bevindt. La Saussaye schrijft: 'wordt de Messias-idee een priesterbedrog als niet alle Psalmen van David zijn?' Men kan natuurlijk allerlei vragen doen, naar welgevallen; maar een verstandig man doet alleen zulke vragen waartoe hij een redelijke aanleiding vindt. Nu kan toch, dunkt mij, niemand er aan denken om te zeggen: 'de Messias-idee is òf door David in zijne Psalmen uitgedrukt òf zij is priesterbedrog. Een derde is er niet.' Ik kan inderdaad niet gissen hoe la Saussaye dit alternatief gevonden heeft.

'Hangt, vraagt hij verder, de verhevenheid van Jesaja XL-LXVI af van de kwestie of de auteur dier verhevene poëzie dezelfde is als als die der 39 eerste hoofdstukken?' Is de vraag niet weder eenigzins averechtsch? Over de verhevenheid van de zes-en-twintig laatste hoofdstukken van Jesaja bestaat geenerlei verschil van gevoelen. Wie zou er aan kunnen denken om de beoordeeling van de verhevenheid eener poësie afhankelijk te maken van het kritisch onderzoek naar den auteur dier poësie? Wil men hier een afdoende vraag stellen, zij zou aldus behooren te luiden: 'Hangt het (in den traditioneelen zin des woords) *profetisch* en mitsdien het supranatureel *karakter* van Jesaja XL-LXVI af van de kwestie of deze hoofdstukken door Jesaja, den tijdgenoot van Uzzia - Hiskia zijn opgesteld?' Immers, zijn deze hoofdstukken van den genoemden Jesaja, dan heeft een schrijver, die in de *achtste* eeuw ophield te leven, met volmaakte nauwkeurigheid geweten wat met zijn volk gebeuren zou, welke gezindheden zijn volk bezielen, welke rigtingen het verdeelen, welke zonden het bezoedelen zouden in de *zesde* eeuw n. C. Zijn zij daarentegen niet van hem, dan ligt het voor de hand ze toe te schrijven aan iemand, die met eigen oogen den toestand gezien had dien hij schildert of onderstelt, maar dan verdwijnt het verwonderlijke en het wonderlijke geheel. Of la Saussaye dit gevoeld heeft toen hij de vraag zoo zonderling stelde?

Doch is er in zijn vraag niet nog een onnauwkeurigheid? 'Hangt de verhevenheid van Jesaja XI-XXVI af van

(*) Dat de schrijver deze gebeurtenis voorstelt als gevolg van een goddelijk bevel, bewijst slechts, zonder dat het David in het minst in een gunstiger daglicht plaatst, hoe treurig het gesteld was met de godsdienstige denkbeelden van den tijd waaruit dit document afkomstig is.

de questie of de auteur dier verhevene poësie *dezelfde is als die der* 39 *eerste hoofdstukken.*' Is dat de kwestie? Volstrekt niet, maar of de 26 laatste hoofdstukken van Jesaja, Hizkia's tijdgenoot zijn. Men bemerkt het verschil. La Saussaye onderstelt toch niet dat de 39 eerste hoofdstukken, door alle kritici zonder onderscheid, aan Jesaja worden toegeschreven? Wil men Prof. Kuenen's Inleiding II opslaan dan kan men zich overtuigen dat, ook afgezien van de 26 laatste hoofdstukken, het naar Jesaja genoemde boek een groot aantal Godsspraken bevat, die niet aan Jesaja kunnen toegekend worden, waartoe reeds eenigermate Jes. XV en XVI, XXXVI-XXXIX maar in nog volstrekter zin XIII: I-XIV: 23; XXI: 1-10; XXIV-XXXVII; XXXIV, XXXV moeten gerekend worden. Men zal misschien toegeven dat, wanneer ten aanzien van 15 (alzoo nagenoeg de helft) van de 39 hoofdstukken in twijfel wordt getrokken of zij van Jesaja zijn, het een verraderlijke *lapsus calami* is, de vraag te stellen zoo als la Saussaye haar gesteld heeft.

Voor het laatst heb ik bewaard de vraag: 'Hebben zij Mozes verloren, wanneer het blijkt dat Mozes zijn eigen dood niet heeft beschreven?' De uitdrukking: 'Christus door de kritiek te verliezen', kan er des noods nog door, maar: 'Mozes te verliezen', is, dunkt mij, wat al te sterk. Wat la Saussaye er meê bedoelen mag? Hij heeft zeker den Mozes op het oog dien de Pentateuch ons leert kennen, den wetgever die den *geheelen maatschappelijken* en *godsdienstigen toestand* van Israël tot in de kleinste bijzonderheden toe geregeld heeft. Maar dien Mozes 'verliezen' wij toch, wanneer alleen de (uitsluitend zedelijk-godsdienstige) wet der tien geboden van Mozes afkomstig is, en '*de* mozaïsche wet' (in haar geheel) een historie heeft en de vrucht is van (een langdurige) ontwikkeling!'

De tusschenzin: 'wanneer het blijkt dat Mozes zijn eigen dood niet heeft beschreven,' schijnt in te sluiten dat alleen het allerlaatste hoofdstuk van Deuteronium door de kritiek aan Mozes (gelijk het heet) ontzegd wordt. Doch dit, la Saussaye behoef ik het niet te zeggen, zou wederom een dwaling zijn, aangezien de kritiek het ontstaan van het boek Deuteronium eerst in den tijd van Manasse plaatst.

Geeft dit weinige ons juist niet den indruk dat la Saussaye bepaald op theologisch gebied verdient gehoord te worden, hoeveel goeds hij ook voor de methodologische kwestie mag hebben geleverd, zijn verzekering dat hij 'ten gevolge van (zijn), naar hij meent, onpartijdig standpunt' vrij conservatief over de hier aangeroerde kritische vragen denkt, kan dan ook bij de beste gezindheid onzerzijds, niet zwaar wegen. De tweede voorlezing: *Geweten en H. Schrift* is bovendien niet in staat ons te zeggen of hij zich een volmaakt juiste voorstelling vormt ten aanzien van de *geschiedenis* der O.T. letterkunde. Het O.T. is ook voor hem nog welligt te veel één boek, uit één oogpunt, in één geest geschreven.

Die tweede lezing is nog in een ander opzigt merkwaardig. Daarin heeft de schrijver namelijk beproefd, een analyse te geven van het zedelijk leven.

Ziehier hoe la Saussaye de eischen van het zedelijk leven, van 's menschen geestelijke natuur zamen vat. Het geeft ons tegelijkertijd een *aperçu* van zijn stelsel(*).

(*) Leven en Rigting bl. 70 volgg.

Grondslag aller theologie is het zedelijk leven. Als wij dat zedelijk leven ontleden dan vinden wij als zijn hoofdbestanddeel het pligtgevoel. Dat pligtgevoel sluit dit drieledige in:

1°. De mensch moet vrij zijn tegenover de natuur d.i. hij moet heerschappij voeren over haar, en ontslagen zijn van den dood. De dood is onredelijk en ongerijmd.

2°. De mensch moet vrij zijn tegenover de maatschappij; zoo namelijk dat de grenzen die de vrijheid zijner medemenschen hem stelt met juistheid, met regtvaardigheid, zijn afgebakend; zóó dat hij die mate van vrijheid geniet waarop hij naar de eigenaardigheid zijner gaven, regtmatig aanspraak kan maken.

3°. De mensch moet vrij zijn tegenover de bewegingen zijns gemoeds, tegenover zijne indrukken, lusten en hartstogten.

Nu is, zegt la Saussaye verder, de mensch in dit drieërlei opzigt niet vrij. En dit drieërlei wordt tot een eenheid teruggebragt. De mensch is onvrij tegenover de wereld.

Gevolgtrekkingen die hieruit, volgens la Saussaye, voortvloeijen(*).

a. Het pligtgevoel (de bewustheid dat men de roeping heeft om vrij te zijn tegenover de wereld) kan (in den toestand van onvrijheid waarin wij ons actueel bevinden) niet anders dan gepaard gaan met een gevoel van onlust, van weêrzin, van wrevel.

b. Om die onlust te overwinnen, d.i. om zich waarlijk krachtig te gevoelen tegenover de wereld die toch zijn vrijheid bindt, moet de mensch I zijn onvrijheid *verklaard* vinden en II het uitzigt op het *herkrijgen* van zijn verloren vrijheid geopend zien.

Welnu de Bijbel leert(*):

Ad I: dat de disharmonie die er gevonden worden tusschen onze bestemming tegenover en onzen toestand in de wereld haar *verklaring* vindt in den zondeval der menschen.

Door de zonde hebben wij verloren de heerschappij
over de natuur (de dood).
over ons lot (ongelijkheid van maatsch. toestanden).
over ons zelven.

Ad II: dat er te midden van die disharmonie is een God,

A. die heerscht over de natuur (zie boven n°. 1); door zijne wonderen openbaart Hij in die disharmonie bij wijlen helderder dan gewoonlijk, de eeuwige wereldorde.

B. die Regter is der menschheid (zie boven n°. 2); door zijne oordeelen openbaart Hij in die disharmonie bij wijlen helderder dan gewoonlijk, de eeuwige regtvaardigheid.

C. die niet *tegenover* den mensch staat (zie boven n°. 3); maar met den zinnelijken mensch op het nauwst vereenigd is; en door Zijn menschwording in Christus openbaart Hij, bij de scheiding die er overigens is tusschen God en mensch, in één geval zonneklaar. Zijn wezenlijke eenheid met de menschelijke natuur.

Leert de Bijbel dit alles, zoo is la Saussaye's conclusie, dan beantwoordt de Bijbel dus geheel aan de eischen van ons zedelijk leven, van het bewustzijn onzer bestemming als menschen.

(*) Leven en Rigting bl. 75 volgg.
(*) Leven en Rigting bl. 79 volgg.

Ik heb vrede met mijn onderworpenheid aan de natuur, want 1°. ik weet dat ik haar aan den vrijwilligen zondeval van mijn geslacht te danken heb, en 2°. ik

mag vertrouwen, op grond van Gods daden (wonderen), dat zij eens door den koning der natuur, door God zal opgeheven worden.

Ik heb vrede met mijn onderworpenheid aan de menschelijke maatschappij, want 1°. ik weet dat ik haar aan den vrijwilligen zondeval van mijn geslacht te danken heb, en 2°. ik mag vertrouwen, op grond van Gods oordeelen dat zij eens door den Regter der menschheid, door God zal worden opgeheven, en Hij regt zal doen.

Ik heb vrede met mijn onderworpenheid aan eigen lusten en hartstogten, want 1°. (als boven) en 2°. ik mag vertrouwen op grond van het bestaan van den Godmensch, dat zij eens door Hem die zich in Christus met den mensch vereenigde, door God zal worden opgeheven.

Ziedaar, *indien ik mij niet bedrieg*, (want inderdaad, de heer la Saussaye, maakt zijn' lezers het juiste vatten zijner bedoeling niet gemakkelijk) ziedaar in het kort het geheele stelsel van la Saussaye.

Er is gang, er is *ensemble* in. Ik vind het een stelsel om in een dogmengeschiedenis te lezen; het heeft een patristischen smaak weg, iets antieks dat er de aantrekkelijkheid van verhoogt.

Waar de zwakke punten van het stelsel zich bevinden, springt, geloof ik, in het oog.

1°. Na de disharmonie aanschouwd te hebben die er is tusschen onze roeping tegenover en onzen toestand in de wereld, is het een geringe troost, te hooren dat die disharmonie haar verklaring vindt in den zondeval van ons geslacht. Dat wist of dacht de schrijver van Gen. III ook voor ruim 2000 jaren. Het schijnt mij toe een verklaring te zijn die weinig verklaart. Ik ben een liefhebbend vader. Mijn eenjarig kind heeft zich deerlijk gesneden. Hoe? heb ik daar niet voor gewaakt? Ja, maar de zaak is deze: Ik heb het eenjarig kind een scherp mes in handen gegeven, ofschoon met uitdrukkelijk verbod om er de kracht van te beproeven op zijn eigen lief lichaam. Het kind heeft echter *vrijwillig* verkozen mijn gebod te overtreden. Ben ik niet een voortreffelijk Vader? Het scherpe mes is de onderstelde vrije wil van moeder Eva, onder wier onbezonnenheid wij nog allen zuchten. Waarlijk! in naam der logika, in naam der humaniteit, liever geen verklaring dan de verklaring van den wijsgeer die Gen. III te boek stelde. Een God die den mensch niet anders tot een zedelijk wezen weet te maken dan door de mogelijkheid te scheppen dat de eerste mensch en met hem zijn geheele geslacht tot de akeligste zonden vervalle, is dat een God voor wien ik nederknielen kan? Een van beide: de zonde is òf een stadium in de ontwikkeling der menscheid en dus natuurlijk, maar dan is er ook geen val geweest; of de zonde is het gevolg van een vrije wilsbepaling van den eersten mensch en dus gevolg van een val, maar dan is God ook de onmiddellijke oorzaak der zonde. Hij gaf het mes aan het kind in handen.

2°. de Bijbel leert dat God heerscht over de natuur; Zijn wonderen openbaren, in de disharmonie, de eeuwige wereldorde. Dit *leert* de bijbel, maar op zich zelf heb ik daar nog niet veel aan. De vraag blijft of het zoo *is.* Saussaye maakt zich hier schuldig aan een *petitio principii.* De kwestie loopt juist daarover, of de bijbelsche schrijvers waar zij ons God teekenen als, in Saussaye's zin, boven de natuur verheven, ons fictie geven of werkelijkheid berigten. Dat ik

behoefte heb aan wonderen, en de bijbel mij *zegt* dat er wonderen gebeurd zijn, wat geeft mij dit, uit een zuiver logisch oogpunt nu gesproken?

3°. de Bijbel *leert* dat God soms met zijn oordeelen tusschenbeide treedt. Hier geldt natuurlijk hetzelfde bezwaar, dat *sub* 2°. werd vermeld. Bestaat het verband tusschen misdaden en rampen (in het aanwijzen van welk verband vooral de latere historische boeken des Bijbels zoo bijzonder sterk zijn) enkel in de verbeelding der schrijvers, dan baat het mij wederom niet veel.

4°. de Bijbel leert dat er een volmaakte Godmensch is geweest. Vooreerst duidt de Bijbel, het N.T., Jezus nergens met dien naam aan. Maar bovendien, ook hier keert het bezwaar, *sub* n°. 2° en 3° vermeld terug. Berust de dogmatische voorstelling van sommige bijbelsche schrijvers omtrent een volmaakt zondeloozen mensch op werkelijkheid? Het is volstrekt de vraag niet of de waarheid der bijbelsche leer op deze onderscheiden punten met reden in twijfel kan worden getrokken. Ik wil met het opperen dezer bedenkingen alleen te kennen geven dat de methode van la Saussaye telkens de hoofdvraag, waar alles op aankomt, onaangeroerd laat, namelijk de volstrekte geloofwaardigheid des Bijbels. Onbewust acht hij de vraag reeds ten gunste des Bijbels opgelost. Doch is zij werkelijk opgelost, nog *eer* ik Saussaye's methode in toepassing heb gebragt, dan heb ik die methode niet meer noodig, dan moet ik haar in ieder geval *kunnen* ontberen.

Datgene waar alles op aankomt, wordt door Saussaye reeds als waar ondersteld. Dit blijkt nog uit de volgende opmerking. Dat la Saussaye voor waarheid erkent hetgeen de Bijbel hem leert en wel op grond daarvan dat de bijbelsche leer beantwoordt aan hetgeen zijn zedelijk leven eischt, geschiedt immers alleen omdat Saussaye reeds van te voren die leer voor een goddelijke openbaring houdt. Hij zal toch niet *elke* leer die hem de oplossing geeft van de raadselen des levens als waarheid aannemen, alleen *omdat* het hem toeschijnt dat zij die oplossing geeft. Dat deze oplossing hem niet bedriegt, hem niet met een droombeeld maar met een werkelijkheid troost, dat weet hij reeds en daarom geeft hij zich met zooveel gerustheid aan haar over.

5°. Gesteld, dat de bijbelsche wereld nooit bestand heeft gehad in de werkelijkheid, maar eenvoudig een wijsgeerige conceptie moet heeten, dan vloeit uit de volkomen zamenstemming van de behoeften en eischen van la Saussaye's conscientie met de gegevens der bijbelsche openbaring (anders gezegd: de bijbelsche conceptiën) niets anders voort dan dat de heer la Saussaye in deze onze negentiende eeuw zich in de denkvormen en wereldbeschouwing van eenige schrijvers uit den bloeitijd van Israëls letterkunde verwonderlijk wel kan vinden, en dat hij dus, had hij er het genie voor gehad, Gen. III al niet heel veel anders zou hebben geschreven dan de Jahvist het deed, acht of negen eeuwen vóor onze jaartelling. Maar dat was, geloof ik, niet hetgeen te bewijzen was.

De theologische bedenkingen zijn evenwel niet de éénigen die hier te maken zijn. Het was mij om Saussaye's theologie ook niet te doen. Het is zijn analyse van het zedelijk leven die verwondering wekt. Ik zal daarbij wel niet lang behoeven stil te staan.

Volgens Saussaye, moet de mensch vrij zijn tegenover de natuur. De dood

is onredelijk en ongerijmd. Ik veroorloof mij te vragen: Waarom? De redelijke mensch wil het onmogelijke niet, noch verder heerschen over de natuur dan zijne kennis van de natuur reiken kan. De redelijke mensch wil op zijn tijd wel heengaan ook. Waarom zou hij de pretensie hebben van niet te sterven? 'De dood is onredelijk'. Zou het dan zooveel redelijker zijn wanneer wij nu nog al onze voorvaders konden tegenkomen, met Vader Adam te beginnen? Wat wil men toch, als men den dood onredelijk noemt? Een overbevolking tot in het oneindige? Zijn dit niet al te gader droomen en ijdele wenschen? Volgens la Saussaye moet de mensch vrij zijn tegenover de maatschappij. Ik veroorloof mij te vragen: Waarom? De mensch is juist zoo vrij als zijn magt reikt. Geboorte is magt, geld is magt, kennis is magt, zielenadel is magt. Telkens houdt mijne onafhankelijkheid gelijken tred met mijne magt. En naarmate de beschaving doordringt, naarmate iedereen in de maatschappij zich in de gelegenheid ziet geplaatst om den rang te bekleeden, waarop zijn magt hem regt geeft, zijn er geen geprivilegieerde standen meer. De democratie is het bevredigend antwoord op al die klagten over de ongelijkheid der maatschappelijke toestanden. Daarom, laat ons haar zegenen; ons eigen volk meer en meer demokratisch ontwikkelen, dat is: allen de overtuiging medededeelen, dat ieder op kan klimmen tot elke hoogte in den staat, tot iederen waarlijk begeerlijken rang in de maatschappij. En als nu mijn knecht mij antwoordt dat hij toch nooit een man van ouden adel kan worden, dan zal ik hem zeggen dat hij ook nooit een landgoed kan bekomen in de maan. Niet revolutie, maar democratie is de verlossende magt waardoor de maatschappij hare onregtvaardigheden langzamerhand kan herstellen. Wanneer wij bij onze medemenschen de zucht versterken naar meer onafhankelijkheid tegenover de maatschappij dan de democratie, die meer en meer overal door moet dringen, hun verzekert, bewijzen wij hun metterdaad een slechte dienst. De onafhankelijkheid die de redelijke mensch begeert, wil hij bovendien door eigen krachtsinspanning verkrijgen. Tijdelijke verblinding alleen grijpt naar het meestal noodlottig middel der revolutie. Te hoog gespannen eischen alleen verwachten het optreden der goddelijke Nemesis.

Vrij, zegt la Saussaye eindelijk, moeten wij zijn tegenover onze lusten en hartstogten. En hier verdient zeker zijn beweren aandachtige overweging. Het pligtsgevoel schijnt inderdaad een objectief gegeven van het zedelijk leven. De mensch kan er redelijkerwijze niets op tegen hebben dat hij onderworpen is hetzij aan de wet der vergankelijkheid hetzij aan die der zeer langzame en gedurig gestoorde ontwikkeling der maatschappelijke toestanden. Maar kan hij er zich evenzeer bij nederleggen, dat hij niet doet wat hij wil, niet wil wat hij doet? Maatschappelijk lijden, ja, sterven is niets; niets, vergeleken bij den weedom der zonde. De zonde is de groote kanker van ons bestaan, de worm die in dit leven niet sterft en alle dagen knaagt aan den vrede van ons gemoed. De zonde is ons zwaarste leed, het kruis dat wij bijna niet meer kunnen torschen. Hoe belachelijk men ook ieder andere pretensie vinde, de pretensie om goed te zijn is niet belachelijk; zij is heilig; zij is de ware godsstem in ons; zij is, waar misschien alle zekerheid ons ontzinkt, de rots waarop wij aan de algemeene schip-

breuk onzer levensovertuigingen kunnen ontvlugten. Waar zij behouden is, is niets verloren, is alles behouden. Hiertegen gelden geen abstrakte redeneringen, die door de inspraak van ons gemoed onmiddellijk tot ellendige sofismen worden gestempeld. 'Ik wil goed zijn, ik wil niet zelfzuchtig zijn, ik wil liefhebben', het is in zijn eenvoud het verhevenst, het stoutste woord dat een kind van het stof op deze kleine aarde uit kan spreken. Evenwel; wij mogen niet verzuimen het op te merken; als pligtgevoel, gevoel van roeping om zedelijk goed te zijn, door la Saussaye de eigenlijke, de meest wezenlijke en algemeene inhoud van ons inwendig leven genoemd wordt, zoo staat dit bij hem in het nauwst verband met zijn beweren dat wij vrij moeten zijn tegenover de natuur en de maatschappij. Immers onze hartstogten staan met de wetten der natuur en den toestand der maatschappij in onmiddellijke of verwijderde betrekking. Het pligtgevoel zal, in overeenstemming met de leer van het determinisme, geheel van karakter veranderen, zoodra wij de roeping tot vrijheid tegenover natuur en maatschappij anders opvatten dan la Saussaye.

Wij hebben hier niets meer aan toe te voegen. De ethische rigting hebben wij getracht aan een openhartige kritiek te onderwerpen. Die uitslag dier kritiek is tweeledig geweest: Wat de ethische rigting ons predikte ten aanzien der methode die wij bij de godsdienstwetenschap te volgen hebben, scheen ons toe, al onze belangstelling te verdienen. Daarvoor komt onze hulde toe aan de hh. Hoekstra en la Saussaye. Wat de laatstgenoemde tot nog toe met die methode heeft trachten op te bouwen, kon den toets onzer kritiek niet doorstaan. Zijn analyse van het zedelijk leven scheen ons willekeurig, zijn conclusiën uit die analyse getrokken ten aanzien van de waarheid der christelijke openbaring, te haastig, en het eigenlijke punt, waarop het aankwam, niet te raken.

Dat ik mij vergissen zou in de bepaling van hetgeen in de ethische rigting bijval en goedkeuring verdient, geloof ik te minder wanneer ik naga, dat daarin juist meer en meer alle theologen van den tegenwoordigen tijd, zelfs zij die nog op het standpunt van het gezag beweren te staan, overeenkomen. Nu het Rationalisme zoowel als de eigenlijk gezegd speculatieve theologie alle *prestige* verloren hebben; nu het ons te doen is, niet alleen om klare voorstellingen en heldere begrippen als of wij daarvan leven konden, maar om voedend brood voor ons geestelijk leven; nu wij m.a.w. de groote les van Baco voor de wetenschap in het algemeen ook op de theologische wetenschap beginnen toe te passen en mitsdien eischen dat zij *nuttig* zij voor het geestelijk leven, zoo van hen die haar beoefenen als van hen die haar resultaten slechts kunnen overnemen, nu vereenigt de aandacht der godgeleerden zich onwillekeurig op de anthropologische vraag, op de vraag: wat is de mensch, wat zijn plaats in het heelal der dingen, wat zijn bestemming? Nu ook zoekt de theologie haar leerstellig gebouw op dien anthropologischen grondslag op te bouwen.

Doch vooreerst moeten wij ons zelven en anderen nog het meest waarschuwen tegen dogmatische overhaasting. Indien iemand dunkt dat hij regt heeft om te vermoeden dat ten aanzien der godsdienstwetenschap de ware methode door hem gevonden werd, een methode

die men naar haar inhoud ethisch, naar haar vorm hetzij empirisch, hetzij intuitief kan noemen - laat ons daarover niet langer twisten - zoo moet hij daarmede vooreerst tevreden zijn en met geduld en lijdzaamheid zich wijden aan de anthropologie. Wie met die studie al gereed is en op die studie reeds een dogmatiek zou willen grondvesten, heeft, naar het mij voorkomt, haar eerste beginselen nog niet goed begrepen.

Gelijk wij tegen overhaasting waarschuwen, zoo meenen wij het evenzeer te moeten doen tegen verachting of veronachtzaming der kritische wetenschap. 'Niet allen zegt la Saussaye(*), hebben de gave en roeping tot kritiek(†). Zeer juist. Maar wel

(*) Bl. 42.

(†) Zulke gezegden, het is mijn schuld niet, komen mij in den mond van la Saussaye altijd eenigzins verdacht voor. En nu wij toch eens de onkieschheid hebben gehad om het peillood uit te werpen in zijn kritische geleerdheid, moet het ons van het hart dat wij het la Saussaye nauwelijks kunnen vergeven als hij het gezag van 'den beroemden Tischendorf' stelt tegenover de resultaten der nieuwere kritiek, bepaaldelijk ten aanzien van het vierde Evangelie. - La Saussaye doelt daarbij op Tischendorfs onlangs verschenen boekjen: '*Wann wurden unsere Evangeliën geschrieben?*'
Het oude 'Sutor ne ultro' kwam mij bij de lezing van dit geschrift onwillekeurig in de gedachte. Het is in alle opzigten een treurig boekjen. Wij willen er een enkele bladzijde, een enkele redeneering uit aanhalen ten bewijze hoe weinig gewigt de 'beroemde Tischendorf' *hier* in de schaal kan leggen. - Na een vriendelijken welkomstgroet aan Renan, als deze terug zal zijn gekeerd van zijn Grieksch-Egyptischen pelgrimstogt, gaat T., zeker opdat niemand hem zou verdenken van zijn vonnis over Renan onder den invloed van nationaal vooroordeel te hebben uitgebragt, aldus voort: 'Was aber der französischen Darstellung an wissenschaftlicher Grundlage gebricht, und dahin gehört ganz besonders die Quellenkritik, die Frage von der Aechtheit der Evangelien, dass weiss deutscher Eifer zu ergänzen. *Und diess muss als ein erchreckendes Zeichen der Zeit betrachtet werden*, *dass französische Frivolität und deutsche Wissenschaft über dem frischgegrabenen Grabe des Erlösers eine brüderliche Hand sich reichen.* Der Unglaube, so scheint es, macht einiger als der Glaube.'

Het is met de reactie in Duitschland ver gekomen nu een man als Tischendorf zóo spreekt.

'Uber dem frisch gegrabenen Grabe des Erlösers,' de uitdrukking is regt pathetisch en regt geschikt om op consistoriën en 'Groszherzögliche Prinzessinnen,' een diepen indruk te maken. Doch moet dat een ernstig man verbeelden die in het, zij het ook onwetenschappelijk, werk van Renan niets anders dan 'französische Frivolität' kan zien, en voor wie het eenvoudig 'der Unglaube' heet, wanneer men zekere berigten niet genoeg vertrouwt om alleen op grond van hun getuigenis zekere zeer exceptioneele feiten aan te nemen? Wanneer Tischendorf het gezag van zekere manuscripten, nu niet voor de verhalen maar voor den tekst dien zij bevatten, betwistbaar noemt, spreekt dan 'der Unglaube' door zijn mond?
Wat kan volgens Tischendorf tegenover fransche frivoliteit en duitsche wetenschap ter handhaving van de authenticiteit onzer vier Evangeliën aangevoerd worden?
Veel verwacht hij van de 'Aufsuchung und Abwägung allèr frühzeitigen Belege fur die Existenz und Anerkennung der Evangeliën.'
Dit werk wil hij zelf ondernemen. En in een boekjen van 70 bladzijden (zegge 70 bladzijden) stelt Tischendorf zich voor 'die Autorität unserer evangelischen Urkunden nach diesser Seite zu beleuchten.'
Het is Tischendorf echter in de allereerste plaats te doen om de sedert Bretschneider zoo fel bestreden echtheid van het Evangelie van Johannes. Bepalen wij ons tot een der door hem aangehaalde bewijzen ten gunste dier echtheid. Tischendorfs eerste autoriteit is Ireneus, de bisschop van Lyon, die in de 3e eeuw den geest gaf, maar nog gezeten had aan de voeten van Polycarpus, die zelf op zijn beurt leerling was geweest van den apostel Johannes. Want wat getuigt Ireneus? Dat al wat Polycarpus hem van Jezus verhaalde met de Schrift overeenkwam (Br. v. Iren. aan Florinus).

Welnu, zegt Tischendorf, zal dan Ireneus van Polycarpus niets ten aanzien van het Evangelie van Johannes gehoord hebben en toch dat Evangelie, gelijk hij het ongetwijfeld doet, als echt hebben aangenomen?
Hoe vindt men de redenering? Ireneus neemt de echtheid der vier Evangeliën aan op grond daarvan dat er *vier* kanonieke Evangelien *moeten* zijn, want, zegt hij, er zijn immers *vier* hemelstreken en *vier* winden, en de cherubs komen immers in vier gestalten voor. Tischendorf noemt dit onbeteekenend sophisme, echt duitsch, 'die Nothwendigkeit der Vierzahl herleiten aus unerschütterlichen kosmischen (!) Verhältnissen.'
Op dien allervernuftigsten grond beroept zich Ireneus; hij beweert volstrekt niet dat Polykarpus hem iets omtrent het Evangelie van Johannes gezegd heeft. En nu vraagt Tischendorf: hoe? zal Polycarpus niets aan Ireneus gezegd hebben ten aanzien van het Evangelie van Johannes?

Op zich zelf is de argumentatie vrij zonderling. Zij ontleent alleen eenige waarde aan het tweede argument: al wat Polycarpus zeide had Ireneus overeenkomstig met de Schrift bevonden. Wanneer nu de echtheid van het vierde Evangelie niet bij Ireneus had vastgestaan op grond van een verzekering desaangaande van Polycarpus, dan had hij onmogelijk de echtheid van het Evangelie kunnen aannemen, daar hij in dat geval onmiddellijk het verschil zou hebben bespeurd tusschen de hem ook door Polycarpus bevestigde overlevering en het vierde Evangelie.
Dit argument zou opgaan, wanneer Ireneus zich inderdaad als een kritischen geest deed kennen, als iemand van wien men verwachten mogt dat hij zeker nooit de echtheid van een geschrift zou aannemen dan na het eerst zorgvuldig met het reeds als waar erkende te hebben vergeleken. Doch die eer mogen wij Ireneus met zijn vier winden en vier hemelstreken niet aandoen. Maar bovendien! De onderstelling waarvan Tischendorf hier kennelijk uitgaat bewijst *te* veel. Zal het aannemelijk zijn, dat Ireneus inderdaad op het gezag van Polycarpus aan de echtheid van het vierde Evangelie heeft geloofd, dan moet men onderstellen dat Ireneus den strijd tusschen het vierde en de overige Evangeliën heeft bespeurd, zoodat hij, zonder het bedoelde getuigenis van Polycarpus, door dien strijd op zich zelven omtrent de echtheid van het Johannes-Evangelie in twijfel zou gebleven zijn. Die onderstelling heeft in zich zelve niets onwaarschijnlijks. Doch wat vloeit er noodwendig uit voort? Dat Ireneus zich op het vermeende getuigenis van Polycarpus uitdrukkelijk beroepen moest. En dit doet hij juist niet. Hij beroept zich noch op Polycarpus noch op eenigen asiatischen presbyter. Ik geloof niet dat ik de waarde van dit argument overdrijf. Laat mij het nog eens in een anderen vorm herhalen.
Ireneus heeft den strijd tusschen het Johannes-Evangelie en de andere Evangeliën *gezien*, en dan kon alleen een getuigenis van Polycarpus hem tot de aanneming van de echtheid van het Johannes-Evangelie doen besluiten, in welk geval hij dat getuigenis, natuurlijk, als het alles afdoende had behooren te vermelden.
Ireneus heeft den strijd tusschen het Joh. Evangelie en de andere Evangeliën *niet* gezien, maar dan kan hij het Joh.-Evangelie ook zeer wel als echt aangenomen hebben zonder omtrent de echtheid van dat geschrift in het allerminst iets van Polycarpus te hebben vernomen, in welk geval zijn bekendheid met Polycarpus niets hoegenaamd afdoet tot de waardij die aan het getuigenis van Ireneus zelven in deze kwestie moet worden toegekend.
Het waarschijnlijkst is natuurlijk dat Ireneus niets van den strijd heeft bespeurd. De lieden van die dagen hadden inderdaad geen denkbeeld van historische kritiek. Teregt schrijft ook Prof. Scholten (in zijn studie over '*het Evangelie van Johannes*') welke historische waarde is er voorts toe te kennen aan de getuigenis van iemand, volgens wien Johannes tegen het einde der regering van Domitianus een boek als de Apocalypse zou geschreven hebben, welks inhoud zelf bewijst dat het onder de regering van Galba is ontstaan? (bl. 20 en 21).... welk historisch gewigt voorts te hechten aan de berigten van een kerkleeraar, wiens onbekendheid met den tijd, waarin Johannes leefde zoo ver gaat, van de Nicolaïten, in griekschen vorm dezelfden als de Bileamiten, Openb. II: 14, 15, onder welken symbolischen naam de schrijver der apocalypse de voorstanders van het eten van heidensch offervleesch aanduidt, te houden voor een gnostieke secte 'vulsio ejus, quae falso cognominatur scientia') die de schepping der wereld niet aan den logos, maar aan een anderen Demiurg toeschreef, en te beweren, dat Johannes o.a. tegen deze zijn Evangelie had geschreven'?
Tischendorf heeft dit een en ander eenvoudig over het hoofd gezien en hij heeft zooveel eerbied voor een man als Ireneus met zijn vier winden en vier hemelstreken dat hij de onderstelling al te ongerijmd vindt: 'das Evangelium des Johannes möge etwa erst in den

früheren Tagen des Irenäus, also etwa um 150, plözlich hervorgetreten sein, und er habe daran *naïver Weise* mit ganzer Seele geglaubt.'
Het komt dus ten slotte neder op de stelling Ireneus was geen 'naïve' man. Ik had tot nog toe gemeend dat juist dit praedikaat hem niet kwalijk paste.
Heeft hij niet de eenvoudigheid om te verklaren dat hij de woorden, *in zijn kindschheid* van Polycarpus vernomen, *niet* op het papier bragt, maar in zijn hart opschreef, terwijl de goddelijke barmhartigheid hem in staat stelde die gedurig te overpeinzen. Ofschoon deze verklaring onmiddellijk bij Ireneus volgt op het citaat dat men bij Tischendorf vindt, wordt zij door den 'beroemden man' eenvoudig weggelaten. Tischendorf schijnt nog even gunstig over Ireneus te denken als dit in der tijd Tertullianus en Hieronymus deden.
Toch, had Ireneus niet de eenvoudigheid om aan de christelijke ketterijen de namen te geven van de wijsgeerige sekten waaruit hij meende, ze te moeten afleiden?
Aan het getuigenis van Tertullianus omtrent de authentie van het vierde Evangelie kent Tischendorf eveneens groot gewigt toe. Prof. Scholten heeft reeds teregt gevraagd: 'Wat weet Tertullianus van Johannes, dan dat hij, in kokende olie geworpen, ongedeerd daaruit gekomen en vervolgens naar Patmos vertrokken is? Is hier ook zelfs het minste spoor van historisch onderzoek te ontdekken?' - Hoe weinig kritisch Tertullianus te werk ging, blijkt immers ook nog uit zijn eigen canon, adv. Marcion. IV: 5. 'In summa si constat id verius quod prius, id prius quod et ab initio, ab initio quod ab apostolis, pariter utique constabit id esse ab apostolis traditum quod apud ecclesias apostolorum fuerit sacrosanctum.' Alsof daarin geen andere traditie haar invloed kon doen gelden dan juist het 'traditum ab Apostolis.'

Verder beroept Tischendorf zich op Theophilus, bisschop van Antiochie en op Tatianus, hetgeen natuurlijk alleen bewijzen kan dat de authentie van het 4de Evangelie in de laatste helft der tweede eeuw algemeen aangenomen werd, hetgeen niemand betwijfelt, doch ons geheel in het onzekere laat ten aanzien van de gronden waarop de destijds reeds gevestigde traditie rust.
En hooger klimt Tischendorf niet op. Met uitzondering evenwel van Polycarpus. De plaats van Polycarpus, ad Phillip, c. 7, waarin hij natuurlijk een citaat vindt uit den eersten Brief van Johannes (I Joh. IV:2), is hem een vastigheid der waarheid. Reeds heeft Scholten opgemerkt dat die plaats bij Polycarpus in elk geval niet bewijst dat hij Johannes voor den schrijver des briefs, veel minder dat hij Johannes voor den schrijver van het vierde Evangelie hield.
Maar ook Justinus moet als getuige optreden. Tischendorf geeft alleen acht op sommige uitdrukkingen die èn bij Justinus èn bij Johannes voorkomen, maar hij vraagt zichzelf in het geheel niet af of de historische voorstelling die Justinus ten aanzien van sommige bijzonderheden uit het leven van Jezus toont te bezitten van dien aard is als zij zou moeten zijn, wanneer hij werkelijk ons vierde Evangelie had gekend (Scholten t.a.p. 10-12).
Ook de ketters laat Tischendorf spreken en wel bij monde van Ireneus. Deze zegt ergens, 'dat reeds in zijn tijd ieder ketter van de Evangeliën uitging om er zijn eigen meening op te grondvesten.'
Wat bewijst dit? Natuurlijk alleen dat de Evangeliën destijds reeds groot gezag hadden. Doch wat zal het bewijzen, volgens Tischendorf? 'Dieser grossartige Ausspruch... gewährt einen wahren Schutz und Schirm *für die authentie* unserer Evangeliën.' Als Tischendorf onder authentie verstaat *echtheid*, de erkenning namelijk dat een geschrift werkelijk afkomstig is van den schrijver wiens naam het draagt, dan is zijn redenering zeker al zeer zonderling.
Van zijn zonderlingen redeneertrant hebben wij bovendien nog andere proeven: 'Übrigens legen ein indirektes Zeugniss für das hohe über ihre eigene Zeit und den Montanismus weit hinaufreichende Alter des Joh. Evang., eben jene Gegner des Montanismus (de Alogi) dadurch ab, das sie dasselbe sammt der Apocalypse dem Cerinth, jenem haeretischen Zeitgenossen des Johannes zuschrieben.'
Dus: omdat de Alogi *verkeerdelijk* het vierde evangelie toeschrijven aan een auteur die toevallig een tijdgenoot is van Johannes, bezitten wij een indirekt getuigenis ten voordeele van de stelling dat de ouderdom van het evangelie tot aan het apostolisch tijdvak reikt.
Inderdaad zonderling. Bewijst de dwaling der Alogi ten dezen niet alleen dat men destijds bijzonder weinig kritisch te werk ging in de bepaling van den vermoedelijken auteur van een geschrift? Kan het argument niet met alle regt tegen Tischendorf gekeerd worden en kunnen wij mitsdien niet zeggen: De Alogi schreven ten onregte aan Cerinthus toe een geschrift dat in hun tijd in elk geval nog zoo oud niet kon wezen? Dat zij dit ten onregte deden, erkent gij

hebben alle theologen gave en roeping tot nauwkeurige kennisneming van hetgeen er op het veld der kritiek door anderen gearbeid is. Eén dag zelfs in de voorhoven der kritiek is beter dan duizend

zelf. Maar hoe kunt gij dan zoo bijzonder veel waarde hechten aan hetgeen de traditie omtrent den oorsprong van een of ander geschrift vermeldt? Hebben de Alogi op zulke nietige gronden hun beweren gevestigd, wie waarborgt u dan dat de regtzinnigen beter gronden hadden voor hetgeen zij omtrent de authentie van het vierde Evangelie verzekerden?
Als het verhoor der ketters is afgeloopen, besluit Tischendorf aldus: 'Es ergibt sich als summa dieser Betrachtungen dass gegen die Mitte der *ersten Hälfte* des zweiten Jahrhunderts, der Gebrauch und die Autorität unserer Evangeliën, der Johanneischen wie der Synoptischen, sicher bezeugt vorliegt.' 'Der Gebrauch und die Autorität', wie een oogenblik nadenkt zal niet vinden dat het veel bewijst. Is er in de eerste helft der tweede eeuw eenig schrijver die, ik zeg niet verhalen toont te kennen die ook in het vierde Evangelie voorkomen, maar eenig schrijver, kettersch of orthodox, die met zooveel woorden Johannes noemt als schrijver van het vierde Evangelie, om nu niet te vragen of er een is die ons, deed hij dit, daarvoor zijne historische gronden mededeelde, ziedaar waar het hier op aankomt. Beda Venerabilis verhaalt van een man die, toen de helft van zijn lichaam met lamheid geslagen was, naar het graf van St. Cuthbert zich sleepte en daar genezen werd. De orthodoxie, aan haar kritische zijde met gelijke ramp getroffen, heeft zich echter vruchteloos gewend naar het boek waarin Tischendorf zijn roem begraven heeft.
Nu mijn aanteekening toch eens alle paal en perk te buiten gaat, kan ik mij het genoegen niet ontzeggen om uit een oud boek een gulden les over te nemen; een les die ons door elke theologische discussie in de herinnering teruggeroepen wordt. Het werk heet: *Liber trium virorum et trium spiritualium virginum* en werd in de dertiende eeuw door een dominicaner monnik geschreven. Daar lees ik: 'Eens dat ik het brood at met mijne broeders zag ik een man voor mij voorbijtrekken gekleed als een predikheer, hij droeg op zijn schouders het beste brood en den besten wijn, maar in zijn hand een langen en zeer harden steen, waaraan hij als een uitgehongerde knaagde, maar zonder een stuk af te kunnen krijgen van den steen, waaruit twee slangenkoppen te voorschijn kwamen. En de geest des Heeren onderwees mij, zeggende: Die steen stelt voor de ijdele en onnutte vragen waarmeê de hongerigen zich trachten te voeden terwijl zij veronachtzamen hetgeen de zielen voedt. En ik zeide: Wat beteekenen toch die slangenkoppen? En hij antwoordde: de een heet IJdele eer; en de ander Ondergang van de religie.'

in de tenten der bespiegeling. Geen godgeleerde kan in onzen tijd, zonder groote schade voor zich zelven en voor zijn invloed, in die voorhoven een vreemdeling zijn; en het onvermogen der tegenwoordige orthodoxie tegenover den gang der godsdienstige denkbeelden in ons vaderland is zeker voor een goed deel

daaraan te wijten, dat zij het gebied der kritiek stelselmatig *ignoreert*, dat zij de Inleidingswetenschap zelfs met den vinger niet aanroert. Al blijft men een verklaard tegenstander van de resultaten, of ook zelfs van de methode, der nieuwere kritiek, toegepast op de vraag naar het *ontstaan* van de boeken van O.

en N. Testament, toch zal geen theoloog in onzen tijd zichzelf of anderen een stap vooruitbrengen, wanneer hij al de golven dier kritiek niet over zich heen heeft laten gaan. Verdrinkt niet in die zee, maar baadt er u in.

Rotterdam, Mei 1865.

A. PIERSON.

Natuurkunde.

Eene vertaling met eene inleiding.

De werelden, gemeenzaam onderhoud over de sterrekunde, naar Guillemins Causeries astronomiques, door Dr. H.C. Michaëlis. Zutphen, W.J. Thieme en Cie. 1864.

Is het geoorloofd, is het goed te keuren althans, dat men bij de populaire behandeling van eenige positive wetenschap zich uitsluitend of bijna uitsluitend met hare resultaten bezig houdt, dat men den lezer of hoorder daarbij alleen wetten en getallen geeft en verklaart, en zich slechts enkele malen als ter loops er op toelegt, om hem den weg aan te wijzen, die tot de kennis van al deze bijzonderheden heeft geleid?

Zoo in 't algemeen gesteld, zou deze vraag ontkennend moeten beantwoord worden. De methode is de ziel eener wetenschap en dit wel des te meer, naarmate deze meer nadert tot het ideaal eener *science exacte;* zonder haar is de kennis der uitkomsten noodzakelijk eene gebrekkige, en het gebruik, het intellectueel verwerken daarvan eene onmogelijkheid.

Wie dit zegt, zonder daarbij in aanmerking te nemen dat deze uitspraak - zooals alle waarbij het algemeene beginselen geldt - op elk bijzonder geval met oordeel en behoedzaamheid dient te worden toegepast, die spreekt daardoor een afkeurend vonnis uit over boeken als het aan het hoofd van dit opstelletje genoemde van Guillemin. Dit toch laat den lezer bijna overal onkundig van alles wat betrekking heeft tot ‘den weg der wetenschap.’ De schrijver zegt op elke bladzijde: zoo is het; maar bekommert zich weinig om eenig antwoord te geven op de vraag: hoe weet men dit? En dit het allerminst daar, waar zulk eene vraag den lezer het eerst en het dringendst voor den geest moet komen: bij het opgeven van getallen-uitkomsten.

Maar toch, wie zal hem dit euvel duiden bij, ja zelfs na de lezing van zijn boek? Wie zal, bij alle gestrengheid in het stellen zijner eischen aan zulk een werk, bij alle onvoldaanheid ten opzigte van belangrijke bijzonderheden, zich niet ontwapend gevoelen door het aanschouwen van het grootsch tafereel, dat Guillemin van de uitkomsten der sterrekunde heeft geschetst? Wie zal niet erkennen dat, mogt men al geneigd

zijn om van hem hier en daar wat meer te verwachten en zelfs het regt daartoe hebben, toch wat hij heeft willen mededeelen gezegd wordt op de meest treffende, wegslepende, men zou bijna zeggen overtuigende wijze en verklaard met eene geleidelijkheid en helderheid, die den meesterhand verraadt? Zijn werk is - dit blijkt uit het verschijnen van een tweeden druk in betrekkelijk korten tijd - in Frankrijk met graagte ontvangen, al had men daar ook sedert lang de in vele opzigten uitnemende *astronomie populaire* van Arago. In ons land kan eene goede vertaling daarvan welkom zijn, al bezitten wij ook den nog in geen taal evenaarden 'sterrenhemel' van prof. Kaiser. Deze zelf heeft, door zijn werk in twee afzonderlijke gedeelten, het beschrijvende en het verklarende, te splitsen, het regt van bestaan erkend van eene beschrijving alleen, en menigeen, die om welke reden ook het bezit en de studie van Kaiser's werk ontberen moet, zal genot kunnen vinden in het lezen van dat van Guillemin.

Of van eene *goede* vertaling. Dit woord dient hier herhaald. Naar aanleiding van al het bovengezegde toch zal de lezer reeds overtuigd zijn dat een groot deel der kracht en der waarde van het oorspronkelijke ligt in den gloed, het vloeijende en opwekkende der woorden, waarin de schrijver zijne mededeelingen, zijn betoog hier en daar, heeft gekleed. Daarom kan slechts zulk eene vertaling goed genoemd worden, die in al deze eigenschappen zoo na mogelijk aan het oorspronkelijke komt, die, doorgaans en meestal ten minste, in juistheid der woordenkeuze en vollen, gemakkelijken zinnenbouw, alles geeft wat een niet oorspronkelijk werk geven kan.

De hier aangekondigde vertaling nu voldoet niet aan deze vereischten. Eenige voorbeelden uit eene menigte kunnen dit bewijzen.

Ten eerste wat de woordenkeus aangaat. *Nouvelle conception de l'univers*, wordt vertaald (bl 1) door: 'nieuwe *opvatting* van het *uitspansel.*' Men mag beslissen (bl. 4) 'volgens zijne eigene *zucht.*' De aarde (bl. 19 en 26) *drijft* in de hemelruimte. Verschillende oorzaken hebben (bl. 40) hier of daar *plaats.* De *ellips- of bol*vormige gedaante (bl. 44). De zon (bl. 87) is de bron van alle bewerktuigde *wezens.* De zwaartekracht (bl. 96) is door Galilei *bewezen.* De aarde (bl. 141) *doorloopt een hoek in* hare beweging om de zon. De planeet Uranus (bl. 319) was in hare *regelmatige* beweging *aangedaan met storingen.* De *tijd* van *omwenteling* eener komeet (bl. 335) wordt *versneld* door den wederstand van *het midden.* Hoe gelukkig voor iemand, die dit leest en begrijpen wil, als hem invalt dat hier misschien in 't fransch van *le milieu*, de midden*stof*, sprake moet zijn, en dat de om*wentelings*tijd misschien de om*loops*tijd moet beteekenen! Hij komt er dan van zelf toe om aan te nemen dat versnelling in des vertalers terminologie verkorting beduidt.

En nu wat den stijl aangaat. Eenige aanhalingen alwederom.'

Bl. 17.... 'gaan wij met een snelle vaart het geheele veld der sterrekunde, dat wil zeggen, dat deel van het heelal dat voor ons oog toegankelijk is, versterkt namelijk door het optisch vermogen der kijkers om dieper in de ruimte te dringen, doorloopen.

Is dit niet even fraai alsof men zeide: wij moeten met weerzin een volzin als deze, dat wil zeggen, een volzin met

een tusschenzin, versterkt namelijk door het afschrikkend vermogen des schrijvers om den eenen tusschenzin in den anderen te schuiven, doorlezen?

Bl. 28. ‘De wetenschap en de methode onze oordeelvellingen verbeterende, *kwam* die eerste dwaling herstellen.’

Bl. 73. ‘De massa's, de afzonderlijke krachten, de bijzondere bewegingen, kunnen die niet volgens de onomstootelijke wetten der algemeene mechanika, hare (der nevelvlekken) daaruit voortspruitende krachten en bewegingen verschaffen?’

Bl. 74. ‘... welker oplossing thans voor de wetenschap oplosbaar is.’

Bl. 94 ‘de afwijkingen’ (in den loop der planeten) voortgesproten uit de wederkeerige massa's, hetgeen men de storingen noemt.

Bl. 324.... ‘eene groote hypothese, opgesteld door hem die met het meeste regt en tevens het verhevenste genie onder de sterrekundigen, die den tegenwoordigen tijd onmiddellijk zijn voorafgegaan, mag genoemd worden.’

Zou men, wanneer zij niet door aanhaling van de bladzijden als met den vinger werden aangewezen, kunnen gelooven dat er in eenig boek zulke dwaze zinsneden *konden* te lezen zijn?

Met naive onbevangenheid geeft de vertaler een enkele maal *zijn* hollandsch naast het oorspronkelijke. Guillemin haalt ergens (bl. 37 der vertaling) het prachtige couplet van Lamartine aan:

> L'astre roi se couchait: calme, à l'abri du vent,
> La mer réfléchissait ce globe d'or vivant

en zoo voort; de volgende regels kunnen hier buiten aanmerking blijven. Dr. Michaëlis behoudt nu in den tekst het fransche vers en doet daar wel aan, doch in eene noot vertolkt hij het voor de lezers. Maar hoe? Voor deze twee regels als of er aan het eind van den eersten een punt in plaats van eene komma stond: ‘De zon de koning van den dag ging onder, geen windje ontsierde dien luister.’ Nu een punt en dan ‘de zee weerkaatste dien bol van tintelend goud.’

Arme Lamartine, niet waar? Maar de noten hebben in 't algemeen onzen vertaler veel te doen gegeven. Niet te vreden met die van den schrijver te vertalen - wel eens vrij ongelukkig: op bl. 109 b.v. wordt de aanteekening voor ieder die cijferen kan onzinnig omdat er *grooter* staat in plaats van *kleiner* - en die door geen kenteeken ter wereld te onderscheiden zijn van zijn eigen toevoegselen, verkiest hij somwijlen wat de schrijver in den tekst zegt, in eene noot te plaatsen of in een noot te herhalen. Zoo b.v., om het eerste voorbeeld het beste te nemen, op bl. 5. Guillemin beschrijft daar met hoe weinig belangstelling gewoonlijk zelfs door beschaafde menschen wordt toegeluisterd, zoodra men, over eenig onderwerp uit de sterrekunde sprekende, iets verder gaat dan het plat oppervlakkige. Dan, zegt hij ‘*il s'en faut de bien peu si l'on ne pense tout bas qu'astronome et monomane*, *astronomie et ennui*, *sont autant de mots synonymes.* Dit wordt vertaald door: ‘Heel weinig scheelt er aan dat *men stil bij zich zelf denkt en zegt:* dat iemand al een eenzelvig *wezen* moet *zijn* om astronoom te kunnen *wezen*, en de astronomie het vervelendste ding is wat bestaat.’ Maar met het geven van dien fraaijen volzin heeft de vertaler naar hij meent nog niet genoeg gedaan. Hij plaatst aan 't eind daarvan een aanhalingsteeken en

aan den voet der bladzijde een noot, die, als al het vroegere letterlijk, slechts met eenige onderstrepingen, maar nu ook met drukfouten en al overgenomen, luidt: '*Astronome* en *monamane*, *astronomie* en *ennuie* zouden dan, *volgens den schrijver*, woorden zijn van gelijke beteekenis.'

Welk een notenliefhebberij! De meeste van den vertaler afkomstige zijn voor den lezer van even veel belang als deze, al zijn ze nu ook niet zóó dwaas. Of zijn de om een gering bedrag verbeterde getallenopgaven in een werk als dit van zooveel belang, dat men eerst in den tekst die van den schrijver en dan in een noot de latere geven moet, en als men die een enkele maal in den tekst verbetert, daarbij in een noot moet berigten (bl. 312): 'Ik moest hier den schrijver in de opgave der getallen, waarin hij mij anders naauwkeurig genoeg voorkomt, verlaten'?

De ruimte, aan deze aanteekeningen besteed, wordt echter op eene andere wijze weder ingewonnen. Zoo als veel fransche schrijvers van den tegenwoordigen tijd, is Guillemin een groot vriend der alinea. Hij overdrijft dit evenwel volstrekt niet, en bovendien zijn stijl, zijn gansche betoogtrant en mededeelingswijze vereischen dit: men kan met grond beweren dat bijna elke alinea in zijn boek zijn *raison d'être* heeft. Dr. Michaëlis begrijpt dit niet alzoo. Hij rijgt gansche bladzijden aaneen, zonder in het minst te begrijpen welke verwarring hij daarmede sticht in het brein zijner lezers. Uitdrukkingen die met een nieuwen regel in 't oorspronkelijke beginnen, en daardoor blijken niet op de laatste *woorden*, maar op het geheel der vorige zinsnede betrekking te hebben, laat hij in een regel doorloopen. Om hiervan voorbeelden te geven zou men een paar kolommen van *de Tijdspiegel* noodig hebben: de enkele vermelding moge hier dus genoeg zijn.

Bij al deze en dergelijke '*blunders*' zijn er, wie zou er aan twijfelen, ook eenige goed vertaalde bladzijden in dit boek. Op enkele plaatsen zelfs zijn wezenlijke moeijelijkheden in den eigenaardigen echt franschen schrijftrant op zeer gelukkige wijze bij de vertaling overwonnen. Maar dit maakt het juist te meer betreurenswaard dat de vertaler niet overal gelijke zorg aan zijn werk heeft besteed. Juist deze lichtpunten maken de duisternis, die overigens heerscht, des te tastbaarder.

En kon men nu maar 'stil bij zich zelf denken en zeggen': Ja, maar zulk eene vertaling *is* ook zeer moeijelijk. Wetenschappelijk juiste uitdrukkingen in vloeijende volzinnen te kleeden is voorwaar geene gemakkelijke taak, vooral bij het wedergeven van wat in eene andere taal gedacht is. De vertaler heeft dan eens aan het eene, dan eens aan het andere vooral gedacht en nooit aan beide zaken te zamen in genoegzame mate *kunnen* denken!

Zulke beschouwingen zouden zeker fouten als de boven aangehaalde niet kunnen vergoelijken, maar toch geschikt zijn om den lezer vrede te geven met gebreken van minderen rang, met stijve, houterige, gewrongene volzinnen en dergelijke. Doch ook zelfs deze toevlugt heeft de vertaler zich afgesneden, door wat hij te lezen geeft op de eerste bladzijden van zijn boek.

In plaats namelijk der beide *préfaces* van Guillemin voor den eersten en den tweeden druk, die hij onvertaald laat, geeft

Dr. Michaëlis eene ‘Inleiding tot de vertaling’ van zijne eigene hand. Deze begint met de verzekering dat ‘het niet gemakkelijk is van een werkje als dit eene goede vertaling te leveren; waarom niet? omdat het in goed fransch en voor Franschen geschreven is.’

Als iemand dus een werkje in 't hollandsch wil doen vertalen dat in slecht fransch voor Engelschen of Duitschers is geschreven, dan kan hij gerust zijn. Het kan, zelfs door Dr. Michaëlis misschien, goed vertaald worden.

Om deze diepdoordachte uitspraak nader aan te dringen, wordt den lezer nu voorgesteld, hoe als hij eens met een Franschman had gekeuveld en diens aardigheden in het hollandsch trachtte weder te geven ‘zonder zijne levendige losse manieren en eigenaardigen trant,’ die aardigheid dan ‘als verdampt of verkleurd’ zou blijken te zijn.

Zeer goed, heer vertaler, denkt men dit lezende. Gij zult nu hieruit zeker tot de moraal komen dat men dus die ‘aardigheden’ of *met* de losse levendige manieren enz., of in 't geheel *niet* weêrgeven moet!

Maar die moraal blijft achterwege. ‘Kan men’ heet het verder ‘kan men dan in onze taal niet aardig en los zoowel spreken als schrijven? Wie zou dat ontkennen, mits op hollandsche trant, niet op fransche manier.’...

Zou Dr. Michaëlis niet wel hebben gedaan hier den lezer het onderscheid te verklaren tusschen eene ontkenning ‘op hollandschen trant’ en eene ‘op fransche manier?’ Voor menigeen zal dit niet regt duidelijk zijn. Maar wacht, hij vervolgt:

‘als men de pen van een van Effen of Beets maar tot zijne dienst heeft of van zoovele recensenten en andere geestige mannen.’

Van Effen is lang dood. Maar Beets zal zeker den schrijver hoogst dankbaar zijn voor de gelijkstelling van zijne pen met die van *zoovele recensenten* en andere geestige mannen.

‘maar als vertaler in 't gareel geslagen, *dan* zal dit hoogst bezwaarlijk gelukken.’

Wat? Het ontkennen? Waarom? Maar men begint hier, al blijkt het volstrekt niet uit des schrijvers woorden, te begrijpen dat hij toch eigenlijk het ‘aardig en los schrijven’ op 't oog moet hebben. Het staat dus bij den lezer vast, dat de vertaler zijn werk voor moeijelijk houdt, en de verwachting is nu volkomen gegrond dat hij zal gaan spreken over zijne pogingen om die moeijelijkheid te overwinnen. Maar in één adem voegt hij er bij:

‘men zal (daartoe) zijn geest moeten pijnigen en *daar had ik* bij de vertaling van dit los en lief geschreven boekje *geen het minste plan op.*’

De lezer zal van zulk eene verklaring zeker gaarne nota nemen. Het verwondert hem echter volstrekt niet dat daarop dadelijk volgt:

‘Maar waarom dit hier gezegd?’

Ja waarom dit hier *gezegd*, waarom zelfs het *gedacht?* Na eene uitweiding over ‘het zand’ dat de vertaler den lezer zou hebben kunnen ‘in de oogen strooijen,’ volgt het antwoord:

‘Omdat, waarde lezer! een schrijver, die wat achter moet houden, in mijn oog even ongelukkig is als een achterhoudend mensch in de conversatie, en ik mij gaarne al die vrijheden wil verzekeren, waarop ik gesteld ben, en zonder welke mijn pogen zeker niet slagen zou.’

Begrijp dit wie kan! Ook door hetgeen nu volgt wordt de zaak niet duidelijker. Het zijn ruim vijf bladzijden over wat de vertaler, altoos zonder zijn geest te pijnigen, bij zijn werk al en niet heeft gemeend te moeten doen, over de voortreffelijkheden en gebreken van Guillemin's werk, over den ‘sterrenhemel’ van prof. Kaiser, en zoo voort. Men verneemt daaruit onder anderen dat de vertaler hier en daar iets heeft weggelaten, zulke zinsneden namelijk, waarin de schrijver luide en openlijk zich in ultra vrijen toon over religiezaken uitlaat. Dit en eene uitweiding over de bijvoegselen (de noten, waarvan boven reeds sprake was) doen den vertaler zeggen: ‘op den titel heb ik geschreven *naar* Guillemin's causeries. In dat woordje *naar* steekt meer, dan men op 't eerste gezigt daarin zoeken zoude.’

Ook wanneer het als bijvoegelijk naamwoord gebruikt wordt?

Ten slotte spreekt de vertaler den wensch uit dat zijn boek vele koopers moge ‘treffen.’ Hij wenscht dit voor den uitgever en ‘voor de opinie, die ik van ons beschaafd publiek koester wensch ik dit ook van harte.’

Het ‘beschaafd publiek’ moge zich dus voor gewaarschuwd houden. Als het dit boek niet koopt, zal het dalen in de ‘opinie’ van Dr. H.C. Michaëlis.

April, 1865.

Ln.

Mengelwerk.

Indische typen.
Door W.A. van Rees.
V. *Een Oud-Indisch Officier.*

III.
Verlof naar huis. - Afrekening met Plasman. - Ontbinding der kweekschool en bestemming van Poland. - Het leven op een linieschip. - De fransche vloot op de reede van Vlissingen. - Vuurdoop.

Het éénige doel dat met de oprigting der kweekschool beoogd werd, was dus het vormen van een kern waaruit soldaten voor het groote leger konden getrokken worden.

Op den voorgrond stonden ligchamelijke ontwikkeling en aankweeking van den militairen geest; aan onderwijs of zedelijke verbetering werd niet gedacht. Voor jongens, van de straat opgeraapt of uit de armen- en weeshuizen derwaarts gebragt, was de kweekschool evenwel geen onaangenaam verblijf. Ook Dorus gevoelde geen oogenblik berouw van den stap dien hij uit eigen beweging gedaan had. Na verloop van eenigen tijd kwam echter het natuurlijk verlangen naar huis boven en vroeg hij acht dagen verlof aan om zijne moeder eens te bezoeken; door toezending van twee dukaten had deze hem daartoe in staat gesteld. Dit verlof was noodig om de laatste banden los te maken die hem nog aan het ouderlijke huis bonden. Wel ontving hem zijn moeder regt hartelijk en gaven zijne zusters blijken van genegenheid, maar de tegenwoordigheid van Plasman vergiftigde alle genoegens. Toen het ontvreemden van het zakje met geld te berde kwam, ontkende Dorus den diefstal niet en vertelde hij dat de sergeant Grondeling het aan zijn kompagnies-kommandant had ter hand gesteld, die hem nu en dan, wanneer hij er om vroeg, er wat van gaf om het met zijne kameraden te verteren. Dorus merkte wel dat zijn moeder Plasman voor den dief had gehouden, en het zou dus gemakkelijk geweest zijn haar in dat denkbeeld te versterken door zijn eigen schuld te ontkennen, maar dat lag niet in zijn aard. Hij haatte den

man die zijne famille ten ondergang bragt, meer dan ooit, en toen hij vernam dat ook zijn arme zusters door hem werden mishandeld, besloot hij op een andere manier met hem af te rekenen. In den avond van den derden verlofdag wachtte hij, met twee andere jongens, zijn aanstaanden stiefvader af op de platte steenen brug, tegenover het koffijhuis, waar Plasman zich doorgaans ophield. Als naar gewoonte komt deze zwaar beschonken en slingerende het koffijhuis uit om naar de ‘vergulde zevenster’ te gaan. Op de brug gekomen, houdt Dorus hem staande, vraagt hem of hij zijn testament wel gemaakt heeft, pakt hem aan en werpt hem, bijgestaan door zijn jeugdige trawanten, over de leuning der brug in de gracht. De jongens zoeken nu een goed heenkomen; Dorus loopt naar de woning zijner grootmoeder en vertelt haar wat hij gedaan heeft. De goede vrouw ontstelt niet weinig, en raadt hem aan de stad te ontvlugten. Om vier uur 's nachts begeeft hij zich dan ook naar Purmerend en vindt daar zijn oom Lambertus de Ruiter met zijn dochter bij een kaashoop op de markt staan. Hij rijdt met oom en nicht naar Monnikendam, blijft daar nog een paar dagen logeren en komt op zijn tijd aan de kweekschool terug.

Toen Holland in het fransche keizerrijk werd ingelijfd, vernamen ook de koninklijke kweekelingen dat zij keizerlijk waren geworden. Velen stond het niet aan; 't hinderde Dorus bijzonder dat hij ophield Hollander te zijn. Niet zonder pruttelen zag hij de kokarde op zijn hoed verwisselen, en half onwillig marcheerde hij met zijne makkers naar de Maliebaan om ter eere van die inlijving te defileren en ‘leve de keizer!’ te roepen. Maar toen de kweekelingen, op het Binnenhof terug komende, op heerlijk krentenbrood en een pot bier werden onthaald, toen vond Dorus evenals de andere ontevredenen dat een keizer die trakteerde toch beter was dan een halve koning die niets gaf; toen schreeuwde hij met alle kracht zijner longen ‘leve de keizer!’ Alles geschiedde nu op zijn fransch, de kommando's, de gebeden; de soep zelfs werd op zijn fransch gekookt; maar het duurde niet lang of er kwamen groote veranderingen. De keizer had altijd soldaten noodig en liet de zeshonderd oudste kweekelingen naar Frankrijk marcheren om te Versailles onder den naam van ‘pupilles du roi de Rome’ garnizoen te houden. Kort daarop werd de kweekschool geheel ontbonden. De grootsten werden bij de garde van den koning van Rome ingelijfd en woonden later gedeeltelijk het beleg van Woerden bij. Zekere B. een oud-kweekeling onderscheidde zich bij die gelegenheid door groote wreedheid; hij stak een priester voor het altaar overhoop, vermoordde een zwangere vrouw en droeg de vrucht op de punt der bajonet door de straten. De kweekelingen der tweede taille waartoe Dorus behoorde, werden bij de marine geplaatst, en de kleinsten naar hunne ouders of naar de arm- en weeshuizen teruggezonden.

In de maand December 1810 marcheerden twee-honderd-vijftig kweekelingen onder leiding van den adjudant-onderofficier Oostbaan uit den Haag en kwamen na verloop van eenige dagen te Antwerpen, waar zij verdeeld werden op de fransche vloot die deels in het bassin, deels op de Schelde lag. Poland kwam met negentien makkers te Rupelmonde aan boord van het linieschip de

Cesar, gekommandeerd door den kapitein ter zee Mouraas (?), een breton; eerste officier Bordes; tweede officier Fabricius, een Hollander, die later te Palembang sneuvelde. De kommandant ontving de jongelieden zeer beleefd, dat merkten zij wel, ofschoon geen hunner een woord van de toespraak verstond. Dorus werd ingedeeld bij den tweeden bak der grootemastgasten. Zijn bakmeester Jean Baptiste Gourne, matroos der eerste klasse, was 't opgedragen een zeeman van hem te maken. Bijzonder fijn waren de manieren van Jean Baptiste juist niet, want in den beginne braakte hij bij iedere gelegenheid een vloed scheldwoorden uit, verwenschte alle Hollanders naar de maan en sloeg er onbarmhartig op; doch toen hij zag dat Dorus zeer gewillig was, veel ijver aan den dag legde en zich moeite gaf om de fransche taal te leeren, werd hij spoedig vriendelijker en nam den jongen in zijne bescherming. Hollandsch spreken was streng verboden, zoodat Dorus alleen met de oogen en met gebaren zich met zijne makkers kon onderhouden, maar ook des te spoediger in het fransch zich leerde uitdrukken. Te Rupelmoude lagen tien linieschepen, waarvan er vier met Denen bemand waren, allen kerels als reuzen, die aan wal dagelijks met de fransche matrozen vechtpartijen hadden, waar Dorus zich wijsselijk buiten hield.

De kleeding der fransche marine bestond uit een pantalon en baadje van donkerblaauw laken; het baadje had een lichtblaauwen kraag, rondom gebiest, patjes op de mouwen, negen groote knoopen van voren, drie op iedere mouw en twee op den rug. De chacots met pompons, toen nog in gebruik, werden spoedig vervangen door hoeden versierd met een plaat, die een gekroonden arend, twee kanonnen en twee ankers voorstelde, en verder met een kokarde en het nummer van het schip. In klein tenue droegen de officieren blaauwe rokken en pantalons, met een ponjaard; in groot tenue wit cashmire pantalons, hooge laarzen, steken en degens; in dienst daarenboven een gouden ringkraag met een gekroonden arend. De bemanning van ‘de Cesar’ was in drie kompagniën verdeeld; bij elke kompagnie stond een kapitein (luitenant 1 klasse), een luitetenant, twee adelborsten en een paar kadetten; verder een sergeant majoor en vier sergeanten (bootslieden), zes brigadiers (halvemaanblazers), twee tamboers en twee pijpers. Daarenboven bevond zich nog aan boord: een kompleete kompagnie mariniers en een dito zeeartillerie, ieder sterk een kapitein, een eersten, een tweeden luitenant, en honderd man. Van de matrozen waren drie klassen, behalve de scheepsjongens (mousses) waartoe ook de pupilles du roi de Rome pour la marine behoorden.

Het vroor hard in die dagen; vooral 's nachts werd er koude geleden, met slechts één deken en één kussen in de hangmat, zonder matras. Ook de voeding liet te wenschen over en was veel minder goed dan op de kweekschool; toch duurde het niet lang of Dorus gevoelde zich te huis aan boord. De schepen lagen allen afgetuigd, zoodat er weinig te doen viel; de bemanning werd bezig gehouden met schermen, batonneren, vechten met de beenen (à la savate) ja zelfs met oefeningen in het slingeren van steenen of stukken lood; de eigenaardige vrolijkheid der Franschen viel bovendien in den geest van Dorus, die weldra behagen schiep in zijn nieuwen

stand en de kweekschool spoedig geheel vergat.

In de vrije uren was het piketten en lotto aan de order. Om geld mogt niet gespeeld worden, maar de verliezer kreeg een houten knijper op den neus; hoe meer hij verloor, hoe meer knijpers, en bij elken keer dat hij won, ging er een af. Bij het lotto-spel was het de gewoonte dat de man die afriep, bij ieder nummer een aardigheid zeide. De hollandsche soldaten doen dit in navolging nog, maar minder aardig. Zondags werd er dikwijls een soort van tooneel opgerigt van watervaten, met vlaggedoeken omhangen, en dan een soort van Jan-Klaassen-spel vertoond. 's Avonds in de kooi hoorde men allerlei sprookjes en geschiedenissen vertellen. Om zich te overtuigen dat de toehoorders niet sliepen, brak de verteller nu en dan zijn verhaal af en riep ‘cric!’; zij die toeluisterden antwoordden dan ‘crac.’ Het aantal crac-roepers werd evenwel gedurig minder en als ten laatste niemand meer antwoordde, hield de spreker ook op en sloot de oogen. De jonge matrozen die 's anderendaags niet wisten te zeggen, hoe het met de verwenschte prinses of met den held der geschiedenis was afgeloopen, kregen een ‘sansprendre.’

Viel de voeding aanvankelijk minder in den smaak der Hollanders, zij eindigden toch met er aan te gewennen. Na het schoon-schip maken luidde de klok voor het eten; de bakzoontjes haalden dan aan de bakkerij brood, brandewijn (l'eau de vie) en rundvleesch; de twee eerste artikelen bragten zij aan de bakken voor het ontbijt; men at het brood droog of met een scheutje brandewijn er op, en tot toespijs wat knoflook of uijen. Die boter of kaas wilde hebben, kocht het bij een der vier marketentsters die tot de equipage behoorden; had men geld, dan betaalde men terstond, anders hield de betaalmeester het verschuldigde op het eind van het kwartaal af. Over het geheel waren die dames nog al wèl met de officieren; zij voorzagen de matrozen bovendien van naaigereedschap, tabak, vruchten, enz. maar mogten geen sterken drank tappen. Het raauwe vleesch werd aan een ijzeren pen gestoken en met schiemansgaren vastgebonden; aan iedere pen zat een houten plankje met het merk en nummer van den bak. Het bakzoontje bragt het naar het kombuis en wierp het in den grooten ketel; bij het middag-luiden haalde hij den etensbak van de bottelarij en den bidon met 1/4 flesch wijn voor ieder man; een der baksmaten sneed de helft van het brood af en wierp het in den bak, waarmede vervolgens naar het kombuis werd gegaan om soep en vleeschpen te halen. Nu zette men zich om den bak op het dek tot eten neder. Aan den bidon hingen twee blikken maten, een van een vierde en een van een achtste flesch. Die drinken wilde, zeide dan: ‘mousse, geef me de helft (of een kwart) van mijn wijn.’ Er waren matrozen die een gedeelte van hun rantsoen in de soep wierpen en op die wijze, met veel peper, gebruikten. Soms legden de baksmaten ieder een halve sous uit om boter te koopen die dan in de soep werd gedaan. De mousse was hiervan vrij. Tot slot werd het vleesch in zoo veel hompjes gesneden als er baksgasten waren, en met een stuk brood verorberd. Zelfs de onderofficieren beneden den rang van schipper aten op dezelfde wijs; de eerste, tweede en derde schipper zaten afzonderlijk in een hut aan, even als de jon-

kers of kadetten die in de wandeling ‘schapenbouten’ genoemd werden. Het avondeten, dat 's zomers om zes uur, 's winters een half uur voor zonsondergang plaats had, bestond insgelijks uit een soep van boonen of erwten met zoete olie toebereid, terwijl de bidon daarbij met bier gevuld werd. Dertien malen in de week at men dus soep, de veertiende maal gestampte paardeboonen (gourgane). Het overschot na de verdeeling der dranken, rabiau genoemd, was voor den mousse. Dorus had er slag van om ieder tevreden te stellen en toch altijd wat over te houden; daar hij wijn noch brandewijn lustte, verkocht hij zijn rantsoen wijn voor twee francs per maand aan Jean-Baptiste, en gaf het overschot van den brandewijn beurtelings aan de baksmaats, waardoor hij met allen op een goeden voet stond.

Eindelijk viel de dooi in; het ijs dreef de Schelde af, en het schip werd opgetuigd. Die verbazende groote masten en ra's, die lappen zeildoek waarmede wel een tafel voor duizend man kon gedekt worden, die tallooze touwen en stagen van het vaste en loopende wand gaven een geheel ander aanzien aan ‘de Cesar’ en wekten in de hoogste mate de bewondering van Dorus op. En dan al dat geschut, wel vier-en-zeventig stukken, dàt was een lust! Op het dek kwamen 12 ponds en 48 ponds karonaden te staan, tusschendeks 36 ponders en in den kuil 18 ponders; ja zelfs in de masten van den grooten- en fokkenmast plaatste men metalen 3 ponders. Wat een bedrijvigheid aan boord, wat viel er veel te leeren! Het klauteren naar boven was speelwerk voor den vluggen Dorus, en 't duurde niet lang of hij kende den naam van elk touwtje, zoo wel bij dag als bij nacht. Toen het schip onder tuig lag, werd het van Rupelmonde naar Antwerpen geboegseerd. Hier werd nog veel tuigaadje, munitie en victualie voor zes maanden uit de magazijnen ingenomen, want men moest gereed zijn om ieder oogenblik in zee te kunnen steken en op de Engelschen los te gaan.

In de maand Februarij (1811) ging ‘de Cesar’ met eenige andere vaartuigen die zeilklaar waren, naar de reede van Vlissingen, en lieten daar het anker vallen. De linieschepen lagen in de eerste linie, de fregatten en korvetten in de tweede, en de schoeners, kruisbooten en kleine vaartuigen (de garnalenvloot) in de derde linie onder den wal. Laatstgenoemde vaartuigen waren echter meestal onder zeil, kruisten tusschen Vlissingen en Breskes en moesten het oog houden op de Engelsche vloot die de Scheldemonding geblokkeerd hield.

Niet alleen het aantal vijandelijke schepen, maar zelfs de manoeuvres der vloot werden van den ‘lange Jan,’ den toren van Middelburg, waargenomen en naar Vlissingen geseind. In April was de geheele Fransche vloot voor Vlissingen vereenigd en telde, behalve een groot aantal fregatten en kleinere bodems, een-en-twintig linieschepen, waarvan drie Hollanders (de Chattam 83, de Koninklijke Hollander 74, en de Tromp 60 st.) onder Fransche vlag, en vier Denen. Van de fregatten waren er ook vier geheel met Hollanders bemand. De vloot uit meer dan honderd zeilen bestaande, was in drie divisies verdeeld: de roode, de witte en de blaauwe. De ‘Cesar,’ behoorde tot de roode divisie, die het digtst aan zee lag; het admiraalschip bevond zich in het centrum, de witte en blaauwe divisies waren ieder onder het bevel van

een contre-admiraal of schoutbijnacht. Het admiraalschip voerde de Fransche vlag in den grooten top, de contre-admiraals in den kruistop.

Op zekeren dag werd onze Dorus zeer tegen zijn zin gekommandeerd om pijper te worden. 't Was voor iemand, die lezen noch schrijven kon, zoo goed als onmogelijk om muzijknoten te leeren; dit begreep Francois-Joseph de pijpermeester althans, en noopte hem een anderen weg in te slaan. Hij liet Dorus tegenover zich te paard op een 36ponder zitten, met de voeten op het rolpaard gesteund, en de oogen onafgebroken gevestigd op de zijnen; nu had de leerling slechts de bewegingen van den meester te volgen, de fluit aan den mond te brengen, de vingers op de gaten te plaatsen en te blazen. In den beginne kwam er geen geluid uit, maar daar de kolonel den pijpermeester een fooi had beloofd indien hij den jongen in drie maanden de dienst leerde blazen, ging hij bedaard en geduldig te werk. Spoedig bragt Dorus er de reveille en de taptoe uit, en kon zelfs de wachtparade al in den gezwinden en gewonen pas opbrengen. Nog meer dan hij zelf, pruttelde echter Jean-Baptiste tegen die muzikale oefeningen.

‘Zoo ge daar geen einde aan maakt, zeide hij eens, zal er nooit een goed matroos van u worden. Er zat aanleg in je, om het eenmaal tot schipper te brengen.’

‘Wat zal ik er aan doen?’

‘Dat moet gij zelf weten,’ bromde hij en draaide Dorus den rug toe.

Een uur daarna zat deze weêr knie aan knie met François-Joseph op den 36ponder, maar - hoe vreemd! - zijn embouchure was plotseling weg. Hij blies verschrikkelijk hard, doch zonder een toon voort te brengen; met groote inspanning kwam er nu en dan wel geluid uit, maar zóó valsch dat François-Joseph het geduld verloor en hem met zijn fluit op de knokkels tikte. Dit scheen Dorus veel pijn te doen, en zijne longen in kracht te doen afnemen. Eens in drift ontstoken, eens aan het tikken gekomen, ging de pijpermeester door met tikken, en tikte totdat hij het bloed uit de vingers had getikt. Het fluitspel werd door dien geweldigen maatregel echter niet beter, de fluitist niet gewilliger. De leerling had zich voorgenomen niet meer zuiver te spelen; en na eenige lessen, waarbij Dorus' bloed herhaaldelijk vloeide, moest de meester het opgeven, van de fooi afzien en rapporteren dat de jongen ongeschikt voor pijper was. Nu zou Dorus tamboer worden, maar door Jean-Baptiste opgestookt, sloeg hij bij elke oefening een tromvel kapot en werd eindelijk naar de groote-mastgasten teruggestuurd; dit was juist wat hij verlangde, want klauteren en klimmen was zijn leven.

Dagelijks werd er geëxerceerd, bij afwisseling met het geweer, met de zeilen en met het geschut. Dikwijls hield men spiegelgevechten; de schepen, in twee partijen verdeeld, beschoten elkander hevig; ra's en stengen werden verwisseld, sloepen gestreken, barkas ingezet, enz. Van tijd tot tijd, bij een veronderstelde landing, zond men de bemanning in sloepen aan wal, liet twee of meer bataillons formeren en manoeuvreerde in het vuur. Elken morgen met de eb ging een divisie of een gedeelte er van naar buiten om de engelsche vloot te verkennen en kwam met den vloed weder op de reede. Was de admiraal van de partij, dan zette zich de geheele vloot in beweging; dat was een prachtig gezigt, vooral bij tegenwind als er ge-

laveerd moest worden. Van elk linieschip bleef dan een sloep achter, om de plaats aan te duiden waar later weêr het anker moest vallen.

Naarmate de schepen langer voor Vlissingen bleven, werd ook het verlangen der opvarenden grooter om zich met de Engelschen te meten; het denkbeeld van niet sterk genoeg te zijn om de blokkade te verbreken was zelfs krenkend voor den jongsten matroos. Men gevoelde zich sterk genoeg en hunkerde naar een gelegenheid om het te bewijzen. Op zekeren dag, toen de roode divisie naar buiten ging, vond zij twee engelsche brikken ten anker, met de marsra's geheschen, de zeilen op stootgaren en twee fransche vlaggen aan de blinde ra's, onder den boeg. Dit laatste was een beschimping der fransche vlag, een uittarting als men wil. ‘De Cesar’ was vooraan, en naderde met gunstigen wind tot binnen bereik van het kanon. Toen waren de brikken evenwel in een oogenblik onder zeil en gaven gelijktijdig de volle laag. De kommandant van ‘de Cesar’ kommandeerde door den roeper:

‘Tribord feu!’

Zevenendertig kanonnen gaven vuur en Dorus dacht dat het schip in tweeën barstte.

‘Armez, tout à babord! klonk het nu.

Andermaal gaven de brikken de volle laag.

‘Babord, feu!’ kommandeerde de kolonel, en zoo tot vijfmalen vuurde ‘de Cesar’ zijne batterijen af.

Om de waarheid te zeggen was Dorus meer dood dan levend toen hij voor het eerst de vijandelijke kogels hoorde fluiten; had hij de vlugt kunnen nemen, hij zou 't misschien gedaan hebben. Aan boord van een schip in zee gaat dit evenwel niet. Hij was kardoeshaalder van twee 36ponders, en beefde toen hij aan de kruidkamer kwam om een andere kardoes in den koker te doen. Na het tweede salvo was zijn angst echter geweken, en na het vijfde had hij wel gewild dat het gevecht voortgezet was; maar de brikken waren langzamerhand meer naar buiten gezeild en toen ‘de Cesar’ volgde, kwam de geheele engelsche vloot opzetten en werd er van de reede geseind om terug te keeren. De brikken hadden een poging gedaan om de fransche vloot naar buiten te lokken, maar de admiraal scheen order te hebben zich buiten gevecht te houden.

Toen ‘de Cesar’ voorbij het admiraalschip kwam, ging er een driemaal hoera en ‘leve de Keizer’ op; de admiraal liet de muzijk spelen en nam beleefd zijn steek af. Op ‘de Cesar’ stonden de mariniers onder de wapens en presenteerden de geweren; tamboers, pijpers en hoornblazers speelden den marsch. Voor anker gekomen, werd de kolonel geseind zich aan boord van het admiraalschip te begeven; hij bleef daar een paar uren en kwam zeer opgeruimd terug. De equipage werd getrakteerd op een halve flesch wijn per hoofd en was niet weinig fier op haar eerste wapenfeit; wel is waar had er geen bloed gevloeid, en bestond de geheele schade slechts in een paar kogels in den romp en een paar gaten in de zeilen, maar men had toch den vuurdoop ondergaan, de Engelschen in zee terug gedreven en hun eenige kogels toegezonden. Er was stof tot bluffen, en men blufte. Door het vuur en door de hoera's van het admiraalschip was Dorus opgewonden en gevoelde zich strijdlustiger dan ooit, zonder te kunnen denken dat hij nog zoo dikwijls de kogels zoude

hooren fluiten en er driemalen door worden getroffen.

IV.

Dorus wordt Capitaine des mousses. - De beerendans. - De 15de *Augustus. - Napoleon op de reede van Vlissingen.*

Tot de dagelijksche bezigheden van Dorus behoorde o.a. een klimpartij naar de groote bramzaling, om den bramreep aan de bramra's uit te naaijen. Met zonsondergang werd dezen te gelijk met de vlag en den wimpel neêrgehaald. Het opbrengen van den bramreep was daarbij het zwaarste werk. Eens met den bramreep op de ra uitgeënterd zijnde, liet hij hem bij ongeluk los. Dorus wil hem tegen houden, maar valt van de bramzaling naar omlaag. Gelukkig komt hij in het groote-want teregt, grijpt zich als een kat aan de weeflijnen en blijft hangen. Het volk op het dek ziet het en schiet te hulp. Dorus heeft zich met de kracht der wanhoop vastgeklemd, en geraakt buiten kennis op het oogenblik dat hij gered wordt. Als hij tot zich zelf komt, ligt hij in den ziekenboeg; zijn bakmeester zit aan zijn kooi en vraagt deelnemend:

'Hoe gaat het, jongen?'

'Wat beter.'

'Ge hebt een aardige tombade gemaakt; het scheelde weinig of ge waart om zeep geweest, maar ge hebt handen als een kat. Voelt ge geen pijn hier of daar?'

'Neen!'

'Nu, dan is 't niets; morgen avond moet ge maar weêr naar boven. Niet bang wezen, hoor!'

'Mag ik wat water?'

'Water? ik heb hier wat beters van den chirurgijn-majoor. Drink uit!'

En nu moest Dorus een blikken mok met wijn leeg drinken, waarna hij in een diepen slaap viel. Hoewel hoegenaamd niet bezeerd, was hij echter genoodzaakt acht dagen in den ziekenboeg te blijven om geheel van den schrik te bekomen. De kommandant van 'de Cesar' die zijne vrouw en kinderen aan boord en juist veertien dagen verlof naar Goes gevraagd had, nam hem toen mede aan wal. Daar werd hij spoedig de lieveling van de familie, en toen hij later weêr aan boord was, verzocht men hem dikwijls in de kajuit om met de kinderen te spelen en werd hij spoedig als 'zoontje' in de kajuit geplaatst. Netjes gekleed zijn, met de meid en de kinderen op de kampagne spelen, goed eten van den hofmeester en meer dan eens een snoeperijtje van mevrouw krijgen, - ziedaar de nieuwe dienst van Dorus. Lang duurde dat prettige leven echter niet; reeds had Jean-Baptiste meermalen bij Dorus aangedrongen om weêr bij zijn bak te komen, toen de jongen aangetast werd door de kwaal die de Franschen 'het tijdverdrijf' noemen. Dorus werd naar het hospitaal St. Bernard gezonden, drie uren boven Antwerpen aan de Schelde, en kwam daar op zaal zeventien, waar hij een honderdtal medelijders vond, die even als hij, inen uitwendig zwavel gebruikten. Binnen de maand keerde hij met een schoener naar de reede van Vlissingen terug, presenteerde zich als hersteld bij den kommandant van 'de Cesar' die hem niet meer in de kajuit, maar in de bottelarij plaatste. Veertien dagen later benoemde de kolonel hem tot korporaal der scheepsjongens, of, zoo als de Franschen het noemen, tot 'capitaine des mousses.' Als teekenen zijner waardigheid kreeg Dorus nu een streep op de mouw, een fluitje van een

schapenpootje gemaakt om den hals, en een eindje touw in den zak. Het fluitje diende om de jongens te roepen, het eindje om ze te kastijden. Dorus was de éénige autoriteit aan boord die het regt had om te slaan! Aan boord van het linieschip ‘de Cesar’ werd geen matroos geslagen; alleen de dieven, onverbeterlijke luiaards en vuilikken maakten zeldzame uitzonderingen. Laatstgenoemden aten afzonderlijk, hielden verblijf in het galjoen en moesten dag en nacht de vuile corvées verrigten; de vuilikken werden er bovendien driemaal daags met een bezem geschropt. De gewone straffen voor de matrozen waren vier, acht of veertien dagen zonder wijn of sterken drank; zwaardere, met een of twee beenen in de boeijen; de zwaarste, opsluiting in het blik-hol, onder in het schip, waar geen nacht van den dag te onderscheiden was en niemand zich erg op zijn gemak gevoelde. Van de overblijvende dranken werd nu en dan, bijv. als er een sein van het admiraalschip was ontvangen dat er goed gemanoeuvreerd was, een extra-oorlam uitgegeven. De kommandant was dan even tevreden als de equipage. Het was een vrolijke snuiter, die kolonel, vrolijk en gemeenzaam ook; in het damspel was hij een meester; dikwijls speelde hij een partij met een of ander matroos, en won altijd. Algemeen bemind, vreesde men evenwel zijn drift. In den zak van zijn muts die naar achteren afhing, zat een stuk lood. Werd de man nu kwaad, dan trok hij zijn muts van het hoofd en ranselde er den schuldige mede, met elken slag een ‘canaille’ of een ‘sacré nom de Dieu’ uitstootende. Van een grap was de kommandant in 't geheel niet afkeerig. Zijn beste vriend was de kommandant van ‘de Conquerant’, een linieschip van 74 stukken; die kolonel, ook een breton, voerde in zijn sloep altijd een doedelzak mede en liet er frisch op spelen als hij hier of daar een bezoek ging afleggen. Op zekeren zondag was er een feest in de kajuit; onder een aantal genoodigden bevond zich de kolonel van ‘de Conquerant’. Toen het diner was afgeloopen en de heeren vrolijk waren geworden, blies op eens de schipper op zijn zilveren fluit ‘alle hens op het dek.’ De equipage schaarde zich in twee gelederen; de capitaine des mousses met zijn pupillen natuurlijk op den linkervleugel. Nu kwam het kajuitspersoneel op het dek, de kommandant van ‘de Conquerant’ met de vrouw van den kolonel aan den arm, deze met de vrouw van zijn vriend, en zoo vervolgens iedere heer met een dame. Op een gegeven teeken begint de doedelzak den beerendans te spelen.

‘M'amie ma mignonne, m'amie ma bretonne.’

De kommandant vat zijne dame om het midden en danst voor, de anderen volgen; ook de equipage moet meê doen, twee aan twee. Dat was een klucht!

M'amie ma mignonne, m'amie ma bretonne’

klonk het steeds door. Ieder zingt nu mede. Zes- zevenhonderd menschen springen als gekken achter elkander over het dek; aan het gelach is geen einde.

‘M'amie ma mignonne, m'amie ma bretonne.’

Driemaal gaat het het schip rond. Eindelijk kunnen de dames niet meer; door het dansen, zingen en lagchen zijn ze uitgeput. De matrozen vervolgen evenwel het bal, nadat er een extra-rantsoen wijn is uitgedeeld. Ook Dorus repeteert met zijn jeugdige schare den pas geleerden dans; de doedelzak speelt onophoudelijk; hoorn-

muzijk, pijpers, trommen, alles speelt den beerendans. De kolonel laat ten tweeden male luiden voor een extra-rantsoen wijn, en de dolle pret houdt bij het neerhalen van de vlag eerst op.

Als ‘capitaine des mousses’ had Dorus bezigheid genoeg. Bij de reveille reeds moest hij zorgen dat de scheepsjongens zich behoorlijk waschten, daarna inspectie houden en zijn rapport indienen aan den jonker van de wacht. Bij het schoonschip maken stonden de jongens aan de pompen. Het lenspompen op Zaturdag geschiedde insgelijks door de jongens en duurde wel twee uur. Verder gaf de ‘capitaine’ onderrigt in de kennis der touwen en in de behandeling van het geweer; in het exerceren was hij een baas en had de exercitie volgens de fransche reglementen reeds op de kweekschool geleerd. Onder toezigt van een jonker leerde hij de jongens het los- en vast- maken van de bramzeilen, en zoo voorts. Vergunning tot passagieren aan wal werd nooit gegeven, aan Dorus slechts eenmaal. Wel mogt men nu en dan zondags met sloepen naar andere schepen gaan passagieren.

Van de vrolijke dagen kwam de 15de Augustus, 's keizers verjaardag, het eerst in aanmerking. Dan was het een lust op de reede van Vlissingen te huis te behooren! dan vlagden alle schepen van de toppen af, langs de nokken der ra's aan weêrskanten, tot beneden toe; dan bulderde het geschut van elk schip driemaal daags: bij het aanbreken van den dag, om twaalf uur, en bij zonsondergang; dan werd om elf uur 's morgens groote parade gehouden door de geheele vloot. 't Was prachtig zoo'n parade! kompagniesgewijze aangetreden, gelederen geopend, de kolonel met zijn staf langs de gelederen, en driemaal gedefileerd; dan ingerukt, de matrozen hunne wapens naar de konstapelskamer gebragt en alle hens naar boven om op de ra's te paraderen, terwijl alleen de mariniers op de kampagne onder de wapens bleven staan. Klokslag twaalf, met het eerste saluutschot, presenteerden de mariniers de geweren, speelde de muzijk, sloegen de tamboers. Op het signaal van den schipper zwaaiden alle hoeden en weêrgalmde de kreet van ‘leve de keizer, hoera!’ van alle ra's, van alle schepen, van de geheele vloot. Die kreet ging door merg en been. Boven alles uit hoorde men de schelle stem van Dorus weêrgalmen. Waar zat hij dan? Zie maar naar boven. Op den kloot van den grooten mast, op het hoogste, ongenaakbaarste puntje van ‘de Cesar’ ontwaart ge nog een klein mannetje; dat is onze Dorus met de sabel gewapend; de donderpin, waaraan hij zijn linkerhand klemt tot éénigen steun, met de regterhand zijn hoed zwaaijend. Hij heeft het schoonste gezigt op de paraderende vloot; hij juicht van blijdschap, van opgewondenheid. Jean-Baptiste heeft eer van zijn bakzoontje!

Het saluut is afgeloopen; van elk schip vaart een sloep, met vlaggen en wimpels rijk versierd, naar het admiraalschip; de kommandanten der bodems maken den vlootvoogd hun kompliment bij gelegenheid van 's keizers verjaring. Iedereen heeft dubbel rantsoen van alles gekregen; gewerkt wordt er heden niet. Toch zit men niet stil; want zoodra de avond valt, wordt het geheele schip met lantaarns en vetglazen verlicht; vooral achter den spiegel en aan den boeg waar 's keizers naam en de gekroonde adelaar in vollen luister prijkt, is de verlichting

schoon. Het gezigt op honderd verlichte schepen moet verrukkelijk zijn. Dorus klimt nog eens naar boven. Ja waarlijk! 't is éénig, die gladde waterspiegel schitterend van duizende lichten; die reusachtige schepen, die zich bij nacht nog hooger en trotscher in de lucht schijnen te verheffen, en wier schoone vormen zoo helder in de diepte weêrkaatst worden. Betooverend ruischen de toonen der muzijk van het admiraalschip over de baren en brengen onzen vriend onwillekeurig in een vreemde stemming. Dorus denkt na; - 't is anders zijn zwak niet. Hij herinnert zich het ouderlijk huis, toen hij als knaap op de knieën zijns vaders speelde; zijn goede vader, die zoo vroeg naar het graf werd gedragen! Hij denkt aan zijn moeder en zusters, die misschien tot armoede zijn vervallen. Die gedachte kwelt hem. Hij denkt aan zijn geboortestad, die hij ontvlugtte, aan zijn land dat geen zelfstandig land meer is, maar een onderdeel van Frankrijk uitmaakt. De kleuren van het dundoek dat voor zijne oogen wappert, loopen in verkeerde rigting, - ook dat kwelt hem; want Dorus heeft als Hollander genoeg scheldwoorden gehoord om te weten dat hij Hollander is. Van hollandsche matrozen heeft hij veel hooren spreken van de hollandsche natie zoo als die *vroeger* was; hij weet reeds dat de Hollanders tachtig jaren vochten om vrij te zijn, dat de schepen van dezelfde natie die thans een groote fransche vloot binnengaats hield, eertijds de vlag streken voor hollandsche oorlogsvaartuigen, ja dat de Hollanders niet voor de monding der Theems bleven liggen, maar de rivier dapper opvoeren en Chattam vernielden, - het linieschip dáár, links, droeg tot herinnering nog den naam van Chattam. De scheldwoorden en vernederingen die hij als Hollander onderging, hebben een gunstige uitwerking gehad; zij hebben het nationaal bewustzijn bij hem doen outwaken, zij hebben zijn ijver opgewekt om als Hollander uit te blinken.

Op zekeren morgen kwam de kommandant van ‘de Cesar’ met een vergenoegd gezigt op het dek en maakte het belangrijk nieuws bekend dat de groote keizer eerstdaags de vloot met een bezoek zou vereeren. Die tijding veroorzaakte veel beweging aan boord; de naam van Napoleon alleen was genoeg om geestdrift op te wekken, hoeveel te meer de zekerheid dien halfgod van aangezigt tot aangezigt te zien Ook Dorus was nieuwsgierig den man te ontmoeten die half Europa ten onder had gebragt, en alle vorsten naar zijne pijpen liet dansen. Het duurde niet lang, of men zag een prachtig jagt de reede opzeilen, eenige sloepen strijken, bemand met roeijers, die beerenmutsen, roode pluimen en sabels droegen, en den keizer met gevolg naar het digtstbij liggend schip der blaauwe divisie roeiden. Zoodra Zijne Majesteit op den valreep stapte, werd aan boord van dat schip een zijden vlag in den grooten top geheschen. De admiraal en de contre-admiraals hadden zich gehaast den keizer te verwelkomen, en volgden hem van schip tot schip. Aan boord van ieder vaartuig dat bezocht werd, vielen saluutschoten en werd geparadeerd. Omstreeks één uur kwam de keizer op ‘de Cesar’; het volk stond op de ra's, Dorus op den kloot van den grooten mast. Hij zwaaide met zijn hoed en riep hoera, even als de geheele equi-

page, doch was blijde het signaal te hooren dat ieder naar beneden riep; want het dansen van het schip en het dreunen van het kanonvuur maakte zijn standplaats alles behalve aangenaam. Langs het bramstag naar beneden glijdende, kwam hij tijdig op dek en zag den keizer met zijn gevolg op de kampagne staan. De equipage moest in drie gelederen aantreden, de état-major in één gelid op den regtervleugel, dan volgde in opvolgende orde de schipper, de matrozen eerste klasse, enz. De regtervleugelman van elke afdeeling droeg een band op den regterarm waarop zijn rang stond, b.v. matroos der eerste klasse. Op den band dien Dorus droeg, stond 'pupille du roi de Rome pour la marine.' Toen alles geschaard stond, ging de keizer langs de gelederen. De vijfde man was een Corsikaan met een gebronsd gelaat. Napoleon ziet hem aan, blijft staan, en zegt:

'Zoo landsman! hoe gaat het?'

'Zeer goed, landsman!'

'Hoe gedraagt zich die matroos?' vraagt hij nu - zich tot den kommandant wendende.

'Goed, Sire!'

'Waarom bekleedt hij geen graad?'

'Hij is een goed matroos, Sire! maar niet geschikt om een graad te bekleeden.'

De keizer geeft den Corsikaan nog een paar vriendelijke woorden, wenscht hem een goed verblijf en gaat verder. Hij spreekt nog verscheidene matrozen aan en komt eindelijk bij Dorus.

'Wat zijt gij voor een landsman?

'Hollander, Sire!

'Welke stad?

'Alkmaar!'

'Provincie?'

'Dat weet ik niet.'

De admiraal zeide toen eenige woorden tot den keizer, die daarop vroeg:

'Hebt ge al dikwijls op den top van den grooten mast gestaan?

'Jawel Sire, voor mijn plezier.'

'Nu, blijf maar verder goed oppassen, dan wordt ge nog een zeeheld.'

De keizer sprak nog een jongen aan die verlegen was en bijna geen fransch verstond. Op de vraag: 'van welken bak hij was? kreeg de keizer ten antwoord 'van alle bakken! (de tous les plats) en ging lagchend verder langs de mariniers en artilleristen.

Op de kampagne teruggekomen, gaf Zijne Majesteit het legioen van eer aan den kommandant en eenige officieren, alsmede aan den schipper en den konstapelmajoor. Luitenant Fabricius, de éénige hollandsche officier, kreeg evenwel niets. Een hollandsch kapitein-luitenant, die drie dagen te voren aan boord van 'de Cesar' was geplaatst nadat hij zijn fregat 'koningin der Nederlanden' ongeballast onder volle zeilen had gezet, met dat gevolg dat hij, toen er een goede bries opkwam, het schip voor Willemstad onderste boven zeilde, - die officier kreeg evenmin een decoratie, doch wèl de keizerlijke verzekering dat het slecht met hem zou afloopen als hij nog eens blijken van ongeschiktheid gaf. De matroos van Corsica ontving door een adjudant vijf-en-twintig gouden napoleons van den keizer. Zonder tusschendeks te komen of zich in de kajuit op te houden, vertrok sire naar het admiraalschip met dezelfde eerbewijzingen als bij zijn komst, de equipage op de ra's en saluutschoten.

Acht officiers en kadetten waren valreepsgasten en hielden den degen in de hand;
een kapitein-luitenant stond aan het roer.

Inmiddels wakkerde de N.W. wind aan en ging vergezeld van hevige regenbuijen. De inspectie der schepen werd gestaakt en het sein gegeven om de bramstengen en ra's te strijken. Spoedig woei het een storm en lag ‘de Cesar’ voor vier ankers te dansen. De keizer was verpligt twee dagen op het admiraalschip te blijven; in den ochtend van den derden dag bedaarde de storm, werden de bramstengen en ra's weder opgezet, de noodankers geligt en het sein gedaan van ‘klaar om te zeilen.’ Ieder meende nu dat het op de engelsche vloot zou losgaan; 't was zoo natuurlijk te denken dat er gevochten zou worden waar de keizer zich vertoonde. Maar o! teleurstelling! de boeg werd naar Terneuzen gewend, de vloot begeleidde het keizerlijk jagt slechts een paar uren, en lag 's avonds weder op haar vroegere ankerplaats. De geestdrift veranderde nu in ontevredenheid; er werd geprutteld en geschimpt op de Hollanders, die men voor de oorzaak hield dat er niets ondernomen was; want tijdens het verblijf des keizers op de vloot, was van het linieschip Chattam en van twee hollandsche fregatten, die aan de Scheldemonding op brandwacht hadden gelegen om de vijandelijke vloot in het oog te houden, een groot aantal matrozen naar de Engelschen gedeserteerd.

(Wordt vervolgd.)

t.o. 91

Dat's geen speelgoed voor U, mijn jongen. We zullen 't maar aan oome Abdel Kader geven.

Staatkunde en geschiedenis.

Een geschenk aan Nederland.

Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming, door W. Moll, Hoogleeraar te Amsterdam, 1e. D. Arnhem, Is. An. Nijhoff en Zoon, 1864.

Toen het werk, welks titel ik afschreef, tot mij kwam, hield ik mij onledig met eene herhaalde lezing van *S. Anscharii*, *primi Hamburgensium archiepiscopi et in Scandiana vicinarumque gentium regna ac ditiones pontificii legati vita gemina*, *una oratione prosa ante annos minimum DCCCVIII scripta per S. Rimbertum ipsius primum diaconum*, *postmodum in utroque munere successorem; altera oratione metrica ante annos DCVI scripta*, *ut putatur*, *per Gualdonem*, *Corbeiensem monachum* etc. *Holmiae MDCLXXVII*, een geschrift, waarvan nog onlangs deze getuigenis gegeven werd: ‘den af Rembert forfattede Levnetsbeskrivelse af Ansgar indtager en höi Plads ved Siden af det Bedste of denne Art, som den christelige Oldtid har afterladt os.’ Ik zag den naam niet van den man, wien geen belangstellende in de vaderlandsche kerkgeschiedenis zijne hoogachting ontzegt, of het denkbeeld kwam bij mij op, aan diens arbeid de oogenblikken te geven, die ik te voren voor de dingen van het noorden bestemde. Daarvan kwam ik evenwel terug, nadat ik het nieuwe boek vlugtig had doorgezien. Het kwam mij toen voor, dat de herinnering aan de kerstening aan gene zijde der Elbe, eene eeuw nadat die van onze voorvaderen had plaats gegrepen, mij slechts te beter in staat zou stellen om hetgeen door den hoogleeraar betrekkelijk deze in het midden gebragt werd te waarderen. Ik heb mij in mijne meening niet bedrogen gevonden. Het zij mij vergund, opdat dit laatste geregtvaardigd worde, ietwat uitvoerig eenige bijzonderheden uit het geschrift van den noordschen auteur te doen voorafgaan.

Anscharius was een kweekeling van de vermaarde Benedictijner-abdij Corvey in Picardië. Rembertus verhale niet, dat hij in het genoemde gewest het levenslicht aanschouwde en dat in hetzelve vele voorname Saxen zich bevonden, die door Karel den groote derwaarts gevoerd waren, wel berigt hij, dat de aanstaande apostel van het noorden, toen hij als knaap met zijne makkers ‘pueriliter agebat et discur-

sibus inanibus atque jocis magis operam dabat quam discendae disciplinae instabat', tot betere gedachten kwam door eene verschijning van Maria in gezelschap van vele vrouwen in witte kleederen en daaronder zijne overleden moeder, en monnik geworden zijnde en begonnen hebbende 'a propositi prioris vigore frigescere', tot dat voornemen terug gebragt werd door den dood van keizer Karel, dien hij in zijne heerlijkheid gekend had; verder dat hij *en* 'compunctionis divinae coepit amore languescere, totumque se in Dei servitutem convertens, orationi et vigiliis atque abstinentiae operam dedit' *en* met het afschrijven van codices zich onledig hield; eindelijk dat hij, na een tijd lang in Nieuw-corvey, dat inmiddels gesticht was, getoefd te hebben als 'magister scholae' en 'doctor populi' en na telkens met verschijningen begunstigd te zijn geworden, de taak aanvaardde om den verdreven deenschen koning Harald, die op aandrang van Lodewijk den vrome zich had doen doopen, naar het noorden te vergezellen, ten einde voor te komen, dat de nieuwe christen 'diabolo instigante' tot de vroegere dwalingen terug keerde, maar ook ten einde anderen 'verbo praedicationis' te bewegen tot het aannemen der christelijke godsdienst.

Wilden sommigen hem terug houden, de overigen waren ongeneigd Anscharius te vergezellen, behalve Gauthbert, een man van edele afkomst en hoog aangeschreven bij zijnen abt. Zonder iemand 'qui eis aliquid servitii impenderet' maar door den vorst, die hen zond, van 'ministeria ecclesiastica et scrinia, atque tentoria, catereaque subsidia quae tanto intineri videbantur necessaria' voorzien, begaven zich beide mannen op weg. Eerst ging de togt naar Keulen, welks bisschop hun en het verdere reisgezelschap een schip schonk, dan naar Dorstad en van daar de 'vicinia Fresonum transeuntes,' bereikten zij de grenzen der Denen, predikten 'aliquando inter Christianos (op het 'benificium,' door Lodewijk 'ultra Albiam' aan Harald gegeven 'ut si quando ei necessarium esset, ibi subsistere posset?'), aliquando inter Paganos constituti', het woord Gods met dat gevolg, dat velen 'exemplo et doctrina' tot het geloof gebragt werden, trachtten kinderen te koopen om die voor de dienst Gods op te voeden en stichtten voor dezen en voor wie Harald uit de zijnen hun ter opvoeding toevertrouwde, eene school.

Te Nieuw-corvey, werwaarts hij afgereisd was, overleed eerlang Gauthbert, en Anscharius begaf zich naar de Zweden ten einde te onderzoeken, of de gezanten, die tot Lodewijk gekomen waren met de verzekering, dat velen van hun volk de christelijke godsdienst wenschten aan te nemen en met het verzoek om geschikte predikers, te gelooven en te hooren waren. Gislemar bij Harald achterlatende, nam hij eenen monnik van Corvey, Wiethmar genaamd, met zich. De reis was niet voorspoedig, daar zij, door zeeschuimers overvallen, ter naauwer nood hun leven reddeden en, behalve hun eigen bezit, de 'munera regia, quae illuc deferre debuerunt,' alsmede 'pene quadraginta libros, quos ad servitium Dei sibi aggregaverant' verloren. Na eenen moeitevollen togt, *deels* te voet, *deels* te water, Birka (Björkö) bereikt hebbende, werden zij door koning Bern (Björn) met welwillenheid ontvangen, verkregen vrijheid tot de prediking des evangelies en vonden bij velen gehoor, terwijl er blijdschap was bij de vele gevan-

gen Christenen, die zich dáár bevonden, omdat zij eindelijk deel konden hebben aan de ‘mysteria divina’. Uit een en ander, vooral uit den doop, dien eenigen en daaronder Herigar, 's vorsten raadsman, te ontvangen wenschten, bleek hun, dat de gezanten van Lodewijk den waren staat van zaken voorgedragen hadden.

Nadat zij hiervan bescheid gebragt hadden aan hunnen zender, besloot deze in het noorden eenen bisschoppelijken zetel op te rigten, opdat het werk der kerstening van de noordsche barbaren te voorspoediger voortgang hebben mogt. Men deelde hem mede, dat zijn vader Karel, toen hij het overwonnen en gekerstende Saxen in bisdommen verdeelde, het uiterste gedeelte van het gewest, dat in het noorden over de Elbe was, aan geenen van die toegevoegd, maar bestemd had om eenen aartsbisschoppelijken stoel te bezitten. Dit niet wetende, of er niet op lettende, had Lodewijk na de aanvaarding van de teugels des bewinds, de gezegde streek in tweeën verdeeld en de beide deelen aan de beide naburige bisdommen gehecht. Maar nu vestigde hij er, met toestemming der bisschoppen en der meerderheid van eene synode, den aartsbisschoppelijken zetel van Hamburg en deed Anscharius plegtig als aartsbisschop inwijden, aan zijn beheer, met de landstreek over de Elbe, het geheele noorden toevertrouwende. Daarbij schonk hij den nieuwen prelaat Turholt, zeker goed in Gallië, opdat het bisdom, klein als het was en bedreigd als het werd door de woestheid der barbaren, mogt kunnen voortbestaan, en zond hij aan paus Gregorius, met Anscharius, gezanten, ten einde de goedkeuring van dezen kerkvoogd op hetgeen hij gedaan had, te erlangen. Die goedkeuring bleef niet achter en niet ontvangen was zij, of Anscharius trad in overleg met den aartsbisschop van Rheims, die te voren als pauselijk legaat in het noorden werkzaam geweest was en nu als zoodanig met den nieuwen ambtgenoot werkzaam blijven zou, over de zending van eenen bisschop naar de Zweden. Een bloedverwant van den Rheimschen geestelijke, Gauthbert, werd voor de gezegde betrekking gekozen en in Zweden aangekomen, door den koning en het volk goed ontvangen, zoodat hij *en* met de prediking *en* met den bouw eener kerk kon aanvangen. Anscharius zelf behartigde in zijne dioecese en onder de Denen de zaak des christendoms en kocht onder anderen eenige deensche en slavonische kinderen, benevens eenige gevangenen, met het doel, hen op te voeden voor het ‘servitium Dei,’ waartoe hij sommigen van hen naar Turholt zond. Maar plotseling werd zijne werkzaamheid afgebroken door Hamburgs verwoesting door de zeebuiters van dien tijd. Zijne kerk werd eene prooi der vlammen, evenzoo zijn munster, benevens de boekerij, bestaande, behalve uit andere, uit boeken, door den vromen Lodewijk hem geschonken. Hij zelf, gelijk ook zijne onderhoorige klerken ontkwamen slechts door de vlugt, en slechts met moeite werden de ‘pignora sanctarum reliquiarum’ gered. Omstreeks denzelfden tijd wedervoer ook aan Gauthbert een treurig lot. Een hoop volks drong in zijne woning, doodde zijnen neef Niethard, bond hem zelven en wierp hem met zijne verdere medehelpers buiten hunne grenzen. Volgden er voor Anscharius jaren van omzwerving, toch verloor hij het zweedsche christendom niet uit het oog, maar zond, nadat het zeven jaren aan

zich zelf was overgelaten geweest, eenen anachoreet naar Zweden. Gesteund door Herigar, wien de hemel met wonderen bijstond en door Friedeburg, eene vrome vrouw, daarbij gevreesd door het volk, dat de straf des hemels over Gauthberts vijanden had zien komen, sloeg Ardger de hand aan het werk en werkte niet ongelukkig voort, totdat hij aan Herigar en Friedeburg het zoo vurig gewenschte viaticum gegeven had en niet langer den lust tot het anachoretenleven kon wederstaan. Na zijn vertrek was de zweedsche kudde wel op nieuw zonder herder, maar ook het uur geslagen, waarin Anscharius haar krachtiger zou kunnen helpen. Lodewijk de vrome stierf. Koning Karel ontnam aan Anscharius Turholt, en was niet te bewegen het hem terug te geven. Toen werd de beroofde door velen, die hem tot hulpe waren, verlaten, en leed gebrek; maar toen ook gevoelde zich koning Lodewijk opgewekt om naar een middel uit te zien ‘unde ei solatium subsistendi perficeret.’ Dat middel vond hij in de vereeniging van het vacante bisdom van Bremen met het Hamburgsche aartsbisdom. Ten spijt van den tijdelijken tegenstand, dien de bisschop van Keulen, waaronder het bremensche bisdom ressorteerde, bood, kwam zij, na herhaald wikken en wegen der zaak door kerkelijken en wereldlijken, met goedvinden van paus Nicolaas, tot stand. Nu had Anscharius, ‘quid daret’ en weldra trachtte hij den deenschen koning Erik te winnen ‘muneribus ac quibuscunque poterat obsequiis’, in zooverre te winnen, dat hem vergund wierde in 's vorsten rijk te prediken. 't Gelukte hem te beter, naarmate hij meermalen als gezant tusschen Lodewijk en Erik werkzaam was. Zóó ingenomen werd de Deen met hem, dat het hem vergund werd tegenwoordig te zijn ‘dum de negotiis regni cum consilariis suis tractaret.’ Gaf Erik den prediker al geen gehoor, toen deze hem aanried Christen te worden, geene weigering had hij bij het verzoek, dat het geoorloofd wezen mogt in zijn rijk eene kerk te bouwen. Niet alleen wees hij daartoe Sleeswijk aan, maar hij schonk zelfs den grond, waarop de priester wonen zou. Eene geschikte plaats, dat Sleeswijk, waar vele, ook aanzienlijke Christenen woonden, gedoopten te Dorstad of Hamburg, en waar handeldrijvenden van heinde en verre zamen kwamen. Geen wonder, dat vele mannen en vrouwen voor het heidendom verloren gingen en den doop ontvingen of, dat ontvangen uitstellende, ‘hoc sibi bonum dijudicantes ut in fine vitae baptizarentur, quatinus purificati lavachro salutari puri et immaculati vitae aeternae januas absque ulla retardatione intrarent’, gaarne ontvingen het ‘signaculum crucis, ut Catechumeni fierent, quo eis Ecclesiam ingredi et sacris officiis interesse liceret.’ Maar dat ik tot Zweden kome.

Erik betoonde zich bereid Anscharius te helpen, indien hij de reis derwaarts ondernemen zou, en Gauthbert achtte beter, dat Anscharius, dan dat hij zelf haar ondernam. Nu begaf zich Anscharius op weg, voorzien van Eriks aanbevelend schrijven aan den zweedschen koning Olof. Bij dezen vorst aankomende, trof hij in zooverre een ongelukkig tijdstip, dat de Zweden ‘instigante Diabolo, adventum boni viri omnimodis praesciente’, op raad van iemand, die verklaarde de beraadslagingen der goden bijgewoond te hebben, hunnen voormaligen koning Erik eene plaats in de reeks hunner goden hadden toegestaan en aanvankelijk hem

geloften en offers biedende, besloten tot zijne eer eenen tempel te stichten. Toch vond hij den koning ‘delectatus et charitatis ejus benevolentia et munerum datione’ als hij was, van zijne zaken niet afkeerig. Olof nam op zich eerst de goden te raadplegen door het lot en, zoo dit gunstig uitviel, het verlangen van Anscharius in de vergadering van het volk te brengen en te ondersteunen. 't Geschiedde. Afdoende was bij de volksvergadering de toespraak van eenen oude, die gewaagde van de ondervinding, door velen opgedaan van de hulp, die aan de dienaren van dien God verleend kon worden. Die ondervinding, opgedaan ‘in marinis periculis et in variis necessitatibus,’ had sommigen bewogen te Dorstad hem te belijden. Men had het zoover gezocht, men zou het versmaden, nu 't op de plaats zelve werd aangeboden? 't Was, indien de goden het volk niet genegen wilden wezen, toch goed de gunst van dien God te hebben, die in alles kan en wil helpen wie hem aanroepen. Op deze toespraak volgde het besluit, dat er christelijke priesters in hun midden zijn en de sacramenten zouden bediend worden. De koning schonk de plaats voor een bedehuis en beloofde bescherming en hulp aan Gauthberts neef, Eribert, die bestemd was, de priesterlijke bediening in Zweden waar te nemen.

De vriend van Anscharius, koning Erik, kwam om en met hem wie den kerkvoogd genegen waren. Bij Erik den jongeren, die opvolgde, hield men op de uitroeijing van het christendom aan. Te vergeefs. Hij verklaarde te willen treden in de voetstappen van zijnen vader. En hij toonde, dat het hem ernst was. De graaf van Sleeswijk, die de kerk aldaar had doen sluiten en den geestelijke verjaagd, viel in ongenade. Anscharius daarentegen werd des nieuwen bestuurders vriend en gaf deze den grond tot eene kerk te Ripen, hij stond tevens toe, dat men in die van Sleeswijk eene klok hadde ‘quod antea nefandum paganis videbatur.’ Tot aan het einde zijns levens, dat nu niet vele jaren meer uitbleef, zorgde Anscharius voorts voor het hem toevertrouwde, onder anderen eerst Raginbert en later Rembert naar Zweden zendende en hun en allen, aan wie hij eene plaats onder de heidenen had aangewezen, aanbevelende ‘ut nullius aliquid concupiscerent neque peterent, sed ut magis exemplo beati Pauli apostoli ipsi quoque manibus suis laborarent et victu et vestimento contenti essent.’

Ik heb gemeend de verschijningen, die Rembert in den loop van zijn verhaal mededeelt, met stilzwijgen voorbij te mogen gaan, maar ik mag niet nalaten nog een en ander te ontleenen aan hetgeen hij over den persoon van Anscharius zegt, of, is het duidelijker, aan dat gedeelte van de levensbeschrijving, waarboven de zweedsche vertaler dit opschrift geplaatst heeft: ‘aff Sancto Ansgario huru han tvingadhe sin eghin Licama til alle Gudhelike Thiänest.’

Was Anscharius in de jaren, die hij in het klooster doorbragt, den anderen kloosterlingen een voorbeeld van matigheid en devotie, als bisschop hield hij niet alleen met de beoefening dier deugden aan, maar nam daarin zelfs toe. Nacht en dag droeg hij een haren kleed om het bloote lijf, zocht vaak de stilte der eenzaamheid, at dikwijls zijn brood bij het gewigt en dronk zijn water bij de maat. Voegde hij, ouder geworden, wat wijn bij zijn water, ‘het geschiedde opdat geen ijdele roem hem gewierde; toch bleef

water zijn gewone drank en, kon hij niet meer vasten als te voren, hij trachtte zulks te vergoeden door aalmoezen, gebeden en andere goede werken, als: het vrijkoopen van gevangenen, aan wie hij *deels* de vrijheid schonk en die hij *deels* voor de dienst Gods opleidde. Eene grieve was het hem, dat hij niet genoeg tranen storten kon, daar hij gewenscht zou hebben, geheel zijn leven in rouw en tranen door te brengen. Ter bevordering hiervan voegde hij aan ieder der psalmen eene bede toe - *pigmentum* was de naam, dien hij er aan gaf - waarbij hij minder aangename woorden, dan de verbrijzeling van het gemoed zich ten doel stelde, en deze beden mompelde hij, zonder ze aan anderen te willen mededeelen, zoo vaak hij met hen psalmen gezongen had. Bij dat psalmen zingen nam hij dit in acht, dat hij sommigen des daags, anderen des nachts, sommigen als hij opstond, anderen als hij ter ruste ging, aanhief en ook, dat hij, zingende, met eenigen handenarbeid zich bezig hield. Zijne aalmoezen waren velen, zoodat aan hem de getuigenis kon gegeven worden: 'oculus caeco et pes claudo et pater pauperum esse studebat.' Eer hij tot iets besloot, nam hij tijd om zich te bedenken, maar zich bedacht hebbende, weifelde hij niet in het nemen van een besluit. In het spreken was hij den vermogenden, die zich trotsch en hardnekkig betoonden, verschrikkelijk, maar in het oog der geringen een vrome vader. Overigens droeg hij een zwak ligchaam om en zag, op vier en zestigjarigen ouderdom overlijdende, zijnen vurigen wensch: den marteldood te ondergaan, onvervuld.

Leggen wij nu naast hetgeen Rembert in den trant zijner eeuw van de kerstening van het noorden, wat de hoogleeraar van die onzer vaderen uitvoerig, oordeelkundig en onderhoudend mededeelt onder de volgende opschriften:

Eerste pogingen tot bekeering onzer vaderen (hoofdst. II);

Stichting der nederlandsche Kerk, vooral door Willebrord en Bonifacius (hoofdst. III);

Vestiging der nederlandsche Kerk, sedert den dood van Bonifacius tot op de inlijving van ons vaderland in het rijk van Karel den groote (hoofdst. IV);

Algemeene karakteristiek van onze geloofspredikers en hun zendingswerk (hoofdst: V),

dan ontmoeten wij, al geldt het hier, gedeeltelijk althans, andere volksstammen en tevens een vroeger tijdvak dan daar, in beider voorstellingen punten van overeenkomst, waarvan ik enkelen wensch te noemen.

Gelijk Anscharius de eerste jaren van zijn leven doorbragt in de Benedictijnerabdij Corvey en dáár op jeugdigen leeftijd de kloostergelofte deed, zoo legde Willebrord reeds vroeg dezelfde gelofte naar den regel van Benedictus af in het klooster van Rippon boven York.

Bereidvaardig was Anscharius om tot de Zweden te gaan, want in een gezigt was zijne vraag: 'domine, quid vis ut faciam?' in dezer voege beantwoord: 'vade et annuncia gentibus verbum Dei;' Amandus vernam evenzoo in een gezigt het 'predik het evangelie den heidenen,' gelijk daarna Lebuinus zich de Franken en Saxen aan de boorden van den IJssel door eene stem van den hemel hoorde aanwijzen als de volkeren, die hij met het evangelie bekend moest maken. Had Anscharius op zijne eerste zendingsreize naar de Denen Gauthbert, op de eerste naar Zweden Wiethmar en later anderen, inzonderheid kloosterbroeders van

Corvey als medearbeiders bij zich, met een elftal broeders trad Willebrord onder de Friesen op en de namen Eoban, Wintrung, Walther, enz. zijn ons bekend als die van mannen, met wie Bonifacius in 754 den arbeid der kerstening van onze vaderen verrigtte.

Was onder Anscharius gedoopten te Björkö Heringar ‘qui in fide catholica firmissimus extitit’ en die dit toonde in de dagen, waarin door de uitwerping van Gauthbert de zweedsche christenen van herderlijke zorg verstoken waren, den naam van Ludger noemen wij niet, of wij denken aan Bernlef, die zooveel mogelijk zijne plaats vervulde, toen Wituchints inval in Oostergo zijnen weldoener uit die landstreek verdreef.

Na zijnen eersten togt naar de Zweden tot aartsbisschop van Hamburg benoemd, vertrok Anscharius naar Rome en ontving van paus Gregorius, met het aartsbisschoppelijke pallium, de pauselijke zending onder de Zweden, Denen en verdere noordsche volken; gelijke zending onder de Friesen verkreeg, met het pallium, Willebrord van paus Sergius, toen hij door Pepijn naar Rome gezonden werd, even als Anscharius door Lodewijk den vrome.

Zag Anscharius de kerk en andere stichtingen, die hij te Hamburg in het leven geroepen had, door de woeste zeebuiters van zijnen tijd te gronde gaan en moest hij dien ten gevolge zijnen werkkring voor eenen tijd verlaten, na den dood van Pepijn in 714 was de hand van Radboud zwaar over Willebrords heiligdommen en zag zich deze genoodzaakt elders eene wijkplaats te kiezen.

Kon Anscharius - dit ééne zal ik nog slechts noemen - in den laatsten tijd zijns levens de herderlijke zorg onder de Zweden aan eenen zoon van het noorden toevertrouwen, ‘het tijdperk der invoering en aanvankelijke vestiging des christendoms in ons vaderland is niet voorbij gegaan, of althans een zijner zonen had zich door deelneming aan dit groote werk en door vele andere verdiensten een onvergetelijken naam verworven en het bewijs geleverd, dat het friesche volk, aan welks kerstening tal van vreemden leven en bloed gewijd hadden, die weldaad waardig was en haar met weldaad aan andere natiën wilde vergelden.’

Het gevolg van de overeenstemming, waarop ik wees, is dit, dat ik er als van zelven toe kom, bij de bijzonderheden, die de hoogleeraar in het aangeduide gedeelte van zijnen arbeid behandelt, wat Rembert nopens Anscharius, diens lotgevallen enz. verhaalt in zooverre in rekening te brengen, dat ik er bewijs te meer in vinde voor hetgeen mij in de voorstelling van onzen schrijver voorkomt juist te zijn, opheldering van hetgeen er niet volledige verklaring door verkreeg, en aanvulling van hetgeen er onaangeroerd in gebleven is. Vertrouwende, dat ik zóó doende niet mistastte en onder betuiging, dat het niet in mijn plan ligt bij al wat onze schrijver besproken heeft, stil te staan, houd ik mij eerst met het *tweede* hoofdstuk bezig.

De hoogleeraar, daarin handelende over de eerste pogingen tot bekeering onzer vaderen, spreekt *en* over de kerk en den zendingsijver in naburige landen (§ 1) *en* over de kerk van Dagobert I te Utrecht (§ 2) *en* over de evangelieprediking aan de zuidelijke grenzen van ons vaderland (§ 3) *en* over Wilfried van York aan het hof van koning

Adgil (§ 4). In de eerste der vier genoemde paragrafen maakt hij melding, zoowel van Romeinsche Christenen, die in Nederland vertoefd hebben, als van christelijke gemeenten, die reeds vroeg te Trier, Keulen, Tongeren en Maastricht bestonden. Blijkt niet, dat gezegde Romeinsche christenen onder elkander of met de landzaten eenige gemeente vormden, de bronnen geven mede geen antwoord op de vraag: of van het licht, in bovengenoemde gemeenten ontstoken, geen enkele straal op Nederland gevallen is? ‘Toch,’ meent de schrijver, ‘moet het bestaan van zoo aanzienlijke gemeenten op niet zeer verwijderden afstand van onzen bodem voor de latere evangelieprediking onder ons volk eenige beteekenis gehad hebben. Geruchten omtrent de eigenaardige godsdienst, die ginder aan den Rijn, de Maas en Moezel beleden werd door menschen, die in beschaving boven de overigen uitmuntten, kunnen van de Friesen, die waarschijnlijk reeds vroeg met de oeverbewoners van die stroomen in eenig handelsverkeer stonden, niet zijn uitgebleven. Zulke geruchten moesten nadenken verwekken en onze vaderen althans in zooverre voor de latere evangeliezatie voorbereiden, dat zij haar niet konden terugwijzen met het woord: ‘gij verkondigt ons een God, die bij de gansche wereld onbekend is.’ Doch hoe dit zij, iets mogen genoemde gemeenten, vooral de keulsche, ten voordeele van de goede zaak bijgedragen hebben, niet van daar, maar van elders, uit het zuiden en van over de Noordzee is de zegen des evangelies tot ons gekomen.’ Ik begin met hulde te doen aan de omzigtigheid des schrijvers, waar de bronnen ontbreken. Met het oog evenwel op Remberts berigt nopens de Zweden, geloof ik, dat hij stelliger zou hebben mogen spreken. Onder meer verklaarden hunne gezanten aan Lodewijk ‘esse mullos in gente sua, qui Christianae Religionis cultum suscipere desiderarent.’ Het bleek overeenkomstig de waarheid te zijn - was 't niet het voorbereid zijn tot de omhelzing van het christendom door tusschenkomst van den handel, die met gekerstende oorden gedreven was? In de volksvergadering, waarvan ik melding gemaakt heb, sprak de oude man het uit, dat velen te Dorstad geweest waren en daar de christelijke godsdienst hadden aangenomen. 't Lag in den aard der zaak, dat de nieuwe belijders, te huis gekomen zijnde, er van gesproken hadden tot anderen, en daarvan was het gevolg geweest, dat bij velen van wie hen hoorden de lust was opgewekt, om ook Christenen te worden. In Denemarken hetzelfde verschijnsel. Toen Erik aan Anscharius vrijheid gaf tot het stichten eener kerk te Sleeswijk, bevonden zich daar velen en onder hen voornameren, die te Dorstad gedoopt waren en door wier voorbeeld anderen zich genoopt gevoelden ook den doop te verlangen. Aan iets anders, dan den handel, zal men bij het bovenstaande niet denken, indien men zich herinnert dat Björkö eene plaats was, ‘ubi multi erant negotiatores divites’ en opvangt, dat na den aanwas van het getal Christenen te Sleeswijk de ‘negotiatores ex Dorstado vicum ipsum libere expetebant et hac occasione facultas totius boni inibi exuberabat.’ Heeft nu de handel met Dorstad zulk eenen invloed uitgeoefend op de kerstening van het noorden, dan is er, naar het mij ten minste voorkomt, niet de minste twijfel, of de handel met de christelijke steden van

het zuiden is voor de toebrenging van de Friesen tot de christelijke Kerk niet alleen niet werkeloos geweest, maar heeft ook krachtiger gewerkt, dan zich met afdoende bewijzen staven laat.

Het is met het oog op de 3e § van het *tweede* en op het *derde* hoofdstuk, dat ik mij eene bedenking veroorlove. In gezegde § spreekt de hoogleeraar over Amandus, Livinus, Eligius. 'Ofschoon het blijkens het medegedeelde onzeker is, of de geloofspredikers, die sedert het jaar 631 aan onze zuidelijke grenzen arbeidden', zóó zegt hij aan het einde, 'wel ooit den vaderlandschen bodem betreden hebben, blijft dat arbeiden, vooral onder de Friesen in Vlaanderen, een feit dat belangstelling verdient. Wat daar ginder onder hunne stamgenooten geschiedde, kon den noordelijken Friesen niet verborgen blijven en menige nieuwe gedachte mag reeds toen de reis door ons vaderland aangenomen hebben, om veler gemoederen in het verborgen voor te bereiden voor het aannemen der christelijke godsdienst, als zij eenige jaren later in het hart van Nederland zou verkondigd worden.' In het *derde* hoofdstuk, waarin de arbeid van Willebrord en Bonifacius, maar ook van andere geloofspredikers beschreven wordt, komen onder deze laatsten sommigen voor, van wie weinig of niets bekend is. Zóó Wiro, Plechelmus, Otger, Engelmund. Verre van mij, dat ik de namen der laatstgenoemden zou verzwegen willen hebben of zou wenschen te missen wat nopens de eerstgenoemden is medegedeeld, maar, vraag ik, verdiende Anscharius niet evenzeer als zij, ja! meer dan zij, dat zijn naam vermeld ware als die van eenen medearbeider aan het grootsche werk van der Friesen bekeering? Rembert verhaalt van hem, dat hij op zekeren tijd in Friesland en wel in Oostergoo op eenen Zondag predikte, en onder anderen verbood, dat men op den dag des Heeren handenarbeid verrigtte; dat sommigen van zijne hoorders te huis gekomen zijnde, verlokt door het heldere weder, naar de weide gingen en hooi te hoop zetteden, en dat bij het vallen van den avond vuur van den hemel de hoopen, dien dag gemaakt, verteerde en alleen die der vorige dagen ongeschonden liet. Men verklare het gebeurde met het hooi naar goeddunken, er schijnt geene reden te zijn om de prediking van den noordschen apostel onder de Friesen in twijfel te trekken, te minder wanneer men bedenkt, hoe zij woonden 'langs med Nordsöen fra Flandren indtil op i Sönderjylland,' zoodat Anscharius met zijn reisgezelschap Keulen verlaten hebbende 'per Dorstatum et vicinia Fresonum transeuntes ad confinia pervenerunt Danorum.' Het is waar, Bonifacius en Ludger hadden vóór hem in Oostergoo gepredikt, maar 'men wane niet,' schrijft de hoogleeraar te regt, 'dat het gebouw - wij denken hier alleen aan onze uitwendige kerk, niet aan het christendom in het hart en leven der menschen - waaraan gedurende meer dan eene eeuw met volhardenden ijver en vele krachten gearbeid was, in dat tijdsverloop voltooid werd. De evangelizatie bedoelde de kerstening van de *gansche* natie: zoolang op nederlandschen bodem nog menschen leefden, die den doop weigerden te ondergaan, was de nederlandsche Kerk eene wordende en zoolang het heidendom uit den vreemde nog gedurig binnen onze grenzen drong, om het christendom, zoo mogelijk te vernietigen, was haar voort-

durend bestaan niet verzekerd.' Eene latere plaats dan aan Willebrord, Bonifacius en anderen moge aan Anscharius toegekend moeten worden, mij dunkt eene plaats hem te ontzeggen gaat niet wel, zoolang zich *en* niet bepaald laat opgeven, in hoeverre in zijne dagen Oostergoo gekerstend heeten mogt, *en* niet altijd voldoende uitmaken, in hoeverre een geloofsprediker tot den arbeid eens voorgangers is ingegaan.

In § 4 van het *vierde* hoofdstuk over Ludger sprekende, wijst de hoogleeraar op het feit, dat er 'meer dan drie vierden eener eeuw verliepen, sedert Willebrord te Utrecht zijn doophuis bouwde en de school stichtte, die ook geestelijken voor de missie vormde, en er onder de frankische en angelsaksische geloofspredikers onzer vaderen nog geen enkel man van frieschen bloede opgetreden was, die, gelijk zoo velen in hunne rij, den titel van apostel der nederlandsche heidenwereld verdiende.' Dit feit opheldernde, acht hij het niet onwaarschijnlijk, dat 'de friesche kweekelingen welligt geheel bezield werden met den ascetischen geest hunner leermeesters, zoodat ook zij, uit zucht om in vreemdelingschap hun leven van onthouding te volmaken, zich straks naar verwijderde oorden begaven, om, gelijk b.v. Hildegrim, Ludgers broeder, deed, ouder naburige volken de Kerk te dienen.' Ik vind, vooral indien ik mij herinner, hoe daarna een Leofdag uit Friesland niet slechts als deensch bisschop, maar ook als missionaar onder de Zweden en Noorwegers is opgetreden (Münter, *Gesch. d. Einführung d. Christenthums in Dänemark und Norwegen* Th. I S. 366 flg. 443) en een andere Fries, met name Poppo, op het deensche Seeland arbeidde (t.a.p. S. 374), geene reden om de opheldering af te wijzen; alleen wil ik doen opmerken, hoe Rembert ten aanzien van het noorden hetzelfde verschijnsel ons doet zien. In 826 kwam Anscharius in Jutland en eerst tegen het einde van zijn leven (865) werden eerst Ansfried, later Rembert, beiden 'ex gente Danorum' als predikers tot de Zweden gezonden. Het tijdsverloop is korter, maar daartegen kunnen misschien opwegen de tijd, die tusschen het optreden van Ludger en dat der beide Noren ligt; de meerdere jeugd en de meerdere tegenspoed van Willebrords instituut, dan van die, waar Ansfried en Rembert gevormd werden, enz. Een en ander doet het denkbeeld ontstaan, dat de verklaring van het feit, waarvan sprake is, toch ook wel in iets anders, dan het gezegde, zou kunnen gezocht worden, hetzij dan in het stilzwijgen der biografen, hetzij in de inrigtingen van onderwijs, hetzij in de personen, die er gevormd werden.

Bespreekt in het *vijfde* hoofdstuk de hoogleeraar de algemeene karakteristiek van onze geloofspredikers en hun zendingswerk, hij doet het zoo, dat Remberts levensbeschrijving telkens de juistheid der gegeven voorstelling staaft. Intusschen geeft zij toch enkele vragen in de pen.

In § 1 worden de visioenen en openbaringen onzer geloofspredikers behandeld en daarbij gewezen op de onthouding, zooals deze tot krachteloosheid, prikkelbaarheid der zenuwen en voorts tot ecstatische toestanden leidt. Het leven van Anscharius, die de dooding des vleesches met groote volharding dreef, billijkt dat, evenzeer als dat van Mohammed in het tijdsgewricht b.v.

waarin hij op den berg Hira zijn eerste visioen had (Dozij, *Het Islamisme* bladz. 16 vlg). Toch schijnt het aangevoerde ter naauwernood voldoende voor ieder geval van ecstatischen aard. Immers had Anscharius zijn eerste visioen, toen hij de kinderschoenen nog niet ontwassen was en, in plaats van zich in te laten met de dwaasheden eener kranke ascetiek, de guitenstreken, aan zijnen leeftijd eigen, volvoerde.

Hoe onze geloofspredikers boeken met zich namen, als zij ter missie uittogen en handschriften, zelfs handschriften, met goud versierd ‘ad honorem sanctarum scripturarum ante oculos carnalium in praedicando,’ wordt in § 2 in herinnering gebragt. Een verhaal, bij Rembert voorkomende, doet ons zien, hoe de heidenen van het Noorden niet door den glans van het goud, maar op andere wijze er toe gebragt werden, eerbied te hebben voor de boeken van den nieuwen God. Gauthbert was door de Zweden verdreven en eens rijken mans zoon had van den gemaakten buit iets naar 's vaders huis gedragen. Dat huis werd sedert door ramp bij ramp geteisterd. Van het vee stierf een groot deel. De zoon kwam om; de vrouw benevens eenen zoon en eene dochter stierven na eenig tijdsverloop. Nu begon de man, die niets dan eenen kleinen knaap over had, aan den toorn der goden te denken en te meenen, dat al dat kwaad hem overkwam, omdat een der goden zich beleedigd achtte. Daardoor gedrongen, begaf hij zich naar eenen zijner priesters en begeerde van dezen te vernemen, wie de misnoegde God en op welke wijze hij te verzoenen was. Het antwoord luidde: dat alle goden hem genegen waren, behalve der Christenen God, en dat hetgeen hem overkwam hem overkwam omdat hij van hetgeen aan dien God gewijd was, in zijn huis verborgen hield, terwijl de bezoekingen niet zouden ophouden, zoolang het vergrijp zou voortduren. Nu dacht de beangstigde man na en het schoot hem te binnen, dat het voorwerp, ter wille waarvan hij geleden had, een boek was, dat door zijnen zoon in huis gebragt werd. Geen christenpriester was er, die hem kon zeggen, wat hem te doen stond. Het boek houden durfde hij niet en wat hij er meê aan moest vangen, wist hij niet. Bij de andere mannen zijner woonplaats geen raad en niet één, die het boek in huis ontvangen wilde. Niets scheen hem nu over te blijven, dan het neder te leggen bij eene haag, aan ieder te vergunnen, dat hij het weg name en aan Christus voldoening te beloven. Een Christen nam het weg.

Een resumé gevende van Anscharius' leven, zooals het door Rembert beschreven is, schreef ik af, wat ik vond van geschenken, die òf door den noordschen apostel zelven, òf door diens vorstelijken zender gegeven werden om de vergunning tot vrije evangelieprediking te verkrijgen van hen, die de magt hadden haar te verleenen. De hoogleeraar zegt, waar hij in de zoo even genoemde § melding maakt van de betrekkingen, die de zendelingen onder de Friesen met de aanzienlijken aanknoopten, wanneer zij zich ergens gingen vestigen, niet, of een Willebrord, Bonifacius en anderen tot hunne heidenen ook gekomen zijn met gevulde hand.

De veel gewigtiger vraag betrekkelijk de wijze, waarop de missionaren door de Friesen zich deden verstaan, bespreekt hij integendeel ter gezegder plaatse met

eenige uitvoerigheid. Hij doet opmerken, hoe het oudtijds aangenomen gevoelen, volgens hetwelk de stamverwantschap der Angelsaxen en Franken met onze friesche voorvaderen ieder bezwaar in dit opzigt deed wegvallen, naauwelijks te verdedigen is, indien men niet uit het oog verliest, dat ongeveer derdehalve eeuw verliep tusschen de vestiging der Angelsaxen in Engeland en der Franken in Gallië in de dagen van Willebrord en Bonifacius - derdehalve eeuw van toenemende cultuur en meerdere taalafwijking als gevolg. Van het vroegere gevoelen afwijkende, gist hij, bij ontstentenis van bepaalde berigten daaromtrent, dat de christenpredikers onder de Friesen in den beginne van tolken zich bediend hebben; ofschoon het hun ‘al spoedig gelukt moet zijn eene taal te gebruiken, die, niettegenstaande haar verschil met de angelsaxische, toch dochter van dezelfde moeder was.’ Men heeft naar aanleiding hiervan gezegd: ‘dat de bekeering van het volk inzonderheid minder is toe te schrijven geweest aan onderwijs, dan wel aan den invloed van feiten, aan de overtuiging vooral van de mindere magt der oude goden, blijkende uit de overwinning aan de wapenen hunner vijanden geschonken, uit de bosch- en boomvellingen, uit het nederstorten van heiligdommen, enz.’ (Delprat, in de *Bijdragen voor vaderl. geschiedenis en oudheidkunde*, N. Reeks D. III). Er is geen twijfel aan, of de gezegde invloed is zeer groot geweest. Hetgeen ik mededeelde aangaande des bejaarden rede in der Zweden volksvergadering is er eene proeve van. Dergelijke proeven zijn er in de rede van Heringar voorhanden. Zóó onder anderen sprak hij, nadat Björkö op zekeren tijd ontkomen was aan het gevaar van geplunderd te worden, toen de heidensche inwoners, door hunne goden niet geholpen, op zijnen raad hulp bij den God der Christenen gezocht hadden: ‘Ongelukkigen! nu verstaat gij, dat het ijdel is bij uwe goden hulp te zoeken; zij kunnen hun, die in nood verkeeren, niet bijstaan. Neemt het geloof aan van mijnen Heer Jezus Christus, want gij hebt bevonden, dat hij de ware God is, die u, toen gij geene toevlugt vondt, den troost zijner genade verleende. Geeft u niet langer aan uwe afgodische dienst en tracht niet langer door ijdele offeranden uwe afgoden te verzoenen. Dient den waren God, die al wat in den hemel en op de aarde is, bestuurt; onderwerpt u aan hem en aanbidt zijn onbegrensd vermogen.’ Toch wordt er van der noordsche zendelingen ‘praedicare’ en der heidenen ‘audire’ te dikwijls niet slechts in het algemeen gesproken, maar ook meer in het bijzonder van de bekeering der laatsten door der eersten ‘exemplum et doctrina’ om niet aan te nemen, dat de missionaren een middel gehad hebben om zich door hen, aan wie hunne missie was, te doen verstaan. Welk middel dan? Misschien niet altijd hetzelfde. Ik denk aan tolken, gelijk aan zulk eenen die Frederik behoefte had, die op IJsland het christendom verbreidde (Münter t.a.p. S. 528); ik denk ook aan het spreken der landtaal, terwijl ik den invloed der feiten, evenmin als de heer Delprat en de hoogleeraar ontken. Het spreken der landtaal, zeg ik. Anscharius werd opgevoed in eene abdij, waar ook Saxers hunne opleiding ontvingen. Zoo zijn vader niet behoord heeft tot de Saxers, die door Karel den groote naar Picardië

gevoerd werden, dan kan hij toch van hen of van hunne kinderen, zijne medekweekelingen in de abdij, geleerd hebben zich in het Saxisch uit te drukken, en geleerd moet hij dit hebben blijkens zijne aanstelling tot ‘doctor populi,’ nadat onder de Saxers Nieuw-corvey gesticht was. Met Harald noordwaarts vertrokken, arbeidde hij eerst onder de Saxers en terwijl hij dit deed, stelden hem de handel, die met de naburige heidenen gedreven, de krijg die met hen gevoerd werd, in staat bekend te worden met de taal van hen, in wier midden hij daarna als apostel stond op te treden. Wat nu deze gewesten betreft, waarom ten hunnen aanzien niet dergelijken gang van zaken aan te nemen? Friesen vestigden zich met de Angelsaxen in Engeland. Blijkens het gebeurde met Ludger bezochten nog lang daarna friesche kooplieden de streken, waar zij zich gevestigd hadden. Het doet eenen toestand vermoeden, waarbij het niet bevreemdt, dat de angelsaxische zendeling tot de Friesen sprekende, verstaan werd, vooral niet, wanneer men in rekening brengt de overeenkomst, die (volgens Münter t.a.p. .S 274) nog in de 9de eeuw voor het Frankisch, Angelsaxisch en Noordsch van dien aard was, dat zij als weinig afwijkende dialecten van elkander verschilden, zoodat de behoefte van eenen tolk niet bestond en die nog heden ten dage tusschen het Engelsch en het Friesch aanwezig is, zoo als dit onder anderen te zien is in de vertaling, voorkomende in Eekhoffs *beknopte geschiedenis van Friesland in hoofdtrekken* blz. 453 en waarvan ik de beide eerste regels mededeel:

> *Lyk az Gods sinne swiet uus wrâd oerschijnt;*
> Like as God's sun sweetly our world o'ershines.
> *Her warmtme*, *in Geacht in groed in libbin schinkt*
> Her warmth and light and growth and life sends.

Voegen wij hier nu bij, dat Willebrord zijn zendingswerk begon te Utrecht, op de grenzen der Friesen gelegen en dat dien ten gevolge meermalen door dezen genomen werd, maar ook gestadig met hen in betrekking bleef, dan geloof ik niet alleen, dat hij zeer goed de gelegenheid gehad heeft om zich bekend te maken met veranderingen in de taal ten gevolge van meerdere cultuur, maar dan meen ik er ook voor als nog bezwaar in te mogen vinden van gerekend te worden tot diegenen in onze dagen, die de zaak anders leerden inzien, dan men te voren deed.

Teeken ik bij het *zesde* hoofdstuk, waarin de hoogleeraar ‘de nederlandsche Kerk en de bisschoppen van Utrecht tijdens de invallen der Noormannen’ bespreekt, onder deze opschriften:

Staatkundige toestand van Nederland in de 9^{e} en 10^{e} eeuw (§ 1);
Invallen der Noormannen in Nederland (§ 2);
Bisschop Alberik, Theodard, Hamokar, Rixfried, Frederik I en Alfrik (§ 3) en
Bisschop Eginhard, Ludger, Hunger, Odilbald en Radboud (§ 4),
Bisschop Balderik, Volkmar, Boudewijn en Ansfried (§ 5),

slechts dit aan, dat hij, bewerende ‘dat het grootste contingent dergenen, die aldus (Noormannen) heetten, door de Denen werd geleverd,’ niet de toestemming heeft van den zweedschen geschiedschrijver Lagerbring, die in zijne *Swea Rikes Historia* D.I. blz. 580 zich dus uitlaat: ‘jag skulle anse det för en wärkelig heder för wära fordna Landsman, om man med skäl kunde påästa, at de

warit lottlöse i desza omänskligheter. Men jag måste med förargelse tilstå, at de Swenska liksa wäl som Danske och Norrske warit deltagande i desza hiskeliga uttåg. Så wäl de Danske som Swenske kallades Norrmanni of Frankernas Hisstorieskrifware. At Norrmännerne kallades understundom Duci eller Dani fulltijgar ingalunda ‘at de woro til större delen Danske: tij det är lätt at bewisa, det Dacia i denne tidens skrifter understundom intet betijder Dannemark’ enz. - teeken ik slechts dit daarbij aan, het is omdat ik mij, zoo ik niet te uitvoerig worden wil, spoeden moet tot de beschouwing van de *vijf* hoofdstukken, waarin de hoogleeraar de inrigting, wetenschap, leer, eeredienst en zeden in de gestichte en ten deele gevestigde Kerk van Nederland, benevens haren zedelijkgodsdienstigen toestand, behandelt.

Hoogst belangrijk is de stoffe, die bijeen gegaard, gerangschikt en in hare beteekenis voorgesteld is onder deze titels:

Het bisdom en de geestelijkheid (hoofdstuk VII);

School, letteren, kerkleer en kettersche bewegingen (hoofdst. VIII);

Openbare eeredienst (hoofdst. IX);

Kerkelijke zeden (hoofdst. X);

Zedelijk godsdienstige volkstoestand (hoofdst. XI).

Te meer is zij hoogst belangrijk, omdat zij, voor zooveel ik althans mij herinner, nog nimmer zoo volledig en zoo oorspronkelijk onder het oog van het publiek gebragt werd.

Reeds aanstonds doet zich in § 1 iets gewigtigs voor. Het betreft Willebrords bisschoppelijke waardigheid. In het *derde* hoofdstuk eene paragraaf aan Willebrord wijdende, herinnerde de hoogleeraar aan de eerste reize van den missionaar naar Rome, volgens Beda ondernomen, opdat paus Sergius, met zijnen zegen, hem verlof gave tot de evangelisatie der heidenen, maar tevens relieken voor de kerken, die stonden te verrijzen, wanneer de afgodsbeelden zouden ter neder geworpen zijn. Naar 's hoogleeraars zienswijze moet men Bedas berigt, waarin van het wijden der kerken ter eere der heiligen, wier relieken Willebrord hoopte te ontvangen, gesproken wordt, gebrekkig noemen. Waartoe die relieken tot kerkwijding, indien Willebrord het radikaal, voor de dedicatie onmisbaar, miste? Men zal, meent hij, daarom moeten aannemen, dat de angelsaxische zendeling te Rome iets anders gezocht heeft, dan het door Beda vermelde alleen en wel de regionaar-bisschoppelijke waardigheid, waardoor hij in staat gesteld werd om voor zijne bekeerlingen in Friesland de bisschoppelijke functiën te verrigten. Hieraan in onze paragraaf aansluitende, brengt hij het volgende in het midden: gedurende Willebrords arbeid als regionaarbisschop was de St. Salvatorkerk te Utrecht met het doophuis wel een middenpunt van zijne werkzaamheden, maar geene kathedraal. Hij kon alle kerkdiensten volbrengen, waartoe het bisschoppelijke radikaal vereischt werd, maar voor het overige lag het nog in de toekomst verborgen, of zijne opkomende gemeenten ooit een zelfstandig bisdom vormen en hij zelf in haar midden zijn vasten zetel zou hebben. Die voorloopige toestand veranderde na twee jaren van hoogst voorspoedigen arbeid. Willebrord en Pepijn begonnen toen voor de kerstening der gansche friesche natie de gunstigste verwachtingen te koesteren. De laatste zond den eerstgenoemde tot Sergius, opdat deze den regionaar-bisschop

tot aartsbisschop voor het volk der Friesen wijden mogt. 't Geschiedde zóó en volgens Beda zond de paus Willebrord naar den zetel van zijn episcopaat-Utrecht ongetwijfeld - terug. Hij was nu aartsbisschop voor het volk der Friesen en bisschop van Utrecht, maar *en* zijn aartsbisdom *en* zijn bisdom waren nog in staat van wording. Het eerste stierf in de geboorte, het laatste bleef niet achterwege.

'De juistheid van het bovenstaande,' zegt de hoogleeraar, 'zullen wij gaarne door deskundigen zien toetsen.' Kunnen de noordsche toestanden ten tijde van Anscharius misschien in staat stellen tot de waardering der nederlandsche in den tijd van Willebrord? Ik heb te voren eenige bijzonderheden betrekkelijk de aartsbisschoppelijke waardigheid, waartoe Anscharius verheven werd, medegedeeld. Uit het stuk, waarbij paus Nicolaas I de bisdommen van Bremen en Hamburg vereenigde, blijkt, dat de apostel van het noorden vroeger als aartsbisschop der Noordelbingers was aangesteld (Anscharius primus Nordalbingorum Archiepiscopus) en dat Hamburg bestemd was om den aartsbisschoppelijken stoel der Noordelbingen binnen zijne muren te zien vestigen (Sedes Nordalbingorum Hammaburg dicta). Waarom zal Willebrord niet op dezelfde wijze tot aartsbisschop der Friesen zijn bestemd geworden en Utrecht hem ten zetel gegeven zijn? Om dat: 'sedes *episcopatus sui*' bij Beda? Zeker niet; want in het zooeven genoemde pauselijke diploom volgt aanstonds na de vermelding van den *aartsbisschoppelijken* stoel de benaming van: *bisschop* voor hem, die dezen bekleedde. (Ipsamque sedem Nordalbingorum Hammaburg dictam archiepiscopalem deinceps esse decernimus atque ut strenui praedicatoris Episcopi post decessum crebro dicti Anscharii Archiepiscopi persona etc.) Er is toch ook in andere opzigten overeenkomst. Willebrord bouwde, als aartsbisschop van Rome teruggekeerd, de St. Maartenskerk in de nabijheid van de St. Salvator, die vermoedelijk voor kathedraal niet aanzienlijk genoeg was - de kerk te Hamburg was de 'ecclesia miro opere magisterio Domini Archiepiscopi constructa;' Willebrord stelde andere aartsbisschoppen aan, Anscharius deed het - vroeger deelde ik dit mede - voor de Zweden Gauthbert. Zou het te gewaagd zijn aan te nemen, dat Pepijn van den beginne af heeft zwanger gegaan van het plan, dat daarna Karel ten aanzien van het noordelijkste gedeelte zijns rijks in de rigting van Scandinavië had, om namelijk het noorden van zijn gebied in de rigting van Friesland met eenen aartsbisschoppelijken zetel te begiftigen, zoodat hij, na Willebrords aanvankelijk slagen, hem naar Rome zendende ter verkrijging van het pallium, hier slechts ten uitvoer legde, wat Karel ginds nog niet bewerkstelligen kon, maar wat Lodewijk, nadat in het noorden Anscharius de velden wit om te oogsten bevonden had, volvoerde?

Aan het slot der eerste paragraaf van het *achtste* hoofdstuk komt de hoogleeraar terug op hetgeen hij te voren had medegedeeld betrekkelijk Ludger, de psalmen leerende zingen aan den blinden Bernlef, die ze op zijne beurt voor zijne friesche landgenooten herhaalde. Hij vindt daarin 'een bewijs, dat althans een gedeelte van het bijbelboek in het laatst van de achtste eeuw in de moedertaal werd overgebragt.' Het feit is minder bevreemdend, dan een dergelijk, dat in de levensbeschrijving

van Anscharius vermeld wordt. Ik heb vroeger de geschiedenis medegedeeld van het boek, dat geroofd werd bij gelegenheid, dat men Gauthbert uit Zweden verdreef. Van den Christen, die het vreeselijke ding wegnam en aan den biograaf het gebeurde verhaalde, had de laatste te zeggen, dat hij later van zulk een groot geloof en zoo groote devotie was 'ut psalmos quoque apud nos postea memoriter sine literis didicerit.' Laat het zich moeijelijk denken, dat hier de psalmen in de latijnsche taal bedoeld zullen zijn, dan moeten zij in betrekkelijk korten tijd in het zweedsch zijn vertolkt geworden. Neemt men nu - naar het schijnt teregt - dit aan, ligt dan hierin niet een bewijs te meer voor hetgeen ik gezegd heb van de taal, waarvan zich de zendelingen zullen bediend hebben, toen zij de missie in het noorden of ook in onze gewesten aanvaardden?

Vindt men als in de tweede paragraaf van het zoo even genoemde hoofdstuk, die tot opschrift heeft: 'kerkleer en kettersche bewegingen,' een vraagstuk opgelost, als dat van het Arianisme en Sabellianisme in Friesland en breedvoerig onderwerpen behandeld als in de tweede paragraaf van het *negende* hoofdstuk het kerkgezang, niet te bevreemden dan, dat men den kundigen schrijver zou wenschen te hooren over andere bijzonderheden, waaromtrent in de geschriften, die nopens het tijdvak, waarvan sprake is, inlichting geven, misschien wel niets te vinden is, maar waarover welligt eenig licht te verspreiden ware door iemand, die als de hoogleeraar ook voor andere wetenswaardigheden tot resultaten tracht te komen door hetgeen hij elders op het terrein, waartoe de plek, op welke zijn onderzoek betrekking heeft, behoort, vindt op te merken. Ik denk hier aan hetgeen men de kerkelijke paramentiek noemt. Het is bekend, hoe in den tijd, waarin de opkomst en vestiging der nederlandsche Kerk plaats grepen, elders onderscheiden gedeelten der kerkgebouwen, vooral op feestdagen met kostbaar weefsel behangen werden en hoe elders geestelijken van verschillenden rang de kerkelijke diensten verrigtten, gestoken in gewaden van kostbare stoffen vervaardigd en met afbeeldingen van leeuwen, adelaars enz. voorzien - had de jeugdige Kerk niets van dit alles? Het is naauwelijks te gelooven, wanneer men, om nu niets anders te noemen, denkt aan Dorstad 'ubi erant,' zegt bij Rembert, Friedeburg 'ecclesiae plurimae et sacerdotes ac clerici,' terwijl er tusschen Dorstad en de bewoners van het noorden een druk handelsverkeer bestond, zoodat het, zoo niet op andere wijze, als b.v. door de betrekking met Rome, van waar Benedictus, de abt van Wearmouth, de twee stukken zijde medebragt, welke hij aan koning Egfried ten geschenke gaf, hierdoor mogelijk was, dat zelfs uit Griekenland, waarmeê de Noren ook handel dreven, naar Dorstad en de nederlandsche gewesten de kostbare stoffen gevoerd werden, die men in de werkplaatsen van het oosten vervaardigde.

Van de kerkelijke kleeding sprekende, denk ik aan de witte kleederen der gedoopten en verder aan hetgeen ik vroeger mededeelde nopens het uitstellen van den doop, zooals dit velen deden, nadat Anscharius te Sleeswijk zijne kerk gesticht had. Waar de hoogleeraar handelt over het catechumenaat en den doop, laat hij de vraag onbesproken: of dat uitstellen ook onder de nederlandsche christenkweekelingen in zwang geweest zij? Als men

in rekening brengt, dat ook in gezegde stad het christendom uit Dorstad was aangebragt, dan gevoelt men lust de vraag toestemmend te beantwoorden.

Hetzelfde geldt met betrekking tot eene andere vraag, waarop noch de derde paragraaf van het *tiende* hoofdstuk, die de 'zorg voor stervenden en dooden' ten onderwerp heeft, noch de tweede paragraaf van het *negende* hoofdstuk, waarin mede van de eucharistie gesproken wordt, antwoord geeft, deze namelijk: of de eerste nederlandsche Christenen denkbeelden gekoesterd hebben als Friedeburg, van wie ik te voren met een woord melding maakte en die, bij ontstentenis van eenen priester, wijn kocht, dien drie jaren lang bewaarde en harer dochter opdroeg, hem in haren mond te druppelen, als de stervensure dáár zou zijn, aangezien zij, gehoord hebbende, dat dit der Christenen viaticum was, wenschte haar einde zóó Gode te bevelen? Daarom geldt voor deze vraag hetzelfde, dat de godsdienstige vrouw ongetwijfeld tot Dorstad in zeer naauwe betrekking gestaan heeft, blijkens den last aan hare dochter om na haar overlijden een groot gedeelte van hare nalatenschap onder de armen aldaar te verdeelen.

Nog ééne bijzonderheid hebbe hier eene plaats. Bij hen, aan wie Anscharius het evangelie gepredikt heeft, kwam in zwang de heilige handeling, dat zij 'certis anni temporibus' en wel 'dictantibus episcopis bonis, ad tres dies pentecostales atque totidem ante caput jejunii quadragesimalis ecclesiae praecepto instituti' te zamen feestelijk aten. Dan bragten zij, ieder naar zijn vermogen, spijzen naar de parochie van ieder district en zaten aan in een groot gebouw bij de kerk 'ad eum usum fabricatum,' aan tafels, gerangschikt naar hunnen ouderdom, stand en familie. Alvorens echter de spijzen te nuttigen en zich te laven aan het bier, gingen zij ter kerk en baden voor hunne betrekkingen, zoo levenden, als dooden. Milde oblaties werden daarbij niet vergeten, en bood men den 'senatores tantae multitudinis' door afgezondenen in witte stolen, groote drinkhorens met keurig vocht gevuld, opdat zij 'more antiquorum' dronken 'pro summa memoria sanctae Trinitatis,' dergelijke horens werden ook geledigd 'in memoriam Deiparae Virginis et patroni, cujus invocationi parochialis ecclesia dedicata erat.' Na het eindigen der maaltijden betraden zij op nieuw de kerk en gaven zij zich op nieuw aan gebeden voor de hunnen. (Olaus Magnus *de gentium septentrionalium variis conditionibus* etc. pag. 605 vlg). Indien al de 'ritus convivandi religiosus' bij de friesche Christenen niet heeft plaats gehad, als bij de noordsche, waren bij de eerstgenoemden niet dergelijke verrigtingen van min of meer kerkelijk karakter in gebruik?

In het *tiende* hoofdstuk handelt de hoogleeraar, behalve over 'de zorg voor stervenden en dooden' (§ 3), over 'het huwelijk' (§ 1) en over 'vasten en bedevaarten' (§ 2).

Hij is van oordeel, dat de tucht in de wet der onthouding van tijd tot tijd opgelegd aan de levenslustige Friesen, door de meesten met weêrzin gedragen werd. De indruk, dien in dit opzigt het noorden maakt, is toch eenigermate een andere. Het vasten, zien wij dáár, werd door de heidenen eenvoudig gebezigd als een middel om van dien God, die magtiger dan hunne goden was, te verkrijgen hetgeen zij wenschten, daar men hun gezegd had, dat dit aan Christus behaagde, en hadden zij het gewenschte verkregen,

dan waren zij zeer bereid zich daarvoor door vernieuwd en herhaald vasten dankbaar te betoonen. Ik sprak vroeger van Heringars rede na Björkös bevrijding. Te vergeefs hadden de inwoners alles gedaan om bijstand te verwerven van hunne goden. Nu door Heringar op den éénigen waren God gewezen, gaven zij den raad gehoor - 'acceptoque ab eo consilio, cuncti unanimes et voluntarii exeuntes, sicut sibi consuetudinis erat, in campum, pro liberatione sibi jejunium et eleemosynas Domino Christo devoverunt.' Eenigen tijd daarna hielden zich de Zweden met de belegering van zekere stad onledig. Niet spoedig slagende en zich van hunne schepen verwijderd hebbende, vervielen zij tot angst. Bij het werpen van het lot bleek, dat geen hunner goden hen helpen wilde, dat zij zegepraalden of levend ontkwamen. Daar herinnerden zich enkele kooplieden wat zij uit den mond des bisschops gehoord hadden en rieden aan, de hulp van der Christenen God te zoeken. Weêr werd het lot geworpen en in de daad, Christus beloofde hulp. Hun vertrouwen werd niet beschaamd en met rijken buit keerden zij huiswaarts. 'Statim', zegt de geschiedschrijver, na dit verhaald te hebben, 'Sueones Christi Domini nostri omnipotentiam collaudantes ejusque magnificentiam, quod vere magnus super omnes esset deos, totis viribus praedicantes, quid ipsi, per quem tantam obtinuissent victoriam, vovere deberent, sollicite quaerere coeperunt. Unde a Christianis edocti negotiatoribus, qui simul aderant Christo Domino placitum devoverunt jejunium, ita ut ad sua reversi, postquam domi septem dies essent, alios septem omnes pariter a carne abstinerent. Sed ut posthac quadraginta diebus evolutis, ipsi quoque unanima conventione quadraginta sequentes similiter a carne abstinentiam agerent. Quod et factum est, omnesque qui ibi affuerunt, hoc statutum libenti perfecerunt animo. Multi etiam posthaec reverentia et amore Christi apud eos jejuniis, quae Christiani observabant, insistere incipientes et eleëmosynis, quia hoc Christo gratum didicere, quoslibet pauperes adjuvari caeperunt.'

Bij de vermelding van de gebruiken der toenmalige Kerk ten aanzien van de uitrusting der ligchamen voor de uitvaart en van de ter-aarde-bestelling, noemt de hoogleeraar het wierooken niet met name. Van Anscharius heet het: 'cujus corpore ex more thurato, feretroque imposito cum ad Ecclesiam deferretur etc.' Maar - deze vraag zij mij veroorloofd: heeft de hoogleeraar, zoo hier, als te voren, de lijkverbranding niet te veel als algemeen onder de oude Friesen voorgesteld? In eene verhandeling van N.G. Bruzelius en A.J. Bruzelius van het jaar 1850 behelzende *Beskrifning öfver Fornsaker funna i Skåne*, *jemte inledande anmärkningar öfver Svenska Antiquiteter i allmänhet*, leest men aangaande de steenperiode, dat men meermalen grafheuvelen gevonden heeft, waarin men duidelijk tweeërlei soort van begraven onderscheiden kan, in het benedenste gedeelte van den heuvel 'en så kallad gånggrift,' waarin onverbrande geraamten, werktuigen van steen, en been enz. hetgeen eene begrafenis 'tillhörig den första urstammen' aanduidt, in het bovengedeelte daarentegen eene of meerdere urnen met verbrand gebeente benevens zaken van brons of ijzer. Later deelen de schrijvers nog mede, dat in de 'gånggrifterna,' voor zooveel zij ongeschonden zijn, zeer zelden verbrand gebeente gevonden wordt,

maar geheele geraamten, geplaatst of ieder in zijne, uit kleine steenen bestaande, eel of ook ‘lagervis.’ Van de graven der bronsperiode zeggen zij, dat deze dikwijls *en* urnen *en* geraamten in zich bevatten, en van de ijzerperiode: ‘liksom under brunsalderen tvenne begrafningssätt varit rådande, nemligen att bränna liken och att begrafva dem obrända, så har äfvensa mma förhållande egt rum under den sista perioden, doch så att det förstnämnda begrafnings sättet varit utesultande brukadt i den äldsta tiden och det sednare först längre fram.’ Ook Olaus Magnus maakt gewag van eene verschillende wijze van begraven, bij de Noren oudtijds in zwang, waar hij handelt ‘de principum funeribus, sepulturis et testamentis.’ Zoo schrijft hij: ‘mos antiquorum erat, cadavera principum in frondosis arboribus, praesertim quercinis, tanquam sacris locis numinibus consecratis, suspendere, aut flammis juniperini ligni comburere, vel certis monticulis grandibus saxis, vel quadrato, vel rotundo ordine circumseptis, humi cum gladio et clava recludere.’ Onze Arend berigt mede aangaande de Kelten, de eerste bewoners van ons vaderland, dat zij de lijken verbrandden of begroeven. Van de Germanen hetzelfde opteekenende, voegt hij er bij, dat het verbranden waarschijnlijk alleen met de lijken van aanzienlijken plaats had. Zou het nu bij de Friesen anders geweest zijn, dan bij genoemde volksstammen? Zoo niet, dan kan de Fries niet afkeerig geweest zijn van het overgeven zijner dooden aan de aarde en komt de eigenaardige toon van het dichterlijk fragment eener friesche wet, dien de hoogleeraar heeft opgemerkt, niet voort uit het gevoel van smarte over de wijze, waarop de vader, nu onvermogend tot hulp, ter neder ligt in de aarde, maar uit den weemoed van wege zijn nederliggen, dat hem verhindert de steun te wezen van zijn hulpbehoevend kind.

Het *laatste* hoofdstuk bespreekt den ‘zedelijk-godsdienstigen volkstoestand’ onder de opschriften: ‘geloof en bijgeloof’ (§ 1), ‘zedelijkheid en kerkelijke tucht’ (§ 2).’

Ik geloof, dat de schrijver onder het eerste opschrift onder meer te regt geschreven heeft: ‘Zoo moeten wij dan aannemen: dat de nieuwe godsdienst, ofschoon zij naar het uitwendige allengs heerschende werd in den lande, voor negen-en-negentig hondersten van de natie, weinig meer dan eene zaak van vormen was, zoodat zij wel Christenen heetten, maar geenszins waren. Maar ook zelfs van het geloofsleven der meer gemoedelijken, die voor de Kerk en hare instellingen veel toonden te gevoelen, mogen wij geene hooge gedachte koesteren. Het pelagianisme, de joodschchristelijke zin en het bijgeloof, waarmede onze apostelen zelven besmet waren, ging van hen ook op hunne ernstigste bekeerlingen over, om door deze weder overgedragen te worden op volgende geslachten en zelfs zeer gunstig ontwikkelden een struikelblok te zijn op den weg hunner christelijke volmaking.’ Sinds Willebrord zijn bijna twaalf eeuwen voorbijgegaan, maar zij de christelijke godsdienst voor onze tijdgenooten niet als voor de zijne eene nieuwe te heeten, zonder schroom zal hij, die gewoon is zich te bewegen onder de Christenen van verschillenden stand in onze dagen, erkennen, dat hetgeen de hoogleeraar van de oudste nederlandsche Christenen meldde, in niet geringe mate voor genen

nog van toepassing is en daaruit de gevolgtrekking afleiden, dat het voor dezen veel meer van toepassing geacht moet worden.

Maar zien wij naar het noorden in den tijd van Anscharius. Heringar komt onder de Zweden voor als een man die voor de Kerk en hare instellingen veel toonde te gevoelen. Voor zooveel Rembert zijne woorden naar waarheid getrouw tot ons overbragt, werd Jezus door den Zweed ‘meus solus omnipotens Dominus’ geheeten en Jezus aangeroepen, dat van den regen, die stond te vallen, geen druppel hem en den knaap, dien hij bij zich had, bevochtigen mogt terwijl de overige aanwezigen wel doorweekt werden. Op eenen anderen tijd lijdende aan pijnen, die hem beletteden, dat hij zich bewoge en daarom aangemaand, dat hij den goden offerde, deed hij zich dragen naar de kerk en bad: ‘domine mi Jesu Christe, ut sciant isti miseri, quia tu es Deus solus et non est alius praeter te, da mihi servo tuo in hac hora pristinam corporis mei sanitatem’ etc. Bij zulk eene denkwijze was het consequent, zoo dan al niet christelijk, dat hij den bewoners van Björkö, door de Denen bedreigd, den raad gaf van den Heer Christus vasten en aalmoezen te beloven voor hunne bevrijding. Bij de laatstgenoemde gelegenheid openbaarde zich de denkwijze der aanvallende Denen mede. Zij namen geen genoegen met het verdrag, door koning Anund met Björkö aangegaan en wilden den aanval voortzetten. Toen herinnerde hun de vorst, hoe daarbinnen eene christelijke kerk was en Christus vereerd werd, de ‘fortissimus Deorum,’ die in staat was wie op hem vertrouwden, naar zijn welbehagen te helpen, weshalve het noodig was te onderzoeken, of de aanval naar den goddelijken wil geschieden zou. Het lot werd geraadpleegd en beschikte ontkennend; maar op nieuw geraadpleegd, wees het hun, als ware 't eene stemme Gods, de plaats aan, werwaarts zij den steven wenden moesten om geld te verwerven, zoodat zij niet ledig naar huis keerden. Opmerkelijk vooral is de raadpleging der goden door het lot betrekkelijk de invoering van het christendom in Zweden, waarvan ik vroeger melding maakte. Wil men iets betrekkelijk het leven der eerste noordsche Christenen? Ik herinner aan hetgeen aanleiding gaf tot eene visitatie-reis door Anscharius, niet ongelijk aan die, welke bisschop Frederik naar Walcheren ondernam - de schrijver spreekt er van, waar hij over ‘zedelijkheid en kerkelijke tucht’ handelt - al was het ‘delictum nimis horribile’ van de Noord-elbingers van anderen aard, dan dat der Zeeuwen. Christelijke gevangenen, die leefden onder de barbaren, de naburen der Noord-elbingers, deden, door hunne roovers onmenschelijk bejegend, eene poging om de vrijheid terug te erlangen. Met dat doel vlugtten zij naar de Noord-elbingers; maar in plaats dat deze met open armen hen ontvingen en hunne vlugt bevorderden, namen zij hen op hunne beurt gevangen en verkochten hen op nieuw aan de barbaren of maakten hen zich zelven tot slaven. En de schuldigen waren niet menschen uit de heffe des volks, zooals wij zeggen zouden, maar ‘in hoc nefandissimo scelere erant plurimi inretiti, qui potentes apud eos et nobiles habebantur.’

Het ontbreekt mij niet aan den lust hier op andere bijzonderheden opmerkzaam te maken en te spreken b.v. van

dien Reginarius, die na Anscharius Turholt bezat en de knapen uit het noorden, door den noordschen apostel dáár geplaatst, opdat zij er voor de dienst Gods wierden opgeleid, tot eigen dienst bezigde of van Friedeburgs dochter, die op zekeren dag te Dorstad in den zak, waaruit zij hare aalmoezen gegeven en dien zij daarna weggeborgen had, het uitgegeven geld terug vond, maar niet terug vond de weinige penningen, waarvoor zij voor zich zelve en wie haar vergezelden eenigen wijn ter verfrissching gekocht had, waaromtrent haar de ‘sacerdotes, qui ibi probabiliores videbantur’ dit leerden: ‘ea quae in usus tuos acceperas, Dominus tibi reddere noluit, quia ea tantum sua benignitate retribuit quae pro ejus amore in pauperes illius distributa fuerunt,’ maar een grooter deel van 's hoogleeraars arbeid, dat ik tot hiertoe onbesproken liet, noopt mij mijnen lust niet in te willigen.

Het vijftal bijlagen, dat aan ons werk is toegevoegd:

Nachtzangen ter eere van Willebrord (I);

Brief van den abt van Epternach, in 1301 met eenige relieken van Willebrord aan het kapittel van St. Salvator te Utrecht gezonden (II);

Sequentie op St. Lebuinus (III);

Grafschrift op bisschop Rixfried (IV);

Hymne op bisschop Frederik I (V); alleen noemende, ga ik nog eenige oogenblikken geven, behalve aan de Inleiding, aan:

Onze vaderen vóór en tijdens hunne bekeering tot het christendom (Hoofdstuk I).

De Inleiding doet bij den lezer grootsche verwachtingen ontstaan ten aanzien van hetgeen het eigenlijke werk des hoogleeraars hem geven zal. Nadat toch het ‘begrip der Kerk en der kerkgeschiedenis van Nederland gedurende de middeneeuwen’ daarin is uitgesproken, volgt er een belangrijk overzigt van de bewerking der laatstgenoemde.

Dan worden de ‘tegenwoordige staat en behoeften der wetenschap;’ de ‘bronnen’; de ‘hulpwetenschappen en hulpmiddelen’; de ‘chronologische en zaakverdeeling der stof;’ de ‘eischen der wetenschap aan haren bearbeider’ en ‘hare vruchtbaarheid voor den beoefenaar van andere wetenschappen en voor het leven’ achtereenvolgens besproken. Zoowel het een als het ander geschiedt op eene wijze, die reeds vooraf doet gevoelen, dat men eene behandeling der nederlandsche kerkgeschiedenis ontvangen zal, zooals haar vroegere kerkgeschiedkundigen, ook die der laatste jaren niet geschonken hebben.

En zoo min als de overige hoofdstukken, waarin het *eerste tijdvak*, dat der ‘opkomst en vestiging der nederlandsche Kerk, van de eerste helft der zevende tot den aanvang der elfde eeuw’ behandeld wordt, stelt het *eerste* hoofdstuk de opgevatte verwachtingen te leur. Het spreekt van:

De oudste bewoners en de germaansche stammen op nederlandschen bodem (§ 1);

Het volkskarakter en den staat van beschaving onzer vaderen (§ 2);

Het voorvaderlijk heidendom (§ 3) en

Onze heidensche vaderen en het toenmalig christendom (§ 4).

Te regt zegt de schrijver, dat tot heden toe niet dan onzekere antwoorden zijn ingekomen op de vragen: wie zich onze oorspronkelijke wildernissen het eerst tot eene woonstede verkoren, van

waar zij kwamen en werwaarts zij weder heentogen? Hetzelfde geldt van andere gewesten van ons werelddeel. Men heeft in het noorden groote gelijkvormigheid opgemerkt tusschen de grafsteden, die van den oorspronkelijken stam, die er woonde, zijn overgebleven en tusschen de huizen en graven der Eskimos, natuurlijk behoudens het verschil, dat de gesteldheid van het klimaat en het land ten aanzien van het bouwmateriaal te weeg moest brengen; maar tot zekerheid is men er niet door gekomen, daar de geraamten, in de oude grafsteden gevonden, het meest overeenkomen met die der Laplanders. Of voor eenig gewest van ons werelddeel, of voor ons vaderland ook het pleit, zoo ooit, spoedig beslist zal worden, valt te betwijfelen. Beschouwt men echter de Kelten niet als de eerste bewoners dezer streken, voor het beweren, dat zij toch wel als bewoners er van aan te merken zijn, is, naar het mij voorkomt, toch wel eenige grond in de uitgangen, waarvan de hoogleeraar gewaagt en waarbij misschien aanvangslettergrepen gevoegd kunnen worden en geheele benamingen. De meening b.v. dat de Rijn zijnen naam erlangd heeft in den vóór-germaanschen of keltischen tijd, schijnt in de daad bevestigd te worden door den Reno van het italiaansche Keltenland (L. Diefenbach, *Celtica*). Doet *Dor* in Dordrecht ten onregte aan de keltische riviernamen van dien en eenigzins gewijzigden klank denken, al gelooft men met Buttman niet, dat *drecht* of *trecht* bij deze zamenstelling weide beteekent? (*Die deutschen Ortsnamen* u.s.w.)

Bij het lezen der *derde* paragraaf zijn een paar bedenkingen bij mij opgerezen, die ik niet wil achterhouden, al gelden zij dingen van ondergeschikt belang. De schrijver verklaart den naam van den god Forsete, den zoon van Balder en Nanna, door: voorzitter. In een onlangs uitgegeven deensch werk doet het de schrijver door: Forligeren - aan welke der beide verklaringen is de voorkeur te geven? In welken zin men beslisse, het dunkt mij bedenkelijk den hoogleeraar te volgen op den weg, dien hij heeft ingeslagen tot opheldering van het feit, dat aan Forsete bij de Friesen de vereering ten deel viel, die hem geworden is. Indien het waar is, wat elders de schrijver mededeelt, dat de Friesen uit Scandinavië, Zweden of Denemarken herwaarts gekomen zijn, dan kan het niet bevreemden, dat zij eenen der noordsche goden onder hunne goden eene plaats ingeruimd hebben. Zoo zij het niet aan meerderen gedaan hebben - ik weet niet, of een afdoend bewijs er tegen nog wel geleverd zij - dan zal het nog wel even ondoenlijk heeten mogen de reden voor de uitzondering op te geven, als het ondoenlijk is in later tijd altijd voldoenden grond aan te wijzen, waarop hier en elders de vereering van dezen of dien heilige als bij uitzondering geacht kan worden te rusten.

Mijne andere bedenking betreft des schrijvers redenering over de Nahalenniadienst op Walcheren. Hij verwijst daarbij naar het werk van Janssen, *de Romeinsche beelden en gedenksteenen van Zeeland*, benevens de daarbij behoorende platen. Verdiende het andere werk, waarbij gezegde platen behooren, dat van ab Utrecht Dresselhuis, *de godsdienstleer der aloude Zeelanders*, der vermelding niet? Voor mij bestaat daaromtrent niet de minste twijfel, al wil ik daarom niet geacht worden alles te onderschrijven wat de

zeeuwsche geleerde heeft in het midden gebragt.

Ofschoon in de laatste der genoemde paragrafen de hoogleeraar van de praedispositie onzer vaderen voor het christendom geene overdreven denkbeelden koesteren doet, twijfel ik toch nog, of hij in dit opzigt niet te gunstig oordeele. Eer de kerstening der Zweden ondernomen werd, berigtten volgens Rembert hunne gezanten aan koning Lodewijk ‘esse multos in gente sua, qui Christianae Religionis cultum suscipere desiderarent.’ Na een verblijf van anderhalf jaar keert Anscharius uit Zweden terug en verhaalt zijnen zender ‘quanta Dominus secum egerit et quo ostium fidei in illis partibus ad vocationem gentium patefactum fuerit.’ Maar desniettegenstaande zet eerlang het ‘populus Sueonum’ bisschop Gauthbert buiten zijne landpalen, duldt zeven jaren later wel den arbeid van den tot hen gezonden anachoreet Ardgar, doch alleen ‘quia, qua paena mulctati fuerint, qui servos Dei inde expulerant, mente pavida meminerunt,’ besluit daarna nog, Erik, zijnen voormaligen koning, eenen tempel te stichten en voortaan als God te vereeren en geeft zijne toestemming tot de evangelieprediking niet, dan nadat het lot geworpen is en men er opmerkzaam op gemaakt heeft, hoe goed het is de hulp van der Chistenen God te hebben, als men die der eigen goden niet meer heeft, en dat alles onder de leiding van eenen vorst, aan wien de missionaar, nadat hij hem tot zich genoodigd had ‘dona, quae potuit, obtulit.’ Indien het zóó was bij een volk, van welks praedispositie voor het christendom eene allergunstigste getuigenis werd afgelegd - eene getuigenis, die naar het vroeger gezegde voor enkelen gelden moge - wat zal het geweest zijn bij een volk als het onze, aangaande hetwelk, om niet sterker te spreken, zulk eene getuigenis niet gegeven is?

Ik sta aan het einde mijner beschouwing. Indien men in aanmerking neemt, hoe weinig ik vond aan te teekenen, gerekend naar het veelomvattende van 's hoogleeraars arbeid, en men leidt daaruit, zooals dit behoort te geschieden, af, hoe het werkje, waardoor ik mij leiden liet en dat mede de kerstening van een gedeelte van ons werelddeel beschrijft, des schrijvers voorstellingen grootendeels billijkt, dan zal men gevoelen, hoe ik, voor zooveel dit kan gerekend worden mij te passen, niet anders dan hoogen lof kan geven aan de Kerkgeschiedenis van Nederland, door den hoogleeraar aan het vaderland geschonken. Ik doe dit te gereeder, als ik zie op de wijze, waarop de hoogleeraar hetgeen hij gaf, gegeven heeft. Zijn onderwerp heeft hij besproken met eene helderheid, die eenen rijkdom van kennis onderstelt; maar ook voor anderen een rijkdom van kennis kan doen worden, en tevens met eene warmte, die getuigt van hooge ingenomenheid met het godsrijk en, zoo iets, geschikt is om voor dat godsrijk het hart van anderen te doen kloppen. Met meer dan gewoon verlangen uitziende naar het vervolg van den degelijken arbeid, dat ons ‘de ontwikkeling van de nederlandsche Kerk in haar roomschkatholiek karakter, van het begin der elfde tot in de eerste helft der zestiende eeuw’ voor zal stellen, wensch ik reeds nu *en* wetenschap *en* Kerk, ja! mijn vaderland geluk met het geschenk, dat een wakker geleerde hun aanbiedt en dat zij gewis met erkentelijkheid ontvangen.

F.A.E.P.R.E.

Politiek overzigt.

De zittingen der meeste parlementen in Europa zijn gesloten en men verneemt dat vele afgevaardigden, ministers, diplomaten en zelfs koningen en keizers zich in den vreemde bevinden of de laatste toebereidselen maken voor hun vertrek uit de verschillende hoofdsteden om de staatszorgen te ontvlieden. De bezoekers der duitsche badplaatsen kunnen thans vele personen, die belangrijke rollen spelen op het europeesch staatstooneel, aldaar in levenden lijve aanschouwen en ontwaren dat al die groote redenaars, wier redevoeringen men met zooveel enthusiasme in de dagbladen las, dat al die invloedrijke ministers, wier politieke kombinatiën men bewonderde, dat al die diplomaten, over wier talenten men zich verbaasde, dat zelfs die koningen en keizers, wier hoofden men zich met een aureool als van bovennatuurlijken glans omgeven dacht, menschen zijn van gelijke bewegingen als zij. Niet zelden worden bovendien velen min aangenaam getroffen bij eene kennismaking met den een of anderen staatsman, van wiens persoon men zich bij het lezen van zijne schitterende redevoeringen onwillekeurig eene geheel andere voorstelling gevormd had, dan later de werkelijkheid aanbood. Zelfs de photographie kan ons niet altijd voor dergelijke teleurstellingen behoeden. Niet ongewoon zelfs is het verschijnsel dat men, na eenigen tijd in den vreemde te hebben vertoefd, onwillekeurig zich minder dan vroeger geneigd gevoelt om de oratorische produkten van den een of anderen parlementsredenaar te bewonderen, dien men in het buitenland van nabij zag en wiens weinig innemend gelaat of terugstootende persoonlijkheid thans telkens weder voor den geest komt. Weldra bedenkt men dan echter dat die staatsman zich in de badplaats-herinnering steeds in zeker dolce far niente vertoont en men hem niet zag optreden in de politieke kampplaats, terwijl de ure van den strijd had geslagen, geïnspireerd door zijn onderwerp en in zijne volle kracht als redenaar. Dan zoudt gij in dezen den man niet meer herkennen, dien gij, geduren de uwverblijf op de eene of andere badplaats, als een afgeleefde grijze hebt zien heen en weder wandelen, als een kranke met loome schreden zich naar de bronnen begeven of als een homme blasé in een gemakkelijk rijtuig uitgestrekt voorbij rijden, zoodat gij bij u zelven onwillekeurig de gedachte moest uiten: zijn dat nu de mannen aan wien de politieke aangelegenheden van ons werelddeel is opgedragen? - Dat zoovelen dier zoogenaamde magtigen der aarde zich thans voor een wijl aan het dolce far niente hebben overgegeven, dat zoovele invloedrijke personen hun vaderland voor eenigen tijd hebben verlaten is echter een bewijs dat Europa, ondanks sommige onheilspellende wolken in de verte, zich voor het oogenblik in eene vredelievende sfeer beweegt. Het gerucht van nieuwe onderhandelingen ter verwezenlijking van het napoleontisch kongres-denkbeeld, onlangs weder door de dagbladen verspreid,

schijnt ongegrond, zoodat ook te dien opzigte geene verwikkelingen te duchten zijn.

Dit is ook het geval in dat gedeelte van ons werelddeel, alwaar nog altijd eene vrij groote partij de hangende kwestiën met het zwaard wil beslissen. Wij bedoelen Italië in zijne verhouding tot Rome en Oostenrijk. Deze verhouding is sedert eenigen tijd, vooral ten opzigte van laatstgenoemde mogendheid, zoo weinig vijandelijk meer, dat bij de aanstaande, officieel aan het Huis van afgevaardigden te Weenen beloofde vermindering van het leger, zelfs een gedeelte der op de italiaansche grenzen gekoncentreerde troepen naar huis zullen worden gezonden. Merkwaardig is ook voorts het blijk van gerustheid door keizer Frans Jozef ten opzigte van Italië gegeven door de amnestie, verleend aan een honderdtal personen in de bekende Friuli-beweging betrokken.

De binnenlandsche staatkunde van Oostenrijk schijnt zich overigens geheel te bewegen rondom het hongaarsche vraagstuk, waarvan de oplossing thans door den keizer ernstig wordt gewenscht, terwijl de budget-kwestiën, waaruit een konflikt tusschen de beide Kamers van den Reichsrath dreigde geboren te zullen worden, thans opgelost zijn door de aanneming der begrooting in het Heerenhuis gelijk deze door het Huis van afgevaardigden was gewijzigd. Het hongaarsche vraagstuk schijnt dan ook de thans te Weenen heerschende ministeriele krisis te hebben veroorzaakt. De aftreding van den heer von Schmerling, de optreding van den meer konservatieven graaf Belcredi en de vervanging van graaf Zichy, als kanselier van Hongarije, door den heer von Majlatt is daarvan tot dusverre reeds het gevolg geweest. Deze laatste is lid der behoudende fraktie in Hongarije, welke het meest de beginselen van den heer Deak nadert. Intusschen is de heer Belcredi, ondanks zijne nieuwe betrekking en de noodzakelijkheid om de vergadering van de raadslieden der kroon nader te reorganiseren, tot veler verwondering, naar Franzensbad vertrokken; men verkeert alzoo nog in het onzekere omtrent de definitieve zamenstelling van dit nieuw ministerie, hetwelk, waarschijnlijk op straffe van ongenade, de hongaarsche kwestie zal moeten oplossen. De aftreding van den minister van binnenlandsche zaken wordt door de liberale oppositie in het Huis van afgevaardigden ondanks hare heftigheid bij de laatste budget-debatten, zeer betreurd, daar toch deze staatsman zich de algemeene achting had weten te verwerven. Behalve de aftreding van den heer von Schmerling verwacht men ook die van den minister van finantiën. De opvolger van den heer von Plener zal echter eene zware taak te vervullen hebben, om Oostenrijk uit de finantiele ellende, waarin het al dieper en dieper ter nederzinkt, eenigzins op te heffen. De laatste dagen hebben daarvan nog een paar zeer in het volksleven ingrijpende blijken gegeven in het faillissement van het bankiershuis Schuller, hetwelk reeds meer dan eene eeuw te Weenen bestond en een verbazend krediet bezat, alsmede in het ophouden met betalen door prins Esterhazy, een der aanzienlijkste magnaten van Oostenrijk. Dit laatste vereischt eenige toelichting. In het rijk van keizer Frans Jozef worden, behalve door den staat, ook leeningen uitgeschreven door private personen. Zoo bestaat er eene leening Palffy, eene leening Clary,

eene leening Salm, eene leening Windischgrätz en meer andere. Prins Esterhazy nu had in het jaar 1836 eene leening gesloten van zeven millioen florijnen, verdeeld in loten en af te betalen in twee en dertig jaar door twee jaarlijksche uitlotingen met premiën. Terwijl alzoo op 15 Junij weder eene trekking plaats had en prins Esterhazy 330.000 florijnen moest betalen, heeft men thans deze betalingen gestaakt. Van deze loten nu - de minst gefortuneerde personen zijn het meest geneigd om hun geluk in loterijen te beproeven - bevinden zich de meeste in handen der volksklasse, te minder vreemd bovendien omdat de regering op dergelijke loterij-leeningen in zeker opzigt haar zegel drukt en alzoo de bevolking daarin vertrouwen doet stellen, welke voor het door noeste vlijt en onafgebroken arbeid vergaard penningske dergelijke loten koopt. De regering te Weenen heeft thans echter eene kommissie benoemd om in het algemeen belang den finantielen toestand van prins Esterhazy te onderzoeken.

De verhouding der hoven te Weenen en te Berlijn wordt telken dage minder vriendschappelijk. In den laatsten tijd heeft daartoe, behalve de hertogdommenkwestie, ook Pruissen's houding bij de onderhandelingen over een handelstraktaat tusschen Italië en het Zollverein aanleiding gegeven. De heer von Bismarck gaf daarbij vrij duidelijk te kennen dat hij Oostenrijk's vriendschap volstrekt niet meer noodig heeft, terwijl die minister voorts plotseling eene ietwat zonderlinge sympathie betoonde voor de italiaansche revolutie-regering. In eene nota-circulaire toch trachtte Pruissen's eerste minisster den invloed van Oostenrijk op verschillende leden van het Zollverein te bestrijden en eene erkenning van het koningrijk Italië te verkrijgen van die staten, welke onder Oostenrijk's invloed daartoe tot dusverre nog niet zijn overgegaan. Dit toch was de door het hof van Florence gestelde, voorwaarde om een handelstraktaat te sluiten, waardoor de staten van het Zollverein op de italiaansche markten zouden kunnen konkurreren met andere handeldrijvende natiën.

In de Elbe-hertogdommen wordt voorts de vijandschap tusschen Oostenrijk en Pruissen door het gedrag der heeren von Zedlitz en von Halbhuber steeds duidelijker merkbaar. Deze beide kommissarissen, onder wier bestuur de bevolking van Sleeswijk-Holstein zich nog altijd zuchtend kan verheugen over hare bevrijding van de ‘deensche slavernij,’ trachtten elkander het leven zoo onaangenaam mogelijk te maken. Eene regeringsdaad van den heer von Zedlitz heeft steeds een protest van den oostenrijkschen kommissaris ten gevolge en het laatste overblijfsel van onafhankelijkheid voor de hertogdommen, het nationaal bestuur, alsmede het verblijf van den pretendent Frederik van Augustenburg aldaar blijven de twistappels tusschen beide heeren. De officieuse regeringsdagbladen te Berlijn beweren ten opzigte van dit laatste punt reeds dat Pruissen des noods met geweld den prins van Augustenburg uit Holstein zal verdrijven, ook zonder de toestemming van Oostenrijk. Dergelijke bedreigingen hebben dan ook reeds aanleiding gegeven tot vrij oorlogzuchtige geruchten, doch het is bekend dat men in Duitschland zeer lang à couteaux tirés tegenover elkander kan staan zonder slaags te raken.

Wat de binnenlandsche aangelegenhe-

den in Pruissen betreft hebben wij weinig belangrijks op te teekenen. De regering bestuurt het rijk steeds op dezelfde wijze als vroeger, zonder zich te storen aan den door het Huis van afgevaardigden uitgedrukten wil der natie, en koning Wilhelm vaardigt als vroeger zijne ordonnantiën uit, waarbij de konstitutie op de allereenvoudigste wijze wordt geignoreerd. Naast de ontboezemingen en manifestatiën der politieke hofpartij worden overigens steeds de uitingen vernomen der fraktie, welke den tegenwoordigen staatkundigen toestand uit zeker godsdienstig oogpunt beschouwt en beoordeelt. Deze partij beschouwt de konstitutie als niet geschreven en ziet in koning Wilhelm den van God gezalfden souverein, de hoogste magt in den staat, aan wien elk moet gehoorzamen zonder dat hij zelf zich zijne heilige belofte van trouw aan de grondwet behoeft te herinneren. Zeer natuurlijk wandelt dus het Huis van afgevaardigden, in het oog dezer partij, 'niet meer in de vreeze des Heeren,' daar die vergadering van de kroon de handhaving der konstitutie meent te kunnen eischen. Een aantal protestantsche leeraars uit Pommeren en Brandenburg hebben dan ook bij deputatie aan koning Wilhelm hunne hooge afkeuring kenbaar gemaakt over de goddelooze houding van de meerderheid in het Abgeordnetenhaus om zich voorts de vraag te stellen of het nog wel gepast is om - gelijk in Pruissen is voorgeschreven - in het vervolg dat staatsligchaam bij de openbare gebeden in de kerken te gedenken. Koning Wilhelm ontving deze deputatie met de meeste welwillendheid en beantwoordde het voorgelezen adres met de verklaring, dat hij volkomen instemde met de gevoelens der predikanten. Hij wenschte dat het Huis van afgevaardigden weder tot den goeden weg mogt terugkeeren, zou die vergadering in zijn gebed gedenken, maar wanhoopte eenigzins aan de toekomst van het tegenwoordig Huis van afgevaardigden, hetwelk alle godsdienstig geloof had vaarwel gezegd. Met eene dankbetuiging voor de uiting dezer geestelijke heeren en eene vingerwijzing naar een gunstiger toekomst eindigde de audientie. - Het is te betreuren dat, waar deze heeren goedvonden om in het politiek strijdperk af te dalen - waartoe zij volkomen regt hadden - zij zulks deden in hunne hoedanigheid van predikanten, eene handelwijze trouwens, welke weinige dagen daarna in een adres van een aantal hunner ambtgenooten te Berlijn als zeer onchristelijk en den godsdienstleeraar onwaardig werd gekwalificeerd. Overigens heeft de manifestatie der predikanten uit Pommeren en Brandenburg slechts waarde voor zooverre daardoor de toestand van het oogenblik weder nader wordt afgeteekend. Op staatkundig gebied is thans in Pruissen - wij vestigden reeds meermalen daarop de aandacht - de ministerieele partij zamengesteld uit drie hoofdelementen: de feodalen en aristokraten, de geestelijkheid en de allerlaagste volksklasse, welke niets te verliezen maar alles te winnen heeft. Deze zamenkoppeling is echter geenszins ongewoon en wij Nederlanders behoeven zelfs dit verschijnsel niet alleen aan gene zijde der pruissische grenzen te zoeken. De aristokratische en feodale partij kiest in dergelijk geval tot leuze: 'het vaderland en de koning, of liever nog: de koning en het vaderland zijn in gevaar!' De geestelijkheid klaagt: 'de godsdienst of

de Kerk is in gevaar!' De geringe, onontwikkelde volksklasse eindelijk speelt in deze kombinatie voor het volk, terwijl eene door aristokratie en geestelijkheid uitgelokte agitatie van dat plebs dan vervolgens als eene 'nationale beweging' wordt voorgesteld en geëxploiteerd.

De taal der berlijnsche regeringsorganen wordt intusschen dagelijks scherper tegenover de oppositie, terwijl sommige dier dagbladen zelfs aandringen op maatregelen om den tegenstand der liberale partij met geweld te breken en alzoo naderen tot von Bismark's theorie van 'het kanon.' Elke uiting der liberalen wordt trouwens door de regering reeds zooveel mogelijk tegengegaan. Zoo hadden de liberale kiezers te Keulen in den loop dezer maand als blijk van hulde aan de meerderheid van het Abgeordnetenhaus, haar een feest willen aanbieden. De policie heeft dit echter verboden. Toch schijnt de feestkommissie haar plan te willen verwerkelijken blijkens eene cirkulaire aan de kiezers, waarin zij aandringt om zich niet te laten intimideren. 'Toonen wij, zoo leest men in dit stuk, dat wij onze regten en de burgerlijke vrijheid ons bij de konstitutie gewaarborgd, weten te handhaven. Toonen wij ons de afgevaardigden waardig die op zulk eene kloekmoedige wijze onze regten en onze vrijheid verdedigen. Indien een eenvoudig besluit der administratie voldoende is om een artikel der konstitutie krachteloos te maken, dan is het gedaan met onze vrijheid. - Wij stellen hen, die dit konflikt veroorzaakt hebben, verantwoordelijk voor de gevolgen.'

Met het oog op den toestand in Pruissen heeft men zich reeds dikwijls verwonderd over het onuitsprekelijk geduld der natie tegenover de regering, - welk denkbeeld moet men dan wel koesteren omtrent de bevolking van het naburig Keurhessen? In dezen staat was het grootste gedeelte van het stadje Frankenau eenige maanden geleden door brand vernield en de inwoners hadden voorts allereerbiedigst van den keurvorst het volgens de wet vereischt verlof gevraagd om nieuwe woningen te mogen bouwen. Het behaagde echter den keurvorst om ten opzigte van dit verzoek geene beschikking te nemen, en alle pogingen om die te erlangen waren vergeefsch. Zelfs zond men uit Frankenau eene deputatie naar den keurvorst, die echter weigerde om haar te ontvangen. Eindelijk werd ook in het Huis van afgevaardigden eene interpellatie omtrent deze kwestie tot den regeringskommissaris gerigt, die echter verklaarde volstrekt geene inlichtingen te kunnen geven. Daarop stond de heer Braume op en liet den vrijen teugel aan zijn gevoel van verontwaardiging in eene toespraak aan de vergadering, welke als eene uiting kan beschouwd worden van de gevoelens der natie tegenover den keurvorst. 'De verklaring van den regeringskommissaris, zeide hij, zal met verbazing zijn aangehoord. In den vreemde kent men de grieven welke wij hebben tegen de regering, welke ons bestuurt, maar de geheele rij der misslagen van het gouvernement is nog niets in vergelijking van de ellende, welke de ongelukkige inwoners van Frankenau thans, ten gevolge der houding van dat gouvernement, te verduren hebben. Er zijn personen, die de regering in het algemeen nog trachten te verdedigen, maar in deze zaak zou niemand daartoe den moed

bezitten. De tranen en weeklagten der ongelukkigen stijgen ter harer beschuldiging thans ten hemel en ik huiver bij de gedachte dat hier aan opzet kan gedacht worden om de van hunne woningen beroofde gezinnen in nog dieper ellende te storten. Onze magt strekt zich, helaas, niet ver genoeg uit om hen uit dien toestand te redden, maar het is onze pligt om voor het beschaafd Europa dezen staat van zaken te openbaren.

'Wat mij overigens betreft, ik begrijp niet dat er ministers kunnen gevonden worden, die de verantwoordelijkheid van dergelijke handelingen willen dragen.'

Eindelijk heeft de keurvorst dezer dagen het vereischt verlof tot herbouwing der verbrande woningen gegeven. Men ziet dat de keurhessische bevolking blijk geeft van een geduld, betwelk de vraag doet ontstaan, of eene natie, welke zulk een vorst niet het land uitjaagt, beladen met den vloek der inwoners, dergelijk bestuur niet ten volle verdient. Intusschen vergete men bij de veroordeeling der keurhessische bevolking niet dat de vermoedelijke troonopvolger geheel en al leerling is uit de school zijns vaders, dat voorts een beroep op de duitsche bondsvergadering, na eindelooze gedachtenwisseling, slechts eene militaire bezetting ten gevolge zou hebben, welke het finantiewezen des lands met den ondergang bedreigt, en eindelijk dat Pruissen elke agitatie als voorwendsel zou kunnen bezigen om een expeditie-leger naar Keurhessen te zenden, waarbij men òf den keurvorst met geweld zou zien handhaven òf eene herhaling zou hebben te vreezen van het politiek drama, hetwelk thans in Sleeswijk-Holstein wordt opgevoerd. In zulken toestand is het niet al te zeer te verwonderen dat de keurhessische bevolking zelfs aan Frankrijk zijn tegenwoordig bestuur kan benijden.

Aan dit bestuur heeft intusschen de geschiedenis van den binnenlandschen toestand gedurende de laatste dagen weinig stof tot voldoening gegeven. Behalve de veelbesproken grèves van een aantal handwerkslieden en de niet het minst ingrijpende grève van de koetsiers der compagnie des petites voitures, welke der administratie grooten last veroorzaakte, heeft de regering eenige kleine, maar pijnlijke speldeprikken te verduren gehad. Van deze laatste zij hier opgeteekend dat het hof van cassatie het arrest van het hof te Rouaan in de bekende zaak der dagblad-korrespondenten heeft gecasseerd. Men weet dat het de vraag betrof, of er, even als voor de oprigting van een dagblad, verlof van de regering werd vereischt om dezelfde mededeeling uit Parijs aan verschillende provinciedagbladen toe te zenden, welke vraag door de administratie in bevestigenden zin was beantwoord. Voorts leed de regering eene belangrijke nederlaag bij de verkiezingen van Puy de Dôme, alwaar de opositie-kandidaat Girot-Pouzol met groote meerderheid werd gekozen. Vrij onhandig, naar men in de regeringskringen te Parijs après coup beweerde, had aldaar de prefect in zijne verkiezingscirkulaires gedekreteerd dat ieder die voor den heer Girot-Pouzol stemde zich een vijand zou betoonen van het keizerlijk bestuur. Daar nu deze kandidaat eene beslissende overwinning behaalde werden alle kiezers die hunne stem op hem hadden uitgebragt, met dit officiëel kachet gestempeld en had alzoo de prefect het aantal vijanden der regering aanzien-

lijk vermeerderd. Eene scherpe teregtwijzing viel hem dan ook, naar Parijs ontboden, voor zijn te grooten ambtsijver ten deel.

De afloop der verkiezingen van Puy de Dôme heeft intusschen, naar het schijnt, een min gunstigen indruk gemaak op den heer Walewski, die door de publieke opinie steeds wordt aangewezen als opvolger van den overleden graaf de Morny, in zijne betrekking van president van het wetgevend ligchaam. De heer Walewski toch moet in dit geval eerst in het een of ander departement tot lid dier vergadering worden gekozen. Volgens de dagbladen zou hij de plaats trachten in te nemen van den heer Corta, die voor zijne welwillendheid met een senators-zetels zou beloond worden even als de tegenwoordige vice-president van het wetgevend ligchaam, de heer Schneider. Merkwaardig is overigens het verschijnsel dat de keizerlijke regering zich reeds niet meer van den uitslag der verkiezingen in de departementen verzekerd kan houden, gelijk vroeger het geval was. Voor het oogenblik schijnt keizer Napoleon zich echter daarover niet al te zeer te verontrusten en zich bijna uitsluitend bezig te houden met de reorganisatie van Algerië. Daarmede brengt men ook het verblijf te Parijs van Abd-el-kader in verband, welke door den keizer ten gehoore is ontvangen en ook reeds konferentiën met den minister Drouyn de Lhuys heeft gehad.

Op het gebied der buitenlandsche politiek heeft de fransche regering een niet onbelangrijk voordeel behaald in de herleving der vreemdelingenwet van 1836 bij onze belgische naburen, zonder eenigen twijfel aan franschen invloed te wijten. De strekking dezer wet, in strijd met de allereerste beginselen van liberaliteit en humaniteit, is om elken vreemdeling in België over te leveren aan het bon plaisir van de regering. Elke vreemdeling die, volgens de meening der regering ‘door zijn gedrag de algemeene rust verstoort’ wordt op de meest eenvoudige wijze bij koninklijk besluit - hetwelk zelfs niet op de gewone wijze wordt afgekondigd - over de grenzen gezet. Hem wordt daarbij niet medegedeeld van welke feiten hij beschuldigd wordt, noch gelegenheid gegeven om zich te verdedigen, en alles wordt zoo geheim mogelijk behandeld. Het zoogenaamd liberaal kabinet heeft echter, ondanks de algemeene oppositie in den lande, de herleving van de vreemdelingenwet erlangd van de Kamer van afgevaardigden, met behulp van de ministeriële partij quand-même en met ondersteuning van eenige klerikale leden. Een der eerste slagtoffers der vreemdelingenwet zal thans waarschijnlijk de heer Rogeard zijn, een franschman die in zijne betrekking van hoogleeraar geweigerd had om na den coup d'état den eed van getrouwheid aan den keizer af te leggen, voorts te Parijs zich aan letterkundige studiën had gewijd en na de uitgave van Julius Caesar zijn vermaard geworden artikel in La Rive gauche ‘les propos de Labienus’ had geschreven, hetwelk in heftigheid tegen Napoleon III aan Victor Hugo's ‘Napoleon le petit’ herinnerde. Door de vlugt naar België aan gevangenschap ontkomen redigeert hij nog steeds zijn dagblad, hetwelk thans te Brussel wordt uitgegeven en blijft aldaar, in de nabijheid der fransche grenzen, der keizerlijke regering een doorn in het oog.

Terwijl sedert eenige dagen in de fransche departementen een heer van keizer-

lijke ambtenaren, van prefekt tot gardechampêtre alsmede wat daar tusschen ligt, op de aanstaande gemeenteraadsverkiezingen pressie uitoefent, zal keizer Napoleon zich weldra naar een zijner zomerverblijfplaatsen begeven. Er is voorts sprake van een bezoek van keizer en keizerin aan koningin Isabella van Spanje terwijl deze zich te Zarauz zal bevinden. Aldaar kan men alzoo weder eene herhaling verwachten van de aandoenlijke scène waarbij de slanke en gracieuse keizerin Eugénie met de vrij kolossale spaansche souvereine een ietwat scherp contrast vertoonde. Een tegenbezoek zou door koningin Isabella vervolgens te Biarritz worden afgelegd.

Te Madrid is inmiddels de politieke toestand geheel veranderd. Het ministerie Narvaez is opgevolgd door een ministerie O'Donnell en, gelijk zulks in dergelijke gevallen pleegt te geschieden, dit heeft al dadelijk een liberaal programma aangenomen. Liberale hervormingen in het staatsbestuur, eene nieuwe kieswet met verlaagden census, de erkenning van het koningrijk Italië, de wederaanstelling van den ontslagen rector der universiteit te Madrid zijn thans de leuzen van O'Donnell en zijne ambtgenooten, waaronder men echter ook den heer Posada Herrera aantreft, wien niemand tot dusverre ooit liberale gevoelens heeft verweten. Velen beschouwen dan ook de vrijzinnigheid van het opgetreden ministerie als eene gelegenheidspolitiek, even als die, welke door het kabinet Narvaez in den beginne werd gevolgd en waarvan men deze ministers evenzeer zal zien afwijken indien zij ten minste hun politiek leven nog eenigen tijd behouden kunnen. Om hen zoo spoedig mogelijk te doen vallen stelt de klerikale partij toch alles in het werk, daar zij, gedurende deze liberaliteit van het oogenblik, behalve de erkenning van Italië ook de verwezenlijking van zekere plannen omtrent de geestelijke goederen vreest, waardoor voor haar periculum in mora bestaat. Door manifestatiën van allerlei aard en door hofintrigues tracht die partij haar doel te bereiken. Tot dusverre heeft echter het kabinet bij koningin Isabella gezegepraald en zelfs het ontslag verkregen van den aartsbisschop van Burgos als gouverneur van den vermoedelijken troonopvolger, die, even als verschillende andere prelaten, een zeer vijandige houding toegenover het ministerie had aangenomen. De klerikale partij erkent zich echter nog geenszins overwonnen en heeft thans al hare aanhangers ten strijde opgeroepen om alzoo eene algemeene agitatie in den lande uit te lokken ter verdediging der heilige Kerk tegen de aanrandingen des duivels. Reeds hoort men bovendien hier en daar van allertreffendste mirakelen gewagen en storten verschillende heiligenbeelden heete tranen over de diepe verdorvenheid des menschdoms in het algemeen en van het ministerie O'Donnell in het bijzonder, terwijl voorts de thans in Egypte heerschende cholera als de naderende straffende hand des hemels wordt beschouwd. Merken wij ten opzigte van deze ziekte - welke in het rijk des onderkonings steeds afneemt - nog op dat zij in Victor Emmanuel's rijk niet minder dan in Spanje door de italiaansche klerikalen en bourbonsgezinden wordt geëxploiteerd. De lezingen van deze twee partijen verschillen echter evenzeer van die der spaansche geestelijkheid als onderling. De bourbonsgezinden zien in de naderende cholera de straffende hand der voorzienigheid voor

de italiaansche revolutie, welke de van God gezalfde souvereinen heeft durven verdrijven. De klerikalen zien in die ziekte eene waarschuwing des hemels voor de regering te Florence om de voor het oogenblik gestaakte onderhandelingen met paus Pius te hervatten en zich te onderwerpen aan de door hem gestelde eischen in de bisschoppen-kwestie. Deze onderhandelingen leverden, hoewel in geheel anderen vorm, hetzelfde hoofdbezwaar op als die van het italiaansch gouvernenent met het Zollverein: de qualiteit namelijk welke aan de regering te Florence als kontrakterende partij moest worde toegekend. Verschillende mededeelingen uit de italiaansche hoofdstad meldden voorts dat, met het oog op deze onderhandelingen, zich twee partijen in het ministerie hebben gevormd. De eene partij, aan wier hoofd de heer Lanza staat, wenscht den weg der koncessiën aan Rome nog eene schrede verder te vervolgen, geheel in strijd met de gevoelens van den president-minister La Marmora. Er schijnt zelfs sprake te zijn van eene wijziging in het kabinet, terwijl voorts deze politieke vraag van het oogenblik in dat geval, op zeer konstitutionele wijze, aan de beslissing van de natie zou worden opgedragen door de ontbinding van het parlement. Wat deze italiaansche verkiezingen betreft zij opgemerkt dat zich langzamerhand in verschillende steden eene partij begint te vormen, welke eene belangrijke uitbreiding van het kiesregt wenschelijk acht. Gelukkig blijkt echter uit de houding van verschillende aanhangers dier partij, dat in den tegenwoordigen staat van zaken door hen zelven de noodige voorzigtigheid wordt aanbevolen. Uit de toekenning van het regt om kiezer te zijn aan een gedeelte der bevolking, hetwelk geene de minste ontwikkeling bezit en veelal lezen noch schrijven kan, zouden dan ook de treurigste gevolgen voor Italië kunnen voortvloeijen. Al spoedig toch zouden de nieuwe kiezers door de klerikalen worden gebezigd als stormram tegen de regering ter bereiking van partijbedoelingen. In beginsel is voorzeker de algemeene deelneming eener natie aan de verkiezingen voor hare vertegenwoordiging wenschelijk, doch de wrange vruchten, welke de optreding van eene onontwikkelde volksmassa als kiezers reeds heeft opgeleverd, doen aan de toekenning van het kiesregt de voorwaarde verbinden dat men zekere mate van ontwikkeling en beschaving en daardoor zekere onafhankelijkheid mag onderstellen.

Dit laatste nu is het geval bij de arbeidende klasse in Engeland, volgens het gevoelen der partij, welke door hare tegenstanders met den naam van radikale wordt bestempeld, en het groot sociaal-politiek vraagstuk der uitbreiding van het kiesregt heeft bij de laatste verkiezingen op den voorgrond gestaan. In de manifesten, toespraken en politieke geloofsbelijdenissen van bijna alle kandidaten, welke zelfs tot de minst sterk gekleurde nuance der liberale partij behoorden, werd deze kwestie besproken; wel een bewijs reeds dat door de vrijzinnigen in den lande ten minste eene nadere behandeling van het vraagstuk wenschelijk werd geacht. De gematigdliberale kandidaten waren echter vrij voorzigtig. Sommigen verklaarden dat zij zich niet zouden verzetten tegen eene ‘wel overwogen’ wijziging in het kiesstelsel; anderen beloofden hunne stem te zullen geven aan een ‘goed doordachten’ maatregel op dat gebied; eenigen

gaven hunne goedkeuring aan het beginsel, mits dit slechts ‘onder zekere voorwaarden’ zou worden verwezenlijkt. Alleen de mannen der zoogenaamde radikale partij verklaarden ernstig en op verschillende gronden eene uitbreiding van het kiesregt te wenschen en maakten zich vrolijk over de boven bedoelde ‘wel overwogen’ wijzigingen, ‘zekere voorwaarden’ en ‘goed doordachte’ maatregelen, waarover men zoo lang zou denken dat zij nimmer tot stand kwamen. Heftig was vooral het manifest van John Bright aan de kiezers, waarin hij beweerde dat het ministerie Palmerston, enkel en alleen aan het bestuur gekomen door de politieke beloften waaraan men geloof sloeg, deze had geschonden, terwijl de meerderheid in het Lagerhuis haren pligt had verzaakt door dergelijk ministerie niet te doen vallen. De ministeriële partij, en lord Palmerston zelf niet het minst, putte vooral argumenten uit den materiëelen toestand des lands. Breed werd daarbij uitgemeten hoe in de laatst verloopen zes jaren, ondanks drie mislukte oogsten in Ierland en de katoen-rampen, die toestand gunstig mogt genoemd worden, hoe handel en nijverheid bloeiden, hoe de nationale rijkdom was toegenomen; en, hoe de regering ten gevolge van dit alles tot eene vermindering van belastingen had kunnen overgaan. Uitmuntend kwam der regeringspartij daarbij ook de officiëele opgave der inkomsten van de schatkist tot 30 Junij te stade, waaruit bleek dat, in weêrwil van de vrij aanzienlijke vermindering der belastingen, de inkomsten in de eerste helft dezes jaars slechts 404.203 pond sterling minder bedroegen dan op 30 Junij 1864. The Times berekende zelfs dat de heer Gladstone in het volgend jaar waarschijnlijk wederom met een batig slot voor de volksvertegenwoordiging zou kunnen verschijnen. Dit alles werd natuurlijk door de regeringspartij tegenover de kiezers op allerlei wijze geëxploiteerd.

Om invloed uit te oefenen op de kiezers en de juistheid harer vrijzinnige beginselen te doen inzien door diegenen, op wier gemoed vooral sterk sprekende feiten indruk maken, had de radikale partij slechts de verslagen der laatste zittingen van het Lagerhuis op te slaan, waarin men de behandeling van het Westbury-schandaal kon vinden. Lord Westbury's zoon, die telkens lastig gevallen werd door een overgroot aantal schuldeischers, vond eene bron van inkomsten in het verkoopen van zijn invloed bij zijn vader den lord kanselier, tot het opdragen van betrekkingen, waarover hij kon beschikken. De ontdekking hiervan leidde tot een votum in het Lagerhuis, waarbij den lord kanselier onvoorzigtigheid en ligtvaardigheid werd verweten. De omstandigheid nu in dit schandaal, welke de radikale partij tot een scherp wapen wetten kon, was dat lord Westbury's veelbelovende zoon eenmaal deel van het Hoogerhuis zou uitmaken en alzoo geroepen worden om invloed uit te oefenen op den loop der staatszaken. Een schitterend bewijs wederom, riep de radikale partij uit, op welke absurde wijze het Hoogerhuis is zamengesteld en hoe bespottelijk het is om aan iemand, die nog in de wieg ligt, regten te schenken omdat zijn overgrootvader op de eene of andere, somtijds zelfs niet zeer eervolle wijze in het bezit kwam van een titel. Voor den lord kanselier zelf was intusschen het einde van deze treurige geschiedenis dat

hij zijn ontslag aanbood en door lord Cramworth vervangen werd.

Terwijl wij dit overzigt schrijven is de uitslag der verkiezingen nog niet bekend geworden en derhalve de juiste verhouding der verschillende partijen in het Lagerhuis nog niet op te maken. Dit is intusschen zeker dat de radikale partij op verschillende plaatsen schitterende overwinningen heeft behaald.

Op het terrein der buitenlandsche politiek gaat de engelsche regering steeds voort met de oneenigheden uit den weg te ruimen tusschen haar en de Vereenigde Staten in den laatsten tijd gerezen. De president der amerikaansche republiek stelt inmiddels voortdurend velen in Europa te leur. Zekere partij had zoo gaarne gezien dat Andrew Johnson blijk zou geven van niet de minste geschiktheid te bezitten voor zijne hooge betrekking, hem na den dood van Abraham Lincoln ten deel gevallen. Men had zoo gaarne de sombere voorspellingen, bij zijne optreding als president gedaan, verwezenlijkt gezien. Niets van dit alles is echter het geval geweest en het blijkt telkens meer en meer dat de europesche dagbladen, vooral de organen der engelsche aristokratie, geheel ten onregte hun medelijden hebben getoond met de bevolking der Vereenigde Staten, welke aan een man als Johnson thans was overgeleverd. De president te Washington toch neemt steeds de meest doeltreffende maatregelen om de wonden, door den burgerkrijg geslagen, te heelen. Dat hij overigens geheel in den geest van den overleden Lincoln het bestuur blijft voeren, is op te maken uit de omstandigheid dat de verschillende bewindslieden onder dien talentvollen staatsman hem steeds blijven omringen. De heer Seward heeft na zijn herstel zijne werkzaamheden aan het departement van buitenlandsche zaken hervat en ook de overige staatssekretarissen zijn op hun post gebleven. De groote sociale en politieke kwestie, welke thans de regering te Washington schijnt bezig te houden, betreft de vraag in hoeverre het wenschelijk is om nu reeds aan alle burgers, zonder onderscheid van kleur en stand, gelijkheid van staatkundige regten te verzekeren. Voorloopig koestert men te Washington eenige vrees om tot dien gewigtigen stap op dit oogenblik over te gaan, terwijl de voorstanders der absolute gelijkheid van regten daarentegen beweren dat elke transaktie met dat demokratisch beginsel tot hevige twisten en onlusten aanleiding zal geven. De meer voorzigtige staatslieden in den lande wijzen echter op de mededeelingen uit het Zuiden om hunne stelling te verdedigen, dat men slechts trapsgewijze het werk der volledige vrijmaking der negers moet voleindigen. Gelijk de toestand thans is, zoo beweren deze, zijn de weinig ontwikkelde negers plotseling tot vrijheid gebragt, welke velen hunner maar al te zeer verwarren met losbandigheid of ten minste met de luiheid. In het belang der zuidelijke Staten zoowel als in het belang der negers zelven moeten de vrijgemaakte slaven langzamerhand vrije arbeiders worden, die voor loon werken en alzoo tot staatsburgers worden gevormd.

Dat overigens van Johnson's voorspelde wraakoefening tegen de ‘overwonnen rebellen’ geen sprake is, wordt insgelijks nader bevestigd door verschillende toespraken van den president. De bekrachtiging van het vonnis der militaire kommissie te Washington, waarbij eene

ter dood veroordeeling werd uitgesproken tegen de vier hoofdschuldigen aan de zamenzwering, welke Lincoln aan het vaderland ontrukte, zal men den president in de tegenwoordige omstandigheden toch wel niet euvel kunnen duiden.

Omtrent de houding, welke de regering te Washington voor het oogenblik tegenover Mexiko heeft aangenomen, is onlangs eene belangrijke inlichting gegeven door den bevelhebber van het leger der Vereenigde Staten in Texas. Deze, de generaal Brown, heeft eenige weken geleden in een brief aan den te Matamoros bevelvoerenden Mejia, een tot de keizerlijken overgegaan mexikaansch hoofdofficier, die houding aldus gekenschetst: 'Wij (de Vereenigde Staten) staan in zeer vriendschappelijke verstandhouding en in diplomatieke betrekking tot de mexikaansche republiek. Wij beschouwen deze als het tooneel van een oorlog met eene buitenlandsche mogendheid, vergezeld van binnenlandsche onlusten. Wij willen ons echter volstrekt niet mengen in het konflikt, maar streng het beginsel van non-interventie handhaven.' - De fransche dagbladen hebben hieruit verschillende gunstige gevolgen voor het mexikaansch keizerrijk afgeleid. Of zij daarin juist hebben geoordeeld zal echter de toekomst moeten leeren.

Middelburg, 20 Julij.

W.A. VAN HOEK.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Het middelbaar onderwijs in Frankrijk.
Schets der Parijsche Universiteit.

VIII.
Overwigt der Jezuïten. - De nieuwe onderwijswet van Hendrik IV. - Port-Royal. - De Solitaires in hunne huishouding. - Bloei van 't klooster. - Kleine scholen. - Methode. - Moraal. - Rollin. - Hollands ontwerp. - Uiteinde der oude Univ.

De tweede helft der 16de eeuw is voor de studie in Frankrijk noodlottig. Het vijftigtal jaren, tusschen Hendrik II en Hendrik IV verloopen, is eene aaneenschakeling van familie-kabalen, regerings-willekeur, godsdienstkrijg, verraad, moord, waaronder de wetenschap sterft. De Jezuïten, de behendige drijvers der fanatieke overmagt, leggen de hand op den naar vrijheid jagenden geest. Van daar dat in Frankrijk de vruchten der kerkhervorming afvallen, niet ten bate van 't openbaar onderwijs. Paedagogen van helder doorzigt en regtschapenheid, gelijk Ramus, worden bij hunne landgenooten verdacht gemaakt, zoodat hun voorgang niet baat. De afzonderlijke corporatiën werken almede luttel ten goede. Port-Royal met zijn modelscholen wordt door de Societas Jesu ten bloede vervolgd, zelfs de brave Rollin afgezet. De congregatiën van César de Bus (*les Pères de la doctrine chrétienne*, 1591) en van Pierre de Bérulle (*les Pères de l'Oratoire*, 1611) vinden in de Jezuïten vijanden. Deze godsdienstige vereenigingen, die bloeijende scholen en een tijd lang gezocht onderwijs hadden(*), hebben geen merkbaren, althans niet regtstreeks eenigen invloed gehad op de officiëele school. Slechts de Societas Jesu had dien in hooge mate kunnen hebben, zoo zij een christelijk doel had beoogd. Thans naar aardsche magt strevend, om een kerkelijk plan, in Frankrijk afgekeurd, te verwezentlijken, hebben de Jezuïten wel is waar alle mede-

(*) Het Oratoire, dat aan de rationeele leerboeken van Port-Royal de meer bloemrijke methode der Jezuïten zocht te paren, bezat in 1711 58 opvoedingshuizen in Frankrijk, waaronder Juilly het beroemdste was. Uit zijne scholen zijn onder meer als leerlingen uitgegaan, Lecointe, Daunou, Malebranche, Massillon, Mascaron, Nicéron.

dingers in de school verslagen; maar zij hebben den prijs verbeurd dien de toeschouwer aan den eerlijken strijder gunt. De geschiedenis van al deze congregatiën, als men ze in hare bijzonderheden en in hare onderlinge stribbelingen nagaat, leert als waarschuwing: geene kerkleer, welke ook, hebbe de bovenhand in de school: want geene kerkleer domineert dan ten koste van den waren vooruitgang.

'Rien n'est tenace comme l'esprit de routine dans les vieux Corps' zegt Sainte Beuve van de Parijsche universiteit op het tijdstip dat wij thans naderen. Ik wenschte u, lezer, den toestand te schetsen van 't offieiëele onderwijs en welke bestanddeelen het in zijnen loop van 't collége de Clermont en van Port-Royal in zich opnam. Een belangrijk onderwerp zoudt ge meenen; en toch is het door geen enkel auteur behandeld. Sainte-Beuve (III, 435) Port-Royals methode besprekende zegt: Pour mesurer au plus juste le degré de cette innovation, il faudrait tracer en détail un tableau parallèle de ce qu'était l'enseignement, à cette date de 1643-1660, au sein de l'Université et chez les Jésuites; mais les éléments d'un tel travail manquent peut-être, ou du moins ils n'ont point été jusqu'ici rassemblés. - Sainte-Beuve in zijn episch werk van 5 dikke deelen zich telkens wegspinnend in ragfijne détails, had voor den lezer den eentoonigen gang onder zooveel solitaires aangenaam kunnen afwisselen door, als episode, in het IV boek een aanschouwelijk tooneel der officiëele school in te vlechten. 't Zal dus een vreemdeling niet euvel worden geduid, dat hij te kort schiet. Mij ontbreken een schat van bescheiden in Sainte-Beuves bezit; en de overigens zoo rijke Clerezy is kariger dan men denken zou bedeeld met leerboeken van 't bevriende Port-Royal.

Het mag bevreemding wekken dat Hendrik IV, het openbaar onderwijs weêr in het leven roepende, het voorbeeld der groote paedagogen en der Jezuïten niet beter op schatting stelde. Immers zijne schoolwet van 18 Sept. 1600 is ouderwetsch. Maar koning Hendrik was bij al zijn goedhartigheid zelfzuchtig. Zijne politiek - ook nog heden ten dage wel door groote en kleine potentaten gevolgd - was: vrede houden met alle partijen om daardoor den troon te behouden voor zich. Had hij als koning vele wantrouwende onderdanen voor zich te winnen; in 't onderwijs vond hij twee partijen, de voormalige Universitairen ter eene, de Jezuïten ter andere zijde. Welnu, door zijn geloofsverzaking won hij het volk, den paus door de herstelling der Jezuïten, de doctrinairen door eene behoudende wet. Zijne onderwijswet is een concordaat met Kerk en Staat gesloten, een uitmuntend politiek stuk, maar niet geschikt om de scholen in de vaart te zetten. - Wel is er eenige vooruitgang in te bespeuren; maar Ramus had te vergeefs geleefd: de groote protestant met al zijn heldere beschouwingen werd geïgnoreerd, om geen aanstoot te geven aan den katholiek; de Jezuïten hadden te vergeefs gedoceerd: want Ultramontanen konden geen raadgevers zijn voor den vurigen Gallicaan. Zoo trad kardinaal d'Estouteviile van 1452, bij metempsychose, in Hendrik IV weêr aan het licht.

Trouwens wij zien dan ook geen her-

bloeijen der studie. De scholen worden van staatswege geopend; maar men hoort er niet van spreken. Tot aan de omwenteling van '89 is alles stil, onbeduidend: bij uitzondering verschijnt eenig uitstekend scholarch, zooals Rollin in 't collége van Beauvais.

Clermont van de Societas Jesu stelt alle staatsscholen in de schaduw. Zie eens welk eene drukte en beweging, en hoe de discipels zich daar verdringen!

Eerst telt men er

in 1611 100 internes; maar er zijn reeds

in 1620 300 kostleerlingen en 1700 externes;

in 1627 300 kostleerlingen en 1527 externes;

in 1667 440 internes;

in 1668 550 kostleerlingen, waaronder verscheiden Poolsche paladijnen, een prins van de Moschi en twee neven van den koning van Macassar. - Later is het gezamentlijk bedrag der in- en externes tusschen de 2500 en 3000 (G. Émond, Hist. du coll. de Louis-le-Grand, p. 365).

Toch wordt van staatswege alles beproefd, om de nieuwe scholen te bevolken. Art. 10 van het hoofdstuk der kunstenfaculteit luidt:

'Knapen boven de 9 jaren mogen in geen particuliere woning worden opgevoed en onderwezen.' En om tot docéren uit te lokken bepaalt art. 54:

'Zij die 7 achtereenvolgende jaren in een volledig collége hebben onderwezen, zullen vóór de andere gegradueerden (alleen de doctoren in theologie uitgezonderd) bij de verdeeling der kerkelijke prebenden op de rol worden gezet.'

Die van uitvoerige reglementen houdt, verwijs ik naar Thérys 2de deel, waar Hendrik IV's wet, even omslagtig als haar titel 'Lois et statuts de l'académie et de l'univ. de Paris' etc., onder de bijlagen te vinden is. Om mijne lezers te sparen vergenoeg ik mij met een snel overzigt.

De studie der *theologie* is iets wetenschappelijker geworden. Het O. en N.T. worden op de collegiën behandeld en daarbij gebruikt de scholiën der oude kerkvaders. Petrus Lombardus blijft van de scholastici bijbehouden, niet meer als de eenige, maar als één der raadgevende meesters. - 't Magisterium artium is vereischte voor al wie bacalarius in theol. worden wil, alsmede 5 jaren studie in de theol. en de leeftijd van 30 jaren. Strenge examina, zware eischen, althans op het papier; en toch verviel, trots alle proven, het vak gaandeweg zoo zeer, dat Richelieu, om het op te beuren, besloot alle theologisch onderwijs, vroeger in verschillende colléges (Harcour, des Cholets, le Moine, Navarre) gegeven, zamen te vatten in ééne groote inrigting, waartoe hij 't collége der Sorbonne koos. Zoo werd dan sedert het begin der 17de eeuw de stichting van den eenvoudigen Robert de Sorbona, met grooten luister bekleed, de zetel der godgeleerdheid en de eenige representante der theologische wetenschap in Frankrijk. Van nu af maakt de titel van *docteur de la faculté de théologie de Paris* of *régent* (docent) *du collége de Sorbonne* plaats voor het veelbeteekenend *docteur en Sorbonne.*

Den *Canonici* wordt wel het lezen en bestudéren der instituten en van 't burgerlijk regt aanbevolen; maar officiëel wordt dit eerst in 1679 van hen geëischt.

't Meesterschap in de kunsten blijft vereischte in de *Medicijnen.* 't Coelibaat

houdt op verpligtend te zijn voor den bacalarius, 2 jaren van voorbereiding zijn noodig voor het bacal. examen: 2 jaren disputérens en 4 collegie houden voor de licentie. Dit 2de examen zal loopen over ‘de natuurlijke, de niet natuurlijke en de bovennatuurlijke dingen.’ - Opmerkelijk is nog bij dit hoofdstuk art. 24: ‘Zoo er iemand is onder de bacalarii die de chirurgie of eenig ander handwerk heeft uitgeoefend, hij kan de licentie niet ontvangen, dan na zich bij notariëele acte verbonden te hebben, nooit in 't vervolg hetzij de chirurgie of eenig handwerk te zullen uitoefenen, eene verbindtenis die in de registers van 't medisch collegie moet worden opgeteekend. Immers het is betamelijk, de waardigheid van 't medische corps zuiver en onbesmet te bewaren.’ - De vlaggestok aan het huis van den ‘aderlater en baardschrapper’ zou dus eerst door de moderne wetenschap worden ingehaald.

In de *Kunstenfac.* eindelijk veel goede bepalingen: examina voor 't opgaan tot hoogere klassen, aanbeveling der gewone auteurs, telkens terugkomen op de grammatica; ook opwekking ter beoefening van 't Grieksch en aanwijzing der schrijvers.

De 6 les-uren daags zullen zoo worden verdeeld, dat de leerlingen gedurende 1 uur de regels hooren uitleggen en den overigen tijd de auteurs hooren lezen, ze bestudéren, van buiten leeren, nabootsen, kortom zich oefenen in 't spreken en schrijven. Voorts 2 buitengewone uren daags voor 't zamenstellen van verzen en proza, om den stijl te vormen en te bekwamen voor het dispuut. - Telken zaturdag moet elk discipel minstens 3 *theses* (stukjes Fransch vertaald in 't Grieksch of Latijn) kunnen vertoonen. - Veel reciteren ter oefening van 't geheugen en in de uiterlijke voordragt. - Groote zaturdagsche repetities als bij de Jezuïten. - -

Maar juist zegt in zekeren zin Sainte-Beuve: ‘Alle schoollijsten gelijken, op het papier, min of meer op elkander; 't is de geest alleen die ze levend maakt.’ Welnu, die geest was er in de staatsscholen niet: er was geen leven, geen gloed; van 1600 tot 1765, toen de minister Rolland een nieuwe series gaf, heerscht er, behoudens enkele oogenblikken, een diepe stilte zoowel in de school als bij de auteurs die haar beschreven.

Nu kunnen wij, wel is waar, den invloed van Bacon en Descartes op het staatsonderwijs niet loochenen; maar dien feitelijk aanwijzen in den leergang der Un. kunnen wij evenmin. Eerst moet de praktijk, de methodologie der scholen, haren geschiedschrijver vinden. Sainte-Beuve ziet die schoollijsten ‘die alle op elkander gelijken’ verkeerd aan. Is het in de praktijk de geest die levend maakt; 't is ook de geest die spreekt uit dien rooster: de aandachtige ‘schoolman’ zal met dat geraamte, in verband met de leerboeken en den persoon des docents, vrij duidelijk u de economie zijner school veraanschouwelijken. - Vergenoegen we ons voorshandsmet het vermoeden dat, gelijk in de wetenschap de peripatetische methode, zoo ook in de colléges de scholastiek wel min of meer zal zijn opgegeven vóór Port-Royal.

Zeker is het dat Descartes' leer bij veel gevierde mannen en in 't bijzonder bij *Messieurs de Port-Royal* gereeden bijval vond. Pascal, Racine, Bossuet, Fénelon

waren Cartesianen, even als Thomas Morus in Engeland, Spinoza in Holland, Leibnitz in Duitschland. Maar ten zegen van het onderwijs deden Descartes' leer gedijende Port-Royalisten Arnauld, Nicole, Lancelot, Le Maître de Saci, Guyot, Coustel, Walon de Beaupuis, Rollin; vooral Rollin, l'abeille de la France, gelijk Villemain hem noemt - zijn vast epitheton was ‘le bon Rollin’ - kon, als hooggeschat docent en Rector der Un., meer dan anderen de moderne methode in de staatsscholen doen doordringen.

Een eerste kenmerk nu der boeken, door deze mannen geschreven, was de taal. Fr. Bacon, de stichter der experimenteel philosophie, schrijft Engelsch; slechts als voertuig om zijne denkbeelden buitenaf te verspreiden bezigt hij 't Latijn. Ook Descartes' voornaamste werk (Discours de la méth., 1637) is Fransch. Evenzoo schrijven de Port-Royalisten hunne werken in de door de Jezuïten genoemde ‘sermo vulgi.’ Gelijk het een slelling was van Port-Royal dat de geloovige geregtigd en verpligt is de H.S. in de volkstaal te lezen - en de klassieke Arnauld had handenvol werk om dat regt en dien pligt te betoogen, - gelijk de Saci zijne beroemde overzetting en verklaring des bijbels *Nouveau Testament de Mons* - te Amsterdam liet drukken toen hem dit in Frankrijk verboden werd; gelijk Port-Royal in zuiver Fransch zijne stichtelijke lectuur gereeden aftrek verschafte; - zoo zijn ook een 20tal schoolwerken, meest taalkundig, (bij Sainte-Beuve opgenoemd) in het Fransch gesteld. Dit was een feit waarmede Port-Royal zich aankantte tegen de Universiteit en Clermont. Ook de Un. strafte het Fransch spreken, doceerde geen Fransch, maar leerde Latijn uit den omslagtigen Latijnschen Despautère(*).

De boeken van Port-Royal waren klaar van stijl, eenvoudig van aanleg, zuiver gedacht(†). Die ‘Heeren,’ die in 't dogma hunne rede geheel gevangen gaven, gaven haar in de wetenschap den vollen eisch. Van daar de gunstige ontvangst hunner schoolwerkjes. Lodewijk XIV heeft, naar men meent, uit Lancelots grammaire geleerd. Ook hunne stichtelijke werken - bvb. *La fréquente Communion* - waren, gelijk ik zeide, gezocht. Welk eene ergernis voor de Societas Jesu, die op dit tijdstip vooral in het Fransch geen auteurs had van naam: ‘'t was - zegt Racine - of God haar hare profeten ontnomen had.’ Toen dus ook de scholen van Port-Royal, pas opgerigt, om den vromen zin der docenten, door de zonen der deftigste familiën

(*) Théry, die de geheele wet van Hendrik IV in de bijlagen geeft, prijst haar ook om de ‘hospitalité donnée à la grammaire française dans les colléges.’ Daar staat geen woord van Fransch of fransche spraakkunst in de geheele wet. - Ik haal dit feit aan als een bewijs, hoe goed het is vooral bij Franschen uit eigen oogen te zien.

(†) *La logique* b.v. (in de boekerij der Bissch. Clerezy te Utr.) is een meesterstuk van eenvoud. duidelijkheid en gezond verstand. Toen, in 1662, iemand aan den jongen hertog de Chevreuse verhaalde dat zijn leermeester hem, in zijne jeugd, in 14 dagen een gedeelte der logica had geleerd, zeide Arnauld die er bij was, dat, als de hertog wilde, hij hem in 4, 5 dagen de hoofdzaken der geheele logica leeren kon. Van een weddenschap kwam het tot daden: Arnauld zette zich aan 't schrijven, meenende wel in 1 dag een beknopt stukje over logica te kunnen stellen. Maar daar de stof hem over de hand liep, nam het geheel 4, 5 dagen. Dit is de kern van het werk, waaraan later Discours van Nicole en andere hoofdstukken zijn toegevoegd. Maar men merkt aan de oorspronkelijke lijnen de krachtige hand van den echten kunstenaar.

werden bezocht, besloot de Soc. Jesu deze mededinging in hare geboorte te stuiten. Met eerlijke middelen vermogt zij dit niet; daarom nam zij list te baat. Antoine Arnauld werd door haren invloed onregtvaardig en onwettig bij de Sorbonne veroordeeld. Wij weten hoe verontwaardiging Pascal de pen deed grijpen: Port-Royal heeft op zijne beurt door de Provinciales de Soc. Jesu vermoord; doch moreel en slechts bij voorraad. Want lang kan een zedelijke waarheid worden rondgedragen door de kern des volks, alvorens zij zoo werkzaam wordt, dat zij den maatschappelijken vorm, die tegen haar vloekt, verbreekt. De Jezuïten hadden zich zoo vertakt en genesteld, niet alleen rondom den paus maar ook aan het Fransche hof, dat nog geruimen tijd de geslepen biechtvaders der Lodewijken (le père Annat, le p. Tellier) alle wenschen der Patres Reverendi, als vroed en vroom, wisten te verwezentlijken. Een dier wenschen was ook de vernietiging van Port-Royal en op de willekeurigste wijze werd zij officiëel volbragt.

Staan we een oogenblik stil bij de scholen dier vrome mannen, wier werkzaamheid zich, in weerwil hunner vervolgers, zegenend heeft voortgeplant, wier geschriften, na meer dan 2 eeuwen, nog in de staatsscholen van Frankrijk worden gebruikt(*).

Twee uren zuidwaarts van Versailles lag, in een vochtige vallei bij Chevreuse, een Benedictijner nonnenklooster *Port-Royal des Champs*, reeds in 1204 gesticht, waarin in 1603 Marie-Angélique Arnauld (dochter van den adv. Ant. Arnauld en zuster van ‘den grooten Arnauld’) als abdis de vervallen tucht en de regelen van den h. Benedictus in volle kracht herstelde. 't Getal zusters wies aan van 12 tot 80, zoodat het klooster te klein werd: ook lag het zeer ongezond: daarom betrok men, in 1626, een ruimer gebouw door Angelica's moeder te dien einde te Parijs ‘faubourg St. Jacques’, aan de kloosterlingen geschonken.

Jean du Vergier de Hauranne, abt van Saint-Cyran, de biechtvader van Angelica, was het hoofd, de leider van dit *Port-Royal de Paris.* Krachtig van wil, schrander van hoofd, godvruchtig, trok hij in zijne omgeving velen die, met nadenken in de ziel, geenen vrede vonden in de beslommeringen der wereld. Singlin, de zieleherder van vaste beginselen, is onder hem de vurige prediker. De beroemde 29jarige advocaat Antoine le Maître en zijn jongere broeders de majoor Simon le Maître de Séricourt en Isaac le Maître (later zich gewoonlijk bij omzetting schrijvende ‘de Saci’) vestigden zich, onttrokken aan 't gewoel der maatschappij, uit genegenheid voor Saint-Cyran, in een kleine woning belendende aan Port-Royal de Paris. Ook Claude Lancelot verschijnt daar en achtereenvolgens tot in 1646 een 12tal *solitaires* waaronder Dr. Pallu, Antoine Arnauld, de Bascle, de Luzanci, d'Andilly. In de volgende jaren ontmoeten wij Bouilli den kanunnik van Abbeville, met zijn beroemden kweeke-

(*) In Jules Delalains officiëele Catalogue worden 5 schoolwerken der Messieurs de P.-R. (de gramm. générale. de gramm. grecque, 2 jardins de racines gr. en de logique, op nieuw uitgegeven) vermeld.

ling den abt de Pontchateau, den schatrijken de Bagnols, M. de Pontis, Dr. Hamon, Baudri de Saint-Gilles d'Asson, Pascal, de Roannès, Domat. Echter sedert lang niet meer te Parijs. Want toen in 1638 Saint-Cyran door Richelieu werd gevangen gezet, kregen de Solitaires te Parijs aanzegging om zich uit de nabijheid der abdij te verwijderen, maar vergunning van den Aartsbisschop om zich in Port-Royal des Champs te vestigen. Nog in 't zelfde jaar echter worden zij van daar verjaagd. In '39 evenwel keeren zij ongemerkt terug en leven er geruimen tijd rustig. Godsdienstzin deed hen de stilte zoeken; gezette oefeningen en bepeinzing was hoofddoel; overigens had ieder zijn lievelingsbezigheid en allen beoefenden de fraaije letteren. Port-Royals leden behoorden tot de 'haute lignée bourgeoise;' het telde onder de zijnen personen van het hof en uit de geslachten van Luines, Liancourt, Guemené, Sablé, Gonzague, Longueville, Roannès; maar de kern der kleine maatschappij (die in 1651, 21 Solitaires telde en tot 1656 wel toenam doch nimmer veel talrijker werd) vormden de ver vertakte families Arnauld en Bignon, voorts de Briquet, Sainte-Marthe, Le Nain, Thomas de Fossé en Pascal. Het was een 'tiers-état supérieur' waarvan elk lid, jong of oud, hertog of onbemiddeld, *Monsieur* heette.

Elk solitaire had zijn studium en sterke zijde: hij had ook zijne taak in de kleine republiek. Vitard is de econoom van 't gesticht: later aanvaardt het beheer Baudri de Saint-Gilles d'Asson, de bekwame schrijnwerker, vrolijke fluitspeler en graecus. Dr. Pallu is de liefderijke arts niet alleen van 't gesticht, maar ook van den verren omtrek: zijn opvolger is Dr. Hamon. De Séricourt is schrijver, dat is afschrijver: uitmuntend fraai copiëert hij de boeken van zijn broeder le Maître en zijn oom Arnauld. Deze middeleeuwsche gewoonte bleef onder de Port-Royalisten in zwang: ontzettend veel en schoon is er afgeschreven in dit huis.

Waarschijnlijk was het met opzet, om een tegengift te vinden voor 't bespiegelende kluizenaarsleven, dat onze solitaires zich met allerlei handenarbeid afgaven. Materiëele arbeid - de geschienis bewijst het, positief en negatief, door de levens van hare groote mannen - is eene bezigheid die heilzaam terugwerkt op kamergeleerdheid, en op die sufheid welke vaak den wetenschappelijken denker buiten zijn studievertrek als een nevel omzweeft. Onvolprezen is als zoodanig de tuinbouw, die, het ligchaam in veerkracht houdende, juistheid van vingeren, rapheid van armen, vastheid van voet, scherpte van oog, opwekking aller zintuigen schenkt.

Een schat van praktische kennis geeft hij; uit de bladerkroon der linde ruischt u frischheid van gedachten toe, terwijl bij het naspeuren der goddelijke werken des Scheppers de ziel verdoolt in aesthetisch genot. 'I don't hate mankind, but love Nature more' zeide Byron.... maar genoeg: na Vitards dood (1642) moesten de geleerden meer zelve aan den slag: zij zeiden hun brevier op; maar werkten hard in den moestuin: zij timmerden en metselden. De Jezuïten noemden hen spottend *sabotiers*; evenwel kon de kanunnik Boileau een' Jezuiet, die hem vroeg of Pascal geen schoenmaker was geweest, in waarheid antwoorden: 'Je ne sais pas s'il a fait des souliers, mais convenez, mon Révé-

rend Père, qu'il vous a porté de fameuses bottes.'

De gunstige verandering echter in den uiterlijken toestand der abdij dagteekent eerst van de komst van Robert Arnauld d'Andilly in 1646. Dichter, goed stilist, was hij vooral groot pomoloog.

'Insere nunc, Meliboee, piros, pone ordine vites'

had d'Andilly geheel tot zijne leus gemaakt. Met ingenomenheid beschrijft Fontaine den wakkeren grijsaard, nog hoog bejaard den tuinbouw drijvende op groote schaal. Hij vooral heeft Port-Royal des Champs liefelijker gemaakt, een moeras gedempt, bedden aangelegd, vruchtboomen in honderde soorten gekweekt. In 'fruits-monstres' was hij sterk: zijne 'poires et pavies' waren welligt geuriger dan de 'poire de bon chrétien' door Franciscus de Paola gekweekt, en jaarlijks zond hij, in verzegelde korfjes, een keur van eerstelingen aan de koningin, den kardinaal Mazarin en 'Mademoiselle' (de Montpensier)

Aan die plaatselijke verbeteringen is het dan ook toe te schrijven, dat reeds in 1648 een deel der zusters uit Parijs terugkeerden naar 't geliefkoosd Port-Royal des Champs.

Hare komst maakte dat de 'Heeren' zich terugtrekken naar de hoeve 'des Granges' op den Berg, zooals de Séricourt en d'Andilly, of zich optrekjes lieten bouwen, zooals Pallu en later Baudri, aan het einde van den tuin. De Bagnols kocht het kasteel bij Chevreuse Saint-Jean-des-Trous (*les Trous*), dat dikwijls tot toevlugtsoord diende, evenals het naburig slot van *Vaumurier* des hertogen van Luines, waar de solitaires van tijd tot tijd elkander ontmoetten en Arnauld gaarne de nieuwe philosophie van Descartes op het tapijt bragt.

Tusschen 1648 en '53 telt Port-Royal des Champs 190 *religieuses* en *novices*, die herhaaldelijk in de oorlogen der Fronde wegvlugten naar Parijs.

Dan verschansen zich de oude krijgers en betrekken de wacht; maar deze tusschentijden bezigen de Bagnols en de hertog de Luines om het gebouw te verbeteren. 't Was in die troebele dagen als ten tijde van Esra: 'den truffel in de eene, het zwaard in de andere hand.' 'Notre bon duc' en de Bagnols beramen en bekostigen den uitgebreiden herbouw, waardoor de bodem der kerk wel 8 voeten opgehoogd, een geheele verdieping op het klooster aangebragt, 2 groote slaapzalen en 72 nieuwe cellen werden gesticht.

Het opvoed en van een klein getal knapen, eene klasse van hoogstens 6 leerlingen - gelijk Erasmus voorgeslagen had - ten einde 't gemeenschappelijk zamenzijn, als onmisbaar opvoedingsmiddel, te behouden, zonder de bezwaren te ontmoeten aan eene groote school verbonden - dit denkbeeld door den kinderlievenden abt de Saint-Cyran opgevat, werd onder den zedigen naam van 'Petites écoles' verwezentlijkt.

Reeds in 1637 had Singlin met enkele knapen aan zijne leiding toevertrouwd, den zomer doorgebragt in de ledige abdij des Champs. De oudste discipels van Port-Royal waren 2 neven van de Saint-Cyran, Vitard de neef van Racine en de 2 Bignons, van welke de een later 'Conseiller d'état,' de ander 'Premier président du Grand Conseil' werd.

Ook de jonge de Villeneuve, de Saint-Ange, de 3 zonen van du Fossé genieten zoo hunne opvoeding. In onveilige oogenblikken vlugt men naar het landgoed ‘le Chesnai’ bij Versailles.

De Saint-Cyrans scherpe blik heeft in Lancelot den paedagoog erkend: deze krijgt dan ook, toen in 1646 of '47 de scholen geregeld te Parijs ‘rue Saint-Dominique d'Enfer’ worden geopend, met Nicole, Guyot en Coustel de taak van docent en, als elk dezer, een afzonderlijk schoolvertrek met ongeveer 6 discipels onder zijne leiding. Walon de Beaupuis is directeur der inrigting.

Van 1646 tot '50 bloeiden deze scholen: toen, in den 2^{den} oorlog van Parijs, werden zij verstoord.

Wel werd met den vrede het onderwijs hersteld; maar sedert zijn de leerlingen buiten in 3 groepen verdeeld, in Port-Royal des Champs, op het kasteel van de Bagnols en op het landgoed le Chesnai van den heer de Bernières. Deze beide heeren gaven, terwijl zij hunne eigene zonen lieten opvoeden, daartoe ook de gelegenheid aan anderen. Walon de Beaupuis had op le Chesnai een 20tal leerlingen, waaronder de jonge Tillemont, met welke hij den geheelen linkervleugel van 't gebouw besloeg: de vermogenden onder de kweekelingen betaalden 500 livres 's jaars. Te zelfder tijd doceerden Lancelot en Nicole ‘aux Granges’; in 1655 was Racine onder hunne leerlingen.

Maar 't naijverig oog der Patres Reverendi had dien herbloei bespied. Eerlang komen er verbodsmaatregelen. In 1656 verschijnt op 's konings bevel de ‘Lieutenant-civil’ Daubray, achtereenvolgens in Port-Royal, les Trous en le Chesnai, om zich te vergewissen dat alle onderwijs opgehouden heeft. Op le Chesnai had de Beaupuis nog altijd kweekelingen: ook deze verstrooide de Lieutenant in zijn nieuw bezoek van 1660.

In de aantijgingen den solitaires gedaan, zoowel als in deze opheffingsmaatregelen, waren ook de zusters begrepen: ook zij werden door wapenknechten verjaagd: ‘Notre vallée a été vraiment une vallée de larmes’ schreef in 1656 la mère Angélique aan hare vriendin Marie de Gonzague, de koningin van Polen.

Wij mogen ons niet begeven op theologisch gebied en zullen de ‘5 stellingen,’ in 1653 door den paus veroordeeld, en het ‘Formulaire,’ door de Marca in 1656 uitgedacht, waaraan de paus almede zijn zegel hechtte, laten rusten. Trouwens mijne lezers weten dat het valstrikken waren in woorden gespannen door de Jezuïten, die naar een aanleiding zochten voor den verdelgingsoorlog dien zij beraamden: zij weten uit Pascals Provinciales dat het geheele dispuut slechts woordenzifterij en chicane was. Wij willen alleen wijzen op het feit, dat geene congregatie van zusters in korter tijd tot hooger eere kwam en dat de school van Port-Royal, in weerwil van haar vlugtig bestaan, époque heeft gemaakt in de geschiedenis der paedagogie. - Waardoor? - In de eerste plaats door de innige godsvrucht die 't leidend beginsel was der religieuses en solitaires: Gloria est umbra virtutis! In scherpe tegenstelling staat het stilleven van Port-Royal met de wereldsche Societas Jesu. Zij lieten zich noode gelegen liggen aan de dingen dezer wereld. Zij hadden het hun-

ne veil om in 't verborgen wèl te doen, zij dreven de zelfverloochening tot de uiterste grens: de armen van den omtrek, de ongelukkigen zonder onderscheid verzorgden zij: op den laster, door de Jezuïten tegen hen uitgestrooid, antwoordden zij altijd zachtmoedig: liefelijk is het tafereel dat Racine ons van 't voorbeeldig klooster schetst: aandoenlijk het getuigenis dat zelfs Émond gedwongen is in zijn Histoire de Clermont over hen in te vlechten. Om de eer bij de menschen bekommerden zij zich niet: welligt waren zij te weinig politiek: zeker is daarom onze eerbied niet geringer. Groote mannen zijn de afzonderlijke solitaires huns ondanks geworden: niet hechtende aan vermaardheid, schreven zij hunne wereldberoemde werken alle zonder hunnen naam: de een werkte de denkbeelden des anderen uit, maar beide dachten slechts om het welzijn der jeugd. En dat welzijn was zieleheil: zij schitterden slechts met leerlingen die daaraan rijk waren: de namen hunner leerlingen Pascal en Racine komen in de talrijke manuscripten niet voor, zoolang zij nog in de wereld verkeeren: eerst toen zij deze verlieten, werden zij onder de getrouwen opgeteekend.

In de tweede plaats werd Port-Royal vermaard door de wijze waarop daar 't gezonde verstand als onafscheidelijke tweelingbroeder van 't geloof werd geëerd. Zij gingen uit van de stelling door Sainte-Beuve aldus geformuleerd: ‘En language comme en morale, rien n'est important comme la simplicité du premier fonds.’ Weinig knapen van hoogstens 9 jaren, liefst van goed slag en fatsoenlijke afkomst, namen zij tot zich. - Ligt daarin geene veroordeeling der philanthropie op groote schaal en jegens volwassen bedorvenen, die overweging verdient? - Die enkelen te bewaren bij de reinheid des harten, hen uit den onbewusten heilstaat waarin de heilige doop hen had gebragt, te brengen tot het besef van redelijke christenen (traduire en raison le baptême), dat was bij de opvoeding hunne roeping. ‘Onze leermeesters - zegt de eerbiedwaardige Bignon - boezemden ons in de eerste plaats de vreeze Gods, het vlieden der zonde en een grooten afschrik van het liegen in: nooit zijn kinderen opgebragt in grooteren eenvoud dan wij.’ En waarlijk de zegenspreking van den Psalmist tot den regtvaardige ‘Uwe kinderen zullen zitten als olijvenplanten rondom uwe tafel’ mogt tot den abt de Saint-Cyran worden gerigt. De Port-Royalisten vatten de opvoeding bij den wortel aan: geen kleinigheden waren hun te klein: zij werden vernuftig waar 't noodig was: het spellen bvb. en leeren lezen, dat in de gewone scholen op de onzinnigste wijze den kinderen, in 't Latijn, gedurende 3, 4 benaauwde jaren, werd geleerd, vereenvoudigden zij door het aangeven der hedendaagsche, rationeele methode. Onder de verbeteringen door hen aangebragt, behoort ook de uitvinding van metalen schrijfpennen. - Voor den docent is de lezing der ‘Rudimens de la langue latine’ van Port-Royal een genot: Lancelots voorrede is een stichtende preek, 't geheele boek conscientiewerk. De auteur is er blijkbaar in geslaagd u een handleiding te geven, ‘dans un ordre très-clair et très-abrégé.’ - ‘La pédagogie - zoo las ik onlangs in 't Mag. pitt. - réside dans la vocation; elle se développe par l'experience et elle se confirme par la pratique.’ De praktijk is het, die Lancelot allerlei verbeteringen voor elke nieuwe

uitgaaf aan de hand doet: hij versmaadt de kunstmiddelen der drukkerij niet om het oog te trekken: in grooteren lettervorm is het hoofdzakelijke, met roode inkt de uitgangen der verbuig, en vervoeg. gedrukt en elke hoofdregel der etym. en synt. in een heugversje voorop gezet(*).

'Met deze leiddraad - zegt Lancelot - kan men in drie maanden tijds zijn leerlingen al wat er in Despautère staat, ja met nog grooter juistheid leeren.' - Als ik den officiëelen Despautère leg naast Lancelot, dan moet ik deze uitspraak beamen: men vermoedt bij het zien der twee werken den geheel verschillenden gang der scholen van den universitairen pedant en van den conscientieusen rationalist.

Tome XLI der Oeuvres de Messire Ant. Arnauld bevat 's mans Mémoire sur le Réglement des Etudes dans les Lettres humaines. Beschamend voor de Fransche natie, is dit opstel ten hoogste ontmoedigend voor den Franschen paedogoog die, peinzend over den treurigen toestand van het onderwijs in onze dagen, een schat van de nuttigste wenken, met kennis van zaken en liefderijke bedoeling gegeven, op den wind ziet gestrooid. De lezer zal zeker in losheid winnen als ik hem, in plaats van Arnaulds ontwerp, de vlugge trekken geef waarmede Emond het leven der knapen van Port-Royal beschrijft. 'Jusque à l'âge de douze ans - schrijft hij bl. 156 - on les occupait des éléments de l'Histoire sainte, de la géographie et du calcul sous forme de divertissement, de façon à développer insensiblement leur intelligence, sans la fatiguer. A douze ans commençait le cours d'études. L'heure des exercises était réglée, mais non pas d'une manière absolue. Si l'étude empiétait quelquefois sur la récréation, la récréation avait son tour; on prenait conseil de l'à-propos. L'hiver, quand le temps le permettait, le maître faisait sa leçon en se promenant avec ses élèves. Ceux-ci le quittaient pour gravir les collines ou courir dans la plaine, puis ils revenaient pour l'entendre. L'été, la classe avait lieu sous l'ombrage touffu des arbres, aux bords d'un ruisseau. On expliquait Virgile et Homère, on commentait Cicéron, Aristote, Platon et les Pères de l'Église. L'exemple de leurs maîtres qu'ils avaient sous les yeux, les entretiens et les instructions familières, tout ce qu'ils voyaient, tout ce qu'ils entendaient, inspirait aux jeunes gens le goût du vrai et du beau, le goût de la piété qui n'est autre que l'amour du devoir envers Dieu, envers soi-même et les hommes. L'air pur de la campagne, l'exercise et le jeu fortifiaient la santé du corps, le plus précieux des biens, après la santé de l'esprit et du coeur.(*)

(*) Bvb. Regie premèire des parties d'oraison

1. Le VERBE et le NOM sont toûjours
   L'essentiel de tout discours.
2. Mais sous le Nom nous comprenons
   Les participes et pronoms.
3. On y joint les indéclinables,
   Comme *haud*, *per*, *et*, *hem* et semblables.

Dit Abregé de la Nouv. Méthode, zonder jaart. Amsterdam P. Mortier, alsmede de Werken van Ant. Arnauld zijn in de boekerij der Biss. Clerezy te Utrecht.

(*) Sainte-Beuve geeft intusschen deze voorstelling niet en lezer, reeds Pascal schreef: 'En vérité le monde devient méflant et ne croit les choses que quand il les voit.' Wordt nu een iegelijk met de jaren tot zekere hoogte scepticus, ik ben het reeds lang door het lezen van veel Fransche historici geworden. G. Émond, die over Clermont naauwkeurige data kon geven, gaat, in zaken die ik beoordeelen kan, om lichtpunten te vinden, bezijden de waarheid. Ook ik wensch te ornéren als hij, maar historisch. Ziedaar in dubiis mijne kantteekening.

Dit punt vooral moet, ter juiste waardering van Port-Royal, goed worden in 't oog gevat: er was een groot misverstand tusschen de Universileit en de beschaving van 1650. ‘Bijna niemand buiten de doctoren is er - schrijft in die dagen de ridder de Méré - die behoorlijk Grieksch of Latijn kent.’ Het Fransch daarentegen had krachtig wortel geslagen sedert Malherbe en Balzac: de maatschappelijke ontwikkeling ging zigtbaar vooruit: mannen van aanzien vertoonden zich buiten de Un.. Alzoo doctoren die geen Fransch, voorname mannen die geen Latijn kenden: dat was eene onëvenredigheid die onze solitaires zeer juist opmerkten en zochten te verhelpen. Aan den eenen kant de universitairen van hunne schoolschheid te ontbolsteren, bij de anderen de klassieke studie in eere te brengen: van beide wezentlijk beschaafde mannen te vormen ‘de vrais honnêtes gens’ - ziedaar het doel van Port-Royal. De keten vormende die Ramus aan Du Marsais, Gassendi aan Daunou verbindt, heeft Port-Royal in spraakleer, logica en fraaije letteren meer dan eenige andere school, door zijne ‘Méthodes nouvelles’ natuurlijkheid zoeken te paren aan degelijkheid, zijne zienswijze ook in 't laatst der 17de eeuw in de staatsscholen doen aannemen en eene verzoening tot stand gebragt op paedagogisch gebied, die heeten mogt ‘dérouiller le pédantisme sans ruiner la solidité.’

‘Geef u rekenschap van alles en neem alleen voorstellingen aan die volkomen helder en duidelijk zijn’ was hunne leer bij de opvoeding. ‘De jonge knaap leere eerst zijne moedertaal zuiver en grondig, hij leze daarin alleen wat voor hem geschikt en bevattelijk is.’ Daartoe werden hem ook goed vertaalde stukken uit Phaedrus, Terentius, Plautus en de brieven van Cicero gegeven. 't Latijn doceerden zij bij voorkeur sprekend: de levende stem verduidelijkt beter dan de pen den zin en de gemoedsbewegingen des ouden auteurs. Zij waakten voor de eigenaardigheid van elke taal en bestreden het gebrek hunner tijdgenooten ‘de parler latin en français.’

Overigens was het bij de jongere leerlingen hun stelregel, geen boeken van zeer verschillenden schrijftrant te gebruiken (‘nourrir longtemps les enfants d'un même style’), zonder zich evenwel als de Jezuïten, alleen bij Cicero te beperken. Zoo konden zij, bij geheel mondelinge behandeling van stukken, wier inhoud voor knapen bevattelijk en belangrijk was, hun doel bereiken, nl. de leerlingen gewennen steeds wakker te zijn en tegenwoordig bij hetgeen werd gedaan: zij lieten hen onmiddellijk het gehoorde zelv' doen, of den zin van 't besprokene weergeven, of wel in 't Fransch kleine opstellen, verhaaltjes over zaken naar eigen keuze maken. Wat grammatica betreft, het etymologisch gedeelte, declinéren, conjugéren enz. werd behoorlijk geleerd; maar uiterst sober waren hunne syntaktische regels: ‘aliud est grammatice, aliud Latine loqui’, meenden zij, en zij predikten met Ramus, slechts met een in 't Fransch geschreven Latijnsch spraakkunstje in de hand, ‘peu de préceptes et beaucoup d'usage!’ Geen dwang tot vervelenden arbeid: 't Latijnsche verzen maken diene slechts voor

hen die er aanleg voor hebben: in plaats van thema's en lessen in de lagere klassen lectuur, vertaling en verklaring van de constructiën die zich telkens voordoen, opdat de leerling, hoorende en ondervraagd wordende, leere steeds met zijne gedachten aanwezig te zijn bij hetgeen er voor zijne oogen plaats grijpt: eene methode, vermoeijend voor den docent, maar tot zekere mate wel geschikt om slagvaardige mannen te vormen voor Staatsraad en Parlement.

Een vriendelijke deelneming ondervond het verwaarloosde Grieksch: het herbloeide een oogenblik in Port-Royal: dien herbloei beleefde als scholier, tot roem der Fransche tragoedie, Racine. Niet door middel van het Latijn - zeide Lancelot - niet met behulp dier ellendige Latijnsche vertalingen die den geest in een staat van onmondigheid houden, maar uit de eerste hand, regtstreeks moet het Grieksch worden geleerd. De 3, 4 eerste schooljaren moet het hoofdvak zijn: want zijne moeijelijkheid bestaat vooral in de woorden; de constructie daarentegen is gemakkelijker dan in 't Latijn. In dien jeugdigen leeftijd dus, waarin het geheugen frisch en krachtig is, onderhoude men het Latijn, maar werke men krachtig met het Grieksch. Ook daarin zal een geregeld lezen, een gezet mondeling behandelen der verschillende auteurs, trapsgewijze bij de leerlingen ingeleid, hen allengs doen indringen in den geest dier ‘onvergelijkelijke origineelen.’

Lancelots ‘méthode grecque’ is, als de Latijnsche, eene met veel gezond verstand uit de werken van Clenardus, Budaeus, Ramus, Henr. Stephanus, opgestelde leiddraad, die in klaar Fransch den beoefenaar, zonder omwegen, tot de auteurs zelve brengt.

Port-Royal staat, in het onderwijs der fraaije letteren, midden tusschen de nog Gothische Universiteit en de met goud behangen Jezuïten: Port-Royal heeft het voorbereidend hooger onderwijs in Frankrijk geseculariseerd en de studie der classieke literatuur opgenomen als bestanddeel eener degelijke en echt christelijke opvoeding. De moderne impulsie, officiëel door koning Frans, door Ramus feitelijk gegeven, hebben de Solitaires der 17de eeuw vernieuwd. Zonder vertooning, zonder eerzucht aanvaardden zij deze taak: en toen Lodewijk XIV meerderjarig werd, hadden zij mannen gekweekt die de Fransche taal verhieven op den vorstelijken troon. Nog meer. Port-Royal heeft het casuïsme in de moraal, de scholastiek in de theologie bestreden, maar bovenal het pedantisme in de school met het zwaard zijner ‘Méthodes’ gedood. Toen de storm der ongeregtigheid, die den krachtigen boom ontwortelde, losbrak, zijn zijne zaden heinde en ver verstrooid en zij sloegen wortel ook in vreemden bodem. In 1660 heeft de laatste verstrooijing der Port-Royalisten plaats: in 1661 wordt Rollin geboren, en Rollin, de arme messemakerszoon, die als docent steeds opklimt tot hoogeren rang, die in 1688 leeraar in de welsprekendheid aan 't Collége de France en in 1694 Rector wordt der Parijsche Un., - de om zijne vroomheid geliefde, door zijne paedagogische talenten en letterkundige bekwaamheden schitterende Rollin, deed de oude traditiën van Port-Royal - in de tucht, die hij handhaafde als chef, in de zeden, die hij kweekte als docent en in de werken, die hij schreef over opvoeding en onder-

wijs, - met volle kracht herleven. Zijn *Traité des Études*, een waardig mededinger van de Jouvency's Ratio, mag heeten een uitstekend handboek der psychologie van schoolknapen. Zijne *Histoire ancienne* en *Histoire romaine* zijn, meer dan een eeuw lang, de geliefkoosde boeken geweest, waaruit de jeugd lust voor geschiedenis putte. Rollin is na Ramus de grootste figuur in de Fransche paedagogie: een beeldtenis die spreekt, die bezielt. Guizot en Letronne voelden zich aangetrokken tot de uitgaaf zijner werken: Villemain, op Rollin starend, werd geïnspireerd tot het schrijven der verrukkelijkste zinsneden die ooit aan zijne pen ontvloeiden.

Noch Hahn, noch Théry, noch Émond, noch Sainte-Beuve vermelden iets van het onderwijs in de Universiteit gedurende de 100 jaren van 1650, tot 1750, veel minder geven zij de punten op waarin 't collége de Dormans-Beauvais, dat Rollin de 15 laatste jaren zijns ambtelijken levens (1696-1711) met zooveel toejuiching bestuurde, navolging vond bij de andere colléges der Un.. Zeker was zijn Traité des études, gelijk het een geliefkoosd leesboek was voor den man van beschaving, voor alle denkende docenten een rigtsnoer ter bepaling van eigen methode.

Rollin heeft akelige jaren beleefd. Om zijn paedagogische deugden door de Jezuïten aangevochten, moest hij zijne school sluiten en zwijgen. De vrome man verzette zijn leed door arbeidzaamheid. Op 't heil der jeugd bedacht nam hij, 55 jaren oud, de pen ter hand en gaf in 1726 zijn Traité des études, tusschen de jaren 1730 en 38 zijne Histoire ancienne in het licht: vijf deeltjes zijner Histoire romaine verschenen van 1738 tot 41; doch dit werk voltooide hij niet: want als Plato ‘uno et octogesimo anno scribens est mortuus.’ - Gewis, Rollin is een man bij wiens biographie men warm wordt; maar de lezers van ‘de Tijdspiegel’ zullen zich gelukkig achten, den paedagoog niet in volle grootte in de kolommen van hun moderne tijdschrift te zien optreden. Wij spoeden ons tot Napoléon. Wij laten de droevige jaren der Régence met de markiezin de Pompadour en M^{e}. Dubarry, als voor ons hoofdonderwerp een ledig tijdvak, stil voorbijgaan. Wat er goeds in het onderwijs geschiedde, geschiedde door de godsdienstige congregatiën, de Benedictijnen van Saint-Maur en de Oratoristen. - En de Jezuïten? - Hun rol was afgespeeld: hun banvonnis werd in 1764 voor Frankrijk door Lodewijk XV, in 1773 door Clemens XIV voor de geheele wereld geteekend. De Universiteit haastte zich natuurlijk om in het kamp van den ouden vijand te plunderen: 't beroemde *Collegium Ludovici Magni* werd na de verdrijving der Sociëteit eigendom en hoofdzetel der Universitairen.

Hun vertrek liet echter eene leegte achter, die men zich, bij allen afkeer van de Orde, niet verhelen kon en die men zooveel mogelijk trachtte aan te vullen. Men zocht in de staatsscholen 't wetenschappelijk streven aan te wakkeren en stelde daartoe bij kabinetsbesluit van 3 Mei 1766 *vergelijkende examina* in. Van nu af werden de leeraren niet meer bij regtstreeksche benoeming maar door middel van *concours*, waaraan alle magistri mogten deelnemen, aangesteld. De 60 mededingers die het best hadden voldaan kregen den titel van *docteur-agrégé*, twintig voor de philosophie (hoogste klasse), twintig voor de rhétorique en humaniora, twintig voor

de grammaticale klassen (quatrième, cinquième, sixième). Dit concours-stelsel, thans nog in volle werking, was in den onnatuurlijken stand van zaken althans van eenig nut: wij zullen eerlang bij Louis-Philippe zien welk eene vlugt en met welk een staart van moreele bezwaren het die vlugt over geheel Frankrijk genomen heeft.

En niet alleen voor de leeraren had men zulk eenen prikkel bedacht; reeds in 1744 had de canonicus der hoofdstad Louis le Gendre een aanmerkelijke som tot het geven van prijzen aan de beste leerlingen der classes d'humanités (of classes supérieures) geschonken. Met groote plegtigheid moest deze prijsuitdeeling geschieden, andere legaten breidden deze inrigting eerlang tot alle klassen uit; welk een omvang en strekking ook deze, thans nog heerschende, aemulatie der leerlingen nam, zullen we almede na de revolutie beschouwen.

Was het ook niet *Emile*, het frissche natuurkind uit de vallei van Montmorency optredend, om het pligtvergeten menschengeslacht zoo mogelijk in de conscientie te schokken, die de gemoederen over opvoeding en onderwijs peinzen deed? Rousseaus Emile, over wien - na aftrek van het utopische - de 19de eeuw gunstig getuigt; wiens Vicaire Savoyard wij als onderwerp eener merkwaardige studie onzen modernen denkers dringend aanbevelen; Rousseaus meesterwerk - in 1762 verschijnend, door de Kerk verdoemd, door de conventioneele maatschappij bespot, maar den angel des nadenkens en des berouws diep slaande in de harten zijner eerlijke lezers - Rousseaus Emile, verschijnend toen het doodvonnis der Societas Jesu in Frankrijk werd opgemaakt, komt mijns inziens juist ter snede. Hoe het zij, nog in 'tzelfde jaar '62 wordt het Parijsche parlement wakker en vaardigt eene uitnoodiging uit aan alle andere parlementen en aan al de universiteiten om mededeelingen te doen over een gemeenschappelijk plan van onderwijs en opvoeding voor geheel Frankrijk: Rolland, de president van 't Parijsche parlement gaf in 1768 van de ingekomen voorstellen het volgend verslag:

De meeste universiteiten, vooral de Parijsche, wenschten een naauwere onderlinge aaneensluiting van alle hooge scholen, ten einde het openbaar onderwijs meer het karakter van nationaal onderwijs te geven.

Afzonderlijke inrigtingen - beweerden zij - elk tot eigen krachten en ervaringen beperkt, konden het openbaar onderwijs niet tot dien graad van volkomenheid brengen, waarop het eene groote natie betaamde te staan. Traden daarentegen alle colléges in naauwe verbinding met de universiteiten, dan zoude hun 't goede dat deze bezitten ten deel vallen: bekwame docenten, een door de ondervinding geijkte discipline, oude tradities van goeden literarischen smaak, gemakkelijker voortplanting der voor den bloei en de onafhankelijkheid des vaderlands belangrijke staatkundige denkbeelden, de geschiktste middelen ter aanvuring van den wedijver bij discipelen en docenten, de bruikbaarste schoolboeken, een op lange ervaring gegronde leermethode.

Centralisatie in 't beheer van 't openbaar onderwijs bleek uit de ingezonden memoriën de wensch aller universiteiten te zijn. - Wij zullen zien hoe dit denkbeeld viel in Napoléons smaak.

Ten einde de wetenschappelijke krach-

ten niet te versnipperen, stelde Rolland voor, om alleen in de grootste steden, ja welligt alleen te Parijs eene volledige universiteit met alle faculteiten te behouden, op kleinere plaatsen daarentegen slechts enkele faculteiten te stichten. Hij drong, nog sterker dan de ingezonden vertoogen, de noodzakelijkheid op den voorgrond om de ziel van 't intellectueele leven en de leiding van 's lands onderwijs te Parijs als middelpunt te vestigen, opdat de krachtige houding door de hoofdstad aangenomen, de goede toon door Parijs aangeslagen, weêrklank vinden zou in 't geheele rijk. - De geschiedenis zal ons feitelijk leeren, dat Rolland in zijn idees een echt Franschman was.

Verder achtte Rolland het aantal colléges die slechts voor den geleerden stand voorbereidden te groot in vergelijking met dat der lagere scholen, ten bewijze aanvoerende dat de laagste klassen der colléges zeer druk bevolkt, de hoogste daarentegen betrekkelijk ledig waren. Hij sloeg voor, twee soorten van colléges te stichten, in de grootste steden van elke provincie een volledig collége (*de plein exercice*), in kleinere slechts halve colléges of zoogenaamde pedagogieën, die 3 of 4 klassen hadden en behalve de elementen van religie en moraal slechts de Fransche taal, de geschiedenis en de beginselen van 't Latijn doceerden.

Ook wenschte de parlementspresident het *concours d'agrégation* in geheel Frankrijk aangenomen te zien, daar het magisters-diploma hem niet voorkwam genoegzame waarborgen van bekwaamheid aan te bieden.

Een kweekschool van onderwijzers op te rigten in de hoofdplaats van elke academie, was, zijns inziens, almede een geschikt middel ter verbetering van 't docerend personeel. - De trekken waarmede Rolland die school aangaf, zijn alle in de *grande école normale* der latere dagen weer te vinden.

Een series lectionum van 1765 doorloopt Rolland, tot de leervakken zelve overgaande; Hahn heeft haar (I, 113) overgenomen; ik zal het niet doen, daar zij zonder uitvoerige verduidelijking toch niet begrijpelijk is.

Het parlement vond de Series te eenvoudig, of zoo als het heette, te eenzijdig. ‘Ik zie - sprak de verslaggever - alle jongelieden zonder onderscheid denzelfden leergang volgen, in hetzelfde aantal jaren dezelfde klassen doorloopen. En toch hebben niet alle dezelfde vermogens en aanleg. Waarom moet echter hij die nog smaak, noch aanleg, noch bestemming voor humanistische opleiding heeft, van alle onderrigt verstoken blijven?

Zijn de openbare scholen alleen voor de kweeking van geestelijken, regters, geneesheeren en schrijvers bestemd?

Zijn de krijgslieden, de zeelieden, de kooplieden en kunstenaars de opmerkzaamheid der regering onwaardig? Als het waar is, dat de literatuur zonder de studie der oude talen niet gedijen kan, volgt daaruit dan, dat deze studie de eenige bezigheid van een verlicht en beschaafd volk wezen moet? Ik ben van oordeel, dat in een openbare inrigting van onderwijs alle wetenschappen moeten vertegenwoordigd worden; religie, mathesis, geschiedenis, teekenen, taktiek, scheepvaartkunde, vreemde talen, handel en kunsten moeten bijzondere leeraren hebben voor de kundigheden die zij vereischen. Ik vrees dat het

meerendeel der scholieren in onze colléges zijn tijd verspilt, deels door te leeren wat hun onnut of schadelijk is, deels doordien hun wat zij hebben moesten, wordt onthouden.

Ik heb dit fragment overgenomen, omdat het bewijst dat reeds voor 100 jaar dezelfde grieve tegen 't gymnasiale onderwijs werd uitgesproken, die sedert en overal is herhaald. Honderd jaren lang heeft men dwaling en waarheid, zooals in dit rapport, ondereengemengd: wetenschappelijke kinderen te vormen - is de dwaling: dat men theoretische opleiding voor praktische vakken behoeft is de waarheid; maar voorshands heeft de dwaling - en niet in Frankrijk alleen - gezegevierd.

Doordrongen van het nut der polymathie, stelde Rolland voor om even als voor de godsdienst zoo ook voor de geschiedenis een afzonderlijk docent aan te stellen; aan nieuwe geschiedenis zegt hij, moet reeds iets worden gedaan vóór de ‘classe de seconde.’ De leerlingen kennen de namen der Romeinsche consuls, maar de namen onzer koningen niet: zij kennen alle heldendaden van Themistocles en Scipio, maar niet die van Dugueslin, Bayard, Turenne en Sully. - Voorts moet hun schriftelijk werk over wetenswaardige, nuttige zaken loopen, en alle voorbeelden der rhetorica aan de Fransche classici worden ontleend.

Nog prijst hij de diep gezonken studie van 't Grieksch aan, vooral echter die der moedertaal. - Ook beschouwde hij de tweejarige klasse *de logique* als de kroon op het schoolwerk. Het eerste jaar was voor logica, metaphysica, moraal, physica, die in 't Latijn werden behandeld, het tweede voor physica bestemd: Rolland verlangde dringend de aanstelling van een gewoon docent in wiskunde in elk collége, alsmede onderrigt in experimenteele physica en natuurgeschiedenis.

Het uitgebreide plan van Rolland zou echter vooreerst slechts een hersenschim blijven. Noch bij de Universiteit, noch ook bij de Regering bestond er roeping en veerkracht om de hand te slaan aan deze hervorming en de met zooveel zorg opgestelde beginselen van 't parlement konden slechts in de herschepping van 't Collége de Louis-le-Grand eene onnoozele toepassing erlangen.

't Is het laatste woord, het amen, dat gesproken wordt over onderwijs: de revolutie staat voor de deur om alle stichtingen des verledens, ook de oude Parijsche Universiteit, in den kuil dien zij delfde te begraven.

Wij zullen zien dat de doldriftige met de vroegere denkbeelden over paedagogie genadiger heeft gehandeld dan met de meeste overige traditiën van het voorheen; dat de nieuwe regeling, die het schoolwezen na de revolutie onderging, de middeleeuwsche vormen en gezigtspunten meer heeft geëerbiedigd dan men dit bij een zoo wisselziek volk, na zulk een maatschappelijk cataclysme, zou hebben verwacht.

(Wordt vervolgd.)

D^{r}. A.H.A. EKKER.

Letterkunde.

Bijdragen tot het woordenboek der Nederlandsche taal.
II.
Tweede Aflevering (Mei 1865).

Onder den bovenstaanden titel is het mijn voornemen, zoo lang mij daartoe tijd en lust vergund wordt, de bedenkingen en aanvullingen voort te zetten, op de Eerste Aflevering van het Woordenboek der Nederlandsche taal, in *de Tijdspiegel* van December ll. door mij geleverd.

Zoowel de belangstelling, door sommigen voor de genoemde bijdrage aan den dag gelegd, als het besef van niet te mogen achterblijven, waar ik mede kan werken om het groote werk te helpen volmaken, nopen mij daartoe.

Op nieuw uit te weiden in den lof van den aanleg en de bearbeiding van het Woordenboek, acht ik overbodig. De *tweede* Aflevering geeft - en elke volgende zal dit ongetwijfeld op nieuw - het bewijs, dat daaromtrent vroeger door mij of anderen niets te veel is gezegd, en het *eerste vervolg* op de *naamlijst der inteekenaren* doet zien, dat ons publiek voortgaat met het werk naar verdienste te schragen.

Wie het oog slaat in de thans verschenen tweede Aflevering, en dan opmerkt dat een 160-tal zeer digt gedrukte kolommen de alphabetische lijst niet verder brengt dan van *Aanhaling* tot *Aanslibbing*, zal zich op nieuw moeten verbazen over den rijkdom onzer tegenwoordige taal, en over de volledigheid en naauwkeurigheid, waarmede het Woordenboek wordt bewerkt. Weiland toch omvatte den inhoud van wat hier wordt geleverd, in zijn groot Woordenboek in 25, en in zijn Beknopt Woordenboek in 16 veel ruimer gedrukte bladzijden(*).

(*) De heer D.A. Thieme, die in *de Tijdspiegel* van Dec. ll. bl. 507 eenig bezwaar vond in mijne gemaakte vergelijking van de *eerste* Aflevering van het Woordenboek der Nederlandsche Taal met het Beknopt Taalkundig Woordenboek van Weiland, zal nu zien, dat mijne op die vergelijking gebouwde raming niet zoo geheel mis was. Eene vergelijking van de *tweede* Aflevering, waarin noch de rijke letter *A*, noch het uitgebreide artikel *Aan* voorkomt, met hetzelfde werk van Weiland, geeft een niet wijd verschillend resultaat. Ook is het eene vergissing, dat het *beknopte* Woordenboek zou zijn ‘een uitvoerige woordenlijst.’ Vermoedelijk heeft men gedacht aan Weilands *Handwoordenboek*, in 1812 uitgekomen, 856 pagg. Het door mij genoemde *beknopte*, een werk in 5 deelen, 1826-1830, is wel degelijk een *beredeneerd* Woordenboek. Overigens is het onverschillig, met welk bestaand Woordenboek men het nieuwe vergelijke; altijd vindt men grootelijks reden te *wenschen*, dat het uitzigt, door den heer Thieme aan het slot van zijn welwillend schrijven geopend, eenmaal vervuld worde.

De Redactie zal het zelve erkennen, dat de bezorgdheid over den buitengewonen omvang des werks en de daarvoor noodzakelijk gevorderde tijdruimte, door mij en anderen aan den dag gelegd, niet overdreven is te achten, en dat aan de *volledigheid*, door haar zoo te regt beoogd, als getrouwe gezellin wel de *beknoptheid* mag worden toegevoegd.

De wenken, ter vorige gelegenheid daarover gegeven, zal ik thans niet herhalen. Alleen wil ik de bedenking maken, of bij voorb. het volgende uit kol. 253 niet beter ware weggelaten. Men leest daar:

'*Aannemen!* toeroep tot den knecht in een koffijhuis enz., aan wien men iets wenscht af te geven, hetzij ledige kopjes, glazen enz., hetzij geld ter betaling van het verteerde.'

Mij dunkt, de soort van gebiedende wijs, hier bedoeld, dient in het dagelijksch leven niet alleen als toeroep tot den knecht in een koffijhuis; maar tusschen elke twee personen, die men zich denken kan, waarvan de eene in min of meer ondergeschikte betrekking tot den anderen staat. En waarom juist die opmerking plaats moet vinden op het woord *Aannemen*, blijkt nergens uit. Zij geldt toch ontelbaar vele andere werkwoorden evenzeer. Roept de heer zijn' knecht, hetzij dan al of niet in een koffijhuis, toe: *Aannemen, Jan!* - welnu, de mevrouw zegt tot hare dienstmaagd, als de maaltijd geëindigd is: *Kaatje* of *Mietje, afnemen!* als het water van de parapluie op den vloer van gang of kamer is geloopen: *Opnemen!* als het kleed buiten te droogen hangt, en de regenbui opkomt: *Innemen!* als een of ander huisgeraad voor ditmaal heeft uitgediend: *Wegnemen!* enz. enz. Ik bid u, wie zal ons een volledige lijst van al die imperatiefvormen leveren? Of liever, bij welk werkwoord uit het Woordenboek zal de bij *Aannemen* gemaakte opmerking niet moeten worden herhaald? Er volgt uit, dat zij niet dáár, maar in dat gedeelte der spraakkunst thuis behoort, 't welk over de verschillende vormen der gebiedende wijs handelt.

Op *Aangeven* en *Aangrijpen*, in de eerste Aflevering voorkomende, scheen het mij toe dat de Redactie het belang van de zuiverheid der taal niet genoegzaam in het oog hield. Enkele artikelen in de tweede kunnen niet anders dan die meening versterken.

De germanismus *Aanheer* is opgenomen, en wel met de uitlegging: 'uit *Heer,* dat hier zooveel als *vader* beteekent.... Doch het woord was eigenlijk hoogd. en hier te lande alleen in gebruik in de aan Duitschland grenzende gewesten.... In den nieuweren tijd echter is het door enkele dichters.... weder in gebruik gebragt; misschien om te voldoen aan den wensch van Bild.... In allen gevalle is *aanheer*, ofschoon uit het hoogd. afkomstig, als een archaïsme te beschouwen, waarover de dichter het regt heeft te beschikken: de vorm en zamenstelling des woords zijn onberispelijk.'

Het woord *aanheer* is, ja, een *archaïsme*, doch geen *nederlandsch* archaïsme,

het is en blijft, al hebben ook twee onzer dichters er zich van bediend, zoo als de Redactie te regt zegt: ‘eigenlijk Hoogduitsch;’ en tegen de overneming er van in onze taal is groot bezwaar. Het woord moge ‘in vorm en zamenstelling onberispelijk’ zijn: het mist een voornaam vereischte, t.w. de verstaanbaarheid. Geen Nederlander kan het begrijpen, tenzij bekend met het hoogd. *Ahn.* Ook is het onjuist voorgesteld, dat door het gebruik van *aanheer* voldaan werd aan ‘den *wensch* van Bilderdijk.’ Bilderdijk heeft niet *gewenscht;* hij heeft alleen verklaard ‘dat wij den Duitscheren hun *Ahnheer* mogen benijden.’ En in die verklaring ligt het bewijs, dat ook hij het woord niet voor Nederduitsch hield, gelijk hij het dan ook nimmer heeft gebezigd.

Daar de Redactie geen voorbeeld aanvoert van *aanheer* uit onze grensprovinciën, laat ik er hier een van dit woord, en van *aanvrouw* tevens volgen, uit Winhoffs Landrecht van Auerissel, bl. 499: *Als hier uoer durch gemene versamlung des gehalden Reichstags.... die succession und Erbschaft die Diechtern oder Enckeln, vonn der selben zeyt hinfur an, iren* Anheren *oder* Anfrouwen *Hab unde Gueter mit irer vatter unde mutter geswisterten*, *an stat irer vatter und mutter zue erben.... zuegelassen werden sollen*, enz. Dezelfde hier bedoelde grootvaders en grootmoeders heeten bl. 497 blootweg *aenen*, een woord van welks regt tot overneming onze vaderlandsche dichters nog geen gebruik maakten, en naar men hopen mag, ook niet maken zullen.

Van niet veel beter allooi dan *aanheer* is *aanmonding*, dat de Redactie afleidt van ‘het onderstelde werkw. *aanmonden.*’ Maar dit werkwoord aangenomen zijnde, wat zal het beteekenen? Dr. Beets gebruikte het naamwoord voor het bewegen of vertrekken van den mond door den blazenden muzijkant; zal iemand dit uit het woord *aanmonden* kunnen opmaken? De Redactie noemt het woord ‘ontworpen (?) ter vertaling van het fransche *embouchure.*’ Dit betwijfel ik; *embouchure* beteekent ook iets anders; méér overeenkomst heeft het woord met *embouchement*, dat de jongste dictionnaires hebben voor *l'action d'emboucher*, welk *emboucher* bij ons zou luiden: den mond in iets steken. Naar welke analogie dit in onze taal *aanmonden* zou kunnen heeten, is niet duidelijk.

Het Woordenboek zal de vraagbaak zijn ook ten aanzien van ingevoerde barbarismen. Van de beslissing, welke het geeft, kan voor de zuiverheid der taal derhalve veel afhangen. De wensch schijnt niet overbodig, dat de Redactie ook dit gedeelte harer taak met naauwlettende zorg behartige, en geen uitdrukking wettige, die, al ware zij ook door een dichter of prozaschrijver van gezag ingevoerd, in eenig opzigt met het nederlandsche taaleigen strijdt.

Na deze met de meeste bescheidenheid gemaakte opmerkingen, volge eene tweeledige nalezing, zoowel op de *tweede* als nader op de *eerste* Aflevering des Woordenboeks.

1. Aanmerkingen en toevoegselen.

AAGT. (Vrouwennaam). Ter bevestiging der bedenking, op dit woord door mij gemaakt, deel ik hier mede, wat één mijner vrienden mij daarop schreef: ‘Uw vermoeden in *de Tijdspiegel* voor 1864, bl. 487, is gegrond. Lang geleden had ik over Aagje eene aanteekening gemaakt, die hier volgt.

‘Dr. Te Winkel gaf in het Nieuw Nederl. Taalmagazijn voor 1857, bl. 142, een artikel

over deze Dame en beweerde, dat de spreekwijze afkomstig zou wezen van een kluchtspel van A.V. Bogaert in 1679 te Amsterdam bij Jacob Lescaille uitgekomen. Wij moeten hier van onzen geleerden Taalvorscher verschillen. Een feit heeft zeker aanleiding tot deze en voorgaande kluchten gegeven. Dit feit moet gebeurd zijn kort na den vrede van Munster in 1618. Huyghens getuigt dit in zijn geestig *Voorbericht* of Proloog der klucht van Trijntje Cornelis. In hoeverre echter zijne voorstelling met het feit zelf overeenstemt, is ons niet gebleken. Zijne klucht kwam voor de eerste maal uit in 1657 te 's Gravenhage bij Adr. Vlack, zie den Catalogus der Maatsch. v. Nederl. Letterk. te Leiden, D. I. bl. 119. Na Huyghens bewerkte A. Bormeester dit thema in zijne *Nieuwsgierige Aagje* te Amsterdam in 1664 uitgegeven; zie den Catal. bl. 64. Van deze klucht is die van Bogaert zeker eene omwerking, zoo als ook indien Catal. t.a. pl. is opgemerkt. De bibliotheca Duncaniana of andere verzamelingen van pamfletten zullen misschien hier wel licht kunnen schaffen.'

AALMOES. Den vorm *alemoes*, dien ik uit den vlaamschen dichter Van Rijswijck aanvoerde, heeft ook onze Vondel, Joann. de Boetgezant, bl. 36:

> - *ook d*' aelemoessen, *met*
> *Geen hart geoefent*, *maer met klinckende trompet*
> *Voor 't volck ten toon gestelt* -

Ald. bl. 31 leest men *alemos:*

> *Lantloopers vlammen op een* aelemos *te prachen.*

AAN (kol. 36). Voor *er aan* treft men dit ook aan bij Vondel, Altaargeh. bl. 152:

> *Een gruwelstuk*, *te snoot om* aen *te peinzen.*

AAN (kol. 51, art. 31). Een voorbeeld van dit *aan* vindt men bij Vondel, Virgil. in dicht, bl. 5:

> - *hij quam* geduurigh aen
> *In schaduw van den berch.* -

AANBIEDEN. Het voorbeeld hier uit Vondel aangevoerd met onscheidbaar voorzetsel is in *eigenlijken* zin. Het volgende is bij denz. in *figuurlijken* zin; Joann. de Boetgezant, bl. 48:

> *Om dit door middelen*, *in Godts naam*, *uit te wercken*,
> Aenbiede *ick mijnen dienst* -

AANBIJTEN. Vondel heeft dit werkw. onzijdig met *op*; Virgil, in dicht, bl. 557:

> - *d'Umbriden*, *gezwint en snel op zijne beenen*,
> *Vast* aenbyt *op het wilt* -

en Ovidius' Herschepp. bl. 261:

> - *Zoo moet de visch voortaen*
> *Te graeger op het aes* aenbyten *met verlangen.*

AANBULDEREN. In den zin van *tegenbulderen* heeft Vondel, Virgil. in dicht, bl. 544:

De winden -
.. tegen 't bare strant aenbuldren *naer hun nucken.*

AANDRAAIJEN. Melding verdienen de spreekwijzen *iemand een neus* en *een kool aandraaijen*, de eene bij Vondel, Poëzy, D. II. bl. 658:

Gy zoekt...
Met kerkgangk Godt te paejen,
En Doop en Nachtmael, *om den Heer*
Een neus *dus* aen *te* draejen.

en de andere bij Alewijn, de bedrooge Woekeraar, bl. 53:

- *bezoek eens*, *of j' er wel* een kool *zult* andraaijen.

AANDBIJVEN, bedrijvend, in figuurlijken zin en eene zaak tot voorwerp; Vondels Poëzy, II. bl. 288:

Gy zoudt, *als Kurius*, *noch lang uw akkerwerk*
Aendrijven -

en in de niet vermelde beteekenis van aanhalen, aanvoeren; De Groot, Van de Waarh. des Chr. Godsd. bl. 388: *bewijsreden*, *die hy* aendryft *voor het Christendom tegens de Heidenen.*

AANDRIJVER. Een voorbeeld van het mannelijke vindt men bij Bilderdijk, Bydr. tot de Tooneelp. bl. 64: *Aaron... de leermeester en* aandrijver *van die fraaie broederen.*

AANDRINGEN heeft den zin van *aanvoeren* bij Bilderdijk, Treurspelen, D. II. bl. 183: *waar de Rei... niet volstrekt tegen de vijf bedrijven is* aan *te* dringen.

AANDRUISEN. Dit werkw. bezigt Bilderdijk met de beheersching *op iets;* Naklank, bl. 77:

- *uit vrees van* aan *te* druizen
Op *d'aangreep zelfs van d'Euangelieleer.*

AANEENBINDEN. Een hier ontbrekend voorbeeld van het werkw. geeft Vondel, Ovidius' Herschepp. bl. 58:

De lichte hoef bint *flux vijf nagels horen*
Aan een. -

AANEENBOEIJEN. Men ontmoet dit werkw. bij Vondel, Brieven, bl. 57:

Eer d' overste ons verrasch, *en grijpe*, *en* boeie aen een.

AANEENBRENGEN. Een hier ontbrekend voorbeeld is te ontleenen aan Vondel, Virgilius in dicht, bl. 233:

- *Jupiter verstaet twee ballingen te mengen*,
En 't volck van Tyrus en van Troje aen een *te* brengen.

AANEENHANGEN. Men leest dit werkw. bij Vondel, Ovidius' Herschepp. Opdr. bl. 3:

Dit werkstuk, *leevende door veertigh eeuwen heen*
Hangt *van treurspeelen*, *vol veranderinge*, aen een.

en bij Antonides, Gedichten, bl. 1:

Dus hangt *mijn stoomtapijt* aeneen *van loofsieraet.*

AANEENHECHTEN. Beter dan de aangevoerde plaats uit Huydecoper past voor de *eigenlijke* beteekenis deze uit Vondels Hersch. van Ovid. bl. 237:

- *(hy)* hechte *met zijn handen*
Twee priemen met een' knoop, *gelyk twee armen vast*

Aen een.-

AANEENKLEVEN. Ook als bedrijvend komt dit werkw. voor bij Vondel, Virgil. in dicht, bl. 6:

't Was Pan, *die de eerste riet aen riet met wasch kon dwingen*
En kleven *hecht* aen een. -

En Ovidius' Herschepp. bl. 235:

Hy bont de middensten met draeden net van pas,
En kleefde *d' ondersten* aen een *met huighzaem wasch.*

Alsmede bij Antonides, Gedichten, bl. 71:

- *marmer en albast*,
Met mosch aeneen gekleefd, *in 't water opgeschoten.*

AANEENKLINKEN. In den eigenlijken zin vindt men dit woord bij Vondel, Virgil. in dicht, bl. 381:

Aen d' ijsre keten en haer schakel hecht te gader
Aen een geklonckeN. -

AANEENKNOOPEN. Men leest dit werkw. bij Vondel, Virgilius in dicht, bl. 383:

Hy knoopte *hant en voet* aen een -

en Ovidius' Herschepp. bl. 379:

De dappere, *die zes leeushuiden plagh* aen een
Te knoopen -

AANEENKOPPELEN. Een voorbeeld van dit werkw. geeft Vondel, Ovidius' Herschepp bl. 381:

Wat baet een dubbele aert, *twee dieren hecht* aen een
Gekoppelt? -

AANEENPASSEN. Als voorbeeld hiervan kan dienen uit Vondels Virgil. in dicht, bl. 6:

'*k Heb zeven fluiten van scherley*, aen een gepast.

AANEENSCHAKELING. Voor ‘de daad van aaneenschakelen’ ontbreekt hier een voorbeeld. Men vindt dat in het Vervolg op Wagenaar, D. I. bl. 254: *even als of de voornoemde onderscheiden Artykels van Handel geene* aanéénschakeling *met elkander hadden.*

AANEENSNOEREN. Een hier passend voorbeeld geeft Bilderdijk, Mengelingen, D. II. bl. 98:

Dat liefde uw harte snoerde aen een.

AANGEBOREN. In een' eigenlijken zin, in het Woordenb. niet vermeld, leest men dit woord bij Vondel, Ovidius' Herschepp. bl. 187:

Men zegt dat geene pen (d.i. vleugel) *hun* aengeboren *was.*

AANGEMERKT. Voorbeelden van dit voegwoord vindt men in de Daemonologia door Con. Jacobus, vert. door Meusevoet, bl. 36: aengemerct *dat het is om quaet te doen*, *soo leerdt hy hen de middelen*, *waardoor zy 't selve mogen doen.* En ald. bl. 62: *ick dencke*, aengemerct *dat dese misdaet soo strenghelijc behoort gestraft te worden*, *dat de Rechters schuldich zijn haer te wachten* enz.

AANGEVEN. Bilderdijk bezigt dit werkw. in een' ongewonen zin, Zedel. Gispingen, bl. 24:

- *de deugd die ge* aangeeft *voort te planten*,
Maar niet, *dan om den thyrs van razende Bacchanten*
Te omslingren voor het oog -

Het woord schijnt hier genomen voor *voorgeven*, *voorwenden*, en welligt in de plaats van dit gekozen om de herhaling *voor - voort* te vermijden.

AANGEZET, bijv. naamw. van 't welk ik vroeger den superlatief mededeelde; Bilderdijk, Schemerschijn, bl. 98:

- *venijnen*
Van aangezette *valsche wijnen.*

AANGLOEIJEN. Van de beteekenis ‘sterker doen gloeijen’ is hier alleen in eigenlijken zin melding gemaakt; zij is ook overdragtig. Nierstrasz, John Howard, bl. 9:

Nog rijst de lofzang op van Lissabons gemeente,
En gloeit *de heilgen* aan *op 't marmren grafgesteente.*

en de figuurlijke beteekenis van ‘tegengloeijen’ wordt niet bloot van ‘schitterende kleuren’ gebruikt; b.v. dezelfde Dichter, De Verlosser, bl. 24:

dan gloeit *mijn ziel in 't spraakloos lied U* aan.

AANHANGEN. Bij de voorbeelden uit de 17e eeuw kan de opmerking gevoegd worden, dat dit woord ook voorkomt met den persoon als onderwerp; dus Vondel, Davids Harpz. bl. 301:

'k Heb uw geboôn verstaen, *en* aengehangen.

Voorts heeft dit werkw. den zin van aankleven van eene besmettelijke ziekte; zie het Bredaasch Idioticon van Hoeufft, bl. 6.

AANHANKELIJKHEID. Siegenbeek noemde dit woord, in zijne bekende Lijst ‘eene platte vertaling van het Hoogd. *anhänglichkeit*, volstrekt af te keuren.’ Het Woordenb. neemt het op, doch zegt niets aangaande dit vonnis.

Bij Bilderdijk treft men het woord aan in een' zin, die, naar ik meen, verschilt van dien der aangevoerde voorbeelden, t.w. in de Treurspelen, D. II. bl. 147: *eene personaedje*, *aan wien elke aanschouwer zijn heil... in de* aanhanklijkheid *waar in hij tot hem gebragt is*, *verknocht.*

AANHEBBEN. In den zin van *inhebben* ontmoet men dit woord bij Hooft, Ned. Hist. fol. 873: *als men (de eendraght) meest van noode, en 't flodderen der hooghe regeeringe zoo groot' een bekommering* aanhad.

AANHEFFEN. Dit woord luidt bij Hooft *aanheven*, Brieven, fol. 99: *Alzoo dunkt my... het besluit wel zoo toonbaar als 't* aanheeven.

AANHOOREN. (Kol. 175, de *Aanm.*). Van der Palm schrijft nogtans mede *ten aanhooren van;* Bijbel v.d. jeugd. St. XX. bl. 87: *Dit voorwendsel zal Jezus hun nu ontnemen, en hunne boosaardigheid*, ten aanhooren *der gansche scharen*, *in het volle licht stellen.*

AANHOUDEN. In den zin van ophouden (zonder vijandig oogmerk) leest men dit woord bij Schutte, Stichtel. Gez. D. I bl. 88:

't Aas houdt *den arend* aan.

AANHOUDER. Hier ontbreekt de beteekenis van iemand, die dieven of het door hen gestolene ophoudt of verbergt. Zie Kiliaan, en Hoeuffts Bredaasch Idiot.

AANHOUDING. Dit woord heeft ook den zin van vasthouding, bij Maria Heyns, Bloemhof der Doorl. Voorbeelden, bl. 310: *'t Geen ik met de eerste koomst niet vind*, *zal ik noch min zien*, *zo ik mij hardnekkig daer aen hou. Ik doe niets zonder blygeestigheid; en d'* aenhouding, *en al te stijve blijving daer aen verblint* enz.

AANKALKEN. De verklaring van dit woord hier gegeven, en ontleend aan Hoeufts meermalen genoemd Idioticon, bl. 278, meen ik niet de ware te zijn. Iemand *aankalken* zou dan zijn: hem *met kalk aanschrijven.* Doch men schrijft bij ons wel met *krijt*, maar niet met *kalk*, zoodat men in dien zin eerder zou gezegd hebben: iemand *aankrijten.* Het komt mij voor dat *aankalken* voldoende opgehelderd wordt door *aanklieken*, dat hetzelfde beteekent en alleen wat platter uitdrukking is. Iemand *aanklieken* is wat men ook noemt: hem een *kliek aanzetten.* Dat *kliek* nu is eene massa lijmige of weeke stof, die men ergens op of tegen werpt. Van daar een *kliek kalk*, een *kliek slijk*, een *kliek boter*, en bij overdragt een *kliek eten* voor wat in den schotel of op het bord overschiet. Gelijk men nu den muur of het kleed bewerpt met een *kliek kalk* of *slijk*, zet men iemand, overdragtig gesproken, een *kliek schuld* aan

(waarvan bij Weiland het zelfstandig nw. *kliekschuld*, hetzelfde als *kladschuld*) of anders gezegd, men *kliekt* hem *aan;* evenzoo zegt men iemand eene schuld *aansmeren* en *aankladden*, en in 't holsteinsch *ankleien.* Naar de beeldspraak in al deze uitdrukkingen op te merken, en die er het onedele en platte van uitmaakt, is *aankalken* nu ook ligt te verstaan; het is iemand eene *kalkkliek* toewerpen of aanbrengen, en zoo kan ook, gelijk Hoeufft zegt - doch wat mij nog niet voorkwam - *kalk* in 't hoogduitsch voor schuld genomen worden. Men vergelijke *kliek, klieken* en *klikken* in Oudemans Woordenboek op Bredero, en *klikken* en *klakken* in de nedersaksische dialecten.

De Hoogleeraar Siegenbeek beval in zijne Lijst het woord *aankalken* niet zeer aan. Buiten den gemeenzamen stijl zal men het niet ligt hooren gebruiken.

AANKLEEF. Lang na den tijd van Hooft bezigde men nog *aankleven;* Vervolg op Wagenaar, D. I. bl. 228: *Ingezetenen van den Lande*, *die alleen in den koophandel*, *en deszelfs* aankleeven *hun bestaan vinden.*

AANKLEVING. Een voorbeeld van dit woord uit deze eeuw levert Bilderdijk, Eingal, D. II. bl. 103: *wat hem.... tot het voorwerp van 's Lezers liefde*, *verwondering en* aankleving *maakt.*

AANKLINKEN. Een voorbeeld van dit werkwoord geeft ons Vondel, Herschepp. van Ovidius, bl. 477:

't Zy steenen tegens steen, of stof daer zaet van vier
In vast zit, tegens een aenklinken *met getier.*

AANKOMEN treft men aan als zelfstandig in den zin van het fransche *abord;* Vertaling van Plut. door Van Zuylen van Nyvelt, fol. 185 verso: *de jongman wilde in haer eerste* aencomen *niet tot haer verstaen, ende sloechse af; ziende nochtans opt laetste* enz.

AANKONDIGEN. De spelling *aankundigen* ontmoet men nog lang na Hooft; b.v. in het Vervolg op Wagenaar, D. I. bl. 37: *De krygstoerustingen in Frankrijk en in Spanje* kundigden.. aan, *dat er iets gewigtigs in til was.*

AANKWEEKEN. In onzijdige beteekenis ontmoet men dit werkw. hij van Rijswijck, Poetische Luimen, bl. 124:

Ga ik eens dolen door de hei,
Ik zie hoe alles op der aerd',
Is vastgestrengeld en gepaerd.
Zoo groeit en kweekt *hier alles* aen.

AANLAGCHEN. Het verleden deelwoord is ook *aangelacht*, bij Feith, Oden en Ged. D. III. bl. 157, der uitg. in kl. 8vo.

- eens de vreugd en hoop van zijn geslacht,
Wie eens de toekomst als een roos heeft aangelacht.

AANLANGEN. Camphuyzen heeft daarvoor *aanlengen;* zie de Woordenlijst der leidsche Maatschappij.

AANLEGGEN. Volgens Kol. 222 zouden de zegswijzen *het met iemand aanleggen* en *met iemand aanleggen* in zooverre verschillen, dat bij de laatste het woord *het* is uitgelaten. Ik meen, dat ons spraakgebruik beide uitdrukkingen onderscheidt, en dat *het* in de laatste niet behoort. *Met iemand aanleggen* is met hem in persoonlijke aanraking of betrekking komen; doch *het met iemand aanleggen* geeft te kennen, eene of andere zaak met hem aanvangen, of eene handelwijze jegens hem in acht nemen.

Ook verdient nog opmerking de spreekwijs *de koopmanschap aanleggen*, te vinden in Floraes Sotte-Bollen, bl. 25:

Sy weten malkanderen aen te segghen
Komt by het gheselschap op dese uur,
Daer gaet men de koopmanschap aenleggen, enz.

Bij een *plantsoen* enz. *aanleggen* (Kol. 223) voor ontwerpen of inrigten voege men nog de opmerking, dat dit ook van een gebouw gezegd wordt; Bilderdijk, Ziekte der Gel. bl. 76:

- 't gestoorde metselwerk
Van poort en walgang, en pas aangelegde *kerk.*

Bij de vermelde zamenstellingen (Kol. 226) kunnen nog gevoegd worden *aanlegpunt* en *aanlegreep*, in Kramers' Woordenb. te vinden.

AANLEGGER. Siegenbeek spreekt in zijne Lijst van *aanleggeres*, dat in regtsgeleerden zin gebruikt wordt. Het Woordenb. vermeldt dit niet.

AANLEIDEN. *Iemand aanleiden* was overdragtig ook wel eens meer dan leiden, namelijk nopen, aanzetten, dringen; dus Vondel, Davids Harpz. bl. 60:

Dewijl ick...
- door uw voorbeelt aengeleit
Mijn' naesten holp naer mijn vermogen.

en in zijne Bespiegel, bl. 206:

- om harten te bereiden
Ten dienst, waertoe hy nu de menschen aen *quam* leiden.

AANLEUNEN. Met verwijzing naar *Leunen* had hier kunnen opgemerkt worden dat voor *zich iets laten aanleunen* Vondel ook heeft *iets aan zich laten leunen;* Virgilius in dicht, bl. 33:

Doch 'k laet verwaendelijck dit *geensins* aen my leunen.

Voorts komt *aanlenen*, van 't welk een voorbeeld uit Bilderdijks gedichten is aangehaald, ook bij hem voor in proza, namelijk in het Voorberigt van de Treurspelen van vrouwe K.W.B. bl. 8: *indien men zich zoo iets mogt laten* aanlenen. Zoo mede bij prof. H.W. Tydeman, Handel. van de leidsche Maatschappij, 1863, bl. 444: *wat het voor mij in het bijzonder onmogelijk maakte* (*de zaak*) *mij te laten* aanleenen.

Eindelijk valt op te merken, dat bij Bilderdijk voorkomt het hoogduitschachtige *zich aanlenen;* Krekelz. D. III. bl. 178:

Toen...
Het volk nog eenigzins zich aanleende *aan dien stut.*

AANLOOP. Bij de zamenstellingen van dit woord is te voegen *aanlooptrap*, dat ik ontmoette in Luthardt, de Openb. van God, door J. Busch Keizer, aangehaald in den Nederl. Spectator, n°. 18 van 1865, bl. 140: *De overige planeten*

zijn aanlooptrappen; *de aarde is de planeet bij uitnemendheid.*

AANLOOPEN. Als onzijdig werkw. ontmoet men dit zonder beheersching bij Ampzing, Bibels Trezoor, Voorr. bl. 20: *daer ik ook met uwer E. onschuldig hebbe moeten lijden*, *ende lelijk* aenlopen.

AANMELDEN wordt met betrekking tot eene zaak reeds aangetroffen, in hetz. werk, bl. 226:

> *Hier word des Heeren wraeck...*
> *En Assurs ondergang seer levend voorgedragen*,
> *En hunne tyrannij en wrevel* aengemeld.

AANMERKELIJK. In den zin van *opmerkelijk* leest men dit nog bij Bilderdijk, Bijdr. tot de Tooneelp. bl. 140: *eenige der belangrijkste of in eenig opzicht* aanmerkelijkste *plaatsen.*

AANMERKEN. Aan het slot van dit artikel is vermeld Hoofts zelfst. nw. *aanmerk.* Waarom dit niet afzonderlijk voorkomt, gelijk andere verouderde woorden (b.v. *aanhoud*, *aanklage*) is niet duidelijk.

AANMERKING. (Kol. 245) Voor *uit aanmermerking van* heeft Bilderdijk *in aanmerking van* in het aang. werk, bl. 137: *men benoemde dus... de historische Stukken*, in aanmerking van *de geschiedenis eener persoon* enz.

AANMOEDIGEN. Inderdaad komt *aanmoeden* voor; te weten bij Croon, Moy-al, bl. 315:

> - *wanneer gy steekt* (t.w. de trompet)
> *Om ander*' aen *te* moeden.

AANNEMEN beteekent opnemen, opvatten, Levens van Plut. door v. Z. v. N. fol. 204 verso: *De gesanten van deze woorden verschrikt zijnde*, *gaven gheen antwoort daer op*, *maer Archelaus* nam *het woort* aen, *en badt hem al schreyende* enz.

AANPAKKEN. Dit wordt in sommige streken gezegd van het aantasten door eene ziekte; zie Hoeuffts Bred. Taaleigen.

AANPALEN. Dit werkw. is niet ‘alleen in gebruik in het tegenw. deelw.’ Men leest het ook in de aantoon. wijs tegenw. tijd, bij Bilderdijk, Schemerschijn, bl. 123:

> *Dat Duivlenparadijs*, *dat heel onze aard verlokt...*
> *En*, *Neerland steeds te na*, '*t nu* aanpaalt, *half omringt.*

AANPASSEN. Het deelw. *aangepast* komt bij Bilderdijk voor in den zin van het hoogd. *angemessen*, d.i. overeenkomstig; Naklank, bl. 77:

> - *wangevoelens*,
> *Verderflijk*, *maar den tijdgeest* aangepast.

AANPERSEN. Eene andere dan de hier vermelde *eigenlijke* beteekenis is die van aanzetten met sporen; Vondel, Virgilius in dicht, bl. 509:

> - *zy* persten
> *Hun dolle hengsten* aen, *en schoten algelijck*
> *Met speeren van alom* -

AANPRIKKELEN komt ook voor met een zaak als voorwerp en als onderwerp; Van Merken, David, bl. 4:

De pynigende zorg, *door argwaan* aangeprikkeld.

Bilderdijk, Naklank, bl. 166:

't Is zelfgevlei, *door hoogmoed* aangeprikkeld.

AANRANDEN. Niet vermeld is hier de beteekenis, waarin Vondel het woord gebruikt, Heldinnebr. bl. 72: Rand *snaer en pylkoker* aen, *gy wort de rechte Apollo: zet horens op 't hooft*, *gy zult Bacchus gelijken.*

AANRENNEN. Het imperf. *ron aen* komt nog voor bij Macquet, Dichtl. Uitspann. D. I. bl. 91:

Zoo ras de snelle tijd aenron *op vlugge vlerken.*

AANRITSEN. De eigenlijke beteekenis hiervan is niet zoozeer prikkelend aanraken, als wel aanzetten, aanprikkelen tot iets; dus Beverwijck, Schat der Ongesontheit. D. II. bl. 100: *de Dieren*, *die oock van de Nature tot het Telen* aangeritst *werden, om dat ... uyt te voeren.*

AANRITSGELD. Dit woord leest men nog in het Vervolg op Wagenaar, D. II. bl. 39: *Het Volk thans onverbeeldlyk schaars zynde*, *zoude men*, *op 't spoor der Voorouderen*, *de Maand-*, *de Hand- en* Aanritsgelden *kunnen verhoogen.* Uit deze plaats schijnt te blijken, dat *aanritsgeld* niet hetzelfde is als *handgeld.*

AANROEPEN wordt als regtsterm ook voor uitroepen gezegd; zie mijn Archief, D. I. bl. 242.

AANRUISCHEN. Opmerking verdient de uitdrukking *tegen iets aanruischen*, voor wat men anders pleegt te zeggen: *tegen iets indruischen;* bij Vondel, Heldinnebr. bl. 100: *Myn gebedt is ydel. (Eolus) zelf* ruischt *er tegen* aen, *en nergens bedwingt hy 't water dat hy schudt.*

AANRUKKEN. In figuurlijken zin komt dit woord voor, noch onheilspellend, noch schertsend, bij Bilderdijk, Nieuwe Uitspruitsels, bl. 38:

\- *de Wijsheid... van 't Oosten* aangerukt,
En met heur kostbren schat aan uwe kniên gebukt.

AANSARREN. Op de hier gegevene afleiding van *sarren* (als komende van *sa!* of *sar!* roepen) heb ik twee bedenkingen. Vooreerst, dat deze

afleiding (ook door Bilderdijk, Spraakl. bl. 261 gegeven) minder aannemelijk is dan die van het middelhd. *zerren*, waarvan ook *tergen* komt (zie denzelfden Bilderdijk, Geslachtlijst op *torn*, en Terwens Etymol. Handwoordenb. bl. 842). Ten tweede dat de opgave dier etymologie hier niet thnis hoort, maar op het artikel *Sarren.* Wordt zij daar nu insgelijks gegeven, dan is dit eene herhaling, die in het Woordenb. moet vermeden worden. Deze aanmerking is ook elders van toepassing.

AANSCHENDEN. Op dit woord is tevens behandeld *Aanschennen*, hoewel vormen, die zoo dikwerf voorkomen, wel eene afzonderlijke behandeling schijnen te verdienen. Bij de groote menigte van voorbeelden van *aanschennen*, vergeleken met de zeer weinige van *aanschenden*, is het welligt niet overbodig, hier van het laatste nog enkele aan te halen; Jan Vos, Gedichten, D. I. bl. 549:

> *'t Sabijnsche leeger is op Roomen* aangeschonden.

Macquet, Dichtliev. Uitspann. D. I. bl. 63:

> *Myn lieve vaderland... werdt nooit* aangeschonden.

Tollens, Gedichten. D. III. bl. 13:

> *Daar* schond *hij 't monster* aan *en al zijn zendelingen.*

Van der Hoop, Willem Tell, bl. 139:

> - *hoe wreed u 't vrijheidsmonster lastert*
> *En alles* aanschendt; -

Ten slotte zij nog opgemerkt, dat *aanschennen* ook voorkomt in den zin van aanhitsen, bij Leuter, Kruiskerk, bl. 19:

> *Zou iemand hen voor Christus Kerke erkennen*,
> *Wier moedwil poogt der godsvrucht' spits te biên*,
> *En op de deugd den afgrond* aanteschennen?

AANSCHITTEREN. Een voorbeeld van dit woord levert Vondel, Virgilius in dicht, bl. 466:

> *Als hy Jupijn bestrijt*, *en hoe de blixem raest*,
> *Met vijftigh beuckelaers hier tegens* aan *durf* schitteren.

AANSCHOEIJEN. In overdragtigen zin en in den prozastijl heeft Lulofs, Drie Proeven van Opheld. over Vondel, bl. 12: *dat (de poezij) de wieken der verbeelding* aanschoeijend, *hare vlugt naar het rijk van het bovennatuurlijke neme.*

AANSCHOUWEN. Hier ontbreekt de vermelding van Vondels (niet navolgenswaardige) *aanaanschouwen;* Ovidius' Hersch. bl. 457:

> *O goôn*, aanschoutge *om hoog alle onze ellenden* aen,
> *Zijt my gedachtigh.* -

AANSLAAN. (Kol. 309, art. 2). *Iemand aanslaan* (voor ten huwelijk nemen) is niet altijd ‘eene gemeenzame, min of meer schertsende uitdrukking.’ Zij is zeer ernstig gemeend bij Vondel, Noah, bl. 31:

O pest van 't zuivre bed! meer vrouwen aen *te* slaen
Dan eene alleen, dat wil u beide deerlijk smarten.

en lager nogmaals:

Uw eigen vader, out en hoogh op zijne jaren
Sloegh *eerst twee vrouwen* aen, *waaraen hy zoonen won.*

Tegenwoordig heeft de uitdrukking *eene vrouw aanslaan*, en wel in de obstetrica, eene gansch andere beteekenis.

AANSLEEPEN. Als voorbeeld van dit werkw. in den eigenlijken zin kan dienen, Antonides' Gedichten, bl. 36:

Maar Nereus wiert eertijds alleen geploegt van scheepen,
Om schaers van 's nabuurs kust den nootdruft aen *te* sleepen.

En in den onzijdigen zin van langzaam voortgaan, aldaar, bl. 84:

Als juffer Triton noch half ronkende aen *quam* sleepen.

2. Ontbrekende artikelen.

AAIJER. Vondel, Ovidius' Herschepp. bl. 254:

Ook wortels...
En aeiers, *week gebraên, gerechten, dieze ley*
In aerde schotelen.

En in anderen zin, Rodenburgh, Poeetens Borstweringh, bl. 369:

De teere ayer *dees verdruckinghe moet draghen,*
En buyght geduldich -

lager op dez. bl.:

Door 't zoete weer ick zie de ayer *weer oplichten*
Heur neergevelde top -

Nog bij Tollens, Liedjes van Claudius, bl. 54:

- als het jonge zaad ontspruit
En de aijer *zwelt en wast.*

AANBLOEIJEN. Pers, Bellerophon, bl. 25.

Al moet hy naeckt en bloot gelijck een ballingh gaen,
Besiet sijn rechte staf, daer bloeytse *weder* aen.

AANBRENGING. Heyns, Bloemhof der doorl. Voorbeelden, bl. 218: *dat men 't hof vol* aenbrengingen, *beschuldigingen en twisten zag.* En bl. 319: *De Historieschrijvers... konnen van twee* aenbrengingen *degene*, *die waerschijnelijkste is*, *aennemen.*

AANBRENGSTER. Vondel, Ovidius' Herschepp. bl. 57:

> *De raef*, d'aenbrengster, *die vast hoopt op lof en loon.*

en bl. 269:

> *De Faem*, d'aenbrengster, *en nooit snaterbekkens moe.*

AANDENKING. De utrechtsche Hoogleeraar Bouman gaf in druk: ‘Een Woord ter *aandenking* van den Hoogl. A. Niermeijer;’ eene ‘Leerrede ter *aandenking* van H.J. Royaards;’ en ‘Leerredenen ter *aandenking* voor vrienden en bekenden.’ Zie Handelingen der Maatsch. van Letterk. 1864, Bijlagen, bl. 325.

AANDRIESCHEN. Vondel, Heldinnebrieven, bl. 104: *ick zal trachten tegen het water* aen *te* drieschen. Antonides' Gedichten, bl. 244:

> *Zy zag...*
> *Een vreesselijke orkaan van twist*
> Aendrieschen *stander tegen stander.*

AANEENBUIGEN. Vondel, Ovidius' Herschepp. bl. 471:

> *- (de maen) is nu en morgen kleen*,
> *En grooter als zy vol de horens* buigt aen een.

AANEENGELEGEN, bijvoegel. naamw. Vondel, Virgilius in dicht, bl. 215:

> *Men zeght dat eertijts hier* aeneengelege *landen*
> *... door 't gedruisch des waters, zonder maet*,
> *Van een gesprongen zijn. -*

AANEENGERAKEN. Vondel, Virgilius in dicht, bl. 510:

> *Als zy ten derdemaele elckandre in 't velt aenrannen*,
> Geraecken *heir aen heir...*
> *Met al hun maght* aen een -

en bl. 534:

> *Wy zijn ruim eens zoo sterck*, geraecken *wij* aen een.

AANEENGRENZEN. Vondel, Ovidius' Herschepp. bl. 375:

> *Gy wert*, *daer oogh en neus* aen een grenst, *met een schoot*
> *Van 't zwaere punt gewont. -*

AANEENHITSEN. Vondel, Virgilius in dicht, bl. 359:

> *- ick heb hen alle*
> *Met kracht* aen een gehitst, *uw Godtheit ten gevalle.*

AANEENHUWEN. Vondel, Ovidius' Herschepp. bl. 311:

> *De godtheit komt er by*, *en* huwtze *beide* aen een.

AANEENSCHIETEN. Brill, Aesthet. Waarde der Dichtvormen, bl. 3: *de ons allen gemeenzame grondstof der taal... als tot krystallen* aaneengeschoten.

AANEENVAARZEN. Met eene niet onaardige woordspeling leest men dit woord in de Koddige Opschriften enz. D. III. bl. 22:

> *Als Bartel dronken is*, *dan spreekt hy op de maet*,
> *En* vaarst *het al* aen een, *tot dat hem 't kalf ontgaet.*

AANEISCHEN. Daemonologia door Con. Jac. vert. door Meusevoet (Amst. 1603) bl. 19: *verbindt hy hem selven te verschynen als zy hem* aeneyschen.

AANERVING. Palingh, 't Afger. Momaansight der Tooverye, bl. 134: *gebreckelyckheydt in de natuure*, *of door* aenervinge *van gheslachte.*

AANFELLEN. Dit niet zeer aanbevelenswaardige werkw. komt voor in Van Woensels Rusland, bl. 415, voor ‘fel aanvallen;’ zie Le Jeunes Bouwstoffen, bl. 165.

AANGEGRENSDE. Mijn vorige nalezing gaf een voorbeeld uit Vondel van het deelw. *aangegrensd.* Men ontmoet dit als zelfstandig gebruikt bij denz., Virgilius in dicht, bl. 312:

> *Want d'* aengegrensden, *die de zeekust daer omtrent*
> *Bewonen*, *zullen noch* enz.

AANGREINZEN. Bilderdijk, Mengelingen, D. IV. bl. 55:

> *Schoon de dood u* aan *moog* greinzen.

AANGRIJNEN. Leuter, de Kruiskerk enz. bl. 278:

> *Hoe thans dat teedre wichtje kwijnt,*
> *En door de dood wordt* aengegrijnd.

AANGRIJPEND, bijv. naamw. Pierson, Rigting en Leven, D. I. bl. 185: *een Inferno... veel* aangrijpender *nog dan het* aangrijpend *gedicht van den dichter der midden eeuwen.* Keller, in den Geld. Volksalm. 1865, bl. 140: *Er lag iets sterk* aangrijpendst *in dat bij een zijn te midden der vrije natuur.*

AANHANDELEN is in Drenthe in gebruik voor

aankoopen; zie mijn Archief, D. I. bl. 242.

AANHANDIG. Leven van Marcus Aurelius, bl. 20: *het toegemaecte paert is als een* aenhandich *vrient.*

AANHANGING. De Groot, van de Waarheid der Christel. Godsd. vert. door Oudaan, bl. 11: *welke (wereld) alsoo gemaakt is, dat sy door een gedurige* aanhanging *aan malkander haar selven onderhoud.*

AANHEFFER. Heyns, Bloemhof der doorl. Voorbeelden, bl. 343: *verstaende dat enige samenzweringen tegen zijn leven gemaekt wierden*, *vergenoegde (hy) zich met opentlijk af te kondigen, dat zy hem bekent waren, zonder* d' aenheffers *daer af te vervolgen.*

AANHEIMEN. Hiervan *aangeheimd* bij Camphuyzen, Psalm 94, vers 3:

> *Sy moorden* (*o onwaerdigh ding!)*
> *Den* aen-geheymden *vreemdeling.*

AANHERKEN. Antw. Spelen van Sinne, bl. 389:

> - *int* aenhercken
> *Ben ick ghewoone*, *en sal mijn volghers stercken.*

Het werkw. *herken* werd voorheen zeer dikwerf gebezigd, zoo als dat artikel leeren zal.

AANHESSEN. Rodenburgh, Poeetens Borstweringh, bl. 230:

> - *ghenot 't gheen in de zinnen speelde*,
> *Aenporrende de graeghte*, aenhessende *het bloedt.*

AANHITSER. Vondel, Virgilius in dicht, bl. 398:

> - *strengen Turnus*, een' aenhitser *van den zijnen.*

AANHOOGING. Volgens Siegenbeeks Lijst bezigt Bilderdijk dit woord voor ‘verlenging van leven.’

AANIJVEREN. Vondel, Brieven der Heil. Maeghden, bl. 57:

> *Ick sidder op 't gerucht*, *ick* yvre *derwaert* aen.

AANKAAP. In den Zeeuwschen Nachtegael; volgens de Woordenlijst der leidsche Maatschappij.

AANKABBELEN,
AANKAKELEN,
AANKANTELEN,
AANKENTEREN,
AANKETSEN,
AANKEUREN en
AANKIRREN; zie Kramers' Fransch Woordenboek.

AANKLAAUW, hetzelfde als *enklaauw;* zie Kiliaan en Weiland.

AANKLADDEN. Gemeenzaam woord voor ‘iemand een klad, bepaaldelijk een schuld aanwrijven.’

AANKLANK. Lulofs, de Declamatie, bl. 265: *zoo zij niet in de snaren der ziel zelve.... een* aanklank *vinden.* Ald. bl. 270: *met een' zeer flaauwen* aanklank *van weemoed.*

AANKLAREN,

AANKLEPPEN en

AANKLETSEN; zie Kramers' Woordenboek.

AANKLIEKEN, in de gemeenzame taal voor ‘iemand voor schulden aanteekenen;’ zie *Aankalken* in de voorgaande lijst.

AANKLISSEN. Hooft, Nederl. Hist. fol. 643: *De glans*, *die zy waande haaren Godsdienste* aan *te* klissen.

AANKLOEKEN. Dit woord is zoowel in Noordals in Zuid-Braband gebruikelijk voor ‘kloeker worden;’ zie Hoeuffts Bred. Taaleigen i.v.

AANKLOKKEN,

AANKNABBELEN,

AANKNIKKEREN en

AANKNARREN; zie Kramers' Woordenboek.

AANKOMSTIG. Hooft, Tacitus, fol. 359: '*t geweldt der* aankomstighen, *door vleyery*, *verheffende*, *om niet als verwonnen en laf hartigh versmaedt te worden.* Ook bij Van Mander komt het woord voor, volgens de Woordenlijst der leidsche Maatschappij.

AANKRUIDEN. Zie Kramers' Woordenboek.

AANKRUIJER, bij Oudaan; zie de Woordenlijst der leidsche Maatschappij.

AANKUNSTELEN. Hoekstra, Bronnen en Grondslagen van het Godsd. Geloof, bl. 341: *onrust... bestaat er voor ons in de eerste periode van ons leven niet*, *indien zij ons althans niet wordt* aangekunsteld.

AANLAAUWEN en

AANLASCH; zie Kramers' Woordenboek.

AANLENDIG. In het tooneelspel Margrietje (Amsterd. 1639), bl. 10:

> - *daer 't riet*
> *En 't lis en anders is* aenlendigh,
> *Daer sach ick wat een moeyt men dee*
> *In 't vangen van 't geschobde vee.*

AANLOKKING. Daemonologia, door Con. Jac. vert. door Meusevoet, bl. 41 verso: *soo en sal God hem niet toelaten haer meer met zijne....* aenlockingen *te quellen.* Bilderdijk, Treursp. D. II. bl. 213: *dat de illusie des Tooneelspels... eene eenvoudige* aanlokking *is voor den toeschouwer.*

AANMAAG. Hooft, Taeitus, fol. 494: *hoe grooter getal van* aanmaagen, *hoe de oudtheit meer begunstight wordt.*

AANMAAUWEN. Zie Kramers' Woordenboek.

AANMAGT. Vlaerdings Redenrijckberch, bl. 104:

> - *Wat anders seylt moet gypen*,
> *Mits* aenmacht *van verstant en lasterlijcke waen.*

Het woord komt ook elders voor; zie de Woordenlijst der leidsche Maatschappij.

AANNAME. Van der Wijck, Mr. Joh. Kinker als Wijsgeer, bl. 277: *laat ons zien of zoodanige conclusie met de* aanname *der Kantiaansche categorieën wel rijmen kan.*

AANORDENING. Bilderdijk, Brieven, D. V. bl. 274: *Men bevat dit verband en de geheele* aanordening *der beden in 's Heilands volmaakt voorschrift niet genoeg.*

AANPAREN. Hubert, Psalm 37, vers 29:

> *Het Aerdryck word den vromen* aengepaerd.

AANPERSING. De Groot, Van de Waarheid des Christel. Godsd. door Oudaan, bl. 183: *Ook en is dese Godsdienst... sonder eenige dreygementen of* aanpersingen... *voortgeset.*

AANPEUREN. Bredero, Groote Bron der Minnen, bl. 23:

> *Maar Daniel* peurt *wat* aan.

AANPLOFFEN,

AANPOMPEN en

AANPRUTTELEN; zie Kramers' Woordenboek.

AANRADING. Heyns, Bloemhof der doorl. Voorbeelden, bl. 299: *na dat hy lang vergeefs*, *door zijn welspreekentheit, die in hem zeer vaerdig was*, *en door zijn* aenrading *gepoogt had haer van dit voorneemen af te trekken.* De Groot, van de Waarheid des Christel. Godsd. vert. door Oudaan, bl. 54: *die slange, die de beginselen des menschelijken geslachts met quade* aanradingen *verstrikt heeft.*

AANRANGEN, met eene meermalen voorkomende letterwisseling (bij voorb. in *strang* voor *strand*) in plaats van *aanranden*, bij Van Mander, Bucolica, bl. 140:

> *De sieckten doch niet altijds en* aenrangen
> *Een lijf of lidt bysonder* -

AANREDE. Muntinghe, Geschied. der Menschheid (2e dr.) D. I. Aant. bl. 15: *God in zijne* aanrede *tot de eerste menschen.*

AANREEKSEN. Bij Oudaan; zie de Woordenlijst der leidsche Maatschappij.

AANREGENEN. Zie Kramers' Woordenboek.

AANREGTING. Bilderdijk, Bydr. tot de Tooneelp. bl. 9: *ter verlustiging en verpoozing tusschen de verschillende* aanrechtingen, *voor de aangezetene Gasten.*

AANREZEN. De Harduyn, Goddel. Lofsanghen, bl. 68:

> *Die onse menscheydt heeft* aenreest,
> *En uyt de Maeghet is gheboren.*

Van Zevecote, Gedichten, bl. 88:

Als het ontuchtig vier van Venus haer aenreest.

en bl. 314:

Des harders grammen moet, die haest hem sal aenreesen.

AANRIJVEN en
AANRIJZEN. Zie Kramers' Woordenboek.
AANRILLEN. Feiths Werken, D. XI. bl. 86:

Ik ril *de toekomst* aan. -

en lager nogmaals:

Ach! moedloos rilt *zijn hart de haglijke uitkomst* aan.

AANRITSING. Kantteekening van den Statenbijbel, op Rom. VII, vs. 4: *die over ons heerscht door...* aenritsingen *tot de sonde.*
AANSCHATTEN. Hooft, Nederl. Hist. fol. 730: *Bewindt*, *eeren*, *en tytels*, *liet hy zich voor geen weldaaden* aanschatten.
AANSCHOPPEN en
AANSISSEN. Zie Kramers' Woordenboek.

Tot zoo verre voor ditmaal de nalezing op de *eerste* en *tweede* Aflevering van het Woordenboek der Nederlandsche Taal.

Sedert de vorige aankondiging in dit Tijdschrift gaf de Hoogleeraar De Vries de eerste Aflevering van zijn *Middel-Nederlandsch Woordenboek.* Dat we met den aanvang ook van dit werk onze letterkunde geluk, en den geleerden Bearbeider allen voorspoed wenschen, behoeft geen verzekering. Het vult op de voortreffelijkste wijze eene leemte aan, die tot hiertoe bij ons bestond. Gaarne zou ik van mijne belangstelling, ook van dezen arbeid, nadere blijken geven; doch de tijd laat mij dit voor alsnog niet toe. Dr. Bisschop gaf in den Spectator reeds eene nalezing: de mijne hoop ik mede te eenigen tijde mijn Hooggeleerden Vriend

aan te bieden. Inmiddels mag ik niet nalaten, met een enkel woord, mijne verwondering te betuigen, dat de ook in dit Woordenboek gevolgde orde zuiver *alphabetisch* is. Men weet, dat zelfs voor het Nederlandsche Woordenboek in der tijd was bepaald, dat de rangschikking der woorden *etymologisch* zijn zoude. Dat de Redactie van dit plan heeft afgezien, bij een werk van zulk eenen omvang en vooral voor het groote publiek bestemd, laat zich begrijpen en verschoonen; doch dat de etymologische behandeling wordt gemist in het Middel-Nederlandsch Woordenboek, uit zijn aard meer wetenschappelijk en vooral voor geletterden bestemd, zal steeds bejammerd worden door ieder, die het hoogst doelmatige en voordeelige dier methode door de werken van Graff, Schmeller, Benecke en anderen bij ervaring kent.

Rotterdam, 6 Junij 1865.

DR. A. DE JAGER.

Nog eene provinciale.

Utrechtsche Volksalmanak voor het jaar 1865. Utrecht, L.E. Bosch en Zoon.

Bij de aankondiging eener andere provinciale in dit tijdschrift had ik te spreken over het eerste werk, dat de heer Keller, als redacteur van den Gelderschen Volksalmanak den heer Nijhoff opvolgende, voor het vaderlandsche publiek ten beste had; bij de aankondiging dezer andere provinciale heb ik te spreken over het laatste werk, dat door den redacteur van den Utrechtschen Volksalmanak, den heer Bosch J^{r}. aan hetzelfde publiek geleverd werd.

Den heer Bosch heeft de dood, als vroeger den heer Nijhoff, op zeer gevorderden leeftijd uit den kring zijner werkzaamheden weggenomen. Ligt het volstrekt niet in mijn plan als zijn lofredenaar op te treden, toch wil ik het feit, dat zijn almanak tal van opstellen over onderwerpen van verschillenden aard aan zijne pen te danken had, constateren. Ziet men de registers, die aan de onderscheiden jaargangen toegevoegd werden, in, dan bevindt men, dat de stukjes, die zijnen naam voeren, ongeveer honderd bedragen. En van hoe verschillenden aard zij zijn, bevroedt men, als men leest wat hij hier gaf over Vreeswijk of de Vaart (jaarg.: 1841), dáár over Adriaan Boeijens Floresz van Utrecht (jaarg.: 1847); hier over Chartroise en de Karthuizerorde (jaarg. 1853), dáár over de Munt te Utrecht (jaarg. 1861).

In onzen jaargang zijn van de hand des redacteurs, voor zooveel dit opgegeven is, de volgende opstellen:

Boekdrukkunst te Utrecht, in de 15^{e} eeuw, waarbij eene lijst van boeken uit de 15^{e} eeuw, te Utrecht gedrukt, door C.G. Boonzaijer;

De domtoren;

Utrecht 28 November 1863.

Reeds vroeger (jaarg. 1862) behandelde hij het eerste der genoemde onderwer-

pen. Eene nieuwe bijdrage daartoe is in den almanak niet misplaatst. Zij zal voorzeker allen, wie Utrecht ter harte gaat, welkom wezen. 't Is eene bijzonderheid te meer van het aandeel, dat de bisschoppelijke veste door alle tijden heen gehad heeft in de bevordering van de ontwikkeling der individuën, zoowel als van de burgerlijke en kerkelijke maatschappij. Als zoodanig heeft zij voor iederen Nederlander hare waarde. Hem moet het goed doen, eene proeve te meer voor zich te hebben van het feit, dat zijn vaderland, aan hetwelk men wel eens te laste gelegd heeft, dat het zich het kind eener vreemde heeft willen toeeigenen, omdat het de uitvinding der boekdrukkunst aan eenen zijner burgers toekent, dat kind van zijne prille jeugd af aan met zeldzame zorg gevoedsterd en daardoor aan de wereld eene weldaad bewezen heeft, grooter dan indien het spoorwegen, telegrafen enz., als uitvindingen van zijnen bodem, in de geschiedbladen van zijn bestaan had aan te teekenen.

De boekdrukkunst - gelijk zij sinds hare wording het waren, zoo zijn nog hare werkplaatsen de smidsen, waar de krachtige wapenen gesmeed worden, voor welker treffen op den duur vallen moet wat er zondigs en als zoodanig voor aller welzijn belemmerends huist onder eenen generaals-vederbos of eenen soldaten-shako, onder den frak eens ministers of den kiel eens bedelaars; vallen hier en op Madagascar en overal - zou het den Nederlander niet goed moeten doen, dat hij, wijzende op het zeventigtal werken, door haar, uit Utrecht, reeds in de 15^{e} eeuw aan de wereld geschonken, zeggen kon van zijn vaderland, wat van Utrecht de heer Kien in de vergadering van den gemeenteraad dier stad, bij gelegenheid der Novemberfeesten, sprak: ‘niet zelden was het de eerste op de baan van vooruitgang en beschaving!’

Onder het opschrift: de Domtoren, gaf de heer Bosch geene volledige beschrijving van dat gebouw, maar besprak hij slechts enkele punten en trachtte hij aan het besprokene meer waarde te geven door de bijdrage van eenen in theorie en practijk ervaren bouwmeerster op te nemen. Er is oud, er is nieuw. De tijd, de wijze, de mannen der stichting worden niet vergeten, maar ook het uurwerk, dat in 1859 door den heer Borrel werd aangebragt, wordt beschreven.

Die mengeling van hetgeen gewrocht van het verleden is en van hetgeen onze eeuw in het leven riep, deed gedachten bij mij opkomen, waarvan ik enkele mededeel:

> Doe men schreef CI□CCCXX en één
> Leijt men van mi den eersten steen.
> Daarna CI□CCC en twee en tachtigh
> Was ic volmaect, so men siet waerachtigh.

Iets langer dan zestig jaren had men, nu vijfhonderd jaren geleden, noodig om den steenklomp op een te stapelen, in hoeveel minder tijd brengt men in de 19e eeuw werken tot stand, die voor den dombouw niet behoeven onder te doen - vooruitgang.

Vóór vijfhonderd jaren lieten zich de middelen vinden tot het stichten van eenen toren, waarvan het nut minstens betwistbaar is, omdat men niet uitgelagchen werd, als men zeide: Deo optimo maximo! - tracht in de 19^{e} eeuw eene kleine kerk te stichten, die als oefenplaats eener dorpsgemeente in de dingen des geestes, ongetwijfeld tot Gods eer is, indien er iets tot zijne eer zal zijn,

hoeveel *antichambreren, adverteren, requestreren, collecteren* en ander *eren* meer is er noodig om u uw doel te doen bereiken, zoo ge 't bereikt - achteruitgang!

Eens leefde men, zich vergenoegende met eenen uurwijzer op den toren, zeker wel omdat de bijzonderheden van het maatschappelijk en huiselijk leven minder snel elkander opvolgden en men dientengevolge niet *in a hurry* leefde, maar tijd om te leven had - thans nu 't genot, het werk, de bezoeking ook *rails* op den levensweg schijnen aangelegd te hebben, zoodat men niet meer leeft bij het uur, maar bij de minuut en dikwijls lust gevoelt met den dichter uit te roepen:

> Laat mij, laat mij ademhalen!

thans kan men aan den toren moeijelijk minder eisch doen, dan dat hij ook de minuten aanwijze - vooruitgang of achteruitgang?

't Uitvoerigst opstel van den heer Bosch is dat, hetwelk ik het laatst genoemd heb. Het neemt niet minder dan honderd en tien van de twee honderd bladzijden, waaruit het mengelwerk bestaat, in. Opgeluisterd door twee plaatjes, van welke het eene voorstelt: het vertrek der Franschen, onder bevel van generaal Molitor, uit Utrecht, in den vroegen morgen van den 28sten Nov. 1813 en het andere: de eerste Kozakken te Utrecht 28 Nov. 1813, levert het, behalve eene herinnering aan enkele gebeurtenissen van het gedenkwaardige jaar, waaronder een gedeelte van het lied, door Warnsinck gezongen, betrekkelijk het halve eeuwfeest onzer bevrijding de volgende wetenswaardigheden:

Oproeping der stads regering tot een 50jarig herinneringsfeest; D^{r}. N. Beets, 28 November 1863;

De jaren 1813-1863, door A. Bogaers; J.W. Hofdijk, een November-lied;

Aanspraak van den burgemeester M^{r}. N.P.J. Kien;

De optogt;

Op het zien van onze vlag op den Domtoren, door N.;

De chassinetten;

Oranje boven.

Uit de geheele verzameling spreekt een hart, dat niet verkoudde voor de redding van het vaderland, al ging eene halve eeuw daarhenen, sinds de verzamelaar, als rustbewaarder, stond aan Utrechts Wittevrouwenpoort en getuige was van de ontmoeting van den officier der utrechtsche schutterij en den kozakkenhoofdman. 't Bevreemdt niet, als men zich herinnert, hoe hij ten jare 1846 van den overweldiger dus schreef: ‘niet in de kerk der Invaliden is zijne plaats; men grave en wroete in de velden van Rusland en Leipzig, van Jena en Waterloo, men verzamele alle beenderen der verslagenen, men rigte daarvan eene pyramide op, die gewis in hoogte en omvang de beroemdste der Egyptische zal kunnen overtreffen, en daarop plaatse men het stoffelijke overschot van den grooten Napoleon. Welk een gejuich is er aan de boorden van de Seine opgegaan, toen het verrotte gebeente van dien éénigen, dien onvergelijkelijken, dien nooit overtroffen menschenslagter, onder het bulderen van het geschut, plegtig en statig de hoofdstad naderde. Doch Nederland, Europa, geloof het, wanneer alle schimmen, die door zijnen wil vóór den tijd ter dood gedoemd werden, weder uit hunne graven te voorschijn kwamen en langs de boorden der Seine het gekerm en geween aanhieven, dat zij op de slagtvel-

den deden hooren - dat knersetanden en geween en gehuil zoude het gejuich doen verstommen en in vreesselijke accoorden het gedonder van het geschut overtreffen' (*Utr. Volksalm.* van dat jaar bl. 51 vlg.). Maar al getuigde ook het verzamelde niet van die ingenomenheid met het gebeurde vóór vijftig jaren, waarvan het getuigt, dan zou het toch gewis vele belangstellende lezers vinden.

't Is waar, in ons vaderland is ook nu alles niet *couleur de rose* en doen er zich, zoowel in de raderen der regeringsmachine, als in het bijzondere leven der burgerij, verschijnselen op, die men, zonder te overdrijven, onrustbarend noemen mag; maar toch dat eenen Napoleon een Willem van Oranje verving, die met onbekrompenheid, zoowel de stoffelijke, als verstandelijke en godsdienstige belangen van zijn volk, voorstond en eenen krijgshaftigen zoon en eenen grootmoedigen kleinzoon naliet, dat deed in 1863 te regt feest vieren, en wie, die er aan deel nam, zou niet met genoegen lezen wat de heer Bosch ter herinnering aan Utrechts feestelijk verblijden aan zijnen almanak toevertrouwde? Dat het den ouden man gegund ware geweest, ook nog het vreugdebetoon te zien, dat de 18de Junij van dit jaar in het leven riep!

De lijst der verdere bijdragen, die in den almanak zijn opgenomen, is geene breede. Dichtstukjes, die er op voorkomen, zijn:

De Utrechtsche linie, door D^{r}. Römer;

De vijf faculteiten der Hoogeschool, door D^{s}. Graadt Jonckers;

De wraak van een kastelein, door W.J. Hofdijk.

Prozastukjes:

Ligging van het Romeinsche en later

Frankische kasteel of de stad Trajectum, door M^{r}. T.N.M. Eijck van Zuylichem;

Utrechtsche spreekwoorden, door P.J. Harrebommée;

Het marktgebouw op de Marieplaats;

25jarig bestuur van burgemeester Kien, en Iets over de oudheid van Rhenen, door D^{s}. R.H. Graadt Jonckers.

Het versje van D^{s}. Jonckers is van goede bedoeling; het stukje van D^{r}. Römer zonder twijfel vervaardigd onder den indruk van hetgeen voorviel bij Dannevirke en de Düppelerschansen, en de legende van Hofdijk in de daad eene leerrijke legende.

Eene eenvoudige mededeeling betrekkelijk het gebouw, dat sedert kort de Marieplaats ten gerieve van eenen tak des handels bezit en dat haar zelve tot sieraad verstrekt, geeft het geschrevene onder het opschrift: het marktgebouw op de Marieplaats. Eene mededeeling nopens de feestelijkheden van den dag, waarop de heer Kien, vijf en twintig jaren te voren, de betrekking van burgemeester aanvaardde, behelst ook het stukje, dat in de inhoudsopgave is vermeld als: 25jarig bestuur van burgemeester Kien, maar eene mededeeling, *con animo* gedaan. Betreffen beide mededeelingen dingen van onzen tijd, tot het verleden voert ons ten deele Harrebommée terug, als hij iets zegt over de spreekwoorden:

Het is goud uit de Gortsteen;

Hij brengt hem achter den Dom;

Het is vuur van de Oude Gracht;

maar voeren ons geheel terug *en* D^{s}. Jonckers *en* M^{r}. Eijck. De eerste, over de oudheid van Rhenen iets in het midden brengende, geeft enkele bijzonderheden uit de geschiedenis der stad. Zelf zal hij zijne bijdrage wel niet als iets,

waaraan de zorg des naauwkeurigen geschiedschrijvers besteed is, willen beschouwd hebben. Op mij heeft zij althans dien indruk niet gemaakt. Hoe kon het ook, waar eenvoudig gezegd wordt, dat Civilis Vada of Wageningen bestormde en in dien tijd Rhenen als Grinnis voorkomt, alsof er nooit iemand geweest ware, die gezegd heeft, dat schoon de ligging van Grinnis bij Rossum en van Vada bij Leeuwen onzeker is, beide plaatsen toch stellig op den Gallischen oever van de Waal en das buiten het Batavische eiland gelegen waren? Meer zorg besteedde Eijck aan zijn stukje over de ligging van het Romeinsche en later Frankische kasteel of de stad Trajectum (Utrecht) tot op de 7de of 8ste eeuw. Zeer goed is het, dat aan zijn opstel een kaartje is toegevoegd, dat de waarschijnlijke ligging van gezegd kasteel in den aangeduiden tijd tracht te verduidelijken en dat het castrum Trajectum, vergroot, ter zijde heeft.

Ééne vraag wensch ik der redactie, die den heer Bosch vervangen zal, te doen betrekkelijk de opgave der inrigtingen, genootschappen, enz. Het provinciaal utrechtsch genootschap komt daarbij voor, moet het historisch genootschap, gevestigd te Utrecht, er niet mede eene plaats hebben?

Met te vermelden, dat tegenover den titel het portret van M^{r}. J. de Beaufort, R. d.o.v.d. Nederl. Leeuw, Lid van het collegie van Gedeputeerde Staten van Utrecht, Curator der Utr. hoogeschool enz. prijkt, zou ik kunnen besluiten, indien ik maar aanleiding van de verandering der redactie, die het gevolg van het overlijden van den heer Bosch wezen moet, niet nog een en ander aan het bovenstaande meende te moeten toevoegen.

Het is mij altijd voorgekomen, dat het uitwendige van den almanak, waar die in iets beters, dan den papieren omslag gestoken was, als te deftig, te aristocratisch beschouwd mogt worden. Voor den Christophilus, die in der tijd verscheen, mogt dat zwarte pak niet misstaan, voor den Utrechtschen Volksalmanak zou mij een ander, een meer élégant b.v. in den trant van dat van den Gelderschen Volksalmanak voor het jaar 1865, beter dunken.

Wat den inhoud betreft, moet mijns inziens de poëzy ruimer vertegenwoordigd worden. Ik bedoel, dit schrijvende, niet, dat er meer versjes in het bundeltje behooren opgenomen te worden, maar dat die stukjes, die de poëzy vertegenwoordigen, of, met andere woorden, die in de daad poëzy zijn, meerdere moeten wezen. Wel weet ik, dat ons vaderland, voor zooveel de poëzy aangaat, de jaren der magere korenaren en magere koeijen beleeft, maar aan het onmogelijke der uitvoering van het gezegde geloof ik daarom niet, indien de zaak maar fiksch aangegrepen wordt. Om iets van hetgeen ik hieronder versta te noemen, zeer te regt heeft de uitgever van den Gelderschen Volksalmanak begrepen, dat het in eenen tijd, waarin aan alle privilegies de bodem wordt ingeslagen, voor zoo verre zich dit doen laat, een anachronisme is, het privilegie, waarbij jaarboekjes hunnen ganschen inhoud ten geschenke ontvangen, te willen handhaven. Die nieuwe overwinning van het menschelijke denkvermogen worde door den uitgever van den Utrechtschen ten aanzien der poëzy met groote vrijgevigheid toegepast en ongetwijfeld zal de redactie onze dichters bereid vinden, niet om daarom het

speeltuig te grijpen - dat gaat niet - maar om daarom wat ze aan het speeltuig ontlokten, aan haar af te staan.

Hetzelfde beginsel gelde voor het proza, maar dan doe daaraan de redactie ook zware eischen. Zij wijze af wat niet als geacheveerd kan aangemerkt worden en ieder jaar al weder eene aanvulling toelaat; verder wat, gelet op zijnen vorm, niet aesthetisch te noemen is; ook, om niet meer te noemen, wat niet veel meer behelst, dan eene reproductie van zekere zinsneden uit vroegere schrijvers. Zoo zal zij plaats winnen voor eene goede novelle, voor opstellen betrekkelijk andere personen, gebouwen, inrigtingen en wat niet al, dan die van de myterstad en zoo veel meer, maar zóó ook aan haar voedsterkind eenen goeden opgang verzekeren.

Ik geef intusschen mijnen raad om beteren en uit, terwijl ik de pen nederleg, slechts den wensch, dat de volksalmanak, dien de heer Bosch in het leven riep en waaraan hij jaren achtereen zijne zorg wijdde, na zijnen dood voortleve, zoo het zijn kan, nog gelukkiger verzorgd, dan zij het ooit werd.

F.A.E.P.R.E.

Vertalingen en herdrukken.

Een Engelsche jongen op eene Hollandsche school. Naar het Engelsch bewerkt door P.J. Andriessen, schrijver van: 'de Deserteur.' Amsterdam, P.N. van Kampen, (zonder jaartal).

't Is niet gemakkelijk te schrijven voor jongens, die de kinderboekjes ontwassen zijn en de groote-menschen-boeken nog niet begrijpen. Men blijft of te laag bij den grond, wordt laf, kinderachtig, of vliegt te hoog rond in de sfeeren der romantische wereld, waarheen de jeugdige verbeelding niet volgen kan, eigenlijk ook nog niet volgen mag. Wie daarom deze klippen weet te vermijden en er slag van heeft hen aangenaam bezig te houden, vinde aanmoediging, want er is behoefte aan voor hen geschikte uitspannings-lectuur. Vinden ze niet wat voor hun leeftijd past, zij grijpen naar hetgeen schadelijk voor hen is. Pruikerigheid alleen kan willen, dat zij nooit uitsluitend tot uitspanning lezen. De arme drommels hebben waarlijk inspanning genoeg, als zij, tusschen de lessen in, hun schoolwerk goed afmaken... dat wil zeggen: zich niet op allerlei manier er af maken.

De Heer Andriessen verdient in mijn oog geprezen te worden; vooral wat den vorm betreft schrijft hij juist voor dergelijke lezers als ik bedoelde. Ik heb een paar van die knapen, en verschillende geschriften van hem lazen zij met ontzettend veel plaisir, zij verslonden ze, wat, dunkt mij, dezen lof genoeg motiveert. Het waren werkjes van geschiedkundigen inhoud; moesten zij de geschiedenis er uit leeren, ik zou een beetje meer eischen; maar zij hadden plaisir, onschadelijk plaisir, en hiervoor zeg ik den Heer Andriessen dank, om deze reden roep ik hem openlijk toe: geef hun nog meer van dien aard, breng hen slechts niet in de war door verkeerde voorstellingen van de historie. Naar mijn inzien steekt bepaald dit nut in het gekozen genre van historische tafereelen, dat het hun vragen in den mond legt naar de ware

toedracht der gebeurtenissen, naar beroemde personen, naar nog meer bijzonderheden; en te prettiger vinden zij het, als hunne studieboeken of het mondeling onderwijs op de historische les van het gymnasium die vragen beantwoordt of hunne opgewekte weetgierigheid bevredigt.

Ook ‘Een Engelsche jongen’ - niet op ‘eene Hollandsche school,’ maar op ‘een kostschool in Holland;’ want onder Hollandsche school verstaat men immers nog altijd eene school voor lager onderwijs? - Ook ‘Een Engelsche jongen’ van den Heer Andriessen stond de proef, die ik met mijne knapen nam, met glans door. Zij vonden hem ‘een flinken jongen’ en amuseerden zich bijzonder met al die ridderlijke spelen van hem en zijne kameraden. Zij konden zich echter geen begrip maken, zeiden zij, van een kostschool ‘waar alles zoo mooi toeging,’ ‘waar alle meesters zoo knap en zoo lief en zoo best waren....’ Helaas, zij zijn ook al aangestoken of besmet met den geest dezer eeuw en doen aan kritiek! Tot zelfs over onderwijzers toe, durven zij oordeelen, - trouwens een crimen, waaraan wij, papa's, ook al in onze jeugd ons schuldig maakten - al waren het hier slechts denkbeeldige personen, die zij ‘te best’ vonden.

De heer Elwes, zoo als de bewerker zijn oorspronkelijken auteur noemt, heeft echter van zijn kostschooltijd alleen de aangenaamste herinneringen bewaard; hierdoor zijn al die heeren en knapen ‘zulke beste menschen en zulke beste jongens,’ - ik citeer weder een van mijne zoontjes - en ik zeg het den Heer Andriessen volmondig na: ‘de Engelschman heeft ons land en ons volk’ (vooral eene kostschool in ons land!) ‘zeer vleijend beschreven;’ maar om deze beschrijving (vooral van die kostschool) ‘tevens vrij juist’ te noemen, vond ik zijne voorstelling *zu idealisch gehalten.* 't Kan zeker voor zijne jeugdige lezers geen kwaad, als zij niet zelven nog naar een instituut voor opvoeding en onderwijs moeten; maar is dit wel het geval, dan vrees ik, dat zij zich eene bittere teleurstelling zouden bereiden, door op de beschrijving van het leven in zulk eene inrichting van den Engelschen jongen af te gaan.

Behoudens deze opmerkingen en zijdelingsche waarschuwing aan ouders en voogden, durf ik echter het net uitgevoerde boekske gerust aanbevelen als een lief cadeautje voor hunne zonen of pupillen. De ook bij de aankondiging in de Nieuwsbladen aangehaalde ophemelende woorden uit het voorbericht zijn inderdaad niet overdreven. Of er, zoo als de Heer Andriessen daar zegt: ‘meer nut in steekt, dan in menig ander boek dat in Engeland voor de jeugd geschreven wordt,’ kan ik niet beoordeelen uit gebrek aan bekendheid met dit onderdeel der Engelsche litteratuur; dat er niets ‘ziekelijks’ in voorkomt, en de hier geteekende jongens ‘fiksche jongens’ zijn, valt niet te ontkennen.

De ‘bewerking naar het Engelsch’ is uitmuntend geslaagd. In den beginne dacht ik zelfs aan eene mystificatie en meende, dat de geheele Engelsche jongen door den Heer Andriessen gefingeerd was, om eene Hollandsche kostschool van hare goede zijde te schilderen. Al voortlezende kwam ik echter hiervan terug; en de aanteekeningen in verband met het ophemelende voorbericht lieten geen twijfel achter, dat de Heer Andriessen een Engelsch werkje met kleine wijzigingen in vloeijend Nederduitsch heeft overgebracht. Hij hebbe daarom eer van zijn werk en zijn Uitgever een goed debiet! Het typographische is vrij wat beter dan het lithographische. De teekenaar der plaatjes gaat dunkt mij eer achteruit dan vooruit

in zijne kunst. Dat tegenover den titel is beneden de kritiek, de anderen beneden het middelmatige.

Kampen.

J. HOEK.

De Geldman, of de geheimen van een barbier, door J.F. Smith, schrijver van Dick Tarleton, Croushall, de Stiefmoeder enz., uit het Engelsch vertaald door Servaas de Bruin. 3 deelen, te Leiden, bij Noothoven van Goor, 1864.

Een roman met - althans wanneer wij daaraan de gewone eischen doen - vrij krasse gebreken, hoewel niet met die, welke men in de werken van deze soort bij onze Engelsche naburen plagt te ontmoeten. Hij heeft in geenen deele dat al te huisselijke, die grootheid in kleinigheden, dat kwijnende, dat, om niet te vervelen, met zekere trouw en gloed moet geschetst worden; integendeel er is eenig gedrang van gebeurtenissen, over scènes en situaties welke menig romanschrijver had uitgesponnen loopt hij met eenigen haast heen, er is *aplomb* en soms iets hards in de behandeling, terwijl de eenvoudige wijze van verhalen ons den Geldman eene vertelling in drie deelen zou doen noemen, en wij den titel in ‘de lieden van het geld,’ of eenvoudig in ‘het geld’ zouden hebben veranderd. Immers, er is niet maar één mensch, niet alleen de Bankier, daardoor misdadig; behalve Sir Jasper zijn kapitein Riddle, mijnheer Parfit, de familie Prij en nog een paar ondergeschikte figuren door de goudziekte aangegrepen, moge deze bij de verschillende individu's een ietwat onderscheiden karakter hebben aangenomen. Of de roman met zoo vele personen ten tooneele te voeren, op wie men het ‘te huur of te koop’ kon schrijven, tegen de waarheid heeft gezondigd, beslissen wij niet; wij hopen het. Althans eene wel wat heerschende gedachte in het werk, wordt er in ons oog uitgedrukt door een niet al te gelukkig geteekenden Londenschen bakker, die D II, bl. 77 zegt: ‘In uwe oogen is geld in staat om alles te koopen - der mannen karakter, der vrouwen eer, der braven bloed.’ - Het vloekwaardig en verachtelijk slijk, het voorwerp van de drift van.... van zoo velen, verschijnt hier in wel vloekwaardig en verachtelijk licht, of liever, menschen vertoonen zich daarvoor in zoodanig licht.

De schering van het werk is een zamenstel van ongeregten en ongeregtigheid, gelukkig, met een inslag van nobele karakters doorweven - als in de wereld; terwijl de eersten allen op verschillende wijzen hun welverdiend loon ontvangen - niet als in de wereld. De nemesis ga rond en late menig spoor ontwaren, zóó vele en kennelijke drukt zij er niet. Daarvoor heeft de auteur dan ook eene reeks van toevalligheden noodig, die mede eene zwakke zijde uitmaken van zijn roman, dien wij onwillekeurig vergeleken met een Cerberus, wiens drie koppen en nekken in één ligchaam uitloopen. In het plan, in de zamenvoeging der onderscheidene deelen, en dikwijls de voorstelling en uitdrukkingen, stieten we nog al op het een en ander, dat *crude* mag heeten en *gemachter Witz.*

Wij hebben de gebreken opgesomd, daaronder ook, die alleen door eenige overdrijving, afbreuk deden aan het fraaije van een boek, dat wij onder het beste tellen wat ons - en het is veel gezegd - van het Engelsch fabrikaat in die soort onder het oog kwam. - Zijn de bakker en de generaals-weduwe wel wat *hors d'oeuvres*, en kon wa[t] zij doen of zeggen in het werk met luttel schade worden gemist; het is rijk aan schatten van karakters en situaties, die daarvan eene boeijende lektuur maken, waar beider verhouding goed is in acht genomen en die getuigen van des schrijvers menschenkennis. Er is een *humor* in niet enkel des verstands, maar ook der humaniteit, die ons onwillekeurig Sterne herinnerde, en wel in diens gunstigste oogenblikken,

zonder dat wij behoefden te denken aan copiëren. Wij ontmoetten menige gedachte die verdiende te worden onthouden, ook in het oog gehouden. Wie van onze romanlezers nu en dan kippevel verlangen te krijgen, en zij die liever eene zekere emotie voelen zoowat in de linkerzijde van de borst, of die wel eens het boek in de hand houdende, eene poos regtuit ietwat naar boven willen staren, kunnen hier vinden, wat van hunne gading is en bevredigt. - Het werk is goed vertaald.

Mengelwerk.

Over Blaise Pascal, door D^r^. A. Pierson.

Dit opstel is gewijd aan Blaise Pascal, den schrijver der Provinciales, den ontwerper der Pensées, in de eerste helft der 17e eeuw geboren, in 1662 overleden, slechts 39 jaren oud. Ik wensch in hem een der coryfeën te doen zien der fransche litteratuur, een dier helden van den stijl, een dier koningen van de taal, wier magt blijven zal, zoolang onze maatschappelijke beschaving duurt.

Het tijdvak der fransche geschiedenis, dat men de eeuw van Lodewijk XIV heeft genoemd, op welk gebied het ook zijn glans overschaduwd moge zien, zeker niet op dat der letterkunde. Het fransch, dat zich van de geheele beschaafde wereld heeft meester gemaakt: dat, niet minder door kracht, dan door juistheid en bevalligheid uitmunt, het is bij den aanvang van dat tijdvak gekomen tot zijn vollen mannelijken bloei.

De 17de eeuw is de klassieke tijd van den franschen stijl. In die eeuw staat uit een litterarisch oogpunt Blaise Pascal op den voorgrond.

Hoe is die klassieke tijd der fransche letterkunde geworden en voorbereid? Ziedaar een vraag, die wij in de eerste plaats willen beantwoorden.

Eigenaardig noemt onze taal eenvoudig '*stellen*' die moeielijke kunst van met orde en evenredigheid de verschillende zijden van een onderwerp te rangschikken, te verbinden en te ontwikkelen, zich alleen tot die denkbeelden te bepalen, die met het onderwerp, dat men behandelt in verband staan om alzoo zijn gedachte ook aan den minst geoefende in verstaanbare taal mede te deelen. Die kunst van stellen, die zoo veel geduld, vlijt en studie vordert, bij den aanvang der 16de eeuw was zij in Frankrijk over het algemeen onbekend. En geen wonder. Een zeker rustig bezit van uitgebreide kennis is onmisbaar, zal de schrijftrant, waarvan men zich bedient, een stijl mogen heeten. En dat was 't juist dat aan de 16de eeuw ontbrak. Naauwelijks waren de middeneeuwen geweken, waarin men als 't ware bij den dag had

geleefd zonder veel te denken om verleden of toekomst. 't Eerste waaraan men toen behoefte gevoelde was te weten en veel te weten; een keus te doen uit hetgeen men wist, ten einde anderen van de uitkomsten zijner wetenschap te overtuigen, daaraan kon nog niet gedacht worden. Voor de kunst van stellen was de 16de eeuw dus nog niet rijp: de schrijvers niet, daar zij geen kracht van combinatie bezaten, noodig tot het ontwerpen van een welzamenhangend plan; het publiek niet, om het ernstig genot te smaken, dat een welsprekend betoog ons verschaft. Zoolang de geest zich te vrede kon stellen met kennis te vergaderen, verlangde hij ook niet, zich naauwkeurige en afgeronde denkbeelden te vormen. En dit moest wel ten gevolge hebben, dat de taal aan groote onbepaaldheid van uitdrukking leed. Men was er slechts op uit, den woordenschat der taal, hoe dan ook te verrijken. De woorden werden meer geteld dan gewogen. Onkunde ten opzigte van de analogie tusschen oudere en nieuwere dialekten en beider eigenaardigheid, maakte de taal zeer overladen zoodat de stijl, bij groote onnaauwkeurigheid zwaar van gang en slepend was.

In dien tijd staat onder degenen, die de fransche taal een ware dienst bewezen Amyot boven aan. De slagersjongen, die langzamerhand Bisschop van Auxerre werd en als oorspronkelijk schrijver nooit iets beteekende, toonde ongemeen veel takt door van 1559-1574 zijne krachten te wijden aan de vertaling van Plutarchus. Zijn er weinig schrijvers der oudheid, wier geschriften door zooveel verscheidenheid van denkbeelden en onderwerpen uitmunten, Plutarchus in een fransch kleed te steken moest dan wel krachtig de ontwikkeling bevorderen beide van het verstand en het karakter van dien tijd. Die vertaling opende inderdaad een leerschool voor de zeden als voor de taal. Een Hendrik IV was er als door gevoed, en voor de taal zelve kon niets dienstiger zijn dan aldus te moeten worstelen met 't geen er uitnemendst was gedacht en gezegd door een der vernuftigste woordvoerders van de antieke beschaving. Het signaal is gegeven. Het fransch treedt zijn leerjaren in, als een knaap, die veel belooft maar toch nog veel leiding noodig heeft. Gedrild, onderrigt, beschaafd moet hij worden en wordt hij dan ook van nu aan door een reeks van auteurs die als nederige ondermeesters met de opvoeding van het fransche taaleigen schijnen belast, opdat het niet al te onhandig moge zijn als een Descartes, een Pascal, een Bossuet 't in hun dienst zullen behoeven.

Zoo zijn wij in de poësie de dagen van Ronsard reeds voorbij en begint het voogdijschap van Malherbe. Malherbe! 't is bekend hoe ondeugend men de poësie der 16de eeuw bij een oude jongejufvrouw vergeleken heeft, die, na twee of drie gemankeerde partijen eindelijk besloot een mariage de raison aan te gaan met Malherbe, die ook de 50 reeds achter den rug had. Mariage de raison of niet, liefde had hij voor de taal, dit is ontegenzeggelijk waar. Heeft hij niet, nog op zijn sterfbed de vrouw, die hem verpleegde, wegens een taalfout berispt. Voorzeker, kunstenaar was hij noch dichter, niettemin kwam hij op een gelukkig denkbeeld, dat hem bij de hervorming der taal bestuurde. Hij ging nl. noch met het hof noch met de professorale katheder te rade. Uitsluitend daarentegen met het volk van Parijs, waardoor en het patois der provinciën

en hoofsche taalverbastering vooreerst verbannen werd. Aan het polijsten zijner stances besteedde hij al zijn dagen. Met een stance over te maken en om te werken kon hij een half riem papier verdoen. Die zorg voor de compositie, de eerbied voor de wetten van den stijl en voor den lezer, dat besef van de moeielijkheden, aan de kunst van schrijven verbonden, was op het einde der 16de eeuw nog nieuw maar daarom van te grooter waarde. Zijn devies was dan ook: abstiens-toi en zijn trots le tyran des mots et des syllabes te heeten. Die goede Malherbe, wien weinigen meer lezen, toch heeft hij het instrument gestemd voor Corneille, Boileau en Racine.

Ook de romanlitteratuur werd niet aan haar lot overgelaten. De zoogenaamde *pastorale* romans kwamen in zwang, die ware of verdichte galanteries van dames en damoiseaux tot onderwerp hadden. Hier mogen wij de twee heeren d' Ursé, maar allerminst Honoré d' Ursé vergeten. Zijn groote roman Astrée waarvan het eerste gedeelte, zoo ik mij niet bedrieg in 1610 het licht zag en die eerst later door zijn secretaris werd voortgezet - wat dunkt u van een roman, die na den dood des auteurs, door zijn secretaris kan worden voltooid? - die roman Astrée is met allerlei hoogdravende aanspraken en liefdesgeschiedenissen opgevuld. Toch maakte dit boek époque en bij het groote publiek niet alleen; Patrie leverde er zelfs een commentaar op, waarin hij de moeite nam nader aan te duiden welke personen onder de verdichte namen van den roman bedoeld waren.

Wij kunnen er ons nu vrolijk mede maken evenzeer als met de romans, die naderhand verschenen van Madlle. Scudery, wijdloopiger en allegorischer gedachtenis, die arme Madlle. Scudéry, die naderhand zoo deerlijk - ofschoon altijd litterarisch - mishandeld werd - 't is niettemin waar, dat dit alles medewerkte om de fransche litteratuur nationaal te maken en de aandacht te vestigen op de behoeften en toestanden van het oogenblik. In dezen tijd valt ook de stichting van de fransche Akademie onder bescherming of beheersching, hoe zullen wij het noemen, van Richelieu. Het was de maatschappelijke zamenleving aan te zien dat zij, na de groote oorlogen van de 16de eeuw van haar rust begon te genieten. Men had getwist, gepreekt, geredeneerd, getheologiseerd, thans wilde men kouten en keuvelen en de voordeelen van het sociale leven inoogsten. 't Bekende hotel Rambouillet strekt er ten bewijze van. Het stond in den aanvang althans vooral onder spaanschen invloed. Antonio Perez was de groote man, uit wiens briefwisseling met den markies de Pisani de toon en geest reeds gekend wordt, die het hotel van dien markies, 't hotel de Rambouillet beheerschen zou. Daar kwam hij tot stand, de eerste dier lange reeks van litterarische salons, die op de fransche litteratuur zoo veel invloed hebben uitgeoefend en eerst in het begin der 19de eeuw voor goed een einde namen. Welke beroemde salons zijn er in die tusschenruimte niet geweest. Niet de gastheer maar de gastvrouw gaf er voortdurend den naam aan. Tegen het midden der 17de eeuw de salon van Madame de Sablé, later in het begin der 18de eeuw die van madame de Fincin, van madame de Geffrin, mad. du Deffant, mad. d' Houdetot, mad. Lespinasse, mad. Suard, mad. Necker, ja zelfs nog eindelijk van madame Récamier, die beminnelijke coquette. 't Is nooit vervelend

in een dier salons nog eens met de verbeelding te verkeeren. Althands in het hotel de Rambouillet met zijn dwaze affectatie ging het ongetwijfeld niet onaardig toe. Drie vrouwen heerschten daar achtereenvolgens als vorstinnen van den smaak. Eerst Julie Savelli, maar daarna vooral *de markiezin* van Rambouillet, l' incomparable Arthenice gelijk ze genoemd werd. Voor haar waren de fraaiste madrigaux van Marino, zelfs onze oude vriend Malherbe had een mystieke vereering voor haar. Na *zijn* dood en tot op dien van Voiture regeerde de dochter der markiezin insgelijks Julie geheeten. Dat was de beste tijd van 't hotel Rambouillet. Toen kon men er Condé vinden en Conti, la Rochefoucauld, Bussy, Grammont. Wat waren ze allen galant. Op nieuwjaarsdag van 1641 vond Julie op haar toilet twee albums van velijn papier, waarvan ieder blad een schoone bloem voorstelde in miniatuur, geschilderd door Robert en met een bijschrift van de beste poëten, 19 dichters leverden hier bijschriften voor 29 bloemen. Zelfs de groote Corneille maakte ter harer eere een versje op de lelie. Hij, die weldra de taal zou scheppen voor Cinna en Polyeucte legt de lelie het volgende in den mond:

Un divin oracle autrefois
A dit que ma pompe et ma gloire
Sur celle du plus grand des rois
Pourrait emporter la victoire
Mais si j'obtiens, selon mes voeux
De pouvoir parer vos cheveux
Je dois, o Julie adorable,
Toute autre gloire abandonner
Car nul honneur n'est comparable
A celui de vous couronner.

De soirées van 't hotel Rambouillet hadden ten minst dit goed gevolg, dat zij geletterden, onverschillig van welken stand in de maatschappij, met de beste societeit in aanraking bragten, hetgeen er niet weinig toe bijdroeg, om de litteratuur en de litteratoren te doen begrijpen, hoe onmisbaar het was, zich beschaafde vormen eigen te maken. Er liep overigens veel charlatanerie onder. Een romaneske affectatie kwam vooral onder de dames in zwang. Ze noemden elkander onderling niet anders dan ma chère en van daar haar algemeene naam die door Molière geridiculiseerd en vereeuwigd is in zijne Precieuses. Tegen het uur waarop het gewone gezelschap gewacht werd strekte ma chère zich uit op een rustbed in een alcoof. Het was er verre van daan, dat iedereen tot deze kleine schaar van ingewijden werd toegelaten. Men behoorde zelf een ingewijde te zijn en daartoe moest men kunnen bewijzen, dat men le fin des choses, le grand fin, le fin du fin goed begreep. Nu, als men dan achter le fin du fin toonde te zijn werd men behoorlijk door een der toongevers geintroduceerd. De abbés de Belle bat en du Buisson waren o.a. gelijk het heette les grands introducteurs de ruelle. Bij hen kon men zelfs onderrigt krijgen in hetgeen gevorderd werd om een chère te mogen bezoeken. Er was buitendien eene zoogenaamde Alcoviste, die voor de vrouw des huizes de honneurs waarnam en het gesprek moest leiden, dat gewoonlijk uit de ernstigste debatten over de frivoolste onderwerpen bestond. Geexecuteerd zijn ze door Molière, die ijverige précieuses; ze hadden haar taak van vorming en beschaving ten opzigte der taal vervuld. Het werd dubbel tijd, want de smaak van Rambouillet liet zich zelfs op het tooneel gelden, dat zeker aan quantiteit bezat hetgeen er in kwaliteit nog aan ontbrak. Corneille althands, wiens

eerste stukken zelf nog in het gewone genre waren, heeft niet minder dan 90 dramatische poetasters door zijn meesterstukken in de vergetelheid gedompeld, waaruit zij sedert, voor zoover wij weten, ook niet weder te voorschijn zijn gekomen.

Naast den grooten kring van Rambouillet ontstonden na allerlei kleine kringen. In deze zoogenaamde ruelles blinken nu twee lichten die inderdaad onze opmerkzaamheid verdienen: Balzac en Voiture.

In het begin zou het kunnen schijnen als waren wij eerder achter dan vooruitgegaan. De taal van Calvijn, van Rabelais, van Amyot, Montaigne zou men niettegenstaande hare onvolkomenheid nog gaarne de voorkeur geven boven het jonge proza der 17de eeuw. Maar vergeten wij het niet; de zamenleving dier dagen had daar niet meer genoeg aan. Voor hare nieuwe behoeften verlangde zij een nieuwe taal, een nieuwen stijl, en dien stijl te vormen was de taak en de verdienste tevens van mannen als Vaugelas, d' Ablancourt, Patrie, - le beau Patrie gelijk men hem noemde, die aan de balie ruim zoo zeer omtrent taalkundige als omtrent juridische vraagstukken werd geraadpleegd en eindelijk van mannen als Voiture, en Balzac. Balzac vooral! De kardinaal Duperron en de bisschop Coesseteau waren bij zijn optreden autoriteiten op het gebied der letteren, maar zij streken beiden voor hem de vlag. Met welk een gretigheid werden de brieven verslonden die Balzac in het licht gaf over allerlei onderwerpen, die toen de aandacht bezig hielden. Zieken - zeide men - hadden die brieven maar te zien om terstond te genezen. Bekend en in ieders gebruik - waren zij volgens een ander - als water en vuur. Maar de loftrompet was nog niet hoog genoeg gestoken. De brieven waren de trechter waardoor de liefde voor de fransche natie door zou dringen zelfs tot de bewoners van de boorden der IJszee. Bij Balzac vergeleken was Seneca eentoonig en Cicero arm. Het ergste dat de jaloesie van hem zeggen kon was: que toute la France était empuantie de son éloquence, en Balzac liet zich al die complimenten best welgevallen, hij wist zelfs den nijd dienstbaar te maken aan zijn roem. Un d' eux, schrijft hij, ne pouvant souffrir cet éclat a entrepris de parler plus haut que la renommée et d' obliger tout un royaume de se dédire; en elders: il m' est pourtant bien doux de recevoir aujourd'hui, avec vos prières, celles de la moitie de la France. Doch dit tot zoover. Zijne verdiensten *zijn* groot en de hervormingen die hij in de taal te weeg bragt van blijvende waarde. Van hem ontving het fransch als 't ware zijn onveranderlijke constitutie; van hem het fransche taaleigen den stempel, die zelfs in zijn latere ontwikkeling onuitwischbaar bleef. Balzac heeft soms een zinbouw, die Pascal geen oneer zou hebben aangedaan. De gretigheid waarmede zijne brieven gelezen worden, heeft de lezers *gevormd*, die weldra de Provinciales van Pascal en nog later de brieven van mad. de Sevigné in handen zouden krijgen. Hij doet het zijn tijdgenooten begrijpen que l' homme de génie n' est que l' homme de bien, qui a le don de trouver et d'exprimer une vérité. Daarmede heeft hij evenwel zeer naïf zijn eigen vonnis gestreken. Zijn éénige verdienste bestaat in den vorm, in den stijl zijner brieven. Regelmatig als de golven voor het strand zoo gaan en komen zijne phrases. Nu eens brengen ze als bij toeval een schit-

terende schelp aan, dan weder niets dan schuim mede. Met bewonderenswaardig geduld heeft hij het fransch van een ruwen jongeling, tot een accemplisted gentleman gemaakt, dien gentleman ookeen adellijke ziel te geven ging boven zijn bereik.

Naast hem blinkt Voiture, het bedorven kind van die dagen en van wien madl. de Bourbon verzekerde: qu'il devrait être conservé dans du sucre. Hij had veel geest maar ook niets meer en niets anders dan dit. Orgaan van al de douceurs van mad. de Rambouillet, gleed hij over alles heen, zonder eenigen hartstogt, maar daardoor juist was hij de man, door wien de taal, bepaaldelijk de poësie, ophield te zijn, hetgeen zij onder den invloed van Malherbe nog gebleven was, nl. zwaar op de hand. Denk u Voltaire, maar zonder de heftige vooringenomenheid van dezen ten opzigte van sommige denkbeelden en maatschappelijke toestanden en gij hebt Voiture voor u.

Niet onaardig heeft hij Balzac aangevuld. Hetgeen bij Balzac breed was en lang wordt bij Voiture levendig en scherp. Overigens hebben zijne brieven veel van die van Balzac. De onderwerpen, door hem behandeld, zijn voor ons van geen het minste belang. Met allerlei aardige nietigheden hield hij zich bezig, die zelfs in zijn tijd slechts waarde hadden voor een kleinen kring van ingewijden. Toch was hij van beteekenis voor de ontwikkeling der fransche litteratuur in de 17de eeuw, hij, de doodvijand van al wat in de poësie naar verveling en deftigheid riekt, en wiens reputatie zoo groot was, dat zij zelfs een Boileau kon verblinden, die hem onmiddellijk na Horatius plaatste.

Het hotel de Rambouillet, - Voiture was daar de afgod en het is tegelijk met hem van het tooneel dezer wereld verdwenen - het hotel Rambouillet heeft dus in waarheid een soort van voogdij uitgeoefend over den litterarischen geest in Frankrijk. Maar weldra zou het pleegkind op eigen beenen leeren staan en alleen loopen en - naar de geestige vergelijking van la Bruyère - gelijken à ces enfants drus et forts d' un bon lait qu'ils ont sucé et qui après battent leur nourrice.

Op welk punt zijn wij nu met de ontwikkeling der taal gekomen? Men heeft een stijl; een gekuischten, een beschaafden, ja hier en daar zelfs een krachtigen en prachtigen stijl, maar - men heeft - geen onderwerp, een klinkend cymbaal maar geen stof voor de zangen. Voiture komt er naïf genoeg voor uit. Als hij in een zijner brieven aan madl. de Rambouillet een vrij ongeloofelijk verhaal heeft gedaan, voegt hij er bij: il me vient de tomber dans l'esprit que vous imaginerez que tout cela est faux, et que ceque j'en ai dit n' était que pour trouver moyen de remplir ma lettre. Quand cela serait, mademoiselle, je serais en verité excusable, car, pour vous parler franchement, on est souvent bien empêché à trouver que dire et je ne puis comprendre que, sans quelques inventions comme cela, des personnes qui n'ont ni amour ni affaires ensembles, se puissent écrire souvent. Ik kan evenwel met een *nog* treffender voorbeeld toelichten hetgeen ik bedoel. In zijne Relation à Ménandre schrijft Balzac: Et ici avant que de passer outre, admirons ensemble les moyens dont Dieu se sert pour procurer le repos du monde et le soin qu'il a de trouver quelquefois le bien public dans le malheur des particuliers. Avoue moi que ce n'est pas un petit effet de la providence de s'être vi-

siblement opposée au premier genre de vie qu'avait choisi un homme si dangereux! Dat is eene phrase à la Bossuet, niet waar? Welnu, welk gewigtig pertoon meent gij dat hier bedoeld wordt? Van welk europeesch onheil heeft hij te gewagen? Geldt het welligt een Cromwell? Ach neen, het geldt een zekeren Père Goulce die onder een pseudoniem een aanval deed op Balzac.

Men ziet het: er is geen stof, geen onderwerp, waaraan de schoone stijl eennigzins besteed is. Die behendige kunst om van niets een onderwerp te maken, was nog niet uitgevonden, die kunst die veel *later* mad. de Sevigné in zoo hooge mate bezitten zou. Zij was nooit om een onderwerp verlegen. Voor haar was de minste gebeurtenis, een gerucht in de stad, een huwelijk dat aan of af was geraakt, alles un beau sujet - gelijk zij 't noemt, de raisonner et de parler éternellement. Zij kan dan ook verzekeren: c'est ce que nous faisons, jour et nuit, matin et soir, sans fin, sans cesse et nous espérons que vous en ferez autant. Als het vruchtbaar eigen *ik* is uitgeput moet er wel un pauvre mot du prochain vallen. 't Geen aldus gemotiveerd wordt: car il est plaisant ici le prochain, surtout quand on a diné.

Dit echter in het voorbijgaan. Waar wij vooral den nadruk op leggen is dit: 't schijnt dat de groote schrijvers der 17de eeuw niet komen mogen eer de taal al de vormen gereed heeft, waarin die auteurs hun denkbeelden of hun gemoed zullen uitstorten, en de fransche litteratuur voor Pascal, Descartes en Corneille doet ons denken aan een dansles, waar men ons allerlei fraaie bewegingen leert maken, die eerst te pas zullen komen als de dag van het feest daar is.

Wat was van dit gebrek het onmiddellijk gevolg? Gebrek aan waarheid. Een vorm zonder een inhoud, die er aan beantwoordt kan niets dan onwaarheid opleveren. Zoo was dan de klassieke tijd der fransche letterkunde, en met name Pascal geheel voorbereid. Hem schoot niets over dan het doode maar blinkende instrument der taal met zijn levensadem te bezielen. Van den aanvang af is hij zich de roeping der taal volkomen bewust. In zijne lessen over de welsprekendheid en den stijl dringt hij op niets zoo zeer aan als op waarheid en natuurlijkheid. De welsprekendheid, zegt hij ons, bestaat in het afbeelden van de gedachte, en aanstonds trekt hij er dit gevolg uit, dat zij, die, na hunne gedachte door het woord te hebben afgemaald er nog iets bijvoegen, eene schilderij maken maar geen portret. Het woord moet dus, volgens hem, alles zeggen wat de gedachte inhoudt, maar ook niets meer. En op dit punt is hij onverbiddelijk. Hen bijv. die schitterende tegenstellingen voortbrengen alleen om met antithesen te spelen, vergelijkt hij bij degenen, die valsche vensters maken in een gebouw alleen ter wille der symmetrie. Natuurlijkheid, waar was 't hem gegeven, haar te ontmoeten? Als men een natuurlijken stijl aantreft, zeide hij, is men gansch verrukt; want bij het opslaan van het boek meende men een schrijver te zullen vinden en zie! men vindt niet een schrijver, maar een mensch. Zij, zoo vervolgt hij elders, zij doen de menschelijke natuur eer aan, die haar toonen dat zij over alles spreken kan, over alles, zelfs over theologie. De fijne ironie dezer laatste bijvoeging zal u gewis niet ontgaan.

Getrouw aan deze en dergelijke stel-

regels kon Pascal het ook niet velen, dat de natuur onder allerlei bloemrijken opschik verborgen werd. Hij vroeg, waarom men niet van een koning sprak maar altijd van een doorluchtig monarch, waarom niet van Parijs, maar van de hoofstad des koningrijks; had hij in onzen tijd geleefd, hij zou gewis gevraagd hebben waarom - vooral in kerkelijke redenen, Petrus nooit eenvoudig Petrus maar altijd visscher der menschen moet heeten en Johannes nooit Johannes maar bij voorkeur Boanerges, zoon des donders.

Bij een schrijver wil Pascal waarheid ook in kleinigheden. Hij neemt het sommige schrijvers kwalijk dat zij altijd spreken van mijn boek, mijn preek, mijn commentaar. Zij deden beter, volgens hem, met van *ons* boek, onzen commentaar te spreken, daar er in de meeste gevallen ruim zooveel van anderen als van henzelven in gevonden wordt.

Hetgeen Pascal als theorie zoo goed begreep, en zoo helder ontwikkelde, hij zou het zelf in beoefening brengen.

Inderdaad; met zijn optreden in de fransche litteratuur is het gelukkig oogenblik aangebroken, waarop natuur en kunst in juiste evenredigheid vereenigd, ware meesterstukken zullen voortbrengen. Voor en na hem bestaat die volmaakte harmonie of nog niet of reeds niet meer. Kort voor Pascal, bij Descartes bijv., den grooten wijsgeer der 17de eeuw, zien wij een krachtige natuur, maar kunst ontbreekt; en eenigen tijd na Pascal, na de eerste jaren der 18de eenw komt weêr te veel kunst op den voorgrond; de schoonheid der vormen wordt om haar zelfs wil gezocht tot dat met Rousseau waarheid en natuur de letterkunde schier geheel verlaten en zij een tijdvak intreedt van kennelijk verval. Bij Pascal daarentegen en al zijne groote tijdgenooten, zelfs later nog bij Voltaire, is de vorm, de taal niets anders dan het meest doorschijnende kleed, dat de gedachte aanneemt om zich zooveel mogelijk te toonen in hare ware gedaante. Geen schrijver welligt uit de geheele 17de eeuw die zijn stijl met zooveel zorg bewerkt als Pascal; maar die zorg werd alleen besteed opdat het woord, de eenvoudige en tevens volledige afspiegeling zou zijn van hetgeen omging in geest en gemoed. Nicole heeft ons in de vorming van Pascal als letterkundige eenigzins ingewijd. Geschriften, algemeen wegens hun schoonheid geroemd aan een scherpe kritiek te onderwerpen, daaraan wende hij zich reeds vroeg, en had hij eens op eenige vlekken den vinger gelegd, ook die eerst zulk een geschrift het vurigst bewonderd had, kon niet anders dan hem bijvallen. Maar dubbel streng was zijn oordeel waar het zijn eigen stijl gold; de redactie van een enkelen volzin, al kwam zij anderen reeds onberispelijk voor, werd door hem niet zelden nog op tien verschillende wijzen beproefd. Toen hij zijne Provinciales schreef besteedde hij vaak twintig dagen over één brief. Verscheidene Provinciales werden zeven of acht malen, ja een enkele vijftien malen over- en omgewerkt. Zoo is die stijl geboren, die door Boileau, Racine, Voltaire, Cousin, Vinet, in één woord, door tijdgenoot en nageslacht, als om strijd wordt geroemd; een stijl dien de zuster van Pascal mad. Périer, met echt vrouwelijke juistheid van blik aldus beschrijft: ‘il avait une éloquence naturelle, qui lui donnait une facilité merveilleuse à dire ce qu'il voulait, mais il avait ajouté à cela des règles, dont on ne s'était pas encore avisé et dont il se servait si

avantageusement qu'il était maitre de son style en sorte que non seulement il disait tout ce qu'il voulait, mais il le disait en la manière qu'il voulait et son discours faisait l'effet qu'il s'était proposé.'

Hij heeft dus niets verwaarloosd, dat hem 't meesterschap kon geven over het woord; maar nu rijst de vraag: wat heeft Pascal in staat gesteld om zijn roeping te vervullen om dat schoone instrument der taal te bezielen; wat heeft hem die groote superioriteit als stijlist verzekerd?

En hierop is slechts één antwoord: hetgeen hem daartoe in staat stelde was zijne persoonlijkheid. Het bekende spreekwoord: le style c'est l'homme moeten wij ten zijnen opzigte omkeeren en zeggen: l'homme c'est le style.

Hoe was die persoonlijkheid van Pascal? ziedaar dus een tweede vraag, waarop wij nu het antwoord schuldig zijn.

Zijne uitwendige levensgeschiedenis is u bekend. Blaise Pascal in 1623 te Clermont geboren, niet gelijk bijna al zijne biografen berigten den 19, maar den 27 Junij, vertrok reeds op zijn achtste jaar naar Parijs, onder geleide van zijn vader Etienne en vergezeld van zijne beide zusters, Jaqueline en Silberte, latermad. Périer. Als kind onderscheidde hij zich op twee wijzen. Een waarom? zweefde hem altijd om de lippen en werd het niet voldoende beantwoord, dan zocht hij zelf een verklaring, die hem beter bevredigde. In de tweede plaats en ongetwijfeld in verband met het eerstvermelde toonde hij reeds vroeg - nl. op zijn twaalfde jaar - een groote voorliefde voor de mathematische wetenschap, een voorliefde, die door zijn vader zoo weinig begunstigd werd, dat hij zijn zoon alle boeken over wiskunde onthield. Smaakte de verboden vrucht dubbel zoet? Zooveel is zeker, dat den ouden Pascal een groote verrassing bereid was toen hij eensklaps zijn kind bezig vond met allerlei wiskunstige figuren op het venster te krabbelen, die ten doel hadden de oplossing van een mathematisch probleem. De vader weende van blijdschap toen hij bemerkte, dat zijn zoon zonder eenige hulp vele elementaire stellingen der meetkunde zelf had uitgevonden en nu juist tot een vraagstuk was genaderd, waarop hij (de reeds afgelegde weg in aanmerking genomen) ook noodzakelijk stuiten moest. Het spreekt van zelf dat hem thans geene hinderpalen meer in den weg werden gelegd, maar veeleer hulpmiddelen hem verleend, zoodat hij, zestien jaren oud, eene verhandeling schreef over een onderwerp uit de hoogere meetkunst. Maar van een andere zijde helaas! rezen geheel onverwachtte belemmerinringen. Reeds op zijn achttiende jaar zag hij zijn gezondheid hevig aangetast en na dien leeftijd heeft hij bijna geen dag doorgebragt zonder pijn en menigen dag, waarop het hevigste lijden hem kwelde: ontzettende hoofdpijnen waren van nu aan zijn levensplaag. Geen wonder, dat reeds dit hem stemde tot ernst, een ernst waaraan slechts een bijkomstige omstandigheid een bepaalde rigting had te geven. Twee van zijn vaders vrienden, met wie hij in aanraking kwam, maakten weldra den jongeling bekend met de werken van Janssenius en St. Cyran twee leuvensche godgeleerden, die het aanzijn hebben gegeven aan die rigting in de Roomsch Katholijke Kerk, waartoe de *Jansenisten* behooren, gelijk blijkt, naar een hunner nl. naar Janssenius genoemd. Welke hoofdgedachse spreekt uit die werken? Dezelfde die wij gewoon zijn te verbinden aan de namen van Augustinus en

Bernard van Clairveaux. De tragische tegenstelling tusschen des menschen zonde en Gods genade trad ook bij Janssenius weêr op den voorgrond en de leer van Gods eeuwige voorbeschikking liet zich ook hier met allen nadruk gelden. Aldus in de innerlijke levensgeschiedenis en daaruit voortgevloeide denkwijze van Augustinus te worden ingewijd trof den jongeling zoo diep, dat hij alle physische en mathematische studiën ter zijde stelde, om, gelijk zijn zuster Jaqueline ons berigt, zich onverdeeld te wijden aan de overdenking van la loi de Dieu et la perfection de la morale chrétienne. Evenwel, ook dit werd hem niet gegund, hoe dieper hij over die verhevene onderwerpen doordacht, hoe geweldiger zijn hoofdlijden toenam, ja het werd zoo gevaarlijk, dat de geneesheeren hem zonder eenig voorbehoud het denken verboden en hem noodzaakten allerlei verstrooiing te zoeken.

Blaise Pascal zal zich verstrooiien. Eerst uit pligtgevoel en gehoorzaamheid aan den geneesheer, doch l'appétit vient en mangeant. Nooit verviel hij tot zedeloosheid, maar toch het wereldsche leven, dat hem voor een groot gedeelte geheel nieuw was, nam zijn hart langzamerhand volkomen in. De doktoren hadden inderdaad goed gezien. De verstrooiing en afleiding waren zijn gezondheid vrij gunstig; hij leed veel minder dan vroeger. Wilt gij u van de levenswijze, die nu door hem gevolgd werd, eenigzins een voorstelling maken; stelt hem u dan voor - waarvoor voorzeker niet veel verbeeldingskracht noodig is - op een schoonen dag met een paar vrienden gezeten in een koets met zes paarden bespannen en rijdende over de pont de Neuilly. Niets beteekenende omstandigheid! Juist het omgekeerde. De koets met zes paarden - hoe humoristisch, niet waar? - bragt hem waar hij niet wezen wilde. Wat gebeurt! De voorpaarden raken aan het hollen, zij rennen naar den kant van het water, storten er straks voorover in en hadden ongetwijfeld Pascal een vroegtijdigen dood doen vinden, zoo de strengen niet in tijds waren gebroken waardoor het rijtuig op de brug bleef staan. Die gang langs de pont de Neuilly was een andere reis naar Damascus. De herinnering van vroegere dagen en vroegere studiën, de ijdelheid van zijn tegenwoordig leven, de vriendelijke vermaningen zijner zuster, waaraan het hem inmiddels niet ontbroken had, alles kwam hem helder voor den geest, en van die ure, het mogt zijn gezondheid schaden of niet, was zijn levensdoel en levensrigting bepaald. Laat de eenvoudige taal van mad. Périer mijn verhaal vervangen: ‘Il se resolût de quitter tout à fait les conversations du monde et de retrancher toutes les inutilités de la vie au péril même de sa santé, parcequ'il crut que le salut était préférable à toutes choses.’ Hij nam daartoe zijn intrek in het gesticht Port-Royal.

En nu begint dat aandoenlijke leven welks beschrijving na twee honderd jaar nog hartverscheurend mag heeten. Wij zullen mad. Périer maar gedurig het woord laten. ‘Il établit le réglement de sa vie sur deux maximes principales, qui furent de renoncer à tout plaisir et à toutes superfluités.’ Om er in te slagen weigerde hij zooveel doenlijk alle hulp van domestieken. De overdenking der heilige schrift en het gebed, dat was het éénige, waaraan al zijn tijd werd besteed. Helaas! de vroegere krankheid keerde met verdubbelde kracht weder.

De vier laatste jarvn zijns levens waren eene voortdurende verkwijning. Allen omgang met menschen sneed hij af, wilde hij althands afsnijden, maar zoovelen kwamen hem vragen om raad en leiding. Wat zou hij doen, om het gevaar af te wenden, dat hij van deze nieuwe verstrooiing vreesde voor het heil zijner ziel. Il avait trouvé un remède à cela. Il jeunai dans les occasions une ceinture de fer pleine de pointes, et la mettait à nu sur sa chair et lorsqu'il lui venait quelque pensée de vanité ou qu'il prenait quelque plaisir au lieu ou il était, ou quelque chose semblable il se donnait des coups de coude pour redoubler la violence des piqûres et se faisait ainsi souvenir lui-même de son devoir.' Maar het was hem weinig zijn lichaam te kwellen. Ook zijn ziel moest door ontbering gelouterd worden voor hooger leven. Ondragelijk waren zijne pijnen, brandend hoofd en ingewanden, bedorven de smaak van zijn verhemelte - dit was niet genoeg. Alle liefde moest hij zich ontzeggen. Dan eerst zou hij de volkomene zelfverloochening hebben bereikt. Het is niet goed, zoo verzekerde hij vaak, het is niet goed, dat men zich aan mij hecht; ik zou hen, bij wie ik de begeerte daartoe opwekke inderdaad bedriegen, want ik kan het einddoel van niemand zijn, daar ik de diepste behoeften van mijn medemensch niet kan bevredigen. Ben ik niet alle oogenblikken sterfelijk; zoo zou dan het voorwerp hunner gehechtheid hun op eens kunnen ontvallen; wanneer de menschen zich dus aan mij zouden willen verbinden, moet ik hen waarschuwen tegen dat zelfbedrog; moet ik hun zeggen, dat zij zich niet aan mij moeten hechten, maar hun leven en hunne zorgen veeleer daaraan besteden dat zij Gode welbehagelijk zijn en Hem zoeken. Hij keurde het zelfs af dat zijn zuster de liefkozingen aannam van haar kinderen. Verder wenschte hij niets dan de grootste armoede om zich heen te zien. Geen klagt kwam over zijne lippen. In het hevigste lijden hoorde men hem zeggen: 'Beklaagt mij niet; krankheid is de natuurlijke staat van den Christen, want dan is men zooals men altijd moest zijn, nl. lijdende, beroofd van ieder zinnelijk genot, vrij van die hartstogten, die ons in gezonde dagen zoo sterk kunnen beheerschen, zonder eerzucht, zonder gierigheid, en voortdurend in de verwachting des doods. Welnu, moest de Christen niet altijd zijn leven op die wijze doorbrengen? En is het niet te achten voor een groote vreugde als men gedwongen in een toestand verkeert, waarin men altijd moest zijn, en waarin niets overblijft, dan zich nederig en geduldig te onderwerpen? Daarom doe ik ook niets anders dan God bidden, dat Hij mij uit genade in dien toestand late.' Als hij klaagde het was hierover, dat hij zoo weinig voor de armen had kunnen doen, en te vergeefs herinnerde hem zijn zuster, dat hij geen fortuin had bezeten. Kort voor zijn dood nam hij zijn intrek bij mad. Périer. Duidelijk voelde hij zijn einde naderen. Daar de geneesheeren volstrekt geen gevaar zagen werd aan zijn herhaald verzoek om de laatste genademiddelen der Kerk te mogen ontvangen, geen gevolg gegeven. 'Maar God - zoo schrijft eindelijk dezelfde lieve biograaf, wier woorden wij nu voor de laatste maal bezigen. - 'Maar God, die zulk een vurigen en tevens billijken wensch wilde beloonen, deed de benaauwheid, die zich van hem had meester gemaakt,

als door een wonder ophouden; hij herkreeg zijne bewustheid en bevond zich vrij wel. Toen de pastoor met het heilige sacrament het vertrek binnentrad riep hij mijn broeder toe: ‘zie hier eindelijk hem naar wien gij zoo verlangd hebt.’ De kranke rigtte zich op, waarna de pastoor als naar gewoonte hem ondervroeg over de voornaamste mysteriën des geloofs. Het eenvoudig antwoord luidde: ‘ja, ik geloof dat alles van ganscher harte.’ Hierop nam hij den gewijden ouwel en onderging de laatste zalving met het heilig oliesel; ondertusschen schreide hij gedurig van aandoening. Nadat hij den pastoor gedankt had voor de genomen moeite, zeide hij: ‘dat God mij nimmer verlate.’ Kort daarop vingen de benaauwdheden op nieuw aan en geen vier en twintig uren later stierf hij, even negen en dertig jaren oud.

Welk een levengeschiedenis! Zij was den lezer in de hoofdtrekken bekend, toch zal zij hem als mij op nieuw hebben getroffen. Met deze meer of min kronijkmatige beschrijving mogen wij ons evenwel niet te vrede stellen. Wij moeten thands nagaan de karakterontwikkeling van den lijder. Daar zijn karakter op zijn stijl zulk een wezenlijken invloed heeft uitgeoefend, is een ontwikkeling van dat karakter onmisbaar als wij de plaats zullen aanwijzen die Pascal in de litterarische wereld en bepaaldelijk in de fransche letterkunde bekleedt.

De geschiedenis van Pascal's inwendig leven staat echter in naauw verband met het moreel karakter van den tijd waarin hij leefde, en dat wij dus dienen te kennen, eer we verder gaan. Ik geloof niet, dat dit altijd genoeg in het oog werd gehouden. Twee zaken hebben Pascal gevormd, de eerste daarvan was de 17de eeuw; wij zullen straks zien welke de tweede was.

Wat was dan, nu niet het litterarisch maar het moreel karakter van de 17de eeuw althands in Frankrijk?

Zouden wij geheel bezijden de waarheid zijn als wij ter kenschetsing van de 17de eeuw in Frankrijk juist het omgekeerde namen van hetgeen onze eeuw onderscheidt? Toen geene agitatie maar zelfbehagelijke rust: men was niet geblaseerd maar vrolijk, niet ontgoocheld maar levenslustig; geen rimpels in het voorhoofd gegraven door de overdenking der gewigtigste vraagstukken, maar een sceptisch glimlachje om de lippen. In één woord: wereldsch, toch niet onvoldaan: ongeloovig, toch niet ongelukkig.

Dit in bijzonderheden aan te toonen, gaat natuurlijk ons tijdsbestek te buiten. Wij willen een enkel kijkje wagen in de 17de eeuw, dat mij geen bewijs maar een toelichting zal verschaffen, van hetgeen ik bedoel. Beginnen wij vast met te gluren in het boudoir van mad. de Courcelles. Voor haar toilet gezeten, beschrijft ze zich zelve op de meeste objectieve wijze (men zie de *Causeries* van Sainte Beuve, I, 58).

Men zal 't mij toegeven, dat er een zekere geestelijke atmosfeer in een eeuw moet zijn om mogelijk te maken, dat iemand op het denkbeeld komt van zich zelf aldus te beschrijven, vooral als men bedenkt dat dit eigen gemaakt portret volstrekt niet geisoleerd staat. Met mad. de Courcelles zijn wij welligt reeds te ver in de 17de eeuw gekomen. Zouden wij eens aan tafel durven gaan zitten met Anne de l'Enclos, die onder den bijnaam van Ninon zoo berucht is geworden. Vergeet nu maar al wat zij alzoo heeft uitgevoerd in de wereld. Zij

heeft thands de eer ons tot type te verstrekken. Wat staat dat woord deftig bij die luchthartige, in wie de jolige grieksche courtisane scheen herleefd te zijn. Het is wel waar wat men van haar gezegd heeft, ofschoon ze niets drinkt dan water, bij de soep is zij als dronken van pure opgewondenheid. Straks zegt ze ons haar bekend woordje: ‘de vreugde van den geest is het kenmerk van zijn kracht’ - een woord dat zulk een diepen zin heeft als men 't anders opvat dan zij 't bedoelde; - of een van hare vaste stelregels: ‘dat men in het leven alleen provisie van leeftogt maar geen provisie van pleisier moet opdoen, en dat men veeleer bij den dag moet leven’; ‘ach - zei ze ook eens, - de rimpels zouden, vrij wat beter geplaatst zijn onder aan de hiel dan boven op het voorhoofd.’ Bij het afscheid nemen kunnen wij haar wel met mad. la Fayette zeggen: ‘gij schijnt geboren, om te genieten.’ Mad. la Fayette, die van haar eigen jeugd getuigen kon: ‘Jamais il ne fut une jeunesse plus riante que la nôtre.’ Nooit heeft men in zijn jonkheid meer gelachen dan wij.

En van haar gaan wij nog even bij den duc de Grammont, almede een type dat nooit weêr zal komen. Geen hoveling was in trek zoo als hij. Onvermoeid en onuitputtelijk in bons mots, altijd zich zelven volmaakt gelijk, helaas tot op het sterfbed toe. Gevaarlijk ziek, ontving hij het bezoek van Dangeau, dien de koning hem had gezonden. Zou hij naar Dangeau kunnen luisteren, hij was zoo krank, zoo zwak. Daar keert hij zich plotseling om en zegt tot zijn vrouw: ‘Hertogin, als ge niet oppast zal Dangeau u mijn bekeering nog aftroggelen.’

Wij moeten ons bekorten, anders gingen we Brussy Rabutin niet voorbij met zijne ondeugende Mémoires en ergerlijke Histoire des Gaules, evenmin als la grande mademoiselle, de dochter van Gaston, met haar naïve opregtheid en schaamteloozen trots.

Dit weinige moge eenigzins den toon der zamenleving doen vermoeden, want ik moet mij verloochenen en uit mijne aanteekeningen op dit punt niet meer gebruiken. Vooral daar ik dit opmerkelijke niet verzwijgen mag, dat wij diezelfde luchthartigheid, ditzelfde epicurisme, en dat niet gelijk later vaak geforceerd, maar volkomen ongedwongen was, terugvinden in de wetenschap en in de letteren, bij een Gassendi en la Mothe le Vayer, bij een des Yvetaux en des Barreaux.

De schrijvers, die in de mode zijn, helpen een tijd kenschetsen, daarom letten wij nu nog eenige oogenblikken op de auteurs, die in de eerste helft der 17de eeuw in zekere kringen het meest gelezen werden. Het zijn Montaigne en Charron.

Wie was Montaigne, ik bedoel niet als mensch, ook niet gelijk het ons daareven interesseerde als stijllist, maar wie was hij als schrijver? Als men hem laat begaan, welken invloed zal hij dan op onzen geest uitoefenen?

De beantwoording dezer vraag vordert een voorloopige meer algemeene opmerking.

(Slot volgt).

27 Junij 1865.

Men zegt dat men op sommige tijden, daar waar in het begin onzer eeuw de groote veldslagen gestreden werden, des nachts, bij het flaauwe schijnsel der afgaande maan, in de verte het dof gerommel der trom, het geschal der trompetten, afgewisseld door krijgsmuziek, vermeent te hooren. Op eens vertoont er zich een onafzienbare rij van voetvolk en ruiterij, door geschut beschermd, in slagorde geschaard. Dan verschijnt de man der eeuw in zijn gewonen krijgsdos, omringd van zijn schitterenden staf. Hij plaatst zich, op zijn witten schimmel gezeten, onbeweeglijk vóór het wijd uitgestrekte front; men bespeurt slechts een ligte fronsing zijner wenkbraauwen en fluks is het ontzaggelijk leger in kolonne gevormd, om voor den grooten veldheer defilerend voorbij te trekken. Men hoort thans echter niets meer, langzaam en statig stappen zij voorbij, het voetvolk door de ruiterij en het geschut afgewisseld. De beerenmutsen der grenadiers, de blinkende helmen en kurassen der zware kavalerie, de pluimen der lansiers ziet men flikkeren bij het stervend maanlicht. Maar er wordt geen trom meer geroerd, geen trompet meer gestoken, de krijgsmuziek verstomt; slechts ziet men de adelaars voor den veldheer buigen en de degens der bevelhebbers met de punt naar beneden zinken als zij hem voorbij gaan, doch de kreet: ‘Leve de Keizer’ besterft op hunne lippen. Zijn doordringend oog is starend op hen gevestigd. Al de drommen verdwijnen eensklaps naar mate zij hem voorbij zijn getogen, eindelijk ondergaan de onverwinnelijke legioenen zijner lijfwacht hetzelfde lot. Hij blijft met zijn staf alleen, totdat ook zij zich in een ligten nevel oplossen die door den nachtwind wordt weggevaagd. Alles is verdwenen, doch nog in de verte meent men het gedruisch te vernemen van een aftrekkend heir. Van den grooten veldheer en het niet minder groote leger is bijna niets meer overgebleven, dan de naam, die met onuitwischbare letteren in de jaarboeken der geschiedenis staat geschreven.

De lauweren der overwinning zijn verdord, doch de zegepalmen van hen die voor eene halve eeuw kampten voor vrijheid en onafhankelijkheid, zijn door nieuwe uitspruitsels met frisch groen versierd! Wat een gelukkig en vaderlandslievend denkbeeld van onzen vorst, om de over gebleven strijders van dien gedenkwaardigen kamp tot een herinneringsfeestmaal op te roepen! Meer dan vijftig jaren zijji voorbij gegaan, meer dan vijftig oogsten hebben de slagvelden versierd, gedrenkt met het bloed der dapperen. Hoe dikwijls heeft de kouter niet gestooten op hunne vermolmde overblijfselen. De dood heeft ook in onze gelederen mededoogenloos rondgemaaid; doch het schijnt dat zijne seis later onder de overgeblevenen heeft gerust, zoo velen zijn er nog voor dit feest gespaard gebleven. Uit alle streken van ons vaderland hebben de grijsaards zich verza-

meld om in Leyden's oude veste het feestmaal bij te wonen. Zij gaven aan 's vorsten roepstem gehoor, al waren hunne leden stram geworden, al was hun hoofd gebogen en hun ligchaam verminkt of met likteekenen bedekt. Hun hart werd verjongd en voelde zich doortinteld van een bezielend vuur. Overal werden zij met vreugde ontvangen, met gejuich begroet en statelijk uitgeleid. Voor hunne tijdgenooten vooral was hunne verschijning een treffend schouwspel, wij begroetten hen met geestdrift en staken de handen uit om de hunne te drukken, terwijl wij doordrongen werden van een onbeschrijfelijk gevoel van vreugde en herinnering. Eerbiedwaardige overblijfselen van een lang voorbij geganen tijd! Gij vertoondet u nog eens voor de u opgevolgde geslachten, om hun tot voorbeeld te strekken, indien weder onze onafhankelijkheid en ons volksbestaan mogten worden bedreigd! Wij riepen hun onzen welkomsgroet toe op het feest dat hun was toebereid.

Zullen wij dit feest beschrijven, dat wij niet hebben bijgewoond? Doch onze verbeelding wordt ontvlamd. Wij voelen ons verplaatst in het feestelijk versierde, eerbiedwekkende kerkgebouw, wij zien hen aan lange tafels zitten, met den vorst aan het hoofd, die als een tweede Frederik Hendrik zijn broeder Maurits, den zijne gevolgd was, maar door de beschikkingen van den opperbevelhebber geen deel aan den laatsten worstelstrijd kon nemen. Het was alsof de schim diens broeders, wiens heldenzwaard daarin zoo schitterend blonk, met welgevallen op dit feestmaal nederzag en onder de genoodigden de eereplaats innam. Van alles wat tot opluistering en tot veraangenaming van het herinneringsfeest werd toebereid, waart gij, oude strijders! het sieraad, op u waren aller oogen gevestigd, u werden alle feestdronken toegebragt. Onder u had alle onderscheid van rang en stand voor een wijle opgehouden, bevelhebbers en eenvoudige strijders, zij allen waren hier gelijk en eenstemmig in één vaderlandsch gevoel van vreugde en dankbaarheid. Het eereteeken dat uwe borst versiert zij u eene blijvende herinnering aan de edele genoegens die gij op dien onvergetelijken dag mogt genieten, en zij het u al niet vergund nog lang dit teeken te dragen, voor uwe nakomelingen zal het een spoorslag zijn om in gelijke omstandigheden uw loffelijk voorbeeld te volgen. Vijftien jaren later gaven uwe landgenooten reeds blijken dat dit voorbeeld voor hen niet te vergeefs was gegeven, toen zij onder de leiding van denzelfden ridderlijken vorst op nieuw ten strijde optrokken.

Wanneer een gevoelig wandelaar na eenen heeten zomerdag zich onder het lommer der bosschen begeeft, om koelte en verfrissching in hunne schaduwrijke dreven te genieten, en hij van een heuvel een vrij uitzigt op de lagchende dalen, versierd door de schakering van de liefelijkste tinten geniet, dan voelt zijn gemoed zich geopend voor al de schoonheden welke de natuur zoo kwistig ten toon spreidt. Dan kan hij zich van deze plek niet verwijderen; terwijl hij in eene zoete mijmering verzonken is, verlichten de zonnestralen de toppen der boomen niet meer, in de dalen is het reeds duister geworden. Nu het vogelenkoor zwijgt en inmiddels de dagvorstin onder den gloed van goud en purper, reeds lang is

ondergegaan, heft hij zijn oog naar boven en ziet het ontelbaar starrenheir langzaam, meer en meer aan het donkerderwordend hemelgewelf verschijnend; hij wordt dan geheel van het aardsche los en verheft zich tot de aanbidding van den Oneindige, die zich in de natuur zoo zigtbaar openbaart.

Oude krijgers! Op den avond uws levens zijt gij, na de hitte des daags van een vaak moeitevol en zorgelijk leven, soms te midden van tegenspoed en ontberingen, grijs geworden, nog door een laatsten zonnestraal uit een minder bewolkten hemel verkwikt. Dat uw oog zich nu ook naar den hemel verheffe om, van dankbaarheid vervuld, op uw afgelegde loopbaan terug te zien; en dat uwe laatste oogenblikken mogen zijn als die van een schoonen zomeravond, die ongevoelig in een heerlijken nacht overgaat, welke ons het schouwspel van de onmetelijke grootheid der schepping en de hoop op de onsterfelijkheid geeft. Het feest dat gij vierdet zal onvergetelijk blijven voor het nageslacht dat op uw graf, met het zilveren vijfarmig kruis versierd, met weemoed zal schrijven: ‘Hier rust een held die voor onze vrijheid en onafhankelijkheid zijn leven veil had.’

Julij 1865.

J.A.B.

HET AAN WAI BRENGEN VAN DEN ATLANTISCHEN TELEGRAAF-KAREL TE VALENCIA IERLAND

Staatkunde en geschiedenis.

De bandjermasinsche krijg van 1859-1863. Een getuige van moed, beleid en trouw.

De Bandjermasinsche krijg van 1859-1863. Met portretten, platen en een terreinkaart, door W.A. van Rees. 2 dln. Arnhem D.A. Thieme, 1865.

Toenemend is de belangstelling, door het moederland in zijn overzeesche bezittingen gesteld. Onkunde heeft voor kennis plaats gemaakt. Openbaarheid heeft ook hier vrucht gedragen. Het geheimzinnige, dat vroeger zoowel het regeringsbeleid, als het beheer der geldmiddelen aankleefde, verdwijnt langzamerhand. Het koloniale vraagstuk treedt steeds meer op den voorgrond en laat zich als heerscher gelden. Babylonische verwarring ontstaat in 's lands achtbare vergadering, zoodra dit vraagstuk ter tafel wordt gebragt. Een verward geschreeuw van: *vrijen arbeid*, *dwang- en monopoliestelsel*, *regerings- en drukpersreglement* vervangt de anders zoo *bezadigde (!)* discussie.

Men schijnt het niet eens te zijn over de beteekenis en de kracht der woorden. Men vergeet het beginsel dat, zal er doel getroffen worden, bij iederen woordenstrijd, eene naauwkeurige omschrijving van de waarde aan het woord gehecht, noodzakelijk is. Geene spraakverwarring mag tusschen partijen heerschen.

Het koloniale vraagstuk moge nog niet opgelost zijn, die oplossing moge nog in een ver verschiet liggen; de *public-spirit*, eenmaal ontwaakt, zal niet rusten voor dat ook hier de onbekende gevonden is.

Te midden van de opgewondenheid der gemoederen; ondanks de heerschende spraakverwarring; doof zoowel voor de stemmen, welke op profetischen toon het einde voorspellen van de heerschappij van Nederland over het schoone Insulinde, als voor de jammerklagten, aangeheven over het toekomstig gemis van het batig slot; gaat het Neêrlandsch-Indisch leger voort, bewijzen te geven van zelfverloochening en moed. Het vraagt niet, of het mogelijk is westersche beschaving op oosterschen stam te enten; het onderzoekt niet, of het regt aan de zijde van de oudgasten of der libe-

ralen is; het luistert niet naar de klewang wettende zangen van een Multatuli; maar heeft steeds zijn krachtigen arm gereed, om het Nederlandsch gezag te handhaven daar, waar het bedreigd wordt, en orde, rust en vrede te verspreiden, onder eene bevolking, die zucht onder het despotiek en oostersch gezag hunner hoofden, en blindelings aan den leiband loopt hunner fanatieke priesters.

De Bandjermasinsche krijg (1859-1863) heeft dit nogmaals krachtig en duidelijk aangetoond. Talrijk zijn de hewijzen van zelfverloochening en moed, van edele onbaatzuchtige pligtvervulling, gedurende dien krijg door velen gegeven.

De bewijsstukken liggen voor ons. Het werk van den heer van Rees bevat ze in grooten getale.

Borneo, waarvan een gedeelte het tooneel is geweest van den Bandjermasinschen krijg, is het grootste der bekende eilanden. De kennis, zoowel geographische als geologische, van dit eiland is zeer gering; - die kennis bepaalt zich voornamentlijk tot de kustlanden.

De oorlog in de Zuider- en Oosterafdeeling gevoerd, heeft er veel toe bijgebragt om die kennis, wat dat gedeelte van Borneo betreft, uit te breiden. Daardoor heeft zich het vermoeden bevestigd, dat het land rijke hulpbronnen bevat; zeer geschikt is voor ontwikkeling, en in de toekomst, bij een degelijk bestuur en eene verstandige leiding, rijke winsten belooft en ruimschoots de uitgaven waard is, welke het nu vordert. Wat het tegenwoordige betreft is Borneo een, in evenredigheid zijner grootte, weinig bevolkt land, en staat op een' zeer lagen trap van ontwikkeling. Ondoordringbare, uitgestrekte en moerassige, oorspronkelijke wouden bedekken den bodem; uitgebreide bergketens doorsnijden in alle rigtingen het land, zoowel als groote stroomen welke geen' anderen band kennen dan dien der natuur, en eenmaal buiten hunne oevers getreden, geheele streken overstroomen. Kunstwegen bestaan er niet, en de gemeenschap tusschen de verschillende plaatsen moet zeer dikwijls met behulp van kompas en bijl tot stand gebragt worden. De bevolking heeft meestal met elkander gemeenschap door smalle kronkelende beken, die zij met kleine praauwen bevaren.

De kampongs, woonplaatsen der inlanders, bestaan uit groote houten gemeenschappelijke woningen, welke gemakkelijk gebouwd, ook even gemakkelijk verlaten worden. Hulpmiddelen voor voeding van doortrekkende troepen vindt men in die kampongs weinig of niet, daar de voorraadschuren, zoo zij bestaan, vooral in oorlogstijd op afgezonderde en moeijelijk te naderen plaatsen aangelegd zijn. Dan nog bestaan ze niet in grooten getale, want bij de zorgeloosheid der oostersche volken is het aanleggen van magazijnen eene zeldzaamheid.

De bevolking van Borneo is zamengesteld uit eene vereeniging van verschillende bestanddeelen. Men vindt daar zoowel den heidenschen Dayak als den fanatieken Mahomedaan; terwijl handelsgeest en winzucht de kustlanden hebben bevolkt met Chinezen en Maleijers.

Hoewel de Europeanen reeds vroeg handelsbetrekkingen met de vorsten van Borneo hadden aangegaan en voordeeli-

gen handel dreven, had men zich tot het einde der voorgaande eeuw daartoe bepaald, en zich met den inwendigen staatkundigen toestand van Borneo weinig of niet bemoeid.

Het was eerst in 1787 dat de Kompagnie een tractaat aanging, met den vorst van het Bandjermasinsche rijk, waarbij haar grondgebied afgestaan werd. Zij was echter niet bij magte zich te doen gelden. De Kompagnie leed op het einde der achttiende eeuw aan inwendig bederf en was haar ondergang nabij. Noch de groote geldleeningen ten haren behoeve aangegaan, noch de talrijke commissiën naar Java gezonden, om onderzoek naar de oorzaak van dat verval te doen, konden haar redden.

Nepotismus, toen de algemeene kanker der maatschappij, maar vooral inheemsch in het ligchaam der Oost-Indische Kompagnie, sleepte die Kompagnie ten grave.

Hebzucht en zelfzucht speelden bij hoog en laag den boventoon. Kijk worden was het éénige wat men beoogde. Het doel heiligde bij dit streven de middelen. Men was niet langer bedacht om door den bloei en den voorspoed der Koloniën dien van het moederland te vermeerderen. - Kracht en wijsheid waren bij het bestuur geweken; de geest der vaderen, waardoor met geringe middelen groote daden waren verrigt, was verdwenen. Dat die Kompagnie eenmaal magtig is geweest kan nog het tegenwoordige getuigen; de inlander, van het nederlandsch bestuur in Indië sprekende, bestempelt dat bestuur nog steeds met den naam van ‘de Kompagnie.’

De fransche omwenteling van '89 met hare gevolgen bragt ook in dezen toestand verandering.

De Kompagnie werd in 1800 ontbonden, en hare schulden, bezittingen en regten door den Staat - de Bataafsche republiek - overgenomen. Naauwelijks was het koningrijk Holland door het magtwoord van Napoleon bij Frankrijk ingelijfd, of de Engelschen maakten zich meester van onze Koloniën. Zij behielden ze tot aan den val van Napoleon.

Borneo kwam toen ook onder engelschen invloed, en in 1812 sloten de Engelschen een verdrag met den vorst van Bandjermasin.

Na het herstel der orde in Europa werden er tusschen Engeland en Nederland onderhandelingen aangeknoopt, over de teruggave der Koloniën.

Dit ging niet spoedig in zijn werk, daar Engeland slechts schoorvoetend de heerschappij over den Oost-Indischen Archipel prijs gaf. Het duurde tot den 17^{den} Maart '24 eer er een definitief tractaat te Londen gesloten werd.

Reeds in '16 waren wij wederom op den ouden voet op Borneo gevestigd. Dit duurde wat het Bandjermasinsche rijk betreft tot '26. Het nederlandsch gouvernement sloot in dat jaar een vernieuwd contract met den toen heerschenden sulthan.

Daarbij kreeg Nederland vermeerdering van grondgebied, en werd onder meer bepaald dat de keus van den troonsopvolger van 's gouvernements goedkeuring afhankelijk was, en dat de sulthan een rijksbestierder moest aanstellen onder gelijke voorwaarden.

Deze bepalingen hebben aanleiding gegeven tot den Bandjermasinschen krijg van 1859-1863.

De resident, welke in '52 het bestuur van de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo in handen had, wist door zijne rapporten te bewerken, dat in plaats

van den toen gestorven troonsopvolger, een bastaard, Tamdjid Illah, niet alleen met die waardigheid, maar ook met de betrekking van rijksbestierder bekleed werd (1e dl. bl. 13). Deze Tamdjid muntte in alle opzigten uit, door onbeduidendheid. De benoeming geschiedde met voorbijgang van Hidayat Oellah, welke volgens de hadat als oudste wettige afstammeling van den regerenden sulthan daarop regt had, en bij dat regt meer bekwaamheid en geschiktheid kon doen gelden. Volgens de hadat mogt een bastaard nooit de sulthans waardigheid bekleeden.

Deze vertrapping eener hadat (aloude gewoonte door het gebruik *wet* geworden - zeden) waarvoor alle oostersche volken grooten eerbied koesteren, en welke onschendbare regten verleent, bragt ontevredenheid te weeg en stichtte verwarring en onrust.

Noch het zenden van een gezantschap naar Batavia in '53 om uit naam van den sulthan en het meereldeel der rijksgrooten, herstelling van dit onregt te verzoeken; noch de aanstelling van Hidayat tot rijksbestierder in '56 troffen doel. Het N.I. bestuur meende aan het verzoek geen gevolg te kunnen geven, uit vrees van daardoor aan zijne waardigheid te kort te komen. Hidayat bleef zich gekrenkt gevoelen in zijne regten en aanspraak maken op de waardigheid van pangerang moeda (troonsopvolger).

Het is vreemd te noemen - op zijn zachtst uitgedrukt - dat men hem, dien men niet waardig achtte zijn' vader op te volgen, wel in staat rekende om later het land te bestieren, onder den man dien hij verachtte en haatte als overweldiger van zijn regt.

Verward werd door dit alles de toestand in het rijk van Bandjermasin. Een wettig, door allen erkend bestuur bestond er niet. Onderdrukkingen knevelarij van het volk door de grooten; achteruitgang in alle opzigten was daarvan het gevolg. Er bleef slechts een schaduw over van het eenmaal zoo bloeijende rijk van Bandjermasin.

De regerende sulthan Adam Alwas Sikh Billah sterft op het einde van '57, en Tamdjid Illah de gunsteling van het gouvernement, volgt hem op. Hidayat blijft rijksbestierder. De sulthan kan zijn gezag niet handhaven en de rijksbestierder werkt de alom heerschende ontevredenheid in de hand. Hidayat is niet te vertrouwen, dit blijkt spoedig uit al zijne handelingen.

Langzaam maar steeds voortgaande en zich uitbreidende, wint de opstand tegen den sulthan veld. De priesters weten het volk te overtuigen dat de vestiging der Hollanders op Borneo de oorzaak is van den bestaanden ellendigen toestand. Zij wijzen hen op het gevaar dat het geloof hunner vaderen bedreigt. Zij weten den opstand, eerst gerigt tegen den sulthan, een godsdienstig karakter te geven, met al het hardnekkige en onmenschelijke aan iederen godsdienstoorlog verbonden.

Sluwheid, list, bedrog en onwaarheid kenmerken den omgang der hoofden met den sulthan en de Europeanen. Zij trachten tijd te winnen, ten einde hun aanhang te vermeerderen, den opstand verder uit te breiden en op verschillende punten van het rijk gelijktijdig de oproervaan te kunnen opsteken. Dit gelukt maar al te goed.

Eene beweging in Moening, waar een onbeduidend inlander zich tot vorst laat uitroepen, wordt noch door den sulthan

noch door het Europeesch bestuur geteld. Maar die inlander is slechts het werktuig, waarvan een der afstammelingen van het door de Hollanders op het einde der voorgaande eeuw verdreven vorstengeslacht zich bedient.

Het was Antassari, later een der hoofden van den opstand, welke de bewegingen in Moening leidde en zich meesterlijk bediende van de wapenen, door bijgeloof en onkunde hem in de hand gegeven.

Hij muntte uit, zooals de ondervinding geleerd heeft, door geestkracht, bekwaamheid en vooral door haat en verbittering tegen de overweldigers van zijn vaderland. Hij verwachtte veel van den opstand. Deze moet in de toekomst hem den troon en de magt zijner voorvaderen terugbezorgen. De sluwheid waarmede hij een onbeduidend inlander op den voorgrond had weten te plaatsen, ten einde zijn slag met meer zekerheid te kunnen slaan, deed hem ook partij kiezen voor Hidayat. Wat de toekomst hem zal opleveren; - hij weet het zelf niet.

Krachtige maatregelen ter onderdrukking van den opstand werden niet genomen. Hidayat gaat voort zijn dubbelzinnige rol te spelen; hij krijgt een bondgenoot in pangerang Amin Oelah welke in schijn van het nederlandsch gouvernement te ondersteunen, den opstand in het geheim aanwakkert. Deze Amin Oelah beheerschte door zijn zedelijk overwigt Hidayat geheel en al, - hij wist zich onmisbaar te maken en grooten invloed uit te oefenen, op de door dezen gevolgde gedragslijn.

De sulthan Tjamdjid toonde van den beginne af aan zijne ongeschiktheid. Eene onbegrensde vrees bezielde hem. Al zijne maatregelen droegen daarvan het kenmerk. Weifelend wist hij niet wat aan te vangen; hij was de eerste, om den voorgenomenen togt der Moeningers naar de hoofdplaats bekend te maken; - hij was de eerste, welke vrees te kennen gaf, maatregelen van verdediging nam en zijne vrouw en kinderen wilde wegzenden.

Wat den resident betreft, deze schijnt den toestand niet zoo ernstig ingezien te hebben. Bewijzen daarvoor vinden wij in het terugzenden der Ardjoeno naar Batavia, met geruststellende tijdingen (1e dl. bl. 39); - in de zendingen bij herhaling aan Hidayat en Amin Oelah opgedragen nadat zij reeds meerdere blijken van ontrouw hadden gegeven (1e dl. bl. 52 en 53); - in de uitlegging van art. 3 van het contract volgens welk artikel de sulthan Tjamdjid aanspraak meende te hebben op hulp van het gouvernement, maar dat door den resident van geene toepassing werd geacht (1e dl. bl. 54).

Na lang gesmeuld te hebben breekt het vuur van den opstand met hevigheid uit. Verontrustende berigten komen van alle zijden van het Bandjermasinsche rijk de hoop naar eene vredelievende oplossing van het vraagstuk den bodem inslaan. Die berigten worden bevestigd. De Europeanen te Kalangon, waar eene mijnontginning gevestigd is, te Goening Djabok aan de Kapoeas en te Kahayan zijn vermoord. Pengaron een ander mijn-etablissement is door de opstandelingen ingesloten.

De opstand is dus feitelijk uitgebroken, aan verzoening valt niet meer te denken. Het gestorte bloed der Europeanen eischt wraak, of het is gedaan met onzen invloed op Borneo.

Eindelijk, in het midden der maand

April, werd versterking gevraagd aan het hoofdbestuur te Batavia. Daarop ontscheepte den 29sten dier maand de kolonel Andrese te Bandjermasin. De resident werd voorloopig geschorst en de kolonel Andrese nam zoowel het civiel bestuur als het militair kommando in handen.

Het bestuur was vernieuwd, de gevolgde politiek bleef dezelfde. Het was het streven van den kolonel Andrese, ook toen nog, door onderhandeling de rust en orde in de Zuider- en Oosterafdeeling te herstellen; men was nog niet overtuigd van het verraad van Hidayat; men wist nog niet welk aandeel hij aan den moord te Kalangan gehad had.

De verschillende gezantschappen, naar den rijksbestierder gezonden, troffen geen doel. Hidayat, van schuld bewust, wantrouwde de beloften hem gedaan; en toen er twee brieven, op zijn' last door Amin Oelah geschreven, waaruit zijn verraad duidelijk bleek, in handen der onzen waren gevallen, verliet hij met de zijnen Martapoera en trok verder het land in.

Vergaderingen van hoofden werden belegd; de vlugt van den rijksbestierder bekend gemaakt, hunne hulp verzocht om Hidayat te doen terugkeeren en te overtuigen dat dit zonder gevaar voor zijn' persoon kon geschieden; hun gevoelen werd gevraagd. Schoorvoetend, maar eenparig verklaarden zij dat de rust niet hersteld kon worden, voor dat de regerende sulthan afstand van den troon had gedaan. De meesten wezen als plaatsvervanger op Hidayat.

Dit had ten gevolge dat de voormalige gunsteling van het bestuur, de voor zijne betrekking geheel ongeschikte Tjamdjid Illah Alwas Sikh Billah den 25sten Junij afstand deed van den troon en den 15den Julij naar Java vertrok, waar hij te Batavia zijn verblijf houdt ten koste van het N.I. gouvernement; nog steeds slaaf zijner hartstogten, zich troostende over zijne verlorene grootheid, door het schuiven van amfioen en het misbruik van sterken drank.

Een voorloopig bestuur bestaande uit twee pangerangs (prinsen van den bloede) werd ingesteld.

Den 11en Junij was het sulthansrijk van Bandjermasin in staat van oorlog en verzet verklaard.

Wat was er vóór dien tijd in de verschillende deelen van het rijk voorgevallen?

Kalangan, een der mijn-etablissementen, was uitgemoord; - Pengaron, het andere mijn-etablissement, werd door de bende van Antassari ingesloten; - het fort Tabanio, een steenen fort, aan de kust in het landschap Tanah-Laut, het zuidelijkst gedeelte van Borneo, was overrompeld en door den vijand bezet; - Poeloe Petak ten N.W. van Bandjermasin, gelegen aan de rivier van denzelfden naam, alwaar zich een zoutpakhuis bevond, was herhaaldelijk aangevallen en alleen door de goede maatregelen en het beleid van den Lt. Bichon nog niet genomen.

De vijandelijkheden waren dus aan alle kanten uitgebarsten; zoowel ten N. en Z. als ten O. en W. van Bandjermasin en Martapoera had zich de vijand genesteld.

Doortastend, voortvarend handelen scheen nog niet noodig te zijn. Eerst den 15en Junij, dat is, zestien dagen na de aankomst der troepen van Batavia, rukt eene kolonne tot ontzet van Pengaron op. De verschijning onzer troe-

pen was voldoende om den vijand te doen aftrekken. Van den 18^{den} April was Pengaron ingesloten geweest, en met beleid en moed door den 1sten luitenant Beeckman verdedigd geworden. Men blijft steeds in den omtrek van Martapoera; men acht het oogenblik nog niet daar om in het binnenland te dringen en de hoofden van den opstand in hun schuilhoeken te gaan opzoeken.

Weinig was men dan ook van den 11^{den} Junij tot aan de maand October, met de onderdrukking van den opstand gevorderd.

Hoewel de vijand, zoodra hij het waagde zich in de nabijheid van het hoofdkwartier te vertoonen, gedwongen werd met verlies terug te trekken; - hoewel kapitein Schiff bij Goenong Lawak (27 Sept.) eene benting neemt en den vijand een gevoelig verlies toebrengt; - hoewel men besluit, na de aankomst eener versterking van 4 officieren, 162 man inf. en 20 artilleristen, naar Tjinta Poerie ten noorden van Martapoera op te rukken, en de kapitein van Oijen de daar opgerigte benting neemt en daardoor de plannen van den vijand verijdeld; - steeds bleef deze zich in den omtrek van het hoofdkwartier ophouden, en nog in October bedreigt hij de gemeenschap tusschen Bandjermasin en Martapoera.

Veel tijd was daardoor den opstand gelaten om zich te vestigen en uit te breiden.

Ook op andere deelen van het oorlogstooneel had men zich bijna uitsluitend tot het defensieve bepaald.

Het steenen fort Tabanio in Tanah-Laut werd hernomen; waardoor, zooals de dagorder luidt, een ‘europeesch vraagstuk’ (!?) is beantwoord. Jammer maar dat bij deze gelegenheid vele hoofden, waaronder demang Lehman, door het niet bezetten van een bestaand geschikt punt van het terrein, ontsnapten. Men deed voor het overige niets, om het landschap Tanah-Laut te onderwerpen.

Te Poelo-Petak bleef Bichon zich met moed en beleid verdedigen, totdat hij den 24^{en} Augustus sneuvelde. Hij werd vervangen door den luiten. Verstege.

Nog steeds koesterde de kolonel Andrese de hoop, dat zijne onderhandelingen met Hidayat een gunstig gevolg zouden hebben. Nog in het begin van November werd een gezantschap naar den voormaligen rijksbestierder gezonden, waarbij hem twintig dagen gelaten werden om zich te beraden.

Dit was de toestand van zaken toen de kolonel Andrese eervol uit zijne betrekkingen van gouvernementscommissaris en kommandant der expeditionaire troepen werd ontheven, en tot zijn' opvolger benoemd werd de majoor der Infanterie Verspyck, als kommandant der troepen en waarnemend resident. Resident Nieuwenhuyzen werd aangesteld tot gouvernementscommissaris.

Dat was eene gelukkige keuze, die keuze van het gouvernement.

Die hoofdofficier had zich vroeger - ook op Borneo maar op de westkust, te Montrado - doen kennen, als iemand van veel geestkracht. Hij had daar, tijdens den opstand der Chinezen, het adsistent-residentschap waargenomen, en bij een groote mate van geestkracht, veel moed, zelfverloochening en beleid getoond. De diensten toen bewezen wettigden het groote vertrouwen door het N. Indisch bestuur in zijn beleid ge-

steld. De ondervinding heeft geleerd dat met Verspyck de regte man op de regte plaats werd gesteld; en groot waren ook weder de diensten door hem in de Z. en O. afdeeling van Borneo den lande bewezen.

Het eenvoudig maar waar verhaal van den Bandjermasinschen krijg, dat voor ons ligt, levert getuigen te over, ter bevestiging van dit oordeel.

Een tweede tijdperk, een tijdperk van krachtig voortvarend handelen, breekt met het nieuwe bestuur in den Bandjermasinschen krijg aan.

Den vijand moet geen oogenblik rust gelaten worden. Men moet den opstand in de hartader van zijn bestaan, in zijne hoofden treffen. Het komedie spelen van Hidayat, hoe goed hij zijn rol ook vervult, moet een einde nemen. Hij heeft genoeg gespeeld met de waardigheid van het Nederlandsch gezag. De twintig dagen - de nalatenschap van het vroeger bestuur - zijn hem gegund; maar na dien tijd zal hij als vijand vervolgd worden; men zal trachten hem te dwingen zich te onderwerpen en te komen onderhandelen met de Hollanders. Hidayat, Antassari, demang Lehman en de overige invloedrijke pangerangs en hadji's (priesters) moeten in hunne verblijfplaatsen en schuilhoeken opgezocht worden. Men moet trachten die hoofden in handen te krijgen, en daardoor de eenheid en het verband van den opstand verbreken. Die hoofden moeten vervolgd en in hunnen laatsten schuilhoek terug gedrongen worden. Steeds opgejaagd, nergens veilig, beroofd van de hulpmiddelen, welke hun ten dienste staan, verlaten door het volk dat meer uit vrees dan uit overtuiging hun partij koos, moeten zij ten laatste uitgeput en moedeloos het wanhopende van hun strijd inzien en zich komen onderwerpen.

Dat doel - al wordt het misschien eenmaal bereikt - ligt in een verre toekomst. Tusschen het heden en die toekomst is eene diepe klove, alleen te dempen door eene bijna bovenmenschelijke inspanning. Er zal veel geëischt worden van hen die dat werk moeten verrigten. Al hunne krachten zullen daarbij in werking gebragt worden, zoowel de zedelijke als ligchamelijke. Menigeen zal bezwijken, de taak zal hem te zwaar vallen, niet de geest, maar het ligchaam wordt te zwak bevonden. Uitgeput van vermoeijenis en ontbering, zal hij met een gesloopt ligchaam het tooneel van den krijg verlaten om elders te sterven, of een ellendig bestaan voort te slepen. Velen zullen vallen, door kris en klewang gewond of door het lood van den vijand getroffen. Getrouw aan eed en pligt sterven zij verre van de hunnen, in een vreemd land, te midden eener woeste en wilde natuur, terwijl hun laatste gedachte een heilbede is voor hen, die zij in het vaderland achterlieten.

Maar van dit alles is geen sprake. Uitmuntend is de geest, welke de troepen bezielt; veel kan de majoor Verspyck van hen vorderen.

Moeijelijk is het een overzigt te geven van alle bewegingen en gevechten, welke tot het doel hebben geleid, dat we getracht hebben hierboven in weinige woorden te ontwikkelen. Eene reeks van gevechten, van meerderen of minderen omvang; ontelbare patrouillegangen, waarbij aan geest en ligchaam bovenmatige eischen werden gedaan, vindt men op iedere bladzijde beschreven.

Ze allen te vermelden, is onmogelijk en onnoodig.

Onnoodig; omdat er tusschen de verschillende tijdperken van den Bandjermasinschen krijg, wat de geleverde gevechten en patrouillegangen betreft, veel overeenkomst heerscht.

De vijand werpt in streken waar hij zich wil staande houden en nestelen, versterkte bentings op. Naauwelijks heeft men hiervan kennis bekomen of er wordt eene kolonne zamengesteld om die benting te gaan opsporen, te nemen en den vijand te verdrijven. Zulk eene benting is dikwijls opgeworpen in eene woeste onbebouwde streek, waar nog zelden een Europeaan den voet zette. Slechte, gebrekkige kaarten en gidsen, welke niet te vertrouwen zijn, - ziedaar de hulpmiddelen welke de kolonne ten dienste staan. Wegen naar de plaats waar de benting vermoedelijk aangelegd is, bestaan niet. Het kompas moet de rigting aanwijzen, welke de kolonne moet volgen. Die rigting gaat door eeuwenoude moerassige wouden. Telkens wordt men opgehouden door rivieren, welke overgetrokken, door hoogten welke omgetrokken moeten worden. Menigmalen moet men uren lang in gebukte houding door snelstroomende ondiepe rivieren marcheren, daar de boomen aan weerszijden van den oever als het ware een afdak vormen, en het terrein regts en links onbegaanbaar is. Groot is dan de inspanning van den soldaat om zijne wapens en munitie in bruikbaren staat te houden; toch is dit noodzakelijk, want ieder oogenblik kan hij den vijand het hoofd moeten bieden.

Wigvormig rukt de kolonne voorwaarts; terwijl de bijl de boomen velt en zoo een weg gebaand wordt door de voorhoede, gaat de hoofdtroep langzaam vooruit.

Zoo gaat het dag en nacht, te midden eener oostersche natuur, met hare tropische warmte, snelle afwisseling van temperatuur en langdurige regenbuijen, welke de riviertjes in stroomen veranderen en de geheele streek in een moeras herscheppen; terwijl daarbij een heirleger insecten den vermoeiden soldaat het leven bijna tot last maakt.

Dikwijls wordt de kolonne door inboorlingen gevolgd, welke zich achter de zware boomen schuil houden, en hunne schoten op de voorbijtrekkende troepen lossen, om daarna terstond in de wildernis te verdwijnen en de hunnen met de beweging der kolonne bekend te maken; of wel zij laten zware boomstammen, daartoe bij tijds ingerigt, op de voorbijvarende praauwen (schuiten) vallen, ten einde deze te doen zinken. De marsch wordt daardoor vertraagd en menig braaf soldaat verliest door het verraderlijk schot van een lafhartigen Bandjerees zijn leven.

's Nachts wordt gerust. Gelukkig wanneer men eene daarvoor geschikte opene plaats heeft kunnen vinden. Het carré wordt geformeerd en rondom schildwachten uitgezet om tegen overrompeling beveiligd te zijn. Men gaat geheel gekleed en gewapend op den grond liggen en tracht te rusten wanneer vermoeijenis of koude - de nachten kunnen daar koud zijn - of muskieten het niet beletten. Zoo gaat het dagen achtereen; aan verwisseling van kleeding valt niet te denken; de tijd ontbreekt; men moet vooruit, en steeds waakzaam en gereed zijn, ter verdediging, wil men niet overvallen en afgemaakt worden.

Eindelijk nadert men de benting. De

voorhoede heeft haar op eene hoogte bespeurd. De vijand heeft meesterlijk van het terrein partij getrokken.

De kolonne maakt halt; het is of het naderen van het gevaar de krachten vernieuwt. Er is geen sprake meer van vermoeijenis en ellende. De maatregelen tot den aanval worden genomen. De troep wordt verdeeld. Een gedeelte zal de benting trachten om te trekken en haar in den rug aanvallen, terwijl een ander gedeelte den frontaanval zal beproeven.

De benting die aangevallen moet worden is sterk en door talrijke hindernissen, randjoe's, bamboe paggars, wolfskuilen - het oostersch vernuft is daarbij scherp - is de nadering bemoeilijkt. Zij bestaat uit: ‘een vierkante redoute van hooge, stevige palissaden, met vier bastions en schietgaten van ijzeren valluiken voorzien; elk bastion was met een 3, 4 of 5 ponder bewapend. In de binnenruimte waren smoorkuilen gegraven voor de granaten, en de sterke bezetting was ruim voorzien van drinkwater en vivres, die in lange ijzerhouten djoekongs werden bewaard’ (I dl. bl. 99), of wel het is ‘een onregelmatige, gebastionneerde vierhoek, waarvan de Z. en O. facen 70 en 60 pas, de O. en W. facen 50 en 45 passen lang waren. Achter de 4.50 el hooge palissadering bevond zich, op een hoogte van 3 el, een doorloopend banket. Een tweede rij palissaden aan den voet van dat banket geplaatst, vormde met de eerste het ligchaam der borstwering, daar de tusschenruimte met horizontaal liggende bamboe's was aangevuld. Het gedeelte boven het banket had men met rottan's versterkt. Om de benting was een omheining aangebragt van twee rijen palissaden op een onderlingen afstand van ± 3 el van elkander geplaatst, waar tusschen buik- en gewone randjoe's geplant waren. In de benting stond slechts een enkel op palen gebouwd huis, ongeveer 38 pas lang en 26 pas breed, met sirappen dak, van binnen goed bewerkt en in verschillende kamers verdeeld. Het vertrek waarin Antassari zijne vergaderingen hield, bevatte een troon met drie trappen. In de binnenruimte vond men een tiental smoorkuilen met water gevuld, elk voorzien van twee zwabbers; aan den voet der borstwering stonden tonnen met water, waarin groote bamboe-spuiten waren geplaatst. Bovendien waren vier groote praauwen met drinkwater, een aantal manden met rijst gevuld.....

Elf lilla's van verschillend kaliber stonden, een voet boven den beganen grond, zoodanig in batterij dat zij een kruisvuur op de toegangen maakten. Een groote scheepskijker was op het bastion geplaatst en gesteld in de rigting van onze stelling. Behalve twee donderbussen en een zeer groot aantal lansen, ontdekte men nog onder het huis een mand, gevuld met projectilen van verschillend kaliber, en 20 kardoezen, (waarschijnlijk afkomstig van de Onrust.)’ (Deel II bl. 195 en 196). De laatst beschrevene benting is die te Goenong Tongka.

Het signaal tot den aanval wordt gegegeven; men drukt elkander, misschien voor het laatst, de hand en moedig dringt een ieder voorwaarts en tracht het eerst in de benting te zijn; het ridderkruis kan hem dan niet ontgaan.

Hardnekkig wordt de benting in den beginne verdedigd; tandakkende (het uitvoeren van een oosterschen krijgsdans) vertoonen zich de voorvechters; zij wanen zich veilig en onkwetsbaar, door hun

djimat of talisman. Die djimat beveiligt hen echter niet voor het zeker schot onzer scherpschutters. Zij vallen. Ook het vuur van ons geschut heeft groote uitwerking gehad. Verwarring ontstaat en hiervan wordt gebruik gemaakt om de benting binnen te stormen, en door een gevecht van man tegen man een einde, aan den strijd te maken. Niet altijd wordt men handgemeen, maar dikwijls verlaat de vijand de benting aan de tegenovergestelde zijde waar onze troepen binnendringen en vlugt, begunstigd door het terrein.

De benting wordt prijs gegeven aan de vlammen, de omtrek doorzocht en daarna de terugtogt aangenomen, dikwijls langs een anderen weg dan den eerst gevolgden, ten einde meerdere kampongs te bezoeken en den inlander ontzag en vertrouwen in te boezemen.

Vele nationaliteiten worden bij zulk een kolonne vertegenwoordigd; men hoort er zoowel fransch, duitsch en italiaansch als hollandsch spreken. Er zijn er velen welke een veelbewogen leven achter zich hebben, en onder de brandende zon van het Oosten een verleden komen begraven en trachten te vergeten, dat zich telkens weêr aan hun geest opdringt. Pligtgevoel en stervensmoed bezielen de meesten; het verleden is voor hen de smeltkroes geweest waaruit zij gelouterd zijn te voorschijn gekomen.

Naast den Europeaan staat de oosterling, de Javaan en de Afrikaan in het gelid. Zij wedijveren met elkander in volharding, zelfverloochening en moed, en menig oosterling zal bij de beklimming der borstwering de eerste zijn.

Behalve de expeditionaire troepen zijn ook dikwijls hulptroepen aangevoerd, door hun eigen hoofden, bij de kolonne.

Wanneer men nu nog bedenkt dat men bij zulk eene kolonne voor verscheidene dagen levensmiddelen moet medenemen; dat het geschut in die woeste, onbegaanbare streken niet door paarden kan getrokken, maar door menschenhanden of op praauwen moet vervoerd worden; dat ook de munitie handen vereischt, dan zal een ieder inzien dat er een menigte koelies (dragers) aan iedere kolonne moeten toegevoegd worden, om die diensten te bewijzen. Die koelies vereischen opzigt, stremmen zeer dikwijls de beweging, en zijn, zoodra er eene ontmoeting met den vijand plaats heeft, tot veel last. Zijn wij duidelijk geweest, dan zal men toestemmen dat de zamenstelling, de beweging en het onderhoud van zulk eene kolonne groote moeijelijkheden oplevert.

De kolonne die naar Goenong Tongka trok, bestond uit 11 officieren, 3 dienstdoende officieren, 260 bajonetten waarvan de helft Europeanen, 1 houwitser en 2 mortieren, 360 man pagattansche hulptroepen en 320 koelie's onder Khiay Rangga en Soeta Ono.

Verlangt ge in plaats van deze schets een meer uitgewerkt beeld, neem dan het werk van den heer van Rees ter hand. Daar vindt ge vele getuigen. Wij willen onder die velen hier slechts aanhalen: den togt van den majoor Koch naar het landschap Alley (I dl. bl. 199-207); de verschillende togten naar Tongka, de verblijfplaats van Antassari (II dl. bl. 31-57, 155-156 en 188-199) en den togt naar de Teweh ter bestraffing der bevolking voor het afloopen der Onrust (II dln. bl. 368-380).

Langzamerhand breidde zich het gebied dat aan ons gezag onderworpen werd, uit. Eene proclamatie 11 Junij 1860 geteekend door den gouvernements-commissaris Nieuwenhuyzen (I dl. bl. 239) verklaarde dat het rijk van Bandjermasin opgehouden had als zelfstandig rijk te bestaan en onder het regtstreeksch gebied van het gouvernement van Neêrl. I. gebragt was.

De wijze van bestuur werd veranderd en meer op indisch-europesche leest geschoeid. Adsistent-residentiën en districten werden gevormd. Het civiel bestuur werd aan vijf officieren opgedragen. Deze werden bijgestaan door inlandsche hoofden; de adsistent-resident door een regent en de controleur, gezagvoerder in een district, door een hoofd met den titel van Khiay.

Posten werden in de onderworpene streken op de meest geschikte plaatsen in verschillende bentings geplaatst. Daar werd meestal door een luitenant het gezag gevoerd. Zulk een post-kommandant was, voor zoover zich zijn gebied uitstrekte, ook belast met het civiel bestuur, en werd daarin door het district- of Kampongshoofd, een inlander, bijgestaan.

Daar het militair en civiel gezag, ten minste in den beginne, in dezelfde handen was, werd de eenheid van handelen zeer bevorderd. Wanneer dit niet plaats vindt, dan gaat een kostbare tijd verloren en wordt de eenheid verbroken.

De verbinding van het militair en civiel bestuur verschaft hem, die daartoe geroepen wordt, een uitgebreiden, moeijelijken werkkring. Vooral in een weinig ontwikkeld land, waar niets bestaat van al hetgeen de beschaving heeft doen kennen als noodzakelijk voor ontwikkeling, en waar dat alles met geringe middelen in 't leven moet geroepen worden. Men moet bekend zijn met de gewoonten en zeden der bevolking, hun hadat; men moet de heerendiensten regelen en de bevolking tot arbeid weten aan te sporen; men moet de hoofden weten te winnen en door een welingerigt spionnenstelsel - sluwheid tegenover sluwheid stellende, want steeds is men daar omringd door verraad - op de hoogte blijven van hetgeen voorvalt.

De taak van een militair en civiel gezaghebber is uitgebreid.

Hij moet in zijn gebied, hetzij dat dit een adsistent-residentie of een district of wel een post is, zorg dragen dat zich de vijand nergens vestigt; dat de Kampong-bewoners niet door de hoofden van den opstand onderdrukt worden, dat het beratip beamaäl (zich vereenigen tot hartstogtelijk bidden om onkwetsbaar te worden) geen plaats heeft; - dat de priesters het volk niet opzetten en de bijgeloovige bandjerees tot werktuig gebruikt, ter bereiking zijner eigene heerschzuchtige oogmerken en die zijner hoofden.

Hij is de steun van het inlandsch hoofd tegenover de bevolking, de tusschenpersoon door wien dat hoofd met het europeesch bestuur onderhandelt. Hij moet in alle opzigten het welzijn behartigen van zijn gebied; - verbindingen tot stand brengen tusschen de verschillende Kampongs en de hoofdplaats door het aanleggen van wegen; - de aardrijkskundige kennis van het land zooveel mogelijk vermeerderen, door het opnemen van het terrein en het onderzoek naar de bronnen van welvaart van het land. Men heeft veel vermeerdering van kennis, wat Borneo en wel de Z. en O. afdeeling betreft, aan den Banjermasinschen krijg te danken, getuige het Tijdschrift voor indi-

sche taal-, land- en volkenkunde; - getuige de door den kapt. de Roy van Zuydewyn en den sergt.-majoor opnemer Von den Borne vervaardigde kaart. Geen patrouille werd uitgezonden, of de kommandant was verpligt van het doorloopen terrein eene schetsteekening met bijgevoegd rapport in te leveren.

Het was de expeditionaire afdeeling van Bandjermasin, welke de eerste kiem van ontwikkeling en beschaving bij een dom, vadsig en bijgeloovig volk leide. Die taak moge minder schitterend zijn dan het nemen van bentings en het onderdrukken van een opstand, zij moge zich meer op den achtergrond plaatsen, zij is - zal het goed zijn - de vrucht van den strijd, en geeft meer tevredenheid en voldoening dan de strijd schenken kan.

Het zal niet noodig zijn er op te wijzen, dat in den beginne alle krachten noodig waren, om het militair gedeelte van de taak naar eisch te vervullen; en dat eerst later, toen er eenigzins orde en rust begon te heerschen, aan het tweede gedeelte kon gedacht worden.

Moeijelijk was die taak, en veel moest er van officieren en manschappen gevorderd worden.

Onophoudelijk werden er patrouilles uitgezonden; hetzij om den vijand, waar hij zich vertoonde, te verdrijven; hetzij om het een of ander hoofd van den opstand of een invloedrijk priester op te ligten; hetzij om de bevolking welke zich onderworpen had, ontzag in te boezemen en voor onderdrukking der vijandelijke benden te vrijwaren. Die patrouillegangen, soms naar bijna ontoegankelijke oorden, waren even vermoeijend en even moeijelijk als de togten in Alley, naar Tongka of naar de Teweh. Het verschil bestaat alleen in de mindere troepenmagt en den korteren tijd van duur. Zij zijn voor het overige daaraan *gelijkvormig.*

Namen en feiten willen wij hier niet aanhalen. Dit zoude tot eenzijdigheid zoo niet tot onregtvaardigheid leiden. Het is moeijelijk eene keuze te doen. Wanneer ge het boek van den heer van Rees in handen neemt kunt ge, bijna op iedere bladzijde lezen, met hoeveel moeijelijkheden het gezag in een der afdeelingen verbonden was; hoe zwaar de taak was welke van *allen* werd gevorderd, en hoeveel moed, onbaatzuchtigheid en zelfverloochening iederen patrouillegang, den minste niet uitgezonderd, kenmerkte.

‘Er behoorde een ijzeren hand toe, een onverzettelijke wil, een taai geduld, om onwrikbaar voort te gaan op den ingeslagenen weg; om bij zooveel trouweloosheid zich niet tot wraak te laten vervoeren; om niet te vergeten, dat men een volk bestreed dat op zijne eigenaardige wijze oorlog voerde; dat hier een volk voor zijne vrijheid kampte en tegen zijn wil uit het stof moest worden opgeheven. Uit zulke rottende elementen een geordende maatschappij zamen te stellen, was een reuzenwerk’ (I dl. bl. 274).

Die hand, die wil en dat geduld bezat Verspyck. Steeds voortgaande, volgens het eenmaal vastgestelde plan, met voortvarendheid en krachtdadig te handelen, won hij langzamerhand veld.

De toestand was op het einde van '60 aanmerkelijk verbeterd: ‘tegenover de krachtige houding onzer troepen die alle brandpunten bezet, alle vijandelijke afdeelingen verslagen hadden, die alle gemeenschapslijnen meester waren, stond de on-

beduidenheid van enkele benden in de meest ontoegankelijke streken teruggedrongen; tegenover een hoofd, dat alles bestuurde en ondersteund werd door de intelligentie en ijver zijner ondergeschikten, stonden ontmoedigde, onderling oneenige opperhoofden, die hoe langer hoe minder gehoorzaamd werden.'

Men won dus veld, maar dikwijls werd men gedwongen een' terugtred te doen. Was de opstand in het noorden onderdrukt, dan barstte hij niet zelden in het zuiden wederom uit. Landstreken, welke onderworpen waren en waar orde en rust begonnen te heerschen, kwamen meermalen op het onverwachts weêr in verzet, daartoe aangezet door de inlandsche hoofden, welke in naam van het N.I. bestuur het gezag moesten uitoefenen, maar die niet bestand waren tegen de bedreigingen of beloften van een Antassari en een demang Lehman, en voor wie het geloof in hunne priesters onvereenigbaar was met eerbied voor den vreemdeling, door dien priester voorgesteld als overweldiger en onderdrukker van Bandjermasin.

Toch won men veld, en verloren de hoofden van den opstand met iederen dag meer van hun' invloed, en werden hunne hulpbronnen beperkter.

Dit bleek vooral toen demang Lehman zich den 2^{den} October '61 kwam onderwerpen, en aanbood ook Hidayat daartoe te bewegen. De toestand waarin de hoofden van den opstand verkeerden, noodzaakte hen in onderwerping te komen. Overal opgejaagd, genoodzaakt steeds verder de wildernis in te trekken, beroofd van hunne bezittingen, armoede en gebrek lijdende; 'Hidayat was ziekelijk, in lompen gehuld, en kon slechts eenmaal per dag een weinig rijst te eten krijgen met sago van jonge bamboe werd zijn karig maal aangevuld' (II dl. bl. 208) - terwijl steeds hun invloed en aanhang verminderde, werden die hoofden moedeloos en zagen het wanhopende van hun strijd in.

Alleen Antassari hield vol; hij trok steeds verder noordwaarts en versterkte zich aan de Teweh, in eene onbekende streek. Het was zijn voornemen dat laatste bolwerk van Banjermasin's onafhankelijkheid hardnekkig te verdedigen.

Hidayat begaf zich, daartoe door demang Lehman, aangezet, op het einde van Januarij '62 naar Martapoera om zich te onderwerpen. Hij werd in eene talrijke en plegtige vergadering ontvangen; daar werden de voorwaarden vastgesteld waarop men genegen was zijne onderwerping aan te nemen. Een dier voorwaarden was dat hij Borneo zou verlaten en naar Java overgebragt worden.

Hidayat stemde in alles toe.

Den 3^{den} Februarij zou het vertrek van den hoofdopstandeling plaats hebben. Het vond echter niet plaats; de energieke moeder van Hidayat, Ratoe Sitie, zij die tot haar zoon gezegd had: 'indien gij u te Martapoera overlevert, zal ik de borst vervloeken die u gezoogd heeft', wist demang Lehman over te halen, om de zaak der vreemdelingen ontrouw te worden; te trachten het vertrek van Hidayat te beletten, en dezen weder naar het binnenland terug te voeren. De voormalige rijksbestierder, steeds weifelend en gewoon aan den leiband van anderen te gaan, liet zich, toen het nijpende gebrek voorbij was, en de honger zijn prikkel niet langer deed gevoelen, gemakkelijk overreden.

De lichtschemering van geheele onderdrukking van den opstand verdween

dus spoedig. Velen zouden daardoor moedeloos zijn geworden; Verspyck niet. Hij verdubbelde de krachtsinspanning en al het mogelijke werd verrigt om den vlugteling weêr in handen te krijgen. Het terrein waarbinnen Hidayat zich waarschijnlijk nog ophoudt, wordt ingesloten en onophoudelijk door patrouilles doorkruist; - de inlandsche hoofden en bevolking worden aangespoord en genoodzaakt alles in het werk te stellen, om den voormaligen rijksbestierder in handen te krijgen; - de toevoer van rijst wordt in den ingesloten kring verboden.

Die maatregelen troffen doel. 'Eindelijk, op het middernachtsuur van den 28sten Februarij werd een man, met twee vrouwen, een kind en vijf volgelingen, allen in lompen gekleed, binnen de versterking van Martapoera geleid. De ellendige toestand dier ongelukkigen wekte deernis op. Hunne gelaatstrekken droegen de onmiskenbare teekenen van kommer, gebrek en uitputting. Sedert drie dagen hadden zij geen ander voedsel gebruikt dan wortels en boombladeren. Die man was Hidayat, de pangerang, de rijksbestierder, de sulthan; die vrouwen waren de prinsessen van den bloede! dat kind was pangerang Salèh, Hidayat's zoon' (II dl. bl. 274).

Den 3den Maart vertrok hij met de zijnen naar Java.

Dat was de doodsteek voor den opstand. Want hoewel demang Lehman zich in de wildernis bleef ophouden; Antassari zich aan de Teweh versterkte en Amin-Oelah het bestuur trachtte te misleiden; - dagelijks verminderde hun invloed en steeds kleiner werd het getal hunner volgelingen. Vele mindere hoofden onderwierpen zich en langzamerhand kwam de bevolking tot rust.

Onvermoeid bleef de luiten.-kol. Verspyck voortgaan met het tot rust brengen van het Bandjermasinsche rijk; krachtdadig optredende zoodra er zich vijandelijke benden vertoonden; grootmoedig en vergevensgezind zoodra men zich onderwierp. Eene algemeene amnestie werd uitgevaardigd, (Oct. '63) waardoor het vertrouwen terugkeerde en de bevolking zich weder in de kampongs verzamelde.

Antassari, het hoofd dat de meeste geestkracht aan den dag had gelegd, en de kompagnie een onverzoenlijken haat in het harte toedroeg werd het slagtoffer der toen aan de Teweh heerschende pokken. Zijne zonen poogden den invloed van hunnen vader te verkrijgen; maar met de geestkracht van dien vader was bij de meesten zijner volgelingen alle moed om te blijven volharden verdwenen.

De moeijelijke togt naar de Teweh bewees dit duidelijk. Men vond de daar meesterlijk aangelegde versterkingen verlaten, den vijand gevlugt en de bende van Antassari verloopen.

'Na de onderwerping van Hidayat, na de verbanning der sulthans familie van Borneo, na den dood van Antassari, kon de Bandjermasinsche krijg als geëindigd worden beschouwd' (II dl. bl. 394). Maar al was de krijg geëindigd, toch was de geheele taak nog niet volbragt. Niet eensklaps herstelt de natuur zich na het woeden van eenen hevigen storm. Zoo ook de volken.

Langen tijd is er noodig voordat de vroegere rust, kalmte en welvaart hersteld zijn.

De bedrijven van den oorlog mogen schitterend zijn, de taak van hem die geroepen is een volk de rampen van

den oorlog te doen vergeten, orde en vrede te bevestigen, en ontwikkeling in algemeenen zin te verspreiden, is niet minder eervol en verschaft zeer zeker grootere zelfvoldoening. Het is de bekrooning van het werk, het is de vrucht van den strijd.

Wie anders dan de luit.-kol. Verspyck moest dit werk verrigten? Was hij niet de man wien daarvan de eere moest gegund worden? Was hij niet bij *uitnemendheid geschikt* voor die taak?

Toch verlaat hij den 10^{den} Maart '63 Borneo. Hij verlaat het terrein zijner werkzaamheid voordat zijn taak geheel geëindigd is, ondanks de overtuiging dat hij daar nog van veel nut kan zijn.

Het bestuur werd opgedragen aan den kolonel Happé.

Gewigtig moeten de redenen geweest zijn welke een man, met zulk een verleden achter zich, tot dien stap deden besluiten.

Van Rees zegt daarvan: 'Hidayat werd door kracht van wapenen, Verspyck door miskenning zedelijk gedwongen Bandjermasin te verlaten.'

Ja, de trouwe dienaar van den Staat werd ter elfder ure en toen het gevaar geweken was, miskend in zijne bedoelingen, gedwarsboomd in zijn regeringsbeleid, en tegenover een inlandsch vorst pangerang Moeda Mohamad Ariep Illah, hoofd der gouvernements-landen Bangkalaän, Tjingal en Menoengoel, in het ongelijk gesteld.

Deze pangerang was door Verspyck geschorst in zijne waardigheid. Hij had geheuld met den vijand en hem ondersteund; hij had den sulthan van Passir, een rijk op de Oostkust van Borneo, aangespoord het hem voorgelegde contract als leenheer van het N.I. gouvernement niet te beëedigen en te teekenen; hij had de onderwerping van dien sulthan steeds tegengegaan; hij had zelf geweigerd de verklaring te teekenen en te beëedigen, waarbij de voorwaarden werden vastgesteld volgens welke hij het bestuur over zijne landschappen kon blijven voeren en gelijke regten geëischt als zijn voorganger Adji Pati; hij had door een hoogst oneerbiedige houding tegenover den resident aan te nemen niet dien resident, maar het N.I. bestuur beleedigd. Pangerang Moeda werd door een ander vorst als leenheer van Tjingal vervangen.

De resident ontving bij herhaling de betuiging der tevredenheid van het gouvernement over zijne handelingen met pangerang Moeda.

Deze pangerang wist echter door een kunstig weefsel van leugens den gouverneur-generaal tot een ander inzigt der zaak te brengen. Hij had de onbeschaamdheid de onderwerping van Hidayat te doen voorkomen, als door zijn invloed geschied. Hij beweerde dat hij als werktuig had gediend om den sulthan van Passir zedelijk te dwingen het contract teekenen. Hoe ongeloofelijk het ook schijne, de gouverneur-generaal nam het besluit 'waarbij gelast werd Pangerang Moeda naar Bandjermasin terug te zenden, onder mededeeling dat hij den chef der expeditie bereid zoude vinden hem in zijne regten te herstellen, wanneer hij vergiffenis vroeg voor zijn oneerbiedige houding tegen den resident aangenomen, en beloofde aan zijne verpligtingen jegens de regering te zullen voldoen, en de belangen zijner bevolking te behartigen' (II dl. bl. 398).

Die vernedering Verspyck als resident aangedaan was te krenkend. Hij wees

het gouvernement op het gewaagd spel dat gespeeld werd, en verzocht en bekwam zijn eervol ontslag uit de betrekkingen welke hij met zooveel eere en zoo geruimen tijd in de Z. en O. afdeeling van Borneo had waargenomen.

Pangerang Moeda is eerst een jaar later naar Bandjer terug gezonden, en eerst op het einde van '64 in zijne regten hersteld. Waarom is niet terstond aan het besluit van den gouverneur-generaal gevolg gegeven? Is men tot de overtuiging gekomen dat de lt.-kolonel Verspyck het regt aan zijne zijde had? Het heeft er den schijn van.

Ook hier zijn de woorden van Heine toepasselijk:

> Es ist eine alte Geschichte,
> Doch bleibt sie immer neu.

Wij voor ons vinden de bladzijde waarop het ontslag vermeld staat van den lt.-kolonel Verspyck niet een der minste uit het levensboek van dien hoofdofficier. Hij kan met zelfvoldoening daarop terugzien.

Hij heeft volgens eer, pligt en geweten gehandeld, en zich ook door die daad de hoogachting van velen verworven.

Het verslaan van Pangerang Adipati; het in onderwerping komen van Amin Oelah; het uiteinde van demang Lehman zijn de belangrijkste gebeurtenissen na het vertrek van den overste Verspyck voorgevallen.

Amin Oelah werd verbannen naar Java.

Demang Lehman werd door eenige weggeloopen kettinggangers, welke in de nabijheid van zijn schuilhoek gevestigd waren, gevangen genomen. Hun was kwijtschelding van straf toegezegd. Zij onderschepten allen toevoer van levensmiddelen naar zijn verblijf. Gedwongen door honger verliet hij zijn schuilhoek, om er niet meer terug te keeren. De kettinggangers nemen hem gevangen, niet zonder strijd, en leveren hem uit. Den 25sten Februarij '64 sterft demang Lehman, de man van geringe geboorte maar die door zijn geestkracht en bekwaamheid een der hoofdleiders van den opstand geweest is, den schanddood. De krijgsraad heeft hem veroordeeld tot de straf des doods met den strop.

Het nagaan van den Bandjermasinschen krijg van 1859-1863 geeft stof voor vele vragen. Niet alles is daarbij even duidelijk en gaarne zouden we dikwijls onze vraag, wraarom zoo en niet anders, beantwoord zien. Die vragen doen zich alleen voor op staatkundig gebied; de verrigtingen van den krijgsman zijn ons duidelijk.

Wij brengen gaarne hulde aan allen die daar gestreden hebben, en door ‘de onbaatzuchtigheid en zelfverloochening van hun karakter’ uitblonken. Wij danken hen voor die *edele* pligtvervulling. Wij hopen dat het daar gestorte bloed niet te vergeefs zal gestroomd hebben, maar dat Nederland in staat zal zijn om het eenmaal begonnen werk voort te zetten.

Dat rijke wingewest kan *misschien* een parel aan de kroon van Nederland worden.

Wij willen hier niet onderzoeken, of die groote uitbreiding van magt in het verre Oosten voor Nederland wenschelijk is. Wij kunnen het vraagstuk niet oplossen, of eenmaal de vele hulpbronnen welke Borneo in grooten getale bezit, baten

voor het moederland zullen afwerpen, of dat het gebrek aan bevolking steeds een onoverkomelijk struikelblok zal opleveren.

Maar nu reeds is het de pligt van het N.I. gouvernement om alle krachten in te spannen, ten einde de bevolking de vruchten van beschaving en ontwikkeling, voor zoo verre zij daartoe in staat is, te doen genieten. Daarvoor zijn er zoo velen gevallen 'wier asch in de wildernissen van Bandjer rust' en van wie even als van den braven van Emde kan gezegd worden, 'Qu'il avoit bien merité de la patrie' (I dl. bl. 301).

'Ook de marine had gedurende den opstand groote diensten bewezen en veel toegebragt tot het welslagen van menigen krijgstogt. Altijd gereed om de troepen naar bedreigde punten te voeren, wedijverde zij met hen in dienstijver; en ontscheepte, waar het noodig was, landingdivisiën die der landmagt menigen lauwer betwistten.' Deze woorden van den heer van Rees zal een ieder, welke een oog slaat in zijn werk terstond bevestigd vinden.

Ons waarom zóó en niet anders? geldt het aanstellen van Tjamdid Illah met voorbijgang van Hidayat; - de gevolgen van de schorsing van Pangerang Moeda, maar vooral de zamenstelling en aanvulling der expeditionaire afdeeling.

Het schijnt dat men in Indië - andere expeditiën hebben dit ook bewezen - steeds begint met het zenden van *eenige* troepen, zoo weinig mogelijk. Misschien (!) zal die troepenmagt voldoende zijn, anders is het later tijd genoeg ze te versterken.

Men schijnt niet te bedenken hoeveel men daardoor op het spel zet; men schijnt te vergeten dat men van officieren en soldaten, al zijn deze met een uitmuntenden geest bezield, en al hebben zij alle eigenschappen van een braaf en degelijk soldaat, toch het onmogelijke niet kan vorderen. Er moeten tijden zijn dat men zich herstellen kan, en nieuwe krachten verzamelen. Het klein aantal troepen waarover in den beginne beschikt kon worden, maakte de dienst afmattend. Menigeen werd daarvan het slagtoffer. Wij zien dan ook telkens de troepenmagt in de Z. en O. afdeeling van Borneo vermeerderen.

Gering en niettemin welkom is iedere versterking, welke van Java aankomt. Men zal meer krachten kunnen ontwikkelen en daardoor spoediger een einde aan den krijg maken. Maar telkens blijkt dat de gezonden versterking onvoldoende is en dat er nog meer troepen noodig zijn om den opstand te onderdrukken. Die opstand neemt steeds toe in uitgebreidheid en kracht. Misschien ware het mogelijk geweest haar in den beginne bij voldoende magt met een grooten slag den nek in te drukken. Later bestond die mogelijkheid niet meer.

Zoo geschiedde het ook op Borneo. Eene bijlage, gevoegd bij het werk van den heer van Rees toont dit overtuigend aan. Telkens wordt het aantal troepen te Bandjermasin vermeerderd, maar steeds is die vermeerdering te gering voor het te bereiken doel.

Het totaal der officieren en manschappen werd bij het begin van den opstand, nadat de eerste versterking aangekomen was (27 Mei '59), aangegeven door het cijfer 953.

Ultimo	Dec. '59	was het	totaal 1538.
id.	'60	id.	2695.
id.	'61	id.	3046.

id.	'62	id.	2905.

Deze opgaven spreken overtuigend.

Vooral moet men niet vergeten dat het beleid der zaken in den Bandjermasinschen krijg, in handen was van een man, die door geestkracht en bekwaamheid met geringe middelen groote uitkomsten kon verkrijgen. Maar zouden gelijke uitkomsten verkregen zijn, wanneer een ander met minder geestkracht en bekwaamheid aan het hoofd had gestaan? - Zoude men dan niet te hoog spel gespeeld hebben, door aan eene onvoldoende troepenmagt, eene te zware taak op te dragen? Wij gelooven deze vragen in gemoede toestemmend te kunnen beantwoorden.

Zoo dunkt ons, kan het eenvoudig en waarachtig verhaal van het gebeurde met de Onrust te Lontontoeor, zoowel als het voorgevallene bij de vlugt van Hidayat en het verraad van demang Lehman, een ieder overtuigen, dat die gebeurtenissen te veel onrust verwekt en te veel de gemoederen in beweging gebragt hebben.

Het was, toen de mail de tijdingen dezer gebeurtenissen aanbragt, of wij op het punt waren geheel Indië te verliezen.

Dat was, beweerde men, de vrucht van het werken der liberalen op koloniaal gebied.

Men vergat echter het verband aan te toonen.

Het zoude ook moeijelijk geweest zijn dit verband aan te wijzen. Het bestond niet. Zoowel het afloopen der Onrust - eene noodlottige gebeurtenis, waardoor velen in den lande in rouw werden gedompeld - als de vlugt van Hidayat en het verraad van demang Lehman, doen zich in het licht der geschiedenis als natuurlijke gevolgen van den oorlogstoestand voor.

De onderwerping van Bandjermasin noge daardoor vertraagd zijn, verder hebben zich de gevolgen dier oorlogsfeiten niet uitgestrekt. De geschiedenis is daar om dit te bewijzen.

De ‘cri de guerre’ toen in het kamp der behoudsmannen aangeheven, heeft geen uitwerking gehad.

Bandjermasin is onderworpen en maakt deel uit van de regtstreeksche bezitting van Nederland in Neêrlandsch Indië; en nog steeds zijn wij in het rustig bezit van Java.

De heer van Rees heeft door zijn werk: ‘De Bandjermasinsche krijg van 1859-1863’ nogmaals het algemeen aan zich verpligt. Gunstig bekend door zijne vroegere geschriften, waarvan wij slechts aanhalen: *Montrado; - Wachia Taykong en Amir of het Nederlandsch Indisch leger in* 1850 en de *Herinneringen uit de loopbaan van een Indisch officier*, was de verwachting, welke men koesterde van eene geschiedenis van den Bandjermasinschen krijg, van zijn hand, hoog gespannen.

Heeft de uitkomst aan die verwachting beantwoord? Wij durven hierop, zonder vreeze voor tegenspraak, een toestemmend antwoord te geven.

Het werk heeft geschiedkundige waarde, daar het geput is uit officieele bescheiden en de opgaven van ooggetuigen. Het is eene onschatbare bron voor den toekomstigen geschiedschrijver van onze vestiging op Borneo. Zelden treedt de schrijver in beschouwingen. Hij geeft het eenvoudig en duidelijk verhaal van het gebeurde. De eentoonigheid, die klip waarop menige beschrijving van een

indischen oorlog strandt, weet hij door zijn boeijenden en wegslependen stijl te ontgaan.

Het werk heeft taktiesche waarde, daar het, meer dan een dor leerboek, een duidelijk begrip geeft van de moeijelijkheden aan een Indischen oorlog verbonden; van de wijze, waarop die oorlog gevoerd wordt en van den uitgebreiden werkkring, welke ieder officier daar ten deel kan vallen. Het is van groote waarde voor hem, die hoopt eenmaal deel uit te maken van het N.I. leger, dat hij door de werken van den heer van Rees en niet het minst door ‘de Bandjermasinsche krijg’ in staat wordt gesteld zich een juist denkbeeld te vormen van zijn' toekomstigen werkkring.

Steeds sterker wordt de band, welke de koloniën aan het moederland verbindt; want toenemend is het aantal van hen, welke daar een werkkring gaan zoeken.

Er zijn vele huisgezinnen waarvan een of meer leden, hetzij voor langeren hetzij voor korteren tijd daar hun verblijf houden. Reikhalzend wordt iedere mail te gemoet gezien, en de tijdingen belangstellend gelezen en herlezen.

Mij dunkt, dat voor die allen, eene duidelijke beschrijving van het leven, zoo als het in Indië geleefd wordt, van veel waarde moet zijn.

Dan kan men zich ten minste eenig denkbeeld vormen van het werken en zijn onzer ver verwijderde betrekkingen. Dan verkrijgt het beeld, wanneer men zich in gedachten met hen bezig houdt, eene met de waarheid overeenkomende gestalte.

De werken van den heer van Rees bezitten dit vermogen in groote mate wat het leven van den officier in Indië betreft.

Zoowel de vader welke met tranen in de oogen afscheid van zijn kind nam, toen het vertrok, als de moeder welke dien zoon innig lief heeft, zullen in de werken van den heer van Rees - ook in het hier aangekondigde - menige bladzijde vinden, welke in hooge mate hunne belangstelling opwekt.

Zij zullen zien dat hun zoon daar nuttig werkzaam kan zijn, en dat tegenover de gevaren en vermoeijenissen welke zijn deel kunnen worden, de zelfvoldoening staat aan iedere daad van onbaatzuchtigheid en zelfverloochening verbonden. Die deugden en dat loon, schat gij, ouders, immers niet gering?

Het werk is versierd met in kleurendruk goed uitgevoerde platen.

Het eigenaardige dezer platen is, dat zij vervaardigd zijn naar schetsen op het terrein geteekend. De portretten zijn gelithographeerd naar bestaande photographieën.

Wij hopen door deze aankondiging mede te werken, om ‘de Bandjermasinsche krijg van 1859-1863’ in ruimen kring te doen kennen en waardeeren.

De nieuwe vrucht van de werkzaamheid en het talent van den heer van Rees verdient deze kennisneming en waardeering in hooge mate.

22 Juni '65.

WR.

Mysteriën.

Mijne Verbanning. De officiëele waarheid, door S.E.W. Roorda van Eysinga, ontslagen ingenieur der 2de klasse bij de spoorweg-opname op Java. Te 's Gravenhage, bij gebroeders J. & H. van Langenhuysen, 1865.

In bovenstaande brochure heeft de heer Roorda van Eysinga, die ten vorigen jare, wegens een dagbladartikel, met ontslag uit 's lands dienst en verbanning uit Neêrlandsch Indië werd gestraft, den maatregel van den gouverneur-generaal voorloopig eenigzins nader toegelicht.

Reeds de hier medegedeelde documenten en feiten doen bij den lezer zonderlinge overwegingen ontstaan. Wij lezen hier dat de eerste reden, waarom de schrijver ontslagen en gebannen is, ontleend wordt aan eene zinsnede uit het geïncrimineerde artikel, waarin hij vermeldt dat een vermogend geldschieter te Samarang maandelijks *f* 1000. - à *f* 1200. - afzonderde als douceur voor enkele leden der javaansche regtbank, welk misbruik met ter tijd door den resident van Solo werd ontdekt. De schrijver had dit feit vermeld om de moeijelijkheden te doen kennen, waarmede de resident als hoofd der politie te kampen had, aangezien anonieme dagbladschrijvers den resident van verwaarloozing der politie hadden beschuldigd.

De gouverneur-generaal heeft in het banvonnis, hetwelk hij aan de Tweede Kamer heeft medegedeeld, dezen considerans bovenaan geplaatst. Z. Exc. geeft te kennen dat de heer Dorrepaal en andere kooplieden te Samarang zich de beschuldiging van periodieke omkooping van enkele leden der javaansche regtbank in de vorstenlanden hebben aangetrokken; dat zij zich in een request zonder dagteekening daarover bij den landvoogd hebben bezwaard en Z. Exc. verzocht om een onderzoek naar den schrijver te doen instellen, opdat het lasterlijke zijner aantijging aan het licht mogt worden gebragt.

Het gevraagde onderzoek heeft plaats. Er wordt eene geregtelijke vervolging ingesteld, maar dadelijk gestaakt, toen de schrijver *ambtenaar* bleek te zijn. (Zie zijne memorie van verdediging). De Heer Roorda van Eysinga maakt zich als den schrijver bekend. En wat geschiedt nu?

Stellen de heeren Dorrepaal c.s. eene vervolging tegen den schrijver in wegens hoon en laster? Dit was misschien bezwaarlijk, aangezien de schrijver noch den heer Dorrepaal, noch iemand anders met name had genoemd. Maar neemt welligt de Regering of de procureur-generaal de zaak in handen, om eene aangelegenheid van zooveel gewigt als de periodieke omkooping van leden eener regtbank tot klaarheid te brengen?

Noch het een, noch het ander heeft plaats. De schrijver wordt slechts zonder eer of pensioen ontslagen en uit de kolonie gebannen, en zijne bewering dat er periodieke omkooping van een javaansche regtbank plaats had behoudt hare volle kracht.

Wat echter onze verwondering nog

doet toenemen is dat de heer Roorda van Eysinga, zoolang hij nog op Java bleef, niets heeft mogen weten van de grief, die de heer Dorrepaal tegen hem had. De Gouverneur-generaal schijnt zijne redenen te hebben gehad om er den schrijver niets van te zeggen. Z. Exc. laat hem een vonnis beteekenen, waarin hem beduid wordt dat hij gevaarlijk is voor de openbare rust en orde, weshalve hij uit 's lands dienst ontslagen en uit de kolonie gebannen wordt.

De balling ondergaat zijn lot. Hij komt in Nederland. En wat ontdekt hij hier?

Dat de Gouverneur-generaal aan de Tweede Kamer een banvonnis heeft overgelegd, welks inhoud aanmerkelijk verschilt van het hem beteekende vonnis. (Zie de twee banvonnissen in de brochure.) Tegenover de Tweede Kamer stelt de Gouverneur-generaal de grief van den heer Dorrepaal op den voorgrond, neemt diens klagt, dat de bewuste bewering van omkooping vuige laster is, gaaf over; maar niemand in Nederland kon vermoeden dat deze considerans voor den balling, zoolang hij op Java was, geheim was gehouden.

De schrijver zegt dan ook in zijne voorrede: ‘Zoude *ik* de hh. Dorrepaal c.s. in de laatste weken van mijn verblijf op Java niet hebben kunnen beschuldigen van vuigen laster? Heeft de gouverneur-generaal, Baron Sloet van de Beele, dit teregt begrepen, en mij daarom onkundig gelaten zoowel van den geheelen inhoud der akte van beschuldiging als van den geheelen inhoud van het banvonnis?’

Hij vraagt verder: ‘Zijn de adressanten onder eede gehoord? Waarom den heer Nieuwenhuyzen niet gehoord, die de ontdekking gedaan had en na het verschijnen van het misdadig artikel den landvoogd een bezoek bragt?

‘Ik verklaar onder presentatie van eede van den heer F.N. Nieuwenhuyzen te hebben vernomen dat, volgens berigten bij hem resident ingekomen, de heer Henri Deelken te Soerakarta gemagtigd was maandelijks *f* 1000 - à *f* 1200 - als douceurs voor de javaansche regtbank af te zonderen, en dat de inlandsche Rijksbestierder, chef der politie (die even als genoemde regtbank eene gewigtige adviserende stem heeft, bij inwilliging van aanvragen om landhuur) van den heer Dorrepaal een mylord had ontvangen, die ook minstens *f* 1000 - à *f* 1200 - moet hebben gekost.’

Ons bestek verbiedt ons om de overige hoofden van beschuldiging in bijzonderheden te vermelden. Het bovenstaande diene slechts tot proeve. Het hier verhaalde voorbeeld herinnert aan het voorgevallene op het huurland Simbang, door den heer F.H.J. Netscher in zijne brochure: *Regt en Onregt* medegedeeld. Wij lezen daar (bl. 10): ‘Volgens eene berekening door den regent van Batang, naar aanleiding der verkregene inlichtingen opgemaakt, was de bevolking der woeste gronden Simbang, successievelijk alléén aan verdiende arbeidsloonen, met ongeveer *f* 415,000 benadeeld,’ waarop de gemoedelijke resident laat volgen: ‘Men oordeele, of er voldoende reden bestond om misnoegen en wrok bij de bevolking van Simbang op te wekken!’ Het schijnt dat mannen van geheel tegenovergestelde politieke denkwijze, die van nabij weten aan welke knevelarijen de Javanen zijn blootgesteld, door hun gevoel van regt geperst, zich soms onwillekeurig op het standpunt der Javanen verplaatsen, en den wrok regtvaardigen dien deze tegen

ons koesteren. Merkwaardig is het advies van den procureur-generaal bij het hoog geregtshof van Nederlandsch-Indië omtrent den weg die tegenover den huurder der woeste gronden van Simbang behoorde ingeslagen te worden. Hij was n.l. van oordeel dat de handelwijze van dien landhuurder genoegzame termen opleverde tot eene strafregterlijke vervolging ter zake van knevelarij; maar dat zulk eene vervolging tot geen resultaat zou leiden o.a. ook dewijl het te duchten was, dat de landhuurder bij die vervolging partij zou trekken van de hem ruimschoots openstaande gelegenheid om getuigen te suborneren (d.i. om te koopen), en tot de aflegging van verklaringen over te halen, waardoor iedere weg, om tot de waarheid te geraken, zou worden afgesneden (Regt en onregt, bl. 18).

De procureur-generaal schijnt dus omkooping als een natuurlijk bestanddeel van de indische huishouding te beschouwen, waar men niet tegen strijden, maar waar men zich bij neêrleggen moet.

De heer Roorda van Eysinga wil dezen treurigen staat van zaken verklaren door den geldzieken drang van het moederland en de hardnekkigheid waarmede regering en volk zich aan batige sloten vastklemmen. Maar de procureur-generaal noemt dit ‘boosaardig opzet om te honen en de regering in minachting te brengen;’ en haalt deze bewering als eene nieuwe reden aan om den schrijver te verbannen. (Mijne verbanning, bl. 74).

De slotsom is dat met den schrijver kort proces wordt gemaakt. Men doet hem eene akte van beschuldiging voorlezen; maar toen de beschuldigde van die akte een afschrift verzocht, verklaarde de resident van Soerakarta zich niet gemagtigd dit te geven (bl. 3). Die akte was zeer vaag, en toen de schrijver zich zette om eene Memorie van verantwoording op te stellen, moest hij als een blinde rondtasten om de misdadige zinsneden te vinden waarover hij zich had te verdedigen (bl. 43, 44). Hij verdedigde zich dus tegen de algemeene beschuldigingen die tegen hem waren ingebragt; en wij achten zijne verdediging hoogst belangrijk. De regering doet echter weinig eer aan zijne verdediging; zij laat zich met geene weêrlegging in en verklaart slechts dat zij bij haar gevoelen volhardt dat de schrijver ontslagen en gebannen behoort te worden. Het vonnis wordt voltrokken en aan het opperbestuur in Nederland medegedeeld. De Minister van Koloniën legt aan de Tweede Kamer de bescheiden over die den heer Roorda van Eysinga beschuldigen; maar niet diens memorie van verantwoording. (Zie eerste bladzijde van de voorrede der brochure en de beraadslaging der Tweede Kamer op 16 Maart ll.)

Er wordt eene commissie van rapporteurs benoemd, die verslag over de zaak uitbrengt, maar het evenmin noodig acht des schrijvers memorie van verantwoording te lezen, wier bestaan zij uit het banvonnis kende. De Kamer gaat vervolgens redeneren over de zaak; sommige leden verklaren dat zij geen licht genoeg hebben om met grond te oordeelen; maar kunnen tevens niet besluiten om des schrijvers memorie van verantwoording te lezen, waar al de bijzonderheden in voorkomen, die zij noodig hebben te weten.

Wat zullen wij tot deze dingen zeggen? Dit hebben wij meer dan eens gevraagd! Toen in de zaak van den heer

Stieltjes de commissie van rapporteurs haar verdict uitbragt: de klagt van den heer Stieltjes over verminking en vervalsching is gegrond[*], vermeenden wij dat de Kamer niet te halver wege op dit hellend vlak kon blijven staan. Wij meenden met vele anderen, dat nu de vraag aan de orde had behooren gesteld te worden: Wie dan de schuld droeg van die vervalsching van officieële documenten.....

Maar wij weêrhouden onze pen. Toen zoowel als nu bevonden wij ons tegenover een mysterie, dat ons beklemt en den moed beneemt om nog te vragen. Wat is wel de reden dat de organen der réactionaire en der zich noemende liberale koloniale politiek, die op de eerste tijding van des schrijvers verbanning, hem om strijd verguisden, thans nu hij zijne brochure heeft uitgegeven als met sprakeloosheid geslagen schijnen?

Is er stilzwijgende overeenstemming dat hier noch de leuzen der réactionaire partij, noch van het zich noemend liberalisme iets baten? Dat hier iets is, 't welk boven de partijschap ligt? Dat hier een pijnlijke plaats, dal hier de wonde van het volksgeweten is blootgelegd?

Maar wie hier ook zwijge, er is één man, wiens stilzwijgen meer bevreemdt dan van allen die geroepen waren om hier te spreken. De heer Nieuwenhuyzen, gewezen resident van Solo, is door den heer Roorda van Eysinga op een standpunt geplaatst. Eene reeks van trouw vervulde dienstjaren had dien ambtenaar niet gevrijwaard tegen aanrandingen van de dagbladpers, waarbij zijne eer werd bezwalkt. Trouwe vrienden en vaardige pennen zijn dikwijls het schaarst als men ze het meest noodig heeft. Maar de heer Roorda van Eysinga brak eene lans voor hem. Hij schreef eene apologie, waarin zijne verdiensten voor regering en volk in een schoon licht werden geplaatst.

Thans is de heer Nieuwenhuyzen benoemd tot lid van den raad van Neêrlandsch Indië. En de apologie, die welligt het voetstuk is waarop hij zich verheven heeft, wordt voor den schrijver het *corpus delicti*, waarom de landvoogd hem niet alleen van zijne schoone betrekking berooft, uit de kolonie verbant, een eervol ontslag weigert, maar ook meent de pen te mogen halen door 19 jaren dienst onder de brandende keerkringszon, en hem, zonder een stuiver pensioen, te doen wederkeeren in het moederland.

Wij hebben in deze regelen een feit vermeld, waarom de schrijver als ‘lasteraar’ wordt gesignaleerd. Hij heeft in Indië openlijk tegen omkooping van regterlijke ambtenaren durven getuigen. De schrijver deed zulks om den heer Nieuwenhuyzen te verdedigen tegen het verwijt van verwaarloozing der politie. Hij noemt thans ten tweeden male den heer Nieuwenhuyzen als die de omkooping ontdekt had. En de heer Nieuwenhuyzen laat zijn verdediger wegens die getuigenis ontslaan, verbannen, schandvlekken; maar zegt geen woord tot getuigenis voor de waarheid.

Wij besluiten onze mededeeling met eene bijdrage tot de kennis onzer indische regtspleging zoo als zij onlangs voorkwam in een buitenlandsch dagblad, ik bedoel den Antwerpschen *Précurseur* van den 18^{den} Mei jl.: ‘Ik beveel het volgend ver

(*) Gegevens omtrent de zaak der spoorwegen op Java, door T.J. Stieltjes. V. Adressen, door den Adviseur ingediend over v e r v a l s c h i n g van stukken en niet over de r i g t i n g van den spoorweg. 's Gravenhage, 1864.

haal aan de overweging uwer lezers aan. Ik ontleen het aan het Indisch weekblad voor het regt dat te Batavia verschijnt. Het handelt over het proces dat tegen een inlander aanhangig is gemaakt, die beschuldigd was van een zeker aantal koffijboomen te hebben laten omhakken, welke gebeurtenis voor eenige maanden in onze Kamers eene zekere opschudding heeft veroorzaakt. Zie hier wat gemeld weekblad daarover zegt:

‘“Om onze behoudsmannen gerust te stellen kunnen wij hun mededeelen dat de vrijspraak van den Loerah die bevel gegeven had om in Bantam koffijboomen om te hakken, bij voorbaat onschadelijk is gemaakt door een' maatregel die zoo even te onzer kennis is gekomen. De 60 man die aan deze daad schuldig staan, die volgens het oordeel in laatster instantie uitgesproken, noch misdaad, noch overtreding daarstelt, zijn aan het bureau van politie behoorlijk afgestraft met 20 rottingslagen per hoofd. De executie heeft geduurd van 8 uren in den morgen tot 2 uren in den namiddag en werd door heerlijk weder begunstigd.”’

‘Hoeveel tranen, hoeveel misbruiken zijn onder die ironische woorden niet verborgen!

‘Maar wat nood, als de geldelijke inkomsten slechts niet ophouden te vloeijen, en de inlanders zich slechts willen troosten met de lezing van het evangelie, heeft niemand reden tot klagen. Het is zeker ook eene groote leemte dat de koran de inlanders niet leert om de tweede wang aan te bieden als zij een slag gekregen hebben op de eerste.

‘Ik begrijp dus dat men zich opmaakt om de protestantsche propaganda met meer kracht te hervatten. Eene nieuwe maatschappij, waarschijnlijk aangespoord door de 1200 te Bantam uitgedeelde rottingslagen, heeft zich met dit doel geconstitueerd. Zij kondigt haar werk aan als bestemd om het lot der Javanen te verbeteren. Welk eene evangelische zedigheid!’

Tot zoover *le Précurseur.* Wie de satyre voortgezet wil zien, leze het verhandelde op de laatste Overijsselsche Predikanten-vereeniging en op de laatste jaarvergadering van het Nederlandsche Zendelinggenootschop te Rotterdam.

Te Zwol is in allen ernst de vraag behandeld, of men de bewoners van den Indischen Archipel bekeeren zou met of zonder de XII artikelen des geloofs.

Wanneer men eens gevraagd had: Met of zonder rottingslagen? Met of zonder gedwongen cultures?(*) Met of zonder opium? Met of zonder stelselmatig aangemoedigde knevelarij? Met of zonder vaderzorg en gedurige hongersnooden in haren nasleep? dan zou de vraag welligt beter hout gesneden hebben. Maar, zoo hoor ik mij antwoorden, dan moeten wij onzen bekeeringsijver rigten tegen ons-zelven?

En zou dit ook niet de beste weg zijn?

(*) Men zie daaromtrent het *aardrijkskundig en statistisch woordenboek van Neêrlandsch Indië*, bij P.N. van Kampen, op zulke artikelen als: *indigo*, *koffij*, *opium*, *rijst*, *suiker*; verder de titels *Neêrlandsch-Indië*, *Java*, *Japara*, *Pekalongan* en de overige residenties. Uit de cijfers der regeringsverslagen wordt hier een tafereel van onze koloniale politiek ontworpen, dat een staatkundige opvoedingschool verdient te worden voor ons volk. Ik heb door een oostersch specialist den wensch hooren uiten, dat de uitgevers besluiten mogten om de hoofdartikelen van het werk in eene nieuwe uitgave te verzamelen. Als onze predikanten en onderwijzers zich de moeite wilden getroosten om deze hoofdartikelen een weinig te bestudeeren, zou er in onze koloniale staatkunde spoedig verbetering komen.

Wij zijn onverbeterlijke doctrinairen. Wij schilderen onze katechiseerende jeugd met zwarte kleuren de wreedheid der Farao's af, die een arm, onnoozel volk in hun belang exploiteerden; maar van onze koloniale politiek leeren wij hun niets. Wij boezemen onzen kinderen een onsterfelijken afschuw in tegen Filips II die ons op wilde offeren aan het alleenzaligmakend geloof (dat toch nooit zoo erg is, als een volk op te offeren aan den Mammon); maar onze koloniale politiek laten wij welvaren. Een Nederlander geniet nooit zoo innig als wanneer hij de zedeleer ziet ontsluijeren van de Jezuieten; maar drinkt argeloos dezelfde moraal in, wanneer het de verdediging geldt van onze koloniale politiek.

Intusschen omreizen wij zee en land om een christen-genoot te maken; en reizen zoo ver tot wij geheel het spoor verliezen van den nederige en zachtmoedige die van de menschen niets anders wilde dan geregtigheid en eenvoud van gemoed en geen anderen vijand had dan - het Farizeïsme.

A.M.D.G.

P.S. De Arnhemsche courant heeft den 31sten Julij het stilzwijgen gebroken. Zij haalt de Indische regeering duchtig door over haar politieken maatregel, waardoor de misbruiken van het bestaand régime opzettelijk onder de aandacht van het publiek worden gebragt, en geeft haar den raad om dergelijke waarschuwingen der pers liever te laten doodbloeden. Wat er alzoo met de javaansche regtspleging plaats heeft, de trouweloosheid jegens een javaansch vorst, onzen besten helper in den oorlog met Dhipo Negoro, de dwaasheden der landhuur, de willekeur van 135 miniatuurdespootjes in de door hen gehuurde landen - dat alles moet volgens de *A.C.* niet noodeloos ruchtbaar worden gemaakt. De Indische pers moge er met hartzeer tegen waarschuwen; de schrijvers mogen hunne waarschuwingen met ontslag en verbanning boeten: de Arnhemsche weet daar wel raad voor; haar eenvoudig recept is: laten doodbloeden.

Dat zij des schrijvers uitvallen tegen de staatkunde van het batig slot belachelijk wil maken, laat ons kalm, omdat wij even als die volksvertegenwoordiger wachten, ‘dat in het Nederlandsche volk het regtsgevoel ontwaakt.’ Maar verwonderen doet deze houding der *A.C.* ons niet, zoolang zij wrevelig wordt dat zij op haar weg een onafhankelijk karakter ontmoet en niet tevreden is voordat zij hem tot het peil der gewone baantjesgasten heeft neêrgedrukt.

Overigens brengt de jongste mail ons de volgende verklaring van het Indisch Weekblad van het regt:

‘Bij onze oudejaars-recapitulatie maakten wij melding van een ingrijpend voorstel, dat door den procureur-generaal zoude zijn gedaan tot verbetering van het inlandsche regtswezen.

‘Naar wij thans vernemen, zoude de Indische Regering zich van onderzoek en advies aangaande dat voorstel hebben onthouden, in afwachting, dat door den Minister zoude zijn bekend gesteld, of van eene vermeerdering van uitgaven op het betrokken hoofdstuk sprake mogt zijn.

‘Men ziet hieruit, wat er van is, wanneer de *Nieuwe Rotterdammer* (na haar huwelijk met den Minister fameus oud geworden) het wil doen voorkomen alsof de zoogenaamde batige sloten in-

derdaad overschotten zijn, die, bij gebrek aan betere bestemming, hoogst natuurlijk in de gemeenschappelijke (lees Nederlandsche) kas worden opgenomen.

'Er blijkt nu toch zonneklaar, dat die overschotten niet het toevallig restant zijn, na voldoening der noodzakelijke uitgaven, maar dat de noodzakelijkheid der uitgaven wordt afhankelijk gesteld van een vooraf beraamd overschot.

'Kan er,volgens het oordeel des ministers, om deze of gene reden, nog wel *f* 1000 van het overschot af, dan zal er voor *f* 1000, kan er *f* 100,000 af, dan zal er voor *f* 100,000, kan er geen cent af, dan zal er voor geen cent behoefte bestaan aan verbetering van het Inlandsche regtswezen.

'Ons komt het voor, dat de Indische autoriteiten het al of niet bestaan en de al of niet dringendheid der behoeften behoorden te constateren, alvorens de quaestie der kosten met den Minister konde worden afgehandeld, en wijders, dat, voor eene zich liberaal noemende Regering, de dringendheid tot verbetering van het Inlandsche regtswezen zoo in het oog vallend gebiedend is, dat van geene *overschotten* sprake vermogt te zijn, alvorens in den bestaanden toestand eene afdoende voorziening ware aangebragt.'

Zoo drukt de Indische regering het zegel op de verklaring van den heer Roorda van Eysinga, dat de staatkunde van het Batig Slot eene goede regtsbedeeling in Indië onmogelijk maakt. En toch verbande zij hem om die verklaring?.....

Politiek overzigt.

Men zegt dat de politiek stilstaat, omdat de zittingen der vertegenwoordiging zijn gesloten en de vorsten en ministers zich buiten 's lands begeven hebben. Hoe ingenomen ook met het vertegenwoordigend stelsel, hoe vol eerbied voor vorsten en staatslieden, deelen wij de meening niet, dat de staatkundige ontwikkeling van een volk, de ontknooping van het een of ander hangend vraagstuk gestremd wordt, wanneer de afgevaardigden tijdelijk zwijgen, of de vorsten hunne hoofdstad hebben verlaten. Wij hechten aan het stelsel, dat eene natie langs wettigen weg hare stem kan doen hooren, maar wij zijn verre van aan elke discussie over elke regeringsdaad een overwegend gewigt te hechten, en allerminst een dadelijken en regtstreekschen invloed op de gebeurtenissen van den dag toe te kennen. Integendeel; in menigen staat schijnt men het uiteengaan van de Kamers af te wachten, om tot beslissende handelingen over te gaan. Beweert men dus dat de politiek zou stilstaan, omdat de groote woordvoerders der politieke partijen in het land zwijgen, dan bedriegt men zich, en een sterk voorbeeld van het tegendeel levert alweder de geschiedenis van de laatste weken op.

Wanneer wij ons overzigt vastknoopen aan dat van de laatste aflevering van *de Tijdspiegel*, dan blijkt dat schier in elk land de toestand veranderd is. Wij zeggen niet: vooruitgegaan. Helaas! de reac-

tie schijnt veld en kracht te winnen en zelfs in ons vaderland openbaart zij zich op onmiskenbare wijze, al tracht zij ook haar waar karakter te verbergen onder de leus dat zij de ware liberaliteit is.

Aan die huichelarij maakt men zich in Pruissen niet schuldig. Daar geeft men zich de moeite niet om vrijzinnig te schijnen, en zonder eenige verontschuldiging legt men er de grondwet uit, of liever verwringt men de grondwet ten behoeve der kleine partij, die niets zou vermogen, zoo zij niet gesteund werd door het prestige der koninklijke magt. De bejaarde vorst, opgevoed in de beginselen der jonkerpartij, heeft deze wel, bij zijne optreding, voor een poos verloochend, maar de invloed van een man als von Bismarck, die aan scherp doorzigt een onverzettelijken wil en groote eerzucht paart, had weldra hem geheel vermeesterd, en de geschiedenis van Pruissen gedurende de laatste jaren is slechts die der tyrannie en misbruik van gezag.

Men weet hoe hij elke vrijheid, elke uiting van een ander gevoelen dan dat der antirevolutionairen tracht te dooden, en zijne regering in openbare vijandschap leefde met de vertegenwoordigers des volks, die van het grondwettig regt, krachtens hetwelk zij niet vervolgbaar zijn voor hunne adviezen in de Kamer uitgesproken, gebruik maakten om het tegenwoordig regeringstelsel naar verdienste te brandmerken. Men zeide wel, dat de groote woordvoerders, als von Virchow en von Gneist, in hunne maatschappelijke betrekkingen voor het onbeperkt gebruik maken van die constitutionele vrijheid zouden worden gestraft; maar het bleef bij het gerucht. Thans echter bood zich eene gelegenheid aan om de geheele Kamer een bewijs geven van des konings ontevredenheid. Eenige burgers van Keulen, met een der leden van den gemeenteraad, den heer Classen Kappelmann aan het hoofd, vormden eene commissie en rigtten tegen zaturdag 22 Julij een feestmaaltijd aan, waarop zij de liberale leden van de Kamer noodigden. Al spoedig bleek het dat die uitnoodiging niet naar den zin der regering was, en, ten einde moeijelijkheden te voorkomen, gaf de heer Kappelmann aan de politie kennis, dat hij dit feest had aangelegd, met bijvoeging evenwel, dat hij die kennisgeving slechts deed om verkeerde opvatting te voorkomen. De koninklijke president van politie in de Rijnprovinciën scheen evenwel in te zien dat het feestmaal een politiek karakter had. Aan de commissie werd een besluit medegedeeld, waarbij ‘de politieke vereeniging onder den naam van het feestcomité’ - aldus wordt zij door genoemden ambtenaar getiteld - werd opgeheven. De commissie berustte in die beslissing, maar thans trad de heer Classen Kappelmann op en noodigde uit eigen naam de afgevaardigden uit tot een diné in de restauratie Gurzenich te Keulen. Een zeventigtal van hen verschenen; de voorzitter von Grabow echter verontschuldigde zich wegens de ziekte van zijn kind.

Des zondags waren de zalen van Gurzenich gesloten en door de politie bezet. De feestgenooten begaven zich, volgens eene uitnoodiging in de dagbladen, naar de woning van een particulier, den heer Kurschner, en nadat hier door hen een soort van protest en tevens eene dankbetuiging aan de feestcommissie was opgesteld, begaf men zich naar den zoölogischen tuin waarheen het diné overgebragt was. Die tuin ligt buiten Keulen en ressorteert onder den burgemeester

van Longerich, die in de feestzaal tegenwoordig was. Er werden verschillende toasten uitgebragt, onder anderen ook een op den heer Kappelmann, waarbij hij de president van de feestcommissie genoemd werd. De burgemeester van Longerich vond daarin aanleiding om een einde aan het feest te maken. Hij verscheen met de politie in de zaal; infanterie rukte den tuin binnen; kavallerie posteerde zich aan de uitgangen en de zoölogische tuin werd ontruimd en voor het publiek gesloten.

Des avonds kwamen de feestgenooten in een hotel in Deutz bijeen. Ook daar werden zij uiteen gedreven en naar hunne hôtels gebragt. De politie wilde alles wat naar eene vergadering zweemde onderdrukken, en de militaire magt bragt onverbiddelijk hare maatregelen ten uitvoer.

Tegen den anderen morgen was een feesttogt op den Rijn beraamd. Met twee stoombooten zou men een pleiziervaart maken, maar ook dit werd door de politie verhinderd. Ook die vaartuigen waren door militairen bezet. Met de gewone middelen van vervoer, stoombooten en spoortreinen, begaven zich nu de deelgenooten aan het feest naar Oberlahnstein, de eerste stad op vreemd grondgebied. De groothertog van Nassau, op wiens gebied dit stadje gelegen is, begreep echter dat hij zich verdienstelijk zou maken jegens den koning van Pruissen, wanneer hij die revolutionaire beweging hielp onderdrukken. Men weet hoe voor eenigen tijd de Nassausche liberalen uiteen gedreven werden op last van den regerings-directeur Werren, en gedwongen waren hunne voorgenomen kiezersvergadering op neutraal grondgebied, den Rijn, te houden. Het liet zich dus wel eenigermate verwachten dat ook de pruissische liberalen daar zoo welkom niet zouden zijn. Inderdaad, het feestmaal in het hôtel Lahneck werd thans door de Nassausche militairen verstoord en, mag men de verklaring van ooggetuigen gelooven, dan werden bij de ontruiming van het gebouw door de Nassausche militairen niet eens die formaliteiten in acht genomen, die zelfs tegenover een oproerig gepeupel in het oog worden gehouden. De overheidspersoon, die hier de bevelen zijner regering ten uitvoer legde - bevelen waaromtrent deze nog lang had geaarzeld, als voelde zij zelven het onredelijke er van - liet de bajonnetten, waarover hij te beschikken had, aanrukken vóór hij de bijeenzijnden had uitgenoodigd zich te verwijderen. Het ruwe geweld maakte ook hier een einde aan de demonstratie ten gunste van hen, die als vertegenwoordigers des volks, de regten van dat volk hadden verdedigd, en de feestgenooten keerden naar Keulen terug. Die stad was zoowel zaturdags als zondags in gisting, maar de politie had hare maatregelen genomen, de militairen waren geconsigneerd en de enkele rustverstoringen waren meer aan baldadigheid dan aan politieke bedoelingen toe te schrijven.

De hulde aan de pruissische volksvertegenwoordigers werd op die wijze onderdrukt; de regering voorkwam elke uiting van het nationaal gevoel, maar wel verre van daardoor dat gevoel te wijzigen, veroorzaakte zij slechts grootere verbittering.

De Rijnprovinciën zijn, als alle grensgewesten, liberaal; de verwijdering van den hoofdzetel des bestuurs heeft het bewustzijn van onafhankelijkheid ontwik-

keld, en de strenge maatregelen der regering tegen een feest, dat niets onwettigs had, hebben dat bewustzijn gekrenkt en den liberalen geest eer opgewekt dan verdoofd. Dat besefte de regering zelve en, ten einde het kwaad zooveel mogelijk te keeren, werd aan de dagbladen streng verboden om eenige bijzonderheid omtrent het feest der afgevaardigden of de daaruit voortgesproten regtszaken mede te deelen. Vóór dit verbod uitgevaardigd was, bevatten echter verschillende bladen een aantal berigten omtrent het gebeurde te Keulen en te Oberlahnstein, en ook omtrent maatregelen door de regering tegen de hoofdaanleggers van het feest genomen, zoo als de huiszoeking bij Classen Kappelmann en andere leden van liet comité, de vervolging tegen den directeur van den zoölogischen tuin, wegens zijn gedrag bij de ontruiming; de actie door dezen ingesteld, namens de aandeelhouders in dien tuin wegens de verhindering om gebruik te maken van hun wettig eigendom; de uitspraak van den landraad waarbij het besluit van den politie-president, tot opheffing van de feestcommissie als politieke vereeniging, nietig werd verklaard enz. Over al deze zaken moet de pers zwijgen. Waarschijnlijk omdat de regering van oordeel is, dat daardoor de gisting bedaren zal, als of niet juist door dien dwang de tegenstand, de wrevel en bovenal de geruchten grooter worden.

Toen de bijeenkomst te Keulen op die wijze geëindigd was, meende men dat acht dagen later, den 30sten, bij gelegenheid der onthulling van het standbeeld van Ernst Moritz Arndt, op nieuw botsingen zouden ontstaan. Maar die verwachting werd niet verwezenlijkt; de regering had hare maatregelen genomen, en het volk was niet in die menigte opgekomen, die men anders zeker bijeen gezien had nu het een feest gold ter herinnering aan een dichter, wiens naam zeker een der meest populaire in Duitschland is. Zijn volkslied: *was ist des Deutschen Vaterland* heeft hem eene vermaardheid geschonken als weinigen ten deel viel en dit, gevoegd bij zijne bekende vrijzinnige beginselen, zijn regtschapen, zijn echt duitsch karakter, hebben van Arndt eene soort van idealisch wezen gemaakt, dat door gansch Duitschland geëerd wordt. Nogtans bleef men kalm bij de onthulling van zijn standbeeld; en het gouvernement ‘gedoogde’ de onthulling, maar verder ging het niet. Zelfs aan de officieren, de vertegenwoordigers van het leger, dat zoo menig bezield krijgslied hem te danken had, was het verboden om aan de plegtigheid deel te nemen. Alleen vier militairen, die tot zijne bloedverwanten behoorden, hadden verlof bekomen om het feest bij te wonen. Ten einde aan dat feest het ‘gevaarlijk’ karakter te ontnemen, dat het ondanks alle voorzorgen zou kunnen krijgen, werd den heer Classen Kappelmann, die het als lid van de commissie uit den gemeenteraad van Keulen zou bijwonen, de toegang tot het diné geweigerd: de burgemeester van Bonn deed hem zijdelings mededeelen, dat zoo hij zich aan den feestdisch zette, deze terstond door hem zou worden gesloten, en het feest geëindigd zou worden verklaard. De heer Kappelmann was verstandig en verliet Bonn, maar de gemeenteraad van Keulen vatte zijne partij op tegen de beleediging van zijn collegie door den burgemeester eener bevriende stad aangedaan en rigtte een schrijven aan dien magistraatspersoon

waarbij hij opheldering vroeg omtrent zijn gedrag. Het verbod, waaronder de pers gebragt is om aan de zaken het keulsche feest betreffende, publiciteit te geven, heeft ook deze correspondentie voor den tijdgenoot verborgen gehouden.

Maar eenmaal zullen deze wandaden van het gouvernement van von Bismarck in het volle licht komen. Vroeger misschien dan hij zelf vermoedt, want als de Duitschers hun zingen en redevoeringen houden, hun liedertafel- en schuttersfeesten moede zijn, en de afleiding, die dezen zomer hierdoor teweeg gebragt werd, ophoudt, dan zullen zij, tot den ernst des levens teruggekeerd, beter inzien waarheen de staatkunde van dit kabinet hen leidt. Slechts de aanleiding tot verzet ontbreekt nog, maar weldra zal die daar zijn. Geen gouvernement kan regeren zonder geld. Tot hiertoe heeft de pruissische regering de fondsen, die zij behoefde, genomen waar zij die vond en op die wijze kunnen regeren zonder budget. Maar wanneer die fondsen, waarover zij beschikt heeft, zijn uitgeput en zij tot eene leening moet overgaan, dan zal geen kapitalist zijn geld geven, wanneer zoodanige leening niet goedgekeurd is door de vertegenwoordiging. De goedkeuring van deze is dus volstrekt noodzakelijk, en de Kamer zal haar niet geven, zoolang de regering de budgetten niet op wettige wijze heeft doen vaststellen, en zoolang in de militaire kwestie het votum der Kamer ter zijde is gesteld. Eene ontbinding van dat ligchaam zal den onwillige straffen, maar daarmede heeft men nog geen geld, en neemt de regering hare toevlugt tot eene verhooging van de belastingen, dan zal die maatregel, als niet gesanctioneerd door de Kamer, de kracht eener wet missen, en het lijdelijk verzet zal het begin zijn eener revolutie, te heviger naarmate het taaije geduld der Duitschers langer op de proef is gesteld. En wanneer eenmaal in Pruissen de omwenteling is aangevangen, zal zij zich als een vuur mededeelen aan al die staten, waar dwingelandij en onregt thans zoo welig tieren.

Niemand kan meenen, dat die oppositie tegen de regering slechts het werk is van enkele heethoofden en raddraaijers: de verkiezingen voor de Kamer en de gemeenteraden bewijzen het tegendeel. Overal waar vrijheid bestaat openbaart zich een geest vijandig aan de regering, en herhaaldelijk, ja elken dag, vernietigt de regering de verkiezing van burgemeesters en andere magistraatspersonen, die toch weder herkozen worden, totdat het gouvernement van zijn regt gebruik maakt en zijn eigen commissaris in plaats van den gekozene zendt. De laatste maal had dit plaats in Koningsbergen, en toen de commissaris den eed zou afleggen, verlieten alle leden van den gemeenteraad de vergaderzaal, waar alleen het gemeentebestuur, ambtshalve, achter bleef.

Ondanks die binnenlandsche woelingen, heeft von Bismarck het toch gewaagd tegenover Oostenrijk het tot het uiterste te laten komen. Het gemeenschappelijk, provisioneel bezit van de Elbe-hertogdommen gaf - het laatste overzigt maakte er reeds melding van - tot menig geschil tusschen de beide staten aanleiding. De civiele commissarissen von Zedlitz en Halbhüber waren het telkens oneens, en men vreesde reeds voor lang eene ernstige botsing, totdat van Zedlitz, de pruissische commissaris, eigenmagtig den redacteur van de Schleswig-Holsteinische Zeitung, den heer May

door de pruissische militaire magt liet opligten en naar Rensburg brengen, terwijl hij kort daarna den heer Frese, een lid der pruissische Kamer. over de grenzen brengen liet. Wat den heer May betreft, het was minder om zijn persoon te doen, dan om zijne papieren: men vermoedde dat hij zijne mededeelingen regtstreeks van den hertog van Augustenburg ontving, en ware dit te bewijzen, dan had Pruissen eene, schijnbaar wettige, reden om de verwijdering van dien pretendent uit de hertogdommen te eischen. Het schijnt echter dat dit bewijs niet is te leveren, althans tot dusverre heeft Pruissen die vordering nog niet op dien grond herhaald. De vraag doet zich thans evenwel voor, hoe het met den heer May zal afloopen; voor welken regter hij zal te regt staan. Voor een pruissischen regter is niet wel mogelijk, daar hij zijne nationaliteit als Pruis verloren heeft; voor een krijgsraad kan hij niet geroepen worden, daar de hertogdommen niet in staat van beleg zijn. Eindelijk kan ook eene sleeswijk-holsteinsche regtbank geene uitspraak in zijne zaak doen, als hij beschuldigd wierd van hoogverraad, omdat dit hoogverraad geenszins ten opzigte van Sleeswijk-Holstein zou zijn gepleegd. Vermoedelijk zal men May, wanneer zijne inhechtenisneming vergeten of de kwestie der hertogdommen beslist is, weder in vrijheid laten en aan de dagbladen eenvoudig verbieden van de zaak te reppen.

Tot de kwestie der hertogdommen beslist is, zeggen wij, en inderdaad ondanks de protesten tegen die magtsoverschrijding door den heer von Zedlitz, ondanks de verontwaardiging van het oostenrijksche gouvernement en trots diens herhaalde verklaringen, dat het niet aan de vorderingen van Pruissen wil toegeven; dat het den hertog van Augustenburg als vorst wil erkend hebben, dat het geene afhankelijkheid van de hertogdommen van Pruissen wil gedoogen en wat dies meer zij, verneemt men thans dat niet alleen het condominium, het gemeenschappelijk bezit, op vaste grondslagen zal worden geregeld, maar dat Oostenrijk bewilligt in de erkenning van den hertog van Oldenburg als pretendent; ofschoon men overtuigd kan wezen dat deze, de welbeminde kandidaat van Pruissen, ook met deze mogendheid een, nog onbekend, tractaat heeft gesloten, waarbij haar gewis niet minder voordeelen zijn toegezegd, dan van den hertog van Augustenburg gevorderd werden.

Nogtans werd ook de oldenburgsche kandidatuur door de regtsgeleerden van de pruissische kroon niet als de regtmatige voorgesteld. Volgens dezen had de hertog van Augustenburg, daargelaten zelfs den afstand van regten door zijn vader, niet de minste aanspraak op den troon; wel kwam de hertog van Oldenburg daarvoor in aanmerking, maar alleen wanneer Rusland van zijne regten had afstand gedaan; de eigenlijke regthebbende was - koning Christiaan IX van Denemarken, en daar deze zijn regt had overgedragen aan den keizer van Oostenrijk en den koning van Pruissen, waren deze de onbetwistbare meesters en heeren van de Elbe-hertogdommen. In den toestand, waarin nu de kwestie verkeert, vraagt men niet meer hoe dan, indien Christiaan IX de wettige vorst in Sleeswijk-Holstein was, de duitsche Bond hem den oorlog kon aandoen wegens eene constitutie aan zijne eigene onderdanen gegeven, en alzoo wegens een maatregel

van inwendig bestuur, waarmede geene buitenlandsche mogendheid iets te maken heeft. Dat lang verleden feit is vergeten; men let thans slechts op de vraag, wie de toekomstige vorst zal wezen, en weldra zullen de keizer van Oostenrijk en de koning van Pruissen te Salzburg bijeenkomen, om te dien aanzien eene beslissing te nemen. Hoogstwaarschijnlijk zal zij evenwel alleen bestaan in de overeenkomst om, onder eenigzins gewijzigden vorm, den provisionelen toestand te handhaven. Het ontbreekt evenwel niet aan geruchten, die aan deze bijeeenkomst eene andere beteekenis toekennen. Zoo zegt men dat zij zal worden bijgewoond door den hertog van Oldenburg, den kandidaat der vorsten, maar geenszins den kandidaat der bevolking. Hertog Peter bezit in de hertogdommen volstrekt geen aanhang, en misschien zou dit wel juist de reden kunnen zijn waarom Pruissen hem den troon had toegedacht: des te eerder zou men hem moede wezen en zich in de armen van koning Wilhelm werpen, die dan de verzekering, thans afgelegd, dat hij aan geene inlijving van de hertogdommen denkt, wel zou hebben vergeten.

Maar wat zou Oostenrijk bewegen tot die concessie aan Pruissen? Men gist slechts en men weet niet of het alleen zou zijn een toegeven om een einde te maken aan de kwestie die in Oostenrijk, althans bij de overgroote meerderheid welke niet-duitsch is, volstrekt niet populair is, dan wel of het zich eenig voordeel als schadevergoeding zou hebben bedongen. Reeds voor lang heeft men als zoodanig genoemd, dat Pruissen hem het rustig bezit van Venetië zou waarborgen, maar de heer von Bismarck is een te scherpziend staatsman om niet te bevroeden, dat dit bezit op den duur onmogelijk is en Pruissen slechts in oorlogen zou worden gewikkeld, waarbij het volstrekt geen belang heeft. Men heeft dan ook eene andere schadevergoeding gezocht, en het gerucht heeft geloopen, dat de Donau-vorstendommen aan Oostenrijk ten deel zouden vallen, terwijl het daarentegen Venetië aan Italië zou afstaan.

Vorst Alexander Jan I zou dan natuurlijk verwijderd worden, en de houding, die hij in den laatsten tijd aanneemt tegenover zijn suzerein den sultan van Turkije zou die verwijdering hebben uitgelokt. Prins Couza toch wil zich den schijn geven dat hij een onafhankelijk vorst is, en dit is geheel in strijd met de tractaten der beschermende mogendheden, die nog altijd eene voogdij over den zieken man uitoefenen. De geruchten omtrent zijn val heeft men ook op andere wijze in verband gebragt met de Sleeswijk-holsteinsche aangelegenheden en beweerd dat de hertog van Augustenburg tot hospadar zou worden benoemd. Dit is blijkbaar weder een canard, zoo als men nu en dan verbreidt om de aandacht van het publiek bezig te houden, wanneer de eene of andere hangende kwestie zoo lang hangende bleef, dat zij geene belangstelling meer inboezemde. In verband met dit plan zou dan staan eene inlijving der Elbehertogdommen bij Pruissen; het protectoraat over de Donau-vorstendommen door Oostenrijk; de afstand van Venetië aan Italië en de uitbreiding van Frankrijk door de bijvoeging van de Rijnprovinciën. Wij herhalen het evenwel, die geruchten zijn slechts de vrucht der fantasie, en op dit oogenblik van inwen-

digen strijd en spanning in de meeste staten denkt men allerminst aan verandering van rijksgebied en streeft men slechts naar de middelen om de rust binnenslands te bewaren.

Oostenrijk vooral heeft daartoe eene belangrijke schrede gedaan - of althans willen doen. De oostenrijksche regering heeft altijd te kampen gehad met de hongaarsche elementen in den staat. Keizer Frans Jozef heeft steeds getoond de belangen en wenschen van dat gedeelte zijner onderdanen ter wille te zijn en hij heeft daarvan een treffend bewijs gegeven door de keuze der raadslieden die het kabinet von Schmerling vervingen. Deze werd tot president van het hoog geregtshof aangesteld en in zijne plaats graaf Belcredi tot minister van staat voor de niet hongaarsche landen en tot president van den ministerraad benoemd. Voor de hongaarsche landen koos de keizer George Majlath tot kanselier. Graaf Esterhazy bleef minister zonder portefeuille voor Hongarije. Graaf Mensdorf behield de portefeuille van buitenlandsche zaken; finantiën werd opgedragen aan graaf Larisch Mönich, voor de portefeuille van Justitie werd benoemd ridder von Komers; voor de zevenbergsche kanselary graaf Haller.

De meeste overige ministers werden eveneens vervangen. De vraag is nu, of de nieuwe staatsdienaren, die een zoogenaamd ‘hongaarsch ministerie’ vormen, zulke maatregelen zullen weten te treffen, dat er een inniger verband tusschen de beide groote deelen van het rijk ontstaat, en de Hongaren zich vereenigen met de concessies, die hun zullen worden gedaan. Dit zal blijken wanneer de landdagen bijeenkomen: die van Croatië en van Hongarije zullen in het begin van October vergaderen.

Van de finantiële plannen der tegenwoordige regering verneemt men nog niets naders. Toch is dat wel de voornaamste moeijelijkheid waarmede Oostenrijk thans te kampen heeft. Het onderhoud van een talrijk leger is de kanker, die voortdurend aan Oostenrijks welvaart knaagt, terwijl de instandhouding van fiskale maatregelen de ontwikkeling van de nijverheid belemmert en op die wijze den bloei des lands tegenwerkt. Maar Oostenrijk kan tot geene vermindering van zijn leger overgaan, althans niet tot eene vermindering van beteekenis, zoo lang het in denzelfden toestand tegenover Italië is geplaatst. Het moet elk oogenblik gereed zijn om pogingen tot bevrijding van Venetië aangewend met kracht van wapenen te verijdelen, en ondanks alle beloften, verbindtenissen en waarborgen door Frankrijk verleend, zal vroeg of laat het italiaansche volk zijne broeders willen te hulp komen, en de regering te Florence zal dan buiten magte zijn den aandrang te weêrstaan. De vraag zou zelfs wezen, of zij daartoe geneigd zou zijn. Ofschoon het moeijelijk is in de geheimen der diplomatie een blik te werpen, moet men uit sommige bijzonderheden alleiden, dat het kabinet van Weenen onlangs daarvan een nieuw bewijs ontvangen heeft. Men wil namelijk dat door de keizerlijke diplomatie openingen zouden zijn gedaan voor onderhandelingen, die tot eene erkenning van Italië zouden leiden, maar dat door de italiaansche diplomatie die onderhandelingen zijn geweigerd. Door de erkenning van Italië van wege Oostenrijk, zou de bestaande toestand erkend worden, maar daarin ligt opge-

sloten, dat Italië zich verbinden zou geene pogingen aan te wenden om zijn grondgebied met Venetië te vergrooten. De erkenning van Oostenrijk zou eene bloote formaliteit zijn, terwijl daarentegen de toestemming van Italië om erkend te worden indirect eene verbindtenis zou zijn, en wel eene verbindtenis, die in hooge mate in strijd zou wezen met den wensch van het volk. De onderhandelingen, die Rome met Italië gevoerd heeft, waren niet in den geest der natie, maar nog veel minder zouden de onderhandelingen met Oostenrijk in den publieken geest vallen. Van daar dat de voorstellen van die zijde weinig kans hadden op eene gunstige ontvangst, en zijn zij dus werkelijk in den laatsten tijd gedaan, dan laat het zich verklaren, dat zij mislukt zijn en de oostenrijksche diplomatie dit thans volstrekt ontkent.

Italië heeft trouwens de erkenning van Oostenrijk niet meer noodig. Het isolement, dat schrikbeeld van elke groote mogendheid, is veel meer het lot van Oostenrijk, dat, - even als de koopman, wiens krediet aan het wankelen is, - zijne vrienden verliest, dan wel van Italie welks bestaan zich meer en meer bevestigt.

De groote moeijelijkheid, waarmede die jeugdige staat te kampen heeft, is nog altijd de finantiele toestand. Op nieuw zal het eene poging wagen, om die op beter grondslagen te regelen en wel door de opheffing der geestelijke corporatiën en de toevoeging van de inkomsten dier goederen, onder bepaalde voorwaarden, aan den staat.

Het ontwerpen van de wet, welke tot dat doel zal worden ingediend, is opgedragen aan den heer Cortese, die uit zijne betrekking van secretaris-generaal van finantiën, benoemd is tot minister van justitie en eeredienst, in plaats van den heer Vacca. De keuze van eene finantiele specialiteit voor de portefeuille van justitie wordt door den aard dezer wet verklaard, terwijl bovendien Cortese als lid der Kamer van afgevaardigden, rapporteur geweest is over eene vroeger ingediende wet van dezelfde strekking.

Een nieuw bewijs dat Italië meer en meer ouder de mogendheden geteld wordt, ontving het door de erkenning van de zijde van Spanje. Spanje, het katholieke land bij uitnemendheid, de natuurlijke steun van den paus, heeft diens partij verlaten en zich gevoegd bij hen die de Kerk als hare vijanden beschouwt.

Grooter zegepraal kon Italië niet behalen, en merkwaardig vooral is de oorzaak of, wil men, het argument tot verdediging van deze handeling. Rome zelf is er oorzaak van. Vroeger maakte het overzigt reeds breedvoerig melding van den loop der onderhandelingen tusschen Rome en Italië gevoerd en de hinderpalen, die zich daartegen verhieven en eindelijk leidden tot het afbreken der pogingen, om aan den gespannen toestand tusschen de beide deelen van het schiereiland een einde te maken. De ultramontaansche partij was oorzaak van dat afspringen der onderhandelingen, niettegenstaande het initiatief van Rome zelf was uitgegaan. Zij trachtte door deze onderhandelingen Italië in een dilemma te brengen, òf toe te geven aan de eischen van Rome, òf aan Europa zijn onwil te toonen om met de Kerk op beteren voet te geraken. Noch het een noch het ander is Rome gelukt; de openbaarheid aan de onderhandelingen gegeven heeft

de wederzijdsche eischen en voorwaarden in het volle licht gesteld. Maar zoo die onderhandelingen mislukt zijn, zij hebben den grondslag gelegd tot de erkenning door Spanje; te regt toch kon de regering van koningin Isabella zich daarbij beroepen op het voorbeeld door Rome zelf gegeven; waar de paus voorging en zich bereid toonde om betrekkingen aan te knoopen met een staat, waarvan hij zoo lang verwijderd was geweest, daar behoefde Spanje niet terug te deinzen om nog eene schrede verder te gaan, en tot eene onvoorwaardelijke erkenning te besluiten. De ultramontaansche partij kon tegen het argument niets inbrengen; zij moest toegeven dat Spanje slechts consequent had doorgedreven, wat de paus in beginsel had goedgekeurd.

Men zou evenwel bewijs geven die partij niet te kennen, indien men meende dat zij daarin berusten zou. Naauwelijks was het besluit van het ministerie vernomen, dat Spanje Italië erkennen zou, of van alle zijden werden er door de bisschoppen protesten ontworpen tegen dat besluit, en de alarmkreten aangeheven tegen het nieuwe kabinet, dat door koningin Isabella met de leiding der zaken belast was en dat, althans voor het oogenblik, eene bepaald vrijzinnige rigting is toegedaan. Aan het hoofd van dat kabinet staat thans O'donnell, de man van alle partijen, in dien zin dat hij beurtelings alle partijen gediend heeft, maar juist daarom weinig vertrouwen geniet. De clericalen zoo min als de liberalen zijn hem genegen, en het laat zich daaruit verklaren, dat zijn optreden met algemeen wantrouwen werd gezien en zelfs de vrijzinnige maatregelen ten opzigte der drukpers enz. genomen, niet in staat waren om de meening ten zijnen aanzien te veranderen. De liberale partij onthoudt zich dan ook nog altijd van de deelneming aan de publieke zaak, ofschoon men in den laatsten tijd eenige bewijzen van toenadering meent ontdekt te hebben tusschen den eersten minister en de hoofden der vrijzinnigen, Olozoga, Madoz en vooral met generaal Prim, die uit zijne ballingschap is teruggeroepen en met alle onderscheiding wordt bejegend. Ook bij Espartero schijnen pogingen aangewend te worden om hem te bewegen, zich met zijne partij bij de regering aan te sluiten. Men heeft zelfs beweerd, dat de koningin zelve hem persoonlijk zou bezoeken, en daartoe eene reis naar Logrono zou maken. Dit is evenwel nog niet geschied.

Die concessiën aan de liberalen bewijzen dat het spaansche gouvernement al het hachelijke van den toestand beseft en zich nu, uit wanhoop, vastklemt aan de partij, die tot dusverre de dynastie bestreden heeft. Wel verre dat deze zich thans met haar verzoend heeft, openbaren zich overal sporen van eene revolutie, die ten doel moet hebben de vereeniging van het gansche schiereiland onder één scepter, die dan door den koning van Portugal, als keizer, zou worden gevoerd. Maar tegelijk merkt men eene contrarevolutie op van de zijde der clericalen, die evenzeer tegen koningin Isabella gerigt is en het gevolg moet worden geacht van de aanhitsing der geestelijkheid, die zoowel om de erkenning van Italië, als wegens het voorgenomen plan om de geestelijke goederen bij den staat te trekken, eene allerhevigste oppositie voert. Hunne protesten, waartoe de bisschop van Bur-

gos het initiatief nam, werden door een groot aantal andere gevolgd die door leeken werden onderteekend, maar gelijk bij elk petionement, inzonderheid zoodanig, waarbij de godsdienst in 't spel is, zijn het voor het meerendeel vrouwen en kinderen, die zich tot deze demonstratie hebben laten overhalen. Uit de omgeving der koningin zijn pater Claret, haar biechtvader, en de non Patrocinio, eene geestelijke wier invloed door allen erkend en gevreesd werd, verwijderd, en daardoor is de camarilla, die in Spanje zulk eene rol speelt, eenigzins gezuiverd. De koning-gemaal, de onbeduidende persoonlijkheid, die deze steunde, is geheel onthutst van de onverwachte wending, en zijn vader, Francisco de Paula, zou, naar men wil, van hartzeer gestorven zijn. Diens dood heeft voor het overige geenerlei invloed op den politieken toestand uitgeoefend; evenmin als zijn zoon, telde hij mede in de tegenwoordige geschiedenis van Spanje.

De optreding van het kabinet O'donnell heeft aanleiding gegeven tot eene handeling, of althans het begin eener handeling die te regt bevreemding wekte. Men weet dat Spanje, in zijn welbegrepen eigenbelang, afstand gedaan heeft van het bezit van San Domingo. Maar tevens weet men dat de herovering van dat eiland het werk is geweest van O'donnell en dat deze, niet lang geleden, in de Cortes verklaard heeft, dat, zoo de koningin hem haar vertrouwen schonk, hij bereid was het eiland voor de kroon te behouden. Dat aanbod werd geweigerd, en Domingo werd opgegeven; maar thans, nu O'donnell aan het bestuur gekomen is, liet het zich verklaren, dat hij trachten zou het verlorene te herwinnen. Plotseling vernam men dan ook, dat Spanje Domingo opgaf, maar niet geheel, dat het een paar versterkte steden op de kust zou blijven bezetten, ten einde hun, die aan het vaderland getrouw waren gebleven, eene wijkplaats aan te bieden. Het schijnt evenwel dat de eenparige afkeuring, welke dit plan van alle zijden ondervond, ook van de zijde der europesche diplomatie, het ministerie tot inkeer heeft gebragt. Althans men vernam later dat de proclamatie van den generaal Gandara, waarbij deze maatregel aan de Dominicanen werd aangekondigd, door de regering gedesavoueerd is. Dit zou een offer van O'donnell zijn, maar dat door het belang des lands gebiedend gevorderd werd.

De hoofdgebeurtenis die sedert het laatste overzigt in Frankrijk heeft plaats gehad is de verkiezing der leden van de gemeenteraden. Bij de behandeling van het adres van antwoord op de keizerlijke troonrede had de regering, naar aanleiding van een amendement der oppositie verklaard, dat zij zich voortaan onthouden zou van het stellen van officiele kandidaten, *candidats du gardechampêtre*, zoo als de Franschen hen schertsend noemen. Dit nam evenwel niet weg, dat toen de verkiezingen voor de gemeenteraden ophanden waren, er lijsten werden ontworpen, die de namen bevatten van hen welke door den prefect of den maire voor het lidmaatschap van die collegiën werden aanbevolen. Men was evenwel verstandig: die officiele lijsten bevatten menigen naam, welke in de oppositie te huis behoorde: de overheden deden concessiën, en de uitslag bewees, dat zij verstandig hadden gehandeld, want in de meeste gemeenten werden nu de namen, voorkomende op die lijsten,

door de meerderheid gekozen. Daar echter waar men geene concessiën had gedaan vereenigde zich de groote meerderheid met de zoogenaamde *listes opposées* - geene *listes de l'opposition* zoo als het gouvernement later herhaaldelijk deed uitkomen. De uitslag scheen dat de meerderheid der kiezers, op wie nu van gouvernementswege geen invloed was uitgeoefend, zich schaarde aan de zijde der regering: immers de overgroote meerderheid van de *listes officielles* werden gekozen. Zoo althans luidden de eerste berigten, maar toen kwamen de rectificatiën en eindelijk de toelichtingen. De statistiek wees aan dat de zegepraal voor het gouvernement, zoo er al eene was behaald, geenszins zoo groot was, en vooral trof het dat een aantal maires, leden van den gemeenteraad, in de laatste betrekking niet waren herkozen. Daar de regering bij de discussie over het adres van antwoord haar voornemen had te kennen gegeven, om in het vervolg de maires zooveel mogelijk uit de leden van den gemeenteraad te kiezen, werd zij indirect uitgenoodigd aan de niet gekozenen hun ontslag te huis te zenden. Deze hebben echter, op een paar uitzonderingen na, uit zich zelven hunne betrekking nedergelegd en redden aldus de regering uit de verlegenheid. Men wil nu weten dat, ten gevolge van den uitslag der verkiezingen, de keizer geneigd zou zijn, de liberale beginselen, die blijkbaar zoo vele aanhangers tellen, meer en meer in toepassing te brengen.

De verkiezing van den heer Walewsky, die als voorzitter der Kamer den hertog de Morny zal opvolgen, maar daartoe eerst tot lid van de Kamer moet gekozen zijn, zal over weinige dagen in het departement des Landes plaats hebben. Men twijfelt er niet aan of hij zal daar door de overgroote meerderheid gekozen worden; geen kandidaat is tegenover hem gesteld.

De keizer laat weinig van zich hooren; hij bezoekt enkele steden van zijn rijk en bevindt zich op het oogenblik in het kamp van Châlons, van waar hij een uitstapje naar Zwitserland maken zal. Men beweert dat hij ook naar Baden-Baden gaan zal om eene bijeenkomst met den koning van Pruissen te hebben, maar dit behoort slechts tot de geruchten. Evenzeer is de bijeenkomst met de koningin van Spanje een gerucht geweest, dat zich niet heeft bevestigd. Welligt heeft de politieke toestand van Spanje koningin Isabella belet aan haar plan gevolg te geven en haar rijk te verlaten.

Een ander bezoek van meer gewigt, dat dezer dagen plaats had, is dat van een engelsch eskader aan de fransche eskaders te Cherbourg en Brest gebragt. Wij zeggen van meer gewigt, niet omdat daar eenig besluit genomen of de grond gelegd is van eenige gemeenschappelijke handeling, maar die vereeniging der vloten getuigt voor eene vriendschappelijke verstandhouding tusschen de twee mogendheden, die zoolang vijandelijk tegenover elkander stonden. De toenadering heeft plaats juist in denzelfden tijd, dat men elders door volksdemonstraties den haat tegen het eerste fransche keizerrijk weder wil verlevendigen. Geen beter bewijs dat de oude veete is uitgewischt dan de toenadering tusschen de volken zelven.

Zoo is dan ook van de engelsche zijde eene bijeenkomst beraamd tusschen de fransche en engelsche werklieden, waartoe eene internationale industrie-tentoonstelling de aanleiding geven zal. Of die poging tot

verbroedering slagen zal, moet de uitkomst leeren; bij het verschil in volkskarakter is het niet waarschijnlijk, maar het streven reeds om ook de natiën zelve tot elkander te brengen, verdient hulde.

In de overige deelen van het vasteland van Europa heeft de toestand weinig verandering ondergaan. In Griekenland ziet men nog altijd het treurig schouwspel van eene volksvertegenwoordiging, die zich vermeit in ijdele debatten en declamatiën, en hare taak als wetgeving verzuimt. In Turkije heerscht nog voortdurend dezelfde geldschaarschte en dezelfde regeringloosheid, slechts nu en dan door eenig besluit des sultans afgebroken, dat meer voor zijn goeden wil dan voor de kracht van zijn gouvernement getuigt. In den laatsten tijd wijdde zijne regering vooral hare zorg aan maatregelen tot afwering en beteugeling der cholera, die, naar het schijnt, door de bedevaartgangers van Mekka is voortgeplant en zelfs aan dezen te wijten is. De buitengewone opeenhooping van menschen bij gelegenheid van het Beiramfeest en meer nog de verpestende dampen, opstijgende van de onbegraven, verrottende overblijfelen van de offers van dieren, schijnen die ziekte weder in het leven te hebben geroepen. De steden in Aziatisch Turkije, Egypte, Syrië, daarna Konstantinopel, Ancona en andere plaatsen hebben er zeer door geleden. Maar men heeft hoop dat zij zich niet verder zal voortplanten, want in andere zuidelijke steden openbaart zij zich slechts in geringe mate, vermoedelijk meer ten gevolge van de ingevallen koude dan van de preventieve maatregelen, die tot dusverre - met uitzondering van die welke tot reiniging en zuiver houden strekken - weinig dienst hebben gedaan.

Zoo die ramp dus voor ons, bewoners van noordelijk Europa, zich niet zoo dreigend laat aanzien, heeft zich daarentegen in Engeland de veepest onder de runderen geopenbaard, en deze kwaal is thans de hoofdgebeurtenis in dat rijk, waar, nu de verkiezingen zijn afgeloopen, op politiek terrein eene volkomen stilte heerscht. Wat die verkiezingen betreft, de uitslag was zooals zich liet reeds liet vermoeden, ten voordeele der liberalen. Van de 550 leden van het Lagerhuis, rangschikt men er 323 onder de liberalen, 227 onder de conservativen, ofschoon toch altijd nog onder de liberale conservativen. De liberalen hebben 29 plaatsen verloren, maar in andere districten weder 47 gewonnen, zoodat zij zuiver 18 stemmen meer tellen dan in het vorig parlement. Onder de verkiezingen, die vooral de belangstelling hebben opgewekt, is die van lord Gladstone, den minister van finantiën. Vroeger had hij zitting voor de universiteit van Oxford; bij de verkiezing aldaar verkreeg hij slechts 1724 stemmen, terwijl zijn tegenstander, Hardy, 1904 stemmen op zich vereenigde. Hij heeft zich daarop als kandidaat gesteld in Lancashire, waar hij met groote meerderheid verkozen werd.

Onder de nieuwe leden is ook Stuart Mill, de bekende economist en litterator. Diens verkiezing is vooral merkwaardig omdat hij uitdrukkelijk verlangd had, dat geen geld of eenig ander middel zou worden aangewend om hem het mandaat te bezorgen. Stuart Mill is misschien het éénige lid van het parlement, dat zonder de magt van het geld zitting heeft verkregen, want, zoo als men weet, wordt op reusachtige schaal het stelsel van aankoopen daar toegepast.

Ook in België, om in het voorbijgaan nog met een enkel woord tot het vasteland

terug te keeren, gaan de verkiezingen met grove misbruiken gepaard. Van regeringswege is eene wet voorgesteld om, zoo al geen paal en perk daaraan te stellen, ten minste eenige der grootste misbruiken weg te nemen. Na discussie van eene maand lang is met 55 tegen 43 stemmen, door de Kamer van afgevaardigden het voorstel aangenomen, hetwelk van de zijde der clericale partij den grootsten tegenstand ondervond. De misbruiken toch bestonden vooral op het platteland, waar de geestelijkheid den meesten invloed uitoefent, en het laat zich aanzien dat, wanneer deze hare toevlugt niet meer kan nemen tot middelen, die de wet thans verbiedt, de uitslag der verkiezingen nog meer ten nadeele van de clericalen wezen zal.

Eene zaak voor geheel Europa van overgroot gewigt, die inzonderheid de belangstelling van de wetenschappelijke wereld en den handelsstand heeft opgewekt, maar ook door het overige publiek met aandacht gevolgd werd, is het leggen van den onderzeeschen telegraaf, die van de westkust van Ierland, Valentia, naar New Foundland in Noord Amerika zich uitstrekkende, de oude en de nieuwe wereld met elkander verbinden moet. Ook ditmaal is die poging mislukt. De *Great Eastern*, die inzonderheid voor dit werk was geschikt, verliet in de laatste dagen van Julij de Iersche kust, den kabel aan boord hebbende, die langzaam en met tallooze voorzorgen werd neêrgelaten. Aanvankelijk beloofde de onderneming met den besten uitslag bekroond te zullen worden; de telegrafische gemeenschap met de kust bleef onderhouden, totdat zij plotseling ophield. Men wond den kabel weder op en ontdekte een metalen staaf of wig die de gutta percha huid doorsneden had. Het gebrek werd hersteld, maar ten gevolge van het op- en afwinden brak de kabel; men vischte hem op, doch wederom brak hij, en thans zoekt men vruchteloos hem terug te vinden. Men heeft het visschen gestaakt tot het volgende voorjaar, en het plan is om dan tevens een tweeden kabel te leggen. De ondernemers, wel verre van den moed op te geven, hebben onmiddellijk besloten de zaak door te zetten, en de aandeelhouders hebben zonder bezwaar op nieuw geld gestort.

20 Augustus.

K.

Om vooruit te komen.

De arbeid. Handboek voor volkshuishoudkunde ten dienste voor lager middelbaar onderwijs. Bewerkt door M^{r}. W.R. Boer, lid van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap. Amsterdam, D.B. Centen, 1864.

Handboek voor volks-huishoudkunde! Waarom niet liever voor *staathuishoudkunde?* Heeft het laatste weinig goeden klank, het eerste immers evenmin.

Eene schrede vooruit brengt ons de heer Boer, zou ik meenen, met deze onder ons min gewone benaming. Nader en naauwkeuriger toch duidt hij er mede aan wat de economie, zoo als zij in onze dagen is, is en bedoelt. Was

zij bij haar optreden aan de hand der physicoraten, Staathuishoudkunde, in onze eeuw is zij dat niet meer. De staat d.i. hier de regering oefent slechts geringen invloed op de huishouding der maatschappij; hoe minder dadelijken invloed hij ten minste oefent des te beter want zijne bemoeijing, anders dan die in het handhaven van geregtigheid en bewaren van veiligheid bestaat, is over het algemeen en doorgaans slechts belemmerend en stoorend.

Nog iets anders is het waardoor de heer Boer zich naar onze meening gunstig onderscheidt. 'Wij achten,' zegt hij, 'het vormen van de leerlingen onzer middelbare scholen en van zoo vele anderen, die zich aan arbeid, nijverheid of ander maatschappelijk bedrijf wijden zullen, tot staathuishoudkundigen en regtskundigen *weinig wenschelijk.*' Hoort gij de andere economisten, hun is de staathuishoudkunde voor elk en een iegelijk, en allereerst natuurlijk voor hen die zich aan nijverheid wijden, noodig als brood. Onze auteur daarentegen wil niet meer, dan dat dergelijken 'over eenige grondwaarheden uit die studiën goede denkbeelden erlangen; dat zij de zedelijke strekking daarvan inzien; dat zij daardoor opgewekt mogen worden aan eigen vooruitgang te arbeiden, en dus ook de welvaart der maatschappij te bevorderen. Dit toch acht hij het *schoonste* en *nuttigste* waarnaar gestreefd kon worden.

Een derde, waarschijnlijk wel een gevolg van het zoo even genoemde, waardoor het geschrift van den heer Boer groote kans heeft bijval te vinden, is, dat hij, wat hij uit de economie der wetenschap wenscht mede te deelen, uit een oogpunt voorstelt, dat doorgaans niet gekozen wordt. *Variis modis bene fit*, maar ook *varietas delectat.* Aan leerboeken die den staat of de maatschappij voorstellen uit het oogpunt van den rijkdom, is ook in ons vaderland geen gebrek; maar gelijk men een (gezins) huishouding beschouwen kan èn uit het oogpunt van hare bezittingen, genietingen, voldoeningen, èn wat betreft de wijze waarop zij zich die bezittingen en voldoeningen verwerft, zoo heeft het zeker iets goeds den eersten van de agenten der voortbrenging, den arbeid, afzonderlijk te beschouwen. En te meer geeft dit pas waar men zoo als de heer Boer een dienst bewijzen wil aan zulken die er zich op toeleggen om door hunnen arbeid stoffelijken rijkdom voort te brengen.

Tegenover het aangewezen prijsselijke, is nu echter ook, wij mogen het niet verbergen, de vraag bij ons opgerezen, of de heer Boer zijn onderwerp, zoo als de titel dat aanduidt, wel scherp in het oog gehouden heeft; of hij niet groote menigte van bladzijden gewijd heeft aan de behandeling van hetgeen, - altijd volgens den titel, - eigenlijk niet tot zijn onderwerp behoort. Lezens- en behartigingswaardig moge zijn al wat hij hier mededeelt, 't is, dunkt ons, toch niet alles van deze plaats. De *tweede Afdeeling* kan, zonder dat het schade zou doen aan de kennis en de waardering van den arbeid, worden weggenomen. Dit meenen wij met volkomen verzekerdheid te kunnen zeggen van hare beide laatste hoofdstukken: *Onze staatsiurigtingen en de regten en verpligtingen*, *die daaruit voor de burgers voortvloeijen* (Hoofdst. III.) *en Inrigtingen*, *waardoor de toestand der nijvere klassen in waarheid kan verbeterd worden* (Hoofdst. IV) en wat

misschien uit hare beide eerste hoofdstukken vermeld behoorde te worden, diende dit gedaan te zijn in ander verband en op andere wijze. En evenzoo, schoon de kennis en de betrachting van de *spaarzaamheid en haar wezen* voor den werkman niet minder noodig is dan die van *arbeidzaamheid en hare eischen*, hoe dienstig het hem wezen kan de waarde van den *arbeid*, *de spaarzaamheid*, *de regtschapenheid in een voorbeeld als dat van Benjamin Franklin* zich voor oogen gesteld te zien, - in een geschrift over den 'arbeid' zouden wij de *derde Afdeeling*, waarin deze dingen behandeld worden, zeker weêr niet gezocht hebben.

De heer Boer heeft in één geschrift drie verschillende, schoon zeker door geen bergen en zeeën gescheiden, onderwerpen bijeengebragt, terwijl de *eerste Afdeeling* alleen gewijd is aan den arbeid. Wilde hij deze drie onderwerpen onder één opschrift brengen, onzes bedunkens, zou hij dan beter gedaan hebben met zijn geschrift aan het publiek te doen aanbieden als een wegwijzer voor den werkman om op behoorlijke wijze *in de wereld vooruit te komen.*

Godgeleerdheid en onderwijs.

Een gevaarlijk pamflet.

De vraag: waarom leggen verscheidene predikanten der moderne rigting hunne bediening neder? beantwoord door eenige der beroemde godgeleerden van die rigting. Groningen, A.L. Scholtens, Mei 1865.

Een kluwen te ontwarren, waarvan de draden op grillige wijs zijn dooreengewoeld, is geen gemakkelijke taak. Groote kalmte van geest, buitengewone scherpte en helderheid van blik en zeldzame vastheid van hand moeten in den man, die aan die taak zijn kracht beproeft, gelijkelijk vereenigd zijn. Ontbreekt dat alles en wordt nogtans de hand aan 't werk geslagen, zij 't ook met de beste bedoelingen en de loffelijkste voornemens, dan zal iedere poging tot ontwarring enkel dienen om de verwarring te vergrooten. Naar zulk een verward kluwen gelijkt de godsdienstige en kerkelijke toestand onzer dagen. Zoo grillig loopen de draden hier dooreen, op zoo zonderlinge wijze zijn ze in elkaâr verward, zoo moeijelijk zijn ze van elkaâr te onderscheiden, dat hij die zich aan haar ontwarring waagt, een oog behoeft dat door hartstogt noch vooroordeel is beneveld, een hand die niet beeft van drift. Bovenal behoeft hij de gave der onderscheiding tusschen beginselen en personen. Een godsdienstige rigting is een hoogst ingewikkeld verschijnsel. Om haar te leeren kennen is het noodig, haar vertegenwoordigers te raadplegen en aan haar tolken een luisterend oor te leenen. Maar dat is op zich zelf nog niet genoeg. De vertegenwoordiger van eene rigting mag met die rigting geen enkel oogenblik vereenzelvigd worden. Wie hem hoort, heeft zich zorgvuldig af te vragen, in hoever zijne uitspraken uit het beginsel zijner rigting voortvloeijen, in hoeverre zij in verband staan met zijn persoonlijk karakter en bijzondere omstandigheden, of op rekening zijn te stellen van een oogenblikkelijke opwelling of ziekelijke aandoening. Of hoe dwaas en onvoorzigtig zou de man niet handelen die tot de onzuiverheid van eene bron besloot, omdat een der beekjes uit die bron afgeleid door bijzondere omstandigheden troebel werd bevonden. Wilt gij, zoo zou men hem met regt te gemoet voeren, het water dier bron beoordeelen, ga dan tot

de bron zelve terug. Zoo ook hier. Wilt gij van een godsdienstige rigting u een juist en onpartijdig denkbeeld vormen, klim dan op tot het beginsel, of de beginselen, waaruit die rigting voortvloeit. Ziedaar een eenvoudige waarheid, die al te zeer is uit het oog verloren door den nameloozen schrijver van het boekjen, welks titel aan het hoofd van dit opstel staat afgedrukt. Wij willen aannemen, dat die schrijver volmaakt ter goeder trouw is en met de zuiverste bedoelingen dit zijn geschrift in de wereld heeft gezonden. Van die onderstelling uitgaande, zien we ons gebragt tot dit moeijelijk dilemma: of de schrijver is geen theoloog en met de moderne rigting ten eenenmale onbekend, zoodat hij tegen haar opgezet en in 't harnas gejaagd, uit de geschriften van verscheidene moderne godgeleerden eenige passages heeft bijeengegaard, die konden strekken om hen verdacht te maken en als gevaarlijke wezens aan de kaak te stellen; maar met die onderstelling strijdt de bekendheid die de schrijver aan den dag legt, b.v. met de ontwikkelingsgeschiedenis van David Friedrich Strauss: of hij is een theoloog; maar dan blijft ons onverklaarbaar dat hij niet schijnt te weten dat de moderne rigting zich kenmerkt juist door deze eigenaardigheid dat zij geen afgerond systeem bezit, 't welk voor ieder harer volgers een normatief karakter draagt, zoodat de eerste de beste uitspraak van dezen of genen modern nog geenerlei waarborg geeft voor het karakter en de consequentiën der rigting in 't gemeen.

Hoe 't zij, dit is zeker: iemand die een oordeel uitspreekt over de bevoegdheid van de aanhangers der moderne rigting tot de evangeliebediening *moest* dit weten. Hem moest niet onbekend zijn dat deze rigting aan zeer verschillende oorzaken het aanzijn heeft te danken, dat het aantal harer nuances en schakeringen onberekenbaar groot is, dat de een harer vertegenwoordigers voor de uitspraken des anderen niet solidair-aansprakelijk kan zijn. Om het bewijs te leveren (gesteld dat het geleverd worden kan) dat de moderne rigting, tot hare uiterste consequentiën ontwikkeld, haar aanhanger het regt ontneemt om met een vrij geweten het evangelie te prediken, zou een onderzoek moeten worden ingesteld naar het beginsel of de beginselen dier rigting, alsmede naar de gevolgtrekkingen die daaruit met noodzakelijkheid zijn af te leiden. Van dat alles in dit boeksken geen spoor. Op de vraag: waarom leggen verscheidene predikanten der moderne rigting hunne bediening neder? wordt geantwoord: omdat Strauss, Scherer, Colani, Renan, Busken Huet en Pierson dit en dat gezegd hebben. Maar bewijs mij eerst dat zij die geïncrimineerde uitspraken getrouw aan hun beginsel werkelijk *moesten* doen, bewijs mij verder dat hun uitgangspunt noodzakelijk het mijne wezen moet indien ik der moderne rigting ben toegedaan; bewijs mij eindelijk - want helaas! ook dit bewijs is noodig - dat gij hunne uitspraken niet uit haar verband gerukt en daardoor onjuist hebt voorgesteld. Van dat alles wordt hoegenaamd niets bewezen.

En daarom heeft dit geschriftjen, hoezeer uitnemend geschikt om de gemoederen te verontrusten, om vrees te wekken en hartstogten gaande te maken, naar mijn bescheiden meening niet de minste bewijskracht. Waarom het dan ter sprake gebragt? Omdat het een schijn heeft van waarheid en van onpartijdigheid, waardoor het zeer veel kwaad kan

stichten. Gaf de schrijver ons niets anders dan zijn eigen oordeel over de moderne rigting, niet zonder grond zou men hem mogelijk tegen kunnen voeren: gij zijt niet onpartijdig, tegen dit verschijnsel aan den theologischen hemel zijt gij bij voorbaat ingenomen; maar neen, dat doet hij niet. De voorstanders dier rigting zelve voert hij sprekend in en dat, zoo verklaart hij, 'niet uit leedvermaak, de steller dezer bladzijden heeft diep medelijden met hen, en acht hunne opregtheid hoog; maar uit zucht om de gemeente des Heeren op de onpartijdigste wijze, die mogelijk is, in te lichten, welke de vrucht der moderne theologie is en uit die vrucht den boom te doen kennen.' Is er onpartijdiger handelwijze mogelijk? Hier geldt immers het 'habemus reos confitentes'? Hier kan de schrijver, die zich plaatste op den inquisitorialen zetel, als de slotsom van zijn kettergerigt de vraag doen hooren: 'wat hebben we nog getuigenis van noode? zelve hebt gijlieden hun godslastering gehoord!' En toch, welk een schijn van onpartijdigheid deze handelwijs ook hebben moge, toch kunnen wij de vraag niet onderdrukken: wordt de gemeente des Heeren hier werkelijk ingelicht? of wordt haar zand in de oogen gestrooid? wordt haar een blinddoek voorgebonden? wordt ze door een drogrede schromelijk misleid? Bedrieg ik mij niet, dan is dat laatste werkelijk 't geval. De gemeente des Heeren toch en gros genomen is niet in staat eenig onderscheid te maken tusschen het wetenschappelijk standpunt b.v. van een Strauss en dat van een Colani. Van beide heeft zij hooren zeggen, dat ze 'modern' zijn, beide scheert zij over ééne en dezelfde kam, beide meet zij met dezelfde maat. Dat is der gemeente des Heeren niet kwalijk te nemen, want zij is niet genoegzaam ingelicht, haar ontbreekt de gelegenheid om aan godgeleerde en wijsgeerige studiën zich toe te wijden. Maar dat is den schrijver, hij zij dan al of niet godgeleerde van prosessie, wel kwalijk te nemen. Want wil hij de gemeente des Heeren inlichten, dan dient hij zelf eerst genoegzaam ingelicht te zijn.

Zou 't den schrijver werkelijk onbekend wezen dat er onder de moderne theologen niet slechts menige gelukkige inconsequentie, gelijk hij beweert, maar ook een groote verscheidenheid van uitgangspunten en beginselen wordt aangetroffen? 't Is waar: aller streven, mits zij opregt zijn en ter goeder trouw, is klaarblijkelijk hetzelfde, één doel staat allen gelijkelijk voor oogen, dit nl.: dezelfde methode die bij de beoefning van elke andere wetenschap gevolgd wordt, ook voor de wetenschap der godgeleerdheid als de éénig ware voor te stellen, de godsdienst te verzoenen met het leven en haar te dien einde te ontdoen van alles wat niet tot haar terrein behoort. Maar 't zou kunnen zijn dat door sommigen een uitgangspunt was aangenomen en een beginsel werd gevolgd dat hen onmogelijk tot dat doel kon leiden.

Mij dunkt, hoe verward de stemmen ook dooreen klinken, hoe onbegrensd nog hier en daar de spraakverwarring zij, er zijn drie grondtoonen die zich telkens duidelijker laten onderscheiden, drie hoofdbeginselen waartoe al, wat van moderne zijde beweerd wordt of bewezen is terug te leiden: een speculatief, een empirisch-kritisch en een ethisch beginsel, als ik 't zoo noemen mag. Speculatief is, om van buitenlanders enkel te gewagen, het beginsel van David Friedrich Strauss.

Als een echte volgeling van Hegel gaat hij uit van het begrip van het Absolute als de al-persoonlijkheid, als de complex van al wat is: een absoluut monisme, pantheïsme, determinisme m.a.w. ontkenning der persoonlijkheid van God en der persoonlijke onsterfelijkheid is van dit beginsel de onvermijdelijke consequentie.

Empirisch-kritisch is het beginsel van Ernest Renan om geene anderen te noemen. Niet in zich zelf maar buiten zich zoekt hij den toetssteen van 't geen zedelijk en godsdienstig is, de verschijnselen van het religieuse leven meet hij uitsluitend met den maatstaf der ervaring, en de onderlinge vergelijking, de kritische schifting en zifting van de uitspraken van allerlei godsdienstige persoonlijkheden leidt hem tot een non liquet, in antwoord op de vraag naar 't bestaan van deugd, God en onsterfelijkheid.

Ethisch is, zoo ik mij niet bedrieg, het beginsel van Timotheus Colani. Of geeft gij daaraan liever een anderen naam, spreek dan met Réville van het christelijk spiritualisme of met Hoekstra van het idealisme, mits gij dat standpunt bedoelt waarop men het geloof aan de waarheid van ons eigen wezen, van onze heiligste aspiratiën de onmisbare voorwaarde acht voor het geloof aan 't bestaan eener bovenzinnelijke wereld, dat standpunt waarop de mensch, om met Pierson te spreken in een vorig nommer van dit tijdschrift, door een daad van zijn zedelijken wil, op grond van de kennis die hij heeft opgedaan van zijne geestelijke natuur, de werkelijkheid van eene bovenzinnelijke wereld, het waarachtig bestaan van God *poneert.* 't Is overeenkomstig dat beginsel dat Colani, blijkens zijne woorden door den schrijver aangehaald op pag. 21, alle godsdienstige kennis en overtuiging afhankelijk acht van de mate van elks godsdienstig leven, zoodat die overtuiging zich telkens zal moeten wijzigen naar gelang dat godsdienstig leven toeneemt in wasdom.

't Is hier thans niet de vraag, of elk der genoemde theologen, of ieder die zich in ons vaderland onder hunne vanen schaart, aan zijn beginsel steeds getrouw blijft. Dat is een persoonlijke d.w.z. een ondergeschikte questie. Met den schrijver zeggen wij: ‘van de rigting besluite niemand tot de volgers der rigting.’ Maar 't is de vraag, welk der genoemde beginselen, afgezien van hun vertegenwoordigers, voor Kerk en evangelieprediking het meest van zich verwachten laat. En dan verwacht ik voor mij van het ethische of, gelijk ik het nog liever noemen zou, van het spiritualistische beginsel de toekomst der moderne rigting. Dan geloof ik dat het speculatief beginsel moet leiden tot opheffing der godsdienst in den zin van persoonlijke gemeenschapsoefening met een zelfbewust, persoonlijk wezen, met een God tot wien men Gij kan zeggen, m.a.w. dat de consequente Hegeliaan geen prediker kan zijn van het evangelie van Jezus. Dan meen ik dat de aanhanger van het empirisch-kritisch beginsel, dan alleen als evangelieprediker werkzaam blijven kan, wanneer zijn godsdienstig leven, zijne religieuse overtuiging zoo krachtig is ontwikkeld dat zij hem in staat stelt om te blijven profeteren, ondanks de dubia door een verstandelijke kritiek gedurig opgeworpen. Dan ben ik van oordeel dat de volger der spiritualistische rigting (in dien zin waarin zij door Hoekstra op zoo meesterlijke wijs beschreven is) zal spreken omdat hij gelooft, en, aan zijn beginsel getrouw, aan de postulaten van zijn gods-

dienstig gemoed, mits na naauwlettend onderzoek, objectiviteit zal toekennen, daarbij der kritiek de onbeperktste vrijheid gunnend.

Maar genoeg. 't Is geenszins mijn vermetel streven een kritiek te leveren van de verschillende nuances der moderne rigting. Dit slechts is mijn toeleg, aan te toonen, hoe 't, op zijn zachtst gesproken, niet onpartijdig kan genoemd worden de vertegenwoordigers dier onderscheidene nuances met elkander te verwarren en hunne uitspraken in bonte mengeling dooreen te plaatsen, zonder zich af te vragen, uit welk beginsel zij zijn voortgevloeid. Dit mijn bedoeling, aan te wijzen dat het weinig edelmoedig, dat het hoogst onbillijk is, geheel een rigting aansprakelijk te stellen voor de ondoordachte uitspraak van dezen of genen harer aanhangers, die, welligt ten gevolge van een sanguinisch temperament en een prikkelbaar gestel, zich zelven nu en dan weerspreekt en al te ras elk zijner invallen aan de pers toevertrouwt en aan 't publiek ten beste geeft; dat het eindelijk ten eenenmale onverantwoordelijk is, eene uitspraak dermate uit haar verband te rukken dat zij een gansch anderen zin ontvangt dan daaraan in den zamenhang te hechten is. Dat is o.a. het geval met het citaat dat de schrijver zich veroorlooft uit Pierson's Rigting en Leven, deel I pag. 55. Daar is de geachte schrijver bezig aan te toonen, dat er een onverzoenlijke strijd bestaat tusschen het verstandelijk godsbegrip en de eischen van het godsdienstig gevoel. Bij het eerstgenoemde, waarbij God enkel gedacht wordt als de volheid van alle leven, kan van dankbaarheid evenmin sprake zijn als van kinderlijke onderwerping aan een hooger Godsbestuur. Maar is het toevallig dat de schrijver niet verder doorgelezen heeft, zoodat pag. 57 hem niet onder de oogen kwam, waar hij met zooveel woorden had kunnen lezen dat het godsdienstig gevoel ons dringt, God ons te denken als 's menschen wezen in de hoogst bekende volkomenheid, zoodat wij op dien grond aan God persoonlijkheid, liefde, wijsheid, heiligheid toeschrijven? Is 't hem ontgaan, dat Pierson enkel op het feit wil wijzen, immers onloochenbaar voor elk die nadenkt, dat het den mensch tot dusver niet gelukt is, zich een Godsbegrip te vormen, dat de eischen van zijn denkend verstand en zijn godsdienstig gemoed gelijkelijk bevredigt? Daaruit nu af te leiden dat Pierson zich vergenoegt met zijn verstandelijk Godsbegrip en aan zijn godsdienstig gevoel het zwijgen oplegt, is, weder op zijn zachtst gesproken, niet loyaal. Nog eenmaal, wij gelooven gaarne dat de schrijver ter goeder trouw en met de beste bedoelingen geschreven heeft, maar met zulke geschriften is de goede zaak der waarheid, is de uitbreiding van het koningrijk Gods, naar wij vertrouwen, ook door hem beoogd, waarlijk niet gediend. Zij werken de noodlottige verwarring van beginselen en personen in de hand. In plaats van de vraag, wat waarheid is, werpen zij de onbeduidende vraag op, wat A of B gelooft of niet gelooft. Zij zaaijen wantrouwen, zij kweeken achterdocht, zij doen persoonlijke veeten geboren worden, zij stichten louter kwaad. Reden genoeg om vuriglijk te wenschen dat ze voortaan achterwege mogen blijven, opdat door hun verschijning de ontwarring van het theologisch kluwen niet vertraagd en bemoeijelijkt worde.

P.H. HUGENHOLTZ JR.

Letterkunde.

Der Denen roem - Den Denen hulp.

Graaf Hakon (Hakon Jarl) of de zegepraal van het Christendom over de heidensche eeredienst in Noorwegen. Treurspel van Adam Oehlenschläger, naar het Deensch bewerkt en van aanteekeningen voorzien, door Mr. C.J.N. Nieuwenhuis. Uitgegeven ten voordeele der deensche gewonden. Utrecht. Druk en uitgave van L.E. Bosch en Zoon. 1864.

Twintig jaren geleden was onder de vreemdelingen, die Amsterdam bezochten, een man van vijf-en-zestigjarigen ouderdom, wiens togt derwaarts gekenmerkt was geworden door de eerbewijzen, die men gaarne geeft aan eenen wel verdienden naam. Adam Gottlob Oehlenschläger heette hij. In de nabijheid van Koppenhagen uit burgerouders geboren, was hij, zóó zegt een zijner landgenooten, de schepper geworden van de nationale dichtkunst der beginnende eeuw. En aan dat scheppingswerk had hij met zulk eene volharding gearbeid, dat zijne gedichten, waarvan het meerendeel op het tijdstip, met welks aanduiding ik begon, reeds in het licht verschenen was, door Liebenberg vóór eenige jaren als verzameling uitgegeven, eene oplage in 32 deelen noodig maakten. Is het te bevreemden, dat niet alleen mannen als Guizot, Arago, Victor Hugo hem als met open armen ontvangen, maar ook te Berlijn Friedrich Wilhelm IV, te Parijs Louis Filippe en te Brussel Leopold met onderscheiding hem bejegend hadden, alvorens hij over Amsterdam naar zijn vaderland terugkeerde om reeds na weinige jaren dat voorgevoel te zien verwezenlijken, hetwelk hem zijnen *Regnar Lodbrog* deed besluiten met de woorden:

> Gamle Skjald om gamle Nordens Helte
> sang for sidste Gang.

Ik weet niet, of hem in de hoofdstad van Nederland eenig blijk van hoogachting gegeven zij, maar wensch van ganscher harte, dat men zijne nagedachtenis eere *en* dáár *en* in andere steden en dorpen van het vaderland, nu zijn Hakon Jarl, in een nederlandsch gewaad gestoken, minder om waardeering, dan om eene gave vraagt voor wie de lidteekenen werden ingedrukt van den bloedigen kamp voor den deenschen bodem, dien ook de dichter, zoolang hij leefde, vurig beminde.

In het jaar 1805 deed Oehlenschläger, daartoe van regeringswege in staat gesteld, eene buitenlandsche reize. Naar Halle ging de togt het eerst. Dáár be-

kleedde Steffens het hoogleraarsambt, die Steffens, die als de apostel van Schellings wijsbegeerte en de romantische poëzy, grooten indruk had gemaakt op het gemoed der studerende jongelingschap in Denemarken en op dat van Oehlenschläger, die toen te Koppenhagen in de regten studeerde, dien beslissenden, dat deze meende in dezer voege zich te mogen uiten: ‘toen Steffens, als een tweede Anscharius, zich voorgenomen had onze wijsgeeren en beminnaars van de fraaije kunsten in het noorden te bekeeren van het bijgeloof, was het hem aangenaam eenen jongen, vurigen heiden te ontmoeten, die op zijne manier helpen kon, nadat hij zelf eerst gedoopt was.’ Behalve met den hooggeschatten man, verkeerde daar aan de Saale de deensche dichter met Schleiermacher. En dat hij er zijne uren niet in ledigheid sleet, getuigde, met zijn: Hjemvee, zijn Hakon Jarl.

Deze eerste schildering in poëzy van het heldenleven in het noordsche verleden, gegeven met historische trekken, dankte daaraan haar ontstaan, dat de vervaardiger op de universiteitsbibliotheek de *Heimskringla* vond, welken naam de noordsche koning-sagen van Odin tot koning Sverre door Snorre Sturlason, den vermogenden IJslander, oorspronkelijk droegen. Ziehier een en ander van hetgeen zij te zien geeft. Olaf Trijgvesen was de achterkleinzoon van den stichter van het noorweegsche rijk, Harald Haarfager. Na het vermoorden van zijnen vader Trijgve, was diens weduwe met den jeugdigen Olaf door Zweden naar Rusland gevlugt. Dáár opgevoed, verwierf de jongeling spoedig den roem van te behooren tot de wakkerste krijgers van zijnen tijd. In Engeland het christendom omhelsd hebbende, stak hij omstreeks het einde der 10de eeuw naar Noorwegen over en kwam dáár aan op het tijdstip, dat Haakon, Lade-Jarl bijgenaamd, die er groote magt had, zich door zijne ondeugden zoo gehaat gemaakt had, dat de boeren hem verjoegen, en een zijner lijfeigenen, Kark geheeten, hem vermoordde. Olaf, tot koning gekozen zijnde, besteedde gedurende den korten tijd zijner regering, al zijne krachten aan de invoering van het christendom. Dit geschiedkundige nu vertoont Oehlenschlägers schildering met bijvoeging van de versierselen, waardoor het tot drama wordt. 't Is een regt schoon geheel. Indien ik in bijzonderheden treden wilde, ik zou bijna niet weten aan wien der handelende personen ik, wat de wijze van hun optreden betreft, de voorkeur geven zou. Olaf Trijgvesen en Haakon beiden behagen, maar evenzeer doen het des laatsten gemalin, Thora en zijn zoon Erling, benevens Einar Tambeskaelver, Bergthor en anderen. Men oordeele uit de twee volgende tooneelen. Het eerste geeft Haakon, na den verloren strijd tegen Trijgvesen gevlugt tot Thora, die door hem verstooten was en hem bij Asa Odin wrake zwoer. Zij weet, dat zijne hand ‘den kleinen Erling, die haar wellust was, doodde;’ zij weet ook, dat diezelfde hand in den strijd hare broeders velde en toch - zóó spreekt zij:

> Ha, 'k ben gewroken, schrikkelijk gewroken!
> Weg, booze wrok! o liefde kom terug!
> Ik zou een dier van 't woud zijn en geen vrouw,
> Zoo alle haat niet uit mijn ziel verdween
> Op dit gezigt. - Kom, leg u aan mijn hart; -
> Kom, laat mij 't zweet van uw gezigt verdrijven, -
> Kom, laat mij 't leven in uw blikken brengen.

Het andere tooneel geeft gezegden Erling aan de hand zijns vaders in een offerwoud. Aan Haakon is een gouden drinkhoorn gebragt, waarop in runen te lezen staat:

Hebt gij door uw zonden,
Uw geluk verloren,
Ga dan tot de Goden,
En geef hun het beste.

't Heeft hem op het denkbeeld gebragt, dat den goden zijn kind moet geofferd worden. Als de kleine voor Odins beeld nederknielt, zal zijn vader den dolk hem in het lijf stooten, maar het moordtuig ontvalt aan zijne hand. Erling neemt het op, terwijl hij met kalmte opstaat en zegt:

Gij liet uw dolk daar vallen, beste vader!
Wat is die scherp en blank; als 'k eenmaal groot ben,
Krijg ik ook zulk een wapen, vader! om u
Te kunnen helpen tegen uwen vijand.

Als Haakon daarop hervat:

Ha! welk een toovenaar legt zulke woorden
U in den mond, om mij slechts af te schrikken?

vervolgt Erling:

O, zeg mij toch, wat deert u, lieve vader!
Wat deed uw Erling? waarom zijt gij boos!

Hetgeen ik mededeelde kan tevens strekken tot proeve van de wijze, waarop de vertaler zijne taak volvoerde. Indien ik het oorspronkelijke vóór mij hadde, zou mij ongetwijfeld blijken, dat zijne vertaling eene getrouwe is. Maar mij dunkt, ik zou niet ten volle vrede kunnen hebben met het matte, dat hier en daar in den zinbouw niet te miskennen valt. Ten voorbeelde wat in het eerste bedrijf Karker zegt:

Maar neem u toch in acht,
Dat gij hem nu niet al te zeer gaat prijzen,
Want thans regeert de graaf, die het niet duldt,
Dat men te veel een ander vorst zal prijzen.

en daarna:

Wel waarom niet? 't geen men niet kan veranderen
Dat laat men zoo als 't eenmaal is.

Ook zou, geloof ik, het oorspronkelijke mij doen zien, dat het gebruik van woorden, die de hollandsche taal niet als de hare erkent, ware te vermijden geweest. Ik denk b.v. aan nederschitteren, kunstervaren, zomergroen, ontreinen. Hetzelfde zou, meen ik, het geval zijn ten aanzien van zegswijzen, die in het hollandsch niet thuis behooren, als: kracht ten uitvoer brengen; de kroon die gunstig lokt en dergelijke.

't Schaadt het schoone van des deenschen dichters arbeid, maar belet toch niet, dat men er genot van hebbe. Beveel ik daarom de lezing, die door de netheid der uitgave te aangenamer is, vrijmoedig aan, ik doe het vrijmoediger nog, als ik denk aan het doel, dat de vertaler met de uitgave zijner vertaling beoogt. Zij is ten voordeele der deensche gewonden.

Beiden de strijd en de strijders, waarvan de laatste bladzijden der deensche geschiedenis gewagen, hebben onze belangstelling.

De strijd - een klein volk tegenover twee natiën, die tot de grootsten van ons werelddeel behooren; dat kleine volk aan zich zelf overgelaten door de regeringen, op welker hulp het meende te kunnen bouwen; dat kleine volk, minder schuldig, dan wel ongelukkig, voor zooveel betreft de dingen, die den strijd in het leven riepen, maar ongetwijfeld het slagtoffer van den onedelmoedigen nabuur; dat kleine volk eindelijk het einde van den ongelijken strijd koopende voor het verlies van zulke gewesten niet alleen, als zich den nabuur verwant gevoelen, maar ook van landstreken, waar iedere polsslag der bevolking is voor het deensche vaderland.

En de strijders - aan materiele hulpmiddelen armer dan hunne vijanden, hebben zij altijd getoond aan moed niet armer dan deze te zijn. Geen plekje gronds hebben de aanvallers den verdedigers ont-

weldigd, of 't is te voren met hun bloed doorweekt geworden. Bewaarheid gevonden hebben zij het woord, dat Baggesen den noordschen krijger in den mond legde:

> Mit Hjertes opglödende Jern
> Jeg vil kiöle paa Fiendernes Haere!
> Mit Liv er mit Faedrelands Vaern,
> Og min Död er mit Faedrelands Aere.

Indien de naam van Oehlenschläger ‘den nordiska Sangarekungen,’ indien het on eluk, dat geworden is, gelijk het altijd wordt ‘naar Svaerd mod Skjolde sig mordisk traenge’ niet genoeg zijn om te bewegen, dat men den Hakon Jarl zich aanschaffe, dan zij onweêrstaanbaar de moed van een klein volk in de ure van harde beproeving.

F.A.E.P.R.E.

Vertalingen en herdrukken.

De man van geboorte en de vrouw uit het volk. Een beeld uit de werkelijkheid. Naar het Zweedsch van Marie Sophie Schwartz, door J.J. Goeverneur, Groningen, Erven C.M. van Bolhuis Hoitsema.

Adeltrots en geldtrots! - 't zijn gevaarlijke klippen, waarop velen stranden. En is het wonder? De aureole, die het adellijk blazoen omgeeft; verblindt de oogen. Geld dwingt der menigte eerbied af en ontzag. Is 't oordeel over 't algemeen niet toegevend, wanneer het personen van aanzien of vermogen geldt? Wordt niet hetzelfde vergrijp, dezelfde misdaad, waarvoor men den geringe of onvermogende schuwt en veracht, zooal niet toegejuicht, althans vergoêlijkt, als de aanzienlijke of vermogende er zich aan heeft schuldig gemaakt? Zal men 't ontkennen dat, in 't oog van velen, deugd en eerlijkheid niet opwegen tegen adel en rijkdom? Liefde tot God, liefde tot den naaste, men moge ze in dezen of genen roemen en vereeren - hooger lof, hooger vereering valt den aanzienlijke en rijke ten deel; hij blijft geëerd, al is zijn gedrag geenszins prijzenswaardig.

Die magt van hooge geboorte en geld is niet van van daag of gisteren. De eeuwen door heeft men die toevallige voorregten van een gedeelte der menschenkinderen bovenmate gehuldigd. Meer dan werkelijke verdienste, heeft men beide vergood en aangebeden! Wijzen hebben er zich tegen verzet - 't mogt niet baten; Jezus heeft met woord en daad de ware grootheid van den mensch te aanschouwen gegeven - hij heeft den hoogmoed der Farizeërs, den geldtrots der rijken geoordeeld, en na achttien eeuwen, treft men nog dezelfde feilen aan bij hen, die zich zijne volgelingen noemen.

Adeltrots en geldtrots! - De Christenen, neen, ze hebben er zich niet vrij van gemaakt!

In Zweden woelt de adeltrots sterker dan ergens. De hooggeborene waant zich zóó verre boven zijn medemenschen verheven, dat hij een onoverkomelijke klove ziet tusschen hem en den burger, en hij het zonde acht, die te dempen.

De schrijfster van bovengenoemden roman heeft op een verdienstelijke wijze in haar verhaal de kwaal geschetst, waaraan de Zweedsche adel lijdt. Ze is diep ingeworteld, die kwaal; zal ze genezen? - Wij hopen het, nu er personen opstaan, die het zich tot pligt rekenen aan haar genezing te arbeiden.

De volgende intrigue strekt der schrijfster tot tekst.

Kapitein Martenson, een schatrijk parvenu, leeft na den dood zijner gade, met zijn dochter Elin, op het groote en prachtige landgoed Ljungstafors. Na verloop van drie jaar huwt hij ten tweedenmale, en kiest zich een jong schoon meisje, dat hij als gouvernante bij den graaf Romarhjerta leerde kennen, tot vrouw. Kapitein Martenson is ijverzuchtig van aard. Hij maakt der jonge vrouw verwijtingen, die zij niet verdient; vervolgt en verbittert haar, tot dat zij werkelijk in zijn gedrag een aanmoediging vindt

om graaf Herman's liefde op te merken. Dit is de eerste schrede op den alweg; de tweede wordt voorkomen door Elins edelmoedige zelfopoffering. Ze heeft het briefje bemagtigd waarin graaf Herman haar stiefmoeder om een bijeenkomst smeekt; wanhopig over het bedrog aan haar vader gepleegd, begeeft zij zich met voorkennis harer stiefmoeder in de plaats van deze naar het rendez-vous en smeekt den teleurgestelden minnaar om zijn liefde voor haar stiefmoeder te laten varen en hun huis te ontvlieden. Weldra verschijnt kapitein Martenson. Hij meent zijn vrouw te betrappen en vindt Elin. Deze wil haar stiefmoeder niet verraden, haar vader niet ongelukkig maken. Zonder morren draagt ze haars vaders ongenade, ze weert den schijn niet van zich af. Graaf Herman, die in 't geheim Elin's gedrag toejuicht, voelt nogtans de grootste verwijdering van haar. Hij ziet in haar opoffering een gepaste hulde aan zijn stand. Onthutst, beleedigd, vernederd is hij dan ook, als zijn vader hem beveelt Elin's eer te redden door haar te trouwen. Hij gehoorzaamt, maar vliedt zijn bruid zoodra de huwelijksband gelegd is. Jaren verloopen; graaf Herman doet geen poging om zijn vrouw weder te vinden. Hij weet, dat zij na haars vaders dood, rijk, zeer rijk is geworden, maar hij begeert hare schatten niet. Dat huwelijk, dat vernederende huwelijk is hem en zijn moeder een doorn in 't oog. Inmiddels wordt de hoogadellijke familie Romarhjerta arm en graaf Herman zou zijn stand ontsieren, wanneer hij als een gewoon burger naar een betrekking omzag. Hij wordt dus ieder jaar behoeftiger. Eindelijk ziet hij zich gedwongen zijn landgoed te verkoopen. Een jonge weduwe wordt er eigenaresse van. Deze vrouw is niemand anders dan Elin, maar Elin op acht-en-twintigjarigen leeftijd, schoon en fier, rijk aan wereld- en menschenkennis. Ook is graaf Herman er ver van af om in haar zijn miskende en verafschuwde gade te herkennen. Elin maakt gebruik van haar incognito, om den man voor wien zij altijd de teederste liefde gevoelt, van zijn dwazen adeltrots te genezen. 't Is geen gemakkelijke taak - maar de liefde deinst voor geen moeijelijkheden terug - zij *verdraagt* en *hoopt* alle dingen. Door tallooze redeneringen zoekt Elin het door vooroordeel beneveld verstand van den graaf te verhelderen. Door een even kiesche als grootmoedige handelwijze roert ze de regte snaar aan in zijn hart. Weldra voelt en weet hij het, dat er een andere adel is dan de zijne, die meer aanspraak heeft op eerbied en toewijding; dat het de zielenadel dier vrouw is, die hem zoo onweêrstaanbaar boeit en trekt en zijn hoogmoed beschaamt. Ook hij streeft nu naar zielenadel. Zijn eigen onbeduidendheid en het verkeerde beginsel, dat hem iedere bezigheid als beneden hem deed beschouwen, begint hij te erkennen; en woelt ook nog de trots in zijn binnenste, en kost het hem ook veel strijd dien trots te overmannen - hij aanvaardt de betrekking, die hem in de oogen der zijnen vernedert en verlaagt, en wordt Elin's rentmeester. Eerst als de boezemzonde met wortel en tak is uitgeroeid, maakt Elin zich bekend aan haar echtgenoot. Ze draagt geen roem op haar overwinning. Ze schept geen behagen in zijn vernedering. Neen, dankbaar is ze alleen, gelukkig is ze, omdat haar bede werd verhoord, en de echtgenoot zich zijner vrouw niet schaamt.

Dit verhaal is boeijend (al is het ook al te romantisch ingekleed) en verdient opmerking. Niet als een partijzuchtige trekt de schrijfster tegen den adel te velde, geen giftige pijlen werpt ze op dien stand. Graaf Herman is werkelijk een edele type. Zijn moeder eveneens, en wie zou zich niet tot zijn zuster voelen aangetrokken? Aan groote hoedanigheden ontbreekt het de familie Romarhjerta niet, maar hoe veel kracht

een vooroordeel uitoefent op waarlijk edele karakters, dat heeft de schrijfster willen aantoonen, en ze is er onzes inziens volmaakt in geslaagd.

C.

Mengelwerk.

Indische typen.
Door W.A. van Rees.
V. *Een Oud-Indisch Officier.*

V.

Het ouderlijk huis opgeruimd. - Wraakoefening en vlugt. - Werkeloosheid der Scheldevloot. - Bestemming der bemanning. - Dorus met zijne makkers als krijgsgevangenen opgezonden. - Marsch naar en nachtverblijf te Mechelen.

Zonder eenige meldingswaardige gebeurtenis ging de zomer voorbij. Tegen den winter keerde de vloot naar Antwerpen terug, waar de Cesar met de andere groote schepen in het bassin kwam. Voor Dorus was het scheepsleven gedurende dien tijd niet minder aangenaam, want buiten dienst kon hij nu altijd aan wal gaan. In den zomer van 1812 andermaal op de reede van Vlissingen liggende, kreeg hij met twaalf zijner makkers een maand verlof naar Holland. Het was een gelukkig oogenblik, toen een tjalk op zijde van de Cesar kwam om de verlofgangers naar Dordrecht over te voeren. Ieder scheepsjongen had drie maanden gagie ontvangen. De kolonel gaf bovendien aan Dorus nog vijftig francs om met zijn kameraden te deelen, en wenschte hem veel genoegen.

De overtogt was zeer vrolijk; bij Willemstad zag men de masten van het omgeslagen fregat ‘de Koningin der Nederlanden’ boven water steken. Te Dordrecht werd de plaats bepaald waar men een maand later elkander zou wedervinden, en daarna ging ieder zijn eigen weg. Dorus had zijn stadgenoot Wezerman tot reisgezel; van inkwartiering en van het vrije vervoer op de trekschuiten gebruik makende, kwam hij weldra in de nabijheid van Alkmaar. Op het gezigt van den grooten Waagtoren klopte hem het hart van aandoening en blijdschap; hij zou nu zijne grootmoeder, moeder en zusters wederzien; alle banden waren dus nog niet verbroken. De Heiloosche poort binnentredende, merkt hij wel op, dat zijne tenue en zijn sabel de aandacht trek-

ken, maar hij heeft thans geen tijd tot pronken; hij ijlt naar het ouderlijke huis, wil zijne moeder om den hals allen, doch staat tegenover vreemde personen die hem mededeelen dat zijne moeder naar het krankzinnigengesticht is verhuisd.

- Ontzettend! waar zijn zijne zusters dan? - Dat weet men niet.

- Leeft zijne grootmoeder nog? - Ja; die woont in een hofje aan de Bergerpoort.

Diep getroffen begeeft Dorus zich derwaarts en vindt zijne zusters onder grootmoeders hoede. Omhelzingen en tranen volgen nu; hij zelf moet medeschreijen, en verneemt dat, toen Plasman alles opgemaakt had, zijne moeder van verdriet krankzinnig werd en in het gesticht is opgenomen. Was Plasman dan niet verdronken? - neen, door den val in het water ontnuchterd, had hij zich met zwemmen gered en als altijd voortgeleefd, totdat eindelijk moeder geen duit meer bezat.

Dorus laat zijn uiterlijk bewonderen, zijn randsel door zijne zusters inspecteren en vertelt van zijn leven aan boord. Hij brengt 's anderen daags zijne moeder een bezoek en dit versterkt hem in zijn voornemen om wraak te nemen voor den jammerlijken toestand waarin hij zijne naaste betrekkingen wedervindt. Plasman brengt nog steeds zijn tijd in drankhuizen door. Dorus gaat zijne gangen na en reeds den derden dag heeft hij een plan gemaakt.

Voor Wezerman is de terugkomst ook niet aangenaam geweest, daar zijn vader sinds een jaar overleden is; niets boeit hem meer aan Alkmaar en hij is dadelijk bereid Dorus bij te staan, toen deze hem zijn plan heeft medegedeeld. Nog twee speelkameraden van Dorus, dezelfde jongens die vroeger geholpen hebben om Plasman in het water te werpen, staan hem thans weder ter zijde. Voorgevende familie te Amsterdam te willen bezoeken, laat hij den plaatskommandant zijn verlofpas afteekenen, kleedt zich daarna in een burgerpak, wapent zich met een dikken stok en begeeft zich, toen de avond gevallen was, naar de verzamelplaats - de vischmarkt. Een der zaâmgezworenen wordt naar het koffijhuis gezonden om te zien of Plasman er zich nog bevindt. Nu wacht men het oogenblik af dat hij huiswaarts zal keeren. Om den tijd te korten, trakteert Dorus zijne getrouwen op oliekoeken. Over elf uur komt Plasman, als naar gewoonte, beschonken en zingende over de vischmarkt. Dorus geeft het teeken tot den aanval; de drie jongens pakken hem aan, en de hoofdman brengt de lessen in het batonneren in toepassing. Het regent slagen. Van zingen is Plasman dadelijk aan het schreeuwen geraakt, van beschonken nuchter geworden; hij wil ontvlugten, maar de jongens klemmen zich aan zijne beenen. De stok is onophoudelijk in beweging; met elke seconde valt een slag. Spoedig doet Plasman zelfs geene poging meer om de slagen af te weren, zijne armen zijn krachteloos geworden en eindelijk zijgt hij bewusteloos op den grond neder. Op het rumoer zijn hier en daar luiken geopend en de nachtwachts aangeloopen; de jongens hebben nog juist den tijd tot vlugten.

Als Dorus zijn vervolgers is ontloopen, begeeft hij zich naar het hofje waar grootmoeder woont, verwisselt daar van kleeding en verlaat de stad met het krieken van den dag. Een uur later stapt hij op de schuit naar Purmerend en vindt, even als den vorige keer, oom en nicht de Ruiter op de kaasmarkt.

‘Goeden morgen oom! goeden morgen nicht!’

‘Wel, ben jij het, Dorus? waar kom je nu van daan en wat ben je raar gekleed! Wat hebt je daar een wonderlijk ding op je hoofd? 't lijkt wel een vogel!’

‘Dat is een arend, oom!’

‘En dat dan, op zijde?

‘Dat is de fransche kokarde: ik ben in dienst van den franschen keizer.’

‘Van dien schoelje! de fransche keizer is een moordenaar, die groot en klein naar de slagtbank brengt, dat zeg ik. Nog nooit heb ik zóó veel moeten opbrengen als tegenwoordig!’

Gelukkig maakte de komst van Lambertus' zoon een einde aan het schimpen tegen den keizer. Dorus werd uitgenoodigd om ten één ure mede te rijden en zoolang met zijn neef rond te loopen.

Op het bepaalde uur steeg men in den boerenwagen en reed naar de hoeve van de Ruiter. Petemoei vroeg dadelijk naar haar zuster, de moeder van Dorus, en toen zij vernam dat deze krankzinnig was geworden, barstte zij in tranen uit en riep:

‘Mijn arme zuster Naatje! mijn arme Naatje! - Die slechte kerel!’ liet zij er spoedig op volgen, ‘als ik hem hier had, hij zou er voor boeten.’

‘Hij heeft er gister avond al het noodige voor gehad, Petemoei,’ zei Dorus niet weinig trotsch.

‘Hoe zoo dan?’

‘We hebben hem met ons vieren beet genomen, en hij is voor dood op de vischmarkt blijven liggen.’

‘Jongen, jongen! pas dan maar op dat ze u niet pakken!’

‘Ik ben er niet bang voor, petemoei! ik laat me niet oppakken. De eerste die me te digt bij het lijf komt, hak ik in tweën, zóó!’ Te gelijker tijd trok hij van leer en liet zijn sabel flikkeren. Tante de Ruiter schrikte geweldig, sprong achteruit en riep:

‘Lammert! Lammert! help toch!

Lammert lachte hartelijk om de vrees van zijne vrouw en gaf Dorus een knipoogje, die op nieuw zijn sabel over het hoofd zwaaide. Petemoei, neven en nicht, meid en knecht, alles vlugtte nu de deur uit, en Lammert was verpligt om Dorus eerst zijn sabel te laten afleggen vóór dat de vreesachtigen het weêr waagden in huis te komen. Toen Dorus de boerderij eens rond was gegaan, vond hij zijn zijdgeweer niet meer terug; tante had het in de kast gesloten. - Acht dagen bleef hij daar, en ging vervolgens een tiental dagen op een rijke boerderij van een neef en nicht te Broek in Waterland doorbrengen. Het verdriet te Alkmaar ondervonden werd dus vergoed en vergeten door de ontvangst bij de overige familie. Met een goed gevulde beurs komt Dorus te Amsterdam, koopt een paar zilveren oorringen met scheepjes er in, voor zijn ouden bakmeester, zoekt daarna zijn vriend Wezerman op en reist met hem naar Dordrecht. De tjalk ligt klaar, de verlofgangers melden zich achtereenvolgens aan. Dorus heeft als capitaine des mouses gemeend behoorlijk voor mondbehoeften te moeten zorgen - het geld brandde hem bovendien in den zak - en nu gaat het weêr naar Vlissingen. 's Anderen daags is men aan boord terug en heeft zich bij den kolonel - die met het pootje in de kooi lag - ‘van verlof terug’ gemeld. Jean Baptiste is gevleid en aangedaan bij het ontvangen van het blijk van dankbaarheid van zijn leerling; hij noemt hem ‘un bon enfant, un très bon hollandais’ en laat zich de oorringen aan-

hangen. Het oude leventje begint nu weêr op nieuw.

Twee fregatten met hollandsche bemanningen, maar door fransche officieren gekommandeerd, kregen op zekeren dag order om gedurende den nacht te trachten door de Engelsche vloot heen te sluipen en zee te kiezen. Bij het aanbreken van den dag lagen de bestemde fregatten evenwel nog voor anker. De matrozen hadden geweigerd het anker te ligten en in zee te gaan, voor dat hun op oud-hollandsche manier het achterstallige traktement was uitbetaald. In den loop van den dag werd nu een gedeelte der bemanning door Franschen vervangen; ook de Cesar gaf twintig der beste matrozen af en kreeg daarvoor Hollanders in de plaats, die nu geheel in disgratie kwamen. 's Anderen daags was er van de bedoelde fregatten niets meer te zien. Later vernam men dat zij ongemerkt in zee waren gekomen, doch met tien andere schepen, die op denzelfden dag uit verschillende havens waren gezeild om tot een zeker doel op een voorafbepaald punt zamen te treffen, allen in handen der Engelschen waren gevallen. Werkelijk zag Dorus een paar jaren later een der fregatten van de Scheldevloot afgetuigd in de haven van Portsmouth liggen.

Het plotseling vertrek van de deensche matrozen die naar hun land terugkeerden, en dientengevolge het opleggen van vier linieschepen en twee fregatten in het bassin van Antwerpen; het oproepen van alle artilleristen van de vloot naar het groote leger, gaven aanleiding tot minder gunstige berigten omtrent den oorlog, dien Napoleon in het Oosten voerde. Vreugdeschoten over de eene of andere overwinning deden die evenwel spoedig vergeten; de Franschman hief trotscher dan ooit het hoofd op, riep met nieuwe geestdrift: ‘leve de keizer!’ en twijfelde er niet aan, of Rusland zou eerlang bij Frankrijk ingelijfd en de keizer aller Russen als gevangene naar Parijs overgebragt worden. Het liep echter geheel anders af; de Franschen konden zich aan het ruwe klimaat van Rusland niet gewennen en kwamen met de kous over het hoofd terug.

In de maand October 1813 keerde de vloot voor de laatste maal naar Antwerpen terug, met uitzondering van acht fregatten die te Vlissingen in het bassin kwamen. Ditmaal werd geen verlof gegeven om aan wal te gaan; de mariniers van alle schepen kregen bevel om te debarkeren en tot versterking van het groote leger op te rukken. Aanhoudend kwamen er slechte berigten, het scheen dat de keizer ongemakkelijk slaag had gekregen. Er heerschte groote verslagenheid onder de Franschen. Op zekeren dag - toen er weder iets buitengewoons scheen gebeurd te zijn - werd alles aan boord geconsigneerd; men wapende de fransche matrozen, deelde scherpe patronen onder hen uit en liet hun de randsels pakken; aan de Hollanders werd niets gezegd. Den 2^{den} December gingen de gewapenden aan wal en marcheerden de stad in. Luitenant Fabricius riep Dorus bij zich, gaf hem een pakje te dragen en gelastte hem aan wal te volgen; aan den officier der wacht zeide hij spoedig weêr aan boord te zullen komen. Dorus volgde zijn officier naar de verzamelplaats der troepen, waar een groote drukte heerschte en duizende menschen op de been waren. Het wemelde van land- en zee-officieren, die heen- en weder liepen. Een generaal omringd van zijn staf vaardigde bevelen uit, liet de

troepen in vier bataillons indeelen en gaf, toen alles gereed was, het sein tot den afmarsch. Een bataillon landtroepen ging aan het hoofd; een batterij, caissons, enz. volgden en daarachter de matrozen. Nieuwsgierig om te weten wat er eigenlijk aan de hand was, sprak Dorus onder het naar boord gaan zijn officier toe:

'Neem mij niet kwalijk, mijnheer! waar gaan al die Franschen heen?'

'Naar Breda, jongen! Holland is in opstand, ze jagen de Franschen weg. Zijt ge daar niet blijde mede?'

'Zeer blijde, mijnheer! U zeker ook?'

'Ja stellig! Spoedig zullen wij Hollanders ook marscheren, maar een andere poort uit. Maar houd dit voor u; als ik hoor, dat je iets verteld hebt, krijg je op je d....'

Dorus beloofde te zullen zwijgen.

's Avonds om 11 uur van dienzelfden dag werd 'overal' geblazen. Er kwamen niet veel meer dan honderd man voor den dag. Den Hollanders werd nu gelast hunne kooijen en randsets te halen. Toen zij daarmede op het dek kwamen werden de kooijen ingenomen en de randsels omgehangen. Nu sprak de kolonel hun toe:

'Wel mannen! ge zijt wel gelukkig. Nu gaat gij allen naar Frankrijk! De keizer wil zelf voor u zorgen; hij houdt veel van de Hollanders, zegt hij, het zijn goede en dappere matrozen.'

Toen naar Dorus toetredende, vroeg hij:

'Wel, jongen! zijt gij niet blij dat gij naar Frankrijk gaat?

En daar Dorus het niet durfde te ontkennen, vervolgde hij:

'Als gij in mijne geboortestad komt, ga dan bij mijne famille aan en groet haar van mij. Ik zal haar van uwe komst onderrigten.'

Dorus beloofde dit.

Het was vinnig koud. De goede kolonel vond het zelf hard de jongens in den nacht te moeten wegzenden en liet hun nog een oorlam brandewijn geven. Waarschijnlijk was hij zoo zeker niet van de vaderlijke zorg des keizers, want hij ontbood zijn lieveling bij zich in de kajuit en sloeg hem voor aan boord te blijven. Maar Dorus wilde gaan waar zijne makkers gingen en dankte voor het aanbod.

Nu werd er afgemarcheerd, maar in stede van de poort uit te gaan, rukte men de citadel binnen, waar reeds een groot aantal Hollandsche matrozen van andere schepen bijeen waren en den ganschen nacht door nog meer binnen rukten. Het wemelde van menschen op het binnenplein; de poorten waren goed gesloten en door fransche troepen bewaakt. Dien dag en de twee volgende dagen was er van marcheren geen sprake meer; de voeding en dranken werden van de schepen gezonden en, geconsigneerd in de citadel, wachtte men zijn lot af.

Reeds waren de galeislaven onder behoorlijk escorte naar Frankrijk gevoerd. In Antwerpen was de gisting groot; men had alle hollandsche troepen ontwapend en onder geleide naar de fransche grenzen opgezonden; eenige honderden waren evenwel gedeserteerd met wapens en al. In brieven ontvingen de Antwerpenaren stukjes oranjelint, en uit vrees voor opstand was de schutterij onder de wapens gekomen, gingen overal cavallerie-patrouilles rond en stonden op verscheidene punten van de stad de geladen kanonnen in batterij.

Den 6^{den} December, met het aanbreken

van den dag, werd de poort van de citadel geopend voor den generaal provincialen kommandant en een groot aantal officieren. Dadelijk werd order gegeven om de randsels om te hangen en equipagesgewijze op drie gelederen aan te treden. Er waren ongeveer 1500 man bijeen. De officieren voegden zich daarna bij hunne manschappen, een oorlam en een half kommiesbrood werd aan ieder man uitgereikt en toen onder een luid hoera afgemarcheerd. Buiten de citadel stonden gewapende fransche troepen, infanterie en kavallerie, waartusschen de Hollanders als gevangenen werden geplaatst. Het was inmiddels acht uur geworden voor dat men voor goed op marsch ging; duizende Antwerpenaars waren op de been, en onder dezen een groot aantal officieren van de vloot en ook de kommandant van ‘de Cesar.’ Dorus herkende hem het eerst en hief een hoera aan dat luide weêrklank vond bij de equipage; want de kolonel was werkelijk bemind. ‘Bon voyage! mes enfants!’ riep hij hun nog eens toe en voort ging het.

Niet gewoon aan marcheren, vorderde de kolonne slechts langzaam; het gewigt van den randsel drukte onzen Poland zoo zwaar, dat hij na een paar uren gaans niet verder kon en op zijde van den weg ging zitten. Een fransch soldaat kwam naar hem toe, en gaf hem met de woorden ‘marchez donc, vilain Hollandais!’ een paar nijdige stooten met de kolf van zijn geweer. Maar Dorus *kon* niet opstaan. Een stevig matroos van een ander schip begreep dit wel, hielp hem op, nam hem den randsel af en droeg dien aan den arm. Daardoor kon Dorus tegelijk met de anderen Mechelen bereiken. Voor de poort der stad werd halt gekommandeerd; de gelederen werden geopend, de randsels afgelegd, uitgepakt en messen en andere scherpe voorwerpen afgegeven. Daarna rukte men de stad in; de eene helft der kolonne werd in het hospitaal, de anderen, waarbij Dorus zich bevond, in een kerk opgesloten. Aan den ingang der kerk had een sterk peloton infanterie post gevat; twee stukken geschut stonden met de monding op de deur gerigt, de kanonniers met brandende lont daar achter.

't Was gruwelijk koud in die kerk; behalve den preekstoel vond men er niets tot logies der troepen, geen krib, geen deken, geen bos stroo zelfs om de aanraking met de koude steenen te ontwijken. De opeenhooping van 800 menschen in een betrekkelijk kleine ruimte verhielp echter dit kwaad; het werd er zelfs spoedig te benaauwd. Men snakte naar versche lucht. De verwenschingen, het vloeken en tieren over deze behandeling nam elk oogenblik toe. De hooge ramen, voor een groot gedeelte met planken digtgespijkerd, werden met de schoenen gebombardeerd, zoodat weldra de meeste glazen vernield waren. Tegen tien ure ging de kerkdeur open en wierp men eenige bossen stroo naar binnen. Was dat alles? zou men geen voedsel, geen drank ontvangen? aan misdadigers wierp men nog een korst brood toe! Dàn zelf de handen maar uitgestoken. De verontwaardiging, het rumoer nemen toe; met geweld wordt de deur opengebroken en alles dringt naar voren om zich een weg naar buiten te banen.

Daar barst een pelotonsvuur los! het mist zijn uitwerking niet, want ontzet deinst de drom terug! Vijf man liggen ontzield aan den ingang; een doodsche stilte, slechts afgebroken door het gejam-

mer van een aantal gekwetsten, volgt op het geweldig geschreeuw. Na een bedreiging van met kartetsen tot de orde gebragt te zullen worden, wanneer de rust andermaal gestoord wordt, slaat men de deur weêr digt. Dit lesje heeft geholpen. Dorus heeft in een hoek der kerk op zijn randsel gezeten en alles aangezien. Vermoeijenis, koû, benaauwdheid en verbazing hebben hem achtereenvolgens onaangenaam bezig gehouden. Eerst tegen het middernachtsuur toen de deur der sacristie open gaat en de gevangenen equipagesgewijze afgeroepen worden, rijst Dorus op om zijn aandeel van het eten te ontvangen. Voor iederen vijftien man wordt een pot met soep en vijf brooden verstrekt. Nu men verzadigd is, wordt de behoefte tot rust nog meer gevoeld; maar aan slapen is niet te denken. Om lucht te hebben, werpt men met de potten de overige glazen in; toch blijft het stikkend benaauwd. Een vijftigtal der rustigsten die een tweede salvo duchten van het peloton aan de deur, verbergen zich in den grooten preekstoel die weldra met een geweldig gekraak naar beneden stort en het aantal geblesseerden nog vermeerderen. Aan het gejammer en gevloek is geen einde. Eindelijk breekt de dag aan; de deuren der kerk worden geopend en de manschappen naar buiten geroepen om aan te treden en, geflankeerd door fransche infanterie en kavallerie, naar Brussel te marcheren. Er zijn weder veel menschen op de been. Een medelijdende vrouw die aan Dorus een versnapering wil geven, wordt door een soldaat met de kolf van het geweer teruggestooten. Was dat nu die vaderlijke verzorging van den grooten keizer, die de Hollanders zoo vereerde? Arme Dorus! waart ge maar bij uw kolonel aan boord van het linieschip gebleven.

VI.

Marsch van Mechelen naar het hart van Frankrijk. - Het hospitaal te Limoges. - Poland als biechtvader en lieveling van monniken en nonnen.

Op den slapeloozen nacht volgde een vermoeijende dag. Te Brussel was de behandeling al beter. Met vijftig man werd Dorus in een passantenhuis gelegerd, voorzien van kribben, slaapfournituren en kagchels. Ieder man ontving een half pond vleesch, drie pond brood en 3 fransche sous; met de medegenomen ketels was men dus in staat zijn eigen menages te doen. Geheel verkwikt ging de marsch den 8sten december naar Enghien; in plaats van gendarmes werd men thans door veteranen geëscorteerd. Den 9^{den} op weg naar Ath, volgden eenige karren waarop de randsels gelegd waren. Men werd bij de inwoners ingekwartierd.

Dank aan den vriendelijken luitenant Byl de Vroe kwam Dorus gewoonlijk met zijn landsman Wezerman in hetzelfde kwartier. Luitenant Byl de Vroe, die toen met het regterbeen een weinig mank liep, was zeer bemind; de matrozen droegen hem op de handen. Het belette toch niet dat zij aardigheden maakten op zijn gebrek; want begon er op marsch iemand door vermoeijenis kreupel te gaan, dan riep men dadelijk: ‘haal naar je dat been van Byl de Vroe!’

Te Tournay aankomende (11 decemb.) trof Dorus een groote ramp. Hij wil zijn randsel van den bagagewagen halen,

maar vindt dien niet; na lang zoeken pakt hij den eerste den beste meê. In zijn kwartier gekomen, gaat hij aan het uitpakken en, haalt er, o teleurstelling, slechts een oude pikbroek uit. Het verlies van zijne plunjes, waaronder drie nieuwe hemden en een paar schoenen, doet hem meer leed dan al de ellende die hij te Mechelen ondervond; de capitaine des mouses begint te huilen van verdriet!

'Kom, leelijke huilebalk', zegt Wezerman bemoedigend, 'houd maar op met dat gebalk. Wat ik heb, is voor ons beiden. Op marsch zal er wel bij den een of anderen boer een hemd en een paar schoenen te snappen zijn. Trek maar een schoon hemd van mij aan; hang dat van jou buiten. Bevriest het van nacht, dan hebt ge morgen weêr een frissche verschooning.' Met die aardigheid eindigde Wezerman zijn toespraak en ging het vuur aanstoken om de soep gaauwer klaar te krijgen. Dorus begreep dat er niets aan te doen viel en troostte zich met een stevig maal en een goed bed. De afwisseling die elke marsch aanbood, de dorpen en steden die dag aan dag werden doorgetrokken, al het nieuws dat zich aan het oog vertoonde, prikkelde het jeugdig gemoed en maakte de ontbering dragelijk.

Te Rijssel had de indeeling der Hollanders in zes compagniën plaats. Poland kwam bij de 3e kompagnie, sterk 227 man; officieren: de Voiseau, Derabé, van Roijen en Byl de Vroe. Die kompagnie was, naar men beweerde, bestemd om naar Toulon te marcheren en had dus nog een oneindig aantal marschdagen voor den boeg. Tot den 28sten toefde men evenwel te Rijssel, om vervolgens in 32 marschen den 4^{den} Februarij 1814 tot Limoges, departement de Haute Vienne te komen, waar de 1^{e} en 2^{e} kompagnie in garnizoen achter bleven. Daar nu en dan een rustdag was gehouden, en men zonder eskorte ging, hadden Poland en zijne makkers de gelegenheid zich aan het marcheren te gewennen. Op elke plaats, waar men 's avonds aankwam, werden billetten van inkwartiering gegeven, waar de woorden 'sans nourriture' nimmer aan ontbraken. Met het gewone ration brood en vleesch en met de 3 sous per dag moest ieder zich behelpen. De kennis der fransche taal hielp Dorus echter veel, om met zijn vriend Wezerman goed door de landlieden en stedelingen behandeld te worden. Zijn jeugd, zijne kleine gestalte en zijne vrolijkheid namen de menschen reeds dadelijk voor hem in; vertelde hij hun van Holland, van de marine en van zijne avonturen, dan wekte hij de belangstelling der eenvoudige lieden in hooge mate op, en kon hij bijna alles gedaan krijgen. Menige verkwikking werd hem dan door de vrouw des huizes heimelijk toegediend, en wat hem het aangenaamste was, ook menige tros druiven die men in die streken overal aan latten tegen den zolder had hangen en die onzen held zoo vaak deden watertanden. Als het dringend noodig was, ruilde (!) hij ongemerkt met den huisbaas van hemd; had hij geen schoenen meer en reeds een paar dagen blootsvoets moeten gaan, dan gebeurde 't ook wel dat hij bij vergissing een paar schoenen medenam. Het geluk diende hem, dat die vergissingen nooit ontijdig ontdekt werden; want hoewel hij van den nood een deugd maakte, haalde hij toch eerst weêr vrij adem, als hij het laatste nachtkwartier een uur of drie achter den rug had.

Die genoeg belang stelt in de omzwervingen van Poland, volge hem op de kaart van Lille, over Douay, Cambray, St. Quentin, Laon, Rheims, Chalons s. M., S. Dizier, Chaumont, Bar s. A., Troyes, Auxerre, Nevers, Moulins, Montluçon, Gueret en Bourganeuf tot Limoges. Dáár, in het hart van Frankrijk, vond men een groot aantal krijgsgevangenen vereenigd, Spanjaarden, Engelschen, Russen, enz. De officieren moesten nu hunne degens afgeven en de hollandsche kompagniën kwamen onder bevel van een officier der gendarmerie. Poland kreeg bij den klompenmaker, waar hij ingekwartierd was en die waarschijnlijk zelf niet veel te eten had, weinig meer dan bijna oneetbare aardappels; het ration vleesch werd niet meer verstrekt, en door de duurte, die op de plaats heerschte, kon van de drie sous per dag geen pot gekookt worden. De slechte voeding op het einde van een langdurige voetreis maakte hem ziek, zoodat hij den derden dag na zijn aankomst te Limoges naar het hospitaal werd gedragen.

Het was een groote inrigting, dat stadshospitaal te Limoges. Eigenlijk voor kranke burgers en burgeressen bestemd, vonden de vreemde soldaten er echter plaats en werden er behoorlijk verzorgd. Aan elke natie had men afzonderlijke zalen aangewezen. Een aantal soeurs de charité, bijgestaan door spaansche ziekenoppassers, verpleegden de lijders. In de zaal der Hollanders waar Poland ingebragt werd, was elke slaapkrib met een gordijn omhangen; het was een ongekend genot dáár op een zachte matras uitgestrekt te liggen en nu en dan door een lief nonnengezigtje verkwikt en vriendelijk toegesproken te worden. Drie of vier malen daags maakten de monniken, die het werk der nonnen controleerden, een ronde door de zalen en overtuigden zich of de lijders alles kregen wat zij noodig hadden. Een dezer geestelijke heeren sprak Poland aan en toonde zich bijzonder verheugd toen hem in het fransch werd geantwoord, want de meeste zieken kon men niet verstaan. Nadat hij zich een tijd lang met hem onderhouden had en vernam dat de Hollander de katholieke godsdienst beleed, riep hij de soeur der wacht en beval haar den patient goed te verzorgen. Die aanbeveling was goud waard, want nu voorkwam men zijne wenschen. Het gevolg was dat hij spoedig begon te beteren en wederkeerig zijne diensten aan de monniken kon bewijzen. Gedurig werd hij geroepen om als tolk op te treden; als de soeur of de dokter de zalen rondging, moest Poland er bij zijn en den zieken vragen ‘hoe 't nu ging,’ ‘wáár ze pijn hadden,’ enz. Ook de monniken namen hem op hunne rondes mede om zijne kameraden te vragen, welke godsdienst zij beleden en of zij niet Roomsch wilden worden. Soms kwam een kardinaal het hospitaal bezoeken; deze heilige vader had een groot kruis om den hals en een ring aan den wijsvinger van de regterhand, en liet die heilige voorwerpen door alle roomsche lijders kussen - voor een hollandschen matroos niet genoeg te waarderen!

Toen Poland geheel hersteld was, en het gesticht zou moeten verlaten, liet men hem evenwel niet vertrekken; zoolang er nog Hollanders verpleegd werden, was hij onmisbaar; oordeel zelf.

Een kameraad lag erg ziek en zou weldra sterven; de pastoor verzocht Poland of hij hem de biecht wilde afne-

men? - Daar heeft Poland geen bezwaren tegen. De pastoor zet zich aan de krib waar de zieke op ligt; een klein tafeltje met een Christusbeeldje en twee brandende kaarsen wordt er naast geplaatst; de soeur en de oppasser vallen aan de andere zijde op de kniën. Poland moet den zieke vragen of hij genegen is te biechten? - Ja. - Dan moet hij maar beginnen de voorbiecht te bidden. - Dat kan hij niet. - Kan Poland het? - Ja wel, dat zal nog wel gaan. - Dan moet die het maar voor zijn kameraad doen. - Dit geschiedt.

Zeg nu uw kameraad dat hij met zijn grootste doodzonde begint, en niets verzwijgt. - Poland hoort aan wat den man het zwaarste op het geweten ligt en brengt het fluisterend aan den pastoor over. - Dat is een zware doodzonde, spreekt deze! uw kameraad moet om genade bidden, met de regterhand op zijn hart tikken en zeggen 'God! vergeef mij de doodzonde die ik gepleegd heb; ik zal het nooit weêr doen.' - Zoo ging het voort tot dat de biecht was afgeloopen. Den zieke werden de penitenties opgegeven die hij moest bidden als hij soms weêr herstellen mogt, en Poland werd gelast den pastoor naar de kerk te volgen. Daar vond hij nog drie andere geestelijken, die hem de hand gaven en vroegen of hij genegen was nog andere kameraden de biecht te helpen afnemen. Toen hij zich daartoe bereid verklaarde, drukte de pastoor hem nogmaals op het hart om al wat hij op die wijze vernam diep geheim te houden, en er later nooit iemand een verwijt van te maken. Poland moest daarna voor een kruisbeeldje knielen, de twee voorste vingers van de regterhand opsteken en zweren dat al hetgeen hij gehoord had en nog zou hooren in zijn hart begraven zou blijven. Toen liet men hem een witten kiel aantrekken die tot over de kniën hing, daarover een rood kleed met lubben aan kraag en mouwen; in de linkerhand kreeg hij een bordpapier, waarop een verguld kruis geteekend was, en een brandende waskaars; in de regterhand een kleine bel die een buitengewoon schellen klank had.

De pastoor trok zijn beste priestergewaad aan, nam een zilveren kelk en een prachtigen kanten doek in de hand, en gelastte Poland hem luid bellende voor te gaan naar het hospitaal. Ieder die men tegenkwam, viel op de kniën, boog het hoofd en maakte kruisjes tot dat men voorbij was. In de ziekezaal was alles doodstil; voor het bed van den stervende stond nog het tafeltje met krucifix en waskaarsen. Poland moest vragen, of hem ook nog een of andere zonde te binnen was geschoten? - Neen, niets meer, knikte hij. - Of hij bereid was onzen Heer te ontvangen? - Jaknik. - Of hij berouw gevoelde? - Ja-knik. - Nu ligtte de soeur zijn hoofd op, en ontving hij de heilige hostie. Een paar kruisjes, een kort gebed, en daarmede was de plegtigheid afgeloopen. Met dezelfde statie ging het weêr kerkwaarts, waar de mooije kleederen weêr uitgetrokken werden. De pastoor wilde nog wat napraten en trachtte Poland te overtuigen van het treurig lot zijner luthersche en gereformeerde makkers, die toch maar eeuwig verdoemd waren; hij, Poland, wist immers zelf, dat Luther en Calvinus slechte menschen waren die het ware geloof vervalscht hadden? - Poland keek er vreemd van op, en verklaarde hen nooit gekend te hebben. - Hij moest

de Gereformeerden trachten over te halen om Katholiek te worden; dan konden zij immers zalig sterven! - Poland beloofde het, maar nam zich voor, daarmede zich niet in te laten. Toen de kardinaal den volgenden dag in het hospitaal kwam en hem opdroeg, in zijne tegenwoordigheid zijne makkers te vragen, wie er lust had zich te bekeeren, hield hij zich alsof hij gehoorzaamde, doch praatte eenige oogenblikken in het hollandsch over een geheel ander onderwerp, en berigtte daarop den kardinaal dat niemand er iets van weten wilde.

Wel vijf-en-twintig malen trad Poland op die wijze als misbediende en als tolk op; menige lekkere schotel en menig heerlijk glas wijn van de pastoorstafel viel hem daarvoor ten deel. Het grappige van zijn toestand beviel hem buitendien, zoolang daar eenige afwisseling in was. Eens had hij een zieken makker de biecht afgenomen en was reeds aan de laatste vraag gekomen ‘of hij zich nog iets herinnerde,’ toen deze zeide: ‘help mij in Gods naam, kameraad! ik ben niet roomsch.’ - ‘Waarom heb je dan gebiecht, leelijkert?’ - ‘Och! omdat ik zie dat allen die gebiecht hebben, beter behandeld worden dan de andere zieken.’ - Dat was waar; de soeur die 's nachts de wacht had, ging om 11 uur rond en bragt voor de geloofsgenooten bouillon, vruchten, pakjes tabak en wijn. Poland, die haar die versnaperingen nadroeg, ontving niet de kleinste portie.

- ‘Ik bezit nog vier francs, vervolgde de zieke; ze zijn voor u, als gij mij niet verklapt.’ - Maar die list, die anders wel in Polands smaak zou vallen, stuitte af op zijne gemoedelijkheid. Hij liet zich niet omkoopen en vertelde den pastoor dat de biechteling gereformeerd was. Dadelijk blies deze de kaarsen uit, marcheerde met de heilige hostie af en liet hem door Poland zeggen ‘dat hij een slecht mensch was, dat hij niet hem, maar den grooten God beleedigd had en daarom nu eeuwig verdoemd was.’ Aan het bed van den zieke werd een zwart lint gehangen, en nooit naderde een heilige vader meer de sponde van dien eeuwigverdoemde.

(*Wordt vervolgd.*)

Over Blaise Pascal, door D^{r}. A. Pierson.
(Slot van blz. 175*.)*

Ik meen, dat de zestiende eeuw zich kenmerkt door drie rigtingen, waarvan de eerste in Duitschland, de tweede in Spanje, de derde in Frankrijk ontloken en bloeiden. Door drie bekende namen worden die rigtingen vertegenwoordigd. Ik noem u Luther, Ignatius Loyola, den stichter van de orde der Jesuïten, en

Montaigne, en ik wensch ze terstond aldus te kwalificeeren: Luther, de man van 't geloof, Loyola, de man van 't gezag, Montaigne, de man van den twijfel, of gelijk men thands zegt, de man van 't scepticisme.

Er was in de zestiende eeuw tweederlei, gehel verschillende openbaring van een vernieuwd religieus leven; de eene ging van de Protestanten, de andere van de Jesuïten uit. Nu verdient het - in verband met ons onderwerp - onze aandacht dat in Frankrijk Protestanten zoowel als Jesuïten met een krachtige oppositie te worstelen hadden. Maar waarom leed de religieuse herleving die zich in den eenen of in den anderen vorm bijna in alle landen verspreid had, alleen in Frankrijk schipbreuk? De godsdienstige opwekking der 16de eeuw stuitte in Frankrijk af, niet enkel op de magt der vervolging, niet enkel op het zelfbehoud der Roomsch-Katholijke geestelijkheid, maar wel voornamelijk op de magt van een herlevend, een modern heidendom, dat de beteekenis van iedere godsdienstige opwekking, in welken zin ook, ten eenenmale miskende.

De aantrekkelijkste figuur van dit weinig aantrekkelijk heidendom is Montaigne; deze is de vader van al degenen die volstrekt geen haast hebben met te komen tot een gevestigde en dierbare overtuiging, een geslacht, dat na hem in Charron, in La Mothe le Vayer, in Gabriël Naudé ja zelfs in den bisschop Huet van Avranches nog niet uitgestorven bleek te zijn.

Wat moet ik doen om zalig te worden, dat was de vraag, die het gemoed van Luther niet minder dan ik zou bijna zeggen de verbeelding van Loyola ernstig verontrustte. Aan die onrust bleef Montaigne ten eenenmale vreemd. En wat vloeit uit dit gewigtig onderscheid voort? Dit allereerst: zoowel Luther als Loyola hadden voor alle dingen dringend noodig: zekerheid, zekerheid omtrent de hoogste aangelegenheden des geestes, zekerheid omtrent een eeuwige toekomst. Een antwoord begeerden ze, een volkomen betrouwbaar antwoord op de vragen van hart en geweten. Montaigne, aan die onrust, gelijk wij zagen, vreemd, had dus ook aan die zekerheid geen behoefte. Luther en Loyola begonnen beide op hunne wijze met menschen te *zijn.* Montaigne bekeek den mensch met al de nieuwsgierigheid van een liefhebber.

Wij *moeten* ons hier tot het meest in het oog springende bepalen. Zoo moge dan achter elk der vermelde namen een karakteristiek woord van elk hunner staan, waardoor wij hun rigting en invloed terstond voor den geest zullen hebben. Op de ernstigste vragen der menschelijke natuur antwoordde Luther, terwijl hij daarmede den Bijbel bedoelde: Das Wort sie sollen lassen stahn; antwoordde Loyola: Gehoorzamen zult gij aan den generaal der orde met de volstrekte passiviteit van een lijk, en antwoordde eindelijk Montaigne: Que scais-je?

Genieten wilde hij van het *heden* en viel men hem met de vraag der toekomst wat lastig: C'est folie, antwoordde hij dan, c'est folie et fièvre de prendre votre robe fourrée de la S^{t}. Jean, parce que vous en aurez besoin à Noel.

In Montaigne, ik herhaal het, ziet gij dus den scepticus, niet gelijk hij zich nu vertoont maar gelijk hij oorspronkelijk was in de zestiende eeuw. Het hollandsch heeft er geen woord voor, maar in ons hollandsch kunnen wij toch uitdrukken, waar het vreemde woord op neêr komt. De scepticus der 16de eeuw -

zoo stel ik mij hem het liefst voor - is op het gebied van den geest als iemand, die nooit honger heeft. Hij voedt zijn geest, gelijk men in de gegoede standen het ligchaam voedt. Immers als wij spijzen is het geen stillen van den honger maar een stillekens onderhouden van de stofwisseling. Zoo is voor den scepticus het denken geen middel om de pijnlijkste behoeften van verstand en hart te bevredigen, maar een middel dat aan den geest een geregelde en niet zeer afmattende bezigheid verschaft. In zijn oog, zelfs omtrent de hoogste waarheden en buiten welke onze ziel niet leven kan, is veel voor maar ook veel tegen, hij beslist liever niet; hij compromitteert zich niet gaarne, en komt hij er soms toe iets te bevestigen, welnu, hetgeen hij als waarheid aanneemt maakt volstrekt geen pretentie om eenigermate als beginsel te gelden, dat het innerlijk leven zou besturen of beheerschen. Rijzen er bezwaren, twijfelingen, 't zijn geen noodkreten der ziel, die uit haar nacht naar waarheid dorst en licht; neen, het zijn veeleer niet onvermakelijke contrôleurs van de beperktheid van ons weten.

Nu mag het niet onopgemerkt blijven dat, ofschoon men Montaigne na kan doen, hij zelf, in zijn naïviteit slechts in één land en in één tijd mogelijk is geweest. Nog streelt hij de ijdelheid van iederen vernuftigen lezer. Men zou het zoo gaarne aan het gepeupel overlaten, hoofd en hart met allerlei ernstige vragen bezig te houden en er zelf zich van afmaken met een glimlagchend en schouderophalend que scais-je? Evenwel n'est pas Montaigne qui veut: en aardig - 't zij in 't voorbijgaan gezegd - aardig is het, op te merken hoe nog onder ons menige geest den scepticus wil spelen, terwijl - zie - telkens het aapjen uit de mouw komt gluren en verklapt, dat de gewaande aristocratische scepticus wel degelijk een kind is van onzen tijd, van onze getravailleerde negentiende eeuw, met haar onrust, haar onwederstaanbare en steeds klimmende belangstelling in religieuse kwesties, hare aandoenlijkheid, als ondanks zich zelve, voor de gewigtigste belangen van den geest.

Na Montaigne hebben wij over Charron niet veel te zeggen, dan alleen dat hij in de 17de eeuw nog meer dan de eerste gelezen werd. Er is in zijn standpunt, bij dat van Montaigne vergeleken, wel eenige wijziging te bespeuren. Had Montaigne met zijn que scais-je volstandig geweigerd partij te kiezen, op het huis, dat hij in 1600 te Condom deed bouwen - zoo verhaalt men - liet Charron dit opschrift beitelen: Je ne scai. Ook door zijn *kerkelijke* positie heeft hij meer invloed gehad. Maar juist bij hem komt het aan den dag zelfs waar hij tegenover de Protestanten de verdediging van het katholicisme onderneemt, ja, in zijn geheele theologische loopbaan, dat hij met zekere voorliefde, de onzekerheid van al ons weten op den voorgrond stelt. Het kerkelijk geloof is hem hoogstens een pis-aller. Hier is geen liefde, want hier is geen hart.

De reeds genoemde Huet, bisschop van Avranches, is nog een geestige illustratie van 't bedoelde scepticisme. Il fait bon de suivre le torrent et ne se faire remarquer ni dans un sens ni dans un autre, dat was zijn leus. Haast om op eenigerlei wijs tot een resultaat te komen had hij niet. Men heeft berekend, dat er welligt nooit iemand is geweest die meer gelezen heeft in zijn leven dan hij. Studeeren van den morgen tot den avond

was zijn lust. Als iemand distracties heeft zegt men nog in Normandije, waar hij bisschop was: T'es tout evèque d'Avranches ce matin. Zijn schaapjes werden vaak afgewezen aan de deur met een Monseigneur étudie, hetgeen deze aardigheid ingaf: Nous prierons le roi de nous donner un évêque qui ait fini ses études. Zoo rolde zijn leven genoegelijk voort. En - humoristisch bij wijle speelt de geschiedenis. Omstreeks den tijd, toen Pascal zijn zielestrijd streed en zijn martelaarsdood stierf, vinden wij den geleerden, den sceptischen Huet bezig met het vervaardigen van een elegie en een sonnetje en complimenteuse briefjes schrijvende aan de beroemde Marie Eleonore de Rohan, toen abdis, een correspondentie, die ons mede een kijkje geeft in dien tijd en ten slotte ons tevens tot ons uitgangspunt terugbrengt. De abdis eindigt een brief aan den bisschop aldus: Mais si vous n'êtes fait comme ceux qui ont été devant vous, peut-être que ceux que viendront après ne seront pas fachés de vous ressembler et d'être faits comme vous aurez été. Vous avez les mains fort blanches et la peau fort fine. Pour de l'esprit vous en avez assurément autant qu'on en peut avoir et votre esprit ressemble à votre visage, il a plus de beauté que d'agrément. En Monseigneur antwoordt niet minder galant aan de abdis: N'ayant jamais vu votre gorge, je n'en puis parler, mais si votre sévèrité et votre modestie me voulaient permettre de dire le jugement que j'en fais sur les apparences, je jugerais qu'il n'y a rien de plus accompli.

Wij zijn aan het einde onzer beschrijving van het moreel karakter van de eerste helft der 17de eeuw. Vatten wij nu het een en ander te zamen dan ontvangen wij omtrent die eeuw onder zeer verschillende vormen één en denzelfden indruk, namelijk dien eener zelfbehagelijke rust, ongeloof maar zonder passie, galanterie maar de uiterlijke schijn van zedelijkheid althans gered, levenslustige vrolijkheid, die ons schijnt toe te roepen: Wij *hebben* hier een blijvende stad; daarenboven een groote weetgierigheid, een ontwaken uit den langen sluimer der middeneeuwen, straks gevolgd door een behoefte aan orde en keus in de eerst zonder omzien en talloos vergaarde schatten van kennis en geleerdheid, en eindelijk, bij een natuurlijke antipathie tegen het strenge calvinisme, den éénigen vorm, waaronder de reformatie in Frankrijk bekend was geworden, nagenoeg geenerlei religieuse behoefte.

Ziedaar in zijn hoofdtrekken het tijdvak der geschiedenis, in welks aanvang Pascal geboren werd. En waarom is het van belang, dit wel in het oog te houden?

Ik geloof dat men zich soms van Blaise Pascal een eenzijdige voorstelling maakt, waardoor veel in zijn persoonlijkheid vreemd en raadselachtig blijft. Men zal die persoonlijkheid naar mijn oordeel niet begrijpen, tenzij men aanneme, dat er in Pascal twee menschen hebben geleefd; ten eerste de man der 17de eeuw en ten andere - maar daarover zullen wij later handelen.

Het is mij nu, voor ik verder ga, er om te doen aan te toonen, dat Pascal begonnen is, ik zeg *begonnen*, met van den geest der 17de eeuw *geheel* doortrokken te zijn.

Van goeden huize; niet onbemiddeld; sedert zijn achtste jaar in het hart van Parijs; op ongewoon vroegen leeftijd met eene schitterende verstandsontwikkeling begaafd; als jongeling reeds op den voet eener volkomene gelijkheid met de be-

roemdste wiskundigen van zijn tijd; schoon van uiterlijk; geadeld door vroegtijdig lijden, was Pascal reeds naar het uitwendige als voor zijn eeuw gemaakt. Is het dan wonder dat zijn innemend voorkomen den hartstocht der liefde, dat zijne uitstekende gaven de eerzucht, dat zijn scherpzinnigheid den lust tot ironie, dat zijn schitterende verbeelding de liefde tot de wereld, dat zijn redeneerkunst scepticisme ja ongeloof bij hem hebben opgewekt? Met de lectuur van Montaigne gevoed, aan zijn eenzaam studieleven ontrukt door den raad der geneesheeren, geworpen in den woeligen tijd van de Fronde, is het wonder, ik vraag het andermaal, dat Pascal gantsch niet vreemd bleef aan den tijdgeest, die zich van de 17de eeuw had meester gemaakt?

Maar zoo verkrijgen wij een geheel anderen Pascal, dan dien wij ons tot hiertoe hebben voorgesteld. Welke beschuldigingen laadt gij op hem! Pascal eerzuchtig, ironisch, wereldsch, sceptisch, amoureus misschien?

Ik heb voor dit alles bewijzen bij de hand. Bij een geest diep als die van Pascal moet men natuurlijk ook op dusgenaamde kleinigheden letten. Gij begrijpt, dat wij hier het eerst opslaan zijn discours sur les passions de l'amour. Ik sta stil bij enkele phrases, die ons doen nadenken: Qu'une vie est heureuse quand elle commence par l'amour et qu'elle finit par l'ambition, si j'avais à en choisir une, je prendrais celle-là. Elders wordt deze gedachte nog toegelicht: La vie tumultueuse est agréable aux grands esprits, mais ceux qui sont médiocres n'y ont aucun plaisir, ils sont machines partout. C'est pourquoi l'amour et l'ambition commençant et finissant la vie on est dans l'état le plus heureux dont la nature humaine est capable. Het spreekt van zelf dat, in welke rigting Pascal zich ook bewege, hij altijd sterk accentueeren zal. Zoo zegt hij ons: L'homme est né pour le plaisir. Il le sent. Il suit donc sa raison en se donnant au plaisir, en eindelijk: la passion de l'amour est la plus naturelle à l'homme. Juist door hare algemeenheid, ik zou bijna zeggen door hare anonymiteit hebben deze stellingen iets geheimzinnigs; 't is alsof ze een mysterie bedekken en veel doen vermoeden. Welk een levenservaring ligt niet in dit woord: Quelque étendue d'esprit qu'on ait l'on n'est capable que *d'une* grande passion, of in dit: Il n'y a rien de si embarrassant que d'être aimant et de voir quelque chose en sa faveur sans l'oser croire. Waarlijk men heeft geen diepe menschenkennis noodig om achter deze - men zou ze kunnen noemen - objectieve theses een vurige eerzucht en een niet minder vurige liefde terug te vinden. Wat het laatste betreft: bijzonderheden zijn ons niet bekend, doch Madlle. de Roannez wordt er door de geschiedenis op aangezien als degene die in staat zou zijn geweest het hart van Pascal te veroveren. Nu, het zou voor geen twintigjarige onder ons beleedigend zijn, hiervan verdacht te worden.

L'amour, l'ambition, le plaisir. Op deze drie hebben wij nu reeds uit Pascal's eigen mond als het ware een lofrede gehoord. De scherp ironieke zijde van zijn karakter valt zeker niet moeielijk in het licht te stellen. Hier vinden wij als van zelf de gelegenheid om van zijne Provinciales te spreken of gelijk de titel eigenlijk luidt: Lettres au Provincial en niet zoo als vele uitgaven hebben: Lettres à un Provincial. Dat deze brieven

uit een litterarisch oogpunt uitmunten behoeft niet meer vermeld te worden. Voltaire zeide er van: Les meilleures comédies de Molière n'ont pas plus de sel que les premières lettres provinciales, Bossuet n'a rien de plus sublime que les dernières, en Voltaire was, gelijk men denken kan, geen groote vriend van Pascal. Villemain heeft er ons teregt opmerkzaam op gemaakt, dat de Provinciales vooral daaraan hare verdiensten ontleenen, dat zij eer dan Molières meesterstukken geschreven zijn. Immers zijn ze van het jaar 1656, en toen Molière te Parijs kwam, had hij nog niets geleverd dan l'Etourdi en le Dépit amoureux, die nu juist niet de stukken zijn, waaraan Molière zijn onsterfelijken roem te danken heeft.

De Provinciales behelzen inderdaad schatten van hoog komische litteratuur. Ze zijn geschreven, gelijk men weet, tegen de zedeleer der Jesuïten. Sommige moralisten uit die orde hadden hunne scherpzinnigheid beproefd aan het uitdenken van allerlei omstandigheden die bepaalde misdaden minder schuldig, ja verschoonlijk kunnen maken.

Ik beschouw en waardeer de Provinciales volstrekt niet uit een protestantsch, maar alleen uit een litterarisch oogpunt en erken zelfs gaarne dat ik voor mij er moeielijk een ernstig strijdschrift in kan zien; niet omdat ze geestig zijn; ernst en geest leven toch niet noodzakelijk in vijandschap, maar veeleer omdat Pascal zich kennelijk te veel geamuseerd heeft toen hij ze schreef. Riep hij zijne tegenstanders niet toe: Vos Maximes, Messieurs, ont je ne sais quoi de divertissant, qui réjouit toujours le monde. Nu, een van beide, de orde der Jesuïten is een weldaad of een onheil voor de menschheid geweest, maar in geen van beide gevallen is zij divertissant. Ik beschouw dan de Provinciales als had ik een komedie van Molière voor mij. De schrijver verhaalt dat hij een oude kennis heeft bezocht, die broeder is van de orde van Loyola. De goede man zal in zijn naïveteit alles vertellen wat in de zedekundige werken der orde voorkomt omtrent de wijze waarop de beoefening der verschillende deugden hoogst gemakkelijk kan worden gemaakt. Pascal gaat dan den eerwaarde raadplegen, als iemand, die wezenlijk hulp en licht zoekt, als een bekommerde. Na eenige vleijende woorden, brengt hij le Rev. Père op het chapiter van 't vasten. Daar heeft hij al bijzonder veel moeite mede. De eerwaarde begint natuurlijk met hem te herinneren, dat hij zijn best moet doen, maar helaas, dat vasten is zoo moeielijk, de bezwaren zijn zoo groot. Wel, vraagt de Jesuït, na eerst eenige oogenblikken zeer ernstig te hebben nagedacht, kunt gij wel goed slapen als gij niet stevig gesoupeerd hebt? Neen, in 't geheel niet goed, luidt het antwoord. Zóó! - kunt gij zonder gesoupeerd te hebben niet goed slapen? Nu - dan is alles gevonden, dan kunt ge dispensatie krijgen, en met een haalt de eerwaarde uit zijn bibliotheek het werk voor den dag van Escobar.

Zoo is het gesprek aangevangen tusschen Pascal en den Jesuït, een gesprek dat nu eens al de losheid eener causerie, dan al de degelijkheid van een logisch betoog, dan weder het echt dramatische van een scène de comédie vertoont. De gulheid waarmede le Rev. Père voor alles uitkomt en al de toegeeflijkheden zijner orde in goed vertrouwen mededeelt vermeerdert natuurlijk het buitensporige der zedekunde, die aan de orde verwe-

ten wordt. Pascal laat dan ook geene gelegenheid voorbijgaan om van de naïveteit van den goeden biechtvader gebruik te maken, zooveel hij kan. Nu eens is hij alleraangenaamst verrast, zoodat de eerwaarde denkt, dat gaat er in, waardoor hij vrijer wordt in zijne mededeelingen, dan prijst Pascal quasi als hooge wijsheid de schandelijke inschikkelijkheid van Escobar om den Jesuït aan te moedigen nog verder te gaan. Dan is hij weêr wat onbegrijpelijk 't geen ZEw. noodzaakt met nog ronder woorden voor alles uit te komen. Van tijd tot tijd maakt hij le Rev. Père opmerkzaam op zekere gevallen waarin de toegeeflijkheid en scherpzinnigheid van Escobar niet hebben voorzien, 't geen het goedige antwoord uitlokt: C'est vrai, il y faudra songer, cela n'est pas à negliger. Je le proposerai à notre père provincial. Een andere reis vermeldt de Jesuït kennelijk niet zonder zekeren trots al de zedekundige moeielijkheden, die de orde al uit den weg heeft geruimd, en als Pascal daarover zijn verbazing te kennen geeft: Quoi vous dites simplement que cela vous étonne: Je ne m'expliquais pas assez mon père, antwoordt Pascal: Je tiendrais la chose impossible, si après ce que j'ai vu de vos pères, je ne savais pas qu'ils peuvent faire facilement tout ce qui est tout à fait impossible aux autres hommes.

Doch wij mogen hier niet langer bij stil staan. Overal verraadt de schrijver diepe kennis van het menschelijk hart. Bijtend als Molière toont hij, dat hem geen enkele onzer zwakke zijden ontgaat. Hij speculeert nu eens op den hoogmoed, dan op een zeker overgebleven gevoel van eerlijkheid, soms op het esprit de corps, dat aan elke partij min of meer eigen is, dan weder op het eigendommelijke humeur van hem, met wien hij te doen heeft, niets is hier bij toeval, alles berekening. Eerst op het einde der 10de Provinciale verlaat de eerw. Vader het tooneel, waarna Pascal den komischen toon ter zijde stelt om er met plegtigen ernst op aan te dringen, dat men een orde verlaat die zulk een zedelijkheid predikt. Zoo wordt de indruk dien het komisch spel op ons maakt, nog dieper door den onverwachten ernst der ontknooping. Vinet zegt ergens: le comique c'est la naiveté du péché, en is dit de eisch van het komische, dan heeft Pascal er ongetwijfeld aan beantwoord. De Jesuit zijner vinding is als Alceste van Molière en zou met dezen kunnen zeggen, terwijl allen om hem uitbarsten in een luid gelach, zonder dat hij in 't minst zich bewust is er de oorzaak van te zijn:

Parlasambleu! Messieurs, je ne croyais pas être si plaisant que je suis.

Amour, ambition, plaisir, ironie. Gij bemerkt dat wij langzamerhand onze bewijzen voltallig maken die onze beschouwing van de eene zijde van Pascals karakter moesten regtvaardigen.

Op nog eene bijzonderheid hebben wij acht te slaan, op Pascals scepticisme. Hoe was hij in zijn jeugd van Montaigne doorvoed. Later verzekerde hij, doch daarmede heeft hij tevens zich zelven verraden: Ik heb Montaigne niet te lezen, men vindt in zich zelven alles wat hij heeft. Tegenover Descartes, volgens wien de menschelijke rede tot zekerheid leidt, heeft hij zich steeds in vijandige houding geplaatst. Rond komt hij er voor uit, dat de menschelijke rede geene andere argumenten bezit, dan die zoo wel voor als tegen de verhevenste

waarheden pleiten. Noemt men Descartes teregt den grondlegger der nieuwere bespiegelende wijsbegeerte, Pascal, die ook hier weder, gelijk altijd, sterk accentueert, zegt ons openhartig: Nous n'estimons pas que toute la philosophie vaille une heure de peine. En elders: Le pyrrhonisme, - dat was de vroegere benaming van hetgeen wij thands scepticisme noemen - le pyrrhonisme c'est le vrai. Hetgeen hem dan ook later doet uitroepen: Qu'est ce que la pensée, qu'elle est sotte. Humiliez vous, raison impuissante, taisez vous, nature imbécile. Aan waarheden die de rede krachtens hare natuur en dus met onfeilbare zekerheid bezitten zou, gelooft hij niet, alles is gewoonte en dus veranderlijk: Qu'est ce que nos principes naturels, sinon nos principes accoutumés? dans les enfants? ceux qu'ils ont reçus de la coutume de leurs pères, comme la chasse dans les animaux, comme la mode fait l'agrément, aussi fait elle la justice. Wilt gij eindelijk de sterkste uitspraak hieromtrent vernemen. On ne voit presque rien de juste ou d'injuste qui ne change de qualité en changeant de climat. Trois degrés d'élévation du pole renversent toute la jurisprudence. Un méridien décide de la vérité. Plaisante justice qu'une rivière borne! Vérité au deçà des Pyrénées, erreur au delà. Later voegt hij er bij: la meilleure manière de philosopher c'est de se moquer de la philosophie.

Nu hebben wij dan Pascal voor ons, nl. den Pascal van de eerste helft der 17e eeuw, en die van den geest der eeuw niet met mate doordrongen was, en het oogenblik is daar om na te gaan hoe uit dezen eersten, de tweede Pascal is voortgekomen, m.a.w. welke de tweede mensch in hem was en hoe hij ontstond

Pascal was niets ten halve. Dat is zijn grootheid en zijn gebrek. 't Geen de 17^{e} eeuw bewoog bereikte dus in het gemoed van Pascal zijn hoogste toppunt. Welnu, dat geestig vertwijfelen aan alle zekerheid, die lagchende wereld, dat vrolijk heidendom k o n het een ziel bevredigen, die waarlijk groot mag heeten? Wat leerde hij in dit alles zien? Naar zijn eigene sterke uitdrukking: le néant. En wat leerde zijn groote ziel vragen? Weder naar zijn eigen woord: l'Infini. Breng nu Pascal, gelijk wij hem tot hiertoe hebben leeren kennen, onder den invloed van het Evangelie, waarop Augustinus, Bernard van Clairveaux en Janssenius hun eigenaardig licht voor hem lieten vallen, en ook in *zijn* inwendig leven zal dat ontzettend drama plaats hebben, dat bij een Paulus, een Augustinus zulke zeldzaam verhevene proportiën heeft aangenomen en in de taal der H. Schrift bekeering, wedergeboorte wordt genoemd. Die bekeering, onloochenbaar zielkundig feit, dat het menschelijk karakter met een geheel nieuw element verrijkt, kan tweederlei zeer verschillend gevolg te weeg brengen. Zij kan of de natuurlijke hoedanigheden, den oorspronkelijken aanleg van den geest een verrassende ontwikkeling geven, of een sterke reactie doen ontstaan tegen al hetgeen den geest vroeger kenmerkte. In het eerste geval wordt al het oude hervormd en gelouterd; in het tweede wordt naast de oude een geheel nieuwe wereld geschapen, een nieuwe wereld van gedachten en gevoelens. In het tweede geval bevond zich Pascal. De 17e eeuw heeft in hem den eersten,

het Evangelie van den Godmensch heeft in hem den tweeden mensch verwekt. Tusschen le néant dier eeuw en het oneindige dat, naar zijn eigene verklaring, dit Evangelie hem deed vinden, heeft hij zijn tragisch leven doorgebragt. Daarom is de laatste periode zijns levens niets anders geweest dan een strijd, een steeds klimmende strijd, waarin hij niet dan stervende de overwinning heeft behaald.

Van het ontwaken en den aard van dien strijd is het gebeurde op de pont de Neuilly tegelijk uitwendige aanleiding en symbool. Daar werd hij gegrepen om van nu af aan te grijpen naar hetgeen waartoe hij ook gegrepen was. De legende verhaalt dat Pascal na die gebeurtenis altijd een afgrond naast zich meende te zien, zoodat hij zich vaak vastklemde aan zijn stoel uit vrees van in den geopenden afgrond neder te storten. Historische waarheid bevat dit verhaal stellig niet, het is niets dan een legende, maar welk een schoone legende, en welk een diepen zin heeft zij niet voor den man, dien wij thans beschouwen. Ja, wel niet in den eigenlijken, maar voorzeker in den oneigenlijken zin des woords, heeft hij voortdurend tot aan het einde zijns levens een geopenden afgrond naast zich gezien. Gelijk hij op de pont de Neuilly, in den snellen stroom den ligchamelijken dood plotseling voor oogen had, zoo ontwaarde hij den geestelijken dood, die zijn ziel had te duchten van het néant, dat de wereld, en met name de eeuw met haar aardschgezindheid, haar aardsche liefde, haar genoegelijk en verdoovend scepticisme hem overal bereidde. Ook voor dat verderf is hij teruggedeinsd, en een beter deel heeft hij verkoren, maar in welks rustig bezit het hem nooit gegeven werd zich te verblijden. Neen, want Pascal's bekeering heeft zijn leven niet in twee bedrijven gesplitst, waarvan het een na het ander geregeld afliep. Maar bij de eerste elementen van zijn karakter kwamen nieuwe, waaruit een vreesselijke gisting ontstond. Hij heeft, ook toen hij iets anders was geworden, niet opgehouden te zijn, hetgeen hij eerst was. En hetgeen - wilt mij dit welligt te stoute beeld vergunnen - hetgeen hij eerst was, de geest zijner eeuw heeft zich als 't ware als een vampier aan den nieuwen mensch in hem vastgehecht, steeds dreigende het bloed des nieuwen levens, dat door zijn aderen vloeide, uit te zuigen, en tegen dien vampier had hij te worstelen zijn leven lang, bloedende van alle zijden en krimpende van de pijn.

Om niet in het néant van de eeuw, het néant van zijn wereldsche hartstogten, het néant van zijn scepticisme te verzinken, bestond voor hem slechts één redmiddel. Hij kon er zich *niet* aan ontrukken, *tenzij* dan door zich vast te klemmen, en dat telkens op nieuw, aan het kruis van den Christus. Het kruis, voor hem was het niet, als voor Fénelon en naturen gelijk de zijne, het verteederend symbool van liefde en lijden, aan welks voet de dankbaarheid neerknielt en weldadige tranen schreit; voor hem was 't de laatste boomstam, die nog zigtbaar bleef in de algemeene overstrooming en waaraan de ongelukkige zich in zijn wanhoop vastklemt, daar hij onder zich den vloed ziet wassen al hooger en hooger.

Dit zijn geen fantaisiën, maar de getrouwe beschrijving van de werkelijkheid. Inderdaad, na zijn dood heeft men

ontdekt, dat tusschen zijn opperkleeding en haar voering een stuk papier was verborgen. Wat stond op dat stuk papier? Niets dan eenige losse woorden, waarvan ons hart (welligt beter dan de grammatica) den aandoenlijken zin verstaat. Dit stuk papier was, gelijk uit den datum blijkt, beschreven geheel onder den indruk van het gebeurde op de pont de Neuilly en daar vindt men o.a. dit: Jésus Christ, dan volgt een lange streep; je m'en suis séparé - je l'ai fui, renoncé, crucifié - Que je n'en sois jamais séparé! Joie, joie, pleurs de joie! Renonciation totale et douce.

Die tranen der vreugde - ze hebben voor Pascal niet dikwijls gevloeid. Renonciation totale! Dit was van nu aan zijn leuze, en zijn leven een voortdurende verloochening van hetgeen, waarvan hij vreesde dat het hem ontscheuren zou aan de armen van zijn Redder. Vraag nu niet, o bevoorregte wien zulk een zware strijd wordt gespaard - vraag nu niet of Pascal in deze zijne verloochening te ver is gegaan, of vraag aan de moeder of zij verder dan eigenlijk wel noodig was terug is gesprongen, toen zij haar kind had gegrepen aan den rand van den vloed. Wij zien niet in Pascal een nuttig voorbeeld, dat wij hoe eer hoe beter hebben na te bootsen, ach neen! maar een aandoenlijk toonbeeld van eens menschen lijden en eens christens viktorie, deze laatste namelijk gedurig bevochten en niet dan op het laatste oogenblik beslissend behaald. Hij is de Faust der 17^{e} eeuw, maar met een ander slot. Geboren - gelijk ons zijn zuster berigt - geboren met een humeur bouillante, kon hij niet anders dan ten einde toe het tegendeel willen van al hetgeen de lust der oogen en de begeerlijkheid uitmaakte zijner eeuw. Al hetgeen streed met de nieuwe rigting die hij gekozen had was hem tot zonde geworden. - Ook hiervan vraagt gij bewijzen.

En nu zullen wij eenvoudig al de trekken weder opnemen, die wij èn in de eeuw èn in Pascal hebben waargenomen en u doen zien hoe, trek voor trek, juist het omgekeerde door hem of bedoeld of bereikt werd.

Noemde hij vroeger het leven schoon dat met den hartstogt der eerzucht eindigde, thans wilde hij het werk van domestieken verrigten; prees hij eertijds het voorregt der adellijke geboorte, in zijn laatste levensdagen wilde hij zich naar het hospitaal laten brengen om onder nooddruftigen te sterven. Achtte hij den hartstogt der liefde den natuurlijkste in den mensch, thans verklaart hij, dat zich door een menschenhart te laten beminnen, niets anders is dan roof plegen aan hetgeen God toekomt. Hield hij weleer staande, que l'homme suit sa raison en se donnant au plaisir, thans wond hij zich een puntigen gordel om het lijf, opdat hij nooit zou genieten. Had hij eens met zijne Provinciales al de rieurs op zijn hand, nu schrijft hij: je blâme également et ceux qui prennent le parti de louer l'homme et ceux qui le prennent de le blâmer, et ceux qui le prennent de se *divertir*, et je ne puis approuver que ceux qui cherchent en gémissant, en tegenover de ironie plaatst hij nu het diepste medelijden met den mensch. Tegenover zijne voormalige vrolijkheid die hier en daar gedurig uitbreekt vinden wij later de diepste melancolie; ja wij kunnen en wij moeten onze tegenstellingen nog verder uit-

strekken; ook de reactie tegen zijn scepticisme is niet uitgebleven en tegenover zijn twijfel van eertijds staat nu zelfs - ik kwalificeer echter niet maar lees u liever eene plaats voor uit een zijner brieven waaruit blijkt dat hij aan den heiligen doorn een genezende kracht toeschrijft, en in het algemeen relieken vereeren wil:

'Er heeft een mirakel plaats gegrepen sints uw vertrek en wel met een non van Pontoise, die zonder het klooster te hebben verlaten genezen is van hoofdpijn en dat op buitengewone wijze door de aanbidding van den heiligen doorn'.

Eenige regelen verder vervolgt hij:

'Het is zeker waar dat de heilige geest onzigtbaar rust in de relieken van hen, die in de genade Gods gestorven zijn, totdat de heilige geest er bij de opstanding des vleesches zigtbaar in woont. en dat is het wat de relieken der heiligen waardig maakt om aangebeden te worden'.

De beoordeeling van dit citaat zal zeker verschillend zijn naar gelang van ieders verschillend standpunt; zoo zal welligt niet ieder mij toestemmen dat het verblijdend is te zien, hoe in weerwil van onze ontkenning der wonderkracht van de Sainte Epine, gevoels- en geloofseenheid met Pascal mogelijk blijft, al zou hij elk die dit mirakel ontkende reeds daarom een rationalist moeten noemen - hoe het zij, in ieder geval, zal men erkennen dat ter kenschetsing van Pascals persoonlijkheid dit citaat niet achterwege mogt blijven.

Nu hebben wij dus den geheelen Pascal voor ons, en wij vragen ten slotte, hoe deze rijke en ongewone persoonlijkheid, aan de eene zijde gevormd door de 17e eeuw, aan de andere zijde door het christendom, haar stempel heeft afgedrukt op de fransche litteratuur.

Het tweede groote werk waaruit wij naast de Provinciales, de taal en den stijl van Pascal leeren kennen, en dat tevens zijne inwendige levensgeschiedenis behelst, is de verzameling zijner Pensées, waarvan verschillende uitgaven bestaan, eene o.a. van Faugère, die de groote en éénige verdienste bezit van het oorspronkelijke manuscript van den denker zoo getrouw mogelijk, d.i. in zijn volstrekt fragmentarischen vorm te hebben weergegeven. Die mij om de aanwijzing vroeg van een editie der Pensées zou ik echter de uitgave van Faugère niet ten gebruike aanbevelen, maar veeleer een andere, waarin de tallooze pensées van Pascal onder zekere rubrieken zijn gebragt; als bv. het geval is met de parijsche uitgaaf in 1850 bij Firmin Didot verschenen.

Spraken wij zoo even van de Sainte Epine, wij hebben ook nog verpligting aan den heiligen doorn. De genezing, volgens Pascal, daardoor tot stand gebragt en waarin hij de openbaring van de goddelijke liefde en almagt ten zijnen behoeve opmerkte, die genezing, zeg ik, gaf hem aanleiding om in de laatste jaren zijns levens verschillende gedachten op het papier te werpen, die hij zelf nooit heeft uitgegeven en de verdediging der christelijke godsdienst tot onderwerp hebben.

Ons bestek vergunt ons niet den vollen inhoud dezer Pensées in het licht te stellen: in twee hoofdtrekken willen wij het voornaamste beloop dier gedachten herinneren. Die Pensées van Pascal, zij vormen geen boek - neen!

zij zijn veeleer als een somber woud, waarin men nu eens de bloedige sporen van den zwerver nog na kan gaan, dan weder den nagalm hoort klinken van zijn juichen als er een lichtstraal des geloofs en der hope neerschoot op zijn weg.

De eerste hoofdgedachte waarvan de Pensées vervuld zijn, is de tegenstrijdigheid, die wij allen waarnemen tusschen het gevoel onzer tegenwoordige nietigheid, dat ons drukt, en het besef onzer grootsche bestemming, dat ons verheft. Quelle chimère est-ce donc que l'homme, imbécile ver de terre, dépositaire du vrai, amas d'incertitude, gloire et rebut de l'univers; s'il se vante, je l'abaisse, s'il s'abaisse, je le vante et le contredis toujours.

Nietig is ook volgens hem dat aardsche leven, waarin wij toch de bron van al onze ijdelheid vinden, zoodat hij zich tot deze uitspraak geregtigd acht: La vanité est si ancrée dans le coeur de l'homme, qu'un goujat, un marmiton, un crocheteur se vante et veut avoir ses admirateurs; et les philosophes même en veulent. Ceux qui écrivent contre la gloire veulent avoir la gloire d'avoir bien écrit; et ceux qui le lisent veulent avoir la gloire de l'avoir lu; et moi qui écris ceci, j'ai peut-être cette envie, et peut-être que ceux qui le liront l'auront aussi. En wat is toch het leven? Le dernier acte est toujours sanglant quelque belle que soit la comédie en tout le reste. Men kan zeker niet treuriger over den mensch en het leven denken. Evenwel Pascal vernedert u slechts om u te verhoogen. Malgré la vue de toutes nos misères qui nous touchent et nous tiennent à la gorge, nous avons un instinct que nous ne pouvons réprimer et qui nous élève. En elders: Nos misères sont des misères de grand seigneur, misère d'un roi dépossédé. En eindelijk: Qui donc se plaint de n'être pas roi sinon un roi dépossédé. Inderdaad, al de tegenstrijdigheden die we in ons vinden spreken ons, volgens P. van een oorspronkelijke eenheid, van een heerlijk Eden, waaruit wij verbannen zijn. Van daar, merkt hij op, in het diepst onzer ziele eene onbeschrijfelijke melancolie, die nu de bron van dieper ongeluk maar ook de bron van waarachtige redding kan worden.

Want, die melancolie, en dit is een tweede hoofdgedachte, die innerlijke onvoldaanheid met alle dingen wekt in ons een behoefte, òf aan verstrooiing òf aan vertroosting. Aan de beschrijving van beide zijn de welsprekendste bladzijden der Pensées gewijd. Slechts een klein fragment over de algemeene zucht tot verstrooiing. Rien n'est plus capable de nous faire entrer dans la connaissance de la misère des hommes que de considérer la cause véritable de l'agitation perpétuelle dans laquelle ils passent leur vie. L'âme est jetée dans le corps pour y faire un séjour de peu de durée. Elle sait que ce n'est qu'un passage à un voyage éternel, et qu'elle n'a que le peu de tems que dure la vie pour s'y préparer. Les nécessités de la nature lui en ravissent une très grande partie. Il ne lui en reste que très peu dont elle puisse disposer. Mais ce peu qui lui reste l'incommode si fort et l'embarrasse si étrangement, qu'elle ne songe qu'à le perdre. Ce lui est une peine insupportable d'être obligée de vivre avec soi, et de penser à soi. Ainsi tout son soin est de s'oublier

soi-même, et de laisser couler ce tems si court et si précieux sans réflexion en s'occupant des choses qui l'empêchent d'y penser.

In Pascal daarentegen heeft die melancolie behoefte gewekt aan vertroosting. Het christendom heeft zijn vertrouwen omdat het èn onze nietigheid èn het besef onzer grootsche, onzer oneindige bestemming gelijkelijk regt laat wedervaren. Die godsdienst moet in zijn oog de ware zijn die toont den mensch te kennen door te kennen hetgeen P. noemt notre grandeur et notre bassesse. ‘En welke godsdienst, roept hij uit, heeft ons dan gekend indien 't niet de christelijke is. Met hoe weinig inbeelding gelooft de Christen zich met God vereenigd, met hoe weinig valsche nederigheid acht hij zich een worm der aarde.’ En in welk licht verschijnt hier voor den geest van Pascal het beeld van den Christus, in wien het oneindige en het eindige, en wien God en mensch vereenigd zijn, de zoon van God en de zoon des Menschen.

Il est bon - zoo luidt nu zijn eerste triumfkreet - il est bon d'être lassé et fatigué par l'inutile recherche du vrai bien, afin de tendre les bras au Libérateur. En eenmaal met den Verlosser in aanraking gekomen is P. van nu aan onuitputtelijk over hem, in wien hij de éénige oplossing vindt van alle raadselen, den éénigen trooster van alle smart. Zoo menigmaal P. van hem gewaagt is er een teederheid en tegelijk een heilige gloed uitgestort over zijn taal, die een verwonderlijken indruk maakt: Jésus-Christ est un dieu dont on s'approche sans orgueil et sous le quel on s'abaisse sans désespoir..... Jésus cherche de la compagnie et du soulagement de la part des hommes, mais il n'en reçoit point, car ses disciples dorment: Jésus sera en agonie jusqu'à la fin du monde. Il ne faut point dormir pendant ce tems là.....

Il me semble que Jésus Christ ne laisse toucher *que* ses plaies après sa resurrection. Il ne faut donc nous unir qu'à ses souffrances.

Ik bepaal mij eindelijk tot de vermelding van dien stouten dialoog, dien Pascal als in een heilig visioen met den Verlosser houdt, en waar hij den Christus sprekend invoert.

- C'est mon affaire que ta conversion; ne crains point et prie avec confiance.
- Si tu connaissais tes péchés, tu perdrais coeur.
- - Je le perdrai donc, Seigneur, car je crois leur malice sur votre assurance.
- Non, car moi par qui tu l'apprends t'en peux guérir.
- Console toi: tu ne me chercherais point, si tu ne m' avais trouvé. Tu ne me chercherais point si tu ne me possédais! Ne t' inquiète donc pas.
- Je pensais à toi dans mon agonie, j'ai versé telle goutte de sang pour toi.
- Veux-tu qu'il me coûte toujours du sang, sans que tu donnes jamais des larmes.

Het is ons niet ontgaan, dat wij Pascal nu reeds gezien hebben in de meest verschillende phases van zijn karakter. Hieraan moet zich vastknoopen de bepaling van den rang, dien hij inneemt in de fransche letterkunde. Met aller toestemming staat Pascal boven aan, omdat hij in zijn taal alle soorten van stijl vereenigt, hetgeen hem mogelijk was,

daar in hem meer dan één mensch gevonden wordt. In de Provinciales en in de Pensées vindt men beurtelings de stoute majesteit van Bossuet, de strenge logica van Bourdaloue, de schitterende kleuren en de levendige contrasten van la Bruyère, de losheid en gemakkelijkheid van Voltaire. Al de gaven des geestes schijnen Pascal, dezen afgetobden lijder, toebedeeld. De wetenschappelijke onverbiddelijkheid van den wiskundige, de gloeijende verbeelding van den dichter; een verstand dat zich zelfs niet overgeeft aan hetgeen een Descartes reeds evident noemt, en een mystiek, die met de innigheid van Fénelon kan wedijveren. En daarom is de stijl van Pascal gewis groot zelfs onder al die grootsche soorten van stijl, die de 17de eeuw ons te aanschouwen geeft. Keurig toch natuurlijk; streng toch vrij; vrij toch niet slordig, duidelijk, nooit vulgair. In zijn stijl heeft hij zijn gansche ziel nedergelegd. En zijn stijl bezit al hetgeen waarmede hij zelf was begaafd. Die stijl is toegerust met de volle wapenrusting, die noodig is om ons gemoed te vermeesteren: indrukwekkende manoeuvres; teedere wendingen; bijtende ironie en diep medelijden, gebiedende logica en medeslepende poësie. Van daar ook al die schakeeringen in zijn stijl, die de verschillende toestanden van zijn ziel getrouw weergeven. Die stijl is heftig bij het knagen van den twijfel; kalm bij de verzekerdheid des geloofs. Beurtelings rigt zijn taal zich tot al onze hartstogten en gevoelens. Tot droefheid stemt hij, tot bewondering dwingt hij; tot vrees jaagt hij ons; tot vreugde en hope wekt hij ons op. Neen, zijn woorden zijn niet meer de uitwendige teekenen van zijne gedachten; de geschreven noten worden toonen gevloeid van de snaren zijner ziel die ons hart doen trillen beurtelings van ontzetting en verrukking.

Mijn taak is ten einde ofschoon ik noode van mijn onderwerp afscheid neem. Ik heb nog veel te weinig gezegd. Ik zou Pascal willen schilderen tegenover zijne groote tijdgenooten, Descartes, Molière, Bossuet, Fénelon. Ik zou op de beteekenis willen wijzen die zijne Pensées nog bezitten ook voor de tegenwoordige apologie van het christendom; ik zou in den Polyeucte van Corneille de dramatische afspiegeling willen toonen van Pascals martelaarslijden en heldenmoed, ik zou eindelijk willen vragen - en dat vraag ik ook - wie, al denkt men aan zijn overdreven ascetisme, aan zijn puntigen gordel, aan zijn Sainte Epine, wie staat hooger in onze schatting, Montaigne en de bisschop van Avranches of de eenzame denker van Port-Royal, dien men wel le génie de la mélancolie mag noemen en na wiens weeklagt vernomen te hebben de Werther van Goethe, de René van Chateaubriand, de Manfred van Byron ons naauwelijks meer belangstelling kunnen inboezemen. Het antwoord op die vraag is misschien niet zoo gemakkelijk als men denkt.

Maar nog eens, ik eindig en wel met de volgende opmerking. Men kan tegenover Pascal vierderlei houding aannemen. Men kan doen gelijk die Carmeliet, die over het kleine strookje papier, dat men na den dood van Pascal in de voering van zijn kleed heeft gevonden, een lange commentarie schreef, 21 bladzijden in folio groot. Men kan ook doen als Voltaire die tegenover hetgeen Pascal bevestigt omtrent onze diepste levenserva-

ring eenvoudig zegt: Monsieur Pascal prétend que je vois et que je sens telle ou telle chose, mais en vérité il n'en est rien. Men kan eindelijk doen zoo als Cousin, die van de paradoxen van den lijder niets begrijpt en lange betoogen heeft geleverd ten bewijze, dat Pascal zoo niet had behoeven te twijfelen en te strijden als Pascal slechts den redelijken weg zijner dierbare philosophie de l'université was ingeslagen.

Er is ook nog een andere waardeering van Pascal, waaraan ook onze beschouwing bevorderlijk moge zijn.

Een tochtje op den Nijl(*).

De Nijl begon weder te wassen. Sappho, die haar Bartja eene dochter, Parmys, had geschonken, was onder de verpleging harer grootmoeder spoedig zoo ver hersteld, dat zij deel nemen kon aan een tochtje op den Nijl, hetwelk op voorslag van Kroesos bij gelegenheid van het feest van de godin Neith plaats vond. Ook Rhodopis, in wier huis de Lydiër met zijn zoon Gyges, Bartja, Dareios en Zopyros zich vaak vereenigden, sloot zich bij het gezelschap aan.

Aan den morgen van het feest, besteeg men, omstreeks acht mijlen beneden Memphis, eene keurigversierde bark, en voer, door een gunstigen noordewind, en talrijke roeiers voortgestuwd, den stroom op. Onder het deels vergulde, deels met bonte kleuren beschilderde houten dak, dat het midden van het dek overwelfde, had het reisgezelschap zich neêrgevlijd, om genoegzaam beschut te zijn tegen de brandende zonnestralen. Kroesos had aan de zijde der eerwaardige matrone plaats genomen. De Milesiër Theopompos zat aan hare voeten. Sappho liet haar hoofdje op Bartja's schouder rusten. Syloson, de broeder van den tyran van Samos, Polykrates, lag nevens Dareios, die, in gepeins verdiept, onafgebroken in het water staarde, terwijl Gyges en Zopyros van bloemen, die een aegyptische slaaf voor hen uitzocht, kransen vlochten voor de hoofden der beide vrouwen.

'Het is bijkans niet te gelooven' - zeide Bartja - 'dat wij den stroom tegen hebben. De boot vliegt als eene zwaluw over het water.'

'Dat komt van den fikschen noorde-

(*) Met vergunning van den uitgever der vertaling deel ik hier eene bladzijde meê uit de merkwaardige historische roman van Georg Ebers: *Eine Aegyptische Königstochter.* Wat betreft de personen die hier voorkomen heb ik alleen het volgende op te merken. Bartja is de broeder van den persischen koning Kambyzes, dezelfde dien de Grieken Smerdes noemden. Zijne vrouw, Sappho, is niet de bekende dichteres, maar eene kleindochter van Rhodopis, eene Griekin, die te Naukratis in Beneden-Aegypte woonde (vgl. *Vaderl. letteroef.* No. 7). Dat Kroesos de gewezen koning van Lydië is, wiens rijk Kyros veroverde; Dareios de opvolger van Kambyzes in Persië en Zopyros zijn boezemvriend, zullen de meeste lezers en lezeressen wel weten. De overige personen zijn van minder belang. Voorts dient men in het oog te houden, dat dit tochtje plaats had na den slag bij Pelusium, die het lot van Aegypte had beslist.

H.C. Rogge.

wind, die ons het voorhoofd verfrischt' - antwoordde Theopompos. - 'Ook verstaan de aegyptische roeiers hun werk in den grond.'

'En zij werken met verdubbelden ijver' - liet Kroesos er op volgen - 'daar het tegen den stroom opgaat. Slechts daar, waar we tegenstand vinden, zijn wij gewoon al onze krachten in te spannen.'

'Terwijl wij ons zelven bezwaren scheppen' - sprak Rhodopis - 'wanneer het lot onze levensboot met een kalmen, gunstigen stroom voortstuwt.'

'Zoo is het' - riep Dareios. - 'Een kloek en zelfstandig man heeft een afkeer van dat gemakkelijk met den stroom meêdrijven. Onder werkelooze rust zijn alle menschen aan elkander gelijk; daarom hebben we behoefte aan strijd, om te kunnen toonen, dat wij meer vermogen dan anderen.'

'Maar de edele strijders moeten zich wachten, twist- en tweedrachtstokers te worden' - merkte Rhodopis op. - 'Ziet gij ginds die watermeloenen, die als gouden kogels over den zwarten grond verspreid liggen? Had de landman het zaad met te milde hand uitgestrooid, geene enkele vrucht zou tot rijpheid zijn gekomen. De al te weelderige ranken en bladeren zouden ze verstikt en den oogst verijdeld hebben. Strijd en arbeid, ziedaar 's menschen bestemming. Maar ook hierin moet hij, gelijk in alle dingen, maat weten te houden, zal zijn streven de gewenschte uitkomst hebben. Het geheim van den wijze is: nimmer de juiste grenzen te overschrijden. Onder alle volgende geslachten zal koning Amasis den roem behouden, een groot vorst geweest te zijn, daar hij, als een der uitnemendste leerlingen van Pythagoras, dit begrepen en naar dien regel gehandeld heeft. Aegypte is nooit rijker, nooit gelukkiger geweest, dan onder zijn bestuur; want hij heeft uit een door burgerkrijg geteisterden en verdeelden staat, het best geordende rijk der wereld weten te scheppen. Slechts één ding ontbrak hem, en dat ééne heeft hem, of wat hetzelfde is, zijn huis en zijn werk te gronde gericht. Hem ontbrak, wat u, Persen, boven alle andere volken doet uitmunten, - de schoonste deugd, de waarheidsliefde. Door een leugen trachtte hij zijn troon te redden(*), en diezelfde heeft den ondergang van zijn geslacht ten gevolge gehad en zijn volk tot slavernij gebracht. De hoogste wijsheid is ten eenenmale onnut, zoo zij niet met waarheidszin gepaard gaat.'

Intusschen waren Zopyros en Gyges met hunne kransen gereed. De eerste plaatste er een op het hoofd der oude matrone. De laatste bood den zijnen der jeugdige moeder aan, die het kroontje van sneeuwwitte waterleliën op hare volle, bruine lokken drukte, en er met dezen eenvoudigen tooi zóó lief en schoon uitzag, dat Bartja, ondanks de tegenwoordigheid van zoovele getuigen, niet kon laten haar op het voorhoofd te kussen. Het gesprek nam nu een vroolijker wending. Allen deden hun best om iets tot elkanders genoegen bij te dragen, ja zelfs Dareios legde zijn ernst af, om met de vrienden, die de sedert eenige oogenblikken opgedragene spijzen en dranken eer aandeden, te lachen en te schertsen.

Toen eindelijk de zon achter het Mo-

(*) Hij had Kambyzes bedrogen, toen hij dezen de dochter van zijn voorganger Apriës, als zijne eigene ten huwelijk gaf.

gattamgebergte was ondergegaan, plaatsten de slaven kunstig gesneden stoelen, voetbanken en tafeltjes op het open dek, waarheen het vroolijke gezelschap zich thans begaf, en waar zich een heerlijk schouwspel aan hun oog vertoonde, dat aller verwachting overtrof.

Het Neith-feest, dat de Aegyptenaren 'het lampenbranden' noemden, en door het geheele land met eene algemeene verlichting der huizen placht gevierd te worden, had met het opkomen der maan een aanvang genomen. De oevers van den stroom geleken onafzienbaar lange vuurstrepen. Iedere tempel, ieder huis, iedere hut was, al naar het vermogen der bewoners, met brandende lampen versierd. In de voorportalen der landhuizen, en op de torentjes der grootere gebouwen flikkerden de pekvlammen in steenen pannen. Dichte rookwolken stegen op, die zich uitspreidden en bleven hangen te midden der talrijke vanen en wimpels die van de obelisken en stangen wapperden. De palmen en sykomoren, waarover de maan haar zilverglans uitgoot, spiegelden zich, in allerlei wonderlijke vormen, in de golfjes langs den oever, die door het schijnsel der vlammen tintelden met een rooden gloed. Maar al die lampen en vuren waren op verre na nog niet toereikend, om ook het midden van den reusachtigen stroom te verlichten, waar de bark der spelevarende vrienden zachtkens voortgleed. Het was hun als voeren zij tusschen twee heldere dagen in een duisteren nacht. Soms ontmoette men barken die, met lampen verlicht, als vurige zwanen over het water vlogen, en, als zij op den oever aanhielden, een stroom van gloeiend vloeibaar metaal schenen te doorklieven. Sneeuwwitte lotosbloemen dobberden op de golven, en vertoonden zich aan hen, die daar henenvoeren, als zoovele oogen der rivier. Niet het geringste geluid werd van de oevers vernomen, ofschoon ze zwijgend neêrzaten. De kracht van de door den noordewind gedragen tonen was te gering, om het midden van den stroom te bereiken. Alleen de riemslagen en het eentonig gezang der matrozen, brak de diepe stilte af van dezen helderen nacht.

Lang vermeidden zich de vrienden, zonder een woord te spreken, in de aanschouwing van dit zeldzaam en onvergelijkelijk schoon tafereel, dat voor hunne oogen langzaam scheen voorbij te gaan. Eindelijk brak Zopyros de stilte af, met een diepen zucht uitroepende: 'Hoe zeer benijd ik u, Bartja! Als het was gelijk het behoort, dan moest ieder onzer in dit uur een lief wijfje aan zijne zijde hebben.'

'Wie heeft u dan verboden eene uwer uitverkorenen met u te nemen?' - antwoordde de gelukkige echtgenoot.

'Mijne vijf andere levensgezellinnen' - zeide de jonge man, wederom met een zucht.

Bartja glimlachte, en zeide, de hand van zijne Sappho drukkende: 'Ik geloof haast, dat ik mij mijn leven lang met ééne vrouw zal vergenoegen.'

De jonge moeder beantwoordde den zachten druk der geliefde hand en zeide: 'Ik vertrouw u niet, vriend Zopyros. Ik geloof dat gij alleen terugdeinst voor eene overtreding tegen de zeden en gebruiken van uw vaderland. Men heeft mij reeds gezegd, dat men in de vrouwenvertrekken tegen mijn armen Bartja uitvaart, omdat hij mij niet door eunuchen laat bewaken, en mij vergunt aan zijne zijde het leven te genieten.

‘Hij verwent u ook schrikbarend,’ - hernam Zopyros. - ‘Onze vrouwen beginnen, wanneer wij haar een weinig kort houden, zich reeds te beroepen op zijne toegeeflijkheid. Let op, binnen kort zal aan de poorten des konings een oproer onder de vrouwen uitbarsten.’

‘O, gij onbeschaamde Pers!’ - sprak de Griek Syloson, met een lach. - ‘Het zal noodig zijn dat wij u leeren wat meer eerbied te hebben voor de evenbeelden van Aphrodite.

‘Gij, Hellenen, moogt u wel stilhouden. Bij Mithra, onze vrouwen hebben het even goed als de uwe! Alleen de aegyptische leven ongelooflijk vrij.’

‘Dat is waar, zeide Rhodopis. De bewoners van dit vreemde land kennen sinds duizenden jaren aan ons zwak geslacht dezelfde rechten toe, waarop de mannen voor zich aanspraak maken. In vele opzichten genieten wij zelfs nog grootere onderscheiding dan zij. Spot niet met deze dierenaanbidders, die ik niet begrijp maar daarom toch bewonder, daar Pythagoras mij verzekerd heeft, dat de wijsheid, die in de leerstellingen der priesters verborgen ligt, even ontzagwekkend is als de pyramiden.’

‘En uw groote meester heeft gelijk’ riep Dareios. - ‘Gij weet dat ik mij sedert weken dagelijks door Neithoteph, den opperpriester van Neith, en door den ouden Onuphis laat onderrichten. Hoeveel heb ik van die twee grijsaards niet geleerd! De geheele geschiedenis van hemel en aarde is hun bekend. Zij weten den naam van alle koningen en van iedere belangrijke gebeurtenis, sedert de laatste vierduizend jaren. Zij dragen kennis van den loop aller sterren. Want dit alles staat opgeteekend in groote boeken, die te Thebe bewaard worden in een paleis, dat zij “Inrichting ter bevordering van de gezondheid der ziel” noemen. Hunne wetten zijn eene rijke bron van wijsheid. Al hunne wetenschap berust op het gebruik der getallen. Het getal is het éénige dat zeker is. Waarheden, die haren grondslag in getallen hebben, staan voor eeuwig onomstootelijk vast. In de getallen vindt men het wezen van alle dingen.’

‘Bij Mithra, Dareios, houd op; het schemert me voor de oogen!’ - riep Zopyros, zijn vriend in de rede vallende - ‘Wie u zóó hoort spreken, moet wel denken dat gij uw gansche leven in gezelschap dier spitsvondige haarklovers gesleten, en nooit een zwaard gehanteerd hebt! Wat gaan ons de getallen aan?’

‘Meer dan gij denkt!’ - antwoordde Rhodopis. - ‘Ook Pythagoras is in deze leerstellingen, die tot de geheimen der aegyptische priesters behooren, door denzelfden Onuphis ingewijd. - Maar ziet, ziet, daar zijn de pyramiden!’

Haastig stonden de vrienden van hunne zitplaatsen op en bewonderden zwijgend het grootsche schouwspel, dat zich aan hunne oogen voordeed. Daar lagen, op den linkeroever van den stroom, door de maan met een zilverachtig licht beschenen, de aloude reuzengraven van machtige heerschers, in hunne ontzaglijke afmetingen, als zoovele bewijzen voor de scheppende kracht van den menschelijken wil, als zoovele vingerwijzingen op het ijdele van alle aardsche grootheid. Wat was er geworden van dien Chafra, die met het zweet zijner onderdanen steenen tot een berg had opgestapeld; van dien Chufu, die de Goden verachtte, en prat op zijne eigene krachten, de poorten der tempels sloot, om zich zel-

ven en zijn naam te vereeuwigen door een grafteeken, ter voltooiing waarvan eene bijna bovenmenschelijke inspanning noodig was geweest? Hunne ledige sarkophagen leeren ons, dat zij door de doodenrechters onwaardig zijn gekeurd, de rust van het graf te genieten en tot een nieuw leven te herrijzen, terwijl de bouwmeester van de derde en grootste pyramide, Menkera, die zich met een veel kleiner grafteeken vergenoegde, en de deuren der tempels weder opende, ongestoord mocht rusten in zijn kist van blauw bazalt, op welker deksel het navolgend gebed voor zijne tot Osiris, den grooten oorsprong aller dingen, opgestegene ziel te lezen was:

'De in den schoot van Osiris rustende, eeuwig levende koning, Menkera, de van den hemel afstammende zoon van Nutpe; gij, die aan de moeder der Goden het leven verschuldigd zijt geweest, en bemind wordt door Seb, den God! Moge zich uwe moeder Nutpe (de godin des hemels) over u uitbreiden, zij, in wier naam de hemel zich uitspant.... U stellende voor het aangezicht van den God, den verdelger uwer onreine vijanden: koning Menkera, leef tot in eeuwigheid!'

Daar lagen de pyramiden, te midden van de nachtelijke stilte, door de sterren verlicht, onder de hoede van den wachter der woestijn, den reusachtigen sphinx, hare spitsen verheffende boven de naakte rotsen der libysche steenheuvels. Aan hare voeten sluimerden, in kostbare graven, de mummiën van de getrouwe dienaars dergenen die de pyramiden hadden opgericht, en tegenover het verhevene grafteeken van den vromen Menkera verrees een tempel, waarin de priesters van Osiris voor de zielen van de tallooze, in de doodenstad van Memphis bijgezette afgestorvenen gebeden opzonden. Westwaarts, daar waar zich de zon achter de libysche bergen had verscholen, waar de vruchtdragende bodem vervangen werd door de dorre woestijn, hadden de Memphiten hunne graven gebouwd. Daarheen ook waren de blikken der vrienden gericht, terwijl heilige huivering en eerbiedige bewondering hunne lippen gesloten hielden.

Toen de noordewind het vlugge vaartuig had gestuwd voorbij de rustplaats der dooden en de ontzaglijke dammen, die de stad van Menes tegen de overstroomingen van den machtigen vloed beveiligden, en de residentie der vroegere pharao's nader en nader kwam, en eindelijk de millioenen en millioenen lichten zichtbaar werden, die ter eere der godin Neith allerwegen ontstoken waren - toen raakten de tongen los, en woorden van verrukking stroomden over de lippen, als de reuzentempel van Ptah, het oudste bouwwerk van dit eeuwenoude land, zich aan hunne oogen vertoonde. Duizenden van lampen verlichtten het huis van den God. Honderden vuren brandden er op de poorten, op de tinnen der muren en op de daken van het heiligdom. Tusschen de sphinxenrijen, die de onderscheidene ingangen met het hoofdgebouw verbonden, gloeiden brandende fakkels, en het ledige huis van den gestorven heiligen stier Apis glinsterde bij het flikkeren van ontelbare veelkleurige vlammen, als een door het tropisch avondrood verlichte krijtberg. En boven dien langs al zijne omtrekken verlichten tempel fladderden de wimpels, wapperden de vanen, slingerden de bloemfestoenen, golfden de welluidende tonen van muzijk en gezang.

‘Heerlijk! Heerlijk!’ - riep Rhodopis, die naar woorden zocht om hare opgetogenheid over dit betooverend schouwspel uit te drukken. - ‘Zie, hoe die bont beschilderde zuilen en wanden schitteren! Zie welke fantastische schaduwen de obelisken en sphinxen op de gele, gladgepleisterde wanden der voorhoven werpen!’

‘En welk een geheimzinnig donker’ - liet Kroesos er op volgen - ‘heerscht ginds in het heilige woud van den God! Nooit heb ik iets schooners gezien.’

‘Ik echter’ - verzekerde Dareios - ‘heb nog wonderlijker dingen aanschouwd. En ge zult mij wel willen gelooven, als ik u zeg, dat ik getuige ben geweest van de mysteriën van Neith.’

‘O, verhaal ons daar iets van!’ - riepen de vrienden.

‘Neithoteph weigerde eerst mij den toegang te verschaffen. Toen ik hem evenwel beloofde, dat ik mij verborgen zou houden, bracht hij mij op zijne sterrenwacht, van waar ik ver in het rond kon zien, en zeide dat ik eene voorstelling van de lotgevallen van Osiris en zijne gade Isis zou aanschouwen.

‘Nauw had hij mij verlaten, of ik zag vreemdsoortige, veelkleurige lichten, die zulk een helderen gloed door het geheele woud verspreidden, dat mijn blik tot in het binnenste gedeelte kon doordringen.

‘Voor mij lag een spiegelvlak meer, door fraaie boomen en bonte bloembedden omgeven. Vergulde booten dobberden op het heldere water. In die booten zaten schoone knapen en meisjes, in sneeuwwitte kleederen, en zongen heerlijke liederen. Er was geen schipper om ze te sturen, en toch gleden de vaartuigjes, met allerlei sierlijke wendingen, als door eene tooverhand bestuurd, over het effen watervlak. Te midden dezer booten dreef een prachtig groot schip, welks boorden van edelgesteenten flonkerden. Een schoone knaap scheen de geheele bemanning uit te maken; doch het wonderbaarste was, dat het roer, 't welk hij bestuurde, slechts uit eene witte lotosbloem bestond, welker teedere blaadjes den waterspiegel ter nauwernood beroerden. In het midden van het vaartuig rustte op zijden kussens eene met vorstelijke pracht uitgedoste vrouw, van zeldzame schoonheid. Aan hare zijde zat een man van meer dan menschelijke grootte, die eene met klimop omkranste hooge kroon op de golvende lokken, een pantervel om de schouders en een gebogen staf in de rechterhand droeg. Op het achterschip stond, onder een dak van rozen, klimop en lotosbloemen, eene sneeuwwitte koe, met gouden horens en een purperen dekkleed over den rug. Die man was Osiris, die vrouw Isis, die knaap aan het roer Horus, de zoon van het goddelijk paar, de koe het heilige dier der onsterfelijke vrouw. Al de kleine booten voeren het groote schip voorbij. Zoodra zij de bewoners des hemels naderden, hieven de jongelingen en maagden een groot gejuich aan, welk eerbewijs door een regen van bloemen en vruchten werd beantwoord. Eensklaps barstte een onweder los, welks gerommel zich luider en luider deed hooren, en ten laatste in een ijselijk gekraak overging. Daarop trad uit het donkerste gedeelte van het woud een vreeselijke man te voorschijn. Het bloed stolde in mijne aderen toen ik dien zag. Hij was bedekt met de huid van een ever, en zijn afzichtelijk gelaat was omgeven door

een dichte massa roode, verwarde haren. Door zeventig mannen vergezeld, die er zoo wat eveneens uitzagen, sprong hij in het meer en zwom naar het schip van Osiris toe.

'Snel als de wind vluchtten de kleine booten, en de lotosbloem ontzonk aan de sidderende hand van den jeugdigen stuurman. Sneller dan de gedachte wierp zich het monster op Osiris en versloeg hem, bijgestaan door zijn ijzingwekkend gevolg. Hij wierp het lijk in een mummiekist, en deze in de golven, die, als door tooverkracht de drijvende doodkist met zich voerden. Intusschen had Isis in eene der kleine booten den vasten wal bereikt, en dwaalde nu met loshangende haren, onder het uiten van luide weeklachten en gevolgd door de jonkvrouwen, die, even als zij, de booten verlaten hadden, langs den oever. Alle zochten nu, onder het uitvoeren van fantastische dansen en het zingen van roerende liederen, waarbij de maagden met zwarte byssusdoeken allerlei vreemde bogen beschreven, het lijk van den verslagene.

'De jongelingen bleven evenmin werkeloos, maar brachten onder dans en hamerslag, eene kostbare doodkist voor het spoorloos verdwenen lijk in gereedheid. Toen deze voltooid was sloten zij zich bij de vrouwen van de bedroefde Isis aan, en zwierven met haar, ijverig zoekende en treurliederen zingende, langs den oever.

'Op eens vernam ik eene zachte liefelijke stem, die op helderder en helderder tonen een heerlijk lied zong. De zoon van Neithoteph, die bij mij gebleven was, noemde hem '"de wind van het gerucht."' Nauw had Isis dit lied vernomen of zij wierp haar rouwgewaad af en hief, begeleid door de stemmen van haar bekoorlijk gevolg, een vroolijken jubelzang aan. Het gerucht had haar niet misleid; werkelijk vond de godin, op den noordelijken oever van het meer, de lijkkist en het lichaam van haren god weder.

'Zoodra de kist, onder dans en gezang, aan land was gebracht, wierp Isis zich op het geliefde lijk. Zij riep Osiris bij zijn naam en bedekte de mummie met duizend kussen, terwijl de jongelingen een sierlijk grafgewelf van lotosbloemen en klimopranken voor den doode vlochten.

'Nadat het stoffelijk overschot van den geliefde was bijgezet, verliet Isis de plaats van gejammer, om haar zoon op te zoeken. Zij vond hem op den oostelijken oever van het meer, waar ik sedert lang reeds een beeldschoon jongeling had opgemerkt, die zich met andere knapen van denzelfden leeftijd in het wapenspel oefende. Deze stelde den intusschen veel grooter geworden Horus voor.

'Terwijl de moeder zich verheugde in de aanschouwing van haar schoon kind, ontstond er plotseling opnieuw een geweldig onweder, dat ten tweeden male de nadering van den Typhon aankondigde. Het monster wierp zich op het bloeiende graf van zijn slachtoffer, rukte het lichaam uit de kist, en hieuw het in veertien stukken, die hij onder bazuingeschal en zware donderslagen langs den oever uitstrooide.

'Als Isis wederom het graf van haar echtgenoot naderde, vond zij niets dan verwelkte bloemen, en eene ledige kist; maar langs het meer vlamden op veertien verschillende plaatsen, in allerlei kleuren, veertien vuren op. De weduwe

snelde met hare maagden op deze vuren toe, terwijl de jongelingen, met Horus aan hun hoofd, op den tegenoverliggenden oever Typhon bevochten.

'Ik wist niet waarheen oogen en ooren het eerst te keeren. Hier woedde, onder het ratelen van den donder en geschetter van trompetten, een verschrikkelijke krijg, waarvan ik de oogen niet afwenden kon. Daar zongen lieftallige maagden, onder het uitvoeren van tooverachtige dansen, onbeschrijfelijk opwekkende liederen. Isis toch had bij ieder der plotseling ontvlamde vuren, waarvan ik zoo even melding maakte, een der ledematen van haar gade teruggevonden, en vierde thans feest.

'Dat dansen hadt ge moeten zien, Zopyros! Het is mij onmogelijk de bevalligheid van al de bewegingen der jonkvrouwen te schetsen; en gij kunt u onmogelijk voorstellen hoe schoon het was, als zij, na schijnbaar in de grootste verwarring door elkander te hebben gezwierd, op eens in onberispelijke, regelmatige rijen tegenover elkaâr stonden, om dan opnieuw de grootste verwarring in een oogwenk met de volkomenste orde te verwisselen. Bovendien schoten er gestadig verblindende lichtstralen uit de dwarlende rijen. Zij werden veroorzaakt door dat iedere danseres een spiegel tusschen de schouders had, die bij elke beweging eene flikkering te weeg bracht.

'Nauwelijks had Isis op één na het laatste der ledematen van Osiris gevonden, of van den anderen oever rees het geluid van jubelkreten en zegeliederen op. Horus had Typhon geslagen en drong nu, om zijn vader te bevrijden, de opene poort der onderwereld binnen, die zich op den westelijken oever van het meer bevond en bewaakt werd door een grimmig vrouwelijk nijlpaard.

'Nu lieten zich, al duidelijker en duidelijker, liefelijke harp- en fluittonen hooren. Een hemelsche geur steeg gestadig uit de aarde op, en een rooskleurig licht verbreidde zich, met toenemende helderheid, over het woud. Aan de hand van zijn roemrijken zoon verliet Osiris de poorten der onderwereld. Isis snelde haar verlosten, haar uit de dooden verrezen echtgenoot in de armen, gaf den schoonen Horus opnieuw, in de plaats van zijn zwaard, eene lotosbloem in de hand, en strooide bloemen en vruchten uit, terwijl Osiris zich onder een met klimop overkransten troonhemel nederzette, en de hulde van al de geesten van de aarde en van de onderwereld ontving.'

Dareios zweeg. Na hem nam Rhodopis het woord.

'Wij danken u voor uwe schoone beschrijving. Maar nog grooter zou onze erkentelijkheid zijn, als gij ons den zin wildet verklaren van deze zeldzame voorstelling, die toch zeker niet zonder hoogere beteekenis is.'

'Uw vermoeden is juist' - antwoordde Dareios. - 'Maar wat ik dienaangaande weet moet ik verzwijgen, want ik heb Neithoteph onder eede beloofd niet uit de school te klappen.'

'Zal ik u eens zeggen' - hernam Rhodopis - 'welke beteekenis ik, op grond van de inlichtingen van Pythagoras en Onuphis, aan die voorstelling hecht? - Isis is, dunkt mij, de liefderijke aarde, Osiris het water, dat de aarde drenkt, of de Nijl die haar vruchtbaar maakt, Horus de jeugdige lente, Typhon de alles verzengende dorheid. De laatste overwint Osiris, dat is de

vochtigheid. De goede aarde, van hare voortbrengingskracht beroofd, zoekt weeklagende den geliefden gade, dien zij in het koelere Noorden, waarheen de Nijl zich voortspoedt, wedervindt. Eindelijk is Horus, de jeugdige groeikracht der natuur, in sterkte toegenomen, en overwint nu Typhon of de dorheid. Osiris was, gelijk de vruchtbaarheid, slechts schijndood, stijgt uit de onderwereld op, en regeert met zijne gade, de milde aarde, weder in het gezegende Nijldal.'

'En daar de verslagene godheid zich in de onderwereld loffelijk gedroeg' - schertste Zopyros, - 'ontving hij aan het einde dezer wonderbare geschiedenis de hulde van alle bewoners van Hamestegan, Duzakh en Gorothman, of hoe men deze woningen van het geheele aegyptische zielenheir ook noeme!'

'Amenthes worden ze genoemd' - antwoordde Dareios, terwijl hij een opgeruimden toon aannam.

'Ik dank u' - hervatte Zopyros, een geslagen vijand van alle diepzinnige overpeinzingen, - 'ik zal het zien te onthouden, voor het geval dat ik in Aegypte mocht komen te sterven. Maar wat het mij ook koste, een volgenden keer moet ik bepaald zulk eene voorstelling bijwonen.'

'Ik deel uw wensch' - zeide Rhodopis - 'en ge zult het de oude vrouw wel niet euvel duiden, dat zij nieuwsgierig is!'

'Gij blijft eeuwig jong!' - viel Dareios haar in de rede - 'uwe taal is zoo schoon gebleven als uw aangezicht, en uw geest is nog even helder als uw oog!'

'Vergeef mij' - riep Rhodopis, als had zij dit vleiend woord niet gehoord, 'dat ik u in de rede val..... Maar, zie, reeds halen de roeiers hunne riemen in. Wij hebben onze bestemming bereikt. Ginds wachten uwe draagstoelen en wagens. Het is een heerlijk tochtje geweest. Vaartwel vrienden! Komt mij spoedig te Naukratis opzoeken! Aanstonds keer ik met Syloson en Theopompos derwaarts terug. Geef aan de kleine Parmys uit mijn naam honderd kussen en zeg aan de slavin Melitta, dat zij met het kind omstreeks den middag niet buiten moet gaan. Dat is niet goed voor de oogen. Goeden nacht, Kroesos! Goeden nacht vrienden! Vaarwel, beste zoon!'

De Persen verlieten, wuivende en groetende, het scheepje. Ook Bartja keerde zich nog eens om, maar struikelde daarbij, en viel op den grond.

Zopyros was aanstonds bij de hand, en riep zijn vriend, die reeds zonder zijne hulp was opgestaan, lachend toe: 'Pas op, Bartja! Het spelt geen geluk als men bij 't aan wal stappen valt'.

Brievenbus.

I.
Tegen stroom op.

Mijnheer de Redacteur,

In het laatstverschenen nommer der Vaderl. Letteroef. zegt Dr E. Verwijs het volgende(*):

'Stichtelijke beunhazen bevat ons vaderland in rijken overvloed, moge daarom Nicolaas Beets zijne ledige uren niet verspillen met het schrijven van *Stichtelijke uren.*'

'Daarom'!? - Dit redegevend voegwoord maakt hier, dunkt mij, een zonderlinge figuur. Het heeft er geen *droit d'être.* Het geeft geen reden. Stel, dat wij ergens lazen: 'Letterkundige beunhazen bevat ons vaderland in rijken overvloed, moge daarom E. Verwijs zijne ledige uren niet verspillen met letterkundigen arbeid.' Zou de heer Verwijs dit 'daarom' zeer klemmend vinden? Neen, maar hatelijk vond hij het misschien toch. Hij zou tusschen de regels doorlezen, hoewel er tusschen de regels niets staat. Wat hij er lezen zou, begrijpt ieder. Zoo vermoedt ook ieder, wat er zit achter het 'daarom' des heeren Verwijs. 'Er zijn al stichtelijke beunhazen genoeg. Nicolaas Beets is overcompleet.' Aldus ongeveer zal men 't hiaat in Verwijs' redenering aanvullen.

Zal men dit teregt doen? Ziet de heer Verwijs inderdaad een stichtelijken beunhaas in Nicolaas Beets? Uit het stukje waarin de aangehaalde woorden voorkomen, blijkt het niet middagklaar. Ik lees daar o.a.: 'Denkt slechts aan die latere gedichten, liefelijke korenbloemen, ontloken op den huiselijken grond, vreugdetoonen ontvloeid aan het van warme dankbaarheid kloppende hart van den echtgenoot en vader; doffe klanken van diepgevoelden rouw, doch waarin de gelatenheid des geloovigen Christens de grondtoon is. En hoevele juweeltjens van anderen aard!' Ik lees verder dat de Camera Obscura een boek is 'waarin de goddelijke humor u nu een traan, dan een glimlach ontlokt.' Het schijnt dus dat de Heer Verwijs onzen Nicolaas Beets in staat acht, juweeltjens van stichtelijke literatuur te geven. Ook lees ik al verder:.. Dat een man als Beets ook in die *Erbauungs*-literatuur korrelen van fijn vernuft heeft gestrooid; als fijn menschenkenner menigen greep *in 's volle Menschenleben* heeft gedaan, is te verwachten.'

Welnu, waarom hem dan niet begroet als den schrik der vele stichtelijke beunhazen? 'Beets zal bij het nageslacht als de schrijver van stichtelijke uren weldra vergeten zijn; doch Nicolaas Beets als dichter zal blijven leven.' Deze voorspelling van Dr Verwijs is mij niet duidelijk. Zal dan het nageslacht dom of ondankbaar genoeg wezen, om den stichtelijken schrijver te vergeten, die als zoodanig 'korrelen van fijn vernuft heeft gestrooid,' en 'menigen greep deed *is 's volle Menschenleben?*' Misschien geeft de heer Verwijs ten antwoord, dat die 'korrels' en 'grepen' van den dichter zijn, en niet van den schrijver der stichtelijke uren. Het zij zoo. Maar van wien ze ook zijn, ze blijven van Nicolaas Beets, en ze stichten. Waarom dan Beets

(*) Nicolaas Beets: Het doen door laten, eene voorlezing, benevens andere opstellen. Door D^{r}. E. Verwijs.

uit de reijen der stichtelijke schrijvers gebannen, neen erger, waarom hem bedektelijk, schoon niet zeer dubbelzinnig, onder de beunhazen in kwestie gerekend? ‘Het hooge woord moet er uit;’ zegt de heer Verwijs ‘naar onze subjectieve meening hadden wij wel gewild,

dat de heer Beets nooit een stichtelijk boek had geschreven.' In 's hemels naam, waarom toch? Wil Verwijs dan niet gesticht worden? Of meent hij met de Genestet:

> 'Wat zich als stichtlijk aan komt melden,
> Sticht ons maar zelden?'

Ik vermoed het laatste. Ik stel dus dat hij tegen den titel heeft... 'Neen,' zegt de heer Verwijs (en nu komt een woord dat nog hooger is dan het 'hooge' van zooeven, en ons eindelijk op de hoogte brengt.) 'De arme (?) Hildebrand werd dominee en orthodox; de dichtersaureool om zijne slapen werd bedekt door het leelijke steekjen; de dichtervleugelen geknot door het naauwe preekrokjen.' Wie deze beeldspraak niet te best mogt begrijpen, hoore den heer Verwijs verder en versta! Aldus: 'Mocht de oude Hildebrand soms zijne deftigheid vergeten, aan het vooroordeel van velen ten opzichte van zijn stand was hij het verplicht, er telkens weêr aan te denken.' De volzin is niet bijzonder fraai gebouwd, maar hij verdiende, geloof ik, niet beter. Zijn inhoud toch is zeer bepaald leelijk. 'Leelijk of niet, 't is de vraag of ik waarheid spreek' kan de heer Verwijs zeggen. En ja, dat is juist de vraag. Heeft de heer Verwijs zich die vraag ernstig genoeg gesteld? Kan hij op degelijke gronden zijn aanklagt staven? Kan hij bewijzen dat Beets om den drang van een bevooroordeeld publiek zichzelf niet durft zijn?

'Helaas, zoo ken ik er meer, die de vleugelen niet vrijuit durven slaan, slagtoffers hunner maatschappelijke betrekking, die niet uit volle borst durven zingen, omdat zij moeten - preêken.' Dus gaat de heer Verwijs voort. Ik laat de anonymi rusten, maar ik vraag: wanneer heeft Beets getoond, dat hij niet *durfde* zingen uit volle borst om den wille zijner maatschappelijke betrekking? Heeft hij niet in deze betrekking de 'juweeltjens' gegeven, door V. zoo geroemd? Waarom dan zijn 'stand' hier ter sprake gebragt, en de vooroordeelen te dien opzigte, mitsgaders het 'steekjen' en het 'preekrokjen'? - Mag men in de nabijheid van Hildebrand zich wagen met geestigheden van zulk allooi? Erger, mag men hem in zijn karakter aantasten, hem verdenken van gebrek aan kordaatheid en moed?

Ik wil gelooven, de heer Verwijs heeft het zoo kwaad niet bedoeld. Niet onmogelijk betaalde hij hier een tol aan die zwakheid der menschelijke natuur, die zich ook bij sterke geesten soms verraadt in 't kegelen met groote woorden, met banale en vage oordeelvellingen. Zoo iets evenwel, dan is dit een werk, dat men moest overlaten aan beunhazen. De heer Verwijs is er, meen ik, te verstandig voor. Van zijn beter oordeel vinden wij in de bedoelde recensie een blijk, als hij 't bejammert dat in de stichtelijke lectuur des heeren Beets die oude Hildebrand te zeer wordt gemist, die met zijn fijnen blik de dwaasheden der menschen observeerde en met zijn onvergelijkelijken, goedaardigen humor schetste, omdat zijn liefdevol hart niet verzuimde hun goede zijde op te merken. Met den heer Verwijs bejammer ik, 't zij in alle bescheidenheid gezegd, dit verschijnsel. In de verklaring er van stemmen wij niet overeen. Niet aan het leelijke 'steekjen,' niet aan het naauwe 'preekrokjen' schrijf ik het toe. Evenmin aan onmannelijke vrees voor een of ander publiek. Waaraan dan?

Ik zie geen kans het probleem voldoende op te lossen. Dit evenwel wil ik niet verzwijgen: de oud-kerkelijke leer over zonde en bekeering is 't, naar mijn oordeel, die meer dan iets anders het Hildebrandsoog heeft verduisterd. Met zijn scherpen, onbevangen blik zag Hildebrand de menschheid, gelijk zij werkelijk leeft en zich

beweegt, in de groote menigvuldigheid harer gestalten, van de naïeve natuurzedelijkheid en natuurlijke ruwheid af, tot de hoogste deugd en stelselmatige boosheid toe. Al de verscheidenheid, al de nuances der menschenwereld

vinden in het kader van den theoloog Beets geen plaats meer. Daar is alleen plaats voor bekeerden en onbekeerden. Stemt de heer Verwijs mij dit toe, dan is het door ons bejammerde verschijnsel gedeeltelijk verklaard. Dan moet hij in deze kwestie verder den ‘dominee’ en de ‘vooroordeelen’ laten rusten. Immers kan men zonder de oud-kerkelijke leer over zonde en bekeering wel ‘dominee’ zijn, en met die leer wel voor zwakheid of menschenvrees bewaard blijven. - Al verder: stemt de heer Verwijs mij dit toe, dan geef ik hem in bedenking, of het verstandig is, den heer Beets als stichtelijk schrijver uit de dienst te willen ontslaan. Zou het niet beter zijn, gelijk Busken Huet vóór weinige jaren gedaan heeft, in Beets den dichter op te roepen, die in alle standen en trots elke denkrigting, dichter blijven kan en moet, dat is, mensch in den schoonen zin des woords?

‘De ware dichter is in de eerste plaats een waar mensch. Hij is in het bezit van een hart, dat voor elke bewustheid, alle gewaarwording der menschheid de uitdrukking, op alle vragen der menschheid het antwoord zoekt, en dat boven anderen den tact heeft om beide te vinden, of gegeven zijnde te erkennen.’

Dit zijn woorden van Nicolaas Beets. Wie heeft er hem niet lief om? Wie hoort er het liefdevol, sympathetisch hart niet in kloppen, dat bij uitnemendheid de gave der stichting heeft? Laat dat hart tot ons blijven spreken in woorden, die ons beurtelings den glimlach en den traan ontlokken!

Het zal ons goed kunnen doen te midden van onzen ernst en onze ijdelheden. Het zal ons vertroosten van menige beunhazerij, stichtelijke en onstichtelijke, die nu het hart te dikwerf wee maakt. De ware dichter, de ware mensch Beets stichte ons! Hij is nog magtig genoeg om den theoloog, waar die hinderlijk wordt, te overvleugelen. Het ‘naauwe preekrokjen’ is voor verwijding, voor ‘uitleggen’ vatbaar. Laat Beets blijven preêken: den mensch Beets. Laat hem ‘dominee’ blijven. De Meester in wiens naam hij 't predikambt bekleedt, was in 't bezit van zulk een hart dat ‘voor elke bewustheid, alle gewaarwording der menschheid de uitdrukking zocht.’ Geen ‘dominee’ heeft van hem 't verwijt te vreezen dat hij te ruim zou zijn van hart, of te helder van oog.

Ik ben zelf ‘dominee,’ hoewel niet orthodox. Misschien wordt mijn ijdelheid gekrenkt, zoo menigmaal ik hoor of lees van ‘steekjens’ en ‘preekrokjens.’ 't Is zeer mogelijk. Maar 't is ook mogelijk, 't is vrij zeker, dat jonge menschen van goeden aanleg den lust om ‘dominee’ te worden meer en meer verliezen onder den invloed van al de aardigheden, die dagelijks over de ‘dominees’ worden uitgestort.

Zooveel te beter, zal men misschien zeggen. Maar men bedenke zich tienmaal, vóór men het zegt. Men wete, dat de kansels niet leêg zullen blijven, als jonge mannen van vrijen, edelen zin zich terughouden. Men begrijpe dat ze dan meer dan ooit worden ingenomen door het onstichtelijk geslacht van stichtelijke beunhazen. Zal het dan beter zijn en beter worden in 't lieve vaderland?

Het kan geen kwaad als de heer E. Verwijs en nog andere heeren hierover eens willen denken.

Met achting enz.

Mijnheer de Redacteur!

G. VAN GORKOM.

Leiden, 14 Aug. 1865.

t.o. 267

M. J. Scholten

Staatkunde en geschiedenis.

Politiek ovekzigt.

De bijeenkomst te Salzburg tusschen den keizer van Oostenrijk en den koning van Pruissen heeft de sleeswijk-holsteinsche kwestie eene nieuwe phase doen intreden, die eer schijnt te moeten strekken om de oplossing te vertragen dan om haar te bevorderen.

Het diplomatiek overleg - om geen anderen naam er aan te geven - te Gastein gehouden, te Salzburg bekrachtigd, heeft geleid tot eene overeenkomst waarbij de Elbe, hertogdommen, wier gemeenschappelijke leus luidt: 'voor eeuwig ongedeeld,' onder tweeërlei bestuur werden gesteld. Holstein wordt thans door Oostenrijk geadministreerd, Sleeswijk door Pruissen. Von Gablenz en von Manteuffel staan nu aan het hoofd der twee onafscheidelijke deelen; beiden zelfstandig, zoodat van gemeenschappelijk overleg of zamenwerking geen sprake meer kan zijn. Dit bleek reeds uit hunne eerste daad als landvoogden. Von Gablenz spreekt in het manifest, bij zijne optreding uitgevaardigd, van zijn streven om de nationale instellingen en den volksgeest te eerbiedigen en noodigt de natie uit de wetten des lands getrouw na te komen. Von Manteuffel daarentegen gewaagt alleen van den pligt der ingezetenen om aan den koning van Pruissen te gehoorzamen, wiens vertegenwoordiger hij is. Slechts onder die voorwaarde belooft hij hunne belangen te behartigen.

Deze laatste proclamatie draagt in geen opzigt het karakter van hetgeen zij zou moeten zijn, als het hier gold eene interimaire regeling in afwachting van de beslissing ten aanzien van den aanstaanden vorst te nemen. Geen woord, geen toespeling zelfs op het geval dat de erfkwestie zal zijn beslist. En minder nog dan de woorden, getuigen de daden van die bedoeling der pruissische regering. Zij gaat voort met Kiel tot bondshaven in te rigten en met betrekking tot Rendsburg de maatregelen te nemen, om deze stad tot bondvesting te maken. Oostenrijk heeft ook aan deze bepalingen van het tractaat van Salzburg zijne goedkeuring gehecht en er, wat meer zegt, tevens in bewilligd, dat Pruissen in vollen en blijvenden eigendom ontving het hertogdom Lauenburg, bij het weener vredestractaat

door Denemarken aan de verbonden mogendheden afgestaan. Die bewilliging heeft Pruissen gekocht voor twee en een half millioen thaler - want van den verkoop van een land zelf kan wel geene sprake zijn in de diplomatie. De prijs zou dan ook te gering zijn voor het vaderland van Tyl Uilenspiegel: Oostenrijk heeft alleen afstand gedaan van zijne regten tegen eene geldelijke schadeloosstelling.

Er deed zich echter eene zwarigheid voor. Pruissen heet altijd nog een constitutionele staat, en elke verandering van grondgebied, vermeerdering zoowel als vermindering, moet goedgekeurd worden door de vertegenwoordiging. Op dit oogenblik echter is de pruissische Kamer niet geneigd om regeringshandelingen goed te keuren. Ten einde nu de moeijelijkheid te ontgaan, is de schadeloosstelling van Oostenrijk uit 's konings bijzondere fondsen betaald en wordt de koning van Pruissen hertog van Lauenburg, de heer van Bismarck - door den koning in den gravenstand verheven - zijn minister voor dat gewest, terwijl aan den heer von Arnim Boitzenburg werd opgedragen het land namens zijne majesteit in bezit te nemen, in afwachting dat deze gelegenheid zal hebben om zich als souverein te doen inhuldigen.

Alzoo heeft dan Lauenburg reeds het lot ondergaan, dat voor de drie hertogdommen is voorspeld en dat, na korter of langer tijd, ook voor het nog overige gedeelte wel zal worden verwezenlijkt. Wij hebben het vroeger reeds gezegd, de ligging zoowel als de inrigting van den oostenrijkschen staat verbieden eene inlijving bij dat rijk; en, even als Lauenburg, zullen ook Sleeswijk en Holstein wel bij Pruissen worden ingelijfd.

De schikking bij het tractaat van Salzburg genomen grijpt intusschen geheel in den volkenregtelijken toestand van Europa. Het liet zich dus verwachten dat de groote mogendheden - wel niet tusschenbeiden zouden komen, maar toch hare stem in deze wederregterlijke beslissing zouden doen hooren. Men neme toch den toestand in zijn eenvoudigsten vorm. Het groote voorwendsel van den oorlog tegen Denemarken was dat het Sleeswijk geene constitutie gaf in overeenstemming met die van Holstein, terwijl het historisch regt der hertogdommen eischt dat zij door dezelfde landswetten zullen worden beheerd. Aan dien eisch gaf Denemarken niet toe, omdat het Holstein, den bondstaat, niet onder de deensche wetten kon brengen en van de andere zijde niet gedoogen mogt dat een deel van zijn rijk, Sleeswijk, door andere wetten dan de deensche zou worden beheerd. De oorlog met den Bond was daarvan het gevolg, en thans nu hij geeindigd is, ziet men Pruissen en Oostenrijk de twee gewesten splitsen en elk onder een geheel zelfstandig en afgezonderd bestuur brengen. Zij doen dit zonder den volkswil daarin te kennen; zij doen het ondanks den schijn dien zij in den aanvang aannamen dat zij de hertogdommen aan hun wettigen souverein zouden geven. De Bond is er getuige voor, maar wel verre van, even als tegenover Denemarken gelijke staatsinrigting voor de beide hertogdommen te eischen en met de executie te dreigen wanneer daaraan niet voldaan wordt, laat de Bond de beide mogendheden rustig haar gang gaan. Frankrijk en Engeland daarentegen hebben beiden aan de hoven van Berlijn en Weenen hunne onbewimpelde afkeuring te kennen gegeven over deze regeling.

Lord Russell laat zich in dezer voege uit: Het verdrag van 1852 is door de overeenkomst van Gastein geheel ter zijde gesteld. Men had regt te verwachten, dat, wanneer verdragen aldus worden vernietigd, men althans de gezindheid van het duitsche volk, de wenschen der bewoners van de hertogdommen en het oordeel van de meerderheid van den Bond zou hebben geraadpleegd. Maar alle oude en nieuwe regten, gegrond op eene plegtige overeenkomst tusschen vorsten of op den uitgedrukten wil van het volk, zijn met voeten getreden; alleen het gezag der magt is geraadpleegd en erkend; geweld en verovering zijn de éénige grondslagen van het verdrag van Gastein. Ik betreur zeer die minachting der beginselen van het volkenregt en van de wettige aanspraken des volks, op deze wijze aan den dag gelegd.

Frankrijks nota is in denzelfden geest.

Wat zal Pruissen, wat zal Oostenrijk er op antwoorden? Hoogstens zullen zij met eene nota antwoorden en daarmede zal de zaak zijn geeindigd, want dat Engeland en Frankrijk, die den statenroof aan Denemarken gepleegd gedoogden, thans nu het de verdeeling van den buit betreft, tusschenbeiden zouden komen laat zich wel het allerminst verwachten. De éénige die misschien reden heeft om zich tegen deze verdeeling, meer dan tegen den roof, te verzetten is Rusland. Ruslands streven is steeds geweest de heerschappij in de Oostzee te voeren; dat was de politiek zijner vorsten sinds eeuwen. Maar die heerschappij wordt in gevaar gebragt wanneer Pruissen eene bondshaven te Kiel heeft en bovendien een vasten grond aan de oevers der Oostzee, terwijl Denemarken, tot magteloosheid gebragt, als Ruslands bondgenoot niet meer in aanmerking kan komen. Tot op dezen oogenblik heeft Rusland echter nog geen bewijs gegeven, dat het de schikking afkeurt. Het éénig blijk van die gezindheid was het onbepaalde antwoord van prins Gortschakoff, toen de pruissische gezant hem de strekking van het tractaat van Gastein mededeelde.

Pruissen is echter in eene andere diplomatieke moeijelijkheid gewikkeld. Op het laatst der maand Augustus bragt te Bonn een Elzasser, Ott, in gezelschap van eenige Duitschers, den avond in eene restauratie door. Ott was benoemd tot kok bij de hofhouding van prins Alfred van Engeland, en hij vierde die gebeurtenis door zijne vrienden te onthalen. Na een goed glas wijn gedronken te hebben maar geenszins beschonken, verlieten zij de restauratie om zich naar hun logement te begeven. Onder weg ontmoetten zij eenige bonnsche studenten, die eveneens den avond vrolijk hadden doorgebragt. Onder hen bevond zich een officier der huzaren, die, zooals meermalen in Pruissen geschiedt, verlof had om den akademischen cursus te volgen. Die officier was de graaf zu Eulenburg, neef van den pruissischen minister van oorlog. De twee groepjes kregen twist; men werd handgemeen en de kok Ott werd, vermoedelijk door den graaf zu Eulenburg, door een slag getroffen, ten gevolge waarvan hij eene hersenziekte kreeg, waaraan hij zes dagen later overleed.

De pruissische justitie, in plaats van de personen, die aan den manslag schuldig konden zijn, voorloopig in hechtenis te doen nemen, liet de zaak op haar beloop, en gaf zu Eulenburg verlof om naar zijn regement te gaan; welligt had men nooit iets van eene vervolging gehoord, zoo niet Ott als Elzasser fransch

onderdaan en, als kok bij prins Alfred, onder engelsche bescherming stond. Ongelukkiger kon de slag van den luitenant der pruissische huzaren niet treffen, dan juist dien Franschman onder Engelands hoede. De pruissische regering scheen evenwel geen begrip te hebben dat hier eene internationale kwestie ontstaan was. Zij stelde geene vervolging in en wachtte onverschillig af tot Frankrijk regt eischte. Duizenden en duizenden Elzassers hadden zich bij adres tot de regering gewend om van deze te verzoeken dat zij zich de gekrenkte regten zou aantrekken en rekenschap vragen van den gepleegden moord. Die adressen werden door de prefecten zelven uitgelokt, en gaven aan den heer Drouyn de Lhuys aanleiding om aan den gezant te Berlijn op te dragen zich te beklagen, dat er een fransch onderdaan te Bonn vermoord was, zonder dat de pruissische regering eenigen stap deed om zelfs maar de zaak te doen onderzoeken. De heer von Bismarck antwoordde dat de zaak onderzocht zou worden door eene gemengde commissie van militairen en burgers, maar intusschen verscheen er in de officieuse pruissische bladen een verhaal van het gebeurde te Bonn, zoo ingekleed, dat men de geheele zaak slechts als van luttel beteekenis had te beschouwen en in geen geval den graaf zu Eulenburg voor den dader houden kon. De bladen der jonkerpartij gaan nog verder en zeggen dat een pruissisch adellijk officier geen verantwoording schuldig is voor het leven van een kok dien hij in een straatgevecht doodslaat. Frankrijk intusschen ziet de zaak anders in, en de moord op een kok kon wel eens de lont zijn, die in de sinds lang gevulde mijn werd verworpen.

Terwijl Pruissen zich in nieuwe moeijelijkheden wikkelt, tracht Oostenrijk zich zoo goed mogelijk uit de nog grooter bezwaren, die zijn inwendige toestand oplevert, te redden. ‘Ik wil vrede hebben met mijn volk’, schijnt ook de leus van keizer Frans Jozef te zijn geworden, en om dien zoo gewenschten toestand tot stand te brengen, heeft zijn ministerie, als een stap tot dien vrede, den zevenbergschen landdag bijeengeroepen.

Zevenbergen, met zijne verschillende nationaliteiten is in het klein wat Oostenrijk in het groot is. Vóór de omwenteling van 1848 telde het drie nationaliteiten, die bij de wet erkend waren: de Czeken, de Magyaren en de Saksen of Duitschers. Deze laatsten maken de minderheid uit en vormen duitsche koloniën in de nijverheidsdistricten en in de steden. Er is nog eene vierde nationaliteit, die zeer talrijk, maar zeer arm en in alle opzigten achterlijk is, de Romanen, welke tot op de uitvaardiging der februarij-grondwet alle staatkundige regten misten. Krachtens het keizerlijk decreet nu waarbij de landdag is bijeengeroepen, zullen ook de Romanen hunne vertegenwoordigers naar Clausenburg moeten zenden.

Toen de heer von Schmerling, bij de februarij-constitutie, getracht had de eenheid der monarchie van het huis van Habsburg te vestigen, het duitsch element tot grondslag nemende, had hij voor Zevenbergen te Hermannstadt een provincialen landdag gevestigd met beperkte bevoegdheden, terwijl de eigenlijke vertegenwoordigers des lands zitting hadden in den rijksraad te Weenen. De Duitschers en Romanen alleen hadden zich overeenkomstig die regeling gedragen, de Magyaren en Czeken, aan hunne oude instellingen gehecht, waren, even als de

Hongaren, teruggebleven. Thans, nu de hongaarsche partij bovendrijft te Weenen, is in dien toestand verandering gebragt: de vertegenwoordiging is bijeengeroepen te Clausenburg; maar nu meent men dat op hunne beurt de Duitschers en Romanen hunne vertegenwoordigers niet derwaarts zullen zenden. De Duitschers en Romanen toch hebben vroeger steeds over verdrukking door de Magyaren geklaagd; toen Hongarije in Oostenrijk werd opgelost, hield die verdrukking natuurlijk op; thans nu er sprake is om aan de Hongaren weder hun oude regten terug te geven, zullen de Duitschers weder in den voormaligen toestand geplaatst worden; het laat zich dus begrijpen dat zij niet geneigd zijn om daartoe mede te werken en in geen geval een toestemmend antwoord zullen geven op de hoofdvraag, die aan den zevenbergschen landdag zal worden voorgelegd, of hij wenscht dat het land weder met Hongarije wordt vereenigd.

Het hangt intusschen geheel af van de zamenstelling van den zevenbergschen landdag, hoe die vraag zal worden beslist. Het gouvernement houdt zich overtuigd dat de hereeniging met Hongarije zal worden verlangd, en indirect erkent het daarmede dat de pogingen van vroegere gouvernementen om eenheid te brengen in den oostenrijkschen staat weinig zijn geslaagd; terwijl bovendien de oostenrijksche politiek van dien aard geweest is, dat zij, die nu een tijd lang regtstreeks onder dit gouvernement gestaan hebben, gaarne de gelegenheid zullen aangrijpen om weder deel uit te maken van Hongarije, want hoe men ook over de onrust en ontevredenheid der Hongaren oordeele, in één opzigt zijn zij onwrikbaar van beginsel: in hunne gehechtheid namelijk aan de grondwet.

En waarlijk, die eer is niet allen volken te geven. Aan geen misschien minder dan aan Frankrijk. Er zijn dieren die, ook na het gemis van organen, welke voor andere onmisbaar zijn, voortleven schijnbaar even gezond en krachtig. Hetzelfde verschijnsel levert Frankrijk onder de volken van Europa. Sedert den coup d'état hangen de Franschen geheel af van het welbehagen des keizers. Door schrik en vrees heeft hij hen getemd en thans buigt zich de strijdlustige en fiere natie gedwee onder den scepter, juicht alles toe en roemt als een mild geschenk het verleenen van het geringste regt, dat elk ander volk als zijne onvervreemdbare bezitting beschouwt. Ook thans weder gewaagt men met vleijenden ophef van de bedoelingen des keizers om eenige liberale wijzigingen in het staatsbestuur te brengen. Men roemt ze reeds en verheugt er zich al over, zonder nog te weten van welken aard zij zullen zijn of hoever zij zich zullen uitstrekken. Het is voldoende dat de keizer met een enkel woord vermoeden doet dat hij vrijzinnige plannen heeft, om zijn naam weder hemelhoog te doen verheffen. Men vleit zich reeds met een ministerie Ollivier en Darimon, mannen, die na jaren lang de woordvoerders te zijn geweest der liberale partij, plotseling hunne banier verlieten om de regeringspolitiek te verdedigen, en de onderscheidingen aannamen, die hun door den keizer werden verleend.

Wanneer men op zulke mannen zijne hoop bouwt, moet eene natie wel diep gezonken zijn. En terwijl men zich die toekomst voorspiegelt, gaat de keizerlijke regering voort met zoo dikwijls een orgaan der publieke opinie zelfs in de

verte zich eenige aanmerking veroorlooft op het staatsbestuur, de waarschuwing en, zoo het de derde is, de schorsing te bevelen. Hoe voorzigtig ook, geen dagblad, dat eenigermate eene zelfstandige meening voorstaat, is een oogenblik gewaarborgd tegen de censuur; Nog onlangs werd de *Indépendant de la Moselle* gewaarschuwd, omdat het al te vrijmoedig gesproken had over de benoeming van den heer Walewski tot voorzitter der Kamer. Die benoeming was weder een bewijs hoe weinig onder het keizerrijk de regten van het volk geteld worden, en hoe de fransche regering met de wetten omspringt. Het is een oud regt van elk vertegenwoordigend ligchaam om te beslissen over de geldigheid der verkiezing van zijne medeleden. In het departement des Landes kandidaat gesteld nadat in een ander kiesdistrict zijne kandidatuur mislukt was, werd de heer Walewsky tot lid van de Kamer gekozen met 28,112 van de 28,193 uitgebragte stemmen. Het geheel aantal kiezers bedraagt 39,208. De regering was alzoo in staat gesteld hem tot voorzitter van de kamer te benoemen, en de vakature, door den dood van den hertog de Morny ontstaan, en ad interim vervuld door den heer Schneider, weder definitief te doen vervullen. Maar in plaats van af te wachten tot de Kamer de geloofsbrieven van het nieuw gekozen lid zou hebben onderzocht en goedgekeurd, heeft de regering terstond den heer Walewski tot voorzitter benoemd, en deze had de onkieschheid om, zonder af te wachten of de vertegenwoordiging hem al dan niet als lid toeliet, zijne kaartjes aan zijne aanstaande medeleden te zenden met de vermelding, dat hij hun voorzitter was.

Dit is wederom eene krenking van het regt van ieder parlement, maar even als zoo vele andere krenkingen en inbreuken zal ook deze voorbijgaan, zonder eenig ander protest dan van een hoopje liberalen in de Kamer, die, zoo zij onmagtig zijn, om invloed op de regering uit te oefenen, toch voor het nageslacht het getuigenis afleggen, dat niet gansch Frankrijk de roede kust van hem die er thans heerscht. Dit zij echter tot eer van het fransche gouvernement gezegd, dat het nog zoo diep niet gezonken is als het pruissische, waar de leden der Kamer thans vervolgd worden in hunne maatschappelijke betrekkingen voor hetgeen zij als volksvertegenwoordigers hebben gesproken. Dat daarom de Franschman zoo veel gelukkiger leeft dan de Pruis, willen wij niet beweren, en het is eene ijdele grootspraak, wanneer eenige fransche bladen gewag maken van het gevaar, waaraan Pruissen zich blootstelt door zijne onderdanen, die op de grenzen wonen in verzoeking te brengen, om zich bij Frankrijk aan te sluiten.

Al ware dat ook zoo, de fransche keizer schijnt op dit oogenblik weinig gezind om de grenzen zijns rijks uit te breiden. De gespannen toestand, die allerwege heerscht, is niet geschikt voor een veroveringskrijg. In zijn wrevel zou het pruissische volk zich gelukkig achten, wanneer het dezen blusschen kon, zij het dan ook in fransch bloed. Frankrijk is er dan ook verre af, om op dit oogenblik tegenover Pruissen eene dreigende houding aan te nemen, hoe ook de engelsche bladen dat rijk met een inval van fransche troepen dreigen. L'empire c'est la paix, schijnt meer en meer des keizers leus te worden, althans nu hij beseft dat oorlog hem in de gegeven

omstandigheden geen voordeel kan opleveren. Men zou dan ook zeggen dat hij tot den vrede geneigd is, en een bewijs daarvan is de bijeenkomst van Napoleon met koningin Isabella van Spanje.

De Bourbons zijn uit den aard der zaak de vijanden van de dynastie der Napoleons. Toch zag men die twee vorstenhuizen vereenigd eerst te Biarritz, waar de keizer met zijne gemalin zich bevond en, des anderen daags, te San Sebastian, de tijdelijke verblijfplaats der koningin van Spanje. Zoowel het bezoek als het tegenbezoek duurde een halven dag.

Wat heeft er in die bijeenkomsten plaats gehad? De inwoners van Biarritz hebben, met de geestdrift waarmede de Franschen alle openbare gebeurtenissen begroeten, de koninklijke bezoekers toegejuicht, toen zij getuigen waren van de tableaux, die deze met de keizerlijke familie voor het paleis vormden. Te Bayonne, dat door de vertegenwoordigers der beide dynastiën werd bezocht, liep het volk uit en was de hoofdkerk overvol tijdens den kerkgang dien geen vorst zou durven nalaten, wanneer hij in eene zuidelijke stad verblijf houdt. Te San Sebastian was eveneens het publiek nieuwsgierig om den keizer en de keizerin te zien, maar wel verre van geestdrift betoonde het openlijk weerzin, en had zelfs de onkieschheid dien dag eene lijkdienst te vieren voor hen, die in den oorlog tegen Frankrijk gevallen waren.

Die verschillende volksstemming is wel is waar geen bewijs, maar zou toch een kenmerk kunnen genoemd worden van de beteekenis dier zamenkomst. Dit wederzijdsch bezoek van het fransche en het spaansche vorstenhuis was ten voordeele van Frankrijk. Zij was het werk van den keizer, wiens eerzucht niet rustte of hij moest ook van deze zijde de hulde ontvangen hem door schier alle vorsten van Europa, ook door de koningin van Engeland, gebragt. Maar meer nog dan in dit openbaar huldebetoon is Frankrijks invloed in Spanje gebleken in de erkenning door dat rijk van het koningrijk Italië. Stonden daar voorwaarden tegenover en zijn het deze, die te Biarritz en San Sebastian nader zijn overwogen? of gold die zamenkomst een dynastiek belang: de vereeniging van de beide vorstenhuizen door een huwelijk van den keizerlijken prins met eene spaansche infante? Of wel was het niet voor den tienjarigen prins, maar voor den tweeden zoon van koning Victor Emmanuel dat de keizer de hand vroeg van de dertienjarige prinses? Of eindelijk gold het de grondslagen van een tractaat, waarbij aan Spanjes koningin hulp werd toegezegd, wanneer hetzij de clericalen, hetzij de annexionisten haar te magtig werden, en het huis van Bourbon, te clericaal voor de liberalen en te liberaal voor de clericalen, bedreigd werd met verdrijving om den hertog van Montpensier of den koning van Portugal op den troon te verheffen?

Al die vragen zijn gedaan, maar tot dusverre is het bij gissingen gebleven. Nog niets is er bekend geworden van het doel dier zamenkomst, die toch in de allerlaatste plaats haar grond zou kunnen vinden in wederzijdsche sympathie: de Bourbons en Napoleons haten elkander te zeer en de band die de leden van het geslacht der Bourbons onderling verbindt is te sterk. Dit bleek ook toen de italiaansche gezant door koningin Isabella zou worden ontvangen. Het

antwoord door hare Majesteit aan den ambassadeur te geven, was door den minister Bermudez de Castro opgesteld en bevatte eenige uitdrukkingen, die niet vleijend waren voor den ex-koning van Napels. De koningin wilde die woorden veranderd hebben; de minister weigerde, waarop Isabella zeide niet te begrijpen hoe een man, die zoo weinig liefde had voor de Bourbons, haar minister zijn kon. De Castro diende daarop zijn ontslag in, dat door de koningin werd aangenomen. Dit geschiedde juist toen de zamenkomst met keizer Napoleon zou plaats hebben. O'Donnell, om internationale moeijelijkheden te voorkomen, bewoog de koningin de zaak uit te stellen, en Isabella nam aan, geen gevolg aan het ontslag te geven voor de bezoeken waren gebragt. Tot dusverre heeft men van de ministeriële crisis niets meer vernomen.

Men heeft, de vraag omtrent de zamenkomst van den keizer met de koningin volstrekt willende oplossen, gesproken van een verbond tusschen Engeland, Frankrijk, Spanje en Italië, dat een tegenwigt zou moeten zijn tegenover Pruissen en Oostenrijk.

Wat Engeland betreft, het heeft in den deenschen oorlog genoeg getoond hoe het zijn stelsel van non-interventie tot de uiterste grenzen voortzet, zelfs ten koste van eigen eer, of althans van de eer des ministers, die dreigde en beloofde en niets gaf. Ook thans zal het, ondanks de scherpe nota van lord Russell over het verdrag van Gastein, zijne onzijdigheid wel handhaven en het vasteland aan zich zelf overlaten. Meer dan ten vorigen jare heeft het daartoe reden. Nu vreest men niet meer voor een mogelijken oorlog met Amerika, waaraan niemand geloofde, maar voor eene volksbeweging in Ierland, die meer en meer veld wint en door de iersche partij in de Vereenigde Staten met geld, wapenen en manschappen wordt ondersteund. Wat de Fenians willen, is niet duidelijk. Men vermoedt of ten minste hunne manifesten en de dagbladen hunner partij doen het vermoeden, dat men de afscheiding beoogt van Engeland en eene republiek zou willen vestigen onder bescherming van Noord-Amerika; maar het gouvernement der Unie zal niet dwaas genoeg zijn om, ter wille van eenige onruststokers, zich in een oorlog te wikkelen met Europa. Het Monroesysteem, volgens hetwelk ieder werelddeel voor zijne eigene zaken te zorgen heeft, telt te veel aanhangers. Zoo er al velen zijn, die zouden verlangen dat Canada bij de noord-amerikaansche Staten getrokken werd, niemand kan wenschen dat de Unie in Europa eene kolonie heeft of, minst genomen, een eiland, dat het zou moeten beschermen, terwijl dit op weinige mijlen afstand van het land ligt waartoe het nu een eeuw en langer heeft behoord en waarmede het door taal en grootendeels ook door afkomst en zeden is vereenigd. Zoo de Amerikanen de oproerige beweging der Fenians steunen, dan zien wij hierin slechts een zeer verklaarbaar verschijnsel, dat zich in de wereldgeschiedenis zoo vaak heeft voorgedaan in staten waar geen staand leger was. De oorlog met het Zuiden is geeindigd; de legers zijn ontbonden, maar de soldaten zijn gebleven; eene krijgslustige, buitzieke menigte zoekt bevrediging, en het zijn deze ontslagen oorlogstroepen, van wie de Ieren hun steun verwachten. Het amerikaansche gouvernement echter zal ook

hierin eer repressief te werk gaan dan de expeditie ondersteunen; even als het verklaard heeft die tegen van Mexico en Canada te zullen tegengaan.

Bij de Ieren zelven vindt de zamenspanning der Fenians ook weinig steun. Gold het een geloofsstrijd, dan ware het gevaarlijker, want de fanatieke Ieren zouden dan als één man zich tegen de engelsche overheersching verzetten. Maar wel verre van daar gaan de geestelijken, door alle middelen welke hun ten dienste staan - en deze zijn veel en magtig - de beweging tegen, terwijl ook de gezeten klasse van burgers en landlieden even als de aanzienlijken in geen opzigt aan de zamenspanning der Fenians deel nemen.

Dit neemt intusschen niet weg dat Engeland op zijne hoede moet zijn en leger en vloot tot zijne beschikking moet houden voor het geval dat de opstand een dreigend karakter mogt erlangen. Thans bepaalt het zich om door politiemagt de beweging te onderdrukken en de belhamels in hechtenis te nemen. De éénige daad, die als bewijs kan genoemd worden dat de engelsche regering daarbij krachtig te werk gaat, is de opheffing van een dagblad te Dublin, *The Irish People*, waarvan de eigenaars, redacteurs en arbeiders in hechtenis zijn genomen, terwijl van de kas, waarin zeer vele amerikaansche wissels gevonden zijn, de justitie bezit nam. Dat in Engeland een dagblad in beslag wordt genomen is eene zeldzaamheid, en men kan dus hieruit zien hoezeer het der engelsche regering ernst is met hare maatregelen.

Zoo Engeland ook om zijn binnenlandschen toestand zich zou laten weêrhouden van eene alliantie met Frankrijk, die eene vijandige strekking tegenover een paar staten van het vasteland moet hebben, ook Italië zou daartoe op dit oogenblik niet ligt zijn te bewegen. Ook daar baart de inwendige politiek aan de regering zorg genoeg. De finantiële toestand is onder de verstandige leiding van den kundigen Sella gunstiger geworden, maar nog altijd heeft men te kampen met een aanzienlijk deficit, dat drukkend blijft, al is het ook tot 240 millioenen verminderd, want of het te kort grooter of kleiner is, het krediet is niet hersteld zoo lang het nog niet geheel is uit den weg geruimd.

Meer zorg intusschen verschaffen aan de italiaansche bewindslieden de aanstaande verkiezingen. Die voor de gemeenteraden zijn afgeloopen en daaruit reeds is gebleken hoe magtig de invloed van de clericale partij is, nu zij zich niet langer onthoudt van deelneming aan de publieke zaak, gelijk zij sinds de vestiging van het koningrijk gedaan heeft. Wel is in geen gemeenteraad de meerderheid clericaal geworden, maar de partij van deze is toch versterkt, en zonder waakzaamheid en ijver der liberalen, kon dit ook de uitslag zijn der verkiezingen voor de Kamer. De regering heeft daarbij eene onhandigheid gepleegd, die zij nog maar juist ter elfder ure heeft kunnen goed maken. De minister van binnenlandsche zaken, Lanza, heeft openlijk verklaard dat de regering zich geheel vereenigde met een vertoog van den heer d' Azeglio, een soort van programma dat hij als gedragslijn voor de liberale partij aanbeval. In dat programma was geen sprake van Venetië; d' Azeglio verdaagde die zaak. Gansch Italië evenwel eischt dat die kwestie zal worden opgelost, of althans aan de orde

zal blijven, en nu de heer Lanza zeide dat het kabinet zich met dit programma vereenigde, gaf hij voet aan zijne tegenstanders, door verdeeldheid in de gelederen der liberalen te brengen. De regering zag dit teregt in en de heer Lanza werd opgeofferd. Hij nam zijn ontslag en werd opgevolgd door den heer Natoli, den minister van openbare werken, die terstond eene andere politieke circulaire in het licht zond, geheel verschillend van die zijns voorgangers, waarin hij de zaak van Venetië op den voorgrond stelde. Zij is dan ook voor Italië eene hoofdzaak, ofschoon men erkennen moet dat de beslissing er van geheel onafhankelijk is van een minister of zelfs van een ministerie. De omstandigheden moeten de ontknooping te weeg brengen, en zoo niets ze verhaasten kan, niets kan ze ook belemmeren. De overtuiging staat vast, zelfs bij Oostenrijk, dat Venetië Italiaansch moet worden, en het gerucht dat het kabinet van Weenen geneigd zou wezen om tegen eene geldelijke vergoeding die bezitting aan Italië af te staan is, hoe ook tegengesproken, te natuurlijk om geen geloof te vinden. Op nieuw is het dan ook nu verspreid met eenige toelichting. Oostenrijk zou namelijk genegen zijn om Venetië af te staan, maar het werd weêrhouden door de vrees, dat ook de aangrenzende dalmatische landstreken zich aan de keizerlijke heerschappij zouden willen onttrekken. Die vrees nu is echter uit den weg geruimd: de anti-oostenrijksche partij. die daar bestond, vond uitsluitend hare kracht in Venetië, en wanneer dit eenmaal tot het eigenaardige vaderland behoorde, zou van zelf die beweging eindigen. De afstand van Lauenburg aan Pruissen tegen eene geldelijke uitkeering is als antecedent voor een afstand van Venetië op dezelfde wijze, van onmiskenbaar gewigt, en wanneer Italië minder te kampen had met finantiële moeijelijkheden, zou welligt die kwestie reeds eene groote schrede nader tot hare oplossing hebben gedaan.

Wat Rome betreft, ten zijnen aanzien nog meer dan ten opzigte van Venetie, wacht Italië zijn tijd af. Deze maand was de fransch-italiaansche conventie een jaar oud; nog een jaar dus en de paus zal aan zich zelf zijn overgegeven en door zijne eigene troepen zijn wereldlijk bezit moeten verdedigen tegen het buitenland en, wat meer zegt, tegen zijne eigene onderdanen. Ondanks den schijn, dien hij aannam de conventie te ignoreren, heeft hij toch eene nieuwe legerorganisatie tot stand gebragt en zijne troepen met 5000 man versterkt, zoo het heette, om de kaders aan te vullen. Opmerkelijk is het, dat geen Romeinen zich hebben aangemeld om dienst te nemen bij het pauselijke leger. Zij hebben de eer om hun wereldlijken souverein te beschermen aan vreemdelingen overgelaten, en het pauselijk leger bestaat thans bijna geheel uit vreemde huurlingen. Hoe hoog ook opgegeven worde van de liefde voor den paus, deze schijnt toch niet doorgedrongen in die klasse der italiaansche bevolking, die overal het talrijkst is, en waaraan de meeste vorsten hunne kracht ontleenen.

Ook de finantiele kracht, even onmisbaar om zich op zijn zetel te handhaven, ontvalt den wereldlijken souverein van Rome meer en meer. De opbrengst van den Sint Pieterspenning wordt minder en de bisschoppen, vooral de fransche, putten zich uit in pogingen om die of-

ferande grooter te maken. De een slaat een bedrag over zijn diocees om en berekent dat elk slechts 15 centimes behoeft te betalen; de ander prikkelt de eerzucht zijner leeken, door hen op die 15 centimes te wijzen met de vraag, of de geloovige katholiek dan niet meer over heeft voor het opperhoofd zijner Kerk. Men beproeft alle middelen om die collecte voor den paus meer te doen opbrengen, terwijl deze zelf voortgaat die opbrengst te besteden aan giften en gaven voor kloosters en kerken en aan het in standhouden eener meer dan vorstelijke hofhouding. Te Castel Gandolfo, waar de paus eenige weken doorbragt, was elken middag opentafel en elk vond daar een ruim onthaal: de Pieterspenning moet alles goed maken.

Maar zoo, wat militaire en finantiele kracht betreft, Rome achteruitgaat, de invloed des pausen blijkt nog uit menige omstandigheid. Als een enkel voorbeeld voeren wij aan het gebeurde met het portugeesche hof. Den koning werd een zoon geboren en hij wenschte dat het peetschap bekleed zou worden door zijn schoonvader, koning Victor Emanuel. De katholieke geestelijkheid verklaarde echter, op een wenk uit Rome ontvangen, dat het als peet niet kon toelaten den vorst over wien het banvonnis was uitgesproken. De tweede zoon van koning Victor Emanuel, prins Amedeus zou toen als peet optreden, maar weder verzette zich de geestelijkheid, omdat prins Amedeus de zoon was van een vorst, die niet in vrede met de Kerk leeft. Om alle verdere moeijelijkheden te voorkomen, noodigde men keizer Napoleon uit om het peetvaderschap te bekleeden. Deze nam de uitnoodiging aan en hij werd toegelaten, niettegenstaande al hetgeen in de laatste jaren gebeurd is en de erkenning door den paus zelven, dat de fransche keizer zijn eigenlijke en voornaamste vijand is. Pius IX vreest Napoleon III, en, ofschoon wij geenszins dweepen met den tegenwoordigen keizer, achten wij het gelukkig dat de clericale overmoed een breidel vindt, zij het dan ook in den man die de ontwikkeling en de vrijheid van Europa evenzeer belemmert als de katholieke Kerk.

Helaas, diens almagt ook op diplomatiek terrein is weder in België gebleken. Rogeard, de redacteur van het weekblad *la Rive Gauche,* die in zijn *Propos de Labienus* zulk eene scherpe kritiek gegeven had van het *Leven van Cesar*, waardoor de keizer zijn naam als letterkundige hoopt te vestigen - Rogeard had Parijs en Frankrijk verlaten en eene schuilplaats gevonden in België. De belgische regering heeft slechts vóór weinige maanden de wet hernieuwd, waarbij aan het gouvernement het regt wordt toegekend, vreemdelingen over de grenzen te zetten. Van die bevoegdheid nu heeft zij een eerste gebruik gemaakt door Rogeard uit het land te verwijderen, naar aanleiding van zijn vlugschrift *Pauvre France*, waarin hij den keizer tot het mikpunt zijner satyres en hevige uitvallen neemt. De voormalige professor aan de Parijsche hoogeschool is, krachtens die wet, over de grenzen gebragt. Hij scheen evenwel terug te willen keeren om de straf, hierop gesteld, te ondergaan, maar tevens om zijne zaak voor het Belgische geregtshof en de regtbank van Europa te doen behandelen, en op nieuw de zaak der vrijheid en nationale zelfstandigheid te doen bepleiten.

Die vraagstukken en zoo vele meer werden ook behandeld op het internatio-

naal congres in het begin dezer maand te Bern gehouden.

Wij mogen ons overzigt niet besluiten zonder daarvan melding te maken. Die internationale congressen toch, gewijd aan de sociale wetenschappen, mogen elk officieel karakter missen, zij zijn de spiegel van den publieken geest van Europa, de echo van de groote denkbeelden, die op dit oogenblik daar ontkiemen. De gewigtigste vraagstukken van volksgeluk worden daar aan de orde gesteld en, mist het congres de magt om aan zijne besluiten kracht van wet te geven, de woorden die daar geuit zijn, gaan niet verloren. Zij worden opgevangen en bewaard tot de tijd daar zal zijn om ze toe te passen. De stem van den redenaar die in de vergaderzaal van het Bernsche congres het woord voerde, zal eenmaal daad worden, en bewijzen wat mevrouw de Stael den moed had tot keizer Napoleon I te zeggen, ‘niet de ruwe kracht, maar de gedachte beslist over het lot der wereld.’

20 September 1865.

K.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Johannes Henricus Scholten.
(*Met portret.*)

Een woord over den man, wiens naam hier aan het hoofd staat. Heeft hij in de afgeloopen maand, den 17^{den} September, zijn vijfentwintigjarig professoraat gevierd, *de Tijdspiegel* mag deze omstandigheid niet onopgemerkt laten voorbijgaan, nu het een man als Scholten geldt, zoo geheel de man van en voor zijn tijd.

Een woord, niet over den mensch Scholten, maar over den hoogleeraar, niet over zijn persoon, maar over zijn beteekenis op het gebied der wetenschap in ons vaderland. Ook slechts een woord, geen biographie. Behalve het bezwaar aan elke levensbeschrijving verbonden, kan deze niet gegeven worden, tenzij er een afgesloten leven, een leven in zijn geheel, gegeven is. En het leven van Scholten, zoowel wetenschappelijk als persoonlijk, bloeit nog in volle kracht. De man van het zilveren professoraat heeft daarom nog geen zilveren haren, en, wat innerlijke waarde betreft, een meer nog dan zilveren hoofd.

Johannes Henricus Scholten, phil. theor. mag. lit. hum. et theol. doctor, werd in 1838 predikant te Meerkerk, vervolgens in 1840 hoogleeraar in de godgeleerdheid te Franeker, daarna in 1843 buitengewoon en in 1846 gewoon hoogleeraar bij de godgeleerde faculteit te Leiden. Hier verscheen hij eerst in zijn ware kracht. Zijn professoraal leven aan deze hoogeschool laat zich zeer goed in twee hoofdtijdperken splitsen: een dogmatisch en een historisch-critisch tijdperk, dat wil zeggen: eerst een tijdperk, waarin meer de dogmatiek, vervolgens een ander, waarin meer de geschiedenis van het N. Testament het hoofdonderwerp zijner studie uitmaakte. Deze tijdperken sluiten elkander wel nergens scherp en bepaald af; ze zijn van lieverlede als bij stroomwisseling in elkander overgegaan: maar het is van belang, er de aandacht op te vestigen. Er staat meê in verband een groote verandering in den gang der theologische wetenschap en in de beoefening van hare verschillende bestanddeelen bij de Leid-

sche theologanten. Was vóór Scholten de exegese de hoofdzaak, later werd zulks, onder zijn invloed, de dogmatiek, en weêr later de studie der bijbelboeken en bijbelschrijvers. Zoo is nu Scholten de man geworden, gelijk het vóór hem Van Hengel was. Vormde te voren Van Hengel, in den langen tijd zijner krachtvolle werkzaamheid, een zelfstandige school, waarbinnen geen theologisch element een vaste plaats kon vinden, dat zich niet exegetisch voor het theologische bewustzijn wist te wettigen: Scholten vormde een school, even zelfstandig, waarbinnen al de wetenschappelijke elementen van den nieuweren tijd, langs wettigen theologischen weg, op hun rechte plaats werden gebracht. Tusschen Van Hengel en Scholten bestaat, hoe vreemd het sommigen klinke, in beginsel nauwe verwantschap. Dit is in der tijd feitelijk gebleken. Nauwelijks begon Scholten zich te Leiden in zijn kracht te vertoonen, of uit de degelijke leerlingen van Van Hengel kwamen er al aanstonds belangstellende hoorders tot hem over, niet omdat zij Van Hengel ontrouw werden of hem verlieten, maar juist tengevolge van de kracht waarmeê deze hunne degelijkheid aangetrokken en haar op zijn beurt gesterkt en gevoed had. Wat hen bijzonder aan Van Hengel boeide, dat vonden zij evenzeer op een ruimer gebied der theologie bij Scholten. Deze zocht van den beginne, door zijn onderwijs, aan het moderne godsdienstige bewustzijn een echt wetenschappelijken inhoud te geven, en geheel in dezelfde richting had Van Hengel op zijne wijze gearbeid, door den redelijken inhoud van dat bewustzijn tot maatstaf te gebruiken bij de beoordeeling der Apostolische denkbeelden. Wie nu meent, dat Van Hengel te abstract grammaticaal te werk ging, niet historisch en psychologisch genoeg, die vergete niet, dat de historische en psychologische methode bij de uitlegging des N. Testaments, in die dagen en nog, geen vasten steun heeft dan het allereerst in de kennis van hetgeen er te lezen staat. En wie meent, bij Van Hengel van sommige geweldige grammaticale operatiën te mogen spreken, die vergete niet, dat in dit opzicht geen enkel exegeet te verontschuldigen is, vooral niet in die dagen, toen men nog meer of min behoefte gevoelde om aan overeenstemming van eigen geloofsbegrippen met die der bijbelschrijvers te gelooven. De exegese van Van Hengel had iets zeer eigenaardigs; ze kenmerkte zich door een staren op en een indringen in de tekstwoorden, dat tegen wil en dank indruk maakte, ook waar de methode geen ingang vond. Er lag iets onverzettelijks in, een onvermoeid en onverzwakt opeenstapelen van taalkundige bijzonderheden, bergen hoog, om daarlangs een hemel van grondige wetenschap te bemachtigen, des noods te bestormen; en mocht hem zijn arbeid niet ten einde toe gelukken, laat ons er, bij zooveel innerlijke waarde, ook de beteekenis voor dien tijd en de strekking niet van miskennen. Al zijn de hemelbestormers der oude Mythe door de goden hunner eeuw overweldigd, toch plant de Sage dankbaar de herinnering van hun grootsch streven voort.

Terwijl Scholten zijn professorale loopbaan aan Leiden's hoogeschool als buitengewoon hoogleeraar begon, begon hij ook zijn onderwijs met een aldaar buitengewoon, d.i. niet afzonderlijk behandeld, vak, de schriften des N. Testaments. Dit vak behandelde hij historisch-critisch - de historische critiek had dus

reeds van den beginne macht over hem - maar, zooals zijn ‘historisch-critische inleiding tot de schriften des N.T.,’ in 1856 ten tweeden male uitgegeven, bewijst, nog niet met dien ruimen, doorborenden historischen blik, waarmeê hij later het groote vraagstuk omtrent het 4de Evangelie overzag. Toch was in die ‘inleiding’ zijn blik vrij en scherp genoeg, om vooral nopens de onderlinge verhouding der Synoptische Evangeliën belangrijke inzichten te openen. - Met de Dogmatiek maakte hij zijn grooten naam. Eenmaal onder zijn macht gekomen, werd ze bij hem zeer bepaald niet de wetenschap van hetgeen te gelooven is, geen handboek van een christelijk geloofsreglement, maar de wetenschap, die deels historisch beschrijft, waarin de christelijke godsdienst bestaat, deels philosophisch het historisch-christelijke leert begrijpen en waardeeren, deels polemisch de dwalingen op het gebied van den christelijken godsdienst uitzift. In het dogme zag hij de uitdrukking van hetgeen de godsdienstige mensch zich, voor zooveel hem zelven aangaat, omtrent God en godsdienst is bewust geworden: waarom hij waarschuwde tegen de heerschende gewoonte, om eenig dogme te wijden tot geloofsregel voor anderen. Geheel in dezen geest maakte hij onderscheid tusschen dogmatische theologie en bijbelsche theologie. Bevat de laatste de historische wetenschap der godsdienstige begrippen van Mozes en de Propheten, inzonderheid van Jezus en de Apostelen, met de historische ontwikkeling die er in deze begrippen is waar te nemen: de eerste onderwerpt den godsdienst, gelijk die door Christus gesticht is, aan een vrij onderzoek van den godsdienstigen geest, en brengt in een systematischen vorm samen wat den Christen, door Christus, van God en godsdienst bekend is. - Dit een en ander vinden we in Scholten's dogmatices Christianae initia, tweede druk, 1856. Hier hooren wij hem beginselen uitspreken, die inderdaad een grooten omkeer van zaken op het gebied der dogmatiek in zich sluiten. Is het dogme niets meer dan ‘de uitdrukking van hetgeen de godsdienstige mensch zich, voor zooveel hem zelven aangaat, omtrent God en godsdienst is bewust geworden’, dan kan er van geen algemeene dogmatiek meer sprake zijn, dan wordt ze iets individueels, de beschrijving die deze of gene van zijn persoonlijke godsdienstige begrippen geeft; dan houdt ze op, een systematische wetenschap te zijn, maar verkrijgt geheel een historisch karakter, al brengt ze de begrippen, die ze beschrijft, in een systematischen vorm bijeen. Verder is dan ‘de wetenschap, die deels historisch beschrijft, waarin de christelijke godsdienst bestaat, deels philosophisch het historisch-christelijke leert begrijpen en waardeeren, deels polemisch de dwalingen op het gebied van den christelijken godsdienst uitzift’ - dan is deze wetenschap geen eigenlijk gezegde dogmatiek meer, maar wijsbegeerte van den christelijken godsdienst, d.i. de wetenschap van den christelijken godsdienst in zijn geheel en in den samenhang van al zijne bestanddeelen. Zullen echter de godsdienstige begrippen van den Christen den naam van *christelijke* begrippen kunnen dragen, dan moeten ze, wat het wezen der zaak aangaat, den toets der godsdienstige overtuiging van Jezus kunnen doorstaan, innerlijk met zijne begrippen samenstemmen, gelijk ze bij hem uit de hartader van zijn godsdienstig bewustzijn voortvloeiden. Dezen eisch houdt ook

Scholten vast, als hij zegt: ‘Behoudens het onderscheid tusschen bijbelsche en dogmatische theologie, bestaat er evenwel tusschen beiden een zeer nauw verband. Het karakter der laatste behoort, ook in de meest mogelijke vrijheid van den vorm, bijbelsch te zijn, om voor christelijk te kunnen gehouden worden.’ - Men kan vragen: of de uitdrukking *bijbelsch* hier niet te ruim is genomen, daar toch de dogmatiek der Apostelen in dit geval niet als wettige maatstaf van beoordeeling kan gelden? Men kan ook vragen: of de *Initia* zelven reeds overeenkomstig de beginselen, die ze voorop plaatsen, zijn ingericht en bewerkt? Maar bij zulke vragen worde niet vergeten, dat het aangeven van een nieuw beginsel in den regel nooit terstond gepaard gaat met een volledig voorbeeld van de wijze, waarop het moet uitgewerkt en toegepast worden. Dit gaat niet. Elk beginsel van groote beteekenis moet zijn tijd hebben, om zich behoorlijk te ontwikkelen en tot het volle bewustzijn van zijn eigen inhoud te komen. - Intusschen is Scholten inderdaad de schepper van een nieuwe dogmatiek in ons vaderland geworden. En zien wij nu in het bijzonder wat er bij hem geworden is van de oud-kerkelijke begrippen van ingeving, openbaring, mysterie enz., inzonderheid nog van den laatsten geloofsgrond en de gewone onderscheiding der theologie in geopenbaarde en natuurlijke, dan is, het eene met het andere te zamen genomen, zijn groote naam op het gebied der dogmatiek verklaard; een naam, nog vergroot door zijn classiek werk over ‘de leer der Hervormde kerk’, waarin hij historisch den inhoud van de leer dier kerk beschreef, het historisch-hervormde philosophisch leerde begrijpen en waardeeren, en dit critisch in verband bracht met het moderne bewustzijn.

Voor Scholten's werk: ‘de geschiedenis der godsdienst en wijsbegeerte’, en een ander over: ‘de vrije wil’, is het in zekeren zin jammer, dat hij met zijn dogmatiek zulk een grooten naam gemaakt heeft: want hieraan moet het zeker toegeschreven worden, dat er, buiten den kring zijner leerlingen en vrienden, op het eerste geen acht genoeg geslagen, en het tweede meer eenvoudig als een aanhangsel tot zijn dogmatiek beschouwd wordt. En toch ligt er in beiden vereenigd een geheele philosophie - Scholten's philosophie. De groote vraagstukken omtrent immanentie en determinisme vinden daar eerst hun geschiedenis en verklaring. Beide werken bevatten het philosophische element der moderne theologie volgens de Leidsche school.

Dat Scholten zijn standpunt en zijn denkbeelden ook in verschillende kleinere geschriften uiteengezet en toegelicht heeft, is bekend.

Waarin bestaat nu zijn wetenschappelijk karakter?

Hij is, in het algemeen beschouwd, een door en door philosophische natuur, een denker uit één stuk, die afgaat op den grond der zaken, waarover hij denkt. Wat hij bevat, omvat hij volledig, in zijn geheel en in al zijne deelen, ten minste voor zoover het binnen zijn bereik ligt. En geeft hij dat in een boek, dan geeft hij het in den concreten vorm van een organisch geheel. Om dezen vorm hebben sommigen, die juist daarin het wezen van Scholten's wetenschappelijk karakter meenden te zien, hem een ‘dogmaticus’ genoemd, een dogmaticus bij uitnemendheid, hetgeen in goed Hol-

landsch wil zeggen: een stelselmaker. Misschien zijn zij ook tot deze meening gekomen onder den invloed van den roem zijner dogmatiek. Maar in elk geval ten onrechte. Een stelselmaker is hij niet. Zoomin van de wetenschap als van de kerk heeft hij een mandaat aangenomen, om de markt der theologie van dogmatische begrippen te voorzien. De systematische vorm van zijn philosophisch denken en werken - zietdaar alles, waarop zijn dogmatisme neêrkomt.

Met zijne philosophische natuur staat in verband een conservatieve karaktertrek, die - niet te verwarren met dogmatische behoudszucht - meer bepaald samenhangt met eene streng anthropologische geestesrichting. Aan deze richting hebben wij de zorg te danken, waarmee hij ons den historischen inhoud der dogmatiek ook philosophisch leert begrijpen en waardeeren; waarmee hij ons leert waardeeren alles wat er door de kerkelijke toongevers van oudsher geloofd is en nog geloofd wordt, al kan hij het critisch niet laten staan. Uit hoofde van die richting laat hij ook geen dogme van beteekenis varen, of hij moet er iets beters, en dit voor zijn bewustzijn in een genoegzaam geacheveerden vorm, voor in de plaats hebben, zoodat hij er zich zelven en anderen rekenschap van geven kan. Vandaar ook, dat hij geen nieuw denkbeeld opneemt of opvat, of men mag er staat op maken, dat hij het van alle mogelijke zijden goed bekijkt. Maar geen nieuw denkbeeld grijpt hem aan, of hij moet gevoelen, dat het oude niet meer voldoet, en dus het nieuwe de moeite waardig is om er ernstig acht op te geven. Dan verkrijgt dit ook weer bij hem iets oorspronkelijks, gelijk duidelijk blijkt uit zijn laatst, in 1864, verschenen boek over ‘het Evangelie naar Johannes.’

Met zijn philosophische natuur staat ook in verband: de verandering, die zijne denkbeelden soms in verloop van tijd ondergaan. Consequentie quand même, stelselmatige volharding bij het eens uitgesproken gevoelen is Scholten's zaak niet. Zijn natuur dringt hem, in de zaken tot op haren bodem in te gaan en ze van alle zijden te doorzoeken. Naar dezen drang gaat hij heden te werk, en, geëindigd hebbende, geeft hij zijn onderzoek van heden terug. Ontdekt hij echter morgen, dat hij den bodem nog dieper in moet en kan, en evenzoo de zijden nog verder door, dan tijgt hij opnieuw aan het werk, en geeft weêr zijn onderzoek terug, al zou het nu een geheel nieuw resultaat bevatten. Zijn beginsel en doel blijven onveranderlijk dezelfde, maar de resultaten van zijn onderzoek wijzigen zich, bij gewijzigde omstandigheden. Dit is zijn consequentie en zijn inconsequentie te gelijk. Een consequentie, die zijn degelijkheid waarborgt, en een inconsequentie, die hem bewaart voor de halsstarrigheid der Rechthaberei. Zijn werken naast elkander te leggen, om er de vele veranderingen in na te gaan, waarvan zij de bewijzen dragen, is niet de weg om Scholten's wetenschappelijk karakter te leeren kennen. Die veranderingen zijn niets minder dan de formeele getuigen van wezenlijken vooruitgang, van steeds ruimer en dieper blik in de vraagstukken, al naardat de omstandigheden des tijds medewerkten; - zij vertegenwoordigen niets minder dan het innerlijk proces van zijn wetenschappelijk onderzoek, de ontwikkelingsphasen die zijn wetenschappelijke geest doorloopen heeft.

Met zijne wetenschappelijke nauwgezetheid staat weêr het karakter van zijne wetenschappelijke polemiek - volgens sommigen wat al te polemisch - in het nauwste verband. Scholten eerbiedigt ieders persoonlijk standpunt, indien van die zijde ook het zijne geëerbiedigd wordt. Als hij te voorschijn komt met nieuwe dingen, en een ander zoekt het oude tegenover dat nieuwe te handhaven, dan laat hij dit streven geheel aan zijn plaats en in zijn waarde. Maar als iemand zijn wetenschappelijk karakter aanvalt of door een hinderlijke beschouwing en voorstelling van zijne denkbeelden schade berokkent aan hetgeen hij met zorg overdacht en doordacht heeft, dan behoort hij tot die geesten, die zich, in het gevoel van hun kracht, zoo maar niet in een hoek laten zetten. Claudius zou hier misschien zeggen: 'Een leeuw, die zijn jongen verdedigt, al is het tegen een anderen leeuw, kwispelstaart niet.'

Scholten is, om het in korte woorden te zeggen, een wetenschappelijke persoonlijkheid. Hij is geheel zich zelf, zonder daarom in alles onveranderlijk dezelfde te blijven. Hij vereenigt in zich een vastheid van beginsel en een vatbaarheid voor ontwikkeling, die zelden zoo harmonisch bij elkander worden aangetroffen. Hierin ligt de kracht van zijn wetenschappelijk karakter, en tevens het geheim zijner macht. Zoo is hij geheel de man van zijn tijd, die ook, als een persoonlijk geheel, in alles, wat hij voor zijn tijd levert, een geheel levert. Om deze reden verwonderen wij ons niet over den invloed, dien hij uitoefent, noch ook over de belangstelling, die hij, bij gelegenheid van zijn vijfentwintigjarig professoraat, van verschillende zijden, binnen en buiten Leiden, ondervonden heeft.

Een man als hij moet zoo werken als hij doet. - Hij werke nog lang!

De vereischten van het stichtelijke.

Toespraken, gehouden in de concertzaal te Haarlem door Cd. Busken Huet. Amsterdam, J.J. Weeveringh. 1863.

Eenige maanden voordat de uitgave dezer Toespraken begon, verscheen er eene, die ik mede in mijn beoordeelend verslag opneem, getiteld: 'Vertrouwen.' Met deze toespraak had Huet de leiding van godsdienstoefeningen in de Haarlemsche Concertzaal hervat, nadat zij eenige maanden moesten gestaakt worden ten gevolge eene reis naar het buitenland, die de begaafde spreker ondernam om zijn keel aan een van die moeijelijke kunstbewerkingen, waarin de hedendaagsche Chirurgie hare verwonderlijke handigheid aan den dag legt, te onderwerpen. Wat hij hier in een 'aan den Lezer' schrijft moet ik bijna geheel mededeelen, opdat het standpunt ons aangewezen zij, waaruit wij deze Toespraken volgens de aanwijzing van den spreker zelven moeten beschouwen. 'Hetgeen veertig jaren

geleden, ter gelegenheid van het uitgeven zijne eerste versen, een toenmaals jeugdig vaderlandsch dichter gezegd heeft: dat bij de tokkeling der dichterlijke lier zich de diepste verborgenheden van het hart openbaren, en dat dientengevolge des dichters persoonlijke gevoelens oneindig meer dan die van eenig ander schrijver, blootstaan aan de kennis van dat algemeen, aan hetwelk hij de tot voorwerpen van kunst geworden uitvloeisels zijner aandoeningen mededeelt - dit geldt ten allen tijde en in minstens dezelfde mate van den in druk verschijnenden godsdienstleeraar. Elke gevoelde evangelieprediking is als een biechtgeheim, verhandeld tusschen den spreker en zijne hoorders; en bestonden er niet somtijds onbaatzuchtige en daardoor geldige redenen om dit bezwaar bij uitzondering niet te tellen, men zou kunnen meenen dat hetgeen aldus in een verheven oogenblik aan weinigen in het oor gefluisterd werd, kwalijk zonder een beginsel van heiligschennis daarna verkondigd kan worden van de daken. Met die van onze innigste genegenheden toch hebben de aandoeningen des geloofs dit eigenaardige gemeen dat zij de openbaarheid schuwen en het stemgeluid des getroffenen onwillekeurig doen dalen. Hoe dieper gronden, des te stiller wateren. - Omstandigheden voor het publiek van geen belang en waarop in den loop mijner toespraak eene enkele maal gezinspeeld wordt, hadden mij geruimen tijd van het voorregt verstoken om voor mijne gewone hoorders op te treden. Hierdoor verkreeg de op den tweeden zondag dezer maand door mij uitgesproken leerrede als van zelf het karakter van eene dier bescheidene feest- en gelegenheids-redenen, waarvan predikers de bemoedigende verzekering met zich omdragen dat sommigen ze als eene gedachtenis in eigendom wenschen te bezitten. Vandaar deze uitgaaf.'

Al ligt het niet in onzen aard om in dien zin ondeugend te zijn, dat wij ook bij minder belangrijke onderwerpen sprekers zoeken te vangen in hun eigen woorden en tegenspraak tusschen hun woorden en hun doen niet ongaarne in 't licht stellen: met Huet vóór zich ondervindt men den meêslependen invloed van een geestig voorbeeld. Ik wil daarom nu den lust niet weêrstaan tot bijvoeging van deze aanteekening bij die schoone regels welke ik mededeelde, dat de spreker, die alleen maar bij uitzondering het biechtgeheim, dat verhandeld wordt tusschen den waarlijk gemoedelijken spreker en zijne geestverwanten, van de daken wil verkondigd hebben, ons in 1861 een bundel schonk van dertien kanselredenen en in 1863 deze twaalf toespraken met nog een afscheidsrede ten besluite. Men bevroedt echter gemakkelijk de eigenlijke reden, waarom ik die regels afschreef. Zij verraden ons weder den diepen gemoedelijken ernst waarmede Huet, in de eerste plaats op godsdienstig gebied, doet wat hij doet. Omdat ik, naar ik meen op deugdelijke gronden, overtuigd ben, dat het spreekwoord 'zoo als de waard is vertrouwt hij zijn gast' een psychologische waarheid uitdrukt in populairen vorm, behoort ook dit verschijnsel tot de menschkundige problemen, die de ervaring mij telkens wêer voor den geest brengt, dat er onder de talrijke schare, die, men moet 't erkennen, niet anders dan met weêrzin en smart de gevoelens kunnen vernemen welke Huet omtrent christendom en Kerk belijdt, nog altijd betrekkelijk weinigen

schijnen te zijn, die regt laten wedervaren aan zijne persoonlijke gemoedelijkheid en waarheidsliefde. Wie zelf, warsch van ligtzinnigheid, pleegt te meenen wat hij spreekt en schrijft, moet, dunkt mij, in Huet's woorden voelen en tasten den vereeringswaardigen ernst van zijn zieleleven. De christenheid maakte over 't algemeen nog weinig vorderingen in menschenkennis.

Ter bepaling van het oogpunt waaruit deze toespraken willen beschouwd worden heb ik ook het volgende uit dat ‘aan den Lezer’ nog mede te deelen. ‘Uit het leiden van eene eigen godsdienstoefening is voor mij de noodzakelijkheid ontstaan om bij het ambt van prediker ook dat van voorlezer waar te nemen. De oudvaderlandsche gewoonte om bij den aanvang van elke zamenkomst een hoofdstuk te lezen uit het Oude of Nieuwe Testament heb ik daardoor meer dan vroeger leeren waarderen. Geen krachtiger hulpmiddel om aan eene tot onderlinge stichting bijeengekomen vergadering aanstonds die zekere wijding te geven, zonder welke niets van het aldaar gesprokene vruchten dragen kan, want gelijk orgel-concerten en uitvoeringen van oratoriums, zoo willen ook leerredenen aangehoord worden in eene bepaalde stemming. En evenzeer gelezen als aangehoord. Uit dien hoofde gaat ook aan deze gedrukte toespraak het bij de voordragt opgeslagen hoofdstuk vooraf, waarvan mede de keus door de tijdsgelegenheid bepaald werd.’ Met vriendelijke verschooning voor zeker de grootste helft onzer officiëele voorlezers verzwijgt Huet de ware reden, waarom hij die oudvaderlandsche gewoonte toen eerst leerde op prijs stellen. Aan die waarneming van het voorlezersambt door hem zelven hebben wij, daaronder begrepen hetgeen ook de kanselredenen ons geven, eenige fragmenten van eene nieuwe vertaling van O. en N. Testament te danken, die de bijeenvoeging tot een bundeltjen wel waard zouden zijn. Als proeven eener meer vrije dan woordelijk getrouwe overzetting van den Bijbel in keurig nederduitsch zijn die fragmenten hoogst merkwaardig; ik vestig de aandacht er op, zonder nu de redenen te ontvouwen waarom ik voor mij eene grooter woordelijke getrouwheid, zoover ons taaleigen maar eenigzins gedoogt, alléén bestaanbaar acht met het juiste begrip eener Bijbelvertaling. Maar wat ons in het medegedeelde vooral ter harte gaat is dit, dat die toespraken bestemd werden voor eene tot onderlinge stichting bijeengekomen vergadering.

Wat is stichtelijk; welk kenmerk heeft het stichtelijke, waardoor het zich onderscheidt van het leerzame in 't algemeen? Tot de beantwoording dezer vraag leidt de herinnering, dat stichting kan te weeg gebragt worden ook zonder dat zij bedoeld werd. De aanblik van aardbodem en sterrenhemel, de gewrochten van kunst en wetenschap, menschelijke toestanden van allerlei aard hebben een ongezochte stichtelijke uitwerking, indien zij het gemoed treffen en bewegen. Indien wij de voorstellingen en denkbeelden, die op een of ander tijdstip in onze gedachtenwereld zijn opgewekt, niet laten blijven in het algemeen menschelijk karakter dat zij bezitten als gewrochten van ons voorstellings- en denkvermogen, maar ze in betrekking brengen tot ons persoonlijk gemoedelijk leven, zóó dat zij als 't ware overademd en bezield worden door een zelfgevoel, hetwelk zuiver en onbedriegelijk onzen waren persoonlijken toestand tot onze bewustheid brengt,

dan is ons gemoed, die hefboom van onze persoonlijke ontwikkeling, getroffen, dan worden wij gesticht. Op deze wijze, door den aandrang van eigen christelijke zielsgesteldheid en zonder opzettelijken van buiten af in 't werk gestelden toeleg, sticht iedere christen aanhoudend zich zelven. Maar die om zoo te zeggen spontane stichting wordt geen vermogen en geen hebbelijkheid, tenzij er aan voorafga en mede gepaard ga hooren en lezen van stichtelijke redenen en geschriften. Waarom? Wat moeten die stichtelijke redenen en geschriften doen? Zij moeten tot het gemoed spreken; met andere woorden: zij moeten hoorders en lezers opleiden en, onderwijl hunne ontvankelijkheid toeneemt, er toe dwingen, om alles, wat er in die redenen en geschriften vatbaar voor is, in verband te brengen met eigen gemoedelijk leven, zóó dat zij er zich zelven in hun waren toestand, met geestdrift voor toenemende persoonlijke ontwikkeling, bij gevoelen. Met geestdrift voor toenemende persoonlijke ontwikkeling: hiermede zoek ik het onderscheid aan te duiden tusschen de ijdele gevoelsbeweging van louter sentimenteliteit en die gemoedsbeweging welke stichtelijk is, omdat zij in de kern der persoonlijkheid plaats grijpt, dáár waar gevoel en goede wil aan elkander grenzen en wederkeerig op elkander invloed hebben. Het stichtelijke neemt dus maar een gedeelte van het gebied van 't leerzame in. Dit laatste strekt zich verder uit. Eensdeels, omdat veel leerzaams slechts bij enkelen door de bevrediging van zeer ontwikkelde waarheidsliefde en bij de meesten geen invloed kan hebben op het gemoedelijke leven, en, anderendeels, omdat het doel van 't leerzame ook bij hen kan bereikt worden voor wie het stichtelijke, door gemis van tegemoetkomende vatbaarheid, werkeloos blijft.

De aanwezigheid van stichtelijken invloed hangt evenzeer af van den zielstoestand waarin hoorders of lezers zich bevinden als van het talent van sprekers of schrijvers. De grondslag der vatbaarheid voor stichtelijken invloed is niet alleen zelfkennis maar ook de goede wil, om de opwekking en bevestiging in zich toe te laten van die gemoedsbewegingen welke de eigenschappen zijn van het vroom en zedelijk zieleleven, dat aangekweekt moet worden. Van die zelfwerkzaamheid, die tegemoetkomende vatbaarheid, is de allergeringste mate reeds voldoende voor den stichtelijken spreker, terwijl de stichtelijke schrijver, om wel te slagen, bij zijne lezers een krachtiger en vaardiger zelfwerkzaamheid moet aantreffen. De reden hiervan ligt in de magt van het levende woord. Wie stichting wil uitwerken, wie begeert dat hetgeen hij de verbeelding en het verstand zijner hoorders te zien en te denken geeft, zal opgenomen worden in den stroom van hun gemoedsleven, zóó dat het in de diepten van dat leven neêrgedaald de oorsprongen van het willen aanraakt: hij zelf moet gevoelen wat hij zegt. En het levende woord brengt met den toon der stem tegelijk de gemoedsbeweging van den spreker tot de ziel des hoorders. Even overmeesterend als de muzijk is de toon van het gevoelvolle zieleleven. Toch, - en wij komen zoo tot de vereischten van het stichtelijke - toch is een stichtelijke zielstoestand van den spreker zelf geenszins altijd voldoende om stichting te kunnen bewerken. Wij denken hier aan het onderscheid van meer en van minder beschaafde hoorders.

De zoogenoemde preektoon in al zijne minder en meer onuitstaanbare vormen verhindert een weinig of niet beschaafd publiek geenszins om gesticht te worden. Door eene misschien in niet één opzigt aesthetisch welgevallige maar diep gevoelde predikatie wordt een weinig ontwikkeld hoorder in de ziel gegrepen. Doch zijn wij niet alleen met vatbaarheid voor gemoedelijk leven maar ook begiftigd met een oor, dat zich slechts èn voor het waarlijk eenvoudige en natuurlijke èn voor het aesthetisch welgevallige gretig en onafgebroken openen kan: wij zijn dan ook met den besten wil niet bij magte om het gemoed tot ons gemoed te laten spreken, indien de spreker gansch smakeloos en op onnatuurlijken toon, met affectatie, met kanselgedreun of kanselgezang ons stichten wil. - Maar wij hebben nu vooral de aandacht te vestigen op de voorwaarden, waaraan de in druk verschenen stichtelijke woorden gebonden zijn, om ze het beoogde doel, althans bij meer ontwikkelde lezers, te doen bereiken. Het stemgeluid, dat op onbeschrijfelijke en voor een eenigzins geoefend oor onbedriegelijke wijze de gemoedelijke beteekenis openbaart, die het gesproken woord voor den spreker zelven heeft, ontbreekt hier; wat zal dat gemis eenigermate vergoeden? Dat gemis wordt voor eenigzins ontwikkelden grootendeels vergoed door de taal, want hetgeen zich bij den gloed van eigen gemoedelijk leven in den geest eens schrijvers ontwikkelt, wordt niet door hem op schrift gebragt zonder dat zijn taal den oorsprong en het karakter van zijne ontboezemingen en leeringen verraadt. En dit zal te gewisser geschieden naarmate het meesterschap over de taal grooter is. In dezen zin, met de onderstelling van eigen gemoedelijkheid bij spreker of schrijver, is er in het woord van Bilderdijk waarheid: ‘wees meester van de taal, gij zijt het van 't gemoed.’ Want zoo de schrijver zelf niet heeft gevoeld wat hij in zijn taal uitdrukt, hij zal aan den ontwikkelden lezer zijn gemis van eigen gemoedelijkheid zeker verraden, en in stichtelijken invloed armer zijn dan een ander, die zelf diep gevoelde wat hij schreef maar met niet meer dan middelmatig talent schrijven kon.

Zoo zijn er dan twee eigenschappen, welke een gesproken en vooral een gedrukte rede, wier doel een stichtelijke invloed is, moet bezitten om het beoogde doel te bereiken: haar oorsprong moet eigen gemoedelijk leven zijn, en hare bewoording zal te doeltreffender wezen, naarmate zij schooner is en van meesterschap over de taal getuigenis draagt. Ofschoon hiermede het gansche begrip van 't stichtelijke nog niet ontvouwd is, omdat wij de aandacht nog niet vestigden op hetgeen hinderlijk kan geächt worden voor de beoogde stichting, keeren wij thans van onze uitweiding tot de Toespraken van Huet terug. Niemand zal daarin naar de genoemde eigenschappen te vergeefs zoeken. Ik wees er reeds op, hoe men die eerstgenoemde voorwaarde voor het stichtelijke kan voelen en tasten in de regels die ik uit dat ‘aan den lezer’ overschreef. En wij vinden ze beide vereenigd op een groot aantal bladzijden van deze Toespraken. Wat zal ik kiezen? Neem uit ‘Vertrouwen’ p. 35: ‘Ik geloof in God den Vader: deze kindertaal welt op uit dieper bron dan zelfs de vriendschap of de liefde. Zij vertegenwoordigt eene heiliger aandoening, stamelt van

eene ondoorgrondelijker verborgenheid, en wijst op eene toekomst die verder reikt dan de grenzen of de snoeren der aarde. Somtijds is er heldenmoed noodig om deze kinderlijke klanken na te spreken, en geenszins altoos is die taal enkel zoetheid of teederheid. Doch al komt bijwijlen onze geheele inwendige mensch, door de smart vaneengereten, door de wanhoop verstompt, weerbarstig of onstuimig tegen haar op, toch is zij de uitdrukking van het leven onzes levens; van die kern en ziel van ons bestaan, die ook dan nog zullen voortduren, wanneer dierbare vrienden onze ligchamen voor goed zullen hebben te rusten gelegd in de schaduw van het kerkhof.'

In plaats van vele kortere aanhalingen volge hier nog deze langere uit 'de gelijkenis van de graankorrel;' 'Onze leeftijd wordt gezegd de bondgenoot van Pilatus te zijn en steeds te vragen: wat is waarheid? Hiermede is geene loftuiting bedoeld. Doch aan die twijfelzucht, die indien men wil het groote gebrek is van onze eeuw, paart deze eene goede eigenschap. Zij bezit historisch gevoel. Met geoefenden takt weet zij te onderscheiden tusschen meeningen omtrent feiten, of voorstellingen van feiten, en die feiten zelf. Des te beter zullen daarom de kinderen van dezen tijd mij verstaan wanneer ik zeg dat het christendom een feit, een weldadig, een gezegend, een onvolprezen, een goddelijk feit, en dat dit feitelijke de waarheid van het christendom is. Wat toch is waarheid? Het is dat wij leven in eene maatschappij die, in bijbeltaal gesproken, geheel doortrokken is van den zuurdeesem des evangelies; dat wij van jongs af aan geademd hebben in een christelijken dampkring; dat eene gedachte of eene daad slechts met den naam van onchristelijk behoeft aangeduid te worden om ons aanstonds te doen vermoeden dat zij onrein en schuldig is in de oogen van God; dat er eene onzigtbare regtbank bestaat die uitspraak doet over het zedelijk gehalte van ons karakter; dat onze eigen levensgeschiedenis ook tevens het gerigt over ons leven, en dat het ongeschreven wetboek waarover die vierschaar oordeelt, de geest des christendoms is. Wat is waarheid? Dat in duizend jaren tijds, onder den invloed van den christelijken geest en door de voorbestemde sympathie van christen- en germanendom, het volk waaruit wij gesproten zijn - en bedenkt dat bij de wereldgeschiedenis gelijk bij God één dag is als duizend jaren, en duizend jaren als één dag - van een natuurvolk geworden is eene christelijke natie; in zoodanige mate dat zelfs het onder ons woonachtig jodendom zich beleedigd acht en toornig wordt wanneer men twijfelt aan zijne bij alle verschil van geloofsbelijdenis nogtans onmiskenbaar christelijke gezindheid.'

'Wat is waarheid? vraagt gij mij. Ik antwoord: dat van even zoo vele zegeningen als wij aan het christendom verschuldigd zijn; van even zoovele waarheden als waarvoor het onze oogen geopend heeft, van al de schatten waarmede het onze kennis en onze kunst verrijkte; van al het goede dat het bragt in onze zamenleving en in onze huizen; van elke blijde verwachting voor tijd of toekomst die het in onzen boezem ontstak; van elken droppel doopwaters dien het aandroeg tot wijding van ons karakter, de bron gezocht moet worden in een gezegenden naam, een scheppen-

den geest, een edelmoedig hart, een heilig leven.'

'Weest dan niet ongezeggelijk maar gezeggelijk; en welke ook uw leeftijd zij, of uw geslacht, of uw stand in de maatschappij, past op Jezus toe en zegt tot u zelven, hetgeen de Prediker weleer, in de tijden des Ouden Testaments, aan zijnen leerling op het hart drukte: Gedenk uwen Schepper, mijn zoon, in de dagen uwer jongelingschap, voor dat de kwade dagen komen en de jaren naderen waarvan gij zeggen zult: Ik heb geen lust in dezen. Weest ook onbevooroordeeld en verwerpt niet, om den strooijen halm of de onverteerbare zemelen, de gestorven en herrezen en tot brood geworden tarwekorrel. Heb ik u niet gezegd dat er een tijd zal komen en ophanden is waarin de godsdienst der wedergeboorte ook zelve eene wedergeborene genoemd zal worden? Waarin de wateren des christendoms stroomen zullen, gereinigd van het slib der eeuwen? Waarin het stof des bijgeloofs niet langer kleven zal aan de priesterlijke voeten dergenen die den vrede verkondigen? Gij kunt u niet aansluiten, zegt gij, bij welk der bestaande kerkgenootschappen het zij. Wat baten zij uw verstand, die altoos wederkeerende cirkelbetoogen van den catechismus, die wanhopige bewijzen voor het onbewijsbare? Waar treffen zij uw gemoed, die nagevolgde ceremoniën, die ingekorte teekenen, die schaduwen van zinnebeelden? Wat hebt gij er aan voor uw leven, dat jaar aan jaar de lijdensgeschiedenis van Jezus, den reeds eenmaal gekruisigde, voor uwe oogen op de pijnbank verschijne? Dat de bebloede mantel van den Heiland, onverdeeld gelaten door de romeinsche krijgsknechten, doch krachtens christelijke kerkverordeningen aan vijftig stukken gesneden, te uwen aanhoore als bij het lot versnipperd worde toegewezen aan ontroerde en niet ontroerde redenaars?..... Doch.... Jezus is onschuldig aan hetgeen de menschen in zijnen naam uit dwaling en te goeder trouw misdreven hebben..... Frisch godsdienstig leven, onverzuurde vroomheid, vloeibaar geloof, waren juist, indien ik het zeggen mag, zijne eigenaardigheid. Hij was geen man van vormen of gebruiken, maar een met daden in het hart en daden in den mond. Hij predikte het menschdom niet in slaap, niet ziek, maar gezond en helder wakker. Hij, hij is de ware godsdienstleraar. Die zich in zijnen tijd aldus noemden - hun rijk is voorbijgegaan, het zijne komt en is gekomen - hebben hem uitgeworpen als een overste der ketteren; hebben hem nagehouden dat hij de schare misleidde, de harten der vrouwen stal, de hoofden der kinderen streelde. Eindelijk, toen het te hoog liep, hebben zij hem ter dood gebragt. Dit zij in uwe schatting zijne aanbeveling. Vergeet hem niet: hij heeft aan u gedacht. Vergeet hem nooit: ten einde toe bleef hij getrouw aan zijne eerste liefde.'

Wat taal en stijl betreft munten deze Toespraken zoo zeer uit en vloeijen zij in deze opzigten zoo over van wezenlijke schoonheden, dat ik zeker het paar schoonste bladzijden niet heb overgeschreven. Maar niet op dezelfde wijze als het overgeschrevene dienen kan als proeve van een zonder uitzondering doorloopend fraaijen Nederduitschen stijl, kan het als proeve gelden van het stichtelijk gehalte dezer

toespraken. Er is naar mijne overtuiging bijna even veel in, wat der stichting hinderlijk als wat haar bevorderlijk is. Opdat deze mijne verklaring niet misverstaan worde door de onderstelling, dat ik misschien het onmogelijke eisch, voeg ik er bij, dat geen rede in dien zin stichtelijk kan zijn, dat aan iedere harer volzinnen van a tot z het praedicaat stichtelijk zou toekomen. Algemeene stellingen en oordeelen, leerzame herinneringen en opmerkingen, louter verstandelijke redeneringen en historische bijzonderheden, en zoo veel meer, maken als 't ware de onontbeerlijke lijst uit, waarin het eigenlijk gezegd stichtelijke gevat is. Maar nu moet de lijst niet in schreeuwend contrast zijn met de schilderij die zij omvat. Of, om bij dit beeld te blijven, in eene rede die stichting beöogt is het stichtelijke als 't ware de voorgrond der schilderij, waar het licht op valt, en maakt alles wat op zich zelf niet stichtelijk is noch zijn kan den achtergrond uit; maar een achtergrond zonder wien de beelden op den voorgrond hun effect niet kunnen doen en die derhalve met den voorgrond in harmonie moet zijn. Gij wilt dus, terwijl gij met voorbeelden uit Huet's Toespraken gaat ontvouwen wat als hinderlijk aan de bereiking van een stichtelijken invloed kan beschouwd worden; gij wilt dus gaan aanwijzen in hoeveel gevallen de spreker geacht moet worden onnoodige ergernis te hebben gegeven? Op deze niet onwaarschijnlijke vraag van dezen of genen lezer heb ik mijn antwoord gereed. Ik heb dit voornemen niet. Wat den een' ergert baart een' ander volstrekt geen ergernis. Ergernis is een louter subjectieve zaak, die den schijn van objectiviteit verkrijgt, zoodra zij zich gelijkelijk meester maakt van velen gelijk gestemden en ontwikkelden. Indien Huet deze toespraken niet in de Haarlemsche concertzaal maar in een kerkgebouw voor eene niet gansch vrijwillig zaamgekomen gemengde schare had uitgesproken, hij zou dan ongetwijfeld menige stelling of ontboezeming hebben verzwegen of verzacht. Maar nu wist hij dat zijne hoorders hem kenden en hij kende hen als die wel iets konden verdragen, en die, ook waar hun langmoedig oor bijna werd gekwetst, in ieder geval in staat waren om de overtuiging te koesteren, dat de spreker niets als onheilig of onwaar voorstelde wat hij zelf tot het voorwerp zijner ernstige liefde, tot het heilige en het ware rekende te behooren.

Een reden waarom ik, uit het oogpunt van de kunst van stichtelijk spreken en schrijven, bedenking maak om deze Toespraken, ofschoon stichtelijke bladzijden geenszins ontbreken, over het algemeen stichtelijk te noemen, neemt haar uitgangspunt in het zoo even door mij afgeschrevene; en wel bij die schets van de jaarlijksche lijdensprediking, voorgesteld onder het beeld van den bebloeden, in vijftig stukken gesneden mantel van den Heiland. Indien wij hier den naauwkeurigen toeleg om van de werkelijkheid een getrouwe voorstelling te geven mogten onderstellen, dan zouden er termen kunnen zijn om de gewoonte eener zoogenaamde lijdensprediking, wier ontstaan in de dogmengeschiedenis verklaard wordt, in een gunstiger daglicht te plaatsen, en te herinneren, dat noch in de meeste passieboekjes de afzonderlijke afdeelingen noch de leerredenen, die door gemoedelijke en verstandige predikers naar die teksten gehouden plegen te worden, vergeleken kunnen wor-

den bij een vijftigste deel van Jezus' bebloeden mantel. Maar wij hebben hier een charge in beeldspraak voor ons. En wil men er nog een van kolossale afmeting, men sla dan op ‘de nagedachtenis van Jezus’, p. 25: ‘En wat hebben zijne vereerders in volgende tijden met hem gedaan, met dien levende, dien krachtige, dien ziener der toekomende dingen? Zij zijn met hem opgegaan naar Jeruzalem, ja, maar om hem na te sluipen tot in den hof van Gethsemané, tot in het raadhuis, tot op de strafplaats toe. De parelen van den doodsangst op zijn voorhoofd hebben zij met aandacht geteld, zich afvragend of die droppelen zweets niet welligt bloeddroppelen behoorden genoemd te worden. In het paleis van Annas zijn zij zich met eigen oogen gaan overtuigen hoe de deurwaarder hem in het gezigt sloeg. Met de romeinsche soldaten hebben zij zijnen rug ontbloot. Eerst naar het praetorium, ten einde Pilatus te hooren zeggen: “Zie den mensch”, en dan naar Golgotha, ten einde niets te missen van het tooneel der kruisiging. Moge de zin voor het heilige mij ontbreken indien ik dit ten onregte heiligschennis noem! Met welk regt verwijt men aan de spaansche moeders van den tegenwoordigen tijd dat zij hare huizen onverzorgd laten om een stierengevecht te kunnen bijwonen? Aan Engelands welgekleede vrouwen dat zij ten dage der teregtstelling een venster huren, te hooger in prijs naarmate het een vrijer blik op het schavot vergunt? Dat sommige(*) romeinsche keizers behagen schiepen in het bloedig spel der gladiatoren, is te allen tijde aangemerkt geworden als een onbedriegelijk sein van Rome's val, eene openbaring van Rome's voosheid. Toch bestaat er in de christelijke kerk eene instelling die men passieprediking noemt. Toch heeft men van een opgerigt marteltuig het zinnebeeld van de behoudenis onzer zielen gemaakt. Toch zal de hijgende wereld van al haar wee verlost zijn geworden door een aemechtig kruiseling. Is dit, zoo vraag ik aan God en menschen, is dit natuur of onnatuur? Is deze wansmaak de hulde waarop Jezus regt heeft? Heeft hij dit aan ons verdiend?’

Dergelijke charges komen in de Toespraken zeer menigvuldig voor. Zij hebben in de kunst regt van bestaan. Zij behooren tot die soort van welsprekendheid welke men de dichterlijke in onderscheiding van de wijsgeerige welsprekendheid zou kunnen noemen. De redenaar, wien het niet zoo zeer om historische naauwkeurigheid en wijsgeerige juistheid te doen is, maar die het gemoed tot de omhelzing van deze of gene overtuiging wil dwingen langs dezen weg, dat hij regtstreeks door de beelden der fantazie heen op het gemoed los stormt en het gebied van naauwlettend wikkende en wegende verstandswerkzaamheid maar even in het voorbijgaan en niet meer dan volstrekt noodig is aanroert: hem is uit een aesthetisch oogpunt eene overdrijving geoorloofd, die de wijsgeerige redenaar niet van zich zou kunnen verkrijgen. Grootsch aangelegde, op het effect berekende schilderijen moet men op een afstand zien; en beziet men ze van nabij, dan heeft men den onoogelijken aanblik van het grove doek, van verwkladden en lijnen. De kritische en wijsgeerige geest van onzen leeftijd is ongetwijfeld niet gunstig voor den bloei van deze soort van wel-

(*) Slechts “sommige” keizers, doch “de vereerders van Jezus” in 't algemeen.

sprekendheid, en zij is ook niet de éénige vertegenwoordigster van dichterlijke bezieling, van gloed en overredingskracht. Dat men redenaar kan zijn zonder het offer van historischen zin en van den toeleg op wijsgeerige naauwkeurigheid in de opvatting en de verklaring van de werkelijkheid bewijst ons menige bladzijde in de geschriften van Scholten, Réville, Opzoomer, Pierson, van Huet zelven. Doch zou ik dergelijke charges geenszins van het gebied der kunst willen verbannen, zij ontnemen aan Huet's Toespraken die eenheid van karakter en van uitwerking, welke mij noodig toeschijnt voor de beoogde stichting van ontwikkelde hoorders en lezers. In den aangewezen zin als redenaar optredende, doet Huet zich buitendien ook nog kennen als een, die aan den twijfel op historisch en wijsgeerig gebied ruimer plaats geeft dan aan stellige bevestiging, en in 't algemeen, als iemand, die, door den hartstogt der werkelijkheid gedreven, de dingen gadeslaat met de scherpzinnigheid en de onpartijdigheid der kritiek. Deze Toespraken gaan dus, naar ik meen, mank aan eene vereeniging van ongelijksoortige elementen, en moeten zij daarom bij een lezer, die insgelijks met kritische scherpzinnigheid denkt, niet alleen een eenparigen stichtelijken indruk missen, maar ook telkens weêr een pas gewekte stichtelijke gewaarwording bederven.

Hoe toch zullen wij, met de hand gestoken in eigen boezem, met ontvankelijkheid voor een kritiek over ons zelven die begeleid wordt door levendig gevoel en goeden wil, naar den redenaar blijven luisteren, die ons gedurig verleidt om op zijn schouder de hand te leggen met de vraag: ‘hoe heb ik 't thans met u, wat wilt gij eigenlijk?’ Wat zullen wij doen met die schilderij van de heiligschennis en smakeloosheid waaraan de vereerders van Jezus zich schuldig zullen hebben gemaakt, indien wij ons herinneren dat deze spreker de historische naauwkeurigheid zoo gestreng toepast, dat hij na den lof der brave huisvrouw uit het boek der Spreuken gekenschetst te hebben als ‘de zienswijze van den voor ruilhandel in de wieg gelegden israëlitischen boer’, aldus voortgaat: ‘Van den israëlitischen pachter zou ik welluidendheidshalve gezegd hebben, indien ik er stelliger van verzekerd ware, dat het pachtersbedrijf bij de oude Hebreën ooit bestaan heeft’? (N°. 11 p. 17) Hoe zal ik een voor gemoedelijk vermaan ontvankelijk lezer blijven bij deze woorden uit ‘Elia's hemelvaart’: ‘Dat God de wereld alzoo heeft lief gehad, dat hij zijn eeniggeboren zoon gegeven heeft, opdat een ieder die in hem gelooft niet verderve maar het eeuwige leven hebbe - misschien is dit van alle waarheden de getrouwste tevens en de doorluchtigste. Doch de dankbaarheid voedt zich niet met waarheden; zij wordt opgewekt door ondervindingen alleen, of door de herinnering daarvan’: hoe blijve ik dat, zoo mijn gegeheugen getrouw genoeg is om mij het begin van N°. 1 ‘de gelijkenis van de graankorrel’ te binnen te brengen? Dáár toch lees ik: ‘Onthouden wij ons meer en meer, bid ik u, in deze onze zamenkomsten, van het onverantwoord gebruiken van al zulke woorden waarvan men met grond zou kunnen beweren dat zij onder den ontzenuwenden invloed der gewoonte tot klanken geworden zijn; en daar de overlevering het ten spreekwoord gemaakt heeft dat de apostel des christendoms de verkondiger is - en hij is dit werkelijk - van eene blijde tijding,

laat ons voor wij verder gaan het wezen der menschelijke blijdschap, als aandoening der menschelijke ziel, eenigzins trachten te doorgronden'. Er treden dus in deze Toespraken beurtelings twee ongelijksoortige persoonlijkheden op, een op zich zelf hoogst lofwaardig redenaar, maar wiens inborst niet medebrengt om zijne stellingen te wegen met een historisch-kritische of wijsgeerige goudschaal, en een kritikus, die historische juistheid en wijsgeerige naauwkeurigheid ook in de bezielde ontboezemingen van den redenaar verlangt. Wij moeten er daarom noode toe overgaan om te meenen, dat hier en daar sommige van Huet's uitspraken elkander tegenspreken. Boven hoorden wij hem van Jezus verklaren: 'Jezus is onschuldig aan het hetgeen de menschen in zijnen naam uit dwaling en te goeder trouw misdreven te hebben. Hem moogt gij geen verwijt maken van datgene waartegen hij zelf, met woorden en met geheel zijn bestaan, verzet heeft aangeteekend. Frisch godsdienstig leven, onverzuurde vroomheid, vloeibaar geloof waren juist, indien ik het zeggen mag, zijne eigenaardigheid. Hij was geen man van vormen of gebruiken, maar een met daden in het hart en daden in den mond. Hij predikte het menschdom niet in slaap, niet ziek, maar gezond en wakker. Hij, hij is de ware godsdienstleeraar'. En in N°. 4 'het ééne noodige' wordt Jezus voorgesteld als in Maria geprezen te hebben die beschouwende en bespiegelende vroomheid, welke de geschiedenis ons leert kennen als een piëtisme, dat met de menschelijkheid strijdig, onpraktisch en onwetenschappelijk is, een bespiegelende vroomheid, waarom wij 'de godsdienst van Jezus moeten eeren en bewonderen als eene magt die in vorige eeuwen sommige groote dingen tot stand gebragt heeft, maar voor ons zelven behoefte hebben aan een ander en een beter geloof'; terwijl dan weêr een paar bladzijden verder gezegd wordt: 'Te breken met de door Jezus geprezen vroomheid van Maria van Bethanië, is de dienst op te zeggen aan sommige van de reinste en verhevenste aandoeningen waarvoor de menschelijke ziel vatbaar is.' - In een geval als dit doe de gedachte aan dien welsprekenden maar voor eenzijdigheid en overdrijving niet bevreesden redenaar ons de beschuldiging van onderlinge tegenspraak terughouden. Maar dit mag wel ons oordeel zijn, dat tot de negatieve voorwaarden, waarvan de stichtelijke uitwerking eener rede afhangt, deze en zij niet in de laatste plaats behoort, dat wij niet daarom verhinderd moeten worden om den polsslag van ons eigen gemoedelijk leven te gevoelen, omdat wij telkens worden afgeleid door de onzekerheid of de spreker al dan niet inderdaad wil vastgehouden zijn aan zijne woorden.

(*Slot volgt.*)

F.W.B. VAN BELL.

Het middelbaar onderwijs in Frankrijk.
Schets der Parijsche Universiteit.

IX.
Ondergang der oude scholen. - Pogingen der Revolutie tot herstel. - Talleyrand in de Assemblée Constituante. - Condorcet in de Assemblée Législative. - Lakanal en Chénier in de Conventie. - Het Directoire. - Het Consulaat.

Om den lezer in een kort vertoog een duidelijk overzigt te geven van het onderwijs in Frankrijk gedurende het revolutionaire tijdperk van 1789 tot 1802, veroorloof ik mij hier eerst de kroniek der decreten van de Assemblée Constituante, de Assemblée Législative, de Conventie en het Directoire voorop te stellen, ten einde dan bij de merkwaardigste feiten iets langer stil te staan.

13 Oct. 1790. De Ass. Const. beslist, op voorstel van den heer de Talleyrand-Périgord, dat alle colléges op den bestaanden voet blijven voortgaan totdat de wetgevers met hun ontwerp van wet op het onderwijs gereed zullen zijn.

23 Oct. 1791. De Wetg. Vergad. stelt alle colléges onder het toezigt der administrative magt.

Apr. 1792. Wordt besloten, dat alle geestelijke leeraars den eed op de burgerlijke constitutie zullen afleggen. Dit decreet heeft de sluiting van veel opvoedingshuizen ten gevolge.

8 Mrt. '93. De Conventie gelast den verkoop, ten voordeele van den staat, van de goederen en beurzen aller colléges en scholen.

5 Nov. '93. Redevoering van Chénier. - Talleyrand, Condorcet, Pastoret, Chénier zijn de eenigen die verstandige woorden spreken over het onderwijs.

(10 Nov. '93. De Katholieke godsdienst afgeschaft en vervangen door die der Rede.)

20 Mrt. '94. Opheffing der Un.

30 Oct. '94. Decreet tot stichting eener gemeenschappelijke Normaalschool voor de geheele republiek.

17 Nov. '94. Besluit tot oprigting van lagere scholen.

25 Febr. '95. Besluit tot oprigt. van Centraalscholen voor wetenschappen, letteren en kunsten.

22 Oct. '95. Besluit tot oprigt. der Polytechnische school en van die voor artillerie, genie, marine, bruggen en wegen, topographie, zeevaart.

25 Oct. '95. Wet op de organisatie van 't Op. Ond.

De Centraalscholen worden in de localen der voormalige colléges geplaatst. - Afzonderlijke scholen worden gesticht voor de ‘Sciences morales, politiques et mathématiques’ alsmede voor de kunsten. - 't Nationaal Instituut voor wetenschap en kunst, naar Condorcets plannen gesticht, telt, in 3 klassen verdeeld, 150 leden.

5 Febr. '98. Het Directoire stelt alle opvoedingshuizen onder het toezigt der plaatselijke overheid.

1 Mei 1802. Bonaparte, eerste consul, verheft, op het rapport van Fourcroy, tot wet der republiek het door

het wetg. ligchaam uitgevaardigd decreet, waarbij het openbaar onderwijs in 4 afdeelingen wordt gesplitst: in lagere scholen, middelbare (Latijnsche) scholen, lycées (die de centraalscholen zullen vervangen) en bijzondere scholen voor de regten en medicijnen.

In haar half geestelijk gewaad en exclusieve houding kon, gelijk van zelf spreekt, de oude Universiteit geen genade vinden in de oogen der polieke hervormers van 1789. De leden der Ass. Const. zien dan ook schier alle in hun mandaat den wensch naar eene herschepping van 't openbaar onderwijs met vrijheid van onderwijzen uitgedrukt en bij hun decreet van Sept. 1791 wordt aan Talleyrand de taak opgedragen om door een uitvoerig verslag en ontwerp den weg tot het gewenschte doel te helpen banen.

Ofschoon, gelijk alle latere ontwerpen der revolutie, zonder onmiddellijk gevolg gebleven, heeft toch Talleyrands arbeid zekere vermaardheid verkregen in de jaarboeken van het Fransche onderwijs en een onmiskenbaren invloed op alle volgende ontwerpen gehad.

Het opmerkelijkste daarin - iets dat sedert alle ontwerpen heeft gekenmerkt - is *algeheele secularisatie.* Met verzaking van den herkomstigen geestelijken stijl, wordt van nu af een nieuw gebouw, door den staat alleen, opgetrokken in zuiver burgerlijken trant.

Talleyrand wenscht, overeenkomstig de staatkundige indeeling des rijks, 4 soorten van inrigtingen:

1. Lagere scholen, in de hoofdplaatsen van elk kanton.
2. Secundaire of distriktscholen, in de hoofdplaatsen der distrikten of arrondissementen.
3. Departementsscholen (volledige universiteiten) in de departementshoofdsteden.
4. Het instituut van Parijs.

De grondslag en gemeenschappelijke band van alle onderrigt moet de *constitutie* zijn. De verklaring van de regten van den mensch - zegt Talleyrand - moet voortaan de nieuwe catechismus der jeugd wezen. - Terwijl nu de lagere scholen de voor allen noodige kundigheden schenken, zullen de distriktsscholen aan de krachten van den geest een hoogere ontwikkeling bijbrengen, en door uitbreiding dier eerste kundigheden, de jeugd voor alle bijzondere vakken voorbereiden. De departementsscholen eindelijk bekwamen regtstreeks voor de 4 bijzondere standen welke bijzondere wetenschappelijke kennis behoeven, d.i. zij bevatten de 4 faculteiten.

Talleyrand is welligt de eerste die in dergelijk officiëel stuk, wat de Duitschers noemen ‘die formale Ausbildung des Geistes’ als doel van 't middelbaar onderwijs heeft gesteld. En ofschoon hij, medegesleept door de reactie tegen de vroegere uitsluitend humanistische methode, de beteekenis van het Latijn voor zijn doel te gering aansloeg, verdient toch het gematigd standpunt waarop hij zich plaatste vermelding en dank.

Onder zijn paedagogische opmerkingen komen deze voor:

Men geve aan 't *verstand* der leerl. ook de *gronden* der wiskunde, wier methode het beste model van de kunst van denken is, alsmede de daarmede veelvuldig zamenhangende gronden der physica en de eerste beginselen der chemie.

Men geve aan hun *geheugen* de ge-

schiedenis van alle vrije volken, die van Frankrijk of liever der Franschen, zoodra er zulk eene geschiedenis zal bestaan, en modellen van goeden smaak uit de oude en nieuwe literatuur. Maar hun geheugen oefenende wachte men zich het te vermoeijen: want zijne vermoeijenis zou ook den geest kunnen verlammen en de natuurlijke ontwikkeling der gedachten stuiten.

Men geve aan hunne *verbeeldingskracht* de regelen en in 't bijzonder de schoonheden der welsprekendheid en poezij, de beginselen der muzijk en schilderkunst, kortom al wat het meest hen opwekt en trekt.

Wat de *moraal* betreft, deze grondde Talleyrand alleen op 't *verstand*, verlangende dat de deugd als eene wetenschap geleerd, als een voordeelige berekening zou aanbevolen worden.

Het doel dus der distriktsscholen was: het uitlokken en sterken van álle geestvermogens, opdat elk scholier, door hem vroegtijdig de verschillende wegen door het leven helder in het oog te laten springen, met eenige zekerheid zijn eigene bestemming zou kunnen inzien. Want - zegt de ontwerper - ofschoon er onder die vakken niet één aan eenigen stand vreemd is, ofschoon eenige er van onmisbaar zijn voor alle standen, is het even blijkbaar dat het ééne meer voor den éénen dan voor den anderen stand voorbereidt en dat alle te zamen de eerste school aller standen moeten wezen.

De vrijheid van onderwijzen, in 't mandaat der afgevaardigden verlangd, was ook in Talleyrands ontwerp niet vergeten.

'Het onderwijs - zegt hij - moet op deze beginselen steunen:

1. Het moet voor *allen* zijn.

2. Als ieder regt heeft de weldaden van het onderwijs te genieten, heeft omgekeerd ieder ook het regt tot verspreiding er van mede te werken. Want de beste uitkomsten zullen altijd daar verkregen worden, waar allen in onderlingen wedijver onbelemmerd streven kunnen naar één heerlijk doel. Het vertrouwen in iemand gesteld mag alleen over zijn roeping om te onderwijzen beslissen, maar alle talenten zijn geregtigd naar den prijs der openbare achting te dingen. Ieder privilegie is van zelf hatelijk: een privilegie in het onderwijs zou, meer dan in eenig ander vak, dwaas en schandelijk zijn.'

Daarom heet het in 't ontwerp:

'Elk particulier is, met inachtneming der algemeene wetten op het Op. Ond., geregtigd inrigtingen van ond. te openen. Hij is slechts verpligt de plaatselijke overheid van zijn plan te verwittigen en een program zijner school bekend te maken.'

Talleyrands ontwerp kon niet worden uitgevoerd, deels omdat het uitgaven vorderde die de financiëele krachten van den staat te boven gingen, deels omdat het bestaan der Ass. Const. ten einde spoedde. Om echter Talleyrand een bewijs harer erkentelijkheid te geven, besloot de vergadering dat zijn Rapport aan de leden der aanstaande Wetgevende Vergadering zou worden rongedeeld.

CONDORCET. Zij die van de *Φνσικ*□, niet van □*θικ*□, alle menschenheil verwachten, zullen zich het harte gestreeld gevoelen bij de lezing van 't ontwerp des genialen maar onpraktischen mans. Condorcets ontwerp, 20 April 1792, bij de

Wetg. Verg. ingediend, staat buiten de eeuwenoude traditie: de construeerende theorie treedt hier veel meer dan bij Talleyrand op den voorgrond. Zonder onderscheid te maken tusschen knaap en man, tusschen voorbereiding en wetenschap, philosophérende zonder den mensch te kennen, het aesthetische in hem, ja het zedelijk beginsel zelfs miskennende, kiest en regelt Condorcet de vakken van onderwijs a priori, volgens de wet der philosophie - der philosophie 'die, vrij van alle banden der oude herkomst, het tegenwoordige menschengeslacht bestraalt en tevens het diepere inzigt voorbereidt dat uit den noodwendigen vooruitgang van het heden de toekomstige geslachten smaken zullen.' Ook hij stelt nog 'de burgerdeugd' als grondslag van het onderwijs; maar zijn deugd heeft reeds een uitsluitender, negatiever karakter dan die van Talleyrand. Afschaffing van alle positieve godsdienst, 't geloof aan de oneindige volmaakbaarheid van den menschelijken geest zijn de axiomata waarvan hij uitgaat.

Condorcet stelt voor:

1. lagere scholen,
2. secundaire scholen,
3. instituten,
4. lycées,
5. een nationale maatschappij van kunsten en wetenschappen.

Op de écoles primaires is ook de politieke catechismus hoofdzaak. De écoles secondaires zijn 'burgerscholen'. In ieder kantonstad en gemeente van meer dan 4,000 inwoners, zal er 1 zijn gevestigd. In de instituten, 114 in getal, zullen niet alleen de wetenschappen worden onderwezen die ieder mensch, ieder burger in een hoogeren rang behoeft, maar ook alle vak-onderwijs worden gegeven, b.v. in akkerbouw, werktuigkunde, krijgskunst, vroedkunde, veeartsenijkunde, kortom alles wat men later professioneel onderwijs heeft genoemd. - Voorts zijn de lyceën, 9 in getal, ongeveer de oude universiteiten; terwijl de nationale maatschappij het oog houdt op al wat wetenschap en studie bevorderen kan.

In Condorcets scholen nemen mathesis en physica de eerste plaats in, en uitvoerig ontwikkelt C. de redenen waarom hij deze vakken boven de taalkundige stelt. Het punt is belangrijk. De vraag 'waarom Latijn?' is overal gedaan; ja zij schijnt hier en daar periodiek terug te keeren. De vraag bij knapen van 12 tot 18 jaren die later eene wetenschappelijke loopbaan zullen bewandelen, de vraag, zeg ik, of bij hunne vorming realia dan wel ethica, 'sciences exactes' of 'belles lettres' hoofdzaak moeten zijn - is ook voor de Nederlandsche Hoogere Burgerscholen zoo gewigtig, dat ik niet aarzel Condorcets redenering dienaangaande hier te vermelden.

'Zeer zeker kan men - zegt hij - door de beoefening der letteren, spraakleer, geschiedenis, wijsbegeerte, een juist oordeel leeren vormen en methodisch logisch leeren denken. Maar als men in die vakken niet verder dan de beginselen komt, geschiedt dit niet. In de natuurwetenschappen zijn de begrippen eenvoudiger, strenger verbonden: hier drukken de woorden juister de gedachten uit. Hier vormen de beginselen zelve een afgerond geheel, zij bevatten voor jongelieden van meerderlei verstandelijken aanleg een geschikt opvoedingsmiddel. In de oude scholen bepaalde men zich bij een klein aantal vakken; wij willen alle omvatten. Welëer vormde men slechts theologen en predikers; wij willen verlichte mannen kweeken.

‘Welligt zal men de Latijnsche taal door mij te veel verwaarloosd achten. Maar van welk standpunt moet men eene taal in een algemeen onderwijsplan beschouwen? Is het niet voldoende de leerlingen zoover te brengen, dat zij alle inderdaad nuttige boeken in 't Latijn lezen en zich zonder meesters verder redden kunnen? Kan men de grondige kennis eener vréémde taal en de letterkundige schoonheden harer groote schrijvers mede tot de algemeen nuttige kundigheden tellen, die aan geen beschaafd mensch mogen ontbreken, aan niemand die zich voor de gewigtige staatsambten bekwaamt? En krachtens welk zonderling privilegie moet het Latijn eenig en alleen het voorwerp eener diepere studie worden, wanneer de korte schoolcursus en het doel van het onderwijs slechts medebrengen van alle andere wetenschappen de gronden te geven? Beschouwt men die taal als de algemeene geleerden-taal? Zij verliest deze voorkeur meer en meer bij den dag. Eene oppervlakkige kennis is bovendien voldoende om alle Latijnsche boeken te lezen, en er is schier geen wezentlijk belangrijk werk op 't gebied der natuurwetenschappen, der philosophie en politiek dat niet vertaald is, terwijl alle waarheden die zij bevatten in moderne geschriften beter ontwikkeld en met de nieuwe ideën meer in overeenstemming zijn gebragt.

‘Om eindelijk geenen grond voorbij te gaan en alle vooroordeelen aan te tasten, een langdurig en dieper indringen in die oude talen is, meen ik, eer schadelijk dan heilzaam. Wij zoeken in de opvoeding en het onderwijs de waarheid, en die boeken zijn vol dwalingen; wij zoeken het verstand te vormen, en die geschriften voeren het op een dwaalspoor. Wij zijn zoover van de ouden verwijderd, wij hebben hen op den weg naar de waarheid zoover achter ons gelaten, dat we onzen geest veeleer met de resultaten der nieuwe wetenschap moeten aangorden om hen door die hooggevierde overblijfsels van oude wijsheid niet te verschalken..... Wij zijn aan de Fransche natie een onderwijsstelsel verschuldigd dat op de hoogte der 18de eeuw staat.’

Men ziet dat Condorcet ver van Talleyrands standpunt verwijderd is.

Maar ook dit plan komt niet tot uitvoering, evenmin als zooveel andere die de Nationale Conventie, welke alras de wetgevende vergadering verving, volgen liet. Alle voorstellen en redevoeringen uit dit meest goddelooze en tyrannieke aller tijdperken der revolutie ademen onmiskenbaar den geest des tijds die ze voortbragt; hetzelfde wilde enthusiasme, dezelfde tyrannie der zoogenaamde vrijheid, der alles loochenende, zich zelve vergodende willekeur. Kort na den somberen 21sten Januarij 1793 worden de bezittingen der oude colléges verkocht: de staat, zoo heet het, zal zich met de bezoldiging der nieuwe leeraren belasten. Lakanal wil reeds aan de eerste jeugd krijgskundigen en industriëelen zin inprenten (Redev. v. 26 Junij, 1793) en na Joseph Chéniers rede - van 5 November daaraanvolgende, gelast de Conventie den onderwijzers eenmaal 's weeks voor burgers zonder onderscheid van leeftijd en sekse voorlezingen te houden, tevens onderwijs verordenend voor alle soort van kunstenaars en werklieden. Maar ‘geen voormalig edelman, geestelijke of godsdienstleeraar, van welke gezindte ook, mag tot nationaal leeraar worden benoemd,’ en de lagere scholen móéten

worden bezocht, onder bedreiging van 't verlies der burgerschapsregten voor alle vijanden der gelijkheid. Wel kwamen niet alle ideeën in toepassing: trouwens de ééne utopie verdrong de andere en de schitterendste betoogen over universeele opvoeding ruischten van de tribune zonder dat er ééne school uit verrees. Dit gevoelde Marat, toen hij eens de beraadslagingen afbrak met de woorden: 'Ik verlang dat de vergadering besluite om al deze redevoeringen te laten drukken en tot gewigtiger punten overga.'

Het lag intusschen niet aan de hoofden, dat het stelsel der Spartaansche republiek niet in de Fransche in zwang kwam. Het merkwaardigst concept der Nationale Conventie is dat van Michel Lepelletier, na wiens dood het door Robespierre overgenomen werd als 'een opvoedingsplan door den genius der menschheid zelven geïnspireerd.' Het bragt de denkbeelden der revolutionaire tyrannie in praktijk: ontnam den ouders hunne kinderen van beide geslachten van het 5de tot het 12de levensjaar, en bepaalde voor de jeugd eene gemeenschappelijke opvoeding als in Sparta 'om een nieuwen krachtigen stam te kweeken en dien voor de besmetting des ouderen geslachts te vrijwaren.' - Maar snel, als het hoofd van Robespierre (28 Julij 94), viel ook dit voorstel, al had 'de burgerdeugd' de overhand en moest de knaap van 't collége, die den prijs won, zich vergenoegen met 'een krans van eikenloof en een exemplaar der grondwet.' Slechts Barrère, die alle boeken wenschte te verbranden, zeggende: 'les paperasses encombrent le monde' wist zijne medeleden tot de oprigting eener 'École de Mars' 1 Junij 94, te bewegen. Vier duizend zonen der knapste sansculottes uit alle oorden der republiek oefenden zich hier, op 16- en 17jarigen leeftijd, in de manoeuvres der infanterie, kavallerie en artillerie. Dat was hoofdzaak. Hierbij werden hun gegeven eenige opmerkingen over taktiek, administratie, militaire genie, landbouw, physica, chemie. Alweder verloopt de school na weinig maanden. Hoe het gaan moge, men breekt met het oude. Den 15^{den} September '94 besluit de Conventie op Lakanals rapport, tot de opheffing van alle 'colléges de plein exercise' en van alle faculteiten, terwijl zij in de volgende maand eene inrigting in het leven roept die bestemd is om wel is waar spoedig te sterven, doch ook om eenmaal heerlijk te herleven, - de École Normale. 'De tijd is gekomen, zeide Lakanal, dat wij de in den loop der eeuwen opgehoopte schatten van licht in eene Frankrijk en der menschheid waardige stichting vereenigen.' Alzoo wordt de normaalschool opgerigt, waarin reeds onderwezen burgers onder de leiding der uitstekendste vakgeleerden zich voor het leeraarsambt zullen voorbereiden. De republiek betaalde aan 1400 scholieren reiskosten en plaatste hen met groote praal in de kweekschool, waaraan zij de bekwaamste mannen van Frankrijk verbond. Zoo onderwezen Lagrange, Monge en Laplace de wiskunde, Berthollet en Hauy physica, Daubenton de natuurwetenschappen, Volney geschiedenis, Bernardin de Saint-Pierre moraal, Laharpe letterkunde. Laharpes lessen echter, zoo weinig strookend met den negatieven geest der revolutie, zijn eerbied voor het christendom en de goede vruchten die het had gekweekt, bragten de gemoederen der revolutionaire regering in onrust en naauwelijks 2 maanden na de opening der school stak er in de Nationale Con-

ventie een storm tegen haar op. Vergeefs beklom onder zijn ambtgenooten Daunou het spreekgestoelte, zeggende: ‘Van zooveel bouwvallen omringd, laat ons het nieuwste onzer werken niet vernielen. Wij die van de oude scholen geen spoor zelfs overlieten, mogen de luttele inrigtingen die wij in hare plaats stelden, althans geen voorloopig bestaan ontzeggen. Nu het ons nog niet gelukt is om onze centraalscholen, ja, om de waarheid te zeggen, zelfs onze lagere scholen in den gang te brengen, zou het nu verstandig zijn, eene instelling te sloopen die wel is waar niet volmaakt is, doch die heden alleen de plaats bekleedt van al die scholen die niet meer bestaan?’ Daunou ving aan, den storm der hartstogten te weerstaan; maar eindigde, toen hij dien niet bezweren kon, met mede te stemmen voor de ontbinding.

De laatste acte der Conv. in het onderwijs was de stichting, op Daunous rapport, van 100 centraalscholen (25 Febr. '95). Vijf zulke scholen werden werkelijk te Parijs geopend, de 95 in de departementen verrezen alleen op het papier.

Het waren grootsche inrigtingen, half universiteiten, half gymnasiën, op breede leest geschoeid, waar de 12jarige knaap teekenen, natuurk., hist., oude talen en zoo noodig eene levende taal, die van 14 jaren de mathesis, phys., chemie, die van 16 de algemeene spraakleer, de fraaije letteren, geschied., wetgeving enz. leerde. Elke centraalschool had haar openbare bibliotheek, botanischen tuin, kabinet van nat. hist., van phys. en chemie. Aan elk dezer scholen was verbonden een leeraar in de math., phys. en exp. chemie, natuurgeschied., akkerbouw en handel, wetenschappelijke methodologie of logica en analyse der gewaarwordingen en denkbeelden, staathuish. en wetgev., philosophische geschiedenis, heelkunde, teekenkunst, alg. spraakleer, literatuur en oude talen, nieuwe talen.

Wel zocht het Directoire zoowel in 't openbaar onderwijs als in deze Parijsche centraalscholen leven te brengen door zijn decreten, inhoudende b.v. dat elk ongehuwd burger, naar een ambt staande, bij zijn verzoekschrift een bewijs moest overleggen dat hij de voorlezingen eener centraalschool had bijgewoond en dat de gehuwden in dat geval van 't schoolgaan hunner kinderen moesten getuigen; maar de feitelijke verlatenheid bewees de onmagt van 't revolutionaire bewind, terwijl, onder het schild der onderwijsvrijheid, inmiddels bijzondere vooral kostscholen verrezen waarin de oude schooltraditiën en de godsdienst in stilte werden omhelsd.

Eerst het CONSULAAT bragt, gelijk in alle sociale verhoudingen, zoo ook in het onderwijs orde. Het legde in Frankrijks bodem de kiemplant eens nieuwen levens. Het vatte met krachtige hand alle overblijfsels van oude stichtingen, alle beginselen van nieuwe scheppingen zaam, bevruchtte het oude met den geest van 't enérgisch enthusiasme der revolutie, leidde, de wilde uitloopsels van 't revolutionair liberalisme afbrekend, alle sappen naar de hoofdkroon des praktischen levens, en omgaf 't gewrocht zijner vinding met dien heiligenkrans van roem en luister, waarmede het al zijn scheppingen omgaf en waarmede het alle andere hartstogten tot zwijgen bragt. Is het grootsche gebouw der Universiteit van Frankrijk eerst het gewrocht der keizerlijke regering; reeds aan het

Consulaat dankt Frankrijk dat de chaos in het onderwijs verdween.

Eene eerste proeve van herschepping werd genomen op een inrigting, die alleen onder alle stichtingen der oude Un., ofschoon meermalen met verandering van gedaante en rigting, gedurende den ganschen omwentelingstijd was blijven voortbestaan, - het *Prytaneum*, dat niets anders was dan het collége de Louis-le-Grand, na de verdrijving der Jezuïten de hoofdzetel der Universiteit. Bij den val der overige colléges had Jean-François Champagne, de proviseur der school, behendig gebruik makende van den revolutionairen reuk waarin hij stond, zijne school onder de vlag 'Collége de l' Égalité' met zijne leerlingen, die hij eerlang in uniformen kleedde, uit de algemeene schipbreuk bewaard. Het Directoire verhief haar tot 'institut des boursiers,' onder den 'passender en edeler' naam van 'Prytanée.'

In 't jaar 1800 eindelijk stichtte het Consulaat uit de rijke goederen dezer school vier groote colléges, één in het oude locaal, de drie andere te Versailles, Fontainebleau en St. Germain, elk met 100 boursiers en 100 betalende kostleerlingen, alsmede een Reaal-Collége voor 300 leerlingen te Compiègne. Militaire discipline heerschte er in deze scholen: de trom gaf het teeken tot alle oefeningen: de discipels waren in compagnieën ingedeeld (bestaande uit 1 sergeant, 3 korp. en 21 man), allen leerden exercéren, en als er iets belangrijks voorviel, werd het aan 't gemeenschappelijk middagmaal afgelezen.

Elk collége was in twee secties, van leerlingen beneden en van die boven de 12 jaren, verdeeld: de onderste groep, gesplitst in 3 klassen, bragt het tot het vertalen van Nepos en de gemakkelijkste brieven van Cicero; hunne memorie werd geoefend door 't van buiten leeren van de beste stukken der Latijnsche en Fransche auteurs, de beginselen der geschiedenis, aardrijkskunde en natuurwetenschap, benevens eene keur van voorbeelden van deugd en heldenmoed. Twee lessen (*classes*) werden daags gegeven, één 's morgens en één 's middags, elk van 2 uur.

De hoogste sectie was gesplitst in twee naast elkander loopende afdeelingen, ééne voor burgerlijke betrekkingen, ééne voor de militaire. In géne waren 4 klassen, 2 *classes d' humanités*, de 3de *classe de rhétorique*, de 4de *classe de philosophie.* De schoolcursus was met den 18jarigen leeftijd voltooid. Aan de op staatskosten opgevoede kweekelingen verzekerde de staat eene betrekking in de verschillende takken van bestuur. Ook voor aanst. medici en juristen waren beurzen aangewezen; die zich aan 't onderwijs wilden wijden, werden eerst hulp- of plaatsvervangende leeraars, om dan répétiteurs en professeurs te worden.

Het reaal-collége te Compiègne bekwaamde voor industrie en zeedienst.

Korten tijd na de hervorming van het Prytaneum gaf de eerste consul, zooveel het van staatswege geschieden kon, aan het onderwijs den basis weder, dien het vooral in Frankrijk noode miste. Het concordaat verzoende het officiëele Frankrijk met het christendom, en de godsdienst was weder geregtigd, hare stem in de school te doen hooren. Had men hierin reeds des eersten consuls krachtige hand herkend, in 1802 verscheen een uitvoerige wet, nog verder in het rond grijpend, als voorspel van die welke weldra de keizerlijke Universiteit

zoude regelen. Opbeuring, aanmoediging was haar doel. ‘Elke door eene gemeente of door particulieren gestichte school - zoo luidt een der artikelen - waarin de Latijnsche en Fransche taal, geschied., aardrijksk. en math. onderwezen worden, zal als middelbare school *(éc. secondaire)* worden beschouwd.’ - De toestand der finantiën veroorlooft den staat vooreerst niet, zelf de oprigting der noodige scholen op zich te nemen; maar hij wil zooveel mogelijk gemeenten en bijzondere personen in dat werk ondersteunen. Oude opvoedingshuizen - gelijk wij opmerkten - hadden, vooral in de provinciën, steelsgewijze hunne poorten gedurende de revolutie ontsloten, particulieren in stilte nieuwe scholen aan den gang gebragt: te Sorèze, Juilly, La Flèche werd goed onderwijs gegeven; te Évreux, Fontainebleau, Metz waren bloeijende kostscholen. Allen begroette de eerste consul met blijdschap: om deze aan te moedigen en andere uit te lokken werden òf geschikte localen gratis verstrekt, òf hunne beste kweekelingen in de nieuw op te rigten lycées als boursiers overgenomen en den bekwaamsten leeraren opentlijke onderscheidingen vereerd. Gelijk echter Napoléon in zijn organiseren geen groot feit volbragt, zonder aan de vrijheid, door de revolutie opgekomen, tevens een slag te geven: zoo hield ook met de wet van 1802 de vrijheid van onderwijs op. Het oprigten van scholen werd van de goedkeuring der regering afhankelijk en alle inrigtingen van onderwijs onder het streng en veelzijdig toezigt der prefecten gesteld.

Hoogst weldadig werkte de ondersteuning van staatswege. Napoléon voorspelde zich van den wedijver der gemeenten en bijzondere personen de beste resultaten voor een snelle wedergeboorte van 't wetenschappelijk onderwijs. Echter verwachtte hij van dien wedijver alleen niet alle voordeelen van een wèlgeordend onderwijsstelsel, maar geloofde veeleer dat eene bepaalde hoogte in het schoolonderwijs slechts kon worden bereikt door de stichting en ruime inrigting van *rijks scholen*, en daarom waren zijne Lycées de hoofdzaak in deze wet. Zij vervangen de overal kwijnende centraalscholen van het Directoire: 32 werden er terstond gesticht, maar een vermeerdering van dat getal beloofd. Het onderwijs zal de vakken der voormalige colléges met de realia der centraalscholen vereenigen, in eene verhouding door de plaatselijke behoeften bepaald. Als kweekelingen werden opgenomen 1°. zij die een landsbeurs hebben, 2°. diegene der gemeente- of particuliere scholen welke bij een vergelijkend examen (*concours*) het best hebben voldaan, 3°. betalende pensionaires, 4°. betalende externes.

Om aan de inrigtingen een werkzaam voortbestaan te waarborgen, wordt aan elker spits een krachtig bestuur geplaatst, de schooltucht streng geregeld, en tot toezigt op alle colléges een eerst klein, later grooter aantal inspecteurs-generaal benoemd: de eerste consul behield aan zich de benoeming der leeraren, wien een stipt geregelde bevordering als loon voor talent en verdienste werd beloofd.

6400 kweekelingen werden terstond op staatskosten in de lycées geplaatst, bovendien 2400 zonen van verdienstelijke militairen of ambtenaren en 4000 leerlingen der middelbare scholen, die bij 't concours het best hadden voldaan.

Een 5de van al deze boursiers werd aan 't eind van de studie van 't lycée in de verschillende vakken overgeplaatst.

Twee commissiën, één voor 't Latijn, de andere voor de wiskunde, werden met het opstellen van een naauwkeurig schoolprogram, ter juiste indeeling der verschillende vakken, belast. Zij moesten tevens voor een keus en nieuwe uitgaven der beste schoolboeken zorgen. Zij leverden hun verslag in, medio 1803. Wel was nog het Grieksch niet op de series geplaatst, doch de commissiën drongen aan op de aanneming ook van dit vak. Brogniart, Biot, Hauy en anderen kregen in last voor de wiskunde, waaraan men veel zorg wenschte te besteden, nieuwe handboeken te vervaardigen.

Met zooveel veerkracht georganiseerd, van hoogerhand met zooveel nadruk voortgestuwd, kwam het geleerde schoolonderwijs in korten tijd een groot einde voorwaarts. 46 lycées, 370 gemeente-, 361 particuliere scholen verrezen binnen 2 jaar in de 131 departementen die het toenmalige Fransche rijk bevatte. Drie vroegere centraalscholen der hoofdstad waren op het eind van 1803 de lycées *Napoléon*, *Charlemagne* en *Bonaparte* geworden. Alle kweekelingen van 't Prytanée werden naar het bij Versailles gelegen Collége de Saint-Cyr overgeplaatst, welke inrigting uitsluitend voor militaire opleiding bestemd werd: het Prytanée werd in 1803 een *Collége impérial*. Bovendien telde Parijs 43 particuliere kostscholen, en nog 6 in de zoogenoemde banlieue, d.i. aan de poorten der (toen) onder Parijs gelegen gemeenten.

De nieuwe scholen waren te naauwernood in werking, toen er een strijd voor haar begon, welke met enkele tusschenpoozen tot heden heeft voortgeduurd, de strijd met de geestelijke scholen. Wel is waar ligt dit punt buiten den kring onzer beschouwingen; maar het is zoo merkwaardig, met zooveel hartstogt behandeld en zoo ingeweven in alle latere wetten en voorstellen, omtrent op. ond., dat ik mij vlei den lezer met enkele trekken het ‘hinc illae lacrimae’ te mogen schetsen.

Eene wet van 't jaar 1804 had de bisschoppelijke groote seminariën in overeenstemming met de organieke artikelen van het concordaat op nieuw geregeld. Terstond daarop had de geestelijkheid daaraan onder den naam van ‘kleine seminariën’ voorbereidingsscholen verbonden, welke als de colléges een volledigen cursus van klassiek, wetenschappelijk onderwijs gaven. De reactie, toen opkomend, ten gunste van de godsdienst en het katholicisme dreef veel familiën om de geestelijke scholen boven die van den staat te kiezen, en de geestelijkheid werkte mede om die neiging te versterken door de moreele opvoeding en de methode van onderwijs der staatsscholen te gispen. Zij beweerde dat de strekking en tucht van deze slechts geschikt was om soldaten te kweeken.

De regering wees deze beschuldigingen met verontwaardiging af. ‘Men misleidt opzettelijk den ligtgeloovigen huisvader - zegt zij - door hem te beduiden dat de lycées ter vorming van militairen zouden zijn opgerigt. Zijn daar eenige militaire vormen ingevoerd, dan is dit geschied omdat men de voordeelen van zulke vormen ter instandhouding der schooltucht, zonder welke geen goede studiën mogelijk zijn, heeft erkend. Ons

wordt verweten dat we den grondslag eener goede opvoeding, de godsdienst en moraal, voorbijzien. Maar men sla slechts even de reglementen onzer scholen op, om zich te overtuigen dat de pligten der godsdienst daarin uitdrukkelijk zijn voorgeschreven, en de godsdienstige leiding aan een opzettelijk daartoe benoemden biechtvader is toevertrouwd, - om zich te overtuigen, welk een behoedzaamheid en streng toezigt wordt gebezigd ten einde de kweekelingen van alle verderfelijke invloeden te vrijwaren, en hunne zeden onder het schild eener streng geregelde tucht, beter dan elders rein te houden. - En wat de studiën betreft, vergeten onze berispers geheel, dat de methode onzer lycées vrij naauwkeurig met die der oude Universiteit overeenstemt. Slechts voegen onze lycées bij de oude taalkundige vakken vele andere, die vroeger werden gemist, de nieuwe talen, aardrijkskunde, geschiedenis en vooral de mathesis.'

'Ceci n'est qu'un commencement; plus tard, nous ferons plus et mieux' zeide in 1802 de eerste consul tot Fourcroy, toen hij de lycées had ingesteld. Dat woord vervulde hij in 1806. Maar wij hebben de kern reeds gezien van het Napoléontisch onderwijs, het Lycée, dat eerlang als hoofdfactor werken zal in 't kolossale ligchaam der keizerlijke Universiteit.

(Wordt vervolgd.)

Dr. A.H.A. ECKER.

Onderwijs in de aardrijkskunde.

Leiddraad bij het onderwijs in de vergelijkende aardrijkskunde, door W. Pütz; onder medewerking van Dr. J.J. Kreenen naar den zesden druk uit het Hoogduitsch vertaald en bewerkt door J. Jurrius, docent aan het Gymnasium te Nijmegen. Sneek, van Druten en Bleeker.
W. Pütz. Grondbeginselen der vergelijkende aardrijkskunde; onder medewerking van Dr. J J. Kreenen naar de vijfde uitgave uit het Hoogduitsch vertaald en bewerkt door J. Jurrius, docent aan het Gymnasium te Nijmegen. Eerste deel, Sneek, van Druten en Bleeker.

Wij kondigen hierbij een paar werkjes aan, die ons door de wakkere Sneeker uitgevers werden bezorgd, en ons het stereotype 'naar de zooveelste uitgave uit het Hoogduitsch bewerkt' op den titel vertoonen. Het is waarlijk alsof er in onze moedertaal geen enkel goed boek meer bestaat, vooral op geographisch terrein, zóó talrijk zijn de uitgaven uit den vreemde overgebracht; doch als men ten onzent te vergeefs naar oorspronkelijke werkjes van dien aard moet rond zoeken, voldoet men aan de behoefte van het onderwijs wanneer men eene keuze doet uit de voortreffelijke producten van het buitenland. Vooral in aardrijkskundige werken munt Duitschland uit, en waarom zou men dan niet te markt gaan bij

onze naburen, die van dit vak zulk eene nauwgezette studie hebben gemaakt?

De geschiedkundige werkjes van Pütz vonden reeds jaren lang in de bekende overzettingen van D^{r}. Mehler hun weg op onze gymnasiën en instituten; wanneer wij dus dienzelfden naam op den titel vinden van een paar boekjes over vergelijkende aardrijkskunde, dan nemen wij ze vol vertrouwen ter hand, en vinden ons daarin niet bedrogen.

Het eerstgenoemde boekje is voor leerlingen ingericht, terwijl het tweede, waarvan nog slechts één deel verschenen is, den onderwijzer ten dienste moet staan; dit laatste is dan ook eene uitbreiding van het eerste. Wat den ‘leiddraad’ aangaat, wij kunnen niet anders dan dien prijzen; door zijne betrekkelijke beknoptheid en duidelijkheid is hij aanbevelenswaardig. De volgorde en behandeling kunnen bij het onderwijs goede vruchten dragen, omdat er een algemeen overzicht vooraf gaat, hetwelk in latere leerboeken wel eens geheel gemist wordt; en toch, zonder dit is het eene onmogelijkheid den kinderen iets van staatkundige indeeling te doen begrijpen; eerst moeten zij eenige algemeene kennis dragen van de gedaante van den aardbol, vóór zij de verdeeling leeren begrijpen.

Bij de volgorde der werelddeelen is de historische in het oog gehouden; Azië staat voorop, daarna volgen Afrika, Europa, Amerika en Australië: zonder iets af te willen dingen op de bewijzen en de verdediging, welke voor een dergelijk stelsel kunnen gebruikt worden, komt het ons toch immer voor dat het werelddeel, hetwelk wij bewonen, ons het meeste belang moet inboezemen, en dat wij daarvan de meeste kennis moeten hebben, zoodat wij dit gaarne voorop zien staan.

Bij het doorbladeren der werkjes sprongen ons enkele onnauwkeurigheden of weglatingen in het oog, welke echter gemakkelijk aan te vullen zijn: zoo wordt er, zeker om een rond cijfer te krijgen, beweerd dat de aarde 1300 millioen bewoners heeft, en toch leest men in de laatste opgaven van Petermann's Mittheilungen (een Tijdschrift hetwelk door den vertaler dikwijls geraadpleegd werd) dat er waarschijnlijk 1288 millioen gevonden worden; zoo misten wij de vermelding van de Nyas-eilanden ten westen van Sumatra, van Prins Wales of Poelo Pinang, van de Andaman en Nikobarische eilanden, van de Lakediven en Malediven; zoo zochten wij in Afrika naar de opgave van Rodriguez bij de Maskarenen, van de Komoren, van de Fransche eilanden Nossi-bé, S^{t}. Marie en Mayotte, enz. doch wij willen dit als geene te grove fouten aangeven, het zijn omissies welke bij eene toegewenschte tweede uitgave kunnen verbeterd of aangevuld worden; 't was ook geene zondenlijst, welke wij op 't oog hadden, 't was ons alleen te doen om te wijzen op het goede der boeken, doch die hier en daar alweder de bewijzen dragen dat geen menschelijk werk volmaakt is.

Uitvoering, druk en papier zijn zooals wij dat van de uitgevers gewoon zijn, wien wij een ruim debiet toewenschen.

Letterkunde.

Beelden uit de geschiedenis der menschheid.

Homerus, Plato, Spinoza, door D. Burger Jr. Zutphen, bij Willem Thieme. 1860.
Alcibiades, Franciscus van Assisi, Heinrich Zschokke, door D. Burger, Jr Amsterdam, bij H.J. van Kesteren, 1864.

Klein van omvang, doch rijk in denkbeelden zijn de beide hier genoemde werkjes, van een verdienstelijk geleerde, reeds vroeger bekend door zijne geschriften in de vakken van geschiedenis en wijsbegeerte, en vooral door zijne vertalingen van sommige zamenspraken en van de Republiek van Plato. Zijne poging om de kennis der grieksche letterkunde bij ons meer algemeen te maken, moge dien bijval niet genoten hebben dien hij er van kon verwachten, zij blijft niettemin prijzenswaardig en deed hem de achting verwerven van hen die met de belangrijkheid en de moeijelijkheden van de taak bekend waren, die hij op zich had genomen. Het eerste opstel dat wij hier aankondigen werd reeds voor vier jaren door hem in het licht gegeven; en het is onze schuld niet dat wij nu daarvan eindelijk melding maken, omdat het voor weinig tijds eerst in onze handen ter aankondiging en beoordeeling werd gesteld. Het is waar, de onderwerpen die er in behandeld worden zijn geene vraagstukken van den dag, die weldra hun ‘à propos’ verliezen, en door andere verdrongen worden; het zijn onderwerpen, die voortdurend en altijd hunne waarde behouden en aan geene wisseling van mode en tijdgeest onderhevig zijn.

De namen alleen, Homerus, Plato, Spinoza, en de rigtingen die zij vertegenwoordigen blijven altijd even beroemd en belangrijk en - het is misschien daarom dat men er in andere Tijdschriften zoo weinig melding van heeft gemaakt, en dit degelijke werkje, bijna onopgemerkt, in vergetelheid geraakt is. Het doet ons genoegen in de gelegenheid te zijn om het zooveel in ons vermogen is, aan die onverdiende vergetelheid te ontrukken, en, in verband met een ander, dat als eene toepassing daarvan, dit jaar verschenen is, op nieuw aan de aandacht van het beschaafd en letterkundig publiek aan te bevelen.

Het eerste opstel was oorspronkelijk voor het Tijdschrift ‘voor de Nederlandsche Gymnasiën,’ vervaardigd; hiervan heeft de schrijver eenige afdrukken uitgedeeld, en met vreugd opgemerkt, dat

de daarin verkondigde denkbeelden meer sympathie vonden dan hij had durven denken. Dit spoorde hem aan om het verder voor een grooter, minder letterkundig slag van lezers uit te breiden, van alles wat bijzonder op de gymnasiën betrekking had te ontdoen en afzonderlijk uit te geven. 'Is er iets goeds in,' zoo eindigt het voorberigt, 'dan doe het zijn nut, anders worde het als zoo vele andere geschriften aan de vergetelheid prijs gegeven. Mogt iemand, die het leest, er bezwaren tegen hebben, dan verzoek ik hem mij die te willen mededeelen.' Het eerste geval heeft plaats gehad, zoodat wij gelooven dat aan het verzoek weinig of geen gevolg gegeven is. Wij zullen trachten het eene te verhoeden, en aan het andere, waar zulks noodig is, te voldoen.

Wanneer een geheel, dat tegenstellingen in zich bevat, en voor ontwikkeling vatbaar is, met zijne ontwikkeling begint, komen die tegenstellingen, die vroeger slechts in kiem aanwezig waren, allengs duidelijker te voorschijn. De eene ontwikkelt zich vroeger dan de andere, en wel zoo lang ten koste van gene, totdat bij deze een reactie of tegenwerking ontstaat, en eene ontwikkeling van de andere zijde voortbrengt, die haar op gelijke hoogte van de vorige plaatst, waardoor eerst een harmonische vereeniging van beide, en de verdere volmaking van het geheel zonder eenzijdigheid mogelijk wordt. Zoo vertoont de ontwikkeling van den mensch en de geschiedenis van het menschdom vier toestanden: 1°. een tijdperk van onbewust voortleven; 2°. van eenzijdig zinnelijke ontwikkeling; 3°. van eene even eenzijdig geestelijke rigting, en 4°. van een harmonische zamenstemming van beide laatste, die den mensch en het menschdom hunne bestemming alleen kan doen naderen, en min of meer doen bereiken. Onder de tegenstellingen die in de menschelijke natuur zich voordoen, is die van ligchaam en geest het meest kenmerkende; in hoeverre zij in het diepste wezen van den mensch zamen verbonden of één zijn, wil de schrijver hier niet onderzoeken, maar hij wil alleen stellen, dat een gedeelte van de hoedanigheden en van de verschijnselen der menschelijke natuur met den algemeenen naam van 'ligchamelijke' of 'zinnelijke', een ander met dien van 'geestelijke' bestempeld wordt. In dezen zin, durft hij, zonder tegenspraak van de zijde der ervarings-philosophie, die wel eens het afzonderlijk bestaan van den geest zou kunnen loochenen, te vreezen, de oude uitdrukking: de mensch bestaat uit ligchaam en ziel bij voortduring te bezigen.

Als men de geschiedenis des menschdoms uit het oogpunt der ontwikkeling en beschaving beschouwt, vindt men daarin dezelfde bestanddeelen en toestanden. In het eerste tijdperk van wildheid en barbaarschheid, - want dat er een van onschuld, 'de gouden eeuw,' volgens het gevoelen van den schrijver, zoude bestaan hebben, kunnen wij niet aannemen, - bevonden zij zich nog onbewust door elkander gemengd. Hierop volgde een tijdperk waarin de zinnelijkheid heerschte en heerschen moest, omdat die zich het eerst bij den mensch en in het menschdom ontwikkelt. Op die periode der zinnelijkheid volgde een andere, waarin het ligchaam, althans in theorie verdrukt en vernederd werd, en de geest zich eenzijdig op den voorgrond plaatste. Eindelijk is er een tijdperk aangebroken, waarin niet de eenzijdige ontwikkeling van ligchaam of geest, maar de harmo-

nische vereeniging van beide het heerschende beginsel is. Wij kunnen deze laatste periode als die beschouwen, waarin de eenzijdigheid die de beide vorige kenmerkte heeft opgehouden en de geheele mensch en geenszins een deel daarvan uitsluitend belang inboezemt, en alzoo spreken van een tijdperk van 'Sensualismus,' een van 'Spiritualismus' en een van 'Humanismus.' Wij laten het eerste tijdperk, waarvan de schrijver zegt dat er moeijelijk een naam voor is te vinden en omdat er ons zoo weinig van bekend is, maar rusten, wij merken alleen maar aan dat die van 'gouden eeuw' die hij er toch op schijnt te willen toepassen, bij hem meer door het lezen der oude grieksche en latijnsche dichters, dan door een geschiedkundig onderzoek van het kindsche tijdperk des menschdoms ontstaan is.

Volgens den schrijver omvat het tijdperk van het 'Sensualismus' de oude geschiedenis, dat van het 'Spiritualismus' de middeleeuwen, en dat van het 'Humanismus' de nieuwe geschiedenis. Men ziet hieruit dat hij het 'Humanismus' dat in onzen tijd wel eens in den ongunstigen zin, als 'menschvergoding' gebruikt en verstaan wordt, in den goeden, als de harmonische ontwikkeling van den zinnelijken en geestelijken aanleg des menschdoms, opvat. Om zijne denkbeelden hierover uiteen te zetten neemt hij drie mannen als de eerste vertegenwoordigers der drie standpunten bij het beschaafdste gedeelte van het menschdom aan, namelijk: Homerus, Plato en Spinoza.

Eer hij hiertoe overgaat acht de schrijver het volstrekt noodig te herinneren, dat het tijdperk van het 'Sensualismus' waarschijnlijk niet met Homerus begonnen is, maar dat de sensualistische beginselen door hem het eerst zijn uitgesproken, terwijl daarentegen Plato en Spinoza hunnen tijd vooruit waren, en hun invloed op het tijdperk dat zij hier vertegenwoordigen begon eerst na hunnen dood. Hij behoefde zich echter voor de tegenwerping der kritiek, dat Homerus een mythisch persoon is, niet bevreesd te maken. Hij is en blijft de type van den Cyclus der gedichten die wij de homerische noemen, namelijk: de Ilias en de Odyssee.

Wat verder Plato en Spinoza aanbelangt, wij gelooven niet dat de negatieve kritiek het ooit zoo ver zal brengen, dat verstandige menschen eens aan het wezenlijk bestaan van Plato en Spinoza zullen gaan twijfelen; maar wel dat zij hunnen tijd ver vooruit waren, meestal eenzijdig zijn begrepen, en de een voor een overdreven bespiegelaar, de ander zelfs voor een atheïst is aangezien. Wat Plato betreft, het komt er ook niet op aan of sommige kleine platonische dialogen door de kritiek niet als van hem afkomstig beschouwd worden, met zijne hoofdwerken, zoo als: de 'Phedrus;' de 'Phedo.' het 'Gastmaal' de 'Republiek' is zulks het geval niet, terwijl de authenticiteit der 'Wetten' nog altijd door sommigen betwijfeld wordt. Het was aan onze eeuw voorbehouden den 'goddelijken' Plato zonder overdrijving op zijne regte waarde te schatten en den vaak miskenden Spinoza als een der grootste denkers van zijnen tijd, de eer te geven die hem toekomt, zonder in het tegenovergesteld uiterste van de vroegere miskenning te vervallen.

Wij zullen den schrijver in zijne nadere uiteenzetting van zijne opvattin

aangaande de schildering van het ‘Sensualismus’ bij Homerus, de voorstelling van het ‘Spiritualismus’ bij Plato en de ontwikkeling van het ‘Humanismus’ bij Spinoza niet volgen, men zie het werkje zelf.

Zoo als het altijd het geval is, zijn er meestal bij algemeene verdeelingen onder de bepaalde typen, uitzonderingen aan te wijzen en aanmerkingen te maken; zoo is b.v. Homerus niet overal even sensualistisch; men vindt tevens bij hem de schoonste trekken van zedelijk en zelfs van godsdienstig gevoel. Men zie hierover slechts het belangrijk geschrift van P. van Limburg Brouwer: ‘Over de zedelijke schoonheden van Homerus.’ Verder is Plato geenszins die overdreven spiritualist, waarvoor hem de Alexandrijnsche Neoplatonisten, een Plotinus, Porphyrius, en later een Proclus aanzagen, en waarvoor de Realisten der middeleeuwen hem hielden. Wat Spinoza aangaat, wij vinden het echte ‘Humanismus’ niet geheel bij hem vertegenwoordigd, hiertoe was zijn stelsel, dat pantheïstisch was, te éénzijdig. De mensch was voor hem geen individueel, op zich zelf bestaand wezen, maar slechts een modus van de attributen der oneindige zelfstandigheid, namelijk: de ‘uitgebreidheid’ en het ‘denken,’ waardoor de zedelijke vrijheid en verantwoordelijkheid ontkend, en de onsterfelijkheid hoogst twijfelachtig wordt. Leibnitz met zijne alles omvattende kennis, zou volgens ons gevoelen een geschikter type en voorlooper van het ‘Humanismus’ geweest zijn. Doch hoe dit zij, de vergelijkende tafel tusschen grondstellingen van Homerus, Plato en Spinoza, die op pag. 34 en 35 van het eerste geschrift van Dr. Burger voorkomt, geeft een duidelijk en volledig overzigt van het verschil der drie standpunten, die zij bij hem vertegenwoordigen.

Het werkje eindigt met eenige algemeene aanmerkingen die eene nadere overweging verdienen. De Homerische gedichten waren met die van Hesiodus, die uitdrukkelijk natuurvergoding leert, de bron waaruit de Grieken hunne godsdienst ontleenden. Het sensualismus, dat bij Homerus nog naïef en onschuldig is, moest wel eindelijk tot grove uitspattingen aanleiding geven. Echter was het in de oudheid niet zonder een spiritualistisch tegenwigt.

De grieksche wijsbegeerte, die door Socrates een zedelijk karakter verkreeg, en vooral de stoïcijnsche school oefende bij hare talrijke leerlingen en hoorders uit de hoogere standen, haren heilzamen invloed uit.

Zoo het spiritualismus het beginsel der middeleeuwen geweest is, was het een eenzijdig overdreven en verkeerd aangewend mysticismus, eene monniken-heiligheid, met grove zinnelijke ontaarding gepaard. Het sensualismus scheen zich te wreken over het geweld der onderdrukking dat men het deed ondergaan en de miskenning zijner regten die het moest ondervinden.

Plato was in de middeleeuwen te weinig bekend om als de oorzaak van het toen heerschende mysticismus te worden aangemerkt.

Dat de tegenwoordige tijd het ‘Humanismus’ huldigt, blijkt uit alles, de ontwikkeling van den geest gaat met reuzenschreden vooruit, kunsten en wetenschappen worden meer algemeen beoefend, en de daaruit voortvloeijende kennis meer algemeen verspreid onder alle standen der maatschappij. De we-

tenschappen, in plaats van een afgetrokken en spiritualistisch karakter aan te nemen, doen juist thans het tegendeel; de methode der ervaring, hoe treffend en heilzaam ook in sommige opzigten, dreigt wel eens het sensualismus wat te veel voet te geven, door hare wetten op het rijk van den geest even zoo uitsluitend als op dat der natuur te willen toepassen. Zoodra het evenwigt tusschen beide rijken verbroken wordt, loopt het echte 'Humanismus' gevaar. Wij zijn echter niet bevreesd dat alhoewel 'de schimmen van het voorledene nog rondspoken en onberedeneerde ijveraars in plaats van de zinnelijkheid verstandig te besturen, ze willen emanciperen,' dit zullen doen ten koste van den geest. Wij zijn gerust omdat wij den dageraad zien aanbreken, dat de zedelijkheid, op eene verlichte godsdienstkennis gegrond, het sensualismus der vorige eeuw krachtig zal tegengaan, niettegenstaande de stoffelijke rigting, die velen thans volgen.

Het verlichte christendom, op de zuivere leer van Jezus gegrond, is het ware Humanismus, dat hoewel langzaam, meer en meer veld zal winnen: dat is ook onze vaste overtuiging, want wij behooren ook tot diegenen welke zich houden aan de spreuk:

> 'Die gelooven haasten niet.'

Het tweede geschrift, Alcibiades, Franciscus van Assisi en Heinrich Zschokke, kan als een vervolg en nadere toepassing van het vorige worden aangezien; de genoemde personen worden er als typen van de drie behandelde tijdperken voorgesteld, als voorbeelden, wat het 'Sensualismus,' het 'Spiritualismus' en het 'Humanismus', in den mensch kan uitwerken, en tevens als toonbeelden van hunnen tijd.

Het voorbeeld van Alcibiades is vooral goed gekozen, om de door het schoonheidsgevoel soms veredelde en verfijnde zinnelijkheid der grieksche beschaving te doen uitkomen.

Voor het eenzijdige 'Spiritualismus' der middeleeuwen, en het 'Humanismus' van den nieuwen tijd was de keus, door de menigte van hiervoor geschikte personen, nog al moeijelijk; zoodat men voor zich eene andere keus konde gedaan hebben, zonder de hier gedane af te keuren.

De lezing der beide geschriften van Dr. Burger geeft eene gereede aanleiding, om juiste opmerkingen omtrent de geschiedenis der zinnelijke, zedelijke en godsdienstige beschaving van het menschdom te maken. De ware beschaving behoort alleen tot het Caucasische menschenras, en wel tot den Indo-europeschen stam. Al de overige menschenrassen en stammen schijnen maar gedeeltelijk beschaafd te kunnen worden, daarin op een zekeren trap te blijven staan en zich geenszins tot het 'Humanismus' te kunnen verheffen. Vroeg bloeide reeds de beschaving aan den weligsten tak van den Indo-europeschen stam. De grieksche beschaving moge hoofdzakelijk sensualistisch geweest zijn, doch het schoonheidsgevoel heeft hier de stoffelijke vormen veredeld, zoodat de Grieken altijd onze leermeesters in de kunst blijven. Hun scherpzinnig verstand heeft de zinnelijke indrukken tot een wetenschappelijk geheel weten te vereenigen en de wetten van het menschelijk denken opgespoord.

Plato en Aristoteles blijven altijd de grondleggers der afgetrokken bespiege-

ling en het grondig wetenschappelijk onderzoek. De klassieke oudheid was dus verre van zoo eenzijdig sensualistisch, als een Alcibiades te zijn.

Het zedelijk en godsdienstig bestanddeel der beschaving hebben wij aan den semitischen stam te danken. Het christendom is te gelijk met de grieksche cultuur een der beide hoofdbestanddeelen der hedendaagsche beschaving. Het is geenszins het overdreven en toch zinnelijk mystisch 'spiritualismus' van Franciscus van Assisi, maar het is de reine leer van Jezus, die aan de zinnelijke kunst en wetenschappelijke beschaving eene hoogere godsdienstige en zedelijke strekking geven moet, om tot het 'Humanismus' te geraken. Hierom moet die leer van zijne mystieke semitische omkleeding worden ontdaan, om met het grieksche kunst- en wetenschappelijk bestanddeel onzer beschaving, een geheel uit te maken, in plaats van hiermede zooals vroeger in strijd te zijn.

Onze tijd ziet dit gezuiverde christendom zich tot eene godsdienst des menschdoms, voor alle tijden en plaatsen geschikt, ontwikkelen, en wel verre dat het door de verlichting zoude ondermijnd worden, wordt het daardoor meer geschikt gemaakt om het 'Humanismus' te heiligen en te veredelen. Gaarne maken wij de woorden van den schrijver tot de onze: 'Alleen hij kan met zegen hier-voor werkzaam zijn, die zijnen tijd begrijpt en met hem meêgaande hem zoekt te leiden, en er is geen grooter heil voor het menschdom mogelijk dan dit: dat elk mensch hoe langer hoe meer het ideaal van den echten, volledig ontwikkelden mensch in zijn leven verwerkelijkt.'

Het zal wel overbodig zijn te zeggen dat wij deze beide werkjes van Dr. Burger aan iederen beschaafden lezer aanprijzen.

J.A.B.

Een vraagbaak.

Algemeene Nederlandsche Encyclopedie voor den beschaafden stand. Woordenboek van kunst, wetenschap, nijverheid, landbouw en handel. Naar de laatste, omgewerkte, verbeterde en vermeerderde druk van Brockhaus' Conversations-lexicon, Nieuwenhuis. Woordenboek van kunsten en wetenschappen, en naar de beste andere bronnen voor Nederland bewerkt. Eerste en tweede deel. Zutphen, F.B. Plantenga, Leiden, A.W. Sythoff, 1865.

Wij hebben, en dat wel met genoegen, kennis gemaakt met de *Algemeene Nederlandsche Encyclopedie.* Dat die kennismaking niet zoo heel oppervlakkig is willen wij al dadelijk doen zien door te wijzen op eenige leemten en onjuistheden, die wij bij het doorbladeren van de beide eerste deelen aantroffen. Wij misten onder de hier voorkomende artikelen den naam van het Zeeuwsche dorp *Aagtekerke;* van *Aalbing*, eene provincie van Jutland; van de schilders *Aartz en Aartzen* en zoo ook tot onze groote verwondering dien van *Jean de la Badie.* Voorts nog de woorden *Aal-* of *Albrecht* z.v.a. zeer helder, *Aalmoes, Aanbid-*

ding, *Aanbeeld, Aangenaam, Aanloeven*, *Aanspreken*, *Aanstekend*(e ziekte), *Aanzetter, Aap*, z.v.a. instrument den teekenaar dienende ter vergrooting van den omtrek van een beeld, *Aar* als aanduiding eener bloeiwijze, *Aardglobe, Aardharsighout*, d.i. de met aardharsen doortrokken elzen, essen, wilgen, eikenstammen, die in sommige streken onzes vaderlands eenige voeten beneden den beganen grond gevonden worden, *Aardmannetje*, *Aarz, Aarts* z.v.a. eerst, uitstekende, *Arrest.* Min volledig of niet juist meenden wij de Encyclopedie te zijn, wanneer zij door het woord *Aalmoezenier* slechts aangeduid acht den persoon die aan het Fransche hof belast werd met de uitdeeling der koninklijke aalmoezen, of den persoon die, alsdan grootaalmoezenier getreden aan het hoofd der hofgeestelijkheid staat. Den naam *aalmoezenier* dragen immers ook de geestelijken die bij het leger kerkelijke dienst verrigten. Aan den anderen kant zal het ook wel onjuist zijn, als in het artikel *Baerle (Casper van)* Lambert van Baerle gezegd wordt aalmoezenier bij het Hollandsch gezantschap in Frankrijk geweest te zijn. Onze gezantschappen aan Roomsche hoven hadden toch geen aalmoezeniers maar kapellanen. Bij *Aanleg* had nog kunnen vermeld worden: de stelling van het geweer bij 't afvuren, vatbaarheid voor zekere ziekten; bij *Aardappel*, dat deze ook nog de stof tot werken en metselen levert; bij *Artevelde*, de oprigting van een standbeeld te zijner eere; terwijl bij *Aas* als eenheid niet misplaatst ware de herinnering, dat dit woord nog heden ten dage in gebruik is ter aanduiding voor de één op den dobbelsteen en de speelkaart. Onjuist verder is het als gezegd wordt dat de aardappel gerooid wordt als zijn loof verwelkt, daar dit slechts uitzondering is, zoo als bij de zoogenaamde Noordwijkers of Stegerhoeken; en over 't algemeen niet gerooid wordt vóór dat de plant geheel gestorven is. Nog meer onjuist is: ‘de voedende kracht van dien wortel is zeker een der grootste van alle plantproducten en wordt alleen door die van het koorn overtroffen;’ terwijl 100 pond aardappelen slechts 3 bloedvormende stoffen geven, leveren 100 pond erwten er 22 en 100 pond boonen er 25 op. Een wenk aangaande het weinig voedende van deze ook in ons ‘vaderland zoo veel gebruikte vrucht’ ware hier zeer gepast geweest. Wordt elders van de *Assurantie* gezegd dat zij het kapitaal voor vernietiging behoedt, ook dat is wel niet volkomen waar. Een huis dat verbrandt, een schip dat vergaat, is kapitaal dat te niet gaat, al is het dat dit huis, dit schip verzekerd is, en mag de geassureerde zijn kapitaal al terug erlangen, dàt kapitaal bestaat uit de gedeelten die zijne medegeassureerden van hun kapitaal of de vruchten daarvan ter vorming daarvan afzonderen.

Wij hebben enkele van onze opmerkingen medegedeeld, en vermoeden dat wij bij nadere kennismaking er meer zouden kunnen maken. Dat zou zeker dan vooral het geval worden als wij het voorregt eener universeele kennis bezaten. Want tot eene grondige *beoordeeling* van eene encyclopedie behoort òf zulke kennis òf de zamenwerking van vele geleerden even als tot de zamenstelling daarvan. Maar der volmaaktheid naderen kan men wel, - haar bereiken is wel geens menschen deel. En al wèl, als men het eerste doet met vasten, re-

gelmatigen tred. Dat doet de voor ons liggende Encyclopedie. Maakten wij opmerkzaam op eenige hier niet voorkomende artikelen, 't was niet zoo zeer omdat wij die opgenomen wenschten, als wel omdat zij evenzeer verdienden opgenomen te zijn als anderen die wij aantroffen en gaarne cadeau zouden doen. Onze stelregel toch zou ook hier zijn *non multa sed multum*, d.i. vrij overgezet: liever een enkel woord gemist dan honderd geheel overbodig en een onnutte plaats beslaande.

Ten grondslag van de Nederlandsche Encyclopadie ligt het beroemde *Conversations-lexicon* van Brockhaus, waarvan juist in deze dagen een nieuwe, de elfde, druk in het licht komt, en zóó kan de eerste klaarblijkelijk op de hoogte van den tijd zijn. Al ware, wat het Nederlandsch publiek wordt aangeboden, niet anders dan eene vertaling van dat werk, dan reeds zouden wij iets zeer goeds kunnen verwachten. Maar nu de HH. Plantenga en Sythoff de bewerking van hunne Encyclopedie hebben toevertrouwd aan mannen, ieder bekwaam in zijn eigen vak, nu hebben wij regt en reden om nog iets beters dan het Duitsche werk te verwachten. En inderdaad de beide eerste deelen beschamen die verwachting niet. Is het Conversations-lexicon in alles, wat Duitschland betreft, zoo als niet onnatuurlijk is, te breedvoerig geschreven, en daarentegen, wat de geschiedenis en de wetenschap van ons vaderland aangaat, wel wat te beknopt of onvolledig, aan dat gebrek wordt hier te gemoet gekomen op doorgaans oordeelkundige wijs, en waar dat te pas komt wordt verwezen naar geschriften van Nederlandsche auteurs zelfs ook uit den jongsten tijd. De stijl bovendien is doorgaans duidelijk en goed; een enkele maal stuitten wij op *dáárstellen*, op *Protestantsch geestelijke*, dat bij Duitsch-Lutherschen er door kan, maar bij ons niet.

In 15 deelen ieder van 400 bladzijden zal het werk compleet zijn. Ieder deel kost *f* 1,60, zoodat het geheel zal komen te staan op *f* 24. Waarlijk, een geringe prijs voor een werk waaraan zoo veel geleerdheid en studie wordt te koste gelegd.

Ook het derde deel der Encyclopedie is ons geworden. Bewijs dat de uitgevers hunne taak krachtig doorzetten! Maar ook, dat zij, door de redactie gesteund, die goed doorzetten, meenden wij op te merken. Wat ons in dit deel voorkwam minder goed te zijn, kunnen wij met weinige woorden mededeelen. - Ons dacht, dat het gepaster zou geweest zijn, den naam te vermelden van een man als de hoogleeraar *v.d. Boon Mesch*, dan dien van *A. Blussé*, den kleinzoon; dat liever nog dan *A. Blussé*, de grondlegger voor den algemeen bekenden boekhandel, die thans tot in het vierde geslacht bestaat, had vermeld moeten worden onze zelfs buitenlands beroemde waterbouwkundige *Blanken.* Aan het artikel *Blanqui* had kunnen worden toegevoegd, dat van diens *Histoire de l'Economie* eene Hollandsche vertaling bestaat. Juist en duidelijk uitgedrukt is het voorts wel niet als tegen Bleekzucht aanbevolen worden ijzerpraeparaten, ‘hetzij die inwendig of in den vorm van ijzerhoudende wateren aangewend worden’.

Vertalingen en herdrukken.

Eene kroon voor Karel den Stouten. Door Mevr. A.L.G. Bosboom Toussaint. Tweede herziene druk. Amsterdam, P.N. van Kampen. 1865. (Goedkoope Serie van Romans, No. 12.)

Voor ettelijke jaren wilde een schrijver zijne Romans in klein formaat laten drukken, om ze tegen een gulden het deeltje in den handel te brengen. En wat meent gij wel, dat hij van zijn Uitgever ten antwoord kreeg? ‘Dat zoude niet gaan, omdat de Leesbibliotheken die kleine boekjes niet voor een dubbeltje in de week te lezen geven, noch de Leesgezelschappen ze als veertiendaagsche boeken rondzenden konden. De lezers waren met één kleintje niet tevreden, maar wilden voor hun dubbeltje of voor den bepaalden leestijd er twee hebben of één groot, wat natuurlijk slechte rekening zou geven.’ Te vergeefs werd hiertegen ingebracht, dat dit niet juist was; dat, als twee deeltjes slechts *f* 2.00 kostten, dit nog altijd minder bleef, dan *f* 2.50 tot *f* 3.00, de gewone prijs van het eene groot 8° deel, terwijl de naar de grootte rekenende klanten spoedig zouden inzien, dat de inhoud niet afhangt van het formaat en een klein boek dikwijls evenveel bevat als een groot, zoo niet meer. 't Mocht niet baten; de bewuste Romans verschenen als lijvige boekdeelen, om alleen door bedoelde Leesinrichtingen te worden aangekocht.

Gelukkig is men eindelijk van deze dwaasheid teruggekomen. Eerst nam men proeven met de betrekkelijk goedkoope prachtbandjes, toen met de guldens-edities; en terecht schrijft de Heer van Kampen thans, dat hij toegeeft ‘aan de eischen van den tijd’ met zijne ‘goedkoope serie van Romans’, van welke *Eene kroon voor Karel den Stouten* (lees *Stoute*) het 12de Nommer of deeltje is. Het zijn allen herdrukken, de eerste 11 van ‘Bulwers familie’ Beaufort en ‘familie Caxton’, Miss Sewells ‘Geertruida’ en Miss Mulocks ‘John Halifax’; ter perse is Miss Yonges ‘Violette’; en de Uitgever belooft nog meer reproducties ‘zijner meest gezochte romantische uitgaven.’ Goed best. Wij juichen dit toe. 't Zijn zeer nette klein 8° boekskes, ‘met duidelijke letter gedrukt,’ en ‘voorzien van een met zorg bewerkte titelplaat vóór het eerste deel,’ à *f* 1.00. Slechts drukken wij den wensch uit, dat ook eerste uitgaven in deze Serie worden opgenomen en de Heer van Kampen door een goed debiet worde aangemoedigd, om mede te werken tot onze verlossing van alle dure Romans in het deftige groot 8o formaat. Verbeeld u: een werk van Mevrouw Bosboom Toussaint à *f* 1.00 het deel, en een slecht vertaald prul van Miss Onbekend à *f* 2.50.....

Wat nu haar hierboven vermelden Roman betreft, - was de geëerde schrijfster niet nog Mejuffrouw Toussaint toen hij, ik meen in 1842, voor de eerste maal verscheen? - moet ik mijne spijt te kennen geven, dat zij bij de ‘herziening’ den titel niet gewijzigd of veranderd heeft. Toen ik voor een twintigtal jaren het boek in handen kreeg, dacht ik iets te zullen lezen tot eer van den Bourgondischen Hertog, iets, wat later onderzoek der geschiedenis aan het licht had gebracht en hem thans door de begaafde Romancière als eene kroon op het hoofd werd gezet. Ieder die weet, dat de werkelijke krooning als Koning van Bourgondië hem ontgaan is, zal, dunkt mij, bij het lezen van dezen titel, iets dergelijks vermoeden. Maar neen; het mislukken van zijne poging om die kroon machtig te worden, is juist wat hier verhaald wordt. Er is dus eigenlijk nooit ‘eene kroon voor Karel den Stoute’ geweest, al werd er bij den goudsmid een gemaakt,

en Mevrouw Bosboom Toussaint's boek is, ook in overdrachtelijken zin, alles behalve eene

kroon voor hem. Zijne eer- en heerschzucht, zijne kwade trouw in het beloven en niet schenken van de hand zijner dochter, - de oorzaak waarom Frederik hem niet kroonen wil, - zijne teugellooze drift en vooral de onwaardige woede, waartoe hij vervalt als hij het vertrek van den Keizer verneemt, het wordt alles met schrille kleuren geteekend en strekt hem weinig tot eer. Zelfs gaat de schrijfster in hare schildering zoo ver, dat zij telkens afkeuring uitlokt van 's Hertogs gedrag en aan zijne teleurstelling bijna al het tragische ontneemt, omdat men weinig medelijden met den vader kan hebben, die speelt met het hart van zijn kind, of met den vorst, die speelt met zijn woord. Of gaat het effect eener tragedie niet verloren als de held geen sympathie inboezemt en men alleen zeggen kan: ‘hij heeft zijn verdiend loon’?.... Misschien is het wel hieraan toe te schrijven, dat deze Roman minder opgang heeft gemaakt dan anderen van dezelfde hand. Ook vrees ik, dat Süschen niet heeft bijgedragen tot verhooging der belangstelling in het geheele verhaal. Hare zoo plotseling opgewekte en terstond in laaijen gloed staande liefde voor den schitterenden Hertog is voor zulk een jong, eenvoudig meisje wel wat heel sterk; haar uitroep: ‘zijt gij een gehuwd man?’ wel wat heel naïef, als men bedenkt, dat Karel reeds bij herhaling getrouwd was en eene huwbare dochter had.... Maar als ik zoo voortga, zal de lezer in het denkbeeld komen, dat ik een boek ga beoordeelen, dat al lang beoordeeld is. en ik had slechts zijne tweede, goedkoope uitgaaf aan te kondigen. De gemaakte aanmerkingen leveren wel het bewijs, hoe moeijelijk het is niet te kritiseren, als men heeft opgehouden alleen voor zijn plezier te lezen, zooals men op jeugdiger leeftijd dergelijke romans las. Onwillekeurig verheft zich de stem der kritiek, vraagt men wat het genot verkleint, zelfs van een boek, dat men met vooringenomenheid voor zijn auteur ter hand genomen had, en het meer bezadigde oordeel van de rijper jaren wijst op de leemten, welke de alleen met zijne verbeelding te rade gaande jeugdige lezer òf niet ziet òf niet telt, omdat er zoo veel in staat dat bekoort en boeit. Vooral bij den geschiedkundigen Roman, zeker het genre van verhalen dat de meeste bezwaren oplevert, is die nuchtere kritiek terstond bij de hand, om de historische personen en feiten aan de werkelijkheid te toetsen en te vragen: wat voeren de gefingeerde karakters er bij uit? Is nu een historische Roman eigenlijk geen Roman maar romantische historie, dat is de geschiedenis in een romantisch kleed, - zoo als *Eene Kroon voor Karel den Stoute*, - dan moeten de geschiedkundige hoofdpersonen ook hoofdpersonen blijven en de om hen heen gegroepeerde roman-helden en heldinnen, als bloote scheppingen der verbeelding, geen zijdelingschen of rechtstreekschen invloed uitoefenen op den gang der gebeurtenis, omdat dit strijdig is met de werkelijkheid. Is daarentegen het verhaal zelf niet aan de geschiedenis ontleend maar verdicht, zijn dus de hoofdpersonen gefingeerd, dan mogen ze wel onder den invloed staan van gebeurde feiten of van de mannen en vrouwen der geschiedenis, maar moeten dezen weder op den achtergrond blijven. De schrijver, die dit uit het oog verliest, zal òf twee verhalen, een van werkelijke en een van gefingeerde karakters bij elkander voegen, de aandacht verdeeld houden of vestigen op dat wat het meest aantrekt, òf onwaarachtig het lot van menschen, die werkelijk geleefd hebben en wier geschiedenis bekend is, afhankelijk voorstellen van wezens, die nooit bestonden of van gebeurtenissen, die nooit geschied zijn. Nu heeft Mevrouw Bosboom Toussaint wel niet Karel's lot onder den invloed gebracht van Süschen's liefde en Romualds verraad; - zij zal toch wel niet in ernst hebben

willen beweren, dat Frederik zulk een verrader noodig had, om achter de plannen en uitzichten van den

Hertog te komen, die, bij een karakter als het zijne, bij de diplomatie genoeg bekend waren; - maar toch door de inlassching dezer en meer andere personen, de belangstelling van de hoofdzaak afgeleid en het tot romantische historie aangelegde kunstproduct onwillekeurig tot een historischen Roman gemaakt. Hierdoor verkreeg het geheel iets tweeslachtigs en was het mij onmogelijk onvoorwaardelijk te prijzen.

Gaarne geef ik echter den raad aan ieder, die smaak heeft in dergelijke lectuur, smaak vooral in eene degelijke, aanschouwelijke en schoone voorstelling van geschiedkundige gebeurtenissen en personen, het boek zelf te lezen zonder zich te storen aan die op alles aanmerkingen makende kritiek. Het is een werk onzer grootste romanschrijfster van den tegenwoordigen tijd, wier historiekennis, levendige verbeeldingskracht, schitterend vernuft en eigenaardige stijl genoeg bekend zijn, om geene aanprijzing of lofverheffing te behoeven. Al is *Eene kroon voor Karel den Stoute* niet met de beste kunstgewrochten harer hand gelijk te stellen, als boek zou ik het eene kroon kunnen noemen, zoo als ik er slechts eene haar zelve en nog een of twee onzer hedendaagsche Nederlandsche historische-romanschrijvers zou durven opzetten.

Ik mag echter den wensch niet onderdrukken, in navolging van Busken Huet, bij eene andere gelegenheid ook aan den met haar in dit genre wedijverenden schrijver gericht, dat de terecht hoog geroemde schrijfster, als zij ons weder wat nieuws geeft, uit hare historische tafereelen de Süschens en Romualds weglate. Bij zoo veel kennis der geschiedenis en van het menschelijke hart, als haar ten dienste staat, bezit zij stof genoeg tot het schilderen van belangrijke tooneelen, die zeker zullen behagen, ja, wegslepen, als ze met het haar geschonken talent geheel aan de werkelijkheid worden ontleend. Zij geve ons òf Historie òf Roman, ik houd mij overtuigd, dat zij met beide haar gevestigden roem handhaven zal.

Kampen, 28 Juli 1865.

J. HOEK.

Mengelwerk.

Een blik op het karakter der achttiende eeuw, uit een godsdienstig oogpunt beschouwd.

De achttiende eeuw - zij is voorbij, meer dan een halve-eeuw lang, doch niet met al het hare, niet met de wetenschappelijke machten, die haar beheerscht hebben. Deze machten zijn gebleven en leven voort, en toonen zich nog met verjongde kracht werkzaam in de groote bewegingen van den tegenwoordigen tijd. Daarom is ze voorbij, alleen wat haar cijfer betreft, niet wat de groote beginselen betreft, die zij aan het licht heeft gebracht. En wie in onwil of in traagheid des geestes van haar zou willen zeggen: 'Zij is geweest; laat de doode rusten,' die snijdt zich den weg af, om den ontwikkelingstoestand van onzen tijd te begrijpen. - Een blik op het karakter der achttiende eeuw ontleent juist aan het historisch karakter onzer negentiende eeuw een bijzonder belang.

Hoe doet zich het karakter der achttiende eeuw kennen?

In de geschiedenis der Christelijke Kerk staat zij met een meer of min zwarte kool geteekend, zij en de tiende eeuw met haar, hoewel ze beiden geheel verschillende namen dragen - de tiende die van de eeuw der duisternis; de achttiende daarentegen die van de eeuw der verlichting. Trouwens, een verlichting, die Renan niet belette, van 'volslagen gebrek aan godsdienst in de achttiende eeuw' te spreken. Een zware beschuldiging, maar niet ongegrond! Wat toen ook dien naam van *verlichting* mocht wettigen, en hoe lang toen het licht mocht schijnen boven de duisternis, de heerschappij van het licht maakte evenwel het bestanddeel dier eeuw niet uit. Zij begon haar morgen nevelachtig en duister, mistig en koud; zoo ging ook haar middag voorbij, ofschoon er soms een lichtstraal door de nevelen kwam heenbreken, en menige ademtocht van een nieuwe levensbeweging die nevelen uiteen dreigde te jagen: maar aan haar avond ging zij bloedrood onder in de groote fransche revolutie. Wat was er bij de heerschende machten de godsdienst?.... kerkgeloof. En het Christendom?..... kerkendom. Van de Roomsche Kerk hebben wij hier niets bijzonders te zeggen. Moest zij zich

soms eenige transactie met den tijdgeest getroosten, en zag zij al in haar eigen boezem het een en ander gebeuren dat zij niet kon beletten, hoewel het niet strookte met hare beginselen: zij behield haar eenmaal gevestigd absolutistisch karakter. *Absolutistisch*, d.i. zulk een kerkelijke toestand, waarbij het godsdienstig leven geheel berust in de handen van een volstrekte kerkmacht, die natuurlijk geen vrije beweging der geesten duldt noch gedoogt, en elke overschrijding van en elken vreemden invloed binnen haar gebied als vloekwaardige ketterij uitbant. Maar de Protestantsche Kerk, met welk karakter bestond deze? O, het was een grootsch en heerlijk beginsel, door haar tot wachtwoord van een nieuwe wereldperiode gesteld: 'Vrijheid des gewetens; geen menschengezag in zaken des godsdienstigen levens;' maar hoe heeft zij met dat beginsel gehandeld? Zij scheen het maar niet te kunnen vatten in al zijn kracht noch in al den omvang zijner beteekenis; en het ging er haar meê, gelijk het bij de Hervormers, met name bij Luther was gegaan, dat zij het beter in de theorie dan in de practijk wist te handhaven. Dat 'vrijheid des gewetens' stond wel onuitwischbaar diep in haar spitse gegriffeld, maar binnen haar muren was het een vrijheid geworden onder de banden van den kerkelijken geloofsregel. Van Rome uitgegaan, is zij, niet tot de Roomsche Kerk, maar tot het Roomsch absolutisme wedergekeerd. Zij ook weêr, op haar beurt, een albeheerschende kerkmacht, onder andere namen naar het model der Roomsche Kerk gevormd. Voor den Paus met zijne Bisschoppen, de bijbel met zijne Catechismussen en Geloofsbelijdenissen. Voor de gewone geestelijken, de predikanten, ook weêr onder de verpligting van een coelibaat, een geestelijk ongehuwd leven, dat zij volstrekt geen liefdesbetrekking mochten aanknoopen met zulk een wijsbegeerte of zulke wetenschappen die hun kerkelijke trouw in gevaar brachten.

O bijbel, bijbel, wanneer zult gij ophouden het kerkelijk geloofsboek te zijn, wanneer worden dagelijksch levensboek des Christens? Ja, het boek der boeken, het beste boek zijt gij; niet als het beschreven openbaringsboek van God, maar als historisch gedenkboek van den godsdienst in zijn edelste en verhevenste werking. Waar vraagt gij, dat wij zullen zweren bij uw letter? Gij wilt, dat we zullen hooren naar de stemme Gods, overal waar ze door uwe woorden spreekt tot ons hart; en och of die reine ongekunstelde godsdienstige geest, die aan al uwe voorstellingen en verhalen ten grondslag ligt en aan geheel uw inhoud een éénige wijding geeft, alle menschenharten doordringe en beziele: maar waar eischt ge, dat we al uwe voorstellingen zullen huldigen als waarheid Gods, of al uwe verhalen als feitelijke geschiedenis?.... Door het gebruik, dat de Protestantsche Kerk van den bijbel gemaakt heeft, en waarin nog altijd de heerschende overgeleverde meening omtrent het gezag des bijbels wortelt, heeft zij dat boek voor den Christus in de plaats gesteld, d.i. voor den levenden Christus in de gemeente, begrippen omtrent zijn persoon en verhalen omtrent zijn levensgeschiedenis.

Zoo begin ik reeds een schets te geven van den toestand der Protestantsche Kerk in de achttiende eeuw. Ik ben er toe gekomen, omdat de zaak in onmiddellijk verband staat met het geheele

karakter dier eeuw, uit een godsdienstig oogpunt beschouwd. Maar hiermede onderneem ik een gevaarlijk waagstuk. Welk een indruk zal dit maken? Onze groote romanschrijfster, mevrouw Bosboom-Toussaint, heeft ergens, naar mijn oordeel met minder goed historisch recht, van Luther gezegd: 'Hij wist, dat zijn Moederkerk scheuren had in haren mantel, en dat zij die bedekte met allerlei versierselen; en hij heeft haar die sieraden afgerukt, zeggende tot allen: Ziet haar ware gedaante.' Hoe, indien ik nu eens geacht kon worden, Luther's voorbeeld te volgen ten aanzien van onze protestantsche Moederkerk? Dan beroep ik mij, tot mijn verdediging, op een tooneel uit den 'Julius Caesar' van Shakespeare, waar Cassius tot Brutus zegt: 'Gij bemint mij niet;' waarop Brutus antwoordt: 'Ik bemin uwe gebreken niet.' Dan Cassius weêr: 'Een vriend zou voor zulke gebreken geen oogen hebben.' Dan Brutus weêr: 'Dat zou een vleier niet, al deden ze zich zoo kolossaal voor als de hooge Olympus.' De Protestantsche Kerk, waarin ik geboren ben en opgevoed, en waaraan ik in beginsel mijn godsdienstige opleiding heb te danken, heb ik lief, maar niet hare gebreken.

Hooren wij, hoe de Zwitsersche Heinrich Lang den toestand der Protestantsche Kerk in de achttiende en reeds in de daaraan voorafgaande eeuw beschrijft!

'De rechtzinnige, d.i. de bestaande Kerk, had alle herinnering verloren aan de wereldhervormende gedachten in den vruchtbaren schoot van het oorspronkelijk Protestantisme. Het in gevolgen zoo rijke beginsel van het algemeene priesterschap der geloovigen werd door de nieuwe priesterheerschappij reeds in de geboorte verstikt; de zelfstandigheid der christelijke gemeente aan de wereldlijke staatsmacht verkocht; het onderscheid tusschen wereldlijk en geestelijk op elk gebied vannieuws in het leven geroepen; de godsdienst uit het leven naar de Kerk en naar de Hoogeschool, uit het hart naar het hoofd teruggedreven; en het christelijk ideaal, dat niet te huis scheen op den Godgewijden bodem onzer schoone aarde, weêr in de toekomende wereld overgeplaatst, werwaarts als vanouds de geloovige met smachtend verlangen den blik heenwendde, ver van het "tranendal" hier beneden. Zoo was het; en hoe kon het anders zijn? Het geloof, dat is te zeggen, de handhaving der zuivere leer, werd door de nieuwe Kerk openlijk als de hoofdzaak beschouwd. God, zoo heette het, had nu eenmaal een vaststaande leer in den bijbel gegeven; en er werd nu ook van Protestantsche zijde geklaagd, dat de leer van Galilëi omtrent het stilstaan van de zon en het draaien van de aarde om haar cirkelbaan tot verachting van den bijbel had bijgedragen. Nu waren de theologen alleen in staat, den bijbel behoorlijk te verklaren, de zuivere leer daaruit op te delven, die te handhaven en te verdedigen. Daarom hielden zij het toezicht over de leer der gemeente, gelijk in de Roomsche Kerk de bisschoppen over de traditie waakten. Even blindelings als in vroeger tijd moest zich de leek ook hier aan het gezag onderwerpen en den leeraren gehoorzaam zijn, aangezien de werking des geestes slechts door het woord kon plaats hebben. Wederom dus priesters als de uitsluitende pachters van den Heiligen Geest. Het herderlijk ambt was wederom een in-

stelling geworden van de gratie Gods; een middellaars-instelling, die door de verkondiging van het woord en door de bediening van de Sacramenten den leeken het werk der zaligheid uit de handen nam. In het dorre zand dier orthodoxie verdween weldra spoorloos de zelfstandigheid en het eigen beheer der gemeenten: met het Protestantsche beginsel der vrijheid was het gedaan.'

'Wie moest nu de Kerk steunen in het bewaken van de zuivere leer? Natuurlijk, nu het vertrouwen op de macht van het vrije woord was geweken, de macht van den Staat; zoo werd het plicht der regeering, te zorgen voor de Kerk en haar de zuivere leer te helpen handhaven. Zij moest zooveel mogelijk zorg dragen, dat slechts één geloof in den lande werd beleden. Aldus ontstond de bevoorrechte of heerschende Staatskerk, met al de vruchten die deze instelling heeft gedragen. En niet toevallig ging nu met de vestiging der heerschende Staatskerk de oprichting van den Staat als alleenheerschappij hand aan hand. Te gelijk met de stichting der nieuwe Kerk vestigde zich ook het staatkundig absolutisme, dat nu op vaste gronden begon te steunen. En dit lag in den aard der zaak. Want, juist wat het despotisme noodig had en verlangde, menschen onbekwaam tot eenig goed en daarom gedwee onder het juk van een uitwendig gezag, zulke menschen vormde de Kerk. Vernietigd was het vrije zelfbewustzijn van dien mensch, die het heldenstuk ondernam, "zonder iemands tusschenkomst te onderhandelen met zijn God." Verloochend was de van God bezielde, de in alles naar de godswet in haar binnenste zich zelve bepalende menschelijke natuur. Gestremd was de vrije werking van den gezonden zedelijken aard des volks. Zij kon dus niet uitblijven die alleenheerschappij van den Staat, die het volk beschouwt als een werktuig zonder wil, waarmeê de Regenten naar goedvinden kunnen handelen, of waarvoor zij hoogstens als voor een onmondig kind met landsvaderlijke liefde en goedertierenheid hebben te zorgen. In beide gevallen was het zelfbeheer en zelfbestuur des volks, in Kerk en Staat, onmogelijk gemaakt; alles werd van hooger menschenhand beschikt en verordend, en aldus het leven met een zee van wetten en bepalingen overstroomd, waaraan het volk vreemd bleef. Ook de theorie dier despotische practijk werd door de Protestantsche Kerk den overheerschers gaarne aan de hand gedaan, te weten, het aan de Schrift ontleende beginsel volgens hetwelk de overheid rechtstreeks en persoonlijk door God is aangesteld en de onderdanen tot onvoorwaardelijke gehoorzaamheid verplicht zijn. "Kruisdragen, en wederom kruisdragen, andere rechten heeft de Christen niet; bidden en wederom bidden, dit is de éénige souvereine macht van een Christenvolk, al is het dat de vorsten het martelen en plagen," dus luidde de theorie. "De Christen heeft slechts te zorgen voor het heil zijner ziel. Tevreden te zijn in God, wetende dat hij verzoend is door het bloed van Christus, om bij het scheiden uit dit tranendal in den hemel te komen, daarover alleen behoort hij zich te bekommeren."'

'Zoo was de godsdienst uit de wereld weggedrongen; de wereldoverwinnende kracht van den Protestantschen geest was uitgedoofd; men vergenoegde zich met den hemel in het oog, en zag voortaan af van den hemel op aarde.

Dit onmaatschappelijke, aan het dagelijksch leven vijandige, dit eenzijdig op de hemelsche schatten gerichte gemoedsleven, dat ook in de meeste kerkgezangen en stichtelijke boeken uit dien tijd staat afgedrukt, verkreeg de overhand. De oud-katholieke scheiding van God en wereld, van godsdienst en leven, van geestelijke en wereldlijke, heilige en profane bezigheden, was nu weêr op elk gebied ingevoerd. De godsdienst werd weêr beschouwd als een afzonderlijke zaak, die men als andere zaken moest behartigen, omdat Gods woord het aldus beveelt. De wereld met hare moeiten en zorgen werd vannieuws aangemerkt als iets dat met het heil der zielen niet te maken had, dat daaraan integendeel slechts schaden kon en uit dien hoofde dan ook gedragen moest worden als een vloek der zonde. De scherpe onverzoenlijke tegenstelling van hier en hiernamaals trad op echt-katholieke wijze weder in het licht. En de godsdienst werd weêr een eeredienst, een gansch uitwendige zaak, die men moest waarnemen om in den hemel te komen; letterlijk een dienst dien men Gode moest bewijzen, daar Hij goed had gevonden deze uiterlijke vormen, de Sacramenten, en zoo voorts, tot voorwaarde der zaligheid te stellen.'

Tot dusver, met enkele wijziging Heinrich Lang. En wat leert ons deze in mijn oogen uitnemende historische schets? Dit, dat hetgeen de Roomsche Kerk was, overeenkomstig haar beginsel, onder andere namen en andere vormen gansch volledig in de Protestantsche Kerk, tegen haar beginsel, was teruggekeerd - hetzelfde absolutisme.

Zoo was het ook met de Protestantsche Kerk in de achttiende eeuw. En mogen wij den heerschenden kerkelijken toestand eener eeuw voor den hoofdstanderd van haar karakter aanzien, dan is nu de beschuldiging van Renan tegen die eeuw voldoende gerechtvaardigd.

Treurige toestand! Zooveel anti-protestantsch in de Protestantsche Kerk; zooveel afval in haar boezem; zooveel ontrouw aan haar beginsel! - Vergeten wij echter niet, dat deze dingen alzoo moesten geschieden.

Het gaat met elk grootsch beginsel als met het genie, dat het zich niet terstond openbaart in al zijn kracht. Moet het genie eerst tot bewustzijn van zich zelf komen, van hetgeen het is en vermag, eer het zijn glorie ontwikkelen en zijn wereldbeheerschende macht uitoefenen kan: zoo moet ook elk grootsch beginsel geheel het bewustzijn van zijne vertegenwoordigers doordringen, eer dezen het werkelijk vertegenwoordigen kunnen. Het gaat er meê als met de wet van Mozes, die eerst een langdurige woestijnreis moest mede maken, en nog in het nieuwe vaderland jaren noodig had, om met haren ganschen inhoud het hart van Israël in te nemen en hun leven te beheerschen. Wanneer zulk een beginsel wordt uitgesproken, werkt het eerst als de klank van een krijgsklaroen, die licht honderd en duizend strijdlustigen op de been brengt, maar zonder dat zij terstond begrijpen in welk een geest zij den krijg hebben te voeren. In dien tusschentijd ziet gij dat beginsel al meer en meer verdwijnen op den achtergrond; eindelijk ontdekt gij het niet meer; het is er meê gedaan!.... Neen, gij vergist u. Het is er niet meê gedaan, maar zijn ure is nog niet gekomen. Wat zich soms aan u voordoet als stilstand, als achteruitgang, als dood,

dat is slechts schijn. Dat verbergt inwendig een ontwikkeling en leven, waarvan gij vroeg of laat de bewijzen zult zien, gelijk het binnenste der aarde niet ophoudt in het verborgen te branden en te woelen, totdat het zijn vuur donderend door de kraters uitstort. Zoo bestaat ook zulk een beginsel voort, langen tijd schijnbaar uitgestorven, maar inderdaad als een onuitbluschbare vonk, wel onder velerlei vreemdsoortige stoffen bedekt, maar altijd in die stoffen voortsmeulende, totdat zij krachtig genoeg is, om in lichte laaie vlam uit te slaan. Het Protestantsche vrijheidsbeginsel werd eerst in de achttiende eeuw openbaar in zijn diepe algemeen menschelijke beteekenis. Het werd het beginsel van den nieuwen tijdgeest. En voor de macht van dezen geest viel, nog vóór het einde der eeuw, het absolutisme. Het viel op Frankrijk's grondgebied, in de ééne stad Parijs: maar zóó zwaar, zóó groot was zijn val, dat er heel Europa van dreunde mijlen diep in den grond.

Dàt was de daad der fransche revolutie, in haren oorsprong. Door haar ging het officiëele gezag in Kerk en Staat voor de toekomst verloren, en kwamen beiden, de Roomsche en de Protestantsche Kerk, onder de macht van het protestantsche beginsel te staan.

In dien val van het absolutisme ligt iets hoog tragisch. Het is gevallen, niet door ouderdom verzwakt, noch als van zijn veêrkracht beroofd, noch als vermolmd in zijn grondslagen: - er was een revolutie noodig om er een eind aan te maken! Maar gelijk een held in het grieksche treurspel bezwijkt voor de macht des noodlots, zoo is dat trotsche wereldgevaarte in zijn volle grootheid bezweken voor de macht des tijds. Het is *bezweken*, zonder daarom te sterven; niet om weêr in al zijn kracht op te staan en tot zijn vorige grootheid weder te keeren, maar om nog zijn invloed te blijven uitoefenen op de gebeurtenissen des tijds, om nog na zijn val menig verrassend bewijs te geven van het ontzag, dat het eenmaal wist in te boezemen. Sporen van dat ontzag vinden wij ten aanzien van het kerkelijk gebied bij mannen, van wie wij dit anders moeijelijk zouden kunnen verwachten; mannen, die door de werkzaamheid huns geestes zoo niet tegenover, ten minste buiten de Kerk stonden - de groote wijsgeeren der eeuw.

Een paar voorbeelden.

Als een stoute verschijning op het gebied van het menschelijk denken ontmoeten wij, in de achttiende eeuw, den Koningsberger wijsgeer, Immanuël Kant. Hij doorleefde die eeuw nagenoeg in haar geheel: in 1724 geboren, is hij in 1804 gestorven. De geest der eeuw, die niet vroeg naar het bestaande, zooals het bestond, maar naar de gronden waarop dat rustte, en zich van den aard dier gronden bewust wilde worden, leefde ook in hem. In het kerkelijk Christendom van die dagen opgevoed, vroeg hij echter niet naar het leerstelsel der Kerk, om dit ook als waarheid aan te nemen, maar naar de gronden waarop het rustte; en hoeveel de Kerk ook van het bovenzinnelijke meende gegrepen te hebben, stelde hij de groote vraag: of er in het algemeen zulk een wetenschap van het bovenzinnelijke mogelijk is? Om tot de rechte oplossing van dit vraagstuk te komen, begon hij met zelfonderzoek, of het onderzoek van het menschelijk kenvermogen in zijn ganschen omvang. Dat reeds dit onderzoek lijnrecht streed met het ge-

zagsbeginsel der Kerk; dat ook de uitkomsten van dit onderzoek niet strookten met den inhoud van het kerkelijke leerstelsel, met hare leer van de erfzonde, van den val, van den persoon van Christus en zijn verlossingswerk, kortom, met al die leerstukken die volstrekt geen aanrakingspunt en daarom geen de minste hoûvast in de menschelijke conscientie hebben, behoeft geen betoog. En toch - hoe onkerkelijk in zijn wijsbegeerte, had dezelfde Kant weêr ontzag genoeg voor de Kerk, om zich hare leer aan te trekken en deze ook op wijsgeerig standpunt voor het leven bruikbaar te maken. Wat men in een redelijken zin niet kon gelooven, moest men in een zedelijken zin leeren verstaan en waardeeren: - zoo hechtte Kant aan den inhoud der kerkleer het zegel der wijsbegeerte, zoodat die leer haar recht van bestaan behield, als het symbool van waarachtige, voor de geheele menschheid geldende zedelijke ideeën.

Een ander voorbeeld van ontzag voor de Kerk, ook bij volstrekte wijsgeerige onkerkelijkheid, geeft ons Hegel, in 1770 geboren, in 1831 gestorven. Laat ons in losse trekken zien, hoe de Kerk en Hegel elkander ontmoeten op het gebied der geschiedenis. De kerkelijke rechtzinnigheid vindt in den aanvang van de geschiedenis der menschheid enkel licht. De mensch verkeert in een staat van rechtheid; hij is wijs en heilig en zalig, totdat één enkele, zielkundig onverklaarbare daad al dat heerlijke licht verandert in duisternis. Nu gaat de geschiedenis der menschheid voort met een lang verhaal, hoe de mensch zich steeds verder verwijderde van zijn oorspronkelijken luister, en tevergeefs smachtte naar en worstelde om zijn verlossing, totdat de Christus kwam, het groote licht der wereld. Maar ook dit licht werd in de gemeente weêr duisternis. Het blijft met den mensch gaan als in de dagen van ouds, totdat het licht weêr de overhand verkrijgt in het feit der groote Kerkhervorming. Maar ook dit licht verdrijft de duisternis niet. Weêr nieuwe afval, met toenemende driestheid van alles bedreigend en alles vernielend ongeloof. - Zóó ongeveer de Kerk. In Hegel's geest stelt de geschiedenis der menschheid ons den mensch voor in zijn streven om zich uit zijn aanvankelijk zinnelijken toestand te verheffen tot het geestelijke en goddelijke, waartoe zijn echte menschennatuur hem dringt. Dus een ontwikkeling van het leven Gods in den mensch; een trapsgewijs ontwaken uit den droom des zinnelijken levens tot de volle vrijheid en oneindigheid des geestes. Dus de geschiedenis der menschheid een tafereel van organische beweging; geen achteruitgang, door een telkens terugkeerend verloop van de treurigste en hardnekkigste afdwalingen, maar vooruitgang, ook onder gedurig vallen en opstaan, altijd vooruitstrevende ontwikkeling. - Hoe onkerkelijk is deze beschouwing der geschiedenis! En toch, dezelfde Hegel, van wien ze is uitgegaan, was weêr kerkelijk genoeg gezind, om de resultaten zijner wijsbegeerte te gaan voordragen in den vorm van een Drieëenheidsgeloof.

Wij keeren terug tot het historisch karakter der achttiende eeuw, uit een godsdienstig oogpunt beschouwd.

Heet die eeuw ‘de eeuw der verlichting,’ het is niet zoozeer om het licht toen door de wijsgeeren van naam ont-

stoken, als wel om de denkbeelden, die de tijdgeest toen op het gebied der letterkunde in het leven riep, en die zich vandaar dagelijks meer door de wereld van het beschaafde Europa verspreidden. Daarom willen wij op eenige hoofdvertegenwoordigers der toenmalige letterkunde het oog richten.

In het voorbijgaan vermeld ik alleen: den invloed der nieuwere natuurstudie, vooral door Newton, op de vernieuwing der godsdienstige wereldbeschouwing; de Engelsche Deïsten, met hun aanval op de kerkelijke begrippen van openbaring, mysterie, wonder, op grond van hetgeen zij 'natuurlijke godsdienst' noemden; de Fransche Encyclopedisten, die van een geheel materialistisch standpunt niet alleen het Christendom maar ook den natuurlijken godsdienst voor bijgeloof verklaarden. En nu verder!

De aardrijkskunde leert ons - althans in sommige handboeken - dat zich over den aardbodem een reeks van vulkanen of vuurspuwende bergen uitbreidt, die evenzeer de veiligheid der aardbewoners verzekeren, als zij de bewoners van hun omtrek in gevaar brengen. Zij doen in hun werking te voorschijn komen wat er is en omgaat in het hart der aarde, zoodat wij ons omtrent dit punt niet kunnen vergissen; en in weêrwil van het verderf dat zij rondom zich verspreiden kunnen, aarzelen wij niet, ze, met von Humboldt, de veiligheidskleppen der aarde te noemen. Hiermede wil ik volstrekt niets beslissen in den strijd over het al of niet bestaan van een binnenaardsch centraalvuur, maar eenvoudig wil ik er dit mede zeggen, dat ik als zulke vulkanen op het gebied der menschheid de mannen begroet, met wie wij ons thans nader bekend zullen maken. Zij hebben door den drang van hun genie, met al de macht hunner taal, uitdrukking gegeven aan hetgeen er heimelijk ook brandde en woelde in de borst hunner tijdgenooten, en zoo den tijd tot het volle bewustzijn van zijn innerlijken geest gebracht. Trouwens dit hebben zij niet gedaan, noch konden zij doen, zonder vernietigend te werken op alles, wat er in hun omtrek sedert jaren stond opgebouwd, maar de vuurproef van den tijdgeest niet kon doorstaan. - Deze vergelijking dient, om elke aanmerking voor te komen op de namen, die ik noemen zal, en die niet allen een even goeden klank hebben; voor de Kerk geen van allen. Want, wat de dragers van deze namen ook onderscheidt in karakter en vorming, in bekwaamheid en ontwikkekeling, hierin vinden zij allen hun vereenigingspunt - in afkeer en bestrijding van het kerkelijk absolutisme.

Vooreerst noem ik Voltaire en Rousseau.

Voltaire, gestorven in 1778. 'Een vrijgeest zonder gemoed, zonder ernst, zonder gevoel zonder hart. Als ge maar zijn beeldtenis aanschouwt, is het u of ge bijtend en koud een schorpioen tegen u voelt opkruipen, die u doet rillen onder zijn blik. Een aartsspotter, die ook het allerheiligste onder de menschen niet ontzag, ook niet den godsdienst of het Christendom, onverschillig of dit zich naar Rome of naar Genève noemde. Tegen beiden was het: *Écrasez l'infame*, *weg met het schandaal.*' Wij willen dit toegeven. En toch, is het waar, Voltaire, dat gij alle beter gevoel hadt uitgeschud? Kendet gij nooit een oogenblik in uw leven, dat een heilige adem God zweefde over de diepte uwer ziel, om haar te doorgeuren met edeler aandoeningen? Daar sla ik zijn treurspelen open,

bij voorbeeld, *Zaïre.* Daar laat hij een Saraceensche slavin, van geboorte Christin, maar van hare vroegste vorming Mohammedaansche, zeggen: 'Met het geloof onzer christenen werd ik te laat bekend. Intusschen heeft dit kruis dikwijls, ondanks mij zelve, mijn hart getroffen en het met eerbied en ontzag vervuld. Ik bemin die kostbare wetten, die de aarde zuiverende van het kwaad, van de vernielende menschenkinderen een broederlijk volk maken, gelukkig onder de verplichting om elkander te beminnen;' en elders in hetzelfde stuk, een ander: 'Ieder christen moet zich opofferen voor zijn godsdienst; en de zaligheid der christenharten bestaat hierin, dat zij alles vaarwel zeggen voor het geluk van anderen.' Deze hulde brengt Voltaire aan het Christendom: is dat de taal van een man, die volstrekt geen gevoel voor den godsdienst, ook onder kerkelijke vormen, heeft? Nog iets. In zijn *Henriade* trekt hij openlijk partij voor de vervolgde Protestanten. Hoewel ook zij, naar zijn oordeel, in verblinding leven, zijn zij toch menschen, die beleedigingen vergeven, den vijand liefhebben en hem zelfs redden van den dood. Om hunnentwil roept hij uit: 'Meer dan gelukkig, zoo een koning, zacht, rechtvaardig en staatkundig, zooveel hij vermag, de openbare vrijheid eerbiedigt.' Toen, in de tweede helft der achttiende eeuw, een protestant van Toulouse, Jean Calas, in verband met zijn kerkelijk geloof, rechterlijk vermoord was geworden, en Voltaire de zaak vernam, spande hij terstond zijne krachten in om het rechtsgeding bij vernieuwing te doen onderzoeken. Dit gelukte hem. De onschuld van Calas kwam aan het licht, en de familie dankte aan Voltaire het herstel harer eer. Toen scheen hij de Protestanten lief te hebben? Ja, dat scheen zoo, ten minste waar hij hen in strijd met Rome gewikkeld zag. Maar zoodra hij hen als een gesloten kerkelijk lichaam zag optreden, prikkelde hem weêr de oude Voltaire, en dreef hij ook met het Protestantisme den onbarmhartigsten spot. Hoe laat zich deze tegenstrijdigheid in zijn karakter verklaren? Mij dunkt, volkomen uit zijn ingekankerden haat tegen alle kerkelijk absolutisme, zooals dit evenzeer bij de Protestanten als bij de Roomschen bestond. Dit absolutisme beheerschte overal in zijne dagen den godsdienst. En hoeveel waarde de godsdienst anders voor den mensch mocht hebben, en hoeveel goeds er onder de menschen door gesticht werd, niets van dit alles kon hem opwegen tegen zijn kerkelijke 'onnatuur,' en in elken kerkvorm hield hij er tegen vol: 'Weg met het schandaal!'

Rousseau, ook in 1778 gestorven. Ernstiger dan Voltaire, maar vreeselijk ernstig in zijn verachting voor alle banden van maatschappelijke orde en openbare zedelijkheid. Een ruwe spotter, niet zooals doorgaans Voltaire met mond en pen, maar met zijn leven, dat hij in de teederste betrekkingen meer naar den trant der dieren, dan naar de zeden der menschen inrichtte. Een man, die de publieke opinie zoo in het aangezicht durfde slaan, dat hij in het begin zijner *Bekentenissen* van een meer dan ergerlijk leven uitriep: 'Dat de bazuin van het jongste gericht schalle, wanneer zij wil. Ik zal komen, met dit boek in de hand mij plaatsen voor den Opperrechter. Ik zal luide zeggen: Ziehier wat ik gedaan heb, wat ik gedacht heb, wat ik was. Ik heb het goede en het kwade gezegd met één en dezelfde openhartig-

heid. Ik heb niets kwaads verzwegen, niets goeds er bijgevoegd. En zoo ik soms eenig onverschillig sieraad heb bijgebracht, dan heb ik dit alleen gedaan om een gaping aan te vullen, waar mijn geheugen te kort schoot. Ik heb als waar kunnen aannemen, hetgeen ik wist te hebben kunnen zijn, nooit hetgeen ik wist slechts te schijnen. Ik heb mij geheel getoond gelijk ik was: verachtelijk en slecht waar ik het geweest ben; goed, edelmoedig, verheven, waar ik het geweest ben. Ik heb mijn binnenste ontdekt, zooals gij zelf het gezien hebt, Eeuwig wezen! Verzamel nu rondom mij de ontelbare menigte van mijns gelijken. Dat zij mijne bekentenissen aanhooren, dat zij blozen over mijne schanddaden, dat zij zuchten over mijne wanbedrijven; dat ieder van hen op zijn beurt zijn hart ontdekke aan den voet van uw troon, met dezelfde oprechtheid, en dat dan een éénige tot u zegge, zoo hij durft: Ik was beter dan deze mensch.' Welk een vreeselijke ernst in deze vermetele taal! Welk een goddeloosheid voor Gods troon! En toch, Rousseau, waart gij inderdaad goddeloos in uw hart? Het is waar, hij begreep niet, dat er nog een andere godsdienst dan de natuurlijke noodig kon zijn; elken positieven of dogmatischen godsdienst beschouwde hij als verduistering van het Goddelijke wezen, als een zaak van gelooven zonder invloed op het leven. Maar anders kon hij vragen doen, als deze: 'Indien er niets zedelijks in het hart des menschen ware, hoe komt hij dan aan die aandoeningen van bewondering voor grootsche daden, die verrukkingen der liefde voor groote zielen?' Anders kon hij over het Evangelie een oordeel vellen, als dit: 'Ziet de boeken der wijsgeeren, met al hun voornaamheid, wat zijn ze nietig bij het Evangelie! Welk een zachtheid, welk een zuiverheid in de zeden van Jezus! Welk een treffende lieflijkheid in zijn lessen! Welk een verheffing in zijn spreuken! Welk een diepe wijsheid in zijn gesprekken! Welk een heerschappij over zijn hartstochten!' En dan het zeer bekende gezegde: 'Indien het leven en het sterven van Socrates dat van een wijze was, dan was het leven en het sterven van Jezus dat van een God.' Spreekt zoo een man, die niets van zedelijkheid en godsdienst weten wil? De schriften van dezen Jean Jacques bewijzen overvloedig, dat niets anders hem dreef dan walg van al het onnatuurlijke en onwaarachtige, al het ziellooze en gekunstelde in het maatschappelijke en kerkelijke leven zijner eeuw, zoodat hij, zeker vrij buitensporig maar tevens vrij begrijpelijk, in de beschaving niets dan bederf zag, en in den ruwen natuurstaat het rechte leven des menschen. Protestant van belijdenis, was hij meer dan protestant in zijn hart tegen het albeheerschende absolutisme, dat ook in zijn kerkgenootschap den toon gaf, en haatte hij allen kerkelijken godsdienst met een baldadigen haat.

Voltaire bespotte de Kerk: Rousseau tartte haar. Ik twijfel niet, of deze beide stoute karakters zouden zich minder averechts gedragen hebben, indien zij zich genoeg boven de begrippen van hun tijd hadden kunnen verheffen, om den christelijken godsdienst en den eigen godsdienst van Jezus, niet met elkander te verwarren.

Van de Fransche school, waarin wij Voltaire en Rousseau ontmoetten, begeven wij ons naar Duitschland.

Vrijgeesten in Frankrijk; vrijgeesten ook in Duitschland: vrijgeesten overal. Wij

noemen hier Goethe, Schiller, Lessing, deze drie - vreeselijke machten voor de Kerk hunner eeuw; bliksemen in de hand der ‘verlichting,’ om het gebouw, door de protestantsche Vaderen zoo zorgvuldig opgetrokken, te doen sidderen en wankelen op zijn grondvesten.

Goethe, van 1749 tot 1832. Om zijn verhouding tot het Christendom der Kerk recht duidelijk te maken, beginnen wij het best met een korte vergelijking tusschen het Tooneel en de Kerk, uit het oogpunt van den heerschenden geest dien beiden met elkander gemeen hadden. De samenkoppeling van deze twee geheel ongelijksoortige grootheden schijnt geheel vreemd, maar dient inderdaad uitnemend om te doen zien, juist wat ik wil, hoe het absolutisme van dien tijd noodzakelijk in strijd moest komen met de macht der persoonlijkheid. Denken wij daarom een oogenblik aan Corneille en Racine, die door hun leeftijd nog tot de zeventiende eeuw behoorden, maar tot op dezen dag gelden als de groote vertegenwoordigers van het Fransche klassieke treurspel. Hunne stukken, op wier letterkundige dichterlijke waarde ik niets wil afdingen, staan geheel onder de heerschappij van een bepaald afgerond stelsel. Vooreerst de, terecht of ten onrechte, aan Aristoteles ontleende diplomatisch nauwkeurige eenheid van plaats, tijd en handeling. Corneille weet niet, hoeveel verontschuldigingen hij wel maken zal, indien hij er maar even van afwijkt. Dan zijn er de helden alles behalve menschen van vleesch en been. Het zijn niet alleen geen Romeinen noch Grieken, noch als Romein of als Griek gekleede Franschen; het zijn zelfs geen menschen van wie de werkelijke menschennatuur iets weet, of die op hun beurt met de werkelijke menschennatuur iets hebben uit te staan: het zijn hoogst dichterlijke, maar aangekleede karakterfiguren, sprekende beelden, concrete vormen voor abstracte hartstochten, marionetten die in de groote machinerie van het stuk niet van hun plaats komen, minder nog dan het stuk zelf. Met deze uit- en inwendig even stelselmatige inrichting van het treurspel was het dien tijd zoo volkomen ernst, dat de groote Engelsche Shakespeare, gedeeltelijk nog uit de zestiende eeuw - Shakespeare, die echte leerling der natuur, maar om eenmaal zijn leermeesteres tot dienares van zijn genie te maken; dat echte menschenkind, maar om eenmaal de menschen in de diepste schuilhoeken van hun eigen hart te laten zien; die scheppende geest, die geen stelsel kende noch er zich voor boog, maar, met vasten greep in de werkelijke verschijnselen van het rijke menschenleven, levende wezens van gelijke bewegingen als wij op het tooneel bracht - dat deze Shakespeare zeg ik, eerst in onze eeuw in de grootheid zijner letterkundige glorie gehuldigd is. - Wat nu het treurspel der zeventiende en achttiende eeuw, overeenkomstig den heerschenden smaak, van zijne personen maakte, datzelfde wilde de Kerk van de menschen maken. Is het Christendom oorspronkelijk de godsdienst der persoonlijkheid, die godsdienst die de heiliging van ieder mensch bedoelt gelijk hij is, zonder in eenig opzicht het recht zijner persoonlijkheid te miskennen; legt zij den mensch geen band aan dan dien van het geweten, met het hoogste wat er in den mensch kan werken, d.i. met den reinen geest van het heilige Christusleven, tot zijn inhoud: de Kerk had haar stelsel, één éénig stelsel kant en klaar, en naar dit stelsel moest ieder van

hare leden zich fatsoeneren in zijn denken, gevoelen, handelen, in alles wat God hem anders van nature als zelfstandig persoon gemaakt had. - Neemt nu Goethe, tegenover zulk een Kerk! Raadplegen wij zijn *Faust.* Daar geeft hij - om met onzen Hoekstra te spreken - het beeld van een persoonlijkheid, van een reusachtigen stouten geest, die met drift de vruchten van den boom der kennis plukt, maar tot het zoeken van kennis gedreven wordt door de onstuimige begeerte om als God te zijn, en ten leste zich werkelijk inbeeldt dát te zijn. Doch zóó ver gekomen, verwart zich de geest van Faust in zijn eigen gedachten. Door zijn woeste drift om het goddelijke te kennen gaat alle kennis van God voor hem verloren in een wereld- en zelfvergoding, die hem te gelijk, in de ure der verzoeking, tot verloochening des gewetens, tot toomeloozen dienst van zinnelijkheid, hoogmoed en hebzucht voert. Deze Faust is de ziel van Goethe zelven, in sommige opzichten ook het beeld van zijn werkelijk leven. Goethe, een kolossaal denker, maar zonder genoegzamen zedelijken ernst, om zich niet in zijn eigen gedachten te verwarren, en te veel dichter, om zich streng door de enge poort des denkens tot den vasten bodem der kennis heen te worstelen; - een genie, in den grond geschapen voor alles wat schoon en edel en eerlijk is, maar op de vleugelen zijner phantasie opgevaren tot een hoogte waar hij niets dan een kouden, ijlen dampkring vond, die zijn eigen hart even koud en ledig maakte en toch zijn geest niet meer toeliet tot de levende wereld onder zijn voeten weder te keeren. Deze wereld had hij vernield, zonder haar prachtiger in zijn eigen ziel te kunnen opbouwen. Hij kon ze nog benijden, de kinderlijke zielen, die met vroom geloof de klokketoonen van het christelijk Paaschfeest begroetten, maar gelijk een man van rijpen geest, die zich heeft afgetobd op de hoogste levensvragen, voor een oogenblik het onnoozele kind om zijn onwetendheid benijden kan. Niet, dat de godsdienst voor Goethe alle waarde had verloren of hij zelf alle godsdienstig gevoel: maar de godsdienst, dien hij voor zijn hart noodig had en in de Kerk niet vond, zocht hij in het heiligdom der wetenschap en kunst. En zonder eenigszins het kerkgeloof omtrent den bijbel te deelen, had hij godsdienstig gevoel genoeg om den bijbel in zijn geheel eerbiedwaardig en in het bijzonder stichtelijk te vinden. Hij wilde geen *onchristen* zijn, ook geen *antichrist*, maar een verklaarde *niet-christen;* en in dit ééne 'niet-christen' heeft hij zijn geheele verhouding tot het kerkelijke Christendom zijner eeuw uitgesproken. In hem vertoont zich de macht der ontwaakte persoonlijkheid, die, in de frischheid van haar jeugdig zelfgevoel, tegenover een absolutistische kerkmacht ondeugend genoeg is, om het officiëele kerkgeloof te bespotten en de officiëele kerkelijke 'onnatuur' voor goed af te wijzen met het wachtwoord: 'Zoo God mij anders had willen hebben, zou Hij mij ook anders gemaakt hebben.' Zulke geesten, als Goethe, getuigen ons van behoeften, die er konden zuchten en werken in 's menschen borst, zonder dat de bestaande Kerk, ook de protestantsche van dien tijd, er eenig vermoeden van had, of er eenige bevrediging aan geven kon.

Naast Goethe plaatsen wij Schiller, zijn tijdgenoot van 1759 tot 1805, hoewel evenzeer boven hem verheven in zede-

lijkheid, als hij weêr boven Schiller in genialiteit. Maar beiden even vrij, Schiller in zijn zedelijkheid, Goethe in zijn denken, en beiden één in afkeer van het dorre absolutisme der bestaande christelijke Kerk. Schiller, als bij onderdompeling gedoopt in den practischen Kantiaanschen geest, gezworen vijand van alle deugdsbetrachting om den wille van een toekomende loonsvergelding, kon geen vrede hebben met een Kerk, die het leven des christens vasthechtte aan den nagel der hemelsche zaligheid en in naam des hemels het offer eischte van de reinste vreugde en de teederste betrekkingen der aarde, en hij zong zijn lied, het onkerkelijke lied: 'Auch ich war in Arkadiën geboren.' Schiller, geheel gevoel voor de heerlijkheid der natuur, als de levende zichtbare weêrglans van de heerlijkheid des onzichtbaren Gods, kon zich niet verdragen met een Kerk, die de natuur maakte tot een dood element in Gods hand, om in dit doode den aureool van haren bovennatuurlijken Christus te heller te doen schitteren, en hij zong zijn lied, weêr een onkerkelijk lied, getiteld: 'Die Götter Griechenlands.' Dat het Schiller nogtans niet ontbrak aan godsdienstzin, bewijst zijn even openhartige als gemoedelijke verklaring: 'welken godsdienst ik belijd? Geen van allen, die ge mij daar noemt. En waarom niet? Uit godsdienstigheid.' Anders huldigde ook hij den christelijken godsdienst in het volle gewicht zijner verschijning voor de wereldgeschiedenis, en de Hervorming in de volle waarheid van haren invloed op elke groote en merkwaardige gebeurtenis tot den tijd van den Munsterschen vrede. Maar in zijn verhouding tot de Kerk vertegenwoordigt hij, in zijn persoonlijkheid, een menschelijk gemoed, dat te gemoedelijk kan worden om in den geest der achttiende eeuw kerkelijk te kunnen zijn.

Zocht Goethe zijn godsdienst in het heiligdom der wetenschap en kunst, Schiller wierp zich voor hetzelfde doel in de armen der aesthetiek, der vereering van het schoone.

Voltaire en Rousseau, Goethe en Schiller, zij hebben hun woord gesproken en hun aanhang gevonden in het groot en het klein. Daarom hebben wij hen reeds vroeger vergeleken bij vulkanen op het gebied der menschheid, die uitdrukking gaven aan hetgeen er heimelijk ook brandde en woelde in de borst hunner tijdgenooten, en die niet anders dan vernietigend konden werken op de oude overgeleverde kerkelijke elementen in hun omtrek. Niettemin breidde zich te gelijk langs deze vulkanen, althans op Duitschen bodem, een breede stroom uit, met het doel om hunne uitbarstingen zooveel mogelijk op te vangen en uit te blusschen en ze daardoor onschadelijk te maken. Deze stroom werd vertegenwoordigd door een geheel bijzondere richting, aan wier hoofd tot 1803 Herder stond, de humaniteitsrichting. Herder, niet kerkelijk ongeloovig, schoon toch weêr niet geloovig genoeg, om het stelsel der Kerk in zijn geheel en in al zijne deelen te handhaven. Liep het Christendom der achttiende eeuw gevaar, om onder den invloed der vrijdenkende geesten geheel genaturaliseerd en gerationaliseerd, d.i. geheel tot het peil van het gewone natuurlijke en tot het waterpas der alledaagsche rede ingekrompen te worden: Herder wilde het bepaald opgevat hebben uit het oogpunt der humaniteit, der menschelijkheid in den meest goddelijken zin des woords. Zonder de goddelijke zijde van Christendom en bijbel te willen

loochenen, wilde hij toch Christendom en bijbel beiden volstrekt menschelijk gemaakt en genomen hebben, omdat beiden, volgens hem, het goddelijke in den reinsten menschelijken vorm bevatten, gelijk hij ook in den Christus de persoonlijke vereeniging van het goddelijke en het menschelijke zag. Door zijne schriften over den bijbel, geheel in dezen geest gesteld, heeft hij veel bijgedragen, om menig kind der eeuw den geest des bijbels beter te leeren waardeeren. Ook heeft hij, door zijn humaniteitsbeginsel, grooten invloed op het leven der gemeente uitgeoefend, zonder echter de groote onkerkelijke geesten onder de macht van zijn halfslachtig kerkelijk standpunt te kunnen brengen. Voor de uitbarsting van zulke vulkanen was deze stroom niet breed en niet diep genoeg.

Het wordt nu tijd, dat ik van Lessing ga spreken, gelijk ik zijn naam reeds genoemd heb; want om zijn leeftijd, van 1729 tot 1781, behoorde hij zelfs aan Goethe en Schiller vooraf te gaan. Maar ik laat hem met opzet achteraan komen, omdat hij in mijn oogen, iets éénigs heeft, wat hem onder al de dusgenoemde vrijdenkers der achttiende eeuw een bijzondere plaats geeft. Maakt zich ook bij Goethe en Schiller nog altijd zekere verwarring van het oorspronkelijk Christendom, in den geest van Jezus, met het Christendom der Kerk openbaar; stonden zij tegenover de Kerk, meer uit onoverwinnelijken weêrzin tegen haar aldoordringend absolutisme, dan dat zij het wezen des Christendoms van zijn bestaanden kerkvorm hadden leeren onderscheiden, bij Lessing was dit anders. Zocht Goethe den godsdienst bij de altaren der wetenschap en kunst; Schiller in de aesthetische vorming van den mensch vooral in een zedelijk opzicht: Lessing legde allen nadruk op de liefde, in haar edelste en heiligste beteekenis, als het éénig ware kenmerk van den godsdienst. In het kerkelijke Christendom zag hij het Christendom niet voorbij, maar bestreed hij met al de macht zijns geestes juist het kerkelijke, dat zijn trots stelt in den Christennaam, met dezen naam coquetteert, van dezen naam de eeuwige zaligheid afhankelijk maakt, en geen geloof, geen godsdienst wil erkennen dan onder het merkteeken van dezen naam. Mensch te zijn in den edelsten en heiligsten zin des woords, dat wil zeggen: lief te hebben, recht menschelijk en dus waarachtig lief te hebben - zietdaar, volgens Lessing, den godsdienst. En hij acht dit zoo weinig aan het kerkelijke Christendom verbonden, dat hij in een stuk, getiteld: ‘die Juden’, een Jood met een Christen in de betooning van godsdienstigen levensadel laat wedijveren, en in een ander stuk ‘Nathan der Weise’, een Jood met daden en woorden van het wezen des godsdienstigen levens laat profeteeren. Over de daden van dezen Jood willen wij niet spreken, maar zijn fabel van de drie ringen, door Lessing hem in den mond gelegd, mag niet onvermeld blijven, om haar hoogst stichtelijke strekking: ‘Een man in het Oosten, zoo luidt die fabel, had een kostbaren ring, die de geheime kracht bezat om goedgezinde menschen bij God en de menschen aangenaam te maken. Hij liet den ring aan zijn geliefdsten zoon na, met de bepaling, dat deze hem weder aan zijn geliefdsten zoon zou vermaken, en zoo verder in de familie voort. Zoo kwam het kleinood in handen van een vader, die drie even gehoorzame en hem daarom even geliefde zonen had. Daar hij nu

niet wist, aan wien hunner den ring te geven, liet hij er heimelijk twee andere bij maken, volkomen aan den oorspronkelijke gelijk, zoodat hij er zelf geen onderscheid in zien kon. Stervende geeft hij aan ieder in het bijzonder den ring. Terstond na zijn dood komen de broeders, ieder met den ring, te voorschijn, om zich krachtens de vaderlijke gift als den geliefdsten zoon te doen gelden. Maar zij hadden ieder een ring ontvangen, en de echte was van de twee valsche niet te onderscheiden. Nu gingen zij naar den rechter, om hun geschil te doen beslechten. Ieder noemde zijn ring den echte en zijne beide andere broeders strafwaardige bedriegers. Daarop antwoordde de rechter in het kort het volgende: Als gij uw vader hier niet kunt brengen, kan ik uw geschil niet beslechten. Maar maakt de echte ring bij God en de menschen aangenaam, dan hebt gij hem geen van drieën; want in plaats van elkander lief te hebben, heeft ieder uwer alleen zich zelven lief. Wilt gij nu zelven geen bedrogen bedriegers blijken te zijn, dan toone een ieder uwer in zijne werken, dat hij den ring heeft die bij God en de menschen aangenaam maakt!' Lessing heeft deze fabel op zijn wijze ontleend aan den middeleeuwschen Florentijnschen dichter Boccacio. Het is duidelijk, wat hij er meê bedoelt: dat de strijd over den besten godsdienst van het standpunt der verschillende godsdienstige belijdenissen niets beteekent, tenzij het een strijd worde om de meeste liefde des harten in het werkelijke leven. Trouwens, hoe schoon deze fabel ook zij, toch ligt er misschien iets ondeugends in, dat Lessing haar juist een Jood in den mond legt. Maar dan worde wèl bedacht, dat hij er volstrekt niet meê ten doel heeft, het Christendom een hoon aan te doen, gelijk later von Kotzebue soms den Christenen deed, in 'de onechte zoon,' als in het voorbijgaan, door een Jood, en in 'de Indianen in Engeland,' meer bepaald, door een Heiden. Neen, het is bij Lessing eenvoudig een variatie op het thema, door Jezus aangegeven, als deze tot een edeldenkend Joodsch wetgeleerde zegt: 'Gij zijt niet ver van het koningrijk Gods.' En hooren wij nu Lessing zelven niet van Jezus spreken, het is omdat hij, in den geest van Jezus, rechtstreeks het oog heeft op de zaak van den godsdienst, zooals deze door de christenen van den gewonen, kerkelijken stempel nog heden maar al te veel miskend, verwaarloosd wordt. Het gewone 'partijzaak' maken van den godsdienst, was, zoowel bij Joden als bij Christenen, voor Lessing een gruwel.

Nu nog iets anders van Lessing. Als opzichter der bibliotheek te Wolfenbuttel gaf hij, sedert 1774, fragmenten van een handschrift in het licht, omtrent welks oorsprong hij niets bekend maakte dan dat hij het in de bibliotheek gevonden had. Deze fragmenten kenmerkten zich door hevige aanvallen tegen het positieve of officieële Christendom, in den geest van den natuurlijken godsdienst, maar te stevig en te forsch om geen algemeene opschudding te verwekken. Over de koene daad der uitgave en over den inhoud van het uitgegevene werd er door een Hamburgsch predikant een strijd tegen Lessing aangebonden, die niet ten voordeele van dien predikant (Goetze) eindigde, maar de twistzaak met het kerkelijke Christendom een goed eind vooruit bracht. Ten minste, het kerkelijk leerstuk van den bijbel, als een

afgesloten geheel, van den beginne tot den einde door Gods geest ingegeven en daarom in alles, ook in zijn geschiedverhalen, goddelijke openbaring, ontving in dezen strijd een wonde, waarvan het niet was te genezen, waaraan het vroeg of laat moet doodbloeden.

Deze strijd heeft Lessing gebracht tot opmerkingen, die we bij hem moeten lezen, om er al het gewicht van te gevoelen, maar waarvan wij toch in het algemeen zeggen kunnen, dat ze aan de vervelende en onvruchtbare verdediging des Christendoms op historische en bijbelsche gronden voor altijd een einde gemaakt hebben, en de erkenning van de éénige waarde des Christendoms, als godsdienst, hebben helpen terugbrengen tot dat gebied, waarin de godsdienst van nature wortelt, tot 's menschen conscientie. - Lessing is in het bijzonder de vader geworden der historische critiek.

Toch, in weêrwil van al deze aanvallen, stond daar de Kerk en bleef zij staande met haar leerstelsel, grootsch en machtig, ook in hare onmacht tegenover de overmachtige verlichting des tijds. Konden zelfs geesten, als van Goethe en Schiller, zich moeielijk boven de heerschende verwarring van het kerkelijke Christendom met den wezenlijk christelijken godsdienst verheffen, hoe zou dan de gemeente zich een Christendom buiten het kerkelijke leerstelsel kunnen denken, of hoe zou zij met dat leerstelsel leeren breken zonder voor haar eigen bewustzijn haar christelijk karakter te verliezen?... De man, die deze zaak mogelijk zou maken; die aan het christelijk bewustzijn in dit opzicht een nieuwen inhoud zou geven; die het leerstelsel zou terugbrengen binnen den kring van eigen huis en haard, om niet te bestaan als officiëele gezaghebbende geloofsregel, maar alleen als bewijs van hetgeen geloofd wordt, symbool van de begrippen die de gemeente, over het geheel of voor het meerendeel, onderling gemeen heeft; - de man, in één woord, die den christelijken godsdienst onafhankelijk van het leerstelsel zou overbrengen uit de Kerk in het hart des menschen, om zich vandaar naar ieders behoefte in het leven te openbaren en zich naar ieders aard in begrippen uit te spreken - deze man was Schleiermacher, de vader der nieuwere theologie in het algemeen.

Maar Schleiermacher is gestorven in 1834: dus heeft zich hier de achttiende eeuw voor onzen blik gesloten.

Haar karakter heeft zich alzoo in hare heerschende machten doen kennen, als absolutistisch in het begin, humanistisch in den loop des tijds, maar nooit degelijk religieus. Eerst bij Lessing komt een religieus beginsel aan het licht, dat later, krachtig ontwikkeld, door Schleiermacher hoog op den kandelaar der menschenwereld zou geplaatst worden.

W. SCHEFFER.

Indische typen.
Door W.A. van Rees.
V. *Een Oud-Indisch Officier.*

VII.
Poland steenhouwer te Chateauroux. - Terugkeer naar Nederland. - Ontslag uit de zeedienst. - Poland wordt vrijwilliger bij de infanterie van het nederlandsche leger.

Den 26sten Maart verlieten de hollandsche krijgsgevangenen Limoges en marcheerden over St. Benoit en Argenton naar Chateauroux, hun nieuwe standplaats. Poland moest tegen zijn zin in het hospitaal achterblijven; en eerst nadat bijna alle zieke landgenooten hersteld waren, vergunde men hem zijne bestemming te volgen. Zijne geestelijke beschermers voorzagen hem van het noodige, de pastoor gaf hem een stel kleederen, de kardinaal een geschenk van vijftig francs, en stelde bovendien een huifkar door twee ossen getrokken tot zijne beschikking. Welgemoed ging hij dus met zijn vriend Wezerman, die ook achtergebleven was, op weg en kwam - geheel op zijn gemak en langzaam reizende - eenige dagen later te Chateauroux aan. Daar werden zij te zamen ingekwartierd - zonder voeding al weder - in een herberg la Cloche blue genaamd. De kastelein bood aan, hun werk te verschaffen tegen verstrekking van twee malen, een halve flesch wijn per dag en nog een halven franc toe. Men wendde zich aan den kommanderenden officier, met het verzoek om vrij van appèl te zijn en om den anderen dag het brood en de drie sous te ontvangen; zonder moeite verkreeg men zijne toestemming.

's Anderen daags ging men aan het werk. Voor een kar op drie wielen en voorzien met eenige ijzeren hamers en pik-houwelen werd een paard gespannen en begeleid door den kastelein den weg naar het gebergte ingeslagen. Daar werd aan de nieuwe werklieden aangewezen wat er te doen viel: steenen kappen voor een nieuwen mestbak. Heel vlug ging dat werk den eersten dag niet van de hand; maar van de andere arbeiders die in dezelfde groeve bezig waren, een lesje nemende, kwam men spoedig op de hoogte. De baas was tevreden en hield zijn woord. Ook Poland was tevreden, want als hij tegen den avond met de vol beladen kar huiswaarts kwam, vond hij in de stad nog genoeg te zien om zich bezig te houden. Van alle kanten waren nieuwe lotelingen naar Chateauroux gestroomd om daar met den gezwinden pas, tot 's avonds laat bij lantaarnlicht, afgeexerceerd te worden. Er scheen bepaald haast bij te zijn; de keizer had gebrek

aan soldaten. Heel duidelijk was dit wel niet, daar elke post nieuwe bulletins van gevechten en overwinningen aanbragt en het volk werd wijs gemaakt dat Napoleon spoedig weêr naar Moskou zou oprukken; maar lang duurde het niet, of een koerier kwam met geheel andere berigten aan. De vrede was gesloten en de groote keizer ging een pleiziertoertje naar Elba doen, om er den mantel, dien hij in Rusland gebruikte, te laten ontdooijen! En nog meer - Lodewijk de achttiende zat als koning van Frankrijk op den troon!

Nu was geheel Chateauroux in rep en roer. Uit de torens en groote huizen werden dadelijk witte vlaggen met leliën gestoken, en de oude vlaggen weggestopt. De burgerluidjes die zoo spoedig geen witte vlaggen klaar hadden, hingen beddelakens uit, en in de naauwe stegen zag men oude hemden uit de vensters waatjen. Leve Lodewijk XVIII! wat een geestdrift, wat een vreugde! - 'Die brave Lodewijk XVIII! *die* zal onze kinderen niet naar het slagveld slepen' juichten de vrouwen en weenden van plezier. - Weg met Napoleon! riepen de rekruten en ontdeden zich van hun soldatenkleed om zoo snel ze maar konden de stad uit te loopen naar de ouderlijke woning. - Leve Napoleon! durfden eenige oude soldaten nog te roepen, maar daar ze er zoo barsch en zoo kwaad uitzagen, hield men ze voor dronken en liet men ze dien dag nog maar met rust. Doch 's anderen daags, toen de stedelijke regering en de militaire kommandant met een aantal officieren te paard achter de muzijk de stad doortrokken, allen versierd met de witte kokarde, en voorafgegaan door een vaandeldrager die een witte vlag droeg; toen die stoet plegtstatig naar het stadhuis trok en er een publicatie van den nieuwen koning was voorgelezen, toen hield alle twijfel op, en schreeuwde men zich schor ter eere van den nieuw gezalfde.

Ook de hollandsche krijgsgevangenen daar tegenwoordig waren verrukt. Voor hen beteekende al dat leven niet minder dan de vrijheid en terugkeer naar Nederland! Reeds hadden de officieren den degen weder op zijde. Daar kwam de kolonel de Man met een groote rol oranje-lint in de hand, en gaf er ieder Hollander een stuk van. De fransche kokarden en de adelaars werden weggeworpen en het lint op den hoed bevestigd! - Hoera! leve de prins van Oranje! - Die kreet klonk nog veel schooner dan alle fransche kreten; het overstemde het geroep der Franschen, die eigenlijk niet wisten wie Lodewijk XVIII was en wat zij aan Lodewijk XVIII zouden hebben.

Leve de prins van Oranje, hoera! Een onder-officier hief reeds een oranje-vlag omhoog; zijne makkers zetten hem een steek op waaraan ellenlange oranje-linten hingen en volgden hem in optogt door de straten. - Leve de prins van Oranje!

Op denzelfden dag dat de groote keizer Fontainebleau verliet om in ballingschap naar Elba te gaan, keerden 600 hollandsche krijgsgevangenen onder kommando van den luit. ter zee 1 kl. Kicherer, van Chateauroux naar Holland terug. Zonder één rustdag te houden, ging de marsch over Vatan, Vierzou, La Ferté, Orleans, Chartes, Rambouillet en Versailles naar Parijs. Ditmaal had Poland niet noodig nu en dan bij vergissing een hemd of een paar schoe-

nen van zijn gastheer mede te nemen; door het afnemen der biecht te Limoges was hij van alles voorzien.

Te Versailles zag hij kosakken en bergschotten. Gaarne had hij te Parijs een paar rustdagen gehad; doch reeds den volgenden dag (3 Mei) marcheerde men naar St. Denis, en van daar ging het onafgebroken voort over Senlis, Peronne, Cambray, Mons, Brussel, naar Antwerpen (14 Mei). Daar stond op de plaats waar halt gehouden werd om de inkwartierings-billetten te ontvangen, onder vele bekenden ook de kolonel Mouraas, kommandant van de Cesar. Vriendelijk als altijd, ging hij de gelederen langs, drukte ieder matroos die vroeger onder zijne orders had gediend, hartelijk de hand, en noodigde hen uit, hem 's anderen daags aan boord van de Cesar te bezoeken. Poland vroeg hij of deze in zijn geboortestad was geweest en zijne familie opgezocht had; en vernam toen met leedwezen dat men daar niet was doorgetrokken. Met een twaalftal makkers ging Poland den volgenden dag naar den Schelde-oever, waar een groote sloep gereed lag om hen aan boord te brengen. De kolonel ontving hen als zijne kinderen, onthaalde hen op een goed glas wijn en liet Poland zijne avonturen vertellen; ook de achtergebleven matrozen waren nieuwsgierig wat te hooren. Nadat men een paar uren aan boord had doorgebragt, werd er naar het halfdek teruggekeerd om van den kolonel en de officieren afscheid te nemen. - Waarom draagt ge toch oranjelint aan den hoed? vroeg de kolonel. - Omdat we nu weêr aan een vorst van het huis van Oranje behooren, antwoordde Poland. Maar waarom hebt *u* een witte kokarde op den hoed, kolonel?

Toen begon de kolonel te lagchen, noemde Poland nog eens ‘Polisson,’ nam niet zonder aandoening afscheid en wenschte ieder een gelukkige reis.

Met slaande trom rukte men den 16^{den} Mei Breda binnen. Duizende inwoners ontvingen de landgenooten met geestdrift; een hollandsche wacht, met engelsche geweren gewapend, bewaakte de poort. Men was weêr op vaderlandschen bodem! Ook te Rotterdam, waar men den 18^{den} aankwam, was alles op de been. Men verdrong zich om een zoon, een neef, een echtgenoot weêr te vinden of berigten in te winnen van hen die achter waren gebleven.

Drie dagen later werden de terugkeerenden vergaderd en hun aangezegd dat zij naar huis konden gaan zonder paspoort. - Maar men had negen maanden traktement te goed! - Dat moest de groote keizer maar betalen; later zou men het wel krijgen. - Maar men had geen duit op zak! - Dat was niet noodig; ieder man kreeg een briefje, waarop geschreven stond: ‘dat men verzocht, houder dezes te laten passeren, en op elke plaats waar hij den nacht doorbragt, inkwartiering met voeding te bezorgen.’ - Wat viel er aan te doen? Het lieve vaderland was niet scheutig of slecht bij kas. Het achterstallige traktement werd wel is waar later behoorlijk uitbetaald, maar Poland ontving er geen cent van, omdat hij zijn betalingsboekje bij den klompenmaker te Limoges had laten liggen.

Arm als Job, maar gezond en vrolijk toog Poland met Wezerman en Jan Oorlog - ook een stadgenoot - naar Alkmaar. Met welk doel? Ja, daar wist hij zich zelf geen rekenschap van te geven; hij moest toch ergens heen, en

tot Alkmaar had hij voedsel. Geheel onverschillig omtrent den toestand zijner betrekkingen was hij ook niet.

Weinige dagen later zijn geboortestad binnentredende, wendde Poland dadelijk zijne schreden naar de woning zijner grootmoeder. Het oudje zag er zeer vervallen uit en begon te huilen van aandoening.

'Huil maar niet, grootmoeder! "riep Poland," ik ben er immers weêr. Leeft moeder nog? waar zijn mijne zusters?'

'Die wonen weêr zamen in de... steeg.'

'Dus is moeder genezen?'

'Ja, mijn kind! maar dood arm. Rust eerst wat uit en eet een boterham: ge zult wel moê zijn.'

't Kostte moeite om Poland eenige oogenblikken op te houden. Zoo spoedig hij kon, zocht hij de... steeg op. Zijne zusters lieten haar naaiwerk vallen, vlogen hem te gemoet en omhelsden hem hartelijk. Aan tranen geen gebrek; Dorus kon de zijnen niet onderdrukken. - Moeder ging alle dagen uit werken en kwam 's avonds laat te huis, heette het; men kampte tegen de armoede. - Dorus was even arm. Waar was moeder van daag? - In de Langstraat bij een vroegeren buurman, een winkelier die schoonmaak hield. - Poland ijlt er heen. Hij ziet zijne moeder bezig aan het witten van een muur en roept haar toe. De ongelukkige vrouw wendt zich om, herkent haar jongen en valt hem snikkende om den hals. Wat zou Dorus gegeven hebben als hij iets tot verzachting van het lot zijner zwaar gestrafte moeder kon aanbrengen! Maar zelf zonder geld of goed, geen ambacht kennende, zelfs niet kunnende lezen of schrijven, gevoelde hij zich niet in staat om een cent voor haar te verdienen. 't Was zijn schuld niet, maar zijne moeder kon hij 't immers niet verwijten; zij leed er voorzeker genoeg onder. - De vrouw des huizes betaalde de werkvrouw het loon voor den geheelen dag uit, gaf haar nog een paar boterhammen mede en liet haar met Dorus huiswaarts gaan. Daar zaten de zusters nog altijd te huilen, waaraan echter door Dorus' vrolijkheid spoedig een einde werd gemaakt.

Bezield met het denkbeeld om zich zoo spoedig mogelijk werk te verschaffen, ging Dorus den volgenden morgen een oom opzoeken, die buiten de stad eene groote boerderij had. Oom en moei ontvingen hem goed en Dorus moest zijne wederwaardigheden vertellen. - Maar neef zou wel eerst een borrel willen drinken, meende oom. - Neef dankte echter; hij lustte geen genever, wel een kom melk. - Dan zou oom er maar een pakken. - Die schonk zich toen een wijnroemer vol genever in en ledigde dien in ééne teug; een bootsmansmaat zou het niet handiger afgaan. Onder het praten vergat oom niet dezelfde manoeuvre eenige keeren te herhalen, met dat gevolg dat hij tegen half elf op zijn bed ging liggen en doorsnorkte tot op het uur dat de koeijen gemolken werden.

Met tranen in de oogen bekende moei nu, dat haar man sedert een jaar aan het drinken was, dat de boerderij al voor de helft verloopen en het te voorzien was dat zij eerlang met hare drie kinderen zou moeten gaan bedelen. Dorus begreep dadelijk dat hij hier weinig kans had om werk te vinden; toch sloeg hij zijn oom voor om, ware het slechts voor den kost, hem als knecht in

dienst te nemen. - Ik heb zelf moeite om rond te komen, luidde het antwoord, ik kan geen knecht meer gebruiken; maar wilt ge een borrel hebben voor dat ge naar huis gaat? - Dank u, oom! geef mij liever wat boter en kaas voor moeder mede. - Toen kreeg hij twee kaasjes en een paar pond boter, terwijl moei hem nog een zesthalf in de hand stopte en hem liet beloven dikwijls terug te komen. Te huis komende, gaf hij den zesthalf aan zijne moeder, die er dadelijk brood voor liet koopen. Onder het smullen vertelde moeder dat zij te Haarlem nog een rijken neef had die sedert lange jaren als beurtschipper op den Bosch voer.

Dit bragt Dorus op het denkbeeld naar Haarlem te gaan; misschien kon die neef hem wel gebruiken. Hij gaat zijn vriend Wezerman eerst zien en deelt hem zijn plan mede. Wezerman heeft te huis ook den hond in de pot gevonden en is bereid met Poland mede te gaan, daar hij dienst wil nemen bij de kavallerie; hij is een lange, knappe jongen, die wel aangenomen zal worden bij de huzaren. Te zamen met een stooter op zak aanvaarden de vrienden 's anderen daags de reis, gaan op het etensuur onder weg in het gras slapen en komen tegen vijf uur te Haarlem aan. Poland vraagt naar de woning van den Bosschen beurtschipper. Een dikke vrouw doet op zijn geklop de deur open.

‘Wat moet jij hebben?’

‘Woont hier de Bossche schipper?’

‘Ja!’

‘Mag ik hem dan spreken?’

‘Waar kom je van daan?’

‘Van Alkmaar; ik ben de zoon van Naatje Poland.’

De vrouw gaat eve naar binnen en komt met een grooten zwaargebouwden man aan de hand in het voorhuis, waar ze hem laat zitten.

‘Zoo, zoo! ben jij de zoon van Kaatje. En hoe maakt het mijn nicht? Is ze weêr beter?’

‘Ja, mijnheer! maar doodarm.’

‘Dat is haar eigen schuld. Wat verlangt ze nu?’

Dorus vertelt zijne omstandigheden, zegt dat hij gaarne den kost wil verdienen en vraagt om bij hem te varen.

‘'t Spijt mij, jongen, ik kan u niet helpen. Ik ben sinds drie jaar stekeblind door den bliksem: ik ben geen schipper meer. - Kom wat digt bij me, laat ik u eens bevoelen. - Jongens, wat ben je klein uitgevallen, - je schijnt mottig ook te wezen. - Ga zitten jongen! heb je honger?’

‘Ja, mijnheer!

Trijntje, geef dien jongen een paar boterhammen en een kop koffij.’

Dorus laat 't zich goed smaken en vertelt onderwijl van zijne avonturen, die de schipper met genoegen aanhoort.

‘Jongen! wat heb je al veel ondervonden! Kon ik je maar eens zien!

Dat wenschte ik ook; misschien zou ik dan wel met u varen.

We moeten in Gods wil berusten. Wat ga je nu doen? Ken je een ambacht?’

‘Neen.’

‘Dan matroos worden?’

‘Ik wil liever soldaat worden, daar heb ik meer zin in.’

‘Volg je zin maar. Waar ga je nu heen?’

‘Dat weet ik niet; ik ken hier niemand en bezit geen duit.

Logeren kan ik je niet, maar daar heb je wat; ga maar in een klein loge-

mentje slapen. 't Is juist kermis, daar kan je eens naar gaan kijken. Kom voor je vertrek nog eens aan.'

Poland gaat zijn kameraad opzoeken en toont hem den rijksdaalder, die aanstonds gewisseld wordt. Nu zijn ze weêr rijk, maken een toer over de kermis, drinken een kruik bier in een speelhuis, bezoeken het vier-kroonenspel en gaan eindelijk laat in den nacht in een klein slaaphuisje op de lange veêren uitslapen. Moeder en zuster zijn geheel vergeten!

Voor de rest van den rijksdaalder wordt den volgenden dag nog kermis gevierd. Op de markt staat een standbeeld van Laurens Koster. Poland heeft er vroeger dikwijls van hooren spreken en wil nu ook eens zien hoe Laurens Koster elk half uur, als de klok slaat, een blad omslaat van het boek dat hij in de handen heeft. Drie malen heeft evenwel de klok al geslagen en Koster is onbewegelijk gebleven.

'Waarom slaat Laurens Koster geen blad om? 'vraagt Poland aan een man die in zijne nabijheid staat te praten.

Wel, dat komt omdat het kermis is. Als de menschen meer naar het janklaasenspel dan naar hem kijken, dan is Laurens Koster altijd doof voor de klok.'

Uit het gelach van de omstanders begrijpen de vrienden dat ze beet genomen worden en druipen af.

Toen de rijksdaalder verteerd was, ging Poland nog eens naar den blinden neef, die ditmaal zijn beurs gesloten hield en niet eens de groeten voor zijne moeder mede gaf.

Wat nu te doen? Wezerman is 't niet gelukt zich bij de kavallerie te engageren; men slaat den weg naar Alkmaar weêr in. Te Beverwijk heeft Poland honger en maakt een praatje met een boer en vraagt of hij geen werk voor hem heeft. - O ja, werk genoeg! Kan je melken, kaas maken, het land omspitten? - Dat zouden ze wel kunnen leeren. - Hm! - De boer kon er altijd de proef van nemen. - Dien groote (Wezerman) zou hij wel de schop in handen kunnen geven. En Dorus is van alle markten t'huis. - Kortom, men bepraat den boer hen in dienst te nemen. Wezerman krijgt een stuk gronds om te spitten en Poland moet tweemaal daags met den bul rond gaan en op een grooten koehoorn blazen om de boeren van zijn komst te verwittigen. Langer dan vier dagen houden de vrienden het daar niet uit; men spreekt af om het landleven vaarwel te zeggen en te Alkmaar als vrijwilliger bij de infanterie dienst te nemen. 's Anderendaags te A. terugkomende, wordt Joseph Marjan, de ronselaar of werver, opgezocht. Wezerman moet voor zes, Poland voor acht jaren - twee jaren op den groei - teekenen. Wezerman, die de behoorlijke lengte heeft, zal twee dukaten, en Poland maar zes gulden handgeld ontvangen. 't Is niet om rijk van te worden, maar er blijft niet anders over. Den 3^{den} Julij 1814 neemt Poland dus dienst als vrijwilliger bij het 15de Bat. Infanterie van linie, gekommandeerd door den kolonel Macleod. Hij wordt gemeten, gevisiteerd, goedgekeurd en geplaatst bij de 2de kompagnie, kapitein Holthof; hij wordt gekleed en gewapend, en vertoont zich daarna als soldaat aan zijne moeder wie hij tegelijker tijd zijn handgeld brengt. Niettegenstaande het engelsch geweer hem zwaar valt te hanteren, is hij in een maand afgeëxerceerd en doet zich als een net, ordelijk, ijverig soldaat kennen. Als een goed zoon deelt hij zijn traktement

en zijn brood met zijne moeder, en zoekt van tijd tot tijd zijne brave grootmoeder op. Drie maanden later krijgt het Bataillon order om naar Zutphen te marcheren; men scheept zich in tjalken in, zeilt de Zuiderzee over en marcheert van Harderwijk naar Zutphen. Daar zijn de kasernen nog niet gereed en wordt men ingekwartierd bij de burgers. Poland komt bij Ganseboom, den slager, en heeft het er goed. 't Is een stil plaatsje, dat Zutphen, maar toch geen slecht garnizoen. Waarschijnlijk bragt de nabijheid der Pruissische grenzen er toe bij, om de desertie daar in de mode te brengen. Geen nacht ging er voorbij zonder dat een, twee, tot vijf man deserteerden; het gebeurde dat manschappen die heden aangenomen en gekleed werden, den volgenden morgen met handgeld en kleeding verdwenen waren. Ook Wezerman werd door die desertie-épidémie aangetast en liet op zekeren dag Poland alleen achter.

VIII.

Werving voor de dienst in Oost-Indië. - Het 5de regiment Oost-Indische infanterie op marsch naar Brussel. - Poland wordt een Waterloo-held en helpt Quesnoy en Valenciennes innemen.

Na eenige maanden verblijf in Zutphen werd het Bataillon waartoe Poland behoorde naar Kampen verplaatst en daar, bij gebrek aan kasernes, kompagniesgewijze in huurhuizen gelogeerd. Kort daarna werd hij door de koorts aangetast en in het hospitaal opgenomen.

Op zekeren dag hoort men voor de poort een langdurigen roffel op de trom slaan en een werver met luider stemme een proclamatie voorlezen, waarbij bekend gemaakt wordt, dat ieder die genegen was om voor zes jaren dienst in Oost-Indië te nemen, kon rekenen op zes dukaten handgeld, op dubbeld traktement en vivres, op twee borrels daags, op een schoone montering, en op nog andere voordeelen - te veel om te noemen. Een paar uren later komt een sergeant-majoor in het hospitaal, om op te nemen welke manschappen voor de Oost wilden teekenen. Hij vindt Poland dadelijk bereid. ‘Eenmaal vrijwilliger, denkt deze, altijd vrijwilliger. Wat ik van de wereld al gezien heb, geeft mij lust er nog meer van te zien. Hier is geen fortuin te maken, dáár misschien wel.’

Vier dagen later het hospitaal verlatende, moet hij zich op het rapport melden. De brave kapitein Holthof ontvangt hem onvriendelijk en zegt:

‘Waarom hebt ge voor de Oost geteekend? dàt zal je berouwen! Het is een ellendig land, die Oost; alles gaat er dood; van de honderd man komt er niet één terug. Van al dat moois is geen woord waar; de soldaten worden er als honden behandeld. In heel Holland groeijen er niet zooveel hazelaars, als er in de Oost noodig zijn om de kolonialen op hun d..... stuk te slaan. - Weet je wat, vervolgde hij, ik zal het er voor houden dat je in de koorts geteekend hebt; je blijft maar hier; ik maak je spoedig korporaal en laat je op school gaan om te leeren lezen en schrijven; dat is veel beter, dan naar de Oost te gaan!’

Toen Poland evenwel zegt, dat hij er zijne zinnen op gezet heeft en niet van gedachten is veranderd, kan hij afmarcheren. Eenigen tijd daarna worden op de parade de kolonialen voorgeroepen, gelast de wapens in te leveren en naar

de hoofdwacht ter visitatie te gaan. 's Anderendaags (12 Maart 1815) marcheren 150 vrijwilligers naar Harderwijk, waar reeds een groot aantal militairen van allerlei natiën vereenigd zijn. Veertien dagen later wordt een groot transport waarbij Poland zich bevindt in tjalken ingescheept en naar Amsterdam overgevoerd. Van daar met stille trom naar Haarlem marcherende, wordt het detachement bij aankomst ingedeeld bij het 5de regiment Oost-Indische infanterie; Poland bij de 4de kompagnie (kompagnieskommandant kapitein Mulder) van het 1e Bataillon (lt.-kolonel Bischof).

Alles is in rep en roer in de kaserne te Haarlem. Het 2de Bataillon is dien morgen reeds afgemarcheerd... naar een zeehaven? neen, naar België, waar het fransche leger indringt. Alle beschikbare troepen worden tegen den grooten keizer afgezonden, die zich op Elba verveelt en weêr naar Frankrijk is teruggekeerd. De kolonialen moeten eerst den veldtogt mede maken voor dat zij naar de Oost kunnen gaan; morgen vertrekt het 1e Bataillon, de randsels zijn al gepakt.

De nieuw aangekomenen worden dadelijk naar het magazijn gezonden, om kleeding en wapening te ontvangen. Poland krijgt nu een engelsch geweer en patroontasch; zwaar! - een blaauw lakenschen rok met lichtblaauwen kraag, opslagen en borstkleppen, gele lissen, roode biezen; kranig! - lakenschen pantalon en slobkousen, grijsen kapotjas met een korten mantel; chacot met kroon, W, drie leeuwenkoppen, koperen ketting, oranje-kokarde, witten bal; lichtblaauwe wingsen met gele strepen; de flankeurs groene epauletten; prachtig! - Verder een broodzak en een houten watertonnetje, anders gezegd veldflesch; witlinnen pantalon met dito slobkousen en twee hemden. Dat alles moet hij opnemen en naar de kaserne brengen. Dat alles zal hij morgen op zijn rug moeten dragen; 't is om er onder te zuchten. En dan heeft hij zijn oude kleederen nog; 't zal onmogelijk gaan!

Zijne kameraden weten echter wel raad te schaffen. De oude kleêren worden aan een jood verkocht en voor de opbrengst koopt men genever, brood en kaas. Vier makkers helpen Poland poetsen, randsel pakken en kapotjas rollen, zoodat hij 's anderen daags met het slaan der vergadering in groot tenue kant en klaar staat en zijn kabinet met etensblik en de politiemuts op den rug heeft hangen.

Onder het gewone geleide van duizende stedelingen marcheert men Haarlem uit. In den Haarlemmerhout laat de luitenant-kolonel Bischof halt houden, en in gesloten kolonne oprukken; gelast daarna den kapitein-adjudant Koster om den sergeant-majoor der 1e kompagnie voor te roepen, degradeert hem tot gewoon soldaat en plaatst hem bij de 4e kompagnie. Een ander onder-officier wordt tot sergeant-majoor aangesteld, en daarna het bataillon toegesproken: ‘De overste verwacht dat op marsch naar den vijand de soldaten zich ordelijk, en tegenover den vijand zich dapper zullen gedragen; de strijd die nu gevoerd wordt zal zijn een strijd tot bevestiging van Koning Willem I op den troon, een strijd tot verdediging van het vaderland. Dadelijk na afloop van den veldtogt zal men naar Indië stevenen. Leve de koning!’ Tot driemalen weêrgalmt die kreet en de marsch vangt aan. Den eersten dag valt Poland het kabinet zwaar, maar spoedig gewent hij er zich aan. Te Leiden ontvangt ieder man

een dukaat van het handgeld, te Breda nog twee dukaten; de drie overigen moeten nog uitbetaald worden, maar daar men dubbeld traktement heeft, heerscht er bij de Oost-Indische infanterie toch weelde in vergelijking van andere troepen. Te Tilburg is het regement vereenigd en wordt door den kolonel geïnspecteerd. Daarna worden aan elk soldaat vijftig scherpe patronen verstrekt, waarvan er dertig in de patroontasch en twintig in het kabinet geborgen worden. Daar men nu met de regementsmuzijk aan het hoofd marcheert, voelt niemand de grootere belasting. Wat echter minder aangenaam wordt gevonden, is, dat men te Brussel ophoudt met dubbeld traktement te ontvangen. Het wekt te veel den naijver op, heet het, vooral bij de officieren van andere korpsen die niet op den roijalen voet der Indische officieren kunnen leven. Het wemelt te Brussel van militairen in allerlei uniformen; Engelschen en Schotten ziet men er bij duizenden. Gedurende de vijf of zes dagen die men zich daar ophoudt, heeft de vereeniging van alle Indische troepen plaats onder de orders van den luitenant-generaal Anthing. De geheele Indis he brigade verlaat daarna Brussel. Buiten de stad worden de geweren geladen; 't begint nu ernst te worden. 's Avonds betrekt men voor het eerst het bivak. Den 15^{den} Junij 's morgens ten 4 uur staan, behalve de artillerie en kavallerie, zestien bataillons infanterie op den grooten weg van Hal gerangeerd om door Z.M. Koning Willem I geïnspecteerd te worden. Tegen 9 uur komt de koning aanrijden met een staf van wel tweehonderd officieren, en inspecteert de troepen gedurende twee uren. Dan wordt er éénmaal gedefileerd; elke divisie die Z.M. voorbij marcheert heft een hoera! aan. Het bivak wordt daarop aan den grooten weg betrokken; maar lang duurt de rust niet, want in den namiddag moet men weêr opbreken en den ganschen nacht doormarcheeren om 's morgens op dezelfde plaats in de nabijheid van Hal terug te komen. Na een paar uren gerust te hebben, rukt men op naar een heuvel en keert langs een omweg naar het bivak terug. Beurtelings blijft één bataillon zitten met de geweren tusschen de beenen. Die manoeuvre van rondloopen en zitten zonder iets uit te voeren, is een krijgslist om den vijand te doen gelooven, dat aan dien kant onophoudelijk nieuwe troepen aanrukken. Dien nacht wordt er op den heuvel gebivakkeerd; door den aanhoudenden regen en het kanon- en geweervuur dat men in de verte hoort, komt er echter niet veel van slapen. Bij het aanbreken van den dag moet Poland op corvée om te fourageren. Terug komende vindt hij alles weêr onder de wapens; bij de koets waarin generaal Anthing den nacht heeft doorgebragt, staat een bank gereed. Een detachement van het 11e bataillon West-Indische jagers geleidt twee ongewapende jagers, die zich aan strooperij hebben schuldig gemaakt, naar die bank; twee onder-officieren worden voorgeroepen en gelast de arrestanten ieder honderd rietslagen toe te tellen. Na de afstraffing legt men de jagers voor dood op den bagagewagen; daarna maakt elke bat. kommandant aan zijne onderhebbende manschappen bekend, dat de generaal ieder soldaat, die zich aan roof of mishandeling van vreedzame inwoners schuldig maakt, zonder vorm van proces onmiddellijk zal laten doodschieten.

't Was ongeveer zeven uur in den morgen, en het kanonvuur werd gedurig

digter bij gehoord. Tegen negen uur rukte de geheele Indische brigade voorwaarts, doorsneed den grooten weg en naderde al meer en meer de plaats waar scherp scheen gevochten te worden. Het hart klopte Poland hevig; een gevoel van angst kon hij niet geheel onderdrukken, hoezeer hij ook verlangde om in het vuur te komen. Gedurig werd er halt gehouden, doorgemarcheerd, en weêr halt gehouden, Eindelijk bereikte men een uitgestrekt veld, waar de brigade in gesloten kolonne oprukte, de geweren afzette en op de plaats rust kwam te staan. Er werd wat brood uitgedeeld en staande verorberd. Regts en links van de kolonne marcheerden onophoudelijk troepen voorbij, allen in de rigting van Quatre-Bras waar het kanonvuur donderde. Nog nimmer had Poland zooveel soldaten gezien; meest Engelsche roodrokken, ook Brunswijkers met doodskoppen voor de chacots. De Indische brigade bleef inmiddels maar op de plaats staan; dat wachten was kwellend; nog doornat van den regen bibberde men van koude. Kwam er een adjudant of ordonnance-officier aanrennen, dan dacht men dat de beurt aan de Indische brigade was gekomen en werd er een luid hoera! aangeheven, doch ook telkens teleurgesteld als hij voorbijsnelde met een order tot oprukken voor een ander korps. Na vier uren wachtens, gedurende welken tijd het vuur niet digterbij was gekomen, werd er bevel gegeven om de geweren af te trekken en op nieuw te laden. Nog eens vleide men zich het ‘voorwaarts’ te zullen hooren, maar het tegendeel had plaats; want toen men zich tegen den avond in beweging stelde was het om een uur terug te marcheren, de geweren aan rotten te zetten en te bivakkeren. De Indische brigade moest gespaard worden.

Niettegenstaande het strenge voorbeeld met de afstraffing der jagers gegeven, gingen 's anderendaags eenige manschappen in den omtrek marauderen; Poland weigerde evenwel het bivak te verlaten, 's Nachts om één uur rukte de brigade weder op, hield gedurig halt en hervatte den marsch. Even als den 16^{den} hoorde en zag men niets dan troepen die met versnelden pas naar het slagveld gingen of uit het vuur terugkeerden om zich te herstellen. Overal speelde de muzijk en sloegen de trommen. Ditmaal was het kanonvuur veel heviger dan de vorige maal en werd met ieder uur verschrikkelijker. Eindelijk kwam het zoo digtbij dat men reeds enkele kogels hoorde fluiten. Die onbewegelijkheid, dáár waar alles zich bewoog, was bijna niet uit te houden. Volgde men aanvankelijk met belangstelling een afdeeling met het oog, later wierp men slechts afgunstige blikken op de gelukkigen die ginds lauweren gingen plukken. Op eenmaal - 't was al avond geworden - ging er in de verte een gejuich op, dat van korps tot korps herhaald werd. Leve de Koning! leve de prins van Oranje! leve lord Wellington! - Wat beduidde die vreugde?

Wel, de groote keizer was aan den haal gegaan! de slag was gewonnen, hoera! - Hoera dus; de geweren aan rotten gezet en eten gekookt. Over vijftig jaren is ieder, al of niet tegenwoordig op het slagveld, dood of levend, een Waterloo-held; hoera!

Met het aanbreken van den dag (19^{en}) rukte de Indische brigade op en marcheerde over het slagveld in zuidelijke rigting.

Was men nog naijverig op de troepen die gisteren aan den strijd mogten deelnemen? Poland niet. Het hart kromp hem inéén, op het zien der duizende en duizende lijken die den bodem bedekten. Geheele carré's lagen daar in den pan gehakt, geschut met vernielde affuiten, verbrijzelde wagens, verminkte paarden, alles door elkander; 't was verschrikkelijk om aan te zien!

Drie dagen later kwam men voor Quesnoy. Versterkt door twee Hollandsche en twee Pruissische bataillons werd die stad den 25sten Junij ingesloten. De fransche vlag woei van den toren. Generaal Anthing liet de houwitsers in batterij komen en de plaats met granaten beschieten, waardoor er nu en dan brand ontstond, die echter spoedig gebluscht werd. Het vuur werd goed beantwoord en wanneer de patrouilles digt bij de wallen kwamen, hoorde men ook geweerschoten wisselen. Den derden dag droegen de boeren uit den omtrek stormladders aan. Op het middaguur liet de generaal alarm slaan. Alles kwam onder de wapens, stormkolonnes werden geformeerd, de muzijk speelde, adjudanten renden heen en weêr, en het kanon liet zich met verdubbelde kracht hooren. Ten twee ure reed een fransch officier met een witte vlag in de hand de stad uit. Het vuur werd gestaakt, een paar Hollandsche officieren gingen hem tegemoet en bragten hem geblinddoekt bij den generaal. Een paar uur daarna keerde hij op dezelfde wijs terug, en begon het kanon op nieuw te brommen, totdat een half uur later de fransche vlag van den toren gestreken en een witte vlag in de plaats uitgestoken werd. Toen rukte het 5de regement Quesnoy binnen; het 2de Bataillon nam de posten van de Franschen over, terwijl het 1^{e} Bataillon de andere poort weder uitmarcheerde, en zich voegde bij de rest der brigade die op den grooten weg stond geschaard en nu verder trok naar Valenciennes.

Het was geen gemakkelijke taak, die van kommandant der achterhoede; want een aantal soldaten beproefden achter te blijven, ten einde zich naar hartelust aan moorden over te geven. Kapitein Mulder, die de dienst van majoor waarnam, werd bijna het slagtoffer van zijn ijver om de traineurs vooruit te jagen; want een West-indische jager, wien dit niet beviel, legde zijn geweer op den kapitein aan en schoot hem van zijn paard. Op den loop gaande, werd hij echter door de achterwacht doodgeschoten. De generaal Anthing hiervan rapport ontvangende, gaf bevel, dat het lijk van den jager, met de beenen onder aan een caisson gebonden en met het hoofd op den grond, twee dagen medegesleept zou worden. Kapitein Mulder was in de dij getroffen, maar genas gelukkig binnen drie maanden van zijne wond.

De kommandant van Valenciennes liet zich zoo spoedig niet bang maken en noodzaakte de overwinnaars van Waterloo om krachtiger middelen tegen de vesting aan te wenden dan het vuur uit eenig veldgeschut. Den tweeden dag na aankomst der Indische brigade voor de stad werden er vrijwilligers gevraagd, om een batterij in bereik van het vijandelijk vuur op te werpen. Poland biedt zich dadelijk aan; hij moet zijn geweer en randsel afleggen, krijgt een schop in de hand en marcheert, toen het donker is geworden, met de overige vrijwilligers tot digt bij de wallen. Daar het bij het aanbreken van den dag zeer mistig is,

kan er nog doorgewerkt worden. Toen echter de mist optrekt, opent men aanstonds uit de stad een levendig geschutvuur op de arbeiders, die genoodzaakt worden het werk te staken en terug te gaan. Tot belooning ontvangt ieder man een halve flesch wijn.

Binnen het geweervuur der stad lag een groot dorp, dat geheel verlaten en voor een groot gedeelte reeds vernield was. Op zekeren dag was Poland met een paar makkers derwaarts gegaan, in de hoop iets te vinden wat in de menage gebruikt kon worden. Hij heeft werkelijk een duivenhok gevonden dat iets kan opleveren, en is juist bezig er bij te klimmen, toen de komst van een fransche patrouille hem noopt ijlings op de vlugt te gaan. Het dorp uitloopen stelt hem bloot aan de kogels der patrouille; hij verbergt zich daarom met zijne makkers onder een brug, en wacht in doodelijken angst zijn lot af. Heeft de patrouille hem gezien, dan is hij verloren, en krijgsgevangenschap nog het minste wat hem wacht. Met zwaren tred marcheert de patrouille evenwel over de brug, en verwijdert zich. Poland haast zich daarna, ook zonder duiven, naar het bivak terug te gaan; hij heeft vooreerst genoeg van het marauderen.

Behalve uit de eerst opgeworpen groote batterij, beschoot men nog de stad uit andere batterijen met 24ponders en houwitsers van 8 duim. Vooral 's nachts gaf hef schieten met gloeijende kogels en bommen een aangename afleiding aan de soldaten die in dienst waren en op schildwacht stonden. Voor de inwoners was het zeker minder aangenaam; op last van den kommandant der vesting hadden alle stedelingen, die niet van zes maanden vivres voorzien waren, de plaats reeds moeten verlaten. De verdediging werd goed geleid; uitvallen waren aan de orde. Op zekeren dag was er berigt dat er een groote uitval zou plaats hebben. Aanstonds was het bataillon, waarbij Poland diende, met twee stukken geschut en een detachement kavallerie in hinderlaag gelegd achter het half platgeschoten dorp waarvan hier boven reeds sprake was. Om twee uur 's nachts rukte werkelijk een sterke kolonne uit de stad. Door het hinniken van een paard ontdekte deze echter de aanwezigheid van troepen in het dorp. Nu had er een scherp vuur plaats met tweegelederen en kartetsen, waarbij het Indische bataillon zeker de meeste verliezen leed, maar door stand te houden evenwel den vijand noodzaakte den uitval als mislukt te beschouwen en terug te trekken.

Door het aanhoudend bombardement ontstond er dagelijks op vijf, zes plaatsen brand, die echter gedurig gebluscht werd. De waakzaamheid der bezetting was groot.

Men vertelde dat de kommandant der vesting besloten had niet zonder schriftelijken last van Napoleon de plaats over te geven. Den 28sten Julij evenwel woei de witte vlag van den toren en werd de blokkade opgeheven.

De stad werd niet in bezit genomen; er mogt zelfs geen man van de belegeringstroepen binnenkomen. Wel bezochten de ingezetenen en de fransche officieren, die reeds de witte kokarde droegen, het bivak, dat spoedig opgebroken en verwisseld werd voor goede kantonnementen in den omtrek.

(Wordt vervolgd).

Een ernstig woord over eene beuzeling.

‘Faute de savoir faire ce qu'il faut
Ils font ce qu'ils savent.’
Carrion Nisas, Hist. de l'art militaire.

De residentie en de stad der koninklijke graven en heel Nederland waren in rouw gedompeld, want de koningin-weduwe werd ter laatste rustplaats geleid. Van Buitenrust, waar de weduwe van Willem II gewoon was des winters haar verblijf te houden, tot de Nieuwe kerk te Delft, waar sedert eeuwen de dooden worden bijgezet uit het huis van Oranje, was alles rouw en treurigheid. De doodsklokken luidden; de vensters waren gesloten; rouwkleederen hadden de plaats ingenomen der gewone kleederdragt; overal - hetzij dan uit werkelijk leedgevoel, hetzij uit begrip van welvoegelijkheid en eerbied - de teekenen van rouw en droefheid - ook op de gelaatstrekken van die duizende menschen, die gekomen waren om te zien hoe eene vorstin ter aarde wordt besteld.

Twee mannen, beiden goed, ofschoon met ietwat te veel opschik, gekleed, wien het gelukt was zich aan te sluiten bij dat gedeelte van den lijkstoet, waar de hooge militaire autoriteiten hare plaats hadden, maakten kennelijk uitzondering, wat hunne stemming betrof, op den geest der menigte. Hunne gelaatstrekken stonden eer vrolijk dan droevig; deze treurige plegtigheid had ongetwijfeld iets wat hen tot tevredenheid stemde; naar hunne gebaren en de uitdrukking hunner oogen te oordeelen, moest men denken dat zij een lang gewenscht doel bereikt of een moeijelijk vraagstuk opgelost hadden.

Wie waren deze mannen? Waren het correspondenten van eenig dagblad, tevreden dat zij zich zoo geschikt eene plaats verworven hadden, om den lijkstoet en de militaire illustratiën van ons land - den generaal Blanken, den generaal Hardenberg en zoo meer - te zien, of welligt beweldadigden der gestorven vorstin, blijde dat de dood hen van den last der dankbaarheid onthief? Noch het een, noch het ander; zij waren eenvoudig.... maar laat ons hun gesprek afluisteren.

‘Hij kijkt naar dien groote daar met dien hoed met die pluim en die lange knevels.’

‘Wel neen, naar dien andere, dien korte dikke daar naast met zoo'n dom gezigt. Ziet ge wel, hij neemt hem op van het hoofd tot de voeten. - Dat 's zeker ook een Duitscher; zeker zoo een die zijn heele vaderland onder aan zijne zolen kan mede nemen(*) - als het geregend heeft en de grond wat kleiachtig is. Hoe kleiner het land hoe mooijer ze gekleed zijn. - Als die Pruis of Beijersche het model wordt, zijn wij en de confraters goed af. Dan kunnen de officieren niets houden; dan moeten ze alles laten vermaken, en wat zullen

(*) De aardigheid is van *Heine*, die echter aan den spreker wel niet bekend zal zijn geweest.

die kostelijke hoeden een geld kosten en dikwijls gerepareerd moeten worden!'

'Hoor eens, Piet,' zeide degeen, die het eerst gesproken had en dien wij thans herkennen als een lid van de firma Pauwels en Z^{n}. te 's Hage, hoeden-fabriekanten en leveranciers van militaire hoofdtooisels en andere militaire snuisterijen, 'hoor eens, Piet, het geeft altemaal niets zoolang het met die schakots blijft gaan zoo als tegenwoordig. Ze nemen ééne groot tenue-schakot en die dragen ze bijna nooit; ze dragen altijd de gewone schakot, waar geen verslijten aan is. Wij moeten van Hardenberg gedaan zien te krijgen dat zij de mooije schakot juist dragen moeten op marsch, in het kamp, op wacht, juist als die dingen veel te lijden hebben; dan zijn ze er in een oogenblik door en wordt dadelijk een tweede noodig. En dan moeten we, voor daags, een ding zien te maken dat ook gaauw weg is, en daar wat meer goud aan zit: een goud bandje en een gouden pompon of zoo iets; anders valt er niets op te verdienen. - Maar teeken jij ze allebeî maar vast af: dien groote met de witte pluim en den jas met geel, en dien Duitscher met die koperen komkommertjes op zijn schouders.'

Piet maakte gebruik van een oogenblik dat de trein stil stond en vervaardigde met eene inderdaad bewonderenswaardige handigheid eene kleine schets van de twee vreemde officieren, die tot den lijkstoet behoorden en het onderwerp waren geweest van hunne gesprekken.

'Dat doe je wel aardig', hoorde hij op eenmaal zachtjes achter zich zeggen, en zich omkeerende zag hij twee notabiliteiten in de wereld der militaire leveranciers, die eenigzins spottend zijne teekening bekeken.

'Hoe zoo?' was het antwoord; ''t is voor mij mooi genoeg; als ze er maar wijs uit kunnen worden aan het Departement.'

'O, ja; mooi genoeg, maar je vischt achter 't net. - Wil je deze teekening eens bezien?'

Piet Pauwels had naauwelijks een oog geworpen op het blad papier dat hem werd aangeboden, of hij sloeg de handen ineen van verbazing. Het was geen ruwe potloodschets die hem werd voorgehouden, maar eene sierlijk gekleurde plaat, waarop de verschillende vreemde officieren waren voorgesteld, die tot bijwoning van de begrafenis der koningin-moeder in de residentie waren gekomen, en dat alles zoo naauwkeurig als of die heeren voor den teekenaar geposeerd hadden. Waarlijk, er was reden om verwonderd te staan, en Piet Pauwels wilde juist aan zijne opgetogenheid in woorden lucht geven, toen hem nog eene tweede teekening werd voorgehouden, die zijne verbazing ten top deed stijgen.

Wat gaf hij om koninginnen die begraven werden, om de Maartsche koude, om kanonschoten en om al dien rouw, die hem omgaf, wanneer er sprake was van die schitterende speculatie, die, door de discussiën over de begrooting van Oorlog in het leven geroepen, hem en zoovele anderen rijk moest maken. Van Nieuwjaar af tot op den dag van heden, waren al de voorstellen, door de groote leveranciers omtrent eene nieuwe uniform gedaan, verworpen; zij hadden zich gewrongen en geplooid naar elke meening - wat gaven zij om goeden smaak, wat gaven zij om de beurzen der

officieren, wat ging het hun aan hoeveel geld de Minister voor die uniformverandering wilde weggooijen! - zij hadden handen met geld uitgegeven aan modellen; zij waren - de onbegrensde ingenomenheid van den minister van Oorlog voor die kleur kennende - zoo kwistig geweest met oranje als de ruimte maar eenigzins toeliet; zij hadden zelfs een pet bedacht die geheel van oranje zijde was gemaakt met een groote oranje kwast en oranje keelbanden: - het had alles niet gebaat, en zij waren eigenlijk nog even ver als twee maanden te voren.

Daar vertoonde nu een confrater hun op eenmaal eene plaat, waar boven met groote letters te lezen stond: '*aangenomen model voor de infanterie.*'

Dat was eene aardigheid; een 'bluf,' zoo als men zegt. Er was nog geen model aangenomen. Maar zoodra de vreemde officieren in de stad waren verschenen, hadden onze twee vrienden een teekenaar gezonden naar het hôtel, waar die officieren hun intrek hadden genomen en toen zij, 's middags, in burgerkleeding waren uitgegaan om de stad te bezigtigen, had een gedienstige knecht den teekenaar toegang gegeven tot hunne kamers, waar hij, dood op zijn gemak, hunne uniformen had nageteekend. 'Den volgenden dag,' zoo verhaalde een dier mijnheeren, 'ben ik met mijne teekening naar Hardenberg gegaan en toen hebben we zamen, iets nemende van deze en iets van gene, zoo'n uniform gefabriceerd, die nu wel aangenomen zal worden. Het is wel niet geheel en al naar mijn zin, vervolgde hij, maar ik heb toch reden tot tevredenheid.'

Pauwels bekeek nog eens de plaat, en haalde toen, glimlagchend, de schouders op.

'Gij tracht mij wat wijs te maken,' zeide hij: 'wie zal zoo dwaas wezen zoo'n modèl aan te nemen; iedereen in het leger zou er om lagchen; ik, die niets geen verstand heb van militaire kleeding, wat de doelmatigheid betreft, en die maar vraag waar de meeste dubbeltjes meê te verdienen zijn, ik zie wel dat die kleeding zoo ondoelmatig is als men maar bedenken kan.

Twee rijen knoopen. Zal men nu zoo gek wezen die weder aan de officieren op te dringen, nadat men ze voor weinige jaren gedwongen heeft hunne jassen, die toen twee rijen knoopen hadden, te veranderen in jassen met ééne rij? Die pet, die gij daar afgeteekend hebt, met die dwaze klep, beschut noch tegen de zon noch tegen den regen, en als het eenige uren achtereen hard regent, is zoo'n laag *laken* hoofddeksel alleen goed voor menschen, die congesties hebben naar het hoofd. En dan heb je een schakot geteekend met eene groote glimmende zon en breede roode sjerpen, en tegenwoordig moet alles dof zijn van kleur, anders ziet de vijand je immers! En dan die kleine koperen komkommertjes!.....'

Daar hield juist de trein stil; al wandelende en pratende waren onze heeren leveranciers aan het uiteinde van de stad gekomen, en daar er van de koningin-weduwe toch niets meer te halen was, begrepen zij dat ze nu ook wel naar huis konden gaan. Pauwels maakte, t' huis gekomen, zoo goed en zoo kwaad als hij kon, eene schets van het modèl dat aangenomen heette, en wachtte toen geduldig af de dingen die komen zouden. Ééne zaak was zeker: verandering zou er komen, en wanneer er verandering kwam, dan was hij ook zeker dat

de guldens weder in zijne beurs zouden vloeijen.

‘Dans les changemens qui surviennent
Les dépouilles nous appartiennent:
Toujours en grand nous calculons
Vieux habits! Vieux galons!’

De minister van Oorlog had het zeer druk. Na de begrafenis, die hem zoo vele bezigheden had gegeven, had hij weder de drukten in het vooruitzigt van het Willemsorde- (alias Waterloo-)feest; hij had aan de Tweede Kamer reeds uitstel moeten verzoeken voor de behandeling van de toch reeds zoo lang uitgestelde *wet op de inkwartieringen*: er was dus weinig kans dat hij zich met zoo'n beuzeling als de uniform-verandering zou kunnen bezig houden, te meer daar zoo vele gewigtige zaken, de belangen van het leger en van den soldaat en de veiligheid des lands betreffende, reeds sedert lang dringend voorziening eischten. Toch wist het bekwame hoofd van ons krijgswezen nog tijd te vinden om zich bezig te houden met schakots, petjes en pluimpjes, en na eenige conferentiën tusschen de heeren administrateurs en de heeren leveranciers, kwam eindelijk de radicale hervorming - wij zeggen niet in ons krijgswezen - maar toch in een onderdeel daarvan, de kleeding, op den 5^{den} Mei van het jaar des Heeren 1865 tot stand. De minister van Oorlog schijnt begrepen te hebben dat groote hervormingen met de kleeding moeten beginnen, indachtig aan de woorden van Beranger:

‘D'un bout du monde à l'autre bout
L'habit fait tout.’

Zoo hebben de leveranciers dan weder gezegevierd en viel het leger weder aan hunne geldzucht ten prooi. De subalterne officieren, die toch reeds zooveel moeite hebben om met hun karig traktement rond te komen, worden op nieuwe onkosten gejaagd en de over het geheel kostbaarder uniform voorspelt hun voor de toekomst hoogere uitgaven; de soldaat, die geen tijdschriften en dagbladen heeft om zijne grieven openbaar te maken, en wiens belangen men juist daarom met zooveel te meer zorg moet behartigen, wordt eveneens gedwongen een gedeelte van zijn ‘armoedje’ op te offeren om gele in plaats van witte ‘biezen’ aan te schaffen, eene opstaande pluim in plaats van eene neêrhangende en twee rijen knoopen in plaats van ééne. Dit jaagt de vrijwilligers weg. En wanneer de soldaat het niet zelf kan betalen, zoo als met de meeste militiens het geval is, dan komen de kosten ten laste van het budjet van Oorlog, en ziedaar weder veel geld, zonder nut, in het water geworpen. Men ziet, de tegenwoordige minister van Oorlog tracht zich hoe langer hoe meer te volmaken in de leer om voor veel geld een zwak leger te hebben.

De invloed, welken dergelijke onnoodige veranderingen op den geest van het leger uitoefenen, is allernadeeligst.

‘Hebt gij de nieuwe pluim al gezien’, hoorde ik laatst op de societeit een jong officier tot een zijner kameraden zeggen.

‘Neen’, was het antwoord, ‘maar ik hoor dat ze nog al mooi moet zijn; opstaande veêrtjes als van eene kwade kip en zoo blaaauw, ofschoon ze wit heeten, alsof ze door blaauwsel zijn gehaald. Op de schakot moeten ze echter goed staan.’

‘Maar ze kosten mooi geld ook. Ik heb gehoord van 10 gulden’(*).

(*) Later is gebleken dat de pluim slechts *f* 4, de geheele schakot echter *f* 22 kost.

‘Geld!’ zeî de aangesprokene, ‘geld! Daar geef ik letterlijk niets om. Van 52 gulden traktement in de maand kan ik toch niet rondkomen, en of ik nu 40 of 50 gulden meer of minder schuld heb, is mij volmaakt onverschillig. *Après moi le déluge*’.

Tot zulke redeneringen worden de officieren door de Regering zelve, wier pligt het is beginselen van orde en spaarzaamheid in de jonge officieren aan te kweeken - trouwens aan groote woorden daarover is bij de militaire autoriteiten geen gebrek - door de Regering zelve, zeggen wij, gebragt. Het wordt den officieren onverschillig of zij schulden hebben of niet; zij zien toch geen kans - wij spreken vooral van jonge, niet gefortuneerde officieren - buiten schulden te blijven; orde op hunne zaken te hebben is onmogelijk, want naauw zijn zij zoover, dat zij zich kunnen vleijen ‘*de nouer les deux bouts*’, zoo als de Franschen zeggen, of er komt eene aanschrijving van Oorlog, die hen weder met een forschen stoot in den afgrond duwt. Het is ligt te begrijpen dat dergelijke handelingen in alle opzigten nadeelig werken op den geest der officieren, en aanleiding geven dat zij hunne dienstverrigtingen met veel minder lust en ijver vervullen dan anders het geval zou zijn.

Maar wat te zeggen van eene Regering, die op zulk eene wijze een geheel officierskorps behandelt? Wanneer een officier een zijner jongere kameraden verleidt tot uitgaven, die hem niet gelegen komen, dan zou daarover iedereen en te regt eene strenge afkeuring uitspreken. Is het niet veel onzedelijker, wanneer de Regering, gebruik makende van hare magt, de officieren niet verleidt, maar dwingt tot uitgaven, die het zelfs aan de meest spaarzame officieren onmogelijk maakt het evenwigt tusschen inkomsten en uitgaven te bewaren?

‘Daar zijn de soldaten voor om uiten aangekleed te worden’, hoorden wij laatst iemand zeggen. Nemen wij dit voor een oogenblik aan, dan schijnt de billijkheid toch mede te brengen dat een gedeelte van het niet geringe budget van 12 à 13 millioen besteed worde om die nieuwe pakken te betalen. Wanneer een minister van Oorlog verpligt was, bij elke uniform-verandering, eene som voor schadeloosstellingen op de Begrooting te brengen, dan zouden denkelijk al die plannen van leveranciers c.s. wel plannen blijven. Maar het is zoo gemakkelijk ‘riemen te snijden van eens anders leder’, en daarom worden de officieren telkens weder verrast met een nieuwe pluim of een nieuwe gesp of een nieuwe sjerp of een ander ‘hoogst noodzakelijk en doelmatig’ versiersel.

De minister van Oorlog hecht aan die zaak van de kleeding veel gewigt. Dit is duidelijk. Vele zaken vorderen in ons krijgswezen herziening en verbetering, zoodat men waarlijk niet weet wat men het eerst zal opnoemen. De organisatie en de oefening der infanterie, 's ministers lievelingswapen (sic), zijn beiden even gebrekkig, gelijk de jongste discussiën in de Kamer eindelijk buiten twijfel hebben gesteld en gelijk trouwens door den minister zelf is erkend; de traktementen der subalterne officieren en der onderofficieren vorderen dringend verbetering; onze ouderwetsche administratie en ons onpraktische, verwarde, dure stelsel van kleeding, voeding enz. moeten veranderd worden; onze militaire wetten roepen dagelijks om herziening, want dagelijks blijkt hoe onbillijk, hoe dom en hoe

slecht die zijn; sommige deelen van het leger moeten uitgebreid, op anderen aanmerkelijk bezuinigd worden; onze kustdefensie is nog lang niet in orde; onze zeegaten liggen ten deele nog open; Amsterdam ligt nog bloot voor elken zeeroover; Bergen-op-Zoom - om van de andere schadelijke vestingen niet te spreken - wacht nog altijd op uitvoering van 's ministers belofte van slechting; de Utrechtsche linie.... maar waar zouden wij eindigen indien wij al die belangrijke en minder belangrijke zaken wilden opnoemen, welke nog voor den minister van Oorlog te doen overig blijven.

Welnu, al die levenskwestiën, waarmede de toekomst van ons krijgswezen en van ons vaderland zoo naauw zamenhangt, worden door den minister op den achtergrond gesteld. Van veel meer belang is, in zijne schatting, de kleeding. Aan elke andere verandering moet de uniform-verandering voorafgaan. En zoo zeer is de minister van de dringende noodzakelijkheid dezer verandering overtuigd, dat daarmede een - bij het departement van oorlog anders ongekende - spoed wordt gemaakt. Blijkbaar heeft men zich den tijd niet gegund den Inspecteur der infanterie en andere ondervindingrijke infanterie-officieren te raadplegen, want dezen zouden nooit zulk eene onpraktische en weinig doordachte uniform-verandering in de wereld hebben gebragt. Niemand in het leger is gehoord, en toen het besluit in de wereld kwam waren zelfs de officiële modellen nog niet gereed, mogelijk was men het daarover nog niet eenmaal met zich zelf eens. En den officieren gunt men niet eenmaal den tijd hunne epauletten enz. af te dragen; met het nieuwe jaar moet de infanterie in het nieuwe pak zijn uitgedost, en wie dan nog wat goeds heeft, kan dat weggooijen. De heeren leveranciers zijn daar om het op te rapen:

> ‘Dans les changemens qui surviennent
> Les dépouilles nous appartiennent.’
> etc. etc.

Ieder zijne zienswijze. De minister stelt veel belang in de kleeding en heeft zeker al de ‘weldenkende’ officieren, namelijk de weldenkende officieren van de circulaire (alias niet-denkende officieren) aan zijne zijde. Wij, die niet de groote bekwaamheden bezitten van den minister van Oorlog, zijn altijd van de, zeker verkeerde, meening geweest dat het verkieslijker was soldaten te hebben, die goed geoefend en goed aangevoerd, dan soldaten, die alleen maar goed gekleed zijn. De kleeding is, voor ons, bijzaak. Maar indien wij geroepen waren geworden daarin verandering te brengen, wij zouden ons bepaald hebben tot vereenvoudigingen, tot afschaffing van een gedeelte der tegenwoordige uniform, te meer daar het altijd gemakkelijker is later nog iets bij te voegen dan het eenmaal ingevoerde weder te wijzigen; vooral zouden wij gezorgd hebben dat de troep niet opzigtig gekleed was, dus zonder blinkende voorwerpen, die elke geheime patrouille reeds op verren afstand verraden, en dat er weinig verschil bestond tusschen de kleeding der officieren en minderen. Maar dit is het gevoelen van een onkundige; de heeren administrateurs en leveranciers weten dat beter. Ambtenaren die een groot deel van hun leven achter de schrijftafel hebben gesleten; die twintig jaren lang hebben voortgesuft tusschen retroacta en veren pennen en - men vergeve mij het stuitende woord, waarvoor ik geen beter weet - als het

molenpaard hebben rondgeloopen in den geestdoodenden kring der dagelijksche routine; die van krijgszaken dus niet meer begrip kunnen hebben dan een milicien van vijf maanden oefeningstijd - verbeelden zich alle militaire vraagstukken beter te kunnen beoordeelen dan de officieren van het leger. Zij willen alles weten en alles regelen; van hen moet alles uitgaan; zij hebben ‘'t hok en alle wijsheid in.’

't Gevolg van al die wijsheid is dan nu geweest dat de infanterie, want tot hiertoe is nog alleen voor dat lievelingswapen gezorgd, een uniform heeft gekregen, die slechts weinig fraaijer is dan de vroegere, zeer zeker duurder en bijna even ondoelmatig. Voor den soldaat geene vereenvoudiging hoegenaamd: twee rijen knoopen in plaats van ééne; gele biezen in plaats van witte; koperen, van verre zigtbare schouderbedekkingen met lissen, die ware vergaarbakken van vuil zullen zijn; gele kwasten, en in plaats van de tegenwoordige pluim, die afzigtelijk, maar ten minste goedkoop is, een dure pluim, die het best is te vergelijken bij die stijve geschoren boompjes, die soms in ouderwetsche hollandsche tuinen nog worden aangetroffen. Summa Summarum, eene uitgaaf van eenige guldens, waartegen geen enkel nut overstaat.

Voor den officier: in plaats van twee modellen van jassen één model, in plaats van drie hoofdtooisels twee; geen epauletten meer. Drie vereenvoudigingen, die op prijs zijn te stellen. Maar in stede van epauletten vergulde schoudersiersels en gouden kwasten en zilveren sterren; in plaats van eene vrij doelmatige en goedkoope schakot eene dure pet, met eene ‘*impossible*’ klep en een kinderachtig lusje met een oranje-kokardetje van voren, eene pet, die noch tegen de zon, noch tegen den regen beschut en telkens vernieuwing zal vorderen. En wat het ergste van alles is, eene dure schakot, die gedragen moet worden bij alle marschen (ook in de garnizoenen) en op wacht, dus juist als zoo'n hoofdtooisel het meest te lijden heeft en als het noodig is eene zeer ligte hoofdbedekking te hebben. De wensch van Pauwels is dus vervuld; wij zullen hem elk jaar een nieuwe schakot à *f* 22 bestellen. Men zegt dat er een god is voor dronkaards en gekken, maar er is toch ook een god voor de leveranciers!

Bij deze verschillende voordeelen van de nieuwe kleeding voegt zich eindelijk nog dit groote voordeel, dat de officieren en soldaten altijd op verren afstand van elkander zullen te onderkennen zijn. Is de troep in groot tenue gekleed, dan is de officier kenbaar aan de breede oranjesjerp; in klein tenue, dat is in de kapotjas en kwartiermuts (pet), de beste kleeding in het veld, dan kent men den officier aan de andere soort van pet en de glinsterende schouderbedekkingen, die door den soldaat alleen in groot tenue gedragen worden. De vijand kan zich dus niet vergissen en ten overvloede is de sjerp altijd daar, om aan zijne scherpschutters te wijzen wie de officieren zijn.

Een officier van de Nederlandsche infanterie zal voortaan derhalve op de volgende wijze zijn voor te stellen:

Een rond, blond, open gelaat met blaauwe oogen en eene uitdrukking van tevredenheid op het gezigt over zijn mooije kleeding en de uitmuntende wijze, waarop zijn wapen, de infanterie, geregeerd wordt. Een fluweelen hals-, meer eigenaardig strop-das; een jas met geel afgezet, twee rijen knoo-

pen en twee vergulde lissen met komkommertjes op de schouders, sterren op den kraag en dikke kwasten op de borst; een smalle koppel met leeuwenkoppen en sleepsabel als de kavallerie; eene breede oranjesjerp met metalen passanten met oogen en haken; een blaauwe broek met gele strepen en halve laarzen, die nu denkelijk sporen zullen krijgen, omdat het plan bestaat - nieuwe sabels zijn reeds in proef - de kavallerie-sabel te vervangen door eene infanterie-sabel met leêren scheê, en een infanterist - ten minste zoo is 't bij ons altijd begrepen - toch iets van een kavallerist dient aan te hebben.

Eindelijk, *pour le bouquet*, een groote pluim en daaronder een kleine schakot, versierd met - gij zult het niet gelooven, mijnheer de Redacteur - met.... eene ondergaande zon! De ontwerper van die schakot schijnt, symbolisch, den toestand te hebben willen aanduiden waarin de infanterie zich tegenwoordig bevindt. Heeft Pauwels ons die poets gespeeld? Wie zou een leverancier van schakots - en dat is hij ditmaal met regt, want het leger moet alle schakots van Pauwels, en van Pauwels alleen, krijgen - nu ooit zoo satiriek gedacht hebben!

Met zoo'n schakot met ondergaande zon is de Nederlandsche officier in groot tenue: poes mooi. Neem hem dien hoed af, voorts de sjerp en de kwasten en zet hem eene muts op, dan is hij in klein tenue.

Omgekeerd: als men hem eene schakot opzet met eene pluim, hem zijne kwasten aanhangt en zijne sjerp omdoet, is hij weder in groot tenue. *Ce n'est pas plus difficile que cela.*

Konden onze dames zich zoo spoedig verkleeden!

Gemakkelijk is die nieuwe kleeding dus wel, al is zij uit een militair oogpunt onpraktisch en ondoelmatig. Maar onze grootste grief daartegen is het antinationale van die kleeding, die aan onze officieren een Duitsch uiterlijk geeft, dat elk Hollander tegenstaat. Wie dagelijks een hansworsten-pak draagt, wordt eindelijk een hansworst, en op Duitsche wijze gekleed te zijn is de eerste stap om Duitsche meeningen en gewoonten aan te nemen. Ik zie onze officieren reeds in ‘corsetten’ geprangd, met lange knevels en natuurlijk ook met ‘brillen’ op of lorgnetten in de oogen, en elkander - in stede van met echt-hollandsche rondheid - met afgepaste pligtplegingen en laatdunkende beleefdheid bejegenende. Ik zie ze reeds hunne beste pogingen aanwenden om gelijk te worden aan de ‘jonkers’ van Bismarck en consorten, zoodat ook op hen het scherpe hekeldicht toepasselijk zal worden, waardoor Heíne eenmaal voor altijd de Pruissische officieren aan de kaak heeft gesteld:

‘Noch immer das hölzern pedantische Volk,
Noch immer ein rechter Winkel
In jeder Bewegung, und im Gesicht
Der eingefrorene Dünkel.’

‘Sie stelzen noch immer so steif herum,
So kerzengrade geschniegelt,
Als hätten sie verschluckt den Stock
Womit man sie einst geprügelt.’(*)

En als onze officieren er dan eenmaal zoo Pruissisch uitzien, dan zullen zij krijgen de Pruissische onderdanigheid of liever de onderworpenheid, de gedweeheid, die

(*) *Deutschland*, een van zijn beste gedichten.

daar verward worden met pligtmatige en eervolle militaire ondergeschiktheid; den Pruissischen trots; de Pruissische manieren

met ondergeschikten en de Pruissische titulatuur: *genadige vrouw*, *de kolonelsche; hoogst genadige vrouw*, *buitengewone adjudantin des konings*, *gouvernante der residentie*, *inspektrice* (men zegt wel donatrice) *der infanterie.*

Onder een minister van Oorlog als de tegenwoordige achten wij dit verschijnsel zeer bedenkelijk. De voorliefde van den generaal Blanken voor Pruissische militaire denkbeelden is bekend en bij herhaling gebleken. De generaal Blanken heeft omtrent de krijgstucht, omtrent de verhouding tusschen de verschillende rangen en tusschen rang en bekwaamheid inzigten, die vóór '95 nog vrij algemeen werden aangetroffen, maar thans alleen nog gelden bij reactionaire bewindslieden; een kolonel is bij dien minister *per se* knapper dan een majoor, en als een generaal gezegd heeft dat de aarde vierkant is, dan moet een kolonel dadelijk zeggen: 'Zij is vierkant, o Heer!' Dat juist door dezen minister - zonder noodzaak, ten koste van veel geld en met groote overhaasting - aan het leger eene kleeding wordt gegeven die daaraan een Pruissisch of Duitsch voorkomen geeft, is inderdaad opmerkelijk en verdient de algemeene aandacht. Het is van veel meer belang dan men gewoonlijk meent, hoedanig de denkbeelden der officieren zijn ten opzigte van de burgermaatschappij; gevallen kunnen zich voordoen - hoe gering de kansen ten onzent ook zijn - dat het niet onverschillig is, welke staatkundige meening het leger is toegedaan. Een Pruissische rok geeft Pruissische denkbeelden, en het zou niet goed zijn voor ons land, wanneer ons leger behebt ware met absolutistische en reactionaire meeningen. Onder de vleugelen van een reactionair gezind leger kan veel gedaan worden wat doodend is voor de vrijheid.

Gelukkig moet er, voor het zoover kan komen, veel gebeuren. Mogen ook al enkelen in het leger voorstanders zijn van de Pruissische begrippen; mogen sommigen, te weten de zoogenaamde 'weldenkende' officieren - dat wil zeggen de officieren die gevoelen dat hunne persoonlijkheid hun geen aanspraak geeft op eerbied en ontzag - ook al wenschen dat de Pruissische onderdanigheid bij ons worde ingevoerd, opdat wij dan spoedig zouden hebben een zwijgend, niet denkend leger, dat des noods wel door 'uilen' gekommandeerd kan worden: de meerderheid onzer officieren is andere denkbeelden toegedaan. Onze officieren beminnen de vrijheid, zoolang die met orde gepaard gaat, en zijn even wars van slaafsche onderdanigheid als van hoofsche vleijerij. 't Kan zijn, want de kleederen maken den man - dat na verloop van tijden de schildering van den Duitschen hekeldichter op onze officieren toepasselijk worde en dat wij ze op onze openbare wandelplaatsen ook 'so steif' zullen zien 'herumstelzen' alsof zij een laadstok hadden ingeslikt - hunne ronde, blonde en open gezigten zullen toch nooit 'der eingefrorene Dünkel' vertoonen, en in hun gemoed zal altijd die liefde voor de burgerlijke vrijheid en voor gepaste zelfstandigheid blijven wonen, die zij van hunne ouders erfden en die zij verpligt zijn, als een kostbaar erfdeel, aan hunne kinderen na te laten.

21 Augustus 1865.

DE PRUISSISCHE LIBERALEN EN DE FRANKFORTER VERGADERING

De Heer Twesten heeft de Eerlijkheid lief,
Wanneer ze in vrede leven;
Hij noemt haar zelfs zijn hartedief,
Als zij hem volksgunst wil geven.
Maar als zij iets, dat hem behaagt,
Voor haar, om harentwille vraagt,
Dan is die liefde ras verminderd;
En als zij hem in 't doen van zijnen zin verhindert,
Dan haat hij bijkans haar geheel.

Een liefde, die zoo ras verkoelt,
Die slechts op *eigen* v o o r d e e l doelt,
Zou dat wel regte liefde wezen?

Staatkunde en geschiedenis.

De eerste spoorweg op Java en een onbezweken strijder.

T.J. Stieltjes. Gegevens omtrent de zaak der spoorwegen op Java. Zesde en laatste aflevering. Adres over eene te houden enquête, ingediend aan de Tweede Kamer den 18den Julij 1865, naar aanleiding van verkeerde voorstellingen. 's Gravenhage, Gebr. van Langenhuysen. 1865.(*)

Bijna geen strijd is zoo ontmoedigend als de strijd van een' denker, die zijn volk vooruit is. Nergens bijna is zulk een strijd zoo ondankbaar als in het trage, langzame Nederland, waar de slenderzucht baren troon heeft opgeslagen, en waar een man van genie minder invloed heeft dan iemand, die veel belasting betaalt. Weinigen hebben het ondankbare van de volharding tegen dwaalbegrippen in ruimer mate ondervonden dan de kampvechter, wiens jongste adres aan de Tweede Kamer aan het hoofd van dit opstel werd genoemd. Maar na elke teleurstelling hernieuwde hij den aanval, het bekende woord indachtig: Frappez fort, frappez juste et surtout - frappez souvent.'

Toen in 1848 de fransche omwenteling ook in ons land de dommelende gemoederen wakker schudde, vereenigden zich zeven en veertig officieren te Breda om onder meer andere verbeteringen ook het formulier van den eed ('trouw aan den Koning') in overeenstemming te zien gebragt met de nieuwe grondwet.

Zij meenden, dat het *beginsel* van volkssouvereiniteit onloochenbaar in onze wetten was nedergelegd, al durfde ook later (1864) haar ontwerper Thorbecke tot de Kamer zeggen: 'Wijs mij één artikel, waarin het *woord* is te vinden' (Zie 'de *Gids*,' 1865, Januarij.)

Zij hadden nooit in de geschiedenis gelezen van een volk, dat verdreven werd door zijn' vorst, maar des te meer van een' vorst, die verdreven was geworden door zijn volk. Zij waanden met hun

(*) Zie over de vroegere afleveringen een artikel van Betoel in den vorigen jaargang van dit tijdschrift.

gros bon sens, dat de oppermagt berust bij hen, die verdrijven, maar niet bij hem, die verdreven kan worden.

Zij waren daarom toch niet vijandig jegens Oranje. Zij koesterden jegens ons koningshuis die gevoelens van trouw, waarop zoo menig ridder in de middeneeuwen rekende, als hij stervende een ouden dienaar zijn' zoon aanbeval: ‘Bewaak mijn kind, gelijk gij mij bewaakt hebt.’

En de dienaar deed het.

Zoo ook hadden de Oranje-telgen hun leven gelaten op de slagvelden der vrijheid, in het vertrouwen, dat hunne nakomelingen veilig waren onder de hoede van het nederlandsche volk.

En zij waren veilig.

Zie, zulk een band is sterker dan al die zinledige bewering van ‘goddelijk regt.’ Maar om zulk een' band niet te doen verslappen en ontknoopen, is de vorst verpligt zich te onderwerpen aan de *wet.* Zoo ontvangt de dankbaarheid van ons volk telkens nieuw voedsel in de zelfverloochening van onzen koning. Door prinsen te doen gelooven aan hunne goddelijke regten, ontneemt men hun het beste wat zij hebben: behoefte aan zelfbedwang en gevoel van verantwoordelijkheid. Men zet de deur open voor Caligula's, Heliogabalussen, Napoleon's, Bismarck's en dergelijke.

Zoo begreep het ook de jeugdige luitenant Stieltjes. Nadat zijne 47 wapenbroeders in 1848 op wijziging van het verouderde eedsformulier hadden aangedrongen, toen de zaak zelve niet onmiddellijk aan de orde was, verzocht hij hetzelfde aan de Tweede Kamer in Maart 1849, toen de zaak door het overlijden van Willem II dadelijk belang had. Zoo lang hieromtrent geene beslissing werd genomen, maakte hij bezwaar den ouden eed nog eens te zweren.

Maar gemoedsbezwaren schijnen in Nederland(*) in strijd met de krijgstucht. Het antwoord van den minister Voet luidde: ‘Zweren of demissie’(†). De luitenant verklaarde zich bereid te zweren, indien de minister wilde verklaren, dat de woorden: ‘trouw aan den Koning’ beduiden: ‘trouw aan den wetpligtigen Koning.’ En ofschoon de minister Voet, een paar weken later, door den toen zoo ‘lastigen’ Thorbecke in de engte gedrongen, in de Kamer verklaarde geen' anderen koning te kennen dan den konstitutionelen, dus geheel eenstemmig met den heer Stieltjes dacht, vernietigde hij toch het bestaan van den jeugdigen officier, die zooveel zedelijken moed getoond had, door een niet-eervol ontslag (zie de twee brochures van den heer Stieltjes: ‘Hoe een nederlandsch ministerie over eeden denkt’ en ‘Gewetensdwang. Hoe de heer C.M. Storm van 's Gravesande over eeden denkt’).

Wij zullen maar niet stil staan bij het gedrag van de 47 voorzigtigen. Laat ons hun liever daarvoor dankbaar zijn, dat het leger ten minste door hunne bemoeijingen zich in eene wet omtrent het be-

(*) Onder den ‘overweldiger’ of ‘tyran’ werden in 1810 eenige officieren, die hem den eed weigerden en liever als matrozen naar Amerika wenschten te vertrekken, door zachtheid en redeneringen overgehaald om dit voornemen te laten varen. Onze ‘liberalen’ kunnen soms nog met vrucht ter schole gaan bij de Napoleon's.

(†) Toen in Indië de waterstaat nog onder den direkteur van het zoutmonopolie was geplaatst, moest deze eens een advies uitbrengen omtrent een hydraulisch ontwerp. Hij verzocht er van verschoond te worden wegens onkunde. De Regering antwoordde: ‘Een advies of demissie.’ Hij adviseerde. De Regering was toen ‘gedekt’, dus voldaan.

vorderen en ontslaan van de officieren verheugt.(*)

De strijd hardt.

De ontslagen artillerie-luitenant, die vroeger de ‘Denkbeelden over eene zuiniger en doelmatiger zamenstelling van het nederlandsche leger’ geschreven had onder den pseudoniem: ‘Een oud soldaat,’ gaf nu uit: ‘Is Nederland nog te verdedigen?’ en: ‘Hoe is Nederland nog te verdedigen?’

In die werken werd aangedrongen op afschaffing van onze ruiterij en van den generaalsrang, op slooping van nuttelooze vestingen als Maastricht, Venlo, Breda en Koevorden, op vereenvoudiging van de vestingwerken om Nijmegen en Bergen-op-Zoom, enz.

De minister van oorlog Spengler was zoo ingenomen met al deze gezonde denkbeelden, dat hij nog vóór het eind van 1849 den ‘Oud-Soldaat’ eene plaats in een op te rigten comité van defensie toetoezegde -, eene belofte, die de liberale ambtgenoot van den heer Thorbecke *schond.* Zijn woord te *houden* schijnt voor onze mannen van vooruitgang te *behoudend.*

> Iets te *geven* en te *houden*,
> Gaat naar Hollandsch recht niet aan.
>
> BILDERDIJK.

Nu nog worden de meeningen van den heer Stieltjes omhelsd door onze uitstekendste krijgskundigen, zooals generaal Knoop, de schrijvers in den Nieuwen Spectator, de Roo van Alderwerelt, enz.

Onder onze volksvertegenwoordigers heeft van de ‘liberalen’ alleen de heer Dumbar den moed tegen de verouderde begrippen van den minister Blanken te stemmen.

In 1858 schreef de heer Stieltjes, die zich in 1849 als met een' enkelen sprong tot ingenieur scheen te hebben herschapen, tegen de onbekookte spoorwegplannen van de heeren Sloet, Reuchlin en Kol, met het gelukkig gevolg, dat de Eerste Kamer den 8sten Februarij 1860 hunne concessie verwierp.

In 1860 werd de heer Stieltjes door den minister van koloniën Rochussen belast met eene zending omtrent het vervoerwezen op Java. Deze bewindsman toonde zich door dat besluit althans trouw aan zijne woorden: ‘*Er moet veel jegens Indië worden goedgemaakt.*’ Hij voelde nog eene flikkering van die weldadige warmte, die vroeger zijne borst had doorstroomd en zoo menigen traan in het Oosten had gedroogd. Hij herinnert helaas! het woord van d'Argenson: ‘Il nous faut des âmes fermes et des coeurs tendres pour persévérer dans une pitié dont l'objet est absent.’

Zij, die Java met spoorwegen wenschen te bedeelen, kunnen zich op twee verschillende standpunten plaatsen. Het eene is dat van de hartstogtelijke voorstanders der Javanen, sinds jaren getuigen van hun lijden. Zij redeneren aldus:

Nederland heeft aan Java honderden van millioenen guldens ontstolen. Het heeft met onverantwoordelijke onverschilligheid geduld, dat zijne bestuurders die sommen verspilden voor spoorwegen door Drenthe, den achterhoek van Overijssel en elders,

(*) In Italie zweert eerst de koning trouw aan de grondwet, en daarna het leger trouw aan den wetpligtigen koning. Ook van dat jeugdige koningrijk kunnen onze ‘liberalen’ nog veel leeren. Thorbecke, sinds 1849 tweemalen minister, heeft zich wel gewacht aan den ouden eed te tornen.

en tevens de eerste pligten jegens den Javaan verzuimden. Voor waterleidingen om rijstvelden te vloeijen wordt bijna niets uitgegeven. De handel

lijdt door een ellendig vervoerwezen. Scheepvaart en nijverheid worden belemmerd door hooge regten ten behoeve van de Twenthenaren, door noodelooze formaliteiten, onveilige reeden(*) en gebrek aan hout. Voor onderwijs en beschaving wordt met karige hand iets afgezonderd, ofschoon in het moederland jaarlijks millioenen daaraan worden besteed(†). De hoofden blijven schraal bezoldigd, zoodat knevelarij moet worden geduld. Honderdduizenden van planters (zooals van indigo) ontvangen gedurende 150 dagen in het jaar minder dan 1½ cent per ziel en per dag. De regtspleging is zoo tijdroovend, dat de inlander zich doorgaans liever laat bestelen dan te klagen. De gevangenissen, zonder luchtverversching, zonder afwatering, zonder verlichting, verteerd door ongedierte, zijn broeinesten van doodelijke beri-beri-ziekten (verlamming der onderste ledematen). Het zout is duur. De schatkist wordt gevuld door zorgelooze opiumschuivers en door de nooddruftigen, die hunne schamele goederen in de bank van leening brengen. Door het verfoeijelijk *blandong*-stelsel(*) (dwang tot arbeid en tot levering van trekvee in 's lands bosschen) verloopt de bevolking van geheele distrikten (zooals Randoe Blatoeng). Even als de Turken in Europa schijnen wij '*gekampeerd*' op Java, en staan van den oorlogsbuit (het batig slot) een deel aan den verwonneling(†) af.

Het vervreemde geld kan niet worden teruggegeven. Om zijn' hooggeroemden naam van eerlijkheid te herwinnen, overdekke Nederland Java met spoorwegen, *tramroads*, vloeijings- en scheepvaartkanalen, en waarborge den aanleggers eene matige rente van hun kapitaal. Men stelle de tarieven voor de Javanen, die ons staatsspoorwegen gaven, die gedurende 35 jaren geldelijke offers voor de indische spoorwegen zullen moeten brengen -, zoo laag, dat zij van deze gebruik kunnen maken. Maar dewijl de Staat geen ander geld bezit dan wat hij van de burgers ontvangt, zijn eenvoudigheid en spaarzaamheid bij den aanleg eene onverbiddelijke wet.

Anderen, meer koelzinnig, plaatsen zich op een strenger standpunt. Zij beschouwen het verleden als een afgesloten boek. Voor hen is niet de vraag: 'wat hebben wij met dat schoone land

(*) Vóór meer dan dertig jaren kreeg een mijner vrienden last om hals over kop naar Indië te gaan, ten einde de haven van Semarang te verbeteren. Hij verzocht 14 dagen later met een ander zeilschip te mogen vertrekken, omdat zijn goed nog bij de waschvrouw lag. 'Neen!' antwoordde het ministerie, 'er is haast bij.' Het waschgoed is op zijn tijd klaar gekomen, maar de haven is bijna even ver gevorderd als toen. De zaak is nog in 'rijpe overweging.'

(†) Ik huldig het beginsel van staatsonderwijs niet, maar ik beweer, dat men van een' Javaan niet meer zelfontwikkeling moet vorderen dan van een Nederlander. Men vindt op Java ééne school op 285000 zielen, wat gelijk staat met 12 scholen in Nederland! Zie ook het jongste verslag van den inspecteur v.d. Chijs. 'Er is eene kern van waarheid in Groen's strijd voor de vrijheid van onderwijs' (Prof. Buijs).

(*) Reeds den 29sten April 1864 noemde de raad van Indië het 'een gruwel, waaraan *niet spoedig genoeg* een einde kan worden gemaakt.' De bevolking gaat er niettemin nog onder gebukt.

(†) Volgens den minister van de Putte behooren de Javanen niet tot het overscheerschte ras, omdat.... omdat..., een resident 'dood bedaard' blijft zitten als eene jonge europesche dame, die hij gemeenzaam kent, binnentreedt, terwijl hij naar buiten vliegt om de vrouw van den inlandschen regent uit het rijtuig te helpen, als deze hem bezoekt. Praatje, zelfs onwaardig voor een' krans van oude dames! Moeten de Javanen uit deze logika afleiden, dat zij *ons* overheerschen? En zulke beuzeltaal vereeuwigt men in het Bijblad!

en dat goede volk gedaan?' maar: 'wat behooren wij er voortaan mede te doen? Dit was ook het standpunt van den heer Stieltjes. Zijne zending was geene liefdadigheids-kommissie. Hij was niet door eene philanthropische maatschappij afgevaardigd om den roof te wreken, door het moederland aan Java gepleegd. Hij oordeelde dus, dat men op Java spoorwegen moet aanleggen volgens die beginselen, die in alle landen van den aardbol voor spoorwegen geldig zijn; dat men dus een' aanvang daarmede moet maken, waar de bevolking het digtst, de rijkdom het overvloedigst, de gemeenschap het kostbaarst(*) is; dat men eerder spoorwegen moet aanleggen voor bestaande behoeften dan voor toekomstige; dat men den veestapel het eerst moet redden, waar hij het meest met vernietiging bedreigd wordt; dat men aan het goedkooper vervoer te water de voorkeur moet geven boven het duurder vervoer per as; dat men daarom de vlakten met kanalen, de bergen met spoorwegen moet begiftigen(†); dat hij, die de rente waarborgt, er aanspraak op kan maken door de te kiezen rigting gebaat te worden, dewijl hij anders dubbele uitgaven doet; dat de koffij-plantende regering dus mag vorderen de spoorbanen nabij hare koffijtuinen te zien aanleggen; in één woord, de heer Stieltjes plaatste zich uitsluitend op het standpunt der staathuishoudkunde. Getrouw aan al zijne vorige geschriften, stelde hij dan ook de hoogst mogelijke spaarzaamheid tot een' gebiedenden eisch.

Het was dus zeer logisch, dat hij spoedig na zijne aankomst op Java aan de berglijn van Semarang naar de vorstenlanden (Soerakarta of Solo en Djogjakarta) boven de lijn door de vlakte van Demak en Grobogan de voorkeur gaf. Zoo hij nog meer overwegingen noodig had gehad, zoude hij deze geput hebben uit de mildheid, waarmede de regering destijds, wegens de groote geldschaarschte, ieder der honderd suikerkontrakten tienduizenden guldens leende. Bijna elkeen verdedigde deze voorschotten, dewijl de Staat zelf verliest door den ondergang eener fabriek. Dit argument is even toepasselijk op de voorkeur van de 'bergmannen.' Immers in de vlakte (Demak, Grobogan, Sokowatie) vindt men geene andere gouvernements-produkten dan eenige pondjes tabak van Penawangan. Eerlang zal ook dit dwangkontrakt tot de geschiedenis behooren; het 'zwarte boek der gruwelen' zal dan weder eene bladzijde minder tellen(*). (Zie Memorie van Toelichting der Kultuurwet.)

Maar de gedwongen koffijkultuur op de bergen van Oengaran, Selatiga, Magelang, Wonosobo zal wel niet ingetrokken worden zoo lang onze Tweede Kamer wordt gekozen door de reeders, assuradeurs, makelaars in kruidenierswaren en aandeelhouders van de Han-

(*) Het vervoer van Noord naar Zuid is op Java vijfmalen zoo duur als dat van Oost naar West.

(†) Dit was ook de zienswijze van den landvoogd Duymaer van Twist. Zie de brochure over spoorwegen op Java van Mr. Tydeman, bl. 72.

(*) Dewijl de druk van de gedwongene tabakskultuur hier ondragelijk bleek te zijn, betaalt de Staat sinds jaren aan de daarbij ingedeelde Javaansche planters twintig duiten dagloon. Waar zij dragelijk genoeg werd geacht om zonder die tegemoetkoming te worden voortgezet, zooals in Rembang, ontvingen de inlanders, gedurende 330 dagen in het jaar, van de europesche kontraktanten, 3⅓, hoogstens 7 duiten plantloon per dag! Men kan dus nagaan, hoe weinig zij vroeger te Penawangan gekregen hebben.

delmaatschappij. Een spoorweg door die streek zal jaarlijks te vervoeren hebben eenige honderdduizenden pikols koffij, zoowel van de gedwongen kultuur op gouvernementsgronden als van de vrije op verhuurde (vroeger woeste) gronden (1 pikol gelijk aan 61^{75} kiloos), zout en rijst naar het rijke Kedoe en elders, militairen en militaire goederen naar de eerste vesting van Java en de reizigers uit zeer digt bevolkte gewesten (Bagelen, Kedoe, Semarang). Zullen de voorstanders van voorschotten aan de suikerkontraktanten de Regering laken, die hare eigene produkten zoude willen vervoerd zien langs een spoorweg, waarvoor zij rente betaalt?

Een publicist op Java heeft kortaf voorgesteld de hoofdbaan door de vlakte te leggen en van daar beestensporen (*tramroads*) naar de bergen te maken. Maar zoo deze beesten finantiëel uitvoerbaar blijken te zijn (het tegendeel is gebleken), zoude het dan niet rationeler wezen eerst den *kortsten* weg te kiezen door de *rijkere* bergstreek, en daarna beestensporen aan te leggen naar de vlakte?

Zoude het niet eene verkwisting zijn voor de 170000 pikols gouvernements-koffij 's jaars uit Magelang, Wonosobo en Selatiga, waarvan het eerste langs Stieltjes' lijn 27 uren digter bij de afscheepplaats Semarang ligt dan in de door Poolman c.s. aangevraagde rigting, - over zulk een' omweg brandstof te verstoken om niet?

Een tweede argument. ‘Het kultuurstelsel’ - zeggen de Batig-slot-mannen - ‘moet behouden blijven,(*) maar den Javaan niet *te zeer* drukken.’ - ‘Knijpen, maar niet te erg.’ Welnu, over tabak en kaneel is het vonnis reeds geveld. De indigo-kultuur is zoo ondragelijk, dat zij wel zal *moeten* losgelaten worden, al brengt zij schijnbaar den Staat ook winst op. Ook de gedwongen suikerkultuur is een gruwel. Een gewezen suikerkontraktant verklaarde mij, dat de bevolking, bij billijke betaling, honderd gulden per *bahoe* (ruim 7/10 van 1 bunder) meer zoude moeten ontvangen. Trek van de jaarlijksche winst eens suikerkontraktants, die over 400 bahoes gedwongen aanplant beschikt. veertig duizend gulden af, - hij houdt niets over. De suikerresidenties (Soerabaja, Pesoeroean, Probolinggo, Besoekie) zijn niet welvarend *door*, maar in *weerwil van* die kultuur. Men vindt daar de rijkste alluviale en vulkanische(*) gronden, eene zeer digte bebevolking, een nijveren landaard (Madoerezen) en overvloed van stroomend water. De inlandsche hoofden, door kultuurprocenten verleid, wezen bovendien de vruchtbaarste plekken voor de kultuur van suikerriet aan. Een gewezen kontroleur uit Pesoeroean gaf mij als zijne meening te kennen, dat, bij toepassing van de kultuurwet des heeren Uhlenbeck, geen enkele vierkante voet gronds aldaar voor suikerriet zoude worden verhuurd. Het schijnt, dat wij den strijd tegen Westindië niet kunnen volhouden, en dus de vrije suikerkultuur nimmer op Java zullen doen bloeijen.

(*) Over de fijne onderscheiding, dat de gedwongen *koffij*kultuur niet tot het kultuur*stelsel* behoort, stap ik heen. Ik schrijf voor het volk, niet voor de spitsvondigen.

(*) ‘De stoffen, waaruit die alluviën ontstaan, zijn uit de vulkanen van het eiland afkomstig. Zoo bestaat de delta van de Kediri (of Soerabajarivier) geheel en al uit vulkanische asch, die door water naar beneden gespoeld is.’ (Winkler, leerb. der Aardkunde.)

De weinige uitzonderingen schijnen den regel te bevestigen.

Wat hiervan zij, de minst te veroordeelen dwangkultuur blijft die van de koffij, dewijl het verschil tusschen produktie-kosten en verkoopprijs zoo aanzienlijk is. Den huurder van woeste gronden (den waren vrijarbeider) komt zij op *f* 15 per pikol te staan, terwijl zij sinds jaren *f* 40 opbrengt.

Met deze kultuur kan alleen de Regering dus een billijk loon toekennen en nog winst behalen. Maar deze kultuur kan niet gedreven worden in de vlakke streken, die de door Poolman c.s. gevraagde spoorbaan doorsnijdt.(*)

Alleen met spoorwegen door de bergen kan de *gedwongene* koffij-kultuur *uitgebreid* worden en het batig slot toenemen, zoo lang men niet tot billijker stelsel en belastingen overgaat.

Men versta mij wèl. Ik ben een tegenstander van het Batig Slot, dat een 'roof is, ook onder den naam van vaderzorg' (M^{r}. H.A. des Amorie van der Hoeven), en van allen dwang, dus ook van ruim betaalde dwangkultuur. Ik heb slechts de inconsequentie van de Batig-Slot-mannen in het licht willen stellen, die zich tegen de denkbeelden van den heer Stieltjes verzetten. En zij, die teregt hoogen dunk koesteren van de vlugt der *vrije* koffijkultuur, vinden juist in den heer Stieltjes hunnen bondgenoot.

Door spoorwegen naar de bergen zal men koffijplukkers naar de koffijtuinen lokken. Nu reeds komen jaarlijks menschen uit het westelijk gedeelte van Java (Bantam) in het tijdperk van den koffijoogst naar de oostelijkste gewesten, zoo als Pesoeroean. En toch gaan, volgens het hoofd van deze residentie, jaarlijks 50000 pikols, eene waarde van 2 millioen gulden, verloren door gebrek aan handen!

Nog komt in aanmerking het vervoer van militairen. Voor deze geldt ook het argument, omtrent de gouvernements-produkten ontwikkeld. De Staat waarborgt de rente, hij mag dus ook eene rigting verkiezen, waarin zijne militairen goedkoop en snel vervoerd worden. Wel zal de spoorweg door de vlakte ook de militairen voor Zuid-Java (Solo, Djogja, Kedhoeng-Kebo, Gombong en Tjilatjap) medenemen, maar deze vormen de minderheid tegenover de bezettingen in Midden-Java: Willem I, Selatiga.

Met spoorwegen door de bergen zal men de civiele en militaire dienaren van den Staat van de moerassige, ontzenuwende stranden naar de drooger, koeler bovenlanden kunnen plaatsen. Men zal hierdoor veel geld besparen aan verlofstraktementen en aan wervingen van europesche militairen, die jaarlijks de gapingen moeten aanvullen, door de vreeselijke sterfte ontstaan.

De statistiek wijst nu reeds op jaren, waarin op Sumatra's Westkust niet één Europeaan overleed. Maar daar vindt men verscheidene hoog gelegene standplaatsen als Paja-Kombo, Fort de Kock, Padang Pandjang enz.

En al voerde de spoorweg van den heer Stieltjes nu niet tot punten van 6000 voeten hoogte, waar de Nederlander bijna even gezond en sterk kan blijven als in zijn vaderland, zoo blijven deze toch gemakkelijker te bereiken uit

(*) De memorie van toelichting der kultuurwet bangt een vreeselijk donker tafereel op van de gedwongen kultures, waarop de Staat verloor of weinig won. Maar over de arme koffijplanters, die het Batig Slot opbrengen - bijna geen woord!

zijne lijn dan uit die van Poolman c.s. door de vlakte.

Onderstaande reeks, die het jaarlijksche aantal sterfgevallen op 1000 militairen, te beginnen van de oppervlakte der zee tot op het gebergte Neilgherries (6000 tot 9000 voeten) aangeeft, toont de betrekkelijke sterfte-verhouding in Britsch-Indië aan (Verslag aan den koning betreffende europesche kolonisatie in Ned. Indië, p. 50):

Bellary 94
Arnee en Arcot 56
Cananore 52
Trichinopoli 40
Bangalore 29 (spoorweg-station).
Neilgherries 20(*).

Er sterven dus te Bangalore 65 man op de 1000 minder dan te Bellary.

Jaarlijks zenden wij 2000 soldaten naar Indië. De besparing aan geld kan dus door een' bergspoorweg aanzienlijk worden. Over de menschenlevens spreek ik niet. Voor de Batig-Slot-mannen hebben deze minder waarde.

Zoude het ook niet spaarzamer zijn ziekte te *voorkomen* dan altijd verlof te blijven verleenen tot *herstel* van ziekte? Het zijn bijna uitsluitend de ambtenaren en officieren aan de stranden, die hiervan gebruik maken. Men hunkert zoo dikwijls op Java naar de bergen, en toen een deskundige een' spoorweg naar de bergen voorstelde, fluisterde men iets van kwade trouw of schreef opentlijk tegen dat ‘absurd vooroordeel!’ Bijna ieder uitte eene naïve verbazing, toen hij voor het eerst hoorde, dat in een bergachtig eiland sprake kan zijn van een' bergspoorweg.

Letten wij nog op de digtheid der bevolking.

Deze is volgens den heer Krajenbrink (Particulier landbezit, Staat I) in Semarang en Kedoe 10040 en 11650 zielen per vierkante geographische mijl. Het regentschap Grobogan, in het oosten van de residentie Semarang, telt 100000 zielen, ruim 1/10 van het geheel, Kendal daarentegen, in het westen van de residentie, 240000 of bijna ¼. De lijn van den heer Stieltjes trok naar het westen, die van de heeren Poolman c.s. ging door het oosten.

Over het voordeel van de lijn des eersten voor den veestapel behoeft niet getwist te worden. Ten gevolge van eene onbegrijpelijke strategie mogt er geen enkele

(*) Niet alleen voor de Europeanen en Afrikanen, maar zelfs voor de inlanders op Java is het klimaat der binnenlanden gunstiger dan dat der stranden.
Sterfte-verhouding der garnizoenen van 1850-1856:

Europeanen aan de kust 1: 12.38	
	in de binnenl. 1: 20.13
Afrikanen aan de kust 1: 15.23	
	in de binnenl. 1: 48.2
Javanen aan de kust 1: 24.24	
	in de binnenl. 1: 46.15

(Friedmann, Nederlandsch Oost- en West-Indië).

karreweg uit Grobogan en Demak naar het zuiden blijven bestaan.(*) De veestapel werd dus ook daar niet door vervoer van eenig artikel gedrukt.

Ik zelf ben geen onvoorwaardelijk voorstander van de berglijn.

Ik heb meer dan eens in het openbaar verklaard, dat de beslissing steu-

(*) Als een staaltje der bekwaamheid van het Militair Departement in Indië moge dienen, dat vóór eenige jaren een *rijweg* uit Solo naar Grobogan, door een' javaanschen prins aangelegd, in het belang der weerbaarheid, *vernield* werd, en dat nu in *dezelfde* rigting eene *spoorbaan* onschadelijk wordt geoordeeld!

nen moest op vergelijkende begrootingen van de
aanlegkosten,
exploitatie-kosten en
vervoeropbrengst(*).

Immers, de geheele vraag liet zich aldus zamenvatten:

Regtvaardigt de zekerheid van meer winst in de rijkere en meer bevolkte bergstreek den aanleg van een' spoorweg, èn duurder in den bouw (althans per mijl) èn duurder in de exploitatie?

Ik vlei mij daarom voor iemand van eene afwijkende meaning de voordeelen van Stieltjes' lijn zoo onpartijdig mogelijk in het licht te hebben gesteld, maar vooral onbetwistbaar te hebben doen uitkomen, dat zijne denkbeelden althans de eer van een onderzoek ten volle waardig mogten worden gekeurd.

Die eer werd hem evenwel door bijna niemand gegund.

De pers in Indië veroordeelde hem bijna eenstemmig, niet met redeneringen maar met smaadredenen en verdachtmamaking. De ‘Oud-Soldaat,’ die zoo krachtig geijverd had voor het sloopen van de vestingen Maastricht, Venlo, Breda en Koevorden, - werd voorgesteld als de berglijn alleen te willen uit liefde voor de vesting Willem I, die juist, volgens hem, ‘*zonder eenig gevaar geslecht kan worden.*’

De pers in het moederland bestreed hem met verzinsels, zoo als de beweerde noodzakelijkheid van ‘tunnels en kolossale viadukten.’

De Raad van Indië wees teregt op het geschreeuw van de ‘spoorweg-claqueurs,’ deed de voortreffelijkheid van de berglijn uitkomen en... en... ‘*bad*’ toen den landvoogd die betere lijn toch niet te gunnen!(*)

Alleen de kommandant van het indische leger, generaal van Swieten, of juister, de kundige en scherpzinnige majoor van den generalen staf Maarschalk streed met overtuiging en talent voor de denkbeelden van den heer Stieltjes.

De handel te Semarang wist niet, wat hij wilde. Nu eens was elke rigting hem wèlkom, dan weder liet hij zich door ‘de pers’ verluiden, dat de berglijn onuitvoerbaar was. De handel had eigenlijk geen ander denkbeeld dan hooge rente(†)

(*) Ook in den staat Massachusetts volgt men dit gezond beginsel. De aandeelhouders plukken er de vrucht van in hooge dividenden
Ziehier de noteringen der aandeelen van de voornaamste banen:

121%
123¾
150
128¼
130¼
119
118¾

(*) Ziehier nog een staaltje der afhankelijkheid van dit ligchaam, geput uit het Verslag der Kommissie in de Tweede Kamer over Stieltjes' adres omtrent de ‘vervalschingen.’ De landvoogd wilde den heer Dixon naar Britsch-Indië zenden om daar de spoorwegen te bestuderen; de Raad *erkende*, dat Stieltjes' *harde beoordeeling en afkeuring van Dixon's werk volkomen juist en verdiend was*, dat het werk van dezen *van fouten wemelde*, dat hij ‘*terreinschuw*’ was, wat *eenigzins huiverig* moest maken hem zulk eene taak op te dragen. en toch kon zij zich wel met het denkbeeld van den landvoogd vereenigen!! De Kommissie kon dan ook over die eindconclussie hare bevreemding niet verbergen.

(†) Men mag den handelsstand over die hooge renten en kommissie-loonen, die soms 19% in het jaar bedragen, niet te hard vallen. De oorzaak ligt in den gebrekkigen grondslag der land-

te blijven trekken van zijne tweehonderd europesche schuldenaren in de vorstenlanden Soerakarta en Djogjakarta. Hij toonde dit later door bijna geen enkel aandeel te nemen in de geconcedeerde lijn.

Het was nu aan den landvoogd om eene beslissing te nemen.

Vooraf werd een pleizier-reisje gemaakt. De gouverneur-generaal en een talrijk gevolg, bijna allen even onkundig in spoorwegzaken, zouden het spoorwegterrein in oogenschouw nemen, of juister, zij zouden in zeven rijtuigen hollen door de streek, waar de spoorbaan *niet*, maar daarentegen zorgvuldig de streken in quaestie ontwijken, waar zij *wel* komen zou.(*)

Alsof zulk een reis nog niet onvruchtbaar genoeg was, deed de gouverneur-generaal bij brief van 26 Mei 1862 N°. 1298 den adviseur Stieltjes weten, dat hij '*het bezigtigen van kaarten en schetsen niet noodig achtte!*' (Stieltjes, *Gegevens*, II.)

Met den adviseur sprak zijne Excellentie op de reis bijna niet, maar alvorens een besluit te nemen, verwijderde hij dezen en raadpleegde toen den majoor der infanterie Beyerinck, belast met de topographische opmeting van Java.

Deze twee heeren deden, wat men reeds ten tijde van Lessing en vermoedelijk reeds vroeger deed. Als een man zegt

$2 \times 2 = 4$

en een ander

$2 \times 2 = 5$

zegt de groote hoop:

$2 \times 2 = 4½$.

De heer Stieltjes wilde den spoorweg zuidwaarts, de heer Poolman oostwaarts, zoodat besloten werd hem zuidoostwaarts aan te leggen.(*)

Indien de landvoogd had kunnen goedvinden den heer Beijerinck de kaarten te vragen, waarop hij zijne meening grondde, zoude deze door de mand zijn gevallen en hebben moeten bekennen, dat het terrein ten zuidoosten van Semarang nog niet geheel opgemeten, dat dus de 'doortogt' nog niet was gevonden. Ruim een jaar later verzocht ik een der militaire opmeters de kaart van dat terrein ter inzage, en zelfs

en menschenhuur. Het regt van den huurder is slechts een *persoonlijk* regt, dat geen' *zakelijken regtstitel* geeft, die hypothecair kan verbonden worden aan den geldschieter, tot zekerheid van zijn geleend kapitaal. De koopman, die op zulke ondernemingen geld voorschiet, maakt zich dus bij consignatiekontrakt van de produkten meester, berekent hooge renten en kommissie-loonen, om zich *zekere winsten* toe te eigenen, laat de verliezen voor rekening van den ondernemer, die voortdurend de pandeling van den koopman blijft. Eveneens is het met de verhuurde 'woeste gronden' gelegen. Men begrijpt, hoe weldadig dit stelsel op den javaanschen 'opgezetene' werkt (Bleeker's Tijdschr. 1865, I, 253 II, 346).

(*) Namelijk de onbewoonde, half boschachtige, half woeste streek tusschen de hoofdplaats van Grobogan en de hoofdplaats van Soerakarta. Op deze reis verried de landvoogd zich onwillekeurig. Te Oengaran verklaarde hij: 'Java heeft geen behoefte aan een monument der kunde van den heer Stieltjes'. Wij zullen afwachten, of de aandeelhouders de onderneming een monument van onkunde zullen noemen.

(*) Dit besluit rijmde zonderling met het argument van enkelen, dat aan den adviseur Stieltjes een advies was gevraagd nopens de concessie Poolman c.s., en dat het niet noodig was *naast* dat advies een ontwerp van een' spoorweg door de bergen aan te bieden. De landvoogd bood nu toch ook daarnaast een ontwerp (of juister: eene 'streep') van een' bergspoorweg aan. Maar wie zoo redeneerden, schenen niet te begrijpen, dat zij daardoor de onderkoninklijke spoorwegreis tot nog erger komedie verlaagden dan zij reeds was.

toen was er nog geen uitweg gevonden om de drie heuvelruggen in die zuidoostelijke rigting te ontwijken, waartegen de heer Stieltjes gewaarschuwd had.

Jkhr. Storm van 's Gravesande beweerde dus zeer teregt in de Tweede Kamer, dat ook de heer Beijerinck groote schuld heeft aan de dwaze (thans willekeurig geschonden(*) spoorwegwet.

Er zijn menschen, die een onuitroeibaar zwak hebben voor verjaardagen. Daartoe behooren Napoleon III en Baron Sloet van (of tot) de Beele. Dat de eerste een' staatsgreep als dien van 2 December bij voorkeur volvoert op den dag van de krooning zijns ooms en dien van Austerlitz, is nog te begrijpen.

Maar dat een landvoogd, terwijl een spoorwegonderzoek nog niet is afgeloopen, eene spoorweg-concessie verleent, alleen omdat er precies een jaar is verstreken sedert hare aanvrage, zal door ieder (behalve Baron Sloet) al zeer weinig bepleitbaar worden gevonden. Hij heeft er dan ook niets mede gewonnen dan den 28sten Augustus 1862 onvergetelijk te maken in de geschiedenis van al de betreurenswaardige handelingen, in Indië gepleegd. Hij gunde op dien dag eene spoorbaan, die de terreinbezwaren van Stieljes' lijn met de armoede in produkten en bevolking van Poolman's lijn zoude verbinden, maar de voordeelen van elke van beiden missen. Dewijl echter later na de goedkeuring van de wetgevende magt de waarschuwing van den heer Stieltjes gegrond bleek te zijn, werd - om de aandeelhouders niet te gronde te rigten, - besloten, met vermijding van allen *éclat*, van de wet af te wijken en de verworpen rigting van Poolman c.s. te volgen! De landvoogd en de wetgevende magt hebben op nieuw het woord van M^{r}. Groen van Prinsterer bewaarheid: ‘Grondig onderzoek wordt door niets zoo jammerlijk belemmerd als door het ongeduldig jagen naar resultaten.’ Men zegge niet, dat er reeds sinds 1842 onderzocht was. Het vóór 1861 gedane mogt geen' anderen naam voeren dan van gewaauwel en declamatie. Ik heb een deskundig hoofdambtenaar hooren verklaren, dat in al het geschrijf van die 19 jaren (door ministers en landvoogden) niet één stuk de lezing waard was.

Ieder weet, dat de goedkeuring van die dwaze zuidoostelijke rigting door de wetgevende magt alleen verworven werd door ‘valsche’ kaarten. (Stieltjes, *Gegevens.*) Punten, die zeshonderd voeten boven de zee zijn gelegen, werden voorgesteld als zich slechts tweehonderd voeten daarboven te verheffen.

Daarbij werd nog hoog opgegeven van den rijkdom aan bosch, ja, de oppervlakte hiervan grooter voorgesteld dan die van het terrein zelf. Op geheimen en specialen last van den landvoogd aan den heer Dixon (Stieltjes, *Gegevens*) werd eene boschkaart vervaardigd, die moest doen gelooven, dat b.v. 46 vierkante palen bosch groeiden in een distrikt van 19 vierkante palen oppervlakte, welke 19 vierkante palen bovendien volgens een ander document ook met rijst beplant waren, (1 vierk. paal = 227 bunders), zoodat men op Java ‘*bosschen*

(*) *Geschonden.* Zie Stieltjes, *Overzigt* en Notulen v.h. kon. Inst. v. Ingenieurs, 1865. Februarij en Sept. - Van de cijfers des heeren Beijerinck - verklaarde later de kommissie uit de Tweede Kamer - hangt hier *alles* af! In plaats van *schenden.* noemt Betoel het een *afwijken* van de wet. Den naam laat ik in het midden. Toen ik vóór zestien maanden den heer de Bordes wees op de noodzakelijkheid om de wet te eerbiedigen. antwoordde hij: ‘*De wet is bijzaak*’.

met verdiepingen' kan zien. De heer Stieltjes '*waarschuwde*' de Kamer (zoo luidt de *vrijspraak* door Mr. de Bosch Kemper) en werd voor die onschuldige handeling gestraft door den minister van de Putte met niet-eervol ontslag en met verlies van zijn pensioen. Een waardig *début!*

De grootste grieve der Tweede Kamer tegen de voorwaardelijke(*) spoorwegconcessie van den gouverneur-generaal was het ontwijken van de onnutte vesting Willem I, die bijna dertig jaren in een' krater prijkte, maar nu gelukkig door aardbevingen aan de geschiedenis schijnt prijs te zijn gegeven, als wilde de natuur haar zegel drukken op het afkeurend oordeel van den heer Stieltjes. Men zal nu sloopings-kosten kunnen besparen.

De Kamer zoude aan het denkbeeldig bezwaar omtrent het ontwijken van Willem I hebben kunnen te gemoet komen door Stieltjes' lijn te volgen, maar dan legde de landvoogd zijne waardigheid neder (althans hij had hiermede gedreigd). En dat zou jammer geweest zijn. Men begrijpt, dat niemand zich meer verheugt dan ik, dat de landvoogd is aangebleven.

De minister en volksvertegenwoordigers vonden een geneesmiddel, nog erger dan de kwaal. Zij decreteerden een' zijtak van Tempoeran naar Willem I, die over 22 nederlandsche mijlen (of vier uren gaans) steiler is dan het steilste gedeelte van den zoo moeijelijken Semmering-spoorweg tusschen Weenen en Triest. Men wist, dan Tempoeran op ongeveer 60, Willem I op ongeveer 460 ellen boven de zee ligt, en terwijl men de lijn van Stieltjes verwierp om hare hellingen van 1/60 (16 ellen klimming op de nederlandsche mijl), koos men den zijtak Tempoeran - Willem I met hellingen van 1/40 (25 ellen klimming op de nederlandsche mijl, ja zelfs meer).

'Wij zien het, maar doorgronden 't niet.'

Toen de heer Stieltjes in het moederland was teruggekeerd, ontvouwde hij in een adres aan de Tweede Kamer zijne bezwaren over al de willekeurige 'vervalschingen' en verminkingen van zijne kaarten en rapporten. (Zie *Gegevens.*)

De Kamer benoemde eene kommissie, en wat concludeerde deze?

Zij meende 'zich van een *eindoordeel* te moeten onthouden!' Zij sprak van hare 'niet aangename en moeijelijke taak.' Alsof niet elke pligt een strijd is, ook die van contrôle over de regering!

Maar geen nood! Als eene kommissie uit onze Tweede Kamer, in een geschil tusschen de regering en een' staatsburger, de daden der regering niet onvoorwaardelijk goedkeurt, wees dan verzekerd, dat zij ze in haar hart afkeurt.

Wij zullen een paar harer half gesmoorde verzuchtingen mededeelen, maar vooraf doen opmerken, dat zij verzuimde te doen uitkomen: onder al de 40 à 50 uitlatingen en verminkingen is er niet ééne in het voordeel van den heer Stieltjes.

Zulk eene toevalligheid moet ieder al zeer verdacht voorkomen. (B. v.b.,

(*) Ik zeg *voorwaardelijk*, want de landvoogd onderwierp zich aan elke wijziging behalve.... de voorkeur aan Stieltjes' lijn. Hij maakte hiervan eene 'kabinets-quaestie'. En dan verwijt men nog alleen aan den heer Stieltjes: hartstogtelijkheid! De heer Sloet schijnt den 8sten February 1860 niet te kunnen vergeten, den dag, waarop de Eerste Kamer, Stieltjes' waarschuwing volgende, de concessie Sloet, Reuchlin en Kol verwierp.

dat een teekenaar in den Haag onder al de gewaterpaste punten in de geconcedeerde lijn niet één te hoog opgeeft, maar zeer vele daarvan honderden voeten te laag.)

Al dadelijk treft ons op bl. 3 van het Verslag der kommissie (d.d. 13 Mei 1864) deze beschuldiging: 'ware de groote arbeid betrekkelijk de *berglijn* van den heer Stieltjes (gelijk hij het verlangde) grondig onderzocht, hij had zich dan niet over geringschatting daarvan kunnen beklagen.'

Dus: geringschatting van den arbeid eens specialen koninklijken zendelings door den vertegenwoordiger des konings. Hoe betamelijk! Dus: geen grondig onderzoek door den landvoogd![*]

Bl. 10. 'Juist het niet vermelden [door den minister] van zoovele andere uitlatingen, beroofde uwe vergadering van het licht, dat uit deze en andere uitlatingen zou kunnen opgaan.'

Herhaaldelijk klaagt de kommissie over het gemis van stukken, die nog niet medegedeeld zijn en waarvan de overlegging nog wenschelijk wordt geacht.

Eindelijk brak het tijdstip aan, waarop de arbeid op het terrein een' aanvang zou nemen en bewijzen, dat de door de Kamers gedecreteerde lijn geldelijk onuitvoerbaar is. In Januarij 1864 landde de hoofdingenieur van den spoorweg de Bordes te Batavia aan.

Den 22sten Februarij schreef ik voor de Indische Maatschappij van Nijverheid eene nota over de voordeelen van de oostelijker vlakte-lijn, maar bedong voorafgaande goedkeuring van den landvoogd tot openbaarmaking, dewijl opperbestuur en Staten-Generaal verklaard hadden met die lijn niet gediend te willen zijn.

De landvoogd liet mijne nota ongedrukt tot October. Eerst den 18^{den} van die maand, toen de hoofdingenieur de Bordes zich op het terrein overtuigd had van de finantiëel onoverkomelijke bezwaren in de geconcedeerde rigting, waartegen Stieltjes had gewaarschuwd; toen er zooveel geld vermorst was, dat de Kamers gedwongen konden worden te berusten in een *fait accompli*, - eerst toen vermeldde de officiëele Javasche courant zeer droogjes, dat men de verworpe oostelijker vlakte-lijn zoude volgen, die slechts een' kleinen omweg noodzakelijk maakte.

Niet die kleine omweg, maar de afwijking van de wet is het groote bezwaar.

Ik zal trachten duidelijk te zijn door eene onderstelling omtrent Nederland.

Onderstel, dat iemand eene spoorbaan had aangevraagd van Arnhem door Utrecht, Zuid-Holland en Zeeland naar Antwerpen;

dat de wetgever Zeeland eene '*wildernis*' had genoemd, nog niet rijp voor eene spoorbaan;

dat hij een' zijtak had gedecreteerd van de hoofdplaats Utrecht naar Amsterdam;

dat hij door een officiëel adviseur was gewaarschuwd geworden omtrent de steile hellingen, in dien zijtak te overwinnen;

dat hij verder door denzelfden adviseur was verwittigd geworden van het bestaan eener trits steile heuvelruggen ten zuiden van Utrecht;

dat de wetgever in weerwil van die waarschuwingen de regtstreeksche zuidwaartsche lijn naar Antwerpen had gedecreteerd;

(*) Er is iets lachwekkends in dit verwijt, want de Kamer onderzocht evenmin grondig.

zoude het dan niet wetschennis zijn, indien de concessionaris in plaats van de stad Utrecht de stad Wijk bij Duurstede als centraalpunt koos en toch de baan door Zeeland legde?

Welnu, zoo iets geschiedt in Indië, en zelfs erger. Men verminkt (Stieltjes, *Adres*) namen. Tempoeran(*) wordt eenvoudig herdoopt in Ngrawan, terwijl de eerste eigenaardige naam (die in het Javaansch beduidt: zamenvloeijing van twee rivieren) ontleend wordt aan de vereeniging van de bergstroomen Toentang en Sendjojo, waaraan het dorp Tempoeran is gelegen. Daarentegen wordt Kedhoeng-Djati, tot misleiding van de wetgevers, herdoopt in Tempoeran-Kedhoeng-Djatie, een naam, die alleen bestaanbaar konde zijn, indien Kedhoeng-Djatie het vereenigingspunt van twee rivieren was, maar nu belagchelijk klinkt, want het ligt slechts aan éénen stroom: Toentang.

Het riviertje Kèntèng stroomt namelijk op den anderen oever en mondt veel hooger uit. De herdooping door den heer de Bordes klinkt even gek alsof men den naam Roer*mond* gaf aan eene plaats, bij den *oorsprong* van de Roer gelegen, of Nieuwe*diep* aan eene stad op een' *heuvel.*

Het is gelukkig, dat de onkennis van den heer de Bordes aan het Javaansch zijn' schalken trek zoo doorzigtig maakt.

Het is deze toeleg om een' sluijer te werpen over de *vergeefsche* pogingen, die aanvankelijk in het werk werden gesteld tot het overwinnen van de door Stieltjes aangeduide terreinbezwaren in de geconcedeerde rigting, waaraan hij den bodem wil inslaan door zijn verzoek aan de Kamer om eene parlementaire enquête.

Ziehier een uittreksel van zijn adres:

'Op de kaart bij het verslag van den heer van Beeck Vollenhoven van 22 Junij ll. gevoegd, zijn wijders de namen der stations verminkt en heet Kedoeng-djati nu Tempoeran-Kedoeng-djati, en Tempoeran heet Ngrawan, zoodat men in de exploitatie zal moeten aankondigen:

P a s s a g i e r s v o o r T e m p o e r a n m o e t e n v o o r a l n i e t u i t s t i j g e n t e T e m p o e r a n .

Terwijl men aldus door verkeerde voorstellingen een spoorwegstelsel tracht door te drijven, dat door den ingenieur der indische spoorwegmaatschappij Henket (die beide rigtingen heeft opgemeten) een o n d i n g en eene s l e c h t e z a a k v o o r d e a a n d e e l h o u d e r s wordt genoemd, lijden alle belangen daaronder, niet het minst die van het gouvernement, dat zijne talrijke producten uit Kadoe en andere streken langs een grooten omweg moet vervoeren. Millioenen bij millioenen zullen aldus in eene reeks van jaren worden weggeworpen.

De wet wordt daarbij geschonden, er bestaat geen l a n d Tempoeran en Kedoeng-djati kan daar dus niet in liggen. Uwe vergadering, die het centrale punt Zutphen, uit eerbied voor de wet, niet wilde verplaatsen naar Gorssel, hoe onbeduidend op de lengten en het vervoer die verplaatsing was, zal die toestaan dat een bedoeld spoorwegstelsel van 168 of hoogstens (volgens den prospectus) 175 mijlen, door een van 205 vervangen worde? En om uwe vergadering eenig denkbeeld te geven van de

(*) Het stemmen van een anti-ministeriëel afgevaardigde voor de lijn over Tempoeran gaf een ondeugend publicist op Java aanleiding tot den uitroep: *O tempoeran! O mores!*

hoegrootheid der afwijking, gelieve zij op te merken dat de bestaande Rijnspoorweg uit Utrecht naar Amsterdam, Rotterdam en Emmerik, ook juist 175 kilometers lang is, en een stelsel van 205 kilometers kan worden aangeduid door Amersfoort als centrum, daarbij de lijn naar Emmerik over Deventer doende uitbuigen.

Om groote verliezen voor de schatkist, groote teleurstelling der aandeelhouders te voorkomen, die later allerverderfelijkst op andere spoorweg-ondernemingen zou terugwerken, tot groot nadeel der koloniën, is adressant daarom zoo vrij uwe vergadering te verzoeken:

Eene enquête naar de zaak der Indische spoorwegen te willen instellen, zijnde hij adressant bereid door verschillende thans bij hem in bezit zijnde kaarten en andere gegevens, de juistheid zijner beweringen te staven; terwijl hij er uwe vergadering op wijst dat de heeren de Seyff, Henket, van Gendt, Roorda, van Doorn, van Heusden en van Kervel, die elk met een gedeelte van het terrein bekend zijn, zich thans in Nederland bevinden.

Door die heeren te hooren en de kaarten van den heer Beijerinck en het archief des ondergeteekenden te laten overkomen, zal spoedig de waarheid aan het licht komen.'

Men tracht nu uit Indië de aandeelhouders lekker te maken door te lage ramingen van de kosten(*).

En terwijl de *Arnhemsche Courant* zelve op een klein verzuim in die begrootingen wees, namelijk: het rollend materiëel, waardoor het gedroomde eindcijfer van minder dan 13 millioen gulden zal stijgen tot boven de 17 millioen, verwijt zij nu aan den heer Stieltjes ook reeds ontrouw te zijn geworden aan zijne vorige beginselen van spaarzaamheid. Ziehier, wat hij daaromtrent in zijn adres zegt:

'Van de zoogenaamde gedetailleerde begrootingen zal adressant alleen dit zeggen, dat zij ook den heer Haitink [den *avocat d'office* der geconcedeerde lijn] verbaasd hebben (Notulen van het Kon. Inst. v. Ingen, 186□ bl. 133) en er bij doen opmerken dat de heer de Bordes de gemakkelijke lijnen der latere concessie Sloet-Reuchlin-Kol in 1858 op *f* 100.000 de kilometer aansloeg, toen ik die op *f* 80.000 schatte; en dat adressant in Januarij en Februarij 1860 door de Nieuwe Rotterdamsche Courant en dergelijken op eene hevige wijze is aangevallen om zijne bewering (in zijne Beschouwingen over spoorwegbruggen) dat de brug over de Maas boven Rotterdam wel 4 in plaats van 2 millioen zou kosten. Welnu, thans ziet hij in de officiëele stukken 6½ à 10 millioen voor een brug over dien stroom noemen.

Adressant vreest dat het met de begrootingen voor den indischen spoorweg eveneens zal gaan als met de ook zeer gedetailleerde begrooting dier vroeger ontworpen maasbrug.'

Wie zich aan anderen spiegelt, spiegelt zich zacht. Doen wij daarom ons voordeel met de ondervinding van Britsch-Indië. Daar zijn de loonen lager dan op Java. Daar deelde de gouvernements-

(*) De spoorweg-maatschappij deed het in eene circulaire voorkomen, dat zij jaarlijks 53000 balken uit Solo zal te vervoeren hebben. Lees: 53000 tandestokers.

kommissaris elk jaar opwekkende verwachtingen maar ook elk jaar meer neêrslaande uitkomsten mede.

De volgende opgaven zijn hoofdzakelijk getrokken uit de officiële verslagen van den commissaris der engelsche regering, den heer Julius Danvers *(Reports to the Secretary of State for India in council on Railways in India, for the years* 1860-1864).

In 1853 werden geopend	22¼ eng. mijl of	37.2 kil.
In 1854 werden geopend	50¼ eng. mijl of	80.8 kil.
In 1855 werden geopend	98¼ eng. mijl of	158.9 kil.
In 1856 werden geopend	101¾ eng. mijl of	163.7 kil.
In 1857 werden geopend	143 eng. mijl of	230.1 kil.
In 1858 werden geopend	145 eng. mijl of	233.3 kil.
In 1859 werden geopend	74½ eng. mijl of	119.9 kil.
In 1860 werden geopend	207 eng. mijl of	334.6 kil.
In 1861 werden geopend	759¾ eng. mijl of	1222.4 kil.
In 1862 werden geopend	747 eng. mijl of	1201.9 kil.
In 1863 werden geopend	223½ eng. mijl of	375.7 kil.
1 Jan. tot 1 Mei 1864	125¾ eng. mijl of	202.3 kil.
Te zamen	2709 eng. mijl of	4360 kil.

(1 engelsche mijl = 1609 meters.)

De raming van kosten was als volgt:

op 1 Mei 1860 voor	4653¾ eng. mijl.	52.430.000 pond
op 1 Mei 1861 voor	4652¾ eng. mijl.	55.680.000 pond
op 1 Mei 1862 voor	4653¾ eng. mijl.	57.530.000 pond

op 1 Mei 1863 voor	4679 eng. mijl.	60.000.000 pond
op 1 Mei 1864 voor	5050 eng. mijl.	60.000.000 pond

De ramingen van 1 Mei 1862 gaven 12.367 pond per engelsche mijl (*f* 92.700 per kilometer); maar de gouvernementscommissaris beweerde toen, dat de kosten wel tot 13.000 pond (*f* 97.500 per kilometer) zouden klimmen.

Toen in 1864 reeds 4300 kilometers spoorweg in exploitatie waren, schatte men de kosten van 3861 engelsche mijlen (6212 kilometers) op 15.000 pond per engelsche mijl of *f* 112.500 per kilometer.

Later schijnt ook dat cijfer nog overtroffen te zijn. Immers de voorzitter der Scinde-spoorwegmaatschappij verklaarde in Maart 1864:

'Ik geloof dat het uiterst bedrag der kosten van de lijn, met stations, rollend materiëel en toebehooren, weinig zal verschillen van 20.000 pond de engelsche mijl, *wat een gunstig kontrast vormt met elken anderen spoorweg in Indie.*' *(Home news*, 4 *April* 1864.*)*

20.000 pond per engelsche mijl geven *f* 150.000 per kilometer. Vroegere ramingen van diezelfde spoorwegen gaven aan 18.000 pond of *f* 135.000 per kil. en die van 1 Mei 1862 14.000 pond of *f* 105.000 per kil.

Deze spoorweg werd in 1862 geopend.

(Stoompost, 27 Aug. 1865).

Sedert de verschijning van dit nummer van den *Stoompost* is er weder een jaarverslag uitgekomen, dat nieuwe teleurstellingen baart. Terwijl het net met slechts 132 eng. mijlen (212 ned. mijlen) werd uitgebreid, werd de raming van het geheele net ruim *f* 62.000.000 hooger.

In plaats van spaarzaamheid pleegt men op Java roekelooze verkwisting. Iemand, die nooit een' lokomotief-spoorweg gezien heeft, ontvangt van de aandeelhouders *f* 16800 traktement 's jaars en nog *f* 10 reis-indemniteit per dag. Maar een' ingenieur, die bij de baan Aken-Maastricht gewerkt had, werd slechts *f* 6000 traktement geboden. Natuurlijk bedankte hij. Door de hooge bezoldigingen alleen, die acht jaren duren, kost reeds de aanleg der baan duizenden guldens per nederl. mijl meer.

Ik heb mijne taak ten einde gebragt. Ik heb getracht zoo duidelijk mogelijk den lezer in het moederland eenig denkbeeld te geven van den stand der spoorwegzaak op Java zonder zijn geheugen te beballasten met afschrikkende namen van gehuchten. Ik vlei mij te hebben aangetoond, dat de zaak van den heer Stieltjes eene parlementaire enquête verdient. Ik zal liever niet zeggen, welke uitkomst ik mij van zijne poging voorstel(*).

Maar mijne lezers zullen gevoelen, welk onregt den bekwamen man werd aangedaan.

Gelukkig volk, dat zooveel kundigheden zonder schade voor 's lands dienst kan missen!

Maar neen! laat ons allen spot als onvoegzaam ter zijde stellen. Laat ons die wandaad betreuren, en ons verblijden, dat althans de vreemdeling in dit oogenblik aan zijne talenten regt doet wedervaren.

Het ware te wenschen geweest, dat de heer Thorbecke in den strijd tusschen de heeren Fransen van de Putte en Stieltjes geredeneerd had, gelijk de *Kölnische Zeitung* omtrent den strijd tusschen Bismarck en Virchow:

‘Een' man als Stieltjes vind ik niet ligt weêrom, maar een' minister als Fransen van de Putte vind ik in het geheele rijk te over.’

Misschien is een enkele onder de volksvertegenwoordigers doordrongen van die ‘schoone roeping,’ waarop hun voorzitter vóór eenige weken wees. Welnu, deze zij getrouw aan de leus:

Honneur au courage malheureux!

Wie hunner er naar streeft eenmaal tot de beroemde mannen van zijn vaderland te behooren, beginne met eerbied te betoonen jegens hen, die het nu reeds zijn(*).

Delft, 13 Oct. 1865.

S.E.W. ROORDA VAN EYSINGA.

Politiek overzigt.

‘De fransche regering zal langzamerhand hare troepen uit de pausselijke staten terug trekken, naarmate het leger van den heiligen vader zal zijn georganiseerd. Deze ontruiming zal echter binnen een termijn van twee jaren moeten volbragt wezen.’

Aldus luidt het tweede artikel der bekende september-konventie, waarvan de tenuitvoerlegging bij de keizerlijke

(*) De ministeriële partij tracht nu den heer Stieltjes als een *lastig* man voor te stellen. Voor wie is hij lastig? Voor ministers en landvoogden, die het geldelijk belang van enkele bankiers en aandeelhouders hooger stellen dan het publiek belang. Maar zoo lastig was ook Thorbecke vóór 1849 en van 1853 tot 1862. Zoo lastig toonden zich ook andere ‘liberalen,’ die nu aan den heer Stieltjes verwijten, dat hij blijft wat zij eenmaal waren.

(*) Het Koninklijk Instituut van Ingenieurs deed in Junij jl. eene beteekenisvolle manifestatie. Het koos met 37 van de 42 stemmen den heer Stieltjes tot lid van den besturenden Raad.

regering te Parijs dezer dagen een punt van ernstige overweging heeft uitgemaakt. Twee vragen deden zich daarbij voor. Moest men de ontruiming langzamerhand doen plaats hebben of wel den uitersten termijn afwachten en dan eensklaps alle troepen, op het pausselijk gebied aanwezig, naar het vaderland doen terugkeeren? - Beide meeningen vonden in de regeringskringen verdedigers. Zij, die de ontruiming langzamerhand wilden ten uitvoer brengen, betoogden dat op deze wijze zoowel de pausselijke onderdanen als de italiaansche natie zonder eenigen schok de aanstaande verandering konden zien geschieden, waardoor alzoo eene revolutionaire uitbarsting zou worden voorgekomen, onvermijdelijk bij een plotseling vertrek der bezettingstroepen. Anderen daarentegen vreesden dat juist dergelijke langzame ontruiming aanleiding zou kunnen geven tot verwikkelingen, welke misschien ook thans weder de terugroeping der fransche troepen onmogelijk zouden maken. Immers, zoo beweerde men, het zamentrekken van de bezettingstroepen op een drietal punten, hetgeen de voorbereidende maatregel tot die langzame ontruiming zou zijn, zal dadelijk het sein wezen tot revolutionaire manifestatiën op het reeds ontruimde grondgebied. Deze manifestatiën zullen moeten onderdrukt worden, daar men den pausselijken staat toch niet, terwijl de bevolking in vollen opstand is, kan verlaten, en alzoo zal de ontruiming niet kunnen plaats hebben. Dit laatste is echter niet te vreezen, indien de ontruiming eensklaps plaats heeft, al mogt ook een opstand uitbarsten terwijl de fransche vlag aan den gezigteinder nog niet is verdwenen, doch geen enkel fransch soldaat zich meer op pausselijk grondgebied bevindt.

De strijd tusschen de aanhangers der beide stellingen was vrij hevig, tot dat eindelijk de Moniteur den volke kwam verkondigen aan welke meening de overwinning was ten deel gevallen door de oppermagtige beslissing des keizers. Het officieel orgaan meldde dat men weldra met de langzame ontruiming van het pausselijk grondgebied zou aanvangen. Van elders werd voorts vernomen dat reeds transportschepen worden gereed gemaakt om de eerste afdeelingen der bezettingstroepen naar het vaderland terug te brengen.

Welke gevoelens de regering te Rome omtrent dit alles koestert, werd tot dusverre nog niet officiëel bekend gemaakt. Wel is er sprake geweest van pogingen dier regering om de uitvoering der september-konventie nog te voorkomen. Men verzekert namelijk dat het pausselijk bestuur - toen het zag dat de keizerlijke regering vast besloten was om ditmaal hare beloften in die konventie nedergelegd te volbrengen - heeft aangedrongen om ten minste een duizendtal fransche soldaten te Rome te doen achterblijven. De strekking van dit verzoek bleef echter der fransche regering niet verborgen. Men wilde eenvoudig de materiële bezetting van de pausselijke hoofdstad door eene morele doen vervangen, waardoor Frankrijk toch genoopt zou worden om bij het eerste konflikt met de bevolking tusschenbeide te treden. Het verzoek werd dus afgeslagen. - Intusschen heeft Pius IX eenige duizende manschappen aangeworven ter versterking van zijn leger en overigens eene wijziging gebragt in zijn ministerie, waarbij de kardinaal Antonelli aan het hoofd van het departement van oorlog werd geplaatst om alzoo den afgetreden mi-

nister mgr. de Merode te vervangen. Als wilde Pius IX overigens nog eenmaal te meer aan zijne onderdanen herinneren dat zij van hem na het vertrek der fransche troepen geene concessiën hebben te wachten, maakte hij zijne allocutie tegen de vrijmetselarij openbaar, waarin het beschermen en toelaten van alle geheime genootschappen door de regeringen heftig werd afgekeurd. Geene concessie aan de beginselen door de vrijmetselaren verkondigd wil de paus ‘en - zegt hij - waren de vorsten te dien opzigte niet zoo zwak geweest, dan zouden wij noch onze voorouders zoovele revolutionaire bewegingen hebben te betreuren gehad, noch zoovele bloedige oorlogen of bittere beproevingen, welke de Kerk troffen en nog treffen.’

Ondanks al die verba ac voces is het echter onbetwistbaar dat in den toestand van Italië belangrijke en diep ingrijpende wijzigingen worden voorbereid. Verschillende regeringen hebben dan ook hare houding tegenover het hof van Florence gedurende den laatsten tijd veranderd, zonder echter daardoor de pausselijke regering te willen krenken. Zelfs de Oostenrijksche regering - welke echter in het geheim steeds tegen het italiaansch koningrijk intrigeert, gelijk nog onlangs ten opzigte der erkenning van Italië door het hof te Madrid is gebleken - heeft den reactionairen, anti-italiaanschgezinden baron von Bach als haren vertegenwoordiger te Rome vervangen door baron von Hubner, aan wien, naar het schijnt, meer gematigde instruktiën zijn gegeven.

Overigens wijdt de regering van keizer Frans Jozef - onder wiens raadslieden onlangs de baron von Wullterstorf als minister van koophandel werd opgenomen, die reeds blijken heeft gegeven van vrije handelsbeginselen te zijn toegedaan - al hare krachten aan de Hongaarsche kwestie. De keizer van Oostenrijk heeft thans, met al den ijver van een politiek chemicus, eene nieuwe proefneming met zijne onderdanen aangevangen. Nadat de in vroeger jaren door keizer Jozef gevolgde staatkunde verlaten was, werd aan het hof te Weenen de zoogenaamde italiaansche politiek als regeringsbeginsel aangenomen, welke echter weinig schitterende resultaten opleverde. In 1863 werd daarop meer in het bijzonder de duitsche staatkunde beproefd, waarvan de minister von Schmerling als de inkarnatie kan beschouwd worden. Ook deze proefneming mislukte: het vorstenkongres te Frankfort was daarvan getuige en ook op de binnenlandsche aangelegenheden oefende het bestuur der duitsche partij geen gunstigen invloed uit. Oostenrijk is thans genaderd aan de zoogenaamde hongaarsche politiek, en het staatkundig leven van het ministerie Belcredi hangt thans af van den uitslag der proefneming om het staatsbestuur zoo te regelen, dat Hongaren, Croaten, Bohemers, Czechen, Duitschers in niet al te groote disharmonie met elkander leven. - Om het voorgestelde doel te bereiken zijn intusschen de bepalingen omtrent de vertegenwoordiging des rijks, vervat in het diploma van 20 October 1860 en in het patent van 26 Februarij 1861, tijdelijk buiten werking gesteld om deze bepalingen te onderwerpen aan de verschillende landdagen.

Het was vrij natuurlijk dat in deze omstandigheden de duitsche partij, welke zich thans den vroegeren invloed ziet ontnomen, deze schorsing als wapen gebruikt tegen het ‘hongaarsch’ ministe-

rie, ‘hetwelk op zoo absolutistische wijze te werk is gegaan,’ immers en in allen gevalle verantwoordelijk moet worden gesteld voor de thans gevolgde politiek. Wij willen geenszins de juistheid ontkennen van sommige betoogen der duitsche partij, volgens welke de schorsing der constitutie ten eenenmale onnoodig was, al wilde men October-diploma en Februarij-patent aan de goedkeuring van den hongaarschen landdag onderwerpen. Wij deelen echter de vrees niet dat nu voor altijd alle constitutioneel leven in de monarchie vernietigd is, of zijn hare meening toegedaan dat de constitutie alleen is geschorst om zonder rijksraad leeningen te kunnen sluiten, en dat overigens weldra het centrum der monarchie van Weenen naar Pesth zal worden verplaatst. Wij gelooven dat men thans de schorsing van de constitutionele bepalingen, vervat in het October-diploma en Februarij-patent moet beschouwen, gelijk in der tijd met de afkondiging moest geschieden: als eene proefneming, met zuivere bedoelingen en volkomen goede trouw ondernomen.

Toch mag het niet ontkend worden dat zij, die de regering te Weenen beschuldigen van nog altijd hare oude reactionaire gevoelens te zijn toegedaan, argumenten voor hunne bewering kunnen ontleenen aan de dezer dagen door den spaanschen minister van buitenlandsche zaken openbaar gemaakte depêches omtrent de erkenning van het koningrijk Italië. Daaruit blijkt toch dat de oostenrijksche regering bij het spaansche hof ernstige pogingen heeft aangewend om deze erkenning te verhinderen. Volgens den minister Bermudez de Castro had de minister von Mensdorff in zijne depêche aan den oostenrijkschen chargé d'affaires te Madrid verklaard, dat de eerste politieke uiting van het ministerie onder voorzitterschap des hertogs van Tetuan niet aan de verwachting der oostenrijksche regering had beantwoord en dat hij, von Mensdorff, met leedwezen het voornemen der spaansche regering had vernomen om hare houding te wijzigen in een vraagstuk, waarbij beide mogendheden dezelfde belangen hadden.

In dezen geest voortgaande sprak de heer von Mensdorff voorts de vrees uit dat de zegepraal van het revolutionair beginsel op Italiaansch gebied in hare gevolgen den troon van Spanje zou bedreigen, vooral wanneer thans in Italië's erkenning eene concessie door de regering te Madrid aan dat revolutionair beginsel werd gedaan en alzoo, zeer onvoorzigtig, de eerbied werd verzwakt voor beginselen, welke maar al te dikwijls miskend worden, maar toch het sterkste bolwerk zijn tegen anarchische hartstogten.

Deze woorden van den minister von Mensdorff zijn zeker allermerkwaardigst en maken een geheel arsenaal uit vol wapenen ten dienste der oppositie. Men vergete echter niet, dat in dit bijzonder geval vooral moet gelet worden op de omstandigheden waaronder dergelijke depêche werd afgezonden en op de regering tot welke het dokument gerigt was. Immers, het is vrij natuurlijk dat de regering te Weenen zich, in haren geïsoleerden toestand, thans ook door Spanje in de Italiaansche kwestie zeer ongaarne zag verlaten zoodat aan deze ‘konfidentiële’ depêche - waarbij men zich met opzet op het politiek standpunt der spaansche regering kan hebben willen plaatsen, om zoo mogelijk door

het schrikbeeld van revolutie en anarchie de erkenning van Italië nog te verhinderen - alzoo ten opzigte der binnenlandsche politiek niet te veel waarde mag worden gehecht. Wat hiervan intusschen zijn mogt, dit is zeker dat deze ter ongelegener ure openbaar gemaakte depêche van den heer von Mensdorff zeer veel bijdraagt om de tegenwoordige proefneming der regering te Weenen te doen wantrouwen. De vraag of zij daarin zal slagen wordt dan ook zeer verschillend beantwoord. Dat Europa met belangstelling deze staatkundige proefneming gade slaat is niet te verwonderen, daar toch het mislukken daarvan een ingrijpenden invloed op den algemeenen toestand van ons werelddeel zou uitoefenen.

In de eerste plaats hangt van het resultaat der thans te Weenen gevolgde politiek de reorganisatie van den Duitschen Bond af. Gelukt de proefneming van keizer Frans, dan kan Oostenrijk zich weder opheffen uit den geïsoleerden toestand, waarin het zich thans niet alleen in Europa, maar ook in Duitschland bevindt. Mislukt zij daarentegen, dan heeft men te vreezen voor eene wijziging van den Duitschen Bond onder pruissischen invloed en in pruissischen geest. Van dit laatste nu hangt weder de houding van den franschen keizer af, wiens officieuse organen thans reeds de aandacht vestigen op de 'zoo wenschelijke' afronding der fransche grenzen aan den Rijn.

De politieke horizon van Europa is alzoo vrij somber en niet ten onregte werd dit dezer dagen nog door den oud-minister in België in oorzaak en gevolgen breedvoerig ontwikkeld. De liberale belgische dagbladen hebben reeds dadelijk, eenigzins aprioristisch den inhoud dezer brochures, afkomstig van een der leiders van de klerikale partij, als hersenschimmen gekwalificeerd, ten onregte evenwel naar ons voorkomt. De geschriften van den heer Dechamps doen ons in hoofdzaak een zeer juisten blik slaan in den toestand van het oogenblik, al achten ook wij zijne vrees voor eene inlijving van België, wat de naastbijzijnde toekomst betreft, ongegrond. Of kan men de bewering van dien schrijver onjuist noemen, dat uit de laatste gebeurtenissen gebleken is hoe traktaten en overeenkomsten worden geschonden, hoe willekeur allerwege op internationaal gebied heerscht, hoe magt boven regt gaat? Het is volkomen waar, gelijk ook eene overigens geheel andere persoonlijkheid dan die van den heer Dechamps zich uitte: 'De Paris' - zegt Rogeard in zijn 'Pauvre France:'

> De Paris au Mexique, et du Tibre à la Sambre
> Plane, comme un vautour. l'esprit du Deux-Décembre.

En nu is het toch immers volkomen waar, dat juist van de heiligheid der traktaten en internationale overeenkomsten het onafhankelijk voortbestaan van de kleine staten in Europa afhangt. Toch achten wij den europeschen toestand nog niet immoreel genoeg om dreigende gevaren voor België en Nederland te duchten. Maar waarschijnlijkheid bestaat er voor eene 'verbetering der fransche Rijn-grenzen,' indien Pruissen zijn oogmerk in Duitschland mogt bereiken. Zelfs in dit geval meenen echter velen eer een algemeenen oorlog te moeten verwachten, waarbij Frankrijk, Pruissen en Italië zich tegenover Rusland, Oos-

tenrijk en Engeland zouden scharen, welke laatste mogendheden daarbij misschien wel ‘handhaving der heilige traktaten’ op de krijgsbanier zouden schrijven om daardoor met zeker prestige in haar eigen belang dergelijke wijziging in de kaart van Europa te kunnen tegengaan.

Met het oog op dit alles was het verblijf des ministers von Bismarck te Biarritz, alwaar keizer Napoleon insgelijks vertoefde, een zeer belangrijk feit, hetwelk uitvoerig gekommentarieerd werd. De verschillende geruchten, daarvan het gevolg, zullen wij hier niet herinneren. het tusschen keizer en minister verhandelde zal vooreerst wel geheim blijven. Genoeg dat de heer von Bismarck vrij algemeen als een politieke onweersvogel wordt beschouwd, wiens verschijning allerwege ongerustheid baart. Allertreurigst was intusschen dezer dagen de houding van een gedeelte der progressistische partij in Pruissen ten zijnen gunste. Bij monde toch van eenige harer hoofden en daaronder vooral van den heer Twesten, lid van het Huis van afgevaardigden, liet zij zich omtrent de inlijving van de Elbe-hertogdommen gunstig uit. In een brief aan het te Frankfort vergaderde kongres van duitsche vertegenwoordigers verklaarde de heer Twesten die vergadering niet te kunnen bijwonen, en ondersteunde hij niet onduidelijk de tegenwoordige buitenlandsche staatkunde der regering. Wel wees hij op de wenschelijkheid om de bevolking der hertogdommen zelve te raadplegen omtrent haar toekomstig bestuur, maar stelde dit geenszins als voorwaarde eener vergrooting van het pruissisch vaderland. De heer Twesten kan echter niet meenen dat dergelijke vergrooting van Pruissen zou kunnen plaats hebben, zonder dat vroeg of laat daarvan eene uitbreiding der fransche grenzen het gevolg zijn, in strijd met het geliefde lied:

> Sie sollen ihn nicht haben,
> Den freien deutschen Rhein!

Trouwens, dergelijke liederen veranderen dikwijls zeer snel en moeten nu en dan veranderd worden, waarvan zeker geen grooter bewijs te vinden is dan in de bekende woorden, in 1811 op Fransch grondgebied gezongen:

> Si l'étranger, comme un seul homme
> Un jour voulait nous asservir,
> Autour du noble roi de Rome
> Jurons de vaincre ou de mourir!

In 1821 luidde het lied, met de noodige wijziging voor het rijm in de twee eerste regels:

> Autour du fils de Caroline
> Jurons de vaincre ou de mourir!

Bij de geboorte van den graaf van Parijs werd het aldus veranderd!

> Autour du noble fils d'Hélène
> Jurons de vaincre ou de mourir!

Na de februarij-revolutie luidde het weder:

> Si l'étranger dans sa furie
> Un jour voulait nous asservir,
> Nobles enfants de la patrie

Jurons de vaincre ou de mourir.

Zoo veranderen de tijden, de omstandigheden, de gevoelens; zoo wordt - om tot de progressistische partij in Pruissen terug te keeren - thans de

heer von Bismarck door een Twesten ondersteund.

Daar werden echter onder de leden der liberale partij gelukkig nog andere uitingen vernomen, nog andere verklaringen afgelegd. In een antwoord aan de vrienden der buitenlandsche regeringspolitiek van den heer von Bismarck onder de liberale leden van het Huis van afgevaardigden, verhief de heer Harkort daartegen zijne stem. Zeer juist beschouwde hij de buitenlandsche politiek van den heer von Bismarck als een middel om op het terrein der binnenlandsche staatkunde allen konstitutionelen zin te vernietigen. ‘Ik hecht evenveel aan de magt van Pruissen - zeide de heer Harkort - als de heeren Twesten en Mommsen, maar ik hecht nog veel meer aan de handhaving van het regt. Nimmer zal ik de voor natiën zoo verderfelijke leer aannemen dat magt boven regt gaat en nimmer den man ondersteunen, die dergelijk beginsel heeft geformuleerd.’

Nog krachtiger was het antwoord van den heer Frese, insgelijks lid van de pruissische vertegenwoordiging. ‘Indien de toekomst van Pruissen als staat - zegt deze - mogt afhangen van het resultaat eener gewelddadige inlijvingspolitiek, dan ware het, naar mijne overtuiging, wenschelijker dat die staat heden te gronde ging dan morgen; dergelijke politiek toch is in strijd met alle beginselen van volkenregt en volksvrijheid.’

Het betreurenswaardig gevolg van dit doordringen der beginselen van den heer von Bismarck tot in de gelederen der progressistische partij zal waarschijnlijk eene nadere verdeeling der liberalen zijn in nieuwe fractiën, tot groote voldoening van het ministerie.

Terwijl dit alles in Duitschland voorvalt, hebben Frankrijk en Engeland tot dusverre slechts met de meeste voorzigtigheid hun gevoelen omtrent het verdrag van Gastein-Salzburg geuit. Zij verklaarden beide in hunne depêches met genoegen te hebben bespeurd dat die konventie slechts een provisioneel karakter bezit. Voorts is er verzekerd dat de minister Drouyn de Lhuys nog een tweede nota naar Berlijn heeft gezonden, om de bewoordingen der eerste te verzachten. Van vijandschap tusschen de hoven van Berlijn en Parijs is dan ook geen spoor te vinden in de artikelen der officieuse organen dier regeringen. Wel werd in de fransche regeringsdagbladen de overeenkomst van Gastein niet goedgekeurd, maar die afkeuring rust vooral op de omstandigheid dat men het suffrage universel niet heeft toegepast. Men zou zich echter niet moeten verwonderen, indien dergelijke volksstemming ook in de hertogdommen nog pro forma werd toegepast, als het Pruissen zal behagen om den tegenwoordigen toestand door eene eindregeling te doen vervangen. Waar de fransche regering het komedie-spel in Mexiko wel wilde beschouwen als eene nationale uiting, daar kan de heer von Bismarck ook in de hertogdommen het suffrage universel wel op zoodanige wijze toepassen, dat hem reeds vooraf een gunstig resultaat is gewaarborgd.

De binnenlandsche aangelegenheden van Frankrijk leverden in de laatste dagen weinig belangrijks op. Wel werden er geruchten verspreid van eene aanstaande ministerie-verandering en een daarmede in verband staand ‘couronnement de l'édifice,’ maar spoedig werden deze geruchten door den Moniteur niet alleen gelogenstraft, maar de verspreiding daarvan aan ‘malveillance’ toegeschreven.

Zoo durfde dus de regering in haar officieel orgaan verklaren dat zij, die de mogelijkheid veronderstelden dat het demokratisch keizerrijk eindelijk eenige meerdere vrijheid aan de natie zou willen schenken, vijanden zijn van het napoleontisch bestuur. Alsof dit alles nog niet voldoende was, bevatte de Moniteur eenige dagen later eene cirkulaire van den minister van binnenlandsche zaken aan de prefekten, waarbij hun werd gelast om meer gebruik te maken van communiqué's aan de provinciale dagbladen. Zij moeten - zegt de minister - met zorg de artikelen lezen, welke die dagbladen over en tegen de administratie schrijven om door communiqués - waarvan de beoordeeling gewoonlijk een avertissement ten gevolge heeft - onmiddellijk tegen onjuiste voorstellingen te velde te trekken. Voilà les préfets passés écrivains par grace d'état! roept de heer Forcade uit - En attendant que les journalistes deviennent préfets, ce qui arrive en France au moins une fois tous les vingt ans, ils auront la consolation, de voir les préfets devenir journalistes.

Parijs en Londen zijn nog altijd verbonden door de entente cordiale, hoewel men toch niet meer in die periode verkeert, welke aan het amantium irae... herinnert en waarbij men zich in beide hoofdsteden verwonderd afvraagt hoe het mogelijk was dat ooit de vriendschap kon verstoord worden. Daartoe heeft het kongres-plan van Napoleon in Engeland - zeer ten onregte - een te onaangenamen indruk gemaakt en amuseert men zich te Parijs te veel met de vernederingen, welke men Engeland toedenkt in zijne verwikkelingen met de regering te Washington. Bedoeld kongres van vertegenwoordigers der europesche mogendheden zal echter slechts strekken om, zoo mogelijk, gezondheidsmaatregelen te nemen ten opzigte van de jaarlijks terugkeerende bedevaarten naar Mekka en andere plaatsen in dat gedeelte der wereld. Volgens een rapport toch, door den minister Drouyn de Lhuys bij den keizer ingediend, zou het ontstaan der cholera gezocht moeten worden in de aldaar zich uit alle oorden verzamelende tallooze menschenmassa benevens in het onbegraven laten liggen van de overblijfselen der duizende geofferde dieren. Hiertegen nu zal men eenige maatregelen nemen, om alzoo welligt Europa te kunnen bewaren voor de vreeselijke telkens terugkeerende cholera, welke reeds zoovele slagtoffers heeft geeischt. Ongelukkigerwijze zal echter dit kongres waarschijnlijk te Konstantinopel worden gehouden, en zelfs dergelijke konferentie van meer medischen dan politieken aard in de hoofdstad van het turksche rijk is voor vele engelsche dagbladen een schrikbeeld. Het is alsof zij zich reeds voorstellen dat Rusland met zijne kosakken een saniteitscordon trekt rondom Konstantinopel, dat de helden van Duppel en Alsen, als ter voorkoming van de verspreiding der cholera, naar Egypte worden gezonden en dat de fransche zouaven eenige punten op de Asiatische kusten bezetten. De eigenlijke oorzaak van Engeland's wrevel over dit te Parijs ontworpen cholera-kongres is echter te zoeken in het verlangen om niets te verliezen van den thans te Konstantinopel verkregen invloed in verband met den tegenwoordigen toestand van het Oosten.

Te Parijs, zeiden wij, slaat men de onderhandelingen tusschen Londen en Washington aandachtig gade omtrent de kwestie, of de regering der Vereenigde

Staten vergoeding kan eischen van Engeland voor de schade aan amerikaansch eigendom gedurende den burgeroorlog, toegebragt door zuidelijke kapers, op engelsche werven gebouwd of in engelsche havens uitgerust. De hieromtrent gevoerde allerbelangrijkste diplomatieke korrespondentie tusschen lord Russell en den vertegenwoordiger der Vereenigde Staten te Londen, werd dezer dagen openbaar gemaakt. Ofschoon wij hier geene analyse kunnen geven van deze uitvoerige gedachtenwisseling, willen wij trachten om enkele hoofdpunten van deze pleidooijen op volkenregterlijk gebied in de herinnering terug te roepen. De vraag, van wier beantwoording, volgens lord Russel, de beoordeeling van de regtmatigheid der vordering tot schadevergoeding afhangt, is deze: heeft de engelsche regering zich eene juiste voorstelling gevormd van de positie eener bevriende natie, door een reusachtigen opstand verontrust; heeft zij de bepalingen van het volkenregt toegepast met het oog op hare verpligtingen jegens die bevriende mogendheid? - De heer Adams had beweerd dat de regering der Vereenigde Staten het regt heeft om vergoeding te eischen voor de toegebragte schade aan haar, die steeds met zooveel zorgvuldigheid aan alle verpligtingen had voldaan, daar deze schade toch het gevolg is van het onvoldoende der tot voorkoming dier schade bestemde wettelijke middelen en van gebrek aan goeden wil om meer afdoende te zoeken.

De bevestigende beantwoording van lord Russell der door hem gestelde vraag rust op de geschiedenis der Vereenigde Staten sedert 1861, op de hiermede overeenkomende historische toestanden in vroegeren en lateren tijd, alsmede op citaten uit de geschriften der schrijvers over het volkenregt. De engelsche minister beweert dat de nieuwere wereldgeschiedenis geen tweede voorbeeld oplevert van zulk een uitgebreiden en goed georganiseerden opstand als gedurende de laatste jaren in Amerika werd aanschouwd. Toen alzoo de engelsche regering in de lente van 1861 dit vernam en mededeeling ontving van het voornemen van den president der opstandelingen om kaperbrieven uit te geven, terwijl de president der Vereenigde Staten het voornemen had om alle zuidelijke havens in staat van blokkade te stellen, heeft zij, zich onzijdig willende houden, verklaard: de blokkade te zullen erkennen en ter zelfder tijd, gelijk haar pligt voorschreef, aan de zoogenaamde Gekonfedereerde Staten de regten van oorlogvoerende partij toegekend. De neutraliteit der engelsche regering - zoo betoogde lord Russell verder - is steeds op loyale wijze door haar gehandhaafd door de toepassing der bestaande wettelijke bepalingen, ter voorkoming van schending der onzijdigheid; deze bepalingen schrijven de wijze voor waarop gehandeld moet worden met alle schepen waaromtrent het bewijs is geleverd dat zij bestemd zijn voor eene mogendheid welke tegen een met Engeland bevrienden Staat oorlog voert. Dit wordt voorts door lord Russell nader aangetoond met het oog op de verschillende kaperschepen, welke voor de Gekonfedereerde Staten in engelsche havens zouden zijn gebouwd, gewapend of uitgerust, van al hetwelk de konklusie is: dat de engelsche regering aan hare internationale verpligtingen heeft voldaan en alzoo de eisch tot schadevergoeding door de Vereenigde Staten ingesteld, allen grond

mist. Overigens refuteert de engelsche minister de bewering van den heer Adams dat de erkenning van de zuidelijke staten als oorlogvoerende partij door Engeland ‘in overijling geschied en zonder precedent’ zou zijn. Van overijling - zegt de minister - kan hier geen sprake wezen, waar de erkenning eerst plaats heeft gehad nadat men het voornemen had geopenbaard om eenige havens in staat van blokkade te stellen en nadat de Gekonfedereerden hadden verklaard kaperbrieven te zullen uitgeven. Voorts moest de erkenning wel zonder precedent zijn van een opstand, welke zelf insgelijks zonder precedent was.

Ten slotte verklaart lord Russell dat de engelsche regering zich - gelijk in overweging was gegeven - aan geene scheidsregterlijke uitspraak in deze kwestie kon onderwerpen zonder de waardigheid van kroon en natie op te offeren. De engelsche regering is echter bereid om toe te stemmen in de benoeming eener kommissie, aan wier uitspraak alle vorderingen zouden worden onderworpen, welke in den laatsten burgeroorlog haren oorsprong hadden en waaromtrent beide mogendheden nader zouden zijn overeengekomen.

In antwoord op de depêches waarin dit alles voorkwam konstateerde de heer Adams in de eerste plaats dat lord Russell toegeeft dat de erkenning van den opstand door Engeland zonder precedent was, en betoogt hij dat deze ook als in overijling geschied mogt beschouwd worden, waar de engelsche minister zelf erkent dat Engeland daartoe is overgegaan, nadat nog slechts door beide partijen het *voornemen* was te kennen gegeven om eenige maatregelen te nemen, zonder dat men nog weten kon of deze voornemens werkelijk ten uitvoer zouden gebragt worden. Het is bovendien gebleken, schreef de heer Adams, dat het voornemen van het Zuiden om kaperbrieven uit te geven nooit is verwezenlijkt en dat overigens de blokkade der gekonfedereerde havens niet de oorzaak, maar het gevolg van Engeland's houding is geweest. Ten opzigte van lord Russel's gevolgtrekkingen uit de uitgebreidheid en goede organisatie van den opstand betoogde de heer Adams dat het gedrag der mogendheden toch niet kon afhangen van het grooter of kleiner aantal opstandelingen, die zich tegen eene bevriende regering verzetten. Wanneer een opstand tegen een gouvernement uitbarst, dan moesten - zegt de vertegenwoordiger der Vereenigde Staten - de bevriende staten, ter handhaving van wederkeerige vriendschapsbetrekkingen, zich zorgvuldig onthouden van hunne gedragslijn te rigten naar vermoedens, maar alleen de feiten raadplegen en overigens eene strenge onzijdigheid in acht nemen. Eerst na verloop van tijd wordt, indien geen grond bestaat om te meenen dat de strijd spoedig zal eindigen, de erkenning van beide partijen als oorlogvoerende magten verdedigbaar. Heeft eindelijk de regering, tegen welke de opstand is uitgebroken, geene middelen meer om het verzet te overwinnen, eerst dàn kan eene bevriende mogendheid den opstand erkennen als onafhankelijke magt, zonder dat men haar dit euvel kan duiden. Deze gedragslijn, zegt de heer Adams, hebben de Vereenigde Staten steeds gevolgd. Ten slotte betreurt de amerikaansche vertegenwoordiger - zeer te regt - de onvolledigheid der bestaande volkenregterlijke bepalingen en

eindigt met de kennisgeving dat hij het voorstel van lord Russell aan zijne regering heeft gezonden, doch zeer betwijfelt of het zal worden aangenomen.

Hoewel de taal van den heer Adams hier en daar vrij scherp is, gelooven wij toch niet dat deze kwestie tot een oorlog tusschen de Vereenigde Staten en Engeland zal leiden, al slaan ook sommige engelsche dagbladen een zeer hoogen toon aan en al verklaren zij een strijd met het 'uitgeput' Amerika over dergelijke 'absurde' vorderingen niet te vreezen. Dergelijke fanfaronnades herinneren ons slechts aan den deenschen oorlog en doen ons, zoo mogelijk, nog te meer de overtuiging erlangen dat John Bull wel eindigen zal met het doen van concessiën aan zijn neef Jonathan om den vrede te bewaren.

Op even luchthartigen toon als over de verwikkelingen met de regering te Washington, spreken de engelsche dagbladen over de Iersch-amerikaansche Fenian-beweging en Punch bekroonde dit alles nog onlangs door eene karikatuur, waarin het Fenianisme als eene kinderlijke weerbarstigheid werd voorgesteld, waaraan eene tuchtiging met de roede weldra een einde zou maken. Toch gelooven wij dat de tegenwoordige iersche agitatie, zij moge dan niet tot een te duchten opstand leiden, weder als een merkwaardig verschijnsel te beschouwen is van den vijandigen geest, welke de iersche bevolking tegenover Engeland bezielt. Men heeft beweerd, om de zwakheid van de Fenian-vereeniging aan te toonen, dat deze noch bij de geestelijkheid, noch bij invloedrijke personen ondersteuning heeft gevonden. Aangenomen dat dit waar is, dan zou daaruit juist blijken dat men hier werkelijk eene zuivere volksmanifestatie aanschouwt, welke niet is geprovoceerd door leiders en daarom een te belangrijker karakter bezit. Immers, het is in de geschiedenis der natiën geen vreemd verschijnsel, dat het der geestelijkheid gelukt om eene agitatie in het leven te roepen en deze voorts als 'den uitgedrukten wil der natie' te exploiteren; het is geen vreemd verschijnsel, dat hooggeplaatste of invloedrijke lieden eene staatkundige beweging kunnen doen ontstaan; maar juist daarom is het te merkwaardiger dat een deel der bevolking van Ierland zonder leiders en in strijd met de geestelijkheid eene zoo vijandige houding tegenover de regering van koningin Victoria heeft aangenomen. De betrekking waarin overigens deze iersche beweging tot Amerika staat is vrij begrijpelijk en natuurlijk. Sedert geruimen tijd verlieten jaarlijks een groot aantal bewoners van het door Engeland nog altijd stiefmoederlijk behandeld Ierland hun geboortegrond om in het jong Amerika te zoeken en te vinden hetgeen het vaderland hun niet geven kon. Toch vergaten zij op amerikaanschen bodem hunne in Ierland achtergelaten betrekkingen niet en jaarlijks werden, en worden ook thans nog, vrij aanzienlijke geldsommen door deze iersche emigranten naar Engeland gezonden tot ondersteuning der achtergeblevenen. Van daar dat zich langzamerhand tusschen de Vereenigde Staten en Ierland, tusschen New-York en Dublin een onverbreekbare band vormde en dat de denkbeelden ontkiemden, waarvan de verwezenlijking onder den amerikaanschen hemel geen hersenschim scheen, denkbeelden, welke in Ierland zelf weder gretig tot eene nieuwe formule werden gemaakt,

waarin men zijn haat tegen Engeland kan uiten.

De regering te Washington zal zich echter in deze iersch-amerikaansche agitatie wel onzijdig houden. Zij verlangt zich evenmin te mengen in de europesche aangelegenheden als zij eene interventie van eenige mogendheid uit Europa in de nieuwe wereld dulden wil. De mexikaansche kwestie zal dan ook na de reorganisatie van de Unie wel het eerst aan de orde worden gesteld, want regering en natie schijnen thans volkomen overtuigd te zijn dat het stelsel van Monroe in Mexiko moet worden gehandhaafd, hetzij langs diplomatieken weg of anders door de wapenen. Deze naderende storm wordt dan ook in Frankrijk met ongerustheid aanschouwd, omdat daarvan òf eene pijnlijke vernedering òf een oorlog het onvermijdelijk gevolg zal moeten zijn. Ook ten opzigte van de fransche regering mag de ietwat ironisch geuite twijfel van den heer Adams gelden, geopperd omtrent de bewering van lord Russell in een zijner depêches hiervoren bedoeld: dat het resultaat van de worsteling in Amerika tot afschaffing der slavernij ‘de levendigste sympathie bij de bevolking van Engeland heeft opgewekt.’ Het is toch niet te ontkennen dat de houding van de regeringen te Londen en te Parijs, en vooral van laatstgenoemde ten opzigte van Mexiko, gebaseerd was op de onderstelling dat het resultaat van den reusachtigen burgeroorlog de afscheiding zou wezen van Noord en Zuid. De uitkomst heeft echter haar bedrogen, en thans blijkt uit elke mededeeling van de amerikaansche kusten, dat de president Johnson steeds met talent en voorzigtigheid voortgaat om de diepe wonden van de herstelde Unie te heelen. ‘Ik weet het - zeide hij onlangs tot eene deputatie uit de zuidelijke staten - ik weet het, men heeft beweerd dat ik met wraakzuchtige gevoelens tegenover het Zuiden was bezield, welke ik niet zou nalaten te bevredigen. Welnu, indien mijne daden mij tegen dergelijke beschuldiging niet kunnen verdedigen, dan zouden alle betuigingen ijdel zijn. Weest echter overtuigd dat ik, als afkomstig uit het Zuiden, het Zuiden lief heb, en al mijne krachten wil aanwenden om het tot den gelukkigen en bloeijenden toestand terug te brengen, waarin het zich bevond, eer het door eene onverstandige partij van het regte pad werd afgevoerd.’ - Bevestiging der Unie op hechter grondslagen en handhaving der konstitutie is dan ook de leus waaronder de regering te Washington bij de reorganisatie des bestuurs te werk gaat. Met het oog op dit alles wordt de houding van Andrew Johnson in het Zuiden al meer en meer gewaardeerd en zijne toenaderingsgezindheid al minder en minder betwijfeld. Ook de verontwaardiging der zuidelijke bevolking over de in den beginne niet begrepen bepaling in het amnestie-besluit, waarbij de personen werden uitgesloten, die een vermogen van meer dan twintig duizend dollars bezitten, begint te wijken. Men ziet in dat deze houding der regering eene politieke noodzakelijkheid is. Door den staatssekretaris Seward werd ook dit punt bij de ontvangst der straks bedoelde - eerst bij hem toegelaten - deputatie besproken, nadat, op de betuiging van den woordvoerder dier heeren: ‘wij komen u onze opwachting maken,’ hij reeds dadelijk een glimlach op hunne lippen had te voorschijn geroepen door zijn antwoord: ‘gij zult

moeten erkennen dat het tijd werd!' Bij eene zinspeling op de bovenbedoelde clausule in het amnestie-besluit herinnerde de heer Seward dat juist de vermogende grondeigenaars in het Zuiden de schuld dragen van den opstand en dat thans alzoo de regering niet te veel eischt, indien zij van al deze personen waarborgen wil erlangen voor de toekomst.

De belangrijke kwestie omtrent de burgerlijke en staatkundige regten, welke men aan den kleurling verleenen zal wordt thans door de wetgevende vergaderingen in verschillende afzonderlijke staten behandeld. Heftige debatten worden daaromtrent verwacht in de aanstaande zitting van het kongres, hetwelk in December zal bijeen komen. Dat deze kwestie intusschen tot agitatie aanleiding geeft, tot bloedige botsingen zelfs hier en daar, kan met het oog op de sociale toestanden van het oogenblik geen verwondering wekken.

Wanneer wij ten slotte tot Europa terugkeeren, dan is het om nog op te teekenen dat - wij schrijven 20 October - eergisteren de engelsche minister Palmerston vrij onverwachts overleden is. De schier voorbeeldelooze populariteit van dezen staatsman in zijn vaderland zal zijn overlijden als eene nationale ramp doen beschouwen. Of deze populariteit echter op eervolle hoedanigheden steunde dan wel het gevolg was van zijn gelukkig spel met menschelijke zwakheden en hartstogten, behoeven wij hier thans niet te beoordeelen. Dat hij echter als een politieke Proteus moet beschouwd worden, valt moeijelijk te betwisten met zijn levensboek voor ons, waarin wij hem op de eerste bladzijden tory, later whig en zelfs, ofschoon slechts in theorie en voor korten tijd, radikaal zien. In de laatste jaren scheen lord Palmerston weder tot de beginselen zijner jongelingsjaren te willen terugkeeren, voor zooverre namelijk de omstandigheden en de vrees voor verlies van populariteit zulks gedoogden. Lord Palmerston's buitenlandsche politiek, vol grilligheid en willekeur heeft hem echter niet zelden den gloeijendsten haat van natiën en partijen berokkend. Kon Nederland daarvan in 1830 getuigen, niet minder de Duitschers in 1848, wier afkeer zich destijds uitte in deze regelen:

> Hat der Teufel einen Sohn,
> So ist er sicher Palmerston.

Merken wij overigens op dat door Napoleon III in den engelschen staatsman een zeer gewaardeerd vriend wordt verloren, die hem eenmaal als keizer van Frankrijk erkende ten koste zijner ministeriële portefeuille.

Middelburg, 20 October.

W.A. VAN HOEK.

Godgeleerdheid en onderwijs.

De vereischten van het stichtelijke.

Toespraken gehouden in de concertzaal te Haarlem door Cd Busken Huet. Amsterdam. J.J. Weeveringh. 1863.
(Slot van Blz.* 294*.)

De kritikus wien wij in deze Toespraken in een bedenkelijk kameraadschap met een redenaar van onwijsgeerige geestesrigting aantreffen is overwegend negatief en polemisch van aard. Het is verder de vraag of de goede dosis negatieve kritiek welke de lezers van deze Toespraken ontvangen niet veeleer schadelijk dan gunstig is voor de beöogde stichting.

Met betrekking tot den Bijbel is negatieve kritiek de oordeelkundige aanwijzing, dat de kerkelijk traditionele leer omtrent den oorsprong en het karakter van den Bijbel veroordeeld wordt zoowel door den goed begrepen inhoud van den Bijbel zelven, als door de onbetwistbaarste uitkomsten van de wijsgeerige en geschiedkundige wetenschappen. De negatieve kritiek heeft dus den Bijbel zelven eigenlijk niet tot haar onderwerp, maar de kerkelijk traditionele leer over den Bijbel. Op haar volgt in den ontwikkelingsgang der wetenschap de positieve kritiek. Na het eerste Leben Jesu van Strauss komt Baur en de Tubingsche school. Die positieve kritiek, een geschiedkundige aanwijzing en wijsgeerige waardeering van den waren oorsprong van den Bijbel en zijn inhoud, is uit haren aard zoo weinig onstichtelijk, dat zij zich zelfs tot eene behandeling zou kunnen leenen, die hoogst stichtelijk was. Maar dan moest die behandeling zóó zijn, dat de negatieve kritiek, eigenlijk niets anders dan de aanwending van voorloopige maatregelen om den weg tot werkelijk historische kennis van den Bijbel schoon en effen te maken, als reeds bekend ondersteld werd, en de kerkelijk traditionele leer derhalve bleef rusten in haar graf. Ik ontken niet dat de noodzakelijkheid gedurig kan geboren worden van het gebruik dier negatieve kritiek, ook in voordragten en geschriften wier bestemming de stichting is van hoorders en lezers. Maar dit hangt af van de omstandigheden waarin spreker en hoorders zich bevinden. Huet zelf beschrijft zijn publiek als een onafhankelijk publiek, hetwelk men niet zonder beleid

kan onderhouden over een kerkelijk dogma, ja, bij hetwelk men scherts met een oude en afgeleefde leer zou kunnen vinden, zoodat de vermaning noodig is: ‘laat uw vernuft den toets kunnen doorstaan van gezond verstand en van den goeden smaak.’

Niet alleen zeer ontwikkelde hoorders onderstelde hij bij zijne Toespraken, maar tevens zulken, wier vertrouwen op de onfeilbaarheid en het volstrekt gezag van den Bijbel voor goed verdwenen is. Kan het nu wel stichtelijk worden geacht indien dergelijke meer ontwikkelde leeken bij voorkeur in de gelegenheid worden gesteld, om te bedenken hoe veel wijzer zij toch zijn dan de groote menigte, nu zij sommige volkomen onhoudbare gevoelens hebben laten varen? Want tot hun persoonlijk onderrigt hebben zij de negatieve kritiek niet meer noodig. De opkweeking van het gemoedelijk leven tot den christelijken zielenadel is een teedere zaak bij ons zelfzuchtige en hoogmoedige menschen. Het komt mij voor dat uit de gemoedsgesteldheid, zal zij voor stichtelijken invloed ontvankelijk zijn, niet mag wijken de diep gevoelde overtuiging, dat hetgeen haar zal kunnen bezielen met heiliger en meer heiligende levenskracht niet de vrucht is van een of ander verstandelijk inzigt, waarin wij misschien anderen overtreffen, maar het gevolg van hetgeen een goede wil en eene door ootmoedigheid bestuurde oefening in zelfverloochening en liefde vermogen op te garen uit leer en leven ten bate van eene doorgaand christelijke stemming des gemoeds. Wij lagchen om die anecdote van dat lid van een geleerd genootschap, die bij eene discussie over de oorzaken van het materialisme zal gezegd hebben: ‘het materialisme, mijne heeren, is enkel een vrucht van den menschelijken hoogmoed.’ Maar al is het dwaas, om door wetenschappelijk onderzoek verkregen uitkomsten van eene opeenstapeling van waarnemingen en daaraan ontleende oordeelen en gevolgtrekkingen, tot welke orde van wetenschappelijke degelijkheid zij ook overigens moge behooren, te beschouwen als enkel de vruchten van menschelijken hoogmoed; wetenschappelijk inzigt in 't algemeen, een inzigt dus waardoor men uitmunt boven de groote menigte, kan zeer ligt den hoogmoed voeden; en daarom houde ik voor de stichting van hoorders, die in de negatieve kritiek niet meer het eerste onderwijs behoeven te ontvangen, maar zich slechts hooren herinneren, wat zij reeds weten, haar veelvuldig gebruik niet zonder gevaar. Bij deze verklaring voeg ik echter aanstonds de gulle belijdenis, dat mijne bedenking, of er in Toespraken die een stichtelijke bestemming hebben wel zoo ruime plaats aan negatieve kritiek mag gegeven worden, misschien met mijne persoonlijke voorliefde voor positieve kritiek te naauw zamenhangt, om aan haar een gewigt te mogen hechten dat ook bij anderen zou moeten gelden. Men kan tegenzin hebben in de negatieve kritiek, omdat men haar nog vóór zich heeft, maar ook omdat men haar reeds doorworstelde en nu voor goed achter den rug heeft.

Indien wij eene dwaling - hier de kerkelijk traditionele leer omtrent den Bijbel - werkelijk hebben doorzien en afgelegd, dan heeft zij voor ons individueel geestelijk leven weinig belangrijkheid meer, en de reeks van beschouwingen, oordeelen en gevolgtrekkingen

die het werktuig uitmaakte, waardoor ons die dwaling tot bewustheid werd gebragt, deelt dan onvermijdelijk in de geringe belangstelling, die haar nu voortaan wordt geschonken.

Zóó gaat het althans mij. Indien mij de noodzakelijkheid blijkt om het tuighuis van de negatieve kritiek te openen, breng ik natuurlijk gewillig het offer van mijn persoonlijken smaak; maar op den kansel kan ik dien persoonlijken smaak te vrijer inwilligen, omdat mijn aesthetisch gevoel dáár geen negatieve kritiek, tenzij wanneer het volstrekt noodig schijnt, gedoogt.

Ik weet geen beter voorbeeld om Huet's voorliefde voor negatieve kritiek en den grond dien deze voorliefde in het geheel zijner persoonlijkheid heeft in 't licht te stellen dan de elfde Toespraak, getiteld: ‘een oud-testamentisch karakter,’ met Spreuken 31:10-31 als tekst. Deze Toespraak levert een karakteristiek in albumblad formaat van onzen spreker zelven. Ik heb daarbij niet het oog op den gang van dit betoog. Deze wordt hier bij uitzondering niet beheerscht door van 't begin tot het einde gehandhaafde eenheid van onderwerp. Eerst wijst de spreker aan hoe die lof der brave huisvrouw in het spreukenboek ons, die leven in de XIX^{de} eeuw, onbevredigd moet laten; dan geeft hij een regtvaardigende beoordeeling van dit ideaal van vrouwendeugd met een oog op tijd en plaats van zijne conceptie; daarna wijst hij in 't algemeen aan dat ook in het begrip van ware zedelijkheid, volgens de geschiedenis, iets veranderlijks is, hetwelk afhangt van tijd, plaats en omstandigheden, en toont dit vooral aan met het voorbeeld van het karakter van den europeschen vassal der middeneeuwen, dat in ons oog een slaafsch en daardoor onmannelijk karakter is; eindelijk komt hij op ons vaderlandsch volkskarakter en de herinneringen van November '63, om naar aanleiding van eenige opmerkingen over onze nationale prediking te eindigen met een woord van verootmoediging. Maar al is deze niet de eenheid van onderwerp, dat ‘een oud-testamentisch karakter’ het onderwerp blijft, die Israëlitische vrouw uit de Spreuken houdt de spreker toch tot den einde toe in het oog.

Het karakteristieke van deze Toespraak ligt in de wijze waarop te gelijker tijd zoowel positieve als negatieve kritiek wordt toegepast. Den wijsgeerigen geschiedvorscher, die ieder blad der geschiedenis genetisch verklaart met het oog op tijd, plaats en omstandigheden; die, den gang van de vorming en beschaving des menschelijken geslachts onderworpen rekenend aan de wetten van trapsgewijze ontwikkeling, niet boos of ongeduldig wordt indien de plant geen takken schiet en vruchten doet uitbotten vóór de ontwikkeling en sterkte van den stam dit vergunden; die daarom in zijn historisch gevoel een magtige hulp heeft om in zijn oordeelen steeds de billijkheid te betrachten: dien wijsgeerigen geschiedvorscher doet het goed als hij Huet hoort zeggen: ‘Het is niet zoozeer door gebrek aan dichterlijk talent dat de moralist van het boek der Spreuken ons onbevredigd laat, als wel door de van zijnen wil en van de maat zijner gaven geheel onafhankelijke omstandigheid dat zijne eeuw en onze eeuw, zijn volk en het onze, in den zedelijken zoowel als in den stoffelijken zin, door eene schier onafzienbare ruimte van elkander gescheiden zijn.’ En nog meer

vinden wij die echt historische interpretatie in deze woorden (bl. 27): ‘Mij althans komt het voor dat wij de oudtestamentische bladzijde die ik in dit uur voor u opsloeg dan het natuurlijkst en op de waardigste wijze verklaren, wanneer wij daarin de hulde zien van een karakter dat uit Israël niet verdwijnen kon zonder dat uit het hebreeuwsche volk eene van zijne beste levenskrachten weggenomen werd. De omstandigheid dat 's dichters keus zich vestigde op de teekening van een vrouwenkarakter verklaart zich van zelf uit de eigenaardige plooi die het nationale leven der Israëlieten in den loop der eeuwen aangenomen had. Bij een volk, niet van groothandelaren of van oorlogshelden, niet van kunstenaars of van staatslieden, maar van kleine grondbezitters, van erfelijke herders en landbouwers, bij zulk een volk voegde zulk eene lofspraak. Waar de hoeve het nationale heiligdom bij uitnemendheid is, daar is de vrouw van den boer de aangewezen priesteres, de springveer van geheel het maatschappelijk organisme.’ Men zou meenen, dat naast deze historische verklaring en waardering van den tekst, voor een publiek als dat van Huet, aan negatieve kritiek geen plaats meer behoefde ingeruimd te worden, of, indien al, dat dan voldoende was, wat wij vinden op bl. 13: ‘Met alle andere meesterwerken van oudheid en voorgeslacht heeft de bijbel dit gemeen dat zijne schoonheid afneemt al naarmate men minder acht geeft op zijne wording. De sieraden des bijbels zijn betrekkelijke sieraden. Onthef dit betrekkelijke aan zijne natuurlijke sfeer; dring er eene volstrekte beteekenis aan op; maak van de bezielde menschelijke schets naar het leven eene afgetrokkene en in de wolken zwevende godspraak; beweer dat Salomo en Agur en Lemuel, of hoe de medearbeiders van het boek der Spreuken verder heeten mogten, krachtens eene beschikking van hooger hand voor alle tijden en alle natiën het vrouwelijk ideaal ontworpen hebben - en op hetzelfde oogenblik bekruipt u eene stille onweldadige huivering; de huivering der onnatuur en van den wansmaak. Ontruk daarentegen u zelven aan sommige vooroordeelen omtrent de zamenstelling der bijbelboeken: herinner u dat zelfs de goddelijkste ingevingen onderworpen blijven aan de voorwaarden van het menschelijke; lees het hoofdstuk van mijnen tekst met een onbeneveld en sympathetisch oog, en niet slechts zal aanstonds uwe ergernis wijken voor een gevoel van verzoening, maar gij zult den schrijver, al kunt gij het niet van u verkrijgen hem lief te hebben, hoogachten en bewonderen.’ Met dit deel negatieve kritiek, aanwijzing van de onhoudbaarheid der kerkelijk traditionele leer omtrent den bijbel, is evenwel Huet nog niet bevredigd.

Hij doorloopt ook nog die lofspraak op de brave huisvrouw, maar zóó, dat hij, zin en bedoeling van de verschillende trekken der schilderij niet zonder scherts besprekend, haar beoordeelt naar een anderen maatstaf dan des dichters leeftijd, plaats en omstandigheden in de hand geven, derhalve naar den onbillijken maatstaf, dien hij zelf verwierp. En vragen wij nu nog eens, waarom hield Huet die kritiek op des Spreukendichters brave huisvrouw niet terug? Mij dunkt hij kon haar niet terughouden. Er is een toepassing van negatieve kritiek, waarbij men de kerkelijke traditionele leer zelve, waaraan de meeste

schrijvers van de bijbelsche geschriften en althans onze Spreukendichter onschuldig zijn, met de wapenen aantast die geschiedenis en wijsbegeerte in de hand geven. Maar ook kan men de onhoudbaarheid van die leer zijdelings aantoonen door die schrijvers in dat hun vreemde licht te plaatsen, opdat uit den ongelijken aanblik dien zij dan geven de verwerpelijkheid van die leer blijke. Deze laatste methode doet gedachtenkringen, zienswijzen en maatschappelijke toestanden, die door de tusschenruimte van een eeuwenlangen vooruitgang der menschheid op ieder gebied van menschelijk leven en streven van elkander gescheiden zijn, met elkander in botsing komen, doet contrasten in 't oog vallen, laat gebeurtenissen en beelden op die oude schilderijen onveranderd en verandert ze toch volkomen door nieuwe lijsten en het schijnsel van onevenredig licht, en hierdoor is zij de geliefkoosde vriendin en gezellin van de gave van geestigheid. Zoo heeft de negatieve kritiek, en dat wel niet alleen met betrekking tot den bijbel maar ook tot.... ja, tot wat niet, waarvan Huet's Toespraken indien al niet overvloeijen dan toch vol zijn tot bijkans aan den rand, haren grond en drijfveer in de onmiskenbare geestigheid die aan zijne persoonlijkheid eigen is, en hangt dus zamen met niet de minst schitterende van zijne vele gaven. Doch daar hem de gave van spirit door niemand ontzegd en zij in haar gehalte aan attisch zout genoegzaam gewaardeerd wordt, mag ik er wel bij zeggen, dat wij in de Toespraken vooral hare schaduwzijde vinden. Onder de schaduwzijde van geestigheid, vooral zoo er sprake is van een zoo teeder doel als het stichtelijke, waarheen men niet komt dan langs zorgvol gebaande wegen, versta ik dit, dat wie haar bezitten door haar niet zelden in die mate beheerscht worden, dat de geestige inval, spottend met de ingebeelde zelf beheersching van zijn maker, naar buiten dringt en gezegd moet worden. Er zij, als Minerva die kant en klaar uit Jupiter's hoofd in de wereld sprong, een of andere inval in Huet's hoofd geboren, waarvan het merg en bloed de ijzerdeeltjens van het geestige of pikante of min of meer ongehoorde bevatten, dan moet hij het daglicht zien; en het weinigje zelfbeheersching dat zich nog misschien zou kunnen laten gelden slaapt in bij het bedwelmend gefluister van zekeren bondgenoot van zijn spirit, wiens naam is ‘de vrees voor het niet durven.’ Er is in Huet's geschriften zeer veel, en daaronder misschien het grootste deel van datgene waaraan ergernis genomen werd of waarachter de christelijke liefde voor zwakkeren en onmondigen een vraagteeken plaatste, hetwelk door den psychologischen menschenkenner kan gebruikt worden tot staving van zijn gevoelen, dat des menschen wil in onnoemelijk veel gevallen een knechtelijke wil of liever bij die gevallen eigenlijk geheel werkeloos is. Er is meer dan de waakzaamheid der wijsheid en de teederheid der liefde, er is ook een begunstigend weefsel van zielshoedanigheden en vermogens noodig om met zoo vaste hand als b.v. de apostel Paulus den kleineren cirkel van het stichtelijke binnen den grooteren cirkel van het geoorloofde te kunnen, trekken. Ik geloof, dat die lust tot negatieve kritiek, ook terwijl zij onnoodig mag heeten, aldus voldoende kan verklaard worden. Ten bewijze laat ik

hier nog het einde volgen van dat gecommentariëerde overzigt van die lofspraak op de huisvrouw naar het hart van den Spreukendichter. ‘Het zou mij niet bevreemden indien dit beeld, in weêrwil van de zoo even genoemde dubbele kleederen (vs. 21), in gedachte aan mijne hoorders eene rilling deed ondervinden. Werkelijk maakt men zich van zulk eene onverstoorbare koelheid, onder een brandenden oosterschen hemel, met moeite eene voorstelling. Doch bedenken wij dat Palestina niet slechts door de zon, maar ook door de maan beschenen wordt, en dat de nachten in het Oosten, bij het helder schijnsel van deze, den naam hebben van onaangenaam kil te zijn. Bovendien mag de statige stroefheid en koude van het door den Spreukendichter gevierd ideaal ons niet doen vergeten met welke groote deugden die gebreken ditmaal gepaard gaan. Zijne brave vrouw, zulks kan niet ontkend worden, gaat al te zeer op in de zorg voor hare huishouding. De moeder en de echtgenoot verdwijnen bij haar in de werkster. Doch met dat al is zij goedhartig. ‘De leer der liefdadigheid is op hare tong’ niet alleen, maar ook ‘breidt zij hare handpalm uit voor den behoeftige, en steekt naar den nooddruftige hare handen uit.’ Daarbij is zij schrander en ‘opent zij haren mond met wijsheid.’ Bovenal, en wel bezien overschaduwt dit sieraad al het andere, zij is het uitgedrukte beeld der eerbaarheid. Geene onreine gedachte welt op in hare ziel. Zij leeft voor haren man, meer dan voor zich zelve. Onbehagelijk noemt haar de wereld, maar zij is ook niet behaagziek. Men zou kunnen wenschen dat zij spraakzamer ware, doch daar staat tegenover dat zij geene kwaadspreekster is. Zij is ongezellig ja, maar dan ook niet uithuizig. Zij glimlacht alleen tegen den dageraad, doch beter tegen den dageraad dan tegen de vrienden van haar afwezigen echtgenoot. Nog eens, met al hare koelheid is zij de reinheid zelve; eene Abigaïl en eene Suzanna in één persoon. En ongetwijfeld is het vooral in dezen zin dat wij de lofspraak hebben op te vatten, ten slotte op de lippen des gelukkigen mans gelegd: ‘Eene vrouw die den Heer vreest, verdient geprezen te worden!’

En nu ga ik over tot de ontwikkeling van een laatste bezwaar, misschien niet het laatste in gewigt, dat ik heb tegen de toekenning, in 't algemeen, van het praedicaat stichtelijk aan deze toespraken. Maar eerst nog een laatste proeve van - men mag wel zeggen - hartstogtelijke liefde voor kastijdende kritiek, en die mijn twijfel voedt of, in den regel, onder dergelijke kritiek in een gemoed kan blijven ruischen de melodie van zulke aandoeningen en gewaardingen als noodig zijn om de stichtelijke uitwerking die beoogd werd mogelijk te maken. Nadat de spreker, of liever de redenaar dien wij vroeger leerden kennen, het gemis van eene volksprediking in den verheven zin des woords op onze vaderlandsche kansels heeft aangewezen en betreurd, gaat hij aldus voort: ‘Wat ziet gij den splinter, die in het oog uws broeders is, maar den balk, die in uw oog is, bemerkt gij niet?’ Al aanstonds maakt er zich bij die onsterfelijke woorden een goede stemming van ons gemoed meester; en zij wint in deugdelijkheid - want welbehagen in een medemensch sticht altijd - zij wint nu er zich een gevoel van welgevallen voor den spreker in mengt,

daar hij aldus voortgaat: ‘Ik gevoel de billijkheid van dit verwijt slechts al te wel. Mijn laatste woord zal daarom een woord van verootmoediging zijn; eene herinnering aan de vermaning van den Spreukendichter: ‘bevalligheid is bedrog en schoonheid ijdelheid.’ - Maar, ziet, wat volgt er nu onmiddellijk? ‘Plompe moraal, indien gij wilt. Sommige zijden van het menschelijk leven eenvoudig weg te denken of daarover het anathema uit te spreken, is eene gemakkelijke zaak..... Toch heeft de Spreukendichter gelijk,’ enz. - Misschien lag het aan mij, maar Huet verwondere zich niet over den glimlach waarmede ik mijne pas gewekte stichtelijke stemming wel verdrijven moest toen ik daar las ‘Plompe moraal!’ - Ce n'est pas ainsi qu'on édifie.

De redenaar en de kritikus, die wij in deze toespraken beurtelings het woord zien nemen, hebben bij alle verschil van geaardheid dezen familietrek, waardoor zij zich als zonen van denzelfden vader doen kennen, dat zij niets op hun weg kunnen ontmoeten wat een betwistbare waarde heeft voor het scherpzinnig en geestig oog van hun vader, of zij slaan de handen ineen en veroordeelen of betwijfelen. Tegen afbreken nu op zich zelf heb ik geen grieve. Gelijk wij, tegenwoordig menschengeslacht, op geen gebied van wetenschap, kunst, nijverheid, kerkelijke en maatschappelijke belangen iets kunnen toebrengen tot den onwaardeerbaren schat van ontwikkeling en beschaving, dien wij erfden van de voorgeslachten, zonder dat wij beurtelings wijs en onwijs, handig en onhandig te werk gaan, en derhalve veel bouwen wat het nageslacht wijs zal doen met weêr af te breken; aan diezelfde wet der menschelijke beperktheid waren ook de voorgeslachten onderworpen, en hebben wij dus ook, met dankbaarheid voor hetgeen vroegere geslachten reeds erfden en afbraken, veel van hetgeen zij of lieten staan of bouwden af te breken op onze beurt. Maar wij moeten ook bouwen, en wel inderdaad, indien wij ons voornemen daartoe opzettelijk te kennen geven. Dit voornemen geven wij te kennen als wij willen stichten. Stichten is een nieuw-testamentisch begrip. Wegens de voorstelling van de christelijke gemeenten onder het beeld van een gebouw, een tempel, een huis Gods, dat in de persoonlijkheid en het werk van Christus zijn fondament heeft, duidt stichting allereerst de ontwikkeling der gemeente aan. De ontwikkeling, en niet de uitbreiding door aanwinst van nieuwe leden. Die ontwikkeling bedoelt den vooruitgang der gemeente in christelijk gehalte, hare toenemende volmaking, en zij geschiedt, omdat de gemeente niets anders is dan de menigte van hare leden als een zamenhangende geheelheid voorgesteld, door middel van de persoonlijke stichting der afzonderlijke leden. Van daar verkreeg het begrip van stichting zijne toepassing op individuën, en drukt het uit het feit van op nieuw bevestigde of toegenomen christelijke ontwikkeling des zielelevens. Is heiligmaking het einddoel van des christens ontwikkeling, gesticht te zijn beteekent of òp nieuw bevestigd te zijn op een punt van dien ontwikkelingsweg òf weêr eene schrede digter tot dat einddoel genaderd te zijn. Ik zeg ‘of op nieuw bevestigd te zijn’, omdat het spraakgebruik deze uitbreiding van beteekenis heeft doen ontstaan, want eigenlijk sluit het begrip van stichting het begrip van eenigen stilstand uit en dat van vooruitgang altijd in. Tenzij wij liever moeten zeggen, dat de vernieuwde

versterking van christelijken zin en wil in een zieleleven eigenlijk ook vooruitgang is. In ieder geval, er kan van stichting geen sprake zijn dan met betrekking tot eene godsdienst, wier wezen niet alleen medebrengt dat zij kan worden een standvastige gemoedsgesteldheid, maar ook eene gemoedsgesteldheid, die intensief en extensief voor immer toenemende volmaking vatbaar is. Een begrip van godsdienstigheid, waarbij het gemoedelijke leven altijd op dezelfde hoogte blijft, dobberend tusschen volslagen vertwijfeling bij de raadselen van beperkte menschelijke kennis en de verzoening eener christelijke levensbeschouwing, dobberend tusschen onzedelijke slavernij en zedelijke vrijheid, nu eens voor den warmtegraad van den toeleg op zelfbeheersching, echte liefde en Godsvertrouwen het vriespunt aanwijzend en dan weder het punt voor heete lucht: zulk een begrip van godsdienstigheid sluit dat van stichting uit.

Nadat ik eerst het stichtelijke heb besproken, de vraag beantwoord heb met het oog op de toespraken van Huet, wat al en wat niet, volgens mijne meening, de beoogde stichting kan teweegbrengen, vestigen wij nu op dat begrip zelf van stichting onze aandacht, om daaraan het begrip van godsdienst, dat in de toespraken gehandhaafd wordt of doorstraalt, te toetsen. Over 't algemeen treedt Huet in de toespraken meer op als pleiter voor het goed regt van de godsdienst bij een publiek dat ondersteld wordt ongeloovig te zijn of daartoe te neigen, dan wel als aankweeker van vrome gevoelens, neigingen, inzigten en uitzigten, waarvan de grondslag al gelegd is in de reeds bereikte religieuse ontwikkeling van 't gemoedelijk leven. Zoo zou het geacht kunnen worden voort te vloeijen uit den aard van het publiek dat hij zich voorstelde, dat wij bijna geheel den toeleg missen om alles wat zijne welsprekendheid hem aan de hand doet mede aan te wenden tot versterking van reeds aanwezig vertrouwen, tot veredeling van reeds aanwezige zelfverloochening en liefde en tot aanwijzing van de nog te weinig opgemerkte gelegenheden om van die deugden de kracht te toonen en te versterken. Ik geloof echter dat zijn begrip van godsdienst stichting in den eigenlijken zin uitsluit. Dat begrip van godsdienst vormde hij niet bij het licht van de geschiedenis van zijn eigen innerlijk leven. Want welke ook de lotgevallen van de christelijke theologie in hem geweest mogen zijn, ongetwijfeld is hij zelf in menig opzigt gesticht, dat is: ontwikkeld geworden wat betreft de fijnheid, de kracht en den werkkring van zedelijken en godsdienstigen zin en wil, dus wat betreft de vroomheid van zijn persoonlijk gemoedelijk leven. Maar dat eigen licht schijnt voor hem zelven niet bij zijn nadenken over het begrip van godsdienst, omdat dit nadenken plaats heeft onder de leiding van eene uitsluitend empirische philosophie, die dergelijk licht niet opspoort en analyseert, maar bedekt onder de korenmaat van de formule: zeker is alleen het onmiddellijk zinnelijk waarneembare, en een onderzoek naar onwaarneembare toestanden en gebeurtenissen, waaruit het waarneembare moet verklaard worden, leidt tot ijdele bespiegeling en tot waarschijnlijke hypothesen, waarvan het tegenovergestelde toch ook niet zonder waarschijnlijkheid is. Ik geloof niet mis te tasten met deze karakteristiek van Huet's wijsgeerig standpunt. ‘Daar is,’ zoo lezen

wij n°. 2, p. 31, ‘daar is buiten het geloof geen andere werkelijkheid als het eindige leven der natuur.’ Wel is waar wordt bij herhaling de godsdienst voorgesteld als onafscheidelijk van de menschelijke natuur; het ongeloof heet ‘een voorbijgaande uitzinnigheid,’ ‘een tijdelijke ontstemming des gemoeds’ en een van de schoonste bladzijden is wel deze (Vertr. p. 33): ‘Te zeggen: Ik geloof in God, en ik vertrouw op zijne liefde, is niets minder maar ook niets meer dan de bezielde en gevleugelde uitdrukking eener overtuiging die den grondtoon vormt van het bestaan van alle regtvaardigen’ enz.; maar er wordt geen spoor gevonden van eenige poging om hetgeen aldus als een feit, als eene werkelijkheid wordt voorgesteld zóó te verklaren, dat deze waarneembare werkelijkheid in het zieleleven van den wel ontwikkelden mensch het gevolg blijkt te zijn van den toestand van 's menschen onwaarneembare ziel, die, zal de causaalwet algemeen heerschen, zoo en zoo moet zijn om, in hare wisselwerking met de buitenwereld, dit verschijnsel hetwelk wij het geloof noemen te doen ontstaan. Voor een dergelijke psychologische analyse, die het antwoord zoekt op de vraag: welke metaphysische onderstelling omtrent de eigenaardigheid der ziel moet onvermijdelijk aangenomen worden, opdat het phaenomenologische feit, dat het geloof den grondtoon vormt van het bestaan van alle regtvaardigen, eene verklaring vinde welke aan de causaalwet beantwoordt; voor dergelijk analytisch onderzoek moet men de waarneembare oppervlakte durven verlaten, en derhalve het goed regt inzien van op empirischen grondslag voortbouwende en bij het licht der ervaring zich regtvaardigende speculatieve philosophie. Dan eerst kan men den twijfel te boven komen of de kiem, die men, stichting beoogende, wil doen ontwikkelen, wel waarlijk van de normale menschelijke natuur een noodzakelijke uiting is. Huet komt niet verder dan de stelling: ‘Het geloof is waarschijnlijker dan het ongeloof (n°. 9, p. 29).’ Het zou mij te ver afleiden indien ik een omstandig beroep deed op n°. 5 ‘Elia's hemelvaart,’ waarin over de magt der verbeelding wordt gehandeld, ten bewijze hoe weinig eene psychologie die verder gaat dan eene optelling en karakterteekening van de zinnelijk-geestelijke verschijnsels, door middel waarvan de onwaarneembare ziel hare eigenaardigheid openbaart, ter harte gaat aan onzen veelzijdig begaafden spreker. Ik bepaal mij bij zijn begrip van godsdienst. Wij lezen (n°. 9, p. 25): ‘Indien het loon der godsdienst eene werkelijkheid is, en indien de godsdienst zelve waarlijk mede behoort tot het zamenstel van den harmonisch gevormden mensch, moet zulks met den vinger kunnen aangewezen worden. Er moet dan eene gewaarwording zijn, een gevoel, een gemoedsbestaan, een verschijnsel van inwendig leven, waarvan men zeggen kan: ziedaar het eigenaardig kenmerk waardoor de godsdienstige mensch zich van den ongodsdienstigen onderscheidt.’ En dan verder: ‘Godsdienst is omgang met God; en dit verkeer onderstelt op zijne beurt een onbegrensd geloof in eene alomtegenwoordige en bovenmenschelijke liefde. Een godsdienstig mensch is hij die zijnen levensweg bewandelt als aan de zijde en onder het oog van God, even eerbiedig, even openhartig, even teergevoelig, even vertrouwend als Abraham op den weg naar de vlakte.’ Op deze wijze zou men de godsdienst beschreven kunnen achten

als eene tot standvastigheid gekomen gemoedsgesteldheid, en dus als iets waarbij het begrip van ontwikkeling van toepassing is. Want ontwikkeling onderstelt niet alleen een kiem die zich kan ontwikkelen, maar ook zulk een blijvende en standvastige geaardheid van iederen bereikten hoogeren graad van ontwikkeling, dat op dezen een nog weêr hoogere graad van ontwikkeling zijn onbewegelijken grondslag hebben kan. Maar zie, nu volgt na een paar bladzijden: 'Zij zijn niet velen in getal, de dagen van ons leven dat wij van Gods nabijheid een diepen en levendigen indruk ontvangen.' 'De omgang met God kan ons dagelijksch werk niet zijn.' Ik kan niet zien, dat wij hier een begrip van godsdienst hebben, volgens hetwelk zij zou zijn de uiting van een tot standvastigheid gekomen zielsgesteldheid, welke voor werkelijke, immer voortgaande en standvastig blijvende ontwikkeling, telkens weêr van het mindere tot het meerdere, de vatbaarheid heeft. Of zou deze Huet's bedoeling zijn, dat wij niet onafgebroken onzer godsdienstigheid ons bewust kunnen zijn, dat is, dat wij niet onafgebroken gedachten en oordeelen, die eigenaardig tot het godsdienstig leven behooren, op het veld van onze verstandswerkzaamheid kunnen hebben? Een dergelijke nuchtere opmerking mogen wij hem niet toeschrijven. Eene moeder houdt niet één enkel oogenblik op met haar kind lief te hebben, al heeft zij te midden van de zorgen voor opkweeking en opvoeding misschien niet eens eenmaal in 't jaar den tijd om over hare liefde voor haar kind opzettelijk na te denken. Toch is zij nooit zonder die liefde, welke eene standvastige neiging van hare ziel is, en alles wat zij doet vertoont in bedoeling en in vorm den onafgebroken invloed van die liefde. Niet anders is het met de waarlijk vrome zielsgesteldheid. Maar dat Huet's begrip van de godsdienst haar voorstelt als een gemoedsaandoening of een reeks van gemoedsaandoeningen, die in de ziel opkomen en verdwijnen, en alleen in dien zin bestendig zijn, dat de menschelijke natuur standvastig behoefte heeft aan den terugkeer van die aandoeningen nadat zij weêr verdwenen waren, dit blijkt ook nog uit de toespraak over 'het ééne noodige.' Volgens eene, naar mijn gevoelen, volkomen onjuiste verklaring van die pericope uit Lucas laat Huet met 'Één ding is noodig' door Jezus aan Maria aanbevelen eene beschouwende of bespiegelende vroomheid; een levensbeschouwing, 'volgens welke de ons omringende natuur als in barensnood verkeert en zucht naar het slaken van hare banden. Eene die stelt en luide verkondigt dat de geheele wereld in het booze ligt en doemniswaardig is in de oogen van God. Eene die wee roept over den rijke, den verzadigde, den vrolijke; die wil dat de mensch zijn kruis opnemen en de voetstappen drukken zal van den goddelijken Lijder; die gewaagt van handen en voeten die afgehouwen, van oogen die uitgerukt moeten worden, zal men het hemelrijk beërven.' Hij neemt aan, dat 'dit gevoelen een grondtoon is van de godsdienstigheid naar het ideaal des bijbels. Niet de éénige en alle anderen verdoovende toon, maar een wezenlijke en zeer voorname.' In overeenstemming met zijn eenzijdig empirisme laat hij die verschillende bijbelsche voorstellingen van de godsdienst onverzoend naast elkander staan, zonder den lust om ze, als naar omstandigheden en tijden gewijzigde uitingen van een en

hetzelfde karakter van gemoedelijk leven, psychologisch te verklaren. Die bespiegelende, met ‘één ding is noodig’ aangeduide vroomheid wordt dan al spoedig het christendom van het nieuwe testament, de godsdienst van Jezus, waarvoor de kinderen der 19de eeuw ‘geen sympathie en ook, indien ik het zeggen mag, geen tijd hebben,’ maar welke godsdienst toch ‘van ons aangeboren rationalisme het onontbeerlijke tegenwigt is,’ en daarom ‘te breken met de door Jezus geprezen vroomheid van Maria van Bethanie, is de dienst op te zeggen aan sommige van de reinste en verhevenste aandoeningen waarvoor de menschelijke ziel vatbaar is.’ Ook hier is de godsdienst niet een werkelijke zielsgesteldheid, die derhalve op alle uitingen des zielelevens eigenaardigen invloed uitoefent omdat de ziel altijd in haar geheel werkzaam is in ieder van hare bijzondere concrete uitingen, en waarbij dus de mogelijkheid van stichting, van toenemende ontwikkeling gegeven is: maar rationalisme en pietisme staan met gelijkheid van regten onverzoend naast elkander. Het begrip van ontwikkeling heb ik alleen duidelijk gevonden in ‘de leer der wedergeboorte,’ waar het Paulinische ‘eerst het natuurlijke, daarna het geestelijke’ de wet wordt genoemd van het menschelijk leven. Maar met die ontwikkeling van het natuurlijke tot het geestelijke is nog maar de grondslag gelegd waarop de verdere opbouw moet plaats hebben.

Met de gelijkenissen van het zuurdeeg en van het opschietende zaad, eerst het kruid, dan de aar, dan het volle koren in de aar, heeft Jezus het wezen der ware godsdienst voorgedragen als gelegen in eene de gansche ziel in haar leven en werken aanvankelijk weinig en langzamerhand meer en meer beheerschende en besturende zielsgesteldheid. De juistheid van de voorstelling der ware godsdienst onder beelden die aan het organisch zich ontwikkelende leven der natuur ontleend zijn, blijkt den gevorderden christen uit eigen ervaring, en door eene beoefening van psychologie, volgens de methode der natuurwetenschappen, waarvan vooral onze leeftijd de onvergankelijke grondslagen legt, wordt zij geplaatst in het licht der wetenschap, die verklaren wil en begrijpen. In navolging van Jezus geloofde ook Paulus, even als alle in den levensstrijd inderdaad ontwikkelde christenen, aan de werkelijkheid van stichting in den eigenlijken zin des woords voor het gemoedelijke leven. Al bleef te allen tijde de groote meerderheid der christusbelijders ver beneden de hooge eischen die aan 's menschen persoonlijke gemoedsgesteldheid gedaan worden door het woord van Jezus, en door zijn geest, zooals die bij voorbeeld in een Paulus was doorgedrongen, en hechtte daarom de openbare meening nog nooit iets anders aan het denkbeeld van stichting, dan niet veel meer dan een tijdelijke opwekking van vrome aandoeningen, waaronder het algemeen karakter van het gemoedsbestaan eigenlijk op dezelfde hoogte van ontwikkeling blijft: ik predik geen ideaal christendom, maar het christendom van Jezus zelven, wanneer ik het kenmerk van den waren christen daarin gelegen acht, dat zijn zieleleven ‘een stoot ontving tot een eeuwige beweging;’ maar dan ook werkelijk tot een beweging, zoodat zelf beheersching, ootmoedigheid, liefde, vertrouwen op God als den hemelschen Vader zich

werkelijk in hem ontwikkelen tot onvergankelijke, een algemeenen invloed uitoefenende, hebbelijkheden der ziel, die, zij het ook zeer langzaam, steeds vooruitgaan in deugdelijkheid, reinheid en kracht.

Sprekende, niet over de Israëlitische wereldbeschouwing en de bijbelsche theologie, maar sprekende over de godsdienst, zegt Huet (n°. 4, p. 21) dat wij ‘de godsdienst van Jezus moeten eeren en bewonderen als eene magt, die in vorige eeuwen sommige groote dingen tot stand gebragt heeft,’ maar ‘dat wij voor ons zelven behoefte hebben aan een ander en een beter geloof; dat er eene nieuwe godsdienst behoort gesticht te worden, minder strijdig met onze menschelijkheid, praktisch, maatschappelijk,’ en dat er daarom ‘openlijk en voor goed moet gebroken worden met het doorgeleefd en voortaan overtroffen nieuw-testamentisch christendom.’ Ik voor mij heb een anderen raad te geven, en dienovereenkomstig zocht ik steeds mijn leven en werken in te rigten. Mijn raad is deze, dat men de menschen leere begrijpen wat het beteekent dat het christendom geest en leven is; dat men hen dus tot inzigt zoeke op te leiden in het gemoedelijk leven van Jezus zelven, hoe hij gevoeld zal hebben bij zijn leven en sterven, met welk een teederheid, met welk een liefde, met welk een zelfverloochening, en welken invloed zijn denken en willen van de polsslagen van zijn Godgewijd gemoedsleven moesten ondervinden. Dat inzigt verschaft men niet in korten tijd, want voor de muzijk van zieleadel heeft men geen gehoor, tenzij op grond van eigen aanvankelijke gemoedsbeschaving. En zoo men dan algemeen of in de meest innerlijk beschaafde kringen weten zal, hoe eens christens gemoed zich beweegt en verstand en wil bestuurt bij ieder van alle mogelijke huisselijke en maatschappelijke toestanden, kom dan terug met de vraag, of er ook een nieuwe godsdienst zou moeten gesticht worden? Het antwoord zal dan wel zijn, dat zulk een vruchtbaar en veerkrachtig gemoedsbestaan, als hetgeen Jezus bedoelde, de stoutste idealen van menschelijken zieleadel en beminnelijkheid overtreft; en dat de nog hoogere veredeling, die men zich kan voorstellen, gewaarborgd wordt en geprofeteerd door de innerlijke noodzakelijkheid van immer voortgaande ontwikkeling, welke aan het reeds aanwezige eigen is.

Ik eindig met een wensch. Onze begaafde en geleerde letterkundige blijve lust en kracht behouden, om te arbeiden aan de veredeling en den bloei van vaderlandsche wetenschap en kunst, zóódat een door hem zelven bezorgde uitgave van zijn gezamenlijke werken eens noodig zij. Het meeste van wat hij tot nog toe schreef, zal vermoedelijk dan gebragt worden tot een ‘eerste periode,’ en van dat meeste gunne hij dan aan de nakomelingschap alleen maar Fragmenten, gelijk hij zelf reeds deed met de hernieuwde uitgaaf van zijn ‘stichtelijke lectuur’ in den vorm van ‘polemische fragmenten.’ Ook uit de Toespraken schifte hij dan een goed aantal bladzijden uit; er zullen genoeg overblijven, die zijn talent om met bezielden gloed en in uitnemend schoonen vorm over de hoogste aangelegenheden des zielelevens te spreken in helder en aantrekkelijk licht plaatsen.

F.W.B. VAN BELL.

Eene verzameling van waarde.

Oude kerkordeningen der nederlandsche hervormde gemeenten (1563-1638) en het concept-reglement op de organisatie van het hervormd kerkgenootschap in het koningrijk Holland (1809), verzameld en met inleidingen voorzien door C. Hooijer, emeritus-predikant van Zalt-Bommel. Te Zalt-Bommel bij Joh. Noman en Zoon. 1865.

Het ontbreekt niet aan menschen, die in den emeritus-predikant de uitdrukking van werkeloosheid zien. 't Geschiedt gelukkig ten onregte zóó. Zijn er al emeriti, die iederen arbeid ter zijde zetten, omdat zij, zooals men oudtijds wel eens zich uitgedrukt heeft, ‘affgearbeitet’ zijn, anderen, velen zelfs vergen, na de inspanning van den mannelijken leeftijd, gedurende de rust der latere levensjaren, van ligchaam en geest voortdurend de diensten, waartoe beiden in staat zijn. Hier beklimt de emeritus den kansel en predikt der gemeente het evangelie, dáár onderwijst hij de jeugdigen der gemeente in hetgeen tot hunne christelijke roeping behoort; hier behartigt hij de belangen van bijbel- en andere genootschappen, weduwen- en dergelijke fondsen enz., dáár verrijkt hij de wetenschap met de voortbrengselen van zijne pen. Hier - maar genoeg. De heer Hooijer, opdat ik van hem in het bijzonder spreke, wijdt meer dan één van zijne uren aan menig belang van de stad zijner inwoning, en dat hij in die, welke hem resten, niet vergeet winst te doen voor de wetenschap, waarvoor hij vroeger zijnen tijd, voor zooveel de betrekking, door hem bekleed, dien niet innam, ten beste had, daarvan spreken luide de ‘oude kerkordeningen’, door hem ‘verzameld en van inleidingen voorzien.’

Verzameld zijn, behalve de kerkordeningen, die in het *Kerkelijk Handboekje* zijn opgenomen (van Wezel, Embden, Dordrecht 1574, Dordrecht 1578, Middelburg, 's Gravenhage, Dordrecht 1618 en 1619), die der Waalsche Synoden onder het kruis (1563-1566); der staten van Holland en Zeeland (1576); der provinciale synode te Harderwijk (1580); der staten van Holland (1583); der staten van Utrecht (1590); der provinciale synode te Middelburg (1591); der politieken en kerkelijken te 's Gravenhage (1591); der Ommelanden van Groningen (1595); der provinciale synode te Utrecht (1612); des landschaps Drenthe (1638), en daaraan is ten slotte, zooals op den titel is uitgedrukt, toegevoegd het concept-reglement op de organisatie van het hervormd kerkgenootschap in het koningrijk Holland (1809).

Was de verzamelaar te vrijgevig in het bijeenbrengen of te karig?

Heeft hij, hetgeen hij bijeenbragt, zóó gegeven, dat men het, als den getrouwen afdruk van het oorspronkelijke aan mag merken?

Ziedaar, dunkt mij, twee vragen, die met betrekking tot dit gedeelte van Hooijer's werk besproken behooren te worden.

Wat de eerste betreft, is de twijfel bij mij gerezen: of er niet in opgenomen zij, wat er niet in behoort. Ik maak daarop geene aanmerking, dat er is de Wezelsche kerkordening of die van Dor-

drecht van het jaar 1574, al schreef men haar niet, als die van Embden en van Dordrecht van het jaar 1578, als kerkordeningen, waaraan gezag moest toegekend worden, vóór de handelingen b.v. van eene provinciale synode of in eenig afzonderlijk boekje ten behoeve eener gemeente - ik spreek er ook niet van of het, nu aan provinciale kerkordeningen eene plaats niet ontzegd werd, niet wenschelijk geweest ware, dat ook voor eene enkele gemeente-kerkordening eene plaats ware ingeruimd; maar ik denk aan de 'Acta Synodi tot Harderwijk' (1580). Ik geloof niet, dat men de handelingen dier kerkvergadering als kerkordening mag aanmerken. Oordeelt men er anders over, dat men het dan ook doe de 'Acta Synody binnen Arnhem' (20 en 21 Augustus 1579), het 'Extract uyt den Acten des Synodi gehalten zu Arnhem' (11-14 Nov. 1579), de 'Acta Provincialis Synodi, gehalden binnen Zutphen' (19 en 20 Jan. 1580), om te zwijgen van de handelingen der provinciale vergaderingen, die op die van Harderwijk volgden en die vooral niet minder kerkordenends dan deze hadden. Mijns inziens heeft de hoogleeraar Roijaards, van de provinciale kerkordeningen sprekende (*Hedendaagsch kerkregt b.d. Hervormden in Nederland*, D. I, bladz. 56 vlg.), teregt van die van Harderwijk gezwegen. Week de heer Hooijer hierin, welligt ter wille der volledigheid, van hem af, men kan er daarom vrede meê hebben, omdat men er eene inleiding aan verschuldigd is, die voor de kennis der oudste kerkelijke toestanden in Gelderland van groot belang te achten is. Wat de andere vraag aangaat, het blijkt dat de heer Hooijer het zijne gedaan heeft om zich van den besten tekst der verschillende kerkordeningen te verzekeren. Toch is er twijfel bij mij gerezen, of hem dat geheel gelukt zij. Die van de acta der Harderwijksche synode, zooals hij vóór mij ligt, geeft bij dien, welken hij deed drukken, niet weinige varianten. Als proeve schrijf ik een klein gedeelte van den eerstgenoemden af:

Acta Synodi Provincialis tho Harderwijck wetlick in den naeme des Heeren vergaedert Anno 80 den 31 May nae den middach *hora prima* aengefangen und den... Junij geendet.

Nhae aenruffungh des naemens Gottes sindt verkoeren tot einen Praesidem Otto Heteren, tho einen Assessorem Jacobus Waedeus end Scribam, Johannes Ceporinus.

1. Irstlich verordnet, dat die jenige, welche den articulis Dordracensibus noch niet onderschreven, onderschrieven sollen, soo wall die Eltisten end Diaconen als dienare des woortz.

2. Demnach mangell is gewesen an enderhaltungh des sesten artyckels des Zutphanischen synodi, als nemlich dat die Vaederen daer sij te huys sijn behoeren selver bey den dieneren om den doop ihrer kinder an tho halden end gegewortich daer bij toe staen, ist van den broederen beloefft worden, sij wollen dat beste daer in doen.

3. Es ist D. Wezekio auffgeleght, etliche exemplaria von der bekandtnis des gelaubens der niderlendischen kirchen op des Synodi oncosten te bestellen, om dat die selve van allen kirchendienaeren gelesen end darnach, vermoegh des eersten artyculs des dordracen. Synodi, in loco de doctrina, onderschriven werden moege.

4. Soll die kirch tho Nymegen ein gemein Synodall boeck laeten maecken,

engeverlich von x buchen guides pampiers daerin eerstlich dic Acta Synodi Dordracenae end aller Provincialen Conventen, des Furstendoms Gelre ende Graefschafs Zutphen geschrieven sullen werden op oncosten aller kirchen der gantzen Provintien ende sall op den naestcoemenden Synodum gebracht werden.

De gegeven kerkordeningen zijn door den verzamelaar ook van inleidingen voorzien. Wat ik zoo even van die op de handelingen der Harderwijksche synode gezegd heb, dat zeg ik met volle vrijmoedigheid ten aanzien der overigen mede. Veel onderzoeks doen zij vooronderstellen en bij uitnemendheid geschikt zijn zij om ons de voortbrengselen van den tijd, dien zij beschrijven, in zake der kerkregeling te doen waardeeren.

Gelijk het intusschen bij opstellen van historischen aard altijd gaat, dat die ze leest, dit aan te merken, dat aan te vullen vindt, zoo bij dezen mede. Iets naders daaromtrent gevende, moet ik kort zijn, opdat ik niet beschuldigd kunne worden van te breede plaats voor mijne aankondiging te vergen.

Eene aanmerking heb ik naar aanleiding van hetgeen de heer Hooijer nopens de synoden van Arnhem en Zutphen zegt (bladz. 179) ‘die zullen van minder beteekenis geweest zijn.’ In die van Zutphen werden 13 generalia en 14 particularia, in die van Harderwijk 22 generalia, het is zoo, doch daarentegen slechts 8 particularia behandeld. Wat meer beteekent is dit, dat onder de Zutphensche *generalia*, waren: de artikelen betreffende de leer en ceremoniën van de synode te Dordrecht, die voor alle gemeenten verbindend verklaard werden en waaromtrent besloten werd, dat zij in het protocol van iedere gemeente zouden geschreven en door alle dienaren des woords, ouderlingen en diakenen onderteekend worden; de gebeden vóór en na de predicatie, waarvan het formulier achter in den catechismus voorkwam, te volgen, zonder dat ‘iemandt op sijn eijgen handt tot gebeden tho sprecken ofte te dichten niet over een coemende met het voorschrevene formulier ende summe der predicatie gedaen, hem soude geven;’ het lange en korte formulier des doops, waarvan het laatste in de steden, het eerste op de dorpen gebruikt zou worden; het avondmaal te bedienen aan kranken, dat in overweging gehouden zou worden tot de aanstaande nationale synode; het gezang: *o Godt der du onse Vaeder bist*, te zingen vóór de predicatie enz. en onder de *particularia*: de doop aan kranke kinderen; het avondmaal aan hen, die, niet lezen kunnende, de tien geboden niet van woord tot woord van buiten wisten, en andere onderwerpen, die de belangstelling van die dagen hadden.

Ook iets tot aanvulling op het papier willende stellen, dacht ik aan de redenen, waardoor de zeeuwsche predikanten mogen gedreven zijn geworden tot het weigeren van den eed, die ten jare 1592 de staten van hun gewest van hen vorderden (bladz. 305); maar de ‘notata uijt de Zuidbevelantsche Classicale acteboeken,’ beginnende van het jaar 1578 en in handschrift bij mij berustende, gaven mij daaromtrent geene opheldering, aangezien zij alleen dit behelzen: ‘de Staten vorderen Eed van de predikanten die daarover doleren 8 Jan. 1592.’ Ik bepaal mij dien ten gevolge tot iets anders en kies de lijst der leden van de synode te Dordrecht ten jare 1578, die door den heer Hooijer naar 's Gravezande ge-

geven wordt en 26 namen behelst. Eene veel breedere - zij behelst 52 namen - heb ik gevonden achter een afschrift van de kerkordening der gezegde vergadering, geplaatst vóór de acten van eene onzer provinciale synoden. Ik laat haar hier volgen:

Nomina tam Ministrorum verbi quam Seniorum qui huic Synodo Dordracae interfuerunt, haec sunt:
Ministrorum
Petrus Dathenus Ecclesie... Synodi praeses.
Arnoldus Gornelii Delph. M. Scriba.
Joannes Cubus Antwerp. M. alter Scriba.
Casparus Heidanus Mid. M. assessor.
Engelbertus Faber Superintendi in Palat
Gerhardus Culenburgius Zirckz. M.
Passiche N ex Classe Zirckz
Carolus Rickwaaert alias Theophilus Leid. M.
Joannes Arcerius ex Classe Leidensi.
Dirck Berten.
Joannes Leo Bommeliensis Minist.
Rodolphus Vossius, Gorkum. M.
Servatius Winants M. Vezal
Ruardus Acronius Alcmar. M
Petrus Theodorici in Class. Alemar.
Joannes Gerubelus Vlissingh. minist
Hubertus Francisci Armud. Minist.
Andreas Castricomius Enckusan. Minist.
Hildebrandus Canaeus ex Class. Enckus.
Perus Carpentier.
Petrus de Bert Rotterdam. Minist.
Aegidius Joannis Brielens. Minist.
Andreas Hagius in Henflieth.
Isebrandus Trabius Zantwic. M.
Hermannus Herbers Dord. M.
Lexinus van der Born Geertruid. M.
Jacobus Regius Gandav. Minist.
Petrus Plattefoet Bruggens. M.
Clemens Martini Horn. Minist.
Sibrandus Demetius in Hem.
Petrus Sichemius Purmerend. M.
Bernhardt Vezekius Edamens. M.
D. Wilhelmus Feugurius Leidens. Prof.
Joannes Taphinus Princip. Anrani M.
Joannes Hoesides Gall. Eccl. Antw. M.
Joannes Herenus Gall. Eccl. Dord. M.
Jacobus Eldenius.
Henricus Middeldorphius.
Joannes Damius Harlem. M.
Joannes Venlovius.

Henricus Caesarius Schoonh. M. Seniorum.
Cornelius Rhetius Ves. Eccl. S.
D. Jacobus Forest Ecclesiae Alcmar. S.
Johan Cornelis Class. Enckus. S.
Hughe Jacobs Class. Delph. S.
Joannes Roe Ecclesiae Lond. Sen.
Jan Jaspers Ecclesiae Antw. S.
Lodewijck van der Veste Gandavens. Ecclesiae Sen.
Joris Hergine.
Fobbe Sibrants Class. Horn. Sen.
Gerrit Jans Class. Edamens. Sen.
Arnt Meiner Class. Harl. Sen.
Alst Thomas Riswick.

Ik behoef ten slotte naauwelijks te zeggen, dat ik met het aangekondigde werk, ook al had ik mijne aanmerkingen, zeer ingenomen ben. Is 't niet wenschelijk, dat het in veler handen zij? Als ik antwoord: ongetwijfeld! dan denk ik niet uitsluitend aan predikanten en kerkeraadsleden, maar ook aan andere leden der gemeente. Te zamen hebben zij grootelijks belang bij de kennis van het oude, opdat het nieuwe dat zij te zamen te vormen hebben, er te beter om zij. Moge de heer Hooijer in het ruime debiet, dat zijn werk vindt, een bewijs ontvangen van de sympathie, die men voor de resultaten van zijne werkzaamheid heeft en daardoor zich opgewekt gevoelen om door nog meerdere vruchten van zijne pen te toonen, dat hij wel emeritus, maar niet ‘affgearbeitet’ is.

F.A.E.P.R.E.

Natuurkunde.

Geologie.

Drie vragen op het gebied der geologie: van waar zijn wij gekomen? Waar zijn wij? Waar gaan wij heen? Vertaling van David Page, *the Philosophy of Geology.* Door Dr. T.C. Winkler. Haarlem, A.C. Kruseman. 1864. Zand en duinen door Dr. T.C. Winkler. Dockum. J.J. Hansma, 1865.

Het eerste werkje: ‘Drie vragen op het gebied der geologie,’ door den gunstig bekenden Engelschen geoloog David Page, bevat volgens den oorspronkelijken titel (waarom niet liever dezen voor de vertaling behouden?) en gelijk de schrijver zelf in de Inleiding nader aanduidt, eene schets van de *wijsbegeerte der geologie.* Na in genoemde inleiding daaromtrent 't een en ander in het algemeen te hebben aangemerkt, vinden wij hier achtereenvolgens aangetoond, wat het voorwerp des geologischen onderzoeks is, welke en hoedanige de krachten zijn die in de schors des aardbols de veranderingen hebben te weeg gebragt en nog te weeg brengen, welke de geschiedenis van die aardkorst uitmaken. De schrijver waarschuwt daarop tegen het gebruik maken van hypothesen, en beschouwt dan eenige der moeijelijkst te beslissen geologische vraagstukken, en de wijze waarop deze behandeld moeten worden, om daarna de magt van den tijd te bespreken en de wijze te beoordeelen, waarop men gewoon is den duur der geologische tijdperken, en dien van zekere bepaalde nederzettingen te schatten. Verder vinden wij hier gesproken over de rangschikking der verschillende formatiën, en over de aan deze te geven namen, hetgeen als van zelf leidt tot eene beoordeeling van de waarde, die toe te kennen is aan het getuigenis der daarin voorkomende fossilen voor de bepaling van den betrekkelijken ouderdom dier vormingen, waarbij de ware opvatting van het synchronisme van met elkander overeenkomende fauna's en flora's in het licht wordt gesteld. Daarna lezen wij van de methode der palaeontologie, van de navorsching aangaande den oorsprong en de ontwikkeling van het leven op den aardbol, van de opklimming van lagere tot hoogere levensvormen, voor welke noch in de inwerking van uitwendige omstandigheden, noch in de analogie

met de verschillende embryonale toestanden der hoogere organische wezens, noch zelfs in de natuurkeus eene voldoende verklaring te vinden is. Het ontstaan van den mensch volgens de algemeene wet van ontwikkeling, en de ouderdom van het menschelijk geslacht zijn de onderwerpen eener volgende afdeeling, terwijl de schrijver daarna tracht aan te wijzen, dat de wet van ontwikkeling en vooruitgang evenzeer voor de toekomst gelden moet, als zij geldt voor het verledene, en wel niet alleen met betrekking tot de planten en dieren, maar ook tot den mensch, zoodat eerst de hoogere menschenrassen de lagere geheel zullen verdringen, en eindelijk de mensch zelf zal opgevolgd worden door eene andere, hoogere soort van wezens. De betrekking der geologie tot andere wetenschappen, hare biologische en theologische strekking, hare waarde als verstandsoefening, en eindelijk de praktische of industriëele belangrijkheid dier wetenschap zijn de onderwerpen, waarmede de schrijver besluit.

Een rijke schat van zaken voor een boekje van 149 bladzijden in klein octavo! En hoe zijn al die zaken daarin behandeld? Om de waarheid te zeggen, zijn wij met de beantwoording dier vraag ietwat verlegen.

Wij moeten aan de eene zijde erkennen, dat het boekje menig helder denkbeeld, menige goede opmerking, menige nuttige waarschuwing bevat, doch zouden het aan de andere zijde eens zijn met hem, die de behandeling van al de boven opgenoemde onderwerpen in dit boekje zeer oppervlakkig noemde. Maar er is nog iets anders wat ons met deze zoogenaamde *Philosophy of Geology*, niettegenstaande de daarin voorkomende goede détails, geen vrede doet hebben. Het komt ons voor, dat de schrijver van datgene wat den naam van *wijsbegeerte eener wetenschap* verdient, en van wat daartoe al en niet behoort, geen regt helder denkbeeld bezit; hij verwart methodologie en philosophie met elkander en mengt ze dooreen. Daarbij komt iets onmethodisch, iets ongeregelds in de uiteenzetting zijner denkbeelden, dat zeker een gebrek van vele Engelsche schrijvers is, vooral wanneer die denkbeelden niet tot de meest concrete behooren, en welk gebrek zeer ongunstig afsteekt bij de steeds methodische en kristalheldere expositie der meeste Fransche auteurs. Enkele malen schijnt P. er zelf eenigzins mede verlegen, hoe hij zijne meening zóó zal uitdrukken, dat hij niet verkeerd begrepen wordt. Zoo b.v. bij hetgeen hij zegt over de waarde of onwaarde der hypothesen in de geologie, waar wij te vergeefs eene juiste, scherpe bepaling zoeken van wat in 't algemeen en in 't bijzonder in de geologie voor hypothese te houden is, en van het gebruik en misbruik er van, maar daarentegen den schrijver eerst dat gebruik vrij volstrekt hooren veroordeelen, vervolgens hem hooren toegeven, dat men de hypothesen niet onvoorwaardelijk verwerpen moet, om dan weêr, als vreesde hij te ver gegaan te zijn, zijne vroegere veroordeeling te herhalen.

Voor den zaakkundige intusschen is het niet zoo moeijelijk te ontdekken wat de schrijver bedoelt, en welke de gang zijner gedachte door het geheele boekje heen is. Maar toch bezit, naar het ons voorkomt en behoudens beter oordeel, de heer Page, hoe verdienstelijk een geoloog hij ook wezen moge, niet geheel en al

de bevoegdheid om te schrijven over *wijsbegeerte* der geologie. Van het verband der wetenschappen onderling, van wijsbegeerte der wetenschap en wat daarmede zamenhangt, heeft hij slechts een zeer oppervlakkig, vaag en in velerlei opzigt onjuist begrip. Van het eigenlijk wezen en de waarde der hypothese, die hij schijnt te begrijpen als aan de inductie vlak tegenovergesteld te zijn, even zoo. Het zou er voorwaar met de natuurwetenschap slecht uitzien, indien men al wat hypothese is zóó uit de wetenschap verbannen wilde, als de schrijver schijnt te willen dat men het uit de geologie doen zal. Men denke b.v. eens aan de hypothese der aether-trillingen in de physica!

Het gezegde zal voldoende zijn, om onze opinie over het werkje van Page te doen kennen. Wij vinden het onnoodig om die opinie verder te formuleren, of om te wijzen op bijzondere punten omtrent welke wij het niet met den schrijver eens zijn, b.v. op zijne bewering dat Galilei 't eerst geleerd zou hebben dat onze aarde slechts een deel, en geenszins het voornaamste deel van ons planetenselsel is, enz. enz.

De vertaling is blijkbaar wat haastig geschied. Enkele verkeerde constructiën, eenige stijl- en taalfouten bewijzen dit. Bijzonder hinderlijk onder het lezen is het veelvuldig voorkomen van fouten als deze: ‘niets *als*,’ - ‘bekennende dat *velen* onzer verklaringen,’ - ‘te hooren dat *sommigen* dier hemelligchamen aantoonen,’ - en dergelijke.

Ten slotte vragen wij: was het noodig of nuttig dit boekje te vertalen? En wij antwoorden van ganscher harte: neen! Dat neen spreken wij niet uit dáárom, omdat *ons* oordeel niet zeer gunstig is; dat oordeel is subjectief; niets geeft ons het regt te eischen dat een ander even weinig met het boekje ophebbe. Maar wij ontkennen de noodzakelijkheid en het nut der vertaling dáárom, omdat hij, die eene methodologie voor geologische nasporingen en studiën, of eene aanleiding tot eene wijsgeerige beoefening der geologie behoeft en gebruiken kan, geene *vertaling* van Page's werkje noodig heeft, terwijl het aan den anderen kant tot eene populaire handleiding voor hen, die iets van geologie willen weten, geheel ongeschikt is. Voor de laatste heeft Page zelf veel geschikter en met volle ruimte aan te prijzen boeken geschreven; ik bedoel zijne meer en minder uitvoerige *Text-books*, een waarvan door den heer Winkler voor Nederland bewerkt is.

Aangenaam is het ons over het tweede der boekjes, waarvan wij boven de titels opgaven, een veel gunstiger oordeel te mogen vellen. Te aangenamer is ons dit, omdat wij hier een meer oorspronkelijk werk van den heer Winkler voor ons hebben. Wij vinden hier in 146 bladzijden een goed geschreven en daarom goed te lezen overzigt van hetgeen men van de duinen weet.

Eerst beschouwt de schrijver den oorsprong van het zand, waaruit de duinen bestaan, vervolgens het ontstaan dier zandhoopen zelve, hun verstuiven en hunne plaatsverandering, met de middelen om die te voorkomen, en doet ons dan meer in het bijzonder kennis maken eerst met de duinen van andere

landen, en vervolgens met onze eigene. Ten slotte bespreekt hij de dieren en planten van onze Nederlandsche duinen.

Het is den schrijver gelukt in een zeer kort bestek het meest algemeen wetenswaardige aangaande de duinen bijeen te vatten, en dit te doen zonder droog of vervelend te worden.

Wij prijzen het boekje dan ook zeer ter lezing aan; er is waarlijk voor zeer velen veel uit te leeren. Vooral zij die aan den duinkant wonen moeten het lezen; zij zullen van hetgeen zij er uit te weten komen bij hunne wandelingen en togtjes wezenlijk genoegen en nut hebben. Wij zouden wel wenschen dat de schrijver zich eenmaal opgewekt mogt gevoelen nog een paar dergelijke boekjes te schrijven: een over ons diluvium, een ander over ons alluvium in het algemeen. Maar dan liefst wanneer hij zelf eenigen tijd in een onzer diluviale districten of onzer lagere streken vertoefd had; want het is duidelijk dat de nabijheid der duinen niet zonder eenigen inspirerenden invloed op zijn schrijven geweest is.

Wij maken ten slotte vooral opmerkzaam op hetgeen de schrijver zegt, over het verstuiven der duinen, het daardoor in de toekomst dreigende gevaar, en de middelen om dat verstuiven tegen te gaan. De algemeene aanwending dier middelen wordt verhinderd door de omstandigheid dat de duinen grootendeels bijzonder eigendom zijn. Zou daaraan van staatswege niet iets in het algemeen belang te doen zijn?

W.

Plantkunde en tuinbouw.

Neerlands plantentuin, afbeeldingen en beschrijvingen van sierplanten voor tuin en kamer. Opgedragen aan H.M. de Koningin. Onder redactie van Dr. C.A.J.A. Oudemans, hoogleeraar in de plantkunde aan het Athenaeum illustre te Amsterdam, en onder vaste medewerking van de Heeren: C. Glym, bloemist te Utrecht; J.B. Groenewegen, bloemist te Amsterdam; J.H. Krelage, bloemist te Haarlem; en H. Witte, hortulanus aan 's lands kruidtuin te Leiden. Groningen, J.B. Wolters, 1865. 1^{e} tot 4^{e} aflevering.

Toen Ref. de twee eerste afleveringen van dit tijdschrift in handen kreeg, meende hij daarin eene voortzetting te zien van de in 1855 door wijlen den hoogleeraar de Vriese begonnen *Tuinbouwflora van Nederland en zijne overzeesche bezittingen*, later, tot 1862, voortgezet onder den titel van *Flore des jardins du royaume des Pays-Bas*. De lezing van het ‘voorbericht’ en eene inzage van den tekst zelven deed hem echter van deze meening terugkomen, en al kon hij zich niet volkomen vereenigen met het prospectus, hetgeen zegt dat er tot heden in ons land geene poging gedaan werd om het publiek een boek als dit in handen te geven en daarop in eene noot volgen laat: ‘De *Tuinbouw-flora* van wijlen den hoogleeraar de Vriese kan, als van geheel andere strekking, hier buiten reke-

ning gelaten worden,' - zoo zag hij toch wel in, dat hier iets anders voor hem lag, dan een vervolg op bovengedachte *Tuinbouw-flora.*

Er zijn thans, in twee cahiers, vier afleveringen van *Neerlands Plantentuin* gereed, - genoeg om zich nu aangaande den aard en het doel van dat tijdschrift een denkbeeld te kunnen vormen. Het doel is: allen, die liefhebberij in bloemen hebben, die bloemen in hare eigenaardigheden te doen kennen, van de opmerkenswaardige verschijnselen, die zich gedurende haar leven openbaren, eene verklaring te geven, in één woord bij voorbaat de vragen te beantwoorden, die een nadenkend bloemenliefhebber aan een wetenschappelijken botanicus zou kunnen doen. Jaarlijks zullen 18 platen verschijnen, en de op die platen afgebeelde planten zullen als 't ware den tekst leveren voor de mededeelingen van den Redacteur, waarbij hij met de op den titel vermelde medewerkers niet slechts ten aanzien van de keus der planten zal te rade gaan, maar deze ook, gelijk uit de verschenen afleveringen blijkt, hunne eigene mededeelingen zullen voegen. Ook zullen er, buiten de platen om, nu en dan mededeelingen gedaan worden 't zij op het gebied der hortikultuur, 't zij op dat van de vorm- of levensleer der gewassen.

Dit is in het algemeen het plan van *Neerlands Plantentuin.* Het allereerste opstel, over *Begonia Lapeyrousii*, een gekweekte bastaard van *B. hydrocotylifolia* met *B. incarnata*, is zeer geschikt om van de wijze van behandeling een denkbeeld te geven. Na de geschiedenis van de studie der Begonia's en de geographie van dat geslacht met een kort woord gedacht te hebben, geeft de heer Oudemans een overzigt van de eigenschappen van het geslacht *Begonia* in het algemeen. Daarbij komen in de eerste plaats de asymmetrie en de vleezigheid der bladen en de vorksgewijze vertakking der bloemtuilen in aanmerking. Ook wordt natuurlijk besproken de fraaije kleur der bladen, waaraan de Begonia's vooral hare gunstige ontvangst onder de sierplanten hebben te danken. Vervolgens wordt gehandeld over het verschil tusschen de mannelijke en vrouwelijke bloemen, de kleur der bloemen, de vruchten, benevens de verdeeling der meer jaren overblijvende Begonia's in dezulke, die jaarlijks tot op een in den grond overblijvend deel afsterven, en in andere die een niet afstervenden heesterachtigen stam bezitten. Terwijl bij dit alles verschillende soorten van Begonia's als voorbeelden worden aangehaald en kortelijk gekarakteriseerd, krijgt men eindelijk eene beschrijving van de in deze aflevering afgebeelde *B. Lapeyrousii*, waarbij ten slotte door den heer Groenewegen het noodige over de behandeling der Begonia's wordt gevoegd. - Bij dit laatste zij het Ref. vergund het volgende te voegen. Een zeer gewoon exemplaar van *B. discolor*, geplant in een zeer grooten pot, was door verzuim gedurende een strengen winter in de open lucht blijven staan. Men wilde in het voorjaar den pot gebruiken om er iets anders in te zetten, doch liet dit na, toen het bleek dat er jonge blaadjes uit de aarde in den pot opschoten. Er ontwikkelde zich nu eene Begonia van zoo buitengewoon grooten omvang, als Ref. zich niet herinnert ooit op eene tentoonstelling te hebben gezien. De knol, op den behoorlijken tijd opgenomen en in een kelder bewaard, mislukte echter in het daarop volgende jaar.

De wijze, waarop de overige in deze vier afleveringen afgebeelde planten behandeld zijn, is wel niet altijd geheel dezelfde wat den vorm aangaat, doch over 't algemeen toch in denzelfden geest. Die planten zijn: *Prunus Japonica flore albo pleno*, *Cyclamen vernum*, *Galanthus nivalis*, *Azalea indica var. Dieudonné-Spae*, en *Ardisia crispa*.

Wenscht men het oordeel van Ref. over dit nieuwe tijdschrift te weten, men moge het opmaken uit zijn wensch, dat het algemeen bijval moge vinden bij hen, voor wie het blijkens het voorberigt is bestemd. Trouwens de naam van den redacteur, gezwegen nog van zijne allezins bekwame medewerkers, kan tot waarborg dienen dat men hier, zoowel ten aanzien van de degelijkheid als van den vorm der bewerking, iets wezenlijk goeds voor zich hebben moet.

De typographische uitvoering is zeer goed; ook de platen verdienen lof. Waarom zij echter grootendeels in België vervaardigd zijn, begrijpt Ref. niet, tenzij welligt van reeds in België voor een ander doel vervaardigde platen goedkoopheidshalve ook voor dit tijdschrift gebruik was gemaakt. In dit geval heeft hij er vrede mede. Men kan zoodanige platen anders in ons land even goed en zelfs veel beter vervaardigd krijgen.

L.

Mengelwerk.

Indische typen.
Door W.A. van Rees.
V. *Een Oud-Indisch Officier.*

IX.
Terugkeer van Valenciennes. - Geestdrift voor de Waterloo-helden die niet aan den veldslag van Waterloo deelnamen. - Vertrek naar Indië. - Aankomst te Portsmouth.

In Augustus verliet de indische brigade de kantonnementen en nam den terugmarsch naar Holland aan. Feestelijk werd zij overal ingehaald. Toen reeds maakte het publiek weinig onderscheid tusschen de troepen die al of niet aan den slag van Waterloo hadden deelgenomen. De slag was gewonnen, dat was genoeg; en die van het Zuiden kwam, was dus een Waterloo-held. Verwonderde het Poland, vijf jaren later een gratificatie te ontvangen voor den veldslag dien hij niet bijwoonde, hem zou een veel grootere verrassing gewacht hebben als hij na vijftig jaren nog geleefd had.

Te Breda was de geestdrift groot; de straten had men met eerebogen, de huizen met groen en lampions versierd, en 's avonds fonkelde zelfs de kleinste stulp van licht. Alles liep uit om de troepen te verwelkomen en met kransen en bloemen te bestrooijen. In Utrecht was men zoo opgewonden, dat de militaire kommandant de brigade - tot hare groote ergernis - bijna den geheelen dag met inspecties en parades onder de wapens hield; terwijl in Amsterdam het garnizoen en de schutterij op den Dam geschaard stond om zich aan de zijde der overwinnaars te scharen. Een uur na aankomst der brigade kwam de prins van Oranje uit het paleis, om inspectie

te houden; Z.K.H. droeg den gewonden arm in een zwarten doek. Nu barstte alles los in een oorverdoovend geschreeuw. ‘Leve de Prins van Oranje, leve de held van Waterloo,’ riepen zoowel soldaten als burgers; alle trommen werden geroerd, alle muzijkkorpsen speelden het ‘Wilhelmus.’ Poland klopte het hart hevig, en tranen van aandoening stonden hem in de oogen, toen hij den beminden vorst voor het eerst van nabij zag. De prins van Oranje was de afgod der soldaten. Van dit oogenblik dateerde Poland's vereering voor alles wat Oranje heette, een vereering die hij in Indië zelfs door de javaansche soldaten wist te doen deelen en die hem tot zijn dood bijbleef.

Na afloop van de parade marcheerde de brigade de Haarlemmerpoort uit, hield een groote rust, en ging daarna door naar Haarlem. De ontvangst in het garnizoen, waarvan men uitgegaan was, viel zeer tegen. Geen feestelijkheden, geen opgewondenheid of vertoon van belangstelling in de indische Waterloo-strijders (zakdoeken-gewuif van eenige soldaten-liefjes uitgezonderd), maar zelfs niet de noodige maatregelen van stadswege tot ontvangst der troepen in de kazerne. Na geparadeerd en een paar malen gedefileerd te hebben - dus vijfmaal dien dag - kwam men in een ledige kazerne met een keuken zonder vuur. Ware slechts een honderdste part van de verwenschingen, die toen gehoord werden, vervuld, - de arme Haarlemmers zouden tot in het derde geslacht de eeuwige verdoemenis niet ontgaan zijn! De wapens werden tegen den wand gezet, corvéën gekommandeerd om kazernering, fournituren enz. uit de magazijnen te halen, en om spijzen in te koopen en te bereiden; zoodat tegen middernacht de helden konden eten en pruttelend en vloekend zich tot slapen neêrlegden.

Na drie dagen vrij van dienst, ving het gewone garnizoensleven weêr aan, het koloniale traktement maakte dit dragelijk. Weldra begonnen de voorbereidende maatregelen tot vertrek naar Indië, en dagelijks werd een aantal goederen naar den Helder verzonden. In het begin van October kwam de order tot vertrek; dadelijk werden de slaapfournituren ingenomen, de troepen den dag voor den afmarsch in de kazerne geconsigneerd en het achterstallige koloniale traktement uitbetaald. Poland ontving voor zijn aandeel een hand vol dukatons; hoe geneigd ook om ze uit te geven, de gelegenheid ontbrak hem. Hij stopte het geld dus tot nader order in zijn randsel.

Het waren ruwe klanten, die koloniale troepen; de maatregel om hen als wilde dieren op te sluiten, maakte hen niet tammer. Wat hadden ze aan dat geld, als ze er geen vrolijken dag - de laatste in het garnizoen - mede konden hebben! Die dukatons brandden hun in de handen. Van vloeken en verwenschingen en geschreeuw kwam het tot baldadigheden. Uitbreken? onmogelijk. Een kapitein en twee luitenants waren op wacht aan de kazernepoort. Rustig gaan slapen op de planken, met zooveel geld op zak? - nog onmogelijker. Dan liever den boêl stuk geslagen. Eén heeft slechts het voorbeeld te geven en de rest volgt. Banken, tafels, kribben, kastjes, alles wat voor vernieling vatbaar is, wordt vernield; met de stukken slaat men de glazen in. Het is een helsch alarm, dat niet eindigt voor dat

de dag aanbreekt, de reveille en daarna appèl voor den afmarsch slaat. Met volle muzijk rukt men de kazerne en de stad uit. Honderde inwoners zijn op de been; menigeen dringt tot in de gelederen, om nog een enkel woord tot afscheid te zeggen; menige arme vrouw met een zuigeling op den arm kan haar tranen niet bedwingen en wordt bij een laatst vaarwel, zonder een enkel woord - de soldaat zou zich schamen gevoel te toonen - het traktement in de hand gedrukt. Poland behoort tot de gelukkigen die met niemand buiten den troep iets te maken heeft.

Buiten de poort gaat het den grooten weg op naar Sparendam. Dáár liggen een aantal met vlaggen versierde tjalken, waarop wordt ingescheept. De Haarlemmers, die de kolonne uitgeleide deden, keeren nu terug; er vloeijen tranen, als bij elk afscheid.

'Poland,' roept een sergeant, 'daar staat een vrouw met twee meisjes te huilen; ze willen u spreken.' Poland herkent zijne ongelukkige moeder en zusters, die van Alkmaar gekomen zijn om afscheid te nemen. Hij vliegt haar in de armen, weent als een kind, en belooft na zes jaren terug te keeren. Ha! nu komen de dukatons te pas! Hij werpt den randsel van de schouders, haalt er al het geld uit dat hij bezit, en stopt het zijne moeder in de handen.

'Aan boord, Poland!' klinkt het kommando. Nog eens omhelst hij de zijnen, en in twee sprongen bevindt hij zich weêr onder zijne woeste makkers. Het avontuurlijk soldatenleven mag hem zelf nog ruwer gemaakt hebben, zijn hart is op de regte plaats gebleven. Onder het geschreeuw en het leven, onder muzijk en tromgeluid zeilen de tjalken weg en spoedig droogen Poland's tranen. En naauwelijks is de flotille met een ferme bries uit het gezigt, of Poland heeft alle leed van zich afgezet, en zingt zijn hoogste deuntje.

Een spel kaarten wordt voor den dag gehaald, - kaarten die misschien een jaar op de politie-wacht dienst deden en waarop alleen de soldaat de figuren nog kan onderscheiden - en de dukatons springen van den eenen zak in den anderen. Dat is eerst een leven! hoera! Poland leent een paar dukatons en eindigt met er dertig te winnen; hij wil ze van den Helder aan zijne moeder zenden, als er maar gelegenheid toe is.

Een prachtig gezigt op de reede van Texel! Dáár ligt de vloot waarmede men naar Java zal stevenen; er zijn linieschepen bij, echte waterkasteelen. Poland is aan boord van de Amsterdam (84 stukken) in zijn element; drie dagen later moet hij op de Braband - een even groot schip - gekommandeerd door kolonel van der Hart, overgaan. Het tusschendek is voor de troepen ingerigt; de equipage krijgt logies in den kuil. Men wordt ingedeeld in bakken van twintig man, korporaal P. de Bruijn, Poland's bakmeester - is een goed kameraad, maar een slecht soldaat. Fourier bij Waterloo, schold hij zijn kapitein uit en werd gedegradeerd; nu had men hem weêr korporaal gemaakt, omdat hij vlug met de pen was. Op reis naar Indië leerde hij Poland lezen en schrijven, waarvoor deze hem wederkeerig diende met zijne wapens en equipement in orde te houden.

Eenige dagen na de inscheping kwam aan boord: de generaal-majoor de Kock, zijn adjudant de luitenant Raaff, de kolonel Leroux, de kapitein der artillerie Gallas

en nog een paar officieren, allen met hunne echtgenooten en kinderen. Van de marine had alleen de kapitein-luitenant Vogel zijne familie bij zich. In het geheel telde men: 1 generaal-majoor, 1 kolonel, 1 majoor, 11 kapiteins, 26 eerste en tweede luitenants, 8 kadetten, 4 kompagniën van het 5e regiment infanterie, ieder sterk 150 man, 1 kompagnie artillerie van gelijke sterkte, en een compleet kader van 6 kompagniën van het 25e regiment; terwijl de bemanning van het linieschip bestond uit 1 kapitein t/z (van der Hart), 1 kapitein-luitenant, 3 luits. 1e klasse, 6 luits. 2e klasse, 6 adelborsten, 300 matrozen en 30 mariniers onder een luitenant. Met 1252 officieren en manschappen, 14 vrouwen en 9 kinderen was het waterkasteel, hoe groot ook, toch vol; en een goede dienstregeling en veel orde was er noodig, om in die betrekkelijk kleine ruimte elkander niet te veel te hinderen.

Den 29sten October 1815, toen de commissaris-generaal van der Capellen, de commissarissen Elout en Buijskes en de luitenant-generaal Antingh geëmbarkeerd waren, ligtte de geheele vloot het anker; vier linieschepen, Amsterdam, de Ruiter, Everts en Braband, het fregat Maria van Reygersbergen met ± 4500 man landtroepen, en twee brikken met de huzaren en een groot aantal ambtenaren aan boord. De zon scheen helder; een flinke bries liet de honderd vlaggen en wimpels goed uitwaaijen; het geschutvuur van alle schepen werd door het vuur van alle batterijen aan wal beantwoord, en de hoera's der equipage vonden een krachtige echo bij de duizende menschen op den oever.

De geestdrift, bij het vertrek opgewekt, verdween echter spoedig toen de Braband en de Maria van Reygersbergen aan den grond raakten. Alles, zelfs de 12ponders, werden van achter naar voren gesleept, met dat gevolg, dat men een paar uren later vlot geraakte en de vloot, die buiten de uiterton had bijgelegd, kon inhalen. 't Was reeds donker toen men gezamenlijk koers zette; met elk oogenblik wakkerde echter de wind aan en vóór middernacht woei het een halve storm. Dat was een huishouden in het tusschendek! Poland kon het er onder al die zeezieken niet uithouden en ging op het dek. Ook daar zag het er treurig uit. De meeste matrozen, jong en onbedreven, durfden niet naar boven om de bovenzeilen vast te maken en de marszeilen te reven, die nu scheurden en klapperden en gedeeltelijk wegvlogen voor dat men ze meester was. Ten twee ure wordt gerapporteerd dat er 28 dm. water in het schip is. Dadelijk de pompen in orde gemaakt, twee tusschendeks, en twee in den kuil; aan elke pomp dertig soldaten, ziek of niet. Elk kwartier wordt er gepeild en bij elke peiling bevonden dat er meer water binnenloopt. Kolonel van der Hart gelast den schipper, om in het ruim alles 't onderste boven te halen en te trachten het lek te vinden; hij geeft tevens order, de barkassen en sloepen klaar, en de beste matrozen bij de hand te houden, om in geval van nood de sjorrings los te snijden en de vaartuigen te kunnen strijken.

‘Moet ik overàl blazen?’ vraagt de schipper.

‘Neen, laat maar slapen, wat slaapt. Allen kunnen we toch niet redden.’

Poland heeft die bevelen gehoord; hij blijft bij de groote barkas, om, als de nood aan den man is, er dadelijk in te

springen. De generaal de Kock, kolonel Leroux en alle vrouwen en kinderen staan, waarschijnlijk met hetzelfde oogmerk, op de campagne bijeen. Met het aanbreken van den dag rapporteert de schipper dat hij het lek op 8 voet onder water heeft gevonden en men bezig is het te stoppen; kort daarna dat het geheel gestopt is. Het gevaar was geweken. Toen evenwel Engelands kust in het gezigt kwam en de wind niet verminderde, werd elk half uur een kanonschot gelost om een loods te krijgen, maar te vergeefs. Andermaal viel de duisternis in en begon een lange, donkere nacht. Het schip lag onder stormzeil en fok; de toestand der soldaten was niet verbeterd; als lijken lagen honderden op de planken, onverschillig omtrent alles. Poland, die van tijd tot tijd naar beneden ging, vond zijn bakmeester tusschen een paar kromhouten, nu en dan zware zuchten slakende.

In den morgen van den derden dag kwam eindelijk een loodsboot opdagen; door de zware zee kon zij echter niet op zijde komen. Nu werd haar een end toegesmeten; de loods bond het zich om het lijf, sprong in zee en zwom naar boord. 's Anderendaags zeilde de Braband de haven van Portsmouth binnen; dienzelfden dag nog werd het schip aangehaald tegen een deensch linieschip (vroeger op een verraderlijke wijs voor Kopenhagen weggenomen), waarop de landstroepen overgescheept werden; terwijl de equipage overging op een fransch fregat (in 1812 door de Engelschen genomen). Vier dagen later kwam de Braband in het drooge dok.

X.

Poland korporaal. - Hoe snel men voor vijftig jaren reisde. - Verblijf aan de Kaap de Goede Hoop. - Aankomst te Batavia. - Poland ordonnans bij den kommandant van het leger.

Na eenige weken in reparatie geweest te zijn, werd het schip voor de groote reis afgekeurd en een ander groot vaartuig uit Nederland ontboden. In afwachting daarvan verliep meer dan een half jaar; de troepen werden bezig gehouden als in het garnizoen, en de equipage gecompleteerd met een paar honderd hollandsche matrozen, die vroeger krijgsgevangen, daarna in engelsche dienst overgegaan en nu ontslagen waren.

Den 1sten Junij 1816, stond de kompagnie van kapitein Muller op het halfdek aangetreden en formeerde den kring. Pieter de Bruijn en Poland moesten vóórkomen; de eerste om op zijn verzoek tot gewoon soldaat teruggesteld te worden, de tweede om de korporaalsstrepen te ontvangen. Poland trad dadelijk als baks-kommandant in functie en legde zich onder leiding van de Bruijn met nog meer ijver toe op het lezen en schrijven, en op de kennis der reglementen. Na verloop van drie maanden werd hij door den luit.-adj. van Eijk in de eerste klasse van theorie geplaatst.

Op zekeren dag kwam een hollandsch linieschip, dat Poland dadelijk herkende als den vroegeren Cesar, de haven van Portsmouth binnen zeilen. Op dit vaartuig, nu de Prins Frederik genaamd, onder bevel van kapitein t/z van Zenden en bestemd de Braband te vervangen, gingen de troepen over; weinige dagen later zeilde men ten tweeden male uit, kruiste met tegenwind gedurende veer-

tien dagen in het kanaal en liep ten slotte nog eens de haven van Portsmouth binnen. Een week daarna, toen de wind uit den goeden hoek woei, zocht men ten derden male het ruime sop, ditmaal in gezelschap van ruim zestig schepen. De tegenspoeden waren evenwel nog niet ten einde; want voor dat ‘de gronden’ gehaald waren, ontstond eensklaps, bij het schoonste weder en terwijl de lijzeilen bijstonden, zulk een verschrikkelijke dwarlwind, dat het schip begon te draaijen, de zeilen wegvlogen, de groote bramsteng over boord sloeg en vier man verpletterd werden. Een kwartier daarna was de gelegenheid weder goed en vervolgde men de reis.

Snelle reizen kende men in dien tijd niet; ook bij gunstigen wind werden 's nachts twee reven in de marszeilen gelegd. Hoe lang het duurde voor dat Teneriffe en de Kaap de Goede Hoop werd bereikt, zou Poland onverschillig geweest zijn, als hij slechts geen dorst had behoeven te lijden; doch met het drink-water was men zoo zuinig, dat hij meestal op een stukje lood kaauwde om den dorst minder hevig te voelen. Groot was daarom de vreugde, toen men de Tafelbaai binnen zeilde. Naauwelijks was het anker gevallen, en had het geschut van de Prins Frederik de engelsche vlag gesaluëerd, of een aantal schuitjes schoten op zijde, en werden de dukatons voor heerlijke vruchten geruild. Bij het ontschepen van den generaal de Kock met zijne familie, paradeerden de matrozen in de raa's; de engelsche schepen deden hetzelfde, het wachtschip salueerde met 15 schoten. Een prachtig rijtuig, geëscorteerd door een detachement kavallerie, stond aan de ontschepingsplaats gereed om den generaal naar het hôtel te brengen.

Toen den volgenden dag meest alle officieren naar den wal gingen, moest Poland zijn kapitein als ordonnans vergezellen. Kapitein Muller werd met de meeste gastvrijheid door een hollandsche familie opgenomen in een groot huis met veel slaven en slavinnen, die allen hollandsch spraken. Poland kreeg een net gemeubileerd kamertje, een zacht bed, en goed eten en drinken; de kapitein logeerde als een prins en was binnen acht dagen met een der twee schoone dochters van zijn gastheer verloofd. Ging de kapitein uit, dan liet hij zich steeds door Poland, in groot tenue gekleed, vergezellen; wandelde hij met zijne bruid, dan volgde Poland met de parapluie. Zoo zag hij al het bezienswaardige van de Kaapstad, de engelsche bezetting, het fort, enz. en bezocht zelfs den Tafel- en Leeuwenberg.

Een paar dagen voor het huwelijk moest Poland twee groote vaten wijn aan boord brengen, om op den trouwdag aan ieder man een flesch wijn te doen uitreiken. Het huwelijksfeest was luisterrijk; alle officieren van de Prins Frederik en een menigte Kaapsche schoonen waren daarbij tegenwoordig en dansten tot aan den morgen. Poland had nog nimmer zooveel weelde aanschouwd en kreeg nog grooter denkbeeld van den rijkdom zijns gastheers, toen deze hem een zilveren horologie met ketting en twaalf rijksdaalders ten geschenke gaf. Toen kapitein Muller zijne vrouw en familie voor het eerst aan boord bragt, werd hij met muzijk en drie hoera's ontvangen; het geheele schip was met vlaggen versierd. Dit kostte schoonpapa weder twee pijpen wijn, die Poland dadelijk moest halen.

Na zes weken verblijf aan de Kaap, gedurende welken tijd het schip de noodige herstellingen had ondergaan, werd

de reis vervolgd en ettelijke weken later de straat Sunda bereikt. Door tegenwind opgehouden, laveerde men veertien etmalen tusschen de eilanden Krakatau en Sumatra, tot dat eindelijk door het omloopen van den wind, de straat ingezeild en voor Anjer geankerd werd. Na eenige ververschingen ingenomen te hebben, stevende de Prins Frederik naar de reede van Batavia. 't Was den 12^{den} Mei 1817, ten vier ure na den middag, dus na een reis van 561 dagen, dat Poland het oord zijner bestemming bereikte! Was het wonder dat hij bijna dronken van vreugde was en lust gevoelde naar wal te zwemmen? Aanstonds werden de hangmatten ingeleverd, de randsels gepakt en op het dek de praauwen afgewacht die de troepen naar den wal zouden voeren. Om twee uur 's nachts kwamen die vaartuigen reeds op zijde en begon het overschepen; met het morgenschot ten vijf ure stak men van boord. Dezelfde aandoeningen die duizenden vóór hem en duizenden na hem ondervonden, dezelfde gedachten misschien, bezielden ook de soldaten bij het voet aan wal zetten. In de uiting alleen van gewaarwordingen bestaat verschil bij verschillende individu's. De ruwe soldaat pleegt te schreeuwen als zijn gemoed vol is, als hem woorden ontbreken, als hij opgewonden is, of als hem iets treft. Ziet eens, de hollandsche vlag op het stadhuis, hoera! - Daar gaat de sloep van den generaal voorbij, hoera! - Een karbau met zijn jong; wat leelijke dieren, hoera! - Vijftien saluutschoten van de batterij, hoera! - Een chinesche jonk, hoera! - We zijn er; aantreden! - hoera! - Daar staat een wagen met vier paarden, met inlandsche palfreniers en met een heer, die kapitein Muller aanspreekt. ‘Pieter de Bruijn’ roept deze, en Poland's baksmaat stapt in den wagen en rijdt met zijn broeder - een resident - in gestrekten draf de werf af, - hoera!

De randsels worden afgelegd. Brood, kaas en arak staan gereed tot ontbijt. Een afschuwelijke drank die arak! een waar vergift, waar men gul mede is in Indië. In het garnizoen verstrekt men het tweemalen daags gratis; langzamerhand drinkt men het, omdat er dronkenschap, vergetelheid op volgt; maar men drinkt er den dood mede. Duizende en duizende slagtoffers van den arak bewaren den grond voor uitputting. Een wonderlijk land; de heeren, de officieren zelfs, laten zich bij goed weêr een parapluie boven het hoofd dragen, en de bewoners (sirih-pruimers) bloeden allen uit den mond! Mannen en vrouwen dragen het hoofdhaar even lang, hebben evenveel baard op het gezigt, en dragen even weinig kleedingstukken; het éénige onderscheid in geslacht is aan de lengte der kleeding te zien.

Ten drie ure marcheren de troepen de poort der werf uit, door de bouwvallige oude stad, en over den weg van Jacatra, waarlangs een aantal fraaije huizen staan. Door de muzijk ingehaald, komt men aan de steenen kazernen van Weltevreden, van welke er nog slechts drie voltooid zijn. Nadat ieder man zijn slaapplaats is aangewezen, wordt er soep, vleesch en rijst verstrekt; daarna is men vrij om eens door den kampong en over passer Senin rond te wandelen.

Behalve de genoemde kazerne bestond in 1817 het kampement uit de woning van den legerkommandant - thans het hospitaal - en uit vijf blokken officierswoningen regts en links van het Waterloo-plein. De hoofdwacht stond in het

midden van het plein, de generaal de Kock woonde in het huis dat later tot Roomsche kerk herbouwd werd, en het paleis, door Daendels begonnen, stond nog onder een bamboedak. De Engelschen hadden er niets aan gedaan. Men vond toenmaals geen enkele woning aan het koningsplein, op den weg naar Meester Cornelis slechts twee of drie. Te Meester Cornelis zelf lagen twee bataillons infanterie in houten gebouwen gekazerneerd.

Weinige dagen na aankomst te Weltevreden, werd Poland met drie andere korporaals tot ordonnans bij den generaal Antingh benoemd. Was het zijn beurt, dan moest hij met een flankeur 24 uren in de voorgalerij gekleed zitten en den papegaai van den generaal leeren praten. Waren er geene orders over te brengen, dan kon hij tot afwisseling het exercitie-reglement bestuderen. Een baantje kon men 't juist niet noemen om zoo digt bij het vuur te zitten, daar de generaal zeer driftig was en, als men zijn gebroken hollandsch niet dadelijk verstond, oorvijgen uitdeelde die klonken.

XI.

Poland's eerste wapenfeit in Indië. - Waterloo-helden door Javanen in de pan gehakt. - Europesche Koppensnellers.

In het begin van 1818 kwam te Batavia de tijding, dat te Cheribon een opstand was uitgebroken, drie posthuizen en een aantal kampongs afgebrand, en een europeesch ambtenaar en een paar inlandsche hoofden afgemaakt waren. De soldaten riepen hoera! niet omdat er menschen vermoord waren, maar omdat zij de slagtoffers zouden wreken. Twee europesche kompagniën van het 5^{e} regiment, - ook die waarbij Poland stond - werden op een paar particuliere vaartuigen ingescheept, en van Samarang vertrokken gelijktijdig drie inlandsche kompagniën van het 19e regiment. Te Cheribon vereenigd, marcheerden de troepen onder kommando van den luitenant-kolonel Hoorn naar Palimanan, waar het bivak werd betrokken en één kompagnie achterbleef, toen vier dagen later de rest der kolonne naar Tjikoeroe oprukte. Vijftig bengalesche lanciers onder den luitenant Borneman, die de lijfwacht van den gouverneur-generaal van der Capellen uitmaakten, waren over land van Buitenzorg gekomen en voegden zich hier bij de kolonne.

De opstandelingen, die zich tot nu toe met branden en rooven hadden bezig gehouden en tot verscheidene duizenden waren aangegroeid, hielden in den nabijgelegen kampong Kedongdong stand. Hoorn nam zijne beschikkingen om die plaats aan te vallen. Hij verdeelt zijn magt in vier divisiën die, elk een anderen weg volgende, den kampong bij het aanbreken van den dag op vier verschillende punten zullen aanvallen; het sein tot den aanval - 4 kanonschoten - zal van het bivak gegeven worden, waar de kommandant met een peloton infanterie en het detachement lanciers achterblijft.

In het holle van den nacht vangt de beweging aan. De vier verschillende kolonnes worden door gidsen geleid. Het marcheren in den stikdonkeren nacht, reeds met veel bezwaren gepaard, wordt nog bemoeijelijkt door het ondoelmatige der velduitrusting. De manschappen dragen zware chacots, stijve stropdassen, witte baadjes en pantalons,

en den kapotjas opgerold over den schouder. In den kapotjas zijn nog, behalve een wit

baadje, pantalon en slopkousen, twee pakjes patronen geborgen. Langzaam avanceren de divisies langs smalle voetpaden door de rijstvelden. De vierde divisie, wier kommandant te veel grog heeft gebruikt, komt te laat, de eerste divisie te vroeg aan. Deze wacht het sein niet af, maar tast onmiddellijk den kampong aan, en maakt het daardoor den vijand gemakkelijk zich op dat punt te verdedigen en te gelijker tijd met een sterke magt de tweede divisie op het lijf te vallen. Geen offensieve bewegingen verwachtende, verliest de divisie-kommandant het hoofd; hij kan althans niet voorkomen dat er verwarring ontstaat, dat die spoedig in een sauve-qui-peut ontaardt en de derde divisie van den kapitein van Gend meêsleept.

Die kapitein werpt zijn sabel en schoenen weg, om sneller te kunnen vlugten. Zijn voorbeeld vindt algemeen navolging. 't Is ellendig om aan te zien! Poland is wel verpligt zijne makkers te volgen; hij ontdoet zich van den kapotjas en trekt terug; de vijand zit hem reeds op de hielen. Terwijl de meeste soldaten zich in het hooge suikerriet trachten te verbergen, volgt Poland met een twaalftal makkers een smal voetpad en houdt den vijand door geweervuur op een afstand. Op die wijze hoopt hij den grooten weg te bereiken. Een sergeant-majoor van het 19e regiment kan niet langer loopen. - ‘Moed, sergeant-majoor! nog één kwartier volgehouden!’ - Onmogelijk, zijne krachten zijn uitgeput. - ‘Moed, sergeant-majoor! - Moed genoeg,’ zegt hij, en zijn geweer wegwerpende, trekt hij zijn sabel, zet het gevest bij een boom in den grond vast en werpt zich met een laatste wanhopige inspanning op de scherpe spits!

Op het bivak aangekomen, ziet Poland er reeds een groot getal vlugtelingen vereenigd. De luitenant-kolonel heeft 25 lanciers uitgezonden om de verspreide manschappen te hulp te komen, doch allen die in het suikerriet vlugtten, zijn afgemaakt. Tegen twee uur komen de eerste en vierde divisiën ook op het bivak terug. Na den eersten stouten aanval des vijands te hebben afgeslagen, zijn zij in behoorlijke orde geretireerd, evenwel niet zonder eenig verlies aan dooden en gewonden.

Er word appèl gehouden. Van het 5de regiment ontbreken: de luitenant Hoorn en zeven-en-vijftig europesche onderofficieren en soldaten; van het 19de regiment: de kapitein Waardenburg, zeven europesche en drie-en-twintig inlandsche onderofficieren en manschappen. Negen soldaten, die hunne geweren misten, gingen in arrest, werden 's anderendaags elk met 50 rietslagen gestraft, en ontvingen later nieuwe geweren op schuld. De nederlaag is volkomen. 't Is nu gebleken dat met hoera-schreeuwen een indische vijand niet verjaagd wordt, zelfs niet door Waterloo-helden. Maar de groote schuld ligt aan den aanvoerder, die zijne magt versnipperde en geheel uit zijne handen gaf aan vier kolonne-kommandanten, die niet in onderling verband konden ageren, en die ieder naar eigen goedvinden handelden.

Hoorn liet de troepen te Tjikoeroe staan en vertrok naar Samarang. Zeven dagen later komt hij van daar met versterking van infanterie en kavallerie terug. Kapitein Elout zal nu den aanval leiden en maakt de noodige beschikkingen om met beteren uitslag Kedongdong aan te tasten. 's Morgens ten vier ure wordt afgemarcheerd; een voorwacht, bestaande uit

een brigadier en vier huzaren en geleid door den assistent-resident der afdeeling met eenige inlandsche hoofden, gaat vooruit; de infanterie in acht pelotons verdeeld, maakt het hoofdcorps uit, en de kavallerie volgt als achterwacht. Op den engen weg wordt goed opgesloten, op meer open terrein opgemarcheerd tot alles weêr bijeen is.

Omstreeks elf uur komt de assistent-resident aanrijden en berigt dat de vijand in massa op een open veld voor den kampong te zien is; er zijn een aantal voorvechters bij, in het wit gekleed, met witte tulbanden op het hoofd. Elout laat de kolonne in de grootste stilte opmarcheren en gaat de positie des vijands verkennen. Hij gelast daarna dat, wanneer men op de open vlakte zal deboucheren, de pelotons infanterie in orde van bataille opmarcheren, de bengaalsche lanciers zich op den regter-, de huzaren op den linkervleugel plaatsen zullen. Met versnelden pas gaat het toen voorwaarts. Zoodra de voorwacht in 's vijands gezigt komt, gaat er een verschrikkelijk geschreeuw uit den kampong op en wordt het vuur van die zijde geopend. De vijand heeft immers nu geen gebrek aan vuurwapens! hij hoopt er spoedig nog meer meester te worden en beweegt zich moedig voorwaarts - de voorvechters dansende voorop. Inmiddels is de kolonne in slagorde geschaard. Elout kommandeert ‘twee gelederen vuur.’ De vijand stoort er zich niet aan, al treffen hem de kogels ook; hij nadert, vuurt, danst, nadert nog meer. - Elout laat het vuur ophouden en den stormmarsch blazen. - Hoera! nu gaat 't goed! voorwaarts, hoera! de bajonetten geveld! Poland zou ook wel dansen willen, zoo gelukkig gevoelt hij zich in dit oogenblik. - Trom-trom-trom, slaan de tamboers, al sneller en sneller. - Gesloten blijven! hoera!!

Reeds bij de eerste slagen van den stormmarsch, avanceert de vijand niet meer, maar blijft verwonderd staan. Elk hoera der onzen werkt op hem als een windvlaag op het hooge koren. Hij buigt, hij wankelt, en buigt nog eens. Bij het laatste hoera verliest hij den moed en retireert, eerst langzaam, toen sneller, in den looppas, in den ren. Hoera! hij werpt geweren en lansen weg en vlugt in alle rigtingen, in den kampong, in de kali (rivier), in het hout. Nu jaagt de kavallerie vooruit; de lansen der huzaren en lanciers steken geen enkelen keer mis; 't schijnt wel een wedstrijd! Lang duurt echter de slagting niet; de vijand is verdwenen. Over de kali wordt een brug geslagen en de kolonne marcheert met slaande trom Kedongdong binnen. Er heeft onmiddellijk een uitdeeling van arak plaats, daarna worden wachten gekommandeerd, posten geplaatst, de geweren aan rotten gezet en vivres uitgegeven. Nu gaat ieder op eigen gelegenheid aan het stroopen. Poland, die grooten honger heeft, doet zich met een paar kameraden te goed aan gekookte rijst, die hij in een pot op het vuur ziet staan. Op de verzamelplaats terugkomende, wordt er een groote magere Engelschman met langen baard aangebragt; men heeft dien man met beide beenen in een blok gekluisterd gevonden. Kapitein Elout verneemt van hem, dat hij op reis naar Batavia aan een posthuis is aangehouden, uitgeplunderd en gevangen gezet. Een maand lag hij reeds in een blok te hongeren, want men had hem slechts even genoeg eten gegeven om niet te sterven.

Ook zijn reiswagen wordt in den kampong gevonden.

Na het appèl-houden, marcheert een kompagnie naar het slagveld om de wapens en andere voorwerpen van waarde te verzamelen en naar den kommandant te brengen. De assistent-resident met gevolg is daarbij tegenwoordig. Er liggen meer dan 150 dooden, ook nog zieltogenden die echter weldra sterven; de meeste gesneuvelden zijn voorvechters. Drie-en-vijftig der verloren geweren zijn heroverd. Op eenmaal klinkt er nog een hoera! Men heeft het lijk van den hoofdopstandeling gevonden, herkenbaar aan den groenen tulband en twee krissen met gouden scheden in den gordel. Hij houdt nog een grooten klewang in de hand geklemd en is door vier kogels in den buik getroffen. Zijn hoofd wordt dadelijk afgeslagen en naar den kommandant gebragt; ook de andere lijken worden onthoofd en van de hoofden een piramide gebouwd.

Hier was 't dus niet, zooals in de rapporten van krijgsverrigtingen zoo dikwijls luidt: ‘Het verlies des vijands aan dooden en gesneuvelden, die medegesleept werden, kan niet met juistheid worden opgegeven; het moet evenwel - te oordeelen naar de menigvuldige bloedsporen - groot geweest zijn.’ Neen, hier lag een veld vol gesneuvelden, hier stond een piramide van menschenhoofden. Poland, die na deze vijandelijke ontmoeting, er later honderd bijwoonde, beweerde altijd, dat de Indianen uit alle deelen van den archipel, even goed als de Europeanen die geslagen worden en op de vlugt gaan, het eerst aan zich zelven, aan eigen redding denken; en dat, even als de Europeaan slechts bij uitzondering een geliefden chef of kameraad bij een aftogt met levensgevaar uit het vuur draagt, dit ook bij de Indianen uitzondering is. Hij hield staande dat alle rapporten, waarin van bloedsporen geschreven stond, valsch waren.

(Wordt vervolgd.)

Suum cuique.

In een officieel stuk hebben Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland onlangs zich beklaagd, dat het godsdienst-onderwijs schade toebragt aan het schoolonderwijs, door de bepaling der uren, waarop het eerste gegeven wordt.

Gedeputeerde Staten hebben daarbij het oog op de priesters der Roomsch-Katholieke Kerk of der Bisschoppelijke Klerezy - immers zij spreken van godsdienstleeraars of predikanten niet, maar van ‘geestelijken’ - en het zijn niet deze mannen, die bij voorkeur onze sympathie bezitten; toch, waar het een belang geldt, ons even lief als hun, moeten wij uitdrukking geven aan onze verbazing over de stoutheid, waarmede de handhavers van het maatschappelijk onderwijs, dat 30 en meer uren 's weeks vordert, het ééne enkele uur beknibbelen, dat voor godsdienst-onderwijs wordt afgesnipperd. Wanneer die geestelijken nu nog, wijl niet allen er in slagen kunnen om dat enkele uur buiten den alles verslindenden schooltijd te vinden, door Gedeputeerde

Staten van ‘gemakzucht’ worden beschuldigd, vragen wij ernstig, waarom de bisschoppen van Haarlem, der Klerezy zoowel als der Roomsch-Katholieken, niet protesteren tegen den smaad, hun onderhebbende priesters, en velen zeker ten onregte, aangedaan door een politiek collegie, dat zich hier geheel buiten zijn kring beweegt? Hier ware 't aan zijn plaats, verzet aan te teekenen tegen eene materialistische rigting, die, wrokkend tegen het éénige tegenwigt, dat zij nog vindt, het staatsgezag aan haar verderfelijk streven poogt dienstbaar te maken, door het te misbruiken tot een aanval op de Kerk.

De Administrateur van de zaken der Hervormde Eeredienst voelt zijn einde naderen. Aan vriend en vijand wordt bij de begrootingswetten zijn naderend verscheiden aangekondigd. Voor een eervolle begrafenis heeft de zieltogende zelf gezorgd: terwijl de begrooting van Roomsch-Katholieke Eeredienst klimt naarmate de behoeften der toenemende bevolking stijgen, heeft de Administrateur van de Hervormde Eeredienst - de éénige, die een schuld van den Staat heeft in te vorderen - door een steeds dalend bedrag van zijne begrooting zich den dank verworven van allen, die begrijpen, dat de godsdienst al duur genoeg is. Daarvoor koopt hij ligt aflaat van den Minister, die voorheen de publieke zaak publiek behandeld wilde zien, en nu duldt, dat de Administrateur achter een ondoordringbaren sluijer voor de gemeente verbergt de regeling van het beheer der kerkefondsen - háár fondsen. En de Kerk, bij het graf van haar voogd, die haar dienaar eens was, zal zij, ontroostbaar niet, hem wel gunnen zijn

R.I.P.

Brievenbus.

II.
Tweede zendbrief van Argus aan - zijn adres.

Terwijl men in Zuid-Holland nog maar altijd door zieke koeijen afmaakt, en in de residentie het ministerie met de veepest besmetten wil om 't met goed fatsoen ook te kunnen afmaken, slagt men in Noord-Holland weêr schoolmeesters bij dozijnen. Reeds in 't vorige jaar werd er door mij op gewezen, hoe in die provincie, toen nog niet met name aangewezen, een plotselinge ommekeer had plaats gehad. Terwijl voorheen, tot op een ministeriële aanschrijving, de bekwaamheid der onderwijzers daar gansch zeer uitnemend groot bleek, daar schier allen, die zich aan het examen onderwierpen, een acte verkregen, werd na de ministeriële aanschrijving - niet *propter hoc*, zeg ik, maar toch *post hoc* - de pest der onkunde zóó algemeen in Noord-Holland, dat 90 percent der kandidaten moesten afgemaakt worden. Plotseling scheen de ziekte haar toppunt bereikt te hebben; en toch, nog hooger moest de nood stijgen: 100 percent bleken ditmaal aangetast; moê zuchtten de slagters onder het bloedige handwerk: van de 35 kandidaten, die een acte van hoofdonderwijzer begeerden, werd niet één toegelaten, niet één enkele ook

maar. Is 't niet of de *Arnhemsche Courant* het examen afgenomen heeft, zij, die uit de domme streken der onbekwamen zoo middagklaar bewezen had, dat de bekwamen even dom waren? Of wilde men concurreren met den bekenden philanthroop, die aan 't heele menschdom maar één hoofd gunde om 't gemak van dit hoofd met één enkelen slag in 't zand te doen rollen? V i j f-e n-d e r t i g adspiranten in één najaarszitting afgeslagt, niet één - niet *één* - niet *één*, niet ÉÉN het leven gegund!

Over de veepest schrijven de couranten artikels, de veeartsen recepten en rapporten, menschendocters zelfs verslagen, aanschrijvingen de minister, amendementen en moties van orde de kamerleden - toch worden de afgemaakte koeijen in den grond gestopt. Ongaarne zag ik 't de afgemaakte schoolmeesters ook doen: ze zijn niet onteigend. 't Zijn menschen, wier toekomst van zulk een examen afhangt; burgers zijn het, staatsburgers, die.... - in een vrij aanzienlijke stad werd dezer dagen een inkomstenbelasting geïmproviseerd; wie geacht wordt te laag zich geklassifieeerd te hebben, door Burgemeester en Wethouders wordt hij in een hoogere klasse geplaatst, en acht hij zich verongelijkt, dan hebben niet Burgemeester en Wethouders te bewijzen dat hij hooger inkomen bezit, maar aan hem is het voor den Gemeenteraad te bewijzen, dat zijn inkomen niet zoo hoog is als de pacha's lust hebben te beweren. Nederland is een vrijzinnig land onder een liberaal bestuur! - De afgemaakte schoolmeesters - ellenlange tusschenzin, die tot herhaling mij dwingt! - zijn staatsburgers, die zonder hooger beroep overgeleverd zijn aan een commissie, zamengesteld naar ministeriëel welbehagen, uit een Inspecteur en schoolopzieners, gekozen, zonder eenige contrôle, zonder eenigen anderen waarborg dan dezen, dat ze geen schoolmeesters of dominé's zijn (hen sluit ministeriëel alvermogen uit): en het is deze bevoegde commissie - bevoegd, omdat de minister ze bevoegd acht, - van strikt regtvaardigen - omdat ze ministeriële aanschrijvingen krijgen - die, zonder eenige verantwoordelijkheid, over de toekomst van geheel een stand beslist; 't is deze commissie, wier leden soms geen dragelijken brief kunnen schrijven, die aan 't Nederlandsche volk zijn onderwijzers geeft of onthoudt; 't is deze commissie, aan wier geschiktheid en naauwgezetheid de Nederlandsche jeugd is overgelaten. Nog kan het taaiste geloof - en mijn geloof is taai - aannemen dat al die 35 afgemaakte schoolmeesters reddeloos besmet waren met de pest der domheid; nog kan het goedhartigst optimismus - en ik ben een goedhartige sukkel - vertrouwen, dat eerbied voor ministeriële aanschrijvingen evenmin invloed uitoefende op het lot der 35 afgeslagte offers als wrok over ministerieël *bon plaisir*, dat een school in de Hoofdstad aan het toezigt van schoolopziener en inspecteur onttrok. Maar hoog tijd wordt het dan toch, dat er een onderzoek worde ingesteld naar de oorzaken der pest, waardoor al de Noord-Hollandsche schoolmeesters schijnen aangetast te zijn; hoog tijd om de besmette provincie streng af te sluiten, opdat door uitvoer van verdachte schoolmeesters het kwaad ook de overige gewesten niet aantaste; hoog tijd, dat de kweekschool van onderwijzers uit Haarlem verwijderd worde, waar de dampen van het drooggemalen meer nog altijd het brein schijnen te benevelen.

Misschien werd het ook tijd, dat in een eeuw, die aan schoolmeesters nog al hooge eischen doet, ook eens gedacht werd aan waarborgen van bekwaamheid, zoo als men ze wel van veeartsen vordert, maar niet van schoolopzieners, die, gekozen vaak buiten Inspecteurs en Provinciaal gouvernement om, hun invloedrijk ambt alleen te danken hebben aan ministeriële gunst.

ARGUS.

II.
Aan professor *Scholten*, over *Pierson's* vaarwel.

Bijna durf ik op uw toestemming rekenen, Hooggeachte Vriend, met wiens naam menig boekdeel zich een weg baande tot buiten het vaderland, bijna maak ik staat op een goedkeurenden glimlach, wanneer ik beweer, dat er begaafden onder ons zijn, wier pen wat al te vaardig gehoorzaamt aan den drang van het oogenblik. Als Gij, geheel uw krachtig leven der wetenschap wijdend, een periode van uw denken en wroeten besluit met de uitgave van een werk, waarin gij uzelven rekenschap geeft van uw arbeid, en ons wijst op de paden, die Gij doorwandeld, de wegen, die Gij gebaand, de mijnen, die Gij ontgonnen hebt, Gij pleegt dan met elk geschrift een nieuwe weldaad te bewijzen aan den tijdgenoot. Maar wie in het praktisch leven tot arbeid en zorgen van allerlei aard zich geroepen ziet, zij hij ook begaafd met levendigen geest en veelzijdig talent, heilzamen dwang heeft hij zich op te leggen, meene ik, vooral wen hij behoort tot de prikkelbare, ontvankelijke naturen, die velerlei indrukken gretig plegen op te nemen, om ze wel eens ietwat al te haastig weêr te geven. Nog minder mag men zich aan dien dwang onttrekken, wanneer men, levend in een tijd van ontwikkeling en gisting, zelf naauwelijks door den zonnegloed van 's levens middaghoogte tot mannelijke vastheid gerijpt, tegen schokken en slingering te weinig bestand, heden de waarheid meent gevonden te hebben, waar men gister nog slechts dwaling zag en morgen ligt weêr waan zal erkennen. Dat onze nobele Pierson althans zich zijn brief aan zijn laatste gemeente nog eens, al spoedig welligt, ernstig beklagen zal, 't wil mij maar niet uit het hoofd. Bereid om 't vaderland te verlaten, roept hij aan Rotterdam, aan Nederland - want hij wil dat ‘elk’ het lezen zal - een afscheidswoord toe(*), dat schril en raauw, menig oor pijnlijk treft, en leed doet het U zeker als mij, dat hij niet nog éénmaal het gewigt van dat woord heeft overwogen.

Mij dunkt, ik zie U, ernstig hoofdschuddend, het boekske neêrleggen, en in uw peinzenden blik lees ik: Waartoe dat? Waarom geen zelfbeheersching geoefend tot dat de kalmte weêrgekeerd, de overspanning geweken, de eenzijdigheid overwonnen was? Of heeft hij zich geen rekenschap gegeven van den indruk, dien dit schrijven, onder dien naam maken moest? Immers bij menigeen had die naam een goeden klank. Afbrekers te heeten, men heeft er de modernen aan gewend, en voor ongodsdienstig te gelden, ze moesten 't zich laten welgevallen. Pierson was nog een van de weinigen, die de algemeene smaadheid mogt ontgaan: vroom noemde men hem, vroom bij al zijn moderniteit, een warm gevoel voor godsdienst en ingenomenheid met het christendom plagt geen tegenstander hem te ontzeggen. Toen hij nu voor eenige maanden het predikambt nederlei, voelden sommigen zich geschokt; maar het predikambt neêrleggen en met het christendom breken - 't zijn al sedert lang bij de meerderheid zeer onderscheiden zaken; tot velen is de overtuiging doorgedrongen, dat men godsdienstig zijn, in christelijken geest arbeiden kan, zonder juist het predikambt te bekleeden, en op deze eerste, zeker niet onbelangrijke, overwinning mag de moderne rigting roem dragen. Van Pierson verwachtte men, dat hij, ontslagen van de beslommeringen, van het leeraarsambt onafscheidelijk, voor de verbreiding van het vrije, krachtige christendom langs anderen weg ongestoord wilde arbeiden. Slechts weinigen vernamen, dat hij in zijn

(*) Dr. A. Pierson. Aan zijne laatste gemeente. Arnhem, D.A. Thieme, 1865.

schrijven aan den Walschen kerkeraad te Rotterdam verklaard had, de ernstigste redenen te verzwijgen, die tot het nederleggen van zijn ambt hem drongen.

Thans deelt hij in zijn afscheidsbrief ze meê, ‘enkele van de meest algemeen bevattelijke’ voor 't minst: nog niet alles heeft hij dus gezegd en den weg zich opengehouden om nog nadere mededeelingen te doen. Wie hem liefheeft mag den wensch niet onderdrukken, dat hij tot geen nadere verklaring zich gedrongen voele. Reeds groot genoeg is de schok, dien hij thans teweeg bragt.

Kon hij niet zwijgen? was mijn eerste vraag. Neen, meent hij: ‘Dat ik een poging waag om mij van elke smet te zuiveren - geschiedt omdat de vaderlandsche pers, in zoover zij met het nederleggen van mijn betrekking zich heeft bezig gehouden, naar mijn bescheiden oordeel, niet het hare heeft bijgedragen om mijn daad in het ware licht te plaatsen. - Mijn stilzwijgen, mijn vermelden alleen van het ondergeschikte, niet door lafhartigheid maar door een wellicht eenigzins edelmoediger gevoel ingegeven, werd niet geëerbiedigd. Wat ik zelf in gebreke was gebleven te doen, anderen hebben het zich tot taak gesteld het te doen voor mij’.

Heeft het geheugen van onzen vriend hier ook gefaald? de vaderlandsche pers heeft gesproken, ja, maar waardoor was zij wakker geschrikt? Niet het ontslag van den predikant Pierson, maar dit, dat die predikant de redenen, die tot dien stap hem bewogen, meer dan raden liet in de opzienbarende verklaring, die ons 't Aprilnommer van *de Tijdspiegel* bragt: ‘Dit is’ - zoo las men daar, met verbazing de een, met smart de ander, - ‘dit is in mijn oog de duistere zijde van den godsdienstigen toestand onzer dagen, dat al de oude godsdienstige kaders versleten zijn, dat de historische christelijke Kerk in hare verschillende afdeelingen met den dag meer een onmogelijkheid wordt, en dat er intusschen nog geen enkel nieuw kader van dien aard is dat men het rustig nadenkend, een toekomst kan beloven! De oude, Protestantsche en Roomsche, theologie, wij zijn er ten eenemale uitgegroeid; een groot aantal onzer tijdgenooten hebben van de nieuwere wetenschap en kritiek nu reeds zoo veel geleerd dat zij om protestantsch-orthodox of om roomsch te kunnen worden, eenvoudig schurken zouden moeten worden, immers hunne oogen zouden moeten sluiten voor de *evidentie.* En tevens lijdt de moderne theologie aan tegenstrijdigheden die geen wijsgeer zich laat welgevallen.

‘Het christelijk geloof, in den zin waarin dat woord altijd verstaan is, behoort voor talloos velen tot een onherroepelijk verleden. De Christus der dogmatiek en de Maria der verbeelding hebben niets meer te zeggen tot de echte zonen onzer eeuw. Zal de godsdienst voortaan blijven leven zonder eenige dogmatiek? Men heeft het beweerd, of juister aan die hersenschim heeft men zich een wijle overgegeven. Godsdienst onderstelt altijd, hetzij dan luide of stilzwijgend, bepaalde voorstellingen omtrent het goddelijke, omtrent de betrekking tusschen het oneindige en het eindige. Nu de oude vervallen zijn, welke zullen de nieuwe voorstellingen wezen, die de denkende geesten kunnen bevredigen? Het supranaturalisme is voor de ontwikkeling der wijsbegeerte bezweken. Zal er voortaan godsdienst zijn zonder supranaturalisme? Ook dit is een hersenschim. De godsdienst onderstelt alweder, hetzij dan luide of stilzwijgend, iets bovennatuurlijks. Zijn God en de natuur volstrekt één, dan is er voor eigenlijk gezegde godsdienst geen plaats meer.’

Nu wist men, wat de ernstige redenen waren geweest, die Pierson tot het nemen van zijn ontslag gedrongen hadden.

‘De moderne theologie lijdende aan tegenstrijdigheden, die geen wijsgeer zich laat

welgevallen:' Pierson dus geen modern theoloog meer.

'Het supranaturalisme voor de ontwikkeling der wijsbegeerte bezweken; godsdienst zonder supranaturalisme een hersenschim:' dus voor Pierson geen godsdienst meer.

Zoo oordeelden wie hem op zijn woord wilden vatten; anderen, vriendelijker gezind, zagen in die woorden de uiting van moedeloosheid, en vermoedden, den jeugdigen strijder ware in een zwak oogenblik het wapen aan de hand ontgleden: haastig, als jeugdige kracht pleegt te zijn, had hij spoediger den triomf van zijn beginselen verwacht, en nu die verwachting faalde, zich afgekeerd van zijn arbeidsveld, om naar een minder steenachtigen grond uit te zien.

Heeft ook U zijn brief den indruk gegeven, dat deze onderstelling, door onvriendelijke gezindheid toch waarlijk niet ingegeven, hem gekrenkt heeft? 'Vreemd klinkt mij de beschuldiging van moedeloosheid in de ooren. Ik meende altijd dat er eenige moed toe gevorderd werd om te doen wat ik deed.' Zeer zeker, eenige moed, zoo als er ook eenige moed zal zijn in den jongeling, die met één forschen ruk al de banden verbrekend, waarmede hij aan het werkelijk leven is gehecht, in een klooster zich begraaft, om aan den dagelijks terugkeerenden strijd zich te onttrekken; maar zou die moed wel alle beginselen van moedeloosheid buitensluiten? Zou de man, die, tegenover een verbasterden toestand geplaatst, aan ernstige krachtsinspanning parend het geloof aan de zegepraal van het goede, en aan volharding wijs beleid huwend, zou hij in moed behoeven te wijken voor den fieren jongeling, die in één oogenblik alle banden met het bestaande verbreekt?

Benijdenswaardige, in uw stille studeercel niet gestoord door het gedruisch der woelige buitenwereld, ontzeg ons uw meêgevoel niet, die in het stormachtig leven arbeiden en kampen voor de beginselen, die Gij als de ware ons kennen leert; beoordeel den modernen prediker niet te hard, wen hem bij wijle de moed begeeft: geplaatst te midden der schare, die, onder eeuwen-ouden waan gebukt, hem wantrouwt of misverstaat, en telkens hem de verzuchting ontperst: wanneer zal haar het licht opgaan? kampen afkeer van zooveel vooroordeel, walging van zooveel farizeïsme, smart over zooveel stompheid en verdorvenheid in zijn geperste ziel om den voorrang. Wie bebetrapt zich wel niet op den wensch om zooveel strijds te ontgaan? Ik voor 't minst, voor niemand wensch ik het te verbergen, dat bij wijle zich de vraag aan mij opgedrongen heeft: ware heengaan niet beter dan blijven, heengaan, waar men u hier den priesterrang opdringt, daar in de roestige ketenen der overlevering u kluisteren wil, ginds u als een ballast der maatschappij beschouwt, het meest u duldt, omdat men van modernen verwacht, dat zij met de soberste mate van godsdienst zich tevreden zullen stellen? Maar ik haast mij, er bij te voegen, dat die oogenblikken niet mijn moedigste, krachtigste, heiligste waren, en zij bovenal ontsierd werden door ondankbaarheid voor velerlei vrucht op al te gebrekkigen arbeid.

Is het niet zoo, waarheid is er in hetgeen Pierson zegt van de bezwaren, waarmede de moderne prediker te worstelen heeft? Maar - ik doe een beroep op uw scherpen kritischen blik - zou het onvermengde waarheid zijn? Zou het - aan moedeloosheid willen wij nu niet meer denken - maar toch niet van zwaarmoedigheid getuigen, wanneer hij die bezwaren even ondragelijk als onoverwinnelijk acht?

Gelegenheid tot velerlei liefdewerk schijnt hem in zijn predikantsleven niet ontbroken te hebben 'Welkom', zegt hij, 'was ik bij uwe kranken; ook bij de graven uwer dierbaren moest ik u volgen. Mij heugt van menig ziekevertrek waar wij te zamen

baden en weenden; van menigen gang naar Gods akker waar wij te zamen zwegen en hoopten, onvergetelijke uren.' Niets gerings voorwaar voor een man, wiens erkende bescheidenheid niet gekwetst wordt door de verklaring: 'Het troosten en opbeuren van lijdenden, het steunen van zwakken, het raden van ongeoefenden, het was en is steeds mijn hoogste liefde en eerzucht. En zoo ik ooit lauweren te winnen had op het gebied van wetenschap of kunst, gewillig zou ik die lauweren prijs geven, indien ik daarmede de gelegenheid kon koopen om één daad van ware liefde te plegen, één waarachtige dienstbetooning te verleenen.'

Maar - 'aan het herderlijk werk is ook het leeraarsambt verbonden:' en dit was den man, die in weerwil van zijn verklaring 'ik was uw herder niet', zoo gaarne herder was en zoo goed herder wist te zijn, dit leeraarsambt was hem ondragelijk geworden.

Waarom?

Hij, als moderne, 'gelooft niet aan de goddelijke waarheid op bovennatuurlijke wijze medegedeeld: op godsdienstig zoo goed als op ieder ander gebied moet de mensch met zuiver menschelijke hulpmiddelen de waarheid langzaam en al dolend zoeken.'

Ik vermoed, dat Gij, scherpe denker, tegen deze verklaring weinig bezwaar zult hebben, tenzij Ge misverstand duchten mogt van die tegenstelling tusschen het 'goddelijke en het menschelijke.'

Maar, eilieve, kom mijner kortzigtigheid te hulp: wanneer wij op elk ander gebied, waarop even als op het godsdienstige, de waarheid met zuiver menschelijke hulpmiddelen gezocht moet worden, plaats gunnen aan het onderwijs als een krachtig middel om de waarheid te zoeken en het gevondene meê te deelen, - dan wil 't mij maar niet duidelijk worden, waarom men juist van het godsdienstig gebied het onderwijs zoude verbannen. Ik vrees inderdaad, dat op de vraag, die Pierson tot de huisvaders en huismoeders rigt: 'Wat kunnen katechisatiën voor u meer uitrigten?' vaders en moeders, wie hun geld meer dan de ontwikkeling van hun kroost ter harte gaat, zullen antwoorden met de wedervraag: 'Wat kunnen scholen, lagere, middelbare en hoogere scholen meer voor ons uitrigten?' 't Werd mij toch niet bekend, dat spel- en rekenboekjes, handleidingen voor natuur- en werktuigkunde, *Compendia* voor anatomie of physiologie ooit op bovennatuurlijke wijze zijn medegedeeld: al die vakken van menschelijke kennis moeten zich met zuiver menschelijke hulpmiddelen tevreden stellen, en haar beoefenaars schijnen den moed er nog niet bij te verliezen. Maar in zijn zwaarmoedigheid ziet Pierson het lot van den godsdienstleeraar al zeer donker in: wat hij te zeggen heeft verliest onder de hand in omvang en in gehalte beide. 'Al wat ooit en door wien dan ook op deze aarde over God en de onzienlijke dingen is gezegd, is slechts een gevolg van het zoeken en tasten naar het oneindige, waaraan de menschheid zich sedert eeuwen overgeeft, mist dus alle *absolute* waarde en kan evenmin ooit, van te voren, op volstrekte onfeilbaarheid aanspraak maken.' Zeker, niet meer dan de uitspraak van eenig anatoom of physioloog op volstrekte onfeilbaarheid aanspraak maken kan.

'Maar een mensch die met zijne broederen zoekt en den strijd des levens strijdt, die aangaande het bovenzinnelijke niet meer weet dan wie ook,.... hij is slechts een gewoon mensch.'

Zeg mij, mijn waarde Professor, in uw onmiddellijke nabijheid ziet gij dagelijks anatomen en physiologen van gevestigden naam: zijn dat buitengewone menschen,

en denken uw medische collega's er al aan om hun lessen maar te sluiten, omdat zij niet langs bovennatuurlijken weg openbaringen ontvangen omtrent het zamenstel en de werking van het menschelijk organismus? Immers neen! Ofschoon maar ‘gewone, menschen,’ weten zij er toch vrij wat meer van

dan ‘wie ook.’ Zij hebben hun geest een bepaalde rigting op dat veld van onderzoek gegeven; de verschijnselen hebben zij naauwkeurig opgemerkt, de wetten nagespoord, waardoor die verschijnselen worden beheerscht, winst hebben zij gedaan met den schat van kennis, eeuwen lang verzameld door de mannen, die op hetzelfde gebied zich bewogen. In 't onderwijzen volharden zij, door een schare van weetgierige jongelingen omringd, en als U of mij krankheid op 't leger werpt of de smart onze leden doorvlijmt, zoeken wij bij den priester der wetenschap hulp en heul, met een vertrouwen, dat niet terugdeinst voor de bedenking, dat hij ‘slechts een gewoon mensch’ is. Van Pierson, die, als empirist, ‘al de vermogens van de menschelijke natuur, al hare instinkten en aspiratiën in rekening wil brengen, ieder fluisteren opvangen, dat in het heiligdom des gemoeds van een hoogere wereld spreekt, elke vingerwijzing aandachtig gadeslaan, die ons op het spoor brengt van het wezen en werken der Godheid’ - van Pierson allerminst heb ik de tegenwerping te wachten, die het ruwe positivismus, door hem met zooveel ijver bekampt, mij te gemoet zou voeren, dat de physioloog en de anatoom zien en tasten wat zij voor zich hebben, terwijl de godsdienstleraar verwezen is naar het bovenzinnelijke. Heeft die godsdienstleeraar nu de verschijnselen, het karakter, de strekking, de afwijkingen van het godsdienstig leven bij zich zelven en bij anderen opgemerkt, in onderling verband gebragt, ze getoetst aan de ervaring van anderen, de wetten nagespeurd, waardoor ze beheerscht worden; heeft hij het oor geleend aan de uitspraken van het reinst en helderst godsdienstig leven in Christus - niet ‘een der uitnemendsten en der gezegendsten onder de kinderen der menschen,’ maar de uitnemendste en de gezegendste van allen - ik meen, dat hij, ofschoon ‘gewoon mensch’ en allerminst aanspraak makend op ‘volstrekte onfeilbaarheid,’ nog wel iets zal kunnen leeren aan een gemeente wier leden met die verschijnselen op geestelijk gebied niet allen even bekend zijn. Heeft de beoefenaar der godsdienstwetenschap nog evenmin op alle vragen een antwoord kunnen vinden als de beoefenaar van eenige wetenschap ter wereld, alleen in oogenblikken, waarin de geest, omfloersd en gedrukt, te vergeefs de vleugelen tracht te ontplooijen, zal de godsdienstleeraar zich woorden laten ontvallen als Pierson ze hier nederschrijft: ‘Het geheele gebied van het godsdienstig geloof is het gebied, niet der zekerheid, maar hoogstens der waarschijnlijkheid, zoodat ook vragen als die omtrent onze persoonlijke bestemming, hetzij hier, hetzij in een volgend leven, eerlijk en ernstig tot het rijk van het problematische worden getrokken.’

Helaas, wie kent ze niet, die doffe, droeve oogenblikken, waarin een kille, donkere nevel zich op den geest legt om hem elk uitzigt te benemen? Maar zouden die oogenblikken wel de meest gepaste zijn om tot de gemeente het woord te rigten? Als de medicus in dergelijke stemming zucht: ‘Wat is mijn wetenschap!’ - aan het ziekbed van den lijder, die op hem vertrouwt en voor wien hij onuitsprekelijk veel kan zijn, dáár onderdrukke hij liefst die verzuchting.

Alles pleegt in die droeve oogenblikken zich wanstaltig, wankleurig aan ons te vertoonen. ‘De voorstanders der moderne rigting,’ zegt Pierson in die stemming, ‘rekenen zich te behooren tot een dusgenaamden geestelijken stand.’ Och kom, protestantsche godsdienstleeraars, en de moderne nog wel! Heeft het protestantismus niet krachtig gehandhaafd het algemeen priesterschap der geloovigen, en toen het, zijn frissche jeugd vergetend, den evangeliedienaar weder tot een halven priester had verlaagd, is toen het verzet der modernen tegen die onprotestantsche, on-

christelijke dwaling vruchteloos gebleven? Afgelegd is de uitgemonsterde kleeding, de afgemeten toon daarbij, verstomd is de tale Kanaäns, natuurlijkheid en ongedwongenheid heeft bij velen de plaats ingenomen der stijve, stroeve opgeschroefdheid. Is er nog van overgebleven, aan de laffe zwakheid de schuld, aan de zwakheid ook van modernen, die, bukkend voor 't vooroordeel, aan het farizeïsme het hoofd niet durven bieden en den moed missen om in den vollen zin en van ganscher harte menschen te zijn.

Maar ‘week aan week, ten aanhoore van honderden moet hij staan bidden.’ Heeft hij dan geen gemeenschapsgevoel, geen oor voor gemeenschappelijke behoeften, geen hart voor algemeenen nood; kan hij geen sprake leenen aan de stille zuchten, die er oprijzen uit elk menschenhart; is het zoo moeijelijk, onder menschen zich mensch te gevoelen tegenover den gemeenschappelijken Vader, en zou 't niets waard zijn, dat men, zelf door 't bidden beter gestemd, anderen leeren mag, wat het ware bidden is?

‘Hij vindt geen redelijken grond voor de omstandigheid dat hij, bij uitsluiting van anderen, voorganger is bij de openbare godsdienstoefening.’ Gij bemerkt, we moeten ditmaal wat geduld oefenen met onzen vriend: niets is hem nu eenmaal naar den zin. Zal de regter zich gedrukt voelen, omdat hij het regtsbewustzijn van den staat moet uitspreken en handhaven tegen wie 't miskenden? Zeker, als in hem zelven dat regtsbewustzijn gebrekkig is ontwikkeld: hij sta dan zijn plaats af aan een ander, in wien het luider en zuiverder spreekt. Ook in oogenblikken van zwaarmoedigheid vraagt hij welligt: ‘Waarom ik, bij uitsluiting van anderen?’ maar dan vermant hij zich, gordt zich aan met moed en spant zijn krachten in om waardig de plaats te vervullen die hem werd toevertrouwd. Dunkt U niet, dat de moderne prediker, zij 't ook met een ligte siddering, bij de openbare godsdienstoefening als voorganger kan optreden? Immers hij, bij uitsluiting van anderen, werd daartoe wettig geroepen, in de onderstelling - een onderstelling, die hij al meer tot een waarheid zoekt te maken - dat zijn godsdienst dieper, reiner, krachtiger en vooral helderder is dan ze bij zijn hoorders wordt gevonden.

‘De plooien van zijn kerkelijk gewaad maken hem plotseling, tegen zijn zin, op een gegeven uur tot een wezen vrij ongelijk aan het wezen dat hij in het dagelijksch leven wenscht te vertegenwoordigen.’ Nu heeft die arme toga 't ook al gedaan! Hoe, is onnatuurlijkheid en Kraftsprache niet van menigen kansel verbannen: wat zou haar predikers dwingen om zich eenig ander geweld aan te doen dan ieder zich laat welgevallen, die in 't openbaar optreedt; wat zou hem dwingen om in de toga een ander wezen te zijn dan in zijn kamerjapon, of 't moest zijn eigen zwakheid of dubbelhartigheid zijn. Behoeft de gedachte, dat hij tot honderden spreekt over de hoogste belangen des levens, een' anderen dan heiligenden invloed op hem uit te oefenen?

‘Vreemd, zonderling komt het hem voor, dat niet de ernstige huisvader zelf, maar hij, en hij uitsluitend, den jonggeborene Gode toewijdt.’ Hij uitsluitend? Als vertegenwoordiger der gemeente, ja, en als zoodanig ook is hij boven anderen bevoegd om dat kind in de gemeente op te nemen; dat de ernstige huisvader zelf in de eenzaamheid of, nog liever, in den gewijden huiselijken kring Gode zijn kind toewijdt, mag ondersteld worden, en mogt die onderstelling vaak ijdel zijn, des te meer behoefte dan, dat de vertegenwoordiger der gemeente doe wat de vader verzuimt.

‘Hij meent overal den ouden zuurdesem van het klerikalisme te bespeuren, dat de geheele mate meels weldra bederven moet.’ Zouden de woorden van den Men-

schenzoon hier wel gepast zijn? Zeker, hij heeft het klerikalisme aanschouwd in al zijn bekrompenheid, in al zijne erbarmelijkheid, in al zijne giftigheid. Maar hij heeft het weêrstaan in het aangezigt: de lange tabbaarden heeft hij niet gespaard, de uitgerekte gebeden niet ontzien, de witgepleisterde graven niet ontweken. Hij heeft er tegen gekampt met jongelingsvuur en met mannenmoed; beschaamd heeft hij de klerikalen met zijnen heiligen ernst, gegeesseld heeft hij ze met zijn heiligen spot, getroffen heeft hij ze met zijn zevenvoudig wee! Maar heeft hij daarom gesproken: de godsdienstleeraar wordt een klerikaal, daarom zal ik niet langer godsdienstleeraar zijn? Neen, vol van heiligen zin, met open oor voor de stemmen Gods, het hart van liefde voor de schare gloeijende, is hij, vrij en frank, natuurlijk en opregt, etend en drinkend, als sabbatschenner gesmaad, als vraat en wijnzuiper gescholden, in huis en op 't veld, bij 't graf en aan den bruiloftsdisch, de tolk van, de leidsman tot de waarachtige godsdienst des harten geweest, der godsdienst, die met het klerikalisme niet meer gemeenschap heeft dan de waarheid met de logen. Wij dan ook hebben wel wat beters te doen dan den leeraarsstand te verlaten, omdat er nog van den klerikalen zuurdesem aan kleeft: laat ons den klerikalen geest der ijdelheid, der zelfverheffing, der grootspraak, der valsche nederigheid van ons wegdoen, om in een vrij, maar krachtig, ernstig maar blijmoedig, innig-zedelijk godsdienstig leven het ideaal te verwezenlijken van een waarachtig geestelijken leeraarsstand, liever dan door een, zij 't ook moedigen, aftogt het veld te ruimen voor de witgedaste, afgemeten, opgeschroefde protestantsche priestertjes en gereformeerde paapjes.

Nog meer vergt Pierson van ons geduld, en nog lang zijn wij niet tot de hoofdzaak gekomen. ‘Begeerig om te bevorderen al wat schoon is en wat welluidt, is hij geroepen voorganger te zijn bij een eeredienst en in kerkgebouwen waar het schoonheidsgevoel niet altijd bevredigd wordt.’ Van de sierlijkheid der Walsche kerk te Rotterdam behoeven wij ons wel geen overdreven voorstelling te maken, om tot de onderstelling geregtigd te zijn, dat Pierson's schoonheidsgevoel nog wel dieper wonden, dan binnen die kerkmuren, ontving aan het ziekbed der kranken, in de hutten der walgelijke armoede, en toch, ‘ware zijn betrekking in die werkzaamheid opgegaan, hij zou haar nooit hebben nedergelegd. Het troosten en opbeuren van lijdenden, het steunen van zwakken, het raden van ongeoefenden: het was en is steeds zijne hoogste liefde en eerzucht,’ - toch zeker wel niet, omdat daarbij zijn schoonheidsgevoel zooveel bevrediging vindt. Weten mannen als Pierson ons kerkgezang te veredelen, onze kerkgebouwen minder koud en naakt, onze godsdienstoefeningen minder eentoonig te maken, wie zal er hun niet dankbaar voor zijn? Maar zoolang zij 't niet gedaan hebben, zullen wij 't ons immers getroosten, dat ons schoonheidsgevoel daar minder bevredigd wordt, waar wij allereerst voor ons godsdienstig gevoel bevrediging hebben gezocht.

Zoo wordt nu ook de staf gebroken over de ‘*reticentiën* en holle klanken’, waartoe de moderne prediker zijn toevlugt zal moeten nemen - in twee gevallen toch maar: als hij een lafaard is of wen hij geen eigen godsdienstig leven heeft uit te spreken; - over doops- en avondmaalsbediening - alsof hij aan de grondideën van het christendom ontrouw ware geworden, en er zooveel bezwaar in kon liggen om die ook zinnebeeldig uit te drukken -; over het afnemen van geloofsbelijdenis, hier niet opgevat als een toetreden tot de gemeente, met het voornemen om zich door de christelijke beginselen, waarvan men rekenschap aflegt, te laten leiden, maar gekarikaturiseerd tot een

belijdenis van en een verbindtenis aan een onveranderlijke dogmatiek -; over bevestiging van ouder-

lingen en diakenen, wier goddelijke roeping (met voorbijzien van het determinismus, zoo even tegen het avondmaal te hulp geroepen) te betwijfelen zou zijn, wijl zij ook wel eens ten gevolge van min edele overleggingen beroepen worden. Eindelijk - 't doet pijn, het te moeten hooren van een man, die jaren lang, tot vóór weinige maanden nog, wekelijks als prediker optrad -: 'Onwillekeurig vraagt men of de maatschappij ten slotte niet een demoraliseerenden invloed moet ondervinden wanneer een man, die zich een prediker der waarheid noemt, het uitbarsten van de ergernis der gemeente in den regel alleen voorkomen kan, door het gebruiken van voor hem zinledige uitdrukkingen of door het deel nemen aan voor hem overtollige handelingen.' Welk eerlijk man voelt zich bij zulk een - zal ik zeggen beschuldiging of bekentenis? - het bloed niet in 't aangezigt stijgen?

'Onnatuurlijkheid, formalisme' is van dat alles de vrucht. *Sauve qui peut!* Laat ons de Kerk maar prijs geven aan dat farizeïsme; wie tot heden ons vertrouwde en ons volgde moge zich redden zoo goed hij kan. Ben ik mijns broeders hoeder?

Dat is geen woord van Pierson, van den nobelen, gemoedelijken Pierson. Heb ik 't U niet gezegd, dat een doffe nevel over zijn geest de vale vlerken had uitgespreid?

Wil nog een wijle mij uw aandacht gunnen. Kan ik geenerlei regt doen gelden om 't offer van zooveel kostelijke oogenblikken van U te vergen, de zaak, die ik moet aanroeren, heeft alle aanspraak op uw onverdeelde belangstelling: het is om 't christendom te doen, de godsdienst staat op het spel. Gij hoort mij aan, ik weet het.

Pierson wil humaniteit bevorderen: die humaniteit eischt het wegvallen van de onderscheiding tusschen het zoogenaamde profane en het gewijde: dit in de eerste plaats; maar dan ook vordert de humaniteit, dat de verschillende kerkgenootschappen verdwijnen.

Over 't eerste vergunt gij mij te zwijgen; 't is er Pierson zelf geen ernst meê: 'De kerk is eene plaats waar men bidt, waar men psalmen zingt, waar men gezegend wordt' (zonderling gebruik in de Walsche kerk te Rotterdam) 'in naam der Godheid. Daardoor verkrijgt deze plaats, bij uitzondering van elke andere, een karakter van heiligheid, enz.' Dit werkt nu de tegenstelling van profaan en gewijd in de hand. Toch roept hij straks zijn lezers met nadruk toe: '*Gij moet de instandhouding van kerk of kerkgenootschap vooral niet verwarren met het regelmatig bijwonen van godsdienstige samenkomsten.* Dat eenige menschen ergens samenkomen om zich in godsdienst te oefenen door te luisteren naar een opbouwend woord, is uitstekend en zal altijd in verband staan met de overdelgbare behoeften van velen.' Van die '*samenkomsten ergens*' die aan veler '*onverdelgbare behoeften*' moeten voldoen, verwacht hij dan niet in het volksbewustzijn een scherpe lijn tusschen het godsdienstig en het maatschappelijk leven; of wel hij neemt die scheiding aan als een onvermijdelijk kwaad; of eindelijk, hij zal met ons pogingen aanwenden om het kwade, dat aan het goede zich hecht, als het klimop aan den eik, daarvan te verwijderen. In elk geval, aan 't omhouwen van den boom denkt hij hier nog niet, maar hij schijnt er ook niet aan gedacht te hebben, dat hij, door van de Kerk te scheiden, maar daarvoor regelmatige godsdienstige samenkomsten in de plaats te stellen, voor 't minst één zijner bedoelingen heeft gemist.

De kerkgenootschappen moeten verdwijnen; wie daarvan overtuigd is, hij behoort het zijne te verlaten.

Geen kerkgenootschappen meer.

Waarom?

De scheidsmuren tusschen Protestant,

Roomsch en Israëliet moeten wegvallen, ('t zijn dan ook erbarmelijke looze scheidsmuren: zoo schijnt b.v. de Protestant alleen van den Katholiek in de verklaring van de woorden der instelling des avondmaals te verschillen, bl. 36. Hadden we dat maar vroeger geweten!). Het humanisme wil een sterk ontwikkeld gemeenschapsgevoel. Famille-eenheid, stameenheid, volks-eenheid, rijks-eenheid, geloofs-eenheid hebben wij achter den rug: nu is het om de *menschelijke eenheid* te doen: daarop wijst ons de Fransche omwenteling, voor een goed deel reeds Jezus van Nazareth.

Het humanismus nu stuit bij zijn streven naar menschelijke eenheid (d.i. eenheid van geheel het menschdom) op een hinderpaal.

Dien hinderpaal ontmoet het, niet in een of ander kerkgenootschap, maar in al de kerkgenootschappen te zamen, in elk bijzonder kerkgenootschap, met name in de Nederlandsche Hervormde kerk.

Die Kerk toch heeft een geloofsbelijdenis, een dogma: ‘zonder dogma zou een kerk ook een onding zijn.’

‘Zij gelooft, om iets te noemen, aan een persoonlijk God, aan de onsterfelijkheid van iederen mensch, aan eene openbaring van Gods volledigen raad door of in Jezus Christus.... Er is *een* geloofsbelijdenis, dat is de hoofdzaak; en de nederlandsche hervormde kerk die, zoolang zij haar bestaan handhaaft, natuurlijk ook handhaven moet hare aanspraak op de eer van te zijn de uitdrukking, de vorm der hoogste menschelijke eenheid, verklaart mitsdien dat een zekere theologische overtuiging, welke dan ook, onmisbaar is, zal de hoogste eenheid verwezenlijkt, zal het edelst gemeenschapsgevoel mogelijk zijn.’

‘De kerkelijke eenheid is niet de hoogste eenheid.’ - ‘Toch moet zij dat beweren te zijn.’

Het kerkgenootschap, de Nederlandsche Hervormde Kerk, aanspraak makende op de eer van te zijn de uitdrukking, de vorm der hoogste menschelijke eenheid? Zeker, de Heidelbergsche Catechismus loopt hoog met de Kerk (Zond. 21), maar wanneer hij die Kerk ‘van den beginne der wereld’ laat bestaan; als de Nederlandsche Geloofsbelijdenis (Art. 27) verklaart: ‘Deze heilige Kerk is niet gelegen, gebonden of bepaald in een zekere plaats, of aan zekere personen, maar zij is verspreid en verstrooid, door de geheele wereld’, - dan wordt het voor 't minst twijfelachtig, of daar wel de Nederlandsche Hervormde Kerk zal bedoeld zijn.

Is 't U ook bekend, dat dit kerkgenootschap in later tijd immer heeft verklaard de uitdrukking, de vorm te zijn der hoogste menschelijke eenheid? En toch, op grond dezer beweerde pretensie wordt dat pretensieuse kerkgenootschap door het humanismus ter dood veroordeeld.

Maar ik moet voortspoeden. Ik heb uw hulp noodig. Nu wreekt zich de zonde mijner jeugd: op het collegie in de logica werd mijn plaats te vaak ledig gevonden. Al mijn denkkracht roep ik nu bijeen; maar te weinig gedisciplineerd, wil ze maar niet erkennen, dat Pierson, die helder pleegt te denken en bepaald uit te drukken wat hij denkt, dat Pierson ook ditmaal juist heeft gedacht. 't Wil mij maar niet uit het hoofd, dat hij zich vast heeft gewerkt.

Luister.

Het humanismus - -

Wat is het humanismus?

‘Algemeene en in kiesch en overvloedig hulpbetoon zich op allerlei wijze openbarende menschenliefde, natuurlijkheid in den uitgestrektsten zin des woords, adel en verheffing in beweegredenen, in gedachten en gewaarwordingen, onkreukbare liefde tot waarheid en schoonheid op ieder gebied.’

Behoort de godsdienst ook tot Pierson's humanismus?

Ongetwijfeld. Voor twee jaren pas(*) protesteerde hij krachtigst tegen het positivisme, omdat het van geen godsdienst

(*) Rigting en Leven. I. bl. 85 sqq.

weten wou, protesteerde bepaaldelijk ‘in naam der humaniteit’.... Om haar ‘zelfstandige waarde te doen erkennen,’ wilde hij toen de godsdienst ‘beschouwen als de springveer van geheel ons leven; daar het dagelijks meer zijne overtuiging werd, dat men de godsdienst niet tot een inbeelding kan maken zonder die springveer te verlammen’.... ‘De godsdienst tot een schoone en troostvolle inbeelding te verlagen, is een vergrijp aan den adel van de menschelijke natuur, en bedreigt 's menschen zedelijk bestaan met een langzaam voortgaande verbastering.’

Maar nu? Nog staat het humanismus, zij 't niet meer in onafscheidelijk verband, toch nog op goeden voet met de godsdienst: het humanismus heeft er niet tegen ‘dat eenige menschen ergens samenkomen om zich in godsdienst te oefenen,’ ‘in de samenleving willen wij, humanisten, ons vereenigen ter bereiking, ook van godsdienstige oogmerken.’

Geen humanismus dus zonder godsdienst.

Maar geen godsdienst zonder dogma. ‘Zal de godsdienst voortaan blijven leven zonder eenige dogmatiek? Men heeft het beweerd, of juister aan die hersenschim heeft men zich een wijle overgegeven. Godsdienst onderstelt altijd, hetzij dan luide of stilzwijgend, bepaalde voorstellingen omtrent het goddelijke, omtrent de betrekking tusschen het oneindige en het eindige’(*).

Dat humanismus nu wil eenheid.

Zonder godsdienst is dat humanismus onbestaanbaar.

Zonder dogma is de godsdienst een hersenschim.

Geen humanismus dus zonder dogma.

En juist omdat het kerkgenootschap (niet dit of dat inhumane dogma, maar) eenig dogma heeft, daarom, dáárom alleen is het kerkgenootschap een hinderpaal voor het humanismus.

Kan dat humanismus geen kerkgenootschap dulden, van godsdienstige samenkomsten is het niet afkeerig.

In die samenkomsten, die ‘regelmatig bijgewoond kunnen worden, zal men luisteren naar een opbouwend woord’.

Dat woord zal wel begrippen of voorstellingen moeten uitdrukken, ‘bepaalde voorstellingen omtrent het goddelijke, omtrent de betrekking tusschen het oneindige en het eindige’.

Zoo lang die samenkomsten duren, hebben de samengekomenen een dogma; al weten zij 't straks ook op zij te zetten, daar, in die samenkomsten, zullen zij Roomsch of Protestantsch, theïstisch, deïstisch of pantheïstisch zijn; dat dogma zal hun vereenigingspunt wezen. Waar blijft dan hun humanismus?

Waarlijk, ik zie niet, hoe het humanismus zich redden zal: zonder dogma kan het niet, en een dogma wil het niet. Als 't humanismus straks (stelling VI bl. 46) de ‘godsdienstige samenkomsten’ beperkt tot de ‘in het leven geroepene voor zoover en zoo lang als de behoefte daartoe zich laat gevoelen,’ dan koestert het humanismus toch niet de *arrière pensée* om de godsdienst op te ruimen, zoodra dit voegzaam geschieden kan? Dat humanismus althans kan ons humanismus, 't kan ook Pierson's humanismus niet zijn. Wij blijven gelooven, dat hij uit gewetensdrang, uit godsdienst zijn kerkgenootschap verlaat; maar hij vergunne ons, de mededeeling van ‘enkele van de meest algemeen bevattelijke redenen’ die hem tot het aanvragen van zijn ontslag als leeraar hebben geleid, vrij onbevattelijk te noemen.

(*) *Tijdspiegel*, April 1865, bl. 435.

Ik spoed ten einde: veel heb ik nog op 't hart; maar een volledige beoordeeling van Pierson's jongste geschrift moet ik aan U en andere reivoerders der moderne wetenschap overlaten. Ware 't mij vergund, als leerling aan uw voeten te zitten, ik zou U verlof vragen, om onder uw praesidium de volgende theses te mogen defenderen:

I.

De moderne prediker acht het zijn hoogste roeping, door woord en leven het ware humanismus te verbreiden.

II.

Geen humanismus zonder godsdienst.

III.

De hoogste godsdienst is in Christus openbaar geworden.

IV.

Het Christendom is mitsdien het krachtigst middel tot bevordering van het humanismus.

V.

Verschijnt het Christendom ook in den vorm van kerkgenootschappen, de moderne prediker, verre van in eenig kerkgenootschap de volle en reine uitdrukking der christelijke waarheid te zoeken, eert het historisch bestaande.

VI.

Niet in afbreken, maar in hervormend opbouwen, acht de moderne prediker zijn roeping gelegen.

VII.

Doordrongen van den christelijken geest van ontwikkeling, vasthoudend aan het protestantsch beginsel van voortgaande hervorming, in de Nederlandsche Hervormde Kerk door niets en niemand belemmerd, tracht hij, staande op christelijken grondslag, zich bewust van zijn goed regt, uitgaande van het bestaande, zijn kerkgenootschap te hervormen naar zijn ideaal.

VIII.

Vrijwilligen afstand van zijn ambtacht hij strijdig met zijn roeping om christelijk volksopvoeder te zijn in den kring, hem door God aangewezen.

Maar sedert lang zijn de jaren der voorbereiding voorbij gegaan; te midden van het woelige leven vind ik mij, tot arbeid geroepen, tot strijd gedwongen. Ook ditmaal was mij de nood opgelegd. Ik sprak als modern predikant, en onwillig vatte ik de pen op: zooveel liever ware 't mij geweest, openlijk mijn ingenomenheid uit te drukken met den man, wiens rijke gaven mij hooge achting inboezemen, wiens edel hart vóór lang mijn warme sympathie won. Maar zwijgen mogt ik niet. Spreken was ditmaal heilige pligt. Ik ben modern - theoloog niet, maar - modern predikant. Pierson verklaart, voor zich zelven alleen te spreken; met ware humaniteit neemt hij den handschoen op om ons, die blijven, te verdedigen tegen den blaam van oneerlijkheid. Maar duur moeten wij den lof der eerlijkheid betalen. Zijn moderniteit houdt Pierson voor de moderniteit, en in die dwaling volhardend verklaart hij: ‘Ik ben zeker dat de moderne theologen, hoe meer zij tot een helder inzicht zullen komen zoowel van de beteekenis hunner eigen beginselen als van het karakter van den invloed dien de kerk uitoefent, ook des te levendiger zullen gevoelen, dat zij met hunne kerkelijke positie zich zelven in den

weg staan.' Ziedaar de toekomst van den modernen prediker: smartelijk ontwaken uit langdurig zelfbedrog. Ik ontken dat die profetie uit den geest Gods is.

De voorzienigheid plaatste mij in een gemeente, wier toenemende blijken van liefde en vertrouwen mij heilige pligten opleggen.

Zal die gemeente mij nog kunnen achten, wanneer zij aan mijn eerlijkheid slechts kan gelooven op voorwaarde van mij te moeten beklagen als het offer van hardnekkig zelfbedrog? Zal ze mij haar vertrouwen nog mogen schenken, wanneer zij er zich op voorbereid moet houden om morgen van mij te vernemen, dat ik om 't 'uitbarsten van de ergernis der gemeente voor te komen,' heden nog 'voor mij zinledige uitdrukkingen gebruik of deelneem aan voor mij overtollige handelingen'? Hoe kan zij heden mij haar kinderen toevertrouwen, als ze morgen het woord van mij te wachten heeft: 'Wat kunnen katechisatiën voor u meer uitrigten? Al wat uwe moderne leeraars voor uwe kinderen kunnen uitrigten, het is hun de beginselen in te prenten van ware humaniteit, en zoudt gij dat niet liever zelven willen doen?'

De gemeente moet weten, dat haar moderne leeraars kwakzalvers zijn noch halve idioten; dat het hun volle, heilige ernst is met godsdienst en christendom, en dat zij als eerlijke, trouwe mannen spreken omdat zij gelooven.

En waarom aan U deze regelen gerigt? Waarlijk niet, om met den luister van uw naam mijn poverheid te dekken; maar alleen, omdat ik van U, die bij een vijf-en-twintig-jarigen noesten wetenschappelijken arbeid het geloof wist te behouden, omdat ik van uw kalmen reformatorischen geest heil verwacht voor humanismus, godsdienst, christendom en Kerk; omdat ik openlijk getuigenis wensch af te leggen, dat velen met mij, niet van het ijdel roepen en het doldriftig afbreken, maar van even welberaden als krachtige hervorming het goede verwachten voor volk en Kerk; omdat ik van uw sympathie mij verzekerd houde, wanneer ik met menigeen, die den naam van modern zich niet schaamt, op den aangewezen post stand houd om te arbeiden aan de bevordering van dat humanismus, hetwelk in den Christus zijn hoogste uitdrukking en in het eeuwig jeugdige christendom zijn krachtigst bevorderingsmiddel erkent.

Moge wetenschap en Kerk nog lang zich verblijden in het bezit van den denkenden geloovige, den geloovigen denker.

Geloof mij onveranderlijk
Uw
J.P. DE KEYSER.
Arnhem,
28 Oct '65.

VADER VAN ALPHEN AAN DEN MINISTER VAN OORLOG.
àpropos van de militaire en andere Schrijvers en Sprekers.

Een vriend, die mij mijn feilen toont,
Gestreng bestraft, en nooit verschoont,
Heeft op mijn hart een groot vermogen;
Maar 't laag gemoed, dat altoos vleit,*)
Verdenk ik van baatzuchtigheid,
Ik kan zijn bijzijn niet gedogen.
Die zelden prijst, spreekt vriendentaal,
Die altoos vleit, liegt menigmaal.

*) Variante: Maar de firma Pauwels die altoos vleit.

Staatkunde en geschiedenis.

De doodstraf.

De geregtelijke doodstraf uit Christelijk oogpunt beschouwd door L.J. van Rhijn, Amsterdam. H. Höveker, 1865.
Een woord over de doodstraf van Dr. E. Laurillard, Amsterdam bij M. Schooneveld en Zoon, 1864.

Nog is het belangrijk geding over de doodstraf, sinds eenige jaren voor de vierschaar van het publiek geweten aangebragt, niet geëindigd. Wel bezitten wij reeds eenige voorbereidende gewijsden tegen het behoud dier straf, maar nog onderwerpt zich de wederpartij niet en de strijd duurt voort, hoewel van aard veranderd. Was 't vroeger een geregelde slag, geleverd met alle aan de partijen ten dienste staande strijdkrachten, thans nu vele dier strijdkrachten (argumenten) vernield zijn of gezegevierd hebben, heeft men te denken aan de belegering eener oude burg. Menige muur van het oude gebouw stortte in, menige verschansing werd verwoest, het getal van belegerden vermindert, dat der belegeraars groeit dagelijks aan, zoodat men zich met regt er over verwonderen zou, dat de bouwval nog staat door verdedigers bezet, wanneer men niet tevens bedacht, dat het bestrijden van oude maatschappelijke gebreken nog iets anders is als het belegeren eener sterkte; want de laatste wordt door wapengeweld ingenomen of omver gehaald, de eersten worden door overtuiging gesloopt.

Dank zij het gevorderde onderzoek: de strijd over de doodstraf beweegt zich tegenwoordig door de vele overwinningen op haar bestaan behaald, op een klein terrein. Dat de doodstraf eene onmenschelijke, wreede, ongelijk treffende en daarom onregtvaardige straf is, dat zij haar afschrikkend doel mist, dat zij het volksgevoel verhardt en verbastert, dat zij in plaats van afschuw voor den snoodaard een afkeer van de Geregtigheid en medelijden met haar offer opwekt, dat zij boven elke verhouding tot de misdaad staat, omdat zij in de handeling van eenige oogenblikken het equivalent stelt van een menschenleven, - zietdaar zoovele verkregen uitspraken als behaalde overwinningen op haar behoud; maar nog is het pleit niet gewonnen, nog

blijft men vragen: is de afschaffing der doodstraf niet gevaarlijk voor het bestaan der Maatschappij, heeft de Maatschappij die straf niet noodig?

Zietdaar den eigenlijken stand van het geding, toen twee nieuwe strijders in het kamp traden, Dr. E. Laurillard *tegen*, Ds. L.J. van Rhijn *voor* het behoud der doodstraf.

Wanneer men beider brochures ter hand neemt, in de verwachting dat zij uitgaan van het tegenwoordig standpunt der quaestie en nieuwe strijdkrachten aanbrengen, dan wordt men teleurgesteld. Beiden behandelen de reeds lang bestreden en afgestreden argumenten, voor en tegen de afschaffing, maar beiden hebben behoefte gevoeld om zich te verklaren voor deze of gene partij. Dr. Laurillard sprak zijn woord, in de overtuiging dat hij de quaestie in al haren omvang niet behandelen kon, 'als mensch wil ik spreken,' zoo schrijft hij: 'Een regtsgeleerd betoog kan ik niet leveren. Dat zij zoo!' En, gelijk van dien schrijver te denken was, hij verdedigt zijn gekozen partij met een beroep op den *Christusgeest.* Ds. van Rhijn had eene andere aanleiding tot schrijven; hij zou dit uit eigen beweging niet gedaan hebben; wel had hij dit onderwerp vroeger voor een bijzonderen kring behandeld, toen hij nog nimmer iets ten voordeele van de doodstraf buiten den bijbel gelezen had, - maar nu Dr. Laurillard zich als afschaffer had doen kennen, en zich daarbij op den Christusgeest had beroepen, nu werd zijn strijdlust opgewekt, en... gaf hij zijn oude verhandeling aan de publieke pers over. Maar voor hij dit doet, wil hij 'een en ander daarover hooren en lezen, inzonderheid de doorwrochte verhandeling van den heer P. van Bemmelen, Leiden 1865,' en na dit gedaan te hebben, 'geeft hij zijn vroeger opstel *onveranderd* weder,' met eenige korte aanteekeningen en een naschrift(*).

Hoe jammer, niet waar! dat Ds. van Rhijn ook na zich de litteratuur van dit onderwerp eigen gemaakt te hebben, zijn vroeger opstel, geschreven toen hij daar nog niet over gelezen had, onveranderd uitgeeft, immers dat 'een en ander' wat hij er over had kunnen lezen is niet zoo gering; alleen 'de doorwrochte verhandeling van den heer P. van Bemmelen' heeft den schrijver menig argument tegen de doodstraf kunnen leeren, dat hij had moeten trachten te wederleggen; of dat althans eenige *verandering* in zijn oud opstel had geregtvaardigd; nu ontvingen wij dus eene verhandeling ten voordeele der doodstraf van iemand, die niet vooraf een en ander daarover, en nooit iets daarvoor buiten den Bijbel gelezen had. Wat kon mij dan doen besluiten, om nog over die brochure te spreken?

'Waar een Evangeliedienaar,' zoo vangt Ds. van Rhijn den strijd aan, 'zijne stem *tegen* de regterlijke doodstraf verheft, en dat door zijn geweten gedrongen, in eene afzonderlijk uitgegeven brochure, behoeft niemand zich te verwonderen, dat een ander Evangeliedienaar zijne stem *daarvoor* laat hooren. Dit doe ik even als hij door zijn geweten gedrongen.' In zijn Voorberigt had hij reeds te kennen gegeven 'eene beschouwing *uit zuiver Christelijk oogpunt* te zullen geven, waarbij 't hem bovenal te doen was *om het behoud van het regt en de waarheid Gods* in de conscientiën der menschen.'

(*) Zie Voorberigt.

Wij aanschouwen hier dus eenen bijzonderen strijd, tusschen twee Evangeliedienaren op *zuiver christelijk* terrein over de regtmatigheid der doodstraf. Dit incident in het groote geding mag wel der aandacht waardig heeten, want wie zal 't en Dr. Laurillard en Ds. van Rhijn niet toegeven, dat deze quaestie geenszins uitsluitend voor regtsgeleerden is(*), de groote tijdvragen behooren aan allen, want zij worden niet door vakgeleerden beslist, maar door de publieke overtuiging; - ieder spreke daarin *zijn* woord, 't is onverschillig wie het spreekt, 't komt er alleen op aan of dat woord goed gesproken is; en is 't dat niet, 't zal niet veel schaden, want het zal sterven op de lippen!..

Ds. van Rhijn beweert, dat hij met de verdediging der doodstraf den *modernen wereldgeest* bestrijdt. Die opvatting der quaestie is treurig en onwaar. Het is een kenmerk van oppervlakkigheid en onderworpenheid aan vooroordeelen, om alle maatschappelijke geschillen uit dat onzalige partij-oogpunt te beoordeelen. Dit geschil is, God dank door de regtsgeleerden althans, niet verknoeid en verlaagd tot een partij-quaestie, maar werd tot heden op onzijdig en vrij veld gehouden. Had Ds. van Rhijn door ‘een en ander’ over dit onderwerp te lezen, er zich de litteratuur van eigen gemaakt, dan zou hij geweten hebben, dat zoowel onder de voorstanders van de doodstraf, als onder haar bestrijders modernen en niet-modernen gevonden worden. Maar deze misgreep is Ds. van Rhijn te vergeven, hij leerde het onderwerp uit de verhandeling van van Bemmelen; en deze gaf hem daartoe wel eenige aanleiding, - geen regt. Van Bemmelen motiveerde zijne stem tegen het beginsel der doodstraf, onder anderen op zijne beschouwing der moderne rigting, en harer gevolgen op de hedendaagsche Maatschappij, waardoor hij er toe kwam te verklaren: ‘dat de moderne straf de misdaad niet door stoffelijke middelen belet, evenmin als zij het bedreven kwaad herstelt, maar dat zij slechts werkt op 's menschen wil om hem van het kwaad af te houden.’ - Volgens die zelfde voorstelling meent hij dat het *moderne* strafregt van het oude repertoire slechts geldboete en *tijdelijke* gevangenis gebruiken kan, en dat men bij de toepassing eener tijdelijke gevangenisstraf moet toe zien, dat de gevangenis geen finantielen ondergang van den schuldige of van diens gezin teweeg brenge, en dat hij bij zijne in vrijheidstelling niet hulpeloos in de wereld sta; hij meent daarom dat de Maatschappij in dit opzigt geldelijke hulp en bijstand moet verschaffen; diezelfde rigting doet *hem* booswichten slechts ‘misdeelden van de natuur, van de fortuin, van de zamenleving’ noemen(*).

Ik wraak het geenszins, dat een partijman aan zijne rigting wapenen ontleene ter bestrijding der doodstraf, - niets is ook natuurlijker dan dit, - maar

(*) De ‘Christelijke Socialist’ die in 1864 te Nijmegen hij H.C.A. Thieme, over de doodstraf schreef, denkt er anders over. 't Schijnt hem veeleer toe, ‘dat juist de juristen hier 't minst gezag hebben, want op straffe van leek te worden, mogen zij hun positive perk niet uit, dat van tijd tot tijd met veel omslag moet worden opgebroken en vooruit gebragt, om niet gansch en al uit het gezigt te geraken van 't met den tijd voortschrijdende volk of leekendom.’

(*) Pag. 37-42.

wel bejammer ik het voor het kalme wetenschappelijk betoog van den heer van Bemmelen, dat hij uit die *moderne* voorstelling van straf een argument tegen de doodstraf geput heeft; deze ziekelijk philanthropische, sentimentele beschouwing van een booswicht gaf D^{s}. van Rhijn aanleiding, ik zeg niet regt, - om hen die tegen de toepassing der doodstraf ijveren *schurkophilen* te noemen.

Om den strijd tusschen de heeren Laurillard en van Rhijn te kunnen volgen, moeten wij de theorie van D^{r}. Laurillard, waartegen D^{s}. van Rhijn te velde trekt, vooraf in het licht te stellen. Als Evangeliedienaar ontkent hij de regtmatigheid der doodstraf op twee gronden; den eerste ontleent hij aan het oude testament, den andere aan het Evangelie. In de eerste plaats voert hij aan, dat niet alles wat in den Bijbel staat of met Bijbelplaatsen te verdedigen is, voor alle volken en eeuwen van kracht is, maar dat er ontwikkeling en vooruitgang is op zedelijk en godsdienstig gebied. Hij wijst daarbij op de verschijning van Christus, die de aanschouwing gaf van het toppunt der ontwikkeling van het zedelijk en godsdienstig leven, waardoor het zich verklaren laat, hoe nà die verschijning veel wegvallen moest, wat op een lageren trap van ontwikkeling nog zijn betrekkelijk regt van bestaan had, zooals het sabbath vieren op zaturdag, het offeren van bloed enz.; - waaruit volgt, dat men zich tot regtvaardiging der doodstraf in onze Maatschappij niet beroepen mag op plaatsen uit het oude testament, die haar wettigden in tijden en toestanden van lagere ontwikkeling. In de tweede plaats, acht hij de toepassing der doodstraf in strijd te zijn met den Christus-geest, welke meening hij door het volgend dilemma staaft: òf de misdadiger heeft vóór zijne teregtstelling berouw, en in dat geval is het in strijd met den Christus-geest ‘de rookende vlaswiek te blusschen of het geknakte riet te breken,’ - òf de misdadiger heeft geen berouw, en in dat geval is het alweder in strijd met den Christusgeest, den zondaar den tijd eener mogelijke bekeering te ontnemen.

Wij vinden deze redenering onberispelijk logisch en duidelijk. Alvorens deze te wederleggen, bouwt D^{s}. van Rhijn zijn systeem, hetgeen wij ook getrouw zullen wedergeven.

De quaestie hangt volgens hem alleen af van de beantwoording der vraag: *Wat is de overheid?* Is deze, naar de revolutionaire theorie de *dienares der Maatschappij*, de uitvoerende magt van menschen, die te zamen kwamen om wetten te maken en *dan de overheid aanstellen, om die wetten te handhaven*, dan heeft D^{r}. Laurillard en allen die aan zijne zijde staan onbetwistbaar regt; maar is de overheid *uit God*, gelooft gij aan het Goddelijk regt der overheid, dan zijn in dat geloof de waarborgen te vinden voor eene regtmatige toepassing der doodstraf. Dat nu de overheid uit God is, dienares van God en niet der Maatschappij, blijkt, volgens D^{s}. van Rhijn daaruit, dat de overheid wortelt in het door God den ouderen over de kinderen gegeven gezag. Die overheid nu past de doodstraf toe, niet in naam der beleedigde Maatschappij, maar eigenlijk in naam van den beleedigden God, want straf is geenszins ‘bloot een tuchtmiddel en eene kastijding, aangelegd op het bedwingen der

zonde en ook op de verbetering van den zondaar,' zooals Dr. Laurillard beweert, maar in de eerste plaats regtvaardige wedervergelding.

Zonderlinge redeneertrant. Ds. van Rhijn stelt veel, maar bewijst niet, wat hij stelt.

Het heet, dat de quaestie af zal hangen van de beantwoording der vraag: wat is de overheid? dienares der Maatschappij of van God? Maar hoe of waardoor die vraag de quaestie beslist, dat wordt niet aangetoond, en heb ik ook niet kunnen begrijpen. Wel stelt hij vervolgens, dat zoo de overheid dienares *der Maatschappij* is, de doodstraf onregtmatig, maar zoo zij dienares *van God* is, regtmatig moet worden geacht, - maar zoo wel bij het een als bij het ander positief mist men het *waarom.*

Ja onbegrijpelijk komt 't mij voor, hoe Dr. Laurillard die de regtmatigheid der doodstraf ontkent, onbetwistbaar regt zal hebben, wanneer de overheid dienares der Maatschappij, de *uitvoerende* magt van menschen is, die te zamen komen om wetten te maken en *dan* de overheid aanstellen, *om die wetten te handhaven*, - onbegrijpelijk, want zoo de overheid ontstaan is door een opdragt van menschen om de door hen gemaakte wetten, (bijv. die op wier overtreding de doodstraf gesteld is) *te handhaven*, dan is die overheid verpligt die wetten (bijv. die op wier overtreding de doodstraf gesteld is) na te komen, en dan zal de doodstraf *die bestaat en altijd bestaan heeft* allezins wettig en regtmatig zijn.

En nu, hoe bewijst Ds. van Rhijn het andere positief: de overheid is uit God, daarom is de doodstraf regtmatig? Door de volgende reeks van rededeelen:

De overheid wortelt in het door God den ouderen over de kinderen gegeven gezag; -

De overheid past de doodstraf toe niet in naam der beleedigde Maatschappij, maar eigenlijk in naam van den beleedigden God; -

Hare straf is geenszins bloot een tuchtmiddel, eene kastijding, aangelegd op het bedwingen der zonde en op de verbetering van den zondaar, maar in de eerste plaats regtvaardige wedervergelding.

Ik moet opregt verklaren, dat ik in deze rededeelen geen zamenhang vinden kan.

Wat bedoelt D^{s}. van Rijn, als hij zegt, dat de overheid in het door God aan de ouders gegeven gezag over hunne kinderen wortelt? dat het gezag der overheid uit het vaderlijk gezag zijn oorsprong nam? Maar dit strijdt lijnregt met zijn begrip van straf; want welke vader zal bij het straffen zijner kinderen uitgaan van het beginsel van *regtvaardige wedervergelding* of '*wraak*gevoel over het schenden zijner of Godes ordonnantiën'? maar straft niet veeleer tot tuchtiging en kastijding, *ter bedwinging der zonde* en *ter verbetering van* het ongehoorzame kind?

Door deze *op* elkander gestapelde stellingen tracht de schrijver tot de conclusie te komen, dat de overheid, die uit God is, in naam van God het kwade *wedervergeldt* of *wreekt.*

Één woord over het geloof zelf, dat de overheid uit God is. Ook *ik* geloof dit, ja *mijn* geloof is veel uitgebreider, op verre na niet zoo *uit*sluitend, *ik* geloof dat 'uit Hem, en door Hem, en tot Hem *alle dingen* zijn'; *ik* geloof 'dat Hij hemel en aarde en al wat daarin is, geschapen heeft en die ook nog door zijn eeuwigen raad en voorzienig-

heid onderhoudt *en regeert*'... en toch ontken ik de regtmatigheid der doodstraf!

De theorie van D^{s}. van Rhijn loopt dus uit op de oude voorstelling, dat strafregt wraakregt en dat straf *regtmatige wedervergelding* is, maar, hetgeen die theorie zeer verzwakt, hij blijft in gebreke, om de juiste verhouding aan te toonen van de doodstraf tot de door hem met die straf te wreken misdaden, zoodat de *regtvaardige* wedervergelding waarlijk in de lucht blijft hangen. Waarom heeft D^{s}. van Rhijn het niet beproefd, die verhouding aan te toonen? het lag toch op *zijn'* weg daarvoor aan te voeren: oog voor oog, tand voor tand, hand voor hand, voet voor voet, brand voor brand, wond voor wond, buil voor buil', Ex. XXI: 24 25, en dit antwoord paste volkomen in zijne theorie, ja kan er niet in gemist worden. Maar juist omdat dit antwoord de krachtigste tegenspraak is van het systeem der *regtvaardige* wedervergelding, is de wraaktheorie van D^{s}. van Rhijn verwerpelijk. Aan welke wetgeving zal D^{s}. van Rhijn de voorkeur geven, aan die, volgens welke, onverschillig onder welke omstandigheden, een oog met een oog, een tand met een tand... of een buil met een buil moet geboet worden, òf aan die wetgeving, waaronder de gradatie van boosaardigheid, moedwil of schuld in verhouding tot de straf staat? Ziet daar den afstand tusschen het oud mozaïsche strafregt en dat onzer Christelijke Maatschappij. Hoe, zou de menschheid door beproevingen en lijden van 4000 jaren, ondanks de voortdurende leiding en opvoeding van God, ondanks de zending van zijn Eengeboren Zoon, in godsdienstige, zedelijke en maatschappelijke ontwikkeling zijn blijven stilstaan? of mogen wij niet met regt zeggen, onze strafwetgeving is beter dan die van voor 100 jaren, en die der nieuwe wereldgeschiedenis beter dan die van Mozes, gelijk die van Mozes beter was dan die van Noach?

Volkomen juist is door van Bemmelen aangevoerd, dat wedervergelding onedel en wraak eene slechte neiging is van het menschelijke hart, die men den heiligen God niet mag toedichten.

Volgen wij thans D^{s}. van Rhijn in zijne *wederlegging* van Dr. Laurillard. Hier althans drukt hij zich duidelijk en zeer verstaanbaar uit. Hij geeft toe, dat de Bijbel zelf leert, inzettingen en verordeningen onder de vroegere bedeeling als niet voor altoos, niet voor ons geldend te beschouwen, maar hij ontkent dat dit voor de doodstraf gelden zou; want volgens hem is in het gebod 'wie des menschen bloed vergiet, diens bloed zal vergoten worden', niets tijdelijks, maar eene eeuwig geldende Godsgedachte, terwijl Christus déze oud-testamentische wet niet ontbonden, maar uitgebreid heeft in zijne Bergrede.

Waarom dit gebod niet tijdelijk maar eene voor eeuwig geldende Godsgedachte zou zijn, daarvoor geeft D^{s}. van Rhijn geen enkelen grond, hetgeen hij had behooren te doen, met het oog zoowel op het Godsbestuur vóór Noach als op de latere mozaïsche wetgeving; met het oog op het Godsbestuur vóór Noach, want hoe rijmt D^{s}. van Rhijn die eeuwige Godsgedachte met des Heeren antwoord aan den boetedoenden Caïn: 'Al wie Caïn doodslaat, zal zevenvoudig gewroken worden', immers in plaats van hem dood te slaan, had God voor Caïn nog een zegen. Het Noachitische gebod werd door de mozaïsche wet gewijzigd en getemperd, daar wordt niet meer het vergie-

ten van 's menschen bloed onvoorwaardelijk met den dood bedreigd, maar die straf gesteld op vadermoord en moord *met list* gepleegd, daar worden omstandigheden aangenomen die den bloedvergieter eene wijkplaats openzetten bij de altaren, ja zelfs wordt daar gesproken van een manslag gepleegd op een te heeter daad betrapten dief, die den dooder geen bloedschuld zijn zal.

Hoe dit zij, D^{s}. van Rijn beroept zich bepaald op het Noachitische gebod, en dat, zoo meent hij, is door Christus niet alleen bestendigd, maar ook uitgebreid, en, o treurige dwaling, de Bergrede moet bewijzen, dat Christus zich verklaard heeft voor de toepassing der geregtelijke doodsraf. Dáár opent de heilige Jezus de bron van levend water, die bestemd is om tot in eeuwigheid te stroomen, en vol des Heiligen Geestes legt hij den grondsteen van zijn eeuwig rijk. Wie durft beweren, dat Christus toen het oog der menschen op de aarde, en niet geheel alleen op het eeuwige Godsrijk vestigde? Daar openbaarde hij de aarde de wetten van het Koningrijk der Hemelen, maar leerde hij niet de wetten van 'de wereld', die in het booze lag, die hem niet kende, die hij overwinnen zou. Daar leerde hij, hoe iedere zonde (groot of klein in het oog der menschen) ons voor den Heiligen God schuldig doet staan, waarop hij zijne vermaning deed steunen: Indien dan uw regteroog u ergert, trekt het uit en werpt het van u....

Maar neen, uit die Bergrede wil D^{s}. van Rhijn ontleenen, dat de Hemelsche leeraar zich aan de menschen verklaard heeft vóór de toepassing der geregtelijke doodstraf. Waarlijk, 'over dit verschil van opvatting valt niet met hem te twisten', deze ontboezeming van D^{s}. van Rhijn opgeweld uit eene overtuiging, die verder onderzoek ontvlugt, beaam ik hier volkomen.

Nadat de schrijver zich, ter wederlegging van Dr. Laurillard, op een tal van Bijbelplaatsen heeft beroepen, verklaart hij: 'Mijn hoofdargument voor de doodstraf is echter niet aan enkele abstracte Bijbelplaatsen zelfs niet des N.T. ontleend, maar aan hetgeen D^{r}. Laurillard noemt den geheelen Christus-geest, ik bedoel *aan de ziel en het wezen des christendoms.*'

Gij zult zeggen, het komt er maar op aan, wat men door de ziel en het wezen des christendoms verstaat. Volgens D^{s}. van Rhijn bestaat dat daarin: dat Jezus Christus zelf volgens regterlijk vonnis gedood is, tot betooning van Gods regtvaardigheid, en dat wel om het *regt*, het *regt Gods*, de zedelijke wereldorde in te schitterender licht te stellen. Ik wil met D^{s}. van Rhijn niet twisten over de vraag, of Jezus Christus *volgens regterlijk vonnis* gedood is; gesteld het zij zoo, maar hoe dan? dat vonnis, dat den heiligen Jezus ter dood veroordeelde, dat in den zwartsten nacht der schepping beraamd werd en waarvan, toen het was voltrokken, de aarde van afschuw sidderde, de daad die door alle volgende eeuwen is veroordeeld, *omdat ze onregtvaardig was*, en daarom de zedelijke wereldorde *verbrak...* dát *onregt* zou bij God *regt* heeten? die misdaad zou hebben moeten strekken tot betooning van Gods regtvaardigheid, en de zedelijke wereldorde in schitterender licht hebben kunnen stellen? Hier staat D^{s}. van Rhijn met zijn bloed-theologie(*) wel gansch alleen; want ook zij die opregtelijk gelooven aan het dogma van den Verzoeningsdood, zien wel in het ster-

(*) Pag. 15.

ven van Jezus een boetedoening voor hunne zonden, een *offer van Christus,* door God met welgevallen aangenomen, maar betuigen daardoor niet, zoo als D^{s}. van Rhijn, dat God *der boozen raad*, den aan Christus gepleegden *moord* zou goedgekeurd ja geeischt hebben, omdat hij als een regtvaardig God wraak voor der menschen afdwalingen vorderde, wraak onverschillig van wien, wraak al zij het dan ook van den onschuldige, van het heiligste leven, van zijn Eengeboren Zoon!

'Dezelfde beginselen van zedelijkheid' zegt van Bemmelen(*), 'beheerschen de handelingen der individuen en die der maatschappij', hetgeen, naar 't mij voorkomt, een gelijke beteekenis heeft als het door D^{s}. van Rhijn aangehaalde gezegde van A. Vinet: les questions réligieuses dominent en secret toutes les autres' en waarbij ik zou willen voegen: hetgeen bij de menschen regt *is*, niet wat regt *schijnt*, maar wat regt *is*, dat is regt bij God, en wat *onregt* is bij de menschen dat is ook *onregt* bij God(†). Wij houden ons dan ook liever aan de door van Bemmelen ons medegedeelde uitspraak van Schleiermacher, 'dat de aan Christus voltrokken doodstraf' (wanneer ze niet *een moord* moet genoemd worden) 'eene door alle tijden heen klinkende prediking tegen de doodstraf moet zijn.'

Na dit *christelijk* betoog argumenteert Ds. van Rhijn uit geschiedenis en ervaring voort, waarvoor een spoorwegpraatje, eenige bekeeringen en afgeluisterde gesprekken van twee Rotterdamsche groenvrouwen hem de stoffe leverden. Dat ook dat gedeelte zijner brochure mij niet heeft kunnen bekeeren, zal men ligtelijk begrijpen.

Is de afschaffing der doodstraf niet gevaarlijk voor het bestaan der Maatschappij, heeft de Maatschappij die straf niet *noodig?*

Armzalige vraag! Een huisvader kon het jammerend vragen zijner kinderen om brood niet langer aanhooren, hij gaat in den donkeren nacht naar buiten, keert weldra met een buit terug en voedt zijne kinderen. 'O God, waartoe zijt gij gekomen?' vraagt hem zijne vrouw. Hij antwoordt: 'ik had toch brood *noodig!*'

Wie zal meenen, dat dit *noodig* het criterium van regtsbevoegdheid is? Immers de arme man *misdeed!* En zal nu de Maatschappij, wanneer de doodstraf onregtmatig is, de doodstraf blijven toepassen, omdat zij die meent *noodig* te hebben?

Maar heeft zij die noodig?

Al verdiept men zich niet in de vraag naar het beginsel van het strafregt, dit is toch duidelijk en voor een ieder verklaarbaar, dat het doel, waarmeê de doodstraf in onze wetgevingen blijft opgenomen, daarin bestaat, om de zamenleving tegen groote misdaden te waarborgen en haar van booswichten te zuiveren, met andere woorden: om de zamenleving, dat is de menschen in hun onderling verkeer, te verbeteren. De vraag is dus: bevordert men die verbetering door het behoud der doodstraf?

Wanneer wij op die vraag de volgende reeks verkregen uitspraken doen antwoorden:

(*) Pag. 75.

(†) Dat ik hier niet *het regt* in engeren zin, *jus constitutum*, bedoel, maar *regt* in zijn algemeen begrip, behoeft geen betoog.

Het middel heelt niet maar doodt; is in strijd met het menschelijk gevoel dus onmenschelijk; werkt niet verbeterend op de omstanders, waarom men het ook tegenwoordig binnensmuurs toepast; het doodt onregtvaardig de eer, de gansche toekomst van een geslacht, - dan komt men tot de slotsom, dat de doodstraf in plaats van *goed*, kwaad sticht in de Maatschappij en haar alzoo niet verbeteren kan.

Maar men zou de gestelde vraag ook aldus kunnen inrigten: heeft de Maatschappij *de doodstraf* noodig, met andere woorden: bestaat er voor de doodstraf een equivalent? Met volle overtuiging beantwoorden wij die vraag bevestigend. Met vertrouwen gelooven wij dat onze tijd straffen kan bepalen, die de doodstraf zullen kunnen vervangen. De bouwstoffen liggen bij de hand. Wanneer zij die tot dit hoogst gewigtige onderwerp geroepen zullen zijn, de wijsheid zullen hebben, om zich boven partijgeest te houden en om hun vrij onderzoek door geen stelsel te laten binden, en er zich van overtuigd zullen houden, dat men noch een individu noch eene Maatschappij *machinaal* verbeteren kan, dan zal de afschuwelijke doodstraf vervangen worden door een *gevangeniswezen*, dat aan de eischen der regtvaardigheid kan voldoen, en dat op de Maatschappij èn op den booswicht verbeterend zal werken.

J.H. GILQUIN.

Politiek overzigt.

Wij schrijven 20 October, en bevinden ons te Frankfort, alwaar morgen de jaarlijksche vergadering van het National Verein zal worden gehouden. Van waar die groote agitatie, allerwege onder de bevolking dezer vrije en vrijheidlievende stad op te merken? Van waar die uitingen van belangstelling hier, van vrees ginds, van verontwaardiging elders? Wat is er geschied om dergelijke spanning in het leven te roepen op den dag welke der vergadering van het National Verein voorafgaat, waar de Abgeordnetentag, zeven en twintig dagen geleden, de bevolking schier onverschillig liet, zoo zelfs dat men daaraan zijne gewone zondagswandelingen naar den zoölogischen tuin niet ten offer scheen te willen brengen!

Daar is een feit gebeurd, dat aan al de Duitsche woelingen nog eene nieuwe beroering toevoegde. De regeringen te Berlijn en Weenen hebben goedgevonden om een paar nota's te rigten aan den senaat van Frankfort over den ‘revolutiegeest,’ welke gedurende den laatsten tijd in vergaderingen en dagbladen zich in de vrije stad had geopenbaard om zich uit dit brandpunt over Duitschland te verspreiden. Ware nu door Pruissen en Oostenrijk slechts geprotesteerd tegen de ‘zwakke’ houding der frankfortsche regering ten opzigte van al die revolutionaire uitingen, men zou, waar protesteren schier de normale politieke toestand in Duitschland is, weinig acht hebben geslagen op beide dokumenten. De heer von Bismarck en zijn alleronderdanigste oostenrijksche bondgenoot hadden echter gedreigd met interventie in de aangelegenheden van Frankfort, als de senaat geene andere houding aannam. Terwijl de oostenrijksche nota in minder belee-

digenden vorm was vervat, verklaarde Pruissen ‘niet te zullen dulden dat in de stad, alwaar de Bondsvergadering zetelt, pogingen worden aangewend om de bestaande regering in de voornaamste staten van den Bond te ondermijnen.’ Voorts bestempelde men de vergadering op 1 October te Frankfort gehouden, met het op diplomatiek terrein min bekende woord: ‘publiek schandaal’ en dreigde ten slotte met interventie. - De diepe minachting van het pruissisch kabinet voor de vrije stad Frankfort, welke uit iederen regel sprak, en vooral zijne bedreiging had de algemeene verontwaardiging opgewekt. Deze was overigens, zoo mogelijk nog vermeerderd ten gevolge van het algemeen verspreid gerucht dat de vergadering van het National Verein door het pruissisch bondscontingent, te Frankfort in bezetting - hetwelk geenszins onder de bevelen van den heer von Bismarck, maar onder die van de Bondsvergadering staat - zou worden uiteengejaagd.

De senaat van Frankfort had intusschen de nota's van Pruissen en Oostenrijk door den eersten burgemeester dr. Gwinner reeds op waardige wijze doen beantwoorden. Men had zich eenvoudig bepaald tot de verklaring dat, met het oog op de strekking van art 1 en 2 der Schlussacte van 1820(*), in strijd met de grondwettige bepalingen van den Bond wordt gehandeld, als de eene bondstaat tegenover den andere gelieft te spreken van ‘niet te zullen dulden,’ of ‘niet te zullen toelaten’, of wel deze uitdrukking bezigt: ‘door eigen interventie de verdere gevolgen van eene niet langer te veroorloven zwakheid te voorkomen.’ - Door deze nota én aan de regering te Berlijn én aan die te Weenen toe te zenden, stelde de senaat van Franfort beide op ééne lijn, ofschoon in de bureaux van het departement van buitenlandsche zaken te Weenen meer de diplomatieke vormen in acht waren genomen en alzoo in de oostenrijksche nota de geciteerde zinsneden niet voorkwamen. De oostenrijksche chargé d'affaires te Frankfort verklaarde dan ook dat zijne regering de nota van dr. Gwinner niet als antwoord kon beschouwen op hare dépêche en nu volgde een tweede stuk van den eersten burgemeester aan den baron von Frankenstein, waarin zachtere bewoordingen werden gebezigd en ten slotte werd betoogd dat de door Oostenrijk bedoelde agitatie moest toegeschreven worden aan de allerwege diep gevoelde behoefte naar eene wijziging in de politieke organisatie van Duitschland.

De morgen van 29 October brak aan en onder de vierhonderd te Frankfort vertoevende leden van het National Verein die zich ter vergadering spoedden, waren er misschien velen, welke eene tweede voorstelling van het afgevaardigden-banket te Keulen verwachtten. De uitkomst bedroog die verwachting. Het National Verein kon ongestoord zijne besluiten nemen tot handhaving van het bekend programma der duitsche eenheid met een centraal bestuur, hetwelk aan Pruissen moest worden opgedragen, alles onder deze overweging, dat de zegepraal van een

(*) Art. 1. Der deutsche Bund ist ein völkerrechtlicher Verein der deutschen souverainen Fürsten und freien Städte, zur Bewahrung der Unabhängigkeit und Unverletzbarkeit ihrer im Bunde begriffenen Staaten, und zur Erhaltung der innern und äussern Sicherheit Deutschlands.
Art. II. Dieser Verein besteht in seinem Innern als eine Gemeinschaft selbständiger, unter sich anabhängiger Staaten, mit wechselseitigen gleichen Vertrags-Rechten und Vertrags-Obliegenheiten, in seinen äussern Verhältnissen aber, als eine in politischer Einheit verbundene Gesammt-Macht.

waarlijk liberaal en nationaal beginsel de eerste voorwaarde is voor eene wenschelijke oplossing der duitsche kwestie. De besluiten van de vergadering omtrent het vraagstuk van Sleeswijk-Holstein getuigden overigens weder van transaktie, van weifeling. Terwijl aan den eenen kant werd gesproken, van ‘de autokratische administratie,’ waaronder de ‘van deensche overheersching bevrijde landen’ gebukt gaan, waarbij men zelfs niet heeft geschroomd om de aloude unie tusschen Sleeswijk en Holstein te verbreken, - wordt aan den anderen kant aan de bevolking der hertogdommen slechts een ‘aan Duitschland's belangen ondergeschikt’ regt van beslissing over eigen toekomst toegekend. Wat er dan wel van dit regt zal overblijven, mogen de 17.852 leden van het National Verein ieder voor zich zelf beslissen; de clausule is rekbaar genoeg om zooveel verschillende gevoelens toe te laten.

Terwijl de leden van het National Verein deze kwestie kunnen bepeinzen, gaat de heer von Bismarck rustig voort met zijn invloed uit te breiden over de kleinere duitsche staten en liberale kabinetten door reactionaire te doen vervangen. Intusschen hadden een drietal weerbarstige regeringen, die van Saksen, Beijeren en het groothertogdom Hessen, onlangs een voorstel ingediend bij de duitsche Bondsvergadering, strekkende om de vertegenwoordiging van Holstein bijeen te roepen en Sleeswijk op de Bondsvergadering te doen vertegenwoordigen. Na een uitstel van veertien dagen heeft dit staatsligchaam het voorstel in stemming gebragt en met 8 tegen 7 stemmen besloten tot opzending daarvan aan de commissie voor de aangelegenheden der hertogdommen. Bij deze gelegenheid verklaarden Oostenrijk en Pruissen dat zij steeds het voornemen hadden om de vertegenwoordiging van Holstein bijeen te roepen, maar zich het regt toekenden om zelf het geschikt oogenblik daartoe te bepalen. De ministeriële organen te Berlijn beginnen inmiddels een verkoop van Oostenrijk's regten op Holstein aan Pruissen al meer en meer waarschijnlijk te stellen en voorts niet onmogelijk te achten dat bij eene eindregeling van het vraagstuk het noordelijk gedeelte van Sleeswijk aan Denemarken zal worden teruggegeven. De regering te Kopenhagen tracht dan ook het verlangen van de sleeswijksch-deensche grensbevolking naar eene hereeniging met het koningrijk levendig te houden. De kwestie der konstitutie-verandering, noodzakelijk geworden door den opstand der hertogdommen, schijnt overigens onder het ministerie Friis Frisenborg hare oplossing te zullen vinden.

De pretendent op de kroon der hertogdommen, Frederik van Augustenburg, wordt al meer en meer op den achtergrond gesteld. De pruissische kommissaris in Sleeswijk, von Zedlitz, heeft bij besluit de dagbladen in dat hertogdom gewaarschuwd, om van dien pretendent sprekende, hem niet langer den titel te geven van ‘hertog’, van ‘zijne hoogheid den hertog’, van ‘hertog van Sleeswijk-Holstein’ noch om ‘eenig cijfer te voegen achter zijn naam, waardoor de opvolgingsorde van gelijknamige souvereinen pleegt te worden aangeduid’ - alles op straffe der opheffing voor het dagblad, hetwelk zich hieraan zal schuldig maken. Ook Oostenrijk's houding ten opzigte van den pretendent op de kroon der hertogdommen is geheel in pruissischen geest gewijzigd. Men heeft zich hierover minder

verwonderd dan over de medepligtigheid van het ministerie te Weenen aan de beleedigende houding tegenover Frankfort. De oostenrijksche regering bevond zich echter te dien opzigte weder in eene - van haar standpunt - moeijelijke positie. Oostenrijk's belang in Duitschland gedoogde niet dat Pruissen dien politie-maatregel nam zonder verzet van de regering te Weenen of zouder hare latere adhaesie. Van het eerste kon natuurlijk in de tegenwoordige omstandigheden geene sprake zijn en boven eene latere goedkeuring van eene daad, waartoe Pruissen het initiatief had genomen, verkoos zij hare gewone politiek ook ditmaal te volgen en wendde zich als verzachtende echo van Pruissen tot den senaat dier vrije stad. Grievend moet het echter voor de regering te Weenen zijn geweest, toen zij zich door den heer Gwinner hare ware plaats zag aanwijzen en eigenlijk slechts met eene kopie der pruissische nota werd beantwoord. De wonde was toegebragt, al werd, gelijk wij zagen, de pijl later teruggetrokken.

De oostenrijksche regering schijnt overigens voor het oogenblik slechts oor en oog te hebben voor Hongarije. Nacht en dag wordt te Pesth gearbeid om de vergaderzaal voor de aanstaande vertegengenwoordiging des lands in elkander te timmeren, waarin die zaal alzoo groote overeenkomst heeft met geheel het hongaarsch politiek gebouw. Moge het blijken dat beide de stormen des tijds kunnen verduren: aan goeden wil ontbreekt het keizer Frans Jozef niet. Mag men geloof hechten aan de uit Hongarije over Weenen tot ons gekomen berigten, dan zou het ministerie Belcredi in zijne verzoeningsplannen trouw ter zijde worden gestaan door de partij van den heer Deak, welke in den aanstaanden landdag de meerderheid zou uitmaken.

De verhouding van Oostenrijk tot Italië blijft steeds dezelfde. Een aanval op Venetië is voor het oogenblik niet te vreezen. De minister van finantiën, Sella, heeft dit vraagstuk dezer dagen nog in eene zeer uitgebreide redevoering in dien zin besproken. Deze redevoering herinnerde onwillekeurig aan het bekende: ‘un déluge de mots sur un désert d'idées’ en zeer juist en geestig werd zij door het Fremdenblatt, een oostenrijksch orgaan, aldus geresumeerd: ‘Mijne heeren - zoo had de heer Sella, volgens dat dagblad, veel beknopter kunnen zeggen - wij hebben geen geld. Ik, minister van finantiën, weet dat beter dan eenig ander. Gij wenscht Venetië te bezitten, maar het is u bekend dat wij om oorlog te kunnen voeren iets zouden moeten hebben, hetwelk ons ontbreekt: geld. Laat ons dan liever eene vredelievende oplossing van het vraagstuk wenschen. Venetië is voor Oostenrijk eene kwestie van nationale eer, maar tevens een zware last. Ongelukkig is die last echter zeer duur en om Oostenrijk daarvan te ontheffen hebben wij al weder noodig, hetgeen wij niet bezitten: ‘geld.’ - Men ziet, dit is de klonklusie van het Fremdenblatt, dat Venetië ons noch de Italianen voor het oogenblik behoeft bezig te houden. Het italiaansch ministerie zal trouwens ook in de eerste plaats middelen moeten beramen om eigen politiek leven te verdedigen voor het parlement, waarin de ministeriële partij, gedecimeerd bij de verkiezingen, een moeijelijken strijd zal hebben te strijden.

Toch zullen, blijkens de troonrede, nieuwe geldelijke offers van de natie worden geëischt, en men vreest dat het mi-

nisterie La Marmora, gelijk het thans is zamengesteld, niet bij magte zal wezen om deze te erlangen. Er is dan ook reeds sprake van een overgangsministerie Ratazzi om plaats te bereiden voor een kabinet Ricasoli. De onderhandelingen tusschen Florence en Rome zijn intusschen nog niet hervat, ofschoon daarvoor sedert de laatste weken weder meer waarschijnlijkheid schijnt te bestaan. Ook het ontslag van den heer de Merode wordt daarmede in verband gebragt. Hierover ligt echter nog een zware sluijer. Volgens sommige mededeelingen uit Rome zou men de aftreding van den pausselijken minister van oorlog aan ultramontaansche intriges moeten toeschrijven; volgens andere berigten zou men hier te denken hebben aan grove finantiële wanordelijkheden in het bestuur van het oorlogsdepartement. Volgens eene derde lezing zou de aftreding door den franschen vertegenwoordiger de Sartiges zijn bewerkt na de ontdekking dat er geheime instruktiën waren gezonden aan de grenskommandanten om tegenover de rooverbenden niet te streng te werk te gaan. Bij deze verschillende berigten is voor het oogenblik alzoo nog niet uit te maken, welke oorzaak voor het ontslag van den heer de Merode heeft bestaan. Zij echter, die aan de uitdrukking ‘officiëel’ en ‘geloofwaardig’ dezelfde beteekenis toekennen, hebben slechts het nommer der pausselijke staatscourant op te slaan, waarin bedoeld ontslag wordt medegedeeld, om daarin vermeld te vinden dat aan mgr. de Merode eervol ontslag is verleend wegens zijn ongunstigen gezondheidstoestand. Zijn opvolger is de uit Baden geboortige generaal Kanzler, die, eertijds als onder-officier in pausselijke dienst getreden, thans onder oppertoezigt van den kardinaal Antonelli, een leger zal hebben te organiseren ter vervanging van de fransche troepen, welke op aanstaanden nieuwjaarsdag voor het laatst den pausselijken zegen zullen ontvangen. Reeds zijn de eerste keizerlijke afdeelingen naar het vaderland teruggevoerd en aan Pius IX zal daardoor wel de overtuiging zijn geschonken dat de ontruiming van zijn grondgebied op den bij de November-konventie bepaalden tijd zal zijn volbragt. Lang heeft de regering te Rome nog getwijfeld aan dit laatste en de heer Boggio verhaalt ons te dien opzigte in een onlangs uitgegeven geschrift eenige niet onbelangrijke bijzonderheden. In een gesprek van dezen italiaanschen staatsman met den paus ontwikkelde de laatste zijne gevoelens omtrent de houding van den franschen keizer ongeveer aldus: Frankrijk - zoo uitte zich Pius IX, volgens den heer Boggio - is zeer gehecht aan het katholicisme, ondanks de Voltairiaansche denkbeelden zijner staatslieden. Prins Lodewijk Napoleon zou nooit tot president der republiek gekozen zijn, als de katholieke meerderheid hare stem niet op hem had uitgebragt. Deze stem nu viel hem ten deel na zijn brief aan den nuntius en nadat hij waarborgen had gegeven voor de bescherming der katholieke Kerk. De president Lodewijk Napoleon zou zich nooit tot keizer hebben kunnen verheffen, als de Katholieken in Frankrijk hem niet hadden ondersteund, welke ondersteuning het gevolg was van de houding, door hem tegenover de revolutionairen aangenomen, die vijanden van de godsdienst. Napoleon III nu wil als keizer van Frankrijk sterven en, zoo mogelijk, de kroon aan zijn zoon nalaten. Met zijne uitgebreide kennis van zijn rijk weet hij echter dat

zoowel het een als het ander bezwaarlijk het geval zal wezen, indien hij het godsdienstig gevoel der Katholieken kwetst. Weet ge wel hoelang ik hem reeds geheel en al meester heb gelaten om zijne troepen terug te roepen? Zeven jaren geleden schreef ik hem reeds dat hij Rome en Civita Vecchia kon verlaten zoodra hij zulks verkoos en dat ik mijn vertrouwen stelde op de Voorzienigheid. Welnu, hij heeft zijne troepen niet teruggetrokken en dit zal hij ook nu wel niet doen. - Zonder nu aan den vorm, waarin de woorden van Pius IX door den heer Boggio ons worden medegedeeld, bijzonder veel waarde te hechten, was toch de gedachte der regering te Rome steeds deze: Napoleon moet in zijn eigen belang het pausselijke grondgebied blijven bezetten. Dit denkbeeld was weinig tijds geleden trouwens volkomen juist, doch 's keizers ‘uitgebreide kennis van zijn rijk’ heeft hem thans doen zien dat het katholiek element in Frankrijk zich sedert in zooverre heeft gewijzigd, dat eene ontruiming van Rome op de thans bepaalde wijze en onder de tegenwoordige omstandigheden voor hem mogelijk is geworden.

Behalve door de aanstaande ontruiming van het pausselijk grondgebied en van Maximiliaan's keizerrijk aan gene zijde van den oceaan, hetgeen men in schier alle mededeelingen uit de fransche hoofdstad steeds blijft verzekeren, zal de keizerlijke schatkist eenige millioenen bezuinigen door eene vermindering van het leger. Men schrijft dezen laatsten vredelievenden coup de theâtre toe aan het verlangen van Napoleon III om de aanstaande internationale tentoonstelling te Parijs zoo luisterrijk mogelijk te doen zijn en alle daarvoor nadeelige geruchten van interventie in Duitschland en van politieke kombinatiën met den heer von Bismarck door deze ‘ontwapening’ te doen ophouden. Overigens beweert men dat de minister Fould den keizer eindelijk zou hebben overtuigd dat een langer voorthollen op den weg, tot dusverre gevolgd, onvermijdelijk ten verderve moet leiden. Dat de troonrede, waarmede de aanstaande zitting van senaat en wetgevend ligchaam zal geopend worden, een zeer vredelievend karakter dragen zal, wordt onder deze omstandigheden niet betwijfeld.

Het wetgevend ligchaam heeft zich intusschen weder een tweetal leden uit het departement des Basses Pyrenées zien toezenden in de heeren Larrabure en Cheneslong.

De omstandigheden waaronder deze verkiezingen plaats hadden, leverden eene niet onbelangrijke bijdrage tot de kennis van den morelen en politieken toestand der departementen. Deze verkiezingen, waarbij de Gironde werd gewaarschuwd om geene artikelen tegen den regeringskandidaat Larrabure te schrijven, waarbij aan den oppositie-kandidaat Marcel Barthe werd belet om gebruik te maken van het middel der affiches, waarbij de kiezers zich nederig onderwierpen aan de bevelen van prefekt, maire, garde champêtre en andere keizerlijke ambtenaren, deden ons weder zien hoe de departementen steeds gebukt gaan onder den demoraliserenden invloed der administratie. Wee hem, die oppositie durft voeren; hij wordt op allerlei wijze gekweld, geplaagd en verbitterd. Nog altijd wordt ons het fransch provincie-leven uitmuntend geschetst door den brief van een maire aan zijn commissaris van policie, afkomstig uit de processtukken eener regtzaak, een tweetal jaren geleden behandeld: ‘Mijnheer, ik

heb vernomen dat op de straten en in de hallen hoenders en ander pluimgedierte rondloopt, toebehoorende aan den heer Gerard, die altijd kwaad spreekt van het bestuur. Ik geef u bevel om aan dezen staat van zaken een einde te maken, doch onder aanbeveling van voorzigtigheid om de hoenders der vrienden van het gouvernement niet te verwarren met die der vijanden van het bestuur.'

Even kluchtig als deze brief waren de omstandigheden waaronder de heer Larrabure tot afgevaardigde werd gekozen. Behoorende tot de Ollivier-fractie in het wetgevend ligchaam was hij tot dusverre afgevaardigde der tweede circonscriptie van het departement des Basses Pyrenées. Toen nu de afgevaardigde voor de eerste circonscriptie van dat departement, de heer O'Quin, tot ontvanger-generaal werd benoemd, nam de heer Larrabure zijn ontslag als lid van het wetgevend ligchaam om zich onmiddellijk daarop kandidaat te stellen voor den door dezen opengelaten zetel, tegenover den heer Barthe, wiens verkiezing algemeen werd verwacht. De heer Larrabure gaf zich voorts in zijn manifest aan de kiezers niet eens de moeite om deze zonderlinge houding, zoo mogelijk, te verdedigen, maar verklaarde slechts door 'redenen van overwegend belang' daartoe te worden genoopt, welke door den prefekt nader zouden worden medegedeeld. Deze mededeeling van den prefekt bepaalde zich echter tot eene circulaire aan de maires van het departement, houdende herinnering aan de verkiezing van den heer Larrabure tot lid van den gemeenteraad van Pau en aan zijne benoeming tot maire dier plaats, waaruit de conclusie werd getrokken dat alzoo de heer Larrabure de eerste circonscriptie moest vertegenwoordigen en de regeringskandidaat Cheneslong, maire van Orthez, in de tweede circonscriptie moest worden verkozen. - Zeer juist wezen enkele onafhankelijke dagbladen te Parijs, met het oog op deze wonderlijke machinatie, op de navolging welke deze van de zijde der oppositie zou kunnen ondervinden. Wat zou men wel zeggen - vroeg L'Epoque - als de heeren Thiers, Garnier-Pagès of Carnot, het voorbeeld volgende van den heer Larrabure, zich tot 'candidats nomades et perpetuels' stelden en telkens hun ontslag namen als leden van het wetgevend ligchaam, zoodra zij kans zagen om in eenig departement tot afgevaardigde te worden gekozen. Op dergelijke wijze zouden zij dan de oppositiepartij met een lid vermeerderen, verzekerd als zij zich zouden kunnen achten dat te Parijs in hunne plaats een oppositie-kandidaat de zege zou behalen.

En de kiezers van het departement des Basses Pyrenées? - Tegenover slechts 6977 stemmen, welke aan den heer Barthe ten deel vielen, erlangde de heer Larrabure 20.960 stemmen en het politiek goochelspel was daarmede afgeloopen. Le Siècle bragt ten slotte nog den heer Larrabure van 1865 voor den heer Larabure van 1848, in welk jaar deze de republiek toejuichte, absolute drukpersvrijheid verlangde en heftig protesteerde tegen alle inmenging van het gouvernement in de verkiezingen. - Het zullen wonderlijke biografiën zijn, welke de geschiedenis zal hebben te schrijven van vele fransche staatslieden! Onder deze valt ook te rangschikken de dezer dagen overleden senator en procureurgeneraal bij het hof van cassatie Dupin l'ainé, die onlangs nog zoo heftig een

requisitoir nam tegen ‘le luxe effrené des femmes.’ Wel mogt men hem in 1857 een quantum mutatus ab illo! toeroepen, toen hij, de woedende vijand van Lodewijk Napoleon Bonaparte, zich den onderdanigen dienaar betoonde van Zijne Majesteit keizer Napoleon III en uit zijne hand de betrekking van procureur-generaal weder ontving om voorts tot lid van den senaat te worden benoemd. Hoe schitterender het verleden was van den populairen advocaat, des te zonderlinger was die houding in de laatste jaren, toen hij op zeventigjarigen ouderdom, in het bezit van grooten rijkdom, het met lauweren omkransd hoofd buigen wilde voor den man, dien hij vroeger verfoeide. - Men zal hem een standbeeld oprigten.

De fransche natie heeft in het begin dezer maand eindelijk den lang verwachten brief kunnen lezen, door keizer Napoleon aan den gouverneur-generaal van Algerië gerigt. Daarbij worden de regeringsplannen van reorganisatie dier kolonie ontwikkeld. Tot dusverre, zoo geeft de schrijver van dat geschrift te kennen - waarin Napoleon eenigzins oppositie voert tegen eigen koloniaal bestuur - bestond steeds de meening dat de uitbreiding der kolonisatie slechts geschieden kon ten nadeele der inlandsche volksstammen en dat men de belangen der inboorlingen niet behartigen kon, zonder de kolonisten te benadeelen. De keizer predikt thans een conciliatie-systeem, waarbij wordt uitgegaan van het standpunt dat beide elementen in Algerië elkander noodig hebben en moeten ondersteunen. De daartoe vereischte maatregelen van bestuur zullen weldra bij keizerlijke dekreten en afzonderlijke wetten worden geregeld. Wanneer wij de nieuwe fransche koloniale politiek wel begrijpen, dan zal deze alzoo ten doel hebben om de arabische stammen niet langer te ignoreren, om aan deze verschillende regten te verzekeren, daardoor vertrouwen op het keizerlijk bestuur in te boezemen, en overigens om de eigenlijke kolonie langzamerhand binnen engere grenzen te beperken, dan tot dusverre het geval was. In de eerste plaats zal het koloniaal bestuur den thans weder uitgebroken opstand hebben te onderdrukken en het op nieuw opgestaan Arabisch opperhoofd Si-Lala tot onderwerping te dwingen. Het blijft ook dan nog de vraag, of de fransche regering zal slagen in hare poging om door ‘bienfaits positifs’ zich de sympathie der Arabieren te verwerven en alzoo het koloniaal bestuur te kunnen vereenvoudigen ten voordeele der schatkist.

De Moniteur heeft medegedeeld dat op het te Konstantinopel te houden kongres ter beraming van maatregelen tot voorkoming van de verspreiding der cholera, verschillende regeringen zich zullen doen vertegenwoordigen. Ook Nederland. Zelfs het pausselijk gouvernement. Te Londen schijnt men zijne vrees voor ‘den zieken man’ te hebben zien weg nemen door de woorden van den heer Drouyn de Lhuys in zijne dépêche: dat la conférence ‘n' aura à intervenir dans aucun acte d' administration intérieure, ni à prendre l' initiative d' aucune proposition, qui soit de nature à gêner le libre exercice de la souveraineté territoriale. Les mesures dont elle conseillerait l' adoption, ne sauraient être mises en pratique sur le territoire de chaque état autrement que par l'autorité indépendante de cet état même.’

Europa moet trouwens wel zijne goed-

keuring schenken aan dit kongres, minder nevelachtig en hersenschimmig dan het bekend November-plan. Ook voor de houding van keizer Napoleon gedurende het heerschen der cholera te Parijs moeten zelfs zijne hevigste vijanden een woord van lof hebben veil gehad. Waar keizer en keizerin niet schroomden om verschillende bezoeken te brengen aan de cholera-hospitalen, daar was het vive l' empereur! en vive l' impératrice! hun wachtende bij den terugkeer naar de Tuilleriën, ten volle verdiend. Een groot kontrast hiermede leverde de houding der souvereine aan gene zijde der Pyreneën op. Koningin Isabella toch bleef gedurende het woeden der cholera te Madrid, met geheel het hof zoo ver mogelijk van hare hoofdstad verwijderd. Eene ironische zinspeling van den Figaro op deze handelwijze, welke te Madrid zelf de algemeene verontwaardiging heeft opgewekt, had een duel ten gevolge tusschen den redakteur der Figaro en een te Parijs vertoevend jong Spaansch officier. Gelukkig voor beide kon ook hier gelden: 'Garçon, un duel, plumes des canards!'

Behalve de straks genoemde depêche van den minister Drouyn de Lhuys over het kongres te Konstantinopel aan de engelsche regering, was op 20 October nog een ander dokument uit de bureaux van dien minister naar Londen afgezonden. Het strekte om aan koningin Victoria 's keizers deelneming te betuigen - hetgeen ook door andere mogendheden is gedaan - in het verlies van lord Palmerston, die, volgens den heer Drouyn de Lhuys, 'a été le premier, au mois de décembre 1851, à reconnaitre le caractère des courageuses résolutions, que la situation de la France avait inspirées à sa Majesté.' Over deze kwalifikatie van den beruchten tweeden December door den napoleontischen minister behoeven wij ons niet te verwonderen, wel over de kurieuse wijze, waarop in Engeland door de tories aan lord Palmerston, de hooge eer der erkenning van het napoleontisch keizerrijk werd betwist. Terwijl door verschillende fransche dagbladen eenige dagen na lord Palmerston's overlijden werd herinnerd dat deze het keizerrijk in 1851 ten koste zijner ministeriëele portefeuille erkende, rigtte lord Malmesbury, lid der tory-partij, een schrijven aan een der fransche organen. Daarin werd wel toegegeven dat lord Palmerston in eene depêche na den coup d' état 'den nieuwen staat van zaken' erkend had, maar beweerd dat de eer van officieel het napoleontisch keizerrijk te hebben erkend toekomt aan het tory-ministerie Derby. - Wij laten de kwalifikatie dezer handelwijze aan den lezer over en merken alleen op dat deze reusachtige reklame schijnt te moeten strekken om in de partij-agitatie, welke thans in Engeland zal aanvangen, aan de tories zoo mogelijk de bescherming van keizer Napoleon te verzekeren. Reeds de moeijelijkheden, waarmede de drie en zeventigjarige lord John Russell te worstelen heeft om een levensvatbaar kabinet zamen te stellen zijn van die agitatie het voorspel. De verhouding der verschillende partijen en fraktiën in het parlement schijnt overigens van dien aard te zijn, dat het ministerie eene zeer wankelende meerderheid bezitten zal. Omtrent het politiek programma van het kabinet verkeert men natuurlijk nog in het onzekere en de redevoeringen van lord Palmerston's opvolger en van den heer Gladstone op het banket van den

lord-mayor van Londen hebben velen onbevredigd gelaten.

De verwikkelingen tusschen Londen en Washington over den eisch tot vergoeding der schade, door in engelsche havens uitgeruste kapers der rebellen aan de handelsvloot der Unie toegebragt, maakten het onderwerp der beschouwingen uit van de laatste in Europa aangekomen amerikaansche dagbladen. Scherp waren de uitvallen tegen de engelsche regering en hare dubbelzinnige houding gedurende den burgeroorlog, en onwillekeurig zagen wij in die artikelen vol bittere vijandschap de herleefde herinnering aan het voor menig Amerikaan zoo pijnlijk offer in de Trent-kwestie aan Engeland gebragt. Toch schemerde in al die beschouwingen door dat men een oorlog met deze mogendheid voor het oogenblik niet wenscht, en nog nader blijkt dit uit het betoog van een dier dagbladen, waarin wordt betreurd dat men de thans aan Engeland gedane vertoogen en eischen tot schadevergoeding niet in portefeuille heeft gehouden om daarvan een casus belli te maken op ‘een gunstiger oogenblik.’ En waarlijk, dat het tegenwoordig tijdstip zeer ongunstig zou wezen voor een oorlog met Engeland behoeft wel niet te worden herinnerd. Overigens zijn nieuwe verwikkelingen, naar aanleiding van de Shenandoah, zeer voorzigtig door de engelsche regering ontweken. Deze laatste der zuidelijke kapers, welke, volgens een brief van den kapitein aan lord Russell, onbekend met de onderwerping der gekonfedereerden, tot dusverre in het hooge Noorden had rondgezworven, had op het vernemen dier treurmare koers gezet naar eene engelsche haven en zich te Liverpool ter beschikking gesteld van de autoriteiten aldaar. Nadat de gezagvoerder Waddell en zijne manschappen voorloopig in vrijheid waren gesteld, is het schip met al zijne prijs gemaakte chronometers en kostbaarheden aan den amerikaanschen konsul te Liverpool overgegeven.

Stoffe tot velerlei beschouwingen voor de Londensche dagbladpers leverden voorts dezer dagen de verwikkelingen tusschen Spanje en Chili, ten gevolge waarvan de havens dezer laatste mogendheid door den spaanschen admiraal Pareja in staat van blokkade zijn verklaard. Men schijnt hier weder te moeten denken aan eene soort van exploitatie, waarvan reeds Peru het slagtoffer is geworden, ten voordeele der schatkist van Spanje. Thans echter, waar deze blokkade zooveel nadeel kan berokkenen aan den engelschen handel, waar die blokkade niet effectief is en waar overigens al het onregt aan de zijde van Spanje moet gezocht worden, daar verwacht men betoogen van de regering te Londen bij het spaansche hof om aan dezen staat van zaken een einde te maken.

Een aanbod van bemiddeling zal dan waarschijnlijk niet worden afgeslagen en daarmede zal Chili gered zijn, dank zij de omstandigheid dat de haven van Valparaiso voor den engelschen handel van zoo groot belang is. Eene tweede kwestie, welke de engelsche natie zeer veel belangstelling inboezemde, was een kleurlingen-opstand op Jamaïca, waaromtrent aanvankelijk de meest overdreven berigten waren aangebragt. De laatste tijdingen toch melden dat de rust was hersteld, nadat men de hoofden van den opstand had opgehangen en eenige honderden gevangen genomen kleurlingen zonder vorm van proces had doodgeschoten, eene handelwijze die niet zeer

overeenkomt met de ietwat piëtistisch gekleurde engelsche philanthropie, welke zich in den laatsten tijd niet zelden op zoo zonderlinge wijze uitte. Sommige alarmisten bragten dezen opstand in verband met de Fenian-vereeniging, welke thans de Iersche republiek heeft gevestigd te.... New-York. Kolonel John Mahoney is tot president gekozen, zijn kabinet is zamengesteld, de gebouwen voor regering en vertegenwoordiging zijn gehuurd en de ondergang van Engeland is besloten. Terwijl dit alles plaats heeft in Amerika, wordt in Ierland zelf slechts nu en dan nog een lid der Fenian-vereeniging gearresteerd. Zoo heeft men onlangs te Dublin James Stephens, een der hoofdleiders der beweging, in hechtenis genomen. Van verzet of botsingen met policie-agenten was tot dusverre geen sprake. Alleen verneemt men dat eenige dagen geleden door onbekend gebleven personen een paar geweerschoten zijn gelost op twee agenten, die aan de arrestatie van James Stephens hadden deel genomen.

Omtrent de rijken, welke voor het oogenblik buiten den grooten stroom der staatkundige gebeurtenissen liggen, willen wij nog opteekenen dat Zwitserland en Zweden zich bezig houden met wijziging der konstitutie in vrijzinnigen geest.

Wat Zwitserland echter betreft, zal die wijziging van weinig ingrijpenden aard wezen en alleen strekken om de grondbeginselen van bestuur in overeenstemming te brengen met de traktaten gedurende den laatsten tijd met den vreemde gesloten.

Reeds de openingsrede van den president Planta in den nationalen raad gaf hiervan blijk, waar hij sprak van de afwachtende houding door de bevolking ten opzigte der grondwetsherziening aangenomen, en gewaagde van veler leedwezen over de wijziging der konstitutie van 1848, welke zulke schoone vruchten voor Zwitserland had opgeleverd. Hij hield zich echter overtuigd dat de vrees voor kantonalisme van de eene zijde en voor centralisatie van de andere zijde ongegrond was en dat het eigenaardig karakter der Zwitsersche konstitutie niet door invoering van uitheemsche staatsregterlijke theoriën zou worden weggenomen. - Grooter hervorming wacht het Zweedsch staatsorganisme, tot dusverre uiterst gekompliceerd door de nog zoo aan middeleeuwsche toestanden herinnerende verdeeling in vier standen en de verschillende soorten van verkiezingen. Het regeringsontwerp strekt tot invoering van eene vertegenwoordiging door twee Kamers, waarvan de eerste voor negen jaren door de leden der provinciale landstings wordt gekozen en de laatste door directe verkiezingen in de groote steden en door indirecte verkiezingen ten platten lande. Om kiezer te zijn moet men zeker vermogen bezitten, terwijl als een der voorwaarden om tot lid van een dezer Kamers gekozen te kunnen worden gesteld is: dat men tot het luthersch kerkgenootschap behoort. Bij de opening van den Landdag op 24 October verklaarde koning Karel IX dat er een groot vertrouwen noodig was in de vaderlandsliefde van de thans nog bestaande vertegenwoordiging des lands om haar te vragen die roemvolle taak vrijwillig aan anderen over te dragen. De groote verwachting, welke de koning koesterde van de vaderlandsliefde der vertegenwoordigers van de vier standen, werd door hen, echter, wat den adel en de geestelijkheid betreft, bedrogen. Beide trachten het vermolmd staatsgebouw,

waaraan zij natuurlijk zeer gehecht zijn, nog te verdedigen tegen de mokerslagen van den tijd. De geestelijkheid gewaagde bij monde van den aartsbisschop van Upsal, den heer Reuterdahl, onlangs van het steeds tot haar gerigt verwijt dat zij niet medewerkt tot den vooruitgang. ‘Maar - dus betoogde deze protestantsche geestelijke - dergelijke zwakheid is ons door onzen Meester geenszins aanbevolen. Toen hij tot de apostelen zeide dat zij, en wij als hunne opvolgers, het zout der aarde waren, stelde Hij ons boven die aarde, welke alleen door ons kan worden herboren. Wij houden ons dus liever aan het woord van onzen Meester, dan den geest des tijds te volgen, welke Hem verloochent. Die geest des tijds nu wil eene hervorming der nationale vertegenwoordiging, derhalve.... is bewezen wat te bewijzen was, dat namelijk de geestelijkheid hare roeping zou vergeten als zij aan het regeringsontwerp, waarbij haar verouderde voorregten en privilegiën worden ontnomen, hare goedkeuring schonken daarmede de verfoeijelijke tendenzen van den tegenwoordigen tijd begunstigde. - Wil men nu voorbeelden, waaruit die tendenzen spreken, de klerikale dagbladen in alle landen zullen u in deze dagen verwijzen naar eene in België gehouden meeting van zoogenaamde republikeinen. Hoort, roepen de klerikale organen, hier uit zich onbewimpeld de geest des tijds: ‘Sachons bien ce que nous voulons, - het is een der “republikeinsche” redenaars op bedoelde meeting - on parlait tout à l'heure de la bourgoisie de 1848, qui a affamé le peuple en lui refusant du travail, en fermant des ateliers. Allons donc! Comme si la propriété inutile pouvait exister; comme si le peuple n'avait pas le droit absolu de s'emparer des ateliers qu'on lui ferme. Si la propriété résiste à la Révolution, il faut par des décrets du peuple anéantir la propriété; si la bourgoisie, il faut tuer la bourgoisie. - S'il est besoin de la guillotine, nous ne reculerons pas!’

Wij zien in dit alles slechts in zooverre den geest des tijds als hieruit blijkt hoe heden ten dage de grootste politieke dolzinnigheden kunnen worden geuit, omdat men meer en meer inziet hoe noodzakelijk het is de meest absolute vrijheid van spreken en schrijven te verleenen, waardoor vooral fraktiën als straks bedoelde geheel magteloos blijven; dergelijke heethoofden toch erlangen eerst dan eenige kracht, als zij zich, dank zij de onderdrukking der regering, tot martelaars kunnen verheffen.

Toch mag misschien de vrees niet geheel ongegrond worden genoemd voor eenige ongeregeldheden in België, als dat rijk getroffen mogt worden door de ramp, welke men telkens vreest. De gevolgen dier ongeregeldheden zouden echter minder het departement van binnenlandsche zaken betreffen dan wel dat van den dertigjarigen minister van justitie, Jules Bara, dezer dagen aan den heer Tesch opgevolgd.

Vergeten wij ten slotte niet te vermelden dat gedurende de laatste drie weken te Athene tweemalen eene verandering van ministerie heeft plaats gehad. Het hoofd van het tegenwoordig kabinet, de heer Bulgaris, heeft de toezegging van koning George ontvangen dat de raadsman van den jeugdigen vorst, graaf von Sponneck, het land zal verlaten. Zoo zal dan eindelijk ook deze hinderpaal verdwijnen tegen... volledige anarchie, zoo als men beweert.

Middelburg, 20 November.

W.A. VAN HOEK.

Godgeleerdheid en onderwijs.

De empirische wijsbegeerte in Nederland.

Jhr. B.H.C.K. van der Wijck, Hoogleeraar te Groningen, De oorsprong en de Grenzen der menschelijke kennis, 1863.
Dezelfde, Over het ontstaan en de beteekenis van Wetenschap en wijsbegeerte, 1864.
Dezelfde, Johannes Kinker als wijsgeer beschouwd, 1864.

Eerste Artikel.
I.

Er zijn thans weinigen in ons vaderland, die de wijsbegeerte, als wetenschap om haar zelve, beoefenen. Dit land, waar eertijds Descartes eene schuilplaats zocht, waar Spinoza in stille afzondering zich aan de bespiegeling overgaf en Locke eenigen tijd zijn verblijf hield, heeft in de laatste jaren niet vele oorspronkelijke denkers opgeleverd; hun geslacht schijnt met Hemsterhuis, Kinker, Schröder en de Greuve uitgestorven te zijn. Het ontbreekt echter onzen landaard niet aan scherpzinnigheid en verstand, maar zijne rigting is meer naar het praktisch wetenschappelijke dan naar het meer afgetrokken bespiegelende overhellende. De algemeene strekking der eeuw, vooral op het toepasselijke en dadelijk nuttige doeleinde gerigt, werkt hiertoe krachtig mede. Het is daarom bij ons moeijelijk een hoogleeraar in de bespiegelende wijsbegeerte aan onze universiteiten te verkrijgen; hiervan is het gevolg dat zij die hiertoe benoemd worden, zich meestal die soort van wijsbegeerte trachten eigen te maken welke aan de orde van den dag is, omdat zij door eene gezette studie van deze wetenschap en van hare geschiedenis nog niet in staat gesteld zijn om zelfstandig met eene oorspronkelijke beschouwing op te treden.

De wijsbegeerte der ‘ervaring’ is thans in Engeland, Frankrijk en zelfs in Duitschland bijna algemeen, als eene reactie tegen de overdreven bespiegeling der Hegelsche school, weder te voorschijn gekomen, en hare methode wordt tegenwoordig veelal, niet alleen op de natuur-, maar ook op de zede-, staat- en geschiedkundige wetenschappen toegepast. Whewell, Stuart Mill, Auguste Comte hebben nu meer invloed dan de groote duitsche wijsgeeren die in de eerste helft der XIXe eeuw den scepter der wijsgeerige bespiegeling zwaai-

den. Men ontziet zich soms niet uit de hoogte op hen neder te zien, en hunne pogingen voor ijdel en nutteloos te verklaren. Hunne stelsels mogen reeds tot de geschiedenis behooren, met vele en grootsche denkbeelden hebben zij echter de wijsbegeerte verrijkt. Het is een bewijs van eenzijdigheid, uitsluitend ééne rigting in deze wetenschap aan te hangen en die op de ongelijksoortigste onderwerpen te willen aanwenden, hierbij het zoo juiste gezegde van Leibnitz vergetend, 'dat de verschillende systemen meestal gelijk hebben in hetgeen zij stellen, doch ongelijk in hetgeen zij ontkennen,' d.i. dat zij zich allen aan overdrijving schuldig maken: de voorstanders der empirische methode zoo wel, als die der bespiegeling 'a priori', waardoor wij in onzen tijd zoo wel het grofste materialismus der duitsche physiologen als de buitensporige speculatiën der Jong-Hegelianen hebben zien ontstaan en elkander de hand reiken; want in het wetenschappelijke, zoo als in de meeste gevallen, is het waar, dat 'les extrèmes se touchent.'

Sedert de zoogenoemde 'moderne rigting' in de beoefening der godgeleerdheid bij ons meer algemeen is geworden, heeft men zich bijzonder op de wijsbegeerte der ervaring beginnen toe te leggen en deze als een middel van bewijs voor hare grondstellingen aangenomen; iets waarvoor zij ons het minst geschikt voorkomt, want op het gebied van godsdienst en zedeleer komt, volgens ons gevoelen, nog wat meer in aanmerking dan de enkele ervaring, waarom ook sommige moderne theologen moeite hebben om wijsbegeerte en godsdienst in een harmonisch verband te brengen, en deze meestal zonder aanraking naast, en soms strijdig tegenover elkander blijven staan.

Een jeugdig geleerde, D^{r}. Jonkh. van der Wijck aanvaardde de betrekking van hoogleeraar in de bespiegelende wijsbegeerte aan de Universiteit van Groningen, als opvolger van den verdienstelijken de Greuve, met eene redevoering 'Over den oorsprong en de grenzen der menschelijke kennis.' Men kan deze redevoering als een manifest van de wijsbegeerte der ervaring beschouwen, waarin hare methode en hare grondbeginselen worden bloot gelegd en het empirismus tegen het spiritualismus en de kritische methode van Kant wordt verdedigd en als de éénige zekere wordt aangeprezen. Deze redevoering geeft ons eenen geschikten leiddraad, om de empirische wijsbegeerte in hare voornaamste stellingen te ontleden; wij hebben haar daarom tot onderwerp van een onbevooroordeeld onderzoek gemaakt, minder om in eene wederlegging der persoonlijke gevoelens van den hoogleeraar te treden, dan wel om het eenzijdige en ongegronde van sommige stellingen der ervaringswijsbegeerte aan te toonen, hetgeen ons tevens aanleiding zal geven om den geest te doen kennen, die in de hierboven aangehaalde schriften doorstraalt.

De tegenwoordige empirische leer is bijna niets anders dan die van Baco en Hobbes, zij komt geheel met het sensualismus van Locke overeen, en, alhoewel zij reeds door Leibnitz in zijne 'Nouveaux Essais sur l' entendement humain,' door Kant, Cousin en zoovele andere denkers, in hare uitsluitende eischen wederlegd - en te regt gewezen is, schijnt het op nieuw noodig

deze teregtwijzingen te herhalen, omdat men geheel schijnt vergeten te hebben of niet opgemerkt heeft wat vroeger zoo grondig daartegen is ingebragt, en men weder met de oude argumenten te voorschijn komt, waarvan de ongenoegzaamheid reeds zoo duidelijk was aangetoond. Men is in de wetenschappen, zoo wel als in de godsdienst en staatkunde, dikwijls genoodzaakt bedenkingen en tegenwerpingen te herhalen, in zaken waarvan men dacht dat zij overlang waren beslist en voor goed afgedaan; integendeel, de oude dwalingen of overdrijvingen komen van tijd tot tijd weder te voorschijn, en de zoogenaamde wijsbegeerte der XVIIIe eeuw dreigt weder onder ons op te staan.

II.

Het onderzoek naar den oorsprong en de grenzen ‘der menschelijke kennis’ is een vraagstuk waarmede de wijsgeerige wetenschap moet aanvangen wil zij op een vasten en geenszins op een hersenschimmigen grondslag bouwen. Dit onderzoek was al vroeg het hoofdonderwerp waarmede de wijsgeeren zich bezig hielden. Plato en Aristoteles gingen hierin van een verschillend standpunt uit, namelijk van dat der ‘bespiegeling’ en van dat der ‘ervaring’, en moesten daardoor tot verschillende uitkomsten komen, ofschoon de een de ervaring en de ander de bespiegeling niet buiten rekening konden laten. Zulks is nog heden het geval nu men weder het vraagstuk uitsluitend door de ervaring poogt op te lossen; de bespiegeling kan hierin niet geheel buiten gesloten worden, want het probleem heeft zijne bespiegelende zijde. Onder de nieuwere wijsgeeren hebben Locke en Kant met scherpzinnigheid en een diepen kritischen geest het menschelijk kenvermogen onderzocht. Hoezeer de overdrevene en eenzijdige bespiegeling met dit onderzoek zich noode wilde afgeven en Hegel met Herbart daarin eene beperking zagen van de vlugt die de speculatie nemen moet, zoo blijft het niet te min zeker dat, wil men de wijsbegeerte als wetenschap beoefenen, men een vast punt moet hebben waarvan men uitgaat, en dit is: de aard en het vermogen van den menschelijken geest.

Men vraagt thans nog ‘hoe hebben Locke en Kant zich van hunne taak gekweten?’ De eerste volgde hierin het voetspoor van Baco en Hobbes. De aangeboren begrippen werden door hem stellig ontkend en de zinnelijke en inwendige ervaring de twee bronnen genoemd waaruit de geheele breede stroom onzer voorstellingen moet worden afgeleid. Aanvankelijk is volgens Locke de ziel als een onbeschreven blad, eene ‘tabula rasa.’ Waaraan ontleende zij al die bouwstoffen, welke de bestanddeelen harer redeneringen en kundigheden zijn? Uitsluitend aan de ervaring, deze is de éénige oorsprong van ons weten. ‘Wat is volgens Locke ervaring? Hij verstaat daaronder eene werkzaamheid niet der zinnen maar des geestes.’ De ervaring moet echter met de waarneming der zintuigelijke indrukken beginnen, zonder deze bestaat er geene kennis van de voorwerpen buiten ons. De zintuigen zien, hooren en gevoelen zelven wel niet, maar zij zijn daartoe volstrekt noodzakelijk en de inwendige ervaring steunt op een algemeen gevoelvermogen waarop het zelfbewustzijn rust. Volgens sommigen kan men het gevoelen van

Locke in de volgende stellingen te zamen vatten: ‘Alle kennis is “geestelijk” dat wil zeggen dat zij aan den geest behoort en door hem gevormd wordt, maar de geest weet van nature niets, bezit ook oorspronkelijk geen kiem der waarheid: hij moet alles leeren.’ Heeft Locke door dit sensualismus niet voor het materialismus der XVIIIe eeuw den weg gebaand? Wanneer men stelt dat de ziel alleen van buiten, d.i. door de zintuigen indrukken kan ontvangen, dat zij van nature niets weet en oorspronkelijk geen kiemen der waarheid bevat, is men dan geen sensualist? Het is waar, Locke stelde nevens de ervaring de ‘reflexie’, het vermogen der ziel om over de gegevens der uit- en inwendige ervaring na te denken, en die als waarnemingen zich eigen te maken; maar de leer van Condillac sproot die niet uit die van Locke voort, en gaf zijn gevoelen dat alles uit zinnelijke indrukken bestaat, geen aanleiding tot de gevoelens van Diderot en de Lamettrie, waarvan men de kiemen bij den engelschen wijsgeer zou kunnen aantoonen?

‘Tegen de stelling van Locke druischt die van de voorstanders der aangeboren begrippen lijnregt in, zij meenen dat er in den onbewusten achtergrond der ziel voorstellingen en kundigheden schuilen, die niet in de ervaring haren oorsprong vinden, maar slechts op waarneming en nadenken wachten om terstond in het bewustzijn op te treden, zoodat men, om met Plato te spreken, zou kunnen zeggen: ‘ik herinner mij.’ Op den achtergrond der ziel mogen onbewust geene voorstellingen (?) en kundigheden schuilen, als kunnende deze slechts door de waarneming en het nadenken verkregen worden; maar heeft de menschelijke ziel geen bijzonderen aanleg en vermogens, welke daardoor ontwikkeld worden, en waardoor de bouwstoffen der ervaring tot bestanddeelen der menschelijke kennis worden verwerkt? Locke moge ontkennen dat de geest zweem of schaduw van kennis mede ter wereld brengt; toegegeven, maar daarom is hij nog geen ‘tabula rasa,’ hij heeft een eigenaardigen aanleg, in hem sluimeren vermogens die moeten ontwikkeld worden. Zie daar het groote verschilpunt tusschen hem aan de eene, en Cartesius en Berkeley aan de andere zijde, waarvan de een misschien wel wat te eenzijdig spiritualist was de andere voorzeker het idealismus te ver dreef; maar heeft Leibnitz in zijne ‘Nouveaux Essais sur l'entendement humain’ het empirismus van Locke niet grondig wederlegd, het ten minste als ongenoegzaam en gebrekkig doen kennen? De engelsche wijsgeer moge de klippen der eenzijdige en hersenschimmige bespiegeling vermeden hebben, hij liep echter groot gevaar van op die van het scepticismus te stranden. Hij vraagt ‘of onze voorstellingen wel getrouwe kopiën der werkelijkheid zijn.’ ‘Een ligchaam heeft kleur, maar niet zonder licht, waar blijft de kleur in het duister? Het klinkt, maar niet zonder lucht; wat is deze eigenschap in de ledige ruimte?’ Een ligchaam heeft eigenlijk geen kleur maar wel eene bijzondere oppervlakte, die eene zekere straalbreking des lichts in ons oog terugkaatst, welke den indruk van eene bijzondere kleur aan ons oog geeft, die in onzen geest de voorstelling der kleur doet ontstaan. Newton en Göthe hebben het raadsel der kleur opgelost. In de schepping bestaat er geen

geluid, maar wel eene zekere beweging in de stofdeeltjes, die eene trilling in de lucht veroorzaakt welke, op onze gehoorzenuwen werkende, in onze ziel den indruk van geluid te weeg brengt. 'Broosheid, smeltbaarheid en zwaarte zijn slechts betrekkelijke eigenschappen, zij hangen van toevallige omstandigheden af en komen niet aan de dingen op zich zelve toe, maar aan den waarnemenden geest.' Daarentegen 'zijn ondoordringbaarheid, uitgebreidheid, gedaante, beweging of rust eigenschappen der voorwerpen zoo als zij zijn, die werkelijk bestaan, zelfs wanneer er geen enkel wezen bestond om ze waar te nemen.' Deze algemeene eigenschappen zijn die van de 'materie' of de stof en kunnen niet weggedacht worden. Maar kunnen wij wel tot het wezen der stof doordringen? Bestaat zij niet voor ons uit een oneindig getal kleine stofdeeltjes, 'atomen', die eenvoudig en ondeelbaar zijn, of kan de stof tot in het oneindige verdeeld worden? Voor de bespiegeling is zulks denkbaar, maar is het zoo in de werkelijkheid?

De scheidslijn tusschen de wezenlijke en schijnbare eigenschappen der voorwerpen getrokken is hoogst willekeurig en maakt het zeer twijfelachtig, of de voorstellingen die wij ons van de zaken vormen wel 'adequaat' of overeenkomstig met deze zijn. De geheele wereld zoo als wij die kennen is eene voorstelling in onzen geest die middellijk gevormd is, niets is den mensch onmiddellijk gegeven, dan de inhoud van zijn bewustzijn, wat geeft hem dus het regt om te bepalen dat sommige eigenschappen wel, andere niet tot het wezen der dingen behooren? De leer van Locke is dus oppervlakkig, zijn 'sensualismus' leidt ons van de eene zijde volgens de 'consequentiën' tot een materialismus, even ruw als het zoogenaamd gezond verstand dat slechts berekend is voor de eischen des alledaagschen levens, en van den anderen kant tot het scepticismus dat aan het wezenlijk bestaan der voorwerpen buiten ons zou doen twijfelen, en ons niets anders dan eene bloote voorstelling zou doen overhouden. Locke is echter niet zonder verdienste voor de wijsbegeerte geweest, hij heeft een onderscheid gemaakt tusschen de voorstellingen in onzen geest en de dingen daar buiten, tusschen het denkbeeld en de werkelijkheid, tusschen het ideale en het reële; hij baande echter daardoor den weg tot het volslagen scepticismus van Hume en verder tot het beroemde stelsel van Kant die dit onderscheid, doch met veel scherper trekken, in het volle licht stelde niet alleen, maar op eene onwederlegbare wijze betoogde.

Dat Kant het vraagstuk van den oorsprong en de waarheid onzer voorstelling op eene geheel andere wijs dan Locke moest pogen op te lossen, was natuurlijk, na het oppervlakkige dogmatismus van Wolf en het absolut scepticismus van Hume. De echt wetenschappelijke wijsbegeerte liep gevaar van in een onvruchtbaar en voor de zeden en godsdienst verderfelijk materialismus te ontaarden. Kant redde haar, hij schiep eene andere methode dan de dogmatische of sceptische, die tot hiertoe in de beoefening der wijsbegeerte geheerscht hadden, namelijk de kritische, op de kennis van den aard van ons kenvermogen gegrond. Daar Hume alles twijfelachtig maakte, zocht hij naar de bron van zekerheid, en waar kon hij die an-

ders vinden, dan in de wetten van den menschelijken geest? De wijsbegeerte niet alleen, maar ook de natuurkundige wetenschappen hadden den gevoeligsten stoot gekregen door den stouten aanval van den Schotschen denker op het verband van oorzaak en gewrocht. Ligt dit verband in de voorwerpen zelven? Dit kan door de ervaring niet uitgemaakt worden, deze toch vertoont ons slechts eene opvolging van verschijnselen, doch zij doet ons niet zien dat het eene verschijnsel veroorzaakt wordt door het andere waarop het onmiddellijk volgt. De gewoonte verleidt ons om verschijnselen, die wij na elkander plegen waar te nemen, als noodzakelijk verbonden voor te stellen; maar dit besluit is niet wettig omdat wij in het wezen dier verschijnselen niet kunnen doordringen. Alzoo scheen het causaliteitsbegrip van zijn steun beroofd te zijn. Echter was dit eigenlijk niet het geval, er is een groot onderscheid tusschen ‘daarna’ en ‘daardoor’, een onderscheid dat door ieder verstandig denker gemaakt wordt.

Kant koos het éénige voldoende wapen om aan die meer spitsvondige dan gegronde bedenkingen het hoofd te bieden. Deze was zijn kritische methode, hierdoor kwam hij tot het besluit dat de zekerheid van ons weten niet enkel op de ervaring rust. Volgens hem bezit de mensch niet éénige voorstelling, spreekt het geen oordeel uit, noch trekt eenig besluit, waarin geen twee bestanddeelen vereenigd zijn, één dat aan de ervaring, één ander dat aan de inrigting en den aard van onzen geest moet toegekend worden. Kan zulks wel anders, is onze kennis niet het gewrocht van de gegevens der ervaring die door onzen geest worden opgenomen, en door hem tot voorstellingen worden verwerkt? Is onze ziel wanneer zij waarneemt geheel lijdelijk, of werkt zij eigenaardig, op de indrukken, welke zij ontvangt, terug? 's menschen geest is immers geen bloot lijdelijk werktuig, dat de indrukken der zinnen slechts opvangt en aan het bewustzijn overbrengt zonder iets van het zijne bij te doen.

Alle dingen worden immers in tijd, d.i. opvolgend aan elkander, en in ruimte, d.i. naast elkander aanschouwd; de levendigste fantaisie kan zich immers geen voorwerp voorstellen, dat ‘nergens’ en ‘nooit’ zou zijn. Bij elk verschijnsel vragen wij tegelijk naar zijne oorzaak, en wij kunnen niet gelooven, dat er een toestand zou bestaan die niet door den laatstvoorgaande noodzakelijk was voortgebragt.

Dit moest aan Kant natuurlijk voorkomen omdat, voor hem, de begrippen van ‘tijd’ en ‘ruimte’ de vormen zijn waarin de menschelijke geest, de zinnelijke indrukken die hij van de voorwerpen ontvangt opvat en opvatten moet. Volgens hem bestaan de tijd en de ruimte niet ‘buiten’ maar ‘in’ ons; wij kunnen de opvolgende verschijnselen en de voorwerpen wegdenken, maar de tijd of den duur waarin de opvolgende veranderingen der voorwerpen plaats heeft, en de ruimte of de uitgebreidheid waarin zij naast elkander zich bevinden, blijven noodzakelijk in onzen geest bestaan.

‘Wanneer wij de verschijnselen dezer wereld pogen te verklaren, vragen wij telkens: waarom? Wij hebben de vaste overtuiging dat er niets is zonder grond of oorzaak waarom het is. Bestaat er dus ook buiten mijn verstand, dat de verschijnselen met elkander in betrekking brengt verband van oorzaak en

gevolg? Neen, volgens Kant, want de oorzakelijkhetd is eene categorie van het verstand en eene wet van het denken, zij is niet 'buiten' maar 'in' mij, zij dringt zich altijd onwederstaanbaar aan mij op. De ervaring kan mij slechts aantoonen wat 'is' en niet wat zijn 'moet', wat niet anders zijn 'kan'

Kant heeft zich niet 'bedrogen' toen hij meende aan het causaliteitsbegrip de zekerheid terug te schenken, die het door Hume was ontnomen. Dit begrip is als eene wet van het verstand voor de vierschaar der wetenschap geregtvaardigd. Het is geen ingebeeld welen dat wij een noodzakelijk verband tusschen oorzaak en gevolg aannemen, ofschoon wij dit verband in de werkelijkheid niet kunnen doorgronden, omdat wij de zaken in zich zelven, als 'noumenen' ('das Ding an sich') niet kunnen kennen. Het is dus mogelijk dat de dingen en toestanden bij elkander behooren, ook wanneer wij niet in staat zijn dit waar te nemen. Hume beweert slechts dat wij door de ervaring, wel het achter elkander opvolgen der verschijnselen, maar niet hun verband als oorzaak en gevolg kunnen bewijzen. Maar slaat bij Kant het scepticismus van Hume in een 'droevig' idealismus om?

Omdat hij wil dat het causaliteitsbegrip vóór alle ervaring in onzen geest is aangelegd, ontkent hij daardoor, dat het alle aanspraak op eene objectieve geldigheid maken kan? Geenszins, omdat wij dit verband slechts op onze voorstellingen, als verschijnselen ('phenomenen') kunnen toepassen en onze kennis der dingen buiten ons geheel subjectief is, kan er omtrent den objectieven toestand in het verband der dingen op zich zelven ('noumenen') niets worden beslist. Het standpunt van Kant is noch sceptisch, noch idealistisch, maar kritisch, op den aard van ons kenvermogen gegrond. Wij zijn door hem wel een groote schrede in kennis gevorderd, en onze toestand is geenszins verergerd maar verbeterd, juist omdat wij hebben leeren inzien dat hetgeen wij te vergeefs 'buiten' ons zochten, slechts 'in' ons kan gevonden worden.

Onvoldaan over de eenzijdige pogingen van het empirismus en de idealistische bespiegeling om het verband van het kennend wezen met de gekende voorwerpen op te lossen, zijn velen thans weder tot het standpunt van Kant teruggekeerd. Wij kennen de dingen slechts als verschijnselen, zoo als zij als voorstellingen in onzen geest voorkomen, volgens de wetten die ons kenvermogen beheerschen. Hieruit volgt wel niet dat wij ze niet zoo zien als zij werkelijk zijn, maar deze overeenkomst kunnen wij niet bewijzen. Het geval kan denkbaar zijn dat de vormen en wetten van onzen geest er op aangelegd zijn, om ons een juist inzigt der dingen mogelijk te maken. Het is zelfs waarschijnlijk, wanneer wij overwegen dat de dingen en wijzelven tot ééne natuurorde behooren, maar dit alles geeft ons nog geen regt om tot de volkomen 'adequate' overeenkomst onzer voorstellingen met de werkelijkheid te besluiten. Hiertoe zoude eene absolute kennis van het wezen der dingen vereischt worden, om die met onze voorstellingen te kunnen vergelijken, eene kennis, die ons ontzegd is, omdat wij de zaken slechts in zoo verre kunnen beschouwen als zij met ons in betrekking staan en wij daarvan indrukken ontvangen.

Wij gelooven niet dat Kant ‘gedroomd’ heeft toen hij ons den kritischen weg aanwees om tot de voor ons éénig mogelijke kennis te geraken. Hij poogde met een helderen opgeklaarden blik het vraagstuk: waarom wij alles in tijd en ruimte zien, en waarom dat alles een oorzaak hebben moet, voor altijd op te lossen. Hij wist zeer goed, dat er slechts twee verklaringen mogelijk zijn: òf de wereld der ervaring schikt zich naar onzen geest, òf onze geest schikt zich naar de ervaring die wij van de wereld verkrijgen.

In het eerste geval nemen wij de dingen in ruimte en tijd waar, onderstellen of bespeuren wij allerwege een verband van oorzaak en gevolg, omdat ruimte, tijd en causaliteit instinctief door den geest niet aan de ‘werkelijkheid’ maar aan de ‘voorstelling’ die wij er ons van vormen, worden toegevoegd. Wij begrijpen volstrekt niet dat dan bij onze ervaring ‘het noodlot ons een rad voor de oogen zoude draaijen.’ Wij moeten immers om de dingen te kennen eeu vermogen daartoe bezitten, en onze kennis zal dan naar den aard van dit vermogen gewijzigd zijn.

In het tweede geval nemen wij de zaken in tijd en ruimte waar, en bespeuren overal causaliteit, omdat de werkelijkheid in de vormen van tijd en ruimte volgens de wet der oorzakelijkheid tot ons ‘dringt’ (komt?) en onze geest aan de werkelijkheid zoo wel den vorm als de stof van zijne begrippen ontleent. Het voorbeeld van den groenenbril bewijst meer voor de eerste dan voor de tweede oplossing. Ik zie alles groen, dan is het zeker dat zulks aan de gesteldheid mijner oogen of aan een groenen bril moet worden toegeschreven. Een geelzuchtige ziet immers alles geel. Kant kwam tot de eerste oplossing door zijn scherpzinnig onderzoek naar den iard en de wetten van het kenvermogen van den menschelijken geest.

‘Volgens Kant zijn tijd, ruimte, causaliteit, niet “buiten” ons, maar “in” ons.

Maar kan men dat niet in alledaagsche taal dus vertolken: leven en dood, groei en bloei, beweging en gedaante, het zijn alles spoken der verbeelding?’ Omdat tijd en ruimte door Kant als vormen van onze zinnelijkheid werden aangenomen, ontkende hij daarom het wezenlijk bestaan van leven en dood, groei en bloei, beweging en gedaante? ‘De mensch wordt niet geboren en sterft niet, maar het “fatum” (?) verpligt ons hem te plaatsen in den tijd. Geene zonnestelsels bewegen zich aan den hemeltrans, maar het “fatum” verpligt ons de zon, maan en sterren te zien in de ruimte.’ Met zulke declamatiën is Kant niet te wederleggen. Hij ontkende noch opvolging, noch beweging, noch uitgebreidheid der voorwerpen, maar wel dat wij het ‘iets’ waarin zulks plaats heeft in zich zelf zouden kunnen kennen, en beschouwde de vormen waarnaar wij dit ‘iets’ opvatten als de subjectieve voorstellingen onzer zinnelijkheid. Hij ontkende niet dat onveranderlijke wetten het heelal beheerschen, maar erkende dat wij die niet objectief kunnen kennen. De categoriën des verstands, hoeveelheid en hoedanigheid, betrekking en wijze van bestaan, waren voor hem geene ‘toevallige gezigtspunten’ maar vaste wetten van onzen geest, waardoor wij de zintuigelijke indrukken die wij van buiten ontvangen tot zamenhangende voorstellingen vormen. Ware onze zin-

nelijkheid met andere vormen, ons verstand met andere categoriën toegerust, dan zoude de wereld ons geheel anders toeschijnen.

Hierom behoeft ons weten geen ‘ijdelheid der ijdelheden,’ de ervaring geen ‘phantasmagorie’ te zijn. De aard van ons weten is integendeel door Kant juist bepaald en buiten het bereik van het scepticismus gesteld, en de ervaring op den onveranderlijken grondslag van den aard van het kennend wezen gevestigd. Het is geen ‘fatum’, geen noodlot, hetwelk hier heerscht, maar eene schoone overeenstemming van hetgeen ‘in’ ons en ‘buiten’ ons is, omdat zij door de natuur van onzen geest en de werking der voorwerpen, door de indrukken die deze daarop maken, is bepaald, waardoor wij van het heelal ons begrippen vormen geheel met onzen toestand overeenkomende.

‘De leer van Kant,’ zoo als zij door zijne tegenstanders verkeerd begrepen en voorgesteld wordt, ‘strijdt met het gezond verstand.’ Zou het den ‘reusachtigen’ geest van den Koningsberger wijsgeer aan gezond verstand ontbroken hebben? Met het zoogenaamde gezond verstand, dat bij de meesten niets anders is ‘dan eene reeks van gangbare meeningen, een mengelmoes van waarheid en dwaling, een loopende munt, welke hieraan waarde ontleent, dat de oppervlakkige en bevooroordeelde menigte er het merk harer goedkeuring op drukt’? De echte wijsgeer beroept zich niet op zulk een gezond verstand, hiermede is tegen die schijnbaar paradoxe leer van Kant niet veel uit te rigten.

Hij splitst op ‘scholastieken trant’ den geest des menschen in zinnelijkheid, verstand en rede. Elk dezer drie vermogens zal zijne eigene wetten hebben. Welnu! wat is daartegen in te brengen, zoude men daarom gelooven, dat hij even als Plato 's menschen ziel als drieledig beschouwde? Kan men haar, volgens haar eenvoudig wezen, echter niet in hare verschillende werkdadigheid drieledig voorstellen? ‘Kinderen en boeren’, zelfs beschaafde lieden, maar die geene wetenschappelijke opleiding genoten hebben, zullen van die leer niets begrijpen. Voor hen heeft Kant ook niet gedacht en geschreven, zij hebben aan het zoogenaamd gezond verstand genoeg, en echter passen zij onbewust de vormen der zinnelijkheid en de verstandscategoriën op hunne ontvangen indrukken en voorstellingen toe.

Het is opmerkelijk dat men in onzen tijd, nu men weder het empirismus der XVIII^{de} eeuw op den troon wil plaatsen en wij het grove materialismus op nieuw het hoofd zagen opsteken, tevens getuigen waren van de schipbreuk der eenzijdige speculatie, een veilige haven zoekt op den weg dien Kant ons in de wijsgeerige bespiegeling heeft aangewezen, ‘niet uit traagheid van denken om zich bij voorkeur te vlijen op het donzen kussen der autoriteit’, maar om zelfstandig in het onderzoek voort te gaan, en zonder in alles bij de woorden van den meester te zweren, zich te hoeden van door den heerschenden geest des tijds blindeling te worden medegesleept.

Voorzeker heeft men nog niet het proces der ervaring in alle instantiën gewonnen. ‘Tal van schrandere geleerden, maar toch onwijsgeerige mannen (?), houden vol dat wij sommige waarheden uit ons zelven putten, zij geven toe dat geen enkel axioom zich aan onzen geest

zou hebben opgedaan, indien er geene ervaring bestond.' Niets natuurlijker dan deze verklaring; niemand zal ontkennen dat door de ervaring de aanleg en de vermogens van den geest ontwikkeld worden. 'Niemand weet, tenzij hij eene regte lijn heeft waargenomen, dat zij de kortste afstand tusschen twee punten is.'

Maar daaruit volgt nog niet dat de onbetwistbare zekerheid van het axioom, waardoor het van zelf spreekt, en waarvan het tegendeel volstrekt niet kan gedacht worden, enkel in de ervaring zou wortelen. Voorzeker doet de ervaring de kennis dier grondwaarheden, waaronder wij de wiskundige axiomen kunnen rangschikken, in onzen geest ontkiemen; doch naauwelijks zijn zij daarin eenigzins ontwikkeld, of wij zien ze als ons eigendom, als de wetten van ons denken aan, eene overtuiging die ons niet door oppervlakkige drogredenen kan ontnomen worden. Er is een hemelsbreed onderscheid tusschen ervaringswaarheden en redewaarheden, de aanleiding die ze doet ontdekken is de waarborg harer algemeenheid niet.

De ervaring kan ons van de eeuwige onveranderlijke geldigheid van de laatste niet overtuigen, de eersten hebben deze eigenschap niet, voor ons denkvermogen; de ervaring doet ons alleen kennen wat 'is', maar niet wat, 'niet anders zijn kan.' Voor den empirist is deze redenering schijnbaar scherpzinnig, maar zij is valsch. Hij doet ons vooreerst opmerken dat er ten onregte van eeuwige waarheden gesproken wordt, ook al ware er geen ervaring, geen werkelijkheid. Denk alle voorwerpen weg, of denk alle geesten weg, zoo is de wetenschap, of de waarheid die in de formule 2 maal 2=4 vervat is, vernietigd. Volstrekt niet, dit is en blijft eene eeuwige waarheid al waren er geene voorwerpen of geene geesten die haar waarnamen, evenzoo is het met de overige axiomen gelegen b.v. dat het geheel gelijk is aan alle zijne deelen, dat indien twee zaken aan eene derde gelijk zijn zij aan elkander zijn gelijk, enz. dat eeuwige waarheden zijn en blijven al bestond er niets. Deze waarheden hangen niet van de zaken en van hare ervaring af, integendeel zij beheerschen en regelen alle ervaring. Wij kunnen met eene vaste overtuiging staande houden, dat zij boven de bijzondere waarheden, b.v. dat er werelden en zedelijke wezens bestaan, dat de aarde om de zon wentelt, en de zee zout is, die gemakkelijk weg- of anders kunnen gedacht worden, oneindig verheven zijn. De noodzakelijke betrekking tusschen de dingen blijft bestaan of deze dingen er zijn dan niet, zij is ouder dan die dingen en bepaalt 'apriori' de verhouding waarin zij tot elkander moeten staan. Eene redewaarheid bestond vóór het aanwezen van alle redelijke geesten, alleen in God. Wat wij een 'axioom' 'niet gelieven te heeten' maar wat het wezenlijk is, heeft dus de eeuwigheid op de bijzondere waarheden, die weggedacht kunnen worden, vooruit; juist omdat zij dit niet kunnen gedaan worden, zijn de absolute waarheden niet, even als de 'concrete' of bijzondere aan de twee voorwaarden van eene zekere ervaring en eene zekere werkelijkheid, onderworpen. De tegenwerpingen van het empirismus zijn dus, hoewel schijnbaar scherpzinnig, slechts sophismen en bijgevolg, valsch.

Volgens den empirist vindt het begrip van het oneindige ook zijn oorsprong in

de ervaring. ‘Niets dringt ons te gelooven dat het in den menschelijken geest in kiem zoude voor handen zijn.’ (!) Hij vraagt of het waar is, dat de oneindige ruimte, de oneindige tijd, de oneindige getallenreeks niet uit de bestanddeelen onzer ervaring kunnen worden zamengesteld? Hij kiest tot voorbeeld de oneindige ruimte om het tegendeel te betoogen, en begint met te bepalen wat hij door oneindige ruimte verstaat: volgens hem is het eene grootheid in drie afmetingen welke iedere grens buiten sluit. Door welke ervaring heeft hij den indruk van zulk een ding verkregen? Alle zaken die wij waarnemen zijn begrensd; hebben een zekeren vorm, zij beslaan eene zekere uitgebreidheid, zijn in ‘iets’ vervat, zij zijn ‘ergens’ voorhanden; dit ‘iets’ en ‘ergens’ waaraan wij geen grenzen kunnen denken, nog minder ons voorstellen, is de oneindige ruimte, die volgens hem niet als ‘iets’ dat bestaat wordt gedacht (?). Zij is echter eene ledige plaats, en dus is zij een ‘niets,’ en toch ‘iets;’ als ‘niets’ kan zij door ons bezwaarlijk weggedacht worden (!): dit behoeft immers ook niet, want als zoodanig is zij reeds weg, en als eene ledige plaats kunnen wij dit evenmin omdat wij die noodig hebben om er de voorwerpen in te plaatsen. Hoe komen wij dus volgens den empirist aan het begrip van eene oneindige ruimte? Door eene omslagtige abstractie: ‘de voorwerpen der wereld komen tot ons bewustzijn door middel van twee zintuigen, hoofdzakelijk het gevoel en het gezigt.’ De voorwerpen zelven komen niet tot ons bewustzijn maar wel de voorstellingen die wij er ons van vormen. ‘Deze doen ons eindige dingen kennen.’ Het oneindige valt dus geheel buiten hun gebied en diensvolgens buiten de ervaring. ‘Nu is het duidelijk dat niets mij verpligt op de verschillende eigenschappen van eenig ding te gelijker tijd te letten, ik laat ze allen buiten rekening op eene na: zijne uitgebreidheid. Aldus verkrijg ik het begrip van eene ledige plaats.’ Door deze abstractie verkrijgt men nog geene ledige plaats, maar wel het begrip van een meetkunstig ligchaam, waarvan wij alleen de uitgebreidheid beschouwen. ‘Maar ik denk ook den vorm dier plaats weg! Nu houd ik het denkbeeld van uitgebreidheid in hetalgemeen over, niets meer dan dat.’ Bij deze dubbele abstractie, waartoe al zeer weinig menschen in staat zijn, heeft de ervaring geheel opgehouden, en de empirist is op het gebied der bespiegelende reflexie getreden. De empirist vraagt ten slotte van zijne zamengestelde redenering: ‘Wat ontbreekt er nu nog aan mijne voorstelling der ruimte? Is het niet gelukt haar uit de gegevens der ervaring af te leiden?’ Er ontbreekt zeer veel, ja alles aan. Vooreerst kan de ruimte als ledige plaats, of ‘niets’ wel gedacht maar niet voorgesteld worden, alleen zinnelijke zaken kunnen worden voorgesteld, maar onzinnelijke en abstractiën kunnen alleen worden gedacht. In de wijsbegeerte moet men een streng onderscheid tusschen voorstellen en denken maken; voorstellen behoort uitsluitend op het zinnelijk gebied te huis, het denken op dat van het onzinnelijke en der abstractie, het kan ook op de voorstellingen toegepast worden. 2^{e} De ruimte is geenszins uit de gegevens der ervaring afgeleid, maar het begrip daarvan is door eene dubbele abstractie, met moeite aan het licht gebragt. 3^{e} Is het begrip van de ‘oneindige’ ruimte door den empirist

geheel uit het oog verloren, om de eenvoudige reden dat hij die door zijne methode niet kon bereiken, hoogstens is hij tot dat van eene onbepaalde uitgebreidheid gekomen dat geheel iets anders is. Er is een groot onderscheid tusschen het oneindige en het onbepaalde, waarvan wij ons geene grenzen kunnen voorstellen; hetgeen in het fransch zoo juist door 'infini' en 'indéfini' uitgedrukt wordt. Het begrip van het oneindige kan dus niet uit de ervaring worden afgeleid, het sluimert en ligt op den grond van den menschelijken geest die voor eene oneindige volmaaktbaarheid en voortdurende ontwikkeling vatbaar is. Sommige treffende indrukken kunnen het doen ontwaken, de blik op den sterrenhemel en op de onoverzienbare oppervlakte van den oceaan kunnen het denkbeeld van het onbegrensde aangeven en daardoor het begrip van het oneindige uit de diepte van onze ziel doen oprijzen. De ervaring geeft hiertoe wel aanleiding, maar wij kunnen door abstractiën dit oneindigheidsbegrip niet uit de gegevens der ervaring afleiden.

Wij achten de empirische methode als de éénige ware in de beoefening der natuurkundige wetenschappen, zelfs in de wijsbegeerte kan zij van groot nut zijn; maar zij moet zich hierin niet als uitsluitende leidsvrouw opdringen, en zich geschikt wanen om op ieder gebied daarvan den staf te voeren. In alles wat tot de bijzondere of 'concrete' waarheden behoort moet hare stem gehoord worden. Op het gebied van van het onzinnelijke, algemeene en onvoorwaardelijke behoort zij niet te huis.

Van deze oppervlakkige, wij zouden haast zeggen grof materialistische, beschouwing van het begrip van het oneindige, springt de empirist plotseling tot een ander onderwerp over. 'Gelijke omstandigheden gelijke verschijnselen', zegt hij. Hij heeft gelijk hier bij te voegen dat er moeijelijk eene stelling kan gevonden worden die een gewigtiger rol speelt bij de vorming der wetenschap. Zoo zij onjuist was, 'zoo ware het heelal een chaos en al onze kennis op eene vaste orde gegrond een ijdele waan.' Hij heeft hier het oog op de wet der 'stabiliteit,' waardoor wij van het bestaan eener onveranderlijke orde in de natuur overtuigd worden, waardoor wij ieder op zich zelf staand geval als een schakel in die oneindige en onverbreekbare keten beschouwen, waarin eene noodzakelijke wederkeerige, betrekking van oorzaken en gevolgen heerscht. Dat de voorstander der redewaarheden hier zich beroept op een natuurlijken aanleg van den menschelijken geest, volgt uit het standpunt waarop hij geplaatst is.

Hij meent met regt dat dit gevoelen de hoeksteen is van de methode der 'inductie' in de natuurbeschouwing, en niet aan die inductie zijn bestaan kan verschuldigd zijn, dat het op de inrigting van onzen geest en niet op de bijzondere waarnemingen van de natuurverschijnselen rust, en dat wij daardoor uit het waargenomene tot het niet waargenomene, van het tegenwoordige tot het verledene en toekomstige besluiten met een gevoel van zekerheid dat ons de inductie niet geven kan. Wij worden beheerscht door eene denkwet, de wet der identiteit en die der contradictie. A = A., A + of - B. ongelijk aan A., 'welke ons verbiedt te gelooven dat de gang der wereld ongeregeld zij. Wij kunnen volstrekt niet inzien dat wij volgens deze leer door een

onvermurwbaar noodlot zouden misleid worden; dat daardoor al onze natuurkennis eene hersenschim zoude worden. Het is hier de vraag of de overtuiging van het bestaan van de wet der stabiliteit' op de subjectieve of objectieve kennis der natuur rust. Wij hebben gezien dat wij tot die objectieve of absolute kennis niet kunnen geraken en wij ons met eene subjectieve moeten vergenoegen, die 'voor ons' even zeker is en daardoor geen hersenschim is. Al konden wij tot die absolute kennis opklimmen, die wij alleen aan het Opperwezen kunnen toeschrijven, zoo zouden wij evenwel tegenover eene vaste orde blijven staan. De overtuiging dat wij de wet eener onveranderlijke orde van onzen geest op de verschijnselen der natuur toepassen, doet ons eene objectieve orde die daarin heerscht niet ontkennen; wij erkennen zelfs dat de waarneming der natuurverschijnselen het bewustzijn van deze wet in ons ontwikkelt, hetgeen Kant, die zelf een zoo groot natuurkenner was, zoo voldingend heeft aangetoond, al mogen nog heden ten dage duizenden en niet enkel onbeschaafden, de mogelijkheid van wonderen, die zoo wel tegen de subjectieve wet der stabiliteit als tegen de objectieve natuurwetten strijdt, voor vast aannemen.

Maar dat de vaste overtuiging van het bestaan der wet van stabiliteit haren oorsprong alleen in de ervaring zoude hebben, dat deze ons een onwrikbaar geloof zou doen hechten aan de eenheid van het wereldplan, is van de ervaring meer eischen dan zij geven kan. Zij geeft ons slechts de kennis van bijzondere feiten, maar het zijn de wetten van ons verstand die deze feiten in groepen ordenen en rangschikken, terwijl onze rede of de wijsgeerige beschouwing die onder een algemeen feit te zamen vat. 'Door de ervaring,' verbonden met de bespiegeling voortspruitende uit de wetten van onzen geest, 'klimmen wij in ieder vak van wetenschap, langs den ladder van het algemeene van trap tot trap, steeds hooger en hooger; zij doen ons schouwen aan het uiterste punt des horizons, het grootsche ideaal der wijsbegeerte: de kennis van het heelal als een feit, een voortdurend, alomvattend feit, dat den oneindigen golfslag van natuur en geest, in de bedding van de oneindige ruimte en van den oneindigen tijd, schept, vernietigt en vernieuwt.' Met de wijziging die wij er aan gaven, kunnen wij ons volkomen met de schoone voorstelling van den empirist vereenigen, die hier zijns ondanks, het beperkt terrein der ervaring verlaat en zich gedrongen gevoelt om zich tot het gebied der ware bespiegeling te verheffen.

Wij zijn het geheel met hem eens dat deze verhevene beschouwing geen pantheïsme of atheïsme is. Een werkende oorzaak, een einddoel wordt hierdoor niet geloochend of met het heelal verward. Maar omdat deze oorzaak oneindig en volmaakt en daardoor onveranderlijk is, kan zij niet dan volgens een éénigen onveranderlijken weg naar een volmaakt einddoel streven. De vriend der wetenschap en der godsdienst is daardoor ten volle bevredigd. 'Wie het einddoel door de werkende oorzaken verdrongen acht dwaalt evenzeer, als wie meent dat het bestaan van een einddoel het opsporen van werkende oorzaken overbodig maakt.' De oneindige oorzaak werkt, door middelen, d.i. door eene onverbreekbare reeks van bijzondere oorzaken en gevolgen in de onafwendbare rigting naar een vol-

maakt einddoel, dat wij wel niet volkomen duidelijk inzien, maar echter als zeker bestaande aannemen. ‘Teleologie en wetenschap strijden niet met elkander,’ omdat iedere wetenschap, op haar bijzonder gebied, zich niet met dit einddoel behoeft in te laten, en alleen de algemeene wetenschap of de wijsbegeerte, het naspeuren moet en kan. ‘Waar iets opzettelijk vervaardigd is treden oorzaken in de dienst van doeleinden en de man van wetenschap heeft geen regt om die te loochenen.’ Voorzeker, ‘al ware het heelal door zich zelf verklaard, toch zouden wij niet mogen zeggen: ‘er is geen God.’ Integendeel zouden wij daarin het volmaakte gewrocht van eene volmaakte oorzaak moeten zien. Al mogen wij voorspellen ‘dat geen menschelijke voet ooit de bergkruin betreden zal van waar het vergund is den ganschen rijkdom van hemel en aarde te overzien,’ hebben wij toch een begrip van één heelal, doch wij zijn dit niet alleen aan de ervaring verschuldigd. Deze ‘verhevene gedachte’ spruit voort uit de wet van éénheid die den menschelijken geest beheerscht, en die wij op de gegevens der ervaring en op de voorstellingen welke ons verstand daarvan vormt, bewust of onbewust, toepassen. Wij stemmen overigens geheel met de verhevene gedachten in, die bij den empirist dit begrip in hem doet oprijzen, als hij daarbij juichend uitroept: ‘Wij zijn van Gods geslachte,’ want het is iets goddelijks in ons, dat ons tot het begrip van eenheid, orde en overeenstemming doet opklimmen, en uit de verspreide en bijzondere bouwstoffen welke de ervaring ons aangeeft het denkbeeld van een oneindig zamengesteld maar als eenheid zamenstemmend heelal doet ontstaan, ofschoon wij erkennen ‘dat slechts de oneindige wijsheid het eene heelal doorgronden kan!’

III.

Men meent door de empirische methode ‘de bron der menschelijke kennis te hebben gepeild;’ wij hebben aangetoond dat haar dieplood daarin is te kort geschoten; zien wij nu of het door deze methode ligt zal vallen ‘haren omvang te bepalen.’ ‘Indien al onze begrippen zelfs die van het noodzakelijke en oneindige; uit (de) bestanddeelen der ervaring zamenvloeijen, zoo moet (de) ervaring en zij alleen de grens van het weten zijn.’ Maar omdat de begrippen van het noodzakelijke en oneindige niet uit de ervaring alleen kunnen ontstaan, die ons slechts de concrete en eindige voorwerpen als bouwstoffen kan aangeven, kunnen de begrippen van het noodzakelijke en oneindige daaruit niet te zamenvloeijen. Een getal hoe groot ook gedacht is niets in vergelijking met het oneindige. Geen der voorwerpen, ja het heelal zelf is niet noodzakelijk aanwezig. Kant zag wel in dat wij steeds tot de kennis der verschijnselen beperkt blijven, maar hij kende tevens aan de zuivere rede de ideën van het noodzakelijke en oneindige als regulatieve idealen en begrippen toe. Maar zijn de verschijnselen waarvan hij gewaagt ook slechts ‘schimmen zonder werkelijkheid’? Even zoo min als de denkbeelden die de empirist zich van de voorwerpen door de ervaring vormt. Volgens Kant kunnen wij niet zeggen dat de verschijnselen met de voorwerpen volkomen overeenkomen, of ‘adequaat’ zijn; even zoo min kan de empirist bewijzen, dat zijne denkbeelden daarmede

gelijk zijn, of komen de voorwerpen zoo als zij wezenlijk zijn door de ervaring in zijn hoofd, of zijn het maar bloote denkbeelden, die hij zich door middel daarvan vormt? In het wezenlijke komen de verschijnselen van Kant met de empirische ervaringsdenkbeelden volkomen overeen, het zijn gewrochten van den geest uit de bouwstoffen der ervaring zamengesteld, en als denkbeelden en begrippen hebben zij ook maar een conceptuele realiteit, doch het zijn ook geen hersenschimmen zonder werkelijk van buiten komende aanleiding. 'Wat is ervaring?' Vraagt eindelijk de empirist: 'Wie onder de vanen van het idealismus strijdt, zegt hij, doet (de) ervaring hierdoor ontstaan dat hetgeen in onzen geest voorhanden is, met eene stof die van buiten komt verbonden wordt.' Wij vinden dit antwoord even onhoudbaar als zijn gevoelen over de verschijnselen, omdat het eene onjuiste voorstelling van de zaak geeft. Het idealismus stelt dat wij de verschijnselen als voorstelling van onzen geest, geheel onafhankelijk van eene wezenlijke buitenwereld, aan welker bestaan het twijfelt, in ons bewustzijn vormen; maar volgens het gevoelen van Kant verbinden wij den indruk die van buiten komt met hetgeen in onzen geest van nature voorhanden is, waardoor de verschijnselen in onze voorstelling gevormd worden.

De zintuigelijke ervaring is door Kant geenszins geloochend, zij gaat vooraf en op de indrukken die wij er van ontvangen werkt de geest volgens de wetten van zijn kenvermogen terug. 'Wij leeren, zegt de empirist op een plegtigen toon, dit is ervaring, dat de geest zoo ver zijne krachten reiken, de werkelijkheid gelijk zij hem gegeven is, in zich opneemt zonder er iets aan toe te doen.' 'En indien onze kennis verre boven die der dieren uitmunt en hij alleen op wetenschap roemen mag, zoo danken wij dit niet aan eene aangeboren rede, maar wel aan den voortreffelijken aanleg van den geest des menschen, die hem veroorlooft zuiverder dan eenig ander schepsel de werkelijkheid in zich af te spiegelen.' De menschelijke geest is dus een glad geslepen spiegel, een photographische toestel, waarin de voorwerpen zoo als zij wezenlijk zijn zich afteekenen, hij doet er niets bij en vangt de indrukken der buitenwereld lijdelijk op. Het is niet door de meerdere scherpte van zijn verstand, door zijnen redelijken en zedelijken aanleg, dat hij zich voornamelijk van de hoogere diersoorten onderscheidt in omvang en diepte van kennis, maar slechts door eene meerdere ontvangbaarheid voor de zintuigelijke indrukken! Echter ziet een arend scherper, ruikt een hond fijner, hoort eene muis duidelijker dan een mensch, zonder dat wij daarom aan hen eene meerdere kennis van de voorwerpen dan aan ons kunnen toeschrijven. Waarom? omdat wij onzen verstandelijken aanleg hooger rekenen, en vermogens bezitten, die zij volstrekt schijnen te missen, daarom, en daardoor alleen hebben wij een duidelijker en meer omvattende voorstelling van de bijzondere voorwerpen, maar vooral van hunne zamenvatting die wij natuur noemen.

Het spijt ons dat het buiten het plan van den empirist lag om hier 'nader te bepalen wat het oorspronkelijk vermogen van den geest is.' Dit was, dunkt ons, toch hoogst noodzakelijk bij de behandeling van het vraagstuk over den oorsprong en de grenzen der kennis; da

van de waarde der ervaring kan zonder deze nadere bepaling niet behoorlijk opgelost worden. ‘Wij houden als een “gierigaard de indrukken die van buiten komen hardnekkig vast, en onderscheiden die naauwkeurig.” Zeker uit vrees dat daaronder valsche munt zou doorloopen. Maar juist dit vasthouden en naauwkeurig onderscheiden geeft reeds eene werkzaamheid van den geest op die indrukken te kennen. “Het is waar, vele dieren herinneren zich en vergelijken ook, zij zien allen niet dom en staren onbestend in de wereld rond”; integendeel de meeste zien scherp rond om hun voedsel en hunne prooi te zoeken. “Maar wij herinneren ons en vergelijken op oneindig uitgebreider schaal. Wij kunnen onze oplettendheid naar willekeur bepalen. Wij kunnen abstraheren. Wij bouwen wetenschap.” Wij kunnen dus veel, en waardoor kunnen wij dat? Het is, om ons bij de kennis der natuur te bepalen, omdat onze geest op de zintuigelijke indrukken kan terug werken, daarvan verschijnselen en voorstellingen vormen, die met elkander vergelijken, om tot de kennis der natuurwetten te komen en ze zoodanig rangschikken dat het begrip van een heelal, een “Kosmos” in onzen geest ontstaat.

Maar al ons weten is kennis van betrekkingen,’ dit is juist wat de zinnelijke dingen aangaat; wij kennen die slechts in de betrekking, waarin zij tot ons, en wij zelven daar tegenover geplaatst staan. Onze kennis van de dingen buiten ons is dus slechts betrekkelijk en subjectief, naar den aard van onze zintuigen en ons gevoelvermogen gewijzigd. ‘Kortom, zoo besluit de empirist, onze gewaarwordingen zijn slechts symbolen van de voorwerpen der buitenwereld; zij stemmen welligt met deze niet meer overeen, dan de woordklank of het schriftelijk teeken met het ding dat er door wordt afgebeeld.’ Juist, maar is dit niet hetzelfde hetgeen Kant reeds op eene zoo voldingende wijze heeft aangetoond?

Het is eene valsche stelling, die reeds bij de oude wijsgeeren voorkomt, dat de zintuigen ons bedriegen kunnen. Gezonde zintuigen geven als bloote organen of werktuigen, de indrukken die zij ontvangen, evenzóó aan het algemeen gevoelvermogen over, als zij worden aangedaan; het verstand is het alleen dat dwalen kan, indien het verkeerde en valsche voorstellingen daarvan vormt en onjuiste besluiten daaruit trekt. In één woord, de zintuigelijke ervaring geeft ons slechts de bouwstoffen aan, ons verstand moet daarvan het gebouw onzer kennis oprigten.

Wij zien de reden niet in waarom wij de grondstelling van Cartesius ‘Ik denk dus besla ik’ in: Ik twijfel, ik denk, dus besta ik’ zouden moeten vertolken (?) Het twijfelen is immers slechts eene wijziging van het denken. ‘Mijn eigen toestand, ziedaar het éénige wat mij onmiddellijk gegeven is;’ deze toestand is het onmiddellijk zelfbewustzijn. Nu komt de empirist er toch rond voor uit, ‘dat niemand bij magte is het bestaan der dingen te bewijzen.’ Wij kunnen dit wel, door de wet der oorzakelijkheid op onze voorstellingen toe te passen; indien wij geene zintuigelijke indrukken van de dingen buiten ons ontvingen, zouden wij ons er geene voorstellingen van kunnen vormen. Wij gelooven niet dat het onderzoek naar de zekerheid van het bestaan der dingen buiten ons onvruchtbaar is, al was het slechts om het scepticismus te

kunnen wederleggen; het empirismus moet ook gronden kunnen aangeven waarom het gelooft dat de dingen zelven te gelijk met de aanschouwing gegeven zijn, om het gevaar van het scepticismus te ontwijken waartoe het zoo ligt vervalt. ‘De bespiegelende wijsbegeerte heeft het sedert eeuwen willen openbaren.’ Juist omdat dit vraagstuk, hoewel niet volkomen oplosbaar, zoo voor de hand ligt. Wij behoeven hier met Voltaire niet uit te roepen: O metaphysica gij zijt nog even ver als in de dagen der Druïden! want na hem is Kant gekomen die het voor ons heeft opgelost, in zoo verre het voor den menschelijken geest mogelijk is. ‘Er zijn dus overmoedige vragen waarop de ervaring geen antwoord geven kan.’ Die vragen mogen voor den empirist overmoedig schijnen, zij dringen zich echter onophoudelijk aan den geest op. Wie vraagt niet, als hij een bewonderenden blik op het schoone geheel van het heelal slaat: is het geschapen? of is het eeuwig? Verschillende oplossingen zijn hiervan gegeven. Voor den pantheïst is het eeuwig. Voor hem die de overtuiging van het bestaan eens Opperwezens bezit, wordt de natuur de oneindige openbaring Gods. Op welke wijze deze natuur hare bestemming bereikt, de menschelijke geest zal hiernaar altijd blijven vragen. Het is geene ijdele nieuwsgierigheid, al moge die hier nooit volkomen bevredigd worden; de wijsbegeerte zal er zich altijd mede bezig houden, omdat zij van den hoogen aanleg van 's menschen geest getuigenis geeft. Het is er echter verre af dat de bespiegelende wijsbegeerte door haar onderzoek ‘God van den wereldtroon zoude willen dringen’ of dat zij aanspraak zoude maken ‘op den lauwerkrans der alwetendheid.’ Zij blijft en zal altijd blijven vragen en onderzoeken. De empirische wetenschap, die zich thans den naam van wijsbegeerte geeft, kan voorzeker in den bangen strijd des levens den vrede des gemoeds niet geven. Alle godsdienstige vraagstukken vallen buiten haar gebied. Maar eene wijsbegeerte die op redelijke gronden van het bestaan van God, zijne Voorzienigheid en de onsterfelijkheid der ziel overtuigd is, die zich met de begrippen van het ware, schoone en goede bezig houdt en den zedelijken aanleg van den mensch op vaste grondslagen vestigt, zoude die geen troost aan den onderzoekenden geest kunnen geven en hem tot een redelijk godsdienstig geloof leiden?

Wij misgunnen aan de wijsbegeerte der ervaring haren beperkten gezigtkreits niet, wij gelooven gaarne, dat zij geene ‘bovennatuurlijke magten’ noch ‘een leven na den dood’ kan aantoonen, omdat die boven het bereik der zinnelijke ervaring liggen.

De empirist is echter bevreesd dat hij verkeerd begrepen zal worden: ‘Sommige pleiten heden ten dage, zegt hij, in naam hunner wetenschap tegen de christelijke leer’ niet alleen, maar tegen alle geloof, en hierin zijn, naar ons gevoelen de hedendaagsche materialisten die de uiterste linkerzijde van de empirische rigting uitmaken, evenals de pantheïsten, volkomen consequent. ‘Hunne leus is: geen geloof.’ Hoe kan de zintuigelijke ervaring hun dit geven? De natuur en het heelal is hun God. Te vergeefs zal men hen op de inwendige ervaring wijzen, hun stichtelijke woorden toevoegen, en hen daardoor tot het geloof willen brengen. Maar moet dit geloof uit de ervaring of wel uit den innerlijken aanleg van een zedelijk en godsdienstig gemoed

voortspruiten? Wij zijn verwonderd den empirist verder te hooren beweren: ‘geen heil voor de wetenschap buiten het geloof, haar ernst onderstelt, eischt het geloof.’ Integendeel, de wetenschap der ervaring kan geen heil door het geloof verkrijgen, zij kan daar gerust buiten, zij veronderstelt noch eischt dit. De empirische wetenschap en het geloof zijn twee zaken, die met elkander niets gemeen hebben. De bespiegelende wijsbegeerte kan voorzeker niet alle raadsels van hemel en aarde ontknoopen, dit kan zij zoo min als de empirische wetenschap. Maar is het de ervaring alleen die ons in de wereldgeschiedenis als ‘wereldgerigt leert dat het geloof aan eene Voorzienigheid geen ijdel gebeuzel is’? De wereldgeschiedenis moet men met een wijsgeerig oog beschouwen, wil zij het geloof in ons gemoed bevestigen. Het is geenszins door sluitredenen of inductiën dat de spiritualistische wijsbegeerte vermeent God en onsterfelijkheid voldingend als een wiskundig vraagstuk te kunnen bewijzen. Maar zij beschouwt het als hare taak om door hare overwegingen het geloof daaraan immer levendig te houden, en voortdurend den mensch op zijne hoogere bestemming te wijzen. Als al hetgeen buiten de ervaring ligt, buiten het gebied der wijsbegeerte is, dan is dit gebied wel zeer beperkt, en zij moet dan van haren naam maar afstand doen en zich voortaan slechts de ervaringswetenschap noemen. Al hetgeen sedert Kant aan de beoefening der wijsbegeerte in Duitschland, Frankrijk en zelfs in Nederland gedaan is, was dan slechts een ijdel woordenspel.

Hooren wij thans wat eigenlijk de empirische philosophie is, die alle soort van bespiegeling voor onvruchtbaar en nutteloos verklaart. ‘Al de gegevens der ervaring zijn onder de bijzondere wetenschappen verdeeld. De astronoom bestudeert den loop der sterren, de historicus de ontwikkeling der volken, de geoloog de gesteldheid der aardkorst, een vierde iets anders.’ Wat schiet er nu voor de wijsbegeerte over? ‘Men heeft het onderscheid tusschen den wijsgeer en den vakgeleerde in de methode gezocht; terwijl de laatste al de schatten zijner kennis aan de ervaring dankt, zou de eerste ze te voorschijn tooveren uit zijn eigen geest.’ (!) Hier wordt der bespiegelende wijsbegeerte onregt aangedaan, nimmer heeft een speculatief philosoof, zelfs een Fichte en Hegel niet, zulk eene ongerijmde stelling voorgedragen, ofschoon zij in de bespiegeling soms te ver gingen. Heeft Kant geen einde pogen te maken aan al het dogmatiseren over hetgeen buiten de grenzen van ons kenvermogen ligt? ‘De wijsgeer zoekt en vindt de waarheid maar schept ze niet.’ Wie zal dit loochenen? Maar hij vindt de waarheid niet alleen ‘buiten’, maar ook ‘in’ hem zelven, en hij is tevens overtuigd dat hij de absolute waarheid niet kan bereiken, die alleen in het bezit van het Opperwezen is.

Maar als ‘de akker dezelfde is en de wijze van behandeling dezelfde moet zijn voor wijsgeer en vakgeleerde,’ dan is de philosophie niet anders dan het positivismus van Auguste Comte, dat in ons vaderland nog al aanhangers telt en niet veel verschilt van het duitsche materialismus en van de leer van Moleschot en Vogt. Al kon men niet zeggen, welke de oorsprong en de grenzen van ons weten zijn, moet men toch een verband tusschen het geestelijk en het stoffelijk leven aannemen, en dit verband en dat van

alle wetenschappen op te sporen, is de taak van den wijsgeer en geenszins van den vakgeleerde, die meestal hiertoe geheel ongeschikt is. Welke antwoorden kan deze op de vragen geven: 'Wat zijn oorzaak en gevolg? wat is beweging? wat is waarheid? Welke zijn de grenzen der bijzondere wetenschappen? Moet de methode van Baco ook voor de wetenschappen des geestes gelden?' Al deze vragen zijn van algemeen belang, en behooren voorzeker tot het gebied der wijsbegeerte. De empirist moet zelfs erkennen dat 'de wijsbegeerte de wetenschap van het algemeene is, zij daalt niet af tot de bijzonderheden waarmede zich de vakgeleerden bezig houden, maar verbindt de deelen onzer kennis en beoogt de eenheid van ons weten. Zij is het middelpunt en de centraalzon der wetenschappen en schiet allerwegen stralen en vangt ze van alle kanten op. Zij is de wetenschap der wetenschappen.' Wij zouden onze bepaling der wijsbegeerte niet beter en krachtiger kunnen uitdrukken; maar is het door de methode der ervaring dat zij deze hoogte bereikt? 'De wijsgeer ontwerpt eene wereldbeschouwing. Hij dient dus in het groot te weten wat zijn tijd weet.' Natuurlijk kan van hem niet gevergd worden, dat hij in alle bijzondere wetenschappen als een vakgeleerde te huis is, hij is geen 'omnis homo' geen 'polyhistor.' 'Maar de geest des wijsgeers is bij uitstek gastvrij: hij neemt de algemeene uitkomsten van de meest verschillende wetenschappen in zich op, en brengt zoo veel mogelijk zamenhang in de verspreide deelen onzer kennis, op geen veld van onderzoek blijft hij een volslagen vreemdeling. Volgens de schoone vergelijking van Macaulay staat de wijsbegeerte in soortgelijke verhouding tot de vakken van wetenschap als eene aardglobe tot de kaarten van een atlas.' Voorzeker is de wijsbegeerte dit alles, maar zij is nog meer, zij is de wetenschap van de eerste en hoogste beginselen, waarop alle kennis steunt; zij vereenigt niet alleen de uitkomsten der bijzondere wetenschappen tot een zamenhangend geheel, maar vestigt de grondbeginselen waarop zij steunen, en wijst hun het doel aan waarnaar zij moeten streven, want iedere wetenschap heeft een wijsgeerig gedeelte. Zij is 'het eenige en onfeilbare middel tegen den kanker des geestes welken men eenzijdigheid of bekrompenheid noemt; zij is de geduchte toovermagt (?) die vroeg of laat elk vooroordeel zwichten doet. Zij opent wijd uitgestrekte perspectieven en brengt hoofd en hart in harmonie met het grootsch heelal.' En na deze zoo juiste aanmerkingen over den aard der wijsbegeerte als wetenschap der wetenschappen, is het hoogst bevreemdend den empirist zijne rede te hooren besluiten met de volgende bewering: 'IJdel is voorzeker alle bespiegeling die met woorden als: het oneindige, het absolute, het niet empirische verklaren wil, al te gader holle klanken.' Maar dit verwijt treft de wijsbegeerte der ervaring niet. Gelijk iedere andere wetenschap, wil zij feiten ontvouwen.' Vallen de begrippen van het oneindige, het absolute en niet empirische buiten het gebied der wijsbegeerte, zijn het slechts holle klanken, waardoor niets verklaard wordt en zijn alleen de zinnelijke en waarneembare feiten de stof der wijsbegeerte, dan kan zij de wetenschap der wetenschappen, die van de algemeene onvoorwaardelijke gronden der kennis niet zijn. Streeft de menschelijke geest niet om de eindige verschijnselen uit het oneindige

geheel, het toevallige en concrete uit het noodzakelijke en onvoorwaardelijke te verklaren, of van het bijzondere tot het algemeene, van het voorbijgaande tot het onveranderlijke, van het onvolmaakte tot het volmaakte op te klimmen? Wanneer rust de geest, wanneer is hij voldaan? Nooit, omdat hij de idealen van het ware, schoone en goede in het oog houdt en immer daartoe poogt te naderen, ofschoon hij die nimmer zal bereiken.

Onze kritische beschouwing van de redevoering ‘Over den oorsprong en de grenzen der menschelijke kennis,’ heeft, zooals wij reeds aangemerkt hebben, niets persoonlijks tegen den auteur, met wien wij, behalve in het eenzijdige van zijn standpunt, in vele opzigten zamenstemmen en die hier blijken van zijne bekwaamheid en scherpzinnigheid gaf. Wij rekenden het aan de bespiegelende wijsbegeerte verpligt te zijn hem in zijne grondstellingen tegen te spreken en te regt te wijzen. Hij zal het ons niet euvel duiden dat wij hem hier en daar ‘empirist’ hebben genoemd. Volgens zijne overtuiging moet zulks hem een eernaam zijn, even als die van ‘spiritualist’ die voor ons zoude wezen. Wij zullen in een tweede gedeelte de twee andere geschriften van den Hoogleeraar Jhr. van der Wijck ‘Over het ontstaan en de beteekenis van Wetenschap en Wijsbegeerte,’ en ‘J. Kinker als wijsgeer beschouwd,’ korter kunnen behandelen, omdat wij hier meer uitvoerig de gronden hebben gelegd, waarop onze beoordeeling dan steunen zal.

J.A. BAKKER

Letterkunde.

Vertalingen en herdrukken.

De jonge stiefmoeder. Een verhaal van Miss Yonge, schrijster van Violette, Het huisgezin van dokter May, enz. enz. Uit het Engelsch door de vertaalster van Violette. Amsterdam, P.N. van Kampen.

De roem van zich meesteresse te toonen op het hoogst gebied der kunst, dat der opvoeding, heeft Miss Yonge zich reeds ten volle verzekerd door het schrijven harer Madelievenkrans, en andere schoone verhalen. Dien roem handhaaft ook, ‘de jonge stiefmoeder,’ neen meer dan dat: ze zet de kroon daar op, door ook voor het moeijelijkste niet terug te deinzen, door ook het zwaarst wat die kunst haar kon voorhouden, met vasten greep te aanvaarden, en - te overwinnen. Als stiefmoeder zich de vorming en leiding van kinderzielen te zien toevertrouwd, stiefkinderen op te voeden, 't zal toch wel door ieder die ooit over de zaak heeft nagedacht als het toppunt de opvoedingskunst worden geacht, als eene onoverkomelijke hoogte daarvan misschien wel. Miss Yonge heeft den omvang dier taak wel overzien, haar blik die hoogte wel gemeten. Toch is die te bereiken, zij toont het in het aangekondigd verhaal. Ze heeft alle moeijelijkheden daarin vereenigd. De weêrzin der kinderen, waarmeê de nieuwe moeder wordt ontvangen, het vooroordeel en de inblazingen van vorige vrienden en bloedverwanten, de achterdocht en dubbelzinnige positie vaak van den man, het onbescheiden bespioneren van bekenden, het lasteren der wereld, geen enkele dier gewone attributen zijn vergeten. Als zoo vele struikelblokken vindt de vreemdelinge die allen op haren weg verspreid, om haar den doortogt te versperren, en haar 't opstijgen te bemoeijelijken. Maar de jeugdige Albinia, die daar moeder wordt van drie kinderen, die ziekelijk zijn en verwend, zij, met haar drieen-twintig jaren, ze heeft twee krachtige wapenen, waarmeê ze den strijd des levens tegen treedt. Ze heeft met scherpen blik de moeijelijkheden doorzien, die haar wachten, ze laat door geene illusiën zich verblinden, en nu bakent ze zich den weg af, dien ze te bewandelen heeft, met vasten kalmen zin, ze ziet haar pligt daar voor zich en ze zal er niet van afwijken, ze wil door geene vleijerij zich laten bekoren, en door geene vrees zich laten afschrikken, ze roept al de kracht van haren wil te hulp, en die krachtige wil blijkt een trouw bondgenoot om het goede te bereiken, dat ze zich heeft voorgesteld. Toch zou die al-

léén staande welligt nog te magteloos zijn gebleken, maar Albinia heeft die kinderen lief, en de liefde maakt magtig. Ze wenscht hun geluk, daarom kan ze alles verdragen, miskenning en ondank, koelheid en vooroordeel. Niet maar ter wille van den vader, duldt ze de kinderen. Om hun zelfs wil, wenscht ze hunne gebreken te overwinnen, het goede in hen te vestigen. De jonge stiefmoeder verstaat het zich zelve te vergeten, dat is haar groote kracht, uit die brengt ze hare hulpmiddelen te voorschijn, door haar overwint ze. Ja, maar zulk eene is een ideaal, een droombeeld der fantazy. Wij meenen 't niet, het vermogen, dat Albinia zoo magtig maakte, ligt in kiem althans in ieders ziel, maar er behoort strijd toe en volharding om die tot ontwikkeling te brengen, en, de natuur des menschen is daar wel eens afkeerig van. Onze heldin is een beeld uit de werkelijkheid gegrepen. Zij gevoelde de kracht der verzoeking in en buiten zich, haar zegepraal kostte haar vaak veel, soms wel werd ze voor een oogenblik door de oploopendheid en het prikkelbare van haar temperament overheerscht; o die temperaments-gebreken, ze waren haar grootste vijanden, ze stonden haar goede plannen zoo in den weg, meer nog dan alle tegenwerking van buiten. Toch gaf ze den strijd niet op, ze behield den moed, en ze overwon. 't Is schoon om haar te volgen die jonge vrouw in haar worsteling tegen wat er verkeerds was in haren kring en in haar zelve, om den schier onmerkbaren vooruitgang tot het groote doel, achteruitgang leek het soms, gade te slaan; wel heeft de schrijfster, de belangstelling tot haar hoofdpersoon weten te trekken. En te regt meenen we. 't Is toch een schoone taak, die miss Yonge zich met haar verhaal heeft voorgesteld, om daar de miskende, de gesmade betrekking der stiefmoeder te schetsen, in al hare moeijelijkheid en zwaarte, maar ook in hare schoonheid en in haar invloed. 't Is eene edele poging die ze heeft gewaagd om den smet te wisschen die daar kleeft op een vaak hatelijken naam. Maar schoon bij uitnemendheid is de bedoeling der schrijfster, om aan wie in zoo moeijelijken werkkring als hare heldin zijn geplaatst, een leidsvrouw en een raadgeefster in deze bladen aanschouwelijk te maken. Toch is voor dezulken ‘de jonge stiefmoeder’ niet bij uitsluiting geschreven, door ieder die in de opvoeding en ontwikkeling van het jeugdig geslacht belang stelt, en voor wie zijn ze niet van belang, is daar veel goeds en schoons en veel behartigings-waardigs in te lezen.

Maar ook amusant, maar ook boeijend, bij al dat nuttige en goede? Wij zouden van heeler harte toestemmend getuigen, indien dat breede, dat ietwat gerekte, dat immer in de werken van Miss Yong wordt aangetroffen, niet ook zijn stempel op dit verhaal had gedrukt, en och, dat is zoo vervelend, zegt men. Wij zijn ook geen liefhebbers van het gerekte en overmatig breede; toch moeten we den ongeduldigen lezer of de haastige lezeres die reeds van plan is halverwege van het verhaal afscheid te nemen, waarschuwen, zich nog eens goed daarop te bedenken.

Vooreerst, in het tweede deel verbetert zich het gebrek, maar ook ten andere, men kan zich oefenen, meenen wij, om in het aanschouwen der waarheid boeijends en aantrekkelijks te vinden, om genot te smaken, waar men lessen van levenswijsheid zich ziet toegedeeld. Wij raden die oefening aan ieder in gemoede aan. Wij behoeven hier naauwelijks bij te voegen, dat wij de lezing der ‘Jonge Stiefmoeder’ sterk aanbevelen.

In het daglicht. Tafereelen uit het werkelijk leven, door Ottilie Wildermuth. Uit het hoogduitsch door P. van Os. Te Sneek, bij van Druten en Bleeker.

Ja, wel mag 't zich in het daglicht plaatsen het vijftal dat den lezer hier wordt aange-

boden. 't Zijn frissche bloemen, niet schitrend van verwen, maar vriendelijk en geurend, en zulke hebben het daglicht lief: 't zijn blikken in 't leven, helder en waar, en de waarheid schuwt geen licht. Toch zijn 't maar vijf eenvoudige schetsen, die we hier aankondigen, schetsen uit den vreemde, die meest, alledaagsche toestanden, en personen te zien geven. Maar de blik, waarmeê die toestanden en personen zijn waargenomen, is niet alledaagsch en ook niet de helderheid waarmeê ze daar voor anderen worden aanschouwelijk gemaakt. Die blik der schrijfster is niet langs het oppervlak der toestanden en gebeurtenissen heen gegleden, maar hij drong door dien vorm heen, en ze deelt het u hier meê, wat ze daar heeft opgemerkt. Kleine, schier onmerkbare zonden, met het vernis der gewoonte, der algemeenheid, van den nooddwang zelfs wel bedekt, worden door haar met duidelijkheid aangewezen, als de bron van velerlei ellende, van het algeheele verderf vaak van wie ze koestert, van den ondergang van gansche gezinnen, van veel jammers en leeds. Nederige deugden, door de wereld niet gewaardeerd en over 't hoofd gezien, stelt ze daar in hare beminnelijkheid aan u voor, stroomen van vreugde en zegen en troost om zich uitgietend. Toch kunnen wij het goede, dat wij van deze verhalen hebben gezegd, niet gelijkelijk onder die allen verdeelen. De broeders van verschillenden leeftijd, als de schrijfster ze noemt, zijn ook van verschillend gehalte. Het eerste is zelfs een vrij onbeduidend verhaaltje, en over de jeugdige onbezonnenheid van den held wordt, naar ons voorkomt, nog al luchtig heen gestapt. Maar er is opklimming in waarde, en daarom meenden wij het oud-Hollandsch spreekwoord: eind goed, alles goed, hier in toepassing te mogen brengen. De vertaling komt ons vrij goed voor. We meenen alzoo den uitgevers een verderen ‘gunstigen bijval’ voor hunne onderneming te mogen voorspellen, indien ze in hunne keuze ter opname voorts even gelukkig blijken, als in die van de tafereelen uit het werkelijk leven van Ottilie Wildermuth.

L... E.

Mengelwerk.

Een vruchtbaar, maar nog braak liggend veld. (Denkbeelden over de opvoeding der vrouw.)

Vooruitgang en ontwikkeling! Ziedaar het tooverwoord der eeuw.

Voorwaarts! roept luide de locomotief, met haar scherp gefluit en haar rusteloos steunen. Vooruit over bergen en door dalen. Slechts een oogenblik stilstaan, en dan weêr verder. De groote taak, het verbroederen der volken en het doen verdwijnen der slagboomen, door onkunde en zelfzucht opgerigt, moet volbragt worden.

Vertraag niet in uwe vaart, want nog veel werk is voor u, locomotief, weggelegd(*).

Voorwaarts! getuigt het onvermoeid werktuig der fabriek. Gelijkmatig en bedaard, verrigt het dag en nacht de hem opgedragen taak. Zelfbewust van zijne magt en kracht, was het verheven boven het minachtend schouderophalen, waarmede het menschdom zijne intrede in de wereld begroette. Het heeft zich een eigen weg gebaand, en het menschdom gedwongen, zijne kracht als een grooten factor in het vraagstuk van vooruitgang en ontwikkeling te erkennen en te waarderen.

Toen de stoom, steeds bezig met zijn gebied uit te breiden, niet langer als magthebbende kon geloochend worden; toen men tot de overtuiging kwam, dat door hem, nieuwe bronnen van welvaart waren aangewezen en dat er eene omwenteling op velerlei gebied tot stand was gebragt, begon men meer te letten op de eischen en behoeften van die nieuwe kracht.

Eene kracht, waardoor men groote uitkomsten verkrijgt, wanneer men door kennis het middel bezit, om haar aan te wenden. Zij eischt ontwikkeling in ruimen zin, en heeft alleen waarde voor den ingewijde in hare geheimen.

Langzamerhand begon men ook in ons vaderland in te zien, dat het onderwijs niet langer aan de behoeften van den tijd voldeed. De groote tentoonstellingen van Londen en Parijs overtuigden een ieder, dat het met onze nijverheid jammerlijk gesteld was.

(*) Hebtge het ‘Nieuwjaarslied van den stoker’, opgedragen aan de trouwe lezers van de Nederlandsche Spectator gelezen? Zoo niet, doe het dan nog.

Waaraan was dit te wijten? Niet aan het minder vermogen tot ontwikkeling van het Nederlandsche volk, maar aan het gemis van goede scholen.

Er was dan ook niets gedaan om den weg, door Engeland en Duitschland aangewezen, te volgen.

Men scheen doof voor al de waarschuwende stemmen, welke zich herhaaldelijk deden hooren en aandrongen op het verbeteren van het onderwijs.

Ernstige pogingen tot verbetering werden niet aangewend. Men scheen niet overtuigd van de waarheid, dat de toestand van het onderwijs de juiste maatstaf is voor de zedelijke waarde van een volk.

Eindelijk breekt er een lichtstraal in die duisternis door.

De troonrede in September '61 door den Koning uitgesproken, bevat de toezegging eener spoedige indiening, van de wet op het middelbaar onderwijs. Het ministerie, dat toen het bewind in handen had, treedt af en de heer Thorbecke, de man van het oogenblik, komt weêr aan het hoofd van het bestuur der binnenlandsche zaken.

Eene wet op het middelbaar onderwijs is toegezegd. Toezegging wordt bij dien voortvarenden staatsman spoedig gevolgd door uitvoering. Hij aanvaardt in Januarij '62 de portefeuille, en reeds den 6^{den} Junij wordt het ontwerp van wet aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal aangeboden. Het eindverslag der commissie van rapporteurs is den 26 Februarij '63 gereed; de beraadslagingen vangen den 3^{en} Maart aan, en den 12^{den} dier maand is de wet aangenomen, met 40 tegen 25 stemmen.

De eerste Kamer komt den 22 April '63 bijeen; zij houdt zich terstond bezig met het onderzoek der haar aangebodene wet op het middelbaar onderwijs. De wet wordt den 1sten Mei '63 daar aangenomen met 26 tegen 7 stemmen.

De 2^{den} Mei '63 is de wet door den Koning bekrachtigd(*).

Deze datums zijn welsprekend. Zij behoeven geen commentariën. Zij kunnen een ieder overtuigen, die overtuigd wil zijn, dat het *voorwaarts* ook de leus is van den staatsman aan wien wij de weldaad van de wet op het middelbaar onderwijs te danken hebben.

Het is als het ware of wij telkens, tusschen de regels der wet, het woord *vooruitgang* zien schemeren. Degelijk onderwijs voor weinig geld wacht onze kinderen. Zij zullen in de gelegenheid gesteld geworden, zich te ontwikkelen in algemeenen zin. Zij zullen de kennis, welke wij niet dan na veel inspanning en moeite konden bemagtigen, daar het ons aan degelijk en stelselmatig beredeneerd onderwijs ontbrak - met veel minder inspanning en moeite kunnen verkrijgen.

Heeft men te groote offers aan den tijdgeest gebragt, en is er meer gelet op de hoeveelheid, dan op de degelijkheid der kennis? Is er in de wet te weinig ruimte gegund aan die wetenschappen, welke door velen als bij uitnemendheid geschikt geoordeeld worden, om den geest te beschaven, en het schoonheidsgevoel te ontwikkelen? Wij willen hierin niet beslissen: wij schrijven alleen als onze overtuiging ter neêr dat dat doel: door een grondig onderwijs in de kennis der natuur, in de meest uitgebreide betiekenis des woords,

(*) Zie: de wet tot regeling van het middelbaar onderwijs door Dr. D.J. Steijn Parvé, Arnhem 1863.

even goed te bereiken is als door ieder ander vak van wetenschap. Iedere wetenschap, goed onderwezen, zal tot het doel, beschaving van den geest en ontwikkeling van het schoonheidsgevoel, leiden.

Het middelbaar onderwijs is in zijne wording. Eerst later zal men met grond kunnen oordeelen over de werking. Een zoo lang verwaarloosde zaak roept men door geen magtwoord, eensklaps in het leven. Daarvoor is tijd en geruime tijd noodig. Het volk moet zich met het middelbaar onderwijs vereenzelvigen. - Waarschijnlijk zal men bij de toepassing der wet, leemten en gebreken ontdekken. Maar die leemten en gebreken werpen het beginsel niet omver, dat de geheele wet beheerscht.

Eene der leemten dezer wet is, volgens ons gevoelen, de weinige waarde, welke er aan de opvoeding der vrouw schijnt gehecht te worden. Men loopt daarover vlugtig heen, en maakt er zich met eenige weinige bepalingen af.

Is de opvoeding der vrouw van zoo weinig beteekenis? Kan men hier volstaan met alles aan den public-spirit over te laten? Valt op dit veld niet meer te arbeiden? Is hier alles volmaakt? Wij gelooven noch het een noch het ander, en hopen dat geloof door hetgeen volgt te regtvaardigen.

Ge hebt zeker nagedacht over de gevolgen der geweldige omwenteling, welke op het einde der voorgaande eeuw Frankrijk beroerde, en van daar zich over Europa verspreidde.

Dat was de strijd der democratie tegen het absolutismus. Het volk begon zijne waarde te erkennen; het begon zich mensch te gevoelen; het begon in te zien dat het regten bezat, welke het kon doen gelden; dat het aanspraak had op vrijheid en ontwikkeling. Het wilde niet langer van bevoorregte standen hooren; het eischte gelijkmatige verdeeling van belasting, en aandeel in de regering.

Regtmatige eischen. - Niet plotseling, maar langzamerhand, was het volk er toe gebragt tegen de bestaande orde van zaken in verzet te komen. Reeds in een ver verleden, in de middeneeuwen, toen de steden opkwamen en voorregten van de vorsten verkregen, ligt de eerste kiem van hetgeen op het einde der achttiende eeuw plaats vond.

Langzamerhand, stap voor stap, gaat het volk vooruit. Eeuwen zijn er noodig geweest vóór het de kracht bezat om den strijd met het absolutismus openlijk te aanvaarden en vol te houden.

Toen die tijd daar was, voerde het dien strijd met verbittering en haat. Het koningschap dier dagen moest boeten voor een verleden, waaraan het geen deel had. Het waren ongelukkige slagtoffers, die koning en die koningin, welke aan de woede van het volk werden prijs gegeven. Te verwonderen is het echter niet dat het volk te ver ging; dat het bloedige wraak nam, over geleden onregt en ondergane verdrukking; dat het, eenmaal los gelaten, niet dan door een ijzeren hand tot stilstaan kon gebragt worden.

Nog duurt de strijd van het volk, tegen het absolutismus voort. De beginselen waarvoor toen gestreden werd, hebben nog geenszins overal wortel geschoten.

Het is nog niet lang geleden dat de lijfeigenschap in Rusland werd afgeschaft,

en de strijd tegen Polen gevoerd. Nog speelt een Bismarck met de vertegenwoordiging van een geheel volk en doet of ze niet bestond.

Nog is de éénheid van Italie een wensch, maar geene daad.

Veel is echter reeds gewonnen. Er zijn staten, welke zich verheugen in vrijheid-ademende constitutiën, waarbij de regten van volk en vorst omschreven zijn. Die vrijheid heeft ontwikkeling gebragt en welvaart verspreid.

Een der weldaden van de groote omwenteling van '89 is zeer zeker, de grootere waarde aan den mensch als individu toegekend. De overtuiging werd gevestigd, dat wij allen voor gelijke bestemming geschapen zijn, en dat ontwikkeling het hoofddoel is van ons zijn hier op aarde. Het beginsel is aangenomen, dat het de pligt en het belang der regering is, het volk ruimschoots de gelegenheid te verschaffen om zich te ontwikkelen. Het volksonderwijs, lang eene vergeten zaak, treedt overal op den voorgrond; men begint de kracht en waarde van het volk meer en meer te erkennen en te waarderen.

Een noodzakelijk gevolg van den veranderden toestand van zaken, is de gewijzigde verhouding der vrouw tot de maatschappij. Hoedanig was die toestand in de voorgaande eeuw?

Een ieder zal moeten erkennen, dat er toen vele vrouwen waren welke door bevalligheid en smaak hebben uitgemunt; - dat vooral Parijs schitterde door zijne salons, waar vrouwen, uitmuntende door gaven van ligchaam en geest, al wat aanspraak kon maken op vernuft en talent om zich vereenigden, en door haar tact bezieling en leven aan die vereenigingen gaven. De ‘causerieën’ van dien tijd voor zoover zij tot ons zijn gekomen, vervullen ons steeds met een gevoel van heimwee.

Waren onze bijeenkomsten daaraan gelijk, zij zouden minder vervelend, en minder zielloos zijn.

Men denke daarom niet, dat geheel Parijs en geheel Frankrijk door beschaving uitmuntte. Het was de minderheid - eenige weinigen - waarvan wij in ruwen omtrek het beeld schetsten.

Het volk, vooral in de provinciën, was dom en bijgeloovig. Onderwijs werd niet of gebrekkig gegeven.

De landadel, even dom als het volk, maar daarbij verwaten en trotsch, handhaafde zijne feodale regten met strengheid, en behandelde zijne onderhoorigen, welke hij geschapen waande voor zijn genoegen en gemak, als wezens van een minder gehalte. Het volk was menigmaal de speelbal van een hoogadellijk heer; zijn toekomst was onzeker; het magtwoord van die gewaande menschelijke grootheid kon zijn geluk vermeerderen, maar hem ook grieven in hetgeen hem het dierbaarst was.

Wat kon het *volk*, in de uitgebreide opvatting van het woord, beteekenen, daar waar een prins de Conti nog in 1776 durfde beweren, dat het ongeoorloofd was de heerendiensten door eene belasting te vervangen? ‘Parceque ce serait effacer, sur le front de la plèbe la tâche originelle de sa servitude’[*)].

Daar waar in 1774 tijdens den hongersnood, de kommandant der stad Dyon tegen het oproerige volk de harde woorden bezigde: ‘mes amis, l' herbe commence à pousser, allez la paître’[†)].

*) Louis Blanc. Histoire de la révolution française. Livre troisième Chap. III.

†) Louis Blanc. Hist. de la révolution française. Livre troisième Chap III. - Extrait d'une lettre de Dyon de 20 April 1775, rapportée dans les feuilles du temps.

Bevoorregte standen, ongelijke verdeeling der belasting, drukkende heerendiensten: dit alles is onvereenigbaar, met vrijheid en *algemeene* ontwikkeling. Eenige weinigen mogen daar schitteren, het volk, de groote meerderheid, zal onwetend en weinig mensch zijn.

Elders buiten Frankrijk was het niet beter.

De vereenigde provinciën, waar men andere rijken van Europa verre vooruit was in vrijheid, waar ten minste een schijn van volksonderwijs bestond, staat op het einde der 18e eeuw nog op een zeer lagen trap wat de ontwikkeling van het algemeen betreft.

Gereedelijk zult ge dit toestemmen, wanneer een schrijver uit die dagen moet getuigen: 'De kinderen der gemeene lieden leeren noch lezen, noch schrijven, noch iets. Aan hunne onbeschaafde ouders hebben zij niet dan voorbeelden van onbeschaafdheid - ontmoet men niet, door deze verwaarloozing der opvoeding, menschen genoeg onder onze geringe lieden, die volstrekt van het vee niet te onderscheiden zijn dan door de menschelijke gedaante, en dat zij het gebruik der spraak hebben, maar die anders van den éénen dag op den anderen voortleven, gelijk de redelooze dieren(*)?

Verder schrijft hij: 'Verlaten wij de steden, om het platte land, en onze landlieden te bezoeken. - Welke onkunde! - De boeren-kinderen genieten niet veel meer of beter opvoeding, dan die des gemeenen volks.'

Ook over de vorming der vrouw op de kostscholen is zijn oordeel hoogst ongunstig (bl. 217), even als over het geheele schoolwezen van dien tijd (vijfde hoofdstuk, IV Boek).

Een geschiedvorscher en kenner, over het volksonderwijs dier dagen sprekende, getuigt 'dat het in diep verval was; onderwijs en catechismus enkel geheugenwerk en doode vorm; onkundige en strenge meesters, door wie met plak en roede meer dan met ernst en liefde geregeerd werd'(*).

Hierin kwam verandering zoodra de beginselen der fransche omwenteling wortel schoten. Terstond na het ontstaan der republiek, hield men zich bezig met het onderwijs en als beginsel werd aangenomen, dat de Staat verpligt was een ieder in de gelegenheid te stellen, onderwijs te ontvangen, maar dat dan ook een ieder de verpligting op zich moest nemen zijne kinderen te doen onderwijzen(†).

Ook in ons vaderland begon men, na de verandering der zaken in 1795, het onderwijs te regelen en als een nationale zaak te beschouwen(§).

Daar waar het volk zoo weinig ontwikkeld was, kan men aannemen dat er aan het onderwijs en de opleiding der vrouw niet werd gedacht. Gering was dan ook de beteekenis der vrouw, en nietig haar invloed. Zij was de hulpe

(*) IJsbrand van Hamelsveld, De zedelijke toestand der Nederlandsche natie op het einde der 18de eeuw. Amsterdam, 1791, 2e druk.

(*) Groen van Prinsterer, Handboek der geschiedenis van het vaderland. Amsterdam, 2e druk 1852, bl. 654.

(†) *Jules Simon*, L' ecole, Paris 1865. Een werk dat bij veel wat locaal is, uitmuntende gedeelten van algemeen belang bevat. Goed geschreven als alles wat uit de pen van dien schrijver vloeit.

(§) Zie o.a. Görlitz, Geschiedkundig Overzigt van het lager onderwijs.

van den man in zoo verre zij zijn arbeid deelde, en er het hare toe bijbragt, om een ellendig bestaan te rekken. Hare kinderen opvoeden, dit liet zij aan de natuur over. Kon het anders? Kan men geven hetgeen men niet bezit?

De vrouw was toen dikwijls niet meer, dan de slavin van een harden meester. Wij beschouwen hier den toestand in het algemeen, en spreken van het *volk* en niet van eene minderheid. Zouden we overdrijven? Wij gelooven het niet, wanneer men leest dat er in 1767 in Frankrijk vijftig duizend bedelaars, dat is niet werkenden, geregtelijk werden vervolgd en gevangen gezet, en dat tien jaren later - het is waar, ten gevolge van lange achtereenvolgende jaren van misgewas - het aantal bedelaars het ongeloofelijk cijfer van *een millioen tweemaal honderd duizend bedroeg;* dan gelooven we dat we gerust mogen aannemen dat het volk op een zeer laag standpunt van ontwikkeling stond. De vrouw maakte deel uit van dat volk(*).

Wat moet het woord *gelijkheid* in '89 luide uitgesproken voor zoo vele verongelijkten liefelijk geklonken hebben. Zij hebben het niet terstond in zijn geheelen omvang kunnen begrijpen; het is niet te verwonderen dat zij het verkeerd begrepen en toegepast hebben.

Men moge over de revolutie denken zooals men wil; men moge de heftigste anti-revolutionair zijn die bestaat, het zegenrijke gevolg van de fransche revolutie, het erkennen der regten en der waarde van het individu als mensch, kan niemand loochenen. Het middel moogt ge afkeuren, het bereikte doel moet ook gij, anti-revolutionair, zegenen.

Na '89 onderging de betrekking van de vrouw tot de maatschappij eene geheele wijziging, men kwam tot de overtuiging, dat ook hare bestemming hier op aarde ontwikkeling is; dat zij gaven en hoedanigheden van geest en hart bezit, welke haar een eigen weg afbakenen; dat haar invloed groot en heilzaam kan zijn.

Veelomvattend kan de invloed der vrouw zijn, bij de opvoeding harer kinderen. Wanneer zij zich niet alleen bepaalt tot de zorg voor het ligchaam, maar karakter en geest van haar kind weet te vormen en te leiden; dan kan zij er veel toe bijbrengen om dat kind geschikt te maken, om later met eere als man of vrouw in de maatschappij op te treden. De indrukken, welke men op jeugdigen leeftijd ontvangt, zijn diep en blijvend.

Geen grooter voorregt voor een kind dan eene verstandige moeder de zijne te mogen noemen.

Men achtte die taak, de opvoeding van het kind, niet te gemakkelijk. Wil men anderen opvoeden en tot mensch vormen, dan moet men zelf mensch zijn; dan moet het verstand ontwikkeld, het schoonheidsgevoel geoefend, en men kind zijn van zijn' tijd.

Veel wordt er bij de opvoeding van het kind aan het toeval overgelaten.

(*) Louis Blanc. La Rev. Franc. Chap. III. Livre troisième. - Necker, Administration des finances, t. III chap. XV p. 164 et suivantes.
Monteil. Hist. des Français des divers états, t. X, décade de Verdeille. De laatste werken zijn met nog anderen, door Louis Blanc aangehaald.

Men getroost zich de moeite niet om het kind in zijne ontwikkeling te volgen, en zich rekenschap te vragen van hetgeen men ziet. Men verzuimt te letten op de teekenen welke het toekomstig karakter voorspellen. Er kan dus geen sprake zijn van leiding, van vorming, van wijziging van dat karakter.

Dit alles wordt verzuimd niet uit gebrek aan liefde, maar omdat men de eigenschappen mist, welke daartoe, vereischt worden; omdat men niet innig overtuigd is, dat reeds van het eerste uur der geboorte af het kind indrukken ontvangt van al hetgeen hem omringt; omdat men nog weinig of niets deed, om de vrouw voor hare grootsche bestemming te bekwamen.

Veel gaat door dit eerste verzuim verloren, en het verlorene is moeijelijk te herkrijgen. De karakters vormen zich later door de aanraking met de maatschappij van zelve. Dit is zoo. Maar het geschiedt niet dan na hevigen strijd, en met verlies van veel wat edel en rein menschelijk is.

De hevigheid van den strijd en het aanzienlijke van het verlies had de eerste opvoeding moeten en kunnen voorkomen.

Wat wij dan wenschen?

Wij wenschen dat iedere moeder in staat zij hare kinderen op te voeden en het fundament te leggen waarop men later zal kunnen voortbouwen. De eerste begrippen van eer en deugd moeten het kind ingeprent worden, terwijl het aan de zijde der moeder speelt. De gelegenheden daartoe zijn talrijk. Het kind begint reeds vroegtijdig op te merken, en overstelpt hen die hem omringen met vragen. Ieder redelijk antwoord op die vragen kan het verstand en hart ontwikkelen. Maar, die kleine vragers vragen dikwijls veel waarop het niet gemakkelijk is een voor hen bevattelijk antwoord te geven. Alleen een ontwikkeld verstand en oordeel zal daartoe in staat stellen.

Is ook niet de moeder het meest geschikt, om reeds vroegtijdig het schoonheidsgevoel harer kinderen op te wekken en te ontwikkelen?

Men zal mij wel toestemmen, dat dit gevoel voor vorming vatbaar is. Nu is juist de moeder in de gelegenheid ongemerkt de opmerkzaamheid van het kind te bepalen. Zij heeft de keuze van het speelgoed. Het kind ontvangt geen speelgoed dat niet aan den eisch van waarheid en schoonheid voldoet. De kamer, waar zij steeds omringd is door hare kinderen, bevat alleen het noodzakelijke, en toch vindt men er eenige weinige schilderijen of gravuren aan den muur hangen welke het oog aangenaam aandoen, door de waarheid van uitvoering en de juistheid van uitdrukking; toch staat er een piano welke zoo nu en dan de toonen van eene symfonie van Beethoven weêrgeeft; toch vindt men er smaakvol gekozene en gerangschikte bloemen.

Zoude zulk eene omgeving, zulk een verblijf zonder invloed blijven op het kind dat daar zijne eerste levensdagen doorbrengt?

Gelukkig het kind dat zoo het rijk van het ware en schoone binnen geleid wordt. Dat kind zal het niet aan verdere leiding ontbreken en ook buiten de kinderkamer, in de wijde, wijde wereld zal het niet alleen behoeven rond te tasten; daar zal het ook die moeder naast zich hebben, om het te wijzen op het schoone dat het omringt

en zijn gevoel voor natuur en kunst, steeds verder te ontwikkelen en te beschaven.

Maar wil de vrouw daartoe in staat zijn, dan moet haar eigen schoonheidsgevoel ontwikkeld zijn. Dan moet hare vroegere opleiding haar geleerd hebben het ware en verhevene te zien, daar, waar het bestaat; dan moet zij zich niet door valschen schijn laten verblinden.

Wanneer men dus de roeping der vrouw begrijpt, dan wordt haar invloed groot en uitgebreid. Haar werkkring moge zich dan bepalen tot haar huis, haar invloed zal zich verre daar buiten uitstrekken. Wanneer dan later hare kinderen met eere hunne plaats in de maatschappij innemen en uitmunten door verstand, kennis en karakter, dan zal zij daarop met voldoening kunnen neêrzien, want grootendeels zal dit haar werk zijn. Haar leven zal met regt een wèlbesteed leven kunnen genoemd worden. Zij zal blijven voortleven door hetgeen zij verrigtte.

Ziedaar het gebied, dat de vrouw moet veroveren; ziedaar het rijk waarin zij heerscheresse moet zijn. De opvoeding harer kinderen moet zij aan geene vreemden overlaten.

Tot die eerste opvoeding behoort ook het inwijden van het kind in het a.b.c. van alle wetenschap, het lezen en schrijven. Dat is een zaak van tact en geduld. Deze vereischten zal niemand in meerdere mate bezitten dan de *ontwikkelde* moeder, tegenover haar eigen kind.

Al spelende leert het kind. Het behoeft niet zoo spoedig het ouderlijk huis voor de schoolbanken te verlaten. Het kan zijn eerste levensjaren in vrijheid genieten, en zich door en in de natuur ontwikkelen.

Wanneer dat kind later in andere handen moet overgaan, om verdere en uitgebreidere opleiding te genieten, - dan zal de grondslag, door de moeder gelegd, het verder optrekken van het gebouw zeer zeker minder moeijelijk maken, en meer kans geven op welslagen.

Wat de taak is van den man bij deze eerste opvoeding?

Hij moet de vrouw ter zijde staan. Zij moeten zamen het werk, de opvoeding hunner kinderen, verrigten.

Maar in de eerste jaren is het meer de taak van de vrouw dan van den man, ten minste wanneer de vrouw er voor geschikt is. Wat de opvoeding der dochter betreft, deze moet men geheel aan de vrouw *kunnen* overlaten.

Misschien hebt ge geen tijd, mevrouw! om u zoo geheel aan uwe kinderen te wijden? Ge moet de opera's en de concerten bijwonen; ge moet schitteren door uw schoonheid en rijkdom; waarvoor viel ze u anders ten deel? Daarbij, uwe kinderen zijn immers toevertrouwd aan uitmuntende bonne's, en kindermeiden. Zij krijgen immers onderrigt van de voornaamste meesters, uit de stad uwer inwoning. Wat kan men meer verlangen?

Men verlangt, mevrouw! dat gij aan uwe bestemming beantwoordt.

Het is niet voldoende uw kind het leven geschonken te hebben, en het later rijkdommen na te laten. Het heeft aanspraak op meer. Gij en niemand anders moet dat kind tot mensch vormen. Gij zijt daartoe, wanneer gij wilt, het meest geschikt.

Uw rijkdom stelt u in staat meer dan

een ander aan de opvoeding van uw kind ten koste te leggen; wanneer het later niet uitmunt en een nuttig lid der maatschappij wordt, dan is het uwe schuld.

Schitter in het leven; alles geeft u daarop aanspraak. Wij zien u gaarne verschijnen in al den glans uwer schoonheid, en juichen wanneer wij u zien binnentreden. Maar vergeet niet, dat gij eene ernstige roeping hebt te vervullen, en laat u daarvan niet afleiden door het bedwelmend genot dat u buiten uw huis wacht.

En gij, bedrijvige huisvrouw, die van den vroegen morgen tot den laten avond bezig zijt, om het huishouden in orde te brengen en het de uwen *einheimisch* te maken; die bijna geen enkel uur van den dag kunt rusten of het moest des avonds zijn wanneer het kinderlijk gejuich en gejoel opgehouden heeft en de kinderen vermoeid van hun spel uitrusten en ook u daardoor eene welverdiende rust gunnen; - gij zijt verwonderd dat men nog meer van u durft vorderen.

Volgaarne erkennen wij dat gij het volhandig hebt. Volgaarne zeggen wij u dank voor de comfort welke we daar ontmoeten, waar ge heerscht. Ga voort in uwe bedrijvigheid het te huis voor de uwen tot een toevlugtsoord te maken, waar zij uitrusten van de zorgen en moeijelijkheden welke hen daar buiten wachten. Zij zullen ze spoedig vergeten, te midden van den vrolijken huisselijken kring; zij zullen zich gelukkig rekenen, door zooveel liefde daarvoor beloond te worden.

Maar wanneer ge het ernstig wilt, zult ge te midden uwer bedrijvigheid nog tijd vinden om uwe kinderen op te voeden. Gij zult met uwen gewonen tact deze twee pligten weten te verbinden. Voelt ge u daartoe niet in staat, dan is het niet uwe schuld, maar die uwer opvoeding. Het valt u te moeijelijk, omdat de opleiding tot deze taak u ontbreekt. Men heeft u geleerd een huishouden te bestieren, en dit doet ge meesterlijk, maar men verzuimde u de noodige kennis mede te deelen om uwe kinderen op te voeden. Daarom moet ge dat zoo spoedig aan vreemden overlaten. Dit is te bejammeren, want ge kunt niet vorderen dat de liefde en zorg dier vreemden voor uw kind de uwe evenaart. Moederliefde is de reinste en verhevenste liefde welke hier bestaat. Uw kind mist daardoor veel.

Er zijn huisgezinnen waar de moeder genoodzaakt is door handenarbeid, dikwijls buiten 's huis, in het onderhoud der haren te voorzien.

Reeds vroegtijdig verlaten de ouders de woning, om in fabrieken of elders tot 's avonds werkzaam te zijn. Men kan de kinderen niet medenemen; men kan ook niet te huis blijven, want dan vervalt het loon, en zonder dat loon kan men zijn bestaan niet rekken. De man alleen kan niet genoeg verdienen, om in het onderhoud van het huisgezin te voorzien. De moeder is dus wel genoodzaakt, uit werken te gaan en hare kinderen aan vreemde zorg toe te vertrouwen. Gelukkig wanneer zij daartoe in de gelegenheid is en het kind niet geheel aan zich zelf is overgelaten.

Hier kan geen sprake zijn van opvoeding door de moeder; hier moet men op andere wijze daarin te gemoet komen. Dit vraagstuk is niet gemakkelijk op te lossen. Zeer zeker zal ook hier veel gewonnen zijn wanneer de moeder door vroeger genoten onderwijs overtuigd is van de noodzakelijkheid en het nut om haar kind ter school te zenden; maar hoe

weinigen zijn hiervan overtuigd! Liefde moet het beginsel zijn, waardoor de opvoeding van het kind geleid wordt, en deze kan niet groot zijn daar waar moeder en kind steeds gescheiden zijn.

Wanneer er sprake is van de opvoeding der vrouw, moet men niet vergeten dat niet iedere vrouw door het huwelijk eene bestemming verkrijgt.

Er zijn onder deze welke genoegzaam met tijdelijke middelen gezegend zijn, om, na het afsterven harer betrekkingen, verder stil en kalm te blijven voortleven, zonder dat zij genoodzaakt zijn eene betrekking te gaan zoeken bij vreemden of op andere wijze door handenarbeid in haar onderhoud te voorzien. Zijn deze vrouwen ontwikkeld, dan kunnen ze zich eenen werkkring verschaffen en zich steeds met de verdere beschaving van haren geest bezig houden. Bezitten ze daartoe noch den lust noch het vermogen, dan vermeerderen ze het specimen der *oude jonge jufvrouwen*, een geslacht waarvan niet veel goeds te zeggen valt.

Maar voor die andere vrouwen, welke ongehuwd blijven en later in eigen onderhoud moeten voorzien, is het eene levensvraag, of zij al dan niet door vroeger opleiding in staat zullen zijn hieraan te beantwoorden. Wel degelijk is dit een gegeven, waarop, wanneer er sprake is van opvoeding der vrouw, dient gelet te worden.

Wij zullen nu zien hoe het in Nederland met de opvoeding en het onderwijs der vrouwen gesteld is, of deze voldoen aan de eischen, welke men, zonder overdrijving, mag stellen.

Beschouwen we het onderwijs dat gegeven wordt op de zoogenaamde *jonge-jufvrouwen-kostscholen of instituten*, met of zonder subsidie van het rijk, de provincie of de gemeente. Deze zijn toch bestemd voor de opvoeding der vrouwen van het meer gegoede gedeelte van het volk. Het zijn de kweekscholen, waar onze dochters voor hare latere bestemming gevormd worden. Het is waar, Duitschland en België belasten zich wel gedeeltelijk met die taak en velen gaan naar Mannheim, Neuwied, Brussel of Luik om daar te zoeken wat ze hier niet vinden. We durven niet beslissen, of de opvoeding dáár zooveel beter is als hier. Maar we bejammeren het, dat men in den vreemde meent te vinden wat men in eigen kring mist.

Slaan we een blik in het programma der lessen eener openbare school voor meisjes, waar meer uitgebreid lager onderwijs wordt gegeven.

We krijgen daardoor gegevens welke ons oordeel over den omvang en de soort van het gegeven onderwijs wettigen. Voegen we daarbij de kennis, hoe het onderwijs gegeven wordt, oordeelkundig of niet - dan hebben we volkomen regt van spreken.

De school, waarvan het programma voor ons ligt, kan den toets van hare zusteren gerust doorstaan. Zij zal er vele overtreffen wat inrigting en toezigt aangaat. Zij heeft eene onderwijzeresse aan het hoofd, welke uitmunt door kennis en tact.

Ons oordeel wordt dáárdoor algemeen. De bemerkingen, welke we hier maken, zijn nog in veel grootere mate toepasselijk op andere inrigtingen van dien aard.

Wat leert ons het programma?

De leerlingen zijn verdeeld in vier klas-

sen. De vierde klasse bestaat uit de eerstbeginnenden. Men leert daar lezen, schrijven, de beginselen der nederlandsche taal en het rekenen. De derde klasse zet dit onderwijs verder voort en men voegt daarbij de geschiedenis van het vaderland, de aardrijkskunde en de fransche taal. De tweede klasse omvat daarenboven de algemeene geschiedenis en de engelsche taal. De eerste klasse, de verstgevorderden, zij die na het eindigen der klasse spoedig de school verlaten, verkrijgen meer uitgebreid onderrigt in het vroeger behandelde, waarbij nog het onderwijs in de hoogduitsche taal opgenomen is.

Wij zullen ons met het voorbereidend onderwijs, der vierde, derde en tweede klasse, niet bezig houden, en ons alleen tot de eerste klasse bepalen. Dit is voor ons doel voldoende.

De volgende tabel wijst het aantal uren aan, wekelijks aan ieder der vakken van het onderwijs besteed.

Lezen	1	uur.
Schrijven	2	uur.
Rekenen	5	uur.
Nederl. taal	4	uur.
Fransche taal	5	uur.
Engelsche taal	2½	uur.
Duitsche taal	2½	uur.
Algemeene gesch	1	uur.
Vaderl. gesch	1	uur.
Letterkunde of fabelleer	1	uur.
Handwerken, gepaard met lessen opzeggen	2	uur.
Teekenen	2	uur.

Mij dunkt, dat er op deze verdeeling aanmerkingen zijn te maken.

Lezen en schrijven 3 uur. Men moet niet in de eerste klasse toegelaten worden zonder dat men dit grondig kent. Verder bestaat er gelegenheid genoeg in die klasse om zoowel het lezen als het schrijven te onderhouden, zonder daarvoor afzonderlijke uren te nemen.

Rekenen. Dit moet zich voor deze klasse tot een grondig theoretisch onderwijs bepalen, ter scherping en ontwikkeling van het verstand. Het praktische gedeelte moet men in de andere klassen geleerd hebben. Daartoe heeft men dan geen vijf uur noodig, vooral daar er nog zooveel te leeren overblijft.

Het onderwijs in het rekenen, op deze wijze gegeven, zal voorloopig nog wel tot het gebied der vrome wenschen behooren.

Mij vinden op de voor ons liggende lijst geen melding gemaakt van de letterkunde der vreemde talen. Hieraan is niet gedacht. Een half uur besteed aan de nederlandsche letterkunde schijnt voldoende, om den smaak onzer vrouwen te vormen.

Fabelleer! - Wat een vrouw der 19e eeuw daarmeê te maken heeft begrijpen we niet. Er is zooveel degelijks te leeren, dat men haar met eene oppervlakkige godenleer niet lastig behoeft te vallen. Het doet ons denken aan de voorgaande eeuw. Toen wemelde het overal van najaden, sirenen en de overige bent uit den Olympus. De dichters doorweefden er hunne zangen (!?) meê. De tuinen von Le Nôtre wemelden overbevolkt van goden en godinnen.

Dat half uur opgeofferd aan de fabelleer vinden wij karakteristiek.

Twee uur onderwijs in geschiedenis, waarvan een uur gewijd aan de vaderlandsche geschiedenis, beteekent niet veel. Evenmin een uur onderwijs in de aardrijkskunde, maar wat we geheel missen is het onderwijs in de natuurkennis. Wij

zien uit het programma dat in de vierde klasse een uur in de week hieraan besteed wordt. Verder komt het niet meer op dat programma voor.

Zoude dit onderwijs niet beter te huis zijn in de eerste klasse?

Ziedaar eenige vlugtige opmerkingen welke we niet willen vermeerderen, daar uit het volgende genoegzaam zal blijken wat we daarvoor in plaats wenschen.

Men vergete hierbij niet dat dit onderwijs voor velen, ja bijna voor allen het *eindonderwijs* is.

Zoodra het meisje de school verlaten heeft erlangt zij regt het rijk harer droomen binnen te treden. Bals, concerten, comedies, familiaire en niet familiaire partijen wachten haar. Zij helpt verder hare moeder in de bestiering van het huishouden, en oefent zich in vrouwelijke handwerken, bij voorkeur tapisserie- en borduurwerk. Zoo nu en dan leest ze een roman, het liefst een engelsche tendenz-roman.

Men heeft haar ook niet gewend zich bezig te houden met ernstige onderwerpen. Men heeft den lust tot verdere ontwikkeling van den geest niet opgewekt.

Niet allen beschouwen het haar op de school gegevene onderwijs als voldoende, maar blijven voortgaan haar geest te beschaven.

Gaat men echter de oorzaak hiervan zoeken, dan vindt men gewoonlijk die oorzaak buiten de school. Ontwikkelde ouders, welke prijs stellen op geestbeschaving en zich juist na het verlaten der school met de leiding belasten; - natuurlijke gaven, geestkracht en eene hooge mate van gezond verstand bij haar die de school verliet, kunnen oorzaak zijn dat de regel faalt. Maar die uitzonderingen zijn geen bewijs voor de deugdelijkheid van het gevolgde stelsel van opvoeding en onderwijs.

Wat zijn nu de leemten van het onderwijs zoo als het gegeven wordt? De groote rol welke daabij het geheugen speelt en het weinige wat voor ontwikkeling van hoofd en hart gedaan wordt.

Men leert tal van vreemde talen, men maakt thema's en vertalingen in het oneindige, en kent redelijk wel de grammatica, men leert tallooze bladzijden van buiten uit de een of andere ‘dialogues familières’ en ‘english as it is spoken.’ Heeft men met vrucht zulk een cursus doorloopen; kan men dan vloeijend en vooral snel eenig fragment uit het een of ander boek lezen - het verstaan komt er minder op aan - en vertalen; weet men een gesprek over dagelijksche zaken gaande te houden, dan is men zeer tevreden met het bereikte doel.

Grootere eischen stelt men niet.

Maar nu vragen wij: wat beteekent het aanleeren eener taal zonder de beoefening harer letterkunde? Kent men de taal wanneer men niet tevens, ten minste iets, van wording, voortgang en ontwikkeling dier taal weet? Den boom kent men aan zijn vrucht; zoo ook de taal. De meesterstukken, welke in eene taal geschreven zijn, geven van haar getuigenis. Zij leeren de kracht en den omvang van de taal kennen.

Misschien is dit te veel geeischt.

Maar men zal het geen te grooten eisch achten, wanneer men ten minste eenige bekendheid met de letterkunde der moedertaal verlangt. Wanneer bij dit onderrigt, oordeelkundig wordt te werk gegaan, en de keuze der te behandelen schrijvers gelukkig is, kan het er veel toe bijbrengen

om het schoonheidsgevoel en den smaak te ontwikkelen. Men moet daarbij reden weten te geven van het *waarom* en de waarheid der gedachte, of de juistheid van het woord kunnen aantoonen. Zij, die dit onderwijs geeft, moet veel gelezen en over het gelezene nagedacht hebben. Daarbij is een eigen ontwikkeld schoonheidsgevoel, hoofdvereischte.

Zoo is het ook een hoofdvereischte, dat de onderwijzeresse, welke onderrigt geeft, in de natuurkennis op de hoogte is om dit onderrigt te geven. Het blijft anders eene doode letter: zoowel de opname dier kennis, bij het gewoon lager onderwijs, als het prijken van den naam, natuurkennis, op eene tafel van werkzaamheden.

Wil men natuurkennis populair - dit woord heeft het burgerregt bij ons verkregen - voordragen, dan moet men zeer op de hoogte wezen, en meer dan eene oppervlakkige kennis bezitten.

Dat dit nu bij de meeste onderwijzeressen nog niet het geval is, valt niet te ontkennen.

Het is geene zuivere physica, het zijn geene formules van lenzen, theorieën van straalbreking in den dampkring, of kleurschifting door straalbreking, welke we op meisjesscholen wilden doen onderwijzen. Dit zoude spoedig vervelen. Maar het verklaren van dagelijks wederkeerende verschijnselen in de natuur, het leven en maaksel van dier en plant zonder uitgebreide nomenclatuur, verdeelingen en onderverdeelingen; de eerste beginselen der gezondheidsleer; ziedaar, wat we noodig achten. Wanneer men *die* natuurkennis op eenigzins boeijende en bevattelijke wijze weet voor te dragen - waartoe die wetenschap zich bijzonder leent - dan zal men spoedig de belanstelling zijner leerlingen winnen en hunnen weetlust opwekken.

Zoo moet, dunkt me, iedere vrouw belang stellen, in het rijk der bloemen en planten; en wanneer het onderrigt zich niet bepaalt tot het boek, maar men de voorbeelden in de natuur gaat zoeken, dan moet zulk eene studie het verstand in hooge mate ontwikkelen en het schoonheidsgevoel opwekken.

Alles hangt hier af van een bezield onderwijs en van goede, degelijk geschrevene handleidingen.

Wat de geschiedenis aangaat, dunkt me, dat de nieuwe geschiedenis het belangrijkst is, ook voor meisjes, en wel die der 19^{e} eeuw het meest. Het komt er minder op aan of zij al de graven en gravinnen van Holland weten op te noemen, of wel de keizers van Rome en de koningen van Israël en Juda, dan dat zij eenig begrip hebben van hetgeen er in hare eeuw belangrijks voorviel.

Vooral behandele men bij de aardrijkskunde, de natuurkundige aardrijks-beschrijving, en geve daaraan de voorkeur boven de staatkundige. Men moet er zich op toeleggen, hetgeen men onderwijst vrucht te doen dragen. Men verwerpe het onnoodige en behandele het noodige grondig.

Dat wij bij de opvoeding der vrouw, groote waarde hechten aan het teekenen en de muziek, die hefboomen tot oefening van smaak- en kunstgevoel, hiervan zal wel een ieder overtuigd zijn.

Rigt men het onderwijs op deze wijze in, dan zal men, dunkt me, meer dan tot heden, de ontwikkeling der vrouw bevorderen. Men zal den lust tot eigen onderzoek en voortgezette ontwikkeling opwekken; men zal vrouwen verkrijgen,

welke hare kinderen kunnen opvoeden, en eerbied zullen hebben voor kennis.

Werpt mij niet uwe vrees voor geleerdheid tegen; hebt meer eerbied voor *geleerdheid.*

Daar behoort veel toe om geleerd te zijn, jaren studie, ijzeren wilskracht en de aanleg om geleerd te worden. Geleerdheid is het eigendom van weinigen.

Maar het is velen gegeven hun verstand te ontwikkelen en hun hart te vormen; daarvoor behoeft men niet geleerd te zijn. De wil is daartoe voldoende. Dit moet het streven zijn van een ieder, die aan zijne bestemming als mensch wil beantwoorden. Zoo ook de vrouw. Men zal door zulk eene wijze van opvoeden, geen geleerde, maar verstandige vrouwen vormen; vrouwen, welke in staat zullen zijn, aan hare bestemming te beantwoorden.

Het onderwijs, zooals we het schetsten, beschouwen we als het middelbaar onderwijs voor meisjes.

Wij hadden gewenscht dat dit in de wet van den 2^{den} Mei '63 was opgenomen, en dat men er zich niet met een paar regels van had afgemaakt; dit is bijna even erg als het geheel vergeten in het eerst aangebodene ontwerp van wet.

Wat vinden we in de tegenwoordige wet op het middelbaar onderwijs?

Wij lezen:

art. 21. De inrigting van middelbare scholen voor meisjes, door gemeentebesturen, provinciën of bijzondere personen met of zonder subsidie te stichten, wordt aan de stichters overgelaten, behoudens voorwaarden aan verleende subsidiën te verbinden

Art. 69. Ieder jaar worden door onzen minister van binnenlandsche zaken commissiën benoemd, aan welke wordt opgedragen hen te examineren, die eene acte van bekwaamheid voor het middelbaar onderwijs wenschen te verkrijgen.

De examens worden in het openbaar gehouden met uitzondering van die voor onderwijzeres.

Art. 78. De acte, vermeld in art. 45 der wet van den 13^{den} Aug. 1857 (staatsblad n°. 103), maakt bevoegd tot het geven van het aldaar omschreven onderwijs aan middelbare scholen voor meisjes.

De wet in art. 78 aangehaald is die op het lager onderwijs.

Art. 21 erkent het regt van bestaan van middelbare scholen voor meisjes, maar laat alles over aan den public-spirit en geeft geen omschrijving van hetgeen men door middelbare scholen voor meisjes te verstaan heeft.

Art. 69, in verband gebragt met de daarop gemaakte aanteekening van den heer Steijn Parvé, leert ons dat er twee graden bestaan voor het regt van lesgeven in talen aan meisjesscholen. De eene verkregen door het afleggen van examen volgens de wet op het lager onderwijs van '57 en de andere volgens de wet op het middelbaar onderwijs van '63. De laatste wet omvat bij de talen ook de letterkunde (art. 77).

Voor het overige geeft blijkens art. 78 het bezit eener acte als hoofdonderwijzeresse eener lagere school het regt om onderwijs te geven aan eene middelbare school.

Wij vinden iets onbestemds in al deze bepalingen. Waarom geene geheele afscheiding tusschen het lager en het middel-

baar onderwijs, voor meisjes? Waarom dit onderwijs niet nader omschreven, en daarin niet alleen de letterkunde der vreemde talen, maar ook die der eigene taal opgenomen? - hiervan is nergens sprake. Waarom niet de natuurkennis, geschiedenis en aardrijkskunde, vooral de natuurkundige, verder uitgebreid en nader omschreven?

Moet hier alles aan den public-spirit overgelaten worden? Zal dit voldoende zijn om iets degelijks tot stand te brengen? Zoude het oprigten van twee of meer rijksscholen niet uitmuntend gewerkt en den public-spirit wakker geschud hebben? Zoude het oprigten van een of meer normaalscholen, ter opleiding van goede, degelijke onderwijzeressen, waaraan gebrek is, niet heilzaam gewerkt hebben?

Er bestaat, voor zoo verre wij weten, slechts ééne diergelijke inrigting, de Kweekschool van onderwijzeressen te Arnhem. Zij is de vrucht der zamenwerking van het hoofdbestuur der maatschappij tot Nut van 't Algemeen, - het gemeentebestuur der stad Arnhem, en het departement Arnhem van meergemelde maatschappij.

Hoewel wij het reglement en de volgorde der lessen voor ons hebben liggen, willen we ons aan geene beoordeeling wagen, daar dit onvoldoende is om met grond te oordeelen.

Maar op vele der boven gestelde vragen gelooven we, in gemoede een ontkennend antwoord te kunnen geven. De opvoeding der vrouw is bij de wet op het middelbaar onderwijs stiefmoederlijk bedeeld.

Zoo hadden wij in die wet ook gaarne de industrie-scholen voor vrouwen opgenomen gezien.

Steeds hoort men klagten over de weinige hulpmiddelen, welke er voor vrouwen bestaan om door eigen werkzaamheid zich een onafhankelijk bestaan te verschaffen. Het zijn regtmatige klagten.

Het lot van velen is om als huishoudster, jufvrouw van gezelschap of gouvernante onder een vreemd dak, in een' vreemden kring haar leven te slijten.

Zij zijn dan afhankelijk van velen. De bewijzen van liefde en genegenheid, welke zij ontvangen, nemen dikwijls hun oorsprong in zelfzucht. Zij blijven vreemd aan wat er om haar heen voorvalt. Zij verrigten hetgeen waarvoor zij betaald worden, naar pligt en geweten, en zoo goed zij kunnen. Maar het valt haar dikwijls zwaar. Wij beklagen de vrouw, die al de waarde van een te huis gekend heeft, wanneer zij gedwongen wordt bij vreemden eene bete broods en een onderkomen te gaan zoeken. Zij mist dan veel. De trouw van een' vader, de liefde eener moeder, en de hartelijke gulle vrolijkheid van den huisselijken kring moeten haar dikwijls in den vreemde voor den geest komen. Wij eerbiedigen de traan, welke haar soms in hare eenzaamheid ontvalt. Wij bewonderen haar, die met opgeheven hoofd en blijmoedig hart, te midden van veler en velerlei miskenning, haar taak met eere volbrengt. Daartoe behoort zelfverloochening en zedelijke moed.

Wij juichen het steeds toe, wanneer wij haar ontmoeten in huisgezinnen, waar hare diensten op prijs worden gesteld; waar zij, meer huisgenoot dan vreemde, in liefde en leed van hen, die haar in hun midden opnamen, deelt.

Dit zijn de gelukkigen; maar toch blijft hare betrekking eene afhankelijke.

En die afhankelijkheid is, dunkt me, voor de fiere van harte zeer gemakkelijk te ontgaan, wanneer hare opleiding haar daartoe in staat stelt. Dit is te bereiken door de *industrie-scholen.* Wij willen trachten in ruwe trekken te schetsen wat we door industrie-scholen voor vrouwen verstaan.

Er is op het gebied der nijverheid veel wat uitmuntend onder toezigt der vrouw en door vrouwen kan verrigt worden. Wij willen slechts eenige voorbeelden aanhalen, hoe dit in den vreemde reeds met goed gevolg geschiedt.

Mad. Elise Mantois te Parijs heeft een der uitgestrektste ateliers tot het kleuren van gedrukte teekeningen, en alles wat Frankrijk voortreffelijks daarin op het gebied van ontleed- en ziektekunde geleverd heeft, is onder haar opzigt bewerkt; de *Histoire naturelle* van Cuvier, de *Modes et Costumes des Reines*, de *Vitreaux de la chapelle du duc d'Orleans et d'Ingres*, enz., zijn dáár om dit meer algemeen te getuigen(*).

Miss Caroline Nicolls en miss Greig te Nassau op New-Providence (Bahama's) vervaardigen uit schelpen de fraaiste en sierlijkste bloemen.

Dr. Bleekrode zegt daarvan: ‘zoodanige kunstmatig voorgestelde natuurschoonheden laten zich niet in weinige woorden beschrijven. De dames Greig hebben zelfs de bewoners der wateren in rozen en fuchsia's gemetamorphoseerd, ja men heeft gewaagd, om den loggen zeebewoner als een vlugge kapel in schitterende prachtkleeding - ik zoude bijna gezegd hebben - tusschen de bloemen te laten rondfladderen(*).

Wilt ge weten wat de industrie der kunstbloemen beteekent, van hoe veel omvang zij is, en hoeveel vrouwen daardoor een bestaan vinden door een werk geevenredigd aan haar aanleg? Sla dan de Revue comtemporaine (15 oct. 1864) op en lees daar het boeijend geschreven artikel van Athur Maugin, ‘Les fleurs artificielles.’

Denk verder aan de thans ook hier algemeen bekende naaimachines, waarvan in de rapports des membres de la section française sur l'exposition universelle de Londres 1862, tome premier, introduction CXXI de behartigingswaardige woorden gebezigd worden:

‘Parmi ces machines, quelques-unes semblent appelées à rendre quelque consistance à l'industrie domestique, tant ébranlée par le système manufacturier. La plus remarquable, assurément, est la machine à coudre, qu'on a sucessivement perfectionnée de manière à travailler le cuir aussi bien que les tissus les plus fins, et à produire les diverses sortes de points. On a même exposé une machine qui fait tous les points. Par la modération de son prix (125 à 250 franc environ), la machine à coudre est à la portée d'un très grand nombre de ménages, et elle rendra de grands services dans les familles. Déjà, aux États-Unis, elles est acclimatée au coin du foyer domestique, dans quelques villes du moins.

‘Ces résultats peuvent se formuler ainsi: c'est dans les industries ou l'on opère, sur des matières dures à percer, comme la sellerie, que la mécanique a son plus

(*) De tentoonstelling der nijverheid van alle volken te Londen (1851), verslag van Bleekrode, 2 druk '53 bl. 208.

(*) Idem bl. 241.

beau triomphe: une machine à coudre y fait l'office de vingt-cinq hommes. Dans la couture ordinaire, elle remplace dix ouvrières, et avec le point de surjet, cinq. La machine à coudre a sa place marquée dan les manufactures de confection d'habillement, pour le moins autant que dans les familles.'

Deze lange aanhaling heeft, dunkt me, hare waarde. Wilt gij er meer van weten, sla dan het tweede deel van het boven vermelde rapport op, daar zult ge op bl. 521 en volgende uwen weetlust kunnen bevredigen.

Wat de wetenschap leert dat door de vrouw op het gebied der nijverheid kan verrigt worden, moet men aan die industrie-scholen onderwijzen.

Men moet daar grondig onderrigt kunnen erlangen in het teekenen, waardoor men in staat kan gesteld worden teekeningen te leveren voor wetenschappelijke werken. Men denke hierbij aan het werk door mevrouw Hoola van Nooten vervaardigd(*): dat werk, het werk eener vrouw, is een uitmuntend werk.

Men heeft in vele fabrieken teekenaars noodig om de modellen te leveren; dit is een werk van smaak. De vrouw, welke de noodige teekenkennis bezit, zal bij uitnemendheid voor dit teekenwerk geschikt zijn.

Men geve aan die scholen onderrigt, niet uitsluitend in tapisserie- en borduurwerk, maar in de behandeling van de naaimachine, het vervaardigen van patronen en het zoogenaamd couperen. Waarom zouden de coupeurs der kleermakers, welke goed betaald worden, niet door coupeuses kunnen vervangen worden? Het zal doch geen bezwaar zijn dat dan eene vrouw den eersten grondslag tot mannenkleederen legt?

Het kantwerken, het vervaardigen van kunstbloemen, het schilderen op porcelein en nog veel meer zoude men daar met vrucht kunnen onderwijzen.

Bedenkt men dat zoowel in België als in Frankrijk in vele uitgebreide magazijnen de vrouwen belast zijn met het boekhouden, en dat zij de personen welke het magazijn bezoeken te woord staan, dan zal men het niet vreemd vinden, dat we ook aan het boekhouden eenige plaats in het programma der industrieschool wilden zien toegekend.

Als getuige halen we hier de volgende woorden aan, uit de inleiding van het reeds bovenvermelde rapport der Londensche tentoonstelling van '62 (Introduction CXLVII):

'La société d'instruction primaire du Rhône, à établi a Lyon, il y a peu d'années, un cours de comptabilité pour les femmes. Une femme qui sait la tenue des livres est un trésor pour l'artisan, le boutiquier, le petit manufacturier, l'agriculteur. Elle contribue à le prosperité de sa famille, et les familles prospères font la richesse et la force de l'État. Ce cours de tenue des livres est accompagné de leçons concernant les dispositions principales et usuelles du Code de commerce et la géographie commerciale.' Het onderrigt wordt gegeven door eene vrouw, mademoiselle Luquin, welke daarover een handleiding *Études commerciales* in het licht heeft gegeven.

Deze schets zal voldoende aantoonen wat we door industrie-scholen voor vrouwen verstaan.

(*) Fleurs, fruits et feuillages choisis de la Flore et de la Pomone de l'Ile de Java, peints d'après nature. Orné de 40 planches, imprimées richement en couleurs et retouchées au pinceau. Texte Français et Anglais, format grand-in-folio. Amsterdam, 1864. Prix *f* 70.

We geven slechts het hoofddenkbeeld aan. Het aantal dier scholen, de plaats waar ze op te rigten, de inrigting en bijzonderheden, dat alles zoude nadere en ernstige overweging en grondige studie van hetgeen reeds op dit gebied geschiedde, vereischen, en de moeite ruimschoots beloonen. Men zoude in den beginne vele moeijelijkheden en veroordeelen te overwinnen hebben, maar men zoude aan velen eene weldaad bewijzen, en de ware emancipatie van de vrouwen tot stand brengen.

Die *emancipatie* bestaat niet in het zich gelijk stellen met den man, maar in het geschikt worden voor de roeping als vrouw.

Tegen het gelijkstellen verzet zich de natuur, en niet ongestraft zondigt men tegen hare wetten.

Maar in één punt heerscht overeenstemming, en wel in hunne roeping als mensch. Beiden zoowel de man als de vrouw moeten zich, ieder op zijn standpunt, ontwikkelen en steeds trachten in waarde als mensch toe te nemen.

Alleen eene degelijke opvoeding stelt daartoe in staat.

Deed men tot heden genoeg voor de opleiding der vrouw om haar in staat te stellen hieraan te beantwoorden?

Kan de invloed der vrouw groot zijn in de meer of minder gegoede standen der maatschappij; van niet minder waarde is die invloed bij hen, welke door handenarbeid in hun dagelijksch onderhoud moeten voorzien.

Daar rust de zorg voor het huishouden geheel op de schouders der vrouw. Weet ze met het loon van den man te woekeren; weet ze het dien man na zijn dagwerk aangenaam te maken in de woning, door daar steeds orde en netheid te doen heerschen, dan zijn hare dienten groot en is haar werkkring heilzaam en nuttig. Het kind waarvoor in die klasse der maatschappij de zorg bijna geheel op de vrouw rust, zal door zulk eene moeder niet verwaarloosd worden. Zij zal het dat kind niet aan het noodige onderwijs doen ontbreken; zij heeft de gelegenheid, dank zij de inrigting van het lager onderwijs, om haar kind, zoo noodig, kosteloos te doen onderwijzen. De burgerschool zal in de toekomst de weg worden tot verdere ontwikkeling van dien ambachtsman en dien arbeider.

Maar het volksonderwijs is nog niet zoo ver doorgedrongen, dat alle ouders overtuigd zijn van het nut en het voordeel dat het onderwijs hunne kinderen aanbrengt.

Er zijn nog te veel ouders welke, zelve verstoken van onderwijs, noch lezen, noch schrijven leerden en het onderwijs daarin beschouwen als weelde. Zij hebben het nimmer gekend, en zijn er gekomen, waarom zouden ze er hunne kinderen mede lastig vallen?

Zoolang de overtuiging in die klasse der maatschappij niet is doorgedrongen, dat onderwijs de waarde van het individu vermeerdert en ook door meerdere bruikbaarheid zijn arbeid winstgevender maakt, zal het noodig zijn dat de staat tusschen beiden komt om die onmondigen te beschermen tegen hun eigen onverstand.

Veel is er geschreven over verpligt schoolbezoek, zoowel vóór als tegen. Sommigen zijn tevreden wanneer men de gelegenheid tot het ontvangen van onderwijs ruimschoots openstelt; zij meenen dan genoeg gedaan te hebben. Meer te

doen beschouwen zij als inbreuk op de vrijheid.

Mij dunkt, dat het beginsel door de conventie in '89 uitgesproken het ware is.

Ook hier zal men door het opvoeden der vrouw groote uitkomsten verkrijgen, maar men moet haar dan leeren hetgeen haar later zal te pas komen. Het moet zich niet bepalen tot het lezen en schrijven, dit is niet voldoende.

Algemeene gezondheidsregelen - b.v. noodzakelijkheid van luchtverversching; nut van het herhaald reinigen van het ligchaam, waardoor de gezondheid bevorderd en bewaard wordt; regeling van het gebruik van spijs en drank: waarde van verschillend voedsel als aardappelen, boonen, erwten - op eenvoudige, duidelijke wijze verteld, zullen vruchten dragen in het verder leven. Het kleine, lage vertrek, door velen bewoond, vereischt oneindig meer voorzorg, ter bewaring van de gezondheid dan de ruime woning.

Hoe wil men maatregelen in acht nemen, van welker nut men niet overtuigd is? Wie is er beter geschikt dan de vrouw om hiervoor zorg te dragen?

Zoo moet het meisje uit die klasse op de lagere scholen ook leeren breijen, naaijen, verstellen enz., opdat zij later in staat zij, voor het onderhoud der kleeren van haar huisgezin te zorgen. Zij zal dan niet op straat verschijnen met gescheurde en verwaarloosde kleeding, lompen in den letterlijken zin des woords. Het zal haar eene eere zijn hare kinderen met zindelijke, moet het zijn, gelapte kleeding voor den dag te brengen. Zóó toegerust, is de vrouw van den ambachtsman in staat, haar man aan zijne woning en zijne omgeving te hechten. Hij zal dan geene behoefte gevoelen om de kroeg te bezoeken, en te trachten door het gebruik van sterken drank, de zorgen des levens te vergeten en de woning te ontvlugten, waar niets is wat hem aantrekt.

We zijn dikwijls woningen binnengetreden waar het een genoegen was te vertoeven. Het was er niet ruim. Het vertrek moest dienen niet alleen voor zit- en slaapkamer, maar ook voor keuken. Het huisraad was eenvoudig maar met zorg onderhouden. Er heerschte eene onvergelijkelijke orde en netheid: dat was het werk der vrouw.

Die vrouw verrigtte ongemerkt en zonder vertooning haar werk. Onbewust van het nut van haar werkkring en den zegen, dien zij om zich verspreidde. De tevredenheid op het gelaat van den man te lezen; de blos der gezondheid op de wangen harer kinderen, de vrolijkheid en liefde waarmeê ze haar te gemoet en de woning binnenstormden, waren bewijzen te over voor den gezegenden invloed dier vrouw. Zij behoort tot de uitzondering, maar velen zoo niet allen moeten worden wat zij is.

Waarom zoude men aan lagere scholen het hierboven bedoeld onderwijs voor meisjes niet kunnen geven? Het is waar, er zijn naai- en breischolen, maar deze worden nog minder door die klasse van kinderen bezocht, dan de school. Men moet hier dwingen tot leeren, en dien dwang doen vergeten door de wijze van onderwijs.

De bestemming van man en vrouw is te zeer uiteenloopend, dan dat men bij de opvoeding lang denzelfden weg kan volgen. Dit moge voor de eerste beginselen mogelijk zijn, later wordt het onmogelijk wanneer men niet het een met het ander wil bederven. Afscheiding is noodzakelijk.

Hierin geeft België een goed voorbeeld. Daar heeft men scholen waar die scheiding plaats heeft. Een directeur staat aan het hoofd der inrigting, aan wien de leiding toevertrouwd is, zoowel van de klassen der jongens als van die der meisjes.

Het onderwijs aan de meisjes wordt uitsluitend gegeven door vrouwen(*). Ook dit zoude men op onze lagere scholen kunnen invoeren, zoodra men aan de op te rigten normaalscholen degelijke onderwijzeressen gevormd had. Ook als onderwijzeres is er nog een ruim veld open waarop de vrouw werkzaam kan zijn; zij bezit, bij goede degelijke opleiding, daarvoor uitnemende gegevens.

De toestand bestaat, dat de man alleen niet in staat is genoegzaam geld te verdienen, om in de behoeften van zijn huisgezin te voorzien; dan moet de vrouw door haar arbeid daartoe medewerken.

Kan zij werk verkrijgen dat zij in hare woning kan verrigten, dan is de toestand dragelijk; maar velen zijn daartoe niet in staat en moeten buiten haar woning werkzaam zijn.

Dan kan de vrouw hare pligten als vrouw niet waarnemen. De verdiensten van den man zijn zelfs onvoldoende om de eerste levensbehoeften aan te schaffen. De vrouw moet wel besluiten om te trachten, op de een of andere wijze daarin te voorzien, en gretig neemt zij iederen arbeid bij de hand, al is zij daardoor ook den geheelen dag van de haren verwijderd. De kinderen worden aan vreemden toevertrouwd. Ouders en kinderen blijven elkander vreemd. Liefde kan onder zulke gegevens niet bestaan.

Velen dier kinderen sterven op jeugdigen leeftijd door verwaarloozing en gebrek aan het noodige.

Hier kan geen sprake zijn van de opvoeding van het kind door de moeder; men moet op andere wijze voor dat kind zorgdragen.

Daartoe zal kunnen medewerken het oprigten van gestichten, waar zelfs zeer jeugdige kinderen kunnen opgenomen worden, gedurende den tijd dat de ouders afwezig zijn. Men make daar het leven dier ongelukkigen zoo aangenaam mogelijk. Vooral veel licht en lucht; daar heeft het kind behoefte aan. Zulke inrigtingen zullen veel geld vereischen, want men zal slechts eene geringe bijdrage of niets van de ouders kunnen vorderen. Men verbinde echter aan de opname de voorwaarde, dat de kinderen later geregeld naar school gezonden moeten worden.

Wilt ge weten, hoe kinderen uit deze klasse der maatschappij hun leven doorbrengen? Dit wordt ons treffend beschreven door Dr. Coronel, in zijn ‘'t Gooi’ (*Gids* 1864).

Men kan zich moeijelijk een denkbeeld maken van zooveel ellende, van zooveel verwaarloozing. Het kind leert daar niets dan het ambacht van zijn vader, en wordt reeds vroegtijdig en langdurig aan het werk gezet om eenige stuivers verdiensten aan te brengen. Zedelijk en ligchamelijk onderdrukt, komt het nimmer tot geheele ontwikkeling, maar leeft een ellendig leven, zonder eenige vreugde, tot dat een vroegtijdige dood daaraan een einde maakt.

Ook de bevolking onzer fabrieken leeft

(*) Zie o.a. Een blik op de nederl. volksschool enz. door P.J. Veth. Uitgegeven door de Maatschappij tot nut van 't algemeen. 1862.

geen ander leven. Veel is er geschreven over den maatschappelijken toestand der fabriekarbeiders, voor een groot gedeelte bestaande uit vrouwen en kinderen. Veel verbetering werd reeds aangebragt; men neemt nu ten minste eenige gezondheidsmaatregelen in acht.

Engeland, Frankrijk, België zijn ons voorgegaan in het maken van wetten, ter regeling van den tijd gedurende, en den ouderdom waarop het kind in de fabriek werkzaam mag zijn. Pruissen eischt dat het kind dat in een fabriek opgenomen wordt, het bewijs levert van gedurende eenigen tijd het lager onderwijs bijgewoond te hebben.

Wij, Nederlanders, zijn nog aan het onderzoeken. We willen hopen, dat we door dat onderzoek gedrongen zullen worden, spoedig afdoende maatregelen te nemen.

Maar welke verbeteringen men ook brengt in het leven in de fabriek; de verdiensten zijn van dien aard, dat nog steeds man en vrouw en kinderen verpligt zullen zijn te werken, willen de verdiensten zoo groot zijn, dat daardoor in de behoeften van het huisgezin wordt voorzien.

Dit zal moeijelijk weg te nemen zijn. De industrieel is ook door wetten gebonden, in de bepaling van zijn arbeidsloon. De fabriek-arbeider kan daarvan met een huisgezin niet leven Dit vereischt voorziening. Wie zullen hierin voorzien, zoo niet de overige leden van het gezin, ieder op zijne wijze, en in verhouding zijner krachten?

Het familieleven wordt verbroken; het is onmogelijk geworden.

Het éénige wat men doen kan is, naar onze wijze van zien, het oprigten der vroeger gemelde gestichten; het zorgen voor een geregeld schoolgaan der kinderen en het beletten dat zij te vroeg in fabrieken gebruikt worden.

Ontwikkelt men ook hier de vrouw, dan zal zij, moeder geworden, de gelegenheden, om haar kind te doen verzorgen en onderwijzen, niet veronachtzamen. Zij moge dan nog den ganschen dag in de fabriek doorbrengen, dit zal niet beletten, dat zij de waarde harer opvoeding gevoelt en daarin ook haar kind wil doen doen deelen; maar vooral zal zij door hare opvoeding, hoe gering ook, eenig begrip van orde gekregen hebben, en meer met het arbeidsloon kunnen verrigten dan zij die niets weet.

Ook hier zal alleen een naar de behoefte geëvenredigd onderwijs vrucht kunnen dragen en verbetering aanbrengen.

Deze vlugtige en onafgewerkte schets over de opvoeding der vrouw moge sommigen overtuigen van het gewigt der vrouw in de maatschappij en van het vele dat op dit gebied nog te doen is.

Na het voorgaande geschreven te hebben zagen wij met genoegen dat er te Amsterdam handen aan het werk worden geslagen.

Het geldt hier eene loffelijk poging.

Het zal onnoodig zijn te zeggen dat we alle voorspoed en medewerking aan die onderneming toewenschen.

Het is reeds iets. Het is veel; maar nog niet genoeg.

Mij dunkt, er zijn grootere krachten noodig dan die van eene maatschappij, of van enkele individuen; het geldt hier een algemeen belang, het belang van den staat.

Wij vertrouwen en gelooven in de toe-

komst der *democratie.* Die toekomst ligt in het *te huis* en de *school.*

Voedt uwe vrouwen op, waardig harer roeping, en gij zult door haar toedoen mannen zien te voorschijn treden, welke door karakter en kennis uitmunten. Zulke mannen behoeft de democratie, om te rijpen en te worden wat ze belooft.

Het gistings-proces in '89 begonnen heeft nog niet uitgewerkt. Toen werd de vrouw in hare regten en hare waarde hersteld en haar eene edele roeping toegekend. Haar daartoe in staat te stellen werd tot heden verzuimd.

Ook Nederland heeft zich aan die fout schuldig gemaakt.

W.

Brieven van den ouden heer Smits aan zijn kleinzoon.
V. *(Over iets alledaagsch.)*

Waarom ik zoo lang gezwegen heb, mijn beste jongen? Eenvoudig omdat ik niets te zeggen had, - en als alle stervelingen dezen regel volgden, kan ik u verzekeren, dat er veel meer wijzen, of veel minder dwazen in de wereld zouden zijn dan thans het geval is. Want, hoe groot ook de kunst van spreken zij, ze wordt toch zeer overtroffen door de kunst van zwijgen, en als ik mijn zin had, zou ik bij de weinige vakken welker grondige kennis thans van den onderwijzer wordt gevergd, ook theoretische en praktische kennis zoowel van de kunst van den zwijger als van die van den redenaar vergen.

Verbeeld u, zoo mogelijk, de omwenteling in de maatschappij, als iedereen hierin ervaren was, - en zijne kennis werkelijk toepaste.

De helft van onze staatslieden konden doofstommen zijn; onze beste kanselredenaars zouden hunne preken minstens voor de helft kunnen bekorten; - onze courantiers zouden dikwerf alles, behalve de advertentiën, uit hunne dagbladen kunnen weglaten; onze advokaten zouden, zonder gepleit te hebben, hunne kliënten hunne rekeningen kunnen toezenden.

Inderdaad, mijn jongen, ik moet ook altijd lagchen, als ik van een jong mensch hoor zeggen, dat hij ‘niet weet te praten.’

Ik heb er altijd zoo veel meer gevonden, die niet wisten te zwijgen en wier onderhoudend gesprek mij steeds herinnerde aan het ‘*words*, *words*, *words!*’ van Hamlet, of, mij een andere toepassing deed geven aan des Latijnschen

dichters beschrijving van de echo als: *vox et praeterea nihil!*'

Vergun mij dan, mijn waarde jongen, terwijl ik u den mond digt sluit, u de oogen te openen omtrent sommige der voordeelen, die het zwijgen oplevert.

In de eerste plaats, hij die weet te zwijgen, zal zeker kunnen zijn, dat hij nooit anders dan gepast spreekt. Gelooft ge daarom, dat hij een vervelende pedant zal worden? Waarlijk niet. Dáártoe behoort veel ijdelheid en eigenwijsheid, - en om te kunnen zwijgen, als men niets te zeggen heeft, moet men bescheiden en tevens moedig zijn. Want zeer vele nietszeggers onder de veelpratenden babbelen alleen door, omdat zij den moed niet hebben van te zwijgen en dus te bekennen dat zij niets te zeggen hebben; - of omdat zij de verwaandheid hebben te gelooven, dat zij door vele woorden te verspillen, anderen kunnen wijs maken, dat zij veel verstand bezitten.

Ge moet ook volstrekt niet denken, dat ik u steeds tot een ernstig mensch wilde maken, - dat gij nooit den mond moet openen zonder dat van uwe lippen parelen der wijsheid vloeijen, om uwe omgeving steeds te stichten en te verbeteren. Neen! Leer ook uwe wijsheid (mits gij die ooit bezit) ook wel eens verzwijgen, - en geloof niet dat eene welgeplaatste gekheid, of eene reusachtige dwaasheid soms niet even veel waard zijn als de deftigste orakelspreuk. Vooral betaamt het der jeugd om vrolijk te zijn; de hartelijke lach is bij ulieden even natuurlijk als het zingen hij den leeuwerik en hij, die u van het genot der dwaasheid wilde berooven, zou zelf de grootste der dwazen zijn.

'Maar men moet toch in de wereld weten te praten,' hoor ik u zeggen. Dat zeggen ook sommige leden onzer Staten Generaal, - en als gij het bijblad leest, zult gij vinden, dat velen hunner geen andere aanleiding ter wereld konden hebben dan de zucht om iets te zeggen, toen zij hunne lange redevoeringen opdreunden. - Zij verkeeren in dezelfde dwaling als gij: 'men moet weten te praten' wil volstrekt niet beteekenen, dat men altijd iets te zeggen moet hebben, maar eenvoudig, dat men niets ongepasts mag uiten; - met andere woorden, dat men moet weten te zwijgen.

Om dit te *kunnen* doen, moet men weten te luisteren naar anderen, en deze kunst is, op zich zelve, eene der moeijelijkste, die men aan te leeren heeft. Een goede luisteraar in gezelschap is een onwaardeerbaar wezen. Hij maakt vele vrienden, en als hij soms weinig nut trekt uit hetgeen hij hoort, wint hij altijd veel door de welwillendheid, waarmede hij zeker behandeld wordt. Dit gaat zoo ver, dat sommige menschen, die nooit iets zeggen (dus de kunst van zwijgen tot eene bijna ideale hoogte hebben gebragt), zich alleen, door altijd te zwijgen, eene reputatie hebben gemaakt van knapheid en kunde, - die zij eigenlijk in het geheel niet bezitten.

Onder anderen onze vriend Lepel. Gij weet hoe gaarne uwe lieve grootmoeder hem vraagt, - en, zal ik het bekennen? - uw wijze grootvader ook. Want Lepel verstaat meesterlijk de kunst van den toehoorder; als Grootmâ een verhaal doet uit hare jeugd; - als ik zelf, mijn jongen, aan 't doorslaan ben, is het een waar genot zoo'n mensch als Lepel bij zich te hebben, die onver-

moeid, als een intelligente musch, met het hoofd op zij, - zich in de handjes wrijft met een vergenoegd glimlachje, zijn kopje thee slurpt, en aandachtig luistert zoo lang men verkiest. Lepel heeft het door de kunst van te kunnen zwijgen, ook heel ver in de wereld gebragt. Hij is lid van den stedelijken raad geworden, omdat men volstrekt niet vreesde in hem een lastigen opponent, een schreeuwer, een veel-prater over dingen, waarvan hij geen besef had, te vinden. Hij brengt dáár zijne stem uit zoo goed als een ander, na afgeluisterd te hebben, welke rigting de meerderheid uit wil. Hij is curator van de Latijnsche school en geen mensch weet, dat hij zijn Grieksch en Latijn geheel vergeten heeft, omdat hij meesterlijk weet te zwijgen, en steeds met aandacht luistert. - Hij is ook lid van de provinciale staten van ons gewest, en zeer in de gunst van den commissaris des Konings, alleen omdat hij nooit tegenspreekt; - en, als hij wilde, zou men hem bij de eerste gelegenheid naar de Staten Generaal afvaardigen; - maar hij is slim genoeg te begrijpen, dat hij dáár, waar zooveel gepraat wordt, niet te huis behoort.

Nu vraag ik u, o mijn kleinzoon, als een onverstandig zwijger het zoo ver brengen kan, hoe ver moet het dan niet een wijs toehoorder in de maatschappij kunnen brengen?

Sedert de vroegste eeuwen heeft men dit begrepen. Wat was een orakelspreuk anders dan het kunstmatige verzwijgen van een gevoelen: - een geheimzinnig uiten van een dubbelzinnig denkbeeld, waardoor ‘men’ zich niet compromitteerde?

Als ik mij niet vergis, was het Agesilaus, die zeide, dat de kunst van een redenaar daarin bestond, dat hij niets-beteekenende dingen gewigtig kon doen schijnen. ‘*C'est un cordonnier qui sçait faire de grands souliers à un petit pied*,’ beweert de wijze Montaigne; Socrates en Plato beschreven den redenaar als iemand die de kunst verstond van vleijen en bedriegen.

Toen ik van Agesilaus sprak, zult gij van zelf wel aan de waarde gedacht hebben, door de Lacedemoniers aan het stilzwijgen toegekend, - en iederen keer, dat ik van een zwijger gesproken heb, zult gij u den grooten Zwijger uit onze vaderlandsche geschiedenis voorgesteld hebben.

Inderdaad, de waarde van het zwijgen is niet slechts door wijsgeeren en vorsten, geleerden en diepzinnige denkers algemeen erkend, maar ook door het volk, in het algemeen bekende spreekwoord, bijna in alle talen te vinden, en luidende: ‘veel geschreeuw en weinig wol.’

Dit laatste is echter de leus geweest van den grooten hoop, die zich ‘maatschappij’ noemt, sedert onheugelijke tijden.

't Is veel geschreeuw en weinig wol, bijna overal in de wereld, als men met een zwijgers oor luistert, - en met een zwijgers oog leest, - en ik zou haast zeggen, dat de menschen, steeds indachtig dat één der voornaamste kenmerken van hun geslacht, tegenover dat der overige dieren, de sprake is, altijd doorbabbelen, uit vrees dat men hen anders voor viervoeters zou kunnen houden. Eenige andere verklaarbare aanleiding tot veel gepraat, dat men dagelijks aanhooren moet, is mij onbekend. Want de minste menschen praten (als

zij eigenlijk niets te zeggen hebben) met genot of gemak voor zich zelven. Zij leeren, als de papegaaijen, zekere phrases van buiten en dreunen ze aanvankelijk gebrekkig en pijnlijk op; - alleen door vele oefening komen zij er toe, even als de molen, zoodra de zeilen losgelaten zijn, werktuigelijk aan den gang te gaan, en er niet mede uitscheiden tot zij vastgezet worden.

Daarentegen, geloof mij, jongen, 'het is het hart, dat welsprekend maakt.' Als men werkelijk iets te zeggen heeft en zijn gezond verstand bezit, kan men ook steeds spreken zoo als een mensch dat behoort te doen, en de toasten-eloquentie, door zoo vele stervelingen op hoogen prijs gesteld, en die alleen uitmunt in de kunst van steeds woorden te vinden als men geen denkbeelden heeft, beteekent even weinig als eene harmonische schikking van kleuren, die toch geen beeld vormen.

Ga dan gerust in de wereld en zwijg, zoolang ge niets te zeggen hebt. Onthoud het: vele woorden geven niet vele denkbeelden; maar wèl anders om.

Voor heden dus genoeg; - liefderijk en lakonisch

Uw Grootvader,

SMITS.

Indische typen.
door W.A. van Rees.
V. *Een Oud-Indisch Officier.*

XII.
Gevolgen der Cheribonsche expeditie. - Kapitein Vermeulen Krieger. - Wandeling in het Bantamsche.

Het sneuvelen der hoofden des opstands had een einde aan de vijandelijkheden gemaakt. De omliggende kampongs, 's anderendaags door kavalleriepatrouillen bezocht en verlaten gevonden, werden spoedig weder bevolkt, toen de assistent-resident eenige bevriende hoofden had uitgezonden om de bewoners terug te roepen. Na drie dagen verblijf te Kedongdong marcheerden de troepen naar Tjikoeroe terug. Tachtig koppen van verslagen vijanden werden in mandjes gepakt en door koelies aan pikolans (draagstokken) bij de achterwacht medegevoerd. Te Tjikoeroe was men evenwel verpligt die walgelijke zegeteekenen in de rivier te werpen; alleen de kop van den muiteling met den groenen tulband werd naar Batavia gezonden!

Terwijl de kavallerie naar het garnizoen terugkeerde, en een paar kompagniën te Palimanan een versterking oprigtten, kreeg de kompagnie waarbij Poland stond bevel, zes palen hooger op aan den grooten weg het bivak te betrekken, ten einde het wederopbouwen van het afgebrande posthuis te surveilleren. Daar, midden in een groot bosch, sleet men twee maanden lang een eentoonig leven, alleen afgewisseld door een feest bij gelegenheid dat het nieuwe gebouw onder dak kwam, waarbij op trom-, pijper- en triangel-muzijk (het laatste instrument van drie laadstokken vervaardigd) gedanst werd, en door een bezoek van den kommandant van het leger die over land van Batavia naar Samarang reisde. Toen Z. Excellentie uit den wagen stapte, stond de kompagnie in groot tenue onder de wapens. Kapitein van Gend - die niets op zijn gemak was - liet de geweren presenteren en salueerde zelf met den degen. De Generaal beantwoordde echter dien groet niet, maar viel hevig tegen hem uit, schold en vloekte als een bezetene, noemde de geheele kompagnie een troep lafaarts, niet waardig de uniform te dragen, en stapte toen weêr in zijn wagen zonder de kompagnie te willen inspecteren. Naauwelijks was de generaal uit het oog, of kapitein van Gend liet Wilhelmus slaan en een extra-oorlam uitgeven; hij dacht dat 't hiermede zoude afloopen en was weêr geheel op zijn gemak.

Door die expeditie was Poland in het militaire indische leven te velde ingewijd. Had het ongeluk al gewild, dat de eerste vijandelijke ontmoeting in een nederlaag ontaardde, hij had toch zich zelf leeren kennen en getoond, zelfs bij een algemeene vlugt, het hoofd niet te verliezen. Tegen het klimaat en de vermoeijenissen te velde bestand, bleef zijne vrolijkheid hem bij en vond zelfs nieuw voedsel in al het vreemde dat hem gedurig bejegende. Zoo leverde de terugkeer naar Batavia over land hem ook weder veel afwisseling. Het beviel hem bijzonder, te paard de schoone streken van de Preanger door te trekken, toen hij met een luitenant en een fourier vooruitgezonden werd om kwartier te maken. Op de meeste plaatsen, waar zij overnachtten, onthaalde het Javaansche hoofd hen goed en liet 's avonds de gammelang spelen. Waar geen regent was, hielp de bevolking hen even gewillig aan het noodige, bewaakte hun bivak en liet vuren branden om de tijgers op een afstand te houden. Te Tjipanas, waar een rustdag gehouden werd, gebruikte Poland een warm bad in het heerlijke badhuis van den Gouverneur-Generaal, trok bibberend van koude over den Megamendon en kwam, opgetogen over al het schoone dat hij te Buitenzorg zag, weder te Batavia terug.

Bij aankomst in het garnizoen werden de officieren der 4^{e} kompagnie voor den krijgsraad getrokken en al de soldaten, die deel aan de expeditie hadden genomen, over het voorgevallene geregtelijk ondervraagd. Kort daarop, toen de kompagnie tot het houden van theorie in de galerij bijeen was, kwam een bode met een koperen plaat op de borst in de kazerne en reikte een brief aan den kapitein, een anderen aan den 1^{en} luitenant van Stenes over. Kapitein van Gend sloeg er een oog in en zeide: ‘mannen, ik ben gedemitteerd. Goeden dag!’ Te gelijker tijd zijn politiemuts afnemende, kommandeerde hij: ‘ingerukt marsch!’ en ging heen. Luitenant van Stenes, die zoo wit als een doek hem zwijgend volgde, wekte meer medelijden op. Nog

een derde officier, de luitenant Weerden, was bij vonnis van den krijgsraad uit de dienst ontslagen. Vóór dat het gevecht bij Kedongdong plaats greep, had hij in last gekregen met zijn peloton, een brug aan den grooten weg te bewaken. Op eenigen afstand van die brug lag een kampong. Toen het nacht geworden was, ontwaarde hij honderde vuurvliegen die in de nabijheid van den kampong heen en weêr fladderen! Hij verbeeldt zich flambouwen of tali-api's te zien van vijanden die den kampong verlaten, natuurlijk om hem aan te vallen. Hij laat er op vuren. Toen een enkel schot niet helpt, kommandeert hij 'twee gelederen vuur.' De denkbeeldige vijand laat zich ook daardoor niet verjagen. Het vuur wordt onderhouden totdat de patronen bijna allen verschoten zijn; en daar de vijand nog niet terugtrekt, besluit luitenant Weerden den aftogt te blazen. Hij verlaat zijn stelling en keert naar Palimanan terug.

Dat de krijgsraad streng vonniste, was noodig; men moest op het leger kunnen vertrouwen en er viel in dien tijd veel te doen. Den kapitein Vermeulen Krieger was, naauwelijks hersteld van de wonden die hij in het gevecht van Saparoea had gekregen, te Batavia, waar hij de 4e kompagnie van het 5e regement overnam, het kommandement opgedragen over een expeditionaire magt van twee kompagniën, die de onlusten in Bantam moesten bedwingen. Bij den dapperen en beleidvollen Krieger was Poland in een goede leerschool. Was de expeditie in Cheribon zonder eenige voorbereiding ondernomen, ditmaal werd er anders gehandeld. Dagelijks oefende Krieger zijne troepen in de dienst te velde, niet op de exercitieplaats, maar buiten in de rijstvelden, in de kampongs, zoowel bij nacht als over dag; en toen hij hun zoowel theoretisch als praktisch eenig denkbeeld van de oorlogshandelingen in Indië had gegeven, rukte hij op den bepaalden dag uit Weltevreden, liet voor het paleis van gouverneur-generaal van der Cappellen de geweren presenteren en het volkslied spelen, en marcheerde den weg naar Bantam op. Dat de landvoogd Kriegers verdiensten op prijs stelde, bleek duidelijk, toen aan de Harmonie - waar een oogenblik halt werd gehouden - een schoon bruin rijpaard, gezadeld en getoomd, namens Z. Exc. den expeditie-kommandant werd aangeboden; en dat deze hulde de soldaten verdiend achtten, getuigde een driewerf 'Leve de gouverneur-generaal, hoera!'

Toch was Vermeulen Krieger geen 'goede' kapitein, althans niet in dien zin, dat hij de krijgstucht soms minder streng handhaafde. Dienzelfden dag gaf hij er nog het bewijs van. Daar de hitte groot was, had namelijk op zijn last de helft der manschappen hunne veldflesschen met arak gevuld en moesten de anderen drinkwater met zich voeren. Het was verder verboden, zonder toestemming te drinken. Op de eerste rust bleek het echter, dat twee soldaten der verleiding geen weêrstand geboden en arak gedronken hadden. Niettegenstaande de goede luim waarin het geschenk van den landvoogd den kapitein had gebragt, niettegenstaande de sympathie die de soldaten hem betoond hadden, liet hij toch de ongehoorzamen voorkomen en 25 rietslagen geven. Dit voorbeeld hielp; men wist nu waaraan zich te houden in het vervolg.

Te Serang aankomende, liet Krieger de randsels en kapotjassen inleveren. 's Anderendaags zou de jagt op de mui-

telingen beginnen. Ieder man werd belast met een voorraad voor drie dagen rijst en tien dagen zout; er werden geen andere koelies medegenomen als die onontbeerlijk waren voor het transport der munitie en officiersgoederen. Een oogenblik voer den afmarsch vroeg de kapitein, of er nog soldaten waren die zich niet volkomen gezond gevoelden; deze moesten zich nu nog opgeven, want een doktor ging er niet meê, en wie onderweg ziek werd, dien liet hij aan zijn lot over, of zou hij doodschieten, om hem niet in handen van den vijand te laten vallen. Het vooruitzigt was juist niet lagchend; en toch had het iets avontuurlijks, iets aantrekkelijks, om onder de bevelen van een flink officier, die de dingen bij hun naam durfde te noemen, den vijand in de wildernis op te zoeken. Met een ‘leve de kapitein Krieger’ ging ieder welgemoed en vol vertrouwen op marsch.

Den eersten dag bereikte men Pandeglang, een aarden redoute op een hoogte gelegen en bezet door een detachement van de 19e afdeeling onder een kapitein. Buiten de versterking stonden de woningen van een europeesch ambtenaar, van inlandsche hoofden en van de bevolking; terwijl van een dertig voet hoog bamboe wachthuisje, door een korporaal en drie man de omtrek, vier palen in de rondte, geobserveerd werd. In den avond kwamen de spionnen berigten dat zij wisten waar de vijandelijke bende zich ophield; en toen ook 's nachts in die rigting vuren gezien werden, marcheerde Krieger 's anderen daags vroegtijdig derwaarts.

De kampong, dien men tegen elf uur bereikte, was echter verlaten. Er werd halt gemaakt, er werden posten uitgezet, een paar karbouwen gevangen en geslacht, en de pot gekookt. Een stofwolk in de verte waargenomen, doet echter alles te wapen vliegen; doch in stede van vijand nadert een detachement van dertig huzaren met een officier, tot versterking der kolonne van Batavia gezonden. Om vier ure wordt de marsch vervolgd, en tegen den nacht op een hoogte in carré-formatie het bivak betrokken. In den kampong benedenwaarts gelegen, wordt een wacht geplaatst. Krieger gelast dat ieder man eten voor den volgenden dag moet gereed maken; de kampong levert vee en rijst in overvloed.

Den tweeden dag verwacht men den vijand te ontmoeten; met de noodige voorzorgen wordt verder gemarcheerd. Men is den vijand op het spoor. Hij heeft den eerstvolgenden kampong pas verlaten, getuige de brandende lampen der amfioenschuivers. Geen enkele bewoner is er evenwel te zien. De kolonne-kommandant heeft zijn reden om den kampong te sparen, en rukt verder. Acht dagen achtereen marcheert men van 's morgens tot 's avonds, zonder den onzigtbaren vijand tot staan te brengen; een enkele inlander wordt uit een boom geschoten, waarin hij zich met een zwaar geladen donderbus en een klewang verborgen had opgesteld; een ander ongewapend in een kampong gevonden en gevankelijk medegevoerd. Toen keerde men terug en verbrandde elken verlaten kampong.

Op een goeden dagmarsch van Pandeglang ligt een fortje, door een officier en dertig man bezet tot bescherming van een koffijpakhuis. Wat is Poland aangenaam verrast dáár zijn kameraad P. de Bruijn als controleur aan te treffen! Deze neemt hem dadelijk mede in zijn ruime woning, onthaalt hem goed en vraagt met belangstelling naar zijne lotgevallen se-

dert hun aankomst op Java. Waarom is Poland nog geen sergeant? Hoe gaat het met zijn schrijven en lezen? - Ja, heel slecht! hij is bijna altijd in het veld geweest; maar daarom niet getreurd! - En de Bruijn is zulk een heer geworden! 't Ziet er hier althans kranig uit. - De Bruijn heeft geen reden tot klagen: hij laat Poland nog een bankbillet van vijftig gulden aannemen voor zijne hulp aan boord; hij geeft hem een dozijn flesschen goeden wijn mede, die Poland met zijn kameraden smakelijk leegt, wat hem dien nacht minder gevoelig maakt voor den regen die met stroomen zijn leger bekoelt. 's Anderendaags wordt halt gehouden in een bewoonden kampong aan deze zijde van Pandeglang. Het hoofd, aan wien de gevangene wordt vertoond, verklaart hem niet te kennen. Nogmaals ondervraagd, met den dood bedreigd, als hij niet zegt waar hij te huis behoort, wordt de gevangene met den rug aan een boom gebonden. Krieger plaatst een sergeant en acht man op tien passen, met het geweer vaardig. Hij ondervraagt den inlander voor de laatste maal, en verzekert hem als spion te laten doodschieten indien hij niet spreekt; toen ook dit niet helpt, geeft hij het teeken van vuur. Na de executie krijgt het kampongshoofd den afgeslagen kop, met last dien aan een hoogen boom op te hangen, en met bedreiging om, al was 't ook twintig jaar later, den kampong te zullen verbranden, indien de kop daar niet meer hangt.

Op weg naar Pandeglang valt er aanhoudend regen. Juist trekt het detachement kavallerie over een zwakke brug eener onbeduidende kali, toen plotseling een twaalf voet hooge watermassa zich met groot geweld door de diep ingesneden rivierbedding een weg baant en in haar vaart de brug met zich voert. Een wachtmeester, een huzaar en vier paarden, die niet snel genoeg het gevaar ontwijken kunnen, worden medegesleept; aan redden is geen denken. Dat zijn de éénige slagtoffers van veertien dagen geforceerden marsch, want tot Pandeglang is niemand achtergebleven. Een enkele rustdag op die plaats heeft echter bewezen, dat van zes-en-twintig manschappen de krachten zijn uitgeput; deze worden nu per tandoe naar Serang gedragen. Krieger marcheert tegen elf uur Serang binnen; en om het publiek te toonen dat zijn kolonne, die er trouwens krijgshaftig genoeg uitziet, nog even flink is als op den eersten dag, manoeuvreert hij er eerst een half uur mede op het groote plein voor de residentswoning, en laat haar daarna inrukken.

De togt naar Bantam, weinig belangrijk door het ontvlieden der oproerlingen die naar de Lampongs zijn overgestoken, heeft toch zijn nut gehad. Door Krieger geleid, leerden de soldaten hunne krachten kennen en kwamen terug van het denkbeeld, dat men in Indië geen groote marschen kon doen. Had de vijand stand gehouden, de strenge krijgstucht die Krieger handhaafde, zou een ontmoeting gewis schoone vruchten hebben doen dragen. Maar ontbrak ditmaal de gelegenheid, spoedig zoude er zich wel een andere voordoen.

Nog één maand bleef de kolonne te Serang, totdat de zekerheid van een volkomen herstel van rust verkregen was. Toen marcheerde men naar het vroegere vorstelijke, thans zoo vervallen Bantam waar nog slechts de ruïnen van het sultans-paleis te zien waren; men scheepte aldaar in en kwam 's anderen daags vroegtijdig te Batavia terug. De-

zelfde wind die de vaartuigen zoo snel naar de reede gestuwd had, blies echter een brand - te passer Baroe ontstaan - met zooveel geweld aan, dat de kolonne te Weltevreden komende, nog getuige was van de geheele vernieling van den kampong, die het terrein besloeg waar thans de vrijmetselaars-loge en de gevangenis staan. Zelfs de bamboedaken van het paleis op het Waterlooplein werden een prooi der vlammen. Een maand later bouwde men op dat terrein een kompleet kampement voor een bataillon infanterie.

XIII.

Reis naar Malakka. - Bezoek aan den sultan van Lingga. - Poland kommandant der lijfwacht. - Riouw en het eiland Mars. - Gouverneur-Generaal Raffles. - Arrestatie van een onderkoning. - Poland verliefd.

Nog in hetzelfde jaar werd Krieger tot majoor en kommandant van Malakka en onderhoorige posten benoemd. De kompagnie waarbij Poland was ingedeeld, kreeg te gelijkertijd order zich tot vertrek gereed te maken. Een maand later rukte zij Weltevreden uit op dezelfde wijs, als toen het naar Bantam ging, alleen met dit onderscheid, dat Krieger geen paard van den Gouverneur-Generaal ten geschenke kreeg. Van Batavia voer men per praauw naar de reede en embarkeerde op Z.M. korvet de Eklips, gekommandeerd door den kapitein luitenant Blommensteijn. De kapitein Elout, adjudant van den G.G., dezelfde dien wij te Cheribon leerden kennen, vergezelde de expeditie. Aanvankelijk was de reis voorspoedig, maar den derden dag ging de wind liggen en brak de cholera uit. Binnen vier etmalen werden de lijken van twintig soldaten en matrozen met een: ‘een, twee, drie, in Gods naam!’ over boord gezet. Gelukkig bleef het daarbij; want voor dat de Eklips in de monding der Soengsang het anker liet vallen, had de ziekte uitgewoed.

Krieger en Elout begaven zich, voor Palembang gekomen, aan boord van het wachtschip, en keerden weldra terug om last te geven dat 50 man infanterie onder den 2^{den} luitenant Hoorn (broeder van den in Cheribon gesneuvelden officier van dien naam) zich gereed moesten houden om te ontschepen. 's Anderendaags ging het detachement te Palembang aan wal en bleef daar achter, terwijl Krieger en Elout zes dagen later aan boord terug kwamen en men de reis naar het eiland Lingga vervolgde.

Op het zeehoofd van de riviermonding te Lingga, stond een batterij op palen gebouwd en voorzien met een atappendak. Elf schoten uit twaalfponders, die klonken als een klok, beantwoordden het saluut van de Eklips. Twee uren daarna kwam een vaartuig met honderd vlaggen en wimpels versierd de rivier af. Vier rijk gekleede inlandsche hoofden stapten aan boord, maakten veel komplimenten op het dek, bleven een uur in de kajuit de complimenten vervolgen, en vertrokken daarna met evenveel complimenten, en vergezeld van den secretaris van den kapitein-adjudant Elout, die een brief met geel zijden enveloppe op een zilveren blad in de hand droeg. Die brief van den Gouverneur-Generaal aan den sultan van Lingga werd aan het zeehoofd met 21 kanonschoten ontvangen; dien brief, waarop de Gouver-

neur-Generaal zelf zijn hand had laten rusten, zijn naam teekende, werd vorstelijke eer bewezen. 't Was waarlijk indrukwekkend!

Een groot vaartuig met drie masten, met ontelbaar veel vlaggen, - de nederlandsche in top, - met een gammelang aan boord, het sultansschip in één woord; een honderdtal kleine vaartuigen even rijk met vlaggen van allerlei kleuren versierd, kwamen den volgenden dag de riviermonding uit. De kompagnie infanterie, tien mariniers en zes artilleristen in groot tenue (elk man met twintig patronen voorzien) gingen op de kleine praauwen, majoor Krieger met zijn staf op het groote vaartuig over en voeren naar wal. Tamboers, gammelang-spelers, pijpers en halvemaan-blazers wedijverden met het geschut van de Eklips en dat der strandbatterij om het meeste leven te maken. Een prachtige optogt! Voor elk huis langs den rivieroever stond minstens één lilla, die afgevuurd werd op het oogenblik dat de flotille voorbij voer. 't Was duizelingwekkend!

Na een paar uur roeijens werd de ontschepingsplaats bereikt. Een groote eereboog prijkte daar in al zijn schoonheid. Er werd aangetreden en in secties afgemarcheerd. Duizende gewapende Lingganezen stonden langs den weg; de houten scheden over de lansspitsen pleitten evenwel voor hunne vredelievende gezindheid. De dalem des sultans wordt binnengerukt en op het uitgestrekte binnenplein in bataille opgemarcheerd. Daar staat Zijne Hoogheid, omgeven door een schitterenden stoet van rijksgrooten, om Krieger met zijn staf te ontvangen en daarna in de pandopo plaats te nemen. De geweren worden afgezet. De mariniers brengen twaalf kisten, door inlandsche matrozen gedragen, in de pandopo. Het zijn geschenken van den Gouverneur-Generaal aan Zijne Hoogheid. Rottanmatten worden uitgespreid, en de kisten uitgepakt. Prachtige pendules met speelwerk, groote stukken fluweel van allerlei kleuren, stukken doek met gouddraad bewerkt, geweren, gouden horlogies en nog veel andere kostbaarheden liggen voor de voeten van den sultan uitgespreid. Het nederlandsch gouvernement is wel rijk, of de sultan van Lingga wel magtig, denkt Poland. Waartoe dienen anders die geschenken, als men zijn magt niet vreest?

Een roffel slaat, de geweren worden gepresenteerd, de sultan staat op, en ieder volgt de beweging. Kapitein Elout opent den brief die gisteren reeds naar wal gestuurd werd, en leest hem voor. Die sultan schijnt niet nieuwsgierig te zijn of kan misschien niet lezen. Na de lezing gaat Z.H. naar buiten. Krieger laat de troepen driemaal defileren, tot groot genoegen van den sultan, die tot blijk van zijn tevredenheid aanhoudend met het hoofd knikt. Daarna marcheert men naar een ander plein, waar vier schildwachten geplaatst, de geweren aan rotten gezet worden, en men in een loods spijzen gereed vindt om te eten en matten om op te rusten.

Die Lingganezen hadden een vrijmoedigheid die aan brutaliteit grensde. De javaansche onderdanigheid kenden zij niet. Op den weg weken zij niet uit voor den Europeaan; één liep er zelfs den majoor Krieger tegen het lijf. 't Was daarom goed dat deze zijn verblijf verkortte, want het vriendschappelijk bezoek aan dit zeerooversvolk zou anders wel met een bloedbad geëindigd zijn.

Kapitein Elout had echter zijn zaken nog niet afgedaan en bleef met zijn secretaris en een lijfwacht van tien man onder Poland achter, toen de troepen twee dagen later vertrokken. Poland had daags te voren een vaatje buskruid, honderd scherpe patronen en twee vuursteenen per man, benevens een maand zeevivres en een vlag ontvangen, en legerde zich met zijn detachement in de woning van kapitein Elout. Zijn eerste werk was een vlaggestok op te rigten en de vlag te hijschen; voorts bepaalde hij, dat over dag één, en 's nachts twee schildwachten met geladen geweer op post zouden staan. Hoe brutaal de inwoners ook waren, zij eerbiedigden voortaan het huis van den nederlandschen gezant. Begaf de kapitein Elout zich naar den sultan, steeds vergezelde hem de kommandant der lijfwacht in groot tenue. Eenige malen bragt de sultan ook een tegenbezoek aan den kapitein en had dan altijd een groot gevolg bij zich. Daarbij behoorden ook twee olifanten, elk met een zadel waaraan twee kasten hingen, groot genoeg om vier man in te bergen. Bezocht de sultan den chineschen wajong, dan gingen de olifanten ook mede en Poland, die spoedig de gunst van den vorst verwierf, kreeg de vergunning op een olifant te rijden.

Het was geen onaangenaam leven voor Poland, die als kommandant der lijfwacht een gewigtig personaadje was geworden en dikwijls 's avonds de eer genoot bij den kapitein in de galerij een uurtje te zitten praten. Op zekeren dag gaf Elout hem een paar rollen ligt blaauw katoen en gelastte hem een vlag te maken met een wit vierkant in den hoek. Toen die gereed was, riep de sultan de rijksgrooten en bevolking bij een; en Poland, die met zijn detachement bij den nieuw opgerigten vlaggestok voor den dalem opgesteld stond, moest nu onder een vreesselijk kanongebulder de vlag hijschen. Daarop werd aan de bevolking bekend gemaakt, dat voortaan ieder lingganeesch vaartuig, die vlag niet voerende, door het nederlandsch gouvernement als een roovers schip zou beschouwd worden. Na afloop der plegtigheid zou Poland met zijn lijfwacht voor den sultan in het vuur exerceren. Daags te voren had hij een vijf-honderd losse patronen laten maken. Elout had hem bovendien gezegd zijne longen niet te sparen. Kommanderende alsof hij een bataillon voor zich had staan, doorliep de kommandant de handgrepen, tot groote stichting van Zijn Hoogheid; daarop liet hij tweegelederen- en pelotonsvuur maken - dat de kroon op zijn werk zette. De sultan was ten hoogste voldaan en toonde dit door een geschenk van vijftig kippen en twee schildpadden, waarbij Elout nog een half dozijn wijn voegde.

Na een maand verblijf te Lingga scheepte Elout met zijn lijfwacht zich in op een groote praauw met twee masten, de nederlandsche en de linggasche vlag voerende. Voor de 4 lilla's die men aan boord vond, liet Poland dadelijk patronen maken, om bij een ontmoeting van zeeroovers snel te kunnen vuren. Dank de begeleiding van twee andere sultans-vaartuigen en de lingganesche vlag, kwam men evenwel zonder eenige ontmoeting te Riouw aan, waar de kapitein der artillerie Königsdorffer het civiel en militair gezag voerde. In het fort, dat 12 stukken geschut op de vier bastions in batterij had, lag een kompagnie infanterie. Po-

land moest met zijn detachement op het eiland Mars, tegenover Riouw gelegen, den kapitein Elout volgen en zich in de benedenverdieping van een steenen huis legeren, terwijl Elout met zijn secretaris boven logeerde. Op een hoogte stond een inlandsche benting, waarin tien ijzeren stukken zonder affuiten op den grond lagen.

Terwijl kapitein Elout dagelijks den onderkoning bezocht of naar Riouw ging, moest Poland de vlag bewaken die voor de woning geheschen was. Op zekeren dag werd de eentoonigheid afgewisseld door de komst van twee engelsche fregatten, die voor het eiland het anker lieten vallen en een sloep aan wal zonden. Een officier kwam tot Poland en vroeg wie hier het kommando had. Vernemende dat bij afwezigheid van kapitein Elout de korporaal het gezag voerde, verzocht hij hem naar den onderkoning te begeleiden en maakte daar bekend, dat de Gouverneur Raffles van Bengalen komende, Z. Hoogheid een bezoek wilde brengen. Poland liet zijn detachement in groot tenue kleeden en ontving met den onderkoning den Gouverneur Raffles, die ten drie ure met een groot gevolg in drie sloepen aan wal stapte. Z. Exc. was in het zwart gekleed met een ster op de borst; de officieren die hem vergezelden waren echter in uniform; even zoo de kapitein Elout, die zich gedurende den togt over het eiland, met Z. Exc. in het engelsch onderhield.

Den dag na dit bezoek, kreeg Poland order de geweren te doen laden, zich met vier man in de achtergalerij van het bovenhuis te verbergen, en de overige manschappen bij den schildwacht voor het geweer, aan de poort te plaatsen, om zorg te dragen dat er bij een bezoek van den onderkoning niemand binnen kwam dan die door den secretaris zou toegelaten worden. Naauwelijks had hij die beschikkingen gemaakt, of de onderkoning vergezeld van een duizendtal inlanders meldde zich aan. Met vijftien personen, waaronder een bejaarde vrouw, toegelaten, werd hij in de bovenzaal door kapitein Elout ontvangen. Deze rekte het gesprek, tot dat een gewapende sloep met een officier en twaalf man van Riouw aan het zeehoofd was aangekomen, en riep toen:

‘Korporaal Poland, kom met uwe manschappen binnen.’

De onderkoning en zijn broeder verbleekten op het gezigt der bajonetten.

‘Ontwapen die twee menschen!’

Voor dat zij van hunne krissen gebruik konden maken, had Poland hen ontwapend.

‘Voer ze naar achteren, laat ze afzonderlijk bewaken en niet met elkander spreken. Pas op, dat ze niet ontkomen.’

Die bevelen uitgevoerd zijnde, riep kapitein Elout:

‘Korporaal, kom alleen binnen!’

Poland gaf last, de gevangenen bij de minste beweging overhoop te steken, en ging toen naar de zaal.

‘Neem de Prinses ook in arrest, korporaal! Maar bind haar niet.’

Poland nam het moedertje bij de hand en geleidde haar naar achteren. Hare Hoogheid beefde als een riet.

Een kwartier later gaf hij de arrestanten over aan den officier, die hen met zijn twaalf manschappen naar de sloep bragt, vóór dat de verslagen bevolking tot bezinning was gekomen en een poging kon doen om haar vorst te bevrijden. Poland met zijn detachement alleen achterblijvende, moest nu de grootste waakzaamheid in acht nemen om niet het

slagtoffer der wraakzuchtige bevolking te worden. Vier dagen later nam de oorlogsbrik Irene, kapitein t/z Lucas, hem en de zijnen op en zeilde naar Malakka. De vorstelijke gevangenen bevonden zich ook aan boord en lagen met de beenen in ijzeren boeijen onder een bank, nacht en dag bewaakt door een gewapenden marinier.

Na drie etmalen viel het anker voor Malakka. Poland ontscheepte met de gevangenen, gaf ze over aan een officier die tot dat einde met een detachement hem afwachtte, meldde zich met zijne tien man bij zijn kompagnies-kommandant en wendde toen zijne schreden naar de kaserne, waar hij zijne oude kamaraden weêr terug vond. 's Anderendaags op het rapport gaf majoor Krieger hem zijne tevredenheid te kennen, terwijl kapitein Elout hem tot belooning zijner goede diensten, een zilveren horlogie met ketting ten geschenke gaf. Poland was in de kazerne de held van den dag en vermaakte zijne makkers met, op zijn vrolijke manier, de laatste avonturen te vertellen.

Malakka was een aangename plaats. Behalve de 4e kompagnie van het 18e regiment, behoorden nog een inlandsche kompagnie van het 19e regiment en een honderdtal afstammelingen van Portugezen tot het garnizoen. De troepen waren gelogeerd in het groote steenen fort, dat in den tijd der O.I. kompagnie stormenderhand aan de Portugezen ontnomen was. Twee forten buiten de stad op hoogten gelegen, waren niet bezet. De 1e. luitenant der Bengaalsche lanciers Paris de Montagu(*) hield zich tijdelijk te Malakka op, om Bengalezen te werven voor de lijfwacht des Gouverneurs te Buitenzorg.

De Gouverneur van Malakka heette Timmerman Thijsen, de onder-gouverneur Koek en de kommandant der schutterij Kraal. Deze laatste was vroeger broodbakker geweest en daarna in dienst der kompagnie rijk geworden.

Het paleis van den gouverneur, vroeger een nonnenklooster, had drie verdiepingen. Van de roomsche kerk, op een heuvel gelegen, stonden alleen de buitenmuren nog overeind, die zuiver witgehouden op een grooten afstand in zee zigtbaar waren en de schepen tot baak dienden. Van een tweede kerk, binnen het fort gelegen, diende de sacristie tot kruidmagazijn. Een derde kerk was in aanbouw. De geestelijkheid had hier veel in te brengen; processies waren aan de orde van den dag; een groot aantal gesluijerde vrouwen en meisjes, gekleed in saja kabaja, witte kousen en lage schoentjes, met diamanten spelden in de haarwrongen, maakten daarvan het grootste sieraad uit.

Hoewel de majoor Krieger de troepen met exercitiën, militaire wandelingen, nachtelijke alarmen en schijfschieten druk bezig hield en gul was met het strafpeloton, wist hij den soldaten de dienst toch aangenaam te maken; en 't viel Poland zeer tegen, toen het de beurt der 4e kompagnie werd om gedurende 6 maanden het fort te Riouw te bezetten. Men gevoelde zich dáár bijzonder verlaten; het geheele eiland was toenmaals nog met bosschen bedekt en, behalve een dertigtal Chinezen, woonden in de nabijheid slechts boeginesche handelaren. Aan den overwal leefden in drie, op palen gebouwde kampongs een groot aantal bru-

(*) Voor de rigtige spelling der eigennamen kunnen wij niet instaan. Het manuscript van Th. Poland is bijna onleesbaar.

tale Boeginezen waaronder het niet raadzaam was zich ongewapend te begeven. Daar versch vleesch of gevogelte buitengewoon duur waren, bepaalde de menage de troepen zich tot het dagelijksche rantsoen zeevivres. Kwam er een enkele maal een schip van Batavia, dan heerschte er voor een paar dagen een betrekkelijke weelde. Bij een dergelijke gelegenheid, in Januarij 1820, kwam de tijding dat de sergeant-majoor Hegi reeds voor negen maanden tot 2^{den} luitenant was benoemd, en dat aan ieder soldaat die den veldtogt van 1815 had mede gemaakt een gratificatie van *f* 27.50 moest uitbetaald worden.

Toen de 4^{e} kompagnie zes maanden later te Malakka terug kwam, gevoelde ieder zich weêr gelukkig; want ook majoor Krieger was zeer aan zijn oude kompagnie gehecht. In dien tusschentijd waren eenige onder-officieren en soldaten met Malakkasche schoonen getrouwd, en - was 't het goede voorbeeld of kwam het zoo van zelf? - het duurde niet lang of onze Poland werd ook verliefd op een portugeesch meisje. Op een morgen gaat hij bij zijn kompagnies-kommandant, den luitenant Le Clerq, op het rapport en vraagt vergunning om te mogen trouwen. De luitenant neemt den kleinen korporaal met zijn bijzonder jeugdig voorkomen van het hoofd tot de voeten op en begint hartelijk te lagchen.

‘Zoo, wilt ge gaan trouwen! Ik moet eerst uw meisje zien. Breng haar morgen mede op het rapport.’

's Anderendaags is Poland met zijn aanstaande present.

‘Dat is een lief meisje, korporaal! zegt de luitenant vriendelijk, ze ziet er snoeperig uit.’

Poland waant zich reeds getrouwd.

‘Hoor eens, korporaal, vervolgt de luitenant op stroeven toon, hebt ge leeren exerceren?’

‘Ja wel, luitenant.’

‘Nu dan “regtsom-keert!” en een, twee, drie de trappen af. Kom me niet meer met zulke gekheid aan de ooren zaniken.’

Met beschaamde kaken en tranen in de oogen brengt Poland zijn meisje naar haar woning. Het onschuldige kind verstaat geen hollandsch en vraagt wat de officier toch gezegd heeft. Poland maakt haar wijs dat hij pas over zes maanden toestemming tot trouwen kan krijgen, en tracht haar te troosten. Maar in de kazerne terugkomende, verneemt hij dat de luitenant hem veertien dagen arrest heeft gegeven om hem het vrijen af te leeren. Gelukkig maakte weldra een belangrijke tijding van Riouw een einde aan de droefheid die zich van hem had meester gemaakt.

XIV.

Hoe Riouw in opstand kwam. - Wapenfeit van Krieger. - Poland op het slagveld tot sergeant aangesteld. - Belooning voor het koppensnellen.

Te Riouw was een felle opstand uitgebroken; tweeduizend Boeginezen belegerden het fort. Zoo luidde het berigt dat, te Malakka aangebragt, het garnizoen deed juichen en den majoor Krieger tot krachtdadig handelen riep.

Ziehier de oorzaak van dien onverwachten opstand.

Singapoer en Riouw liggen betrekkelijk zoo digt bij elkander, dat bij zeer stil weder de avond- en morgenschoten

duidelijk op beide plaatsen gehoord worden. Nu gebeurde het op zekeren avond dat er, bij gelegenheid van een groot feest, in den boegineschen kampong nabij het fort te Riouw, eerst met klein geweer, daarna met ligt geschut, en eindelijk met twaalfponders, vreugdeschoten werden gelost. De resident en militaire kommandant, kapitein Königsdorffer, vreezende dat men de schoten uit de twaalfponders te Singapoer zoude hooren en dit aanleiding tot verkeerde gevolgtrekkingen kon geven, gelastte den 1sten luitenant Themmen, fungerend plaatsmajoor, zich met dertig man naar den kampong te begeven en namens den resident de bewoners te verzoeken het schieten met de 12 ponders te staken en hunne vrolijkheid slechts door ligt geschut- en geweervuur te uiten. Het was toen tien uur 's avonds, en op dat uur was het hoofd van den luitenant Themmen, die veel van grog hield, doorgaans niet zeer helder. Dit bleek althans toen Themmen, nadat hij door zijne onverwachte verschijning met een detachement gewapende soldaten den feestvierenden reeds grooten schrik had aangejaagd, gelastte dat de hoofden hem naar den resident moesten volgen. Zeven radja's, zich geen kwaad bewust, gehoorzaamden dadelijk en gingen, voor de bajonetten uit, naar het fort. Binnen gekomen riep de luitenant:

'Sergeant van de wacht, daar zijn zeven koningen! Pak die op en zet ze in het blok.'

Het woord 'blok' werd maar al te goed verstaan; de radja's trokken hunne krissen en verzetten zich, onder het geroep van amok, tegen de gewelddadige en onbillijke aanranding. Er volgde een kort, maar bloedig gevecht; één minuut van wapengekletter en halfgesmoorde kreten, toen lagen de ontzielde ligchamen van zes radja's op den bodem; van de soldaten waren er twee gedood en elf gewond. Luitenant Themmen begeeft zich daarna naar den kommandant die buiten het fort woonde, en maakt rapport van het gebeurde. Kapitein Königsdorffer, ontzet over dat bijna ongeloofelijk berigt, grijpt zijn sabel en snelt naar het fort. 't Is maar al te waar, de bodem is met bloed gedrenkt. Eén radja ontbreekt; welligt is hij ontkomen en heeft het gebeurde reeds in den kampong bekend gemaakt. Wat te doen?

De verslagenheid is groot. Themmen wordt het arrest opgelegd, het aantal schildwachten op de wallen verdubbeld, en de dag afgewacht.

Toen de zon opkwam, zag men het ligchaam van den ontbrekenden radja met een bajonet in de linkerzijde, voorover in de randjoe's van de gracht liggen. Königsdorffer zond een paar zendelingen naar de twee radja's die in den kampong achter gebleven waren, en liet hun kennis geven dat de zeven hoofden amok hadden gemaakt en het slagtoffer hunner dwaasheid waren geworden. Vergezeld van een paar honderd gewapende kampongsbewoners kwamen de twee radja's naar het fort. Königsdorffer ging hun te gemoet, betuigde zijn leedwezen over het gebeurde, en noodigde hen uit hem naar zijn woning te volgen. Zij weigerden natuurlijk. Toen werden de zeven lijken in geweerkisten naar buiten gedragen. Het volk nam die op en verwijderde zich, luidkeels schreeuwende en weeklagende. Het waren meer kreten van verbeten woede dan van droefheid, die opgingen uit die schare en het hart van menigeen toeknepen. Want die de taal der Boegi-

nezen verstaan had, zou koud zijn geworden bij het hooren zweren der dure eeden van eeuwige wraak, die hartstogtelijk, gillend en jammerend door ieder Boeginees herhaald werden.

Beducht voor wraakoefeningen, nam Königsdorffer de noodige maatregelen van voorzorg; maar toen er twee maanden verloopen waren zonder eenig voorteeken van een naderenden storm, toen de kampongsbewoners zich uitsluitend met hun gewoon bedrijf schenen bezig te houden, en men begon te gelooven dat zij meer aan het toeval dan aan den luitenant Themmen de schuld van het gruwelijk moordtooneel toeschreven, toen werd men zorgeloozer en gingen de soldaten als vroeger buiten het fort en zelfs aan den overwal wandelen.

Op zekeren dag kwamen drie groote praauwen de haven binnenzeilen. In stede van aan 'de boom' (tolkantoor) voor anker te komen om de passen te vertoonen, zeilden zij door naar den boegineschen kampong, zonder zich te storen aan het geroep van politiedienaar of schildwacht. Twee oppassers derwaarts gezonden, kwamen niet terug; wel hoorde men een ongewoon rumoer in den kampong, en spoedig daarna rukte een drom gewapenden naar 'de boom', viel de wacht (1 korporaal en 4 man) aan en maakte die af, vermoordde een paar europesche soldaten die juist in een schuitje van het eiland Mars terugkeerden, sloegen de slagtoffers de hoofden af en plaatsten die op zeven staken.

In het fort was natuurlijk alarm geslagen. Van de wallen zag men hoe de Boeginezen het tolkantoor en het gouvernementsmagazijn in brand staken, hoe het aantal vijanden elk oogenblik toenam, digter en digter oprukte, het fort van drie zijden insloot en het geweervuur opende. Königsdorffer beantwoordde het vuur met woeker, maar achtte zich te zwak om een uitval te doen. Daar gelukkig de brik Irene voor Riouw ten anker lag, was de gemeenschap te water niet gestremd en kon er berigt van den toestand naar Malakka gezonden worden.

Majoor Krieger laat onmiddellijk zijn lievelingskompagnie, de vierde door le Clerq gekommandeerd, inschepen op de partikuliere brik de Marianne, gezagvoerder Sinta Maria. Het was een klein vaartuig, bemand met zoogenaamde portugesche christenen en bewapend met acht vierponders, voor onbepaalden tijd door het gouvernement gehuurd. Over te veel ruimte en gemak aan boord had men niet te klagen; maar wie dacht er aan klagen? men lag den halven nacht op dek, men zong een lied, en men luisterde naar de boeijende verhalen van den majoor, die reeds den veldtogt van 1812 had mede gemaakt en die zijn kameraadschappelijken omgang met den soldaat ongemerkt instructief maakte; die zijne onderwerpen zoo wist te kiezen en zoo wist te behandelen, dat zijne toehoorders menigen goeden wenk voor den aanstaanden strijd ontvingen, dat ze hun moed voelden verhoogen en op het laatst van verlangen brandden, om zich onder het oog van hun geliefden chef op het slagveld te onderscheiden.

Door tegenwind opgehouden, wordt Riouw eerst den zevenden dag bereikt. Men vindt de Irene, die door haar diepgang niet in de haven kan komen, zoo digt mogelijk bij het fort geankerd. De Marianne laat het anker vallen en de troepen ontschepen. Een aantal soldaten steken nieuwsgierig de hoofden

over de wallen, maar verdwijnen even snel toen er tegelijkertijd eenige geweerschoten vallen. Sedert tien dagen is de 60 man sterke bezetting van drie kanten naauw ingesloten; een aantal bentings tot op 95 passen van het fort door de Boeginezen opgeworpen, is sterk bezet. Nacht en dag zijn de vermoeide soldaten gealarmeerd geworden, terwijl de schildwachten in de bastions op post, altijd op de knieën hebben gelegen en gevuurd op iederen vijand die zich bloot geeft. Van zijn kant is de Boeginees evenmin in gebreke gebleven om een goed schot te doen, want reeds zijn er vier soldaten door zijn lood getroffen. Majoor Krieger laat dadelijk de wachten aflossen door manschappen van de 4e kompagnie, en gaat, vergezeld door kapitein Königsdorffer, op een der bastions de positie verkennen. Zich niet dekkende, knallen op hetzelfde oogenblik een aantal schoten en wordt Königsdorffer de epaulet van den schouder geschoten. Krieger, in toorn ontstoken, laat alarm slaan en een levendig tweegelederenvuur openen. Hij beproeft te vergeefs door een twintigtal schoten uit de 12ponders de vlaggestokken uit de digstbijgelegen bentings neêr te schieten; doch toen er andermaal vier man gewond zijn, houdt hij op met nutteloos munitie te verspillen en vervolgt zijn verkenning.

Het fort is in goeden staat van verdediging; de gracht, dertig voet diep en vier-en-twintig breed, met groote ijzeren- en daartusschen met kleine bamboe-randjoe's beplant; het glacis over een breedte van tien voet belegd met katjangmatten, die door zware steenen tegen het wegwaaijen verzekerd zijn. Door dien maatregel wordt een overval voorkomen, daar het naderen des vijands bij nacht door het gekraak der matten aan de schildwachten verraden wordt. Van de landzijde is het fort omringd door een-en-twintig bentings met geschut en vlaggen beplant; nabij het strand, aan den voet der hoogte waarop het fort gebouwd is, in een vervallen sterkte, heeft de vijand zich insgelijks genesteld en, behalve vier stukken geschut, nog twaalf lilla's in batterij gebragt. Daar zag men boven de zeven afgeslagen menschenhoofden, de nederlandsche vlag - aan het tolhuis veroverd - omgekeerd wapperen.

Het plan van Krieger is spoedig vastgesteld. Hij geeft order, dat uit de brik Irène onverwijld de ballast en alle overtollige zaken gelost worden, zoodat er niets dan de batterij aan boord blijft; verder dat de watervaten half gevuld langs de verschansing vastgesjord worden en men daarna het schip leêg pompt. Met dien arbeid verloopen een paar dagen, doch nu is ook de diepgang zoo veel verminderd, dat de brik in de haven kan komen. Krieger zal nu den volgenden morgen met honderd-en-een man een uitval doen, hij zal den vijand ‘een koninklijk saluut’ brengen. De sergeanten Hageman en Frank worden bestemd, om elk met tien man de voorste bentings om te trekken, en aan te vallen op het oogenblik dat het vuur van de brikken gestaakt en de roode vlag op het fort geheschen wordt.

Vergezeld van den fiskaal, van Malakka medegenomen, bezoekt Krieger tegen den avond nogmaals een der bastions en krijgt een schot in de epaulet, hetgeen den fiskaal van schrik op den grond doet vallen. Hij bepaalt nu nog, dat de officieren de epaulet zullen afleggen; bovendien looft hij twee spaan-

sche matten uit voor elken boegineschen kop dien de soldaten hem morgen zullen brengen.

Dien nacht dacht niemand aan slapen. Door de duisternis begunstigd, worden de brikken in de haven geboegseerd en in het diepste vaarwater onder het fort vastgemeerd. Omstreeks vier uur rukt de uitvalskolonne in alle stilte aan de zijde der waterleiding het fort uit en rangeert zich op het glacis. Krieger spreekt de soldaten nog eens toe en herinnert hun dat zij, ook in het hevigste van den strijd, goed op de signalen moeten letten. Zoodra de dag aanbreekt, openen de brikken het geschutvuur op de naastbij gelegen bentings; iets later volgen de twaalfponders van het fort haar voorbeeld. Daar de vijand het antwoord niet schuldig blijft, volgen de slagen snel op elkander. De uitvalskolonne heeft het kanongebulder met toenemend ongeduld gehoord en hunkert naar het oogenblik van oprukken.

Een uur heeft het vuurgevecht geduurd, toen de roode vlag wordt geheschen en het geschut van de brikken zwijgt. De detachementen onder de onderofficieren Hageman en Frank stellen zich in beweging en trekken de eerste benting om. Eenige minuten later klinken geweerschoten. ‘Voorwaarts!’ kommandeert nu Krieger met luider stem, en de kolonne marcheert in bataille op de benting aan. ‘Velt de geweren! stormmarsch! hoera!’ In een oogenblik is men op de wallen, heeft men den vijand verdreven, zijn de vlaggen neêrgehaald.

‘Voorwaarts!’ roept Krieger, en de tweede benting wordt overweldigd. ‘Voorwaarts!’ voorwaarts!’ Achtereenvolgend vallen vijftien bentings in zijne handen.

Maar de vijand ontruimt te spoedig zijne versterkingen. Op eenmaal wordt ‘retireren’ geblazen. De soldaten vertrouwen hunne ooren niet; toch hebben zij goed gehoord, want zie! de majoor gaat reeds terug, hij zet het op een loopen, hij vlugt. Ieder volgt zijn voorbeeld. Op het glacis gekomen, klinkt het signaal van ‘gaan liggen.’ Men valt plat op den buik neder en verroert zich niet.

Inmiddels heeft de vijand zijn terugtogt gestaakt, zich verzameld en in massa de vlugtende kolonne achtervolgd. Schreeuwend en tandakkend komt hij op het plateau van het fort, dat hij reeds in zijn magt waant. Daar hoort men de doordringende stem van Krieger ‘vuur!’ kommanderen. Zes stukken geschut met kartetsen geladen barsten los en brengen dood en verderf in den digten drom. De krijgslist gelukt volkomen; opstaan en den vijand met de bajonet in den rug zitten, hem uitéén doen stuiven en vervolgen tot aan den boschrand, ziedaar het gevolg van Kriegers goed overlegden en even goed uitgevoerden maatregel.

Met een verlies van negen dooden en vijftien gewonden, waaronder de sergeanten Hageman en Frank, zijn een-en-twintig bentings genomen. Bij het oude fort liggen echter nog zes bentings die genomen moeten worden.

Op nieuw van patronen voorzien, marcheert luitenant Leclerq met alle beschikbare manschappen andermaal het fort uit naar beneden; tegelijkertijd steekt de luitenant t/z van Limburg Stirum met drie gewapende sloepen van boord. Krieger volgt van een bastion de bewegingen, en geeft een teeken, toen hij ziet dat de sloepen den oever bereikt hebben. De

klokken van het fort en de schepen beginnen gelijktijdig te luiden. Leclerq, die het aanhoudend vuur des vijands met geen schot heeft beantwoord, laat nu storm loopen. Poland is een der eersten die de voorste benting binnendringt en de omgekeerde Hollandsche vlag vermeestert; met acht man die hem op den voet gevolgd zijn, verslaat hij eenige Boeginezen, maakt er twee gevangen en verovert buitendien twee metalen lilla's. Op alle punten wordt de vijand verjaagd, de zes bentings zijn met verlies van vier dooden en zes gewonden in bezit genomen. Leclerq laat appèl slaan en marcheert naar het fort terug. Kolonel Lucas en de gezagvoerder Sinta Maria bevinden zich bij den kommandant op het plateau. Majoor Krieger omhelst den luitenant Leclerq. De soldaten roepen 'leve de majoor Krieger, hoera!' Kolonel Lucas gespt zijn prachtige sabel los, en schenkt die den dapperen luitenant tot aandenken.

Poland treedt voor en biedt den majoor zijn vlag, zijne gevangenen en zijne lilla's aan.

'Korporaal Poland, ge hebt u dapper gedragen, zegt Krieger, ik heb het met eigen oogen gezien. Van heden zijt ge sergeant!'

'Dank, majoor! - Mag ik naar het fort gaan en de sergeants-strepen opzetten?'

'Ja sergeant, ga uw gang maar. Maar kom hier, drink eerst eens uit mijn veldflesch.'

Poland nam een fiksche teug, zonder dat Krieger de flesch van den hals deed, en spoedde zich toen naar de kaserne om van een kameraad een streep te vragen. Daarna weder buitenkomende, werd hem door den kolonel Lucas gevraagd of hij hem de twee lilla's wilde afstaan om ze in de mars van zijn schip te plaatsen. Poland meende daarover niet te kunnen beschikken, waarna Krieger ze aan den kolonel gaf. De twee gevangenen werden met vier anderen denzelfden dag nog opgehangen.

De landings-divisie, die den vlugtenden vijand tot aan den chineschen kampong had vervolgd, kwam nu ook terug. Een paar baldadige matrozen hadden den kampong in brand gestoken. De soldaten rukten in en nadat er een oorlam gebruikt was, ging ieder voor eigen rekening de verlaten bentings opzoeken om koppen te snellen.

Na een rustigen nacht kwam de majoor om 6 uur 's ochtends voor den dag met een grooten, goed gevulden geldzak in de hand. Ieder die nu boeginesche koppen had gesneld, moest ze toonen en ontving voor elken kop twee spaansche matten; een man een man, een woord een woord. Negen-en-vijftig koppen werden aangebragt. Eén soldaat was er, die zijn kameraad het regt op een kop betwistte.

'Dat 's mijn kop, majoor.'

'Ik sneê hem zelf af, kameraad.'

'Dat 's mogelijk, maar hier zijn de ooren.'

'Waarom bragt ge den kop niet, vroeg Krieger.

'Omdat mij die te vuil was.'

'Nu, deel het geld dan maar!'

En hiermede was de zaak bijgelegd.

Gelukkig waarlijk, dat de tijden voorbij zijn waarin de schoonste wapenfeiten door zulke walgelijke tooneelen ontsierd werden!

(Wordt vervolgd.)

Brievenbus.

IV.
Van een Kniesoor.

Aan de Redactie van de Tijdspiegel.

Al feliciteer ik mij ook in menig opzigt, dat ik een kind ben van onzen tijd, en veel goeds daarin op prijs stel, toch ben ik met mijne pleegmoeder niet zoo onbepaald ingenomen, dat ik hare vlekken en rimpels niet ook zou willen zien, en haar waar zij hare dwaze kuren vertoont, niet op de vingers zou tikken. Ik doe dat op het gevaar af, dat ik nu en dan met de vrij ongemakkelijke matrone tamelijk overhoop raak. Zij is bij tegenspraak en aanmerking korzelig en koppig genoeg, om tegen argumenten en eigen beter weten in, haar gang te gaan. Evenwel *pour acquit de ma conscience*, spreek ik haar tegen, al helpt het ook niet.

Nu had ik reeds lang haar dwaasheid op zeker punt waargenomen, maar daarover gezwegen, totdat mij, reeds eenigen tijd geleden, dingen ter oore kwamen, die mij bij vernieuwing opmerkzaam daarop maakten, en dit van zeer onderscheiden zijden. - Vóór een paar maanden, namelijk, vond ik een berigt, dat in eene onzer steden van de honderd en zeventig huwelijken die daar gesloten waren, ruim zestig *pro Deo* waren voltrokken, terwijl ik later las, dat jongelieden te Marseille en elders zich hadden verbonden om geene meisjes te vragen, die te veel medededen aan de pronk- en pracht- en uitspanningszucht van onzen tijd, en dat zelfs een Dupin in Frankrijks hoogste vergadering zijne stem daartegen had laten vernemen.

Ik achtte hunne diagnose goed, maar kon het middel, dat die jongelieden wilden aanwenden, niet zoo doeltreffend keuren. - Een ongeluk reken ik het, dat Frankrijks achterdocht barende politiek de mogendheden schijnt te dwingen om legers op de been te houden, waaraan de natiën haar merg en kracht verspillen, terwijl de eeren heerschzucht der grooten daardoor in de hand gewerkt en gestijfd wordt; maar nog treuriger reken ik den geest en de rigting, die vooral van Frankrijk uitgaat, en die genot- en pronkzucht voedt en verspreidt. Keizerin Eugenie en de haren doen, mijns inziens, meer schade dan Napoleon en zijn medestanders. De crinolines alleen met haar dependentiën hebben mogelijk meer schats verslonden dan de oorlogsbudgetten, terwijl haar feesten e.z.v. eene passie voor pracht en vermaak hebben gevoed en der mode eene heerschappij verschaft, die op den duur verderfelijker mag geacht worden dan al het soldaatje spelen, hoeveel nietigs en onzaligs ook hieraan vast moge zijn. Ware Hare Majesteit slechts niet zoo rijzig van *taille* en wat ziekelijk geweest! - Laat ieder huisvader maar eens berekenen, wat hem de wijde japonnen, cages, ajustementen, uitspanningen e.z.v. meer dan vroeger kosten, en ik houd mij verzekerd, dat velen daarvoor jaar na jaar wel dubbele oorlogslasten zouden willen betalen. Nu mogen manufacturiers daardoor vele en goede zaken doen, kleedermakers [die om heeren Coupeurs vragen] en modisten er rijk bij worden; voor de massa is het verderfelijk en grijpt het noodlottig diep in leven en welvaart. Men volgt een wijze van leven zoo kostbaar, dat alleen voordeelig geplaatsten of rijken die kunnen volhouden, dat

het huwelijk een *luxe* wordt, welke velen zich niet kunnen of ook niet willen permitteren, omdat de zoogenoemde behoeften zoo hoog zijn opgedreven. Het natuurlijk gevolg is, dat rijke meisjes nog worden gezocht, maar even lieve doch onbemiddelde blijven zitten, tot een vaak weinig werkzaam, onvruchtbaar leven, hoezeer dan niet buiten alle eigen schuld, gedoemd.

En daarin zien wij niet enkel voor hare personen maar ook voor de maatschappij groot nadeel. Al geven wij toch ook toe, dat men niet zoo onbepaald van den burgerstand den franschen schrijver kan na zeggen: '*Cette breuvage saine*, *ce pur sang de la nation*, *cette liqueur généreuse*, *dont la cour et les grands sont la mousse et la populace la lie* - zoo houden wij het er toch voor, dat in dien burgerstand de kern en kracht der natie is gelegen, dat men daar intellectueel en moreel nog het best is ontwikkeld. Wij voor ons hebben, waar het op tijdelijke belangen en geestelijke aankomt, liever weinige gezinnen die met een burgerlijk kapitaal werken en hun brood vinden, dan enkelen, bij wie zich schatten op schatten hoopen, die al die burgerlijke vermogens te boven gaan. - Al is dan de ondergang van geslachten, terwijl andere er zich boven op werken, meer eene kapitaal-verplaatsing; wij zien daarin nóg schade, omdat men uit de lagere standen in den regel niet die traditiën, mogt ik zeggen, van zielenadel, eer, menschelijkheid en heldere begrippen medebrengt, als bij den burgerstand lang eenigermate erfelijk waren. Daarom rekenen wij den pecuniëlen en morelen zelfmoord, dien de burgerstand begaat, door aan die pronk- en genotzucht toe te geven, ook voor het algemeen belang noodlottig, wij rekenen die modezucht, die opdrijverij eene ziekte, die aan welvaart en leven des volks knaagt en deze zal verteren, gelijk zij de degelijkheid en de zedelijkheid ondermijnt.

Van waar en hoe moet in dezen redres komen? - Niet door zulke vereenigingen en genootschappen, die veeleer de beter denkenden en beter willenden onder de dames in den weg zijn, omdat daarmede de meisjes, die eenvoudiger in kleeding en leefwijze willen wezen, den schijn op zich konden laden, alsof zij op die wijze naar een man hengelden, en zij die zulk eene verbindtenis aangaan, tal van redenen zullen vinden, om de ontrouw daaraan te verschoonen. Wij zouden het verkieslijker en waardiger achten, indien het uitging van de dames zelven. Als dezen den eenvoud, de huisselijkheid, het leven voor taak en pligt van ons voorgeslacht paren aan de meer verspreide beschaving van onze dagen, als zij het 'ieder naar zijn stand en staat' huldigen en zich vormen tot zuinige en werkzame huisvrouwen, zorgvolle huismoeders, als zij hare weelde inkrimpen, de zucht naar vermaak intoomen, stiller en degelijker genietingen op prijs stellen, dan zal menig jong mensch er minder tegen opzien, om met zulk eene levensgezellin den togt te aanvaarden, en menig eene zal niet de dwaasheid boeten, die helaas! algemeen genoeg wordt begaan, doch die op de enkele nederkomt. Moet zulk een meisje ongehuwd blijven; zij zal, wanneer zij iets beters leerde dan het leêg zitten en toilet maken en de amusementenjagt, waarmede velen thans het leven vullen, eene betere kans hebben om zich den weg te banen en de baan te breken, die door de wereld leidt. - En dien geest wilden wij gevoed, die zienswijze gehuldigd hebben, in de eerste plaats door onze hollandsche moeders, van wie wij wijsheid en ernst mogen verwachten, die dit aan zich zelven en haar kroost verschuldigd zijn. Men moge zeggen: het ging altijd zoo. Het ging niet altijd zoo. De ziekte was er, doch meer sporadisch, terwijl zij tegenwoordig eene epidemie wordt. Ik zelf bragt vroeger acht percent van mijne uitgaven op mijn budget voor kleeding; het is evenwel,

ook bij veel matiging, tot 12% gestegen. Het zal bij velen in verhouding wel meer wezen.

Het kan wezen, dat ik de dingen wat zwart inzie; doch wat ik hier en daar waarneem, doet mij dat pronken, die genotzucht, die tot alle ook tot de mindere standen doordrong, beschouwen als een ziekteverschijnsel, dat, hoe luttel beteekenend in veler oog, treurige krankheid verraadt en van erger de voorbode is, al schijnt het onschuldiger. Daar is schuld, schuld komt er van, de schuld zal resten.

t.t.

C.

V
Over geniepige en openhartige brieven.

Mijnheer de Redacteur!

'Wie zou niet gaarne een fatsoenlijken brief willen leeren schrijven?' Ziedaar wat ik, tot mijn ergernis, alle dagen in de *Haarlemsche Courant* moet lezen. Ik zeg *moet* lezen; want vooreerst lees ik den Haarlemmer alle dag, en wat ik doe, doe ik goed. *Ich bin ein Ganzer*, mijnheer! Ik heb een afkeer van alle 'halfheid' en ik zou mij den toorn van al wat 'volbloed modern' wil heeten en in de gelederen van den grooten leidsman en afbreker des geloofs, Strausz, wil dienen op den hals halen, indien ik ook hier bij het *ten deele* bleef, en b.v. al ware het maar op één advertentie, waarin gouvernantes *zonder salaris* gevraagd worden of op ééne van Jut van Breukelerwaard's welsprekende expectoraties geen acht gaf. Daarenboven, ik betaal voor het lezen der *geheele* courant, ook den geheelen, vollen prijs, en het zou tegen alle regelen van staats- volks-, en mijn- eigen- huishoudkunde strijden, indien ik arbeid en kapitaal niet tegen elkander liet opwegen; Bastiat zou uit zijn graf mij toeroepen, dat ik een ellendige verkwister was. Maar er is nog een andere reden, waarom ik juist deze, ergerlijke, vraag niet kan overslaan. Dat vierkante lijstje, waarin gemelde - brutale - woorden staan, trekt altijd, of ik wil of niet, mijne oogen tot zich. Was het nog maar zoo'n oesterschelp, als waarin 'Thieme's schoolschriften' geannonceerd worden, het zou mij minder moeite kosten, want eensdeels is het niet gemakkelijk om de woorden in dat ornament te lezen, en anderdeels... Mijnheer! als gij een huishouden hebt als ik, en een vrouw die zelve de boter koopt, zult gij begrijpen waarom in den tegenwoordigen tijd een burgerman, die eerlijk blijven en den vrede in huis bewaren wil, zijn oogen af moet wenden van elke oesterschelp! Maar - dat vierkante lijstje, 't is iets aandoenlijks, 't is juist zoo'n raampje als dat waarin 25- of 50jarige huwelijksvereenigingen berigt worden door 'dankbare kinderen' (waarom nooit, als de oudjes geen kinderen hebben, door ondankbare - of ongeduldige - neven en nichten?) En daar wij, mijne vrouw en ik, weldra zoo'n huwelijksfeest moeten vieren - om redenen zeg ik niet welk - en er allerlei toebereidselen voor gemaakt worden, zie ik ons in mijne verbeelding reeds door dat raampje kijken als Philemon en Baucis en onze kinderen - dankbaar als zij zijn - al grinnikende er achter. Is het wonder, dat mijn gemoed dan vol wordt en dat elk vierkant lijstje, ook dat van den 'fatsoenlijken brief,' mij onwillekeurig aantrekt? En toch ergert mij die advertentie, mijnheer! meer dan ik u zeggen kan. Want sedert ik, van tijd tot tijd, eens een brief schrijf en in uw

brievenbus werp, kunnen mijne vrienden, en zelfs mijne goede, beste vrouw niet nalaten, telkens daarover te schertsen, en ik kom bijna nooit in de societeit of Jan Olie (niet te verwarren met Oly) of Avis of B. Vis of Stokvis komen al lagchende aanzetten met den Haarlemmer

en roepen mij toe, zoodat iedereen het hooren kan: ‘Oly, hebt je 't al gezien, dat is iets voor u, man! Dat boekje moet je absoluut koopen!’ Even alsof ik nog wat te leeren had, en of het ‘feit’ zelf, dat gij mijnheer! mijn brieven in uw hoogst fatsoenlijk tijdschrift plaatst, niet het beste bewijs was, dat *ik* een fatsoenlijken brief weet te schrijven.

Maar al is het dan niet voor mij, toch kan een boekje, waarin zoo fraaije dingen gelezen worden, hoogst nuttig zijn voor anderen. Het is tegenwoordig een tijd waarin men veel brieven, en wel open - niet te verwarren met openhartige - brieven schrijft. Ik keur die mode niet af; zij heeft hare goede zijde. Want vooreerst wint men de port uit, en schiet er mogelijk nog wel een honorarium voor den briefschrijver over, en vervolgens heeft men het genoegen eenige hatelijkheden *publiek* te debiteren, die anders maar onder vier oogen zouden blijven. Toch is er ook hier een *revers de la médaille.* De *open* briefschrijver dient beter beslagen op het ijs te komen, dan de eenvoudige, ouderwetsche correspondent. Van de eene zijde moet zijn pen scherper gepunt, van de andere behooren de slagen, die hij toebrengt, meer gemaskeerd te zijn, anders loopt hij gevaar, òf dat zijn lezers hem vervelend òf dat ze hem ongemanierd en brutaal noemen. Voldoen nu al de open briefschrijvers van den laatsten tijd aan al deze vereischten? Ik meen het te mogen betwijfelen. In mijne eenvoudigheid geloof ik dat zij nog wel wat te leeren hadden en het voor hen niet kwaad zou zijn om het boekje uit het vierkante raampje te koopen.

Ab Jove principium, plagt mijn oude orthodoxe praeceptor, vrij Heidensch, te zeggen, wanneer hij ons tot het gebed bij den aanvang der lessen opriep. Ik begin met Z.H. den Paus, met zijn syllabus en encykliek, (Mijn vrouw, die lang zoo veel Fransch niet kent als ik, vroeg mij, toen ik haar dit voorlas, waarom de Paus toch altijd oud *en ziekelijk* moest zijn, en schrijven in een taal, waarvan zij geen *syllabe* verstaat! *O sancta simpliciekast!* zoo als Piet Pil zeg als hij grappig wil wezen). Gij weet, mijnheer! beter dan ik, dat de H. Vader in dien ‘open brief’, in middeleeuwsch Latijn, den banvloek uitspreekt over elken vooruitgang der wetenschap, over al het licht door de nieuwe beschaving ontstoken, en den geest des menschen voor altijd in ijzeren boeijen wil sluiten. Gij haalt de schouders meêwarig op, en schudt het hoofd; gij beklaagt den armen ouden man, die als het ware in zijn Vatikaan opgesloten de zon niet schijnt te zien die aan den klaren hemel schijnt. Zulk een brief, zegt gij, kan geen kwaad. Hij belet niets, hij hindert niemand; de wereld gaat toch haar gang. Ik geef het u gaarne gewonnen; maar ik vraag het u, mag een brief, waarin zoo veel onnoodige omhaal gevonden en waarin zulke scherpe - zij het dan ook magtelooze - veroordeeling uitgesproken wordt van hetgeen wij allen groot en goed noemen, een *fatsoenlijke* brief heeten?

Van den paus kom ik natuurlijk op den Utrechtschen kerkeraad. De overgang is dunkt mij zeer eenvoudig. In de stad waar eens een aanstaande paus woonde, wiens aandenken nog in het door hem bewoonde huis bewaard wordt, is het niet onnatuurlijk dat men nog wel eens voor pausje wil spelen. En het bovengenoemde collegie doet het, ik moet zeggen nog al vrij aardig, ofschoon een beetje kinderachtig.

Aardig b.v. vind ik het wanneer men zegt: ‘Hoort ons bescheidenlijk aan.’ Maar kinderachtig, wanneer men, magteloos als men is en vrij wat magteloozer nog dan de collega te Rome, den banvloek uitspreekt over andersdenkenden. Och, lieve Utrechtsche broeders! wat ik u bidden mag, houdt u bij uw theerandjes of als gij brieven schrijven wilt, leert dan eerst *fatsoenlijk* zijn.

Dat zou ik ook wel willen toeroepen

aan zoovelen als de dwazen naar hunne dwaasheid geantwoord hebben. De *fatsoenlijkste* manier, bij zulke gelegenheden is, òf den brief ter zijde te leggen, òf des noods aan zijn adres terug te zenden.

Nog kan ik niet van Utrecht scheiden. Onlangs leende mij onze Dominé een nommer van de Godgeleerde Bijdragen, waarin ik een 'open brief' vond van profester Doedes aan zijn 'hooggeachten' ambtgenoot Rauwenhoff te Leyden. Zeker, hier zou men bij eene oppervlakkige lezing, vrij wat eerbied voor het gevoelen van een ander en waardering van anderer verdiensten meenen te vinden maar wie tusschen de regels weet te lezen ontdekt er zoo veel bitterheid, zoo niet scherpte in, dat hij onwillekeurig aan het fluweelen kattepootje denkt, en bij zich zelven zegt: Neen, dat is ook al de fatsoenlijke briefschrijver niet. Hij koope toch den 'volmaakten briefsteller'!

En nu *last not least* kom ik tot wat in deze laatste weken zoo veel hoofden, ook het uwe, bezig gehouden en zooveel pennen, ook de uwe, in beweging gebragt heeft. Het afscheid van Pierson aan zijne laatste gemeente is ook een brief en wel een open brief. Is dat niet, zeggen velen, een meesterstuk, ten minste wat den vorm betreft? Gewis, het groote literarisch talent van den gevierden schrijver en spreker verloochent zich ook hier geenszins Taal, stijl, periodenbouw zijn zoodanig, dat een ongelukkige dilettant als ik er bijna door tot wanhoop zou gebragt worden. Maar dat is toch niet al wat in een brief vereischt wordt. Wanneer men, om van niets anders te spreken, aan eene gemeente, waarin men liefde en vertrouwen genoten heeft, ronduit komt zeggen: Waarde gemeente, het best wat gij doen kunt is om zoo spoedig mogelijk te verdwijnen, dan vraag ik: is dit beleefd, is dit humaan; is het *fatsoenlijk?*

Gij gevoelt het reeds, gij die alles leest, dat ik deze laatste opmerking verschuldigd ben aan den ouden ambtgenoot van Pierson, die ook op zijn beurt een open brief geschreven heeft. In mijn oog is Réville een van die weinige mannen, die het boekje uit het vierkante raampje niet behoeven te koopen. Dat is ware, diepe ernst, met humor vermengd, dat is klare, gezonde, frissche taal; daar vind ik echte beleefdheid, urbaniteit, humaniteit. Vorm en inhoud beide zijn meesterlijk, en moge ook al de bestredene niet dadelijk zijn onregt erkennen, hij zal hulde moeten doen aan de bekwaamheid en den edelen zin van een hem waardigen bestrijder, en aan Réville den naam geven van een *fatsoenlijk* man!

Maar tot de karaktertrekken van een 'fatsoenlijken' brief behoort voorzeker, dat hij niet te lang zij. Ik zou deze voorwaarde bijna uit het oog verliezen en dus Avis en B. Vis en Stokvis in het gelijk stellen. Daarom leg ik de pen neêr, ofschoon mijn stof bij lang niet uitgeput is. Het eerstvolgend nommer van *de Tijdspiegel* zal mij leeren, of mijn brief *door u* fatsoenlijk is geacht.

Uw heilwenschende vriend,

JAN OLY.